Inches 1 2 3 4 5 6 7 8

Centimetres 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19

Colour Chart #13

DANES-PICTA .com

Blue Cyan Green Yellow Red Magenta White 3/Color Black

Part Code ST1316

DANES-PICTA .com

C M Y K

Grey Scale #13

A 1 2 3 4 5 6 WH GR BL 8 9 10 11 12 B 14 15 17 18 19

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna.

WARSZAWA.
DRUK TOW. S. ORGELBRANDA SYNÓW.
Krakowskie-Przedmieście Nr. 66.

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna

Z ILUSTRACJAMI I MAPAMI.

Tom IV

Od wyrazu Constans do Dżyhad.

Z 707 rysunkami, tablicą chmur, 2 mapami, skorowidzem nazw geograficznych czeskich, oraz kolorowaną tablicą roślin owadożernych.

8297

GŁÓWNY ZARZĄD POLITYCZNY
WOJSKA POLSKIEGO
Zarząd II
Nr inw. 1637.

WARSZAWA.

WYDAWNICTWO TOWARZYSTWA AKCYJNEGO
ODLEWNI CZCIONEK I DRUKARNI
S. ORGELBRANDA SYNÓW.

1899.

БИБЛИОТЕКА
ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ЛИТЕРАТУРЫ
НА ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКАХ
№

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ.

Варшава 4 Мая 1899 года.

BIBLIOTEKA NAUKOWA
Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego
80309/2

Chmury kłębiaste.

C. pierzasto-warstwowe.

C. pierzaste.

C. kłębiaste.

C. deszczowe.

C. warstwowo-kłębiaste.

C.

Constans Jan Antoni Ernest, mąż stanu francuski, * 1833 w Béziers, naprzód był adwokatem w Tuluzie, następnie przerzucił się do przemysłu i dorobił się majątku w Hiszpanji, poczem wróciwszy do pierwszej karjery, został profesorem prawa. W 1876 wybrany do parlamentu, przyłączył się do opozycji przeciwko Mac-Mahonowi. W 1879 w gabinecie Freycineta został podsekretarzem stanu w ministerjum spraw wewnętrznych, 1880 r. ministrem, 1887 r. był przedstawicielem Francji w Chinach, następnie gubernatorem w Indochinach do 1888, i znowu ministrem spraw wewn. w gabinecie Tirarda 1889. Na stanowisku tem poskromił bulanżystów i odznaczył się energją w walce ze stronnictwem wywrotu. W tymże roku został wybrany senatorem. Z powodu zarzutów i miotanych nań obelg w *Intransigeant* Rocheforta, które opinji jego wielce zaszkodziły, nie pociągnął go do odpowiedzialności sądowej, lecz na posiedzeniu izby 19 stycznia 1892 spoliczkował deputowanego Laur'a (bulanżystę), gdy ten zarzuty te zaczął wznawiać.

Constans Jan Ant.

Constant de Rebecque Henryk Benjamin, polityk i publicysta francuski, * 1767 w Lausanne, † 1830, po rewolucji udał się do Francji i został wybrany do rady pięciuset. W trybunacie występował przeciw Bonapartemu, za co usunięty był 1802 i podróżował w towarzystwie swej przyjaciółki, pani de Staël. Zaznajomiwszy się gruntownie z literaturą niemiecką, powrócił 1814 r. do Paryża i przyłączył się do stronnictwa liberalnego; w 1815 r. był mianowany przez Napoleona członkiem rady stanu. Po drugiej restauracji znów opuścił kraj, ale 1816 roku pozwolono mu wrócić do Francji. Zasiadał 1816 i 1824 w izbie deputowanych, należąc do najgorliwszych popleczników przyszłej rewolucji Lipcowej. Później znalazł się w opozycji i przeciwko Ludwikowi Filipowi. Pisma jego są: „Mémoires sur les Cent jours“ (Paryż, 1820 i 1829); „De la religion considérée dans sa source” (3 t., Paryż, 1824—1831); „Discours prononcés à la chambre des députés” (3 t., Paryż, 1828); „Cours de politique constitutionelle. Commentaire sur Filangieri” (4 t., Paryż, 1816—20). W. Niemojowski tłómaczył „O monarchji konstytucyjnej“ (Warszawa, 1831). Nadto napisał romans „Adolphe“ (1816 i 1879) i opracował „Wallensteina” Schillera na scenę francuską. Jego „Mélanges de littérature et de politique” wyszły 1829 w Paryżu; Louandre wydał „Oeuvres politiques de Benjamin **C.**“ (Paryż, 1875); korespondencję z panią de Staël wydał Strodtman (Berlin, 1877), a „Lettres à Mad. Récamier” (Paryż, 1881) wydała pani Lenormant; „Lettres de B. **C.** à sa famille 1775—1830“ wyszły w Paryżu (1888).

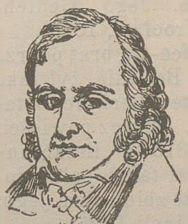

Constant de Rebecque.

Constant Jan Józef Benjamin, malarz francuski, * 1845 w Paryżu, kształcił się tamże pod kierunkiem Cabanela. Wykonał 1869 „Hamleta,” alegorję „Za późno,” następnie odbył podróż po Hiszpanji i Wschodzie, razem z poselstwem Tissota udał się do Maroko, dla dalszych studjów i w tym czasie wykonał: „Kobiety w haremie,” „Niewolnica,” „Janczar i eunuch” (1875); „Wejście Mahometa II do Konstantynopola“ (1876); „Faworytki emira“ (1879); „Córka Heroda” (1881); „Chrystus w grobie“ (1882); „Ostatni rokoszanie (1880); „Victrix“ (1890) i in.

Constant, pseudonim Konstantego Wurzbacha.

Constantia, w mitologji rzymskiej, uosobienie wytrwałości i stałości w postaci bóstwa, utworzone za cesarza Klaudjusza. Na monetach była wyobrażana jako niewiasta, albo z pochodnią i rogiem obfitości w ręku, albo uzbrojona, albo też siedząca z ręką prawą ku twarzy podniesioną.

Constantia.

Constantin Abraham, malarz szwajcarski, * 1785 w Genewie, † 1851 tamże. Malował na porcelanie obrazy mistrzów włoskich. Napisał nadto dziełko p. t.:

„Idées italiennes sur quelques tableaux célèbres“ (Florencja, 1840).

Constantina, miasto w prow. Sewilli w Hiszpanji, na stoku gór Sierra Morena, 12,000 miesz., winnice, uprawa oliwek, w okolicy kopalnie srebra i miedzi.

Constantinus, wódz Honorjusza cesarza zachodnio-rzymskiego, uśmierzył powstanie Gerontiusa i uzurpatora Konstantyna. W r. 418 ożenił się z Placydją siostrą Honorjusza, a w r. 421 otrzymał z tytułem *Augustus* władzę monarszą, którą się cesarz z nim podzielił, † 422.

Constanza (do r. 1878 *Kiustendże*), miasto powiatowe w rumuńskiej Dobrudży, nad m. Czarnem, na wschodnim końcu wału Trajana, przy kolei żelaznej, 8,000 miesz., ożywiony handel, wolny port 1879—1883. **C.** uchodzi za rzymskie *Constantiana*; w pobliżu leży Tomi, domniemane miejsce wygnania Owidjusza. W 1854 zaszła tu bitwa między wojskiem rosyjskiem a Turkami.

Constitucion, departament w prow. Maule, w rzeczypospolitej Chilijskiej, 2,121 klm. kw. powierzchni, 36,000 miesz. **C.** miasto w tymże departamencie, nad rz. Maule, wpadającą do oceanu Wielkiego, 10,000 miesz., warsztaty okrętowe i licznie nawiedzane kąpiele morskie.

Constitutio criminalis Carolina, ob. Carolina.

Constitutio criminalis Teresiana, ob. Teresiana.

Consuegra, miasto w hiszpańskiej prowincji Toledo, nad Amarguillo, 6,000 miesz. We wrześniu 1891 r. zostało zniszczone przez powódź.

Consuetudo est altera natura (łac.), przyzwyczajenie jest drugą naturą, aforyzm Cycerona.

Consulta (po włosku rada), zowie się w Hiszpanji zgromadzenie rady, rada stanu; w Rzymie zwał się tak komitet złożony z kardynałów, wybranych do narad w sprawach państwa Kościelnego. W r. 1852 papież ustanowił consultę dla spraw skarbowych.

Consummatum est (łac.) spełniło się. Ostatnie słowa wyrzeczone przez Chrystusa na krzyżu (Ewangelja św. Jana 19, 30).

Contamine Teodor, vice-hrabia, * 1773, † r. 1845, generał francuski. W r. 1795 dostał się do niewoli angielskiej i osadzony na wyspie św. Heleny, zdjął potajemnie plan z wyspy, i odzyskawszy wolność w r. 1804 przedstawił cesarzowi Napoleonowi projekt zdobycia wyspy. Ale wyprawa się nie udała, **C.** dostał się w bitwie pod Trafalgarem nanowo do niewoli. Wypuszczony, brał udział w bitwie pod Wagram. Napisał dzieło p. t.: „Esquisse de la science et de la guerre démontrée.“

Contarini, jedna z dwunastu rodzin weneckich, które wybierały pierwszego dożę. Znakomitsi jej członkowie: **C.** Ambroży, 1473—77 poseł wenecki w Persji; opisał swą podróż w „Viaggio fatti da Vinetia alla Tana, in Persia, in India et in Constantinopoli“ (Wenecja, 1487). **C.** Kacper, * 1483, † 1542, poseł wenecki, do Karola V 1521, od 1535 r. kardynał, znajdował się 1541 jako legat papieski na sejmie Regensburskim; ob. jego „Tractatus seu epistola de justificatione.“ Dzieła jego naprzód wyszły w Paryżu 1571, potem w Wenecji 1589 r. Por. Brieger „G. C. und des Regensburger Konkordienwerk“ (Gotha, 1870); Fr. Dittrich, „Regesten und Briefe des Kardinals G. C.“ (1881).—**C.** Jan, * 1549, † 1605, znakomity malarz, pracował w stylu Tycjana, odznaczając się szczególnie malowaniem sufitów.—**C.** Kamil, * 1644, † 1722, r. autor kilku dzieł, między innemi „Istoria della guerra di Leopoldo I e de' principi collegati contro il Turco nel 1683“ (2 t., Wenecja, 1710).—**C.** Wincenty, * 1577 w Wenecji, † 1617, sławny z wielkiej uczoności profesor wymowy greckiej i łacińskiej w Padwie.—**C.** Szymon, * 1563 w Wenecji, † 1633, po spełnieniu kilku poselstw do znaczniejszych monarchów Europy, został prokuratorem w S. Marco; wyświadczył 1630 miastu dotkniętemu zarazą znakomite usługi. Odznaczył się także jako poeta.

Conté Mikołaj Jakób, mechanik, * 1755, † 1805, oddawał się naprzód malarstwu, następnie przerzucił się do studjów nad chemją i mechaniką i na tem polu położył dla Francji znaczne zasługi. W r. 1792 obserwował z balonu ruchy wojsk nieprzyjacielskich w Holandji i był mianowany dyrektorem instytutu aerostatycznego, oraz szefem brygady aeronautów wojskowych. Był jednym z założycieli konserwatorjum sztuk i rzemiosł, zbudował własnego pomysłu prasę hydrauliczną, a gdy w skutek wojny z Anglją zabrakło we Francji grafitu, zastosował do wyrobu ołówków mieszaninę grafitu z gliną. Ulepszył wyrabianie wodoru na wielką skalę. Brał udział w wyprawie Napoleona do Egiptu i przyczynił się do zaspokojenia potrzeb armji. W r. 1857 wzniesiono mu pomnik w Sées.

Contessa, Chrystjan Jakób Salice-**C.**, pruski radca handlowy, * 1767 w Hirszbergu na Szląsku, † 1825 w majętności swojej Liebenthal; znany jest jako romansopisarz i poeta. Jego „Gedichte,“ wydał W. L. Schmidt (Wrocław, 1826).

Contessa Karol Wilhelm Salice-**C.**, brat poprz., * 1777 w Hirszbergu, † 1825 w Berlinie, żył jako człowiek prywatny w Wejmarze i Berlinie, ostatecznie w Neuhaus pod Lübben. Oprócz powieści: „Zwei Erzählungen“ (Berlin, 1815) i „Erzählungen“ (2 t., Drezno, 1819), pisał także pełne dowcipu komedje. Houwald wydał zbiór pism jego: „Sämmtliche Schriften“ (9 t., Lipsk, 1826).

Conti, młodsza linja książęcego domu Condé (ob.), biorąca swe nazwisko od miasta *Conti*, niedaleko Amiens. Znakomitszymi członkami tej rodziny są: **C.** Armand Bourbon, * 1629, † 1666 w Pézenas, brat Kondeusza Wielkiego, miał czynny udział w walkach Frondy (ob.), stojąc po

stronie opozycji 1650 r.; później atoli pojednał się z dworem, zaślubił siostrzenicę Mazarini'ego, Annę Marję Martinozzi, i został gubernatorem Langwedocji. Z pozostałych po nim pism najważniejsze: „Traité de la comédie et des spectacles" (Paryż, 1667).— **C.** Ludwik Armand, książę de, hrabia de *Pézenas*, syn poprzedniego, * 1661, † 1685 roku, ożenił się z Marją Anną Bourbon, znaną pod imieniem panny de Blois, córką Ludwika XIV i panny Lavallière; walczył w Węgrzech przeciwko Turkom.— **C.** Franciszek Ludwik, książę *de Roche-sur Yon*, de, * 1664, † 1709; potykał się w Węgrzech; odznaczył się walecznością pod rozkazami marszałka Luxemburga; w 1697 obrany przez stronnictwo francuskie królem polskim, przybył nawet do Gdańska, ale w końcu musiał ustąpić przed szczęśliwszym rywalem, elektorem saskim. Por. Broglie „Le secret du roi" (Paryż, 1878); Waliszewski „Potoccy i Czartoryscy" (Kraków, 1887). Następnie został gubernatorem Langwedocji, a 1703 naczelnym wodzem we Włoszech,— **C.** (Ludwik Franciszek, ks. de, wnuk poprzedniego, * 1717, † 1776, walczył w austrjackiej wojnie sukcesyjnej, potem przez długi przeciąg czasu był sternikiem tajnej polityki Ludwika XV, lecz skutkiem zabiegów Choiseul'a, stracił zaufanie króla, a za panowania Ludwika XVI intrygował przeciw Turgotowi, i ożeniwszy się z Ludwiką Djanną Orleańską, umarł obciążony długami. Por. D'Argenson „Mémoires" (Paryż, 1858); Boutaric „Correspondance secrète de Louis XV sur la politique étrangère" (1866); Foncin „Essai sur le ministère de Turgot."—**C.** (Amelja Gabrjela Stefanja Ludwika ks. de), naturalna córka poprzedniego, * 1756 (podług innych 1763), w swoich pamiętnikach historycznych, „Mémoires historiques" (2 t., Paryż, 1797), nastręczyła Goethe'mu wątek do dzieła: „Natürliche Tochter." Por. Barthélemy „La princesse de **C.**, d'après sa correspondance inédite" (Paryż, 1875).—Na Ludwiku Franciszku Józefie, ks. **C.** (synu Ludwika Franciszka), * 1734, † 1814 w Hiszpanji, wygasła ta linja.

Conti Antoni Schinella, patrycjusz wenecki, * 1677 w Padwie, † 1749 tamże, zostawił 6 rozmaitych pism, z których 2 tylko wyszły w 1739 i 1754; zawierają: poemat „Il globo di Venera," oraz tragedje: Junius Brutus, Caesar, Marcus, Brutus i Drusus.

Conti August, filozof włoski, * 1822 w Toskańskiem, studjował prawo w Sienie i Pizie, następnie był adwokatem we Florencji. Brał udział w wypadkach 1848, od r. 1855 był profesorem filozofji w Lucca, od 1863 w Pizie, w 1864 wykłada historję filozofji w Instytucie wyższych studjów we Florencji. Napisał: „Evidenza, amore e fede, o i criteri della filosofia" (2 t., Florencja, 1864, 3 wyd., 1882); „Storia della filosofia" (3 wyd., 1882); „Dio e il male" (1865); „Giovanni Dupré, studio sull'arte" (1865); „Filosofia elementare" (9 wyd., 1879); „Dio come ordinatore del mondo" (1871); „Il bello nel vero" (2 t., 1872); „Il buone nel vero" (2 t., 1873); „Cose di storia e d'arte" (1874); „Il vero nell'ordine" (2 t., 1876); „L'armonia delle cose" (2 t., 1878); „Esame della filosofia epicurea" (1878), oraz dramat „Catone in Utica." Por. K. Werner „Die ital. Philosophie des 19 Jahrh." (3 t., Wiedeń, 1885).

Contingens, domyśl.: res. Wyraz łaciński od contingere—stykać się; ma on specjalne znaczenie w metafizyce starej szkoły: stanowi objaw *niekonieczny*, jako odpowiednik formy bytu *koniecznej*.

Conto, **C.** *de reïs*, moneta w Portugalji i Brazylji, obejmująca 1,000 milreisów (ob.).

Conto, *konto* (włos.), oznacza w handlu rachunek osoby lub przedmiotu. **C.** *corrente*, rachunek bieżący; **C.** *a meta*, rachunki wspólne, bieżące, obejmujące interesy, wykonane na wspólne zyski i straty; **C.** *loro—ich rachunki*, rachunki bieżące, na których zapisują się interesy, wykonane przez nas z polecenia innych; **C.** *nostre—nasze rachunki*, rachunki bieżące, na których zapisują się interesy, wykonane przez innych z naszego polecenia; **C.** *transito*—rachunki bieżące przejściowe, prowadzone albo dla chwilowej potrzeby, albo stale w interesach, nie wymagających rachuby procentowej, jak w handlu towarowym, w stosunku między kupcem a fabrykantem, lub hurtownikiem a detalistą.

Contorta, pokłady geologiczne, toż co warstwy retyjskie, ob. Tryas.

Contra legem *(leges)*, przeciwko prawu (prawom).

Contra principia negantem disputari non potest (łac.), z zaprzeczającym podstaw rozprawiać niepodobna. Zasada logiczna, wyrażająca myśl, iż we wszelkim sporze naukowym strony powinny przedewszystkiem porozumieć się w kwestji zasadniczej i zgodzić się na podstawy, na których dysputa ma być toczoną, a to w celu ułatwienia zgody we wnioskach.

Contra vim non valet jus, przeciw sile niema prawa. Dewiza polityki zaborczej, nie uznającej ani prawa własności, ani sprawiedliwości, mającej na widoku tylko korzyść własną i opierającej się na przemocy fizycznej.

Contrabasso, ob. Kontrabas.

Contractus socidae, pakt żelazny, *cheptel de fer*, zowie się układ, na mocy którego bydło wzięte w dzierżawę, dla właściciela puszczającego nie ginie, albowiem dzierżawca obowiązuje się po skończeniu dzierżawy, oddać mu takież samo i w takiejże wartości.

Contradictio explicita, wyraźna, widoczna sprzeczność dwóch twierdzeń.

Contradictio implicita. Sprzeczność ukryta.

Contradictio in adjecto. Sprzeczność w określeniu, w epitecie, przymiotniku np. kula kwadratowa.

Contrapunto alla mente, ob. Kontrapunkt.

Contraria contrariis curantur, przeciwne leczy się przeciwnem, zasada przeciwstawiana zdaniu homeopatów: *similia similibus curantur*, podobne leczy się podobnem.

Contratenore, oznaczało dawniej w muzyce rodzaj głosu, niższy od sopranu, a wyższy od tenoru, rodzaj odpowiadający dzisiejszemu kontraltowi.

Contredanse, ob. Kontredans.

Contrexeville, wieś francuska w departam. Wogezów, wyniesiona nad poziom morza na 293 metry, 800 miesz., leży o 24 kilometry od Bourbonne les Bains, posiada pięć źródeł mineralnych zimnych, w stałe części składowe ubogich; przeważają tu głównie sole wapna i magnezji. Lekarze zalecają wody tutejsze na nieżyt pęcherza moczowego i przeciwko pedogrze. Bawi tu przeszło 1,000 osób rocznie.

Contumax, *contumacia*, zowie się w prawnictwie nieposłuszeństwo sądowemu wezwaniu stawienia się na oznaczony termin. Takie niestawienie się pociąga za sobą wyrok zaoczny, który powodowi zasądza jego żądanie, jeśli zdaje się być uzasadnionem; skazanemu zaocznie służy opozycja. W prawie polskiem kara za niestawiennictwo zwała się kondemnatą. Por. Ostrowski „Prawo cywilne nar. pol." (2 t., 147, 163, Warszawa, 1787); „Sądowy proces" (dla Litwy, Supraśl, 1786, str. 42).

Conus, łac. stożek, w botanice szyszka.

Conus, rodzaj ślimaków, ob. Stożek.

Convallaria, ob. Konwalia.

Conventus publicus. Po wymarciu książąt szląskich, sejm książąt, zbierany we Wrocławiu, zamienił się w sejm posłów, wysyłanych przez króla czeskiego w swem zastępstwie, jako dziedzica tych książąt. Sejm ten dla odróżnienia od dawnego zwano **C. p.** Konwent taki istniał i później na Szląsku Austrjackim, złożony z pięciu posłów ze stanu szlacheckiego.

Conversano, starożytne miasto w prowincji Bari we Włoszech, położone o 8 klm. od wybrzeża m. Adrjatyckiego, siedziba biskupa, starożytne mury, zamek, 11,000 miesz.

Conversations Lexicon (słownik konwersacyjny), upowszechniony mianowicie w Niemczech tytuł encyklopedji alfabetycznej.

Convocation, *konwokacja*, zgromadzenie kościelne w Anglji; pochodzi ta nazwa od łac. convocare, czyli zwoływać. Forma odbywania **C.** była określoną za Edwarda I w r. 1282, składała się z arcybiskupa, biskupa i niższego duchowieństwa; utworzyły się w niej jak w parlamencie dwie izby niższa i wyższa, *Upper and Lower House*. Od r. 1717 **C.** wyszły z użycia. Na nowo ustanowione w r. 1852 dla prowincji Canterbury, a w r. 1856 dla prowincji York. W Szkocji **C.** powstały w r. 1663, w r. 1668 zniesiono je, a utworzono *General Assemblies*, składające się z osób duchownych i świeckich. Por. Trevor „Convocations of the two Provinces;" Cardwell „Synodalia and Documentary Annals;" Lathburg „History of the Convocation of the Church of England" (3 t., Chamb. *Encykl.*, 3 t., 448).

Convolvulus, *Convolvulaceae*, ob. Powój Powojowate.

Convulsionnaires de Saint Médard, ob. Konwulsjoniści.

Conway, miasto starożytne w hrabstwie Carnarvon (Walja), 2 klm. od ujścia rzeki **C.**, przez którą rzucone są 2 mosty, jeden zbudowany przez Tellforda, drugi przez Stephensona, 3,400 m.

Conybeare Wiljam Daniel, geolog i zoolog, * 1787 w Londynie, † 1857, był proboszczem w Cardiffe. Ogłosił „Outline of the geology of England and Wales" (1882) i opisał liczne płazy kopalne, między innemi plezjozaura.

Conze Aleksander Chrystjan Leopold, archeolog niemiecki, * 1831, kształcił się w Getyndze i Berlinie, od r. 1863 profesor w Halli, od roku 1869 w Wiedniu, od 1877 w Berlinie, gdzie jest od 1887 zarazem dyrektorem niemieckiego instytutu archeologicznego. Ogłosił: „Eine Reise auf die Inseln des Thrakischen Meeres" (1860); „Melische Thongefässe" (Lipsk, 1862); „Reise auf der Insel Lesbos" (Hanower, 1865); „Beiträge zur Geschichte der griechischen Plastik" (Halla, 1869); „Vorlegeblätter für archeologische Uebungen" (Wiedeń, 1869); „Heroen und Göttergestalten der griechischen Künste" (1874); „Archeologische Untersuchungen auf Samothrake" (1875), „Die ‚Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon" (Berlin, 1880—88). Od roku 1890 wydaje: „Die attischen Grabreliefs" (Berlin) i „Beschreibung der antiken Skulpturen mit Ausschluss der pergamenischen Fundstücke" (Berlin, 1891).

Cook Jakób, znakomity żeglarz, * 1728 r. w Marton w Yorkshire, † 1779. Przeznaczony przez ojca do zawodu handlowego, porzucił rychło ten zawód i przyjął służbę na okręcie przewożącym węgle. Następnie wstąpił do marynarki wojskowej i został porucznikiem okrętowym. W r. 1768 mianowany był dowódcą okrętu, wysłanego na wyspę Tahiti dla obserwacji przejścia Wenery, a w tej podróży (1768—71) odkrył pomiędzy innemi cieśninę rozdzielającą obie wyspy Nowej Zelandji *(Cieśnina Cook'a)*, tudzież cieśninę pomiędzy stałym lądem Australji a Nową Gwineą. W drugiej podróży od 13 lipca 1772

Cook Jakób.

do 30 lipca 1775, w której mu towarzyszyli naturaliści Reinhold i Jerzy Forster, pośród największych niebezpieczeństw dotarł do 71° szerokości południowej. Trzecia jego podróż, przedsięwzięta 29 lutego 1776, sprowadziła odkrycie wysp Sandwichskich (styczeń 1778); przepłynął cieśninę Beringa, a zatrzymany przeciwnemi wiatrami i masami lodu w Owaihi, zamordowany został przez tamecznych mieszkańców. Jemu to należy się wdzięczność za pierwsze pewniejsze wiadomości geograficzne o Polinezji, półn.-zachod. brzegach Ameryki i morzu Antarktycznem. Dzienniki podróży, przezeń prowadzone, dostarczają wiele materjału do jego biografji. Opis wszystkich podróży **C.** wyszedł w 8 t. (Londyn, 1773—85). Dla Niemców obrobił je J. Forster. Popularny wyciąg sporządził młodszy Barrow p. t. „**C.'s** Voyages" (Edynburg, 1860 i 641). Dobrą biografję Cook'a dali: Kippis „Life of **C.**" (Londyn, 1788). Wiedmann „Leben und Schicksale des Kapitän Cook" (2 t., 1789—90) podług Kippisa. Lichtenberg w „Vermischte Schriften" (t. 4). Steger „Cook's drei Reisen um die Welt" (8 wyd. 2 t. 1874). Por. A. B. Meyer „Gedächtnissrede auf C." (1887), oraz życiorysy napisane przez Müllera (4 wyd. Lipsk, 1890) i Besanta (Londyn, 1890).

Cook Tomasz, założyciel pierwszego „biura podróży," * 1808 w Melbourne w hrabstwie Derby w Anglji, † 1892, w młodości był ogrodnikiem i stolarzem, następnie apostołem towarzystwa wstrzemięźliwości i w tym charakterze urządził po raz pierwszy w r. 1841 wspólną tanią wycieczkę kolejową dla członków towarzystwa. Z tej pierwszej próby rozwinęło się powoli znane powszechnie towarzystwo wspólnych podróży „Cook i Syn," operujące na całej kuli ziemskiej i mające (w r. 1890) 84 filji, 85 agentur, 2692 urzędników i które wydało do tejże daty $3^1/_8$ miljona biletów. Towarzystwo w przeciągu ostatnich lat dwudziestu uprawia szczególnie podróże naokoło świata i działa nie tylko dla przyjemności, lecz i w celach poważniejszych, jak mianowicie w r. 1884, gdy powierzono mu przewóz wojsk Gordona paszy do drugiego wodospadu na Nilu, lub jak od lat kilku organizuje pielgrzymki do Mekki i t. p. Nadto wydało ono pod swoją firmą spory szereg przewodników podróżniczych.

Cook Elżbieta, poetka angielska, * 1818 w Londynie, † 1889 w Wimbisledon. W r. 1849—54 wydawała poczytny tygodnik p. t. *Eliza Cook's Journal.* Jej „Poems" wyszły już w r. 1845. Napisała jeszcze „Jottings from my journal" (1864); „New Echoes and other poems"; „The poetical works of E. C." (1870) i w Nowym Jorku wydane w r. 1882.

Cook'a Archipelag, zwany także archipelagiem wysp Hervey, jest to grupa wysp odkrytych 1777 przez kapitana Cook'a, składająca się z siedmiu wysp większych i trzech małych cyklad na oceanie Wielkim, pomiędzy wyspami Przyjacielskiemi a Towarzyskiemi, ogółem 368 klm. kw. Mieszkańcy tutejsi, Polinezyjczykowie, w liczbie 8.000, po większej części do chrześcijaństwa nawróceni, są doskonałymi tkaczami. Największe wyspy są: Mangia, Watin, Raratonga, Ruruti, Mittimo i inne. W październiku 1888 zajęła je pod swój protektorat Anglja. Por. Williams'a „A narrative of Missionary Entreprises in the South-Sea--Islands" (Londyn, 1840).

Cook'a cieśnina, cieśnina między wyspami Nowej Zelandji, długa 30, szeroka 10 mil.

Cooke William Fothergill, elektrotechnik, * 1806, † 1879, kształcił się w Edymburgu, służył lat pięć w armji wschodnio-indyjskiej, następnie studjował anatomję w Paryżu i Heidelbergu. Tu w r. 1836 widział po raz pierwszy aparat telegraficzny Schilinga i starał się wprowadzić podobny na drodze żel. Londyńsko-Menchesterskiej. Wespół z Wheatstonem zbudował przyrząd telegraficzny, nieco różniący się od aparatu Morse'a, wprowadzony w użycie między Paddington (Londyn) a West-Drayton r. 1839. Za zasługi swoje otrzymał 1869 szlachectwo.

Cooke John Esten, pisarz amerykański, * 1830 w Winchester w Wirginji, † 1886, studjował prawo, 1861—65 jako oficer odbył kompanję w sztabie generała skonfederowanych południowych stanów, Stuarta, po której ukończeniu oddał się wyłącznie piśmiennictwu. Napisał: „Leather stocking and silk" (1854); „The youth of Jefferson" (1854); „The Virginia comediane" (1854); „The last of the foresters" (1856); „Henry St. John" 1858); „Virginia historical and social" (1859); „Hammer und rapier," „Wearing of the Gray" i życiorysy generałów Jacksona i R. G. Lee (1871).

Cookstown, miasto w irlandzkiem hrabstwie Tyrone, założone w 1873 r. ma 3,850 m. (1891).

Cooksund, odnoga oceanu Wielkiego na południowym brzegu Alaski.

Cooktown, miasto portowe na wschodniem wybrzeżu australskiej prow. Queensland, ma 2.500 m. Jest portem dla leżących w głębi osad górniczych, dostarczających złota, cyny i węgla.

Coom, *Comb,* angielska miara objętości, jest $^1/_2$ kwartera, = 145,39 litra.

Coomans Jan Krzciciel Mikołaj, publicysta belgijski, * 1813 w Brukseli, † 1896, członek stronnictwa klerykalnego w izbie deputowanych, od 1860 redaktor dziennika *La Paix;* napisał: „Histoire de la Belgique" (Gandawa 1836): „Richilde, épisodes de l'histoire de le Flandre au XI siècle" (6 wyd. 1864); „Les communes belges" (5 wyd. 1863); „Une académie de fous" (1861); „Portefeuille d'un flâneur" (t. 8, 1863—75); „Le chapeau de Fortunatus".

Coomans Piotr Oliwier Józef, malarz belgijski, * 1816 w Brukseli, † 1890 w Boulogne sur Mer, kształcił się w Gandawie i Antwerpji i po

wystawieniu dwóch obrazów historycznych: „Zdobycie Jerozolimy przez Krzyżaków" i „Bitwy pod Askalon," przyłączył się do wyprawy wojska francuskiego w Algierze w celu badania życia Wschodu. Wtedy wykonał: „Widok w prowincyi Konstantynie," „Potop," „Arabscy wychodźcy" i „Tancerka arabska;" następnie „Klęska Attyli na polach Katalaúnskich" (1848). Po kilkoletnim pobycie we Włoszech, Turcji, Grecji i Krymie, wymalował: „Bitwę pod Almą" (1855); „Święto Filistynów" (1856); „Phryne," „Glycera" i inne.

Coomans, ob. Campen (Jakób van).

Cooper, rzeka w południowej Karolinie w Stanach Zjednoczonych, łączy się pod m. Charleston z rzeką Ashley i tworzy port tego miasta.

Cooper, rzeka w środkowej Australji, mająca źródło w prowincyi Queensland i w początku nazwę Victoria albo Barku, dzieli się następnie na liczne odnogi i wpada do jeziora Eyre. Woda w niej przez cały rok utrzymuje się w biegu górnym, w niższym zaś wysycha.

Cooper (sir Astley Paston), chirurg, * 1768 w hrabstwie Norfolk, † 1841. Po ukończeniu studjów w uniwersytecie Edymburskim został prosektorem przy katedrze anatomji, a następnie profesorem chirurgji. Był lekarzem nadwornym Jerzego IV i królowej Wiktorji; jako praktyk był bardzo wzięty, w operacjach śmiały, pomysłowy i szczęśliwy. Najważniejsze jego dzieła są: „Observations on inguinal and congenital hernia" (1803); „A treatise on dislocations and fractures on the joints" (1822); „The lectures on the principles and practice of surgery" (4 t., 1824—29, 6 wyd. 1842).

Cooper Bransby Blake, również chirurg, bratanek poprzedniego, * 1792 r., † 1853 r. Odbył kampanje wojenne w Hiszpanji i w Kanadzie (1814); poczem był rektorem przy stryju, od 1825 wykładał anatomję w „Guy's Hospital." Napisał: „Lectures on Anatomy, intersparsed with practical remarks" (1828—32); „Treatise on ligaments (1825).

Cooper Samuel, chirurg, * 1781, † 1848 w Londynie, w 1803 rozpoczął wykłady w kollegium chirurgów, brał udział, jako lekarz wojskowy, pod Waterloo; w roku 1827 wybrany do zarządu kolegjum chirurgicznego, 1845 był jego prezydentem; od 1831 był chirurgiem przy szpitalu uniwersyteckim. Znany jest szczególniej jako autor dzieł: „The first lines of the practice of surgery" (6 wyd. Lond. 1836) i „A dictionary of practical surgery" (7 wyd. 2 t. 1837).

Cooper Jakób Fenimore, znakomity romansopisarz amerykański, * 1789 w Burlington w New-Jersey, służył do 1810 w marynarce amerykańskiej; od tego zaś czasu przemieszkiwał w Cooperstown nad jeziorem Otsego, gdzie † 1851. Powieści jego, prawie na wszystkie europejskie tłomaczone języki, są po większej części obrazem społecznego życia półn. Ameryki, chociaż niektóre z nich przedstawiają także i stosunki życia europejskiego. Sławę ugruntował sobie romansami: „The spy" (2 t., Now-York 1821 r); „The pioneers, or the sources of the Susquehanna" (1823, przekład polski 1885 r.) i „The pilot" (1824), który osnuty na tle życia żeglarskiego, stworzył liczny zastęp w tym rodzaju naśladowców: „Lionel Lincoln" (1825); „The last of the Mohicans" (1826); „The prairie" (1827); „The travelling bachelor" (1828); „The red rover" (1828); „Conanchet" (1829); „The Waterwitch" (1830); „Ashor and afloat" (1844); „The Redskins" (1846); „The crater or volkanspeak" 1847); „Jack Tier" (1848); Z rzeczy historycznych napisał: „History of the american navy" 1839). Ostatnim z długiego szeregu romansów jest „The ways of the hour" (1850). Podróż swoją do Europy opisał w dziele „Gleanings in Europe" (6 t., Nowy York 1830). Mimo wielkich zalet pióra, mimo naiwnej prostoty i naturalności, **C.** twórczością, genjuszem i fantazją nie dosięga Walter Scotta (ob.), a w wiernem przedstawieniu obyczajów Ameryki niższym jest Sealsfield'a (ob.). Kompletne wydanie dzieł **C.** „Works" wyszło w 34 t., (New-York 1855 i 1887 t. 27). Na język polski mamy w Wilnie tłóm. „Szpieg" (1829 i w Warsz. 1830). „Ostatni Mohikan" (Wilno, 1830), przekład Feliksa Wrotnowskiego (1884), „Dziki wyspiarz;" „Pjonierowie," (1832); „Stepy" (1834 r.); „Krzysztof Kolumb" (1853). Por. Lounsbury „Biography of y. F. C." Boston (1883); Coffin, „The home of C." (1872). Córka jego *Zuzanna Fenimore* **C.**, * 1816 r., wydała kilka pism dotyczących życia wiejskiego, a celujących wdziękiem opowiadania i niekłamanem uczuciem. Do najlepszych zaliczają: „Rural hours" (New-York 1850); „Country rambles, or Journal of a naturalist in England" (1852 r.); „Rhyme and reason of country life" (1854).

Cooper Jakób Fenimore.

Cooper Piotr, przemysłowiec, * 1791 w New-Yorku, † 1883, w 1830 r. założył w Cantonie pod Baltimore fabrykę żelaza, w której zbudowaną została pierwsza w Stanach Zjednoczonych lokomotywa, następnie wzniósł walcownię i fabrykę drutu w New-Yorku i pierwszy zaczął wyrabiać belki żelazne do budowy domów, współdziałał przy budowie telegrafów podmorskich. W 1850 r. kosztem 800,000 dolarów ufundował wielki zakład naukowy *(Cooper Institute)* dla robotników, zaopatrzony w bibljoteki, zbiory prób, modeli i wzorów, laboratorja chemiczne, techniczne i t. d., z nauką bezpłatną. W 1874 i 1876 wybierany był do kongresu. Mowy jego wyszły w zbiorowem wydaniu (1883).

Cooper Tomasz Sidney, malarz angielski, * 26 września 1803 w Canterbury, z początku malował dekoracje teatralne, następnie w Belgji i Holandji studjował malarstwo rodzajowe. Celuje zwłaszcza w odtwarzaniu zwierząt, a znakomita ich charakterystyka i harmonijny koloryt, zjednały mu 1866 r. godność członka Akademji londyńskiej. Napisał: „Drawingbook of animals and rustic groups, drawn from nature," (Londyn, 1858 r.); „Beauties of poetry and art," (1865, z własnemi illustracjami) i „My life" (Londyn 1891).

Cooper Ashley, ob. Shaftesbury, hrabia.

Coopera złoto, stop złożony z 16 części miedzi, 7 platyny i 1 cynku, dobrze klepalny, zupełnie podobny jest do złota 18-karatowego. Inny *metal Coopera* nadaje się dobrze na zwierciadła metalowe.

Coote sir Eyre, * 1762, † około 1824, generał angielski, od r. 1798 dowódca miasta Dover. W 1800 w Egipcie, zdobył Aleksandrję w 1801, a w 1809 został mianowany drugim dowódcą wyprawy na Walcheren. W r. 1814 dostał pomieszania zmysłów, w skutek czego został wykreślony z wojska.

Copaïfera, *Copaiba*, *Kopaiwa*, rodzaj roślin z rodziny *Caesalpinieae*, przeważnie drzewa o liściach skórzastych, pierzastych, z licznemi gruczołami olejowemi, o małych, najczęściej białych kwiatach i strąkach jednonasiennych. Znanych jest 16 gatunków zwrotnikowych, z których 4 rosną w Afryce, inne w Ameryce. Z nich niektóre, jak **C.** *Langsdorfii* z Brazylji, **C.** *multijuga*, dostarczają balsamu, zwanego *kopaiwą* (ob.), używanego jako środek leczniczy, inne dostarczają pożytecznej smoły, pięknego drzewa amarantowego, oraz drzewa pachnącego.

Copaifera i jej kwiat.

Copan, wieś indyjska w dep. t. n. rzeczypospolitej Honduras, ze słynnemi ruinami z czasów przedkolumbowch. Są to najstarsze zabytki cywilizacji staro-amerykańskiej. Było to niegdyś znaczne miasto; ruiny dotąd otoczone są z jednej strony murem wysokim na 20 do 30 m., z olbrzymich głazów, który miał zapewne długość 870 m. i obejmował liczne monolity i piramidy, pokryte rzeźbami i hieroglifami. Por. Stephens „Incidents of travel in Central America" (2 t. 1841).

Cope Karol West, malarz angielski, * 1811, kształcił się w Akademji londyńskiej, następnie studjował sztukę we Włoszech. W 1836 powrócił do Anglii i malował obrazy rodzajowe i historyczne, jak: „Wnętrze gospody we Włoszech", „Niepokój serca", „Ostatnie dni kardynała Wolseya" (1848); „Sen Miltona" (1850); „Dzieci Karola I" (1855); „Lear i Cordelia", „Shylock i Jessica", „Młodzieńcy z Emmaus"; „Alarm nocny" (1871); „Wiosna" (1877) i in. Ozdobił freskami parlament angielski i wiele innych gmachów; † 21 sierpnia 1890 w Bournemouth.

Cope Edward Drinker, paleontolog, * 1840 w Filadelfji, studjował medycynę, następnie był profesorem historji naturalnej w Haverford College (w Pensylwanji) i sekretarzem akademji nauk w Filadelfji. 1871—81 badał pod względem przyrodniczym Kanzas, Wyoming, Colorado, Nowy Meksyk, Texas, Oregon, skąd sprowadził nader bogaty zbiór kopalnych zwierząt kręgowych, między któremi znaleziono przeszło 100 gatunków nowych. Wykrył wiele form przejściowych i wykazał niektóre prawa rozwoju zwierząt. Ogłosił: „The vertebrate paleontology of New Mexico" (1877); „The vertebrata of the cretaceous formation etc" (3 t. 1882); „Synopsis of the extinct Batrachia and Reptilia of North America" (1869—71); „Origin of the fittest, essays on evolution" (1886).

Copepoda, *Widłonogie*, rząd skorupiaków (ob.).

Copernicia, *Kopernicja*, rodzaj palm, obejmujący drzewa bezcierniste, średniej wysokości, o liściach wachlarzowatych, małych zielonawych kwiatach i jagodach jednonasiennych. **C.** *cerifera (palma karnauba)*, drzewo, mające 6—12 metrów wysokości, o koronie kulistej i liściach bladozielonych, rośnie przeważnie w północnych prowincjach Brazylji; liście używają się do pokrywania dachów, młode na karm dla bydła i wyrobu kapeluszy; drzewo, jako bardzo trwałe, używa się na wyroby. Liście dostarczają również wosku, zwanego *karnauba* lub *cerca*, używanego na wyrób świec, oraz do nadawania połysku skórze. Z łyka robią maty; owoce Indjanie hodują i jedzą, z miąższu pnia wyrabiają mąkę. Również pożyteczne gatunki są: **C.** *hospita* i **C.** *tectorum*. Por. Morong „C. cerifera" (1892).

Copernicia. *a* kwiatostan męski.

Copialia (łac.), nazywają się koszta przepisania (w sądownictwie).

Copiapo, miasto główne w chilijskiej prowincji Atacama, 10,000 m.—Obwód *Copiapo*, w którym znajduje się wulkan tegoż imienia (6,000 metrów), posiada bogate kopalnie srebra.

Copland Jakób, lekarz, * 1792 w parafji Deerness na wyspach Orkadzkich, † 1870 w Londynie. Studjował w Edymburgu, w r. 1817 zwiedził Afrykę dla zbadania panujących tam epidemji, poczem osiadł w Londynie. Ogłosił: „Elements of physiology“ (1824); „Dictionary of practical medicine” (4, t. 1833—58); „Outlines of pathology” (1822); „On consumption and bronchitis” (1866).

Copley Jan Singleton, malarz angielski, * 1737 w Bostonie, † 1815 w Londynie. Od r. 1760 wystawiał w Londynie portrety i obrazy obyczajowe. Najlepsze z jego prac są: „Śmierć lorda Chathama,” „Zdobycie Gibraltaru,“ „Śmierć Piersona,“ „Prorok Eljasz“ „Samuel młody” i in. Por. Perkins „A sketch of the life of C.“ (Boston, 1873).

Coppée Franciszek, poeta francuski, * 1842 w Paryżu, był czas jakiś urzędnikiem w ministerjum wojny, następnie poświęcił się literaturze, od 1884 jest członkiem akademji. Wydał zbiory poezji: „Le Reliquaire (1866); „Intimités“ (1868); „Poèmes modernes;” „Angélus;” „Le Banc”; „Enfants trouvés”; „L'Attente”; „Le Père”; „Le Défilé”; „La Bénédiction” (1869), przekład polski Barabasza p. t. „Błogosławieństwo” (1891); „La Grève des Forgerons,” poème (1869); przekład polski Szymanowskiego p. t. „Bezrobocie kowali”; „Lettre d'un mobile breton, en vers (1871); „Plus de sang,“ avril 1871 (1871),

Coppée Franciszek.

„Les Humbles” (1872); „Le Cahier rouge (1874r.); „Olivier”, poème (1875); „L'Exilée (1877); „Les Mois,” avec composition de Giacomelli (1877); „Le Naufragé“ (1878 r.); „Les Récits et les Elégies” „Jeune fille” (1878); „L'Asile de nuit” (1880); „La Marchande de journaux”, conte en vers (1880); „L'Epave” (1880); „La Maison de Molière” (1880); „La Bataille d'Hernani”(1880); „Contes en vers et poésies diverses” (1881); „Bleuette,“ conte en vers (1881); „L'Enfant de la balle” conte en vers (1883); „Pour le drapeau” (1883); „Aux bourgeois d'Amsterdam,” strophes (1883); „Les Boucles d'oreilles,” conte en vers (1885); „Prologue en vers” (1885); „En Province” (1886); „L'Amiral Courbet,“ strophes (1886); „La Nourrice” (1886); „La Tête de la sultane (1886), przekład polski Szymanowskiego p. t. „Głowa sułtanki“; „Le Liseron“ (1886); „Résurrection,“ strophes (1886); „Le Roman de Jeanne,“ poème (1886); „A une pièce d'or“ (1887); „Le Défilé“ (1889); „Une Mauvaise soirée“ (1887); „Arrière-saison,“ recueil de poésies (1887); „A l'empereur Frédéric III“ (1888); „A Brizeux,“ strophes (1890); „Les Paroles sincères“ (1890); „Aux Français d'Alger,“ strophes (1891); „Le Coup de tampon“ (1891); „L'Homme-affiche“ (1891). Proza: „Une idylle pendant le siège“ (1875, romans); „Contes en prose“ (1882); „Vingt contes nouveaux“ (1883); „Contes et récits en prose“ (1885); „Contes rapides“ (1888); „Henriette“ (1889); „Toute une jeunesse, romans, w części autobiografja (1890); „Le Convalescent“; „Le Remplaçant“; „Voyage en Bretagne“ (1891); „Les Vrais riches“ (1892); „Longues et bréves nouvelles“ (1893); „Mon franc-parler (1893-1894, 2 vol.); „Contes tout simples“ (1894). Teatralne: „Le Passant“, w 1-ym akcie wierszem (1869), przekład polski Kaszewskiego p. t. „Przechodzeń“ w „Tygod. illustr.“ (1869); „Deux douleurs“, dramat (1870); przekład polski Szobera p. t. „Dwie boleści“, „Fais ce que dois“, epizod dramatyczny (1871), przekład polski Duchińskiej w „Bibl. warsz.“; „L'Abandonnée,“ dramat w 2 aktach (1871), przekład polski Podwysockiego w „Tyg. illustr.“ (1874); „Les bijoux de la délivrance“ (1872); „Le Rendez-vous,” komedja w 1 akcie (1872); „Le Petit Marquis, dramat w 4 aktach z d'Artois (1873); „Prologue d'ouverture pour les matinées littéraires et musicales de la Gaité (1875); „Le Luthier de Crémone,” komedja w 1 akcie (1876); „La Guerre de Cent ans,“ dramat w 5 aktach do współki z A. d'Artois (1878); „Le Trésor,“ komedja w 1 akcie (1880); „La Korrigane,“ balet w 2 aktach (1881); „Madame de Maintenon;“ dramat w 5 aktach (1881); „Severo Torelli,“ dramat w 5 aktach (1882); „Les Jacobites,“ dramat w 5 aktach (1885); „Maitre Ambros,“ dramat (1886); „Le Pater,“ dramat w 1 akcie (1890); „Pour la Couronne,“ dramat w 5 aktach (1895). Zbiorowe wydania wyszły p. t.: „Théâtre“ (1875—1886, 4 t. in-16); „Oeuvres“ (1883—1885; 2 t., in-40); „Oeuvres complètes” (1885, 6 t. in-8°). Por. Lescure . F. C., l'homme, la vie et l'oeuvre“ (Paryż, 1888).

Coppermine, t. j. rzeka miedzianych rud, w angielskiej Ameryce północnej, wypływa z jeziora Point i uchodzi do zatoki Coronation na m. Lodowatem, 670 klm. długa.

Coppet, miasteczko w szwajcarskim kantonie Waadt, w pobliżu jeziora Genewskiego, liczy 471 m., trudniących się uprawą wina. Leżący w okolicy zamek C. pamiętny jest pobytem kilku znamienitych osób, jak: Baylego, Neckera i pani Staël. Zwłoki dwojga ostatnich tutaj spoczywają. Obecnie znajduje się w posiadaniu hr. d'Haussonville.

Coppi Antoni, historyk włoski, * 1 kwietnia 1782 w Andezeno w Pjemoncie, kształcił się w seminarjum turyńskiem, został zakonnikiem, od 1806 mieszkał w Rzymie, zajęty jedynie studjami

ekonomicznemi i historycznemi; † 24 lutego 1870 tamże. Napisał: „Sulla servitù e libera proprietà dei fondi“ (2 wyd. 1842); „Sulla finanze di Roma nei secoli di mezzo“ (1855), lecz głównem jego dziełem jest:„Continuazione degli Annali d'Italia del Muratori dal 1750“ (do r. 1861, Florencja 1824—1868, t. 16). W r. 1813 założył „Academia Tiberina“ w Rzymie.

Coppino Michał, polityk włoski, * 12 kwietnia 1822 w Alba w Pjemoncie, syn szewca, kształcił się w uniwersytecie turyńskim, pracował głównie nad literaturą i językiem włoskim, 1861 był powołany na profesora uniwersytetu turyńskiego, 1869 został rektorem. W 1867 był przez kilka miesięcy ministrem oświaty, powtórnie 1876—1878, po raz trzeci 1879—81 i 1881—1888. Naukowe prace swoje pomieszczał w „Rivista contemporanea,“ (1883—86); godne uwagi jego „Parole al popolo italiano“ (1848).

Coprinus, *grzyb gnojowy*, rodzaj grzybów z rodziny bedłek, o kapeluszu dzwonkowatym, rozpływającym się w ciecz, zabarwioną przez zarodniki na czarno. Należy tu przeszło 60 gatunków, wyrastających na gnoju i zgniłem drzewie; nie są jadalne.

Copris, owad, ob. Krowieńczak.

Coprophaga, owady, ob. Kałowce.

Copyholders, dawniej w Anglji dziedziczni dzierżawcy ziemscy, władający ziemią na prawie emfiteutycznem. Por. Chambers „Encycl.“ t. III, 466.

Copyright (ang.) prawo drukowania dzieła lub utworu literackiego.

Coquart Artur, prawnik i kompozytor francuski, * 1846 w Paryżu, studjował prawo, następnie został adwokatem, zajmując się jednocześnie muzyką. Ogłosił symfonje; „Hero“, „Ossjan“, „Joanna d'Arc“ i in.; opery: „L'épée du Roi“ (1882); „Le mari d'un jour“ (1881); studjum „De la musique en France“ (1891).

Coquelin Karol, ekonomista francuski, * 1803 w Dunkierce, † 1851; słuchał nauki prawa w uniwersytecie paryskim. W r. 1827 założył „Dziennik (miesięczny) prawodawstwa handlowego,“ później był współredaktorem rozmaitych pism perjodycznych, napisał traktat o przędziwie lnu i konopi p. t. „Traité de la filature mécanique“, założył pismo: „Jacques Bonhomme“ i wydał dzieło: „Du crédit et des banques.“

Coquelin Benedykt Konstanty, aktor francuski, zwany Starszym, * 23 stycz. 1841, kształcił się w Konserwatorjum paryskiem, na scenie zaczął występować od r. 1860 naprzód w *Comédie Française*. Odtwarza typy komedji Molière'a i dramaturgów współczesnych. W r. 1886 odbył wycieczkę artystyczną po Europie i Ameryce, w 1889 powrócił znowu do Paryża. Warszawę nawiedził w 1883 z trupą własną. Napisał: „L'art et le Comédien“ (1880); „L'Arnolphe de Molière“ (1882); „Molière et le Misantrope“ (1881); „Un poète du foyer: Eugène Manuel“ (1881); „L'art de dire un monologue“ (1884); „Tartufe“ (1884). Jego syn *Jan*, * 1 grud. 1865, rozpoczął również karjerę aktorską 1890.

Coquelin Ernest Aleksander Honorjusz, aktor, zwany Młodszym, brat poprzedniego, * 16 maja 1848, kształcił się w Konserwatorjum paryskiem 1864, pierwszy raz wystąpił 1867 w Odeonie, a 1868 w *Comédie Française*, następnie występował w teatrach innych. Napisał: „Le livre de convalescent“ (1880); „Le monologue moderne“ (1881); „Fariboles“ (1882); „Le Cheval“ (1883); „La vie humoristique“ (1883); „Le rire“ (1887) i in.

Coquerel Atanazy, * 1795 w Paryżu, † tamże 1868, od 1830 pastor kościoła ewang.-reform. w Paryżu, w r. 1848 deputowany do zgromadzenia narodowego, jako członek komitetu do ułożenia projektu ustawy, uczynił wniosek skasowania kary śmierci. Z licznych jego pism teologicznych godniejszemi wzmianki są: „Cours de réligion chrétienne“ (1833); „Histoire S. et analyse de la Bible“ (1839, 3-ie wydanie 1850); „Reponse au livre du docteur Strauss: La vie de Jésus“ (Paryż, 1841), oraz „Sermons“ (8 t.), kilkakrotnie wydawane. Był redaktorem pism czasowych teologicznych. Jako teolog skłaniał się do racjonalizmu.

Coquilla, owoce palmy Attalea.

Coquimbo, miasto w prowincji t. n. (33,423 klm. kw. i 192.000 m.) w Chili, przy ujściu rzeki t. n., ma 8,500 m. i jeden z najlepszych i najwięcej zwiedzanych portów tej okolicy. Jest głównem miastem depart. t. n. (2,324 klm. kw. i 17,000 m.), podczas gdy stolicą prowincji **C.** jest Serena.

Cora Gwido, geograf, * 1851 w Turynie, kształcił się od 1870 w Lipsku, w 1873 założył czasopismo „Cosmos,“ które redaguje dotychczas. 1874—1876 odbywał podróż naukową po Epirze i Afryce północnej. Od 1882 jest prof. uniwersytetu turyńskiego. Ogłosił: „Riserche storiche ed archeologiche sul sito d'Auaris“ (1870); „Spedizione italiano alla Nuova Guinea“ (1872); „Note cartografiche della reggenza di Tunisi“ (1881) i in. Od r. 1884 wydaje „Annuario geografico.“

Corallina, *mech koralowy*, *koralek*, rodzaj wodorostów z gromady krasnorostów, podobny do korali dla obfitych osadów wapiennych w ścianach komórek i plechy pierzasto rozgałęzionej, niekiedy czerwonej. Żyją we wszystkich morzach. **C.** *officinalis*, na skałach morza Śródziemnego oraz w morzu Północnem, wraz z karagenem była używana w medycynie.

Corallium, ob. Koral.

Coram publico (łac.) publicznie, wobec publiczności.

Corato, miasto w prowincji Bari, we Włoszech, założone przez Normanów, 30,000 m.

Corazzi Antoni, dyrektor akademji sztuk pięknych we Florencji, * 1792 w Livorno, wezwany przez Staszica, przybył do Polski 1818 r. i lat 27 przebywał w Warszawie, jako budowniczy rządowy. Wzniósł w stolicy i na prowincji znaczną liczbę gmachów publicznych i prywatnych, noszących na sobie piętno stylu klasycznego. Celniejsze jego budowle są: b. pałac Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Mostowskich, Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, dom Towarzystwa Dobroczynności, Bank Polski, plan Wielkiego i Małego Teatru, gmach dzisiejszego Uniwersytetu i wiele innych. Wyjechał za granicę 1845. † 1866 r.

Corazzi Antoni.

Corbeil, miasto okręgowe w dep. franc. Seine et-Oise, przy ujściu rz. Essonne do Sekwany, fabryki zegarków, papiernie, odlewnia miedzi, handel zbożem i bydłem, 8,200 m.

Corbie, miasto we francuskim depart. Somme, mające 4,400 m. W starożytności zwało się *Corbeia* i posiadało sławne opactwo Benedyktynów, założone w r. 657.

Corbière Jakób Wilhelm Piotr, hrabia de, * około 1767 r. w Amantis pod Rennes, † 1853 tamże; uczony prawnik; zasiadał 1815 w izbie deputowanych, w r. 1820 został ministrem oświecenia publicznego, a 1821 r. ministrem spraw wewnętrznych. Nieprzyjaciel wszelkiego postępu i wyobrażeń liberalnych, przyczynił się wiele do zniesienia gwardji narodowej, a w r. 1827 do rozwiązania izby deputowanych. We dwa miesiące potem z Villele'm i Peyronnet'em wystąpił z gabinetu i został ministrem stanu, członkiem tajnej rady królewskiej i parem; po rewolucji Lipcowej usunął się zupełnie od życia publicznego.

Corbières, odnoga Pirenejów wschodnich, we franc. departamencie Aude, pomiędzy rzekami Aude a Agly, ze szczytem Puy de Bugarach, 1231 m. wysokim.

Corbolli Brunozi, herb polski, znany tylko z nazwy.

Corbould Henryk, malarz i rysownik angielski, * 1787 w Londynie, † 1844. Malował i od 1807 wystawiał obrazy z dziejów starożytnych: „Hektor i Andromacha," „Korydan," „Thetis pocieszająca Achilesa" i in. Od r. 1811 zajął się ilustracjami, któremi ozdobił dzieła Walter Scotta: „Dziewicę Jeziora" i „Rokeby."

Corbould Edward Henryk, malarz angielski, * 5 grudnia 1815 w Londynie, z początku malował obrazy olejne, jak: „Św. Jerzy, zabijający smoka" (1836), „Wyścigi greckie," za które nagrodzony był medalami, następnie poświęcił się wyłącznie akwarelom, które obok wielkich rozmiarów i doskonałego rysunku, odznaczają się bogactwem tonów i dramatycznością. Do więcej cenionych utworów jego należą: „Zaraza w Londynie w r. 1344," „Piękna Rozamunda," „Niewierna żona," „Pielgrzym," scena z opery „Prorok," „Hr. Surrey," „Śmierć Arthusa," cykl ilustracji do „Undiny" i in.

Corbulo Cnaeus Domitius, brat Cezonji, małżonki cesarza Kaliguli, był za Tyberjusza pretorem, za Kaliguli 39 po Chr. konsulem, odznaczył się w wojnie z królem armeńskim Tyrydatesem w r. 54—63. Neron, zazdroszcząc mu sławy wojennej, odwołał go z Azji i skazał na śmierć. **C.** sobie jednak jeszcze przed wykonaniem wyroku życie odebrał. Napisał pamiętniki, o których wspomina Plinjusz w „Natur. hist." Por. Taciti Ann. XI, XIII, Histor. II, 76.

Corcelles Klaudjusz Tircuy de, ur. 1768, † w Paryżu 1843, francuski mąż stanu. W r. 1814 podczas najazdu walczył pod marszałkiem Augéreau. W r. 1819 jako poseł należał do partji krańcowo liberalnej. W r. 1828 przystał do La Fayette'a i przyczynił się do wybuchu rewolucji w r. 1830.

Corchorus (*Jarzyniec, Żydawa, Ślaz żydowski*), rodzaj roślin z rodziny lipowatych, obejmujący krzewy i zioła w krajach zwrotnikowych. Niektóre gatunki są pokarmowe, jak **C.** *olitorius* (*J. warzywny*), znana powszechnie w okolicach międzyzwrotnikowych jarzyna, wszędzie się tam uprawia, w Egipcie pod nazwą *Melochia*; odwar liści używa się jako napój piersiowy. Włókna **C.** *depressus* i **C.** *capsularis*, w Indjach wschodnich, Chinach południowych, a także w Algierze, Luizjanie i Texas, zwane *lnem indyjskim*, używane są na powrozy i tkaniny.

Corchorus. Kwiat i owoc.

Corda August Józef, botanik, * 1809 roku w Reichenbergu (Libercu), w królestwie Czeskiem, † 1849; w młodości, będąc uczniem w handlu materjałów aptecznych, gorliwie pracował nad historją naturalną. W r. 1828 ogłosił pierwszą pracę: „*Monographia Rhisospermarum et Hepaticarum*," w skutek czego wezwany został przez Humboldta do Berlina, gdzie, zajęty badaniami botanicznemi, pozostał do r. 1834, w którym powołany został na kustosza oddziału zoologicznego w muzeum narodowem w Pradze. Przy pomocy

Franciszka ks. Colloredo-Mansfelda przedsięwziął 1847 podróż naukową do Texas, lecz w powrocie zginął na morzu 1849 r. Ważniejsze jego dzieła są: „Icones fungorum hucusque cognitorum“ (5 t., Praga, 1837—42), „Prachtflora europäischer Schimmelbildungen“ (Lipsk, 1839); „Beiträge zur Flora der Vorwelt“ (1845); i „Anleitung zum Studium der Mykologie“ (1842).

Cordaites, drzewa kopalne, ob. Kordaity.

Corday d'Armont Marja Alina Karolina. * 1768 r. w St. Saturin w pobliżu Caen, córka szlachcica, marzycielka i zapalona zwolenniczka stronnictwa Żyrondystów, zabiła 13 lipca 1793 r. Marata, który jej zdaniem zgubił wolność rzeczypospolitej. Jakkolwiek szlachetna jej postawa i nadzwyczajna piękność na samych sędziach głębokie czyniła wrażenie, została straconą 17 lipca t. r. Por. Dubois, „Charlotte Corday“ (Paryż, 1838). Listy jej, z opisem życia i wyrokiem konwencji narodowej wyszły w Krakowie 1801. Por. Vatel „Charlotte C. et les Girondins“ (Paryż, 1872, t. 3); Chéron de Villiers „Charlotte de C. d'Armont” (1865); V. Lanny „Deux femmes célebres,“ Paryż, (1884); M. Benedikt „Etude métrique du crâne de Charlotte Corday“ (Paryż, 1890).

Corday d'Armont.

Cordeiro Joao Ricardo, dramaturg portugalski, ur. 5 marca 1836, profesor w szkole wojskowej, 1863 r. sekretarz zakładów towarzystwa dobroczynności, 1877 r. członek rady ministerjum spraw wewnętrznych, † 12 lutego 1882 r. Oprócz prac w sprawach wojskowych i fejletonów, napisał dla sceny: dramat „Fernando“ (1857); „Amor e arte“ (1860); „A sociedade elegante“ (1862); „A familia“ (1869); „Um cura d'almas“ (1866); „Os paraisos conjugaes“ (1882 i in.

Cordeiro Lucjan, wielostronny pisarz portugalski, ur. 21 czerwca 1844, służył początkowo w marynarce, a po opuszczeniu jej oddał się dziennikarstwu i był współzałożycielem Towarzystwa geograficznego w Lizbonie, którego sekretarzem jest dotychczas i profesorem filozofji w szkole wojskowej. Podróżował po Europie i zbierał materjały do prac treści ekonomicznej, był współpracownikiem i redaktorem kilku dzienników. Ogłosił: „Viagens“ (1874—75, t. 2); „Livro de critica,“ zbiór szkiców estetyczno-krytycznych (1869—71, t. 2); po franc. „De la part prise par les Portugais dans la découverte de l'Amérique“ (1875); „L'hydrographie africaine“ (1879); „Soror Marianna, a freira portugueza“ (Lisbona, 1889); „A Senhora Duqueza“ (1891) i „A Segunda Duqueza“ (1892).

Cordeliers (fran. „noszący sznury“), Franciszkanie regularni we Francji, przepasujący się sznurkami, zaś podczas rewolucji nazwa klubu politycznego, który utworzony 1790, jako odłam jakobinów, radykalny i opierający się na tłumach ludu, odbywał swe posiedzenia w klasztorze Franciszkanów. Przywódcami *Kordeljerów* byli: Danton, Desmoulins, Marat, Hebert i Chaumette. Klub ten przyczynił się do upadku królestwa, założenia rzeczypospolitej, następnie oddzielił się od jakobinów i toczył z nimi walkę. W r. 1791 **C.** wydawali dziennik p. t. *Journal du club des Cordeliers*. 1794 zniesiony był przez Robespierre'a, a przywódcy jego zginęli na gilotynie 24 marca i 5 kwietnia t. r. Por. A. Schmidt. „Das Ende der C.“ (Jena, 1874); F. A. Aulard w „Gr. Encycl.“ Lamirault'a.

Corder Fryderyk, * 1852 w Londynie, angielski kompozytor muzyczny, był dyrektorem orkiestry przy Brigthon-Aquarium. Napisał operetkę „Burza w filiżance herbaty“ (1882); operę „Nordisa“ (1887); uwerturę „Prospero“ (1885); „Tańce rumuńskie“ (1883); „Suita rumuńska“ 1887 i inne.

Cordia, *Kostlivka*, rodzaj roślin z rodziny szorstkolistnych, drzewa i krzewy o liściach skórzastych; owoce są pestkowcami, otoczonemi trwałym kielichem. Około 180 gatunków w krajach cieplejszych. **C.** *myxa*, *Śliwa syryjska*, drzewo wysokie na 6 — 9 m. w Indjach wschodnich, Arabji i Egipcie, wydaje owoce jajowate, ciemno zielone, po wysuszeniu prawie czarne, *sebesteny*, *jujubae nigrae*; słodkie te owoce są jadalne, a wysuszone używane są w Europie przeciw kaszlowi. Z drewna wyrabiać mieli dawni Egipcjanie trumny dla mumji. **C.** *latifolia*, w Indjach, dostarcza włókien *narawali*, używanych na powrozy i sieci. Podobneż włókna, *gundui*, otrzymują się z **C.** *angustifolia*. Niektóre gatunki dostarczają wonnego drzewa.

Cordia.

a gałązka, *b*, *c*, *d* owoce, *e* słupek, *f* pylniki.

Cordier Henryk Józef Karol, spółczesny rzeźbiarz francuski, * 1827 w Cambrai, uczeń Fouginet'a i Rude'a. Znakomite są, tak dla wybornej charakterystyki, jak i doskonałego wykończenia, biusty rozmaitych afrykańskich postaci typowych z bronzu, onyksu i porfiru. Celuje także w portretach i pracach rodzajowych, czego dowodzą biusty marszałka Randon, gen. Fleury, grupa dzieci, alegoryczne posągi harmonji i poezji na wystawie 1867 r. W salonie r. 1863 wy-

stawił biust cesarzowej Eugenji z różnokolorowego marmuru, popiersie marszałka Gérard'a, posąg Kolumba do Meksyku 1874 i wiele innych.

Cordova (Korduba), stolica prowincji t. n. (13,727 klm. kw. i 421,000 miesz.) w hiszpańskiem królestwie Andaluzji, nad rzeką Gwadalkwiwir, pośród bujnych plantacji winorośli, drzew oliwnych i pomarańczowych. Jest rezydencją biskupa, posiada wspaniały kościół katedralny, mnóstwo klasztorów i 56,000 miesz. Dzisiejsze znaczenie tego miasta jest tylko cieniem przeszłej jego świetności. Ważne już za czasów rzymskich, w r. 571 po Chr. było stolicą biskupa wizygockiego. Zdobyte 711 przez Tarika, wodza Muzy, zostało wkrótce środkowym punktem potęgi Arabów w Hiszpanji. Pod rządami kalifa Abd-er-Rahmana III dosięgło szczytu swej wielkości i znaczenia, liczyło ono wtedy 60,000 budowli, miljon mieszkańców, posiadało sławną w świecie akademję, 80 szkół publicznych, bibljotekę złożoną z 600,000 tomów, 900 publicznych łaźni, 600 meczetów i mnóstwo wspaniałych pałaców. Zostając przez 525 lat w posiadaniu Muzułmanów, w r. 1236 przeszło pod panowanie Ferdynanda III, króla Kastylji, który je orężem zdobył. Korduba jest miejscem urodzenia obu Seneków, poety Lukana i arabskiego filozofa Averrhoesa.

Cordova, miasto w stanie Veracruz w rzeczypospolitej Meksykańskiej, wzniesione 928 m. nad p. m., 11,300 miesz.

Cordova, miasto stołeczne stanu (174,767 klm. kw. i 326,000 miesz.) w rzeczypospolitej Argentyńskiej, nad rz. Primero, jest rezydencją biskupa i uniwersytetu; liczy około 66,000 miesz. W części zachodniej stanu **C.** poczyna się pasmo gór Sierra-Nevada-de-Cordova.

Cordova, generał kolumbijski, * 1797, † 1829. Zaciągnął się w szeregi Bolivara, odznaczył się nadzwyczajną walecznością i przyczynił do zwycięstwa pod Boyaca 1819, za co Bolivar mianował go pułkownikiem, za zwycięstwo pod Ayacucho otrzymał szlify generała dywizji. W roku 1828 **C.** ocalił Bolivara od spisku, niezadługo jednak poróżniwszy się z dyktatorem, przystał do federalistów i rozpoczął walkę z trzema poruczn ikami Bolivara. Ci pobili go pod Santuario, i pochwycony przez nich został zabity.

Cordova Don Ludwik Fernandez de, * 1799 w Kadyksie, generał hiszpański; jako stronnik konstytucji miał udział w ruchach 1820 r., później jako nieprzyjaciel konstytucji, w ruchach 1822, następnie używany do rozmaitych zleceń dyplomatycznych, popierał sprawę Don Miguela 1829, lecz wkrótce znowu przeszedł na stronę Izabeli. Mianowany dowódcą armji północnej, odniósł zwycięstwo 1835 r. w bitwie pod Mendigorria, wkrótce jednak wyjechał do Francji, skąd powrócił znowu do Madrytu, by z poczynającej się wówczas reakcji moderatystów pożytek dla siebie wyciągnąć. W r. 1838 występując czynnie przeciw generałowi Espartero, musiał uciekać do Lizbony, gdzie † 1840.

Cordova Filip, mąż stanu włoski, * około roku 1812, † 1868 we Florencji. W r. 1848 był ministrem finansów w gabinecie Torrearsa. W roku 1861 Cavour mianował go generalnym sekretarzem finansów, Ricasoli oddał mu ministerjum rolnictwa i handlu, a Ratazzi ministerjum sprawiedliwości i wyznań w r. 1862—66.

Cordova y Aguilar Gonsalvo Hermandez, ob. Gonzalw z Korduby.

Cordyceps, rodzaj grzybów z rzędu workowców *(Ascomycetes)*, obejmujący grzyby wyrastające pasożytnie na ciele owadów i pająków i szybko ich śmierć sprowadzające. **C.** *militaris*, postaci maczugowatej, barwy pomarańczowej, wyrasta na gąsienicach i poczwarkach motyli, dochodząc 5

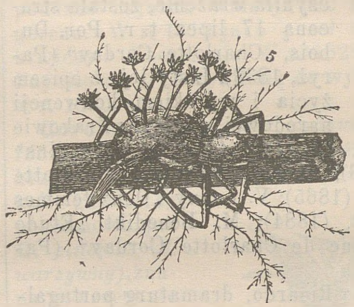

Cordyceps engleriana.

Cord. militaris.

cm. wysokości. **C.** *Wittii* wyrasta na pająku Mygale w Ameryce środkowej, **C.** *engleriana* na pająkach w Kamerunie. Wogóle znanych jest około 70 gatunków; prawdopodobnie i *Botrytis* (ob.), wywołujący chorobę jedwabników, należy do tegoż rodzaju.

Cordyline, rodzaj roślin z rodziny liljowatych w Australji, blizki rodzaju *Dracaena*, od którego różni się jagodą wielonasienną, żyłkowaniem liści, oraz rozłogami, rozchodzącemi się z drzew. **C.** *escholtziana*, uprawiana w Chinach i Japonji, wydaje jadalne korzenie, zwane *ti*, używane też do pędzenia spirytusu. **C.** *rubra*, z Nowej Zelandji, jest rozpowszechnioną rośliną pokojową, pod pospolitą nazwą palmy.

Coregonus, *Głębiel*, rodzaj ryb z rodziny łososiowatych, cechujący się ustami małemi, bezzębnemi, płetwą grzbietową, osadzoną w pobliżu płetw brzusznych i łuską cienką, srebrzystą. Należą tu dwa główne gatunki: sielawa i sieja (ob.).

Corelli Archanioł, praojciec nowszej szkoły skrzypków, * 1653 w Fusignano pod Imola, † r. 1713. W r. 1680 wszedł do służby dworu bawarskiego, lecz w następnym roku wrócił do Rzymu i tu był dyrektorem kapeli rozmaitych pa-

nów. Sławne są jego sonaty na dwoje skrzypiec i bas z towarzyszeniem organu. Napisał ich 48; wydane przez Joachima p. t.: „C. s. Werken" (Lipsk, 1869).

Coremans Edward, polityk belgijski, * 1835 w Antwerpji, studjował filologję i filozofję w Liège, od 1863 r. adwokat po ukończeniu przedtem kursów prawnych, został promotorem ruchu flamandzkiego i mowy swe w sądach wypowiadał w tym języku; 1868 wybrany posłem do parlamentu, wniósł 1871 projekt prawa równouprawnienia języka flamandzkiego, który choć ze znacznemi zmianami przyjęty został 1873, a 1889 zatwierdzony w całości.

Coreopsis, *Nachyłek*, *Pluskiewnik*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, wysmukłe krzewy, o koszyczkach kwiatowych pojedyńczych lub zebranych w wierzchnotki, i niełupkach skrzydlatych, głównie w Ameryce płn. **C.** *grandiflora*, z wielkiemi, żółtemi kwiatami, **C.** *lanceolata* i **C.** *tinctoria (Calliopsis bicolor, Ogniślepek)*, hodują się jako rośliny ozdobne.

Corethra, *Wodzień*, rodzaj owadów z rodziny komarowatych, którego gatunki **C.** *plumicornis* i **C.** *pallida* należą do pospolitych u nas komarów (ob.).

Corfinium, stolica Pelignów w Samnium w starożytnej Italji; było podczas wojny sprzymierzonych środkowym punktem związku; zwaliska tego miasta leżą w pobliżu Pepoli.

Cori, miasto w prowincji włoskiej Rzymu, okr. Velletri, na stoku góry Lepino, uprawa tytuniu, oliwek i owoców płd. Jest to starożytna *Cora;* pozostało tu wiele śladów budowli rzymskich, latyńskich i cyklopejskich.

Coriandrum, roślina, ob. Kolender.

Coriaria, *Garbownik*, *Mirta garbarska*, rodzaj roślin z rodziny terpentyńcowatych, krzewy z drobnemi kwiatami, zebranemi w grona, i owocami jagodowatemi, opatrzonemi w gruczołki. **C.** *myrtifolia*, w Europie płd., jest we wszystkich swych częściach narkotycznie trująca dla zawartości glizozydu *korjamirtyny;* używa się do garbowania i farbowania na czarno. **C.** *thymifolia*, w Nowej Grenadzie, zawiera sok czerwony, szybko czerniejący, używany jako atrament. Niektóre gatunki hodują się jako krzewy ozdobne.

Corigliano Calabro, miasto w prowincji Cosenza, w okręgu Rossano we Włoszech, o 5 klm. od wybrzeża m. Jońskiego, 12,270 miesz.

Corinth, miejscowość w stanie Mississippi, w Stanach Zjednoczonych Amer. Półn., była widownią dwu krwawych klęsk poniesionych w roku 1862 przez skonfederowanych. Jest to ważny punkt strategiczny.

Corisco, wysepka hiszpańska, położona w zatoce t. n. przy ujściu Gwinei Niższej, 14 klm. kw. powierzchni.

Cork, miasto główne hrabstwa t. n., 7,485 klm. kw. i 438,000 miesz., w irlandzkiej prowincji Munster, 17 klm. od ujścia rzeki Lee do zatoki *Cork;* jest rezydencją biskupa, posiada znaczną liczbę kościołów, uniwersytet i port o 3 godziny drogi poniżej miasta, wzmocniony kilku fortami; ma 75,000 m., prowadzących bardzo rozległy handel.

Corleone, miasto okręgowe w sycylijskiej prowincji Palermo, ma 15,350 miesz. i kilka pięknych kościołów.

Cormaggiore, *Courmayeur*, osada w prow. włoskiej Turynu, nad Dora Baltea, u podnóża Montblanc, ma 600 m. i licznie zwiedzane kąpiele mineralne żelaziste i siarczane.

Cormenin Ludwik Marja de la Haye, wicehrabia de; publicysta francuski, * 1788 w Paryżu, † 1868; adwokat od 1808, w r. 1810 audytor przy radzie stanu, 1814 za pierwszej i 1815 za drugiej restauracji referendarz stanu, zaczął się trudnić dziennikarstwem i pomiędzy innemi wydał dzieło większych rozmiarów: „Droit administratif" (2 t., Paryż, 1822, 5 wyd., 1840), które dziś jeszcze wysoko jest cenione. Zasiadając od 1818 w izbie deputowanych był stronnikiem krańcowej lewicy i przy wydaniu pierwszych postanowień Lipcowych złożył urzędowanie, nie uznał nowej konstytucji i rządu, a satyrycznemi pismami stawał w ciągłej opozycji. W zgromadzeniu narodowem 1848 r. został wiceprezesem i przyjął znakomity udział w ułożeniu nowej ustawy. Z wystąpieniem atoli Ludwika Napoleona na scenę gorliwym został bonapartystą. Broszury jego polityczne wyszły p. t.: „Pamphlets de Timon" (Paryż, 1845). Oprócz tego pisał bardzo wiele do dzienników; oddzielnie zaś wydał: „Etudes sur les orateurs parlementaires" (2 t., Paryż, 1843—44); „Livre des orateurs" (Paryż, 18 wyd., 1869—44); „Dialogues de maître Pierre" (Paryż, 5 wyd., 1846) i „Le droit de tonnage en Algérie" (Paryż, 1860). Jego „Oeuvres" wyszły w Paryżu w r. 1869—70, w 3-ch tomach.

Cormon Eugenjusz, właściwie Piotr Piestre, dramaturg francuski, * 1810 w Lionie. Od roku 1832 napisał sto kilkadziesiąt utworów scenicznych, jak dramaty, wodewile, opery komiczne i t. p., wiele do współki z Dennery, Laurencinem Carrem i t. d. Główniejsze: „Faussaires anglais" (1833); „Gueux de mer" (1835); „Vagabond" (1836); „Paul et Virginie" (1841); „Paris la nuit" (1842); „Canal Saint-Martin" (1845); „Corneille et Rotrou" (1845); „Un mari qui se derange" (1846); „Paysans" (1847); „Ferme de Primerose" (1851); „Paris qui pleure et Paris qui rit" (1852); „Femmes du monde" (1853); „Don Pedre" (1857); „Quentin Durward" (1858); „Pêcheurs des perles" (1863); „Sara" (1864); „Les Ducs de Normandie" (1859); „Suzanne" (1879) i w. in.

Cormontaigne Ludwik, generał francuski i inżynier, * 1695, † 1752, położył znaczne zasługi w sztuce fortyfikacyjnej, mianowicie w ulep-

szeniu budownictwa obronnego. On to zbudował wszystkie fortyfikacje, dodane przez Ludwika XV w twierdzach Metz i Thionville. Dzieła jego p. t.: „Oeuvres posthumes de **C.**“ wyszły dopiero 1806—9 w 3 t.; stanowiły one zupełny podręcznik dla oficerów inżynierji.

Cornaceae, rodzina roślin, ob. Dereniowate.

Cornaro, znakomita rodzina patrycjuszów weneckich w czasach rzeczypospolitej. **C.** Marek, wybrany 1368 dożą, dokonał podbicia Kandji. Jego prawnuczka **C.** Katarzyna, * 1454, zaślubiła 1472 Jakóba Lusignana, króla Cypru, po którego śmierci sama panowała do 1488, to jest do czasu zrzeczenia się tronu na korzyść rzeczypospolitej 1489; poczem usunęła się do swej willi Asolo pod Treviso i tu † 1510 r. Por. K. Herquet „Carlotta von Lusignan und Caterina **C.**“ (Regensburg, 1870) i tegoż „Cyprische Königsgestalten des Hauses Lusignan“ (Halla, 1881).—**C.** Ludwik, * 1467 r., † 1566 r. Znany jest jako autor dzieła: „Discorsi della vita sobria“ (Padwa, 1558). Napisał nadto „Trattato delle acque“ (Padwa, 1560).— **C.** Jan I, był 1625—29 dożą Wenecji.—**C.** Piscopia Lukrecja Helena, * 1646, † 1684, niewiasta uczona, była pod koniec życia członkiem wszystkich niemal towarzystw naukowych Europy. Z tem wszystkiem dzieła jej, wydane przez Bacchini'ego p. t.: „Opere e vita di L. E. P. Cornaro“ (Parma, 1688) nie odpowiadają bynajmniej sławie jej uczoności.—**C.** Jan II, * 1647, doża 1709, podpisał pokój passarowicki (1718), określający granice między Wenecją a Turcją. Por. Daru „Hist. de Venise;“ „Storia dei Dogi di Venezia“ (Wenecja, 1867).

Cornaro Katarzyna.

Corne Hjacynt Marja August, literat i mąż stanu francuski, * 1802 w Arras, † 1887, nauki prawne kończył w Paryżu, po rewolucji lipcowej został prezesem trybunału w Douai, od roku 1837 do 1846 członek izby deputowanych, zasiadał na ławach opozycji; był jednocześnie prokuratorem generalnym przy sądzie apelacyjnym w Paryżu; wybrany do konstytuanty, a następnie do ciała prawodawczego, protestował przeciwko zamachowi stanu, poczem usunął się do życia prywatnego. 1871 wybrany do zgromadzenia narodowego, zajął wybitne stanowisko pomiędzy posłami lewego środka ; od 1876 senator dożywotni. Między innemi wydał: „Essai sur la littérature“ (1826). „De l'éducation publique” (1844); „Le cardinal de Richelieu” (1853); „Le cardinal Mazarin” (2 wyd., 1867); „Marcel” (2 t., 1858); „Souvenirs d'un proscrit polonais” (1861) i in. Por. A. Debidour w *Gr. Encykl.* Lamiraulta.

Cornea, rogówka, ob. Oko.

Corneille Piotr, twórca tragedji francuskiej, * 1606 w Rouen, † 1684. W r. 1624 był adwokatem w Rouen, porzucił jednak studja prawne i już 1629 r. ukazała się na scenie jego komedja „Melite,” która doznała wielkiego powodzenia i dała zachętę poecie. Następne jego komedje taką miały wziętość, że się zawiązało osobne towarzystwo aktorów dla ich przedstawiania, chociaż nie są bynajmniej wolne od przesady i nienaturalności ówczesnych płodów dramaturgji francuskiej. Nie chcąc się w zupełności poddać planom, kreślonym do prac jego przez Richelieu'go, usunął się do Rouen i zaprawiony na wzorach hiszpańskich, począł pisać tragedje. W roku 1636 „Cid,“ pierwszy w tym rodzaju utwór, zachwycił publiczność, ale za wpływem Richelieu'go został potępiony przez akademję francuską. Arcydziełem **C.** podług jednych jest „Cinna“ (1640), podług drugich „Polyeucte” (1640). Z innych jego tragedji celniejsze są: „Horaces“ (1639); „Mort de Pompée“ (1643); „Nicomède“ (1651); „Oedipe“ (1659); „Sertorius“ (1662) i komedja „Menteur“ (1642), podług Pedro de Roxas. Wszystkich sztuk napisał 33. Od **C.** zaczyna się właściwie złoty wiek literatury francuskiej. Błędy jego były błędami wieku, a zalety dziełem wyższości jego genjuszu. Przeznaczony do stworzenia narodowego we Francji dramatu, z jednej strony uległ wszakże powadze prawideł Arystotelesowych, z drugiej zaś przerażony zawziętością krytyków, porzucił romantyczną osnowę wzorów hiszpańskich i ugrzązł całkowicie w świecie klasycznym. Mimo to należy **C.** do największych poetów francuskich. Od 1647 był członkiem akademji. Z wydań dzieł jego nalepsze: Renouard'a (12 t., Paryż, 1817), Parelle'a (12 t., Paryż, 1824), Didot'a i Lefèvre'a (12 t., Paryż, 1854—57) i Taschereau (7 t., Paryż, 3 wyd., 1869). Na polski tłómaczyli: Morsztyn „Cyda,“ Ludwik Osiński „Cyda,“ „Horacjuszów“ i „Cynnę,“ Godlewski „Polyeukta,” Wysłouch „Antyocha,” Aleksandrowicz „Herakljusza“ (1749); Moszyński „Łgarza;“ St. Konarski „Ottona“ (1754); Niemojewski (1819) i Lachowicz „Polieukta,“ Miniewski „Śmierć Pompejusza.” Najgruntowniejszą ocenę dzieł **C.** dał A. W. Schlegel w dziele: „O sztuce i literaturze dramatycznej.“ Biografję pisali: Taschereau (Paryż, 1829, nowa ed. 1869), Levasseur (Paryż, 1848), Guizot (Paryż, 7 wyd., 1880); Picot „Bibliogra-

Corneille Piotr.

fie Cornélienne“ (1875); „Levallois **C.** inconnu“ (1876); **C.** Faguet, „Corneille” (1886); Bouquet „Points obscurs et nouveaux de la vie de Pierre **C.**“ (1888); Liéby „**C.**” (Paryż, 1892); Lodge „A study in **C.**“ (Baltimore, 1891).—**C.** Tomasz, brat poprzedniego. * 1625 w Rouen, także poeta, napisał 42 dramaty, ale nie dorównał swemu bratu. chociaż więcej nieraz miał od niego powodzenia. Do najlepszych zaliczają: „Stilicon“ (1660); „L'inconnu“ (1675); a przedewszystkiem „Ariane“ (1672); „Le comte d'Essex“ (1678). Położył też niepoślednie zasługi jako gramatyk francuski. Mianowany 1685 roku na miejsce swego brata członkiem akademji, napisał: „Dictionnaire pour servir de suplément au Dictionnaire de l'Académie française“ (Paryż, 1694) i „Dictionnaire universel géographique et historique“ (3 t., 1708), który posłużył za podstawę do późniejszej *Encyclopédie*. Utraciwszy wzrok w późnym wieku, † 1709 w Andelys. Wybór jego dramatów zamieszczają zwykle przy dziełach brata. Jego „Poèmes dramatiques“ wyszły w Paryżu 1692, a w nowszem wydaniu p. t.: „Théâtre complet“ (Paryż, 1880).

Cornelis, malarz holenderski, * 1562, † 1638 w Harlem, uczeń Aertsena i Porbusa, w r. 1583 założył akademję malarską. Wyróżnił się jako znakomity portrecista. Najlepsze z jego prac są: „Przedstawiciele cechu strzeleckiego w Haarlem,“ „Adam i Ewa, “ „Potop,“ „Wiek złoty,“ „Wenus z Amorem,“ „Męki Tantala“ i in.

Cornelius Piotr von, jeden z mistrzów nowszego malarstwa niemieckiego, * 1783 w Düsseldorfie, † 1867 w Berlinie; uczeń tamecznej akademji, poświęcał się głównie studjowaniu dawnych mistrzów, a zwłaszcza Rafaela. Pierwszą podstawą jego sławy były rysunki, wykonane 1810, do „Fausta“ Goethego i do pieśni „Nibelungów.“ W czasie pobytu swego w Rzymie (1811—1819), powołany został do wykonania wielkich i ważnych robót w Monachjum i jednocześnie objął dyrekcję akademji Düsseldorfskiej w r. 1821. Od 1820—41 wykonał w Monachjum znane powszechnie freski w „Glyptotece” (ukończone 1830), urozmaicone obrazami z dawnych podań greckich i ozdobił *kościół św. Ludwika* scenami z historji objawienia chrześcijańskiego (między któremi jest niezrównanej piękności obraz „Sądu ostatecznego“). Oprócz tego wykończył kartony do fresków w korytarzu Pinakoteki. których przedmiotem jest historja sztuki nowoczesnej. W r. 1840 powołany w Berlina na dyrektora akademji berlińskiej, wykonał kilka prac wielkich (*Muzeum Campo-Santo* i t. d.). Tak

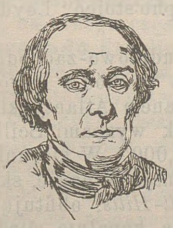

Cornelius Piotr.

w Monachjum, jako i w Rzymie, gdzie dwukrotnie czas jakiś przebywał, wykształcił znaczną liczbę uczniów (Kaulbach, Hess, Schwanthaler i t. d.). **C.** był przedewszystkiem nie malarzem, lecz rysownikiem, gdyż inaczej być nie mogło przy wrodzonym jego pociągu do idealizmu. Por. Riegel'a „**C.** der Meister der deutschen Malerei“ (2 ed., Hannower, 1870); Ernst Förster „Peter von **C.** Ein Gedenkbuch aus seinem Leben und Wirken“ (Berlin, 1874); Carriere „Peter **C.**“ (Lipsk, 1880).

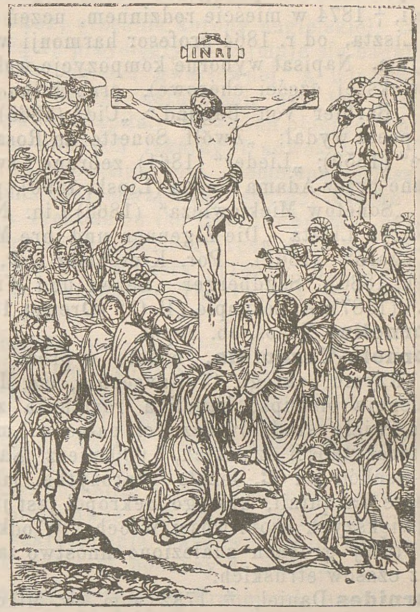

Chrystus na krzyżu (Corneliusa)

Cornelius Karol Adolf, historyk niemiecki, * 1819 w Würzburgu, od 1856 profesor historji w uniwersytecie monachijskim; napisał: „Geschichte des Münsterschen Anfruhrs der Wiedertäufer“ (2 t., Lipsk, 1855—60); „Die münsterschen Humanisten und ihr Verhältniss zur Reformation“ (Monaster, 1851); „Studien zur Geschichte des Bauernkrieges“ (Monachjum, 1861); „Die Gründung der Calvinischen Kirchenverfassung in Genf“ (1892) i in.

Cornelius Karol Sebastjan, fizyk, * 1819 w Ronshausen, † 1896, studjował matemat. i nauki przyrodnicze w Marburgu i Getyndze. poczem 1851 habilitował się w Halli.—Z prac jego najważniejsze: „Versuch einer theorethischen Ableitung der elektrischen und magnetischen Erscheinungen“ (1855); „Theorie des Sehens“ (1861); „Zur Theorie des Sehens mit Rücksicht auf die neuesten Arbeiten in diesem Gebiete“ (1861); „Grundzüge einer Molecularphysik“ (1864); „Ueber die Bedeutung des Causalprinzips in der Na-

BIBLIOTEKA NAUKOWA

turwissenschaft“ (1867); „Grundriss der physikal. Geographie“ (6 t., 1886); „Ueber die Enstehung der Welt“ (1870).

Cornelius Piotr von, poeta i kompozytor muzyczny, bratanek słynnego malarza, * 1824 w Moguncji, † 1874 w mieście rodzinnem, uczeń Dehna i Liszta, od r. 1864 profesor harmonji w Monachjum. Napisał wyborne kompozycje wokalne (po większej części chórowe), oraz kilka oper, jak: „Barbier von Bagdad,“ „Cid“ (1865) i in. Jako poeta wydał: „Zwölf Sonette an Rosa von Milde“ (1859); „Lieder“ (1861), zebrane i świeżo wydane przez Adama Sterna (Lipsk, 1890), przekład „Sonetów Mickiewicza“ (1868) i in. Nadto przełożył Liszta „Die Zigeuner und ihre Musik in Ungarn“ (1861). Por. Kretchmar „P. **C.**“ (Lipsk, 1880); Sandberger „Leben und Wirken P. C.“ (1887); A. Lesimple „P. C.“ (Drezno, 1890).

Cornelius Nepos, ob. Nepos.

Corneto-Tarquinia, miasto w prow. włoskiej Rzymu, okręgu Civitavecchia, nad Martą, rezydencja biskupa, bazylika romańska z XII wieku, wiele średniowiecznych pałaców, muzeum starożytności etruskich, 5,000 miesz. Na północo-wschód od **C.** leżało starożytne miasto etruskie Tarquinii, którego nekropol jest jedną z największych osobliwości Włoch. W odkopanych tutaj grobach znaleziono mnóstwo zabytków z czasów etruskich.

Cornides Daniel, * 1732 w m. św. Mikołaju w Węgrzech, † 1787 r., profesor dyplomatyki i heraldyki w uniwersytecie peszteńskim, w roku 1784. Zajmował się dziejami węgierskiemi, które jemu winny oczyszczenie od wszelkich zastarzałych baśni i błędów, oraz nowy kierunek w sposobie ich badania i pisania. Z dzieł jego między innemi wyszło: „Commentatio de religione veterum Hungarorum“ (Wiedeń, 1791); „Bibliotheca Hungarica” (Peszt, 1792); „Vindiciae anonymi Belae regis notarii (Peszt, 1802).

Cornil Andrzej Wiktor, lekarz, * 1837, od r. 1882 jest profesorem anatomji patologicznej w uniwersytecie paryskim, od 1876 do 1882 był posłem w izbie deputowanych, w 1885 został senatorem. Ogłosił: „De la phtisie pulmonaire“ (1172); „Leçons élémentaires d’hygiène“ (1872); „Etude sur la pathologie du rein” (1887); „Les bactéries et leurs role dans l’anatomie“ (1885); nadto jest redaktorem czasopisma: „Journal des connaissances médicales.“

Corn-laws *(prawa zbożowe),* tak się nazywały prawa tamujące za pomocą ceł swobodny przywóz zboża do Anglji. Były one wydane w interesie właścicieli ziemskich; przeciwko nim walczyła pomyślnie liga Anti-corn-law-league (ob.) pod przywództwem Cobdena.

Cornova Ignacy, historyk czeski, * 1740 r. w Pradze, † 1822 tamże, Jezuita, po skasowaniu tego zakonu, był profesorem gimnazjalnym, a potem przez lat 10 prof. historji powszechnej w uniwersytecie praskim do r. 1795. Wydał kilkanaście dzieł (po niem. i łacinie), tyczących się dziejów austrjackich wogóle, a czeskich w szczególności.

Cornu Hortensja, autorka francuska, * 1812, córka mamki księcia Napoleona, późniejszego cesarza Napoleona III, od 1834 żona malarza Sebastjana Cornu († 1870), wychowywała się razem z Napoleonem III i była później jego powiernicą, † 1875. Napisała: „Ballades et chants populaires anciens et modernes d’Allemagne“ (1841); „Goethe et Bettina, correspondance inédite de Goethe et de Bettina d’Arnim“ (2 t. 1843); „Essay sur l’histoire des arts en Italie.“ Jej korespondencja z Napoleonem jest zachowana w Bibljotece narodowej w Paryżu.

Cornu Marja Alfred, fizyk, * 1841, kształcił się w szkole politechnicznej i szkole górniczej, w 1867 został prof. szkoły politechnicznej, w 1878 członkiem akademji nauk. Przeprowadził badania nad oznaczeniem szybkości światła, gęstości ziemi, natężenia magnetyzmu ziemskiego, zastosował do objawów elektrycznych wzory Fouriera, tyczące się dyfuzji ciepła, odtworzył doświadczalnie zjawiska optyczne atmosfery, oznaczył linje teluryczne w widmie słonecznem, i in.

Cornu Maksymiljan, botanik, * 1843, był 1881—1884 inspektorem generalnym rolnictwa, ogłosił: „Monographie des Saprolegniées“ (1872); „Des préparations microscopiques tirées du règne végétal“ (1872); „Etude sur la nouvelle maladie de la vigne“; „Etude sur le Phylloxera vastatrix“; „Etudes sur les Péronosporées” (1881).

Cornus, roślina, ob. Dereń.

Cornutus Lucius Annaeus, * w Leptis w Afryce w I w. ery naszej, stoik rzymski. Napisał „O naturze bogów“ kilkakrotnie drukowany pod imieniem Pharnutus. Por. G. I. Martini „Disputatio de L. An. Cornuto, philosopho stoico“ Leyden (1825).

Cornwall, *Cornwallis*, południowo-zachodnie hrabstwo Anglji, graniczy na wschód z Devonshire, z innych zaś stron z oceanem Atlantyckim Obejmuje wraz z leżącemi obok wyspami Scilly 3,513 klm. kw. z ludnością 322,000. W kierunku południowo-zachodnim przerzynają je nagie, skaliste wzgórza zwane *Cornwall-Hills*, obfitujące w miedź i cynę. Najważniejsze kopalnie miedzi znajdują się koło Redruth, główne zaś kopalnie cyny są pod Penzance. Stolicą hrabstwa jest Bodmin, punktem środkowym handlu cyną Helston, najlepszym portem Falmouth.

Cornwall, miasto w kanadyjskiej prow. Ontario, ożywiony handel i 7,000 miesz.

Cornwallis Karol Mann, margrabia de, generał angielski, * 1738; pod nazwiskiem lorda *Brome* w r. 1761 walczył w wojnie siedmioletniej, a pod nazwiskiem margr. C. w wojnie z Ameryką północną (1780—81); mianowany naczelnym wodzem w Indjach Wschodnich 1786, zwyciężył Tippo-

Saiba 1791—92. W r. 1798, będąc gubernatorem Irlandji, zabrał do niewoli Francuzów, którzy tu wylądowali i wszelkiemi siłami starał się o złagodzenie niedoli tego kraju. Podpisawszy w r. 1802 w Amiens pokój z Francją, został powtórnie 1805 gubernatorem Indji, lecz wkrótce po swojem przybyciu tamże, † t. r. Jego „Corespondence", zawierającą wiele ciekawych szczegółów, mianowicie tyczących się Irlandji, wydał „Ross" (2 ed.; 3 t., Lond. 1859). Por. „Dict. of Nat. Biogr." (T. XII, 234).

Coro, miasto w stanie Folcon w rzeczypospolitej Wenezueli, położone na pasie ziemi, łączącym półwysep Paraguana z lądem stałym; 9,000 miesz.

Coroa, C. *de ouro*, t. j. korona złota, moneta portugalska, od r. 1854 wartości 10 milrejsów = 21 rubli. **C.** *de plata*, korona srebrna, od r. 1835 ma wartość 1 milrejsa.

Corocoro, miasto w depart. La Paz w amerykańskiej rzeczypospolitej Boliwji, 3,856 m. nad p. m.; kopalnie rudy miedzianej, 9,000 miesz.

Corolla, korona kwiatowa, ob. Kwiat.

Corona, po łac. wieniec, ob. Korona.

Corona civica, korona zasługi obywatelskiej, dawana w Rzymie temu, kto uratował w bitwie życie obywatelowi.

Corona muralis — dawana temu, kto pierwszy przy szturmie dostał się do miasta.

Corona navalis (classica, rostrata) — odznaczenie dawane żołnierzowi, który pierwszy dostał się na pokład nieprzyjacielskiego okrętu.

Corona obsidionalis, odznaczenie dawane wodzowi, który przybył na odsiecz obleganemu miastu.

Corona triumphalis, wieniec laurowy, udzielany wodzom za wielkie zwycięstwa; za mniejsze dawano **C. ovalis,** wieniec mirtowy.

Corona Veneris, wysypka syfilityczna na czole, na brzegu części uwłosionej.

Coronado Karolina, poetka hiszpańska, * 1823 w Almendralejo, prow. Badajoz; od 1848 ulubienica wyższych towarzystw i literackich kółek w Madrycie. Od liryki „*Poesias*" (1843) zwróciła się do dramatu i wydała między innemi kamedję „El cuadro de la esperanza" i historyczny dramat „Alfonso IV de Aragon." Oprócz tego napisała cały szereg romansów i noweli, jak: „Jarilla" (1850, 7-me wydanie 1874); „Sigea" (2 t. Madr. 1854); „La rueda de desgracia" (1874) i „Del Tajo al Reno." Wszystkie jej utwory zalecają się wdziękiem i głębokością uczucia.

Coronella, *Wąż gładki*, *Miedzianka*, ob. Węże.

Coronelli Marek Wincenty, geograf i historyk włoski, * w Wenecji 1650, † 1718; od 1702 generał Minorytów, od 1683 kosmograf rzeczypospolitej i profesor geografji w Wenecji, znany jako dobry wykonawca globów i map, tudzież jako autor licznych dzieł topograficznych, geograficznych i historycznych. Nadto, w dziele „Bibliotheca universalis sacro-profana" rozpoczął wielką encyklopedję, z której jednak tylko 7 tomów do wyrazu „Coque" weszło do handlu księgarskiego. Egzemplarze kompletne należą do nadzwyczajnych rzadkości.

Coroner, urzędnik korony angielskiej, który z pomocą 12 przysięgłych zajmuje się badaniem wypadków śmierci gwałtownej, a mianowicie, czy ta w drodze naturalnej, czy też z innej przyczyny nastąpiła. Bywa on obierany przez gminę z młodych lekarzy i adwokatów. Por. Gneist, „Die heutige engl. Communalverfassung und Communalverwaltung," str. 32; Clarke Sewell „A Treatise on the Law of Coroner" (1843); John Jervis, „A practical Treatise on the Offices und Duties of Coroners" (1854); H. Hobhouse and E. L. Fanshawe „The County Councillor's Guide" (1888).

Coronilla, *Otoczka*, *Ciecioreczka*, rodzaj roślin z rodziny motylkowatych, zioła lub krzewy, o kwiatach żółtych lub czerwonawych, zebranych w baldaszki postaci wieńców, i strąkach podłużnych, głównie w krajach morza Śródziemnego. **C.** *varia*, o kwiatach białych lub bladoróżowych, jest pospolita w całej Europie; młoda jest jadana przez owce. **C.** *emerus*, w Eur. płd., służy do zakrzewiania parków; liście zawierają barwnik niebieski, podobny do indyga.

Coronini-Cronberg Franciszek, hrabia, mąż stanu austrjacki, * 18 lutego 1833, wraz z Tafem został wychowany z cesarzem Franciszkiem Józefem, studjował prawo i filozofję, potem służył w wojsku, w 1871 wybrany do rady państwa, należał do klubu lewicy, następnie do klubu postępowego, od którego się odłączył jako stronnik anneksji Bośni. W r. 1879 obrany prezesem izby deputowanych, wobec większości jednak autonomicznej złożył tę godność 1881 i utworzył nowe stronnictwo umiarkowane, zwane *klubem Coroniniego*; następcą jego został Smolka.

Corot Jan Chrzciciel Kamil, * w Paryżu 1796, do 20 roku życia kupczyk, odtąd zaczął pracować w malarstwie i własnemi prawie siłami do tego doszedł, że zajął bardzo zaszczytne stanowisko pomiędzy lepszymi pejzażystami francuskimi. W utworach swoich przypomina nieco Ruisdael'a; szczególną posiada zdolność harmonijnego jednoczenia realizmu z idealizmem. † 1875 w Paryżu. Najlepsze jego prace, jak: „L'incendie de Sodome" (1857); „Nymphe jouant avec un Amour" (1861); „Soleil couchant"; „Poranek"; „Wieczór" (1866); „Widok Kolizeum"; „Chrystus w ogrodzie Oliwnym" i t. d. otrzymały wielkie pochwały na wystawie powszechnej 1867 r. Por. Dumesnil, „C. souvenirs intimes" (Paryż 1875); Robaut, „Camille C." (1880); Rousseau, „Camille C." (1883); Roger-Milès „Corot" (Paryż, 1891).

БИБЛИОТЕКА ИЗДАТЕЛЬСТВА ЛИТЕРАТУРЫ НА ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКАХ

Corpus catholicorum i **Corpus evangelicorum** (łac.), nazywały się od czasów pokoju westfalskiego stany wyznania rzymsko-katolickiego i ewangelickiego w Rzeszy Niemieckiej, uważane jako korporacje, mające na celu utrzymanie swojego wyznania. Na czele pierwszych stał książę elektor Moguncki, drugich zaś Saski. Podczas wojny Trzydziestoletniej, nad korporacją ewangelicką miał najwyższy kierunek Gustaw Adolf, a po jego śmierci kanclerz Oxenstierna. W r. 1653 godność ta przeszła znowu na elektora Saskiego i pozostała przy nim i nadal, pomimo przyjęcia przez niego 1677 r. katolicyzmu, w obowiązkach jednak zastępował go inny książę ewangelicki, albo też saski poseł na sejm państwowy. Z upadkiem cesarstwa niemieckiego 1806 tak C. C. jak i C. E. zostały rozwiązane (1806). Por. Henr. v. Bülow, „Ueber die Geschichte und Verfassung des Corporis Evangelicorum" (1795); Frantz, „Das kath. Directorium des Corpus Evangelicorum" (Marb. 1880) i „Enc. kościelna."

Corpus Christi, Boże ciało.

Corpus delicti, inaczej lice, istota czynu przestępnego, zowie się wogóle materjalny dowód popełnionego występku, czyli przedmiot, który występnemu stawiony przed oczy, daje świadectwo jego przestępstwa; w szczególności zaś corpus delicti zowią się wszelkie pojedyńcze narzędzia, które były użyte do spełnienia występku.

Corpus juris, nazywają zbiory pewnych pojedyńczych praw, księgi praw i t. p., a głównie zbiór prawa cywilnego rzymskiego, *Corpus juris civilis* i zbiór prawa kanonicznego czyli kościelnego rzymskiego, *Corpus juris canonici*. Nazwa ta służy jednakże i innym zbiorom praw, bądź pojedyńczych krajów, bądź też dotyczących szczególnych przedmiotów, np. *Corpus juris Germanici*, *Corpus juris feudalis* i t. d., albo wreszcie prywatne zbiory praw pewnych krajów zebrane w jedną całość przez ludzi uczonych.

Corpus juris canonici, jest to zbiór praw i postanowień kościoła rzymsko-katolickiego, składa się: z *Decretum Gratiani* z XII w., obejmującego uchwały soborów i postanowienia biskupów (księga 1); *Decretalia*, zebrane w XIII w. z rozkazu Grzegorza IX, a obejmujące wyroki papieżów (ksiąg 4); *Liber sextus* (księga 6); obejmuje dalszy ciąg dekretaljów gregorjańskich, zebrany z polecenia Bonifacego VIII, Regulae juris, *Clementinae Constitutiones* (ob.), oraz rozporządzenia Klemensa V (księga 7). Nareszcie tak zwane *Extravagantes*, czyli ustawy rozproszone. Najlepsze wydanie C. jest lipskie z r. 1833—39.

Corpus juris civilis, zbiór prawa cywilnego rzymskiego, ułożony z rozkazu cesarza Justyjana od 529—534, obejmuje prawa i rozporządzenia dawniejszych rzymskich cesarzów według treści uporządkowane (codex Justinianeus), mianowicie: 1) wykład naukowy prawa w 4 księgach (Institutiones); 2) zbiór sentencji, zdań i wyjaśnień dawniejszych rzymskich prawników, składający się z wyciągów z ich pism i komentarzy, zestawionych według treści i porozmieszczanych pod pojedyńczemi tytułami (Digesta, inaczej Pandekta); 3) Codex repetitae praelectionis, ksiąg dwanaście; 4) nowe (po drugiej rewizji kodeksu wydane) rozporządzenia Justyniana (novellae). Przy nowszych edycjach dołączane bywają bazyliki, oraz nowelle ces. Leona X z IX w. i zbiory praw lennych. Najlepsze wydania tego zbioru są: Beck'a (2 tomy, Lipsk 1825—37) i braci Kriegel, uzupełnione przez Herman'a i Osenbrüggen'a (Lipsk, 1836—41).

Corpus juris hungarici, zbiór ustaw król. Węgierskiego, zastąpiony kodeksem Cyw. Powszech. dopiero 1 maja 1853. Pochodzi on z drugiej połowy XVI w. (druk. po raz pierwszy 1581).

Correa Manoel-Franciszek, * w Paragwaju 1831, polityk brazylijski. W r. 1871—73 był ministrem spraw zagranicznych i prezesem izby deputowanych i generalnym dyrektorem departamentu statystycznego. W r. 1890 był jednym z przywódców republikańskiej partji zachowawczej. Mowy jego i korespondencje zostały wydane.

Correctio fraterna = napomnienie braterskie.

Correggio, miasto w prow. Reggio nell'Emilia we Włoszech, posiada dawny zamek i 4,000 m.; do 1635 było stolicą oddzielnego księstwa; pamiętne jest jako miejsce urodzenia malarza Antoniego de Allegri, znanego powszechnie pod nazwiskiem Correggio; w r. 1880 wzniesiono mu tu pomnik.

Correggio Antoni da, właściwie *Allegri*, jeden z najznakomitszych malarzy włoskich, * 1494 r. w Correggio, † 1534 r.; nauczycielami jego byli prawdopodobnie Mantegna i Ferrari. Przebywał od 1511—13 w Mantui, a za przybyciem do Parmy (1519) już wielkiej zaczął używać wziętości. Sławne są jego obrazy: „N. Panny" w kościele ś. Franciszka, „Zingara" (Cyganka, obraz Matki Boskiej w odzieży wschodniej i ubraniu na głowie), „Złożenie do grobu," „Narodzenie Jezusa Chrystusa" (zwane „Nocą Correggia," „La Notte di Correggio," jego arcydzieło), „ś. Sebastjan," „ś. Hieronim," „Wniebowzięcie Marji" (fresk kopuły kościoła katedralnego w Parmie), „ś. Jerzy," „Io i Leda," „Magdalena pokutnica" (1533, ostatnie dzieło). W r. 1527 C. nabył wielkie posiadłości ziemskie, lecz śmierć żony (1529) pozbawiła go domowego szczęścia. Przymioty, odznaczające utwory jego pendzla, są: wdzięk,

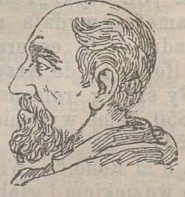

Correggio Antoni.

harmonja, poetyczność i nadzwyczajna gładkość w wykonaniu. Uważanym jest powszechnie za właściwego twórcę harmonji i niezrównanego w tym względzie mistrza. Potężny talent C., żadnych ślepo nie trzymając się wzorów, własnemi siłami torował sobie drogę i do zamierzonego

Madonna Correggia.

celu. Biografję C. napisał Meyer (1871). Por. Pungileoni, „Memorie storiche di Antonio Allegri detto il Corregio" (Parma 1821); Lübcke, „Geschichte der Italienischen Malerei" (Sztutgard 1878); Becker „Kunst und Künstler" (Lipsk 1863); Bigi „Notizie di A. Allegri" (Modena 1873); Lermolieff, „Die Galerien von München, Dresden und Berlin" (1891).

Corregidor, zowie się w Hiszpanji przełożony magistratu miejskiego, zawiadujący jednocześnie sądownictwem i administracją. W Portugalji *corregidor* jest wyłącznie tylko urzędnikiem administracyjnym.

Correnti Cezar, mąż stanu włoski, * 3 czerw. 1815, przyczynił się do wybuchu rewolucji w 1848 r. w Medjolanie, był członkiem rewolucyjnej rady wojennej i sekretarzem generalnym rządu tymczasowego tamże, po zajęciu miasta przez Austrjaków, schronił się do Turynu, gdzie wydał: „Bolletini del emigrazione"; „Nipote del Vestarerde"; „Annuaru statistici italiani"; „I dieci giorni dell'insurrezione di Brescia nel 1849." 1860 został sekretarzem stanu, w 1866 organizował prowincje weneckie, 1867—1872 był ministrem oświaty; w 1869 reprezentował Włochy na konferencji w Bernie w sprawie kolei żel. św. Gotarda, w 1878 był generalnym komisarzem Włoch na wystawie w Paryżu; w roku 1882 starał się o uwolnienie Kraszewskiego w Magdeburgu i pozwolenie na wyjazd do San-Remo, w 1886 odczytał przed nim napisane przez siebie Dzieje Polski do r. 1872, które to dzieło dotychczas nie zostało wydane, jako też i bardzo obfite zebrane przez niego materjały historyczne; † 4 paźdz. 1888 w Rzymie. Por. A. Allieri, „Commemorazione di Ces. C." (Rzym 1889); Massarani, „C. C. nella vita e nelle opere" (Medjolan 1891).

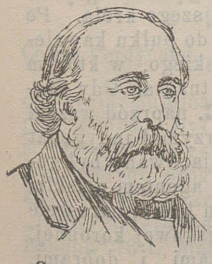

Correnti Cezar.

Corrèze, rzeka w południowo-zachodniej Francji, poczyna się na wyżynie Millevaches i ubiegłszy 88 klm. wpada pod Granges do rz. Vézère. Nazwany od tej rzeki departament *Corrèze*, obejmuje 5,887 klm. kw. z 329,000 miesz. i dzieli się na trzy okręgi: Tulle, Brives, Ussel, z miastem stoł. Tulle. Z ogólnej powierzchni, 168,545 hektarów znajduje się pod uprawą rolną 111,469 ha. zajmują łąki, 116,865 lasy, 15,615— winnice. Wysoko stoi hodowla bydła, które jest ważnym przedmiotem wywozu. Przemysł nieznaczny.

Corrib, *Laugh Corrib*, jezioro w Irlandji, w prowincji Connaught, 176 klm. kw. powierzchni.

Corrientes, prowincja w północno-wschodniej części rzeczypospolitej Argentyńskiej, położona między Brazylją, Paraguay i Urugwaj, obejmuje 81,148 klm. kw. z 200,000 miesz., nie licząc w to licznych hord indyjskich. Położona w międzyrzeczu Parany i Urugwaju, posiada po większej części grunty bardzo urodzajne i ma świetną przyszłość przed sobą. — Miasto stołeczne **C.,** zwane także *S. Juan-de-C.*, nad rz. Paraną, ma 16,000 miesz. i prowadzi bardzo ożywiony handel. Posiada stację drogi żelaznej, szkołę wyższą, seminarjum nauczycielskie, bibljotekę, muzeum, port, 2 szpitale.

Corroborantia, środki wzmacniające.

Corrodi Henryk, teolog ewangelicki, * 1752 w Zurichu, † 1793. Od 1775 pastor, wyższe nauki odbył w uniwersytetach lipskim i halskim, skąd wróciwszy, był profesorem moralności i prawa przyrodzonego w mieście rodzinnem. Ważniejsze jego dzieła są: „Kritische Geschichte des Chiliasmus" (Frankfurt i Lipsk, 1781—83); „Versuch einer Beleuchtung der Geschichte des jüdischen und christlichen Bibelcanons" (2 t., Halla, 1792). Redagował „Beiträge zur Beförderung des vernünftigen Denkens in der Religion."

Corrodi August, poeta szwajcarski, * 1826 w Zurichu, gdzie † 1885; kształcił się w akademji sztuk pięknych w Monachjum 1852, w 1862 został nauczycielem rysunku w szkole wyższej w Winterthur. Opuścił to stanowisko 1881. Na-

pisał: „Gedichte“ (Kassel, 1853), oraz w narzeczu zuryskiem: „De Herr Professor“ (2 wyd., 1872); „De Herr Vikari” (1859); „De Herr Doktor” (1862), oraz nowele: „Ein Buch ohne Titel” (1855); „Dur und Moll” (1855); „Waldleben“ (1856); „Ernste Absichten“ (1860); romans „Blühendes Leben“ (1870) i wiele utworów scenicznych; „Geschichten“ (1881); „Der Sang vom Ärger“ (Zurich (1881) i inne.

Corrosiva, środki gryzące.

Corruptio optimi pessima (łac.) najgorszem jest zepsucie rzeczy najlepszych. Aforyzm wyrażający myśl, iż nadwerężenie jakiej cnoty, prawa lub ważnej zasady sprowadza skutki bardzo szkodliwe, np. gdy swoboda prasy przerodzi się w nadużycie słowa, religja w fanatyzm i nietolerancję, oszczędność w sknerstwo, poczucie godności własnej w pychę, patrjotyzm w krzykliwy szowinizm i t. p.

Corry, miasto w północ.-ameryk. stanie Pensylwanja, źródła nafty, odkryte w r. 1861, 5,700 mieszk.

Corsini, florencka rodzina bogatych patrycjuszów. — **Corsini** Andrzej, biskup w Fiesole, * 1302, † 1373, kanonizowany był 1629 przez papieża Urbana VIII. — **Corsini** Wawrzyniec, został 1730 r. papieżem pod imieniem Klemensa XII (ob.).—**Corsini** Don Neri, * 1771, † 1845; był od 1832 prezesem ministerjum toskańskiego.— **Corsini** Don Tomasz, brat poprzedniego, książę Sisismeno i grand hiszpański, * 1767 w Rzymie, † 1856 tamże, mąż zasad liberalnych i opiekun wszelkich reform. Gdy papież 1847 r. Rzym opuścił, złożył swój urząd, żył jako człowiek prywatny we Florencji. — **Corsini** Don Neri, syn poprz., margr. *Lajatico*, * 1805, † 1859, służył w wojsku toskańskiem. Od 1847 znany stronnik zasad liberalnych, mianowany został 1848 ministrem wojny, a po rozpoczęciu ruchu rewolucyjnego miał sobie poruczone utworzenie nowego ministerjum, co wszakże nie przyszło do skutku.— Syn jego Don Tommaso **C.** książe Sismano i Carigliano, * 1836 był deputowanym do parlamentu włoskiego i syndykiem Florencji.— Drugi syn Don Pietro **C.** margrabia Lajatico, * 1847, był adjutantem króla włoskiego. Pałac **C.** w Rzymie odbudowany w r. 1732 przez artystę Fuga, posiada słynną galerję obrazów i bibljotekę. Por. Passerini „Genealogia e storia della famiglia C.“ (Florencja, 1858).

Corso, meta wyścigowa, droga, ulica w Rzymie i innych miastach włoskich, na których się odbywają wyścigi konne. Nareszcie **C.,** przejażdżka wystawna, jazda pokaźna, odbywana wiosną lub latem w znaczniejszych miastach. Znane są tego rodzaju przejażdżki w Rzymie, gdzie jedna ulica zowie się **C.**

Corssen Wilhelm Paweł, lingwista i archeolog niemiecki, * 1820 w Bremie, † 1875; uniwersytet kończył w Berlinie 1840-44, gdzie mieszkał od 1866, porzuciwszy zawód nauczycielski. Z jego dzieł oprócz „De Volscorum lingua“ (Lipsk, 1858) najgłówniejsze: „Ueber Aussprache, Vocalismus und Betonung der latein. Sprache“ (2 t., Lipsk, 1858—59) i „Kritische Beiträge zur latein. Formenlehre” (Lipsk, 1863), z dodatkiem „Kritische Nachträge zur latein. Formenlehre“ (Lipsk, 1866); „Ueber die Sprache der Etrusker“ (2 t., Lipsk, 1874—75). Zamieszczał nadto cenne rozprawy o narzeczach staro-italskich w Kuhn'a „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung.“ W r. 1870 udał się do Włoch celem badania języka i pomników etruskich.

Cort Korneljusz, * 1533 w Horn w Holandji, † 1578 w Rzymie, znakomity malarz i miedziorytnik, uczeń Hieronima Cock'a, następnie Tycjana w Wenecji, którego najpiękniejsze dzieła rozpowszechnił swemi sztychami. Wydoskonaliwszy się w swej sztuce, założył własną szkołę w Rzymie 1571—78, z której wychodzili tacy artyści, jak Augustyn Caracci i Thomassin. Tworzył także oryginalne obrazy, wysoko cenione.

Cortambert Piotr Franciszek Eugenjusz, geograf francuski, * 1805 w Tuluzie, † 1881 w Paryżu, kończył nauki w Paryżu, poczem został nauczycielem geografji tamże; od 1873 był wiceprezesem towarzystwa geograficznego. Oprócz spółpracownictwa w rozmaitych czasopismach, wydał: „Eléments de géographie” (1828); „Eléments de géographie ancienne“ (1834); „Physiographie” (1836); „Curiosités des trois règnes de la nature” (1849); „Eléments de géographie physique“ (1849); „Eléments de cosmographie” (1852); „Nouveau cours complet de géographie à l'usage des lycées et collèges“ (1874) i w. in.

Corte, miasto okręgowe w środku wyspy Korsyki, położone na stromej, 112 metr. wysokiej skale; ma twierdzę wzniesioną r. 1420, kolegjum z bibljoteką; uprawa wina, kopalnie marmuru, 5,000 miesz.

Cortecella Szymon, *Kortyczelli de Cortecella*, dyplomata i ulubieniec króla polskiego Stanisława Augusta, pochodził z rodziny włoskiej, osiedlonej w Kurlandji. Za przykładem ojca swego zaciągnął się Szymon do regimentu gwardji pieszej koronnej. Powierzchowność miła i wrodzone zdolności utorowały mu drogę do względów ówczesnego stolnika, a późniejszego króla. Po ciężkiej chorobie przeniósł się do pułku kawalerji hetmana Wacława Rzewuskiego, w którym awansował na majora i ober-lejtnanta. Gdy Stanisław August został królem, **C.** naprzód wszedł do rady tajnej królewskiej i otrzymał indygenat polski 1765. Wkrótce potem mianowany był generał adjutantem królewskim i agentem polskim w Wiedniu, a 1771 szambelanem króla, nareszcie 1773 komisarzem w komisji wojskowej koronnej. Licznemi opatrzony dzierżawami i dobrami, wszystkiemi frymarczył, sprzedając je, ustępując, a następnie prowadząc rozmaite o też dobra procesy. Podejrzany jako agent dyplomatyczny w

Wiedniu od 1775 r. o umyślne zaniedbanie sprawy względem dzierżawy żup solnych w Wieliczce, którą Austrja przyrzekłszy pierwej Polsce, oddała Prusom, stracił zaufanie narodu, któremu miał służyć i wyniósł się zupełnie za granicę, zostawszy hrabią austrjackim. † około 1800 r. Por. Bartoszewicza „Panowie niemieccy na dworze Stanisława Augusta“ (Warszawa, 1852). W 1851 pisał o **C.** także Bartoszewicz w *Dzienniku Warszawskim*, co wywołało polemikę, wytoczoną w *Bibl. Warsz.* (t. 1 i 2, 1854) przez Lud. de Laveaux, który bronił **C.** Por. Kalinka „Sejm 4-letni“ (t. 1, str. 63) i „Listy synów posła i konsyljarza do ojca na wsi mieszkającego, oraz odpowiednie tegoż ojca w materjach dzisiejszy sejm zatrudniających“ (część VI, 1788).

Cortenuova, miasteczko we włoskiej prowincji Bergamo, w pobliżu Oglio, 1,000 miesz.; znane jest ze zwycięstwa, 22 listopada 1237 r., cesarza Fryderyka II nad Lombardami, którzy dnia tego stracili około 10,000 ludzi wraz ze swem *carroccio*, czyli wozem z posągiem św. Ambrożego, oraz dzwonem do budzenia odwagi, które odesłane zostało do Rzymu.

Cortex, kora. **C.** *chinae*, kora chinowa, **C.** *aurantii fructus*, skórka pomarańczowa.

Cortez Hernando lub Fernando, zdobywca Meksyku, * 1485 w Medellin w Estremadurze, † 1547; przybył 1504 do Indji zachodnich, gdzie namiestnik wyspy Kuby, Velasquez, powierzył mu flotę, z którą puścił się w podróż celem dokonania nowych odkryć. W kwietniu 1519 r. wylądował w zatoce Meksykańskiej ze szczupłą liczbą wojska, pokonał króla Montezumę (ob.), podbił Meksyk, kraj nierównie większy od całej Hiszpanji i zajął go w posiadanie cesarza Karola V, który mianował go namiestnikiem Nowej Hiszpanji. Obwiniony przez sąd królewski (Audiencia) o rozmaitego rodzaju nadużycia i stąd na kilkakrotne narażony śledztwa, celem osobistego usprawiedliwienia się powrócił 1528 do Hiszpanji, lecz nie mógł już odzyskać dawnego wpływu, a nawet nowe jego odkrycia na półwyspie kalifornijskim nie podniosły go już w oczach rządu hiszpańskiego. Skutkiem tego usunąwszy się zupełnie od życia publicznego, osiadł w wiosce swojej pod Sewillą. Był to człowiek waleczny i przedsiębierczy, lecz zarazem okrutny, fałszywy i chciwy, którego srogości nieszczęśliwi Meksykanie krwawą byli ofiarą. Por. Bernal Diaz de Castillo „Historia verdadera de la conquista de la Nueva Espana“ (3 t., Madryt, 1632); Prescott „History of the conquest of Mexico“ (3 t., 1843); Folsom „The dispatches of Hernando **C.**“ (New-York, 1843); Helps „Life of Hernando **C.**“ (2 t., 1871).

Cortez Ferdynand.

Corti Ludwik, hrabia, mąż stanu włoski, * 1823, studjował matematykę w Padwie, w 1846 wstąpił do ministerjum sardyńskiego spraw zagranicznych, walczył przeciw Austrji, został 1850 sekretarzem poselstwa w Londynie, 1863 posłem w Brukseli, 1864 w Sztokholmie, 1867 w Madrycie, 1869 w Hadze, 1872 w Waszyngtonie, gdzie był prezesem komisji do sprawy Alabamy, 1875 w Konstantynopolu, w 1878 został ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Cairolego i w tym charakterze był pełnomocnikiem włoskim na kongresie berlińskim, ale nie zdołał wyjednać dla Włoch korzyści żadnych; w r. 1880 był ambasadorem w Konstantynopolu, w 1886 w Londynie. † 1888 w Rzymie.

Certicelli v. *Cortecella* herb polski, znany tylko z nazwy.

Corti'ego organ, ob. Ucho.

Cortland, miasto w północno-ameryk. stanie New-York, szkoła normalna, ożywiony przemysł, 8,600 miesz.

Cortona, miasto we włoskiej prowincji Arezzo (w Toskańskiem), w uroczej dolinie Val-di-Chiana, rezydencja biskupa; ma 3,600 miesz. i liczne zabytki sztuki z czasów etruskich i rzymskich, pomiędzy któremi dobrze zachowane mury Cyklopów.

Cortona Piotr da, właściwie *Berettini*, malarz i budowniczy, * 1596 w Cortonie, † 1669. Mimo świetnego talentu, traktując swą sztukę bez wyższego o niej pojęcia, spowodował upadek malarstwa włoskiego, albowiem liczni naśladowcy jego *(Cortoniści)*, idąc za przykładem mistrza, ale nie posiadając jego technicznej zręczności, zaniedbywali wszystkie warunki prawdziwego artyzmu. Jego dziełem są freski w pałacu Barberinich w Rzymie, ozdabiał kościoły, S-ta Maria na Forum i S-ta Maria in via lata i S-ta Maria della Pace. Z obrazów lepsze są: „Narodzenie N. Marji Panny,“ „Cudzołożnica,“ „Porwanie Sabinek“ i t. d.

Cortot Jan Piotr, rzeźbiarz, * 1787 w Paryżu, * 1853. Pracując u kamieniarza w Bridau, bez żadnego prawie przewodnika do takiej doszedł biegłości, że w 1806 otrzymał na wystawie wielki medal za statuę „Ranionego Filokteta,“ a 1809, za „Marjusza na ruinach Kartaginy.“ Wysłany w 22 roku życia do Rzymu, powrócił stamtąd znakomitym artystą i wsławił się mnóstwem posągów, wykonanych tak dla stolicy, jako i innych miast Francji. Jego to dłuta jest sławna „Apoteoza Napoleona“ na łuku tryumfalnym w Paryżu. W r. 1834 w salonie wystawił najpiękniejszą ze swoich prac, figurę „Żołnierza z pod Maratonu,“ która zdobi ogród Tuileries.

Coruna, stolica prowincji hiszpańskiej tegoż nazwiska (7,903 klm. kw. i 614,000 miesz.), leży na półwyspie nad zatoką t. n., ma port obwarowany pięciu fortami, arsenał, szkołę artylerji i żeglugi, kilka naukowych i społecznych towarzystw, liczy 38,000 miesz. Jest to jedno z naj-

pierwszych miast handlowych Hiszpanji. Znajduje się tu fabryka cygar z 2,000 robotników, fabryka szkła, warsztaty okrętowe i in. Oddalona o godzinę drogi od miasta latarnia morska zowie się latarnią Herkulesa, którą jakoby zbudowali Fenicjanie.

Corvetto Ludwik Emanuel, hrabia, mąż stanu francuski, * 1756 w Genui, † 1821 tamże; po przyłączeniu 1805 r. rzeczypospolitej Liguryjskiej do Francji radca stanu, miał czynny udział w pracach przy układaniu kodeksu. W r. 1815 po powrocie Ludwika XVIII minister skarbu, w roku 1816—18 zawarł pożyczkę 600, a w roku następnym 800 miljonów franków. Napastowany przez opozycję, usunął się 1818 od spraw publicznych i powrócił do Genui.

Corvey, ob. Korvey.

Corvina albo Bibliotheca Corviniana, słynny księgozbiór węgierskiego króla Macieja Korwina, † 1490 w Budzie. Księgozbiór znajdował się obok kaplicy św. Jana i był bibljoteką publiczną, posiadał 5,000 rękopisów, których porządkowanie zajmowało 30 pisarzów. W XVI wieku zbiory te zostały w części rozdarowane, w części rozchwytane przez Turków. Dopiero sułtanowie Abdul-Azis i Abdul-Hamid oddali w r. 1869—1877 r. 30 rękopisów jako podarunek. Por. Fischer „König Mathias Corvinus und seine Bibliothek“ (Wiedeń, 1878).

Corvinus Antoni, właściwie *Rabe*, * 1501 w Warburgu, † 1553 w Hannowerze; mnich w Riddagshausen, został wygnany 1522 jako zwolennik M. Lutra, wszedł do służby heskiej, gdzie założył uniwersytet w Marburgu. Osadzony był jako więzień w Kalenburgu 1543—46.

Corvinus, przydomek Marka Walerjusza Messali i jego potomków, ob. Messala.

Corvin-Wiersbitzki Otto Juljusz Bernard, pisarz niemiecki, * 1812 w Gombinie, † 1886 w Wiesbadenie; wynalazca inkrustacji zwanej „corviniello.“ Do r. 1835 służył w wojsku, następnie oddał się literaturze. Napisał: „Illustrierte Weltgeschichte“ (Lipsk, 1844—51); „Histor. Denkmale des christl. Fanatismus“ (Lipsk, 1845 i 7 wyd. 1891); „Erinnerung aus meinem Leben“ (Amsterdam, 1861, Rudolfstadt, 1890); „Die goldene Legende“ (1887); „Geschichte der grossen französischen Revolution und ihrer Folgen“ (1883); „Aus dem Zellengefängnis“ listy od 1848—56, (Rudolfstad, 1884); „Die Hunyaden“ (1837—1880) i in.

Corvisart-Desmarest Jan Mikołaj, lekarz, * 1755 w Drécourt w Szampanji, † 1821 w Courbevoie. Mianowany 1782 doktorem w fakultecie paryskim, uczył anatomji, fizjologji, chirurgji, akuszerji i jednocześnie był lekarzem ubogich chorych parafji św. Sulpicjusza. Zostawszy 1788 lekarzem szpitala Charité, założył w nim sławną klinikę i 1797 został profesorem medycyny w kolegjum francuskiem; był też lekarzem cesarza Napoleona, którego zupełne zjednał sobie zaufanie. Obsypany godnościami, porzucił 1807 profesurę, a wkrótce potem i praktykę prywatną. Po upadku cesarstwa osiadł na wsi. Przyczynił się wielce do rozbudzenia życia naukowego, jakie w owych czasach we Francji miało miejsce. Zwrócił on uwagę na pracę Auenbrugger'a o perkusji, dopełnił ją i znajomość jej rozszerzył, tak, że niemal za drugiego wynalazcę perkusji może być uważanym. Dzieła jego są: „Essai sur les maladies et les lésions organiques du coeur et des gros vaisseaux“ (1806); „Nouvelle méthode pour reconnaitre les maladies internes de la poitrine, par la percussion de cette cavité“ (Paryż, 1808).

Coryat Tomasz, podróżnik angielski, * około 1577, † 1617 w Indjach. Opisał wrażenia z pieszo odbytej podróży po Europie w dzienniku wydanym p. t. „Coryat's crudities Hastily gobled up in Five Months Travells in France etc.“ (Londyn, 1611). W r. 1612 podróżował po Azji, Egipcie, pisując do przyjaciół listy, które później wydane zostały p. t. „Letters from Amere the Court of the Great Mogul, to several Persons of quality in England“ (1616). Zbiór jego pism został wydany w 1776.

Corydalis, roślina, ob. Kokoryca.

Corylus, ob. Leszczyna.

Corymbus, ob. Baldaszkogron.

Coryot, Józef, topograf, † 1856 w Warszawie, był pułkownikiem wojsk polskich i nauczycielem kadetów, potem profesorem geometrji w szkole aplikacyjnej. Dopełniał niwelacji kraju aż do Białej w latach 1825—27 i wydał wielki, na 8-u arkuszach plan Warszawy, poprawiony, a raczej dopełniony tylko przez J. Richtera r. 1838. W 1831 wstąpił w stopniu pułkownika do armji rosyjskiej, służył w korpusie topografów i wyszedł ze służby jako generał.

Corypha (*Wachlarzowiec, Palma wachlarzowa*), rodzaj palm, obejmujący drzewa do 9 metrów wysokie, o pniu walcowym, z rowkowatemi zagłębieniami; liście wachlarzowate, kwiaty wonne,

Corypha.
a kwiat męski, *b* żeński, *c* owoc.

zebrane w kwiatostan wierzchołkowy, jagody okrągłe, jednosianne. Kwitną raz tylko w życiu. **C.** *umbraculifera (W. cieniodajny)*, w Indjach wsch., ma liście do 13 stóp szerokie, używane jako parasole; zawiera też pierwiastki lekarskie. Liście **C.** *gebanga* używają się na Jawie na koszyki i kapelusze.

Coryphodon, rodzaj zaginiony zwierząt parzysto-kopytnych, obejmował zwierzęta wielkości tapira lub byka, o krótkich, ociężałych nogach, z mózgiem nader małym. Były to największe zwierzęta ssące w okresie eocenicznym; szczątki ich napotykają się najobficiej w Ameryce północnej.

Cos, w matematyce skrócenie cosinus, t. j. dostawy, ob. Trygonometryczne linje.

Cosa, (włos. „rzecz"), w dawnej algebrze nazwa wielkości nieznanej, dzisiejszego x, stąd pierwotna nazwy algebry *regula della cosa*. Ob. Algebra.

Cosel Anna Konstancja, hrabina von, słynna kochanka Augusta II, króla polskiego, córka pułkownika duńskiego Brockdorfa; * 1680, zaślubiła 1699 ministra saskiego Hoymb'a, z którym, gdy weszła w bliższe stosunki z Augustem, rozwiodła się 1707 i mianowaną została przez cesarza niemieckiego hrabiną *Cosel*. Żądna panowania i władzy, po 9 latach świetnego powodzenia i nieograniczonego wpływu, została z rozkazu królewskiego zamkniętą w twierdzy Stolpe w r. 1716, gdzie † 1765. Była to niewiasta rzadkiej piękności i rozumu; dzieci jej, z królem spłodzone, świetnego doznały losu. Por. „Kochanki Augusta II króla polskiego" (Warszawa 1871). Kraszewski wziął ją za bohaterkę powieści „Hrabina Cosel".

Cosel Karolina, powieściopisarka niemiecka. * 1818 w Berlinie, pisała pod pseudonimem Adelajdy Auer: ogłosiła powieść: „Fussstapfen im Sande" (1868); „Modern" (1868); „Schwarz auf Weiss" (1869); „Eine barmherzige Schwester" (1870); „Im Labyrinth der Welt" (1879); „Luftschlösser" (1882); „Lebende Bilder" 1880 i in.

Coseley, miasto w angielskim hrabstwie Stafford, ma pokłady węgla i żelaza, odlewnię i fabryki żelaza: 22,000 m.

Cosenz Henryk, generał włoski, * 1820 w Gaeta, syn neapolitańskiego marszałka Henryka **C.**, odebrawszy nauki w szkole artylerji w Neapolu, wszedł do służby wojskowej, odznaczył się 1848 podczas obrony Wenecji. W stopniu dowódcy 1 korpusu strzelców alpejskich odbył pod rozkazami Garibaldi'ego kampanję (1859), poczem przeszedł do służby sardyńskiej i awansował na generała brygady. W r. 1860 znajdował się znowu pod dowództwem Garibaldi'ego, dowodził trzecią wyprawą do Sycylji i zjednał sobie imię walecznego generała. Następnie był komendantem w Bolonii, Rzymie i Turynie, 1882 został szefem sztabu generalnego. Uchodzi za najzdolniejszego generała włoskiego.

Cosenza, główne m. włoskiej prowincji t. n. (6,697 klm. kw. i 465,000 m.), nazywanej przedtem *Calabria Citeriore* (w Neapolitańskiem), o 2 mile drogi od morza Środziemnego, między rz. Crati i Busento; rezydencja arcybiskupa, posiada piękny kościół katedralny, wspaniały zamek, gimnazjum, seminarjum duchowne, szkołę techniczną, dwie akademje nauk, izbę handlową, 13,000 m.

Cos Gayon Fernando, prawnik i mąż stanu hiszpański, od 1857 urzędnik w ministerjum spraw wewnętrznych, następnie cenzor utworów teatralnych, administrator drukarni rządowej i redaktor urzędowej *Gazeta de Madrid*, 1875 dyrektor mennicy, główny dyrektor podatkowy, podsekretarz stanu w ministerjum skarbu, od marca 1880 do lutego 1881 minister skarbu. „Historia de la administracion publica de España des de la dominacion romana hasta nuestros dias" (1848—50), szereg monografji i artykułów w „Revista de España". W 1879 został członkiem akademji nauk.

Cosinus, dostawa, ob. Trygonometryczne linje.

Cosmas, ob. Kosmas.

Cosne, miasto okręgowe w dep. franc. Nièvre, nad Loarą, dwa piękne mosty, kilka pięknych kościołów, kolegjum, fabryki wyrobów stalowych i garncarskich, 7,300 m.

Cossa Piotr, poeta włoski, * 1834 w Rzymie, profesor literatury włoskiej tamże. Brał udział w wypadkach 1848, a po zajęciu Rzymu przez Francuzów ratował się ucieczką do Ameryki, † 1881 w Livorno. Z pism jego najcelniejsze: dramat „Nerone artista" (przekład niemiecki 1875); „Messalina" (1876); „L'Ariosto e gli Estensi" (1874); „Plauto e il suo secolo" (1881); „Giuliano l'Apostata" (1877); „Colada Rienzi", „I. Borgia" (1878); „Cleopatra" (1879); „Cecilia" (1883); „I. Napolitaninel 1799" (1880) i zbiór poezyj „Poesia liriche (1876). Por. Trevisani, gli autori dramatici contemporanei, I: Petro **C.** (Rzym 1885).

Cossa Ludwik, ekonomista włoski * 1831, od 1860 profesor ekonomji w Pawji; napisał: „Primi elementi di economia politica" (Medyolan 1876); „Economia sociale" (9 wyd. 1891); „Politica economica" (8 wyd. 1888); „Scienza delle finanze" (5 wyd. 1890); „Introduzione allo studio etc." 1890.

Cossé-Brissac, ob. Brissac.

Cosson Ernest, botanik, * 1819 r. w Paryżu, † 1888, był od 1873 członkiem akademji. Ogłosił: „Atlas de la flore des environs de Paris" (2 wyd. 1882); Flore de „l'Algérie" (1854—1867); „Le projet de création en Afrique d'une mer dite Intérieure" (1885).

Cossus, owad, ob. Trociniarka. U starożyt-

nych Rzymian gąsienica pewnego chrząszcza, może jelonka, przez nich jadana.

Costa Lorenzo, malarz włoski, * 1460, † 1536 w Mantui. Nauki kończył we Florencji. Pracował dla Jana Bentivoglia w Bolonji, i na dworze Franciszka II Gonzagi w Mantui, gdzie przyozdabiał pałac San Sebastiano. Wyróżnił się jako znakomity portrecista. Prace jego znajdują się po większej części w Bolonji: „Madonna z czteremi świętemi“ 1492, „Koronacja N. Panny“ 1505 i in.; w Medjolanie „Pokłon Magów“, w Berlinie, „Złożenie do grobu“, w Paryżu w Luwrze „Alegorja“.

Costa Paweł, znakomity pisarz włoski, * 1771 w Rawennie, z kolei professor literatury w Treviso, Bolonji i Korfu; † 1836. Przeciwnik szkoły romantycznéj, starał się usilnie wskrzesić zamiłowanie do autorów klasycznych. Celniejsze jego dzieła są: „Osservazioni critiche” (Bolon. 1807); „Dell'elocuzione” (Forli 1818); „La divina commedia di Dante Alighieri con tavole in rame” (3 t., Bolon. 1819). Wspólnie z Orioli'm i Cardinali'm dokonał rewizji słownika *Crusca* (1818—19), tłómaczył „Don Carlosa” Schillera i sam napisał kilka poezji oryginalnych. Oprócz tego przysłużył się filozoficznej literaturze włoskiej wybornemi studjami w zakresie metafizyki. Z prac jego w tym przedmiocie najważniejsza: „Discorso sulle sintesi e sull'analisi”. Biografję **C.** napisał Rambelli (Bolon. 1837) i Mordani (Forli 1840). Zbiór jego dzieł wyszedł w Bolonji w 1825 i we Florencji 1839.

Costa Michał, kompozytor muzyczny, * 1810 w Neapolu, † 1884 od 1830 kapelmistrz opery włoskiej w Londynie oraz dyrektor koncertów pałacowych; przewodniczył we wszystkich prawie uroczystościach muzycznych w Anglji; 1869 wyniesiony do godności szlacheckiej. Główne jego utwory: opera „Don Carlos”, „Malek Adhel”, oratorjum „Ely“ i „Naaman“ śpiewy i t. d.

Costa Etbin Henryk, autor słowieński, * 1832 w Nowem Mieście w Krainie, † 1875 w Lublanie. W uniwersytecie hradeckim otrzymał stopień doktora filozofji i praw. Był redaktorem *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, oraz „Latopisu Matice słowieńskiej“. Od 1860 brał udział w życiu politycznem, jako poseł do sejmu i starosta Lublany. Wydał: „Postojnska jama“ (1859), „Vodnikov Spomenik-Album“ (1859), „Slovenska bibliografia 1868—1873“, oraz wiele artykułów prawnych po niemiecku.

Costa Andrea. * 1852 polityk, socjalista włoski już w 20 roku życia aresztowany był podczas wybuchów rewolucyjnych w Romanji 1873—74 i odsiedział 2 lata w więzieniu. W 1877 przeniósł się do Paryża, gdzie pracował w domu handlowym. W 1878 wraz z socjalistami ze szkoły Marxa brał udział w kongresie międzynarodowym, schwytany tamże przez policję, skazany był znowu na 2 lata, ale po roku Grévy ułaskawił go. W 1882 powróciwszy do Włoch, został wybrany posłem do parlamentu, zasiadł po stronie skrajnej lewicy i wypowiedział Crispiemu walkę. Na skutek manifestacji irredentystów w 1889 ministerjum upoważniło policję do ścigania **C.**, który uszedł do Paryża.

Costa-Cabral Antoni Bernard, hrabia *Thomar* mąż stanu portugalski, * 1803 w Fornas-de-Algodres w portugalskiej prowincji wyższej Beiry, prokurator trybunału w Oporto, potem sędzia w Lizbonie. Wybrany 1835 do izby deputatowanych, został 1839 ministrem, w którym to charakterze zdołał 1842 przywrócić ustawę zasadniczą Dom Pedra. Powstanie 1846 zniewoliło go do ustąpienia, lecz w 1847 znowu stanął na czele rządu. W 1851, skutkiem powstania hrabiego Saldanha, powtórnie strącony, uszedł do Anglji, a wróciwszy 1852 do Portugalji, zasiadł w izbie deputowanych po stronie opozycji. Od 1859 do 1861 był ambasadorem w Brazylji, następnie członkiem rady stanu i prezesem najwyższego trybunału. † 1889.

Costarica (po hiszp. brzeg bogaty), rzeczpospolita w Ameryce środkowej, leżąca pomiędzy 8°—11°16' szerok. płn. i 82°40'—84°40' dług. zach. od Gr., między oceanem Welkim, morzem Karaibskiem, Nicaraguą i Kolumbiją, mająca 54,070 klm. kw. z 262,000 miesz. i dzieląca się na siedem departamentów: San Jose, Kartago, Heredia, Aluzuela, Punta-Arenas, Guanacaste i Limon. Tworzy ona jedno wielkie płaskowzgórze, przerznięte pojedynczemi odnogami Kordylierów środkowych, i oprócz piaszczystych lub skalistych okolic nadbrzeżnych przy oceanie Spokojnym, bardzo urodzajne. Grunt nierówny, bardzo żyzny, podlega częstym trzęsieniom ziemi, połączonym z wybuchem wulkanów, z których znaczniejsze tu są: Irazu (3,505 m.), Turialba (3,459 m.), Pico Blanco (2,942 m.), Ujum (2,650 m.). Klimat tutejszy, z powodu nadzwyczajnego gorąca, jest dla Europejczyków wielce niezdrowy. Głównym produktem kraju jest kawa, której rocznie wywożą za sumę 8½ mil. pes. Uprawiają także tytuń, kukurydzę, kakao, trzcinę cukrową, banany; z metali dobywają złoto. Hodowla bydła uprawianą jest szczególnie na sawannach. Przemysł nierozwinięty. Religija rz.-katolicka. Mieszkańcy w ¾ częściach biali. Miasto stołeczne i rezydencja władz rządowych jest San-Jose, a port główny Santa-Arenas. Rzeczpospolita rządzi się konstytucją z 1850, poprawioną w 1871 i 1882. Kongres składa się z 21 doputowanych, wybieranych na lat cztery. Na takiż przeciąg czasu wybierany jest prezydent rzeczypospolitej. *Finanse.* Budżet na rok 1892 przewidywał dochodu 5.808,474 pesetas, wydatków 5.449,290 p.; dług państwa wynosił 21.675,643 p. *Handel.* W r. 1893 przywóz wynosił 5.833,427, wywóz 9.619,064 pesetas; głównemi przedmiotami wywozu były: kawa, banany, drzewo, skóry. *Koleje żelazne*

Herb rzeczypospol. Costarica

mają 258 kilom. długości, *poczta* w 1891 liczyła 40 stacji, i *telegraf* w 1891 r. 43 stacji długość drutu 1,000 klm., liczba depesz 222,231. Wojsko regularne 600 ludzi, milicja 12,000 ludzi. *Herb* przedstawia trzy góry w morzu, okręt, słońce wschodzące i pięć gwiazd, Flaga składa się z 5 pasów: niebieski, biały, czerwony, biały, niebieski. Orderów **C.** nie posiada.

Historja. Jakkolwiek w epoce, kiedy środkowa Ameryka wywalczała swą niepodległość, **C.** we względzie cywilizacji niezmiernie była zacofaną, to z czasem przecież w ogólnym postępie prześcigła wszystkie republiki amerykańskie (prócz Stanów Zjednoczonych). Pomyślność swą zawdzięcza z jednej strony geograficznemu położeniu kraju, a z drugiej pracowitości i skrzętnym zabiegom trzeźwo patrzących na rzeczy mieszkańców. Naczelnicy rządu cieszą się zawsze trwalszą i pewniejszą władzą. Wiele dobrego dla kraju zdziałał pierwszy prezydent Juan Mora (1824—32). Za prezydentury despotycznego gen. Carillo (1839—42), gdy **C.** wystąpiła z federacji i ukonstytuowała się w zupełnie niezależne państwo (1842), naraziła się na walki ze stronnictwem federalistów, których przywódca wypędził prezydenta 1842, ale sam został stracony t. r. przez José Maria Alfaro. Pod prezydenturą Alfaro wróciła spokojność, i nadaną została nowa konstytucja 1848. Wielce pomyślną była działalność sumiennego prezydenta (od 1850) Juana Rafaela Mora, bogatego kupca, za którego **C.** zaszczytny brała udział w wojnie (1856—57) z flibustjerem Walkerem (ob.) w Nicaragua. Obrany prezydentem po raz czwarty 1859, niespodziewanie został Mora stracony 14 sierpnia t. r. i wygnany z kraju przez koalicję liberalistów i cudzoziemców (Anglików i Niemców). Miejsce jego zajął lekarz Jose Maria Montalegre, zatwierdzony w swym urzędzie przez izbę prawodawczą 1860. We wrześniu t. r. Mora wkroczył do kraju, podniósł rokosz przeciw Montallegre'mu, lecz został wkrótce schwytany i rozstrzelany. W 1863 został prezydentem Jesus Jimenes, a po nim 1866 lekarz José Maria Castro. 1872 został prezydentem generał Tomasz Guardia, 1876 Vicente Herrera, 1878 znów Guardia, 1882 zmieniono konstytucję, a prezydentem obrano Prospera Fernandeza. W 1885 za prezydentury Bernarda Sota należała Costarica do związku przeciwko Bonisowi z Guatemali. 1889 Soto złożył urząd a prezydentem został Duran, a po nim Rodriguez, który 1892 miał zatargi z kongresem z powodu wpływu duchowieństwa w szkołach. Rozwiązał kongres i ogłosił się dyktatorem i był nim do 1894, kiedy wybrano Rafaela Iglesiasa na prezydenta. Porów. Wagner'a i Scherzer'a „Die Republik **C.** in Centralamerika" (Lipsk 1856). Calvo „Republica **C.**" (San Jose 1886). Oersted „L'Amérique centrale" (Kopenhaga 1863), Thiel „Lenguas y dialectos de los Indios de **C.**" „(San José 1882), J. B. Calvo „Republica **C.**" (San José 1886), Biolley, 1889; Fernandez „Historia de **C.**" (1890).

Coste Jan Wiktor, zoolog * 1807 w Castries † 1873, kształcił się w Paryżu, został tam docentem embrjologii i ogłosił „Recherches sur génération das mammifères et la formation des embryons" (1834). „Cours d'embryagénie comparée" (1837); „Histoire générale et particulière du developpement des corps organisés" (1847 — 59). Zasłużył się w sprawie hodowli ryb. Na jego i Milne Edwardsa przedstawienie założył rząd 1852 wielki zakład hodowli ryb w Hüningen w Alzacji, z których w przeciągu dwóch lat przeszło 600,000 łososi i pstrągów zapuszczono do Rodanu. Napisał wtej sprawie: „Instructions pratiques sur la pisciculture" (2 wyd. 1856, pols. przekład „Przepisy praktyczne w hodowaniu ryb" 1855) i „Voyage d'exploration sur le littoral de la France et de l'Italie" (2 wyd. 1861). Był generalnym inspektorem rybołówstwa i na tem stanowisku starał się podnieść hodowlę ostryg.

Costello Ludwika Stuart, autorka angielska; * 1799 w Irlandji, † 1870. Oprócz naśladowniczych poezji wschodnich i kilku romansów historycznych, jak: „The Queen's poisoner" (1841), „Gabrielle" (1843), „Jacques Coeur" (1847) i „Clara Fane" (1848), napisała: „Specimens of the early poetry of France" (1835), „Pilgrimage to Auvergne" (1841), „Falls, lakes and mountains of North Wales" (1845), „Memoirs of eminent English-women" (1844), „Memoirs of Mary, duchess of Burgundy" (1853) i „Anne of Britany" (1855), i dramat „Lay of the stork" (1856) — Brat jej, Dudley **Costello**, * 1803, † 1865, oficer angielski, napisał także kilka dobrych romansów, jak: „The joint-stock banker" (Londyn 1856); „Holidays wish Hobgoblins" (1860) i inne. Wysoko także cenią jego: „Italy, from the Alps to the Tiber" (1861).

Costenoble Anna, malarka niemiecka, wymalowała cykl obrazów pod tytułem „Tragedja kobiety", w stylu mistyczno-symbolicznym.

Coster Wawrzyniec, *Janszoon* (t. j. syn Jana), * około 1370 w Harlem, † około 1440, mniemany wynalazca sztuki drukarskiej w Holandji, drukował małe książeczki i modlitwy za pomocą rzniętych tablic drewnianych, a jak Holendrzy utrzymują, za pomocą drewnianych i ruchomych czcionek. Stąd uważany jest w Holandji za wynalazcę sztuki drukarskiej; rodacy wznieśli mu 1856 wspaniały pomnik w Harlem. Por. Linde, „Die Harlemsche Coster-Legende" (1870), oraz „Geschichte der Erfindung der Buchdruckerkunst" (3 t., 1886). Ostatnie dochodzenia prowadzą do wniosku, że przypisywane mu druki są znacznie późniejsze od druków Gutenberga

Coster Samuel, * 1579 w Amsterdamie, poeta holenderski, z zawodu lekarz. Założył stowarzyszenie literackie, zwane Duytsche Academie (1617). Napisał komedje p. t. „Teeuwis de boer.“ „Tijsken van der Schilden“ i tragedje „Ithys“ (1615), „Iphigenia“ (1617), „Polixena“ (1619) i inne.

Costetti Józef, dramaturg włoski, * 13 wrześ. 1834 w Bolonji, od 1859 urzędnik w ministerjum oświaty. Napisał dramaty: „La Malibran“; „La fossa dei leoni“; komedje: „Il figlio di famiglia“ (1864); „I dissoluti gelosi“ (1870); „Solita storia“ (1875); żart dramatyczny „Un terribile quarto d'ora“ (1879); „Le Mummie“ (1863); „Gli intolleranti“ (1865); „Le compensazioni“ (1874); „Plebe dorata“ (1876) i nowele: „Dodici racconti“ (1886) i „Il libro delle confessioni“ (1888) i in. Ogłosił nadto: „Confessioni di un autore drammatico“ (1873); „Figurine della scena“ (1879).

Costin Miron, historyk rumuński, * 1630, kształcił się w Barze na Podolu, następnie wrócił do Rumunji i był kanclerzem państwa za hospodara Antoniego Ruseta. Szukał przytułku w Polsce za panowania Jana III i napisał „Opisanie ziemi mołdawskiej i multańskiej“ poemat (1684), dedykowany Janowi III, i również w języku polskim: „Początek senatorskich i ziemskich urzędów ziem mołdawskiej i multańskiej,“ nadto w języku rumuńskim kronikę mołdawską, traktat o kolonizacji Rumunji za Trajana, historję Węgier i in. Oskarżony o zdradę stanu, zginął w r. 1692. W r. 1888 wystawiono mu pomnik w Jassach. Por. artykuł Seweryny Duchińskiej w „Kłosach“ z r. 1889, nr. 1266.

Pomnik Mirona Costina.

Costin Mikołaj, † 1712, syn Mirona, kronikarz. Kształcił się w Krakowie, był hetmanem i logofetem. Napisał: „Historja kolonizacji za Trajana,“ „Kronika mołdawska“ z lat 1561—1601 i 1709—1711. „Komentarze do kroniki ojca i Urechii“, „Reguła postępowania książąt“, „Traktaty Bogdana.“

Costus, *Kost*, *Kostowiec*, rodzaj roślin z rodziny imbierowatych, zioła w okolicach podzwrotnikowych, z korzeniem mięsisto-bulwiastym, liście wielkie, kwiaty zebrane w kłosy, torebki trójkomorowe. **C.** *speciosus*, w Indjach Wsch., 2 m. wysokości, ma kwiaty wielkie, czerwone; korzeń, smaku ostrzejszego aniżeli imbier, używany był w chorobach żołądkowych. Owoce **C.** *cylindricus* i **C.** *niveopurpureus* używane są do barwienia na czarno i na atrament.

Cota Roderyk, poeta hiszpański z XV w. Jest on prawdopodobnie autorem satyry: „Dialogo entre el Amor y un viejo“ i „Coplas de Mingo Revulgo.“ Oba te utwory wydane ostatnio w Madrycie 1779—1799.

Côte d'Or, departament wschodniej Francji, obejmujący 8,786 klm. kw. z ludnością 368,168 (1896), z miastem stołecznem Dijon, dzieli się na 4 okręgi: Dijon, Beaune, Châtillon-sur-Seine i Semur. Departament ten otrzymał swą nazwę od pasma gór Côte d'Or, na których stokach rosną wyborne wina zwane także *Côtes*. Winnice stanowią wogóle główne bogactwo departamentu, zajmują 31,000 hektarów i wydały 1889 r.: 501,000 hektolitrów wina; na uprawę roli idzie 454,000 hekt., na łąki—70,000, 254,000—na lasy i krzaki, 18,500—na pastwiska. Ważną rolę odgrywa też hodowla bydła. Z minerałów dobywają: węgiel kamienny, marmur, granit i in. Przemysł zasadza się na fabrykach towarów żelaznych i stalowych, maszyn, cementu, skór, papieru, przetworów chemicznych i in. Handel zbożem, winem, drzewem; bydłem i żelazem.

Côte-Rôtie, pasmo wzgórkowate we francuskim depart. Rodanu, nad r. Rodanem; wydaje mocne czerwone wino francuskie t. n.

Côte-Saint-André, *La*, miasto w dep. franc. Isère, okr. Vienne, ma 3,300 miesz., wyrabiających słynne likiery; stary zamek, kościół, pomnik tu urodzonego Berlioza.

Cotentin, część Normandji, z miastem głównem Coutances; tworzy półwysep zachodzący w kanał, a którego północno-zachodni kraniec kończy się przylądkiem la Hague. Por. Dupont „Histoire du C. et de ses iles“ (Caen 1875, 2 t.).

Cotes Roger, fizyk i matematyk, * 1682 w Burbock, hrabstwie Leicester, † 1716 w Cambridge, gdzie był prof. astronomji i fizyki. W r. 1713 uskuteczuił drugie wydanie Newtona: „Principia mathematica,“ które poprzedził słynną przedmową; ogłosił rozprawę o analizie matematycznej „Logometria“; zgasł przedwcześnie dla nauki. Sam Newton, bolejąc nad jego śmiercią, wyrzekł o nim: *Wiedzielibyśmy nie jedno, gdyby żył ten młody człowiek.* Jedna z własności koła, przez niego odkryta, otrzymała jego nazwę.

Côtes-du-Nord, czyli *Brzegi północne*, departament w północno-zachodniej Francji, utworzony z części Bretanji, graniczący na północ z kanałem; obejmuje 7,217 klm. kw. i liczy 616,074 m. (1896). Dzieli się na 5 okręgów: St. Brieuc, Lannion, Loudéac, Dinan, Guingamp, miasto stołeczne St. Brieuc. Główną podstawą dobrobytu jest rolnictwo i hodowla bydła, poczęści rybołóstwo. Przemysł, mało jeszcze rozwinięty,

obejmuje huty żelazne, tkalnie lnu, papiernie, garbarnie. Handel nieznaczny.

Cotin Karol, * w Paryżu 1604, radca, jałmużnik i kaznodzieja Ludwika XIV, od 1655 r. członek akademji, † 1682; człowiek bardzo wykształcony. Z pism jego najważniejsze: „Oeuvres mêlées“ (Paryż 1659) i „Oeuvres galantes“ (2 t., Paryż 1663); „Poésies chrétiennes“ (1657); „Recueil des énigmes de ce temps“ (Paryż (1646) i in. Boileau w swoich satyrach, a Molière w komedji „Les femmes savantes,“ usiłowali okryć go śmiesznością.

Cotingidae, *Bławatniki*, rodzina ptaków wróblowatych, których przedstawicielem jest bławatnik (ob.).

Cotoneaster, *Irga*, rodzaj roślin z rodziny różowatych, rośliny bezcierniste z kwiatami białemi lub różowemi, w Afryce płn., Azji i Europie. **C.** *integerrima*, z liśćmi jajowatemi, od spodu pilśniowemi, hoduje się w ogrodach, podobnie jak **C.** *tomentosa*, z owocami czerwonemi, i **C.** *nigra*, z owocami czarnemi.

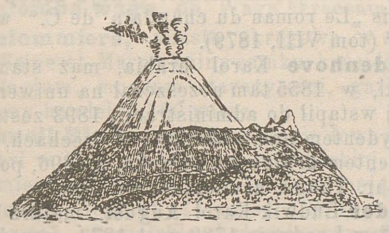

Cotopaxi.

Cotopaxi, najwyższy z czynnych obecnie wulkanów na ziemi, w Kordyljerach, w rzeczypospolitej Ecuador, na granicy prowincji Leon i Pichincha, mający 5,960 m. wysokości, bezustannie prawie buchający ogniem.

Cotrone, miasto okręgowe warowne włoskiej prowin. Catanzaro, u stóp góry Monte-Carvaro i przy ujściu rzeki Esaro do zatoki Tarenckiej; jest rezydencją biskupa, ma port, 7,200 miesz. Niegdyś była tu achajsko-dorycka osada *Croton*, założona 739 czy 710 przed Chr., miasto sławne jako siedlisko nauk (Pytagoras) i sztuk gimnastycznych.

Cotta Jan Fryderyk, * w Tubindze 1701 r., † 1779; teolog, profesor i kanclerz tamecznego uniwersytetu od 1777, wydał pomiędzy innemi Gerharda „Loci theologici“ (17 tom., Tubinga 1767—88), oraz „Entwurf einer ausführlichen Kirchenhistorie des Neuen Testaments“ (3 tomy, Tub. 1768).

Cotta Henryk, leśnik, * 1763, w okolicy Eisenach, † 1844; kształcił się w Jena i założył 1795 w Eisenach prywatną szkółkę leśną; w r. 1811 powołany do Saksonji, jako radca leśny i dyrektor pomiarów leśnych, przeniósł tam swój instytut, który 1816 podniesiony został na stopień królewskiej akademji leśnej w Tharant i pod jego kierunkiem zasłużonej używał sławy. W ogrodzie akademickim wzniesiono mu pomnik. C. był jednym z najzdolniejszych i najgruntowniejszych pisarzy o leśnictwie. Celniejsze jego dzieła są: „Waldbau“ (1817, 9 wyd. 1869), „Entwurf einer Waldwerthberechnung“ (1818); „Anweisung zur Forsteinrichtung“ (1820); „Grundriss der Forstwissenschaft“ (Drezno 1822, 6 wyd. 1871); „Hülfstafeln zur Berechnung der Hölzer” (16 wyd. 1836).

Cotta Bernard, geolog, syn poprzedniego, * 1808 w Małem Zilbach, † 1879, pobierał nauki 1827-31 w akademji górniczej we Freibergu i od 1842 był profesorem tamże. Od 1833—42 pracował wraz z Naumannem nad geologiczną kartą Saksonji w 12 sekcjach, a dalej ogłosił: „Anleitung zum Studium der Geognosie und Geologie” (1849); „Ueber den innern Bau der Gebirge” (1851); „Deutschlands Boden“ (2 t., 1859); „Die Gesteinslehre” (1855, 2 wyd. 1862); „Die Lehre von den Erzlagerstätten” (2 części, 1860-61); „Die Lehre von den Flötzformationen“ (1856); „Geologische Fragen” (1858); „Briefe über Humboldt's Kosmos” (3 t., 1861); „Geologische Bilder” (1861). „Katechismus der Geologie“ (1861,) „Die Geologie der Gegenwart” (1867); „Das Entwickelungsgesetz der Erde“ (1867); „Beiträge zur Geschichte der Geologie“ (1877).

Cotta Jan Fryder, baron von, zasłużony księgarz niemiecki, wnuk Jana Fryderyka, * 1764 r. w Sztutgardzie, † 1832 r.; był pierwotnie urzędnikiem sądowym, lecz z końcem r. 1787 idąc za wolą ojca, opuścił służbę i objął księgarnię ojcowską, która wkrótce pod jego kierunkiem nadzwyczajnie czynności swe rozwinęła. Z nakładów jego perjodycznych, które w owym czasie powstały, istnieją jeszcze dotąd: „Allgemeine Zeitung,“ założona pierwotnie w Tubindze 1798; „Morgenblatt“ (od r. 1807). W r. 1810 Cotta przeniósł się do Sztutgardu, w r. 1824 urządził ekspedycję swoich nakładów w Augsburgu, a wkrótce potem zakład literacko-artystyczny w Monachjum, założył „Polytechnisches Journal,“ „Würtembergische Jahrbücher“ i „Ausland.“ Por. „Briefwechsel zwischen Schiller und C.“ (Stuttg. 1876); Böhlau „Ein Dichter und sein Verleger“ (1885); Schäffle „Zum hundertjähr. Andenken Joh. Fr. Freiherr von C.“ (1888). Wielkie jego zakłady księgarskie przeszły na jego syna barona Jana Jerzego von **Cotta** (* 1796, † 1863) i córkę Idę (* 1806 r.). Pod nowym kierunkiem powstały pisma: „Deutsche Vierteljahrschrift“ (1838); „Wochenblatt für Land und Hauswirthschaft, Gewerbe und Handel“ (od 1834); „Bibliothek der Reisen und Länderbeschreibungen“ (1835) i t. d. W r. 1862 zakłady jego składały się z następujących części: 1) księgarni w Sztutgardzie i magazynu własnych

nakładów w Augsburgu; 2) wydawnictwa gazety „Allgemeine Zeitung“ w Augsburgu; 3) literacko-artystycznego zakładu w Monachjum; 4) magazynu nakładów G. J. Göschena w Lipsku; 5) takichże nakładów Vogla w Monachjum; 6) zakładu biblijnego w Sztutgardzie i Monachjum; 7) drukarni, giserni czcionek i stereotypów w Sztutgardzie. Po nim przedstawicielem firmy był młodszy syn Jerzego Karol, * 1835, † 1888. Por. Koch „Karl Freiherr Cotta von Cottendorf“ (Monachjum 1888). Obecnie najmłodszym z rodu jest syn Jerzego Astolfa von C., Jerzy Fryderyk Karol von C., * 1869.

Cotte Robert (de), architekt francuski, uczeń Mansarda, * 1656 w Paryżu, † 1735 w Passy. W r. 1699 był dyrektorem Akademji. Zwolennik stylu „rococo.“ Budował Grand Trianon, chór w kościele Notre Dame i „Hôtel de Toulouse“ 1713—1719.

Cottereau bracia, z przezwiskiem Chouan, przywódcy powstania wandejskiego, które od nich zwano szuanerją. Jan Chouan C. * 1757, † 1794, fabrykant chodaków (sabotier), w r. 1792 stanął na czele powstańców w Saint-Ouen. Został zabity w spotkaniu z oddziałem republikańskim w bliskości Laval.

Cottin Zofja, z domu Risteau, autorka francuska, * 1770 r. w Tonneins, żona bankiera, po śmierci męża poświęciła się literaturze, † 1807. Powieści jej, między któremi najlepsza „Elisabeth, ou les exilés en Sibérie“ (1806), odznaczają się rzewnością i prawdziwością uczucia. Jej „Oeuvres complètes“ (8 t., Paryż 1817, t. 5; 1823, t. 9), były pokilkakrotnie wydawane. Przekłady na język polski wyszły w Warsz. następujące: „Amelja Mansfield“ (1827); „Julja“ (1814) i „Matylda“ (1831), oraz we Wrocławiu „Elżbieta“ (1821 i 1834) z wiadomością o życiu autorki.

Cottinet Edmund, dramaturg francuski, * 1824 w Paryżu. Działalność literacką rozpoczął od utworów teatralnych i poezji, następnie pisywał krytyki artystyczne do dzienników, 1880 został współpracownikiem „Nouvelle Revue.“ Zasłużył się uorganizowaniem kolonji letnich dla dzieci ubogich i napisał: „L'Avoué par amour“ (komedja wierszem, 1850); „Le Brigadier Feuerstein,“ dramat do współki z Emilem Augierem (1859); „Le Roi d'Amatibou,“ komedja w 4 akt., do współki z Labichem (1868); „Le Docteur Bourgibus“ komedja wierszem (1873); „Le Baron de Valjoli“ kom. w 4 ak. (1875); „Vercingetorix“ dramat w 5 akt. (1880) i in., † 21 lutego 1895.

Cotton sir Stapleton, vice-hrabia Combermere, * 1773, † 1865, feldmarszałek angielski. W r. 1806 był posłem do parlamentu. W r. 1808 odbył kampanję portugalską, odznaczył się w bitwie pod Talaverą, pod Almendą, Sewillą i Salamanką, za co otrzymał tytuł para i barona 1814, a w r. 1825 tytuł vice-hrabiego. W r. 1830 został konstablem Wieży londyńskiej i feldmarszałkiem. Por. Lady Combermere „The Combermere Correspondence“ (Londyn 1866); Leslie Stephen „National Biography.“

Cottuni Dominik, lekarz i anatom, * 1736 r. w Ruvo, † 1822. Od r. 1812 był rektorem uniwersytetu neapolitańskiego, wsławił się dziełem wydanem 1761 r. o przewodach ucha wewnętrznego. Od jego nazwiska zwane są: *wodociąg C.*, *ciecz C.* Był też jednym z pierwszych, którzy zwrócili uwagę na zjawiska galwaniczne. Ogłosił: „De sedibus variolarum syntagma“ (1769); „Opuscula medica“ (1825),

Cotyledon, liścień, ob. Zarodek.

Coucy Raul albo Renaud, poeta francuski, * 1160 w Pikardji. W czasie wojen krzyżowych walczył pod sztandarami Filipa Augusta i Ryszarda Lwie Serce i poległ przy oblężeniu Ptolemaidy 1191. Miłość jego dla Gabrjeli de Vergy, żony Auberta de Fayel, była swojego czasu przedmiotem licznych romansów dawnych poetów francuskich i angielskich. Najlepsze wydanie jego pieśni: „Chansons du Châtelain de Coucy,“ uskutecznił Michel (Paryż 1830). Por. G. Paris „Le roman du châtelain de C.“ w „Romania“ (tom VIII, 1879).

Coudenhove Karol hrabia, mąż stanu austrjacki, w 1855 tam uczęszczał na uniwersytet, później wstąpił do administracji, 1893 został wiceprezydentem namiestnictwa w Czechach, 1894 prezydentem krajowym Szląska, a 1896, po ustąpieniu hr. Thuna, namiestnikiem Czech.

Couder Ludwik Karol August, malarz francuski, * w Londynie 1789 r., † 1873, uczeń Regnault'a i David'a, wykonał znakomite obrazy: „Śmierć Massaccia“; „Lewita z Efraim“ (1817); „Bitwa pod Lawfelt“; „Zagajenie stanów generalnych“; „Federacja.“ Jako wyborny portrecista używał wielkiej wziętości. Znajdując się przez pewien przeciąg czasu w Monachjum, ozdobił tameczne kościoły i gmachy królewskie wielu pięknemi freskami. C. zajmował się także piśmiennictwem; artykuły jego wyszły w książce p. t. „Uwagi nad moralnem znaczeniem sztuk pięknych.“

Coudreau Henryk, podróżnik, * 1859 w Loudrac, był prof. liceum w Kajennie, od 1887 jest prof. uniwersytetu w Paryżu. W latach 1887—91 zbadał Gujanę francuską i zdjął jej kartę, a zwłaszcza poznał życie Indjan. Ogłosił: „La France equinoxiale“ (2 t., 1887—7); „Vocabulaires metodiques des langues Rukujennes“ (1892).

Coulmiers, miejscowość francuska niedaleko Orleanu, przy której zaszła 9 listopada 1870 r. bitwa między francuską armją Loary (60,000 ludzi) i 1 bawarskim korpusem (30,000 ludzi). Francuzi w tej bitwie mieli przewagę i zmusili Bawarów do odstąpienia, w skutek czego posiadanie Orleanu było Francuzom zapewnione.

Coulomb Karol Augustyn, fizyk i inżynier, * 1736 w Angoulême, † 1806. Wstąpił młodo do

korpusu inżynierji, wystawił na Martynice fort Bourbon, a po powrocie przeznaczony do Rochefort, zajął się gorliwie badaniami naukowemi. Rozprawy jego o sporządzaniu igieł magnesowych i o maszynach prostych zostały nagrodzone przez akademję nauk, której następnie został członkiem. Za występowanie przeciw poprowadzeniu kanału spławnego w Bretanji był więziony; po wybuchu rewolucji wziął dymisję. W roku 1804 został członkiem instytutu, w 1806 r. generalnym inspektorem wychowania. Badania jego nad sprężystością drutów i prawami ich skręcania powiodły go do wynalazku wagi skręcenia czyli wagi Coulomb'a, za pomocą której wykazał prawa przyciągań elektrycznych i magnetycznych, oznaczane jego nazwiskiem, i umożebnił następne nad temi działami fizyki prace. Jego „Pamiętnik o sile ludzkiej" tłóm. na język polski, Wal. Górski (Wilno, 1825).

Coulomb, *kulomb*, jednostka elektryczna, ob. Elektryczne miary.

Coulomba prawo, ob. Elektryczność.

Coulomba waga, ob. Waga skręcenia.

Coulommiers, miasto okręgowe w depart. franc. Seine-et-Marne, ruiny zamku, kościół z XIII w., kolegjum, muzeum starożytości, garbarnie, ożywiony handel, 5,100 miesz.

Council Bluffs, miasto w stanie Jowa nad rz. Missouri w Unji północno-amerykańskiej, posiada wzniesiony 1870 wspaniały most, mający 838 m. długości; liczy 21,474 miesz. (1890).

Counsel, angielskie skrócenie wyrazu *counsellor*, rada, radca, zwykły tytuł adwokatów w Anglji. *Queen's Counsel*, radca królowej, jest to tytuł *Sergeants at law*, wyżej wykwalifikowanych barristerów (*ob.*), którzy mają pierwszeństwo przed swymi współtowarzyszami i mają przywilej noszenia płaszczyków jedwabnych.

Coup (franc.), uderzenie, przedsięwzięcie, czyn niespodziany, nacechowany wielką zręcznością lub podejściem. — *Coup d'état*, zamach stanu, gwałtowny postępek rządu, spełniony bez współudziału prawnych władz doradczych. — *Coup de main*, w wojskowości, niespodziewany, partyzancki napad. — *Coup d'oeil*, szybki rzut oka, albo stanowisko, z którego się zapatrujemy na jakiś przedmiot. — *Coup de théâtre*, efekt teatralny, obliczony na wstrząśnienie widzów zwrotem nieprzewidzianym. *Coup sur coup*, sposób przystawiania pijawek, gdzie po odpadnięciu jednej przystawia się druga do pozostałej ranki (ob. Pijawki).

Couperin Franciszek, zwany wielkim, sławny muzyk dworu i od 1698 organista przy kościele św. Gerwazego w Paryżu, * 1668, † 1733; kompozycje jego wielce są cenione przez znawców. Napisał 4 księgi „Pièces de clavecin" 1713, 1716, 1722 i 1730; „L'art de toucher le clavecin" 1717; „Leçons des ténebres" i w. in.

Cour (franc.), dwór, zgromadzenie dworskie lub inne, na którem się roztrząsają sprawy publiczne. Nazwę *cour* mają także rozmaite władze sądowe francuskie, tak cywilne jak kryminalne.

Cour des poisons (sąd trucizn), nazywał sąd ustanowiony 1679 r. w arsenale paryskim w sprawach otruć, fałszerstw, bluźnierstw, świętokradztw i t. p. zbrodni; sąd ten został zniesiony 1685 r., nie wpłynąwszy bynajmniej na ukrócenie powyższych zbrodni, z powodu, że do spraw przed nim wytaczanych należały niejednokrotnie osoby mające wysokie znaczenie u dworu. Por. „Gr. Dict. Un." Larousse (5 t., 333).

Courajod Ludwik, archeolog francuski, * 1841 w Paryżu, † 1896 tamże, kształcił się w *Ecole des Chartes*, w 1867 otrzymał tytuł archiwisty paleografa, następnie był urzędnikiem w bibljotece narodowej i konserwatorem oddziału rzeźby w Louvrze. W r. 1887 zajął katedrę historji rzeźby w temże muzeum. Ogłosił: „La sculpture française avant la Renaissance classique" (Paryż, 2 wyd., 1891); „Les origines de l'art gothique" (1891 i 1892); „Les origines de l'art moderne" (1893—94); „Les veritables origines de la Renaissance" (1888); „Alexandre Lenoir" (3 t., 1878—1887); „Catalogue raisonné de Musée de sculpture comparé du Trocadéro" (1892) i in.

Courant Maurycy Franciszek August, malarz francuski, * 1847 w Hawrze. Znakomite malował pejzaże i widoki morskie „Brzeg zatoki Jouan" (1868); „Trzęsawiska" (1872); „Przed portem" (1887); „Barka rybacka" (1892).

Courbet Gustaw.

Courbet Gustaw, znakomity malarz francuski, * 1819 w Ornans, † 1877. Dla sztuki porzucił karjerę adwokacką, do której go ojciec przeznaczał. Przybywszy 1839 roku do Paryża, nie uczęszczał do żadnego atélier, lecz, odrzuciwszy wszystkie prawidła szkolarskie, pilnie studjował w Luwrze mistrzów niderlandzkich i hiszpańskich; całe więc wykształcenie zawdzięcza naturze i swojemu genjuszowi. Obraz jego „l'Après-dinée à Ornans" ogromnego narobił hałasu i, zakupiony przez rząd, otrzymał złoty medal (1849 r.). Zachęcony takiem powodzeniem dokładał **C.** wszelkich usiłowań, by ideał zastąpić czystą realnością, by w malarstwie stworzyć taką samą szkołę *realistyczną*, jaką w literaturze wyrabiał jego przyjaciel Champfleury (ob.), i by sztuce zapewnić najwyższy tryumf z wiernej ekspozycji życia rzeczywistego. Na ostre krytyki sędziów odpowiedział pięknemi obrazami „l'Enterrement d'Ornans" (1851) i „les Baigneuses" (1853). Z innych jego obrazów celniejsze są: „Le Château d'

Ornans“ (1855); „Les Casseurs de pierres“ (1850), jedno z jego arcydzieł i „Chasse au chevreuil“ (1859). W utworach **C.** uderza szczególnie: silne poczucie natury, szorstkość realnego życia, wyborne zaokrąglenie figur i potężny koloryt. Malował on także doskonałe portrety. Za udział w działaniach komuny paryskiej 1871 r. był jakiś czas więziony. Por. H. d'Ideville „G. C. Notes et documents sur sa vie et son oeuvre“ (Paryż, 1878).

Courbet Amadeusz Anatol Prosper, admirał francuski, * 1827 w Abbeville, † 1885 r. W roku 1848 był sekretarzem Marrasta, w r. 1856 został porucznikiem okrętu, a od 1873—75 był komendantem szkoły torpedowców w Boyardville i szefem sztabu głównego eskardy morza Śródziemnego, w r. 1880 gubernatorem Nowej Kaledonji i kontr-admirałem. W r. 1883 został dowódcą dywizji morskiej w Tonkinie, zdobył miasto Sontaj i zmusił cesarza Anamu do zawarcia korzystnego dla Francji pokoju. W wojnie z Chinami 1884 zburzył Tutszu, spalił i zatopił całą flotę chińską, za co rząd francuski wynagrodził go medalem i rangą wice-admirała. W r. 1885 zajął Ma-Kung.

Courbevoie, miasto we francuskim depart. Sekwany, nad Sekwaną, o milę drogi w stronie północno-zachodniej za Paryżem, ma 17,590 m., i wielkie przez Ludwika XV zbudowane koszary. Ma wiele willi i fabryk. Dnia 2 i 7 kwietnia 1871 r. miały tu miejsce krwawe walki między wojskami rządowemi i komuny.

Courbière Wilhelm Rêné, baron de *l'Homme*, de, feldmarszałek pruski, * 1733 w Gröningen w Holandji, † 1811; pierwotnie zostawał w służbie holenderskiej, w r. 1756 wszedł w stopniu kapitana inżynierji do armji pruskiej; w wielu okolicznościach chlubnie się odznaczywszy, 1798 mianowany został gubernatorem Grudziądza. W r. 1807 waleczną obroną tego miasta przeciwko Francuzom ocalił Prusy Zachodnie. Po zawarciu pokoju tylżyckiego mianowany został feldmarszałkiem i gubernatorem Prus Zachodnich.

Courcel Alphonse Chodron, de, dyplomata francuski, * 1835 w Paryżu. 1881—1886 r. był posłem w Berlinie, 1892 roku obrany senatorem. W tymże roku wyznaczony przez Carnota na sędziego polubownego w sporze Anglji i Ameryki o cieśninę Beringa. W 1894 mianowany posłem w Londynie.

Courcelle-Seneuil Jan Gustaw, ekonomista francuski, * 1813 w Seneuil, † 1892 r., początkowo poświęcał się kupiectwu, pracując jednocześnie w rozmaitych czasopismach; 1848 mianowany dyrektorem wydziału dóbr państwa, przebywał następnie w Anglji, a potem w Ameryce, gdzie przez pewien czas wykładał ekonomję w Santjago w Chili od r. 1853—1863; po 4 września 1870 mianowany był członkiem komisji tymczasowej. Z dzieł jego ważniejsze: „Le crédit, la banque, etc.“ (1840); „Traité théorique et pratique sur les opérations de banque“ (1853; przekład polski Lewestama. Warszawa, 1861); „Traité d'économie politique“ (2 t., 1858, 3 wyd., 1890); „Etudes sur la science sociale“ (1862); „Leçons élémentaires d'économie politique“ (1864); „La banque libre“ (1867); „Liberté et socialisme“ (1868); „Cours de comptabilité,“ „Protection et libre échange“ (1879); „Préparation à l'étude du droit. Etude des principes“ (1887); „L'héritage de la Revolution“ (1871); „Adam Smith, Richesse des nations“ (1888) i in.

Courcelles. 1) Wieś francuska na wschód od Metz; 14 sierpnia 1870 r. miała tu miejsce walka Prusaków z Francuzami, którzy pod wały twierdzy odparci zostali; 27 września 1870 znaczna, lecz bezskuteczna, wycieczka oblężonych Francuzów. 2) Osada fabryczna w belgijskiej prow. Hennegawii, okr. Charleroi, kopalnie węgla, fabryki żelaza, 13,000 miesz.

Courier de Méré Paweł Ludwik, helenista i pisarz polityczny, * 1772 w Paryżu; w latach 1792—1809 służył wojskowo, od 1812 oddając się naukom zamieszkał na wsi pod Tours, gdzie zdradziecko zastrzelony został 1825 r. Oprócz prac filologicznych, z których najważniejsze: tłómaczenia Longusa (1830) i Heljodora „Aethiopica“ (1823), napisał znaczną liczbę broszur politycznych, w których występował jako nieubłagany wróg restauracji; to było prawdopodobnie przyczyną jego śmierci. Pisma polityczne **C.** zebrane zostały w „Mémoires, correspondance et opuscules inédites“ (Paryż, 1828). Por. Wachler'a „**C.** im Verhältniss zu seiner Zeit,“ w Raumera „Historisch. Taschenbuch (1830). Jego „Oeuvres“ wydał Arm. Carrel (Paryż, 1834).

Courmayeur, ob. Cormaggiore.

Cournot Antoni August, matematyk i ekonomista; * 1801, † 1877, był profesorem w Lionie, następnie rektorem akademji w Grenobli i Dijon. Ogłosił: „Recherches sur les principes mathématiques de la theorie des richesses“ (1838); „Traité de l'enchainement des idées fondamentales dans les sciences et dans l'histoire“ (1861); „Traité elementaire de la théorie des fonctions et du calcul infinitesimal“ (1841, 2 wyd., 1855 do 1858) i in.

Couroupita, *Boniorąb*, rodzaj drzew z Gujany, należący do rodziny mirtowatych; **C.** *gujansensis* ma liście naprzemianległe, owalne, zaostrzone, kwiaty wielkie, różowe, z zapachem przyjemnym, zebrane w grona 2—3 stóp długie. Owoc kulisty, drzewiasty, zamknięty nakrywką, zawiera ziarna okrągławe w miazdze smaku kwaskowatego, dosyć przyjemnego; w Kajennie są jadalne pod nazwą dzikich brzoskwiń.

Cours, miasto w dep. franc. Rodanu, okr. Villefranche, fabryki wyrobów bawełnianych, 3,800 miesz.

Cours d'amour (franc.; Minnehöfe albo Liebesgerichte, niem.). Dwory miłości albo Sądy miłości powstały w Prowancji w XI w. i mają związek z tak zwanemi jeux partis, t. j. wierszowanemi djalogami między dwoma trubadurami, którzy wiedli z sobą spór. Później w w. XII zamieniły się w sądy roztrząsające sprawy uczuć i wszelkie nieporozumienia zakochanych. Wyroki wpisywano do regestru, z czego powstał rodzaj kodeksu, którym rządziły się **C.** d'a. Taki kodeks wydał Martial d'Auvergne p. t.: „Arresta amorum," a prawnik Bennoit de Court napisał do niego komentarz w r. 1533. Por. Capefigue „Les Cours d'amour" (Paryż, 1863); Méray „La vie au temps des Cours d'amour" (Paryż, 1876).

Coursan, miasto w depart. franc. Aude, okr. Narbonne, nad rzeką Aude, kościół gotycki, zamek, uprawa wina, źródło mineralne, dystylarnie, 3,700 miesz.

Courson Aurelian, historyk francuski, * 1811 w Port Louis (Isle de France), studjował prawo w Rennes, bibljotekarz bibljoteki św. Genowefy w Paryżu, w końcu konserwator bibljoteki w Louvre, po której zniesieniu przeniesiony został do Bibljoteki narodowej. Napisał: „Essai sur l'histoire, la langue et les institutions de la Bretagne armoricaine" (1840); „Histoire des origines et des institutions des peuples de la Gaule armoricaine et de la Bretagne insulaire depuis les temps les plus réculés jusqu'au V siècle" (1843); „Histoire des peuples bretons dans la Gaule et dans les îles Britanniques" (2 t., 1846); „Mémoire sur l'origine des institutions féodales chez les Bretons et les Germains" (1847) i in.

Court Antoni, obrońca kościoła ewang.-refor. we Francji, * 1696 w m. Villeneuve-de-Berg, † 1760 r. Po odwołaniu edyktu nanteńskiego, widząc upadek swego kościoła, zebrał 1715 r. synod w Delfinancie, a potem 1717 r. w Langwedocji, na którym ułożył nową organizację kościelną na podstawie ówczesnych okoliczności, a 1729 r. założył seminarjum teologiczne w Lozannie (w Szwajcarji), którego został rektorem. Napisał: „Le patriote françois et impartial" (Villefranche, 1751); „Lettre d'un patriote sur la tolérance civile des protestans de France" (1765); „Histoire des troubles des Cevennes, ou de la guerre des Comisards i t. d. (tamże, 1760 i 1819) i in. Jego pisma w rękopisie w bibljotece genewskiej p. n. „Collection **C.**" (116 vol.). Por. Hugues „Antoine **C.** Histoire de la restauration du protestantisme en France au XVIII siècle" (Paryż, 1872); Höhle „Wiederaufrichtung der franz. reform. Kirche durch A. **C.**" (1886).

Courtage, ob. Kurtaż.

Courte-Cuisse, także *Brevicoxa*, *Cortahosa* Jan de, teolog francuski, * 1350, † 1422 w Genewie; uważany jest za jednego z twórców kościoła galikańskiego. Po Gersonie został kanclerzem uniwersytetu paryskiego, w 1420 r. biskupem paryskim, a r. 1422 genewskim. Napisał: „Tractatus de fide et ecclesia, romano pontifice et concilio generali; Quaedam proposita et exhortatio facta in praesentia regis Caroli VI i wiele kazań.

Courtenay, sławna rodzina francuska, której przodkowie odznaczyli się podczas wojen krzyżowych. *Josselin II* de **C.**, otrzymał 1115 rządy Tyberjady w Galilei, 1118 hrabstwo Edessy, odznaczył się w walkach z niewiernymi i † 1131.—Jego syn *Josselin III* de **C.**, utracił swoje posiadłości na rzecz Saracenów; † 1149 w niewoli w Alepie.— Z linji **C.** *de Montargis Piotr II* został 1216 wybrany cesarzem łacińskim, lecz w czasie podróży do Konstantynopola popadł w niewolę, w której † 1217, gdy tymczasem żona jego sprawowała rządy państwa. Z jego synów: *Robert de* **C.** 1221—28 i *Baldwin de* **C.** 1239—61 zasiadali także na tronie łacińskim. Ostatni z tego rodu opat *Karol Roger* † 1730 i na nim wygasł ród męski domu **C.**

Courtenay Henryk, margr. of Exeter i earl of Devonshire, * 1496, † 1538. Henryk VIII uważał go za krewnego i obsypywał bogactwami. W 1520 został członkiem rady tajnej, w r. 1525 dowódcą (constable) zamku Windsorskiego, miał obowiązek znajdowania się zawsze przy boku króla, w r. 1526 był margrabią of Exeter i szefem orderu Podwiązki. Powodzenie jego wzbudziło niechęć Cromwella, który wskazał go Henrykowi VIII, jako niebezpiecznego człowieka. Stosunki **C.** z kardynałem Reginaldem dały pole do podejrzeń jak i korespondencje jego żony Gertrudy (która była gorliwą katoliczką) z królową Katarzyną. Urządzono śledztwo, które wykazało, iż istniało stronnictwo, które chciało osadzić **C.**, na tronie. Z tego powodu **C.** z żoną i dzieckiem został uwięziony, a d. 9 grudnia 1538 r. ścięty. Por. „Dict. of nat. Biogr." (12 t., 337).

Courtenay Edward, earl of Devonshire, * około 1526, † 1556. Jedyny syn Henryka i żony jego Gertrudy. Uwięziony razem z ojcem 1538 r., po piętnastu latach zamknięcia został wypuszczony. Królowa Marja mianowała go earlem of Devonshire, 1553 obdarzyła orderem Łaźni, i powróciła go do łaski. **C.** był bardzo przystojny i blizki poślubienia królowej, która na prawdę była do niego przywiązana. Ale kiedy Filip hiszpański starał się o rękę królowej Marji, namawiano **C.**, by ożenił się z Elżbietą, skorzystał z niechęci Anglji do Hiszpanji i złożył z tronu Marję i Filipa, a osadził na nim ks. Elżbietę. Spisek w tym celu utworzony został, i Wyatt na czele spisku wywołał powstanie, które jednak stłumiono w roku 1554 i **C.** osadzono w wieży. W r. 1555 wypuszczono go na słowo i wygnano z kraju. Pojechał on do Brukseli, potem do Padwy, gdzie umarł nagle. **C.** przetłómaczył dzie-

ło Antonia della Paglia p. t.: „Trattato utilissimo del Beneficio di Giesu Chisto, crocifisso, verso i Christiani,“ wydane w r. 1856 p. t.: „The Benefit of Christ's Death.“ Ze śmiercią **C.** wygasła godność earlów, która dopiero w r. 1831 izba lordów przyznała linji pobocznej. Por. „Dict. of Nat. Biogr.“ (12 t., 335).

Courtney William, teolog angielski, * 1341, † 1396 r. Od r. 1369 biskup herfordzki, a 1375 londyński. W r. 1377 pociągnął J. Wiklefa do usprawiedliwienia się z kacerstwa, czego gdy mu nie zdołał dowieść, wywołał zaburzenie w Londynie. Zostawszy (1381) kanclerzem i arcybiskupem kenterburyjskim, zwołał synod, na którym nauka Wiklefa została potępioną.

Courtois Jakób, zwany Burgundczykiem, malarz, * 1621, † 1676; długi czas przebywał w obozach, studjując życie żołnierskie. Z jego utworów najcelniejsze: „Bitwa pod Arbelą i Mojżesz modlący się,“ odznaczają się prawdą i wielką wyrazistością. Po śmierci żony wstąpił do zakonu Jezuitów w Rzymie.

Courtois Bonawentura, * 1754, † 1816, rewolucjonista francuski, zasiadał w Zgromadzeniu prawodawczem i Konwencji i głosował za karą śmierci dla króla. W imieniu komisji wyznaczonej, po ścięciu Robespierre'a, do zbadania pozostałych dokumentów **C.** zdawał sprawę Konwencji 1795. Ukrył on wiele dokumentów, aby nie kompromitować przyjaciół. W r. 1816 wygnany był z kraju, skutkiem prawa o królobójcach, i wkrótce umarł. Minister policji Decases znalazł w jego mieszkaniu wiele dokumentów i między innemi ostatnią wolę Marji Antoniny. Por. „Affaire des papiers de **C.**“ (1834) i w rewol. franç. „Souvenirs de **C.**“ wydane przez Robinet'a.

Courtois Alfons, ekonomista francuski, * 1825 w Paryżu; napisał: „Les finances de la France 1814—1870“ (1871); „Histoire des banques en France“ (1875); „Anarchisme théorique et collectivisme pratique“ (1885) i in.

Courtray, po flam. *Kortrijk*, miasto okręgowe w belgijskiej prowincji Zachodniej Flandrji, nad rz. Lys, ma 31,000 miesz. Ma wiele kościołów i wśród nich kościół św. Marcina z XIV w., ratusz gotycki i wiele innych budowli, giełdę, akademję malarską, muzeum, kilka szkół specjalnych, trybunał i wysoko rozwinięty przemysł (wyrób koronek, słynne fabryki wyrobów lnianych, farbiarnie, blicharnie, olejarnie). Okolice tego miasta pamiętne są bitwą 1302 roku, zwaną *dniem ostrogowym*, w której Francuzi pod dowództwem Roberta d'Artois zostali zwyciężeni przez wojsko flamandzkie pod wodzą Jana, hrabiego Namur.

Courts, angielska nazwa rozmaitych władz sądowych; dzielą się one na: **C.** *of record* z piśmienną i **C.** *of non record* z ustną procedurą. Do pierwszych należą: **C.** *of chancery*, sąd kanclerski, **C.** *of Queen's bench*, sąd ławy królewskiej, stanowiący w sprawach cywilnych i kryminalnych i zarazem sąd apelacyjny; **C.** *of exchequer*, sąd izby skarbowej; **C.** *of common pleas*, wyrokujący w sprawach rzeczowych i osobistych. Do sądów **C.** *of non record* należą: sądy hrabstw *County courts*, sądy okręgowe *Hundred courts* i niektóre inne; w sądzie **C.** *of arches*, najwyższym sądzie arcybiskupstwa Canterbury, toczą się wszystkie sprawy dotyczące karności kościelnej. W Szkocji znajdują się **C.** *of session*, sąd cywilny, **C.** *of justiciary*, sąd kryminalny, od którego apelacja służy do parlamentu lub gabinetu królewskiego, który przez oddzielną komisję **C.** *of delegates* sprawę rozstrzyga. Nazwa **C.** służy także na oznaczenie sądów i w Stanach Zjednoczonych.

Courvée Jan Klaudjusz, lekarz, * około 1615 w Vesaul, † 1665 w Gdańsku, przebywał w Argenteueil, ale wystąpieniem przeciw nadmiernemu stosowaniu upustu krwi ściągnął taką na siebie niechęć lekarzy francuskich, że zmuszony był opuścić kraj i przeniósł się do Polski, gdzie został lekarzem Marji Ludwiki. Ogłosił kilka rozpraw, głównie z zakresu położnictwa.

Cousa, książę, ob. Cusa Aleksander Jan.

Cousin Jan, * 1501 w Souci, † 1590, rzeźbiarz i malarz francuski. Epoka największej jego działalności przypada pomiędzy latami 1540—89. Po większej części malował na szkle, lecz są także i obrazy olejne. Znakomity jest jego „Sąd ostateczny“ (obecnie w Luwrze) wykonany na szkle dla kościoła w St. Romain i „ś. Wincenty“ (obraz olejny), sztychowany na miedzi przez de Jode. Jako rzeźbiarz wykonał pomnik admirała Chabot. Znany jest także jako pisarz z dzieł: „Livre de perspective“ (Paryż, 1560) i „Livre de portraiture“ (Paryż 1571), przedrukowywane niejednokrotnie. Por. Didot „Etude sur Jean C.“ (Paryż 1872); i tegoż „Recueil des oeuvres choises de Jean C.“ (Paryż 1872).

Cousin Jakób Antoi Józef, matematyk, * 1739 w Paryżu, † 1800; zjednał sobie sławę traktatem rachunku całkowego, w którym zamieścił kilka nowych podań o całkowaniu równań różniczkowych cząstkowych. Od 1766 był profesorem fizyki w kolegjum francuskim, później matematyki w szkole wojskowej, wszedł 1772 do akademji nauk. W r. 1791 miał sobie poruczony obowiązek czuwania nad żywnością, za dyrektorjatu sprawował wysoki urząd administracyjny, następnie zasiadał w senacie zachowawczym. Dzieła jego są: „Leçons du calcul différentiel et du calcul intégral“ (2 t., 1777); „Introduction à l'étude de l'astronomie physique“ (1787); „Traité élémentaire de physique“ (1794); „Traité élémentaire de l'analyse mathematique“ (1796).

Cousin Wiktor, filozof francuski, * 1792 w Paryżu z ubogich rodziców, † 1867. Zajmując się od pierwszej młodości filozofją, został r. 1815 profesorem filozofii przy Liceum Bonaparte-

go. Dla politycznych względów 1820 usunięty od rządowych obowiązków, zajmował się nauczycielstwem prywatnem. Powołany do kierowania wychowaniem synów księcia Montebello, wyjechał z nimi do Niemiec 1824, gdzie miał sposobność obznajmienia się z filozofją niemiecką, o której jednak, chociaż w jego systemie ważną odgrywa rolę, odzywa się z lekceważeniem. Po powrocie do Paryża 1830 został członkiem akademji i pozostawał w służbie rządowej; jako minister oświaty (od 1840 w gabinecie Thiers'a) ważne położył zasługi. Następnie żył jako człowiek prywatny, zajmując się szczególniej filozofją. System C. jest eklektycznym. **C.** powybierał z dotychczasowych poglądów to, co za prawdę uważał, odrzucając resztę. Stąd główny przycisk pada u niego na historję filozofji. Szkoła filozoficzna C. zajmowała się szczególniej estetyką. Oprócz tłómaczenia Platona (Paryż 1825—1840, 13 tom.), Kartezjusza (Paryż 1824, 6 tom.) i historji filozofji Tennemanna (Paryż 1831, 2 t.), napisał: „Fragments philosophiques“ (Paryż 1826); „Nouveaux fragments“ (1829); „De la metaphysique d'Aristote“ (1837); „Fragments de philosophie Cartesienne“ (1845 r.). Dotyczące kwestji wychowania: „Rapport sur l'état de l'instruction publique dans quelques pays d'Allemagne“ (Paryż 2 tomy); „De l'instruction publique en Hollande“ (Paryż 1837). Oprócz dzieł wymienionych najważniejsze są prace C. dotyczące historji filozofji: „Cours de l'histoire de la philosophie” (3 t., 2 ed., Par. 1840); „Cours d'histoire de la philosophie moderne“ (Paryż 1866, 7 wyd.) i „Cours d'histoire de la philosophie morale au XVIII siècle“ (5 t., Paryż 1840—41). Nadto był współpracownikiem wielu czasopism, a między innemi „Journal des Savants.“ Sporządził także zupełne wydanie dzieł Abelarda (2 t., Paryż 1849 i 59). Wydanie kompletne dzieł C. ukazało się w Paryżu 1846—1850; w końcu zajmował się C. biografjami sławnych kobiet („Madame de Longueville“, „Madame de Sablé,“ „Madame de Chevreux“ i t. d.), oraz historją oświaty w XVII w. Z prac C. przytaczamy: „Histoire générale de la philosophie“ (Paryż 1864); „La jeunesse de Mazarin“ (Paryż 1865) i „Etudes sur les femmes et la société du XVII siecle“ (Paryż 1853). M. Gliszczyński przełożył „Historję filozofji XVIII w.“ (2 t., Warsz. 1866). Por. Alaux „La philosophie de C.” (Paryż 1664); Janet „Victor C. et son oeuvre“ (Paryż 1885); Fuchs „Die Philosophie Victor C. s.“ (Berlin 1874); Mignet „Victor C.“ (Paryż 1869); Taine w „Les philosophes classiques du XIX siècle“ (1888); Ravaisson „La philosophie en France au XIX siecle“ (Paryż (1884).

Cousin Juljusz, archeolog francuski, * 4 czerwca 1830 r. w Paryżu, konserwator bibljoteki i muzeum historycznego w Paryżu. Napisał: „La cour du Dragon“ (Bruksella 1865); „L'hôtel de Beauvais“ (1865); „Le comte de Clermont, sa cour et ses maitresses“ (1867, t. 2); „Les derniers vertiges du vieux Paris“ (1876); „Cris de Paris au XVI siècle“ (1885).

Cousin de Montauban Karol Wilhelm, ob. Palikao (hrabia).

Cousinery Spirydjon Marja, uczony numizmatyk, * 1747 w Marsylji, 1773 konsul w Tesalonice. W ciągu licznych podróży po Azji Mniejszej, Macedonji, Grecji i t. d. zebrał prawdziwe skarby numizmatyczne, które potem sprzedał rządowi bawarskiemu za 211,000, austrjackiemu za 33,000 i gabinetowi monet w Paryżu za 60,000 fr. Główne jego dzieła są: „Essai sur les monnaies de la ligue achéenne“ (1825); „Voyage dans la Macédoine” (2 t., 1831); „Mémoire sur les monnaies des princes croisés“ i „Catalogue raisonné des médailles qui ont été frappées par les princes croisés“ (Paryż 1822).

Coussemaker Karol Edmund Henryk, prawnik i historyk muzyczny francuski, * 1805, był adwokatem, następnie sędzią: napisał: „Histoire de l'harmonie au moyen-âge“ (Paryż 1852); „Drames liturgiques au moyen-âge“ (1860); „Les harmonistes des XII et XIII siècles“ (1864); „L'art harmonique au XII et XIII s.” (1865); „Scriptores de musica medii aevi“ (1866—76, t. 4); „Essay sur les instruments de musique au moyen-âge“ i in. C. † 1876.

Coustou, francuska rodzina rzeźbiarzy. C. Mikołaj, * 1658 r. w Lionie, † 1733 jako dyrektor akademji paryskiej. Najznakomitszem jego dziełem jest „Zdjęcie z krzyża,“ w kościele Nôtre-Dame w Paryżu. Brat jego Wilhelm C, * 1677, został po nim dyrektorem i † 1746. Jakkolwiek jego utwory są czystego stylu, mniejszej jednak używają sławy, niż prace brata. C. Wilhelm, syn poprzedniego, * 1716 r.. † 1777, wsławił się jako twórca dwu posągów „Marsa“ i „Wenery,“ wykonanych dla Fryderyka W. i figurą św. Rocha do kościoła St. Roche w Paryżu.

Coutan Juljusz Aleksy, rzeźbiarz francuski, * 22 wrześ. 1848 w Paryżu, kształcił się w szkole sztuk pięknych tamże, następnie przebywał w Rzymie. Wykonał: „Edyp i Sfinks“ (1876); „Eros“; grupę marmurową „św. Krzysztof“; „Genjusz nauki i literatury“ (w Grenobli); „Héraut d'armes“ (w ratuszu paryskim); „Leda“; „Roznosicielka chleba“ (1882); „Respublica Gallorum“ (1885).

Coutances, miasto okręgowe we fran. depart. Manche, w dawnem hrabstwie Cotantin, nad skanalizowaną rzeką Soulle; jest rezydencją biskupa, ma 8,200 m. i wspaniałą katedrę gotycką. W pobliżu miasta znajdują się zwaliska wielkiego wodociągu rzymskiego.

Couthon Jerzy, jeden z terrorystów francuskich, * 1756 r. w Orcet w Owernji. W początkach rewolucji był adwokatem w Clermont; w r. 1791 wybrany do zgromadzenia narodowego, przeszedł następnie do konwencji r. 1792, gdzie

odznaczył się jako żarliwy obrońca gwałtownych środków i energiczny mówca. Był jednym z komisarzów, wyznaczonych przez konwencję do ukarania Lionu; przyczynił się do upadku Dantona, przeprowadził wniosek, ogłaszający Pitta wrogiem, a naród angielski zdrajcą rodu ludzkiego. Upadek Robespierre' a wprowadził go także na rusztowanie 1794. Por. Mège „Le Puy-de-Dôme en 1793 et le proconsulat de C." (Paryż 1877—79); Aulard „Les orateurs de la Législative et de la Convention" i „La société des Jacobins."

Coutras, miasto we francuskim depart. Gironde, okr. Libourne, liczy 2,400 m., niegdyś posiadało sławny, dziś nie istniejący już zamek, w którym Katarzyna Medicis, jej córka Małgorzata Valois, mąż jej Henryk IV i piękna księżna de Longueville z dworami swemi przebywali. Miasto Coutras pamiętne jest zwycięstwem odniesionem 20 paźdz. 1587 przez Henryka z Nawarry nad księciem Joyeuse.

Couture Tomasz, malarz francuski, * 1815 r. w Senlis, † 1879, uczeń Gros'a i Delaroche'a. Z utworów jego najcelniejsze: „Jeune Vénitien après une orgie" (1840); „Enfant prodigue"; „Une Veuve"; „Le Retour des champs" (1841); „l'Amour de l'or i les Romains de la décadence" (1847). Od 1849 zaczął przeważnie malować naturę. W 1864 r. wykonał wielkich rozmiarów obraz „Chrzest cesarskiego księcia." Szczególną właściwością C. jest śmiały i wesoły koloryt.

Covarrubias Alonzo (de), budowniczy hiszpański z pierwszej połowy XVI w., zwolennik klasycyzmu. Wykonał: kaplicę królewską przy katedrze w Toledo 1531 i pałac arcybiskupi w Alcala de Henares w Nowej Kastylji 1534.

Cove, ob. Queenstown.

Covenant, (z łacińskiego convenire), konwencja czyli przymierze, skutkiem którego Szkoci 1638 r. zobowiązali się bronić swojego wyznania przeciwko angielskiemu kościołowi episkopalnemu. Z tego to powodu prezbiterjanów zwano także *Covenanters.*

Coventgarden, plac w Londynie, na którym odbywają się targi na kwiaty, owoce i jarzyny. Przy placu tym położony jest gmach opery, mieszczący przeszło 2,000 widzów.

Coventry, znaczne miasto fabryczne w angielskiem hrabstwie Warwick, nad rzeką Stherbourne; ma 53,000 m., jest rezydencją biskupa, prowadzi obszerny handel, który w części kolej żelazna, prowadząca do Londynu i Birmingham, częścią *kanał Coventry* ułatwiają. Co się tyczy przemysłu, to dawniej najwięcej był tu rozwinięty wyrób sukna, obecnie zaś kwitnie fabrykacja wstążek i tkanin jedwabnych, a także zegarków, maszyn do szycia i welocypedów. Ta ostatnia gałąź przemysłu **C.** jest słynną w Europie.

Covilhao, miasto w prowincji Beira w Portugalji, w okręgu Castello Branco, wielkie fabryki sukna, 10,800 m., w pobliżu gorące źródła mineralne.

Covington, miasto w stanie Kentucky przy ujściu rz. Licking do Ohio, naprzeciw Cincinnati, w Unji północno-amerykańskiej, posiada most zwodzony 686 m. długi, seminarjum baptystów, fabryki żelaza, 37,371 m. (1890),

Covolo, niem. *Kofel,* wąwóz w dolinie Brenty, w prow. włoskiej Belluno. którym wiedzie droga bita z Trydentu do Bassano. Była tu niegdyś pograniczna twierdza Włoch, którą Maksymiljan I zdobył w 1509 r. W r. 1796 miała tu miejsce bitwa między francuzami i austrjakami.

Cowboy (wym. *kaubeu,* t. j. chłopiec od krów), nazwa pasterzy bydła w zachodnich okolicach Stanów Zjednoczonych; są to wyborni i odważni jeźdźcy, którzy trzód swoich dobrze strzegą.

Cowde (wym. *kaudi*), żywica, *damara nowozelandzka,* ob. Kopal.

Cowell Edward Byles, orjentalista, * 15 stycznia 1826 w Ipswich, kształcił się w Oksfordzie, był profesorem sanskrytu naprzód do 1864 w Kalkucie, zaś od 1867 w uniwersytecie w Cambridge; przetłómaczył i wydał wiele zabytków literatury staroindyjskiej, nadto napisał: „Pracrit Grammar of Vararuchi" (1854—1868); „Kusumânjali, or Hindu Proof of the existence of supreme Being" (1864); „The Sarva-Darsana-Somgraha or Review of the different Schools of Philosophie" (1882) i „Divyâvadana" (Cambridge 1886).

Cowen Fryderyk Hymen, muzyczny kompozytor angielski, * 29 stycz. 1852 w Kingston na Jamajce, kształcił się w Niemczech i Londynie; od 1882 dyrektor Akademji muzycznej w Edymburgu; napisał: operetkę „Garibaldi"; opery: „Pauline"; „Thorgrim," wystawioną r. 1890 w Londynie; utwory chóralne: „The Rose Maiden" (1870); „The Corsar"; „Ruth" (1887); „Saint-Ursula" (1881); „The sleeping beauty" (1892); suitę orkiestrową: „The Language of Flowers"; oratorjum: „St. Ursula"; uwerturę: „Niagara" i inne:

Cowes, miasto w angielskiem hrabstwie Southampton, na północnym brzegu wyspy Wight, o $2^1/_4$ mili w stronie południowo-wschodniej od Southampton; posiada wyborny port, warsztaty okrętowe i bardzo licznie zwiedzane kąpiele morskie; w starożytnym zamku tutejszym mieści się angielski Yacht-club, który corocznie urządza słynne regaty. Miasto składa się z dwóch części, przedzielonych rzeką Medina: Wschodniego (East **C.**) i Zachodniego (West **C.**) i liczy razem 10,700 miesz. W odległości jednego kilometra od C. leży Osborne, letnia rezydencja królewska.

Cowley Abraham, liryk angielski, * 1618 r. w Londynie, † w Chertsey nad Tamizą 1667, pochowany obok Chaucer'a i Spenser'a w opactwie westminsterskiem, uczczony napisem na grobowcu: „*Anglorum Pindarus, Flaccus et Maro.*"

Chociaż zasługi C. nie odpowiadają takiemu przydomkowi, jednakże pieśni jego anakreontyczne posiadają wielkie zalety. Zasługa C. leży w tem głównie, że śmiałością myśli i siłą wyrażenia rozszerzył granice liryki w mowie ojczystej. Pisma jego wydał Aikin (3 t., Lond. 1802). Napisał poemat biblijny „Davideïs"; poematy: „Constantia and Philetus" i „Pyramus and Thisbe"; komedje „The guardian" i inne. Biografję C. napisał S. Johnson, Londyn 1891.

Cowley, Ryszard margr. of Wellesley, mąż stanu angielski, * 1760 w Dublinie, † 1842 pod Londynem. W r. 1788 był członkiem izby niższej parlamentu angielskiego w Londynie. W r. 1786 był jednym z lordów skarbu, a w 1793 członkiem rady tajnej izby obrachunkowej, board of Control. W r. 1797 mianowany generalnym gubernatorem Indji. W r. 1805 był posłem w Hiszpanji, później ministrem spraw zagranicznych i wice-królem irlandzkim 1821—1833. Por. „Chambers Enc." T. X, 601.

Cowley Henryk Wellesley, lord, młodszy syn Garreta Colley Wellesley'a (ob.), hrabiego Morningtón'a i brat księcia Wellington'a, * 1773 r.; przeznaczony do zawodu dyplomatycznego, wszedł 1807 do izby niższej; w latach 1809—1822 był posłem w Madrycie, 1823—31 w Wiedniu (1828 mianowany parem), 1841—46 w Paryżu. gdzie utrzymał tak zwaną *entente cordiale;* usunąwszy się w końcu od służby rządowej, † 1847 r. tamże.

Cowley Henryk Ryszard Wellesley, lord, najstarszy syn poprzedniego, * 1804 r., używany do rozmaitych misji dyplomatycznych, mianowany został 1852 posłem w Paryżu, gdzie położył znakomite zasługi, jako gorliwy zwolennik przymierza anglo-francuskiego. W 1867 złożywszy ten urząd, przebywał odtąd w Anglji. † 1884. Por. „Chamb. Enc." T. III, 534.

Cowper William, poeta angielski, * 1731 r. w Berkhamstead, hrabstwie Hertford, † 1800 r. Swoją balladą komiczną „John Gilpin" i znakomitym utworem poetycznym „The Task" (1785) zdobył sławę znakomitego poety. Zasługa C. polega na tem, że był jednym z pierwszych, co się wyswobodzili z pęt pseudo-klasycznego smaku francuskiego i torowali drogę czysto narodowej poezji angielskiej. „Private Correspondence of C." wydał John Johnson (2 t., Lond. 1824); z mnóstwa wydań jego poezji najlepsze Gilfillan'a (2 t., Edymb. 1854). Dobrą biografję dał Taylor „Life of C." (London 1835). Por. Boucher „W. C., sa correspondance et ses poésies" (Paryż 1874); Macaulay „C., s letters" (1887); Gill. „C. the poet" (1890); T. Wright „Life of W. C." (Londyn 1892).

Cowpera gruczoły, gruczoły u zwierząt ssących, występujące u samców w początku cewki moczowej. U człowieka mają 5—9 mm. średnicy, a żółta ich wydzielina miesza się prawdopodobnie ze spermą.

Cox Ryszard, biskup angielski, * 1499 r. w Whaddon w Bucks, † 1581 r.; zwolennik reformacji kościelnej, został uwięziony, następnie był nauczycielem późniejszego króla Edwarda VI, który po wstąpieniu na tron, mianował go jałmużnikiem i dziekanem w Westminsterze. Wygnany z kraju za królowej Marji, przebywał w Niemczech; za panowania Elżbiety, został biskupem w Cly i kanclerzem uniwersytetu oksfordzkiego. Miał on znakomity udział w przekładzie Pisma ś. i ułożeniu pierwszej liturgji kościoła anglikańskiego.

Cox Dawid, malarz angielski, * 29 kwietnia 1783 w Birmingham, † 7 lipca 1859, tworzył obrazy akwarelowe, doskonale wzorowane z natury. Napisał: „Treatise on landscape painting and effect in water colours" (Londyn, 3 wyd. 1879); „A series of progressive lessons entended to elucidate the art of painting in water colours" (1845). Por. Hall „David C." (1881).

Cox Edward Wiliam, prawnik angielski, * 1809, † 1879, autor wielu książek prawnych i filozoficznych, a specjalnie kilku broszur poświęconych medjumizmowi, czyli, jak ją nazywał, sile psychicznej: „Spirytualism auswered by Science; with proofs of a Psychic Force" (London 1872. Cox był współpracownikiem Crookesa (ob.) w jego doświadczeniach nad objawami medjumicznemi. Por. Kiesewetter „Geschichte des neueren Occultismus."

Cox Jerzy Wilhelm, historyk angielski, * 1827, kształcił się w Oksfordzie, napisał: „The Mythology of the Aryan nations" (2 t., 1870); „A history of Greece" (2 t., 1874); „A general history of Greece from the earliest period to the death of Alexander the Great" etc. (1876); „A Dictionary of science, art and literature" (3 t., 2 wyd. 1875); „Tales from Greek mythology" (1861); „Tales of the gods and heroes" (1862); „Tales of the Thebes and Argos" (1863); „Introduction to mythology and folklove" (2 wyd., 1881); „Tales of ancient Greece" (3 wyd., 1877); „The Greeks and the Persians" (1876); „The Athenion empire" (1876) i in.

Coxcie Michał, inaczej *Cocxie* lub *Coxis*, malarz flamandzki, * 1497 w Malines, uczeń Bernarda d'Orlay, † w Antwerpji 1592. Jest on jednym z tych mistrzów, którzy łącząc siłę i prawdę dawniejszej szkoły z wdziękiem i pięknością włoską, stanowią przejście do nowszej szkoły flamandzkiej. Najpiękniejsze utwory jego pendzla znajdują się w kościołach w Brukseli, Lowanjum, Antwerpji i Pradze. Znane są także jego rysunki, wyobrażające historję *Psychy* w 32 obrazach, rytowane przez Agostino Veneziano.

Coxe William, podróżopisarz i historyk angielski, * 1747 w Londynie, † 1828; wstąpił 1771 do stanu duchownego, towarzyszył kilku młodym paniczom w podróżach po Szwajcarji, Polsce, Rosji, Szwecji i Danji, które opisał w dziełach:

„Travels in Switzerland and the country of the Grisons" (3 t., Londyn 1789) i „Travels in Poland, Russia, Sweden and Denmark" (5 t., Londyn 1784—90, 6 wyd. 1803 t. 3). Od 1786 sprawował rozmaite urzędy duchowne i został 1805 archidjakonem w Wiltshire. Z dzieł jego historycznych godniejsze wzmianki są: „History of the house of Austria" (3 t., Londyn 1807); „Historical memoirs of the Bourbon Kings of Spain" (3 t., Londyn 1813); „Memoirs of John Duke of Marlborough" (3 t., 1817 — 19). Po śmierci jego wyszły „Memoirs of the administration of Henry Pelham" (Londyn 1829).

Coxe Henryk Oktawjusz, uczony bibljograf angielski, * 1811, † 1881. Od 1860 naczelny bibljotekarz księgozbioru Bodlejańskiego w Oksfordzie. Wydał „Chronica sive flores historiarum" (Londyn 1841—44, „Metrical life of Edward the Black Prince, in Frenchby Chandos Herald" (1842) i „Vox Clamantis" (1850) i opracował katalogi: „Catalogus codicum mss., qui in collegiis aulisque Oxoniensibus hodie adservantur" (Oxford 1852—1854. „Codices graeci et latini canonici" (Oxford 1854). Por. Burgon, „Lives of 12 goodmen," Londyn 1888.

Coxwell Henryk Tracey, aeronauta, * 1819 w Wouldham, naprzód służył w wojsku, następnie był dentystą w Londynie. Od 1844 poświęcił się wyłącznie żegludze powietrznej, w 1845 założył „Aerostatic Magazine". Przeszło 700 razy wznosił się balonem, 1862 wraz z Glaisherem dosięgnął 11,000 m. wysokości i tylko wysiłkiem energji uratował siebie i swego towarzysza. Ogłosił: „Life and balloon experienees" (2 t. 1887—89).

Coyer Gabryjel Franciszek, ex-Jezuita, literat francuski, * 1707 w Boume-lesDames, † w Paryżu 1782, zajmował się wychowaniem młodego księcia Turenjusza i ks. de Bouillon. Zwiedził Włochy, Anglję, Holandję i Niemcy, bawił jakiś czas w Nancy na dworze króla Stanisława Leszczyńskiego, gdzie się zapoznał z Józefem Załuskim, który go skłonił do napisania historji króla Sobieskiego. Z dzieł jego rozmaitej treści, nie odznaczających się wielką gruntownością, najważniejszem dla nas jest „Histoire de Jean Sobieski, roi de Pologne" (Amsterdam 1761 i 1783), tłóm. przez Dobrowolskiego, wydana za staraniem Wł. Syrokomli, pod. tyt. „X. **C.** Historja Jana Sobieskiego króla polskiego, przekład... kilku uwagami objaśnił i uzupełnił Syrokomla" (2 t., Wilno 1852).

Coypel, francuska rodzina malarzy. **C.** Noel, * 1628 w Paryżu czy też w Normandji, † 1707 we Francji, po dokończeniu prac malarskich w starym Luwrze (podług kartonów Lebrun'a) i w pałacu Tuileries 1672, został dyrektorem akademji francuskiej w Rzymie 1695. Wróciwszy do Francji, był dyrektorem akademji malarstwa. Bogata fantazja, poprawność rysunku i wdzięczny koloryt, oto zalety jego utworów.—**C.** Antoni, syn poprzedniego, * w Paryżu 1661, † 1722, umiał wielkiem bogactwem fantazji i olśniewającym kolorytem osłaniać niedokładność rysunku i brak harmonji. Jako artysta dostąpił wysokich zaszczytów; w 1716 został dyrektorem akademji i malarzem nadwornym. Jego mniej zasłużona sława była pierwszą podstawą nowej spaczonej szkoły francuskiej.—**C.** Karol Antoni, syn poprzedniego, * w Paryżu 1694, † 1752 jako pierwszy malarz nadworny, poszedł za wzorem ojca, doznawał świetnego powodzenia i został wyłącznie manjerzystą. Obok prac artystycznych pozostawił znaczną liczbę komedji i dramatów.—**C.** Noel Mikołaj, przyrodni brat Antoniego, zwany *Coypel stryj*, * 1692 w Paryżu, † 1734 tamże; był nierównie gruntowniejszym artystą od poprzednich, trzymając się niewzruszenie praw sztuki i natury; ale śród ówczesnych okoliczności znajdował małą liczbę znawców, oceniających prawdziwy jego talent. Jego obrazy mitologicznej treści znajdują się w muzeum w Compiègne.

Coysevox Antoni, rzeźbiarz francuzki, * 1640 w Lyonie † 1720, najprzód członek, potem kanclerz akademji paryskiej. Prace jego dłuta, z których wiele w czasie rewolucji zaginęło, pełne są wdzięku i wzniosłości, tak dalece, że mu zjednały przydomek *van Dyck'a* rzeźbiarstwa. Por. Jouin, Antoine **C.**, sa vie, son oeure et ses contemporains (Paryż 1883); Dunénieux „La sculpture et les sculpteurs français du XII au XIX siècle" (Paryż 1882).

Cr, symbol chemiczny jednego atomu chromu (ob.).

Cr, skrócenie *currentis*—bieżącego (roku, miesiąca), także *circiter*—około. W muzyce **Cr** znany *crescendo*.

Crabbe Jerzy, * 1754 w Aldborough w hr. Suffolk, ksiądz i poeta angielski; od 1813 pleban w Trowbridge hrabstwie Wiltshire, † 1832 w Londynie; znany jest głównie jako przedstawiciel ujemnej strony dzisiejszego życia społecznego. Głównym jego utworem jest „Tales of the hall" (1819). Zbiorowe wydanie pism jego wraz z biografją (8 t., Londyn 1834, 1847) uskutecznił starszy jego syn, *Jerzy C.* Por. Courthope „English Poets" (1884; Kebbel 1888).

Crabeth, dwaj bracia, *Dirk* († około 1601) i *Wouter* († 1581). Najsłynniejsi ze wszystkich mistrzów w zakresie malarstwa na szkle. O życiu ich nic prawie nie wiemy. Prace ich znajdują się w kilku kościołach belgijskich i francuskich, najpiękniejsze zaś (11 okien) w kościele S. Jana w Gouda w południ. Holandji, gdzie się prawdopodobnie urodzili.

Crabronidae, *Osy ziemne* czyli grzebacze, ob. Osy.

Crag (ang. wym. *Kreg*), pokłady plioceniczne formacji trzeciorzędowej, składają się prze-

ważnie z marglów, obfitujących w skorupy mięczaków.

Craig Jan, matematyk szkocki z XVII w. pierwszy dał pozaać w swoim kraju rachunek różniczkowy Leibnitza, zanim Newton ogłosił swój rachunek fluksji. Pomimo wysokiej nauki starał się rachunek algebraiczny zastosować do teologji i znalazł, że moc świadectw, na których się opiera religja chrześcijańska, nie może trwać dłużej nad lat 1400, poczynając od 1679. Dzieła jego są: „Methodus figurarum quadraturas determinandi" (1685); „Tractatus mathematicus de curvilinearum quadraturis" (1693); „Theologiae christianae principia mathematica" (1699); „De calculo fluentium libri duo" (1718).

Craik Jerzy Lillie, historyk angielski, * 1798, od 1849 profesor historji i literatury angielskiej w Belfaście, gdzie † 1866. Napisał; „Sketches of literature and learning in England from the Norman conquest" (1844—45, t. 6); „History of British commerce" (1844, t. 3); „The romance of the peerage" (1848); „Outlines of the history of the English language" (10 wyd. 1884); „History of English literature" (2 wyd. 1861, t. 2); „Manual of English literature and language" (9 wyd. 1883).

Craik Dinah Maria z domu Mulock, * 1826 w Stoke w hrabstwie Stafford, † 1887, w 1865 zaślubiła kupca J. L. Craik; napisała: „John Halifax" (1856); „A life for a life" (1859); „Christians mistake" (1865); „Two marriages" (1866); „A noble life" (1867); „A brave lady" (1870), „Laurel Bush" (1876), „Miss Tommy" (1884), „A woman's thoughts about women (1858) oraz zbiór poezji „Thirty years poems" (1881) i „Children's poetry" (1887).

Craik Georgina Marion, córka Jerzego Lillie, powieściopisarka angielska, * 1831 w Londynie; napisała: „Riveston" (1857); „Lost and won" (1859); „Leslie Tyrrel" (1867); „Mildred" (1868); „Sylvia's choice" (1874), „Fortune's marriage" (1882); „Mrs Hollyer" (1885); „A daughter of the people" (1887); „Diana" (1889); „Patience holt" (1891) i in.

Crambe, roslina, ob. Brzoskiew.

Cramer Gabrjel, matematyk, * 1704 w Genewie, † 1752, w 20 roku życia był już profesorem matematyki, a 1750 otrzymał katedrę filozofji w mieście rodzinnem. Jego: „Introduction à l'analyse des lignes courbes algebraiques" (Genewa 1750); dziś jeszcze zachowało swą wartość. Jego też staraniem wyszły rozmaite wydania pism Jana i Jakuba Bernoullich, tudzież zbiór listów Leibnitza i Bernonillego.

Cramer Jan Andrzej, teolog i poeta, * 1723, † 1788, jako profesor teologji, kanclerz i kurator uniwersytetu w Kiel. Poezje jego wyszły p. t. „Sämmtliche Gedichte" (3 t. Dessau i Lipsk 1782—83); a oprócz tych: „Hinterlassene Gedichte" (3 zesz. Hamb. 1791). Z innych jego pism godniejsze wzmianki są: „Biographie Gellert's" (Lipsk 1774), tłómaczenie Bossueta „Weltgeschichte" (7 t., Lipsk 1757—63) i „Poetische Bearbeitung der Psalmen" (4 części, Lipsk 1762—64). — **C.** Karol Fryderyk, syn poprzedniego, * 1752, członek getyngeńskiego związku poetów, od 1780 professor w Kiel; z powodu objawionych sympatji dla rewolucji francuskiej utracił katedrę, poczem żył w Paryżu aż do śmierci 1807. Celniejsze jego prace są: „Klopstock. Er und über ihn" (5 t., Lipsk 1790—92); „Klopstock. In Fragmenten aus Briefen von Tellow an Elisa" (2 t., Hamb. 1777); „Tagebuch aus Paris" (2 t. Paryż 1800); „Ansichten der Hauptstadt des französischen Kaiserreichs von J. 1806 an" (2 t. Amsterdam 1807).

Cramer Karol Gottlib, romansopisarz niemiecki, * 1758, † 1817, od 1795 profesor akademji leśniczej w Dreissigacker pod Meiningen, pierwszym jego romansem jest „Karl Saalfeld" (1782); „Der deutsche Alcibiades" (1790): „Kasper a Spada" (1792) i „Freuden des ehrlichen Jacob Luley" (1796). W 1782 **C.** otrzymał szlachectwo.

Cramer Jan Chrzciciel, pjanista i kompozytor, syn sławnego skrzypka **C.** Wilhelma († 1799 w Londynie), * 1771 w Manheim, przebywał po większej części w Anglji, gdzie † 1858. Uczeń fortepianisty Clementi'ego, później Abel'a, był sam jako nauczyciel bardzo ceniony. Z licznych jego kompozycji na fortepjan, *Etudy* używały nader zasłużonej wziętości. Szkoła na fortepian, wydana 1827 w Warszawie, kilkakroć była przedrukowywaną. Napisał nadto 105 sonat, 7 koncertów, kwintet, kwartet fortepianowy i t. p.

Cramer Jan Anthony, filolog angielski, * 1793, † 1848, ksiądz, od 1831 kaznodzieja uniwersytecki w Oksfordzie, od 1842 profesor historji nowożytnej tamże. Napisał: „Anecdota graeca e codicibus manuscriptis bibliothecarum Oxoniensium" (Oxford 4 t. 1835—37); „Anecdota graeca e codicibus manuscriptis bibliothecae regiae Parisiensis" (tamże 4 t. 1839—41); „Catenae graecorum patrum in Novum Testamentum" (8 t. 1838—44); „Description of ancient Italy" (Londyn 2., 1826); „Description of ancient greece" (3 t., 1828); Description of Asia Minor" (2 t., 1832); „Study of modern history" (1843).

Cramer Karol Edward, botanik, szwajcarski, * 1831 w Zürichu, kształcił się tamże i we Fryburgu, od 1861 był professorem botaniki w szkole politechnicznej w Zürichu, od 1880 prof. uniwersytetu, 1882 dyrektorem miejscowego ogrodu botanicznego. Napisał: „Pflanzenphysiologische Untersuchungen" (Zürich, 1855—58, 2 cz.); „Bildungsabweichungen bei einigen wichtigen Pflenzenfamilien" (1864); „Ueber einige Meteorstaubfälle und den Sacharasand"; „Fossile Hölzer der arktischen Zone, i in.

Crampel Paweł, podróżnik * 1864 w Nancy, † 1891, w 1887 udał się jako sekretarz Brazzy do

Afryki, gdzie odznaczył się śmiałemi podróżami z Ogowe przez okręgi Batoka i Pahuin do zatoki Corisco na granicy niemiecko-francuskiej (od 1888 do 1889). Przebieg tej podróży opisał w *Tour du Monde*. W 1890 udał się powtórnie do Afryki na zlecenie komitetu Afryki francuskiej dla zbadania miejscowości od Ubangi do jeziora Czad. W 1890 doścignął Bandui nad rz. Ubangi, ztąd z karawaną, złożoną ze 160 ludzi, zapuścił się w okolice nieznane. Zamordowany został podstępnie przez negrów mahometan. Taki sam los spotkał i pomocnika jego Biscarrat.

Crampton Tomasz Roussel, inżynier * 1816 w Broadstairs, † 1888. Wynalazł lokomotywę o wielkiej szybkości, noszącą jego nazwę, świder do przebijania tunelów, polegający na odprowadzaniu ziemi przez wodę, nadto dla maszyn parowych i pieców metalurgicznych nowe palenisko, zbudował pierwszy telegraf podmorski pomiędzy Dowrem a Calais (1851), w końcu pracował nad budową lokomotywy, mogącej przebiegać 150 klm. na godzinę.

Cranach lub **Kranach** albo *Kronach* Łukasz, malarz niemiecki, * 1472 w biskupstwie Bamberskiem, † 1553 w Wejmarze; został 1504 nadwornym malarzem elektora saskiego Fryderyka Mądrego, który mu 1508 nadał godność szlachecką. Zostawał w serdecznych stosunkach z domem książęcym, jak równie w blizkiej zażyłości z głównymi reformatorami. Oprócz sztuki malarskiej zajmował się jeszcze innemi zyskownemi przedsiębierstwy; w 1520 kupił w Witenbergu (gdzie sprawował kilka urzędów miejskich, a w końcu i burmistrza 1540), aptekę i posiadał jednocześnie księgarnię ze składem papieru. Pozostawił po sobie ogromną liczbę obrazów. Jakkolwiek w niektórych sferach sztuki wzniósł się do najwyższego szczytu (np. w obrazach fantastyczno-rodzajowych i komicznych), wogóle przecież wyższe rodzaje, w których najwięcej pracował, nie odpowiadały jego talentowi. Główna jego siła polegała na przedstawieniu szczegółów indywidualnych i na kolorycie. Oryginalność jego odźwierciedla się przeważnie w obrazach ze świata podań i bajek ludowych lub mitologicznych. **C.** rytował także na miedzi i na drzewie. Dzieła jego rozproszone są po całych Niemczech. Do lepszych należą „Chrystus i Jawnogrzesznica“ (w Mnichowie), „Chrystus Pan z dziećmi“ (w Wiedniu w zbiorze Esterhazych), „Niewieście postacie“ w Londynie i t. d. Z wielu jego uczniów najznakomitszymi byli dwaj jego synowie: *Jan*, † 1536 r. i *Łukasz (Cranach młodszy*, wyborny portrecista), * 1515 w Witenbergu, † 1586 na urzędzie burmistrza tamże. Por. Schuchardta „Lucas **C.** s. des Aeltern Leben und Werke“ (3 t., Lipsk, 1851—71); Warnecke „Lukas **C.** der Aeltere“ (1879); M. B. Lindau „Lukas **C.** ein Lebensbild aus dem Zeitalter der Reformation“ (Lipsk, 1883); L. Grote „Lukas **C.** der Maler der Reformation“ (Drezno, 1883).

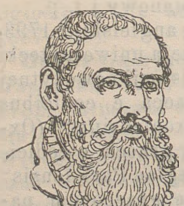

Cranach Łukasz.

Cranbrook Gathorne Hardy, wicehrabia, polityk angielski, * 1814 w Bradford; kształcił się w Oksfordzie, w r. 1856 został w gabinecie Derby'ego podsekretarzem stanu w ministerjum spraw wewnętrznych, w 1867 ministrem, 1874 ministrem wojny i na tem stanowisku przeprowadził nowy plan mobilizacji wojska, w 1878 mianowany ministrem do spraw indyjskich i parem oraz członkiem izby lordów, w 1880 podał się do dymisji, 1886 prezes rady tajnej w ministerjum Salisbury'ego. Por. „Cham. Enc.“ (t. III, 544).

Crane Walter, malarz angielski, * 1845 w Liverpoolu, był synem i uczniem Tomasza **C.** Najlepsze jego obrazy są: „Narodzenie Venus“ (1877); „Prozerpina“ (1878); „Pegasus“ (1889) i in. Przyłączył się do szkoły prerafaelitów (ob.), nie wyrzekając się własnego stylu. Robił także ilustracje do pism dziecinnych i wywarł wielki wpływ na sztukę stosowaną do rzemiosł, robiąc piękne wzory. Napisał: „Walter Crane's Toy Books“ (1869—75); „Picture Books“ (1874—75); „The Baby's Opera“ (1887); „The Sirens Three“ (1886).

Crangon, rodzaj raków, ob. Granela.

Cranmer, Tomasz, * 1489 w Aslacton, od r. 1524 profesor teologji. Gdy król Henryk VIII postanowił rozwieść się z Katarzyną Aragońską, wdową swego brata, **C.** jeździł w tym celu do Rzymu 1530, gdzie otrzymał godność penitencjarjusza jeneralnego. W 1531 udał się jako pełnomocnik królewski do Niemiec, gdzie zaślubił siostrzenicę księdza Osiandra w Norymberdze. Po swoim powrocie został mianowany arcybiskupem Kanterburyjskim 1533 i wtedy wyrzekł ostatecznie rozwód królewski. Przeprowadzenie reformacji w Anglji popierał wszystkiemi siłami, mianowicie podczas regencji Edwarda VI od r. 1547. Po wstąpieniu na tron Marji (1553) **C.** został uwięziony, i jako kacerz na spalenie żywcem skazany. Wyrok wykonany 30 marca 1556 r. Pozostawił mnóstwo rozmaitych pism, wydanych przez Jenkinsa w t. 4-ch 1834. Życiorys jego ogłosili: Gilpin (1784), Todd (t. 2, 1831) i Norton (New-York, 1863). Por. Strype „Memorials of the life and works of **C.**“ (Londyn, 1694 i 1840); Collette „Life, times and writings of Thom. **C.**“ (1887); Froude „History of England from the fall of Wolsey“ (Londyn, 1870—72).

Cransac, osada kąpielowa w depart. francuskim Aveyron, okręgu Villefranche, ma źródła mineralne siarczano-sodowe i kopalnie węgla kamiennego, 4,000 miesz.

Cranston, miasto w północno-amerykańskiem stanie Rhode-Island, nad zatoką Narragansett, fabryki wełny, bawełny i maszyn, 8,000 miesz.

Crantz Henryk Jan Nepomucen, botanik, * 1722 w Luksemburgu, † 1799; był profesorem akuszerji, a następnie farmakologji w Wiedniu, ogłosił: „Stirpes austriacae“ (3 t., 1762—7); „Materia medica et chirurgica“ (3 t., 2 wyd., 1765); „Institutiones rei herbariae“ (5 t., 1766): „Classis Umbelliferarum“ (1767); „Classis Cruciformium“ (1769).

Craon, miasto w departamencie francuskim Mayenne, okr. Château-Gontier, nad rz. Oudon; zamek, garbarnie, 3,700 miesz. **C.** jest miejscem urodzenia filozofa Volneya.

Craonne, miasto francuskie w depart. Aisne, liczy 1,000 miesz.; pamiętne jest bitwą stoczoną 6 i 7 marca 1814 pomiędzy Napoleonem I a sprzymierzonymi, w której Napoleon stracił 4,000, sprzymierzeni 5,000 wojska. Francuzi tu zwyciężyli.

Crapelet Jerzy Adrjan, księgarz i bibljograf francuski, * 1789 w Paryżu, † 1842 w Nizzy. Księgarnię odziedziczoną po ojcu Karolu **C.** (* 1762, † 1809) znakomicie powiększył. Wydał tłómaczenie Dibdins'a „Bibliographical antiquarian and picturesque tour“ (1825) i „Collection des anciens monuments de l'histoire et de la langue française“ (1826—34). Napisał: „Souvenirs de Londres en 1814 — 1816“ (Paryż, 1817); „Observations sur les écrits de Bonald“ (1836); „Des progrès d'imprimerie en France et en Italie au XVI siècle“ (1836); „Etudes pratiques et littéraires sur la typographie“ (1838) i „Robert Estienne“ (1839).

Crassula, *Crasulaceae*, ob. Grubosz, Gruboszowate.

Crassus, ob. Krassus.

Crataegus, roślina, ob. Głóg.

Crati, najznaczniejsza rzeka na półwyspie Kalabryjskim, w prowincji włoskiej Cosenza, przy której ujściu leżało miasto Sybaris, poczyna się pod Pietra di Mola i ubiegłszy 89 klm. wpada do zatoki Tarenckiej.

Crauk Gustaw Adolf Dezyderjusz, rzeźbiarz francuski, * 1827 w Valenciennes, uczeń Pradiera. Został kilkakrotnie na wystawach nagradzany za prace swoje medalami. Główne jego dzieła są grupy: „Bachantka i Satyr,“ „Omfalja,“ „Młodość i miłość,“ posągi: „Faun,“ „Generał Chanzy,“ pomnik „admirała Coligny w Paryżu,“ „generała Chanzy w Mans,“ „Piotra Giraud arcybiskupa Cambrai“ i in.

Craven Elżbieta Berkeley, lady, * 1750. Rozwiedziona 1781 z Williamem hrabią **C.**, odbywała długie podróże po rozmaitych krajach Europy, bawiąc przy niektórych dworach książęcych. Tu zabrała znajomość z Chrystjanem Fryderykiem Karolem Aleksandrem margrabią Ansbach, synowcem Fryderyka W., który ją po śmierci pierwszego męża zaślubiwszy, kraj swój za pensję dożywotnią odstąpił Prusom i z żoną w r. 1793 mianowaną księżną Berkeley, przeniósł się do Anglji, osiadł w zamku Brandenburg, niedaleko Hammersmith. Po śmierci margrabiego 1806 pozostała wdowa przebywała w Londynie lub w Neapolu i w tem ostatniem mieście † 1828 r. Jej „Memoirs of the Margravine of Ansbach, formerly Lady Craven, written by hersef i t. d.“ (2 t., Londyn, 1825), są nader zajmujące z powodu blizkich stosunków autorki z Katarzyną II, Józefem II i innymi monarchami. Oprócz tego pisywała poezje, sztuki teatralne i romanse, w r. 1789 wydała „Journey through the Crimea to Constantinople,“ w 1814 „Letters to the margrave of Ansbach on travels through France, Germany, Russia etc.“

Craven August, wnuk poprzedzającej, † 1884; wydał: „Correspondance de lord Palmerston“ (1878); „Le Prince Albert de Saxe-Cobourg, époux de la reine Victoria“ (2 t., Paryż, 1883).

Craven Paulina de la Ferronays, żona Augusta, literatka francuska, * 1820 w Paryżu, † 1891, córka ministra i ambasadora Karola X, napisała: „Travail d'une âme“ (1877); „La Marquise de Mun“ (1877); „Réminiscences“ (1879); „La jeunesse de Fanny Kemble“ (1880); „Une année de méditations“ (1885); „Anna Sévérin“ (1868); „Eliane“ (1882); „Lady Georginia Fullerton“ (1884); „Fleurage“ (2 t., 1871); „Le mot de l'énigme“ (2 t., 1874); „Soeur Natalie Narischkine“ (1876); „Le comte de Montalembert“ (1873), studjum).

Crawford William Henryk, * 1772 w Nelson-Country w Wirginji, z prostego nauczyciela elementarnego został adwokatem, senatorem, 1813 posłem w Paryżu i nareszcie 1816—25 ministrem skarbu. Nie przyjąwszy prezydentury, złożył urzędowanie, usunął się do swojej posiadłości ziemskiej, gdzie † 1834 r.

Crawford and Balcarres Aleksander William, pisarz angielski, * 1812, † 1880; kształcił się w Cambridge, ogłosił: „Letters on Egypt, Edom and Holy Land“ (2 t., 5 wyd., 1838); „Sketches of the history of christian art“ (2 t., 2 wyd., 1885); „Scepticism, a retrogressive movement in theology and philosophy“ (1862); „Conservatism, its principle, policy and practice“ (1863); „Etruscan inscriptions“ (1872) i w. in. Po śmierci jego wydano „The eardon of Mar“ (1882).

Crawford Tomasz, słynny rzeźbiarz amerykański, * 1814 w New-Yorku, † 1857 w Londynie, uczeń Thorwaldsena; główne jego prace są: posąg Beethowena w Bostonie i posąg konny Washingtona w Richmond, „Orfeusz i Eurydyka“ posąg wolności i genjusz Ameryki.

Crawford Franciszek Marcin, powieściopisarz angielski, * 1854, syn rzeźbiarza Tomasza; napisał powieści: „Mr. Isaacs“ (1882); „Doctor Claudius,“ „A Roman Singe“ (1884); „To Leeward“ (1883); „An American politician“ (1884); „Zoroa-

ster“ (1885); „Saracinesca“ (1887); „A tale of a lonely parish,“ „Paul Patoff“ (1887); „Marzios crucifix“ (1887); „With the immortals“ (1888); „Geifenstein“ (1889); „Sant-Ilario“ (1889); „Khaled“ (1891); „Don Orsino” (1892); „Pietro Ghisleri“ (1893); „Marion Darche“ (1893).

Crawfordsville, miasto w północno-ameryk. stanie Indiana, ma młyny, odlewnie, ożywiony handel, 6,100 miesz.

Crawfurd John, orjentalista angielski, * 1783, † 1868; z zawodu lekarz, długi czas przebywał na wyspie Jawie i w Indjach, w 1823 był namiestnikiem w Singapore; napisał: „History of Indian Archipelago“ (3 t., Edymburg, 1820); „Malay Grammar and Dictionnary“ (2 t., Londyn, 1852); „Descriptive dictionnary of the indian islands and adjacent countries“ (1856).

Crax, *Grdacz*, ptak, ob. Hokko.

Crébillon Prosper Jolyot, de, *Starszy*, francuski poeta dramatyczny, * 1674 w Dijon, † 1762; ustalił sobie sławę jako autor „Idomenei“ i „Atrei“ (1707), po których napisał „Elektrę“ (1709) i arcydzieło swoje „Rhadamiste“ (1711). Późniejsze jego utwory, jak „Katylina“ (1749 r.), mniejsze już miały powodzenie. Mianowany został 1731 r. członkiem akademji. Ludwik XV kazał jego dzieła wydrukować w przepysznem wydaniu (2 t., Paryż, 1750 r., ostatnia ed. 1828). — **Crébillon** Klaudjusz Prosper, de, *Młodszy*, syn popr., * 1707, † 1777 roku, autor ciekawych, ale nieobyczajnych romansów i nowel, jak „Le sopha“ (1745); „Les égarements du coeur et de l'esprit“ (1736); „Lettres de la marquise*** au comte de***“ (2 t., 1732) i t. d. Czy „Lettres de la marquise de Pompadour“ rzeczywiście jego są autorstwa, dotąd podlega wątpliwości. Jego „Oeuvres Complètes“ wyszły w 7 t., 1779.

Crébillon Prosper,

Crecy-en-Ponthieu, miasteczko we francuskim departamencie Somme, 14 klm. na północ od Abbeville, nad rz. Maye, ma 1,400 miesz. Pamiętne jest krwawem zwycięstwem, odniesionem przez Anglików nad Francuzami 26 sierpnia 1346, skutkiem którego Anglicy zagarnęli całą północną Francję za panowania Filipa VI.

Crede Karol Zygmunt Franciszek, lekarz, * 1819 w Berlinie, † 1892, kształcił się w Berlinie i Heidelbergu, w r. 1852 został dyrektorem szkoły akuszerek w Berlinie, w 1856 profesorem akuszerji i dyrektorem instytutu położniczego w Lipsku. Wydał: „Klinische Vorträge über Geburtshülfe“ (1853—54); „Lehrbuch der Hebammenkunst“ (1875); „Die Verhütuug der Augenentzündung der Neugeborenen“ (1884); „Gesunde und kranke Wöchnerinnen“ (1886) i inne. Nadto wspólnie ze Spiegelbergiem a następnie z Gusserowem redagował czasopismo *Archiv für Gynäkologie*. „Metodą Credego“ nazywa się sposób wydalania z macicy łożyska, po urodzeniu dziecka, przez pocieranie spodu macicy dłonią, w połączeniu z naciskaniem macicy.

Credi Lorenzo di, malarz włoski, * 1459 we Florencji, † 1537 tamże, syn złotnika, uczeń Verocchia. Był jednym z najpierwszych, którzy malowali olejno. Wielką ilość jego obrazów posiada galerja Uffizich we Florencji. Głównem jego dziełem jest „Narodzenie Chrystusa Pana“ w akademji florenckiej; „Pokłon pasterzów“ w Monachjum; „Zwiastowanie,“ „Zmartwychwstanie” i „Madonny z Dzieciątkiem Jezus“ i in.

Crédit foncier, ob. Kredytowe instytucje.

Crédit mobilier, ob. Kredytowe instytucje.

Credner Karol August, * 1797 w Waltershausen pod Gotha, † 1857; od r. 1830 profesor teologji w Jenie, a od 1832 w Giesen. Z dzieł jego, dotyczących po większej części badań biblijnych, godniejsze wzmianki są: „Der Prophet Joel“ (Halla, 1831); „Beiträge zur Einleitung in die biblischen Schriften“ (2 t., 1832—38); „Das Neue Testament nach seinem Zweck, Ursprung und Inhalt“ (2 t., Halla, 1841—47); „Geschichte des Neuen Testament's“ (Frankfurt, 1852). Ruch religijny w Niemczech spowodował go do ogłoszenia kilku gruntownych pism okolicznościowych.

Credner Herman, geolog, * 1841 w Gotha, kształcił się we Wrocławiu i Getyndze, w r. 1870 został profesorem uniwersytetu w Lipsku, w 1891 radcą tajnym górniczym. Badania jego tyczą się głównie utworów archaicznych i pokładów kredowych; zbadał rodzinę gadów Stegocephala i przyczynił się do wyjaśnienia okresu lodowego. Ogłosił „Elemente der Geologie“ (7 wyd., 1891).

Credner Rudolf, geograf, brat poprz., * 1850, kształcił się w akad. górniczej w Klausthal, następnie studjował geologję w Lipsku i Halli; w 1881 został profesorem geografji w Greifswald. Odbywał liczne podróże i ogłosił: „Die Deltas, ihre Morphologie, Verbreitung und Entsthehungsbedingungen“ (1878); „Die Reliktenseen“ (1888); „Rügen, eine Insel-Studie“ (1893).

Credo (łac.=wierzę), inaczej *Skład Apostolski*. Tę samę nazwę w kościele rzymsko-katolickim nosi część Mszy św., w której po Ewangelji odmawia się *skład wiary*, zwany *Nicejskim*.

Credo, quia absurdum, wierzę, ponieważ jest absurdem, nonsensem, głupstwem. *Credo, quia impossibile*, wierzę, ponieważ jest niemożebnem.

Creede, miasto w północno-ameryk. stanie Colorado, położone na wysokości 2,935 metr. nad p. m., w łańcuchu San Juan Mountains, nad Rio Grande; założone w r. 1891 dzięki odkrytym tu bogatym pokładom srebra, ma stację drogi żelaznej, 7,000 miesz.

Creek (wym. *krik*), w Ameryce północnej nazwa drobnych rzek i potoków, łączących się w

rzekę większą; w Surynamie nazwą tą oznaczają się kanały.

Creeks, *Krik, Krykowie*, jedno z głównych plemion północno-amerykańskich Indjan, po Cherokezach najucywilizowańsi. W latach 1836—38 przeniósłszy się ze stanów Georgji, Alabama i Tennesee do Arkansas, zajmują się obecnie w zachodnich stronach rzeki Mississipi uprawą roli i hodowlą bydła. Bawełna i ryż są niemal głównym przedmiotem ich produkcji. Liczba ich ciągle się zmniejsza, według spisu 1890 r. wynosiła 9,291. Mają ustawę pisaną i wybierają naczelników oraz przedstawicieli, składających radę wielką.

Crees, *Kri, Knisteno*, plemię indyjskie w Kanadzie, żyjące na południe zatoki Hudsońskiej, tworzy gałęź północną Algonkinów. W końcu XVIII wieku byli jeszcze potężnem plemieniem, obecnie w skutek chorób liczba ich znacznie zmalała. Są pojętni i pracowici, wielu z nich mówi po angielsku lub po francusku. Gramatykę ich języka opracowali Howse (1844), oraz Lacombe (1874).

Creighton Mondell, historyk angielski, * 1843, kształcił się w Oksfordzie, 1866 profesor historji tamże, w 1867 został proboszczem w Embleton, w 1879 dziekanem, w 1882 kanonikiem w Newcastle, w r. 1884 profesorem historji kościoła w Cambridge, w r. 1891 biskupem w Peterborough; napisał: „The age of Elisabeth" (1876); „The life of Simon de Monfort" (1877); „The Tudors and the reformation" (1876); „History of the paracy during the period of the reformation" (4 t., 1882—87); „Life of cardinal Wolsey" (1888); „Primes of roman history" (1875); „Primes of english history" (1877); od 1886 jest redaktorem czasopisma *English Historical Review*.

Creil, miasto w depart. franc. Oise, okr. Senlis, nad rz. Oise, węzeł drogi żelaznej Północnej, warsztaty kolejowe, ożywiony przemysł i 8,200 miesz. Na wyspie rz. Oise leżą ruiny zamku, który był miejscem pobytu obłąkanego Karola VI.

Creizenach Michał, * 1789 w Moguncji, † roku 1842, od 1825 nauczyciel i kaznodzieja izraelskiej szkoły realnej we Frankfurcie n. M.; pisał w kierunku racjonalistycznym Mendelsohna i wydawał czasopismo *Geist des pharisäischen Lehre* i w języku hebrajskim *Zion* (Frankfurt, 1841). Najważniejsze jego dzieło: „Schulchan aruch" (Przyrządzony Stół, 4 t., Frankfurt, 1833), ściągnęło nań liczne prześladowania ze strony Żydów ortodoksów.

Creizenach Teodor Adolf, syn Michała, poeta i historyk literatury, * 1818. † 1877 we Frankfurcie nad Menem. Kształcił się w Getyndze i Heidelbergu. W r. 1854 przeszedł na protestantyzm, w skutek czego stracił zajmowaną dotąd posadę nauczyciela w żydowskiej szkole realnej we Frankfurcie. W r. 1863 został profesorem historji w gimnazjum we Frankfurcie. Jego „Gedichte" wyszły we Frankfurcie r. 1848—1851; wydał także „Briefwechsels zwischen Goethe und Marianne von Willemer" (Stuttgard, 1878).

Creizenach Wilhelm Michał Antoni, historyk literatury, * 1851 we Frankfurcie nad Menem; kształcił się w Getyndze i Lipsku, po napisaniu kilku rozpraw z dziedziny historji dramatycznej literatury niemieckiej, powołany był w r. 1883 na profesora literatury niemieckiej do Krakowa, gdzie napisał: „Der älteste Faustprolog" (Kraków, 1887); „Schauspiele der englischen Komödianten" (1889, w *Deutsche Nationalliteratur*); opracował dzieje dramatu europejskiego w sposób synchronistyczny, których tom pierwszy, obejmujący wieki średnie i pierwszy okres odrodzenia, wyszedł, w Halli w r. 1893, pomieścił wiele prac w czasopismach niemieckich, po polsku zaś ogłosił: „Faust w pomyśle Lessinga" (1883); „Szyllera lata szkolne" (1887).

Crelinger Augusta, z domu Düring, aktorka niemiecka, * 1795 w Berlinie, † 1865. W r. 1817 zaślubiła aktora Stich, a po jego śmierci, 1827 Ottona Crelinger. Należąc ciągle do składu sceny nadwornej w Berlinie, odznaczała się pierwotnie w rolach wysoko-tragicznych, później w rolach matek charakteru namiętnego i poważnego.

Crell Mikołaj, * 1550 w Lipsku, nauczyciel księcia Chrystjana, który po objęciu rządów (1589) mianował go kanclerzem. Znienawidzony przez szlachtę, starał się zjednać sobie kryptokalwinistów. Śmierć Chrystjana I (1591) postawiła na czele rządu Fryderyka Wilhelma, zawziętego ich wroga. Skutkiem tego **C.** został uwięziony na Königsteinie, a sąd apelacyjny w Pradze wydał na niego wyrok śmierci, który został wykonany 9 października 1601 r. w Dreźnie. Jednym z występków **C.** były uwagi napisane w duchu J. Kalwina, a zamieszczone w drukującem się w Dreźnie 1593 r. wydaniu Pisma Św. Por. Richard „Der kurfürstliche sächs. Kanzler Nicolaus **C.**" (Drezno, 1859); Calinich „Zwei sachs. Kanzler" (1868); Brandes „Der Kanzler **C.**, ein Opfer des Orthodoxismus" (Lipsk. 1873).

Crelle August Leopold, matematyk i inżynier, * 1780 w Eichwerder w Prusiech, † 1855 r.; był samoukiem, został tajnym radcą budowniczym i poprowadził wiele dróg w Niemczech, w r. 1828 został członkiem akademji nauk w Berlinie. Od roku 1824, otrzymawszy posadę w ministerjum oświecenia, zajął się prawie wyłącznie pracami matematycznemi. Z licznych pism jego przytoczymy: „Versuch über die Rechnung mit veränderlichen Grössen" (1811); „Sammlung mathematischer Aufsätze" (2 t., 1820—2); „Versuch einer allgemeinen Theorie der analytischen Fakultäten" (1823). W r. 1826 założył dziennik *Journal für reine und angewandte Mathematik*, znany również pod nazwą „Crelle's Journal," jedno z najznakomitszych pism matematycznych, a który mieści wielką liczbę jego własnych rozpraw.

Crellius Jan, znakomity pisarz socynjański, * 1590 w Helmetsheim we Frankonji, † 1633 r.; pobierał nauki w Norymberdze i Altorfie, przybył 1612 do Polski i osiadł w Rakowie, gdzie został nauczycielem języka greckiego tamtejszej szkoły, a potem i rektorem, był oraz korektorem ksiąg łacińskich i niemieckich; znany jest także jako kaznodzieja polski. Jest autorem kilkunastu dzieł, prawie wyłącznie teologicznych, broniących lub rozwijających zasady socynjańskie jak: „Declaratio sententiae de causis mortis Christi“ (1618, 1635 i 1637); „Commentarii in Evangelium Matth. et epistolam Pauli ad Romanos“ (1635); „De uno Deo Patre“ (1631); „Ethica Christiana” i wiele innych. Por. Joachim Pastorius „Życie **C.**”

Crema, miasto warowne i stolica okręgu w prowincji włoskiej Cremona, nad rz. Serio; rezydencja biskupa, ma 9,200 m. i wielki kościół katedralny. W okolicy uprawiają wiele wina i drzew owocowych. Len tutejszy jest bardzo poszukiwany.

Crematorium, piec do palenia zwłok.

Cremer Jakób Jan, znakomity nowelista holenderski, * 1827 w Arnheim, † 1880 w Hadze. Porzuciwszy malarstwo, którem się początkowo zajmował, poświęcił się całkowicie literaturze. Jego „Betuwsche Novellen“ (Lejda, 1856), zaczerpnięte z życia ludu, należą do najpiękniejszych płodów literatury holenderskiej. Z większych romansów najlepsze: „Anna Rooze” (1867) i „Doctor Helmond en zyn vrouw” (1870). Mniej miał powodzenia jako komedjopisarz. Jego „Romantische Werken“ wyszły w 12 t., (Lejda, 1887 do 1888).

Cremer Kamil, generał francuski, * 1840, † 1876, kształcił się w Sain-Cyr, odznaczył się w wojnie meksykańskiej, na początku wojny 1870 był kapitanem; uciekłszy z oblężonego przez Niemców Metzu, wziął udział w dalszym boju, odznaczył się w działaniach wojennych armji południowo-wschodniej i jako generał, dowodzący korpusem, potykał się walecznie pod Nuits 18 grudnia 1870 r. i pod Belfort. Po rewolucji 18 marca 1871 komitet centralny paryski ofiarował mu główne dowództwo, którego nie przyjął. Pod koniec 1871 r. został uwolniony ze służby. Napisał: „Quelques hommes et quelques institutions militaires“ (Paryż, 1872); „La campagne de l'Est et l'armée de Bourbaki“ (1874). Por. Poullet „L'invasion dans l'Est. Le général **C.**” (Paryż, 1871).

Crémieux Izaak Adolf, prawnik i mąż stanu francuski, * 1796 r. w Nîmes z rodziny izraelskiej, † 1880 w Passy; zjednał sobie jako adwokat wielką wziętość, naprzód w mieście rodzinnem, a później w Paryżu 1830 r. Po rewolucji Lutowej był do 7 czerwca 1848 ministrem sprawiedliwości, jakkolwiek należał do stronnictwa demokratycznego, nie sprzyjając jednak rządom generała Cavaignac, popierał kandydaturę Ludwika Napoleona; później atoli energicznie występował przeciwko polityce prezydenta i koalicji monarchicznej. Uwięziony 2 grudnia 1851 na krótki przeciąg czasu w Mazas, a następnie uwolniony, zajmował się wyłącznie adwokaturą. Po rewolucji 4 września 1870 objął w rządzie nowej republiki ministerjum sprawiedliwości; 12 września t. r. opuścił Paryż jako naczelnik delegacji, mającej w Tours zarządzać prowincjami, nie zajętemi jeszcze przez Niemców; w październiku t. r. objął także ministerjum wojny, które odstąpił przybyłemu wkrótce Gambecie. Rządom jego brak było niezbędnie w takich okolicznościach potrzebnej energji. Z wydanych przezeń dekretów najważniejszy jest z 24 września 1870 r., na mocy którego podzielono Algierję na 3 departamenty i przyznano tamecznym Żydom prawo obywatelstwa. W sporze Gambetty z rządem stanął po stronie pierwszego. W lutym 1871 wziął dymisję. W 1872 prezydował na zgromadzeniu brukselskiem, które zajmowało się losem Żydów rumuńskich, 1875 obrany senatorem dożywotnim, 1877 r. występował w obronie rzeczypospolitej przeciw usiłowaniom restauracji monarchicznej, podjętym przez prezydenta Mac-Mahona. Był jednym z autorów dzieła „Code des Codes“ (1835) i p. t.: „Liberté“ (1869) wydał wybór swych mów politycznych. Nadto był założycielem „Alliance Israélite universelle“. Po jego śmierci wydano „En. 1848, discours et lettres de M. Ad. **C.**“ (Paryż, 1883). Por. Viel-Castel, o „Restauracji,” Blanc, o „Monarchji lipcowej,“ T. Delord, o „Drugiem cesarstwie.“

Crémieux Izaak.

Cremieux Hektor Jonatan, dramaturg francuski, * 1828 w Paryżu; napisał: „Le savetier et le financier“ (1856); „Orphée aux enfers“ (1858 r., przekład L. Matuszyńskiego, 1861 r.); „Les bergers” (1865); „Robinson Crusoë“ (1867 r.); „Le petit Faust“ (1869); „La veuve du Malabar“ (1873);) „La belle poule“ (1877); „La carte of rcée“ (1882); „Autour dumariage” (1883) „L'abbé Constantin“ (1887) i in.

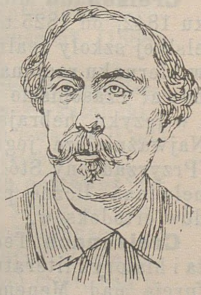

Cremieux Hektor.

Cremieux Gaston, socjalista francuski, * roku 1836, naprzód adwokat w Nîmes, w r. 1870 prokurator rzeczypospolitej w Marsylji. Po wy-

buchu komuny w Paryżu, objął urząd prezesa komisji mającej rządzić departamentem Bouche-du Rhône, organizował opórwojskom rządowym, lecz po wzięciu Marsylji, oddany został pod sąd wojenny i rozstrzelany w d. 1 grudnia 1871 r.

Cremona, miasto główne włoskiej prowincji t. n. (1,799 klm. kw. i 306,000 m.) w Lombardji, nad rz. Po; jest rezydencją biskupa, ma 31,000 miesz., wspaniały kościół katedralny z bardzo piękną dzwonnicą i godną widzenia chrzcielnicą, wiele ciekawych budowli (pałac biskupi i inne), liczne fabryki i nader ożywiony handel. **C.** słynęła niegdyś z fabryk wybornych skrzypiec *(skrzypce kremońskie:* Amatiego, Stradivariusa, Guarnieriego i t. d.), a za rzymskich czasów z wielkiego amfiteatru. Od 1866 ufortyfikowana.

Cremona Ludwik, matematyk, * 1830, kształcił się w Pawji, następnie był profesorem w Bolonji i Medjolanie, w końcu w rzymskim instytucie inżynierów, który zreorganizował. Pracował nad statyką graficzną i geometrją rzutową (projektywną); napisał: „Introduzione ad una teoria geometrica sulle curve piane“ (1862); „Elementi di geometria projettiva“ (1873); „Elementi di calcolo grafico“ (1874), nadto wiele prac pomieścił w czasopismach specjalnych. Por. Loria „Przeszłość i stan obecny najważniejszych teorji geometrycznych“ (przekład polski S. Dicksteina 1889).

Cremonini Cezar *(Caesar Cremoninus)*, filozof włoski, * 1550 w Cento, † 1631 w Padwie. W r. 1592 objął opróżnioną przez Zabarelliego katedrę medycyny i filozofji Arystotelesowej. Dzieła jego są to tylko streszczenia jego wykładów. Ważniejsze z nich: „De Paedia Aristotelis,“ „Explanatio prooemii librorum de physico auditu“ i o djalektyce, wydana po śmierci **C.**, w roku 1651 w Ferrarze. Por. Mabilleau „Etude historique sur la philosophie de la Renaissance en Italie“ (Paryż, 1881).

Cremor tartari *(śmietana piekielna)*, winian potasu kwaśny, tak nazwany przez alchemików dla tego, że przy oziębianiu roztworu gorącego kamienia winnego na powierzchni płynu zbierają się białe, bardzo drobne kryształki kwaśnego winianu potasu, podobnie jak się zbiera śmietana na mleku. Używa się w medycynie jako środek lekko przeczyszczający i moczopędny. Ob. Winny kwas.

Cremutius Curius Aulus, historyk rzymski, † 25 r. p. Chr., napisał historję upadku rzeczypospolitej i założenia monarchji, w duchu republikańskim, sławił Brutusa, a Kasjusza nazwał ostatnim Rzymianinem. Obrażony i rozdrażniony obrażliwemi wyrażeniami Sejana oddał **C.** pod sąd i dla uniknięcia wyroku **C.** sam się głodem zamorzył. Córka jego Marcja uratowała dzieła **C.** od spalenia; dla niej to napisał Seneka Consolatio. Por. Taciti „Ann.“ IV, 34; Quint, X, I; W. Teuffel „Lit. rom“ 277; Rathlef „De Cremutio Cordo,“ Dorpat 1860.

Crenothrix, C. *polyspora, Nici studzienne*, rodzaj wodorostów rozszczepkowych czyli bakterji znajdowany w wodzie, zawierającej żelazo, w kształcie nici 1 cm. długiej, prostej, nieposiadającej rozgałęzień, z jednego końca przytwierdzonej, złożonej z komórek mikroskopijnych i łatwo łamiącej się. **C.** rozmnaża się nadzwyczajnie szybko przez podział komórek. Poraz pierwszy odkrytą została w 1870 we Wrocławiu, a od tego czasu często znajdowano ją w studniach i wodociągach. Nadmierna obecność **C.** czyni wodę do wielu celów niezdatną. Por. Zopf „Entwickelungsgeschichte der **C.**“ (1879).

Crepis, roślina, ob. Pąpawa.

Crepuscularia, *zmierzchnice, motyle wieczorne*, ob. Motyle.

Crépy-*en-Valois*, *Crespy*, miasto we francuskim depart. Oise, położone o $2^3/_4$ mili na wschód od Senlis, ma 3,000 miesz., było niegdyś stolicą księstwa Valois.— Historycznie pamiętną jest wieś *Crépy en Laonnais*, o 1 milę drogi na północ od Laon, gdzie zawarty został 18 września 1544 traktat pokoju, kończący czwartą wojnę pomiędzy Franciszkiem I a cesarzem Karolem V.

Créquy, sławny ród francuski, którego genealogja sięga roku 986; ma za dewizę: *Nul ne s'y frotte* (Wara ode mnie). *Franciszek*, kawaler de **C.**, margrabia de Marines zwany *marszałkiem* **C.**, * około 1624, walczył w r. 1640 w kampanji flamandzkiej, w roku 1669 został marszałkiem. W r. 1675 objął naczelne dowództwo wszystkich wojsk królewskich, ale przegrał bitwę pod Consarbrück i zamknął się w twierdzy Trewira, gdzie pomimo dzielnej obrony, został wzięty do niewoli. Po wypuszczeniu na wolność, wtargnął do Flandrji odniósł zwycięstwo pod Rheinfeld 1677 i zdobył Kehl i Lichtemberg 1878. Na rozkaz Ludwika XIV wyruszył przeciwko elektorowi Brandeburskiemu, pobił go pod Minden 1679 i zmusił do zawarcia traktatu w Saint Germain. W r. 1684 zdobył **C.** Luksenburg, † 1687 w Paryżu. Ostatnim z tego rodu jest *Karol Marja*, margrabia **C.**, * 1737, † 1801 był w pułku dragonów królewskich, odznaczył się w wojnie siedmioletniej.

Crescendo, wyrażenie włoskie, używane w muzyce dla oznaczenia coraz większego stopnia siły, poczynając od słabego czyli cichego (piano), aż do mocnego czyli hucznego (forte) lub najmocniejszego (fortissime). Łączy się z niem nieraz i przyśpieszenie ruchu, a wtedy pisze się *stringendo*, tłocząc. Przeciwieństwem **C.** jest *decrescendo*, słabnąc. **C.** było znane już w początkach XVII w. Jomelli pierwszy wprowadził je w użycie jako efekt muzyczny.

Crescentia, *Baniowe drzewo, Dzbaniwo*, rodzaj roślin z rodziny bignonjowatych, drzewa w Ameryce zwrotnikowej, z wielkiemi, żywo za-

barwionemi kwiatami i wielkiemi owocami, postaci butelek. **C.** *cujete, kalebasja*, wydaje owoce okrągłe lub owalne, o średnicy do 30 cm., których gąbczasty miękisz używa się w medycynie. Z drzewiastej ich skorupy wyrabiają się garnki, miski i łyżki, drewno używa się na wyroby stolarskie.

Crescentiis Piotr de, albo *Crescenzi*, * 1230 w Bolonji, adwokat i członek podestatu tego miasta; podczas zamieszek domowych był przez 30 lat wygnańcem; nareszcie powrócił do ojczyzny i tu † 1320 r. Podczas długich podróży robił rozmaite spostrzeżenia i doświadczenia rolnicze; jako autor dzieła: „Rurolium commodorum libri XII," wydanego pierwszy raz we Florencji 1471, uważany jest powszechnie za pierwszego twórcę agronomji. Dzieło to znajduje się także w Gesner'a „Scriptores rei rusticae" (2 t., Lipsk, 1735) i oprócz tego tłómaczone było na język włoski (Florencja, 1478), francuski i niemiecki. Na język polski dzieło **C.** dwa razy było tłómaczone, po raz pierwszy przez Andrzeja Trzycieskiego p. t.: „Piotra Crescentyna księgi o gospodarstwie" (Kraków, 1549), powtórnie zaś przez Bartłomieja Kłodzińskiego p. t.: „O pomnożeniu w rozkrzewieniu wszelakich pożytków, ksiąg XII" (Kraków, 1571). Zasady **C.** proste, oparte na doświadczeniu i wolne od przesądów, przez długie czasy wielkiej na Zachodzie używały wziętości. Por. Meyer „Geschichte d. Botanik" (4 t., str. 138); L. Choulant „Graphische Incunebeln" (str. 96); S. Kośmiński „Słownik lek. pols." (str. 75).

Crescentini Girolamo, * 1769, † 1846, jeden z ostatnich sopranistów (kastratów) włoskich. W r. 1781 przybył do Bolonji, gdzie się pięć lat kształcił. W r. 1783 wystąpił po raz pierwszy na scenie teatru rzymskiego, później śpiewał z powodzeniem we wszystkich znaczniejszych miastach Europy. Od r. 1816 osiadł w Neapolu i objął klasę śpiewu w Real Collegio di musica. Jako kompozytor wydał: „Raccolta di esercizi per il canto" i wiele romansów i arji.

Crescentius, filozof ze szkoły Cyników z Megalopolis w Arkadji, żył w II w. po Chr. Nieprzyjaciel chrystjanizmu, występował przeciw niemu w swych pismach, oskarżając go o ateizm.

Crescentius Jan Nomentanus, † 998, bogaty patrycjusz rzymski, wnuk Teodory, rządził w imieniu papieża Jana XV 985—995. Kiedy Otton wyjechał z Rzymu, wygnał papieża Grzegorza V i wyniósł na tron papieski Jana XVI 997. Otton III powróciwszy obległ **C.** w zamku św. Anioła, wziął go do niewoli i skazał na śmierć. Syn **C.** Jan rządził Rzymem około r. 1012.

Crescimbeni Jan Marja, poeta i literat włoski, * 1663 w Macerata, † 1728 r.; Jezuita, jako pierwszy prezydent rzymskiej akademji Arkadyjczyków wydał znaczną liczbę pism okolicznościowych i elegji. Głównem atoli jego dziełem jest: „Istoria della volgar poesia" (6 t., 1698—31), prócz tego „Trattato della bellezza della volgar poesia" (1700) i Commentario intorno alla volgar poesia" (1702—11), wydane razem p. t.: „Istoria della volgar poesia" (Wenecja, 1730—31). Jego „Rime" wyszły w r, 1723 w Rzymie.

Crespy, m. francuskie, ob. Crépy-en-Valois.

Crest, miasto w dep. franc. Drôme, okr. Die, nad rz. Drôme, jedwabnictwo, fabrykacja sukna, cementu i papieru, handel winem i truflami, 4,300 miesz.

Creston, miasto w półn.-ameryk. stanie Jowa, warsztaty kolejowe, 7,200 m.

Creswick Tomasz, malarz angielski, * 1811 w Sheffield, † 1869 w Londynie. Wyróżnił się jako niezrównany krajobrazista w Anglji. Od. r. 1851 był członkiem królewskiej Akademji.

Crêt de la Neige, najwyższy szczyt w Alpach Jurajskich, położony na zachód od Genewy w departamencie Ain we Francji, 1,724 m. nad poziomem morza.

Cretin Alfons, lekarz, * 1820 r., † 1895 r., medycynę studjował w Strasburgu, w 1845 r. przybył do Paryża i został propagatorem homeopatji. Ogłosił: „De l'empirisme et du progrès scientifique en médecine" (1862); „La fièvre typhoide" (1884); „Le choléra n'est ni transmissible, ni contagieux" (1889) i in; był nadto współpracownikiem dzieła Petrona „Traité de matière médicale".

Crétineau - Joly Jakób, * 1803 r. w Fontenay, kształcił się w seminarjum św. Sulpicjusza w Paryżu, był następnie profesorem filozofji w Fontenay, od 1837 redaktorem klerykalno-monarchicznego dziennika *„Europe monarchique,"* † 1875. Wsławił się jako historyk wojny Wandejskiej dziełami: „Episodes des guerres de la Vendée" 1834); „Histoires des généraux et chefs vendéens" (1838) i „Histoire de la Vendée militaire" (4 t., 1840 — 41). Oprócz tego napisał: „Histoire religieuse, politique et littéraire de la compagnie de Jésus" (6 t., 1844—46, 3 wyd. 1851 r.); „Le pape Clément XIV" (1853) i „L'église romaine en face de la révolution" (1859 t. 2), w których występuje jako obrońca papiestwa. Na podstawie urzędowych i niedrukowanych dokumentów ogłosił: „Histoire des traités de 1815 et de leur execution" (Paryż 1842). Por. Maynard „J. C., sa vie politique, religieuse et littéraire" (Paryż 1875).

Cretius Samuel, senior kościoła ewang. w Międzyborzu na Szląsku, † 1699 r.; tłómaczył pieśni z języka niemieckiego na polski i wydał modlitwy p. t. „Chrześcjańskie przymioty i pogańskie niecnoty" (1682).— **Cretius** (Jan Gotfryd), syn poprzedniego, pastor w Międzyborzu, wydał „Kancjonał kościelny Międzyborski" (Brzeg, 1725 r.) w którym są pieśni jego układu, oraz kilka innych książek religijnych polskich, jak oto: „Roczne nabożeństwo" (Międzyborz 1723); „Ciasna forta albo nabożeństwo" (Międzyborz, 1726).

Cretius Konstanty, malarz, * 1814 w Brzegu na Szląsku, kształcił się w Berlinie 1835, w Paryżu 1839 i Rzymie 1842; po powrocie do Berlina 1842, wykonał: „Ave Marja“ (1851); „Winobranie na wyspie Ischji;“ Żebrak włoski;“ „Pisarz publiczny;“ „Adwokat pokątny;“ „Doktór rzymski;“ „Zmartwychwstanie Chrystusa;“ „Partja szachów pomiędzy Ludwikiem XIV a Marją Mancini“ (1859); „Jeńcy konni przed Kromwelem“ (1867) i in. Wysłany 1846 przez króla Wilhelma IV do Konstantynopola, wykonał dla sułtana Abdul Medżyda wiele obrazów.

Creuse, rzeka w środkowej Francji; poczyna się pod wsią Villeferre w dep. Creuse i ubiegłszy 235 klm., wpada poniżej Port-de-Piles do Vienny. Departament **C.** od niej biorący swoje nazwisko, obejmujący 5605 klm. kw. i 279,366 miesz. (1896), dzieli się na cztery okręgi; Guéret, Aubusson, Bourganeuf i Boussac, z m. st. Guéret. Głównem zajęciem mieszkańców jest rolnictwo i hodowla bydła; przemysł ograniczony.

Creusot, miasto okręgowe w departamencie Saône-et-Loire, 1847 liczyło 4,000 m., obecnie 20,158 (1896), z gminą 32,034 m. Znajdują się tu jedne z największych w Europie zakłady metalurgiczne, oraz kopalnie węgla i żelaza.

Creutz Gustaw Filip, hrabia de, szwedzki poeta i mąż stanu, * 1731 w Finlandji, † 1785 r. Najważniejszy jego poemat „Atis och Camilla“ (Sztokholm 1761), wraz z innemi jego utworami znajduje się w „Vitterhets arbeten af C. och Gyllenborg“ (Stokholm 1795, 2 wyd. 1812) nowe wydanie jego poezji wyszło w Helsingforsie 1862. **C.** Napisał jeszcze Elegję i satyrę prozą p. t. „Pochwała kłamstwa“ (1759).

Creux-le-Champs, odznaczająca się pięknemi widokami okolica w szwajcarskim kantonie Waadt, okręgu Aigle, otoczona do koła olbrzymiemi skałami.

Creux-du-Vent, okolica w szwajcarskim kantonie Neufchatel, w dolinie Travers, na wysokości 1,467 m., odznaczająca się panującemi tutaj często wiatrami wirowemi, siedliskiem ptactwa drapieżnego, bogactwem flory alpejskiej i z tego powodu zwana „rajem botaników“.

Creuzer Jerzy Fryderyk, * 1771 r. w Marburgu, znakomity filolog i badacz starożytności. Profesor uniwersytetu w Heidelbergu od 1802 r., opuścił katedrę 1845 i † 1858. Najważniejszem jego dziełem jest „Symbolik und Mythologie der alten Völker besonders der Griechen“ (4 t., Lipsk, 1810 — 12, 3 wyd. 1836 — 43) z dalszym ciągiem, napisanym przez Mone'go 6 t., (Lipsk, 1820—23). Z jego wydań autorów starożytnych najcelniejszem jest Plotin'a „Opera omnia“ (3. t. Oxford 1835). Inne prace **C.** mniejszej objętości, dotyczące rozmaitych przedmiotów starożytności, zawarte są w jego: „Deutsche Schriften“ (9 t., Lipsk i Darmsztadt 1836—58 r.), oraz w „Opuscula selecta“ (Lipsk, 1854). Do tych ostatnich należy jego autobiografia „Aus dem Leben eines alten Professors“ (Lipsk i Darmstadt 1858). Por. Stark „Friedrich C: sein Bildungsgang und seine bleibende Bedeutung Heidelb. (1875).

Crevat Juljusz, agronom, * 1840 w Biolière (dep. Ain), osiadł jako rolnik w majątku własnym zajął się badaniami nad żywieniem się roślin i podał prawa, wyrażające zależność ilości dawki dziennej od wagi zwierzęcia, które stały się podstawą dalszych prac w tym przedmiocie.

Crevaux Juljusz, podróżnik, * 1847, † 1882, studjował medycynę, w 1868 wstąpił do marynarki francuskiej, 1870 — 71 jako ochotnik walczył z niemcami, 1877 — 1879 zwiedził Gujanę, Amazonkę, 1881 udał się w nową podróż do Paragwaju, gdzie został przez krajowców Indjan zamordowany. Ogłosił: „Voyage dans l'Amérique du Sud“ (1882), oraz opracował wraz z Sagotem i Adamem: „Grammaires et vocabulaires roucouyenne, arrouague, piapoco etc.“ (1882). Po jego śmierci wydano: „Fleeues de l'Amerique du Sud 1877 — 1879“ (1883), z 39 mapami, wraz z biografją jego napisaną przez Revoila.

Crevette, rak, ob. Krewetka.

Crević Saro, po włosku *Cerva Serafino*, Dominikanin, rodem z Dubrownika, † 1659. Spożytkował wiele materjałów i dokumentów historycznych z archiwów dubrownickich i rzymskich w dziełach swych: „Sacra metropolis Ragusina;“ „Vitae hominum illustrium Ragusinorum;“ „Monumenta congregationis S. Dominici Ragusanae;“ napisał w 4-ch tomach „Bibliotheca Ragusana“ (o 500 autorach), oraz wiele kazań po chorwacku. Wszystko to spoczywa w rękopisach, przeważnie w klasztorze dominikańskim w Dubrowniku.

Crevillente, miasto w prow. hiszpańskiej Alicante, 10,000 miesz.

Crewe, miasto przemysłowe w hrabstwie Chester w Anglji, węzeł sześciu kolei żelaznych, wielkie fabryki lokomotyw i wagonów, 29,000 m.

Crewkerne, miasto w angielskiem hrabstwie Somerset, liczne fabryki, 5,000 m.

Crex, ptak, ob. Chróściel.

Crha Wacław Antoni, pisarz czeski, * 1836, kształcił się w uniwersytecie praskim, następnie był współpracownikiem kilku dzienników, 1869—1870 wydawał dziennik polityczny *Moravan*. Oprócz powieści, przeważnie treści historycznej, pomieszczanych w różnych czasopismach, osobno ogłosił: „Kalich krve,“ „Mali jesliczkárzi,“ „Myslivec,“ „Czesky gratulant,“ „Blahorzeczenky,“ „Deklamátor,“ „U nedovieszence,“ zbiór poezji: „Kusy mého srdce“ (Berno, 1875). Używał pseudonimu Arnoszt Volny.

Crichton Jakób, * 1560 w hrabstwie Perth w Szkocji, był jednym z owych ludzi cudownych, których wsławiła niezmiernie wczesna dojrzałość ciała i umysłu. W 14 r. życia doktoryzował się

już ze sztuk wyzwolonych w uniwersytecie Saint-Andrew. Wkrótce potem na lądzie stałym uzyskał przydomek *zadziwiającego Crichton'a*, dla rozlicznych wiadomości, jakie posiadał; łączył z tem nadto zręczność w ćwiczeniach ciała, jak w fechtunku, myśliwstwie, tańcu, grach różnych, muzyce, a nawet podobno dzielność przy kieliszku, kartach i kobietach. Będąc nauczycielem jednego z synów księcia Gonzagi w Mantui, został 1583 zabity przez własnego ucznia. Sławę swoją i przezwisko „Admirabilis“ zawdzięcza **C.** fantastycznej książce Tomasza Urquhart, p. t. „Discovery of a most exquisite Jewel“ (1652(.

Cricius Andreas, ob, Krzycki Andrzej.

Crié Ludwik, botanik, * 1850 w Como, jest profesorem botaniki w Reims; Oprócz prac pomieszczanych w Sprawozdaniach paryskiej Akademji nauk, ogłosił: „Recherches sur la végétation de l'Ouest de la France a l'époque tertiaire“ (1878): „Recherches sur la flore pliocène du Java“ (1888); „Recherches sur la flore fossile des Philippines“ (1888); „La phosphorescence dans le règne végétal“ (Paryż, 1882); „Anatomie et physiologie végétale“ (1882); „Cours de botanique, Organographie“ (1883); „Premières notions de botanique“ (1884).

Crillon, rodzina francuska, której znakomitszymi członkami są: **C.** Ludwik *des Balbes de Berton de*, zwany *Le brave*, rycerz i bohater swojego czasu, ur. 1541 w Murs w Prowancji, przybrał nazwisko *Crillon* od jednej z majętności swego ojca. Wszedł 1558 do służby wojskowej, gdzie się odznaczył nadzwyczajną walecznością; podczas wojen religijnych, występował po stronie dworskiej przeciw Hugonotom i jako rycerz maltański przeciwko Turkom. Po śmierci Henryka III, poddał się Henrykowi IV. Po zawartym pokoju z Sabaudją, usunął się do Avignon i † tamże 1615. Por. Lussan „Vie de C.“ (Paryż, 1757 r.); Montroud „Histoire du brave C.“ (Lille 1874). Dla jednego z jego potomków w czwartem pokoleniu, majętność *Crillon*, leżąca wówczas w papieskim Venaissin'ie, bullą Benedykta XIII 1725 podniesioną została do godności księstwa.—*Ludwik* drugi książę **C.**, * 1718, słynął jako dzielny wojownik; z armji francuskiej przeszedł 1762 do hiszpańskiej; za zdobycie Minorki (1782), mianowany został księciem *Mahon*, † 1796 jako generał kapitan Walencji i Murcji w Madrycie. Zostawił „Mémoires“ (Paryż, 1791), dziś jeszcze cenione dla wielu wybornych szczegółów o sztuce wojskowej. Starszy jego syn † 1806 r. bezpotomnie w Madrycie.

Crimen lesae majestatis. Zbrodnia obrazy majestatu, czyli przeciwko panującemu lub władzy najwyższej. Obwinienie to znane już było w prawie rzymskiem za czasów rzeczypospolitej, ale nabrało szczególniejszej siły od cesarzów, Tyberjusza i Nerona. Pod słowami temi rozumiano wszelki zamach, przeciwko spokojowi publicznemu, porozumienia z nieprzyjaciołmi i wszystkie przestępstwa, zawierające w sobie zdradę. Gdy cezarowie skoncentrowali w swych rękach wszystkie władze cywilne, wojskowe i duchowne i ogłaszali się nawet bogami, wszelkie więc targnięcie się przeciwko ich osobie lub władzy uważane było za najwyższą zbrodnię, za świętokradztwo. Obwinienie o *Crimen lesae majestatis* za cesarzów było często stosowanem, a niektórzy z nich, jak Domicjan i Kommodus, którzy na serjo brali swój charakter boski, używali tego obwinienia jako środka do napełnienia skarbca swego, kara bowiem za to przestępstwo pociągała za sobą konfiskatę majątku. W Polsce za obrazę majestatu uważano zamach na życie lub zdrowie panującego, bunt przeciwko królowi, porozumienie się z nieprzyjacielem i wogóle wszystkie te przestępstwa, które dziś nazywają się zbrodnią stanu. Zamach na życie członków rodziny królewskiej nie był uważany za zbrodnię *crimen lesae majestatis*. Sprawy o tę zbrodnię rozstrzygane były przez sąd sejmowy, a karane śmiercią i konfiskatą majątku tylko samego przestępcy, gdyż żona, jeżeli niewinność swą udowodniła przysięgą, majątku nie traciła (konst. z r. 1588). Gdy w r. 1562 układano projekt statutu i radzono królowi Zygmuntowi, by żądał rozszerzenia ustaw o winach przeciwko jego osobie, król w liście do Mikołaja Radziwiłła odpowiedział: „Nie pragniemy widzieć wielką liczbę win przeciwko nam. My w naszem sercu nie znamy co to jest niesłusznie obrazić, a nas za cóż mają nie lubić?“ I rzeczywiście, kara za tę zbrodnię bardzo rzadko stosowaną była w rzeczypospolitej polskiej. Obowiązujący obecnie kodeks karny zbrodnię obrazy majestatu określa w art. 241 i nast., nie odróżnia wykonawców głównych od wspólników, stanowiąc dla nich w art. 243 karę śmierci.

Crimen sacrilegii, świętokradztwo.

Crimmitschau, ob. Krimmitschau.

Crinesius Krzysztof, * 1584 r. w Sławkowie Czeskim, † 1629 w Altdorfie, gdzie po wygnaniu z Austrji 1624 r. z powodu swego wyznania, był prof. teologji i pastorem. Po ukończeniu nauk w Jenie i Witemberdze został tamże prof. literatury i języków wschodnich. Oprócz innych wydał: „Gymnasium Syriacum, h. e. linguae Jesu Chr. vernaculae perfecta“ i t. d. (Wit. 1611 r.; pierwsza to gramatyka syryjska w Niemczech); „Epistola Pauli ad Rom. syriace sed charactere chaldaico expressa“ (tamże 1611); „Lexicon syriacum e novo testamento et rituali Severi quondam patriarchae Alexandrini syro collectum“ (t. 1612, pierwszy tego rodzaju słownik w Niemczech); „Exercitationes hebraicae“ (Altd. 1625); „Lingua samaritica ex scripturae sacrae“ i t. d. „Disputationes theologicae de fide catholica s. Petri pontificum primi et maximi“ i t. d. (Altd. 1626—29); „Ortographia linguae syriacae“ (t. 1628 r.);

„Gymnasium chaldaicum“ i t. d. (2 t. Norymb. 1627—28).

Crinile, wieniec. Według dawnego prawa polskiego, żonie, która nie miała posagu, lub wiana, należała się ze spadku po mężu pewna kwota pieniędzy *pro crinile* (za wieniec). Por. Dunin „Dawne mazowieckie prawo“ (1880, str. 129); Hube „Prawo polskie z XIV wieku“ (1886 r., str. 71).

Crinoidea, gromada skarłupni, ob. Liljowce.

Crinitus Dawid, poeta czesko-łacinski, * 1513 w Nepomuku, † 1586 w Rakownicy, Sława jego utworów poetycznych wyjednała mu u cesarza Maksymiljana II szlachectwo z przydomkiem *z Hlavaczowa*. Oprócz parafraz ksiąg religijnych, wydał 1575 r. zbiór wierszy o początku miast czeskich: „Fundationes et origines praecipuarum Regni Bohemiae eidemque adjunctorum aliquot urbium.“ Pisał też i po czesku utwory religijne.“

Crinum, *Ponętlin*, *Kryn*, *Lilja czerwona*, rodzaj roślin z rodziny amarylkowatych, ze wspaniałemi i wonnemi kwiatami. **C.** *amabile*, w Indjach wsch., ma wielką, walcową cebulę i kwiaty purpurowe. Cebula gatunku **C.** *asiaticum* używa się w Indjach jako środek napotny i nawymiotny. **C.** *scabrum*, z kwiatami prążkowanemi czerwono, jest ulubioną rośliną pokojową,

Crinum.

Cripple Creek, miasto w północno-ameryk. stanie Colorado, ma stację drogi żel. i 35,000 m. Założone w r. 1891, istnienie swe zawdzięcza znalezionym tu żyłom złota, którego w r. 1896 wydobyto za summę 48,307,924 marek.

Crisafulli Henryk, dramaturg francuski, * 1827 w Neapolu, debiutował w literaturze dramatem „Cezar Borgia“ (1855), następnie napisał: „Marie Stuart en Ecosse,“ dram. hist. w 5 akt. (1857); „Deux Faubouriens“; „Le roi Lear“; „Giroflé-Girofla“ (1858); „Esther Ramel“ (1861); „Demon du jeu“ wraz z T. Barrierem (1863); „Fou d'en face“ (1866); „La Chouanne“ (1867); „Les loups et les agneaux“ (1868); „Autour du lac“ (1873); „Pastillon de Faugerolles“ (1873); „La Falaise de Penmarck“ (1873); „L'idole“ (1874); „L'affaire Comerley“ (1876); „Lord Harrington“ (1876); „L'hôtel Godelot“ (1876) i in. Nadto napisał wiele romansów, jak: „Invisibles de Paris“ (5 t.); „La belle Rivière“ (2 t.); „Le roi Marthe“ i in.

Crispalt, góra w Alpach Glarneńskich, na granicy kantonów Graubinden i Uri, 3,080 m. nad p. m., z odnogami *Ginf* 3,098 m. i *Bristenstock* 3,075 m., panującą nad Gotardzką koleją żel.

Crispi Franciszek, mąż stanu włoski, * 4 paźdz. 1819 w Ribera, na wyspie Sycylji, kończył nauki w Palermo, poczem od r. 1846 został adwokatem w Neapolu. Brał czynny udział we wszystkich sprzysiężeniach przeciwko Ferdynandowi II. Jeden z przywódców powstania w Palermo, został deputowanym i ministrem wojny rządu rewolucyjnego. Po upadku powstania schronił się do Francji. 1859 i 1860 walczył w szeregach Garibaldi'ego, z którego polecenia zajmował się reorganizacją Sycylji. Wybrany deputowanym do pierwszego parlamentu włoskiego 1861, dzięki wymowie, został jednym z przywódców opozycji konstytucyjnej. W r. 1876 wybrany był prezydentem izby. W 1877 r. w sprawie Włoch i ministerjum postępowego objechał Europę, i długo zatrzymał się w Berlinie i w Gasteinie u Bismarcka. Po upadku Nicotery został w grudniu 1877 ministrem spraw wewn., ale nieprzyjaciele jego oskarżyli go o dwużeństwo, a lubo ze sprawy wyszedł uniewinnionym, to wskutek powstałego stąd zgorszenia już w marcu 1878 r. opuścił stanowisko ministerjalne. W r. 1887 objął tekę ministra spraw wewnętrznych w gabinecie Depretisa, a po jego śmierci (t. r.) prezydencję w radzie ministrów i sprawy zagraniczne. Na tem stanowisku zawarł trójprzymierze z Niemcami i Austrją, popierał politykę kolonjalną w Afryce i wypowiedział Francji traktat handlowy. W r. 1889 towarzyszył królowi Humbertowi w podróży do Niemiec, czem naraził się na gwałtowne ataki prasy francuskiej, w tymże roku podczas wymierzonego na niego zamachu przez radykalistę Caporalego w Neapolu został raniony. Z powodu projektu prawa celnego ustąpił z gabinetu w 1891 r. Zbiór mów i prac swoich ogłosił p. t. „Scritti e discorse politici 1849 — 1890“ (1890 r.). 1893 po upadku Rudiniego i Giolittiego objął znowu ster władzy, uspokoił rozruchy w Sycylji, Romagni. 1894 chcieli go zamordować anarchiści (Lega). 1895 rozwiązał parlament i rządził 6 miesięcy bez niego. Nowe

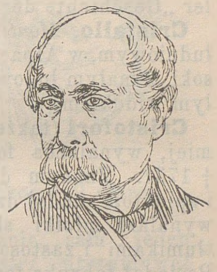

Crispi Franciszek.

wybory wypadły korzystnie dla C., ale porażka w Abisynji (pod Aduą) zniewoliła go do podania się do dymisji (ob. Włochy). Oprócz współpracownictwa w rozmaitych czasopismach demokratycznych wydał kilka broszur politycznych. Por. V. Riccio „F. C. profili e appunti“ (Turyn 1887); F. Narjoux „F. C. l'homme publique et l'homme privé“ (Paryż 1890).

Crispus Flavius Julius, najstarszy syn Konstantyna Wielkiego i Mamertiny, * około 300 r. po Chr., † 326. W 17 roku życia otrzymał tytuł cezara i został wielkorządcą Galji, prowadził szczęśliwie wojnę z Licynjuszem, zdobył Byzancjum i pod Adrjanopolem odniósł w r. 323 decydujące zwycięstwo. Sława i popularność C. wzbudziły w ojcu obawę o tron własny, przytem fałszywe denuncjacje wzbudziły w Konstantynie podejrzliwość i zawiść, otoczył syna szpiegami i trzymał w zamknięciu, jak więźnia. Przytem macocha C. Fausta, chcąc własnemu synowi utorować drogę do tronu, oskarżyła go o chęć zawiązania z nią miłosnego stosunku, oszczerstwo to przyspieszyło zgubę C.; został on aresztowany podczas obchodu dwudziestoletnich rządów ojca r. 326, wysłany do Poli w Istrji i tam zamordowany. Wkrótce potem została Fausta uduszona z rozkazu Konstantyna. Por. Gibbon „Hist. of the decl. and fall of the Rom. empire“; H. Schiller „Geschichte der röm. Keizerzeit“ (II t., 1887).

Cristallo, *Monte*, szczyt górski w Tyrolu południowym, w Alpach Dolomitowych, 3,199 m. wysoki, z małym lodowcem, odznacza się wspaniałym widokiem.

Cristofori (także *Christofani* zwany) Bartłomiej, wynalazca fortepjanu, * 1655 w Padwie, † 1731. Znanym do jego czasów klawikordom i spinetom nadał dzisiejszą formę fortepjanów, wynalazł młotki skórkowane, struny opatrzył tłumikami i zastosował wiele innych ulepszeń. Posiadał fabrykę fortepjanów naprzód w Padwie, następnie we Florencji.

Critchett Jerzy, okulista, * 1817 r. w Highgate, † 1882 r. w Londynie; medycynę, a zwłaszcza chirurgję, studjował w Londynie, w r. 1863 pełnił obowiązki przy kilku szpitalach londyńskich i oddał się wyłącznie okulistyce; w 1876 r. mianowany został profesorem i lekarzem w szpitalu oftalmicznym, gdzie wkrótce zręcznością w operacjach zdobył rozgłos. Napisał: „A course of lectures on diseases of the eye (1854).

Criterium, termin filozoficzny, oznaczający jakąkolwiek zasadę stałą, niewzruszoną, służącą do sprawdzania prawdziwości jakiego twierdzenia. Każdy system filozoficzny ma swoje *criterium*, czyli sprawdzian

Critmum, *Koper morski*, *Rozłup*, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, z jedynym gatunkiem **C.** *maritimum*, nad morzem Śródziemnem. Używa się do wypalania na sodę; młode liście służą na sałatę.

Crnczić Iwan, doktor teologji, * 1833 na wyspie Kork, kształcił się w Rjece, Gorycy i Wiedniu, został w końcu kanonikiem kolegjaty chorwackiej św. Hieronima w Rzymie. W r. 1882 został członkiem Akademji południowo-słowiańskiej w Zagrzebiu. Ogłosił wiele źródeł historycznych i ich opracowań, np. „Krczke starine“ (1865): „Najstarija poviest krczkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji“ (1867); „Senj a drugo Segni“ (1868); „Popa Dukljanina ljetopis“ (1874); „Statut Vrbanski“ (głagolicą, wespół z d-rem Fr. Raczkim); „Monumenta-historico-iuridica Slavorum meridionalium“ (1890).

Crnogorac Kosta, pisarz serbski, * 1886 r. w Białogrodzie, wykształciwszy się w kraju i za granicą, był profesorem w Szabcu i Białogrodzie. Próez wielu artykułów, wydał kilka podręczników, opracowanych samodzielnie, w których między innemi ustalił terminologję naukową serbską.

Crnojevici, ród staro-serbski, ob. Czarnogórze (dzieje) i Czernojewicz Arsenjusz.

Croabbon A., adwokat francuski, wydał: „La science du point d'honneur. Ommentaire raisonné sur l'offence—le duel, ses usages et sa legislation en Europe“ etc. (Paryż, cz. I, 1894). Wielkie to dzieło, część pierwsza bowiem obejmuje 37 arkuszy druku, zawiera w sobie oprócz historji pojedynków, bardzo starannie zebrany zbiór ustaw i przepisów pojedynkowych, uświęconych zwyczajem we wszystkich krajach, wzory protokółów spisywanych przez sekundantów, oraz ważne dla sekundantów wiadomości o zdarzających się różnych wypadkach podczas pojedynków.

Crocus, roślina, ob. Szafran. **C.** *metallorum*, u dawnych chemików nazwa niektórych barwnych przetworów metalicznych: **C.** *Martis*, tlennik żelaza. **C.** *Veneris*, tlenek miedzi.

Crofts Ernest, malarz angielski, * 1847, wykonał: „Odwrót wojsk francuskich“ (1874); „Bitwa pod Ligny“ (1875); „Napoleon przed bitwą pod Waterloo“ (1876); „Oliver Cromwell“ (1877); „Wellington idący do Waterloo“ (1888) i in.

Croisic, *Le*, miasto portowe w dep. franc. Niższej Loary, okr. St. Nazaire, nad odnogą Atlantyku, wielki połów sardeli i makreli, 2,300 miesz.; kąpiele morskie.

Croissant de Garengeot, ob. Garengeot.

Croix, miasto w dep. franc. Nord, okr. Lille, fabryki wyrobów wełnianych, przetworów chemicznych i papieru, 12,000 miesz.

Croker Jan Wilson, * 1780 w Galway, † 1557; adwokat w Dublinie 1802, wybrany 1807 do izby niższej, był, poczynając od r. 1809, przez długi przeciąg czasu sekretarzem admiralicji, bronił gorliwie emancypacji katolików, lecz sprzeciwiał się bilowi reformy. W literaturze występował jako pisarz satyryczny. Jego poemat „Talavera“ (1809) jest jednym z najpiękniejszych opisów bitew. Ze Scott'em i Canning'em założył 1809

„Quarterly Review.“ Zebrał także wiele materjałów do pierwszej rewolucyi francuskiej. Jego „Memoirs, diaries and correspondence” wydał Jennigs, 3 tomy, 1884.

Croker (Tomasz Crofton), * 1798 w Cork, † 1854 r.; pracowicie i ze smakiem obrabiał dawne podania Irlandji, ustalił swą sławę dziełami: „Researches in the south of Ireland” (Londyn, 1824); „Fairy legends and traditions of the south of Ireland” (1827, n. wyd. 1882); „Legends of the lakes” (2 t., 1829, n. wyd. 1876); „Daniel O'Rourke” (1828); „Popular songs of Ireland” (1839). Powyższe dzieła jego są tylko rzeczywiście umiejętną kompilacją; za to w pismach: „Barney Mahoney“ (Lond. 1832) i „My village“ wystąpił już jako autor prawdziwie oryginalny. Syn jego wydał ponownie „Fairy legends” wraz z życiorysem ojca w r. 1859.

Cro-Magnon, miejscowość w depart. Dordogne we Francji, w której 1868 przy przeprowadzaniu kolei żelaznej odkryto jaskinię i w niej szkielety ludzkie z epoki czwartorzędowej, należące zdaniem antropologów francuskich do pierwszych mieszkańców Francji. Rasa tych ludzi w antropologji nosi nazwę rasy cro-magnońskiej.

Cromarty, hrabstwo w północnej Szkocji, składa się z dziesięciu oddzielnych części, rozrzuconych w hrabstwie Ross, z którem jest połączone w jedno hrabstwo *Ross-Cromarty*.—Osada *Cromarty*, licząca 1,300 m., leży na południe, nad brzegiem zatoki *Cromarty Firth*, stanowiącej obszerny i wygodny port.

Cromford, miasto w angielskiem hrabstwie Derby, nad Derventem, posiada liczne starożytności rzymskie, 1,200 m. Tutaj Arkwiright założył 1774 r. pierwszą w Anglji wielką fabrykę wyrobów bawełnianych.

Cromlech, nazywają się w Anglji, Szkocji i Irlandji pomniki z czasów celtyckich, składające się ze stojących kamieni, nakrytych drugiemi kamieniami. W Bretanji takie pomniki nazywają *dolmenami*.

Crompton, miasto fabryczne w Lancashire w Anglji, o 5 klm. na zachód od Oldham, 12,900 miesz. (1891).

Crompton Samuel, mechanik, * 1753 r. w Firwood w Lancashire, † 1827 r. w Bolton; pierwotnie rolnik, wynalazł tak zwaną przędzalnię złożoną, czem wywołał znaczne podniesienie się fabrykacji wyrobów bawełnianych. Por. French „Life and times of C.” (2 wyd., 1860).

Cromwell Oliver, protektor zjednoczonej rzeczypospolitej angielskiej, szkockiej i irlandzkiej, * 1599 r. w Huntingdon ze starożytnej rodziny szlacheckiej angielskiej; w młodości słuchał kursów prawa, po śmierci ojca objął zarząd dziedzicznego majątku i dziesięć lat życia przepędził śród zatrudnień rolniczych i walk religijnych w duchu purytańskim. W latach 1628 i 1640 był członkiem parlamentów i należał do gwałtownych stronnictw krańcowych. Uważając sprawę opozycji za straconą, zamierzał już przenieść się do Ameryki, gdy nierozważne środki dworu nową wlały weń otuchę. Stanął na czele silnego oporu i, zebrawszy liczne tłumy powstańców, jawnie z nimi wystąpił do boju. Odniósłszy zwycięstwa pod Marston-Moor (1644) i Naseby (14 czerwca 1645), został przywódcą i duszą wojska parlamentowego. On to sprowadził pierwsze zerwanie między królem a parlamentem. Podczas uwięzienia króla, wprawdzie sam traktował z nim potajemnie, lecz kiedy się przekonał, że tenże usiłował go podejść, zaczął otwarcie działać w myśl zaprowadzenia rzeczypospolitej i członków parlamentu, skłonnych do pojednania z królem, kazał żołnierzom wypędzić z izby (d. 6 grudnia 1648), poczem reszta parlamentu, zwana *parlamentem kadłubowym*, wydała cały szereg postanowień, których następstwem było stracenie Karola I w d. 30 stycznia 1649. W lutym 1649 Anglja została ogłoszona rzecząpospolitą. Wtedy C. jako członek rady wykonawczej, uśmierzył z całą surowością powstanie w Irlandji, pobił Szkotów pod Dunbar (1650), pretendenta (późniejszego Karola II) pod Worcester (1651). Teraz dopiero rozwiązał *długi parlament* (20 kwietnia 1653), złożył radę ustawodawczą i zgodnie z jej życzeniem jako *lord protektor* stanął na czele rządów trzech królestw, zwołał nowy parlament, który dwukrotnie rozwiązał i faktycznie sam jeden wszystkiem zarządzał; wewnątrz utrzymywał najściślejszy porządek, polepszył finanse, zorganizował armję, marynarkę i trybunały; opiekował się naukami i sztukami; zewnątrz zaś wydarł Holendrom panowanie na morzu, a Hiszpanom Jamajkę i zapewnił w obec zagranicy powagę i znaczenie Anglji tak dalece, że cała Europa uważała go za najsilniejszego obrońcę protestantów. Miał nawet C. myśl utworzenia wielkiej federacji protestanckiej, na której czele miała stanąć Anglja. Przygnębiony śmiercią zięcia swego i ukochanej córki Elżbiety, † 1658. Restauracja niegodziwie mściła się nad C.; on, matka jego, córka i admirał Blake, zostali wygrzebani z grobów i powieszeni. Historja w ostatnich dopiero czasach należycie oceniła C. Jest on, podług Macaulay'a, największym bohaterem swego narodu. Mimo despotycznego charakteru, wykształcił w ziomkach zamiłowanie prawdziwej swobody; mimo głębokiej pobożności, żądał od Hiszpanji za cenę przymierza zniesienia inkwizycji i handlu niewolnikami; mimo gorącego zapału, trzeźwy za-

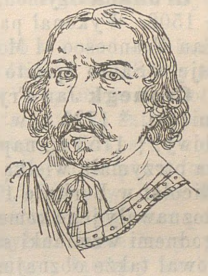

Cromwell Oliver.

chował umysł i jasny na rzeczy pogląd; znakomity wódz i mąż stanu, w potędze genjuszu i działania mało ma równych sobie. Por. oprócz dzieł Macaulay'a, Merle d'Aubigné, Villemain'a, Ranke'go i Guizot'a szczególnie: Carlyle'a „Lettres and speeches" (2 t., Lond. 1845, nowe wyd. 1871), jest to kolekcja i objaśnienie listów i mów C.; O. Cromwell'a (potomek protektora) „Memoirs of the protector O. C. and of his sons Richard and Henry" (Londyn 1820) i Sträter'a „Oliver C." (1871); Alfred Stern „Geschichte der Revolution in England" (1881); Harrison „Oliver Cromwell" (1888); Hönig Fritz „Oliver Cromwell" (Berlin, 1889); O'Rourke „The battle of the faith" (Dublin, 1890); Palgrave „Oliver C. the protector based on contemporary evidence" (1890).—**C.** Ryszard, syn poprzedniego, * 1626 r., † 1712 w zupełnem zapomnieniu, nastąpił po nim jako protektor, wkrótce atoli złożył tę godność (22 kwietnia 1659 r.), udał się na ląd stały, skąd wrócił do Anglji 1680 roku. Drugi jego syn **C.** Henryk, * 1628, † 1673 r., zarządzał od 1655 r. Irlandją; później osiadł na wsi.

Cronaca Szymon, budowniczy włoski, * 1457, † 1508. Wykonał pałac florencki Strozzi, kościół San Francesco al Monte, pałac Guadagni, zakrystję w Santo Spirito i in.

Cronegk Jan Fryderyk, baron von, poeta niemiecki, * 1731 r. w Ansbach, tamże urzędnik sądowy, † 1758 r.; napisał tragedję „Kodrus", która otrzymała wielką nagrodę, wyznaczoną przez Nicolai w Berlinie 1757. Mniejszego powodzenia doznawały jego komedje. Z poezji dydaktycznych godnemi wzmianki są: „Die Einsamkeiten." Usiłował także obznajmić Niemców z literaturą hiszpańską. Pozostałe po nim pisma wydał Uz w Lipsku 1760, (n. wyd. 1771—73). Por. Henriette Fauerbach (Lipsk, 1866).

Cronholm Abraham, historyk szwedzki, * 1809 w Landskrona, † 1879. od 1831 profesor w Lund. Wydał: „Väringarna" (1832); „Skanes politiska historia" (2 t., 1847—51); „Sverige's historia under Gustaf II Adolphs regering" (6 t., 1857—72) i in.

Cronneman, herb polski, znany tylko z nazwy.

Crooked-Island, grupa wysepek, należących do archipelagu Bathama w Indjach Zachodnich, obejmuje 253 klm. kw., z ludnością 2,000 m. i posiada wielkie warzelnie soli.

Crooked-Lake, jezioro w stanie New-York w Unji północno-amerykańskiej, 49 klm. kw. obszaru.

Crookes William, fizyk i chemik, * 1832 w Londynie, kształcił się w College of chemistry, gdzie był asystentem Hofmanna, w 1855 r. został nauczycielem chemji w Chester, od 1864 wydaje „Quarterly Journal of Sciences." Jako fizyk pracował głównie nad analizą spektralną i odkrył 1864 pierwiastek tal; od 1872 zajął się odpychającem działaniem promieni światła i wynalazł radjometr, mający wykazywać tę własność, a to go doprowadziło do badań nad przechodzeniem elektryczności przez puste przestrzenie i do teorji czwartego stanu materji, tak zwanej *materji promienistej* 1879 r.; teorja ta jednak napotkała silną krytykę. Ogłosił: „The radiant matter spectroscopy, a new method of spectral analysis" (1882—89); „On action of heat of grivitating masses" (1884): „On a fourth state of matter" (1880); „On heat conduction of highly rarefied air" (1880); „On recent researches on the rare carths as interpreted by the spectroscope" (1889); wszystkie te prace pomieszczone były w „Chemical News" i „Quarterly Journal of Sciences." **C.** należy do stronników spirytyzmu i w przedmiocie tym ogłosił: „Researches on the phenomena of spiritualismus" (1874, przekład polski 1890). Medjum służące mu do doświadczeń zostało wszakże zdemaskowanem. W r. 1898, obrany prezydentem zjazdu dorocznego British Association of Sciences, w mowie zagającej posiedzenia dotknął kwestji „objawów psychicznych" i oświadczył, że dawnych swych poglądów nie odrzuca, sądzi jednak, że obrać należy inny punkt wyjścia, mianowicie telepatję, czyli udzielanie myśli między dwiema osobami z odległości, w czem widzi pewien odrębny rodzaj promieniowania. Co do tej kwestji por. Kiesewetter „Geschichte des neuren Occultismus".

Crookes'a Rurki, ob. Geisslera Rurki.

Cropacius Kasper, wierszopis czesko-łaciński, ob. Kropacz Kasper.

Cropsey Jasper Frank, malarz amerykański pejzażysta, * 1823 w New-Yorku. W r. 1847 odbył podróż po Europie. Od 1857—63 mieszkał w Londynie, gdzie wystawiał znakomite swoje płótna, z których wyróżniają się „Zima na rz. Hudson" (1862); „Góra Jefferson" (1867); „Zima na białych górach" Islandji" i in.

Crosa, herb polski, znany tylko z nazwy.

Cross, sir Richard Assheton, wice-hrabia * 1823, mąż stanu angielski, 1874 był ministrem spraw wewnętrznych w gabinecie Disraelego, 1885 w gabinecie Salisburyego, 1886 został sekretarzem stanu dla Indji, 1892 ustąpił razem z Salisburym, 1895 został w gabinecie tegoż lordem strażnikiem pieczęci.

Cross Fell, najwyższy szczyt tak zwanego pasma Penińskiego w północnej Anglji, przy źródle rzeki Tee, na wschód względem hrabstwa Cumberland, mający 892 metry wysokości.

Crotalaria, *Gruchatka, Klekotnica,* rodzaj roślin z rodziny motylkowatych, zioła w krajach gorących z nasionami wydętemi i stawowatemi, które po dojrzeniu klekocą. **C.** *juncea,* w Indjach Wschod., z pięknemi kwiatami, zebranemi w grona, jest uprawiana w Azji płd.; z łodyg otrzymują się włókna jedwabiste *(konopie bengalskie, sun, kokoanade),* przerabiane na sznury.

Crotalus, wąż, ob. Grzechotnik.

Croton, rz. w północno-amerykańskim stanie Nowego Yorku, która o 40 klm. powyżej Nowego Yorku wpada do rzeki Hudson i wodami swemi zasila sławny wodociąg **C.,** 75 klm. długi, 2,4 metry szeroki, 2,75 m. wysoki, dostarczający wody dla Nowego Yorku w ilości 250 mil. litrów dziennie.

Croton, roślina, ob. Krocień.

Crotona, Kroton, starożytna nazwa dzisiejszego miasta Cortona (ob.).

Crotophaga, rodzaj kukułek, ob. Kleszczojad.

Crotoy, miasto we francuskim departamencie Somme, przy ujściu tejże rzeki, zaludnione przez 1,500 miesz., trudniących się głównie rybołówstwem; posiada ruiny zamku, w którym Joanna d'Arc była więzioną.

Crotus Rubianus, właściwie Jan Jäger, humanista niemiecki, * około 1480, † 1539, kształcił się w Erfurcie, gdzie później był nauczycielem. Był zwolennikiem Lutra i reformacji, ale doświadczenie, jakiego nabył w Królewcu zwróciło go katolicyzmu. Napisał „Epistolae obscurorum virorum“ (1515). Por. Kampschulte „De I. Croto Rubiano” (Bonn, 1862); Einert „Johann Jäger aus Dornheim” (Jena, 1883).

Crowe Katarzyna, z domu Stevens, powieściopisarka i propagatorka spirytyzmu w Anglji, * 1800 r. w Borough Green w hrabstwie Kent, 1822 zaślubiła porucznika hr. **C.,** zawód literacki rozpoczęła 1838 od tragedji „Aristodemus,” następnie ogłosiła: „Susan Hopley” (1840); „Men and women“ (1843); „Lilly Dawson” (1847). Po przetłómaczeniu Justyna Kernera „Scherin von Prevorst” (1845), na język angielski: „The seeress of Prevorst” (1845), i innych jego pism mistycznych, przejęła się spirytyzmem i w tym przedmiocie napisała: „The nightside of nature“ (nowe wyd., 1882, 2 t.); „Light and darkness“ (3 t.. 1856); „Spiritualism and the age sue live in“ (1859); „Ghosts and family legends“ (1859). Nadto nowele: „Pippie's marning” (1848); „The adventures of a beauty” (1852); „Linny Lockwood” (1853); „Adventures of monkey” (1861) † 1876.

Crowe Eyre, malarz angielski, * 1824 w Londynie, kształcił się w Paryżu, następnie w Ameryce studjował typy murzyńskie; wykonał: „Holbein, malujący portret Edwarda VI,“ „Milton, odwiedzający Galileusza w więzieniu“ (1859); „Luter wywieszający tezy swoje w kościele w Wirtemberdze“ (1864); „Uczeni francuscy w Egipcie” (1875); „Targ niewolników w Wirginji,” „Sklep golarza,“ „Westalka“ i in.

Crowe, Józef Archer, brat poprzedniego, pisarz angielski, * 1825, † 1896, kształcił się w akademji sztuk pięknych w Paryżu, 1853—54 był korespondentem i rysownikiem „Illustrated London News“ z Turcji i Krymu, 1857—58 dyrektorem szkoły sztuk pięknych w Bombaju, 1860—1872 generalnym konsulem angielskim w Niemczech, 1880 r. attaché przy poselstwie w Berlinie, od 1881 w Paryżu. Razem z emigrantem włoskim Janem Cavalcaselle wydał w Londynie: „Early Flewish Paintery“ (1853); „A new history of Painting in Italy” (6 t., 1869—72); „The life ad Titian” (1877) i „Raphael” (1885) i „Leben des Sandro Botticelli“ (1886); „Reminiscense of thirty-five years of my life” (1895, przekład niemiecki, 1896).

Crown, korona, angielska moneta srebrna, wartości 5 szylingów, ob. Angielskie monety.

Crown-glas (z angiel. szkło koronne), szkło kryształowe jasne, używane do celów optycznych, a różniące się od flintglasu tem, że do składu jego nie wchodzi tlenek ołowiu (ob. Achromatyzm i Szkło).

Crowther Samuel Adżai, * około 1810 w Yorouba, biskup anglikański, murzyn. Zabrany na statek przez handlujących niewolnikami, odebrany przez Anglików, przyjął chrzest święty 1835. Kształcił się w Londynie, później założył nad rzeką Niger kilka szkół chrześcijańskich. W r. 1864 **C.** był wyświęcony na biskupa kraju Nigar. Wydał kilka słowników i gramatyk w językach yorouba i noupé.

Croydon, miasto i hrabstwo w połud.-wschodniej Anglji, o 2 mile na południe od Londynu; ma wiele pięknych gmachów, wspaniałe kościoły św. Michała i św. Jana, szpital, szkołę sztuk pięknych; jest ogniskiem znacznego przemysłu i ulubionem miejscem letniego pobytu kupców londyńskich. Na przestrzeni 36,5 klm. kw. liczy **C.** 103,000 miesz. W pobliżu park Addington z pałacem, letnia rezydencja arcybis. Canterbury.

Crozat, kanał 41 klm. długi, łączący rzekę Somme z rzeką Oise, w dep. franc. Aisne, między Chauny i St.-Simon, zbudowany w r. 1732—38 przez margrabiego Crozat.

Crozat Antoni, margrabia, du Châtel, * 1655 w Tuluzie, † 1738 w Paryżu. Sprawując rozmaite urzędy finansowe, na spekulacjach bankowych i dostawach rządowych dorobił się ogromnego majątku, uzyskał 14 września 1712 r. piętnastoletni przywilej handlu w Luizjaną, lecz przywileju tego wyrzekł się dobrowolnie 1717; był jednym z najbogatszych swojego czasu kupców francuskich i wielkim miłośnikiem sztuk pięknych.

Crozat Józef Antoni, margrabia Tugny, syn poprzedniego, * 1696 w Tuluzie, † 1740 w Paryżu; prezydent parlamentu paryskiego i wielki miłośnik sztuk pięknych. Nadzwyczaj bogate jego zbiory obrazów, rzeźb, rysunków (19,000), sztychów i kamieni rzniętych po jego śmierci zostały w znacznej części rozproszone; jednakże część onych kazał za życia jeszcze najznakomitszym mistrzom odsztychować, i te wyszły na widok publiczny p. t.: „Cabinet de **C.**” (2 t., Paryż, 1729—42). Ułożony przez Mariette'a katalog tych osobliwości: „Description sommaire des desseins des grands maî-

tres du cabinet de feu M. **C.**" (Paryż, 1741), jest dzisiaj niezmiernie rzadkiem i przez miłośników bardzo poszukiwanem dziełem. Znaczną część jego zbiorów spadkobiercy sprzedali cesarzowej ros. Katarzynie II.

Crozet, gromada małych, niezamieszkanych wysp wulkanicznych na południowym oceanie Indyjskim, pod 46° i 47° połud. sz., na drodze z Patagonji do Nowej Zelandji, pomiędzy wyspami księcia Edwarda i Kerguele; główna wyspa Pessession-Island posiada w zatoce Navire port wygodny. Wyspy te odkryli w 1772 Marion i Crozet, żeglarze francuscy.

Crozophora, *Niebiestnik*, rodzaj roślin z rodziny ostromleczowatych, zioła w Europie płd., Egipcie i Indjach Wschodnich, z niepozornemi kwiatami i torebkami wielonasiennemi. **C.** *tinctoria*, *lakmus*, uprawia się w niektórych okolicach dla soku wytłaczanego z łodyg, z którego otrzymuje się barwnik niebieski.

Crucejus, ob. Croce.

Cruciferae, rośliny, ob. Krzyżowe.

Crucinius, lekarz, ob. Grutyński.

Crud C. V. B., baron, agronom szwajcarski, * 1763, † 1840 r., w majętności swojej Genthod, nad jeziorem Genewskiem; wyniki swych poszukiwań ogłosił w dziele „Économie de l'agriculture" (11 t., Paryż, 1820). Obok tego zasłużył się jako gorliwy krzewiciel szkółek początkowych i bezpłatnych szkół roboczych w Szwajcarji.

Cruikshank Wilhelm Cumberland, anatom i fizyk, * 1745, † 1800, był uczniem i następcą Huntera na katedrze anatomji w Londynie. Okazał, że roztwory solne ulegają rozkładowi pod działaniem prądu i zbudował stos, długo używany, który był zresztą tylko dogodniejszą formą stosu Volty. Ogłosił „Anatomy of the absorbing vessels of human body" (1786) i in.

Cruikshank Jerzy, * 1792 w Londynie, † roku 1878 tamże, angielski rysownik karykatur, godny następca Hogarth'a (ob.); biegłości swej dowiódł szczególnie w dziele „Squibs or satirical sketches" i „Twelve sketches illustrative of sir W. Scott's Demonology and Witchcraft" (1832); dostarczył rysunków do „Points of humour" i do Petigrerosa „History of Egyption mummies" (1834). Ostatniemi czasy dostarczał szkiców do wielu ulubionych powieści i romansów ludowych i przyczynił się znacznie do podniesienia drzeworytnictwa. Ze starszym swoim bratem **C.** Robertem, * 1790, † 1856 roku, dobrym minjaturzystą, wydał znakomite szkice p. t.: „The life in London." W ostatnich latach poświęcił się malarstwu rodzajowemu. Celniejszemi w tym kierunku utworami jego są: „Położenie niespodziane „Kostium modny," „Życie Falstafa" (1858) i in. Por. Reid „Complete catalogue of the engraved works of G. C." (Londyn, 1873); „G. C., the artist" (1878); Jerrold „Life of G. C." (Londyn, 1882); Stephens „Mémoir of G. C." (Londyn, 1891).

Crusca (*Accademia della Crusca*, po łacinie *Accademia furfuratorum*), zgromadzenie naukowe we Florencji, istniejące od 1584 roku, którego głównym celem jest utrzymanie czystości języka włoskiego. Nazwa ta pochodzi od wyrazu włoskiego *crusca* (otręby), co znaczy oczyszczanie języka tak, jak mąki z otrąb. W r. 1819 na nowo zorganizowane; wydało „Vocabolario degli Accademici della **C.**" Por. Zannoni „Storia dell' Accademia della **C.**;" Reumont „Zur Geschichte der Accademie der **C.**" w „Beiträge zur ital. Geschichte" (6 t., Berlin, 1857).

Crusenstolpe Magnus Jakób, szwedzki publicysta i romansopisarz, * 1795 w Jönköping, † 1865. Wspólnie z L. J. Hjerta wydawał gazety opozycyjne, następnie (w r. 1830—33) redagował dziennik *Fäderneslandet* w duchu rządowym; r. 1834 porzuciwszy urzędowanie sądowe, żył prywatnie w Sztokholmie, zajmując się piśmiennictwem. Oprócz dzieła „Skildringar ur det inre af dagens historia" (2 t., 1834), wydał kilka prac historycznych i literackich. Za nader popularne pismo: „Ställningar och förhallanden" (rozpoczęte 1838, ukończone 1864) skazany został na trzyletnie więzienie w fortecy, co było powodem zbiegowisk ludu w chwili wywożenia go do Wexholmu. Po odsiedzeniu kary ogłosił drukiem cały szereg romansów i szkiców obyczajowych, między któremi najważniejszym jest „Morianen" (6 t., Stokholm, 1840—1844). W roku 1863 wydał tamże: „Ett sekel och ett ar af polska fragan 1762—1863" i „Historisk-kronologis Handbook." Por. Ahnfelt „Życiorys **C.**" (Sztokholm, 1880).

Crusius Chrystjan August, * 1712 w Leuna pod Merseburgiem, † 1775 r., jako profesor teologji w Lipsku; utworzył własny system filozoficzny i usiłował filozofję z prawowierną teologją pogodzić. Celniejsze jego dzieła są: „Entwurf der nothwendigen Vernunftwahrheiten" (Lipsk, 1745); „Logik" (1747); „Anleitung über natürliche Begebenheiten ordentlich und vorsichtig zu denken" (2 t., Lipsk, 1774). Por. E. Zeller „Geschichte der deutschen Philosophie seit Leibniz" (1873); Marquardt „Kant und **C.**" (Kiel, 1885).

Crusta, skorupa, strup; **C.** *lactea*, ob. Ognipiór.

Crustacea, ob. Skorupiaki.

Crutta Antoni Łukasz, * 1727 w Albanji, † 1812, tłómacz języków wschodnich na dworze Rzeczypospolitej. Jeździł z poselstwem polskiem kilkakrotnie do Konstantynopola, gdzie w szkole polskiej orjentalnej wykładał język francuski i włoski w r. 1766. W r. 1775 otrzymał indygenat polski, a w r. 1778 mianowany został konsyljarzem poselstw zagranicznych. Redagował dziennik przyjęcia posła tureckiego w Warszawie w r. 1777, który wydał w przekładzie

polskim Eustachy Marylski. Por. „Dziennik przyjęcia i pobytu nadzwyczajnego posła Porty Ottomańskiej do Stanisława Augusta“ (Warszawa, 1860); Smoleński „Szkoła orjentalna w Stambule“ (Kwart. hist. z r. 1887); Korzon „Dzieje wewnętrzne“ (3 t.).

Cruveilhier Jan, anatom i lekarz, * 1791 r. w Limoges, † 1874, był profesorem anatomji patologicznej w Paryżu, oraz naczelnym lekarzem szpitala tamecznego Charité; poczynił wiele ważnych odkryć w anatomji, zwłaszcza patologicznej. Ważniejsze jego dzieła są: „Anatomie pathologique du corps humain” (2 t., 1842—45); „Anatomie du système nerveux de l'homme“ (1845); „Traité d'anatomie pathologique générale“ (5 t., 1849—1864); „Traité d'anatomie descriptive” (5 wyd., 3 t., 1872—79).

Crux interpretum, krzyż komentatorów, ciemny ustęp danego pisarza, nie dający się wytłómaczyć, objaśnić.

Cruz Juan de La **C.,** mistyk hiszpański, zaliczony przez kościół w poczet świętych w r. 1674, * 1542, † 1591, syn tkacza, wstąpił do zakonu Karmelitów w Medina del Campo. W r. 1567 został wyświęcony na księdza. W roku 1568 był opatem klasztoru w Manreso, założonego przez św. Teresę, w którym chciał przeprowadzić poprawę karności, lecz starzy Karmelici nie zadowoleni z reformy zmusili go do opuszczenia klasztoru i **C.** został uwięziony w Toledo, skąd wyszedł dopiero po 9 miesiącach za staraniem św. Teresy. Zakładał liczne klasztory, był przeorem w Granadzie, lecz w r. 1591 kapituła madrycka zamknęła go w górach Sierra Morena, skąd przeniesiony do Ubedy wkrótce umarł. Napisał kilka dzieł mistycznych, które zjednały mu tytuł Doctor extatico. Najważniejsze z jego dzieł są: „Subida al Monte Carmelo,“ „Noche oscura del alma.“ Poezje jego wydał razem z poezjami św. Teresy W. Storck (Munster 1854). Por. „Munoz garinca, S. J. de la **C.**“ (Madryt, 1875); Rousselot w „Les mistiques espagnols“ (Paryż, 1867).

Cruz Joanna Inez, de la, * 1651 w Guipuzcoi, † 1695. jako zakonnica w klasztorze Hieronimitek w Meksyku, przez spółczesnych zwana *dziesiątą muzą*. Pisała sonety, pieśni, kanzony i t. d., treści religijnej i miłosnej, wydane p. t.: „Poemas de la unica poetisa americana, musa decima” (Barcelona, 1691). Zbiór utworów pod tyt.: „Obras” (wyszedł w Madrycie, 1714, w 3-ch t.). Wybór jej dzieł wydała madrycka „Biblioteca de autores espańoles” (42 t.).

Cruz Ramon Franciszek, de la Canoy Olmadilla, * 1731 w Madrycie, † 1795 r. Oprócz tragedji, pisanych w klasycznym guście francuskim, ogłosił kilkaset intermedjów *(saynetes)*, których część wydał 1786—91 w 10 tomach w Madrycie. Sławny jest jego *Manolo*, w którym pospólstwo przemawia tragicznym stylem i tragiczną akcją odgrywa komedję. Jego „Teatro selecto“ wydał z życiorysem autora Roque Barcia (Madryt, 1882).

Cruzado, portugalska moneta złota i srebrna, bita 1455—1822 r.; odróżniają stare i nowe **C.** od 1722 roku. Przedstawiały one pierwotnie 400 rajsów, lecz później podniesiono je do 480, wartości 67½ kop. Nowe **C.** srebrne nazywają zwykle pinto.

Cryptobranchus, *Salamandra olbrzymia*, rodzaj płazów z rzędu ogoniastych, o ciele wydłużonem, niezgrabnem, z głową spłaszczoną. U zwierząt dorosłych skrzele zupełnie znikają. **C.** *japonicus*, szaro-brunatny, dorasta 1,5 metra długości, żyje na wyspie Nippon, karmi się żabami i rybami. Mięso jego jest w Japonji jadane. W niewoli dobrze się utrzymuje.

Cryptogamia, ob. Zarodnikowe rośliny.

Cryptographia, ob. Kryptografja.

Cryptomeria, rodzaj roślin szyszkowych, z plemienia cisowatych, wysokie drzewa z szyszkami kulistemi. **C.** *japonica*, *cyprys japoński*, rośnie w lasach Japonji i Chin, dochodzi 40 metrów wysokości i uwieńczony jest koroną jajowatokulistą. Obecnie hoduje się w niektórych okolicach Europy.

Cs, symbol chemiczny cezu.

Csaba, miasto, ob. Bekes-Czaba.

Csáky de Keresztszegh (dawniej *Csak*, *Csyak*, *Chaak*, *Saac)*, ród madziarski hrabiowski, wywodzący się od *Chaka*, syna *Zabolcza*, jednego z wodzów Madziarów, przybyłych do Panonji. Z rodu tego odznaczyli sie: 1) **Csáky** *Piotr*, palatyn węgierski i żupan trenczyński, w drugiej połowie XIII w., znakomity wojownik. Król Ładysław IV wielce go cenił. 2) **Csáky** *Mateusz*, lepiej znany pod n. *Mateusza Trenczańskiego* (Trenczyńskiego), syn poprzedniego, w 1252 r. wódz wojsk węgierskich, posiłkujących Rudolfa Habsburskiego przeciwko Otokarowi II. Otrzymał gród i m. Presburg w dziedzictwo. Po wygaśnięciu dynastji Arpadów głównie przyczynił się do wybrania na tron króla czeskiego, Wacława II, który posłał za siebie syna także Wacława. Ten zaś mianował *Mateusza* **Cs.** palatynem, a 1302 darował mu całą żupę Trenczyńską. Gdy Wacław zrzekł się tronu, uznał Karola Roberta za króla i znowu otrzymał liczne grody i m. Komorno. Z powodu sporu z legatem papieskim uległ klątwie 1311, za co mścił się krwawo na biskupie Nitrańskim i arcybiskupie Ostrzygomskim, którzy klątwę tę ogłosili. Pokłócił się i z samym królem; walczył niepomyślnie przeciwko Niemcom na Śpiżu, którzy stanęli po stronie króla Roberta. Napadł i na Czechy, ale został pobity. Pomimo to nie ustawał działać zbrojnie i samoistnie jak udzielny władca nad całym krajem słowackim do samej swej śmierci (1318 czy 1319): nakładał podatki, bił własne pieniądze, miał monarszy dwór, a nawet zamierzał ożenić syna Jana z księżniczką austrjacką; stolicę Tren-

czyn i Topolczany silnie obwarował i obsadził własnem wojskiem. Po śmierci państwo jego, zwane po madz. *Mátyusföld*, po słowacku *Matczatska* (tyle co kraj *Mateusza Czaka)*, a po niem. *Matschakenland*, poddało się królowi węgierskiemu nie bez oporu.—3) *Mikołaj* **Csáky,** biskup 1500 i 4) *Ładysław* **Csáky,** obaj książęta siedmiogrodzcy; otrzymali od króla Zygmunta 1401 między innemi i gród *Keresztszegh* w komit. Biharskim.—5) *Jan* (Mikołaj) **Csáky,** biskup czanadzki (1500—1514), został powieszony (w ornacie) przez powstańców, będących pod dowództwem Jerzego Dózsa.—*Michał* **Csáky**, † 1572 kanonik, przyjaciel Izabeli, wdowy Jana Zapolskiego, na sejmie Koloszskim bronił ewangelików przeciwko kardynałowi Jerzemu Martinuzziemu. Ostatnio kanclerz i podskarbi siedmiogrodzki.—7) *Szczepan* **Csáky,** † 1699, żupan śpiski i beresski, *judex Curiae*; zwany Cyceronem Madziarskim.—8) *Emeryk* **Csáky**, syn poprzedn., * 1662, † 1731, arcybiskup koloski i kardynał. Wydał „*S. Ladislaus bis rex*“ (Wied. 1690) i „*Domus Austriacae cunae*“ (1716). **Csáky** Albin, minister oświaty, * 1841 w Kronepach na Spiżu, w 26 roku życia został nadżupanem tegoż komitatu i był nim do 1888, w którym mianowany był ministrem oświaty, należąc jednocześnie do izby panów w godności wiceprezesa. W 1894 ustąpił z ministerjum wraz z gabinetem Wesselego.

Csalloköz, wyspa na Dunaju, ob. Schütt.

Csanad, komitat węgierski na prawym brzegu dolnego Maroszu, obejmuje 1,618 klm. kw. z 130,000 miesz., trudniących się uprawą pszenicy, wina, kukurydzy, tytuniu i owoców, oraz hodowlą koni i bydła.

Csanyi Ładysław, * 1790 w Czanach w Węgrzech, służył wojskowo od 1809—15. W 1848 był jednym z najgorliwszych stronników powstania; jako komisarz cywilny towarzyszył armji głównej pod Wiedeń, a 1849 udał się jako komisarz rządowy do Siedmiogrodu. Tegoż roku w miesiącu kwietniu został ministrem komunikacji i budowli. Gdy Görgej 1849 broń złożył, **Cs.** wydany został rządowi austrjackiemu. Skazany na śmierć, zginął na szubienicy w Peszcie 1849.

Csaszar Franciszek, pisarz i poeta madziarski, * 1807 w Zalaegerszegu w Węgrzech, † 1859; nauczyciel języka madziarskiego w Rjece, urzędnik sądowy; jego poezje, a mianowicie „Piosnki marynarskie“ zjednały mu rozgłos, przytem wydał kilka szacownych dzieł prawnych, oraz założył 1850 i redagował *Pesti Naplo*, a następnie *Divatcsarnok*. Nadto jako gruntowny znawca literatury włoskiej, przyswoił literaturze madziarskiej kilka klasycznych dzieł włoskich.

Csatad, miasto w węgierskim komitacie Torontal, 3,000 miesz., jest miejscem urodzenia poety Lenaua w 1802.

Csejte, ob. Czachtice.

Csengeri Antoni, * 1822 w Wielkim Waradzie, † 1880, jeden ze znakomitych publicystów madziarskich; od 1849 redagował dziennik *Pesti Hirlap*, a nast. z Z. bar. Kemenym *Magyar nép könyve*. Oprócz innych wydał porównawczą „Mitologję węgierską“ (Peszt 1856). Zbiór jego dzieł p. t. „Gesammelte Werke“ wyszedł w Budapeszcie 1884.

Csepel, wyspa na Dunaju w komit. Peszteńskim, około 330 klm. kw. powierzchni, otoczona 14 wysepkami, ma dwa rybne stawy, niegdyś letnia rezydencja królów węgierskich. W 1721 Karol VI podarował ją księciu Eugenjuszowi Sabaudzkiemu, który w miasteczku tej wyspy *(Ráczkeve)* wzniósł wspaniały pałac. Od 1815 należy ona znowu do dóbr domu cesarskiego. Oprócz wspomnianego miasteczka jest jeszcze 9 wsi. Ludność wynosi około 15,000 (Madziary i Słowianie). Tu w 1847 stracony został Edw. hr. Zichy, podejrzywany przez Görgeya o związki z baronem Jelaczyczem.

Csik-Szek, komitat w Siedmiogrodzie, obejmuje 4,493 klm. kw. i 114,000 m. (Madziary a w małej części i Rumuni). Stolicą jego jest miasto *Csik-Szereda*, liczące 2,000 miesz.

Csikos, Czykosi, pasterze koni na Węgrzech, jedna z najoryginalniejszych węgierskich postaci ludowych. Csikosi od dzieciństwa pędzą życie na ogromnych pastwiskach i pusztach, strzegą stad koni i umieją z dziwną zręcznością i przytomnością umysłu chwytać je i obłaskawiać. W tym celu posługują się arkanami. Ubranie ich składa się z krótkiej koszuli i długich białych spodni z płótna grubego, na głowie noszą kapelusz okrągły; bronią ich jest kij, zakończony siekierą lub młotkiem. Poeci węgierscy często brali **C.** za temat swych utworów.

Csiky Grzegorz, dramaturg węgierski, * 1842, od 1865 ksiądz i następnie 1870 profesor historji kościoła w seminarjum temeszwarskim, w 1878 porzucił stan duchowny, przyjął wyznanie luterańskie i ożenił się † 1891; w Budapeszcie, napisał komedje: w 1875 „Jóslat“ (Proroctwo); w 1877 „Az ellenall hatatlan“ (Niezwyciężony); dramaty: „Czifra nyomorusag“ (Błyszcząca nędza, 1881); „Stomfay csalad“ (Rodzina Stomfayów, 1882); „Nora“ (1884); „Petuchazy“ (1886); „Orök törveny“ (Wieczne prawo, 1890); komedje: „Mukanyi“ (1880); „Kavar“; „Divat kepek“ (Modne obrazy); „Nagymama“ (Bobka, 1891); tragedje: „Spartakus“; „Theodora“; „Magus“; „Vasember“ (Żelazny mąż) i in. W 1890 napisał powieść „Az Alasz czalad“.

Csokonai Michał, poeta i dramaturg madziarski, *1773 w Debreczynie, † 1805 w Presburgu. Swemi utworami poetycznemi wpłynął skutecznie na rozwój literatury narodowej. Wydawał pismo beletryst. *Diétai Magyar Muzsa* (w Presburgu). Marton wydał zbiór pism jego (9 tom., Wiedeń 1813). Por Domby. Biografja **C.** wraz

z pozostałemi po nim pracami (Peszt 1817); Thomasz Czana (Peszt 1869) i Jul. Haraszti (Peszt 1880).

Csoma de Körös, albo **Csoma Körösy** Aleksander, orjentalista madziarski, * 1784 r. w Köröszu w Siedmiogrodzie, † 1842 w Bengalu. W 1820 udał się w podróż na Wschód, celem wyśledzenia pochodzenia Madziarów, zwiedził zachodnią Azję wyższą i góry Himalaja; w latach 1827—30 w jednym z klasztorów buddystycznych w Kanumie nauczywszy się języka tybetańskiego, badał księgi w tym języku. Oprócz szacownych wyjaśnień co do buddyzmu tybetańskiego, wydał gramatykę i słownik tegoż języka (Kalkutta 1834). Drobniejsze jego prace wraz z biografją wydał Theodor Duka w 1884.

Csongrad (Czarny gród), m. w komitacie t. n. przy ujściu rz. Köröszy do Cisy, 20,800 miesz. Niegdyś silna warownia. Komitat **Cs.**, w Węgrzech obejmuje 3,414 klm. kw. z 263.009 m. (w tem $^2/_3$ katolików). Stolica komitatu jest Szentes (ob.).

Csorich de Monte Creto Franciszek, baron, * 1772 w Zengg, †1847 w Temeszwarze, odznaczył się w wojnach francuskich, w 1800 przyczynił się wielce do zwycięstwa, odniesionego pod Monte Creto, za co został 1818 baronem, w 1832 feldmarszałkiem porucznikiem, a 1842 głównodowodzącym w Banacie.—**Csorich de Monte Creto** Antoni, baron, synowiec i przybrany syn poprzedniego, * 1795 w Maczycznie w Chorwacji, wstąpił 1809 do służby w pułku pogranicznym Otoczańskim, w 1848 został feldmarszałkiem porucznikiem, w 1850—53 był ministrem wojny a 1853 komendantem Wiednia, i nareszcie generałem feldzejgmejstrem, † 1864.

Csorna, osada w węgierskim komitacie Szoprońskim (Oedenburg), klasztor premonstrantensów, założony w 1180; 6,000 miesz. W 1849 zaszła tu potyczka między Węgrami i Ausrjakami.

Cteniza, *Zdunek*, rodzaj pająków (ob.)

Ctenophora, gromada zwierząt jamochłonnych, ob. Grzebienice.

Ctibor, ob. Stibor ze Stiborzyc.

Cu, symbol chemiczny jednego atomu miedzi (*Cuprum*).

Cuautla de Morelos, miasto w stanie meksykańskim Morelos, 3 kościoły, fabryki cukru, 7,000 miesz.

Cuba, w mitologji rzymskiej, bogini, opiekująca się dziećmi w kolebce, od *cubare* leżeć.

Cubebae, ob. Kubeba i Pieprz.

Cubières Amadeusz Ludwik *Despans* de, generał i par Francji, * 1786, † 1853. W wojnach Napoleona I odznaczał się niepospolitem męstwem; po rewolucji Lipcowej został parem, dowodził wojskiem w wyprawie do Ankony, w 1840 wszedł jako minister wojny do gabinetu Thiers'a, lecz w 1847 uwikłany w ohydną sprawę Teste'a, jako przekonany o przedajność i przekupstwo, skazany został na utratę praw obywatelskich i 10,000 fr. kary pieniężnej. Uzyskał 1852 rehabilitację.

Cucchiari Dominik, * 1806 w Carrara, generał włoski. Kształcił się na uniwersytecie w Pizie, już w 1831 brał udział w wypadkach w Modenie i był w szeregach rewolucyjnych generała Zucchiego. W 1835 otrzymał w wojsku królowej Izabeli stopień podpułkownika. W 1855 został generałem. Chlubnie odznaczył się w bitwie pod Solferino 1859. W 1860 był deputowanym, 1865 senatorem, a 1866 dowódcą w bitwie pod Custozzą.

Cucheval-Clarigny Filip Atanazy, publicysta francuski, *1822, †1895, bibljotekarz bibljoteki św. Genewefy w Paryżu, był współpracownikiem wielu czasopism, nadto ogłosił: „Histoire de la presse en Angleterre et aux Etats-Unis" (1857), „Le budgets de la guerre et de la marine en France et en Angleterre" (1860): „Considérations sur les banques d'emission" (1864); „Histoire de la constitution de 1852" (1869), „L'équilibre européen après la guerre 1870" (1871); „Lord Beaconsfield et son temps" (1880); „L'instruction politique en France" (1883); „Les finances d'Italie 1866—1888" (1888); „Essai sur l'amortissement et sur les emprunts d' Etats" (1886); „Le finances de la France 1879—91" (1891) i in.

Cuchthauz, *Zuchthaus* (domus correctionis, dom poprawy) w Warszawie. W 1732 ksiądz Adam Rostkowski, biskup Filadelfji, sufragan łucki, proboszcz warszawski, ufundował tę instytucję dla osób dorosłych płci obojej. Budowę gmachu przy ulicy Pokornej ukończył w 1735. Przywilej nadany mu z kancelarji króla potwierdziła konstytucja z 1736. Do domu tego w większej części przyjmowano nadsyłaną przez panów służbę. Uposażenie, oprócz kapitałów zapisanych przez ks. Rostkowskiego i wsi Kaleń, składało się z ofiar publicznych. W 1770 **C.** oddany został miastu Starej Warszawie. Rząd pruski zamienił go na koszary, które za królestwa zwano Mikołajewskiemi. W 1855 przy rozszerzeniu okręgu cytadeli warszawskiej, budynki **C.** rozebrane zostały. Por. Wajnert „Starożytności Warszawy," t. V.

Cucimir, ob. Krajan.

Cucujo, owad świecący, ob. Pyrophorus.

Cucumis ob. Ogórek.

Cucurbita, *Cucurbitaceae*, ob. Dynia, Dyniowate.

Cucuta (San Jose de **C.**), miasto w stanie Santander w rzeczypospolitej Kolumbijskiej, na granicy Wenezueli, 294 m. nad p. m., 9,226 m., handel kawą i kakao. Zburzone trzęsieniem ziemi 1875 i odbudowane nanowo.

Cud, rzecz niezwykła, wychodząca z codziennego porządku rzeczy, nie dająca się objaśnić prawami natury, stojąca z niemi w sprzeczności, np. wskrzeszenie umarłego. W mowie powszedniej nadaje się miano cudów rzeczom, wyróżniającym

się z pomiędzy innych pięknością, doskonałością, rzadkością i t. p.

Cuda (judicium provinciale), starodawna nazwa sądów żupnych w Czechach i sąsiednich krajach, istniejąca jeszcze na początku XVI w., a które Niemcy przezwali *Zaude*. Początkowo **C.** ulegali wszyscy mieszkańcy bez różnicy stanu. Dopiero za Przemysła Otokara I duchowni i mieszczanie na zasadzie otrzymywanych przywilejów zaczęli się z pod ich juryzdykcji wyłączać. Były *Większe* i *Mniejsze* **C.** Pierwszym przewodniczył *Cudarz*, członkami zaś byli *wyżsi urzędnicy żupni*, 12 *kmieciów* i *ziemianie* (ilu się ich zebrało); drugim *Komornik*, a członkami *niżsi urzędnicy* i *władykowie* żupni. Posiedzenia były jawne.— **Cudarz**, po *żupanie* najwyższy urzędnik w żupie, ustanowiony przez panującego.

Cudlip Anna, * 1838 w Aldborough, powieściopisarka angielska, z domu Thomas. Lepsze z jej powieści są: „The cross of honour“ (1863); „Sir Victor's choice“ (1864); „The dream and the waking“ (1870); „A Narrow escape“ (1874); „Eyre of Blendon“ (1881); „Allerton Towers“ (1882) i inne.

Cudnów, *Czudnów*, miasteczko w guber. Wołyńskiej, pow. Żytomierskim, nad rz. Teterowem, o 50 wiorst w stronie południowo-zach. od Żytomierza, pamiętne 1660 bitwą pomiędzy Rosjanami i Polakami, w której Szeremetiew, wódz Rosjan, zmuszony był do poddania się z całem wojskiem. Obecnie Cudnów liczy około 4,000 miesz., posiada 4 cerkwie, kościół katolicki i synagogę.

Cudy świata. Pod nazwą *siedmiu cudów świata* rozumiano w starożytności pomniki sztuki budowniczej, które ogromem, trwałością i pięknością kształtów taki podziw obudzały, że je za dzieła nadludzkie czyli cudy uważano. Były to: 1) *Piramidy egipskie*, 2) *Faros* czyli latarnia morska aleksandryjska, 3) *Wiszący ogrody Babilonu*, 4) *Świątynia Djany w Efezie*, 5) *Posąg Jowisza Olimpijskiego*, 6) *Mauzoleum* w Halikarnas (ob. Artemiza), 7) *Kolos Rodyjski*. Opisał je Bizantyńczyk Philo w dziele, wydanem przez Orelli'ego „De septem orbis spectaculis“ (1816). Por. Rohden „De mundi miraculis questiones selectae“ (Bonn, 1875).

Cudynowskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie Podolskiem, powiecie Latyczewskim. Składało się z wsi Cudynowic i Skowrotki z przyległościami. W r. 1771 było w posiadaniu Józefa Stempkowskiego, obożnego polnego koronnego, który z niego opłacał kwarty złp. 585 gr. 10. Prawem sejmowem z r. 1775 stany rzeczypospolitej nakazały pieczętarzom koronnym ostatecznie załatwić spory o niektóre posiadłości tego starostwa, które wówczas dzierżył Iliński.

Cudziańskie starostwo niegrodowe. Było położone w województwie Mińskiem, powiecie Rzeczyckim. Podług metryk litewskich powstało około r. 1645 przez oddzielenie niektórych dóbr ze starostwa Propojskiego. Składało się w r. 1757 z wsi Cudziany, Hołowczyce, połowy Horna z przyległościami. Starostwo to zaliczało się czasami do województwa Witebskiego, a będąc w posiadaniu różnych rodzin, zostało po śmierci Ignacego Swadkowskiego udzielone Józefowi Kaszycowi, krajczemu mścisławskiemu, na mocy przywileju króla Augusta III z dnia 23 października 1752 r.

Cudzołóstwo, stosunek cielesny między dwiema osobami różnej płci, z których przynajmniej jedna pozostaje w związkach małżeńskich, ze świadomością o istnieniu tego związku. Jedne prawodawstwa karzą więcej żonę niż męża, inne zarówno; interwencja prawa zwykle dozwolona jest tylko wskutek zaskarżenia współmałżonka.

Cudzoziemiec mieszkaniec obcej ziemi, poddany obcego państwa, już w Rzymie ulegać musiał oddzielnym ustawom. W wiekach średnich ogół ograniczeń i specjalnych praw zwano we Francji *jus albinagii*, *droits d'Aubaine*. W Polsce stosunek do obcych redukuje się do tak zwanej gabeli (ob.) i kaduku. Oprócz ustaw politycznych cudzoziemcy korzystają ze wszystkich praw prywatnych. Wyjątki tu i owdzie istnieją co do możności nabywania nieruchomości (Anglja, Rosja i t. p.), a obawa konkurencji i pauperyzmu obcego, żywiołów przewrotowych i przewagi jednej narodowości nad drugą, wywołały w ostatnich czasach ograniczenia w Stanach Zjednoczonych północnej Ameryki i w Niemczech.

Cudzysłów, znak pisarski, stawiany na początku i końcu wyrzeczonej przez jaką inną osobę mowy, albo na początku każdego wiersza dla oznaczenia, że to są słowa przytoczenia, nie zaś piszącego.

Cuença, główne miasto hiszpańskiej prowincji t. n. (17,193 klm. kw., 243,000 miesz.), leży nad rz. Jucar; jest rezydencją biskupa, ma piękny gotycki kościół katedralny, liczy 9,600 miesz. Cały handel wełniany Hiszpanji tutaj się skupia.

Cuença, główne miasto prowincji Azuay w rzeczypospolitej Ecuador w Ameryce południowej, na wschód odnogi Guayaquil; wzniesione jest na 2581 metrów nad p. morza i liczy 25,000 miesz. Jedno z najpiękniejszych miast w tym kraju.

Cuernavaca, główne miasto stanu Morelos w rzeczypospolitej Meksykańskiej, 1,650 metrów nad p. m., liczy 8,500 miesz. (1894).

Cuesmes, wieś w belgijskiej prowincji Hennegawji, okręgu Mons, kopalnie węgla, fabryki żelaza, 8,400 miesz.

Cueva Jan, de la, poeta hiszpański, * około 1550 w Sewilli, † po 1607. Pozostawił mnóstwo lirycznych, epicznych i dramatycznych utworów; niepoślednie miejsce w literaturze hiszpańskiej zapewniły mu głównie 4 tragedje i 10 komedji, wydanych p. t. „Primera parte de las comédias

y tragedias" (Sewila, 1588). Romanse jego znajdują się w madryckiej „Biblioteca de autores españoles". Por. „Semanario pintoresco" (1846); „Hijos ilustres de Sevilla" (Sewilla, 1850); „Barrera y Lesrados Catalogo" (Madryt, 1860). Z rękopisu wydał Wulff „Poëmes inédits. I. Viage de Sannio" (Lund, 1887).

Cuevas de Vera, miasto w hiszpańskiej prowincji Almeria, 20,000 miesz.; w sąsiednich górach Sierra Almagrera bogate miny srebrne.

Cugnières Piotr, adwokat z epoki Filipa Pięknego, pamiętny jest w dziejach Francji, jako silny przeciwnik roszczeń duchowieństwa, którego mieszanie się do spraw cywilnych uważał za nader szkodliwe dla państwa.

Cugnot Mikołaj Józef, inżynier, * 1725 w Void w Lotaryngji, † 1804 w Paryżu. Jest wynalazcą pewnego rodzaju strzelby, wozu parowego, oraz stolika mierniczego, dotąd używanego przez jeometrów francuskich. Staw, służący do poziomego ustawiania blatu stolikowego, wprowadzono i do innych narzędzi *(genou à la Cugnot)*. Nadto ogłosił: „Eléments de l'art militaire, ancien et moderne" (2 t., 1766 r.); „Fortification de campagne" (1769 r.); „Théorie de la fortification" (1778 r.).

Cugnot Ludwik Leon, rzeźbiarz francuski, * 1835. W r. 1859 otrzymał w Rzymie nagrodę. Główne jego prace są: „Ceres wracająca życie Tryptolemowi," „Pomnik na pamiątkę zwycięstwa pod Callas w Peru" (1872); „Ostatnie chwile Joanny d'Arc" (1882) i inne.

Cui Cezar, kompozytor rosyjski, * 1835 w Wilnie, kształcił się w miejscowem gimnazjum, następnie w inżynierskiej akademji w Petersburgu, w której objął później posadę profesora. Z dziedziny swej specjalności napisał „Polewaja fortyfikacja", podczas wojny Wschodniej był wysłany nad Dunaj dla obejrzenia robót fortyfikacyjnych i napisał o nich broszurę. Teoretyczną znajomość muzyki zawdzięcza Moniuszce. Na polu muzycznem wystąpił po raz pierwszy w r. 1860, w którym odegrał swego utworu *scherzo* na orkiestrę, po którem nastąpiła uwertura do opery „Kawkazskij plennik," opera komiczna „Syn mandaryna," opery „William Ratcliff" i „Angelo" i przeszło 50 utworów mniejszych. Oceny i studja pomieszczał w *Peterb. Wiedomostiach* i w paryskiej *Revue et Gazette musicale*. **C.** jest gorącym zwolennikiem muzyki Wagnera. W r. 1895 mianowany został dyrektorem orkiestry nadwornej w Petersburgu. Napisał „La musique en Russie" (1881). Por. Comtesse de Mercy-Argenteau „**C.** C." (Paryż, 1888).

Cui bono? (łac.) na czyją korzyść? Rzymska zasada prawna, zalecająca przy śledztwie w sprawach kryminalnych szukać winowajcy wśród tych, którzy z przestępstwa odnieśli korzyść. W całości brzmi: *Cui bono est, vel fuit, is auctor est* (komu na tem zależy lub zależało, ten jest sprawcą), i jest równoznaczna z formułą drugą: *Is fecit, cui prodest* (popełnił ten, komu na tem zależy).

Cuique suum (łac.) oddać każdemu co mu się należy. Sława Cycerona, będące definicją sprawiedliwości według prawa rzymskiego (Justitia est firma et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi—sprawiedliwość jest to mocna i stała wola wydzielania każdemu co mu się należy). Słowa *Cuique suum* są dewizą pruskiego orderu „Orła Czerwonego," ustanowionego przez Fryderyka III, elektora brandeburskiego, w dniu 18 stycznia 1701 r.

Cujas, Cujacius Jakób, znakomity nauczyciel prawa, * 1522 w Tuluzie, † 1590 w Bourges. Najwyższą jego zasługą, która mu nieśmiertelne zjednała imię, jest uporządkowanie i systematyczny układ prawa rzymskiego; wszelkie bowiem postanowienia rzeczypospolitej, senatu, konsulów, uchwały dyktatorów i cesarzów, dawniej dowolnie komentowane, on sprostował, ułożył systematycznie, braki podopełniał, objaśnił, tłómaczył z wdziękiem i prostotą swoim uczniom, zamykając w końcu prelekcji treść wykładanego postanowienia lub prawa w kilku wyrazach tak dobitnych, że te jego definicje zwane *paratitla*, znane każdemu biegłemu prawnikowi, nigdy nie zaginą. Dzieła jego wyszły po raz pierwszy 1577 (nowsze wydania: 1836 Prato, 13 t., 1860 Neapol, 10 t.); do dnia dzisiejszego w wysokiem stoją u prawników znaczeniu. Najlepszem jego dziełem jest „Observationum et emendationum libri XXVIII." Por. Spangenberg „**C.** und seine Zeitgenossen" (Lipsk, 1822).

Cujus regio, ejus religio (łac.) czyje panowanie, tego religja. Zasada z epoki wojen reformacyjnych, wyrażająca myśl, że panujący ma prawo mieszkańcom kraju narzucić swoje wyznanie religijne.

Cukier, C. *krystaliczny*, **C.** *zwyczajny*, *trzcinowy*, *sacharoza*, $C_{12}H_{22}O_{11}$, najważniejszy rodzaj cukrów (ob. Cukrowate ciała), jest w naturze bardzo rozpowszechniony, otrzymuje się głównie z trzciny cukrowej i z buraków. Pierwsza zawiera go około 18% swej wagi, buraki około 10%, zresztą znajduje się w wielu innych roślinach, jak w kukurydzy, w soku olszy, klonu, brzozy, niektórych palm; znajduje się również w cykorji, pasternaku, migdałach, chlebie świętojańskim, w wielu kwiatach, miodzie pszczelnym. Krystalizuje w wielkie, przezroczyste, bezbarwne (jeżeli jest czysty) słupy, i w tej postaci nosi nazwę **C.** *lodowatego*, w handlu jednak znajduje się w postaci mas ziarnisto-skrystalizowanych, w t. zw. *głowach*. **C.** rozpuszcza się w $^1/_3$ swego ciężaru wody zimnej, roztwór ten gęsty zowie się *syrupem;* w wodzie gorącej jeszcze silniej jest rozpuszczalny, nie rozpuszcza się w eterze, ani w alkoholu bezwzględnym zimnym. Roztwór wod-

ny **C. k.** skręca płaszczyznę polaryzacji (ob.) na prawo (ob. *sacharymetrja*). Przy 160° topi się na ciecz gęstą, przezroczystą, która za oziębieniem krzepnie w masę bezkształtną, szklistą — **C.** *owsiany*. Jeżeli się go długo utrzymuje w temperaturze 160°—161°, rozpada się w glukozę i lewulozanę (ob.). Od 190° do 220° traci wodę i przechodzi w substancję brunatną, bezkształtną, gorzką, rozpuszczalną w wodzie, zwaną *karamelem*. Pod wpływem kwasów rozpuszczalnych **C. k.** ulega *inwersji*, t. j. przechodzi, zwolna na zimno, a szybko przy wrzeniu, w mieszaninę dwu cukrów równoskładowych, a zwracających płaszczyznę polaryzacji w strony przeciwne, mianowicie na glukozę i lewulozę, czyli **C.** gronowy i owocowy: $C_{12}H_{22}O_{11}+H_2O=C_6H_{12}O_6+C_6H_{12}O_6$. Podobnież przeobrażenie następuje pod wpływem materji rozpuszczalnej, zawartej w drożdżach, a także pod wpływem szczególnych fermentów, zawartych w wielu owocach cukrowych. Dopiero po podobnem przeobrażeniu **C. k.** podlegać może fermentacji. Skoro **C.** krystaliczny przeszedł już w mieszaninę glukozy i lewulozy, stanowi **C.** *inwertowany*. Kwas azotny zamienia go w kwas cukrowy i w kwas szczawiowy; kwas siarczany stężony zwęgla go. Działaniu alkaljów opiera się lepiej, niż glukoza; z zasadami w ogóle tworzy związki, po większej części rozpuszczalne, zwane *cukrzanami;* najważniejsze z pomiędzy nich są związki wapna. Z solą kuchenną tworzy związek, są to kryształy rozpływające się, składu $C_{12}H_{22}O_{11}$ Na Cl. **C.** znajdujący się w handlu nieraz bywa fałszowany i zaprawiany gipsem, kredą, mąką. Odkrycie domieszek bywa zazwyczaj łatwem, gdyż nie są one rozpuszczalne w wodzie, na której dnie tworzą"mętny osad. Gdy chodzi o bardziej ścisłe wykazanie falsyfikacji, używa się przyrządów polaryzacyjnych (ob. Sacharymetrja), gdyż wszelka domieszka zmienia pod tym względem własności wyrobu. — **C.** używany w miernej ilości jest łagodnym bodźcem dla błony śluzowej, wyścielającej jamę ust, i dla gruczołów ślinnych, przysparza przeto wydzielanie śluzu i śliny, na czem zyskuje czynność trawienia. Używa się w medycynie, jako przyprawa wielu leków.— W starożytności **C.** prawie nie był znany, między potrzebami codziennego życia zajął miejsce od XV wieku, gdy poznano sposób otrzymywania cukru z trzciny, istotne jednak jego rozpowszechnienie datuje się dopiero od czasu, gdy zaczęto go wyrabiać na wielką skalę z buraków (ob. Cukrownictwo). Por. Lippmann „Die Chemie der Zuckerarten" (1895), oraz tegoż „Geschichte des Zuckers" (1890).

Cukier gronowy, *mączkowy*, *ziarnisty*, ob. Glukoza.

Cukier krystaliczny, ob. Cukier.

Cukier mleczny, ob. Laktoza.

Cukier ołowiany, *Cukier Saturna (Sacharum Saturni)*, octan tlenku ołowiu obojętny, otrzymuje się bezpośredniem działaniem kwasu octowego na ołów. Krystalizuje w igły lub słupy przezroczyste, po niejakim czasie na powierzchni bielejące. W wodzie się rozpuszcza, smak ma słodkawy, ściągający i używany bywa w farbierstwie, oraz w fabrykacji bieli ołowianej; jest to najczęściej używany w medycynie przetwór ołowiu.

Cukier owocowy, C. *niekrystaliczny*, *płynny*, *lewuloza*, ob. Fruktoza.

Cukier słodowy, ob. Maltoza.

Cukiernictwo, sztuka wyrabiania z cukru wszelkiego rodzaju konfitur, cukierków, pastylek i tym podobnych artykułów. Obecnie, do właściwego zatrudnienia cukierników należy także przyrządzanie ciast delikatniejszych.

Cukromierz, ob. Sacharymetrja.

Cukromocz *(Diabetes mellitus)*, choroba polegająca na wydzielaniu przez mocz cukru gronowego w rozmaitych liściach. Ilość moczu przy tem zawsze bardzo znaczna, ciężar wysoki. Wszystkie inne objawy dają się już z tego wyprowadzić. Chory ma nienasycony głód i pragnienie; pomimo to odżywianie jego szybko podupada, przyłączają się zwykle suchoty, zajęcie skóry (wrzedzionki, anthrax) i choroba częściej śmiercią niż wyzdrowieniem się kończy. W powstawaniu tego cierpienia dziedziczność ma dość ważne znaczenie. Istota tej choroby jest bardzo ciemną. Cl. Bernard znalazł cukier w wątrobie (ob. wątroba), przy ukłóciu mózgowia na dnie czwartej komory; cukier ten wydziela się bardzo obficie i przechodzi do moczu, przez proste więc ukłucie sprowadzać można bardzo łatwo sztucznie **C.** u zwierząt. To też przyjmują, że **C.** powstaje skutkiem podrażnienia pewnej części mózgowia; ale w tej hypotezie opierają się wyłącznie prawie na analogji; pewien udział przyjmują tutaj także nerwy sympatyczne, gdyż łączą rdzeń przedłużony z wątrobą. Leczenie jest bardzo trudne, niepewne i opiera się więcej na ułożeniu hygienicznych warunków, niż na użyciu leków właściwych.

Cukrowa trzcina *(Sacharum)*, rodzaj roślin trawiastych, obejmującej trawy trzciniaste, bardzo wysokie, w 12 gatunkach, głównie w okolicach zwrotnikowych starego lądu; trzy tylko gatunki właściwe są w Ameryce. Gatunek główny, *S. officinarum*, ma cechy następujące: korzeń trwały, źdźbło 2 — 4 m. dorastające. a 2 — 5 cm. w średnicy, rdzenisto-pełne, różnej barwy; liście 0,6—1,5 m. długie, 40—80 cm. szerokie; kwiaty tworzą wiechę rozpierzchłą, 30 — 50 cm. długą, kłoski drobne, dwa razy dłuższemi włosami otoczone. Rośnie dziko w Indjach wschodnich, uprawiają ją w obu Indjach w kilku odmianach, jak T. *zwyczajna*, *olbrzymia*, *chińska*, *fioletowa* i in. Sok jej wydaje cukier (ob. Cukrownictwo), wytłoczyny służą na pokarm zwierząt domowych, z syropu pozostającego przy robieniu surowego

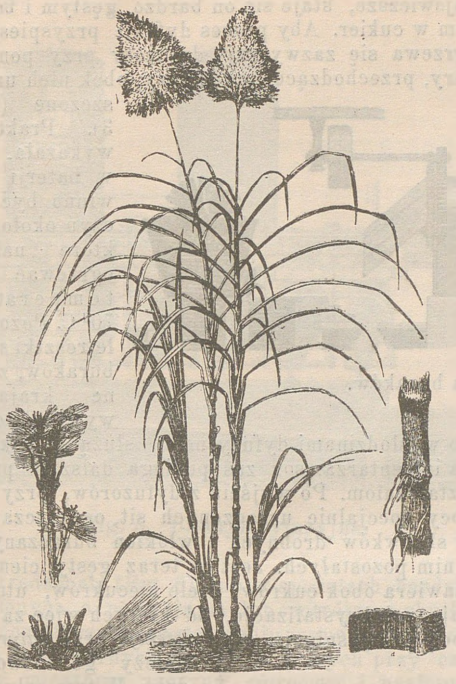

Trzcina cukrowa.

cukru *(kassonady)* otrzymuje się rum i sztuczne wina. Por. Besset „Guide du planteur de cannes“ (1889); Lock „Sugar, handbook for planters and refiners” (1888).—**C. t.** *chińska*, ob. Sorghum.

Cukrowate ciała. *Cukry*, grupa wodanów węgla, posiadających smak słodki, łatwo rozpuszczalnych w wodzie, najczęściej także i w mieszaninach alkoholu z wodą, ale nierozpuszczalnych w eterze; są to ciała zwykle stałe i krystaliczne, po części wszakże znane tylko w stanie gęstych płynów. Wszystkie mają zdolność ulegania fermentacji bezpośrednio lub po pewnem przeobrażeniu; znajdują się w państwie roślinnem, a niektóre także i w organizmach zwierzęcych. Niektóre otrzymywane być mogą sztucznie z innych wodanów węgla, jak drzewnika, mączki, dekstryny; niektóre dają się też łatwo w inne rodzaje cukru przeprowadzać. Niektóre powstają jako produkty rozszczepienia przy rozkładzie bardziej zawiłych substancji roślinnych i zwierzęcych, jak glikozydów; przez syntezę zdołano również otrzymać ciała cukrowate. Rozróżniają się dwie grupy ciał cukrowatych: 1) *Cukry pojedyńcze, niezłożone*, które redukują bezpośrednio i wydzielają tlenek miedzi z cieczy Fehlinga (alkalicznego roztworu soli tlennika miedzi), a z fenilohydrozyną tworzą osazony (ob.); stosownie do liczby atomów w cząsteczce nazywają się triozy, tetrozy, pentozy, heksozy, oktozy i nonozy. Najważniejsze z nich są heksozy, t. j. zawierające po 6 atomów w cząsteczce, do których należy cukier gronowy i cukier owocowy. 2) *Disacharydy (biozy, sacharozy)*, czyli cukry, których cząsteczka rozpada się łatwo na dwie cząsteczki cukrów pojedyńczych; należą tu: cukier krystaliczny, cukier mleczny, cukier słodowy czyli maltoza i izomaltoza. Ob. Wodany węgla.

Cukrowe korzonki, *Kuczmerka*, roślina, ob. Marek.

Cukrowicz Aleksander, * 1815 w Guzowie na Mazowszu, dr. prawa, przez 2 lata profesor prawa rzymskiego w uniwersytecie Jagielońskim, wyższy urzędnik sądowy w Krakowie. Ogłosił drukiem: „Duch konwersacji francuskiej” (Kraków, 1840); „O dowodzie początkowym przez pismo” (1847). Tłómaczył Zachari'ego: „Wykład prawa cywilnego francuskiego” (Kraków, 1845); Justyniana „Instytucje” (1850); Bossuet'a „Mowy pogrzebowe” (1838) i wydał: „Słownik francusko-polski i polsko-francuski“ (Kraków, 1840).

Cukrownictwo, gałąź przemysłu, mająca na celu otrzymywanie cukru krystalicznego z soku różnych roślin, głównie z buraków i trzciny cukrowej. Wytwarzanie cukru z ostatniej jest technicznie o wiele łatwiejszem niż z pierwszych, ponieważ jednak trzcina cukrowa daje się hodować jedynie w krajach ciepłych, w Europie przeto cukier jedynie niemal z buraków bywa otrzymywany. Burak cukrowy jest to dwuletnia, uszlachetniona odmiana gatunku ćwikły, *Beta vulgaris*, znajdowanej obecnie w stanie dzikim na piasczystych wybrzeżach morza Śródziemnego. Dla cukrownictwa najważniejszą częścią buraka jest jego miąższ, w którym roślina gromadzi cały zapas swego pożywienia, a więc i cukier. Substancje chemiczne, z których miąższ ten się składa, obejmują cukier krystaliczny (ob. cukier), oraz *niecukry*, do których należą: ciała białkowate, asparagina, glutamina, błonnik, kwas cytrynowy, szczawiowy, jabłkowy, mleczny, następnie części mineralne i woda. Ilość substancji stałych waha się pomiędzy 2,6—4,6%; w ogóle zawiera burak 96% soku i 4% substancji stałych. Zawartość cukru w soku mieści się w granicach 10—18%, niecukrów—między 2,3 a 3,5, substancyj suchych od 13—21,5%. Technicznie jest bardzo ważnym stosunek cukru do innych części składowych soku buraczanego, gdyż te ostatnie przeszkadzają krystalizacji i wpływają w ten sposób na zmniejszenie wydajności buraków. Jeśli procent cukru, zawartego w buraku, podzielimy przez procent niecukrów i pomnożymy rezultat przez 100, otrzymamy „iloraz czystości” buraka. Praktyka dowiodła, że przerabianie buraków, dla których liczba ta niższą jest niż 75%, nie opłaca się zupełnie, buraki zaś, dla których jest ona wyższą od 85, są bardzo rzadkie. Świeżo zebrane buraki układają się w kopce i okrywają ziemią celem uchronienia od chło-

dów i gnicia, gdyż „kampanja cukr." ma miejsce w zimie; z kopców tych w miarę potrzeby są one dostarczane do fabryki. Tam, przy pomocy elewatora, dostają się do płuczek (Fig, 1), w których poruszana kołem woda starannie je opłukuje; od części zaś takich, od których woda nie jest w stanie ich uwolnić, oczyszczają buraki robotnicy, chwytając je, gdy przepływają w kadzi.

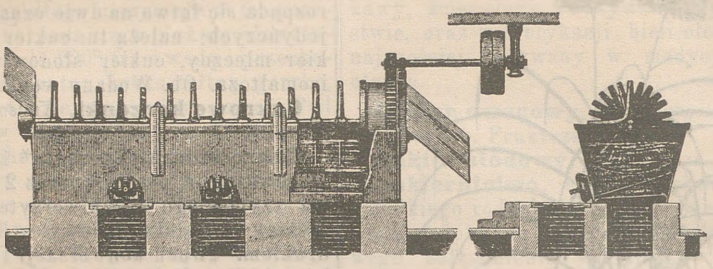

Fig. 1. Płóczka buraków.

Drugim stopniem produkcji jest wydobywanie soku z buraków. Uskuteczniało się to dawniej w ten sposób, że z bardzo drobno pokrajanych buraków wyciskano możliwie dokładnie sok sposobem mechanicznym, przy pomocy pras hydraulicznych, centryfug lub walców. Obecnie metodę tę zarzucono i używa się w tym celu naczyń dyfuzyjnych czyli „dyfuzorów." To dobywanie soku odbywa się w sposób następujący. Oczyszczone i spłukane buraki dostają się za pomocą elewatora *b* do krajalnicy *d* (Fig. 2), w której zostają pocięte na plasterki, mające około 1 mm. grubości oraz 6—10 mm. szerokości. Plasterki te w dalszym ciągu dostają się w zetknięcie z wodą, do której wskutek dyfuzji (ob.) przechodzą składowe części ich soku. Z krajalnicy mianowicie zsuwają się one do naczynia ruchomego *e*, a z niego przez lejek *f* do *dyfuzora g*. Szereg takich naczyń *g* tworzy *baterję dyfuzyjną* (ob. Fig. 3) Tu pas *k* wprowadza w ruch krajalnicę, *l* jest rynną, odprowadzającą wyługowane skrawki buraczane, *m* — powierzchnia rusztu, pozbawiającego je wody. Pracę wykonywa się w ten sposób, że świeżą wodę wlewa się do tego naczynia dyfuzyjnego, które zawiera skrawki, już najwięcej soku pozbawione. Następnie przepływa sok z pierwszego naczynia do drugiego, w którym buraki mniej są wyczerpane i tak stopniowo dalej, aż wreszcie w ostatniem, gdzie buraki są najświeższe, staje się on bardzo gęstym i bogatym w cukier. Aby proces dyfuzji przyspieszyć, ogrzewa się zazwyczaj dyfuzory przy pomocy pary, przechodzącej przez rury, obok nich umieszczone (Fig. 3). Praktyka wykazała, że w baterji powinno być naczyń około 16, które należy ogrzewać do temperatury 70° C. Pozostałe resztki stałe buraków, zwane krajanką wysłodzoną lub wysłodzinami dyfuzyjnemi, służą za pokarm dla inwentarza; sok zaś podlega dalszym przekształceniom. Po wyjściu z dyfuzorów, przy pomocy specjalnie urządzonych sit, oczyszcza się od skrawków drobnych i włókien buraczanych, w nim pozostałych. Jest on teraz gęsty, ciemny, i zawiera obok cukrów wiele niecukrów, utrudniających krystalizację, od których więc za pomocą przejaśniania czyli *defekcji* oraz *saturacji* należy go oswobodzić. W tym celu sok w kotłach (ob. Fig. 4) szybko się ogrzewa, przez co zawarte w nim białko się ścina, i do soku dodaje się mleka wapiennego, które nasyca wolne kwasy w soku będące. Powstający stąd kożuch i osad oddzielają się (i osobno się wyciskają), a sok oczyszcza się dalej od barwników i nadmiaru wapna przez *cedzenie* czyli *filtrowanie* przez węgiel z kości w odpowiednich filtrach (ob. Fig. 5); obok tego dla odwapnienia używa się kwasu węglanego (*saturacja*, *zobojętnianie*). Sok, wychodzący z tej stacji, jest jeszcze mętny, nieprzezroczysty, lecz po oddzieleniu osadu w *błotniarkach* staje się jasnym, klarownym, o słomkowo-żółtem zabarwieniu. Tak oczyszczony poddaje się parowaniu w *tężniach* lub *wyparnicach* o powietrzu

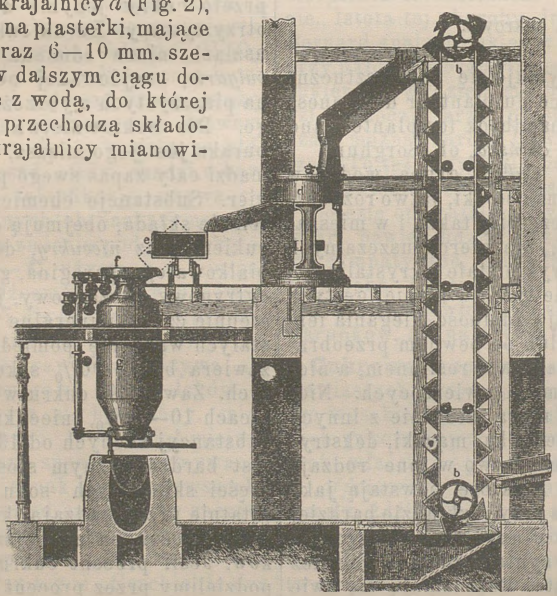

Fig. 2. Baterja dyfuzyjna z elewatorem i krajalnicą.

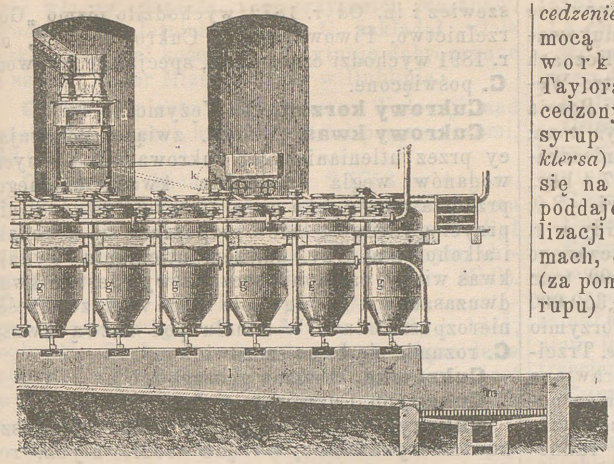

Fig. 3. Baterja dyfuzyjna.

cedzenie za pomocą filtrów workowych Taylora i przecedzony jasny syrup (*cedka, klersa*) gotuje się na cukier i poddaje krystalizacji w formach, opłókuje (za pomocą syrupu) i suszy.

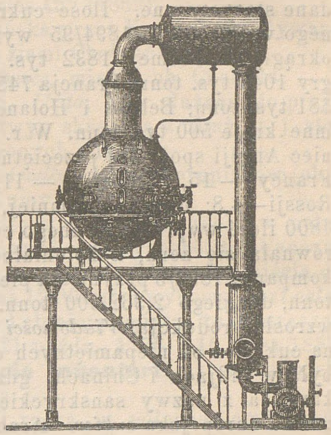

Fig. 6. Wyparnica (Vacuum).

rozrzedzonem (Fig. 6), lub w aparatach bardziej złożonych o podwójnym lub potrójnym skutku. Po dostatecznem zagęszczeniu wypuszcza się syrup do obszernych naczyń, w których przy częstem mieszaniu zaczyna *ziarnować* i następnie masa ta rozlewa się do form większych, w których *krystalizuje*. Masa cukrowa w formach tych stwardniała zawiera jeszcze wiele syrupu, który nie skrystalizował i zwany jest *melasem*. Oddzielanie melasu od cukru następuje albo przez ociekanie, albo za pomocą *wirówek* czyli *odśrodkowców* (*centryfug*), w których działaniem siły odśrodkowej melas, jako płynny, przez otwory siatki bębna jest wyrzucanym. Obecnie uskutecznia się to również przez osmozę (ob.), lub też „metodą stronejanową", polegającą na wydzielaniu cukru w postaci nierozpuszczalnych cukrzanów ziem alkalicznych. Tak otrzymany wyrób stanowi po wysuszeniu *mączkę cukrową* czyli *farynę*; melas zawiera jeszcze 52—56% cukru i przeznacza się zwykle do przerobu na spirytus. Nakoniec cukier surowy *oczyszcza* się czyli *rafinuje*: cukier rozpusza się w małej ilości wody przy pomocy pary (*topienie*), poczem dodaje się węgla z kości i krwi zwierzęcej i ogrzewa się, aby się białko krwi ścięło; ścięta masa wraz z proszkiem węglowym oddziela się na powierzchni w postaci gęstej piany. Wtedy następuje

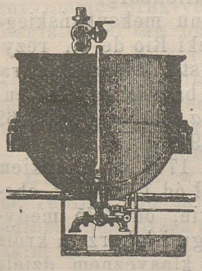

Fig. 4. Kocieł.

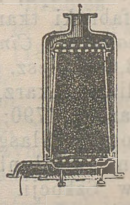

Fig. 5. Filtr.

Z form rafinadowych, czyli *głów*, otrzymywano dawniej przez piłowanie cukier w kostkach, który obecnie wyrabianym bywa zapamocą tłuczenia wilgotnej rafinady w specjalnych przyrządach. Z pominięciem rafinady wyrabia się również cukier w głowach, czyli *melis*, który przy starannej produkcji niewiele się różni od rafinady.—Na jakość i ilość wyrobu wywiera znaczny wpływ umiejętna hodowla buraków, jak się łatwo przekonać z rezultatu kampanji r. 1892/3:

Państwo.	Przestrzeń, zasadzona burakami w hektar.	Ogólna produkcja cukru w tonnach.	Ilość cukru na 1 hektar.
Niemcy	350,000	1,190,000	3.40
Francja	250,000	630,000	2.52
Rossja	289,000	386,680	1.33

Wyrabianie cukru z trzciny cukrowej w zasadzie nie różni się technicznie od wyrobu jego z buraków, ale jest łatwiejszem, gdyż sok się otrzymuje czyściejszy. Zaczyna się od wytłoczenia soku trzciny pociętej na kawałki długości metra. Otrzymany sok poddaje się *przejaśnieniu* czyli *defekacji*, czego celem jest wydzielenie ciał białkowatych i soli, któreby natychmiast cukier zmieniły na niekrystaliczny. Po tej czynności następuje *parowanie* czyli *zagęszczanie* soku, celem oddalenia z niego wody; przy tem otrzymuje się melas i pianę z soku, używane do fabrykacji rumu, oraz cukier surowy, zwany w haudlu *moskowadą*. Ta ostatnia oczyszona i rozbita nosi nazwę *kassonady*. W tej postaci bywa cukier trzcinowy przywożony w wielkich ilościach do Europy i tu poddawany rafinadzie.—Produkcja cukru oraz jego spotrzebowanie w czasach ostatnich, wskutek ulepszeń technicznych, wzrosły bardzo znacznie. W r. 1890 spożywała Europa $2^1/_2$ raza więcej, niż w 1865, a teraz zapotrzebowanie je-

szcze bardziej wzrosło. Wskazują to następujące dane statystyczne. Ilość cukru wyprodukowanego w Europie r. 1894/95 wynosiła w liczbach okrągłych: Niemcy 1832 tys. tonn; Austro-Węgry 1045 tys. tonn; Francja 745 tys. tonn; Rossja 581 tys. tonn; Belgja i Holandja 321 tys. tonn; inne kraje 500 tys. tonn. W r. 1893/94 mieszkaniec Anglji spożywał przeciętnie cukru 37,4 klg., Francyi — 15,5; Niemiec — 11,3; Austryi — 8,0; Rossji—4,8; Włoch—najmniej, bo 3,8. Gdy w r. 1800 ilość wyprodukowanego cukru buraczanego równała się zeru, a kolonialnego 750,000 tonn kompanja 1892/3 przyniosła pierwszego 3,350,000 tonn, drugiego 2,362,000 tonn. Tak olbrzymio wzrosła produkcja. *Wiadomości historyczne.* Trzcina cukrowa od niepamiętnych czasów uprawiana była w Indjach i Chinach, gdzie służyła za pokarm, a z nazwy sanskryckiej *sakhar* powstała nazwa europejska *cukier.* Arabowie już rafinowali cukier w wieku IX; w r. 996 przybył on do Wenecji, gdzie zaczęto go urabiać w formę „głów". Znaczniejsze rozpowszechnienie cukru sprowadziły wojny krzyżowe. Przybysze europejscy sprowadzili trzcinę cukrową do Ameryki, a uprawa jej w Europie, we Włoszech i Hiszpanji płd. od tego czasu zupełnie zaginęła. Od XVI w. rozwinęły się w Europie rafinerje cukru kolonjalnego, ale jeszcze w XVII w. był cukier tak drogi, że ludność średniej zamożności używała tylko miodu i syrupu. W r. 1747 odkrył Marggraf znaczną zawartość cukru w burakach, a pierwszą fabrykę cukru z buraków założył Achard w Kunern na Szlązku 1801. Wprowadzenie systemu kolonjalnego przez Napoleona wpłynęło na szybki rozkwit tej fabrykacji we Francji; w Niemczech zaczęła się ona rozwijać dopiero po r. 1820. W Królestwie Polskiem pierwsza cukrownia „Częstocice" powstała w roku 1826. Przepisy celne długo krępowały przemysł ten u nas, liczba fabryk powiększała się jednak stale. W roku 1843 było już 20 cukrowni, w 1850 r.—35, w 1854 r.—51, od r. 1863 liczba ich (41) pozostaje prawie niezmienną. Z nich 37 przystąpiło w r. 1887 do konwencji cukrowniczej kijowskiej, mającej na celu normowanie cen, nstanowienie cyfry produkcji, pozostającej w kraju oraz wywożonej, celem sztucznego podnoszenia cen, na rynki zagraniczne. Spożycie cukru w Królestwie Polskiem może być w przybliżeniu ocenione na 50,000 tonn, co wynosi około 6 kilogramów na głowę. Por. Otto i Siemens „Lehrbuch der landwirthschaftlichen Gewerbe" (tłum. pol. Szczepańskiego); Walkhoff „Der practische Zuckerfabrikant"; Stammer „Lehrbuch der Zuckerfabrikation" (1887); Possauer „Die Zuckerfabrikation" (1894); „Cukrownictwo, podręcznik dla pracujących w cukrowniach i rafinerjach" (Warszawa, 1885, 3 t.). Dawniej o **C.** pisali u nas Baliński (1811), Bartoszewicz Józef (1841), Belza (1837), Mostowski, Mysłowski, Schouppe, Toroszewicz i in. Od r. 1872 wychodziło pismo „Gorzelnictwo, Piwowarstwo i Cukrownictwo", od r. 1891 wychodzi czasopismo, specjalnie sprawom **C.** poświęcone.

Cukrowy korzeń, ob. Wężymord.

Cukrowy kwas, $C_6H_{10}O_8$, związek powstający przez utlenianie ciał cukrowatych i innych wodanów węgla działaniem kwasu azotnego, przedstawia się jako masa niekrystaliczna, silnie przyciąga wilgoć, łatwo rozpuszcza się w wodzie i alkoholu, a przy dalszem utlenianiu wydaje kwas winny, następnie szczawiowy. Jest to kwas dwuzasadowy, którego sole są po większej części nierozpuszczalne. W handlu pod nazwą kwasu **C.** rozumie się kwas szczawiowy.

Cukrówka, odmiana gruszek (ob.).

Cukry, ob. Cukrowate ciała.

Cukrzyk *(Coereba)*, rodzaj drobnych ptaszków amerykańskich, z rzędu wróblowatych, rodziny szczupłodziobych, oddzielony od rodzaju lineuszowego pełzacza *(Certhia)*, podobny postacią i obyczajami do afrykańskiego nektarnika *(Nectarinia).* Dziób ma łukowaty, któtkie zaokrąglone skrzydełka i krótki wiotki ogon. Ubarwiony świetnie, żywi się drobnemi owadami, słodyczą kwiatów i trzciny cukrowej. Dwa jego gatunki szafirowe zalecają się pięknością.

Culdeers (z łac. *Cultores Dei*), zwani byli niegdyś w Brytanji istniejący chrześcijanie, którzy wyznając zasady, niezgodne z nauką kościoła rzymsko-katolickiego, silnie opierali się misjonarzom papieskim. Dotrwali do w. XV jako pustelnicy, tu i owdzie samotnie żyjący. Mają oni być założycielami tajemnych stowarzyszeń, jak *Wolni Mularze.* Por. Reeves „The Culdeers of the British Islands" (Londyn, 1864); Skene „Celtic Scotland" (Edinburg, 1876—78).

Culenborg, miasto, ob. Kuilenborg.

Culiacan, gł. miasto stanu meksykańskiego Sinaloa, na lewym brzegu rzeki Rio de C., rezydencja władz i biskupa, ze starożytną katedrą. 8,000 miesz., fabryki tkanin bawełnianych i cukru. Stan *Sinaloa* lub *Cinaloa* obejmuje 74,269 klm. kw. z 223,684 miesz. (1894).

Cullen William, lekarz, * 1710 w szkockiem hrabstwie Lanark, † 1790; był od 1746 prof. chemji i farmakologji w Glasgowie, od 1775 medycyny praktycznej w Edynburgu i lekarzem króla angielskiego w Szkocji. W klasycznem dziele swojem: „Treatise of the materia medica" (2 t., 1789) potępił i usunął mnóstwo błędów w farmakologji. Ważne jego dzieło: „First lines of the practice of physics" (4 t., 1789 i 1816), było tłómaczone na rozmaite języki. Biografję jego ogłosił Thomson (1832), który też sporządził zbiorowe wydanie dzieł jego.

Cullen Paweł, kardynał, * 1803 w Dublinie, † 1878 tamże, prymas kościoła rzymsko-katolickiego z Irlandji, od r. 1852 arcybiskup dubliński, a od r. 1866 kardynał. Gorący stronnik doczes-

nej władzy papieża i nieprzyjaciel fenjanów. Podczas 28 letnich rządów C. zakładał wiele szkół, budował kościoły, instytucje dobroczynne i szpital Mater Mizericordiae w Dublinie.

Cullera, miasto w hiszp. prow. Walencji, nad rzeką Jucar, port, handel ryżem i pomarańczami, 12,000 miesz.

Cullerier Michał, lekarz * 1758 w Angers, * 1827, starał się wyswobudzić od szarlatanizmu i przesądów leczenie chorych syfilitycznych. Był członkiem akademji lekarskiej i naczelnym chirurgiem szpitala wenerycznych (du Midi). **C.** Franciszek Wilhelm Aimé, synowiec i następca poprzedniego, * w Angers 1782, † 1841, ogłosił: „Recherches sur la thérapeutique de la syphilis" (Paryż, 1836). Okazał, że rtęć nie jest wyłącznym i jedynym środkiem leczenia chorób syfilitycznych.

Culleus, wielki worek skórzany, służący u Rzymian za miarę do płynów i zboża, mieszczący w sobie 29 amfor, albo 160 congji = 525.28 litra. — Zabójcy rodziców u rzymian starożytnych byli w wory takie zaszywani i topieni, skąd wyrażenie—kara worka, *poena cullei.*

Culloden alb.o Drummossie—Moor, wieś w Szkocji, w hrabstwie Nairn, pamiętna zwycięztwem, odniesionem 27 kwiet. 1746 przez księcia Cumberland nad pretendentem Karolem Edwardem, synem Jakóba III, skutkiem którego upadły wszelkie nadzieje Stuartów pozyskania tronu angielskiego i zniesione zostały klanowe urządzenia Szkocji,

Cullum Jerzy, generał amerykański, * 1809. Wstąpiwszy do wojska był kierownikiem robót fortyfikacyjnych w Bostonie, Nowym Londynie, Nowym Jorku i w West-Point. Od r. 1848—55 wykładał w akademji wojskowej w West-Point inżynierję praktyczną. Napisał: „Biographical Register of the officers and Graduates of the West-Point Military Academy" (N. York, 1879); „Systems of Military Bridges" (1863); „Campaigns and Engineers of the War of 1812—15 against GreatBritain" (1879).

Culm, ob. Chełmno.

Culm, wieś w król. Czeskiem, o $1^1/_2$ mili od m. Teplic, 700 miesz., pamiętne zwycięstwem, odniesionem przez sprzymierzonych nad francuskim marszałkiem Vandomme, d. 30 sierp. 1813.

Culmann Karol, matematyk i inżynier, * 1821 w Bergzabern, † 1881, kształcił się w Metz i Karlsruhe, pracował jako inżynier przy budowie kolei, w r. 1849 wysłany był przez rząd bawarski dla studjów do Anglji i Ameryki, w r. 1855 został profesorem instytutu politechnicznego w Zurychu. Słynny zarówno praktyk w przedmiocie budowli kolejowych i wodnych, jak i wyborny nauczyciel, położył główne zasługi przez uzasadnienie statyki graficznej. Główne jego dzieło „Die graphische Statik" (1865, 2 wyd. 1875), pozostało nieukończonem. Por. Jean Meyer „Le docteur Charles **C.**" (1882).

Culmina, lacińska przez Krzyżaków używana nazwa Chełmna i ziemi Chełmińskiej.

Culmsee, *Kulmsee,* miasto, ob. Chełmża.

Cuma, *Czuma, Uzda,* lina służąca do przytrzymywania tratwy, skręcona z *chlub,* t. j. stosownie przyrządzonych wici.

Cumacea, *Pośrodki,* rząd skorupiaków (ob.).

Cumae, ob. Kumy.

Cumana, miasto w prow. Bermudez, w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Venezuela, nad rz. Manzanares, w pobliżu jej ujścia do zatoki Cariaco; ma 12,000 m. i wyborny port osłoniony fortem San-Antonio; pamiętne tu są straszne trzęsienia ziemi 21 paźdz. 1776 i 15 lipca 1853.

Cum beneficio inventarii, z dobrodziejstwem inwentarza.

Cumberland, rzeka w północno-amerykańskich stanach Kontucky i Tennessee, poczyna się w górach Cumberlandzkich w stronie południowowschodniej Kentucky i ubiegłszy 890 klm., wpada pod Smithland do Ohio.

Cumberland, półwysep w Ameryce, na wschodniem wybrzeżu Ziemi Baffina, oblewany z południa przez wody zatoki **C.**, którą Davis odkrył w r. 1585.

Cumberland, hrabstwo w północno-zachodniej Anglji, graniczy z morzem Irlandzkiem i Szkocją; obejmuje 3,926 klm. kw. z ludnością 267,000. romantyczna kraina górzysta. zroszona mnóstwem drobnych rzek i jezior. Miasto główne jest Carlisle.

Cumberland, miasto w stanie Maryland, w Unji północno-amerykańskiej, nad Potomakiem, w pobliżu bogatych kopalni węgla i żelaza, 12.000 miosz.

Cumberland William August, książę, syn Jerzego II, króla angielskiego, * 1721, † 1765 w Windsor. Dowodził armją angielską we Flandrji, gdzie został pobity pod Fontenoy (1745) przez marszałka de Saxe, 1746 pokonał pretendenta pod Culloden (ob.), w wojnie Siedmioletniej otrzymał 1757 dowództwo nad armją niemiecką, ale zwyciężony przez d'Estrés'a pod Hastenbeck, zawarł 8 wrześ. 1757 upokarzającą konwencję w Kloster-Zeven, mocą której Hannower musiał ustąpić Francuzom, poczem został odwołany. Tytuł księcia Cumberland'u nosili i inni książęta angielscy, a między innymi 1799 Ernest August (ob.), późniejszy król hannowerki, a po jego śmierci (1851) syn Jerzy V (ob.). Por. „Life of the duke of C" (1776); „General-orders of the duke of C." 1745—47 (1876).

Cumberland Ryszard, komedjopisarz angielski, * 1732 w Cambridge, † 1811. Pierwszy jego utwór „Summer's tale" (1765) wielkie miał powodzenie; większą jeszcze wziętość zjednały mu późniejsze komedje, z których najlepsze: „The brothers" i „The West-Indian" (1769). Mniej

się podobały jego tragedje jak „The battle of Hastings" i romanse: „Arundel" (1788), „John of Lancaster" (1809) i „Henry" (1795). Dzieło C. „Observer" (3 t., Londyn, 1810), zawiera wiele szacownych wiadomości o literaturze greckiej. Zbiór szkiców o literaturze greckiej wyszedł p. t. „Anecdotes of spanish painters" i „Memoirs of his. own life" (Londyn, 1806—7, nowe wydanie 1856).

Cumberland Ernest August, książę Wielkiej Brytanji, książę brunświcki i luneburski * 21 wrześ. 1845 w Hanowerze, syn króla hanowerskiego Jerzego V, zdetronizowanego przez Prusy. Służył w wojsku austrjackiem jako pułkownik, po śmierci ojca 1878 wystąpił jako pretendent, wskutek czego rząd pruski zatrzymał dalej fundusze Welfów. W r. 1878 ożenił się z córką króla duńskiego Chrystjana IX, księżniczką Tyrą (* 29 paźdz. 1853), z którą miał sześcioro dzieci. Po śmierci zmarłego bezpotomnie (18 paźdz. 1884) księcia Wilhelma brunświckiego, objął ks. Ernest tron brunświcki, ale gdy w liście do królowej Wiktorji (1878) oświadczył, że uznanie przez niego konstytucji cesarstwa w Brunświku nie oznacza zrzeczenia się praw do Hanoweru, wtedy rada związkowa dekretem z d. 2 lipca 1885 r. postanowiła, iż rządy ks. C. w Brunświku nie zgadzają się z fundamentalnemi zasadami konstytucji niemieckiej. Po długich układach z zaprzyjaźnionemi dworami, ks. C. zwrócił się z listem do cesarza Wilhelma II z d. 10 marca 1892, w którym oświadczył, iż nigdy nie miał dla Prus zamiarów nieprzychylnych, wskutek czego rząd pruski majątek domu hanowerskiego postanowił mu zwrócić.

Cumberlandzkie góry, *Cumberland Mountains*, zachodnia część gór Apalaches czyli Alleghanes w północnej Ameryce, leżąca w południowo-zachodniej Wirginji i południowo-wschodniem Kentucky, a sięgająca przez Tennessee w okolice północno-wschodnie Alabamy. Grzbiet ich dochodzi do 792 m. wysokości.

Cumberworth Karol, znakomity rzeźbiarz, uczeń Gradiera, * 1810, † 1852. Opuściwszy pracownię mistrza, przeniósł się do Ameryki południowej, gdzie wykonywał z bronzu maleńkie arcydzieła ptaków, owadów i t. p. igrających pomiędzy liśćmi, trzciną i kwiatami. Większe dzieła jego są: „Lesbja", „Paweł i Wirginja", „Marzynki", „Indjanki", posąg księcia Montpensier.

Cum boris, gais et granicibus. Z borami, gajami i granicami. Formuła prawna, spotykana bardzo często w okresie makaronizmu w dawnych sądowych i rejestralnych aktach polskich, jako też i we wszelkich układach prywatnych, gdy chciano wyrazić jakąkolwiek tranzakcję, ustąpienie lub nabycie pewnej całkowitej przestrzeni ziemskiej, bez żadnego wyjątku, więc z lasami, krzakami i w określonych granicach.

Cumbrae, dwie wyspy szkockie, położone w zatoce Clyde, 14 klm. kw. powierzchni mające, 1,900 m., z miastem Millport.

Cumbria, aż do połowy X w. samodzielne królestwo w Anglji, które prócz dzisiejszego hrabstwa Cumberland, obejmowało szkockie hrabstwo Dumbarton, Renfrew, Ayr, Lanark, Paebles, Selkirk, Roxburgh i Dumfries.

Cumbrian-Mountains, łańcuch gór *Kumbryjskich*, najwyższe pasmo gór w Anglji, poprzężynane długiemi wązkiemi dolinami, śród których leżą obszerne i głębokie jeziora. Wiele okolic przedstawia tu uderzającej piękności krajobrazy. Najwyższy jego wierzchołek Scafell dochodzi 984 metrów.

Cum eximia laude (łac.) z najwyższą pochwałą. Formuła wypisywana na patentach, udzielanych wychowancom wyższych zakładów naukowych, po ukończeniu ich i wzorowem złożeniu egzaminów ze wszystkich obowiązujących przedmiotów. Używa się także *Cum summa laude*.

Cum grano salis (łac.) z odrobiną soli. Słowa Plinjusza w „Naturalis historia" (23,8) wyrażające myśl, iż słowa nasze lub cudze źle zrozumiane zostały, nie dosłownie, lecz pod wpływem uprzedzenia lub niechęci, że zmieniono ich sens, lub przypisano im inne cele.

Cum infamia, ze wstydem, z hańbą.

Cuminum, roślina, ob. Kmin.

Cumming Ronaleyn Gordon, podróżnik, * 1817 † 1877, służył w wojsku w ziemi Przylądkowej, opuścił je 1845 i utrzymywał się odtąd z myśliwstwa. Dzieło jego „Five years of a hunters life in the far interior of South Africa" (2 t., 6 wyd., 1870) zawiera wiele szczegółów życia zwierzęcego w Afryce płd.

Cumming, sir W. Gordon, pułkownik angielski, przyjaciel księcia Walji, był w 1891 oskarżony o fałszerstwo w grze w karty w domu bogatej rodziny Wilsonów w Tranby Croft. Wniósł skargę o oszczerstwo, ale ta została przez sąd odrzuconą, a tem samem **C.** uznany był winnym. Sprawa ta przez kilka tygodni żywo zajmowała dzienniki i opinię europejską z powodu, iż w procesie tym wzywany był na świadka książę Walji.

Cummins Marja, słynna powieściopisarka amerykańska, * 1827 w Salem (w st. Massachusetts), † 1866 w Dorchester. Od pierwszego wystąpienia na pole literackie zyskała ogólne uznanie. Wydała powieści: „Lamplighter" (1854); „Mabel Vaughan" (1857); „Haunted hearts" (1864), „El Fureidis" (1862) i in. Nadto pomieszczała liczne prace w czasopismach *Atlantic Monthly* i *Young Folks*. Jej „Latarnik z Bostonu" przełożony został na język polski przez Pruszakową (Warszawa, 2 t., 1875).

Cunard Samuel, kupiec, * 1787, † 1865, syn francuskiego Kanadyjczyka, osiadłego w Halifa-

ksie (Nowa Szkocja), zajmował się handlem, a otrzymawszy rządowy zasiłek 65,000 funtów sterlingów rocznie, zaprowadził w roku 1840 komunikację parostatkową pomiędzy Bostonem, New-Jorkiem i Liverpoolem; 1859 roku otrzymał godność baroneta. Założone przez niego towarzystwo „British and North American Royal Mail Steam Packet Company", nosiło od roku 1878 nazwę „Cunard Steam-Ship Company". Pierwsze cztery parowce, zbudowane w Glasgowie, miały objętości 1,200 ton o sile 440 koni. W 1885 towarzystwo posiadało już 27 parowców, objętości 98,775 ton, o sile 101,943 koni parowych.

Cunctator, (łac.) wahający się, przydomek nadany dyktatorowi rzymskiemu Fabjuszowi Maksymowi, który w wojnie z Hannibalem (217 przed Chr.), nie mając odwagi zmierzyć się z wodzem Kartagińczyków, przewlekał wojnę, chcąc tym sposobem osłabić nieprzyjaciela.

Cundinamarca, departament w rzeczypospol. Kolumbijskiej w Ameryce, obejmuje razem z terytorjum San-Martin 206,400 klm. kw. z 538,000 miesz. i 17,000 koczujących Indjan. Tylko 23,100 klm. kw. znajduje się pod uprawą, choć grunt wszędzie jest urodzajny. Stolicą jest Bogotá.

Cunene, rzeka, ob. Kunene.

Cuneo (*Coni*), stolica prowincji i okręgu t. n. w Piemoncie, we Włoszech, przy zbiegu rzek Stura i Gesso; ma 13,000 m., wielki kościół katedralny, liczne fabryki i obszerny handel, który dwa coroczne jarmarki niezmiernie podnoszą. Jest rezydencją biskupa i prefekta, ma liceum, gimnazjum, seminarjum, izbę handlową i instytut przemysłowy. Miasto **C.** było do 1800 jedną z najsilniejszych twierdz w kraju. — Prowincja **C.** obejmuje 7,466 klm. kw. z 656,000 m.

Cuneo d'Ornano Gustaw, polityk francuski, * 1845 w Rzymie, studjował prawo, następnie został urzędnikiem w prefekturze Sekwany. Brał udział w wojnie 1870—71, po zawarciu pokoju założył w Angoulême dziennik *Suffrage universelle des Charentes*, poświęcony interesom stronnictwa bonapartystów. 1876 wybrany był posłem do ciała prawodawczego, gdzie odznaczył się gwałtownemi mowami. 1885 wystąpił z wnioskiem przeprowadzenia śledztwa w sprawie handlu orderami.

Cunningham Allan, poeta szkocki, * 1784 w Blackwood, hrabstwie Dumfries, † 1842 w Londynie jako pomocnik rzeźbiarza Chantrey. Zjednał sobie imię poety utworem dramatycznym „Sir Marmaduke Maxwell" (Londyn, 1822). Ogłosił także „Traditional tales of the English and Scottish peasantry" (2 t. Londyn 1822, n. wyd. 1887); „Songs of Scotland, ancient and modern" (4 t. Londyn 1825). Znakomitej wartości jest jego „History of the British painters, sculptors und architects" (6 t. Londyn 1829, n. wyd. 1880). Wydanie jego utworów poetycznych „Poems and song" (Londyn 1847) uskutecznił syn jego **C.** Piotr, * 1816, † 1869, znany także jako autor: „Handbook for visitors to Westminster Abbey" (Londyn 1842); „Handbook of London" (2 t. Londyn 1849); „Modern London" (3 ed. Lond. (1851); a zwłaszcza 2 dzieł „Life on Inigo Jones" (Londyn 1848) i „Memoir of J. M. W. Turner" (Londyn 1852), stanowiących bardzo szacowny przyczynek do historji sztuki angielskiej. Por. D. Hogg „The life of A. C." (Londyn 1875).

Cunningham Ryszard, botanik, brat pop., * 1793 r. w Wimbledon, † 1835 r., uczył się ogrodnictwa, pracował w ogrodzie w Kew, a następnie był nadzorcą ogrodu botanicznego w Sydney. W 1833 zwiedził wnętrze Nowej Zelandji, a w 1835 przyłączył się do wyprawy Mitchella dla zbadania rzeki Darling i w tej podróży zabity został przez krajowców. Napisał „Two years in New South Wales" (1827).

Cunningham Aleksander, archeolog angielski, * 1814 w Londynie, był od 1858 naczelnym inżynierem północno-zachodniej prowincji indyjskiej, od 1870 generalnym inspektorem zbiorów archeologicznych w Indjach, w 1885 opuścił to stanowisko i wrócił do Anglji, utraciwszy w drodze wskutek rozbicia się parostatku na wybrzeżach wyspy Cejlon, większą część swych bogatych zbiorów. Napisał: „Essay on the Arian order of architecture" (1846); „Ladak, physical, statistical and historical" (1854); „Ancient geography of India" (1871); „Corpus inscriptionum indiarum" (1878) i in.

Cunninghamia, Stroigla, Socha, rodzaj roślin szyszkowych, bliski araukarji, drzewa o gałęziach okółkowo rozłożonych, z szyszkami okrągłemi i nasionami podłużnemi. **C.** *sinensis* (*Belis lanceolata*), z Chin płd., drzewo 15 m. wysokości, uprawiane i w Europie, dostarcza pięknego i trwałego drzewa.

Cuno Jan Gustaw, historyk niemiecki, * 1820 w Poznaniu, † 1890, był nauczycielem w kilku miastach, ostatecznie w Grudziądzu. Napisał: „Die Skythen" (Berlin 1871); „Vorgeschichte Roms" (Grudz. 1878—88).

Cuoco Wincenty, historyk i mąż stanu włoski, * 1770 w Campomarano w Neapolitańskiem. Żarliwy stronnik rewolucji francuskiej, czynny miał udział w rewolucji neapolitańskiej i ustanowieniu rzeczypospolitej Partenopejskiej (1799). Redaktor główny dziennika, wychodzącego w Medjolanie, *Giornale Italiano*, przetłómaczył na język włoski dzieła Platona (Medjol. 1804). W 1800 wydał w Medjolanie dzieło p. t. „Saggio storico sulla rivoluzione di Napoli". Mianowany ministrem za Józefa Bonapartego, pozostał nim i za restauracji. Skutkiem następnych wypadków krajowych dotknięty pomieszaniem zmysłów 1816, † 1823 w Neapolu. Por. d'Ayala „Vita di V. C. e d. V. Russo" (Neapol 1861).

Cupar, stolica hrabstwa Fife, oddalona 6 mil od Edymburga, przy zbiegu rzek Eden i st. Mary, liczy 5,000 m., fabryki płócienne, garbarskie i garncarskie.

Cuphea, *Lepnota*, rodzaj roślin z rodziny Lythraceae, zioła lub krzewy z kwiatami czerwonemi lub białemi i torebkami podłużnemi. Właściwe są w Ameryce płn., niektóre hodują się u nas jako rośliny ozdobne, zwłaszcza **C.** *platycentra*, z Meksyku, z czerwonemi kwiatami rurkowatemi.

Cupido, *Kupidyn*, rzymska nazwa bożka miłości Erosa (ob.).

Cupressineae, *Cyprysowe*, ob. Szyszkowe.

Cupressinoxylum, przedpotowy rodzaj roślin szyszkowych (ob.).

Cupressites, przedpotowy rodzaj roślin szyszkowych (ob.).

Cupressus, ob. Cyprys.

Cuprum, miedź. **C.** *aceticum*, octan miedzi; **C.** *chloratum*, chlorek miedzi; **C.***sulfuricum*, siarczan miedzi, wytryol miedziany.

Cupula, *miseczka*, ob. Owoc.

Cupuliferae, rodzina roślin, ob. Miseczkowate.

Cura, główne miasto stanu Miranda w rzeczypospolitej Venezueli, na południe od jeziora Valencia, 520 m. na p. m., 13,000 miesz.

Cura animarum, opieka nad duszami. Termin kanoniczny, oznaczający posługi, pełnione w parafji przez proboszcza, jak odprawianie nabożeństwa, spowiedź, udzielanie sakramentów, nauki i t. p.

Curaçao, wyspa holenderska w Indjach zachodnich, przy brzegach Venezueli, obejmuje 550 klm. kw. i 26,300 miesz.; przedstawia się jako naga skała, a jednak wydaje obficie trzcinę cukrową, bawełnę, tytuń, yams, maniokę i rozmaite owoce południowe; główną jej produkcję stanowi sól. W stronie południowo-wschodniej wyspy leży miasto Willemstadt, rezydencja gubernatora. Wyspa Curaçao była 1527 zajęta przez Hiszpanów; 1634 zdobyli ją Holendrzy; w r. 1807 zajęli ją Anglicy, lecz na mocy pokoju paryskiego powrócili ją znowu Holendrom 1814.

Curare, trucizna, ob. Kurara.

Curassao, likier wyrabiany ze skórek pewnej odmiany pomarańczy, *Citrus aurantium curassaviensis*, rosnącej zwłaszcza na wyspie Curaçao.

Curcas, olej, ob. Jatropha.

Curci, Carlo Maria, Jezuita włoski * 1809, † 1891, 15-ym r. życia wstąpił do zakonu. W 1870 energicznie występował w obronie świeckiej władzy papieża, a kazania jego miewane na ten temat w wielu miastach włoskich były bardzo popularne. Oprócz wielu artykułów w czasopismach ogłosił: „La questione romana nell'assamblea francese“ (Paryż 1849); „Le demagogia italiana ed il Papa Re“ (tamże 1849); „La natura e la grazia w 1865; „Lezioni sopra il libro di Tobia” (1877) i in. W r. 1877 ogłosił książkę „Il moderno dissidio tra la chiesa et l'Italia considerato par occasione di un fatto particolasc“ (Florencja), w której nakłaniał papiestwo do zrzeczenia się władzy świeckiej i pogodzenia się z państwem włoskiem. Usunięty z zakonu za odstępstwo, napisał dzieło drugie, zwrócone przeciw Jezuitom: „La nuova Italia ed i vecchi zelanti“ (1881, w przekładzie niemieckim 1882) w którem domagał się reformy kościoła. Obie te książki, jak również i trzecia: „Il Vaticano Regio torlo superstite della Chiesa cattolica” (1883) zostały na Indeksie umieszczone, zaś **C.** prześladowany, po odbyciu pokuty kościelnej, zmuszony został je odwołać; **C.** wydał jeszcze: „Di un socialismo cristiano” (Turyn 1885). Przetłómaczył na język włoski Nowy Testament i Psalmy. Por. „Memorie di padre C, M. C.” (Florencja 1891).

Curcuma, roślina, ob. Kurkuma.

Cures, starożytne miasto stołeczne Sabińczyków w Samnium, które pod panowaniem rzymskiem zupełnie podupadło. Leżało ono na miejscu dzisiejszej wsi Correse, o 1 milę drogi na wschód od Tybru. **C.** nazywał się także wojenny bożek Sabińczyków. Por. Lanciani w „Commentationes philologae in honorem Mommseni”. (Berlin 1877).

Cureton William, orjentalista angielski, * 1808, † 1863; był duchownym anglikańskim, bibljotekarzem księgozbioru bodlejańskiego (1834) i muzeum brytańskiego (1837), sporządził katalog rękopisów tej ostatniej bibljoteki, uporządkował rękopisy syryjskie 1846, odkryte w klasztorze Nitria, wydał pomiędzy innemi ułamki *Ewangelji* syryjskiej z V. w.; Euzebjusza „Historję męczenników w Palestynie”· (1861), przełożył El Schahrestianisa „Księgę sekt religijnych i filozoficznych” (Londyn 1842=1846 t. 3), Rabbi Tanchuma „Komentarz do skarg Jeremjasza” (1843) i in.

Cureus Joachim, lekarz i historyk, * 1532, we Freistadt na Szląsku, † 1573 w Głogowie, wydał we Frankfurcie (1585 r.) opis życia i panowania króla Stefana Batorego, oraz ważne do dziejów Szląska „Annales Silesiae ab origine gentis“ etc. (1570), i dzieło treści teologicznej p. t. „Exegesis perspicua controversiae de sacra coena” (Lipsk 1574, drugie wydanie Marburg 1854).

Curia, tak się zwała w najstarożytniejszych czasach Rzymu pewna liczba rodów połączonych w jedną całość. Naczelnikiem **C.** był *curio*, a jej członkowie (Curiales) mieli jednakowe prawa i obowiązki i byli złączeni wykonywaniem wspólnych obrzędów religijnych. Sacra curionia były uważane jako *sacra publica*, nie *privata*. Naczelnikiem wszystkich **C.**, których w tribus, (ob.) było 10, a w całym Rzymie 30, był *curio maximus*. W nowszych czasach nazwę tę nosi lokal obradującego, sądzącego etc., zgromadzenia, ratusz i dwór papieski wraz z papieskiem kolegjum administracyjnem i sądowem (kurja rzymska). Por. Francke *„De tribuum, curiarum atque centuriarum*

natione" (1824); v. Kobbe „*Ueber Curien und Clienten*" (Lubeka 1839); Ambrosch „*De locis nonnullis qui ad curias Romanas pertinent*" (Wrocław 1846). Schwegler „Römische Geschichte" (I tom. p. 610, 663); Mommsen „Römische Staatsrecht" (1887 III p. 89—867); Karlowa „Römische Rechtsgeschichte" (1885, I. p. 31); Puchta, „Institutionen" (1893 tom I. p. 75—123).

Curico, prowincja w rzeczypospolitej Chili w Ameryce południowej, 7.545 klm. kw., 106,553 m., z głównem miastem *Curico*, liczącem 10,110 m. (1894), założonem 1742, nad rz. Rio Lontue, 284 m. nad p. m.

Curiis (a), ob. Dantyszek Jan.

Curio (Coelius Secundus), reformator kościelny włoski, * 1503 r., w Chirico pod Turynem, † 1569 r. w Bazylei; uwięziony przez biskupa Iwrejskiego zdołał umknąć do Medjolanu, ścigany jednak przez władze kościelne udał się do Szwajcarji. W Lozannie został rektorem akademji, a w r. 1547 profesorem literatury klasycznej w Bazylei. Wydał znaczną liczbę pism treści filologicznej i teologiczne, jak „*Opuscula*" (1544); „*Christianae religionis Institutio*" (1549) i t. d.

Curitiba, gł. miasto prowincji Parana w Brazylji, 1,025 m. nad p. m., nad rz. Yoo; liceum, 12,000 m.

Curran, Jan Philpot, * 1750 r. w Newmarket, hrabstwie Cork w Irlandji, † 1817 r.; znakomity mówca i adwokat. Wybrany 1783 do parlamentu irlandzkiego, domagał się uporczywie równości prawa dla obu wyznań, za co zawzięcie był prześladowany w izbie i szykanowany w sądach przez stronnictwo protestancko-rządowe. W r. 1794 rozpoczął się szereg procesów politycznych i **C.** był obrońcą wszystkich obwinionych; wprawdzie żadnego z nich ocalić nie zdołał, mimo to jednak stał się bożyszczem ludu. Powstanie Irlandji 1798 i rozruchy 1803 dostarczyły sądom nowych winowajców, i **C.** znowu występował w ich obronie, ale bezskutecznie; kiedy nareszcie Robert Emment, przywódca spisku i narzeczony ukochanej jego córki, Sary, z rozpaczy w więzieniu życie sobie odebrał, **C.** porzucił zawód publiczny; później za ministerjum whigowskiego był członkiem rady tajnej. Por. „Dict. of Nat. Biography" t. IX, str. 339.

Currente calamo, pisać piórem biegnącem, t. j. pisać pośpiesznie, biegle, bez namysłu.

Curriculum vitae, bieg życia, opis życia.

Curruum praefectus, w dawnych wojskach polskich urzędnik, który, ile się zdaje, miał obowiązek w czasie pochodu przestrzegać porządku pomiędzy wozami do wojska należącemi. Pierwsza wzmianka o tym urzędzie znajduje się pod r. 1633.

Curschmann Karol Fryderyk, śpiewak i kompozytor, * 1805 w Berlinie, † 1841 w Langfuhr pod Gdańskiem. W 1828 wystawił w Kassel jednoaktową operę „Abdul und Erinniech". Był autorem wielu pieśni humorystycznych, które wyszły w zbiorze w r. 1871.

Curschmann Henryk, lekarz, * 1846 w Giessen, kształcił się tamże, był lekarzem szpitalnym w Moguncji, Berlinie i Hamburgu, w r. 1888 został profesorem terapji i dyrektorem kliniki w Lipsku. Uważany jest za powagę w sprawach szpitalnictwa. Ogłosił: „Die functionellen Störungen der männlichen Genitalien", „Fleckfieber und Pocken", „Entwickelung der Krankenpflege" (1889). Od 1893 wydaje rocznik „Aus der medizinischen Klinik zu Leipzig".

Curtis William, botanik, * 1746 w Alston w Hampshire, † 1799, był farmaceutą, założył ogród botaniczny i prowadził odczyty. Ogłosił: „Flora londinensis" (1777—87, nowe wyd. 5 t., 1817—28 z 702 kolorowanemi tablicami), „Lectures on botany" (3 t. 1805, 2 wyd. 1807).

Curtis Jerzy Ticknor, historyk północno-amerykański, * 1812, w Watertown (w st. Massachusetts), studjował prawo i od 1836 osiadł w Bostonie jako adwokat. Jako pisarz początkowo wydał kilka prac prawnych, między innemi: „Rights and duties of marchant seamen" (1844); „Law of copyright" (1847); „Law of patents" (1849); „Commentaries on the jurisprudence, practice and peculiar jurisdiction of the courts of the United States" (2 t., 1854—8). Następnie poświęcił się studjom historycznym i wydał: „History of the origin, formation and adoption of the constitution of the United States" (2 t., 1854—60); „Biografję Daniela Webstera" (2 t., 1870) „Creation or. Evolution" (Londyn 1887) i in.

Curtis Jerzy William, pisarz amerykański, * 1824, † 1892 naprzód rolnik, 1846 udał się do Europy, zwiedził wschód i po powrocie do Ameryki ogłosił: „Nile notes of a Howadji" (Nowe wyd. 1859); „The Howadji in Syria" (1852); „Lotuscating" (1852); „The Potiphar Papers" (now. wyd. 1865); „Prue and I" (1856); w 1863 został redaktorem czasopisma „*Harper's Weekly*" oraz profesorem języka angielskiego w New-Yorku, gdzie od r. 1886 był wice kanclerzem. Dzieła jego wyszły w 5 tomach w 1856. Por. Winter „G. W. C." (New-York 1893) i Chadwick „G. W. C" (1893 tamże).

Curtius, Rufus Quintus, historyk rzymski z I wieku po Chr. Napisał „De rebus gestis Alexandri Magni" w 10 księgach z których dwie pierwsze zaginęły, reszta niekompletna. Dzieło romantyczne, pełne błędów chronologicznych, barwnym napisane językiem. Nowsze wydania tego dzieła są Vogla (Lipsk 1880), Mützel (Berlin 1843), Croizet (Paryż 1886). W języku polskim napisał A. Wargocki „O dziejach Aleksandra W. kr. Maced. ks. XII" (Kraków 1618) i bezimiennie „Kurcjusza Ruffa o życiu i dziejach Aleksandra Wielkiego." (Nieśwież 1763.) Por. Bosson „Etude sur Quinte Curce, sa vie et son oeuvre" (Paryż 1887).

Curtius Ernest.

Curtius Ernest, zasłużony starożytnik niemiecki; * 1814, w Lubece, † 1896. Odbył dwukrotną podróż do Grecji (1837 i 1840). Od 1843 do 1849 r. profesor uniwersytetu berlińskiego, guwerner następcy tronu pruskiego, któremu towarzyszył do Bonn 1849, w 1850 powrócił do Berlina, 1856 powołany do Getyngi, od 1868 znowu w Berlinie jako profesor historji sztuki w uniwersytecie i dyrektor muzeum starożytności członek akademji nauk od 1871. Najgłówniejsze dzieła **C.** są: „Peloponnesos“ (2 t. Gotha 1851—52) i „Griechische Geschichte“ (6 ed., Berl. 1888, sięgająca do bitwy pod Cheroneą. Oprócz tego wysoko cenią jego „Zur Geschichte des Wegebaues bei den Griechen“ (Berl. 1855); „Attische Studien“ (Getynga 1862 — 65); „Die knieenden Figuren der altgriech. Kunst“ (Berl. 1870). „Die Stadtgeschichte von Athen“ (1891), „Beiträge zur Geschichte und Topographie von Kleinasien“ (1872); „Philadelphia“ (1873) i in.

Curtius Jerzy, brat poprz. znakomity filolog, zasłużony szczególnie w badaniach języka greckiego * 1820 r. w Lubece, † 1885 r., profesor uniwersytetu od 1849 w Pradze, od 1854 w Kiel, a od 1862 w Lipsku. Z prac jego najcelniejsze: „Die Sprachvergleichenden Beiträge zur griech. und latein. Grammatik“ (Berl. 2 wyd. 1846); „Grundzüge der griech. Etymologie“ (5 ed., Lipsk 1879); „Griech. Schulgrammatik“ (15 wyd. 1882); tłómaczona na polski przez *Samulewicza* i *Sternala*; (Lwów 1869); z dodatkiem „Erläuterungen“ (3 ed., Praga 1875); jest to pierwsza gramatyka języka greckiego, przeprowadzona na podstawie badań porównawczych. Wybornemi pracami swemi starał się **C.** wyrugować przestarzałą metodę traktowania języków klasycznych. Od 1868 wydawał „Studien zur griech. und lat. Grammatik“ (t. 1—3, Lipsk 1868—71). Ostatnia jego praca: „Zur Kritik der neuesten Sprachforschung“ wyszła (w Lipsku 1885). Por. Angerman. „G. C. Windisch“. „G. C. eine Charakteristik“ (Berlin 1887). Gustaw Meyer w „Essays und Studien zur Sprachgeschichte“ (Strasburg 1893).

Curtze Maksymilian, matematyk * 1837, nauczyciel w Toruniu, znany zwłaszcza z poszukiwań, tyczących się Kopernika; ogłosił: „Ueber die Originalhandschrift des Copernicus“ (1872); „Zur Enstetehungsgeschichte der Revolutionen des Copernicus“ (1874); „Reliquiae Copernicianae“ (1874, 1875); oraz sporządził jubileuszowe wydanie: „Nicolai Copernici Thorunensis de revolutionibus orbium coelestium libri VI“ (1873).

Curulis sella, krzesło kurulne, oznaka wyższych urzędników w Rzymie.

Curwen John, pastor anglikański i muzyk, * 1816, † 1880 w Manchester. Stworzył metodę nauki śpiewu „Tonic Solfa“ i założył 1853 towarzystwo w celu szerzenia tej metody, polegającej na śpiewie *a capella*, t. j. bez akompanjamentu instrumentów muzycznych. Napisał: „Grammar of vocal music“ (1843); „The standard course of Lessons and Exercices on the Tonic Solfa-Method“ (2 wyd. 1872); „The teachers manual“ (1875); „How to observe harmony“ (2 wyd. 1875); „Tonic Solfa-Primer“ i „Musical theorie“ (1879); „Musical statics“ (1874). Nadto wydawał od 1851 czasopismo miesięczne *The Tonic Solfa-Reporter*.

Curzola, (po słow. *Kerczola*, *Kurczola*, *Karkar*, w staroż. *Corcyra*), wyspa na morzu Adrjatyckiem, należąca do austrjacko-dalmackiego obwodu Dubrownickiego, ma 259 klm. kw. z 15,000 m. (głównie Serbo-Chorwatów) i kilka drobnych portów. Miasto główne t. n. leży na północno-wschodnim brzegu, posiada 2 porty, warsztaty okrętowe i 4,200 m. W 1298 odnieśli tu Genueńczycy pod dowództwem Dorii zwycięstwo nad Wenecjanami pod dowództwem Dandola.

Curzon Paweł Alfred, malarz francuski, * 1820 w Migné pod Poitiers, † 1895 r. w Paryżu, kształcił się w szkole sztuk pięknych w Paryżu, następnie we Włoszech, obrazy swoje wystawiał bez przerwy w Salonie od 1843 do 1895, za kilkanaście otrzymał nagrody i order legji narodowej. Ważniejsze z nich: „Lamartine nad brzegiem strumyka“ (1849); „Dante i Wirgiljusz w czyścu“; „Ogród klasztorny“ (1857); „Psyche“ (w Muzeum Luksemburskiem); „Rodzina rybacka na wyspie Capri“ (1861); „Ave Maria“; „Wezuwjusz“ (1863); „Winobranie na wyspie Pracida“ (1864); „Sen na gruzach Pompei“ (1866); „Widok Ostji“ (1869); „Serenada w Abruzzach“ (1874); „Gruzy świątyni Jowisza“ (1876); „Graziella“ (1877); „Ruiny akropolu w Atenach“ (1878); „Widok Capri“ (1889); „Tamaris na wybrzeżu zatoki Tulońskiej“ (1893); „Widok Castel Fusano“ (1895) i w. in.

Curzydło Józef, † 1891 krawiec, filantrop. Jako krawiec pojechał z Krakowa do Wiednia i Berlina i tam dorobił się większego majątku, z którego summę 40,000 złr. złożył na ręce Smolki wezwanego do Berna, sekretarza generalnego Akademii umiejętności w Krakowie, zastrzegłszy sobie tylko procent dożywotni. Fundusz ten przeznaczył na wydawnictwa historyczne według potrzeby i uznania Akademji. Wkrótce **C.** ociemniały umarł. Wyciąg aktu notarjalnego z r. 1891 z portretem ofiarodawcy podał „Rocznik Akademji Umiejętności 1891—2“ (Kraków 1892).

Cusa Mikołaj, *Cusanus*, właściwie zaś Khrypffs, t. j. Rak, uczony kardynał, ur. 1401 r. w Kenes pod Trewirem, † 1464 r. w Todi w Umbrji. W Padwie otrzymał 1424 stopień doktora

praw, gdy wszakże pierwszy jego proces w Moguncji wypadł niepomyślnie, poświęcił się stanowi duchownemu i został dziekanem w Koblencji. Na soborze bazylejskim bronił wyższości soboru nad papieżem, mianowicie w dziele swojem „De concordantia catholica". Był posłem papieskim do Konstantynopola w interesie unii kościelnej, 1048 r. został kardynałem i biskupem Brixeńskim. Obrobił on dzieła Archimedesa, złożył memorjał o poprawie kalendarza juljańskiego, a w piśmie „*De catholica veritate*" wykazał fałsz dekretaljów Izydora i darowizny Konstantyna. Zbiór pism jego wyszedł w Paryżu (1514 r.) i w Bazylei (3 t. 1665). Porów. Zimmermann „Der Cardinal Nikolaus **C.**, als Vorläufer Leibnizens" (1852); Falckenberg „Grundzüge der Philosophie des Nicolaus Cusanus" (1880).

Cusa, albo Cuza, Aleksander Jan I, książę połączonych księstw Mołdawji i Wołoszczyzny, obecnej Rumunji (od 1859—66). Ob. Aleksander Jan I i Rumunja (dzieje).

Cuscuta, roślina, ob. Kanianka.

Cusparia, rodzaj roślin z rodziny rutowatych, drzewa w Ameryce płd. **C.** *trifoliata (Galipea officinalis)* drzewo wysokości 20—25 m., z białemi kwiatami i brunatno-szarawą korą, która pod nazwą *angostura* używana była przeciw febrze; zawiera ona dwa alkaloidy *galipidynę* i *galipinę*, wyszła zaś z użycia z powodu, że często fałszowana była trującą korą Strychnos nux vomica.

Cuspinianus Jan, właściwie *Spieshammer*, z Schweinfurthu, * 1473, † 1529, opisał wierszem zjazd monarchów w Wiedniu 1515, na którym znajdował się także król polski Zygmunt I, p. t.: „Diarium de Congresso caesaris Maximiliani Aug. et trium regum Hungariae, Bohemiae et Poloniae, Vladislai, Lodovici ac Sigmundi in Urbe Viennensi facto XVII Julii anno Christi 1515,"

Cusset, miasto w dep. franc. Allier, okr. Lapalisse, kolegjum, źródła mineralne i zakład kąpielowy, 5,100 miesz. Leży o $2\frac{1}{2}$ klm. od Vichy, z którem połączone jest tramwajem.

Cust Robert Needham, orjentalista angielski, * 1821, kształcił się w Eton, 1843—1869 przebywał w Indjach jako urzędnik na wyższych stanowiskach cywilnych, w końcu był członkiem rady indyjskiej w Kalkucie. Po powrocie do Europy ogłosił: „Modern languages of the East Indies" (1878); „Linguistic and oriental essays" (1880—1891); „Pictures of indian life" (1881); „Moderne languages of Africa" (2 t., 1883); „The shrines of Lourdes, Saragossa, Loretto and Jerusalem" (1885); „The languages of Oceania" (1886); dzieła powyższe tłómaczone są na języki francuski i włoski; „A study of the various forms of error in the religious conceptions of the present epoch" (1890) i „Africa rediviva the occupation of Africa by Christian missionaries" (1891).

Custine Adam Filip, hrabia de, generał francuski, * 1740 r. w Metz, odznaczył się podczas wojny Siedmioletniej i w wojnie Amerykanów przeciwko Anglikom. W czasie rewolucji deputowany od szlachty z Metz do stanów generalnych; 1792 r. otrzymał jako generał naczelne dowództwo nad Niższym Renem, opanował wiele miast niemieckich, lecz w następnym roku zniewolony był ustąpić do Alzacji, gdzie, obwiniony o porozumiewanie się z nieprzyjacielem, 29 sierpnia 1793 został stracony w Paryżu. Na kilka godzin przed egzekucją polecił synowi oczyszczenie swego honoru z pozostawionych mu korespondencji, ale i ten **Custine** Renaud Filip, * 1768, jako adjutant swego ojca zginął na rusztowaniu 3 stycznia 1794 r. Później dopiero Baraguay d'Hilliers ogłosił pozostałe po nim pisma p. t.: „Mémoires posthumes du général français, comte de **C.**" (2 t., 1795). Por. Chuquet „L'expédition de **C.**" (Paryż, 1892) i tegoż „Wissenbourg" (Paryż, 1893); Bardoux „Madame **C.**" (Paryż, 1888).

Custine Astolf, margrabia de, wnuk generała, * 1790 w Paryżu, † 1857 pod Pau; odznaczył się jako podróżopisarz i romansista. Z jego opisów podróży najwięcej miało rozgłosu dzieło: „La Russie en 1839" (4 t., Paryż, 1843 i częściej), które tłómaczone było na kilka języków i wywołało nader żywą polemikę. Romanse zaś **C.**, zalecające się oryginalnością, są: „Aloys, ou le moine de St. Bernard" (Paryż, 1827); „Le monde comme il est" (1835); „Ethel" (1839) i „Romuald, ou la vocation" (1848). Jego „Lettres à Varnhagen d'Ense et Rachel Varnhagen d'Ense" wyszły w Brukseli (1870).

Custos, ob. Kustosz.

Custozza, wieś we włoskiej prowincji Verona, o trzy kwandranse drogi od Werony, pamiętna zwycięstwami Austrjaków, odniesionemi: 15 lipca 1848 r. nad wojskiem pjemonckiem, dowodzonem przez króla Karola Alberta, i 24 czerwca 1866 r. nad Włochami, pod dowództwem Lamarmory.

Cutch, państwo w Indjach Brytańskich, ob. Katsch.

Cuticula, *błonka*, ob. Skóra i Naskórek.

Cuvier Jerzy Leopold Chrétien Fryderyk Dagobert, baron, naturalista, * 1769 w Montbeliard (wówczas w Wirtembergji), † 1832. Od r. 1784 kształcił się w akademji w Sztutgardzie, a od r. 1788 był był nauczycielem prywatnym w Normandji, gdzie miewał dla młodych lekarzy odczyty z historji naturalnej. W r. 1795 udał się do Paryża, gdzie pismami i odczytami zjednał sobie rozgłos i został profesorem w szkole centralnej Panteonu. W r. 1796 został członkiem Instytutu, w 1800 następcą Daubentona w kolegjum francuskiem, w r. 1802 jednym z 6 inspektorów generalnych szkół i w tym charakterze urządzał liczne licea i akademje. W r. 1813 został członkiem rady stanu, za restauracji kanclerzem uniwersytetu, członkiem akad. franc. (1818), baro-

nem (1819), wielkim mistrzem fakultetu protestancko-teologicznego (1822). Stanowczy opór przeciw prawu Karola X o ograniczeniu prasy pozbawił go łaski dworu, lecz Ludwik Filip 1830 roku potwierdził go we wszystkich godnościach, w 1831 został parem, a objęciu przezeń ministerjum spraw wewnętrznych przeszkodziła śmierć. Zasługi **C.** w historji naturalnej są niezmierne. Utworzył systematykę zoologiczną, wzniósłszy anatomję porównawczą na stanowisko nauki. Przy badaniu okolic Paryża pierwszy wpadł na pomysł, że wylewy rzek i mórz zmieniają postać powierzchni ziemi. Przez zastosowanie osteologji porównawczej do szczątków zwierząt zaginionych położył podstawy paleontologji. Szkoły i protestantyzm we Francji bardzo mu wiele zawdzięczają. Z licznych jego dzieł wymienimy: „Leçons d'anatomie comparée" (5 t., 1801—5, nowe wyd., 9 t., 1835—45); „Mémoires pour servir à l'histoire de l'anatomie des mollusques" (1817); „Recherches sur les ossements fossiles" (4 t., 1821—24, 4 wyd., 1835); „Le règne animal etc." (4 t., 1817, nowe wyd., 11 t., z 1,000 tablic, 1849); „Histoire natur. des poissons" (8 t., 1828 — 31, prowadzona dalej przez Valenciennes'a do roku 1843, 16 t.). W polskim przekładzie Belkego i Kremera wyszła; „Historja nauk przyrodzonych podług ustnego wykładu ułożona i uzupełniona przez p. Madelen de St. Aży" (5 t., Wilno, 1853—5). Por. Lee „Mémoirs of Baron **C.**" (1833); Pasquier „Éloge de **C.**" (1833); Ducrotay de Blainville „**C.** et Geoffroy Saint-Hilaire" (1890).

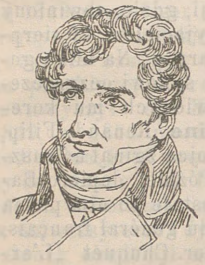

Cuvier Jerzy.

Cuvier Fryderyk, brat poprzedniego,, * 1773 w Montbeliard, † 1838 jako profesor i konserwator gabinetu anatomji porównaczej w *Jardin des plantes* w Paryżu. Wydał dzieła: „Sur les dents des mammifères" (1823 i 1824) i „Histoire naturelle des mammifères" (1824), ostatnie wspólnie z Geoffroy St. Hilaire.

Cuvillier-Fleury Alfred August, dziennikarz i autor francuski, * 1802, † 1887, po ukończeniu studjów był sekretarzem króla holenderskiego, Ludwika Bonapartego, następnie na wygnaniu był nauczycielem młodego księcia Aumale, 1834 objął redakcję dziennika *Journal des Debats*, w 1866 r. został członkiem Akademji francuskiej. Wielką liczbę swych prac krytycznych wydał p. t.: „Portraits politiques et révolutionnaires" (1851); „Etudes historiques et littéraires" (2 t., 1854); „Voyages et vayageurs" (1854); „Nouvelles études" (1855); „Dernières études historiques et littéraires" (2 t., 1859); „Historiens, poètes et romanciers" (2 t., 1863); „Etudes et portraits" (2 t., 1865—68); „Posthumes et revenants" (1879). Życiorys jego znajduje się w „Livre de Contenaire des Débats."

Cuxhaven, miasto w okręgu wolnego miasta Hamburga, nad ujściem Elby, 2,500 miesz., dobry port, kąpiele morskie.

Cuyaba, miasto stołeczne (od 1835) brazylijskiej prowincji Matto-Grosso, nad spławną rzeką t. n. Jest rezydencją biskupa, ma 7,900 miesz.

Cuyp albo **Kuyp** Albert, malarz holenderski, * 1605, † 1691 r. w Dortrechcie. Był uczniem swego ojca *Jakóba Gerrits* **C.**, * 1575, † 1651, dobrego malarza portretów i krajobrazów i założyciela dortrechckiej akademji malarstwa. Z rozmaitych dzieł jego najwięcej są cenione krajobrazy, widoki rzek i sceny myśliwskie. Z naśladowców **C.** najznakomitszym był *Jakób van Stry*, który mistrza swojego z wielką prawdą kopjował.

Cuyuni, *Cuyuwini*, rzeka w Guyanie, wypływająca z gór Sierra Rinocote, 950 klm. długa.

Cuzco, stolica departamentu t. n. w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Peru, leży w czarującej dolinie nad rz. Guatanay u stóp Andów. Jest rezydencją biskupa, ma uniwersytet, seminarjum duchowne, bibljotekę, muzeum, szkołę wyższą, 19 kościołów i 8 klasztorów, 20,000 mieszkańców. Niegdyś było stolicą Inkasów i z owej epoki pozostały tu jeszcze szczątki świątyni słońca i starożytnej cytadeli. Hiszpanie weszli tu 1543. Departament **C.** obejmuje 40,936 klm. kw. z 240,000 miesz.

Cwt, skrót na oznaczenie cetnara angielskiego (Hundredweight), ob. Angielskie miary.

Cyamelid, ob. Cyan.

Cyan *(Sin*, od błękitnej barwy związków), rodnik (ob.) złożony z 1 atomu węgla i 1 atomu azotu; gdy atom węgla jest cztero-atomowy, a atom azotu trójatomowy, przeto grupa Cy= CN=26 zachowuje jeszcze jedność powinowactwa wolną, czyli jest jednoatomową i w związkach okazuje analogję do chloru. Podobnie też jak cząsteczka chloru, cząsteczka wolnego cyanu składa się z dwu cząsteczek C_2N_2 i jest przeto *dwucyanem.* **C.**, nieznajdujący się w stanie wolnym w naturze, otrzymuje się przez ogrzewanie cyanku rtęci: rtęć się ulatnia, a **C.** lotny zbiera się nad rtęcią; w retorcie pozostaje masa stała brunatna, tegoż samego co **C.** składu, zwana *paracyanem.* **C.** jest to gaz bezbarwny, zapachu migdałów gorzkich, gęstość=1,8064 względem powietrza,=26 od odnośnie do wodoru. Na powietrzu płonie płomieniem purpurowym, wydając kwas węglany i azot. Przy—18° się skrapla, przy —40° krzepnie. W wodzie dosyć rozpuszczalny, ale roztwór ten szybko brunatnieje i zawiera mocznik (ob.), oraz węglan i szczawian amonu.—**C.** z wodorem tworzy *kwas cyanowodorny (kwas pruski)* H Cy; otrzymuje się on działaniem

kwasu chlorowodornego na cyanek rtęci, albo też kwasu siarczanego na żelazocyanek potasu. Tworzy się często z materji roślinnych, zawierających amygdalinę, Jest to ciecz bezbarwna, woni silnej gorzkich migdałów; gęstość jej przy 7° jest 0,7058, wre przy 26,5°, krzepnie przy—15°. Łatwo ulega rozkładowi; często z wybuchem. Z wodą miesza się we wszystkich stosunkach. Jest to jedna z najgwałtowniejszych trucizn, zabijająca natychmiast w najmniejszej ilości. Nawet z kwasem rozcieńczonym, używanym za lekarstwo (jako środek uśmierzający), należy się obchodzić z wielką ostrożnością. Scheele, który go odkrył, miał pierwszy paść jego ofiarą.—Z *cyanków metalicznych* najważniejsze są potasu i rtęci. *Cyanek potasu*, K Cy, otrzymuje się przez ogrzanie do czerwoności żelazocyanku potasu i wyługowanie alkoholem wrzącym masy czarnej, pozostającej w retorcie; roztwór alkoholowy odparowany w próżni opuszcza cyanek potasu w postaci białej masy krystalicznej. Może być otrzymywany i innemi sposobami; fabrycznie wyrabia się przez ogrzewanie odpadków zwierzęcych, bogatych w azot, w obecności węglanu potasu. Ciało to krystalizuje w sześciany, jest bardzo trujące, silnie rozpuszczalne w wodzie i alkoholu. Roztwór wodny, poddany wrzeniu, wywiązuje amonjak i przechodzi w mrówkan potasu; reakcja ta odbywa się zwolna na zimno. Roztwór cyanku potasu rozpuszcza cyanki nierozpuszczalne cynku, srebra, złota, tworząc cyanki podwójne,—roztwory te używają się do galwanicznego posrebrzania i pozłacania. *Cyanek rtęci*, Cy_2 Hg, otrzymuje się przez rozpuszczenie tlennika rtęci w kwasie pruskim; po oziębieniu cyanek rtęci opada w postaci słupów bezbarwnych; rozpuszcza się w 8 częściach wody. Z jodkiem potasu wydaje związek Cy_2 Hg KJ.—Znane są dwa *chlorki cyanu*: *chlorek ciekły* Cy Cl, wrzący przy 15° a krzepnący przy—6°, otrzymuje się przez działanie chloru na kwas pruski, utrzymywany w temperaturze 0°. Związek ten w niektórych warunkach przechodzi dobrowolnie w *chlorek stały* Cy_3 Cl_3; związki te przedstawiają piękny przykład polimerji. Znane są również *jodek* i *bromek* **C.**—*Kwas cyanny*, Cy OH, otrzymuje się, gdy poddajemy suchej destylacji kwas cyanurowy, który jest wielokrotnym względem kwasu cyannego i rozpada się na trzy cząsteczki tego kwasu. Jest to związek bardzo nietrwały i łatwo przechodzi w masę białą, bezkształtną—*cyamelid*. Przez podstawienie za wodór pierwiastku jednoatomowego powstają sole kwasu cyannego czyli *cyaniany*. *Cyanian potasu*, Cy OK, jest w wodzie silnie rozpuszczalny; *cyanian amonu* dobrowolnie przechodzi w mocznik: $CyO.NH_4 = CNO.NH_4 = CH_4,N_2O$. Mocznik (ob.) ogrzany wyżej 120° wywiązuje amonjak, biała pozostałość jest *kwasem cyanurowym*; jest to kwas *trójcyanny* Cy_3 O_3 H_3=3 Cy OH. Z żelazem cyan wydaje rodnik *żelazocyan* (ob.), z siarką *siarkocyan* czyli *rodan* (ob.). Cyan odkryty został w r. 1815 przez Gay-Lussac'a; kwas cyanowodorny został przez Scheelego otrzymany wcześniej, w r. 1782.

Cyanejskie skały, zwane także *Symplegadami*, są to wysepki na morzu Czarnem, w bliskości Konstantynopola; z powodu licznych zakrętów i łamania się światła wydawały się żeglarzom jakby się otwierały i zamykały, skąd powstała bajka, że chwytały i pochłaniały przepływające obok nich okręty; znane są one z podróży Argonautów.

Cyanek żółty, żelazocyanek potasu, ob. Żelazocyan.

Cyanina, *błękit chinolinowy*, *lepidynowy* $C_{29}H_{35}N_2J$, zasada organiczna, otrzymywana z cynchoniny, produktu ubocznego przy fabrykacji chininy. W tym celu cynchonina destyluje się z wodanem sody, przyczem przechodzi chinolina i mieszanina kilku innych zasad organicznych. Za ogrzaniem chinoliny z jodkiem amylu powstaje związek, który traktowany ługiem sodowym wydaje cyaninę, wspaniały barwnik błękitny, zawierający jod. **C.** tworzy kryształy metalicznego połysku, trudno rozpuszczalne w wodzie, łatwo w alkoholu; roztwory są błękitne; barwnik ten jednak na świetle się niszczy. Kwasy odbarwiają roztwór błękitny, alkalja utraconą barwę przywracają. **C.** może być czułym odczynnikiem na kwasy i zasady; w fotografji służy do zamiany płyt w ortochromatyczne.

Cyanit, minerał, ob. Disten.

Cyankali, niemiecka nazwa cyanku potasu, u nas często niewłaściwie używana, ob. Cyan.

Cyanki metaliczne, ob. Cyan.

Cyankiewicz Jędrzej, kanonik i profesor akademji krakowskiej, w drugiej połowie XVIII w. ogłosił drukiem: „De corporum gravitate dissertatio“ (Kraków, 1777); „Tajemnica świata, od p. Caracciolli po francusku napisana i t. d.“ (1778); „Loika, czyli myśli z Lokka o rozumie ludzkim“ (1784); „Początki moralności czyli wiersz filozoficzny o człowieku,“ z angielskiego (1788); „Głos rozumu p. Caracciolli z franc. przełożony“ (1793); „Celne rysy nauki chrześcijańskiej.“ Por. H. Struve „Wykład systematyczny Logiki“ (Warszawa, 1870, str. 185).

Cyanny kwas, ob. Cyan.

Cyanoblepsja, ślepota na barwę błękitną, ob. Daltonizm.

Cyanol, toż co anilina (ob.).

Cyanometr, przyrząd służący do oceniania natężenia błękitu nieba. Pierwszy **C.** urządził Saussure przez pomalowanie 53 prostokątów różnemi odcieniami barwy błękitnej, począwszy od prawie białego aż do ciemnego błękitu pruskiego; prostokąty te, oznaczone numerami, nalepiają się na obwodzie krążka, a ustawiwszy taki **C.** między okiem a badaną okolicą nieba, porównywamy, jaka barwa schodzi się z barwą nieba. Do-

kładna ocena barwy nieba ma pewne znaczenie w przepowiadaniu pogody, gdyż błękit nieba tem jest ciemniejszy, im bardziej obfitą i zgęszczoną jest para wodna w powietrzu.—W **C.** *rotacyjnym* Parrota natężenie błękitu nieba ocenia się z ilości niebieskich wycinków papierowych, które na białej i czarnej szybie umieścić należy, aby przy szybkim obrocie otrzymać barwę niebieską, podobną do danego koloru nieba. W podobny też sposób działa i **C.** *polaryzacyjny* Araga, polegający na tej zasadzie, że płyty wycięte z kryształu spatu wapiennego okazują w świetle spolaryzowanem zabarwienie błękitne, którego natężenie od grubości płytki zależy. Najściślejszy jednak sposób oceniania barwy nieba daje rozszczepienie światła za pomocą pryzmatu.

Cyanophyceae, *Linorosty*, rząd wodorostów (ob.).

Cyanophyllum, rodzaj roślin z rochiny Melostomaceae, którego nieliczne gatunki, jak **C.** *magnificum*, o długich liściach lancetowatych, metalicznie połyskujących, hodowane są w naszych cieplarniach. Rosną dziko w Ameryce zwrotnikowej i Azji.

Cyanozyna, ob. Fluoresceina.

Cyanotypja, sposób, używany w fotografji do otrzymywania pozytywy, zabarwionej na kolor niebieski; w tym celu papier napojony jest chlornikiem żelaza, który po wystawieniu na światło pod negatywą przechodzi na chlorek żelaza, a ten traktowany cyankiem potasu przechodzi w błękit pruski. Metoda ta, podana przez Herschla 1840, została następnie uproszczona. Por. Pizzighelli „Anthrakotypie und Cyanotypie" (1881).

Cyanowodór, *kwas pruski*, ob. Cyan.

Cyanoza, choroba, ob. Sinica.

Cyanurowy kwas, ob. Cyan.

Cyathea *(Skołupian)*, rodzaj paproci z rodziny *Cyatheaceae*, obejmujący paprocie największe, dochodzące niekiedy do 12 metrów wysokości i z wejrzenia podobne do palm; rośnie w krajach gorących; młode pędy niektórych gatunków, jak **C.** *arborea*, służą za jarzynę i pokarm dla bydła. Znanych jest około 60 gatunków; niektóre są hodowane w naszych cieplarniach.

Cyathea.

Cyatheaceae, rodzina roślin z gromady paproci (ob.).

Cyatholithus, ob. Kokolity.

Cybant, *ściągadło*, klamra, zakładana na koło w miejscu pęknięcia obręczy dla jej umocowania.

Cybele albo **Rea** (grec. *Kybele, Rhea)*, bogini grecka, córka Uranosa i Gai, żona Chronosa, matka Zeusa i innych bogów olimpijskich. Na górze Ida, w Pessinos i w innych miejscowościach Azji Mniejszej czczona w pośród dzikich orgji z towarzyszeniem hałaśliwych tympanów, otoczona demonicznemi postaciami Korybantów, Kuretów i idajskich Daktylów. Ulubieńcem jej był Attis (ob.), później wytrzebiony, na pamiątkę czego i kapłani **C.** pozbawiali się niekiedy cech męskości. Za pośrednictwem osad greckich kult **C.** bardzo już wcześnie przeszedł do Grecji, gdzie ją identyfikowano z Rheą (ob.) i nazywano *wielką matką bogów*, *matką idajską* lub *Dindymene*. W Atenach wznosiła się na rynku świątynia **C.**, *metroon* zwana, z pięknym posągiem bogini dłuta Fidjaszowego; kapłani jej najlepszą cieszyli się tam opinją. W Rzymie kult **C.** zaprowadzono 205 r. prz. Chr.; obsługiwali ją tu jeden tylko kapłan i kapłanka pochodzenia frygijskiego, oraz rzezańcy, zwani *Galli;* uroczystości, na cześć bogini ustanowione, nazywały się *Megalezje*. Rzymianie poczęli brać udział w orgjastycznych obchodach dopiero za cesarzów, od Klaudjusza począwszy.—Artyści wyobrażali **C.** jako bogato przybraną matronę, z koroną zębatą, z wieżyczek złożoną, na głowie; siedzącą na tronie otoczonym lwami, lub na wozie zaprzężonym lwami, niekiedy jadącą na lwie; w jednej ręce trzyma tympan, w drugiej kłosy lub berło.

Cybele.

Cybina, rzeczka, poczynająca się w Księstwie Poznańskiem, pow. Średzkim, w błotach wsi Sanniki i wpadająca do Warty pod Poznaniem na przedmieściu Środka. Długość jej wynosi 45 klm.

Cybisteter (łac. *cernuus*), taki co leci na głowę. Była to u Greków sztuka akrobatyczna, polegająca na nadzwyczajnej giętkości ciała, która pozwalała na skoki w tył przez miecze i noże powbijane w ziemię w małej od siebie odległości. Trudniły się tem kobiety na równi z mężczyznami, dla zabawy zaproszonych gości. Por. Plato „Sympos.," Ksenof. „Sympos."

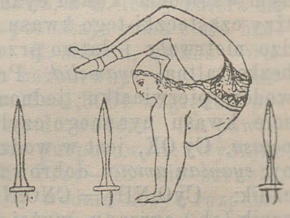

Cybisteter.

Cyborjum *(ciborium* starożyt.). Jak mówi Ateneusz (XI str. 477), jest to naczynie do picia, podobne do strąka (kiborion) bobu egipskiego; przypuszczają nawet, że strąk ten, oczyszczony, służył w Egipcie za czarę.—Teraz wyraz ten (błędnie: *cymborjum)* oznacza ozdobną szafkę, w której przechowuje się puszka z Najśw. Sakramentem, zwana też tabernaculum. Dawniej nazywano także **C.** baldachim, umieszczony nad ołtarzem. Czasem kościoły zwano **C.** Nakrycie nad ołtarzem *(cibor)* było w formie półkuli, na szczycie zakończone krzyżem, ubrane kwiatami, podparte srebrnemi kolumnami, pomiędzy któremi zawieszano zasłony, zakrywające ołtarz. W głębi wisiało naczynie w kształcie gołębia, do którego chowano N. Sakrament. U nas do końca XVI w. **C.**, t. j. tabernacula, czyli szafki na przechowywanie puszki z N. Sakramentem, były zupełnie oddzielone od ołtarza. Por. du Cange „Constantinopolis christiana" (I, 5 cz. 61) i ks. W. K. w „Encykl. kościelnej" (t. 3-ci).

Cyborjum.

Cybuchówka *(Fistularia)*, rodzaj ryb z rzędu brzuchopletwych. Płetwa grzbietowa jedna, kości międzyszczękowe i szczęka dolna uzbrojone małemi zębami; z pomiędzy dwóch części płetwy ogonowej wychodzi nitka czasami długości całego ciała; pysk przedłużony i z góry na dół ściśniony. Zamieszkuje morza w pasach gorących. Gatunek **C.** *tytuniowa (F. tabacaria)*, długa na metr, z nitką ogonową podobną do włókna fiszbinu, mięso ma suche i niesmaczne.

Cybulka, Cebulka Mikołaj, podług Bielskiego *Cebula*, znakomity dyplomata litewski na początku XV wieku. Rodem Polak. Jako sekretarz Witolda różne odbywał poselstwa. Pierwszy raz 1409 jeździł z panami polskimi do Pragi, gdy Wacław, król czeski, ofiarował się na pośrednika w sporze z Krzyżakami; drugi raz 1420 posłował w tej samej sprawie ze Zbigniewem Oleśnickim do Zygmunta, cesarza, we Wrocławiu bawiącego, który w styczniu t. r. niesprawiedliwy ogłosił wyrok. Obaj posłowie ledwie że swej śmiałości nie przypłacili życiem. Układy w obu razach spełzły na niczem. Największą i patrjotyczną działalność rozwinął **C.** 1429 roku, kiedy skutkiem zjazdu łuckiego (styczeń 1429) cesarz Zygmunt chciał rozerwać unję Litwy i Polski, przez wyrobienie Witoldowi oddzielnej korony. Polacy na zjeździe w Sandomierzu (wrzesień 1429) postanowili, dla utrzymania jedności obu narodów, ofiarować Witoldowi koronę polską. Wówczas to **C.** rozumnemi a szczeremi radami odwodził Witolda od przyjęcia korony, wykazując trafnie intrygi cesarza, któremu chodziło tylko o rozerwanie potęgi polskiej. Posiadając całkowite zaufanie księcia, znakomicie przyłożył się **C.** do zniweczenia chytrych planów Zygmunta. Jakkolwiek niedostaje bliższych o jego życiu szczegółów, znać jednak, że był to człowiek trzeźwo na rzeczy patrzący. Czas urodzenia i śmierci **C.** niewiadomy. Por. Wolffa „Senatorowie i dygnitarze W. Ks. Litewskiego" (str. 252).

Cybulka Mikołaj.

Cybulska Józefa (Szczęsna), literatka, ob. Bąkowska.

Cybulski Wojciech, uczony polski, * 1808 roku w Koninie, † 1867 roku we Wrocławiu. Początkowo kształcił się w Poznaniu, a następnie chodził na uniwersytet berliński 1828—1830 roku. Od r. 1836 poświęcał się wyłącznie studjom filologicznym, filozoficznym i historycznym. Dwa lata przepędził w Austrji celem poznania języków słowiańskich. Od roku 1841 profesor języków i literatur słowiańskich w uniwersytecie berlińskim, a od roku 1860 we wrocławskim. W roku 1848 brał udział w kongresie słowiańskim w Pradze; w 1849 był deputowanym do drugiej izby pruskiej. Oprócz cennych rozpraw umieszczonych w *Tygodniku literackim*, *Przeglądzie*, *Przyjacielu ludu*, w Prutza *Literar-historisches Taschenbuch* i innych, wydał następujące prace: „De bello civili Sullano" (Berlin, 1838); „Die letzte Revolution Polens und die ihr vorangehende politisch-literarische Bewegung" (1846); „Die Slavische Ortsnamen der Insel Potsdam und der allernächsten Umgegend" (Berlin, 1859); „O runach słowiańskich" (w 1 t. *Roczników Tow. przyjaciół nauk w Poznaniu* 1860); „Dziady Mickiewicza" (Poznań, 1863) i „Odczyty o poezji polskiej w pierwszej połowie XIX wieku," które z niemieckiego przełożył Franc. Dobrowolski (Drezno, 1870), z przedmową J. I. Kraszewskiego, a w roku 1880 w oryginale pod tytułem „Geschichte der polnischen Dichtkunst in der ersten Haelfte des laufenden Jahrhunderts." Listy **C.** do Wacława Hanki ogłosił Edward Jelinek w roku 1894.

Cybulski Wojciech.

Cybulski Napoleon Nikodem, fizjolog, * 1854 w Krzywonosach w pow. Święciańskim, kształcił się w gimnazjum w Mińsku, medycynę stu-

Cybulski Napoleon.

djował w Petersburgu i w r. 1881 został tam prosektorem przy katedrze fizjologji w akademji medyko-chirurgicznej. W roku 1885 powołany został na profesora fizjologji w uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, gdzie urządził wyborną pracownię fizjologiczną. W roku 1891 został członkiem rzeczywistym akademji nauk w Krakowie. Oprócz wielu rozpraw, tyczących się fizjologji nerwów, krążenia krwi, hypnotyzmu, ogłosił „Fizjologję człowieka" (cz. I i II, 1892, cz. III, 1894).

Cyc, dawna tkanina bawełniana, biała lub różnokolorowa, szczególnie na spódnice, ustąpiła miejsca perkalom.

Cycadeae, *Sagowcowate*, rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca drzewa wytwornej postaci o pniu pojedyńczym, walcowym, napiętnowanym bliznami po opadłych ogonkach liściowych. Z tego powodu mają wejrzenie palmiaste i były liczone do palm, jednakowoż są niezaprzeczenie roślinami dwuliścieniowemi i ściśle się jednoczą z szyszkowemi, z któremi razem stanowią oddział nagoziarnowych *(gymnospermae)* i od których różnią się głównie liśćmi pierzastemi i liścieniami ściśle spojonemi; właściwe są krajom gorącym. Kwiaty **C.**, składające się tylko z organów płciowych, są dwudomowe i tworzą szyszki. Na męskich liczne pręciki wiją się spiralnie dokoła osi pionowej szyszki; pylniki mieszczą się na stronie spodniej pręcika tarczowatego. Szyszki żeńskie składają się z płaskich, dużych i pierzastych listków owocowych, których dolne odcinki zastąpione są przez zalążki. Rodzaje główne są: *Cycas*, i *Zamia*. Są one rzadkie w cieplarniach; najpiękniejszy ich zbiór posiada ogród dworski w Karlsruhe. W dawniejszych okresach geologicznych były silnie rozwinięte, szczątki ich liczne są zwłaszcza w formacji jurajskiej i kredowej. Monografje ich podali Brown (1825), Richard (1826); Miquel w „Archives néerlandaises" (1842) i Regel „Cycadearum revisio" (1876).

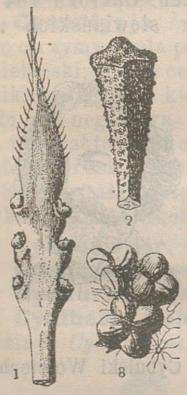

Cycadeae.

1. Listek owocowy gatunku *Cycas circinalis*. 2. Listek pylnikowy. 3. Woreczki pylnikowe.

Cycas *(Sagowiec, Rdzenica)*, rodzaj roślin z rodziny Cycadeae, obejmujący drzewa o pniu walcowym, uwieńczonym koroną liści pierzastych, skórzastych, w której środku rozwija się u osobników żeńskich wielka szyszka owocowa. Należą tu ważne rośliny pokarmowe: **C.** *circinalis*, pochodząca z Chin o liściach pierzastych, na metr długich, i **C.** *revoluta* z Japonji, o liściach w końcu zwiniętych. Oba te gatunki zawierają rdzeń mączysty, dostarczający rodzaju *saga* (ob. Sago), używanego w tamtych krajach do robienia chleba. Hodowane są w cieplarniach; wiele jest ich gatunków kopalnych w pokładach drugorzędowych.

Cycas *(Sagowiec)*.

Cycero Cicero Marcus Tullius, największy mówca i stylista rzymski, * 106 przed Chr. w Arpinum w Latium; wychowywał się wraz z bratem swoim Kwintusem **C.** w Rzymie, gdzie studjował prawo pod kierunkiem uczonego jurysty Kwintusa Mucjusza Scewoli i filozofję pod przewodnictwem akademika Philona. Od 79—77 odbywał podróże, podczas których słuchał najznakomitszych naówczas filozofów w Atenach i retora Apolloniosa Molona na wyspie Rhodos. Mając 26 lat życia, wystąpił jako mówca publiczny, został 76 r. przed Chr. kwestorem, a 70 r. edylem. Najświetniejsza epoka jego życia poczyna się z rokiem 63 prz. Chr., kiedy obrany konsulem, stłumił spisek Katyliny (ob.). Zagrożony i oskarżony przez trybuna ludu Klodjusza poszedł 58 r. prz. Chr. na dobrowolne wygnanie do Tessaloniki, lecz po 16 miesiącach został przywołany. Odtąd łączył się już coraz ściślej ze stronnictwem Pompejusza i około 51 prz. Chr. wysłany został przez senat jako namiestnik do Cylicji, gdzie pomyślną prowadził wojnę z Partami. Podczas wojny domowej między Pompejuszem i Cezarem pozostał wiernym stronnikiem pierwszego, ale po jego upadku umiał sobie zaskarbić względy Cezara. Po zamordowaniu tego ostatniego **C.**, występując w obronie dawnej arystokratycznej republiki, był nieubłaganym wrogiem Antonjusza (ob.), przeciwko któremu zwrócone są jego *Filipiki*. Na wniosek **C.** wychodziły wszystkie energiczne postanowienia senatu, skutkiem których konsulowie i Oktawjan (ob. August) w imieniu rzeczypospolitej pro-

Cycero Marcus.

wadzili wojnę przeciwko Antonjuszowi. Po ustanowieniu drugiego tryumwiratu usunął się do Tusculum i z rozkazu Antonjusza został zamordowany 43 roku niedaleko swej willi Phormiae. Oprócz ukochanej córki *Tullji*, która przed nim jeszcze umarła, miał także syna, *Marka Tulljusza* **Cycerona,** który za protekcją Augusta był kilkakrotnie konsulem, a następnie prokonsulem w Azji. **C.,** jak to widać z jego licznych listów, miał serce otwarte dla wszelkich szlachetnych wrażeń, pięknych i wzniosłych uczuć; z miłością poświęcał się ojczyźnie, przyjaźni i naukom; czystością obyczajów przewyższył wszystkich spółczesnych. Z zaletami łączyły się jednak i wielkie wady, jak: niestanowczość, zmienność przekonań, brak osobistej odwagi, niezmierna próżność i nieznośne samochwalstwo zarówno w jego mowach, jak i czynach. Jako mąż stanu niewielkie ma znaczenie, ale na polu literackiem, zwłaszcza w krasomówstwie, bezspornie najpierwszy ze spółczesnych. Stanowisko to zawdzięcza tak niezmordowanym studjom, jako też wrodzonym zdolnościom, objawiającym się głównie w wielkiej ruchliwości umysłu, żywej fantazji, ciętym dowcipie i niepospolitym talencie ekspozycyjnym. Jako filozof nie odznaczył się ani bystrością, ani samodzielnością; zasłużył się jedynie jako zręczny popularyzator filozotji greckiej między swymi ziomkami. Wszystkie pisma **C.** można podzielić na 4 oddziały: 1) Retoryczne: „Rhetorica, seu de inventione;" „De oratore;" „Brutus, seu de claris oratoribus;" „Partitiones oratoriae" i „Topica." 2) *Filozoficzne:* „De republica," niezupełne i dopiero przez A. Majl odszukane (ed. Maji, Rzym, 1722); „De legibus" (Berlin, 1883); „Quaestiones academicae;" „Tusculanae disputationes" (Hanower, 1874); „De finibus bonorum et malorum;" „De natura deorum" (Berlin, 1876); „De divinatione" (Berlin, 1885); „De fato" (Lipsk, 1876); „De officiis;" „Cato major seu de senectute;" „Laelius seu de amicitia;" „Paradoxa stoicorum." 3) *Mowy* (w liczbie 57), miewane już to w sprawach sądowych, już publicznych. Wybór ich dał Madwig (4 ed., Kopenhaga, 1867), polski przekład uskutecznił Rykaczewski (t. 1, Poznań, 1870, t. 2 i 3, Paryż, 1870—71) i H. Nohl „Ciceronis orationes selectae scolarum in usum." 4) *Listy:* 16 ksiąg do różnych przyjaciół i znajomych, 16 ksiąg do Pomponjusza Atticusa i 3 księgi do brata Kwintusa. Najlepsze wydanie wszystkich dzieł **C.** sporządził Orelli; na nowo opracowane i poprawione przez Baiter'a i Halm'a (Zurich, 1845 i sq.). Pojedyńcze wydania cytuje Teuffel w swem dziele: „Ueber C-s Charakter und Schriften" (Tübingen, 1863). Co się tycze nowszych wydań i tłómaczeń polskich, czyt. Estreichera „Bibliografja Polska" (t. 1, str. 227 i Dodatki II, str. 38). Z dawniejszych zaś tłómaczyli Bieniasz Budny, Nagurczewski, Siemiaszko i Tołoczko. Biografję **C.** w starożytności napisał Plutarch; w najnowszych czasach Gerlach w dziele „M. Tullius **C.,** Redner, Staatsmann, Schriftsteller" (Bazylea, 1874 roku), niefortunnie usiłował go bronić przeciw ostrej krytyce Drumann'a w „Geschichte Roms" i Mommsen'a w „Römische Geschichte." Por. jeszcze: Forsyth „Life of **C.**" (Londyn, 1864); Boissier „Cicéron et ses amis" (Paryż, 1865 i Lipsk, 1870); Messina „Apologia di **C.** contra Mommsen" (Neapol, 1878); Teuffel „Studien und Charakteristiken" (Lipsk, 1871) i Aly „**C.** Sein Leben und seine Schriften" (Berlin, 1891).

Cycero *(cicero)*, gatunek czcionek drukarskich dwunastopunktowych, użytych po raz pierwszy w wydaniu „Listów Cycerona" przez Sweynheyma i Pannartza (Rzym, 1467). Oprócz tak zwanej antiquy, posiada i kursywę.

Cychedżwar, pasmo gór w kraju Zakaukaskim. Są to właściwie góry Saganłuckie, które idą wzdłuż granicy pow. Achałcychskiego i Tyfliskiego, a potém zwracają się na północ i sięgają aż do góry Kidijanu.

Cyclamen, *Gduła, Fijołek alpejski*, rodzaj roślin z rodziny pierwiosnkowatych, odznaczający się tem, że ich szypułka, czyli głąbik, po okwitnieniu skręca się szrubowato nakształt sprężyny i ukrywa torebkę w ziemi. **C.** *europaeum (G. europejska)* posiada wytworną, różową koronę, której 5 śpiczastych klapek są w szczególny sposób na zewnątrz odrzucone; liście sercowate, pod spodem zwykle czerwone, wyrastają wprost z korzenia na długich ogonkach. Rośnie dziko w okolicach górzystych Francji, Szwajcarji, Włoch, u nas hodowana w wazonach. Ma łodygę podziemną, wydętą, która w stanie świeżym jest smaku ostrego i działa trująco, po uprażeniu może być jedzoną i ma mieć smak kasztanów. Świnie mają ją jeść bez szkody, stąd nazwa *chleba wieprzowego.* Zawiera glikozyd *cyklaminę (artanitynę)*, $C_{24}H_{34}O_{10}$, której roztwór wodny pieni się jak mydło. Ulubioną rośliną ozdobną jest **C.** *persicum.*

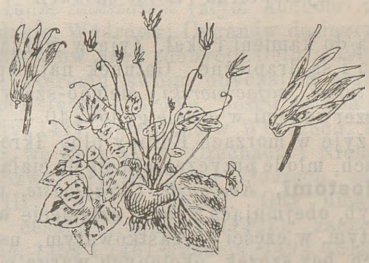

Cyclamen i jeho kwiaty oddzielnie.

Cyclanthera, rodzaj z rodziny dyniowatych, w Ameryce zwrotnikowej; są to rośliny pnące się o drobnych kwiatach i drobnych, mięsistych, pękających owocach. Dla szybkiego wzrostu uży-

wają się do ozdoby murów i szpalerów, zwłaszcza **C.** *pedata*.

Cyclas, *Kulka, Serduszak*, rodzaj małż z rodziny *Cycladidae*, o ciele szczupłem, z płaszczem, który pozostawia tylko szczelinę do przepuszczania nogi. Są to małże drobne, żyjące na dnie wód stojących, w całej Europie. Najpospolitszy u nas gatunek jest **C.** *(Sphaerium) corneum*.

Cyclops, rodzaj skorupiaków, ob. Cyklop.

Cyclopteris, przedpotopowy rodzaj paproci (ob.).

Cyclopterus, rodzaj ryb ciernіopletwych, z rodziny *Discoboli*, obejmujący ryby morskie o ciele grubem, krótkiem, pokrytem kostnemi tarczami haczykowatemi. Płetwa brzuszna zamieniona jest w przyssawkę okrągłą, którą się przy-

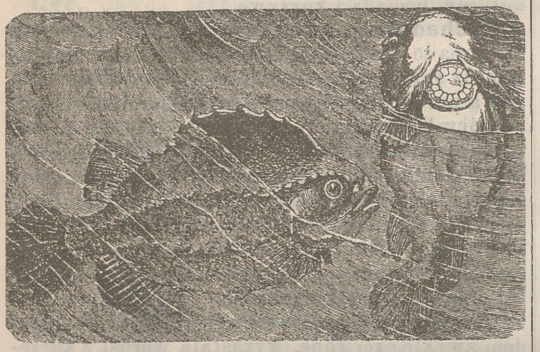

Cyclopterus *(Zając morrki)*.

czepiają do kamieni i skał. Żyją w morzach północnych i są drapieżne. Gatunek najpospolitszy jest *C. lupus, zając morski*, ciemno-szary, z plamami czerwonemi w czasie godów, 40 — 100 cm. długi, żyje w morzach Europy płn. Ikrę składa w dołkach, młode przyczepiają się do ciała samca.

Cyclostomi, *Kręgouste, Okrąglouste*, podgromada ryb, obejmująca ryby o szkielecie w części błoniastym, w części chrząstkowatym, ustach okrągłych, bez szczęk, okolonych wargą mięsistą, a tworzących zawsze otwarty smoczek. Niektóre z nich żyją wewnątrz innych ryb, co jest jedynym przykładem pasożytnictwa między zwierzętami kręgowemi. Należą tu rodzaje *Petromyzon* (Minog), *Myxine* i *Bdellostoma*.

Cycuryn Teodor, lekarz rosyjski, *1814, studjował medycynę w Charkowie i Dorpacie, w r. 1844 został profesorem kliniki terapeutycznej w Kijowie, a od 1857 do 1861 był prezydentem akademji medyko-chirurgicznej w Warszawie. W r. 1862 został naczelnym lekarzem wojskowej służby zdrowia, a w 1867 naczelnym lekarzem dworu Cesarskiego i stanowisko to zajmował do r. 1883. Po polsku ogłosił rozprawę o urządzeniach klinicznych w Krakowie *(Tyg. lekarski*, 1858).

Cycyjanow, książęcy dom rosyjski, którego przodkowie byli władcami Kartalinji. Ostatnim z nich był *Paata Cycyjanow*, który przybył do Rosji za cesarza Pawła i w 1800 wpisany został w poczet książąt rosyjskich. — **Cycyjanow** Paweł, książę, * 1754 w Moskwie, od r. 1802 inspektor piechoty w okręgu Kaukaskim, następnie gubernator wojenny astrachański i głównodowodzący w Gruzji. Przyłączywszy do Rosji Imeretję, Mingrelję i chaństwa Hunzyńskie, Karbamskie, Szekińskie, Szyrwańskie, oraz sułtaństwo Szuragielskie, został zdradziecko zabity przez starszyznę miasta Baku w r. 1806.

Cycys, znaczy kutasy, chwasty, frendzle. Mojżesz przykazał Izraelitom nosić na końcach szat kutasy, aby spoglądając na nie, przypominali sobie prawo boskie. Każdy z tych kutasów składa się z ośmiu sznurków wełnianych i ma po pięć węzełków; kutasy te przywiązują się do 4-ch rogów szaty, nazwanej *Talis* (ob.). Oprócz tego istnieje jeszcze u Żydów zwyczaj noszenia pod zwykłym ubiorem szaty czwororożnej z 4-ma takiemi kutasami.

Cyd, ob. Cid el Campeador.

Cydippidae, *Parowitki*, rodzina grzebienic (ob.).

Cydlina, rzeka w królestwie Czeskiem, pod wsią Libicą wpada do Łaby, długa 57 klm.; pamiętna jest kilku bitwami, stoczonemi nad jej brzegami 1110 r. przez polskiego Bolesława III z Władysławem, ks. czeskim.

Cydonia, roślina, ob. Pigwowiec.

Cydr, wino owocowe wyrabiane za pomocą fermentacji z jabłek, albo w połączeniu z gruszkami,—*jabłecznik i gruszecznik*. Pierwszy zawiera około 5% alkoholu, drugi jest najsłabszym ze wszystkich win owocowych. Od wina **C.** różni się głównie gęstością i tem, że nie zawiera kamienia winnego, a tylko kwas jabłkowy i mleczny.

Cyferblat, tarcza okrągła, podzielona na równe podziałki, po której przesuwa się wskazówka, oznaczająca punkty podziału, w szczególności **C.** zegarów.

Cyfry, znaki piśmienne, używane do wyrażania liczb. W systemacie liczenia dziesiętnym, powszechnie przyjętym, jest dziesięć takich znaków: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0, które zowią się *arabskiemi*, z tego powodu, że od Indjan przez pośrednictwo Arabów do nas doszły (ob. Arytmetyka). Rzymianie używali znaków: I, V, X, L, C, D, M, które oznaczały 1, 5, 10, 50, 100, 500 i 1000; cyfra, stojąca z lewej strony cyfry większej, zmniejszała tę ostatnią o tyle jedności, ile ona sama przedstawiała, np. IV znaczyło 4, XL znaczyło 40, w ten sposób MDCCCXCIX = 1899. Nareszcie Grecy na wyrażenie liczb używali 24 głosek swojego alfabetu, który to sposób używany był i przez narody wschodnie. W wiekach średnich, przed wprowadzeniem obecnego sposobu pisania liczb, posługiwano się przy działaniach arytmetycznych abakami (ob. Abakus). Cyfry obecne, choć postaci dosyć odmiennej, uży-

wane były we Włoszech przez kupców w wieku XIII, rozpowszechniły się jednak dopiero w w. XVI, a odtąd też dopiero działania arytmetyczne, niegdyś bardzo trudne, zostały ułatwione. (Ob. Arytmetyka). Wraz ze znakami przybył wyraz arabski *sifr*, t. j. zero, skąd wytworzyła się też ogólna nazwa cyfr. Por. Treutlein „Geschichte unserer Zahlzeichen“ (1875). Trybulski „Arytmetyka“ (w Encyklopedji pedagogicznej). *Cyfrowane listy* są to listy pisane umówionemi znakami.

Cyganek, piec ceglany nizki, dziś tylko w ubogich chatach wiejskich używany.

Cyganie, u historyków średniowiecznych *Azinghan*, Arabi i Maurowie zowią ich *Harami* (złodzieje), Węgrzy *Cingany* i *Pharaohnepek* (lud Faraona), co dotąd w użyciu u Siedmiogrodzian, Anglicy *Gypsies* (Egipcjanie), Szkoci *Caird*, Hiszpanie *Gitanos*, Portugalczycy *Ciganos*, Holendrzy *Heidenen* (poganie), Włosi *Zingari*, Szwedzi *Spakaring*, Duńczycy i Norwegowie *Tatars*, Wołochy, Mołdawcy, Rosjanie, Serbi, Słoweńcy i Polacy *Cyganie*, Niemcy *Zigeuner*, Francuzi *Egyptiens*, a potem błędnie od kraju skąd przybyli *Bohémiens*, Bucharowie *Diaci*, w Trypolisie i Damaszku *Vauwara*, Bośniacy *Ighju-pak*, Egipcjanie *Ghasie*, Nowo-Grecy *Atingau*, *Nauar* i *Kurbad*, w Syrji, w Persji *Luri* (od lohari, złotnik), *Karaczi*, *Kauli i Zuth* w Turkestanie nazywają **C.** po dżagatajsku *Ciagi*, co jest źródłem tureckiej ich nazwy *Czingeni*, u Maratów (w Indjach) noszą nazwę *Sudas* (łotry). Rienzi z ust Cyganów słyszał, że oni sami zowią się *Rumna-chal*, co w djalekcie Maratów znaczy „ludzie błądzący po równinach“. Inni podają nazwy *Kale v. Mellele* (czarni), *Meleliczehl* (czarny lud) *Sinde (Saindhawar)* mieszkańcy Indu, *Mamusz* i *Rom* (ludzie), *romani czeve* (dzieci ludzkie); na wyspie Kalamantan czyli Borneo i na archipelagu Holo zowią ich *Biadżak* (korsarze). Hasse szukał **C.** w *Sindi* krymskich, Marius Niger w Zeugitanji, d'Herbelot w Zangwebarze, Ekard w Czerkiesach, Wagenseil wywodził ich od Żydów niemieckich, Eneasz Sylwjusz (papież Pius II) z Kaukazu, Griseléné z Etjopji i Egiptu, inni z kolchidzkiej osady Ramzesa W., Pallas od Siginnów Herodotowych. Wedle podań Hamzy i Firduziego (w Szach-Nameh) Behramgur 420 r. po Chr. prosił Szankali króla Kanodzi o muzyków dla rozweselenia ludu. Z przysłanych mu 12,000 artystów, miała powstać pierwsza emigracja Cyganów z Indji, jak na to wskazuje ich miano w Aderbejdżanie: *Hindu-Karaszi* t. j. czarni Indjanie. Istotnie, z indywiduów przez 4 kasty (sanskr. *varnas)* wygnanych, utworzyła się klasa Parjów (sanskr. *Pariaja*=niezachowanie przepisów, paria=nieczysto utrzymany). W podobny sposób, u *Maratów* t. j. Maha Rashtra (wielkich wojowników) z wypędzonych członków trzech ich stanów: rolników, pasterzy i krowiarzy, utworzyła się kasta parjasów marackich, którzy włóczą się jako *Vangari* na brzegach Konkanu (Koromandelu) i *Sukatir* na Malabarze. Jako *Czyngari* spotykał ich Rienzi u Visapuru i Bengaloru w kraju Mahisur (Mizory). Z ich to liczby pochodzą owi 12,000 *luri* v. *Zuth* perscy r. 420.—Język ich pochodzi z sanskrytu, lubo dotąd nie udało się odkryć bliższej jego filjacji. Jak okazały badania porównawcze językowe, należy do szczepu aryjskiego czyli indo-europejskiego i jest w prostej linji potomkiem języka staro-indyjskiego, z którego przed wiekami rozwinęły się języki średnio i nowo-indyjskie. Cyganie w chwili zjawienia się w Europie stali na nizkim stopniu cywilizacji, jak świadczy ubóstwo ich języka, którego zasób wyrazów ogranicza się do nazw najkonieczniejszych. Cyganie stopniowo przyjmowali wyrazy i właściwości języka ludu wśród którego zamieszkali. Stąd potworzyły się różne djalekty cygańskie, różniące się od siebie dość znacznie. Pośród każdego prawie narodu Cyganie mówią językiem odmiennym. Djalektów tych liczą kilkanaście w Europie. Jak mową, tak obyczajami różnią się **C.** od innych plemion indyjskich. Służą za szpiegów, kolportują wódki indyjskie (todi, kalu, arak), opjum, guraku (ciasto do palenia w fajce), pan (betel) i t. d., dostarczają tancerek (kanczyni) publicznych, są kuplerami, związków rodzinnych nie obserwują, wróżą i t. d.—Podobnie jak ich bracia—(moralniejsi) na wyspie Kalamantan, trudniący się rozbojem a stąd zwani *biadżak*,—tak indyjscy **C.** składają ofiary z ludzi *Rakszasom* (złym duchom) i jedzą ciało ludzkie. Wędrówki Cyganów dosięgły ogólnych rozmiarów przy zdobyciu Delhi 1399 przez Tymura, któremu swoim obyczajem służąc za szpiegów i służbę obozową, poszli za nim do Samarkandy, 1417 zjawili się w Węgrzech, nad m. Czarnem, we Francji, w Czechach i Niemczech, 1418 w Szwajcarji, 1422 we Włoszech, za Henryka VIII 1512 w Anglji. Gdy umarł ich opiekun cesarz Zygmunt (1427), zaczęto na **C.** sarkać, 1453 i 1461 Francja, 1492, 1612 Hiszpanja, 1500 i 1577 Niemcy, Szwajcarja 1510, Niderlandy 1465, Szwecja 1662, 1723, 1727, bądź kary, bądź wygnanie na **C.** wyrzekły. Wasil, wódz **C.**, przyjęty był pod opiekę Alexandra Jagiell. 1501. Już kanclerz Ocieski i Przyłuski sarkali na **C.**, 1577 uchwalono ich wygnanie, lecz podlaskie wdztwo 1607 zastrzegło sobie wyjątek, 1624 złagodzono karę wygnania, ograniczając ją do włóczęgów, 1589 i 1590 nakazano pogłówne na **C.** W Węgrzech od r. 1557 rząd wyznacza **C.** wojewodę. Od Zyg. Augusta czasów, kancelarja królewstwa szlachtę mianowała na królów **C.** W Lidzkiem spółczesnym królem **C.** był Znamierowski za dyplomem Stan. Aug. Poniat. 1780, zmarły 1795. Jego następca Miłośnicki, także szlachcic, 1799 ze swą hordą **C.** wyniósł się do Turcji. Ilość **C.** w Europie (podług niepewnych dat statystycznych) dochodzi do ½

miljona. W Turcji i Rumunji liczą ich 200,000, w Austro-Węgrzech 97,000, w Hiszpanji 40.000, w Anglji i Szkocji 18,000, w Rosji 12,000. W innych krajach stosunkowo mniej. Między innemi posiadają **C.** wielką zdolność do muzyki, o czem czyt. Liszt'a: „O Cyganach i ich muzyce w Węgrzech" (tłómaczenie niem. Cornelius'a, Peszt 1861). O **C.** pisali: Grellman „Historische Versuche über die Zigeuner" (1787); Heister „Etnographie und geschichtliche Notizen über die Z." (Król. 1849); Borrow „The Zincali etc" (Londyn 1843); Pott „Die Zigeuner in Europa und Asien" (2 t., Halla 1844—45), jedna z najlepszych prac o **C.**; Batailiard „De l'apparition et de la dispersion des Bohémiens en Europe" (Paryż 1844); tegoż „Nouvelles Recherches" (1849); Rienzi „l'Oceanie" (w zbiorze l'Univers 1836); Sundt „Beretning om Fante eller Land-Strygerfolket i Norge" (Chrystjanja 1850); Böthlingk „Die Sprache der Z. in Russland" (Petersburg 1852); Jimenez „Vocabolario del dialecto ijtano" (Madr. 1854); Liebich „Die Z. in ihrem Wesen und im ihrer Sprache" (Lipsk 1861); Ascoli „Zigeunerisches" (Halla 1865). O Cyganach w dawnej Polsce wspomina Czacki 1501 o „polgarze" t. j. wojewodzie Cyganów polskich. Za panowania Zygmunta Augusta na Szląsku dopuszczali się rabunków. Kanclerz Ocieski w 1551 chciał wypędzić Cyganów z Polski pod warunkiem, aby ich wygnano i z Czech, skąd napadali na Polskę. W 1578 prawo groziło karą tym, którzyby Cyganom dawali przytułek. Dla Litwy król Aleksander Jagiellończyk w 1501 wydał w Wilnie przywilej: „Bił nam czołem Wasil starszy wójt i Cygany jego i prosił majestatu naszego, iżbyśmy ich prośbie zadosyć uczynili i wójta Wasila potwierdzili. Tym więc listem Wasila, wójta cygańskiego, potwierdziwszy, nadajemy jemu moc i prawo Cyganów sądzić i spory między nimi rozsądzać". Król August II w 1731 urząd królestwa cygańskiego nadał Jakóbowi Trzcińskiemu, a po jego śmierci Franciszkowi Bogusławskiemu. Na Litwie Radziwiłowie wyznaczyli króla, który posiadał władzę karania przestępców. W 1790 † król **C.** Jan Marcinkiewicz. U nas pisali o **C.** Czacki „Rozprawa o Cyganach" w M. Wiszniewskiego „Pamiętniku historji i literatury polskiej" (t. II), w której domyśla się, że już 1256 mogli być **C.** w Polsce; Daniłowicz „O Cyganach" (1824); pracę tę uzupełnił Narbutt w rozprawie „Rys historyczny ludu cygańskiego" (Wilno 1830); Rogalski „Rys historji, obyczajów i języka Cyganów" (w Magaz. Powszech. 1838, przekład z Cogolniceano); Wójcicki w „Przysłowiach narodowych" zebrał przysłowia, przypominające pobyt u nas Cyganów; Wisłocki „Die Sprache der transilv. Zigeuner" (Lipsk 1833); Kalina „La langue des Tziganes slovaques" (Poznań (1882); obacz nadto: „Verzeichniss von Werken und Aufsätzen, welche in älterer und neuerer Zeit über die Geschichte und Sprache der Zigeuner veröffentlicht worden sind" (Lipsk 1886). Liebich 1863, Pospati 1870, Miklosicz 1872—1877, Schwicker 1883, Wlisłocki 1890—91.

Cyganiuk, herb, znany tylko z nazwy.

Cyganka, taniec ludowy na Rusi Litewskiej, tańczony w w. XVIII na dworze Radziwiłłów w Nieświeżu. Taniec ten był prawdopodobnie wirowy. Wieśniacy białoruscy do dziś dnia tańczą i grają Cygankę na wieczorynkach. Por. Ambroży Wejło w „Atheneum" Kraszewskiego za rok 1845, T. VI 199.

Cyganow Mikołaj, poeta rosyjski, * w pierwszej połowie XIX w. w Moskwie, † 1833. Tworzył pieśni w duchu ludowym, podkładane pod muzykę zyskały wielką popularność. Zbiorowe wydanie jego pieśni wyszło w Moskwie 1834—57.

Cygański Mateusz, zamożny szlachcic, żyjący pod koniec XVI w., miał upodobanie w myśliwstwie ptasiem. Ogłosił w tym przedmiocie 1584 w Krakowie dzieło p. t. „Myśliwstwo ptasze", powtórnie wydane przez Wagę (Warsz. 1842), facsimilował je K. Stronczyński.

Cygaro, (z hiszp. *cigarro*), zwitek z liścia tytuniowego, przeznaczony do palenia. **C.** składa się ze zwitki czyli skrętu, złożonego z liści pociętych (wkładki), wraz z owijającem je liściem (owijanki) i liścia zewnętrznego, pokrywającego mocno całość (okrywki). Na okrywkę pospolicie używa się lepszych gatunków liścia; zwijanie odbywa się ręcznie, lub za pomocą maszyny. Jest to obecnie jeden z najważniejszych przedmiotów handlu (ob. Tytuń). Cygara przeszły do nas z Indji zachodnich, najlepszych zaś dostarcza Hawana i w ogólności Kuba. Ustępują im już **C.** mające wkładki z tytuniu brazylijskiego, a tylko owijankę z liści hawańskich. Wyrabiają się wszakże na Kubie i **C.** z tytuniu sprowadzanego, a ilość ich przewyższa znacznie ilość prawdziwych **C.** hawańskich. Nazwy **C.**, jak *Imperiales*, *Regalia*, *Virginia* i t. d., są hiszpańskie, podobnie jak zabarwienie różnych gatunków: *colorado*, *claro*, *obscuro*, którym odpowiadają też nazwy angielskie: *yellow*, *lightbrown*, *brown*, i t. d. *Cigarretas* albo *Cigarritos* są to hiszpańskiego pochodzenia cygara papierowe, czyli *papierosy*, złożone ze zwitku papieru lub słomki ryżowej, napełnionej drobno pokrajanym tytuniem. *Cigarillos* mają zwitek z liścia tytuniowego.

Cygarski, herb znany tylko z nazwy.

Cygemberg v. **Chomąto** odm., herb: W polu czerwonem chomąto srebrne bez przewiązania, pionowo ustawione. Nad hełmem i koroną czapka czeska biała, z bindą i podszewką czerwoną; nad czapką takie jak na tarczy chomąto z 4-ma piórami pawiemi z każdej strony. Por. Chomąto (herb).

Cygemberg.

Cygnaeus Fryderyk, poeta i historyk literatury szwedzkiej, * 1807 w Tavastehus, † 1881, kształcił się w uniwersytecie w Abo, w 1839 był rektorem szkół i docentem historji w Helsingforsie. Napisał poemat p. t. „Hostispiggarne“; „Lius och skugga“ (światło i cień) 1845; „Bidrag till de nordeuropejska folkslagens historia hemtadeur sydeuropeiska källor“ (Przyczynek do dziejów narodów północno-europejskich według źródeł południowo-europejskich 1848), i kilka tomów poezji lirycznych i dramatycznych „Skalde stycken“.

Cygnaeus Uno, reformator szkół w Finlandji, * 1810 w Tavastehus, † 1888 w Helsingforsie. Ukończył studja teologiczne i był kaznodzieją więziennym w Wyborgu, a w 1839 objął zarząd duchowny osady fińskiej w Ameryce rosyjskiej. W r. 1844 był w Petersburgu nauczycielem religji przy kościele ewangielickim Finlandczyków do 1856. W 1857 odbył podróż naukową po Europie. W 1860 senat finlandzki polecił **C.** opracować plan organiczny szkolnictwa publicznego dla Finlandji a w r. 1861 został dyrektorem seminarjum nauczycielskiego w Jywaskyllä. W 1877 uniwersytet upsalski nadał **C.** tytuł doktora filozofji honoris causa.

Cygnus, (znaczy łabędź), w mitologji greckiej, syn Stanelosa, króla Ligurji; po stracie przyjaciela, Faetona, porzucił swój naród i poszedł nad brzegi Erydanu opłakiwać zmarłego; bogowie zamienili go w łabędzia.

Cykl (z greck. *okrąg*), obieg kołowy zjawiska, w szczególności perjod astronomiczny, po upływie którego pewne zjawiska niebieskie wracają w tymże porządku, w jakim się odbywały poprzednio. Ważniejsze takie okresy astronomiczne są: *Cykl księżycowy* albo *Metona*, który dostrzegł, że po upływie lat 19 nowie wracają na też same dnie rachuby słonecznej czasu. *Liczba złota*, notowana w kalendarzach, oznacza, którym rokiem w **C.** księżycowym jest rok dany, a nazwa ta powstała stąd, że Grecy zapisywali ją złotemi literami. **C.** księżycowy rozpoczyna się w takim roku, w którym nów przypada 1 stycznia; era chrześcijańska rozpoczęła się w drugim roku **C.** księżycowego, liczba złota przeto danego roku będzie resztą wypadającą z podzielenia liczby bieżącej tego roku, powiększonej jednością, przez 19; dla roku 1898 np. liczbą złotą jest 18. **C.** czyli *okres słoneczny* jest to liczba lat, po upływie których niedziele wracają na też same daty miesięczne; perjod ten składa się z lat 28, dlatego, że w tym czasie jest 7 lat przybyszowych, a era nasza rozpoczyna się od 10 roku tego perjodu. Poprawka kalendarza gregorjańska nie wprowadziła zmiany w **C.** słonecznym, jakkolwiek przez wtrącenie 10 dni i zamianę lat przestępnych 1700, 1800, 1900 na lata zwyczajne (ob. Rok) *głoski niedzielne* straciły dawny swój bieg perjodyczny. W kalendarzu gregorjańskim następstwo głosek niedzielnych wraca dopiero po latach 400. **C.** *wielkanocny* czyli *Djonizego* obejmuje lat 532=19×28, sprowadza on święta wielkanocne do tych samych dat według kalendarza juljańskiego. Rok Egipcjan wynosił tylko 365 dni, w lat zatem cztery różnica między rokiem zwykłym a prawdziwym słonecznym wynosiła około 1 dnia; po latach słonecznych 1460, czyli zwykłych 1461, lata znów się zgadzały; perjod ten zowie się **C.** *kanikularnym* czyli *sotjackim*. **C.** *rzymski* czyli *poczet rzymski* ob. *Indykcje*. Łatwe przepisy oznaczania dnia Wielkiejnocy w kalendarzu juljańskim i gregorjańskim podał Gauss.

Cyklady, gromada około 220 wysp na morzu Egejskiem, stanowiących oddzielną nomarchję królestwa greckiego, 2,700 klm. kw., z ludnością 135,000, w 7 eparchjach z miastem głównem Syra. O wyspach tych wspominają już najdawniejsi autorowie greccy. Obecnie dzielą się one na północne, środkowe i południowe. Najważniejsze między niemi są: Andros, Tino, Mykone, Syra, Thermia, Zea, Paros, Naxos, Kimoli, Sifanto, Polikandros, Nio, Sikino, Amorgo, Anafi, Santorin i Stampalia. Wyspy te były zamieszkane przez dzielnych żeglarzy, którzy szczególnie za czasów tureckich słynęli jako groźni rozbójnicy morscy. Dziś **C.** przedstawiają obraz opuszczenia i najwyższego zaniedbania; są to przeważnie nagie pozbawione roślinności skały. Tylko wyspy Syra, Andros i Mykone prowadzą ożywiony handel. Słynny w starożytności Delos jest dziś zupełnem pustkowiem.

Cykler Jan, † w 1697. Wspólnie z Aleksym Sokowninem i Teodorem Puszkinem uknuł spisek przeciwko Piotrowi I celem pozbawienia go życia, za co został rozćwiertowany.

Cykliczni poeci albo *poeci Cyklu epicznego*, nazwisko tych epików greckich, którzy od czasu powstania poematów Homerowych aż do VI w. prz. Chr. obrabiali na wzór Iljady i Odysei podania, dotyczące różnych bohaterów i zostające niekiedy w związku z pomienionemi epopejami. Nazwa ta pochodzi stąd, że w późniejszych czasach utwory owych poetów układano według ich treści w jeden zamknięty okres (greck. *kyklos*), którego główne ogniwo stanowiły Iljada i Odyssea. Do takich poetów należą: Arktinos, Lesches, Stasinos, Agjas i Eugammon; z utworów ich pozostały tylko fragmenty, mające jedynie wartość historyczną. Por. Welcker'a „Der epische Cyklus“ (Bonn 1835 i 1849) i Düntzer'a „Homer und der epische Kyklos“ (Kolonja 1840 — 41); Kinkel „Epicorum Graecorun fragmenta (Lipsk 1877); Robert „Bild und Lied“ (Berlin 1881); Luckenbach „Verhältniss der griech. Vasenbilder zu den Gedichten des epischen Kyklos“ (Lipsk 1880); Immisch „Klaros“ (Lipsk 1889).

Cyklojda (*trachojda*), linja krzywa opisana przez punkt stały, znajdujący się na okręgu koła, które się toczy po linji prostej (kierownicy), na jednej z tymże okręgiem znajdującej się płaszczyźnie; składa się ona z szeregu gałęzi mających punkta zwrotu na kierownicy. Z powodu ciekawych i ważnych własności była **C.** ulubionym przedmiotem zajęć geometrów; pracowali nad nią: Galileusz, Roberval, Kartezjusz, Fermat, Viviani, Wallis, Torricelli, Pascal i inni. Pole zawarte między każdą gałęzią **C.** a kierownicą=3 razy wziętemu polu koła tworzącego, a długość każdej gałęzi=4 razy wziętej średnicy tegoż koła; rozwiniętą **C.** jest równa jej **C.**, ale

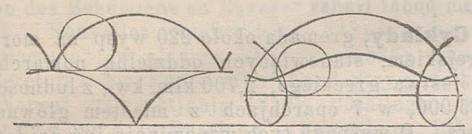

Cyklojda. Cyklojda skrócona i przedłużona.

odwrotnie położona. Huygens znalazł, że ciało spadające po **C.** odwróconej, t. j. takiej, która wypukłością zwrócona jest ku dołowi, potrzebuje zawsze jednakiego czasu do dojścia do wierzchołka **C.**, z któregokolwiek jej punktu bieg swój rozpoczyna; z powodu tej własności nazwano ją *izochroną* lub *tautochroną*, a Huygens zastosował tę jej własność do zegarów wahadłowych (ob. wahadło). Bernoulli zaś okazał, że **C.** jest *brachistichroną*, linją najszybszego spadku, t. j., że ciało poddane sile ciężkości drogę między dwoma punktami w najkrótszym czasie przebiegnie po **C.**, przyczem się naturalnie przypuszcza, że te punkty nie leżą w kierunku pionowym, ani poziomym. Jeżeli punkt opisujący **C.** leży nie na okręgu koła, ale wewnątrz niego, **C.** zowie się *skróconą*, gdy leży zewnątrz niego, **C.** jest *przedłużoną*.

Cyklometrja, mierzenie okręgów i ich łuków, w ogólności toż samo co goniometrja (ob.).

Cyklometryczne funkcje, toż samo, co trygonometryczne funkcje.

Cyklon, wiatr wirowy, ob. Wiatr.

Cyklop (greck. *Kyklops*, krągłooki), nazywa tak Homer dzikich olbrzymich mieszkańców wybrzeży sycylijskich. Hezjod wymienia: Brontesa, Steropesa i Argesa, trzech jednookich cyklopów, synów Urana i Gei, należących do rodu Tytanów, którzy w kuźniach swoich kuli pioruny dla Jowisza. Późniejsze podania przedstawiają ich jako robotników Hefajstosa, pracujących w kuźniach Etny i innych wulkanach. Strabo wspomina jeszcze o C., którzy przybyli z Licji i w Argolidzie wznieśli mury, od mocy swojej i wielkości nazwane *cyklopijskimi murami* (ob.).

Cyklop, *Oczlik (Cyclops)*, rodzaj skorupiaków z rzędu widłonogich, gromadnie zamieszkujący przeważnie wody słodkie. Są to raczki nader drobne, prawie mikroskopowe, postaci gruszkowatej. Z jajek, noszonych przez samiczkę w dwu woreczkach, wylęgają się larwy owalne (naupliusy), z okiem czołowem, żwawo poruszające się w wodzie. Z licznych gatunków u nas pospolite są **C.** *viridis*, **C.** *pulchellus*.

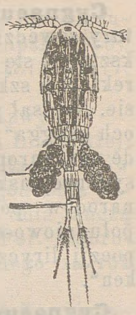

Cyklop.

Cyklopijskie mury albo mury *pelazgijskie*, są to ogromne bloki kamienne, spoczywające jedne na drugich w kształtach nieregularnych i niespojone żadnym cementem. Znajdują się przy murach starożytnych miast Grecji (Tiryns, Mycenae, Nauplia) i Włoch, gdzie podpierają spodnią ich warstwę. Mury te zdają się być dziełem najdawniejszych ludów, jakie w pomienionych krajach niegdyś zamieszkiwały. Por. Winckelman, w „Anmerkungen ueber die Baukunst der Alten" (Drezno, 1762) i w „Geschichte der Kunst d. Alterthums" (Drezno, 1764).

Cyklopja, *Synoftalmja*, potworność, przy której płód zgoła nie posiada nosa i jeden tylko oczodół, w którym rozwija się gałka oczna. Rzadko tylko potwory tego rodzaju przeżyć mogą kilka dni.

Cyklorama, ob. Panorama.

Cykorja (*Cichorium*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, z podrodziny języczkowatych czyli cykorjowatych, o kwiatach wszystkich obupłcio-

Cykorja. *a* gałązka kwitnąca, obok główka kwiatowa.

wych i języczkowatych. **C.** *zwyczajna*, zwana *podróżnikiem* (**C.** *intybus*), ziele trwałe o łodydze rozgałęzionej, liściach szorstko omszonych, kwiatach błękitnych; bardzo zwyczajna koło dróg,

pól i po miedzach w całej Europie, kwitnie od czerwca do września. Korzeń marchwiowaty, zewnątrz brudno-żółty, wewnątrz biały, oddawna utrzymuje się w użyciu lekarskiem, jako otwierający, rozpuszczający, a zarazem wzmacniający, zwłaszcza trzewy brzuszne. Korzeń ten u rośliny uprawianej staje się grubszy i mięsistszy, a pokrajany, uprażony i zmielony daje *cykorję handlową*, używaną jako surogat kawy, jakkolwiek nie zawiera nic z jej istotnych części składowych i zaleca się tylko smakiem gorzkawym, przyjemnym. Jako surogat kawy, używa się **C.** od końca XVIII w., obecnie istnieje w Europie około 450 fabryk cykorji. Por. Fries „Praktische Anleitung zum Kaffeezichorienbau" (2 wyd., 1886). Inny gatunek, zwany *szczerbakiem* czyli *endywją* (**C.** *endivia*), różniący się od poprzedniego liśćmi gładkiemi, pochodzi z Indji Wschod., u nas uprawia się po ogrodach dla liści, używanych na sałatę gorzkawą.

Cykuta *(Cicuta)*, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych; z trzech gatunków tu należących dwa są amerykańskie, w Europie zaś napotyka się wszędzie **C.** *jadowita*, inaczej *szalej* albo *weszka* (**C.** *virosa*), ziele trwałe, o korzeniu wydętym i przegrodami poprzecznemi na liczne, wązkie komórki podzielonym, łodyga gałęzista, wydrążona, gładka, liście 3 razy pierzastodzielne, o łatkach podłużnie lancetowych, piłkowanych; kwiaty białe, w baldaszki mniej więcej wypukłe ułożone, okrywa zwykle żadna, okrywki wiciolistkowe, wązіutkie, zwisłe. Rośnie na łąkach, bagnach, lub koło stawów. Całe ziele jest silnie odurzająco ostre i trujące, z powodu zawartego w niej alkaloidu lotnego, *cykutyny*; w medycynie rzadko się używa. W aptekach europejskich pod nazwą *Herba cicutae* rozumie się ziele pietrasznika *(Conium maculatum)*, nigdy zaś ziele **C.** *virosa*. Także i **C.** starożytnych, którą był otruty Sokrates, był to pietrasznik, **C.** bowiem nie rośnie na Południu; pomieszanie nazw powstało w wiekach średnich,

Cykuta. *a* kwiat, *b* owoc, *c* korzeń przecięty.

Cyleja, *Cylli* (słow. *Celie*), starożytne miasto Styrji, położone w pięknej dolinie, wzniesionej na 238 m. nad p. m., nad rz. Sann i koleją żel. Wiedeń-Tryjest, 6,260 miesz. (1890). Jest to rzymska kolonja *Celeja Claudia*; w wiekach średnich stanowiła hrabstwo **C.**, przyłączone do Austrji 1456.

Cylejscy hrabiowie, niegdyś jeden z najbogatszych rodów styryjskich, powstały 1341 r. *Wilhelm* żonaty był z Anną, córką króla polskiego, Kazimierza W. (ob. Anna C.); brat zaś tego *Herman* († 1385), miał za żonę Katarzynę, córkę króla bośnijskiego, Szczepana Twerdki, był rządcą Krainy i banem chorwackim. Z rodu tego wsławiła się *Barbara* (ob. Barbara C.), której mąż, cesarz Zygmunt, nadał tytuł książęcy *Fryderykowi* i *Udalrykowi* wraz z licznemi majątkami w różnych prowincjach. Obaj wielce czynni w interesie państwa, ściągnęli na siebie nienawiść Eneasza Sylwjusza. *Ulryk* C. był ostatnim z tego rodu. Zabity przez przyjaciół Jana Hunyada w czasie kłótni 1456 r.

Cylicja (łac. *Cilicia*), kraina w części południowo-wschodniej Azji Mniejszej leżąca, stanowiąca dzisiejszy paszalik Adana, bronioną była przez trzy słynne wąwozy prowadzące do jej wnętrza, a mianowicie: bramy cylicyjskie pomiędzy Tyane i Tarsus, któremi przeszedł Aleksander Wielki 333 przed Chr. do Kapadocji, bramy Aman i bramy syryjskie. Cylijczycy uważani byli w starożytności, jako zuchwali rozbójnicy morscy. Kraj ich pierwotnie państwo samoistne, był następnie prowincją macedońską, potem syryjską i nareszcie rzymską, bez żadnego samodzielnego znaczenia; główne miasto: Tarsos.

Cylinder, powszechna nazwa wielu przedmiotów, mających postać walca (ob.), a używanych głównie w mechanice przemysłowej, jak w walcowniach, prasach drukarskich, w fabrykach tkackich, a nawet w katarynkach i innych instrumentach. Płaskie zegarki kieszonkowe także nazywają się *cylindrami*.

Cylindry asyryjskie, są to słupki z twardego kamienia, mające formę cylindryczną i wzdłuż całej osi otwór, przez który przechodzi wałek. Słupki te mają 15 milimetrów do 1 decymetra długości. Posiadamy C-y bardzo dawne, zrobione jeszcze na 4000 lat przed Chr., oraz sięgające ostatnich czasów istnienia pisma klinowego. Por. Oppert w „Gr. Encycl." Lamirault'a.

Cylma, rz. w gub. Archangielskiej, pow. Mezeńskim, długości 270 mil; przy jej ujściu do Pieczory słoboda Ust' Cylma, 1500 miesz., założona przez Nowogrodzian 1555 r.

Cyma, rodzaj kwiatostanu, ob. Podbaldaszek

Cymbałki, muzyczne narzędzie strunowe, skrzynka albo szufladka, na której przeciągniętych jest strun kilkadziesiąt. Grający na niem zawiesza je sobie na szyi, lub stawia na kolanach, a uderzając pałeczkami w struny, wydobywa z niego dźwięczne tony. Przyrząd dał początek dzisiejszemu fortepjanowi, który też pierwotnie

zwano *klawicymbałem*. **C.** nazywa się też instrument dziecinny, złożony z płytek metalowych lub szklanych, wydających przez uderzenie kolejne tony gamy diatonicznej.

Cymbały, u Rzymian *Cymbalum*, narzędzie muzyczne, już w starożytności używane przez służbę Cybeli. Składa się z dwu w pośrodku wklęsłych talerzy śpiżowych, które uderzane o siebie wydają silny brzęk metaliczny.

Cymbarka Cecylja, córka Ziemowita IV, księcia mazowieckiego na Płocku, zwana także *Cecylją*. Wydana 1412 przez wuja, Władysława Jagiełłę, za Ernesta Żelaznego, księcia rakuskiego, była matką cesarza Fryderyka III, * 1415. Małżeństwu temu, mocą którego miało nastąpić ściślejsze przymierze Ernesta z Jagiełłą, wielce był zawistny cesarz Zygmunt Luksemburski. Słynęła C. z nadzwyczajnej siły, łamała bowiem żelazne podkowy w ręku.

Cymbidium, *Żłobik*, *Narzęst*, *Łódka*, rodzaj roślin z rodzin Storczykowatych, są to rośliny rosnące na drzewach, o liściach sztywnych, bladych i kwiatach zwieszonych w grona, w Indjach Wschodnich, Ameryce płn. i Azji, **C.** *aloëfolium* i in. hodują się, jako ozdobne.

Cymborjum, błędnie zamiast Cyborium (ob.).

Cymbrowie albo **Kimbrowie,** naród sławny z nadzwyczajnej wielkości ciała, odwagi i dzikiego sposobu wojowania, który wspólnie z Teutonami, idąc od morza Niemieckiego przez Germanję, jako niebezpieczny wróg państwa rzymskiego zjawił się pierwszy raz 113 prz. Chr. w Illyricum, a stąd zwrócił się do Galji. Walcząc z nimi, Rzymianie dotkliwe ponosili straty, aż nareszcie Marjusz (ob.) na polach Raudyjskich (pod Weroną albo Vercellae), prawie zupełnie ich wytępił 101 r. prz. Chr. Nazwa ich zjawia się znowu później jako narodu wątpliwego pochodzenia, zamieszkałego na ostatnim krańcu północnej Germaji, przezwanym od ich imienia *Chersonesus Cimbrica* (dzisiejsza Jutlandja). Pochodzenie **C.** niepewne; Grecy mieszali ich z Kimmeryjczykami (ob.); Salustjusz zowie ich Gallami; u Cezara, Tacyta i Plutarcha uchodzą za Germanów, a mniemanie to przyjęło się i u nowszych historyków niemieckich. Jednakże H. Müller w dziele „Marken des Vaterlandes" wykazuje pochodzenie ich celtyckie. Jakoż nazwę **C.** spotykamy w ustach Celtów zamieszkałych w Anglji, którzy się sami nazywają *Kymre*. Por. Thierry „Histoire des Gaulois" (Paryż, 1838); Pallmann „Die Cimbern und Teutonen" (Berlin, 1870); Sepp B. „Die Wanderungen der Cimbern und Teutonen" (Lipsk, 1882).

Cymburka (*z Cimburka*) na Towaczowie *Towaczowski*, Czcibor, * około 1437 r., † 1494 r.; starosta ziemski (hejtman) margr. Morawskiego od r. 1469 i znakomity prawoznawca ojczystego kraju, dyplomata i wojownik. W młodym wieku napisał satyryczne pismo (wydane z licznemi drzeworytami w Pradze 1539), p. t. „Hádáni pravdy i lži" i t. d. (Spór prawdy z kłamstwem o majątek księży i ich władzę); następnie wydał nader ważne dla prawodawstwa słowiańskiego dzieło, obejmujące zbiór praw morawskich cywilnych, kryminalnych i politycznych (wydane pod nazwą „Kniha Tovaczovska" w Bernie 1858). Jako wojownik odznaczył się zwycięstwem nad wojskiem biskupa wrocławskiego pod Paczkowem na Szląsku 1467 r. Nieprzyjaciel cudzoziemczyzny, był stronnikiem króla Jerzego z Podiebrad i sprawił, że łacinę, używaną w aktach ziemskich od r. 1438 zastąpiono językiem czeskim. Z tych też powodów po śmierci króla Jerzego wpłynął, że wybrany poprzednio już królewicz polski Władysław został powołany na tron czeski. W politycznych sprawach państwa wysyłany był kilkakrotnie do krajów sąsiednich jako poseł dyplomatyczny, a mianowicie do Polski z zawiadomieniem, z jakich powodów na następcę tronu wybrany Władysław. **C.** Bernard, z drugiej linji rzymsko-kat. tego rodu, widząc, że stronnictwo narodowe króla Jerzego odnosi zwycięstwo, zebrawszy pewną liczbę swych współwyznawców, wszedł w służbę Krzyżaków pruskich. U Długosza zowie się on *Szamberski*, u Voigta zaś (Geschichte Preussens) *z Zinnenberga*. Jemu zawdzięczają Krzyżacy zwycięstwo pod Chojnicą 18 września 1454 r., jakkolwiek sam dostał się do niewoli, † 1470 r.

Cymen, ob. Cymol.

Cymofan, minerał, ob. Chryzoberyl.

Cymol (*Cymen*), węglowodór wzoru $C_{10}H_{14} = C_6H_4.CH_3.C_3H_7$, jestto ciecz bezbarwna, z przyjemnym zapachem, c. wł. 0,873, wre przy 175°; otrzymuje się z olejku kminkowego, przez destylację kamfory z bezwodnikiem kwasu fosfornego, oraz z wielu terpenów $C_{10}H_{16}$.

Cymon (greck. *Kimon*), * około 507 przed Chr., znakomity wódz ateński, syn Milcjadesa i Hegezypili († 489 przed Chr.). Młodość przepędzał lekkomyślnie; zubożały skutkiem nieszczęść ojca Milcjadesa (ob.), dopiero zamęźciem siostry przyszedł do pewnego mienia. W bitwie salamińskiej (480 przed Chr.) znakomicie się odznaczył; następnie w r. 478 przed Chr. wraz z Arystydesem otrzymał naczelne dowództwo nad flotą, wysłaną do Azji Mniejszej, celem oswobodzenia kolonji z pod jarzma perskiego. Szczęśliwie wojował w Tracji, pokonał Persów pod Strymonem i zdobył wyspę Skyros (475). Po wypędzeniu Temistoklesa (471) stanął u steru państwa i energicznie dalsze przeciw Persom toczył boje; 465 oczyścił całe wybrzeże Azji Mniejszej od Persów i podwójne, na lądzie i morzu równocześnie, otrzymał zwycięstwo przy ujściu rz. Eurymedon w Pamfilji. Tak zwany *pokój Cymoński*, niby przezeń zawarty, krytyka podaje w wątpliwość. W r. 465 rozpoczął 2-letnią walkę ze zbuntowanymi mieszkańcami wy-

spy Thasos, których w końcu przywiódł do posłuszeństwa. W Atenach wspierał ubogich i upiększał miasto. Mimo to przecież jako przywódca stronnictwa arystokratycznego i przyjaciel Sparty, ściągnął na się nienawiść partji demokratycznej (Perykles, Efijaltes), która, korzystając z ogólnej ku niemu niechęci ludu za pomoc udzieloną przezeń Lacedemończykom 465, ostracyzmem wypędziła go z kraju (460). W r. 454 za staraniem Peryklesa odwołany z wygnania, zakończył wojnę ze Spartą (451); 449 wyprawił się przeciw Persom dla odebrania im Cypru, wygrał kilka bitew i † t. r. przy oblężeniu m. Kition. Por. E. Curtius „Griechische Geschichte" Herodotos VII, 17; Thucydides I, 98, 100 i nast.; a także Plutarcha, Korneljusza Neposa i Lucas'a „Versuch einer Charakteristik C.'s" (Hirschb. 1835) i Vischer'a „Cimon" (Bazyl. 1847).

Cyna (*Stannum*), *Sn*, pierwiastek chemiczny metaliczny, którego ciężar atomowy=118,8. Jedyną rudą, z której się cyna wytapia jest kwas cynny czyli kasyteryt (ob.); główne kopalnie znajdują się na półwyspie Malakka, na wyspie Banka, w Anglji, Saksonji, Czechach, Australji i Chinach. **C.** otrzymuje się przez wytopienie rudy z węglem. Rudy towarzyszące kasyterytowi, zawierające żelazo, miedź, ołów, arsen, bizmut, są przyczyną, że **C.** zawiera małe ilości tych metali. **C.** jest metalem białym, zbliżona do srebra barwą i połyskiem; łatwo topliwa: topi się przy 235°; zwolna oziębiona krystalizuje, postacią pierwotną tych kryształów jest graniastosłup o podstawie kwadratowej; c. wł.=7,3. **C.** przy zginaniu trzeszczy, jest ciągliwą i klepalną, łatwo daje się wyciągać na blachę bardzo cienką, zwaną *cynfolią*. Przy 200° daje się proszkować, silnie oziębiona także rozpada się na szary proszek. Na powietrzu nie ulega zmianie, stopiona powleka się powłoczką tlenku. Kwas chlorowodorny rozpuszcza **C.** z wywiązaniem wodoru, kwas azotny silnie ją utlenia. Jeżeli pręt cynowy zanurzymy w nasycony roztwór chlorku cyny, na który rozlewamy warstwę wody, powstają piękne kryształy cyny (*drzewo cynowe*, *arbor Jovis*). **C.** znajduje rozliczne zastosowania: używaną jest do pobielania naczyń miedzianych, nie ulega bowiem działaniu kwasów organicznych, blachę żelazną powleka się również cienką warstwą **C.**; jeżeli się zmywa powierzchnię takiej blachy mieszaniną kwasu chlorowodornego i azotnego, rozpuszcza się warstwę zewnętrzną **C.**, i występuje aljaż krystaliczny **C.** i żelaza, jest to tak zwana *mora metaliczna*; cynfolja używa się do owijania różnych przetworów, śpiże z ołowiem (ob. Ołów) używają się na naczynia, z miedzią wydaje bronz. Przetwory cynowe są również wielkiej ważności w technice. Całkowita produkcja **C.** w 1890 wynosiła 56,000 ton, z czego na Anglję przypadało 9,600 ton.—Pod względem chemicznym **C.** jest pierwiastkiem czterotomowym. Z chlorem tworzy dwa związki: *Chlorek* **C.**, $SnCl_2$, otrzymuje się przez rozpuszczenie metalu w kwasie chlorowodornym, używa się pod nazwą *soli cynowej* w farbiarstwie jako bejca, krystalizuje z 2 cząsteczkami wody, w wodzie jest łatwo rozpuszczalny.—*Chlornik* **C.**, $SnCl_4$, powstaje przy ogrzewaniu **C.** w chlorze, jest cieczą dymiącą, lotną, używa się również w farbiarstwie. Przyciąga wodę i zamienia się w kryształy $SnCl_4 + 5H_2O$, czyli $SnO_2 + 4HCl + 3$ aq. Z salmjakiem tworzy związek zwany *solą pinkową*, używany w farbiarstwie.—Z tlenem wydaje również dwa związki: *Tlenek* **C.**, SnO, jest małej wagi, rozpuszcza się w kwasach i alkaljach, ale związki te są nietrwałe. Bezwodnik *kwasu cynnego*, SnO_2, napotyka się w naturze jako kasyteryt (ob.). Przy silnem ogrzewaniu **C.** w powietrzu powstaje bezwodnik amorficzny, zwany *popiołem cynowym (cineres Jovis)*, który używa się do polerowania, oraz do wyrobu szkła mlecznego. Właściwy *kwas cynny* istnieje w dwu modyfikacjach. *Kwas cynny* otrzymuje się działaniem amonjaku na chlornik **C.**, tworzy masę żółtawą galaretową, składu H_4SnO_4. Kwas zaś, otrzymywany działaniem kw. azotnego na metal, tworzy biały proszek, który jest wielokrotnym poprzedniego—*kwas metacynny*, $H_{12}Sn_3O_{12}$, właściwie jednak posiada 3 cząsteczki wody mniej. Kwasy te różnią się zachowaniem względem odczynników. Oba kwasy tworzą sole—*cynjany* i *metacynjany*; *cynjan sodu* używa się w farbiarstwie do bejcowania, *cynjan miedzi* jest farbą zieloną. Z siarką **C.** również wydaje dwa związki: *Siarek* **C.**, SnS, otrzymuje się przez stopienie części składowych; *Siarnik* **C.**, SnS_2, otrzymywany przez ogrzewanie amalgamatu **C.**, siarki i salmjaku, jest masą łuszczkowatą złoto-żółtej barwy, zwaną *złotem żydowskiem (aurum mussivum)*, używa się do bronzowania przedmiotów gipsowych, oraz do nacierania poduszek przy machinach elektrycznych. **C.** znaną już była w głębokiej starożytności; Herodot opowiada, że Fenicjanie przywozili ją z Anglji; Cezar opisuje kopalnie **C.** w tym kraju. Rzymianie nazywali ją *Plumbum candidum*. W Europie rozpowszechniła się znacznie w w. XII, gdy odkryto kopalnie czeskie i saskie; w w. XVI zaczęto cynfolją pokrywać zwierciadła i używać cyny na polewę. Por. Reyer „Zinn, eine Monographie" (1881).

Cynameina, $C_9H_7O_2.C_7H_7$, płyn oleisty, bezbarwny, słabej aromatycznej woni, ostrego smaku, otrzymywany z balsamu peruwiańskiego. Pod wpływem potażu gryzącego wydaje między innemi kwas cynamonowy.

Cynamol, *cynamen*, ob. Styrol.

Cynamon, zasuszona kora drzew z rodzaju cynamonowca (ob.). Najlepszym gatunkiem jest **C.** *cejloński*, przedstawia się w handlu pod postacią zwiniętych rurek o cienkich ścianach,

żółto-brunatno-czerwonej barwy, mocnego, aromatycznego zapachu i palącego, korzennego smaku. Własności te zależą od *olejku cynamonowego*; olejek czysty można otrzymać przez destylację **C.**, jest to ciecz koloru żółtego, cięższa od wody, rozpuszczalna w alkoholu i eterze. Jeszcze przy—25° jest ciekły, wre przy 22°, c. wł. 1,03; składa się z aldehydu cynamonowego C_9H_8O z 4—8 odsetkami engenolu $C_{10}H_{12}O_2$. Używa się **C.** najczęściej jako przyprawa do potraw, rzadziej w medycynie, jako środek pobudzający bóle porodowe. **C.** *drzewiasty* napotyka się w handlu w postaci kawałków płaskich, grubszych, daleko słabszego zapachu i smaku. Podobne zupełnie własności ma **C.** *chiński (kasja cynamonowa)*, brunatny, smaku mniej korzennego; inny **C.** chiński, zwany *szarym*, jest jasno-brunatny, bardzo aromatyczny. Z gorszych gatunków **C.** chińskiego wyrabia się *proszek cynamonowy*. **C.** *gwoździkowy*, ob. Dicypellium, **C.** *biały*, ob. Canella.

Cynamonowiec *(Cinnamomum)*, rodzaj roślin z rodziny wawrzynowatych, obejmujący drzewa i krzewy zawsze zielone, o liściach skórzastych i kwiatach białych lub żółtawych, w Azji zwrotnikowej i podzwrotnikowej; gatunkiem głównym jest **C.** *przedni* (**C.** *ceylanicum*), drzewo niewielkie, dochodzące 8 metrów, o liściach podobnych do liści wawrzynu; kwiaty oddzielnopłciowe, umieszczone są w końcu gałęzi, owoc — pestkowiec owalny. Drzewo to wydaje cynamon (ob.). Pochodzi z Cejlonu, a obecnie uprawia się w Indjach Wschodnich i Zachodnich, w Brazylji i in. Część zewnętrzna kory, smaku gorzkiego, odrzuca się, a do handlu przechodzi po wysuszeniu część wewnętrzna. **C.** *cassia*, w Kochinchinie, dostarcza cynamonu chińskiego; owoce niedojrzałe znajdują się w handlu pod nazwą *kwiatów cynamonowych*. Inne gatunki cynamonu pochodzą z drzew **C.** *culilawan*, **C.** *dulce*, **C.** *tamala*. Cynamon znany już był w Chinach w głębokiej starożytności. Na Cejlonie rozwinęła się uprawa **C.** dopiero w w. XVII, w ostatnich zaś czasach, gdy hodowla innych roślin na wyspie wzrosła, Chiny stały się znów głównem źródłem cynamonu.

Cynamonowiec.
Kwiat i przecięcie kwiatu.

Cynamonowy alkohol, **C.** *aldehyd*, ob. Cynamonowy kwas.

Cynamonowy eter, *Cynamoeter*, ob. Styrol.

Cynamonowy kwas, *kwas fenyloakrylowy*, $C_9H_8O_2=C_9H_7O.HO$, zastępuje miejsce kwasu benzoesowego w żywicy benzoesowej, pochodzącej z Sumatry, i w tej żywicy wykryty został r. 1860 przez Kolbego i Lautemanna. Prócz tego znajduje się w balsamie peruwiańskim, styraksie, starym olejku cynamonowym i t. d. Przedstawia się w postaci bezbarwnych słupów, topliwych i lotnych, przyjemnej woni, ostrego smaku, rozpuszcza się z trudnością we wrzącej wodzie, łatwo w alkoholu i eterze. Pod działaniem środków utleniających wydaje olejek gorzkich migdałów, charakterystycznej woni, i woń ta zdradza obecność **C.** w benzoesowej żywicy. Jest to kwas jednozasadowy, wydający cały szereg soli i eterów złożonych, wzoru $C_9H_7O.RO$, gdzie R oznacza metal lub rodnik alkoholowy. *Cynamonjan tlenku styrylu*, cynamoeter cynamonowy, stanowi styracynę (ob.).

Cynamonowy olejek, ob. Cynamon.

Cynamyl. C_9H_7O, rodnik kwasu cynamonowego i wogóle związków *grupy cynamonowej*, należącej do szeregu związków aromatycznych (ob.). W stanie odosobnionym nieznany, tworzy liczne związki, jak *wodorek* **C.**,—*chlorek* $C_9H_7O.Cl$, kwas cynamonowy (ob.) i in. Taż sama nazwa służy związkowi cyny z amylem (ob. Cynetyle).

Cynancthum, ob. Ciemiężyk.

Cynara, ob. Karczoch.

Cynchonina, $C_{19}H_{22}N_2O$, alkaloid znajdujący w różnych korach chinowych, zawsze w towarzystwie chininy (ob.), tworzy kryształy bezbarwne i bezwonne, smaku gorzkiego, rozpuszczalne w alkoholu i eterze, topiące się przy 250°. Przy ogrzewaniu z wodanem potasu tworzy chinolinę. Na organizm działa jak chinina, ale słabiej.

Cynchonidyna, alkaloid równoskładowy z cynchoniną (ob.), znajduje się w prawdziwej korze chinowej.

Cyncynnat *(Lucius Quinctius Cincinnatus)*, uważany przez późniejszych Rzymian za wzór starorzymskiej cnoty i prostoty obyczajów, znany obrońca patrycjuszów w ich walce z plebejuszami. W 460 r. przed Chr. obrany konsulem dla uspokojenia plebejuszów, domagających się wykonania rogacji *Terentillusa Arsy* (ob.). Znane jest powszechnie podanie ludowe, jako **C.** oderwany od pługa i obrany 458 dyktatorem pokonał

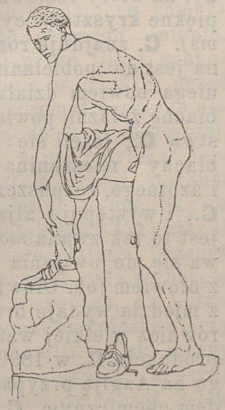

Cyncynannt.

Ekwów, oswobodził wojsko rzymskie oblężone przez nich na górze Algidus, w 16 dni złożył dyktaturę i mimo zdobytych łupów wrócił własną ręką uprawiać rolę. W 439 ponownie mianowany dyktatorem przeciw bogatemu plebejuszowi Spurjuszowi Meliusowi, który tanio sprzedając zboże biednemu ludowi, obwiniony był przez arystokratów o dążenie do samowładztwa. Serwiljusz Ahala, podwładny dyktatora, własną ręką zabił szlachetnego Meliusa, a **C.** go za to pochwalił i rzucił postrach na plebejuszów.

Cyncynnata order, był to znak noszony przez członków „Towarzystwa Cyncynnatów," zawiązanego w r. 1783 przez oficerów armji Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. Pierwsze zgromadzenie tego towarzystwa odbyło się 1784, istniało do r. 1883. Por. Lossing „Geschichte der Vereinigten Staaten ins Deutsche übertragen von L. Simonson" (Hartford 1873 str. 353); Evans „Memoir of Thaddaeus Kościuszko, Polands hero and patriot, an officer in the American Army of the Revolution and Member of the Cincinnati for the Society. For private distribution only" (New York 1883, z kolorowanym wizerunkiem znaku).

Cyndałowe drzewo, ob. Sandał.

Cyneasz (grec. *Kineas*), znakomity polityk z epoki upadającej potęgi Grecji, rodem z Tesalji przybył młodzieńcem do Aten, gdzie kształcił się w wymowie pod kierunkiem Demostenesa. Później wszedł do służby króla Pirrusa, któremu w wyprawie przeciwko Rzymianom 281—275 przed Chr. oddał ważne usługi jako zręczny rozjemca. Szczególnie znane jest jego poselstwo do Rzymian, ofiarujące im pokój po zwycięstwie, odniesionem przez Pirrusa nad konsulem Lewinusem. Prawdopodobnie umarł podczas wojennej wyprawy swego pana z Włoch do Sycylji, po 278 przed Chr. Por. Plutarch „Pyrrhus," Mommsem „Historja Rzymska."

Cynematyka, ob. Kinematyka.

Cynematograf, ob. Kinematograf.

Cyneol, $C_{10}H_{18}O$, związek równoskładny z borneolem, znajduje się w olejku piołunowym i kajeputowym, tworzy ciecz bezbarwną, woni kamforowej.

Cynerski Rachtamowicz Jan, rodem z Igołomji, kanonik katedralny krakowski, profesor wymowy i teologji w akademji krakowskiej, † 1651. Ceniony powszechnie z wymowy i nauki, pod koniec życia wezwany został na historjografa akademji krakowskiej; żadnej jednak w tym przedmiocie nie pozostawił pracy. Z licznych pism jego wymieniamy: „Eustichion in laudem virorum XVIII, dum licenciati philosophe crarentur" (Kraków, 1629) i „Prussia recuperata" (Kraków, 1835); „Idea paupertatis" (1644); „Fascia sive quaestio de fide" (1650); pozostałe zaś są to panegiryki lub wiersze różnej treści.

Cynerski Jan, pseudonim Jana Popiołka.

Cyneryty, ob. Puzzollana.

Cynetyle, związki cyny z etylem. Najlepiej zbadane są *cyncztereotyl* $Sn(C_2H_5)_4$ *cyntrzyetyl* $Sn(C_2H_5)_3$ i *cyndwuetyl* $Sn(C_2H_5)_2$. Znane są one w stanie odosobnionym, stanowią ciecze oleiste, łatwo palne. Cyncztereotyl jako związek nasycony nie łączy się bezpośrednio z pierwiastkami, dwa inne wydają z chlorem, bromem, tlenem związki zbadane przez Löwiga i Cahours'a; otrzymują się działaniem jodku etylu na aliaż cyny i sodu. W podobnyż sposób otrzymują się *cynmetyle* i *cynamyle*.

Cynewulf, ob. Kynewulf.

Cynfolja, ob. Cyna.

Cyngiel, w strzelbie część zamka, za pomocą której spuszcza się kurek.

Cyngiel.

Cyngiel, v. *Dziengiel*, herb: W polu złotem czerwona głowa wilcza z językiem wywieszonym, mieczem ku górze przebita. U szczytu to samo.

Cynicy, filozoficzna szkoła grecka, nazwana od przeznaczonego w Atenach dla cudzoziemców gimnazjum Kynosarges, której założycielem około roku 350 przed Chr. był Antisthenes, † 399. Nauka tej szkoły jest jednostronnem rozwinięciem zasady Sokratesa, identyfikującej cnotę i wiedzę. Celem człowieka jest cnota, która zasadza się na panowaniu nad sobą. Cnota nabywa się przez wiedzę, raz zaś nabyta, nie może być utraconą. Istniejące formy państwa nie mogą zadowolić mędrca, który, o ile można, dążyć powinien do zbliżenia się do stanu natury i ograniczenia swych potrzeb. Mędrzec odrzuca także religję ludową, uznając tylko jednego Boga. W dalszym rozwoju cynicy doszli do zupełnej wzgardy wszelkich form towarzyskich (stąd cynizm—bezwstyd). Objawiło się to w życiu najwięcej z nich znanego Djogenesa z Sinope. Późniejszą formą szkoły cyników jest *stoicyzm* (ob.). Fragmenta cyników zestawił Mullach w „Fragm. philos. Gr." (II, § 261—395). Por. Zeller „Philosophie der Griechen" (Lipsk, 1876, 3 wyd., 1881); Richter „Dissert. de Cynicis" (Lipsk, 1701); Meuschenius „Program de Cyn." (Lipsk, 1743); Mentzius „Progr. de Cynismo" (Lipsk, 1744).

Cynips, owad, ob. Galasówka.

Cynk, Zn, metaliczny pierwiastek chemiczny, którego ciężar atomowy=64,9. Rodzimy w naturze się nie znajduje, główne zaś jego rudy są: blenda (siarek **C.**), galman (krzemo-węglan **C.**), dalej spat cynkowy (węglan **C.**), willemit (krzemian **C.**) i franklinit (galman żelazisty). Rudy te znajdują się w Anglji, Belgji, na Szląsku i w Królestwie Polskiem, około Olkusza. Największa ilość **C.** dobywa się z galmanu, który się praży, przez co przechodzi w tlenek; również i blenda

przeprowadza się najpierw w tlenek. Następnie rudy te się rozdrabniają, nabijają węglem i poddają działaniu ognia; wywiązuje się tlenek węgla, a **C.** się ulatnia, w zimniejszych miejscach skrapla i spływa do odbieralników. Trzy są metody tego przekroplenia **C.** W Anglji używają tygli ustawionych na trzonie pieca naokoło ogniska, z tygli tych **C.** przekroplony się spuszcza (d e s t y l a c j a *per descensum*). W Belgji używają rur z gliny ogniotrwałej, w piecu poziomo ustawionych i jednym końcem z niego występujących. Urządzenie pieca belgijskiego wskazuje fig 1. Rury *b* ułożone są, jedne nad d r u g i e m i, na płytach *cd*, w dwu oddziałach pieca, przegrodzonych ścianą *a*, do których gazy przechodzą z paleniska *g*, z a k r y t e g o sklepieniem *f*, przez otwór *i*, i uchodzą przez komin *o*, zakryty klapą *p*. Popiół ogniska opada do czeluści *k*, dostępnej z *l*, Po napełnieniu rur mieszaniną rudy z węglem, osadza się na nich wydłużenie *q*, a skoro, po rozgrzaniu pieca przy otworach *q*, ukazują się płomienie, umieszcza się tam balony blaszane *r*, w których gromadzi się uchodzący pył cynkowy; wreszcie cynk ciekły z rur przelewa się do form, w których krzepnie. Na Szląsku i u nas piece są nizkie i sklepione, a rury zastąpione są muflami (ob.). Ulepszone mufle szląskie *a* (fig. 2) posiadają rurę *b*, która osadza się w górnej części mufli, gdy dolna zamknięta jest płytą *c*; balon blaszany osadza się na c z o p i e c, c y n k ciekły gromadzi się w wydęciu dol-

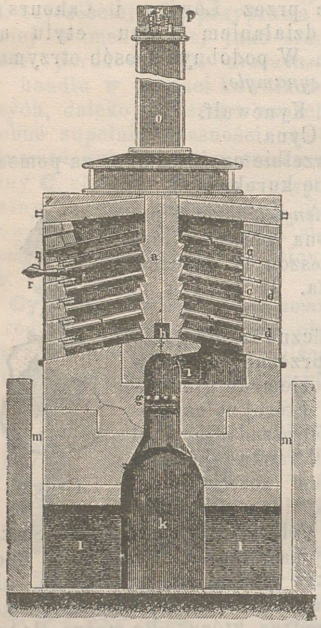

Fig. 1. Piec belgijski do wytapiania cynku.

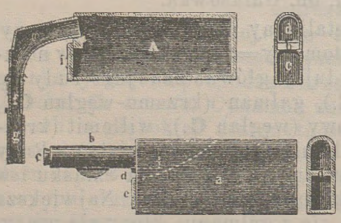

Fig. 2. Mufle szląskie.

nem rury *b*, zamykanem zatyczką gliniana, a po jej usunięciu spływa ku dołowi. — **C.** handlowy nie zawsze jest czysty, zawiera małe ilości żelaza, miedzi, ołowiu, kadmu, węgla i arsenu; oczyszcza się przez kilkakrotne przetopienie z małą ilością saletry. **C.** krystalizuje według układu sześciennego, ma odłam ziarnisty lub blaszkowy, barwę biało niebieskawą, Jest nieco kruchy, przy 100 — 150° klepalny, przy 200° znów kruchy; C. wł. = 7 do 7,2. Topi się jeszcze przed rozżarzeniem przy 434°, wre przy 1040°. Na powietrzu pokrywa się szarawą powłoką węglanu. W kwasach łatwo się rozpuszcza. Ogrzany na powietrzu płonie niebieskawo-białym płomieniem i przechodzi w tlenik, który się ulatnia i opada w postaci białych, lekkich **kłaczków**, zwanych *kwiatami cynkowemi*, *wełną filozoficzną*, *nihilum album*.—**C.** znajduje obecnie rozległe zastosowanie: odlewy cynkowe bardzo się rozpowszechniają, blacha **C.** zastępuje blachę białą i miedzianą; również zastosowanie znajduje blacha galwanizowana, t. j. blacha żelazna pokryta **C.** Wiele **C.** używa się przy oddzielaniu srebra od ołowiu, również znaczne jego ilości zużywają stosy galwaniczne, wiele go też przerabiają na różne sole i biel cynkową. Ze stopów najważniejsze są: mosiądz, tombak, bronz i argentan (ob. te wyrazy). Produkcja **C.** wynosiła w 1891 r. 362,000 ton, z czego na Europę przypadało 285,000, na Szląsk 87,000, na Królestwo Polskie zaś tylko 3,760 ton; w ogólności produkcja **C.** u nas jest obecnie w upadku na co wpływają niedogodne warunki celne i taryfowe.—**C.** jest pierwiastkiem dwuatomowym. W listkach bardzo cieńkich płonie w chlorze, wydając *chlorek* **C.**, Zn Cl., biały, przeświecający, zwany *masłem cynkowem*; używa się do konserwacji ciał zwierzęcych, do rafinowania oleju, przy wyrobie różnych preparatów chemicznych. Przez spalenie **C.** w powietrzu powstaje *tlenek* **C.**, Zn O, stanowiący proszek biały; *wodan* jego, H_2ZnO_2, strącają alkalja z roztworów soli cynkowych. Tlenek stanowi cynkową biel (ob.); z soli jego najważniejszym jest *siarczan cynku*: tworzy się przez rozpuszczenie **C.** w rozcieńczonym kwasie siarczanym i krystalizuje w postaci słupów rombowych prostych jako $ZnOS_4+7$ aq. Na wielką skalą otrzymuje się przez prażenie i wyługowanie blendy cynkowej i znajduje się w handlu pod nazwą *witryolu cynkowego* czyli *białego*, używa się w medycynie i do werników. *Siarek* **C.** znajduje się w naturze jako blenda, krystalizuje pospolicie w ośmiościany foremne; z soli cynkowych siarkowodór strąca go w postaci masy białej, bezkształtnej.

Cynk Florjan Stanisław, malarz historyczny, * 1838 w Krakowie. Pierwsze początki malarstwa od r. 1854 pobierał w krakowskiej szkole sztuk pięknych; uzyskawszy w r. 1862 stypendjum na 2 lata, pierwszy rok przebył w Mona-

Cynk Florjan.

chjum, pracując pod kierunkiem prof. Anschütza, drugi w Dreźnie pod kierunkiem prof. Erchardta. Po zwiedzeniu następnie celniejszych galerji we Francji i w Niemczech, powrócił do Krakowa. Utworem jego pendzla są obrazy: św. Jadwiga na polu bitwy pod Lignicą, zgon św. Salomei, Piast, św. Kunegunda znajdująca sól w Bochni, synowie Kazimierza Jagielończyka, królowa Jadwiga w chwili przedślubnej, Barbara Radziwiłłówna w Dubnikach, Miecznik i Marja (z poematu Malczewskiego), Zbigniew Oleśnicki przedstawiający Jagielle obraz N. P. Częstochowskiej, znieważony przez Husytów, ostatnie widzenie się królowej Jadwigi z Wilhelmem, Długosz znajdujący św. Kazimierza na modlitwie, św. Jan Kanty, okrywający płaszczem ubogiego.

Cynketyl, Zn $(C_2H_5)_2$, związek cynku z etylem, odkryty został przez Franklanda działaniem nadmiaru cynku na jodek etylu; tworzy się tu naprzód jodek cynketylu, $ZnC_2H_5.J$, który w wyższej temperaturze rozpada się na jodek cynku i cynketyl. Jest to ciecz bezbarwna, łatwo płynna, c. wł.=1,1, woni właściwej. Wre w 118°. Z eterem się miesza. Na powietrzu się zapala, i płonie płomieniem zielonym, wywiązując białe dymy tlenniku cynku. Istnieje również *cynkmetyl* i *cynkamyl.*

Cynkit, *czerwona ruda cynkowa*, minerał krystalizujący w układzie sześciokątnym, zwykle występujący w postaci zbitej, barwy krwistej, blasku djamentowego. Jest to tlenek cynku, znajduje się w stanie New-Yersey.

Cynkografja (*Chemigrafja*), postępowanie mające na celu odbijanie rysunków przez użycie w miejsce kamieni litograficznych tafli cynkowych; użycie cynku polega tu na łatwem uleganiu jego kwasom rozcieńczonym, które wygryzają taflę, nie naruszając rysunku powleczonego werniksem. Rysunek lub pismo może być na wygładzonej płycie zrobiony tuszem chemicznym, albo też przenosi się na nią za pomocą fotografji. Rysunek pokrywa się proszkiem złożonym z kalafonji i asfaltu i nadtapia w słabem cieple, poczem płyty wprowadzają się do skrzyń, napełnionych roztworem 1 części kwasu azotnego w 40 cz. wody deszczowej. Po dwu minutach płyta wydobywa się, opłókuje wodą, suszy, a następnie ten sam proces powtarza się kilkakrotnie. Gotowa klisza osadza się na drzewie i jest gotowa do zwykłego druku. Wynalazcą **C.** jest Eberhard 1804; z powodzeniem używali jej Bregnot i Käppelin, u nas wprowadzenie **C.** zawdzięczać należy Oleszczyńskiemu i Piwarskiemu. Jakkolwiek **C.** znacznie jest obecnie udoskonalona, zastępować ona może drzeworyty tam tylko, gdzie nie idzie o wykończenie artystyczne; zaleca się natomiast szybkością i taniością. Por. Krüger „Die Zinkogravüre" (3 wyd. 1892), Mörch „Handbuch der Chemigraphie" (1885).

Cynkowa biel (*Zinkweiss, biel chińska*), tlenek cynku (ZnO), farba biała, używana głównie w malarstwie pokojowem, zastępując biel ołowianą, dla tego, że nie czernieje od wyziewów, siarkowodór zawierających. Ciało to otrzymuje się na wielką skalę przez spalenie cynku w powietrzu. Używa się też do ozdoby wyrobów glinianych pod polewą, do wyrobu szkła, sztucznej pianki morskiej. Z solami kobaltowemi wydaje *zieleń Rinmanna.*

Cynkowa blenda, *blenda, sfaleryt*, minerał występujący w kryształach układu foremnego, często też w postaci zbitej, ziarnistej, rzadziej w masach włóknistych. Jest żółty, brunatny lub czarny, połysku djamentowego, twardość 3,5—4, c. wł. 4—4,2. Jest to siarek cynku, ZnS. Znajduje się w Czechach, Węgrzech, Szwecji, Ameryce płn. W Królestwie Polskiem znajduje się w małych ilościach razem z galmanem pod Olkuszem.

Cynkowanie, powlekanie cynkiem blachy żelaznej, galwanizowanie żelaza, ob. Żelazo.

Cynkowe kwiaty, ob. Cynk.

Cynkowe rudy, ob. Cynk.

Cynkowe stopy, ob. Cynk.

Cynkowy spat, *smitsonit, galman szlachetny*, minerał z rzędu węglanów, krystalizuje w układzie romboedrycznym, występuje zwykle w postaci naciekowej lub nerkowatej, twardość 5, c. wł. 4—4,5, składa się głównie z węglanu cynku $ZnCO_3$. Znajduje się na Szląsku, w Olkuszu, pod Akwizgranem, w Nerczyńsku, w Anglji. Stanowi ważną rudę cynkową.

Cynkowy spinel, minerał, ob. Automolit.

Cynkowy witryol, siarczan cynku, ob. Cynk.

Cynna Lucius Cornelius **C.,** Rzymianin ze starożytnego rodu patrycjuszów. Podczas wojen domowych wybrany został za przyzwoleniem Sulli, do którego stronnictwa nie należał, konsulem na rok 87 prz. Chr., pod tym atoli warunkiem, że nic nie przedsięweźmie w sprawie wygnanego z kraju Marjusza. **C.** atoli zaraz po objęciu urzędowania wystąpił z oskarżeniem przeciwko Sulli za pośrednictwem trybuna Wirginjusza. Popierając sprzymierzeńców rzymskich w głosowaniu nad sprawami państwa, wywołał **C.** krwawe zajścia w Rzymie, skutkiem których złożony z urzędu i wygnany, połączył się z Marjuszem, obległ Rzym, a po zdobyciu straszną rzeź w nim zrządził i napowrót objął konsulat w 84 r. Wyruszywszy przeciwko nadciągającemu z Azji Sulli, utracił życie podczas buntu własnych żołnierzy (84 r.).—Syn jego **C.** Lucius Cornelius, połączył się z konsulem Markiem Lepidem 78 roku, celem obalenia urządzeń Sulli,

gdy jednak przedsięwzięcie się nie udało, przymuszony był uciekać do Hiszpanji. Cezar udzielił mu potem amnestji, mimo to jednak wziął udział w spisku na jego życie; w r. 44 był pretorem.—Syn tego ostatniego **C.** Cnejus Cornelius, był mężem Pompei, córki tryumwira Pompejusza, walczył pod Akcjum przeciwko Oktawjanowi, który nietylko teraz, lecz i później jako cesarz, gdy **C.** uknuł przeciw niemu spisek, przebaczył mu, a nawet w 5 r. po Chr. dał konsulat, przez co zyskał sobie całkowicie jego wierność. Por. Mommsen „Roem. Geschichte," Plutarch „Caesar Brutus," Dio Cassius 55,14; Bernhardy „Grundriss der Röm. Litteratur." Sueton. „Caes." 5,85.

Cynober, pospolita nazwa siarku rtęci czerwonego, ob. Rtęć.

Cynocephalus, małpa, ob. Pawjan.

Cynodon, rodzaj psa kopalnego z pokładów oligocenowych w Europie, ob. Pies.

Cynodon, *Płaczyca*, rodzaj traw o kłosach palczastodzielnych i kłoskach jednokwiatowych, bezościstych. W Europie rośnie jeden tylko gatunek, **C.** *dactylum*, zwany *psiem prosem*. Jest to trawa bogata w cukier i mączkę, ale do uprawy jest trudna, jako roślina pastewna ustępuje wielu trawom krajowym.

Cynodon. *a* kłosek.

Conyglossum, roślina, ob. Ostrzeń.

Cynomorium, *Pąkiew*, rodzaj roślin z rodziny *Balanophoraceae*, obejmująca jedyny gat. **C.** *coccineum*. Jest to roślina pasożytna, wyrastająca na korzeniach drzew na Sycylji, w Sardynji, i Afryce płn. Nad powierzchnię ziemi wydostaje się tylko czerwony kwiatostan, pokryty łuskami. Używana była niegdyś w medycynie pod nazwą *huby maltańskiej*.

Cynomys, *pies stepowy*, *świstak stepowy*, rodzaj zwierząt gryzących z rodziny wiewiórek, którego gatunek **C.** *ludovicianus*, jasno-brunatny, z ciemniejszemi prążkami poprzecznemi, długości 32 cm., żyje w stepach Ameryki płn., trzyma się towarzysko w licznych stadach. Głos jego przypomina szczekanie psa.

Cynoreksja, *wilczy głód*, ob. Apetyt i Głód.

Cynoscefale, t. j. *psia głowa*, nazwa dwu pagórków w Tesalji pod Skotusą, pamiętnych zwycięstwem, odniesionem przez wodza rzymskiego Tytusa Kwinkejusza Flaminjusa nad królem macedońskim Filipem II (197 prz. Chr.).

Cynosurus *(Grzebienica)*, rodzaj traw, cechujący się wiechą jednostronną i kłosami 1—5 kwiatowemi. Należą tu 4 gatunki, dostarczające wybornego siana, zwłaszcza **C.** *cristatus*, pospolity w całej Europie.

Cynosurus. *a* kłosek.

Cynowa ruda, ob. Kasyteryt.

Cynowanie, powlekanie blach żelaznych cyną, ob. Pobielanie.

Cynowe drzewo, ob. Cyna.

Cynowe stopy, związki i mieszaniny cyny z innemi metalami. Najważniejsze z nich są stopy z miedzią (ob. Bronz); oprócz nich mają znaczenie techniczne stopy z ołowiem, w odlewach bowiem lepiej wypełniają formy, aniżeli cyna, są jednak od niej mniej białe. Ob. też Bizmutowe stopy.

Cynowe wyspy *(Cassiterides insulae)*, starożytna nazwa Wielkiej Brytanji, skąd Fenicjanie sprowadzali cynę.

Cynowy kamień, ob. Kasyteryt.

Cynowy piryt, *Stannin*, minerał z rzędu siarków, krystalizuje w układzie foremnym, występuje zwykle w masach ziarnistych lub zbitych, twardość 4, c. wł. 4,5. Jest to mieszanina siarków cyny, cynku, żelaza i miedzi. Znajduje się w Czechach, Kornwalji i Peru.

Cynowy popiół, ob. Cyna.

Cynozura (z grec. *Kynosoura psi ogon*), nimfa z góry Ida, która wychowała Jowisza, a później w konstelację Małej Niedźwiedzicy była zamieniona.

Cynthius i *Cynthia*, przydomki Apollina i Djany, pochodzące od góry Cynthus na wyspie Delos.

Cyon Eljasz, fizjolog, * 1843 r. w Telszach, studjował medycynę w Warszawie, Kijowie i Berlinie, w r. 1870 został prof. fizjologji w uniwersytecie w Petersburgu, a 1872 r. w akademji lekarskiej tam-

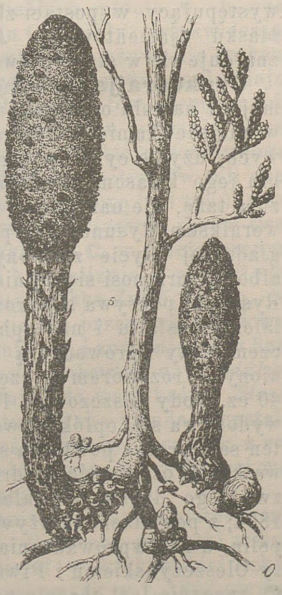

Cynomorium.

że. W r. 1877 zmuszony był stanowisko to opuścić i został dziennikarzem w Paryżu, gdzie zyskał rozgłos, zwłaszcza z kilku broszur polityczno-finansowych.

Cyparyssus, młodzieniec z wyspy Ceos, syn Telefosa, ulubieniec Apolina; zabiwszy przypadkiem ułaskawionego przez siebie jelenia, z żalu życie sobie chciał odebrać, gdy wtem przez Apolina zamieniony został w *drzewo cyprysowe*.

Cyperaceae, ob. Ciborowate.

Cyperus, ob. Cibora.

Cypr *(Cyprus*, grec. *Kypros*, tur. *Kibris)*, wyspa pozostająca pod protektoratem angielskim na północno-wschodnim krańcu morza Śródziemnego, naprzeciwko Cylicji i Syrji; obejmuje 9,282 klm. kw. i 210,000 miesz., po większej części Greków; przerznięta jest dwoma pasmami gór z wierzchołkami w części wulkanicznemi (z których najwyższy Troodos, 2,000 m.) i rzeką Pidias, od niepamiętnych czasów słynie nadzwyczajną urodzajnością. Celniejsze jej płody są: bawełna, wino, owoce południowe, kalafjory (których ojczyzną jest Cypr), drzewo budowlane z bujnych niegdyś lasów cedrowych, sosnowych, cyprysowych, dębowych i bukowych, oraz miedź, żelazo i sól. Wielce są cenione *wina cypryjskie*, z których wino zwane Commandaria jest najlepsze. Wina te, wychodząc z pod prasy, są czerwone, następnie bledną i jeden tylko gatunek, wino muszkatowe, bardzo słodkie, z początku białe, z latami czerwienieje. Wina cypryjskie przechowują się w beczkach wylanych smołą, stąd młode trącą wonią smoły. Klimat w lecie gorący, w zimie mroźny. Wyspa ta dzieli się na trzy okręgi, z miastem stołecznem Leukosia albo Nikosia; inne ważniejsze jej miejscowości są: Larnaka i Famagusta, miasta portowe.

Rzeźba starożytna z wyspy Cypru.

Historja. Pierwotnymi mieszkańcami Cypru mieli być Fenicjanie, do których po wojnie Trojańskiej przymieszali się i Grecy. U starogreckich mieszkańców wyspy, według dawnych podań, była rozpowszechnioną cześć Wenery, która na jej powabnych brzegach z piany morskiej wystąpiła i z tego powodu otrzymała przydomek *Cypris* albo *Cypria*. Najważniejsze starożytne nadbrzeżne miasta wyspy **C.** były: Salamis, Kition, Amathus, Pafos i inne, które pierwotnie pod rządem udzielnych książąt stanowiły samoistne państwa, później jednak około r. 550 prz. Chr. naprzód pod egipskie, a potem pod perskie przeszły panowanie, 331 prz. Chr. wyspa przymuszoną była poddać się Aleksandrowi W., po śmierci którego znowu przeszła pod rządy Egipcjan, aż nareszcie w r. 57 prz. Chr. Rzymianie ją opanowali. W wiekach średnich wyspa **C.** od 1192—1473 miała własnych królów z dynastji Lusignan; w r. 1485 pozyskali ją Wenecjanie, aż w roku 1570 po walecznej obronie Marka Antoniego Bagradino zdobyta została przez Turków, przyczem 20,000 chrześcijan było wymordowanych, 2,000 wzięto w niewolę. W wojnie tej Turcy stracili 50,000 ludzi. Plan zdobycia jej dla Hugonotów francuskich w r. 1628 spełzł bez skutku. Od 1832—1840 **C.** był w posiadaniu Egiptu. Na mocy układu z d. 4 czerwca 1878 **C.** został ustąpiony Anglji z zachowaniem zwierzchniej władzy sułtana, któremu Anglja zobowiązała się płacić haracz w sumie 92,746 funt. st. W 1882 r. wyspie nadana została konstytucja. Por. Engel'a „Kypros“ (2 t., 1841); Ungera i Kotschy „Die Insel **C.**“ (1865) i de Mas Latrie „Histoire de l'île de **C.** sous le règne des princes de la maison de Lusignan“ (2 t., Paryż, 1861—62); Sakellarios „Cypriaco“ (opisy historyczne **C.**, Ateny, 1890); Phrangulis „**C.**“ (1890); Hammer „Geschichte des Osmanischen Reichs.“

Cypraea, mięczak, ob. Porcelanka.

Cypripedium, *Trzewiczek*, rodzaj roślin z rodziny storczykowatych, o kwiatach, których warga miodowa ma postać trzewika. **C.** *calceolus*, o głąbiku do 30 cm. wysokim, rośnie w lasach Europy środkowej. **C.** *venustum*. **C.** *caudatum* i in. hodują się jako rośliny ozdobne.

Cyprypedium.

Cypris, *Grzępik*, rodzaj skorupiaków z rzędu *małżoraczków* (ob.).

Cyprjan św. (Thascius Caecilius), jeden z ojców kościoła, * 200 w Kartaginie, był nauczycielem wymowy, w 246 przyjął chrześcijanizm i wybrany został (248) biskupem w Kartaginie. W r. 250 z powodu prześladowania chrześcijan ratował się ucieczką, lecz pod panowaniem Walerjana został 258 ścięty. Pamiątkę męczeństwa św. **C.**—a kościół święci dnia 14 września. Z papieżem rzymskim, Szczepanem, różnił

się co do chrztu kacerzy, twierdząc, że jest on ważny. Najważniejszem jego dziełem jest: „De unitate ecclesiae“ (wyd. Stephani'ego, Londyn, 1632), napisane przeciwko Nowocjanom, którzy wtedy dali powód do rozerwania jedności w kościele afrykańskim. Ogólny zbiór pism jego wydali: Balluzzi (Paryż 1710) i Maran (1726), oraz nie tak dokładne Goldhorn w Gersdorf'a „Bibliotheca patrum ecclesiasticorum Latinorum selecta“ (3 t., Lipsk, 1838—39). Por. Rettberg „**C.** nach seinem Leben und Wirken dargestellt“ (Gött., 1831); Peters „Der heilige **C.** von Karthago in seinem Leben und Wirken dargestellt“ Regensb., 1877); Fechtrup „Der heilige **C.**“ Münster, 1878); O. Ritschl „**C.** von Karthago und die Verfassung der Kirche“ (Gött, 1885); L. Ruffet „Thascius Cyprien et les persécutions de son temps“ (1872); Fabre „St. Cyprien et l'Eglise de Carthage,“ Poole „Life and times of saint Cyprian“ (Londyn, 1810).

Cyprjan, biskup metoński, sufragan i od roku 1592 administrator djecezji wileńskiej, † 1594, zwany malleus haereticorum, wskutek walk z reformacją. W r. 1581 został kanonikiem wileńskim, w 1582 dziekanem kapituły. Był on ambitny i gwałtowny, skutkiem czego prowadził ciągłe spory, o pierwszeństwo miejsca w kapitule.

Cypryjskie wina, ob. Cypr.

Cypryn, minerał, ob. Idokraz.

Cyprynus, pseudonim Józefa Przecławskiego.

Cyprys (*Cupressus*), rodzaj roślin z rodziny szyszkowatych, z plemienia cyprysowych, następujących cech: liście bardzo drobne, jajowate, na gałązkach dachówkowato ułożone, kwiaty męskie i żeńskie, na jednym osobniku zebrane w bazie, szyszki z początku zielone, mięsiste, później drzewiejące; obejmuje drzewa i krzewy w Europie południowej i Azji. **C.** *zwyczajny* (**C.** *sempervirens*), drzewo zawsze zielone, znacznej wysokości, z gałęziami w górę wzniesionemi, bardzo gęstemi, nakształt topoli włoskiej, o gałązkach cieńkich 4-kańciastych; liście ułożone 4-rzędowo. Rośnie dziko w małych gaikach, w krajach nadbrzeżnych morza Śródziemnego. Drzewo jego wonne używane było dawniej jako środek lekarski, a jeszcze więcej szyszki pod nazwą *orzeszków cyprysowych*, dotąd używane w Turcji przeciw zimnicom. Drewno trwałe już w starożytności było na wyroby wysoko ceniono. Drzewo uważa się na Wschodzie za symbol żałoby i zasadza się na cmentarzach. U nas cyprysowe drzewa pielęgnować można tylko w cieplarniach. Inne gatunki są: **C.** *pendula* w Indjach Wschodnich. **C.** *thurifera* w Meksyku. **C.** *macrocarpa*, w Kalifornji. Pod nazwą **C.** hodują się po ogrodach drzewa rodzaju *Chamaecyparis*, jak *C. sphaeroidea*, *cyprys cedrowy*, sprowadzony z Ameryki 1736 r., i *C. pisifera*, *awora*, sprowadzony z Japonji 1861 r. Fałszywie nazywa się u nas cyprysem *Thuja*.

Cyprys.

Cyprys, szyszki.

Chamaecyparis.

Cyprysiński Antoni, * 1804 w Sandomierzu, † 1860; uczeń uniwersytetu warszawskiego, następnie pełnomocnik ordynacji Zamojskich; napisał: „Opis obwodu Sandomierskiego;“ „Kwestja włościańska“ (w 18 rozpr., z których dwie drukowane były w „Bibl. Warsz.“, której był współredaktorem). Tłóm. z Ammona „Djetetykę“ (1827).

Cypselus (grec. *Kypselos*), władca Koryntu, * 657, † 629 prz. Chr. Dzieckiem jeszcze ukryty przez matkę w skrzyni, ocalony został tym sposobem przed prześladowaniem nastającej na jego życie panującej rodziny Bakchjadów. Stąd skrzynia owa pierwotnie do przechowywania skarbów służąca, później przez potomków **C.** złożona w świątyni Junony w Olimpji, jeszcze w II w. po Chr. podziwianą była jako jedno z najcelniejszych dzieł sztuki. Por. Ciampi'ego „Descritione della cassa di Cipselo“ (Piza, 1814); Herodot V, 92; E. Curtius „Griechische Geschichte“ (1 t.).

Cyranjusz Hieronim, * w Poznaniu na początku XVI w., wstąpił w młodych latach do zakonu Dominikanów. Wysłany przez zgromadzenie dla kształcenia się w naukach do Włoch, po powrocie stamtąd ze stopniem doktora teologji, powołany został naprzód na spowiednika Zygmunta Augusta, a w r. 1565 obrany prowincjałem zakonu. W r. 1577 wysłany był do Gdańska, celem nawracania mieszkańców do wiary katolickiej i tam, jak mówią, otruty, † t. r.

Cyranka, pospolita nazwa drobnych gatunków dzikich kaczek, uważanych za oddzielny podrodzaj. ob. Kaczka.

Cyrano de Bergerac Sawinjusz, * 1619 w Paryżu, nie zaś w Bergerac, † 1655 roku; sławny w młodości z awantur i licznych pojedynków, których powodem był potworny nos **C-o**, drażliwego na drwinki z tego powodu. Opuściwszy służbę wojskową wskutek niebezpiecznej rany, poświęcił się piśmiennictwu dramatycznemu i wydał: „Agrypina", „Pompejusz" i „Le pendant joué", które dlatego tylko wymieniamy, że Corneille i Molière niektóre z nich sceny do swoich wcielili utworów. Oprócz tego „L'histoire comique des états et empire de la lune"; „L'histoire comique des états et empire du soleil". Jego „Oeuvres" wydał Lacroix 1858—73. Był to człowiek bardzo zdolny i oryginalny. W ostatnich czasach dziwaczna ta postać stała się popularną w Europie dzięki dramatowi Rostanda (ob.) p. t. „C. de B." (przekłady polskie: M. Konopnickiej i W. Zagórskiego; B. Londyńskiego; Chwalibożanki—wszystkie trzy w r. 1898).

Cyrce, ob. Circe.

Cyrceńskie igrzyska *(ludi Circenses)*, tak zwane od cyrku w Rzymie, w którym się odbywały, jakoby już 366 r. przed Chr.; ustanowione podobno już były przez Romulusa pod nazwą *Consualia* na cześć Neptuna *(Consus)*. Przez edylów coraz okazalej urządzane, doszły największego blasku i wystawności pod cesarzami. Rozpoczynano je zwykle uroczystym pochodem *(pompa)*, w czasie którego obnoszono przodem posągi bogów z wizerunkiem na czele skrzydlatej bogini szczęścia *(Fortuna alata)*; za konduktem bogów postępowali 15—16-letni synowie patrycjuszów, za nimi władze miejskie, senatorowie, rycerze, wozy do gonitw, zapaśnicy, tancerze i t. d., a w końcu kolegja kapłańskie. W cyrku obchodziła procesja mur *(spina)* dokoła, składano następnie ofiary, widzowie zajmowali swe miejsca i zaczynały się igrzyska. Składały je zaś: 1° gonitwy na wozach *(Cursus)*, 2° walki gimnastyczne *(certamen gymnicum)*, 3° igrzyska trojańskie *(ludus Trojae)*, t. j. walki konne, zaprowadzone niby przez Eneasza; 4° walki zwierząt *(venatio)* i 5° naśladowanie bitew morskich *(naumachia)*. Do najznaczniejszych igrzysk należały: *ludi Romani* (trwały dni 15 od 4 do 19 wrześ.). *ludi Plebei* (4—17 listop.), *ludi Megalesia* v, *Megalesia* na cześć matki bogów *Cybeli* (4 — 10 kwiet.), *ludi Apollinares* (6 — 13 lipca) i inne. Jak wielkie w tych zabawach znajdował upodobanie lud rzymski, dowodzi słynny wykrzyknik: *„Panem et Circenses!"* (chleba i igrzysk!), wyrażający dwie największe jego potrzeby. Por. Becker'a i Marquardt'a „Handbuch der röm. Alterthümer" (t. 4, Lipsk, 1881); Juvenal „Satira 10;" „Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms" (Lipsk, 1889).

Cyremberg, herb rodziny heskiej, osiadłej w Prusiech polskich w w. XV: Jeleń czerwony w polu srebrnem, wskakujący na zielony pagórek; nad hełmem z zawoju biało-czerwonego dwa rogi jelenie czerwone.

Cyremberg.

Cyrenaicy, albo Cyreńska szkoła, sekta filozoficzna, założona przez Arystypa (ob.) z Cyreny, około r. 380 przed Chrys., a którą w lat blizko sto później wyparła nowa sekta Epikurejczyków. Cyrenaików nazywano także *Hedonikami* (po grecku: *hedone*, rozkosz), bo rozkosz uważali za dobro najwyższe, a tem samem wprost byli przeciwni zasadom cyników. Gardzili jednak, równie jak ci ostatni, filozofją spekulatywną i wykształcili jedynie praktyczną w swoim kierunku jednostronnym, prowadzącym oczywiście do ateizmu. Z następców Arystypa najsławniejszymi są, także po największej części rodem z Cyreny: Aete, córka założyciela cyrenaików; Arystyp Metrodidaktus, wnuk jego; Antipater, Anniceris, Teodor i Hegezjasz.

Cyrenaika, od czasów panowania Ptolemeuszów zwana także *Pentapolis*, kraina położona na północnym brzegu Afryki, obejmująca dzisiejszą zachodnią prowincję Barka w państwie Tripolis, rozciągała się na południe do 30° sz. półn. Państwo to, założone około r. 630 prz. Chr. przez Battosa z Thery, który tu pierwszą urządził osadę, zostawało pierwotnie pod władzą królewską ograniczoną; około 440 prz. Chr. przyjęło formę rządu republikańską, następnie zostając pod władzą pojedyńczych tyranów za panowania Ptolemeusza Lagi przyłączone zostało do Egiptu. W 96 prz. Chr. zagarnęli je Rzymianie. Odtąd upadało coraz więcej, aż w VII w. dostało się w ręce Mazułmanów. Najświetniejszemi dla **C.** czasy była epoka rzeczypospolitej i chwila kwitnienia filozoficznej szkoły Cyrenaików (ob). Głównem m. **C.** było Cyrene (ob.). Por. oprócz opisów podróży della Cella i Beechey'a, Barth'a „Wanderungen durch die Küstenländer des Mittelmeers" (tom 1, Berl. 1849) i Gottschick'a „Geschichte der Gründung und Blüte des hellenischen Staats in C." (Lipsk, 1858). Heiman 1882: I. R. Pacho „Voyage dans la Marmarique et la Cyrénaïque" (Paryż, 1829); Dr. Russel „History of the Barbary States" (Edymburg, 1835).

Cyrene, miasto we wnętrzu Cyrenaiki; jako osada spartańska, należało do tak zwanych pięciu grodów (Pentapolis). Pamiętne, jako miejsce urodzenia Arystypa, Annicerisa, Karneadesa, poety Kalimacha i astronoma Eratostenesa. Wspaniałe zwaliska tego grodu zalegają okolice dzisiejszej wsi Grenna w prowincji Barka w Tripolis. Por. Smith'a i Porcher'a „History of the recent discoveries at C." (Lond. 1865).

Cyrjak św., papież Marcelin wyświęcił go na djakona w r. 296—304. Wraz z innymi chrześcijanami prześladowany przez Decjusza, został

ścięty z Largusem i Smaragdem. Zaliczono go do rzędu 14 tak zwanych Auxiliatorów i pamiątkę jego obchodzą d. 8 sierpnia.

Cyrjak, patryarcha konstantynopolski, † 602 r.; na zasadzie uchwały soboru miejscowego w r. 595 zaczął się tytułować biskupem ekumenicznym, co wywołało zatargi z papieżem rzymskim, Grzegorzem I W. Cesarz Fokas oświadczył się przeciwko **C.**

Cyrk (po łacinie *Circus*), zwał się u Rzymian wielki plac owalny, na którym odbywały się gonitwy konne i wozowe (ob. *Cyrceńskie igrzyska*). Najsłynniejszym był tak zwany *Circus maximus* (Cyrk wielki), zbudowany przez Tarkwinjusza Starego między wzgórzami Palatyńskiem i Awentyńskiem; 2100 stóp długi a 400 szeroki; podług Plinjusza, mógł pomieścić 250,000 ludzi; otoczony był na 3 piętra wysokiemi galerjami, utworzonemi ze stopniowo wznoszących się siedzeń dla widzów i kanałem *Euripus* zwanym, 10 stóp głębokim i tyleż szerokim; plac dla gonitw wysypany piaskiem nazywał się *arena*; średnicę jego stanowił mur *(spina)*, przy którego obu otwartych końcach stały po trzy słupy z podstawami *(metae)*; około nich musieli walczący 7 razy skręcać przed

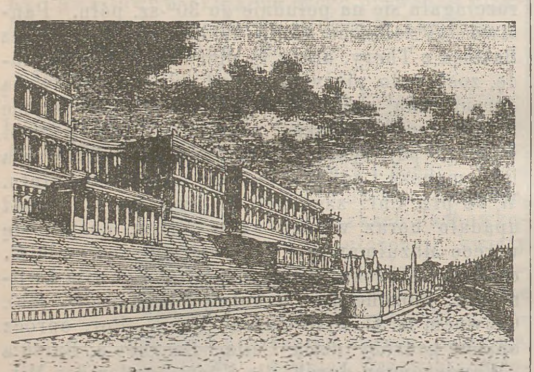

C y r k.

przyznaniem wygranej. Cezar go znacznie rozszerzył i przyozdobił; za Nerona się spalił; Trajan począł go odbudowywać, a Konstantyn ukończył, cyrk ten mógł pomieścić 385 tysięcy osób. Drugim był *Circus Flaminus* w 10 okręgu blizko prawego brzegu Tybru, założony przez cenzora Kajusa Flaminjusza r. 220 prz. Chr. Ważniejszym od tamtych jest *Circus Karakalli*, pozostały z niego bowiem ruiny, zwane dziś *il Circo* albo *la Giostra di Caracalla*. W późniejszych czasach stawiano w wielu miastach włoskich budynki na kształt cyrków (np. w *Peruggia*), dla ulubionej gry w piłki. W Hiszpanji każde miasto znaczniejsze posiada **C.** do walki byków; w Paryżu piękny jest **C.** *olimpijski Hittorja* na polach Elizejskich. U nas znajdował się tak zwany **C.** *rzymski* w Arkadji (ob.), przed kilku laty zburzony, Dziś nazywają **C.** budynek przeznaczony do wszelkiego rodzaju przedstawień hecarskich. Por. Jordan „Topogr. d. Stadt Rom" i „Forma urbis Romae"; Bianconi „Descrizione dei cerchi" (1789); Gailhabaud „Monum. ant. et modernes" (Paryż, 1866, t. I); Pascal w „Dict. des antiq."

Cyrkiel, narzędzie złożone z dwu *nóżek* w jednym końcu zaostrzonych, w drugim połączonych z sobą ruchomo, używane do opisywania kół, mierzenia linji i podobnych czynności geometrycznych. Wynalazek tego narzędzia sięga najodleglejszej starożytności. **C.** *proporcjonalny* składa się z dwóch prawideł jednej długości, złączonych z sobą w taki sposób w jednym końcu, że mogą się oddalać i zbliżać ku sobie pod rozmaitymi kątami. Służy do kreślenia figur podobnych, a użycie jego głównie ma miejsce w miernictwie. Por. Ozanan „Usage du compas de proportion." Do różnych zresztą celów służą **C.** rozmaitej konstrukcji.

Cyrknice, słowińska *Cirknica*, *Cerknica* (*Cerkiewnica*), niem. *Zirknitz*, piękne miasteczko w pow. Planińskim w Krainie, nad potokiem t. n. pod górą *Sliwnicą* (1100 m.). O $^3/_4$ godz. drogi zaczyna się jezioro Cyrknickie (ob.).

Cyrknickie jezioro, niem., *Zirknitzer See (lacus Lugaeus)*, w Krainie (Karnioli), powierzchni 150 klm. kw. a 18 metr. głęb. Na dnie jego znajduje się około 400 otworów, przez które woda uchodzi w podziemia zwykle na lato. Wpadają doń potoki Oberch i Cyrknicki, oraz strumienie Żerowuszyce i Libsejnszyce. Są przykłady, że w jednym roku trzy razy wysycha. Na tem jeziorze, obfitującem w szczupaki i węgorze, leżą cztery wysepki, a na jednej z nich wieś *Otok* z kościołem.

Cyrkon *(Zirconium)*, Zr, rzadki pierwiastek chemiczny, znajdujący się w cyrkonie i kilku innych minerałach. Jest połyskujący, kruchy, podobny do antymonu, c. wł. 4,15, ciężar atomowy 90,67. Nietopliwy, używa się zamiast wapna do światła Drummonda. Jest to pierwiastek czteroatomowy. *Kwas cyrkonowy* tworzy wraz z kwasem krzemnym, jako ZrO_2, SiO_2, minerał cyrkon. Kwas ten odkryty został przez Klaprotha 1789 r., poznano go następnie w kilku innych rzadkich minerałach; sam pierwiastek wydzielił Berzelius 1824 z fluorku potasu i cyrkonu.

Cyrkon, minerał z rzędu bezwodników, krystalizuje w słupy i piramidy układu kwadratowego, jest bezbarwny, rzadko biały *(jargon)*, a najczęściej czerwony *(hjacynt)*, twardość 7,5, c. wł. 4,7. Jest to mieszanina dwutlenku cyrkonu z krzemionką. Przezroczyste i czerwone **C.** pod nazwą *hjacyntów* stanowią kamień szlachetny wysokiej ceny. **C.** znajdują się w Norwegji, w Miasku na Uralu, na Cejlonie, w Czechach, w Siedmiogrodzie.

Cyrkulacja krwi, ob. Krążenie krwi.

Cyrkumwalacyjne linje, wały, używane niegdyś przy oblężeniach twierdz dla zabezpieczenia oblegających przeciwko nieprzyjacielowi, mogącemu przyjść na odsiecz fortecy. Dla wielkiej rozległości nie mogły być dosyć obronnie stawiane; obecnie zarzucone zostały, a na ich miejsce wystawiają korpus obserwacyjny.

Cyro, herb: Na tarczy czerwonej ściętej, w polu górnem dwudzielnem, w I-m — strzała srebrna, dwa razy przekrzyżowana, w II-m—kotwica srebrna bez ucha; w polu dolnem — półtora krzyża srebrnego. Nad hełmem korona.

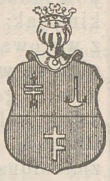

Cyro.

Cyrograf, ob. Cerograf.

Cyrtometr, przyrząd służący do oznaczania postaci klatki piersiowej, zbudowany został przez Woilleza; składa się z odpowiednio połączonych pręcików fiszbinowych.

Cyrulik, ob. Felczer.

Cyrus (z greck. *Kyros*, staropers. *Kurus*, w Biblji *Koresz*), zwykle *Starszym* zwany, założyciel państwa staroperskiego. Należał do dynastji Achemenidów (ob. Achemenes); syn Kambizesa z Persji, wasala medyjskiego i Mandany, córki Astjagesa (ob.). Znane jest powszechnie podanie ludowe o urodzeniu i młodości **C.** wśród pasterzy spędzonej. (Por. artykuły: *Mandana*, *Harpagus*). Po śmierci ojca okazał wiele energji i dzielności; kraj swój uwolnił od leniczej zależności, a zwycięstwem pod Pasargadą (559 r. prz. Chr.) zdobył na Astjagesie Medję. Zabezpieczywszy granice nowego państwa pomyślnemi wojnami w Hirkanji, Partji i Armenji, uderzył na Krezusa (ob.), króla lidyjskiego, pokonał go pod Pteria (549 prz. Chr.) i całe zagarnął państwo. Podbił również w Azji Mniejszej Jończyków, Karyjczyków, Licyjczyków i Cylicyjczyków (547); w 537 roku zdobył Babilon, a kraj zamienił w prowincję perską. Dla zabezpieczenia swego panowania w Fenicji i Syrji, zjednał sobie przychylność Izraelitów, dozwoliwszy im z niewoli wrócić do ojczyzny (537). Skutkiem takich podbojów założył potężną monarchję, jakiej w Azji jeszcze nie było. Nie przeprowadził wprawdzie opartej na stałych podstawach organizacji swego państwa, ale rozumnem i łagodnem postępowaniem zyskał ogólną ujarzmionych ludów przychylność. Ksenofont w swej *Cyropedji* stawia go za wzór monarchów. Bohater i zdobywca, jakich nie wielu, wśród szczęku oręża nie zapominał o uczuciach ludzkości i sprawiedliwości; z czynów jego widać jasno, że bystrym wzrokiem wyższych sięgał celów, rozleglejsze zakreślał sobie plany. Po 29-letniem panowaniu poległ w boju ze scytyjskimi Massagetami (529 przed Chr). Skażenie dobrych rządów Cyrusa przez jego następców przypisuje Platon zaniedbanemu wychowaniu synów królewskich. Por. Evers „Das Emporkommen der pers. Macht unter Kyros“ (Berlin, 1884); Bauer „Die Kyrossage und Verwandtes“ (Wiedeń, 1882); Schubert „Herodots Darstellung der Cyrussage“ (Wrocław, 1890); Hagen „Keilschrifturkunden zur Geschichte des Königs C.“ (Lipsk, 1891).—**Cyrus**, *Młodszym* zwany, najmłodszy syn Darjusza II Notusa i Paryzatydy, * wkrótce po wstąpieniu na tron ojca swego (424 prz. Chr.). Jako satrapa Azji Mniejszej uknuł spisek przeciw starszemu bratu, królowi Artakserksesowi Mnemonowi, który go jednak ułaskawił i za wstawieniem matki powierzył mu dawną satrapję. Lecz kiedy **C.** nie zadowolony ze swego stanowiska, ulegając żądzy panowania, zgromadził potężną armję (100,000 barbarzyńców i 13,000 najemnych Greków) i powstał przeciw bratu w r. 401, wojsko jego zostało na równinach Kunaksy w Babilonji zupełnie pobite, a sam **C.** poległ w pojedynku z Artakserksesem 400 prz. Chr. Życie jego opisał dokładnie Ksenofont w pierwszej księdze swojej *Anabasis*. Por. Oppert w „Gr. Encykl.“ Lamirault'a.

Cyrus.

Cyrus v. *Lis* odm., herb: W polu czerwonem strzała srebrna bez opierzenia, dwa razy przekrzyżowana. U szczytu między dwoma skrzydłami orlemi dwie gwiazdy srebrne 6-promienne.

Cyrus.

Cyryl św., zwany *Jerozolimskim*, * około r. 315, † 386 r. Od r. 350 biskup Jerozolimski. Napisał 23 *Katechezy*. Z powodu sporów dogmatycznych z Akacjuszem, biskupem Cezarejskim, trzykrotnie do 378 r. był na wygnaniu. Pamiątkę jego kościół rzym.-kat. obchodzi 18 marca. Najlepsze wydanie jego pism jest paryskie z r. 1720. Później dzieła jego wydali Reischl i Rupp 1848 i 1860. Por. Gonnet „De sancti Cyrilli Hierosolymitani episcopi Catechesibus“ (Paryż, 1876); Plitt „De Cyrilli Hierosolymitani orationibus catecheticis“ (Heidelberg, 1855); Marquard „Cyrillus Hierosolimitanus baptismi, chrismatis eu-

charistiae misteriorum interpres“ (Lipsk, 1882 roku.).

Cyryl, zwany *Alexandryjskim*, jeden z pierwszych ojców kościoła, * w 2 połowie IV w., † 444 r., synowiec i następca Teofila, patrjarchy Aleksandryjskiego, od r. 412. W początkach rządów patrjarszych, które objął przy pomocy wojsk rzymskich, do gwałtownego przeprowadzenia swoich hierarchicznych urządzeń, używał mnichów i ludu: tym sposobem napadł zbrojnie na Żydów aleksandryjskich, w celu ich wygnania, i to było przyczyną zamordowania uczonej Hypatji. (O sporach dogmatycznych z Nestorjuszem i t. d. ob. Chaldejski kościół). Jego „Dziesięć ksiąg przeciwko Juljanowi Apostacie“ mają wielką wartość. Pisma jego wydał J. Aubert (7 t., Paryż, 1638). Kościół rzym.-kat. obchodzi jego pamiątkę 18 stycznia. Biografję napisał Kopallik (Moguncja, 1881). Por. Euzeb. Renaudot „Historia patriarcharum Alex. Jacobitarum“ (Paryż, 1704); W. Cave „Scriptorum eccl. hist. litteraria” (Londyn, 1668); C. Oudin „Comm. de script. eccles.“ (Lipsk, 1772). Po polsku ks. Teofil Rutke „Cyrillus Patrjarcha Aleksandryjski etc.“ (Lublin, 1697).

Cyryl św., pierwotnie *Konstantyn*, znany w historji z bratem Metodym pod nazwą *Apostołów Słowiańskich*, * 827 w Salonikach. Porzuciwszy dwór cesarski, został mnichem. W 24 roku życia był wysłany z posłem Jerzym do księcia Saraceńskiego, a następnie przez cesarza Michała z poselstwem do Chazarów. Między r. 862 a 864, na żądanie księcia Rościsława, udał się do Morawji z bratem Metodym, gdzie zaprowadził liturgję dla ludu w języku słowiańskim. Oskarżony o kacerstwo przez duchowieństwo niemieckie, wezwany był 867 r. przez papieża Adrjana II do Rzymu, gdzie go wyświęcono na biskupa. Podupadłszy na zdrowiu w roku następnym, wstąpił do klasztoru i tu † 869 r. Najważniejszą jego zasługą dla Słowiańszczyzny jest to, że dał podstawę piśmiennictwu (862) ułożeniem abecadła i przełożeniem z greckiego: „Czytania św. Ewangelji.” Praca ta była dokonaną przy pomocy Metodego w ciągu lat 4 w Morawji. Pisali o **C.** i Metodym: Richter (1825), Philaret (1847), Würfel (1863), Chociszewski (Leszno, 1863), Koszutski (1867), Rettel (Paryż, 1871) i in. Por. także Wattenbach'a „Beiträge zur Geschichte de christlichen Kirche in Mähren und Böhmen” (Wiedeń, 1849); „Pramen. diejin czeskich” I; Erben „Regesta;” Emler „Regesta;” Sztulc „Život sw. **C.** a Methoda” (1857); Ginzel „Geschichte der Slavenapostel Cyrill und Method” (Leitmeritz, 1857); E. Dümmler i Miklosich „Die Legende vom heil. **C.**” (Wiedeń, 1870); Tad. Gromnicki „Święci Cyryll i Metody” (1879—80); Polkowski „Cześć św. Cyrylla i Metodego w Polsce” (1885); Bily „Diejiny sv. apostol. slovanskych” (1863); Raczki „Viek a djelovanje sv. **C.** i Metoda” (1857); Bartolini „Memoire storico-critiche archeologiche dei santi Cirillo e Metodio” (Rzym, 1881).

Cyrylica, alfabet, ułożony przez św. Cyryla (ob.) w połowie IX wieku, mający za podstawę piśmienne znaki greckie, z dołączeniem kilkunastu znaków poczerpniętych z języków łacińskiego, hebrajskiego, armeńskiego, lub nowo-wynalezionych, a przeznaczonych dla wyrażenia dźwięków słowiańskich, których brak w języku greckim, jak: b, ż, ź, c, u, je, ju, ą, ę i t. d. Cyrylica z wprowadzeniem chrześcijaństwa rozpowszechniła się w Bulgarji, Rosji, Serbji, Morawji i Rumunji, gdzie z początkiem zastosowano ją do ksiąg religijnych, a następnie i do świeckich. Obecnie używane w Rosji abecadło jest nieco zmienioną przez Piotra W. cyrylicą i nazywa się „grażdanką,” z powodu zastosowania jej do książek cywilnych (grażdańskich). Odmianą **C.** jest *głagolica*, utworzona z greckiej kursywy, z dodaniem również znaków poczerpniętych z alfabetów innych, dla wyrażenia dźwięków słowiańskich.

Cyryn, miasteczko w pow. Nowogródzkim gub. Mińskiej, w pobliżu jeziora Świtezi, 600 miesz.

Cyryńskie starostwo, *niegrodowe*. Mieściło się w województwie i powiecie Nowogrodzkim. Podług metryk Lit. król polski Zygmunt I w r. 1542 nadał między innemi Stanisławowi Mikołajewiczowi Bojarowi Cyryńskiemu trzy puste ziemie z tego starostwa zwane: Kajdytowska, Całkowszczysna i Ohaszowszczyzna. W 1766 składało się z miasta Cyryna nad rzeką Serweczem z przyległościami, z których opłacano kwarty złp. 1,259 gr. 1, a hyberny złp. 844. Na sejmie pacificationis r. 1736 stany rzeczypospolitej oddzielną konstytucją ustanowiły komisję do oznaczenia granic tego starostwa. Od r. 1766 posiadał je Niesiołowski, kasztelan nowogrodzki.

Cysalpińska rzeczpospolita, nazwa ustanowionego 28 czerwca 1797 r. przez generała Bonapartego państwa we Włoszech, złożonego z rzeczypospolitych: Cyspadańskiej i Transpadańskiej. Rzeczpospolita **C.** obejmowała Lombardję austrjacką, Mantuę, posiadłości weneckie, Bergamo, Brescia, Cremona, Verona i Rovigo, księstwo Modeny, księstwa Massa i Carrara, legacje Bolonji, Ferrary razem z Romanją, a później jeszcze i część kantonu Graubünden. W takim składzie traktatem w Campo-Formio uznana przez Austrję obejmowała 771 mil kw. z ludnością około półczwarta miljona. Dzieliła się na 10 departamentów z miastem stołecznem Medjolan. Wedle konstytucji nadanej po bitwie pod Marengo 1800 r., do zarządu państwa ustanowiona była Rada *(Consulta)* z 50 członków i władza wykonawcza *(Governo)* z 9 członków. Kraj ten od 15 stycznia 1802 do 17 marca 1805, zwiększony jeszcze posiadłościami Nowarry i Tortony i podzielony na 13 departamentów, nosił miano *rzeczypospolitej włoskiej;* później zaś aż do r. 1814 stanowił *królestwo włoskie*. W 1805 Napoleon koronował się w Me-

djolanie na króla włoskiego i do królestwa tego przyłączył jeszcze r. 1806 Wenecję, a 1808 Marchję. Por. Botta „Storia d'Italia dal 1789 al 1815;" Thiers „Histoire du Consulat et de l'Empire."

Cyslejtanja, ob. Cislejtanja.

Cyspadańska rzeczpospolita, państwo ustanowione 20 września 1796 przez generała Bonapartego; składało się z Modeny, Reggio, Ferrary i Bolonji; odgraniczone było od rzeczypospolitej Transpadańskiej rzeką Po. Kraj ten rozdzielony na 10 departamentów obejmował około 1 miljona mieszkańców; 28 czerwca 1797 wcielony został do rzeczypospolitej Cysalpińskiej.

Cysrenańska rzeczpospolita, nazwa w projekcie tylko istniejącego państwa, którego utworzenie na wzór państw północno-włoskich było zamierzone 1797 r. przez większe państwa niemieckie, kiedy w skutku działań armji francuskiej ta część krajów bez właściwego zostawała rządu. Po ustąpieniu Francji traktatem w Campo-Formio (17 października 1797) lewego brzegu Renu, projekt ten nie wszedł wcale w wykonanie. Por. Venedey „Die deutschen Republikaner unter der franz. Republik" (Lipsk, 1870).

Cysta (t. j. pęcherz, torba), osłona niższych organizmów, które przechodzą w stan spokoju, jak zarodników ruchomych, pierwotniaków, wnętrzniaków; znane są zwłaszcza wągrowce tasiemców (ob.). **C.** w medycynie, ob. Torbiel.

Cystalgja, *cystodynja*, choroba pęcherza moczowego.

Cysterny (z łac.), rezerwoary czyli zbiorniki wody, z kamienia wykute, murowane, albo też drzewem tylko wyłożone, znajdujące się w krajach ubogich w wodę, a przeznaczone do zbierania i przechowywania wody deszczowej. Wielkie **C.** są sklepione, a do oczyszczania wody zaopatrzone w filtry. W tym celu **C.** buduje się z dwu studzien spółśrodkowych; woda deszczowa zbiera się w części zewnętrznej i przez filtr przedostaje do zbiornika wewnętrznego. W każdym razie **C.** winny być często oczyszczane.

Cystersi, zakon, będący odmianą Benedyktynów ściślejszej reguły. Otrzymał nazwisko swoje od opactwa, położonego w Burgundji wśród lasów i skał, w miejscu zwanem *Cisternum* (Citeaux), gdzie *Robert*, * 1024—1108, opat Benedyktynów w Molesme, widząc rozprzężenie karności pomiędzy swymi zakonnikami, wybrawszy sześciu z towarzyszów, 1098 schronił się do wspomnianego miejsca, i założył klasztor. Wyrzeczenie się wszelkiego przepychu kościelnego, uległość biskupom djecezjalnym, surowa wstrzemięźliwość stanowiły regułę zgromadzenia. Ubiorem zakonników był biały habit z czarnym szkaplerzem. Najsławniejszy klasztor Cystersów w Niemczech był w Altenzelle w Saksonji, założony 1175 r. W granicach Królestwa Polskiego znajdowały się niegdyś klasztory zakonu Cystersów w następujących miejscach: w Lędzie nad Wartą; w Wągrowicach (djecezji gnieźnieńskiej) nad rz. Wełną; w Jędrzejowie (djecezji krakowskiej); w Ołoboku; w Mogile; w Obrze (djecezji poznańskiej); w Paradyzie (tamże); w Szczyszycach (djecezji krakowskiej); w Bledzewie nad Obrą; w Koronowie; w Owińsku; w Pełplinie; w Przemenice (djecezji poznańskiej); w Wistyce pod Brześciem Litewskim; w Kimbarówce pod Mozyrzem, w tak zwanej Dolinie Ciemnej (*Vallis umbrosa*). Por. Pierre le Nain „Histoire de l'ordre de Citeaux" (t. 9, 1697); Winter „Die Cistercienser der nordöstlichen Deutschland" (3 t., Gotha, 1868—71); Dohme „Die Kirchen des Cisterciensерorden" (Lipsk, 1869); Sharpe „The architecture of the Cisterciensans" (Londyn, 1874); Janautschek „Origines Cisterciensium" (Wiedeń, 1877); Gurlitt „Geschichte des Barockstils und des Rokoko in Deutschland" (Stutgardt, 1889); Paulus „Die Cisterciensерabtei Maulbronn" (Stutgardt, 1873); L. A. Helcel „Rzecz o klasztorze Jędrzejowskim" w „Rocznikach Towarzystwa naukowego krakowskiego" (1852); Widławski „Wiadomość historyczna o klasztorze Bledzewskim" w „Archiwum Teologicz. nar. 1836--1837" (t. I, str. 472—505, t. II, str. 55—69); „Historja klasztoru w Ludzimierzu" (w *Bibl. Warsz.* na r. 1850, 3 tom); „Monografja opactwa Cystersów w Mogile" (Kraków, 1867); Dr. Wł. Nehring „O klasztorze w Lędzie" (w *Bibl. Warsz.* t. IV z r. 1870); Szajnocha w „Szkicach" t. II; „Przed 600 laty;" A. Małecki w „Przewodniku naukowym lwowskim" (1875); ks. Z. Chodyniecki w „Encyklopedji kościelnej."

Cysterski, zwane we Francji *Bernardynkami*, niewiadomo kiedy i przez kogo były założone, posiadały najsławniejszy klasztor pod miastem Burgos w Hiszpanji, zwany *las Huelgas de Burgos*. W r. 1596 Agnieszka Henriquez, ksieni tego klasztoru, zaprowadziła reformę **C.** pod nazwiskiem *Rekoletek*. Innej znowu reformie dała początek 1622 w mieście Rumilly w Sabaudji Ludwika Blanka Teresa de Ballon, i ta reforma rozszerzyła się do Grenobli, a stąd do innych klasztorów Francji i Sabaudji, a później rozdzieliła się na dwie kongregacje: sabaudzką *Wcielenia* i francuską *Świętego Bernarda*. We Francji najsławniejszym był *Instytut Zakonnic w Port-Royal de Champs* pod Paryżem, w Opactwie, założonem roku 1204. Klasztor ten jako ognisko Jansenizmu (ob.) został zniesiony 1708 r. Do Polski zakon **C.** został sprowadzony około 1208 r. przez św. Jadwigę, żonę Henryka Brodatego, księcia szląskiego i czeskiego, która im ufundowała klasztor w Trzebnicy na Szląsku. Oprócz tego znajdował się także podobny klasztor na Litwie w Kimbarówce pod Mozyrzem, w tak zwanej Dolinie Anielskiej (*Valis Angelica*), w r. 1743 fundowany przez ks. Benedykta Rożańskiego w Toruniu 1311, w Królewcu 1349 w Ołoboku 1213 i in. Por. Winter „Die **C.** des nord. ostl. Deutschland" (Gotha, 1868—71); Janauschek „Origines Cisterciensium" (Wied., 1877);

Brunner „Ein Cistercienserbuch" (Würzburg, 1882); ks. Z. Ch. w „Encykl. kościelnej" (t. III).

Cysticercus, ob. Wągrowiec.

Cystina, $C_6H_{12}N_2S_2O_4$, substancja znajdująca się w niektórych kamieniach moczowych, tworzy kryształy rozpuszczalne w kwasach i alkaljach. *Cystinurja* jest to wydzielanie osadu cystinowego w moczu.

Cystitis, zapalenie pęcherza moczowego, ma takież same formy, jak i na innych błonach śluzowych; najczęstsze jest zapalenie kataralne. Sprowadzają je podrażnienia, np. kateterem, wstrzykiwaniami, powstaje przez zaziębienie, albo przyłącza się do trypra (ob.); przebieg tego zapalenia jest ostry albo chroniczny. Objawy jego są: ból w dolnej części brzucha, bolesne i częste oddawanie moczu i zmieniony skład tegoż moczu (zawiera śluz, ropę, krew, oddziaływa alkalicznie); zapalenie czasem się rozchodzi, czasem zostawia przykre następstwa: paraliż pęcherza, przerost ścian, wrzody. Leczy się przeciwzapalnie.

Cystocele, przepuklina (ob.) pęcherzowa.

Cystococcus, rodzaj wodorostów z rodziny *Protococcaceae*, złożony z oddzielnych komórek kulistych, rozwija się na dachach i ziemi wilgotnej.

Cystofory, monety srebrne niektórych miast Azji Mniejszej, których strona główna przedstawia skrzynię, *cista mystica*, obnoszoną niegdyś przy uroczystościach Bachusowych; z pod wieka wysuwa się wąż, znamię płodności, a całość otoczona jest wieńcem bluszczowym z owocami. Strona odwrotna rozmaito przedstawia obrazy, po większej jednak części wężów wijących się około naczynia. Monety takie bito w Efezie, Pergamie, Sardes, Tralles, Apamei i Laodycei. Epoka ich powstania nie jest wiadoma. Są one w części autonomiczne, w części rzymsko-prokonsularne lub cesarskie. Por. Pinder „Ueber die Cistophoren" (1856).

Cystoid, ob. Torbielak.

Cystopus, rodzaj grzybów z rodziny *Perenosporeae*, grzyby pasożytne, których grzybnia rozwija się wewnątrz zielonych części roślin. *C. candidus*, *śnieć biała*, tworzy na roślinach krzyżowych białe, kłaczkowate plamy.

Cystoskopja, badanie pęcherza za pomocą wzierników, t. j. przyrządów dozwalających rozpatrzeć jego wnętrze przez odpowiednie oświetlenie.

Cystotomja, przecięcie pęcherza moczowego.

Cytadela (z wł.), mała twierdza w mieście lub za miastem zbudowana, przeznaczona ku ochronie załogi miasta przed masami ludowemi i dla powściągania nagłych rozruchów i buntów. Od domów miejskich oddzielona jest *esplanadą* (ob.). Obecnie, gdy system fortyfikaeyjny polega na otaczaniu rozległych placów pasem oddzielnych fortów, **C.** straciła dawne swe znaczenie.

Cytara (greck. *kitara*), instrument muzyczny u starożytnych, wynaleziony przez Amfjona lub Linosa; budowę **C.** dzisiaj rozmaicie opisują. Jedni dają jej kształt trójkąta, inni kształt małej liry, inni wreszcie gitary. Miała 4 struny. **C.** przedstawiana na starożytnych medalach ma podobieństwo do dzisiejszej mandoliny.

Cytaredzi (łac. Citharoedus, gr. Kitharoidos), znaczy dosłownie śpiewacy przygrywający sobie na cytrze. Grecy pod tym wyrazem rozumieli muzyków zawodowych grających publicznie i prywatnie, przy obrzędach i uroczystościach religijnych. Urządzano dla nich konkursy w Delfach, Olimpji, Atenach i indziej; poszukiwani i nieraz hojnie byli obdarowywani. Po za mistrzami rzeczywiście utalentowanymi, istnieli **C.** drugorzędni do uciech ulicznych, do których należały też kobiety lekkich obyczajów, które grały na flecie lub tańczyły.

Cytenas albo Saturninus Cythenas, uczeń Sextusa Empiryka, sam uprawiał filozofję empiryczną. Por. Diog. „Laërtius" (IX, 116).

Cyteron, król Beocji, poradził Jowiszowi, poróżnionemu z Junoną, by osadził na swoim rydwanie drewnianą statuę kobiety, świetnie wystrojonej. Zazdrosna Junona, obaczywszy kobietę obcą u stóp małżonka, przybiegła niezwłocznie do niego i wszystkie urazy przebaczyła.

Cythera, wyspa, ob. Cerigo.

Cytinus, *Omylnik*, rodzaj roślin z rodziny przekwiatowych (*Rafflesiaceae*), okazujący osobliwą budowę. Łodyga pojedyńcza, mięsista, łuskowata lub naga. W kwiatach męskich pylniki zrosłe, na zewnątrz odwrócone, owoc — jagoda wielonasienna. Cztery gatunki właściwe głównie Afryce i Azji płd. **C.** *hypocistus (Podrost)*, roślina zielna, rosnąca pasożytnie na gatunkach czystka w Europie płd. i Afryce płn.; z soku rośliny otrzymywano wyciąg, używany niegdyś w medycynie przeciw krwotokom.

Cytinus.

Cytisus, roślina, ob. Szczodrzeniec.

Cytoblasty, toż co jądra komórkowe, ob. Komórka.

Cytody, w zoologji i botanice nazwa komórek bez jąder, ob. Komórka.

Cytowiany, żmujdzkie *Tituwienaj*, miasteczko w gub. Kowieńskiej pow. Szawelskim, na północ Rosień. Krzyżacy nazywali je w swoich pismach *Cydar*. Niegdyś znajdował się tu zamek obronny, zniszczony przez Krzyżaków 1296 r. Kościół katolicki, 2,000 miesz.

Cytra, instrument muzyczny, strunowy, złożony z 29—42 strun, rozpiętych nad płaskiem pudłem rezonansowem, długości $^1/_2$, a szerokości $^1/_4$ metra. Tony wyrywają się przez uderzanie wielkim palcem prawej ręki, uzbrojonym w pierścień pręcikiem opatrzony. Najwięcej używany jest strój wiedeński: *a, d, g, g, c,* oraz strój monachijski: *a, a, d, g, e.* Odmianą jej jest **C.** *smyczkowa,* w której tony dobywają się przez pociąganie smyczkiem. **C.** powstała przez stopniowe przeobrażenie starożytnej cytary (ob.). Por. Kenedy „Die Zither in der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft" (1892). Piewsze u nas nuty na **C.** opracował B. Kowalski: „Pieśni ludowe," Wyjątki z opery „Halka," „Skarbczyk melodji" i in.

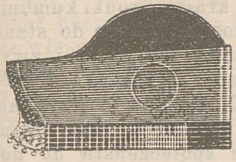

Cytra

Cytren, główna część składowa olejku cytrynowego. ob. Cytryna.

Cytronat, ob. Cytryna.

Cytryna *(Citrus),* rodzaj roślin z rodziny pomarańczowatych, cech następujących: kielich 5-wrębny, korona 5-płatkowa o płatkach podłużnych i mięsistych, pręcików 20—60, w kilka wiązek zrosłych; owoc jagodowaty, tak zwany pomarańczak, soczysty, o 7—12 komorach, w każdej po 2 nasiona. Obejmuje piękne drzewa i krzewy zawsze zielone, z kwiatami białemi, wonnemi, pochodzące pierwotnie z Azji, zasługujące na uwagę jako rośliny użyteczne i ozdobne. Różne gatunki **C.** rozpadają się na dwa oddziały *pomarańcz* (ob.) i **C.** *właściwych.* Najpiękniejsze drzewa **C.** przy starannem hodowaniu znajdują się w okolicach Genui i Nicei, w Monaco i Nervi; u nas hodują się w pomarańczarniach, najpiękniejsze były w Nieborowie i Rydzynie; pierwsza z nich przeniesioną została do Łazienek w Warszawie, a stąd w roku 1897 w znacznej części do Petersburga. **C.** *właściwe* mają liście o ogonku krótkim i gładkim (u pomarańcz jest on skrzydełkowaty), owoce jajowate, po końcach brodawkowato zwężone; najważniejsze należące tu gatunki, uważane zresztą tylko za odmiany, są: **C.** *prawdziwe* albo *cedraty* (**C.** *medica*) mają owoce chropawe, gruboskóre, z sokiem kwaśnym; *Limonje* albo *limunje* (**C.** *limonum,* **C.** *medica limonum*) mają owoce gładsze ze skórą cieńszą, sokiem bardzo kwaśnym; **C.** *słodkie, limetty* (**C.** *limetta*) mają owoce eliptyczne z sokiem słodkawo-kwaśnym lub cierpkim. Największa ilość **C.** przybywa do nas z Włoch południowych; **C.** w celu przesyłki zbierają się przed dojrzeniem i oddzielnie miękkim papierem owijają. Użycie **C.** jako przyprawy powszechnie jest znane. Jako środek lekarski *sok cytrynowy,* zawierający kwas cytrynowy (ob.) obok cukru i kleju roślinnego, działa orzeźwiająco, używają go też w niektórych chorobach. *Olejek cytrynowy, cedronowy,* lotny, wonny, znajdujący się w gruczołkach skórek **C.,** otrzymuje się przez przekroplenie tychże z wodą; jest żółtawy, przyjemnej woni, smaku ostrego, c. wł. 0,844—0,887, wre przy 175° i składa się głównie z *cytronylu (cytren, limonen)* $C_{10}H_{16}$. Ze skórek *Citrus medica* otrzymuje się *olejek cedratowy.* Używa się do perfum, likierów, konfitur. Owoce **C.** *prawdziwej* (**C.** *medica*) rzadko się do nas sprowadzają; skórki ich używają się głównie do wyrobu rodzaju konfitur, zwanego *cytronatem* lub *sukkadą.* Pod nazwą *cytryn* używane są u nas owoce limonji. **C.** poznaną została przez Greków dopiero przez wyprawy Aleksandra W. **C.** właściwa pochodzi z Indji, a do Europy sprowadzoną została za czasów wojen krzyżowych.

Cytryna prawdziwa *(Citrus medica)* oraz przecięcia owocu.

Cytrynek *(Rhodocera),* rodzaj motyli dziennych, którego gatunek *R. rhamni* należy do najpospolitszych u nas motyli i zjawia się wczesną wiosną. Samce mają skrzydła żółte, samica biało-żółte z plamą pomarańczową pośrodku. Jajka składają na liściach szakłaku, rzadziej na liściach dębowych. Gąsienice i poczwarki są zielone.

Cytrynowe drewno, drewno pochodzące z drzew rodzaju cytryny (ob.); twarde, zbite, żółte, używa się robót fornirowych. Pod nazwiskiem **C. d.** znajduje się też w handlu drewno mające pochodzić z krzewu *Erithalis fruticosa,* podobne do poprzedniego, używane na meble. Drzewo używane przez Rzymian pod nazwą *Citrum,* które według Plinjusza rosnąć miało w Afryce, na górze Aucorarius, nie wiadomo, z jakiej rośliny pochodziło.

Cytrynowy kwas, $C_6H_8O_7$, kwas znajdujący się w cytrynach, pomarańczach, porzeczkach i innych owocach. Otrzymuje się z soku cytrynowego, przez nasycenie go kredą i następnie rozłożenie cytrynianu wapna kwasem siarczanym. Ciecz, po oddzieleniu siarczanu wapna, wydaje po zagęszczeniu kryształy kwasu **C.,** wielkie słupy rombowe, rozpuszczalne w $^3/_4$ swej wagi wody zimnej, a w $^1/_2$ swej wagi wody wrzącej. Ogrzewany wydaje najpierw kwas *akonitowy* (ob. akonityna), następnie, z wywiązywaniem kwasu węglanego, kwas *itakonowy,* równoskładny z nim kwas *cytrakonowy* i bezwodnik tego ostatniego. Potaż przeprowadza kwas **C.** w szczawiowy i oc-

towy. W medycynie kwas **C.** uważa się za środek przeciw szkorbutowi, w Anglji używają go do proszków burzących, do czego u nas służy pospolicie kwas winny. Jest to kwas trójzasadowy. Rozpuszczalny *cytrynian magnezji* używa się medycynie, jak również *cytrynian chininy*, który jest najmniej gorzki z soli chininowych.

Cytrynowy olejek, ob. Cytryna.

Cytrynowy sok, ob. Cytryna.

Cytwarowe nasienie, *Cytwarowe kwiaty (semen* s. *flores Cinae* s. *Santonici)* nierozwinięte i zasuszone koszyczki kwiatowe niektórych gatunków *Bylicy (Artemisia)*, przedstawiają się w postaci niewielkich, cienkich ziaren, zaostrzonych na obu końcach, żółtej lub zielonawej barwy, silnej, niemiłej woni; są to **C.** *lewanckie*, przychodzące przez Rosję z Persji i Bucharji. Pośledniejsze i rzadziej używane są odmiany: **C.** *indyjskie* cz. *rosyjskie* i *afrykańskie* cz. *berberyjskie*. **C. n.** zawiera właściwy olejek lotny i *santoninę*. Ma ono własność otruwania i wypędzania z kiszek robaków okrągłych i w tym celu zadaje się przeważnie dzieciom w postaci proszków, powideł, pastylek. Ponieważ własności **C.** głównie od santoniny zależą, dla tego obecnie zamiast **C.** zwykle tę ostatnią zadają.

Cytwarowy korzeń, korzeń rośliny *Ostryż cytwar (Curcuma zedoria)*, rosnącej dziko w Bengalu, na Jawie i na Madagaskarze. Korzeń ten jest właściwie łodygą podziemną, wielkości orzecha laskowego aż do gołębiego jaja, mocnego zapachu korzennego, smaku nieco kamforowego. Używają go, chociaż rzadko, ku pobudzeniu leniwego żołądka, tudzież wydaleniu z jelit nagromadzonych gazów; zastąpiony został imbierem.

Cywil (Wielki i Mały), dwie rzeki w gub. Kazańskiej, płynące z południa na północ, które złączywszy się z sobą poniżej m. Cywilska, wpadają do Wołgi. Długość **C.** wynosi około 100 wiorst.

Cywilizacja (z łac. *civis* obywatel), w stosunku do *jednostki* oznacza zewnętrzne jej okrzesanie, uobyczajenie, oraz wewnętrzny rozwój moralny. A że jednostka wtedy dopiero przestaje być barbarzyńcą, wychodzi ze stanu natury, kiedy uczuwa wyższe potrzeby ducha i poczyna je zadowalać, przeto **C.** jednostki jest podstawą ogólnej oświaty, która rozwija się analogicznie z rozwojem rodu ludzkiego, opartym na rozwoju jednostki. Postępowe zaś szerzenie oświaty wśród wszystkich obywateli, zmierzające do dobrobytu fizycznego i moralnego, stanowi cywilizację w stosunku do *państwa*; dążenie zaś do **C.** jest właściwem zadaniem każdego dobrze uorganizowanego społeczeństwa. W łonie każdego związku państwowego spoczywają już zarodki **C.**, która do zupełnej dochodzi dojrzałości tylko przy równomiernem i odpowiedniem ich rozwoju. Sztuki, nauki, handel i przemysł są skutkiem zdrowo funkcjonującego organizmu państwowego i bez niego całkowicie niemożliwe. Niezbędnym warunkiem **C.** jest zabezpieczenie jednych przeciw samowolności drugich i równość wszystkich wobec prawa. Tak pojętą **C.** urzeczywistnił chrystjanizm w *zasadzie*. Przyczynami, na wzrost **C.** najwięcej wpływającemi, są: natura kraju i środki kumunikacyjne, wpływ religji, stosunek rządu do stanu cywilizacji, zdolność rasowa, obyczaje i zwyczaje postępowi sprzyjające. Podstawą i źródłem nowszej **C.** jest **C.** Greków i Rzymian. Szczególnem znamieniem **C.** XIX w. jest emancypacja rozumu i dążenie społeczeństw do dobrobytu, przeważnie materjalnego. Porów. nadto artykuły Europa, Oświata. O **C.** pisali: Guizot „Histoire de la Civilisation en Europe" (tłómaczenie Feliksa Bentkowskiego, Warsz. 1842 roku); Kolbe „Kulturgeschichte der Menscheit" (2 t., Lipsk, 1868 do 70); Draper „Dzieje rozwoju umysłowego Europy" (w tłómaczeniu polskiem Korzona, poczęło wychodzić 1872 w Warszawie); Buckle „History of Civilization in England" (1851—52) (tłómaczenie Zawadzkiego, 3 t. Lwów 1862 — 68). Helwald: „Kultur in ihrer natürlicher Entwickelung bis zur Gegenwart" (Ausburg 1877); Świerzbieński „Historja cywilizacji rzymskiej czyli rozwój uspołecznienia rzymskiego" (Warszawa, 1849). Do historji cywilizacji w Polsce spotykamy wiele materjałów w historji literatury polskiej Wiszniewskiego i historji piśmiennictwa Maciejowskiego.

Cywilkowski, herb polski: w polu srebrnem dwie belki błękitne. U szczytu orzeł biały wzlatujący.

Cywilkowski.

Cywilna lista, jest to część wydatków państwowych, która w państwach monarchicznych wydzielaną bywa na utrzymanie panującego i jego dworu i podlega w zupełności rozporządzeniu monarchy. Oddzielenie płacy na utrzymanie dworu od wydatków na utrzymanie państwa jest rzeczą konieczną dla utrzymania porządku w administracji finansowej, oraz bliższego wyjaśnienia stosunku monarchy do narodu. Tam tylko, gdzie pojęcie państwa i monarchy są jednoznacznikami, gdzie prawo prywatne władcy stanowi prawo publiczne państwa, tam może wydzielanie osobnych funduszów monarsze nie jest potrzebne. Wysokość listy cywilnej, która w państwach konstytucyjnych oznaczaną jest przez monarchę i przedstawicieli narodu, zależy od wielkości i bogactwa kraju, od ilości dóbr państwu przez monarchę ustąpionych i od wielu innych okoliczności. Nie powinna być ona zbyt wysoką, aby nie padała wielkiem brzemieniem na naród, i zbyt nizką, aby nie zabrakło funduszów na świetne, a przynajmniej odpowiednie przedstawianie państwa nazewnątrz. Lista cywilna może być albo zatwierdzoną raz na za-

sze, albo tylko na pewien okres czasu, np. panowanie jednego króla lub perjod trwania ciała prawodawczego i t. p. Próbę wyznaczenia stałej sumy na wydatki dworu zrobiono naprzód we Francji za Henryka IV (1607). Środek ten jednak później w kraju tym zaniechany został, tak, że właściwie zasługę w tym względzie przyznać należy Anglji. We Francji lista cywilna ustanowioną została w 1791 r., a za Francją poszły inne państwa, jak Portugalja, Belgja, Niderlandy i t. d.—W *Rosji* na mocy ukazu z roku 1886, dopełniającego ukaz z r. 1797, członkowie rodziny Cesarskiej, płci męskiej, otrzymują do pełnoletności stałą pensję, następnie pewien dochód albo majątek apanażowy. Członkowie płci żeńskiej otrzymują również utrzymanie pieniężne do zamążpójścia, następnie posag. Cesarzowa wdowa, owdowiałe Wielkie Księżne dostają pensje dożywotnie, ogólna zaś suma na te cele oznaczona jest w budżecie na 10,560,000 rub. Najjaśniejsza Pani pobiera 200,000 rub., oprócz utrzymania dworu; to samo i po owdowieniu, zaś w razie opuszczenia Rosji połowę tej sumy. Każde z dzieci Najjaśniejszych Państwa otrzymuje po 33,000 rub. rocznie. Następca Tronu, oprócz utrzymania dworu pobiera 100,000 rub. rocznie, małżonka Następcy Tronu 50,000 rub., wrazie owdowienia 100,000 rub. rocz., w razie wyjazdu z Rosji 50,000 rub. Dzieci Następcy Tronu do pełnoletności albo zamążpójścia, dozwolonego przez Najjaśniejszego Pana otrzymują po 20,000 rub. Wielkie Księżne i Księżne krwi Cesarskiej otrzymują posag, mianowicie: córki i wnuczki Najjaśniejszego Pana w linji prostej, po 1 miljonie rub. Nadto członkowie Rodziny Cesarskiej otrzymują dochody z dóbr apanażowych. Por. Lebediew „Finansowoje prawo“ (1 t., str. 262—4, 1889).—W *Anglji* na mocy prawa z r. 1831, L. C. wynosi 385,000 funt. st. rocznie, z tej sumy wypłaca się 60,000 funt. st. do prywatnej szkatuły królewskiej, 231,260 funt. st., przeznaczone na utrzymanie dworu, 44,240 f. st. na pensje, 13,200 funt. st. na podarunki, wsparcia i t. p. Reszta, w ilości 36,300 funt. st. pozostaje do dyspozycji. Nadto królowa pobiera dochody z księstwa Lankaster około 87,000 funt. st. Pensje, przeznaczone członkom rodziny królewskiej, wynoszą 102,000 f. st. Następca tronu ks. Walji pobiera 40,000 funt. st., a od 1889 r. 37,000 funt. st. na utrzymanie dzieci; otrzymuje nadto dochody z Kornwalji, około 64,000 funt. st. Księżna Walji pobiera 10,000 f. st., po owdowieniu 30,000 f. st.—We *Francji* Napoleon III pobierał 25,000,000 fr., Ludwik Filip 12 mil. fr. W *Prusiech* od r. 1820 król na utrzymanie domu pobierał 2,573,099 talarów, a 1859 sumę tę powiększono o pół miljona tal., 1868 o mil. tal., 1889 o 3 i pół mil. marek. W *Bawarji* L. C. wynosi od 1876 r. 4,231,644 marek. W *Wirtembergji* 19 miljon. marek. W *Saksonji* 2,850,000 marek. W *Austro-Węgrzech* każda z dwóch części monarchji wyznacza po 4,650,000 flor. W *Hiszpanji* od 1886 r. 7 mil. pesetas i we *Włoszech* od 1880 r. 14,250,000 lirów, a nadto dzieci ks. Aosty, Amadeusza 400,000 lirów. W *Holandji* od r. 1863 L. C. wynosi 600,000 guldenów, nadto 50,000 na utrzymanie pałaców królewskich i 175,000 guld. dla królowej regentki. W *Szwecji i Norwegji* 1,338,000 koron ze Szwecji i 433,922 kor. z Norwegji, nadto 300,000 koron przyznane niegdyś Karolowi XIV. W *Danji* 500,000 rigsdalerów i 60,000 dla następcy tronu. W *Belgji* 3,300,000 fr.; w *Serbji* 1,200,000 dinarów; w *Portugalji* 571,000 milreisów, w *Rumunji* 1,185,185 lei, w *Grecji* 1,125,000 drachm i 200,000 dr. dla następcy tronu.—W *Rzeczypospolitej Polskiej* listy cywilnej nie było, na pokrycie zaś wydatków królowie posiadali dobra ziemskie, zwane *królewszczyznami* i *dobrami stołecznemi*, z których nadto Zygmunt August na sejmie 1562 r. wyznaczył „kwartę“ (część czwartą dochodu) na utrzymanie wojska stałego, czyli kwarcianego. Dochody te byłyby bardzo znaczne, gdyby królowie nie rozdawali królewszczyzn szlachcie. Za Stefana Batorego wynosiły one około 140,000 złp. rocznie, za Jana III około 980,000 zł. za Augusta III około miljona, za Stanisława Augusta w roku 1767 około 6,000,000 zł., w roku 1787 około 7,900,000 zł., w r. 1793 zaś 10,078,746 zł. Por. Lengnich „Prawo pospolite Królestwa Polskiego“ (1836); Pawiński „Skarbowość w Polsce za Stefana Batorego” (Warszawa, 1881); Korzon „Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta“.

Cywilna śmierć, ob. Śmierć cywilna.

Cywilne małżeństwo, ob. Małżeństwo.

Cywilne prawo, ob. Prawo cywilne.

Cywilsk, miasto powiatowe w gub. Kazańskiej, nad rz. Wielkim Cywilem, liczy 2,337 m., posiada 4 murowane cerkwie, szkołę powiatową, 2 szkółki cerkiewne, szpital, bank miejski; przemysł i handel zupełnie bez znaczenia. *Cywilski powiat* obejmuje 3,045 w. kw. i liczy 165,905 m.

Cywiński Jan Puchała, biskup rz.-kat., * 1780 w Ikaźni na Litwie, † 1846 w Wilnie. Mianowany kantorem katedralnym 1817 r., w cztery lata później dziekanem, a 1840 sufraganem trockim i biskupem delkoneńskim, 1842 administratorem djecezji wileńskiej, 1843 r. członkiem kolegjum rzymsko-katol. w Petersburgu. Pozostawił wiele dobroczynnych zapisów. Biografję **C.** zamieścił *Tygodnik Petersburski* (№ 94, 1846) i *Pamiętnik religijno-moralny* (4 t., str. 555 i 12 t., str. 133). Pozostawił **C.** „List pasterski o śmierci Andrzeja Benedykta Kłągiewicza,” ogłoszony w „Wizerunkach“ wileńskich (1842).

Cywiński Zenon, okulista, * 1832 w Tarasowszczyźnie, studjował medycynę w Moskwie, następnie okulistykę w Warszawie pod Szokalskim, oraz w kilku uniwersytetach zagranicznych. W r. 1859 założył w Wilnie instytut oftalmiczny, wspierany funduszami hrabiego Tyzenhauza.

Ogłosił znaczną liczbę rozpraw w pismach lekarskich, polskich i rosyjskich.

Cyzelowanie, w ogólności obrabianie metali za pomocą narzędzi ostrych, jak wygładzanie odlewów metalowych; w ściślejszem zaś znaczeniu wykonywanie na blachach srebrnych i złotych postaci wypukłych, które naprzód za pomocą stempli i młotów się otrzymują, a następnie rylcem złotniczym bywają wykończone. Por. Schuberth „Hand und Hilfsbuch für Metallarbeiter“ (1882); Champeaux „Dictionnaire des fondeurs, ciseleurs etc.“ (1886).

Cyzyk (grec. *Kyzikos*), sławne w starożytności miasto Mizji, walczyło odważnie podczas oblężenia Mitrydatesa i doczekało się odsieczy Lukullusa, lecz później utraciło zupełnie wolność nadaną niegdyś przez Rzymian. Mimo to jednak handel i żegluga utrzymywały je długo jeszcze w stanie kwitnącym, aż nareszcie kilkakrotne trzęsienia ziemi i rabunek Arabów 675 po Chr. przywiodły je do upadku.

Cyż Michał, pisarz górno-łużycki, * 1824 roku w Nowošlicach, † 1860, jako adwokat w Kamieńcu; utwory jego drukowane w *Tydźenskich* i *Serbskich Nowinach*, *Czasopisie Macicy Serbskeje* i *Jutniczce*, którą w 1851 sam redagował. Wskrzesił „Slovansky Spolek,“ uczestniczył w założeniu „Maticy łużycko-serbskiej,“ „Besedy budyszyńskiej“ i in.

Cyż Mikołaj, pisarz łużycki, * 1825 w Boszycach, † 1853 r. W 1850 nauczyciel języka ojczystego w seminarjum łużyckiem w Pradze, kaznodzieja rz.-kat. w Budyszynie od r. 1851. Liczne jego pisma drukowane w *Jutniczce* i innych. Był współzałożycielem „Serbowki;“ umieszczał swe prace wierszem i prozą tamże, gdzie poprzedni. Napisał rozprawę niemiecką: „Die Anfänge der glagolitischen Literatur“ (1852). Z poezji jego szczególnie jest popularny „Khrobły Serb.“

Czaba, *Csaba*, miasto, ob. Bekes-Csaba.

Czaban Edward Paweł, przemysłowiec i filantrop, * 1819 w Warszawie i tu † 1897 r. Początkowo kształcił się w szkole kks. Pijarów przy ul. Długiej, w 11 roku życia był wysłany do szkół w Niemczech, następnie do Hamburga, gdzie ukończył akademję handlową, a przy wybitnych zdolnościach, nabył gruntowną znajomość języków: angielskiego, francuskiego i niemieckiego. **C.** w 20 roku udał się do Anglji do uniwersytetów w Oxfordzie i Cambridge, studjując nauki kameralne i społeczne. W czasie studjów, zapoznał się z wielkim księciem Albertem Sasko-Koburskim, późniejszym małżonkiem królowej angielskiej. **C.** przez czas dość długi poświęcał się literaturze, podawał do pism specjalnych angielskich artykuły treści ekonomicznej, lecz praca literacka nie dawała dostatecznego utrzymania; wstąpił do kopalń węgla w Newcastlu jako korespondent i zarządzający od 1842 r. Właściciel kopalni, w nagrodę rzetelności, powierzył **C.** reprezentację w mieście Rouen, gdzie od r. 1850—2 rozwinął handel węgla na rachunek własny z wielkiem powodzeniem. Przed wojną francusko-niemiecką **C.** osiadł na stałe w Paryżu, będąc w posiadaniu dość znacznej fortuny. **C.** przychodził z pomocą swoim rodakom, brał na opiekę pozostałe sieroty i wdowy, popierał instytucje filantropijne. Gdy w 1874 r. **C.** zapadł na zdrowiu, wezwał do Paryża swą siostrę Julję Wiemannową, która otoczyła starca troskliwą opieką, a taktem i umiejętnem postępowaniem, wymogła na bracie powrót do rodzinnego kraju, który nastąpił po przyjściu do zdrowia w 1875. Dzięki wpływom Julji Wiemanowej, **C.** za jej staraniem i wskazaniem, zrobił w czerwcu 1895 r. testament, mocą którego zapisał 575,000 rub. na następujące cele: 60 tysięcy na stypendja dla studentów uniwersytetu warszawskiego, 30 tys. na stypendja dla uczniów gimnazjów; 95 tys. na kościoły; 15 tys. na kasę Mianowskiego; 40 tys. na Warsz. Towar. Dobrocz.; 15 tys. na szpitalik dziecinny; 15 tys. na Biuro nędzy wyjątkowej; 15 tys. na Schronienie dla biednych matek; 25 tys. na praktyczną szkołę rzemiosł; 20 tys. dla wdów i sierot po kupcach; 15 tys. dla subjektów handlowych; 20 tys. na seminarjum warszawskie i lubelskie; 50 tys. na akademję umiejętności w Krakowie; 30 tys. na stypendja uniwersytetu Jagiellońskiego; 30 tys. na stypendja uniwersytetu lwowskiego; po 5 tys. na szkołę Konarskiego i in.; po 10 tys. na Towarzystwo pań św. Wincentego a Paulo, na Towarz. osad rolnych, na schronienie dla nauczycielek, na dom sierot po rzemieślnikach br. Lenwala. Legaty rzeczone Julja Wiemannowa za pośrednictwem adwokata Brunera w r. 1898 w rocznicę śmierci **C.** wypłaciła.

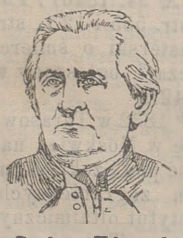

Czaban Edward.

Czachowski, herb: W polu błękitnem ręka zbrojna trzyma głowę orła ukoronowanego. U szczytu między skrzydłami orlemi takaż ręka. Przyniesiony z Czech w wieku XV.

Czachowski.

Czachórski Władysław, artysta malarz, * roku 1850 w Lublinie, syn Wiktora i Marji z Popielów, kształcił się w Lublinie, w malarstwie w Warszawie w 1867 r. pod kierunkiem profesora Hadziewicza i w szkole rysunkowej, skąd wyjechał na roczne studja do Drezna. W roku 1869 przeniósł się do Monachjum, gdzie chlubnie akademję ukończył, biorąc medale na wszystkich konkursach. Pierwszemi pracami, które **C.** nadały rozgłos za granicą, były obrazy: „Wejście do klasztoru“ i „Hamlet,“ nagrodzony medalem zło-

tym. Za obraz na wystawie berlińskiej p. t.: „Klejnoty," **C.** pozyskał wielkie uznanie przez krytyków, a obraz p. t. „Panna z kwiatami," nabył cesarz Wilhelm. Rząd niemiecki powierzał **C.** na wystawach międzynarodowych urządzenie wystaw, w oddziale niemieckim w Paryżu w roku 1871 i w Berlinie w 1892 w oddziale polskim. **C.** posiada order bawarski św. Michała i tytuł profesora.

Czachórski Władysław.

Czachtice (węg. *Csejte*), miasteczko w węgierskim komitacie Neutra, nad Dubową, 2,000 m.; ruiny zamku, pamiętnego morderstwami dziewcząt przez Elżbietę Batorównę, ob. Batory.

Czacka Marja, ob. Pichlova Franciszka.

Czacki hrabia, v. *Świnka*, odm., herb: W polu czerwonem czarna głowa dzicza, której szczękę trzyma ręka w błękitnym rękawie. Nad koroną hrabiowską hełm ukoronowany, a w nim panna w sukni błękitno-czerwonej. Labry czerwono-błękitne. Tytuł nadany w w. XVI przez cesarza Karola V, w r. 1897 potwierdzony przez Cesarza Mikołaja II. („Księga herbowa" hr. J. Ostrowskiego).

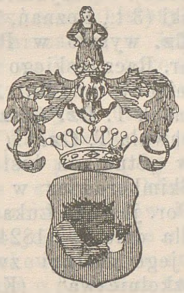

Czacki hrabia.

Czacki Jędrzej, herbu *Świnka*, dziekan Kujawski, biegły znawca prawa cywilnego; ustawą sejmową z 1589 r. został wyznaczony na delegata do poprawy praw koronnych.

Czacki Wojciech, herbu *Świnka*, pierwszy przeniósł się z Wielkopolski na Wołyń, gdzie do 1693 r. był miecznikiem kaliskim, pradziad dzisiejszej rodziny Czackich, porucznik hetmański, a potem królewski, jako dzielny rycerz i mąż pełen rozumu miał wielkie łaski u hetmana Stanisława Jabłonowskiego; został chorążym wołyńskim i starostą włodzimierskim.

Czacki Michał Hieronim, * 1693, † 1745 w Porycku, syn poprzedniego, naprzód stolnik, w r. 1740 kasztelan wołyński.

Czacki Szczęsny Feliks, * 1723, otrzymał 1744 chorągiew pancerną po ojcu, 1746 starostwo nowogrodzkie, na sejmie 1748 był posłem bełskim. Właściciel znacznych majętności, mianowany został 1756 roku wielkim podczaszym koronnym. W życiu publicznem okazywał się uporczywym wrogiem wszelkiej reformy, zwolennikiem staroszlacheckiej wolności, potępiał Konarskiego, iż zakładając *Collegium nobilium*, tworzy możnowładztwo wśród szlachty. Drukował nawet w tym przedmiocie swoje uwagi, które bez żadnej napisane zdolności, podburzały tylko szlachtę, a sprawie publicznej żadnego nie przynosiły pożytku. Jako poseł z Wołynia na sejm Czaplica (1766), mówił o wszystkiem, rozpalał namiętności i ściągał na siebie niechęć wszystkich, co dążyli do polepszenia ówczesnego stanu rzeczypospolitej. Uwięziony 1767 z polecenia króla w Porycku, był przez długi przeciąg czasu przedmiotem sporów ówczesnych stronnictw, uwolniony został dopiero przed sejmem delegacyjnym w roku 1773. Odtąd mało się już mieszał do spraw politycznych. Wybrany posłem czernihowskim na sejm wielki w r. 1788, nie miał już prawie żadnego znaczenia i † 1790 r. w Brusiłowie w dobrach swoich kijowskich. Pozostała po nim broszura bezimienna p. t.: „List ciekawy przeciw autorowi książki o utrzymaniu sejmów z responsem roku 1762." Por. Moszczyński „Pamiętnik do historji polskiej" (Poznań, 1867); Żychliński „Złota księga (11 t.).

Czacki Franciszek, brat poprzedniego, * 1727, † 1787 w Porycku, był 1749 deputatem na trybunał radomski, poseł na sejm 1758, konwokacyjny 1764 r., gdzie podpisał manifest z dnia 9 maja, i koronacyjny. Od 1766 strażnik wielki koronny. Wesoły, hulaka, mało się zajmował sprawami kraju. W Boremlu wystawił cerkiew, w której umieścił 1785 cudowny obraz Chrystusa, upadającego pod krzyżem.—Syn jego Dominik, * 1774, szambelan, został 1792 rotmistrzem kawalerji narodowej.

Czacki Tadeusz, syn Szczęsnego, * 1765 w dobrach ojczystych Porycku, jeden z najznakomitszych, wyłącznie dobru publicznemu poświęconych obywateli kraju polskiego. Pierwsze wychowanie odebrał w Gdańsku pod opieką stryja Franciszka, skąd wróciwszy, kilka lat pod biegłymi nauczycielami kształcił się w domu rodzicielskim. W r. 1784 mianowany do sądów nadwornych koronnych, pierwszy raz występował publicznie. Nie przestając jednak na tem, co umiał, wszystkie chwile wolne od obowiązków urzędowych przepędzał w bibljotece Załuskich, albo w archiwum głównem, przyprowadzając do porządku Metryki koronne, a w towarzystwie Albertrandego i Naruszewicza szukał rady i przewodnictwa do zgłębienia życia politycznego narodu i wewnętrznej organizacji jego rządu. Olbrzymia pamięć, gorące zamiłowanie coraz wyższych nauk, uczyniły go jednym z najuczeńszych mężów swojego czasu. Wezwany przez Stanisława Augusta na członka komisji kruszcowej, przyczynił się najwięcej do wyjednania u sejmu (1785 r.) funduszu na wysyłanie młodzieży za granicę dla kształcenia się w górnictwie. W r. 1786

Czacki Tadeusz.

powołany przez stany do zasiadania w komisji skarbowej koronnej, był jednym z najgorliwszych jej członków, wszystkie bowiem najważniejsze czynności były albo przez niego samego, albo pod jego prowadzone kierunkiem. Podczas wypadków krajowych zagrożony utratą majątku, miał zamiar dla utrzymania siebie i rodziny zostać profesorem akademji krakowskiej; atoli gdy cesarz Paweł powrócił mu zabrane dobra, poświęcił się **C.** wyłącznie pracom naukowym, gromadząc do bibljoteki poryckiej ogromne skarby materjałów historycznych. Jakoż dojrzały owoc prac swoich i nadzwyczajnej erudycji złożył w wielkiem dziele: „O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym statucie dla Litwy, 1529 r. wydanym“ (2 t., Warszawa, 1800—1801, 3 ed., Kraków, 1861). Od 1802—1803 bawił bez przerwy niemal w Warszawie, gdzie prócz zatrudnień naukowych urzędował w komisji, od trzech dworów naznaczonej do obrachowania i rozstrzygnienia sporów między wierzycielami upadłych banków warszawskich i przyczynił się wiele do założenia towarzystwa Przyjaciół Nauk. Za powrotem do Porycka 1803 wezwany został, po odnowieniu uniwersytetu wileńskiego, do opiekowania się młodzieżą szkolną jako wizytator szkół gubernji: Wołyńskiej, Podolskiej i Kijowskiej. Zbadawszy naukowe potrzeby tej prowincji, powziął myśl pomnożenia szkół i utworzenia wyższej wzorowej instytucji, mogącej dla wielu zastąpić zbyt oddalony uniwersytet wileński. Ułożony w tym celu przezeń projekt pozyskał sankcję cesarza Aleksandra I 29 lipca 1805 roku, jedynie więc staraniem **Cz.** powstało sławne w dziejach oświaty liceum w mieście Krzemieńcu. Opatrzenie tej szkoły w potrzebne fundusze, w bibljotekę, gabinet numizmatyczny, mineralogiczny i wszelkie zasoby naukowe, urządzenie pensji żeńskich, konwiktu ubogich uczniów, seminarjum nauczycieli parafjalnych, szkoły chirurgów, akuszerek, weterynarzy i t. p., wszystko to było dziełem **Cz.**, który dla dobra instytucji poświęcał siebie i pieczę nad własnem mieniem, przemieszkując ciągle prawie w Krzemieńcu. Za jego poradą ustanowione zostały 1807 dwie komisje sądowo-edukacyjne w Wilnie i Krzemieńcu dla odzyskania ukrytych lub spornych funduszów, przeznaczonych na publiczną edukację; **Cz.** został prezesem komisji przeznaczonej dla gubernji: Wołyńskiej, Podolskiej i Kijowskiej. Cesarz Aleksander, uznając wielkie zasługi **Cz.**, dozwolił obywatelom uwiecznić pamięć jego wybiciem odpowiedniego medalu. **Cz.** † 1813 w Dubnie. Szacowna porycka bibljoteka **Cz.** liczyła 12,000 ksiąg polskich, 4,000 rękopisów i 60,000 sztuk różnych autentyków, przeszła potem do Puławskiej. Z licznych dzieł **Cz.**, oprócz wyżej wymienionego, najważniejsze są jeszcze: „O dziesięcinach“ (Warszawa, 1801); drugie wydanie znacznie rozszerzone wyszło p. t.: „Dysertacja o dziesięcinach w powszechności i t. d.“ (Warszawa, 1802); „Rozprawa o prawie, które mają obywatele prowincji składających dawną Polskę, do wolnego szynkowania piwa, miodu i gorzałki etc.“ (1805, przedrukowana w *Dzienniku Wileńskim*, sierpień 1806); „Rozprawa o Żydach“ z dodatkiem „Rozprawy o Karaitach“ (Wilno, 1807; 2 ed. Kraków, 1860); nowe wyd. w „Bibljotece Mrówki“ (Lwów, 1885); „Czy prawo rzymskie było zasadą praw litewskich i polskich? etc.“ (Wilno, 1809); „O prawach Mazowieckich“ (Krzemien., 1811); „Rozprawa o Cyganach“ w M. Wiszniewskiego „Pamiętniku historji i literatury polskiej“ (2 t.). Inne prace umieszczane były w ówczesnych czasopismach i niektóre z nich wydał Kojsiewicz w „Listach Kołłątaja“ (4 t., Kraków, 1841). Wszystkie dzieła **Cz.** wydał E. Raczyński (3 t., Poznań, 1843). Zbiorowe wydanie dzieł **Cz.** wyszło w Poznaniu w 3 tomach nakładem hr. Raczyńskiego r. 1843—45. O Czackim pisali między innymi: Aloizy Osiński „O życiu i pismach T. **Cz.**“(Krzemień, 1816); St. Potocki „Pochwała T. **Cz.**“ (Warszawa, 1818); M. Baliński w „Studjach historycznych“ (Wilno, 1856); H. Skimborowicz w „Przeglądzie Nauk.“ (1842). Por. jeszcze Łukasz Gołębiowski w „Rozrywkach dla dzieci“ (1824, № 7); Teofil Ziemba „T. **Cz.** i jego zasługi zwłaszcza w dziejach naszego szkolnictwa“ (Kraków, 1873); H. Merczyng „Kołłątaja i **Cz.** projekt urządzenia gimn. Woł.“ w „Roczniku zbiorowym prac naukowych na rok 1880“ w Warszawie; Józef Dunin-Karwicki „Szkice obyczajowe i historyczne“ (Warszawa, 1882); Franciszek Majchrowicz (Lwów, 1894); artykuł Piotra Chmielowskiego w „Encykl. Wychowaw.“ (III t., str. 26—81); tegoż „T. **C.**“, Petersb., 1898. Pomnik **Cz.** dłuta Oskara Sosnowskiego pomieszczony został 1861 w kościele Wizytkowskim.

Czacki Michał, brat Tadeusza, * 1753, pobierał pierwsze wychowanie razem z bratem w Gdańsku, następne w domu pod okiem ks. Grodzickiego ex-Jezuity. Biegły w prawie i gruntowny znawca dziejów ojczystych, wybrany był 1788 posłem na sejm konstytucyjny z województwa Czernihowskiego, powiedział znakomitą mowę „O gwarancji sąsiedniego mocarstwa,“ przetłómaczoną na francuski i umieszczoną w dziele: „Chefs-d'oeuvres du XVIII siècle.“ Po r. 1792 przebywał za granicą, ogłaszając co czas jakiś pisemka okolicznościowe, z których na szczególną zasługują uwagę broszura: „Rozmowy nad Styksem;“ oraz „List do Szczęsnego Potockiego“ i „O prawie przyrodzonem etc.“ (Warszawa, 1803). Zostawił także „Wspomnienia z r. 1788—1792“ (Poznań, 1862). Pisywał pod pseudonimem *Odrowąża*. Po powrocie do kraju, przemieszkiwał czas jakiś w Krzemieńcu, dla wychowywania młodszego syna; † 1828.—Jego żona **Czacka**

Beata, córka Ignacego Potockiego, kobieta wysoko wykształcona, słynęła ze znakomitego talentu malarskiego. Celniejsze jej obrazy są: „Hebe karmiąca orła," „Portret familijny," naśladujący matkę Grakchów, i inne.—Ich syn, **Czacki** Feliks, * 1783, został 1826 prezesem komisji edukacyjnej trzech gubernji, gdzie przyczynił się wiele do wydobycia znacznych sum należących do funduszu edukacyjnego, † 1862 w Siedlcach. Znany jest jako autor dzieła: „Études historiques sur la revolution française de 1789" (Paryż, 1857), które na polski przełożył H. Cieszkowski p. t.: „Studja historyczne nad rewolucją francuską 1789" (3 t., Warszawa, 1862) i „Wspomnienia z lat 1788 po 1792," ogłoszone w części w „Dzienniku literackim" z r. 1856 i osobno 1862 w Poznaniu w całości.

Czacki Włodzimierz, kardynał, * 16 kwiet. 1835 w Porycku, † 9 marca 1888 r., syn Wiktora i Pelagji z książąt Sapiehów, wnuk historyka Tadeusza, kształcił się w Warszawie, w 1851 z powodu wątłego zdrowia osiadł w Rzymie, gdzie wstąpił do seminarjum otrzymał święcenia kapłańskie i powołany był do pracy przy sekretarjacie stanu, układał programat uniwersytetów katolickich, a jednocześnie miał udział w rokowaniach z rządem pruskim o położenie końca walce religijnej. W 1879 wysłany był do Paryża na stanowisko nuncjusza, powrócił do Rzymu w 1882, został protektorem apostolskim Portugalji i protektorem zgromadzenia Słowian pod wezwaniem św. Hieronima; był arcybiskupem Salaminy *in partibus infidelium*, kardynałem mianowany we wrześniu 1882 r. Życiorys jego pomieścił „Tyg. ilustr." z r. 1888 w Nr. 272.

Czacki Włodzimierz.

Czackia, *Naczyniec*, rodzaj roślin z rodziny liljowatych, utworzony przez Andrzejowskiego na cześć Tadeusza Czackiego. Rodzaj ten odznacza się: okwiatem koronowatym, 6-płatkowym, lejkowatym, prę cikami pod zawiązkiem osadzonemi, zawiązkiem wolnym, torebką 3-komorową, wielonasionową, z nasionami kątowatemi. Należy tu jeden gatunek, **C.** *okazała*, *Pajęczygon* (*C. liliarostrum*); ma korzeń z włókien bulwiastych, wrzecionowatych złożony, łodygę na stopę wysoką, głąbikowatą, liście z korzenia wyrastające, równowąskie, długością łodydze wyrównywające, kwiaty budową do Anthericum zbliżone, o połowę od kwiatów lilji białej ogrodowej mniejsze. Kwitnie w lipcu i sierpniu, znajduje się na łąkach Alp, a u nas około Nowo-Aleksandrji i Kazimierza. Por. Andrzejowskiego „C. genre determiné et décrit" (Krzemieniec, 1818).

Czaczak, m. w Serbji, na prawym brzegu rz. Morawy zachodniej, 3,000 m.; pamiętne zwycięstwami Serbów nad Turkami w r. 1806, 1809 i 1815.

Czad, nazwa gazów powstających przy niedokładnem spaleniu węgla, wywołujących na organizm skutki znane pod nazwą zagorzenia. Pochodzi to głównie od *tlenku węgla* (ob. Węgiel), który, gdy ciąg powietrza przez zamknięcie pieca jest przerwany, nie może się spalić na kwas węglany i rozchodzi się po izbie. Ob. Zagorzenie.

Czad, *Tsad*, *Cad*, t. j. *Wielka woda*, jezioro w Sudanie środkowym, zwane także morzem Sudańskiem albo Bar-el-Zalam, mające 326 klm. długości, około 225 szerokości, a do 27,000 klm. kw. powierzchni; znajduje się na niem około 100 wysp z lasami i łąkami, zamieszkanych przez pogański, rozbójniczy naród Biddumów. W suchej porze roku głębokość jeziora nie przechodzi 5 metrów, podczas zaś pory deszczowej woda podnosi się znacznie i zalewa sąsiednie okolice. Jezioro obfituje w ryby, spotykają się w niem krokodyle i konie rzeczne. Na brzegach mnóstwo wodnych ptaków i całe stada bawołów i nosorożców. W 1851 po raz pierwszy podróżnik Overweg zwiedził całkowicie jezioro **C.** i przekonał się, iż nie ma ono żadnego odpływu, między dopływami zaś najważniejsze są: Komadugu, Waube i Szari.

Czadaj, herb polski, znany tylko z nazwy.

Czadda, albo *Benue*, wielka rzeka w Sudanie, wpadająca z lewej strony do Nigru, przyjmuje z prawej strony rzeki Doro i Kobbi, a z lewej 80 mil długą Faro. Na rzece **Cz.** również jak na Nigrze jest obecnie urządzona przez Anglików żegluga parowa.

Czaderski I, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu I złotem—błękitny krzyż kawalerski, w II błękitnem—snop złoty. U szczytu pół lwa złotego. Labry błękitne, podbite złotem. Nobilitacja z r. 1806 od Franciszka I cesarza.—**Cz. II,**

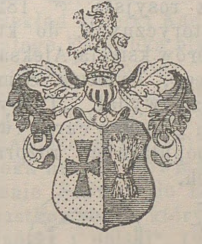

Czaderski I.

Czaderski II.

różni się od I krzyżem czerwonym na tarczy zamiast złotego, nad tarczą zaś ma dwa hełmy ukoronowane, nad pierwszym pół lwa złotego, nad drugim snop złoty między skrzydłami błękitnemi. Labry ze strony prawej czerwone, z lewej błękitne, tu i tam podbite złotem.

Czadobiec, prawy dopływ Angary (systemat Jeniseja), w gub. Jenisejskiej, 500 wiorst długi, mało jeszcze zbadany.

Czagan, 1) Prawy dopływ Urala w obwodzie Uralskim, spływa z Obszczego Syrtu, 200 wiorst długi. 2) Rzeka stepowa w obwodzie Uralskim, 160 wiorst długa, ginie w bagnach i jeziorach stepowych.

Czagoda, *Czagodoszcza*, rzeka w gub. Nowogrodzkiej, wypływa z jeziora Tychwińskiego; długa 217 w., spławna na 169 tylko, wpada do rzeki Mołogi. Ma 8 progów.

Czahar, obszary łąk mokrawych na Rusi, najczęściej krzakami olszy porosłych, a w lecie bujną pokrytych zielonością. Jest to ulubione miejsce pobytu sarn, zajęcy, cietrzewi, kuropatw i innego ptactwa.

Czahrowski z Czahrowa Adam, rycerz i poeta z drugiej połowy szesnastego wieku, walczył w szeregach Maksymiljana, arcyksięcia austrjackiego, pretendenta do korony polskiej przeciwko Zygmuntowi III. Po przegranej bitwie pod Byczyną 1588 wraz z rotmistrzem swoim, Stanisławem Stadnickim, udał się do Węgier, skąd po 9 latach powrócił ubogi do kraju i ogłosił drukiem: „Threny y rzeczy rozmaite uczynione w Taborzech w ziemi Węgierskiej i Chorwackiej, począwszy od r. 1588 aż do 1596“ (Poznań, 1597). Drugie wydanie pod tyt. „Rzeczy rozmaite i t. d.“ (Lwów, 1598).

Czaja, prawy dopływ Leny, w gub. Irkuckiej, ma źródło na północnym brzegu jeziora Bajkalskiego, 250 wiorst długi.

Czajczenko Bazyli, pseudonim poety ukraińskiego, drukującego swe utwory od r. 1884 w *Zoryi* lwowskiej. W r. 1885 wydał w Charkowie swe „Pisni,“ w 1887 tamże trzy powiastki wierszem p. t. „Z narodnogo pola“; z utworów prozą wymieniamy: „Czudowa diwczyna“ (1884); „Dżon Brown“; „Odna zowsim odna“ (1887); „Iwan Hutenberh“ i „Dżems Harfild“ (1890).

Czajew Mikołaj, pisarz rosyjski, * 1824. Napisał kilka dramatów historycznych, do których wprowadza jako bohaterów księcia Aleksandra Michałowicza Twerskiego, Dymitra Samozwańca i t. p. (1883). Prozą wydał: „Tajnyja siły,“ „Bohatyri,“ wierszem „Pieśń o carze Iwanie Wasilewiczu“ i kilka popularnych rozpraw historyczno-archeologicznych.

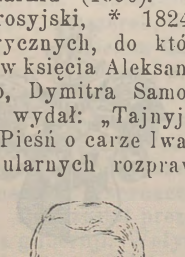

Czajewicz Ludwik.

Czajewicz Ludwik, kanonik honorowy katedry warszawskiej, proboszcz kościoła parafjalnego św. Ducha w Łowiczu, * 1826 w m. Raciążu, gub. Płockiej. Po ukończeniu szkół u Benedyktynów w Pułtusku i Mławie, w 1844 r. wstąpił do seminarjum metropolitalnego św. Jana w Warszawie, we dwa lata był wysłany do b. Akademji Duchownej w Warszawie, którą ukończył w 1850 roku ze stopniem kandydata św. teologji, otrzymując jednocześnie święcenie kapłańskie. Nauczycielem religji w b. gimnazjum realnem był od 1850 do 1855 r., następnie w b. Instytucie Agronomicznym w Marymoncie, do przeniesienia jego do Nowo-Aleksandrji w 1861 r. Jednocześnie z nauczycielstwem, był w konsystorzu generalnym warszawskim, przechodząc różne stopnie, aż do regensa i notarjusza sądów duchownych. Ks. arcybiskup Fijałkowski w 1858 r. **C.** zaszczycił godnością kanonika honorowego katedry warszawskiej. Od połowy listopada 1861 r. do 9 lutego 1862 r., do czasu przybycia na arcybiskupa ks. Felińskiego, **C.** był sam jeden z sekretarzami w konsystorzu. W 1862 przeniósł się na probostwo do Piaseczna. Od r. 1864 zamieszkał we Wschod. Syberji, poświęcając się razem z dr. Baranowskim do zgromadzenia cennych zbiorów archeologicznych, które na miejscu zostały. Po 2-ch latach **C.** był przeniesiony do g. Irkuckiej. Generał-Gubernator tameczny, dowiedziawszy się, że **C.** posiada wiadomości z medycyny, upoważnił go do dawania pomocy lekarskiej, najpierw księżom, później Mongołom i Burjatom. W parę lat potem wrócił do kraju. Z prac literackich wierszem i prozą **C.** drukował w „Czytelni Niedzielnej“ w 1878—8 r., w „Wieńcu“ Jachowicza (tom I) p. t. „Kto jest bliźnim naszym“ i wiele innych poezji okolicznościowych.

Czajewicz Filip.

Czajewicz Hilary Filip, lekarz, * 1841 w Warszawie, † 1877 we wsi Rudzienko gub. Lubelskiej; medycynę studjował w Warszawie, gdzie następnie osiadł, jako lekarz praktyczny. Ogłosił: „O tkance tłuszczowej i jej znaczeniu fizjologicznem“ (1869), przekład niemiecki w „Archiv“ Reicherta i Dubois-Reymonda; „Historja szpitala św. Rocha“ (War., 1873): „O urządzeniu szpitali“ (w *Gazecie lekarsk.*, 1874).

Czajewicz Aleksander, matematyk, brat pop., * 1843, kształcił się w Szkole Głównej i w 1869 otrzymał prawo wykładuachunku wyższego, jako docent. W 1870 został sekretarzem dyrekcji Towarzystwa kredytowego m. Warszawy, w r. 1891 wybrany został na dyrektora tegoż towarzystwa. Od r. 1875 wykładał arytmetykę handlową w szkole handlowej prywatnej w Warszawie. W r. 1886 objął redakcję „Bibljoteki matematyczno-fizycznej“, wydawanej z zapomogi Kasy imienia Mianowskiego.

Czajewicz Aleks.

Oprócz rozpraw na stopnie naukowe ogłosił: „Trygonometrję płaską i kulistą“ (1891); wraz z Aleksandrem Makowieckim wydał „Przewodnik informacyjny w sprawach dotyczących Tow. kred. m. Warszawy.“

Czajewski Wiktor, literat współczesny, * 10 czerwca 1857 w Ostrołęce nad Narwią, kształcił się w Królewcu i w uniwersytecie Jagiellońskim na wydziale filozoficznym. 1877—80 po osiedleniu się w Warszawie pomieszczał swe prace w czasopismach miejscowych, wydał dwa numery „Przeglądu bibljograficznego”, w 1883 został redaktorem i wydawcą „Tygodnika powszechnego”. Nadto ogłosił: „Nowe opracowania literatur słowiańskich i etyka Mikołaja Reja“ (w „Ateneum“, 1881); „Kurpie” (w „Przegl. bibl.“, 1881); „Bursztyn” (w „Inżyn. i budow.”); „Mikołaj Sęp Szarzyński” (w „Bluszczu”); „Bajki Mikołaja Reja”; „Pan Tadeusz u Słowian” (w „Przegl. tyg.) i w. in.; nowelę „Ziemia się ruszyła” (w Tyg. mód”); komedję „Hrabianka”; szkice: „Kaszubi” (1883); „Historja literatury czeskiej z czasów odrodzenia” (1883—6); „Mikołaj Rej na sejmach“ (1885); „Rys dziejów naszych“ (1887); „Powieść oryla” (1887); „Spadek w Ameryce” (komedja, 1888); „Jonasz Schlichting” (powieść historyczna, 1888); „O pocałunku” (1893); „Przewodnik po Warszawie” (1894); „Warszawa ilustrowana” (Warsz., 1895). Od 1897 zaczął wydawać w Łodzi dziennik p. t. „Rozwój.”

Czajka *(Vanellus)*, rodzaj ptaków brodzących, obejmujący ptaki miernej wielkości, mające dziób krótki, okrągławy, nogi podkasałe, palec tylny bardzo krótki; żyją na błotach i pastwiskach wilgotnych; są bardzo ruchliwe i krzykliwe, mianowicie w czasie lęgu, napastując każdego nieprzyjaciela z wielką natarczywością. Nie odznaczają się bystrością lotu, ale jego rozmaitością. Znoszą po 4 jaja, w gniazdach niedbale na ziemi urządzanych. Mięso jadalne, lecz do podlejszej zwierzyny zaliczane. Rodzaj ten dzieli się na kilka podrodzajów. U nas pospolitą jest **Cz.** *czubata (V. cristatus)*, wielkości gołębia, ozdobiona pięknym czubkiem na tyle głowy i świetnemi metalicznemi blaskami na wierzchnich częściach ciała. Przebywa na starym lądzie, w lecie posuwa się daleko na północ, zimuje w Europie południowej. Głos ich jest krzykliwy i przeciągły; Francuzi znajdują w nim podobieństwo do wymawiania liczby: dix-huit. Mięso ich jest czarne i suche, jaja tylko są jadane.

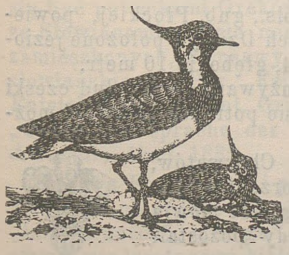

Czajka.

Czajki, małe statki kozackie, na których Zaporożcy nie tylko żeglowali po Dnieprze, ale nawet i na morzu Czarnem przedsiębrali wyprawy. Były to łodzie, mające 60 stóp długości, a 10 do 12 szerokości. Budowano je z twardego drzewa, obijano deskami, obwodzono linami z lipowej kory, oblewano smołą i opatrywano w dwa rudle, z tyłu i z przodu. Miewały zwykle od 10 do 15 wioseł i wszelkie ruchy z nadzwyczajną odbywały szybkością. Uświetnili **Cz.**: Zaleski w pieśni „Czajki” i M. Czajkowski w „Powieściach Kozackich.”— *Czajkami (szajkami)* nazywały się też małe galery, używane na Dunaju, Sawie i Cisie, żaglowe i wiosłowe. Od r. 1764 do 1852 istniała cała flotyla rządowych takich statków, uzbrojonych w armaty; żołnierze zaś, służący na nich, zwali się *Czajkistami* i stanowili *Okrąg bataljonu Czajkistów*. Liczył on przeszło 20,000 miesz., samych prawie Serbów, zamieszkałych w 14 wsiach z dowódcą we wsi Tytlu nad Cisą.

Czajkowski Adam z Dębna, * w połowie XVI w., pobierał wyższe nauki w Padwie, skąd wróciwszy, mianowany sekretarzem Stefana Batorego, używany był kilkakrotnie do poselstw zagranicznych. Po śmierci króla pobił dwa razy Tatarów i zginął 1620 w pamiętnej bitwie pod Cecorą.

Czajkowski Adam, h. Dębno, po koronacji Jana Kazimierza 1649, wysłany na Ruś, walczył z Kozakami; później z Janem III znajdował się w wyprawie wiedeńskiej, skąd wróciwszy ranami okryty, wkrótce dokonał życia.

Czajkowski Franciszek, * 1742 pod Lwowem, † 1820. Jezuita, po zniesieniu zgromadzenia ksiądz świecki, był sekretarzem prymasa i prezesa komisji edukacyjnej Poniatowskiego, poczem mianowany został archidjakonem kolegjaty łowickiej. Wybrany członkiem warszawskiego Towarzystwa przyjaciół nauk, poświęcił się wyłącznie pracom literackim, z których najważniejsze: „Wykład sposobów do Rzekospławności i Handlów wprowadzenia” (Warsz., 1783) i pierwszy przekład kroniki Kadłubka, wydanej p. t. „Wincentego Kadłubka biskupa krakowskiego historja skrócona” (Łowicz, 1803). Później wygotował i przedstawił towarzystwu trzy następujące rozprawy: 1) „Badania historyczno-geograficzne o narodzie skytyjskim“ z mapami; 2) „Pierwsza epoka narodu słowiańskiego, czyli pierwsze wkroczenie Scytów do Europy”; 3) „O ludach pierwiastkowych, z których się utworzył naród słowiański i polski“, (wszystkie 3 w rękopisach). Biografję **Cz.** napisał Szaniawski (w Roczn. Tow. Prz. Nauk., t. 15 z r. 1822).

Czajkowski Paweł, profesor literatury polskiej w Toruniu, potem w uniwers. krakowskim, wydał poemat w 4 pieśniach: „Raj utracony”, z franc. Ewarysta Parny (Wrocław, 1809), „Przemiany Wenery” (1828); „Katylina“ z Woltera, (1818). Wiele rozpraw naukowych drukował

w Pamiętniku Krakowskim 1830 i w Rocznikach Towarzystwa naukowego krakowskiego. Wydał także w starannej edycji we Wrocławiu 1820 przekład Piotra Kochanowskiego „Jerozolimy wyzwolonej Tassa", z recenzją tego utworu; † 1839.—Syn jego **Czajkowski** Antoni, * 1816, † 1873 w Petersburgu; kształcił się w uniwers. Jagielońskim, b. profesor prawa w uniwersytecie petersburskim, ogłosił drukiem: „Niektóre poezje" (Warsz., 1841) i „Poezje" (Warsz., 1845). Liczne jego utwory poetyczne mieszczą się także w Bibljotece Warszawskiej, między innemi przekład z Goethe'go „Herman i Dorotea" (1861). Pozostawił w rękopiśmie wykład prawa polskiego.

Czajkowski Michał, *Sadyk-Pasza*, powieściopisarz, * 1808 r. w Hilczyńcu. Kształcił się w liceum Krzemienieckiem na Ukrainie. W 1831 roku wyjechał do Francji. Wysłany w charakterze agenta przez rząd francuski do Konstantynopola, zyskał zaufanie Porty i otrzymał zlecenie uorganizowania tak zwanych *Kozaków Ottomańskich*. W r. 1851 przyjął islamizm i wszedł do służby tureckiej pod nazwiskiem Sadyk-Paszy. Podczas wojny wschodniej czas jakiś był gubernatorem Bukaresztu. Po zawarciu pokoju paryskiego przebywał w Konstantynopolu do 1872, w którym otrzymawszy amnestję, wraz z dwoma synami przyjął wyznanie prawosławne, przeniósł się do Rosji i osiadł naprzód w Kijowie, następnie w Borkach, majątku swym, w gub. Czernihowskiej, gdzie odebrał sobie życie 18 stycz. 1886 r. Z utworów jego najcelniejsze: „Powieści Kozackie" (Paryż 1837 i Berlin 1840); „Wernyhora" (2 t., Paryż 1838, 2 ed. 1842 tamże); „Owruczanin" (2 t., 1841); „Koszowata" (1841); „Powiastki nowe i gawędy" (1852); „Kirdżali" (2 t., Lipsk 1840, Paryż 1839 i Berlin 1840); „Anna" (2 t., Paryż 1840, Poznań 1841 i Wilno 1851); „Gawędy" (Paryż 1841); „Stefan Czarniecki" (2 t., Paryż 1840); „Hetman Ukrainy" (2 t., Berlin 1841); „Ukrainki" (Paryż i Berlin 1841); „Dziwne życie Polaków i Polek" (Lipsk 1864 i 1873), „Szwedzi w Polsce." Nowe wyd. prac **Cz.** wyszło w Lipsku (9 t., 1862—65); oprócz tego t. X-ty „Bulgarja" i t. XI „Niemolaka" (1872 tamże). Powieści **Cz.** tłómaczono na języki: francuski, włoski, niemiecki, czeski i serbski, o czem czyt. Estreichera: „Bibljografja Polska" (t. I, str. 231—232). **Cz.** jest powieściopisarzem nawskroś oryginalnym. Styl jego niepodobny do naśladowania, samodzielny, ognisty, barwny, tryska pełnią życia; niekiedy wszakże przesadny. Bujna fantazja autora bezustannie porywa czytelnika w czarowne krainy poezji. Charaktery kreślone dosadnie, śmiało uderzają pełnemi prawdy, z natury brauymi rysami. Treścią powieści po największej części Ukraina z dawnem kozactwem. W ostatnich latach życia drukował po rosyjsku „Wspomnienia i anegdoty."

Czajkowski Józef Antoni, * 1812 w Warszawie, † 1869 tamże; nauki kończył w Warszawie u Pijarów 1835 r.; oprócz rozpraw ogłaszanych w rozmaitych czasopismach, wydał „Gramatykę języka polskiego" (2 części, Warszawa 1853); „Listy o gramatyce polskiej" (1846); „Obrazy poznawań ludzkich" (1840); „Zwierzęta słynne w historji" (1851). Był jednym z założycieli „Czytelni Niedzielnej," pisma ludowo-mieszczańskiego, i nauczycielem szkół publiczych.

Czajkowski Piotr Iljicz, kompozytor rosyjski, * 25 grud. 1840 w Wotkińsku, w gub. Wiackiej, † 6 listop. 1893 w Petersburgu; studjował prawo i jednocześnie muzykę w Petersburgu, 1859 wstąpił do służby rządowej w ministerjum, sprawiedliwości, lecz wkrótce ją opuścił i rozpoczął studja w konserwatorjum muzycznem. 1863 mianowany profesorem konserwatorjum w Moskwie, napisał „Podręcznik harmonji", porzucił posadę i od 1879 oddał się wyłącznie pracy kompozytorskiej. Napisał opery: „Wojewoda" (1869); „Opryszek" (1874); „Kowal Wakuła" (1876); „Eugenjusz Oniegin" (1879); „Dziewica Orleańska" (1881); „Mazepa" (1882 r.); „Pantofelki" (1886); „Czarodziejka" (1887 r.); „Dama Pikowa" (1890 r.); „Jolanta" (1893 r.); dramat liryczny „Sniegoroczka". Balety: „Łabędzie jezioro"; „La belle au bois dormant" (1890 r.); „Le cassenoisette", pięć symfonji, suity orkiestrowe, poematy symfoniczne, kwartety, kilka uwertur, jak „Romeo i Julja", „Hamlet" i mnóstwo pomniejszych kompozycji. Życiorys jego pomieścił „Tygod. ilustr." z r. 1893, t. II, str. 315.

Czajkowski Piotr.

Czajnik, w król. Pols., gub. Płockiej, powiecie Lipnowskim, dobrach Działyń położone jezioro, rozległe morgów 54, głębokie 10 metr.

Czakan, fujarka, używana przez lud czeski jako laska, którą w razie potrzeby zamienić można na flet pasterski.

Czakawcy. Nazwa Chorwatów, zamieszkujących pomorze i wyspy Dalmackie, a to dlatego, że mówią „cza" (znaczy *co*), gdy pozostali Chorwaci mówią w tem znaczeniu „szto" i są nazywani *sztokawcami*.

Czaki.

Czaki, *Aleksander Pan v. Skanderbeg*, herb: Na tarczy ze skrajem złotym, w polu czerwonem, głowa tureckiego wezyra w czapce zielonej z niebieskim chwastem i w zawoju biało różowym, na którym półksiężyc złoty pomiędzy dwoma piórkami złotemi. U szczytu trzy pióra strusie, przeszyte strzałą srebrną. Indygenat z sejmu r. 1767—1768.

Czaki Anicety, budowniczy polski, od 1824 nauczyciel miernictwa, rysunku i budownictwa miejskiego w instytucie agronomicznym w Marymoncie, od 1833 budowniczy przy komisji spraw wewnętrznych, † 17 marca 1840. Mniejsze prace pomieszczał w czasopiśmie „Izys polska“, oddzielnie wydał: „Wzory budowli miejskich“ na 24 tablicach litogr. (Warsz. 1830).

Czaki Jadwiga, * 19 czerw. 1864 w Warszawie, córka Ignacego, obywatela ziemskiego, i hrabianki Skanderberg - Csáky. Kształciła się w Warszawie na pensji Anny Jasieńskiej. Początkowo występowała w Krakowie, przyjęta do teatrów Warszawskich 1 paźdz. 1879, gdzie pozostaje dotychczas, grając role naiwnych, charakterystycznych i liryczno-dramatycznych.

Czako Zygmunt, zdolny pisarz dramatyczny madziarski, * 1820 w Dézsi w Siedmiogrodzie; po ukończeniu nauk początkowych w Koloszu, rozpoczął studja prawne w Nagy-Enyed, które jednakże wkrótce zmuszony był opuścić, poczem wstąpił do wędrownej trupy dramatycznej. Pisał przytem utwory dramatyczne, które zyskały ogólne uznanie. Z prac jego celniejsze: „Káldor“; „Kalmar és tengerész“ (1845); „Végrendelet“; „Leona“ (1846); „Könyelmüelc“ (1847). Ostatni utwór przyjęty był przez publiczność bardzo zimno, czem zmartwiony **Cz.** zastrzelił się 14 grud. 1847. **Cz.**, jakkolwiek pisał niewiele, zajmuje jednak jedno z pierwszych miejsc pomiędzy poetami madziarskimi.

Czakonowie, *Cakonowie* albo *Dzakonowie* (Tzacones), małe pokolenie greckie w zachodniej Morei (części dawnej Lakonji i Argolis), zamieszkałe w kilku wioskach u podnóża gór *Malewo* (około 1000 rodzin) i mówiące językiem dla reszty Greków prawie niezrozumiałym. **Cz.** zdają się być potomkami Greków, mocno zmięszanych ze Słowianami. Wiele miejscowości przez nich zamieszkanych, ma nazwy widocznie pochodzenia słowiańskiego. Por. Fallmerayer „Ueber die Entstehung der heut. Griechen“ oraz Thiersch „Ueber die Sprache der Zakonen“ w *Abhandlg. d. k. bair. Akad.* 1835.

Czakra Emil, pisarz i patrjota serbski, † 1885, wydawał lub redagował „Slovenkę“, „Putnika“, „List za naród“, „Slogu“ i in. W rękopisie zostawił między innemi bibljografję autorów, którzy pisali o Słowianach.

Czalenko Sawa, † 1741, pułkownik kozacki, * się w Mołokiszach nad Dniestrem. Był z początku naczelnikiem milicji w dobrach księcia Lubomirskiego, odznaczył się nadzwyczajnym darem tropienia hultajów i walecznością. W r. 1734 walczył pod chorągwią atamana Werłana ze stronnictwem Leszczyńskiego, a w r. 1736 z hajdamakami, którzy w r. 1741 napadli na **C.** i zabili go. Syn jego Józef Sawa Czaliński, sławny później konfederat. Por. Dr. Antoni J. „Szkice i opowiadania“ (serja V, Kraków i Warszawa, 1887, str. 229).

Czałdyr Gel, jezioro górskie w Armenji rosyjskiej, obwodzie Karskim, o 30 klm. na północ od Karsu, wzniesione 1,819 m. nad p. m.

Czałkar, dwa jeziora w stepie Kirgiz-Kajsackim: 1) 141 w. kw. powierzchni, w obwodzie Turhajskim, pow, Irgiskim; 2) Airtaw Wielki, w obw. Turhajskim, pow. Nikołajewskim, 35 w. kw., bardzo rybne.

Czałyj Sawa, kozak zaporoski sławiony w dumach ukraińskich. W r. 1596 przeszedł wraz z ojcem swoim Teterą do obozu polskiego, przed bitwą czehryńską i potem występował zawsze przeciw kozakom, i hajdamakom, którzy go wreszcie pojmali i zamordowali.

Czambal, znaczna rzeka w Indostanie, z systematu Gangesu, ma źródła w wyniosłości Windhja, 700 klm. długa, wpada do Dżamuny.

Czambel Samuel, językoznawca słowieński, * 1856, pisze po słowieńsku i węgiersku; wydał: „Przyczynki do dziejów języka słowieńskiego“, (Peszt, 1887); „Słowieńska pisownia“ (1890).

Czambezi, rzeka w Afryce środkowej, długość jej wynosi około 500 klm.; źródła jej i bieg nie są dokładnie znane.

Czamboł, Czambuł (z tatarskiego *czapu, czapuł*) znaczy najazd gwałtowny i krótki. Nasi poeci używali dawniej tego wyrazu na określenie napadów tatarskich.

Czamczyjan albo *Czamiczyjan* Michał, historyk armeński; * 1738 w Konstantynopolu, † 1823 r.; zakonnik klasztoru ormiańskiego w Wenecji. Napisał historję Armenji od czasów najdawniejszych do r. 1784 (3 t.), wydaną w drukarni pomienionego klasztoru. Dzieło to napisane metodycznie, odznacza się wielką dokładnością chronologji. Oprócz tego ogłosił drukiem gramatykę armeńską (1779) i kilka dzieł teologicznych. Brat jego starszy *Jakób*, † 1806 r. także jest znany z nauki.

Czamdżija Milisław, junak serbski, † 1815 w Borku, walczył z bisurmanami i w r. 1806 przy szturmie do Belgradu pierwszy wdarł się na mury. Brał udział w powstaniu księcia Miłosza, ale przy szturmie do Paležu został ciężko ranny i wkrótce umarł.

Czamurdzian Jan, publicysta armeński, * 1797 r., ostatnio prof. w Skadarze. Wydał „Gramatykę arm.“ (1840), „Skrót. Hist. Starożyt.“; „Historję kościoła“ i t. d.

Czana, rzeka w Syberji wschodniej z systematu Leny, w gub. Irkuckiej i obwodzie Jakuckim, wpada do Wiluja, ubiegłszy 625 w.

Czandalowie, mieszana kasta wschodnio-indyjska, pochodząca z małżeństwa sudrów z braminkami i uważana przez inne kasty za wyrzutków człowieczeństwa. Pod rządem angielskim zyskali równouprawnienie. Nieraz niesłusznie uważani są za jedno z parjami.

Czang-czeu. 1) Miasto w prowincji Fo-kien w Chinach nad rz. Kien-lang, liczy około miljona mieszkańców; 2) Miasto w prowincji King-su w Chinach, na południe od dolnej części rz. Jang-tsekiang, 250,000 m.

Czang-hou, miasto chińskie na wyspie Formozie, 60,000 m.

Czang-lan-czyn, miasto w prowincji Szau-si w Chinach, posiada fabryki wyrobów bronzowych i porcelanowych.

Czang-pai-szan, albo *Szan-jan-alin*, łańcuch gór w Mandżurji południowo-wschodniej, mający średniej wysokości 2,500 m., z wierzchołkami sięgającemi 3,300 m.

Czang-sza, stolica prowincji Hunan w Chinach, 200,000 m.

Czani-beg, syn Uzbeka, han hordy tatarskiej na Rusi z w. XIV, zdobył w Persji miasto Tabriz, ale po powrocie z tej wyprawy został zamordowany przez syna swego Berdibega.

Czantabon, ożywiony port w Sjamie, nad odnogą Sjamską, zamieszkany głównie przez Chińczyków, wielki arsenał i do 30,000 m.

Czany, jezioro w gub. Tomskiej i Tobolskiej, powierzchni około 3000 w. kw., głębokość 4 — 6 metrów, woda nieco słonawa. Znajduje się na niem znaczna liczba wysp, a niektóre z nich są zaludnione i dobrze uprawne. Znaczny połów.

Czao-czeu, miasto w chińskiej prow. Ku-ang-tung, nad rz. Hang-kiang, obszerny handel i około 200,000 m.

Czao-tung, miasto w chińskiej prow. Jünnan, około 50,000 miesz.

Czapczaczy, kirgiskie *Arzagar*, szereg niewielkich wyniosłości w gub. Astrachańskiej, pow. Jenotajewskim, o 10 mil na wschód od Wołgi.

Czapek, ze San (Jan), zwany także *Hukwaldski*, wódz czeskiego stronnictwa narodowego z XV w., zwanego *Sierotki*; w r. 1433 wraz z *Otikiem z Lozy*, zebrawszy oddział Czechów, udał się do Prus w pomoc Polakom; w pochodzie swym zwycięskim dotarł aż do ujścia Wisły. W nagrodę swych zasług otrzymał od króla polskiego między innemi i wieblądа. Poprzednią jednak sławę wojenną tak w kraju jak i za granicą zdobytą, splamił w r. 1434, w bitwie (30 maja) pod Lipami, ustąpiwszy za wcześnie z placu boju wraz z oddziałem swoim, czem przechylił zwycięstwo na stronę przeciwną. W r. 1438 połączył się znów z wojskiem polskiem; ostatnio walczył w Węgrzech na żołdzie polskim (1442).— Inny **Cz.**, ksiądz jest autorem słynnej, Żyżce przypisywanej, pieśni husyckiej: „Kto ste boży bojownicy“, którą idąc do boju śpiewały zawsze wojska Taborytów. Por. Otto. „Nauczny Slov“. Lewicki „Powstanie Swidrygiełły“ (Kraków 1892, str. 312—324).

Czapek Franciszek, zegarmistrz, * 1811 we wsi Semonicach, w pow. Kralohradzkim w Czechach, w r. 1822 udał się do Strzały (Strehlen) na Szląsku, gdzie wyuczył się zegarmistrzostwa, następnie przybył do Warszawy. W roku 1833 osiadł w Genewie i tu założył słynną fabrykę zegarków, początkowo pod firmą **Cz.** *et Patek*. Nieumiejętne prowadzenie fabryki doprowadziło **Cz.** do ruiny; umarł w nędzy i zapomnieniu. Ogł.: „Słów kilka o zegarmistrzostwie do użytku zegarmistrzów i publiczności“ (Lipsk 1850).

Czapek Henryk, rzeźbiarz czeski, * w Pradze czeskiej w r. 1837. Początkowo kamieniarz. Od r. 1860 kształcił się w Akademji praskiej, od r. 1869 we Włoszech. Wykonał popiersie Szekspira, „Statuę N. Panny“, „Chrystus z dziatkami“ „św. Wacława“, „św. Barbarę“ i wiele innych.

Czapek Józef Jan, autor czeski, * 1822, † 1890, był nauczycielem i dyrektorem szkolnym, prócz artykułów treści pedagogicznej wydał: „Diejepisny mistopis miasta Libochovic nad Ohrzi“ (1878), oraz „Diejepis pomnika Purkyňova v Libochovicich“ (1888).

Czapek K. M., pisarz czeski, * 1860 w Damażlicach, okazał niepośledni talent w pracach beletrycznych, z pomiędzy których wymieniamy: „Niemak“ (1890) i „Nejzápadniejszi Slovan“ (1891).

Czapelski Tadeusz, dziennikarz współczesny, * około 1850 w Galicji, gdzie działalność swoją rozpoczął jako sprawozdawca teatralny; przybywszy do Warszawy został 1875 r. sekretarzem „Kurjera Warszawskiego,“ a następnie „Tygodnika illustrowanego“ i wreszcie 1887 r. redaktorem „Kurjera Codziennego“; w r. 1892 powrócił do Lwowa, gdzie został skryptorem bibljoteki Ossolińskich. Ogłosił: „Paź księcia prymasa, fragment z nieogłoszonych dotąd pamiętników Wojciecha Dobieckiego“ (Lwów 1892).

Czapelski Tadeusz.

Czapiński Leopold, * 1840, kształcił się w uniwers. kijowskim, petersburskim i w Paryżu, następnie długi czas przebywał na Wschodzie, po powrocie do kraju był współpracownikiem „Kurjera Codziennego“. Ogłosił: „Księga przysłów, senteneji i wyrazów łacińskich, używanych przez pisarzów polskich“ (Warsz. 1892). Współpracownik niniejszej Encyklopedji.

Czapka, *kopuła*, w stosie drzewnym, do wytlenia na węgle przysposobionym, wierzchnia szychta z drobniejszego drzewa i gałęzi tak ułożona, aby stosowi nadać formę półkulistą. — *Czapką* nazywa się także pokrycie słomiane, dawane na stogi siana dla ochronienia ich od zamoknięcia.

Czapka, *gniazdo kunie*, *kołtun*, *kłąb*, *wicher*, *wilczeniec* lub *kuniec*, choroba sosen, grabów

i brzóz, polegająca na utworzeniu na gałęziach narośli w kształcie kępy lub ptasiego gniazda.

Czapka czerwona, (bonnet rouge), odróżniająca nakrycie głowy jakobinów i wogóle radykalistów pierwszej rzeczypospolitej francuskiej, oraz ozdoba drzewa wolności (ob.). Żołnierze szwajcarscy, aresztowani za udział w powstaniu w Nancy i wysłani następnie na galery do Brestu, po uwolnieniu ich i uprowadzeniu na salę izby deputowanych, mieli na głowach te czapki, noszone pospolicie przez niewolników na galerach; wtedy to jakobini, dla uczczenia ich, przyjęli te czapki jako znak odróżniający. W d. 20 czerwca 1792 zmuszano króla do nałożenia czapki czerwonej. Zresztą noszą ją powszechnie i rybacy na wybrzeżach morza Śródziemnego. Zwyczaj noszenia ich wywodzono od Marsylczyków skonfederowanych, przybyłych do Paryża, ale stronnictwa radykalne nosiły już je przed przybyciem Marsylczyków.

Czapka polska, mięczak, ob. Przyłbica.

Czapla (*Ardea*), rodzaj ptaków brodzących, obfity w gatunki pospolite na całej ziemi. Ciało ich jest mocno ściśnione i wysmukłe, szyja i nogi długie, głowa szczupła z dziobem ścieśnionym, miernie długim i ostro zakończonym; palce dosyć długie i szczupłe. Szczególną jest budowa szyi; kręgi ją składające są nierówne, a złożenie stawów w dwu miejscach inaczej urządzone niż w innych, skutkiem czego czapla może szyję we troje złożyć i położyć ją na sobie w ten sposób, że głowa spoczywa na plecach, a dziób sterczy na przodzie. Lot ma odmienny od bocianów i żórawi, gdyż ustawicznie porusza skrzydłami. Karmi się najwięcej rybami i dla tego znaczne wyrządza szkody w gospodarstwie rybnem, żywi się też żabami, rakami i innemi drobnemi zwierzętami. Sposób jej żerowania przedstawia przykład najwyższej cierpliwości, nie wyszukuje bowiem łupu, lecz stojąc w wodzie z nogami do połowy zanurzonemi, ze skurczoną szyją, oczekuje zwierzątek, któremi się żywi. Niektóre gatunki mają w czubie i innych miejscach ozdobne pióra, używane na kitki czaple. Gnieżdżą się zwykle gromadnie na drzewach, urządzając gniazda z suchych gałązek, w których składadają 3 lub 4 jaja blado zielonego koloru, w żerowaniu zaś unikają towarzystw. Od dawnego rodzaju **C.** oddzielono *ślepowrony* i *bąki* (ob). Z **Cz.** właściwych najpospolitszą jest u nas **Cz.** *siwa* (*A. major*), rzadsze są **Cz.** *purpurowa* (*A. purpurea*), **C.** *biała* (*A. egretta*) i **Cz.** *nadobna* (*A. garzetta*). Ta ostatnia jest u nas bardzo rzadka; Taczanowski w „Ptakach krajowych“ wskazuje tylko dwie miejscowości, w których została ona zabitą. Największy gatunek, *A. goliath*, żyje w Abisynji i dochodzi wielkości żórawia; najmniejsza zaś, *A. Novae Guineae*, jest nie większa od chróściela.

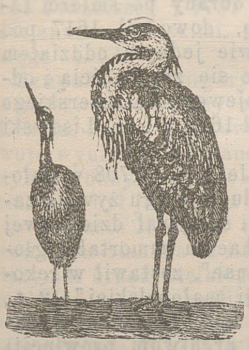

Czapla.

Czapla, jeden z najstarszych herbów polskich: W polu czerwonem czapla z podniesionemi skrzydłami i rybą w dziobie. U szczytu takaż czapla.

Czapla.

Czapla Jan, scholastyk płocki i wrocławski, minister Konrada I, księcia mazowieckiego. Dzieje wspominają go już pod rokiem 1217, jako silnego zapastnika wojewody Krystyna z Ostrowa, którego w końcu przywiódł do upadku. Nieodstępny towarzysz i doradca Konrada. Wysłany z synem Konrada, Kazimierzem, starającym się o rękę córki Henryka II, do Wrocławia, gdy tamże z młodym księciem zbyt długo bawił, popadł w podejrzenie, jakoby knuł spiski przeciwko swemu panu, skutkiem czego Konrad wraz z żoną Agatą, nienawidzącą **Cz.** od dawna, zwabili go podstępnie do Płocka i uwięzili, a po upływie kilku dni kazali powiesić 1239. Utrzymywano mylnie, jakoby Konrad za rozgrzeszenie, otrzymane od Piotra arcyb. gniezn., nadał arcybiskupom Łowicz z okolicami; posiadłości te bowiem już na lat kilkadziesiąt przed śmiercią **Cz.** należały do arcyb. gniezn.

Czapla Franciszek, lekarz, * 1837 w Inowrocławiu, studjował medycynę w Berlinie i po uzyskaniu stopnia doktora osiadł na praktyce w Chełmnie. Napisał: „Wściekliznа u zwierząt i sposób, w jaki ją ograniczyć można” (Toruń 1877).

Czaplic v. *Gozdawa* odm., herb: W polu barwy niewiadomej gwiazda 6-promienna, a nad nią lilja. Znajduje się na jednym z nagrobków w kościele św. Jana w Warszawie. („Księga herbowa” hr. J. Ostrowskiego).

Czaplic.

Czaplic Szpanowski ze Szpanowa Iwan, herbu Kierdeja. W 1585 został kasztelanem po Michale Wiśniowieckim. W 1599 r. podpisał konfederację, dysydentów w Wilnie. † 1650. Por. Wolff „Senatorowie i dygnitarze W. Ks. Lit.” str. 108.

Czaplic Stanisław, nauczyciel prawa w akademji Krakowskiej za Zygmunta III. Pisał różne poezje i w 1637 wydał na dysputę propozycje prawa p. t. „Quaestio de purgatione canonica“, dowodząc nierozsądku pławienia czarownic.

Czaplic Szpanowski Józef, † 1655, herbu Kierdeja z tytułu tylko władyka łucki i ostroski.

bo właściwym i legalnym rządcą biskupstwa był Cz. Prokop Chmielowski (ob.). W 1651 był archimandrytą mieleckim na Wołyniu.

Czaplic Celestyn, herbu Kierdeja, łowczy wielki koronny, * 1723, † 1804 w Warszawie. Mianowany 1746 podczaszym kijowskim, pierwszy raz był posłem 1758, a powtórnie z Wołynia na sejm konwokacyjny; nie zasiadł atoli na sejmie, lecz wszedł do konfederacji generalnej koronnej i został konsyljarzem kijowskim. Poseł na sejm koronacyjny, mianowany był 1765 podkomorzym łuckim, a w 1766 został marszałkiem sejmu, na której to godności odznaczył się wymową, roztropnością, nieskazitelnem postępowaniem i głęboką znajomością praw krajowych. Jako poseł inflancki na sejm 1767 przystąpił do konfederacji radomskiej. W następnym roku delegowany do układów z Repninem, podpisał te układy i gwarancję w 1768. Stojąc przez cały czas konfederacji barskiej na uboczu, nie mieszał się do spraw ważniejszych, chociaż niejednokrotnie śmiało mówił prawdę królowi i innym wpływowym wówczas ludziom. Od 1773 wielki łowczy koronny, 1778—80 zasiadał w radzie nieustającej. Złożywszy 1784 godność łowczego, spokojne odtąd prowadził życie. Bawiąc się pisaniem wierszy, ułożył podobno znaną powszechnie piosnkę: „Kurdesz nad Kurdeszami.“ Życiorys **Cz.** mieści się w Kalendarzu Jaworskiego na rok 1858.

Czaplicki v. *Kierdeja* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej w polu I srebrnem — trzy czerwone krzyże kawalerskie; pole II błękitne. U szczytu pół srebrnego jelenia.

Czaplicki.

Czaplicki Daniel, niewłaściwie zwany *Czaplińskim*, podstarosta czehryński, sławny z awanturniczych zajść z Bohdanem Chmielnickim. On to nakłonił Koniecpolskiego do odebrania Chmielnickiemu majętności Subotowa, niegdyś mu podarowanej. Za pośrednictwem swego krewniaka, niejakiego Komorowskiego, zabrał synowi Chmielnickiego konia za dziesięcinę starościńską i publicznie obić go kazał na rynku; zawiązawszy miłosne stosunki z żoną Bohdana, odmówił mu jej wydania i podobno nawet zaślubił 1646 r. Żonę Chmielnicki odebrał potem w czasie wojny i za nową zdradę kazał ją powiesić. Niektóre przygody życia **Cz.** i tragiczny zgon jego opisane są w *Dzienniku Warszawskim* z 1853, Nr. 244 i 245. Por. Kulisz „Otpadienie Małorosji od Polszi“ (1890); Dr. Antoni J. (Rolle) „Kobiety na dworze Czehryńskim“ (w Bibl. Warsz. 1893), t. III i oddzielnie w „Szkicach“.

Czaplicki Franciszek Władysław) * w Przeworsku (w Galicji) 1828, doznawał wielu zmian losu w skutek wypadków politycznych, począwszy od rzezi w 1846, w którym to czasie będąc w Horożanie, uniknął szczęśliwie śmierci, która tam spotkała dwu jego braci. Więziony w Spielbergu do 1848, następnie wzięty był do wojska austrjackiego i odbył kompanję węgierską. Od 1856 pracował przy *Gazecie Lwowskiej*, w 1862 napisał „Powieść o Horożanie“ i „Pamiętnik więźnia stanu“ (na Spielbergu 1864). Obie te prace wyszły powtórnie 1872 r. Nadto wydał: „Czarna księga“ (2 wyd. 1878, przekład czeski 1870); „Na Irtyszu“ (1869); „W Sybirskich tajgach“ (1870); „Obraz Syberji“ (1871); „Bohaterska rodzina“ (Chicago 1885); „Pamiętniki autora Czarnej księgi“ (1871). **Cz.** † 1872 roku we Lwowie.

Czapliński I v. *Drogosław* odm., herb: W polu czerwonem nad barkiem półpierścienia srebrnego — strzała srebrna. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Nobilitacja z 1634. **Cz. II** v. *Drzewica* odm. W polu błękitnem nad i pod półksiężycem złotym 6-promienna gwiazda złota. U szczytu takiż księżyc i gwiazda. Nadany 1578.

Czapliński I.

Czapliński II.

Czapliński Stanisław, obrany po śmierci Lisowskiego 1616 dowódcą, dowodził 1617 pod Chodkiewiczem w Moskwie jednym oddziałem Lisowczyków, odznaczając się zręcznością i odwagą; wziął do niewoli wojewodę Meszczerskiego i pobił Pożarskiego; poległ 1619. Por. Lisowski i Lisowczyki.

Czapliński Stanisław, Jezuita, * 1708 w Małopolsce, † 1760 w Przemyślu, w ciągu żywota zakonnego nauczał retoryki i spisywał dzieje swej prowincji. Oprócz „Trophaeum immortalis gloriae, laus domus Zamoscianae“, zostawił w rękopisach: „Historja prowincji małopolskiej“ (2 t., po łacinie), „Spis dzieł od X. X. Soc. Jesu wydanych“ (znajdował się w archiwum prowincji) i dokończył piąty tom dzieła Niesieckiego „Korona polska“ (znajduje się podobno w Wiedniu).

Czaplovicz *z Jasenowa*, Jan, *Csaplovicz*, * 1780, † 1847, topograf i etnograf, wydał: „Gemälde von Ungarn“ (Peszt 1829 r.); „Slovenské versze“ (Peszt 1822); „Rozjimani o zmadiarzováni zemie Uherské aneb o Nemadiaró v Uhrzich na Madiary obracováni“ (Praga, 1842).

Czapski hrabia v. *Leliwa* odm., herb: W polu błękitnem nad półksiężycem złotym gwiaz-

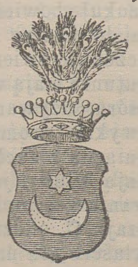

Czapski Hr.

da 6-promienna złota. Nad tarczą w koronie hrabiowskiej na pawim ogonie takiż półksiężyc i gwiazda. Nadany 1808 przez Fryderyka Wilhelma III.

Czapski Franciszek Mirosław, herbu Leliwa, podkomorzy malborski, znakomity wojownik za czasów Jana Kazimierza, świetnie się odznaczał w wojnie z Szwedami i w wielu bitwach ciężkie zadawał im klęski. Pod Gniewem własną ręką zabił śmiałego ich dowódcę Ferbusa, którego uważano za czarownika.—**Czapski** Franciszek Tomasz, syn poprzedniego, naprzód kanonik chełmiński, potem opat pepliński i koadjutor biskupa chełmińskiego Kretkowskiego, mianowany został 1725 biskupem dioneńskim, a w 1730 po śmierci tamtego, biskupem chełmińskim, † 1733. Por. Kossakowski „Monografie“ t. I.

Czapski Julian Hutten, † około 1600 sędzia ziemski tczewski, pochodził z rodziny pruskiej Czapskich, osiadłej na Pomorzu polskiem w w. XVIII. Synowie Juljana dali początek trzem gałęziom: Sebastjan na Bękowie, Franciszek na Smętowie i Jan na Swarożynie. Z linji swarożyńskiej wyróżnił się Krzysztof Teodor, † 1702, kasztelan gdański. Z linji na Bękowie Sebastjan, † 1690, kasztelan chełmiński. Piotr Aleksander, † 1717, kasztelan chełmiński.

Czapski Jan Chryzostom Hutten, herbu Leliwa, kasztelan elbląski † 1721 syn Franciszka Mirosława. Był towarzyszem chorągwi pancernej i brał udział w wyprawie wiedeńskiej. Synowie jego Franciszek † 1737 i Ignacy † 1746 byli kasztelanami gdańskimi. Por. Żychliński „Złota księga” t. XI.

Czapski Jan Ansgary, syn Piotra, wojewody pomorskiego; ożeniony z Anną Zamojską, córką Michała, temu związkowi winien był późniejsze swoje wyniesienie. Mianowany 1732 wielkim łowczym koronnym, a wkrótce potem wojewodą chełmińskim, był jednym z najgorliwszych stronników Augusta II, a tem samem zawziętym przeciwnikiem Stanisława Leszczyńskiego. W 1738 otrzymał urząd wielkiego podskarbiego koronnego, który z niepospolitą sprawował zdolnością; † 1742 w Warszawie.—**Czapski** Tomasz, brat poprzedniego, * 1711, † 1784; pan licznych włości i starostw, z których najbogatszem było knyszyńskie, słynął w młodszym wieku z licznych okrucieństw, w późniejszym z rozpusty i romansów. Był pradziadem Zygmunta Krasińskiego. Por. Żychliński „Złota księga” t. XI.

Czapski Walenty, herbu Leliwa, koadjutor, opat pepliński i deputat na trybunały, mianowany został 1734 biskupem przemyskim, a 1741 biskupem kujawskim; † 1751.

Czapski Piotr Aleksander Hutten, herbu Leliwa, wojewoda pomorski, † 1736. Syn Franciszka Mirosława, starosta knyszyński, radzyński, goniądzki i sobowicki, od 1717 kasztelan chełmiński a od 1736 wojewoda pomorski. Por. Żychliński „Złota księga” t. XI.

Czapski Antoni, * 1700, † 1759 kaznodzieja i uczony zakonu jezuickiego, był profesorem fizjologji, fizyki i matematyki we Lwowie i Poznaniu i teologji moralnej w Kaliszu, rządził kolegjum stanisławowskiem i gdańskiem. Wydał mowę miana na pogrzebie księcia Pawła Sanguszki p. t. „Nieodżałowana dla ojczyzny szkoda” (Lublin 1750), i „Kazania” (Lwów 1752).

Czapski Michał, ostatni wojewoda malborski, od 1756 znany jako zapalony stronnik przywilejów ziem pruskich, których na sejmie koronacyjnym Stanisława Augusta bronił uporczywie. Po podziale kraju przeniósł się do dóbr swoich w województwie krakowskiem i tu życie zakończył.

Czapski Franciszek Stanisław Kostka, * 1725, † 1802 w Warszawie; 1758 pułkownik wojsk koronnych i podkomorzy chełmiński, 1761 kasztelan, a 1766 wojewoda chełmiński. Stronnik konfederacji barskiej, sam wstąpił do niej, a później podzielał los księcia Radziwiłła Panie Kochanku, z którego siostrą Weroniką ożenił się następnie. Zacny obywatel Rzeczypospolitej, wydał 4 dziełka następujące: 1) „Przestroga dla dzieci swoich, jakimi przy religji gruntownej powinni być obywatelami dla ojczyzny swojej“ (1780); 2) „Różne namienienia i ćwiczenia się w cnotliwych i pożytecznych dla kraju obyczajach” (1783); 3) „Myśl szczera, jak być z powołania swego dobrym mężem i ojcem należy”; 4) „Dom nadwerężony rzeczypospolitej jakiemi materjałami nietylko do dawnej przywrócić ozdoby, ale jeszcze przydać nowej wspaniałości” (1783).

Czapski Marjan, hrabia, naturalista, * 1816 w Mozyrskiem, † 1871; był marszałkiem powiatu i kuratorem gimnazjum w Kiejdanach; zamieszkiwał następnie w Dorpacie, a od 1871 r. w Poznańskiem. Najważniejszą jego pracą jest „Historja powszechna konia” (3 t., Poznań 1875 r., przekład niemiecki Koenigka, Berlin 1878), stanowiąca przyczynek do historji cywilizacji. Pod imieniem bartnika swego, Znamirowskiego, wydał dziełko o pszczołach; w Dorpacie miewał odczyty o pszczelnictwie, przełożone na język łotewski, a ostatnio zasilał pracami pismo *Ziemianin*.— Życiorys jego mieści się w *Tyg. ill.* z roku 1875.

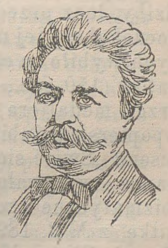

Czapski Marjan.

Czapski Emeryk Hutten, hrabia, herbu Leliwa, znakomity numizmatyk polski i uczony badacz, * 1828 roku z ojca Karola i Fabjanny z Obuchowiczów, † 1896 roku w Krakowie; studja naukowe odbył na wydziale przyrodniczym w uniwersytecie moskiewskim. Powołany był na czynnego członka cesarskiego Towarzystwa geo

graficznego. W r. 1861 został członkiem komisji włościańskiej w pow. Mińskim, w 1863 gubernatorem w Nowogrodzie Wielkim, poczem wicegubernatorem Petersburga, wreszcie dyrektorem departamentu leśnego w ministerjum dóbr państwa. **C.**, usuwając się z urzędowania, osiadł w swoim majątku Stańkowie, zamieniając pałac wzniesiony w 1861, na bogate muzeum. Długoletnią pracą zebrał doborową bibljotekę rzadkich druków, cenne archiwum, wspaniały zbiór numizmatyczny, przechodzący 10,000 sztuk okazów, zbiory sfragistyczne, dzieła sztuki krajowej, zwłaszcza sztycharstwa, złotogłowiów sluckich, orderów ojczystych, zbroi, porcelany, szkieł ozdobnych, przeróżnych pamiątek historycznych, a nawet minerałów. **C.** opracował i wydał swoim kosztem dzieło numizmatyczne p. t.: „Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du Comte Emeric Hutten-Czapski" w 5 tomach, z rysunkami wykonanemi artystycznie przez żonę hr. Elżbietę z domu bar. Mejendorf, która brała czynny udział w pracach męża, drukowane w Petersburgu i Krakowie w 1871—91 r.; drugie dzieło w języku rosyjskim z ważnemi komentarzami historycznemi p. t.: „Udielnyja, wielikokniażeskija i carskija dieńgi drewniej Rossii" (Petersburg, 1875, str. 184). Podwalina założenia kolekcji numizmatycznej datuje się od 1854 r., z nabyciem zbiorów monet i medali od Michała hr. Tyszkiewicza, które pochodziły ze zbiorów notarjusza wiedeńskiego Mikockiego. Zbiory swoje przeniósł **C.** do Krakowa, do własnej siedziby, lecz przed śmiercią d. 23 lipca 1896 r. nie doczekał się jej ukończenia. Za życia grono uczonych wybiło na cześć **C.** medal złoty wagi 55 dukatów (150 egz., stemple zniszczone), wykonany przez medaljera Bartoszewicza, z jednej strony z popiersiem jubilata **C.**, a z drugiej strony z napisem: „Świeć się na bezdrożach życia" — „Cześć nauce i wytrwałej pracy!" Por. Wiadomości Numizmatyczne Archeologicznych Zb. ogól. 29 i odbitkę z № 3, 1896 r. Aleksandra Jelskiego, oraz *Tygod. Illustr.* № 31 z r. 1896.

Czapski Emeryk.

Czara, herb: Na tarczy ze skrajem srebrnym w polu błękitnem wąż owity około czary złotej i z niej pijący; nad nim 6-promienna gwiazda srebrna. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany r. 1839 przez cesarza Mikołaja I.

Czara.

Czaradzki Grzegorz, XVII w. pisarz kancelarji królewskiej Zygmunta III i sławny swojego czasu prawnik, wydał następujące dzieła: 1) „Processus judicarii pragmatici, in jure civili et Saxonico recepti, ad praximque communem accommodati, syntagma compendiosum" (Kraków, 1612 r.); 2) „Proces sądowy ziemskiego prawa koronnego, wraz z Procesem sądowym Królestwa Polskiego" (Poznań, 1614 r.); 3) „Paratitla statuti Herburtiani cum applicatione constitutionum novellarum in usum fori controversi edita praxique juris terestris accommodata" (Poznań, 1620); 4) „Foridica novella, seu constitutiones et statuta omnia praxi judiciariae obvia ab. A. 1550 ad moderni usque temporis tractum compendiose concinnata" (1620); 5) „Theatrum chronologicum chronographicumque Sarmatiae Europeae;" 6) „Pobudka na wojnę turecką, rycerskim ludziom polskim ku pociesze z listy tureckimi i constitucjami tegorocznymi o rządzie wojennym przydanymi napisana" (Poznań, 1621) i kilka innych.

Czarcie łajno, ob. Asa foetida.

Czarcikąs *(Succisa)*, rodzaj roślin z rodziny szczecinowatych. Główka wielokwiatowa; rurka kielicha zrosła z jajnikiem, korona 4—5 wrębna, jajnik jednokomorowy, jednozalążkowy, **C.** *łąkowy, czartowe ziele, czartowe żebro, Św. Piotra łysina, kamonica (S. pratensis, Scabiosa succisa)* jest zielem trwałem, z kłębem przygryzionym ukośnie, czarniawym lub brunatnym, obrosłym po bokach korzonkami grubemi; łodyga 2 stopy długa, u góry trójdzielna, kwiaty błękitnawe, liljowe albo białawe. Pospolite ziele po łąkach wilgotnych w całej Europie, kwitnie od lipca do września. Korzeń i liście niegdyś używały wielkiej wziętości w medycynie.

Czardasz, ulubiony taniec narodowy madziarski, w tempie $^2/_4$ lub $^3/_4$. W początkowych ruchach wolny, późniejsze kroki jego stają się coraz żywszemi, zbliżonemi do polki lub galopady. **C.** znaczy w języku madziarskim tyle co *karczmarz* od *Csarda* (samotna wśród stepu karczma). *Csiko* lub *Csikos*, jest odmianą *Csardasa*.

Czardżuj, miasto w Bucharze, w pobliżu Amu-Darji, przy kolei żel. Zakaspijskiej, 30,000 miesz.

Czareczka, *Czaszotka (Patella)*, rodzaj ślimaków morskich, o skorupie stożkowatej bez skrętów; zwierzę całkowicie jest skorupą przykryte, głowa opatrzona dwoma mackami zaostrzonemi, przy których podstawie znajdują się oczy; skrzela ułożone dokoła ciała, w fałdach płaszcza ukryte. Czołga się powoli za pomocą nogi, którą tak moc-

Czareczka.

no przyczepia się do podwodnych skał i innych przedmiotów, że bez naruszenia zwierzęcia oderwać go nie można. **C.** *pospolita (P. vulgata)*, o skorupie szaro-zielonawej, wewnątrz pomarańczowo-żółtej, na 5 cm. szerokiej, żyje w morzach europejskich, szczególniej na wybrzeżach Anglji, Holandji i Francji północnej.

Czarka, miara rosyjska do ciał ciekłych; jest dziesiątą częścią kruzki, a setną wiadra, = 0,123 litra, czyni zatem nieco mniej nad ósmą część litra czyli kwarty warszawskiej.

Czarkowa, *Czarkowy*, wieś w Królestwie Polskiem, pow. Pińczowskim, nad rz. Nidą; posiada kopalnię siarki z roczną produkcją 40,000 rs., oraz zdrój mineralny słonosiarkowy, dotąd nieużytkowany. **C.** liczy wraz z gminą 7,300 m.; była własnością Czartoryskich, Radziwiłłów, generała Kniaziewicza, obecnie należy do Pusłowskich.

Czarkowski Piotr, pedagog, * 1808 pod Drohiczynem, † 1898; uczył się w Wilnie, od 1830 do 1839 był nauczycielem prywatnym na Litwie, od 1839 do 1862 w Warszawie; 1862 wstąpił do służby rządowej i był nauczycielem w Sandomierzu. Wydał: „Dzieje w Polsce, w Litwie i na Rusi" (9 wydań, 1859—1865); „Mównictwo" (1875); „Krótki wykład geografji powszechnej" (ostatnie wydanie w Warszawie 1880).

Czarków, wieś w Szląsku górnym, okr. Opolskim, pow. Pszczyńskim, ma około 300 miesz. i źródła wody żelazistej.

Czarliński *vel Sówka*, herb: W polu błękitnem sowa szara z podniesionemi skrzydłami na pieńku o trzech gałęziach. U szczytu paw ogon.

Czarliński.

Czarna, nazwisko kilku rzek w Królestwie Polskiem: 1) **C.** wpada za osadą Połańcem do Wisły, w gub. Kieleckiej, 64 wiorst długa.— 2) **C.** w pobliżu osady Czerska, wpada do Wisły w pow. Grójeckim, gub. Warszawskiej. — 3) Prawy dopływ Pilicy, w powiecie Włoszczowskim. — 4) Prawy i ze wszystkich dopływów Pilicy największy, wypływa w pow. Koneckim i przepłynąwszy 76 wiorst, wpada poniżej wsi Ostrowa do Pilicy.—5) Lewy dopływ r. Narwi w pow. Mińskim.

Czarna barwa jest właściwie brakiem barwy, lub, co na jedno wychodzi, brakiem światła (ob. Barwy); *czarne ciała* są to ciała, które mają własność pochłaniania wszystkich, padających na nie, promieni światła, a stąd wynika, że ciała czarne, rozżarzone do świecenia, wysyłają również promienie wszelkiego rodzaju; typem ciał czarnych jest węgiel. **C.** *farby*, z małym wyjątkiem, mają za podstawę węgiel, jak sadza, tusz, czarna kreda, na tkaninach wszakże zabarwienie czarne sprowadza się zwykle solami żelaza i kwasem garbnikowym; służą też do tego celu niektóre barwniki smołowcowe, jak *anilinowa czerń*. Co do czarnego pigmentu zwierząt, ob. Melanin.

Czarna choroba, *Melaena*, dawna nazwa każdej choroby, przy której występowały krwawe wymioty, krwawe stolce, a nawet krwawienia hemoroidalne. Przekonano się następnie, że nie jest to oddzielna postać chorobowa, lecz objaw różnych chorób, przy których występuje krwawienie w przewodzie pokarmowym, jak: wrzód żołądka, kiszki lub rak żołądka i t. p. **C. ch.** przeto obecnie w patologji nie istnieje.

Czarna góra, *Czarnohora*, góra we wsch. Tatrach, w tak zwanym *Czarnym Lesie* (2,026 metr.), nad rz. Czarną, przy ujściu jej do Prutu położona. Słynną jest w pieśniach Huculów; pamiętna też jako siedlisko opryszków; tu się ukrywał sławny ich wódz Dobosz (ob.).

Czarna Hańcza, rzeka w Królestwie Polskiem, wypływa z jeziora Hańcza, na wschód osady Przerośli, w gub. Suwalskiej, od wsi Mikaszówska do Czortek stanowi część kanału Augustowskiego i wpada do Niemna pod wsią Sieniewicze.

Czarna kreda *(kreda francuska, kredka rysunkowa)*, łupek gliniany ziemisty, węglem na czarno zabarwiony, znajduje się pod Cherbourgiem we Francji, oraz pod Norymbergą i Osnabrückiem w Niemczech; używa się na ołówki, które bądź wprost wycinają się ze skały, bądź też wyrabiają się z materjału sproszkowanego i wyługowanego.

Czarna krosta, *wąglik, karbunkuł (pustula maligna)*, choroba, powstająca u człowieka skutkiem przeniesienia jadu karbunkułowego ze zwierząt, albo bezpośrednio, albo za pośrednictwem owadów latających. Choroba polega na wnikaniu do organizmu specyficznego lasecznika, *bacillus anthracis*, który po raz pierwszy zauważony był przez Pollendera (1855) we krwi zwierząt chorych na karbunkuł; budowę, historję rozwoju i działanie chorobotwórcze jego zbadali i opisali Koch (1876) i Pasteur (1877). Lasecznik karbunkułowy (ob. rysunek, fig. 7 tab. Bakterje, t. 2), przedstawia się w postaci nieruchomych, dość grubych pałeczek; we krwi zwierząt widać je najczęściej oddzielnie, w sztucznych hodowlach łączą się w nitki; barwi się wszelkiemi barwnikami anilinowemi, rośnie na wszystkich używanych w bakterjologji podłożach, w hodowlach żelatynowych rozpuszcza żelatynę, rośnie przy dostępie powietrza i wtedy tylko wytwarza zarodniki, z jakich powstają potem dojrzałe pasożyty. Na miejscu zarażonem powstaje mała plamka, która się wkrótce zmienia na pęcherzyk czarniawą cieczą wypełniony; tkanka pod pęcherzykiem ulega gangrenie, która bardzo szybko szerzy się wokoło: powstaje rozległe obrzmienie tkanki mocno sinego koloru. Produkty rozkładu tkanki dostają się do krwi, sprowadzają zapalenie limfatycznych gruczołów i zara-

żają całą masę krwi (posocznica); chory w silnej gorączce nieprzytomny umiera. Oprócz tej postaci (najczęstszej, zakażenie przez skórę) istnieje jeszcze postać karbunkułu kiszkowego; rozpoczyna się dreszczem, bólami w brzuchu, wymiotami i rozwolnieniem, śmierć na 2—3 dzień. Zarazek dostaje się wtedy do organizmu przez przewód pokarmowy (mięso zakażone).—Leczenie jest możliwe tylko w samych początkach choroby, dopóki we krwi zmian jeszcze niema; leczenie to polega na energicznem zniszczeniu chorego ogniska rozpalonem żelazem lub środkami żrącemi.

Czarna Nida, rzeka w Królestwie Polskiem, wypływa z gór Sto-Krzyskich pod Słupią Nową, pod Żernikami wpada z lewej strony do Nidy.

Czarna Przemsza, rzeka w Królestwie Polskiem, poczynająca się w pokładach węgla kamiennego między Bzowem a Ogrodzieńcem, płynie ku zachodowi do osady Siewierz, odtąd zwraca się ku południowi i pod Niwką przyjmuje Białą Przemszę (ob.), uchodzi do Galicji i wpada do Wisły blizko wsi Chełmka. Obfituje w różne gatunki ryb i raki.

Czarna róża, ob. Malwa.

Czarna Ruś, zwała się niegdyś część Rusi litewskiej, dzielącej się także na *Ruś Białą* i *Polesie*, stąd często brano jedną za drugą; właściwie zaś stanowiła część dzisiejszej gubernji Mińskiej i Grodzieńskiej.

Czarna śmierć, *Czarna zaraza*, *Czarny mór*, ob. Morowa zaraza.

Czarna Woda, rzeka na Pomorzu, wypływa z jeziora Wieckiego i wpada do Wisły pod miastem Świeciem. Długość jej wynosi 130 klm.

Czarnca, wieś w gub. Kieleckiej, pow. Włoszczowskim, niegdyś własność i miejsce urodzenia (1599) Stefana Czarnieckiego, którego grób znajduje się w kościele przez niego wzniesionym; w kaplicy nad głównemi drzwiami umieszczona tablica opiewa, że Czarnecki po oswobodzeniu swej ojczyzny, dłonie krwią nieprzyjaciół zbroczone, w wapnie obmywszy, na podziękowanie Bogu kościół ten stawi.

Czarne, nazwa kilku jezior: 1) w Wielkiem Ks. Poznańskiem, pow. Międzyrzeckim; 2) w Królestwie Polskiem, gub. Warszawskiej, pow. Gostyńskim, gminie Rataje, rozległe morgów 5, głębokie na 4 metry; 3) w Królestwie Polskiem, gub. Siedleckiej, pow. Włodawskim, w zlewie rzeki Wieprza pod wsią Uścimów położone, na 44 morgach wody rozlewające, z głębokością 15 metrów; 4) w Królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, w dobrach Hołny-Wolmera położone, rozległe morgów 40.

Czarne drzewo, ob. Botany bajskie drzewo.

Czarne góry (po serbsku *Cerne gory*), poczynają się od morza Adrjatyckiego w południowej Dalmacji, gdzie dochodzą 1,500 metr. wysokości, i ciągną się dalej w rozmaitym kierunku. Ob. Czarnogórze.

Czarne góry (po czesku *Czerne* albo *Smerczyny Hory*, po niem. *Fichtel-Gobirge*, w starożytności *Silva Hercynia*), leżą w Wyższej Frankonji w królestwie Bawarskiem, dochodzą 1000 metrów wysokości.

Czarne jagody, ob. Borówka.

Czarne Kłobuki, zwano naród wspominany w latopisach ruskich; zamieszkiwał nad rz. Rosią, a nazwę swą otrzymał od wysokich czapek (kołpaków). **C. K.** należeli do plemienia Pieczyngów i Torków, prowadzili życie koczownicze i łupieskie, wygnani zostali z Rusi przez w. ks. Włodzimierza Monomacha, część zaś pozostała utworzyła oddział lekkiej jazdy. Por. Al. Jabłonowski „Kolonizacja Ukrainy" w Kwartaln. Hist. (t. VII, str. 58, 1893).

Czarne morze, u starożytnych *Pontus Euxinus*, położone między Europą a Azją, łączy się w stronie południowej cieśniną Konstantynopolską (Bosforem) z morzem Marmora, w stronie zaś północnej przez cieśninę Kierczeńską z morzem Azowskiem. Przy największej długości swojej z zachodu na wschód (1,432 wiorsty) i największej szerokości (330 wiorst), obejmuje ono 7,700 mil kw. albo 372,671 w. kw.; przyjmuje znaczną liczbę rzek, jak Dunaj, Dniepr, Don i Kubań. Półwysep Krymski zachodzi głęboko w jego wody. Morze **C.** jest bardzo burzliwe, szczególniej podczas zimy. Wysp (prócz Cjanejskich) prawie nie posiada, w ryby obfituje; handel na niem bardzo ożywiony, szczególniej pszenicą, łojem, skórą, winem. Brzegi północne i zachodnie są dość szczegółowo poznane, południowe zaś i wschodnie mało. Najważniejsze miejsca nadbrzeżne są: turecka twierdza i port Warna; rosyjskie miasta portowe: Odesa, Sewastopol, Eupatorja, Kaffa albo Teodozja, Kercz, Jenikale, Anapa, Suchumkale i Poti, dalej na brzegach tureckich: Batum, Trapezunt oraz Synopa. Więcej niż połowa morza **C.** ma głębokość, przenoszącą 2,000 metrów, część najgłębsza—2,600 metrów.

Czarne ziele, ob. Sasanka.

Czarnecki I v. *Trzy Orły*, herb: W polu błękitnem trzy orły białe. Nad hełmem korona. Nadany 1618 Andrzejowi Czarneckiemu za waleczność pod Smoleńskiem. — **Cz. II:** Na tarczy 5-dzielnej, w polu I błękitnem — trzy orły białe; w II czerwonem — wspięty lew złoty; w III czerwonem — bróg złoty; w IV błękitnem — nad bramą o dwóch wieżach ze śpiczastemi daszkami ręka zbrojna z mieczem; w V czerwonem — krzyż kawalerski srebrny. Nad hełmem korona. Początek

Czarnecki I.

Czarnecki II.

herbu w XVII w. — **Cz. III** v. *Lew* odm.: W polu błękitnem złoty lew wspięty. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Nadany 1775. — **Cz. IV:** Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem — półtora złotego krzyża; w dolnem błękitnem, w podkowie srebrnej 6-promienna gwiazda złota. U szczytu 5 piór strusich, dwa błękitne między czerwonemi z półtorym krzyżem złotym na piórze środkowem. Labry z prawej strony czerwone podbite złotem, a z lewej błękitne, podbite sre-

Czarnecki III.

Czarnecki IV.

Czarnecki V.

brem. — **Cz. V** v. *Prus III* odm.: W polu błękitnem, na połączeniu kosy srebrnej i takiejże półpodkowy—półtora krzyża srebrnego, a wewnątrz —6-promienna gwiazda srebrna. U szczytu noga zbrojna z ostrogą. — **Cz. hrabia I** v. *Prus III* odm.: Na tarczy 5-dzielnej, w polu I czerwonem—półtora krzyża srebrnego, w II błękitnem — noga zbrojna srebrna, w III błękitnem —pół podkowy srebrnej, w IV czerwonem— kosa srebrna, w V złotem, koroną cesarską złotą nakrytem, — dwugłowy orzeł czarny z koroną nad głowami i tarczą św. Jerzego na piersiach. Nad hełmem w koronie hrabiowskiej—noga zbrojna. Nadany 1854 w Rosji z tytułem hrabiowskim.—**Cz. hrabia II** v. *Prus III* odm.: Na tarczy 4-dzielnej, w polach czerwonych: w I — na połączeniu kosy srebrnej i pół-podkowy srebrnej, pomiędzy któremi gwiazda o 8-u czarnych promieniach, zakończonych kulkami, półtora złotego krzyża; w II — prawoukośna rzeka srebrna z krzyżykiem złotym u góry; w III—na podstawie złotej kolumna srebrna z kapitelem złotym; w IV—łódź złota. Nad koroną hrabiowską dwa ukoronowane hełmy, nad pierwszym noga w zbroi złotej, nad drugiem—łódź złota na pawim ogonie. Labry czerwone podbite srebrem. Godło: Crux mihi certa salus (Krzyż dla mnie pewnem zbawieniem). Nadany

Czarnecki hr. I.

Czarnecki hr. II.

1854 r. przez Fryderyka Wilhelma III (,,Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego).

Czarnecki Jędrzej, herbu t. n., nauczyciel syna Zygmunta III, późniejszego Władysława IV, z którym odbywał podróże za granicą. Po powrocie do kraju walczył we wszystkich wyprawach Zygmunta i odznaczył się świetnie pod Smoleńskiem, za co otrzymał w 1618 szlachectwo. Przy kościele św. Piotra w Krakowie fundował kaplicę Loretańską; † 1649 r. Por. Siarczyński „Obraz wieku panowania Zygmunta III” (t. 1, str. 83).

Czarnecki Jan, herbu Nagody v. Prus III, biskup kamieniecki, wstąpił do zakonu Karmelitów i został biskupem bakońskim czyli wołoskim.

Czarnecki Jan Antoni, herbu Nagody czyli Prus 3, syn rotmistrza Stefana, * 1700, dorobiwszy się znacznego majątku w służbie książąt Radziwiłłów, kupił wielkie dobra w województwie Brzeskiem, został porucznikiem wojska litewskiego, 1750 r. kasztelanem wiskim, a 1762 kasztelanem bracławskim; jako dyplomata odznaczył się w pomyślnie zawartych układach z chanem tatarskim. Założywszy klasztor Kapucynów w Lubieszowie, † 1774 r. Potomkowie jego mieszkają w W. Ks. Poznańskiem.

Czarnecki Aloizy, ksiądz, profesor matematyki szkół wojewódzkich kaliskich, wydał dzieło: „Arytmetyka, czyli nauka o rachunkach do wyższych matematyki części służąca” (Kalisz, 1773).

Czarnecki Edward, Pijar, * 1774 w Szczuczynie. Dla ukończenia wyższych nauk wysłany został do Berlina; po powrocie do kraju, był naprzód nauczycielem w Łomży 1807 r., następnie powołany do Warszawy, został r. 1809 rektorem kolegjum przy ulicy Długiej, członkiem Towarzystwa przyjaciół nauk 1816, kanonikiem metropolitalnym, administratorem archidiecezji warszawskiej od 1829 i w tej godności † 1831. Oprócz kazań i mów kościelnych, drukował „Zasady edukacji i instrukcji podług Augusta Hermana Niemejera,” przekład (Warszawa, 1808); rozprawy czytane na posiedzeniach Towarzystwa przyjaciół nauk: „O przymiotach i usposobieniu się do stanu nauczycielskiego” (1808); „Wiadomość o życiu i pismach Konstantego Wolskiego” (1812); „Krótki rys historyczny wzrostu królewsko-warszawskiego Towarzystwa przyjaciół naak” (1818); „Wiadomość o życiu i pismach Samuela Daniela Janockiego” (1820); „O celniejszych przymiotach przodków naszych” (1823); „Rys zasług naukowych księcia Aleksandra Sapiehy” (1824). Por. Józef Torański „Wspomnienie o życiu i pismach ks. E. C.” w *Bibljot. Warsz.* (t. 4, str. 445 — 448 1860).

Czarnecki Jan, napisał „Rys dziejów starożytnych” (Lwów, 1882).

Czarnecki Alfons, muzyk kompozytor, * 1841 w Lublinie, kształcił się w konserwatorjum warszawskiem, następnie od 1878 był nauczycielem

muzyki w Lublinie, † tamże. Napisał: „Wesoły Kalabryjczyk“ (opereta, 1885); „Korsarz“ (opera w 4 akt.; „Salve Regina,“ msze, kilka tańców i in.

Czarniecki Stefan, wojewoda kijowski, hetman polny koronny, jeden z najznakomitszych wojowników polskich, herbu Łodzia, syn Krzysztofa, starosty na Żywcu, * 1599 podobno w Żórnawiu, wszedł do służby wojskowej pod chorągwie hetmana Koniecpolskiego, lecz dopiero pod Kazanowskim dosłużył się porucznikowstwa (1632). Za odznaczenie się pod Smoleńskiem król Władysław IV nadał mu 500 łanów na Popowej górze w pow. Starodubowskim. Do r. 1644 dosłużył się stopnia pułkownika. Odtąd też, a mianowicie z wojnami Chmielnickiego, zaczyna się najświetniejsza jego żywota epoka. Dzień i noc na koniu, w pochodach i bojach, życie swoje liczył już tylko na bitwy; walczył ustawicznie z Kozaczyzną, Szwedami lub Siedmiogrodzianami, przebiegał lotem strzały cały kraj we wszystkich kierunkach, stając na czas wszędzie, gdzie tego największa była potrzeba. W bitwie pod Żółtemi Wodami (1648) dostał się do niewoli tatarskiej, w której rok czasu przesiedział; wróciwszy do kraju, zaraz się bił pod Zborowem (1649), a potem pod Beresteczkiem (1651) i Batowem (1652), skąd życie zaledwie uniósł. Teraz dopiero na własną zaczął wojować rękę jako oboźny koronny i wódz niepodległy. Pierwszem polem samoistnego działania była Ukraina. Raniony kulą w twarz pod Monasterzyskami, a pod Buszą w nogę, wkrótce potem walczył pod Bracławiem, rażąc wszędzie Kozaków. Mianowany kasztelanem kijowskim (1655), jednocześnie prawie został odwołany do działania przeciwko Szwedom. Jakoż wygrane przezeń bitwy pod Piątkiem i Inowłodzem były pierwszemi tryumfami oręża polskiego nad szwedzkim. Po 3-tygodniowej walecznej obronie Krakowa zaszczytnie kapitulował 17 października 1655. Wkrótce potem posunięty na wojewodę ruskiego, pośpieszył w Lubelskie, celem osłonienia zawiązującej się tam konfederacji Tyszowieckiej (ob.), atoli działania jego nie ograniczały się nigdy jedną miejscowością. Nieprzyjaciel po całym rozlał się kraju, dlatego też Czarniecki jak błyskawica wszędy gonił wroga i dokuczał mu niespodziewanemi napady i ciężkie zadawał ciosy: z Lublina biegł pod Gdańsk, z pod Gdańska do Częstochowy lub Płocka, kilka razy o mało nie pojmał samego króla szwedzkiego; świadkiem jego bohaterskich czynów są: Kozienice, Warka, Gniezno, Żnin, Kcynia, Warszawa z Pragą, Chojnice, Chorzele, Działdów i t. d. Zwrócony na chwilę przeciwko najezdnikowi Rakoczemu, wygnał go sromotnie z kraju i zaraz potem znalazł się znowu w obliczu Szwedów aż w Danji, gdzie cudownym prawie sposobem zdobył wyspę Alsen, przebywszy wpław cieśninę morską (listopad, 1658). Odwołany z Danji, nowemi okrył się wawrzynami: szczęśliwe bitwy nad Bugiem i Narwią, pod Kozieradami, Połonką, oswobodzenie oblężonych Lachowic, zwycięstwo nad rzeczką Basią, przyniosły w nagrodzie starostwo tykocińskie nadane mu przez sejm na prośbę króla. Nareszcie zawód rycerski zakończył na Ukrainie. Pragnąc surowością trwogę obudzić, wywołał jeszcze gwałtowniejszy opór i nienawiść. Rozstrzelanie Wyhowskiego, niesłusznie jednak przypisywane **Cz.**, rozżarzyło pożar wojny domowej, której wycieńczony na siłach nie zdołał już uśmierzyć. Fantazja i animusz nie odstępowały przecież bohatera i w później starości. Dowodem tego owa zuchwała wyprawa w 13 koni do Krymu z prośbą do chana o pomoc. Mianowany wojewodą kijowskim (22 lipca 1664), znękany wiekiem i trudami, zachorował **Cz.** na Ukrainie, a ulegając prośbom przyjaciół, wracał do Polski ku Lwowu. W drodze spotkał go goniec królewski z przywilejem na buławę hetmańską 1665. Zbyt późna była to nagroda, w kilka dni bowiem † w stycz-

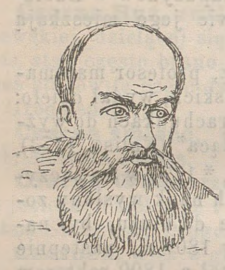

Stefan Czarniecki.

Pomnik Stefana Czarnieckiego w Tykocinie.

niu 1665 r. w chacie włościańskiej we wsi Sokołowie. Zwłoki jego pochowane we wsi Czarncy (ob.).—**Cz.** z urzędu senator, lichym był jednak mężem stanu, wojownik za to między spółczesnymi w kraju najpierwszy. Nie pochodząc z karmazynów, własną tylko zasługą wysokich dostąpił godności; wichrzycielstwu szlacheckiemu nie sprzyjał, zawsze stał przy władzy królewskiej, panom za nienawiść płacił nienawiścią. Wyborną charakterystykę **Cz.** daje w swych pamiętnikach Pasek. Życiorys **Cz.** pisali: ks. Dymitr Krajewski (Warszawa, 1787); L. Jenike w „Księdze świata“ (Warszawa, 1855); Pawiński „St. Czarniecki, kilka nowych szczegółów“ (Ateneum, 1891); Szajnocha „Śmierć **Cz.**“ (3 t., Szkice histor., 1861); Jenike „St. **Cz.**, urywek historyczny“ (Warsz., 1891). M. Czajkowski napisał na tle życia jego osnutą powieść, a K. Koźmian poemat. Jan Klemens Branicki wystawił **Cz.** pomnik z kamienia ciosowego w Tykocinie 1755 r.

Czarniecki Stefan Stanisław, syn Marcina, brata hetmana. Rozpoczął zawód rycerski pod okiem stryja, który, widząc w nim rzeczywiste zdolności i ducha wojennego, bardzo był do niego przywiązany. Jakoż młody rycerz, w takiej ćwiczony szkole, okazał się godnym swego imienia. Niesłychana odwaga we wszystkich wyprawach jednała mu serca wojska i względy przełożonych; szybko posuwał się w stopniach. W roku 1671 mianowany był pisarzem polnym koronnym. W rozruchach malkontentów za króla Michała szlachta zebrana pod Gołębiem, okrzyknęła go 1672 roku marszałkiem, i wtedy władza jego wzrosła nadzwyczajnie. Następnie walczył z Janem III pod Chocimem (1672) jako dowódca piechoty, jak również pod Wiedniem i Parkanami, † 1703 na Wołyniu.

Czarniecki K. Łodzia, heraldyk, napisał: „Herbarz polski podług Niesieckiego, treściwie ułożony i wypisami z późniejszych autorów, z różnych akt grodzkich i ziemskich, z ksiąg i akt kościelnych, oraz z dokumentów familijnych powiększony“ (1 t., A. K., Gniezno, 1875—81).

Czarnik Bronisław, literat współczesny, * roku 1857 w Bóbrce pod Lwowem, kształcił się w uniwersytecie lwowskim, następnie (1883) został sekretarzem literackim zakładu Ossolińskich we Lwowie, członkiem komisji historycznej Akademji umiejętności w Krakowie, 1894 r. wice kustoszem zakładu Ossolińskich. Napisał: „Żywot Łukasza Górnickiego“ (Lwów, 1883); „Słowo o Farysie“ (w Ateneum, 1888); „Memorjał J. N. Kamińskiego o teatrze“ (1890); „Z życia J. N. Kamińskiego“ (1891 roku); współpracownik „Kwartalnika historycznego.

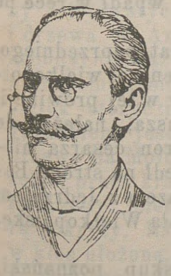

Czarnik Bronis.

Czarnkowa (z), tak się pisał początkowo starożytny ród wielkopolski herbu Nałęcz; później zaś wedle upowszechniającego się zwyczaju nosił nazwę: *Czarnkowski*.—**C.**, *Wincenty* z, służył naprzód w zawodzie rycerskim, lecz po śmierci żony wstąpił do stanu duchownego, został z kolei kanonikiem gnieźnieńskim, proboszczem metropolitalnym, a 1220 arcybiskupem gnieźnieńskim. Słynął z cnót i pobożności. Na własne oczy widział morderstwo Leszka Białego w Gąsawie 1227; † 1232 r. Por. Korytkowski „Arcybiskupi gnieźnieńscy“ (1 t., str. 343—361).—**Czarnkowa,** *Bogumił* z, wojewoda poznański. Podczas wojen domowych za Bolesława Wstydliwego, namówiwszy się z panami wielkopolskimi, był głównym sprawcą zjazdu poznańskiego 1242, na którym wypowiedziano posłuszeństwo Bolesławowi Łysemu, † 1252.—**C.**, *Tomasz* z, biskup wrocławski, z powodu zatargów z księciem wrocławskim Henrykiem, tułał się po różnych krajach, prześladowany wszędzie przez niesprawiedliwego przeciwnika. Nareszcie w Raciborzu, gdy już zamierzył oddać się w jego ręce i w tym celu na czele duchowieństwa wyszedł pontyfikalnie ubrany za miasto, Henryk, wzruszony widokiem czcigodnego męża, upadł mu do nóg i ze skruchą błagał o przebaczenie. Nastąpiło tedy pojednanie, i biskup odtąd spokojnie zarządzał djecezją aż do śmierci 1292 r.—**C.**, *Sędziwój* z, kasztelan bniński od 1365; za pomoc zbrojną daną Kazimierzowi Kaszce, księciu szczecińskiemu w zatargach jego z Ottonem, margrabią brandeburskim, domagał się zapłaty, i w tym celu naszedłszy Pomorze 1379, zamknął się z bratem swoim Janem w zamku Człopie. Świętobor, brat Kazimierza, podstąpił z licznem wojskiem pod rzeczony zamek, lecz poniósłszy wielką stratę, przymuszony był ustąpić. Sędziwój † w tym samym jeszcze roku.— **C.**, Jan z, podkomorzy poznański, wyświadczył 1430 r. znakomitą usługę Władysławowi Jagielle, schwytał bowiem w Prusiech posłów od cesarza Zygmunta do Witolda i przeszkodził tym sposobem zamierzonej przez tego ostatniego koronacji. W wojnie z Krzyżakami (1454) był dowódcą znacznych sił wielkopolskich i jakiś czas gubernatorem pruskim, † 1460.—**C.**, Jan Paweł z, Dominikanin, napisał piękną łaciną i wydał w Głogowie 1625 obronę odpustów, p. t.: „Annus Jubilei, quem S. Mater Ecclesia Romana fovet et retinet, Lutherana fugit et persequitur etc.“—**C.**, Jan v. Janko z. Ze swoim bratem Szymkiem poświęciwszy się zawodowi duchownemu, 1364 r. został podkanclerzym i dziekanem władysławskim, 1367 kantorem takimże, 1370 archidjakonem gnieźnieńskim, podczas gdy Szymek 1368 był notarjuszem, a po bracie i Zawiszy podkanclerzym. Jako Wielkopolanin, był przesiąkły zasadami starosłowiańskiemi, a w skutek tego nienawidził rządów kobiecych (Elżbiety węgierskiej) i całego nowego kierunku. Politycznie

może uznając Kazimierza Szczecińskiego za prawowitego następcę (Som. II, 102) Ludwika, przeciwny idei monarchizmu Ludwikowego, który szlachtę i kościół stawił niżej tronu, zlewał „Polski“ w jedną całość, podkopywał starosłowiański ustrój społeczny. Moralnie czysty i z tego względu godnie piastujący urząd swój duchowny, Janko stanowi jaskrawą antytezę z Mikołajem Łodzią z Kurnika i Zawiszą Różycem z Kurozwęk, którzy, zostawszy biskupami, dobra swe djecezjalne poddali pod prawo polskie, podniecali kmieci przeciw szlachcie; z których Mikołaj podał plan zmuszenia szlachty do przyjęcia paktu Koszyckiego, a Zawisza za awanse obiecał odebrać narodowi pakt 1355 r., następstwo po Kazimierzu W. ograniczający dla samego Ludwika i Jana. W rzeczy łamania konstytucji polskiej przez zabiegi Elżbiety, Ludwika i ich popleczników, pięknie występuje Janko, naprzód jako pod oszczerczemi pozorami pozbawiony przez nich urzędu, minister legalizujący wszystkie akty, a potem—uwięziony pod pozorem okradzenia skarbu (1374)—reprezentant oporu przeciw gwałtowi z dawna zamierzonemu i spełnionemu w Koszycach, dopóty, aż uwięzieni Wielkopolanie nie zgodzili się na niego, choć i wtedy Janko od zachęcania gnieźnieńskiego arcybiskupa do oporu nie cofał się. Za wygnanie odpowiedział Janko klątwą na Elżbietę i dopiero po jej odjeździe 1376 roku, wróciwszy do kraju, spokojnie siedział aż do jej zgonu (1380) w swych beneficjach. Rok śmierci Janka po 1382 wskaże data następstwa nowego archidjakona. Kronika Jana ma zupełnie charakter pamiętników, bo obejmuje czasy współczesne. To, co pokrywa jej czoło, jest bruljonami Godzisława Baszki, spisanemi razem z pamiętnikiem Janka w jedną całość obcą ręką (Mosbach). Mimo całego żalu statysty i człowieka, Janko nie czerni swych przeciwników (Wiszniewski). Ziemowita stronników zowie zdrajcami, bo występują przeciw uznanemu następcy Kazimierza, oddaje Zawiszy co mu się należy, zgoła zaś nie zarzuca mu tylko nieostrożności w rozpuście, jak chce Szajnocha. Sąd Janka o Elżbiecie zostanie zawsze w dziejach prawdą, choćby lekkomyślność jej była echem czasu, a wydanie Klary 1330 na łup bratu pobłażliwością dla win monarszych. Może żadna kronika nie ma dla czytelnika tyle pociągu, ile praca Janka, tak dalece bezstronnego, że nie tai wad swego przyjaciela Kazimierza W. Czuć w niej gorącą walkę, w której biegu była pisaną, walkę dawnego z nowym porządkiem rzeczy, znajdujemy w niej poglądy konserwatysty, padającego na ruinach bronionej przez siebie idei, zarówno bolejącego nad jej upadkiem, jak i własną niedolą. Niema tam naukowych łamańców Mateusza Cholewy i Wincentego Bogusławica, zwanego fałszywie Kadłubkiem, bo nie był smakoszem jak pierwszy, mnichem jak drugi, lecz duchownym i ministrem, zbrojnym w powagę dwoistą, moralnej i politycznej władzy. Nazwę odkrył dopiero Albertrandy i wydawcy Cod. dipl. Pol., historję kroniki dali Lelewel i Mosbach, życiorys, lubo niewolny od błędów Kubala (*Jan z Czarnkowa* w *Bibl. Warsz.*, 3 t., 1871), który przyobiecał i przekład; kronikę wydali Sommersberg (1730 roku) i Micler. Rękopisy wyliczył Wiszniewski (Hist. literat., t. 2), Przezdziecki (Wiad. bibl.), Bielowski (Wstęp kryt.), Zeissberg „Dziejopisarstwo, polskie wieków średnich“ (1 t., Warszawa, 1877, str. 208).

Czarnkowski, herb polski, ob. Nałęcz.

Czarnkowski Jan, herbu *Nałęcz*, † 1460 r., podkomorzy poznański i kasztelan gnieźnieński. Za panowania Kazimierza Jagiellończyka brał udział w wojnie z Krzyżakami o Prusy.

Czarnkowski z *Czarnkowa* (Sędziwój), dworzanin królewski, w r. 1506, na czele 300 husarzy polskich dopomógł Glińskiemu do zwycięstwa, odniesionego nad Tatarami pod Lidą.

Czarnkowski Stanisław, syn poprz., referendarz wielki koronny, * 1526, † 1602; pierwotnie sekretarz króla Zygmunta Starego; nauką i wymową gładką zjednał sobie przydomek *Tuljusza polskiego;* charakteru był przewrotnego. Pod panowaniem Zygmunta Augusta zręcznością i przebiegami urósł w wysokie znaczenie, został starostą płockim, 1567 referendarzem koronnym świeckim, a wkrótce potem komandorem poznańskim kawalerów maltańskich. Lubiony przez króla i siostry jego spełniał rozmaite od nich poselstwa, starając się zawsze o jak najkorzystniejsze ich załatwienie. Po śmierci króla zaprzedany cesarzowi niemieckiemu, wszelkich dopuszczał się intryg, by przeprowadzić jego elekcję; starania były daremne. Te same knowania powtórzył po wyjeździe w Polski Henryka Walezjusza, nie wahając się najbezecniejszych chwytać środków. Znienawidzony przez Zamojskiego, którego wszędzie niesprawiedliwie oczerniał, po wstąpieniu na tron Stefana sprawiedliwą odniósł karę, gdyż wszystkich pozbawiony urzędów, największego doznał w nienasyconej dumie upokorzenia. Jako człowiek już prywatny, z szalonej nienawiści występował na sejmach 1581 i 1585 gwałtownie przeciwko stronnictwu dworskiemu, a zwłaszcza przeciw Zamojskiemu, któremu wpadł w ręce po bitwie Byczyńskiej.

Czarnkowski Wojciech, brat poprzedniego, jako kasztelan międzyrzecki i generał wielkopolski (od 1564) miał wielki wpływ w tej prowincji; po ucieczce Henryka Walezjusza, należał do stronnictwa forytującego na tron cesarza niemieckiego, później atoli przeszedł na stronę Batorego i przykładem swoim razem z Jędrzejem Opalińskim pociągnął za sobą całą Wielkopolskę, † 1580 r.

Czarnkowski Jędrzej, biskup poznański, * 1507, † 1562; w młodym wieku udał się na

nauki do Włoch, skąd wróciwszy 1540, został sekretarzem kancelarji koronnej; używany był przez Zygmunta Starego do kilku poselstw dyplomatycznych. Mianowany 1543 scholastykiem krakowskim, a wkrótce potem administratorem biskupstwa krakowskiego. W tym właśnie czasie przypada owa bójka uliczna między studentami krakowskimi a służbą **Cz.**, skutkiem której wielu *żaków* opuściło akademję, udając się do uniwersytetów niemieckich, skąd pierwsi przynosili nowinki religijne. **Cz.** stracił przez to wiele ze względów u stolicy papieskiej, a także upadł i w opinji publicznej. Po śmierci króla posłował znowu do cesarza Karola V i do Rzymu; w r. 1553 został biskupem poznańskim; mieszał się do słynnej sprawy o Halszkę z Ostroga; działał przeciw szerzeniu się reformacji.

Czarnkowski Jędrzej, herbu *Nałęcz*, † 1611, wojewoda kaliski, kasztelan nakielski, później rogoziński i kaliski.

Czarnkowski Adam Sędziwój, * 1555, † 1627; za Stefana Batorego służył w wojnach z w. ks. Moskiewskim, i otrzymawszy od króla 1579 starostwo pyzdrskie, został 1593 generałem wielkopolskim. Jako mąż wielkiego doświadczenia i prawości, posiadał ogromny wpływ w swojej prowincji. W wojnach Zygmunta III miał czynny udział, już to osobiście stając do boju, już też posyłając oddziały wojska, własnym wystawione kosztem. W późniejszych latach sprawował jeszcze rozmaite ważne posługi publiczne. Por. Fr. Siarczyński „Obraz wieku panowania Zygmunta III.“

Czarnków *(Czarnikau)*, miasto w W. Ks. Poznańskiem, regencji Bydgoskiej, pow. Czarnkowskim (869, 7 klm. kw., 40,000 miesz.), nad Notecią, było w X w. pograniczną warownią Pomorza od Polski. Po Czarnkowskich własność Stanisława Leszczyńskiego, następnie Poniatowskiego, ojca króla Stanisława Augusta, zgorzało zupełnie 1776 i odtąd już się podźwignąć nie zdołało. Obecnie liczy 4,885 miesz., ma 2 kościoły, katolicki i ewangelicki, synagogę, tartaki parowe, olejarnie, przędzalnię wełny i prowadzi niezbyt ożywiony handel zbożem, bydłem i drzewem.

Czarnobil *(Melaleuca)*, rodzaj roślin z rodziny mirtowatych, obejmujący wielkie krzewy i drzewa w Azji połud. i Australji, o liściach drobnych i wązkich i torebkach trójkomorowych z licznemi nasionami wielokątnemi, obfitujące w olejek eteryczny wonny. Najbardziej znanym gatunkiem jest **Cz.** *kajeputa (M. leucadendron)*, drzewo na Molukach i Malabarze, do 20 m. wysokie, przez krajowców zwane *kaju-puti* t. j. białe drzewo; pień u dołu czarną, u góry białą korą pokryty, liście lancetowate, a kwiaty białe w kłos ułożone; całe drzewko z wejrzenia do mirty podobne. Z liści przez destylację otrzymuje się olejek *kajeputowy* (ob.). Owoce znajdują się w handlu pod nazwą *ballong;* otrzymuje się z nich napój wzmacniający żołądek. Liście gatunku *M. genistaefolia (herbata biała)*, w Nowej Walji Południowej, używają się zamiast herbaty.

Czarnobóg, *Czarny bóg*, *Czernoboh*, stosunkowo późna nazwa słowiańska djabła, mylnie brama przez niekrytycznych mitologów za bóstwo złego, niby za Arymana słowiańskiego. Nazwa ta niewątpliwie powstała w późniejszych czasach, gdy się zatarło pierwotne pojęcie wyrazu „bóg,“ znaczącego jasny, światły, biały; przymiotnik „czarny,“ tworzy z nim *contradictio in adjecto*, podobnie jak wyrażenie „Biały bóg“ (ob.) jest tautologją.

Czarnobyl, w niektórych okolicach nazwa ludowa bylicy polnej, ob. Bylica.

Czarnobyl, miasteczko przy ujściu Uszy do do Prypeci, w gub. Kijowskiej, dawna rezydencja Sapiehów, od której pisali się hrabiami na Czarnobylu. Dziś należy do Chodkiewiczów, liczy około 6,000 miesz.

Czarnocki Adam, znany w literaturze etnograficznej i archeologicznej pod nazwiskiem *Zorjana Dołęgi Chodakowskiego*, * 1784 w Podhajnem w bliskości Nieświeża, z ubogich rodziców; pierwsze nauki odebrał w szkole powiatowej słuckiej. Po skończeniu szkoły 1801 poświęcał się nauce prawa przy adwokacie w Nowogródku, potem w Mińsku, a w r. 1807 przyjął obowiązki zastępcy pełnomocnika u Józefa Niesiołowskiego, wojewody nowogródzkiego. Za zamiar tajemnego wyjścia z kraju, celem wstąpienia do tworzącego się wówczas w Księstwie Warszawskiem wojska, pozbawiony tego miejsca i wysłany do służby wojskowej w Omsku. Przybywszy 1810 z dywizją, w której służył, do Litwy, w następnym roku przeszedł do dywizji generała Dąbrowskiego, z którą odbył kampanję rosyjską, pod nazwiskami: Lubrańskiego, Chrzanowskiego. Od r. 1813 do 1817 wędrował po Wołyniu, Podolu i Ukrainie, poczem pod przybranem nazwiskiem *Chodakowskiego*, przeszedł całą Galicję, za pośrednictwem książąt Czartoryskich poznał się z księciem kanclerzem Rumiancowem, który, wezwawszy go do Petersburga, zalecił go kilku uczonym i wyjednał posadę urzędnika w ministerjum oświecenia, z poleceniem prowadzenia dalszych poszukiwań. Przebiegał wsie i miasta, rozkopywał dawne mogiły, przezierał stare dokumenty i rękopisy, badał miejscowe narzecza plemion, śledził obrzędy ludowe, spisywał pieśni, podania, przesądy i zwyczaje, wynajdował wszelkie zabytki, mogące posłużyć do rozjaśnienia starożytności słowiańskiej. Jakoż w krótkim przeciągu czasu zebrał ogromne zasoby materjałów. Zawiść atoli, czy nieświadomość Kołajdowicza, nie umiejąca ocenić doniosłości pracy jego i poświęcenia, pozbawiła go dalszych środków podróżowania. Niezrażony tem, czas jakiś dalej prowadził poszukiwania. W końcu jednak zmu-

szony był zaniechać tej pracy i przyjąć obowiązek rządcy dóbr u jednego z rodaków, obywatela gub. Twerskiej. Tu, znękany doznanemi zawodami, † 1825 we wsi Petrowskoje. **Cz.** był członkiem Towarzystwa warszawskiego przyjaciół nauk, uniwersytetu wileńskiego i moskiewskiego, oraz Towarzystwa historji i starożytności rosyjskiej. Zasługa **Cz.** polega na tem, że on niemal pierwszy dał u nas początek badaniom etnograficznym i archeologicznym, wskazał kierunek i źródło *literatury ludowej*. Pozostało po nim mnóstwo rękopisów w językach rosyjskim i polskim, z których małą tylko część dotychczas ogłoszono w czasopis. polskich i rosyjskich (zwłaszcza w *Gońcu europejskim* i *Archiwum północnem*); oddzielnie wydano: „O Słowiańszczyźnie przedchrześcijańskiej“ (Kraków, 1835), przedtem drukowane w r. 1818 w *Ćwiczeniach naukowych*. Pisali o nim: Koepen, Dom. Chodźko (1858), Wojniłowicz, H. Skimborowicz (1858) w *Tece wileńskiej*; Zap, *Muzeum czeskie*: w *Przeglądzie nauk. Czesk.* (3 t., 1842), w *Gazecie codziennej* (1855); w *Dzienniku literackim* (1859, przez Lelewela); L. Dębicki w „Puławach“ (III t., 1888); Pypin, 1886. Najgruntowniejsze wszakże i najbardziej wyczerpujące studjum o nim napisał Fr. Rawita Gawroński, p. t.: „Z. D. Ch., jego życie i praca“ (Lwów, 1898).

Czarnogłów, roślina, ob. Łaniczyst.

Czarnogórze, *Czarnogóra*, w języku krajowym (serbskim) *Cerna Gora*, po turecku *Kara-Dag*, u Albańczyków *Mal-Esyja*, w innych zaś językach *Montenegro*, księstwo udzielne, obejmujące 9,000 klm. kw., z ludnością przeszło 200,000 głów, położone w zachodniej części półwyspu

Typy Czarnogórskie.

Bałkańskiego, między Dalmacją, oddzielającą je od morza, a Hercegowiną, Bośnią i Albanją. Kraj górzysty i pełen jaskiń. Wyżyna **Cz.** posiada 1,200 m. średniej wysokości. Najwyższa góra wewnątrz jest Stawor; największą zaś rzeką Moracza, do której wpadają: Zeta, Sitnica, Rybnica. Inne są: Cernojewicza, Oroczówka, Cernica, Tara, Tuszyna i t. d. Są i źródła mineralne, mianowicie pod górą *Lowczenem*, zwane *Iwanowo Koryto*. Oprócz jeziora pogranicznego *Skadarskiego*, znaczniejsze są: *Gornie Blato* i *Szyszkowo*. Lasu bardzo mało. W niektórych dolinach rodzi się wino, figi i oliwki. *Czarnogórcy* są Słowianami plemienia serbskiego, wyznają religję grecko-kat., katolicy rzymscy są tylko w małej liczbie w dolinie Kuczskiej. Głównem ich zatrudnieniem jest hodowla bydła, pszczół i jedwabników. Księstwo Czarnogórskie składa się z właściwej *Czarnogóry* i *Berdy*. Każda zaś z tych 2 części dzieli się na cztery *nahje* czyli okręgi. Od 1858 należy jeszcze i nahja *Grahowska*. W nich jest około 240 wiosek czyli osad, złożonych z kilku lub kilkunastu domów. Z tych największą jest *Podgorycа*, licząca 4,000 m. Stolicą i rezydencją księcia jest *Cetynja* (ob.). Rząd jest wprawdzie monarchiczny, ale ograniczony przez senat i zgromadzenie narodowe. Wszyscy zdolni do noszenia broni mężczyźni, od 16—40 lat wieku, składają siłę zbrojną narodową; od 20—40 roku życia klasę pierwszą w liczbie około 26,000, pozostali klasę drugą w liczbie 15,000; pierwsi tworzą 31 batalionów; wojska stałego niema, oprócz 150 ludzi przybocznej gwardji książęcej i żandarmerji (Pandury). Dochody i wydatki księcia czynią około 600,000 zł. r. Dług państwa wynosi 1.000,00 zł. reń. *Herb* składa się ze srebrnego orła dwugłowego na czerwonem polu z koroną cesarską; na piersi orła spoczywa tarcza niebieska ze złotym lwem. *Barwy narodowe* są: czerwona, niebieska i biała. *Ordery* są: „order Danjela I“, założony 1853, i „order domowy“ przeznaczony dla domu książęcego; oprócz tego kilka medali.

Herb Czarnogórza

Historja. O początku **Cz.** ob. Balszycowie i Cernojewiczowie. W roku 1514 *Jerzy Cernojewicz* złożył swą władzę w ręce Germana, władyki (biskupa), któremu dodany został rządca cywilny z władzą wykonawczą. W roku 1697 wybrany był na władykę Danjel Petrowicz Niegosz do 1735, który ustalił dziedziczność władyctwa, czem zdołał uratować kraj od ostatecznego upadku, wyzwoliwszy go tym sposobem od wpływu zagranicznych intryg przy wyborze władyki. Jak *Piotr I* tak jeszcze większe dla narodu położył zasługi *Piotr II.* W 1851 (do 1860) objął rządy *Danjel I*, oddzielił władzę świecką od kościelnej i wprowadził wiele korzystnych reform w zarządzie krajowym. Zajścia z Turkami, jakie już i poprzednio, n. p. w r. 1840, miały miejsce, wywołały nareszcie 1852 otwartą wojnę, w której *Czarnogórcy*, walcząc przeciwko Omerowi paszy, złożyli dowody nieustraszonego męstwa. Pośrednictwo Austrji zniweczyło plany tureckie podbicia tej krainy. W 1858 nowa wszczęła się wojna z Turcją, ta wszakże niedługo trwała.

Pośród ustawicznych trudów, celem podniesienia swego kraju, książe *Danjel* został zamordowany 16 sierpnia 1860. Po nim nastąpił jego bratanek *Mikołaj I*, † 1867. Za jego rządów znowu przyszło do krwawego starcia z Turkami. Turcy pod dowództwem Omera paszy uderzyli na Czarnogórze. Całym jednak rezultatem tej morderczej wojny było, że ks. Danjel zniewolony był zgodzić się na zbudowanie kilku blokhauzów na granicy.— Powstanie w Bośni i Hercegowinie wzbudziło w **C.** nadzieję przyłączenia tej ostatniej prowincji i w porozumieniu z Serbją wojna została wypowiedzianą Turcji w końcu czerwca 1876 roku. Z początku milicja czarnogórska, rozwinąwszy kroki zaczepne w Hercegowinie, odniosła kilka pomniejszych zwycięstw nad wojskiem Muchtara paszy, ale po klęskach serbskich i **C.** zmuszone było rozpocząć układy o pokój w lutym 1877. Wybuch jednak wojny rosyjsko-tureckiej znowu wyprowadził **C.** na pole walki. Gwałtowna bitwa toczyła się 5 czerwca pod Majlat, a 6 czerwca Czarnogórcy odnieśli zwycięstwo pod Spużem. 17 jednak czerwca Turcy trzema kolumnami wkroczyli do **C.** i po sześciodniowych uciążliwych walkach wojska Sulejmana-paszy połączyły się z wojskiem Ali-Saiba-paszy pod Spużem, 26 wszakże Turcy cofnęli się na południe do Podgorycy, a Czarnogórcy zwrócili swe usiłowania na północ przeciw twierdzy Niksicz, która ostatecznie kapitulowała. Napad Turków z Podgorycy na granicę południ. **C.** odpartym został 8 września.—Kongres berliński 1878 przysądził **C.** zdobycze jego na północy, rozszerzywszy je nieco i na zachodzie, tak, że **C.** sięga do rzeki Tary i jest od Serbji oddzielona wązkim pasem Bośni i sandżakiem Nowego Bazaru. Najważniejszą jednak korzyścią **C.** jest przyłączenie portu Antivari, jakkolwiek ma on być zamknięty dla statków wojennych i pozostawać pod nadzorem Austrji. W ogóle powierzchnia **C.** wzrosła z 78 do 158 mil kwadr., a liczba mieszkańców ze 170,000 podniosła się do 220,000. Porów. Gopcewicza „Le Monténégro et les Monténégrins“ (1877); tegoż „Der turko-montenegrin. Krieg“ (3 t., 1878). W 1877 utworzone zostało pierwsze odpowiedzialne konstytucyjnie ministerjum pod prezydencją wojewody Bożo Petrowica. Co do ziem przyznanych **C.** traktatem berlińskim stawiała Turcja trudności względem ustąpienia obszaru Gusinje i Plava, z powodu oporu mieszkańców albańskich, a nawet na przygotowaną w celu wkroczenia tam armję czarnogórską napadli Albańczycy w grudniu 1879. Przy pośrednictwie mocarstw zgodziło się **C.** na zastąpienie terytorjum tego krajem położonym na północ Zemu, z ważną miejscowością Tusi. Gdy wszakże Czarnogórcy tam wkroczyli w kwietniu 1880, zastali stanowiska opuszczone przez Turków zajęte przez powstańców albańskich i po krwawych potyczkach ustąpić musieli. Mocarstwa tedy zaproponowały Turcji ustąpienie w miejsce Tusi obszaru Dulcigno nad morzem Adrjatyckiem. I tu jednak ludność na to przystać nie chciała, a 8,000 Albańczyków zajęło Dulcigno i okolicę, i dopiero za namową mocarstw sułtan ustąpił ostatecznie Dulcigno w listopadzie 1880. Mahometanie po większej części opuścili prowincje do **C.** przyłączone, lubo proklamacja księcia z 1881 zapewnia im znaczne swobody. Ostatecznie za pośrednictwem Rosji nastąpiło zbliżenie **C.** do Turcji, a książę złożył sułtanowi wizytę w sierpniu 1883. Z Serbją stosunki byli naprężone, choćby z powodu małżeństwa zawartego przez córkę ks. Daniła, ks. Zorkę, z pretendentem serbskim, Piotrem Karageorgiewiczem. Reformy wewnętrzne postępowały naprzód, zwłaszcza ważne było wprowadzenie kodeksu, opracowanego przez Bogiszicza (1888). Dwie córki księcia zaślubiły dwóch Wielkich Książąt rosyjskich, a trzecia wyszła za następcę tronu włoskiego. Por. B. Schwarz „Montenegro“. *Następstwo właściwych książąt i władyków* **Cz.** — *Książęta* (Cernojewiczowie): Szczepan I Czarny (1422 do 1449); Jan I (do 1490); Jerzy I (do 1497); Szczepan II (do 1499); Jan II (do 1515); Jerzy II (do 1516).— *Władycy z różnych rodów:* 1) German, 2) Paweł, 3) Nikodem, 4) Makary, 5) Pachomjusz, 6) Rufin I, 7) Rufin II, 8) Bazyli I, 9) Wasarjon, 10) Sawa I.— *Władycy z rodu Nieguszów:* Danjel I Piotrowicz (1697—1735); Sawa II (do 1750 r.), Bazyli (do 1766); nast. Sawa II powtórnie (do 1767), po nim zaś Szczepan Mały, samozwaniec (1774); a potem po raz trzeci Sawa II (do 1782); Piotr I (do 1830); Piotr II (do 1851).—*Książęta z tegoż rodu:* Danjel I (do 1860) i Mikołaj I.—O **Cz.** oprócz wielu innych jak C. Robert. Wilkinson, Stieglitze, Edel, W. S. Karadżicz „Montenegro i t. d.“ (Lipsk 1867), Andricz i t. d. pisali: J. Waclik: „La souveraineté du Monténégro“ (Lipsk 1858), Schestak „Militär. Beschreib. der Hercegowina u. Crnagora i t. d.“ (Wied. 1862). Gopcewicz „Montenegro und die Montenegriner“ (Lipsk 1877); Kaulbars „Zamietki o Czernogorji“ (Petersburg, 1881); Tietze „Geologische Uebersicht von M.“ (Wiedeń 1884); Coquelle „Histoire du Monténégro et de la Bosnie“ (Paryż 1895). Po polsku pisali: A. Krzyżanowski (Dawna Polska). *Gwiazdka Cieszyńska* i *Gazeta Codz.* z 1859, oraz *Postęp* z 1860.

Czarnohora, *Czarna góra*, dział Karpat Lesistych, ciągnący się na przestrzeni 3 mil na pograniczu Węgier i Galicji; najwyższy szczyt tego grzbietu ma 2,058 metrów wysokości.

Czarnokozińce, właściwie *Czarnokozienice*, miasteczko nad Zbruczem, w gub. Podolskiej, pow. Kamienieckim. Znajdował się tu obronny zamek na wysokiej górze, który niejednokrotnie odpierał napady tatarskie. W pobliżu znajduje się źródło siarczane oraz kopalnie gipsu, alabastru i marmuru.

Czarnoksięstwo v. *Czarodziejstwo*, opiera się na bardzo wczesnej myśli, że wszystkie zjawiska, siły i pierwiastki natury mają dobro lub zło człowieka na celu. Z czasem powstało przekonanie, że można niemi kierować wedle swej woli, widoczne już w obietnicach zwykłych poganom, że za tę lub ową pomoc bogom ofiary złożą (stąd objat, żertw, potreb, sacrificium nazwa). Stąd właściwego czarnoksięstwa w pogańskich czasach niema, bo niema też różnicy między legalnymi bogami i cudami i nielegalnymi, jak słusznie wyraził się Berwiński (Studja nad gusłami). W epoce chrześcijaństwa dopiero, bogi pogańskie zostały demonami (ob.), złymi duchami. Odtąd też wogóle, wszystko płynące nie ze źródeł zwykłej wiedzy, w Wiekach Średnich nosi nazwę **Cz.**, mającą prócz czarta, księcia ciemności, anioła czarnego, jeszcze drugie źródło etymologiczne. Ponieważ w Egipcie przez tuziemców zwanej Chemi, *ziemia czarna*, powstały nauki poznaniem sił przyrody trudniące się (jak al-chemja, chemja), a będące podstawą **Cz.**, stąd niemieckie Schwartzkunst powstało (Al. Humboldt). **Cz.** u Słowian datuje od przyjęcia chrztu z rąk czarno ubranych kapłanów (czernoryzcy, czarni książęta u Gala), i zgoła związku niema z **Cz.**, roznesionem przez włóczęgów i Cyganów (egyptien) na Zachodzie, a objawiającem się w lekach, talizmanach, figurkach i t. d.—Pierwsze zarysy **Cz.** znajdujemy u Izraelitów, przypisujących czarownicom i czarownikom moc wywoływania zmarłych, oraz używanie zaklęć, słowa cudownego, nie w imię Jehowy, co jest znamieniem *proroków* legalnych. U Greków i Rzymian, sekty stoicka, neoplatońska, cyniczka i t. p. **Cz.** zaraziły się, jak to im wyrzucał Cycero i Lucjan. To samo zjawisko zdarza się w pierwszych sektach chrześcjan: manichejów, gnostyków i t. d., wedle synodalnego w Laodycei 366 r. wyroku, gdyż one zachowują coś z dawnych, obecnie za złe i podrzędne uznanych dogmatów. W 1464 wyszła bula Inocentego III, nakazująca kary stosu na czarownice, a 1489 metoda ich odkrywania p. t. „Malleus maleficorum“ (tłum. Ząbkowicz „Młot na Czarownice”). To też w Szwecji pod koniec XVIII w. ukarano za **Cz.** 87 osób; 1754 w Niemczech, 1780 w Szwajcarji, 1775 u nas ostatnie w tej mierze były kary. Niektórzy teoretycy czarnoksięstwa, zarówno średniowieczni, jak i późniejsi, objaśniali je przeważnie nie jako działanie szatana, lecz jako wypływ sił, ukrytych w samym czarnoksiężniku, czyli magu czarnym (ob. Magia), t. j. osobniku, posiadającym pewne właściwości psychologiczne, pozwalające mu działać na ludzi i przyrodę. W ten sposób objaśniali czarnoksięstwo i mistycy indyjscy. Czarnoksiężnik używał swojej potęgi na złe, białoksiężnik, czyli mag biały, na dobre. Por. Walter Scott'a „The demonology”; Soldana „Geschichte der Hexenprocesse“; Schuberta „Die Zaubereisünden”; Schwager'a „Versuch einer Geschichte der Hexen”; franc. Hugo we wstępie do I t. przekładów Szekspira; Michelet „La Sorcière”. O czarach w Polsce ob. Czary. Kiesewetter „Geschichte der Geheimwissenschaften“ także „Geschichte des neueren Occultimus;“ Ennemoser „Geschichte der Magie,“ Papus „La science des Mages; Du Prel „Philosophie der Mystik;“ Eliphas Levi „Dogme et rituel de la haute Magie;“ Jules Bois „Satanisme et la Magie;” Hartmana „Schwarze und Weisse Magie;” B. Trentowski „Demonomania;“ Ignacy Matuszewski „Czarnoksięstwo i Medjumizm“ (1896).

Czarnolas, wieś w gub. Radomskiej, pow. Kozienickim, parafji Policzna, o 6 mil od Radomia, mająca 460 ludności. Niegdyś była dziedziczną poety Jana Kochanowskiego.

Czarnomorski okrąg, okrąg administracyjny w Kraju Zakaukaskim, na zasadach odrębnych od gubernji i obwodów. **Cz. o.** zajmuje południowo-zachodnie stoki gór Kaukaskich i ma 7,346 klm. kw. powierzchni z ludnością 54,228 głów. Stolicą jest Noworosyjsk. *Czarnomorskiego Wojska Kozackiego Ziemia*, obecnie *Ziemia Wojska Kubańskiego*, zowie się północno-zachodnia część kraju Kaukaskiego, na wschód od m. Azowskiego i Czarnego, pomiędzy gub. Stawropolską, Ziemią Kozaków Dońskich i obwodem Kubańskim.—Czarnomorskie wojsko kozackie utworzone zostało z części Zaporożców 1792, kraj zaś zaludniony kilku tysiącami rodzin, przesiedlonych z gub. Czernihowskiej i Półtawskiej, wychodźcami z za Kubania, Czerkiesami, Ormianami zakubańskimi, Grekami i Tatarami krymskimi.

Czarnota Erazm, dzielny wojownik, który pod dowództwem Chmielnickiego odznaczał się w wojnach kozackich za Jana Kazimierza. Należał on do rady czyli senatu, zostającego przy boku hetmana i czuwającego nad jego postępkami.

Czarnousowskie starostwo niegrodowe. Leżało w wdztwie Mścisławskiem. Podług przywileju w metryce lit. większej z d. 23 listopada r. 1718 Zygmunt Franciszek Bokiej, za zezwoleniem króla Augusta II, ustąpił to sstwo Michałowi Horodeńskiemu, i wtedy składało się z następujących posiadłości: Czarnousy, Karpieki, Rewiaki, Sztoki, Zeliwle, Wierzba, Horłów, Łosiowszczyzna, Kamionka, Szereje, Czyhirowszczyzna. W połowie XVIII wieku nadzwyczajnie było zniszczone, tak dalece, iż kwarty opłacono z niego tylko złp. 35 gr. 1, a hyberny złp. 296. Przed odpadnięciem w r. 1772 do Rosji ostatnim sstą był Jan Horodeński.

Czarnowron.

Czarnowron, ptak, ob. Kruk.

Czarnowron, herb: W polu błękitnem nad belką srebrną na barku podkowy — krzyż kawalerski złoty, na którym stoi kruk czarny z pierścieniem złotym w dziobie. U szczytu 5 piór stru-

sich. Nadany 1840 roku przez Mikołaja I, Cesarza.

Czarnowska Marja, autorka, znana pod pseudonimem Marja Szeliga, zamieszkała w Paryżu; ob. Szeliga-Loevy Marja.

Czarnowski Jan Nepomucen, autor dzieł i powieści historycznych, * 1822, w pow. Wieluńskim, † 1894, uczył się w Warszawie, poczem urzędował w b. Komisji Skarbu. Po opuszczeniu urzędu pracował jako budowniczy, nadto uprawiał malarstwo olejne. Wydał: „Biały Grzegorz" (1848 r.); „Przemysław ks. Oświecimski" (1846 r.); „Ukraina i Zaporoże" (1855 r.); „Władysław" (1846 roku); „Zamek warsz." (1855); „Dwaj Zygmunci" (1859); „St. Leszczyński" (1858) i t. d., wszystko w Warszawie. W r. 1861 wydał: „Najnowszy sekretarz czyli podręczny przewodnik pisania listów".

Czarnowski Aleksander, * około 1830, publicysta, mieszkał w Kutnowskiem. Napisał: „Wychowanie publiczne na podstawach ekonomji politycznej" (Warszawa 1874 i 1876); „Studjum o Żydach" (Warszawa 1880).

Czarnowski Stanisław Jan, ekonomista polski, * 16 maja 1847 w Staszowie gub. Radomskiej, kształcił się na wydziale fizyko-matematycznym i prawnym w Szkole Głównej, w Warszawie. Od r. 1872 — 1880 wydawał: „Warszawski rocznik literacki," był redaktorem „Tygodnika przemysłowo - handlowego" i współpracownikiem „Ekonomisty" Merkurego i in. Wraz z Mikulskim przełożył Büchnera „Siłę i materję," a z Bemem „Dzieje literatury polskiej" Spasowicza. Nadto napisał: „O giełdzie" (Warsz. 1870); „Rys historji księgarstwa" (1880); „Historja handlu" (1881); „Cywilizacja i Żydzi" (Kraków, 1881); „Szkice z wędrówki po ziemiach słowiańskich" (Kraków 1884); „Postępy literatury perjodycznej" (1892). W r. 1885 urządził wystawę pism perjodycznych w Nicei.

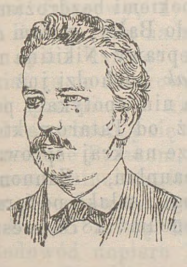

Czarnowski Stan.

Czarnoziel, ob. Sasanka.

Czarnoziem, rodzaj gruntu, podobny do lesu (ob.), w którym próchnica czyli resztki zbutwiałe i spróchniałe istot organicznych tak przeważają, że inne cząstki mineralne prawie nikną, a tylko sama czarna ziemia pozostaje. **Cz.** jest właściwie mieszaniną kwasu próchnowego z innemi materjami organicznemi i rozpuszczalnemi solami nieorganicznemi, zwłaszcza fosforanami potasu i amonjaku, tworzy się bezustannie z resztek organicznych na powierzchni ziemi i jest główną podstawą jej urodzajności. **Cz.** gliniasty najstosowniejszy jest pod pszenicę, jęczmień, kapustę, koniczynę, ziemniaki lub na łąkę; **Cz.** zaś z większą przymieszką piasku należy do gruntów żytnich lub owsianych. (Ob. Próchnica, Grunt). Do bogatych w czarnoziem należą grunty w obszarach rzecznych Dniepru, Donu i Wołgi, po części i Wisły; znajduje się też **Cz.** i w Texas.

Czarnożyński, herb polski, znany tylko z nazwy.

Czarnuszka *(Nigella)*, rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, cechujący się kielichem koronowym 5 listkowym, koroną 5—10 pałkową, o płatkach paznogciowych, dwuwargowych, pod łuszczką miód zawierających; pręciki liczne, owoc z 5—10 torebek rogatych złożony; obejmuje małe rośliny letnie, z liśmi pierzastodzielnemi w Europie, Azji zachod. i Afryce półn. Z 16 jej gatunków ważniejsze są: **Cz.** *polna (N. arvensis)*, z łodygą gałęzistą, kwiatami blado-błękitnemi, kwitnie od lipca do października w całej Europie. Inne gatunki, zwane *ogrodowemi*, pochodzą ze Wschodu i południowych krajów Europy i u nas dla nasion w ogrodach są utrzymywane. **Cz.** *uprawna (N. sativa)*, łatwo dziczejąca, wydaje znane *nasiona czarnuszki* (kminek rzymski), mające smak ostry, przypominające kminek, używane pospolicie do posypywania pieczywa; w medycynie były używane jako środek lekko pobudzający i diuretyczny, dziś zaniedbane. **Cz.** *rzymska (N. damascena)* hoduje się w ogrodach, jako ozdobna; nasiona używają się do wyrobów eterów owocowych.

Czarny, nazwa wielu potoków w Galicji; są to zazwyczaj strumienie górskie.

Czarny Bóg, ob. Czarnobóg.

Czarny Dunajec, miasteczko na Podolu Tatrzańskiem, nad rz. t. n. (ob. Dunajec), ma 2500 m.

Czarny dwór, we wsi Powązki pod Warszawą, słynął w drugiej połowie XVIII w. z browaru. Adam Kazimierz ks. Czartoryski, generał Ziem Podol., zakładając rezydencję pańską we wsi Powązki, łącznie ze swoją żoną Izabellą z Flemingów, autorką dzieła „Pielgrzym w Dobromi-

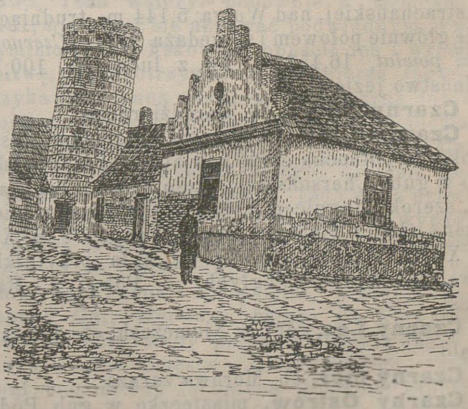

Baszta w Czarnym Dworze.

lu“ i w. in., wybudowali z dala od swego pałacyku obszerny browar murowany, o dwóch skrzydłach przy stawie, nieopodal niego i basztę obronną z kamienia i cegły, u szczytu z galerją w zębate wyskoki. Cenne pamiątki z pałacyku, galerję obrazów i bibljotekę, oboje Lubomirscy przenieśli w 1794 r. do tak zwanej świątyni Sybilli i Domku gotyckiego w Nowej-Aleksandrji (Puławy), a pałacyk przeszedł w posiadanie rządowe. Browar zaś stopniowo upadając, od lat wielu jest ruderą, stanowiącą własność prywatną.

Czarny Iwan, † 1527, partyzant słowiański na Węgrzech, pochodził z chłopów, miał ciemną pręgę na ciele ciągnącą się od powieki do stopy, i stąd został przezwany Czarny. Na czele bandy złożonej z Wołochów, Bulgarów i Serbów ofiarował usługi swoje Zapolji, który starał się o tron węgierski. **C.** ruszył z tłumem swoim na Ciszę, ale napadał i łupił szlachtę, która okrzykiwała Zapolję królem. W Sabatce w złupionym zamku Walentego Töröka założył swoją rezydencję, przez swoich ludzi zwany „carem“ żył w przepychu, poczytywany przez lud za proroka cudotwórcę, a nawet świętego. Przeciwnik Zapolji, także pretendent do tronu starał się zjednać sobie **C.** i wreszcie obietnicami zdołał nakłonić **Cz.**, który piętnastotysięcznemu swemu tłumowi oznajmił, jako mu „Pan objawił, że król Ferdynand jest tym majestatu Bożego wybrańcem“. Zapolja wtedy wysłał przeciw **C.** 13,000 armję, która jednak pobitą została, a **C.** zaczął się odtąd tytułować „Carem od Boga zesłanym“. Wreszcie w r. 1527 Zapolja pokonał **C.**, i poddani dręczeni jego despotyzmem, wypowiedzieli mu posłuszeństwo. Ciężko ranny **C.** został przez Töröka zabity. Głowę jego kazał Zapolja zatknąć na szczycie baszty zamkowej, a potem wrzucić do Dunaju. Por. Smolka „Szkice historyczne“ (Warszawa 1883).

Czarny Jan, ob. Czerny Jan.

Czarny Jar (Czernyj J.), m. pow. w gub. Astrachańskiej, nad Wołgą; 5,144 m., trudniących się głównie połowem i sprzedażą ryb. — *Czernojarski powiat*, 16,456 w. kw. z ludnością 100,122. Mnóstwo jezior.

Czarny Jerzy, ob. Karadżiordżia.

Czarny Las, tak nazywa się gęstemi lasami pokryta północna część powiatu Aleksandryjskiego w gub. Chersońskiej, około 30 w. długa, a 15 w. szeroka, Ingulcem i jego dopływami przecięta, które żłobią głębokie jary i wąwozy. W XVII i XVIII w. miejscowość ta była przytułkiem awanturników, zbiegłych z Polski i Małej Rusi.

Czarny Las, góry w Niemczech, ob. Schwarzwald.

Czarny mór, ob, Morowa zaraza.

Czarny Ostrów, miasteczko w gub. Podolskiej, pow. Płoskirowskim, nad Bohem, około 1,500 miesz., stacja kolei, cukrownia, gorzelnia, kościół parafjalny, pałac właścicieli — hr. Przezdzieckich. **C. O.**, przez Zygmunta Augusta prawem magdeburskiem obdarzony, był niegdyś własnością Nowodworskich, Swierczów, dalej Wiśniowieckich, Ogińskich, wreszcie Przezdzieckich. Był to zamek obronny, który miał ważne znaczenie w epoce wojen kozackich.

Czarny porfir, ob. Melafir.

Czarny Staw, 1) Jezioro na Podhalu nowotarskim, w dolinie turni Kościelca, położone na 1628 m. nad p. m., ma 22 hektarów powierzchni. 2) Jezioro nad jeziorem Rybiem w Tatrach, 21 hekt. obszaru.

Czarny Szlak, zwany także przez lud ukraiński *Szlakiem Szpakowym*, przez rycerstwo polskie *Szlakiem hetmańskim*, po turecku *Kerman Joli*. Była to droga, po której ciągnęły karawany po sól do Krymu, po ryby na Don i Zaporoże, albo za zbożem do Oczakowa; tędy Tatarzy najczęściej napadali na Polskę. *Czarny Szlak* poczynał się przy ujściu Siniuchy czyli Sinej Wody i przechodził po tej samej prawie linji, po której idzie dzisiejszy trakt handlowy z zachodnich gubernji do Odesy, to jest z Wołynia do Humania, stąd skrytemi ścieżkami, głębokiemi bezdrożami, brzegami stepowych rzeczek do Bałty, potem do Olwjopola i nareszcie do przeprawy Nikitina na Dnieprze. Nazwa *Czarny Szlak* pochodzi już to od niebezpieczeństw, jakie na nim spotykały podróżnych i handlarzy, już też od Tatarów, którzy nim postępując, największe na kraj sprowadzali nieszczęścia. Por. Beauplan, Zannoni, Edw. Rulikowski „Dawne drogi i szlaki po prawym brzegu Dniepru“ („Ateneum“ 1878, zesz. 1 t. IV).

Czarondzkie albo **Woże jezioro,** w gub. Nowogrodzkiej, w pow. Kiryłowskim; obejmuje powierzchni 407 w. kw. i łączy się rz. Swidem z jez. Łaczem.

Czarownica, ob. Czarnoksięstwo i Czary.

Czarownik, ob. Czary.

Czart, ob. Djabeł.

Czartawa, *Czarnokwit. Czarownica (Circaea)*, rodzaj roślin z rodziny wiesiołkowatych *(Onagraricae)*, cechujący się brzegiem kielicha dwudzielnym, koroną 2-płatkową o płatkach głęboko 2-wrębnych, torebką gruszkowatą, 2-komorową. **Cz.** *zwyczajna (C. lutetianea)*, ziele na 30 cm. wysokie, o łodydze pojedyńczej, omszonej, liście długoogonkowe, sercowate, kielich różowy, torebka szczecinkami haczystemi pokryta. Rośnie po lasach cienistych lub około płotów w całej Europie, kwitnie w czerwcu do sierpnia. Liście niegdyś używane były w medycynie, a cała roślina miała znaczenie czarnoksięskie.

Czartomelik, Czertomłyk, prawy dopływ dolnego Dniepru w gub. Eketerynosławskiej, wpa-

dający poniżej Nikopola i pozostający w zetknięciu z sąsiednim dopływem Dniepru. Buzułukiem. Przy ujściu obu tych rzek powstał labirynt wysp; na jednej z nich istniała Czrtomelicka siecz kozaków zaporoskich, którą rosyjski generał Jakowlew 1709 r. spalił, wyciąwszy w pień znajdujących się w niej Zaporożców.

Czartopłoch, roślina, ob. Popłoch.

Czartoryjsk, *Czatorysk*, *Czertorysk*, starożytne miasteczko w gub. Wołyńskiej, pow. Łuckim, nad Styrem 2000 m., niegdyś własność książąt Czartoryskich.

Czartoryscy, po raz pierwszy występują r. 1440 dwaj starsi synowie Wasilja Czartoryskiego, Iwan i Aleksander, jako mordercy, w. ks. Lit. Zygmunta Kiejstutowicza. Najmłodszy trzeci Michał 1446 jest marszałkiem dworu Swidrygiełły, wroga zabitego, więc może w nagrodę mordu, siedział potem w Bracławiu, a 1459 dostawszy Klewań staje się praojcem rodu **Cz.**, podczas gdy Aleksander jest rządcą Pskowa i Nowogrodu (1443—1460), zrazu 1442 będąc w waśni, z ramienia w ks. Moskiew.—Iwan także bawi u Swidrygiełły wraz z Michałem, tak, że akt r. 1442 wydany w Budzie dla 3 **Cz.** przez Władysława III jest fałszywy, 1) bo interesowanych **Cz.** 1442 w Budzie roku nadania nie było, 2) król nadający im tytuł książąt i prawo używania Pogoni, nie miał za co dziękować lub darować. Bo **Cz.** już od Kazimierza uzyskali łaskę, potem Michał i Iwan chronią się u Swidrygiełły, a 1452 oddają Łuck nie Polakom, lecz Litwinom. 3) Nie są też consanguinei Jagiełłów, bo pieśń gminna, jeszcze za Miechowity nucona, Długosz, Stryjkowski i Bielski zowią **Cz.** Rusinami greckiej wiary. Rodowód dopiero XVI w. łączy Bazylego ojca 3 **Cz.** z Bazylim wnukiem Olgierda, i wtedy **Cz.** 1545 swoje siedlisko Czartorysk z nad Styru przenoszą do Litwy (Pam. archeogr. kijow. kom. IV, 62), podobnie jak to zdarza się w Nestorze, czytając litewski za lacki. Paprocki, Okolski, Kojałowicz już **Cz.** wywiedli od Lubarta Giedyminowicza, Niesiecki przypisał ich Korygielle. Prócz tej niepewności 4) pieczętowanie się Pogonią wedle nowych idei o *herbach* dowodzić mogło pokrewieństwa, ale nie dowodziło wedle dawnych. 5) Z resztą zmieniano pieczęcie; Kiejstut pieczętował się Pogonią, a Jagiełło 1389, Bolesław V, w. ks. Mosk., Czetwertyńscy, i in. rodzajem św. Jerzego. Tę pieczęć, zamiast Pogoni, przyjęli Jawnutowicze po Gedyminie, Sanguszko zarzucił swój herb zamiast Pogoni. Por. Boniecki „Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem"; Stadnicki „Bracia Wł. Jagiełły" 1867 r. Żychliński „Złota księga t. VIII.

Czartoryska Marja, autorka ob. *Wirtemberska księżna.*

Czartoryska Marcelina, księżna z domu Radziwiłłówna * 1817 † 1894 w Krakowie pianistka amatorka, uczennica Czernego (w Wiedniu) później Chopina (w Paryżu). Grywała często publicznie na cele dobroczynne, była znakomitą interpretatorką Chopina.

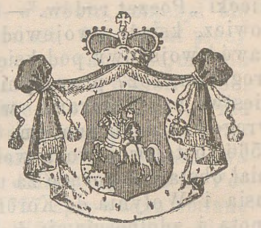

Czartoryski książę.

Czartoryski książę v. *Pogoń* odm., herb: W polu czerwonem na białym koniu pędzi rycerz w zbroi ze wzniesionym mieczem w prawej, a błękitną tarczą z krzyżem podwójnym złotym w lewej ręce; u dołu wierzołki trzech baszt. Tarczę osłania płaszcz czerwony, podbity gronostajami i mitra.

Czartoryski Wasil, książę, żył w początkach XV w., był protoplastą rodu Czartoryskich. Miał trzech synów: Iwana, Aleksandra i Michała. Władysława Warneńczyka list pisany w r. 1442 do synów Wasila, w którym nazywa ich braćmi, stąd przypuszczenie Niesieckiego i innych, że są oni krewnymi Władysława Jagiellończyka. Por. Boniecki „Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem"; Stadnicki „Bracia Wł. Jagiełły" (1867).

Czartoryski Iwan, ob. Czartoryscy.—**Cz.** Aleksander, syn Wasila i brat Iwana, należał z nim do spisku przeciw Zygmuntowi (1440), za co obawiając się kary, przystał do Dymitra Szemiaki, księcia na Ugliczu, potem do w. księcia moskiewskiego, Wasila Ślepego, który go mianował namiestnikiem swoim w Pskowie 1443, 1447 naznaczony **Cz.** namiestnikiem Nowogrodu miał rządzić jednocześnie w obu rzeczach pospolitych w imieniu Wasila, jakoby ich opiekuna. Musiał jednak poprzestać na Nowogrodzie, bo Pskowianie już 1448 oswobodzili się z pod opieki moskiewskiej. Tu walczył przeciw rycerzom mieczowym i Szwedom. W r. 1458 znowu powrócił do Pskowa, 1460 walczył ponownie z Niemcami; w 1461, nie chcąc się uznawać podwładnym Wasila, mimo próśb Pskowian, opuścił ich i wrócił na Litwę, gdzie otrzymał od Kazimierza Jagiellończyka jako lenną własność dziedziczną dobra Łobojsk na Białej Rusi; data śmierci niewiadoma. Por. Żychliński „Złota księga" (t. VIII). — **Cz.** Siemion, książę, syn poprzedniego, dziedzic Łohojska, który Tatarzy spalili 1505 r., a dzieci Siemiona uprowadzili w niewolę; po tym wypadku Siemion został za Zygmunta I namiestnikiem kamienieckim; † przed 1524 r.—**Cz.** Michał, syn Wasila, brat Iwana i Aleksandra, przodek dzisiejszych **Cz.**, pierwszy książę na Klewaniu i Żukowie. Mianowany przez Kazimierza Jagiellończyka rządcą księstwa Bracławskiego, 1463 wyciął oddział 500 zbrojnych Rusinów, którzy śpiesząc tędy na odsiecz Kaffie, oblężonej przez Turków, wszczęli zatargi z Bracławianami, 1478

bronił Bracławia przeciwko Turkom.—**Cz.** Fedor, syn poprzedniego, książę na Klewaniu, starosta łucki między 1521 i 1542, często i pomyślnie wojował z Tatarami; † przed 1542. Por. Boniecki „Poczet rodów."—**Cz.** Aleksander Fedorowicz, książę, wojewoda wołyński, rozpoczął zawód wojskowy pod księciem Konstantym Ostrogskim; 1527 przyczynił się do wielkiego zwycięstwa nad Tatarami, w którem poległo 24,000 wrogów, a odebrano im 80,000 ludu z niewoli; 1566 został wojewodą wołyńskim, na sejmie 1569 miał obstawać gorąco za unją i wcieleniem Podlasia i Wołynia do Korony. Celował męstwem, cnotą i zdolnościami; † 1571 r. — **Cz.** Michał, książę na Klewaniu, syn poprzedniego, starosta żytomierski, † 1582 lub 1583.—**Cz.** Jerzy, książę na Klewaniu, wnuk poprzedniego, a syn także Jerzego, ostatnim był ze starszej linji **Cz.** na Klewaniu.—**Cz.** Iwan, książę na Klewaniu, drugi syn Fedora starosty łuckiego; gorliwy stronnik unji, podpisał ją na sejmie lubelskim r. 1569. Był 1573 r. posłem na sejm elekcyjny. — **Cz.** Iwan, syn poprzedniego, walczył pod dowództwem Stefana Batorego we wszystkich wyprawach; odznaczył się szczególniej pod Pskowem. Por. Boniecki „Poczet rodów."—**Cz.** Jerzy, książę na Klewaniu, brat poprzedniego, był pierwszym w rodzinie, który przyjął obrządek łaciński i gorąco się przywiązał do katolicyzmu. Wystawił kościół w Klewaniu i hojnie go uposażył. Brał udział w dysputach religijnych, jak np. 13 lipca 1616 roku w Lublinie pomiędzy Karmelitami bosymi i arjanami, którą z własną przedmową wydał w Zamościu 1617. Deputat na trybunał koronny 1616; świadczył wiele ubogim studentom; † między 1616 a 1622.—**Cz.** Mikołaj Jerzy, syn poprzedniego, książę na Klewaniu, wojewoda wołyński w XVII w., r. 1632 walczył w Inflantach ze Szwedami, na Wołoszczyznie z Turkami i Multanami. Przyjaciel Jezuitów, w pobożności starał się nawet ojca przewyższyć. Z kasztelana wołyńskiego został 1655 wojewodą podolskim, a 1657 wołyńskim; † 1662.—**Cz.** Florjan, * około 1620, książę, prymas, arcybiskup gnieźnieński, syn poprzedniego. Przeznaczony do stanu duchownego, nauki pobierał u Jezuitów w Łucku, a później w Rzymie, gdzie wyświęcony na kapłana, pisał dzieła filozoficzne i teologiczne. Przywiózł z sobą do Polski zwłoki św. Bonifacego, ofiarowane mu przez kardynała Barberini'ego. Po powrocie został sekretarzem Władysława IV, następnie kanonikiem wileńskim, płockim, dziekanem kolegjaty wszystkich św. w Krakowie 1643. Od 1650 biskup poznański, a od 1654 kujawski. Kapłan wzorowy, senator rozumny, pełnił obowiązki sumiennie i gorliwie. Za jego to głównie staraniem rozwiązała się (1663) konfederacja niepłatnego wojska pod laską Swiderskiego; na elekcji 1669 za jego wpływem uspokojone zostały grożące burze i przyśpieszono wybór Michała, którego potem stałym był przyjacielem. Cnoty i rozumna miłość kraju jednały mu serca wszystkich. Mianowany arcybiskupem gnieźnieńskim po śmierci Prażmowskiego, nie otrzymał jeszcze był papieskiej bulli, gdy król umarł niespodziewanie. Wtedy jako nominat arcybiskup prymas i jako *Interrex*, usilnemi zachodami skrócił czas bezkrólewia; śród tych starań i pracy † 1674 w Warszawie. Szczególny wielbiciel pism św. Augustyna, robił z nich liczne wyciągi, które po jego śmierci wydał Stanisław Niemierza 1688 p. t. „Electa D. Augustini." Por. Łętowski „Katalog" (tom II); Korytkowski „Arcybiskupi gnieźnieńscy." — **Cz.** Michał, książę na Klewaniu, wojewoda sandomierski, brat poprzedzającego, * 1621, † 1692. W młodym wieku wyjechał z księciem Samuelem Koreckim za granicę. Pobierał nauki w kolegjum jezuickiem duaceńskiem 1638. Za powrotem do kraju umieszczony na dworze królewskim, umiał zjednać względy Władysława IV i Cecylji Renaty. Ożenił się z ich ulubienicą, panną Fekenbergówną, Austrjaczką, która gdy wkrótce umarła, powtórnie zawarł śluby z Eufrozyną Stanisławską, kasztelanką kamieniecką. Od r. 1658 wojewoda bracławski, a od 1662 wołyński; na sejmie 1677 wyznaczony posłem do Moskwy, zawarł korzystny traktat Chwałkowski 17 sierpnia 1678, mocą którego przedłużono rozejm do 1693 r. i odzyskano dla Rzeczypospolitej ziemie: newelską, siebieską i wieliską. Poselstwo to opisał Tanner, dworzanin **Cz.**, (w „Zbiorze Pamiętników" Niemcewicza, tom V). Zostawszy 1680 r. wojewodą sandomierskim, resztę życia spędził na praktykach religijnych i fundacjach pobożnych. Opis poselstwa do Moskwy pozostawił towarzysz podróży, Czech, Tanner w dziele „Legatio polono-lithuanica in Moscoviam" (Norymberga, 1689). Dzieło to skrócił i tłómaczył Niemcewicz w tomie V „Zbioru pamiętników historycznych o dawnej Polsce" (Puławy, 1830). — **Cz.** Jan Karol, podkomorzy krakowski, brat poprzedniego, posiadacz licznych starostw, 1656 występował czynnie przeciwko Szwedom, mianowicie w Krakowskiem. Zostawszy 1664 podkomorzym krakowskim, wyższych nie chciał już brać godności. Deputat na trybunał koronny, sprawiedliwym był sędzią, czem zjednał serca i szacunek u wszystkich. W czasie pospolitego ruszenia pod Gołąbiem 1672 przodował rycerstwu; † 1680. —**Cz.** Mikołaj, syn poprzedniego, kanonik krakowski i wileński, przyjaciel Jezuitów; deputat na trybunał koronny 1681; † 1696.—**Cz.** Józef, brat poprzedniego, założyciel linji książąt Czartoryskich na Korcu, starosta puński, chorąży wielki litewski od 1698, nie ubiegając się o żadne zaszczyty, pędził żywot spokojny w swych dobrach; † 1750, pochowany w Krakowie. Por. Wolff „Senatorowie i dygnitarze."—**Cz.** Kazi-

mierz, książę na Klewaniu i Żukowie, kasztelan wileński, syn Michała, wojewody sandomierskiego, * 1674, ożenił się z bogatą Izabelą Morsztynówną (* 1671, † 1758), podskarbianką koronną, wychowanką dworu Ludwika XIV. Za Augusta II został podczaszym wielkim litewskim 1699; podczas wojny szwedzkiej występował za Stanisławem Leszczyńskim. Od 1707 podkanclerzy litewski; 1724 zamienił ten urząd ze starszym synem na kasztelanję wileńską. Sejm 1726 wybrał go do układów z 3 sąsiedniemi dworami. Wyznaczony na sejmie 1736 jako deputat do boku królewskiego, przybył do Warszawy, gdzie przesiadywał aż do śmierci zaszłej 1741. Dzięki względom królewskim i bogatym koligacjom do wysokiego znaczenia podniósł swą rodzinę w kraju.—**Cz.** Fryderyk Michał, * 25 lub 27 kwietnia 1696, † 13 sierpnia 1775; syn Kazimierza i Izabeli, córki *Morsztyna* Jędrzeja, podstoli koronny 1719 r., kasztelan wileński 1712, przez protekcję ciotki Bielińskiej marszałek wielki koronny, mienia się z ojcem na pieczęć mniejszą lit., 1752 bierze pieczęć większą. Z dziada po kądzieli odziedzicza wytrwałość w butnych swych zamiarach, z żoną hr. Eleonorą Waldstein 1726 przejmuje system gwałtów i wzór ambicji w jej przodku ks. Frydland. Nadto zyskuje od ciotki żony Sapieżyny utrzymanie lepsze, bo dzierżawę 2 starostw, a 1729 Przybysławice pod Łuckiem, z Wołczynem i jego willami, stanowiące takie stolice **Cz.** jak Nieśwież z Albeńczykami Radziwiłła, potem Białystok Branickiego szwagra **Cz.**, Puławy ks. Adama **Cz.** Podczas gdy brat August zbiera potrzebne pieniądze, Michał politykuje, aby *Familję* postawić na czoło Rzeczypospolitej. Podczas gdy Potoccy do końca trwają przy Leszczyńskim, **Cz.** z rodziną swoją 1734 przyjmuje króla wyszłego z układów gabinetowych, 1740 r. projekt dworu aukcji wojska, niegdyś podejmowany przez Józefa Potockiego, a koniecznej i dla wojen Rosji z Turcją, i jak się okazało, sukcesyjnej austr., obojętnie **Cz.** przyjmuje pono z racji, że w tym razie dwór przyjmował myśl wroga Familji. Wskutek tej polityki **Cz.**, a następnie Brühla, od 1741 Polska jest igraszką wypadków, na które wpływać nie może. Roku 1744 z racji prywatnej przychodzi przez Ad. Tarłę do starcia z Potockimi, do których stronnictwa Tarło należał. Tegoż roku **Cz.** po to samo manifestuje się na trybunale piotrkowskim; gdy sprawki jego, gwałcące wolność głosu deputackiego, i inne ma wydać Tarło, zabijają go 1744, a silny poparciem króla i Brühla, nobilitowanego za swą pomocą (1748), zrywa **Cz.** 1749 *pierwszy raz* trybunał piotrkowski, chcąc zabójcę Tarły zrobić jego marszałkiem. Tak rzuciwszy rękawicę ogółowi, ze swymi zięciami, Michałem Sapiehą, podkomorzym litewskim, a potem Michałem Ogińskim, hetmanem litewskim, i szwagrem St. Poniatowskim, ostro zadziera z królem i Brühlem, po 1752 teroryzuje obu, a zdawna szlachtę bandą rębaczy zwaną *wilkami wołczyńskimi*. Czyni to tem łatwiej, że Potocki J. † 1751, a lubo Branicki, drugi jego szwagier, nie chcąc być w cieniu, złączył się z królem, wszakże natomiast **Cz.** miał plecy w Prusiech i Anglji. Scena zerwania sejmu dla antagonizmu Potockich i Czartoryskich 1750, powtórzyła się 1752, także z racji **Cz.**, by nie doszła aukcya wojska, wymierzona przeciw Prusom. Jednocześnie przez siostrzeńca Stanisława Augusta Poniatowskiego działa od 1755 w Petersburgu. Klęska Prus 1757 sprowadza zmianę w polityce **Cz.**, który już 1758 głosuje za Bironem przeciw ks. Karolowi w sprawie inwestytury Kurlandji, i zupełnie dowolnie działa na Litwie, mając potulne kreatury na jej czele. Wobec uprzejmości Piotra III (order dla Adama **Cz.**) i Katarzyny II (obietnica korony dla Adama **Cz.**, lub Stanisława Augusta Poniatowskiego), **Cz.** odrzuca propozycje Augusta III (rozdawnictwo wakansów za poparcie ks. Karola), przez co nabywa nowego antagonistę w dworskim wojewodzie wileńskim, Karolu Radziwille, Wtedy 1762 roku zrywa sejm, na trybunał wileński przez Tyzenhauza pisarza litewskiego wprowadza Puszkina, obrońcę sprawiedliwości w wyrokach Radziwiłła, i tylko sieć nowych projektów **Cz.** przerywa zgon króla. Obiór Stanisława Augusta wywołuje odjazd Ogińskiego do Petersburga na jego miejsce, dalej działania w elekcjach posłów na sejmikach konwokacyjnych, jenerale grudziąskim, i samej konwokacji. Nastają reformy, choć dobre, ale okupione przemocą i zemstą na przeciwnikach. To też gdy **Cz.** na szczycie władzy chce odrzucić narzędzie, takowe wywołuje sprawę dysydencką, biorąc w niej stronę Sołtyka (ob.), by zgnieść reformy **Cz.** 1767 Podoski wyraźnie ogłasza, że król i **Cz.** stracili zaufanie, następuje dyktatura Radziwiłła, nie złagodzona upokorzeniem się Michała, który musi konkludować z Repninem o zniesienie swych reform. Próżno 1769 dłoń wyciąga do Barżan, 1770 r. jenerał Lizander grozi mu odbiorem starostw i mienia. Por. Pamiętniki: Matuszewicza, Kitowicza i Stanisława Augusta; Korespondencje w „Zbiorniku petersb. Tow. Hist." t. 7, 10, 13, 48, 51, 67; Br. Zaleski „Żywot ks. Adama Jerzego Cz-go"; Kantecki „Stanisław Poniatowski"; Ludwik Dębicki „Puławy"; Kisielewski „Reforma ks. Cz-ch"; Rulhière „Anarchie en Pol."; Schmitt „Panowanie Stanisława Augusta"; Roepell „Polen um die Mitte des XVIII Jhd."; Broglie „Le secret du Roi"; Waliszewski „Potoccy i Czartoryscy". O portretach ks. Michała ob., wzmiankę w liście Kossakowskiej do Ignacego Potockiego (Waliszewski „Listy etc." 268).—**Cz.** August Aleksander, wojewoda ruski, brat poprzedniego, * 1697, † 1782; w młodości bawił we Francji, potem służył w wojsku au-

strjackiem; został kawalerem maltańskim, by otrzymać zarząd ordynacji ostrogskiej, legowanej zakonowi maltańskiemu; gdy jednak starania te za powrotem jego do kraju zostały bez skutku, gdzieindziej szukał karjery. Za poparciem króla został pułkownikiem, a wkrótce generałem majorem wojsk koronnych (1729); przez bogate ożenienie się z Zofją z Sieniawskich, wdową po hetmanie Denhoffie, do wysokiego przyszedł znaczenia. W 1731 został wojewodą ruskim; dwór trzymał okazały, przepychem oślepiał i podbijał szlachtę, a otaczał się wyłącznie cudzoziemcami. Po śmierci Augusta II wraz z całą *Familją* stanął po stronie Leszczyńskiego; hołd Augustowi III złożył 1734 i otrzymał od niego wiele starostw, między innemi warszawskie 1742; 1750 został generałem ziem podolskich, który to urząd wraz ze wszystkiemi dobrami oddał synowi Adamowi w r. 1758. Później zerwał z dworem i w ogromną wzrósł pychę. *Familja* marzyła o wypromowaniu go na króla przy pomocy cesarzowej Elżbiety. Sam zaś myślał o wielkich nadziejach dla syna. Dla niego to działając, ufny w wysoki rozum brata Fryderyka, wystąpił jawnie z całą *familją* w bezkrólewiu po Auguście III. Obrany marszałkiem kapturu mazowieckiego 1764, potem marszałkiem konfederacji generalnej koronnej, został w końcu generalnym regimentarzem wojsk koronnych. Zjednoczył tym sposobem w swych ręku najwyższe władze, których wszakże nie używał, bo inni kierowali ruchem. Mimo całej potęgi Czartoryskich, nie udały się wszelkie ich zabiegi. Królem został obrany Stanisław Poniatowski. Jakkolwiek *Familja* poszła przez to bardziej jeszcze w górę, **Cz.** przecież, zawiedziony, znienawidził króla siostrzeńca i nieraz pogardliwie go traktował. W 1764 i 67 prezydował w komisji wojskowej; 1768 żądał współdziałania wojska przeciw Barżanom, czem ściągnął na się wielką ich nienawiść. Na tem zakończył działalność publiczną; † 1782 w Warszawie. Obszerniejszy życiorys **Cz.** umieścił Świtkowski w „Pamiętniku politycznym" Nr. 1 z r. 1783, wiele anegdot o nim podaje Cieszkowski w „Pamiętniku," wyd. przez Kraszewskiego 1867. Por. Ks. Adam Jerzy Cz. „Pamiętniki" (I, 20). — **Cz.** Teodor Kazimierz, książę na Klewaniu i Żukowie, biskup poznański, * 1704 czy 1709, † 1768 w Dolsku; brat dwu poprzednich, przeznaczony do stanu duchownego, w 13 roku życia (1717) był już kanonikiem krakowskim. Wyższe nauki pobierał w Rzymie, a wróciwszy do kraju został proboszczem katedralnym płockim, 1727 kanonikiem warszawskim i deputatem na trybunał koronny. Od 1731 opat lubieński, w 1733 jakkolwiek mianowany biskupem płockim, nie objął przecież swej katedry z powodu zmiany wakansów; 1738 otrzymał biskupstwo poznańskie. Przesiadywał w Warszawie lub Dolsku. Jako senator niezmierną rozwijał czynność, szczególniej, na sejmie 1740 r., gdzie zdrowe i rozumne dawał rady. Był to biskup nowego już pokroju, postępowy, tolerant wielki, przyczem nie zaniedbywał wszakże obowiązków swego powołania. Dla Poznania zrobił wiele dobrego. Jeden z pierwszych myślał o podniesieniu ludu, chciał utworzyć w Polsce wolnych kmieci dzierżawców. Dwór utrzymywał liczny i okazały, ale sam żył skromnie. W późniejszych czasach, oprócz bezkrólewia po Auguście III, mało się zajmował sprawami publicznemi. Dobrą charakterystykę biskupa daje Kitowicz w „Opisie obyczajów" (t. III). Por. Cz. Theodorus „Epistola pastoralis ad clerum" (1739); „Sollicitudo pastoralis Benedicti XIV cum punctis pro cura pastorali" (1742); „List pasterski" (1749); „Litterae pastorales" (1755); „Ogłoszenie Encykliki" (1745); „Teka Podoskiego" (III, IV); „Dziennik Lubieńskiego" (MS.); „Pamiętniki kanonika Pstrokońskiego."—**Cz.** Stanisław Kostka, książę na Korcu, syn Józefa, chorążego wielkiego litewskiego, łowczy wielki koronny, przemieszkiwał ciągle prawie pod Krakowem, w Lublinie i w Warszawie, był posłem wiślickim na sejm 1746 i pułkownikiem chorągwi pancernej; nie brał udziału w zabiegach *Familji* i w ogóle w sprawach publicznych; † 1766 w Warszawie.—**Cz.** Kazimierz, książę, syn poprzedniego; utracił rozum i zostawał na opiece brata Józefa Klemensa; † po 1779. —**Cz.** Józef Klemens, książę na Korcu, brat poprzedniego, stolnik wielki litewski, wychowywał się za granicą i dlatego z ogłady więcej był cudzoziemcem niżeli Polakiem, choć serce miał najszlachetniejsze i chęci dla dobra kraju najlepsze. Mianowany 1764 po królu Stanisławie Auguście stolnikiem litewskim, wyjechał 1765 w poselstwie do państw włoskich, a mianowicie do Rzymu, gdzie z wielką okazałością był przyjmowany. Za powrotem z poselstwa osiadł w dobrach na Wołyniu i gorliwie zajmował się polepszeniem bytu włościan, urządzając rozumne gospodarstwo rolne i dźwigając wszelkiemi środkami przemysł krajowy. Stary Korzec uczynił ogniskiem fabrycznego ruchu na Wołyniu. Pod jego zarządem doszły do wysokiej doskonałości fabryki sukna, płótna, porcelany, fajansów, mebli i t. d.; chętny dla rzemieślników zagranicznych, zaludniał i dźwigał miasta. Kmieci zwalniał od ciężarów, zakładał dla nich magazyny, wsiom i fabrykantom tanio sprzedawał zboże. Wogóle człowiek skromny, zacny, prowadził żywot cichy, dla bliźnich pożyteczny; w sprawach politycznych mały brał udział. W 1772 mianowany był klucznikiem województwa Wołyńskiego. Poseł wołyński na Czteroletnim sejmie, wyznaczony na poselstwo do Berlina w końcu 1788, bawił tam do 1790. Za powrotem wyznaczony był z sejmu 1791, do projektu bankowego, a 1792 roku do deputacji Żydów. Po upadku kraju znowu gorliwie poświęcał się gospodarstwu aż do śmierci

zaszłej 1810 roku w Warszawie. Por. „Pamiętniki Detiuka" w *Tece Wileńskiej* (1857 — 58); Baliński „Starożytna Polska"; Korzon „Dzieje wewnętrzne" (II, IV). — **Cz.** Adam Kazimierz, książę na Klewaniu i Żukowie, generał ziem podolskich, syn Augusta Aleks., wojewody ruskiego, * 1734 w Gdańsku, podczas oblężenia tego miasta, † w Sieniawie 1823. Nauki pobierał w domu rodzicielskim pod okiem Francuza de Menetta; zwiedzał potem przez lat kilka Niemcy, Włochy, Francję, Anglję i Rosję, w podróży tej nagromadził znaczny zapas nauki i rozlicznych wiadomości. Wróciwszy do kraju, był posłem na sejmach w latach 1756—58 i 61 z województwa ruskiego; 1758 został generałem ziem podolskich.

Ks. Adam Kazimierz Czartoryski.

Najczynniejsze życie jego polityczne zaczyna się dopiero 1764 r., gdy na sejmie konwokacyjnym otrzymał laskę marszałkowską i razem z *Familją* wziął udział w działaniach, mających na celu zaprowadzenie zupełnej reformy w rządzie Rzeczypospolitej. Ojciec i stryj przeznaczali mu koronę. Po pierwszym podziale nie brał w sejmach udziału, kiedy jednak starania stronnictwa na niczem spełzły, poświęcił się wewnętrznym urządzeniom kraju. Raz tylko na sejmie Mokronowskiego wybrany był do rady nieustającej 1776—78. Gorliwą za to czynność na innem rozwijał polu; 1766 przyłożył się najwięcej do założenia szkoły rycerskiej, czyli korpusu kadetów, której sam objął naczelny kierunek i był dla młodzieży zwierzchnikiem, nauczycielem, ojcem i opiekunem. Postępowaniem swojem dziwnie odznaczał się w epoce powszechnego niemal zepsucia. O nic nie prosił dla siebie, a co miał, to całem sercem oddawał dla dobra kraju, byle go tylko podźwignąć na drodze moralnego postępu. Wybrany 1775 do komisji edukacyjnej, pracował nad podniesieniem oświaty i myśl zbawienną na tem polu reformy przeprowadzał z zapałem tak czynem, jako i piórem, którem władał znakomicie. Jako marszałek trybunału litewskiego 1781, okazał się światłym i sprawiedliwym sędzią. W r. 1782 poróżniwszy się z królem z okazji spisku Dogrumowej (ob.), wyjechał do Galicji, gdzie cesarz Józef II, oddawszy mu dowództwo pułku gwardji szlachty galicyjskiej, mianował go feldmarszałkiem 1808, obowiązki te nie krępowały bynajmniej jego osobistego położenia, ani też stosunków w kraju rodzinnym. Na sejmie czteroletnim obrany posłem z Lubelskiego, stanął na czele stronnictwa postępowego. Po ogłoszeniu, na mocy nowej ustawy, królem elektora saskiego, wyjechał do Drezna z poselstwem w imieniu Rzeczypospolitej. Po drugim rozbiorze zerwał zupełnie z królem i przemieszkiwał w Wiedniu lub też w swoich dobrach, a najwięcej w Puławach, gdzie gromadził skarby narodowej literatury i historji, otaczał się uczonymi i najcelniejszymi poetami ówczesnymi, którzy pod nazwą *puławskiej* osobną nawet utworzyli szkołę. Puławy jego i jego małżonki staraniem wzrosły do tej świetności, jakiej nie dosięgła żadna w krajach polskich posiadłość pańska. W r. 1812 jako poseł warszawski został marszałkiem sejmowym, a później marszałkiem konfederacji Królestwa Polskiego, od czego wycofał się wszakże, by nie być narzędziem w ręku Napoleona. W 1817 opuścił Królestwo Polskie i osiadł w Galicji w Sieniawie, Puławy zaś oddał starszemu synowi, ks. Adamowi. Śmierć jego była żałobą narodową. Niezmiernie czynny w każdej chwili życia, miał jeszcze czas i literackiemi, (niekiedy pod mianem *Dantyszka* i *Turskiego*), zajmować się pracami, do których należą komedje: „Panna na wydaniu" (1774); „Pysznoskąpski" (1774); „Bliźnięta" (1775, tłóm. z Bernard'a); „Gracz" (1776, tłóm. z tegoż) i „Kawa" (1779); „Listy Doświadczyńskiego" (1783); „O elekcji Henryka Walezjusza" (tłómaczenie z Choisnin); „Prawidła moralne dla szkoły rycerskiej" (1774, 2 wydanie, Warszawa 1824); „Myśli o pismach polskich" (wyd. pod pseudon. *Dantyszka*, Wilno 1801, 1809, 1812 i Kraków 1860) i t. p. Obszerniej o nim pisali: J. Drzewiecki, L. Kropiński, A. Osiński, F. Siarczyński, Ł. Szyrma, Woronicz i Fr. Zacharjasiewicz. Por. „Mem. de Lauzun"; Gaston Maugres „Le duc de Lauzun"; „Anecdotes de l'observateur anglais" (1788, I); Raczyński „Gabinet medalów" (III, 272).—Żona jego **Cz.** Izabela z Flemingów, * 1746, † 1835; była czynną towarzyszką jego życia, albowiem chęcią dobra ogólnego zawsze dorównywała mężowi.

Izabela z Flemingów Czartoryska.

W Puławach utworzyła w tak zwanej świątyni Sybilli słynny zbiór starożytności polskich. Od 1831 aż do śmierci mieszkała w Wysocku, dobrach swej córki; w następnych pismach zostawiła po sobie pamięć w narodzie: „Pielgrzym w Dobromilu" (historja polska, przystępnie opowiadana wieśniakom, od 1818 wiele było wydań, ostatnie Wilno 1861); „Myśli o zakładaniu ogrodów" (z rycinami, Wrocław 1805 i 1807); „Książka dla dzieci wiejskich" (1815, 1821, 1830); „Poczet pamiątek zachowanych w domu gotyckim" (Warszawa 1828). Por. L. Dębicki „Puławy" (t. I, 77—219; t. II, 253—392; IV, 47—149); M. Żmigrodzki w „Encyklopedji wychowawczej" (t. III, str. 82—85). Z dzieci ich znakomitsi: *Adam Jerzy* (ob.), *Konstanty* (ob.) i *Marjanna* (ob. Wirtemberska Marjanna księżna z Czartoryskich).—**Cz.** Konstanty Adam Aleksander, syn poprzedniego, * w War-

szawie 1773, † 1860 w Wiedniu. Wezwany 1795 z bratem Adamem do Petersburga, otrzymał generalstwo brygady w świcie wielkiego księcia Konstantego. Uwolniony w 1798 roku, służył w wojsku Księstwa Warszawskiego, odbył kampanję rosyjską, odznaczył się pod Smoleńskiem, raniony pod Możajskiem, opuścił służbę. Po przywróceniu Królestwa Polskiego został powtórnie generałem brygady i generałem adjutantem cesarza Aleksandra I, lecz dla słabości zdrowia wziął uwolnienie. Z synów jego dał się poznać **Cz.** Jerzy Konstanty, * 1828, żeniony 1861 z Marją Czermak. Od 1867 poseł na sejm galicyjski z Jarosławia. Występuje jako przywódca federalistów. Wydał: „Przed sejmem" (Lwów, 1866) i „Uwagi o polityce polskiej w Austrji" (Lwów, 1871). — **Cz.** Adam Jerzy, książę, syn Adama Kazimierza, senator, wojewoda i minister spraw zagranicznych państwa rosyjskiego, * 1770 r., † 1861 r. w zamku Montfermeuil pod Paryżem. Po ukończeniu studjów uniwersyteckich w Edymburgu i Londynie, czynny brał udział w powstaniu Kościuszkowskiem. W 1795 wyjechał jako zakładnik do Petersburga, gdzie zostawszy adjutantem w. ks. Aleksandra, zyskał jego względy i przyjaźń. Po wstąpieniu na tron tego Cesarza, **Cz.** mianowany był ministrem spraw zagranicznych 1803 i kuratorem naukowych zakładów polskich. W 1805 roku podpisał w imieniu Rosji przymierze z Anglją. Znajdował się przy boku cesarza Aleksandra I po bitwie austerlickiej i w kampanji 1807 r. Po pokoju tylżyckim usunął się od spraw publicznych, ale już 1812 znajdował się w otoczeniu cesarza i towarzyszył mu 1814 do Paryża. Po ustanowieniu Królestwa Polskiego został wojewodą i członkiem rady administracyjnej 1815. Po 1820 r. złożył urząd kuratora i przemieszkiwał w Puławach, oddany naukom. Po wybuchu powstania 1830 r., mianowany prezesem rządu tymczasowego, zwołał sejm na 18 grud. 1830 r. i prezydował w ówczesnym Rządzie do 16 sierp. 1831, t. j. do chwili, kiedy dyktaturę wziął Krukowiecki. Następnie służył jako prosty żołnierz w korpusie Romarina. Odtąd aż do śmierci przebywał w Paryżu, jako naczelnik stronnictwa arystokratycznego emigracji. W r. 1848 w dobrach swoich Sieniawa (w Galicji) uwolnił chłopów od wszelkiej pańszczyzny. Z prac literackich **Cz.** oprócz wielu mów, wygłoszonych w rozmaitych okolicznościach, zasługują na uwagę: „Essai sur la diplomatie" (Paryż 1827, napisane pod pseudonimem *Toulouzane*, 2 wyd. tamże 1864); „Pochwała Jana Woronicza" (1830) i „Żywot Juljana Ursyna Niemcewicza" (Paryż, 1860). Korespondencje **Cz.** od 1801—1823 ze zbiorem not, memorjałów, rozmów oraz pamiętników, wydał Mazade w Paryżu 1865; ponowne wydanie p. t. „Mémoires du prince A. Cz. et corresp. etc." 2 t. wyszło w 1887, 3 wyd. p. t. „Mémoires" (Londyn t. 2, 1888). Pisali o nim między innemi: J. U. Niemcewicz (1835), Lamenais (1841), Biedermann (1843), J. B. Ostrowski (1845), M. Rybiński (1861) i Siemieński „Dyplomata polski z XIX w." (1863, tłóm. z Viel-Castel'a); Bronisław Zaleski „Żywot Adama Czartoryskiego" (Paryż, 1881); Gadon „Książę Adam Czartoryski" (Kraków, 1892). —Żona jego (od 1817), Anna Sapieżanka, * 1799 r., † 1864 w Montpellier. Dziećmi ich są: 1⁰ *Witold* **Cz.**, * 1824 r., † 1865 r. w Algierze; 2⁰ *Władysław* **Cz.**, * 1828 r., † 1894; po śmierci (1864) pierwszej żony Marji Amparo Rianzares, hrabiny Vista Allegre, córki Marji Krystyny, królowej hiszpańskiej, ożenił się powtórnie 1871 z Małgorzatą księżną Nemours z domu Orleanów. 3⁰ *Izabela* **Cz.**, * 1832 r., poślubiła 1857 hr. Jana Działyńskiego. Głową domu jest obecnie syn ks. Władysława, Adam Ludwik, * 1872 w Paryżu.

Ks. Adam Czartoryski.

Czartoryski Zygmunt, ksiądz, napisał: „O stylu krajowym w budownictwie wiejskiem" (Poznań 1896).

Czartowe Gorodyszcze, zwaliska starożytnego nadwołżańsko-bulgarskiego grodu nad rz. Kamą.

Czartowe ziele, *Czartowe żebro*, roślina, ob. Czarcikąs.

Czary. Należy wywodzić od słowa sanskr. *çru*, καλεῖν, *calere cf. calendae, comitia calata*, stn. *lathon, laden*, słow. *kląć, koldun* i *guślarz, klikać*, (por. znachor, wiedźma), którego moc już Indowie ubóstwili jako Çraosha (Manthra çpenta), stojącego w końcu wyżej nad dawne bogi. Z tego powodu ludzi potężnych słowem, mądrych wiedzą nabytą, jak Salomon, Hermes, Paweł Pauliryn. v. Żytko, Paracels, Albert Magnus, Skot, Sędziwój i t. d. poczytano za *czarodziejów, czarnoksiężników*. *Kery* i *mojry* greckie, łacińskie *strygi*, słowiańskie *zmory* i *upiory*, niemieckie *Hexen* tutaj należą. Czary są tylko uproszczoną formą czarnoksięstwa (ob.), uprawianą nie przez uczonych magów, lecz przez lud prosty, a zwłaszcza przez kobiety, zwane czarownicami. Wiara w czary rozpowszechnioną jest po całym świecie od niepamiętnych czasów a u wielu ludów pierwotnych czary, zamawiania, zaklęcia i t. p. obrzędy stanowią zasadniczą, jeżeli nie jedyną istotę religji (ob. Fetyszyzm). Soldan „Geschichte der Hexenprocesse" (1880 t. 2); Garinet „Histoire de la magie en France" (Paryż 1818); Walter Scott „Letters on demonology and witchcraft" (n. wyd. Londyn 1872); Schindler „Aberglaube des Mittelalters" (Wrocław 1859); Unger „Botanische Streifzüge" (o maściach czarodziejskich, 1859); Baldi „Die Hexenprocesse in Deutschland" (1874); Mejer „Die Periode der Hexenprocesse" (Hanow. 1882); Diefenbach „Der Hexenwahn vor und nach

der Glaubensspaltung in Deutschland" (1886); Bohomolec „Djabeł w swojej postaci" (1772); Kraushar „Czary w Polsce"; Smoleński „Wiara w życiu społeczeństwa polskiego w epoce jezuickiej" (Warsz. 1883); tegoż „Przewrót umysłowy w Polsce w XVIII w." (Kraków 1881); Karłowicz „Czary i czarownice w Polsce" (w „Wiśle").

Czarysz, lewy dopływ Obi, w gub. Tomskiej, ma źródła w górach Ałtajskich, długość jego wynosi 350 w.

Czas. Pojęcie **Cz.** powstaje w umyśle naszym z kolejnego następstwa zjawisk; w przestrzeni zapełnionej materją jednorodną i niezmienną pojęcie **Cz.** nie miałoby żadnego znaczenia. Dlatego nie można mówić o **C.** *bezwzględnym*, czyli niezależnym od wszelkiej zmiany w przyrodzie; wyobrażenia nasze o **Cz.** opierają się jedynie na przebiegu zjawisk przyrody. Badanie objawów ruchu sprowadza się do ujęcia związków między masą, drogą i czasem, a jednostki tych trzech wielkości stanowią podstawę *układu miar bezwzględnego* (ob. Bezwzględny). Najstosowniejszą podstawę mierzenia **Cz.** podają nam regularnie powracające zjawiska astronomiczne, przedewszystkiem obrót ziemi dokoła słońca i około swej osi. Czas, w którym ziemia kończy swój obieg dokoła słońca, zowie się *rokiem* (ob.). Czas, potrzebny na dokonanie jednego obrotu ziemi około jej osi, zowie się *dobą* lub *dniem*. Ruchu tego bezpośrednio nie dostrzegamy, wywołuje on jednak obrót pozorny sklepienia niebieskiego, w skutek którego gwiazdy zdają się wschodzić, górować (ob. Górowanie) i zachodzić, tak, że każda gwiazda opisuje pozornie okrąg koła w tymże samym czasie, który ziemia łoży na obrót około osi; **Cz.** ten zowie się *dniem gwiazdowym* (**Cz.** *gwiazdowym*); służy on za miarę **Cz.** w astronomji. Za podstawę bierze się droga tego punktu nieba, w którym słońce znajduje się w chwili porównania wiosennego, i który się nazywa *punktem wiosennym*, *punktem równonocnym wiosennym*. Dzień astronomiczny liczy się od chwili, gdy punkt ten doszedł do najwyższego położenia na niebie—jest wtedy godzina 0 **Cz.** astronomicznego; dzień astronomiczny dzieli się na 24 godziny astronomiczne. W jednostajnym tym, pozornym, obrocie wszystkich gwiazd od wschodu ku zachodowi bierze udział i słońce i wywołuje przez to różnicę dnia i nocy. Ale podczas kiedy się słońce naokoło ziemi obraca od wschodu ku zachodowi, odbywa też ku wschodowi część pozornej swej drogi rocznej naokoło ziemi, mniej więcej $^1/_{365}$. Jeżeli więc dziś np. słońce wzeszło współcześnie z jaką gwiazdą, to nazajutrz będzie bardziej ku wschodowi usuniętem i wejść może dopiero o 4 mniej więcej min. później. Tak więc dzień słoneczny jest mniej więcej o 4 minuty dłuższy od gwiazdowego, czas zatem *cywilny* nie zgadza się z *astronomicznym*. Nadto dni słoneczne w ciągu roku nie są między sobą równe, gdyż słońce po swojej rocznej drodze już prędzej, już wolniej się posuwa, tak, że już więcej, już mniej po za gwiazdami pozostaje. W życiu jednak zwykłem konieczne są jednakie podziały czasu. Dla tego też do podziału czasu w życiu cywilnem przyjęto, zamiast *dnia słonecznego prawdziwego*, *dzień słoneczny średni*, t. j. taką długość czasu, która powtórzona tyle razy, ile jest dni prawdziwych w roku, wydaje także długość roku (**Cz.** *prawdziwy* i *średni*). Dzień taki średni podzielono na 24 godzin po 60 minut, po 60 sekund, po 60 tercji. Różnicę między **Cz.** średnim a prawdziwym, wyrażoną w częściach **Cz.** średniego, zowiemy *równaniem czasu*. Dzień średni jest już dłuższy, już krótszy od dnia prawdziwego, równanie **Cz.** zatem jest już dodatniem, już odjemnem. Jest ono podane w kalendarzach astronomicznych, a używamy go do regulowania zegarów według słońca: Obserwujemy południe prawdziwe za pomocą sposobów astronomicznych (południe wskazane na kompasie słonecznym) i dodajemy do niego równanie **Cz.** na dany dzień, a otrzymujemy czas średni w chwili południa prawdziwego. Następująca tabela podaje równanie czasu dla pierwszych dni każdego miesiąca.

Dzień		Równanie czasu		
			min.	sek.
Styczeń	1	+	3	46
Luty	1	+	13	48
Marzec	1	+	12	32
Kwiecień	1	+	3	57
Maj	1	—	3	0
Czerwiec	1	—	2	27
Lipiec	1	+	3	33
Sierpień	1	+	6	8
Wrzesień	1	—	0	3
Październik	1	—	10	17
Listopad	1	—	16	19
Grudzień	1	—	10	51

Różnica, istniejąca pomiędzy **Cz.** prawdziwym a **Cz.** średnim, który zegary nasze wskazują, sprawia, że południe nasze nigdy zupełnie pośrodku doby nie wypada; tem się też tłómaczy, jak to łatwo z powyższej tabelki poznajemy, że w końcu zimy są „ranki dłuższe niż wieczory," w jesieni naodwrót — „wieczory dłuższe niż ranki". Przyrządy do mierzenia **Cz.** służące są dziś tak doskonałe, że błędy wskazań nie przechodzą drobnych ułamków sekundy (ob. Kompas, Zegar, Chronometr, Chronograf, Chronoskop, Wahadło).—Słońce, posuwając się w ciągu doby w pozornym ruchu swoim ze wschodu na zachód, nie dla wszystkich punktów ziemi jednocześnie świecić poczyna, a stąd wynika, że rozmaite momenty doby dla różnych miejscowości przypadają niejednocześnie i są zależne od długości geograficznej. Ponieważ słońce w ciągu doby, t. j. 24 godzin, przebiega 360°, czyli 15° w ciągu godziny, więc miejsca odległe od siebie o 15° długości geograficznej różnią się w czasie o godzinę. Tak np. gdy w Warszawie mamy południe, w nie-

których okolicach półkuli zachodniej jest północ, na zachodnich granicach Francji 11 rano, a niedaleko Moskwy już 1 po południu. Dla tej różnicy czasów daje się przy pomocy zegarów łatwo określić różnica długości geograficznych dwu punktów na kuli ziemskiej. Rozmaitość czasu w różnych punktach ziemi stała się źródłem zamętu na drogach żelaznych, których krańcowe stacje mają często godziny różne, co zmusza podróżnych do baczenia na różnicę *czasu miejscowego* czyli *lokalnego* i czasu używanego na stacji. Dla uniknięcia tej niedogodności przyjęto obecnie w wielu krajach czas odniesiony do południka idącego przez Greenwich w sposób następujący: Powierzchnię ziemi uważamy podzieloną na 24 pasy czyli wrzeciona, ograniczone południkami i obejmujące po 15° długości. Każde z tych wrzecion ma czas sobie właściwy, a w każdych dwu z sobą sąsiadujących pasach różnica czasu wynosi godzinę. Pas pierwszy, rozciągający się od 7°30′ na wschód do 7°30′ na zachód względem Greenwich, ma „*czas zachodnio-europejski*“, pas drugi, od 7°30′ do 22°30′ „*czas środkowo europejski*“. System ten przyjęty został w wielu krajach i zastąpił właściwy czas miejscowy; tak np. w Krakowie przyjęty tam **Cz.** środkowo-europejski różni się od miejscowego o 20 minut. Francja wszakże systemu tego nie przyjęła i od r. 1891 używany tam jest w całym kraju **C.** paryski, jako **C.** *narodowy*. Proponowano nawet wprowadzenie jednego *czasu powszechnego* czyli jednakiej godziny dla wszystkich punktów ziemi, jednakowoż byłoby to możebnem jedynie dla pewnych potrzeb naukowych. Por. S. Kramsztyk „Czas“ („Szkice Przyrodnicze“ 1893).

Czas, *w gramatyce*, jest formą mowy służącą do oznaczenia stosunku danej czynności do pewnej określonej chwili czasu, obecnej, przeszłej lub przyszłej; dana czynność może być względem danej chwili równoczesną, dawniejszą lub następującą. Dla oznaczenia tych stosunków służą formy słowa, zwane *czasami*, a mianowicie: **Cz.** teraźniejszy, przyszły dokonany i niedokonany, zaprzeszły, przeszły dokonany i niedokonany, oraz formy opisowe dla wyrażenia czynności następującej względem chwili ubiegłej lub chwili następującej. Istniał też w języku sanskryckim i greckim, a częściowo przechował się w innych czas przeszły, zwany aorystem (ob.), oznaczający czynność przeszłą bez określenia jej stosunku czasowego o do jakiejkolwiek innej chwili lub czynności. Odmiana słów przez czasy zowie się *czasowaniem* albo *konjugacją*, a same słowa coraz częściej są nazywane *czasownikami*. Oprócz prac ogólnych, jak K. Brugmanna, Miklosicha, Leskiena, Hanki, Małeckiego, por. H. Cegielskiego „O słowie polskiem“ (1842); Hanusz „Szkic gramatyczny“ (1887); Kalina „Przyczynek do historji konjugacji słowiańskiej“ (1889).

Czasław, miasto powiatowe w Czechach nad Klejnarką, 7,500 m., dekanat katolicki i seminarjum kalwińskie, siedziba władz powiatowych, gimnazjum niższe, kilka szkół elementarnych, muzeum, szpital, kilka kościołów, wielkie koszary, teatr, ożywiony przemysł. Pomiędzy **Cz.** a m. Chotusicami zaszła 17 maja 1742 r. bitwa, w której król pruski, Fryderyk II, pobił wojska austrjackie. Był tu grób J. Żyżki, zniszczony 1620 r.

Czasomierz, ob. Zegar, Chronometr, Chronoskop.

Czasopisma, ob. Dziennikarstwo.

Czasosłów (po grec. *Horologion*), oznacza w liturgji słowiańskiej tyle co *brewjarz*, przełożony na język słowiański jeszcze za życia św. Metodego, † 885 r. Najstarszy jednak rękopis dochował się dopiero z XIV w. Dawniejsze doszły tylko w ułamkach.

Czasowanie, ob. Czas (w gramatyce).

Czasownik, ob. Słowo.

Czaszka (*Cranium*), zbiór kości głowy (ob.) zamykających jamę, w której mózg się znajduje; jej część dolna zowie się podstawą, zaś część wierzchnia sklepieniem. Kości tych jest 8, a mianowicie: kość czołowa, dwie kości ciemieniowe, kość potyliczna, kość klinowa, dwie kości skroniowe, kość sitowa. Wszystkie te kości należą do płaskich (ob. Kości). Cała **Cz.** ma kształt mniej

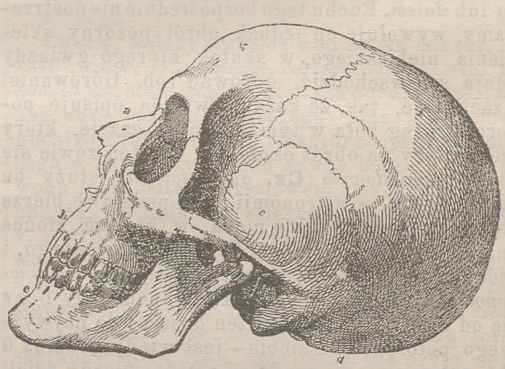

Czaszka ludzka.

a kość nosowa, *b* szczęka górna, *c* szczęka dolna, *d* kość potyliczna, *e* kość skroniowa, *f* kość ciemieniowa, *g* kość czołowa.

więcej jajowaty, jej wierzchołek jest gładki i jednostajny, podstawa bardzo nieregularna; powierzchnia wewnętrzna oddzielona jest od mózgu jego błonami, z których twarda zastępuje okostną. Na tej powierzchni wewnętrznej widać linje wzniesione i piętna palcowe, odpowiadające zawojom mózgu; znajdują się tutaj również gałęziste rowki, mieszczące tętnice i dołki, w których leżą gruczołki Pachiona. W kościach **Cz.** znajdują się jeszcze bardzo liczne otwory, któremi przechodzą naczynia krwionośne i nerwy;

największy otwór znajduje się ku tyłowi na podstawie czaszki, ma on kształt owalny, zowie się dziurą potyliczną wielką i prowadzi do kanału kręgowego; w tem miejscu mózgowie przechodzi w rdzeń kręgowy. Kości czaszki łączą się między sobą za pomocą zazębionych brzegów, linje spojenia zowią się szwem (sutura). Odróżniamy następujące szwy: *szew wieńcowy* (między kością czołową a dwiema kośćmi cieniowemi), *szew strzałowy* (między dwiema kośćmi ciemieniowemi), *szew obrączkowy* (pomiędzy kością potyliczną a tylnemi brzegami kości ciemieniowych), *szew łuskowy* (między kością skroniową i ciemieniową). Za pomocą szwów połączone są kości tylko czaszki zupełnie rozwiniętej, u noworodków zaś łączą się one za pomocą błon, które tworzą t. zw. ciemiączka; główne są *ciemiączka wielkie* albo *czołowe* pomiędzy kośćmi ciemieniowemi i czołowemi (u noworodków kość czołowa również jest podwójną) i *ciem. mniejsze* albo *potylicowe*—między kośćmi ciemieniowemi i potyliczną.—Co do podziału plemion ludzkich wedle postaci czaszki na krótkoczaszkowe i długoczaszkowe, ob. Człowiek. Choroby kości **Cz.**, jak złamania, próchnienie, są bardzo niebezpieczne z powodu sąsiedztwa z mózgiem.

Czaszniki, miasto w gub. Witebskiej, pow. Lepelskim, nad rz. Ułą. Cerkiew, kościół katolicki, trzy bóżnice i przeszło 5,000 miesz. Okolice pamiętne zwycięską bitwą wojska polskiego w r. 1564 r. pod dowództwem hetmana w. koronnego Radziwiłła i hetmana polnego Jerzego Chodkiewicza z wojskiem rosyjskiem, pod wodzą Szujskiego, który poległ, oraz bitwami 31 października i 14 listopada 1812 r. pomiędzy wojskami rosyjskiemi, pod dowództwem Wittgensteina, a połączonemi francuskiemi korpusami Oudinot'a i Victora.

Czaszołka, rodzaj mięczaków, ob. Czareczka.

Czataldża, miasto główne sandżaku, w tureckim wilajecie Konstantynopola, 12.000 miesz.

Czaty, w języku wojskowym to samo co wedety, czyli pojedyńczy żołnierze, wysłani przed placówki i czuwający nad bezpieczeństwem rozłożonego obozem lub biwakującego oddziału. Na równinach używa się konnicy na **Cz.**, bo z konia czata dalej widzi, na gruncie górzystym i przerywanym **Cz.** pieszych.

Czatyr-dah, góra w Krymie, 1564 m. nad p. m., wraz z odnogami zajmuje 12 w. Jest to najwyższy szczyt w górach Tauryckich. Stoki jej gdzie niegdzie pokryte są lasem, górne zaś części dogodne do hodowania bydła. Piękny opis tej góry dał Mickiewicz w jednym ze swych sonetów krymskich.

Czauńska odnoga, na morzu Lodowatem Północnem, przy wybrzeżu obwodu Jakuckiego w Syberji, pod 70° sz. płn. i 170° dług. wschod. względem Gr.; wgłąb lądu wdziera się ona na 100 w.

Czausy, miasto powiatowe w gub. Mohylowskiej, nad rz. Basią, 5,550 m.—*Czauski* powiat 2,168 w. kw. i 88,773 miesz.

Czausz, urzędnik turecki, wysyłany z firmanami lub ustnemi zleceniami, mający poruczenie dopilnować ich wykonania, oraz poborca podatków. Naczelnik ich zowie się *Czausz-Basza*. **Cz.** także tyle co woźny sądowy. Obecnie **Cz.** jest tytułem wojskowym, odpowiadającym feldfeblowi. W Persji **Cz**-em nazywają przewodnika podróżnych, w Serbji mówcę weselnego, w Dalmacji posłańca publicznego.

Czawczawadze Gersewan, książę, znakomity poeta gruzyjski, syn *Giersewana*, adjutanta króla gruzyjskiego, Herakljusza, który odstąpił swój kraj Rosji 1783 roku. Syn jego Aleksander **Cz.**, * 1784, † 1846 r. Przeszedłszy rozmaite stopnie wojskowe, był ostatecznie zarządzającym wydziałem poczt w kraju Zakaukaskim 1828, a od 1843 dyrektorem poczt. Jego pieśni ludowe zjednały mu sławę; przyswoił też literaturze swego narodu wiele utworów klasycznych francuskich, niemieckich i rosyjskich.

Cząber (*Satureja*), rodzaj roślin z rodziny wargowatych, obejmujący zioła silnie aromatyczne. Gatunek główny **Cz.** *ogrodowy* lub *Cząberek* (*S. hortensis*), ziele jednoroczne, do 30 cm. wysokie, krzewiasto-gałęziste, włosiste, czerwonawe, z kwiatem blado-fijołkowo-czerwonawym, a czasem białym. Rośnie w Europie południowej i na Wschodzie. Utrzymywany w ogrodach sam się zasiewa i dzicieje; kwitnie od lipca do września. Dawniej ziele używane było w medycynie, jako pobudzające, dziś używane bywa do przypraw kuchennych, głównie w Niemczech.

Czchowskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie Krakowskiem, powiecie Czchowskim. Około roku 1772 składało się z miasta Czchowa i wsi Wola Staruszka, Dzierżaniny, Borowa i Stróże. Od r. 1748 było w posiadaniu Pawła i Zofji z Chrząstowskich Grabowskich. Po zajęciu przez rząd Austrjacki, tenże sprzedał je Grabowskiej za 280,000 złr. na mocy kontraktu z d. 19 stycznia 1781 r. W roku 1771 opłacano z niego kwarty złp. 1,372 gr. 1., a hyberny złp. 745 gr. 6.

Czchów, miasteczko w Galicji zachodniej, w dawnem województwie Krakowskiem nad Dunajcem, posiada ruiny starożytnego zamku, ma 1,500 miesz.

Czcionka, w drukarstwie graniastosłup, na którym występuje wypukła głoska; z **C.** składają się wyrazy, pewna ich liczba stanowi wiersz, a szereg wierszy—kolumnę. Gutenberg pierwotnie wycinał **C.** na płycie z drze-

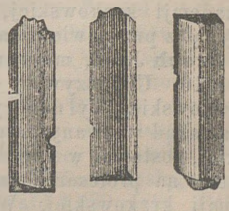

Czcionka.

wa, później wpadł na pomysł odlewania ruchomych czcionek z ołowiu. Wielkość **C.** oznacza się według liczby punktów; używane są **C.** o liczbie punktów 5, 6, 7 i 8 (petit), 9 (burgeois), 10 (garmont), 12 (cycero), 14 (mitel) i t. d. Do afiszów używają się **C.** wycinane na drzewie, a wielkość ich może być dowolną.

Czczość, wyraz dawniej używany w fizyce na oznaczenie *próżni* (ob.); słynna zasada: *natura lęka się czczości (natura horret vacuum)* tłómaczyła podnoszenie się wody w pompach, gdy nie znano praw ciśnienia powietrza (ob. Atmosfera). W zwyczajnej mowie **Cz.** znaczy głód.

Czeboksary, miasto powiatowe w gub. Kazańskiej, przy ujściu rz. Czeboksarki do Wołgi (zał. 1556), 4,568 m., przystań.— *Czeboksurski* powiat 3,704 w. kw., a ludności 129,109 (Rosjanie, Tatarzy i Czuwasze).

Czebyszew Pafnucy, matematyk, * 1827, † 1894, był profesorem matematyki uniwersytetu petersburskiego, członkiem akademji nauk w Petersburgu i w Paryżu. Ogłosił: „Démonstration d'une proposition générale de la théorie des probabilités“ (1846); „Théorie des mécanismes connus sous le nom des parallelogrammes“ (1851); „Sur l'integration des différentielles irrationelles“ (1853); podręcznik teorji kongruencji (2 wyd., 1879) i in.

Czebyszew-Dmitrjew Aleksander Pawłowicz), prawnik i literat rosyjski, * 1835 w Moskwie, † 1877 w Petersburgu; studjował prawo w Moskwie w r. 1862, był profesorem prawa kryminalnego w Petersburgu. Ogłosił: „O prestupnom diejanii po ruskomu prawu do Pietra“ (1862 r.); redagował „Sudiebnyj Wiestnik“ i wydawał „Swod kasacjonnych rieszenij po ugołownomu diepartamentu senata.“ Artykuły jego wstępne i fejletony w „Gołosie,“ „Birżewych Wied.“ i „Nowom wremieni“ wywierały silny wpływ.

Czech, legendowy wódz słowiański, według starych kronik czeskich, przyszedł z ludem z Białochrobacji i osiadł w dzisiejszych Czechach, prawdopodobnie w r. 451 po porażce Hunnów. Por. „Sprawozdanie z posiedzenia czeskiego Towarzystwa nauk z r. 1885,“ J. Krek „Einleitung in die slav., Literaturgeschichte“ (1887); *Krok*, 1892; Palacky „Dzieje nar. czes.“ (1 t.).

Czech, herb polski, znany tylko z nazwy.

Czech Henryk, *Bohemus*, profesor astrologji w akademji krakowskiej, w początkach XV w., słynął z przepowiedni astrologicznych.

Czech Józef, matematyk, * 1762 w Krakowie, † 1810. Ukończywszy nauki w szkole głównej krakowskiej, był nauczycielem w Lublinie i Płocku, skąd wezwany na profesora szkoły krakowskiej, zostawał w niej do r. 1791, w którym przeszedł na profesora matematyki wyższej w akademji krakowskiej. W r. 1805 Tadeusz Czacki powołał go na dyrektora gimnazjum wołyńskiego w Krzemieńcu. Ogłosił: „Euklidesa początków geometrji ksiąg ośmioro, to jest sześć pierwszych, jedenasta i dwunasta z dodanemi przypisami, dla pożytku młodzi akademickiej wytłómaczone“ (Wilno, 1807); oraz „Krótki wykład arytmetyki“ (6 wyd., Wilno, 1807—1828).

Czech Franciszek Herman, * 1788 w Mnichowie Hradiszczu, † 1847 w Wiedniu; Pijar, prefekt akademji wojskowej Terezjańskiej i prof. filozofji tamże (1816 — 1859). W r. 1818 zostawszy nauczycielem religji w zakładzie głuchoniemych w Wiedniu, oddał się zupełnie badaniom nad udoskonaleniem metody nauczania za pomocą połączenia dźwiękowej Heineckena ze znakową l'Epée'a, co też i dokonał i ostatecznie system ten został zaprowadzony w r. 1841. Oprócz innych wydał: „Grundzüge des physischen Lebens gehör- und sprachloser Menschen in Naturzustande“ (1830) i „Versinnlichte Denk- u. Sprachlehre mit Anwendung auf die Religions u. Sittenlehre u. auf das Leben“ (dostąpiło powszechnego uznania) 1825.

Czech Świętopełk, znakomity poeta czeski, * 1846 w Ostrzedku pod Beneszowem, po ukończeniu kursów prawnych został adwokatem i współpracownikiem kilku pism czeskich: „Pokroku,“ „Swietozora,“ „Lumira,“ a w roku 1879 z bratem i Hellerem założył i redagował miesięcznik *Kviety*, gdzie wiele swych poematów umieścił. Używał wielu pseudonimów, jak: Fr. Bażant, Otakar Czerych, Jan Kazda, Václav Malina, Palát, A. Rousek, J. Stára, Volavec, Giovianni Vranini, Jan Vrany, Orlando Furioso, Viola Tieszinská i in. Ogłosił poematy: „Snové,“ „Zbirka verszovanych praci“ (1874); „Povidky, arabesky a humoresky“ (1878—83); „Kandidat nesmertelnosti“ (1884 r.); „Humoresky, satiry“ (1887 r.); „Pravy vylet pana Brouczka“ (1888) i „Novy epochalny vylet pana Brouczka (1888 r.), oba przełożone przez Jana Nitowskiego (1890 r.); „Pestre cesty po Czechach“ (1890); „Pisne otroka“ (1895 r.); „Kowal Leszetyński“ (1884); „Jan Żiżka“ (1889, przekład B. Grabowskiego) „Slavia“ (1884); „Adamité,“ „Evropa,“ „Czerkes,“ „Václav z Michałovic,“ „Szotek,“ „Václav Živsa“ i w. in.

Czech Świętopełk

Czech Henryk Ludwik, ob. Tschech.

Czecho-Słowianie, wyrażenie, używane przez Czechów, gdy jest mowa o wszystkich Czechach, t. j. o morawskich, szląskich i innych, albo w razie, kiedy zachodzi potrzeba jasno określić różnicę, zachodzącą pomiędzy Czechami a Niemcami, zamieszkującymi Czechy, którzy pod względem politycznym są także Czechami i z tych względów zowią ich *Czecho-Niemcami*, a tacy Niemcy sami siebie *Deutch-Boehmen*.

Czechow Antoni, syn Pawła, pisarz rosyjski. Od r. 1880 był współpracownikiem pism: *Oskołki*, *Nowoje Wremia* i in. Pisywał także powiastki, które wychodziły w zbiorach: „W sumerkach“ (1887 roku); „Razskazy“ (1888); „Chmurnyje liudi“ (1890), komedja „Iwanow“ i inne.

Czechow Antoni Pawłowicz.

Czechowicz baron v. *Ostoja* odm., herb: W polu czerwonem między dwoma barkami półksiężyców złotych — miecz ostrzem na dół. Nad tarczą, francuska baronowska korona, a w niej 5 piór strusich. Nadany 1783 r. przez cesarza Józefa II.

Czechowicz Marcin, głośny w swym czasie teolog, * w Zbąszynie, † 1613 roku w późnej starości. Do roku 1555 był proboszczem rzyms.-kat. w Kurniku (w Poznańskiem), przyjąwszy wyznanie Braci czeskich, został pastorem w Wilnie. Z powodu zdania o niepożyteczności chrztu małych dzieci, opuścił Wilno i udał się na Kujawy, a stąd do Lublina, gdzie wiele napisał rozpraw teologicznych i polemicznych, jak „De Paedobaptistarum errorum origine et de ea opinione, qua infantes baptizandos esse in primo nativitatis eorum exortu creditur“ (Lublin, 1575); „Rozmowy chrześcijańskie o tajemnicach wiary“ (Raków, 1575); „Trzech dni rozmowa o słowie Petra, a mianowicie o chrzcie dzieci“ (Łosk, 1578) i in. W r. 1598 z powodu starości złożył pastorstwo. Wydał także Nowy Testament (w Rakowie, 1577) z uwagami w duchu zasad arjańskich z wyjątkiem co do chrztu dzieci. Por. Łukaszewicz „Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie,“ Lubowicz „Istoria reformacji w Polsce“ (Warszawa, 1883, str. 329); i „Naczało katoliczeskoj reakcji i upadok reformacji w Polsze“ (Warszawa, 1890, str. 131, 151).

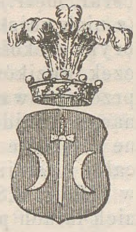

Czechowicz.

Czechowicz Jakób, prawnik i sędzia miasta Chełmna. Dzieło jego p. t.: „Praktyka kryminalna t. j. wzór rozważnego i porządnego spraw kryminalnych sądzenia według praw przyzwoitych i przystosowanych zdaniem autorów poważnych“ wyszło dopiero po śmierci autora w roku 1769 w Chełmnie. Por. Franciszek Maciejowski w „Bibl. warsz.“ z r. 1844, t. III i Rosenblatt „Czarownica powołana” (Warszawa, 1883).

Czechowicz Szymon, znakomity malarz polski, * 1689 w Krakowie, † 1775 w Warszawie. Otrzymał pierwotne wychowanie staraniem Franciszka Maksymiljana Ossolińskiego, następnie wysłany kosztem jego do Włoch, kształcił się pod okiem sławnego podówczas Karola Muratti. Po 30-letnim pobycie w Rzymie wrócił do Polski i osiadł w Warszawie; malował głównie obrazy kościelne i przedmioty treści religijnej. W roku 1770 wyjechał do Połocka, gdzie, bawiąc 2 lata, wykonał wiele dzieł, zdobiących kościół i kolegjum jezuickie. Wszystkie jego utwory nacechowane są wielkiem przejęciem się klasycznemi wzorami sztuki, słodyczą, harmonją i wdziękiem. Układ ich prosty, niewymuszony, a zawsze głęboko pomyślany, wszędzie panuje naturalność i prawda. Z 278 olejnych obrazów **Cz.**, w warszawskich kościołach znajdują się następujące: u Wizytek „Nawiedzenie Pańskie,“ u Karmelitów na Lesznie: św. Wojciech Karmelita, Marja Magdalena i św. Józef; u Pijarów: Pan Jezus ukrzyżowany, św. Jan Nepomucen i św. Jan oblubieniec; w kościele po-Kapucyńskim: Przemienienie Pańskie i św. Wojciech. W historji sztuki naszej **Cz.** ma tę jeszcze zasługę, że pierwszy z Polaków otworzył u siebie szkołę malarstwa. Por. Edward Rastawiecki „Słownik malarzów polskich“ (Warszawa, 1850).

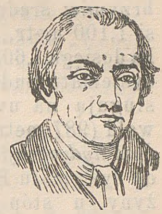

Czechowicz Szymon.

Czechowski, herb polski, znany tylko z nazwy.

Czechy (łac. *Bohemia*, niem. *Böhmen*), królestwo i kraj koronny państwa Austrjackiego, leżą między $48^{0}34'$ — $51^{0}3'$ szer. płn. i $12^{0}7'$ — $16^{0}50'$ dług. wsch. względem Greenw. i graniczą z Bawarją, Saksonją, Prusami (Szląsk), Morawją i Austrją Niższą; obszar, jaki zajmują, wynosi 51,951 klm. kw., a więc 17,3% obszaru państwa Austrjackiego. Pod względem *ukształtowania pionowego* przedstawiają **C.** samodzielne czworokątne płaskowzgórze, z trzech stron otoczone górami. Z północo-zachodu ograniczone są przez łańcuch gór Kruszcowych (Erzgebirge), ciągnących się na przestrzeni 138 klm. i dochodzących wysokości 1,238 metr. w szczycie Keilberg. Na boku zachodnim wznosi się *Las Czeski*, składający się z 2-ch części: północnej — właściwy *Czesky Les* i południowej — *Szumawy*. Ta ostatnia część jest wyższą, ma 1,458 metr. wysokości, podczas gdy „Czesky Les” dosięga tylko 1,037 metr. Szumawa składa się ze skał gnejsowych, łupkowych i granitowych; szczyty niewiele występują nad ogólną powierzchnię grzbietu, pokrytego gęstym lasem iglastym, wśród którego napotykają się małe górskie jeziora. Najwyższe szczyty: Rachel i Arber. Na południowym rogu Las Czeski stanowi dział wodny między systemami Elby (Mołdawa) i Dunaju. Ogólna długość tego łańcucha wynosi około 220 klm., szerokość od 20 do 25 klm. Na południu czeskiej wyżyny wznosi się *Austrjackie płaskowzgórze granitowe* o średniej wysokości 500 do 600 metr.; tylko w grupie Kubany dosięga ono 1,358 metr., a w Blanskerwald 1,080 metr. Północno-wschodnią ścianę stanowią góry Izer i Ol-

brzymie; średnia wysokość tych ostatnich wynosi 1,100 metr., a szczyt Schneekoppe albo Śnieżka dosięga 1,603 metrów i stanowi najwyższy punkt systematu Sudetów. Z mniejszych łańcuchów zasługują na uwagę: góry Karlsbadzkie, Kaiserwald (987 metr.), Brdy (850 metrów). Pod względem *hydrograficznym* należą **C.** prawie wyłącznie do systematu Elby. Wypływając z błotnistej wyżyny u stóp góry Śnieżki, rzeka ta płynie na bokach wyniosłości i unosi z sobą wody wszystkich górskich strumieni; następnie zwraca się nagle ku wschodowi i na wysokości 139 m. przyjmuje Wełtawę; przedtem jeszcze wpadają do niej: z lewej strony Adler, z prawej — Izer; z Wełtawą Elba przedstawia już rzekę bardzo znaczną. Wełtawa (Moldau) jest głównym traktem wodnym Czech. Zaczynając się na górze Rachel, Wełtawa płynie z początku u stóp Lasu Czeskiego, potem zwraca się ku północy; dopływy jej: Watawa, Berounka, Łużnice i Sazawa; Elba z Wełtawą, połączywszy się, przyjmują jeszcze z lewej strony Eger i, przepłynąwszy Saską Szwajcarję, jako wielka rzeka wychodzą na dolinę niemiecką. Jeziora nieznaczne, głównie w Lesie Czeskim; bagien wiele, choć w znacznej części już osuszonych; z kanałów wymienić należy tylko Szwarcenberga, 57,8 klm. długi. *Klimat* **C.** jest dosyć wilgotny i zarazem chłodny, temperatura średnia wynosi 7°, ale różnica między najniższą i najwyższą dochodzi 50 i 52°, co nadaje klimatowi tutejszemu charakter więcej lądowy, niż morski. *Produkcja* **C.** jest nadzwyczaj wielostronną; prawie wszystkie gałęzie przemysłu są tu z powodzeniem uprawiane. Najwyżej stoi rolnictwo, które znajduje tu doskonałe warunki klimatyczne i prowadzone jest racjonalnie. Odłogiem leży tylko 3% ogólnej powierzchni; przeszło 50% zajmują pola uprawne, 11% łąki i sady, 5% pastwiska, 28% lasy, resztę głównie bagna. Sieją tu wszystkie rodzaje zbóż, kartofle, buraki cukrowe, wino, owoce. Ilość bydła przedstawiała się w r. 1890, jak następuje: koni było 215,729, bydła rogatego sztuk 2,022,305, owiec—423,602, świń—514,367, kóz—334,417. Zasługuje też na uwagę pszczelnictwo i hodowla ptastwa domowego. *Bogactwo mineralne* **C.** jest bardzo znaczne; brak tu jedynie soli. Wśród metali szlachetnych pierwsze miejsce zajmuje srebro, którego produkcja w r. 1891 wynosiła 36,037 klgr. Rudy żelaznej wydobyto w tymże roku 3,133,204 centr. metr., a zakłady hutnicze dostarczyły 1,272,742 centr. metr. żelaza surowego. Dalej następuje produkcja ołowiu, miedzi, cyny, antymonu i uranu. Dobywają także witrjol, ałun, grafit, farby mineralne, glinkę porcelanową, drogie kamienie; bardzo liczne są źródła wód mineralnych (ob. Czeskie wody mineralne). Jedno z najważniejszych miejsc zajmuje także produkcja węgla (1891: 37,911,924 centr. metr. węgla kamiennego i 129,563,044 centr. metr. węgla brunatnego). Całkowita wartość górniczej i hutniczej produkcji **C.** była w r. 1891 ocenioną na 43,471,573 złr. *Przemysł* w różnych jego gałęziach tak wysoko jest tu rozwinięty, że **C.** śmiało zaliczyć można do najbardziej przemysłowych krajów Europy. Są tu wielkie fabryki metalowe, maszyn, instrumentów, wyrobów złotych i srebrnych, lamp, cukrownie, młyny. Znane w świecie są czeskie wyroby szklane; przemysł ten istnieje tu od XIII w. i zatrudnia przeszło 25,000 robotników; bardzo znacznym jest też wyrób porcelany i fajansu, szczególniej w okolicach Karlsbadu. Niemniejsze znaczenie posiada przemysł tkacki: wyroby wełniane, bawełniane, jedwabne, sukienne i lniane stanowią ważny przedmiot wywozu. Dalej idą wielkie cukrownie (w r. 1891 było ich 142 z produkcją 6,8 milj. cetnr. metr.), gorzelnie, browary w liczbie 731 (z nich najsławniejszy w Pilznie), słodownie, fabryki czekolady, papieru, skór, obuwia, rękawiczek, guzików, ołówków, kapeluszy, mydeł, farb, przetworów chemicznych. *Handel* również w kwitnącym znajduje się stanie, czemu sprzyja dogodne położenie geograficzne kraju i najgęstsza w całej Austrji sieć dróg żelaznych. Sieć ta miała w 1895 r. 4,895 klm. ogólnej długości; w ostatnich latach przybywa wiele kolei lokalnych. Długość dróg bitych wynosi 27,269 klm. Żegluga odbywa się jedynie na Elbie i Wełtawie. Środowiskiem całego handlu jest Praga: głównemi artykułami wywozu są: płótno, wyroby metalowe, szklane i sukienne, zboże, drzewo, węgiel, owoce, cukier, piwo i wody mineralne, przywozu zaś —sól, towary kolonjalne, farbniki, wełna w stanie surowym, skóry, len, tytuń i wino. Stacji pocztowych jest (1895) 1,331, telegraficznych państwowych 644. Dla spraw finansowych istnieje giełda w Pradze, 10 banków krajowych, 28 filji innych banków, 589 stowarzyszeń zarobkowych i 158 kas oszczędnościowych. — *Ludność.* Pod względem liczby mieszkańców **C.** zajmują drugie miejsce wśród krajów austrjackich, pod względem zaś gęstości zaludnienia trzecie. W końcu wojny Trzydziestoletniej liczyło królestwo Cze-

Typy czeskie.

skie 800,000 mieszkańców, w r. 1800 przeszło 3 miljony, w r. 1846—4,417,025, w 1880—5,560,819, a w końcu 1890—5,843,094 miesz.; w 1890 przypadało na 1 klm. kw. 113 miesz.; najgęściej zaludnione są **C.** północne, najsłabiej południowe. Według narodowości jest tu 62,8% Czechów i 37,2% Niemców; ostatni zamieszkują głównie części pograniczne, zwłaszcza północo-zachód kraju, podczas gdy Czesi zajmują środek i część południowo-wschodnią. Pod względem wyznania: katolików jest 96,1%, ewangelików—2,2% i żydów 1,6%. *Oświata.* W Pradze istnieją 2 uniwersytety (czeski i niemiecki) i 2 wyższe szkoły techniczne (również czeska i niemiecka), dalej akademja górnicza w Przybramie, akademja szt. pięknych w Pradze, 4 zakłady teologiczne; w r. 1896 było w **C.** 56 gimnazjów, 22 szkoły realne, 15 seminarjów dla nauczycieli i 5 dla nauczycielek, 5 wyższych i 66 niższych szkół handlowych, 5 szkół przemysłowych państwowych, 54 szkół rzemieślniczych, wiele niższych zakładów naukowych specjalnych, 311 szkół miejskich, 4,879 szkół ludowych ogólnych i 270 prywatnych. Prasa perjodyczna obejmowała w końcu 1896 r. 544 czasopisma, w tem 206 niemieckich i 329 czeskich. *Administracyjnie* dzielą się Czechy na 89 okręgów czyli hetmaństw, a nadto 2 miasta, Praga i Liberec (Reichenberg), tworzą okręgi samodzielne. Reprezentację kraju stanowi sejm czeski, zwoływany corocznie przez cesarza do Pragi i składający się z 242 posłów. Organem wykonawczym sejmu jest wydział krajowy, złożony z marszałka krajowego i ośmiu członków z grona posłów wybranych. Reprezentantem rządu jest namiestnik, mianowany przez cesarza i podległy ministrowi spraw wewnętrznych. Podlegają namiestnikowi naczelnicy 89 hetmaństw i 2 zarządy miejskie, Pragi i Liberca. Sprawami oświaty zarządza rada szkolna krajowa; dla wymiaru sprawiedliwości istnieje najwyższy sąd krajowy w Pradze, 16 trybunałów i 222 sądy powiatowe. *Herbem* królestwa Czeskiego jest zwrócony w prawo lew srebrny, z podwójnym ogonem, na czerwonem polu. Por. Sommer „Das Königreich B., statistisch-topographisch dargestellt" (16 t., Praga, 1833 — 49); Langhans „Das Königreich B." (Wiedeń, 1881); Peithner „Beschreibung der böhmischen Flüsse" (Praga, 1871); Korzistka w „Archiv pro vyzkum Czech" (1870 i 1877 r.); Krejczi i Wenzig „Der Böhmerwald" (Praga, 1860); Wilkomm „Der Böhmerwald u. seine Umgebungen" (Praga, 1878); Krejczi i Feistmantel w „Archiv pro vyzkum Czech" (1885); Vála „Vodni cesty v Czechách a na Moravie" (Praga, 1881); „Hydrographische Karte d. Königr. Böhmen, 1 : 500000" (Praga, 1878); F. Vejdovsky „Dneszni stav zoografie ceské" (Živa, 1891); J. F. Schmidt v. Bergenhold „Uebersichtliche Geschichte des Bergbau-u. Hüttenwesens in Böhmen (1873); „Ottóv Slovnik nauczny" (t. VI, str. 1—572, Praga, 1892).

Herb Czecn.

Dzieje narodu czeskiego od najdawniejszych czasów są obrazem ciągłej walki i zapasów z Niemcami, wiedzionych do 1620 roku w obronie narodowego, i politycznego, a następnie aż do dnia dzisiejszego narodowego bytu. Rozpadają się one na trzy okresy: I *Starożytny*, obejmujący dobę: 1) *przedsłowiańską* (o narodach zamieszkujących Czechy od 388 przed Chr. aż do 450), 2) *słowiańsko-pogańską* od połowy V w. do Cyryla i Metodego (863), 3) *chrześcijańsko-książęcą* z ustrojem słowiańskim (863—1126), 4) *książęco-królewską* z przewagą ustroju słowiańskiego nad rzymsko-niemieckim (1126—1253) i 5) *królewską* z przewagą feudalizmu (1253—1403). II *Pośredni*, zawierający dobę 1) *o przyczynach i początkach* zaburzeń i wojen kościelnych (1403—1437), 2) *Wiek Jerzego z Podiebrad* (1438—1471), 3) *Wiek Jagielloński* (1471—1526) i 4) *monarchowie Habsburscy aż do reakcji za Ferdynanda II* (1526—1627); III *Nowoczesny*, stanowiący dwie doby: 1) *od zaprowadzenia* nowego statutu do odpadnięcia Szlązka (1627—1745) i 2) od tego czasu do obecnego.—Pierwszym założycielem państwa był *Samo* (627—662); rozpadło się ono jednak po jego śmierci. Około r. 700 powołany został na tron książęco-czeski *Przemyśl*, który stał się dynastą rodu, wygasłego po mieczu 1306 r. W połowie IX w. zaczął się krzewić w Czechach chrystjanizm dwu obrządków: łacińskiego i słowiańskiego. W owym czasie Czechy stanowiły część państwa Wielko-Morawskiego. Idea uniwersalnej monarchji pod zwierzchnictwem papieża rzymskiego, a pod powagą ramienia cesarza rzymsko-niemieckiego, nakazywała uważać za podległe lennem prawem temuż, wszystkie sąsiednie kraje. Chrystjanizm w jednakowej formie miał ułatwić wprowadzenie w czyn powyższej idei. Dwojaki obrządek kościelny w Czechach, grecko-słowiański i rzymsko-niemiecki, stawał się ciągle powodem międzynarodowych sporów, w których Niemcy zwykle odnosili przewagę. Najazd Madziarów na państwo Wielko-Morawskie, spowodowany za namową cesarza niemieckiego, zniewolił synowców *Borzywoja* 871—894 do oddania się w opiekę Niemcom (895); *Wacław* zaś (święty) zobowiązał się nawet opłacać roczny haracz. *Bolesław I Srogi* (935—967 znakomicie rozszerzył granicę państwa na północ i wschód; zawarł także przymierze z królem polskim Mieczysławem, celem oparcia się potędze Niemców. Za *Bolesława III* państwo czeskie rozpadło się i przeszło pod władztwo *Bolesława Chrobrego* (1003 r.) *Brzetysław I* (1035—1055) stał się wskrzesicielem państwa: ustanowił niepodzielność państwa i porządek następstwa tronu po starszeństwie.

Wratysław II (1061—1092) w 1086 przyjął tytuł *króla*, ale za takiego nie był uznany przez papieża. W 1096 ostatecznie wyrugowany został z Czech obrządek słowiański. Do 1125 całe państwo, jak i dwór książęcy, miał urządzenia starosławiańskie: organizacja żupna czyli grodowa utrzymywała się w dawnej formie, byli żupanowie nadworni, władycy i kmieciowie rozliczni. W 1126 jednak *Sobiesław I* przyjął tytuł najwyższego podczaszego cesarstwa Niemieckiego, i tym sposobem stawszy się członkiem tego państwa, zaczął urządzać swój dwór i kraj na sposób niemiecki. Do takiego niemczenia najbardziej przyczyniało się wyższe duchowieństwo, a zwłaszcza prascy biskupi, którzy wytrwale dążyli do wyswobodzenia się z pod władzy książąt czeskich z celem oddania się cesarzowi niemieckiemu. Dążność ta objawia się wyraźnie za *Władysława II*, 1140—1173, który 1158 otrzymawszy tytuł króla, zdołał utrzymać całość państwa. Po jego jednak śmierci znowu państwo czeskie w skutek intryg cesarza Fryderyka I († 1190) i Henryka VI († 1197) stanęło na krańcu upadku. *Przemyśl Otokar I* wyjednał od cesarza niemieckiego uznanie praw korony Czeskiej, a w 1216 ustanowił następstwo tronu według pierworodztwa. Za *Wacława I* (1230—53) rozpoczęło się znowu niemczenie kraju aż do nadawania miejscowościom i rodom niemieckich nazwisk, oraz takichże praw miastom.—Król *Przemyśl Otokar II* (1253—1278) zmienił prawie cały ustrój państwowy i tak zniemczył, że wkrótce znikła z niego wszelka cecha słowiańska. Obawiając się bogatej i dumnej szlachty, postanowił wzmocnić władzę królewską nowym żywiołem mieszczańskim: zakładał więc miasta i osadzał je niemieckimi osadnikami; nadawał im nawet całe okolice z prawem rządzenia się według własnych praw. Sądownictwo zcentralizowane zostało na dworze królewskim. System feudalny zaczął się rozwijać. Monarcha ten w 1276 zmuszony był zrzec się Austrji, Styrji, Korutan i t. d. A gdy w 1278 postanowił był bronić się od dalszego nacisku Niemców, uległ papieskiej klątwie i zginął w bitwie 26 sierpnia dod Suchemi Kruptami (Marcheck) w Austrji. Za *Wacława II* 1278 († 1305) królestwo Czeskie rozszerzyło swe granice ku północy i wschodowi. W 1300 otrzymał koronę polską, a 1301 węgierską, tę jednak przekazał synowi Władysławowi III. Atoli papież Bonifacy VIII, który przypisywał sobie prawo obsadzania tronów w Polsce i Węgrzech, podburzył Niemców, przeciwko Wacławowi. Wacław III 1305—1306, zrzekłszy się korony węgierskiej, objął rządy Czech i rozpoczął wojnę przeciwko Władysławowi Łokietkowi, w pochodzie jednak zabity został przez skrytobójcę 4 sierpnia 1306. Nastał zamęt krajowy, aż nareszcie wybrany został na króla *Jan* (Luksemburski, 1311 — 1346). Monarcha ten jeszcze bardziej zacieśnił węzły, łączące królestwo Czeskie z cesarstwem Niemieckiem i wbrew przyrzeczeniu ściągnął do kraju mnóstwo Niemców. Rządy jego odznaczają się marnotrawstwem i zaburzeniami. Panowanie *Karola I*, a IV jako cesarza niemieckiego (1346—1378), odznacza się świetnym stanem pod każdym względem. Założył uniwersytet w Pradze 1348. Opiekował się literaturą i oświatą narodową. Uregulował stosunek prawny korony Czeskiej do państwa Niemieckiego i t. d. Ale w końcu podzielił państwo Czeskie pomiędzy czterech synów.—Wacław IV (1378—1419) nie umiał prowadzić dalej rozpoczętego dzieła przez swego ojca, zresztą panując w dobie powszechnego przewrotu pojęć religijnych i społecznych, miał trudne zadanie. Za jego to bowiem czasu powstało rozdwojenie w papiestwie i ruch kościelno-reformacyjny w Czechach pod przewodnictwem *Macieja z Janowa* (1381—1394) a nast. *Jana z Husyńca* i *Hieronima z Pragi*.— Król węgierski *Zygmunt* został królem czeskim, ale jako nieprzyjaciel *husytyzmu*, wywołał zbrojne powstanie narodu, zamienione następnie w wojnę trwającą od 1419 do 1434, a prowadzoną przez „prawowiernych i równych sobie przed Bogiem i prawem braci, walczących nietylko za wiarę, lecz i za narodowość słowiańską“, przeciwko teokratycznej i feudalnej potędze całej niemal Europy. Zygmunt musiał opuścić Czechy. Królem wybrany ks. *Witold*, a rządy w jego imieniu sprawował od 1422 ks. *Zygmunt Korybut*. Nareszcie zaniechano przeciwko Czechom bezskutecznych wypraw krzyżackich, a zaczęto walczyć z nimi za pomocą układów i dyplomatycznych intryg. Ten drugi sposób powiódł się: stronnictwo arystokratyczne wystąpiło przeciwko demokratycznemu i odniosło zwycięstwo 30 maja 1434 pod Lipanami. Zygmunt objął rządy, uświęciwszy je krwawemi czynami względem pokonanych wrogów.— Po śmierci jego († 1438) Czesi podzielili się na dwa stronnictwa: monarchiczne (katolicy) i narodowe (husyci). Pierwsze chciało na króla *Albrechta Austrjackiego*, († 1439), drugie *Kazimierza Jagiellończyka*. Trudna była zgoda: prawa dziedzicznego *Ładysława*, syna Albrechtowego, uznać nie chciano. Nareszcie obrany został (1452) Jerzy z Podiebrad gubernatorem całego królestwa, a 2 marca 1458 królem. Panowanie Jerzego († 1471) było pomyślne pod narodowym i społecznym względem, ale papież Pius II, pomimo uchwały soboru bazylejskiego, nie chciał uznać *konpaktatów* (ob.), 1462 wyklął króla Jerzego i uwolnił naród od przysięgi wierności pod zagrożeniem klątwy na tych, którzyby trwali w tem posłuszeństwie. Szlachta rzymsko-katolicka, ograniczona w swych przywilejach na korzyść ludu, wystąpiła zbrojnie przeciwko Jerzemu.—W 1471 obrany został królem syn Kazimierza, króla polskiego, *Władysław II* (1471—1516), który ułożywszy się z pretendentem do korony czeskiej, królem węgierskim *Maciejem*, zawarł z nim i z Polską przy-

mierze, w zamiarze uwolnienia się z pod zwierzchnictwa Cesarza Niemieckiego. Węgrzy po śmierci *Macieja* w tym samym celu powołali także na tron *Władysława* († 1526). Syn jego *Ludwik* (1516—1526) objął tron, ale jak ojciec więcej zajmował się Węgrami, aniżeli Czechami.— Następcą jego został arcyksiążę Austrjacki, *Ferdynand I*, wnuk Cesarza Maksymiljana I, a mąż córki Władysława II (* 1527, † 1564); monarcha ten upamiętnił się zgwałceniem wszystkich praw królestwa Czeskiego. Za pozór do tego posłużyło mu nieposłuszeństwo Czechów, którzy zgodnie z ustawą krajową nie mogli brać udziału w wojnie zagranicznej bez zezwolenia sejmu. Wielu osobom i miastom skonfiskowane zostały majątki, mnóstwo ludzi uwięziono, a cztery osoby ścięto (1547); następnie wydał dekret, skazujący wszystkich *Braci Czeskich* na wygnanie (1548), zaprowadził cenzurę pisma. W rok potem sprowadził Jezuitów (1556) i t. d.—Syn jego *Maksymiljan II* (* 1564, † 1576), złagodził system swego ojca, pomimo groźby papieża Piusa V; ogłosił akt tolerancyjny dla wyznania ewangelickiego; wielu wygnańców powróciło, oświata i piśmiennictwo czeskie zaczęło się na nowo rozkrzewiać.—Panowanie *Rudolfa II* (1576—1612) podobnież było łagodne. Kraj wzmagał się w ludność i bogactwo, ale zarazem rozkrzewiała się rozpusta. Polityka dworu była dynastyczna i niemiecka; wyższe urzędy zajęte były przez Niemców i innych cudzoziemców.—W 1611—1619 został królem *Maciej*, król węgierski; nie mając jednak dzieci, przysposobił sobie następcę w krewniaku swoim *Ferdynandzie*, księciu styryjskim, który ukoronowany został 1617. Przyszły król zaprzysiągł wolność sumienia, ale Jezuici nie zalegali swojej sprawy. Z jednej strony pracowano nad pozbawieniem tronu czeskiego rodu Habsburskiego, a z drugiej podburzano umysły różnemi gwałtami, dokonywanemi na ewangelikach. Gdy zaś w r. 1619 zmarł *Maciej*, stany Czeskie zaprzeczyły *Ferdynandowi* prawa do tronu i wybrały na króla *Fryderyka*, elektora Falckiego. *Ferdynand* postanowił zbrojno dochodzić swych praw i dopiął swego, odniósłszy zwycięstwo w bitwie Białogórskiej 1620 r. Nastała okrutna reakcja; zniszczono wszystko, co się nie zgadzało z samowładztwem. Po krwawych egzekucjach, więzieniach i konfiskatach majątków, nastąpiło wygnanie księży ewangelickich, a następnie i wszystkich mieszczan, którzy nie przyjęli wyznania rzymsko-kat., nareszcie los ten spotkał i szlachtę (1627). Zamiast dawnej organizacji krajowej zaprowadzono nową, z dodaniem czwartego stanu duchownego z pierwszeństwem przed dawnemi trzema; sejmowi przyznano tylko prawo rozkładu podatków; usunięto także niezależność sądów i zamiast dawnego jawnego i ustnego postępowania, zaprowadzono tajne i piśmienne. Nakoniec ustanowioną została dziedziczność tronu w rodzie Habsburskim po mieczu i kądzieli.—Półtora wieku wiedli Czesi nędzny żywot, mianowicie w czasie Trzydziestoletniej wojny i późniejszych, będących skutkiem antinarodowej polityki swych habsburskich monarchów, która i im samym przyniosła nareszcie liczne straty. Naprzód odpadły Łużyce (1635). Po pokoju Westfalskim kraj tak był spustoszony, że pozostało ludności zaledwie 800,000, kiedy przed wojną było 3,000,000. Całe okolice pozostały bez mieszkańców i dopiero zaludnione zostały osadnikami niemieckimi, z którymi zmieszani Czesi ulegli wynarodowieniu. Podobnież ucierpiała narodowość czeska osiedleniem cudzoziemskiej szlachty, zwłaszcza gdy kwoli tym cudzoziemcom zaprowadzono w sądach język niemiecki. Nowa szlachta i niemieccy lub zniemczeni urzędnicy zamienili lud wiejski w prawdziwych niewolników. Wowołało to wprawdzie powstanie włościan w 1680, ale to mało co polepszyło ich stan. Podobnież mieszczanie uciemiężani byli przez cesarskich urzędników. Do niedoli jednych i drugich przyczyniło się jeszcze i to, że zabrano im i spalono wszystkie książki czeskie. Nareszcie szkoły jezuickie stłumiły i swobodę myślenia, a mieszkańcy miast i szlachta albo już zapomnieli ojczystego języka, albo go się wstydzili tak dalece, że zaczęto nawet twierdzić, że Czesi nie mają już prawa do bytu jako naród.— Rezydencja monarsza przeniesiona została do Wiednia i dzieje polityczne narodu Czeskiego zlały się z dziejami cesarstwa Niemieckiego, czyli późniejszego Austrjackiego (ob. Austrjacko-Węgierska Monarchja). System biurokratyczno-centralistyczny z dążnością germanizacyjną cesarza *Józefa II* (1780—1790), wywołał nareszcie ze strony Czechów pewien narodowy opór. Kilku młodych myślicieli uznało niegodnem człowieka pozbawiać się dobrowolnie prawa do życia, jęli pielęgnować język czeski z całą gorliwością w literaturze i prywatnem życiu, rozszerzając zakres tej czynności na cały naród. Naród przyszedł zwolna do samopoznania. Tymczasem absolutyzm rządowy przeżył się; rząd, widząc spokój, nie miał pretekstu do prowadzenia dalszej polityki wynaradawiania. Nareszcie i stany czeskie ocknęły się z letargu za panowania Franciszka, postanowiły zakładać i utrzymywać różne zakłady naukowe; za Ferdynanda zaś V zaczęły się domagać lepszego używania swych praw; nakoniec w 1847 nie zatwierdziły dodatku do podatków, zaprojektowanego przez rząd, oraz objawiły różne inne życzenia. W roku zaś 1848 Czesi wzięli udział w życiu politycznem dosyć czynnie. Kongres słowiański 31 maja 1848 roku w Pradze zakończył się walką uliczną (11 czerwca) i bombardowaniem (15 czerwca). Na pierwszym konstytucyjnym sejmie austrjackim deputowani czescy stanowili prawicę i popierali rząd w walce z Madziarami, a po ukończeniu rewolucji rząd znalazł w Czechach podpo-

re absolutyzmu, który wtedy w Austrji zapanował; dążności narodowe ujawniły się silniej na polu społecznem i literackiem. Dopiero patent październikowy i konstytucja lutowa 1861 roku (ob. Austrjacko-węgierska monarchja) ożywiły znowu ruch polityczny. Na sejmie krajowym 1861 Czesi posiadali większość, a delegaci sejmu do rady państwa wespół z Polakami opierali się centralistycznym dążnościom Schmerlinga. Język czeski 1874 stał się obowiązującym we wszystkich szkołach krajowych, a za rządów Belcredi'ego (od 1865) widoki czeskie nabrały nowej siły. Gdy jednak centralizm niemiecki znowu wziął górę 1867, czescy posłowie nie zajęli swych miejsc w radzie państwa. W 1868 udział Czechów w wystawie słowiańskiej w Moskwie okazał jawną sympatję ich dla dążeń panslawistycznych. Układy z ministerjum Hohenwarta 1871 skończyły się na niczem, gdy Czesi odstąpić nie chcieli od przywrócenia wszelkich praw *koronie św. Wacława* i od żądań wyłożonych w *czeskiej deklaracji* z 1868 r. Podobneż żądania przedstawili Czesi cesarzowi w czasie jego podróży do Czech 1874 r. Zupełna wszakże bezowocność polityki abstynencji, oraz zupełny związek stronnictwa narodowego z arystokracją feudalną sprowadziły rozdział śród polityków czeskich. Naprzeciw stronnictwa staroczeskiego, klerykalno-feudalnego, powstało pod przewodem Gregra stronnictwo młodoczeskie, które pod względem kwestji prawno-państwowej pozostało wiernem deklaracji 1868, ale wywiesiło na swym sztandarze zasady liberalne i postanowiło zakończyć politykę usuwania się od obrad sejmowych. We wrześniu 1874 dziewięciu posłów młodoczeskich zajęło miejsca w sejmie, ale ogromna większość staroczeska (71 posłów), pod przewodem Palackiego i Riegra, według zwyczaju poprzestała na zaprotestowaniu przeciw legalności sejmu; tak samo postąpili posłowie czescy w radzie państwa po wprowadzeniu wyborów bezpośrednich do tego ciała. Po rozbudzeniu kwestji wschodniej 1875—6 dążności panslawistyczne ujawniły się demonstracyjnem przyjęciem Czerniajewa (ob.), wracającego z Serbji, oraz adresem do komitetu słowiańskiego w Moskwie (maj, 1877). Kierunek ten panslawistyczny wszakże nie owładnął całego narodu, znalazłszy opór zwłaszcza śród duchowieństwa, a w ostatnich czasach wogóle przywódcy czescy starają się więcej ujawnić austrjackie swe usposobienia manifestacjami lojalności względem rządu. Za ministerjum hr. Taaffego r. 1879 nastąpiło zbliżenie Czechów do rządu. W skład gabinetu wszedł Czech Prażak, a hr, Taaffe przyrzekł przeprowadzić zmianę ordynacji wyborczej do sejmu krajowego na korzyść Czechów, wskutek tego posłowie czescy zasiedli w parlamencie 1879. W r. 1880 rozporządzeniem ministerjalnem polecono władzom administracyjnym i sądowym na podania w języku czeskim wnoszone w tymże języku odpowiadać, co wywołało niezadowolenie Niemców, urzędnikom bowiem niemieckim niezbędną jest znajomość języka czeskiego, ale sejm czeski, w którym Niemcy mieli większość, projekt ordynacji wyborczej odrzucił. Wzajemna nienawiść obu narodowości wywołała drobne zaburzenia w Pradze 1 lipca 1881, które wszakże łatwo uspokoił nowy namiestnik, feldmarszałek-porucznik Kraus. Po wielu usiłowaniach zdołali Czesi przeprowadzić podział uniwersytetu praskiego na czeski i niemiecki 1882, ale niesnaski narodowościowe jeszcze silniej wystąpiły tegoż roku na sejmie krajowym, który wreszcie rozwiązany został w maju 1883. Nowe wybory wydały większość czeską, na projekty zgody jednak, ze strony czeskiej przedstawiane, Niemcy odpowiadają żądaniem podziału administracji kraju na czeską i niemiecką, a waśń coraz bardziej się zaostrzała. Przez spalenie nowego teatru w Pradze 1880 roku ponieśli wprawdzie Czesi dotkliwą stratę, szybkie jednak jego odbudowanie okazało wyraźnie, jak silnie rozbudzone jest poczucie narodowości, która potężniej jeszcze objawia się w rozwoju piśmiennictwa. Tymczasem wzrastał ciągle antagonizm pomiędzy czeskimi a niemieckimi mieszkańcami kraju. W 1883 otrzymali Czesi większość w sejmie krajowym. W r. 1886 niemieccy deputowani ustąpili demonstracyjnie z sejmu. W łonie Czechów nastąpiło rozdwojenie, powstały bowiem dwie partje: radykalna młodoczechów i konserwatywna staroczechów. W 1889 partja młodoczeska zwyciężyła na wyborach do sejmu (42 deput.). Przerażony rząd pragnął doprowadzić do ugody między partjami (1890), ale młodoczesi nie przyjęli wniosków konferencji wiedeńskiej. Partja staroczeska traciła coraz więcej popularność i w końcu ustąpiła dobrowolnie z pola i do Rady Państwa w Wiedniu wysłano w 1891 samych młodoczechów. Ugoda pomiędzy partjami kraju traciła coraz więcej zwolenników. Współcześnie wzrastały żywioły krańcowe (Omladina), które doprowadziły do wybuchu w Pradze (1893). Ustąpienie gabinetu Taaffego i objęcie władzy przez ks. Windischgrätza nie zmieniło sytuacji. Wśród Niemców czeskich wytworzyła się także partja krańcowa t. z. „Deutsche Volkspartei“, a partja młodoczeska rosła, domagając się ciągle wznowienia czeskiego prawa państwowego i koronacji cesarza na króla Czech. Tymczasem do władzy przyszedł gabinet Badeniego (ob. *Badeni*) i wydał słynne rozporządzenia regulujące używanie języka czeskiego i niemieckiego w Czechach. To przeniosło walkę na teren ogólnopaństwowy, a Czechów zbliżyło do Polaków, co się objawiło podczas rocznicy Palackiego w Pradze i odsłonieniu pomnika Mickiewicza w Krakowie. Upadek gabinetu Badeniego nie zmienił

sytuacji. Na wiecu posłów słowiańskich w Krakowie (1897) stwierdzono solidarność interesów całej Słowiańszczyzny austrjackiej i konieczności walki z Niemcami, która trwa dalej w parlamencie wiedeńskim. Za ministerjum hr. Thuna najwyższy trybunał państwowy orzekł, że rozporządzenia równouprawniające oba języki w Czechach, mają podstawę prawną. (Ob. Austrja). Por. Palacky „Geschichte v. Böhmen“ (t. 1—4, Praga 1836 — 60 r. i jego „Dzieje narodu Czeskiego“ (t. 1 i 3 — 6, Praga 1848 — 1867 r.); Jordan „Geschichte des böhm. Volks und Landes“ (3 t. Lipsk 1845 — 47 r.); Tomek „Dieje kralovstwi Czeského“ (Praga 1855, wyd. 1886); Zap, „Kronika Czesko-Morawska“ (Praga 1862—1879); Rieger i inni „Czechy, ziemia i naród“ (Praga); Chojecki „Czechija i Czechowie“ (Berlin 1847 r.); Gajsler „Rys dziejów czeskich“ (Warszawa, 1888—1892 r.); Nitowski „Odrodzenie Czech“ (Petersburg, 1888); Maly Jakób „Nasze znovuzrozeni (Praga, 1880—84).

Czeski język blizko spokrewniony z jęz. polskim i łużycko-serbskim. Językiem tym mówią w Czechach, Morawji i z małemi wyjątkami Słowacy w Węgrzech. Dzieli on się na trzy główne narzecza: czeskie, morawskie i słowackie. Gramatyki lub monografiie w zakresie gramatyki czeskiej wydali: Dobrowski, Hanka, Szafarzyk, Kviet, Hattala, Jireczek, Zikmund, Gebauer, Szembera, Bartosz, Pastrnek, Mikloszić i in.; słowniki: Dobrowski, Szumawski, Jungman (czeski Linde), Rank, Jordan, Chodounsky, Podstransky, Hora, Loos, Bernolak-Slanicki, a przedewszystkiem Fr. St. Kotta (1878—1887). Po polsku mamy: Tomka „Gram.“, przekład J. Krzywickiego; Szastecki (1884); Byczkowski P. (1884); Paulik (1891).

Czeska Literatura. Do niedawna uważano za najdawniejsze zabytki literatury **Cz.** „Sąd Libuszy“ i tak zwany „Rękopis Królodworski“ (ob.); krytyka dowiodła, że są to utwory podrobione. Istotnie więc najdawniejsze zabytki literatury czeskiej do w. XIV są pisma treści religijnej. W XIV w. zjawiają się już znaczniejsze dzieła, jak: „Kronika Czeska Dalimila” rymowana (1314) i „Przysłowia“ Smila Flaszki z Pardubic, Tomasza ze Sztitnego (ob.) „Ksiąg sześcioro” i nieznanego autora „Sejm Zwierząt”, „Kronika” Przybika Pulkavy, Jędrzeja z Duby „Wykład Prawa ziemi Czeskiej”. Za Wacława IV zaczynają pisać akta urzędowe po czesku. Do silniejszego rozwoju piśmiennictwa przyczynił się dopiero Jan z Husyńca, który odznacza się jako autor polemiczny i pedagogiczny w dziele swem „Dcerka“, a jako poeta w pieśniach nabożnych. Poezja zeszła na prostą sztukę rymowania, proza coraz obszerniejszego nabierała rozwoju. Historja mniej wprawdzie była uprawianą; sztuka wojenna (Wacław Welczek z Czernowa w drugiej połowie XV w.) i opisy podróży (Kostka z Postupic, Lew z Rożmitalu, Kabatnik i inni), przedstawiają znakomite dzieła; pośród pisarzów politycznych odznaczają się szczególnie Ctibor z Cymburka, Wiktoryn Kornel z Wszeherd. Polityczne pisma i listy ówczesnych mężów stanu są pod każdym względem wzorowemi. Przeciąg czasu od 1526—1620 uchodzi za wiek złoty literatury **Cz.**, z którego godniejszemi wzmianki są: autor psalmów Jerzy Strejc i nadworny poeta Rudolfa II, Szymon Lomnicky; z prozaików zaś Karol z Żerotina (listy), dziejopisarze: Wacław Hajek z Liboczan, Bartosz, Sykstus z Ottersdorfu, Jan Blahoslav, genealog i biograf Wacław z Brzeżan i kilku podróżopisarzy. Pod względem wykształcenia języka największe zasługi położył A. z Weleslawina. Znakomitym kaznodzieją był Scibor Kotwa, pisarzem teologicznym Dykast Mirzkowski i inni. Oprócz tych wspomnieć jeszcze należy takich pisarzów, jak Konacz z Hodisztkowa, Jan Augusta, Bawarowski, Paweł Chrystjan z Koldina, gramatyk Maciej Beneszowski, humanista Abraham Günterod i wielu innych. Najszkodliwiej, jak w całej niemal Europie, tak i w Czechach oddziałała wojna Trzydziestoletnia na rozwój literatury. Wszystkie o kacerstwo podejrzewane, a nawet i nie takie dzieła, skazane były na pastwę płomieni. Pisarze posługiwali się powszechnie łaciną, gdyż czeskiego języka używali tylko biskup Braci Czeskich Jan Amos Komeński, historycy hr. Slawata i Paweł Skala ze Zhorza, Beckowski i naturalista Wolucy. W w. XVIII literatura czeska, jak i język były zagrożone upadkiem, gdy dekretami z lat 1774 i 1784 język niemiecki ogłoszono jako wykładowy we wszystkich zakładach naukowych. Okazało się jednak, że tu środek tak gwałtowny zupełnie przeciwny wywołał skutek. Patrjotycznie myślący i uczeni mężowie, jak hr. Kińsky, historyk Pelcel, ulubieniec młodzieży Parzyzek, zakonnik pauliński Prohazka, pisarze ludowi Kramerius i Tomża, znakomity gramatykę Józef Dobrowski, pisali ciągle w języku **Cz.** i wszelkiemi środkami starali się mowę macierzystą podnieść do należnego jej stanowiska. Jako poeci wystąpili Puchmayer, bracia Nejedlowie, Rautenkrantz, Stiepniczka, Swoboda i inni. Najznakomitszym atoli pracownikiem na niwie literatury i języka okazał się w 1805 Józef Jungmann (Mladota). Z 1818 rozpoczyna się nowa i pomyślniejsza epoka dla literatury **Cz.** Pierwszy popęd nadało jej ogłoszenie jakoby odkrytego przez Hankę Rękopisu Królodworskiego, tudzież założenie przez hr. Kolowrata „Muzeum Czeskiego“. Wtedy to rozpoczęło się z jednej strony filologiczne i historyczne badanie dawniejszych pomników literatury i języka, z drugiej znowu powstały zawzięte spory w przedmiocie ortografji i prozodji. Jednocześnie wystąpił cały szereg młodszych poetów, na których czele stanął Jan Kollar, którego poemat „Slavy Deera“ (1824) wywołał ideję panslawizmu.

popieraną szczególnie pismami filologa i miłośnika starożytności Szafarzyka, oraz historyka Palackiego. Najznakomitsi owocześni poeci są: Czelakovsky, którego poetyczne utwory, równie jak i Kollara po całych rozprzestrzenione są Czechach, Wocel, który obok zbudzonego ruchu narodowego zupełnie odrębne zajął stanowisko; dalej Karol Hynek Macha, krzewiciel bojronizmu; Bolesław Nebesky, zwolennik nowszej poezji angielskiej i niemieckiej; Jaromir Erben, skrzętny zbieracz pieśni ludowych; Jan Prawosław Koubek, do którego uczniów należą Worliczek i dramatyk Józef Fricz; Sabina i Jarosław Langer; Jan Neruda i współzawodnik jego Witosław Halek; do nich zaliczyć jeszcze należy liryków: Barak, Hajduk, Janda, Pfleger, Jahn, Kollar (syn), Szwarc i inni. Do najznakomitszych poetów współczesnych należą: Swiętopołk Czech, Jarosław Vrchlicky, J. Zeyer, E. Krasnohorska. Pośród historyków, oprócz Palackiego, Tomek, w starożytnościach Szafarzyk i Wocel, w filologji słowiańskiej i historji literatury Jungman, Szafarzyk, Hanka i Presl zasługują na uwagę. Publicysta Havliczek, Purkynje, Tyl, Klicpera i inni. Por. Dobrowski „Geschichte der böhm. Sprache u. Literatur“ (Praga 1792 i 1818); Szafarzyk „Geschichte der slaw. Sprache u. Literatur“ (Buda 1826); Jungman „Historie literatury české“ (Praga, 2 wyd. 1849); Doucha „Knihopisny slovnik czesko-slovensky“ (Praga, 1863); Sabina „Diejepis literatury czesko-slovanske“ (Praga, 1860 i następ.); Szembera „Diejiny rzecz i o liter. czesko-slovenske“ (Wiedeń. wyd, 1858 i następ.); „Wybór z lit. české” (Praga 1845); „Czasopis czeského Musea“. Tieftrunk „Hist. lit. české“; Jireczek „Rukovet' k diejinam lit. české“; Vlczek „Diejiny české literatury“. W polskim języku są broszurki Rittersberga i Winiarzyckiego o literaturze **Cz.** Wiktor Czajewski „Historja literatury czeskiej“ (Warszawa 1886); Chodźko „Odrodzona literatura w Czechach“ (1861); Fr. Matejko „Krótki przegląd literatury czeskiej w ostatniem dziesięcioleciu” (1862); Br. Grabowski w „Dziejach literatury powszechnej z ilustracjami“; Pypin i Spasowicz „Historja literatur słowiańskich“; Maly „Odrodzenie Czech“ (przekład J. Nitowskiego); Edmund Chojecki „Czechja i Czechowie“; Nowakowski „Ks. W. Sztulc“; Bądzkiewicz „Jan Amos Komeński“; Zdziechowski „K. Hynek Macha“.

Czechy, osada fabryczna w pow. Garwolińskim, gub. Siedleckiej, obejmująca hutę szklaną i fabrykę kryształów braci Hordliczków. Pierwotnie w r. 1822 założona przez Ignacego Hordliczkę we wsi Barczący b. obwodzie Stanisławowskim, województwie Mazowieckiem, dla braku paliwa w r. 1835 przeniesiona do wsi Trąbki, w pow. Garwolińskim, gdzie właściwie urządzone lasy, stanowiące własność fabryki, na długi czas zapewniają jej odpowiednią egzystencję. Fabryka rzeczona o własnych siłach doszła takiego rozwoju, iż zatrudnia przeszło 300 robotników i produkuje rocznie różnych wyrobów w wartości rub. 140,000. Wyroby tej fabryki osiągnęły taką doskonałość, że w niczem nie ustępują produkcjom najpierwszych fabryk zagranicznych, za co na rozlicznych wystawach, tak krajowych jako i zagranicznych, odbierały właściwe nagrody. Opis tak samej fabryki, jak i urządzeń mających na celu dobro robotników wydał Adam Wiślicki (Warszawa, 1868).

Czeczel, pułkownik kozacki, dowódca straży przybocznej Mazepy; w roku 1708 schwytany w Nowogrodzie Siewierskim przez feldmarszałka Szeremietiewa, został ćwiertowany w Głuchowie.

Czeczelnik, miasteczko w gub. Podolskiej, pow. Olhopolskim, nad Sawrańką, niegdyś główny skład win i miodów wołoskich. W r. 1768 zostało zupełnie spalone przez hajdamaków. Ma kościół katolicki, gorzelnię, fabrykę cukru, 3,600 mieszkańców.

Czeczeńcy, plemię kaukaskie, przez sąsiadów zwane *Kistawi* lub *Mizdszegami*, samo zaś nazywające się *Nachtsuoi*, zamieszkuje krainę *Czeczenię* (ob.), a prócz tego w niewielkiej liczbie przebywa w gub. Tyfliskiej. Ogólna ich liczba wynosi 244,000. Język ich opracował gramatycznie Schiefner (1864); są mahometanami, zajmują się hodowlą bydła i w słabej mierze rolnictwem. Rosji poddali się w r. 1818; powstania w r. 1827 i 1877 rychło były uśmierzone. Ob. Kaukaz. Por. A. Bergé „Czecznia i **Cz.**” (1850).

Czeczersk, miasteczko w gub. Mohylowskiej, powiecie Rohaczewskim, o 18 mil od Mohylowa, na prawym brzegu Czeczory, liczy około 2,500 mieszkańców, ma 2 cerkwie, kościół i kilka bóżnic.

Czeczerskie albo **Ciecierskie starostwo,** *niegrodowe*. Było położone w województwie Mińskiem, pow. Rzeczyckim. Pierwotnie od r. 1518 podług metryk litews. było połączone ze starostwem Propojskiem; następnie jednak rozdzielone, składało się z miasta Czeczerska, z dóbr Jackowszczyzna i z wsi Hłuboczyca, Łuszowa albo Łozowa, Niemkowicze albo Naukowicze, Rosoczyca i Strzałki. Od 1748 na mocy przywileju Augusta III z dnia 30 grudnia posiadał je Michał Ogiński, pisarz polny litewski, opłacając z niego kwarty złp. 7,611 gr. 22, a hyberny złp. 5,246.

Czecznia, część Kaukazu (4,891 w. kw.), między Terckiem, pasmem Andyjskiem i ziemią Kumycką; rzeka Sundża dzieli ten kraj na wielką i małą **C.** Obecnie stanowi okręg **C.** obwodu Terskiego. Najżyźniejsza okolica Kaukazu, klimat bardzo zdrowy. Ob. Czeczeńcy. Por. Własstowa „Wojna w Bolszoj **Cz.**” (Petersburg, 1856).

Czeczot Jan, literat polski, * w Rzepichowie, pow. Nowogródzkim, towarzysz Adama Mickiewicza w uniwersytecie wileńskim, jeden z organizatorów Towarzystwa Filomatów, Filaretów i Promienistych, w r. 1824 wyjechał do Orenburga, wróciwszy w lat kilkanaście do kraju, był bibljotekarzem w Szczorsach, a potem mieszkał u Rafała Sliźnia, we wsi Wolnej, † 1847 r. w Druskienikach; ogłosił: „Piosnki wieśniacze z nad Niemna" (Wilno, 1837); „Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny" (Wilno, 1844); „Piosnki wieśniacze z nad Dźwiny" (Wilno, 1840); „Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny, z dołączeniem pierwotwornych w mowie sławianokrewickiej" (Wilno, 1844); „Piosnki wieśniacze z nad Niemna, Dniepru i Dniestru" (Wilno, 1845 r.); „Piosenki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny niektóre przysłowia i idjotyzmy w mowie sławiano-krewickiej z postrzeżeniami nad nią uczynionemi" (Wilno, (1847); „Uwagi nad 3 pieśnią Anafielas" (Wilno, 1846).

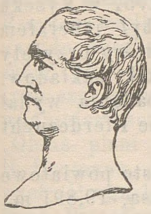
Jan Czeczot.

Czeczotka, ptak, ob. Łuszczak.

Czeczuga, ob. Jesiotr.

Czedno *(Cidini)* jak się zdaje dzisiejsze *Zehden)*, nad Odrą w dawnej Nowej Marchji, pamiętne bitwą, zaszłą 972 r. pomiędzy Udonem (Hodon), margrabią saskim, a księciem polskim Mieczysławem I w której pierwszy zwyciężony został głównie za przyczynieniem się Czedobora, młodszego brata Mieczysława.

Czedobor (Cideborus), ob. Czedno.

Czedodrag (Cedeadragus, Celeadragus), młodszy syn Luby, księcia lutyckiego, objął rządy książęce 823 r.

Czedomił, ob. Czudomił.

Czedrag Ceadragus, syn Drażka, ks. bodryckiego, zabitego 809 r. przez Duńczyków w Rarogu. Cesarz Karol W. polecił następcy Drażka, Sławomirowi († 821), aby podzielił się władztwem z **C.**, który nie zgodził się na to i połączył się z Duńczykami; pobity jednak, wywieziony został do Akwizgranu, a w jego miejsce **C.** został księciem 819 r., który także był więziony czas jakiś od r. 826.

Czeduba, wyspa na wschodniem wybrzeżu odnogi Bengalskiej, należy do angielskiej Burmy Niższej, dywizji Arakańskiej, ma 628 klm. kw. i około 25,000 miesz.

Czegled, miasto w Węgrzech, w komitacie Peszteńskim; 27,500 miesz., 2 kościoły rzym.-katol. i ewan.-refor., winnice.

Czehryń, *Czyhyryn*, *Czyhryn*, miasto powiatowe w gub. Kijowskiej, nad rz. Taśminą (Taśminką), wpadającą do Dniepru, 9,870 miesz., założone w XVI wieku. Od 1658 r. było w posiadaniu hetmanów kozackich. Ważniejsze bitwy 1596 r. Nalewajki z Żołkiewskim, a 1678 Rosjan z Turkami. — *Czehryński powiat* obejmuje 2,877 w. kw., 227,212 miesz.

Czehryńska rada, zowie się w historji Małorosji zjazd posłów polskich, rosyjskich i tureckich w m. Czehryniu, odbyty w maju 1650 r., na którym obiecali Bogdanowi Chmielnickiemu przyznać godność hetmańską dziedziczną pod warunkiem, że przyjmie opiekę ich władców; Kozacy jednak na to nie zgodzili się, i zjazd spełz na niczem.

Czehryńskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie i pow. Kijowskim. Utworzyło się w 1622 przez oddzielenie części dóbr z dawniejszego starostwa Korsuńskiego. Podług lustracji z r. 1765, składało się z miast Czehrynia nad Taśminą, Borowicy, Kryłowa, Subotowa, części Medwedowki i 34 wsi, z 10 ostrowami na Dnieprze. W tym czasie posiadał je Antoni Barnaba książę Jabłonowski, kasztelan krakowski, opłacając kwarty złp. 17,192 gr. 13.

Czejcz, osada fabryczna na Morawach, w pow. Hradyskim; mieszkańcy jej są potomkami Francuzów, sprowadzonych przez cesarza Franciszka I z Lotaryngji i Burgundji. Źródła mineralne i kąpiele, kopalnie węgla kamiennego. Opodal jezioro **C.** na którem mnóstwo wodnego ptastwa.

Czejka Józef, lekarz i pisarz czeski, * 1812 w Rokycanach, † 1862 w Pradze; profesor i trzykrotnie dziekan wydz. medycznego. Oprócz medycznych artykułów w języku niemieckim i czeskim, jest autorem wielu innych do różnych pism czeskich, oraz był redaktorem dodatku literackiego do *Wieńca*. Jako muzyk ułożył terminologję muzyczną czeską (*Czasopis Muzeum czesk.* i *Żywa*). Tłómaczył także Szekspira (10 dram.) oraz z angielskiego, francuskiego, niemieckiego, polskiego i in. słowiańskich. Był przytem jednym z najczynniejszych przy założeniu Towarzystwa opieki nad wdowami po lekarzach.

Czekan (z madz. *Csákány)*, albo *nadziak*, broń z Węgier do Polski wprowadzona, tem się różniąca od obucha, że koniec od młotka idący jest zakrzywiony w obuchu, gdy tymczasem w czekanie idzie naprost. — **C.** zwał się w dawnych czasach odpowiedni młot, gdy ręcznie bito monetę, stąd *czekanić* pieniądze. — **C.** także zowie się młotek do cechowania drzewa w lesie na wyrąb.

Czekanowski Aleksander, geolog i podróżnik, * 1830 w Krzemieńcu, † 1876. Studjował medycynę w Kijowie, następnie zwrócił się do nauk przyrodniczych, do których zamiłowanie wzbudziło w nim jeszcze w dzieciństwie obcowanie z Besserem; w latach 1856—57 studjował geologję w Dorpacie. Wkrótce potem odbył wycieczkę do Krymu, a w r. 1868 powołany do Towarzystwa

Czekanowski Aleksander.

geograficznego syberyjskiego, zyskał środki do rozleglejszych wypraw. — Zbadał rzekę Niższą Tunguzkę, dalej rzekę Oleniek; obie podróże odbył kosztem akademji nauk petersburskiej; był on pierwszym eksploatatorem tych okolic. Następnie własnym kosztem podjął 1875 r. wyprawę do ujść Leny i zbadał brzegi oceanu Lodowatego między Leną a Olenikiem. W roku 1876 zamierzał zwiedzić wybrzeża rzeki Anabaru i Chatangi, lecz powołany do Petersburga, gdzie zdawał sprawę z prac swych na publicznem posiedzeniu Towarzystwa geograficznego, w przystępie melancholji życie sobie odebrał. Prace jego zamieszczane w *Pamiętnikach* akademji nauk petersburskiej, towarzystwa geograficznego irkuckiego (1874), w „Russische Revue" i w „Mitttheilungen Pettermanna" (1874). Za kartę gubernji Irkuckiej nagrodzony został złotemi medalami przez Towarzystwa geograficzne petersburgskie i paryskie. Życiorys jego podał *Tygod. ilustr.* 1877, № 59 i 60.

Czeki v. *Cecchi*, herb pochodzenia włoskiego: Na tarczy dwudzielnej, w polu I błękitnem — pół orła białego z koroną, w II czerwonem — na murawie wyżeł w obroży. U szczytu dwa skrzydła sępie. Nadany 1589.

Czeki.

Czeki (z ang. *cheques*), asygnacje płatne za okazaniem, wystawiane przez kupców lub osoby prywatne na banki lub bankierów, u których te osoby mają rachunek bieżący. W Anglji zastępują one w znacznej części banknoty i obok monety metalicznej stanowią ważny środek wymiany.

Cze-kiang, prowincja w Chinach, pomiędzy odnogą Tongską i prowincjami Kijannanem, Kijangsa i Fokijenem; obejmuje 92,383 klm. kw. z 12,000,000 miesz.; powierzchnia w znacznej części górzysta, grunt urodzajny, dobrze uprawny, wydaje ryż, herbatę, bawełnę, jedwab. Pod względem produkcji tego ostatniego prow. **C.** jest najpierwszym krajem na ziemi. Miasto główne jest Chan-Czeu-fu, mające przeszło miljon miesz.

Czekierski Józef, jeden z najznakomitszych lekarzy polskich, * w Warszawie 1777, † 1827 w Marjenbadzie. Po ukończeniu nauk medycznych w Berlinie i uzyskaniu stopnia doktora medycyny i chirurgji we Frankfurcie nad Odrą, powrócił do Warszawy i był profesorem w szkole akuszerek do r. 1818. Jego to staraniem i Franciszka Brandta założoną została w Warszawie szkoła lekarska, w której wykładał bezpłatnie chirurgję i akuszerję, a następnie w uniwersytecie warszawskim chirurgję. Jako lekarz praktyczny, **Cz.** używał znacznej wziętości. Ważniejsze jego prace naukowe są: „Chirurgja" (4 tomy, Warszawa 1817—19) i „O nowym sposobie leczenia fistuł." Życiorys jego podał „Tyg. Ilustr." (1864).

Czekolada, ob. Czokolada.

Czekonics Józef, hipolog, * 1757 w Kyseku na Węgrzech, † 1824 w Peszcie; był jenerałem i wypracował plan chowu koni, który przyjęty przez cesarza Józefa dał początek zakładowi w Mezöhegyesz. Swe 40-letnie badania wydał pod tyt. „Praktische Grundsätze die Pferdezucht betreffend" (1817).

Czelabińsk albo *Czelaba*, miasto powiatowe w gub. Orenburskiej, nad rz. Mijasą, 19,891 m., liczne fabryki. — *Czelabiński powiat* obejmuje 28,894 wiorst kw. z 417,037 m.

Czeladna, wieś fabryczna na Morawach w okręgu Mistek, pod górą Smerkiem, 2,500 m., sławne huty (arcybiskupie) i kopalnie rady żelaznej.

Czeladnin Iwan, koniuszy i wojewoda, w r. 1509 wysłany do Wilna z Dawidowem, zawarł przymierze między Polską a ks. Moskiewskim. W r. 1510 po zajęciu rzeczypospolitej Pskowskiej został drugim wojewodą pskowskim. W wojnie 1514 r. pobity i wzięty do niewoli d. 8 września pod Orszą nad Dnieprem, przez hetmana litewskiego, Konstantego z Ostroga; † w Wilnie.

Czeladź, pierwotnie toż co *gens*, *natio*, w ściślejszem znaczeniu pokrewieństwo, rodzina, niekiedy z domownikami; następnie wyraz ten oznaczał zbrojnych ludzi, których ziemianin dostarczał na wojnę ze swych poddanych; później służbę dworską, a obecnie także pomocników retmana przy spławie.

Czeladź, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Będzińskim, nad granicą pruską i rzeką Brynicą, liczy 3,700 miesz.

Czelakowska Antonina z Reissów, * 1817 w Rożmitalu, † 1852 w Pradze, druga żona Franciszka Ładysława Czelakowskiego, znana pod pseudonimem Bohuslavy Rajskiej, napisała cenne pamiętniki, które z jej korespondencją wyszły w r. 1872 w Pradze p. t.: „Z lat probuzeni."

Czelakowski Franciszek Ładysław, poeta i uczony czeski, * 1799 r. w Strakonicach, † 1852 w Pradze. Pierwotnie zaczął pisać po niemiecku, wkrótce jednak spalił wszystko i jął się ojczystego języka. Po raz pierwszy na polu literackiem wystąpił 1822 r., wydając „Slóvanské národnipisnie" (3 t.),; w r. 1825 wydał wraz z Chmielem pierwszy czeski almanach „Dennice." w r. 1834 objął redakcję „Praskich Nowin" z dodatkiem „Pszczoła Czeska." W r. 1835 został profesorem języka i literatury czeskiej przy uniwersytecie praskim, lecz w r. 1837 uwolniony; będąc bibljotekarzem hr. Kińskiej, pracował nad słownikiem etymologicznym. W r. 1842 wezwa-

ny przeniósł się do Wrocławia, gdzie otrzymał katedrę filologji słowiańskiej. W 1849 powrócił do Pragi na profesora gramatyki porównawczej i literatury języków słowiańskich. Był to mąż głębokiej i wszechstronnej nauki, a zarazem wyższych poetycznych zdolności, stłumionych snadź niemało warunkami materjalnego bytu. Przytem wielkich zasług w sprawie odrodzenia narodu czeskiego. Mnóstwo prac jego tak wierszem, jak i prozą, drukowanych jest w rozmaitych czasopismach i oddzielnie. Z tych ostatnich ważniejsze są: „Litevské národni pisnie" (1827); „Ohlas pisni ruskych" (1829, przekład polski H. Szumana, Poznań, 1844); „Ohlas pisni czeskych (Praga 1840, na polskie tłómaczył Szutkiewicz, Wrocław 1840); „Róže stolistá" (t. r.); „Dodatky ke slovniku Jungmana" (Praga 1851); „Mudroslovi národa slovanského v prislovich" (Praga, 1852); „Czteni o srovnávaci mluvnici slovanské" (Praga, 1853). Przekładał na język czeski niektóre poezje Brodzińskiego, Gorczyńskiego, Odyńca, Morawskiego i t. d. **Cz.** władał językiem po mistrzowsku i liczony jest do najpierwszych prozaików.

Czelakowski Ładysław, syn pop., botanik, * 1834 w Pradze, kształcił się we Wrocławiu i Pradze, w r. 1860 został kustoszem oddziału botanicznego w muzeum czeskiem, w r. 1866 docentem, 1880 profesorem botaniki w uniwersytecie praskim, a w r. 1882 objął tęż katedrę w nowym uniwersytecie czeskim. Pracował nad rozwojem pręcików i słupków, podał podział kwiatów ze stanowiska filogenetycznego, rozwinął też znajomość flory czeskiej. Ogłosił: „Die Gymnospermen" (1890); „Nauka o kvetenstvi" (1892); „Prodromus květeny české" (1868—83); „Analatická květena česká" i in. Przełożył nadto dramaty Szekspira: „Król Lir", „Henryk IV" i „Burza." Syn jego Ładysław **Cz.**, * 1864, również botanik, kształcił się w Pradze i Lipsku; ogłosił „České Myxomycety" (1890).

Czelakowski Jaromir, drugi syn Franciszka Władysława, * 1846 we Wrocławiu, historyk prawa czeskiego, od 1883 profesor w uniwersytecie praskim. Występuje też od 1878 na polu politycznem. Od r. 1891 prezes centralnej Matycy szkolnej, od 1892 archiwista m. Pragi, członek Towarzystwa nauk i Akademji czeskiej. Ogłosił wiele materjałów historycznych i artykułów w czasopismach naukowych.

Czelebi Jeremjasz, Ormianin, żyjący w XVII w., napisał: „O życiu Aleksandra W.", „Historję Ottomanów", „Krótki rys historji Armenji" i oprócz tego zostawił kilka dzieł treści geograficznej.

Czelechy, herb polski, znany tylko z nazwy.

Czeledrag v. Czeredrag, książę Wilków czyli Lutyków, syn Luby, wybrany został księciem, w miejsce wygnanego starszego brata Miłogosta. W r. 823 Ludwik Pobożny wybór ten zatwierdził. Por. Eginhard „Annales", „Giesebrecht", „Wendische Geschichten" (t. I, Berlin 1843); Bogusławski „Dzieje Słow. zachod." (t. I).

Czeleken, wyspa na morzu Kaspijskiem, położona u wybrzeża wschodniego, 660 w. kw. powierzchni. Mieszkańcy, przeważnie Turkomani, w liczbie tysiąca kilkuset trudnią się dobywaniem nafty.

Czelele, jeden z najstarszych herbów polskich: W polu barwy niewiadomej ze szczytu dwóch pionowych rurek wychodzą po trzy listki, czy też pióra kogucie.

Czelele.

Czeluskin, najwyżej na północ wysunięty przylądek Syberji, w gub. Jenisieskiej, na półwyspie Tajmyrskim, pod 77° 45′ szer. półn. i 104° dł. wsch. Gr., po raz pierwszy zwiedzony 1740 r. przez oficera kozackiego Czeluskina i powtórnie 1878 przez Nordenskjölda.

Czeluście, w piecach ściany otworu prowadzącego do wnętrza; niektórzy nazywają tak w ogólności kanały w piecu. W stosie drzewnym do wypalania węgli, gdy ten jest ogrzewany od dołu, **Cz.** nazywają się otwory, ciągnące się od obwodu stosu do jego środka.

Czeluść I v. *Krzyż zaćwieczony, Zawotuł,* jeden z najstarszych herbów polskich: W polu barwy niewiadomej między dwoma kłami dziczemi, złączonemi belką, krzyż z dolnem ramieniem w kształcie ćwieka.

Czeluść I.

Cz. II: W polu barwy niewiadomej na barkach kłów dziczych, krzyż u dołu rozdarty, pod kłami kółko. („Księga herbowa" J. hr. Ostrowskiego).

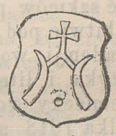

Czeluść II.

Czełbas, stepowa rzeka w obwodzie Kubańskim, ujście ma w odnodze Bejsuckiej, lecz dosięga jej tylko w dżdżyste lata, zwykle zaś ginie w stepach; 200 klm. długa.

Czembar, m. pow. w gub. Penzeńskiej, nad rz. Małym Czembarem, 5,335 m. — **Czembarski** powiat, 3,977 w. kw., a ludności 154,599.

Czemeryński Ignacy Szczęsny, współczesny prawnik, * 1832 r., doktor obojga praw, 1854 r. radny miasta Lwowa, członek wydziału krajowego i syndyk oraz od 1864 adwokat tamże. Redagował czasopismo „Prawnik" (od 1870), nadto wydał „Powszechne prawo prywatne austrjackie" (2 t., Kraków, 1861—68). Pisał także dużo do „Dziennika literackiego".

Czemierniki, osada w gub. Lubelskiej, pow. Lubartowskim, w bliskości rzeki Tyśmienicy, liczy 2,400 m. Są tu ruiny pięknego niegdyś pałacu, wystawionego 1622 przez biskupa płockiego, Henryka Firleja. Kościół parafialny, po-

święcony Matce Boskiej, przez tegoż wzniesiony biskupa, liczy się do piękniejszych w kraju.

Czempin, *Czępin*, miasteczko w W. Ks. Poznańskiem, w okręgu regencyjnym t. n., powiecie Kościańskim, odległe $1^1/_2$ mili od Kościanu, a $4^1/_4$ od Poznania, 2,242 miesz., kościół katolicki i ewangielicki.

Czempiński Paweł, lekarz za Stanisława Augusta, rodem z Warszawy, wydał dzieło: „Zoologja, czyli zwierzęto-pismo dla szkół narodowych“ (Warszawa, 1789); według jego też planu ułożył Kluk „Botanikę dla szkół narodowych.“

Czengicz-Aga Izmaił cz. Smaił, potomek staroserbskiego rodu *Czengiczów*; od r. 1833 kapadżi-basza hercegowiński: w r. 1836 walczył przeciwko Czarnogórzu. Gdy w r. 1840 przy pomocy zbrojnej siły wybierał podatki w Drobniaku, trzystu Czarnogórców pod dowództwem Nowicy Cerowicza, w obronie ciemiężonych sąsiadów napadło na niego pod Gackiem, i tu 30 września został zabity. J. Mażuranicz śmierć jego wziął za przedmiot do poematu, który z przekładu czeskiego J. Kolarza przetłómaczył na język polski W. Syrokomla (Wilno, 1862).

Czengis-Chan, ob. Dżengis-Chan.

Czensky Ferdynand, pisarz czeski, * 1829, † 1887, używał pseudonimu Ferd. Szaftlich i Vojt. Han, w r. 1851 wzięty do wojska, jako „publicysta czeski“, pomimo to nie przestał pisać szkiców podróżniczych i nowel, brał udział w bitwie pod Solferino, w r. 1869 powołany do akademji wojskowej w Wiedniu na profesora języka i literatury czeskiej. Wydał: „Czesko-niemiecky vojensky slovnik“ (1871); „Česká válka 1618 až 1622“ (1875); „Histor. vojenska studie k diejinam 30-leté války 1621 — 1648“ (1879; dwie te prace wspólnie z J. Thillem). W r. 1886 opuścił służbę wojskową.

Czepański Jan Wawrzyniec, Augustjanin, wydał w Warszawie 1699 dzieło p. t. „Controversiae orientalis et occidentalis Ecclesiae de subjecto potestatis ecclesiasticae et inerrabili Ecclesiae regimine“ i „Tractatus de auctoritate romani Pontificis in temporalibus ex polonico Stanislai Witwicki versus“ (1699).

Czepca, rzeka w gub. Wiackiej; poczyna się w gub. Permskiej na granicy, wpada do rz. Wiatki; długa 400 w.

Czepiak (*Ateles*), rodzaj małp, z rodziny Szerokonosych, czyli małp Nowego Świata, o ciele wysmukłem, kończynach długich i cienkich bez wielkiego palca u przedniej ręki lub tylko ze szczątkowym; ogon długi, na końcu nagi. Długość ich ciała wynosi około 60 cm., ogon zaś 70 do 80 cm. Przebywa w kilku gatunkach w Ameryce płd., jak *miryki* (*A. hypoxanthus*) z twarzą czerwoną i futrem żółtawem; *koaita* (*A. paniscus*) z futrem czarnem.

Czepiec (*recticulum*), drugi żołądek, czyli drugi przedział żołądka u zwierząt przeżuwających.

Czepiec, Cz. *ścięgnisty* (*Galea aponeurotica*), tęga błona z tkanki łącznej, jaka się znajduje pod skórą czaszki; ze skórą mocno zrośnięta, daje się bardzo łatwo od okostnej oddzielić. W tę błonę przechodzą rozmaite mięśnie naokoło leżące, jak czołowe, skroniowe, uszne górne i tylne i potylicowe. Przy skurczu tych mięśni, u niektórych zwłaszcza osób, **Cz.** i zrośnięta z nim skóra czaszki swobodnie się porusza.

Czepiel Mikołaj, prawnik polski, * 1442 r., † 1518 w Poznaniu. Po ukończeniu akademji krakowskiej został księdzem; zwiedził Włochy, za powrotem został kanonikiem gnieźnieńskim i krak. 1497, protonotarjuszem apost. i Dr. prawa kanonicznego. Dzieła: „Praeclarus et insignis tractatus docens modum legendi abreviatus“ oraz „Tractatus de natura jurium“ są jego pióra.

Czepieliński Florjan, * 1822 r. w Krasnem w gub. Mińskiej, do r. 1863 nauczyciel języka polskiego w gimn. mińskiem, współpracownik Słownika języka polskiego M. Orgelbranda, oraz Warszawskiego (rozpoczętego w r. 1898), ogłosił oddzielnie „Gramatykę teoretyczno-praktyczną“ (cz. 1 Mińsk 1859, cz. 2 Wilno 1860, wyd. 2 poprawione Warsz. 1872); „Wypisy polskie“ (3 cz. Mińsk 1861) i „Słownik polsko-rosyjski administracyjno-sądowo-techniczny“ (Warszawa 1867); „Sława, opowiadanie historyczne z dziejów starożytnych“ (Warszawa, 1884).

Czepiga (*Colius*), rodzaj ptaków z rzędu łażących, obejmujący ptaki afrykańskie, blizkie kukułek. Żywią się jagodami i drobnemi owocami; przebywają w gąszczach, a noc przepędzają zaczepione na gałęziach w głębi gęstych krzaków ze zwieszoną na dół głową, jedna przy drugiej, rzędami stulone. Są to ptaki drobne, mniej więcej wróblowi wyrównywające, tylko długie ogony nadają im postać wysmukłą. Na głowie mają długie piórka, stanowiące rodzaj czubka. **C.** *macrurus*, przy długości ciała 10 cm., ma ogon długi na 24 cm.

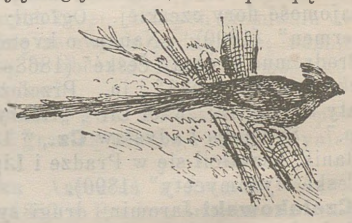

Czepiga.

Czepiński Michał, ogrodnik * 1801 w Kłodawie, † 1886, praktykował jako ogrodnik w Wilanowie, a następnie w pierwszorzędnych zakładach ogrodniczych w Niemczech, Francji i Anglji; 1826 nabył plac, położony dzisiaj na rogu ulic Marszałkowskiej i Hożej, i założył na nim ogród, który prowadził do 1846, później ogród położony przy ulicy Nowy-Świat, stanowiący własność b. Najwyższej Izby Obrachunkowej do 1864. W r. 1884 został członkiem honorowym Towarzystwa Ogrodniczego. Ogłosił: „Powszechne ogrodnictwo

na długiem doświadczeniu oparte“ (3 t., Warsz. 1841, 5 wyd.); „Ogrodnictwo krajowe“ (wraz z E. Langiem, 1871); „O uprawie wina w ogrodach.“

Czepiński Michał, pseudonim Pawła Leśniewskiego.

Czepulewicz Marcin. ksiądz, profesor seminarjum sejneńskiego; napisał: „Homilje na wszystkie niedziele i święta doroczne“ (Warsz. 1893).

Czerchał, *Czałkar*, jezioro w obwodzie Uralskim, o 10 mil od Uralska, ma 210 w. kw. powierzchni, nadzwyczaj rybne.

Czercze, miasteczko w gub. Podolskiej, pow. Kamienieckim, nad rz. Smotryczem. Od tego m. poczynają się obszerne pieczary, ciągnące się ku Nihinowi.

Czerdyń, m. pow. w gub. Permskiej, nad rz. Kałwą, niegdyś ważne targowisko ze Złotą Hordą i Persami, 3,662 m. — *Czerdyński powiat* obejmuje 62,259 w. kw. a ludności 104,927, lesisty i górzysty.

Czeremcha (*Padus*), podrodzaj roślin z rodzaju śliwy, którego główny gatunek *P. avium* (*Prunus padus*) jest drzewem dochodzącem do 10 m. wysokości i około 50 lat trwającem, z koroną piramidalną, korą czerniawą, popękaną; liście przewrotnie jajowate; kwiaty, tworzące grona zwisłe, białe, mocno pachnące, owoce pestczaki wielkości grochu, czarne i lśniące. **Cz.** dosyć jest pospolita u nas, w Azji i Ameryce północnej, kwitnie na początku maja. Kora z młodych gałązek ma zapach nieprzyjemny, smak gorzkawy i zawierając kwas cjanowodorny, jest trucizną. Kwas ten znajduje się też w liściach i kwiatach. Drzewo twarde, w młodości białe, w starości żółtawo-białe, używane bywa do robót stolarskich. Z owoców cierpkich na północy robią powidła lub pędzą wódkę; ziarna udzielają wódce smak gorzkich migdałów; liście bydło chętnie zjada.

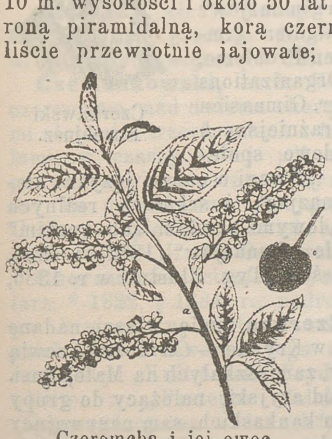

Czeremcha i jej owoc.

Czeremisi, naród plemienia fińskiego, zamieszkały w gub. Wiackiej, Symbirskiej, Kazańskiej; Orenburskiej i Ufimskiej w ilości około 330,000. Sami nazywają się *Mara*, t. j. ludzie. Są budowy słabej, bojaźliwi i uchodzą za oszustów. **C.** po prawej stronie Wołgi zajmują się rolnictwem, po lewej polowaniem i hodowlą pszczół. Chociaż są wyznawcami kościoła prawosławnego, zachowali obyczaje pogańskie. Por. Fuks „Zapiski o Czuwaszach i **Cz.** w Kazańskiej gub.“ (1840); Kastren „Elementa grammatices Scheremissae“ (1845); Wiszniewski „O religji niekreszcz. **Cz.** Kazańsk. gub.“ (1856). Gramatykę języka **Cz.** napisał Wideman (1847).

Czeremisinow-Karaułow Jan, wódz cara moskiewskiego; w r. 1557 zwyciężył cara astrachańskiego Derbysza i umocnił w Astrachaniu władztwo swego monarchy; w r. 1559 odbył wyprawę wojenną na Kaukaz. W r. 1571 mianowany dumnym bojarem i członkiem rady wojskowej.

Czeremosz, *Czeremoza*, rzeka poczynająca się w górach Karpackich, w Galicji, wpada do Prutu; stanowi część granicy pomiędzy Galicją a Bukowiną. Powstaje z połączenia Czarnego i Białego Cz-a, długość jego wynosi 135 klm.

Czeremszan, lewy dopływ Wołgi, powstaje z połączenia Cz. Wielkiego i Małego, wpada do Wołgi pod wsią Chriaszczewką w gub. Samarskiej; długość jego wynosi 245 w.

Czerepowiec, m. pow. w gub. Nowogrodzkiej, przy ujściu rzeki Jagorby do Szeksny, 6,916 m.—*Cz. powiat*, 7,303 w. kw. i 159,811 m. Z powodu nieurodzajnej gleby przemysł drobny zatrudnia niemal wszystkich mieszkańców.

Czereśnia, ob. Wiśnia.

Czeret, na Polesiu bagna wśród lasu, zarosłe trzciną, sitowiem i tatarakiem.

Czerezpienianie, ob. Czrezpienianie.

Czerkascy książęta. Za Iwana Groźnego w r. 1576 żył książę Semen Ardasowicz Cz., był on wojewodą w Narwie pod Rewlem. Inny ród Czerkaskich, nie książęcy, żył w Moskwie. W r. 1564 dwaj bracia Cz. Aleksy i Hawryło, wraz z księciem Wiśniowieckim, obawiając się Groźnego przenieśli się na Litwę. Z rodu książęcego wyróżnili się: ks. Nikita Łubajew, brał udział w bitwie pod Szkłowem i tam zabity został w r. 1580; Kazyj Kordanukowicz walczył z Tatarami krymskimi w r. 1587; ks. Borys Kanbułatowicz, bojar, którego Gudunow wygnał w roku 1601 i słynny ks. Dymitr Mamstrukowicz Cz., który zamordował pierwszego samozwańca 1608 roku i zbiegł do Tuszyna. Był zrazu stronnikiem Maryny i w roku 1610 zwyciężył wojska cara Wasila. Kiedy jednak ks. Urusow zabił drugiego samozwańca r. 1610, C. przyłączył się do niego, opuścił Marynę i przyczynił się do jej pochwycenia i śmierci. Por. Karamzin (t. IX, str. 33).

Czerkask *Nowy*, ob. Nowoczerkask.

Czerkask *Stary*, *Czerkaska Stanica*, na wyspie Donu, 10,000 m., założony w XVI w., był niegdyś głównem miastem Wojska Dońskiego.

Czerkaski okrąg, w obwodzie wojska Dońskiego; jego stolicą i zarazem stolicą całego obwodu jest Nowoczerkask (ob.). Leży po obu brzegach dolnego Donu, zajmuje 11,668 w. kw. powierzchni i liczy 239,186 miesz., trudniących

się rybołówstwem, rolnictwem, hodowlą bydła i handlem.

Czerkaski Dymitr, Kaiszow Murza, książę, w r. 1608 przeszedł na stronę Dymitra Samozwańca drugiego, walczył dzielnie w jego obronie, a w r. 1610 pod Szackiem pobił wojewodę moskiewskiego ks. Litwinowa Masalskiego. Po zgonie samozwańca przysiągł na wierność carowi Michałowi Fiedorowiczowi, zdobył Kaługę i pojmał Marynę Mniszchównę, † 1651 r.

Czerkaski Włodzimierz, książę, mąż stanu rosyjski, * 1824, † 1878 w San Stefano; po ukończeniu uniwersytetu moskiewskiego 1844, pracował czas jakiś przy marszałku szlachty gub. Tulskiej, następnie był jednym z najczynniejszych i najgorliwszych spółpracowników Milutina przy uwłaszczeniu włościan. Po przytłumieniu powstania polskiego mianowany 1864 członkiem komitetu urządzającego, dyrektorem komisji spraw wewnętrznych i wyznań, usunięty 1866; 1867 jeden z głównych promotorów i mówców na kongresie słowiańskim w Moskwie, następnie czynny agitator we wspieraniu powstania na wyspie Krecie, był przez lat kilka głową m. Moskwy (1869—1871). Gorliwy panslawista, od początku rozruchów na półwyspie Bałkańskim 1876 wziął wybitny udział, początkowo jako członek komitetu słowiańskiego, następnie w towarzystwie Krzyża Czerwonego, poczem został 3 grudnia 1876 komisarzem do spraw cywilnych przy głównodowodzącym armją czynną, w końcu mianowany gubernatorem Bulgarji, miał sobie powierzone wprowadzenie reform w tym kraju. Polityczne jego pisma wyszły p. t. „Kniaź Władimir Aleksandrowicz Czerkaskij. Jego statji, jego rjeczi i wospominania o niem“ (Moskwa 1879). Por. Leroy Beaulieu „Un homme d'état russe“ („Nicolas Miloutine,“ Paryż 1884) i „Etude sur la Russie et la Pologne pendant le règne d'Alexandre II“ (1855—1872).

Czerkaskie starostwo niegrodowe. Leżało w województwie i powiecie Kijowskim. Część dóbr tego starostwa za Dnieprem położonych odpadła do Rosji w r. 1686 na mocy traktatu Grzymułtowskiego. Pozostała zaś część przy Polsce, wedle lustracji z r. 1765 składała się z miast: Czerkasy z Zamkiem, Białozor, Łomowate i 18 wsi. W r. 1771 posiadał je Hieronim, książę Sanguszko, wojewoda wołyński, opłacając z niego kwarty złp. 16,982 gr. 17. Po zniesieniu starostw niegrodowych w r. 1773 stany sejmujące prawem z r. 1775 nadały ks. Sanguszce na emfiteuzę toż starostwo wraz ze starostwem Kazimirskiem. Por. „Źródła dziejowe“ (t. V, Warszawa 1877, str. 107, 144, 224).

Czerkasow 1) Iwan, baron, * 1689, † 1752, podróżował z Piotrem Wielkim po Europie i był radcą gabinetowym cesarza. W r. 1746 był posłem. 2) Aleksander, baron, † 1788, był prezesem kolegjum medycznego i radcą cesarzowej Katarzyny II.

Czerkasy. m. pow. w gub. Kijowskiej, nad Dnieprem, ma trzy cerkwie, progimnazjum klasyczne, szkołę duchowną prawosławną, kilka szkół niższych i cerkiewnych, szpital, bank miejski, 2,000 domów, prawie wyłącznie drewnianych i 29,619 miesz. Przemysł i handel dosyć ożywione. Założone w XI w., niegdyś rezydencja hetmanów kozackich. — **Cz.** *powiat* obejmuje 3,463 w. kw. i 308,420 miesz.

Czerkawski Euzebjusz, pedagog, * 4 lutego 1822 w Galicji, † 22 września 1896 we Lwowie, kształcił się w uniwersytecie lwowskim; od 1843 adjunkt filozofji w uniwersytecie lwowskim, 1848 profesor filozofji w liceum tarnowskiem, następnie w gimnazjum lwowskiem 1849, od 1850 inspektor gimnazjów w Galicji, 1871 profesor filozofji w uniwersytecie lwowskim (do r. 1892), poseł na sejm krajowy i do rady państwa (1869 r.), oraz kilkakrotny rektor uniwersytetu lwowskiego. Ogłosił: „Plan szkolnej gramatyki języka polskiego dla niższych gimnazjów“ (1859); „Die wichtigsten gimnasialpedagogischen Probleme, deren Lösung der Organizations Entwurf für oesterr. Gimnasien etc.“ (1871); „O teraźniejszych poglądach na ludowe społeczeństwo“ (1876); „Uwagi o nauce języka niemieckiego w gimnazjach i szkołach realnych z językiem wykładowym polskim lub ruskim“ (1880); „O reformie gimnazjów“ (1882) i inne. Portret Cz. pomieścił „Tyg. illustr.“ w r. 1886, t. I, str. 173.

Czerkawski Euzebjusz.

Czerkies lub **Czerkas**, imię własne nadane wielu uroczyskom w Krymie. — *Czerkasami* zowią także Wielkorusów, zamieszkałych na Małej Rusi.

Czerkiesi, naród aryjski, należący do grupy zachodniej plemion kaukaskich, sam nazywający się *Adige* lub *Adiche*, zamieszkiwał poprzednio płn.-zachodnie stoki gór Kaukaskich, od Tereku do morza Czarnego i Azowskiego, obecnie jednak (od 1858) w znacznej części przeniósł się do krajów tureckich; na Kaukazie pozostało ich 152,000, zwłaszcza plemiona *Abadszów* i *Kabardyńców*. **C.** są wzrostu średniego, silnie zbudowani, pięknych rysów twarzy. Wyznawali niegdyś religję ormiańską lub prawosławną, następnie wszakże przyjęli islam; u ludu jednak utrzymały się obyczaje chrześcijańskie, a w części też ślady dawnego pogaństwa. Mowa ich wyróżnia się tonami gardłowemi; posiadają śpiewaków (*kikoakoa*), którzy doznają znacznego poważania. Urządzenia społeczne były feudalno-arystokratyczne; ludność dzieliła się na cztery stany: *pszy* (książęta), *work* czyli *uzdeń* (rycerze), *tfokoł* czyli *wagusze* (wolni) i *pszytli* (niewolnicy). Ubiór mężczyzn, złożony z długiej kapoty (czerkieski),

ładownic na piersiach i wysokiej czapki baraniej, przyjęty został obecnie i przez kozaków kaukaskich. Chodzą zawsze uzbrojeni, są gościnni i waleczni, ale zarazem lekkomyślni, skłonni do złodziejstwa i kłamstwa. Małżeństwa zawierają się według wyboru swobodnego, a narzeczony po uprowadzeniu dziewczyny płaci rodzicom opłatę zwaną *kałym*. Rodzice sprzedają też często córki swe do haremów tureckich. **C.** znani byli już w starożytności pod nazwą *Sychen*. W w. XIII pokonani zostali przez królów georgijskich i nawróceni na chrystjanizm. Uciskani przez chanów krymskich, poddali się Iwanowi IV, następnie jednak chan Szach-Abbas-Giraj wycisnął ich za Kubań i zmusił do przyjęcia islamu. W r. 1843—1859 brali udział w walkach Szamila przeciw Rosji, a po jego upadku tłumnie emigrowali do Turcji, tak, że do r. 1864 przesiedliło się ich około 400,000, a rozrzuceni w różnych okolicach przestali istnieć, jako naród odrębny. Por. Bergé „Sagen und Lieder des Tscherkessenvolkes“ (1866); L' Huilier wydał słownik rosyjsko-czerkieski i gramatykę (1846).

Czerlany, wieś w Galicji w starostwie Gródeckiem, ma przeszło 1000 miesz. i wzorowo urządzoną, największą w Galicji fabrykę papieru.

Czerleńkowski, herb: W polu czerwonem nad dwiema chorągwiami złotemi o trzech połach z frendzlami, w czaszy złotej pół wyżła; pod chorągwiami—trzy wręby srebrne, ku dołowi zmniejszające się. U szczytu pięć piór pawich. („Księga herbowa“ J. hr. Ostrowskiego).

Czerleńkowski

Czermak Franciszek, artysta malarz, * 1822, † 1884 r., podróżował po krajach południowo-słowiańskich i in. Z utworów jego odznaczają się: „Król czeski Fryderyk“; „Milton“; „Pasterze dalmaccy“; „Czarnogórcy na zwiadach“; „Ustęp z wojen husyckich“; „Gutenberg, pokazujący mnichom wydrukowaną Biblję“ i t. d.

Czermak Jan Nepomucen, fizjolog, * 1828 r. w Pradze, † 1873 w Lipsku. Był synem lekarza Józefa Juljusza **C.** (* 1799 r., † 1850), autora kilku dzieł lekarskich. Od 1855—67 był prof. zoologji w Gradcu Styryjskim, a następnie prof. fizjologji w Krakowie i Peszcie. W r. 1860 wrócił do rodzinnego miasta, gdzie założył prywatne laboratorjum fizjologiczne. Dzieła jego fizjologiczne są wysoko cenione. Podał on sposób oświetlania i oglądania krtani i nosa (laryngoskopja i rynoskopja), dziś bardzo ważny w medycynie, w dziele „Der Kehlkopfspiegel“ (Lipsk 1860); prócz tego bardzo wiele spostrzeżeń fizjologicznych umieszczał w rozmaitych pismach i oddzielnych zbiorach p. t. „Untersuchungen aus dem Privatlaboratorium in Prag.“

Czermak Jarosław, brat poprzedniego, znakomity malarz, * 1831 w Pradze, † 1878 w Paryżu, w r. 1847 wymalował „Marjusza na gruzach Kartaginy“ i „Zabójstwo przyjaciół Waldsteina.“ Od r. 1848 podróżował po Francji, Holandji i Niemczech, a od r. 1858 po krajach słowiańskich austrjackich, węgierskich i tureckich, oraz Czarnogórzu, gdzie zebrał liczne studja z natury; drugą taką podróż odbył 1862 r. Znakomitsze jego utwory są: „Husyci z Prokopem, gdy wchodzą na sobór Bazylejski“; „Taboryci broniący wąwozu“; „Żyżka i Prokop na wozie wojennym czytają Pismo ś.“; „Lomnicky“; „Apostolstwo jezuickie po bitwie Białogórskiej“; „Słowaczka z dziecięciem“; „Baca słowacki“; „Dalmatka z kozłęciem“; „Hercegowiniec“; „Czarnogórzanka;“ „Porwanie Hercegowinek przez baszybuzuków“; „Dziewice chrześcijańskie w haremie“ i t. d.—Siostra jego *Marja*, księżna Jerzowa Czartoryska, jest znana z talentu muzycznego.

Czermak Gustaw, mineralog, * 1836 w Libawie pod Ołomuńcem w Morawji, kształcił się w Wiedniu i w 1868 został tam prof. mineralogji w uniwersytecie i dyrektorem dworskiego gabinetu mineralogicznego; to ostatnie stanowisko opuścił 1877. W wydanem przez siebie piśmie „Mineralogische und petrographische Mitteilungen“ ogłosił znaczną liczbę rozpraw, tyczących się najważniejszych minerałów, feldspatu, blendy rogowej, augitu, miki, chlorytu, jak: „Ueber Pseudomorphosen“ (1862—6): „Die Feldspatgruppe“ (1864); „Die Aufgaben der Mineralchemie“ (1871); „Die Bildung der Meteoriten und des Vulkanismus“ (1875); „Die mikroskopische Beschaffenheit der Meteoriten“ (1885) i in. Napisał też „Lehrbuch der Mineralogie” (5 wyd. 1897).

Czermak Bohusław, autor czeski, * 1846 w Pacowie, od r. 1892 skryptor bibljoteki uniwersyteckiej w Pradze, napisał wiele utworów beletrystycznych wierszem i prozą, oraz krytyk literackich.

Czermak Klemens, z pseudonimem: *Klementicz*, archeolog czeski, * 1852 w Czasławiu. Pisał: o nazwach miejscowości słowiańskich, o ornamentach grobów, monografje: „Jan Vachu“ i „F. M. Opiz“, o monetach czeskich do r. 1526, oraz wiele prac popularyzacyjno-pedagogicznych.

Czermak Wiktor, historyk, * 10 sierp. 1863 w Janowie w Galicji, kształcił się na uniwersytecie lwowskim do 1887, następnie pracował w archiwach watykańskich i bibljotekach rzymskich, 1891 został bibljotekarzem seminarjum przy uniwersytecie w Krakowie. Napisał: „Przeprawa Czarnieckiego na wyspę Alsen” (Lwów 1885); „Sprawa Lubomirskiego w 1844“ (*Ateneum* 1886); „Szczęśliwy rok. Dzieje wojny moskiewsko-polskiej w r. 1660“ (*Przegląd Polski* 1887—93); „Z czasów Jana Kazimierza“ (1893); „Młodość Jerzego Lubomirskiego“ (1894); „Plany wojny tureckiej Władysława IV“ (1894) i in.

Przełożył tragedję Goethego „Faust“ (Lwów 1896).

Czermień (*Calla*), rodzaj roślin z rodziny obrazkowatych, ma cechy następne: pochwica, która tu zastępuje okwiat koronowaty, tylko w podstawie zwinięta, a zresztą roztoczona, kolba obła, pokryta bez porządku pręcikami i słupkami, jagody jednokomórkowe.—**Cz.** *błotny* (*C. palustris*), dosyć pospolity u nas i w całej Europie po błotach leśnych, odznacza się kłębem poziomym, liśćmi sercowatemi, pochwicą szeroko jajowatą, zewnątrz zieloną a wewnątrz białą, trwałą, jagodami szkarłatnemi; kwitnie od czerwca do sierpnia. Wszystkie części tej rośliny są jadowite, używane były dawniej w medycynie jako środek ostry.—**Cz.** *afrykański* (*C. aethiopica*, *Richardia africana*), 4 razy większy od poprzedniego, rośnie na przylądku Dobrej Nadziei; u nas, utrzymywany w pokojach, oranżerjach i sadzawkach, nazywany bywa *oślem uszkiem*.

Czermień błotny.

Czermiński, herb polski, znany tylko z nazwy.

Czermiński Feliks, czyli Szczęsny, kasztelan połaniecki od r. 1700, sławny partyzant polski na początku XVIII w. Gorliwy stronnik Augusta II, w r. 1704 pod Opatowem, wbrew świeżo zawiązanej konfederacji warszawskiej, pobudził województwo do ogłoszenia się za Augustem i tym sposobem dał początek do zawiązania 30 maja konfederacji sandomierskiej, której marszałkiem został Stanisław Denhoff. Puściwszy się na wojnę partyzancką, w której niejednokrotnie boleśnie dokuczył Szwedom, wzięty był w r. 1706 do niewoli przez Jerzego Lubomirskiego i wydany Szwedom, dwa lata przesiedział w więzieniu. Wyswobodziwszy się z pomocą wiernego sługi Litwina, zaraz powrócił do kraju, zebrał około półtora tysiąca wojska i na nowo dalszą zaczął prowadzić wojnę. Nareszcie bitwa połtawska położyła koniec wszystkiemu i **Cz.** złożył oręż. Wystąpił zbrojnie raz jeszcze r. 1714 przeciw uciskającym województwa wojskom saskim, lecz na krótko, bo śmierć tego samego roku przerwała dalsze jego działanie. Por. Otwinowski „Pamiętniki do panowania Augusta II“ (Poznań 1838); Jarochowski „Dzieje panowania Augusta II“ (Poznań 1874).

Czermiński Juljan, profesor historji w uniwersytecie Jagielońskim, † 1830, ogłosił kilka rozpraw: „O charakterze narodowym“ (1817); „O mahometanizmie“ (1821); „Młodość Jana Sobieskiego króla do powrotu z obcych krajów“ (1824), zamieszczonych w Rocz. Tow. nauk. Krak. W r. 1829 „O potrzebie poszukiwania historji początkowej przodków naszych.“

Czermiński M., ksiądz, Jezuita, napisał: „W Dalmacji i Czarnogórzu“ (Kraków 1896).

Czerna, wieś w Galicji, w okolicach Krakowa, z kościołem pod wezwaniem ś. Eljasza i klasztorem Karmelitów bosych. Leży w ślicznej okolicy. Do jej osobliwości należy most na kilkadziesiąt łokci wysoki, łączący dwie góry, pod którym przedziera się bystry potok; ma kopalnie galmanu. Należy do dóbr Krzeszowickich hr. Potockiego.

Czerniajew Michał, generał rosyjski, naczelny wódz armji serbskiej podczas wojny z Turcją 1876, * 1828 w Mohylowie nad Dnieprem, † 1897, wychowany w Mikołajewskiej akademji wojskowej, rozpoczął zawód żołnierski podczas wojny wschodniej 1853 r. i od tego czasu ciągle w ogniu bojowym, nad Dunajem, w Sewastopolu, na Kaukazie i nad jeziorem Aralskiem, uczestniczył w 50 bitwach, z których w 20 dowodził. Naświetniejszem dla niego polem była Azja środkowa, w której przez zdobycie Czekmentu, a następnie Taszkientu utwierdził panowanie rosyjskie nad całym prawie Taszkientem. Dalsze jego kroki wojenne w Azji środkowej były mniej szczęśliwe, wkrótce też uwolniony został od obowiązków gubernatora wojennego, a następnie i od służby wojskowej. 1874 nabył gazetę *Ruskij Mir*, w której gorąco podnosił sprawę słowiańską. Powołany powtórnie do służby w sztabie głównym, wziął 1875 r. dymisję i 1876 udał się do Serbji, gdzie objął dowództwo nad armją i odniósł pierwsze zwycięstwo pod Babiną Głową. Następnie jednak **C.** ponosił klęski i opuścił Serbję, nie biorąc już udziału w ostatnich walkach.

Czerniaków, wieś stara jak Warszawa, a może starsza od niej, biorąca swój początek od rodu Czerniakowskich, herbu Łada, za panowania Konrada II, księcia Mazowieckiego, położona nad Wisłą, między Wilanowem a Warszawą. **C.** nabył Milanowski w spadku od trzech córek Hinczy z Czerniakowa; od 1-ej w 1502 r. za 435 seksagenów — od 2-ej za 450 kop. groszy i 3-ej mniszki, potwierdzenie tej sprzedaży. Po Malinowskich objął **C.** Jędrzej z Zalesia Nałęcz Górski, senator rzeczypospolitej, a w 1624 r. wojewoda całego Mazowsza, poseł do Turcji. Tu zamieszkał z przyjacielem swoim, ks. biskupem St. Łubieńskim, podkanclerzym króla Zygmunta III. Po śmierci Górskiego, **C.** stał się własnością koronną i przyłączony był do klucza Ujazdowskiego. Konstytucja sejmu w 1683 r. nadała **C.** Stanisławowi Herakljuszowi ks. Lubomirskiemu, M. W. Kor. star. Spiskiemu. Ten wybudował pałac dla siebie, w 1691 r. założył kamień węgielny pod kościół w Czerniakowie, na cześć św. Antoniego Padewskiego, i wybudował klasztor, osadzając o. o. Bernardynów, na pamiątkę wizji dwóch duchów, których ciałom oddał ostatnią posługę za granicą. Kościół wybudował w lat 3 w stylu toskańskim na 500 osób, długi 46, szeroki $12^3/_4$, wy-

soki 16 łokci, z kopułą i latarnią, miedzią kryty. Sklepienia kuliste z bogatą ornamentacją i freskami, wyobrażającemi życie św. Antoniego, Rzym z Watykanem, **C.** przed zabudowaniem, podczas obioru miejsca na kościół, wzniesienie kościoła i klasztoru. Dwa boczne, a w pośrodku przedłużonej nawy, wielki ołtarz, pod nim grób w piwnicy, w którym spoczywają zwłoki św. Bonifacego męczennika w szklanej trumnie. Relikwie otrzymał L. w darze od papieża Inocentego XI,

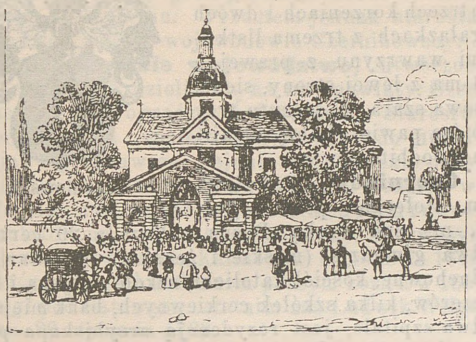

Kościół w Czerniakowie.

które sprowadził z Rzymu do Polski i pod ołtarzem umieścił w 1694 r., widoczne przez antepedjum. Fundator († 1702 r.) spoczywa obok żony w grobach pod kościołem. Po ojcu prawem dziedzictwa objął **C.** w r. 1720 najstarszy syn Teodor, hulaka i marnotrawca, który miał w ziemi Warszawskiej Ujazdów z pałacem, *Ciarnów* czyli Siekierki i część wsi Rakowa i Stanisławic. August II wzamian za wyżej wymienione włości dał L. dobra koronne: Łobzów z Nową Wsią i pałacem w Krakowskiem, klucze Słomniki, Czerniechów, wieś Iwkowę i miasteczko Słomniki. Po śmierci króla **C.** z przyległościami wróciły napowrót do L., następnie w dziedzictwie przeszły na syna Kacpra L. **C.** dostał w spadku Tadeusz hr. Mostowski, następnie Wiktor ks. Ossoliński, † 1860 r. i tu pochowany w grobach pod kościołem, ostatni z linji męskiej. **C.** w 1899 r. należał do Wandy z ks. Ossolińskich 1-o v. Potockiej, 2-o v. ks. Jabłonowskiej (dożywocie), przechodzi na hr. Konstantego Potockiego z Peczar, zawiera 20 włók ornej ziemi. Kasjerzy magistratcy i instytucji prywatnych, oraz banków, obrali sobie św. Bonifacego za patrona, corocznie więc d. 14 maja jako w dzień św. Bonifacego zbierają się na ranne nabożeństwo do kościoła łącznie z emerytami. **C.** był ulubionem miejscem Kazimierza Brodzińskiego, który go wspomina w swych poezjach. Por. „Księga świata.“ cz. I—7. „Pamiątka z Czerniakowa“, przez Jana Warmińskiego 1861 r., 16, str. 47. „Pamiątka z odpustu na św. Bonifacy w Czerniakowie pod Warszawą“ przez ks. Mateusza Solarskiego S. T. D. b. nauczyciela w szkołach Królestwa.

Czerniaków, wieś nad Bugiem, w pow. Hrubieszowskim.

Czerniański Samuel, * 1759, † 1809, pisarz i patrjota słowieński, wydał między innemi przekład „Przygód Beniowskiego“ (1808). Ojciec jego Jan, * 1709, † 1766, był zasłużonym pedagogiem.

Czernica, ob. Borówka.

Czernica, wieś w obwodzie Złoczowskim, pow. Brodzkim; ma 1500 m. Łomy kamieni i ślady morskich skamieniałości.

Czernice, wieś w gub. Płockiej, pow. Przasnyskim, o milę od Przasnysza, posiada piękny starożytny kościół w stylu gotyckim, założony 1839 pod wezwaniem Dziesięciu tysięcy męczenników przez Jakóba z Czernic. Ludność wynosi 300 m.

Czernice, *Czurnitz*, ob. Schwarzenberg.

Czernichów, wieś nad Wisłą, w Galicji, o 21 klm. od Krakowa, w pięknem położeniu, liczy do 1,000 miesz. Posiada średnią szkołę rolniczą, założoną w 1860 z internatem, oraz czteroklasową szkołę ludową.

Czernicki, herb polski, znany tylko z nazwy.

Czernicki Gustaw, * 1827 w Krakowie, przełożył pięknie poemat Lermontowa „Bojar Orsza“ (1854); był współpracownikiem kilku wydawnictw czasowych krakowskich i pomieścił w nich wiele artykułów, oraz większych prac historycznych. W 1857 osiadł w Warszawie, gdzie został współpracownikiem *Wieku*, a następnie *Gazety Warszawskiej*, *Biesiady Literackiej* i innych. Wydał: „Żywot i korespodencje Tomasza Zana“ (Kraków, 1863); „Wystawa archeologiczna krakowska“ (Kraków, 1858); „Wyprawa Garibaldiego do Sycylji i Neapolu“ (1861); „O rządzie reprezentacyjnym“ (tłómaczenie z J. S. Milla 1866); „Co się śniło pewnego razu panu Grelinkiewiczowi“ (Kraków 1873) i in. Przełożył przytem dla sceny polskiej kilkanaście sztuk teatralnych.

Czernicki Gustaw, syn poprzedniego, wiolonczelista i śpiewak opery warszawskiej, * 1857, debiutował 1885 i często występował na koncertach.

Czernickie starostwo niegrodowe. Było położone w wdztwie Połockiem. Wedle metryk lit., w 1754 było w posiadaniu Antoniego Abramowicza. Składało się w 1710 z dóbr Czernica i Kreszuty. Z mocy przywileju króla Stanisława Augusta z d. 31 Lipca 1772 miał sobie udzielone toż sstwo Jakób Kossów syn Antoniego i Magdaleny z Wasilewskich, którzy opłacali z niego kwarty złp. 1,038 gr. 23, a hyberny złp. 190.

Czernidłak, *Czernidło (Agaricus atramentatius)*, grzyb z rodzaju bedłki (ob.), o kapeluszu dzwonkowatym, brudno-czarnym, z blaszkami z początku białawemi, później czarnemi. Jest bardzo pospolity, i póki młody, bywa jadalnym, chociaż nie jest wcale smaczny. Stary, rozpływa się w ciecz czarną.

Czernidło, farba czarna, w szczególności zaprawa płynna lub stała, służąca do czernienia skór, a zarazem zabezpieczająca je od wilgoci. **Cz.** naprowadza się na skóry już wyprawne; w skład jego wchodzą substancje barwiące: sadza, węgiel z kości, lub gallasan żelaza; istoty wiążące, nadające połysk: ciała gumowe, kleiste cukrowe; ciała tłuste, odmiękczające i chroniące od wilgoci: wosk, żywice, mydło.

Czerniec, *Czarnokorzeń* (*Actaea*), rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, kielich czterolistkowy, korona czteropłatkowa, owoc jagoda; **A.** *spicata* rośnie w lasach, owoc jej posiada własności narkotyczno-trujące, dawniej używane w medycynie. *Pluskowe ziele* (**A.** *cimicifuga*, *Cimicifuga foetida*), przykrej woni, również miało znaczenie w medycynie.

Czerniec (*Melanosis*), choroba, zdarzająca się u bydła rogatego i zależąca na zepsuciu soków. Objawia się ona pod postacią plam czarnych na kiszkach, płynu rozlanego w różnych miejscach, lub guzów czarnych, wystających na ciele lub zajmujących mięśnie. Wewnętrznie leczy się kwasami mineralnemi, zewnętrznie wycinaniem.

Czerniec, *Czarne Duchowieństwo*, nazywają się w Rosji mnichy, od czarnej swej odzieży. Ob. Białe duchowieństwo.

Czerniecki Stanisław, * w początku XVII w. Napisał książkę kucharską, dedykował ją Helenie z Ossolińskich, wojewodzinie Lubomirskiej, u której przez 32 lata był kucharzem. Mickiewicz wspomina książkę tę w Panu Tadeuszu gdzie Wojski według jej wskazówek obiad urządza. Książka ta wyszła p. t. „Compendium ferculorum" w 1682. Por. A. Brückner „Źródła do dziejów literatury i oświaty polskiej, O pismach dziś nieznanych", „Bibl. Warszawska," styczeń 1895.

Czerniejewo, Czerniejów, miasteczko w Wielkiem Księstwie Poznańskiem, pow. Witkowskim, nad rz. Wrześnią; ma 2,000 m. i pamiętne jest jako miejsce urodzenia Onufrego Kopczyńskiego. Należy do ordynacji hr. Skórzewskich, którzy posiadają tu bogate zbiory i bibljotekę.

Czerniejów, wieś w Galicji, obwodzie i powiecie Stanisławowskim, ma 2,000 m. Pamiętna klęską, jaką tu poniósł Bolesław Krzywousty, popierając sprawę Jarosława II, księcia halickiego, przez ucieczkę wojewody krakowskiego.

Czernielów lub **Czerniłów mazowiecki,** wieś w obwodzie Tarnopolskim, pow. Zbaraskim, w Galicji; ma 1,530 m. i ruiny obronnego zamku.

Czerniewicz Stanisław, * 1726, † 1785, viceprowincjał Jezuitów białoruskich. Był nauczycielem retoryki w Warszawie, a później rektorem kolegjum w Połocku. W 1772 został deputowanym do duchowieństwa katolickiego w Petersburgu. W 1773 prowincjał mazowiecki, ks. Kazimierz Sobolewski, mianował go swoim zastępcą na Białej Rusi, t. j. wice-prowincjałem. W 1782 na kongregacji w Połocku wybrano **Cz.** wikarjuszem generalnym. Por. Theiner „Histoire du pontificat de Clement XIV" (Paryż 1852); „Historja zniesienia Jezuitów w Polsce i ich zachowania na Białej Rusi" t. II; Smoleński „Żywioły zachowawcze i komisja edukacyjna" Ateneum z roku 1889, t. I; ks. W. K. w „Encyklopedji kościelnej" t. III.

Czerniewski, v. *Nieczuła*, v. *Bartliński* odm., herb: W polu błękitnem na pniu o trzech korzeniach i dwóch gałązkach z trzema listkami wawrzynu z prawej, a 4-ma z lewej strony, siedzi sowa szara. U szczytu trzy pióra pawie. Labry błękitne, podbite złotem.

Czerniewski.

Czernihów, *Czernigów*, m. stołeczne pow. i gub. t. n., nad rzeką Desną. Posiada 20 cerkwi, dwa gimnazja (męskie i żeńskie), seminarjum duchowne, kościół katolicki, szkołę miejską i felczerów, kilka szkółek cerkiewnych, bank miejski, dwa szpitale, jest rezydencją arcybiskupa prawosławnego. Przemysł i handel na nizkim stopniu. liczba mieszkańców wynosi 27,000 (1897). W końcu 13 w. **Cz.** przyłączony był do księstwa Włodzimierskiego, a na początku 14 stał się zdobyczą Litwy, następnie Polski, pod której panowaniem lat 160 zostawał. W roku 1479 w. ks. moskiewski Iwan Wasilewicz zdobył na Litwie ziemię Siewierską i odtąd **Cz.** aż do r. 1611 do Rosji należał. W roku 1604 przez wojska Samozwańca był wzięty. W 1611 podczas bezkrólewia w Rosji, pułkownik Gronostaj spalił miasto, a mieszkańcy jego przez lat 12 schronienia tu nie mieli. Na mocy traktatu dziewulińskiego Czernihów ze wszystkiemi ziemiami Siewierskiemi Polsce był odstąpiony naprzód na lat 14, a następnie w 1634 na mocy traktatu polańskiego na zawsze. Od 1635 do 1667 **Cz.** należał do Polski. Na sejmie koronacyjnym Władysława IV w 1633 ziemia Czernihowska otrzymała gród i ziemstwo, oraz ustanowiona była kasztelanja i inne urzędy ziemskie. W 1650 przy podziale na pułki, utworzono pułk czernihowski. Czernihowem rządzili pułkownicy kozaków. Na mocy traktatu Andruszowskiego **Cz.** odstąpiony Rosji. *Czernihowski powiat* 3,226,7 w. kw. i 161,695 m. *Czernihowska gubernja* 46,046 w. kw. i 2,321,900 m.; liczy 15 powiatów. Ostatecznie urządzona w 1801.

Czernihowska kasztelanja utworzona była na sejmie koronacyjnym Władysława IV w 1633 (ob. Czernihów). Pierwszym kasztelanem **Cz.** był Mikołaj Kossakowski, mianowany 1635, † 1639, ostatnim zaś Felicjan Czetwertyński, mianowany 1792.

Czernihowskie księstwo. Pierwszym księciem udzielnym był Mścisław, następnie Jarosław

a po nim syn jego Światosław, † 1070. Za panowania króla polskiego Aleksandra, odłączyło się od Polski, ale w 1618 powrócone, w 1635 zamienione zostało na województwo; na mocy traktatu andruszowskiego (1667) przeszło w posiadanie Rosji.

Czernihowskie starostwo grodowe. Mieściło się w wdztwie i powiecie Czernihowskim. Gdy traktatem andruszowskim z 1667 całe wdztwo odpadło do Rosji, gród przeniesiono do Włodzimierza na Wołyniu. Przedtem jednak starostami bywali zawsze wojewodowie Czernihowscy.

Czernihowskie województwo, utworzone na sejmie 1635, dzieliło się na trzy powiaty: Czernihowski Nowogrodzki i Siewierski. Starostwo czernihowskie zostało przyłączone do urzędu wojewody nazawsze. Sejmiki wojewódzkie odbywały się naprzód w Czernihowie, a później we Włodzimierzu, na których sześciu na sejm i dwóch deputatów na trybunał kor. obierano. Pierwszym wojewodą był Marcin Kalinowski od 1635 do 1646, w którym został hetmanem polnym kor., a w 1652 poległ pod Batowem, ostatnim zaś Ludwik Wilga, mian. 20 stycznia 1783.

Czerniowce, po rusku *Czerniwcy*, rumuńsku *Czernauc*, niem. *Tschernowitz*, miasto stołeczne austrjackiego kraju koronnego Bukowiny, nad brzegiem rz. Prutu, rezydencja naczelnych władz krajowych, arcybiskupa obrządku wschodniego, ma uniwersytet Franciszka-Józefa z wykładem niemieckim, otwarty 1875 r., gimnazjum, szkołę realną, seminarjum dla nauczycieli i nauczycielek, kilka szkół specjalnych i kilkanaście ludowych. Z gmachów wyróżniają się: nowa katedra prawosławna, pałac arcybiskupi, synagoga, ratusz i in. Miasto odznacza się czystością i mnóstwem ogrodów. Przemysł nieznaczny, zato handel z Rosją i Rumunją nader ożywiony. Liczba mieszkańców wynosi 54,000 (27,000 Niemców, 10,000 Rusinów, 8,000 Polaków). Jeszcze w 1816 r. liczyły **Cz.** tylko 5,416 m.

Czernobolcy, sekta rozkolnicka, powstała w Starodubie, a w 1775 i w Polsce w m. Czernobolu; rozprzestrzeniła się i na Wołoszczyźnie; potępiają oni pasporty, modlitwy i t. d. Obecnie nazwa **Cz.**-ów znikła, ustąpiwszy miejsca nazwie Lipowanów.

Czernobyl Mikołaj, zwany inaczej *Artemisius*, * 1495 w Żatcu, † 1556; uczył się w Wittenberdze, poczem wróciwszy do kraju rodzinnego, był przełożonym szkoły miejskiej, pisarzem miejskim, radnym i w końcu prymasem; na stanowiskach tych uzyskał ogólne uznanie, tak, że często był wzywany do załatwienia ważniejszych spraw publicznych. **Cz.** zajmował się też literaturą, spisywał dzieje ojczyste i wydał „Zprawa panóm, kterak statek svój i urzedniky sve rziditi" i t. d. (1587).

Czernovicky, zwany też *Czernovicenus*, *Czernovicius* i *Sequenides* Jan, poeta łaciń.-czeski, * w Czernowicach 1569, † 1633. Jego poemat „De bello panonico" (ks. VI), w którym opiewa wojnę cesarza Rudolfa II z Turkami, wydany dopiero 1619, był po bitwie Białogórskiej skonfiskowany i zniszczony. Gdy w 1627 nie chciał przyjąć wyznania rzymsko-kat., skazany został na wygnanie.

Czernovicky Paweł, * 1590 w Nowym Brodzie, † 1632 w Żitawie, bakałarz uniwersytetu praskiego, duchowny ewangelicki, wydał „Vocabularium rythmicobohemicum" (słowniczek około 2,000 rymów czeskich, np.; fagus *buk*—nodus *suk*, albus *bily*—charus *mily* i t. d.); wyszedł ten słowniczek w 1614 i 1783.

Czerny, herbu Nowina, rodzina, która w XV w. z Niemiec do Polski przybyła.

Czerny lub *Nigranus* Jan, zwany u nas *Czarny*, * ok. 1500, † 1565 w Bolesławie, zastępca Jana Augusty, w czasie jego więzienia, na biskupstwie Braci Czeskich w Młodej Bolesławie (od 1547). Oprócz innych napisał: „Powody początku Jedności Czesko-Braterskiej od r. 1467 do 1559 r." Był delegatem na ważny synod w Koźminku (1555).

Czerny Zygmunt, podstarosta białocerkiewski. po bitwie batowskiej 1652 wysłany był z Zaćwilikowskim do Chmielnickiego do Czehrynia, celem wyjednania zgody, ale poselstwo to żadnego nie odniosło skutku.

Czerny Michał, kasztelan oświecimski, a od 1694 sandecki; stronnik księcia Conti, forytowanego do tronu przez partję francuską w bezkrólewiu po Janie III, † 1697. **Czerny** Stanisław, syn poprzedniego, kasztelan oświecimski od 1715, także stronnik ks. Conti; † 1720. **Czerny** Jędrzej, brat Michała, kasztelan sandecki od 1709; † 1720.

Czerny Franciszek, protegowany przez prymasa Szembeka, kasztelan oświecimski 1739—1746, a wojnicki 1746—1760.

Czerny Franciszek, kustosz koronny 1762—64; od 1765 scholastyk katedralny krakowski, wyznaczony był przez biskupa Sołtyka do komisji, która miała rozpoznać stan akademji krakowskiej, † 1775.—**Czerny** Joachim, pisał się także *Szwarcenbergiem* lub *Czernym z Witowic*; od 1754 chorąży zatorski i oświecimski, od 1762 generał major wojsk Rzeczypospolitej; na sejmie elekcyjnym Stanisława Poniatowskiego poseł z Oświecimskiego i delegat do układania paktów konwentów. Podczas konfederacji Barskiej obrany w Krakowskiem województwie marszałkiem 1769 po Marcinie Lubomirskim, był jednym z najczynniejszych przywódców; należał do pierwszego związku generalności pod Muszynką (w 1769); w paźdz. t. r. ogłaszał wybory na marszałka koronnego i regimentarza; za staraniem Wessla, który go chciał usunąć od marszałkowstwa, wyjechał **Cz.** 1771 w poselstwie do sułtana tureckiego; † 1772. Por. Paprocki „Herby rycerstwa pol."; Łętowski „Katalog" t. II, str. 163.

Czerny Jan, matematyk i astronom, * 1788 w Horzycach, † 1859. Od 1811 był księdzem i własną pracą nauczył się prawie wszystkich języków europejskich i matematyki; J. J. Litrow był z nim w korespondencji naukowej. Wygotował mosiężne *tellurium*, oraz *hodometr*. Wydał nadto tablicę objaśniającą dziewięć części mowy czeskiej (1825).

Czerny Karol, * 1791, † 1857 w Wiedniu, pianista, uczeń Beethoven'a i Clementi'ego, ostatniemi czasy jeden z najznakomitszych nauczycieli muzyki na fortepjanie, pod którego kierunkiem kształcili się Liszt, Döhler i inni. Oprócz wydanych 849 utworów muzycznych, ogłosił: „Umriss der ganzen Musikgeschichte" (Moguncja, zeszyt I, 1851) i „Praktische Schule der Composition" (po ang. i niem. 3 tomy, Londyn i Bonn 1849). Etiudy **Cz**-go, szczególnie zaś „Schule der Geläufigkeit" są najwięcej rozpowszechnione.

Czerny Jan, (Mateusz), spółczesny publicysta czeski, sekretarz Muzeum Królestwa Czeskiego, * 1839 w Dalimierzycach, nauki uniwersyteckie kończył w Pradze, poczem podróżował po Słowiańszczyznie południowej i Szwajcarji, których opisy zamieszczał w *Osviecie* i *Posle z Pragi*; należał przytem do redakcji *Słownika naucznego* (Encyklopedji). 1866 za wydanie broszury „Płacz koruny czeské" uwięziony, po uwolnieniu 1867 został redaktorem *Pokroka*. 1871 i 1872 wybierany był posłem na sejmy czeskie. Oddzielnie wydał: „Kronika Turnowska prvni doby XVIII stol." (1865); „Legenda o sv. Katerzinie a rukopisové Kralodv. i Zelenohor." (1886); „Slovansky sjezd v Praze r. 1848" (1888); „F. Durych, prvni slavista czesky" (1889).

Czerny Józef, leśnik, * 1841, przyczynił się znacznie do poprawy lasów w Czechach. Ogłosił: w języku czeskim „O hodowli bażantów" (1864), „Naukę leśnictwa" (1881), „Myślistwo" (1882 — 1884).

Czerny Adolf, autor czeski, * 1864, pisze po czesku, łużycku i polsku; szczególnie zajmuje się Serbami łużyckimi. Wydał po łużycku: trzy zbiory pieśni łużyckich, „Zagrodę łużycką" (1889, przekład J. Karłowicza w *Wiśle*), „Istoty mityczne Serbów łużyckich" (przekład B. Grabowskiego w *Wiśle*); po czesku: „Lužické obrazky" (1890), „Svatba u luž. Srbów" (1893), „Rózne listy o Lužici" (1884), „Przy czytaniu *Dziadów*" (1890), „Wspomnienia z Litwy i Białej Rusi" (1894); po polsku: „Pieśni białoruskie z powiatu Dziśnieńskiego" (1894), „Za pieśnią łużycką" (*Wisła, V*). W r. 1894 został współpracownikiem komisji antropologicznej Akademji Krakowskiej.

Czerny-Szwarcenberg Franciszek, geograf, * 1847 w Krakowie, gdzie studjował nauki historyczne, a uzyskawszy tamże stopień doktora filozofji, był nauczycielem gimnazjalnym w Krakowie i Lwowie. Uzyskawszy stypendjum uniwersytetu Jagiellońskiego dla studjów geograficznych, przebywał 1874—76 na uniwersytetach wiedeńskim i lipskim, po powrocie do Krakowa został docentem, w r. 1877 profesorem nadzwyczajnym, a w 1886 profesorem zwyczajnym geografji; w r. 1892 został nadto dyrektorem komisji egzaminacyjnej kandydatów na nauczycieli gimnazjalnych. Ogłosił: „Panowanie Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyków" (1871); „Zawiązki państwowe i kościelne Czech i Węgier" (1872); „Wirkungen der Winde auf die Gestaltung der Erdoberfläche" (w Petermanna „Mittheilungen," *Ergänzungsheft* № 48); „Zmienność klimatu i jej przyczyny" (w *Pamiętniku Akademji umiejęt. w Krakowie*); „Znaczenie lasów" (w *Roczn. Tow. Tatrz.*); „Handel ludźmi w Afryce" (w *Niwie*, 1877 r.); „Zarys rozwoju wiedzy o ziemi" (1881 r.); „Die Veränderlichkeit der Klimate und ihre Ursachen" (1881); „Dzisiejszy stan geografji, jej badań i wiadomości" (1882); „Obce pierwiastki w cywilizacjach Ameryki starożytnej" (1886); „Ogólna geografja handlowa" (wyd. Akad. nauk w Krakowie, 1889 r).

Czerny-Szwarcenberg.

Czernyszew, *Czerniszew* v. *Jastrzębiec* odm., herb: W polu błękitnem w podkowie złotej — złoty krzyż kawalerski. U szczytu srebrne skrzydło orle między dwiema chorągwiami: prawą błękitną z podkową i krzyżem, lewą białą ze skrzydłem orlem szarem.

Czernyszew.

Czernyszew Aleksander, książę, * 1785 r., † 1859. Generał jazdy wojsk rosyjskich, odbył kampanje 1805, 6, 8 i 1812; następnie używany był przez cesarza Aleksandra I w zleceniach dyplomatycznych. Od 1832 minister wojny do samej śmierci. Por. L. Schneider „Kalisch im September der Jahres 1835" i „Aus meinem Leben" (Berlin, 1879 r.); Jomini „Etudes sur la guerre de Crimée" (Petersburg, 1878).

Czernyszew Teodozy, geolog, * 1856 w Kijowie, kształcił się w instytucie górniczym w Petersburgu, w r. 1882 został geologiem w korpusie geologicznym. Ogłosił prace o formacji dewońskiej w Rosji (1884), o faunie dewonu (1885 i 1887), o geologji Uralu i in.

Czernyszewski Mikołaj, pisarz rosyjski, * 1828 w Saratowie, † 1889 tamże; kształcił się w uniwersytecie petersburskim, następnie był nauczycielem w korpusie kadetów, redaktorem *Wojennago Sbornika*, potem współredaktorem *Sowremiennika* (1855 — 64), gdzie zamieścił mnó-

stwo ważnych krytycznych i historycznych artykułów, z których znaczniejsze są: „Ijulskaja Monarchja" (1860. № 1 i 2); „Kaweniak" (1858); „O priczinach padienja Rima" (1861); „Borba partij wo Francii pri Ludowikie XVIII i Karle X;" „Kapitał i Trud;" „Estietiez, otnoszenija iskusstwa k diejstwitielnosti" (1855); „Lessing, jego wremia, żizń i diejatielnost'; „Ekonomiczeskaja diejatielnost' i zakonodatielstwo" (1864); „Sujewierije i prawiła łogiki;" „Oczerki Gogolewskago perijoda russ. lit.;" „O soczynienjach Puszkina," oraz napisał powieść „Czto dielat'?" Przetłómaczył historję Szlossera i przerobił J. S. Milla „Osnow. Politycz. Ekonomii" (1864). Osiedlony 1864 w Syberji, przebył tam do 1883 r.

Czerń, miasto powiatowe w gub. Tulskiej, nad rzeką t. n., 3,612 miesz. — *Czerniewski powiat* 2,617 w. kw., ludności 108,785.

Czerokezy, ob. Cherokezy.

Czerówka, roślina, ob. Kanianka.

Czerpak, *czerpadło*, narzędzie do czerpania i przelewania wody, do wydobywania z nich części stałych, lub też do usuwania żwiru i kamieni z dna rzek i jezior. **C.** większych wymiarów i działający przy pomocy maszyn nazywa się *dragą* (ob.).

Czersk, jedno z najstarożytniejszych miast polskich, dziś osada nad Wisłą, w gub. Warszawskiej, pow. Grójeckim, było niegdyś stolicą ziemi Czerskiej, od której dawni książęta mazowieccy tytułowali się także książętami na Czersku; założone być miało przez Bolesława Chrobrego. Dzisiaj miasto zupełnie podupadło, liczy 500 tylko miesz. Są tu jeszcze szczątki starożytnego zamku. Opis **C.** przez Kor. Kozłowskiego mieści się w dziele jego ojca: „Dzieje Mazowsza za panowania książąt" (Warszawa, 1858).

Czerska kasztelanja, należała do województwa Mazowieckiego; pierwszym znanym kasztelanem był Pilch 1239 h. Lada, wspomniany przez Bielskiego i Paprockiego pod r. 1224, ostatnim Walenty Sobolewski, mianowany 1791 r. Por. „Kodeks dyplomatyczny ks. maz." (Warszawa, 1863); „Księga ziemi Czerskiej" (Warszawa, 1879, str. 99).

Czerska ziemia *(terra, districtus).* W r. 1526 była jedną z dziesięciu ziem księstwa v. województwa Mazowieckiego. Leżała po obu brzegach Wisły, miała 73 mile kw. i dzieliła się na powiaty: Czerski, Grójecki, Warecki. Starostwa były: Osieckie, Wareckie, Czerskie, Garwolińskie, Latowickie. Miała ziemia **C.** własnego kasztelana, urzędników ziemskich i co 5 lat wysyłała deputata na trybunał. W r. 1795 część, leżąca z lewej strony Wisły, przeszła pod panowanie pruskie, z prawej odpadła do Austrji. Por. „Księgi ziemi Czerskiej" (Warszawa, 1879); Pawiński „Źródła dziejowe" (t. XVI, Warszawa, 1895).

Czerska, Mikołaj z. napisał „Kronikę mazowiecką" przy końcu XV w., której ułamki znajdują się w historji „Monasterii Plocensis Ordinis S. Benedicti" Stan. Szczygielskiego.

Czerski Walenty, herbu Ogończyk, poseł na sejm 1580, z ziem pruskich. Gdy Stefan Batory na szlachecką powstawał swawolę, **C.** upominał się o to. Król obrażony, rzekł: „Quid iste canis latrat contra nos?" (Czego ten pies szczeka na nas?), **C.** odpowiedział mu: „Najjaśniejszy panie, szczeka na tych, co nas szarpią."

Czerski Stanisław, * 1777, † około 1840, ks., doktor teologji, kanonik katedralny wileński, nauczyciel literatury starożytnej w tamecznem gimnazjum, ogłosił drukiem: „Bajki Fedra, ksiąg V, z przypisami" (Wilno, 1810); „Słownik łacińsko-polski" (2 t., Wilno, 1822); „Widok dawnego Wilna" (1822) i „Opis djecezji Żmujdzkiej" (Wilno, 1830).

Czerski Jan, * 1813 w Worłubieni w Prusiech zachodnich, † 1893; ukończywszy seminarjum rzymsko katolickie w Poznaniu, w r. 1842 został wyświęcony na kapłana. Badając z gorliwością Pismo św., przyszedł do przekonań sprzecznych z zasadami swego kościoła; gdy zaś otrzymał wikarjat kość. kat. w Poznaniu 1844, zauważył w postępowaniu dostojników kościelnych rzeczy, które mu się nie podobały. To wszystko sprawiło w jego duszy taką zmianę, że zmuszonym się ujrzał wygłosić jawnie swe pojęcia. Psychologiczny proces swego umysłu opisał w dziele „Rechtfertigung meines Abfalles v. d. römischen Hofkirche" (Bydgoszcza, 1845). Twierdził on: 1) że papież nie jest od Boga ustanowioną głową kościoła; 2) że nauka kościoła rzymsko-katolickiego sprzeciwia się w wielu razach nauce Chrystusa Pana, zwłaszcza co do spowiedzi, bezżeństwa, małżeństw mieszanych, relikwji i obrazów, języka liturgicznego i komunji; 3) że księża nie żyją w duchu chrześcijańskim, a stanowią odrębną kastę i zapominają, że wszyscy ludzie mają równy udział w królestwie Bożem. W roku 1844 został proboszczem w Pile (Schneidemühl). W tym czasie silnie była propagowana pielgrzymka do Trewiru, gdzie wystawioną była suknia Chrystusa Pana, utkana przez Najświętszą Pannę. Potępiając to, wystąpił ze społeczności kościoła z całą swą gminą, która nazwała się „Apostolsko-chrześcijańsko-katolicką" albo „Niemiecko-katolicką". Rząd pruski początkowo nie czynił żadnych przeszkód. **C.** wydał różne pisma w języku polskim i niemieckim, drukowane w Poznaniu, Bydgoszczy i Toruniu, jak „Bekenntniss d. christl.-apostol. Gemeinde zu Schneidemühl" (Gdańsk, 1845). — Ob. Ronge Jan.

Czerski Jan, zoolog i geolog, * 1845 w Swolnie w gub. Witebskiej, kształcił się w instytucie szlacheckim w Wilnie, a za udział w wypadkach 1863 r. skazany do wojska, przebywał jako żołnierz w Omsku do 1869, poczem przez dwa lata w szpitalu tamecznym zajmował się anatomją. Następnie przeniósł się do Irkucka i pracował nad

geologją i fauną Syberji. W 1883 osiadł w Petersburgu, gdzie został członkiem tow. geograf. Ogłosił rozprawy o sobolach, gronostajach, o czaszkach nosorożców, o faunie irkuckiej, o tamecznych pokładach węgla, i in.

Czerskie jezioro, pod osadą tegoż nazwiska w Królestwie Polskiem, gub. Warszawskiej położone, którego szerokość wynosi sążni 100, długość 400, głębokość od 6—8 metrów.

Czerskie księstwo. Już Ziemowit syn Konrada dodawał do tytułu: „ksiażę Mazowiecki i Czerski" (w r. 1249: „Dux Masoviae et Chyrnensis," 1253: „Dux M. et terrae cyrnensis," 1254: „Dux M. et de Cirnzk." Syn Ziemowita I, Konrad II, panujący od r. 1262 do 1294, był pierwszym władcą księstwa Czerskiego. Konrad nie pozostawił syna, brat jego Bolesław połączył księstwo Czerskie z Płockiem, po nim panował syn jego Trojden od r. 1313, † 1341 jego następcą zaś syn jego Ziemowit III, i wtedy oddzieloną ziemią warszawską rządził drugi syn Trojdena Kazimierz, i dopiero po śmierci bezpotomnej Kazimierza w r. 1354, Ziemowit III połączył całe Mazowsze, które w 1381 podzielone było na księstwa: Płockie i Czerskie. Księciem czersko-warszawskim został Janusz Senior † 1429, później wnuk jego Bolesław † 1454, którego syn Konrad III przyłączył do księstwa Czerskiego księstwo Warszawskie z ziemią Zakroczymską. Konrad † 1503, po nim w imieniu małoletnich synów rządziła matka Anna z Radziwiłłów, od 1517 syn jej Stanisław † 1524, po nim brat Janusz † 1526 r., po którego śmierci księstwa te włączone zostały do korony, i ks. Czerskie było jedną z dziesięciu ziem księstwa v. województwa Mazowieckiego, i zachowało osobnego wojewodę. Por. Kozłowski „Dzieje Mazowsza" (Warszawa, 1858); „Kodeks dyplomatyczny księstwa Mazowieckiego" (Warszawa, 1863); „Księga ziemi Czerskiej" (Warszawa, 1879).

Czerskie starostwo grodowe. Leżało w województwie Mazowieckiem, ziemi Czerskiej. Wedle lustracji z r. 1664 składało się z miasta Czerska z zamkiem i wsi: Dziewinów, Kosomce, Wysoczyn, Radwanków, Niecieca, Tatary, Leśniki, Czoniewo. W czasie pierwszej wojny szwedzkiej nadzwyczajnie zniszczone, w tym stanie prawie przetrwało do r. 1771. W tym czasie posiadał je Franciszek Bieliński, marszałek wielki koronny, opłacając kwarty złp. 250, a hyberny złp. 1,720 gr. 19. Na sejmie warszawskim z r. 1773 stany rzeczypospolitej wyznaczyły oddzielną komisję do ustalenia granic tego starostwa.

Czertkow Aleksander, numizmatyk i historyk rosyjski, * 1791, † 1858. Drukował: „Opis starożytnych monet rosyjskich" (Moskwa, 1840); „O przekładzie latopisu Manassyi podług dwóch kopji watykańskiej i bibljoteki patrjarszej" (1842); „Opisanie wojny w. ks. Światosława Igorowicza z Bołgarami i Grekami w r. 967 do 972" i inne. W r. 1835 akademja petersburska przyznała **C.** nagrodę, którą on ofiarował na wydanie Ewangelji Ostromira pod redakcją Wostokowa.

Czertomelik, *Czertomłyk*, ob. Czartomelik.

Czertorejscy z Czertorei, stary ród szlachecki na Morawach i w Czechach, wspominany w kronikach 1380 r. Paprocki, opierając się na podobieństwie brzmienia, przypuszcza pokrewieństwo **C.** z naszymi książętami Czartoryskimi.

Czertouseńko Miszka, ataman Kozaków Dońskich, wspólnik Steńki Razina, w 1669 r. zebrawszy około 15,000 ludzi, przeszedł nad Wołgę, zdobył i spustoszył monaster Żółtowodzki i Łyskowo, lecz pod wsią Muraszkinem został pobity przez wojewodę ks. Jerzego Dołgorukiego.

Czervenak Benjamin Prawosław, patrjota i pisarz słowacki, * 1816 w Pleszowcach, † 1841 w Bodoni. Oprócz innych napisał: „Zwierciadło Słowiaństwa" (wydane przez M. Hurbana, 1844, z życiorysem). Dzieło to obejmuje dzieje starożytnej Słowiańszczyzny, państwa Morawskiego, narodu Madziarskiego, królestwa Węgierskiego, charakterystykę Słowian węgierskich, mianowicie Słowaków, i smutny stan ich z powodu Madziarów.

Czervenica, ob. Veresvágás.

Czervenka z *Ledec* Ulryk, † 1465, hetman rot braterskich, które 1454 przyszły do Prus w pomoc Krzyżakom, gdy zaś ci nie byli w możności zapłacić zaległego żołdu, przeszły 1457 do służby króla polskiego i wydały zamki, w których stały załogą, a w końcu i Malborg (14 czerwca). **C.** obdarowany przez króla Kazimierza dobrami ziemskiemi, z niewiadomych powodów znalazł się w Czechach w więzieniu, z którego król Jerzy uwolnił go na ponowną reklamację króla polskiego dopiero w 1466 r. W Prusiech zdobył Gołąb i pobił Krzyżaków pod Skępem. Por. Długosz i Voigt „Geschichte Preussens".

Czervenka, inaczej *Erythraeus* Maciej, biskup Braci Czeskich (1553—69), * 1521 w Czelakowicach, † 1569 w Przerowie. Wysłany był 1542 r. do Bucera i Kalwina. W 1550 w czasie więzienia Jana Augusty zastępował go z J. Czernym. Jest autorem „Zbioru Przysłowi" (w czasopiśmie „Muzeum Czeskie," 1829); napisał także „Krótką sprawę o początku Jednoty Braterskiej" (1561) i „Sprawę ze swej podróży do Strasburga" (w Bibljotece w Herrenhucie).

Czervenka *z Wieżnowa* Wacław Wojciech, historyk czeski, * 1636, † 1694, ksiądz rzymskokatolicki, napisał dokładny życiorys Albrechta z Waldsztejnu (rękopis w „Muz. Cz."), oraz „Annales et acta... Domus Habsburgo-Austriacae usque ad a. 1358" (Praga, 1691) i w. in.

Czervenka Jan, poeta czeski, * 1861 w Pradze, wydał zbiory poezji: „Amoroso" (1883), „Ztiszené vlny" (1885), „Pisnie Zaviszovy" (1891); prozą: „Novelly" (1884) i „Dietské kartony" (1885).

Czerveny Wacław Franciszek, fabrykant instrumentów muzycznych, * 1819 w Dubcy, w król. Czeskiem. Po odbytej podróży rzemieślniczej w Bernie, Wiedniu, Presburgu i Peszcie, założył 1842 r. własną fabrykę w Kralowej Hradcu i wkrótce potem wystąpił z pierwszym swoim wynalazkiem *kornonem*, przewyższającym dotychczasowy róg myśliwski. Następnie wynalazł *zwukowodkę*, zastępującą wszystkie munsztuki do różnych tonów jednego instrumentu, oraz *baroksyton*, *dźwiękoróg*, *trytonikon* i t. d.

Czerveny Horod, ob. Czerwonogród.

Czerveny zamek, ob. Krakowiec.

Czervinka Otokar, pisarz czeski, * 1846 r. w Pradze, ogłosił utwory poetyckie: „Jan z Dubé“ (1871); „Jan Žižka z Kalichu“ (1874); „Alesz Romanow“ (1881); „Husitská statba“ (1884); „Pohádka života“ (1891) i wiele innych w czasopismach.

Czervinka Miłosz, brat poprzedniego, * 1853, † 1891, pracował jako leśnik, między innemi w Sławucie u ks. Sanguszki i w Galicji u hr. Wodzickich. W r. 1882 wydał swe „Básnie,“ napisane w więzieniu w latach 1872 — 1877 w Austrji: „Hynek“ (1890); „O piestování lesa.“

Czervinková-Riegrova Marja, pisarka czeska, córka Fr. L. Riegra, * 1854 w Pradze, zabierała głos w wielu sprawach humanitarnych, oraz napisała źródłowe życiorysy: „Bernard Balzano“ (1881); „Franc. Palacky“ (1892); przełożyła na język czeski znaczną część mów swego ojca.

Czerw, *Czerwie*, robak, liszka pszczoły, zaraz po wykluciu się. *Czerw drzewowy*, gąsienice owadów drzewo toczących.

Czerwczyk *(Rhizotrogus)*, rodzaj owadów tęgopokrywych, zbliżony do chrząszcza, ale znacznie od niego mniejszy; odznacza się tarczą grzbietową włosistą, pokrywami skrzydeł blado-kasztanowatemi z 3 jaśniejszemi prążkami. Zjawia się w końcu czerwca; liszka jego zasiewom, a owad drzewom jest szkodliwy.

Czerweń Tomasz, patrjota słowacki, ob. Cherven.

Czerwiakowski v. *Czerwnia* odm., herb: W polu czerwonem tarcza stalowa. U szczytu 5 piór strusich.

Czerwiakowski.

Czerwiakowski Rafał Józef, znakomity chirurg, * 1743 pod Pińskiem, † 1816 w Krakowie. Po ukończeniu szkół pińskich, wstąpił do zgromadzenia ks. Pijarów, lecz po pierwszych święceniach zmienił zamiar, udał się 1771 do Rzymu i tam 1776 otrzymał stopień doktora filozofji i medycyny. W roku 1779 wezwany do Krakowa, zaczął w kolegjum św. Barbary wykładać anatomję, chirurgję i położnictwo, a w roku następnym, po reformie tamecznego uniwersytetu, został rzeczywistym jego profesorem i obowiązki te pełnił bez przerwy przez lat 27. Główną jego zasługą jest zaszczepienie w kraju nauki chirurgji, którą usilnie popierał nietylko z katedry, lecz i pismami i wszelkiego rodzaju troskliwemi zachodami. W r. 1785 mianowany został lekarzem nadwornym Stanisława Augusta; po upadku kraju pełnił obowiązki lekarza naczelnego w lazarecie głównym przy św. Piotrze w Krakowie. Oprócz wielkiego dzieła: „Narządu opatrzenia chirurgicznego i t. d.“ (Kraków, 1816—17), którego wydał tylko 6 tomów, a dalsze przerwała śmierć, wydał poprzednio „Rozprawę o szlachetności, potrzebie i użytku chirurgji i t. d.“ (1791). Kilkanaście innych prac jego pozostało w rękopismach.

Czerwiakowski Ignacy Rafał, syn poprzedniego, * 1808 w Krakowie, † 1882, botanik, studjował medycynę w mieście rodzinnem, w 1831 był lekarzem wojskowym w Warszawie, następnie porzucił zawód lekarski i zajął się botaniką. Mianowany 1834 adjunktem prof. historjinaturalnej w uniwersytecie krakowskim, po jednorocznym pobycie (1837) w Berlinie, przeznaczony został 1838 na prof. historji naturalnej i gospodarstwa wiejskiego w szkole technicznej krakowskiej, a 1843 roku na rzeczywistego profesora w uniwersytecie. Prace jego są: „Botanika ogólna“ (6 t., 1849 — 1863); „Botanika lekarska do wykładów“ (1861). Z Warszewiczem wydał „Katalog roślin ogrodu botanicznego“ (1864).

Czerwiakowski Ignacy Rafał.

Czerwiec *(Scleranthus)*, rodzaj roślin z rodziny goździkowatych, którego cechy są: kielich 5-dzielny, korony brak, owoc ziarneczak, kielichem trwałym otoczony; rośliny drobne, niepozorne, rozproszone po całej ziemi. **C.** *trwały (S. perennis)*, o liściach szydłowatych, rośnie na piaszczystych pagórkach wystawionych na słońce, w całej Europie; kwitnie od maja do października. Na jego korzeniach zbierano dawniej w całej Polsce i Szląsku owad zwany *czerwcem* (ob.) albo *koszenilą polską*. **C.** *doroczny (S. annuus)* różni się od poprzedniego trwałością tylko jednoroczną.

Czerwiec *(Coccus)*, rodzaj owadów z rzędu półpokrywych *(hemiptera)*, typ rodziny czerwcowych *(coccidae)*, która wraz z mszycami *(aphidae)* i pchłami roślinnemi *(psyllidae)* stanowi podrzęd *Phytopthires* (wszy roślinnych). **C.** ma nogi bezstawne, na każdej z nich znajduje się haczykowaty pazurek; różki samca składają się z 10, samicy z 6 stawowatych członków. Samice są większe, mają ciało tarczowate i są bezskrzydłe; samce o wiele mniejsze mają wielkie skrzydła przednie, tylnych zaledwie ślady. Prócz tego samica ma trąbkę, na której zbywa samcowi, i siedzi prawie nieruchomo na roślinie, z której wy-

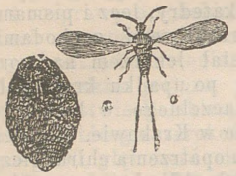

Czerwiec.

a samiec, *b* samica.

sysa soki; niesie mnóstwo jaj, które okrywa delikatną jedwabistą przędzą i osłania zwolna usychającem ciałem. W sprzeczności względem samic, i jako jedyny wyjątek w całym rzędzie, samce odbywają zupełną przemianę, w stanie dojrzałym zwykle już pokarmu nie przyjmują. Niektóre są szkodliwe roślinom, zwłaszcza w cieplarniach. Niektóre gatunki są użyteczne z powodu barwnika, jaki w ciele wydzielają. **C.** *koszenila (C. cacti)*, barwy błękitnawo-czerwonej, żyje w Meksyku na gatunku kaktusu — *Opuntia coccionellifera (Nopal* dawnych Meksykanów). Samice, długie na 6 milimetrów, dostarczają wspaniałego barwnika, wysuszone i sproszkowane wchodzą w skład karminu (ob.). Koszenilę hodują obecnie także na wyspach Kanaryjskich, w Algerji, w Maladze w Hiszpanji. Rocznie można mieć 2 do 5 zbiorów koszenili. Owady suszą się na gorących blachach i tworzą bryłki okrągławe, wielkości drobnego grochu, brunatno-czerwone, wewnątrz purpurowe. Pierwszy zbiór w roku wydaje gatunek najlepszy *(zakkadilla)*, zwłaszcza z Honduras i Meksyku. Barwnik koszenili jest kwasem karminowym. Od czasu wprowadzenia barwników anilinowych koszenila wiele na znaczeniu straciła. Na 1 klgr. przypada około 140,000 owadów. — **C.** *polski (Porphyrophora polonica)*, od poprzedniego mniejszy, pospolity w południowych prowincjach dawnej Polski, żyje na korzeniach rośliny *czerwca* (ob.), oraz rdestu *(Paligonum minus)*. Uduszony nad parą octu, potem wysuszony, stanowił niegdyś dla Polski ważny artykuł wywozowy; dziś zaniedbany, ma być jeszcze używany przez Turków. Chociaż użycie koszenili amerykańskiej datuje od 1521 r., jednak w połowie jeszcze XVI w. cło od **C.** przynosiło królowi dochodu 6,000 złotych węgierskich. — **C.** *armeński (Porphyrophora armensis)*, żyjący około Araratu, znany był już w głębokiej starożytności. Od rodzaju Linneuszowego *Coccus* oddzielono rodzaj *kermes* (ob.). Por. „Beiträge zur Naturgeschichte der Scharlachläuse" (w Stettiner Entom. Zeitsch. t. V); Targioni Tozzetti „Studi sulle coccinigliе" (w Mem. della soc. ital. d. sc. nat. t. III, 1867). — O **C.** *polskim* pisali Breyn (1732), Wolf (1766), Schulz (1768), Kitajewski (1817); Górski przełożył Hamela o **C.** *polskim i ararackim* (1837).

Czerwiec (po łac. *Junius*), szósty miesiąc roku. W XV w. nazywał się u nas *czyrwień*.

Czerwieniec, roślina, ob. Anchusa.

Czerwień, farba czerwona. Barwniki czerwone otrzymują się ze świata roślinnego, mineralnego, nawet zwierzęcego. Do najważniejszych należą alkanna, bolus, drzewo brazylijskie, **C.** angielska, **C.** chromowa (chromian ołowiu), czerwiec, koszenila, kermes, krew smocza, marzanna, ochra, orlean, realgar, saflor (cafra), purpura Kasjusza, cynober, a obecnie czerwone barwniki anilinowe, zwłaszcza **C.** anilinowa czyli fuksyna (ob. te wyrazy). **C.** nazywa się w ogólności czerwona barwa (ob.).

Czerwieński Bolesław, poeta, * 1851 we Lwowie, † 1888 tamże; kształcił się w uniwersytecie miejscowym, następnie poświęcił się dziennikarstwu. Pierwsze swe prace pomieszczał w *Tygodniu*, 1882 wespół z Bolesławem Spaustą założył we Lwowie pismo literackie *Ziarno*, w 1885 zaczął wydawać pismo satyryczno-polityczne *Śmigus*, w których pomieszczał swe prace poetyczne i prozą; oddzielnie ogłosił „Tragedja w koszarach," poemat prozą „Dwa widzenia" i in. Życiorys jego pomieścił *Tyg. Illustr.* t. I, str. 228.

Czerwińsk, jedno z najdawniejszych miast polskich, dziś osada w gub. Warszawskiej, pow. Płońskim, nad Wisłą; jedynym pomnikiem przeszłości jest wspaniały kościół i mury klasztorne, fundowane 1147 przez sławnego Piotra Dunina, hrabiego na Skrzynnie, dla księży kanoników laterańskich. Opactwo tutejsze liczyło się do najzamożniejszych w kraju. Po supresji w r. 1819 zgromadzenia kanoników regularnych, kościół i klasztor zostały oddane pannom Norbertankom, które trudniły się wychowaniem dziewcząt. Dzisiaj Czerwińsk, miasteczko bardzo ubogie, posiada 1,120 mieszk.

Czerwiński, herb polski, znany tylko z nazwy.

Czerwiński Ignacy Lubicz, * około 1770, † około 1830 we wsi Grzęda pod Lwowem, jeden z najznakomitszych pisarzów galicyjskich za Księstwa Warszawskiego, pierwszy zajmował się troskliwem badaniem ludu, jego charakteru, zwyczajów i obyczajów. Dzieła jego po większej części treści moralnej i obyczajowej mają wszystkie cel szlachetny, kształcenie ludu na drodze cnoty i religji. Najważniejszem z pism jego, bacząc na owe czasy, jest: „Rys dziejów kultury i oświecenia narodu polskiego od wieku X do końca XVII wieku" (Przemyśl, 1816). Nadto wydał: „Katechizm wiejski" (Przemyśl, 1813); „Prawa i zasady rządu wiejskiego" (Przemyśl, 1812); „Okolica Zadniestrska" (Lwów, 1811) i t. d. Mimo wielkich zasług, imię **C.** nie miało rozgłosu w kraju, z powodu krwawych walk, na jakie on wtedy był wystawiony. W 1821 wydał we Lwowie pracę p. t.: „Panicz wojażer i t. d."

Czerwiński Albert, napisał: „Die Tänze des XVI Jahrhundertes und die alte französische Tanzschule vor Einführung der Menuett," z rysunkami i nutami (Gdańsk, 1878).

Czerwiński Wilhelm, * 1837, † 1893, muzyk, kompozytor, napisał operetkę „Słowiczek" (1875); „Wielki polonez" (op. 9, Wiedeń); „Mazur" do śpiewu z tekstami polskim i niemieckim (op. 11).

Czerwnia, herb: Na tarczy pole czerwone. U szczytu 5 piór strusich.

Czerwnia.

Czerwona barwa, *czerwień*, jedna z prostych barw, odpowiadająca najmniej łamliwym promieniom światła, zajmująca zatem jeden koniec widma; promienie czerwone wywierają słabe tylko działanie chemiczne, grzeją natomiast silnie (ob. Barwy). Różne odcienie odróżniają się różnemi nazwami. **Cz.** zabarwienie w świecie mineralnym najczęściej pochodzi od związków żelaza, rzadziej od chromu i miedzi. Barwniki kwiatów są nietrwałe i od alkaljów przechodzą zwykle w zielone i niebieskie, trwalsze są barwniki **Cz.** korzeni. Co do barwnika krwi ob. Hematyna; farby **Cz.** ob. Czerwień.

Czerwona ruda, *krwawnica*, *hematyt*, ob. Żelazne rudy.

Czerwona Ruś, graniczyła na wschód z Wołyniem i Podolem aż do Dniestru, na południe z Bukowiną, Wołoszczyzną i górami Karpackiemi, na zachód z ziemią Siedmiogrodzką i Węgrami, na północ zaś z Litwą czyli Polesiem brzesko-litewskiem; dzieliła się na 2 województwa: Ruskie i Bełskie. Znaczniejsze miasta były: Lwów, Gliniany, Żółkiew, Jarosław, Halicz, Monasterzyska, Trębowla, Kołomyja, Sanok, Krosno, Bełz, Chełm, Krasnystaw, Zamość. Obecnie Ruś Czerwona pod imieniem Galicji i Lodomerji należy do Austrji. Por. „Kodeks Listów XV w.“ wyd. Anatola Lewickiego, t. II, str. 213, tom III, str. 141; Czołowski w „Kwartalniku Hist.“ (1891, str. 792); Baliński „Staroż. Polska“ (2 t., str. 1187); Wojciech Kętrzyński „Granice Polski w X w.“ w „Rozpr. Akad. Umiej. Krak.“ (30 t., str. 11—13, 1894); Skrzetuski „Prawo polit. nar. pols.“ (2 t., 1757, str. 230); Nax „Wykład początk. Ekon. Polit.“ (str. 253, 1790).

Czerwonak, *Flamingo* (*Phoenicopterus*), rodzaj ptaków brodzących. Ptak okazały, ozdobny; szczególny jego dziób jest wysoki, w połowie pod kątem prostym złamany; nogi i szyja niezmiernie cienkie i długie, palce krótkie i przednie błonami spięte jak u pływających. Wszystkie gatunki czerwonaków są czerwone lub różowe, którą to jednak barwę dopiero po kilku latach ostatecznie przybierają. Żyją one w ciepłych i umiarkowanych krajach wszystkich części świata, na brzegach mórz i wielkich wód wewnętrznych, żywią się drobnemi rybami, ikrą, mięczakami i wodnem robactwem: żerując, zanurzają dziób w wodę lub błoto, kładąc go szczytem na dół obróconym, a szczęka dolna czynność górnej odbywa, dla połknięcia zaś ujętego przedmiotu dziób na wznak obracają; jaja ich są bardzo podobne do pelikanowych. Pojedyńcze ich indywidua zapędzają się niekiedy aż w głąb Europy. **C.** *zwyczajny* (*P. ruber*, *P. antiquorum*) dochodzi długości 125 cm., samica znacznie mniejsza. *P. roseus* buduje w wodzie z mułu gniazda stożkowate, w których samica znosi po dwa jaja białe. Mięso młodych **C.** jest jadane w Egipcie; Rzymianie cenili jego język i mózg.

Czerwonak.

Czerwone drzewo, ob. Brazylijskie drzewo.

Czerwone jagody, ob. Poziomka.

Czerwone morze, czyli *zatoka Arabska*, w Piśmie Świętem *morze Trzcinowe*, przez Arabów zwane *morzem Mekki*, jest właściwie zatoką oceanu Indyjskiego, która przecięciową szerokością 220—350 klm., długością 2,240 klm. zachodzi w ląd stały i oddziela Arabję od Egiptu, Nubji i Abisynji, a tem samem Azję od Afryki. Powierzchni obejmuje 579,416 klm. kw., średnia głębokość wynosi 460 m. Z powodu znajdującej się w niem wielkiej ilości soli, dochodzącej do 4,3 proc., woda przy brzegach nabiera barwy żółto-czerwonej, fenomen, od którego morze to otrzymało swą nazwę. Temperatura wody na powierzchni wynosi 25°—32° C., tak że morze **Cz.** należy do najgorętszych na ziemi. Przez cieśninę Bab-el-Mandeb łączy się morze **Cz.** z oceanem Indyjskim. Morze **Cz.**, zamknięte od północy przez półwysep Synai, tworzy z nim 2 odnogi, zachodnią Suez i wschodnią Akaba. Droga ta komunikacyjna, w starożytności i wiekach średnich tak ważna dla handlu, po odkryciu innej drogi do Indji i zajęciu Egiptu przez Turków, poszła w zupełne zapomnienie. Nowszemi dopiero czasy, gdy indyjsko-angielskie tranzytowe i pocztowe komunikacje pomiędzy Suezem a Bombajem, tudzież kolej żelazna z Suezu do Kairu i Aleksandrji, handel świata na dawny tór sprowadzać zaczęły, zwrócono także baczniejszą uwagę na morze **C.** i kraje jego nadbrzeżne, które po ukończeniu kanału Sueskiego stało się nierównie jeszcze ważniejszem.

Czerwone wirchy, grupa wierzchołków górskich w Tatrach nowotarskich, obejmująca: Krzesaninę 2,126 miesz., Czerwony wirch 2,091 m., Ciemniak 2,118 m., Koprę Kondracką 2,000 m.

Czerwoni, nazwa stronników socjalno-demokratycznej rzeczypospolitej, rozpowszechniona od roku 1848, od czerwonej czapki frygijskiej. Obecnie nazwa **Cz.** dawaną bywa także wszelkim

krańcowym stronnictwom politycznym czyli inaczej zagorzałym ich członkom.

Czerwonka (Udalryk). Ob. Czervenka z Ledec Ulryk.

Czerwonogrodzkie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie Podolskiem, powiecie Czerwonogrodzkim. W czasie pierwszej wojny ze Szwedami i następnie od r. 1672—1699 w czasie rządów Tureckich nadzwyczajnie zniszczone i opuszczone przez mieszkańców. Wedle lustracji z r. 1665 składało się z miasta Czerwonogrodu z zamkiem i wsi: Nagorzany, Uście, Iwanie i Żeżawa. W r. 1778 było w posiadaniu Kazimierza Raczyńskiego i jego małżonki Teresy, którzy z niego opłacali kwarty złp. 7,133 gr. 7. Po zajęciu przez rząd austrjacki sprzedane zostało tymże Raczyńskim za złr. 140,000 wedle kontraktu z d. 22 stycznia 1778. Por. Jabłonowski „Źródła dziejowe“ (5 t., Warszawa, 1877, str. 19).

Czerwonogród *(Castrum Rubrum)*, niegdyś miasto, dzisiaj wieś w Galicji, obwodzie Czortkowskim, posiadało starożytny zamek, który niejednokrotnie Wołosza, Tatarzy i Turcy oblegali. Zamek ten przemieniony został na pałac z pięknym ogrodem.

Czerwony.

Czerwony, herb: W polu błękitnem głowa bawola, w prawej połowie czerwona, w lewej czarna. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany 1791 roku.

Czerwony dwór, o milę od Kowna nad Niewiażą, blizko jej ujścia do Niemna, dawny zamek krzyżacki, później własność Benedykta Tyszkiewicza; odnowiony 1831, posiada piękny zbiór obrazów.

Czerwony klasztor, węg. Vörös Klastrom, leży na Węgrzech, na granicy z Galicją, na prawym brzegu Dunajca, w malowniczej dolinie św. Antoniego i stanowi cel wycieczek gości, bawiących w pobliskiej Szczawnicy. Dziś klasztor ten grozi zupełną ruiną.

Czerwony krzyż, w białem polu, ustanowiony przez konwencję Genewską znak neutralności dla żołnierzy rannych i naznaczonego do niesienia im pomocy personelu sanitarnego. Stąd nazwa **Cz. k.** przyswojona została przez towarzystwa, których działalność ma na celu udzielanie pomocy sanitarnej rannym na polu bitwy żołnierzom. Towarzystwa te zawdzięczają swoje istnienie, rozwój i powodzenie postanowieniom prywatnych wstępnych narad *Konferencji genewskiej* 1863 r. i następnie konwencji genewskiej z r. 1864; istnieją w 33 państwach i mają rozmaitą organizację i program działalności. Gdy w niektórych z tych państw polega on wyłącznie na niesieniu pomocy sanitarnej armji ojczystej podczas wojny (np. Włochy), to w innych przyjęto zadanie szersze, mianowicie udzielanie całej ludności pomocy w wypadkach klęsk narodowych, podczas nieurodzaju, epidemji, pożaru, zalewów wód i t. d. (jak np. w Rosji i Ameryce). Rosyjskie Towarz. **Cz. k.** brało czynny udział 1891—1892 r. w organizowaniu pomocy w miejscowościach, dotkniętych klęską nieurodzaju. Pod względem organizacji Tow. **Cz. krz.** mają w niektórych krajach charakter instytucji rządowych, funkcjonujących pod bezpośrednią kontrolą władz wojskowych; w innych zaś państwach są one instytucjami społecznemi, mniej lub więcej niezależnemi od rządu, jak np. w Anglji. Centralny międzynarodowy komitet **Cz. k.** ma prawo zwracać się do rządów z wnioskami, projektami, wzywać delegatów oddzielnych towarzystw na konferencje i t. p. Por. Criegern „Das Rote Kreuz in Deutschland“ (1882) i „Lehrbuch der freien Kriegskrankenpflege“ (1890); Maynier „La Croix-Rouge“ (1882); Knorr „Heeressanitätswesen“ (1880); Lueder „Die Genfer Konvention“ (1876).

Czerwony lew, ob. Alchemja.

Czerwony złoty, ob. Dukat.

Czeryków, miasto powiatowe w gub. Mohylowskiej, nad rz. Sożą, 5.250 m.—**Cz.** *powiat* 4,084 w. kw., a ludności 151,947. Głównem zajęciem m-ców jest rolnictwo (kartofle, żyto, jęczmień, owies, tatarka) i chów bydła.

Czescy Bracia, ob. Jednota Braci Czeskich.

Czeska guba, odnoga morza Lodowatego w gub. Archangielskiej, pow. Mezeńskim. Brzegi ma nizkie, całkowicie tundrami pokryte i niezamieszkane.

Czeska lipa (Böhmisch Leipe), miasto okręgowe w Czechach, nad rz. Palzen, 10,400 miesz.

Czeski las, *Böhmerwald*, jest to blizko 25-milowy łańcuch gór, idący w kierunku południowowschodnim i odgraniczający Bawarję od Czech. Poczyna ona się płaskowzgórzem Waldsassem, na południe od Chebu i ciągnie się aż do Dunaju, a składa się po większej części z granitu i gnejsu. Dzieli się on na część południową, zwaną przez Czechów *Szumawą*, i północną, albo właściwy Böhmerwald; składa się z szeregu niekiedy odległych od siebie wierzchołków, z których najwyższemi są: Osser 1,300, Wielki Arber 1,458, Rachel 1,447, Lusenburg 1,369, Dreisesselberg 1358, Heidelberg 1,300, Kubany 1,200 metr. wysokości. Charakter tych gęstym lasem pokrytych gór, z nagiemi i spadzistemi szczytami, jest dziko-romantyczny, ponury i nieprzystępny. Kilka tylko dróg dosyć bezpiecznych prowadzi przez jego grzbiety. Najważniejsze przejścia są: Frauenberskie, Waldmüncheńskie, Neumarckie, Eisensteinerskie i Filipsreuckie. Gęste bezdrożne lasy były w czasach wojennych przytuliskiem rozmaitych zbiegów i przechowywały liczne rozbójnicze bandy. Utrzymanie silnych, lecz na małem poprzestających górali tutejszych, stanowi

chów bydła, uprawa owsa i lnu, oraz rozmaite wyroby ręczne z drzewa.

Czeskie jezioro (także *Bystrzyckie* lub *Deszenickie*, po niem. *Eisenstrass*), w pow. Pilzeńskim, król. Czeskiem, w górach Szumawskich (Boehmerwald), na wysokości 1,100 m. nad poziomem morza, pod skalistą ścianą na 200 m. nad jego poziom sięgając; obfituje w pstrągi, węgorze i piskorze.

Czeskie kamienie, fałszywe kamienie sztuczne, zwykle szkła zafarbowane i szlifowane na wzór drogich kamieni, wyrabiane głównie ze strasu (ob.). **C. k.** nazywają się wszakże też kamienie z Czech pochodzące, a liczone do kamieni drogich, jak *topaz czeski* albo *zachodni*. Najprzedniejszym z tych kamieni jest *granat czeski*. *Djamentem czeskim* albo *zachodnim* nazywa się kryształ górny, w postać brylantu oszlifowany.

Czesław (Czasław) *Klonimirowicz*, książę serbski; zburzone przez Bulgarów w r. 924 księstwo wskrzesił po śmierci cara Symeona 927 r. i oddał się pod opiekę cesarza greckiego. Podług kronik, był **Cz.** przez Węgrów schwytany i utopiony przez nich w worku w Sawie.

Czesław (błog.), brat ś. Jacka, * 1180 we wsi Kamieniu na Szląsku, nauki pobierał we Włoszech, gdzie został Dominikaninem i pozyskał stopień doktora teologji i obojga prawa. Po powrocie do Polski, wysłany był przez ś. Jacka do Czech, gdzie założył klasztor pod wezw. ś. Klemensa, a następnie we Wrocławiu ś. Wojciecha i wiele innych na Szląsku i Morawji, † 1242 r. we Wrocławiu. Por. Bzowski „in Propagine S. Hyacinthi“; Pruszcz w „Fortecy duchownej“ (na str. 74); Niesiecki w „Herbarzu“ (tom VII, str. 34).

Czesław, pseudonim Czesława Jankowskiego.

Czesma, m. w Turcji Azjatyckiej, 10 mil na południo-zachód od Smirny, na brzegach morza Egejskiego, naprzeciw wyspy Chios, 6,000 miesz. Tu 5 lipca 1770 r. spaloną została flota turecka przez flotę rosyjską pod dowództwem hr. Orłowa, który za to zwycięstwo otrzymał tytuł *Czesmeńskiego*. Taką też nazwę nosi pałac pod Petersburgiem, założony i nazwany na pamiątkę zwycięstwa floty rosyjskiej pod **Cz.** Cesarz Mikołaj I przeznaczył ten pałac w 1830 r. na dom Inwalidów.

Czesmicki Jan, poeta łacińsko-chorwacki, ob. Janus Pannonius.

Czestibor (Czistiboro, Zistiborus), książę Serbów Połabskich, (jak się Jenez domniemywa, w ziemi Łużyckiej i Milczańskiej), około 856 r., sprzymierzeniec Ludwika, króla niemieckiego, stąd w ojczyźnie znienawidzony; gdy książę Morawski, Rościsław, w obronie żupana Sławiciecha wkroczył był do jego księstwa, został przez lud zabity (858 lub 859).

Czeszczewik, *brzeźniak*, *padbrzeźniak*, *babka*, *grzyb chropawy* (*Boletus scaber*), ob. Grzyb.

Czeszewik, grzyb, toż co Czeszczewik.

Czeszewski, herb: W polu błękitnem z korony złotej 4 rogi bawole czarne. W szczycie pół kozła.

Czeszewski.

Cześnik (*Pincerna*), urząd dworski w dawnej Polsce, wspominany już przez Gallusa. Pierwotnie obowiązkiem cześnika było zajmować się napojami królewskiemi i przy uroczystych biesiadach podawać królowi puhary z winem; później, z nastaniem piwniczych i podczaszych, cześnik potrawy, przez krajczego podawane, stawiał przed królem biesiadującym. Oprócz dwu **Cz.** wielkich: koronnego i litewskiego (ten od 1494), byli jeszcze w Litwie i Koronie **Cz.** ziemscy, którzy żadnych urzędowych czynności nie pełnili, a tylko samym odznaczali się tytułem. Za Kazimierza W. był *podczaszy* (*Subpincerna*), później wyższy miejscem od cześnika. Z czasem, gdy dworzanie zaczęli królów obsługiwać, obowiązki **Cz.** ustały i pozostał im jeno tytuł. Ostatnim **Cz.** wielkim koronnym był Jerzy Ożarowski, litewskim—Michał Hieronim Brzostowski. Por. Wolff „Senatorowie i dygnitarze W. Ks. Lit.“ (Kraków 1885); Bartoszewicz „Bibl. warsz.“ z r. 1860, tom III.

Cześnikiewicz, pseudonim Józefa Miniszewskiego (ob.).

Czetja-Minieja, *Czetii-Minei*, ob. Minieja.

Czetnik, tak nazywano w Polsce szable z czasów Stefana Batorego, pochodzące z fabryk węgierskich.

Czetric I, v. *Wieniawa* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej, na polach I srebrnem i II czerwonem, głowa wołu z pierścieniem w nozdrzach,

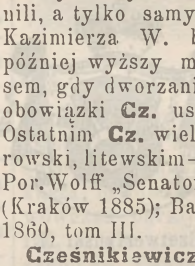
Czetric I.

w prawej połowie czerwona, w lewej biała. U szczytu dwa miecze ukośnie rękojeściami skrzyżowane, prawy srebrny, lewy czerwony. Labry czerwone, podbite srebrem.—**Cz.** II: Na tarczy obramowanej złotem, dwudzielnej, na polach I srebrnem, a II czerwonem — głowa wołu, w prawej połowie czerwona, w lewej biała. U szczytu dwa noże, o rękojeściach złotych.

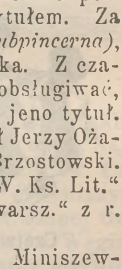
Czetric II.

Czetsch, herb: Tarcza od góry w $^1/_3$ ścięta z polem srebrnem, w dolnem błękitnem—nad drzewem o trzech korzeniach, na gałązce wa-

wrzynu trzy gołębie białe. Nad tarczą dwa ukoronowane hełmy, a nad niemi po błękitnem skrzydle orlem. Labry błękitne podbite srebrem. Nadany 1805 przez cesarza Franciszka I.

Czetsch.

Czetwertyńscy książęta. Dziad Aleksandra, protoplasty tego rodu, Michał, przyszedł z dawnego ks. Twerskiego. Od syna czy wnuka Aleksandra, żyjącego około 1437 r., pierwszego księcia na Czetwertni, idą dwie linje **Cz.**, na Starej i Nowej Czetwertni.

Czetwertyński I, książę, herb: W polu czerwonem na koniu białym jeździec nagi przebija dzidą smoka czarnego. Tarczę osłania płaszcz

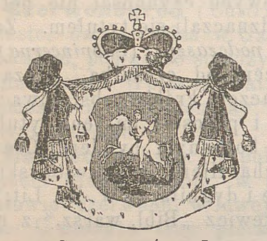

Czetwertyński I.

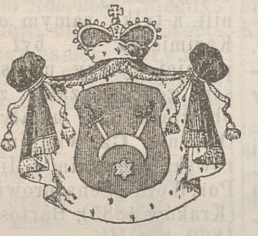

Czetwertyński II.

czerwony, podbity gronostajami i mitra.—**Cz.** v. *Pokój:* W polu czerwonem w półksiężycu srebrnym utkwione dwa miecze; pod półksiężycem 6-promienna gwiazda. Płaszcz i mitra, jak wyżej.

Czetwertyński Aleksander, książę. Kronikarze wywodzą Czetwertyńskich z rodu Ruryka od Swiatopełka i stąd dają im przydomek „Świętopełk.“ Aleksander pierwszy przybrał nazwisko **Cz.** od dóbr Czetwertni. Miał on trzech synów: Iwana, Jerzego i Michała, którego syn Fedor był namiestnikiem bracławskim i protoplastą rodu **Cz.** Wyznawali oni religją grecką i dopiero za panowania Jana III przyjęli katolicyzm. Do tej pory istnieje linja wyznająca prawosławje. Por. Boniecki „Poczet rodów,“ str. 40; Zabiccy, Łuck, 1793; Wielądek, Dołhoruki „Rodosławnaja kniga,“ Kossakowski „Monografje,“ t. I.

Czetwertyński Mikołaj, z linji borowickiej, kasztelan miński w XVII w., pierwszy senator w rodzinie; poseł na sejm konwokacyjny 1632 i deputat na trybunał koronny 1647; † 1661 r.—**Cz.** Zacharjasz, poseł na sejm elekcyjny 1648—49, rotmistrz wojsk koronnych za wojen Chmielnickiego, do którego posłował 1649.—**Cz.** Gedeon, książę, metropolita kijowski, nieunicki, syn poprzedniego. Wyniesiony przez pewne stronnictwo na władykę łuckiego i ostrogskiego, bez upoważnienia rzeczypospolitej, nie mógł się utrzymać i tułał się po rozmaitych miejscach; 1656 przybywszy do Czehrynia, z pomocą hetmana Ukrainy Zadnieprzańskiej Samoiłowicza wybrany został metropolitą kijowskim. Metropolja ta podlegała zawsze patrjarsze carogrodzkiemu, a **Cz.** pierwszy poddał ją patrjarsze moskiewskiemu i w Moskwie wyświęcony został 1686 roku, co ściągnęło nań liczne wyroki ze strony rzeczypospolitej, a nawet i banicję; † 1690.—**Cz.** Sylwester, książę, władyka mohylowski nieunicki w XVIII w., syn Wacława 1694, chorążego żytomierskiego. Poświęciwszy się stanowi duchownemu, był naprzód archimandrytą monasteru czetwertyńskiego, a następnie władyką mohylowskim 1707. Nieuznawany przez rzeczpospolitą, zanosił liczne skargi do cara Piotra W. o wszelkiego rodzaju prześladowania i tym sposobem był powodem wielu dyplomatycznych negocjacji pomiędzy obu dworami; † 1727 w Mohylowie. Por. Kossakowski „Monografje“ (1 t.) str. 140.—**Cz.** Aleksander, książę, podkomorzy bracławski, konfederat barski, syn Gabrjela, który przeszedł na wiarę rzymsko-katolicką, był kilkakrotnie posłem bracławskim na sejmy. Gorliwy stronnik konfederacji barskiej, w r. 1768 został jej konsyljarzem; niezadługo wszakże wzięty do niewoli, nagle zakończył życie w Mikołajowie na Podolu, w początku 1769. Por. Kossakowski „Monografje“ (1 t.).—**Cz.** Kajetan, książę, syn Włodzimierza, starosty woronowskiego, † 1778 r., mianowany szambelanem 1765 r.; był posłem na sejm 1766 z Podola i na sejm 1766 z Wołynia. W r. 1786 został kasztelanem lwowskim.—**Cz.** Antoni Jan Nepomucen, * 1744, książę, z linji borowickiej, kasztelan bracławski, syn Felicjana Stefana, † 1756, starosty duniczewskiego, szambelan, mianowany generałem adjutantem 1774 r., posłował z Bracławia na sejmy 1782, 1784 i 1788; 1790 został kasztelanem bracławskim. Od czasu sejmu Wielkiego mieszkał stale w Warszawie, oddawszy synom cały majątek ziemski. Znanym był powszechnie w stolicy jako człowiek bardzo pobożny i dobroczynny; † 1830 r.—**Cz.** Janusz Tomasz, brat poprzedniego, kasztelan czernihowski od r. 1785, urząd ten złożył 1792. Lubił składać wiersze, których kilka było wydrukowanych w r. 1787.—**Cz.** Felicjan, książę, z linji na Starej Czetwertni, syn Władysława, starosty utajkowskiego, szambelan i poseł wołyński na sejm 1782, został 1792 roku kasztelanem czernihowskim.—**Cz.** Antoni Stanisław, książę, ostatni kasztelan przemyski, od 1790, brat poprzedniego, odznaczał się niepospolitą wymową i wyższemi zdolnościami, poseł bracławski na drugi sejm delegacyjny 1772 i członek delegacji, wyznaczonej do układów z trzema ościennemi dworami. Podczas obrad sejmowych występował (1790—92) w obronie dawnego nierządu, jako nieprzyjaciel wszelkich reform a stronnik wolności szlacheckich i liberum veto; potępiał wszystko, co

było postanowione na sejmie Czteroletnim. Jeden z pierwszych przystąpił do konfederacji targowickiej; stracił życie w Warszawie 8 czerwca 1794 r. Por. Kossakowski „Monografje“ (1 t.).— **Cz.** Michał Aleksander, brat dwu poprzednich, poseł bracławski na sejm 1773 r. i członek delegacji; † po 1791. Por. „Ręk. muzeum ks. Czartoryskich“ № 922—**Cz.** Kalikst, * 1809, był oficerem w armji polskiej. Syn jego **Cz.** Włodzimierz, * 1838, żonaty z Marją hrabianką Uruską, mieszka w Warszawie.

Czetwiert', miara rosyjska do ciał sypkich; zawiera w sobie 8 czetwieryków czyli 209,9 litrów albo kwart, co wynosi 1 korzec 20 garncy 1 kwartę i blizko 2 kwaterki miary nowopolskiej. W stosunku przybliżonym 5 **C.**=8 korcom.

Czetwieryk, ósma część czetwierti (ob.).

Czetz Jan, generał węgierski z r. 1848—49, * 1822 r. w Gidofalwie w Siedmiogrodzie. W roku 1846 oficer sztabu generalnego austrjackiego, skąd powołany 1848 r. do ministerjum woj. węgierskiego. Za Kossutha mianowany kapitanem i naczelnikiem sztabu generalnego Siedmiogrodzkiego, gdzie objął dowództwo wojsk po odwołaniu Baldaccego; gdy zaś Bem objął to dowództwo, wkrótce na przedstawienie jego został jenerałem (1849). Po katastrofie pod Vilagoszem ukrywał się całą zimę u przyjaciół, w lutym roku 1850 zdołał umknąć do Anglji. W Hamburgu wydał z własnych notat „Bem's Feldzug in Siebenbürgen in d. J. 1848—1849“ (polski przekład L. Siemieńskiego, Poznań, 1854 i 1862).

Czewdat albo *Stare Miasto*, nazywają Słowińcy m. *Cividale* (ob.).

Czewoja I, *Czawa*, *Czawye*, *Szczewya*, *Łzawia*, *Lzawa*, herb: W polu barwy niewiadomej dwa półksiężyce rogami do boków tarczy. — **Cz.** II: W polu czerwonem krzyż srebrny kawalerski między dwiema podkowami srebrnemi. U szczytu trzy pióra strusie. — **Cz.** III: W polu błękitnem miecz ostrzem na dół między dwiema podkowami, jak wyżej. U szczytu trzy pióra strusie.— **Cz.** IV: W polu czerwonem dwie podkowy srebrne rzędem barkami do siebie. U szczytu trzy pióra strusie.

Czewoja I.

Czewoja II.

Czeżowski Iwon, * 1814, ksiądz zakonu Jezuitów, pisywał dla ludu wierszem i prozą. W r. 1849 wydał „Miesiąc Maj“ (1851); „Książeczkę jubileuszową“ (1854); „Manualik dla użytku członkom bractwa trzeźwości,“ „Wianuszek majowy“ (Lwów, 1877) i in. Nadto w r. 1850 wydawał z Jędrzejem Paterkiem pismo p. t.: „Tygodnik katolicki.“

Częstochowa, miasto powiatowe w gub. Piotrkowskiej, nad rzeką Wartą, składające się z dwu części, Starej i Nowej Częstochowy. Miasto to początkiem swoim odległej sięga starożytności. Najdawniejsza o niem wzmianka pochodzi z końca XIV w., kiedy Władysław, książę

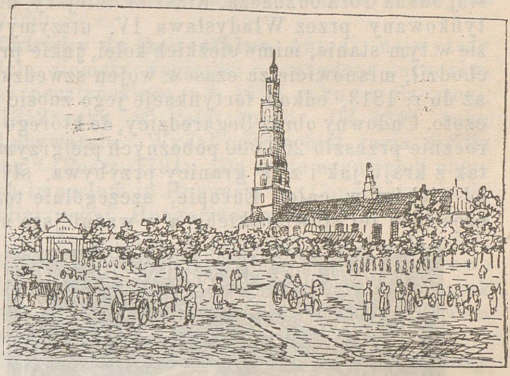

Kościół w Częstochowie.

Opolski, zdobywszy 1377 na książęciu wołyńskim zamek bełski, zabrał stamtąd cudowny obraz Najświętszej Panny, według podania przez św. Łukasza malowany, i złożył go w drewnianym wówczas parafjalnym kościołku na Jasnej Górze, a dla strzeżenia jego sprowadził z Węgier zakon św. Pawła pustelnika. Zakonnicy pierwot-

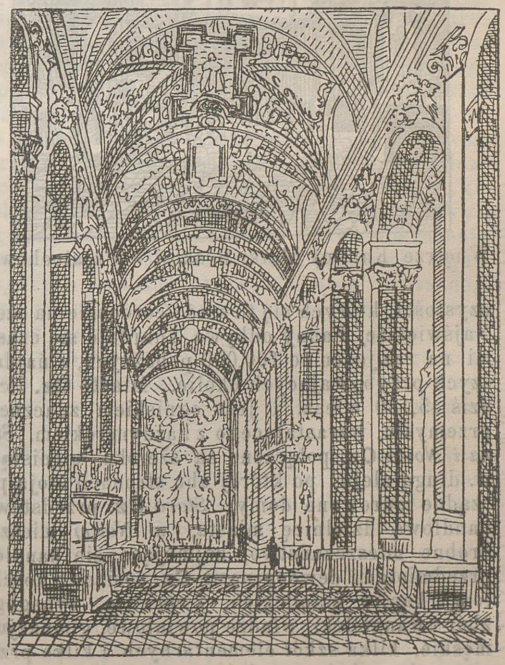

Widok wewnętrzny kościoła w Częstochowie.

nie mieścili się w skromnych drewnianych zabudowaniach, późniejszemi dopiero czasy, poczynając od Władysława Jagiełły, przez następnych monarchów i pobożnych fundatorów uposażani, otrzymali stopniowo te wspaniałe zabudowania kościelne i klasztorne, jakiemi się dzisiaj Jasna Góra odznacza. Klasztor tutejszy, ufortyfikowany przez Władysława IV, utrzymywał się w tym stanie, mimo ciężkich kolei, jakie przechodził, mianowicie za czasów wojen szwedzkich aż do r. 1813, odkąd fortyfikacje jego znosić zaczęto. Cudowny obraz Bogarodzicy, do którego corocznie przeszło 200,000 pobożnych pielgrzymów tak z kraju jak i z za granicy przybywa, słynie od wieków w całej Europie, szczególnie też w częściach jej słowiańskich, a w ważniejsze uro-

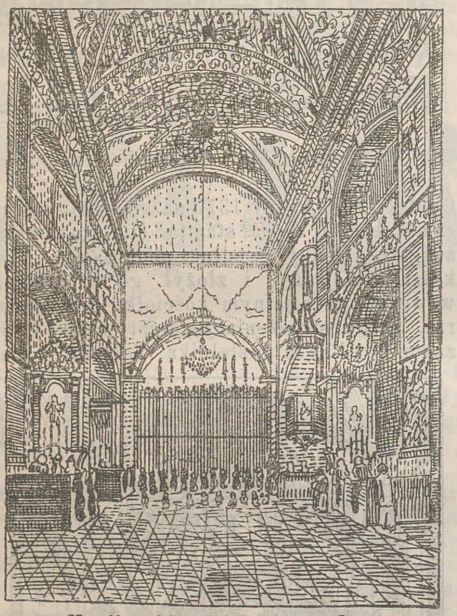

Wnętrze Kaplicy Matki Boskiej w Częstochowie.

czystości, których się tu sześć corocznie na cześć Najświętszej Panny odbywa, znajduje się czasami na raz jeden do 100,000 pobożnych, z najdalszych przybywających okolic. Miasto **Cz.** liczy dziś 45,130 miesz. i jest ogniskiem znacznego przemysłu, wzrastającego z każdym rokiem. *Stara i Nowa* **Cz.** połączone są szeroką, cienistą, 2 w. długą aleją, po której obu stronach stoją porządne murowane domy. *Stara* **Cz.** przedstawia handlową dzielnicę miasta, w *Nowej* mieszka drobne mieszczaństwo, zajmujące się handlem przedmiotami dewocyjnemi. **Cz.** posiada 5 kościołów i kaplic katolickich, 2 cerkwie, synagogę, zbór ewangelicki, władze powiatowe, gimnazjum męskie, kilka szkół elementarnych i kilka przywatnych, szkołę ogrodniczą, szpital, dom przytułku, oddział banku państwa, oświetlenie elektryczne. Z zakładów przemysłowych są tu: browar parowy, drukarnie i litografje, młyn amerykański, tartak parowy, 3 przędzalnie wełny, farbiarnia, dalej fabryki: papieru kolorowego i obić, szpagatu, przetworów chemicznych, guzików,

Obraz Cudowny Matki Boskiej w Częstochowie.

zapałek, igieł. Liczba fabryk bardzo szybko wzrasta.— *Częstochowski powiat* ma 1,644.7 w. kw., 159,744 miesz. Opisy **C.** dali: M. Baliński (1846); Hawelski (1847—56); Iwanowski, Lompa (1860); H. Skimborowicz (1847); J. Starkel (1862—3); B. Grabowski: „Pięćsetletnie dzieje kościoła i klasztoru na Jasnej Górze" (1882).

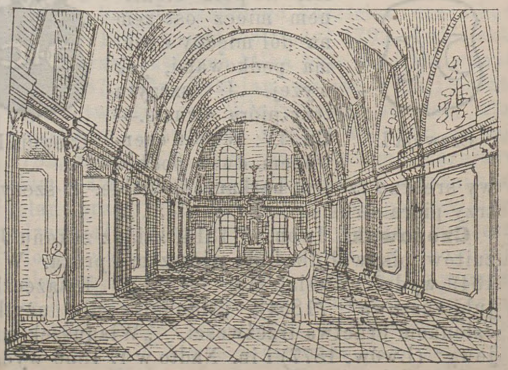

Sala Rycerska w klasztorze Częstochowskim.

Częstocice, osada w pow. Opatowskim, gub. Radomskiej, z najdawniejszą w Król. Polsk. cukrownią, zbudowaną 1826 przez hr. Łubieńskiego; obecnie stanowi ona własność towarzystwa akcyjnego; roczny przerób buraków wynosi około 700,000 centnarów.

Częstokół, *ostrokół*, koły drewniane, używane do ogrodzeń. Także pułapka na wilki urządzana.

Części świata, wielkie obszary, na które zwykło się dzielić ogół lądów powierzchni ziemi. Zwyczaj takiego podziału pochodzi z czasów starożytnych, jakkolwiek granice **C. ś.** w różnych czasach rozmaicie oznaczano; do w. XVIII uważano Don za granicę Europy i Azji, dopiero 1730 posunięto ją do Uralu. Gdy do trzech dawnych części świata, Europy, Azji i Afryki, przybyła Ameryka, uważano ją pierwotnie za wybrzeże wschodnie Azji, tak, że dopiero w XVI w. uznano ją za oddzielną **C. ś.**; w połowie w. XVII jako piąta **C. s.** przybyła Australja. Zresztą podział ten lądów nie posiada istotnego znaczenia; niektórzy uważają Europę jako przynależytość Azji, inni uważają Amerykę północną i południowo za oddzielne **C. ś.** Niektórzy, jako oddzielną **C. ś.,** przyjmują hypotetyczną Antarktykę, czyli ląd przypuszczalny około bieguna południowego, oraz Polinezję, czyli archipelag wysp, rozproszonych w środkowej części oceanu Spokojnego.

Czi, *czy*, *tsi*, chińska miara długości, stopa chińska, dzieląca się na 10 *tsun* czyli *pant* (cali) po 10 *fen* (linji). Urzędowo czi=0,3181 metra, ale miara taka używana jest tylko w Pekinie, a w różnych prowincjach jest różna. Przy opłacie cła czi=0,3581 metra.—*Czi* jest także jednostką miar objętości, wielkości również niejednostajnej; czi urzędowy=103 litrom i dzieli na 100 *tszing*=1,03 litra czyli kwarty warszawskiej.

Cziachowski Piotr zwany *Ciachovius*, t. j. *Ciachowski*, z przydomkiem *Zaprzaniec*, sławny lekarz za Zygmunta III i gorliwy arjanin. Zajmował się praktyką najwięcej w Lublinie, gdzie zarazem pełnił obowiązki urzędnika zboru. Ogłosił kilka dzieł lekarskich, zalecających się wybornym językiem, jak „O przypadkach białych głów brzemiennych“ (Kraków, 1624); „Wieczny kalendarz krwie puszczania“ (1620); „Nauka o św. Walentego chorobie“ (1620); „Nauka o członkowym, środkowym i stawów bolu, osobliwie o podagrze“ (1620).

Czibulka Alfons, * 1842 na Węgrzech, † 1894 w Wiedniu, dyrektor orkiestry, kompozytor muzyczny. Był dyrektorem orkiestry w Insbrucku, Tryjeście i w Wiedniu w Carl-teatrze. Napisał operetki: „Der Jagdjunker,“ „Der Glöcksritter“ „Gil Blas,“ „Pajac“ i in. Wydał także wiele utworów tanecznych.

Czing-Kiang, znaczne miasto w chińskiej prow. Kiangsu, dostępne dla Europejczyków od 1860 roku, nad rz. Jangtse-Kiangiem, liczy do 135,000 miesz.; ważna stacja wojenna i ożywiony handel.

Czing-tu-fu, stolica chińskiej prow. Szeczuan, jedno z piękniejszych miast w Chinach. Liczbę ludności jedni podają na 800,000, drudzy na 350,000 głów.

Cziráky de Denesfalva Antoni, najwyższy sędzia ziemski węgierski i prezydent uniwersytetu peszteńskiego, * 1772 roku w Szoproni, † 1852 roku w Petersburgu. Od 1848 roku żył prywatnie. Wydał „Ordo hist. juris civilis Hung.“ (Peszt, 1794); „De modo acquirendi summum imperium in Hungaria“ i „Conspectus juris publici regni Hungariae ad a. 1848, historicis animadversionibus illustratus“ (2 t., Wiedeń, 1852), w którem podaje swoje poglądy na prawo państwowe w Węgrzech i twierdzi, że związek z innemi krajami austrjackiemi jest wypływem konieczności.

Czirson-Studzieński, herb polski, znany tylko z nazwy.

Czjapanekowie *(Chiapaneque)*, dawny naród amerykański z plemienia Tolteków, który zamieszkiwał część Meksyku oraz ziem na południu od niego leżących jeszcze przed przybyciem Aceteków i należał wespół z ostatnimi do założycieli państwa Meksykańskiego; resztki **Cz.** zamieszkują dziś Gwatemalę i Nicaragua.

Czkawka, zmienione oddychanie, gdzie po prędkiem, nagle przerwanem wetchnięciu, następuje wydech powolniejszy; jest to objaw odruchowy, zależny od podrażnienia nerwu przeponowego (przez nerwy żołądka), lub ośrodka jego (wpływy psychiczne). U ludzi zdrowych powstać może po wypiciu chłodnej wody, spożyciu lodów, lub połknięciu powietrza, a także pod wpływem wzruszeń psychicznych. W stanach patologicznych występuje przy cierpieniach żołądka, kiszek, wątroby, macicy (przez nerw przeponowy), jak również przy chorobach mózgu lub rdzenia (podrażnienie ośrodków). **Cz.** stanowi objaw przykry i czasami uparty. U osób rozdrażnionych, mianowicie u histeryczek, występuje często bez żadnego wyraźnego bodźca, jako samodzielny objaw nerwowy. Leczenie wymaga usunięcia podstawowych cierpień; gdzie rozdrażnienie nerwowe gra wyraźną rolę, trzeba działać narkotykami.

Członek *(membrum)*, części ciała zwierzęcego, stanowiące jego wydłużenia, służące do poruszania, lub zaspokajania różnych potrzeb, zwane inaczej kończynami (ob.). W piśmie i mowie potocznej członek męski oznacza *pracie.* W morfologji roślin **Cz.** nazywają się pierwiastki, z których genetycznie mogą być wyprowadzone wszelkie części rośliny. Ze względu na znaczenie swe dla organizmu roślinnego są one organami. Na zasadzie badań morfologicznych

dochodzimy do czterech członków zasadniczych, z których wszystkie części roślinne powstać mogą; są to: korzeń, pęd, liść i włosek. Powierzchowne już badania wskazują, a bardziej dokładnie uwidoczniają to poszukiwania ścisłe, że płatki, pręciki i słupki kwiatu są to odpowiednio zmienione liście. Zasada ta opiera się nie tylko na analogjach zewnętrznych, lecz i na podobieństwach w budowie wewnętrznej części roślinnych. **Cz.** w znaczeniu przenośnem wyraża część jakowego ciała politycznego, np., królestwo Saskie jest członkiem cesarstwa Niemieckiego; tudzież każdą osobę wchodzącą do składu jakowego zgromadzenia, ustanowionego w państwie, lub towarzystwa naukowego albo literackiego.

Członek b. rady stanu Król. Pol., psudonim Kazimierza Krzywickiego.

Członki sztuczne, dla zastąpienia kończyn górnych i dolnych, a także innych członków ciała, jak nos lub ucho, utraconych przez amputację, oddawna już były przedmiotem wielu prób. Znaną jest *ręka żelazna* Götz'a von Berlichingen (1505), dalej ręka korsarza Horuka (1510), żołnierza La Violette (1700). W nowszych czasach, po wielu próbach (Ballif, Wilson, Geissler, Van Petersen),

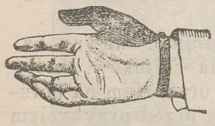

Sztuczny palec.

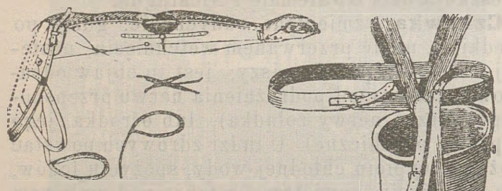

Sztuczna ręka.

najdokładniejszą rękę urządził Matthieu, z poprawkami Charrière'a, dla śpiewaka Rogera, któremu kończynę górną odjęto w stawie łokciowym. Ręka ta urządzoną została z glinu, stali i lekkiego drzewa, a strunami tak połączoną z ciałem, że ruchy tułowiu pozwalają wykonywać najważniejsze ruchy przedramienia i dłoni. Dalsze ulepszenia zaprowadzili Beaufort (1860), Béchart, Gremmel, Kolbe i Gildea. Wilson i Geissler uznali konieczność szczególnego urządzenia dla specjalnych zadań ręki, np. do trzymania młota, ołówka i t. p. Często już małe dodatki zezwalają na ważne ruchy, tak np. malarz Benedyktynowicz bez obu dłoni malował, umieszczając pendzel w obrączce otaczającej koniec przedramienia. Daleko wyżej posunięto zadanie urządzenia sztucznej nogi. Pierwszą urządził Mann w Yorkshire z korku, a wkrótce potem lepszą Pott dla margrabiego Anglesey. Bly urządził nogę, którą nazwał *anatomiczną* i w której sprężyny metalowe zastąpił kauczukiem. Dalsze ulepszenia są Esmarcha w Kiel i Reichela w Lipsku; w nogach tych ruchy w stawie kolanowym i stopowym są zupełnie umożliwione, a pozór prawdziwej nogi dobrze zachowany. Obecnie sztuka wyrabiania członków sztucznych doszła do możliwej doskonałości; dzięki ulepszonym i wielce nieraz subtelnym mechanizmom przyprawiamy sztuczne nogi, pozwalające na wykonywanie bardzo rozległych i złożonych ruchów, jak: skakanie, taniec i in. Urządzenie ich wskazują załączone ryciny sztucznej kończyny górnej, dolnej, oraz palca wielkiego ręki.

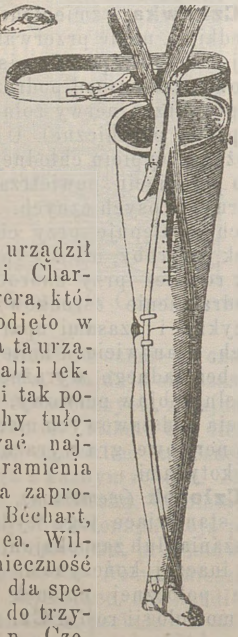

Sztuczna noga.

Członkonogie, ob. Stawonogie.

Członko-promienne ryby, ob. Miękopłetwe.

Człowiek, najwyżej rozwinięta istota ziemska. Jakkolwiek w skutek swej mowy i połączonej z nią zdolności kształcenia się umysłowego i moralnego, zajmuje on odrębne stanowisko, to nie można jednak znaleźć powodów dostatecznych dla utworzenia z niego oddzielnego państwa przyrody, jak to czynili Nees von Esenbeck, Géoffroy St. Hilaire i inni. Gdy coraz silniej w nauce występuje dążność objaśniania właściwości życia zwierzęcego, jako koniecznych następstw budowy oddzielnych zwierząt, konieczna też przyjąć, że cechy wyróżniające **Cz.** są następstwem jego budowy. Już znakomity twórca systematyki zoologicznej, Linneusz, nie znając nawet wyników nowszych badań anatomiczno-porównawczych, umieścił **Cz.** w rzędzie *naczelnych (primates);* tem mniej obecnie są uzasadnione zarzuty przeciw włączaniu **Cz.** do państwa zwierzęcego, zwłaszcza gdy nowsza systematyka odrębniejsze, niż Linneusz, przyznała **Cz.** stanowisko (ob. Naczelne). Cechy anatomiczne wyróżniające **Cz.** od zwierząt są w ogóle ilościowej tylko, nie jakościowej natury. Nogi ludzkie są dłuższe i silniej rozwinięte, niż kończyny dolne małp; natomiast kończyny ich górne o wiele przewyższają pod względem siły i sprawności ręce ludzkie. Różni się człowiek od małp kształtem i budową czaszki, piersi, miednicy i t. d. Bliższe jednak badanie anatomiczne uczy, że tworzenie z człowieka rzędu *dwurękznych* i przeciwstawianie go małpom, jako *czwororękznym*, nie może być uzasadnione (ob. Wurękzne). Małpy starego lądu mają zębów 32, jak **Cz.;** małpy nowego lądu 36, odstępują przeto pod tym względem więcej od małp starego lądu, niż te od człowieka. Co się tycze budowy mózgu, tego organu podstawowego czynności umysłowych, to mózg człowieka mniej odstępuje od mózgu szympansa i orangutana, niż mózg ich od mózgu innych

małp, a różnica tem bardziej będzie uderzająca, jeżeli mózg szympansa zestawimy z mózgiem jakiego małpozwierza (lemura). Zachodzi tylko wielka różnica w stosunku wagi mózgu do ciała u małpy i u człowieka: gdy u goryla stosunek ten wyraża się, jak 1:200, u człowieka wynosi 1:40. Por. co do tego Huxley'a „O stanowisku **Cz.** w przyrodzie“ (1862) i Lyell'a „Starożytność rodu ludzkiego“ (1863). Powyższe jednak uwagi zoologiczne, bez brania nawet w pomoc umysłowego rozwoju **Cz.**, nie prowadzą do wniosku, iżby **Cz.** miał być małpą, jak to wielu przeciwników nowszej antropologji jej zarzuca; dochodzimy tylko do przekonania, że **Cz.** jest istotą, która wprawdzie z powodu całej swej budowy zalicza się do rzędu naczelnych, ale przytem różną jest zupełnie od małp, jak te od małpozwierzy. **Cz.** tylko jeden posiada dar rozumnej i zrozumiałej mowy, za pomocą której doświadczenia zebrane w ciągu wiekowego perjodu swego istnienia mógł nagromadzić i przerobić organicznie, gdy doświadczenia te u innych zwierząt nie przechodzą po za trwanie życia indywidualnego, tak, że **Cz.** (a przynajmniej niektóre plemiona) nieskończenie jest wyniesiony ponad poziom innych tworów. Według K. Vogta, człowiek i człekokształtne małpy są to latorośle jednego i tego samego pnia pierwotnego. Nowsze badania jednak nie potwierdzają tych przypuszczeń i starają się wyprowadzić różne rodziny prymatów (naczelnych) z pni różnych. Do najdokładniejszych należą pod tym względem badania Cope'a i Topinarda („L'homme dans la nature“). Co się tycze czasu istnienia **C.** na ziemi, to jakkolwiek ten ściśle określić się nie da, musi być w każdym razie uważany za daleko dłuższy, niż to dotąd przyjmowano; po ścisłych zresztą poszukiwaniach Lyell'a i in. nie można wątpić o współczesności **Cz.** z wielu zupełnie już zaginionemi zwierzętami. Por. Vogta „Vorlesungen über den Monschen“ (1863). Gdybyśmy bowiem opierać się chcieli jedynie na świadectwie historji i mitologji, musielibyśmy długość życia człowieka na ziemi mierzyć zaledwie na przeciąg 300, co najwyżej 350 pokoleń. Lecz badania geologiczne, lub ściślej mówiąc, badania, tyczące się zagadnienia wieku ziemi, rzucają również światło na kwestję starożytności rodu ludzkiego. Fakt tak mało znaczący, jak obecność pewnego rodzaju narzędzi w niektórych określonych warstwach ziemi, pozwala, na zasadzie znajomości wieku tych warstw, wnioskować o czasie, w którym posiadacze tych narzędzi żyć musieli. W ten sposób różni badacze dochodzą do liczby kilkuset (około 300) tysięcy lat, w ciągu których człowiek żyje na ziemi. Ob. Człowiek kopalny. Z tą kwestją łączy się znowu pytanie o pochodzeniu **Cz.** Jakkolwiek wyniosłe są władze umysłowe **Cz.**, zależą one zawsze od właściwości jego budowy, a w badaniach dotyczących pochodzenia **Cz.**, należy się głównie opierać na budowie fizycznej i używać metody posługującej w ogóle historji naturalnej. Musimy się przeto zwrócić do teorji Darwina o powstaniu gatunków. Badania anatomiczne (Schröder van der Kolk, Vrolik i in.) wykazały tak wiele rysów wspólnych w budowie **Cz.** i niektórych innych naczelnych, że konieczna przyjąć wspólny ich początek; **Cz.** niepodobna wyprowadzać z orangutanga, goryla, lub innych dziś żyjących istot naczelnych, ale one są gałęźmi wspólnego pnia, z którego też, jako postać najdoskonalsza, pochodzi i człowiek. Kwestja ta zresztą stanowi przedmiot żywych sporów, które pospolicie wychodzą poza granicę istotnej nauki i pociągają argumenty z innej sfery, my tu jednak poprzestać musimy na tem najogólniejszem przedstawieniu wyników dotychczasowych badań. Sam Darwin w pierwszem swem dziele „O pochodzeniu gatunków“ (1859) wprost kwestji człowieka nie dotknął, poświęcił jej późniejsze swe dzieło: „O pochodzeniu **Cz.**“ (1871). Dzieje umysłowego rozwoju **Cz.** są zresztą od powyższego pytania zupełnie niezależne; rozwój ten następował zwolna, a cała ludzkość pod tym względem nie jest jednostajną. Są narody żadnej nie mające historji; posiadają wprawdzie zdolność doskonalenia się, aleby jej nigdy nie okazały, gdyby się nie znalazły w zetknięciu z innemi, samodzielnie się rozwijającemi narodami. To prowadzi do podziału **Cz.** na *rasy*, przyczem dotąd sporną pozostaje kwestją, czy oddzielne plemiona ludzkie za rasy tylko, czyli odmiany, czy też za istotne gatunki uważać należy. Dawniejsi badacze, z Cuvierem na czele, wychodząc z jednej strony z zasady, że różnice pomiędy rasami odpowiadają różnicom pomiędzy gatunkami, z drugiej zaś—przyjmując niezmienność gatunków, starali się dowieść, że różnice istniały zawsze, gdy nowa szkoła ewolucjonistów wraz z Wallace'm broni pochodzenia różnych odmian typu ludzkiego z jednego pierwotnego pratypu. Mimochodem wspomnimy, że były próby podziału ludzi według tego, co ich najbardziej od zwierząt różni, t. j. na zasadzie mowy (por. Max Müller „Lectures on the science of langage“); podział taki z różnych względów jest utrudniony. Najdawniejszy podział pochodzi od Linneusza; wziął on za podstawę barwę skóry, włosów i ustrój twarzy i podzielił ludzi na rasy: *europejską, azjatycką, afrykańską i amerykańską*. W badaniach Blumenbacha .pierwszy raz wziętą jest pod uwagę czaszka; przyjmuje on trzy główne odmiany: białą *kaukaską*, brunatną *mongolską* i czarną *etjopską*, między pierwszą a drugą istnieje odmiana pośrednia—*amerykańska*, między pierwszą a trzecią—*malajska*. Niewiele od powyższego podziału odstępują Smith i Latham. Również na podstawie barwy dzieli Pickering przyjęte przez siebie 11 ras na 4 grupy: białą, brunatną, brunatno-czarną i czar-

ną. Prichard określił rasy Blumenbacha według budowy czaszki i tem dał popęd do dalszych badań, za czem poszedł Geoffroy St. Hilaire. Przedewszystkiem jednak ważne dla etnografji są po-

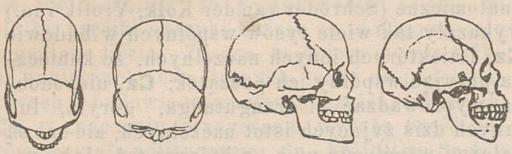

fig. 1 Czaszka długa — fig. 2 Czaszka krótka — fig. 3 Czaszka prostozębna — fig. 4 Czaszka pochyłozębna

szukiwania anatoma szwedzkiego Retziusa. Uważa on dwie formy czaszki — *czaszkę długą (dolichocephalum* fig. 1), jeżeli długość ma się do szerokości jak 9:7, i *czaszkę krótką, szeroką (brachycephalum* fig. 2), jeżeli ten stosunek jest jak 8:7. Dalszy podział na grupy wypada ze stosunku twarzy do właściwej jamy czaszkowej; formy, u których linja profilu jest prostą, szczęki nie wybiegają naprzód i zęby osadzone są prostopadle, zowią się *prostozębne (ortognatyczne* fig. 3), formy zaś ze szczękami wyskakującemi—*pochyłozębne (prognatyczne* fig. 4). Pomiędzy czaszką długą a krótką uważają jeszcze niektórzy *czaszkę średnią (mesocephalum* Broca, *orthocephalum* Welcker). Etnograficzna ta jednak kranjologja jest dopiero w początkach rozwoju. Wspomnimy tu jeszcze, że bierze się pod uwagę i *kąty twarzowe*. Camper prowadzi dwie linje, jedną przez otwór ucha i koniec szczęki górnej, drugą od końca szczęki górnej przez najwyższą wyniosłość na czole; nieco inaczej uważają te linje Huxley, Broca, Topinard i in. Flower (1885) sprowadza znów wszystkie plemiona ludzkie do trzech typów zasadniczych—

fig. 5 Typ kaukaski. — fig. 6. Typ mongolski. — fig. 7 Typ etjopski.

kaukaskiego (fig. 5), mongolskiego (fig. 6) i etjopskiego (fig. 7), a wszelkie różnice drugorzędne uważa za następstwo krzyżowania lub przeobrażeń stopniowych. Wskazaliśmy tu ogólne zasady historji naturalnej **Cz.**; co do jego budowy anatomicznej, ob. Szkielet, Mięśnie i t. d. Co do człowieka pod względem umysłowym, ob. Dusza, Sumienie, Etyka i t. d., pod względem społecznym, ob. Rodzina, Społeczeństwo, Państwo i t. d. Ogólną liczbę ludzi na ziemi ocenia się obecnie na 1480 miljonów, z czego na oddzielne części świata przypada:

	mieszkańców		na 1 klm. kwadr.
Europa	358	milj.	36
Azja	826	„	18
Afryka	167	„	5,6
Australja i Oceanja .	5,5	„	0,63
Ameryka	122	„	2,9

Oprócz powyżej zacytowanych dzieł, por. Virey'a „Historja naturalna rodu ludzkiego“ (tłóm. pol. Leśniewskiego 2 wyd., 2 t., Warszawa, 1857), Quatrefages „De l'unité de l'éspèce humaine“ (1861); Figuier „Homme primitif“ (1870); Lyell „Alter des Menschengeschlechts“ (2 wyd., 1873); Häckel „Antropogenia“ (4 wyd., 1891); Nadaillac „Die ersten Menschen und die prähistorischen Zeiten“ (1884); Ranke „Der Mensch“ (2 t., 1886); Ratzel „Völkerkunde“ (3 t., 1886—88) i „Anthropogeographie“ (2 t., 1882—91); Flower „On the classification of the varieties of human species“ (1885); Krzywicki „Ludy“ (1894), oraz „Rasy fizyczne“ (1897). Por. również literaturę, przytoczoną pod wyr. Antropologja.

Człowiek kopalny, Dawne podania o olbrzymich przodkach człowieka znajdowały potwierdzenie w szczątkach kopalnych olbrzymich zwierząt, które uważano za szczątki ludzi przedpotopowych; tak np. słynny *Homo diluvii testis* Scheuchzer'a, szczątki znalezione w Badeńskiem, uznane zostały za olbrzymią salamandrę; wszystkie w ogóle skamieniałości, pozostałe z odległych epok geologicznych, mylnie uważane były za skamieniałości ludzkie, t. j. *antropolity*. Najdawniejsze szczątki ludzkie można odnieść do epoki bezpośrednio poprzedzającej obecny okres geologiczny, napływowy czyli aluwjalny, t. j. do epoki *dyluwjalnej*. Najnowsze wskazówki przemawiające za współczesnością człowieka z mamutem podane są przez Larteta (1865), który w jaskiniach w Dordogne znalazł na tafelkach kości słoniowej rysunki mamuta, t. j. słonia z długą grzywą. Szczątki człowieka znalezione pod Abbeville w r. 1863 w pokładach dyluwjalnych (czwartorzędowych) były przedmiotem głośnych sporów. W r. 1893 Dubois znalazł na Sumatrze kości kopalne, z których wniósł, że należały do istoty pośredniej między małpą a człowiekiem, i nazwał ją *Pithecantropus erectus*. Ob. Antropologja, Człowiek. Por. dzieła Lyella, Lubbocka, Vogta i in.

Człuchowskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Pomorskiem, powiecie Człuchowskim. Podług lustracji z r. 1664, składało się z trzech miast: Człuchowa, Frydlanda i Chojnic, z 26 młynów i 37 wsi, a między temi były: Charzywko, Małe Chójniczki, Nowa Cerkiew, Brzezno, Jączniki Wielkie, Wierzchowa, Bucholt, Dembnica, Lichtenagen, Rychnowy, Moszyna i Steinbora. Wedle spisu kwarty z r. 1770, posiadała je Anna z Mycielskich księżna

Radziwiłłowa, zaś w r. 1771 podług takiegoż dowodu miał posiadać Jan Borch, podkanclerzy koronny, opłacając z niego kwarty złp. 18,238 gr. 18.

Człuchów (po niem. Schlochau), miasto powiatowe w regencji Kwidzyńskiej w Prusiech Zachodnich, nad jeziorem, o 13 mil od Gdańska, ma 2840 ludności i fabryki płótna. Ze starożytnego tutejszego zamku krzyżackiego pozostała tylko wieża.

Czobe, prawy dopływ rz. Zambezi w Afryce, około 900 klm. długi.

Czochron I, herb: W polu srebrnem krokiew czerwona między trzema czarnemi głowami dzieczemi. U szczytu z zawoju czarno-srebrnego — koń biały. Tarczę podtrzymują dwa charty w obrożach czerwonych ze smyczami. Godło: „Virtute et labore“ (Cnotą i pracą).— **Cz. II:** W polu srebrnem krokiew czerwona, sięgająca szczytu tarczy, reszta, jak wyżej; nad hełmem ukoronowanym trzy pióra strusie. („Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego).

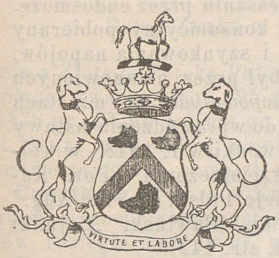

Czochron I.

Czochron Sebastjan, ksiądz, profesor prawa w akademji krakowskiej, * w Poznaniu 1749 r., † 1819. Po ukończeniu nauk akademickich w Krakowie i odprawieniu podróży naukowej za granicą, przeznaczony był 1781 na prefekta szkół krzemienieckich. Wezwany do Krakowa, mianowany został profesorem prawa duchownego i cywilnego, które to obowiązki pełnił do r. 1804. Wydał w latach 1774, 5 i 6 „Kalendarze Krakowskie“ (1774), ogłosił nadto „Uwagi moralne, gruntujące się na prawie natury i religji“ (Kraków 1782) i „Dysertacja o prawodawstwie kryminalnem etc.“ (Kraków 1788).

Czoernig v. *Czernhausen* Karol, baron, statystyk urzędowy austrjacki, * 1804 r. w Czernousach (Tschernhausen) w król. Czeskiem, † 1889 w Gorycy; w r. 1848 był deputowanym Niemców frydlandzkich na sejmie Frankfurckim, a następnie został dyrektorem biura statystycznego ministerjum handlu i budowli i zaczął wydawać „Jahrbuch“ i „Mittheilungen.“ W 1855 wykonał wielką mapę etnograficzną państwa Austrjackiego wraz ze „Statystyką i Etnografją,“ z których wyciąg wyszedł pod tyt. „Neugestaltung Oesterreichs“ (Augs. 1858); w r. 1857 prezydował na zjeździe statystycznym w Wiedniu. Pod jego kierunkiem wyszły: „Ausweise über den Handel Oestr. Tafeln zur Statistik d. oestr. Monarchie“ (Wiedeń 1861) i inne. Oprócz tego w dawniejszych czasach wydał: „Ueber den Freihandel v. Venedig“ (Wied. 1831); „Geschichte d. lombard. Gemeindeverfassung“ (Heid. 1844); „Italienische Skizzen“ (Medj. 1838); „Das Land Görz und Gradiska“ (1873); „Die alten Völker Oberitaliens (1885); „Die ethnologischen Verhältnisse des österreichischen Küstenlandes” (Tryjest 1885) i in.

Czokolada, *czekolada* (od wyrazów meksyk. *szoko* kakao i *latl* woda), pokarm otrzymywany z ziarnek kakao, cukru i niektórych korzeni, używanych do przypraw, jak cynamonu, wanilji, gwoździków, imbieru, a nawet piżma. Przyrządzenie **Cz.** odbywa się w ten sposób, że najpierw kakao przesiewa się dla oczyszczenia go od łupin i drobnych ziarnek; następnie ziarna wypalają się w piecyku, obierają z łupiny, albo w stosownej maszynie, albo też w mocno rozgrzanym moździerzu żelaznym rozcierają się na rodzaj ciasta, do którego dodaje się cukier miałki i tłuczone korzenie, a mianowicie: wanilja, cynamon i gwoździki. Po dokładnem zmieszaniu wszystkiego, masa ta wylewa się w formy blaszane w kształcie tabliczek. Jeżeli przy fabrykacji korzenie zostają opuszczone, otrzymujemy tak zwaną **Cz.** *zdrowia*; dodanie galarety z porostu islandzkiego daje **Cz.** *porostową*. Różne gatunki **Cz.** co do jej dobroci zależą od gatunku użytego kakao (ob.). Czokolada pod względem lekarskim jest jednym z najlepszych napojów podniecających, dlatego że z tym ostatnim przymiotem łączy też i pożywność. Najsilniej podniecającą jest **Cz.** *hiszpańska*, mocno korzenna, zawierająca nieco piżma. Filiżanka **Cz.** (150 gr.), sporządzona z 1 cz. kakao i 8 cz. wody, zawiera 3 gramy białka, 3 gr. tłuszczu, 6 gr. wodanów węgla i 0,3 gr. teobrominy. Dawni Meksykanie nie używali cukru jako dodatku do kakao, wprowadzili go dopiero Hiszpanie, którzy zaczęli **Cz.** nadsyłać do Europy w r. 1620, a w tymże czasie powstały pierwsze fabryki **Cz.** w Europie. **Cz.** gotuje się na wodzie, mleku lub winie. Por. Soldan „Schokoladenfabrikation“ (1881); Zipperer „Die Schokoladenfabrikation“ (1888); Belfort de la Roque „Le chocolat“ (1892).

Czokrak, jezioro słone w Krymie, o 15 w. od Kercza; ma około 12 w. obwodu, 6,2 w. kw. powierzchni. Sól jego, osiadająca kryształami, jest wyborną do solenia ryb i mięsa. Używa się w celach leczniczych.

Czoktawowie (*Choctaw*), plemię Indjan amerykańskich ze szczepu Irokezów. W epoce odkrycia Ameryki byli ludem rolniczym, zamieszkałym na lewym brzegu dolnej Missisippi; roboty polne należały nie tylko, jak u innych plemion, do kobiet, lecz również i do mężczyzn. Prócz tego zajmowali się wyrobem naczyń glinianych, których resztki, znajdowane i teraz jeszcze, zdumiewają dobrocią wyrobu i rozmaitością kształtu. Obecnie, przesiedleni na terytorjum Indjan, należą do plemion najinteligentniejszych i najwyżej pod względem cywilizacyjnym

stojących; zajmują się rolnictwem oraz przemysłem z nim związanym. Rząd Stanów Zjednoczonych płaci im 36000 dolarów rocznie, z czego utrzymują 36 szkół. Liczba ich w 1890 r. wynosiła 9996. Słownik ich języka napisał Wright (1880).

Czolnicz Józef Antoni, biskup djakowarski, * 1700 w Ostrycy, † 1773 w Djakowarze. W r. 1723 był księdzem w Varaždynie, w 1728 kanonikiem w Zagrzebiu i rektorem seminarjum chorwacko-węgierskiego w Bolonji. W r. 1751 został biskupem djakowarskim, a także wielkim żupanem w żupanji Pożeskiej.

Czolpan, herb polski, znany tylko z nazwy.

Czoło *(frons)*, część głowy obnażona z włosów, ograniczona od góry włosami, z dołu brwiami i osadą nosa, a z boków skroniami. Od najdawniejszych czasów, przed wynalezieniem jeszcze frenologji, czoło uważane było powszechnie za miarę rozumu człowieka, chociaż to nie zawsze się sprawdza. Skóra tej okolicy pokrywa *czołową kość*, rozdwojną u płodu i u małych dzieci, pojedyńczą u starszych; kość ta stanowi przednią część czaszki i wyrostkami swemi przyczynia się w części do utworzenia oczodołów. Pomiędzy skórą a kością znajdują się mięśnie czołowe, od których skórczu marszczenie czoła zależy; rozgałęziają się w tej okolicy *naczynia* i *nerwy czołowe*.

Czoło, *korona*, celne sztuki drzewa lub wyroby z nich, ze względu na ich przymioty i wymiary. *Czołem* nazywają także grubszy koniec belki, obrobiony do kantu.

Czołowski Aleksander, historyk i archeolog, * 27 lutego 1865 pod Przemyślem, kształcił się w uniwersytecie lwowskim i wiedeńskim; w 1889 osiadł we Lwowie, w 1892 został głównym archiwistą miejskiego archiwum tamże. W r. 1893 mianowany członkiem komisji historji sztuki Akademji krakowskiej; 1894 członkiem komisji historycznej. Napisał: „Ruś Czerwona" (1887, w „Bibl. Warsz."); „Z przeszłości Jezupola i okolicy" (Lwów 1890); „Początki Mołdawji i wyprawa Kazimierza W. z 1359" (1890); „Sprawy wołoskie w Polsce do r. 1412" (1891); „Bitwa pod Obertynem 1531" (1891); „Lwów za ruskich czasów" (1892); „Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej" (1892); „Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta" (1892); „Sprawa sporu granicznego przy Morskiem Oku" (1894); „Wojna polsko-turecka 1675" (1895) i w. in.

Czongrad, właściwie *Czarny gród*, ob. Csongrad.

Czop (*Aspro*), rodzaj ryb ciernioptetwych z rodziny okuniowatych; ciało ma podłużne, na bokach szerokie pręgi ciemne, dorasta 30—40 cm. długości, żyje tylko w Dniestrze i dopływach dolnego Dunaju.

Czop, zatyczka drewniana do zamykania otworów beczki; także oś u obracających się wałów.

Czop Maciej, pisarz słowieński, * 1797, utonął w Sawie 1855 r.; był nauczycielem w Rjece, Lwowie i Lublinie, potem bibljotekarzem w Lublanie; mówił 13 językami, a znał ich 19. Między innemi napisał „Dzieje literatury słowieńskiej." Główną jego zasługą jest zaprowadzenie i ustalenie nowej pisowni.

Czopki, w medycynie, wałki stożkowate, wprowadzane jako środki lekarskie do kiszki grubej lub pochwy macicznej; w temperaturze pokojowej stałe, rozpuszczają się pod wpływem ciepła ciała i ulegają wessaniu przez endosmozę.

Czopowe, podatek konsumcyjny pobierany w Polsce od wyrobu i szynkowania napojów. Podatek ten pobierany był przez ustanowionych oddzielnie do tego *czopowników* po miastach i wsiach i przetrwał aż do wprowadzenia ustawy o wyrobie i sprzedaży wódki w r. 1848, w którym uległ zupełnemu przeistoczeniu. Por. Korzon „Wewnętrzne dzieje Polski za St. Aug." (t. III, tab. 169, 171, 186); Pawiński „Sejmiki ziemskie" (Warsz. 1895, str. 142).

Czopowski, malarz, uczeń Smuglewicza, malował z talentem al fresko, obrazy architektoniczne i widoki. Zginął w pamiętnym dniu 4 listopada 1794 r. na Pradze.

Czorba, narodowa potrawa turecka, złożona z mięsa baraniego, kartofli, ryżu i cebul.

Czorna, *Crna, Czrna* (Czarna), tureckie Kara-su, nazwa rzek: 1) Rzeka w Turcji Europejskiej, wypływa na południowych stokach wyniosłości Rodope w Macedonji, i, przepłynąwszy około 200 klm., wpada do morza Egejskiego. 2) Prawy dopływ Wardaru w Macedonji, 185 klm. długi.

Czornberg.

Czornberg, *Czorneberg*, herb: W polu czerwonem troje wideł srebrnych, rozchodzących się od środka tarczy ostrzami ku dwom górnym kątom tarczy i ku jej dołowi. U szczytu dwoje takich wideł, ku górze ustawionych.

Czorsztyn, niegdyś Carrodunum, zamek w Karpatach, nad Dunajem, we wsi t. n., powiecie Nowotarskim, na samej granicy węgierskiej. Tu się odbył zjazd w r. 1424 Zygmunta I, Wł. Jagiełły i wielu innych książąt, względem posiadania Rusi Czerwonej. Dziś ruiny.

Czorsztyńskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie Krakowskiem, powiecie Sandeckim. Podług lustracji z r. 1765, składało się z miasta Krościenko i wsi następujących: Czorsztyn, obie Szczawnice, Tylmanowa, Ligaszowa, Kłodnie, Ochotnica, Maniowy, Huba, Sromowce wyżne i niżne, Kluszkowce, Hołuszowa, Krośnica, Mizerna, Tylka, Grywałt i Podzamczanie. Od r. 1762 było w posiadaniu Jó-

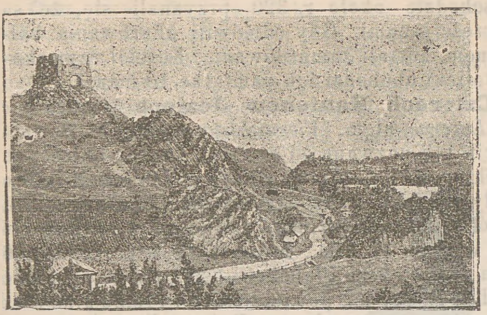

Ruiny Zamku w Czorsztynie.

zefa z Złotego Potoka Potockiego, który z niego opłacał kwarty złp. 7,195 gr. 12, a hyberny złp. 6,878 gr. 27. Po zajęciu go przez rząd Austryjacki, tenże sprzedał w pięciu oddziałach to starostwo za ogólną sumę zł. r. 172,136.

Czortków, jezioro w Król. Polskiem gub. Suwalskiej, powiecie Augustowskim, dobrach Czortków, rozległe morgów 37, głębokie stóp 42.

Czortków, dawniej *Czartków*, miasto powiatowe nad Seretem w Galicji wschodniej, ma 4,500 miesz. Parafje rzymsko- i grecko-katolicka, stacja drogi żel., fabryka machin rolniczych i likierów, klasztor Dominikanów.—*Powiat* **Cz-***ski* ma 694.24 klm. kw., 65,000 miesz.

Czosnaczek *(Alliaria)*, rodzaj roślin krzyżowych, oddzielony przez Andrzejowskiego od rodzaju *pszonaka (Erysinum)*, obejmujący jedyny gatunek, **Cz.** *lekarski (A. officinalis)*, inaczej *zielem czosnkowem* zwany; ma korzeń dwuroczny, łodygę 1—3 stóp wysoką, liście ogonkowe, głęboko sercowate, kwiaty białe, w baldaszkogrony bezlistne ułożone, łuszczyny do 2 cali długie, o nasionach czarnych, podłużnych. Rośnie po krzakach, chróstach w całej Europie, kwitnie w maju. Za potarciem wydaje woń czosnkową; ziele i nasiona niegdyś używane w medycynie, dziś gdzieniegdzie przez lud do przypraw.

Czosnek *(Allium)*, rodzaj roślin z rodziny liljowatych, ma następne cechy: kwiaty ułożone w okółek główkowaty, przed rozwinięciem objęte pochwą, okwiat 6 dzielny, trwały, nitki na okwiacie pod słupkiem osadzone, owoc torebka trzykomorowa, nasiona kątowate; rośliny cebulonośne, po największej części w Europie i Azji półn.-zach. Rośliny te zawierają olejek lotny, ostry, smaku i zapachu właściwego, wiele z nich uprawia się jako rośliny lekarskie, kuchenne, lub ozdobne. **Cz.** *zwyczajny (A. sativum)* rośnie obecnie dziko

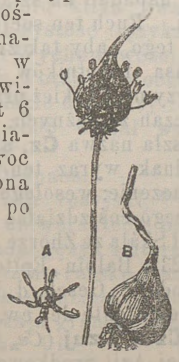

Czosnek. *A* kwiat, *B* cebula.

w Europie południowej, w środkowej i północnej hodowany jest po ogrodach warzywnych; cebula złożona z licznych podługowatych cebulek pochwiastych, otulonych kilku cienkiemi powłokami. Ma woń właściwą, odrażającą, smak ostry, palący, zależący głównie od siarku, w mniejszej ilości od tlenku allilu (ob. Allil), stanowi ulubioną przyprawę niektórych narodów; w medycynie używa się przeciw robakom, zewnętrznie do podrażnienia skóry. *Rokambuł (A. scorodoprasum)*, uprawiany głównie w Europie środ., ma smak bardziej łagodny. **Cz.** *piegowy* albo *siatkowy (A. victorialis)*, niegdyś używany w medycynie, słynął jako środek zabobonny, miał chronić od zranienia ciała, rośnie po górach środkowej Europy, u nas na Karpatach. **Cz.** *baćczy* czyli *niedźwiedzi (A. ursinum)*, niegdyś używany jako środek moczopędny, sok z liści dotąd jest używany w Rosji wschodniej. *Pór (A. porrum)* odznacza się liściem długim, płaskim i szerokim, stanowi wyborną przyprawę dla nadania mocniejszego smaku rosołowi. *Szczypiorek*, zwany też *trybulką*, *tatareczką* (*A. schoenoprosum*), rośnie kępiasto, o liściach wąziutkich, rurkowatych, kwiatach sino czerwonawych lub cielistych, uprawiany w ogrodach całej Europy. *Szalotka (A. ascalonicum)*, sprowadzona do Europy w czasie wojen Krzyżowych z okolic miasta Askalonu, z wejrzenia podobna do szczypiorku; z powodu łagodnego smaku przekłada się w kuchniach nad inne gatunki cebuli, niekiedy też zaprawia się na wzór ogórków. *Cebula zwyczajna (A. cepa)*, także *cebulą letnią* zwana, od niepamiętnych uprawiana czasów, wydała wiele bardzo odmian. Powszechnie używana przyprawa; w miernem użyciu podnosi czynność trawienia, u niektórych narodów używa się i surowa. W medycynie używa się głównie na dojrzewanie i mięknienie wrzodów, wewnętrznie działa podobnie, ale słabiej, jak czosnek. *Płodzist (A. fistulosum)*, zwany *cebulą zimową*, pochodzi z Syberji, w Europie uprawia się po ogrodach; bardzo wcześnie rozwijające się liście rurkowate używają się jako dodatek do sałaty. Oprócz powyższych gatunków warzywnych w krajach dawnej Polski rośnie około 20 gatunków dzikich. Do czosnków, dla ozdoby w ogrodach utrzymywanych, należą: *A. roseum*, *A. odoratissimum*, *A. album* i wiele innych.

Pór.

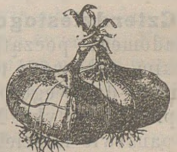

Cebula zwyczajna.

Czosnek cuchnący, *czarcie lajno*, ob. Asa-foetida.

Czosnowski Stanisław, herbu Kolumna, kasztelan warszawski, poseł na sejm 1710, po sejmie popierającym konfederację Sandomierską, deputowany z senatu do trybunału skarbowego; † 1720.

Czółenko, przyrząd tkacki, przez który tkacz przeciąga wątek przez osnowę tkaniny. **Cz.** używa się również w ręcznych robotach dzierzganych, oraz w maszynach do szycia.

Czółno, najmniejszy statek wodny, bez masztów i żagli, poruszany tylko za pomocą wiosła, a używany do pływania po stawach, małych jeziorach i rzekach. **Cz.** stanowi kloc wyżłobiony, w jednym końcu, z boków i ku górze zaostrzony, ze spodu nieco przypłaszczony. **Cz.** przedstawia pierwszą próbę budownictwa statków wodnych, a jako łatwo wywrotne bywa wszędzie zastąpiono przez łódkę (ob. Łódź).

Czres (po włosku Cherso), wyspa z m. t. n. (3,700 m.) na pobrzeżu dalmackiem, zamieszkana przez Chorwatów (rzym.-kat.) w 16 wsiach; obejmuje przeszło 400 klm. kw. powierzchni i liczy 10,000 miesz.

Czrezpienianie (niem.-łac. *Circipani*, *Zerezpani* i t. p. oraz *Szyrszopenie*), plemię słowiańskie *Lutyków* za rzeką Pieną (w Meklemburgu i Pomorzu); sąsiadowali na południu z lutyckimi *Ukranami*, *Rzeczanami* i *Dolenczanami*, na północy i zachodzie z *Kiczanami* i bodryckimi *Warnowami*. Miasta ich: Darguń, Lubieczyniec (dziś wieś Lübchin), a snadź i Wostrów (Güstrow). W XII w. mianowicie słynęli jako rozbójnicy morscy. Po raz pierwszy jest o nich wzmianka (u Saxona) pod r. 952; w w. XIV znikli, przenarodowiwszy się na Niemców, Ostatni **Cz.**, mówiący po słowiańsku, † 1404 r.

Czterdziestnica, tak nazywano dawniej adwent, który składał się z 40 dni postnych.

Czterdziestodniowy post, ob. Post.

Czterdziestogodzinne nabożeństwo, niewiadomego początku w kościele rzymsko-katolickim, odbywane tu i owdzie na pamiątkę czterdziesto-dniowego postu Chrystusa P. Nareszcie papież Benedykt XIV w r. 1748 zaprowadził je w państwie Kościelnem, a Klemens XIII 1765 r. rozszerzył je na wszystkie kraje, udarował odpustami i czas odbywania onego zakreślił od Niedzieli starozapustnej do wtorku zapustnego włącznie. W Polsce upowszechnił je Michał Poniatowski, prymas, w r. 1779. Por. Guillois w „Wykładzie wiary“ i dziełko p. t. „Nabożeństwo czterdziesto-godzinne podczas trzydniowego wystawienia Najświętszego Sakramentu“ (Warszawa, wydanie kks. Misjonarzy u św. Krzyża, 1861); Ks. S. J. w „Encykl. Kość.“ (t. III).

Czterdziestu Męczenników, dowódców wojskowych, którzy za cesarza Licynjusza na Wschodzie około r. 320 przyznali się, że są chrześcijanami. Gdy odmówili ofiarowania bałwanom, zostali zamordowani. Kościół rzymsko-katolicki obchodzi ich pamiątkę 10 marca.

Czterech Kantonów Jezioro (franc. *Lac de Lucerne*, niem. *Vierwaldstättersee*), w Szwajcarji, tak nazwane od czterech kantonów leśnych (Schwytz, Uri, Unterwalden i Lucerna), które były zawiązkiem rzeczypospolitej Szwajcarskiej. Ogólna długość jeziora, mającego kształt krzyża, wynosi 37 klm., największa szerokość—3,6 klm., największa głębokość—214 m., wzniesienie nad p. m. 437 m., powierzchnia—113.36 klm. kw.; przepływa przez nie rz. Reuss. Brzegi jeziora otoczone są wyniosłemi górami, które wszędzie stromo opadają, a miejscami sterczą pionowemi skałami ponad wodą. Pod względem piękności i rozmaitości krajobrazów jezioro **Cz.** kantonów niewiele ma współzawodników. Do wybrzeży jeziora, na których rozrzucone są liczne osady i wille, przywiązane jest mnóstwo wspomnień o Tellu.

Czterej Koronaci, bracia *Seweryn*, *Sewerjan*, *Karpoforjusz* i *Wiktoryn*, żołnierze rzymscy, za prześladowania Djoklecjana r. 304, gdy odmówili składania czci bałwanom, wydani byli na tortury, a następnie zabici batogami. Pamiątkę ich kościół rzymsko-katolicki obchodzi 8 listop.

Czterorzędek, ob. Jęczmień.

Czterostopowy wiersz, ob. Tetrametr.

Czterowiersz, ob. Tetrastych.

Czteroziarn (*Tetrachenium*), ogólna nazwa owoców roślin należących do rodziny wargowatych i szorstkolistnych. Owoc ten jest suchy, nadkwiatowy, po dojrzeniu rozpada się na cztery owocki, *niełupki* (*achenium*) czyli *orzeszki*.

Cztery gałązki v. *Deramer*, herb polski, znany tylko z nazwy.

Cztwerak, Cztweracy. W r. 1611 pospólstwo praskie napadło klasztor franciszkański, zmuszone zaś ustąpić przed siłą wojskową, rozbiegło się po wsiach, gdzie łącznie z wieśniakami napadali na szlachtę i innych zamożnych ludzi. Ruch ten socjalistyczny zmierzał w końcu do tego, aby tak zwany *czwarty stan* (ob.), t. j. klasa robotników i t. p. niezamożnych ludzi, otrzymała takież prawa polityczne, jak stan mieszczan zamożnych, szlachecki i magnacki. Stąd poszła nazwa **Cz.** albo *Rot Cztwerackich*; później jednak wyraz ten przybrał w mowie potocznej znaczenie: wesołego, dowcipnego, zręcznie umiejącego coś zdziałać na swą korzyść. Por. Paweł Skála ze Zhorze „Historie czeská od r. 1602—1623“; Balbin „Epitome hist. rer. bohem.“ (1671); Gindely „Gesch. d. böhm. Aufst.“ (I); Czerwenka „Geschichte der ew. Kirche in Böhm.“ (II).

Czu, Czuj (*Cu*, *Cuj*), rzeka stepowa w rosyjskiej Azji Środkowej; bierze początek w górach Ałtajskich i wpada do jeziora Saumal-Kuł w pustyni Mujun-Kum, długa 1000 w.

Czu, *tszu, choo*, japońska miara długości = 60 *keng* = 360 *szaku*, czyli stóp japońskich, wynosi około 109 metrów; jako miara powierzchni, czu = 99,6 ara = 1,79 morga nowopolskiego.

Czub, kępka piór przedłużonych na łbie ptasim, odmiennego kształtu od otaczającego je upierzenia.

Czubacz, *(Crax), grdacz, hokko*, rodzaj ptaków grzebiących, z rodziny penelop, właściwy Ameryce południowej; są one okazałe wielkością, poważnych kształtów i ruchów. Podobne do czubatek, ale z większą głową i dziobem, oraz grubszą szyją; wierzch głowy mają ozdobiony piękną zadzierżystą czupryną z pokrętnych piór złożoną. Gnieżdżą się na drzewach i znoszą po dwa jaja chropawe. Równają się wielkością indykom i z łatwością się oswajają. Jest ich kilka gatunków; **C.** *alector* dostarcza mięsa jadalnego.

Czubacz.

Czubatka *(Penelope)*, rodzaj ptaków grzebiących na lądzie amerykańskim, różni się od czubacza (ob.) wysmuklejszem ciałem i szczupłą głową. Wielkości są bażantów, a niektóre ich gatunki zupełnie czubów nie mają, tylko długą czuprynę, najeżającą się dowolnie. Mięso ich jest jadalne i smaczne, co do obyczajów również do czubaczów podobne. *P. superciliaris*, zielonawa, dorasta 62 cm. długości.

Czubek Jan, * 1849, profesor gimnazjalny w Krakowie od 1877, tłómaczył Sofoklesa („Edypa“ 1876, „Antygonę“ 1881) i drobne poezje klasyczne. W r. 1892 wydał tłómaczenie „Iliady.“ Prozą przełożył „Pamiętniki o wojnie moskiewskiej“ Heidensteina (Lwów 1894). Z prac oryginalnych wydał „O tłómaczeniu kilka uwag i myśli“ (Kraków 1884); „Czystość języka“ (w III-cim tomie „Encyklopedji Wychowawczej,“ Warszawa 1885); „Wacław z Potoka Potocki“ (Kraków 1894) i „Wypisy polskie dla klasy III i IV“ (Lwów 1893—94). W r. 1898 wydał wyborny przekład „Poezji Katulla“.

Czubek turecki, roślina, Drapacz.

Czubinow Dawid, orjentalista rosyjski, * r. 1814, † 1841, kończył nauki w uniwersytecie petersburskim, w którym wykładał język i literaturę gruzińską. Wydał: „Gruzino-russko-francuzskij słowar“ (1840); „Russko-gruzinskij słowar“ (1846); „Kratkaja gruzinskaja grammatika“ (1855); „Chrestomatja gruzińska“ i in.

Czubiński Paweł, etnograf rosyjski, * 1839 w Boryszpolu, † 1884 w Kijowie. Pisywał poezje i napisał dzieło etnograficzne p. t. „Trudy etnograficzesko-statisticzeskoj ekspedicji w zapadno-russkij kraj“ (Petersburg 1872—77).

Czubki, choroba pszczół, objawiająca się występowaniem lepkiej wilgoci na głowie, do której przylega pyłek kwiatowy i tworzy pewien rodzaj czuba.

Czubranowicz Jędrzej, poeta chorwacki; * 1500 r. w Dubrowniku, † około 1559 tamże, będąc złotnikiem zajmował się także naukami. Jego poemat „Jegjupka“ (Cyganka, 7 części), wydany był 1559 r. w Wenecji, 1838 w Dubrowniku, oraz ostatnio przez Akademję zagrzebską.

Czubski Jan, napisał „Śpiewnik polski dla ochronek, szkół ludowych i wydziałowych“ (Lwów, 1882).

Czuchłoma, miasto powiatowe w gub. Kostromskiej, nad jeziorem t. im., trzy cerkwie, kilka szkółek, 2,200 miesz. **Cz.** *powiat* ma 3,233.4 w. kw. z 50,982 miesz.

Czuchońcy, *Czuchny*, ob. Finowie.

Czucie, jedna z najistotniejszych własności królestwa zwierzęcego, mianowicie wyższych jego gromad; ma siedlisko swoje w systemie nerwowym. **Cz.** polega na tem, że systemat nerwowy w rozmaity sposób odpowiada na bodźce zewnętrzne, donosząc je do świadomości indywiduum. Rozmaite są rodzaje czucia, jak światło, dźwięk, ból i t. d. Wszystkie one z istotnemi charakterami swemi powstają w samym mózgu, tylko pobudzone zostają przez nerwy; nerwy odpowiednie za pomocą przyrządów końcowych (ob. Zmysły) odbierają wrażenia wprost ze świata zewnętrznego, przechodzą w stan pobudzenia (ob, Nerwy), które przez tylne słupy rdzenia kręgowego komunikują ośrodkom nerwowym, w skutek czego już powstaje uczucie świadome; ośrodki mózgowe uczuciowe mieszczą się w korze mózgowej, przeważnie w zrazach ciemieniowych tylnych i potylicowych, które w fizjologji noszą miano *pasa zmysłowego* kory mózgowej. Nerwy spełniające taką czynność zowią się *czuciowemi*. Czucie więc stanowi istotny związek między indywiduum a całym zewnętrznym światem. Nowsza szkoła fizjologo-psychologiczna uważa wszystkie objawy duchowe za proste konsekwencje czucia, wszystkie ruchy dowolne i mimiczne za skombinowane, często późne ruchy, i w ten sposób uwalnia się od przyjęcia sił tajemnych, powstających samodzielnie i sprzecznych z całym fizycznym porządkiem świata. Rozróżniamy kilka rodzajów czucia: bólowe, cieplikowe, dotykowe i mięśniowe. Każde z tych czuć w stanach patologicznych ulegać może zmianom, tak pod względem stopnia natężenia, jak i rodzaju, stąd badanie czucia w djagnostyce chorób nerwowych odgrywa pierwszorzędną rolę. Por. Hoyer „Poszukiwania nad składem histologicznym ciałek Paceiniego“ (1864); tegoż „Nowsze poszukiwania nad zakończeniem nerwów w brodawkach języka“ (1870); Przewóski „Obrzęk

białek Pacciniego, przyczynek do normalnej i patologicznej anatomji obwodowych zakończeń nerwowych"; Wernicki „Z dziedziny psychofizjologji" (Ateneum 1895).

Czuczor Jerzy (Gergely), poeta i pisarz madziarski, * 1800 r. w Andadzie w Węgrzech w komit. Nitrańskim, † 1866; w r. 1817 został Benedyktynem. Pierwszym jego utworem była epopeja „Az Augsburgi ütközet" (1824). Przed r. 1835 został profesorem wymowy, a r. 1835 archiwistą akademji węgierskiej. W 1844 poruczone mu było wypracowanie słownika madziarskiego. W 1849 z powodu ogłoszonego poematu „Riadó" był więziony na Kufsztejnie do r. 1850. Jego poetyczne utwory „Poetai Munkai" wyszły w Budzie 1836 r. Z późniejszej doby, a mianowicie z r. 1848, odznaczają się jego „Paprikàs Versei." Tłómaczył także łacińskich klasyków i wydał mnóstwo artykułów filologicznych, etymologicznych i in.

Czudiul, wieś w Bukowinie, pow. Starożynieckim. Wielka huta szklana i warzelnie potażu.

Czudnochowski — Biegoń, herb: W polu srebrnem dwa pasy poprzeczne czerwone. U szczytu dwie trąby o trzech pasach czerwonych i dwóch srebrnych naprzemian. Labry czerwone, podbite srebrem.

Czudnochowski.

Czudomił, Czedomił, u Greków *Bakchinos*, w. župan serbski (ok. 1136—52), najstarszy syn w. župana Beli Urosza. W r. 1150 wkroczył do cesarstwa Bizantyjskiego, dostał się do niewoli i zobowiązał się dostarczać cesarzowi w czasie wojny na Wschodzie 500 jazdy, a na Zachodzie 2000.

Czudowie, *Czud*, grupa plemion fińskich nadbałtyckich, tworzących niegdyś naród szeroko rozprzestrzeniony, z których pozostali tylko *Wepsowie* czyli **C.** *północni (Wepselaizet)*, żyjący na wschód jeziora Ładoga (56,000 głów), oraz *Wołowie* czyli **C.** *południowi (Waddjalaizet)* w Ingermanji (12,000 głów); oba te plemiona szybko wymierają. Ob. Finowie.

Czudzkie jezioro *(Pejpus)*, graniczy od strony północno-wschodniej z gub. Estońską, na zachód z Inflancką, na południe z Petersburską i Pskowską. W stronie południowej łączy się z jeziorem Pskowskiem. Długości samo w sobie ma mil 11, ze Pskowskiem 18, szerokości 8, głębokości od 7 do 17 mtr., największa—90 m. Znajduje się na niem wiele wysp, z których największą jest Porka. Właściwe jezioro **Cz.** ma 2,321 w. kw. powierzchni. Największe znaczenie dla mieszkańców wybrzeży ma rybołóstwo. Na tem jeziorze w r. 1702 stoczoną była bitwa pomiędzy flotą rosyjską a szwedzką.

Czudzkie języki, ob. Finowie.

Czufut-Kale, czyli miasto żydowskie, przedmieście wschodnie Bakczyseraju, zamieszkane przez Karaimów. Wschodni pisarze nazywali je od XIV do XVII w. *Kyrkor*. Starożytne groby, pieczary i legendowa mogiła córki Tochtamysza († 1438).

Czugacze, plemię Eskimosów, mieszkające w Alasce, na półwyspie Kenai. Są to przybysze z wyspy Kadjak i należą do jednego szczepu z Kadjakami, których językiem nawet mówią. Zmieszani z innemi narodami amerykańskiemi, więcej podobni są do Indjan Ameryki płn., niżeli do Eskimosów. Liczba ich wynosi około 2000 dusz. Mieszkają w 6 osadach, trudniąc się głównie połowem wielorybów i innych zwierząt morskich.

Czugujew, m. nadetatowe w gub. Charkowskiej, pow. Zmijewskim, nad rz. Dońcem północnym, wraz ze słobodami 11,877 m. W pobliskiej wiosce Koczetek zakład kuracji wodnej, założony przez doktora Śledziewskiego.

Czu-hi, sławny filozof chiński, * 1130, † 1200.

Czuja. 1) Prawy dopływ Leny, w gub. Irkuckiej, przeszło 300 w. długi. 2) Rzeka, dopływ Katuni, która w połączeniu z Biją tworzy Ob.; długość jej wynosi około 250 wiorst.

Czujko Bazyli, krytyk rosyjski, pisywał studja krytyczne nad pisarzami obcymi i ojczystymi. Założył „Bibljotekę pisarzy i myślicieli europejskich" i napisał „O współczesnej poezji rosyjskiej i jej przedstawicielach" (Petersb. 1885).

Czukczowie, naród osiadły na krańcach północno-wschodniej Azji, pomiędzy rzeką Anadyrem a przylądkiem Szelońskim. Dzielą się na 2 plemiona: koczowniczych albo jeleniowych (zowiących się *Czaukczu*) i osiadłych (*Namkuli*). Podział ten jednak został 1878 obalony przez Nordenskjölda, gdyż **Cz.** przez pół roku trudnią się rybołóstwem na brzegu morza, drugie zaś półrocze pasą stada w głębi kraju. Znani są dopiero od 1642 r. Żywią się rybami i morskiemi zwierzętami. Nie płacą podatków, tylko dowolną składają daninę. Jest to lud silny i zdrowy; są dotąd szamanistami, gdyż wiara chrześcijańska neofitów jest tylko zewnętrzna i polega na obserwowaniu pewnych form. Liczba ich dokładnie nie jest znana; nie przechodzi zapewne 10,000, z czego 2500 jest osiadłych. Por. Krauze „Die Bevölkerungsverhältnisse der Tschuktschenhalbinsel" (1883). O języku **C.** wiadomość podał Radłow w „Pamiętniku" Akademji nauk w Petersburgu (1860).

Czułek *(Mimosa)*, rodzaj roślin z rodziny czułkowatych. Kwiaty mieszano-płciowe, płatki zrosłe w jedną sztukę, stąd ich korona wydaje się jakby jednopłatkowa, pręciki niespojone z sobą, stręki członkowate, t. j. ze stawów jednoziarnowych uformowane. Obejmuje około 300

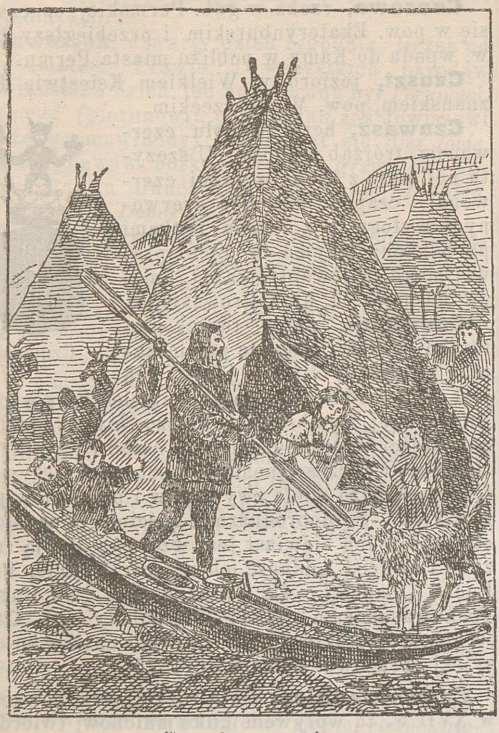

Czukczowie.

gatunków, drzewa i krzewy najczęściej cierniste, z kwiatami białemi lub różowemi, o długich, cienkich pręcikach, w krajach gorących. Największa część gatunków okazuje ciekawe zjawisko ruchu roślinnego; za najlżejszem dotknięciem listki ich pierzaste zwijają się, a za silniejszem podrażnieniem ogonki liściowe i nawet gałązki obniżają się. Podobne zjawisko daje się zauważyć również przed burzą, gdy w powietrzu nagromadzoną jest większa niż zwykle ilość elektryczności. W cieplarniach najczęściej hodowane są gatunki, **Cz.** *drażliwy (M. sensitiva)* i **Cz.** *wstydliwy (M. pudica)*, obadwa z Brazylji. Por. Haberlandt „Das reizleitende Gewebesystem der Sinnpflanze“ (1890).

Czułkow Daniel, w r. 1585 wysłany przez cara Fiedora Iwanowicza wraz z wojewodą Mansurowem na zawojowanie Syberji, założył 1587 r. miasto Tobolsk i, pokonawszy księcia Sejdyjaka, dokonał upadku carstwa nogajskiego irtyszskiego.

Czułkow Michał, autor rosyjski z XVIII w. oraz zbieracz i wydawca pieśni i powieści ludowych, jak „Zbiór pieśni rozmaitych” (4 t., Peters. 1780); „Powieści ruskie o sławnych bohaterach” (10 t., Moskwa 1780—83); „Słownik zabobonów ruskich” (Petersb. 1782); „Historja handlu rosyjskiego” (Petersb. 1781—86): „Słownik prawniczy” (Moskwa 1792 — 93) i t. d. Był także redaktorem kilku pism czasowych, † 1793.

Czułkowate (*Mimosaceae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, przez wielu uważana za podrodzinę strąkowych. Od motylkowych różnią się koroną prawie foremną, płatków bywa 4 lub 5, pod zawiązkiem wraz z pręcikiem umocowanych; kwiaty zebrane w kłosy i główki. Liście parzysto-pierzaste, często podwójnie, u wielu odznaczają się drażliwością. Wszystkie właściwe są stronom zwrotnikowym, stanowią w ogóle rośliny ozdobne. Z 14 rodzajów, obejmujących około 550 gatunków, najwięcej znane są Czułek i Akacja (ob.).

Czułym. 1) Rzeka w Syberji, poczyna się w gub. Jenisejskiej na stokach Ałtaju, wpada do rz. Obi. Długość jej wynosi około 900 wiorst, żeglowną jest na znacznej przestrzeni. 2) Wschodni dopływ stepowego jeziora Czany, w gub. Tomskiej, 275 w. długości.

Czumadrycha, taniec ludowy na Rusi Litewskiej, tańczony w wieku XVIII. Por. Ignacy Chodźko „Pamiętniki kwestarza” i Zaleski Antoni w Albumie wileńskim Wilczyńskiego.

Czumak, (z tatarsk.), na całym Polesiu, Wołyniu, Podolu i Ukrainie oznacza właściwie przewoźnika-nomadę, chociaż każda z tych prowincji ma osobny rodzaj właściwych sobie **Cz.** Głównem zatrudnieniem **Cz.** jest przewożenie soli na wozach (mażach), w parę wołów zaprzężonych, a w tych podróżach śród stepów zwykle większą część roku przepędzają. Rozwój komunikacji lądowej i wodnej w naszych czasach wpłynął na zmniejszenie się czumactwa, a rychło zapewne zaniknie ono zupełnie. Por. Zenon Fisz „o **Cz.**“ w *Tygodniku Ilustrowanym* z 1860 r. Pieśni czumackie zebrał Rudczeńko (1874).

Czumakow Teodor, kozak jaicki, ulubieniec Pugaczewa; mianowany przez niego pułkownikiem i przezwany hrabią Orłowem, miał udział we wszystkich jego wyprawach, a w końcu zdradził go 1774, za co cesarzowa Katarzyna II uwolniła go od kary za popełnione zbrodnie. Por. Pugaczew.

Czumakow Teodor, malarz rosyjski, * 1823 w Petersburgu. Malował w rodzaju Greuz'a. Najlepsze z jego obrazów są: „Bachantka”, „Dziewczyna z okolic Rzymu”, z obrazów treści religijnej „Męka Zbawiciela”, „Chrystus Ukrzyżowany” i in.

Czumakowski, herb polski, znany tylko z nazwy.

Czumicz Aczim, * 1836, serbski mąż stanu. Kształcił się w Paryżu. Po ukończeniu studjów został nauczycielem w gimnazjum w Belgradzie, a później profesorem prawa karnego w szkole wyższej. W r. 1873 był ministrem spraw wewnętrznych, a 1874 prezesem ministerjum, od r. 1875 był członkiem izby kasacyjnej, ale obwiniony o zdradę stanu, był uwięziony i skazany na

śmierć 1877. Ułaskawiony na dożywotnie więzienie. W r. 1880 został uniewinniony i uwolniony i jeździł z poselstwem za granicę.

Czumysz, rzeka w gub. Tomskiej, wypływa z pod góry Barsuka w pow. Kuźnieckim, wpada do Obi, długa 620 w. Bardzo rybna.

Czungarja, kraina w Azji środkowej, ob. Dżungarja.

Czung-king, miasto w chińskiej prowincji Sze-Czuan, nad rz. Jang-tse-Kiangiem, port wolny, ożywiony handel, 250,000 m.

Czupicz Stojan, junak serbski, † 1815, nazywał się Dobryłowicz, adoptował go bogaty kupiec **Cz.** Odznaczył się w walkach z Turkami podczas powstania Jerzego Czarnego. Kiedy w r. 1815 wybuchła ponownie rewolucja, **Cz.** przez zdradę dostał się w ręce Turków i w więzieniu był stracony. Żyje on dotąd w ludowych pieśniach serbskich.

Czupicz Mikołaj, wnuk Stojana, * w r. 1836, † 1870, był porucznikiem artylerji w r. 1856. Majątek swój, 6000 dukatów, przeznaczył na utworzenie kapitału, od którego procent, przeznaczony jest na wydawanie dzieł naukowych i wychodzącego od r. 1878 almanachu p. t. „Godisznjica".

Czupr Franciszek, pisarz czeski, * 1821 r. w Chraśei, † 1882, od r. 1848 nauczyciel gimnazjum akad. w Pradze, a zarazem uniwersytetu praskiego (filoz. i jęz. czeskiego); po r. 1853 założył gimnaz. prywatne tamże, a w majętności swej Kolczawce szkołę gospodarttwa rolnego. Jego rozprawy pedagogiczne, filozof., ekonomiczne i rolnicze (po części w jęz. niemieckim) znajdują się po różnych piśmach (Czasopism Muzeum Cz., Ost u. West i t. d.); wydał: „Słownik łaciń. - niem. - czeski" (1853 i 1860); „Słownik grecko-niem.-cz."; „Uczeni Staroindickć" (1876—1881); rozbiór filozofji Tomasza ze Sztitnego; krótki przegląd historji literatury czeskiej i in.

Czurajówna Hordjówna Marusia, śpiewaczka ludowa ukraińska, * ok. 1628 r. w Półtawie. Przypisują jej między innemi znaną pieśń „O nechody, Hryciu, na weczernyciu." Za otrucie opiewanego w tej pieśni Hrycia, skazana na śmierć, ale ułaskawiona przez Chmielnickiego, wkrótce wszakże zmarła, czy też wstąpiła do klasztoru.

Czurczuwan, herb polski, znany tylko z nazwy.

Czuryło, znakomita niegdyś rodzina, przybyła z Węgier w Krakowskie, a później na Ruś; przodkiem jej był Dymitr z Kleczczy, podskarbi koronny króla Ludwika 1377. Ród ten wygasł w linji męskiej na Jędrzeju, Mikołaju i Stanisławie, synach Mikołaja ze Stojańca Czuryły, stolnika sanockiego, a rozległe dobra, obejmujące kilka miast i do 100 wsi, przeszły na Dzieduszyckich, Rzewuskich, Kossakowskich, Dzierżków i Potockich. Por. Stanisław hr. Kossakowski „Monografje historyczno-genealogiczne" tom I.

Czusowa, rzeka w gub. Permskiej; poczyna się w pow. Ekaterynburskim i przebiegłszy 650 w. wpada do Kamy w pobliżu miasta Permu.

Czuszt, jezioro w Wielkiem Księstwie Poznańskiem, pow. Międzyrzeckim.

Czuwasz, herb: W polu czerwonem, trójząb srebrny. U szczytu pół męża z brodą w sukni czerwonej, czapce białej o czerwonym wyłogu i z dwoma listkami po bokach; trzyma w ręce prawej mitrę, w lewej trójząb. („Księga herbowa" J. hr. Ostrowskiego).

Czuwasz.

Czuwasze, naród turecko-tatarsko-czudzki, Finowie pomieszani z Tatarami, stąd i język ich jest odpowiednią mieszaniną, zamieszkały w gub. Kazańskiej, Symbirskiej, Niższo-Nowogrodzkiej, a po części w Orenburskiej. Za czasów Katarzyny II przyjęli chrześcijaństwo, mimo to zatrzymali jeszcze bardzo wiele zwyczajów i przesądów pogańskich. Są dobroduszni i gościnni, a czystość obyczajów ich niewiast jest wzorową; lubią muzykę i taniec. Ludność ich wynosi 570,000. Por. Fuchs „Zapiski o **Cz.**" oraz Schott „De lingua Tschuwaschorum" (1841), Vambery „O **Cz.**" (w jęz. węgierskim 1883). Słownik czuwasko-rosyjski opracował Zołotnicki (1875).

Czuwstwennicy, sekta rozkolnicza powstała w XVII w. za wpływem kilku mnichów; twierdzi, że antychryst zstąpił na ziemię w czasie poprawy ksiąg kościelnych, że modlić się należy tylko osobno i w izbie, że trzeba trzymać się gorliwie starych zwyczajów, tradycji i t. d.

Czuzan *Czu-Szan* wyspa należąca do Chin: na wschodnim brzegu tego kraju, blizko miasta Ningpo. Jest bardzo żyzna, ma 560 klm. kw. i około 200,000 miesz. Stolicą jej jest miasto Tinghei, bogate i przemysłowe, liczące przeszło 30,000 ludności. O pół mili od wyspy Czuzan leży wysepka Pluto, pokryta licznemi klasztorami, w których przebywa przeszło 1000 kapłanów Buddy, jedynych mieszkańców tej wyspy. Nazwa **Cz.** stosuje się też do grupy wysp, otaczających główną; wszystkie są żyzne i gęsto zaludnione. W r. 1860 były zajęte przez mocarstwa, prowadzące wojnę z Chinami.

Czużbiński, pseudonim Aleksandra Afanasjewa (ob).

Czwalina, profesor gimnazjalny matematyki i geografji w W. Księstwie Poznańskiem, † ok. 1860, redagował pismo „*Provinzial-Blätter für das Grossherzogthum Posen*" (Leszno 1846); oprócz tego ogłosił „*Abhandlungen über das Schulwesen im ehemaligen Polen*" (Poznań 1825); „*Von den Schulen im ehemaligen Posen*" (1837) i in.

Czwartak, jeden z czterech, należący do jednej czwórki, żołnierz czwartego pułku piechoty w wojsku polskiem 1815—31.—**Cz.,** szczygieł ma-

jący w ogonie 4 piórka, po dwa skrajne z białemi plamkami.

Czwartek, czwarty dzień tygodnia, licząc od poniedziałku. Prawie u wszystkich narodów słowiańskich dzień ten poświęcony był *Perunowi*, *Perenowi* (piorunowi), u Rzymian zaś Jowiszowi (także gromowładcy) i nazywał się *dies Jovis*, u Skandynawów bożkowi wojny i grzmotów Torowi; stąd u Duńczyków zowie się *Torsdag*, a u Niemców *Donnerstag*.

Czwarty grosz, nazywał się w Polsce podatek kupiecki, dlatego tak nazwany, że na granicach cło od towaru o czwartą część zwiększano, tak jednakże, iż czwarty ów grosz nie celnikom, lecz poborcy podatków osobno był płacony. *Czwartym groszem* zwano także część, jaką córki brały z majątku ojczystego.

Czwarty Stan, ob. Stany.

Czworobok, figura zamknięta czterema linjami, które zowią się bokami. Boki czworokąta mogą być linjami prostemi lub krzywemi. **Cz.** są *płaskie i kuliste*. **Cz.** płaski jest położony na płaszczyźnie, kulisty na powierzchni kuli, a boki jego są łukami kół wielkich. **Cz.** może być *wypukło-kątny*, o kątach wyskakujących, *wklęsło-kątny*, gdy jeden z jego kątów jest ku wewnątrz wklęsły, *przekręcony*, gdy dwa boki przecinają się w kształcie głoski X *zupełny*, łączący w sobie cechy poprzednich. **Cz.**, mający dwa boki równoległe, zowie się *trapezem*, mający po dwa boki przeciwległe równoległe do siebie, *równoległobokiem*, mający wszystkie kąty proste, *prostokątem*, wszystkie boki równe i kąty proste *kwadratem*, zaś boki równe, a kąty nieproste *kwadratem ukośnym*. W geometrji położenia *czworobokiem zupełnym* nazywa się układ czterech prostych, przecinających się w sześciu wierzchołkach, *czworokątem zupełnym* zaś układ czterech punktów, które połączyć się dają za pomocą sześciu prostych. Dla każdej własności czworoboka znajdujemy odpowiednią własność czworokąta— i naodwrót, należy tylko w twierdzeniu nazwę „prostej" zamienić przez „punkt" — i odwrotnie.

Czworobok piechoty, szyk bojowy o czterech frontach, który ze wszystkich stron oprzeć się może szarżom kawalerji; formuje się zwykle z batalionów, rzadko z pułków. Udoskonalenie broni ręcznej w ostatnich czasach zmniejszyło znacznie **C.** i usunęło go zupełnie.

Czworogran, graniastosłup lub ostrosłup o podstawie czworokątnej; dawniej **Cz.** oznaczał również czworobok.

Czworokąt, toż co *Czworobok* (ob.).

Czworolist, *Jednojagoda* (*Paris*), rodzaj roślin z rodziny kolcoroślowatych (*Smilaceae*), którego u nas jeden tylko rośnie gatunek, **Cz.** *pospolity* (*P. quadrifolia*), zwany dawniej *wilczym pieprzem* lub *wroniem okiem swojskiem*; roślina trwała z łodygą pojedyńczą, opatrzona na wierzchołku 4 liśćmi, przewrotnie jajowatemi, w okrąg ułożonemi; kwiat ma samotny, długoszypułkowy, o kielichu 4-działkowym, zielonym; owoc—jagoda mięsista, kulista, ciemno-szafirowa, wielkości małej wisienki, rośnie po lasach i krzakach liściastych wilgotnych w całej Europie, kwitnie w maju. Jest to roślina jadowita i ostroodurzająca; różne jej części były w powszechnem użyciu lekarskiem, korzeń jako wzbudzający wymioty, liście i jagody jako przeciwtrucizno we, przeczyszczające, oraz w zapaleniach oczu.

Czworonożne (*Quadrupeda*), dawna nazwa pierwszej gromady zwierząt kręgowych, zastąpiona właściwszą nazwą *zwierząt ssących* czyli *ssawców*.

Czwororęczne (*Quadrumana*), rząd w gromadzie zwierząt ssących, w którym u przednich i tylnych kończyn, opatrzonych 5 palcami, palec wielki jest odosobniony, ob. Małpy.

Czworosilne (*Tetradinamia*), nazwa piętnastej gromady w Lineuszowym układzie roślin; należące tu rośliny mają 6 pręcików, z których 4 są dłuższe, a 2 krótsze. Odznaczają się tą cechą wszystkie rośliny stanowiące obecnie naturalną rodzinę *krzyżowych*.

Czworościan, bryła ograniczona czterema ścianami trójkątnemi, czyli ostrosłup o podstawie trójkątnej. Jeżeli ściany te są trójkątami równobocznemi, **C.** jest *foremny*. **Cz.** bywa używany w geometrji analitycznej do określenia położenia punktu w przestrzeni i zwie się wówczas **Cz.** *współrzędnych* (jednorodnych lub czworościennych).

Czy, stopa chińska, ob. Czi.

Czybczowie, *Muiskowie*, lud, w epoce odkrycia Ameryki z kilku plemion złożony, zamieszkujący Amerykę środkową. Nic pewnego o ich przeszłości nie wiemy; obecnie zmieszali się z Hiszpanami, przyjęli wiarę chrześcijańską i zajmują się rolnictwem i rzemiosłem.

Czychaczow Piotr, podróżnik i geolog, * 1812 r. w Gatczynie pod Petersburgiem, † 1890 we Florencji. Z początku jako urzędnik dyplomatyczny, następnie o własnych środkach, zwiedził od r. 1830 Turcję, Egipt, Syrję, Grecję, Niemcy, Hiszpanję, Algier, góry Kalabryjskie i Sycylijskie, Alpy nadmorskie, potem Ałtaj wschodni i góry Sajańskie, a nakoniec cztery lata przebył w Azji Mniejszej. Rezultaty swych badań ogłosił w dziełach: „Coup d'oeil sur la charpente rocheuse des montagnes de la Calabre, de la Sicile et des Alpes maritimes de Nice"; „Voyage scientifique dans l'Altai oriental et à la frontière adjacente de la Chine", tłóm. polskie Szymanowskiego p. t. „Podróż naukowa w Ałtaju wschodnim" (Warsz. 1850); „Asie Mineure, ou description physique, statistique et archéologique de cette contrée" (4 t., 1853—60); „Etudes de géographie et d'histoire naturelle" (1890). Prócz tego umieszczał wiele artykułów naukowych w rozmaitych pismach.—**Czychaczow** Platon, brat poprzed-

niego, podobnież podróżnik. † 1892, ogłosił rozprawy: „O jeziorach i żegludze parowej Stanów Zjednoczonych"; „O pampach buenos-ayreskich" i wiele innych artykułów drukowanych w różnych czasopismach. W r. 1836 jego staraniem zbudowaną była w Petersburgu pierwsza *żniwiarka* dla użytku małoludnych stepów Rosji południowej. brał również czynny udział w założeniu Ros. tow. geograficznego.

Czyczagow Bazyli, admirał rosyjski, * 1726, † 1809 r. Będąc kapitanem odbył podróż morską do bieguna północnego i dotarł do 80° szer. półn., w następnym zaś roku dopłynął aż do 80° 21′; w wojnie ze Szwedami odniósł kilka świetnych zwycięstw w latach 1789 — 90. Najznakomitsze atoli jego zwycięstwo było 21 i 22 czerw. 1790 r., skutkiem którego król szwedzki przymuszony był do zawarcia pokoju.—Syn jego, Paweł, * 1762, † 1849 w Paryżu, od r. 1807 admirał, pobity nad Berezyną (pod Studzianką) przez Ney'a i Dąbrowskiego; złożył dowództwo i osiadł za granicą, gdzie wydał: „Retreat of Napoleon" (Londyn, 1817); pamiętniki jego z r. 1812 wyszły w Berlinie 1855 i w Paryżu 1862.

Czyczarja, niem. *Tschitschenboden*, słowieńskie *Czycka planina*, tak nazywa się południowa część Karstu czyli Krasu, ciągnąca się od zatoki Muggia do zatoki Quarnero w kierunku południowo-wschodnim. Ludność tutejsza nosi nazwę Czyczów; mówi językiem, który jest mieszaniną słowieńskiego, chorwackiego i włoskiego.

Czyczeryn Piotr, generał rosyjski, * 1778, brał udział w bitwach z Francuzami od 1805 do 1814. W r. 1825 został adjutantem cesarza Mikołaja I. Podczas powstania polskiego w r. 1831 był w Polsce.

Czyczeryn Borys, spółczesny prawnik i filozof rosyjski, * 1828, profesor uniwersytetu moskiewskiego, wydał: „Oblastnyja uczreżdenija w Rossii w XVII w." (1856); „Opyty po istorji russkago prawa" (1858); „Oczerki Anglii i Francii" (1858); „Nieskolko sowremennych woprosow" (1862); „Istorija politicz. uczenij" (1869); „Misticizm w naukie" (1880); „Sobstwiennost i gosudarstwo" (1882—83) i in.

Czy-fu, miasto w chińskiej prow. Szantung, na półwyspie Szan-tung, na zachód od Wei-haiwei, port otworzony dla handlu międzynarodowego w 1858 r. Licznie nawiedzane kąpiele morskie.

Czyhlarz Karol, prawnik, * 1833 w Lobasitz w Czechach, studjował nauki prawne w Pradze i Berlinie, 1863 został profesorem prawa rzymskiego w uniwersytecie praskim; 1891 w wiedeńskim. Napisał: „Das römische Dotalrecht" (Giessen 1870); „Zur Lehre von der Resolutivbedingung" (Praga 1871); „Grundriss der Institutionen" (1879); „Zur Geschichte des ehelichen Güterrechts in böhmisch-mährischen Landrecht" (1883). Jest posłem w sejmie czeskim od 1866.

Czyka Jan, ulubieniec Pugaczewa, którego skłonił do udawania się za ces. Piotra III. Wzięty 1774 r. do niewoli, został ścięty w Ufie, gdzie głowę jego wbito na pal, a trupa razem z rusztowaniem spalono.

Czykazawy, ob. Chickazawy.

Czykoj, rz. w Syberji, w obwodzie Zabajkalskim, poczyna się na zachodnich stokach pasma Jabłonnego, wpada do Selengi; długa 500 w.

Czyl (z ang. *chill* — skorupa), forma żelazna, używana do odlewów z żelaza lanego, gdy idzie o nadanie odlewowi znacznej twardości,—pochodzi to stąd, że forma żelazna, jako z dobrego przewodnika, wywołuje szybkie stygnięcie masy surowicy stopionej, a tem jej gwałtowne ścinanie się i twardnienie. Odlewy takie, np. walce do wyrobu blachy, z korzyścią zastąpić mogą wyroby stalowe. Sama nazwa **Cz.** weszła do nas przez giserów angielskich, sprowadzonych do naszych odlewni około 1853 r.

Czymisław (Cimusclus), książę Kolediców, plemienia połabskich Serbów (Syrbów) poległ 839 r. w bitwie z Sasami pod Kesigesburgiem (Quetz?).

Czymkent, miasto w pow. Perowskim, w obwodzie Syr-Daryjskim (Turkestan rosyjski), nad rz. Badamem. w żyznej okolicy. Zdobyte przez wojska rosyjskie 2 paźdz. 1864 r.; liczy 10,756 m.

Czyngis-chan, ob. Dżengis Chan.

Czyniród, roślina, ob. Szczyr.

Czynne, w handlowej rachunkowości, ob. Aktywa i Bilans.

Czynne i Bierne słowa (gram.), ob. Słowo.

Czynnik, liczba wchodząca w skład innej przez mnożenie; gdy 2. 3. 5=30, zatem 2, 3 i 5 są **Cz.** 30. Są to nadto **Cz.** *pierwsze*, bowiem są liczbami pierwszemi; innemi **Cz.** liczby 30 będą jeszcze 6, 10, 15, powstałe z mnożenia przez siebie **Cz.** pierwszych, branych w różnych kombinacjach. **Cz.** danej liczby są zarazem jej dzielnikami. Rozłożyć liczbę na **Cz.** *pierwsze*, znaczy znaleźć liczby pierwsze, z których pomnożenia liczba dana powstała.

Czynsz jest to opłata składana właścicielowi gruntu, za prawo jego posiadania. Wysokość tej opłaty, sposób płacenia, trwałość, a nawet wieczystość posiadania, wzajemny stosunek pana czynszowego i biorącego w czynsz ziemię, są określone w części osobnemi umowami, a w części przepisami prawa cywilnego. W Polsce pierwotnie wszystek lud wiejski był niejako czynszowym, bo musiał królom opłacać dziesięciny z dochodów ziemnych, a później dopiero był zobowiązany do odbywania pewnych robocizn. Za Zygmunta I już mieli chłopi obowiązek odbywania pańszczyzny jeden dzień w tygodniu. Zygmunt III zrzekł się wszelkiej nad chłopami opieki, a szlachta zaczęła wtedy zmieniać czynsz na robociznę, której ilość dowolnie powiększała. Dopiero w XVIII w. pomyślano o złagodzeniu losu włościan, i niektórzy zacni obywatele, jak

Chreptowicze, Małachowscy, w swych dobrach czynsz zaprowadzili. Oprócz czynszu w pieniądzach istniał w Polsce i czynsz w naturze pod nazwą *stróża*, *pomocne*, *godne*, a w Litwie, pod nazwiskiem *dziaklo*, *powołowszczyzna* i t. d.

Czynszowa szlachta, nie mająca prawa dziedzictwa, siedząca na gruncie czynszowym (ob. Szlachta).

Czynszowanie, ob. Oczynszowanie.

Czynuk *(ang. Chénook)*, plemię Indjan półn.-amerykańskich, przemieszkujące niegdyś nad wybrzeżami oceanu Spokojnego. Mowa ich prawie zaginęła, stała się jednak podstawą żargonu handlowego, używanego na całem wybrzeżu, aż do Alaszki. Por. Hale „Manual of the Oregon trade language or Chinook jargon“ (1890).

Czyński Jan, literat polski, * 1801, † 1867 w Londynie. Po ukończeniu studjów uniwersyteckich, wielką miał wziętość jako adwokat. Po rewolucji 1830 roku przebywał we Francji, a następnie w Londynie. Z prac jego celniejsze: „La nuit du 15 Août 1831” (Paryż 1832); „Deux mots sur les Allemands“ (Metz 1832); „Biographies polonaises” (Paryż 1836); „La Russie pittoresque” (Paryż 1837); „Histoire de Pologne depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours” (Paryż 1838); „Avenir des ouvriers” (Paryż 1839), tłómaczone na języki angielski, niemiecki i portugalski; „Colonisation d'Alger d'après la théorie de Ch. Fourier” (Paryż 1839); „Notice biographique sur Ch. Fourier“ (1840); „Avenir des femmes“ (Paryż 1841); „Kopernik et ses travaux“ (1847); „De l'organisation du travail“ (Paryż 1848); „Israël en Pologne“ (Paryż 1861); oprócz tego napisał powieści: „Jakobini polscy“ (4 t., Paryż 1833 — 34); „Le Kosak“ (2 t., Paryż 1835—36); „Dziewica i starzec“ (Paryż 1837); „Stenko“ (2 t., 1837); „Les rois des paysans“ (2 t., Paryż 1838), napisana wespół z panią *Gatti de Gamand* i dramata (pod pseudon. Ernesta Rollin); „le Roi des îles“ i „les Noces de Bouffon“; wydawał także kilka czasopism.

Czyński Edward, pseudonim Henryka Merczynga.

Czypewaje, ob. Chippeways.

Czyrak, ob. Antraks.

Czyrniański Emiljan, chemik, * 1824 we Florynie, obwodzie Sandeckim, † 1888, pobierał nauki w akademji technicznej we Lwowie. W roku 1847 został adjunktem katedry chemji przy tymże zakładzie, a 1851 r. profesorem chemji w uniwersytecie Jagielońskim, gdzie też w 1859 roku uzyskał stopień doktora filozofji. Ogłosił: „Ueber die nicht flüchtigen Säuren der Wurzel v. Valeriana officinalis“ w Annalen der Chemie und Pharmacie (1849, t. 71); „Słownictwo polskie chemiczne“ (Kraków 1853); „Wykład chemji nieorganicznej, zastosowany do przemysłu, handlu i medycyny“ (Warsz. 1857, wyd. 2, Kraków 1866); „Rozbiór chemiczny wód siarczanych lubieńskiej i swoszowskiej“ (1860, Roczniki Tow. nauk. krak. t. 27). „Chemja organiczna, zastosowana do przemysłu, rolnictwa i lekarstwa“ (cz. I 1867); „Chemja nieorganiczna dla szkół realnych“ (1874); „Teorja mechaniczno-chemiczna“ (1876); „O ruchu chemicznym“ (1880). Jego teorja powinowactwa chemicznego, oparta za ruchach cząsteczkowych, uznania nie zyskała.

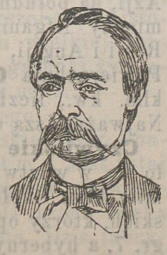

Czyrniański Emil

Czyrokezy, ob. Cherokezy.

Czyrybircy, *Czyrybirowie*, zowią się zwłoszczeni Słowianie we wschodniej Istrji pod górą Uczską (Monte maggiore) i w północnej jej części (Czyczarja) w dwu wsiach na granicy krainskiej; mówią językiem silnie zmieszanym z językiem chorwackim i zowią się sami *Rimljani*, umieją także po chorwacku i w tym języku słuchają kazania.

Czyrzec, ob. Szczyrzec.

Czyste, część wielkiej wsi Wola (ob.) pod Warszawą, pamiętnej w historji elekcjami, czyli wyborami królów polskich. Przy podziale gruntów Woli na kilka części między sukcesorów Biernackiego, każdy taki dział otrzymał oddzielną nazwę, między któremi i Czyste znane było mieszkańcom Warszawy z ogrodów owocowych i lasku spacerowego na Czystem, w którym się odbywały zabawy w porze letniej. W braku udogodnionej komunikacji lasek na **C.** utracił swoje znaczenie, a w 1898 r. w pień go wycięto. Na jego miejscu powstały domy, fabryki i ulice.

Czystek *(Cistus)*, rodzaj roślin z rodziny czystkowatych, ma kielich trwały, złożony z 3—5 nierównych listków, korona 5-cio płatkowa opadająca, pręciki liczne, torebka 5—10-komorowa, wielonasienna; rodzaj ten obejmuje liczne gatunki krzewiaste, pięknie kwitnące, o liściach przeciwległych. **Cz.** *kretajski (Cistus creticus)*, zwany dawniej *różą pszczelną*, o kwiatach różowych lub szkarłatnych, porasta miejsca płonne i kamieniste w krajach nadśródziemno-morskich Europy i Azji Mniejszej i na wyspie Krecie. Ciecz żywiczna, wydzielająca się w czasie upałów na gałęziach i liściach tego krzewu, stanowi żywicę *ladan* (ob.), liście stanowią w Grecji surogat herbaty.

Czystiakow Michał, * 1809 pedagog i etnograf rosyjski, redagował czasopismo „*Żurnal dla dietiej*” 1851, wydał wiele rozmaitych dzieł dla dzieci, mających powszechną wziętość i często przedrukowywanych, przełożył „Don Kiszota“ i Flammariona „Bóg w naturze“ (1869), oraz wydał cenne prace etnograficzne: „Geograficzeskije i etnograficzeskije oczerki” (4., 1862); „Razskazy

o byłom“ (1867); „Żizń drewnich“ (1868); „Iz pojezdok po Rossii“ (1867) i w. in.

Czystiakow Paweł, malarz rosyjski, * 1832. był członkiem Akademji i profesorem. Najlepsze obrazy jego są: „Żebrak rzymski“; „Francuz wybierający się na bal“; „Wielka księżniczka Zofja Witoldówna na weselu Wasyla II r. 1433“ i wiele portretów.

Czystiakowowa Zofja, żona Michała, * 1817, †1890, pomagała mężowi w redagowaniu pisma dla dzieci, przytem pisywała do innych dzienników i tłómaczyła powieści Auerbacha i Marlitte'a. Napisała historję Piotra W. dla młodzieży.

Czystkowate *(Cistineae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, której typem jest Czystek (ob.); obejmuje około 60 gatunków, rosnących głównie nad morzem Śródziemnem, krzewy i zioła.

Czystopol, miasto powiatowe w gub. Kazańskiej, nad rz. Kamą; oddział banku państwa, bank miejski, 4 cerkwie, meczet, progimnazjum żeńskie, kilka szkół miejskich i ludowych, szpital; przemysł i handel w rozwoju; liczy 20,161 m. *Powiat* **Cz.** obejmuje 8,167 w. kw. z 307,224 m.

Czystość, w obszerniejszem znaczeniu powściągliwość żądz cielesnych, zalecona już przez ś. Pawła Apostoła (1 Tym. IV, 12; Efez. V, 3 i t. d.); w ściślejszem zaś znaczeniu jest to dobrowolne wyrzeczenie się nawet dozwolonych przyjemności ciała na całe życie, czyli zobowiązanie się ślubem do niewchodzenia nigdy w związki małżeńskie. Ob. Celibat i Bezżeństwo. Por. Ks. K. R. w „Encykl. Kość.“ t. III.

Czyszczące, środki lekarskie, ob. Przeczyszczające.

Czyszczenie, *szorowanie*, *wypracowanie*, *wyrabianie zaprawy wielkopiecowej*, **C.** *zaprawy*, w hutnictwie, jest czynnością poprzedzającą spust surowizny, czyli wylanie roztopionego kruszcu, perjodycznie przy prowadzeniu pieca dokonywającą się. Jest to przerabianie czyli mieszanie drągami płynnej lawy, celem ujednostajnienia jej temperatury, usunięcia stężenia masy i wyprowadzenia żużla gatunkowo lżejszego na powierzchnię kąpieli kruszcowej.—**C.** *miesięczne*, ob. Miesiączka.

Czyszyński.

Czyszyński, herb: Na tarczy od góry w 1/3 ściętej, w polu górnem błękitnem, na gałązce wawrzynu z odnogą we środku ukośnie na lewo—trzy ptaszki; w dolnem czerwonem —podwójna lilja srebrna. U szczytu takaż lilja między skrzydłami orlemi, czerwonem i srebrnem. Labry czerwone, podbite srebrem. Nadany 1580.

Czyścica, roślina, ob. Storzyszek.

Czyściec, *żywiczka (Stachys)*, rodzaj roślin z rodziny wargowatych, obejmujący zioła trwałe, w okolicach umiarkowanych, o łodydze 4-kątnej, omszonej, i liściach szerokich. Do ważniejszych gatunków należy **Cz.** *błotny (S. palustris)*, o łodydze szorstko omszonej, do 2 stóp wysokiej, z liśćmi lancetowatemi, kwiatami ciemnoczerwonemi; pospolity w całej Europie, u nas po polach wilgotnych lub koło rowów; kwitnie od czerwca do sierpnia. Ziela dawniej często używano przeciw zimnicom. Inne gatunki również miały znaczenie w medycynie, jak **Cz.** *kutnerowaty (S. germanica)* i **Cz.** *prosty (S. recta)*. **Cz.** *leśny (S. silvatica)* chętnie jest spożywany przez bydło.

Czyściec (po łac. *purgatorium*), jedynie tylko podług nauki kościoła rzymsko-kat. miejsce pokuty, pośrednie pomiędzy niebem a piekłem, gdzie dusze zmarłych w stanie łaski do czasu przebywają. Nauka o **Cz.** stała się dogmatem na soborze trydenckim XVI w. (posiedz. XXV). Duszom zatrzymanym w czyścu może być przyniesioną ulga lub wyjednane skrócenie czasu ich pobytu tamże, przez modlitwy i ofiarę Mszy S. Naukę tę kościół rzymsko-kat. opiera na Piśmie S. Starego Zakonu (ks. Tob. IV, 18, II Mach., XII, 46), a z Nowego Testamentu na 1 liście ś. Pawła do Koryntjan (III, 15—oraz ew. ś. Mat. V, 25 i X, 11 i 32).—U Mahometan jest także rodzaj **Cz.** *(araf)*, miejsce przechodnie do raju. Por. Oswald „Eschatologie“: Perrone „Praelectiones theologicae“; Kard, Mazzella „De Deo Creatore“; art. „Fegefeuer“ we freiburskim „Kirchenlexicon“; ks. Nowodworski „Encyklopedja kościelna“ t. III; „Słownik Apologetyczny Wiary Katolickiej“ 1894.

Czyta, stolica obwodu Zabajkalskiego w Syberji, nad rz. Czytą; cztery cerkwie, kaplica katolicka, żydowski dom modlitwy, rezydencja wojennego gubernatora, siedlisko władz obwodu, izby skarbowej, urzędu pocztowego, oddziału banku państwa, urzędu akcyzy i dóbr państwa, gimnazjum klasyczne, progimnazjum żeńskie, kilka szkół elementarnych, ognisko handlu obwodowego. Liczba miesz. wynosi 11,480. Okrąg **Cz.** liczy 141,154 miesz. (1897).

Czytanie, *nauka czytania*, ob. Elementarz.

Czytelnia, zowie się zakład księgarski, wypożyczający książki do czytania za pewną opłatą miesięczną, lub od sztuki.

Czytral, *Chitral*, dzika i górzysta kraina w Azji, na południe od wyżyny Pamiru; położona między Afganistanem, Chinami, posiadłościami Rosji i Anglji, jest ona politycznie niezawisłą. Powierzchnia **Ch.** wynosić może około 20,000 klm. kw., liczba ludności około 100,000 głów. Najważniejszą osadą jest **Cz.** nad rz. t. im.

Czywilskie starostwo, niegrodowe. Mieściło się w wdztwie Wileńskiem, powiecie Wiłkomierskim. Około 1771 było w posiadaniu Bielawskich, którzy opłacali z niego, kwarty złp. 443 gr. 7, a hyberny złp. 204; po zniesieniu jednak starostw niegrodowych w 1773, stany Rzeczypo-

spolitej na sejmie warszawskim z tegoż roku nadały toż sstwo na emfiteuzis St. Zyniewowi, sędziemu grodzkiemu wołkowyskiemu.

Czyż, ptak, ob. Łuszczak.

Czyżew, osada w Królestwie Polskiem, gub. Łomżyńskiej, pow. Ostrowskim, nad rz. Brok, liczy 2,300 miesz., w tem 94% Żydów, stacja drogi żelaznej Warszawsko-Petersburskiej.

Czyżewski Piotr, wydał: „Alfurkan tatarski prawdziwy, na 40 części rozdzielony, który zamyka w sobie początki tatarskie i przyzwanie ich do Ks. Litewskiego, do tego sposób życia, ich obyczaje i t. d.“ (1616, drugie wydanie 1618). Jest to paszkwil napisany w zemście za zabicie mu ojca.

Czyżewski Józef, generał b. wojsk polskich. Służył w piechocie od 1792.

Czyżewski Ignacy Stanisław, † 1823, herbu Drya, biskup augustowski, ur. w Kaliskiem, kształcił się w Krakowie. W 1820 został biskupem i przyjął sakrę w kościele Wizytek w Warszawie. Przyczynił się do upadku liberalnego ministra oświaty Stanisława Kostki Potockiego. Por. ks. Fr. Ks. Szaniawski „Mowa pogrzebowa“; ks. S. J. w „Encyklopedji kościelnej“ t. III.

Czyżow Mateusz, rzeźbiarz rosyjski, * 1838. W 1858 za płaskorzeźbę „Zapaśnicy“ otrzymał medal srebrny mały, a 1859 za „Mękę Pańską“ wielki medal srebrny. Z prac jego wyróżniają się: „Wskrzeszenie syna wdowy“, za który otrzymał medal złoty wielki; „Hagar na puszczy“, „Hamlet“, „Pierwsza miłość“; „Swawolnica“ otrzymała w 1878 medal na wystawie paryskiej; popiersia Aleksandra II, Katarzyny II i inne.

Czyżowa (Jan z), herbu Półkozic, kasztelan krakowski i sandomierski 1435, † około 1458, na walnym wiecu w Sączu 1440 mianowany był rządcą Małej Polski; po śmierci Władysława Warneńczyka, opierając się wyniesieniu na tron polski Fryderyka, margrabiego brandeburskiego, narzéczonego Jadwigi Jagielonki, przyczynił się wiele do wyboru Kazimierza Jagielończyka 1446. Załatwiał sprawy wołoskie 1448 i 1451. Był to mąż wysoko przez króla ceniony, do wielu ważnych spraw, mianowicie pod czas wojny pruskiej, używany. Dokończył klasztoru ś. Jadwigi na Stradomiu pod Krakowem, który za rządu austrjackiego przerobiono na dom celny. Por. Paprocki „Herby rycerstwa“.

Czyżowski Zygmunt, biskup kamieniecki, herbu Pobóg, † 1664. W 1643 kanonik płocki i warszawski, był sekretarzem królewskim, sufraganem płockim i biskupem lacedemońskim. Podczas konfederacji wojskowej Świderskiego w marcu 1663, wysłany został przez prymasa do wojska związkowego w Wolborzu, celem bronienia dóbr kościelnych od napadów i skłonienia go do pomiarkowania. Jakoż wpływem swoim i wymową przyczynił się wiele do uskromienia popełnianych przez wojsko nadużyć.

Ćma, nazwa pospolita owadów łuskoskrzydłych nocnych *(Lepidoptera nocturna)*, które różnią się od owadów łuskoskrzydłych dziennych, czyli motyli właściwych, tem, że dzień przepędzają w spoczynku, a wieczorem lub w nocy latają; siedząc, nie podnoszą skrzydeł jak motyle dzienne, lecz trzymają je daszkowato na dół opuszczone, lub poziomo złożone; rożki na końcach nie pałeczkowato zgrubiałe, lecz albo nitkowate, albo piórkowato strzępiaste. Ciało zwykle ociężałe i grube, a rysunek na skrzydłach najczęściej morągowany, lub chmurkowany. Należą tu rodziny *zmierzchnic* czyli *sfinksów* i *prządek*. Oprócz jedwabników są to po większej części istoty szkodliwe dla roślin, z powodu wielkiej żarłoczności ich gąsienic. Są nawet gatunki żywiące się pokarmami zwierzęcemi, jak mole.

Ćma, pseudonim M. Wołowskiego.

Ćmielów, osada w gub. Radomskiej, pow. Opatowskim, nad Kamienną, ma 1,800 m. Jest tutaj wielki zakład wyrobów porcelanowych, fajansowych i glinianych, założony 1804 przez Jacka Małachowskiego, właściciela miasta. Dziś fabryka, której produkcja roczna wynosi około 30,000 rub., jest własnością ks. Druckiego-Lubeckiego.

Ćwiartnik, naczynie fabryczne kształtu kubła, mieszczące w sobie około 4 garncy polskich; **Ć.** *wielki* czyli *ceber* zawiera 12—16 garncy.

Ćwieczek, mały gwóźdź. W naszych powieściach ludowych, mówią często o królu Ćwieczku, postaci urojonej, którą Ludwik Kondratowicz ożywił pełnym dowcipu wierszem p. t. „Król Ćwieczek” (tłómaczenie z Berangera).

Ćwiek, gwóźdź nieprzechodzący $1\frac{1}{2}$ cala długości, tudzież małe gwoździki drewniane. **Ć.** bez główek, używane do utwierdzania skór w robotach rymarskich i szewckich, zowią się też *sztyftami*, *sztyfcikami*. *Ćwiekować*, zaklepywać, nitować ćwieki wbite od ich końca cienkiego. *Ćwiekownik*, młotek krótki. *Ćwiekownica* maszyna do wyrabiania **Ć.**, w ogólności podobna do gwoździownicy (ob.), ale od niej mniejsza.

Ćwiek Hen., pseudonim Hen. Nagla.

Ćwiekopismo, ob. Klinowe pismo.

Ćwierciakiewicz, herb, znany tylko z nazwy.

Ćwierciakiewiczowa Lucyna, z Bachmanów, * 1829 r. w Warszawie, autorka przepisów kucharskich, gospodarskich i modniarskich; ogłosiła: „365 obiadów“ (wyd. I w r. 1860), „Kurs gospodarstwa dla kobiet,“ „Poradnik porządku“

(1876), „Nauka robienia kwiatów,“ (1879), „Przepisy konfitur, likierów, marynat, ciast i t. p.,“ (wyd. I w r. 1888), „Kolęda“ (kalendarz, wydawany od r. 1877). Przez lat 28, do r. 1894, była stałą współpracowniczką *Bluszczu*.

Ćwierć, czwarta część każdej jedności, **Ć.** łokcia pol.=144 milimetrom, **Ć.** korca=8 garncom=32 kwartom czyli litrom.—**Ć.** krakowska, w dawnej Polsce zawierała 42 garnce.

Ćwiertnia, dawna miara polska do ciał sypkich.—**Ć.** poznańska miała 4 wiertele, a 72 garnce;—**Ć.** kościańska miała 2 **Ć.** toruńskie, a tych szło 60 na jeden łaszt. **Ć.** utrzymała się najdłużej na Kujawach i używana była przez kupców zboża w Włocławku; obejmowała garncy 16 czyli pół korca warszawskiego.

Ćwiertowanie, kara wymierzana w dawnych czasach na zbrodniarzy. Po łamaniu kołem, powieszeniu lub ścięciu, kat i oprawcy cięli zwłoki na kawały, które w miejscach popełnionego mordu zawieszano na miejscu wydatnem dla postrachu.

Ćwik, w myślistwie ptak nie dający się ani podejść, ani zwabić, **Ć.** nazywają też myśliwi starego cietrzewia, który już w sierpniu zaczyna tokować czyli wabić. W ogólności **Ć.**, t. j. wyćwiczony, w mowie potocznej oznacza człowieka chytrego, przebiegłego, zwano tak dawniej starych żołnierzy weteranów. Za Stanisława Poniatowskiego zwano ćwikiem dość rozpowszechnioną hazardowną grę w karty.

Ćwikiel Józef Stanisław, inżynier, * 1850 w Warszawie, kształcił się naprzód na wydziale fizyko-matematycznym Szkoły Głównej, następnie w Instytucie dróg i komunikacji w Petersburgu. Od 1885 prowadzi regulację rz. Wisły i w przedmiocie tym napisał; „Roboty faszynowe, budowle regulacyjne rzeczne, według sposobów, używanych na rz. Wiśle“.

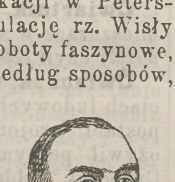

Ćwikliński Lud.

Ćwikliński Ludwik, filolog klasyczny, * 1853 w Gnieźnie, filologję studjował we Wrocławiu i Berlinie; od 1876 r. profesor filologji klasycznej w uniwersytecie lwowskim, od 1893 rektor, 1893 członek akademji umiejętności w Krakowie. W czasopismach naukowych pomieścił wiele rozpraw z zakresu swej specjalności, nadto ogłosił: „Chronica Polonorum. Kronika polska” (Lwów 1878 r.); „Gramatyka języka greckiego“ (1890, 2 w. 1892); „Konstytucja Aten“ (1892 r.) i świeżo odkryte dzieło Arystotelesa (Kraków 1892); „Klemens Janicki“ (1892); „Miasta Pamfilji i Pizydji“ (1894 r.). Nadto szereg artykułów sprawozdawczych i recenzji w różnych czasopismach.

Ćwikła, *Burak (Beta)*, rodzaj roślin z rodziny komosowatych, cech następnych: kwiaty dwupłciowe, kielich kubeczkowaty, 5-dzielny, pręcików 5, na wzniesieniu obrączkowatem, mięsistem, otaczającem zawiązek; owoc do kielicha przyrosły, kamykowato-drzewiasty. Kwiaty często po 2 lub 3 zrosłe. Są to najczęściej zioła dwuroczne, o korzeniu grubym, mięsistym; wiele gatunków ważnych w gospodarstwie i ogrodownictwie. *B. ogrodowy (B. vulgaris)* dziko pojawia się na wybrzeżach morza Śródziemnego, uprawny wszędzie po ogrodach i gospodarstwach rolnych, kwitnie od lipca do września. Wielki korzeń, niekiedy do 5 klg. ważący, biały, żółtawy lub czerwony, bogaty jest w cukier, zwłaszcza odmiana *B. cukrowy*, stanowi podstawę cukrownictwa. *B. warzywne* jadane bywają jako jarzyna, albo, co częściej, kiszone stanowią barszcz; pokrajane w talarki, zakiszone i przyprawne, stanowią dodatek do potraw mięsnych pod nazwą *ćwikły*. *B. pastewne* uprawiane są na karm dla bydła. *B. biały, bociwina, śmlada (B. cicla)* o korzeniu prawie obłym i cieńkim, pochodzi z Portugalji i hoduje się po ogrodach dla liści (z nerwami białawemi), używanych na jarzynę.

Ćwikła.
a kwiat, *b* owoc, *c* nasienie.

Ćwikulec, roślina, ob. Trzmielina.

D.

D, *czwarta* z kolei głoska alfabetu łacińskiego i wszystkich prawie dziś żyjących języków indoeuropejskich; w naszem zaś abecadle (złożonem z 45 głosek) zajmuje ósme miejsce. U Fenicjan nazywała się *daleth* (drzwi), stąd greckie *delta*. W języku polskim jest to spółgłoska pierwsza *twarda*, ze względu na organ mówny, *zębowa*, a ze względu na brzmienie *słaba*. Jako spółgłoska twarda zmiękcza się na spółgłoski syczące w pierwszym stopniu przed samogłoskami miękkiemi (*i*, *e*, *ę*), na *dź*, a w drugim stopniu przed dwugłoskami jotowemi na *dz*. Niekiedy znowu spółgłoski *dz* i *dź* powstają ze zmiękczenia twardej gardłowej spółgłoski *g*. Znak **D.**, albo też ↀ (z czego później to **D** powstało) wyobrażał u Rzymian liczbę 500. Jako skrócenie oznacza u nich imiona ludzi przydomki np. *Decimus*, *Divus* i t. p.; dalej stoi zamiast *Dominus* (pan), *Dux* (wódz); w języku prawniczym *D.* znaczy: *Digesta*; *D. D.* znaczyło: *Decreta Decurionum*. — *D. M.*: *Diis Manibus*.—*D. O. M.*: *Deo Optimo Maximo*.—*D. D. D.*: *Dat*, *Donat*, *Dedicat*, albo: *Dat*, *Dicat*, *Dedicat*. Przed imionami oznacza *D.* hiszpań. *Don*, portug. *Dom*, *Dr.* — *Doktor;* w listach *D.* znaczy *Datum*, *Datam*, *Die* t. j. nasze: *Dnia*. Na receptach *D.* znaczy *detur* (ma być dane). W telegrafji międzynarodowej **D.** oznacza telegram pilny (dringendes Telegramm). W muzyce **D.** to samo co *Discantus* (łac.) albo *Dessus* (fran.), dyszkant; d = destra (włos.) ręka prawa. W ottalmologji oznacza *dioptrję;* w księgach handlowych D = Debet. W Anglji d = penny (liczba mnoga pence), jak dawniej w łacińskim *denarius*, a w języku francuskim *dénier*. W korekcie d czyli ꝺ = delcatur (łac.) usunąć. D. A. = *Divus Augustus; d. a.* = *dicti anni* (łac.) roku rzeczonego; d. c. = *da capo*. D. G.=*Dei gratia* (łac.) z łaski bożej; d. h. = *de hodierno* od dnia dzisiejszego; d. m. = *destra mano* (włos.) ręką prawą. W Anglji D. D. = Doctor of Divinity (łac. Doctor Divinitatis) doktor teologji; D. M. = Doctor of Music, doktor muzyki. D. Ö. A. V. = niemiecko-austrjacki związek alpejski. *D. u. j.* = doctor utriusque juris, doktor obojga praw. *D. v.*=Deo volente, według woli Bożej.

Daae Ludwik, historyk norweski, * 1834, filologję studjował w Chrystjanji, w 1863 został docentem historji w uniwersytecie tamże, w r. 1869 głównym bibljotekarzem, w 1876 r. profesorem. Z większych prac jego wymieniamy: „Throndhjems Stifts geistlige Historie efter Reformationen“ (1863); „Norgenes Helgener“ (Święci norwescy, 1879); „Norske Bygdesagn“ (Norweskie legendy wioskowe, 2 t., 1870 — 1872); „Det gamle Christiania” (1871); „Breve fra Danske ag Norske” (1876); „Historiska Skildringer“ (2 t., 1873—78); „Kong Christiern I, norske Historie“ (1879); „Normänds Üdwandriger til Holland ag England“ (Wychodztwo Norwezczyków do Holandji i Anglji, 1880) i in.

Daba, grupa pieczar, stanowiących wieś w Tybecie, 4,536 metrów nad poz. morza, w wąwozach, których ściany zewnętrzne są wyrównane i otynkowane, z buddyjskim klasztorem podziemnym. Klimat w tej okolicy Himalajów surowy i ostry, linja śniegów leży na 6,100 metrów wysokości. Podczas lata niektóre pieczary zajmowane są na mieszkania ludzkie, inne na składy towarów i odbywa się ożywiony handel zamienny. Por. Schlagintweit „Reisen in Indien und Hochasien“ (3 t., Jena, 1872).

Dabbeh, osada w Nubji, na lewym brzegu Nilu, w miejscu, gdzie ta rzeka tworzy łuk potężny Dongola-Chartum. Punkt wyjścia drogi karawanowej do Dongoli i Darfuru.

Dabisza Szczepan, król bośnijski od r. 1391 do 1395, w którym zmarł; wojował z Turkami wspólnie z wojskiem węgierskiem, pod wodzą Gojka Mernjawicza, i z Zygmuntem królem węgierskim zawarł w Djakowarze sojusz, mocą którego następstwo tronu miało przejść na korzyść Zygmunta w razie śmierci **D.**, ale Bośniacy niezadowoleni z sojuszu wystąpili przeciw Zygmuntowi, który jednak Bośniaków zwyciężył. Po śmier-

ci **D.** następcą był małoletni syn jego Stefan Ostoja. Por. Smiciklas „Poviest hrvatska“ (Dio prvi, Zagrzeb, 1882); Aschbach „Geschichte K. Sigmund.“

Dabisza Eustacjusz syn Stefana, hospodar mołdawski, następca Lupula, † 1666. Należał do wyprawy tureckiej i wraz z hospodarem wołoskim Gregorem Giką, szturmował miasto Ujwar na Węgrzech. Wybudował klasztor w Barnowie i założył mennicę w Suczawie. Po nim panowali Eljasz i Duka. Por. Hammer „Geschichte d. osmanischen Reiches“ (1830).

Dabomyśl Tabomuizles, książę bodrycki, w roku 862 podniósł oręż przeciwko królowi Ludwikowi Niemieckiemu, ale został pokonany, a syn wzięty na zakładnika.

Dabor, *Dawbor*, *Dowbor v. Przyjaciel sowity*, herb: W polu błękitnem dwa serca przeszyte strzałą. U szczytu trzy pióra strusie.

Dabor.

Dabormida Józef, hr., generał i polityk pjemoncki, * 1799 w Turynie, † 1869. W 1848 był ministrem wojny i marynarki, a w r. 1852 ministrem spraw zagranicznych. W tymże roku król mianował go senatorem. Od 1860—1866 był prezesem komitetu kierującego artylerją. W roku 1863 otrzymał od Wiktora Emanuela tytuł hrabiowski.

Dabóg, ob. Dadźbóg.

Dabry de Thiersant Klaudjusz Filibert, dyplomata i orientalista francuski, * 1826 w Belleville. Brał udział w wojnie Krymskiej i w wojnie z Chinami. Od 1862—1878 był konsulem generalnym w Gwatemali. Napisał: „Le Catholicisme en Chine en VIII siècle“ (Paryż, 1877); „De l'origine des Indiens du Nouveau Monde et de leur civilisation“ (1884); „La solution de la question du Tonkin“ (1885); „Guide des armées alliées en Chine“ (Paryż, 1859) i in. Nadto przełożył z chińskiego „Doctrine de la sainte religion“ (1859).

Dabszelim, protoplasta t. n. dynastji indostańskiej w Sumenat, królestwie Gudzerat, przed erą chrześcijańską. Dla jednego z jego potomków, wynaleziono grę szachów; dla drugiego Bidpai bramin napisał zbiór pouczających bajek z życia zwierząt, zamknięty w pięciu księgach „Panczatantra.“

Da capo (włos.), przez skrócenie Da cap. lub d. c., od początku; pisze się w nutach muzycznych po skończeniu części, wskazuje rozpoczęcie jej na nowo i zatrzymanie się dopiero przy wyrazie *fine*.

Dacca, *Dakka*, miasto w angielskiem prezydencie Bengalskiem w Indjach Przedgangesowych, stolica okręgu t. n. (38,848 klm. kw. i 9,844,127 miesz.), nad odnogą Gangesu Buriganga; ma 82,321 m. Niegdyś posiadało największe fabryki muślinu. Targ na słonie, które tu w wielkiej ilości oswajają.

Dach, część budowli, która ma osłaniać jej wnętrze od deszczu, śniegu, lub promieni słonecznych. Zwyczajny **D.** składa się z krokiew, na które przybijają się łaty, a na te dopiero idzie pokrycie; w większych budowlach daje się pod krokwie stosowne podpory. Kształt dachu, oraz jego kąt pochylenia zależne są od klimatu, warunków ekonomicznych i wymagań estetyki. **D.** u starożytnych były po większej części zupełnie płaskie. Niedogodność dachów płaskich

Fig. 1
D. pulpitowy.

Fig. 2
D. siodłowy.

Fig. 3
D. krzyżowy.

doprowadziła do **D.** *pulpitowych* czyli jednostronnych (fig 1), przedstawiających jedną tylko płaszczyznę pochyloną ku poziomowi, opierającą się na ścianach budynku, z których jedna jest znacznie wyższą od drugiej. Budownictwo świątyń sprowadziło nareszcie *dachy siodłowe* (fig. 2), przedstawiające dwie płaszczyzny, pochylone do poziomu i oparte na ścianach podłużnych budynku. Jeżeli dwa dachy siodłowe przerzynają się pod kątem prostym, powstaje **D.**

Fig. 4
D. walmowy.

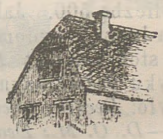

Fig. 5
D. walmowy.

krzyżowy (fig. 3). **D.** *walmowe* (fig. 4 i 5) tem się różnią od siodłowych, że zamiast przedłużenia ścian bocznych, przedstawiają płaszczyzny trójkątne, pochylone od poziomu pod tym samym kątem, co i dwie płaszczyzny wzdłuż budynku idące. **D.** na budynkach kwadratowych lub wielokątnych, mające postać ostrosłupów, zowią się *namiotowemi* (fig. 6). Jeżeli w **D.** któregokolwiek z powyższych

Fig. 6
D. namiotowy

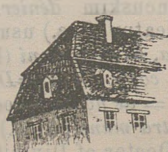

Fig. 7
D. mansardowy.

Fig. 8
D. obłączysty.

gatunków jedna płaszczyzna jest zastąpiona dwiema, nad sobą leżącemi, z których dolna czyni z poziomem kąt większy niż górna, taki **D.** nazywa się *mansardowym* (fig. 7), od budowniczego XVI wieku Mansarda. Filibert de l'Orme w tymże samym czasie zamiast prostych wprowadził krokwie łukowate, złożone z desek z sobą zbijanych. **D.** takim sposobem budowane nazwano *obłączystemi* (fig. 8). Wreszcie **D.** stawiane na budynkach okrągłych lub owalnych o powierzchni krzywej, wypukłej, nazywają *kopułowemi* (fig. 9 i 10). Oprócz tych bywają jeszcze dachy ostrokręgowe, zwane *ostrzami* (fig. 11, jeżeli wysokość znacznie jest większa od średnicy podstawy, czyli otworzystości w podstawie, i *gotyckie*, jeżeli pochylenie ich względem poziomu jest większe od 45°. W ostatnich czasach coraz częściej wchodzą w użycie **D.** *ząbkowane* czyli *wcinane*, zwane też *szedowemi* (niem. *Scheddach*, ang. *shadow* fig. 12), utworzone z szeregu **D.** pulpitowych, szczególniej, gdy chodzi o pokrycie wielkich budowli, fabryk, hal targowych, przyczem ściany *a* podtrzymujące dach, pionowe lub pochylone pod kątem 60—70°, mają otwory okienne. Przestrzeń między dachem a sufitem najwyższego piętra, zwana *poddaszem*, oświeca się za pomocą dymników lub okien poddasznych. Górna część poddasza zowie się strychem. Dla uchronienia ścian od ścieku służą rynny deszczowe, oraz wystająca część dachu, zwana okapem. — *Wiązanie dachowe* jest to system desek, który tworzy szkielet, podtrzymujący pokrycie. Rozróżniamy cztery główne systemy wiązań: 1) wiązania ze stolcem stojącym, 2)—z leżącym, 3) wiązanie wiszące, 4)—rozpierające. Różnica pomiędzy niemi polega na tem, jakie położenie nadajemy słupom (stolcom), podtrzymującym krokwie. W pierwszym systemie (fig. 13 i 14), są stolce *f d* umieszczone prostopadle, w drugim (fig. 15) są one pochylone pod kątem ostrym do poziomu, w trzecim widzimy jeden tylko słup wiszący, a który podciąga ku górze belkę poziemą (fig. 16), wreszcie w wiązaniu rozpierającem mamy dwa podobne słupy wiszące (fig. 17). Kombinacja tych wiązań prostych daje wiązania bardziej złożone. Wiązanie wysokiego dachu namiotowego czyli dachu wieżowego przedstawia fig. 18 w przecięciu poziomem i pionowem. W domach nowszych systemów, budowanych z kamienia, szkła i żelaza, w wiązaniach dachowych belki i krokwie drewniane zastąpione są przez belki i szyny żelazne. Przykład wiązania żelaznego o szynach skrzywionych przedstawia fig. 19. Do pokrywania dachów używane są: *ziemia*, na budynkach zapuszczonych w głąb ziemi, przeznaczonych na rozmaite składy; *słoma*, lub *trzcina* na budowlach wiejskich; *dranice*, to jest deski cienkie przybijane na łaty, jedno z najniedogodniejszych pokryć w naszym klimacie; *kleniec*, różniący się od gontów tem, że niema fug bocznych, a przybija się podwójnie dla za-

Fig. 9
D. kopułowy

Fig. 10
D. kopułowy

Fig. 11
D. ostrokręgowy.

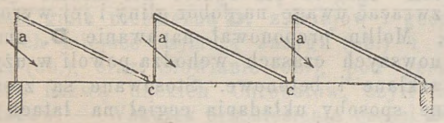

Fig. 12. Dach ząbkowany.

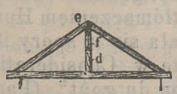

Fig. 13. Wiązanie ze stolcem stojącym.

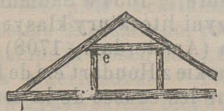

Fig. 14. Wiązanie z podwójnym stolcem stojącym.

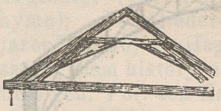

Fig. 15. Wiązanie ze stolcem leżącym.

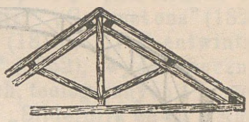

Fig. 16.
Wiązanie wiszące.

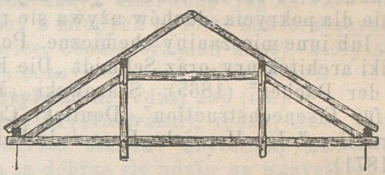

Fig. 17. Wiązanie rozpierające.

Fig. 18. Wiązanie wieżowe w przecięciu podłużnem i poprzecznem.

słoniencia fug, tak, że *gonty* dają **D.** lżejszy od kleńcowego: *tektura smołowcowa; dachówka*, używana tylko na budowlach murowanych, jako zbyt ciężka dla drewnianych; *łupek*, korzystny tylko w okolicach obfitujących w nie-

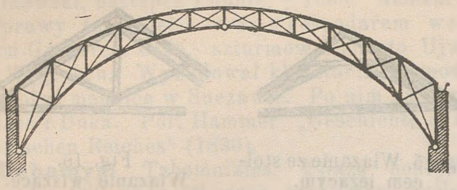

Fig. 19. Wiązanie żelazne o szynach skrzywionych.

go; *szkło*, na budowlach wewnątrz ciemnych; *blacha żelazna, cynkowa i miedziana;* pierwsza z nich jest najkorzystniejsza, cynkowa bowiem topiąc się w czasie pożaru, utrudnia ratunek, miedziana zaś, jakkolwiek bardzo trwała, jest zbyt droga. Obecnie dla pokrycia dachów używa się również asfalt, lub inne mieszaniny chemiczne. Por. Podręczniki architektury, oraz Schmidt „Die Eindekkung der Dächer" (1865); Szarowski „Musterbuch für Eisenconstruction", Douliot „Cours de construction," Jan Heurich „Przewodnik dla cieśli" (1871).

Dach Szymon, liryk niemiecki, * 1605 w Memlu † 1659. Profesor poezji w Królewcu. Świeckie i religijne pieśni i ody **D.** wydał jego przyjaciel H. Albert w dziele „Geistliche Arien" (Królewiec 1652—54); inne zaś utwory poetyczne mieszczą się w dziele „Poetische Werke" (Królewiec, 1696 r.). Wybór ich znajduje się w Müllera „Bibliothek deutscher Dichter des 17 Jahrhunderts" (5 t., Lipsk, 1823 r.). Wybór jego pieśni wydał Oesterley p. t.: „Gedichte" (Lipsk, 1876), a wszystkie wyszły w „Bibliothek des litter. Verein" (Stuttgardt, 1877). Por. Gebauer „Simon **D.** und seine Freunde, als Kirchenliederdichter" (Tybinga, 1828).

Dach Szymon.

Dacha, okrycie w formie płaszcza lub obszernej burki z futra reniferów, zwróconego włosem na zewnątrz, podbite futrem innem, lekkiem, zaopatrzone w kaptur również futrzany. **D.** używana bywa na Syberji w podróży podczas wielkich mrozów.

Dachau, osada w Bawarji Wyższej, nad rzeką Amper, 506 metrów nad poz. m., 3,890 mieszk. (1890); niegdyś rezydencja rodu Wittelsbachów. Pomiędzy **D.** a Monachjum, wzdłuż prawego brzegu Amperu, ciągną się *Dachauskie bagna*, dziś już w znacznej części zamienione na łąki.

Dachel, *Dakhel, Dachle*, oaza w pustyni Libijskiej, należąca do Egiptu, posiada liczne źródła i bujną roślinność, 18,000 miesz., liczne zabytki budowli starożytnych. Najważniejszą osadą jest Kasr, 6,000 miesz.

Dachnowski Jan Karol, nauk wyzwolonych i filozofji bakałarz, żyjący w pierwszej połowie XVII wieku, ogłosił kilkanaście drobnych utworów poetycznych, po większej części okolicznościowych, jak „Rythmy żałobne na pogrzeb Bartłomieja Szczuckiego" (1616); „Djalog o cudownem narodzeniu Syna Bożego" (1621); „Na trąbę odpowiedź żołnierska" (1648); „Dulce sodalitium" i inne.

Dachowe wiązanie, ob. Dach.

Dachowy łupek, odmiana łupku gliniastego, dająca się użyć do pokrywania dachów. Do tego celu nadaje się on tem lepiej, im więcej zawiera glinki i krzemionki. Najczęściej jest niebieski, rzadziej szary, czerwony lub zielony. Dobywa się w Turyngji, Westfalji, Czechach, Morawji, Walji, w Ardenach, Portugalji.

Dachówki, wyroby ceglane służące do pokrycia dachu; są one różnych gatunków, jak *karpiówka*, t. j. **D.** płaska, *holenderka*, **D.** krzywa, rynienkowata, **D.** *rzymska* i inne. Cechami dobrej **D.** są wytrzymałość, odłam jednostajny, ziarnisty, bez części wapiennych; dobre **D.** winny wodę łatwo pochłaniać i prędko wysychać. Dla powiększenia wytrwałości **D.** i wytrzymałości ich na wilgoć, wyrabiano **D.** polewane, co atoli, pomimo znacznych kosztów, nie prowadziło do rezultatów praktycznych; przedewszystkiem należy zwracać uwagę na dobór gliny i jej wyrobienie. Mollin proponował napawanie **D.** smołą. W nowszych czasach wchodzą powoli w użycie **D.** szklane i betonowe. Stosowane są zresztą różne sposoby układania cegieł na łatach dachu. (Ob. Cegła).

Dachstein, grupa gór w Alpach Salzkammergutu, na południe od jeziora Halstadt, oddzielona od gór innych i tworzącą wyżynę 1,600 — 2,200 metrów wysoką, ze szczytami *Dachstein* 2,996 m. i *Thornstein* 2,944 m.

Dacier Andrzej, * 1651 w Castres, w wyższej Langwedocji, † 1722 w Paryżu. Znakomity filolog francuski, bibljotekarz królewski i stały sekretarz akademji od 1695. Oprócz wydania Festusa *in usum Delphini* 1681, wybornie tłómaczył Horacego, poetykę Arystotelesa, życiorysy Plutarcha 1681—89, Edypa i Elektrę Sofoklesa, kilka djalogów Platona, Hipokratesa, Epikteta i Marka Antonina.

Dacier Anna, żona poprzedniego z domu Lefèbre, * 1654 w Saumur, † 1720; gruntowna znawczyni literatury klasycznej; tłómaczeniem Homera (Amsterdam, 1708) uwikłała się w spory literackie z Houdart'em de Lamotte, w „Considérations sur les causes de la corruption du goût" (Paryż, 1714), wymownie broniła greckiego epika. W r. 1716 napisała „Homère defendu contre l'apologie

du père Hardouin." Jej przekłady Terencjusza (3 t., Paryż, 1688), Anakreonta i Safony (Paryż, 1681), trzech sztuk Plautusa (3 t., Paryż, 1683), *Plutusa* i *Obłoków* Arystofanesa (Paryż, 1684), wysoko były cenione.

Dacier Bon Józef, baron, historyk francuski, * 1742 w Valognes, departam. Manche, † 1833. Od 1800 dyrektor bibljoteki narodowej. Oprócz wydania „Cyropedji" Ksenofonta (3 t., Paryż, 1777) i licznych biografji, napisał „Histoire de l'Académie" i „Rapport sur les progrès des sciences historiques et de la littérature ancienne depuis 1789" (Paryż, 1810, nowe wyd. 1862).

Dacja i Dakowie, u Greków znani pod nazwą Getów, u Rzymian Daków, z początku przebywali u góry Rodopy na południe Dunaju, stanowiąc część szczepu Traków (ob.). Bóstwo ich Zalmoksys v. Gebelejzys; wierzyli w nieśmiertelność duszy. Pod naciskiem Celtów między 330 a 293 r. przed Chrystusem ustąpili między Dunaj i Dniepr. Tu za rządów Berebisty i mędrca Dikeneja do tego stopnia wzrośli w potęgę, około roku 60 przed Chr., że wytępili Celtów nad Maroszem, tak, że ich część uszła aż do Helwetów (ob.), oraz zdobyli miasta Olbiję i Apolonję i część Tracji. Po zabiciu Berebisty 45 r. przed Chr. rozpadło się państwo **D.** na drobniejsze władztwa;— znane z nich państwo Kotysa, opiekuna wygnanego Owidjusza, oraz Dykomosa. Za Durpana, a głównie jego następcy Decebala, zasłynęli **D.** walkami z Domicjanem (ob.) i Trajanem (ob.), który zmusił ich cofnąć się w głąb Karpat Odtąd ginie niezależna **D.** z dziejów i geografji, ich miejsce zajmują Jazygi (ob.) i Sarmaci (ob.), oraz Słowianie (ob.), pod geograficzną nazwą dackich Chrobatów, czyli Karpodaków. — Wskutek przeniesienia części **D.** za Dunaj przez Aureljana (ob.) r. 271 po Chr., powstaje *Dacia ripensis*. Jordanes, Grimm błędnie Daków mają za Gotów; Gatterer, Lelewel, Bielowski, Maciejowski mieszają ich fałszywie ze Słowianami (ob. Danowe i Dunin). Por. Szaraniewicza „Karpathen Völker," Rösler „Das vorrömische Dacien;" tenże „Romanische Studien" (Lipsk, 1871); J. Jung „Römer und Romanen in den Donauländern" (Innsbruck, 1877); tenże „Die romanischen Landschaften des römischen Reichs" (1881); Neugebauer „Dacien aus den Ueberresten des classischen Alterthums" (1851).

Da-Collo Franciszek, poseł cesarza Maksymiljana do w. ks. moskiewskiego w 1518, celem pogodzenia wielkiego ks. Wasila Iwanowicza z królem polskim Zygmuntem I. Opis tego poselstwa wydany został w Padwie 1603 p. t. „Trattamento di pace tra il Serenissimo Sigismondo, re di Polonia, e Basilio, gran principe di Moscovia i t. d."

Da Costa Izaak, poeta niderlandzki, * 1798 w Amsterdamie, z rodziców żydowskich, pierwotnie prawnik, później wyłącznie poświęcił się literaturze; przechrzcił się 1822 w Lejdzie, został nauczycielem i pomocnikiem dyrektora seminarjum wolnego kościoła szkockiego, umarł 1860 roku. Od śmierci Bilderdjika Da Costa uważany był za najznamienitszego tegoczesnego poetę holenderskiego. Oprócz dzieł poetyckich, jak: „De slag van Nieupoort," „De mensch en de dichter" (1859); „Poëzij;" „God met ons" (1826 hymn); „Feestliederen" (1818); „Vijf-entwintig jaren" (1840) i „Hagar" (1852), wydał znaczny szereg pism historycznych, teologicznych i filozoficznych. Por. ten Kate, „Bilderdijk en **C.**" (Amsterdam, 1862).

Da Costa Antoni, * 1824 w Lizbonie, pisarz portugalski. Napisał: „O christianismo e o progresso" (wyd. 3, 1886); „Cartas sobre o casamento civil" (1868); „Historia do marechal Saldanha" (1879) i dramat „Molière" (1851).

Dacrydium *(Obłuszyn)*, rodzaj roślin szyszkowych, którego jedyny gatunek **D.** *cupressinum Cyprys żałobny, rimu*, zarasta w Nowej Zelandji obszerne lasy. Czerwone jagodowate owoce są jadalne; z młodych pędów, zawierających gorzką żywicę, Cook sporządził napój, który się okazał skutecznym przeciw szkorbutowi.

Dactylethra, rodzaj żab (ob.).

Dactylis *(Niestrawa)*, rodzaj traw, z którego **D.** *glomerata* stanowi użyteczną trawę łąkową. Trawa ta dobrze się udaje na wszystkich łąkach i obficie się rozrasta. Źdźbła są jednak twarde, i dlatego **D.** winna być wcześnie żętą. Psy często jedzą tę trawę dla wzbudzenia sobie wymiotów wskutek drapania, jakie szorstkie liście sprawiają w przełyku, stąd nazwa *psiej trawy (psi bluj* u Syrenjusza).

Dactylopterus *(Strwolotka)*, rodzaj ryb z rzędu cierniopłetwych, z rodziny *Cottidae*. Posiadają płetwy piersiowe tak wielkie, że mogą się unosić przez kilka sekund w powietrzu, co im pozwala uchodzić przed napastującemi je rybami żarłocznemi; opadają, skoro tylko błona na powie-

Dactylopterus.

trzu wyschnie. Znane są pod nazwami *ryb latających* lub *jaskółek morskich*. Kilka jest znanych gatunków, zwłaszcza **D.** *volitans*, wuchlotka, *przepiórka morska*, 30—50 cm. długości; mięso ich jest cenione, a poławiają się na pełnem morzu.

Daczycki, herb: W polu czerwonem z za muru srebrnego o trzech blankach ręce zbrojne strzałę z łuku wypuszczają. U szczytu trzy pióra strusie.

Daczycki z Heslowa, ród czeski, którego protoplasta był krawiec Andrzej Krzivoklaczek **D.**, * 1510, † 1571 r. Ożeniwszy się bardzo bogato, porzucił zawód krawiecki i zajął się polityką. Jako stronnik Lutra występował na sejmie religijnym w 1549 roku. Cesarz Maksymiljan II dał mu herb i przydomek z Heslowa.

Daczycki.

Daczycki Mikołaj z H., syn poprzed., * 1555, † 1626: był głębokim znawcą łaciny. Charakter jego awanturniczy sprowadzał nań liczne procesy o bójki i t. p. W r. 1594 brał udział w wyprawie przeciw Turkom. Napisał „Pamiętniki," które wyszły w Pradze w 1878—1880, i zbiorek wierszy p. t.: „Prostopravda."

Dadian, ród książęcy w Mingrelji, w X wieku przybyli z Persji, otrzymali Mingrelję i byli wasalami władców gruzińskich, dopiero w r. 1326 Jerzy **D.** ogłosił się niezależnym, ale w r. 1345 następcy jego zmuszeni byli uznać się lennikami Gruzji. W r. 1414 Lipart **D.** z pomocą księcia imeretyńskiego uczynił Mingrelję księstwem niezależnem. W r. 1803 Grzegorz **D.** przyjął poddaństwo ruskie, zastrzegłszy dla swej rodziny prawa panujących. Mikołaj **D.**, * 1847, zrzekł się prawa do tronu na korzyść Rosji, za co otrzymał miljon rubli i pensję dożywotnią dla członków rodu. W roku 1886 był **D.** kandydatem, ze strony Rosji, na tron bulgarski. Por. Mourier „La Mingrélie" (Odesa. 1884).

Dadianow, ruski ród książęcy, którego protoplaści byli sędziami w mieście Ani. W XIII wieku Wardan Dadian został mianowany przez królowę Tamarę dziedzicznym gubernatorem Mingrelji, a w r. 1414 Dadian Lipart ogłosił się władcą Mingrelji. Jerzy Dadian w XVI w. pierwszy zaczął używać tytułu księcia. Ród książąt **D**-ow wciągnięty jest do V części księgi genealogicznej gub. Moskiewskiej. Por. „Słownik encyklopedyczny" Arsenjewa.

Dadiszkiliani, ruski ród książęcy, który w XVII wieku rządził Swanetją. Od 1833 należą do Rosji.

Daduchowie, z grec., znaczy dosłownie: trzymający pochodnię. W Grecji zwano tak niosących pochodnie przy uroczystościach. **D**-chos oznaczał także kapłana, który prowadził orszak wiernych do świątyni Demetry w Eleuzie. Por. Fabretti „Inscript." (str. 676, n. 29).

Dadźbóg, *Dabóg, Dažbóg,* według Nestora, kroniki Ipatjewskiej i in., bożek słowiański, syn Swaroga. Nazwa pochodzi prawdopodobnie od pnia da- (dawać) i bóg, czyli znaczy: „bóg dający." Bliższych szczegółów o nim nie posiadamy. Por. „Archiv für slavische Philologie," V i VIII; Krek „Einleitung in die slav. Literaturgeschichte;" Máchal „Nákres slovanského bájeslovi."

Daedaleum, ob. Dedal.

Daedalus, ob. Dedal.

Daege Edward, malarz niemiecki, * 1805, † 1883 w Berlinie. Obrazy jego znajdują się w kościołach w Rostoku, Marjenbadzie i w kaplicy pałacowej w Berlinie. Z rodzajowych wyróżniają się: „Wyświecenie Cyganki," „Modląca się wieśniaczka" i inne.

Daendels Herman Wilhelm, generał niderlandzki, * 1762 w Hattem w Geldrji. Po zaburzeniach niderlandzkich 1787 schronił się do Francji i w r. 1794 występował na czele oddziału ochotników przeciwko Niderlandom. Później wszedł w służbę rzeczypospolitej Batawskiej, został 1807 marszałkiem Holandji i generał-gubernatorem posiadłości wschodnio-indyjskich, który to urząd sprawował chwalebnie do r. 1811. Po powrocie z Indji wschodnich umieścił go Napoleon przy wielkiej armji 1812, gdzie odznaczył się jako gubernator Modlina. W r. 1814 otrzymał od króla Wilhelma I gubernatorstwo posiadłości na brzegach Afryki, gdzie † 1818. Pozostawił ważny zbiór sprawozdań o rządach na Jawie i „Rapport des opérations du lieutenant-général **D.** depuis le 22 août jusqu'à la capitulation de l'armée anglaise et russe le 18 oct. 1799" (Haga, 1808). Por. Mendels „Herman Willem **D.** voor zijne benoeming tot gouverneur-general van Oost-Indie 1762—1807" (Haaga, 1890).

Daewa, po staropersku znaczy: zły duch. Jak się zdaje, wyraz ten pierwotnie oznaczał bóstwo w ogóle, jak się to stwierdza w innych językach aryjskich, gdzie **D.** oznacza boga, np. sanskr. deva, łacińs. deus, litews. diewas i t. d. (ob. Diw).

Dafar, okolica w arabskiej prowincji Hadramant, w okręgu miasta portowego El-Schehr; tworzy ona urodzajną i mocno-zaludnioną równinę, w której leżą zwaliska El-Beladu. Jeszcze w wieku XIV znajdowało się tutaj wielkie miasto Dafar.

Daffinger Maurycy Michał, minjaturzysta austrjacki, * 1790, † 1849 w Wiedniu. Był uczniem Fügera, malował początkowo na porcelanie, dopiero w 1809 robił minjatury na kości słoniowej i okazał w tym kierunku niepospolite zdolności. Najwybitniejszymi są portrety: księcia Zakupskiego, arcyksiężniczki Zofji, rodziny Metternichów, cesarza Franciszka Józefa i in.

Dafne, córka rzeki Ladona lub Penei, i Ziemi lub Amiklasa, kochana przez Apolina (słońce), uchodząc przed nim, zmienia się w wawrzyn (po grecku: *dafne*).

Dafneforje, uroczystości odprawiane w Tebach, co lat dziewięć na cześć Apolina Ismeniosa. W uroczystej procesji do świątyni boga postępował na czele dorodny młodzieniec, *dafneforos* zwany, trzymając w ręku gałąź oliwną, ozdobioną liśćmi wawrzynu i kwieciem, opatrzoną, oprócz dwu kul większych u góry i u dołu, mniejszemi ze śpiżu kulkami. Kule te oznaczają słoń-

ce, księżyc i gwiazdy, a uroczystość miała znaczenie chronologiczne.

Dafnina, $C_{31}H_{34}O_{29}+4H_2O$, związek chemiczny organiczny, otrzymany z wilczego łyka *(Daphne mezereum)*, krystalizuje w słupy bezbarwne, jest kwaśny, w wodzie gorącej rozpuszczalny.

Dafnis, syn Hermesa (Merkurego) i jednej z nimf, poeta i pasterz sycylijski, wynalazca pieśni bukolicznych, W muzyce był uczniem Pana. Dopuściwszy się wiarołomstwa względem zakochanej w nim nimfy, został przez nią przemieniony w kamień. Hermes uniósł go do nieba, a na miejscu owego wydarzenia rozkazał wytrysnąć źródłu, przy którem Sycylijczycy składali ofiary. Podług Teokryta, **D.** umarł skutkiem gniewu nań Afrodyty. Losy **D.** były główną treścią poezji bukolicznych. Wirgiljusz w 5 eklodze pod postacią **D.** wysławia Cezara.

Daga, rodzaj broni krótkiej, sztyletu, używanego w wiekach średnich, toż co *duszka*, *tasak*.

Dagana, ważna osada handlowa w Senegambji, nad Niższym Senagalem; 5,700 miesz.; od r. 1858 wraz z okręgiem zostaje w posiadłości Francuzów.

Dagden, wyspa, ob. Dago.

Dagerotypja, ob. Fotografja.

Dagestan czyli *Obwód Dagestański*, stanowi krainę Kaukazką, rozciągającą się do morza Kaspijskiego, 29,763 klm. kw.; ludność 586,636 m. (1897), składa się z Lezginów, Czeczeńców, Tatarów i in., trudniących się hodowlą bydła, jedwabnictwem i pszczelnictwem. Największa rzeka *Sułak*. Od r. 1812 należy do cesarstwa Rosyjskiego. Jest to kraina górzysta w $^4/_5$ obszaru, a w $^1/_5$ bagnista; liczne szczyty, których średnia wysokość wynosi od 2,500 do 3,300 metrów, pokryte są wiecznym śniegiem; ziemi, nadającej się pod uprawę, jest bardzo niewiele. Miasta ważniejsze są Derbent i Petrowsk nad morzem Kaspijskiem.

Dagmar (Dagmara), * 1186, † 1213, u kronikarzy duńskich także *Margaryta* (Małgorzata), królowa duńska, córka króla czeskiego, Przemysła Otokara I, zaślubiona Waldemarowi II 1205 r. w 18 roku życia. Czyt. Fryd. Schierna „Om Dronning Dagmar“ (Kopenh. 1854), gdzie twierdzi, że imię to powstało z czeskiego *Drahomira*.

Dagmara Marja Zofja Fryderyka, ob. Marja Teodorówna, Cesarzowa Wszechrosji.

Dagnan-Bouveret Pascal; malarz francuski, * 1852 w Paryżu, kształcił się pod kierunkiem Gérome'a, przedmioty do swych obrazów czerpie z nowoczesnego życia ludowego, oraz z mitologji. Wykonał: „Orfeusz i Bachantki“ (1177); „Bachus dzieckiem“ (1877); „Wesele u fotografa“ (1879); „Przypadek“ (1880); „Szczepienie ospy“ (1882); „Błogosławieństwo młodych małżonków“ (1882); „Handel i grabarze“ (1884); „Chleb błogosławiony“, „Bretończyk“; „Brzegi rzeki“ (1890) i in.

Dago, *Dagoe*, *Dagden*, wyspa rosyjska (gub. Estlandzka) na m. Bałtyckiem; obejmuje 960 klm. kw. z 16,000 miesz.

Dagoba lub **Dagop,** miejsce święte w indyjskich świątyniach Buddy. Składa się z półkuli, umieszczonej na podstawie walcowej, i jest wyobrażeniem kropli wody, do której Budda przyrównywa znikomość życia ludzkiego. Obejmuje ono zwykle relikwje Buddy, albo świętych braminów. W języku Pali nazywa się dhatugabbha; po syngalesku dagaba, po sanskrycku dhatugarbha=skład relikwji.

Dagobert, imię 3 królów frankońskich: 1) **Dagobert** I, * 602, † 638, syn Klotarjusza II, od 622 król Austrazji, a od 628 całego państwa Franków, pokonał Saksonów, ulepszył prawodawstwo Franków i Alemanów, założył niezliczoną ilość kościołów, lecz skaził swą sławę rozpustą, wiarołomstwem i okrucieństwem. Por. I. H. Albers „Köni, D. in Geschichte, Legende und Sage besonders des Elsasses und der Pfalz“ (1884); Double „Le roi Dagobert“ (1878). **Dagobert** II, syn króla Zygberta II, powinien był objąć królestwo Austrazji po ojcu 656, lecz wywieziony przez mera pałacowego Grimoalda do Irlandji, po długiej dopiero niewoli wstąpił na tron i zamordowany został 678.—**Dagobert** III, syn Childeberta III, króla Neustrji, panował od r. 711 do śmierci 715. Por. G. Richter „Annalen des fränk. Reichs“ (Halla 1873).

Dagon.

Dagon (po fenicku *Rybi bóg*), czczony w Niniwie, Fenicji i u Filistynów, pół ryby i pół człowieka, jest bogiem wody i żyzności. Bóstwo żeńskie pokrewne mu jest *Derketo Atargitis* (ob. Semiramida). Upostaciowano w nim pojęcie twórczości, płodności i powodzenia. W Biblji są wzmianki o **D.** Samson rozwala świątynie jego (Ks. Sędziów, rozdz. XVI); arka przymierza sprowadza upadek posągu D-a (Ks. I Samuela, rozdz. V). Posągi jego znaleziono w Palestynie i Niniwie.

Dagr, dzień, według podań skandynawskich jest synem Notty (noc), córki olbrzyma, i Dellingra, ma wóz z rumakiem i objeżdża niebo raz na dzień dokoła. Por. Grimm „Deutsche Mythol.“ 697—699.

Daguerre Ludwik Jakób Mandé, * 1789 w Cormeilles, † 1851 w Petit-Brie pod Paryżem, wynalazca dagerotypji. Był przez długi czas malarzem dekoracyjnym, później wynalazł dioramę, a następnie, łącznie z F. N. Niépce'm, sposób utrwalania obrazów w ciemni optycznej, zwany dagero-

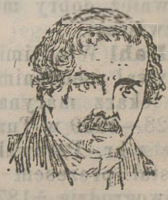

Daguerre Ludwik.

typią (ob. Fotografja), za który to wynalazek otrzymał od Izby Deputowanych na wniosek Araga 6,000 fr. dożywotniej płacy. Napisał „Historique et description des procédés du daguerréotype et du diorama“ (1840). Por. Ernouf „Les inventeurs du gaz et de photographie“ (Paryż 1885).

Daguet Aleksander, pedagog i historyk szwajcarski, * 1816 we Fryburgu, 1837 — 43 profesor historji w miejscowej szkole centralnej, następnie usunięty z powodu liberalnych przekonań, był od 1843 dyrektorem szkoły kantonalnej i vice-prezesem rady szkolnej, od 1866 profesorem w Akademji nefszatelskiej. Napisał: „Histoire de la confédération suisse“ (Nefszatel, 7 wyd. 1879); „Cornelius Agrippa chez les Suisses“ (1856); „Etudes sur l'histoire littéraire de la Suisse avant le X siècle“ (1874); „Revue des principaux écrivains de la Suisse française“ (1857); „Abrégé de l'histoire de la confédération suisse“ (1871); „Manuel de pédagogie ou d'éducation (4 wyd. 1885); „Histoire de la ville et seigneurie de Fribourg des temps anciens à son entrée dans la confederation suisse en 1481“ (1889).

Dagumba, *Dagomba*, kraina położona w Sudanie zachodnim, podlegała władcy Aszantów. Rozciąga się na południowym stoku pasma Kong i zaludniona jest po większej części przez mieszkańców wyznania mahometańskiego.

Dahaka, zły duch w mitologji staro-perskiej zwany Ahi—Dahaka (wąż palący), potomek Arymana, wróg bogów. Według Burnoufa Zohak w Szachname Firdusego jest tą samą co A. D. postacią, przypuszcza on nawet, że podanie o Astjagesie, wrogu Cyrusa, jest dalszym ciągiem mitu o **D.** W mitologji indyjskiej odpowiada mu Ahi, także duch złego, bóg wrogów. Azi, Ahi, po grecku échis, po łacinie, anguis, znaczy wąż.

Dahl (Jan Krzysztof Clausen), pejzażysta,* 1788 w Bergen w Norwegji, † 1857 w Dreźnie, gdzie od 1818 z krótkiemi przerwami stale przemieszkiwał. Mianowany 1821 profesorem Akademji sztuk pięknych, odznaczył się głównie jako wierny naśladowca rzeczywistych piękności natury. Zasłużył się także jako wydawca dzieła: „Denkmale einer sehr ausgebildeten Holzbaukunst aus den frühesten Jahrhunderten in den innern Landschaften Norwegens“ (3 zesz., Drezno 1837).— Syn jego, **Dahl** (Zygwald Jan), * 1827 w Dreźnie, również dobry malarz rodzajowy, portretowy i zwierząt.

Dahl Włodzimierz Iwanowicz, pisarz rosyjski, używał pseudonimu *Kozak Ługański*, * 1801, jako lekarz marynarki brał udział w kampanjach 1828—1829 w Turcji, w 1830 w Polsce, następnie z hr. Perowskim był w Chiwie, w końcu został prezesem komisji apanażów w Niższym Nowogrodzie, † 1878 w Moskwie. Napisał: „Razskazy kazaka Ługanskaho“, „Razskazy iz narodnaho byta“, nowele: „Chmiel“, „Son i jawa“, „Dwornik“, „Deńszczik“; nadto ogłosił zbiór rosyjskich przysłów (Moskwa 2 wyd. 1879) i słownik języka rosyjskiego (2 w. 1882). Zbiorowe wydanie pieśni jego wyszło w Petersburgu w 8 tom. (1860—61). Por. Pypin „Istorija russkoj etnografii“; „Słownik Encyklopedyczny“ Arsenjewa.

Dahl Henryk, * 1770 w Goldenbeku, w 1807, odebrał sobie życie w Warszawie. Jako student na uniwersytecie w Jenie był sprawcą wyjścia studentów do Erfurtu. Następnie mieszkał w Rosji, gdzie cesarz Paweł mianował go swoim kurjerem gabinetowym. Napisał: „Autentische Nachrichten von dem am 19 Julii gehaltenen Auszuge der Studirenden aus Jena“ (1792); „Kurzer Abriss meines Lebens“ (Lipsk 1804) i „Weltgeschichte aus ihrem höchsten Gesichtspunkt betrachtet“ (Lipsk, 1804).

Dahl Konrad, poeta norweski, * 1843, teologję studjował w Chrystjanji, od 1873 był przez lat pięć katechetą i kaznodzieją więziennym w Bergen. Napisał szereg opowiadań i nowel, osnutych na tle życia ludu norweskiego i Lapończyków, z których ważniejsze: „Löwen“ (Lew, 1874), „Finneguten“ (Młody Finn, 1874); „Edda Mannka“ (1875); „Ishavsskipperen“ (Podróżnik po morzu Lodowatem 1878); „Glimt“ (1882); „Ly“ (1885); „For Sysne“ (1886); „Ensomme Folk“ (1890).

Dahlak, gromada wysp leżących przy zachodnim brzegu morza Czerwonego, naprzeciwko i w bliskości wybrzeży Abisynji; składa się ona z około 100 skał i drobnych wysepek mających 750 klm. kw. i zamieszkanych przez rybaków i pasterzy; połów pereł. Należy do włoskiej kolonji Erytrei.

Dahlberg (Eryk Jöhnson hr.), * 1625 w Sztokholmie, † 1703 r. tamże, feldmarszałek szwedzki, znakomity inżynier, który w zakładaniu nowych i wzmocnieniu dawnych twierdz państwa szwedzkiego wielkie położył zasługi i z tego powodu zwany Vaubanem szwedzkim. Jako towarzysz wypraw Karola Gustawa miał udział w wyprawie jego przeciw Polsce 1656—58, zdejmował plany różnych okolic Polski, główniejszych bojowisk, rysunki miast, zamków i scen tejże wojny. Do dzieła „Suecia antiqua et hodierna“ (1693—1714) wygotował większą część rysunków. Por. Schlözer „Schwed. Biographien“ (Altona 1760).

Dahlbom, Andrzej Gustaw, entomolog szwedzki, * 1806 w Forsa pod Skianinge we wschodniej Gotlandji, † 1859, od 1843 był adjunktem entomologji i intendentem muzeum entomologicznego w Lundzie. Najważniejsze jego dzieło jest „Hymenoptera Europaea, praecipue borealia“ (t., 1, 1843—45, t. 2, 1854). Oprócz tego ogłosił wiele monografji.

Dahlen, zamek w Inflantach, na lewym brzegu Dźwiny, wystawiony przez Niemców w końcu XII w. przeciwko Żmujdzi i Litwie.

Dahlen, Engelbert a Dahlen, arcybiskup ryski z XIV w., † 1348. Był to mąż zacny i światły, którego rzeczywiste zasługi wyniosły na powyższą godność, w r. 1323 przyjął święcenia w Awinjonie. Por. Theiner „Vetera monumenta Pol. et Lith." t. I.

Dahlgren (Karol Fryderyk, poeta szwedzki, * pod Norrköping 1791, † 1844; od 1824 kaznodzieja w Sztokholmie; na sejmach 1829, 34 i 40 należał do opozycji. Z powodu wielkiej płodności nie wszystkie jego utwory zalecają się doskonałością. W drugiej epoce życia pisał gorzej, niż w pierwszej. Do najlepszych prac **D.** zaliczają: „Ungdomskrifter" (2 t., Sztokh. 1829) i „Samlade skrifter" (t. 1, Sztokh. 1834). Poezje (z których wiele żyje w ustach ludu) i powieści odznaczają się wesołością i humorem. Lepsze z nich są: „Aurora" (1815); „Mollbergs epistlar" (1819); „Odalgumman" (1829) i „Nahum Fridrik Bergströms krönika" (1831). Zbiorowe wydanie prac **D.** wyszło w Sztokholmie (6 t., 1847—52, 3 wyd. 1875).

Dahlgren Fryderyk August, * 1816 w Nordmark, poeta i literat szwedzki, † 1895 w Sztokholmie. Od r. 1834 kształcił się w Upsali, w r. 1839 otrzymał urząd w ministerjum oświecenia. Odznaczył się jako znakomity tłómacz dzieł Szekspira, Calderona i in. Pisywał poezje w narzeczu vermlandzkiem, które wyszły w zbiorze p. t. „Viser pa Varmlanske Tongmale" (1875—1876—1886). Od roku 1871 był członkiem Akademji; wydał „Ordlista öfver svenska Spraket" (1873 i 1883).

Dahlia, ob. Georgina.

Dahlke, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dahlmann Fryderyk Krysztof, historyk niemiecki, * 1785 w Wismarze, od 1812 nadzwyczajny profesor w Kiel, od 1829 profesor nauk politycznych w Getyndze, brał 1831 r. czynny udział w życiu politycznem Hanoweru, jako członek partji konserwatystów. Gdy w 1837 ustawa zasadnicza została przez króla zniesioną, **D.** założywszy przeciw temu postępkowi protestację, przymuszony był z 6 towarzyszami kraj opuścić. W Lipsku i Jenie poświęcał się wyłącznie pracom naukowym. W 1842 powołany na katedrę historji do Bonn, w 1848 wybrany został jako pruski mąż zaufania do sejmu związkowego, gdzie znany projekt siedmnasty był głównie jego dziełem. W zgromadzeniu narodowem był jednym z przywódców stronnictwa, które chciało ugruntować związek niemiecki pod kierunkiem pruskim. Odłączył się atoli od tego stronnictwa z powodu odrzucenia popieranego przez się Malmoeskiego zawieszenia broni. W 1849 opuścił zgromadzenie, znajdował się na zebraniu w Gotha, działał znowu w duchu swego stronnictwa w pierwszej izbie pruskiej i na sejmie erfurckim, poczem porzucił życie polityczne, † 1860 w Bonn. Z prac **D.** najcelniejsze: „Quellenkunde der deutschen Geschichte" (Getynga 1830, 5 wydanie 1883); „Geschichte Dänemarks" (3 t., 1840—43), główne dzieło; „Geschichte der englischen Revolution" (Lipsk 1844, 7 wyd. 1885); „Geschichte der französischen Revolution" (Lipsk 1845, 3 wyd. 1864); „Die Politik auf den Grund und das Mass der gegebenen Zustände zurükgeführt" (1 t., Getynga 1835, 3 ed. 1847). Por. Springer, „Friedrich Christoph D." (Lipsk 1870—72); F. Nasse „F. C. D. Rede" (Bonn 1885); Maitz „Friedr. Christoph D. Gedächtnisrede" (Kiel 1885); von Treitschke „Histor. und polit. Aufsätze" (Lipsk 1886).

Dahlman Piotr, † 1847, przełożył z czeskiego „Słowiański narodopis" Szafarzyka (Wrocław 1843), wydał „Słownik podręczny francusko-polski i polsko-francuski" (Wrocław 1846, 3 wyd. Berlin 1860). Oprócz tego napisał „Maryna Mniszchówna," tragedja. Poezje mniejsze" (Wrocław 1841); „ Wspomnienia domu rodzicielskiego ", „Sierota" i in. Por. Kazimierz Jarochowski: „Literatura poznańska w pierwszej połowie XIX w. 1880".

Dahlme, lewy dopływ Sprewy, w pruskiej prow. Brandeburskiej, bierze początek na wyniosłości Flämingu, na samej granicy z prowincją Saską, przepływa pod miastem **D.** i ubiegłszy 93 klm. wpada pod osadą Köpenick do Sprewy.

Dahme, miasto w pruskiej prow. Brandeburskiej, regencji Poczdamskiej, nad rz. t. n., kościół ewangelicki, szkoła rolnicza ze stacją doświadczalną, ożywiony przemysł, 5,200 miesz.

Dahn, Ludwik Juljusz Feliks, historyk niemiecki, * 1834 w Hamburgu: od 1857 profesor prawa w Monachjum, od 1863 w Würzburgu, od 1872 w Królewcu, a w 1888 we Wrocławiu. W głównem swem dziele „Die Könige der Germanen" (t. 1—6, Würzb. 1861—71) opowiada historję królów różnych plemion niemieckich od najdawniejszych czasów aż do epoki feudalizmu. Z innych prac **D.** ważną jest monografja: „Prokopius von Cäsarea" (Berlin, 1865); „Westgotische Studien" (Würzb. 1874); „Longobardische Studien" (1876); „Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker" (t. 3, 1881—90). Nadto romanse historyczne: „Ein Kampf um Rom" (t. 4, Lipsk 1876, wyd. 10, 1884, 17 wyd. 1891); „Odhins Trost" (5 wyd. 1884); „Kleine Romane aus der Völkerwanderung" (1882—90, t. 4); „Die Kreuzfahrer" (4 wyd. 1885, t. 2, 5 wyd. 1888); oprócz tego pisał poezje i dramaty: „König Roderich" (1876); „Der Kurier nach Paris" (1884); „Armin Moltke" (1890). W 1890—93 wyszły jego „Pamiętniki," „Die Könige der Germanen (1894—97); „Julian der Abtrünnige" (1893); „Chlodovech" (1895); „Chiemgau" (1896). W ostatnich czasach przyłączył się **D.** do prądu hakatystycznego (ob. Hakatyzm). Wydał także kilka utworów poetycznych.

Dahna, *Dehna, Roba-el-Chali,* pustynia w Afryce, położona na południe Nedżedu i El-Hasa, obej-

muje 300,000 klm. kw.; pokryta grubą warstwą piasku czerwonego, niebezpieczna jest dla karawan. Zamieszkują ją tylko półdzikie plemiona arabskiego pokolenia El-Morra.

Dahomey, *Dahome*, posiadłość francuska, do 1893 państwo murzyńskie, w Afryce płn.-zachodniej, w Gwinei Wyższej. Państwo to sięgało do zatoki Benin, po ustąpieniu zaś Francji pasów nadmorskich obejmowało 10,000 klm. kw. z 250,000 miesz. Pas nadmorski jest piaszczysty, dalej wznosi się wyżyna lesista, poza którą rozlega się okolica bagnista Lama, ograniczona rz. Wheme, oddzielająca obszar ten od górzystej krainy Mahe. — Ludność, należąca do plemienia Ewe, mówi językiem należącym do pnia Bantu; religja jest grubym fetyszyzmem, polega na czci dobrego i złego ducha; u wejścia do wiosek ustawione są figury bóstw z czerwonej gliny, oddają też cześć wężom, lampartom i małpom. Przy uroczystościach i pogrzebach są bardzo częste ofiary z ludzi; muzyka i taniec są bardzo ulubione. Głównem zajęciem jest rolnictwo, uprawia się kukurydza, maniok, bataty, palmy olejowe; hodują się owce, kozy, świnie, ptactwo. Z pospolitej tam gliny czerwonej budują domy i wyrabiają naczynia. Handel prowadzą głównie olejem palmowym. Król był władcą nieograniczonym i groźnym despotą, utrzymywał wojsko, złożone z 4500 żołnierzy regularnych i 10,000 nieregularnych, oprócz armji 5,000 amazonek. Stolicą było Abome (ob.), głównem zaś miastem handlowem jest Allada z 18,000 m.— Państwo **D.** wzmogło się dopiero w w. XVIII, a przez handel niewolnikami weszło w stosunki z Europejczykami, którzy też zaczęli protestować przeciw strasznym ofiarom ludzkim. Król Ghezo (zmarły 1858) usunął je, ale następca jego Baeadung znowu je wprowadził. W 1885 objęła zwierzchnictwo nad **D.** Portugalja, ale złożyła je 1887 i ustąpiła miejsca Francji, która wymogła 1890 od króla Behanzina ustąpienie całego pasa granicznego za roczną opłatę 20 mil. franków. Gdy jednak Behanzin, uważając się za pokrzywdzonego, wytoczył 1892 wojnę Francji, pułkownik Dodds pobił kilkakrotnie jego wojska i wypędził go ze stolicy, a w 1893 r. przyłączony został **D.** do posiadłości francuskich i oddany pod zarząd gubernatora w Whydach. Por. Buche „La côte des Esclawes et de **D.**“ (1885); Mattei „Bas-Niger Bénoué, **D.**“ (1890); Nicolas „L'expédition du **D.** en 1890“ (2 wyd. 1892); Riols „La guerre de **D.**“ (1893).

Dahomejczyk.

Amazonka z Dahomey.

Dahr el Kodib, najwyższy szczyt w górach Libanu, pod 34°18¹ szer. półn., nagi, stromy, pokryty śniegiem, 3,063 m. nad p. m. wzniesiony.

Dahra, łańcuch nadbrzeżnych wyniosłości na prawym brzegu Szelifu w Algierji, ze szczytami dochodzącemi 1,000 m. W jaskiniach tutejszych w 1875 r. 500 Kabylów z pokolenia Ulad-Riah szukało schronienia i z rozkazu francuskiego generała Pelissier dymem zostało zaduszonych.

Daillé albo *Dallaeus*, Jan, * 1594 w Chatellerault, † 1670 w Paryżu; od 1626 kaznodzieja ewang.-refor. w Charenton pod Paryżem, jeden z najsławniejszych i najuczeńszych teologów francuskich, z którego pism historyczno-polemicznych ważniejsze są: „Traité de l'employ de SS. Pères pour le jugement des differents de la religion“ (Genewa 1632). „Disputatio adversus latinorum de cultus religiosi obiecto trudiem“ (Genewa 1664); „Apologie des églises réformées“ (Charenton 1633); „Apologia pro duabus ecclesiarum in Gallia Protestantium synodis“ (Amsterdam 1655).

Daillion Horacy, rzeźbiarz francuski, * 1854, szkołę sztuk pięknych ukończył 1877, wykonał: „Przebudzenie się Adama“ (1882, płaskorzeźba); „Szczęście“; „Graziosa“; „Młoda Florentynka z XV w.“; „Genjusz umierający“ (1889); „Cache-cache“ (1891) i in.

Daily News (ang. czyt. deli nius), wiadomości dzienne, tytuł wielkiej liberalnej gazety angielskiej, wydawanej w Londynie w liczbie 100,000 egzemplarzy.

Daily-Telegraph (Telegraf dzienny), pismo angielskie liberalnego kierunku, rozchodzące się w 265,000 egzemplarzy, założone w 1855.

Daimiel, miasto okręgowe w hiszpań. prow. Ciudad Real, posiada tkalnie lniane i wełniane, młyny, olejarnie i około 11,500 m. O 10 klm. na północowschód znajdują się t. zw. Ojos de Guadiana, t. j. jeziora, z których ta rzeka bierze początek.

Daimio, *Daimyo*, znaczy po japońsku „wielkie imię“, tak do 1871 zwano pojedyńczych członków arystokracji wojskowej dawnego państwa japońskiego. Arystokrację tę ogólnie zwano *buke*, dla odróżnienia jej od arystokracji dworskiej, którą zwano *kuge*. Arystokracja ta wspominana jest w historji jeszcze przed XII wiekiem. Najwięcej D-ów powstało za dynastji szoguńskiej

w czasie walk z mikadem w 1335—8—1573. W 1500 uzyskali oni niezależność i ciągle prowadzili wojny domowe, aż dopiero *szogun* Ijejassu w 1600 złamał ich potęgę i nadał im organizację, która przetrwała do naszych czasów. Najbogatsza rodzina D-ów nazywała się Go-Zajke, pochodząca od wyżejwymienionego Ijejassu, byli oni książętami w pojęciu europejskiem. *Szomjo* (Shomyo) oznaczało arystokratę mniej zamożnego. *S.* stanowili rycerstwo. Do arystokracji ziemskiej zaliczano kokuszu (kokoshu, kokoshio), pomiędzy nimi mieścił się kwiat rycerstwa kamon, potomkowie rodu szoguńskiego Tokukawa. Najbogatszym z kokuszów był D. z Kuga. Po nim co do zamożności i znaczenia szli Satsuma i Sendai. Do kategorji czwartej zaliczymy 36 rodów zwanych *matsudarja*, a 150 do najniższej zwanej fudai, albo Szomjo. Reszta pod nazwą tozoma była pod bezpośrednią władzą mikada i dzieliła się na 3 klasy główne: *kokoszu*, *matsydarja* i *fudai*. Na nich kończyła się arystokracja, zaczynał się naród szlachecki, rycerski i rolniczy. Z pomiędzy nich, szlachtę lepszą zwano *hatomata*, niższą *hokenina*, wspólnie zwani *Samurai*. Według odwiecznego prawa Japonji, ziemia należy do panującego nad narodem (tenno) czyli mikada, ale odkąd Ijejassu jako dziedziczny mer pałacowy odarł mikada z rzeczywistej władzy, tytuł własności jak i dochody przeszły do samych D-ów, którzy tylko część dochodu oddawali swemu panu. **D.** był w swojem księstwie panem udzielnym, miał tylko obowiązek niesienia zbrojnej pomocy Szogunowi. Pojedyńczy daimjat utrzymywał się z innemi więcej siłą narodowości i jednością terytorjalną, niżeli węzłami politycznemi. Organizacja ekonomiczno-prawna D-ów przypomina bardzo systemat feudalny europejski, takie same urządzenia społeczne, obyczaje, pojęcie honoru, pojedynki, zabawy, pieśni, łupiestwo i gwałty. Zbroje ich także podobne są do europejskich. Uciskali oni pracowników i lud wiejski aż do 1867—73, w którym to czasie podczas przewrotu społeczno-politycznego dzisiejszy cesarz Mutsuhito wydał dekret w 1870 znoszący ogół daimjów (buke), jak i (kuge) i uznający tylko rody szlacheckie kwazoku i wprowadził zasadę zupełnej równości w obec prawa. Por. Mossmann „New Japan“ (Londyn 1873); Adams „History of Japan from the earliest period to the present time“ (Londyn 1874—5); Thorpe „History of Japan“ (1885); Lamaraisse „Le Japon, histoire, religion, civilisation“ (Paryż 1892).

Dainko Piotr, pisarz słowieński, ob. Danjko I Piotr.

Daippos, rzeźbiarz grecki, żył w drugiej połowie wieku IV i na początku III przed N. Chr. był synem i uczniem Lizypa, robił portrety z bronzu i posągi zapaśników i zwycięzców.

Daira (Oral) oznacza majątek prywatny chedywa egipskiego oraz administrację tegoż majątku.

Dairy, dawna rezydencja mikada japońskiego, ob. Japonja.

Daitya w mitologji indyjskiej syn Diti, żony Kasyapy. Dajtyowie występują także zbiorowo, jako wrogowie życzliwych ludziom bogów.

Dajakowie, szczep malajski z wyspy Borneo; dzielą się na plemiona: Biadżu, Of-Danom i Pare; ogólna ich liczba wynosi około $2^1/_2$ miljona. Strój mężczyzn stanowi wązka przepaska w koło bioder; kobiety noszą spódnice do kolan, oraz kapelusze słomiane. Głównem ich pożywieniem jest ryż; hodują drób i świnie. Na czele poszczególnych plemion stoją obieralni wodzowie, lecz sprawy ważniejsze roztrzygają się na zebraniach ludowych. **D.** odznaczają się dzikością i okrucieństwem. Domy ich są długie i tak obszerne, że mogą mieścić po kilkadziesiąt rodzin; budowane są zazwyczaj z bambusu. Tatuowanie rozpowszechnione jest przeważnie śród kobiet. **D.** żują betel i palą tytuń. Wyrabiają tkaniny znacznej dobroci, są zdolni kowale, z upodobaniem zajmują się wyrobami ceramicznemi. Są poganami, wierzą w nieśmiertelność duszy; śród zabobonów wielką rolę grają u nich zwierzęta. Por. Boch „Unter den Kannibalen auf Borneo“ (1882); Hein „Die bildenden Künste bei den D.“ (1890).

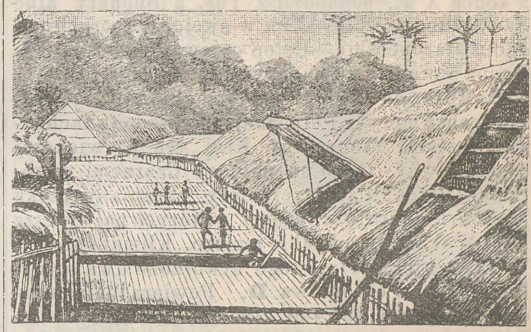

Wioska dajacka.

Dajcewicz Aleksander, ksiądz, Pisma św. doktor, definitor prowincji polskiej ks. Franciszkanów, kaznodzieja krakowski. Napisał „Leliwczyk z niebieskim porównany księżycem“ wydane w Krakowie u W. Piętkowskiego w 1648.

Dajna, z litews. dainà, oznacza pieśń, piosnkę. Przypuszczają, że wyraz ten powstał jak i u nas nazwa wesołej piosnki dajneczka z okrzyku używanego w pieśniach: da, na!

Dajsenberg Władysław, * ok. 1848, doktor filozofji. Napisał „Filozofja Leibnitza“ (Kraków 1875); „O dzisiejszych prądach filozoficznych“ (1872—75); „Dzieje filozofji prawa“. Jest on przeciwnikiem wszelkich kierunków umysłowych, mających związek z pozytywizmem czy panteizmem. Por. artykuł P. Chmielowskiego w „Niwie“ (1876, t. II, str. 622—629); Brandowski „Die lite-

rarische Thätigkeit des Dr. Ladislaus Daisenberg“ (Kraków 1878); H. Struve „Die polnische literatur zur Geschichte der Philosophie” (Berlin 1895).

Dakar, miasto portowe w Senegambji francuskiej w Afryce, na półwyspie **t. n.**, naprzeciw wyspy Gorée, rezydencja biskupa i misjonarzów, 5,000 m.

Dakhel albo *Wah-el-Dakalijech*, oaza w pustyni Libijskiej, 60 klm. kw. obszaru, leży na szerokości Teb, o trzy dni drogi odległa na wschód od Chargeh, opłaca haracz Egiptowi, jest bardzo urodzajna, posiada gorące źródła żelazne i siarczane; ma około 12,000 m., fellahów, potomków starożytnych Egipcjan.

Dakiki Abu Mansur Muhammed, poeta perski z końca X w., pochodził z Tus, z Buchary albo Samarkandy. Opiewał on w swoich utworach podania staroperskie. Ustęp opiewający króla Gustaspa wcielił Firdusi do swego poematu.

Dakota, od 1861 terytorjum Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, utworzone z zachodniej części Minnesoty. Kraj ten po większej części równy, tylko na północy Czarnemi wzgórzami (Blackhills) przerznięty, skrapiany rzeką Missouri, obfituje w jeziora, z których największe Mini Wakan, albo Djable jezioro. Klimat surowy. W 1889 z terytorjum tego utworzono dwa stany, Północną i Południową **D.** Powierzchnia obydwóch wynosi 384,460 klm. kw., z których na Północną przypada 183,350 klm. kw., a na Połudn. 201,110 klm. kw. Grunt w niewielu tylko miejscach do uprawy zdatny. Miasta i osady ludności białej znajdują się głównie na południowschodzie. Prócz rolnictwa rozwija się hodowla inwentarza. Górnictwo stanowi też bardzo ważną gałąź produkcji kraju; wydobywają tu złoto, srebro, miedź, ołów, żelazo i węgiel kamienny. Przemysł bez znaczenia, handel dość ożywiony, głównie zbożem, drzewem i futrami. W 1890 **D.** *Północna* liczyła 190,541 miesz., *Południowa* 347,876; liczba wszystkich Indjan, należących głównie do szczepu Dakotów, wynosiła 27,500 głów. Długość linji dróg żelaznej w całej **D.** wynosiła w 1890 r. 7,576 klm.

Dakotowie, *Dakotah* (t. j. sprzymierzeni) liczne pokolenie indyjskie w południowo-zachodniej części Stanów Zjednoczonych, zamieszkuje w terytorjum Dakota, dzieli się na 7 niezależnych ale sprzymierzonych z sobą pokoleń. Odznaczają się swą walecznością, czego dowodem są krwawe wojny ze Stanami Zjednoczonemi w 1852, 1862 i 1876. Liczba ich teraz wynosi około 50,000. Gramatyki języka **D.** wydali: Gabelentz (1852), Riggs (1851) i Röhring (1873). Por. Poole „Among the Sioux of Dakota“ (1881), Cronau „Fahrten im Lande der Sioux“ (1886).

Dakowie, ob. Dacja.

Dakryoadenitis, zapalenie łzowego gruczołu (ob.), jest niezmiernie rzadką chorobą, przebiega ostro albo przewlekle; objawami **D.** są ból w zewnętrznym kąciku oka odpowiednio do położenia gruczołu łzowego, podrażnienie okolicznych części, mechaniczne odepchnięcie gałki i ogólne objawy gorączkowe. Powstaje najczęściej przy zapaleniu sąsiednich organów, jak gruczołu przyusznego, kończy się rozmaicie. Leczenie wychodzi z ogólnych zasad przeciwzapalnego postępowania; jeżeli zapalenie gruczołu przeszło w ropienie, należy niezwłocznie przez przecięcie ropę usunąć.

Dakryocystitis, zapalenie worka łzowego, rozwija się w skutek uderzenia samodzielnie, albo przechodzi z okolicznych części; najczęściej jest to cierpienie chroniczne, zwolna się rozwijające. Przedstawia się jako nabrzmienie w wewnętrznym kąciku oka, bolesne, sprowadzające podrażnienie zapalne w okolicznych częściach, a często i gorączkowe przypadłości; w przypadkach ropienia kończy się nieraz przez przedziurawienie skóry i utworzenie przetoki łzowej. Ponieważ droga dla odpływu łez jest zatkana z powodu zwężenia lub nawet zarośnięcia kanału nosołzowego, towarzyszy temu zawsze łzawienie, które nieraz jest jedynym objawem chorobowym. Leczenie polega na przemywaniu worka łzowego i przetykanie przewodów łzowych za pomocą zgłębnika Bowmana.

Dakryolit, kamień łzawy, powstający w woreczku lub kanaliku łzawym wskutek wydzielania się soli wapiennych z łez.

Dakryops, pęcherzyk napełniony cieczą przezroczystą, powstały wskutek zebrania się wydzieliny gruczołu w przewodzie łzawym, który uległ zupełnemu zarośnięciu lub mocnemu zwężeniu; usuwa się drogą operacyjną.

Dakryostagon, *łzotek*, objaw, towarzyszący różnym cierpieniom oka i organów sąsiednich.

Daks, ob. Jamnik.

Daksza, istota nadprzyrodzona w mitologji indyjskiej. Poemat Ramajana wspomina o tragicznem zajściu **D-y** z Siwą z powodu, że **D.** nie zaprosił go na wielką ofiarę końską. **D.** jest jednem z bóstw niebieskich tak zwanych aditjów, które utożsamiano ze znakami zodjaku.

Daktyl, (po grecku *palec*), stopa wierszowa, składająca się z jednej zgłoski długiej i dwu krótkich (— ⏑ ⏑). Połączenie daktylów w jeden szereg rytmiczny zowie się *miarą daktyliczną*, której najczęstsze są dwa gatunki: *heksametr* (ob.) i *pentametr* (ob.). Oprócz tego często jeszcze znajdujemy rytmy daktyliczne w poezji lirycznej, zwłaszcza w zwrotkach: saficznej, alcejskiej i asklepjadejskiej.

Daktyl, owoc, ob. Daktylowiec.

Daktyljomancja, wróżenie z pierścieni, było w użyciu w starożytnej Grecji: poruszano pierścień zawieszony nad stołem, na którym wypisane były litery alfabetu i z liter przez pierścień dotkniętych układano odpowiedź.

Daktyljoteka, zowie się zbiór najpiękniej-

szych pierścieni, zdobnych drogiemi i kunsztownie rytemi kamieniami. Teraz **D-ą** nazywa się zbiór kamieni rzniętych, gem i kamei (ob. Gemmy). Por. Murr „Bibliothèque glyptographique“ (Drezno 1804).

Daktylograf, klawjatura przeznaczona dla głuchoniemych do tłómaczenia myśli za pomocą dotykania; składa się z 25 klawiszów, odpowiadających tyluż zgłoskom alfabetu.

Daktylologja, sztuka mówienia za pomocą palców, wynaleziona w Hiszpanji, wydoskonalona przez Portugalczyka Pereira, polega na wyobrażeniu każdej litery alfabetu za pomocą różnych kształtów, pochylenia i związku palców. Także sztuka rachowania na palcach, najdawniejszy zapewne sposób rachowania. Por. Cantor „Vorlesungen über Geschichte der Mathematik“ (1892).

Daktylosysis, choroba występująca u ludności murzyńskiej i znana w Afryce pod nazwą *ainhum*; objawia się ona zgrubieniem skóry małego palca nogi, które sięga coraz głębiej, tak, że palec ten wreszcie odcina się i odpada. Cały rozwój tej choroby trwa 4—10 lat, leczenie zaś możliwe jest jedynie przez wczesne odcięcie zaciskającego zgrubienia.

Daktylowie, *Daktylowie Idejscy (Dactyli Idaei)*, prastare frygijskie demony na górze *Ida*, którym przypisywano wynalazek i sztukę obrabiania żelaza; później uważano ich za sztukmistrzów i czarnoksiężników. Z Kuretami i Korybantami byli kapłanami Cybeli: mieszano ich także z samotrackimi Kabirami i Telchinami. Z **D.** frygijskich znani są 3: *Kelmis* (odlewnik od *keteo* topić), *Damnameneus* (młot) i *Akmon* (kowadło). Z kultem Cybeli przeszli na Idę do Krety; tu było ich pięć z Idejskim Heraklesem na czele; niektórzy autorowie podnoszą ich liczbę do 10, 52, a nawet do 100.

Daktylowiec *(Phoenix)*, rodzaj palm, o trzonie resztkami odpadłych liści nastroszonym; liście na wierzchołku w gęsty wieniec ułożone, na 8—10 stóp długie, pierzaste; kwiaty rozdzielnopłciowe, tworzą kolby gałęziste, gęsto kwieciste; kolba owocowa dzierży około 200 owoców; owoc *(daktyl)* jest jagodą mięsistą o nasieniu rogotowatem, podłużnem, rowkowatem. Najważniejszy i najdalej na północ sięgający gatunek jest **D.** *zwyczajny (P. dactylifera)*, drzewo okazałe, dochodzące 15—20 mtr., rosnące głównie w Afryce północnej i Azji południowo-zachodniej, w Europie tylko na wybrzeżach morza Śródziemnego, owoce jednak tu nie dojrzewają. W ojczyźnie **D.** słodkie owoce stanowią ważny pokarm; po zebraniu suszą się i przechowują w piasku; w medycynie używane były jako środek łagodzący, roztwarzający, zielone w Azji używają się w biegunce. Daktyle znajdują się w mnóstwie odmian różnych barw. Liście i drzewo używają się jak u innych palm. Arabowie znali oddawna rozdzielnopłciowość **D.** i męskiemi kwiatami sztucznie zapładniali żeńskie. **D.** *leśny (P. sylvestris)*, w Indjach wschodnich, wydaje sok, z którego otrzymuje się wino palmowe i cukier. **D.** *mąkodajny (P. farinifera)*, dochodzący zaledwie 1—mtr., głównie w Indjach przedgangesowych; z rdzenia otrzymuje się rodzaj saga zwany tam *kauji*. Por. Fischer „Die Dattelpalme“ (1881).

Daktylowiec.
a kolba kwiatowa męzka, *b* kwiat męzki, *c* kolba kwiatowa żeńska, *d* kwiat żeński, *e* gałązka z owocami, *f* owoc.

Dal Włodzimierz, ob. Dahl.

Dalai-Lama, ob. Lama.

Dalai-Nor albo **Kulun,** dwa jeziora w północnowschodniej części Mongolji, jedno nad granicą rosyjską, przerznięte przez rzeką Kerulun (Wyższy Arguń), 290 klm. kw. powierzchni; drugie, zwiedzone przez Przewalskiego, położone pod 117° dł. wsch. Gr. i 43° 20′ szer. półn., obejmuje powierzchni 65 klm. kw., przyjmuje cztery dopływy, odpływu niema żadnego, położone na wysokości 1,400 m. nad p. m., jest słone, rybne, większą część roku pokryte lodem. Na wybrzeżu południ. leży klasztor Darszanula; okolica stepowa.

Dalarna, ob. Dalekarlja.

Dalayrac Mikołaj, kompozytor francuski, * 1753 r. w Muret pod Tuluzą, † 1809 r.; początkowo słuchał nauki prawa, później został uczniem Gretry'ego i Langlé; skomponował przeszło 50 oper i operetek, z których wiele miało powodzenie. Do najlepszych zaliczają: „Primerose,“ „Azemia,“ „Les deux petits Savoyards,“ „Camille,“ „Maison à vendre“ i „Raoul de Créqui.“ Utwory **D.** zalecają się nie tyle oryginalnością, ile raczej naiwnością, wdziękiem i głębokością uczucia. Życie **D.** opisał Pixérécourt (Paryż 1810). W Warszawie wystawiono opery „Wieża w Neystad“ (1807); „Dwa słowa“ (1808); „Dwaj Sabaudczykowie“ (1809); „Jedna godzina małżeństwa“ (1813); „Gulnara“ (1820); „Skromnisia“ (1821) i in.

Dalberg, pierwotnie *Dalburg*, starożytny ród

szlachecki w Niemczech, podniesiony w XVII w. do godności baronowskiej. Znakomitszymi jego członkami są: **D.** Jan, biskup wormacki od 1482, * 1445, † 1503 r., prezes założonego przez Celtesa (ob.) towarzystwa *Societas literaria Rhenana seu sodalitas Celtica*. Por. Zapf „Über Leben und Verdienste Joh. von D. si" (Augsb. 1789); Morneweg „Johann von D. ein deutscher Humanist und Bischof" (Heidelb. 1887). — **D.** Wolfgang, w r. 1582 arcybiskup i elektor Moguncji, † 1601. — **D.** Adolf, baron, * 1678 r., † 1737 r., od r. 1726 uksiążęcony opat Fuldy, założyciel tamecznego uniwersytetu (1734). — **D.** Emeryk Józef, książę, par Francji, * 1773 w Moguncji, † 1833 r.; poseł badeński w Paryżu, 1809 zarządzał wydziałem spraw zagranicznych w Badenie, lecz po zawarciu pokoju, gdy dobra jego weszły w skład Francji, porzucił służbę swego kraju, przeniósł się 1810 do Paryża, gdzie Napoleon mianował go księciem i radcą stanu. Jako ulubieniec Talleyranda został 1814 jednym z pięciu członków rządu, którzy popierali przywrócenie Burbonów. Jako pełnomocny minister francuski znajdował się na kongresie wiedeńskim, a po drugiej restauracji był posłem w Turynie. — **D.** Karol Teodor Antoni Marja, baron cesarstwa, * 1744 r. w Hernsheim pod Worms, † 1817; początkowo kanonik kapituły wormackiej, w r. 1772 został gubernatorem Erfurtu, który pod jego zarządem zakwitł pomyślnością. Wybrany 1787 na koadjutora księcia elektora moguckiego, tudzież na koadjutora w Wormacji i Konstancji, został 1802 elektorem Moguncji i arcykanclerzem państwa niemieckiego. W r. 1804 asystował w Paryżu koronacji Napoleona i mianowany był przezeń 1806 księciem prymasem związku reńskiego. W 1810 za księstwo Regensburg otrzymał znaczną część księstw Hanau i Fuldji oraz tytuł w. ks. frankfurckiego. Atoli w r. 1813 musiał zrzec się wszystkich posiadłości i pozostał tylko przy arcybiskupstwie regensburskiem. Z pism jego celniejsze: „Betrachtung über das Universum" (Frankf. 1777, 6 wyd. 1805); „Grundsätze der Aestetik" (Erfurt 1791); „Von dem Einfiusse der Wissenschaften und Künste in Beziehung auf öffentliche Ruhe" (Erf. 1793); „Perikles, über den Einfluss der schönen Künste" (Erf. 1807); „Über den Frieden der Kirche in den Rhein. Bundesstaaten" (Regensb. 1810 r.). Por. Beaulieu-Marconnay „Karl von D. und seine Zeit" (1879).

Dalberg Wolfgang Herybert, * 1750, † 1806. W r. 1778 został intendentem teatru manhejmskiego i on to pierwszy wprowadził na scenę dramaty Schillera. **D.** pisywał także sztuki teatralne oryginalne, przerabiane z Szekspira i in. Korespondencję jego z Schillerem wydano w Karlsruhe r. 1819 p. t. „Briefe an den Freiherrn D." Por. Keffka „Iffland und D." (Lipsk 1865); Martersteig „Die Protokolle des Manheimer National-theaters unter D. aus den Jahren 1781—1789" (Mannheim 1890).

Dalbergia *(Kostrączyna)*, rodzaj roślin motylkowatych, obejmujących krzewy i drzewa w Indjach wschod. **D.** *latifolia* jest jednem z największych drzew, o liściach nieparzysto-pierzastych, kwiatach drobnych, białych. Na Malabarze mają istnieć pnie o 5 metrach obwodu. Drzewo ciężkie, szaro-ciemne z jasnemi żyłami, używa się na ozdoby pod nazwą *czarnego drzewa (black wood)*.

Dalbert Eugeniusz, ob. Albert.

Dalbo, część jeziora Wenern (ob.).

Dalechamps Jakób, lekarz i botanik, * 1513 w Caën, † 1588 w Ljonie. Oprócz przekładów kilku utworów starożytnych, ogłosił „Chirurgję" (Ljon 1570 i 1573); „De peste libri tres" (1552); oraz „Historia generalis plantarum in libros XVIII etc." (1587).

Dalej K. Ch., autor i pedagog łużycki, * 1805, † 1892, od r. 1849 do 1886 był nauczycielem języka dolno-łużyckiego w gimnazjum chociebuskiem i wydał gramatykę tego języka (wyd. 2, 1867).

Dalekarlja albo **Dalarna,** dosłownie kraina dolin, romantyczna, górzysta prowincja Szwecji, teraz okrąg (län) Kopparberg stanowiąca, zawiera najsławniejsze kopalnie miedzi, ma 39,041 klm. kw. z 198,000 miesz. *Dalekarlijczycy* stanowią plemię różniące się od innych Szwedów obyczajami, językiem, zwyczajami, wzrostem, odwagą, przywiązaniem do dawnych praw swoich i wiernością dla domu królewskiego.

Dalekomierz, ob. Telemetrja.

Dalekowidz, ob. Teleskop.

Dalekowzroczność, *długowzroczność, dalekowidztwo (presbyopja)*, wada akomodacji (ob.) oka, akomodacja osłabiona, niedostateczna. Akomodacja polega na wypukleniu soczewki pod wpływem mięśni, przyczem oko mocniej światło łamie, tak, że obrazy bliższych od oka przedmiotów na siatkówkę paść mogą. **D.** jest to stan, w którym to wypuklenie jest słabsze, niż zazwyczaj. Przyczyną jego może być osłabienie mięśnia; najczęstszą wszakże przyczyną są zmiany w samej soczewce, staje się ona bardziej płaską, szerszą i mniej podatną; zmiany takie z wiekiem normalnie się dokonywują, stąd **D.** jest koniecznym niemal towarzyszem podeszłego wieku, począwszy od 40 roku życia. Następstwem jej jest, że oglądane przedmioty muszą być dalej, niż zwykle od oka trzymane, a że z odległością przedmiotu jego obraz na siatkówce się zmniejsza, stąd drobne przedmioty widziane być nie mogą. Jedynym, ale skutecznym środkiem przeciw **D.** są odpowiednie wypukłe okulary, które niedostatek akomodacji zastąpić mogą. Zaniechanie tego środka prowadzi łatwo do zmęczenia i wyczerpania wzroku (ob. Astenopja).

Dalelf, główna rzeka w szwedzkiej prowincji

Dalekarlji; powstaje z dwu od norweskiej granicy płynących, a pod Djurås łączących się rzek Wschodniej i Zachodniej **D.**; tworzy kilka wodospadów i w pobliżu Gefle pod Elfkarleby wpada do zatoki Botnickiej. Długość jej wynosi 450 klm.

D'Alembert, filozof i matematyk, ob. Alembert.

Dalemil, ob. Dalimil.

Dalemińcy *(Dalamenson)*, ob. Głomaczowie.

Dalen, zamek w Inflantach, ob. Dahlen.

Daler, t. j. talar, dawniejsza moneta szwedzka, *riksdaler*, *riksmynt*, t. j. talar państwowy, do r. 1874 bita ze srebra, = 1,4169 franka = 35,4 kopiejki = 1,2018 korony nowej waluty skandynawskiej.

Dalerak, *Dallerac* albo *d'Aleyrac*, Franciszek Paulin, sekretarz Marji Kazimiery i zaufany dworzanin Jana III; oboje królestwo chętnie go używali do posług prywatnych i publicznych, w kraju i za granicą. Towarzyszył królowi w wyprawie pod Wiedeń. Wysłany z obozu z listami do królowej, dostał się był do niewoli tureckiej, w której mimo usilnych starań króla zostawał 14 miesięcy. Po powrocie nagrodzony został szlachectwem 1685. W 1686 posłował od króla do papieża z zawiadomieniem o zawarciu zaczepno-odpornego przymierza z carem moskiewskim. Z czasu pobytu w Polsce napisał dzieło p. t. „Les Anecdotes de Pologne, ou Mémoires secrets du regne de Jean Sobieski III du nom" (2 t., Paryż 1699). Do dzieła swego dodał autor wiele listów współczesnych osób, jako dowody i objaśnienia. Tłómaczenie Szlesygiera dotąd w rękopisie pozostaje jeszcze. Anegdoty te są ciekawem i ważnem źródłem historycznem. **D.** odznacza się bystrym poglądem na ludzi i wypadki; wiele miejsc opisuje ze znajomością badacza i krytyka, chwaląc zalety i ganiąc wady Polaków, uważa rozrzutność za przyczynę ubóstwa kraju. Podług Czackiego przypisują **D.** i dalszy ciąg tych pamiętników wydanych p. t. „Mémoires du chevalier de Beaujeu" (Amsterdam 1700). Według zdania A. Kraushara, który te pamiętniki przetłómaczył i wydał w Krakowie r. 1883, kawaler Beaujeu jest autorem anegdot przyznawanych **D-owi.** Por. Beaujeu, Dupont „Mémoires."

Daleszyce, osada w gub. i pow. Kieleckim nad rz. Benianką, liczy 2,100 m., trudniących się po większej części rolnictwem.

Dalewic (z) Gniewosz, ob. Gniewosz z Dalewic.

Dalhousie Jakób Andrzej Ramsay, margrabia, potomek starożytnego rodu szkockiego, * 1812 r. Po śmierci brata Jerzego (1832) został lordem Ramsay, a po śmierci ojca wszedł do izby parów. Należąc do stronnictwa torysów, w pierwszem zaraz wystąpieniu okazał znakomity talent, ujmując się za sprawą kościoła szkockiego. Mianowany członkiem rady tajnej, został 1845 prezesem wydziału handlu, a po odwołaniu lorda Hardinge'a generał-gubernatorem Indji 1847. W r. 1851 pokonał Birmanów i zmusił ich do odstąpienia Anglji (1852) krainy Pegu. Następnie wcielił do posiadłości brytańskich: Nagpore, Sattara, Jhansi, Berar i Audh. Zresztą zarząd jego odznaczał się umiarkowaniem i troskliwością o dobro powierzonych mu prowincji. Za powrotem do kraju (1856) znękany chorobą, nie brał już udziału w pracach parlamentarnych aż do śmierci 1860. Biografję napisał Arnold p. t. „History of the Marquis of D's administration of British India" (Lond. 1863—64). Por. Trotter „Life of the Marquis of D." (Lond. 1889); „Chamb. Encycl." (1888—92).

Dalias, miasto w hispańskiej prowincji Almeria o milę drogi od morza Śródziemnego, liczy 6,300 m. i posiada kopalnie ołowiu.

Dalibor z Kozojed, rycerz czeski za panowania Władysława II, zbuntował poddanych Adama Ploszkowskiego z Drahonic i owładnął jego mieniem. Osadzony za to w wieży praskiej, nazwanej stąd Daliborką, wyznał swą winę na torturach, zwanych „skrzypiec" i „struny" (powrozy) i był ścięty 1498 r. Stąd powstało przysłowie, iż potrzeba nauczyła **D-a** „grać na skrzypcach", i z biegiem czasu podanie przypisało **D-wi** mistrzowską grę na skrzypcach. Tem się tłómaczy nadanie pismu muzycznemu, wychodzącemu w Pradze od r. 1858, tytułu „Dalibor."

Dalibor, pseudonim Wagilewicza Jana.

Dalibór I, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu I, czerwonem — trzy monety złote; w II-m złotem pół orła czarnego. U szczytu trzy pióra strusie: złote, czarne i czerwone. Labry z prawej strony czarne, z lewej czerwone, podbite złotem. — **D. II** różni się od poprzedniego, iż pola na tarczy są przestawione, a u szczytu są tylko dwa pióra: czarne i czerwone. — **D. III** różni się od **D. I** tem, że pierwsze pole jest błękitne, na drugiem pół orła czerwonego, a u szczytu pióro czerwone między złotemi; labry czerwone, podbite złotem.

Dalibor I.

Dalila, ob. Samson.

Dalimil albo **Dalemil,** domniemany autor kroniki czeskiej rymowanej z początku XIV w.; czerpał do niej z jakiejś „Kroniki Bolesławskiej." Hajek wspomina też jakiegoś kronikarza **D.** *Mezerzyckiego*, kanonika kościoła Bolesławskiego. Kronika *Dalimilowa* wyraża silną autora nienawiść względem Niemców; czas od 1125 do 1240 ma wiele błędów; przeciwnie, w następnych la-

tach do 1314 r. Po pierwszy raz wydana 1620 w Pradze; najnowsze: 1874 (J. Ortha), 1882 (J. Jireczka), 1892 (V. E. Mourka).

Dalin Olof, von, jeden z reformatorów literatury szwedzkiej, * 29 sierp. 1708 r. w Winberga, † 1763 jako kanclerz dworu w Sztokholmie. Poświęcał się z początku medycynie, następnie filozofji i historji, a 1737 został bibljotekarzem króla, 1751 nauczycielem następcy tronu, późniejszego króla Gustawa III, a 1755 historjografem państwa, w 1756 usunięty od dworu, w 1761 r. znowu odzyskał łaski. Zasłużył się zwłaszcza redakcją czasopisma „Argus szwedzki" (Den Svenska Argus); napisał: „Svenska Foiheten" (1742); „Brynhilda" (1738); „Den afundsjuke" (1738); „Poetiska arbeten" (1782, t. 4); „Svea rikes historia" (1747, t. 3). Jego poezje odznaczają się pięknym językiem i zręcznością w budowie wiersza. Zbiorowe pisma jego wydane były w Sztokholmie 1872. Por. Warburg „Olof D." Sztokholm 1884).

Dalina, ob. Inulina.

Daliński, v. *Kościesza*, odm., herb: W polu czerwonem, między dwiema 6-promiennemi gwiazdami srebrnemi, strzała srebrna, bez opierzenia, u dołu rozdarta. U szczytu takaż strzała, między szablą z prawej, a mieczem z lewej strony.

Daliński.

Dalip Singh, *Dhulip Singh*, syn Maharadży Rondszyt Sing, króla Sików, który władał nad całym Pendżabem, Kaszmirem i częścią Afganistanu. Wstąpił na tron w dzieciństwie po śmierci brata i po 6-letniej wojnie z Anglikami, ustąpił z tronu, otrzymawszy rentę 50.000 funt. st. Przewieziony do Anglji, odebrał tam staranne wychowanie, zapomniał ojczystego języka i nabył dobra ziemskie. W r. 1886 udał się w drogę do Indji i wydał proklamację do dawnych poddanych, aresztowany w Adenie, utracił rentę. Odtąd zjawiał się to w Rosji, to w Paryżu, agitując przeciwko Anglikom. Zmęczony niepowodzeniem, błagał o przebaczenie królowej Wiktorji i, otrzymawszy je, żył odtąd spokojnie w Paryżu, gdzie † 1893.

Dalja, roślina, ob. Georgina.

Dalkeith, m. szkockie w hrabstwie Edymburskiem, w stronie południowo-wschodniej od Edymburga, liczy 7,000 miesz. W pobliżu leży piękny zamek (Dalkeithhouse) księcia Buccleigh, z wielką galerją obrazów, parkiem i zwierzyńcem.

Dall Roderyk, jeden z ostatnich narodowych bardów szkockich, którzy wędrując śpiewali własne i cudze utwory. Żył on jeszcze w. r. 1740 w Blair w hrabstwie Perth. Pieśni jego żyją w ustach ludu.

Dall Karolina Healey, literatka amerykańska, gorliwa obrońcielka praw kobiet, * 1822 w Bostonie. W pierwszej swej pracy „Essays and Sketches" (1849) okazała się zaciętą przeciwniczką niewolnictwa. 1844 wyszła za proboszcza *Karola* **D.** w Baltimore, poczem, gdy 1855 mąż jej odjechał jako misjonarz do Kalkuty, osiadła w Bostonie i występowała w zgromadzeniach publicznych w obronie praw kobiet. Z prac jej zasługują na uwagę: „Woman's Right to Labour" (1860); „Historical Pictures Retouched" (1860); „Life of Dr. Zakrzewska" (1860); „Woman's Rights unter the Law" (1861); „Sunshine" (1864); „The College, Market and Court" (1867); jej główne dzieło w kwestji kobiecej; „Patty Gray's Journey" (1870); „My first holiday" (1881); „What we really know about Shakespeare" (1885); „Barbara Fritschie, a study" (1892).

Dall William Healey, przyrodnik, podróżnik, syn poprzed., * 1845 w Bostonie, kształcił się w Chicago, w 1865 przyłączył się do rosyjsko-amerykańskiej wyprawy telegraficznej, następnie zwiedził Alaskę (1868) i rezultaty tej podróży opisał w dziele: „Alaska and its resources" (Boston, 1870). 1871—73 badał wyspy Aleuckie, w 1874 i 1880 znowu Alaskę. Ogłosił nadto „Tribes of the extreme Northwest" (Waszyngton, 1876); „Pacific Coast Pilot, Alaska" (1883) i in.

Dallaeus, ob. Daillé.

Dallas, miasto w stanie Texas w Unji północno-amerykańskiej, nad rz. Trinity, 38,067 m.

Dallas Jerzy Mifflin, dyplomata północno-amerykański, * 1792 w Filadelfji, * 1864; początkowo adwokat tamże, należał do stronnictwa demokratycznego. Od 1837—39 był posłem w Petersburgu, 1844—1849 wice-prezydentem rzeczypospolitej, a od 1856 do maja 1861 posłem w Londynie. Na tem ostatniem stanowisku przeprowadził trudną kwestję centralno-amerykańską. Po śmierci wyszły jego listy p. t.: „Series of letters from London" (1869). Biografję jego napisał syn p. t.: „Life of A. J. Dallas" (1871). Por. „Chambers Encycl." (1888—92).

Dallastypja, sposób reprodukcji rysunków za pomocą środków gryzących i prasy drukarskiej, wprowadzony przez Anglika Dallasa (1873).

Dallerali v. *Dallareli*, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dall'Ongaro Franciszek, publicysta i poeta włoski, * 1808 w Odezzo w Weneckiem. Porzuciwszy stan duchowny, pracował jako dziennikarz w Trjeście 1863, gdzie założył i redagował czasopismo *Favilla*. Wypędzony stąd, przebywał w różnych miastach włoskich; zostawał w bliskich stosunkach z Manin'em (ob.). W Wenecji 1848 był jednym z głównych sprawców powstania 11 sierpnia. Wkrótce udał się do Rzymu, gdzie był członkiem Konstytuanty i redaktorem *Monitore Romano*. Do 1859 przebywał za granicą. Po pokoju w Villafranca został profesorem literatury we Florencji, † 1873, jako profesor uni-

wersytetu w Neapolu. Z prac jego najlepsze: „Novelle vecchie enuove“ (1869); „Fantasie drammatiche e liriche“ (Florencja, 1869); „Stornelli politici“ (1883); „Storia del Diavolo,“ „Bianco Capello,“ „Poesie e scene vernacole“ i t. d. Pisał także broszury polityczne i biografje Piusa IX, Ricasoli'ego i innych. W polskim przekładzie posiadamy jego powieść „Przy ołtarzu“ (1876). Por. „Barbiera, F. D.“ (Wenecja, (1873); „Mongeri, F. D. Cenni biografici“ (Medjolan, 1873); „Epistolario scelto di F. D.” (1873).

Dalmaci, *Dalemińcy*, ob. Głomaczowie.

Dalmacja, królestwo, najbardziej ku południowi wysunięty kraj monarchji Austrjackiej, stanowi wązką przestrzeń na wschodnich brzegach m. Adrjatyckiego. Długość kraju dochodzi 390 klm., szerokość zmienia się od 2 do 70 klm., powierzchnia obejmuje 12,834 klm. kw. i w dwóch miejscach przerwana jest dochodzącemi aż do morza wązkiemi odnogami posiadłości hercogowińskich. Do **D.** należy także około 50 większych i wiele mniejszych wysp i wysepek. **D.** jest krajem górzystym; granicę od strony Chorwacji stanowią góry *Welebicz*. Wszystkie inne są odnogami pasma Dynaryjskiego (1,800 m.). Rzeki znaczniejsze: Cermania, Kerka, Cetinia i Narenta. Jeziora największe są w pow. Zadarskim i Splitskim; są i perjodyczne, jak Cyrknickie w Krainie. Klimat w części południowej i nadmorskiej ciepły i zdrowy aż do okolic bagnistych; zima łagodna, i dlatego mieszkania nie bywają ogrzewane. Silne burze zwłaszcza w zimie, oraz wiatry (mistral i bora). Rolnictwo stoi tu jeszcze na bardzo nizkim stopniu rozwoju. Oliwa i wino należą do najważniejszych płodów; niemniej cytryny, pomarańcze, figi, orzechy włoskie, kasztany i t. p.; hodowla owiec jest ważną gałęzią przemysłu. Rybołówstwo dostarcza do handlu sardelów i makreli; jedwabniki także bywają pielęgnowane. Z minerałów znajduje się ruda żelazna, asfalt, gips, węgiel kopalny, wapno, piaskowiec i margiel. Produkcja soli morskiej jest bardzo znaczna.—Ludność w całym kraju

Taniec dalmacki.

wynosi 530,000, w tem 96% Serbo-Chorwatów i 4% Włochów, którzy zamieszkują przeważnie miasta portowe. Pod względem religijnym 83, 3% całej ludności należy do kościoła rzymsko-katolickiego, 16½% do grecko-wschodniego, $^1/_{10}$ tylko stanowią żydzi i ewangelicy. Miast jest 15 (nad morzem), miasteczek 32, a osad miejskich 968. Przemysł ogranicza się przedmiotami codziennej potrzeby. W licznych i wygodnych portach przebywa rocznie około 24,000 statków. Pod względem administracyjnym dzieli się **D.** na 13 okręgów. Za panowania weneckiego nie było tu ani jednej szkoły, z wyjątkiem seminarjum biskupiego w Splicie. Liczba szkół wzmaga się, zwłaszcza od 1850. Obecnie jest tu 6 zakładów naukowych teologicznych, 4 gimnazja, 2 szkoły realne, 2 seminarja nauczycielskie, 2 szkoły żeglarskie i jedna rolnicza, w końcu 284 rządowe i 20 prywatnych szkół ludowych. Sejm **D.** składa się z arcybiskupów katolickiego i wschodniego i 41 posłów. Do rady państwa wysyła **D.** 9 posłów. Herbem **D.** są trzy ukoronowane głowy lamparcie w polu błękitnem. Stolicą jest Żara czyli Zadar.

Herb Dalmacji.

Historja. Dzieje **D.** oznaczyć można sześciu okresami: 1) *illiryjski, od najdawniejszych czasów t. j. od 1500 r. przed Chr. do 9 po Chryst.* (w którym powstał po r. 180 związek plemion i miast, z powodu którego po raz pierwszy objawia się nazwa *Dalmatia*); 2) *rzymski*, od r. 9 do 638 (w tym czasie dzieje **D.** są w ścisłym związku z rzymskiemi; 3) *słowiański*, od r. 638 do 1103 (osiedlenie się Chorwatów i Serbów pomiędzy *Słowieńcami*, którzy tu już od połowy VI w. żyli); 4) *węgierski*, od roku 1103 do 1420 czyli od unji królestwa Chorwackiego (od r. 1091 ograniczonego do samej tylko **D.**) z królestwem Węgierskiem na podstawie ugody, zawartej na Polu Modruckiem 1102 r. (cechą tego okresu są ciągłe wojny z rzeczą pospolitą Wenecką o pobrzeżne miasta i wyspy); 5) *wenecki*, od r. 1420 do 1797 i 6) *francusko-austrjacki*, od 1797 r., w którym na skutek pokoju w Campo-Formio cesarz niemiecki, jako król węgierski, otrzymał **D.** i wszedł w jej posiadanie 1798 r. W r. 1806 jednak ówczesne cesarstwo Francuskie siłą oręża zajęło na nowo **D.** (z wyjątkiem kraju Katorskiego z wyspą Wisem, którym zawładnęli na rok Rosjanie); pokój zaś paryski powrócił, a raczej zatwierdził zajęcie **D.** w r. 1814 przez ówczesne cesarstwo Austrjackie. Por. Schmidla „Das Königreich Dalmatien“ (Stuttgard, 1842, stanowi 1 t. dzieła „Das Kaiserthum Oestreich”); Kohla „Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro” (2 t., Drezno, 1851, stronnie i niedokład.); Noego „Dalmatien und seine Inselwelt“ (1870);

Pettera „Dalmatien i t. d.“ (2 t., 1857); „Prospetto cronologico della storia della Dalmazia con riguardo alle provincie slave contermine“ (2 wyd., Zara, 1878); Biderman „Die Bestandteile des heutigen Königreichs **D.**“ (1885); Modrich „La Dalmazia romana, veneta, moderna“ (Rzym, 1892). W skutek wypadków 1849 **D.** postawiona została pod zarząd bana Kroacji, lecz niezadowoleni z tej zmiany mieszkańcy Słowianie domagali się utworzenia królestwa trójjedynego i niezależności, jaką posiadały Węgry do r. 1849. Gdy w r. 1869 ustanowioną została w Austrji wojskowa służba powszechna, mieszkańcy poczytali nowe prawo za zamach na swą niezależność, wypędzili władze rządowe z Kataro, oblegli fort Dragali i rozbili wysłany przeciw nim oddział wojska. Następnie ukrywszy się w górach stoczyli kilka zwycięskich potyczek. Dopiero generałowi Radichowi udało się po przyrzeczeniu amnestji skłonić powstańców do złożenia broni w r. 1870. Takież rozruchy i z tego samego powodu powtórzyły się i w r. 1881. W roku 1878 do Dalmacji na mocy traktatu berlińskiego przyłączony został okrąg Spizza, mający 43 klm. powierzchni. W skutek poboru wojskowego wybuchło w październiku 1881 powstanie, które rozszerzyło się na Bośnię (ob.), ale już w początkach 1882 przytłumione zostało. W sejmie Słowianie (Chorwaci), otrzymali większość i zaczęli do szkół wprowadzać żywioł słowiański. Według nowego prawa wyborczego (1896) wysyła Dalmacja do rady państwa 11 deputowanych.

Dalmacji, książę, ob. Soult, marszałek Francji.

Dalmata, *Dalmatin* Antoni, teolog ewangelicki, rodem Chorwat z Dalmacji, skąd wygnany udał się do Lublany, gdzie rozpowszechniał idee reformacyjne; w r. 1561 wezwany był do Tubingi przez Jana Ungnada do pomocy Sz. Istrianowi w przekładzie Pisma św. i innych ksiąg na język chorwacki, których wydaniem pismem głagolickiem także się zajmował. Czyt. Ch. F. Schnurrera „Slavischer Bücherdruk in Würtemberg“ (Tüb. 1799); Dobrovsky „Slavin“ (1834); A. Duvernois „Tiubingenskije akty” (Moskiew. Uniwer. Izwiestja, 1868); Iv. Kostrenčić „Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protest. Literatur der Südslaven“ (Wiedeń, 1873).

Dalmata Jerzy, teolog ewang., * 1564 w Kercku (Gurkfeld) w Dolnej Krainie, † 1589 r. Udoskonalił ortografję, zaprowadzoną przez Trubera i Bogorycza, oraz oczyścił język słowieński z germanizmów; przełożył Pismo Św. na język ojczysty przed r. 1581, z powodu jednak zamknięcia drukarni z rozkazu arcyksięcia Karola i prześladowań religijnych, wydrukowane w roku 1584 w Niemczech. Wydał także kilka innych książek.

Dalmatius vel *Delmatius*. 1) Flavius przyrodni brat cesarza Konstantyna W-go, syn Konstantyna Chlora i Teodory, był on cenzorem. 2) Flavius Julius, syn poprzedniego. W roku 333 przed Chr. Konstantyn W. zrobił go konsulem, a w roku 335 cezarem i wyznaczył mu przed śmiercią Trację, Macedonję i Grecję. **D.** został niezadługo potem zabity wśród zamieszek w Konstantynopolu. Por. Aur. „Vict. Caes. 41“ (Eutrop., X, 9.

Dalmatius.

Dalmatyka (*dalmatica vestis*), długa szata kościelna, biała, używana przez djakonów i subdjakonów kościoła rzymsko-katol. Weszła w użycie na początku VI w. — **D.** *pontyfikalną*, używają biskupi. **D.** stanowi także część ubrania koronacyjnego cesarzów niemieckich. W Rzymie ukazała się za cesarzów, dostała się tam z Dalmacji. Cesarz Commodus ukazywał się w tej szacie publicznie. Trzy **D.** cesarskie przechowane są: jedna u św. Piotra w Rzymie, druga w skarbcu cesarskim w Wiedniu, trzecia cesarza Pawła i w kościele maltańskim w Petersburgu. Por. Back „Geschichte der liturgisch Gewände“, Gay

Dalmatyka.

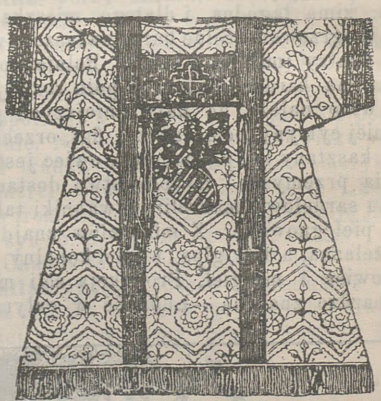
Dalmatyka kościelna.

„Glossaire archéologique,” Boisserrée „Ueber die Kaiser-Dalmatika in der S. Peterskirche zu Rom“ w „Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften” (Monachjum, 1843).

Dalmińcowie, *Dalmeńcy*, po niem. *Thalmenschen*, ob. Głomaczowie.

Dalou Juljusz, rzeźbiarz francuski, * 1838 w Paryżu, kształcił się pod kierunkiem Duseta, 1870—71 roku walczył w szeregach, oskarżony o udział w komunie ratował się ucieczką do Anglji, gdzie wykonane prace terakotowe i mar-

murowe zjednały mu rozgłos. Ważniejsze z nich: „Matka kołysząca dziecko," „Chłopka bretońska karmiąca dziecko" i wiele biustów. Po powrocie do Paryża wykonał w płaskorzeźbie: „Posiedzenie francuskiej izby deputowanych" i alegoryczną apoteozę rzeczypospolitej, obie prace nagrodzone medalami; „Mirabeau" (1883); „Triomphe de Silène" (1885); „Scène bachique" (1891) i in.

Dalry, miasto w szkockiem hrabstwie Ayr, posiada huty żelazne, kopalnie węgla, liczy 4,600 miesz.

Dalrymple, rodzina szkocka, z której członków odznaczyli się: **D.** Dawid, * 1726, † 1792, więcej znany pod nazwiskiem *lorda Hailes*, znakomity prawnik i historyk, dał się poznać dziełem „Annals of Scotland" (2 t., Edymburg, 1776—79 i „Mem. and letters rel. to the History of Br. in the reign of Charles I" (1766). Por. „Dictionary of nat. biography" (13 t.).—**D.** Aleksander, brat poprzedniego, * 1737, † 1808, zostając w służbie kompanji wschodnio-indyjskiej, dowodził 1759 roku wyprawą na archipelag Indyjski, Wróciwszy do Anglji, dał popęd ku podróżom (dokonanym głównie przez Cooka), celem odkrycia nowych krain. Jako królewski hydrograf, zajmował się gorliwie studjami żeglarskiemi i geograficznemi; napisał: „Historical collection of the several voyages and discovereries in the Pacific ocean" (2 t., Londyn, 1775).—**D.** Sir Hew Whiteford, * 1750, † 1830, z powodu zawartej 23 sierpnia 1808 konwencji w Cintra, stawiony był przed sądem wojennym, uniewinniony wprawdzie, ale usunięty ze służby czynnej. Pozyskany 1814 tytuł baroneta pozostawił starszemu swemu synowi *Sir Adolfowi Janowi* **D.,** * 1784, † 1866, który został generałem i członkiem parlamentu.

Dal Segno (włosk.), przez skrócenie **D. S.**, oznacza w nutach muzycznych odesłanie grającego do tego miejsca, gdzie podobny znak jest umieszczony i dalsze prowadzenie rzeczy aż do końca.

Dalsème Achilles: powieściopisarz francuski, * 1840 w Nicei; współpracownik dzienników paryskich, napisał: „Les mystères de l'Internationale etc." (1871); „Paris pendant le siège" (1871); „L'affaire Bazaine" (1873); „Un lendemain de bal" (1882); „La folie de Claude" (1884); „Les péchés de Thémis" (1889); „Histoire des conspirations dans la Commune" (1872); „A travers le Palais" (1881); „L'art de la guerre" (1883); „Paris sous les obus" (1883); „Rose Mignon" (1887); „Le Cirque à pied et à cheval" (1888); historyczne dzieło pisał do współki z bratem swym Juljuszem.

Dalsème Juljusz, brat poprzedniego, * 1845, matematyk, również dziennikarz, napisał: „La monnaie, histoire de l'or, de l'argent, et du papier" (1882) i kilka dzieł historycznych napisanych do współki z bratem Achillesem.

Dalsland, prowincja w południowej Szwecji, między jeziorem Wener i Norwegją, posiada w północnej swojej części piękne romantyczne doliny, jeziora i góry. Obejmuje 4,190 klm. kw. z 85,000 miesz.

Dalton, miasto w hrabstwie York w Anglji, 6,170 m.—**D.** *in Furners*, miasto w hrabstwie Lancaster w Anglji, na północ od Barrow, 14,000 m., posiada zwaliska słynnego opactwa Furness.

Dalton John. znakomity fizyk i chemik angielski, * 1766 w Eaglesfield w Cumberland, † 1844; od r. 1793 był nauczycielem matematyki i nauk przyrodniczych w Manchester, od r. 1817 prezesem towarzystwa filozoficznego i literackiego tamże. Główne jego prace w fizyce tyczą się rozszerzalności i mieszaniny gazów i prężności par; w chemji zasłużył się rozwinięciem teorji atomistycznej, pracami nad teorją stosunków stałych, nad pochłanianiem gazów przez wodę, nad tlenkiem węgla, węglowodorami, związkami azotu z tlenem i t. d. Prace jego rozrzucone są po pismach naukowych angielskich, oddzielnie zaś ogłosił: „Meteorological essays and observations" (1793, 2 wyd., 1834); „New system of chemical philosophy" (1808—17). Por. Henry „Life and researches of **D.**" (1854).

Dalton John, fizjolog, * 1825 w Chelmsford w Massachusetts, † 1889, kształcił się w kolegjum Harvarda. Dzieło „Treatise on human physiology" (1859. 7 wyd., 1882) zjednało mu katedry w szkołach lekarskich w New-Yorku i w Brooklynie. Ogłosił nadto: „Treatise on physiology and hygiene" (1868); „Experimental methode in medical science" (1882); „Doctrines of circulation of the blood" (1884).

Dalton Wiliam, dziennikarz i autor książek dla dzieci, * 1831 w hrabstwie York, był współpracownikiem „Daily Telegraph," „Morning Herald," „Standard" i in. Napisał: „The wolf-boy of China" (1857); „The english boy in Japan" (1859); „The mar-tiger; a tale of the conquest of China" (1859); „The white elephant" (1860); „Last in Ceylon" (1860); „Will Adams, the first Englishman in Japan" (1861); „Cortes and Piezarro" (1862); „The nest hunters" (1863); „The tiger-prince, or adventures in the wilds of Abyssinia" (1863); „The masps of the ocean" (1864); „Lost among the wild men" (1866); „The story of Mark Raffles" (1871); „The powder monkey" (1874) i in.

Dalton Hermann, teolog, * 1833 w Offenbachu n. M., filozofję i teologję studjował w Marburgu, Berlinie i Heidelbergu, w 1858 został pastorem gminy niemieckiej w Petersburgu, a 1868 r. otrzymał tytuł radcy konsystorjalnego. Z licznych pism jego wymieniamy: „Geschichte der reformierten Kirche in Russland" (Gotha, 1865); „Verfassungsgeschichte der lutherischen Kirche in Russland" (1887); „Urkundenbuch der reformierten Kirche in Russland" (1888); „Johannes

Gossner“ (2 wyd., Berlin, 1878); „Johannes von Muralt“ (Wiesbaden, 1876); „Johannes a Lasco” (Gotha, 1881); „Nathanel, Apologetik“ (Petersburg, 1864); „Evangelische Betrachtungen“ (Basel, 1870—84); „Reisebilder aus dem Orient“ (Petersburg, 1870); „Ferienreise eines evangelischen Predigers“ (1886); „Die russische Kirche“ (1891) i broszura: „Zur Gewissensfreiheit in Russland. Offenes Schreiben an Pobiedonosceff“ (1890).

Daltona prawo, prawo wykryte przez Daltona w r. 1802, według którego ciśnienie mieszaniny wzajemnie na siebie chemicznie niedziałających gazów równa się sumie ciśnień gazów, stanowiących mieszaninę. Prawo to tycze się i par nasyconych. Prężność pary jakiegokolwiek płynu, znajdującej się w naczyniu, wypełnionem gazem, jest taka sama, jaką byłaby, gdyby się para znajdowała w próżni. Prawo to niezupełnie jest ścisłe, gdyż prężność w tych warunkach jest w ogólności mniejszą, niż w próżni.

Daltonizm, ob. Achromatopsja.

Dalwigk Karol Fryderyk Reinhardt, baron von, prezes ministrów wiel. ks. Heskiego, * 1802 w Darmsztadzie; od 1828 pełniąc różne urzędy, został 1850 ministrem spraw wewnętrznych, później nieco ministrem spraw zewnętrznych i prezesem gabinetu. Jako kierownik polityki heskiej razem z Beustem i Pfordtenem działał na konferencjach würzburskich i hamburskich, jak również na frankfurckiem zgromadzeniu książąt (1863) w duchu Austrji i państw średnich. W sprawach zaś wewnętrznych występował jako reakcjonista ortodoksyjno-polityczny. Zaprowadził jednak niektóre ulepszenia w administracji i sądownictwie. W wojnie 1866 stanął po stronie Austrji. Pozostając wiernym swej polityce, skłaniał się w epoce 1866—70 ku Francji, jednakże po wojnie 1870—71 musiał uznać nowy w Niemczech porządek rzeczy, † 1880. Por. Poschinger „Preussen im Bundestage 1851—9“ (Lipsk, 1882—1885).

Daly, rzeka w terytorjum Północnem Australji Południowej, bierze początek jako rz. Katharine na półwyspie Carpentaria, pod 132° długości wschod. od Gr. otrzymuje nazwę **D.** i wpada do zatoki Anson w morzu Timorskiem.

Dama (fr. dame, włos. dama, donna, łac. domina, pol. pani), tytuł honorowy, początkowo udzielany kobietom pochodzenia szlacheckiego i nawet Matce Boskiej np. *Notre Dame*. Następnie przez dodanie zaimka *ma* utworzył się wyraz *Madame*. Królową francuską nazywano *Madame*, a królewne *Dames* albo *Mesdames de France*. Tytuł *Dame d'honneur* przysługiwał damie dworu, mającej do niego prawo ze względu na stanowisko własne lub męża, zaś *Dame de la cour* – kobiecie, mającej dostęp do dworu. Pod nazwą *Dames du palais* (damy pałacowe) rozumiano na dworze francuskim wszystkie kobiety, należące do dworu księżny, którym stosownie do rodzaju służby udzielano odpowiedniej rangi. Pierwsze miejsce między niemi zajmowała ochmistrzyni *(Dame d'honneur)*, zaś mające nadzór nad toaletą nazywały się *D. d'atour*. Przekupki targowe nazywano ironicznie *les dames de la halle* z powodu, iż w pewnych okolicznościach składały one królowi powinszowania i wręczały mu bukiet. W kartach **D.** pod względem znaczenia zajmuje miejsce pomiędzy królem i waletem.

Damajanti, małżonka Nala, bohaterka jednego z najpiękniejszych ustępów poematu sanskryckiego Mahabharata (ob.). Epizod ten jest przełożony na polski przez Leciejewskiego („Ateneum 1885).

Damalewicz Stefan, * 1600, † 1673, biograf i historyk polski XVII w., rodem z m. Warty. Początkowo sprawował urząd teologa u Macieja Łubieńskiego, 1637 r. bisk. kujawskiego, a potem prymasa, mianowany przezeń kanonikiem katedry kujawskiej i kolegjaty kruświckiej, opuścił bogate uposażenie i wstąpił do zakonu Kanoników regularnych lateraneńskich w Kaliszu. Z dzieł jego dziś już rzadkich, najważniejsze: „Vitae Vladislaviensium Episcoporum“ (Kraków, 1642), poprzedzone przedmową, w której opowiada początki chrześcijaństwa w Polsce; najlepsza to jego praca, ale niekrytyczna, przeróbka Długosza; „Stephanoma, Praepositorum Vladislaviensium seriem et successionem complectens“ (Kraków, 1643); „Series Archiepiscoporum Gnesnensium etc.“ (Warszawa, 1649), zawiera wiele bul papieskich, przywilejów książęcych i królewskich, przeróbka Długosza; „Constitutiones Canonicorum Regularium etc.“ (Rzym, 1655); „Vita S. Bogumili, Archiepiscopi Gnesnensis etc.“ (Rzym, 1661, Warszawa, 1714 i Kalisz, 1803, mieści się także w 2 t. *Acta Sanctorum* Bollandystów), przetłómaczone na język polski przez ks. Sokołowskiego (Kalisz, 1748 i 1806). Por. Adam Chodyński „Stefan **D.** historyk, przełożony kanoników later. w Kaliszu“ (Poznań, 1872).

Daman, kraina w angielskim Pendżabie w Indjach-wschodnich, ciągnie się około 420 klm. pomiędzy górami Sulejmana i rz. Indusem, jest to bezpłodny, pustynny obszar, stanowiący dzisiejszą prow. Derajat. Zamieszkana jest po większej części przez plemiona afgańskie.

Daman, *Damao*, miasto i kolonja portugalska na zachodnim brzegu Indji Przedgangesowych, przy ujściu rzeki t. n., liczy 383 klm. kw. i 56,000 miesz.; miasto **D.** ma małą twierdzę, port bardzo odwiedzany i warsztaty okrętów.

Daman, zwierzę, ob. Góralek.

Damanhur, główne miasto prowincji Bahari w Egipcie Niższym, 23,400 miesz.

Damara, naród afrykański, ob. Herero.

Damas, starożytny ród szlachecki francuski, z którego członków w nowszych czasach odznaczyli się: **D.** Karol, hr., później książę de, * 1758, † 1829; miał udział w wojnie północno-amery-

kańskiej, następnie dowodził francuskim pułkiem dragonów, z którym w r. 1791 zamierzał ułatwić ucieczkę Ludwikowi XVI. Po śmierci króla służył w armji Kondeusza. Po restauracji został parem Francji. W r. 1826 otrzymał tytuł książęcy.—**D.** Roger, hrabia de, brat poprzedniego, * 1765, † 1823; zostając początkowo w służbie rosyjskiej, walczył przeciwko Turkom 1787—88; za powrotem do kraju służył podczas rewolucji w armji Kondeusza 1795—97, później bił się przeciw Francji pod rozkazami generała Mack, po którego klęskach przebywał w Sycylji i Austrji. W r. 1814 powrócił do Paryża, mianowany przez Ludwika XVIII generał-porucznikiem.—**D.-Crux** Stefan Karol, książę de, * 1754 w zamku Crux w Nivernais, † 1846, służył także w armji Kondeusza, a później towarzyszył księciu d'Angoulême do Mitawy, Warszawy i Anglji. Po restauracji mianowany był generał-porucznikiem, naczelnikiem dywizji wojskowej, parem i księciem. Odmówiwszy rządowi lipcowemu przysięgi, został wykreślony z liczby parów.—**D.** Anioł Hjacynt Maksencjusz, baron, * 1785, † 1862 we Francji, zostając w służbie rosyjskiej walczył od 1805 przeciwko Francji; po upadku Napoleona przeszedł do armji francuskiej, dowodził podczas wojny hiszpańskiej 1823 dywizją, 1824 został ministrem wojny, a w kilka miesięcy spraw zagranicznych, który to urząd sprawował do 1828. Jako guwerner księcia Bordeaux poszedł z nim 1830 na wygnanie.

Damascen Jan, ze zgromadzenia ks. Pijarów, ob. Kaliński.

Damascenka, ob. Demeszka.

Damasceńska stal, ob. Stal.

Damasceński Jan, ob. Jan Damasceński.

Damascius, * około 470 po Chr., filozof nowoplatoński, ostatni Scholarcha akademji w Atenach. Przez cesarza Justynjana, z którego polecenia akademję zamknięto, skazany na wygnanie, udał się do Persji, stąd za staraniem króla Khosroesa znowu powrócił do Aten. Późniejsze szczegóły życia jego zupełnie nie znane. Z dzieł jego „Quaestiones de primis principiis" wydane zostało we Frankfurcie nad Menem 1826 przez Koppego. Objaśnienie napisał Jul. Simon w dziele p. t. „Hist. de l'école d'Alexandrie." Por. Vacherot „Histoire critique de l'école d'Alex." (Paryż 1846—50); Zeller E. „Ges. d. Phil. d. Gr." (t. III).

Damaskin Siemionow - Rudniew (Dymitr), * 1737 r., † 1795 r. w Moskwie; biskup niższonowogrodzki grecko-kat. od 1782. Ukończywszy akademję słowiańsko-grecko-łacińską w Moskwie, mianowany był profesorem retoryki i języka greckiego w seminarjum krutyckiem do 1765. W r. 1766 wysłany dla dalszego kształcenia się wraz z innymi na uniwersytet do Getyngi. W r. 1775 został profesorem filozofji w słowiańsko-grecko-łacińskiej akademji. Napisał „Einleitung synchronist. universal Historie" i przełożył na język łaciński dzieło Teofana Prokopowicza: „De processione Spiritus S." (Gota 1772). Dzieła jego wyszły w 3 t. 1778 r. Por. Suchomiłow w „Historji Akademji rosyjskiej" i w „Encykl. Słowar." Arsenjewa.

Damaszek, (po turecku *Dimiszk*), stolica paszalika t. n. w turecko-azjatyckiej prowincji Soristanu (Syrji), u stóp Antilibanu, otoczony silnemi murami i fosami, posiada około 250 meczetów, kilka kościołów chrześcijańskich i klasztorów, 8 synagog, tudzież sławne bazary i khany, z ludnością około 120,000, z czego 9500 chrześcijan i 6300 żydów. Niegdyś tutejsze fabryki wielkiej używały sławy, mianowicie fabryki noży i szabel. Handel dziś jeszcze dosyć jest rozległy. szczególniej co do owoców południowych, wina, oliwy i bawełny, oraz wyrobów jedwabnych. Sławne są wielkie *śliwki damasceńskie*; *winogrona damasceńskie* na latorośli suszone dostarczają najlepszych rodzynków; *róże damasceńskie*, rosnące na 8—10 stóp wysokich krzakach, wydają sławny tutejszy olejek różany.—*Historja.* **D.** za czasów króla Dawida był już stolicą małego państwa syryjskiego (państwa Damasceńskiego), które w r. 800 prz. Chr. utraciło wprawdzie swą samoistność, ale nie znaczenie handlowe i przemysłowe. Po rozmaitych klęskach wojennych dostało się r. 65 prz. Chr. pod władzę Rzymian, którzy mu własnych pozostawili królów i pod których rządem na nowo zakwitło. Później wcielone do wschodniego państwa rzymskiego. zdobyte zostało w 633 przez chalifa Omara, który tutaj czasowo rezydencję swoją ustanowił. Podczas wojen krzyżowych krwawe staczano boje o posiadanie tego miasta. W r. 1401 zdobyli je Mongołowie, a w r. 1516 za sułtana Selima I przeszło w posiadanie Osmanów. Od 1833—40 było wraz z Syrją i Palestyną pod zwierzchnictwem egipskiem, niedawno atoli temu znowu powrócone zostało Turkom. Smutną i bolesną sławą okryły Damaszek straszne rzezie spełnione tutaj na chrześcijanach 9—16 lipca 1860 (ob. Syrja). Por. Kremer „Topographie von D." (Wiedeń 1853); Porter „Five years in D." (2 wyd., Londyn 1870); Macintosh „Damascus and its people" (1882).

Damaszka, ob. Śliwa.

Damazy I (święty), papież (366—384), rodem Hiszpan; z powodu arjanizmu we Włoszech i Pannonji odbył dwa sobory. Z jego zachęty ś. Hieronim poprawił tekst łaciński Pisma św. Pamięć jego obchodzi się 11 grudnia. Por. Rade „D., Bischof von Rom" (Freiburg 1882).—**D. II,** poprzednio Poppo, papież, rodem Bawarczyk, biskup brykseński, po śmierci Klemensa II, kwoli cesarzowi Henrykowi III obrany 1048 r. † w 23 dni potem; miał za współzawodnika Benedykta IX. Por. Höfler „Deutsche Päpste I."

Dambach Otto, prawnik niemiecki, * 16 grud. 1831, nauki prawne studjował w Berlinie, od

1862 urzędnik w głównym zarządzie pocztowym, 1873 został profesorem prawa karnego, państwowego i międzynarodowego w Berlinie; napisał: „Des Telegraphenstrafrecht" (Berlin 1872, przekład francuski Bern 1872); „Das Gesetz über das Postwesen des deutschen Reichs von 28 Okt. 1871 erläutert" (1892); „Das Patentgesetz für das deutsche Reich" (1877); „Der deutsch-französische Litterarvertrag" (1883) i in.

Damboza, część składowa kauczuku, uważana dawniej za rodzaj cukru $C_6H_{12}O_6$, jest identyczna z inozytem i znajduje się w kauczuku z Gabunu w formie dwumetyleteru, jako *dambonit* $C_6H_{12}O_6(CH_3)_2 + 3H_2O$, który tworzy kryształy bezbarwne, rozpuszczalne w wodzie, topiące się przy 195°. *Bornezyt* $C_6H_{12}O_6 . CH_3$, z kauczuku w Borneo, topi się łatwiej niż dambonit.

Dambrowski, *Dąmbrowski*, *Dombrowski*, właściwie *Dąbrowski* Samuel, * 1577 r. w Pogorzelu Litewskim, gdzie ojciec jego *Piotr* był pastorem, † 1625 r. w Wilnie; słynny z wymowy i nauki kaznodzieja ewang. w Wielkiej Polsce, mianowicie w Poznaniu (lat 10), a później na Litwie i Żmujdzi, ostatnio w Wilnie. Wydał: „Postyllę chrześcijańską," którą zowią zwłaszcza na Szląsku „Dąbrówką" (Toruń 1620, Wilno 1821 i 1866, Lipsk 1728, Brzeg 1772, 1798, 1809 i 1810, Kwidzyn 1843, Królewiec 1854 i 1857); „Lekarstwo duszne człowieka chrześcijańskiego" (Gdańsk 1611, n. wyd. w Sycowie 1880); śpiewnik pod tyt. „Raj Duszny" (Toruń 1623) i kilka in.

Damel Jan, * w Mitawie 1780 r., † 1840, syn pułkownika wojsk saskich, uczeń Smuglewicza i Rustema, magister sztuk pięknych w uniw. wileń., od 1809 adjunkt przy katedrze malarstwa tamże, zamieszany w proces z Cejżykiem, fałszerzem monet, w r. 1820 wywieziony do Tobolska; ułaskawiony 1822 r., osiadł w Mińsku i ta zmarł. Malował przeważnie obrazy religijne i historyczne; z prac jego celniejsze: „Chrystus modlący się w Ogrójcu" i akwarela „Odwrót wojsk francuskich 1812 na placu przy ratuszu w Wilnie." Życiorys **D.** mieści się w Athenaeum Kraszewskiego z r. 1842.

Damenizacja. Kapelmistrz Graun w Berlinie wprowadził około 1745 r. dla uczących się śpiewu używanie wyrazów: *da*, *me*, *ni*, *po*, *tu*, *la*, *be*, w miejsce nazwy tonów: *c*, *d*, *e*, *f*, *g*, *a*, *h*, jednakowoż nie zdołała ona wyrugować solmizacji (ob.).

Damer Anna Seymour, rzeźbiarka angielska, córka marszałka Henryka Seymoura Conwaya, * 1748, † 1828 w Londynie; wykonała olbrzymi posąg Jerzego III w Edymburgu, popiersia: Tamizy, Izydy, Banksa, swoje własne (w Muzeum Bryt.) i w. in.

Damerghu, oaza na południowej granicy Sahary, naprzeciw Bornu, zwiedzona 1851 przez podróżnika Bartha, 110 klm. kw. powierzchni, posiada grunt urodzajny, zaludniona częścią przez negrów, częścią przez berberyjczyków. Główna osada *Taghelet* na drodze karawanowej z Airu do Kano.

Damerow Henryk Filip August, lekarz, * 1798 w Szczecinie, † 1866 w Halli; był naprzód profesorem medycyny w Greifswald, potem lekarzem domu obłąkanych w Zeitz, nareszcie od 1836 dyrektorem takiegoż domu w Halli. Przyczynił się znacznie do poprawy zakładów dla obłąkanych. Oprócz kilku dzieł, wydawał z Flemmingiem i Bollerem od 1844 r. „Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie."

Damiani z Tuhegli Jan, * 1710 r. w Bośni, † 1780 w Waczowie na Węgrzech, gdzie był kustoszem katedralnym rz.-kat. Wsławił się swemi pismami, w których pochwala nawracanie inowierców gwałtownemi środkami, mianowicie w dziele „Justa religionis coactio i t. d." (Buda, 1765), które z rozkazu cesarzowej Marji Teresy zostało zniszczone. W rękopisie pozostawił „Examen libri symbolici Russorum."

Damianł Piotr, ob. Piotr Damjan (św.).

Damianiści, ob. Damianus, patrjarcha aleksandryjski.

Damianus, Damjan, patryarcha monofizycki w Antjochji, † 601 r., uznawał trzy osoby Trójcy Świętej za trzy przymioty jednego Boga i twierdził, że żadnej pojedyńczo nie przynależy bóstwo, a tylko wszystkim trzem łącznie. Naukę tę sobór Konstantynopolski potępił w r. 565. Zwolennicy jego nauki nazywani byli *Damjanitami* albo *Tetraditami*.

Damiens Robert Franciszek, * 1714 we wsi Tieuloy pod Arras, z powodu dzikiego charakteru zwany *Robert le diable*, fanatyk polityczny; zamierzywszy zamach przeciw Ludwikowi XV, w Wersalu 5 stycznia 1757 r., zranił go scyzorykiem. Skazany na karę śmierci, po najokropniejszych katuszach został 28 marca t. r. przez 4 konie rozszarpany, ciało jego spalone, a rodzina z Francji wygnana. Por. G. de Heilly „Le Parlement, la cour et la ville pendant le procès de R. F. Damiens" (Paryż, 1875); Fr. Ravaisson „Archives de la Bastille" (1884, XVI, 425—484). Jobez „La France sous Louis XV" (Paryż 1867); „Pièces originales et procédures du procès fait à R. F. D." (1757).

Damietta, po arab. *Dumyât*, u Greków i Rzymian *Thamiatis*, ważne miasto handlowe w Niższym Egipcie, nad wschodnią odnogą Nilu, liczy 35,000 miesz., którzy prowadzą ożywiony handel ryżem; przemysł znacznie podupadł. **D.** podczas wojen krzyżowych bardzo ważną odgrywało rolę, uważaną bowiem była jako klucz do posiadania Egiptu. W 1220 przez Jana de Brienne, tytularnego króla Jerozolimskiego, a 1249 przez Ludwika św. zdobyta, niezadługo napowrót oddana, została w 1252 przez Egipcjan zniszczona i odbudowana w pewnej odległości od morza. Pamiętna jest zwycięstwem Francuzów pod do-

wództwem Klebera 1799. Obecnie z powodu otwarcia kanału Sueskiego, który handel do portu Said przeniósł, **D.** coraz bardziej chyli się ku upadkowi.

Damiron Jan Filibert, filozof francuski, * w Belleville 1794, † 1862 w Paryżu. Z prac **D.** zasługują na wyróżnienie: „Essai sur l'histoire de la philosophie en France au XIX siècle" (1828, 3-cie wyd. 1834); „Essai sur l'histoire de la philosophie en France au XVII siècle" (1846); „Memoires pour servir à l'histoire de la philosophie au XVIII siècle" (1858 i 1864) i „Souvenirs de vingt ans d'enseignement à la faculté des lettres de Paris" (1859).

Damjan, patrjarcha, ob. Damianus; **D.** św., ob. Koźma św.

Damjanicz, *Damianics* Jan, * 1804 r. w Stasie. Serb z pochodzenia, ale zawzięty wróg Słowian, w szczególności Serbów. W czasie wybuchu rewolucji węgierskiej 1848 r., mianowany był przez ministerjum węgierskie dowódcą pułku Honwedów, w r. 1849 w stopniu jenerała, objął dowództwo 3 korpusu armji węgierskiej, pobił Serbów pod Lagerndorf i Alibunar i wsławił się zwycięstwem nad Austrjakami pod Szolnok. W sierpniu został komendantem twierdzy Aradzkiej, którą 19 sierpnia poddał Rosjanom. Wydany rządowi austrjackiemu, został powieszony 6 paźdz. 1849 r. w Aradzie z dwunastu innymi.

Damjanicz, *Damianitsch*, * 1807 r. ober-audytor wojsk austrjackich, prof. prawa wojskowego w Wiedniu. Jest autorem wielu dzieł prawniczych, mianowicie dotyczących prawa wojskowego, jak: „Das militär. Strafgesetzbuch" (1855); „Kriegsartikel für die k. k. Landarme" (t. r.).

Damm, jezioro na Pomorzu, na wschód od Szczecina, 15 klm. długie, 4 klm. szerokie, łączy się z rz. Odrą wprost Langenburga.

Damm (*Altdamm*, słowiańskie *Wadam*), miasto i twierdza w król. Pruskiem, w okręgu regencyjnym Szczecińskim, nad jeziorem t. n., 5,300 miesz. Już w r. 1121 było ufortyfikowane, zniszczone w czasie wyprawy 1121 r., dzieliło w wielu następnych wojnach losy Szczecina.

Dammann Karol, weterynarz, * 1839 w Greifswald, kształcił się w Berlinie, od r. 1865 był prof. weterynarji w Pruszkowie (Proskau), od 1873 w Eldena, od 1877 w Hanowerze, w r. 1881 został dyrektorem szkoły weterynaryjnej tamże, oprócz wielu rozpraw napisał: „Die Gesundheitspflege des landwirtschaftlichen Haussäugetiere" (1883—86, 2 wyd. 1891).

Dammara (*Soplica*, *Przerosna*), rodzaj roślin z rodziny szyszkowych, uważany też za gatunek sosny, odznacza się bogactwem żywicy, tak, że pod tym względem przewyższa wszystkie żyjące gatunki roślin. **D.** *orientalis*, na wyspach Maluckich i Sundzkich, okazałe drzewo dochodzące 30 metrów, dostarcza żywicy jasnej, żółtawej, zwie-

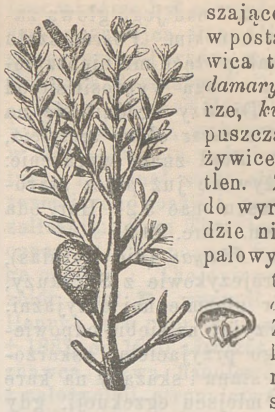

Dammara.

szającej często na drzewach w postaci sopli lodowych. Żywica ta zawiera węglowodór *damaryl*, rozpuszczalny w eterze, *kwas damarylowy*, rozpuszczalny w alkoholu, i dwie żywice obojętne, zawierające tlen. Żywica ta nadaje się do wyrobu werniksu, wprawdzie nie tak trwałego jak kopalowy i bursztynowy, ale taniego i pięknego. **D.** *australis*, *kauri* w Nowej Zelandji, gdzie w niektórych miejscach tworzy obszerne lasy, dostarcza żywicy *kauri*, czyli *cowdee*, która, jak się zdaje, zbiera się głównie w gruntach po dawnych lasach kaurowych; żywica ta również używa się na werniksy i do fabrykacji laku.

Dammastock, szczyt górski w grupie alpejskiej, położonej na granicy kantonów Bern, Uri i Wallis w Szwajcarji, wzniesiony 3,633 m. nad p. m., pokryty lodowcami. Na wysokości 2,515 m. posiada schroniska, założone przez klub alpejski i piękną grotę.

Damnatur (łac.), dosłownie: niechaj będzie potępione; znaczy właściwie: niewolno drukować, ogłaszać drukiem; formuła cenzuralna, na mocy której książka lub jaki jej ustęp nie mogą być publikowanemi, w przeciwstawieniu do formuły: *imprimatur*, dosłownie: niechaj się drukuje = dozwolono drukować.

Damnicki, herb polski znany tylko z nazwy.

Damoiseau albo *Damoisel* (panicz), był to tytuł nadawany we Francji młodym książętom krwi w początkach wieków średnich. W późniejszych czasach zwano tak i synów niższej szlachty, przed pasowaniem na rycerzy, po którem stawali się giermkami, junkrami. Dzisiaj **D.** znaczy strojniś, niewieściuch i t. p.

Damoiseau Marja Karol Teodor, baron, astronom, * 1768 w Besançon, † 1846 r. W czasie rewolucji był adjunktem obserwatorjum w Lizbonie, po upadku Napoleona został dyrektorem obserwatorjum szkoły wojskowej. Z licznych jego rozpraw najważniejsze są: „Obrachunek powrotu komety 1759 r."; „Tablice księżycowe" oraz „Tablice księżyców Jowisza."

Damokles, dworak tyrana Syrakuzy Djonizego Starszego, o którym Cycero opowiada: że gdy Djonizemu pewnego razu zachwalał wielkość i szczęście jego położenia, ten chcąc pokazać, że umie cenić wartość tych kadzideł, zaproponował mu przejęcie na jeden dzień jego władzy, kazał mu oddawać cześć królewską, zastawił przed nim wspaniałą ucztę, otoczył go całym blaskiem potęgi i urokiem wszelkiego rodzaju

rozkoszy, jednocześnie atoli nad jego głową zawiesił miecz na włosie końskim. Pośród szału uciechy Damokles ujrzał grożące mu niebezpieczeństwo i ze śmiertelną trwogą wyprosił się od dalszych doświadczeń. Djonizy zgodził się na to, powiedziawszy: „*Oto masz obraz szczęścia, któregoś tak zazdrościł!*“ Stąd znane wyrażenie: „miecz Damoklesa,“ używane już przez starożytnych. Por. Cicero Tusculanae 5,21. Hor. oda 3.1,17, Pers. III. 40. Amm. Marc. 29.2.

Damon i **Phintias**, *Fintyas* (nie Pythias), dwaj szlachetni Pytagorejczykowie z Syrakuzy, sławni jako rzadki wzór niezmiennej przyjaźni. Jeden z nich, Fintjas, przyjął na siebie odpowiedzialność za nieobecnego przyjaciela, oskarżonego fałszywie o zdradę stanu i skazany na karę śmierci, stanął już na miejscu egzekucji, gdy zjawił się Damon i przyjaciela uwolnił. Historję ich, która Schillerowi posłużyła za treść do pięknej balady „Bürgschaft“ (rękojmia), opowiada nam Cycero w swoich „Tuskulanach“ i w dziele „O obowiązkach.“

Damoreau-Cinti, Laura Cyntia, z domu Montalant, znakomita śpiewaczka, * 1802 w Paryżu, † 1863 jako nauczycielka śpiewu w konserwatorjum. Od 1822 występowała jako pierwszorzędna artystka w wielu operach Rossiniego ze świetnem powodzeniem naprzód w Londynie, później w teatrze włoskim w Paryżu. W r. 1827 wyszła za mąż za tenora Damoreau, później przeniosła się do teatru opery komicznej; skomponowała wiele piosenek, z których najlepsze zawierają się w „Album de romances.“ Bardzo cenną jest także jej „Méthode de Chant.“

Dampier Wiliam, jeden z najśmielszych podróżników XVII w., * 1652 r. w East-Coker, hrab. Somerset, † 1715. Popadłszy około 1683 r. w pobliżu Jamajki w ręce flibustjerów, mimowolnie był uczestnikiem wielu wypraw rozbójniczych i przy tej sposobności odkrył kilka wysp nieznanych. W r. 1691 powrócił do Anglji, gdzie dzieło jego: „New voyage round the world“ (3 t., Lond. 1697—1707) wielkie sprawiło wrażenie. W podróży naukowej 1699—1701 r. do Nowej Holandji odkrył Nową Brytanję, cieśninę, od jego imienia nazwaną cieśniną Dampiera, i znaczną liczbę małych wysp. W latach 1704 i 1708—11 odbywał nowe podróże na oceanie Wielkim. Kilka miejscowości od jego imienia nazwanych i rodzaj roślin *Dampiera* (przez Brown'a oznaczony) z rodziny dzwonkowatych, uwieczniają jego nazwisko.

Dampiera archipelag, grupa wysp położonych w północno-zachodniej stronie Australji, składająca się z 20 skalistych wysepek, z których największą jest Rosemary.

Dampiera cieśnina, kanał pomiędzy północno-zachodniem wybrzeżem Nowej Gwinei i zachodnim krańcem Nowej Brytanji, odkryty w 1700 przez Dampiera. Tę samą nazwę nosi cieśnina, odkryta w tymże roku i przez tego samego żeglarza, położona pomiędzy północnym krańcem Nowej Gwinei a wyspą Waigeu, stanowiąca najbezpieczniejszą drogę morską, wiodącą z morza Indyjskiego do oceanu Spokojnego.

Dampiera półwysep, stanowiący północno-zachodnią część lądu australskiego, w angielsko-australskiej kolonji Australji Zachodniej, zakończony przylądkiem Lévèque, zbadany w 1878 przez Forresta i 1879—1880 przez Brockmana; obfituje w palmy, wodę i zwierzynę.

Dampiera wyspa, wyspa położona na północo-wschód Nowej Gwinei, z czynnym wulkanem, 1600 m. wysokim.

Dampierre (Gwido de), hr. Flandrji, par Francji, * 1225, † 1305. W 1241 objąwszy Flandrję, złożył hołd Ludwikowi IX; później zbuntował się, lecz pobity, popadł w niewolę, w której zostawał do 1256. W 1270 udał się z królem do Afryki. W 1294 zaręczył córkę swą z Edwardem, królem angielskim, za co znowu został uwięziony przez Filipa Pięknego. Po odzyskaniu wolności podniósł broń przeciwko królowi, lecz pobity na głowę, jeszcze raz został pojmany i uwięziony.

Dampierre (August Henryk Marja Picot, margrabia de), generał francuski, * 1756 w Paryżu, w początkach rewolucji zaciągnął się do armji republikańskiej, miał udział w wyprawach do Brabantu i Szampanji, odznaczył się w bitwie pod Jemappes i w 1793, gdy Dumouriez przeniewierzył się republice, objął po nim naczelne dowództwo nad armją francuską. W czasie bitwy z Austrjakami pod Condé 8 maja 1793 kula armatnia urwała mu prawą nogę, skutkiem czego **D.** † 9 maja t. r.

Damrémont *Danremont* (Karol Marja, hrabia Djonizy de), generał francuski, * 1783 w Chaumont; od 1804 znajdował się we wszystkich kampanjach Napoleona i po jego abdykacji pozostał jeszcze w armji. Walczył zaszczytnie w wojnie hiszpańskiej, w Algierze. Przez czas niejaki zostawał w służbie cywilnej i mianowany był parem. W 1837 przeznaczony na generał gubernatora Algieru w miejsce generała Clauzel, kierował drugą wyprawą do Konstantyny i tu 1837 poległ pod jej murami.

Damrosch Leopold, skrzypek i kompozytor muzyczny, * 1832 r. w Poznaniu, uczeń Dehna w Berlinie, od 1858 kapelmistrz teatru miejskiego we Wrocławiu, przeniósł się 1871 do New Yorku, dokąd został powołany dla objęcia dyrekcji Towarzystwa śpiewaczego „Arion“. Gorliwy stronnik nowego kierunku w muzyce (Berlioz, Wagner, Liszt), † 1885. Z kompozycji **D.** zasługują zwłaszcza na uwagę *pieśni* (12 zeszytów) i *serenada*. Pozostawił po sobie 12 zeszytów pieśni, uwerturę na orkiestrę, kilka utworów na skrzypce i kilka kantat.

Damroth Konstanty, poeta i pisarz religijny szląski, * 14 września 1841 w Labińcu na Szlą-

sku pruskim, kształcił się na fakultecie teologicznym we Wrocławiu, święcenia kapłańskie otrzymał 1867 i wkrótce mianowany był profesorem, a następnie dyrektorem seminarjum nauczycielskiego w Kościeszynie w Prusiech zachodnich; † 1895 w Pielchowicach. Ogłosił pod pseudonimem Czesława Lubińskiego: „Wianek z gór Szląska“ (1867, wyd. powiększone 1893 w Bytomiu, t. 2); „Opis Ziemi świętej“ (wyd. 2 Gdańsk 1873); „Żywot błogosławionej Bogarodzicy Marji“ (1870); „Obrazki misyjne ze wszystkich krajów i wieków“ (Poznań 1873); „Dzieje Starego i Nowego Testamentu“ (Pelplin 1876) i in.

Damse Józef, artysta dramatyczny i kompozytor, * 1788 na Rusi Czerwonej, † 1852; rozpoczął zawód sceniczny w Warszawie 1814, uprawiając jednocześnie grę na klarnecie i puzonie basowym. Kompozycje jego muzyczne, mianowicie do tańca, wielkiego doznawały powodzenia. Napisał muzykę do opery „Kontrabandzista“ i tłómaczył wiele sztuk dla sceny, jak „Gałganduch“, „Chłop miljonowy“, „Król duchów alpejskich“ i t. p. Pisał także msze i ofertorja.

Damse Józef Wiktor, artysta dramatyczny, * w Warszawie 1832, † 1876. Po raz pierwszy wystąpił w 1854 r. w teatrze Rozmaitości w komedji „Dwóch guwernerów“ i odrazu zdobył sobie uznanie i powodzenie. Przez kilka lat był główną podporą teatru polskiego w Żytomierzu, będącego wówczas pod kierunkiem Kraszewskiego. Odznaczał się werwą i talentem w rolach komicznego nastroju. Humor jego, nie wznosząc się do wykwintnej subtelności wysokiego komizmu, był jednak szczerym i naturalnym.

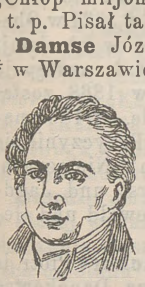

Damse Józef.

Damsówna Teresa, * 1824 artystka dramatyczna, grywała głównie role naiwnych i cieszyła się sympatją publiczności. W 1845 wyszła za mąż i opuściła scenę.

Dan, piąty syn patrjarchy Jakóba, * z Bilhy, służebnicy Racheli, głowa pokolenia t. n., którego działem, nadanym przez Jozuego, była ziemia między morzem Śródziemnem a ziemiami pokoleń Benjamina, Judy, Efraima i Symeona. Miasto Lais, zdobyte przez Danitów u zródeł Jordanu przezwane zostało *Dan*; inne, podobnież zdobyte w ziemi Judzkiej, a przedtem zwane *Leszem*, przezwane zostało także *Dan*. Danici odstąpili od wiary w jedynego Boga i stali się bałwochwalcami. Por. Gen. 30,3—35,25. Jos. 19,47. Jud. 18,1—14.

Dan, legendowy protoplasta narodu duńskiego, brat Angula, przodka Anglów.

Dan, nazwisko trzech książąt wołoskich: **Dan I** syn Radu II, panował 1385—1386; **Dan II** (1420—1425), odniósł zwycięstwo nad bratem stryjecznym Michałem i skazał go na śmierć. Wypędzony przez Turków, panowanie objął 1430, lecz wkrótce był zamordowanym. **Dan III** pomścił śmierć ojca, Dana III w 1439, w 1462 wygnany przez Turków, objął znowu tron 1466. Por. Historyk Rumunów A. D. Xenopola (Jassy 1890).

Dana Ryszard Henryk, * 1787 w Cambridge, † 1879 adwokat, wybrany do izby prawodawczej w Massachusetts, poświęcił się wyłącznie literaturze i zjednał sobie chlubne imię, jako autor rozmaitych poezji i powieści. Do najlepszych zaliczają: „Tom Thornton“ (nowela) i „The Buccaneer“ (1827, poemat fantastyczny); „The change of home“; „The dying raven“ (1825). Ogólny zbiór dzieł **D.** wyszedł 1857.—**Dana** Ryszard Henryk, syn poprzedniego, * 1815 w Cambridge, † 1882, od 1840 adwokat w Bostonie, gruntowny znawca prawa handlowego i morskiego, jeden z założycieli stronnictwa wolnych posiadaczów ziemi i autor zajmujących dzieł podróżniczych. Do lepszych jego utworów należą: „Two years before the mast“ (1854); „To Cuba and back“ (New York 1859); „Letters on Italian unity“ (1871).

Dana James Dwight, geolog; * 1813 w Utica w stanie Nowego Yorku, † 1895, studjował matematykę i nauki przyrodnicze w New-Haven, następnie wykładał te przedmioty w szkole marynarki, w 1838 jako geolog i mineralog wziął udział w wyprawie Wilkesa ku zbadaniu oceanu Spokojnego, od 1850 był prof. historji naturalnej i geologji w Yale-College w Newhaven. Z licznych prac jego celniejsze są: „A system of mineralogy“ (2 t., 6 wyd. 1892); „Report on the zoophytes“ (1846); „Report on the geology of the Pacific“ (1849); „Report on crustacea“ (1852—54); „On Corals“ (1872); „Corals and Coralisland (3 wyd. 1890); „Caracteristics of volcanoes“ (1880); „Manual of Geology“ (3 wyd. 1890); „Text book of geology“ (4 wyd. 1883, polski przekład J. Siemiradzkiego). Wydawał także „Journal of science“.

Dana Karol Anderson, dziennikarz amerykański, * 1819, † 1894. Kształcił się w kolegjum Harwarda, następnie poświęcił się dziennikarstwu, usiłował zastosować w praktyce zasady Fourièra, lecz doznawszy niepowodzenia, zmienił przekonania, był redaktorem kilku dzienników, napisał: „New american Cyclopedia“ (1855 — 63 i następ.); „Życie Ulissesa Granta“ i in.

Danae.

Danaborski, ob. z **Domaborza** Włodko, kasztelan nakielski.

Danae, w mitologji greckiej, córka króla Akryzjosa; zamknięta w komnacie żelaznej, ażeby wbrew wróżbie

nie miała męskiego potomka, z Zeusa, w postaci złotego deszczu, rodzi Perseusza. W skrzyni razem z synem wrzucona do morza z rozkazu ojca i ocalona przez rybaka Diktysa, zamieszkała na wyspie Serifos. Następnie według jednych udała się do Argos, według innych na wybrzeże Lacjum, i tam z jej rodu wyszedł Turnus. Załączony rysunek jest odtworzony z gemmy starożytnej; artysta połączył na niej z mitem o Danae także mit o Ledzie i Zeusie w postaci łabędzia.

Danaidy, ob. Danaos.

Danait, minerał, odmiana mispiklu czyli siarko-arsenku żelaza.

Danakil (w liczbie pojedynczej *Dankali*), ogólna nazwa koczowniczych plemion rybackich, zamieszkujących abisyński pas nadbrzeżny Samhary, na wschodnim krańcu Atryki, od przylądka Buri (15° szer. połn.) do odnogi Tadżura ($11\frac{1}{2}$° szer. półn.). Niegdyś tworzyli oni wielkie królestwo Danakil, dzisiaj atoli dzielą się na drobne, niezależne od siebie plemiona (około 40). Na zasadzie umowy angielsko-włoskiej z 1891 należą oni przeważnie do Erytrei włoskiej, w małej zaś tylko części do kolonji francuskiej Obok. Wyznają religję mahometańską; mówią osobnem narzeczem z grupy języków chamickich, spokrewnionem z językiem staroegipskim. Słownik jego ułożył Isenberg (Londyn 1840). Por. Licata „Assab ed i Danachili“ (1885); Scaramuzzi e Giglioli „Notizie sui Danachili” (1884).

Danaos, (łac. *Danaus*), w mitologji greckiej syn Belosa i Anchiroy, bliźni brat Ajgiptosa, władca Libji; niezgoda z bratem zmusiła go wraz z 50 córkami, *Danaidami*, do szukania schronienia w Argos. Przez ożenienie 50 synów Ajgiptosa z Danaidami, niezgoda owa miała być załagodzoną, lecz **D.**, któremu wyrocznia przepowiedziała śmierć z ręki jednego z zięciów, skłonił córki do zamordowania narzeczonych, co też z wyjątkiem Linkeosa, którego Hypermnestra ocaliła, było spełnione. Danaidy musiały za karę bezustannie nalewać w Tartarze wodę, do dziurawych naczyń. Stąd powstało wyrażenie: *praca Danaid*,

Danaidy.

to jest praca mozolna a bezpożyteczna. **D.** miał Argiwczyków nauczyć kopania studni. Z **D.** w ścisłym zostaje związku nadawana Grekom (pierwotnie Argiwczykom) przez Homera nazwa *Danaów*. *Danajski dar*, podarunek dwuznaczny, stosuje się do konia drewnianego, którego Grecy pod pozorem ofiary dla Pallady do Troi wprowadzili i który potem stał się przyczyną upadku tego miasta. W tej to myśli kapłan Laokoon w Eneidzie Wirgiljusza wyraża się: „*Timeo Danaos et dona ferentes*“ (Obawiam się Greków, nawet kiedy dary przynoszą).

Danbury, miasto w północno-amerykańskim stanie Connecticut, w hrabstwie Faisfield, 16,500 m. (1890), fabryki kapeluszów i bielizny.

Dancarville, zwany też **Harcanville,** Piotr Franciszek Hugo, uczony awanturnik, * 1729 r. w Marsylji, † 1805 w Wenecji, przebywał we Włoszech, a głównie w Neapolu, w Berlinie długi czas odgrywał rolę hrabiego, następnie siedział w więzieniu za długi. Oprócz innych wydał nadzwyczaj rzadkie obecnie dzieła, cenione głównie dla zdobiących je miedziorytów: „Antiquités étrusques, grecques et romaines” (4 t., 1766); „Veneres et Priapi, uti observantur in gemmis antiquis” (2 t.. Lejda 1771); „Mémoires du culte secret des dames romaines” (1784): „Recherches sur l'origine, l'esprit et les progrès des arts dans la Grèce” (Londyn 1785, t. 3) i in. Później był zawiadowcą zbiorów nodycyjskich we Florencji.

Danckelmann Bernard, leśnik, * 1831 w Obereimer pod Arvsberg., kształcił się w akademji leśniczej w Eberswalde, pracował następnie w urzędzie leśnym w Poznaniu, w 1868 został dyrektorem akademji w Eberswalde, w 1868 naczelnikiem leśnictwa w Prusiech. Przyczynił się znacznie do rozwoju stacji leśnych w Niemczech, od 1869 wydaje „Zeitschrit für Forst und Jagdwesen“. Ogłosił nadto „Gemeindewald und Genossenwald” (1882) i in.

Danckerts, Danckerss i **Danckert** Piotr de Ry, syn budowniczego Korneljusza Danckertsa de Ry, * w Amsterdamie 1605, znakomity portrecista i budowniczy, nadworny malarz królów polskich Zygmunta III i Władysława IV, zostawił wyborne portrety rodziny królewskiej, wielu ówczesnych panów i obrazy kościelne, † 1661 w Rudnikach z ran przez rozbójników mu zadanych. Konając, nakreślił rysy swoich zabójców tak doskonale, że na trzeci dzień po jego zgonie poznano ich w Wilnie i śmiercią ukarano. Z prac **D.** najcelniejsze są malowidła al fresco w kaplicy ś. Kazimierza w katedrze Wileńskiej. Dwa z tych obrazów mieszczą się w „Albumie Wileńskim“ Wilczyńskiego. Podług jego planu zbudowano pomienioną kaplicę i kościół ś. Marcina w Wilnie. Zasługą **D.** jest jeszcze i to, że odkrył w Polsce kopalnie marmuru i nauczył jego dobywania.

D'Ancona Aleksander, badacz literatury włoskiej, ob. Ancona.

Dancourt Florentyn Carton, * 1661 r. w Fontainebleau, † 1725 r., artysta i autor dramatyczny, celował głównie w wesołej komedji, malując zręcznie śmieszności swego czasu. Ze szczególnym talentem przedstawiał sceny z życia wiejskiego i djalogi chłopów, niewymuszone i pełne żywości. Zupełniejsza edycja dzieł jego wyszła w Paryżu 1760 (12 t.), wybór zaś w „Oeuv-

res choisies de D." (5 t., Paryż 1810 i 1822, t. 3).—Jego żona *Teresa Lenoir de la Thorillière*, * 1663, † 1725, słynęła z piękności i dramatycznego talentu. Por. Ch. Barthélemy „La comédie de D., étude historique et anecdotique" (1882); J. Lemaitre „La comédie après Molière et le théâtre de D." (Paryż, 1882).

Dandeville in. **Dendewil** Wiktor, generał rosyjski, * 1825, uczestniczył w wyprawie przeciw Węgrom w 1849, jako pułkownik wojsk rosyjskich, wziął udział 1876 w wojnie serbsko-tureckiej i został komendantem Belgradu. Po powrocie do kraju awansował na generała majora. Podczas wojny 1877—78 przyłączony do sztabu generała Hurki, kierował operacjami w Bałkanach, 23 listopada 1877 zajął Etropol, a 28 wyłyny Groet; 2 grudnia. śród niesłychanych trudności, przeszedł na południowy stok Bałkanów, poczem przyczynił się do zwycięstwa gen. Szuwałowa pod Filipopolem.

Dandin, poeta indyjski z VI lub początku VII w. po Chr. Napisał romans p. t. „Daçakumaracaritam" wydany naprzód przez Wilsona (Londyn 1846), potem przez Godabole i Paraba (Bombaj 1883 i 1889). Oprócz tego **D.** napisał dzieło retoryczne „Kavyadarça" wyd. w „Bibliotheca Indica" (Kalkuta 1863), z tłómaczeniem niemieckiem Böhtlingk'a (Lipsk 1890). Prawdopodobnie jest on także autorem dramatu „Mrcchakatika".

Dandin Jerzy, tytuł komedji Molière'a (1668), w której wykazuje autor głupotę człowieka pochodzenia niższego, zaślubiającego kobietę należącą do stanu wyższego. Rola Jerzego Dandina stała się przysłowiową dla scharakteryzowania człowieka, zmuszonego cierpliwie znosić wybryki swej żony. Autorowie często przypominają tę rolę, powtarzając słowa D., zwracane do samego siebie: „Tu l'a voulu, George Dandin, tu l'a voulu", gdy chcą wyrazić myśl, iż za własne błędy, popełnione wbrew udzielanym radom, należy mieć żal do samego siebie.

Dändliker Karol, historyk szwajcarski, * 1849 w Elsan w kantonie Zuryskim, kształcił się tamże i w Monachjum, w 1875 został docentem historji w politechnicznej szkole zuryskiej. Napisał: „Lehrbuch der Geschichte des Schweizervolkes" (Zürich, 1875); „Ursachen und Vorspiel der Burgunderkriege" (1876); „Bausteine zur politischen Geschichte Hans Waldmans" (1880, t. 5); „Die Eidgenossen und die Grafen von Taggenburg (1883, t. 8); „Der Ustertag und die politische Bewegung der 30-er Jahre im Kanton Zürich" (1881); „Geschichte der Schweiz mit besonderer Rüchsicht auf die Entwickelung des Verfassungs- und Kulturlebens" (1884, 1888, t. 3); „Kleine Geschichte der Schweiz" (1889); „Hans Waldman und die Züricher Revolution von 1489" (1889); z J. J. Müllerem wydał „Lehrbuch der allgemeinen Geschichte" (2 wyd. 1878), „Uebersichtstafeln zur Schweizergeschichte" (1890); „Uebersichtstafeln der allgemeinen Geschichte" (1891).

Dandolo, znakomita rodzina wenecka. Najsławniejszymi z jej członków są: **Dandolo** Henryk, * około 1110 lub 1115; w 1173 wysłany do Konstantynopola jako poseł, został przez cesarza Manuela prawie oślepiony. Pomimo to wybrany dożą 1192, wyrugował Genueńczyków z miasta Poli i Istrji, 1201 stanął na czele Krzyżowców, zdobył 13 kwietnia 1204 Konstantynopol i ustanowił tutaj, po zamordowaniu wyniesionego przez siebie na tron grecki cesarza Aleksego, Łacińskie cesarstwo (ob.), i kazał wybrać na tron hrabiego Flandrji, Baldwina; † 1205 w Konstantynopolu, przed samą śmiercią odbył jeszcze szczęśliwą wyprawę do Rumelji.—**Dandolo** Jan, doża 1280—89, ograniczył władzę inkwizycji, uczyniwszy jej wyroki zależnemi od aprobaty rzeczypospolitej.—**Dandolo** Franciszek, doża od 1327—39, rozszerzył posiadłości Wenecji na ląd stały, wyjednał u papieża Klemensa V zdjęcie klątwy kościelnej z rzeczypospolitej.—**Dandolo** Andrzej doża 1343—54, odniósł zwycięstwo nad Turkami utorował Wenecjanom drogę do handlu z Indjami przez morze Czarne; stłumił powstanie w Zarze; sprzymierzywszy się z Grekami i Sycylijczykami, zniszczył flotę Genueńczyków pod Cagliari; prócz tego wydał „Chronicon Venetorum", zawierające dzieje Wenecji od roku 1280 i inne kroniki. Por. Simonsfeld „Andreas D. i jego dzieła historyczne" (Monach. 1876).—**Dandolo** Girolamo, syn Sylwestra, wiceadmirała i naczelnego wodza floty austrjackiej, * 1766, † 1847, ostatni ze swego rodu, historyk włoski. Od 1821 pełnił różne urzędy w Wenecji; podczas rewolucji był gubernatorem Rovigo, następnie dyrektorem archiwum dei Fragi; gdy Austrja po ustąpieniu Wenecji rekwirowała dla siebie archiwum, **D.** tak wziął to do serca, że wkrótce † ze zmartwienia 1866. Z prac jego najcelniejsze: „La Cadutta della Republica di Venezia e i suoi ultimi cinquant'anni" (Wenecja, 1855); „Il parto di Malamocco" i „Il Carmagnola" (Wenecja, 1865).—Z innej familji pochodzą: **Dandolo** Wincenty, * 1758, † 1819, zasłużył się wielu szacownemi pracami w zakresie historji naturalnej i ekonomji politycznej; najważniejszą z nich jest „Storia dei bachi da seta" (3 t., Medj. 1818—19).—**Dandolo** Tuljusz, syn poprzedniego, jeden z najpłodniejszych pisarzów włoskich, * 1801 w Varese, † 1870 w Urbino. Opisy licznych jego podróży odznaczają się powabną formą i bogactwem spostrzeżeń z całego zakresu wiedzy ludzkiej. Do najcelniejszych należą: „Lettere sulla Svizzera", „Lettere ad una giovane sposa" (Medjol. 1826); „Lettere su Roma e Napoli" (1834); „Lettere su Firenze" (1827); „Lettere su Venezia" (1834); „Le cantone dei Grigioni" (1829); „Schizzi di Costumi" (1836); „Guida estetica di Firenze" i t. d. Z prac historycznych najlepsze: „Studii sul secolo di Pericle" (1835); „Roma e l'imperio

fino a Marco Aurelio“ (1842); „Il secolo di Leone X“ (1861—1868, t. 3); „Il secoli dei due sommi italiani Dante e Colombo“ (1852, t. 2); „Storia del pensiero nei tempi moderni“ (2 wyd., 1870—71, t. 3) i wiele innych.

Dandolo Emilio, syn Tuljusza, patrjota i autor włoski, * 1831, brał udział w rewolucji 1848 w Medjolanie, walczył z Austrjakami w Lombardji i Tyrolu, następnie w Rzymie z Francuzami i napisał historję tej walki dwuletniej. 1850—1851 odbył podróż po Grecji, Afryce i Palestynie i spostrzeżenia swe ogłosił w dziele „Viaggio in Egipto, nel Sudan, in Siria ed in Palestina 1850—51“ (Medjolan 1854); † 1859.

Dandy, (ang.), mężczyzna, usiłujący elegancją, manjerami i strojem wyróżnić się od innych, światowiec zasadzający swoją ambicję na nieposzlakowanej, drobiazgowej, doskonałej wykwintności zewnętrznej, będącej przytem w ścisłej zgodzie z wymaganiami mody. Wyraz ten wszedł w użycie po 1830 i nadawany był młodym arystokratom, ustanawiającym prawa mody.-Por. Barbey d' Aurevilly „Du Dandysme et de G. Brummel“ (Paryż, 1887).

Danebrog (brog—sztandar), duński sztandar państwowy.

Danebroga order duński, drugi z rzędu, ustanowiony według legendy przez Waldemara II na pamiątkę cudu, jaki mu się wydarzył podczas bitwy pod Rewlem d. 15 czerwca 1219 r., gdy w chwili krytycznej spadła z nieba chorągiew i zapewniła mu zwycięstwo. W rzeczywistości zaś order ustanowiony był przez Chrystjana V w d. 12 października 1671 na pamiątkę dnia urodzin następcy tronu (Fryderyka IV). Według statutów, nadanych przez króla Fryderyka VI w r. 1808, order posiada 5 klas: wielkich komandorów, kawalerów wielkiego krzyża, komandorów i kawalerów zwykłych, nadto t. zw. „ludzi Danebroga.” Znakiem komandorskim jest gwiazda, kawalerskim krzyż złoty podłużny, biało emaljowany, z napisem „Gud og kongen“ (Bóg i król“), krzyż „ludzi Danebroga“ jest srebrny. Wstęga orderu jest biała z wązkiemi czerwonemi brzegami. (Rysunek ob. niżej, str. 215).

Danegeld, tak nazywano w Anglji podatek pobierany w czasie napadów Duńczyków na ten kraj, w celu organizowania skutecznego oporu, albo też dla opłacenia haraczu nieprzyjaciołom. Podatek ten ściągany z miast, a głównie wsi w stosunku szylinga od włóki, utrzymał się jeszcze po ustaniu jego zasady i był później ważnem źródłem dochodów korony.

Danejkowicz Jan Ostrowski, XVII w. sekretarz króla Jana Sobieskiego, wydał obszerne dzieło p. t.: „Swada polska i łacińska, albo Miscellanea oratorskie: sejmowe, weselne etc.” (2 t., Kalisz, 1684, Lublin, 1745). Jest to zbiór przeróżnych mów, zawierających ciekawe szczegóły, oświetlające wewnętrzne życie szlachty w XVII w.

Daneo Jan, poeta włoski, * 1824, kształcił się w Genui, następnie był nauczycielem w kolegjum narodowem tamże i inspektorem zakładów naukowych, później powołany został na profesora pedagogiki w uniwersytecie genueńskim. Oprócz pism w zakresie swej specjalności pedagogicznej ogłosił szereg dramatów, romansów i utworów poetycznych, jak: tragedję „Sullika” 1856 roku; dramat „Elisa di Montalpino,“ romans „Il castello di Bardespina” (1871); zbiór poezji lirycznych „Versi“ (1871); epopeję „Gotama” (1876); nadto „Considerazioni sul bello“ (1877); „Un sogno“ (1879); „Aleardo Aleardi“ (1879); romans „Le memorie d'un galantuomo” (1880); „Rafaëllo Sanzio Temosfero” (1880) i „Poesie“ (1885); „Do Veri e diritti“ (1885). Por. Mozzi „Note su G. D.” (Genewa, 1881).

Daneo Feliks, pisarz włoski, * 1825 w Asti, † 1890 w Cuneo, kształcił się w Turynie, był następnie dyrektorem liceum w Cuneo. Napisał: „Vite scelte di Piemontesi illustre“ (2 t., Turyn, 1858); „La monarchia italiana sotto lo scettro della casa di Savoia“ (1865); „Monale“ idylla (1871); „Italia e Spagna“ poemat (1872); „Diritti e doveri dei cittadini“ (1873) i in.

Danewerk lub *Dannevirke*, starożytny wał graniczny, wzniesiony 808 i 1163 r. przez Duńczyków na półwyspie Jutlandzkim przeciwko napadom Niemców, z którego dzisiaj małe tylko pozostały ślady. Wał ten w wielu miejscach znikł już zupełnie, wszakże gdzieniegdzie, jak np. pod Bustorf i nad jeziorem Danewerk, dochodzi jeszcze wysokości 18—20 łokci. Był on w 1848 podczas wojny duńsko-niemieckiej poprawiony i obwarowany, w 1864 r. generał wojsk duńskich de Meza na wieść o zbliżaniu się wojska pruskiego, wał ten dobrowolnie opuścił, czem ściągnął na siebie wielkie oburzenie kraju i musiał podać się do dymisji.

Danewitz, *Dannvitz* v. *Świnka* odm., herb: W polu srebrnem, pod czarną głową dziczą, ręka w czerwonym rękawie palmy dotykająca. U szczytu łabędź biały. Labry czarne podbite srebrem.

Danewitz.

Dange, rzeczka; bierze początek na Żmujdzi z jeziora pod miasteczkiem Płotele, płynie pod Kretyngą i pod Memlem w Prusiech uchodzi do zatoki Kurońskiej.

Dangeau Filip de Courcillon, margr. de, * 1638, † 1720 r.; pod Turenjuszem walczył we Flandrji, przeszedł potem do armji hiszpańskiej, a następnie, wróciwszy do Francji, pozyskał łaski dworu i w krótkim czasie ogromny zebrał majątek. Zostały po nim rozmaite rękopisy i pamiętnik, który streścił Voltaire, p. t.: „Journal

de la cour de Louis XIV, depuis 1684 jusqu'en 1715, avec des notes fort intéressantes." Cały pamiętnik w 19 tomach wydany został p. t.: „Journal de D." w 1853—1860. Jest to wyborne zwierciadło epoki i życia domowego Ludwika XIV.

Dangeau Ludwik de Courcillon, abbé de, brat poprzedniego, * 1643, † 1723. W r. 1682 posłował do króla polskiego, Jana III. Za powrotem do kraju mianowany został lektorem królewskim, zajmował się studjami filologicznemi, ale prace jego w tym przedmiocie bez żadnej prawie są wartości. Pisał także studja teologiczne, filozoficzne i historyczne.

Dangiel v. *Globus*, herb: W polu zielonem globus srebrny z południkami i pasem równikowym, u góry i u dołu z rozetami w kształcie liści; u szczytu trzy pióra strusie. Nadany 1790 r.—

Dangiel.

Dangiel I.

Dangiel II.

D. I, *Danigel*: W polu zielonem na okrągłej tarczy srebrnej, gwoździami na brzegu obitej pas poprzeczny srebrny z dwiema winnemi łodygami. U szczytu trzy pióra strusie.—**D.** II: W polu zielonem na poprzecznym pasie dwa liście winne. U szczytu trzy pióra strusie.

Dangiel Tomasz Michał, pierwszy fabrykant powozów za Stanisława Augusta. Przybywszy do Warszawy, łaską królewską i protekcją panów dorobił się znacznego majątku, został 1792 szlachcicem, następnie otrzymał zagraniczny tytuł barona i kupił dobra w Królestwie.

Danhauser Józef, * 1805 w Wiedniu, † 1845; znakomity malarz rodzajowy, uczeń Kraffta, celował w swoich utworach szczególną siłą humoru. Do najlepszych należą: „Zupa klasztorna," „Okulista," „Uleczony ślepy," „Wygnanie Hagary z Izmaelem" (1823); „Hulaka" (1836); „Otwarcie testamentu" (1840); „Zazdrosny" (1841); „Powinszowanie" (1842); „Miłośnik starożytności" (1843); „Swaty" (1843); „Wieczorny odpoczynek po pracy."

Daniczić Juraj, wódz Uskoków podczas wojny z Turkami w XVI w., pochodził z Bośni, odznaczył się w walkach z Turkami tak dalece, że cesarz Ferdynand I nadał mu szlachectwo a papież Grzegorz XIII przysyłał mu zasiłki pieniężne.

Daniczić Jerzy, filolog serbski, * 1825, kształcił się w Wiedniu, 1856 został bibljotekarzem narodowej bibljoteki w Belgradzie, 1859 profesorem historji literatury w liceum tamże, usunięty z powodu przekonań liberalnych w roku 1865, został sekretarzem południowo-słowiańskiej akademji, † 1882, w r. 1847 wydał w Budzie ważne dzieło i dla filologów wszystkich języków słowiańskich p. t.: „Rat za srbski język i pravopis" (Buda 1847) i in.; najważniejszem jednak jest obszerne dzieło „Syntaxis srbska" (1 t., w Belgradzie 1858); „Mala srbska grammatika" (1850); „Oblici srbskoga jezika" (1863). Nadto wydał słownik języka staroserbskiego „Rjecznik iz književnih starina srbskih" (3 t., 1863—64); „Poslovici" (1871); „Istorja oblika srpskoga jez." (1874); „Riecznik srbskoga jez." (1880—80). Wydał kilka zabytków literackich chorwacko-srbskich.

Daniecki Jan, poeta, przeważnie naśladowczy, dworzanin rozmaitych panów, wydał: „Przyjaciel szczery" (Kraków, 1606); „Zabawy" (Kraków, 1806); „Żałosne narzekania korony polskiej" (1607); „Tymon, z Lucjana przekładany" (wierszem, 1608); „Radosna korona" (1608); „Elegje na śmierć żałosną Joachima Lubomirskiego" (1610); „Historje albo przykłady szczerej i statecznej miłości sprzysiężonego towarzystwa" (wzięte z Lucjana) i kilka innych pism okolicznościowych. Wszystkie utwory cechuje język piękny i czysty.

Daniel Samuel, * 1562 pod Taunton w hrabstwie Somerset, † 1619; szambelan dworu Jakóba I, wsławił się w swym kraju jako autor poematu: „History of the civil wars between the houses of York and Lancaster" (1599). Oprócz tego pisał listy poetyckie, sonety i sztuki teatralne, zebrane p. t.: „Poetical works" w wydaniach londyńskich r. 1623 i 1718. Ogłosił także historję Anglji do Edwarda III (2 t., 1613—18).

Daniel Gabrjel, historyk francuski, członek zakonu Jezuitów, * 1649, † 1728; profesor teologji w Caen, a w końcu bibljotekarz królewski w Paryżu. Najgłówniejszem jego dziełem jest „Histoire de France" (najdokładniejsze wydanie Lombardta, 24 t., Amsterdam, 1755—1758), w którem jednak mimo pozorów bezstronności i wierności nie stanął na wyżynie sztuki historycznej. Z innych prac wysoką ma wartość jego „Histoire de la milice française" (2 t., Paryż, 1721 i 1773). Przeciwnik Kartezjusza i Pascala, wystąpił przeciwko nim w utworach „Voyage du monde de Descartes" (1691) i „Entretiens de Cléandre d'Eudoxe sur les lettres provinciales" (Rouen, 1694).

Daniel Herman Albert, geograf, * 1812 w Köthen, † 1871 w Lipsku; do 1870 był profesorem pedagogjum w Halli. Geografję traktował w duchu Rittera i wybornemi podręcznikami przyczynił się do rozwinięcia w niej kierunku naukowego. Z dzieł jego najważniejsze: „Thesaurus hymnologicus" (5 t., 1841—56); „Codex liturgicus" (3 t., 1847—53); „Handbuch der

Geographie“ (45 wyd., 1876) i „Leitfaden der Geographie“ (115 wyd., 1877). Por. „H. Ad. **D.** Ein Lebensbild“ (Halla, 1872).

Daniel Salvador, muzyk francuski, * 1831 w Paryżu, kształcił się w konserwatorjum paryskiem, od r. 1858 był dyrektorem francuskiego towarzystwa śpiewaczego w Algierze, gdzie studjował muzykę arabską i wydał: „La musique arabe“ (1863) i zbiór pieśni ludowych arabskich, murzyńskich i kabylskich z akompanjamentem fortepjanu. W r. 1871 mianowany był dyrektorem konserwatorjum paryskiego, † t. r. w bitwie z wojskami wersalskiemi pod Montretout.

Daniel Ernest, mąż stanu węgierski, * 1843. W 1870 obrany deputowanym, przyłączył się do partji liberalnej. W 1895 wstąpił jako minister handlu do gabinetu Banffy'ego. W 1896 został mianowany członkiem izby panów.

Daniel Stern, ob. Agoult (Marja de Flavigny, hr. d').

Danielewicz Adam Bolesław, matematyk i statystyk, * 1849, studjował matematykę w szkole głównej i uzyskał stopień magistra nauk fizyczno-matematycznych. Pracował w zarządzie drogi żelaznej warszawsko-terespolskiej, a w roku 1893 został głównym matematykiem towarz. ubezpieczeń *Przezorność* w Warszawie. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw w czasopismach, dotyczących ekonomji i statystyki, jak: „O projekcie racjonalnej kasy emerytalnej dla pracujących na drogach żelaznych“ (w *Ekonomiście*, 1878); „Tablice śmiertelności mieszkańców Warszawy” (w *Ateneum*, 1885); „Krzywa wyrównanych temperatur dziennych Warszawy“ (*Pamięt. fizjogr.* 1890), oraz dzieła: „Z dziedziny statystyki matematycznej“ (1884); „Zasady matematyczne ubezpieczeń“ (1897).

Danielewicz Władysław, drukarz, * 1849 we wsi Falenty, w pow. Warszawskim. Napisał „Podręcznik dla zecerów“ (Warszawa, 1892).

Danielewski Ignacy, pisarz współczesny, od r. 1863 księgarz w Chełmnie. W r. 1862 był redaktorem odpowiedzialnym *Nadwiślanina* (założonego w 1840 przez Łyskowskiego), z powodu ciągłych procesów prasowych zmuszony odstąpić redakcję Wysoczyńskiemu; następnie przez krótki czas był posłem na sejm berliński; zasłużył się szczególnie jako jeden z głównych działaczów w rozbudzeniu ducha narodowego polskiego w Prusiech Zachodnich. Oprócz redagowania *Nadwiślanina* i połączonego z nim tygodnika *Przyjaciel ludu*, wydał: „Przyjaciela dzieci“ (zeszytów 10, Chełmno, 1866—67); „Kalendarz dla ludu“ (Chełmno, 1863); „Poezje“ (Bydgoszcz, 1863); „Kazimierz W. po pięciu wiekach do nas przemawiający“ (1869); „Historja o rycerzu złotoskrzydłym“ (1875) i kilka broszur politycznych i ludowych.

Daniell Jan Fryderyk, fizyk, * 1790 w Londynie, † 1845; od r. 1831 był profesorem chemji w kolegjum królewskiem w Londynie. Zbudował pierwszy hygrometr dla dokładnego mierzenia wilgotności powietrza, oraz stos galwaniczny o działaniu statecznem. Spostrzeżenie jego, że miedź, osiadająca na elektrodzie ujemnym, daje dokładny odcisk jego kształtów, znalazło zastosowanie w galwanoplastyce. Jako autor dzieła „Meteorological essays” (Londyn, 1823) uważany jest za założyciela nauki meteorologji w Anglji.

Daniell Alfred, fizyk, profesor w szkole lekarskiej w Edymburgu, napisał: „Podręcznik zasad fizyki,“ przekład J. J. Boguskiego (1887).

Daniella hygrometr, ob. Hygrometr.

Daniella ogniwo, lub **D.** *stos*, ob. Stosy galwaniczne.

Daniels, Aleksander Józef Aloizy Reinhard von, * 1800 r. w Düsseldorfie, † 1868 w Berlinie. Od 1844 profesor prawa w Berlinie. Jako członek izby panów należał do stronnictwa konserwatywnego. Z prac jego celniejsze są: „Handbuch der fremdherrlichen Gesetze und Verordnugen für die Rheinprovinz” (8 t., Kolonja, 1833—43); „Lehrbuch des gemeinen preusischen Privatrechts“ (4 t., Berlin, 1851—52, 2 wyd., 1862); „Grundsätze des rhein. und franz. Strafverfahrens“ (Berlin, 1849); „Handbuch der deutschen Reichs und Staatenrechtsgeschichte” (2 t., Tybinga, 1859—63, 4 t.); „Allgemeines preussisches Privatrecht“ (Berlin, 1862); „Rechtsdenkmäler des deutschen Mittelalters“ (2 t., Berlin, 1857—63, t. 3) i „System des preussischen Civilrechts“ (2 t., Berlin, 1866).

Daniewski, herb polski, znany tylko z nazwy.

Danilewski Mikołaj Jakowlewicz, publicysta rosyjski, * 1822 w Moskwie, † 1885 w Tyflisie; studjował nauki przyrodnicze w uniwersytecie petersburskim, wstąpił na służbę do ministerjum dóbr państwa i brał udział w pracach wielu komisji, zwoływanych do celów specjalnych. Głównem jego dziełem jest „Rosja i Ewropa“ (Petersburg, 1871, 3 wyd., 1888), w którem wykazuje zanikanie cywilizacyjnych typów dawniejszych i ustępowanie miejsca nowszym, czyli jak obecnie cywilizacji germańsko-romańskiej, wobec mającej objąć świat cały kultury rusko-słowiańskiej. Nowsi rosyjscy słowianofile uważają jego dzieło za podstawę swej nauki. **D.** ogłosił nadto studja nad darwinizmem, którego jest przeciwnikiem zdeklarowanym.

Danilewski Grzegorz pisarz rosyjski, * roku 1829 w majątku Daniłowce, pow. Iziumskiego gub. Charkowskiej, † 1890 r. w Petersburgu; kształcił się w uniwersytecie petersburskim, w 1850 został urzędnikiem w ministerjum oświaty, z którego polecenia zwiedził Krym, Finlandję, następnie badał klasztorne archiwa na prowincji, był redaktorem *Prawit. Wiestnika.* Z prac jego ważniejsze: „Wola,” „Iz żizni biegłych,” „Diewiatyj wał“ (1874, tłóm. na język polski); „Ukrainskaja starina“ (1866); „Mirowicz“ (1879);

„Sieło Sorokopanowka," „Potemkin na Dunaje" (1878); „Kniażna Tarakanowa" (1883, przekład polski); „Czarnyj god" (1888, przekład polski „Straszny rok" 1890) i w. in.

Daniło, Daniił *Zatocznik*, wygnaniec, zesłany na osiedlenie w w. XII nad jezioro Łackie w gub. Ołoneckiej, gdzie napisał pismo do panującego księcia, którego zowie synem w. cara Włodzimierza, a w którem wypowiedział wiele światłych prawd i uwag satyrycznych na stosunki społeczne. Wydrukowane przez Karamzina w VIII t. historji Rosji z niektóremi opuszczeniami. Najnowsze wydanie tego pisma, zwanego także Słowem, znajduje się w „Pamiatniku drewnych pismen" z przedmową Szlapkina.

Daniło I Piotrowicz, Niegosz, ks. Czarnogórski, * 1826, † 1860, objął rządy po stryju swoim, władyce Piotrze II († 1851), a w r. 1852 po powrocie z Petersburga, ogłosił się księciem. Zaprowadzenie niektórych reform wywołało zbrojny opór mianowicie w okręgu Piperskim. Zaprowadził stały systemat podatkowy (nie bez oporu własnego stryja). W r. 1855 wydał nowy *Zbiór zasadniczych praw* (art. 95) p. t.: „Zakonnik Danijla I Knjaza i Gospodara slobodne Cerne Gore i Berdah" (Nowy Sad, 1855). Celem uznania Czarnogórza za państwo niezależne, udał się osobiście 1857 r. do Paryża. Wyprawa wojenna, rozpoczęta w r. 1858 przez Turcję, celem podbicia Czarnogórza, została odwołaną dzięki interwencji Francji i Austrji, poczem nastąpiło uregulowanie granic Czarnogórza i uznanie jego niezależności. W czasie pobytu swego w kąpielach morskich w Perczani (w zatoce Katarskiej) 1860 śmiertelnie raniony wystrzałem z pistoletu przez politycznego wygnańca czarnogórskiego Kadicza, † t. r. Od r. 1854 żonaty był z Darynką, córką kupca z Tryjestu Kweszycza, zmarłą 1892 w Wenecji. W roku 1896 zmarła tamże jedyna jego córka Olga. Ob. Czarnogórze.

Daniłow, zwany także *Kirsza* (Kiryło), kozak ukraiński, * w końcu XVII w., służył w Syberji. Oprócz kilku własnych utworów poetycznych zebrał pewną liczbę ludowych pieśni i klechd, które oprócz 1818 r., p. t.: „Drewnija russkija stichotworenija, sobr. Kirszeju Daniłowym," wydane były kilkakrotnie.

Daniłow Michał, pisarz rosyjski, * 1722 r., † 1790, służył wojskowo do r. 1759, w którym otrzymał uwolnienie jako major artylerji; zostawił ciekawe pamiętniki (Moskwa, 1842, przedruk 1883 w „Rus. Archiwie"), przedstawiające obrazy społeczeństwa i bytu szlachty w XVIII w. Wydał prócz tego „Podręcznik do teorji i praktyki artylerji (1762), „Listy do przyjaciela" (1777) i in. Z utworów tych przegląda autor humanitarny i wykształcony.

Daniłow Kiryak, pseudonim Wł. Spasowicza, którym podpisuje artykuły dziennikarskie w pismach rosyjskich.

Daniłowicz Herasim, autor przedmowy, zamieszczonej na czele *Biblji ostrogskiej*, wydanej 1581 roku.

Daniłowicz Mikołaj, herbu Sas, z familji nobilitowanej 1527; służył wojskowo pod buławą Jana Zamojskiego; walczył przeciw Tatarom i Wołoszy, jeździł 1593 roku z królem Zygmuntem III do Szwecji. Mianowany obożnym koronnym, 1613 r. podskarbim nadwornym koronnym, a 1616 podskarbim wielkim koronnym. Hojnie uposażał kościoły, a zwłaszcza Jezuitów, † 1624, zostawiwszy ogromne dobra, rozciągające się około Lwowa na 20 milach kwadr. Od jego to imienia nosi jedna z ulic w Warszawie nazwę Daniłowiczowskiej, gdzie wznosił się pałac **D.**, spalony przez Szwedów 1655; później była w tem miejscu bibljoteka Załuskich.

Daniłowicz Jan Mikołaj, syn poprzedniego. Pod Cecorą walczył jako rotmistrz wojska koronnego. Od 1625 podstoli nadworny koronny, został 1627 podskarbim nadwornym; a 1632 podskarbim w. kor. i sprawował ten urząd przez lat 18. Był wielkim przyjacielem Jezuitów, których hojnie uposażył, † 1665.

Daniłowicz Jan, herbu Sas, od 1600 krajczy koronny. W roku 1608 mianowany kasztelanem lwowskim, w r. 1614 wojewodą ruskim. W 1613 wyznaczony na komisarza do układów ze skonfederowanem wojskiem, powracającem z Moskwy, a później na komisarza do utrzymania w porządku wojska zaporoskiego. Jedną z córek jego Teofilę zaślubił Jakób Sobieski, ojciec Jana III. Por. „Mściciel" Szajnochy, † 1624.

Daniłowicz Stanisław, herbu Sas, starosta korsuński, czehryński i mostowski, poseł na sejm 1632 r. z wojew. Ruskiego; w latach 1633 i 1634 dostarczył Władysławowi IV 500 ludzi na wyprawę moskiewską, wyruszywszy 1637 z oddziałem wojska do Krymu dla ukarania najazdów tatarskich przeciw Kantemirowi, chanowi perekopskiemu, dostał się do niewoli i tu przecierpiawszy różne męczarnie, został zamordowany.

Daniłowicz Ignacy, * 1789 w Hryniewiczach, b. województwie Podlaskiem, syn miejscowego plebana unickiego, pobierał nauki u księży Pijarów w Łomży, a od 1810 r. w uniwersytecie wileńskim. Odbywszy podróż naukową do Warszawy, Petersburga i Moskwy, dla zapoznania się z wykładami prawa na wszechnicach miejscowych i przypatrzenia się sądownictwu tamecznemu, po powrocie do Wilna, mianowany był 1819 adjunktem, a 1823 profesorem zwyczajnym prawa krajowego w uniwersytecie wileńskim. Tu z Joachimem Lelewelem, wsparci pomocą Tytusa Działyńskiego, zajmowali się zbieraniem materjałów do wydania statutów litewskich, która to praca następnie staraniem Działyńskiego, wydaną została w Poznaniu. Profesor niezmordowanej pracowitości, ogłosił wiele pism w *Dzienniku wileńskim*. W r. 1824 usunięty z Wilna, otrzymał

katedrę dyplomacji w uniwersytecie charkowskim, lecz i tu z zamiłowaniem zgłębiał dzieje południowej Rosji, w celu uzupełnienia dziejów Litwy. Stąd powołany do Petersburga, pod kierunkiem Sperańskiego pracował nad redakcją Zbioru praw miejscowych gubernji zachodnich. Wezwany w r. 1835 na profesora prawa do Kijowa, przeniósł się 1838 do Moskwy na takąż katedrę i tu zajął się ukończeniem swojego skarbca. W r. 1842 otrzymał uwolnienie od obowiązków, z powodu słabości zdrowia; † 1843 w Gräfenbergu. Prace jego są: „O Cyganach wiadomość historyczna“ (Wilno, 1824); „Latopisiec Litwy i kronika ruska“ (Wilno, 1827); „Opisanie bibljograficzne statutu litewskiego,“ „Historyczny rzut oka na prawodawstwo litewskie” (Wilno, 1837): „Historyczny rzut oka na początek miast słowiańskich przed XIII,” „Księga poselska metryk w. ks. lit., zawierająca dyplomatyczne stosunki Litwy za panowania Zygmunta Augusta i Stefana Batorego” (4 t., Moskwa, 1838—44) i in. Najważniejszem dziełem **D.** jest wydany po jego śmierci staraniem Jana Sidorowicza i Maurycego Krupowicza „Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów, posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi litewskiej i ościennych im krajów” (2 t., Wilno, 1860—62). Życiorys jego, napisany przez Krupowicza, znajduje się w *Tygodn. ilustr.* z r. 1871.

Daniłów, miasto powiatowe gub. Jarosławskiej, nad rz. Pielendą, 4,288 m. (1897).—*Danił. pow.*, 1,885 w. kw. i 68,933 m (1897).

Daniny, ob. Pańszczyzna i Powinności.

Danisiewicz, herb: W polu barwy niewiadomej na trzech belkach skrzyżowanych w gwiazdę, strzała przepołowiona bez opierzenia, żeleźcem do góry.

Danisiewicz.

Daniszewski v. *Rudnica*, herb: Na tarczy dwudzielnej na polach I błękitnem, a II srebrnem, w podkowie srebrnej—strzała srebrna ukośnie. U szczytu trzy pióra strusie.

Daniszewski.

Danja (po duńsku *Dannemark* lub *Danmark*), królestwo, najmniejsze z trzech państw skandynawskich, składa się z półwyspu Jutlandzkiego i kilku wysp. Półwysep Jutlandzki, dzielący morze Baltyckie od Północnego, z południa dotyka Szlezwigu, z innych stron oblany morzem Północnem, Skagerakiem, Kategatem i Bełtem Małym. Wyspy duńskie: Zelandja (Seeland), Fionja (Fünen), Langeland, Laaland, Falster, Bornholm, Moën, Aeroe i Taasinge, tworzą niejako szeroką i nizką groblę, łączącą Szwecję z Jutlandją, która wskutek gwałtownych przewrotów w naturze w wielu miejscach poprzerywaną została. Z powodu takiego położenia przedstawia Danja, względnie do swej powierzchni 38,340 klm. kw., bardzo wielką rozciągłość brzegów, bogatych w małe zatoki (fiordy). Najważniejszym z tych fiordów jest Lümfiord, 150 klm. długi, który dawniej był zatoką Kategatu. Dopiero w 1825 r. burza zerwała wązki pas ziemi dzielący go od morza Północnego, wskutek czego fiord ten przemienił się w długi kanał, przydatny do żeglugi, dzielący Jutlandję na dwie nierówne części, z których mniejsza, północna, zamieniła się w wyspę. Co do *ustroju pionowego*, stanowi **D.** przedłużenie niziny północnoniemieckiej. Grunt tam prawie wszędzie płaski, wznosi się w górze Eiersbavnhöj w Jutlandji do najwyższej wysokości 172 metr. Na wyspach nigdzie i tej nie dosięga wysokości. *Rzeki* są dość liczne, ale z przyczyny ukształtowania kraju nie mogą dojść nawet średniej wielkości. Największą rzeką w Jutlandji jest Guden-Aa (140 klm. długa). Z *jezior* ważniejsze są: Skanderborg, Mos, Fel i Kollindsund. *Klimat* **D.** jest morski, a stosunkowo do położenia geograficznego i przy panujących wiatrach zachodnich, łagodny, szczególniej na wyspach. Częste mgły wywierają szkodliwy wpływ na zdrowie. Średnia temperatura Kopenhagi + 8C°. *Produkty.* Przeszło 80% ogólnej przestrzeni jest produkcyjnych, z tego 34% przypada na pola orne, 41% na łąki i pastwiska, 5% na lasy. Kultura ziemi w mało urodzajnej Jutlandji uczyniła ostatniemi laty ogromne postępy i z każdym rokiem rozszerza się coraz bardziej. Rolnictwo wydaje zboże (szczególniej żyto, owies i jęczmień), chmiel, len, konopie, groch, kartofle i tytuń. Chów bydła rozwinięty; Jutlandja odznacza się pięknemi i silnemi końmi, bydłem rogatem, owcami i nierogacizną, a także pszczelnictwem. W roku 1893 liczono tu 410,639 koni, 1,696,190 sztuk bydła rogatego, 1,246,552 owiec, 829,131 świń. W minerały, oprócz wapna, kredy, węgla kamiennego, marmuru i piaskowca, ubogą jest **D.** Jest także wiele torfu, a na zachodnim pobrzeżu Jutlandji znajduje się bursztyn.—*Przemysł* duński nie dosięgnął tego stopnia rozwoju, co gospodarstwo wiejskie; najbardziej rozwinął się w Kopenhadze. Ważniejsze jego gałęzie są: przemysł metalurgiczny, białoskórnictwo, garncarstwo, wypalanie wapna i cegły, dalej gorzelnictwo i rzemiosła będące w związku z budowaniem okrętów. — *Handel* **D.** dzięki jej położeniu geograficznemu jest bardzo znaczny, odbywa się głównie na wodzie, flota handlowa liczyła w roku 1896: 3,010 żaglowców o 178,906 tonach ładunku i 401 paroweców o 144,059 tonach. Wartość przywozu w 1895 r. 420,793,875 marek, wywozu: 304,755,750 marek. Głównemi przedmiotami wywozu są produkty rolnicze kraju; artykuły przywozu stanowią: towary kolonjalne, metale, baweł-

na, maszyny, zegarki, szkło i t. d. — *Ludność* **D.** pochodzenia germańskiego w r. 1890 wynosiła 2,172,380 mieszkańców, mówiących językiem duńskim, który należy do gałęzi języków skandynawskich. Mieszkańcy żyją głównie po wsiach; żywioł miejski stanowi trzecią część ogólnej ludności, przytem więcej niż połowa jego przypada na Kopenhagę, która zajmuje względem całości kraju i państwa stanowisko wyjątkowe. Ludność prawie wyłącznie składa się z krajowców, cudzoziemców jest 76000. Pod względem religijnym Duńczycy są wyznania ewangelicko-augsburskiego, inne wyznania reprezentowane są nader nieznacznie. — *Rząd.* **D.** jest królestwem dziedzicznem, władza króla, ograniczona przez sejm, składający się z dwóch izb, *Folkething* i *Landthing*. Izby wybierają same swych prezydentów i wiceprezydentów. Zamach jakikolwiek nie jest zbrodnią stanu. Każdy projekt, aby stał się prawem, potrzebuje potwierdzenia obu izb, które także nakładają podatki. Król musi wyznawać religję ewangelicką i jest nieodpowiedzialnym, a zarząd spoczywa w ręku siedmiu odpowiedzialnych ministrów. Dalej konstytucja duńska zabezpiecza wolność wyznania, wolność prasy, wolność osób, bezpieczeństwo własności, nienaruszalność mieszkania, wolność przemysłową, prawo tworzenia związków i zgromadzeń, powszechny obowiązek służby wojskowej i samodzielny zarząd gminny. Władza sądowa jest zupełnie oddzieloną od administracyjnej i sądy przysięgłych są zaprowadzone. — *Oświata* na dość wysokim stopniu, a do jej rozszerzenia posługują: uniwersytet w Kopenhadze i szkoła politechniczna tamże, wiele gimnazjów, seminarjum teologiczne, szkoła rolnicza, weterynaryjna, akademja sztuk pięknych, królewska akademja chirurgiczna, różne niższe szkoły techniczne, handlowe i inne specjalne, oraz ludowe. **D.** posiada liczne stowarzyszenia naukowe i literackie, bibljoteki, muzea, zbiory sztuki. Gazet wychodziło w 1888 roku 179, a czasopism 261, książek i broszur wydrukowano tomów 3,426. Linje dróg żelaznych miały w 1892 r. 2.076 klm. długości, w tem koleje państwowe — 1,597 klm.; telegraty miały w 1891 roku: 4,610 klm., druty — 12,860 klm., stacji było 370. Jednostką monetarną jest korona = $1._{125}$ marki. — *Finanse* państwa pomyślne. Budżet na rok 1895/6 wskazywał wydatków $74._5$ milj. koron, a dochodów $79._1$ milj. koron. Dług państwa wynosił w 1896 r. 199 milj. koron. — *Armja* na stopie pokojowej składa się z 13,000 ludzi, na stopie wojennej z 67,000 ludzi, wraz z wojskami zapasowemi, i z 128 dział. Flota wojenna liczy 62 okręty, 356 dział i 1.422 ludzi. Jako państwo morskie ma **D.** posiadłości w Europie i Ameryce, mianowicie wyspy Faröer, Islandję, św. Tomasza, św. Krzyża, św. Jana, oraz część Grenlandji. Wszystkie te posiadłości mają 194,569 klm. kw. i 127,000 m. — *Ordery* duńskie są: Słonia i Danebrog (ob.); *herb* państwa stanowi

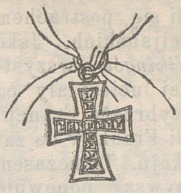

Order Danebrog.

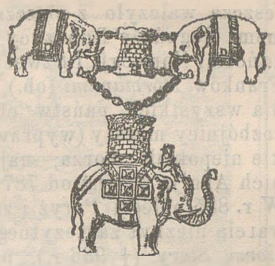

Order Słonia.

niebieski lew w złotem polu, połączony z herbami pojedyńczych części kraju, a za kolory narodowe uważają się czerwony i biały. Stolicą kraju jest jest Kopenhaga. Por. Trap „Statistik-topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark“ (1879); Both „Kongeriget Danmark“ (1885); Jonas „Schweden, Norwegen und Dänemark“ (1886). Kartę **D.** największą (1 : 40000) wydał sztab generalny duński.

Herb Danji.

Historja. Historja bajeczna **D.** odległej sięga starożytności. Obfite zabytki archeologiczne, różne szczegóły kronikarzów rzymskich, angielskich i frankońskich, jak również bogata literatura *sag*, rozjaśniają powoli zamgloną przeszłość. Za pewnik przyjąć można, że w czasach przedhistorycznych mieszkał tam naród nieokrzesany, zadowalający się najprostszemi sprzętami z krzemienia, rogu i kości *(epoka kamienna)*, później przez stosunki handlowe z Fenicjanami i innemi ludami południowemi wszedł w użycie bronz *(epoka bronzowa)*, a następnie upowszechniło się żelazo *(epoka żelazna)*. Z półwyspu Jutlandzkiego *(Reitgotoland)*, zwanego i dziś jeszcze *Cymbryckim*, wyciągnęli prawdopodobnie owi Cymbrowie (ob.), którzy w połączeniu z Teutonami niepokoili państwo rzymskie (113—101 przed Chr.). Stamtąd pochodzili także Saksonowie, Anglowie i Jutowie, zdobywcy Anglji w V stuleciu. Wyludnioną skutkiem tych wypraw krainę zajęli (w VI wieku po Chr.) aż do rz. Eidery *Danowie* (od nich ma pochodzić nazwisko Danji), lud szczepu germańskiego, osiadły dotąd na wyspach Baltyku i w dzisiejszej szwedzkiej prowincji Skanji. Danowie, to jest *Duńczycy*, utworzyli pewną liczbę drobnych państewek pod rządami królów z rodu *Skiolda (Skioldungowie)*. Jeden z nich imieniem *Göttrik*, t. j. Godfryd, panujący w Jutlandji (804 — 810), walczył z Karolem W. Przy nim nastąpiło pierwsze zjednoczenie wszystkich państewek duńskich. Za jego następców apostołował tu, ale z niewielkiem powodzeniem, Ansgary (ob.). Dawne pogaństwo ze swą czcią *Odyna (Wodan)* dwa wieki

jeszcze walczyło z niszczącym je chrystjanizmem. Pogańscy Duńczycy, którzy wraz z mieszkańcami Norwegji i Szwecji nazywani byli przez Franków *Normanami* (ob.), stali się postrachem dla wszystkich państw chrześcijańskich. Jako rozbójnicy morscy (wyprawy *Wikingów*), wszystkie niepokoili morza; najwięcej ucierpiały od nich Anglja i (już od 787 r.) wybrzeża Francji. W r. 885 oblegli Paryż i zmusili Franków do zawarcia niezbyt zaszczytnego pokoju. Tymczasem *Gorm Stary* († 936 r.), połączywszy ponownie wszystkie posiadłości duńskie (Skanję, Zeelandję, Fjonję, Jutlandję i t. d.), ugruntował jedność państwa. Wszakże ani on, ani jego syn Harald Blaatand († 985 r.), nie mogli się oprzeć przewadze Niemców. Syn Jego Swenon I (985—1016 r.) zdobył w r. 1000 część Norwegji i r. 1013 Anglję, która pod jego wnukiem Kanutem W. († 1035), była połączoną z Danją. Jednocześnie także część Szwecji przyłączono do korony, a Kanut W. ugruntował ostatecznie religję chrześcijańską. Gdy na Hardikanucie, synu Kanuta (1036—1042), wygasła dynastja Skioldungów, Swenon Magnus Estritson (siostrzan Kanuta W.), założył nową dynastję *(Estrytydów)*, która tylko w Waldemarze I W. (1157—82), Kanucie VI (1182—1202) i Waldemarze II (1202—1241 r.) znakomitych posiadała mężów. Potęga **D.** pod ich rządami wielkiej dosięgła świetności. Rugja i niektóre gminy słowiańskie na wybrzeżach Baltyku (za Waldemara I), Pomorze i Holsztyn (za Kanuta VI), Lauenburg, Meklemburg i Estonja (za Waldemara II), stały się łupem zaborczych królów. Nawet cesarz Fryderyk II odstąpił Danji (1214) wszystkie swoje posiadłości na północ od Elby. Potęga ta wszakże już pod Waldemarem II (który poniósł później klęskę od Niemców pod Bornhöved 1227) poczęła słabnąć. Szlachta i duchowieństwo do coraz większego przychodzą znaczenia, natomiast władza królewska doznaje poważnych ograniczeń. Po długich wojnach domowych i 8-letniem bezkrólewiu (1332 — 1340) Waldemar IV Atterdag (1340 do 1375), zjednoczył napowrót rozerwane państwo, Szlezwig zaś musiał oddać w lenne posiadanie hrabiom holsztyńskim (1386), Małgorzata († 1412), córka jego, a żona norweskiego króla Hakona, rządziła w imieniu małoletniego syna swego Olufa, († 1387) Danją i Norwegją. W 1389 zdobyła Szwecję i dokonała zjednoczenia 3 królestw na mocy tak zwanej *unji Kalmarskiej* (13 lub 20 lipca 1397 r.), wyniósłszy na tron wnuka swego, Eryka Pomorskiego. Po jego usunięciu przez zbuntowaną szlachtę (1439 r.) i po śmierci następcy jego, Krzysztofa bawarskiego (1448), unja się rozerwała. Duńczycy wybrali królem Chrystjana I (1448—81), hrabiego na Oldenburgu (stąd nowa dynastja *Oldenburska)*, który 1450 r. został władcą Norwegji, a 1460 i Szlezwig-Holsztynu. Usiłowania jego, jak również i jego syna Jana (1481—1503), czynione dla odzyskania Szwecji, pozostały bez skutku. Pod Chrystjanem II (1503—23) Szwecja całkowicie wyswobodziła się z pod przewagi Danji, przy której pozostały tylko Norwegja, wyspy Färöer i Islandja. Stryj Chrystjana, Fryderyk I (1523—33), utrwalił silniej jedność państwa przyłączeniem całego Szlezwig-Holsztynu. Wówczas to reforma Lutra poczęła się w kraju szerzyć i wywołała powszechne wrzenie umysłowe, co w połączeniu z antagonizmem politycznych stronnictw po śmierci Fryderyka I sprowadziło wojnę domową czyli tak zwaną *walkę hrabiów*, w której występowali przeciw sobie katolicy i protestanci, szlachta i duchowieństwo, mieszczanie i chłopi, a do której wmieszała się także Lubeka, Szwecja i inne państwa nadbałtyckie. Wreszcie obrany został najstarszy syn zmarłego króla, Chrystjan III (1536—59), który przy pomocy Jana Bugenhagena (ob.) wprowadził urzędownie reformę Lutra. Równocześnie zmienił się i wewnętrzny ustrój państwa. Skutkiem *walki hrabiów* chłopi w zupełną popadli niewolę, miasta nigdy nie miały wielkiego znaczenia, duchowieństwo zaś przez reformę utraciło władzę świecką. Szlachta więc tylko, zbogacona sekularyzowanemi dobrami kościelnemi, pozostała jedynym potężnym, *wolnym* stanem. Część posiadłości po-kościelnych przeszła wszakże na własność korony, przez co władza królewska także się wzmogła. Miejsce sejmów, w których brały udział wszystkie stany, zastąpiła *Rada państwa*, złożona z członków, wybieranych przez króla z pomiędzy szlachty i najwyższych urzędników koronnych. W *kapitulacji elekcyjnej* Chrystjana I zastrzegła sobie **D.** *wolny wybór króla*. Teraz przeto traciła korona wszelkie znaczenie wobec Rady państwa, której nowo obierani królowie musieli okupować swą elekcję coraz większemi ustępstwami. Równocześnie wojny z potężniejącą Szwecją wielce nadwątliły siły państwa. Jan Fryderyk II (1559—1588) 7 lat niepomyślną toczył z nią wojnę. Chrystjan IV (1588 † 1648) oprócz nieszczęśliwej interwencji w wojnie Trzydziestoletniej, po dwakroć walczył ze Szwecją, której, na mocy pokoju zawartego w roku 1645 w Broemsebrö musiała ustąpić wyspy Oesel i Gotlandję. Za Fryderyka III (1648—70) cała prawie **C.** zdobyta została przez króla szwedzkiego, Karola X (począwszy od 1657). Tylko interwencja Holandji, Brandeburgji i Polski ocaliły **D.**, która pokojem kopenhaskim (27 maja 1660) utraciła posiadłości po drugiej stronie Sundu na rzecz Szwecji i zrzekła się zwierzchnictwa lenniczego nad Szlezwigiem. Narodowe nieszczęścia nową wewnątrz sprowadziły zmianę. Na sejmie, zwołanym 8 września 1660 r., duchowieństwo i mieszczanie powstali przeciw samolubnej szlachcie. Na mocy tak zwanego *prawa królewskiego* z d. 14 listopada 1665 r., które po wszystkie czasy miało zostać *„niezmiennem prawem zasadniczem,"* usunięto elekcję i wprowadzono bezwzględny abso-

DANIA i SZWECYA POŁUDNIOWA

SKAGER RAK
KATTEGAT
MORZE BAŁTYCKIE
MORZE PÓŁNOCNE
JUTLANDYA
ZELANDYA
FIONIA
LAALAND
FALSTER
MSmalandzkie
Öre Sund
Sund
Belt
Kleine Belt
Große Belt
Fehmarn Belt
Kattegat
Skagerrak
Kopenhaga
Malmö
Helsingborg
Helsingör
Kristianstad
Karlskrona
Kalmar
Lund
Roskilde
Slagelse
Nyköbing
Odense
Aalborg
Aarhus
Esbjerg
Ribe
Randers
Viborg
Holstebro
Thisted
Hirtshals
Hjörring
Frederikshavn
Skagen
Ringkjöbing
Lemvig
Nissum Fjord
Limfjord
Mariager Fjord
Randers Fjord
Anholt
Laesö
Samsö
Endelave
Langeland
Fünen
Alsen
Flensburg
Sylt
Amrum
Föhr
Pelworm
Halligen
Rendsburg
Kiel
Eckernförde
Neumünster
Itzehoe
Glückstadt
Elbe
Weser
Helgoland
Lübeck
Travemünde
Neustadt
Wismar
Rostock
Warnemünde
Greifswald
Stralsund
Bornholm
Rönne
Hammer Odde
Christiansö
Gotland
Visby
Öland
Borgholm
Kalmar Sund
Ölands Norra Udde
Ölands Södra Udde
Falsterbo
Trelleborg
Ystad
Simrishamn
Ahus
Karlshamn
Karlskrona
Göteborg
Hisingen
Varberg
Falkenberg
Halmstad
Laholm
Laholms Bugt
Hanö Bugt
Skelderviken
Kullen
Ven
Hven
Saltholm
Amager
Kopenhaga
Kjöge
Kjöge Bugt
Faxe Bugt
Möen
Möns Klint
Stevns Klint
Gedser
Rödby
Fehmarn
Burg
Heiligenhafen
Kiel
Eckernförde
Schleswig
Flensburg
Tönning
Husum
Sylt
Amrum
Föhr
Pelworm
Halligen
Helgoland
Cuxhaven
Bremerhaven
Wesermünde
Hamburg

lutyzm. Królowie, nieograniczoną posiadając władzę, obowiązani są zdawać rachunek z czynności *tylko przed Bogiem;* rządy ich wszakże mimo to były umiarkowane. Obok uprzywilejowanej szlachty nabrali znaczenia mieszczanie i duchowieństwo. Chłopi tylko w ciężkiej jęczeli niewoli. Państwo zaczęło pod nową konstytucją zwolna odzyskiwać siły. Już następcy Fryderyka III zamyślali o powiększeniu swych posiadłości. Chrystjan V (1670—99) pozyskał na mocy układu hrabstwa Oldenburg i Delmenhorst (1676), wsławił się także jako dobry administrator i prawodawca *(duńska księga praw* 1683). Fryderyk IV (1699 — 1730), wziąwszy udział w *wojnie północnej* (ob.), po różnych kolejach zajął 1714 gottorpską część Szlezwigu, co zostało mu przyznane układami pokojowymi 1720. Starał się polepszyć byt włościan. Szlezwig-Holsztyn wcielono w całości do **D.** 1779 r. za Chrystjana VII. Rządy Chrystjana VI (1730 — 46) i Fryderyka V (1746—66) przeszły spokojnie bez wypadków większej doniosłości. Za Chrystjana VII (1766—1808) tak zwany *światły despotyzm* znalazł w **D.** przedstawicieli w osobach Ernesta Bernstorffa, Struensee'go i Jędrzeja Piotra Bernstorffa. Pod ich wpływem przeprowadzono wszelkiego rodzaju reformy. Zniesiono niewolę chłopów (1788 r.), ulepszono system szkolny, ograniczono przywileje szlachty, zabroniono handlu niewolnikami (r. 1803), rolnictwo, handel i przemysł poczęły zakwitać. Fryderyk VI (jako regent od 1784, jako król 1808—39) po śmierci J. P. Bernstorffa (1797), trzymającego się w ówczesnych wypadkach polityki neutralnej, nie mógł podołać trudnemu zadaniu. Chcąc utrzymać ścisłą neutralność, naraził się Anglji, która oprócz bitwy morskiej stoczonej w przystani Kopenhaskiej (2 kwietnia 1801), bombardowała Kopenhagę (2—5 kwietnia 1807), a po jej kapitulacji całą zabrała **D.** flotę. Wówczas połączyła się **D.** ściśle z Francją. Skutkiem tego w 1813 sprzymierzeni zajęli Szlezwig-Holsztyn. Pokojem w Kiel (14 stycznia 1814) musiał Fryderyk ustąpić Anglji Helgoland, a Szwecji Norwegję. Za to otrzymał Pomorze Szwedzkie, które zamienił z Prusami na księstwo Lauenburg (ob.). Jako władca Holsztynu i Lauenburgu przystąpił 1815 do związku niemieckiego. Wśród tych wypadków, przy stagnacji w handlu i upadku finansów, znikł publiczny i prywatny dobrobyt. Faktyczne częściowe bankructwo groziło ogólną ruiną, czemu zapobiegły dopiero rządy Chrystjana VIII. Tymczasem objawiły się w narodzie (naprzód w Szlezwig-Holsztynie 1823) dążności konstytucyjne. Dopiero pod wpływem rewolucji lipcowej uczynił absolutny monarcha małe ustępstwa zaprowadzeniem (na wzór pruski) prowincjonalnych zgromadzeń stanowych, których kompetencja na mocy praw z 28 maja 1831 i 15 maja 1834 wielce była ograniczona. Jednocześnie nastąpiło rozdzielenie władzy sądowej i administracyjnej. Zaznaczyć jeszcze należy, że pod rządami Fryderyka VI **D.** całkowicie się wyswobodziła z pod wpływu niemieckiego (ob. *Duńska literatura).* Wytworzyło się potężne stronnictwo narodowo-liberalne *(Eiderduńskie),* które z jednej strony nieprzyjazne Niemcom, postawiło w polityce zasadę *„Danja do rz. Eidery"* (t. j. z wcieleniem Szlezwigu), a z drugiej podniosło ideję *wielko-skandynawską,* przeciw czemu obudziła się reakcja w księstwach (Szlezwigu i Holsztynie), skłaniających się więcej ku Niemcom. — Chrystjan VIII (1839—48) postawił sobie za zadanie ściślej połączyć księstwa z królestwem (na drodze administracyjnej i dynastycznej) i stworzyć *jednolitą monarchję duńską.* W tym celu ogłosił list otwarty (8 lipca 1846), zawierający postanowienie, wprowadzenia i do księstw królewskiego prawa dziedziczenia w linji kobiecej, przeciw czemu założyli protest agnatowie domu królewskiego, stany księstw i związek niemiecki. Wypracowany przez króla projekt ogólno-państwowej konstytucji ogłosił jego następca (28 stycznia 1848) Fryderyk VII (1848 — 63). Jednakże wielki ruch europejski (skutkiem rewolucji lutowej) przeszkodził wprowadzeniu go w życie. Przywódcy stronnictwa Eiderduńskiego postawili program: *„wolna konstytucja i wcielenie Szlezwigu."* Tak zwane (od kopenhaskiego Cassino, miejsca zgromadzeń ludowych) ministerjum *Cassino,* odrzuciwszy szlezwicko-holsztyńskie żądania narodowych gwarancji, ogłosiło 24 marca 1848 wcielenie Szlezwigu do królestwa. To było hasłem do trzyletniej wojny (ob. Szlezwig-Holsztyn), zakończonej 1851 interwencją austrjacko-pruską. Szlezwig i Holsztyn przyznano Danji. Sejm ustawodawczy ogłosił wraz z królem demokratyczną ustawę (5 czerwca 1849), zapewniającą narodowi najrozleglejsze swobody i najrozciąglejsze prawo wyborcze. Staraniem rządu duńskiego wielkie mocarstwa pozaniemieckie ogłosiły 2 lipca 1850 w Londynie *niepodzielność* monarchji duńskiej (na co dała swój głos i Austrja dnia 2 sierpnia 1850); protokółem zaś warszawskim (5 czerwca 1851) ustalono następstwo tronu, wyznaczeniem za następcę Chrystjana ks. Szlezwig-Holsztyn-Sonderburg-Glücksburg (ob. Chrystjan IX), którego uznały wszystkie wielkie mocarstwa i Szwecja traktatem londyńskim (8 maja 1852), a sejm duński dał swe przyzwolenie na nowy porządek następstwa tronu 31 lipca 1853. Po załatwieniu tej sprawy zaczęło się w **D.** rozwijać życie narodowe we wszystkich kierunkach. Wprowadzono ważne reformy i ulepszenia; popierano nauki i sztuki; podnosił się ogólny dobrobyt narodu. W życiu politycznem i na sejmie ścierały się głównie stronnictwa: *narodowo-liberalne (doktrynerowie),* reprezentujące dążności eiderduńskie i wielkoskandynawskie, i *chłopskie* (przyjaciele chłopów) żądające przedewszystkiem opartych wyłącznie tylko na demokratycznej

zasadzie reform wewnętrznych. Żywioły zachowawcze mały brały udział w życiu publicznem. Największym szkopułem w historji konstytucjonalizmu duńskiego (aż do 1864 r.) było nienależyte uwzględnianie narodowych potrzeb księstw, zwłaszcza Holsztynu i Lauenburga, posiadających przeważnie ludność niemiecką. Konstytucje, regulujące sprawy wspólno-państwowe, z 26 lipca 1854 i 2 października 1855 nie zaspokoiły życzeń księstw, które opierając się najusilniej wspólnemu sejmowaniu w Kopenhadze, zanosiły do Związku niemieckiego bezustanne skargi przeciw rządowi duńskiemu, krzywdzącemu narodowe ich prawa. Okoliczność ta jak również danifikacja Szlezwigu sprowadzały niejednokrotnie dyplomatyczną interwencję państw niemieckich. Podany przez stany holsztyńskie wniosek (1859) dla uregulowania spraw wspólno-państwowych rząd stanowczo odrzucił, udzielonych zaś przezeń koncesji (1861) nie przyjęły stany. Układy międzynarodowe (październik 1861 — listopad 1862), jak również pojednawcze propozycje Anglji (1862 i 1863) okazały się także bezowocnemi. Postanowienie (30 marca 1863), wyłączające Holsztyn od spraw ogólno-państwowych i nowa ustawa zasadnicza dla **D.** i Szlezwigu, potwierdzona (18 listopada) przez nowego króla Chrystjana IX (następcę Fryderyka VII, † 15 listopada 1863), wzmogły jeszcze bardziej ogólne niezadowolenie w księstwach i w Niemczech. Stany holsztyńskie, nie uznając prócz tego prawowitości następstwa tronu, zażądały pomocy od Związku niemieckiego. Prusy w całej tej sprawie ważną odgrywały rolę, i niby opiekując się uciśnioną narodowością niemiecką, dążyły do oderwania księstw od **D.** Gdy rząd duński odmówił dwukrotnie Austrji i Prusom odwołania ustawy zasadniczej z 18 listopada, wojska austrjacko-pruskie (po uprzedniej już egzekucji w Holsztynie) przeszły rz. Eiderę (1 lutego 1864) i rozpoczęła się tak zwana *wojna duńska*, dla **D.** niepomyślna. Gdy konferencje londyńskie (25 kwietnia—25 czerwca), wyjednawszy zawieszenie broni, nie sprowadziły zobopólnego porozumienia, wojna rozpoczęła się na nowo. Po walecznej, ale nieszczęśliwej obronie zawarła **D.** naprzód rozejm 18 lipca w Christiansfeld, a następnie pokój w Wiedniu 30 października 1864, mocą którego Chrystjan IX musiał zrzec się wszelkich praw i pretensji do Szlezwig-Holsztynu i Lauenburga (ob. Szlezwig-Holsztyn), a **D.** została ograniczona do właściwego królestwa Duńskiego. Z późniejszych czasów do ważniejszych wypadków należą przeprowadzenie reformy konstytucyjnej (1865—66), pod kierunkiem ministerjum umiarkowanie zachowawczego; traktat zawarty ze Stanami Zjednoczonemi o sprzedaż i przyłączenie zachodnio-indyjskich wysp św. Tomasza i św. Jana (8 listopada 1867), zatwierdzony przez króla 31 stycznia 1868 r., lecz nie wprowadzony w życie z powodu nieprzyjęcia go przez senat w Waszyngtonie i zachowanie ścisłej neutralności podczas wojny francuzko-niem. 1870—71. W 1873 zawarto konwencję monetarną ze Skandynawją. W tym czasie w Folkethingu straciła większość dotychczas rządząca partja narodowo-liberalna, oparta na przewadze stolicy, i lewica (partja chłopska) coraz gwałtowniej domaga się ustąpienia ministerjum Holstein-Holsteinborg. Również i przy nowych wyborach lewica otrzymała większość i wskutek tego następne ministerja Fonnesbecha (1874) i Estrupa (1875) nie były w stanie uzyskać poparcia Folkethingu. Zwłaszcza zaś nie zatwierdzono funduszu na uzbrojenie i ufortyfikowanie granic, jakkolwiek 1873 przyjętą została nowa organizacja armji.—Walka pomiędzy koroną, ministerjum i Landsthingiem z jednej, a Folkethingiem z drugiej strony ciągle się wzmagała, aż w końcu w kwietniu 1877 r. Folkething oskarżył sądownie ministerjum o pogwałcenie konstytucji i odrzucił budżet, a sprawy finansowe uporządkowane zostały prowizorycznem postanowieniem królewskiem. Sąd państwowy uniewinnił ministrów co do zarzutu nielegalnej przedaży dóbr państwowych. W październiku sejm został znowu otwarty, a Folkething odrzucił wprawdzie budżet przedstawiony w kwietniu, ale uchwalił budżet tymczasowy, czem otwartą została droga do porozumienia się z rządem, zwłaszcza, że jeszcze w lipcu ustąpił minister wojny Haffner, którego propozycje wydatków na cele wojenne były głównem żarzewiem sporów. Skutkiem całego tego starcia między lewicą a rządem stronnictwo narodowo-liberalne utraciło władzę. Ministerjum, pozostając w ciągłej walce z Folkethingiem, skorzystało z nietaktownego postępku opozycji, która odmówiła pożyczki na korzyść plantatorów wyspy S-te Croix, dotkniętych powstaniem negrów 1878, i tem opinję publiczną przeciwko sobie zwróciła. Wybory nie wydały większości rządowej, ministerjum jednak utrzymało się, jakkolwiek znosić musiało pociski z powodu stosunków z Prusami. Najmłodsza mianowicie córka króla, księżniczka Thyra, wyszła w końcu 1878 r. za pretendenta hanowerskiego, księcia Cumberland (ob.), a przy tej okoliczności deputacja stronnictwa Welfów z Hanoweru ostentacyjnie przez króla przyjętą została, na co znów Prusy odpowiedziały ogłoszeniem układu z Austrją, 11 października 1878 r., mocą którego zniesiony został art. 5 pokoju praskiego, który nakładał na Prusy obowiązek powołania ludności Szlezwigu do głosowania za przyłączeniem się do **D.** Nowy ten układ z Austrją usuwał nadzieje **D.** co do odzyskania utraconej prowincji. Posiedzenia sejmowe 1879—80 zajęte były projektami reorganizacji wojska i marynarki, nieporozumienie z rządem wybuchło silniej w kadencji 1880—81 w kwestji budżetu, co doprowadziło do zamknięcia Folkethingu 7 maja 1881 r., a nowo wybrany uległ te-

muż samemu losowi d. 6 lipca. I tym razem do uchwalenia budżetu nie przyszło, ministerjum poprzestało wszakże tylko na odroczeniu posiedzeń, rządząc dalej na zasadzie tymczasowej uchwały co do budżetu. Opór Folkethingu dlatego ministerjum pokonać nie zdołał, że to ostatnie ma za sobą stolicę i inteligencję, liberalni zaś tracą na sile, będąc podzieleni na trzy grupy — liberalnych, radykalnych i ultraradykalnych. Główne źródło nieporozumienia jest tu raczej teoretyczne, aniżeli istotne, Folkething bowiem odmawia izbie wyższej, t. j. Landsthingowi, równego sobie znaczenia przy uchwalaniu budżetu. Posiedzenia dopiero 1882 r. po gwałtownych mowach, w których dotykano nawet władzy królewskiej, doprowadziły wprawdzie do uchwały budżetu, ale ogólnego położenia zgoła nie poprawiły, a projekty fortyfikacji przedstawione przez rząd, zostały odrzucone 1883 roku. Długoletni więc spór między Folkethingiem a rządem, a raczej między klasami zamożnemi i przemysłowemi a ludnością rolniczą, coraz się bardziej zaostrza i ujawnił się nawet w licznych demonstracjach, w których udział brali głównie włościanie, domagający się usunięcia znienawidzonego ministerjum Estrupa. To wszakże nie ustąpiło, a na sesji 1883—4 wszystkie jego wnioski prawodawcze przepadły w komisjach Folkethingu. Jakkolwiek walka pomiędzy Folkethingiem a władzą wykonawczą trwała prawie bez przerwy i w następnych latach, nie przeszkodziło to wspaniałemu obchodowi jubileuszu złotego wesela pary królewskiej, który odbył się w d. 26 maja 1892 r. i zarazem okazał, jak wielkiem jest przywiązanie ludu duńskiego do swego monarchy. Nie mniej w tym samym okresie czasu uchwalone zostały doniosłego znaczenia prawa: o ogłoszeniu wolnego portu w Kopenhadze, o zaopiekowaniu się państwa biednymi starcami, o wypoczynku niedzielnym i in. W r. 1894 walka konstytucyjna skończyła się nareszcie, na podstawie wzajemnych ustępstw. Ministerjum Estrupa ustąpiło, gabinet uformował Reedtz-Thott, swoją drogą większość rządowa była bardzo słabą, a nowe wybory 1895 wzmocniły ją niewiele. W 1898 wskutek bezprawnych wydalań poddanych duńskich ze Szlezwigu pruskiego, stosunki pomiędzy Danją a Niemcami zaostrzyły się znacznie. Źródła do historji Danji: „Scriptores rerum Danicarum" (9 t., 1772—1878), wyd. Langebeka i in. „Regesta diplomatica historiae danicae" (2 serje, 1847—1892); Reedtz „Repertoire historique et chronologique des traités conclus par la couronne de Danemark jusqu'à 1800" (Getynga, 1826); „Danste Traktater 1751—1879" (4 t., 1885). Ważniejsze opracowania: Müller „Sagabibliothek" (3 t., 1820); Worsaae „Danmark Oltid" (1843); „Saxonis Grammatici historia danica" (1858); Dahlmann „Geschichte von D." (3 t., Hamburg, 1843), Oettinger „Geschichte des dän. Hofes von Christian II bis Friedrich VII (8 t., Hamburg, 1859); Lundblad „Histoire de Danemark et de Norvège" (1860); Palludan-Müller „De förste Konger af den oldenborgske Slägt" (1874); Barfod „Fortällinger af Fädrelandets Historie" (2 t., 1874); L. C. Müller „Danmarks Historie" (1876); Thrige „Danmarks Historie i vort Aarhundrede" (2 t., 1889); Fabricius „Illustreret Danmarks Historie for Folket" (2 t., 1890) i in.

Danjel, gatunek jelenia (ob.).

Danjel, herb: Na tarczy obramowanej złotem, w polu błękitnem na murawie stoi danjel z gałązką zieloną w pysku. U szczytu trzy pióra strusie: błękitne między białemi, na środkowem 6-cio promienna gwiazda srebrna. Labry błękitne, podbite złotem. Nadany 1845 przez cesarza Mikołaja I.

Danjel.

Danjel (po hebr. *sędzia boży*), czwarty z tak zwanych wielkich proroków, należący do okresu chaldejsko-perskiego; po zdobyciu Jerozolimy przez Nabuchodonozora przybył z innymi wygnańcami do Babilonu, gdzie przyjął imię *Baltazar*, wychowany był na dworze królewskim, dostąpił wysokich godności, które zajmował jeszcze za czasów Cyrusa. Zwłaszcza szczęśliwe wytłómaczenie snu zjednało mu poważne stanowisko w kaście magów babilońskich. Szczegóły te wyczytać można z księgi biblijnej noszącej jego nazwę; inne o nim wiadomości są niepewne. Przypisywana mu księga pisana jest po części w języku hebrajskim, po części w chaldejskim, historyczna, zapełniona proroctwami, dotyczącemi losu państw azjatyckich. Symbolika panująca w tem dziele czyni zrozumienie jego trudnem, często niemożliwem. Por. Hävernicka „Kommentar über das Buch D." (1832); Aueberlena „Der Prophet D. und die Offenbarung Johannis etc." (Bazylea 1854); Hitzig „Das Buch D." (Lipsk, 1850).

Danjel (Daniił), *Pałomnik*, pątnik, utożsamiany przez Karamzina z biskupem jurjewskim grecko-kat. zmarłym w r. 1122; w r. 1106—1107 odbywał podróż do Jerozolimy, którą opisał w dziele: „Pałomnik, albo podróż D., ruskiej ziemi ihumena," wydanem przez Sacharowa w Moskwie, w zbiorze obejmującym *Podróże* (Petersb. 1837).

Danjel, Daniło, Daniił, król Halicza i Rusi Czerwonej, syn Romana (ob.), † 1205 pod Zawichostem, daremnie, jak ojciec i inni, kusił się o założenie niezależnej monarchji czerwonoruskiej. W dzieciństwie zmuszony uchodzić z Halicza do Włodzimierza Woł., Krakowa i Węgier,

później jest igraszką sprzecznych interesów Leszka Białego (ob.), Andrzeja węgierskiego, i ruskich Mścisława Niemego (ob.) i Chrobrego (ob.), oraz burzliwości własnych bojarów. Sojusz 2 pierwszych sąsiadów wydarł mu Halicz na korzyść Kolomana, syna Andrzeja (ob.) węgierskiego, w r. 1220 **D.** objął na nowo rządy Halicza. Wkrótce jednak Halicz przeszedł w ręce Mścisława Dzielnego, księcia w Nowogrodzie, sprowadzonego przez opornych bojarów halickich. **D.** odzyskuje znowu władzę nad Haliczem w r. 1233, lecz nie na długo; sojusz Węgier i Rusi oddał Halicz 1234 Michałowi Czernihowskiemu, a potem Rościsławowi, jego synowi. W r. 1235 odzyskał ostatecznie swoje panowanie nad Haliczanami i z dłuższemi przerwami władzę tę utrzymał do samej śmierci. Wskutek wzmiankowanej już kolizji interesów nie przyszło do wspólnego oporu Węgier, Rusi zachodniej i wschodniej przeciw Mongołom, który **D.** chciał zorganizować. Od r. 1241—5 osiadłszy w Chełmie, prowadzi ciągłe wojny; uśmierza zbuntowanych bojarów, odbiera od Rościsława zabrany przez niego Przemyśl i Halicz, a nawet w r. 1244 zajmuje Lublin. Zwaśniony z Polską chce wyrwać się z jarzma Mongołów, które przyjął z resztą Rusi już 1244, a potem przez Plano-Carpini (ob.) stara się o unję z Rzymem. Uzyskawszy jednak koronę 1253 r. w Drohiczynie z rąk Opizona, delegata Inocentego IV, zrywa stosunki z Rzymem 1257; 1251 r. z Krzyżakami od zachodu, napada na Mendoga litewskiego, zdobywa Słonim i Wołkowysk, i sprowadza chrzest Mendoga (1252); w powtórnej wojnie (1253—1258) z tymże traci zdobycze za rękę córki Mendoga dla swego syna Swarnona. Niepowodzenie w zyskaniu Rakusz dla Romana, swego syna, żonatego z ich dziedziczką, (1252—54), co go zaplątało w sojusz z Bolesławem V, Władysławem Opolskim i Belą IV, teściem 3-go swego syna Lwa, dowiodło na nowo **D.**, że prócz swatów wojny mu nic nie przyniosły. Na dobitkę najazd Mongołów 1258 zmusił **D.** wysłać im do pomocy brata Wasila, i 2 synów Lwa i Swarna dla udziału w wyprawie na Litwę i Polskę i obrócić w perzynę świeżo wzniesione, lub obwarowane grody: Lwów, Daniłów, Stożek, Łuck, Krzemieniec i Włodzimierz, których może celem było zasłonić z czasem **D.** w jego usiłowaniach zrzucenia jarzma Mongołów. Nie widział tych ogni, bo uszedł na Węgry, wszakże prędka śmierć (1264) zdaje się okazywać, że **D.** umierał rozczarowany co do swoich planów, którym i korona i wojny, oraz sojusze z sąsiadami powodzenia zjednać nie mogły. Z jego zgonem rozpadło się księstwo halickie. Pisali o **D.**: Szaraniewicz (Lwów 1363); Sołowjew „Istorija Rossii z drewniejszych wremion" (3 wyd., Moskwa 1862); Daszkiewicz „Kniażenie Daniła Galickago" (Kijów 1875). — **D.**, syn Mścisława a wnuk Daniela Romanowicza, zjawia się wśród Rusinów, Mongołów i Litwinów r. 1280 najeżdżających Polskę.

Danjel serbski, arcybiskup grec.-kat. chłumski i kronikarz, żył w końcu XIII w., † około 1338 r. Kronika jego „Rodosłow" obejmuje czas od 1224 do 1336 r. i jest wielce ceniona przez historyków. **D.** znany jest w dziejach jako dyplomata i poseł do Konstantynopola i Bułgarów.

Danjel, *Daniło, Danilej*, władyka smoleński w końcu XIV w. Z powodu ciągłych napadów Litwy i niebezpieczeństw, grożących Smoleńskowi, przeniósł się na władyctwo zwenigrodzkie, którem go obdarował w. ks. Dymitr doński. † 1397 r. w Moskwie.

Danjel, *Daniił*, władyka włodzimierski i brzeski w XV w., wspominany przez kroniki pod 1452 r., był przeciwnikiem kardynała Izydora i następcy jego na metropolję kijowską Grzegorza, którzy wśród Rusi szczepili unję florencką. Natomiast za metropolitę Rusi uznawał Jonasza, który rządził kościołem w państwie Moskiewskiem. Własnoręcznem pismem z r. 1452 ręczył za swoją wierność i wierność swoich owieczek dla tegoż metropolity. Por. Karamzin (tom V, przyp. 311).

Danjel od św. Stanisława, pseudonim Szamowskiego D.

Danjel Romanowicz, ob. Daniło Romanowicz.

Danjel Mścisławowicz, ob. Daniło Mścisławowicz.

Danjel Petrowicz Niegosz, ob. Daniło.

Danjko (Dainko) Piotr, jeden z pierwszych wskrzesicieli piśmiennictwa słowieńskiego,* 1787. Będąc proboszczem rzym.-kat. w Radgoni (Radkersberg) w Styrji, gorliwie pracował nad obudzeniem poczucia godności narodowej w swych parafjanach. Wydał po niemiecku „Gramatykę słowieńską" (Hradec 1824), w której projektuje zmiany ortograficzne, „Pieśni narodowe" (1829), oraz „Pszczelnictwo" (1831) i in.

Danjoutin, wieś na południe od twierdzy Belfort w Alzacji, stanowiła ważną przy opasaniu tej twierdzy pozycję i dlatego w dniu 7 stycznia 1871 r. Niemcy przypuszczali do niej szturm.

Dankali, ob. Danakil.

Dankowski, *Dankovsky* Grzegorz, historyk i filolog, * 1784 w Telczy, w margr. Morawskiem, †1857 w Preszburgu. Od 1806 profesor języka greckiego w akademji Rabskiej, nast. do 1852 w Preszburgu. Napisał około dwudziestu ważnych dzieł dla Słowiańszczyzny oraz historji, jęz. greckiego i madziarskiego, w języku niemieckim, madziarskim i łacińskim. Dziełami temi zjednał sobie rozgłos, lecz i nienawiść Madziarów. Największą wartość posiada słownik

D-go p. t. „Magyaricae linguae Lexicon critico-etymologicum“ (Preszb. 1833—36).

Danków, wieś w gub. Piotrkowskiej, pow. Częstochowskim, posiada piec wapienny, fabrykę żelaza, kościół murowany, wystawiony 1550 r.

Danków, m. pow. w gub. Razańskiej nad Donem, założone 1571, liczy 9,097 miesz. — **D.** powiat, 2,204 w. kw., a ludności 106,131 (1897).

Dankwart, *Danquart* Baltazar, z Mazowsza, Jezuita, kaznodzieja polski XVII w.; oprócz kazań przełożył z A. Roderycjusza „O postępowaniu w doskonałości i cnotach zakonnych“ (3 t., Wilno 1648, 2 od 1715—17 i 3 ed. 1758 tamże) i „Breve dictionarium concionatoris apostolici“ (Wilno 1692, 1694 i 1699). Wydał także „Elogium regis Joannis Casimiri a Moscovito bello triumphantis“ (Wilno 1644).

Dankwart Karol, malarz szwedzki, który na Jasnej Górze w Częstochowie po pożarze 1690 r. odmalował sklepienia i samą kaplicę N. Panny. Przyozdobił także freskami kościół św. Anny w Krakowie.

Dannecker Jan Henryk von, znakomity rzeźbiarz niemiecki, * 1758 w Waldenbuch pod Sztutgardem, † 1851; szkolny kolega i bliski przyjaciel Schillera, kształcił się w Paryżu (u Pajou'a), a od 1785 w Rzymie (u Canovy); wróciwszy 1790 do Sztutgardu, został profesorem rzeźbiarstwa w akademji Karola. Z licznych utworów jego dłuta, oprócz wielu bardzo popiersi portretowych, celniejsze są: „Arjadna“ (1809), w muzeum Bethmana we Frankfurcie; „Psyche“ (1814); „Statua Chrystusa“ (1824); „św. Jan Ewangelista“ (1826) w kaplicy grobowej królowej Katarzyny w Rothenburgu i wiele innych. Por. „D-s Werke in einer Auswahl mit einem Lebensabriss“ Grüneisein i Wagner (Hamburg 1841).

Dannecker Jan.

Dannemora, wieś w szwedzkim obwodzie (län) Upsala; liczy 1500 m. i sławna jest z wielkich kopalni rudy żelaznej, ktorej produkcja wynosi rocznie do 955,000 centn. Żelazo tutejsze jest najlepszem na kuli ziemskiej i utrzymuje się w najwyższej cenie. Wydobywanie rudy dokonywa się przez odkrywkę i tylko w lecie. Wieś Oesterby, odległa o $^1/_4$ mili od Danmemora, liczy 800 robotników, którzy wykopaną rudę na żelazo przerabiają.

Dannenberg, miasto pow. w pruskiej prow. Hanowerskiej, regencji Lineburskiej, nad spławną rzeką Jeetzel; posiada dawny zamek, starożytny kościół, gorzelnię, browar, garbarnię i liczy 2,000 miesz.

Dannenberg Herman, numizmatyk niemiecki, * 1824; szczególnie zamiłowany w badaniu numizmatyki średniowiecznej; głównem jego dziełem jest: „Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit“ (Berlin 1876, z 61 tablicami), wydane kosztem pruskiej Akademji nauk.

Danner Ludwika Krystyna, hr., z domu Rasmussen, * 1815 w Kopenhadze, † 1874; pochodziła z ubogiej rodziny mieszczańskiej; starannie wychowana, była guwernantką, następnie aktorką w Kopenhadze, tu weszła w bliskie stosunki z ówczesnym następcą tronu duńskiego, który zawarł z nią związek morganatyczny (1850); jako król duński, Fryderyk VII podniósł ją w r. 1855 do godności hrabiny Danner. Rozmaite wichrzenia stronnictw politycznych w Danji były niejednokrotnie jej wpływami wywoływane. Zebrany majątek przeszło 6 miljonów koron zapisała testamentem na urządzenie zakładu wychowawczego dla młodych dziewcząt.

Danowski v. *Krzywda* odm., herb polski, znany tylko z nazwy.

Danse macabre (fran.), ob. Taniec szkieletów.

Dantan Jan Piotr, rzeźbiarz francuski, * 1800 w Paryżu, † 1869 w Baden-Baden; wykształcony w akademji paryskiej, poświęcał się we Włoszech wyłącznie prawie portretowaniu; głównie jednak wsławił się genjalnie wykonywanemi statuetkami, które wyobrażały karykatury znakomitych osób, jak: Paganini'ego, Rubini'ego, Castil-Blaze'a, Rossini'ego, Wellington'a, Brougham'a, Rothschild'a, Talleyrand'a, książąt Cumberland'a i Glocester'a, Grey'a i innych. Później zwróciwszy się do prac poważnych, wykonał wiele pięknych posągów i popiersi. Do takich należą: posąg Boieldieu'go w Rouen; popiersia: Adelaidy Kemble, Canrobert'a, Meyerbeer'a, Wiktora Hugo, Verdi'ego, Rossini'ego (1869), Beethoven'a i t. d. Dwa ostatnie uważane są za arcydzieła. Starszy jego brat **D.** Antoni Wawrzyniec, * 1798 w St.-Cloud, † 1878, odznaczył się także jako znakomity rzeźbiarz. Ważniejsze jego prace: „Marszałek Villars“ (1837); „Archanioł Rafael“; „Abraham Duquesne“; „Pijany Sylen“ i inne. Wykonał nadto wiele posągów, zdobiących kościoły w Paryżu i nowy Luwr, a także popiersia dla Muzeum w Wersalu, dla Senatu i Komedji francuskiej.

Dantan Józef Edward, malarz francuski, syn Jana Piotra, rzeźbiarza, * 1848 w Paryżu, kształcił się tamże, † 1897, wykonał: „Zburzenie Pompei“ (1869); „Śniadanie modelki“ (1881); „Przebaczenie“ (1888); „Pracownia“ (1884); „Pogrzeb dziecka“ (1885); „Konsultacja“ (1888); „Świątynia miłości w Trianon“ (1890); „Procesja“ (1893); „Wnętrze pracowni“ (1897) i w. in.

Dante (właściwie *Durante*), **Alighieri,** jeden z największych poetów wszystkich czasów, niewątpliwie największy poeta włoski, * we Florencji 1265 (podług innych 1263), † 1321. W młodym wieku **D.** utracił ojca. Matka, Bella, zajęła

Dante Alighieri

się troskliwie edukacją syna. Znakomity mąż stanu, uczony i poeta, Brunetto Latini był jego przewodnikiem. W 9 roku życia poznał **D.** 8 letnią Beatrice Portinari, która, wzbudziwszy w nim gorącą miłość, wpłynęła stanowczo na duchowy rozwój poety. Dla niej pierwsze składał wiersze. W dorzalszym wieku głębokiemi studjami w zakresie filozofji, historji i teologji przyswoił sobie ogromne skarby erudycji. Uprawiał nawet muzykę i malarstwo, ćwiczył się także w rzemiośle rycerskiem. Florencja dzieliła się wówczas na dwa stronnictwa: *Gibelinów* i *Gwelfów;* **D.** należał do ostatnich. W 1289 walczył w zwycięskiej bitwie pod Campaldino, a 1290 uczestniczył przy zdobyciu Caprony. Beatryksa wyszła za mąż. Po jej śmierci (1290) **D.** się ożenił, miał kilkoro dzieci, ale z małżonką w nienajlepszych żył stosunkach. Czynny brał udział w sprawach swej ojczyzny. Dopełniwszy szczęśliwie wielu poselstw, dostąpił najwyższej we Florencji godności, został bowiem jednym z *Priori*, t. j. członków rządu florenckiego (1300). Gwelfowie florenccy rozpadli się na dwie partje: *Czarnych* (bezwarunkowych stronników papieża) i *Białych* (skłaniających się więcej ku Gibelinom). **D.** należał do Białych. W powstałej stąd wojnie domowej, gdy Czarni przy pomocy papieża Bonifacego VIII i wysłanego przezeń Karola Walezjusza wzięli górę, **D.**, znajdując się wówczas w Rzymie, ze swymi przyjaciółmi skazany został na wygnanie (1302), majątki ich skonfiskowano, domy zburzono i zagrożono nawet stosem. Zamach odzyskania miasta 1304 nie udał się Białym. Odtąd przez lat 19 tułał się **D.** po różnych miastach (był nawet podobno w Paryżu); dumny, surowy republikanin, musiał prosić o gościnność drobnych onych władców, co grozą występków całą napełniali Italję. W jakich kolejno miastach przebywał, nie jest dokładnie wiadome, w każdym razie w 1310 wysłał z Toskanji swój list do władców italskich o poddanie się cesarzowi Henrykowi VII Luksemburczykowi, którego nazywał zesłanym od Boga „Zbawcą kraju"; około zaś 1315, gdy ponowiony na niego wyrok wygnania rozciągnięto na jego synów, przebywał w Lukce i miał tam jakiś tajemniczy stosunek z niejaką Gentuccą. Umarł 1321 w Rawennie, gdzie ostatnio przebywał pod opieką panującego tam Guido Novello. Znaczenie **D.** jako poety jest ogromne. Była to ważna dla rozwoju literatury włoskiej epoka. Dwa elementy wywierały wpływ na ówczesną poezję włoską: prowansalska romantyczność i scholastyczna uczoność. Przewaga jednego lub drugiego zarówno mogła być dla niej fatalną. Potrzeba było tak niezwyczajnego genjuszu, jak **D.**, który potrafił oba te pierwiastki w kunsztowną stopić całość, a tę uczynić silną podwaliną ducha czasu. Większą część dzieł swoich napisał na wygnaniu. Są zaś następujące: „Vita nuova" (napisane około 1300, najlepsze wyd. Trivulzio Medjol. 1827) i Casini (Flor. 1885). Polski przekład G. Ehrenberga wydrukowała „Biblioteka Warszawska" (1882); jest to zbiór poezji, dotyczących pierwszej miłości młodzieńczej; „Convito" (napisane około 1308, najlepszą ed. dał Trivulzio, Medjol. 1826, oraz Giuliani (Flor. 1875), pierwszy wzór naukowej prozy włoskiej, jest to niejako komentarz do życia i pieśni **D.**" „De monarchia" (najlepsze wyd. z komentarzami Böhmera 1866 i Giuliani w „Opere latine di D., 1878—82), w którem wypowiada swe poglądy polityczne, marząc o monarchji powszechnej; „De vulgari eloquentia" (najlepsza ed. z koment. Böhmera 1868, tudzież Giuliani'ego Flor. 1878), w którem pisze prawa języka włoskiego; „Rime" zbiór sonetów i kanzon; wreszcie nieśmiertelna „Divina Commedia", nazwana przez poetę *Commedia*, a przez potomność uczczona przydomkiem *divina* (boska). Pomysł (choćby go poeta nawet wziął z legend średniowiecznych lub z Wirgiljusza) i wykonanie w tym utworze nawskroś oryginalne. Przedsięwziął bowiem poeta opisać wędrówkę do świata wieczności, gdzie mógł spotkać swoich przyjaciół i nieprzyjaciół, by jednych uczcić, a drugich obrzucić hańbą, spotwarzonych oczyścić, a obłudnikom zedrzeć maskę i wystawić zasłużone za ich występki katusze. Poemat cały zawaty w 100 pieśniach składa się z 3 części: *Piekła*, *Czyśca* i *Raju*. Maluje więc poeta wizyjną podróż przez te 3 światy życia przyszłego. Piekło i Czyściec przebiega **D.** pod przewodnictwem Wirgiljusza jako reprezentanta rozumu ludzkiego; w Raju zastępuje Wirgiljusza Beatrice, przedstawicielka teologji, a raczej objawienia, w końcu św. Bernard przez różne sfery nieba prowadzi poetę do Tronu Trójcy bożej. Ówczesne pojęcia o tamtym świecie zawierały niewyczerpane skarby poetyckie i wielce ułatwiały poecie jego zadanie w rozwiązywaniu wszystkich pytań o tutejszym i tamtejszym świecie. To też w utwór ten wlał **D.** wszystkie polityczne namiętności, wszystkie uroki miłości dla Beatryczy, wszystkie najgłębsze abstrakcje uczonego, wszystek duch czasu, całe swe serce, całą duszę. Pierwsza część jest wyłącznie prawie polityczną. Tu, wrząc zemstą, okrył pogardą Florencję, Rzym, Francję, Gwelfów, Czarnych, Karola Walezjusza i Bonifacego VIII; Gibelinów zaś wysławia, lub występkom ich przebacza. Pod względem sztuki i siły ta część jest najpiękniejszą w całym utworze. Po mękach piekielnych maluje poeta w Czyścu błogosławiony spokój, cienie są tu pełne miłości i przebaczenia. W raju rozrzucił poeta najwięcej poetycznych piękności; Beatrycze podaje mu rozwiązanie wszystkich zadań o systemacie świata, o tajemnicach natury i o objawieniu

chrześcjańskiem. Utwór ten napisany w tercynach (strofy trzywierszowe), językiem wzniosłym, przyodzianym w całą potęgę stylowej energji i plastyki, zawiera w sobie wszystkie pierwiastki bohaterskie, liryczne i dydaktyczne ówczesnej poezji. Kwestja, czy podstawową dążność *Boskiej Komedji* stanowi pierwiastek historyczno-polityczny, czy też symboliczno-moralny, dotąd jeszcze nie rozstrzygnięta. W tym względzie można tyle tylko powiedzieć, że zasadniczą myślą poematu zdaje się być oryginalny wieszcza na losy ludzkości pogląd, oparty na chrześcjańskim, czy też katolickim dogmacie, wypowiedziany z całą śmiałością i swobodą. Ideałem, zbawiającym świat, jest „miłość poruszająca słońce i gwiazdy". Jednakże genjalny umysł **D.** zanadto był oderwany od organizmu narodu, to też literacki wpływ jego poematu na literaturę włoską daleko był mniejszy, aniżeli Petrarki i Boccaccia. Istniejąca w poemacie alegorja, wprowadzając do akcji osoby lub rzeczy symboliczne, wymaga dla dokładniejszego zrozumienia licznych i uczonych komentarzy. Do najdawniejszych komentatorów należą: Boccaccio (ob.), Francesco da Buti, Benvenuto da Imola, Jakób della Lana, Anonim, zwany także Antico albo Ottimo, Piotr Dantis, Landino, Vellutello i Daniel da Lucca. Z nowszych najcelniejsi: Dionisi, Lombardi, N. Tommaseo (1865), Gregorio di Siena (*Inferno*, 1867—70) i Giuliani („**D.** *spiegato con* **D.**", 1866), Fraticelli (1871), Bianchi (1886), Scartazzini (1874—1882), Casini (1889). Liczne są także monografje, dotyczące zrozumienia ważniejszych ustępów: np. Sante-Bastiani'ego o Orle i Łucji (1870), de Santcis o Francesce da Rimini, Farinata i Ugolino (1869), Vigo o stosunku Boskiej Komedji do Sycylji (1870), Zappi'ego o teorji kary i nagrody u **D.** (1870) i t. d. W samych Włoszech, począwszy od 1 wyd. 1472 liczą przeszło 300 nowych wydań. Z najnowszych krytycznych edycji najlepsza podobno Wittego (Berl. 1862). Z okazji 300-letniego jubileuszu urodzin **D.** z wielkim zapałem wznowiono studja nad jego utworami, a w Dreźnie utworzono nawet niemieckie „Dantejskie Towarzystwo", które wydaje *Jahrbuch*, ogłaszający pojedyńcze prace o **D.** Wszystkie narody europejskie posiadają przekłady „Boskiej komedji". W polskim języku całkowite „Boskiej komedji" przekłady dali: *Korsak* (Warsz. 1860) i *Stanisławski* (Drezno 1870, Kraków 1887); oprócz tego Lenartowicz przetłómaczył pieśń XXV (Dodatek do Czasu 1857), Kulczycki pieśń II i XXII (tamże), Goljan ostatnią pieśń Cz. I (tamże). Pojedyncze ustępy przekładali: Jaśkowski, Jezierski, Mickiewicz, Siemieński, Kraszewski (Bibl. Warsz. 1866), Zieliński Gustaw, A. Asnyk, F. Faleński i inni. W 1898 E. Porębowicz (Piekło). Biografje **D.** pisali z dawniejszych: Boccaccio, Villoni, Bruni, Manetti, Filelfo, Pelli i t. d., z nowszych zaś: Balbo „Vita di **D.**" (2 t., Tur. 1839), Wegele „Dante's Leben und Werke" (Jena 1852), Flato „Dante Alighieri, sein Leben und seine Werke" (Stuttg. 1858), Paur „Ueber die Quellen zur Lebensgeschichte Dante's" (Görl. 1862), Kraszewski „Dante. Studja nad *Boską Komedją*" (Poznań 1869), Klaczko „Wieczory florenckie" (przekład Tarnowskiego, Warszawa 1884); Gostomski „Świat nadprzyrodzony w *Boskiej Komedji*" (Ateneum 1892) i inni. Spis wszystkich wydań, przekładów i komentarzy „Boskiej komedji" dał Colomb de Batine w „Bibliografja Dantesca" (2 t. Prato 1845—48); Petzholdt „Bibliographia Dantea" (Drezno 2 wyd. 1880); Scartazzini „Dantologia" (Medjolan 1883) Z ilustracji do **D.** najlepsze: Flaxmana, Genelli'ego i Dorégo.

Dante da Majano, poeta włoski, żył w drugiej połowie XIII w., pochodził z Majano pod Florencją. W dwóch swoich sonetach wyraził się szorstko o młodym **D.** Alighierim, kiedy ten wydał pierwsze swoje poezje. Por. Borgognom „D. de M." (Rouen 1882); Novati „D. de M." (Ancona 1883), któremu odpowiedział Borgognoni p. t. „La questione maianesca" (Castello 1889). Poezje **D.** znajdują się w Nanucisso „Manuale della letteratura Italiana del primo secolo (Flor. 1883).

Dante Peregrino, zwany także *Ojcem Ignacym*, matematyk, * w Perugji 1537, † 1586. Celniejsze jego dzieła są: „Commentario alle regole della perspettiva di Jacobo Barozzi" (1583); „La scienze matematiche redotti in tavole" (1577) i inne.—Ciotka jego, Teodora, używała wielkiej wziętości z powodu nadzwyczaj biegłości w matematyce.—Inny **D.**, Jan Chrzciciel, żył w Perugji w końcu XV w. i wsławił się zbudowaniem dwu wielkich skrzydeł, za pomocą których spuścił się z wysokiej wieży. Pod koniec życia nauczał matematyki w Wenecji.

Dantès, właściwie Alfred Langue, bibljograf francuski, * 1830, † 1891; napisał: „Tableau chronologique et alphabetique des principaux évènements de l'histoire du monde" (1875); „Dictionnaire des hommes les plus remarquables chez tous les peuples" (1876); „Grandeur et décadence des travaux de Paris" (1869).

Dantier Henryk Alfons, historyk francuski, * 1810 w Noyon, kilkakrotnie wysyłany przez rząd do Anglji, Włoch, Belgji, Niemiec i t. d. w celach naukowych; napisał: „Histoire du moyen-âge" (1852); „Etudes sur les Bénédictins" 1864, t. 2); „Les monastères bénédictins d'Italie" (1866, t. 2); „L'Italie, études historiquss" (1874, t. 2); „Les femmes dans la société chrétienne (1878), ostatnie dwa dzieła nagrodzone przez Akademję.

Dantiscus, pseudonim ks. Adama Czartoryskiego, generała ziem podolskich (ob.).

Danton Jerzy Jakób, olbrzymia postać rewolucji francuskiej, wyposażony od natury kolosalną postawą, niepospolitemi zdolnościami i wielką

Danton Jerzy.

śmiałością ducha; * 1759 r. w Arcis-sur-Aube. W czasie wybuchu rewolucji był adwokatem w Paryżu. Piorunujące mowy i śmiałość, okazana przy zdobyciu Bastylji, zrobiły go przywódcą ludu. Z Desmoulins'em i Maratem założył *klub kordelierów*. Po ucieczce króla zaczyna się dopiero wielka polityczna jego rola. Co mówią o przekupieniu **D.** przez dwór, nie jest rzeczą dowiedzioną. W powstaniach 20 czerwca i 10 sierpnia 1792 roku on to wiódł do Tuileries masy ludu, pod którego ciosami runął tron królewski. Mianowany wkrótce ministrem sprawiedliwości, gdy wojska cudzoziemskie przekroczyły już granice, rozwinął energiczną, ale straszną działalność „dla ocalenia Francji“ i nie mógł, czy też nie chciał, przeszkodzić rzeziom Wrześniowym. Wybrany do konwencji złożył tekę ministerjalną i głosował za śmiercią króla; względem Żyrondystów postępował z umiarkowaniem. Po zdobyciu przez Dumouriez'a Belgji, udał się tam na początku 1793 dla zorganizowania rządu rewolucyjnego Oskarżano go (czy słusznie, niewiadomo), że na tem stanowisku dopuścił się pieniężnych malwersacji. Umiarkowanie, jakiego dawał dowody względem Żyrondystów, zachwiało jego powagę. Dominując wyższością umysłu nad zazdrośnym i chciwym władzy Robespierrem, został przezeń zapozwany przed trybunał rewolucyjny i oskarżony o rojalizm; zginął pod gilotyną 1794. Pomnik **D.** w Paryżu odsłoniony został w d. 14 lipca 1891. Por. Baugeart „D., documents pour servir à l'histoire de la Revolution francaise“ (Bruksela 1861); Vermorel „Oeuvres de D.“ (1886); Dubost „D. et la politique contemporaine“ (1880); Robinet „Procès des Dantonistes“ (1879); Taine „Les origines de la France contemporaine“ (Revolution t. III).

Dantyszek.

Dantyszek, herb: Na tarczy 4-dzielnej w polu I dwudzielnem, w połowie czarnem, a lewej srebrnem — dwa skrzydła orle, prawe białe, lewe czerwone; w polach II i III błękitnych — miecz i maczuga; w IV, dwudzielnem, w prawej stronie srebrnem w lewej czarnem — dwa skrzydła orle, prawe czerwone, lewe białe. Nad herbem korona.

Dantyszek Jan, poeta nowołaciński i dyplomata polski, * 1485 w Gdańsku. Dziad jego, nazwiskiem *Hoeffen*, od rzemiosła powroźniczego przezwany został *Flachsbinder*, wnuk nie używał ani pierwszego ani drugiego, lecz od miejsca urodzenia pisał się Dantyszkiem, dodając później do tego nazwiska po odnowieniu rodowego szlachectwa przydomek *a Curiis*. Wysłany do akademji krakowskiej, słynął ze zdolności poetyckiej. Powołany wcześnie na dwór królewski, brał początkowo udział w wojnach przeciwko Wołochom i Tatarom. W 1505 wybrał się w podróż: zwiedził Danję, Włochy, wyspy greckie, Jerozolimę, Arabję i wróciwszy do Krakowa oddał się teologji, poezji i prawu. Wezwany ponownie na dwór Zygmunta Starego, używany był w kancelarji ks. Tomickiego do prac dyplomatycznych; wyświęcił się na księdza i chociaż otrzymał probostwo w Gołębiu, zostawał ciągle przy boku Zygmunta I, któremu wszędzie towarzyszył, a między innemi i na kongres wiedeński 1515. Stąd posłował do Wenecji, następnie mianowany posłem polskim przy cesarzu Maksymiljanie, pogodził go z Wenecją, zjednał sobie jego względy i zaszczycony był wieńcem poetyckim, szlachectwem i przydomkiem *a Curiis*. Po powrocie do kraju, został kanonikiem warmińskim; dworską zręcznością pozyskał zaufanie królowej Bony, która używała go jako posła w sprawie o dziedzictwo księstwa Barskiego. Lat 12 przebywał na poselstwach zagranicznych; najdłużej bawił w Hiszpanji przy Karolu V, który go bardzo polubił. W 1530 był obecny na sejmie augsburskim. Mianowany 1530 biskupem chełmińskim, przybył do Polski około 1533; w 1537 przeszedł na biskupstwo warmińskie, i na niem † 1548 w Heilsbergu. Młodość spędził **D.** wesoło, zwłaszcza w Madrycie; w przekonaniach religijnych swobodny, trzymał się religji katolickiej nie z przekonania, lecz dla interesu. Z Kopernikiem i Hozjuszem w ścisłych zostawał stosunkach, korespondował także z Melanchtonem Rotterdamczykiem i odwiedził Lutra w Witemberdze. Rymy jego łacińskie pisane są językiem czystym i stylem jasnym, ale zbywa im na prawdziwym duchu poetyckim. Hymny jego wydał Hozjusz 1548; kompletną zaś edycję sporządził Jan Boehm, profesor uniwersytetu lipskiego, p. t. „Joan. de Curiis Dantisci, episc. Varmiens., poemata et hymni“ (Lipsk 1764); poezje wydane przez Hozjusza tłómaczył na niemiecki i życiorysem **D.** opatrzył Hipler (Münster 1857). Najlepszą ocenę Dantyszka dali Leon Czaplicki w dziełku: „De vita et carminibus Joannis de Curiis Dantisci“ (Wrocław 1855) i Lucjan Siemieński w 1 tomie „Portretów literackich“ (Poznań 1865). Por. Hipler „Des ermländisch. Bischofs J. D. und Kopernikus geistliche Gedichte“.

Dantyszek Jan.

Dantzenberg Jan Michał, poeta flamandzki, * 1808 w Heerlen, † 1869 w Brukseli; był nauczycielem w rozmaitych miejscach, od 1838 urzędnikiem banku brukselskiego Société général.

Z prac jego zasługują na uwagę: „Beknopte Prosodia der nederlanche Spraek“ (Antwerpja 1851); „Volksleesboek“ (Bruksela 1854). Nadto założył i redagował czasopisma *De Toekomft* i *Neder-duitsch Tijdschrift*.

Dantzig (książę de), ob. Lefèvre.

Danville. 1) Miasto, położone na wschodniej granicy północno-amerykańskiego stanu Illinois, nad rz. Vermillion, w okolicy lesistej i obfitującej w węgiel kamienny, 14,500 m. (1890). 2) Miasto w północno-amerykańskim stanie Pensylwanji, nad wschodnią odnogą rz. Susquehanny, w hrabstwie Montaur, fabryki żelaza, szpital dla obłąkanych, 8,000 m. 3) Miasto w północno-amerykańskim stanie Wirginji, w hrabstwie Pittsylvanja, nad rz. Dan, na granicy z Nową Karoliną, fabryki wyrobów tytuniowych, 10,3000 m.

Danysz Kazimierz, kompozytor muzyczny i pedagog, zamieszkały w Warszawie, * 1840 w Poznaniu, kształcił się w królewskim instytucie muzyki kościelnej w Berlinie, następnie w akademji, później został dyrektorem prywatnej akademji muzycznej, lecz po kilku latach przeniósł się do Warszawy, utworzył tutaj mieszany chór amatorski i przy jego pomocy wystawił oratorjum Haydna „Stworzenie Świata.“ W 1895 r. powołany był na dyrektora „Lutni“ łódzkiej, pisał kwartety smyczkowe, sonety na fortepjan i skrzypce, „Scherza“, „Chant martial“ (na 4 ręce), trio, oraz pieśni. Kompozycje **D**-a, wykonywane na koncertach w Warszawie i Berlinie, doznawały zawsze powodzenia.

Danysz Kazim

Danz Jan Jędrzej, * 1654 r. w Sandhausenie w pobliżu Goty, † 1727; prof. teologji w Jenie, znakomity orjentalista, wydał „Literator ebr.-chaldaicus“; „Interpres ebr.-chald“; „Aditus Syriae recluzus“ i in.—**D.** Jan Traugot Leberecht, * 1769 w Weimarze, † 1851. Od 1809 prof. teologji w Jenie. Celniejsze jego dzieła są: „Lehrbuch der Kirchengeschichte“ (2 t., Jena 1818—22); „Theologische Encyklopädie“ (Wejmar 1832); „Universalwörterburch der theol. kirchen-und religionsgeschichtlichen Literatur“ (Lipsk 1837—43); „Geschichte des Tridentinischen-Concils“ (Jena 1846); „Libri symb. eccl. rom.-Cath.“ (1835), i t. d.—**D.** Henryk Emil. August, syn poprzedniego, prof. prawa w Jenie, * tamże 1806, kształcił się w Jenie, od 1834 profesor prawa i radca sądu apelacyjnego tamże, † 1881, między innemi wydał: „Lehrbuch der Geschichte des römischen Rechts“ (Lipsk 1840 i 1846, 2 wyd. 1871—73); „Der sakrale Schutz im römischen Rechtsverkehr“ (Jena 1857); „Aus Rom und Byzanz“ (Wejmar 1867).

Danzel Teodor Wilhelm, * 1818 w Hamburgu, † 1850, profesor filozofji w Lipsku. Głównie pracował na polu estetyki i literatury niemieckiej. Z początku zwolennik Hegla, odstępuje jednak już od jego systemu w rozprawach „Ueber Goethes Spinosismus“ (Hamb. 1843); „Ueber die Aesthetik der hegelschen Philosophie“ (Hamburg 1844); „Ueber den gegenwärtigen Zustand der Philosophie der Kunst und ihre nächste Aufgabe“, w czasopiśmie Fichtego: „Zeischrift für Philosophie und speculative Theologie“. Jako przeciwnik Gerwinusa występuje w dziełach: „Gotsched und seine Zeit“ (Lipsk 1848) i „G. E. Lessing, sein Leben und seine Werke“ (2 tomy, 1850—4, n. wyd. 1881).

Daphne, roślina, ob. Wawrzynek.

Daphne (hebr. *Tafanes*, nowoż. arab. *Defneh*), starożytne miasto egipskie, położone o 14 klm. na zachód od El Kantara nad kanałem Sueskim, znane już za czasów Ramzesa II. Psametych II zbudował tam około 664 fortecę, której ruiny znane są dzisiaj pod nazwą El Kasr el Bint el Jehudi (miasto dziewczyny żydowskiej), niejako stwierdzające opowiadanie Jeremjasza, że po wkroczeniu Nabuchodonozora do Syrji i Palestyny i uprowadzeniu do **D.** mężczyzn, uciekły tamże dziewczęta żydowskie, między innemi córki króla Zedechjasza.

Daphnia, *Dafnja*, *Rozwielitka*, rodzaj skorupiaków liścionogich, z oddziału *pleszncc (Claudocera)*, obejmujący skorupiaki drobne, przezroczyste, o ciele wydłużonem, okrytem skorupą dwuklapową, zamieszkuje przeważnie wody słodkie. Z wielu znanych gatunków najpospolitszy jest **D.** *pulex*, *pchła wodna*, barwy czerwonawej lub zielonej, długości 1—1,5 mm.; znajduje się w takiej ilości, że nieraz zabarwia kałuże na kolor czerwony.

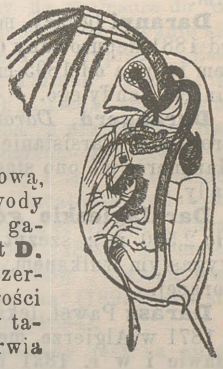

Daphnia znacznie powiększona.

Daphnogene, kopalny rodzaj roślin z rodziny wawrzynowatych (Lauraceae).

Daponte Wawrzyniec, słynny librecista włoski, * 1749 w Ceneda, † 1838. Życie jego pełne najróżniejszych przygód i niepowodzeń. Jakiś czas bawił w Wenecji, ale z powodu wolnomyślności i licznych awantur z wielkiemi damami, musiał uciekać, naprzód do Gorycji, później do Drezna, stąd znowu do Wiednia, gdzie libretami do oper Mozarta: „Wesele Figara“ i „Don Juan“ na zawsze ustalił sobie sławę. Po śmierci Józefa II opuścił Wiedeń; nie doznając jednak powodzenia ani w Holandji, ani w Anglji, udał się do New-Yorku 1805, gdzie walcząc z zawistnym losem, umarł jako nauczyciel języka włoskiego. Oprócz 36 sztuk teatralnych i libret, tłómaczył wiele dzieł angielskich i opisał awantury

własnego żywota w swoich ciekawych „Memoirs" (4 t., New-York 1823—27 i 2 ed. 1829).—**D.** Wawrzyniec, syn jego, * 1805, † 1841, dał się poznać wybornem dziełem: „History of the Florentine Republic" (2 t., New-York 1833).

Da Ponte Jacopo, malarz wenecki, ob. Bassano.

Dappes (*Valleé des* **D.**, *Dappenthal*), dolina, mająca 5 klm. długości w szwajcarskim kantonie Waadt, na zachodnim stoku gór Jura, przy samej granicy francuskiej; obejmuje 7,000 morgów i stanowi ważny punkt strategiczny. jako klucz do południowo-zachodniej Szwajcarji. W r. 1802 była w posiadaniu Francji, w r. 1815 powróconą została do kantonu Waadt, w r. 1861 była przyczyną nowego sporu granicznego, przez konwencją w Bernie 1862 r. została stanowczo ustąpioną Francji, w zamian za ustąpioną przez Francję cząstkę ziemi równej wielkości.

Dapsang, najwyższa góra w pasmie Kara-Korum w Tybecie, ma 8,619 met. Jest to po Gaurysankarze drugi co do wysokości szczyt na kuli ziemskiej.

Dar, w języku nubijskim oznacza kraj zamieszkany, stąd wyraz ten często spotykamy w nazwach miejscowości w Nubji i Sudanie wschodnim.

Daranyi Ignacy, mąż stanu węgierski, * 1849. Od 1881 deputowany (liberalny), był wiceprezesem izby, a od 1895 ministrem rolnictwa w gabinecie Banffy'ego.

Darabgerd, *Darabdżerd*, miasto w perskiej prowincji Farsistanie, liczy 4,000 m.; według Hammera, ma ono stać na miejscu dawnej Pasargady.

Darałagieskie góry, w gub. Erywańskiej, (do 2,500 m.); szczyt *Darałagez* (4,000 m.) jest wygasłym wulkanem. Źródło wody mineralnej gorącej.

Darasz Paweł, lekarz, * 1809 w Warszawie, † 1871 w Algierze, medycynę studjował w Warszawie i w r. 1831 był lekarzem wojskowym. Następnie jako lekarz przebywał we Francji, biorąc żywy udział w sprawach politycznych. W r. 1848 przebywał we Lwowie, skąd po zbombardowaniu miasta uszedł do Poznania, następnie do Anglji. Po powrocie do Francji, jako podejrzany o stosunki z Mazzinim, został uwięziony i wywieziony do Algieru, gdzie wreszcie otrzymał posadę lekarza rządowego w kolonjach.

Darbhangah, główne miasto dywizji t. n. (8,637 klm. kw. i 2,801,955 m.) w prowincji Bihar, w indostańskiem prezydencztwie Bengalu, połączone drogą żel. z Gangesem, ma wspaniały pałac maharadży **D.** i 74,000 miesz.

Darboux Jan Gaston, matematyk, * 1842 w Nimes, profesor w Collège de France, w 1887 został dziekanem fakultetu, w 1884 członkiem akademji, napisał: „Sur une classe remarquable des courbes" (1873); „Mémoire sur l'équilibre astatique" (1877); „Leçons sur la théorie générale des surfaces" (1887).

Darboy Jerzy, * 1813 r. w Faul-Billot niedaleko Langres, od 1863 arcybiskup paryski, od 1864 wielki jałmużnik Napoleona III i senator; na soborze watykańskim (1860) przywódca wolnomyślnych prałatów, występował przeciwko nieomylności i wraz z całą opozycją podpisał znany protest 17 lipca 1870 r. Podczas oblężenia Paryża zajmował się wyłącznie pielęgnowaniem rannych i sprawami miłosierdzia. Uwięziony przez Komunę w charakterze zakładnika 4 kwiet. 1871, pomimo starań rządu wersalskiego został rozstrzelany w więzieniu La Roquette 24 maja t. r. Był to zwolennik zasad galikańskich, z tego powodu nie miły dworowi papieskiemu. Z pism jego celniejsze: „Les femmes de la Bible" (8 wyd., Paryż 1876); „Les Saintes Femmes" (4 wyd., Paryż 1877); „Vie de Saint Thomas Becket" (2 t., Paryż 1860) i „Oeuvres pastorales" (2 t., Paryż 1876). Był także współpracownikiem dziennika *Correspondant* i dyrektorem *Moniteur Catholique*. Jego „List pasterski" dotyczący encykliki papieskiej przetłómaczył Wielogłowski (Kraków 1865). Por. Życiorysy D-a przez Guillermin (Paryż 1889) i Foulon (tamże 1889).

Darbyści, *Darbychrystowie*, czyli bracia Plymouth'scy, sekta chiljastyczna, nie uznająca zarządu kościelnego, ani potrzeby chrztu; zaleca ona swoim wyznawcom gromadzenie się w małe zbory i oczekuje rychłego przyjścia Chrystusa. Powstała około 1840 r. w Szwajcarji francuskiej; założycielem jej był J. Darby, duchowny anglikański, † 1882 w Londynie. Por. Herzog „Les frères de Plymooth et John Darby" (Lozanna 1845); Grünewald w „Jahrbücher für deutsche Theologie" (1870).

D'Arcet Jan, lekarz, * 1725 r. w St. Sever, † 1801 r.; był dyrektorem fabryki porcelany w Sevres, generalnym inspektorem mennicy królewskiej i fabryki gobelinów, uczynił kilka ważnych odkryć i pierwszy podźwignął porcelanę francuską.

D'Arcet Jan Piotr Józef, chemik, syn poprzedniego, * 1777 r. w Paryżu, † 1844 tamże; był głównym probierzem mennicy i członkiem rady fabryk i rękodzieł; położył zasługi na polu chemji technicznej oraz pod względem urządzeń sanitarnych w szpitalach i fabrykach. Ulepszył fabrykację prochu, wynalazł łatwo topliwy stop metaliczny, zwany *metalem d'Arcet'a*, oraz łatwy sposób oddzielania złota od srebra za pomocą kwasu siarczanego; badał również skład chemiczny kości.

D'Arceta metal, stop łatwo topliwy, ob. Bizmutowe stopy.

Dardanarjat albo Crimen Dardanariorum, lub Crimen annonae, tak zwała się w Rzymie lichwa zbożowa, powstała w celu stawiania przeszkód

dowozowi, lub też gromadzenia zboża w oczekiwaniu drożyzny, w latach nieurodzajnych.

Dardanele, cztery obronne zamki nad Helespontem, na europejskim i azjatyckim brzegu, leżące naprzeciwko siebie, które panują nad *cieśniną Dardanelską* i stanowią niejako klucz do Konstantynopola. Pierwszego wstępu do Helespontu strzegą dwa nowe zamki: Sed-il-Bahr w Europie i Kum Kaleh w Azji. Stąd o 20 klm. ku północy leżą dwa stare zamki: Kalid-Bahr w Europie i Sultani-Hissar w Azji. Zamki te przez inżynierów francuskich i angielskich zostały silnie ufortyfikowane. Ogólną długość cieśniny podają na 58—65 klm., szerokość wynosi 4 do 7 klm. Wody w **D.** mają prąd podwójny: wierzchni i spodni, na co już starożytni zwracali uwagę; dwoistość ta tłómaczy się różnicą ciężaru wód m. Egejskiego i Marmora.

Dardanos (łac. *Dardanus*), w mitol. greckiej, syn Zeusa i Elektry, córki Atlasa, mityczny protoplasta Trojan, Z Arkadji czy też Krety, przybył na Samotrację, a stąd do Frygji; tu założył miasto *Dardanos*, skąd poszła nazwa całej okolicy: *Dardanja*. Z drugiej żony Batei, córki Teukrosa, spłodził Erichtoniosa, którego synem był *Tros*. Potomków **D.** nazywano *Dardanami*.

Dardanos, *Dardanus*, w starożytności miasto nad Helespontem, pomiędzy Iljonem a Abydos położone, kolonja eolska. Pamiętne z czasów wojny peloponeskiej bitwą morską 411 przed Chr. pomiędzy Ateńczykami a Peloponezem, później pokojem pomiędzy Sullą a Mitrydatem 84 przed Chr. Od miejscowości tej otrzymały nazwę zamki Dardanelskie.

Dardistan *(kraj Dardu*, dawniej *Darada*), prowincja w Azji Wyższej, graniczącą na północ z Karakorum (średnia wysokość przełęczy 5,500 m.), na zachód z pasmem górskiem ciągnącem się od Cytralu (z wierzchołkiem 5,594 m. wys.), na wschód z pasmem górskiem, leżącem pomiędzy rz. Indus i Krisznaganga (Diamer, 8,114 m.), na północo-wschód z Rongdo i Balti. Kraj podzielony na wiele dolin, od 1500 do 2000 m. wyniesionych nad p. m., mało zbadany, żyzny, produkujący wino i pszenicę, obfitujący w złoto, zaludniony przez wyznawców Mahometa, podzielony na wiele chanatów, z których ważniejsze są Hasora, Gilgih i Jassin. Por. Leitner „Results of a tour in D. etc.“ (Lahora 1867—70, 4 t.).

Dardżyling (*Darjiling*), należący do Anglji okrąg we wschodnich Himalajach, w prezydenturze Bengalskiej w Indostanie, 3,015 klm. kw. powierzchni i 224,314 miesz. (1891), ustąpiony Anglji w 1835, rozszerzony w 1849. Po wprowadzeniu uprawy krzewu herbacianego, kawy i bawełny, stał się krajem produkcyjnym. Osada **D.** wyniesiona na 2,184 nad p. m., posiada liczne wille i jest stacją klimatyczną przebywających w Indjach Anglików, oraz służy za sanatorjum dla wojska. Ludność **D.** w r. 1891 wynosiła 15,037 dusz. Por. Halthorn „Handbook of Darjiling“ (1863).

Dar el Chadib, najwyższy szczyt góry Libanu, wysoki 3,063 m., oddalony od morza o 7 klm.

Daremberg Karol Wiktor, lekarz, * 1817 w Dijon, † 1872 r. Medycynę studjował w Paryżu, od 1844 r. był bibljotekarzem akademji medycznej paryskiej. Zajmował się głównie historją medycyny. W 1864 rozpoczął wykłady w Collège de France o dziejach i literaturze sztuki lekarskiej. Przełożył na język francuski dzieła starożytnych lekarzy greckich: Hipokratesa (2 wyd., 1855), Oribasiosa (1853—60), Galena (1854) i in., ogłosił krytyczne wydanie Celsusa (Lipsk 1859), nadto napisał: „Etat de la médecine entre Homère et Hippocrate“ (1869); „Histoire des sciences médicales“ (1870); „Cours sur l'histoire de la médecine et de la chirurgie.“ Rozpoczęte przez niego wydawnictwo: „Dictionnaire des antiquités grecques et romaines“ (1873) prowadził w dalszym ciągu Saglio.

Darenbourg Józef, orjentalista francuski, * 1811 w Moguncji, wówczas stolicy departamentu francuskiego Mont-Tonnerre, † 1895 w Ems; ukończył szkołę talmudyczną w Mont-Tonnerre, następnie uczęszczał na uniwersytet w Giessen i Bonn. W 1835 powołany na profesora do Amsterdamu, następnie poświęcił się wyłącznie studjom nad literaturą arabską. Napisał: „Essai sur la Palestine d'après le Talmud“ (1867); „Notes épigraphiques“ (1877); „Deux versions hébraïques de Kalila et Dimna“ z przekładem francuskim (1881); „Les Monuments sabéens et himyarite du Louvre“ (1886) i in. W ostatnich latach życia poświęcił się literaturze żydowsko-arabskiej i wydał: „Opuscules et traités d'Aboul-Walid Merwan ibn Djanoh“ (1880); „Commentaire de Moïmonide“ (1886—88); „Version arabe du Pentateuque du gaon Saadia“ (1893); „Version arabe des Proverbes“ tegoż (1894).

Dares, Frygijczyk, uważany jest za autora dzieła: „De excidio Trojae“, które wydawca podaje za tłómaczenie dokonane jakoby przez Korneljusza Neposa z greckiego oryginału, napisanego przez trojańskiego kapłana Daresa, świadka opisywanych wypadków. Dederich zaś wykazał, że jest to płód nieukształconego jakiegoś Rzymianina z V lub VI w. Dzieło to o tyle jest ważne, iż było w średnich wiekach podstawą licznych opracowań podania o Troi w językach łacińskim, romańskim i niemieckim. Najlepsze wydanie sporządził Dederich (Bonn 1835) i Meister (Lipsk 1873). Por. Dunger „Die Sage vom Trojanischen Krieg in den Bearbeitungen des Mittelalters“ (Drezno 1869); Körting „Diktys und D.“ (Halla 1874).

Dar es Salaam, port na wschodniem wybrzeżu Afryki, na południe od wyspy Zanzibaru, przy ujściu rz. t. n., 10,000 m., w 1885 przez sułta-

na Zanzibaru ustąpiony Wschodnio-afrykańskiemu towarzystwu niemieckiemu.

Dareste Kamil, przyrodnik francuski, * 1822 w Paryżu, studjował medycynę tamże, był profesorem historji naturalnej w Rennes, następnie w Lugdunie, dziekanem fakultetu w Lille, od 1879 dyrektorem laboratorjum teratologicznego; napisał: „Recherches sur la production artificielle des monstruosités“ (1877, 2 wyd. 1891). W dziele tem wykazał, w jakich warunkach powstają potwory naturalne i w jaki sposób można je wytwarzać sztucznie.

Dareste de la Chavanne Antoni Kleofas, historyk francuski, * 1820 w Paryżu, † 1882. W 1847 profesor historji w Grenobli, 1849 w Lionie, z powodu swej nietolerancji względem studentów w Lionie, usunięty był 1878 z posady. Napisał: „Histoire de l'administration en France depuis Philippe-Auguste“ (1848); „Histoire des classes agricoles en France“ (1854, wyd. 2, 1858), oba dzieła nagrodzone przez Akademję; „Histoire de France“ (1865—79, t. 9, 2 wyd. 1877), dzieło wielkiej wartości również nagrodzone; „Histoire de la Restauration“ (1879, t. 2).

Dareste de la Chavanne Rudolf, prawnik francuski, * 1824, był adwokatem, 1878 został członkiem akademji nauk moralnych i politycznych. Szczególne zasługi położył swojemi studjami nad historją prawa. Ogłosił: „De la propriété en Algérie“ (2 wyd. 1863); „Code des pensions civiles“ (1854); „La justice administrative en France“ (1862); „Une loi aphesienne du premier siècle avant notre ère“ (1877); „Lés inscriptions hypothécaires en Grèce“ (1885); „Les anciennes lois de l'Islande“ (1881); „Les papyrus greco-egyptiens“ (1883); „Étude d'histoire du droit“ (1889); „La science du droit en Grèce“ (1895). Nadto wydał mowy Demostenesa z komentarzami.

Darewo, miasteczko w gub. Mińskiej, pow. Nowogródzkim, nad jeziorem i rzeką Szczarą.

Darewska-Weryho Konstancja z Żebrowskich, * w gub. Mińskiej, pisała powiastki dla dzieci, z których pierwsza wyszła w r. 1889 w Mińsku Litewskim p. t. „W mieście i na wsi.“

Darewski, *Darowski* v. *Śreniawa* odm., herb: W polu błękitnem rzeka srebrna z krzyżem kawalerskim złotym u góry. U szczytu pięć piór strusich. („Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego).

Darewski.

Darewski, *Darowski-Weryha* Aleksander, * 1815 w Tomaszowie, † 1874 r. w Berlinie, kształcił się u Pijarów na Żoliborzu, następnie osiadł w majątku swym pod Kamieńcem Podolskim, 1850 w Tetjowszczyznie gub. Kijowskiej, a 1856 r. w Kijowie. Prace swe pomieszczał w „Bibl. Ossolińskich“, „Dzienniku Warszawskim“ i „Kronice wiadomości krajowych i zagranicznych“, lub drukował w niewielkiej liczbie egzemplarzy pod pseudonimami: Artemiusz, Mizantrop, Czomber, Duda, Solecki: „Gawęda o swojaku“ (Mohylów 1858 r.); „Przysłowia do nazwisk szlacheckich“ (Kijów, 1870 r.); „Jeden rozdział do przyszłej księgi przysłów“ (tamże 1867); „Samuel Łaszcz“ (tamże 1865); „Lament Skwirski“ (1862); „Wojna chocimska“ (Bruks. 1862); „Pan S. Maszkiewicz“ (tamże 1863); „Znaki pieczętne ruskie“ (Paryż 1862); „Awulsa Humania“ (Lwów 1862); „Do dziejów Ukrainy“ (Wenec. 1863); „Trzej królowie“ (Lipsk 1862) i t. p. Ob. Dr. Antoni J. „Opowiadania historyczne“ (1884, ser. IV, t. II, str. 383 — 410). Był to znakomity znawca historji krajowej i pisarz bardzo utalentowany.

Darewski-Weryho Aleksander.

Dar-Fertit, kraina w Afryce środkowej między $6^1/_2$ i $8^1/_2{}^0$ szerok. płn., na południe od Dar-Fur; jest to suchy step, przerywany na brzegach rzek wilgotnemi lasami. **D.** jest oddawna jednem z głównych ognisk handlu niewolnikami. W r. 1878 zdobyty przez Gessi'ego, został **D.** przyłączony do Egiptu, ale po powstaniu Mahdiego uzyskał niezależność. Zbadany po raz pierwszy przez Schweinfurtha, w r. 1871 został opisany przez tegoż w dziele: „In Herzen von Afrika“ (Lipsk 1878).

Darfur, *Dar-el-Fur*, wielkie państwo we wschodnim Sudanie, na wschód od Kordofanu, na zachód od Waday, w południowo-wschodniej części Sahary i na południe ku pochyłościom gór Zum położone, 452,000 klm. kw. obszaru; ze wszystkich prawie stron pustyni otoczone stepami, w okolicach wodnych obfituje we wszystkie produkty Afryki i prowadzi nader ożywiony handel karawanowy. Przecięte pasmem gór z wygasłemi wulkanami (Dżebel Medob 1,100 m., Dżebel Marrach 1,830 m. wys.), obfituje w wodę. Ludność jego wynosić ma do $1^1/_2$ miljona i składa się z rozmaitych plemion. Religja panująca jest mahometańska, wprowadzona przez Solimana Solona (1596—1637). W ostatnich czasach **D.** podbity został przez Mahdiego. Miasto stołeczne Tendelty albo El-Faszer, ale ważniejsze jest miasto Kobeh, punkt przecięcia się wielu dróg karawanowych. Porównaj „Voyages au Darfur“ przez Szeika Mohamed-Ebn-Omar-el-Tounsy, tłóm. na franc. przez Perrona (Paryż 1845), Pfunda „Reisebriefe aus Kordofan und D.“ (Hamburg 1878); Pettermanna „Mittheilungen“ (1875, 1880 i 1884).

Dargiewicz v. *Bawola głowa* odm., herb: W polu czerwonem czarna głowa wołu. Nad tarczą mitra.

Dargiewicz.

Dargiński okrąg, część obwodu Dagestańskiego na Kaukazie, ma 1,652 klm. kw. obszaru i 82,463 miesz. (1897).

Dargo, auł (osada) w obwodzie Terskim, nad rz. Aksajem; był od 1839 do roku 1845 rezydencją Szamila i pamiętny jest wyprawą hr. Woroncowa, który zajął **D.** w r. 1845.

Dargolewski I, *Dergolewski* v. *Księżyc z mieczem*, herb: W polu czerwonem miecz, na jego rękojeści półksiężyc złoty barkiem do góry. U szczytu trzy pióra strusie.—**D. II** różni się od poprzedniego tem, że miecz ostrzem na dół znajduje się nad półksiężycem rogami do góry.—**D. III:** W polu błękitnem nad mieczem między dwiema 6-promiennemi gwiazdami srebrnemi — księżyc srebrny barkiem do góry; nad hełmem korona.—**D. IV** różni się od poprzedniego tem, że miecz jest ostrzem do góry, gwiazdy złote, a nad hełmem bez korony księżyc srebrny z rogami do góry, a nad księżycowym rogiem 6-cio-promienna gwiazda złota.

Dargolewski I.

Dargolewski III.

Dargomyżski Aleksander, kompozytor ruski, * 1813, † 1869, kształcił się w Petersburgu, w r. 1831 wstąpił do ministerjum dworu, nie porzucając muzyki, której poświęcił się zupełnie dopiero w 1835 po napisaniu znacznej liczby utworów. Napisał opery: „Esmeralda“ (1847), „Rusałka” (1856); kantatę baletową „Uroczystość Bachusa“ (1867); niedokończoną operę „Gość kamienny“ (według Puszkina); nadto napisał przeszło 100 romansów, symfonji i innych mniejszych utworów.

Dargun, gród żupny bodryckich Wagrów, niedaleko rz. Trawny (Trave), opodal dzisiejszego Segebergu (Siegeberg) w Holsztynie. Miejscowość pamiętna powstaniem Bodrytów pod Przybysławem i Niklotem przeciwko Niemcom przed r. 1133, a 1139 r. spaleniem klasztoru przez ks. Przybysława.—**D.** gród Lutyckich Czrezpienianów (ob.), obecnie miasteczko meklemburskoszweryńskie, liczące 2,202 miesz. (1895). Ks. pomorski Kazimierz zbudował tu 1160—1170 r. klasztor Cystersów, skasowany przez protestantów i zamieniony na zamek 1552 r.

Dargun, herb: W polu czarnem nad pasem poprzecznym czerwonym ze skrajem złotym—pegaz srebrny, a pod pasem trzy lilje srebrne. Nad tarczą dwa ukoronowane hełmy, nad pierwszym orzeł złoty, nad drugim lew srebrny. Labry z prawej strony czerwone podbite złotem, z lewej czarne podbite srebrem. Nadany 1868 r. przez cesarza Franciszka Józefa. („Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego).

Dargun.

Dargun Lotar, prawnik, * 1853 r. w Opawie na Szląsku austrjackim, † 1893, kształcił się w gimnazjum krakowskiem i na uniwersytetach wiedeńskim, krakowskim i berlińskim; 1885 został profesorem prawa niemieckiego. Szczególną uwagę uczonych zwróciła jego teorja pokrewieństwa przez matki. Napisał: „König Heinrich VII“; „O pokrewieństwie przez same tylko matki dawnych Germanów“ (w Rozpr. akad. um. hist. fil. t. XV 1882); „Mutterecht und Raubehe“ (Wrocław 1883); „Ursprung und Entwickelungsgeschichte d. Eigenthums“ (1884); „Egoismus und Altruismus in der Nationalökonomie“ (Lipsk 1885); „O źródłach prawa miast polskich w wieku XVI“ (2 cz. 1890); „O zabezpieczeniu robotników w teorji i najnowszem ustawodawstwie“ (1889); „O rodzinie pierwotnej“ (w *Ateneum*, 1891); „Mutterrecht und Vaterrecht“ (1892); „O znaczeniu cywilizacyjnem wojny“ (1892) i wiele rozpraw innych, pomieszczanych w czasopismach polskich i niemieckich.

Darguż I, *Dargosz*, herb: W polu błękitnem złota lwia głowa z paszczą rozwartą. U szczytu 6-promienna gwiazda złota.—**D. II:** Na tarczy, ściętej linją ukośno-lewą, w polu górnem czer-

Darguż I.

Darguż II.

wonem—pół lwa złotego, dolnem—szachownica błękitno-srebrna. Nad hełmem trzy gwiazdy złote 6-promienne, a na nich po gałązce z kwiatem lilji. Labry z prawej strony błękitne podbite srebrem, z lewej czerwone podbite złotem.

Dariel, wąwóz (*Porta Caucasi* albo *Cumana* rzym.) malownicza przełęcz górska, wiążąca góry Kaukaskie z doliną Władykaukaską, przez którą przechodzi wojskowa droga gruzińska (z Tyflisu przez Władykaukaz i Kabardę do Mosdoku).—

D. szczątki zamku w górach Kaukaskich nad rz. Terekiem, po drugiej zaś stronie Tereku twierdza **D.**

Darien, okręg w stanie Panama w rzeczypospolitej Kolumbijskiej, położony pomiędzy zatoką **D.** morza Kaspijskiego i zatoką San Miquel oceanu Spokojnego, obfitujący w złoto i liczący zaledwie 10,000 miesz.

Darien, herb polski, znany tylko z nazwy.

Darimon Ludwik Alfred, pisarz francuski, * 1819 w Lille, był naprzód dziennikarzem w Paryżu, w r. 1857 wybrany przez opozycję demokratyczną do parlamentu, przyłączył się do stronnictwa pięciu. W r. 1864 pogodził się z cesarstwem. W r. 1869 wycofał się zupełnie z życia politycznego i oddał się wyłącznie literaturze. Ogłosił w obronie cesarstwa: „Histoire de douze ans 1857—69, notes et souvenirs“ (1883); „A travers une révolution“ (1884); „Histoire d'un parti les Cinq sous l'Empire 1857—60“ (1886); „Le tiers-parti sous l'Empire 1863—66“ (1887); „L'opposition libérale sous l'Empire 1861—63)“ (1886); „Notes pour servir à l'histoire de la guerre de 1870“ (1887); „Histoire d'un jour, 12 juillet 1870“ (1888); „Les Irréconciliables sous l'Empire“ (1888); „Les Cent-seize et le ministère du 2 janvier 1869—70“ (1889); „L'agonie de l'Empire“ (1891).

Darjiling, ob. Dardżyling.

Darjusz, (u Grek. *Dareios*, staroper. *Darayawus*), imię 3 królów perskich z dynastji Achemenidów (ob. Achemenes): 1° *Darjusz I*, syn Histaspesa (*Viçtâçpa*), * około r. 550 przed Chr., jeden z najznakomitszych władców starożytnego wschodu. Wiadomości pisarzów greckich, zwłaszcza Herodota, zostały w nowszych czasach uzupełnione napisami w Bisutun (ob). Jakkolwiek pochodząc z familji Cyrusa uprawnionym był następcą Kambizesa (ob.), mimo to przecież dopiero po zgładzeniu fałszywego Smerdisa (jeden z magów imieniem Gaumâta) 521 r. przed Chr. osiągnął władzę. Opowiadanie Herodota, jako **D.** z pomiędzy sprzysiężonych obrany został królem, dlatego że jego koń pierwszy zarżał, jest podaniem ludowem. Otrzymawszy słabemi rządami Kambizesa rozstrojone państwo, musiał uparte z buntującemi się prowincjami, zwłaszcza z Babilonją, staczać boje, nim zdołał przywrócić porządek i jedność. **D.** sam wyraził się, iż musiał 9 wrogich sobie władców w 16 wielkich bitwach pokonać, nim zapewnił sobie panowanie. Buntowały się przeciw niemu—Egipt, Medja, Armenja, Asyrja, które musiał kolejno uśmierzać. Chcąc kierować państwem w duchu Cyrusa, przedsięwziął 513 r. niepomyślną wyprawę na Scytów zadunajskich. Za powrotem wódz jego Megabyzus podbił jednak Trację, sam zaś **D.** w 510 r. rozszerzył granice wschodnie aż do Indu. Uśmierzywszy powstanie małoazjatyckich Greków, postanowił zdobyć i Helladę. Wyprawa w 495 nie powiodła się, jak również i wyprawa 490, zakończona po pierwszych powodzeniach zupełną klęską pod Maratonem (490). Wśród przygotowań do nowej ekspedycji zaskoczyła go śmierć 485 r. Wyprawami temi dał **D.** początek tak zwanym *wojnom perskim* v. *medyjskim*, t. j. walce kultury wschodnio-azjatyckiej z zachodnio-europejską. Położył także **D.** zasługi staraniami około wewnętrznej organizacji państwa. **Darjusz II Nothus,** przed objęciem tronu zwany *Ochus*, naturalny syn Artakserksesa Długorękiego (stąd i przydomek jego); rządy **D.** (423—405), odznaczają się buntami wielu satrapów szczęśliwie stłumionemi i wywieraniem znacznego wpływu na stosunki greckie pod koniec wojny peloponeskiej. Wszelako bunt w Egipcie (414) udał się i kraj ten odpadł od Persji na 60 przeszło lat. **Darjusz III, Kodomannus,** ostatni król perski, wnuk poprzedniego, wstąpił na tron za sprawą eunucha Bagaosa, który zamordował poprzedniego króla perskiego Arzesa i całą jego rodzinę; **D.** panował 336—330. Był to monarcha łagodny, sprawiedliwy i waleczny. Pobity przez Aleksandra W. w bitwach nad Granikiem (334), pod Issus (333) i Gaugamelą (331) utracił całe państwo i zginął z ręki zabójcy, satrapy Bessusa.

Darjusza grób. Darjusz I, król perski za życia jeszcze przygotować kazał sobie grób w pobliżu ruin Persepolu, który jest rzadkim zabytkiem sztuki staroperskiej.

Darkjany (po niem. *Darkemen*), m. okręgowe pruskiej regencji gumbińskiej, nad rz. Angerapp; ma 3,542 miesz. (1895).

Darleston, miasto w hrabstwie Stafford w Anglji, 15,000 m., obfite kopalnie węgla.

Darling, *Durling*, znaczna rzeka w Nowej Południowej Walji, w Australji, powstaje ona powyżej fortu Bourke z połączenia kilkunastu rzek pomniejszych i wpada do Murray, przepłynąwszy 2,870 klm.

Darling Mountains, pasmo gór w południowo-zachodniej Australji, które kilku swemi wierzchołkami dosięga wysokości 1,100 metr., ciągnie się z północy ku południowi i ma średnią wysokość 650 metr.

Darlington, miasto w angielskiem hrabstwie Durham, liczy 38,000 m., między którymi jest znaczna część kwakrów; posiada fabryki lokomotyw i huty żelazne.

Darlingtonia, rodzaj roślin z rodziny *Sarraceniaceae*; z ośmiu północno-amerykańskich gatunków najbardziej jest znany **D.** *californica*, krzew w okolicach błotnistych Kalifornji. Należy on do roślin owadożernych; ogonki liścia na końcu przekształcone są w woreczki o małym otworku, zaopatrzone we włoski tak ustawione, że owad, który wewnątrz wpadnie, już się wydostać nie może; kwiaty purpurowo-czerwone umieszczone są na łodydze 60 — 120 cm. wysokiej;

DARLINGTONIA I INNE ROŚLINY OWADOŻERNE:

1. Dionaea muscipula (Muchołówka). 2. Drosera rotundifolia (Rosiczka). 3. Nepenthes mastersiana (Dzbanecznik). 4. Pinguicula vulgaris (Tłustosz). 5. Drosophyllum lusitanicum. 6. Darlingtonia californica. 7. Sarracenia purpurea (Kapturnik). 8. Utricularia minor (Pływacz).

owoc jest torebką wielonasienną, 2,5 cm. długą. Ob. tablicę kolorową: **D.** i rośliny owadożerne.

Darmès, Marjusz Ennemond, * 1797 r. w Marsylji. Był naprzód służącym, potem szewcem, w dniu 15 paźdz. 1840 wykonał bezskuteczny zamach na życie króla francuskiego Ludwika Filipa, za co ukarany został śmiercią dnia 31 maja 1841.

Darmesteter Arsenjusz, filolog francuski, * 5 stycznia 1846, w rodzinie żydowskiej, † 1888, filologję studjował w Ecole pratique des hautes études, w 1877 został docentem i w tymże roku profesorem średniowiecznej literatury francuskiej, w Sorbonie. Z początku studjował księgi biblijne, później przeszedł do badań nad filologją języków romańskich, a zwłaszcza francuskiego. Napisał: „Traité de la formation des mots composés dans la langue française, comparée aux autres langues romanes et au latin" (Paryż 1875); „De la création actuelle des mots nouveaux dans la langue française et des lois qui la régissent" (Paryż 1877); „La vie des mots étudiés dans leurs signification" (1887); „Le seizième siècle en France. Tableau de la littérature et de la langue suivi de Morceaux choisis etc." (1878, t. 2); „Cours de grammaire historique de la langue française" (1891—1895) „Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVII siècle jusqu'a nos jours" (1889 i nast.).

Darmestetter Jakób James, orjentalista francuski, brat Arsenjusza, * 1849 w Château-Salins, † 1894, od r. 1885 profesor literatury perskiej w Collège de France; napisał: „Essais orientaux etc." (1883); „Lettres sur l'Inde" (1888); „La légende divine" (1890); „Les prophètes d'Israël" (1892); „Le Mahdi depuis les origines de l'Islam jusqu'à nos jours" (1885); „Etudes iraniennes" (1885 t. 2); „Chants populaires des Afghans" (Paryż 1888—90); „Origine et developpement de la religion etudiés à la lumière des religions de l'Inde" (przekład z ang. dzieła Maxa Müllera) i w. in.

Darmesteter Marja z domu Robinson, od r. 1888 żona orjentalisty Jakóba, * 1857 w m. Leamington w Anglji, poetka angielska. W r. 1878 wydała zbiór poezji p. t. „A handful of honeysuckles" (1884); „The new Arcadia" (1886); „An Italian garden" (1886); romans „Arden" (1883); i studja historyczne: „Margarethe of Angoulême, queen of Navarre" (1886); „Marguerites du temps passé" (1892) i in.

Darmstadt (księstwo *Hessen* **D.**) ob. Hesko-Darmsztadzkie księstwo.

Darmstadt, stolica wielkiego księstwa Heskodarmsztadzkiego, rezydencja w. księcia, położona nad rzeczką Darm, ma 63,745 m. (1895) i dzieli się na stare (nieregularnie zbudowane) i nowe (bardzo piękne) miasto. Pomiędzy budowlami odznaczają się: zamek z szacownemi zbiorami sztuki i bibljoteką, składającą się z 500,000 tomów, dawny pałac wielko-książęcy, piękny katolicki kościół, teatr, arsenał, koszary, gmach pocztowy, wniesiony w 1881 r., gmach kolegjum z 1780 r., kościół ewangelicki z XV w. z grobami książęcemi; z pomników zasługuje na uwagę 50 metrów wysoki pomnik Ludwika I, założyciela państwa, pomnik tu urodzonego chemika Liebiga i kilka innych. Przemysł reprezentują fabryki przetworów chemicznych, kapeluszów, tytuniu, kart do gry, tapet, instrumentów technicznych; handel w rozwoju, dzięki licznym linjom dróg żel., przecinającym miasto. Z zakładów naukowych są tu: wyższa szkoła techniczna, 2 gimnazja, 2 szkoły realne, 1 rolnicza i 1 rzemieślnicza. **D.** ma 22 stowarzyszenia naukowe, a różnych czasopism wychodzi tu 21; jest siedliskiem wszystkich władz naczelnych w. księstwa; okolice miasta mają bardzo wiele pięknych parków i spacerów.—**D.** wspominany bywa w 11 stuleciu; od 1360 był w posiadaniu hr. Katzenellenbogen, w 1479 dostało się Hesji, a od 1567 jest rezydencją władców tego kraju. Właściwy rozwój miasta zaczyna się od czasów Napoleona i w. księcia Ludwika I.

Darnétal, miasto w dep. franc. Niższej Sekwany, okr. Rouen, oddalone od tego miasta o 4 klm. na wschód, ma kościół z 15 wieku, przemysł tkacki i farbierski, 6,400 miesz.

Darniówka, zwierzę, Polnik łąkowy, ob. Polnik.

Darnley Henryk Stuart, lord, pan szkocki, ojciec króla angielskiego Jakóba, I * 1541 r., zaśl. Marję Stuart (ob.), królową Szkocji, 1565. Burzliwego i namiętnego charakteru, ale bez energji i przenikliwości, stał się igraszką i narzędziem niektórych magnatów. Mniemając, że w muzyku Rizzio ma swego rywala, zabił go w przytomności królowej. Wkrótce jednak sam stał się ofiarą prawdziwego rywala Bottwella; uknuto spisek, zamordowano go i dla zatarcia śladów zbrodni dom, w którym przemieszkiwał **D.**, wysadzono prochem w powietrze 1567. Ciało **D.** znaleziono w blizkim ogrodzie. Por. Bekker „M. Stuart, Darnley, Bothwell (Giessen 1881).

Darń, *darnina*, wierzchnia warstwa ziemi, związana korzonkami traw i murawą pokryta, używana do wykładania burtów, wałów i ławek ziemnych.

Daroca, miasto okręgowe w hiszpań. prowincji Saragossy, w malowniczej dolinie rzeki Jiloca, ma stare mury z 144 wieżami, dwie bramy gotyckie, zamek w skale i 3,200 miesz. Godnym uwagi jest wybudowany w XVI w. tunel, 700 metr. długi, do przeprowadzenia wody deszczowej. Tu Alfons I Aragoński odniósł zwycięstwo nad Maurami w r. 1121.

Darondeau Benoît Henryk, hydrograf, * 1805 w Paryżu, † 1869, kształcił się w szkole politechnicznej, objechał całą kulę ziemską dla studjów fizycznych (1835—37), kierował pomiarami

wybrzeży morza Śródziemnego, w 1865 mianowany był naczelnikiem korpusu inżynierów hydrografów marynarki francuskiej i członkiem biura długości. Ogłosił 4 tomy spostrzeżeń fizycznych, zebranych w swej podróży naokoło świata, mapę cieśniny Magelana, instrukcje żeglarskie dla rozmaitych części świata; wydawał 1845 — 47 „Mémoires hydrographiques“, założył „Livre des phares de toutes les côtes du globe“ i wykonał znaczną liczbę map morskich.

Darowski *Weryha* (Winc.), dr. praw prezes Towarzystwa rolniczego, sekretarz a następnie senator rzplitej Krakowskiej, ur. 1787 roku, † 1862 w Mydlnikach, wyd. „De munere et officio judicis“ (Kraków 1833); „Katechizm rolniczy“ (Kraków 1860 i 61, Warsz. 1861).

Darowski Mieczysław, * 1810 r., † 1889 r., Po roku 1846 osiadł we Lwowie; w sprawie jego odrodzenia znaczne położył zasługi. Miał order „Virtuti militari“; napisał: „Wieczory Wielkopolanina“ (Lwów, 1886).

Darowski Adam, pisarz współczesny, * 1851 w Krakowie, kształcił się w uniwersytecie miejscowym, następnie osiadł na roli w gub. Kieleckiej, w 1881 w Warszawie, w 1894 wyjechał do Rzymu w celu poszukiwań, dotyczących dziejów Polski dokumentów w archiwum watykańskiem. Wydał „Pamiętniki ks. Józefa Kossakowskiego, biskupa inflanckiego“ (Warszawa 1890); „Szkice historyczne“ (3 serje, Petersburg 1890—1895).

Darro, rzeka w Hiszpanji, wpadająca pod Granadą do Genilu; sławna jest z kryształowej czystości wody; w jej korycie znajdowano piasek złoty.

Dars, półwysep lesisty na brzegu Pomorza, w powiecie Franeburskim, obwodzie pruskiej regencji Stralzundzkiej; na przylądku *Darserort* jest umieszczona latarnia morska.

Dartford, miasto w angielskiem hrabstwie Kent, nad rz. Darent, posiada dwa wielkie zakłady dla idjotów, kilka zakładów fabrycznych i 12,000 miesz.

Dartmoor, grupa wyniosłości na półwyspie Kornwalijskim w hrabstwie Dévon w Anglji, bagnista, wysoko wzniesiona, dawniej pokryta lasem, dziś prawie pusta. Powierzchnia jej wynosi 500 klm. kw.; najwyższy punkt Yes Tor ma 625 metr. wysokości.

Dartmouth,, miasto portowe w hrabstwie Devon, w Anglji, nad kanałem La Manche i przy ujściu rzeki Dart, która ma źródła w bagnisku Dartmoor; ma wygodną i bezpieczną przystań i stałą komunikację żeglugi parowej z Afryką południową. Stąd wyruszył Ryszard Lwie-Serce na wyprawę krzyżową w r. 1190. Mieszkańców liczy **D.** około 6.000.

Dartois de Bournonville Franciszek Wiktor Armand, dramaturg, * 1788, † 1867 roku, służył w wojsku od 1814, w 1830 r. został dyrektorem teatru Varieté i był nim do 1836. Napisał: „Le roi et la ligue“ (1815); „Charles de France“ (1816); „Le sceptre et la charrue“ (1817); „Le matin et le soir“ (1822); „Le coiffeur et le perruquier“ (1824); „Paris et Londres“ (1827); „La grisette mariée“ (1829); „La gardeuse des dindons“ (1845); „Un domestique pour tout faire“ (1846); „Les saisons vivantes“ (1850); „Une nuit orageuse“ (1852); „Les enragés,“ „Paris á Pequin“ i in.

Dartois de Bournonville Juliusz, dramaturg francuski, * 1845 w Paryżu, konserwator bibljoteki Mazariniego; napisał: „Capitaine Ripaille“ (1867); „Le petit Marquis“ (z Coppée'm, 1873), „Un patriot“ (1883); „Le Nid des autres.“ komedja w 3 akt. do współki z Adrjanem Schollen (1878); „Les Bourgeois de Lille“ (1883, dramat); „La princesse Falconi“ (1884).

Daru Piotr Antoni Noël Bruno, hrabia, * roku 1767 w Montpellier, † 1829, francuski mąż stanu, jeden z najwierniejszych towarzyszów Napoleona I, główny intendent armji 1806 r. w Prusiech i 1809 r. w Austrji; członek cesarskiej rady stanu, w której najczynniejszym był współpracownikiem Napoleona. Podczas pierwszej restauracji zajmował urząd zawiadującego ogólną administracją wojskową; w r. 1818 otrzymał godność para, w r. 1828 przyjęty został do Akademji nauk. Usunięty następnie od urzędów, poświęcił się wyłącznie studjom historycznym. Główną w tym rodzaju pracą jego, oprócz „Histoire de la Bretagne“ (3 t., Paryż, 1826), jest „Histoire de la république de Venise“ (7 t., Paryż, 1819—21, 4 ed., 1853), która stanowi epokę w literaturze historycznej. Z utworów poetycznych **D.** uważają za najlepszy poemat dydaktyczny „L'astronomie“ (Paryż, 1830). Znakomite jest także jego tłómaczenie Horacego (2 t., Paryż, 1788).

Daru Napoleon, hrabia, syn poprzedniego, * 1807, † 1890 r., do 1847 służył w armji. Po śmierci ojca otrzymał godność parowską; jeden z najczynniejszych członków w izbach, występował jako gorliwy stronnik monarchji Lipcowej; przyczynił się wiele do rozwoju dróg żelaznych we Francji. Po rewolucji Lutowej wybrany do Konstytuanty głosował z republikanami umiarkowanymi; od r. 1850—51 był wice-prezesem Ciała prawodawczego i jako orleanista sprzeciwiał się dynastycznym dążnościom Ludwika Napoleona. Podczas zamachu stanu (2 grudnia) ważną w opozycji odgrywał rolę, za co został uwięziony; wypuszczony na wolność usunął się od spraw publicznych. W r. 1869 został jednak wybrany do Ciała prawodawczego, 1870 r. objął ministerjum spraw zewnętrznych w liberalnym gabinecie Olliviera, z którego ustąpił jeszcze przed wojną francusko-niemiecką (1870—71). Od r. 1871 do 1876 był członkiem zgromadzenia

narodowego, 1876 został senatorem dożywotnim. Napisał: „Le comte Beugnot" (1865). Od r. 1860 był członkiem akademji, w r. 1879 wycofał się z życia politycznego.

Daruwar albo *Podborze*, miasteczko w królestwie Slawońskiem, komit. Pożeskim, nad rzeką Topliczą, 1,700 miesz., piękny zamek, przemysł jedwabniczy, źródła siarczane gorące (45° C.) i kopalnie marmuru.

Darvar Demetrios Nikolaos, pisarz nowogrecki, * 1759, † 1823 w Wiedniu. Przełożył na język starogrecki „Metafizykę" Baumeistra, nadto wydał gramatykę starogrecką i nowogrecką, fizykę nowogrecką, 1812—13, encyklopedję nowogrecką 1829 r. Oprócz tego napisał oryginalnie: „Der Stein des Anstosses oder von dem Ursprunge und d. Ursache d. Spaltung d. griech. und latein. Kirche" (Wiedeń, 1789); „Blago nravje" (1796); „Zercalo hristianskoje" (Buda, 1801); „Kivita Tivejskaho ikona" (1801).

Darwen *(Over—***D.***)*, miasto fabryczne w angielskiem hrabstwie Lancaster, posiada jedną z największych w świecie przędzalni bawełny, dalej fabryki papieru, tapet i wyrobów metalowych, liczy 35,000 miesz.

Darwin Erazm, lekarz, zoolog i poeta dydaktyczny angielski, * 1731, † 1802, studjował medycynę w Cambridge i Edymburgu, następnie przebywał w Litchfield i Bradwall. W dziele swojem „Zoonomia" (4 t., 1794) przeprowadza myśl, że gatunki roślin i zwierząt zmieniają się pod wpływem warunków zewnętrznych; myśl tę świetnie rozwinął wnuk jego, Karol. Oprócz tego ogłosił „Phytonomia" (1800) i kilka innych dzieł, między innemi utwory poetyczne. Od niego nazwany jest rodzaj roślin *Darwinia*. Por. E. Krause „Erasmus **D.** und seine Stellung in der Geschichte der Deszendenztheorie" (wraz z biografją jego przez Karola **D.** 1880).

Darwin Karol Robert, wnuk poprzedniego naturalista, twórca teorji, noszącej jego nazwisko, zwanej również teorją ewolucji, * 1809 w Shrewsbury, † 1882 w Down pod Beckenham; uczył się początkowo od 1826 medycyny w Edymburgu, następnie w Cambridge, jakkolwiek zapisany z woli ojca, lekarza Roberta Waringa, na teologję, studjował nauki przyrodnicze; ukończył uniwersytet w r. 1831 ze stopniem Bachelor of Arts, po którym uzyskał tytuł Master of Arts, równający się doktoratowi. Chociaż od wczesnego wieku zdradzał pociąg do nauk przyrodniczych, jednakże, według własnych słów swoich, był tylko ich amatorem, dopiero po ukończeniu studjów uniwersyteckich zabrał się do pracy poważnej w tym kierunku. Pod tym względem doniosły wpływ na rozwój umysłowości **D.** wywarło uczestnictwo jego w wyprawie naukowej, odbytej na okręcie Beagle pod dowództwem kapitana R. Fitzroya. Młody podówczas przyrodnik zwiedził Brazylję, przepłynął cieśninę Magelana, badał brzegi zachodnie Ameryki południowej, oraz wyspy oceanu Indyjskiego. Po powrocie do Anglji 1836 zajął się porządkowaniem bogatego i z niezmierną sumiennością zebranego materjału. Niezależność majątkowa, oraz ciche życie, jakie od 1842 roku pędził z rodziną w majątku własnym Down około Beckenham, niewątpliwie przyczyniły się do szczęśliwych rezultatów pracy tego genjalnego umysłu. Pomiędzy rokiem 1837 a 1838 ogłosił szereg prac, z których pierwsza dotyczyła znaczenia geologicznego dżdżowników, 1839 drukował dziennik podróży, jako trzecią część zbiorowego dzieła uczestników wyprawy Beagle'a, który wyszedł następnie oddzielnie p. t.: „Voyage of a naturalist round the world" (1845); w tym samym okresie czasu wespół z Owenem, Waterhousem, Gouldem, Bellem i Jenysem opracował zoologiczne spostrzeżenia z podróży p. t.: „Zoology of the voyage of H. M. S. Beagle" (5 t., 1840—48, nowe wyd., p. t.: „Natural history and geology. Voyage of H. M. S. Beagle" 1884). Jednocześnie z pod pióra niezmordowanego uczonego wyszedł szereg prac geologicznych, jako to: „Geological observwations of volcanic islands" (1842); „Geological observations on South America" 1846 i 1876); paleontologicznych, jak: „On fossil Balaenidae" (1854); botanicznych: „On the various contrivances by which British and foreign orchids are fertilized" (1862); „The movements and habits of climbing plants" (1865) i t. d. Ale wszystkie te prace, jakakolwiek jest ich doniosłość i wartość naukowa, musiały ustąpić na plan drugi, gdy się ukazało pierwsze z szeregu dzieł, mających unieśmiertelnić imię **D.** Już podczas podróży, szczególnie podczas badań, przeprowadzonych w Ameryce południowej, uwagę **D.** zwróciły trzy grupy faktów przezeń dostrzeżonych, a mianowicie pewne czynniki geograficzne, dotyczące rozpowszechnienia istot organicznych, pokrewieństwo między gatunkami zwierząt, zamieszkujących ląd stały i wyspy sąsiednie, oraz związek krwi, łączący niektóre gatunki obecnie żyjące z kopalnemi. Wszystkie te fakty, niewątpliwie nowe, dawały się objaśnić tylko przez przemianę gatunków drogą powolnej i ciągłej ewolucji, co stało w sprzeczności zupełnej z ustalonym naówczas w nauce poglądem o niezmienności gatunków. **D.** długo się wahał i nie decydował ogłaszać wyników swych badań; dopiero z namowy przyjaciół, oraz spostrzeżenia A. R. Wallace'a, ogłoszone w 1858, skłoniły go do wydania swego wiekopomnego dzieła: „On the origin of species by means of natural selection" (1859). Potem nastąpił cały szereg in-

Darwin Karol.

nych, w których **D.** stara się teorję swą rozszerzyć i rozwinąć myśli, w „Pochodzenu gatunków" tylko zaznaczone: „Variation of animals and plants under domestication" (2 t., 1867); „The descent of man and on selection in relation to sex" (2 t., 1871); „Expression of the emotions in men and animals" (1872); „Insectiverous plants" (1875); „The effect of eross-and self-fertilisation in the vegetable kingdom" (1876); „The pover of movement in plants" (1880, 2 wyd., 1881); „The formation of vegetable mould throng the action of erdworms" (1881). Oryginalne, rewolucyjne poglądy **D.** wywołały gorące spory i zaciętą walkę pomiędzy jego fanatycznymi zwolennikami a niemniej fanatycznymi przeciwnikami, ale wszystkie te spory przyczyniły się tylko do pogłębienia i utrwalenia jego teorji. Wpływ, jaki wywarł **D.** nie tylko na rozwój nauk przyrodniczych, lecz wogóle myśli ludzkiej w dobie współczesnej, jest niezmierzony (ob. Darwinizm), do czego się przyczynił nietylko wielki umysł, lecz również czysty charakter badacza. Pochowany został **D.** w katedrze Westminsterskiej obok Newtona; w roku 1897 wystawiono mu pomnik dłuta H. Montforda w rodzinnem Shrewsbury. Dzieła **D.** doczekały się przekładu na wszystkie języki; w polskim mamy: „Podróż naturalisty" (1887), przekład J. Nussbauma, „O powstawaniu gatunków" przekład S. Dicksteina i J. Nusbauma (1884—5); „Zmienność roślin i zwierząt w stanie kultury" przekład J. Nussbauma (2 t., 1888—9); „O pochodzeniu człowieka" przekład K. Masłowskiego (1873); „Dobór płciowy" przekład tegoż (1875); „O wyrazie uczuć u człowieka i zwierząt" przekład K. Dobrskiego (1874); wreszcie „Autobiografja K. D. i wybór listów" przekład J. Nussbauma (1891). O życiu **D.** oprócz autobiografji por. W. Preyera (1895), oraz, po polsku, życiorys napisany przez Wrześniowskiego we *Wszechświecie* (1882).

Darwin Jerzy Howard, przyrodnik, syn Karola, * 1845, kształcił się od r. 1864 w Cambridge, od r. 1883 był profesorem astronomji tamże. W 1870 i 1871 był wysłany do Sycylji, dla obserwacji zaćmienia słońca, w 1875 ogłosił pracę o małżeństwach pomiędzy krewnymi, następnie poświęcił się studjom geologicznym i astronomicznym; prace jego dotyczą zwłaszcza geologicznego wpływu zmian na oś ziemi (1876), najwcześniejszej historji ziemi, oraz teorji przypływów i odpływów morskich.

Darwin Franciszek, botanik, drugi syn Karola, * 1848 w Down (Kent), kształcił się w Cambridge, następnie został docentem na katedrze botaniki tamże. Prace jego dotyczą fizjologji roślin. Pomagał ojcu (1874—82) w opracowaniu dzieła: „The power of movement in plants" (1880); ogłosił drugie wydanie dzieła „Insectivorus plants" i napisał „The life and letters of Charles **D.**, including an autobiographical chapter" (3 t., 1887), przekład polski J. Nussbauma (1891).

Darwinizm, przyjmowana powszechnie nazwa teorji wspólnego pochodzenia gatunków i genetycznego ich związku; teorja ta, jakkolwiek nie po raz pierwszy przez Darwina poruszona, jemu wszakże zawdzięcza swe rozwinięcie i potężny swój wpływ na naukę.—Nauka dzieli istoty organiczne na gatunki, to jest zbiory indywiduów pod względem organizacji zupełnie do siebie podobnych, obejmujące rodziców i ich potomstwo. Przez czas bardzo długi uważano gatunki za coś niezmiennego, co raz powstawszy, istotne swe charaktery ciągle zachowuje. Jeszcze wielcy naturaliści zeszłego wieku, Linneusz i Cuvier, przyjmują, że każdy gatunek został oddzielnie stworzony. Linneusz zgadza się w tem zupełnie z Pięcioksięgiem Mojżesza: Bóg stworzył odrazu po parze ze wszystkich gatunków, które dziś jeszcze żyją. Cuvier, obeznany z paleontologją, nie mógł się w tem zgodzić z Linneuszem; podług niego stworzenie istot miało miejsce niejednokrotnie, stworzone istoty ulegały w skutek gwałtownych katastrof (kataklizmów) zupełnemu zniszczeniu i zostawiały miejsce istotom, które na nowo stworzone być miały. Pojęcie Cuviera bardzo długo się utrzymało. Podług Śniadeckiego; postać organiczna żywej istoty utrzymuje się skutkiem wpływu siły organizującej na materję odżywną. Każdy gatunek ma odrębną siłę organizującą, która się inną budową istoty objawia. Wszystkie te siły zostały nadane materji, jak siła rzutu planetom, a bezwładna materja pozbyć się ich nie może. Gatunek więc, podług Śniadeckiego, jest rzeczą stałą. Zwraca on wszakże uwagę na prawo w przyrodzie, które później w teorji Darwina tak ważną gra rolę: okazuje, że tylko pewna część materji służyć może dla odżywiania istot organicznych, jedne więc gatunki tylko ze szkodą drugich rozwinąć się mogą (Darwina *walka o byt.*). Przytem widzi ścisłą zależność jednych gatunków od drugich i twierdzi, że one powstać musiały w rozmaitych czasach, według pewnego koniecznego porządku; gdyby świat organiczny zamarł całkowicie i na nowo miał się odtworzyć, musiałby koniecznie przez te same przejść stopnie; im później powstała istota, tem jest doskonalszą. Pomimo wszystkich różnic między gatunkami istot organicznych, nie można prześlepić, że one więcej jeszcze posiadają cech wspólnych, które zwolna się tylko zmieniają, dlatego i teorja wspólnego pochodzenia gatunków oddawna miała swych zwolenniaów. Po części należy do nich już Arystoteles. Dla filozoficznego umysłu, który jak największą ilość faktów jedną teorją objąć usiłuje, pogląd taki jest bez porównania wdzięczniejszy; to też filozofowie na początku XIX-go wieku, jakkolwiek nie opierając się na ścisłych postrzeżeniach, przyjmują w znacz-

nej części teorję przemiany stopniowej i wspólnego pochodzenia gatunków; do takich należą: Kant, Schelling, Oken, Hegel, Goethe. Jednocześnie prawie uczeni zoologowie, Buffon, Lamarck i Geoffroy Saint-Hilaire, wypowiedzieli tę teorję. Przyczyną przemian podług Lamarcka było większe albo mniejsze użycie pewnego organu, stąd rozmaite jego wydoskonalenie. Podług St. Hilaire'a istoty organiczne biernie się zachowują, tylko zmiany zachodzące w świecie zewnętrznym, w składzie atmosfery i t. d. sprowadzają zmiany w budowie tych istot. Brak dostatecznych podstaw i powaga Cuviera nie pozwoliły tej myśli silniej wpłynąć na naukę. Teorja niestałości gatunków ucichła na czas długi; w połowie bieżącego stulecia zaczęły się na nowo pojawiać podobne poglądy; znajdujemy je u Schleidena (1850), Ungra (1852), Schaafhausena (1853) i t. d. Najwięcej wszakże zajmowała ona umysły uczonych w Anglji; myśl ta zdawała się wisieć tam w powietrzu, bo w r. 1859 wydano niemal jednocześnie trzy dzieła, które myśl tę przeprowadzić usiłują, t. j. dzieła, Alfreda Wallace'a, Karola Darwina i Hookera. Największy rozgłos zyskało dzieło Darwina, który kwestję tę na innem postawił stanowisku. Oto zasady jego teorji: Jedną z najpowszechniejszych własności w świecie organicznym jest *dziedziczność;* polega ona na tem, że istota organiczna wydaje podobne do siebie; prawo to jest widoczne i powszechnie przyjmowane. Dziedziczność wszakże nie jest wcale tak bezwzględną, jak przyjmowano powszechnie; potomstwo przedstawia zawsze w szczegółach pewne zboczenia od typu rodzicielskiego; przyczyną tych zboczeń są różne wpływy na organy rozrodcze, na matkę w czasie ciąży i t. p. Zboczenia powstają bez żadnego widocznego prawa, a raz powstawszy, tak samo jak inne własności organizmu zostają w dziedzictwie potomkom przekazane; bez szczególnej pieczy bardzo łatwo wszakże cofają się i znikają. Przy hodowli bydła człowiek z tych zboczeń umie korzystać. Wybierając do chowu indywidua, które przedstawiają najwydatniej pewne cechy żądane, otrzymuje podobne potomstwo i zwolna urabia roślinę albo zwierzę w kształt przez siebie zamierzony; widzimy to przedewszystkiem na gołębiach. Hodowla zwierząt, dokonywana pod okiem człowieka, dowodzi najwymowniej, że gatunki znacznym nawet zmianom uledz mogą i że zmiany te powstają tylko przez stopniowe sumowanie zboczeń indywidualnych w tym samym kierunku. Te dane przenosi Darwin jako wzór na naturę, gdzie powolne przemiany uchodzą przed bezpośredniem postrzeganiem człowieka. W ten sposób fakty sztucznej hodowli istot organicznych stają się podstawą teorji **D.** Toż samo zupełnie, co przy sztucznej hodowli, dzieje się i w naturze; tylko tu w wyborze indywiduów, świadomego celu ogrodnika albo pasterza zastępuje *walka o byt.* Płodność istot organicznych jest bardzo znaczna; gdyby każde powstające indywiduum dojrzeć i utrzymać się miało, to po krótkim już czasie potomstwo jednej pary zajęłoby całą powierzchnię ziemi. Istoty organiczne czerpią środki do życia, jak wiadomo, z ograniczonego materjału. Istoty więc toczą z sobą walkę bezustanną i zaciętą, z której mała tylko liczba zwycięsko wychodzi. Prócz tego walczą rośliny i zwierzęta z zewnętrznemi warunkami życia: klimatem, gruntem i t. d. Wreszcie samce walczą o samice i nie wszystkie mają sposobność przekazać potomstwu swe cechy. Do tej walki istoty organiczne stają niejednakowo uposażone; różnica leży w owych zboczeniach indywidualnych, które mogą być szkodliwe, obojętne albo pożyteczne; tak np. dla owadu na drzewie żyjącego barwa zielona będzie zboczeniem pożytecznem, bo go przed okiem chciwych ptaków ukrywa i t. p. Pomimo niewielkiego wogóle znaczenia indywidualnych zboczeń, w walce, która na wielką skalę się odbywa, pożyteczne odmiany muszą się utrzymać, szkodliwe giną. Darwin przytacza tu bardzo wymowne przykłady. Skutkiem walki o samice odziedziczają się łatwiej takie własności, które ułatwiają zdobycie samicy, jak siła, postać ozdobna i t. d. *(dobór płciowy).* W ten sposób powstają odmiany; zboczenia pożyteczne w danym kierunku potęgują się i inne zmiany jako bezpośrednie następstwa za sobą pociągają. Natura więc za pośrednictwem walki o byt sama wybiera indywidua najodpowiedniejsze do życia w danych warunkach, i to nazywa Darwin *doborem naturalnym (natural selection).* Jest to właściwe jądro jego teorji, nowy pogląd przezeń po raz pierwszy do nauki wprowadzony. Zwolna tworzą się nowe podgatunki, gatunki. Mianowicie, jeżeli istoty organiczne jakąkolwiek drogą dostaną się w różne od swoich zwykłych warunki klimatyczne i geograficzne, wtedy inne zboczenia staną się pożyteczne i gatunek w innym kierunku zmieniać się będzie. W ten sposób z jednego gatunku kilka powstać może. Z gatunków przez takież same przemiany powstają rodzaje, rodziny i większe gromady istot, a stopniowy rozwój gatunków i ich genealogja ma postać drzewa rozgałęzionego w rozmaity sposób. Gatunki, rodzaje i t. d. przy takim poglądzie tracą swą stałość, a układy w historji naturalnej tracą swe dawniejsze znaczenie. Różne gatunki przy sobie żyjące albo sobie szkodzą i niszczą się wzajemnie, albo pomagają. W ten sposób flora i fauna danej miejscowości z czasem stanowią pewną całość zaokrągloną.—Potwierdzenie teorji Darwina stanowi ta okoliczność, że w rozwoju każdego indywiduum powtarza się niemal rozwój całego świata organicznego; młode płody dalekich nawet gatunków są bardzo do siebie zbliżone, podobne do wspólnej formy pierwotnej organizacji, tak samo podobne są u płodu organy

bardzo różne u dojrzałego indywiduum. Prócz tego często w dalekiem pokoleniu powtarzają się cechy zamarłych dawno przodków (ob. Atawizm). Dowodu także dostarczają organy szczątkowe, t. j. organy dla indywiduum niemające żadnego znaczenia, a przypominające tylko dawniejsze formy, którym organy te do życia służyły i wyżej też były rozwinięte, jak np. skrzydła u niektórych nielatających ptaków i t. p.—**D.** w takiej postaci jest dotychczas tylko hypotezą; żeby się stać teorją, powinienby on przedstawić całe drzewo genealogiczne zwierząt i wszystkie zaszłe zmiany wyprowadzić jako konieczne następstwo zewnętrznych warunków. Wszakże hypoteza to ugruntowana, wskazuje ona nowy kierunek historji naturalnej i rozproszone jej fakty łączy w harmonijną całość. Dotychczas z nauki o życiu badano tylko fizjologję, funkcje istot organicznych; za podstawę, za punkt wyjścia dla fizjologji służyła organizacja; fizjologja starała się tylko połączyć funkcje istoty z jej budową anatomiczną. Sama organizacja istniała w nauce jako fakt spełniony, jako jedna z tych zagadek ostatecznych, których nauka tknąć się nie śmiała. **D.** objął wszystkie organizacje, wyprowadził je z jednych tworów pierwiastkowych, jako konieczne następstwo przyczyn działających i w ten sposób dał początek naukowemu badaniu organizmów. Trzeba tylko dopełnić to, czego Darwin nie powiedział, aby poznać całe znaczenie tej teorji dla nauki o przyrodzie. Wszystkie twory powstały z istot prostych, najprawdopodobniej z jednokomórkowych; samowolne powstanie organicznej komórki z ciał mineralnych staje się w ten sposób logiczną koniecznością w naturze, a natura ożywiona występuje jako dalszy ciąg tylko martwej natury. Działają w niej tylko te same, co i tam siły i prawa. Wraz z organizacją zmieniać się muszą i doskonalić wszystkie funkcje organizmu; sfera umysłowa w ten sam postęp pochwycona, skutkiem tych samych wpływów się doskonali. **D.** rozwiązuje jeszcze jedną, niezmiernie ważną zagadkę w naturze organicznej—to co nazywano *celowością*. Jest ona koniecznem następstwem teorji przemian Darwina: ponieważ zewnętrzne okoliczności są przyczyną, że te lub owe zboczenia się zachowują, więc ostatecznie organizm musi być najzupełniej do tych zewnętrznych okoliczności zastosowany, najbardziej odpowiedni, celowy. Tak potężną i rozległą teorję podał Darwin w dziele, gdzie najściślej powiązane niezmiernie liczne i dokładne szczegóły, ujęte w systemat doskonały, przemawiają z ogromną siłą przekonywającą. To też żadna może książka naukowa tak silnego wrażenia nie zrobiła. Prostota i jasność podanych praw uczyniły **D.** przystępnym dla obszernego koła; poglądy materjalistyczne i idealne wystąpiły namiętnie za nią i przeciwko niej; niektóre prawa Darwina dały się wprost przeszczepić do społecznego życia człowieka, jak walka o byt. **D.** dostał się do literatury perjodycznej, rozmów salonowych, nawet do utworów humorystyki. Ale i ludzie uczeni zajęli względem tej teorji różne stanowisko. W teorji Darwina odróżnić trzeba dwie różne strony: 1) przyjmuje on zmienność gatunków i 2) przyczynę tych zmian upatruje wyłącznie we wpływie zewnętrznych warunków i w nieznacznych, bezładnych zboczeniach indywidualnych. Liczni pisarze o **D.** rozmaicie się zachowują względem tych dwu kwestji. Ściślejsi badacze, zwłaszcza młodzi, po większej części przyjęli **D.** z zapałem i prawa Darwina wzięli za podstawę swoich poszukiwań. Z ważniejszych stronników przytoczyć trzeba przedewszystkiem Huxleya „O przyczynie zjawisk w przyrodzie organicznej" (1865, polski przekład Wrześniowskiego, Warszawa, 1873). Owen *(Anatomia zwierząt kręgowych)* zamiast powolnego sumowania się zboczeń indywidualnych przyjmuje nagłe większe zboczenia: protoplasta nowego gatunku był niejako potworem względem swych rodziców.—Do stronników **D.** w Anglji należy i Lyell: „Zasady geologji" (1868).—Häckel starał się urzeczywistnić hypotezę Darwina i w obszernem dziele „Generale Morphologie der Organismen" (Berlin, 1866) stara się podać szczegółową genealogję istot organicznych, rozbiera on teorję Darwina w popularnem dziele „Die Natürliche Schöpfungsgeschichte" (Berlin, 1866, polski przekład p. t.: „Dzieje utworzenia przyrody" Czarneckiego i Masłowskiego, Lwów, 1872). Do stronników **D.** należą jeszcze Vogt, Büchner („Sześć odczytów o teorji Darwina" 1868, przekład polski Reichmana); obaj ostatni starali się spopularyzować i rozszerzyć jeszcze tę teorję dla swoich ogólnych poglądów, ale istotnego nic dla niej nie zrobili. Jednym z najpoważniejszych stronników **D.** jest Wallace; podróżując po zwrotnikowych krainach Ameryki, doszedł do teorji bardzo zbliżonej do darwinowskiego doboru naturalnego. Tę teorję w r. 1859 publicznie podał i tem właściwie dopiero zmusił Darwina do ogłoszenia jego ważnego dzieła. Jakkolwiek sława Darwina zaćmiła Wallace'a, wszakże nauka zasługi pierwszeństwa odmówić mu nie może. W r. 1870 ogłosił on obszerniejsze dzieło: „Contributions of the theory of natural selection;" gdzie szczegółowiej pojęcia swe rozbiera i wzbogaca je licznemi arcy ciekawemi zjawiskami. Do takich należy np. zjawisko t. z. *masek naturalnych:* bardzo wiele zwierząt ma barwę i postać zupełnie podobną do przedmiotów zwykłego swego otoczenia, wiele istot słabych doskonale naśladuje postacią swą inne istoty, straszne dla nieprzyjaciół. Znaczenie tego w walce o byt bardzo jest wyraźne. Inni autorowie, przyjmując zmienność gatunków, uważają za niedostateczną przyczynę tych przemian sam dobór naturalny. Chcą widzieć w na-

turze istot organicznych prawo doskonalenia się, które im pewien kierunek rozwoju naznacza. Do tych autorów należą przedewszystkiem filozoficzni krytycy **D.**, ale i naturaliści niektórzy dzielą ten pogląd, mianowicie Brown (w swoim niemieckim przekładzie dzieła Darwina), Kölliker „Ueber die Darwinische Schöpfungstheorie" (Lipsk, 1864) i najważniejszy Naegeli „Entstehung und Begriff der naturhistorischen Art." (Monachjum, 1865). Ale **D.** ma i poważnych, stanowczych przeciwników, którzy chcą niezmienność gatunków zachować, Agassiz („Essay on the classification" 1859) potępia energicznie tę teorję. Według niego wprawdzie nie istoty dojrzałe, ale jajka każdego gatunku oddzielnie zostały stworzone. Tu należy Baër „Reden" (Petersburg, 1864). Z botaników Hoffmann „Untersuchungen über die Bestimmung des Werthes von Spezies und Varietät" (Giessen, 1869); Pfaff „Die neuesten Forschungen und Theorien auf dem Gebiete der Schöpfungsgeschichte" (Frankfurt n. M., 1868). Do pierwszorzednych przeciwników Darwina należy i Quatrefages („Darwin i jego poprzednicy," przekład Ochorowicza, Warszawa, 1873). Najważniejsze zarzuty, jakie robią jego teorji, są, że z prawem rozwoju ma się nie zgadzać ta okoliczność, że obok nowopowstałych form i formy dawniejsze istnieć nie przestają; że znane gatunki zbóż i zwierząt domowych od czasów mumji egipskich nie zmieniły się wcale; że sztuczna hodowla nigdy ani w części do takich zmian nie doprowadziła, jakie różnią jedną rodzinę zwierząt od drugiej, że prawo atawizmu ważniejszym zmianom na przeszkodzie stoi i t. p. Teorja Darwina wymagała jeszcze jednego dopełnienia. W samej naturze rzeczy tkwiło, że Darwin i człowieka pod te same prawa podciąga; ta strona nauki dla antropologji i dla ogółu była najważniejszą. Darwin zrazu kwestji tej nie poruszył, wyręczyli go w tem inni uczeni, jak: Huxley „Zeugnisse für die Stellung des Menschen in der Natur" (Brunświk, 1863, przekład polski „Stanowisko człowieka w przyrodzie"); podług niego człowiek najniższy od małp naczelnych nie tyle się różni, co niektóre małpy i ludzie między sobą. Vogt: „Vorlesungen ueber den Menschen i t d." (Giessen, 1863); „Memoires sur les microcéphales" (1867), opierając się na szczątkach czaszek kopalnych i na potworach ludzkich (microcephali) stara się dowieść, że człowiek od małp pochodzi; tak samo utrzymują Büchner, Häckel „Ueber die Entstehung und Stammbaum des menschlichen Geschlechts" (Berlin, 1868). Przeciw nim wystąpili liczni uczeni, co między budową człowieka i innych ssących, mianowicie pod względem czaszki, widzą znaczne różnice, nie dające tych istot od jednej wspólnej formy wyprowadzać. Tu należą: Karol Aeby „Die Schädelformen des Menschen und des Affen" (Lipsk, 1867); Bischoff „Ueber die Verschiedenheiten der Schädelbildung i t. d." (1871); „Die Grosshirnwindungen bei den Menschen" (1868); Virchow i inni. Walka toczyła się żwawo, nie obeszło się bez skandalów (Vogt. „Menschen, Affenmenschen, Affen und Prof. Bischoff in München. Untersuchungen zur Naturlehre"). I Wallace utrzymuje, że prawo naturalnego doboru nie wystarcza, aby zrozumieć powstanie człowieka: człowiek w stanie dzikim ma mózg, ręce, krtań i t. d. rozwinięte daleko lepiej, niż tego użycie przezeń tych organów wymaga, ma ukryte władze, zdolne do rozwinięcia się; jest to wyraźnie niezgodne z teorją naturalnego doboru. Przekonanie swoje o pochodzeniu człowieka od małp wypowiedział wreszcie i sam Darwin. W dobie współczesnej **D.** już żadnych poważnych przeciwników nie posiada: jest to już teorja ustalona i powszechnie przez naukę przyjęta. Ale nie wyłącza to bynajmniej zmian, jakie badania późniejsze do niej wprowadziły. Tu zaznaczyć należy teorję Nägelego („Mechanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre," 1874, streszcz. przez J. Nussbauma w „Ateneum" z r. 1885), według której znaczenie dominujące przy przemianie gatunków mają przyczyny zewnętrzne, oraz teorja Weissmana („Aufsätze über Vererbung" i t. d., 1892, „Das Keimplasma" 1892), podług której cechy za życia przez osobnika nabywane nie mogą być przekazane potomstwu, gdyż ono dziedziczyć może tylko zawiązki (Anlagen) różnych cech, czyli cechy wrodzone. Twierdzenia Weissmana wywołały spór ożywiony pomiędzy nim, Hertwigiem a Spencerem. Por. J. i R. Nussbaum „Najnowsze poglądy na istotę dziedziczności," „Wszechświat" (1887); J. Nussbaum „Dziedziczność w świetle nowszych badań" (*Bibl. Warsz.*, 1894), oraz tegoż „Embrjologia" (1887). Teorję ewolucji do innych działów wiedzy stosuje głównie Spencer w swej „Filozofji syntetycznej," a więc do etyki, psychologji i socjologji. Poglądy Spencera podlegały już nieraz surowej krytyce. Por. Wallace „Der Darwinismus" (przekład niem., 1891); Koken „Die Vorwelt und ihre Entwickelungsgeschichte" (1893); Romanes „Darwin and after Darwin" (1892) i in. U nas rozpowszechniali teorję Darwina: Hoyer, Wrześniowski, J. Nussbaum, Br. Reichman, L. Masłowski, Dickstein, J. Ochorowicz.

Daryjska zatoka, *Darien*, część morza Karaibskiego na północnych brzegach Nowej Granady leżąca, oddzielona od zatoki Panama, utworzonej przez ocean Wielki, *międzymorzem Daryjskiem* czyli *Panama*; zachodzi ona 130 klm. w głąb kraju i szeroką jest na 45 klm. Na jej wodach znajduje się kilka niewielkich wysp i wpada do niej rzeka Atrato, która posłużyć miała do przeprowadzenia kanału Daryjskiego do oceanu Wielkiego.

Dàrżić, ród dubrownicki, ob. Držić.

Dase Jan Marcin Zacharjasz, rachmistrz, * 1824 w Hamburgu, † 1861 tamże. Od 1839 produkował swą zdolność biegłości w rachunkach. Z liczby 100-cyfrowej wyciągał pierwiastek kwadratowy w 52 minuty i w wielu miastach niemieckich wzbudzał podziw powszechny. Napisał: „Tafeln der natürlichen Logarithmen der Zahlen“ (Wiedeń 1850) i „Der Kreisumfang für den Durchmesser I, auf 200 Dezimalstellen berehnet” (w Crella „Journal für Mathematik“ (1844).

Dasent Jerzy, właściwie **Webbe,** pisarz angielski, * 1818, był adwokatem w Londynie. Studjował głównie literaturę ludów północnych, zwłaszcza Skandynawji i Islandji. Napisał: „The Norseman in Iceland“ (1858); „Popular tales from the Norse” (1859, wyd. 3, 1888); „The stony of Burnt Njal“ (1866); „The story of Gisli the outlaw” (1866); „The Vikings of the Baltic a tale of the X century” (1875), t. 3); nadto kilka powieści: „Annals of aneventful life” (5 wyd. 1871); „Thre to one” (1872); „Haef a life” (1874) i in. Zbiorowe wydanie niektórych szkiców wyszło p. t. „Jest and earnest” (1873, t. 2).

Dash Gabryela Anna (wicehrabina de Saint-Mars), powieściopisarka francuska, znana w literaturze pod nazwą *hrabiny Dash*, z domu *Cisterne de Courtiras*, * 1804 w Poitiers. Po utracie majątku wzięła się do pióra, by zapracować na życie, † 1872. Pisarska jej płodność, mimo rzeczywistego talentu, wpłynęła niekorzystnie na wartość większej części utworów. Głównym ich tematem są intrygi i miłostki sfer wyższych, malowane wdzięcznie, ale zarazem z iście męską otwartością. Do najlepszych zaliczają następujące romanse: „Le jeu de la reine” (1839); „L'Ecran” (1839); „La chaîne d'or (1840); „Les bals masqués” (1842); „Le château en Afrique” (1844); „Un procès criminel” (1844); „Madame la princesse de Conti” (1846); „Mikaël, le Moldave” (1848); „La pomme d'Ève” (1853); „La belle aux yeux d'or” (1860); „Comment tombent les femmes“ (1867); „Les galanteries de la cour de Louis XV” (1861); „Les derniers amours de Mad. Dubarry” (1864) i t. d.

Dass Piotr, * 1647, † 1708, poeta norweski pochodził ze Szkocji. Pisał pieśni religijne i poezje. Na wyróżnienie zasługuje poemat „Nordlands Tronyet”.

Dassel, miasto w pruskiej prow. Hanowerskiej, regencji Hildesheimskiej, posiada fabryki żelaza, szlifiernie kamieni, łomy kamienia wapiennego i 1,470 m.

D'Aste Tytus Hipolit, dramaturg włoski, * 1844 w Genui. Napisał powieści i dramaty: „Ermanzia” (1879); „Mercede” (1888), oraz dramaty: „Angelica“ (1870); „Giovanni Cappadoce“ (1872); „Reginae ministro” (1875); „Shakespeare“ (1876); „Luigia de la Vallière“ (1878); komedje: „Cuor di donna“ (1872); „Le colpe dei padri“ (1878); „Madre“ (1884); „Raggio di sole“ (1885); „Amor di figlia“ (1886); „Cristina“ (1886); „Falsa fraccia“ (1888) i in. Niektóre z tych utworów pisane są wierszem.

Dastich Józef, filozof czeski, * 1834 w Czimelicach, † 1870; po ukończeniu studjów uniwersyteckich w Pradze i Hejdelbergu, był od 1860 docentem, a od 1865 profesorem filozofji w Pradze. Wydał między innemi: „Filosofická propaedeutika“ (2 t., 1866—7); „Zakladowe praktické filosofie ve smyslu vszeobecné ethiky“ (1863), oraz spólnie z Jandeczkiem „Logika“ (1870); „Psychologie“ (1867). Wiele prac zostało w rękopisie, między innemi o filozofji Seneki i o czarownictwie.

Dastre Frank Albert, fizjolog francuski, * 1844 w Paryżu, kształcił się w szkole Normalnej tamże; od 1887 jest profesorem wydziału przyrodniczego; napisał: „Recherches sur les lois de l'activité du coeur“ (1880); „Sur les anesthésiques“ (1881); „L'alcoolisme et l'absinthisme“ (1874); „Les trois époques d'une découverte scientifique“, „La Circulation du sang“ (1884); wszystkie te prace pomieszczone były w *Revue des deux Mondes*.

Dasypodius Piotr, właściwie *Rauhfuss*, lekarz i leksykograf, * we Frauenfeldzie w Szwajcarji pod koniec w. XV, † w Strasburgu 1559. Zwolennik Zwingljusza, po jego upadku opuścił Szwajcarję i uczył się w Strasburgu. Znany głównie jako autor słowników łacińskiego i greckiego; jego słownik łaciński, zwany „Dasypodius catholicus“ przyswojono też literaturze polskiej (wyd. 1642 w Gdańsku; jest ono jednem ze źródeł do badań nad staropolszczyzną).

Dasypodius *(Rauhbein, Hase)*, Konrad, syn poprzedniego, matematyk, * 1530 we Frauenfeldzie, † 1600 w Strasburgu, gdzie był nauczycielem matematyki i kanonikiem. Napisał pierwszy podręcznik do nauki szkolnej matematyki: „Institutionum mathematicarum erotemata“ (1593). Pod jego kierunkiem wykonany został słynny zegar katedry w Strasburgu.

Dasyprocta, zwierzę, ob. Aguti.

Dasypus, zwierzę, ob. Pancernik.

Dasyurus, zwierzę, ob. Niełaz.

Daszkiewicz v. *Korybut* odm., herb: W polu błękitnem nad 6-promienną gwiazdą złotą, na barku półksiężyca złotego krzyż złoty z przekrzyżowanemi trzema ramionami.

Daszkiewicz.

Daszkiewicz, Daszkowicz, Ostap, Ostafij, Eustachy, † 1535, w kronikach ruskich zwany *Ostap Daszkow*; hetman zaporoski za Zygmunta I; podług jednych pochodzenia chłopskiego, podług innych szlacheckiego; za ostatniem przemawiają blizkie jego stosunki z wielu panami, a zwłaszcza z Konstantym Ostrogskim. Walczył pierwszy raz z Tatarami na pograniczu rzeczypospoli-

Daszkiewicz Ostap.

tej, potem z wojskami w. ks. Moskiewskiego, za panowania już Aleksandra Jagielończyka; w 1501 dowodził wspólnie z księciem Michałem Izasławskim pod Mścisławem, gdzie wielką ponieśli klęskę; w 1503 dostał się do niewoli, według innych zaś wersji zbiegł do w. ks. Moskiewskiego, u którego przyjął służbę, w 1508 wysłany został przez w. ks. Wasila z 20,000 jazdy na pomoc buntującemu się Glińskiemu; po niepomyślnie skończonej wojnie udał się wraz z Glińskim do Moskwy. Za staraniem Konstan. Ostrogskiego Zygmunt Stary udzielił przebaczenie **D.**, pozwolił mu wrócić do kraju i nadał starostwo Czerkaskie, a za to pozyskał wiernego i dzielnego sługę. Opierając się o swój zamek w Czerkasach, gorliwie i walecznie bronił granic rzeczypospolitej, gromadząc tłumy chłopstwa, z których pierwszy podobno miał urządzić znane w historji kozactwo Zaporoskie. W 1515 odbył wyprawę do kraju siewierskiego; w 1516 znajdował się aż pod Belgradem, skąd z bogatą powrócił zdobyczą; w 1521 wespół z chanem krymskim pokonał nad rz. Oką Dymitra Bielskiego. W 1522 walcząc przeciw Tatarom dostał się do niewoli, z której uciekłszy po roku, znowu szczęśliwie ich gromił, jak np. wespół z Lanckorońskim 1528 pod Oczakowem. Oblężony przez nich w zamku czerkaskim 1532, bronił się tak dzielnie, że Seadet-Giraj, chan krymski, porozumiawszy się z **D.**, dobrowolnie od oblężenia odstąpił, a nawet przyjazne zawarł stosunki, skutkiem czego Polska używała przez jakiś czas pewnej z tej strony spokojności. Wezwany 1533 do króla, doradzał mu dla obrony tej części Polski utrzymywać straż zawsze gotową, obsadzić załogami ostrowy Dniepru i pobudować grody warowne; rada jego pozostała jednak bez skutku. Oprócz zbrojnych wystąpień Daszkiewicza 1534 i 1535 w krajach w. ks. moskiewskiego i najazdu wraz Krymcami na Ziemię Siewierską 1534 dalsze jego losy nie są wiadome. Por. Boniecki „Poczet rodów"; Przezdziecki „Podole, Wołyń i Ukraina".

Daszkiewicz Ignacy, ostatni kasztelan mścisławski, od 1792 gorliwy stronnik ustawy konstytucyjnej, obrany został 1792 sędzią nadzwyczajnym i prezesem sądu sejmowego do sądzenia przestępstw politycznych, opierał się przystąpieniu do Targowicy.

Daszkiewicz Mikołaj, historyk literatury, * 1852 w gub. Wołyńskiej, filologję studjował w Kijowie, następnie był nauczycielem na kursach żeńskich, 1877 został profesorem historji literatury powszechnej w uniwersytecie kijowskim napisał: „Litowsko-russkoje gosudarstwo" (w Kijows. uniw. Wiedomost.," 1882—83); „Carstwowanie Daniła Galickaho po russkim i drugim istocznikam" (1873, tamże) i in.

Daszko, Datko, Dedko, Demetrjusz Dedko, rządca czy starosta ziemi Ruskiej, za Kazimierza W., przeciwko któremu podburzył, stojąc na czele nieprzychylnych bojarów, Mongołów, w nadziei, że sam przyjdzie do panowania nad tą częścią kraju. Ale klęska Mongołów zniszczyła dumne jego plany i zmusiła go do pogodzenia się z królem. Daszko trzymał w posiadaniu zamek przemyski. Porów. Stadnickiego „Synowie Gedymina" (tom II, str. 15—229).

Daszko, pułkownik kozacki w wojsku Chmielnickiego, odznaczył się szczególnie przy oblężeniu przez Czarnieckiego miasta Stawiszcz 1664, gdzie w jednej z wycieczek został zabity.

Daszkow książę, herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polach I i IV błękitnych—św. Michał, w II i III czerwonych na tylnej części armaty złotej o kołach srebrnych — zielony ptak rajski, w V błękitnem nad 6-promienną gwiazdą złotą półksiężyc srebrny, a na nim krzyż złoty. Tarczę osłania płaszcz czerwony, podbity gronostajami i mitra. Indygenat 1776.

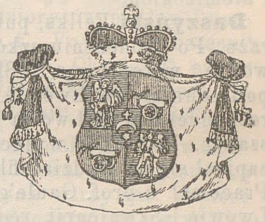

Daszkow.

Daszkowa Katarzyna, księżna, z hr. Woroncowów, * 1743, † 1810 w Moskwie; wysoko ukształcona, zajmowała się wiele polityką wewnętrzną kraju i przyczyniła się do ułatwienia wstąpienia na tron Katarzynie II, która 1782 mianowała ją prezydentem akademji nauk petersburskiej, lecz w 1795 oddaloną została od Dworu. Łaski Dworu odzyskała po wstąpieniu na tron cesarza Aleksandra I, ale wówczas z ofiarowanych jej godności i zaszczytów korzystać już nie chciała. Zasłużyła się szczególnie rozbudzaniem ruchu umysłowego i literackiego w swojej ojczyźnie. Pisała w rozmaitych przedmiotach, najwięcej komedji. Ciekawe jej pamiętniki, w języku angielskim, wydane w 2 t. w Londynie r. 1840, po rosyjsku przez Herzena (1856 i 1876), p. t. „Mon histoire" w „Archiwum ks. Woroncowa" (zesz. XXI, 1888), a po francusku w Paryżu 1859. Wydawała w 1783 czasopismo: *Sobiesiednik lubitielej ross. słowa.* Por. Iłowajski „Biografja D." w jego dziełach; Suworin „Kniaginia E. R. Daszkowa" (Petersburg, 1888).

Daszkowicz, ob. Daszkiewicz.

Daszkówka, miasteczko w g. Mohylowskiej, pow. Bychowskim, nad Dnieprem, pamiętne bitwą pomiędzy Rosjanami a Francuzami 1812 r.

Daszów, miasteczko na Ukrainie, w gub. Kijowskiej, pow. Lipowieckim, nad rz. Sobem, pamiętne bitwą 1831.

Daszyńska Zofja z Poznańskich, * 1866 w Warszawie, uczyła się w gimnazjum III tamże, potem w gimnazjum w Lublinie, od 1885/6 uniwersytet w Zurychu przez 4 lata, uniwersytet w Berlinie 1895 i 96, zdała doktorat, potem 3 lata pracowała na polu literackiem w Warszawie, w 1895 r. wyjechała do Berlina. Od 1896 była docentką akademji Humboldta w Berlinie. W 1898 osiadła na stałe w Krakowie, zaślubiwszy tam dr. Stan. Golińskiego, docenta uniwer. Jagiellońskiego. Wydała: „Die Bevölkerung v. Zürich im XVII Jhrh." (Bern 1891); „Szkice metodologiczne" (Warszawa 1892); „Nietzsche-Zarathustra" (Kraków 1896); „Przed jutrem" odczyt, (Kraków 1897); „Zarys ekonomji społecznej" (Lwów 1898); prócz tego liczne prace po pismach polskich i niemieckich.

Daszyński Feliks, publicysta, * 1864 w Zbarażu. Po ukończeniu szkół realnych w Stanisławowie, wstąpił w r. 1882 na wydział chemiczny politechniki we Lwowie. W r. 1884—5 był korespondentem ze Lwowa „Przegl. Tyg." w Warszawie. W r. 1886 wyjechał do Zurychu, gdzie zapisał się na wydział filozoficzny uniwersytetu. Pracował u prof. Gaule'go w laboratorjum. We Lwowie i Szwajcarji redagował rozliczne pisma społeczne, lub pisywał do nich, oraz był jednym z najczynniejszych agitatorów w Galicji. W r. 1889 udaje się na wystawę paryską, poczem osiada w Wiedniu. Stąd za poradą lekarzy wyjeżdża do Davos, a stamtąd do Meranu, gdzie † 1890 roku na suchoty. Ożeniony był z dr. Zofją z Poznańskich z Warszawy. Pisma: „Pod pręgierz" (1888); „Trzy rozprawy" (1891), Artykuły w pismach krakowskich, lwowskich, paryskich, oraz warszawskich („Przeg. Tyg.").

Daszyński Ignacy, publicysta polski i agitator, poseł do sejmu wiedeńskiego, * 1866 roku w Zbarażu, brat poprzedniego. Do gimnazjum uczęszczał w Stanisławowie i Krakowie. Wstąpił w r. 1888 na wydział filozoficzny uniwersytetu w Krakowie (fizyka, chemja). W r. 1890 zapisany na uniwersytet w Zürichu, przenosi się na uniwersytet do Lwowa, skąd w 1891 powołany został na redaktora pisma polskiego do Berlina. Od r. 1890 do czasów ostatnich pisuje w wielu pismach społecznych. Napisał broszury: „O partjach politycznych w Galicji" (1891 r.); „Bankructwo demokracji galicyjskiej" (1895); „Krótka historja rozwoju partji socjalno-demokratycznej w Galicji" (1894); „Ks. St. Stojałowski w świetle swoich słów i listów" (1898); „Szlachetczyzna a odrodzenie Galicji" (1899). Nadto wydano drukiem jego mowy: „Wybory galicyjskie przed parlamentem" (1897); „O nędzy galicyjskiej" (1897); „Socjalna demokracja wobec rządu hr. Thuna" (1898); „Stan wyjątkowy przed sądem parlamentu" (1898). Brał udział w międzynarodowych zjazdach w Brukseli, Zurychu, Londynie i Wiedniu. Dnia 11 marca 1897 wybrany posłem do parlamentu z ziemi Krakowskiej (przeciw księciu Ponińskiemu). Jako mówca ludowy przemawiał we wszystkich ważniejszych miejscowościach Galicji i polskiego Ślązka.

Daszyński Ignacy.

Dat, dicat, dedicat albo *Dat, donat, dedicat*, w skróceniu D. D. D. znaczy daje, poświęca, ofiarowuje, formuła używana przez Rzymian na przedmiotach poświęconych bogom.

Data (z łac. *datum* lub *data*), *dany, dano, dan*, określa miejsce i czas, w którym akt jaki, dyplom, list i t. p. wygotowany lub napisany został, a zatem jest podstawą chronologji, czyli nauki liczenia czasu. W dokumentach starych co do dat wiele panuje zamieszań; do ich rozwikłania pomocnem być może dzieło Benedyktyna Saint-Maur dom Fr. Dantine p. t. „Sztuka weryfikowania czyli sprawdzania dat" (1750), powiększone następnie przez innych Benedyktynów. Użycie podwójnej daty w Królestwie Polskiem (według kalendarza Juljańskiego *veteris styli*, *v. s.* i Gregorjańskiego *novi styli*, *n. s.*) nakazanem zostało w r. 1833. Złożone wyrazy: *Datum ut retro* znaczą: czas i miejsce, jak na poprzedniej stronie, zaś: *Datum ut supra*, czas i miejsce jak wyżej.

Data occasione, (łac.), przy zdarzonej sposobności, w razie potrzeby.

Dataria, urząd papieski, wydział kurji rzymskiej, w którym załatwiane bywają wszelkie prośby o udzielenie łask kościelnych (pro foro externo); powstał w XIII w. Do niego należy także przyjmowanie opłaty od prebend, za paljusze arcybiskupie, dyspensy. Na czele **D.** stoi kardynał zwany *Prodatarius*; w razie zaś gdy naczelnikiem jest niekardynał, zowie się *Datarius*. Nazwa bierze początek od daty „Datum Romae" (dane w Rzymie), która jest ściśle oznaczona na wydawanych przez wydział papierach.

Dati Karol Robert, * 1619 we Florencji, † 1675 r. W latach młodzieńczych oddawał się studjom matematyki i astronomji pod kierunkiem Galileusza. W r. 1647 powierzono mu w mieście rodzinnem wykłady języka greckiego, łacińskiego i archeologji. Ważniejsze jego dzieła są: „Prose florentine"; „Orazioni di varii autori" (Flor, 1661); „Vite dei pittori antichi" (Zeuxisa, Parrhasiusa, Apellesa i Protogenesa), od 1667 kilkakrotnie przedrukowywane: między innemi w „Bibliotheca encyclopedica" (t. 14, Medj. 1831). Z innych jego utworów zostały zebrane i wydane: „Scelta di prose" (przez Gambę, 1826) i „Discorso di ben parlare la propria lingua" przez Fanfani'ego, 1870).

Datisca (*Konopnica*), rodzaj roślin, który Jussieu umieścił między roślinami niepewnej klasy-

fikacji, a Endlicher wziął za rodzaj typowy małej rodziny *Datiscaceae*, sąsiedniej rezedowatym, którą wszakże Brongniart zalicza do rodziny gruboszowatych *(Crassulaceae)*; niektórzy mieszczą ją między dyniowatemi. Rodzaj ten obejmuje zioła roczne o liściach naprzemianległych, pierzastodzielnych i małych kwiatach rozdzielnopłciowych, zebranych w kłosy. Najwięcej znany gatunek **D.** *cannabina* na Kandji i w Azji zachodniej. Z łodygi otrzymuje się rodzaj konopi, z liści żółty barwnik, tworzący się z *datyscyny* $C_{21}H_{22}O_{12}$, zawartej w liściach i łodydze. Rodziny *Datiscaceae* znanych jest dotąd 5 gatunków, zebranych w 3 rodzaje.

Datnów, miasteczko na Żmujdzi, w gub. i pow. Kowieńskim, na północ Kiejdan, z dawnym klasztorem Bernardynów, fundowanym 1701 r. przez Jana Brzostowskiego.

Datolit *(Esmarkit, Humboldyt)*, minerał należący do gromady krzemianów, zaliczany też do boranów, krystalizuje w szeregu dwuskośnoosiowym (Schröder i Dauber); kryształy są pospolicie krótkie, graniastosłupy lub grube tabliczki; znajduje się też w stanie gruboziarnistym, twardość=5—5,5; c. wł.=2,9—3. Bezbarwny lub rozmaicie zabarwiony, blask szklisty, prześwieca. Jest to boran i krzemian wapna z wodą. Przytrafia się w gnejsie w Norwegji, na Harzu w Czechach, w New Jersey. Por. Lüdecke „Ueber Datolith“ (1889).

Datura, roślina, ob. Bieluń.

Daturyna, ob. Atropina.

Daub Karol, teolog ewang., * 1765 r. w Kaselu, † 1836 r.; od r. 1794 profesor teologji w Heidelbergu; zwolennik Schellinga, a potem Hegla, usiłował zjednoczyć filozofję z teologją. Napisał pomiędzy innemi: „Theologumena“ (Heidelberg 1806); „Judas Ischariot oder Betrachtungen über das Böse im Verhältnisse zum Guten“ (Heidelberg 1816 i 1818); jego „Theologische und philosophische Vorlesungen“ wydali Marheinecke i Dittenberger (7 t., Berl. 1838—44). Por. Rosenkranz „Erinnerungen an Karl D.“ (Berlin 1857).

Dauben, jezioro w szwajcarskim kantonie Wallis, blizko pół mili długie, leży na górze Gemmi, na 2,206 m. nad powierzchnią morza, przez dziesięć miesięcy w roku pokryte lodem, w pobliżu znajduje się sławny dom zajezdny Schwarzbach, który Z. Werner uczynił sceną swojej tragedji „Der 24 Februar,“ oraz góra Daubenhorn, 2,900 m. wysoka.

Daubenton Ludwik Jan Marja, przyrodnik, * 1716 r. w Montbar, † 1799 r.; studjował medycynę w Paryżu, praktykował jako lekarz, następnie był profesorem mineralogji w muzeum historji naturalnej w Paryżu. Jako współpracownik Buffona, opracował w jego historji naturalnej anatomję. On pierwszy wpłynął na ulepszenie produkcji wełny przez wprowadzenie do Francji merynosów hiszpańskich. Wydał: „Tableau méthodique des minéraux“ (1784); „Recherches sur les indigestions.“ Zalecał pigułki z ipekakuany, zwane *pigułkami Daubentona.*

D'Aubignac, ob. Aubignac.

D'Aubigné, ob. Aubigné.

Daubigny Karol Franciszek, francuzki malarz krajobrazowy i miedziorytnik, * 1817 w Paryżu, † 1878, uczeń Delaroche'a. Z prac jego najcelniejsze: „Sekwana pod Charenton,“ „Okolice Chateaux-Chinon“ (1848); „Żniwo“; „Staw w Gilien“ (1853); „Dolina Opteroz“ (1855); „Pola na wiosnę“ (1859); „Młyny w Dordrecht“ (1872) i t. d. Utwory jego odznaczają się uderzającą prawdą i wiernością, wybornym rysunkiem, pięknem wykonaniem i harmonją tonów. Wydał także kilka wielkich miedziorytów podług Ruysdaela i 15 oryginalnych p. t. „Voyage en bateau“ (Paryż 1862). Por. Henriet „Charles D. et son oeuvre grave“ (Paryż 1878); J. Meyer „Geschichte der moderner franz. Malerei“ (Lipsk 1867).

Daubman Jan, drukarz polski XVI w. w Królewcu, zarządzał tameczną drukarnią akademicką od r. 1558, (przywilej zaś otrzymał dopiero 1561), drukował dzieła odznaczające się wielką starannością i dobrą korektą. Druki **D.** należą dziś do bibljograficznych rzadkości; najdawniejsze sięgają 1554 r.; † 1573 r.

Daubrée Gabrjel August, geolog, * 1814 r. w Metz, † 1896; po ukończeniu szkół wyższych w Paryżu, otrzymał katedrę mineralogji i geologji w Strasburgu (1839) i posadę inżyniera górniczego (1855), w 1861 został profesorem geologji przy muzeum historji naturalnej w Paryżu, 1882 dyrektorem *Ecole nationale des mines.* Rezultaty swych badań, doświadczeń i podróży po Europie ogłaszał w pismach specjalnych i w sprawozdaniach akademji nauk. Ważne są jego prace o pochodzeniu minerałów cynowych; okazał, że przed podniesieniem brzegów Skandynawji miało miejsce ich obniżanie, tak, że tu należy przyjąć ruch wahadłowy. Praca o powstawaniu minerałów żelaznych w jeziorach i bagnach zjednała mu nagrodę towarzystwa naukowego w Harlem, a doświadczeniami, za pomocą których udało mu się otrzymać wiele minerałów i skał przeobrażonych, potrafił wytłómaczyć wiele działań, jakie miały miejsce przy przeobrażaniu skał. Ogłosił: „Observations sur le métamorphisme“ (1858); „La chaleur intérieure du globe“ (1866); „Expériences synthétiques relatives aux météorites“ (1886); „Etudes synthétiques de géologie expérimentale“; „Les meteorites et la constitution du globe terrestre” (Paryż 1886) „Les eaux sauterraines à l'époque actuelle, leur regime, leur temperature, leur composition“ (3 t., 1887); „Les regions invisibles du globe et des espaces célestes“ (1888) i in.

Daucus, ob. Marchew.

Daudet Alfons, poeta, romansopisarz i autor dramatyczny francuski, * 1840 r. w Nîmes, † 1897 r., po ukończeniu nauk w mieście rodzinnem przybył 1857 do Paryża, a od 1861—65 był urzędnikiem w kancelarji prezesa rady prawodawczej, następnie poświęcił się literaturze. Początkowo wystąpił ze zbiorami poezji: „Les Amoureuses“ (1858); „La double conversion“ (1861); następnie pisał komedje tak sam, jako i w spółpracownictwie z Ernestem Lépine'm, między innemi: „La dernière idole” (1862); „L'oeillet blanc“ (1863); „Les absents“ (1865); „Le sacrifice“; „L'Arlésienne“ (1872); „Lise Tavernier“ (1872) i in. Jako powieściopisarz wystąpił **D.** po raz pierwszy 1863 r. z romansem „Le roman du petit chaperon rouge.“ Dalej wydał wiele wysoko cenionych tak przez czytelników, jak i krytykę zarysów obyczajowych, odznaczających się prawdą i wiernem malowaniem objawów życia, między innemi: „Le petit Chose“ (1865); „Lettres de mon moulin“ (1866); „Lettres à un absent“ (1868); „Jack, histoire d'un ouvrier“ (2 t., 1873; przekład polski w dodatku do *Przeglądu tygodn.*, 1878); „Fromont jeune et Risler ainé“ (1874; polski przekład w *Kłosach* i *Gazecie polskiej*); „Le Nabab“ (1877, polski przekład w *Gazecie Warszawskiej*); „Robert Helmont, journal d'un solitaire“ (1874), komiczno-satyryczny romans „Les aventures prodigieuses de Tartarin de Tarascon“ (1874); „Contes du lundi“ (1875); „Les rois en éxil“ (1879); „Nouma Roumestan“ (1882); „L'évangeliste“ (1883); „Sapho“ (1884); „Trente ans de Paris à travers ma vie et mes livres“ (1888); „Ten mały“(przekład Wincenty Limanowskiej, Lwów 1880); „Królowie na wygnaniu“ (1880); „Ewangelistka“ (przełożył Feliks Mierzejewski, Warszawa, 1883); „Safo“ (Warszawa 1889); „Nieśmiertelny,“ satyra na akademję francuską (Warszawa, 1888). **D.**, obok Flauberta i Zoli, jest najznakomitszym przedstawicielem realizmu w powieści. Por. Zola „Les romanciers naturalistes.“

Daudet Alfons.

Daudet Ernest, brat poprzedniego, * 1837 w Nîmes, urzędnik ministerjalny w gabinecie ks. Morny, następnie w biurze senatu, od 1873 do 1878 dyrektor „Journal officiel,“ wydał również kilka romansów, utworów dramatycznych, broszur politycznych: „La vérité sur la fusion“; „La Vénus de Gordes“ (1866); „Fleur de péché (1872); „Raymond Rochesoy“ (1875); „Marthe” (1876); „Zarah Marsy“ (1878); „Les reins cossés” (1885) i in.; historyczne: „Le cardinal Consoloi 1800—1824“ (1866); „Le ministère de M. do Martignac‘, (1875); „La terreur blanche“ (1876); „Le procès des ministres“ (1877); „Souvenirs de la présidence du maréchal de Mac-Mahon“ (1880); „Histoire de la Restauration“ (1882); pamiętnik literacki „Mon frère et moi, souvenirs d'enfauce et de jeunesse“ (1882). W polskim przekładzie: „Baronowa Miroël“ (1879); „Na zgubnej drodze“ (1879); „Męczennik miłości“ (1880).

Daudet Julja (Allard), żona Alfonsa, * 1847 w Paryżu; napisała: „L'enfance d'une Parisienne“ (1883); „Enfants et mères“ (1889); „Fragments d'un livre inédit“ (1884); „Impressions de nature et d'art“ (1879). Pisała także w czasopismach pod pseudonimem Karl Steen.

Daudet Leon, syn Alfonsa, powieściopisarz; napisał: „Germes et poussière“ (1892); „Haeres“ (1893); „Les morticoles“ (1894).

Daugi, miasteczko nad jeziorem t. n., w pow. Trockim, gub. Wileńskiej, około 1,000 miesz.; niegdyś w. książęta litewscy mieli tutaj swój dwór myśliwski.

Daugieliskie albo *Dawgieliskie starostwo* niegrodowe. Było położone w województwie Wileńskiem, powiecie Oszmiańskim. Składało się w r. 1770 z istniejącego jeszcze miasteczka Daugieliszki, i 2 folwarków Rymszany i Ciejkinie, od r. 1766 posiadał je Czapski, podskarbi Ziem Pruskich, opłacając z nich kwarty złp. 5210 gr. 17. Na sejmie Warszawskim r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo na emphiteusis na lat 50 Kazimierzowi Platerowi staroście Inflanckiemu, kanclerzowi Litewskiemu. W ostatnich czasach Daugieliszki przeszły na własność rządu, który oddał grunta włościanom na wykup.

Daugieliszki, miasteczko o 4 mile od Święcian, a 16 od Wilna, niegdyś własność Gastoldów, którą Barbara Radziwiłłówna umierając, zapisała swemu mężowi, królowi Zygmuntowi Augustowi, poczem zostało starostwem.

Daugoskie albo *Dawgoskie starostwo* niegrodowe. Mieściło się w województwie i powiecie Trockim (w gub. Wileńskiej), blizko miasta Olity. W r. 1766 składało się z istniejącego jeszcze miasteczka Daugi i wsi Karyliszki i Koniuchy z przyległościami. W lasach należących do tego starożytnego starostwa król Jagiełło bawiąc się polowaniem w r. 1380 zawarł z Krzyżakami tajemny traktat przeciw Kiejstutowi, a wielki komtur zakonu Elner dawał wielką ucztę, na której znajdowali się Witold i brat jego Iwan, nie wiedząc co się knuło przeciw ojcu ich. W 1639 król Władysław IV podejmowany był w Daugach przez starostę Albrychta St. Radziwiłła. W r. 1766 posiadali toż starostwo Michał i Kazimiera Brzostowscy, pisarstwo w. ks. Lit., opłacając z niego kwarty złp. 2,368 gr. 27, a hyberny złp. 521. Na sejmie Warszawskim w r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały to starostwo na emphiteusis Konstantemu Brzostowskiemu, podskarbicowi w. ks. lit., wraz ze starostwami Puńskiem, Orańskiem i Koniawskiem. Miasto Daugi

stanowi obecnie własność rządową i liczy 1000 miesz.

Dauksza Mikołaj, pierwszy katolicki pisarz w języku litewskim w XVI w.; był kanonikiem katedry żmujdzkiej, starał się o podniesienie języka litewskiego na stanowisko literackiego; stworzył niemal całą terminologję chrześcijańską w języku litewskim. Wydał: „Kathechismus arba mokslas kiekwienam krikszczionii privalus" (Wilno 1595; jedyny znany egzemplarz w bibljotece publicznej w Petersburgu), nowe wydanie tego dzieła ukazało się w r. 1890 wraz ze słownikiem litewsko-polskim przez Jana Bystronia, i „Postyllę katolicką większą" (tamże 1599; trzecia książka drukowana w języku litewskim).

Daulatabad, miasteczko w Indostanie, w państwie hołdowniczem Haidarabad, liczące około 2000 miesz. Niegdyś było stolicą potężnego państwa; osobliwością jego jest zbudowany na stromej granitowej skale fort.

Daulis, starożytne miasto greckie w dzielnicy Focydy, na granicy Beocji; zniszczone zostało naprzód przez Persów, potem przez Aleksandra W. Rzymianie wszakże odnowili je i obwarowali. Sławne jest jako widownia podań bajecznych o Tezeuszu, Prokne i Filomeli; zwaliska tego miasta leżą pod wsią Dhavlia.

Daulnoy Marja Katarzyna, ob. Aulnoy.

Daumas Melchjor Józef Eugenjusz, francuski generał i hipolog, * 1803 r., † 1871. Od 1835 służąc w Algierji, poświęcał się badaniom języka i obyczajów arabskich. Przez pewien czas zajmował urząd dyrektora spraw arabskich w Algierji; 1849 dowodził jako generał wyprawą przeciw plemionom powstańczym, w r. 1857 mianowany senatorem. Z prac **D.** najcelniejsze: „Exposé de l'état actuel de la société arabe, du gouvernement et de la législation, qui la régit" (Algier 1843); „Le Sahara algérien" (Paryż 1845); „La grande Kabylie" (1847); „Moeurs et coutumes de l'Algérie" (4 ed., Paryż 1864) i „Les chevaux du Sahara" (7 wyd., Paryż 1874), główne dzieło **D.**, bardzo ważne ze względu na hodowlę koni.

Daumer Jerzy Fryderyk, * 1800 r. w Norymberdze, † 1875; profesor tamecznego gimnazjum, później atoli oddał się pracom literackim i wydał: „Urgeschichte des Menschengeistes" (Berl. 1827); „Philosophie, Religion u. Alterthum" (Norymb. 1833); „Züge zu einer neuen Philosophie der Religion u. Religionsgeschichte" (1855); „Sabbath, Moloch und Tabu" (1839); „Der Feuer u. Molochsdienst der Hebräer" (Brunświk 1842); „Die Geheimnisse des christl. Alterthums" (2 t., Hamb. 1847). W zapasach polemicznych z Feuerbachem i w skutku objawionych dążności 1844 i 1845 r. usiłował nową wprowadzić religję, którą wyłożył w dziele swojem „Religion des neuen Weltalters" (3 t., Hamb. 1850). Napisał też „Mahomet" (Hamb. 1848) i „Hafis" (1846—52). W r. 1858 zaś przeszedł niespodziewanie w Moguncji do kościoła rzymsko-kat. i ogłosił „Aus der Mansarde"; „Meine Konwersion" (1859); „Das Geisterreich in Glauben, Vorstellung, Sage und Wirklichkeit." Odtąd w dziełach swoich stara się pogodzić dążności cywilizacyjne z wymaganiami kościoła; wydał nadto rozmaite pisma polemiczne, krytyczne, studja i poezje (Moguncja 1860—61). Pisał także pod pseudonimem Euzebjusza Emmerana.

Daumesnil Piotr, baron, * 1777 w Perigueux, † 1832 r., oficer gidów, którzy Napoleonowi I do Egiptu towarzyszyli, ocalił mu życie pod St.-Jean d'Acre, odbył wszystkie kampanje do 1809; w bitwie pod Wagram utracił jedną nogę, został generałem brygady i komendantem miasta Vincennes, którego w r. 1814 i 15 nie chciał poddać wojskom sprzymierzonym. Usunięty od obowiązków za restauracji, został na nowo w r. 1830 mianowany komendantem w Vincennes.

Daumier Henryk Honorjusz, * 1808 r. w Marsylji, † 1879, znakomity i niezmiernie płodny karykaturzysta francuski, zalecający się wielką oryginalnością i niepospolitym komizmem. Jego „Représentants représentés," zbiór portretów w karykaturze, obejmujący około 100 członków konstytuanty i ciała prawodawczego, oraz „Idylles parlémentaires," są prawdziwemi arcydziełami swobodnego polityczno-satyrycznego dowcipu. Inne zbiory jego rysunków: „Les bons bourgeois"; „Les beaux jours de la vie"; „Robert Macaire."

Daun, starożytny ród z okolic Trewiru, obecnie w Austrji i Morawji osiadły; znakomitszymi jego członkami są: **D.** Wierich Filip Wawrzyniec, hrabia, * 1669 r., † 1741 r.; walczył jako austrjacki generał major w wojnie o sukcesję hiszpańską. W r. 1707, będąc generałem feldmarszałkiem porucznikiem, zmusił Francuzów do wyjścia z Lombardji, zdobył jako generał feldcechmistrz Neapol, gdzie dwukrotnie 1707—8 i 1713—19 sprawował urząd namiestnika. W r. 1719 został komendantem Wiednia, później namiestnikiem w Niderlandach, a następnie w Medjolanie, który wszelako w r. 1733 musiał ustąpić Francuzom. — **D.** Leopold Józef Marja, hrabia, syn poprzedniego, * 1705 r. w Wiedniu, † 1766; odznaczył się walecznością i rozumem, w 1754 r. mianowany został feldmarszałkiem. W czasie wojny siedmioletniej odniósł znaczne zwycięstwa pod Kollinem (1757) i Hochkirch (1758) nad Fryderykiem W., ale z kolei pobity znowu został przezeń pod Torgawą (1760). W ostatnich latach swego życia pracował usilnie nad udoskonaleniem armji austrjackiej. Fryderyk W. miał w **D.** niebezpiecznego przeciwnika; w pamiętnikach swoich oddaje mu wielkie pochwały. Por. „Der deutsche Fabius Cunctator, oder Leben und Thaten des Herrn L. Gr. v. D." (1759—60).

Daunou Piotr Klaudjusz Franciszek, znakomity uczony, publicysta i mąż stanu francuski,

* 1761 r. w Boulogne-sur-Mer, † 1840 r. W r. 1777 wstąpił do stanu duchownego; 1792 obrany deputowanym, występował jako szczery republikanin i stronnik Żyrondystów, za co został uwięziony przez Robespierre'a. Uwolniony po jego upadku rozwijał wielką działalność w Konwencji, Radzie Pięciuset i Trybunacie. Energicznie zwalczał monarchiczne dążności Napoleona. Za restauracji usunięty od urzędów należał w izbie deputowanych do wolnomyślnych opozycjonistów. W r. 1819 mianowany profesorem historji w kolegjum francuskiem, pozostał na tem stanowisku do rewolucji lipcowej. Wykłady jego cieszyły się u młodzieży wielkiem uznaniem. W r. 1831 znowu był wybrany do parlamentu, lecz wkrótce wycofał się zupełnie z życia publicznego. Z wielu prac jego wymieniamy najważniejsze: „Essai sur l'instruction publique" (Paryż 1793); „Essai sur la Constitution" (1793); „Essai historique sur la puissance temporelle des papes" (Paryż 1810), dzieło, z początku skonfiskowane, później wszakże w latach 1818 i 1828 na nowo wydane. Głównem jego dziełem jest „Cours d'études historiques" (20 t., 1839—49); wydał także Rulhière'a „Histoire de l'anarchie de Pologne" (4 t., Paryż 1807). Redagował nadto za czasów restauracji *Journal des savants* i zajmował się wydawnictwem historyków francuskich w zbiorze Bouqueta. Por. Taillandier'a „Documents biographiques sur M. D." (2 ed., Paryż 1847).

Dauphin, *Dauphinat*, ob. Delfin, Delfinat.

Daurja, kraj górzysty w stronie południowowschodniej Syberji, stanowiący pod względem administracyjnym obwód Zabajkalski, rozciągający się od południowego wybrzeża Bajkału do rzeki Arguni; przerzynają go góry Dauryjskie. Kraj ten odznacza się ogromnem bogactwem lasów, zwierzyny i obfitością ryb; grunt u podnóża gór czarnoziemny i bardzo żyzny, ale uprawa roli nader ograniczona; wielkie jest też bogactwo mineralne (rudy złote, srebrne, żelazne, miedziane, cynowe, ołowiane, rtęć, ametyst, topaz, agat i inne), ale i te ostatnie nie wyzyskane dotąd. Zamieszkują tu koczujące plemiona Mongołów i Tunguzów.

Dautene de Villars, herb, znany tylko z nazwy.

Dautzenberg Jan Michał, poeta i literat flamandzki. Szczegóły o nim niewłaściwie pomieszczno pod nazwiskiem *Dantzenberg*. Prócz tam wymienionych, ogłosił: „Verhalen uit de geschiedenis van Bergie" (trzecie wydanie, Gandawa, 1867; dzieło to, wysoce cenione, podobnie jak „Beknopte Prosodia," napisał wspólnie z van Duys'em). Czasopismo *De Toekomft* redagował do roku 1866. Założył też czasopismo *Nederduitsch Tijdschrift*. Pisał w duchu przyjaznym dla Niemiec. Por. Ida von Düringsfeld „Von der Schelde bis zur Maas" (Lipsk 1861).

Dauw, zwierzę, ob. Koń.

Davenant D'Avenant Sir William, * 1606 r. w Oksfordzie, † 1668 r.; po Ben Johnsonie nadworny poeta dramatyczny Karola I, króla angielskiego, był wiernym stronnikiem Stuartów; oprócz wielu utworów scenicznych w guście dawnej szkoły, napisał poemat bohaterski p. t. „Gondibert." Wystawił pierwszą operę na scenie angielskiej, wprowadził po raz pierwszy grę kobiet do teatru i chciał w dramatycznej sztuce angielskiej utorować drogę smakowi francuskiemu.— Najstarszy jego syn, **D.** Karol, * 1656 roku, † 1714 odznaczył się jako wpływowy publicysta.

Davenport, miasto nad rz. Mississippi w stanie Jowa, w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, ma liczne fabryki, rozległy handel, wiele szkół wyższych i liczy 27,000 miesz.

Davia Jan Antoni, nuncjusz w Polsce w XVII w., * 1660 r. w Bolonji, † 1740; zostawał pierwotnie w służbie wojskowej weneckiej, później wszedł do stanu duchownego, został biskupem tebańskim, był internuncjuszem w Brukseli, następnie nuncjuszem w Kolonji, po śmierci Jana III przybył do Polski jako nuncjusz papieski dla załatwienia sporów pomiędzy biskupem wileńskim Brzostowskim a Sapiehami; zręcznością swoją przyczynił się wiele do wyboru elektora saskiego Augusta II na króla polskiego, któremu w r. 1699 jako pierwszy nuncjusz papieski po reformacji do Saksonji towarzyszył. Odwołany z Polski 1700 był nuncjuszem w Wiedniu, gdzie bezskutecznie pracował nad odwróceniem sukcesyjnej wojny hiszpańskiej. Powróciwszy do Rzymu, został 1712 kardynałem.

David, miasto w rzeczypospolitej południowo-ameryk. Kolumbji, w stanie Panama, w dep. Chiriqui, leży w bardzo żyznej okolicy, niedaleko od wybrzeży Oceanu Wielkiego; ma 8,000 miesz., którzy trudnią się uprawą ryżu, kawy i tytoniu.

David Gerard, malarz holenderski, * około 1450 w Oudewater. Od 1484 mieszkał w Brügge, gdzie † 1523. Najgłówniejszem jego dziełem jest „N. P. Marja w gronie świętych" obecnie w muzeum w Rouen, nadto wykonał: „Chrzest Chrystusa", „Gody w Kanie Galilejskiej" w Luwrze i wiele obrazów religijnych.

David Jerzy, * 1501 w Brügge, † 1556. Przywódca anabaptystów w rodzinnem mieście, stał się wkrótce twórcą sekty swego nazwiska, której główną zasadą była wiara w blizki powrót Chrystusa; za odszczepieństwo skazany został na więzienie, umknął 1540 do Hesji, gdzie wydał swą „Apologję", a 1542 głośny „Wonderboek". (Matka jego została straconą). W 1544 osiadł w Bazylei pod nazwiskiem *Jana von Brüggen*. Sekta Davidystów lub Joristów pomimo prześladowań przetrwała do połowy XVII wieku.

David Łukasz, * 1503, † 1583; kanclerz biskupa Chełmińskiego, a nast. książęcy radca w Królewcu. Obszerne jego dzieło: „Preussische Chronik", znalezione zostało dopiero w 1720 w archiwum tajnem królewskiem, a wydane w Królewcu 1812—17, obejmuje czas do 1410.

David, Davides, Davidis Franciszek, superintendent antytrynitarski w Siedmiogrodzie, * około 1510, za wpływem Socyna uwięziony w Koloszy 1579, gdzie i zmarł t. r. Stał się naczelnikiem Dawidystów, którzy wydali 1637 wyznanie wiary, podług którego Chrystus P. jest tylko orędownikiem, mesjaszem i odkupicielem. Zostawił po sobie kilkanaście pism treści polemiczno-teologicznej.—**Dawidyści** dali początek sekcie, zwanej *Judaizantes*, którzy zaprzeczali Chrystusowi P. wszelkiej czci; z tej znów powstali *Sabbatarowie*, na których czele stał *Szymon Feczy*, kanclerz Betlena Gabora; święcili sobotę i t. d, Istnieli jeszcze w XVII w. pomimo srogich prześladowań. Por. Jakób „Pomnik dla Franciszka D." (po węgiersku, Budapeszt, 1879).

David Jakób Ludwik, jeden z największych malarzy francuskich, twórca i naczelnik szkoły klasycznej, * 1748 w Paryżu, uczeń Viena; w 1775 otrzymał wielką nagrodę akademicką i stypendjum na pięcioletni pobyt w Rzymie. „Belizarjusz ślepy" i „Śmierć Hektora" utorowały mu drogę do akademji. Za drugim pobytem we Włoszech wykonał „Przysięgę Horacjuszów (1784, obecnie jest w Luwrze), która tak w Rzymie jak i Paryżu ogólny wywołała entuzjazm i zjednała **D.** tytuł odnowiciela sztuki malarskiej. Podczas rewolucji, którą z zapałem powitał, wystawił jedną z najświetniejszych swych kompozycji: „Le serment du jeu de paume" (1789). W Konwencji i Komitecie ocalenia publicznego należał do stronników Robespierre'a, po którego upadku został uwięziony, ale wkrótce odzyskawszy wolność, usunął się od spraw politycznych. Utworami z tej epoki są: „Lepelletier na łożu śmierci", „Marat" i „Porwanie Sabinek", dwa ostatnie są to arcydzieła **D.** Entuzjazmowi swojemu dla Napoleona dał wyraz w obrazach: „Przejście Nap. przez górę św. Bernarda", „Koronacja", „Rozdanie sztandarów 1810", „Napoleon w stroju cesarskim" i in. Wygnany za restauracji, udał się do Brukseli, gdzie oddając się malarstwu mieszkał aż do śmierci 1825. Oprócz pomienionych obrazów zasługują jeszcze na uwagę: „Zaraza w Marsylji"; „Śmierć Sokratesa"; „Brutus"; „Amor i Psyche"; „Leonidas pod Termopilami"; „Mars i Venus"; „Gniew Achillesa" i t. d. Ze szkoły jego wyszli tacy artyści jak: Gros, Gérard, Girodet, Isabey, Ingres i inni. Wpływ **D.** rozciągał się na cały kontynent i przetwarzał wszystkie szkoły europejskie. W początkowych utworach jaśniał potęgą i prawdą rysunku, w późniejszych zaś nieporównanym kolorytem. **D.** zarówno jest wielkim jako człowiek i jako malarz.—Porów. Delécluze'a „Louis **D.**, son école et son temps" (Paryż 1855); Miette de Villars „Mémoires de D. peintre et député à la convention nationale"(1850); Jules David „Le peintre Louis D. Souvenirs et documents inédits" (Paryż 1880).—**David** Hieronim Fryderyk Paweł, baron, jeden z najgorliwszych stronników drugiego cesarstwa, wnuk malarza, * 1823 w Rzymie. Do 1857 służył w wojsku, po większej części przebywał w Algierji, brał także udział w wojnie krymskiej. W latach 1859, 63 i 69, jako urzędowy kandydat wybrany do Ciała prawodawczego, został 1867 jego wiceprezesem i wywierał w duchu reakcyjnym zgubny wpływ na izbę. Główny założyciel klubu bonapartystowskiego na ulicy de l'Arcade, kierował różnemi machinacjami rządowemi. W czasie wojny francusko-niemieckiej (1870—71) po pierwszych klęskach wróciwszy z głównej kwatery do Paryża, objął ministerjum robót publicznych w gabinecie Palikao. Z upadkiem cesarstwa upadło i znaczenie **D.** W 1876 wybrany do zgromadzenia narodowego, † 1882. Ogłosił: „Réflexions et discours sur la propriété chez les Arabes" (Bordeaux 1862); „Actualités et souvenirs politiques" (1874).

David Marcin Aloizy, astronom, * 1757 w Drzewochryzach w Czechach, † 1836 w Teple, kształcił się w Pradze i w 1789 został tam adjunktem obserwatorjum. W 1832 został prezesem czeskiego towarzystwa naukowego. Ogłosił „Das Leben Newtons" (1783) i oznaczył położenie geograficzne wielu miast w Czechach.

David Piotr Jan, zwany zwykle *David d'Angers*, * 1788 w Angers, jeden z najznakomitszych rzeźbiarzy francuskich, uczeń Rolanda i Canovy. W 1811 za utwór swego dłuta: „Śmierć Epaminondasa" pozyskał pierwszą nagrodę akademji i fundusz na dalsze kształcenie się we Włoszech, gdzie poznał się z Thorwaldsenem. Później odbył podróż do Londynu. Wróciwszy 1816 do Paryża, znalazł bardzo wiele zajęcia; w 1818 r. wykonał wspaniały i olbrzymi posąg Kondeusza, w 1824 r.—pomnik Bonchamp'a; 1826 został członkiem instytutu i profesorem szkoły sztuk pięknych w Paryżu. W 1828 wykonał w Wejmarze popiersie Goethego. Poznał się tam również z Mickiewiczem i wykonał jego portret w medaljonie, znany z licznych reprodukcji. Jako surowych zasad republikanin wybrany był 1848 do Konstytuanty; po zamachu 2 grudnia wygnany z Francji, zwiedził Grecję i wkrótce powrócił do kraju; † 1856. Twórczość posiadał **D.** niepospolitą; wykonał bowiem 46 wielkich posągów, 25 mniejszych, przeszło 50 płaskorzeźb, 30 kilka kolosalnych biustów i więcej niż 500 portretowych medaljonów z marmuru, kamienia lub bron-

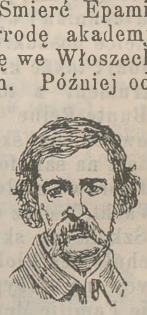

David d'Angers.

zu. Głównem jego dziełem jest „Fronton Panteonu“ w Paryżu. Jako artysta celował wybornym rysunkiem, genjalnem zastosowaniem prawideł klasycznych do wymagań nowoczesnych, szlachetnością draperji, miękkością i delikatnością ryica. Por. „Oeuvres complètes de D. d'Angers“ (Paryż, 1856—58, ze 152 tablicami); Eng. Marc „L'Oeuvre de David d'Angers, sa vie, son oeuvre, ses écrits et ses contemporains (1878).

David Chrystjan Jerzy Natan, publicysta duński, pochodzenia żydowskiego, * 1793 w Kopenhadze. Mianowany profesorem ekonomji politycznej i prawa państwowego w uniwersytecie kopenhaskim założył 1834 dziennik *Faedrelandet* dla obrony swobód, zapewnionych ustanowieniem stanów prowincjonalnych, do których pozbawiony katedry, obrany został deputowanym 1840. W 1848 zasiadał na sejmie konstytucyjnym. Od 1839 do 1853 wywierał wielki wpływ w sejmie, jako jeden z przywódców stronnictwa liberalnego. Mowami swemi przyłożył się znakomicie do ustanowienia wielu praw wielce dla rozwoju państwa zbawiennych. Występował też energicznie przeciw stronnictwu chłopskiemu. W 1854 król mianował go członkiem rady państwa, a w 1864 ministrem skarbu. W 1856 reprezentował Danję na kongresie międzynarodowym statystycznym w Paryżu; † 1874. Ogłosił wiele broszur treści ekonomicznej.

David Ferdynand, znakomity skrzypek, * 1810 w Hamburgu, uczeń Spohra. Po kilkoletnim pobycie w Berlinie i Dorpacie został 1836 koncertmistrzem w Lipsku i profesorem tamecznego konserwatorjum, † 1873. Jako skrzypek celował świetną techniką i wyborną egzekucją. Oprócz licznych wielce poszukiwanych kompozycji na skrzypce, ułożył także kilka symfonji i śpiewów na ten instrument z towarzyszeniem fortepjanu. Jego „Bunte Reihe” (1851) stanowi zbiór sztuk salonowych na skrzypce i fortepjan, które potem Liszt na sam fortepjan przerobił. Z innych jego utworów zasługują na uwagę: opera „Hans Wacht,” oraz cieszące się wielkiem uznaniem: „Szkoła na skrzypce” (Violin-schule) i „Hohe schule des Violinspiels“ (zbiór lepszych kompozycji na skrzypce). Por. J. Eckardt „F. D. und die Familie Mendelsohn Bartholdy“ (Lipsk 1888).

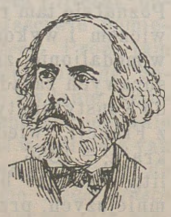

David Felicjan.

David Felicjan, kompozytor francuski, * 1810 w Cadenet, depart. Vaucluse, wykształcony w konserwatorjum paryskiem, przez długi przeciąg czasu nadaremne czynił usiłowania, celem zjednania sobie wyższego stanowiska w świecie muzycznym, aż nareszcie w 1844 symfonją „Pustynia“, nietylko we Francji, lecz i za granicą, wielką zjednał sobie sławę. W 1833 staje się apostołem zasad Saint-Simonizmu i jako misjonarz tej sekty wędruje przez pięć lat po Azji Mniejszej i Egipcie; † 1876. Z późniejszych jego kompozycji „Krzysztof Kolumb“ (Oda symfonja 1847) i „Raj“ (oratorjum 1848), tudzież opery „Perła brazylijska“ (1851), „Herkulanum“ (1859), „Lalla Rookh“ (1862) i „Le Saphir“ (1867) nie zmniejszyły mu nabytej sławy.

David Johannes Babtista, pisarz flamandzki, ksiądz. Od 1834 był profesorem języka flamandzkiego i historji belgijskiej, w uniwersytecie w Lovanjum i tam † 1866. Napisał: „Nederduitsche spraekkunst“ (1839); „Vaterlandsche historie“ (1840); „Nederlandsche gedichten med taalen letter hundige aatee keningen“ (1869). Przetłómaczył nadto cztery księgi o naśladowaniu Chrystusa Tomasza a Kempis 1865.

David Armand, podróżnik i przyrodnik, * 1826 w Espeletta w dep. Niższych Pirenejów, wstąpił 1848 do zakonu Lazarystów i jako misjonarz udał się do Chin, skąd dotarł do Tybetu i Kukunor. Oprócz licznych sprawozdań ze swych podróży ogłosił z Oustalet'em „Les oiseaux de la Chine“ (1877).

David Jakób Juljusz, poeta, * 1859 w Weisskirchen na Morawach, kształcił się w Wiedniu, napisał: „Das Hoperecht“ (1890); „Die Widergebornen“ (1891); powieść „Das Bluth“ „Gedichte“ (1892); dramat „Hagars Sohn“ (1891). Nadto jest sprawozdawcą teatralnym czasopisma *Montagsrevue* i współpracownikiem *Nation*.

Davids Rhys, orjentalista angielski, * 1843 w Colchester, studjował sanskryt we Wrocławiu, w 1866 udał się na wyspę Cejlon, gdzie otrzymał posadę w angielskiej służbie cywilnej. Po powrocie do Anglji został 1883 profesorem języka pâli i literatury buddyjskiej w uniwersyteckiem kolegjum w Londynie, w 1887 sekretarzem królewskiego Towarzystwa Azjatyckiego. Napisał „Ancient coins and measures of Ceylon” (Londyn, 1877); „Buddhist birth stories“ (1880); „Lectures on the origin and growth of religion as illustrated by Indian buddhism“ (1881); „Buddhism“ (2 wyd. 1887); „Vinaya text“ (1881—85, t. 3); „Buddhist Suttas“ (1881); „The questions of King-Milinda“ (1890). W 1881 założył towarzystwo dla wydawania i rozpowszechniania oryginalnych utworów buddyjskich.

Davidson Lukrecja Marja, poetka północnoamerykańska. * 1808 w Plattsburg nad jeziorem Champlain, † 1825. W 11 roku życia napisała ognisty poemat na śmierć Washingtona; wewnętrzny ogień zawcześnie ją strawił. Jej poezje wydał Morse p. t., „Amir Khan and other poems, the remains of Lucretia Maria D.“ (New-York 1829). Podobny talent posiadała jej siostra Małgorzata Miller **Davidson**, * 1823, † 1838. Życiorys jej napisał Washington Irving (Filadelfja 1841). Jeden ze swoich utworów „Tragedy of

Alethia“ napisała w ciągu dwóch dni. Obie siostry mimo słabej niekiedy formy posiadały niezaprzeczenie znakomity talent poetycki. Zbiorowe wydanie prac obu sióstr wyszło w New-Yorku 1850.

Davidson Tomasz, geolog, * 1817 w Edymburgu, † 1885, kształcił się we Włoszech i Francji. Od 1858, był sekretarzem honorowym towarzystwa geologicznego, następnie wiceprezesem tow. paleontograficznego w Londynie. Z prac jego najcelniejsze „On fossil british Brachiopoda“ (3 t., 1856) i „Illustrations and history of Silurian Life“ (1868).

Davidson William, ob. Davisson.

Daviel Jakób, okulista, * 1696 w Normandji, † 1762 w Genewie. Nauki medyczne pobierał w Paryżu, a od 1878 oddał się całkowicie okulistyce. W dziedzinie tej wkrótce zasłynął jako operator. Wielce cenioną jest jego praca o operowaniu zaćmy: „Sur une nouvelle méthode de guérir la cataracte par l'extraction“ i w tym celu skonstruował specjalną łyżeczkę znaną pod jego nazwiskiem.

Davies sir John, prawnik i poeta angielski, * 1570 w Westbury, † 1626 w Londynie. W 1601 wstąpił do parlamentu, w 1607 otrzymał szlachectwo, a od 1613 przewodniczył rozprawom w parlemencie irlandzkim. Napisał: „Discovery of the True Cause why Irelande was never subdued entirely until the Reign of King James I“ (Londyn, 1612) i kilka dzieł poetycznych, między innemi poemat o tańcu p. t. „Orchestra“ (1596); „Nosce te ipsum“ (1599) i in.

Davila Arrigo Caterino, historyk włoski, * 1576 w Pieve-di-Sacco we Włoszech; wychowywany we Francji za panowania Henryka IV, wszedł 1594 do francuskiej, 1599 do weneckiej służby wojskowej, był gubernatorem Dalmacji, Friulu i wyspy Kandji. W lipcu 1631 został zamordowany pod Weroną. Znakomite jego dzieło historyczne „Storia della guerre civili di Francia“ (1559—98, ostatn. wyd. Medjolan 1807, t. 6) jest jednem z najlepszych źródeł do historji owych czasów. Jest ono tłómaczone na wszystkie prawie języki europejskie.

Davillier Jan Karol, baron, francuski historyk sztuki, * 1823 w Rouen; będąc niezależnym, poświęcił się sztukom stosowanym do przemysłu, † 1883 w Paryżu. Napisał: „Histoire des faïences hispano-moresques à reflets métalliques“ (1861); „Histoire des faïences et porcelaines de Moustiers, Marseille etc.“ (1863); „Cabinet du duc d'Aumont et les amateurs de son temps“ (1870); „Les porcelaines de Sèvres de Madame du Barry“ (1870); „L'Espagne“ (1874, z 309 rysunkami Dorégo, tłómaczone na wiele języków); „Fortuny, sa vie, son oeuvre, sa correspondance“ (1875); „Les arts décoratifs de l'Espagne“(1879); „Recherches sur l'orfèvrerie porcelaine en Europe“ (1883).

Davis Jan, marynarz angielski, * około 1550 w Sandbridge blizko Dartmouth, kierował 1585 wyprawą przedsięwziętą celem wynalezienia północno-zachodniego przejścia do Indji Wschodnich. W wyprawie tej odkrył wschodnie brzegi Grenlandji a także nazwaną od jego imienia *cieśninę Davisa* i wyspy *Falklandzkie*, w późniejszej zaś podróży wyspy Kumberlandzkie. Został zamordowany w ostatniej podróży do Indji Wschodnich 1605 przez rozbójników morskich w bliskości Malakka. Opis jego podróży „The world's hydrographical description“ ogłoszony został w zbiorze: „The principal navigations, voyages, traffiques und discoveries“ (3 t., Londyn 1600), a opis drugiej podróży do Indji Wschodnich (1598) w Harrisa „Collection of voyages“; nowe wydanie wyszło 1880 w wydawnictwie Hackluyts society (t. LIX,) p. t. „The voyages and works of J. D. the navigator“. Por. Markham „Life of John D.“ (Londyn 1889).

Davis Edward, korsarz angielski, żył w w. XVII, był jednym z przywódców t. zw. „Frères de la Côte“, na wyspach Antylskich. On to odkrył dzisiejsze wyspy Wielkanocne; mieszkał na wyspach Gallapagos, później w Anglji.

Davis John Francis, dyplomata i orjentalista angielski, * 1795, w Portland Place, 1816 był członkiem poselstwa w Pekinie, 1840 generalnym inspektorem angielskiego handlu w Chinach, 1843 gubernatorem kolonji Hongkong, 1848 złożył urząd; † 1890. Napisał szereg dzieł o Chinach i przekładów z języka chińskiego, z których ważniejsze: „Chinese novels“ (Londyn 1822); „Hien wun shao chinese moral maxims“ (1823); „The fortunate union“ (powieść 1829 t. 2); „The Chinese: a description of the empire of China and its inhabitants“ (now. wyd. 1857); „Sketches of China“ (2 wyd., 1845, t. 4); „Chine during the war and sinee the peace“ (1852, t. 2); „Poeseos chinicae commentarii—The poetry of the Chinese“ (nowe wyd. 1870); „Chinese miscellanies“ (1865).

Davis Jefferson, prezydent tak zwanych Skonfederowanych Południowych Stanów Ameryki północnej (1861—65); * 1808 w Kentucky, przybył w młodym wieku do stanu Mississippi, odznaczył się, jako wojskowy, w wyprawach przeciwko Indjanom w latach 1831—33 i polityk zasad demokratycznych; w 1845 r. został wybrany do kongresu. Podczas wojny z Meksykiem, walczył w stopniu pułkownika (od 1846 — 47) z wielkiem odznaczeniem. Mianowany senatorem (1848 — 1851) ubiegał się bezskutecznie o gubernatorstwo w swoim stanie. Wyniesiony przez Pierce'a na ministra wojny w 1853 roku, wywierał przeważny wpływ tak na prezydenta, jak i na cały gabinet i silnie popierał sprawę stanów niewolni-

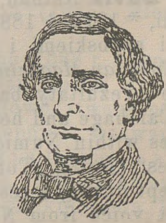

Davis Jefferson.

czych. Gdy w styczniu 1861 stan Mississipi oderwał się od unji, **D.** wraz z innymi secesjonistami powrócił do domu i przez kongres odłączonych stanów wybrany został prezydentem Konfederacji południowej, i urząd ten objął 1861 na lat sześć. Na tem stanowisku rozwinął wielką działalność i energicznie kierował w Richmond losami Stanów południowych. (Ob. Stany Zjednoczone). Kiedy gen. Lee po stanowczej 3-dniowej bitwie 1865 musiał opuścić Richmond, **D.** przeniósł się stąd do Danville dla założenia siedziby swego rządu. Jednakże po złożeniu broni przez tego generała (9 kwietnia), straciwszy wszelką nadzieję w skuteczność dalszego oporu, szukał już tylko drogi ocalenia swej osoby. Schwytany przez wojska Stanów północnych i uwięziony w forcie Manroe, został 1867 uwolniony za poręczeniem. W wytoczonym mu 1868 procesie, sąd związkowy umorzył wszelkie zaskarżenia i uwolnił go od wszelkich prześladowań. Od 1870 **D.** był dyrektorem jednej z kolei żelaznych w Texas; † 1889 Nowym Orleanie. Sprawę swą usiłował usprawiedliwić w dziele „The rise and fall of confederate governement“ (New-York, 1861, t. 2). Por. Alfriend (stronnik D.) „The life of Jefferson D.“ (Cincinnati, 1868) i Pollard (przeciwnik) „The life of Jefferson D.“ (Filadelfja 1869).

Davis Andrzej Jackson, przywódca spirytystów amerykańskich, * 1826 w Blooming Grove (w st. New York), stale przebywa w Orange (st. New Jersej). Pomimo zupełnego prawie braku wykształcenia, potrafił w stanie podniecenia nerwowego, rozprawiać o kwestjach filozoficznych, a nawet stawiać djagnozy, przepisywać leki i pisać dzieła i rozprawy. Z licznych dzieł jego najważniejsze: „The principles of nature, her divine revelations and a voice to mankind“ (1847, 30 wyd., 1869). Nadto wydał: „The Great Harmonia“ (1850—60, t. 6—7), „The approaching crisis“ (2 wyd. 1869); „The penetralia“ (5 w. 1866); „The present age“; „The inner life“; The summer land“; „Death ant the after life“; „The harbinger of health“; „Arabula, or the Divine guest“ i w. i.

Davis Nathan, podróżnik i archeolog angielski, * 1812, † 1882, pracował nad starożytnościami arabskiemi i hebrajskiemi, wydawał *Heboem Christian Magazine*; 1856 zwiedził północną Afrykę i rezultaty badań swych ogłosił w dziełach: „Carthage and her remains“ (1861); „Ruined cities within Numidian and Carthaginian territories“ (1862); „Tunis, or selections from a journal Kept during a residence in that regency“ (1841); „A voice from North and South Africa“ (1844) i inne.

Davisa cieśnina, część oceanu Atlantyckiego, pomiędzy Grenlandją i ziemią Baffińską (wyspą Cumberland), łączy ocean Atlantycki z odnogą Baffińską. Cieśnina ta, odkryta w 1585 przez Jana Davisa, od niego dostała nazwisko.

Davisson albo *Davidson* Wiljam, lekarz rodem ze Szkocji, nauczał chemji w Paryżu, w r. 1651 wezwany został na lekarza nadwornego króla Jana Kazimierza i jego żony Marji Ludwiki i na tem stanowisku pozostał do 1668. W tym czasie wydał w Hadze 1660 dzieło p. t. „Prodromus commentariorum (scoticorum) in Petri Severini, Dani, ideam medicinae philosophicae, propediem proditurorum“. W innem piśmie, wydanem pod nazwiskiem „Theophrasti Veridici“, podaje, iż w czasie pobytu w Polsce odjął kołtun 10,000 osobom, bez uszczerbku na zdrowiu. Ma on także być autorem dzieła: „Philosophia pyrotechnica seu curriculus chymiatrieus“ (Paryż 1635 i 1657), tudzież „Oblatio salis“ (tamże 1642).

Davitt Michał, agitator irlandzki, * 1846 w Straide, w hrabstwie Mayo, będąc chłopcem czternastoletnim z dzierżawy wypędzony wraz z rodzicami, pracował w fabryce, gdzie utracił prawą rękę. Za udział w sprzysiężeniu skazany został na lat 15 do domu poprawy, lecz ułaskawiony po latach siedmiu udał się do Ameryki. W r. 1877 powrócił do Irlandji i założył tak zwaną *landligę*, czyli związek dzierżawców irlandzkich, mający początkowo na celu polepszenie ich bytu, następnie radykalną zmianę praw agrarnych w Irlandji. Pierwsze zgromadzenie *landligi* odbyło się w październiku 1879 r. Oskarżony o agitację w 1880, po przesiedzeniu 15-tu miesięcy w więzieniu, ustąpił kierownictwo ligą Parnellowi. Wybierany kilkakrotnie posłem do parlamentu, mandatu nie przyjął, gdyż nie chciał wykonywać przysięgi. Po rozpadnięciu się stronnictwa irlandzkiego w grudniu 1890, przyłączył się **D.** do przeciwników Parnella; od października 1890 wydaje czasopismo *Labour World*. Od r. 1892 do 1895 zasiadał w angielskiej izbie gmin. Napisał: „Leaves from a prison diary“ (Londyn, 1885). Por. J. Mc. Carthy „A history of our own times.“

Davos, stacja kuracyjna w kantonie Gryzońskim (Graubünden) w Szwajcarji, w wyniosłej dolinie alpejskiej, wzniesionej 1,560 metrów nad poz. morza, z osadami am Platz i Dörfli, nad jeziorem Davos. Klimat łagodny, orzeźwiający, obfitość lasów i piękne położenie czynią z **D.** znakomitą stację klimatyczną, zalecaną w chorobach piersiowych.

Davoust Ludwik.

Davoust (Davoût) Ludwik Mikołaj, książę Auerstädt i Eckmühl, marszałek ces. francuskiego, * 10 maja 1770 r. w Annoux w Burgundji, † 1 czerwca 1823 roku. Wychowany z Bonapartym w szkole wojskowej w Brienne, z porucznika szybko awansował na wyższe stopnie; w wojnach rzeczypospolitej był nieustannie czynnym; po wstąpieniu

na tron Napoleona mianowany został marszałkiem państwa. W wyprawie egipskiej wiele się przyłożył do zwycięstwa pod Abukir. Świetnie także odznaczył się pod Ulm i Austerlitz, zupełne odniósł zwycięstwo pod Auerstädt, a w znacznej części jemu zawdzięczał Napoleon swe powodzenia pod Eckmühl i Wagram. W kampanji rosyjskiej złożył niejednokrotnie dowody waleczności i zimnej krwi, zwłaszcza w bitwach z Bagrationem pod Mohylowem i pod Borodinem. W wojnie niemieckiej jako gubernator miast hanzeatyckich z rezydencją w Hamburgu (1813—14) okazał się surowym i gwałtownym. Trzymał się tam z małą garstką wojska aż do 31 maja 1814, i po upadku Napoleona kapitulował jedynie na rozkaz Ludwika XVIII; w Polsce także, gdzie był obdarowany księstwem Łowickiem i miał znaczny udział w ówczesnej administracji kraju, zniechęcił sobie umysły cierpkiem i nieoględnem postępowaniem. Za pierwszej restauracji mieszkał w swych dobrach. Podczas Stu dni mianowany ministrem wojny, po bitwie pod Waterloo bronił Paryża, który w końcu oddał sprzymierzonym, wyprowadził armję francuską za Loarę, następnie poddał się Ludwikowi XVIII i został parem Francji. Por. Chénier „Histoire de la vie du maréchal **D.**" (Paryż, 1866); Blockville (córka D.) „Le maréchal **D.**, prince d'Eckmühl, raconté par les siens et par lui-même" (3 t., 1879 — 80); E. Montegat „Le maréchal D." (1882); „Correspondance inédite 1790—1815" (Paryż, 1887); Marquise de Blocqueville.

Davoust (Davoût) Leopold Klaudjusz Stefan Juljusz Karol, ks. Auerstädt, gen. francuski, * 1829, wnuk brata marszałka D. (ob.), który po wygaśnięciu potomków w linji prostej, otrzymał od Napoleona III tytuł ten w r. 1864, wstąpił do szkoły w Saint-Cyr w 1847, w r. 1856 został kapitanem piechoty, w 1859 majorem, w 1870 pułkownikiem, brał udział w wojnie z Niemcami i dostał się w Metzu do niewoli. Po powrocie do Francji walczył z Komuną i zyskał względy Thiersa, który mianował go generałem brygady. W 1877 został generałem dywizji, w r. 1879 naczelnikiem głównego sztabu. W 1880 objął komendę nad 10 korpusem armji. W 1884 został komendantem w Algierze, w 1885 gubernatorem w Lionie, a w 1888 członkiem najwyższej rady wojennej; w 1870 r. ogłosił „Projet de réorganisation militaire," w styczniu 1889 r. został mianowany inspektorem armji.

Davus, zwykłe imię niewolników w komedjach łacińskich. Wyrażenie: „Davus sum, non Oedipus" użyte przez jednego z niewolników w komedji Terencjusza „Andrja," weszło u Rzymian w przysłowie dla oznaczenia człowieka prostego, bezpretensjonalnego, nie mogącego kusić się, na podobieństwo Edypa, o rozwiązanie sfinksowych zagadek.

Davy, sir Humphry, chemik, * 1778 w Penzance w hrabstwie Cornwall, † 1829 w Genewie. Poświęcał się początkowo chirurgji i aptekarstwu, lecz pobudzony pracami Lavoisiera zwrócił się ku chemji. Połączył się z Beddoësem (ob.), który go postawił 1799 r. na czele swego zakładu lekarskiego. Pierwszem jego odkryciem naukowem był tlenek azotu. Rozbiór kwasu solnego i inne badania zjednały mu katedrę chemji w instytucie królewskim w Londynie. Tam rozwinął teorję elektro-chemiczną, wykazał skład alkaljów i ziem. Poznał własność siatki metalicznej nieprzepuszczania płomienia. Na tej zasadzie polega *lampka bezpieczeństwa* **D.,** chroniąca od niebezpieczeństwa wybuchów w kopalniach węgla kamiennego przy użyciu zwykłej lampki górniczej. Podał metody rozbioru gruntu i w. innych. W r. 1817 został członkiem zagranicznym instytutu francuskiego, w 1818 baronetem, 1820 prezydentem towarzystwa królewskiego w Londynie. Oprócz rozpraw ogłosił: „Elements of agricultural chemistry" (1813—14, 1855); „Consolations in travels, or the last days of a philosopher" (7 wyd., 1869) i in. Por. Paris „The life of S. H. **D.**" (1821), oraz brata jego Johna Davy „Memoirs of the life of S. H. **D.**" (1836). Zbiorowe wydanie dzieł jego wyszło w Londynie 1839 r., w 9 tomach.

Dawy Humphry.

Davyl Ludwik (rzeczywiście zaś Ludwik Józef Amadeusz Poupart), aktor francuski i komedjopisarz, * 1835, † 1890 w Paryżu; był zamożnym księgarzem, a po bankructwie, ośmielony przez przyjaciół, zaczął próbować sił na polu autorskiem; napisał: „Le Gascon" (1878); „Cocardy," „La maîtresse légitime;" „Les abandonnés" „Monsieur Chéribois" (1882); „Galante aventure," „L'Amour" (1884). Jednocześnie był kronikarzem dzienników *Figaro* pod pseudonimem Piotra Quiroul, następnie *Gaulois* i *Gil Blas*, gdzie pomieścił „Mardis d'Arlequin;" nadto napisał powieści: „13, rue Magloire" (1881); „Les enfants de la balle" (1883); „Zélie Clairon" (1885); „Honneur me tient" (1886).

Dawid, z pokolenia Judy, po 1068 r. odznaczywszy się w boju z Filistynami, został wynagrodzony przez Saula (ob.) dowództwem nad gwardją i ręką córki. Następnie, wezwany został na dwór, aby swoją znakomitą grą na arfie rozproszyć melancholję króla. Podejrzewany wszakże przez Saula o złowrogie knowania, **D.** wystąpił do walki z królem, lecz pokonany, osiadł jako wasal filistyński w Zyklag, lubo nie brał udziału w bitwie pod Gilboa, gdzie Saul 1058 r. zginął. W roku 1051 ogłoszony został królem. Wtedy zdobył na Jebuzytach późniejszą Jerozolimę (ob.), przewidując, że w niej tylko potrafi dać skuteczny odpór Filistynom i zrzucić ich

jarzmo; pokonywa i podbija sąsiednie ludy Edom, Moab i Amon (do 1030 r.), arkę przymierza i stolicę swą przenosi do Jerozolimy, i tu ognisko władzy swej i kultu zakłada, starszych pokolenia sam odtąd mianuje, męską ludność powołuje co miesiąc pod broń, otacza się gwardją i haremem na wzór innych monarchów Wschodu. Daje to powód powstaniom Absalona, Amazy i Seby (koło 1025). **D.** 1018 podniósł znaczenie stanu kapłańskiego i zespolił ich interesa z interesami panujących. Późniejsze podania czynią **D.** twórcą świętej poezji, a nawet przypisują mu większą część znanych pod jego imieniem *psalmów* (ob.), z których rzeczywiście pewna część da się odnieść do jego panowania, a nawet niektóre (jak np. psalm 18) są jego utworu.

Dawid Armeńczyk, z przydomkiem Filozof, † około 500 r., uczony armeński, przełożył na język ojczysty kilka filozoficznych prac Arystotelesa i napisał komentarz do jego „Kategorji". Por. Neumann „Mémoires sur la vie et les ouvrages de **D.**" (Paryż, 1829).

Dawid św., biskup kościoła walijskiego, żył prawdopodobnie w VI wieku po Chr., † około 600 r. O życiu jego niewiadomo nic pewnego, krąży natomiast wiele legend. Pamiątkę jego obchodzą d. 1 marca. Por. Bradley H. w „National biography" (t. XIV str. 113 squ.).

Dawid, imię królów Gruzji: *Dawid I Kuropalates*, † 881 r. — *Dawid II Kuropalates*, † 1001 r. Walczył z muzułmanami, których pobił. † otruty.—*Dawid III Odnowiciel*, † 1125. — *Dawid IV* zwany Naryn, panował od r. 1243—1269. — *Dawid V Sossłan* czyli piękny, od r. 1243—1269.— *Dawid VI* od r. 1346—1360 r.

Dawid, car zachodnio-bulgarski, syn Syszmana I w X wieku. Został zabity podczas najazdu Wołochów. Por. Jireczek: „Geschichte der Bulgaren" (str. 181—189).

Dawid I (święty), król Szkocji, syn Malkolma i św. Małgorzaty, * 1084, † 24 maja 1153 w Carlisle. W r. 1124 po śmierci brata Aleksandra, wstąpił na tron. W r. 1135 wystąpił w obronie praw siostrzenicy swojej Matyldy (emperetresse) do korony angielskiej, przeciw Stefanowi z Blois, któremu po śmierci Henryka I Normandowie ofiarowali tron angielski, w Durham **D.** zawarł pokój ze Stefanem. W r. 1138 podczas drugiej wojny **D.** został zupełnie pobity pod Northallerton. **D.** zdołał ukończyć zaczęte przez rodziców jego wielkie dzieło, mianowicie zespolił rozmaite szczepy szkockie w jeden naród i zajmował się gorliwie szerzeniem cywilizacji w kraju. Por. Innes „Scotland in the Middle Ages" (1860); Robertson „Scotland under her early Kings" (1862); Skene „Celtic Scotland."

Dawid II, król Szkocji, ob. Bruce.

Dawid z Dinan, † około 1209, filozof scholastyczny, jeden z najpierwszych głosicieli panteizmu w wiekach średnich. W r. 1200 był profesorem teologji w Paryżu. Napisał dzieło p. t.: „Quaternuli" i „De tomis, seu de divisionibus." **D.** przebywał przez czas dłuższy na dworze papieża Innocentego III. Obie jego prace jako kacerskie skazane były przez synod paryski na spalenie.

Dawid Igorowicz, wnuk w. k. kijowskiego, syn Igora, księcia na Włodzimierzu wołyńskim, * 1059, † 1112. Nie dostawszy żadnej po ojcu dzielnicy, starał się orężem wywalczyć sobie jaką posiadłość. Po próżnych usiłowaniach stryj jego Wsiewołod oddał mu w zarząd Drohobuż, a później księstwo Włodzimierskie. W r. 1097 **D.** oślepił Wasilka trębowelskiego i zagarnął znaczną część jego dzielnicy. Światopełk kijowski, podburzony przez innych książąt, ścigał za to **D.** i zmusił go do ustąpienia całej swojej dzielnicy. Około roku 1100 **D.** otrzymał odszkodowanie w postaci innych miast i przestał wichrzyć.

Dawid Świętosławicz, książę czernihowski od 1115 — 1124, w którym zmarł. Uczestniczył w wyprawach książąt przeciw Dawidowi Igorowiczowi za oślepienie Wasilka, tudzież w wojnach z Polakami (1101), z Połowcami (1105) i innych.

Dawid Wsiesławowicz, syn Wsiesława, ks. połockiego; w r. 1101 wraz z Włodzimierzem Monomachem i innymi książętami wojował z Połowcami. W r. 1106 przedsiębrał z braćmi wyprawę do Semigalji. Po zajęciu jego dzielnicy przez w. ks. Mścisława Włodzimirowicza 1127 r. wygnany do Konstantynopola.

Dawid Rościsławowicz, książę smoleński, od 1181 do 1197 r., w którym oddał dobrowolnie tron swój synowcowi Mścisławowi Romanowiczowi. Przed samą śmiercią wdział habit zakonnika.

Dawid Mścisławowicz, książę toropecki, poległ w bitwie z Litwinami 1226 r. Wojował z Estończykami w Inflantach i w jednej z takich wypraw. W r. 1214 zapędził się aż nad morze.

Dawid Jurjewicz, książę muromski, † 1228; w r. 1207 połączywszy się z wielkim księciem Wsiewołodem Jurjewiczem, wojował przeciwko swym braciom, książętom razańskim. W 1220 posłał w. księciu Jerzemu II na pomoc przeciw Bulgarom syna swego Swiatosława. Przed śmiercią został zakonnikiem.

Dawid, pan litewski, wielkorządca Grodna, sławny w historji wojen litewsko-krzyżackich. W r. 1314 w czasie odwrotu Krzyżaków z pod Nowogródka pozabierał im wszystką żywność, tak. że wielu ich z głodu wymarło. W ziemie krzyżackie niejednokrotnie bardzo niszczące przedsiębrał napady. W r. 1322 lub 1323 przywołany przez Pskowian, na czele ich wojska spustoszył Estonję po Rewel i kilka tysięcy uprowadził jeńców; w następnym roku dzielną znowu odsieczą oswobodził Psków od grożących mu Kawalerów Mieczowych, mszczących się zeszłorocznej klęski.

Dał się także we znaki i Polsce jako wódz Gedymina, którego córkę pojął za żonę. W 1326 pomagał Łokietkowi przeciw Krzyżakom; w czasie powrotu został zabity t. r. przez jakiegoś szlachcica mazowieckiego, który mścił się za spustoszenia, poczynione przez dzicz litewską. Por. Duisburg „Chronicon Prussiae" (str. 394); Rogalski „Dzieje Krzyżaków."

Dawid Komnen, ostatni cesarz Trapezuntu, syn Aleksego VI, panował od 1458. Mahomet II, zwyciężywszy **D.**, zabrał Trapezunt, a **D.** i całą jego rodzinę skazał na śmierć w r. 1465. Ocalał tylko jeden syn **D.** Jerzy i on stał się protoplastą rodziny Stefanopulos na Korsyce.

Dawid, imię królów Kachetji: *Dawid I*, syn Demetrjusza, panował od r. 1466—1471. — *Dawid II*, † 1604. Żonę jego, Katewanję, umęczył szach Abbasa w Persji w r. 1624, kościół gruzyjski zaliczył ją w poczet świętych.

Dawid, negus Abisynji, * w 1500, † 1540, wstąpił na tron w r. 1507. Walczył z mahometanami i został przez nich pobity w r. 1539. Po nim panował syn jego Klaudjusz. Por. „Davidis Aethiopiae regis legationes ad Clementem Papam VII" (Bononja, 1533).

Dawid Chrystjan, * 1690 w Morawji, † 1751 w Herrnhucie; cieśla, jeden z założycieli (1722) osady Braci Czesko-Morawskich, pod górą Hutbergiem w majętności hr. Zinzendorfa w Łużycach, odbywał dalekie podróże misyjne, apostołował w Liwonji, Grenlandji, Holandji i Pensylwanji. Jest autorem wielu pieśni nabożnych. Por. Cranz „Alte und neue Brüderhistorie."

Dawid *Garamys* lub *Guramis Szwili*, poeta gruzyjski XVIII wieku, † na początku wieku bieżącego. Umknąwszy z niewoli u Lezgińców, schronił się do Moskwy, 1737 r. wstąpił do wojska razem z innymi rodakami. Brał udział w r. 1739 w zdobyciu Chocimia, w r. 1742 pod Friedrichshawen, w roku 1757 w wyprawie przeciw Prusom. Jego poezje p. t. „Dawityjani" albo „Gurymijani," obejmujące do 8,000 wierszy, w których maluje stan społeczny swojej ojczyzny, odznaczają się naiwną prostotą.

Dawid Wincenty, pedagog, * 1816 w Szczebrzeszynie, † 1897 w Warszawie, nauk filozoficzno-historycznych słuchał w Petersburgu, następnie służąc wojskowo na Kaukazie (1844—1853 r.), oddawał się z zapałem piśmiennictwu, po powrocie do kraju został nauczycielem gimnazjalnym naprzód w Lublinie, następnie w Płocku. Redagował *Wędrowca* i *Gaz. Lubelską;* oprócz artykułów w pismach warszaw., napisał też z dziejów kaukaskich poemacik p. t. „Tehe" (Warszawa, 1860); „Nową Mnemonikę" (Warszawa, 1854); „Metodę początkowego nauczania" (Lublin, 1868); „Gramatykę polską dla dzieci" (4 wyd., 1858—68).

Dawid Jan Władysław, syn poprz., socjolog i pedagog, * 1859, skończył wydział prawny warszawskiego uniwersytetu, a nadto studjował psychologję i pedagogikę w Lipsku i Halli; od 1890 do 1897 redaktor „Przeglądu pedagogicznego; napisał: „O zarazie moralnej" (1886); „Program postrzeżeń nad dzieckiem" (1887); „Szkice psychologiczne" (1890); „Nauka o rzeczach" (1892); „O wykładzie psychologji, jako nauki doświadczalnej" (1898). W r. 1898 miał trzy odczyty o psychologji spółczesnej; wiele artykułów i rozpraw pomieścił w *Prawdzie* i *Przeglądzie pedagogicznym*, przełożył dzieła Cullere'a „Magnetyzm i hipnotyzm z punktu widzenia klinicznego, psychologicznego, medycznego i prawnego" (2 wyd., Warszawa, 1888); Gibiera „Spirytyzm, studjum historyczno-krytyczne i doświadczalne" (Warszawa, 1889); Scholtza „Wady charakteru dziecięcego" (1892); Murray „Zasady psychologji" (1886); Patrick „Psychologja kobiety" (1896); Quick „Reformatorowie wychowania" (1895).

Dawid Stanisław, przyrodnik, brat poprzedn., * 1861 w Lublinie, studjował nauki przyrodnicze w Warszawie, następnie agronomję w Piotrowskiej akademji rolniczej, w r. 1888 został docentem botaniki i rolnictwa w instytucie weterynaryjnym w Jurjewie. Oprócz artykułów we „Wszechświecie" i „Encyklopedji rolnictwa," przełożył na język polski Dammanna „Zarys hygjeny zwierząt domowych" (1892) i Pohla „Fizjologja roślin w zastosowaniu do rolnictwa" (1897).

Dawidogródek albo *Horodek Dawidów*, miasto w pow. Mozyrskim, gub. Mińskiej, między trzema odnogami Horynia. W r. 1795 i 1796 było stolicą powiatu. Sławne z butów juchtowych.

Dawidow August, matematyk rosyjski, * 1825, † 1885; nauki pobierał w uniwersytecie moskiewskim, od r. 1859 był profesorem zwycz. matematyki stosowanej, od 1862 matematyki czystej tamże. Ogłosił wiele rozpraw, jak: „O położeniach równowagi pryzmatu trójściennego pływającego" (w Bul. akad. peter. 1855 r.); „O włoskowatości" (1851 i 1855); „O zastosowaniu rachunku prawdopodobieństwa do medycyny" (1854); oprócz tego „Kurs geometrji;" „Kurs teorji prawdopodobieństwa" (1854); „Kurs algebry" i in.

Dawidson Jerzy Józef, zasłużony urzędnik miejski warszawski XVIII w., † 1792 r., ogłosił książkę p. t.: „Kalwarja w Ujazdowie pod Warszawą przez Augusta II wystawiona i t. d." (Warszawa, 1755). Pozostałe po nim rękopisy, obejmujące spostrzeżenia meteorologiczne i noty szczególnych zdarzeń w Warszawie, znajdowały się w zbiorach numizmatyka Karola Beyera w Warszawie.

Dawidyści, ob. David Jerzy i Franciszek.

Dawinia, *Dawina, Sporniańka, Bobrzanka*, rzeczka w Królestwie Polskiem; poczyna się w gub. Suwalskiej z jeziora Dusia, przechodzi przez jezioro Simno, skąd wypłynąwszy, przybiera na-

zwę Bombiny i poniżej osady Ludwinowa wpada do Szeszupy.

Dawioń, jezioro w Królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, gm. Berzniki położone, 93 morgów rozległe.

Dawison Bogumił, jeden z najznakomitszych aktorów nowoczesnych, * 1818 w Warszawie, † 1872 w Dreźnie. Ukończywszy zaledwie kilka klas, przepisywaniem zarabiał na utrzymanie siebie i biednej matki. Później otrzymał miejsce korektora przy *Gazecie Warszawskiej*, wyuczył się drukarstwa, a w chwilach wolnych od zatrudnień obowiązkowych, pracował gorliwie nad uzupełnieniem swego wykształcenia. Doszedł w końcu do tego, że pisywał sprawozdania z teatrów niemieckich, francuskich i angielskich. Ulegając jednak nieprzepartej skłonności do teatru, wstąpił 1835 r. do warszawskiej szkoły dramatycznej. W 1837 wystąpił po raz pierwszy na scenie Teatru Wielkiego, lecz nie przyjęty zupełnie dobrze przez krytykę, zniechęcił się i przeniósł do Wilna. Pobyt w Wilnie, gdzie grywał wszelkiego rodzaju role, stał się dla niego szkołą praktyczną i polem rozwinięcia wszechstronnych zdolności. We dwa lata wrócił do Warszawy i po jednem wystąpieniu, nie widząc dla siebie przyszłości, udał się do Lwowa, gdzie hr. Skarbek powierzył mu reżyserję nowo założonego teatru polskiego. Doznając różnych od swych towarzyszów przykrości, postanowił przenieść się na scenę teatru niemieckiego; studja nad literaturą niemiecką utwierdzały go silniej jeszcze w powziętym zamiarze. Przy pomocy hr. Skarbka zwiedził Berlin, Drezno, Monachjum i Paryż, studjując grę najlepszych ówczesnych aktorów. Od 1841 roku począł występować na lwowskiej scenie teatru niemieckiego, nie opuszczając jednak polskiego. W roku 1846 opuścił Lwów stanowczo. Doznawszy odmowy we Wrocławiu, Szczecinie i innych miastach, przyjęty został nakoniec w Hamburgu, gdzie od lutego 1847 do 1849 r. zachwycał publiczność. Od 1849 — 53 występował na scenie wiedeńskiej, głównie w dramatach Szekspira. A choć tu doznał już zupełnego powodzenia, to jednakże sława Dawisona, jako wielkiego aktora, datuje się od gościnnych występów w Dreźnie i Monachjum. W czasie pobytu w Dreźnie do 1864 zbierał laury podczas urlopu w rolach gościnnych na innych scenach niemieckich. Od 1864 r. nie przyjmując nigdzie stałych obowiązków, dawał przedstawienia w artystycznych podróżach. W r. 1865 występował na scenie teatru Wielkiego w Warszawie w 5 akcie „Zbójców“ i w „Matce rodu Dobratyńskich;“ w 1866—67 z wielkim zapałem przyjmowany był w New-Yorku; 1869 r. popadłszy w chorobę umysłową przemieszkiwał w Dreźnie aż do śmierci.—**D.** jest nawskroś oryginalnym artystą. Na scenie niemieckiej przeprowadził zupełną reformę sztuki dramatycznej. Zamiast panującego dotąd monotonnego patosu wprowadził grę opartą na prawdzie. Nieporównany był w rolach charakterystycznych, tragedji historycznej i wyższej komedji, z każdej robił nową i niepospolitą kreację; namiętności gniewu i zemsty, zazdrość, rozpacz, szyderstwo, powaga, boleść, przewrotność, wspaniałość nigdy wymowniejszego może nie miały tłómacza. Najwyższy artyzm i panowanie nad szczegółami w połączeniu z donośnym i giętkim głosem zapewniły mu palmę pierwszeństwa w sztuce dramatycznej. Dla sceny polskiej przetłómaczył lub przerobił kilkanaście dramatów i komedji, z których drukowane są: „Noc i poranek“ (z romansu Bulwera, Warszawa, 1844) i „Nasz Antoś“ (Warszawa, 1835).

Dawison Bogumił.

Dawka, ilość środka lekarskiego podana na raz; ilość ta jest bardzo niestałą; zmienia się stosownie do użytego środka, do zamierzonego celu, do natężenia choroby i indywidualności chorego.

Dawkins Wiljam Boyd, geolog i antropolog angielski, * 1838 w Buttington, w hrabstwie Montgomery, kształcił się w uniwersytecie oksfordskim; 1869 konserwator muzeum w Manchester, 1874 profesor geologji w kolegjum Owena i prezes towarzystwa geograficznego, następnego roku odbył podróż naokoło świata. Napisał: „Cave hunting, Researches on the evidence of caves respecting the early in habitants of Europe“ (Londyn, 1874); „Early man in Britain and his place in the tertiary period“ (1880).

Dawson Jan Wiljam, przyrodnik, * 1820 w Picton w Nowej Szkocji; po ukończeniu uniwersytetu w Edymburgu, powrócił do Kanady i poświęcił się zbadaniu Nowej Szkocji i Nowego Brunświku pod względem historji naturalnej i geologji; od 1850 był superintendentem wychowania publicznego w Nowej Szkocji. Wydał: „Devonian and carboniferous flora of Eastern North America,“ „Archaia, or Studies on the Cosmogony and Natural History of the Hebrew scriptures“ (1858); „The story of the earth and man“ (1872); „The dawn of life“ (1875); „The change of life in geological times“ (1880); „Acadian Geology“ (2 wyd., 1668).

Dawydow Djonizy, poeta rosyjski i autor dzieł militarnych, * 1784 w Moskwie, † 1839 tamże. W r. 1801 wszedł do wojska, w latach 1812—1814 odznaczył się chlubnie w bitwach z wojskami Napoleona, w latach 1827 i 1831, uczestniczył w wojnie perskiej, oraz w wojnie polsko-rosyjskiej. Oprócz licznych poezji, przeważnie pieśni żołnierskich, napisał także kilka dzieł wojskowych (teoretycznych i historycznych). W „Zapiskach“ (1863) w 3 i 4 części mówi o Polsce i woj-

nie 1831 r. Pisma zbiorowe **D**-a wydane zostały w 3 tomach przez Krugłoja w latach 1860 i 1893.

Dawydow Jan, filolog rosyjski, * 1794, † 1863. W r. 1815 został inspektorem instytutu szlacheckiego moskiewskiego, 1822 profesorem literatury łacińskiej i filozofji, a 1847 r. dyrektorem instytu pedagogicznego w Petersburgu, a w r. 1851 prezesem oddziału akademji nauk. Oprócz podręczników naukowych wydał: „Opyt istorii filosofii" (1820); „Osnowanija łogiki" (1821); „Wzglad na gramm. izsledowanija o russk. jazykie" i „Cztenija o słowiesnosti" (4 t., 1837—1838).

Dawydow Karol, * 1838 w Goldingen, † 1889 w Moskwie, sławny wiolonczelista ruski. Napisał kilka koncertów, romansów, fantazji i t. p.

Dax, miasto, ob. Acqs.

Dayaki, ob. Dajaki.

Daybel v. *Hameran*, herb, znany tylko z nazwy.

Dayka Gabrjel, poeta liryczny madziarski, * 1768 w Miszkowcu, † 1796 w Ugwarze, syn ubogiego krawca; po ukończeniu nauk w Koszycach przy pomocy opata Cystersów w Jagrze, T. Szumana, wstąpił do seminarjum rzymsko-katolickiego w Peszcie. W 1790 ogłosiwszy swe utwory, pozbawił się przychylności swych przełożonych i został nauczycielem języka madziarskiego w Lewoczy, a następnie wymowy w Ugwarze. Pisał także w zakresie historji, filozofji i estetyki. Poezje jego wydał Kazinczy.

Dayton, ważne miasto fabryczne w stanie Ohio w Ameryce północnej, nad rz. Miami, ma 62,000 miesz.; założone 1799 r., słynie wyrobami wełnianemi i dywanów.

Daza Hilarjon, prezydent rzeczypospolitej Boliwijskiej, * 1840 w Sucre, z rodziny ubogiej, nazywał się właściwie Grasolé, lecz z powodu sporu rodzinnego przybrał nazwisko swej matki, Daza. Podczas jednej z rewolucji wstąpił jako ochotnik do armji stronnictwa liberalnego i po otrzymaniu przez nie zwycięstwa awansowany. Udział w kilku następnych zwycięskich powstaniach zjednał mu rozgłos i łaski Melgarejosa, który za swej prezydentury mianował go 1867 pułkownikiem i naczelnikiem wyprawy, przeznaczonej do zbadania terytorjum, położonego pomiędzy rzekami Pilcomayo i Bermejo. W r. 1871 połączył się z pułkownikiem Juanem Granierem w celu obalenia Melgarejosa i wyniesienia na prezydenta Moralesa, który mianował go generałem i ministrem wojny. Po śmierci Balliviana starał się sam o prezydenturę, lecz nie uzyskawszy większości głosów, siłą objął władzę, którą przez kilka lat sprawował despotycznie. W 1879 wypowiedział wojnę rzeczypospolitej chilijskiej, opanował Atacama i ogłosił się naczelnym wodzem wojsk boliwijskich, połączył się z Peruwjańczykami, ale ponieważ nie przybył na pomoc wojskom związkowym, wskutek czego naraził je na porażkę, wywołał przeciw sobie bunt w wojsku i w końcu roku 1879 ratował się ucieczką za granicę.

Dazymetr (z grec. *dasys* gęsty), inaczej *baroskop*, przyrząd fizyczny, wynaleziony w 1650 r. przez Guerickego, służący do okazania, że ciała zanurzone w powietrzu tracą na ciężarze, czyli że i do gazów stosuje się prawo Archimedesa (ob. Archimedes). Jest to rodzaj małych szalek, których drążek zamiast talerzyków dźwiga na końcach kulę małą (pełną) i wielką (pustą), w powietrzu się równoważące; skoro jednak **D.** umieścimy pod dzwonem machiny pneumatycznej i powietrze rozpoczniemy wyciągać, natychmiast równowaga się zrywa i kula wielka się obniża. Jest ona zatem od małej cięższa; jeżeli się zaś z nią równoważy w powietrzu, to pochodzi stąd, że zajmując większą objętość, więcej wypycha powietrza, a tem samem więcej traci na ciężarze, niż mniejsza.

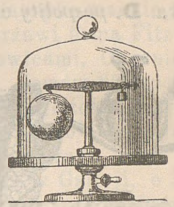

Dazymetr.

Dąb (*Quercus*), rodzaj drzew z rodziny miseczkowatych; cechy jego są: kwiaty męskie zebrane w bazie obłe i wiotkie, okwiat pojedyńczych kwiateczków dłoniastodzielny; żeńskie pojedyńcze, otoczone od spodu miseczką utworzoną ze zrośniętych łuseczek: zawiązek owocowy 3 ko-

Dąb.

morowy, owoc suchy 1-nasionowy, w podstawie otoczony miseczką zdrzewiałą, zwany *żołędzią*. Ważny ten rodzaj drzew obejmuje około 150 gatunków, z których największa część w Ameryce północnej. **D.** zawiera we wszystkich swych częściach garbnik, głównie w korze i w narośla ch zwanych *dębiankami* (ob.), powstających od zakłucia galasówki. Krajowych gatunków posiadamy dwa: **D.** *pospolity* czyli *szypułkowy* (*Q. pedunculata, Q. robur varietas a*) dochodzi 40 m. i żyje do lat 600, o liściach prawie bezogonkowych, przewrotnie jajowatych, żołędzie szypułkami opatrzone. **D.** *bezszypułkowy* (*Q. sessiliflora, Q. robur var. b*), ma liście długoszypułkowe z początku omszone, a żołędzie bezszypułkowe. Pierwszy więcej na równinach, kwitnie wcześnie, drugi więcej w miejscach górzystych, kwitnie później, oba w maju. Drewno brunatno-białe, trwałe, używa się na wyroby, głównie na budowle; użyte na opał wydaje wiele ciepła, kora używa się do garbowania skór. Żołędzie, bogate w mączkę, stanowią dobre pożywienie dla trzody chlewnej, uprażone stanowią niekiedy surogat kawy. **D.** *jadalny* (*Q. esculus*), **D.** *koziooki* (*Q. aegilops*), **D.** *kolącolistny* (*Q. ilex*), w Europie południowej i na Wschodzie, wydają żołędzie jadalne; żołędzie ostatniego z tych gatunków nazywają się *ballota*. Dębianki z **D.** *austrjackiego* (*Q. austriaca*) i inne pod nazwą *knoprów* używają się w farbierstwie, z **D.** *galasowego* (*Q. infectoria*), w Azji Mniejszej, stanowią *galas*; galas francuski, gorszy, pochodzi z **D.** *burgundzkiego* (*Q. cerris*). **D.** *korkowy* (*Q. suber*), ma korę na starych pniach gąbczastą, która obłuszczana co 8—10 lat, z pozostawieniem łyka, stanowi korek. Rośnie dziko w Afryce północnej, w Europie południowej hodowany. Na **D.** *kermesowym* (*Q. coccifera*) żyje *kermes* (ob.), prócz tego wysącza się z niego *manna dębowa*. Gatunek *Q. tinctoria* w Ameryce północnej dostarcza barwnika żółtego, pochodzącego z kory sproszkowanej pod nazwą *drewna cytrynowo-żółtego*. Dąb u wielu narodów uważany był za godło siły i męstwa, u Rzymian poświęcony był Jowiszowi, w Polsce i na Rusi Perunowi. Bywały u nas okazy niezmiernej grubości.

1. Dąb szypułkowy, *a* kwiaty męskie, *b* żeńskie, *2* kwiat męski, *3* żeński, *4* żołędzie. *5* Dąb bezszypułkowy, *6* kwiat żeński, *7* żołędzie.

Dąb Karola II, konstelacja nieba południowego, składa się z 12 gwiazd, oddzielonych przez Halleya od konstelacji *Okręt Argo*.

Dąb I, *Dub, Żelechy, Czelechy*, herb: W polu czarnem dąb złoty o 5 korzeniach z dwoma liśćmi i trzema żołędziami. U szczytu takiż dąb, ale bez korzeni.—**D.** II: to samo, tylko pole czerwone.—**D.** III: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem z pierścienia złotego klejnotem do góry dwie złote żołędzie na gałązkach w pochewkach zielonych; w dolnem czarnem z takiegoż pierścienia jedna żołądź. U szczytu, między dwiema trąbami czerwono-czarnemi, gałązka dębowa o dwóch liściach i trzech żołędziach złotych. Labry czarno czerwone ze strony prawej, a czerwono-czarne z lewej, podbite złotem.—**D.** IV: Na tarczy ściętej w polu górnem czerwonem i dolnem czarnem ze złotego pierścienia dwie żołędzie złote w strony do góry i jedna na dół.

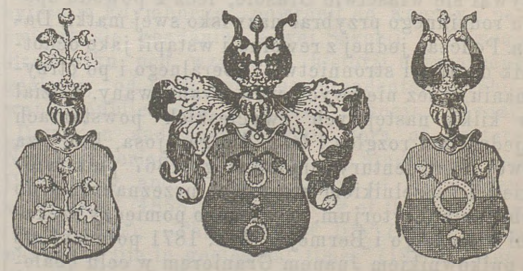

Dąb I. Dąb III. Dąb. IV.

Dąbie, miasto w gub. Kaliskiej, pow. Kolskim, nad rz. Ner; liczy 4,200 m. Ożywiony dawniej, szczególnie między 1815 a 1830 rokiem, tutejszy przemysł sukienniczy dziś w zastoju.

Dąbrowa, las dębowy, albo przestrzeń dębami zarosła, najczęściej leszczyną lub innemi krzewami pokryta.

Dąbrowa, D. *Górnicza*, główna osada okręgu zachodniego górnictwa rządowego, siedziba tegoż urzędu, w gub. Piotrkowskiej, pow. Będzińskim, nad rz. Przemszą Czarną, założona śród kopalń i hut kruszcowych. Składa się ona z kilku dzielnic: Reden, Huta Bankowa, kolonja Ksawery, kolonja Marceli, Stara Dąbrowa i kilku innych. Początkiem jej była kopalnia węgla, otworzona 1796 r. Celniejsze budowle są: pałac zarządu okręgowego w stylu gotyckim, wzniesiony 1842 r. podług planu budowniczego Lanci, mieszczący obecnie szkołę sztygarów, lazaret górniczy, apteka, stacja pocztowa i t. d. Węgiel kamienny, tutaj dobywany, zasila wzniesione przez rząd huty żelazne oraz huty cynkowe, tak rządowe jako i prywatne. Wszystkie fabryki tutejsze powstały dopiero na początku bieżącego stulecia, a węgiel kamienny, od r. 1854 na wielką wydobywany skalę, opala dzisiaj większą część kraju naszego. W 1820 założoną została pierwsza na wielką skalę kopalnia prywatna przez właściciela dóbr Milowice, a w dziesięć lat potem powstały kopalnie: w Zagórzu, Sielcach, Niemce i Bobiku. W 1836 wydajność kopalni dąbrowskich obliczano na 7 miljonów pudów. Ale właściwy rozwój przemysłu górniczego datuje od czasu zbudowania linji kolejowej na dystansie Ząbkowice-Katowice, t. j. od 1859. Powstała wtedy kopalnia „Cieszkowski," która sama jedna dostarczała 3 miljonów pudów węgla rocznie. W r. 1876 kopalnie dąbrowskie i zakłady hutnicze kupione zostały przez Plemiannikowa za 1,300,000 rs. i są obecnie eksploatowane przez towarzystwo francusko-włoskie. W r. 1878 założono fabrykę relsów kolejowych. Prawo z roku 1878, na mocy którego dozwolonem zostało poszukiwane i obowiązkowe wywłaszczanie gruntów dla eksploatacji rud i węgla kamiennego, przyczyniło się do wielkiego rozwoju tego przemysłu. Prawie odrazu cała niemal południowo-zachodnia okolica gub. Piotrkowskiej została rozparcelowana pomiędzy przedsiębierców górniczych. Kopalnie dąbrowskie dostarczyły: w r. 1815—2 i pół miljonów pudów węgla; w roku 1836—7 mil.; w 1872 r. 11,556,426 pudów z pomocą 1,345 robotników i 18 maszyn parowych; w 1882 r. 84, 930,701 pudów, 6,443 robotników i 97 maszyn; w 1891 r. 158,830,940 pud., z pomocą 11,449 robotnikó i 176 maszyn parowych. W r. 1872 maszyny poruszane były siłą 710 koni parowych, podczas gdy w r. 1892 siła ta wzrosła do 981 koni parowych. Dotychczas w zagłębiu dąbrowskiem funkcjonowało 17 kopalń węgla. Węgiel eksploatowany w **D.** pod względem gatunku należy do pośredniego między węglem smolnym a niesmolnym, ciał lotnych zawiera najwyżej 35 proc. i jest doskonałym na opał dla fabryk i mieszkań. Przemysł metalurgiczny reprezentuje Huta Bankowa, obejmująca 3 wielkie piece, fabrykę stali , walcownie żelaza, drutu i blachy, odlewnię i warsztaty mechaniczne. Tak zwaną „Dąbrowską fabrykę machin," należącą do Braunsteina, dzierżawi firma Fitzner i Gamper z Sielca pod Sosnowicami. Obecnie Dąbrowa liczy 15,971 m. (1890), domów 853, posiada kościół filjalny, kaplicę ewangelicką, szpital rządowy i gminny, szkołę sztygarów, pensję żeńską, resursę, towarzystwo spożywcze.

Dąbrowa, miasto powiatowe w Galicji, o 3 mile od Tarnowa, liczy 3,000 miesz. i posiada piękny kościół parafjalny katolicki, w którym spoczywają zwłoki Jerzego Pawła Lubomirskiego, wojewody sandomierskiego, zmarłego 1735 r.

Dąbrowa.

Dąbrowa, herb: W polu błękitnem na barku podkowy srebrnej—krzyż złoty kawalerski, od oceli wychodzą takie same krzyże, klinowato zakończone. U szczytu skrzydło czarne, przeszyte strzałą srebrną.

Dąbrowa Tomasz, rotmistrz husarji i dzielny wojownik z czasów Zygmunta III; odznaczył się szczególnie w wojnie ze Szwedami, w której walczył pod Chodkiewiczem, pod Wejssenszteinem 1602, pod Dunammutem i pod Kirchholmem, gdzie jako dowódca drugiej linji lewego skrzydła znakomicie się do świetnego przyłożył zwycięstwa.

Dąbrowa z Wygnańczyc, pseudonim Luc. Siemieńskiego.

Dąbrowica. 1) Miasteczko w gub. Wołyńskiej, pow. Rowieńskim, nad rz. Horyniem, okazały kościół parafjalny, niegdyś Pijarów, fundowany 1681 r. z zapisu Marty, księżnej Sołomereckiej; około 3,700 m. 2) Wieś prywatna, w stronie zachodniej o milę od Lublina odległa, niegdyś własność Firlejów. Są tu ruiny starożytnego zamku i kościół, który niegdyś był zborem helweckim.

Dąbrowice, osada w gub. Warszawskiej, pow. Kutnowskim, liczy 2,500 miesz.

Dąbrowna, *Dubrowna*, miasteczko w gub. Mohylowskiej, pow. Horeckim, nad Dnieprem, o 3 mile na wschód od Orszy; ma do 7,000 miesz., przeważnie Żydów. **D.** jest jedną ze starszych osad Białorusi.

Dąbrowno (po niem. *Gilgenburg*), miasto w obw. pruskiej regencji Królewieckiej, na północ od Działdowa, między 2 jeziorami, niegdyś warowne; dziś posiada starożytny zamek hr. Finkenstejnów, 1,840 m. O pół mili stąd leży wieś Ruda czyli Tannenberg. Tu pobił Krzyżaków Jagiełło 15 lipca 1410, z tego powodu w blizkiej

wsi Mielnie na pamiątkę bitwy wystawiono kaplicę.

Dąbrowo-Korab, herb: W polu czerwonem, na łodzi złotej, zakończonej złotemi głowami lwiemi—wieża kamienna okrągła o czterech blankach, z otworem u dołu, po bokach blanków po 6-promiennej gwieździe srebrnej. U szczytu skrzydło sępie, strzałą srebrną przeszyte. Labry błękitne podbite srebrem. Nadany 1839 r. przez Cesarza Mikołaja I.

Dąbrowo-Korab.

Dąbrowski I, herb: W polu czerwonem ukoronowana niewiasta z rozpuszczonemi włosami w sukni białej, trzyma przy ustach dwie trąby złote. U szczytu taka sama niewiasta między dwiema złotemi trąbami. **D.** II: W polu czerwonem z muru srebrnego o trzech blankach pół niewiasty biało odzianej z rozpuszczonemi włosami, trzyma dwie trąby przy ustach. U szczytu takaż niewiasta między dwiema złotemi trąbami, wylotami do góry.

Dąbrowski I.

Dąbrowski II.

Dąbrowski v. *Dołęga* odm., herb: W polu błękitnem na podkowie srebrnej krzyż złoty kawalerski, między ocelami zaś strzała czerwona. U szczytu proporzec czerwony ze skrzydłem orlem czarnem („Księga herbowa" hr. J. Ostrowskiego).

Dąbrowski Jerzy, starosta człuchowski, w wojnie z Krzyżakami 1466 r. wsławił się obroną Człuchowa, za co król Kazimierz Jagiellończyk sowicie go wynagrodził.

Dąbrowski v. Dołęga.

Dąbrowski Szymon w XVI w. pleban z Pobiednicy napisał wiersze p. t.: „Wiersze rymowne o przeszciu tatarskiem do Węgier" (Kraków, 1594); „Żałosne opisanie wieków ostatecznych i czasów dokończywania teraźniejszych" (Kraków, 1595) i in.

Dąbrowski Antoni Samuel, malarz al-fresco, przedmiotów architektonicznych i widoków, * r. 1744 w Turowie w ziemi Czerskiej, † 1838 w Warszawie; był uczniem Plerscha i Smuglewicza. Malował także olejno krajobrazy i portrety.

Dąbrowski Bonawentura, syn poprzedniego, kształcił się na wydziale sztuk pięknych w uniwersytecie warszawskim, następnie służył w wojsku. Wróciwszy do Warszawy, poświęcił się swej sztuce; † 1861 r. Celniejsze jego obrazy przedstawiają sceny ludowe i dzieje przeszłości. Był także świetnym portrecistą. Wykonał freski w kościele po-reformackim w Chełmie i w. in

Dąbrowski Henryk, gen. polski, * 1755 we wsi Pierzchowcu w dawnem wojew. krakowskiem; † 1818, wszedłszy do służby wojskowej saskiej 1770 w stopniu podchorążego, usilnie pracował nad teoretycznem wykształceniem się w sztuce wojskowej, jak również w geografji i historji. W r. 1780 **D.**, przeniesiony do Drezna służył w gwardji elektorskiej w stopniu porucznika pod kierunkiem znakomitego generała jazdy Bellegarde'a. Powróciwszy do kraju 1792, odbył kampanję pod dowództwem ks. Józefa Poniatowskiego i został wicebrygadjerem 1793 r. W powstaniu 1794 r. czynny brał udział, a Kościuszko nieraz jego zasięgał rady. Naprzód ciężką zadał klęskę Prusakom oblegającym Warszawę i odebrał zdobyte przez nich szańce pod Powązkami, następnie dowodził w Wielkopolsce. Po klęsce pod Maciejowicami wyszedł z wojskiem polskiem ku Krakowu; 18 listopada 1794 wzięty pod Radoszycami do niewoli rosyjskiej, otrzymał pozwolenie na pobyt w Warszawie, ofiarowanego mu przez rząd pruski miejsca w służbie wojskowej nie przyjął. Warszawę opuścił w lutym 1796 i przez Berlin udał się do Paryża, gdzie otrzymał od rządu francuskiego pozwolenie utworzenia we Włoszech korpusu polskiego, znanego później pod nazwą *legjonu polskiego*. Na czele tego legjonu walczył pod Reggio (3 lipca 1797), przy zdobyciu Rzymu (3 maja 1798), w kampanji 1799 do 1800 pod rozkazami generała Gouvion Saint-Cyr i Masseny. Odebrana w Apeninach rana przerwała na czas pewien dalszą jego działalność. Po bitwie pod Marengo z polecenia Bonapartego utworzył przy pomocy generała Wielhorskiego dwa nowe legjony, z któremi znowu się odznaczył pod Capaklama (13 stycznia 1801). Po zawarciu pokoju w Amiens przeszedł do służby rzeczypospolitej Cyzalpińskiej w stopniu generała dywizji. Po bitwie pod Jeną na żądanie Napoleona wydał, z Wybickim w Poznaniu odezwę (3 listopada 1806), skutkiem której w przeciągu 2 miesięcy zebrał blizko 30,000 armję pod naczelnem dowództwem marszałka Mortiera, a później Lefevre'a. Miał udział w bitwach pod Grudziądzem. Tczewem przy oblężeniu Gdańska Frydlandem, gdzie był ranny. Po traktacie w Tylży, zajmował Wielkopolskę i główną kwaterę założył w Poznaniu. W walkach z Austrjakami 1809 r. nowe zbierał laury, a cała ta kampanja, wedle jego i generała Sokolnickiego planów prowadzona, ocaliła Księstwo Warszawskie.

W wyprawie 1812 r. dowodząc jedną z 3 dywizji polskich 5 korpusu wielkiej armji, pozostał na Białej Rusi. Przeznaczony głównie do utrzymywania stałej komunikacji między Mińskiem a Wilnem, po krwawej bitwie pod Borysowem połączył się z korpusem ks. Reggio, bronił mostów na Berezynie. Ciężko raniony (26 listopada) przybył w grudniu do Warszawy, gdzie wyleczywszy się, znowu brał udział w walkach 1813 r., a mianowicie pod Teltawem, Grossbeeren i Jüterbogk. W trzydniowej bitwie pod Lipskiem walczył pod wodzą marszałka Marmonta. Stąd po śmierci ks. Poniatowskiego przeprowadził szczątki wojska polskiego za Ren. Po upadku Napoleona powrócił do Warszawy, zajął się organizacją nowej armji polskiej i został generałem jazdy, senatorem i wojewodą. Jednakże dla słabości zdrowia usunął się od spraw publicznych i osiadł w W. Ks. Poznańskiem w dobrach swoich Winnogóra, gdzie † 1818 r. Zostawił kilka pism, nowszemi dopiero czasy wydanych: „Wyprawa do Wielkopolski w r. 1794" z mapą, tudzież wyjątek z autobjografji jego (Poznań, 1839 r. wyd. Raczyńskiego; przekład niemiecki Erckerta wyszedł w Berlinie 1845); „Pamiętnik generała Jana Henryka **D.**" w 3-m t. „Pamiętników z XVIII w." (Poznań, 1864). Wiadomości o życiu i czynach **D.** znajdują się w Pamiętnikach Drzewieckiego, Amilkara Kosińskiego, Ludwika Szczanieckiego, w życiorysie ks. Józefa Poniatowskiego przez Bogusławskiego, w Romana Sołtyka „Relation des opérations de l'armée polonaise pendant la campagne de 1809 en Pologne" i w „Obrazach" Falkowskiego.

Dąbrowski Antoni, matematyk, * 1769 we wsi Piszczowie w gub. Wołyńskiej, † 1825 w Warszawie; szkoły ukończył w Międzyrzeczu Wołyńskim i w młodym wieku wstąpił do zakonu Pijarów. W r. 1800 przybył do Warszawy i był profesorem fizyki u Pijarów, matematyki w liceum warszawskiem, lubo i inne wykładał przedmioty. Mianowany był nauczycielem synowców króla saskiego, a księcia warszawskiego, ostatnio wykładał rachunek różniczkowy i całkowy w uniwersyt. warszawskim. Prace jego są: „Arytmetyka," „Geometrja podług Lacroix" (Warszawa, 1820 i 1825) „Algebra elementarna" (Warszawa, 1819); tłómaczenie „De officiis" Cycerona i „De arte poetica" Horacjusza. Wiele jego rozpraw, jak „O różnych częściach antropologji podług Kanta," „Uwagi nad sposobem dawania po szkołach matematyki" i in. mieści się w *Pamiętniku warsz. Tow. przyj. nauk*, którego członkiem był od r. 1804. Por. K. Garbińskiego „Obraz życia i prac uczonych ks. Antoniego **D.**" (Warszawa, 1826).

Dąbrowski Ksawery, * około 1772, † w Kaliskiem, służył w wojsku polskiem podczas sejmu Wielkiego był pułkownikiem i komisarzem cywilno-wojskowym, podczas oblężenia Warszawy przez króla pruskiego zdobył Koło i Konin, dostał się do niewoli pruskiej, a po uwolnieniu z niej udał się naprzód do Paryża, następnie na Wołoszczyznę, skąd usiłował wywołać powstanie w Galicji i miał już zebranych 2,000 ludzi. Po zawarciu pokoju w Campo-Formio 1797 przyjął służbę w wojsku rosyjskiem i mianowany był generał-lejtenantem. W początkach panowania Aleksandra I został wysłany na Syberję. Drukował „Mowę" (1815); „Odezwę"(1831); „Recherches sur la décadence de la Pologne" napisał 1804 w Moskwie (3 wyd.: 1809, 1810 i 1819). Szczegóły o **D.** znajdują się w *Pamiętnikach* Ogińskiego i Kosmowskiego.

Dąbrowski Jan Kanty, biskup sufragan poznański, * 1791 w Umieszkach pod Mławą, † roku 1853; wstąpił 1810 do zgromadzenia Misjonarzy warszawskich, a następnie został profesorem teologji w seminarjum w Poznaniu. Zdolnościami i gorliwością zwrócił na się uwagę zwierzchności i szybko na wyższe posuwał się godności. Powołany 1836 przez arcybiskupa Dunina na rektora seminarjum gnieźnieńskiego i przeniesiony później do kapituły, w 1843 mianowany był biskupem holenopolitańskim i sufraganem poznańskim. Świadectwem jego pracy i uczuć jest „Książka do nabożeństwa Dunina," której układ przez arcybiskupa miał sobie poruczony. Liczy ona kilkanaście wydań i przeróbek. Napisał także inne książki treści religijnej.

Dąbrowski Andrzej, malarz polski. Mieszkał w Warszawie pomiędzy 1840—1860 i tu umarł, malował głównie portrety i obrazy religijne. Wystawił w r. 1845 obraz p. t.: „Św. Elżbieta królowa modląca się" i „Wnętrze pracowni Uranieckiej" i in.

Dąbrowski Stanisław Filip Jakób, * 1830 w Jasionówce pow. Sejneńskim gub. Suwalskiej, kształcił się naprzód w Marjampolu, następnie studjował medycynę i malarstwo w Bordeaux. Był konserwatorem głównym i dyrektorem muzeum w Agen od 1880. Opisywał dolmeny i jaskinie pogrzebowe przedhistoryczne; napisał: „Rys o ptakach bez skrzydeł Nowej Zelandji," „Uwagi o resztkach Dinotherium," „O wodach gorących siarczanych" etc. „O czasach przedhistorycznych w Ameryce południowej" i in.

Dąbrowski *(Dombrowski)* Raul, synowiec generała Jana Henryka, * 1833 w Pradze, † 1896 w Wiedniu, służył naprzód w wojsku austrjackiem, następnie studjował agronomję i leśnictwo; podróżował, jakiś czas mieszkał w swych dobrach w Czechach, w 1877 r. osiadł w Wiedniu. W 1878 został nadwornym leśniczym w cesarskich rewirach łowieckich. Napisał: „Die Urproduction und Industrie gegenüber der Forderungen unserer Zeit" (Praga, 1871); „Das Reh" (Wiedeń, 1876); „Das Edelwild" (1878); „Der Fuchs" (1883); „Lehr und Handbuch für Berufsjäger" (2 wyd., 1888); „Chronik der Jagdbeute,"

„Waldbrevier“ (Lipsk, 1885); „Der Wildparte“ (1885) i in.

Dąbrowski Jarosław, * 1835 na Wołyniu, początkowo oficer sztabu generalnego w wojsku rosyjskiem, które opuścił 1860 r., brał udział w wyprawie Garibaldiego do Neapolu. Od roku 1864 mieszkał w Paryżu. Podczas wojny francusko-niemieckiej (1870—1871) zorganizował w Lionie z rozporządzenia ministerjum Palikao legjon, który wszedł w skład armji dowodzonej przez Garibaldiego. Po kapitulacji Sedanu udał się **D.** do Paryża, gdzie skutkiem nieporozumień z gener. Trochu, popartych denuncjacją, podającą go za szpiega pruskiego, został podczas oblężenia aresztowany, lecz na żądanie Gambetty uwolniony. Po wybuchu socjalistycznej rewolucji 18 marca 1871 r. wziął czynny w niej udział. Mianowany przez Clausereta (ob.) 7 kwietnia głównym dowódcą sił zbrojnych na prawym brzegu Sekwany pod Asniers, bronił tego stanowiska aż do 20 kwietnia, zdobywszy nawet przedmieście i zamek Neuilly. Od 6 maja bronił zachodniej strony Paryża; 9 maja mianowany naczelnym wodzem wszystkich wojsk Komuny, z nieprzełamanym uporem walczył na swych stanowiskach aż do 22 maja; odparty nareszcie przeważającemi siłami przez gener. Douay aż do barykad na bulwarze d'Ornano, poległ tu dnia następnego (23 maja). Napisał: „Krytyczny rys wojny 1866 r. w Niemczech i Włoszech“ (Genewa, 1868). Por. „Encikłopediczeskij Słowar“ Arsenjewa; „Grande Encyclopédie“ Lamiraulta.

Dąbrowski Henryk, * 1838 na Wołyniu, pianista i kompozytor. Wydał w Paryżu: „Soirées allemandes,“ „Chant magyar du 26 novembre,“ „Powieść salonowa“ i in.

Dąbrowski Stefan, * 1849 r. w Warszawie, kształcił się w Szkole Głównej, potem był urzędnikiem Banku Polskiego, następnie oddał się malarstwu, malował głównie krajobrazy. Nadto napisał kilka komedji, granych w Teatrze Rozmait.

Dąbrowski Ignacy, autor współczesny, * roku 1869 w Warszawie, kształcił się w gimnazjum filologicznem tamże, napisał: „Śmierć“ (studjum psychologiczno-powieściowe, 1893); „Felka“ (nowela, 1894); „Jedna łza“ (w *Tygod. illustr.*, 1894).

Dąbrowski Samuel, ob. Dambrowski.

Dąbrowy, Jan Mężyk z ..., herbu Wadwicz, † około 1437; starosta ziem. ruskich, a od 1436 wojewoda ruski. Odznaczył się walecznością 1410 pod Grunwaldem. Używany był przez Władysława Jagiełłę w poselstwach do Witolda i Świdrygiełły, przeciw któremu walczył po stronie króla 1431 i 1432. W r. 1433 walczył przeciwko Krzyżakom i brał udział w oblężeniu Chojnic, gdzie otrzymał ranę w nogę. Był jednym z najgorliwszych stronników nietylko ścisłego przymierza z Czechami, lecz i samej nauki Husa. Wielce się też krzątał, gdy przybyło poselstwo czeskie do króla 1432 r. z prośbą o pomoc dla Zygmunta Korybuta i o poparcie sprawy czeskiej na soborze bazylejskim.

Dąbrówka

Dąbrówka, herb: W polu błękitnem na podkowie srebrnej krzyż złoty, na trzech ramionach przekrzyżowany, takież krzyże u ocelów. U szczytu lew złoty, trzymający pęk liktorski. Nadany 1839 r. przez Cesarza Mikołaja I.

Dąbrówka.

Dąbrówka, albo *Dobrawa*, *Dambrowka*, *Dubrovca*, córka Bolesława I czeskiego, w niepierwszej młodości poszła za Mieszka I polskiego roku 965, wymógłszy w rok, czy trzy lata dopiero (Dytmar), chrzest jego. 967 powiła mu Bolesława I i Władysława 966. Lubo skłoniła męża do porzucenia wielożeństwa, przed śmiercią rozłączyła się z nim, włożywszy wieniec dziewiczy na głowę (Kozmas); † 977 roku, pochowana w Gnieźnie.

Dąbrówka, zwykle *Dobrogniewą* zwana, miała na drugie imię Marja, była siostrą Jarosława I żoną Kazimierza Karola I, któremu pomoc brata i bogate wiano przyniosła, za co Kazimierz wyzwolił 800 jeńców, wziętych przez Bolesława Chrobrego przy zdobyciu Kijowa. Opiekowała się swym synem Bolesławem II po śmierci jego ojca, † 1087. Ob. Świeżawskiego „Zarysy badań kryt.“ (I, 49).

Dąbrówka v. *Dombrówka* Jan, 1421 bakałarz, 1427 magister filozofji, 1433—34, dziekan fakultetu filozof., 1456 doktor S. Teologji i prawa kanon., kustosz krakowski i kanonik u św. Florjana, 1463 i 4 r. jeździł z Długoszem, Jakóbem z Szadka i Maciejem z Raciąża, profesorami akademji, w poselstwie od Kazimierza IV do Krzyżaków 1458 i 1467 rektor akademji, † 1472. Zapisał akademji bogatą w rozmaite dzieła bibljotekę. Słynął z nauki, jak tego dowodzi oddanie mu do poprawy rękopisu historji przez Henryka z Góry (ob.). Dlatego zdaje się być przechwałką powieść Kalimacha, że Grzegorz z Sanoka poprawiał komentarz do kronik Mateusza Cholewy i Wincentego Bogusławica, napisany przez **D.** na wyraźne żądanie tegoż. Komentarz ten jest pełen ciekawych warjantów, dozwalających wyśledzić czas tworzenia się różnych podań, a nawet ma dużo faktów. Godna zwłaszcza uwagi różnica (kom. IV, 21), jaką ustala **D.** w XV w.

między królestwem jako państwem obieralnem a księstwem, jako dziedziczną formą rządów. Por. Wiśniewski „Hist. lit. pol.“ (4 t.); Lelewel „Pol. wiek. śred.“ (1 i 4 t.); Zeissberg „Dziejopisarstwo polskie wieków średn.“ (Warszawa, 1877).

Dąbski, herb, znany tylko z nazwy.

Dąbski Stanisław, z Lubrańca, hr. Godziemba, biskup krakowski, książę siewierski; człowiek charakteru burzliwego, namiętny, zuchwały, dla ambitnych celów nie przebierał w środkach; nikczemnemi zabiegi, potwarzą, złością na świetne wyniósł się stanowisko. Z koadjutora płockiego został 1673 biskupem chełmskim i administratorem djecezji kujawskiej. W czasie elekcji po śmierci króla Michała występował przeciw Sobieskiemu, ale w stanowczej chwili przyłączył się do jego stronnictwa, by otrzymać przez to wyższe biskupstwo. Jakoż 1676 został przeniesiony na katedrę łucką, a 1680 wydarł sobie biskupstwo płockie. W 1690 wiódł gorszącą polemikę z ks. Denhoffem o niewakujące jeszcze biskupstwo krakowskie. Od 1691 biskup kujawski, opiekował się Jezuitami, którym podźwignął kościół w Gdańsku, jednocześnie odnowił katedrę w Łucku, restaurował świątynię w Płocku i Pułtusku, w Toruniu powiększył kościół jezuicki, podniósł mury szkolne i wybudował pałac w stylu włoskim. Janowi III, ciągnącemu pod Wiedeń, dał z własnych dóbr swoich chorągiew husarską. W bezkrólewiu po Janie III obszerne dla niegodnych intryg znalazł pole. Z pod płaszczyka biskupiego patrjotyzmu wygląda niecna prywata. Wśród rozdmuchywanych namiętności pierwszorzędne dla siebie chce wyjednać miejsce. Stąd spotwarza hetmana Jabłonowskiego, lży królową wdowę. Trzymając się stronnictwa królewicza Jakóba, nie był jednak obcy zabiegom partji francuskiej. Zerwał znowu z Polignac'em, kiedy ten mu przeszkodził do otrzymania za protekcją Jakóba kardynalstwa, którego **D.** bardzo pożądał dla przeciwstawienia się prymasowi Radziejowskiemu. Występował nawet piśmiennie w grubijańskiej broszurze przeciw kandydaturze Conti'ego, który biskupstwo krakowskie obiecał nie jemu, lecz Załuskiemu. W końcu przeszedł do obozu elektora saskiego i w bezprawnem zuchwalstwie rozdwoił elekcję. Gdy bowiem większa część narodu z prymasem na czele, ogłosiła królem Conti'ego, **D.** z kilku panami i garstką szlachty obwołał królem Augusta II, z całą bezczelnością odbierał przysięgę na *pacta conventa* od nieupełnomocnionego Flemminga, jakby faktyczny prymas zwołał sejmiki przedkoronacyjne, koronację naznaczył na 15 września i koronował Augusta w Krakowie. Intrygi prowadził i dalej, chcąc nad wszystkimi przewodzić. Mianowany wreszcie biskupem krakowskim, † 1700 r. w Krakowie przed publicznem objęciem nowej katedry. Obszerniejsze o **D.** wiadomości mieszczą się w Załuskiego „Epistolae hist. familiar.“ (1 i II t.) i Łętowskiego „Katalogu biskupów krakowskich“ (2 t.), a także w Bizardiera „Bezkrólewiu po Janie III Sobieskim.“

Dąbski Zygmunt, herbu Godziemba, służył za Jana Kazimierza wojskowo przeciwko Turkom i Tatarom. Mianowany podkomorzym inowrocławskim, posłował 1674 na konwokację po królu Michale Wiśniowieckim. Około 1680 został kasztelanem a 1684 r. wojewodą brzesko-kujawskim, † 1704.

Dąbski Wojciech Jędrzej, hr. Godziemba, * 1676, † 1725, syn Zygmunta, wojewody kujawskiego. Będąc starostą inowrocławskim i dybowskim, obrany 1702 marszałkiem konfederacji w Łęczyckiem, wkrótce potem 22 grudnia t. r., został marszałkiem nadwornym koronnym; wierny stronnik Augusta II, w którego obronie formował nawet konfederację w Wielkopolsce.

Dąbski Antoni, syn Wojciecha Jędrzeja, obrany posłem brzesko-litews. na sejm konwokacyjny 1733, mianowany został 1734 wojewodą kujawskim. Na sejmie roku 1738 upominał się o sumy neapolitańskie i żądał, ażeby król stale mieszkał w rzeczypospolitej. W bezkrólewiu po Auguście III występował jako zwolennik dawnej wolności szlacheckiej, wszelako elekcję Stanisława Augusta podpisał. W czasie konfederacji barskiej, złożył urząd wojewody, który wziął po nim syn Ludwika. Ob. Pawiński „Dzieje ziemi Kujawskiej.“

Dąbski Ludwik, syn Antoniego, chorąży kujawski, starosta gniewkowski, był posłem inowrocławskim na sejm 1758, a 1770 został po ojcu wojewodą kujawskim, † 1782. Ob. Pawiński „Dzieje ziemi Kujawskiej.“

Dąbski Józef Kazimierz, zwany w aktach sieradzkich *comes*, syn Jędrzeja, wojewody kujawskiego, jako stolnik kujawski, był pełnomocnikiem króla Stanisława Leszczyńskiego do urządzenia spraw jego majątkowych na komisji w Lesznie 1736 i powtórnie 1738. Jako poseł kujawski na sejmie tegoż roku, rozwodząc się nad upadkiem rzeczypospolitej, wysławiał jednak zasługi króla i wkrótce mianowany został podczaszym koronnym. Na sejmie 1740 domagał się powiększenia wojska. W r. 1756 został wojewodą sieradzkim, w bezkrólewiu trzymał się partji hetmańskiej, wszakże elekcję Stanisława Augusta podpisał. † 1765.

Dąbski Paweł, z Lubrańca, podobno syn Jędrzeja, wojewody kujawskiego, a brat Józefa Kazimierza, od 1757—1782 był kasztelanem kujawskim. Por. Pawiński „Dzieje ziemi Kujawskiej.“

Dąbski Józef Wojciech, herbu Godziemba, kasztelan kowalski od 1755, w bezkrólewiu po Auguście III należał do stronnictwa hetmańskiego. Podpisał jednak elekcję Stanisława Poniatowskiego i należał do konfederacji radom-

skiej, † 1778. Ob. Pawiński „Dzieje ziemi Kujawskiej.“

Dąbski Stanisław, mianowany pułkownikiem piechoty 1761 r., otrzymał starostwo kowalskie 1766, wielokrotnie posłował na sejmy. W konfederacji radomskiej 1767 był marszałkiem kujawskim i inowrocławskim; w styczniu 1783 został kasztelanem, w czerwcu t. r. wojewodą kujawskim. Por. Pawiński „Dzieje ziemi Kujawskiej.“

Dąbski Jan, herbu Godziemba, syn prawdopodobnie Józefa Kazimierza, wojewody sieradzkiego, był ostatnim kasztelanem inowrocławskim. Służył wojskowo w stopniu generał-majora i generał-adjutanta. W r. 1779 pełnił urząd generał-inspektora kawalerji koronnej. Por. Pawiński „Dzieje ziemi Kujawskiej.“

Dąmbski, hrabia v. *Godziemba*, odm., herb: W polu czerwonem na pniu o 5-ciu korzeniach trzy gałęzie sosnowe. Nad tarczą korona hrabiowska, na niej hełm ukoronowany, a w nim pół rycerza zbrojnego, trzymającego w ręce prawej drzewo jak na tarczy, a lewą opartego o biodro. Labry czerwone, podbite srebrem. Tytuł nadany 1819 r. przez Fryderyka Wilhelma III, potwierdzony w Królestwie Polskiem 1825 r. („Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego).

Dąbski.

D. C. albo d. c. w muzyce zamiast Da capo.—**D. C. L.** w Anglji—Doctor of Civil Law.—**D. C. N.,** *D. c. n.*—dalszy ciąg nastąpi.—**D. D.** w rzymskich napisach: Diis, albo Domus divina.

D. d. skrócenie łacińskiego de dato, albo dicto die, albo dono dedit.—**D. D. D.** znaczy: dat, donat, dedicat. formuła dedykacji.—**D. dur,** franc. ré majeur, włos. re magiore, wyr. muz., nazwa tonacji, która ma za podstawę ton D. Tonacja D. dur oznacza się dwoma krzyżykami.

Dea dia, w mitologji rzymskiej bogini opiekująca się rolnictwem, jak Ceres lub Tellus. Por. Arwalscy bracia.

Déak Franciszek, * 1803 w Sötjör w węgierskim komitacie szaladzkim, † 1876 w Budapeszcie, znakomity prawnik i mąż stanu, odznaczał się od 1832 na węgierskich sejmach wielkim taktem parlamentarnym, piękną wymową i głębokim rozumem politycznym, oraz zasadami liberalnemi, które jednak nie powstrzymały go od przeprowadzenia prawa, że językiem urzędowym ma być wyłącznie tylko język madziarski, czem pokrzywdził autochtoniczne inne narodowości król. Węgierskiego. W 1840 wypracował projekt *Prawa karnego*. Przed rewolucją marcową był głównym przywódcą opozycji, za co był wraz z innymi prześladowany przez Metternicha. W 1848, gdy utworzenie ministerjum poruczone zostało hr. L. Batthianiemu, powołany został na ministra sprawiedliwości, lecz z objęciem steru rządu przez Koszuta złożył ten urząd. Przy wejściu do Węgier Windischgraetza był członkiem deputacji pokojowej, wyprawionej do niego; gdy atoli krok ten okazał się bezskutecznym, powrócił do życia prywatnego. W 1852 przeniósł się do Pesztu i stał się kierownikiem obozu liberalnego. Kiedy zaś dyplom cesarski z 20 października 1860 położył podstawę reorganizacji królestwa węgierskiego i powołał na nowo do życia dawne sejmy, **D.** w 1861 wybrany deputowanym z Pesztu, tak się odznaczył swą działalnością na sejmie, że uznany został za naczelnika stronnictwa umiarkowanego i w tym charakterze położył ogromne zasługi w przeprowadzaniu dualizmu państwowego, wbrew dążnościom przeciwnego stronnictwa, które dążyło do unji osobistej. Por. Pulszky „Franz. D.“ (Lipsk, 1876); „Francis D., Hungarian statesman“ (Londyn 1880); Steinbach „Franz D.“ (Wiedeń 1888).

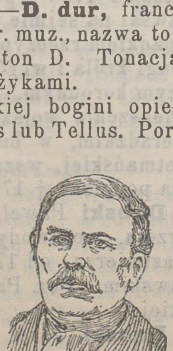

Déak Franciszek.

Deak Farkas Köpecs, historyk węgierski, * 1834 w Marosvásárhely. Napisał: „A nemzet gaz dasógban Magyarországon“ (Historja gospodarstwa narodowego w Węgrzech) (1866); „A Veselenyi csalad öseiröl“ (O przodkach rodu Veselenych) (1878); „Magyar hölgyek levelei“ (Listy niewiast madiarskich) (1879); „Gröf Tökölv Imre levelei“ (Listy hrabiego Emeryka Tökölego, 1882) i wiele monografji i rozpraw historycznych.

Deal, miasto nadmorskie w angielskiem hrabstwie Kent; jest jednym z pięciu portów (Cinque Ports) i posiada zatokę bronioną przez trzy warowne zamki. Liczy 8,500 m., ma wielkie składy materjałów okrętowych, oraz szkołę marynarzy.

De Amicis Edmund, powieściopisarz włoski, * 1846 w Oneglia w Ligurji, po ukończeniu kolegjum, wstąpił do szkoły wojskowej w Modenie, którą ukończył w randze porucznika i w 1866 brał udział w bitwie pod Custozzą. W r. następnym objął kierownictwo dziennika *Italia militare* we Florencji, w którym pomieścił szkice ze swego życia p. t. „La vita militare“ (1869, wyd. 8, 1885), które jako też i jego „Nowelle“ (5 wyd. 1884) zjednały mu sławę. Po wyjściu wojsk włoskich do Rzymu **D.** opuścił służbę wojskową i poświęcił się wyłącznie pracy literackiej, podróżował po Hiszpanji, Anglji, Holandji, Ameryce, Turcji i Francji. Ogłosił: „La Spagna“ (8 w. 1884); „Ricordi di Londra“ (8 w. 1881); „L'Olanda“ (7 wyd. 1882); „Marocco“ (11 wyd. 1885);

„Costantinopoli" (13 wyd. 1883, 2 t.); „Pagine sparse" (8 wyd. 1884), „Ricordi di Parigi" (4 wyd. 1879, 2 t.); „Ricordi di Roma" (1870—71); „Roma libera" (1872); „Poesie" (1881); „Ritratti letterarii" (1881); „Gli amici" (2 t., 1882); „Sull' oceano" (1891) i „Cuore" (tłómaczone na polski).

Dean-Forest, okolica leśna, obejmująca 105 klm. kw., w zachodniej części angielskiego hrabstwa Gloucester, pomiędzy Severn i Wye; stanowi po większej części własność korony i liczy 18,000 m. zajętych po większej części w kopalniach węgla i łomach kamieni; dzieli się na 6 okręgów (Walks) i zostaje pod zarządem tak zwanego lorda-warden.

Dease Piorr Warrens, podróżnik, * 1803 w Kanadzie, † 1863 tamże; jako urzędnik Towarzystwa „Hudsonbay" towarzyszył Franklinowi w podróży jego po brzegu północnym Ameryki; w 1837—1839 wraz z Tomaszem Simpsonem przedsiębrał wyprawę w te same okolice i zbadał prawie całe pobrzeże; imię jego nosi cieśnina pomiędzy Ziemią Wiktorji, a północnym lądem amerykańskim.

Deauville, miasto w dep. franc. Calvados, okr. Pont l' Evêque, przy ujściu rz. Touques do kanału La Manche (po drugiej stronie leży słynne Trouville). Zbudowane na wysokim brzegu granitowym, posiada pięknie urządzone kąpiele morskie, kościół w stylu romańskim, wspaniały pałac ks. Demidowa, zakład hydropatyczny i 2,000 m.

Deba, miasto w Tybecie nad jednym z dopływów rz. Setledż, wyniesione na 4,000 m. nad poziom morza, ma sławną świątynię Wisznu, wiele klasztorów buddyjskich i jest rezydencją jednego z wyższych lamów.

De Bary Henryk Antoni, botanik, * 1831 we Frankfurcie nad Menem, † 1888, studjował medycynę i praktykował początkowo jako lekarz; w 1855 został profesorem botaniki w Freiburgu, 1867 w Halli, 1871 w Strasburgu. Zasłużył się zwłaszcza badaniami nad grzybami. Wydał: „Ueber Brandpilze" (1853); „Ueber die Konjugaten" (1858); „Die Mycetozoen" (2 wyd., 1846); „Kartoffelkrankheit" (1861); „Beiträge zur Morphologie und Physiologie der Pilze" (1864—82, 5 cz.); „Morphologie und Physiologie der Pilze, Flechten und Myxomyceten" (1866); „Anatomie der Vegetationsorgane" (1877); „Ueber Schimmel und Hefe" (2 wyd., 1874); „Vergleichende Morphologie und Biologie der Pilze, Mycetozoen und Bakterien" (1882); „Vorlesungen über Bakterien" (1885) i in. Nadto redagował czasopismo *Botanische Zeitung.*

Debat-Ponsan Edward Bernard, malarz francuski, * 1847 w Tuluzie, kształcił się pod kierunkiem Cabanela; wykonał wiele obrazów rodzajowych i portretów, z których ważniejsze: „Pierwsza żałoba" (1874); „Córka Jeftego" (1876); „Trio polne" (1889); „W mojej cieplarni" (1890); portret generała Boulangera na koniu, „Św. Paweł przed areopagiem" (1877); „Miłość i Czas" (1878) i wiele portretów.

Debelle Aleksander, malarz francuski, * 1805, studjował naprzód prawo, następnie poświęcił się malarstwu, 1853 mianowany konserwatorem muzeum w Grenobli, † 1897. Wykonał: „Wejście Napoleona do Grenobli" (1840); „Wejście Napoleona do Paryża 1815" (1841); „Chrystus zjawiający się Magdalenie" (1843); „Abdykacja Humberta II" (1847); „Grenobla oblężona przez wojska sprzymierzonych;" „Zgromadzenie notabli" i in.

Debet, *Winien,* ob. Buchhalterja.

Debidour Antoni Eliasz Ludwik Marja Marek, historyk francuski, * 1847, kształcił się w szkole Normalnej, poczem był nauczycielem historji w liceum w Nontron (dep. Dordogne). W wojnie 1870—71 brał udział jako ochotnik, następnie był nauczycielem historji w kilku liceach, w 1877 za pracę o cesarzowej Teodorze uzyskał stopień doktora i został w 1878 powołany na profesora historji do Nancy, od 1891 jest inspektorem generalnym wychowania publicznego. Napisał: „La fronde angevine" (1877); „Précis de l'histoire de l'Anjou" (1878); „Histoire de Du Guesclin" (1880); „L'impératrice Théodora" (1885); „Etudes critique sur la Révolution, l'Empire et la période contemporaine" (1886); „Histoire diplomatique de l'Europe, 1814—1878" (1890, t. 2). Przedsięwziął dalszy ciąg dzieła Lanfreya „Histoire de Napoléon I". W Nancy założył „Société de Géographie de l'Est."

Debit (franc.) sprzedaż, dozwolenie sprzedaży danego towaru (jak gazet i t. p.), *debitować* znaczy sprzedawać, obciążyć, zapisać na rachunek (pod debet); *masa debitowa,* masa konkursowa, ogólna suma długów; debitantem zwie się sprzedawca.

Debitum (łac.), znaczy dług.

Debiut (po franc. debut—czyli początek, rozpoczęcie zawodu), w teatrze znaczy pierwszy występ; debiutant—występujący po raz pierwszy.

Deboli.

Deboli, herb francuskiej rodziny *de Beaulieu,* osiadłej w Polsce za Jana Kazimierza: W polu srebrnem dwa lwy, ku sobie zwrócone, świecznik kościelny trzymają. Nad tarczą korona szlachecka.

Deboli Antoni August, dyplomata polski, z familji francuskiej *de Beaulieu,* od 1767 r. chorąży w wojsku koronnem, wyznaczony na rezydenta przy dworze petersburskim, został 1780 ministrem pełnomocnym Rzeczplitej tamże. W 1784 mianowany chorążym nadwornym koronnym, brał udział w słynnej podróży kaniowskiej. Wrócił do kraju za Targowicy. Był człowiekiem nadzwyczajnej bezinteresowności; gdy zapowiedziano zbieranie w kraju składek na wojsko, ofiarował połowę pensji rocznej. W 1794 był

członkiem najwyższej rady narodowej w wydziale spraw zagranicznych; ale niedługo ten urząd sprawował, gdyż we wrześniu t. r. zażądał paszportu i wyjechał do Galicji. Por. Kalinka „Sejm czteroletni“ (t. I, str. 519) i „Pamiętnik damy polskiej z XVIII wieku (Lwów, 1876).

Deboli Antoni.

De Boni Filip, pisarz włoski, * 1816 w Canpo pod Feltre, † 1870 r. we Florencji, pedagog, 1848 r. redaktor założonego przez Mazziniego rewolucyjnego dziennika *Italia del Popolo* w Medjolanie. Po upadku rewolucji emigrował do Szwajcarji, stąd posyłał korespondencje do niektórych dzienników europejskich. Powróciwszy do kraju 1859, został roku następnego wybrany do parlamentu, gdzie zasiadł na ławach opozycji i występował przeciw papiestwu. Napisał: „Gli Eccelini e gli Estensi. Storia del secolo XIII“ (Wenecja 1841, t. 3); „Voci dell'anima (Lozanna, 1846); „Sull'arte e sull'artisti italiani“ (1844); „Domenico Veneziano e Andoca del Castagno“ dramat (1851); „La chiesa romana e l'Italia“ (1863); „L'inquisizione e i Calabro-Valdesi“ (1864); „Ragione e dogma“ (1866); „Dell' incredulità degl' Italiani nel medio evo“ (1868).

Deborah, Debora, prorokini, żona Lapidota, rozsądzała spory ludu izraelskiego po śmierci Ehuda, kiedy lud ten wpadł pod jarzmo Jabina, króla chananejskiego. Ona zachęciła Baraka, syna Abinoama, aby zebrawszy 10,000 wojska na górze Tabor, uderzył na nieprzyjaciela. Po zwycięstwie Debora i Barak wspaniałą pieśnią uwiecznili tryumf Izraela, dokonany po zgładzeniu naczelnego wodza Chananejczyków. Pieśń ta przechowaną została w r. 5 księgi Sędziów. Por. G. N. Hollman „Commentarius philolog crit.“ (1870); A. Müller „Das Lied der Debora“ (Königsberger Phil. Studien 1888).

Debra Tabor, miejscowość w północnej Abisynji (Amhara) i rezydencja negusa abisyńskiego, położona na górze Samara (2,496 m. nad p. m.), do której prowadzą strome schody bazaltowe, oraz główna kwatera wojska.

Debraux Paweł Emil, jeden z najpopularniejszych poetów francuskich, * 1796, † 1831. Pieśni jego, zawsze wesołe, lekkie, dowcipne, których treścią jest zwykle wino i miłość, dotychczas mają powodzenie w knajpach i warsztatach. **D.** utworami swemi zyskał sobie nazwę „Béranger de la canaille“. Brał czynny udział w lipcowej rewolucji, którą opisał w „Les barricades“. Największą popularnością cieszą się; „La Colonne“, „Le Mont Saint-Jean“, „Bélisaire“, „T'en souviens-tu?“, „Prince Eugène“, „Fanfan la Tulipe“, „La veuve du soldat“, „Marengo“. Całkowity zbiór utworów p. t. „Chanson“ wyszedł w 3 t. w Paryżu w 1833.

Debray Henryk, chemik, * 1827, † 1888, był uczniem Sainte-Claire-Deville'a i objął po nim katedrę chemji w szkole normalnej. Przeprowadził badania nad metalami z grupy platyny i podał sposoby dokładnego oczyszczania tej ostatniej, rozwinął naukę o asocjacji, otrzymał drogą sztuczną znaczną liczbę minerałów i dał tem początek mineralogji doświadczalnej.

Debreczyn, wolne miasto królewskie i stołeczne węgierskiego komitatu Hajduckiego, rezydencja kolegjum ewang.-refor., obejmujące akademję teologiczną i prawną, szkołę nauczycieli, gimnazjum i bibljotekę z 65,000 tomów, gimnazjum katolickie, kilka szkół wyższych i t. d.; 57,000 m., sami Madziarowie i z małym wyjątkiem wyz. ew.-ref.; wyrób mydła, ciżmów (500 rękodzielni), fajek glinianych, grzebieni, wyprawa skór, futer (30,000 sztuk) i piernikarstwo. Znakomite jarmarki; artykułami handlu **D.** są głównie produkty rolnicze i hodowli bydła, które pasie się na otaczającej miasto równinie (jest to t. zw. step Debryczyński). Po Budapeszcie **D.** jest najwięcej ożywionem miastem handlowem Węgier. Charakter ma czysto madiarski; wygląda raczej jak ogromna wieś, aniżeli jak miasto, ma ono szerokie ulice, parterowe i niestykające się z sobą domy, obszerne place, zajmuje przestrzeń większą niż Budapeszt. Z gmachów wyróżniają się: ratusz, kolegjum reformowane, akademja handlowa, pałac sprawiedliwości, teatr. **D.** jest od 1543 głównem siedliskiem kościoła reformowanego na Węgrzech i rezydencją biskupa tego wyznania. W 1849 po oblężeniu Pesztu przez wojska austrjackie rezydencja rządu węgierskiego; od 8 stycznia do 30 maja 1849 odbywał się tu sejm węgierski, na którym, za wpływem Koszuta, 14 kwietnia postanowioną została detronizacja domu Habsbursko-Lotaryńskiego.

Debreczyńska puszta (równina), obejmująca 2,900 klm. kw. i położona na zachód od m. Debreczyna, stanowiąca w części piaszczysty step, po części zaś, a zwłaszcza na południe, bardzo urodzajne pastwiska, na których pasą się niezliczone stada owiec i in. Znajdują się tu jeziora, wydające sodę, którą zbierają co trzy lub cztery dni w warstwie na pół cala. Po madziarsku zowią się one *Fejer to* (Białe jeziora).

Debrosses Karol, ob. Brosses.

De Bry Antoni Józef Jan, ob. Bry.

Debrzno, jezioro w W. Ks. Poznańskiem, pow. Międzychodzkim.

Debuskop, ob. Kalejdeskop.

Debuszować, oznacza w strategji nagłe wystąpienie nieprzyjaciela przeważnemi siłami, w niespodziewanym kierunku, w celu stoczenia bitwy, zajścia z boku i t. p.

Decaisne Józef, botanik, * 1807 w Brukseli, † 1892 w Paryżu; od 1848 był profesorem botani-

ki przy muzeum historji naturalnej w Paryżu; znany jest z licznych prac w przedmiocie botaniki, klasyfikacji wodorostów, o chorobach kartofli, analizy buraków, jak: „Plantes de l'Arabie heureuse" (1841); „Flore élémentaire des jardius et des champs" (2 wyd. 1865); „Manuel de l'amateur des jardius" (1862—72, 4 t.). Wraz z Maut'em ogłosił „Traité de botanique". Jego starszy brat, Henryk **D.**, * 1799, † 1852, uczeń Girodeta i Grosa, i młodszy brat Piotr **D.**, * 1808, zjednali sobie wziętość, pierwszy jako malarz, drugi jako lekarz.

Decamps Aleksander Gabrjel, znakomity malarz francuski, * 1803 w Paryżu, uczeń Abla de Pujol. Nieporównany mistrz w malowaniu bitew np. „Klęska Cymbrów", oraz powszednich zajęć ludzkich na ulicach, rynkach, gościńcach, polowaniach i t. d. Z największem jednak zamiłowaniem przedstawiał sceny z życia ludu na Wschodzie, gdzie długo podróżował; wogóle lubował się w tematach, w których mógł rozwinąć jaskrawość kolorytu i energiczne oświetlenie; do najpiękniejszych w tym kierunku utworów należą: „Policja Smirneńska", „Odwach turecki", „Szkoła turecka" i t. d. Słynął także jako znakomity satyryk, trawestując z wielkim dowcipem małpy; głośne są szczególnie obrazy *Małp krytykujących*, satyra na akademję sztuk pięknych. Oprócz kilku obrazów historycznych, wykonał także znaczną liczbę wielce cenionych akwareli i rysunków. Zasługa **D.** leży w tem głównie, że żaden ze współczesnych mu artystów nie przedstawiał stosunków życia codziennego na Wschodzie i Zachodzie tak oryginalnie, z tak uderzającą charakterystyką, prawdą, humorem i dowcipem. Utracił życie 1860 na polowaniu w Fontainebleau. Na wyróżnienie zasługują jeszcze obrazy: „Dzieci bawiące się żółwiem", „Oblężenie Clermontu", „Porażka Cymbrów", „Sceny z życia Samsona" i in. Por. Moreau „D. et son oeuvre" (Paryż 1869); Clement „D. et sa vie" (tamże 1886).

Decandolle *(De Candolle)* August Pyram, botanik, * w Genewie 1778, t. j. w roku śmierci Linneusza, † 1841. Nauki pobierał w mieście rodzinnem, następnie w Paryżu zajmował się naukami przyrodniczemi. Pierwsze prace zjednały mu taki rozgłos, że powołany został na prof. akademji genewskiej, nie przyjął jednak tego miejsca i w 1804 doktoryzował się z medycyny; w tymże czasie wyszły pierwsze tomy „Flory francuskiej" pod nazwiskiem Lamarcka, opracowane jednak głównie przez **D.** W 1806 roku złożył rządowi 6 ważnych raportów o stanie rolnictwa we Francji. W 1809 objął katedrę botaniki w Montpellier,

Decandolle August.

w 1815 był rektorem tejże akademji. Po restauracji wrócił do Genewy, gdzie objął katedrę historji naturalnej i zarząd ogrodu botanicznego, w czem mu pomagał syn Alfons. Zasługi **D.** w botanice są niezmierne, jego głównie usiłowaniem układ naturalny został ustalony. Z prac jego wymienimy: „Essai sur les propriétés médicales des plantes" (1804, 2 wyd. 1816); „Sur la fertilisation des dunes"; „Théorie élémentaire de botanique"; „Organographie végétale" (1827); „Physiologie végétale" (1832); „Essai élémentaire de géographie botanique" (w 18 tomie „Dictionnaire des sciences nat."). Najważniejszem zaś jego dziełem i jedną z największych prac w botanice jest „Prodromus systematis naturalis regni vegetabilis" (17 t., 1824—1873), przed czem ogłosił „Regni vegetabilis systema naturale" (2 t., 1818—21).

Decandolle Alfons, syn pop., również botanik, * 1806 w Pazyżu, † 1893, był profesorem w Genewie, ogłosił „Monographie des campanulées" (1835), tekst okazałego dzieła „Icones plantarum" (1820—39), wydanego kosztem Delesserta, „Introduction à l'étude de la botanique" (2 t., 1835); „Géographie botanique raisonné (1855, 2 t.); „Origine des plantes cultivées" (1833) i in., oraz prowadził dalej „Prodromus" swego ojca. Syn jego Kazimierz **D.**, * 1836 w Genewie, ogłosił też kilka prac botanicznych, jak „Anatomie comparée des feuilles"; „Monographiae phanerogamarum" (t. 1—6, 1878—89).

Decapoda, *Dziesięcionogie*, ob. Skorupiaki oraz Mięczaki.

De Castro Giovanni, pisarz włoski, * 1837 w Padwie, kształcił się w Medjolanie, następnie poświęcił się dziennikarstwu, w 1866 został profesorem estetyki w akademji medjolańskiej, napisał: „Ugolo Foscolo" (1861); „I processi di Mantova" (1864); „L'Europa contemporanea" (1865); „Storia di un cannone" (1866); opowiadania: „Anime sorelle" (pod pseudonimem Aldo, 1865); „Tempestà del cuore" (1869); „Ire giovanili" (1871) i in.; z celem pedagogicznym: „Il libro del soldato" (1861); „I benefattori del umanità" (1871); „La morale del operaio" (1873); historyczne: „Storia di nostra casa", „Arnoldo da Brescia e la rivoluzione del XII secolo" (1875); „Fulvio Testi e le corti italiane nella prima metà del XVII secolo" (1875); „I popoli del antico Oriente" (2 t. 1878); „Fratellanze secrete" (1880); „Cento anni fa" (1881); „Storia d'Italia dal 1799 al 1814" (1881) i in. Por. G. Passano „I novellieri italiani in prosa" (Tur. 1879).

De casu ad casum, (łac.) od wypadku do wypadku.

Decatur, miasto w stanie Illinois nad rz. Sangamon, w Unji północno-amerykańskiej, 16,840 m. (1890).

Décauville Paweł, przemysłowiec, * 1846, objął w młodym wieku zakłady przemysłowe oj-

ca w Petit Bourg pod Corbeil i znany jest jako wynalazca przenośnych kolei wązkotorowych, w których szyny wraz z podkładami stanowią jedną całość i łatwo mogą być w żądanem miejscu układane.

Decazes Eljasz, książę de, francuski mąż stanu, * 1780 w St.-Martin de Laye, † 1860; jako radca króla holenderskiego Ludwika, ściągnął na siebie niełaskę Napoleona I; po restauracji przeszedł na stronę Bourbonów i wkrótce zjednał sobie zaufanie Ludwika XVIII, który mianował go prefektem, a wkrótce potem ministrem policji i hrabią. Chwiejny w zasadach, nienawidzony przez wszystkie stronnictwa, a szczególnie przez ultrarojalistów, po zamordowaniu ks. Berry przymuszony był opuścić urzędowanie. Po przeprowadzeniu nowego prawa wyborczego z d. 5 lutego 1817, zniżającego census wyborczy i dającego przewagę mieszczaństwu, mianowany 1818 parem, miał udział we wszystkich ważniejszych naradach, chociaż zawsze był przeciwnikiem rządu. W 1819 **D.** został prezesem ministrów, lecz już w 1820, gdy reakcja się wzmogła, gabinet **D**-a musiał ustąpić. Ludwik XVIII nadał wówczas **D**-owi tytuł księcia i mianował go ambasadorem w Londynie. Po rewolucji lipcowej został stronnikiem domu orleańskiego, któremu z wielką służył gorliwością. Po rewolucji lutowej 1848 wrócił do życia prywatnego, oddając się z zamiłowaniem rolnictwu i przemysłowi. Umarł w założonem przez siebie mieście Decazeville.

Decazes Ludwik Karol Eljasz Armanieu, książe de **D.** i von Glücksberg, mąż stanu francuski, syn Eljasza **D.**, * 1819 w Paryżu; wcześnie rozpoczął karjerę dyplomatyczną, początkowo jako sekretarz ambasady w Londynie, następnie zaś jako poseł nadzwyczajny przy dworach hiszpańskim (1843) i portugalskim. Po rewolucji lutowej 1848 wraz z ojcem porzucił życie publiczne i zajął się sprawami przemysłowemi. Był członkiem rady generalnej departamentu Girondy, poczem 1863 i 1869 wybierany był jako deputowany do ciała prawodawczego. 1871 wybrany do zgromadzenia narodowego, **D.** przyłączył się do prawego środka. 1873 mianowany ambasadorem w Londynie, został wkrótce (1873) ministrem spraw zagranicznych i na stanowisku tem pozostał we wszystkich późniejszych ministerjach aż do końca 1877, t. j. do objęcia rządów przez gabinet Dufaure'a. Podczas przesilenia wschodniego 1876 usiłował zbliżyć się do Rosji, aby rozerwać przymierze rosyjsko-niemieckie, co jednak powodzenia nie miało. Przy wyborach do izby 1877 przepadł, nie zdoławszy także dostać się do senatu, poczem wrócił do prywatnego życia; † 1886 w swym zamku Grave.

Decazeville, miasteczko we francuskim dep. Aveyron, otrzymało tę nazwę od księcia Decases, który założył tu kopalnie węgla i żelaza oraz wielkie zakłady hutnicze w 1827, liczy 7,000 m.

Décembre-Allonnier, spółka literatów francuskich: **Décembre** Józef, * 1836 w Metz, **Allonnier** Edmund, * 1828 w Rochefort; napisali: „La Bohème littéraire“ (1862); „Typographes et gens de lettres“ (1863); „Dictionnaire de la Révolution française“ (1866—68); „Grandes figures de la Révolution française“ (1873).

Decembryści, we Francji stronnicy Ludwika Napoleona i zwolennicy tak zwanego zamachu stanu z 2 grudnia 1851, oraz w Rosji (Dekabryści) członkowie sprzysiężenia, którzy 14 grudnia 1825 zamierzali obalić istniejący rząd i osadzić na tronie w. ks. Konstantego Pawłowicza. Por. Schnitzler „Histoire intime de la Russie sous les empéreurs Alexandre et Nicolas“ (2 t., Paryż, 1847).

Decemiugis (domyśl. currus). Wóz rzymski zaprzężony w 10 koni we front. Na takim wozie odbył Trajan wjazd Tryumfalny do Rzymu i używał także takiego wozu Nero podczas igrzysk olimpijskich. Por. Suet. „Nero“ (24); Rich „Dict. antiq.“

Decemwirowie (łac.), dziesięciu mężów, nazwa w starożytnym Rzymie kolegjów zwierzchnich, składających się z 10 osób, których przeznaczenie określano dodaniem odpowiednich wyrazów; np. *Decemviri legibus scribendis* (Decemwirowie do pisania praw), była to władza prawodawcza, ustanowiona 451 przed Chr. na wniosek Terentylla Arsy, z dodaniem jej na cały czas trwania, władzy najwyższej, tak, że inne urzędy wybieralne, jak: konsulów, pretorów i t. d., były zawieszone. Gdy wypracowane przez tych decemwirów prawo *Dwunastu Tablic* (ob.) okazało się niedostatecznem, obrano innych na rok 450, którzy dodawszy jeszcze 2 tablice, nieprawnie zatrzymali władzę i na 449; samowola wszakże przewodniczącego Apjusza Klaudjusza (ob.) sprowadziła ich upadek. *Decemviri litibus judicandis* (**D.** do rozsądzania sporów), władza sądowa, która jeszcze za czasów cesarstwa istniała, August zaś przeznaczył ich na przewodniczących w sądzie Centumwirów. *Decemviri sacrorum* albo *sacris faciundis*, od 368 składali kolegjum kapłańskie, z plebejuszów i patrycjuszów złożone; przeznaczone do tłómaczenia ksiąg sybilińskich i zawiadowania sprawami religijnemi; do 368 pełnili ten urząd 2 tylko patrycjusze (*Duumviri*). Sulla podniósł ich liczbę do 15 i odtąd nazywali się *Quindecimviri*.

Decencjusz (Decentius) pochodził z Galji, był bratem Magnencjusza, który w 351 ogłosił go cesarzem i powierzył mu obronę Galji, a sam prowadził wojnę z cesarzem Constantiusem II w Ilirji. Magnencyusz został pobity pod Mursa i **D.** zwyciężony przez Chnodemora, wodza Alamanów, dowiedziawszy się o klęsce i samobójstwie brata, odebrał sobie życie w 353.

Decennium (z łac.), dziesięcioletni przeciąg czasu.

Decentralizacja, kierunek lub działalność, stanowiąca przeciwstawienie centralizacji (ob.), to jest ześrodkowania, sprzężenia, skupienia. Jest to między innemi kierunek dążności politycznych i prawodawstwa, mający na celu zniesienie przeważającej w wielu państwach centralizacji władzy przez nadanie większej samodzielności władzom prowincjonalnym i okręgowym.

Deception, wyspa, położona na morzu Lodowatem południowem, pod 63° sz. połud. i 60° 45′ dług. zachod. Gr., należąca do archipelagu Południowo-Szkockiego, odległa o 800 klm. na południo-wschód od Ziemi Ognistej. Pozbawiona wegetacji, posiada wygodny port, powstały z krateru wulkanu, na stokach jego 150 źródeł gorących. Pierwszy raz zbadana była przez Forstera w 1829, następnie przez Smileya 1842.

De Cesare Karol, ekonomista włoski, * 1824 w Spinazzola w Apulji, studjował prawo w Neapolu; oprócz kilku tomików poezji i ekonomicznych prac, dotyczących Sycylji i Apulji, ogłosił: „Il mondo civile ed industriale nel XIX secolo" (1857); „Della scienza statistica" (1857); „Dell'educazione alle arti e mestieri" (1859); „Del potere temporale del Papa" (1861); „Il passato il presente e l'avvenire della publica amministrazione nel regno d'Italia" (1865); „La Germania maderna" (2 wyd., 1874); „Le due scuole economiche" (2 wyd., 1875); „Le nuove storie" (1876).

Dech *(Spiritus)*, ob. Oddech.

Dechambre Amadeusz, lekarz, * 1812 w Sens, † 1886 r. Medycynę studjował w Paryżu i Strasburgu, od r. 1838 był współpracownikiem paryskiej *Gazette médicale*, 1853 założył *Gazette hebdomadaire*; w 1875 mianowano go członkiem akademji medycznej w Paryżu. Z dzieł jego najważniejsze jest redagowane przez niego: „Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales."

Dechamps Adolf, * 1807 w Melle we Flandrji wschod., † 1875, mąż stanu belgijski, głównie odznaczył się jako publicysta stronnictwa katolickiego w Belgji. Współpracownictwo w *Journal de Flandres* i *Emancipation* zyskało mu 1834 miejsce w drugiej izbie: 1842 został gubernatorem prowincji luksemburskiej, w r. 1843 ministrem robót publicznych; na tym urzędzie znakomite położył zasługi, mianowicie około budowy kolei żelaznych. W latach 1845—47 był ministrem spraw zagranicznych; od 1857—64 zasiadał na ławach opozycji katolickiej. Napisał: „Le second empire" (1859); „Jules César, l'empire jugé par l'empéreur"; „Le prince Bismarck et l'entrevue des trois empéreurs" (1873).— *Wiktor* **D.**, brat poprzedniego, * 1810, † 1883, słynny kaznodzieja, przełożony klasztoru Redomptorystów w Turnay, jeden z gorliwszych propagatorów nieomylności papieża, od 1869 arcybiskup w Malines i przywódca stronnictwa ultramontańskiego, od 1875 kardynał, był przez pewien czas przewodnikiem religijnym króla Leopolda II. Ogłosił kilka pism apologetycznych i polemicznych, między któremi najważniejsze: „La question religieuse résolue par les faits" (2 t., Tournay 1860). Występuje w nich gwałtownie przeciwko wolnomularstwu i potępia prawo szkolne, wprowadzone w Belgji w r. 1879. Z innych dzieł na uwagę zasługują: „La grande erreur de notre temps" (1868); „De l'opportunisme et de l'infaillibilité du Saint-Siège en matière de foi" (1869).

Decharme Paweł, pisarz francuski, * 1839, profesor literatury greckiej w Nancy, 1883—86 dziekan wydziału tamże, następnie profesor w Sorbonie; napisał: „Recueil d'inscriptions inédites de Béotie" (1867); „La Mythologie de la Grèce antique" (1879).

Dechen Henryk Ernest Karol, geolog, * 1800 w Berlinie, † 1889, od 1834 był profesorem górnictwa tamże, w latach 1860—64 wyższym urzędnikiem górniczym w Bonn. Jako rezultaty urzędowych badań geologicznych prowincji Nadreńskich i Westfalji wydał „Kartę geologiczną" (1855—65, w 34 sekcjach, 2 wyd. 1883) z objaśnieniami („Erläuterungen", 2 t., 1870—72); „Geologische Karte von Deutschland" (1869); „Die nutzbaren Mineralien und Gebirgsarten im Deutschen Reiche" (1873); „Sammlung der Höhemessungen in der Rheinprovinz" (1852); „Geognostischer Führer in das Siebengebirge" (2 wyd. 1861). Por. Laspeyres „Heinrich v. Dechen" (1890).

Dechenit, minerał z rzędu fosforanów, występuje jako drobnokrystaliczny w kształcie skupień gronowych i brodawkowatych, barwy czerwonej; tw. 3,5, c. wł. 5,81—5,83; jest to obojętny wanadan ołowiu $Pb\ V_2\ O_6$, znajduje się w Bawarji Nadreńskiej, około Fryburgu i w Karyntji.

Dechomierz, *Spirometr*, ob. Spirometrja.

Deci, *decy* (z łac.), wyraz umieszczony przed jednościami miar francuskich, oznacza dziesiątą część tychże, jak decymetr, decylitr, decyar, dziesiąta część metra, litra, ara.

Decia gens. *Decjusz*, nazwisko sławnej rzymskiej rodziny plebejuszowskiej.—Publjusz **D.** Mus, odznaczył się 343 przed Chr. w walkach z Samnitami, później poświęcił się jako konsul 340 w wojnie z Latynami pod Kapuą, kiedy w chwili zachwiania się swoich szeregów rzucił się w szeregi nieprzyjaciół i tym sposobem zapewnił zwycięstwo Rzymianom. Syn jego, Publjusz **D.** Mus, walczył przeciwko Samnitom i Etruskom; będąc po czwarty raz konsulem, poświęcił się podobnież jak ojciec w bitwie z Gallami pod Sentinum (295). W r. 300 występował w obronie praw ludu przeciwko patrycjuszom i wyjednał prawo, otwierające plebejuszom przystęp do urzędu arcykapłana, poczem sam

został na tę godność obrany.—Syn jego także Publjusz **D.** Mus, konsul w czasie wojny z Pirrusem (279), odznaczył się w bitwie pod Asculum (279), w której błędne podanie ludowe każe mu naśladować czyn dziada i ojca. Później dowodził przeciw zbuntowanym w Volsinii niewolnikom.—**D.** Markus, trybun ludu, przeprowadził w r. 309 przed Chr. prawo zw. lex Decia o mianowaniu duumwirów do dozoru nad flotą.—**D.** Publiusz, trybun ludu w r. 120 przed Chrystusem, zdolny mówca, człowiek gwałtownego charakteru.

Decidua, ob. Doczesna błona

Decjusz Kajus Mesjusz Kwintus Trajanus, rodem Pannończyk, cesarz rzymski od r. 249 do 251 po Chr.; wysłany jako senator przez cesarza Filipa 249 do Mezji dla uśmierzenia zbuntowanych legjonów, zmuszony był przez nie przywdziać purpurę i pokonał pod Weroną Filipa, który stracił w tej bitwie i tron i życie. **D.** zginął 251 w bitwie z Gotami. Za jego rządów przypada okrutne prześladowanie chrześcijan. Por. Livii Hist., Mommsen „Historja rzymska“ (t. I); Herszberg „Geschichte des röm. Kaiserreichs.“

Decjusz, *Dycz* v. *Topór* odm., herb: Na tarczy 5-dzielnej w polach I i IV czerwonych — topór srebrny; w II i III dwudzielnych —orły dwugłowe, w prawej połowie czerwone, w lewej srebrne; w V-m dwudzielnem złoto-czarnem — sierp srebrny.

Decjusz.

Decjusz Jodocus Jost Ludwik, zwany także od miejsca swego urodzenia m. Wissemburgu w Alzacji *Wussemburgensis*, * około r. 1490, naprzód domownik Jana Bonara, swojego spółrodaka, u którego znalazł schronienie w bardzo młodym wieku (r. 1505) i 14 lat przepędził, otoczony przyjaźnią i opieką, potem sekretarz króla Zygmunta Starego, który mu nadał indygenat polski; odtąd sprawował rozmaite urzędy, i tak: był wójtem piotrkowskim, rajcą krakowskim, dyrektorem mennicy królewskiej w Toruniu, 1554 żupnikiem olkuskim i chęcińskim, karbarzem wiślickim i wielkorządcą krakowskim. Współuczestnik poselstw do Wenecji i Wiednia, gdzie go cesarz obdarował tytułem hrabiego św. państwa rzymskiego. Zespolił się zupełnie z przybraną ojczyzną i utwory swoje poświęcił dziejom polskim, † 1567. Zostawił po sobie 3 dzieła historyczne: „O starożytnościach polskich,“ w których doprowadził dzieje aż do Jadwigi, „O familji Jagiellońskiej“ i „O panowaniu Zygmunta I“ (opisał tylko lat dziewięć). Po większej części skracał Miechowitę, historję zaś Zygmunta pisał już jako naoczny świadek. Szajnocha zbił przytoczoną przezeń baśń o brodach krzyżackich. Oprócz tego opisał uroczystości wesela Zygmunta Starego z Boną i wydał opis ten w Krakowie 1518.

Decken Augusta, powieściopisarka niemiecka, * 1828 w Bleckedé nad Elbą, żona majora **D.** Wystąpiła jako autorka dopiero po śmierci męża w r. 1875. Od r. 1883 mieszka w Hanowerze. Napisała: „Chronika eines fahrenden Schülers“ (5 wyd., Heidelb. 1886); „Die Ricklinger“ (Berlin 1881); „Die Brüder Meienburg“ (1881); „Lüneburger Geschichten“ (1884); „Der Heliandssänger“ (1884); „Aref der Hindu“ (1884); „Der Bürgermeistertum“ (1884); „Brausejahre“ (1885); „Dornröschen“ (1886); „Souverain“ (3 wyd. 1889); „Um ein Grafenschloss“ (1887); „Die Junker von Luzern” (1888); „Ein Sohn“ (1889); „Eine alte Schuld“ (t. 3, 1890); „Wahre Liebe“ (1891).

Decken Karol, Klaus, baron von der, podróżnik po Afryce, * 1833 w Kotzen w marchji Brandenburskiej, † 1865. Od 1850 do 1860 służył w wojsku hanowerskiem. W 1857 zwiedził Algerję i Saharę. Za poradą znakomitego podróżnika Henryka Bartha wziął sobie za cel poszukiwań nieznane dotąd równikowe okolice wschodniej Afryki. Pierwsza wycieczka z Zanzibaru 1860 r. nie powiodła się; w drugiej 1861 dotarł do gór Kilimandżaro, których zrobił pomiary; w trzeciej 1863 wraz z Kerstenem zwiedził i badał jezioro Jipe, góry Ugono, Arusza i Dżagga, królestwa Uru i Mossi; w czwartej 1863 r. zwiedził morzem rozmaite miejscowości na wybrzeżach oceanu Indyjskiego, jak: Ibo, przylądek Delgado i Lamu. W roku 1864 wrócił do Europy, ale tegoż jeszcze roku wziął udział w wielkiej wyprawie dla zbadania rzek: Sabaki, Dana i Dżuba. Rozporządzając 2 parowcami, płynął w górę rzeki Dżuba aż do Berderah, gdzie został zamordowany przez tuziemców. Rezultaty badań Deckena, opracowane przez Kerstena, zostały wydane p. t. „Reisen in Ostafrika in den Jahren 1859—1865” (t. 1—4, 1869 do 1879).

Decken Karol.

Decker Karol, von, * 1784 w Berlinie, † 1844; generał pruski, znany jako autor wysoko cenionych dzieł o sztuce wojskowej, odznaczył się w bitwie pod Preussisch Eylau w r. 1799. Do ważniejszych jego prac należą: „Die Artillerie für's alle Waffen” (3 t., Berl. 1816); „Der kleine Krieg” (4 ed., Berl. 1844; tłómaczył na polski M. Lewiński, Warsz. 1828); „Taktik der drei Waffen” (3 ed., Berl. 1854); „Ansichten über die Kriegführung im Geiste der Zeit” (Berl. 1817; tłómaczył na polski A. Wroniecki, Warszawa 1828); „Die Gefechtslehre der Kavallerie und reitenden Artillerie” (1819); „Bonapartes Feldzug in Italien 1796 und 1797“ (1825); „Algerien und die dortige Kriegführung” (1842). Jego prace

beletrystyczne wyszły p. n. „Adalberta vom Thale."

Decker Piotr Jakób Franciszek, polityk belgijski, * 1812, † 1891 w Brukseli, kształcił się u Jezuitów, nauki prawne studjował w Paryżu i Gandawie, poczem został adwokatem, będąc zarazem współpracownikiem kilku dzienników brukselskich. W 1839 wybrany do izby deputowanych, przyłączył się do partji ultramontańskiej i przemawiał za równouprawnieniem języka flamandzkiego. Napisał: „Du pétitionnement en faveur de la langue flamande" (1840); „De l'influence du clergé en Belgique" (1843); „Quinze ans de 1830 à 1845" (1845); „L'ésprit de partie et l'esprit national" (1852); „Etudes historiques et critiques sur les mont-de-piété en Belgique" (1844). W1855 został ministrem spraw wewnętrznych, ustąpił 1857, objął dyrektorstwo banku Lagrand-Dumonceau, i na tem stanowisku dopuścił się podstępnych operacji, czem wywołał tak wielkie wzburzenie wśród ludu, iż klerykalne ministerjum Anethana, które 1871 mianowało go gubernatorem Limburga, zmuszone było cofnąć nominację i samo podać się do dymisji.

Decker Tomasz, ob. Dekker.

Declaration of right, zowie się w historji Anglji akt urzędowy, w którym zgromadzenie (Convent) obu izb parlamentu angielskiego w dniu 22 stycz. 1689 w Westminster wyrzekło główne zasady konstytucji angielskiej, które jakkolwiek teoretycznie pierwej już były uznawane, w praktyce przecież niejednokrotnie jeszcze bywały gwałcone. Zasadami temi były: prawo parlamentu do nakładania podatków i wolnego zbierania się, prawo obywateli do swobodnego wybierania członków parlamentu i inne.

De Cort Franciszek, poeta flamandzki, * 1834 w Antwerpji, † 1878, kształcił się tamże, w 1857 założył dziennik liberalny *De Grondweld*, 1858 został redaktorem dziennika *Schelde*, 1861 sekretarzem audytora generalnego przy sądzie wojskowym w Brukseli. Ogłosił: „Liederen" (2 t., 1857—59 r., nowy zbiór 1872 r.); „Zingzang" (1866).

Decorum (złac.), przyzwoitość, przyzwoite pozory.

De Coster Karol Teodor Henryk, pisarz belgijski, * 1827 w Monachjum, † 1879. Po ukończeniu wydziału prawnego był adwokatem, następnie prof. literatury francuskiej w szkole wojskowej w Ixelles pod Brukselą. Napisał: „Légendes flamandes" (2 wyd., 1861); „Contes brabançons" (1861); „La légende de Thyl Ulenspiegel" (2 wyd., 1869); „Le voyage de noce" (1872). Po jego śmierci wydano: „La Zélande dans le cour du monde."

Decourcelle Piotr, komedjopisarz francuski, * 1856 w Paryżu, kształcił się w liceum Henryka IV; naprzód poświęcił się dziennikarstwu i pisywał do *Gaulois* pod pseudonimem *Choufleuri* i *Valentin*; na zamówienie Sary Bernhardt napisał dramat pięcioaktowy „L'as de trèfle," który miał powodzenie wielkie; poczem ogłosił długi szereg utworów, z których ważniejsze: „Le fond du sac" (1883); „La charbonnière" (1884); „L'Amazone" (1885); „Les potins de Paris" (1885); „Madame Cartouche" (1886); „Les doigts de Birouk" (1886); „Cloclo" (1887); „L'abbé Constantin" (1887); „Le dragon de la reine" (1888); „Mensonges" (1889); romans sensacyjny „Le chapeau gris" (1887) i „Fanfan" (1889). Treść do swoich dramatów czerpał przeważnie ze współczesnych powieści.

Decrais Piotr Ludwik Albert, dyplomata francuski, * 1838, był adwokatem w Paryżu, 1871 prefektem departamentu Indre et Loire, 1874 Alp Morskich i w 1878 Girondy, i na tem stanowisku pozostawał przez cały czas trwania ministerjum reakcyjnego (1877) do 1880. Następnie mianowany został posłem w Brukseli, w 1882 dyrektorem wydziału politycznego w ministerjum spraw zagranicznych, posłem przy osobie papieża w Rzymie, w 1886 ambasadorem w Wiedniu.

Decrès Djonizy, książę, wiceadmirał francuski, * 1761 w Chamnont, † 1820. Odznaczył się szczególnie podczas wojny z Anglją 1782 i w wyprawie gen. Bonapartego do Egiptu; następnie mianowany ministrem marynarki, ważne oddał swemu krajowi usługi.

Decrescendo (włos.), wyrażenie używane w muzyce często po wyrazie *forte*, oznaczające przejście stopniowe do *piano*; synonimy jego są: *diminuendo* (zmniejszając), *calando* (cichnąc) i t. p.

Decretales (domyśl. epistolae), nazywają tak kanoniści niektóre postanowienia papieskie, mianowicie te, które wydane zostały, nie motu proprio, lecz w odpowiedzi (reponsa) na zapytanie biskupów, w kwestjach prawnych. Postanowienia papieża wydawane motu proprio, nazywają się decreta (decretum). Por. Theiner „Comment. de Rom. Pont. Eplarum. decr. ant. collec." oraz „Recherches sur plus. coll.", ks. W. K. w „Encyklopedji Kościelnej."

Décsy (wym.: Deczy) Samuel, zasłużony w rozwoju piśmiennictwa madziarskiego pisarz i historyk, * 1745 r. w Sobocie Rymawskiej w Węgrzech, w komit. Gemerskim, † 1816 r., wydawał sam, a potem z D. Panczelem w Wiedniu przez lat 27 pismo czasowe *Magyar Kurir* i *Almanach* na lata 1749—1796, oraz kilka dzieł, jak: „A'Magyar szent Koronának és ahos tartozó tárgyaknak historiája" (Wied. 1792) i „Osmanographia," zawierająca opis głównych wojen, prowadzonych przez Węgry z Turcją.

Decumates agri *(pola dziesięcinne)*, okolice leżące na wschód Renu i na północ Dunaju, które Rzymianie zajęli w I w. po Chr. za Domicjana i za opłatą dziesiątej części wszystkich dochо-

dów rolnych oddawali swoim weteranom i osadnikom, przybywającym z Galji. Właściwie decumates była to nazwa, nadawana osadnikom owych posiadłości, później przeniesiona fałszywie na same osady (por. Germania Tacyta, roz. 29). Granice tej krainy były od strony wolnej Germanji zabezpieczone obronną linją murów i wałów. W ciągu III i IV w. po Chr. rzymskie te osady przeszły w posiadanie Germanów. Por. Müllenhoff „Ueber den Südostl. Winkel des alten Germanien“ (1887).

Decurio *(Dekurjon)*, u dawnych Rzymian przełożony oddziału złożonego z dziesięciu ludzi *(decuria)*; w najdawniejszych czasach każda z dziesięciu kurji liczyła 10 dekurji; podczas wojny był **D.** przywódcą dziesięciu jeźdźców, których każda dekurja wystawić była obowiązaną. Później nazwa **D.** przysługiwała dowódcy większego oddziału jeźdźców. Nazwy tej używano także dla sędziów i członków innych kolegjów zwierzchnich, w miastach municypalnych, Dekurjonowie zajmowali się ich zarządem wewnętrznym, później zaś, za rządów cesarskich, (mianowicie od czasu Konstantyna W.), jako przełożeni gmin miejskich, byli odpowiedzialni za spełnianie obowiązków na tychże gminach ciążących, np. za regularny pobór podatków. Wtedy urząd ten stał się bardzo przykrym, i dlatego dla zachęcenia do przyjmowania go nadano **D.** niektóre przywileje prawa prywatnego i publicznego. Za cesarstwa istniała także godność decurio cubiculariorum, t. j. dygnitarza pałacowego w rodzaju dzisiejszego szambelana. Por. Suetonius „Dom.“ 17.

Decussis, rzymska moneta miedziana, zawierająca 10 assów, z wyobrażeniem okrętu i znaku X po jednej stronie i głowy w hełmie (zapewne bogini rzymskiej) po drugiej.

Decy, ob. Deci.

Decyfrowanie, odczytywanie pisma sekretnego, czyli cyfrowego.

Decyk, kozak, który zebrawszy zbrojny oddział i tytułując się hetmanem, spustoszył część Polesia. Stracony został w Nieżynie 1665 r.

Decym, *décime*, moneta, $^1/_{10}$ franka=10 centymom, bita we Francji z bronzu, w Belgji ze stopu miedzi i niklu; podobneż monety bite są we Włoszech (10 centesimi), w Rumunji (10 bani), w Serbji (10 para), w Bulgarji (10 stotinek).

Decyma, w muzyce dziesiąty ton, licząc rzędem od pierwszego w tonice lub innego wziętego za zasadniczy, czyli rozległość albo przestanek (interwal), zawierający dwa tony o dziewięć po sobie następujących stopni, aż do dziesiątego oddalone. **D.** więc jest tercją oktawy (3+7) albo oktawą tercji (7+3) tonu zasadniczego i zwykle używaną bywa w podobny sposób jak tercja. *Decymolą* nazywa się figura z 10 nut złożona (5+5), mająca wartość 8 nut (4+4) równych.

Decymalne ułamki, ob. Dziesiętne ułamki.

Decymalny systemat, ob. Dziesiętny.

Decymola, ob. Decyma.

Deczany, klasztor serbski w Metochji, w górnej Albanji, w którym znajduje się zbiór zabytków piśmiennictwa i sztuki słowiańskiej, założony przez króla serbskiego Szczepana Urosza *Deczańskiego* (1327).

Dedalus *(*greck. *Daidalos*, łaciń. *Daedalus*), mityczny reprezentant najdawniejszej sztuki greckiej, współczesny Tezeusza i Minosa; samo jego nazwisko znaczy sztukmistrz, a przymiotnik *dedalski*, znaczy w ogóle sztukmistrzowski, artystyczny. Główną widownią działalności **D.** jest Kreta, gdzie zbudował salę taneczną dla Arjadny i labirynt dla Minotaura i wykonał wiele innych dzieł artystycznych. Demoniczna natura sztuki **D.** objawia się w opowiadaniach o jego posągach, które dobrowolnie mogły się poruszać. W Attyce czczono także **D.**, a podanie miejscowe zalicza go do rodu Erechtydów i mianuje synem Eupalamosa lub Palamona. Potępiony za jakieś wykroczenie przez areopag, miał uciec do Minosa na Kretę. Podanie, obrobione przez Owidjusza, czyni **D.** ojcem Ikara (ob.), z którym usiłował drogą powietrzną wydostać się z więzienia Minosowego. Zrobił synowi skrzydła i przymocował je woskiem, który, gdy skutkiem zbyt wielkiego zbliżenia się do słońca stopniał, Ikar upadł w morze, nazwane od jego imienia *Ikaryjskiem*. Por. Petersen „Kritische Bemerkungen zur älteren Geschichte der griechischen Kunst“ (1871); Waldstein „Dédale et l'Arhenis de Délos“ (w „Revue archéologique“ z r. 1881, str. 321 i nast.).

Dedecker, ob. Decker.

Dedekind Juljusz Wilhelm Ryszard, matematyk, * 1831 w Brunświku, habilitował się 1854 na docenta w Getyndze, 1858 został profesorem w instytucie politechnicznym w Zurichu, 1862 w wyższej szkole technicznej w Brunświku. Wydał i uzupełnił dzieło Dirichleta „Vorlesungen über Zahlentheorie“ (wyd. 4, 1894); napisał: „Stetigkeit und irrationale Zahlen“ (1872); „Ueber den Zusammenhang zwischen der Theorie der Ideale und den höheren Kongruenzen“ (1878); „Ueber die Diskriminanten endlicher Körerp“ (1882); „Was sind und was sollen die Zahlen“ (2 wyd., 1893) i in.

Dedemsvaart, kanał w holenderskiej prow. Overyssel, łączy miasto Hasselt nad Zwarte Water z miastem Gramsbergen nad rz. Vecht, zbudowany w r. 1809. Leżąca nad nim wieś **D.** liczy 6,500 miesz., trudniących się żeglugą i rolnictwem.

Dederkało, herb: W polu barwy niewiadomej figura w kształcie litery Y.

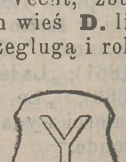

Dederkało.

Dederkały, wieś w pow. Kamienieckim, gub. Wołyńskiej. Część jej posiadał niegdyś Hugo Kołłątaj, który tu niejaki

czas zamieszkiwał. Był tu klasztor Reformatów, jedyny w południowo-zachodnich gubernjach cesarstwa, zniesiony w 1861 r.; obecnie znajduje się tu tylko kościół ze słynącym cudami wizerunkiem Chrystusa.

Dederko Jakób Ignacy, * między r. 1750 a 1752, † 1829. Po ukończeniu nauk w akademji wileńskiej został 1767 Jezuitą, po zniesieniu zakonu wyświęcił się 1776 na kapłana świeckiego. Mianowany 1781 kanonikiem katedry wileńskiej, wybierany był w latach 1783, 6, 8 i 1791 deputatem na trybunał duchowny litewski *compositi judicii*. W 1790 otrzymał stopień doktora obojga prawa i został sędzią prosynodalnym djecezji łuckiej. Delegowany 1794 z djecezji kamienieckiej do cesarza Pawła i wezwany w następnym roku na koronację, bawił czas niejaki w Moskwie. Był także członkiem kolegjum rz.-kat. w Petersburgu. Przeznaczony 1798 na biskupa mińskiego, został jednocześnie delegatem apostolskim do urządzenia kanonicznego tej djecezji, którą też w przeciągu lat kilku uporządkował. W r. 1810 starał się o otworzenie akademji jezuickiej potockiej. Zwątlony na zdrowiu usunął się od zarządu djecezji 1816 do Ołyki. W Mińsku założył Towarzystwo dobroczynności. Był to biskup filozof w duchu XVIII wieku.

Dediuchin, miasto nadetatowe, górnicze, w gub. Permskiej, pow. Solikamskim, nad rz. Kamą, 3,327 m. i najbogatsze warzelnie soli na Uralu, założone w końcu XVII w.

Dedko, ob. Daszko.

Dedo (Dedi), margrabiowie Miśnijscy i Łużyccy, z tych **D. I,** syn Dytrycha († 982) z rodu Buziców, żupana (*comes*) Witińskiego, pana na Serbicach (Zörbig), odznaczał się walecznością; pomagał Mieczysławowi polskiemu i w tym celu wtargnął do południowej Turyngji z wojskiem czeskiem, powierzonem sobie przez Bolesława II, zdobył *Zycz* (Zeitz), wyswobodził *Odę*, swą krewną z klasztoru w Kalwie i oddał ją Mieczysławowi w małżeństwo (983). Wojował także pomyślnie z Ottonem III i Henrykiem II, ale podstępnie zabity został przez margrabiego Werenhara 1009 r. Uważany jest za protoplastę rodu Saskiego, książęcego i królewskiego. — Syn jego **D. II** w r. 1034 został zamordowany.—**D. III,** syn poprzedniego, † 1075.—Jego syn **D. IV,** poddał się cesarzowi Henrykowi IV w 1069 i tegoż roku zdradziecko został zamordowany.—**D. V** (IV), syn Timy Witińskiego, w powrocie z Palestyny † 1124 r.— **D. VI,** (V), Tłusty, syn margrabiego Konrada Wielkiego i Ludgardy, siostry cesarza Konrada III, hrabia Rochlicki i Grójski (od r. 1144), za 4000 grzywien został margrabią Łużyckim. W r. 1190 zmarł wskutek operacji chirurgicznej, mającej na celu zmniejszenie zbytniej objętości brzucha.

Dedo (t. j. palec), dawna hiszpańska miara długości=1,74 cm.

Dedukcja, z łac. deducere dosłownie, wyprowadzać, wyciągnąć coś z czegoś, znaczy dowodzenie za pomocą wnioskowania; wywód sądowy; wyprowadzenie szczegółów z ogółu; dedukować, wnioskować, udowadniać, wywodzić. Por. Bain „Logika“ z r. 1878, t. I, str. 20, 46, 243, t. II, str. 110—116.

Dedykacja *(dedicatio)*, u dawnych Rzymian uroczysty akt poświęcenia gmachu publicznego; dedykacja obecnie znaczy poświęcenie komu w dowód czci lub wdzięczności książki, kompozycji muzycznej lub jakiegobądź innego utworu umysłowego.

Dee, nazwa kilku rzek w Wielkiej Brytanji, z których ważniejsze są: **D.** w północnej Walji, poczyna się w hrabstwie Merioneth i ubiegłszy 129 klm., wpada do morza Irlandzkiego.—**D.** w Szkocji, poczyna się w górach Cairngorm i po 140 klm. biegu, wpada pod Aberdeen do morza Północnego.—**D.** w szkockiem hrabstwie Galloway, ubiegłszy 74 klm., uchodzi poniżej Kirkcudbright do odnogi Solway.

Dee Jan, zwany *Devus*, alchemik, * w Londynie 1527 r., † 1607, początkowo zajmował się obserwacjami astronomicznemi w kierunku astrologicznym; słynął jako nauczyciel matematyki i komentator Euklidesa, a prześladowany za opinje religijne i oskarżony o czarodziejstwo, przeniósł się do Czech, na dwór cesarza Rudolfa II, któremu przypisał dzieło „Monas hieroglyphica etc.“ (Antwerp. 1564). Po powrocie do Anglji zajmował się pracą około zreformowania kalendarza; z powodu komety, która się ukazała 1572, wydał „De stella admiranda etc.“ W tym czasie poznał się z Edwardem Kelley, który go nakłonił do wspólnego szukania kamienia filozoficznego, zachęciwszy go do tego posiadaną już jakoby przez siebie sztuką czarnoksięską wywołania duchów. Przedtem jeszcze zabrał znajomość z bawiącym w Londynie wojewodą sieradzkim Olbrachtem Łaskim, który olśniony przezeń, ufając jego tajemniczym wiadomościom, ściągnął go wraz z Kelleyem do Polski 1584 r. Gdy atoli przepowiedziana Łaskiemu korona polska nie dopisała, **D.** wrócił do Anglji. W ostatnich czasach, dzięki odnalezieniu djarjusza **D.** (A true and faithful relation of what passed for many years between Dr. Joan Dee and some spirits), zaczęto się nim zajmować więcej. U nas pisali o **D.**: Al. Kraushar w książce p. t. „Czary na dworze Batorego“ (Kraków 1888), Ign. Matuszewski „Czarnoksięstwo i medjumizm.“ Por. także Kiesewetter „J. D., ein Spiritist des XVI Jhdt“ (1893).—Syn jego *Dee* Artur, * 1579 roku w Mortlac, prowincji Surry, † 1651 r., był lekarzem nadwornym w Moskwie, a potem na dworze Jakóba I. Ogłosił: „Fasciculus chymicus, obstrusae herme-

ticae scientiae ingressum, progressum, coronidem explicans“ (Bazylea 1629).

Deering, miasto w północno-ameryk. stanie Maine, ma wiele fabryk i 5,400 miesz.

Deerlyck, osada fabryczna w belgijskiej prowincji Flandrji Zachodniej, okr. Courtrai, fabryki tkanin lnianych i 5,300 miesz.

Deés, miasto gł. komitatu Szolnok-Doboka w Siedmiogrodzie, ma 8,000 miesz., trudniących się handlem i uprawą wina. W pobliżu wieś *Deésakna* ze znacznemi kopalniami soli.

De facto (łac.), w rzeczywistości; wyrażenie używane często w przeciwstawieniu „de jure,“ t. j. z prawa, według prawa.

Defekacja, ob. Cukrownictwo. **D.** w medycynie—oddawanie kału.

Defenders *(obrońcy)*, nazwa z końca zeszłego wieku tajnego stowarzyszenia Irlandczyków, których celem było oderwanie się od Anglji. Ich dziełem były powstania 1797 i 1798 r. Ostatnie ich wystąpienie kończy się w r. 1803. W nowszych czasach te same usiłowania Irlandczyków, widzimy w agitacjach O'Connella, Feniera i ligi ludowej.

Defensor fidei (łac.), obrońca wiary, tytuł nadany przez papieża Leona X, królowi angielskiemu Henrykowi VIII, za pismo jego przeciwko M. Lutrowi, w którem bronił władzy papieskiej, odpustów i siedmiu Sakramentów.—*Defensor matrimonii*, komisarz ustanowiony przez władzę kościelną dla obrony małżeństwa przy procesach o nieważność ślubu.—**Defensorowie** znani są i w dziejach czeskich. Gdy w r. 1575 na sejmie ewangelicy wyzn. augsburskiego wystąpili z żądaniem równouprawnienia z utrakwistami, król Maksymiljan oświadczył, że na ustanowienie konsystorza oddzielnego zezwolić nie może, ale, że zgadza się, aby sobie wybrali **D.**, którzyby czuwali nad dobrem ich kościoła i zarządzali jego sprawami. Wybrano tedy 15 mężów zaufania ze wszystkich trzech stanów, ci jednak wkrótce swój urząd złożyli wskutek wszczętych prześladowań religijnych.—Powtórnie w Czechach występują **D.** w r. 1609 i ci niepoślednią odegrali rolę w ruchu politycznym, rozpoczętym 1618 r.

Deffés Piotr Ludwik, kompozytor francuski, * 1819 w Tuluzie, kształcił się pod kierunkiem Halévy'ego; napisał opery komiczne: „l'Anneau d'argent” (1855); „Le café du Roi“ (1861); „Les croqueuses de pommes” (1868); „Le Marchand de Venise” (1889); „Les noces de Fernand“ (1878); „Chanson de pirates” (do wiersza W. Hugo); „Ave Maria.”

Deferowanie przysięgi, ob. Przysięga.

Deficyt (po łac.: *deficit* braknie), oznacza brak lub niedostatek w kasie, przewyżkę wydatków nad dochodami w etacie czyli budżecie państwa i w ogóle wszelki brak, znaleziony w magazynach i składach przy rewizji.

Definicja (z łacińskiego: określenie) w logice oznacza wyrażenie cech danego przedmiotu, które go wyczerpują i wyróżniają od innych. Definicja stosuje się albo tylko do samej nazwy rzeczy, np. trójkąt jest to figura, która ma trzy kąty (werbalna, słowna), albo do samego pojęcia, nie uwzględniając istoty rzeczy (nominalna), lub wreszcie do samej istoty (realna). Naukowe znaczenie posiada tylko definicja realna, podczas gdy dwie poprzednie są wprost omówieniem jednego wyrazu przez drugi. Definicja powinna być ścisłą, t. j. wykazać wszelkie istotne cechy przedmiotu, unikając rozwlekłości. Ob. Bain „Logika” (tłóm. pol.); Kant „Logik.”

Definitor (łac.), w niektórych zakonach mniszych oznacza przełożonego mniejszych obwodów klasztornych (t. zw. definicji), który zarazem jest pomocnikiem i asystentem prowincjała, t. j. przełożonego prowincji.

Deflagrator, przyrząd galwaniczny, złożony z płyty miedzianej i cynkowej, oddzielonych od siebie paskiem sukiennym i zwiniętych spiralnie; po pogrążeniu w słaby roztwór kwasu siarczanego **D.** tworzy ogniwo galwaniczne, dające dość silny prąd elektryczny.

Deflegmator, część aparatu destylacyjnego, w ten sposób urządzona, że przechodząca przez nią z kotłów roboczych para wódczana doznaje tu częściowego ochłodzenia, skutkiem którego części wodniste skraplają się. Ob. Alembik.

Deflogistonowane powietrze, ob. Flogiston.

Defloracja, pozbawienie dziewictwa panny, a w prawie rzymskiem także zhańbienie uczciwej wdowy.

Defoe Daniel, znakomity publicysta angielski i autor słynnego „Robinsona,” * 1661 w Londynie, † 1731 r. w Londynie w nędzy. Już w 21 roku życia ogłosił dzieło „Treatise against the Turks.” Uniknąwszy niebezpieczeństwa, jakie groziło mu z powodu udziału w powstaniu ks. Monmouth, oddał się literaturze i zajęciom handlowym. Już w r. 1687 wydał „Letter on His. Majesty's Declaration for liberty of conscience,” w którem domaga się wolności sumienia dla różnowierców. Satyrą „The true-born Englishman” (1699), gdzie występuje jako obrońca Wilhelma III, zjednał sobie głośne imię. Ale za pismo „The shortest way with the Dissenters” (1702 r.), w którem ośmiesza represje przeciw Dysenterom został skazany przez parlament na wystawienie pod pręgierzem, karę pieniężną i 2-letnie więzienie. **D.** zniósł hańbę cierpliwie i napisał hymn do pręgierza.

Defoe Daniel.

Podczas odsiadywania kary wydawał bardzo rozpowszechnione czasopismo „The review." Po wstąpieniu na tron domu Hanowerskiego znowu uwięziony, sprzykrzył sobie publicystykę i począł pisać dzieła treści moralnej. Najznakomitszą pracą **D.**, która nieśmiertelne zapewniła mu imię jest „The surprising adventures of Robinson Crusoe of York" (1722), tłómaczona na wszystkie języki europejskie, w niezliczonych przedrukowywana wydaniach i w najrozmaitszy przerabiana sposób (w języku polskim przekład z francuskiego wyszedł po raz pierwszy 1769 w Warszawie, wyd. ostatnie w *Bibl. Mrówki*, Lwów, 1883). Ważne są także jego „History of the great plague in London" i „Memoirs of a cavalier," jako wyborne pamiętniki owych czasów. Ogółem napisał 210 ksiąg i broszur, z zapałem zwykle przyjmowanych. Całkowite wydanie pism jego wyszło w Londynie 1840—43, t. 3 i w Oksfordzie 1840—41 w t. 20, następnie w 1857 w t. 7.—**D.** był poprzednikiem Richardsona i Fieldinga i może być uważany za twórcę tej gałęzi literatury, która największej doszła świetności pod piórem Dickensa i Thackeraya. Por. Wilsona „Life and times of **D.**" (3 t., Londyn, 1830); Minto „**D. D.**" (w przekładzie niemieckim w Lipsku 1880).

De Forest John William, pisarz amerykański, * 1826, podróżował po Europie i Azji, podczas wojny domowej dosłużył się stopnia majora, poczem osiadł w New-Haven. Napisał: „The history of the Indian of Connectieut from the earliest known period to 1850" (1853); opisy podróży „Oriental acquaintance, a sketch of Wavels in Asia Minor" (1856); „European acquaintance" (1858); nadto powieści: „Seacliff" (1859); „Miss Kovenel's conversion" (1867); „Kate Beaumont" (1872); „The addest of courtships" (1881) i in.

Deformacja, w mechanice, odkształcenie czyli przekształcenie danego ciała; badania **D.** należą do teorji sprężystości.

Defregger Franciszek, malarz niemiecki, * 1835 w Tyrolu, syn włościanina, w dzieciństwie jeszcze pasąc trzodę, zabawiał się rytowaniem i rzeźbieniem, następnie kształcił się naprzód w Insbrucku, a następnie w Monachjum, 1863—65 przepędził w Paryżu, poczem powrócił do kraju, gdzie wkrótce zasłynął obrazami, do których tematy czerpał z ludowego życia Tyrolczyków; wykonał: „Ostatni powrót leśnika" (1867); „Zapasy" (1869); „Dwaj bracia" (1871); „Sceny z powstania tyrolskiego 1809"(1874); „Powrót zwycięzców" (1876); „Wizyta u góralki," „Hofer idący na śmierć," „List miłosny," „Przed burzą," „Urlopnik," „Wieczór przed bitwą na górze Isel" (1889); „Wróżbita" (1891), „Przed tańcem" (1892). **D.** jest profesorem akademji monachijskiej. W r. 1883 otrzymał szlachectwo.

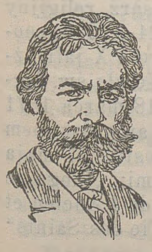

Defregger Fran.

Defrémery Karol, orjentalista francuski, * 1822 w Cambrai, † 1883 w Saint-Valery-en Caux. Kształcił się w Paryżu, przełożył z Mirchonda „Histoire des sultans ghourides" (1844); „Histoire des Sassanides" (1845); „Gulistan ou le Parterre des roses" Sadi'ego 1853 r.; ogłosił tekst perski Historji sułtanów Chorazanu Mirchonda 1842 i fragmenty niewydane historyków i geografów arabskich i perskich" (1849). Artykuły oryginalne drukował w „Journal asiatique," a potem zebrał i wydał p. t.: „Mémoires d'histoire orientale" (1854—1862), nadto wykładał w Collège de France język arabski.

Defterdar (z perskiego i arabskiego, znaczy dosłownie buchhalter. Nazwa ta przysługiwała dawniej najwyższemu urzędnikowi tureckiemu, który zawiadował finansami państwa. Obecnie **D.** oznacza zarządzającego finansami wilajetu (prowincji) lub ministra archiwów.

Defuisseaux Leon, publicysta belgijski, * roku 1841 w Mons, studja prawne ukończył w Brukselli, 1861—63 r. był sekretarzem J. Favre'a, w Paryżu, następnie adwokatem w Brukseli. 1870—81 zasiadał w izbie na ławach lewicy radykalnej, poczem osiadłszy w Nizzy, skąd do roku 1889 redagował tygodnik *République belge*. Brat jego *Alfred* **D.**, adwokat w Mons rzucił się w wir agitacji socjalistycznej, w Hennegawji, zwłaszcza w Borinage i wydał kilka książek podniecających: „Catéchisme du peuple" i „Grand catéchisme du peuple" (Bruksela, 1886), za które był skazany na długie więzienie. Udał się do Francji, skąd agitował w dalszym ciągu.

Degaj P., nowoczesny pisarz prawniczy rosyjski. Wydał między innemi „Wzglad na sowrem. położenije ugoł. zakonodatielstwa w Jewropie" (Petersburg, 1845); „Wzglad na sowrem. położ. ugołow. sudoproizwodstwa" (tamże, 1847) i „Uczebnaja kniga rosyjs. graždan. sudoproizwod. i sudieb. dieloproizwod." (tamże i t. r.).

Degeneratio, przeistoczenie, ob. Zwyrodnienie.

Degenfeld, starożytna rodzina niemiecka, pochodząca ze Szwajcarji, a osiadła w Szwabji. Najznakomitszym jej przedstawicielem jest **Degenfeld** Krzysztof Marcin, * 1599 r., który w ciągu wojny Trzydziestoletniej walczył pod wodzą Wallensteina i Tilly'ego, później przeszedł do służby szwedzkiej, z tej do francuskiej, a nareszcie do weneckiej; w roku 1642 mianowany przez rzeczpospolitą wenecką generałem kawalerji, brał udział w wojnie z papieżem Urbanem VIII i z Turkami, w roku 1645 został gubernatorem Dalmacji, później osiadł w swoim majątku, gdzie zmarł w r. 1653.

Deger Ernest, * 1809 w Bockenem w Hanowerskiem, † 1885 w Düsseldorfie, znakomity ma-

larz ze szkoły Schadowa w Düsseldorfie. Po kilkoletnim pobycie we Włoszech, wykonał wspaniałe obrazy al-fresko w kościele św. Apolinarego w Remagen nad Renem (1843—51). 1869 mianowany profesorem malarstwa religijnego w Düsseldorfie, ozdobił pięknemi freskami kaplicę zamku Stolzenfels, położonego na brzegach Renu. Prace te postawiły **D.** w szeregu najznakomitszych mistrzów malarstwa historyczno-religijnego. Wykonał także kilka pięknych obrazów olejnych.

Degérando Józef Marja, baron, * 1772 w Lionie, sprawował pod panowaniem Napoleona rozmaite wyższe urzędy i oprócz innych prac historycznych, napisał: „Histoire comparée des systèmes de philosophie relativement aux principes des connaissances humaines“ (3 t., Paryż, 1803) dzieło, uważane we Francji za pierwszą naukową historję filozofji. Dzieło to uwieńczone zostało przez akademję berlińską. Z innych prac **D.** na uwagę zasługują: „Du perfectionnement moral, ou de l'éducation de soi-même“ (1825). „De la bienfaisance publique“ (4 t., 1839); „Institutions du droit administratif“ (2 wyd., 1842—45 5-ty t.). Większą atoli jeszcze zasługę położył jako autor rozmaitych pism, dotyczących filantropji; † 1842 roku w godności para i wice-prezydenta rady stanu. Por. Ferraz „Histoire de la philosophie en France au XIX siècle“ (3 t.); „Spiritualisme et libéralisme“ (1887).

Degérando August, syn Józefa Marji barona **D.**, * 1809 w Lionie, † 1849 w Dreźnie; ożeniwszy się z hr. Emmą Teleki, osiadł w Siedmiogrodzie, pilnie badał stosunki polityczne i socjalne przybranej ojczyzny i starał się zjednać dla Węgrów sympatję na Zachodzie. W tym celu wydał kilka ważnych dzieł, jak „Transylvanie et ses habitans“ (Paryż 2 t., 1845).

Deggendorf, miasto w Bawarji Dolnej, na lewym brzegu Dunaju, przez który wiodą dwa mosty, ma 4 kościoły katolickie, kilka szkół specjalnych, ożywiony przemysł i 6,500 mięsz. W pobliżu klasztor Benedektynów Metten (założony w r. 792 przez Karola W.) i kilka zamków.

Dego, miasteczko we włoskiej prowincji Genui nad Bormidą, liczy wraz z gminą 2,200 m. i pamiętne jest zwycięstwem Bonapartego, odniesionem nad Austrjakami 14 i 16 kwietnia 1796.

Degórski T., ksiądz, kapelan powązkowski, wydał broszurę p. t.: „Dysertacja czyli rozprawa o nieśmiertelności duszy człowieka“ (Warszawa, 1850, str. 76).

Degré Aloizy, pisarz madziarski, * 1820 w Lipie w Banacie, syn emigranta francuskiego; oprócz powieści i komedji po różnych czasopismach wydał między innemi „Két év egy ügynéd életébel“ (Dwa lata z życia adwokata, Peszt, 1852); „Salvator Roza“ (1855) i zbiór powieści p. t.: „Novellák“ (3 t., 1855).

De Grey, rzeka na wybrzeżu północnem Australji Zachodniej; łożysko jej przez większą część roku jest suche, zapas wody trwa tylko podczas pory dżdżystej.

De Gubernatis Angelo, poeta i uczony włoski, * 1840 w Turynie, od roku 1865 profesor lingwistyki we Florencji, gdzie wziął udział w propagandzie republikańsko-socjalistycznej; dla uzyskania większej swobody działania, w tymże roku zrzekł się katedry. Następnie **D.** wycofał się ze związku agitacyjnego i objął napowrót opuszczoną katedrę (w roku 1867). Wydał liczne utwory dramatyczne, oraz cenne prace z zakresu lingwistyki i mitologji porównawczej, jak: „Studii sull'epopea indiana“ (1868 r.); „Fonti vediche dell'epopea“ (1867 r.); „Piccola enciclopedia indiana“ (1868 r.); „Storia comparata degli usi naziali“ (1869 r.); redagował od 1862 roku „L'Italia letteraria“ (1867 — 1868); „Rivista orientale“ (1869 r.); „Rivista contemporanea“ (1869—76); „Rivista europea“ „Lettura sopra la mitologia“ (1874) i in. napisał dramaty: „Werner“ (1859); „La morte di Catone“ (1863); „Il re Nala,“ trylogja, „Re Dasarata“ (1871); „Moya“ (1872); „Savitri;“ romans „Gabriella.“ Dzieła naukowe: „Zoological mytology“ (Londyn, 1872); „Storia comparata delli usi natalici“ (1872); „Storia comparata degli usi funebri“ (1873); „Mitologia vedica“ (1875); „Mythologie des plantes“ (1878) i in. Wydaje nadto „Dizionario biografico degli scrittori contemporanei“ od r. 1879. Ogłosił wiele monografji, oraz „Manuale di storia della letteratura indiana“ (1882) i wielkie dzieło „Storia universale della letteratura“ (Medjolan, 1882—85, t. 18); 90, t. 3); „Romolo Augustulo, elegia dramatica“ (1876) i in. W lipcu r. 1891 został powołany na profesora uniwersytetu w Rzymie. Główne swe dzieło „Dictionario biografico degli scrittori contemporanei“ wydał również w języku francuskiem. Od roku 1894 redaguje „La vita Italiana.“

Deguerry Kasper, ksiądz, pisarz religijny francuski, * 1797 w Lionie; od 1824—26 kaznodzieja w Lionie i Paryżu, za Karola X jałmużnik gwardji, od 1849 proboszcz kościoła św. Magdaleny w Paryżu. Po rewolucji 18 marca 1871 uwięziony, jako zakładnik, wraz z arcybiskupem Darboy i senatorem Bonjeau, został 27 maja rozstrzelany. Wydał między innemi: „Eloge de Jeanne d'Arc“ (1828); „Histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament“ (1846); „Vie des Saints“ (1845) i in.

De gustibus non est disputandum (łac.), o gustach nie może być sporu. Przysłowie to wyraża myśl, iż niema piękna, któreby zadowoliło wszystkich, lub za takie przez wszystkich mogło być uznane, każdy bowiem człowiek ma inne o niem wyobrażenie.

Dehio Jerzy, historyk, * 1850 w Rewlu, historję studjował w Dorpacie, Getyndze i Bonn, 1883 został powołany na profesora historji sztuki w Królewcu, w r. 1892 do Strasburga. Napisał: „Hartwich von Stade“ (Getynga, 1872); „Geschichte des Erzbistum Hamburg-Bremen bis zum Ausgang der Mission“ (Berlin, 1877, t. 2); „Die Genesis der christlichen Basilika” (Monachjum, 1883); wraz w Bezoldem wydaje „Die kirchliche Baukunst des Abendlandes.“

Dehn Zygfryd Wilhelm, * 1799 w Altonie, jeden z najznakomitszych tegoczesnych teoretyków muzycznych, początkowo studjował prawo na uniwersytecie lipskim, po utracie wszakże majątku (około roku 1829), poświęcił się zupełnie muzyce, od 1842 kustosz oddziału muzycznego bibljoteki królewskiej w Berlinie, mianowany 1850 r. profesorem muzyki, † 1858 r. Wydał kilka szacownych utworów dawniejszych mistrzów, a z prac własnych ogłosił „Theoretisch-praktische Harmonielehre“ (2 wyd., Berlin, 1860), dzieło bardzo wysoko cenione „Lehre vom Kontrapunkt“ (2 wyd., 1882) i tłómaczenie Delmotte'a „Notice biographique sur Roland de Lattre“ (Berlin, 1837), które własnymi wzbogacił przypisami. Do uczniów **D**-a należą: A. Rubinstein, Glinka i inni.

Dehodencq Alfred, malarz francuski, * 1822 w Paryżu, † 1882 tamże, uczeń Cognieta. W roku 1849 podróżował po Hiszpanji, Marokko i t. d. W r. 1850 wystawił „Młode byki w Eskurjalu.“ Później wykonał: „Modlitwa w meczecie,“ „Święta żydowskie w Tetuanie,“ „Bajarz marokański,“ historyczne: „Karolina Corday,“ „Krzysztof Kolumb“ i wiele portretów.

Dehra-Dun, okrąg w prowincji północno-zachodniej w Indostanie, w Himalajach, 3,089 klm. kw. obszaru, 170,000 m., będący w posiadaniu Anglji od 1815, stacja klimatyczna cywilna i wojskowa dla przebywających w Indjach Europejczyków. Miasto *Dehra* liczy 19,000 m., 692 m. nad p. m., siedlisko indyjskiego biura pomiarów (Great Trigonometrical Survey), które obrało je za podstawę swych prac.

Dehydradacja, *odwodnienie*, w chemji postępowanie, mające na celu ‘usunięcie z danej substancji tlenu i wodoru w stosunku takim, w jakim wchodzą w skład wody. W ten sposób alkohol przechodzi w etylen: $C_2H_5OH-H_2O=C_2H_4$.

Dehydrogenacja, w chemji usunięcie z danej substancji wodoru (hydrogenium), co najczęściej dokonywa się działaniem tlenu; w ten sposób np. z kwasu solnego otrzymuje się chlor: $2HCl+O=H_2O+2Cl$.

Deidameja, w mitologji greckiej najstarsza i najpiękniejsza córka Likomedesa, króla wyspy Skyros; Achilles przebywał czas jakiś w jej orszaku, przebrany za kobietę, i miał z nią syna.

Deifikacja (z łac.), ubóstwienie, t. j. oddawanie czci boskiej ludziom, za ich zasługi prawdziwe lub domniemane, albo z powodu ich wysokiego stanowiska i t. p. (ob. Apoteoza), oraz takaż cześć z powodu przyznawania przymiotów boskich zwierzętom i martwym przedmiotom u narodów bałwochwalczych.

Deifobe, córka Glaukosa, kapłanka Apollina w jaskini pod m. Kumae, podług Serwjusza to samo co *Sybilla* (ob.), która Tarkwinjuszowi księgi Sybilskie sprzedała. Apollo przeznaczył jej tyle lat życia, ile w swej ręce pewnego razu trzymała ziarnek piasku; naliczono ich 1,000, więc żyła lat 1,000; ale zapomniawszy żądać od boga przy długim wieku ciągłej młodości, z czasem zamieniła się w widmo, zaledwie głos mogące wydawać. Por. Wirgiljusza „*Eneida*“ (VI, 36).

Deifobos, syn Pryjama i Hekaby, po Hektorze najwaleczniejszy Trojańczyk; według podań późniejszych, został po śmierci Parysa mężem Heleny, która po zdobyciu Troi wydała go w ręce Menelausa, a ten w barbarzyński sposób go okaleczył. Por. „Iliada“ 12, 94; 13, 156; „Odyseja“ 4,276 i 8,517; Wirgiljusz „Eneida,“ ks. VI.

Dei Gratia *(z Bożej łaski)*, formuła dodawana do tytułów naprzód biskupich, a później monarszych. Zamieniano ją niekiedy formułami: „Divina gratia,“ „Dei misericordia,” „Juvante lub „Favente Deo,“ mającemi zresztą to samo znaczenie. Biskupi przyjęli ją na soborze efeskim 431 r., a później i opaci. Następnie, gdy papież rzymski został uznany za rzeczywistego następcę św. Piotra Apostoła, wszyscy biskupi temuż podwładni zaczęli się pisać *Dei et apostolicae sedis gratia*, t. j. „Z Bożej i stolicy apostolskiej łaski.” Z monarchów najpierw zaczął używać tej formuły Pepin Mały, król franc. (752—768). W ostatnich czasach monarchowie konstytucyjni poczęli do tej formuły **D. G.** słowa *i z woli narodu.*

Deinarchos, ob. Dinarchos.

Deinhardstein Jan Ludwik, * 1794 w Wiedniu, † 1859 tamże, studjował na uniwersytecie prawo, później nauki klasyczne i estetykę, w roku 1827 powołany na profesora estetyki w akademji wiedeńskiej, od roku 1832 wice-dyrektor teatru dworskiego tamże, później referent do spraw cenzuralnych; kierował od 1830—51 redakcją pisma *Jahrbücher der Literatur* i zjednał sobie wziętość, jako autor wielu dowcipnych i dobrze dla sceny ułożonych utworów dramatycznych (5 t., Lipsk, 1848—51). Do celniejszych należą tragedje: „Hans Sachs” (1829) i „Garrick in Bristol“ (1832), tudzież komedje: „Die verschleierte Dame,” „Das Bild der Danaë“ i „Die rothe Schleife.“ Zbiorowe wydanie dzieł jego „Gesammelte dram. Werke“ wyszło w Wiedniu (7 t., 1848—57).

Deinit, materjał wybuchowy, otrzymywany z kwasu pikrynowego i trójnitrotoluolu, przydatny zwłaszcza do nabojów armatnich.

Deira albo **Daira** (z arab.), nazwisko osady wojskowej, złożonej z krajowców, których Turcy używali do utrzymania swego panowania w regencji algierskiej. Charakter takich osad był rolniczo-militarny; osadnikowi dawano grunta skonfiskowane lub niemające właściciela, prócz tego narzędzia rolnicze, broń i konia, jako zapomogę, którą następnie obowiązany był spłacić. Z czasem takie deiry utworzyły całe pokolenia, które zawsze pierwotnych praw swoich używały.

Deir el Kamar, t. j. klasztor księżycowy, miasto w Syrji wśród odrośli Libanu, niegdyś główne siedlisko sekty Druzów, dziś stolica mutesaryfliku Dżebel el Libnan. Mieszkańcy w liczbie 8,000 trudnią się uprawą wina i hodowlą jedwabników.

Deister, 22 klm. długie pasmo gór nizkich, w części lasem pokrytych, pomiędzy rzekami Wezerą i Leiną w hanowerskiem księstwie Kalenberskiem, wierzchołkiem swoim Höfeler pod Wennigsen dochodzi 403 m. wysokości. Znajdują się tu kopalnie węgla i soli, oraz łomy kamienne.

Deiści, ob. Deizm.

Deitarus Grzegórz, zwany także *Grzegorzem z Lubrańca*, proboszcz skalmierski, podkanclerzy koronny 1487—88 i 1493—84, był także zawiadowcą żup wielickich i bocheńskich.

Deiters Herman, filolog i pisarz muzyczny, * 1833 w Bonn, studjował naprzód nauki prawne, następnie filologję klasyczną, 1858—1869 roku był nauczycielem gimnazjalnym 1878 roku dyrektorem gimnazjum w Poznaniu, 1885 roku prowincjonalnym radcą szkolnym w Koblencji W. 1890 powołany został do ministerjum oświaty. Napisał: „De Hesiodea scuti descriptione“ (Bonn, 1858); „De Hesiodi theogoniae proemio” (1863); „Ueber die Verehrung der Musen bei den Griechen” (Bonn, 1868); „De Aristidis Quintiliani doctrinae harmonicae fontibus” (1870); „Ueber das Verhältniss des Martianus Capella zu Aristides Quintilianus“ (1881). Nadto opracował uważaną dotychczas za najlepszą biografję Beethovena.

Deizm (z łac.), oznacza pogląd uznający Boga (w różnicy od *Ateizmu*), jako przyczynę ostateczną wszechświata, odrzucający wszelkie nadprzyrodzone objawienie. **D.** różni się także od *Panteizmu*, gdyż nie zaprzecza osobowości Boga w różnicy od świata widzialnego, jak to czyni panteizm. Nazwa *Deisty* najprzód użyta została przez Wiclefa w znaczeniu wierzącego w Boga. Później dopiero z nazwą tą łączono pojęcie odrzucania wszelkiej objawionej religji. W zeszłym wieku **D.** liczył wielu zwolenników mianowicie w Anglji, obecnie zaś liczy ich we wszystkich wyznaniach i wszystkich krajach. Najwybitniejszymi przedstawicielami **D**-u, jako kierunku filozoficznego, byli Locke, Tyndal, Dawid Hume i inni. Por. Lechler „Geschichte des englischen **D.**” (Stuttgart 1841); Pünjer „Geschichte der christlichen Religionsphilosophie seit der Reformation” (Brunświk, 1880).

Dej albo **Daj** (z persk. *Dei* Bóg, lub z arabs. *Dai* przewodnik, albo wreszcie z turec. *Day* wuj), tak nazywano w opoce 1600—1830 naczelnika milicji janczarskiej w Algierze, który wspólnie z paszą przez Portę wyznaczanym, zarządzał tym krajem. Od r. atoli 1710 Porta przestała tutaj wyznaczać oddzielnego paszę, a władzę jego oddała Dejowi, którego sama zatwierdzała. Ostatni **D.** Hussein wygnany został przez Francuzów w r. 1830.

Delaborde Jan Józef, ob. Laborde.

Dejanira (grec. *Deianeira*), córka Ojneosa, króla Kalidonu w Etolji, i Altai, siostra Meleagra. Kiedy Herakles, wydarłszy ją narzeczonemu Acheloosowi, uchodził ze swą zdobyczą, centaur Nessos ofiarował się przenieść ją przez wezbrane fale rz. Euenos, ale próbował targnąć się na jej niewinność; rozgniewany tem Herakles przeszył go strzałą, umoczoną w krwi hydry lernejskiej. Nessos, umierając, ofiarował Dejanirze swą skrwawioną suknię, którą, gdyby ją Herakles na siebie włożył, miała go na zawsze do niej przywiązać. Później, zazdrością powodowana Dejanira posłała mu ją, skutkiem czego Herakles zakończył życie w strasznych męczarniach, ona zaś powiesiła się z żalu i rozpaczy. Stąd wzięło początek wyrażenie „Szata Dejaniry.“ Por. Sofokles „Trachinki.“

Déjazet Paulina Wirginja, znakomita aktorka francuska, * 1797 w Paryżu, † 1875 tamże. Wcześnie wystąpiła na scenę w rolach dzieci i uzyskała następnie wielką sławę, występując na deskach teatru w Palais Royal, zwłaszcza zaś w wodewilach, przez prawdę swej gry i filuterność. W r. 1865 występowała w pierwszych sztukach Sardou z wielkiem powodzeniem. Biografję **D.** napisał Duval (1876).

Dejean Piotr Franciszek Aimé August, hrabia, generał francuski, * 1780 w Amiens, † 1845; poświęcał się pierwotnie medycynie, później atoli wszedł do służby wojskowej, w której odznaczył się za Napoleona I. Wygnany z kraju po drugiej restauracji, został ułaskawiony 1819 r., wszedł 1824 do izby parów i do 1830 był generałem porucznikiem zasłużbowym. Później miał udział w kampanji belgijskiej. **D.** należał do najsławniejszych entomologów nowoczesnych. Skompletował ogromny zbiór owadów. Ważniejsze jego dzieła są: „Catalogue de la collection des coléoptères“ (2 wyd., Paryż, 1833—37); „Species générales des coléoptères” (6 t., Paryż, 1825—37) i „Iconographie des coléoptères d'Europe“ (5 t., 1829—36).

Dejka Jan Bogusław, dziennikarz i patrjota górno-łużycki, * 1779 w Budyszynie, † 1853 r., wydawał 1809—1812 miesięczniki łużyckie, w których występował przeciwko zaniedbaniu mowy ojczystej. Pod koniec życia przyczynił się

do utworzenia „Macierzy serbskiej" i był jednym z pierwszych jej członków.

Dejm.

Dejm, *Deym*, hrabia. herb: W polu czerwonem na pagórku zielonym gęś siedząca. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym — gęś. Labry czerwone, podbite srebrem. Indygenat galicyjski z r. 1786.

Dejmos i *Fobos* (grec.), po łac. *Pallor* i *Pavor*, uosobienia strachu i przerażenia, słudzy i towarzysze Aresa (Marsa), bożka wojny, uważani za synów jego i Afrodyty. Nazwy te nadano dwom księżycom Marsa (ob.).

Dejoces, początkowo wielki sędzia, potem król Medyi 769—657 prz. Chr., założył m. Ekbatanę i zaprowadził surowy ceremonjał dworski. Około r. 715 walczył z Asyryjczykami i był wzięty przez nich w niewolę, lecz wkrótce odzyskał wolność i władzę.

Dejotar, tetrarcha Galacji, * około 100 roku przed Chr., † 40 r. przed Chr., przez senat rzymski za usługi, oddane podczas wojen azjatyckich, nagrodzony tytułem króla i władcy Armenji Mniejszej. Początkowo występował jako stronnik Pompejusza, później poddał się Cezarowi, pomagał mu nawet w wojnie z Farnacesem, synem Mitrydata, ale mimo to pozbawiony został przezeń tronu. W r. 45 przed Chr. fałszywa skarga wniesiona przez jego wnuka Kastora o zamach na życie Cezara, stała się powodem sławnej obrony Cycerona w mowie „De rege Dejotaro." Po śmierci Cezara z pomocą Antonjusza powrócił znowu do utraconej korony, walczył po stronie republikanów pod Philippi, przeszedł potem do Oktawjana. Por. Caesar „De bello civili" (4 t.), Cicero „Pro rege **D.**," Plutarch „Vitae," Momsen „Röm. Gesch." (t. III).

Dejpnon, główny posiłek dzienny u Greków, około zachodu słońca podawany, pomiędzy śniadaniem a kolacją, poprzedzany zwykle libacją na cześć bogów, ożywiony ku końcowi winem, wesołemi rozmowami, muzyką, tańcami i t. p., co nazywano *sympozjon.—Deipnosofiści*, ludzie ukształceni, którzy przy stole bawili się uczonemi rozmowami, Arteusz zostawił dzieło „Dejpnon," opisujące te zwyczaje. Por. Fustel de Coulanges „Cité antique."

De jure (łac.) prawne. Według prawa w przeciwieństwie do wyrażenia *de facto* (ob.), t. j. rzeczywiście, faktycznie, według istotnego stanu rzeczy.

Deka (z grec. dziesięć), wyraz położony przed nazwiskami jedności miar francuskich oznacza 10 takich jedności, jak: *Dekagram* 10 gramów, *Dekametr* 10 metrów, *Dekalitr*, 10 litrów, *Dekar*, 10 arów.

Dekabryści (od wyrazu ros. dekabr, grudzień), spiskowcy, którzy korzystając ze zmiany tronu, podnieśli rokosz w d. 26 grudnia 1825 w Petersburgu, w celu przeprowadzenia reformy rządu. Przywódcami ich byli oficerowie gwardji; ks. Sergjusz Trubecki, pułkownik Paweł Pestal adjutant generała Witgenstejna, pułkownik Murawjew-Apostoł, Rylejew, Bestużew-Riumin, Kachowski i inni, którzy podczas przebywania wojsk ruskich za granicą, w Niemczech i Francji, przejęli się zasadami republikańskiemi i zamierzyli zastosować je w Rosji. Oddani pod sąd, zostali w liczbie pięciu skazani na śmierć, pozostałych zaś 120 zesłano na Syberję. Por. Andreas v. Rosen „Aus den Memoiren eines russischen Dekabristen" (Lipsk, 2 wyd., 1874); Schnizler „Histoire intime de la Russie sous les empéreures Alexandre et Nicolas" (Paryż, 1847).

Dekada *(Décade)*, podczas rewolucji francuskiej przeciąg 10 dni, stanowiących tydzień republikański, ob. Kalendarz.

Dekada polska, pod tym tytułem w r. 1820 Wiktor Heltman wydawał dziennik polityczny i literacki, którego wyszło tylko 7 zeszytów.

Dekadenci *(dekadencja, dekadentyzm)*. Oznaczało pisarzów z końcowej epoki cesarstwa rzymskiego; obecnie nazwę tę zastosowano do najnowszych szkół literackich, zwłaszcza francuskich. Główną cechą dekadentyzmu jest dążenie do wyrafinowania i sztuczności, a co za tem idzie lekceważenie natury i prawdy. Za ojca dekadentyzmu współczesnego uważają poetę *Baudelaire'a* (ob.). Pod względem formalnym odznaczają się utwory **D.** nastrojowością z pominięciem strony idejowej i akcji. Na tym punkcie **D.** zbliża się do pokrewnego symbolizmu (ob.). Por. Bahr „Studien zur Kritik der Moderne" (Frankfurt, 1894); Brunetière „Symbolistes et décadents" (w Nouvelles questions de critique 1890). Antoni Lange, „Studja z literatury francuskiej" (Lwów). Ob. także art. Modernizm.

Dekaedr, *dziesięciościan*, wielościan o 10 ścianach.

Dekagon, dziesięciokąt. *Dekagonalna liczba*, liczba wzoru: $n(4n-3)$; gdy $n=1, 2, 3$, wzór ten daje 1, 10, 27. Ob. Poligonalne liczby.

Dekalkomanja, ozdabianie różnych wyrobów przez przenoszenie na nie gotowych już malowideł. Farby są tak przygotowane, że przenoszenie malowidła dokonywa się przez proste zwilżenie i naciśnięcie.

Dekalog (z grec.: dziesięć słów), ob. Dziesięcioro Przykazań.

Dekameron *(Decamerone)*, nazwa słynnego dzieła włoskiego autora Boccaccio (ob.). Pod tytułem „Dekameron Polski" wychodziło pismo perjodyczne w Warszawie 1830 r.

Dekan, południowa część półwyspu Indji Przedgangesowych, ob. Dekkan.

Dekan Jan, obywatel i budowniczy miasta Leszna, żyjący na początku XVII wieku. Z wielu okazałych, wystawionych przez niego gmachów, najcelniejszym był zamek w Zbąszynie, wzniesiony 1632 r. Przetłómaczył dzieło Diego Ufana „Archelia, t. j. nauka i informacja o strzelbie i o rzeczach do niej należących" (Leszno, 1643).

Dekantacja, w chemji, zlewanie cieczy, oddzielanie cieczy od jej osadu. **D.** zastępuje często filtrowanie. Służą do tego celu odpowiednie naczynia, zwane zlewkami; niekiedy też korzystnie używać można syfonu (ob.) do usuwania cieczy.

Dekapolis, po grecku dziesięć miast „kraina 10-ciu miast" w Palestynie, zamieszkana przez pogan Greków i Syryjczyków, której Rzymianie nadali wielkie przywileje.

Dekaprelewicz, herb znany tylko z nazwy.

Dekarstwo, rzemiosło, zajmujące się pokrywaniem dachów, ob. Dach.

Dekatyzowanie, czynność fabryczna, w której sukno zupełnie wykończone wystawia się na działanie pary wodnej, a potem się prasuje, przez co połysk jego się utrwala (ob. Apretura).

Dekeleia, gmina (demos) ateńska, leżąca w stronie północno-zachodniej Aten, którą Peloponezyjczycy za Agisa w r. 413 przed Chr. zajęli i w niej za radą Alcybiadesa twierdzę swoją wystawili, wytrzymując stamtąd przez 9 lat oblężenie Ateńczyków, skąd ta chwila wojny peloponeskiej nazywaną bywa niekiedy *wojną dekelijską.*

Deken Agata, poetka holenderska, * 1741 pod Amstelveen, † 1804: z początku jako sierota wychowywała się w przytułku, później pod opieką Towarzystwa literackiego. Od 1777 r. pracowała wspólnie ze swoją przyjaciółką Elżbietą Bekker, i obie dały początek oryginalnemu romansowi holenderskiemu, do którego treść czerpały z życia ludu. Wysoko także cenią ich pieśni religijne, rozpowszechnione po kościołach holenderskich. Celniejsze z jej powieści są: „Historie van Willem Levend (1785); „Historie van Cornelia Wildschut" (1793). W r. 1884 we Vlissingen wystawiono jej pomnik.

Dekert, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dekert Jan, prezydent m. Warszawy za czasów sejmu czteroletniego, syn kupca warszawskiego; za żoną, z domu Marcinkowską, wziął niemały majątek i stąd też przy zdolnościach, rozumie, sumienności i szlachetności w wielkie urosł znaczenie tak u mieszczan, jak i u szlachty, z którą rad przestawał. Gdy sejm czteroletni różne podnosił reformy, **D.,** wówczas prezydent Warszawy w r. 1789, zebrawszy z dziejów dostateczne dowody,

Dekert Jan.

że mieszczanie obok szlachty stanowili niegdyś stan odrębny, domagał się na podstawie prawa historycznego równouprawnienia miast ze szlachtą. Z delegatów miast i miasteczek utworzył tak nazwaną *koalicję miast,* która na drodze legalnej miała zażądać od sejmu praw jej należnych. Przybyli na jego wezwanie do Warszawy delegaci od 141 miast z Korony i Litwy, podpisali w d. 24 listopada 1789 r. „akt zjednoczenia," podpisany przez Kołłątaja. **D.** ogłaszał wiele rozpraw i broszur, by przychylnie dla miast usposobić posłów. Na publicznem posłuchaniu sejm obiecał *koalicji* wejrzeć w prawa miast. Szlachta rozpadła się na dwa przeciwne stronnictwa pod przywództwem dwu braci Małachowskich. Jacek stanął na czele partji staroszlacheckiej, nienawidzącej mieszczan, Stanisław zaś szczerze sprawę ich popierał. Po rozruchach ulicznych szlachta bardziej jeszcze oburzała się na mieszczan. **D.** zmniejszył wówczas żądania swoje, a sejm wyznaczył deputację do zbadania sprawy mieszczańskiej. Napisany projekt, po przeczytaniu w sejmie, poszedł w reces, a między większością sejmu okazała się wyraźna reakcja. Niepowodzenie to zmartwiło wielce Dekerta i sprowadziło nawet śmierć jego 4 października 1790 r. W pół roku po śmierci zacnego obywatela zapadło prawo o miastach, które zawdzięczać należy jego inicjatywie. Naród uczcił jego pamięć, trzymając mu do chrztu syna; najznakomitsi panowie zapisywali się w grodzie warszawskim na mieszczan. Piękny portret prezydenta znajduje się na filarze w lewej nawie kościoła św. Jana w Warszawie. Wiele szczegółów o **D.** podaje Kitowicz w swoich „Pamiętnikach." Por. także Korzona „Dzieje wewnętrzne" (t. II); Kalinka „Sejm czteroletni" (t. I); Smoleński „Kuźnica Kołłątajowska."

Dekert Jan.

Dekert Jan, syn poprzedniego, * 1786, † 1861 w Warszawie; przez pamięć na wielkie w kraju zasługi ojca, trzymanym był do chrztu w listopadzie 1791 r. przez Stanisława Małachowskiego i Konstancję z Sapiehów Sołtykową w imieniu całego polskiego narodu. Poświęciwszy się stanowi duchownemu, słuchał teologji w Rzymie i został księdzem 1825 roku. W trzy lata potem już był kanonikiem metropolitalnym warszawskim. Poświęcający się dla ludzkości, członek, a od r. 1853 prezes wydziału wsparcia warszawskiego towarzystwa dobroczynności; mianowany 1857 dziekanem metropolitalnym, został 1858 sufraganem warszawskim i biskupem Halikarnasu. Jako sufragan otrzymał **D.** probostwo przy parafji św. Jędrzeja w Warszawie. Ogłosił kilka kazań.

Dekiel, w dawnej broni niepistonowej nakryw-

ka panewki u zamku, o którą uderza kurek skałką opatrzony. Stąd w mustrze piechoty za czasów rzeczypospolitej komenda: „Dekiel z panewki i nabić!“

Dekiel, podłużna rama żelazna u ręcznej prasy drukarskiej, przymocowana zawiasami do fundamentu, na którym narządzają się formy, przeznaczone do druku; **D.** obciągnięty jest cienkiem płótnem, albo jedwabną materją. Na nim wykonywa się najdelikatniejsza i najtrudniejsza robota preserska, czyli tak zwane podkładanie i rychtowanie.

Dekkan, *Dekan* (po sansk. *Dakszina*), południowa część wielkiego półwyspu Indji Przedgangesowych, graniczącą na północ z niziną Indostańską, z innych stron oblana oceanem Indyjskim. W ściślejszem znaczeniu Dekanem nazywa się kraj ograniczony w stronie północnej górami Vindhya, na zachodzie i wschodzie górami Ghats i zroszony rzekami Nerbudda, Tapti, Godawery, Kistna, Mahanadi i Caveri; przedstawia on dosyć jednostajne płaskowzgórze, dochodzące 600 — 1,300 metr. wysokości. Góry zachodnie Ghats wzdłuż pobrzeża Malabarskiego, w bliskości brzegów morskich, mają po większej części spadek ostry i stromy; przeciwnie wschodnie Ghats, niższe od zachodnich, są bardziej oddalone od murza, spadek mają łagodniejszy i dzielą się na wiele pomniejszych pasem. Wnętrze kraju jest bardziej wzniesione ku południowi. Klimat niezbyt gorący, łagodny, jest może najprzyjemniejszym na ziemi. Wiatr musson wieje tu regularnie od kwietnia do września w kierunku południowo-zachodnim, zaś od października do marca w kierunku północno-wschodnim i sprawia uderzające zmiany powietrza. Roślinność jest nader bujna, minerały i zwierzęta wszelkiego rodzaju znajdują się w wielkiej obfitości. Mieszkańcy po większej części pochodzenia drawidyjskiego, a obok nich Mahratowie i napływowi: Muzułmanie, Persowie, Żydzi, Malajczycy, a z Europejczyków Anglicy, Portugalczycy i Holendrzy. Kraj ten zostaje albo w bezpośredniem posiadaniu Anglików, albo też należy do władców, zostających pod opieką Anglji. Co do historji Dekanu, ob. Indje.

Dekker, albo Decker, Dekkar Tomasz, * 1550 w Londynie, † 1637, dramaturg angielski. Napisał komedje: „Shoemakers holiday“ i „Old Fortunatus“ (1600); „Patient Grissel“ (1603); napisana do współki z Chettlém i Houghtonem. Jego „Dramatical works“ wydał Shepherd (Londyn, 1873); „Miscellaneus works“ (Grosart, 1884—86); wybór sztuk wydał Rhys w „Best plays of old dramatists” (Londyn, 1888).

Dekker Edward Douves, pisarz holenderski, * 1820 w Amsterdamie, † 1887; przez lat kilkanaście był urzędnikiem podatkowym na wyspie Jawie, za opieranie się nadużyciom zarządu kolonjalnego pozbawiony posady, powrócił do Holandji i pod pseudonimem Maltatuli ogłosił romans „Max Havelaar“ (Amsterdam, 1860), w którym w świetny sposób, pod względem obrazowania natury, charakterystyki mieszkańców wykazał nadużycia zarządu kolonjalnego: „Indrukken van den dag“ (1860); „Minnebrieven“ (7 wyd., 1881); „Ideen“ (7 t., 1862—67); „Herdrukken“ (1865); „Duizend en eenige hoofdstukken over specialiteiten“ (1871); „Millioenen studien“ (1872); dramaty: „De bruid daarboven“ (1862); „Vorstenschool“ (1875). Zbiorowe wydanie jego pism wyszło w 1892 r. 10 tomów. Por. J. H. Polak „Multatuli“ (1888).

Deklamacja (z łac. *declamare*, wywoływać, mówić głośno), zowie się sztuka głośnego, prawidłowego wypowiedzenia swojego lub cudzego utworu, żywo uwydatniająca, zarówno jego znaczenie, jak zawarte w nim uczucia; zatem jedna z najważniejszych sztuk pomocniczych dla mówcy, a najgłówniejsza dla aktora. Głównym warunkiem dobrej deklamacji jest dobre wymawianie, a więc wyraźność, dźwięczność i czystość, oraz umiejętne podnoszenie i zniżanie głosu przez rozmaite jego modulacje. Działanie **D.** jest czysto muzyczne, a za jego pomocą nadaje **D.** mowie należyte akcentowanie logiczne i retoryczne; odróżnia bowiem niższą lub wyższą skalę tonów, uwydatnia ważniejsze części zdania i potrzebne dla zrozumienia w okresach członkowanie, wykazuje wreszcie treść całej mowy, już to łączne z sobą okresy utrzymując w jednostajności głosu, już też zbierając je w jedność wspólnem podnoszeniem, zniżaniem lub przytłumianiem, już nakoniec przeciwstawiając kontrasty wniosków, pytań i t. d. w modulacjach po części stopniowych, po części znów raptownych, albo ożywiając je to powolniejszym, to szybszym postępem całego wykładu. Zadaniem **D.** jest uzmysłowienie, za pomocą całej skali głosu ludzkiego, wszystkich zmian uczucia, usposobienia i charakteru w osobie recytującej. — Sztukę **D.** starano się już oddawna ująć w karby nauki; starożytni np. używali pewnego rodzaju nót na znaki intonacji, a pisywali je nad lub pod wierszem, zapewne stosownie do tego, czy akcent ma być oddany modulacją głosu wyższą, czy niższą. O **D.** teatralnej Greków i Rzymian wiemy z pewnością, że była na pół śpiewem, podobnym do naszych recitatiwów. W nowszych czasach starali się umiejętne podać prawidła deklamacji: Socher, Rambach, Wötzel, Bielefeld, Seckendorf „Vorlesungen über Declamation und Mimik“ (Brunświk, 1815); Rötscher „Kunst der dramatischen Darstellung“ (Berlin, 1844); Larive „Cours de declamation“ (Paryż, 1804); Thürnagel „Theorie des Schauspielkunst“ (Heidelberg, 1836); Schebest „Rede und Gebärde“ (Lipsk, 1861); u nas Lewestam „Deklamator Polski“ (Warszawa, 1844); Derynga „Dramaturgja“ (Lwów, 1874); Palleske „Die Kunst des Vortrags“ (Sztutgard, 1880); Mi-

tzenius „Die Kunst oeffentlichen Rede“ (Lipsk, 1888). Szczególne zasługi dla sprawy deklamacji położył w ostatnich czasach francuski lekarz i fizjolog Artur Cheroin, dyrektor szkoły dykcji w Paryżu, autor wysoko cenionych dzieł: „Prononciation française. Exercices de lecture à haute voix et de récitation“ (Paryż, 1879); „La Methode Chérvin pour corriger le begayement et tout les autres defauts de prononciation“ (tamże, 1881). Od r. 1890 Chérvin wydaje znakomite czasopismo *La voix parlée et chantée*. U nas doskonałym deklamatorem był aktor Jan Królikowski, obecnie zaś są aktorowie: Józef Kotarbiński w stylu poważnym, oraz Mieczysław Frenkiel — w stylu humorystycznym.

Deklaracja czeska, zowie się oświadczenie posłów czeskich, napisane przez Riegera i przedstawione sejmowi d. 22 sierpnia 1868 r., w którem 82 podpisanych posłów czeskich określa swój polityczny program, oparty na historycznem prawie politycznem korony czeskiej i wyjaśnia powody nieprzyjęcia mandatu poselskiego do nowo zwołanego sejmu. Por. „Osviedczeni poslancú czeskych dne 22 Srp. 1868“ (Praga, 1870).

Deklaracja galikańska, ob. Galikański kościół.

Deklaracja praw człowieka, ob. Rewolucja francuska.

Deklaracja Toruńska *(Declaratio Thorunensis)*, jest to wyznanie wiary, złożone przez teologów ewangelicko-reformowanych na Colloquium charitativum w Toruniu r. 1645, ob. Colloquium.

Deklinacja (z łac. = *zginanie)*; w gramatyce jest zbiór form odmianowych imienia czy to rzeczownego, czy przymiotnego, czy też wreszcie zaimka, przez wszystkie przypadki (ob.) i liczby (ob.). Rozmaite pojęcia stosunków, w jakich znajduje się jeden przedmiot względem drugiego, są wyrażane za pomocą pewnych zmian w formie imienia; zmiany te w językach indo-europejskich zachodzą w końcówkach, które pierwotnie, jak to się dzieje dotychczas w niektórych językach innych szczepów, były samoistnemi wyrazami i dopiero z czasem ściśle zlały się z wyrazem, służącym na oznaczenie pojęcia. Pierwotnie, jak tego uczy gramatyka historyczno - porównawcza, była tylko jedna forma na wyrażenie każdego pojęcia, stąd też i **D.** była jedna. Z czasem dopiero wskutek zmian fonetycznych i t. p. czynników wyrażamy jedno pojęcie za pomocą rozmaitych form. W umiejętnej więc gramatyce może być tylko mowa o urabianiu form pojedyńczych przypadków w rozmaitych liczbach, dla celów jednak pedagogicznych uporządkowano formy podobne w pewne szeregi i to właściwie nazwano **D.** Dawniej wszelką odmianę tak przedmiotu, jak czasownika, zwano deklinacją; później nazwę tę stosowano tylko do form imiennych, do odmian zaś słownych—nazwę konjugacji. W nowszych gramatykach dzielą **D.** na **D.** *imienną*, *zaimkową* (do której należy i odmiana przymiotników) i **D.** *zaimków osobowych*. **D.** *imienną* dzielą rozmaicie; ks. Malinowski przyjmuje 3 skłonienia z 12 wzorami, Małecki zaś 5 deklinacji z 9 wzorami, A. A. Kryński 4 deklinacje. Wiele języków fleksyjnych zatraciło właściwą deklinację (t. j. zmianę końcówek w przypadkach), jak francuski, włoski, portugalski, niektóre zaś częściowo, jak niemiecki, angielski i duński, ze słowiańskich zaś jeden tylko bułgarski. Por. Penka „Die Nominalflexion der indogermanischen Sprachen“ (Wiedeń, 1878); Meyer „Zur Geschichte der indogermanischen Stammbildung und Deklination“ (1875); Miklosich „Vergleichende Grammatik der slav. Sprachen“ (2 wyd., Wiedeń, 1876); Przyborowski „Vetustissima adjectivorum linguae polonae declinatio“ (1861); Baudouin de Courtenay „Einige Fälle der Wirkung der Analogie in der polnischen Declination,“ praca wielkiej wartości (1868); Kalina „Historja języka polskiego“ (Lwów, 1883); Hanusz „Szkic gramatyczny na podstawie języków indoeuropejskich“ (Warszawa, 1887); Kryński „O deklinacji polskiej“ *(Przegląd pedagogiczny)*, Warszawa, 1887 i 1888).

Deklinacja, w astronomji, ob. Zboczenie. **D.** *magnetyczna*, ob. Magnetyzm ziemski.

Deklinator, igła magnesowa zboczeń, ob. Magnetyzm ziemski.

Deklinograf, przyrząd wypisujący automatycznie zboczenie igły magnesowej.

Dekokt, ob. Odwar.

Dekoloracja, ob. Odbarwianie.

Dekolorymetr, przyrząd używany głównie w cukrownictwie do oceniania wartości odbarwiającej węgla. **D.** składa się z rury zakończonej dwiema tafelkami szklanemi, w którą wprowadza się oznaczone ilości węgla i cieczy danej do odbarwiania; płyn odbarwiony porównywa się z płynem stałym, przyjętym do oceny, a porównanie to daje wartość przybliżoną odbarwiającej siły użytego węgla. Podobne przyrządy zbudowali Payen, Bentzke, Stammer i in.

Dekoracja (z łac.), w ogóle wszelkie przyozdobienie, upiększenie jakiego przedmiotu, w szczególności zaś w teatrze malowane osłony sceny, za których pomocą wyobraźnia widza przenieść go powinna w miejsce działania dramatycznego. Malarstwo dekoracyjne stanowi oddzielną gałąź sztuki i opiera się głównie na perspektywie pojedyńczych części obrazu i na kunsztownem oświetleniu jego pod względem kolorów. Najpiękniejsza **D.** jest zaledwie znośną przy świetle dziennem. Starożytni już używali **D.**; nowy rodzaj **D.** powstał we Włoszech, gdzie pierwsze wprowadził Serlio 1530 r. Do lepszych malarzy dekoracyjnych nowszych czasów należą: Ciceri, Gay, Daguerre, Bouton, de Pian, Schinkel, Gropius, Neefe, Chaperon, Thierry, Cheré Hoffman, Brückner, Rittermayer — w Warszawie Głowacki, Sachetti, Józef Groński i Karol Klopfert. W ostat-

nich czasach powstały usiłowania zastąpienia **D.** obrazami rzucanemi za pomocą przyrządów optycznych na białą zasłonę umieszczoną z tyłu sceny. O malarstwie dekoracyjnem por. Beuthera „Decorationem für die Schaubühne" (Brunświk, 1824): Audsley „Dekorative Wandmalerei des Mittelalters (1883); Zander „Moderne D." (Berlin, 1891); Gélis-Didot i H. Laffilée „La peinture décorative en France du XI au XVI siècle" (Paryż, 1891). **D.** nazywają także ordery i t. p. ozdoby honorowe.

Dekrepitacja, *praskot*, trzeszczenie i rozpryskiwanie soli kuchennej i innych ciał, pod działaniem ognia; **D.** następuje wskutek tego, że znajdująca się między blaszkami kryształów woda, zamieniając się w parę, rozsadza je i powoduje trzeszczenie.

Dekret, ob. Wyrok.

Dekrety papieskie. Ogólna nazwa pism, w których papież wydaje rozporządzenia swoje. Stosownie do tego, czy przedmiotem ich jest dogmat wiary i moralności, czy przepis karności kościelnej, dekreta przybierają nazwę doktrynalnych albo dyscyplinarnych.

Dekstroza, ob. Glukoza.

Dekstryna, $C_6H_{10}O_5$, związek chemiczny, należący do gromady wodanów węgla, z własności do gumy arabskiej zbliżony; w wodzie i alkoholu rozwodnionym rozpuszczalna; roztwór **D.**, przezroczysty, skręca płaszczyznę polaryzacji na prawo *(dexter*, skąd nazwa). **D.** otrzymuje się z mączki przez działanie wyższej temperatury, kwasów, słodu i t. d. Mączka ogrzana do 160° zmienia się w **D.**, która się wtedy *lejokomem (lejogumą)* zowie. Na większą skalę otrzymuje się działaniem słodu; tworzy się przytem nieco glukozy, dlatego **D.** zwykle jest słodką. **D.** używa się do apretury tkanin, do klejenia papieru i w. in. Odróżniają niektórzy **D.** i *gumę dekstrynową:* pierwsza jest tylko utworem pośrednim między mączką a właściwą gumą; pierwsza z jodem barwi się na żółto, gdy druga w wodzie jest nierozpuszczalna, a z jodem się nie barwi wcale. O sposobie przeobrażenia mączki w **D.** ob. Mączka.

Dekstrynowy syrop, syrop cukrowy, otrzymany z mączki, przez działanie kwasu siarczanego lub słodu, ob. Glukoza.

Dekuciński, herb znany tylko z nazwy.

Delabarre-Duparcq Mikołaj Edward, literat francuski, * 1819 w Saint-Cloud, oficer i autor wielu dzieł historyczno-wojskowych, z których główniejsze: „Etudes historiques et militaires sur la Prusse" (2 t., 1854—56); „Hannibal en Italie" (1863); „Histoire de Henri III, roi de France et de Pologne" (1882); „Histoire de Henry IV" (1884); „Histoire de Henri II" (1887).

De La Beche sir Henryk Tomasz, geolog angielski, * 1796 w Londynie, † 1855; był naprzód wojskowym, później poświęcił się badaniom geologicznym, oprócz Anglji zwiedził Szwajcarję, Włochy i Jamajkę, odkrył szczątki zwierzęcia jaszczurkowatego, które nazwał *Plesiosaurus*, założył w Londynie muzeum praktycznej geologji. Ważniejsze jego dzieła są: „Geological manual" (Londyn, 1831); „Researches in theoretical geology" (1834); „Geological observer" (1853), wydał nadto wyborne karty geognostyczne.

Delaborde Ludwik Juljusz, hr., pisarz francuski, * 1806 w Paryżu, † 1889; po ukończeniu kursów prawnych, był naprzód adwokatem, następnie radca trybunału paryskiego do 1876 r., w którym podał się do dymisji i oddał się badaniom historycznym. Przeszedł na protestantyzm i został prezesem ewangelickiego towarzystwa misyjnego. Ogłosił: „Madame l'amirale de Coligny après la Saint-Barthélemy" (1867); „Gaspard de Coligny, amiral de France" (2 t., 1881 — 82); „Les protestants à la cour de Saint-Germain" (1873); „Eleonore de Roye, princesse de Condé 1536—64" (1876); „Charlotte de Bourbon, princesse d'Orange;" „Traité des avaries sur marchandises" (1838); „Liberté religieuse" (1840) i w. in.

Delaborde Leon, margr., archeolog francuski, * 1807 w Paryżu, † 1869 tamże; był członkiem rozmaitych poselstw, odbył kilka podróży na Wschód, w 1842 mianowany członkiem akademji, 1848 konserwatorem w Luwrze, w 1853 generalnym dyrektorem archiwów. Ogłosił: „Voyage de l'Arabie Petrée" (Paryż, 1830—33); „Histoire de la gravure en manière noire" (1839); „Voyage en Orient, Asie Mineure et Syrie" (2 t., 1837—62, ze 180 tablicami): „Le palais Mazarin" (1847); „Les anciens monuments de Paris" (1846); „Les ducs de Bourgogne" (1849—51); „Catalogue raisonné des émaux" (2 t., 1853); „Le Parthénon" (1854, z 30 tablicami) i in.

Delaborde Henryk, hr., malarz i pisarz francuski, * 1811 w Rennes; studjował malarstwo pod kierunkiem Pawła Delaroche'a. Wykonał: „Hagar na puszczy" (1836); „Spowiedź św. Augustyna" (1837); „Zdobycie Damietty" (1841); „Śmierć św. Moniki," „Ukrzyżowanie Chrystusa" i in. W r. 1868 mianowany był członkiem akademji sztuk pięknych, następnie jej sekretarzem dożywotnim. Napisał: „Etudes sur les Beaux-Arts en France et en Italie" (1864); „Ingres, sa vie et sa doctrine" (1870); „Des oeuvres et de la manière de Massaccio" (1875); „La gravure, précis élémentaire de ses origines, de ses procédés et de son histoire" (1882); „La gravure, en Italie avant Marc-Antoine" (1883); „L'institut de France" (1891) i w. in.

Delacroix Ferdynand Wiktor Eugenjusz, znakomity malarz francuski, twórca tak zwanej szkoły *romantycznej;* * 1799 w Paryżu, † 1863; uczeń Guérina i Davida; genjusz potężnej siły i namiętności, utworami swemi, pełnemi uderzających kontrastów i wielkich efektów, wywołał zaciętą polemikę pomiędzy klasykami a romanty-

Delacroix Ferd.

kami. Pierwszym jego obrazem (1822) był „Dante i Wirgiljusz, płynący na jeziorze w krainie umarłych,“ drugim (1824) „Rzeź w Chios,“ które zawzięcie potępiała dawniejsza, a namiętnie uwielbiała nowa szkoła malarzów. Odtąd zajął **D.** pierwsze miejsce pośród romantyków i niesłychaną obfitością we wszystkich rodzajach przewyższył najpracowitszych nawet mistrzów. Oprócz dzieł powyższych wymienimy jeszcze najlepsze, a do tych należą: „Ścięcie doży Marino Falieri“ (1826), „Śmierć Sardanapala“ (1827); „Wolność wiodąca lud na barykady“ (1831); „Kobiety angielskie“ (1833); „Bitwa pod Taillebourg“ (1838) i „Zdobycie Konstantynopola przez Krzyżowców“ (1841). W roku 1857 został członkiem instytutu. Roubaut wydał „Facsimile de dessins et de croquis d'Eugène **D.**“ (Paryż, 1864)—65), w dwu zeszytach, 56 rycin litograf owanych. W 1890 w ogrodzie Luksemburskim w Paryżu odsłoniono pomnik **D-a.** Por. Moreau „Eugène **D.** et son oeuvre“ (Paryż, 1873); Chesneau „L'oeuvre complète de E. **D.**“ (Paryz, 1885).

De Laet Jan Jakób, znany pod pseudonimem Johan Alfred, pisarz flamandzki, * 1815 w Antwerpji, studjował medycynę w Löwen, zarzucił jednak praktykę i założył w Brukseli czasopismo *Vlaemsch België*, w którem popierał równouprawnienie języka i praw Flamandczyków, w 1849 objął redakcję *Journal d'Anvers*, w 1851 *Emancipation*. Jako deputowany przemawia za równouprawnieniem języka flamandzkiego. Napisał: „Het huis van Wesenbeke“ (1842); „Het lot“ (1846, przekł. niem. „Der Spieler“ 1847); „Gedichten“ (1848).

Delagoa, wielka zatoka na wschodniem wybrzeżu Afryki południowej, pod 26° szer. południowej, najdalej na południe wysunięta część posiadłości portugalskich.

Delamar v. *de Lamare*, herb polski, znany tylko z nazwy.

Delamars Adam, kaznodzieja jezuicki, * 1660 w Małopolsce, † 1724 w kolegjum brzeskiem. Zostawił dzieło: „Phrases et cultiores loquendi modi ad studiosae juventutis cum indice polonico“ (Warszawa, 1728 i 1731, Kalisz, 1711 i 1751).

Delambre Jan Chrzciciel Józef, astronom, * 1749 w Amiens, † 1822. Poświęcił się matematyce, a za radą Lalande'a zwrócił się do astronomji. Dał się najpierw poznać ułożeniem pierwszych tablic Urana, odkrytego przez Herschla. Następnie zajął się tablicami słońca, oraz Jowisza i Saturna. Potem z Méchainem rozpoczął pomiar południka z Dunkierki do Barcelony, który, przerwany za czasów teroryzmu, ukończony został 1799. W r. 1802 został generalnym inspektorem wychowania, 1803 wieczystym sekretarzem instytutu, a po śmierci Lalande'a profesorem astronomji w kolegjum francuskim. Ogłosił: „Tables de Jupiter et de Saturne, d'Uranus et des satellites de Jupiter“ w astronomji Lalande'a (1792); „Base du système métrique“ (3 t., 1806—1814); „Traité d'astronomie“ (3 t., 1814); „Astronomie théorique et pratique“ (2 t., 1817); „Histoire de l'astronomie“ (7 t., 1817—23) i w. in.

Delamettrie, ob. Lamettrie.

De lana caprina (łac.), o rzecz bagatelną. Przysłowie łacińskie, oznaczające spór o nic, o byle co, dosłownie zaś znaczy: sprzeczać się o to, czy należy mówić wełna, czy też włos kozy.

Delanow Jan Dawidowicz, hrabia, minister oświaty w Rosji, * 1818, † 1898; studjował prawo w uniwersytecie moskiewskim, służył naprzód w II wydziale własnej Jego Cesarskiej Mości kancelarji i brał udział w pracy nad ułożeniem Ustawy karnej. W r. 1860 został członkiem zarządu cenzury, w 1861 dyrektorem departamentu ministerjum oświaty, później dyrektorem bibljoteki publicznej i kuratorem okręgu naukowego petersburskiego, 1865 senatorem, 1866 towarzyszem ministra oświaty, 1867 sekretarzem stanu, 1874 członkiem rady państwa, 1882 ministrem oświaty, w 1888 mianowany hrabią. Za jego rządów ministerjalnych otwarto uniwersytet w Tomsku, instytut technologiczny w Charkowie, ograniczono przyjmowanie do szkół średnich dzieci rodziców niezamożnych, oraz liczbę starozakonnych, przyjmowanych do szkół średnich i wyższych.

Delaplanche Eugenjusz, rzeźbiarz francuski, * 1836 w Paryżu, † 1891 tamże. Kształcił się naprzód w pracowni Dureta, następnie w Rzymie; wykonał: „Dziecko jadące na żółwiu,“ „Pasterz owiec,“ „Ewa po upadku“ (1870, w muzeum Luksemburskiem), „Św. Agnieszka“ (1873), „Matka Boska,“ „Wychowanie macierzyńskie,“ „Muzyka,“ posąg „Aubera“ (1881), „Aurora“ (posąg marmurowy 1885), „Taniec“ (1888), „Afryka“ (posąg bronzowy), „Francja rozdająca wieńce“ (posąg na kopule środkowej pałacu na polu Marsowem). Ozdobił rzeźbami wiele gmachów publicznych i kościołów, nową Operę, pałac Trocadero.

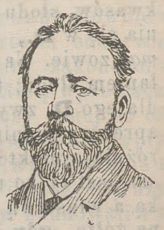

Delaplanche Eugenjusz.

Delaporte Michał, pisarz dramatyczny francuski, * 1806, † 1872; po ukończeniu nauk w kolegjum w Amiens, uczył się przez czas niejaki malarstwa u Régnaulta i jednocześnie zajmował się litografją. W tym czasie w dzienniku satyrycznym *La Charge* pomieścił wiele rysunków, z których zwłaszcza *sylwetki fantastyczne* powszechnie się podobały. Następnie poświęcił się literaturze i od 1835, sam, lub współpracownictwie z Bayard'em, Lubiz'em, Cogniard'em, Dupeuty'm, Cormon'em, Gabriel'em i in., napisał cały szereg wodewilów, operetek i komedji, z po-

wodzeniem przedstawianych na scenie, między innemi: „Cabrion“ (1845); „La femme de menage“ (1851); „Toinette et son carabinier“ (1856); „La nouvelle Hermione“ (1858); „Un hercule et une jolie femme“ (1861); „Ah! que l'amour est agréable“ (1862); „Une femme qui bat son gendre“ (1864); „L'ange de mes rêves,“ „La dame au giroflées,“ „Le Marquis d'Argincourt“ (1867); „Madame Pot-au-feu“ (1869) i in.

De la Rive August Artur, fizyk, * 1801 w Genewie, † 1873; od r. 1823 był profesorem fizyki w Genewie; pracował zwłaszcza nad elektrycznością i magnetyzmem, zajmował się wiele galwanoplastyką, pierwszy w 1828 r. powziął myśl srebro i miedź złocić w kąpielach alkalicznych galwanicznie i stworzył tym sposobem podstawę do rozwoju galwanoplastyki; badał wraz z Marcetem ciepło właściwe gazów, temperaturę skorupy ziemskiej, oraz zjawiska, dotyczące zórz północnych; w latach 1836—41 redagował czasopismo *Bibliothèque universelle de Genève*, w latach zaś 1841—45 „Archives de l'électricité,“ oraz wspólnie z Morignac'em „Archives des sciences physiques et naturelles“ (1846 — 60). Wydał: „Traité de l'électricité théorique et appliquée“ (3 t., 1854—58).

Delaroche Paweł, znakomity malarz francuski, * 1797 w Paryżu, † 1856, uczeń Wateleta i Grosa; w początkowych pracach wierny przepisom akademicznym, zwrócił się później do studjowania natury, i wyzwoliwszy się z przesadzonego konwencjonalizmu szkoły, nową począł iść drogą. Sławę ustalił sobie obrazami: „Morderstwo prezesa Duranti,“ „Śmierć Elżbiety królowej angielskiej“ (1821), „Kardynał Richelieu, prowadzący za sobą jeńców,“ „Mazarini na łożu śmierci“ (1831); „Cromwell przy trumnie Karola I“ i „Dzieci Edwarda“ (1831). W gorącej walce romantyków z klasykami takie zajął stanowisko, że oba stronnictwa uważały go za swego sprzymierzeńca. W r. 1832 został członkiem akademji, a następnie profesorem w szkole sztuk pięknych. Oprócz prac wymienionych do najlepszych należą: „Śmierć Joanny Gray“ (1834), „Zabójstwo księcia Gwizjusza“ (1835), jego arcydzieło; „Św. Cecylja,“ „Karol I, łżony przez żołnierzy Cromwella,“ „Lord Strafford, idący na rusztowanie“ (1837) i t. d. Od 1837 do 1841 pracował nad przyozdobieniem półkulistej sali w szkole sztuk pięknych. W pięknem tem malowidle przedstawił **D.** areopag artystów wszystkich czasów i narodów, złożony z 80 przeszło figur. Mnóstwo jego obrazów upowszechnił rylec lepszych spółczesnych miedziorytników. **D.** celował nietyle doskonałym rysunkiem i pięknym kolorytem, ile raczej świetną kompozycją, zwłaszcza

DelarochePaweł

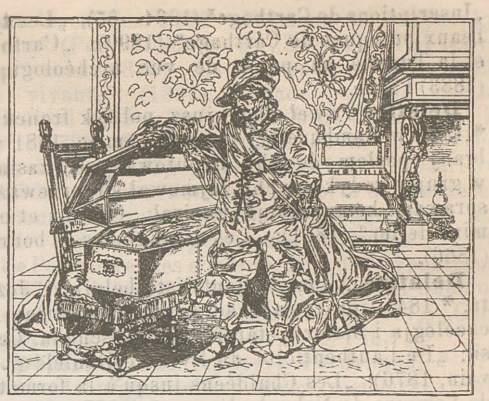

Cromwell przy trumnie Karola I.

w scenach tragicznych, w których się szczególnie lubował. **D.** stoi pośrodku między szkołami Ingresa i Delacroix. Jego eklektyzm budził jednak powszechny zapał; przeszło 200 uczniów pracowało pod kierunkiem mistrza. Por. Laborde'a „Oeuvre de P. **D.**“ (86 fotogratowanych rycin, Paris, 1858); J. Goddé „L'oeuvre de Paul Delaroche“ (Paris, 1858); Rosenberg „Geschichte der modernen Kunst“ (Lipsk, 1882).

De la Rue Warren, przyrodnik, * 1815 w Guernsey, † 1889; kształcił się w Paryżu, objął po ojcu fabrykę kart i skład papieru, wynalazł liczne maszyny do fabrykacji kopert, papieru kolorowego i t. p. i wyrabiał papier na sposób chiński. W r. 1857 zbudował obserwatorjum w Cranford, na którem z wielkiem powodzeniem zastosował fotografję do badania zjawisk astronomicznych; 1860 wykonał w Hiszpanji wiele zdjęć fotograficznych z zaćmienia słońca w d. 18 lipca. W r. 1874 urządził pracownię fizyczną, opatrzoną w stos o 11,000 ogniwach, którego użył do wielu ważnych doświadczeń. Napisał: „Researches on solar physics.“

Delati, herb polski, znany tylko z nazwy.

Delati Jan, znakomity wojownik za panowania Jana Kazimierza. Jako minier przy dobywaniu zamku wileńskiego miał rękę urwaną od kuli armatniej. W nagrodę zasług rycerskich w 1662 r. pozyskał przywilej szlachectwa.

Delatre Ludwik Michał Lacour, literat francuski i językoznawca, * 1815 w Paryżu, odbywał liczne podróże; napisał: „La langue française dans ses rapport avec le sanscrit et avec les autres langues indo-européennes“ (1852—54); „Genève, Chamounix et le Mont Blanc“ (1846); „L'Acropole d'Athenes“ (1853) i in., oraz poezje: „Chant d'un voyageur“ (1840); „Chants de l'éxil“ (1843) i inne.

Delatre Alfred Ludwik, archeolog francuski, * 1850, badał starożytności kartagińskie; napisał: „Lampes chrétiennes de Carthage“ (1880);

„Inscriptions de Carthage" (1884—85); „Les tombeaux puniques de Carthage" (1890); „Carthage et la Tunisie au point de vue archéologique" (1883) i inne.

Delattre Paweł Eugenjusz, polityk francuski, * 1830 w Ramburelle, depart. Somme, 1881 wybrany posłem do izby deputowanych, zasiadał w grupie radykalnych, zajmował się przeważnie sprawami komunikacji; napisał: „Canaux et chemins de fer" (1861); „Les étrangleurs de bourse" (1866).

Delattre Alfons, orjentalista belgijski, Jezuita, * 1841; pracował nad egzegezą biblijną, archeologją i historją starożytnego Wschodu. Ogłosił: „De l'authenticité du livre de Daniel" (Louvain, 1876); „Les Chaldéens jusqu'à la formation de l'empire de Nabuchodonosor" (1877); „Les inscriptions historiques de Ninive et de Babylone" (1879); „Histoire de l'empire de Mèdes" (Bruksela, 1883) i in.

Delatyn, miasteczko w Galicji, w pow. Nadworniańskim, ma kąpiele solne i bywa odwiedzane przez leczących się żętycą. Położenie miasta nad Prutem jest nader malownicze. Mieszkańców liczy 2,890, wraz z gminą zaś 5,195. Jest tu także rządowa warzelnia soli.

Delaunay Karol Eugenjusz, astronom, * 1816, † 1872; był profesorem szkoły politechnicznej, od 1855 członkiem akademji nauk. Prace jego tyczą się głównie różnych części mechaniki niebieskiej. Napisał kilka podręczników, jak: „Cours élémentaire de mécanique" (10 wydanie, 1884); „Cours élémentaire d'astronomie" (7 wyd., 1884); „Traité de mécanique rationelle" (7 wyd., 1883). Oprócz wielu rozpraw najważniejszą jest jego teorja księżyca: „Théorie de la lune" (2 t., 1860—67), z powodu której rozwinął się spór z Leverrierem, i która mu zjednała medal złoty londyńskiego towarzystwa w r. 1870. Po usunięciu Leverriera 1869 **D.** został dyrektorem obserwatorjum paryskiego. Por. Thévenot „Biographie de C. E. **D.**" (1878).

Delaunay Juljusz Eljasz, malarz francuski, * 1828 w Nantes, † 1891, kształcił się pod kierunkiem Flandrina i Lamotha, następnie został profesorem w szkole sztuk pięknych w Paryżu, tworzył obrazy treści historycznej i mitologicznej, z których główniejsze: „Zaraza w Rzymie" (1869), „Kalwarja" (1870), „Śmierć Nessusa" (1870), „Diana" (1872), „Tryumf Dawida" (1874), „Iksjon strącony do piekła" (1875) i in., nadto szereg portretów i dekoracyjnych malowideł w kościele św. Trójcy, w Nowej Operze i in. Por. J. Claretie „L'art et les artistes français."

Delaunay Ferdynand Hipolit, uczony francuski, * 1838 w Fontenay (Calvados), filozof, fizjolog i historyk, był współpracownikiem kilku pism paryskich; napisał: „Tempérament physique et moral de la femme" (1863); „Philon d'Alexandrie" (1867); „Moines et Sybilles de l'antiquité judeo-grecque" (1874); „Antiquités de Sanxay" (1883).

Delaveaux Ludwik, pisarz polski, * 1784 r. w Krakowie, † 1870 w Bochni; pochodził z rodziny francuskiej, zdawna w Polsce osiadłej. Wydał: „Obraz piękności natury" (Kraków 1828); „Górale Bieskidów i zachodniego pasma Karpat" (t. 1851), cenny zarys etnograficzny, „Uwagi nad życiorysem Szymona de Cortecella" (w Bibliotece Warszawskiej 1854); „Pamiętniki" (Kraków 1879) i in.

Delaveaux Ludwik, malarz polski, wnuk poprzedniego, * 1869, † 1894 w Paryżu. Kształcił się w Krakowie, potem w Monachjum i w Paryżu. W 1889 wystawił w Warszawie: „Szyb górniczy w lesie". Najcelniejszą jego pracą jest głowa kobieca wyobrażająca przestrach (Trwoga) podczas pożaru. W 1892 wystawił obraz p. t. „Widok Paryża w nocy", kilka studjów głów, „Kacper", „Portret damy", „Ofiara zimy", „Pielgrzym" i in.

Delavigne Jan Franciszek Kazimierz, poeta francuski, * 1793 w Havre, † 1843 w Lionie. Kształcił się w Paryżu; 1815 otrzymał wielką nagrodę od Instytutu. W 1818 ogłosił pierwszych pięć „Messéniennes", patrjotyczne elegje, które mu zjednały względy Ludwika XVIII; późniejsze „Messéniennes" większym już oddychają liberalizmem. Jego utwory sceniczne: „Les vêpres siciliennes" (tragedja 1819, przekład polski Lisieckiego, Warszawa 1820 i Majeranowskiego, Kraków 1820), „Les Comédiens" (komedja, 1820), „Le Paria" (tragedja, 1821), „L'école des vieillards" (komedja, 1823), „Marino Falieri" (tragedja 1829)—podniosły jego sławę i wprowadziły go do akademji 1825. Pod wpływem rewolucji lipcowej ogłosił hymny: „La Parisienne", „La Varsovienne, ou Polonaise" (przekład polski K. Sienkiewicza, Paryż, 1863), „La Bruxelloise" i t. d. Z innych prac **D.** wymienimy: tragedje; „Louis XI", „Les enfants d'Edouard"; „Une famille au temps de Luther"; „La fille du Cid;" komedje: „Don Juan" i „La popularité", przedstawione 1832—40, z wielkiem powodzeniem. Ostatnim jego utworem było libretto do opery Halévy'ego „Charles VI", napisane do współki z bratem Germain'em. Po Bérangerze i Scribem należy do najpopularniejszych nowszych poetów francuskich. **D.** reprezentuje na parnasie francuskim poetyczne *juste milieu*, półklasyk, półromantyk, ostrożny z wypowiadaniem myśli, trochę liberalny, trochę wolnomyślny i po wolterjańsku dowcipny. Język piękny, nawet wyszukany. Jego: „Oeuvres complètes" (1856, t. 4, i 1870, t. 4). Brat jego Germain **D.** * 1790, † 1868, autor wielu wodewilów i tekstów do oper, napisał wraz ze Scribem tekst do „Niemej z Portici", „Roberta Djabła", „Hugonotów" i inn.

Delaware, rzeka spławna w Stanach Zjednoczonych północnej Ameryki, poczyna się na za-

chodnim stoku gór Catskill w Stanie Nowego Yorku, i ubiegłszy 512 klm. wpada do *zatoki Delaware*, położonej na wschodniem wybrzeżu Stanów Zjedn. Ameryki płn., między przylądkami May i Henlopen. Długość tej zatoki wynosi 90 klm,, szerokość od 35 do 50 klm.

Delaware, jeden z najcelniejszych stanów Ameryki północnej; graniczy na północ z Pensylwanją, na zachód i południe z Marylandem, na wschód z oceanem Atlantyckim; obejmuje 5,310 klm. kw. z ludnością 170,000. Kraj jest wzgórkowaty na północy, a płaski na południu, klimat łagodny i przyjemny, lecz niezdrowy; grasuje tu często żółta febra. Grunt żyzny, zdolny do uprawy wszystkich europejskich płodów rolnych i ogrodowych. Przemysł bawełniany i wyrobów żelaznych bardzo rozwinięty; handel znaczny, głównem zatrudnieniem mieszkańców jest rolnictwo. Osada Delaware była założoną 1637 przez Szwedów, którzy odstąpili ją 1654 Holendrom, a ci 1684 Anglikom. W 1776 stan Delaware uzyskał samoistność. Dzisiejsza nowa konstytucja pochodzi z r. 1831. Zgromadzenie prawodawcze składa się z senatu liczącego 9 i izby deputowanych liczącej 21 członków. Cały stan dzieli się na 3 hrabstwa i wysyła dwóch senatorów i jednego deputowanego na kongres. Najważniejszem miastem jest Wilmington, stolicą zaś Dover.

Delaware, miasto w stanie Ohio w Unji północno-amerykańskiej, o 40 klm. na północ od Kolumbji, jest siedliskiem Wesleyańskiego uniwersytetu i takiegoż kolegjum dla kobiet, posiada źródła mineralne i 8,300 m.

Delawarowie, plemię Indjan ze szczepu wschodnich Algonkinów w Ameryce północnej, zamieszkałe niegdyś w dolinie Delawary i dalej ku południowej aż do przylądka Hatteras. **D.** tworzyli niegdyś silny związek pięciu plemion, do którego należeli również Mohikanie. Powoli wypierani z siedzib swych przez Irokezów stracili niepodległość, przenosili się coraz dalej na zachód i osiedli wreszcie na „terytorjum indyjskiem". Liczba ich dosięga teraz zaledwie 1000 głów; zajmują się głównie myśliwstwem i rybołóstwem, po części tylko rolnictwem i hodowlą bydła. Gramatykę języka **D.** wydał Zeisberger (1827), słownik—Brinton (1888). Por. Heckelwerdet: „Narrative of the mission of the United Brethren among the Delaware aud Mohegan Indians" (1820).

Delboeuf Józef, filozof, * 1831 w Liège, kształcił się tamże i w Bonn, 1863 został profesorem w Gandawie, w 1866 powołany został na katedrę filologji klasycznej do Liège. Od 1885 zajmował się szczególnie badaniem hypnotyzmu; † 1896. Napisał: „Prolégomènes philosophique de la géometrie" (Liège, 1860); „Essai de logique scientifique" (1865); „Logique algorithmique" (1876); „La psychologie comme science naturelle" (Bruksela, 1876); „Questions de philosophie et de science" (cz. I i II: „Eléments de psychophysique" (Paryż 1883; cz. 3); „Le sommeil et les rêves" tamże 1885); „La matière brute et la matière vivante" (1887); „Etude psychophysique" (Bruksel 1873); „Théorie générale de la sensibilité" (1879); „Examen critique de la loi psychophysique" (1883); „Une visite à la Salpêtrière" (1886); „L'hypnotisme et la liberté des representations publiques" (1888); „Le magnétisme animal" (1889); „Magnétiseurs médecins" (1890); „De l'origine et des effets curatifs de l'hypnotisme" (1887); z dziedziny filologji: „Essais sur quelques questions de grammaire raisonnée" (1877); „Chrestomatie latine" (1889—90, t. 2) i in.

Delbrück Jan Fryderyk Ferdynand, * 1772 w Magdeburgu, filolog i filozof niemiecki, profesor w Bonn, † 1848; napisał między innemi: „Xenophon. zur Rettung seiner durch Niebuhr geförderten Ehre"(Bonn 1829); „Der verewigte Schleiermacher, ein Beitrag zur gerechten Würdigung desselben" (Bonn 1837); „Reden" (2 t. Bonn 1831); „Ergebnisse akadem. Forschungen" (Bonn, 1843).

Delbrück Marcin Fryderyk Rudolf, pruski minister stanu i prezes urzędu kanclerskiego; * 1817 w Berlinie; od 1842 urzędnik w ministerjum skarbu, w 1848 dyrektor ministerjum handlu. **D.** zasłużył się Prusom na polu ekonomiczno-handlowem; jego mianowicie staraniem przedłużono wbrew interesom Austrji traktat celny z państwami południowo-niemieckiemi (1853 r.); równocześnie zawarł **D.** traktat handlowy z Francją, 1865 z Włochami; 1867 przeprowadził reformę w duchu pruskim traktatu obowiązującego związek celny. W 1867 został prezesem urzędu kanclerskiego i we wszystkich sprawach związku północno-niemieckiego był pomocnikiem i narzędziem Bismarcka. W 1871 r. brał czynny udział w układach wersalskich. Lecz gdy następnie Bismarck, przedsiębiorąc wielki plan reformy socjalno-politycznej, postanowił wszystkie koleje niemieckie wykupić na rzecz skarbu i w kwestji tej nie porozumiał się z **D.**, ten ostatni podał się do dymisji, którą uzyskał 1 czerwca 1876. Napisał „Der Artikel 40 der Reichsverfassung" (Berlin 1882), oraz broszurę „DeutschlandsGetreideverkehr mit dem Auslande" (1879), wymierzoną przeciwko cłu zbożowemu. W 1873 uniwersytet lipski obdarzył go tytułem doktora praw honoris causa.

Delbrück Marcin.

Delbrück Berthold, lingwista niemiecki, * 1842, studjował filologję w uniwersytecie w Halli, zwłaszcza gramatykę porównawczą języków indo-europejskich, w Berlinie sanskryt, od 1869 był profesorem w Jenie. Z prac jego ważniej-

sze: „Syntaksische Forschungen" (1871—88, t. 5); „Das altindische Verbum aus den Hymnen des Rigweda seinem Bau nach dargestellt" (1874); „Einleitung in das Sprachstudium" (2 wyd. 1884); „Wedische Chrestomathie mit Anmerkungen und Glossen" (1874); „Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen" (1893), stanowiące tom 3 dzieła „Grundriss der vergleich. Grammatik der indogerman. Sprachen" Brugmanna i **D.**; „Ueber die indogermanischen Verwandtschaftsnamen" (Lipsk, 1889) i in.

Delbrück Hans, historyk, * 1848 w Bergen na wyspie Rugji, studjował historję w Heidelbergu, Greifswaldzie i Bonn, odbył kampanję francuską 1870—71, 1874 był nauczycielem ks. Waldemara pruskiego, trzeciego syna następcy tronu do jego śmierci (27 marca 1879). W 1885 został profesorem uniwersytetu w Berlinie, przedtem zaś 1882 posłem do sejmu, 1884 do parlamentu, gdzie występował jako stronnik wolnozachowawców. Oprócz kilku prac odnoszących się do historji konstytucji angielskiej, pomieszczanych w czasopismach specjalnych, napisał: „Leben des Feldmarschalls Grafen Neilhardt von Gneisenau" (Berlin, 1880, t. 4 i 5, jako dalszy ciąg dzieła G. J. Pertza): „Die römische Manipulartaktik" (1883); „Die Perserkriege und die Burgunderkriege" (1887); „Friedrich, Napoleon, Moltke, Aeltere und neuere Strategie" (1892) i in. W 1883 objął redakcję *Preussische Jahrbücher*. W 1898 wskutek tego, że w imię ludzkości potępił surowo masowe wydalania Duńczyków ze Szlezwigu, wytoczył mu rząd śledztwo dyscyplinarne. Mimo to **D.** wystąpił także przeciwko polityce antypolskiej.

Delbrück Emil Juljusz, chemik, * 1850 w Bergen, 1875 habilitował sio na docenta w Berlinie, 1881 został nauczycielem w wyższej szkole rolniczej tamże; przeważnie zajmował się badaniami, dotyczącemi przemysłu spirytusowego, oraz fermentacji; wydaje z Märckerem „Zeitschrift für Spiritusindustrie", z Hayduckiem „Wochenschrift für Brauerei".

Delcassé Teofil, polityk francuski, * 1852; dziennikarz, w 1889 wybrany do izby deputowanych, 1893 został podsekretarzem w ministerjum kolonji, w 1894 ministrem tychże, 1898 ministrem spraw zagranicznych, naprzód w gabinecie Brissona, a po jego upadku w tymże roku w gabinecie Dupuy, jako stronnik rewizji procesu Dreyfussa.

Delcroix Dezyderjusz, powieściopisarz i dramaturg flamandzki, * 1823 w Deynze we Flandrji Wschodniej, urzędnik w ministerjum spraw wewnętrznych; napisał powieści: „Geld of Liefde" (1855); „Morgan, Middag en Avond" (1858); dramaty: „Lena"; „Philippe de Flandre"; „Elisa".

Deldevez Edward, kompozytor francuski, * 1817 w Paryżu, kształcił się pod kierunkiem Halévy'ego, skomponował: „Robert Brace" (uwertura, 1840); balety: „Paquita" (1846); „Vert-Vert" (1851); „Yanko le bandit"; nadto napisał: „Curiosités musicales", „L'art du chef d'orchestre" (1878).

Delécluze Stefan Jan, malarz i literat francuski, * 1781 w Paryżu, † 1863; od 1804 do 1814 wystawił w salonie: „Śmierć Astjanaksa", „Porwanie Europy", „Porwanie Heleny", „Ofiara składana Cererze", „Herminja i Tankred", „August i Cynna". Zarzuciwszy malarstwo dla literatury, redagował krytykę artystyczną w *Lycée français*, potem w *Monitorze*, następnie w *Journal des Débats*. Oprócz powieści: „Mademoiselle de Liron" (1834); „Donna Olimpja (1842) i t. d.; napisał także kilka prac, dotyczących historji i historji sztuki; najważniejszemi z tych są: „Roland et la chevalerie" (1845); „Louis David et son temps" (1854); „Florence et ses vicissitudes" (1837, t. 2); „Gregoire VII"; „Saint François d'Assise et saint Thomas d'Aquino" (1844, t. 2). „Dante Alighieri ou la Poésie amoureuse (1848).

Delegacje *(Delegazione)*, tak nazywały się w b. państwie kościelnem władze prowincjonalne i same prowincje, zarządzane zwykle przez jakiego prałata (delegata), mającego przy sobie radę z głosem doradczym, złożoną z 4 członków. Okręgi, zarządzane przez kardynałów, nazywane były legacjami, kardynałowie zaś legatami.

Delegacje austrjackie, tak się nazywa w Austrji zgromadzenie posłów, wybieranych przez sejmy każdej połowy państwa, dla obrad nad sprawami spólnemi całej monarchji. Instytucja delegacji wprowadzoną została na mocy prawa z d. 21 grudnia 1867. Przedlitawja wysyła 60 posłów, z których 20 deleguje izba panów; Translitawja przeznacza taką samą ich liczbę, z których $^1/_3$ jest obierana przez izbę magnatów węgierskich. Delegacje obradują oddzielnie, a postanowienia komunikują sobie wzajemnie na piśmie, t. zw. nuntia. Jeśli trzykrotna wymiana pism nie doprowadza do pomyślnego rezultatu, delegacje schodzą się razem i rozstrzygają sprawy przez wspólne głosowanie. Do prawomocności uchwały potrzebna jest obecność przynajmniej 80 delegatów, po równej liczbie z każdej strony. Sprawami wspólnemi państwa są: 1) stosunki zagraniczne, np. potwierdzanie traktatów, zawieranych z innemi państwami; 2) sprawy wojenne i 3) finanse, w stosunku do wydatków wspólnych dla całego państwa. Por. Okolski A. „Ustrój państw europejskich" (Warszawa, 1895).

Delegacje sejmowe i sejmy delegacyjne w dziejach Polski ukazują się dwukrotnie: w 1767—8 i 1773—5; ob. Polska, dzieje.

Delémont (niem *Delsberg*), miasto okręgowe w kantonie Berneńskim, w Szwajcarji, w górach Jura; 3 kościoły, progimnazjum, seminarjum nauczycielskie, rozwinięty przemysł żelazny i 3,700 miesz.

Delenda est Carthago, należy zburzyć Kartaginę. Marcus Porcius Cato, zwany w dziejach rzymskich pod nazwą Katona Starszego, przewidując niebezpieczeństwo, na jakie Rzym byłby narażony, gdyby Kartagina wzrosła do potęgi, jaką posiadała przed wojną punicką, korzystał z każdej sposobności, by wykazać potrzebę zupełnego zniszczenia współzawodnika, i każdą mowę swoją wypowiadaną w jakimkolwiek bądź, nawet obcym, przedmiocie, kończył zwykle słowami: „Praeterea censeo, Carthaginem esse delendam" (sądzę nadto, że Kartagina powinna być zburzoną).

Delepierre Józef Oktawjusz, pisarz belgijski, * 1804 w Brügge, studjował nauki prawne w Gandawie, następnie był adwokatem w Brukseli, w 1849 został sekretarzem legacji i belgijskim konsulem generalnym w Londynie, gdzie † 1879. Napisał: „De l'origine des Flamands" (1841); „Les traditions et légendes de Flandre" (1834); „Le roman du Renard" (1838); „Examen de ce que renferme la bibliothèque du Musée britannique" (1846); „Histoire littéraire des fous" (1860); „Essai historique et bibliographique sur les rebus" (1870); „La parodie chez les Grecs, chez les Romains, chez les modernes" (1870); „Tableau de la littérature du centon" (1875, t. 2); „L'Enfer, essais philosophique et historique" (1877). Wraz z G. Brunetem opracował „Bibliothèque bibliophilofacétieuse" (Londyn, 1852—56, t. 3).

Delert J. B., spółczesny pisarz katolicki, kaznodzieja archikatedralny, członek konsystorza poznańskiego, wydał: „Małżeństwo według nauki kościoła" (Poznań 1860); „Historja kościoła katolickiego" (Poznań 1861, 3 wyd. 2 t. 1872; taż w skróceniu 1865); „Teologja dla użytku wiernych" (2 t., Poznań 1863); „Liturgika" (Poznań 1869).

Delescluze Ludwik Karol, dziennikarz i jeden z najczynniejszych rewolucjonistów francuskich; * 1809 w Dreux. Ukończył kurs nauk prawnych w Paryżu. Po rewolucji lipcowej (1830), należąc do wielu różnych stowarzyszeń tajnych, został 1834 uwięziony, a 1835 uciekł do Belgji, gdzie wydawał *Journal de Charleroi*. Podczas rewolucji lutowej bardzo był czynny w Lille. Przez czas jakiś pełnił urząd generalnego komisarza rzeczypospolitej w departamentach Nord i Pas-de-Calais. W Paryżu (1848), redagował dziennik: *La Revolution démocratique et la Liberté républicaine*. W 1849 na deportację skazany, uciekł do Londynu, gdzie wydawał dzienniki: *Le proscrit* i *La voix du peuple*; 1853 wróciwszy do Paryża, przez lat 4 był więziony i 1858 wysłany do Kajenny. Uwolniony na mocy amnestji 1859, długo prowadził żywot spokojny. Dopiero 1868 począł wydawać dziennik *Réveil*, z powodu którego dwakroć odsiadywał więzienie. Po upadku drugiego cesarstwa należał do najenergiczniejszych przeciwników rządu 4 września. Wybrany do zgromadzenia narodowego, rzadko brał w niem udział. Po wybuchu rewolucji 1871 wybrany do Komuny, złożył mandat deputowanego. Kolejno **D.** był członkiem komisji do spraw zewnętrznych, komisji wykonawczej, komisji wojskowej, a w końcu prezesem nowowybranej komisji wykonawczej. Na wszystkich tych stanowiskach okazywał wielką energję, odwagę i wytrwałość. Poległ 1871 na barykadzie w walce z Wersalczykami. Oprócz wielu artykułów dziennikarskich ogłosił: „De Paris à Cayenne, Journal d'un transporté" (Paryż 1869). Jakkolwiek **D.** nie był rewolucjonistą socjalnym, tylko politycznym, zajmował jednak pierwszorzędne w Komunie stanowisko dla wieku.

Delessert Benjamin, baron, * w Lionie 1773; † 1847, bankier i fabrykant, syn Stefana **D.**, zasłużonego bankiera i obywatela, po starannem wychowaniu podróżował wiele po Anglji; po odbyciu kampanji belgijskiej, zajął się przemysłem, założył wielkie rafinerje cukru buraczanego, za zasługi dla francuskiego przemysłu położone otrzymał w 1812 tytuł barona i w 14 dowodził legją gwardji narodowej, 1817 wybrany do izby deputowanych, był jej członkiem do 1838; po rewolucji lipcowej, należał do stronnictwa systematycznego oporu. Powołał do życia wiele instytucji filantropijnych, był także założycielem i krzewicielem kas oszczędności. Przyjaciel nauk i sztuk, zakładał rozmaite zbiory, pomiędzy któremi najsławniejsze są kolekcje muszli i roślin. Co do tych ostatnich, wyszło przepyszne dzieło p. t. „Icones selectae plantarum" (5 t., Paryż 1820—39, każdy tom zawiera 110 rycin). Napisał nadto: „Des avantages de la caisse d'épargne et de prévoyance" (1835); „Les bons exemples, nouvelle morale en actions" (1867); „Guide du bonheur" (4 wyd. 1855); „Fondations qu'il serait utile de faire" (1845).

Delessert Aleksander Henryk Edward, literat francuski, * 1828, odbył wraz z Saulcy podróż do Palestyny w 1850 i opisał ją w książce: „Voyage aux villes maudites" (4 wyd. 1855). Był współzałożycielem czasopisma *Athénaeum français*; napisał: „Une nuit dans la cité de Londres" (1854); „Toujours tout droit" (1862).

Delessyt, *Chloryt żelazisty*, minerał z rzędu krzemianów, występuje jako drobnokrystaliczny, w formach łuszczkowatych i krótkowłóknistych, tworzy w melafirach po części zupełne współśrodkowo czerepkowate migdały, po części powłoki tylko na innych migdałach i geodach. **D.** składa się z krzemionki, tlenniku i tlenku żelaza, magnezji, wapna i wody, tw. 2—2,5, c. wł. 2,89.

Deleuze Jan Franciszek, jeden ze słynniejszych adeptów magnetyzmu zwierzęcego, * w Sisteron 1753, † 1835, oddawał się pierwiastkowo historji naturalnej, a szczególnie botanice. Po-

znawszy się z Puységurem, przejął jego metodę somnambulizmu i w Paryżu zajmował się nią długo z najzupełniejszą wiarą w jej nieomylność. Oprócz dzieł botanicznych zostawił także kilka prac o magnetyzmie; wyjątki z dzieła „Histoire critique du magnétisme“ zamieszczone były w Pamiętniku magnetycznym wileńskim, wydawanym pod redakcją Lachnickiego (1816—1818).

Delff Hugo Henryk Karol, filozof niemiecki, * 1840 w Husum w Szlezwigu, filozofję i teologję studjował w Tybindze, Monachjum i Kielu, następnie został właścicielem księgarni. Oprócz kilku rozpraw o Dantem, ogłosił: „Ideen zu einer philosophischen Wissenschaft des Geistes und der Natur“ (1865); „Welt und Weltzeiten. Eine Philosophie des Lebendigen und der That“ (1872); „Kultur und Religion“ (Gotha 1875); „Glaubensbekenntniss eines unmodernen Kulturforschers“ (1879); „Grundzüge der Entwickelungsgeschichte der Religion“ (1883); „Die Hauptprobleme der Philosophie und Religion“ (1886); „Die Geschichte des Rabbi Jesus von Nazareth“ (1889); „Das vierte Evangelium“ (1890).

Delficka wyrocznia i igrzyska ob. Delfy.

Delfin, konstelacja nieba północnego, w kształcie ukośnego czworoboku, składająca się z 4 gwiazd 3 wielkości i piątej poniżej czworoboku położonej.

Delfin *(Delphinus)*, rodzaj zwierząt z rzędu wielorybowych *(Cetacea)*, z rodziny *delfinów (Delphinidae)*. Grupa ta składa się z najmniejszych gatunków w tym rzędzie, mających głowę niewielką, na przodzie zeszczuploną; szczęki uzbrojone stożkowatemi, jednostajnemi zębami w liczbie od 8 do 160; nozdrza przebite pionowo przed kością czołową i połączone w jedną pryskawkę, tak, że, podobnie jak wieloryby, do oddychania potrzebują wystawiać wierzch głowy; oczy mają

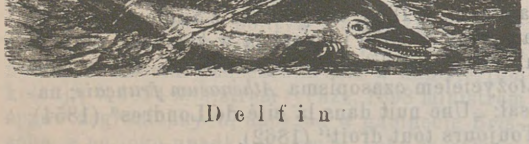

Delfin

małe, ciało podłużne, nagie, w ogóle białe, miejscami czarne; dwa członki przednie przekształcone w pletwy piersiowe, ogon zaś zaopatrzony dwuklapową poziomą pletwą, wykonywa czynność tylnych członków. Zmysły słabo wykształcone, wzrok tylko bystry. Samice mają parę cycków po bokach otworu odchodowego umieszczonych. Nowsi zoologowie utworzyli z tego rodzaju rodzinę, włączywszy do niej lineuszowski *Physeter*, same zaś **D.** podzielili na kilka rodzajów: *Phocaena*, *Delphinus*, *Inia*, *Platanista*, *Delphinorhynchus*, *Hyperoodon*, *Berardius*, *Ziphius*, *Delphinapterus*. Zyjących gatunków znanych jest obecnie około 30, żyjących we wszystkich morzach. **D.** *właściwy (D. delphis)*, 2 do 2,5 m. długi, jest na grzbiecie ciemno-szary, z połyskiem zielonym, od spodu biały, żyje na morzach półkuli północnej, w grupach złożonych z 6—10 osobników. Był w starożytności bardzo lubiony i dotąd jest mało prześladowany. Gatunek *Delphinopterus leucas* znany jest pod nazwą *bielugi* (ob.). *Inia amazonica* i *Platanista gangetica* żyją stale w rzekach, pierwszy w Amazonce, drugi w Gangesie. W ogóle **D.** żyją towarzysko, w ruchach są bystre i żwawe i mają zwyczaj, wraz z rybami drapieżnemi, towarzyszyć w podróży okrętom i łowić gromadzące się przy nich mniejsze ryby. Poławiają je dla tranu.

Delfin, Dauphin (po łac. *Delphinus)*, tytuł następcy tronu francuskiego, używany od 1349 do 1830, pochodzący od prowincji Delfinatu (Dauphiné). Pierwotnie tytuł **D**-a przysługiwał członkom królewskiego domu, którzy nad swą prowincją otrzymywali władzę. Ostatnim Delfinem był książę Angoulême, syn Karola X. Żona Delfina nazywała się *Delfiną*. Wydanie greckich i łacińskich klasyków, wykonane z polecenia Ludwika XIV przez Bossueta i Hueta, do użytku Delfina, złożone z 64 tomów in quarto (Paryż 1674—1730), z opuszczeniem miejsc nieprzyzwoitych i niemoralnych, nazywało się *in usum Delphini* (ob.).

Delfinat, starożytna prowincja francuska pomiędzy Prowancją a Franche Conté położona, obejmowała dzisiejsze departamenty Isère, Drôme i Wyższych Alp; tworzyła ona po upadku państwa rzymskiego południową część Burgundji, z którą dostała się Frankom, a później przeszła w posiadanie cesarza niemieckiego. W starożytności zamieszkiwali ją Allobrogowie. Pierwszym udzielnym hrabią Delfinatu był Gwido, na początku IX w. panujący, a jeden z jego następców, Humbert II, w 1349 ustąpił Delfinat za 120 tysięcy złotych florenów Karolowi Walezjuszowi. Odtąd Delfinat należał do korony i stanowił po Ludwiku XI uposażenie następców tronu. Por. Guiffrey „Histoire de la réunion du Dauphiné à la France“ (Paryż, 1868); Aug. Périer „Histoire abregée du Dauphiné de 1626 à 1826“ (Grenobla, 1881); Champellion-Figeac „Chroniques dauphinoises“ (1880—87, 4 t.).

Delfiniaste *(Delphinieae)*, rodzina wielorybów, ob. Delfin.

Delfinina, $C_{22}H_{35}NO_6$, alkaloid ostróżki polnej *(Delphinium staphisagria)*, przedstawia masę niekrystaliczną, trudno rozpuszczalną, alkaliczną, gorzkiego smaku, topniejącą w cieple. Działanie jej podobne jest do weratryny.

Delfinit, minerał, ob. Epidot.

Delfino, *Delwino* albo *Delvinia*, także *Delonia*, miasto główne sandżaku t. n. w południowej Albanji, nad rz. Pawlą; 7,000 m., rezydencja

paszy.—Sandżak **D.** obejmuje część starożytnego Epiru (góry Keraunskie albo Chimara).

Delfino, *Delfin*, dawny ród wenecki, z którego członkow odznaczyli się szczególnie: 1) **D.** Jan, doża od r. 1356 do 1361; 2) **D.** Piotr * 1444, † 1525, kameduła, zgromadził 4,000 rękopisów, wydanych w t. V „Veterum scriptorum et monument. amplissima collectio;“ 3) **D.** Zacharjasz, kardynał w połowie XVI w.; 4) **D.** Jan, poeta włoski, * 1617, † 1699 r., senator, kardynał i patrjarcha akwilejski, napisał 4 tragedje (wydał Comino 1733 w Padwie) i 6 rozpraw filozoficznych (Wenecja, 1740).

Delft, miasto w niderlandzkiej prowincji Południowej Holandji, nad rz. Schie, liczy 29,000 m., posiada kilkanaście budowli starożytnych i nowoczesnych, liczne fabryki i prowadzi znaczny handel: niegdyś słynęło z wyrobów fajansowych, ma wielki arsenał, szkołę politechniczną, kilka kościołów i najpiękniejszą w Holandji dzwonnicę. Tu w 1584 był zamordowany książę Wilhelm Orański, tu także urodził się Hugo Grotius. W r. 1797 założone tu było tak zwane „Delfickie towarzystwo religijne“ (Christo sacrum), którego celem było zjednoczenie wszystkich sekt chrześcijańskich; ślady tego towarzystwa prawie zupełnie zaginęły. Port tutejszy stanowi, połączone kanałem z samem miastem, małe miasto Delfshaven, liczące 12,700 m.

Delfy (greck. *Delphoi*, łaciń. *Delphi*), w starożytnej Grecji siedlisko sławnej wyroczni delfickiej, było niewielkiem, na południowo-zachodnim stoku Parnasu w Focydzie położonem miastem, w środku jego stały budynki świątyni Apollina, która została wystawioną w 478 roku przed Chrystusem, po spaleniu się dawniej stojących budowli, ze składek, w całej Grecji zbieranych. Świątynię tę okalały piękne ulice i pyszny teatr. W niej to znajdowała się wyrocznia ze sławnym trójnogiem. Na trójnogu tym, postawionym nad skalistą rozpadliną, z której dobywały się odurzające gazy, siadała kapłanka Pytja w ten sposób, aby gaz ją całą ogarnął. Wtedy wpadała w stan odurzenia, miotała się i bełkotała, lub wykrzykiwała niezrozumiałe wyrazy, z których później kapłani układali odpowiedzi czyli wyrocznie, te zaś, układane z początku wierszami, później prozą były dwuznaczne i niezrozumiałe, i dlatego zapewne długo używały wielkiego znaczenia i prawie nieomylności. Świątynia, w skutek ciągłego składania ofiar, posiadła niezmierne bogactwa i była dlatego niejednokrotnie celem łupieżców różnego rodzaju. Tak w 273 przed Chr. zrabowali ją Gallowie-Galaci, w 84 przed Chr. Trakowie, w 66 po Chr. Neron. Długi czas jeszcze, bo aż do IV wieku ery chrześcijańskiej utrzymywał się rozgłos świątyni delfickiej, i dopiero Teodoryk zabronił ostatecznie zbierania się w **D.** Obecnie na miejscu dawnej świątyni, znajduje się wieś Kastri. Pozostałe tam gruzy i szczątki ze znajdującemi się na nich napisami, były do ostatnich czasów przedmiotem badań archeologów. W r. 1893 odkopano nietknięty prawie hymn na cześć Apollina. Por. Hüllmanna „Würdigung des Delphischen Orakels“ (Bonn 1837) i Göttego „Das Delphische Orakel in seinem politischen religiösen und sittlichen Einfluss auf die alte Welt“ (Lipsk 1839); Dochler „Die Orakel“ (Berlin 1862); Foucart „Mémoire sur les ruines et l'histoire de Delphes“ (Paryż, 1866); Mommsen „Delphika“ (Lipsk, 1878).

Delfzijl, miasto w niderlandzkiej prow. Groningen, nad zatoką Dollart. Posiada szkołę żeglarską, dobry port, cegielnie, młyny, tartaki i liczy około 3,000 miesz. Przy **D.** zaczynają się dwa kanały: Damster-Diep i Eems-Kanaal.

Delgado, przylądek na wschodnim brzegu południowej Afryki, w północnej części cieśniny Mozambickiej.

Delgado Jimenez, liryk i komedjopisarz hiszpański, † 1889; dzieła jego cieszyły się wielką popularnością, szczególnie „zarzuela“ (komedja dwuaktowa): „El gran mundo.“

Delhasse Feliks, literat belgijski, * 1809 w Spa, współpracownik kilku pism brukselskich; napisał: „La Belgique alliée à Bonaparte“ (1854, pod pseudon. I. Van-Damme); „Ecrivains, hommes politiques de la Belgique“ (1857); „L'Opéra de Bruxelles” (1877).

Delhi, miasto główne dywizji czyli okręgu (14,529 klm. kw. i 1,991.336 miesz.), w Indostańskiej prowincji Pendżabu, niegdyś stolica i rezydencja państwa Wielkich Mogołów, na prawym brzegu rzeki Jumna (Dżamna). Jakkolwiek dzisiaj podupadłe, liczy jednak 192,579 miesz. (1891) i posiada wiele wspaniałych gmachów w nowszym stylu mazułmańskim. Przemysł i handel mniejszy w porównaniu z dawniejszą epoką, zawsze przecież jeszcze jest znakomity. Delhi wraz z miastem Lucknow jest ogniskiem oświaty muzułmanów i literatury Indostanu. Dzisiejsze miasto było założone 1631 przez szacha Dżihana, zwaliska dawnego miasta zalegają jeszcze rozległą okolicę. Starożytne Delhi, albo Indraprastha, zostawało długo pod rządem własnych królów indyjskich; w r. 1011 zdobył je sułtan Mahmud z Ghasny i zrabował. Przy końcu XII w. Delhi zostało środkowym punktem i wspaniałą rezydencją pierwszej dynastji afgańskiej; po której w r. 1288 druga nastąpiła. Trzecia dynastja Afganów została strącona 1398 przez Timura. Około połowy XVI w. wstąpił na tron Babur, jako pierwszy wielki mogol i rezydował naprzemiany w Delhi lub w Agra. Wiek XVIII sprowadził rozliczne nieszczęścia i klęski na to miasto, mianowicie ze strony Afganów i Mahrattów, a w r. 1802 zajęli je Anglicy, kiedy już dawna jego świetność upadła. Lubo wielki mogol nominalnie jeszcze tu panował, Delhi zosta-

wało pod zwierzchnictwem Wielkiej Brytanji. W lecie 1857 usiłowali wprawdzie sfanatyzowani muzułmanie zrzucić z siebie obce jarzmo, wymordowali lub wygnali Europejczyków i ogłosili wielkiego mogoła królem Indji, atoli 20 wrześn. 1857 miasto śród strasznego rozlewu krwi zostało zdobyte, wielki mogoł i jego rodzina wzięci do niewoli, a **D.** zamienione w prowincję bezpośrednią Anglji.

Delhomme Leon Aleksander, rzeźbiarz francuzki, * 1841, † 1895, kształcił się naprzód w Lionie, następnie w szkole sztuk pięknych w Paryżu. Od 1867 zaczął wystawiać w *Salonie* swe prace, z których ważniejsze: „Gall raniony“ (1867); „Demokryt“ (1869), posąg z bronzu; „Wyzwanie“ (1878); „Macierzyństwo“ (1880); „Młody Gall szykujący broń“ (1883); „Ludwik Blanc“ (1885); „Wiek bronzowy. Europa i Ameryka“ (1889); „Łazarz Carnot“ (1891), posąg bronzowy w Algierze; „Brat i siostra“ (1894) i in.

Deli. 1) Niewielki sułtanat na północno-wschodniem wybrzeżu Sumatry, obejmuje około 1,500 klm. kw. i zostaje od 1862 r. pod zwierzchnictwem Holendrów. Głównem miastem jest **D.** w zatoce Malakka. 2) *Delhi*, *Dilhi*, główne miasto posiadłości portugalskich na wyspie Timor, ma 3,000 miesz. i prowadzi handel ryżem i trzodą chlewną.

Delia, uroczystość na wyspie Delos, odbywana wiosną na cześć Apollina, wracającego ze swego pobytu zimowego w Licji. — **D.** u poetów rzymskich nazwa Djany (Artemidy).

Delibal, miód upajający, wyrabiany w Azji Mniejszej przez pszczoły z soku rośliny Daphne pontica. O miodzie tym znajduje się wzmianka u Ksenofonta (Anab., IV, 8, 20).

Delibes Leon, kompozytor francuski, * 1836, † 1891 w Paryżu, kształcił się w konserwatorjum paryskiem, w 1855 wystąpił ze swą pierwszą jednoaktową operetką „Deux sacs de charbon,“ następnie napisał: „Maître Griffard“ (1857); „Le jardinier et son maitre“ (1863). W r. 1865 został drugim dyrektorem chóru Wielkiej Opery w Paryżu i wtedy napisał balety: „La source“; „Coppelia“ (1870); „Sylvia, czyli nimfa Djany“; operę komiczną „Le roi l'a dit“ (1873); „Jean de Nivelle“; „Lakmé.“ Ostatnią jego operą była „Kasia,“ osnuta na motywach polskich, które zebrał podczas podróży swojej po Galicji. Po zrzeczeniu się stanowiska dyrektora chóru, został **D.** 1880 profesorem w konserwatorjum paryskiem.

Delibes Leon.

Deliciae (łac. rozkosz, uciecha, smakołyki), w dawnych czasach ulubiony tytuł zbiorowych wydań utworów poetyckich, np. „**D.** poetarum italorum,“ „**D.** poetarum gallorum,“ „**D.** poetarum germanorum“ i t. p. W starożytności wyrazem tym nazywano niektórych niewolników, zwłaszcza dzieci, karły, kaleki.

Deliciae generis humani (łac.), ozdoba rodu ludzkiego. Tak nazywano cesarza Tytusa, którego panowanie po krwawych rządach Nerona, Kaliguli, Tyberjusza, było tak łagodne, iż naród dla okazania mu czci i wdzięczności swojej przyznał mu tę pochlebną nazwę.

Deligiannis Teodor, grecki mąż stanu, ob. Delijannis.

Deligeorgis Epaminondas, minister grecki, * 1829 w Misolungach, † 1879. Na polu politycznem wystąpił w r. 1862 przy wstąpieniu na tron Jerzego I. Dzięki wymowie został w izbie przywódcą stronnictwa dążącego do zachowania stosunków przyjacielskich z Turcją. Po wstąpieniu Zajmisa w r. 1878 był przez czas niejaki prezesem ministrów i powtórnie w r. 1872. Stracony 1874, został nim znowu 1877, zachowując podczas wojny rusko-tureckiej politykę pokojową. W ministerjum koalicyjnem 1877 otrzymał tekę ministra skarbu, lecz będąc przeciwnym wojnie z Turcją, ustąpił w styczn. 1878. Jego mowy polityczne wyszły w Atenach w 2 t. 1880.

Deligny Edward Jan Stefan, generał francuski, * 1815 w Ballan (Indre), w r. 1835 wstąpił do wojska jako porucznik, służył 20 lat w Algierze, 1844 został kapitanem, 1852 pułkownikiem, 1855 generałem brygady, 1859 otrzymał dowództwo dywizji i stłumił kilka powstań w Algierji, w 1870 po kapitulacji Metzu dostał się do niewoli niemieckiej, gdzie internowany w Monasterze, napisał broszurę „1870. Armée de Metz“ (Paryż 1870—71), w której klęskę armji reńskiej przypisuje Bazaine'owi. 1873—79 był dowódcą 4 korpusu, następnie generalnym inspektorem armji, 1880 podał się do dymisji.

Deligrad, miasto słynne w nowszych dziejach serbskich, leży w powiecie Aleksinackim, o 2 godz. od Aleksinacza a 5 od Kruszewacza. Znajdują się tutaj szczątki fortyfikacji, wzniesionych 1804 r. na początku powstania serbskiego przez niejakiego Żika z Macedonji. Do 1808 r. twierdza ta zwała się *Karwingrad;* tegoż roku miasto było oblężone przez wojsko tureckie, które podczas świąt wielkanocnych przypuszczało trzykrotny szturm, zawsze jednak było odpartem. Od tego czasu miasto nazwane zostało przez Turków *Deliwar*, przez Serbów zaś **D.** Następnie jeszcze po kilkakroć kusili się Turcy o zdobycie **D.**, lecz zawsze bezskutecznie, aż w końcu 1813, po opuszczeniu przez Serbów, zostało dnia 7 lipca zajęte przez Turków. W czasie wojny turecko-serbskiej 1876, po upadku Aleksinacza, był **D.** główną kwaterą Czerniajewa.

Delijannis, Deligiannis, Delyannis, Teodor, grecki mąż stanu, * 1826, kształcił się w Atenach na wydziale prawnym w uniwers., i wszedłszy do służby rządowej, wkrótce został podsekretarzem

stanu. Wpłynął na rezygnację króla i przez zgromadzenie narodowe został wyniesiony na stanowisko ministra spraw zagranicznych. W r. 1867 podczas powstania na wyspie Krecie był posłem w Paryżu, następnie kilkakrotnie obejmował tekę ministra spraw zagranicznych, oświaty i skarbu. W t. zw. gabinecie ekumenicznym 1877 r. głosował za wojną, był przedstawicielem Grecji na kongresie berlińskim 1878 r., gdzie pomimo trudnych warunków zdołał uzyskać dla Grecji Tesalję i część Epiru. Po śmierci Komandurosa został w izbie głową opozycji, w kwietniu 1885 stanął na czele gabinetu. Pragnąc wyzyskać na korzyść Grecji rewolucję w Rumelji Wschodniej, w celu zmuszenia Porty do ustąpienia terytorjum przyznanego Grecji przez kongres berliński, **D.** rozpoczął przygotowania do wojny, lecz napotkawszy opór ze strony państw traktatowych, podał się do dymisji 9 maja 1886 i stanął na czele opozycji przeciwko nowemu gabinetowi Trykupisa. Po zwycięstwie swych stronników na wyborach, w październiku 1890 powołany był do steru gabinetu, ustąpił w marcu 1892, ponieważ nie mógł usunąć trudności finansowych. Później występował znowu jako przywódca opozycji przeciwko gabinetowi Trykupisa. W 1895 objął ster rządu.

Delikwescencja, *rozpływanie się*, własność ciał wchłaniania wilgoci, zawartej w powietrzu; odznacza się nią wiele związków chemicznych, jak chlorek wapna i in., używane do osuszania powietrza.

Delille Jakób, także *Delisle*, dydaktyczny poeta francuski, naturalny syn adwokata Montanier, z tego powodu zwał się także *Montanier—Delille*; * 1738 w Aigue-Perse w Owernji, † 1813. Przekład *Georgik* Wirgiljusza (1770) zjednał mu pewien rozgłos, a zarazem wstęp do akademji. W 1782 ogłosił **D.** „Les jardins, ou l'art d'embellir les paysages," jeden z najlepszych poematów dydaktycznych w literaturze francuskiej. Stronnik dawnego rządu, nie mieszał się do spraw publicznych podczas rewolucji, a od 1794 mieszkał w Szwajcarji, gdzie napisał „Homme des champs, au les Géorgiques françaises" (Strasb. 1800; na polski język utwory **D**-a tłómaczyli: Chomiński, Wilno 1817, 1818, 1819 i Feliński, Kraków, 2 wyd. 1823). Następnie przebywał w Londynie, skąd 1801 wrócił do Paryża. Z innych utworów **D.** wymieniamy: „La pitié" (Paryż 1802); „Trois règnes de la nature" (2 t., Paryż 1808) z objaśnieniami Cuviera; „Poésies fugitives" (1802); „Dithyrambes sur l'être suprême et l'immortalité de l'âme" (1802), tłómaczone na polski przez J. Gorczyczewskiego; „La Conversation" (Paryż 1812); „Le départ d'Eden" (Paryż 1815). Oprócz tego przetłómaczył: *Eneidę* i *Raj utracony*. Najlepsze wydanie dzieł **D.** wyszło w Paryżu (t. 16, 1824 i 1847). Najbardziej celował **D.** w opisach. Miejsce natchnienia zastępuje u niego retoryczność; wygładzona forma, którą w swym czasie podziw budził, nie zapali dziś czytelnika.

Delimitacja *(rozgraniczenie)*, tak się nazywają czynności, mające na celu oznaczenie na gruncie, w sposób trwały i dokładny, granic jakiegoś państwa, prowincji, gminy, lub własności ziemskiej prywatnej.

Delirium, obłąd (ob.). **D.** *tremens*, obłąd połączony ze drżeniem ciała, spotyka się tylko u chronicznych pijaków. Powstaje wskutek zaburzenia w odżywianiu kory mózgowej, w której wraz ze krwią cyrkulują substancje trujące z alkoholu powstałe. Ob. Alkoholizm.

Delisle albo *De l'Isle* Klaudjusz, * 1644 w Vaucouleurs, † 1720; profesor historji w Paryżu, wsławił się jako geograf i historyk. Celniejsze jego dzieła są: „Rélation historique du royaume de Siam" (Paryż 1684); „Atlas historique et géographique" (Paryż 1718); „Abrégé de l'histoire universelle" (7 tomów, Paryż 1731).— **D.** Wilhelm, starszy jego syn, słynny geograf, * 1675 w Paryżu, † 1726; wydał wielką liczbę kart geograficznych, wyróżniających się wytwornością i ścisłością od poprzednich prac tego rodzaju. W r. 1700 wydał atlas astronomiczny i geograficzny, oparty na najnowszych odkryciach naukowych. W r. 1702 został członkiem akademji nauk, otrzymał tytuł geografa królewskiego, a na żądanie Piotra W. przygotował kartę morza Kaspijskiego. Oprócz tego ogłosił „Traité du cours des fleuves" (1720).—**D.** Józef Mikołaj, drugi syn Klaudjusza, * 1688 w Paryżu, † 1768. był profesorem astronomji kolegjum francuskiego, od r. 1725—47 przebywał jako członek akademji w Petersburgu, gdzie wykładał astronomję; w r. 1740 obserwował przejście Merkurego przez tarczę słoneczną, a podróżami po Rosji wzbogacił fizykę kuli ziemskiej. W r. 1743 ulepszył metodę oznaczenia paralaksy słońca z obserwacji przejścia Wenery. Wydał między innemi: „Mémoires pour servir à l'histoire de l'astronomie, de la géographie et de la physique" (4 t., 1738), oraz „Eclipses circumjovialium" (1734).— Z dwu innych braci, **D.** Szymon Klaudjusz, * 1675, † 1708, znany był uczonemu światu jako historyk, a **D.** Ludwik, zwany powszechnie *de Lacroyère*, † 1741 w porcie Awacza, wsławił się naukowemi podróżami do Syberji i Kamczatki.

Delisle de Sales, Jan Chrzciciel Isoard, członek akademji, * 1743, † 1816, należał z początku do zgromadzenia Oratorjanów, lecz wkrótce przerzucił się do stronnictwa encyklopedystów, napisał dzieło w 41 tomach p. t. „Histoire des hommes"; „Philosophie du bonheur" (1796); „Mémoire en faveur de Dieu" (1802) i wiele in. Zostawił po sobie ogromny księgozbiór, liczący 300,000 tomów.

Delitzsch (słowiańskie *Delcz, Delicz)*, miasto okręgowe w król. Pruskiem, regencji Mersebur-

skiej, nad rz. Loberem, 9,000 miesz.; miasto starożytne, Prusom przypadło w r. 1815.

Delitzsch Franciszek, * 1813 w Lipsku, † 1890, gruntowny znawca literatury hebrajskiej, profesor teologji naprzód w Rostocku, a od 1850 w Erlangenie, oprócz innych wydał; „Geschichte der jüdischen Poesie" (Lipsk 1836); „Beiträge zur mittelalterlichen Scholastik unter Juden und Moslemen" (Lipsk 1841); „Commentare zu Habakuk" (Lipsk 1843 r.); „Commentare zum Hohenlied" (Lipsk 1851); „Commentare zur Genesis" (4 w., 1873); „Commentare zum Psalter" (4 wyd., 1883); „Die biblisch-prophetische Theologie" (Lipsk 1845); „Vier Bücher von der Kirche" (Drezno 1847); „Handschriftliche Funde" (Lipsk 1861—62); „System der christlichen Apologetik" (1869); „Eine jerusaliemische Geschichte der Herodierzeit" (1873); „Messianische Weissagungen in geschichtlicher Folge" (1890); „Isis, Farbenstudien und Blumenstücke" (1888).

Delitsch Fran.

Delitzsch Fryderyk, asyrjolog, * 1850 r. w Lipsku, był profesorem asyrjologji i porównawczej filologji semickiej w uniwersytecie lipskim. Ogłosił: „Studien über die indo-germanisch-semitische Wurzelverwandschaft" (2 wyd., Lipsk 1884); „Assyrische Studien" (1874); „Assyrische Lesestücke" (3 wyd., 1885); „Wo lag das Paradies" (1881); „Die Sprache der Kossaeer" (1884); „Assyrisches Wörterbuch" (1877); „Assyrische Grammatik" (1889). Nadto od r. 1881 wydaje „Assyriologische Bibliotek" i „Beiträge zur Assyriologie und vergl. semitischen Sprachwissenschaft."

Delius Mikołaj, znakomity krytyk, znany zwłaszcza ze swych studjów nad Szekspirem; * 1813 w Bremie, † 1888. od 1855 profesor w Bonn, miał wykłady o sanskrycie, jak również o literaturach romańskich i angielskiej. Oprócz krytycznego wydania dzieł Szekspira (7 t., 2 wyd., Elberfeld 1863 i 5 wyd., 2 t., 1882). Najcelniejsze jego prace są: wydanie „Macbetha" (1840); „Die Tieck'sche Shakspeare Kritik" (Bonn 1846); „Der Mythus von William Shakspeare" (Bonn 1851); „Ueber das engl. Theaterwesen zu Shakspeare's Zeit" (Bonn 1853); „Shakspeare-Lexikon" (1852); „Pseudo-Shakspearesche Dramen" (Elberf 1856—74); „Abhandlungen zu Shakspeare" (2 t., Berlin 1889). Cenne studja D-a o średniowiecznej literaturze romańskiej znajdują się w ogłoszonych przez niego wydaniach: Wace'a „Saint-Nicolas" (Bonn 1850) i „Provençalische Lieder" (1853).

Delja (od tur. *tefli*), suknia zwierzchnia, obszerna, z rękawami, zastępująca miejsce płaszcza lub burki. Moda delji, przeniesiona ze Wschodu, rozpowszechniona była u nas w XV w. Rycerstwo polskie używało delji podbijanych futrem, które zarzucało po wierzchu na zbroje. Bogatsi nosili je ze szkarłatu i aksamitu, obszywane złotemi potrzebami.

Dellamare, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dell-Bene, malarz, uczeń Piotra Berettini, zwanego Cortona, sprowadzony na Litwę przez Kazimierza Sapiehę, wojewodę wileńskiego w połowie XVI w., przemieszkiwał na jego dworze aż do śmierci. Z licznych jego prac, wykonanych w tym czasie, celniejsze są freski, któremi ozdobił pałac na Antokolu i wnętrze jezuickiego kościoła ś. Ignacego w Wilnie, oraz cztery obrazy olejne do kościoła Kamedułów w Pożajściu pod Kownem. Por. Rastawiecki „Słownik malarzów," Kraszewski „Wizerunki."

Delleani Wawrzyniec, malarz włoski, * 1840, kształcił się w Akademji sztuk pięknych w Turynie. Wykonał: „Ezzelino da Romano" (1863); „Kolumb wracający z pierwszej wyprawy"; „Konradyn Szwabski w domu Frangipanów"; „Ollivier Cromwell"; „Koronacja dogaressy Katarzyny Grimani"; „Przechadzka nad Arno"; „Wenecja w wieku XVI"; wielki krajobraz „Quies" (1881) i in.

Dellinghausen Edward, baron, generał rosyjski, * 1824 w Estlandji, kształcił się w korpusie kadetów morskich i rozpoczął służbę 1842 jako midszipman, 1846 przeszedł do wojska lądowego i został adjutantem szefa sztabu armji kaukaskiej, gen. Kotzebuego. Podczas wojny wschodniej 1853—55 odznaczał się zwłaszcza pod Sylistrją, 1857 awansował na pułkownika, 1863 na generał-majora, 1869 został dowódcą 29 dywizji piechoty. Podczas wojny rosyjsko-tureckiej 1877—8, jako dowódca 11 korpusu, odniósł 4 grudnia 1877 zwycięstwo nad Fuadem-Paszą pod Eleną, czem rozstrzygnął los Plewny. † w listopadzie r. 1888.

Dellingshausen Mikołaj, baron, fizyk, * 1827 w Kattenack w Estlandji, † 1896, kształcił się w korpusie paziów w Petersburgu, następnie w Dorpacie, Lipsku i Heidelbergu, poczem objął zarząd swego majątku i był marszałkiem szlachty swej gubernji. Prace jego naukowe należą głównie do zakresu filozofji materji; odrzuca on teorję atomistyczną materji i przyjmuje, że jest ona tylko objawem interferencji fal eteru. W przedmiocie tym ogłosił: „Versuch einer spekulativen Physik" (1851); „Grundzüge der Vibrationstheorie der Natur" (1872); „Die Schwere" (1884) i in.

Dellmann Fryderyk, fizyk i meteorolog, * 1805 w Kettwig, † 1870 w Kreuznach, gdzie przez długi czas był nauczycielem matematyki w gimnazjum. Zasłużony jest głównie w nauce o elektryczności atmosferycznej; liczne jego rozprawy mieszczą się w *Annalach* Poggendorffa i w „Zeitschrift für Mathematik und Physik" Schlömilcha.

Del Lungo Izydor, włoski historyk literatury, * 1841 w Montevarchi, studjował nauki prawne w Sienie i Pizie, od 1862 był profesorem w kilku gimnazjach, jest członkiem akademji Crusca i współredaktorem wydawanego przez nią słownika. Napisał: „Dino Compagni e la sua cronaca“ (3 t., 1879—80); „Versi“ (1858); „Leggende del secolo XIV“ (1862); „Del esilio di Dante“ (1881); „Beatrice“ (1891); „Dante nei tempi di Dante“ (1888) i in.

Dellys, miasto w Algierji, prowincji Algieru, nad morzem Śródziemnem, o 107 klm. na wschód od Algieru, ma 13,500 m., port i wyborne winnice; jest to główny punkt handlowy dla sąsiadujących Kabylów. Zwycięstwo Francuzów nad Kabylami 1844.

Delmatius, ob. Dalmatius.

Del-Medigo Józef Salomon, lekarz i filozof, * 1591, † 1655, syn rabina na Krecie, kształcił się w Padwie, następnie podróżował, a od 1620 do 1628 był lekarzem Krzysztofa Radziwiłła w Nieświeżu. Z pobytu tego pozostawił zapisy o Litwie w języku hebrajskim, wydane przez Geigera. Napisał też zbiór umiejętności „Jaar Libanon“ oraz zbiory rozpraw o filozofji i medycynie.

Delmenhorst, miasto w w. ks. Oldenburskiem, nad rz. Delmą (lewy dopływ Ochtum z systematu Wezery), ma 12,569 miesz. (1895), sławne jarmarki na konie. Dawniej było głównem miastem książąt Oldenburg-**D.**; od r. 1669 do 1772 należało do Danji.

Delmotte Henryk Filibert Józef, poeta belgijski, * 1822 w Boudour, † 1884. Jego „Poésies“ wyszły w Brukseli r. 1846, a „Comédies“ w r. 1873. Za komedję p. t. „Le talent de ma fille“ otrzymał w r. 1875 nagrodę.

Delolme Jan Ludwik, * 1740 w Genewie, był tamże adwokatem; wygnany, przebywał do 1775 w Anglji, skąd powróciwszy, † 1806 w jednej wiosce szwajcarskiej. Znany jest zaszczytnie jako autor dwu ważnych dzieł: „Constitution de l'Angleterre“ (Amsterd. 1771); „Parallel between the English government and the former government of Sweden“ (Lond. 1772), w których przedstawia dobrodziejstwa wolnej konstytucji; „The history of the flagellants“ (Lond. 1782) i „The union of Scotland with England“ (Lond. 1787).

Delombre Paweł, polityk francuski, * 1848, adwokat i publicysta, wybrany do izby w 1893 i 1898, objął ministerjum handlu w gabinecie Dupuya (1898).

Delong Jerzy Waszyngton, podróżnik, * 1844 w New-Yorku, † 1881, w 1873 podróżował po północnem morzu Podbiegunowem, w 1879 objął dowództwo nad wyprawą biegunową Bennetta; zniszczenie okrętu przez lody przerwało podróż, załoga wraz z **D.** dotarła do brzegów Syberji; podczas żeglugi po Lenie **D.** umarł. Pamiętniki **D.** zostały wydane przez pozostałą po nim żonę p. t. „The Voyage of Jeanette“ (nazwa okrętu **D.**) w r. 1883. Por. Gilder „Ice-pach and Tundra“ (1883), oraz Melville „In the Lena Delta“ (1885).

Delord Taxile, publicysta, literat i mąż stanu francuski, * 1815 w Avignon, † 1877; nauki kończył w Marsylji i już wtedy pisywał do czasopisma *Sémaphore*. Przybywszy do Paryża 1837 r., został współpracownikiem rozmaitych czasopism, od 1842 redaktorem *Charivari*, następnie spółredaktorem *Siècle*, od 1868 czasop. *L'Avenir National*, w końcu 1869 przeszedł znowu do redakcji *Siècle'a*. 1871 wybrany do zgromadzenia narodowego, zasiadał na lewicy. Wydał między innemi: „Physiologie de la Parisienne“ (1841 r.); „Messieurs les Cosaques“ (1854); „Les troisièmes pages du journal le Siècle“ (1860); „Histoire du second empire“ (6 t., 1869—76, wyd. ilustr. 1880—83). Napisał także sztukę sceniczną: „La fin de la Comédie“ (Paryż 1864).

Delorme Filibert, * około 1518, † 1570, słynny budowniczy francuski; pracował głównie dla Henryka II, a potem dla Katarzyny Medicis. Najcelniejszem jego dziełem jest pałac Tuileries. Budował w stylu ozdobnego, wykwintnego renesansu. Sławny jest wprowadzeniem do budowli zamiast krokwi i belek, tarcic sosnowych, przez co osiągnął taniość, lekkość i trwałość budowli. Dał się także poznać jako teoretyk dziełami: „Nouvelles inventions pour bien batir“ (1561) i „Traité de l'architecture“ (1567, w 9 księgach). Por. Lübke „Geschichte der französischen Renaissance“ (2 wyd., Sztutg. 1885); A. Berty „Les grands architectes français de la renaissance“ (Paryż 1860).

Delorme Marion, słynna kurtyzana francuska, przyjaciółka p. Ninon de l'Enclos, * 1611 w Chalons-sur-Marne, † 1650, przybyła w bardzo młodym wieku do Paryża, gdzie prowadziła życie wystawno-awanturnicze. Była kochanką Ludwika XIII, ks. Buckinghama i innych. Podczas zaburzeń Frondy dom jej był miejscem schadzki naczelników tego stronnictwa; zagrożona przez kardynała Mazarini uwięzieniem, odebrała sobie życie, mając 39 lat wieku. Podanie zaś twierdzi, że śmierć ta była tylko zmyśloną, że **D.** uciekła do Anglji, skąd wróciła do Francji 1682, że zawierała po trzykroć śluby małżeńskie i że zmarła w r. 1706. Wiktor Hugo, Alfred de Vigny i inni poeci francuscy brali wypadki jej życia za treść do dramatów i powieści historycznych. Por. Méry „Les confessions de Marion D.“ (Paryż 1850—51, t. 4).

Delorme Piotr Klaudjusz Franciszek, malarz francuski, * 1783 w Paryżu, † 1859 tamże, kształcił się w Rzymie. Wykonał: „Śmierć Abla“; „Smierć Leandra“; „Hero i Leander“; „Wskrzeszenie córki Jaira“ (1817); „Wstąpienie Chrystusa do otchłani“ (1819); „Hektor i Parys“ (1828) i w. in. Ozdobił freskami kościoły: St.-

Gervais, św. Eustachego, Notre Dame de Lorette i inne.

Delorme Ludwik Ireneusz, literat francuski, * 1848 w Paryżu, współpracownik kilku pism paryskich, w których pomieszcza krytyki literackie i artystyczne, napisał: „Le musée de la Comédie française“ (1878); „Gustave Doré, peintre, sculpteur, dessinateur, graveur“ (1879); oraz powieści: „Une coquine“ (1879); „J'ai tué ma femme“ (1880); „Cherchez l'amour“ (1881); „Fleurs troublantes“ (1889).

Delort Karol Edmund, malarz francuski, * 1841 w Nimes, † 1895, kształcił się w szkole sztuk pięknych pod kierunkiem Gérome'a, poczem poświęcił się malarstwu rodzajowemu. Ważniejsze z jego płócien: „Sklep fryzjera w Algierze“ (1864); „Chloe, wzywająca dźwiękiem fletu woły, skradzione przez piratów“ (1866); „Las“ (1868); „Sokolnik“ (1870); „Zasadzka“ (1872); „Wyjazd na polowanie“ (1873); „Maruderzy“ (1874); „Po śniadaniu“ (1876); „Wzięcie floty holenderskiej przez huzarów rzeczypospolitej“ (1882); „Przyjęcie na pokładzie galery królewskiej“ (1886); „Porwanie“ (1888); „Powrót z wygnania“ (1889). Pozbawiony wskutek paraliżu ręki prawej, nauczył się malować lewą, lecz nowy atak paralityczny obezwładnił go zupełnie.

Delos, teraz *Dili*, jedna z wysp Cyklad, obejmuje 5 klm. kw. powierzchni, lecz z powodu niezdrowego klimatu jest prawie pusta. W starożytności była ona głównym punktem czci Apolina, który się tutaj wraz z Djaną miał urodzić (stąd przydomki obojga tych bóstw: *Delios i Delia*). Delos była więc uważaną za miejsce święte. Ogromne skarby i dzieła sztuki gromadziły się w jej świątyniach, i cała wyspa, dopóki zostawała pod zwierzchnictwem Aten, miała swoich własnych królów kapłańskich. W epoce świetności swojej, wyrocznia tutejsza Apollina uważaną była za nieomylną, i co 5 lat obchodzono tu *uroczystości deloskie*, śród wszelkiego rodzaju igrzysk. Ustanowiona przez Tezeusza pielgrzymka coroczna do wyspy Delos, znaną była pod nazwą *Teoryi*. W r. 87 przed Chrystusem Menofanes, wódz Mitrydatesa, splondrował wyspę, zburzył budynki i świątynie, a mieszkańców przeważnie wymordował. W r. 84 wyspa **D.** przeszła w posiadanie Rzymian, a później Ateńczyków. Obecnie jest ona przystanią dla rybaków. Por. Sallier „Histoire de l'isle de Delos“ (w „Mémoires de l'Académie des Inscrip,“ t. III, str. 376 i nast.); Bénoit „Fragment d'un voyage dans l'archipel grec en 1847“ (Paryż 1851); Lebègue „Recherches sur Délos“ (Paryż 1876); Homolle (1887); Schöffer (1889).

Deloskie zagadnienie, sławne w starożytności zadanie o podwojeniu sześcianu, to jest: mając dany sześcian, znaleźć krawędź sześcianu dwa razy większego. Zadaniem tem zajmował się już Hipokrates z Chios; nazwę zaś zagadnienia **D.** miało ono otrzymać za czasów Platona, z powodu zarazy morowej pustoszącej wyspę Delos, dla której odwrócenia wyrocznia Apollina postawiła żądanie, by ołtarz tego bożka, mający kształt sześcianu, jeszcze raz tak wielkim uczynić. Rozwiązanie geometryczne tego zagadnienia było przedmiotem licznych poszukiwań, posłużyło do odkrycia wielu linji krzywych i stąd jego ważność w nauce; takie zaś mnóstwo rozpraw nadsyłano do paryskiej akademji, że ta w roku 1775 zmuszoną była ogłosić, że odtąd żadnego już nie przyjmie.

Delpacy I, herb: Na tarczy obramowanej złotej, na zielonym pasie ukośno lewym ze skrajem złotym—trzy podwójne linje srebrne, nad pasem pole tarczy srebrne, pod pasem pomarańczowe. U szczytu trzy pióra strusie: czerwone między zielonemi. Indygenat z r. 1658.—**D. II,** *Delpacy*, v. *Gozdawa* odm.: W polu czer-

Delpacy I. Delpacy II. Delpacy III.

wonem między dwoma wązkiemi pasami srebrnemi trzy podwójne lilje srebrne. U szczytu na pawim ogonie podwójna lilja srebrna. Indygenat z r. 1667.—**D. III:** W polu czerwonem nad krokwią srebrną, z prawej strony trzy podwójne lilje srebrne, z lewej trzy róże białe. U szczytu ogon pawi. („Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego).

Delphin Kajetan, lingwista francuski, * 1857 w Lionie, wychował się w Algierji, gdzie przyswoiwszy sobie język arabski, studjował go naukowo i został następnie profesorem; napisał: „Notes sur la poésie et la musique arabe dans le Maghreb algérien“ (1886).

Delphinium, roślina, ob. Ostróżka.

Delpit Edward, literat francuski, * 1844 r. w Nowym Orleanie w Ameryce, wychował się i naturalizował we Francji; napisał: „Les représailles de la vie (1883); „Le supplice d'une mère“ (1885); „Catherine Levallier“ (1887); „Chaine brisée“ (1890); „Les faiseurs de coups d'Etat“ (1878); „Les théories de Tavernelle“ (1883); „La revanche de l'enfant“ (1885); „Paul de Brussange“ (1887); „La vengeance de Pierre“ (1888); „Yvonne“ (1891).

Delpit Albert, brat poprzed., powieściopisarz fran., * 1849 w Nowym Orleanie, † 1893, syn bogatego kupca wyrobów tytuniowych, w młodości

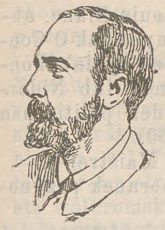

Delpit Albert.

przybył do Francji, kształcił się w Bordeaux, poczem został współpracownikiem założonych przez A. Dumasa (ojca) czasopism: „Le Mousquetaire“ „Le d'Artagnan“ i odbył kampanję 1870 — 71. Napisał wiersze: „L'invasion“ (1872); „Le repentir, ou recit d'un curé de campagne“ (1873), nagrodzone przez akademję, następnie dramaty: „Robert Pradel“ (1874); „Le message de Scapin“ (1876); „Les chevaliers de la patrie“ (1877); romanse: „Les compagnons du roi“ (1874); „Jean Nu-Pieds“ (1874); „La vengeresse“ (1876); „Le mystère du Bas-Meudon“ (1877); „Le fils de joie“ (1877); „Le fils de Coralie“ (1879); „Le mariage d'Odette“ (1880); „Les amours cruelles“ (1884); „Mademoiselle de Bressier“ (1885); „Théresino“ (1887); „Le père de Martial“ (1881, przekład polski 1884); „La marquise“ (1882), przekład polski p. t. „Margrabina“, (Warsz. 1884); „Mademoiselle de Bressier“ (1886); „Dispara“ (1888); „Passionnément“ (1889); „Comme dans la vie“ (1890), przekład polski p. t. „Za grzechy życia“, (Warszawa 1890). Późniejsze jego poezje wyszły p. t. „Les dieux qu'on brise“ w r. 1881.

Delsol Jan Józef, prawnik francuski, * 1827, w 1871 był członkiem Zgromadzenia Narodowego, 1876 został senatorem. Napisał: „Le Code Napoléon expliqué d'après les doctrines généralement adoptées à la faculté de droit de Paris” (1854—55, t. 3), przekład polski pod redakcją M. Godlewskiego (1874, t. 3).

Delta, pasy lądowe i wyspy, niewiele wznoszące się ponad poziom morza, przy ujściu rzek, których odnogi między niemi przebiegają. **D.** utworzone są z mułu i piasku unoszonego i odkładanego przez rzekę; często zaś mają kształt trójkąta, podstawą zwróconego do morza, jakby greckiej głoski *delta* (Δ), skąd poszła ich nazwa. pierwotnie stosowana do **D.** Nilu. Według Crednera, delty tworzą się głównie na wybrzeżach, ulegających powolnemu wynoszeniu się nad poziom; tenże autor wylicza 143 rzek na całej ziemi, usposobionych do tworzenia delt, bądź przy ujściu do mórz, bądź do jezior (**D.** *lądowe*). Najrozleglejszą jest **D.** Gangesu, obejmująca 8,259,435 hektarów obszaru; dalej idą: **D.** Mississippi (3,185,933 ha.), Nilu (2,219,400 ha.), Dunaju (258,795 ha). Grubość pokładów **D.** Nilu wynosi średnio 10 metrów, a **D.** rzeki Po około 120 metr. Por. Credner „Die Deltas” (w Petermanna „Mittheilungen” 1878).

Delta, terytorjum w Wenezueli, obejmujące deltę rzeki Orinoko, 65,647 klm. kw. i 7,222 miesz. (1891).

Delta, stop metaliczny, złożony z 56 części miedzi, 40 cynku, 1 żelaza, 1 ołowiu i 1 manganu, jest żółtawy, łatwo daje się walcować i wyciągać na druty. Używa się do obijania okrętów i na szruby okrętowe, niekiedy także i na odlewy.

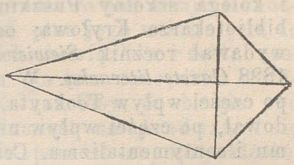

Deltoid.

Deltoid, czworokąt, składający się z dwu równoramiennych trójkątów, przylegających do siebie wspólną podstawą.

Deltoideus, *mięsień trójkątny* czyli *naramienny*, ob. Ramię.

Deltour Mikołaj Feliks, pisarz francuski, * 1822 w Paryżu, kształcił się w kolegjum Ludwika W. i w szkole Normalnej, był nauczycielem w kilku liceach, 1871 inspektorem akademji, 1879 generalnym inspektorem nauczania początkowego. Głównem jego dziełem jest: „Les ennemis de Racine au XVII siècle” (1857, 4 wyd. 1884); „Histoire de la littérature grecque“ (1884); „Histoire de la litterature romaine“ (1889).

Deluc Jan Andrzej, geolog i meteorolog, * 1727, † 1817 w Genewie, sławę swą ustalił badaniami nad atmosferą i pomiarami barometrycznemi, był od 1798 profesorem w Getyndze, najwięcej atoli przebywał w Londynie, Berlinie, Hannowerze i Brunświku. Z pism jego wymienimy „Recherches sur les modifications de l'atmosphère“ (2 t., Genewa 1772); „Lettres physiques et morales sur l'histoire de la terre et de l'homme“ (6 tom., Haaga 1779—80); „Elementary treatise on geology“ (1809); „Geological travels“ (1813).—Brat jego Wilhelm Antoni **D.**, * 1729 w Genewie, † 1812 tamże, jak również synowiec obu poprzednich, Jan Andrzej **D.**, * 1763 w Genewie, † 1847, zasłużyli się również w geologji.

Delvau Alfred, pisarz francuski, * 1825 r. w Paryżu, † 1869 tamże. W 1848 był sekretarzem ówczesnego ministra spraw wewnętrznych Ledru-Rollina. Napisał: „Histoire de la révolution de Fevrier“ (1850); „Les murailles révolutionnaires“ (zbiór programów wyborczych, dekretów i t. p.); „Au bord de la Bièvres“ (1854); „Histoire de la campagne d'Italie“ (1859); „Les Cythères parisiennes, histoire anecdotique des bals etc“ (1864); „Dictionnaire de la langage verte“ (1865); „Histoire anecdotique des barrières de Paris“ (1865); „Les lions du jour“ (1866); „Henri Murger et la Bohême (1866); „Les sonneurs de sonnet 1640—1866“ (1867); „Bibliothèque bleu“ (1859—60, t. 3); „Collection des romans de chevalerie, mis en prose française moderne“ (1869, t. 4); „Dictionnaire erotique moderne“ (1864).

Delvenau, rzeka w pruskiem księstwie Lauenburskiem, poczynając od Mölln do Lauenburga jest skanalizowaną i z drugą, również skanalizo-

waną rzeką Steckenitz, stanowi 56 klm. długą drogę wodną pomiędzy Elbą i Travą.

Delwig Antoni, baron, poeta rosyjski, * 1798 w Moskwie, † 1831 w Petersburgu; przyjaciel i kolega szkolny Puszkina; był pomocnikiem bibljotekarza Kryłowa; od roku 1825 do 1831 wydawał rocznik *Siewiernyje Cwiety*, a w roku 1828 *Gazetę literacką*. W utworach **D.**-a przebija po części wpływ Teokryta, którego trochę naśladował, po części wpływ niemieckiego romantyzmu i sentymentalizmu. Cechuje ich także pewne rozlenienie, którem **D.** odznaczał się także w szkole i całej karjerze urzędniczej. Życiorys **D.** w *Sowremienniku* za rok 1853 i 1854. Jego „Poezje" wydał Puszkin w Petersburgu 1832 r., a w r. 1852 Smirdyn. Całkowite wydanie utworów **D.** ogłosiło w r. 1893 czasopismo *Bibliotieka Siewiera*.

Dema (*Dioma*), rzeka w gub. Orenburskiej, wypływa z Syrtu w pow. Orenburskim i wpada do rz. Białej, powyżej m. Ufy. Okolice jej, zamieszkane po większej części przez Baszkirów, zawierają rudę miedzianą. Długość jej wynosi 380 klm.

Demades, mówca ateński, przeciwnik Demostenesa; pochodził z nizkiego stanu; mowami swemi wywierał na lud wpływ wielki, ale dla interesów państwa zgubny. W bitwie pod Cheroneą r. 338 dostał się do niewoli macedońskiej, lecz dzięki swojej przebiegłości wyjednał u zwycięzcy, iż ten jego i innych jeńców ateńskich uwolnił. Zarzucano mu przedajność i nikczemne pochlebstwa względem Filipa i Aleksandra W. Wszelako za jego sprawą udało się Ateńczykom ocalić swoje miasto od zburzenia, gdy opanował je Aleksander W. Przyczynił się podobno w znacznej części do wydania wyroku śmierci na szlachetnego Demostenesa. Kasander, syn Antypatra, przekonawszy go z przejętych listów o oszczerstwa, kazał stracić 319 r. przed Chr. Z mów jego nawet fragmenta nas nie doszły. Por. Lhardy H. „Dissertatio de Demade, oratore Atheniensi" (Berlin, 1834).

Demagog (z grec. *demos i agein*), przywódca mas ludowych, człowiek, który dzięki wielkiej powadze, jakiej zażywa u ludu, dzięki niezwykłemu darowi wymowy, lub innym zaletom osobistym wywiera ogromny wpływ na też masy i prowadzi ich do tych, lub innych celów politycznych, działając już to w interesie samego ludu, już to dla osiągnięcia korzyści osobistych. Często działalność polityczna narodu nie jest wyczerpaną przez czynności pewnych politycznych ciał, poza któremi odbywa się jeszcze ruch i działalność polityczna mas. Przewodnikami prawnie istniejących organów politycznych są mężowie stanu, wodzami mas demagogowie. W historji widzimy **D.** najrozmaitszego charakteru: w czasach starożytnych szlachetnego Peryklesa, przebiegłego Kleona, w nowszych czasach radykalnych demokratów, jak Mazzini, Ledru Rollin, Kossuth, Gambetta, Louis Blanc, absolutystów, jak Kromwel, liberalnych jak O'Connell, baron Stein (w pewnej epoce życia), konserwatystów, jak wodzowie Wandei lub Niderlandów. Por. Ilse „Geschichte der politischen Untersuchungen" (Frankfurt, 1860).

De Maistre Józef, hrabia, ob. Maistre.

De mane consilium (łac.), poranek przynosi radę.

Demanowa (po madziars. *Deményfalva*), wieś w komit. Liptowskim, w królestwie Węgierskiem, sławna pieczarą stalaktytową, zwaną *Jaskinia Benikowa*, oraz wielu innemi, istniejącemi w okolicy.

Demantoid, granat (ob.) uralski, zielony lub żółtawo-zielony.

Demarkacyjna linja, zowie się w prawie narodów granica ustanawiana dobrowolnie między dwoma państwami, lub linja graniczna, której w czasie wojny żadna ze stron wojujących nie ma prawa przekroczyć. Linja taka najczęściej oznaczaną bywa podczas zawieszenia broni. Kiedy w XV w. Portugalczycy walczyli z Hiszpanami o panowanie na morzu i o nowo odkryte kraje, papież Aleksander VI poprowadził na mapie linję demarkacyjną przez ocean, która miała określać granice posiadłości obu tych państw.

Demarkacyjna linja, w medycynie, jest to linja oddzielająca zgangrenowaną część ciała od części jego zdrowych.

Dematophora, D. *necatrix*, grzybek z rodziny *Pyrenomycetae*, rozpowszechniony we Francji, Szwajcarji i na południo-zachodzie Niemiec, żyje pasożytniczo na drzewach owocowych i roślinach warzywnych, przez co nieraz znaczne szkody wyrządza.

Demawend (starož. *Josonius Mons*), sławna góra wulkaniczna w górach Elburs w północnej Persji, nowszemi czasy kilkakrotnie przez Europejczyków zwiedzana i wymierzana; jej wysokość dochodzi do 5,600 m.

Dembea, jezioro w Abisynji, ob. Tana.

Dembica, miasteczko w Galicji zachodniej, pow. Ropczyckim, nad Wisłoką, przy kolei żelaznej, liczy 3,600 m., posiada dawny zamek książąt Radziwiłłów.

Dembicki, herb, znany tylko z nazwy.

Dembieński Maciej, ob. Dębiński Maciej.

Dembińska Helena, córka generała Henryka napisała: „Dwie epoki mego życia przez młodą Polkę" (Kraków, 1841), dzieło to przełożyła na francuski Olimpja Chodźkowa.

Dembińska Ludwika, napisała: „Rozmowy niedzielne siostry Anny z czeladką służebną i rzemieślniczą ku jej umoralnieniu" (Kraków, 1867).

Dembiński (*Dębiński*) Jan, † około roku 1725, komornik graniczny województwa Krakowskiego, powiatu Księskiego, syn Mikołaja

z Dembian, † 1688. W r. 1727 wyszły w Częstochowie jego „Różne mowy publiczne seymikowe y seymowe.“

Dembiński Stanisław Kostka, † 1781, herbu Nieczuja, wojewoda krakowski, syn Piotra, starosty czchowskiego. W r. 1758 został podczaszym krakowskim, w r. 1764 kasztelanem wojnickim, a 1779 wojewodą krakowskim. Był on także rotmistrzem chorągwi pancernej i starostą wolbromskim.

Dembiński Ignacy, herbu Nieczuja, cześnik i chorąży krak., kształcił się w akademji krakowskiej, wybrany posłem na sejm 1784, odznaczał się wielkim zapałem i szlachetnością uczuć. Popierał gorąco równouprawnienie stanów, a występując (22 marca 1792) przeciw możnowładztwu, domagał się sprzedaży starostw, zniesienia majoratów, ordynacji i margrabstw. W r. 1794 zasiadał w komisji porządkowej województwa Krakowskiego.

Dembiński Henryk, syn Ignacego, generał polski i wódz naczelny powstańców węgierskich; * 1791 w Krakowskiem, † 1864 w Paryżu. W 1807 wstąpił do szkoły inżynierji w Wiedniu; 1809 r. walczył w kraju jako prosty żołnierz; 1812 mianowany został kapitanem; po upadku Napoleona osiadł na roli w wojewódz. Krakowskiem. Po wybuchu powstania 1830 r. mianowany pułkownikiem. Po bitwie ostrołęckiej **D.** podał myśl, aby odciętego z dywizją swoją generała Giełguda wysłać na Litwę i sam z niewielkim oddziałem powiózł mu instrukcję. Skutkiem niedołężnych działań Giełguda i innych generałów spełzły nadzieje zwycięstwa. **D.** na czele 4,000 korpusu dokonał odwrotu z Litwy do Królestwa. Mianowany wkrótce gubernatorem stolicy, objął po usunięciu Skrzyneckiego naczelne dowództwo, które jednak w kilka dni musiał już złożyć skutkiem zamieszek 15 sierpnia 1831 r. Plan jego przeprowadzenia wszystkich władz z Warszawy do Modlina i przeniesienia wojny na Litwę odrzucono. Po upadku Warszawy z korpusem Rybińskiego przeszedł do Prus, a stąd udał się do Francji. W roku 1833 służył krótko w wojsku baszy Egiptu Mehmed-Alego. Po rewolucji Lutowej 1848 brał udział w kongresach słowiańskich we Wrocławiu i Pradze, starając się pogodzić Madziarów ze Słowianami przeciw Austrji. Następnie przyjął służbę w powstańczem wojsku węgierskiem i 5 lutego 1849 otrzymał naczelne dowództwo nad główną armją. Zazdrość Görgöya i niechęci podwładnych przeciw cudzoziemskiemu wodzowi paraliżowały jego działania, w skutek tego pobity pod Kapolną (26—28 lutego); po źle kierowanym odwrocie za Cisę, musiał **D.** podać się do dymisji, ale całą kampanję wiosenną prowadzono podług jego planów. Przez ten czas pracował **D.** w kancelarji działań wojennych w Debreczynie. W czerwcu 1849 r. znowu otrzymał naczelne dowództwo nad armją północną, ale gdy odrzucono plan jego wtargnięcia do Galicji, zrzekł się tych obowiązków i został szefem sztabu głównego. Na tem stanowisku kierował odwrotem armji z nad Cisy; po bitwie pod Szoreg (3 sierpnia) zamiast na Arad rzucił się na Temeszwar, gdzie poniósł zupełną klęskę. Z Kossuthem udał się do Turcji, a stąd 1850 do Paryża. Z pism **D.** przytaczamy najważniejsze „Mémoires sur la Campagnie de Lithuanie” (Strasburg, 1832); „Mein Feldzug nach und in Lithauen und mein Rückzug von Kurszany nach Warschau” (wydał Spazier, Lipsk, 1832); „Considérations sur la guerre en général et sur la guerre de l'Espagne en particulier” (Paryż, 1836): „Pamiętnik“ wydał z rękopisu Buszczyński (Poznań, 1860). Przełożył także **D.** „Mazepę“ z Byrona. Por. Danzer „**D.** in Ungarn. Nach den hinterlassenen Papieren des Generals“ (2 t., Wiedeń, 1873).

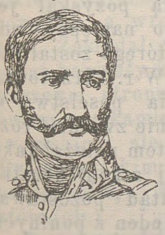

Dembiński Henryk

Dembiński Bolesław, kompozytor polski i wybitny fortepjanista, * 1833 w Poznaniu, kształcił się w gimnazjum św. Marji Magdaleny w mieście rodzinnem, a nad muzyką pracował pod kierunkiem ojca; w roku 1853 objął stanowisko dyrektora muzyki w archikatedrze i w r. 1854 wystąpił z pierwszą większą kompozycją „Msza D moll“ na sola, chóry i orkiestrę. Kiedy zatarg religijny zniósł chór kościelny 1876 r., **D.** objął podobne obowiązki w chórze kościoła farnego poznańskiego. Założył kilka towarzystw śpiewackich i muzycznych polskich, oraz instytut organistów, któremu przewodniczy. Ogłosił znaczną liczbę utworów na fortepjan, orkiestrę, organy i do śpiewu, z tych ostatnich mianowicie *kwartety* na głosy męskie doznają znacznego powodzenia. Najcelniejszym utworem jego jest kantata „Pieśń o ziemi naszej” do słów Wincentego Pola (1879). W pismach polskich i niemieckich ogłosił kilka rozpraw z dziedziny estetyki, prozodji i harmonji.

Dembiński Bronisław, napisał: „Rzym i Europa przed soborem Trydenckim“ (1890); „Upadek rycerstwa“ (1890); „Wybór Piusa IV”; „Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach watykańskich“ (1893).

Dembiński Stefan, ksiądz; napisał: „Rok 1846, Kronika dworów szlacheckich“ (Jasło, 1896).

Dembiński, hrabia, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem—ukoronowany orzeł złoty, w dolnem błękitnem—krokiew srebrna. Nad koroną hrabiowską z hełmu i zawoju błękitno-srebrno-czerwonego, od łokcia w rękawie błękitnym z wyłogiem białym ręka z gałązką wawrzynu. Labry czerwono-błękitne, podbite po

części złotem i srebrem. Tarczę podtrzymują dwa psy w obrożach złotych z wywieszonemi językami i głowami odwróconemi. Nadany przez Cesarza Aleksandra I w r. 1816, potwierdzony w Królestwie Polskiem 1844 r.

Dembiński hr.

Dembołęcki z Konojad Andrzej, wierszopis polski w XVI i XVII w., napisał: „Otucha na pogany, wszystkim potentatom chrześcijańskim“ (Kraków, 1595, drugie wydanie 1637) i „Wróżbit boju moskiewskiego” (Toruń, 1633).

Dembołęcki Wojciech, z Konojad, herbu Prawdzic, Franciszkanin, doktor ś. teologji, słynny kapelan Lisowczyków, pochodził ze szlachty pruskiej. W 1617 r. był gwardjanem chełmińskim. Człowiek charakteru niespokojnego, w ciągłej żył niezgodzie nie tylko z przełożonymi, lecz i z całym zakonem. Za lat młodszych był kapelanem Lisowczyków i odbywał z nimi kampanję w wojnie Trzydziestoletniej po stronie cesarza. Nawykły do życia obozowego, nie smakował w klasztornem zaciszu. Starszyzna go więc prześladowała, odebrała godność zakonną *paternitatem* i skarżyła do Rzymu. U papieża miał jednak **D.** jakieś względy. Wezwany przez Urbana VIII do Rzymu w sprawie rozdziału prowincji polskiej Franciszkanów, mianowany został, po uczynionym podziale (1625) prowincjałem prowincji polskiej; ale już w miesiąc zrzekł się tej godności, przeniósł się do prowincji litewsko-ruskiej i został przełożonym klasztoru kamienieckiego. I te obowiązki jednak porzucił. Z pozwolenia generała swego zakonu przybrał tytuł *generała społeczności od wykupowania więźniów*, włóczył się po kraju, zbierał pieniądze, nikomu nie zdając z nich sprawy. Kapituła zakonna 1627 i 1634 surowo przeciw niemu występowała, oskarżając go o różne nadużycia. Dopiero 1643 po kapitule drohiczyńskiej ostatecznie z zakonem się pogodził; † prawdopodobnie między 1645 a 1647 r. Pierwszą pracą **D.** były dwie ody łacińskie na cześć biskupa Maciejowskiego (1600). W r. 1616 **D.** wydał pieśń z muzyką p. t.: „Benedictio mensae cum gratiarum actione.“ W Rzymie **D.** rozpoczął pisanie dzieła: „Historia antediluviana” (Dzieje przedpotopowe, doprowadzone do r. 370 po potopie). Najważniejsze jednak prace **D** są: „Przewagi Elearów polskich etc... od 1619 do 1623, krótko naprędce zgromadzone etc.” (Poznań, 1623, kilkakrotnie przedrukowywane, ostatnio w Krakowie 1859, z wiadomością o życiu i pismach autora przez Szczęsnego Morawskiego); jest to pamiętnik zawierający szczegółowe wiadomości o sprawach Lisowczyków, i dla tej przyczyny ważne źródło historyczne; „Wywód jedynowładnego państwa świata etc.” (Warszawa, 1633), w którem chce **D.** dowieść, że najdawniejszym językiem świata był język polski, że Adam i Ewa w raju mówili po polsku.

Dembowieckie starostwo niegrodowe. Było położone w województwie Krakowskiem, powiecie Bieckim i składało się z miasteczka Dembowiec i wsi Majszowa, Wola Dembowiecka, Załęże, Markuszka, Gorzyce, Lizyny, Brzyście, Łazy i Zarzecze. W r. 1764 było ono w posiadaniu kasztelana lwowskiego Antoniego Morskiego. W r. 1770 posiadał je wraz z wójtostwem Maksymiljan Zborowski, sędzia ziemski sandomierski, opłacając łącznie kwarty złp. 4,892 gr. 28, a hyberny złp. 1,298 gr. 27. Zajęte przez rząd austrjacki w r. 1794, nabył zaraz w następnym roku Deboli za złotych reńskich 26,333 bez licytacji.

Dembowski v. *Przyjaciel* odm., herb: Na tarczy ściętej na polach górnem czarnem, a dolnem zielonem—złote serce przeszyte dwiema strzałami srebrnemi.

Dembowski

Dembowski Antoni Sebastjan, herbu Jelita, biskup kujawski, * 1682 roku w Zambrowie; pobierał nauki w Pułtusku i w Warszawie; 1700 roku umieszczony w kancelarji Andrzeja Załuskiego, kanclerza, pracą i gorliwością pozyskał jego względy, jak również i jego następcy podkanclerzego Szembeka, przez którego został zalecony królowi Augustowi II. W r. 1713 towarzyszył wysłanemu do Wiednia poselstwu w charakterze sekretarza. Następnie zwiedził różne kraje europejskie. Za powrotem należał jako sekretarz do komisji traktującej z konfederatami tarnogrodzkimi (1710). Odtąd pozostawał ciągle przy boku króla i jako jeden z poufnych doradców używany był przezeń do załatwiania spraw najważniejszych. W 1726 mianowany regentem kancelarji wielkiej koronnej, 1730 został referendarzem koronnym. Posłował na sejmy w latach 1731, 32 i 33. Gorliwy stronnik Sasów, przeciwnym był Stanisławowi Leszczyńskiemu, po którego obiorze wyjechał do Drezna. Stąd, gdy sprawa Leszczyńskiego przepadła, wrócił do kraju z nowym królem Augustem III i czasowo pełnił obowiązki kanclerza. Bolejąc nad stratą żony († 1729) i znudzony życiem dworskiem, złożył urzędy, zrzekł się starostw na korzyść braci i synów i wstąpił 1735 do stanu duchownego. Otrzymawszy święcenia kapłańskie, został

proboszczem sochaczewskim, a za protekcją króla 1737 biskupem płockim. Jako kapłan, okazał się **D.** mężem prawdziwej zasługi dla kraju. Wierny zasadom zacnym był wzorem kapłaństwa, jednoczącego w sobie obowiązki stanu duchownego z powinnościami obywatela kraju. W roku 1741 przeszedł na biskupstwo kujawskie, na którem † 1763 w Bętkowie pod Wolborzem. Pisał w kilku językach; prócz kilku dziełek treści religijnej, wydał: „Mémoires sur le gouvernement de Pologne" (u Janockiego tytuł tego dzieła po łacinie: „De universae res polonae publicae statu"). W r. 1750 napisał wiersz „Punkt honoru," w którym szydzi z drobnych ambicji mnichów i z ich skłonnosci do swarów. Wiele komedji, po polsku pisanych, znajduje się w dziale rękopisów w publicznej bibljotece petersburskiej. Wyjątki ze wspomnień biskupa ogłosiła Smigielska w *Dzienniku Warsz.* z 1854 r.

Dembowski Stefan Florjan, ostatni kasztelan czechowski, * 1727 roku. Poseł na sejm 1752 roku, marszałek konfederacji płockiej 1764 roku, kasztelan czechowski 1774, marszałek trybunału koronnego 1775—6, konsyljarz rady nieustającej 1780—82, poseł na sejm czteroletni, komisarz policji obu narodów 1790. Po rozwiązaniu Targowicy brał udział w tajnych naradach, a związkowi wyznaczali go na zastępcę po Kościuszce w razie, gdyby ten władzy nie przyjął, lub zginął na wojnie. **D.** nie posiadał jednak odpowiednich do tego zdolności, potrzebnej energji i siły woli. Ogłoszony rzeczywiście następcą Kościuszki 1794 wyjechał za kordon austrjacki; † 1803 w Warszawie.

Dembowski Mikołaj, syn Antoniego, w młodym wieku był sekretarzem królewskim, kanonikiem warszawskim i płockim, następnie krakowskim, a wreszcie pisarzem wielkim koronnym. Zasiadał w trybunale r. 1732—3 jako deputat kapituły krakowskiej. Wraz z bratem był wiernym stronnikiem Sasów. Mianowany 1741 biskupem kamienieckim, a 1757 arcybiskupem lwowskim; ale nie objąwszy djecezji, † t. r. Był on wielkim obrońcą antytalmudystów, czyli soharystów, znanych pod mianem frankistów (ob.).

Dembowski Jan Sebastjan, komisarz cywilno-wojskowy, napisał „O podatkowaniu" (Kraków, 1791); „Manifest przeciw związkowi targowickiemu," „Wniesienie na sesjach sejmowych" (1811); „Głos na sesji sejmowej" (1812) i in.

Dembowski Tadeusz, † 1809, herbu Jelita, minister, syn Tomasza. W r. 1794 był radcą Najwyższej rady narodowej, a w r. 1807 ministrem skarbu Księstwa Warszawskiego. Por. Franciszek Wężyk „Wiersz na śmierć T. D."

Dembowski Ludwik Maciej, * we wsi Górze, syn Andrzeja, który własnym kosztem wystawił pułk, przez siebie dowodzony. Służył początkowo pod swym ojcem, następnie udał się do Francji i 1795 wstąpił do armji alpejskiej; 1796 już był szefem bataljonu legji polskiej. Odznaczył się w bitwie pod Weroną 1799, gdzie go Moreau na polu walki mianował dowódcą legji. Dobrze widziany przez Napoleona, przeniesiony został 1805 do 2-ej dywizji dragonów, walczył 1806—1807 w Prusiech i Polsce, kilkakrotnie był ranny. Po traktacie tylżyckim udał się do Hiszpanji, gdzie przechylił zwycięstwo pod Arzobispo i Ocana na stronę Francuzów. Poległ w pojedynku 1812 w Valladolid. Jego „Pisma wierszem i prozą" wyszły po śmierci autora w Krakowie 1821 r.

Dembowski Jan, brat Ludwika Macieja, * r. 1775 w Górze, † 1823 we Włoszech. W stopniu kapitana walczył w powstaniu Kościuszkowskiem. Po 1794 wyjechał do Francji, zaciągnął się do legjonów polskich. Odznaczył się pod Trebia i Novi; 1808 znajdując się w armji iliryjskiej, zmusił Anglików do opuszczenia wysp Guarneryjskich; 1809 r. dowodził dywizją pod Lecchi i Pino. W Hiszpanji znacznie przyczynił się do kapitulacji Roses, Girone i Ostalric. 1810 r. jako generał kilkakrotnie był ranny; 1813 r. atakował Austrjaków pod Valteliną. Był komendantem placu w Medjolanie i gubernatorem Ferrary. Po upadku królestwa Włoskiego, ożenił się z *Matyldą Visconti*, która należała w r. 1821 do spisku przeciw Austrjakom. Syn ich, Dembowski Karol, ogłosił: „Deux ans en Espagne et en Portugal pendant la guerre civile, 1838—41" (Paryż, 1841).

Dembowski Ignacy, poeta polski, ogłosił tragedje: „Hrabia tyniecki" (Kraków, 1811) i „Wanda" (Kraków, 1811), elegję na śmierć księdza Mikołaja Dembowskiego, wiersz na zgon ks. Ad. Czartoryskiego; przetłómaczył także „Henrjadę" Woltera (Warszawa, 1805).

Dembowski Leon, * 1789 w Nowej Aleksandrji, † 1877 roku w Warszawie, kształcił się pod kierunkiem księdza Szwajcara, w roku 1817 wybrany na posła z pow. Kazimierskiego, senator kasztelan przed 1830 r., potem minister skarbu, dyrektor główny komisji rządowej sprawiedliwości, następnie komisji oświecenia publicznego i wyznań, wreszcie prezes komisji emerytalnej; oprócz wielu prac, umieszczonych w *Przeglądzie naukowym*, pozostawił ważne „Wspomnienia" od 1800 roku; ogłoszone w *Ateneum* 1883 r., wyszły w formie książkowej 1898 r.; życiorys jego w *Tyg. ilustr.* z r. 1878, № 114.

Dembowski Leon.

Dembowski Edward, syn Leona, jeden z wybitniejszych w swoim czasie literatów warszawskich. Studjował z zamiłowaniem filozofję niemiecką, zwłaszcza Hegla, którego nazywał „mi-

strzem ludzkości.“ Jednocześnie wszakże był gorącym demokratą. Wraz ze Skimborowiczem założył w Warszawie organ postępowy (1842) *Przegląd nuukowy*. Jako główny redaktor wspierał to pismo swemi pracami i funduszami, dał mu większy rozwój i chciał uczynić organem młodzieży. **D.** umieszczał w nim wiele bardzo dobrych rozpraw. Rzeczywistą wartość nadawały *Przeglądowi* tylko prace **D.**, pisane zawsze z ogromnym zapałem. W r. 1843 **D.** przeniósł się do Wiel. Ks. Poznańskiego, i wszedł tam w bliższą zażyłość z Libeltem, Moraczewskim i innymi przedstawicielami ruchu postępowego. W r. 1845 **D.** ogłosił historję literatury polskiej p. t.: „Piśmiennictwo polskie w zarysie.“ Dzieło to, dla swej oryginalności, odrębne w naszej literaturze zajmuje stanowisko. Autor bowiem ocenia pisarzów polskich nie ze stanowiska artystyczno-literackiego lub filozoficznego, lecz polityczno-społecznego i dzieli literaturę na postępową i niepostępową. Z tego powodu sądy jego mimo wielkiej nieraz bystrości są zawsze prawie stronnicze. Uzupełnione wydanie tego dzieła ogłosił M. Łyszkowski (Warszawa, 1855) p. t.: „Krótkie wiadomości z dziejów piśmiennictwa polskiego“. **D.** poległ 1846 r. na Podgórzu w walce z Austrjakami podczas ówczesnych w Galicji zamieszek.

Dembowski Herkules, baron, astronom, * r. 1811, † 1884, przebywał we Włoszech, gdzie założył obserwatorjum prywatne pod Neapolem, następnie w Galarata pod Medjolanem. Zajmował się głównie badaniem gwiazd podwójnych, których sam znaczną liczbę odkrył.

Dembowski Herman, dr., napisał: „Die Quellen der christlichen Apologetik des 2 Jahrhunderts, I Theil: Die Apologie Tatians“ (Lipsk, 1878).

Demencja *(Dementia)*, osłabienie władz umysłowych, zależne od organicznego porażenia kory mózgowej lub złego jej odżywiania, co najczęściej ma miejsce w wieku podeszłym, wskutek stwardnienia tętnic mózgowych. O ile upośledzenie umysłowe występuje u dzieci z powodu niedorozwoju mózgu, nazywa się *idjotyzmem*.

Demeny Paweł, * 1844, poeta francuski, redaktor pisma literackiego: „La jeune France.“ Napisał: „Les glaneuses“ (1870); „Les visions“ (1873); „La robe de soie“ i in.

Demer, rzeka w Belgji, z systematu Skaldy, wypływa w prow. Limburskiej i, ubiegłszy 93 klm., wpada pod Aerschot do rz. Dyle.

Demerara, od 1831 jedno z trzech hrabstw angielskiej Gujany, obejmuje okolice nadbrzeżne pomiędzy Essequibo i Berbice. Nazwa jego pochodzi od rz. *Demerara*, 300 klm. długiej, spławnej na przestrzeni 120 klm. i wpadającej do oceanu Atlantyckiego.

Demeryci (z łac.), zowią się w kościele rzymsko-kat. księża, skazani za jakie przewinienie przeciwko swemu stanowi na osadzenie w *Domu Demerytów*, jak np. w Królestwie Polskiem w Liszkowie. Domy Demerytów zwinięto u nas w r. 1870.

Demeszka albo *damasceńska klinga*, głownia pałasza, wyrabiana w mieście Damaszku, w Azji Mniejszej, ze szwejsowanych w ogniu drutów i kawałków dobranego metalu: żelaza i stali, a nawet srebra i złota. **D.** słynęły z nadzwyczajnej dobroci i były przez Polaków wielce poszukiwane.

Demeter, bogini grecka, rzymska *Ceres* (ob.). Atrybutami jej były kłosy, mak, narcyz, pochodnia; w ofierze składano jej szczególnie krowy i trzodę chlewną; symbolem jej był wąż. Posiadała mnóstwo epitetów, świadczących o jej błogiej działalności. Oprócz dzieł, traktujących wogóle o mitologji starożytnych, por. Prellera „**D.** und Persephone“ (Hamburg, 1837).

Demeter Dymitr, autor i poeta chorwacki, * 1811 w Zagrzebiu i tamże † 1872 r. Pochodził z rodziny greckiej, osiadłej w Chorwacji, studjował nauki filozoficzne i medycynę naprzód w Hradcu, później w Wiedniu i Padwie. W roku 1836 został doktorem medycyny. Na polu literackiem odznaczył się jako pisarz dramatyczny i nowelista. Naprzód wydał: „Próby dramatyczne“ (1838 r.), obejmujące „Ljubaw i dužnost,“ oraz dramat hist. „Krevna osveta,“ w r. 1844 zaś trag. hist. „Teuta,“ a następnie tekst do oper Lisińskiego „Ljubav i Zloba,“ oraz „Porin.“ Jakiś czas redagował (od 1839) dziennik *Danica* i *Narodne Novine* (od r. 1856), oraz rocznik *Iskra* (1844—1846). W czasopiśmie *Koło* wydrukował obszerny poemat liryczno-epiczny „Grobniczko Polje.“ W r. 1891 poemat ten, oraz „Teutę“ wydała Matica chorwacka wraz z życiorysem autora przez Fr. Markovića. Przełożył także mnóstwo utworów dramatycznych z obcych języków.

Demeter Dymitr.

Demetrias, starożytne miasto w Tesalijskiej prowincji Gelasgiotis, nad brzegiem zatoki Pelazgijskiej, założone przez Demetrjusza Poliorketesa w 290 r. przed Chr., wielki port i niegdyś rezydencja królów macedońskich. W r. 196 przed Ch. zdobyli je Rzymianie. W r. 896 po Chr. zburzyli je kreteńscy Saracenowie. Ślady znajdują się dotąd pod wioską Gorycą w pobliżu m. Bolos.

Demetrjusz z Efezu, budowniczy grecki, budował słynną świątynię Artemidy Djany Efeskiej, spaloną przez Herostrata. Żył w V w. przed Chr.

Demetrjusz Falerejski, tak nazwany od miejsca swego urodzenia Faleron, jednego z portów ateńskich, * około 345 r. przed Chr., zna-

komity mówca. Kasander 317 powierzył mu zarząd Aten, skąd atoli przed Demetrjuszem Poliorketem 307 przymuszony był **D.** ustąpić, a nawet od ubóstwiającego go przedtem ludu na śmierć został skazany. Wtedy uszedł do Ptolemeusza Lagi w Egipcie i nakłonił go do założenia bibljoteki aleksandryjskiej. Później jednakże popadł w niełaskę u Ptolemeusza Filadelfa i wygnany do Górnego Egiptu, † tutaj około 283 roku po Chr., zostawiwszy po sobie przeszło 50 pism treści przeważnie filozoficznej i historycznej. Znane pod jego imieniem, chociaż z późniejszych pochodzące czasów, dzieło o wymowie, wydał Walz w „Rhetores graeci“ (9 t., Stuttgardt, 1836). Ocalałe urywki jego dzieł znajdują się we „Fragmenta historicorum Graecorum“ (wydanie przez C. Müllera, Paryż, 1848). Por. Ostermann „De Demetrii Phalerei vita etc.“ (Fulda, 1857).

Demetrjusz I Poliorketes (zdobywca miast), król Macedonji, syn Antygona (ob.), * 337 przed Chr., w młodym będąc wieku odznaczył się już w wojnach swojego ojca przeciwko Seleukowi i Ptolemeuszowi. Wysłany przez Antygona 307 przeciwko Kasandrowi do Grecji, zdobył Ateny, a późniejsze zajęcie Salaminy i innych miast zjednało mu powyższy przydomek i godność królewską. W r. 306 przedsięwziął nieudatną wyprawę do Egiptu. W r. 304 wezwany ponownie do Aten, wypędził Kasandra z Grecji.

Demetrjusz.

W ciągu dalszych zapasów (od bitwy pod Ipsos 301 r.) z nieprzyjaciołmi swego ojca, **D.** uszedł do Aten, które go jednak nie przyjęły, mimo dawniejszego ubóstwiania. Po zaślubieniu swej córki Stratoniki z Seleukiem, uposażony przez zięcia Cylicją, Cyprem i Fenicją, postanowił odzyskać Grecję. Jakoż 297 zdobył Ateny, 294 został królem Macedonji, a 290 podbił Beocję; walczył także ze związkiem Etolskim i Pirrusem, królem Epiru, z którym jednak wkrótce się pojednał i czynił wielkie przygotowania do odzyskania siłą ojcowskich posiadłości w Azji. Nim jednak ukończył uzbrojenia, napadnięty został przez sprzymierzonych: Lizymacha, Seleuka, Ptolemeusza i Pirrusa w Macedonji. Znienawidzony dla swej dumy i rozpusty przez Macedończyków i opuszczony w stanowczej chwili, uciekł 287 do Grecji, skąd przedsięwziął wyprawę do Azji. Tu jednak doznawszy niepowodzeń, poddał się Seleukowi 286 i † 283 w Apamei.

Demetrjusz II, wnuk poprzedniego, panował w Macedonji 240—230 w pośród ciągłych wojen z północnemi plemionami barbarzyńskiemi, oraz z Etolijczykami i Achajczykami.

Demetrjusz I Soter (zbawca), król syryjski, syn Seleuka Filopatora, monarcha okrutny i oddany pijaństwu, zasiadał na tronie syryjskim od 162—150 przed Chr., uwolnił Babilonję od tyranji Tymarcha i Heraklidesa, prowadził wojnę z Machabeuszami w Judei, poległ w ucieczce przed buntownikiem Aleksandrem Balasem.

Demetrjusz II Nikator (zwycięzca), syn poprzedniego, w 147 bitwach pokonawszy Balasa, został królem Syrji. Podczas wojny z Partami popadł w niewolę 140; otrzymawszy wolność 130, odzyskał Syrję, ale już 126 r. utracił ją wraz z życiem w bitwie pod Damaszkiem z Aleksandrem Zebina, drugim synem Balasa, wysłanym przeciwko D-owi przez Ptolemeusza Fiskona.

Demetrjusz, złotnik z Efezu, prowadząc rozległy i bardzo zyskowny handel srebrnemi obrazami Djany i jej świątyni w Efezie, uczuł się poszkodowanym opowiadaniem nauki chrześcijańskiej przez Apostoła św. Pawła i z tego powodu wywołał przeciwko niemu wzburzenie ludu (Dzieje Apostol. r. 19, w. 24 i nast.).

Demetz Fryderyk August, filantrop francuski, * 1796, † 1873; początkowo adwokat w Paryżu, następnie sędzia i wiceprezes sądu poprawczego, założył przytułek dla uwolnionych z więzienia śledczego, czem zwrócił na siebie uwagę ministra spraw wewnętrznych, który w r. 1836 wysłał go do Stanów Zjednoczonych dla zbadania systemu więzień. 1840 r. **D.** założył w Mettray pod Tours osadę rolniczo-karną dla małoletnich przestępców, która wzorowem urządzeniem zasłynęła w całej Europie. Napisał: „Projet d'établissement d'une maison de refuge pour les prévenus acquittés, à leur sortie de prison“ (Paryż, 1836); „Lettres sur le système pénitentiaire“ (1838). Por. A. Moldenhawer „Krótka wiadomość o pierwszych osadach rolnych i o ich założycielach“ (w *Kłosach*, t. 19, № 480); „Rapport sur les penitenciers des Etats-Unis“ (1839); wydawał coroczne sprawozdania o stanie osady w Mettray.

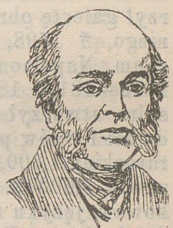

Demetz Fryderyk.

Demianka, rzeka w gub. Tobolskiej, długa 200 w., wpada do Irtysza. Przy jej ujściu leży miasteczko Demianskoje.

Demiańsk, m. pow. w gub. Nowogrodzkiej, nad rz. Jawonią, 1,647 miesz., trudniących się handlem zboża.—**D.** powiat, 5,830 w. kw., a ludności 81,605.

Demidow Nikita, kowal w Tule, * około 1655. Dostawą dobrej broni podczas wojny szwedzkiej zyskał sobie względy Piotra Wielkiego, który na rozszerzenie fabryki broni nadał mu ziemie około Tuły i odstąpił obszerne zakłady żelazne w gub. Permskiej na bardzo korzystnych warun-

kach. W r. 1703 **D.** został uszlachcony. W r. 1725 odkrył przypadkiem kopalnie złota w Kolibie, których eksploatacja stała się podstawą ogromnych bogactw jego rodziny.—Syn jego **D.** Akinf (Jacenty), † 1745 r., pomocnik ojca w zakładaniu fabryk i sam założył hutę żelazną w Niżnie-Tagilsku; odkrył bogate rudy srebra w Ałtajsku i pierwszy dał wskazówkę do eksploatowania bogactw kopalnych Uralu. Por. „Żyznieop. A. N. D." (Peters. 1833).—Syn jego **D.** Prokop, * 1710 r., † 1786 r.; założył 1772 r. szkołę handlową w Moskwie, którą 1800 r. do Petersburga przeniesiono. Założył także dom podrzutków w Moskwie, na co ofiarował miljon rubli.—Brat jego **D.** Nikita, * 1724, † 1789 r., miłośnik nauk, w r. 1786 wydał „Dziennik podróży po obcych krajach."—**D.** Paweł, wnuk Nikity, protoplasty **D.**, miłośnik nauk przyrodzonych, * 1738 r., † 1821, pobierał nauki w Rewlu, Getyndze i Freiburgu. Zwiedziwszy następnie w celach naukowych całą niemal Europę, powrócił do Rosji 1762 r., gdzie znakomite poczynił ofiary dla oświaty krajowej, a w r. 1805 założył szkołę wyższą w Jarosławiu, która później otrzymała nazwę *Liceum Demidowskie*.—**D.** Mikołaj, hrabia, synowiec poprzedniego, * 1774 r. w Petersburgu, † 1828; w r. 1812 uzbroił swoim kosztem cały pułk wojska i utworzył galerję obrazów.—**D.** Paweł, syn poprzedniego, * 1798, † 1840; wychowywał się w liceum Napoleona w Paryżu, odbył kampanję 1812—1814, 1831—34 był gubernatorem kurskim, utworzył fundusz 625,000 rs. na wsparcie dzieci i wdów po oficerach, poległych w wojnie tureckiej, 1,000,000 rs. na cele dobroczynne w Moskwie, 5,000 rs. rocznie na nagrody za prace naukowe w języku rosyjskim, rozdawane przez Akademję Nauk w Petersburgu (od 1831).—**D.** Anatol, hrabia, brat poprzedniego, * 1813 r. we Florencji, † 1870 w Paryżu, pobierał nauki we Francji. Urzędnik ambasady rosyjskiej w Paryżu i Rzymie, od 1854 r. w Wiedniu. W r. 1841 mianowany księciem *San Donato*, ożenił się we Florencji z córką Hieronima Bonapartego, hr. Matyldą de Monfort, z którą się jednak rozwiódł 1845 r. Wydał opisy swych podróży do Hiszpanji i Rosji południowej, oraz odbytą w 1837 własnym kosztem i pod swojem zwierzchnictwem podróż naukową dla zbadania południowych gubernji i Krymu p. t. „Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie" (4 t., Paryż 1839) i „Etapes maritimes sur les côtes de la Catalogue et de l'Andalousie" (2 t., Paryż 1858). Jego galerja obrazów, jedna z największych w Europie, została po jego śmierci sprzedana i rozproszona

Demi-Monde (franc. półświat, półświatek), tak nazywają we wszystkich stolicach, a zwłaszcza w Paryżu, awanturniczą klasę społeczeństwa, która nie posiadając ani wpływu, ani wykształcenia, ani bogactw klas wyższych, usiłuje sobie powierzchownie przyswoić ich obyczaje i sposób życia. Wyrażenie to w powszechne weszło użycie od czasu wystawienia na scenie paryskiej (1855) komedji p. t. „Demi Monde" Aleksandra Dumasa (młodszego). Dumas oznacza tą nazwą specjalnie półeleganckí, dwuznaczny światek, będący odbiciem tego, co jest złem w towarzystwach dobrych.

Demitrowicz Paweł, * około 1590 r. na Litwie, † około 1650 r., skrócił z łacińskiego dzieje polskie Marcina Kromera i wydał p. t. „Compendium albo krótkie opisanie tak książąt i królów polskich, jako spraw, przypadków i dawnych dziejów królestwa polskiego do r. 1587" (Lubecz 1625) i mowę, mianą na pogrzebie Janusza Radziwiłła p. t. „Mnemosynon" (Wilno 1621).

Demitzas Margarites, autor nowogrecki, * 1830 w Lychnidon (Ochryda) w Alkanji, 1856—1859 studjował filologję w Atenach, 1859—61 w Berlinie, doktoryzował się w Lipsku, 1862—65 był rektorem w Monastyrze, 1865—69 rektorem gimnazjum w Salonice, w końcu profesorem prywatnego zakładu naukowego w Atenach. Ogłosił około 20 prac z dziedziny geografji i historji Grecji, między innemi: „Chronografję i topografję Macedonji" (nagrodzone przez akademję paryską), krytycznie opracował Strabona, ogłosił podróż do Egiptu i dzieje rodzinnego miasta Ochrydy (Lichneidonu) i in.

Demiurg, w Atenach oznaczał rzemieślnika, w miastach doryckich najwyższego urzędnika sądowego. U Gnostyków pod nazwą Demiurga rozumiano bóstwo, stwórcę świata, nieskończenie niższe od najwyższego Boga. W nowoplatonizmie oznacza Demiurg duszę wszechświata, dla której świat jest ciałem zewnętrznem.

Demmin (właściwie *Dymin*), m. pow. w pruskiej prowincji Pomorskiej, obwodzie regencyjnym Szczecińskim, nad rz. Peeną, 11,600 miesz. Istniało już 540 r. Za Karola W. słowiańskie, znane z obszernego handlu i bogactwa. Od r. 1151—1182 było stolicą ks. pomorskiego Kazimierza. W r. 1164 spalone w wojnie między Henrykiem Lwem a ks. bodryckim Przybysławem. W w. XIII zniemczone.

Demmin August, * 1817 w Berlinie, w 17 roku życia udał się do Paryża, gdzie kształcił się i pozostał do 1872 r.; przez ten czas odbywał podróże po Europie i studjował ceramikę. Napisał: „Guide de l'amateur de faience et porcelaine" (4 wyd., 1873, t. 3); „Guide des amateurs d'armes et armures anciennes" (1869, w przekładzie niemieckim „Die Kriegswaffen in ihrer historischen Entwickelung," (Lipsk, 3 wyd., 1891); „Encyclopédie historique, archéologique, biographique etc. des beaux arts plastiques" (Paryż 1872—80, t. 5 z 6,000 rysunków); „Keramikstudien" (Lipsk 1881 — 83). W r. 1873 osiadł w Wiesbadenie, dokąd przeniósł swoje bogate

zbiory. Nadto napisał komedje: „Unsre Sammler“ (Lipsk 1879); „Dichter-Trübsal“ (Lipsk 1880); „Buridans Esel“ (1878); „Die Pirkheimer“ (1879); „Wieland der Schmied“ (1880); romanse: „Une vengeance par le mariage“ (1864); „Das Tragikomische der Gegenwart“ (1885—86); „Romantrilogie“ (1884) i in.

Demmler Jerzy Adolf, budowniczy niemiecki, * 1804 w Güstrowie w Maklemburgu, † 1886, pozostając od 1837 do 1851, jako budowniczy dworski, w służbie rządowej meklemburskiej, wystawił zamek w Szwerynie i w. in. 1868 był jednym z założycieli niemieckiej partji ludowej i 1877, wybrany przez stronnictwo socjalno-demokratyczne, był członkiem parlamentu niemieckiego.

Demodex, rodzaj roztoczów (ob.).

Demodokos, ślepy pieśniarz, którego późniejsi autorowie uważali za twórcę poematu o zdobyciu Troi, napisanego jeszcze przed Homerem, z powodu że sam Homer opowiada, jakoby go **D.** śpiewał w obecności Ulisesa u Feaków.

Demogeot Jakób Klaudjusz, francuski historyk literatury, * 1808 w Paryżu, profesor retoryki w liceum św. Ludwika w Paryżu 1843, napisał: „Etude sur Pline le Jeune“ (przedmowa do wydania dzieł tego autora, 1845—50); „Les lettres et les hommes de lettre au XIX s.“ (1856, nagrodzone przez Akademję); „Histoire de la littérature française“ (1851, 24 wyd. 1892, nagrodzone przez Akademję); „Tableau de la littérature française au XVII s.“ (1859); „Histoire des littératures étrangères“ (1880, t. 2); poezje: „Romeo et Juliette“ (dramat, 1852); „Paris nouveau“ (1857), ogłoszone pod pseudonimem Jacques'a „Contes et nouvelles en vers“ (1860) i dwa ważne sprawozdania o edukacji publicznej w szkołach angielskich i szkockich: „Notes sur diverses questions de métaphysique et de littérature“ (1877).

Demogerontes, starszyzna ludowa u Homera, z którą wespół rządzą królowie, jako pierwsi między równymi (Pryjam w Troi, Alkinous w Feakji).

Demografja (z gr.), opis ludu, zwłaszcza na podstawie statystyki. Pisał o tym przedmiocie statystyk francuski Achilles Guillard w dziele: „Eléments de statistique humaine, ou Démographie comparée“ (Paryż 1855) i Ludwik Adolf Bertillon „Démografie figurée de la France.“ Por. jeszcze Rümelin; E. Engel w „Zeitschrift des Preuss. statistischen Bureau's“ (1871); tegoż „Reden und Aufsätze“ (1875) i „Neue Folge“ (1881); Meithen „Geschichte, Theorie und Technik der Statistik“ (1866).

Demokedes, sławny lekarz grecki, żyjący w VI w. przed Chr., z Krotony w Wielkiej Grecji, który w czasie powstania przeciwko Pitagorejczykom udał się do Eginy, potem do Aten, nareszcie do Samos, gdzie wielce był poważanym. W podróży 522 pojmany przez Persów, został zaprowadzony do Suzy, gdzie za szczęśliwe wyleczenie Darjusza i jego żony Atossy względami i hojnemi darami był nagrodzony. Pod pozorem naukowego zwiedzenia Grecji, został wypuszczony z niewoli i dostał się szczęśliwie do Tarentu, miasta rodzinnego. W r. 504 zabity został w czasie powstania przeciw arystokracji, do której należał.

Demokracja (z greckiego: ludowładztwo, gminowładztwo), rodzaj państwa, w którem władza państwowa spoczywa w ręku całego ludu, to jest wszystkich obywateli, lub przynajmniej ich większości. **D.** może być dwojaka: *czysta, absolutna* albo *bezpośrednia* i *reprezentacyjna* albo *pośrednia.* Pierwsza jest wtedy, kiedy wszyscy obywatele bezpośrednio wykonywają wszelkie atrybucje władzy państwowej, stanowią o pokoju i wojnie, mianują urzędników, jednem słowem: rządzą; druga, gdy lud sam nie rządzi, lecz wybiera pewną liczbę mężów, którym powierza władzę. Pierwsza, właściwa małym państwom, których terytorjum niewielkie dozwala zgromadzenia się wszystkich obywateli w krótkim przeciągu czasu, wymaga oprócz tego i dogodnych warunków klimatycznych, aby obrady mogły być odbywane pod gołem niebem. Bowiem niepodobną prawie jest rzeczą pomieścić wszystkich obradujących w jednym gmachu. Potrzeba tu również istnienia upośledzonych, nie posiadających prawa głosowania stanów, np. niewolników, którzyby materjalne wymagania obywateli, nie mających na to dość czasu, zaspokajali. Z tych powodów forma ta państwa, tak często napotykana w starożytności, dziś nie ma widoków powodzenia i ledwie w kilku kantonach szwajcarskich może się utrzymywać. **D.** *reprezentacyjna* jest ulepszoną przez wybieranie do rządów najzdolniejszych i najlepszych, uszlachetnioną formą rządu. I tutaj wszyscy obywatele mają prawo do dzierżenia najwyższej władzy, która w rzeczywistości jednak dostaje się najgodniejszym, to jest budzącym najwięcej zaufania. Cały zaś lud *bezpośrednio* ma prawo: 1) do wyboru swych przedstawicieli, 2) do głosowania, 3) do najrozciąglejszego samorządu wewnętrznego o najważniejszych zasadniczych prawach państwa, 4) wolnego dostępu do najwyższych urzędów, 5) korzystania z zupełnej indywidualnej i politycznej wolności; obok tego zwierzchnia władza ludu objawia się i w samem ciele prawodawczem (izbie reprezentantów, pod jakiembądź nazwiskiem istniejącej), w zarządzie, a nawet często i w wymiarze sprawiedliwości przez wybieranych sędziów. Obok zalet ma i ta forma rządu pewne niedogodności. Przez postawienie rządu w tak wielkiej zależności od rządzonych, ten częstokroć nie ma dostatecznej siły. Częsta zmiana rządzących nie nadaje jednolitego kierunku działalności państwa. Wszystko się tam

robi dla teraźniejszości, mało się troszcząc o przyszłość. Nareszcie zbytni samorząd osłabia państwo, które częstokroć nie może sprostać państwom bardziej scentralizowanym. Wzory **D.** pierwszego rodzaju spotykamy w starożytności w Grecji, szczególnie w Atenach, jakiś czas w Rzymie, w nowszych czasach w części Szwajcarji, a poniekąd i w dawnej Polsce. Szlachta tu bowiem stanowiła rzeczpospolitą demokratyczną, podczas gdy włościanie i mieszczanie byli w prawach ograniczeni. Przykład drugiego rodzaju państwa demokratycznego spotykamy w Ameryce, a głównie w Stanach Zjednoczonych, oraz Szwajcarji, i kilkakrotne mniej lub więcej długotrwałe próby we Francji. Co się tycze demokracji socjalistowskiej, ob. Socjalizm. Por. Gagerna „Resultate der Sittengeschichte“ (t. III, „Die Demokratie,“ Frankfurt 1816); Zachariego „Vierzig Bücher vom Staate“; Broughama „Political philosophy“ (t. III); F. Billarda „De l'organisation de la république“ (Paryż 1848); Gilman „Socialism and the modern spirit“ (Londyn 1893); Grasso „La constituzione degli stati Uniti” (Florencja 1894); Guizot „De la démocratie en France” (Paryż 1849); Holm „The history of Greece from its commencement to close of the independence of the Greek Nation” (Londyn 1894); Kent „Comment. upon American Lena” (3 t., Berlin 1884); Maine „On popular government” (Londyn 1885); May „Democracy in Europe” (2 t., Londyn 1877); Scherer „La démocratie et la France” (Paryż 1883); Schwarcz „Die Democratie” (Lipsk 1877) i „Elemente d. Politik” (Peszt 1880).

Demokryt, filozof grecki, * około 470 przed Chr. w Abderze, † 361, wyśmiewał wszędzie i zawsze wady ludzkie, gdy tymczasem Heraklit płakał nad niemi. Idąc za wzorem swego nauczyciela Leukippa, uważał za pierwotną materjalną podstawę natury nieskończone mnóstwo niepodzielnych atomów i nauczał, że z połączenia tych atomów mogła powstać niezliczona liczba światów i ciał, skąd uważany jest za twórcę atomistycznej teorji budowy ciał. Duszę poczytywał za istotę złożoną z atomów ognistych, której pojęcia powstają z wypływów przedmiotów zewnętrznych. Za najwyższe dobro moralne uważał spokój duszy, mądre użycie, roztropne zatrudnienie i obojętność na wszystko. Najlepsze wydanie pozostałych ułamków z pism Demokryta uskutecznił Mullach (Berlin 1843). Por. Geffers „Questiones Democriteae” (1829); Burchard „Democritii Abderitae de sensibus philosophia” (1830); Liepmann „Die Leukip-Demokritischen Atome” (1885). E. J. Weber wydał „Demokritos, oder hinterlassene Papiere eines lachenden Philosophen,“ które przecież z pismami **D.** nie ma nic wspólnego.

Demologja, według Ernesta Engla, jest to nauka o powstawaniu społeczności, o ich wewnętrznym ustroju i o ich ewolucji. Różnica w pojęciu Demografji i Demologji jest analogiczną z różnicą między Etnografją a Etnologją.

Demolombe Jan Karol Florenty, prawnik francuski, * 1804, od 1827 profesor w Caen i adwokat, wydał wysoko ceniony komentarz do kodeksu Napoleona p. t. „Cours de Code Napoléon“ (t. 1—21, Paryż 1845—63).

Demon (*dajmon*) w znaczeniu ogólnem jest to istota nadprzyrodzona, niższa od bóstwa i mająca możność wpływania na losy i czynności ludzkie; później demon stał się synonimem djabła (ob). Wiara w demony istnieje we wszystkich religjach. W Grecji rozróżniano dobre i złe demony (agatodajmon i kakodajmon). U ludów akkadyjskich, u Asyryjczyków i Babilończyków demonizm stanowił kompletny systemat, stanowiący ważną cząstkę religji. W Indjach wschodnich wierzą w rozmaite typy demonów złośliwych (Rakszasas, Pisaczos etc.). Ogólnie zowią ich *Asuras*, Daitjas, Danawas. Są to duchy złe, ale nie bezwzględnie, i mogą z czasem, po przejściu szeregu ewolucji, w myśl doktryny o metempsychozie (ob.), stać się dobremi. Znane były w Persji, gdzie pomocnicy Arymana, Diwy, byli złymi bezwzględnie. Demony u Żydów i w religji chrześcijańskiej, ob. Djabeł.

Demonesi, po tur. Kizil-Adalar, t. j. *Wyspy książęce*, grupa złożona z 9 wysp, położonych na morzu Marmora, o 3 mile na południo-wschód od Konstantynopola, ulubione miejsce letniego pobytu mieszkańców stolicy tureckiej; słyną ze wspaniałej roślinności.

Demonetyzacja, cofnięcie monety z obiegu, bądź kiedy rząd ma zamiar zmienić jej nazwę lub wartość, bądź też kiedy przez czas użytą, lub przez spekulantów uszkodzoną zostanie. **D.** nazywają także nieuczciwe działanie w biciu monety, niższej od jej wartości nominalnej, przez co osłabia się kredyt publiczny.

Demonizm, wiara w duchy (demony); według niektórych mitologów, jest ona podstawą rozwoju religijnego. Między innymi jest tego zdania Tylor, który objaśnia powstanie wiary w duchy z pojęć o duszy, i Mannhardt, który uważa **D.** za proetniczny stopień mitologji indoeuropejskiej. Inni, między nimi Spencer, łączą **D.** ściśle z czcią przodków, albo z fetyszyzmem, nie uważając go za osobne stadjum rozwoju religijnego. Por. Elard H. Meyer „Indogermanische Mythen.”

Demonja, *Demonomanja*, chorobliwy stan władz umysłowych człowieka, czyli tak zwane opętanie przez nieczystego ducha.

Demonofobja—obawa demonów. — **Demonolatrja**—kult demonów.— **Demonologja,** nauka o demonach. Ob. Demon i Demonizm.

Demonstracja (z łac.), zowie się w naukach empirycznych doświadczalne wykazanie przedmiotu lub wypadku. W języku filozoficznym

wyraz ten znaczy dowodzenie logiczne z wykazaniem niepodobieństwa i sprzeczności. **D.** w życiu publicznem jest to samo, co czynność, nie mająca osiągnąć wprost pewnego rezultatu, lecz wskazująca opinje i żądanie publiczności. — W sztuce wojennej demonstracja znaczy pozorne zagrożenie nieprzyjaciela, celem ukrycia przed nim prawdziwego ataku na inny punkt jego stanowiska. — Demonstracją floty nazywa się wysłanie eskadry wojennej do jakiegoś portu w celu wywarcia nacisku na państwo, do którego ów port należy.

Demontować (z łac.), znaczy w strategji uczynić działa nieprzyjacielskie niezdolnemi do użytku. W mechanice demontowaniem zowie się rozebranie machiny na części.

De mortuis aut bene aut nihil (łac.), o zmarłych należy albo dobrze, albo nic nie mówić. Zasada pomieszczona w prawie Solona, wzbraniająca wszelkiego krzywdzącego odzywania się o zmarłych.

Demos, grecka nazwa pojedyńczych gmin i miejscowości, na które cała Attyka wraz z miastem stołecznem Atenami tak była podzieloną, że na każde Phyle (ob.) przypadało 10 Demos, każda Demos miała swego naczelnika *Demarcha*. W obszerniejszem znaczeniu Demos wyraża lud. Por. Leske „The demos of Attica" (Londyn 1839); Rossa „Die Demen von Attica und ihre Vertheilung unter die Phylen" (Halla 1846).

Demostenes, syn Alkistenesa, wódz ateński, odznaczył się w wielu bitwach podczas wojny peloponeskiej; wysłany z posiłkami dla Nikjasza, oblegającego Syrakuzy, został pokonany, wzięty do niewoli i ukarany przez Syrakuzanów śmiercią 413 przed Chr. Był to wódz przedsiębierczy, przezorny, wyborny strategik i taktyk.

Demostenes (greck. *Demosthenes*), najznakomitszy mówca starożytności, * 383 r. przed Chr. w Atenach. Po ojcu, właścicielu fabryki broni, znaczny otrzymał majątek, nieuczciwie przez opiekunów roztrwoniony. Początkowo studjował filozofję, później zaś całkowicie poświęcił się krasomówstwu pod przewodnictwem Isajosa. Po raz pierwszy wystąpił na mównicy w 364 w procesie przeciw swym opiekunom, domagając się zdania rachunku z powierzonego im majątku; wówczas przekonał się, że przyrodzone wady stanowią mu trudne przeszkody w dalszej karjerze krasomówczej. Dołożywszy jednak podziwienia godnej pracy i wytrwałości, przezwyciężył je i zyskał sobie imię największego mówcy. Mowy jego, wypracowane z wielką starannością, zapewniły mu ogromny wpływ na sprawy państwa. Występował w wielu procesach prywatnych, a jako mąż stanu, w najważniejszych kwestjach politycznych. W owych mistrzowskich mowach, arcydziełach sztuki krasomówczej, wygłaszanych na zgromadzeniu ludowem, zwalczał śmiało i otwarcie nierozsądne życzenia pospólstwa, ganił Ateńczykom publicznie ich wady, zapalał odwagę i miłość ojczyzny. Widząc w Filipie Macedońskim zatraciciela wolności i niepodległości nietylko Aten, lecz i całej Grecji, straszne gromy swego genjuszu rzucał na głowę śmiertelnego wroga i ognistemi słowy rozniecał przeciw niemu nienawiść w ziomkach. Pierwszą z tych mów słynnych, zwanych *Filipikami*, miał **D.** po zdobyciu Termopil przez Filipa 354 r. prz. Chr. Całe życie swoje poświęcił **D.** jednemu celowi: oswobodzeniu Hellady z pod przewagi Macedończyków. Starał się wszystkie państwa Grecji w jeden połączyć związek przeciw wspólnemu wrogowi. Zebrała się wprawdzie potężna armja, ale w bitwie pod Cheroneą r. 338 (ob.) wolność heleńska uległa przemocy macedońskiej. Demostenes jednak, stojąc na czele partji narodowej, starał się przynajmniej ocalić godność wolnego narodu przeciw partji macedońskiej, zostającej pod przywództwem zaprzedanego Filipowi, znakomitego mówcy Eschinesa (ob.). Usiłowania jego po śmierci Filipa, zaszłej w r. 336, przeciw młodemu Aleksandrowi również były niepomyślne. Oskarżony przez nieprzyjaciół (czy sprawiedliwie? — rzecz nierozstrzygnięta) o przekupstwo, został wtrącony do więzienia, z którego się wydobywszy, uciekł na Eginę i tu przebywał aż do śmierci Aleksandra W. Za powrotem przyjęty z największym zapałem przez ludność ateńską, popierał najgoręcej wojnę przeciw Antypatrowi. Po niepomyślnym obrocie walki, lękając się wydania w ręce Antypatra, uciekł do świątyni Posejdona na wyspie Kalaurji i zażył truciznę 322 r. przed Chr. Demostenes zarówno jest wielkim jako mąż stanu i jako mówca. Uległ w boju, ale ocalił honor i sławę Hellady. Jako krasomówca mało ma sobie równych. Dobitnością i siłą przekonania, harmonją wszystkich części względem całości, pięknością i mocą wyrażeń, bystrością i subtelnością w wynajdowaniu i zestawianiu argumentów, dźwięcznością języka przewyższał swych poprzedników i następców. Naturalnością, siłą, zwięzłością okresów i myśli nieopisany wywierał wpływ na współczesnych. Znamy pod jego imieniem 61 mów, 56 wstępów i 6 listów; niektóre jednak mowy uznała krytyka za utwory innych, a listy za podrobione. Z kompletnych edycji najcelniejsze:

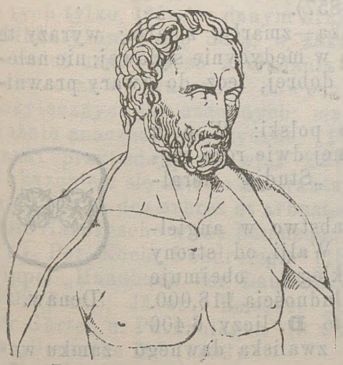

Demostenes.

Bekkera „Oratores Attici" (Berlin 1824); Saupego i Baitera (Zurich 1838); Vömela (Paryż 1843) i Dindorfa (7 t., Oxf. 1846—49); Weila „Les harangues et les plaidoyers politiques" (z komentarzami, Paryż 1873—83). Na język polski mowy **D.** przetłómaczył i uwagami historycznemi objaśnił Andr. Oskard (t. 1, Rzeszów 1869); „Filipiki" tłómaczył Ign. Nagurczewski (Warszawa 1774); „Mowy" Izydor Poeche (Kraków 1883, 84, 85), nadto pojedyńcze mowy przekładali: L. Małecki (1887), Prusinowicz (1893); wybór mów **D.** do użytku szkolnego wydał K. Wotke (Lwów 1893). Por. Schäfera „Demosthenes und seine Zeit" (3 t., Lipsk 1856—58), najlepsza praca o **D.** Nadto por. Boullée „Histoire de Demosthène" (2 wyd., Paryż 1868); Croiset „Des idées morales dans l'éloquence politique de D." (1874); Girard „Etudes sur l'éloquence attique" (Paryż 1874); Blass „Geschichte der attischen Beredsamkeit" (3 t., Lipsk 1877); Brédif „L'éloquence politique en Grèce: Demosthène" (Paryż 1879); Hug „D. als polit. Denker" (Freiburg 1881); Dulnicki Juljan „Jak powstała mowa D.," w „Sprawozdaniu dyr. gimnazjum w Złoczowie" za r. 1882.

Démours Piotr, okulista, * 1702 w Marsylji, † 1795, był okulistą Ludwika XVI oraz nadzorcą gabinetu historji naturalnej przy ogrodach królewskich. Od niego zwana jest tylna błona rogówki *błoną Démoursa (membrana Demoursii)*. Ogłosił „Observations sur la cornée" (1741); „Sur la structure cellulaire du corps vitré" (1741).—Syn jego Antoni Piotr **D.**, * 1762 r., † 1836, również okulista, wprowadził metodę tworzenia sztucznej źrenicy. Ogłosił „Traité des maladies des yeux" (3 t., 1818).

Demotyczne pismo, ob. Hieroglify.

Demryc I, *Temritz*, *Demritz* v. *Leliwa* odm., herb: W polu błękitnem między rogami złotego półksiężyca 6-promienna gwiazda złota. U szczytu, między trzema piórami strusiemi (złote między błękitnemi) dwie chorągwie w pasy błękitne

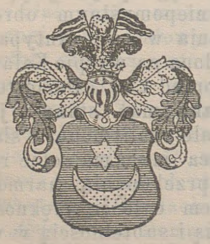

Demryc I.

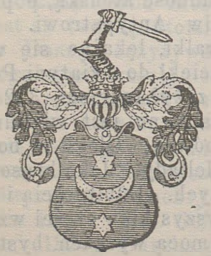

Demryc II.

i srebrne. Labry błękitne podbite srebrem.— **D. II:** W polu błękitnem nad i pod półksiężycem złotym, po 6-promiennej gwieździe złotej. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Labry błękitne podbite złotem.

Demutch Franciszek, orjentalista czeski, * 1730 w Bernie, † w końcu zeszłego stulecia, Jezuita, wykładał w Pradze języki wschodnie; napisał: „De antiquitate linguae chaldaicae" (1763) i „Adagie Arabica" (1764).

Demuth Karol Józef, historyk czeski, * 1807 w Taborze, † 1889 w Pradze; wydał „Kniha Tovaczovska" (1858); „Geschichte der Landtafeln im Markgrafthume Mähren" (1857).

Denain, miasto we francuskim depart. Nord, nad Skaldą, wpośród bogatych kopalni węgla, ma 17,000 m. i wielkie huty żelazne. Tu Villars w 1712 zabrał księciu Eugenjuszowi wszystkie magazyny wojenne, przez co przyśpieszył zawarcie pokoju.

Denar, we wszystkich niemal krajach Europy, a nawet w Arabji, znany najdrobniejszy pieniążek, halerz, obol, który z powodu małej wartości swojej wyszedł już obecnie z użycia. Denar powstał w V w. od założenia Rzymu i wówczas był najgrubszą monetą srebrną, równając się 16 funtom czyli assom 12-uncjowym śpiżu. Stopniowo zaś malał, utrzymując się ciągle, jako nazwa najpospolitszej monety; i u nas jest najdawniejszą nazwą, jaką na pieniądzach spotykamy, stąd też numizmatycy całą epokę piastowską *denarową* nazywają. Najdawniejsze nasze denary pochodzą z czasów Bolesława Chrobrego; bito też za jego czasów denary w Kijowie (1018 i 1019) z napisem kirylickim: Boleslavь. Stopniowe psucie się **D.** doprowadziło do wybijania grubych **D.**, *grosii denarii*, którym dotąd nazwa groszy pozostała. Za Kazimierza Jagielończyka liczono na grosz 18 denarów i jako taki utrzymał się **D.** do połowy w. XVII. Por. Stronczyński „Dawne monety polskie" (3 t., Piotrków 1883—85); Piekosiński „O monecie i stopie mennicznej" (Kraków 1878); Zagórski „Monety dawnej Polski" (Warszawa 1845); Cohen „Description générale des monnaies de la république Romaine" (Paryż 1857).

Denat, Denatka—zmarły, zmarła; wyrazy te używane bywają w medycynie sądowej; nie należą one do łaciny dobrej, lecz do gwary prawniczej.

Denaw, herb polski: W polu barwy niewiadomej dwie róże rzędem. (Małecki „Studja heraldyczne").

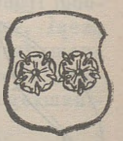

Denaw.

Denbigh, hrabstwo w angielskiem księstwie Walji, od strony morza Irlandzkiego; obejmuje 1,714 klm. kw. z ludnością 118,000. Starożytne miasto **D.** liczy 6,400 miesz. i posiada zwaliska dawnego zamku warownego.

Dender *(Dendre)*, rzeka w belgijskiej prow. Flandrji Wschodniej, bierze początek w prow. Hennegawji i, przepłynąwszy 105 klm., wpada pod miastem Dendermonde do Skaldy.

Denderah, wieś w górnym Egipcie, na północ o jeden dzień drogi od Teb, na lewym brzegu Nilu, w pobliżu której leżą zwaliska starożytnego miasta Tentyris albo Tentyra. Pomiędzy temi ruinami znajdują się dobrze przechowane szczątki świątyni zbudowanej pod panowaniem Kleopatry na cześć bogini Athor (Afrodyty), znane szczególnie z powodu znalezionych tutaj płaskorzeźb, dotyczących zwyczajów i obrzędów egipskich, oraz wyobrażeń konstelacji astronomicznych. Nadto są tu także zwaliska dawnej świątyni Izydy i innych znakomitszych budowli. Por. Mariette „D., description du grand temple" (4 t., Paryż, 1873—75); Dümichen „Baugeschichte des Denderatempels" (Strassb. 1877); Riel „Der Tierkreis und das feste Jahr zu D." (Lipsk 1878).

Dendermonde albo *Termonde*, miasto i twierdza w belgijskiej prowincji Wschodniej Flandrji, przy ujściu rzeki Dender do Skaldy, ma 9,600 miesz. W okolicy udaje się najpiękniejszy we Flandrji len. Oblężone 1667 przez Ludwika XIV, otworzeniem śluz zalało całą okolicę; 1706 zdobyte przez generała Churchilla, 1745 przez Francuzów. Silna twierdza.

Dendevil, ob. Dandeville.

Dendrobium, rodzaj roślin z rodziny storczykowatych, obejmujący rośliny trwałe, pasożytne, żyjące na gałęziach drzew, z których zwieszają ich łodygi; ojczyzną **D.** są Indje Wschodnie, spotykają się również we wschodniej Australji, oraz na wyspach oceanu Indyjskiego. Z 200 znanych gatunków około 80 dla piękności swej hodują się w naszych cieplarniach.

Dendrocopus, ob. Dzięcioł.

Dendrocygna, ob. Kaczki.

Dendrografja, opisanie drzew, ob. Dendrologja.

Dendrolity, skamieniałości drzew, ob. Skamieniałości.

Dendrologja, nauka o drzewach, a właściwie o tych tylko, które w danym kraju rosną lub też aklimatyzować się dają; w zakres **D.** wchodzi również umiejętność zakładania ogrodów i parków, oraz wytwarzanie nowych odmian roślin pożytecznych lub ozdobnych; ma więc **D.** przeważnie znaczenie praktyczne. Początki jej jako nauki przypadają na wiek XVIII i wiążą się z ukazaniem się dzieł o **D.** traktujących: Duhamel „Traité des arbres et arbustes" (1755, 2 t.); „Die Harbkesche wilde Baumzucht" (1791—1800, 3 t.). Por. Koch „Dendrologie" (1869—1873, 2 t.); Dippel „Handbuch der Laubholzkunde" (1889—1893, 3 cz.); Jäger i Beissner „Die Ziergehölze der Gärten u. Parkanlagen" (3 wyd., 1889); Köhne „Deutsche D." (1893).

Dendromancja (z greck.), sztuka przepowiadania przyszłości z kształtu i położenia drzew.

Dendrometr, narzędzie służące do mierzenia wysokości i średnicy drzewa. Podawane były **D.** rozmaitych konstrukcji.

Dendrophidae, ob. Węże.

Dendrophyllia, ob. Korale.

Dendrosicyos, rodzaj roślin z rodziny ogórkowatych; obejmuje dwa gatunki z wyspy Sokotora; są to niewielkie drzewa o pniu prostym, niewielu krzaczasto u wierzchołka wyrastających gałęziach, pięcioklapowych liściach, kwiatach

Dendrosicyos socotrana.

oddzielnopłciowych i owocach wielonasiennych. **D.** *socotrana*, *gamhem*, o korze zupełnie białej, posiada pień tak soczysty i miękki, że z łatwością daje się nożem krajać; pomimo to dosięga 200 lat wieku.

Dendryty, rysunki naturalne, wyobrażające mniej lub więcej wyraźnie części roślin, jakie

Dendryty.

napotykamy w agatach, łupkach i innych minerałach; przykład takich **D.** daje załączona rycina.

Powstają one w skutek przenikania w szczeliny kamienia wody, przejętej cząstkami mineralnemi. Innego rodzaju postacie drzewiaste powstają w skutek systematycznego układania się cząstek krystalizujących; tak powstają drzewa metaliczne, oraz formy tworzące się z drobnych igiełek lodu na szybach zamarzłych.

Deneb, gwiazda α w konstelacji Łabędzia, zwana inaczej *Arided*; jest nieco jaśniejsza od gwiazdy drugiej wielkości. **D.** po arabsku znaczy ogon, więc nazwa ta używa się dla kilku jeszcze gwiazd znajdujących się w ogonach konstelacji, jak **D.** Kaitos, gwiazda drugiej wielkości. w ogonie konstelacji Wieloryba.

Denebola (*al Sorfat*), gwiazda β w konstelacji Lwa, znajdująca się w jego ogonie; jest drugiej wielkości.

Denfert-Rochereau Piotr Marja Filip Arystydes, wyższy oficer i mąż stanu francuski, * 1823 w St. Maixent, † 1878 w Wersalu, kształcił się w szkole politechnicznej i w szkole aplikacyjnej w Metz, po której ukończeniu 1847 wstąpił do służby wojskowej. Odbył kampanję rzymską (1849), oraz krymską (1854—55) i przy wzięciu wieży Małachowa został niebezpiecznie rannym. Następnie był od 1856 profesorem konstrukcji w szkole w Metz, poczem był wysłany do Algierji i w końcu 1864 mianowany komendantem w Belforcie. Gdy po upadku Strasburga pruski generał Treskow rozpoczął oblężenie Belfortu 3 listop. 1870 r., Denfert rozwinął wszystkie zasoby zdolności, przezorności, energji, bohaterskiej odwagi i wytrwałości do ostatnich posunięć krańców. Ogólny szturm 26 stycznia 1871 odparł z wielką stratą Niemców, zadawszy im zupełną klęskę. Wszystkie wysilenia wojsk oblężniczych były daremne. **D.** odrzucił wszystkie wezwania do poddania się, nawet pod warunkiem wolnego z orężem odejścia. Dopiero po zawieszeniu broni, zawartem przez Favre'a, zmuszony był kapitulować (1871). 12,000 załoga opuściła twierdzę ze wszystkiemi honorami wojskowemi pod wodzą walecznego komendanta. Po ukończeniu wojny wybrany posłem do parlamentu, zrzekł się mandatu po ustąpieniu Alzacji i Lotaryngji, następnie wybrany z trzech departamentów do zgromadzenia narodowego, należał do lewicy radykalnej. † 1878 w Wersalu i pochowany kosztem państwa. W 1880 wzniesiono mu w Belforcie pomnik. Napisał: „Des droits politiques des militaires“ (Paryż, 1874) i razem z Edwardem Thiersem „Histoire de la défense de Belfort” (1871). Por. Marais „Un Français: le colonel **D.**” (Paryż, 1885).

Dengiz (turecko-tatarska nazwa morza), jezioro gorzkie w obwodzie Kirgizów Syberyjskich, 1773 w. kw.; znajdują się na niem cztery wyspy, z których największa Czylikty. Do niego wpada rzeka Nura. Istnieje w tymże obwodzie i kilka innych jezior tej nazwy.

Dengremont Maurycy, * 1866 w Rio de Janeiro, † 1894 w Buenos-Ayres, skrzypek, z wielkiem powodzeniem koncertował w Europie i Ameryce jako „dziecko cudowne”, ale w wieku dojrzałym zawiódł pokładane w nim nadzieje.

Dengue, choroba zakaźna, sporadycznie lub epidemicznie występująca w Indjach, Persji, Palestynie, Turcji, Afryce i Ameryce. Rozpoczyna się wysypką na twarzy, szyi i rękach, poczem dołącza się silny ból głowy i dość znaczna gorączka; choroba trwa 6—8 dni, poczem chory przychodzi do zdrowia; przypadki śmiertelne są niezmiernie rzadkie. Leczenie czysto objawowe; ważne znaczenie, jak we wszystkich cierpieniach zakaźnych, ma profilaktyka i dezynfekcja.

Denham sir Jan, * 1615 w Dublinie, † 1668, poeta angielski; z utworów jego, oprócz tragedji „Sophy” (1641), zasługują jeszcze na uwagę poemat: „Cooper's Hill“ (1643) i elegja na zgon poety Cowleya. Zbiór jego dzieł wyszedł w 1684 (6 wyd. Londyn 1719).

Denham Dixon, podróżnik, * 1786, † 1828, służył w wojsku angielskiem, następnie zbadał okolice jeziora Czad, razem z Clappertonem zwiedził Sokoto; rezultaty tej ostatniej wyprawy ogłosił w dziele „Narrative of travels and discoveries in Northern and Central Africa” (1826).

Denhardt Klemens, podróżnik niemiecki, nabył w 1885 od sułtana Witu, na wschodniem wybrzeżu afrykańskiem, terytorjum rozległości 50 klm. kw. i pas wybrzeża klm. długości i 1,300 klm. kw. obszaru, a powróciwszy do Niemiec sprzedał 25 klm. kw. swej posiadłości za 200,000 marek handlowemu towarzystwu niemieckiemu, na pozostałych zaś przestrzeniach założył plantacje. Sprawozdanie z podróży swej **D.** pomieścił w „Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg” (1876—77 i 1878—79); „Petermanns Mitteilungen” (1881) i „Deutsche Kolonialzeitung” (1886).

Denhof (*Dönhoff*), herb polski. W polu srebrnem, czarna głowa dzicza. U szczytu pół czarnego dzika, z wbitemi dwoma oszczepami na krzyż ukośnie do góry. Herb rodziny westfalskiej, osiadłej w Inflantach od połowy w. XIV, a od XVI i w innych okolicach Polski rozrodzonej. — **D.** hrabia, różni się od poprzedniego dodaniem korony hrabiowskiej nad tarczą a pod hełmem ukoronowanym, oraz la-

Denhof książę.

brami czarnemi z podbiciem srebrnem. Tytuł nadany 1635 przez cesarza Ferdynanda III.— **D.** książę, różni się od poprzedniego dodaniem płaszcza książęcego z mitrą. Nadany 1637.

Denhof, ród niemiecki **(Dönhoff),** pochodzący z Westfalji; w końcu XIII w. członkowie jego brali udział w wyprawach Kawalerów Mieczowych na Kurlandję i Inflanty, a stąd przesiedlali się do Polski. Do najznakomitszych osobistości należą: **D.** Jan Kazimierz, * 1653, † 1697 w Rzymie, kardynał, syn Teodora, wielkiego podkomorzego koronnego; po ukończeniu wyższych nauk w Paryżu, gdzie otrzymał stopień doktora teologji, został opatem mogilskim, później kanonikiem warszawskim i dziekanem płockim. Wysłany po zwycięstwie wiedeńskiem z chorągwią Mahometa do Rzymu, pozostał tam w charakterze posła Rzeczypospolitej, mianowany 1686 kardynałem, a wkrótce potem biskupem Cezeny. Jego staraniem sprowadzeni zostali 1685 księża Trynitarze do Polski. Dziełko jego: „Droga do życia pobożnego ś. Franciszka Salezego" (Kraków 1679) doczekało się kilku edycji. W rękopisach zostawił: „Opisanie bitwy pod Parkanami" i „Listy", dotyczące polityki i wojskowości polskiej. Życiorys **D.** mieści się w Janockiego „Polnischer Büchersaal" (Wrocław 1756).—**D.** Jerzy Olbracht, biskup krakowski, kanclerz wielki koronny, * 1648, † 1702, syn Zygmunta, starosty bydgoskiego. W Rzymie pobierał nauki teologiczne u Jezuitów. Po powrocie do kraju, został kanonikiem chełmińskim, a następnie proboszczem w Piotrkowie, gdzie fundował Jezuitów 1677, potem opatem witowskim 1678 i kanonikiem krakowskim. Zjednawszy sobie względy króla Jana i jego żony Marji Kazimiery, mianowany został 1687 kanclerzem królowej, która wyrobiła mu tegoż roku biskupstwo przemyskie, a 1688 kanclerstwo koronne. Po koronacji Augusta II delegowany do odbierania hołdu od miast pruskich 1698. Po śmierci Dąbskiego (ob.), bisk. krakow. (z którym piśmiennie się ścierało biskupstwo krakow.), został 1700 jego następcą; niedługo jednak na tej stolicy zasiadał, gdyż † 1702, pochowany na Jasnej Górze w Częstochowie. Słynął z wymowy kaznodziejskiej, której dowody mamy w dwu kazaniach drukowanych: na śmierć Marjanny z Kazanowskich Jabłonowskiej i przy solennej introdukcji relikwji ś. Panny i Męczenniczki Felicysymy do kościoła księży Misjonarzy w Warszawie 27 maja 1697.—**D.** Stanisław, wojewoda połocki i hetman polny litewski, na początku XVIII w., syn Władysława, wojewody pomorskiego. Po śmierci króla Jana III, którego względy posiadał, silnie popierał wybór elektora saskiego i mianowany był przezeń wielkim łowczym litewskim 1697. Podczas wojny szwedzkiej, wierny sprawie Augusta, obrany 1704 r. marszałkiem konfederacji Sandomierskiej, przez cały czas tej wojny, posiadał w kraju bardzo obszerną władzę. Gdzie nie było Szwedów, rozkazywał jako dyktator. Nie zbywało mu na odwadze, ale nie miał zdolności wodza. Za przywiązanie do osoby Augusta, Szwedzi niszczyli jego dobra, ale król wynagradzając straty, przeznaczył mu roczną pensję ze skarbu koronnego w ilości 60,000 złotych (1705), a przedtem jeszcze mianował go miecznikiem koronnym (1704). Nawet abdykacja króla nie zachwiała jego wierności; postępował jednak D. nielegalnie, wbrew warunkom pokoju Altransztadzkiego; zostając w spiskach z Sieniawskim, hetmanem w. koron., dopuszczał się niezliczonych gwałtów i wichrzył ciągle. Po powrocie Augusta na tron, pozyskał godność hetmana polnego litewskiego 1709 r. Atoli buławy hetmańskiej nie tyle używał w sprawach wojennych, ile raczej dla zaspokojenia dumnych wybryków i utrzymania swej przewagi; z tego powodu nie lubiany w narodzie, licznych miał nieprzyjaciół. Za konfederacji Tarnogrodzkiej oddał się całkowicie Sasom. Sejm niemy (1717) położył koniec jego dumie i znaczeniu. W r. 1723 obrany wojewodą połockim, † 1728 r. w Gdańsku. Za drugą żoną Zofją Sieniawską wziął ogromny majątek, który przeszedł potem w dom Czartoryskich i stał się podstawą politycznego znaczenia tak zwanej *Familji* (ob.). Por. Jarochowski „Dzieje panowania Augusta II" (Poznań, 1874); Wolff „Senatorowie i dygnitarze W. Ks. Lit."

Denia, miasto okręg. w hiszp. prow. Alicante, nad morzem Śródziemnem; ma dobry port, starożytności rzymskie, ruiny zamku, liczy około 12,000 m.; wywóz rodzynków. Istniało już w starożytności i u Rzymian nosiło nazwę Dianium.

Denifle Fryderyk Henryk, teolog katolicki, ur. 1844 w Iwst (Tyrol), wyświęcony w r. 1861, od 1880 definitor Dominikanów w Rzymie na państwo Niemieckie, badacz w zakresie mistyki średniowiecznej i szkolnictwa. Napisał: „Der Gottesfreund im Oberland und Nikolaus von Basel" (Monachjum 1875; „Bekehrung Taulers" (Strasburg, 1879); „Die Universitaten des Mittelalters bis 1400" (Berlin 1885). W r. 1878 — 80 wydał pisma Henryka Suzo, a od 1885 r. wydaje w Berlinie wraz z Ehrlem „Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters."

De nihilo nihil (łac.) z niczego nic być nie może. Forma odmienna: *Ex nihilo nihil.*

Denina Jakób Karol, historyk włoski, ur. 1731 r. w Revel w Pjemoncie, † 1813 w Paryżu, profesor retoryki przy uniwersytecie turyńskim. W 1782 r. powołany był przez Fryderyka W. do akademji, potem przybył do Polski i został kanonikiem kościoła katedralnego. Od 1804 bibljotekarz cesarski w Paryżu. Z wielu dzieł jego ważniejsze są: „Deli'impiego delle persone" (2 t. Flor., 1777); „Delle rivoluzioni d'Italia" 3 t. Turyn, 1769 — 1773); „La Prusse littéraire sous le règne de Frédéric II" (3 t. Berlin 1790—

1791); „Storia dell'Italia occidentale“ (6 t. Turyn, 1809—10) i epos „La Russiade” (1799).

Denis I, herb: W polu błękitnem nad 6-promienną gwiazdą, krzyż srebrny. U szczytu 5 piór strusich.—**D. II,** różni się od poprzedniego tem, że krzyż jest połamany.

Denis I.

Denis II.

Denis Jan Nepomucen Michał Kosma; bibljograf i poeta niemiecki, * 1729 r. w Schärdingu nad Innem, † 1800 jako kustosz bibljoteki dworskiej w Wiedniu; napisał kilka szacownych dzieł bibljograficznych, jak np. „Grundriss der Bibliographie und Bücherkunde“ (Wiedeń, 1774 r.); „Wiens Buchdruckergeschichte” (Wiedeń, 1782, dodatek 1793 i późn.). Odznaczył się także jako poeta pod nazwiskiem barda *Sined*, głównie tłómaczeniem Osjana (wraz z innemi poezjami, zawartemi w jego „Die Lieder des Ossians und Sined's“ 6 t. Wied. 1791—92). Por. Baumgarten „D. Leben“; Hofmann-Wellenhof „Michael D.“ Innsb. 1881; Ehrmann „Die bardische Lyrik im 18 Jahrh“ (Holla 1892).

Denis Paweł, * 1795 w Moguncji, † 1872, inżynier. Kształcił się w szkole politechnicznej w Paryżu, w r. 1817 wszedł do bawarskiej służby rządowej i kierował 1835 budową drogi żelaznej z Norymbergi do Fürth, pierwszej drogi żelaznej w Niemczech, poprowadził wiele innych dróg i miał udział przy przeprowadzeniu niektórych kanałów.

Denis Jakób Franciszek, filozof francuski, * 1821, † 1897. Kształcił się w wyższej szkole normalnej, następnie wykładał filozofję w kilku liceach prowincjonalnych, w końcu w Strasburgu, gdzie ogłosił ważne dzieło: „Histoire des théories et des idées morales dans l'antiquité” (1856 t. 2), za które pozbawiony katedry, powołany był przez Cavoura do Turynu, gdzie wykładał historję i literaturę francuską. Po powrocie do kraju otrzymał katedrę literatury greckiej na fakultecie literackim w Caen. Napisał nadto: „La philosophie d'Origène“ (1883) i „La comédie grecque“ (1887, t. 2).

Denis Ernest, historyk francuski, * 1849 w Nimes, kształcił się w wyższej szkole normalnej w Paryżu, następnie brał udział w wojnie 1870—71, odbył podróż do Czech, gdzie studjował historję i język czeski, oraz inne języki słowiańskie. W 1876 mianowany był profesorem historji w liceum w Bordeaux, później profesorem literatury w Grenobli, w 1886 powrócił do Bordeaux. Ogłosił: „Huss et la guerre des Hussites” (Paryż 1878); „Les origines de l'Unité des Frères-Bohêmes” (1885); „Georges Podiebrad” (1887); „Fin de l'indépendance Bohême” (1890, t. 2, przekład czeski, Praga, 1893). Nadto przełożył na język francuski dzieło Spasowicza i Pypina „Historja literatur słowiańskich” (1882), Jireczka „Historję Bułgarów”.

Denis *(Saint)*, ob. Saint-Denis.

Denison, miasto w półn.-ameryk. stanie Texas, niedaleko od Red River, węzeł dróg żelaznych, ma ożywiony handel i 12,000 miesz.

Denizliu, główne miasto Sandżaku w wilajecie tureckim Aïdin w Azji Mniejszej, w żyznej okolicy, fabryki safjanu i 8,000 m.

Denk Jan, * w Górnym Falcu; był 1523 rektorem w Norymberdze, stąd wygnany został za rozgłaszanie zdań Anabaptystów i niektórych Orygenesa; podobnież zmuszony był wydalić się z Augsburga i osiadł w Bazylei, gdzie † 1527, odwoławszy swą naukę na żądanie Ojkolampadjusza. Wraz z Hezerem wydał „Wormser Propheten” (Worms 1527). Zwolennicy jego zwani byli *Denkjanami* albo *Demonjakami*, z powodu, że nowochrzczeniec musiał odrzekać się siedmiu czartów (demonów). Por. Ludwik Keller „Ein Apostel der Wiedertäufer”(Lipsk 1882).

Denk Franciszek Jan, pisarz czeski, * 1818 w Pilznie, † 1850 w Klatowach; w 1848 założył w Pilznie stowarzyszenie *Słowiańska Lipa* i pismo czasowe *Posel ode Mže*. Opócz licznych artykułów do pism, pozostawił wiele rękopiśmiennych prac; miała je wydać jego rodzina, która się przeniosła do Ameryki.

Denków, osada w g. Radomskiej, pow. Opatowskim, nad r. Kamienną, liczy 700 m., trudniących się głównie garncarstwem.

Denmark (*Dennemarck*), herb: Na tarczy dwudzielnej w polu I złotem — pół orła czarnego, w II czerwonem —dwie strzały srebrne ukośnie na krzyż. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Labry z prawej strony czerwone, podbite srebrem, z lewej czarne, podbite złotem. Indygenat z 1673, za waleczność.

Denmark.

Denner Jan Krzysztof, * 1655 w Lipsku, † 1707, założył w Norymberdze fabrykę instrumentów dętych i przez poprawienie szałamai (franc. *chalumeau*) został około 1690 wynalazcą klaryneta.

Denner Baltazar, malarz niemiecki, * 1685 w Hamburgu, † 1749 w Rostocku, kształcił się w Gdańsku i w Altonie, a od 1707 w akademji berlińskiej. Wsławił się wykonaniem wielkiej grupy (21 osób) rodziny książęcej w zamku Gottorp 1709. Prócz tego wyróżniają się obrazy:

„Starzec“ i „Staruszka,“ malowane dla Karola VI i w. in. Prace jego znajdują się w muzeum w Hamburgu i w galerji w Dreźnie i Wiedniu.

Dennery Adolf, (D'Ennery), dramaturg francuski, * 1811 w Paryżu, † 1899, naprzód poświęcał się dziennikarstwu, następnie oddał się dramaturgji i napisał do 200 utworów, częścią sam, częścią z autorami innymi. Ważniejsze z nich: „La grâce de Dieu ou la nouvelle Fanchon“ (1841); „Marie Jeanne” (1845); „Les oiseaux de proie“ (1854); „L'histoire d'un drapeau“ (1860); „Le changement d'uniforme“ komedja (1836); „Paris voleur” (1844); „Le mari anonyme“ (1847); „Cartouche“ (1859); „Les mariages d'autrefois” (1877); „Les 500 diables“ (1854); „Aladin ou la lampe merveilleuse” (1863); „Les mille et une nuit” (1881); przerobił dzieła Verne'a „Le tour du monde en 80 jours“ (1874); „Les enfants du capitaine Grant“ (1878); „Michel Strogoff“ (1880); „Vayage à travers l'impossible“ (1882). Oprócz tego napisał kilka tekstów do oper.

Dennewitz, wieś w obwodzie pruskiej regencji poczdamskiej, o godzinę drogi na wschód względem Jüterbogka, liczy 280 m. i pamiętna jest morderczą bitwą 6 września 1813 r., stoczoną przez Francuzów, Sasów, Polaków, Wirtembergczyków i t. d. pod dowództwem Neya, z armją prusko-rosyjsko-szwedzką, w której ta ostatnia zwycięstwo odniosła. Na pamiątkę tej bitwy wzniesiono tu pomnik.

Dennewitz, hr. Bülow von, ob. Bülow.

Dennokwiatowe (*Thalamiflorae*), rośliny dwuliścienne, u których wszystkie części kwiatu, kielich, korona, pręcik i słupek przytwierdzone są bezpośrednio do zgrubiałej i wypłaszczonej osi kwiatu, zwanej *dnem* lub *łożem*, czyli są to rośliny, których płatki korony są liczne, wolne i wraz z pręcikami na dnie kwiatowem, nie na kielichu osadzone. Terminu tego użył pierwszy De Candolle, u którego stanowią one podgromadę dwuliściennych.

De nocte consilium (łac.), noc przynosi radę. Wyrażenie powstałe ze zwyczaju Lacedemończyków, u których według świadectwa Plutarcha, narady w sprawach ważniejszych odbywały się zwykle w nocy. Forma odmienna: *Nox ferat consilium.*

Denon Dominik Vivant, baron, * 1747 w Châlons-sur-Saône, † 1825; oddawał się pierwotnie zawodowi dyplomatycznemu, później atoli poświęcił się sztuce, a mianowicie miedziorytnictwu, towarzyszył Bonapartemu do Egiptu i za restauracji został generalnym inspektorem muzeów. W 1807 przybył do Warszawy celem wykrycia znakomitych utworów sztuki malarskiej i przewiezienia ich do Paryża. Jakoż zabrał z katedry św. Jana wielki obraz Palmy młodszego, 3 obrazy historyczne Bacciareli'ego i 6 widoków miasta Warszawy Canaletli'ego; wszystko to zwrócono jednak 1814 r. Najważniejsze jego dzieło jest: „Voyage dans la Basse et dans la Haute-Égypte“ (2 t., Paryż, 1802, z atlasem). Oprócz tego wydał „Voyage pittoresque de Naples et de la Sicile“ (Paryż, 1788) i „Monuments des arts du dessin“ (ukończone przez Duvala, 4 t., Paryż, 1824—1829). Por. „La Fizelière, L'oeuvre originale de Vivant **D.**” (Paryż, 1872—73); J. Renouvier, Histoire de l'art pendant la Révolution“ (2 t., 1863); Roger Portalis „Les dessinateurs d'illustrations au XVIII siècle“ (2 t., Paryż, 1877); R. Portalis i H. Beraldi „Les graveurs du XVIII siècle“ (Paryż, 1880—82).

Denonvilliers Karol Piotr, chirurg, * 1808 w Paryżu, † 1872, medycynę studjował w Paryżu, 1839 r. został profesorem, 1840 chirurgiem szpitalów paryskich, 1841 r. kierownikiem prac anatomicznych, 1849 roku profesorem anatomji, 1856 prof. patologji chirurgicznej i chirurgji operacyjnej. Uchodził w swoim czasie za najznakomitszego chirurga we Francji. Ogłosił: „Cas dans lesquels le trépan est applicable aux os du crâne“ (Paryż, 1836). Wraz z Bérandem i Gosselinem wydał: „Compendium de chirurgie pratique“ (1845—61); z Gosselinem: „Traité théorique et pratique des maladies des yeux“ (1855) i in.

De noviter (łac.), na nowo.

Densymetr, ob. Areometr.

Dent (z franc. ząb), w Szwajcarji francuskiej i w Sabaudji charakterystyczna nazwa ostrokręgowych szczytów gór, równoznaczna z nazwami *pik*, *aiguille*, *stożek* i t. p. Takie szczyty są: *Dent de Morcles* w stronie południowo-zachodniej Alp berneńskich (2,974 m. wysoki); *Dent du Midi*, w Sabaudji (3,285 m.); *Dent d'Hérens* w Alpach pennińskich (4,180 m.).

Dentalium, *Kiełczak*, rodzaj mięczaków brzuchonogich z rzędu rurkowatych, ślimaki morskie, o ciele wydłużonem, ze skorupą rurkowatą, przypominającą kły słonia, skąd zwane są *zębami* lub *kłami morskiemi*; gatunki dość liczne napotykają się w morzach całej kuli ziemskiej. **D.** *elephantinum* ma skorupę zielonawą lub brunatną, 5—7 cm. długą.

Dentatus, ob. Kurjusz Dentatus.

Dentelińskie księstwo, obejmowało za Merowingów miasto Paryż, nie będące jeszcze stolicą królestwa; jest o niem często wzmianka w historji francuskiej w w. VI i VII.

Denticeti, grupa wielorybów (ob.).

Dentirostres, *Zębodzioby*, skupienie ptaków wróblowatych, do którego należą: drozdy, dzierzby, kruki, ptaki rajskie, sikory i szpaki; cechą charakterystyczną **D.** jest dziób z wydatnym przy końcu zębem lub niewielką szczerbą.

Dziób dzierzby.

Dentysta, zajmujący się dentystyką (ob.). Według obowiązujących dotychczas przepisów, praktyką dentystyczną zajmować się mogą osoby, nie posiadające całkowitego wykształcenia lekarskiego, z wyjątkiem Austro-Węgier i Włoch, gdzie wymagany jest dyplom lekarza. W Niemczech dla uzyskania prawa praktyki dentystycznej kandydat obowiązany jest ukończyć 6 klas gimnazjum, odbyć jednoroczną praktykę u dentysty i dwuletnie studja przy uniwersytecie. Te same przepisy obowiązują w Anglji, Szwecji i Szwajcarji. W Rosji dla uzyskania stopnia dentysty należy odbyć trzyletnią praktykę u dentysty, złożyć egzamin w szkole dentystycznej z uzdolnienia praktycznego i w uniwersytecie teoretyczny. Osoby, pragnące uzyskać stopień *lekarza zębów*, obowiązane są ukończyć 6 klas gimnazjalnych lub szkoły realnej, pięć semestrów w szkole dentystycznej i złożyć egzamin w uniwersytecie. Obecnie Warszawa posiada dwie szkoły dentystyczne; jedna założoną została w 1891 r., druga w 1897 r.

Dentystyka, część chirurgji, zajmująca się cierpieniami zębów, podaje sposoby zachowywania zębów w stanie zdrowym, badania ich chorób, naucza ich leczenia, czy to na drodze lekarstw, czy, co częściej, na drodze operacji (plombowania, zatruwanie nerwu, wyrywania zębów); wreszcie brakujące zęby zastąpić się stara sztucznemi. Gałąź ta medycyny więcej wprawy wymaga, aniżeli specjalnego wykształcenia, i dlatego spoczywa przeważnie w rękach dentystów, którzy wyższego, uniwersyteckiego wykształcenia nie posiadają. Dentystyka praktyczna znaną być musiała w bardzo odległych czasach, a sądzić o tem możemy ze sztucznych i plombowanych zębów, znajdowanych w mumjach egipskich i licznych grobach etruskich. W starożytnej literaturze greckiej uwagi o leczeniu, a nawet konserwacji zębów, spotykamy już u Hipokratesa, któremu nie obcą była ta sztuka. Wzmianki o sztucznych zębach spotykamy w pismach lekarzy rzymskich z okresu cesarstwa. Wieki średnie nie wniosły nic do dentystyki. Dopiero w pierwszej połowie XVIII w. znakomity Fauchard nadaje naukowy kierunek dentystyce, stając się ojcem nowoczesnej dentystyki; przez długie lata Francuzi przodowali w nauce dentystycznej, i dopiero w początkach wieku bieżącego dali się ubiedz Amerykanom, którym dzisiejszy rozwój **D.** w całości zawdzięcza. Pierwsze pismo i pierwsza szkoła dentystyczna założone zostały w Ameryce (1839 r.). W ostatnich dopiero czasach w dziedzinie tej znaczne postępy uczyniły Niemcy, Austrja i Francja, stając na równi z Ameryką. Do 1830 wprawiano zęby z trupów pochodzące, w tym bowiem dopiero roku powstała w Ameryce pierwsza fabryka sztucznych zębów mineralnych; tak zw. bormaszyna skonstruowaną została w 1872 roku. W Polsce po raz pierwszy **D.** poczęto wykładać w Krakowie w 1809 r.; akademja lekarska w Warszawie, ani Szkoła Główna nie posiadały katedry dentystyki. Piśmiennictwo nasze w tej gałęzi wiedzy lekarskiej jest bardzo ubogie. Od 1889 wychodzi w Warszawie *Przegląd dentystyczny*, redagowany przez dr. Dzierżawskiego.

Denudacja, *obnażanie*, działalność geologiczna, polegająca na spłókaniu z powierzchni ziemi lżejszego materjału mineralnego; **D.** nadaje górom ukształtowanie dzisiejszej ich powierzchni. Według Heima, Alpy dzisiejsze stanowią zaledwie połowę tego, czem były w czasach zamierzchłych, tak wielka ich bowiem masa podległa **D.** Należy rozróżniać **D.** wodną, czyli zmycie, od atmosferycznej, wywołanej działaniem prądów powietrznych. **D.** dąży do tego, aby wszelką wyniosłość sprowadzić do poziomu mórz i w ogóle wód sąsiednich. Tak powstałe płaszczyzny noszą nazwę poziomu **D.** Por. A. Penck „Über **D.** der Erdoberfläche“ (1887).

Denver, główne miasto stanu Colorado w Unji północno-amerykańskiej, 1585 m. nad p. m., założone 1858, w r. 1890 liczyło 106,713 miesz. Posiada piękne, szerokie, elektrycznością oświetlone ulice, wiele kościołów, uniwersytet, kolegja, szkoły wyższe i niższe, muzeum, teatr, operę. Przemysł ogromnie się rozwija; wartość produkcji rocznej wynosi koło 30 mil. dol. Jeszcze w r. 1880 **D.** liczyło 35,360 miesz.

Denza Franciszek, astronom i meteorolog, * 1835, † 1894. Należał do zakonu Barnabitów i był profesorem astronomji w Montcalieri pod Turynem, a od 1889 dyrektorem obserwatorjum watykańskiego. Napisał: „Le armonie de cieli,“ „Le aurore polari,“ „Leggi della variazione dell'electricità atmosferica,“ „La meteorologia et la fisica terrestra,“ „Elemente d'aritmetica.“

Deoband, miasto w indostańskich prowincjach Północno-Zachodnich, okręgu Saharanpur, wiele świątyń hinduskich i meczetów, ożywiony handel i około 24,000 miesz.

Deodand (z łac. *Deo dandum*), nazywa się w prawie angielskiem to wszystko, co za zabicie jakiej osoby przypadało skarbowi państwa lub rodzinie od zabójcy. Po różnych ograniczeniach **D.** zostało nareszcie w r. 1846 skasowane.

Deo favente (łac.), z pomocą Bożą. Formy odmienne: *Deo annuente*, *Deo juvante*.

Deo gratias (łac.), dzięki Bogu.

Deo ignoto (łac.), Bogu nieznanemu. Starożytni Grecy i Rzymianie, nieznający fanatyzmu religijnego, uznawali wszystkie religje i wszelkich bogów, Ateńczykowie z obawy mimowolnego zapomnienia, wznieśli świątynię z napisem: *Bogu nieznanemu*. Dziś wyrażenie to oznacza nowe ideały i prądy naukowe, społeczne, etyczne i t. d.

De omni re scibili et quibusdam aliis (łac.), o wszystkich rzeczach możliwych do zrozu-

mienia i niektórych innych. Hrabia Jan Pico de la Mirandola, mistyk, jeden z najuczeńszych ludzi XV w. i członek istniejącej wówczas we Florencji t. zw. akademji platońskiej, ogłosił w roku 1483 wezwanie do dysputy o 900 rozmaitych tezach z zakresu wszystkich nauk, określając je wyrazami: *de omni re scibili*. Pico de la Mirandola słynął z wielkiej nauki, z obawy więc porażki nikt do dysputy się nie stawił. Ale ponieważ tak wielki rozmiar nauki wydawał się trudnym do zdobycia przez człowieka tak młodego, Mirandola bowiem liczył wtedy lat 20, żartowano więc z jego wezwania, a ktoś z dowcipnych dodał drugą część powyższego określenia: *et quibusdam aliis*. Używana jest forma odmienna: *De omnibus rebus et quibusdam aliis*.

Deoprajag, wieś w indostańskich prow. Północno-Zachodnich, okr. Garhwal, posiada wielce starożytną świątynię boga Rama Tszandra i jest celem licznych pobożnych pielgrzymek.

Deosai, pustynna i bezludna wyżyna w Indostanie, między Kaszmirem a Baltistanem, otoczona dokoła wyniosłemi górami (do 5,000 metr.).

Deotyma, pseudonim Jadwigi Łuszczewskiej (ob.).

Deotyma, osoba z djalogów platońskich, ob. *Diotima*.

Departament, z francuskiego, rozdział, rozkład, stąd przenośnie: wydział, oddział, sekcja bądź w zarządzie służby publicznej, jak np.: w ministerjum, w sądzie, bądź podział kraju na okręgi administracyjne. W ten sposób dawne księstwo Warszawskie dzieliło się na departamenty i dzisiejsza Francja od 1789 r. Rada nieustająca b. Rzeczypospolitej miała 5 departamentów. W cesarstwie Rosyjskiem niektóre ministerja, rada państwa, *rządzący senat* i tak zwane *izby sądowe* (właściwie najwyższe sądy apelacyjne) mają oddzielne sekcje, zwane departamentami. Niegdyś sąd główny na Litwie zwał się departamentem.

Departamenty. W czasach rzeczypospolitej polskiej 1775 r. została ustanowiona rada nieustająca, która była właściwie delegacją sejmu do wspólnego i ciągłego z królem rządzenia. Wydziały tej rady, zwane departamentami, były następujące: 1) *Departament cudzoziemski*, czyli spraw zagranicznych, składał się z 4 członków, z których 2 było ze stanu rycerskiego, podczas gdy inne miały po 18 członków, zostawał pod prezydencją pieczętarza lub senatora; 2) *Departament policji*, któremu przewodniczył jeden z marszałków, koronny lub litewski, 3) *Departament wojny*, pod kierunkiem jednego z hetmanów; 4) *Departament sprawiedliwości*; 5) *Departament skarbowy*. W Litwie, na Wołyniu i Podolu przed rokiem 1831 sądy apelacyjne zwano departamentami.

Departamenty rządzącego senatu, ob. Senat.

Depazea, rodzaj grzybów, z rodziny Pyrenomycetae, którego liczne gatunki żyją pasożytnie na liściach wielu roślin, tworząc na nich różnobarwne i różnokształtne plamy.

Dependent (łac.), zależny; pomocnik obrońcy sądowego; dependencja, przynależność; stosunek zależności przyczyny od skutku.

Deperdity (z łac.), zowie się w Węgrzech strata, jaką ponoszą żywiący na kwaterze żołnierzy, z różnicy pomiędzy pobieranem za to wynagrodzeniem a ceną targową żywności.

Depesza (z wł. *dispaccio*), korespondencja pomiędzy ministrem spraw zagranicznych a zależnymi od niego urzędnikami dyplomatycznymi. W dalszem znaczeniu wiadomości przesyłane przez kurjerów lub inną drogą pośpieszną, zwłaszcza **D.** *telegraficzne* czyli *telegramy*.

Depilacja, usuwanie włosów za pomocą rozmaitych środków. Zwyczaj usuwania włosów z powierzchni skóry ludzkiej był bardzo rozpowszechniony w starożytności, zwłaszcza w Egipcie, gdzie kapłani obowiązkowo musieli wygubiać je na głowie i całem ciele, osoby zaś świeckie tylko na organach płciowych; to samo czyniono w Azji Mniejszej, Syrji, Persji, Grecji i państwie Rzymskiem, ale dowolnie. Obecnie zwyczaj ten istnieje pomiędzy muzułmanami, niektóremi narodami murzyńskiemi i malajskiemi. Każda muzułmanka przed wyjściem za mąż wygubia włosy na częściach płciowych, do czego używa szczypczyków lub mieszaniny wapna i aurypigmentu, zwanej *rusma*. Por. Sonnini „Voyage dans la Haute et Basse Egypte“ (1799); Rosenbaum „Geschichte der Lustseuche in Alterthum“ (1845); Ploss „Das Weib in der Natur- und Völkerkunde“ (2 wyd., 1887).

Deplakacyjna metoda, metoda robienia wyciągów eterycznych, polegająca na tem, że przez dość wysoką warstwę grubo sproszkowanego materjału, z którego wyciąg ma być zrobionym, przeciska się ciecz pod znacznem ciśnieniem. Metoda ta jest wyższą od dawnych, według których materjał jest odrazu ze wszystką cieczą zetknięty; Pelouze zastosował ją głównie do otrzymywania kwasu garbnikowego z galasu.

Depo (z franc. *dépôt*), skład różnych przedmiotów lub towarów. Depo znaczy także miejsce, punkt zborny, gdzie wojsko ma oznaczony spoczynek, lub dłuższe leże, albo gdzie parki artyleryjskie lub innych broni są złożone.

Depolaryzacja, znoszenie polaryzacji światła, ob. Polaryzacja.

Depoltowicze (czes. *Dépotici*), poboczna gałąź rodu Przemyśla w Czechach. Założycielem był Depolt I Teobald, syn ks. Władysława I i margrabiego Reiszki z Bergu. W r. 1142 został opiekunem Pragi, tronu książęcego i żony Władysława II i bronił ich przeciwko Konradowi Znaimskiemu, a w r. 1147, kiedy Władysław wy-

ruszył przeciw Krzyżakom **D.** zarządzał całą ziemią Czeską bardzo pomyślnie. W r. 1157 dowodził oddziałem czeskim przeciw Polakom i śmiałym atakiem zdobył przeprawę przez Odrę pod Głogowem. Brał udział w wyprawie włoskiej r. 1158 i odznaczył się w bitwie pod Carcano r. 1160 i pod Medjolanem r. 1161. W roku 1167 znowu dowodził wojskiem czeskiem we Włoszech, gdzie umarł w skutek zarazy morowej. Żoną jego była Sybilla z Wittelsbachów, pozostawił córkę Jadwigę, † 1210 r., która wyszła za Fryderyka hr. Brenni i Depolta II. Por. Dobner „Histor. Nachrichten von dem herzogl. Geschlechte der bömischen Theobalde“ (1787); Kohn „Die böhmischen Theobalde“, w Mitt. des Vereinf. „Geschichte der Deutschen in B. Praha“ 1868; R. Kreutz „Dêpoltici z rodu Premyslova a osudy jej ich“ (1846).

Deponentia *(Verba)*, ob. Słowo.

Deport (termin handlowy), ruchoma stopa wynagrodzenia za prolongaty giełdowej gry na zniżkę; w zasadzie ma to być bonifikacja, którą spekulant płaci posiadaczowi waloru, będącego przedmiotem spekulacji, za wypożyczenie go na termin.

Depping Jerzy Bernard), historyk piszący po francusku i niemiecku, * 1784 r. w Münster w Westfalji; udał się 1803 r. do Paryża, gdzie † 1853 r. Zjednał sobie sławę literacką dziełami: „Histoire des expéditions maritimes des Normands et de leur établissement en France” (2 t., Paryż, 2 wyd., 1844); „Histoire du commerce entre l'Europe et le Levant” (2 t., Paryż, 1832); „Les Juifs du Moyen-âge” (Paryż, 1834, 2 wyd., 1844); „Histoire de la Normandie sous le règne de Guillaume le Conquérant et des ses successeurs“ (2 t., Rouen, 1835). Z innych prac jego godniejszemi wzmianki są: „Geschichte des Kriegs der Münsterer und Kölner im Bündnisse mit Frankreich gegen Holland“ (Münster, 1840); „Histoire de la Normandie” (2 t., 1835), oraz zbiór najważniejszych dokumentów, dotyczących panowania Ludwika XIV (4 t., Paryż, 1850—55); oprócz tego był spółpracownikiem wielu pism czasowych francuskich i niemieckich. Przyczynek do historji życia własnego dał w swoich „Erinnerungen aus dem Leben eines Deutschen in Paris” (Lipsk, 1832). Jego „Sammlung spanischer Romancen” wydano w r. 1817, w drugiem wyd. p. t.: „Romancero castellano“ (Lipsk, 1844 i 1846).

Deprehenzja (łac.), deprehensio, oznacza złapanie, zdybanie np. złodzieja na gorącym uczynku. W procesie kryminalnym mówi się o forum deprehensionis.

Deprès, *de Près*, *Pratenis*, ob. Josquin.

Depresja, w astronomji *zniżenie*, czyli *pogłębienie poziomu*. Jeżeli na pełnem morzu idzie o zmierzenie wysokości danego ciała niebieskiego, bierze się odległość jego, czyli podniesienie nad punkt, w którym powierzchnia morza zdaje się stykać z niebem; wysokość w ten sposób oznaczona byłaby prawdziwą, gdyby powierzchnia tego poziomu była zupełnie płaską: gdy zaś oko zawsze nad poziom morza musi być wyniesione i sam poziom nachyla się za kulistością ziemi, przeto oko spogląda nieco głębiej. Otóż kąt tego zagłębienia, który dla oka umieszczonego w *a* jest *eac*, nazywa się **D.**, która zawsze powinna być odjętą od obserwowanej w ten sposób wysokości gwiazdy *bac* (ob. fig.). Jest to jeden z nieuniknionych błędów obserwacji. W meteorologji **D.** nazywa się obszar, w którym ma miejsce minimum ciśnienia barometrycznego, czyli środek cyklonu. W fizyce nazywamy **D.** zniżenie szczytu cieczy w rurce, w skutek włoskowatości (ob.), gdy ciecz ścianek rurki nie wilgoci. Wreszcie w geografji **D.** zowie się część powierzchni ziemi, położona niżej poziomu morza. W chirurgji **D.** znaczy pęknięcie czaszki lub innej części ciała, skutkiem której części kości pękniętej, tracąc właściwie położenie, wywierają ciśnienie na części miękkie. W patologji **D.** wyraża upadek sił fizycznych.

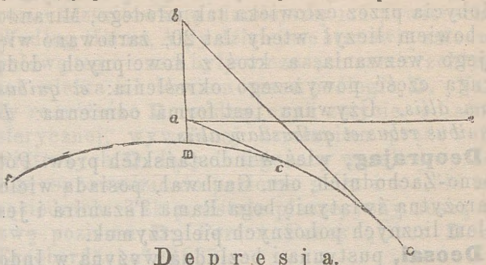

Depresja.

Dépret Ludwik, powieściopisarz francuski, * 1837 w Lille. Napisał: „Rosine Passemore” (1861); „Contes accélérés“ (1865); „Amour du nord et du midi” (1866); „Maurice Legrandier“ (1872); „Contes de mon pays“ (1874); „Folle jeunesse” (1885); „Mémoires de n'importe qui“ (1875); „Comme nous sommes” (1876); „Le voyage de la vie” (1882); „Vous et moi” (1887); „Windsor, le château“ (1863); „De Liège à Anvers“ (1866); „En Autriche“ (1869); „Chez les Anglais” (1879).

Depretis Augustyn, mąż stanu włoski, * 1813 w Stradelli; studjował prawo i był adwokatem w Turynie, w 1859 r. gubernatorem w Brescia, a wybrany do parlamentu sardyńskiego, należał do lewicy. W r. 1860 mianowany został przez Garibaldi'ego prodyktatorem Sycylji, ale gdy nakazał urzędnikom składanie przysięgi na wierność Wiktorowi Emanuelowi, poróżnił się z Garibaldim i złożył urząd, 1862 — 3 w gabinecie Ratazziego był ministrem robót publicznych, w r. 1866 ministrem marynarki, a w 1867 na krótko finansów; następnie stanął na czele opozycji postępowej a po upadku konsorterji

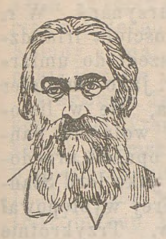

Depretis August.

(ob.) w marcu 1876 r. został prezesem gabinetu i ministrem finansów. Stronnictwo jednak jego rozpadło się, a zwłaszcza odstąpili go Włosi południowi, tak, że gdy w marcu 1878 roku nastąpiło przesilenie ministerjalne z powodu kwestji o zarząd zakupionych dróg żelaznych górnowłoskich, **D.** nie mógł utworzyć nowego gabinetu i ustąpił w marcu 1878. Po upadku Cairolego w grud. 1878 utworzył **D.** z przywódców lewicy gabinet, który z powodu odrzucenia projektu wprowadzenia podatku od młynów ustąpił w 1879 r. W listopadzie t. r. objął **D.** w ministerjum Cairolego tekę spraw wewnętrznych, przedstawił izbie projekt reformy wyborczej i w r. 1881 stanął znowu na czele gabinetu; w r. 1885 objął sprawy zagraniczne, † 1887 w Stradella. Por. Santi „A. D. e il suo ministero“ (Medjolan, 1886). Jego „Mowy,“ wydał Zucco i Fatunato (Rzym, 1891).

Deprez Marceli, elektrotechnik, * 1843 w Aillant-sur-Milleron (dep. Loiret), kształcił się w szkole górniczej, w r. 1886 został członkiem akademji nauk w Paryżu. Zbudował kilka nowych przyrządów technicznych, a rozgłos zyskał zwłaszcza prowadzonemi na wielką skalę doświadczeniami nad przenoszeniem energji za pomocą prądu elektrycznego. Doświadczenia te dokonane były kosztem syndykatu finansowego w roku 1882 i 1883 w Monachjum, Paryżu, oraz między Creil i Paryżem, na odległości 50 kilometrów, przy użyciu prądów o potencjale 6,000 wolt.

De profundis (łac. z głębi). Tak zaczyna się 130 psalm pokutny, używany w kościele rzymsko-kat. przy obchodzie żałobnym.

Deptak, ob. Młyn.

Deptford, przedmieście Londynu, położone nad Tamizą, powyżej Greenwich, w hrabstwie Kent, z wielkiemi szlachtuzami, zaopatrującemi w mięso cały Londyn, magazynami prowiantowemi i fabrykami machin parowych. Ludność **D.** dochodzi do 110,000 głów.

De publicis (łac.), o sprawach publicznych.

Deputat, deputowany, czyli osoba z nadaną sobie na czas od wyższej zwierzchności władzą namiestniczą. W dawnej Polsce deputatami nazywano sędziów trybunału głównego, przez współobywateli wybieranych. Sędziowie ci byli albo osobami świeckiemi, albo duchownemi. Pierwszych obierała szlachta na sejmikach ziem i województw (zwanych sejmikami deputackiemi), po dwu z każdego województwa; duchownych zaś kapituła, z kandydatów przez biskupa wyznaczonych, po 2 co rok. Raz wybrany deputat mógł nim zostać powtórnie dopiero po czterech latach. Deputaci, zjechawszy na trybunał i wykonawszy przysięgę, wybierali większością głosów z pomiędzy siebie przewodniczących, pierwsi marszałka, drudzy prezydenta.— *Deputacja* znaczy grono wybranych osób do wykonania jakiego zlecenia; stąd także wyraz: deputowany, t. j. wysłany z misją, wysłannik narodu, jego reprezentant. *Deputata* lub *locata judicia*, tak się nazywały nadzwyczajne sądy, wyznaczane w dawnej Polsce przez królów do sądzenia spraw cywilnych i kryminalnych.

Deputat, w leśnictwie, drzewo opałowe w sążniach, przeznaczane stale, corocznie, bez opłaty lub za opłatą *pniowego*, zgromadzeniom klasztornym, proboszczom, urzędnikom, lub oficjalistom leśnym.

Deputowany (z franc. *député*), osoba działająca w imieniu większego zgromadzenia albo korporacji, głównie zaś reprezentant albo członek ciała politycznego, wybierany przez naród do zasiadania na sejmie, w izbie deputowanych (chambre des députés). U nas deputowanymi nazywali się posłowie na sejm według ustawy konstytucyjnej z roku 1815, która o nich traktuje w art. 118—124, 130 do 134 i innych.

De Quincey Tomasz, pisarz angielski, * 1785, kształcił się w Oksfordzie, następnie pracował na polu dziennikarskiem, przebywając naprzód w Londynie, a od 1827 roku w Edymburgu, gdzie † 1859 roku. Napisał: „Confession of an English opium-eater“ (1821), w której opisał walkę z własnym nałogiem używania opium: „Authobiographie sketches” (1853), nadto wiele prac treści filozoficznej, teologicznej, krytyk i życiorysów. Po śmierci jego wydano „Suspiria de profundis“ (Londyn, 1890), oraz wszystkie dzieła w 14 tomach (Edymburg, 1853—60, ostatnia edycja 16 t., 1891). Por. Page „Thomas de Q., his life and writings” (Londyn, 1879, 2 t.); Masson „D. Q.” (Oksford, 1881); Findlay „Personal recollections of T. D. Q.” (1886); Japp „T. D. Q., his. life and writings“ (Londyn, 1890) i tegoż „D. Q., memorials being letters and other records“ (Londyn, 1891).

Dera Ghazi Chan, miasto okręgowe w prowincji Pendżab w Indostanie, 25,000 m., posiada fabryki tkani jedwabnych i bawełnianych. Okrąg *D. G. Ch.* ma 11,395 klm. kw., 404,000 miesz.

Dera Izmael Chan, miasto okręgowe w prowincji Pendżab, w Indostanie, liczy 25,000 miesz. Okrąg *D. I. Ch.* ma 24,076 klm. kwadratowych, 486,200 miesz.

Derabim albo *Al-Derribim*, *Abu-Tatah-Ali*, autor arabski, piszący o historji naturalnej, † 1341 po Chr. W bibljotece Eskurjalu znajduje się rękopis jego, obejmujący *Traktat o użyteczności zwierząt.*

Deradżat, *Derajat*, zowie się urodzajna, wzdłuż Indusu ciągnąca się dywizja prowincji Pendżab w Indostanie. Obejmuje ona 52,917 klm.

kw., 1,643,603 miesz., dzieli się na 4 okręgi: Bannu, Dera Izmail Chan, Dera Ghazi Chan i Muzaffargarh.

Derażne, ros. *Dierażno*, miasteczko w pow. Rowieńskim, gub. Wołyńskiej, nad rz. Horyniem, ma kościół parafjalny, cerkiew i 800 miesz. Niegdyś należało do ordynatów Ostrogskich.

Derażnia, miasto w gub. Podolskiej, pow. Latyczowskim, około 2,000 m., fabryka świec, cukrownia, gorzelnie, browar i cegielnia.

Derbent (tur.: strażnica, wąwóz, brama), miasto warowne i portowe w obwodzie Dagestańskim, nad m. Kaspijskiem, 14,821 m., liczne sady i ogrody; założone w VI w. przez Persów. W roku 1806 stanowczo zajęte przez Rosjan. W pobliżu jego poczyna się wielki *mur derbencki*, *(Sedd-Eskender* t. j. mur Aleksandra), który w pierwotnej swojej wysokości, 30 stóp, miał być zbudowany przez Aleksandra W. Miasto ma charakter wschodni; domy nizkie, o dachach płaskich i małych oknach; jest tu cerkiew, kościół ormiański, 3 synagogi i kilkanaście meczetów, z których niektóre odznaczają się przepychem i wielkością: na uwagę zasługuje też pałac dawnych chanów, kilka łaźni i bazarów. Ludność trudni się sadownictwem i wyrobem tkanin jedwabnych i bawełnianych.

Derbetowie, *Durbotowie*, Kałmycy, koczujący w Ułan-Gumie, w stepach Kałkaskich (około 8,000). Inni, osiedli nad Donem, zowią się także *Diurbotami* i w części są chrześcijanami.

Derby 1) Hrabstwo w Anglji północnej, obejmuje 2,666 klm. kw., 528,033 miesz. (1891). Ziemię ma urodzajną, obfitującą w rozmaite minerały. Stolica t. im. nad poczynającą tutaj być spławną rzeką Dervent, liczy 94,146 miesz. (1891). Głównym artykułem tutejszego przemysłu rękodzielnego są towary jedwabne, wyroby z marmuru i porcelany, oraz farby. 2) Miasto w Stanie Connecticut w Ameryce płn., nad rz. Naugatuck, przez którą prowadzi most do przeciwległego miasta Birmingham; liczne fabryki, walcownie miedzi i żelaza, 6,000 miesz.

Derby Edward Geoffroy Smith Stanley, hrabia, angielski mąż stanu i przywódca stronnictwa konserwatywnego w izbie wyższej; do śmierci swego dziadka (1834), znany pod nazwiskiem *Mr. Stanley*, a do śmierci ojca (1851 r.) *lorda Stanley*, * 1799 w Knowsley — Park w Lancashire, † 1869 r., w 1822 zasiadając w izbie wyższej, odznaczył się 1824 r. mową powiedzianą w obronie dawnych przywilejów kościoła anglikańskiego. W 1830 za ministerjum whigowskiego został pierwszym sekretarzem Irlandji i członkiem rady tajnej; 1832 r. objął ministerjum osad i przeprowadził zniesienie handlu Murzynami. W r. 1835 z powodu kwestji o dobra kościoła irlandzkiego wystąpił z gabinetu i przeszedł do umiarkowańszych torysów. W 1841 r. jako minister osad wszedł do gabinetu Peela, ale w listopadzie 1845 z powodu kwestji wolności handlowej, za którą Peel głosował, opuścił urzędowanie; przedtem jeszcze (1844) jako lord Stanley, wszedł do izby lordów, w której występował jako przywódca protekcjonistów. Trzykrotnie stał na czele gabinetu: 1) od 28 lutego do 28 grudnia 1852 r.; 2) od 26 lutego 1856 do 17 czerwca 1859 r., ukończył w tym czasie korzystnym traktatem wojnę z Chinami, przyczynił się do stłumienia powstania indyjskiego i usunął porożnienia z Ameryką; 3) od 26 czerwca 1866 do 28 lutego 1868 r., przeprowadził wówczas pod naciskiem ogólnych żądań dość radykalny bil reform (1867); mimo słabości, występował jeszcze w parlamencie 1868 i 69 przeciwko polityce Gladstone'a w kwestji kościoła irlandzkiego; od 1853 był kanclerzem uniwersytetu oksfordzkiego. Należał do najznakomitszych mówców w swym kraju. W nierymowych jambach dał przekład „Iljady“ (2 t., Londyn, 1864, 5 wyd., 1866), odznaczający się wiernością i poetycznym duchem. Godność hrabiowską objął po nim syn jego, Edward Henryk lord *Stanley* (ob.). Por. Althaus, „Graf D.“ w „Unsere Zeit“ (2 t., 1870); biografję napisał Kebbel (Londyn, 1890).

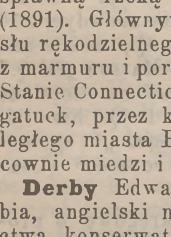

Derby Edward.

Derby Edward Henryk *Stanley*, syn poprzedniego, mąż stanu angielski, * 1826, † 1893. Był kilkakrotnie ministrem (1858, 1866, 1868), potem zasiadał w parlamencie na ławach stronnictwa konserwatywnego. 1878 z powodu różnicy poglądów w kwestji wschodniej, wystąpił z łona tej partji i połączył się z liberałami 1882—1888, był ministrem kolonji w gabinecie Gladstone'a, ale kwestja Homerulu (ob.) rozdzieliła go z liberałami, odtąd należał do liberalnych unjonistów. Por. „Speeches and adresses of E. H. Earl of Derby“ 1894. Dziedzicem tytułu został brat jego, Fryderyk Artur lord Stanley.

Derby, wielkie wyścigi koni w Anglji, urządzane corocznie w środę przed Zielonemi Świętami *(Derby-day)*, założone przez jednego z hrabiów Derby w Epsom (ob.) w hrabstwie Surey, 1780. Stanowi je bieg 1½ mili angielskiej dla koni trzyletnich, z wygraną 6,000 do 7,000 funt. st. Wyścigi na podobnych warunkach noszą i w innych krajach tęż nazwę.

Derby-day, ob. Derby.

Derbysz, ostatni han astrachański, w r. 1551 wygnany przez własnych poddanych, przywrócony przez Rosjan, gdy jednak rozpoczął z nimi wojnę, w r. 1567 został zwyciężony przez Czeremisinowa i umknął do Azowa.

Dercyllidas (greck. *Derkyllidas)*, waleczny Spartańczyk, odznaczył się w latach 399—98 przed Chr.; wysłany (399) na pomoc Grekom joń-

skim przeciwko Farnabazowi i Tysafernowi, w ciągu jednego dnia zdobył Larisę, Hamaksatę, Kolony, zajął następnie znaczną część Eolidy, pobił Persów i zmusił ich do proszenia o rozejm.

Derczyk Jan Nepomucen, * 1785 w Czace w komitacie Trenczyńskim w Węgrzech, † 1842 r., ksiądz rzymsko-kat., od r. 1814 prof. języków wschodnich uniwersytetu peszteńskiego, od r. 1833 rektor wydziału teologicznego, od r. zaś 1837 biskup Prystyński, wydał: „Institutiones linguae arabicae“ (Wiedeń, 1860); „Parallela ling. aramaicae institutio“ (Peszt, 1835).

Derdacki, pseudonim E. Ronieckiego.

Derder Łukasz, armeński Mechitarysta, * roku 1819 w Konstantynopolu. Oprócz innych dzieł naukowych w języku armeńskim, wydał „Dzieje handlu,“ oraz redagował polit.-literackie pismo *Europa*, wydawane przez kongregację Mechitarystów. W r. 1851 udał się do Azji jako misjonarz. Ułożył także „Słownik niem.-armeński.“

Derdowski Hieronim (Jarosz), pisarz ludowy, wydał kilka popularnych poematów w mowie kaszubskiej, następnie osiedlił się w Ameryce w Cleveland, gdzie redagował „Wiarusa“ i „Katolika.“ Napisał: „O panu Czorlińscim, co do Pucka po sece jachoł, zełgoł dlo swojech druchow Kaszubściech“ (Toruń, 1880); „Kaszuba pod Widnem, na dwusetną roczeznę oswobodzenio Mniemców i krzescyjaństwo od turećiego jerzma w roku panscim 1683“ (Toruń, 1883); „Walek na jarmarku“ (2 wyd., Toruń, 1885); „Jasiek z knieji, sporo kupa łgorstw kaszebściech“ (Toruń, 1885); „Wracanie Żydów do Palestyny“ (1884).

Derecske, miasto w węgierskim komitacie Biharskim, ma gimnazjum, sąd okręgowy i 8,300 miesz. W pobliżu 7 jezior sodowych.

Dereczyn, miasteczko w pow. Słonimskim, gub. Grodzieńskiej, nad Sipoją, kościół katolicki i cerkiew, 1,500 miesz. Był tu klasztor Dominikanów, a w pałacu Sapiehów mieścił się bogaty księgozbiór.

Derenbourg Józef, orjentalista francuski, pochodzenia żydowskiego, * 1811 w Moguncji, kształcił się w uniwersytecie w Giessen, Bonn, następnie w Paryżu 1838, gdzie później założył szkołę wyższą dla młodzieży izraelskiej i był jej dyrektorem do 1864. W r. 1871 został członkiem akademji, 1877 profesorem języka hebrajskiego i literatury talmudycznej w szkole nauk wyższych. Napisał: „Essai sur l'histoire de la Palestine d'après le Talmud et les autres écrits rabbiniques“ (Paryż, 1867); „Les monuments sabéens et himyarites de la bibliothèque nationale du Louvre“ (1886). Brał udział w wydawnictwie dzieła: „Corpus inscriptionum semiticarum,“ wydawanem przez akademję napisów i ogłosił wiele rozpraw naukowych w czasopismach specjalnych. Nadto umieszczał artykuły w „Journal asiatique,“ „Revue critique,“ „Revue des etudes juives“ i w berlińskiem piśmie „Zeitschrift für judische Teologie.“

Derenbourg Hartwig, orjentalista francuski, syn poprzedniego, * 1844 w Paryżu, kształcił się tamże, następnie studjował języki wschodnie w Getyndze 1863 i Lipsku, w r. 1875 został profesorem literatury arabskiej w szkole języków wschodnich, 1886 w szkole nauk wyższych, nadto wykładał języki semickie w seminarjum izraelskiem. Napisał: „Essai sur les formes des pluriels arabes“ (Paryż, 1867); „Quelques observations sur l'antiquité de la déclinaison dans les langues sémitiques“ (1868); „Le Dîwân de Nabiga Dhobyâni,“ tekst arabski i przekład francuski (1869); „Notes sur la grammaire arabe“ (1870—72); „Le manuscrits arabes de l'Escurial“ (1884); „Chréstomathie élémentaire de l'arabe littéral.“ (2 wyd., 1891); „Etudes sur l'épigraphie du Yemen“ (1884); „Les inscriptions phéniciennes du temple de Seti à Abydos“ (1866) i w. in.

Derenburg, miasto w pruskiej regencji Magdeburskiej, okręgu Halberstadt, nad rz. Holzemme, posiada cukrownię, 3,000 miesz.

Derenczin Marjan, prawnik chorwacki, rodem w Rjeki, autor komentarzów prawa chorwackiego. Pod pseudonimem Milivoj Primorac napisał kilka dramatów: „Tri braka“ (grany w Zagrzebiu 1891); „Slijepac i njegova žena,“ „Primadonna“ i inne.

Dereniowate *(Cornaceae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, zaliczana dawniej do rodziny *przewiercieniowatych (Caprifoliaceae);* obejmuje drzewa i krzewy, o liściach prawie zawsze naprzeciwległych, pojedyńczych. Kielich 4 ząbkowy, płatków 4—5 na kielichu osadzonych, pręcików 4—5 osadzonych z płatkami, zawiązek dolny, 2—3 komorowy uwieńczony krążkiem; owoc — pestkowiec o pestce kościstej, 2 — 3-komórkowej. **D.** należą głównie do sfery umiarkowanej półn. Niektórzy uważają je za plemię rodziny *dzięgławowatych (Araliaceae).* Niektóre są ozdobne; mała część ma własności lekarskie. Rodzaj typowy jest dereń (ob.).

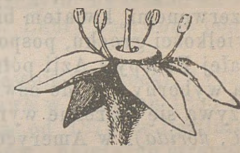

Kwiat derenia.

De Renzi Salwator, lekarz, * 1800, † 1872 w Neapolu, medycynę studjował w Neapolu, następnie był chirurgiem wojskowym, od 1821 instruktorem w zakładzie dla ociemniałych i lekarzem przy szpitalu w Neapolu, od 1856 profesorem patologji, od 1860 profesorem historji medycyny w Neapolu. Napisał: „Collectio Salernitana ossia documenti inediti e trattati etc.“ (1853—56); „Storia documentata della scuola medica di Salerno“ (1857); „Storia della medicina italiana“ (5 t., 1845—48).

Dereń *(Cornus)*, rodzaj roślin z rodziny dereniowatych, cechujący się kielichem 4-ząbkowym i koroną 4-płatkową, owoce są pestczakami; obejmuje drzewa i krzewy w okolicach umiarkowanych i zimnych, o liściach całobrzegich, przeciwległych, kwiatach zebranych w baldachy z pokrywą, o drzewie twardem, nadającem się do robót snycerskich, **D.** *właściwy (C. mascula)*, krzew drzewiasty, dorastający 20 stóp, z kwiatem żółtym, rozwijającym się w marcu lub kwietniu, przed liśćmi; owoc podobny do oliwek, eliptycznie wydłużony. Rośnie dziko w Europie południowej, u nas hodowany po ogrodach. Owoc przyjemny, słodko-kwaskowaty, używany bywa na konfitury, lub pomiażdżony, daje wino, zwane *dereniakiem;* niegdyś używane były w gorączkach.

Dereń.
c gałązka z owocami.

Drewno, nader twarde i ciężkie, wyborne na różne wyroby; z młodych pędów wyrabiają się laski bardzo trwałe. **D.** *świdwa* lub *świdwina (C. sanguinea)* różni się od poprzedniego gałęziami prętowemi, gładkiemi, pod jesień i w zimie krwistoczerwonemi, kwiatem białym, owocem czarnym, wielkości grochu, pospolity po lasach i zaroślach całej Europy i Azji północnej. Nasiona jego dają wyborny olej do oświetlania, drzewo również używą się na różne wyroby. Kora **D.** *kwiecistego (C. florida)*, w Ameryce północnej, zawiera *korninę*, używaną w Ameryce jako surogat chininy.

Dereser Antoni Tadeusz, teolog rzymsko-katolicki, * 1757 w Fahr pod Würzburgiem, † 1827; w czasie pobytu w Strasburgu za rządów Robespierre'a został uwięziony (19 miesięcy); od 1807 przebywał we Freiburgu, ale za mowę pogrzebową prześladowany, przeniósł się do Lucerny, gdy jednak i tu doznał tego losu za swą wolnomyślność, osiadł we Wrocławiu, gdzie został profesorem teologji i filozofji. Oprócz licznych dzieł i kazań przełożył niektóre części Pisma św. z hebrajskiego.

Derewlanie, ob. Drewlanie.

Derfelden Wilhelm, generał rosyjski, * 1735 w Estonji, † 1819; 1754 wstąpił do wojska jako szeregowiec i odznaczył się w kampanjach tureckich pod wodzą Rumiancowa i Suworowa, dowodził w Polsce 1794, stoczył bitwę z Zajączkiem 8 czerwca pod Chełmem, miał udział w bitwie pod Wilnem 12 sierpnia t. r., przy szturmie na Pragę 4 listopada, pierwszy przedarł się ze swym oddziałem przez okopy od Wisły, czem głównie przyłożył się do zdobycia tego przedmieścia. Por. Korzon w skorowidzu do „Wewnętrznych dziejów Polski."

Derfflinger Jerzy, baron, właściwie **Dörfling,** feldmarszałek brandeburski, * 1606, † 1695; syn wieśniaka austrjackiego, naprzód czeladnik krawiecki, potem żołnierz w wojsku saskiem, a następnie szwedzkiem. W 1642 odznaczył się jako pułkownik w bitwie pod Breitenfeld, w której został generałem majorem. Po zawarciu pokoju westfalskiego przeszedł do służby elektora brandeburskiego Fryderyka Wilhelma, w której świetnych dokonał czynów wojennych. Mianowany generałem feldmarszałkiem (1670), dowodził naczelnie 1675 w bitwie pod Fehrbellinem; wsławił się także zdobyciem Stralsundu 1678 i zimową wyprawą przeciwko Szwedom 1678 — 79. Por. Varnhagena von Ense „Biographische Denkmale" (t. 2); Graf zur Lippe-Weissenfeld „Derfflinger" (Berlin, 1880); Fischer „Beiträge zur Geschichte des Feldmarschalls D." (Berlin, 1884).

Derg, jezioro w Irlandji, na granicy hrabstw Tipperary i Galway, 38 klm. długie, 4—11 klm. szerokie. Na południu i zachodzie otaczają je wyniosłe góry. Na jednej z wysepek ruiny kościoła z VII wieku.

Dergolewski, herb polski, ob. Dargolewski.

Dering, Teodor, właściwie **Häring,** znakomity aktor, * 1803 w Warszawie, gdzie ojciec jego był urzędnikiem pruskim; występował naprzód na rozmaitych scenach powincjonalnych; w r. 1826 przeniósł się jako komik na scenę wrocławską; następnie w 1838 występował w Sztutgardzie, 1843 w Hanowerze, a od 1845 w Berlinie, gdzie † 1878. Najcelniejszemi kreacjami **D.** są role: Natana, Falstaffa, Franciszka Moora i Mefistofelesa.

Derivantia, leki, ob. Derywacja.

Derivativa *(verba)*, oznacza w gramatyce wyrazy, utworzone z innych, zwanych *pierwotnemi (primitiva)*, znane u nas pod nazwą *pochodnych.*

Derkacz, ob. Chróściel.

Derketo, syryjska bogini, ob. Atargitis, Dagon.

Derkwiańskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w Kurlandji, w pow. Piltyńskim. Podzielając losy samego powiatu, było w posiadaniu Kawalerów Mieczowych, następnie Danji, elektora brandeburskiego, a wreszcie od r. 1617 pod berłem polskim. Jan Kazimierz, życząc sobie, aby Piltyński powiat używał tych samych praw co Kurlandja, dyplomem z dnia 20 czerwca 1656 r. zlał wszystkie prawa, jakie do Piltyna mógł mieć, na Jakóba księcia kurlandzkiego. Odtąd powiat ten dzieli losy reszty Kurlandji. — W 1743 wedle Sygillat był starostą Aleksander Puzyna.

Dermań, niegdyś opactwo Bazyljanów na Wołyniu, pomiędzy Dubnem a Ostrogiem, założone przez książąt Ostrogskich. Od 1795 klasztor

zamieniony został na monastyr prawosławny, a w 1833 założono przy nim szkoły duchowne.

Dermatitis, *zapalenie skóry*, w rozlicznych swych formach obejmuje większą część wszystkich chorób skórnych. Zajmuje bardziej powierzchowne warstwy skóry, mianowicie naskórek, albo warstwy głębsze. **D.** występuje albo w postaci jednolitej, rozlanej zmiany, albo w postaci licznych, niewielkich, rozsianych ognisk chorobowych; ostatnia okoliczność tłómaczy się w części samą budową skóry, gdzie się znajdują liczne, pojedyńcze, drobne, rozproszone organy (włosy, gruczołki). Ważniejsze formy zapaleń skórnych są: *róża*, *pokrzywka*, *wyprysk*, *ekcema*, *liszaj*, *łuszczyca*, *antraks*, *wrzodzianka*, *czarna krosta* (ob. te wyrazy); tu należą też zmiany w skórze, wywołane przez takie choroby zakaźne, jak odra, ospa, szkarlatyna i t. d.

Dermatochelys, *żółw skórzasty*, ob. Żółwie.

Dermatol, galasan bizmutu, jest to proszek żółty, w wodzie nierozpuszczalny, używany jako środek antyseptyczny, zwłaszcza przy leczeniu ran świeżych.

Dermatologja — dział medycyny, zajmujący się chorobami skóry. Na skórze występują wszystkie prawie procesy chorobowe, jakie zna patologja ogólna (ob. Skóra). Choroby skórne stanowią bądź samoistne, lokalne cierpienia skóry, bądź też są tylko wyrazem ogólnego zakażenia organizmu (odra, szkarlatyna, syfilis), lub wreszcie zależą od zaburzeń w sferze nerwowej (histerja); stąd różne rodzaje wysypki różne posiadać muszą znaczenie przy rozpoznawaniu cierpienia. Z powodu zawiłej budowy anatomicznej skóry, anatomja patologiczna chorób skórnych jest również zawiłą. Rozpoznanie choroby opiera się na bezpośredniem obejrzeniu i dotykaniu, lub wykryciu pod mikroskopem odpowiednich pasożytów (świerzba, parch); do dziś jeszcze jednak w dermatologji odróżniają wiele chorób, nieopartych na odrębności zmian anatomicznych lub zależności od swoistych pasożytów, tylko na zasadzie nieznacznej nawet często różnicy powierzchownego wyglądu; prócz tego dermatolog musi zawsze wykazać stosunek choroby skórnej do stanu całego organizmu. Choroby skórne sprowadzają rozmaite uczucia przykre, jak: ból, swędzenie, palenie, często szpecą i często, albo przez swe znaczne rozszerzenie (róża, oparzenie), albo przez złośliwość swoją (rakowiec, wilk, trąd), stają się wprost niebezpiecznemi dla życia. Leczenie wychodzi z ogólnych zasad terapji, jest wogóle wdzięczne z powodu dostępności organu dla środków lekarskich; główne leki, w postaci maści stosowane, są: siarka, ichtyol, smoła, preparaty rtęci, szare mydło. Pierwsze wzmianki o **D.** znajdują się już w dziełach Hipokratesa. Inni uczeni starożytni (Celsus, Galen) mało już istotnego zrobili dla tej nauki. Szkoła arabska przysłużyła się tu, jak w całej medycynie, głównie przez przechowanie i usystematyzowanie przekazanego materjału. Na początku tego wieku prace Bietta, Aliberta i innych znacznie rozszerzyły wiadomości dermatologiczne. Za prawdziwego jednak reformatora w **D.** uważać należy Hebrę, profesora wiedeńskiego. Gdy dawniej choroby skórne uważano tylko za objaw ogólnych zboczeń organizmu, Hebra zwrócił uwagę na ich przeważne miejscowe znaczenie; ułożył choroby skórne według anatomo-patologicznego porządku; zastosował leczenie bezpośrednie, miejscowe, i wiele nowych leków w użycie wprowadził.

Dermbach, wieś w w. ks. Sasko-Wejmarskiem, pamiętna stoczoną tu 4 lipca 1866 r. bitwą między wojskiem bawarskiem pod Hartmanem a Prusakami pod generałem Goeben.

Dermestes, owad, ob. Skórnik.

Dermont I — *Siwicki*, czy też *Silnicki*, *Dyrmunt v. Korczak* odm., herb: W polu czerwonem nad dwiema krokwiami srebrnemi, tworzącemi literę **W**, trzy wręby srebrne, ku dołowi zmniejszające się. U szczytu 5 piór strusich. — **D. II**— *Siwicki v. Łabędź* odm.: W polu czerwonem na środkowym z trzech pagórków zielonych, krzyżami srebrnemi naznaczonych — łabędź z wężem, w ósemkę niecałą zwiniętym, w dziobie. U szczytu na trzech strusich piórach takiż łabędź. Labry czerwone podbite srebrem.

Dermont I.

Dermont II.

Dernburg Henryk, prawnik niemiecki, * 1829 w Moguncji, profesor prawa w Zurychu 1855 r., następnie 1862 w Halli, a od 1873 w Berlinie; członek pruskiej izby panów, należy do stronnictwa liberalnego. Wydał: „Geschichte und Teorie der Kompensation" (2 wyd., 1868); „Das Pfandrecht" (2 t., 1860—64); „Lehrbuch des preuss. Privatrechts" (4 wyd., 1884 i nast.); „Das Vormundschaftsrecht der preuss. Monarchie" (3 wyd., 1886); „Das preussische Hypothekenrecht" (z Heinrichsem, 1877); „Pandekten" (Berlin, 1884, 3 wyd., 1892).

Dernburg Fryderyk, brat poprzed., * 1833, był adwokatem w Darmsztadzie, od 1871—8 był członkiem sejmu niemieckiego, od 1875 redaktorem *Nationalzeitung*. Napisał: „Des deutschen Kronprinzen Reise nach Spanien und Rom" (1884); „Russische Leute" (1885); „Berliner Geschichten" (1886); „Der Oberstolze" powieść (1889); „Auf deutscher Bahn in Kleinasien" (1892) i in.

Derogacja, ujma, ubliżenie. W dawnem prawie polskiem derogacja nie znosiła tak jak abrogacja zapadłego uprzednio wyroku, lecz przeciw-

nem po części, lub w zupełności odmiennem postanowieniem osłabiała go i nadwerężała.

Derosne Karol, farmaceuta i przemysłowiec, * 1780 w Paryżu, † 1846. Pracując nad fabrykacją cukru, zmienił sposób postępowania Acharda i otrzymał cukier rafinowany z buraków. Jemu to przemysł zawdzięcza fabrykację węgla zwierzęcego, otrzymywanego przez zwęglanie kości, on też wprowadził użycie krwi do wyjaśniania syropów cukrowych i na nawozy.

De Rossi, ob. Rossi J. Ch.

De Rossi Pellegrino Luigi, mąż stanu włoski, ob. Rossi.

Deroulède Paweł, poeta francuski, * 1846 w Paryżu, po ukończeniu studjów prawnych, jako ochotnik zapisał się w 1870 do pułku żuawów, pod Sedanem dostał się do niewoli niemieckiej i internowany był we Wrocławiu, skąd w przebraniu polskiego Żyda uciekł do Francji i walczył dalej w stopniu porucznika w armji generała Chanzy, następnie pod Bourbakim, z którym w lutym 1871 r. wkroczył do Szwajcarji. Rozgłos i popularność jako poeta zawdzięcza pełnym zapału pieśniom „Chants d'un soldat“ (1875) i „Nouveaux chants d'un soldat” (1875), w których zachęca swych rodaków do odwetu. Ogłosił nadto wiele dramatów, jak: „Juan Strenner“ (1869); „L'Hetman“ (1877) i „La Moabite“ (1880). W r. 1887 złożył przewodnictwo w lidze patrjotycznej, ale reprezentował ją na pogrzebie Katkowa w Moskwie, gdzie agitował za zawarciem przymierza z Francją. W 1888 roku stał się namiętnym stronnikiem Boulangera, w 1889 wybrany był do izby deputowanych, złożył mandat 1893. Napisał jeszcze „Pro patria, stances“ (1878); „L'éducation nationale“ (1882); „La défence nationale“ (1884); „Avant la bataille“ (1886); „Le livre de la Ligue des patriotes“ (1887); „Messire du Guesclin,“ dramat (1895). Wybrany 1898 do parlamentu, odznaczył się jako gwałtowny przeciwnik rewizji procesu Dreyfusa i obrońca honoru armji. Por. Charétie „P. **D.**“ (Paryż, 1883).

Deroulède Paweł.

De Rozière Marja Ludwik Tomasz Eugenjusz, prawnik francuski, * 1820 w Paryżu, † 1896 tamże; kształcił się w *Ecole des Chartes*, w 1855 mianowany szefem gabinetu ministra oświaty; następnie był generalnym inspektorem archiwów departamentalnych, od 1871 członkiem akademji napisów, od 1879 senatorem. Oprócz wielu prac, pomieszczanych w czasopismach specjalnych; ogłosił: „Histoire de Chypre“ (1852); „Formules wisigothiques“ (1854); „Dissertations sur l'histoire et le droit ecclésiastiques“ (1869); „Cours d'histoire des législations composées (1872—75); najważniejszem jego dziełem jest „Récueil général des formules“ (3 t.), ściągających się do prawodawstwa wieków średnich.

Derożyński Walerjan, generał rosyjski, * 1826 w gub. Woroneskiej, po ukończeniu korpusu kadetów, wstąpił 1845 do artylerji, następnie po ukończeniu 1849 akademji wojskowej, jako oficer sztabu generalnego, brał udział w wojnie Wschodniej i w obronie Sewastopola był ranny. W r. 1857 mianowany podpułkownikiem, przeznaczony został na naczelnika sztabu 4 dywizji kawalerji; 1861 jako pułkownik, był przykomenderowany do szkoły wojskowej mikołajewskiej; po otrzymaniu 1872 stopnia generał-majora, od 1873 pełnił obowiązki dowódcy 2 brygady 9 dywizji piechoty i w tym charakterze wraz z generałem Stoletowem kierował podczas wojny Wschodniej 1877—78 obroną wąwozu Szybki w Bałkanach, gdzie poległ d. 26 sierpnia 1877.

Derpskie albo **Dorpackie starostwo** grodowe. Leżało w Inflantach, w województwie i powiecie Dorpackim, ustanowione za Stefana Batorego w r. 1582 razem z Wendeńskiem i Parnawskiem. Starostowie w rzeczonych województwach mieli mieć taką władzę, jak wojewodowie w Prusiech Królewskich i z którymi w razie wybuchłej wojny mieli udawać się z pospolitem ruszeniem, gdy o to przez uniwersał króla polskiego wezwani będą. Sądy ziemskie co rok się odbywały i składały się z 6 szlachty wybranych przez króla z 12 kandydatów przedstawianych. Prawem sejmowem z r. 1588 postanowiono, aby równa była zawsze liczba starostów polskich i litewskich. W 1589 starostwo Derpskie obrócone zostało na ekonomję królewską i tak przetrwało z różnemi odmianami aż do traktatu Oliwskiego w r. 1661, gdy część ta Inflant przeszła pod panowanie szwedzkie.

Derpt, ob. Dorpat.

Derszniak Aleksander, herbu Korczak, starosta radoszycki i małogojski. Jako kasztelan małogojski wyznaczony został na sejmie 1673 do komisji dla oszacowania szkód poczynionych w województwie Lubelskiem przez obozy konfederacji 1672; † około 1679 r.

Derwan, książę Serbów Nadłabskich (między Łabą a Salą), wskutek zwycięstwa Samona pod Wogatisburgiem 630 r. odłączył się od Franków, którym opłacał haracz, i oddał się w opiekę Samonowi wraz z całym krajem.

Derwent. 1) Rzeka w hrabstwie Derby w Anglji, 80 klm. długa, wpada do Trent. — 2) Rzeka w hrabstwie Cumberland, przepływa przez jezioro Derwent-Water, jedno z najpiękniejszych w Anglji, i wpada do morza Irlandzkiego, 60 klm. długa. — 3) Rzeka w hrabstwie York, wpada do rzeki Ouse, 96 klm. długa. — 4) Rzeka w Tasmanji, bierze początek w jeziorze St. Clair, wpada do zatoki Sturm.

Derwisz (z pers.=*ubogi*), podobnie jak odpowiadający mu wyraz arabski *Fakir*, oznacza w

krajach muzułmańskich klasę ludzi, pod wielu względami podobną do zgromadzeń duchownych w świecie chrześcijańskim. Rozmaite są bractwa i reguły Derwiszów, których początek odnoszą podania do pierwszych czasów mahometanizmu. Derwiszowie mieszkają po większej części w bogatych klasztorach *(Takkije* albo *Chângâh)* i mają swoich przełożonych, zwanych *szeik* albo *pir* (stary). Nabożne ich praktyki składają się z modlitw, religijnych tańców i różnych umartwień. Niektórzy z nich są żonaci i mogą mieszkać po za obrębem klasztorów. Jeden z tych zakonów, mianowicie Begtaszowie, miał ogromny wpływ wśród janczarów tureckich; gdy ci przestali istnieć w 1826, sułtan Machmud II zniósł i ten zakon. **D.** wywierają wielki wpływ na ogół muzułmanów. Obecnie największą powagą na Wschodzie cieszy się zakon Mewlewi, którego klasztor znajduje się w Koni. Wszyscy Derwiszowie, oprócz jeno tak zwanych *Bektaszi*, mających prawo żebrania, utrzymują się z pracy ręcznej. Por. P. Brown „The dervishes or oriental spiritualism" (Londyn, 1868); Vambery „Sittenbilder aus dem Morgenland" (Berlin, 1876); Lamartine „Souvenirs, impressions, pensées et paysages pendant un voyage en Orient" (Paryż, 1835).

Derwisz-basza Ibrahim, generał turecki, * 1817 w Konstantynopolu, uczył się inżynierji wojskowej w mieście rodzinnem i górnictwa w Paryżu 1839—1842, był potem dyrektorem różnych kopalń w Azji Mniejszej, następnie profesorem fizyki i chemji w szkole wojskowej w Konstantynopolu, 1849 r. został generałem dywizji, w 1854 komisarzem tureckim w Księstwach Naddunajskich, w 1855 dyrektorem szkół wojskowych, w 1861 dyrektorem górnictwa i leśnictwa, potem posłem w Petersburgu. W 1875 został generał-gubernatorem Bośni, gdzie srogością swoją przyczynił się do rozprzestrzenienia powstania, a 1877 dowódcą w Batum, który przez ośm miesięcy dzielnie bronił. Po zawarciu pokoju i wydaniu Batumu Rosji, został dowódcą 4-go korpusu, a w 1880 generał-gubernatorem Macedonji, gdzie stłumił powstanie Albańczyków i zmusił ich do opuszczenia Dulcigno. W r. 1888 mianowany był generał-adjutantem sułtana.

Deryczewo *(Derithsewo, Dartsowe)*, gród żupny Bodryców właściwych (Rarogów) na wschodniej stronie ujścia Trawny, gdzie dzisiaj miasto *Dassów*. Żupa **D.** należała do biskupa Starogradzkiego.

Deryng Emil.

Deryng Emil, artysta dramatyczny i powieściopisarz, występował z powodzeniem na scenie wileńskiej, następnie 1876—1878 r. był reżyserem sceny warszawskiej i założył w r. 1879 w Warszawie szkołę dramatyczną prywatną. Wydał: „Córka żołnierza" (2 t., Wilno, 1845); „Szatan ziemi i anioł" (3 t., 1851); „Bracia Morawczycy" dramat (1849); „Hrabia i listy" komedja (1849); „Pojata córka Lizdejki" dramat (1854); „Bogumił Duda" komedja (1857); „Obrazki z podań krajowych" (1862); „Dramaturgja powszechna" (1874) i in., † 1895.

Deryng Marja, artystka dramatyczna, córka poprzedniego, * 1857 w Wilnie, wystąpiła po raz pierwszy na scenie lwowskiej 1870 roku w komedji „Pożar w klasztorze," ale wkrótce porzuciła role naiwne i zyskała powodzenie w rolach tragicznych, które ze zrozumieniem i zapałem oddawała. W 1875 wystąpiła po raz pierwszy w Warszawie i wkrótce stale z teatrem warszawskim się związała. Z ról jej celniejsze: Ofelja („Hamlet"), Małgosia („Faust"), Klara („Egmont"), Ludwika („miłość i intryga"), Amelja („Zbójcy"), „Dziewica Orleańska," „Klara („Śluby panieńskie"), Goplana („Baladyna") i in. Porzuciła scenę w roku 1882, wstąpiwszy w związek małżeński.

Deryng Marja.

Derywacja *(odciągnięcie)*, jedna z metod leczenia, znajduje zastosowanie mianowicie w chorobach zapalnych wewnętrznych organów, do których bezpośredniego przystępu nie ma. Polega na tem, że drażniąc inne organy i części, mniej więcej od organu chorego oddalone, sprowadzamy napływ krwi do tych miejsc, a tem samem ilość jej w chorym organie zmniejszamy. Drażnimy najczęściej skórę nad organem chorym, skórę nóg, całą powierzchnię skóry, albo kanał kiszkowy. *Derivantia, leki odciągające*, mogą więc być bardzo rozmaite, mianowicie środki czerwieniące, pryszczące skórę, napotne, wanny, wszystkie przeczyszczające, drażniące kąpiele nóg.

Derywacyjny rachunek, *rachunek funkcji pochodnych*, ob. Różniczkowy rachunek.

Derżawin Gabrjel, poeta rosyjski, ob. Dierżawin.

Des, *re bemol*, w muzyce, ton *D* o półtonu przez bemol *(b)* zniżony. *Akord des dur=des f as, akord des mol=des fes as.*

Desaguadero. 1) Rzeka w Boliwji, wypływa z jeziora Titicaca i w pobliżu Oruro wpada do jeziora Aullagas. Jest to rzeka najwyżej płynąca w całym świecie, ponieważ ujście jej przypada na wysokości 3,800 metrów nad p. m.— 2) Rzeka stepowa w Argentynie, na granicy stanów Mendoza i San Luiz.

Desains Paweł Quentin, fizyk, * 1817 w Saint-Quentin, † 1885, był profesorem fizyki w Sorbonie. Razem z Fryderykiem de la Prevostaye przeprowadził liczne badania nad ciepłem promienistem, wykazał polaryzację promieni cieplikowych i w ogólności przyczynił się temi pracami do wykazania tożsamości promieni światła i ciepła.

Oprócz wielu rozpraw ogłosił 4-tomowy „Cours de physique.“

Desains Franciszek Edward, brat poprzedniego, * 1812, † 1865, był profesorem fizyki w liceum św. Ludwika i ogłosił rozprawy o cieple właściwem lodu, o polaryzacji światła odbitego od szkła, o zastosowaniach teorji włoskowatości (1852).

Desaix de Voygoux Ludwik Karol Antoni, generał rzeczypospolitej francuskiej, * 1768 w St. Hilaire d'Ayat w Owernji, w 15 roku życia wstąpił do wojska, jako dzielny żołnierz i szczery republikanin na wyższe posuwał się stopnie; brał zaszczytny udział we wszystkich kampanjach 1793 — 1800; podczas wyprawy egipskiej 1798 został generałem dywizji; wróciwszy 1800 do Francji, dowodził w armji włoskiej rezerwami. W czasie bitwy pod Marengo (14 czerwca 1800) kula armatnia położyła go na miejscu, ale jego waleczność przyczyniła się znakomicie do stanowczego zwycięstwa. Napoleon, który go uważał za znakomitość wojskową, boleśnie odczuł jego stratę; powiadają, że wspominając go, zawsze łzy miewał w oczach. Biografję jego przetłómaczył z francuskiego na polski Biesiekierski p. t.: „Historja generała Desaix“ (Wilno, 1808). Por. Marthe-Becker „Etudes historiques sur le général **D.**“ (Clermont, 1852).

De Sanctis Franciszek, uczony włoski, * 1817 w Morra (w Neapolitańskiem), † 1883 w Neapolu, 1848 był sekretarzem generalnym w ministerjum oświecenia w Neapolu, później od 1850—53 r. więzień polityczny, został następnie profesorem politechniki w Zurichu w r. 1856; pod Cavourem był czas niejaki ministrem oświecenia publicznego 1861—62, następnie profesorem uniwersytetu w Neapolu 1871. W marcu 1878 objął tekę oświecenia w gabinecie Cairolego, do której wrócił po raz trzeci w listopadzie 1879 i piastował do końca 1880. Z prac jego najważniejsze: „Storia della leteratura italiana“ (2 t., 1879), doprowadzona tylko do XIV wieku; „Saggi critici“ (1868, 4 wyd. 1881), uchodzące we Włoszech za arcydzieła krytyki; „Saggio critica sul Petrarca“ (1869) i „Nouvi saggi critici“ (1879). Jego „Scritti politici“ wyszły w Neapolu w r. 1889. Por. Pio Ferierri „F. D. S. e la critica letteraria“ (Medjolan 1887); Mandalari „In morte di F. D. S.“ (Medjolan 1884).

Desargues Gérard, matematyk, * 1593 r. w Lugdunie, † 1662, jako inżynier miał udział w oblężeniu La Rochelle, poczem przebywał w Paryżu. Starał się wprowadzić nowe metody do geometrji i od niego pochodzi wyobrażenie, że linje równoległe przecinają się w punkcie nieskończenie dalekim. Dzieła jego wydał Pondre (1864).

Desatir lub *Dessatir* (arab.), znaczy: *urządzenie*, tak nazywają jakoby bardzo starożytny, dopiero w r. 1778 przez Parsa Kausa, uczonego w Ispahanie, odkryty zbiór 16 pism świętych, obejmujący 15 staro-perskich proroków i jednę księgę Zoroastra. Zbiór ten, wydany przez Mułła-Firuza z tłómaczeniem angielskiem Erskine'a (2 t., Bombaj, 1818), pisany jest odrębnym językiem, jak się zdaje, nowo-utworzonym, dla nadania mu większej wiarogodności. Erskine jednakże i inni uczeni uważają to dzieło za podrobione, wyszło ono p. t. „Desatir, the secret writings of the ancient Persian prophets, in the original tongue.“

Desault Piotr Józef, chirurg, * 1744 r. w Magny-Vernais w Franche-Comté, † 1795; ostatnio był profesorem kliniki chirurgicznej w Ecole de santé w Paryżu. Jest on założycielem nowej szkoły, która wydała wielu znakomitych chirurgów europejskich, wprowadził do chirurgji nową metodę naukową i ścisłość, ulepszył leczenie złamań kości i pierwszy wprowadził kliniczne traktowanie chirurgji. Sam mało pisał, atoli wychodził pod jego imieniem i przez jego uczniów redagowany „Journal de chirurgie“ (4 t. Paryż 1791 — 1795 r.). Obserwacje jego ogłosił Bichat p. t. „Oeuvres chirurgicales“ (4 t., Paryż 1798, n. wyd. 1813).

Desault Piotr.

Desbeaux Emil, dramaturg i powieściopisarz francuski, * 1845 w Paryżu, był współpracownikiem kilku dzienników, nadto ogłosił komedje: „Le triangle de la mort“ (1872); „Agence matrimoniale“ (1873); „Mon abonné“ (1875); powieść „Le mystère de Westfield“ (1875); wiele prac dla młodzieży, jak „Les projets de Mlle Marcelle et les étonnements de M. Robert“ (1884); „L'aventure de Paul Solange“ (1887); w polskim przekładzie posiadamy „Tajemnice wiedzy“ (1892).

Desbois, rzeźbiarz francuski, * 1851 w Parçay w dep. Maien-et-Loire, kształcił się pod kierunkiem Cavaliera, wykonał: „Orfeusz,“ „Acis, zmieniona w rzekę,“ „Satyr i nimfa,“ „Śmierć,“ „Pocałaunek“ i in.

Desbordes-Valmore Marcelina, poetka i romansistka francuska, * 1786 r. w Douai; † 1859. Po śmierci matki, pozbawiona wszelkich źródeł do życia, występowała początkowo w teatrze, a później poświęciła się całkowicie literaturze. Z prac jej celniejsze, poezje: „Elégies et romances“ (1818); „Elégies et poésies nouvelles“ (1824); „Poésies inédites“ (1829); „Les pleurs“ (1833) i t. d. zalecające się wdziękiem i prostotą, oraz romanse: „l'Atélier d'un peintre“ (1833); „le Salon de lady Betty“ (1836); „les Anges de la famille“ (1850); „Jeunes têtes et jeunes coeurs“ (1865) i t. d. Pisała także dobre artykuły literackie. Jej „Contes et scènes de la vie de famille“ wydane zostały w r. 1874; „Poésies de l'enfance“ w 1881; „Oeuvres poétiques“ w r. 1886—

87. Por. Sainte-Beuve „M-me D., sa vie et sa correspondance“ (Paryż 1870).

Desborough John, generał angielski, * 1608, † 1680. Zaślubił szóstą córkę Roberta Cromwella of Huntington, ojca Protektora. W r. 1642 był kapitanem w kawalerji ochotniczej swojego szwagra, a później generał-majorem, za Restauracji dwa razy był więziony w Wieży londyńskiej.

Desca Edmund, rzeźbiarz francuski, * 1855, pracował naprzód u kamieniarza, następnie kształcił się sam, wykonał: „Huragan,“ „Matador,“ „Inkwizytor,“ „Pokój,“ „Odwet“ i in.

Descabezado (t. j. obezgłowiony), wulkan wygasły (3,888 metrów) w depart. chilijskim Talca. Olbrzymi ten pień górski składa się z kilku na jednej podstawie wyrosłych szczytów, jak Cerro Azul (3,760 metr.), Colorado (4,039 metr), oraz **D.**

Descamisados (po hiszp.: bez koszuli), od r. 1820 hiszpańskie stronnictwo demokratyczne, na kształt francuskiego *Sansculottes.*

Descamps Aleks. Gabrjel, ob. Decamps.

Descartes Réné, łac. *Cartesius*, skąd po polsku zwykle *Kartezjuszem* zwany, filozof i matematyk, jeden z najgenjalniejszych myślicieli i uczonych, * 1596 w La Haye w Touraine, † 1650. W dzieciństwie dostał się do kolegjum Jezuitów w la Hèche, gdzie jednak tylko matematyka zadowalała wcześnie rozbudzony jego umysł, filozofja zaś tam wykładana tylko wątpliwość w nim budziła. Zniechęcony, rzucił się w wir życia światowego, następnie, jako ochotnik, brał udział w różnych wyprawach wojennych. W tym czasie, w Breda, napisał pierwsze swe dzieło „De musica.“ Nieco później, w ciągłej wątpliwości o podstawy różnych nauk, postanowił porzucić wszystkie uprzedzenia i pojęcia z góry przyjęte i oprócz religji (gdyż stale pozostał dobrym katolikiem), to tylko zatrzymać, co przez myślenie samodzielne uzna za prawdziwe. Walczył w bitwie pod Białą górą 1620, a w 1624 usunął się ze służby wojskowej. Następnie miał jeszcze udział w oblężeniu Roszeli 1628; wiele podróżował, najwięcej jednak przebywał w Holandji i Francji, gorliwie zajmując się matematyką, a przytem i innemi naukami, głównie jednak ze względu na poparcie, jakie dać mogły jego systematowi filozoficznemu. W miarę, jak sława jego rosła, teologowie oskarżali go o ateizm; rząd francuski jednak wyznaczył mu pensję. Ostatnie lata życia przebywał w Szwecji, dokąd go wezwała królowa Krystyna; zwłoki jego do Paryża sprowadzone zostały 1666 r. Co do jego stanowiska w filozofji, ob. Idealizm realny. W matematyce **D.** położył niezmierne zasługi. On pierwszy poznał znaczenie pierwiastków ujemnych w równaniach; okazał, że w równaniu algebraicznem liczba pierwiastków dodatnich nie może być większą od liczby przemian znaków (*Kartezjuszowe prawidło znaków*); podał nowe rozwiązanie równania stopnia 4-go, wprowadził do rachunku wykładniki. Najważniejszą jednak jego zasługą jest okazanie, że można zbadać naturę i własności linji krzywej za pomocą dwu współrzędnych zmiennych, czem dał początek geometrji analitycznej (ob. Geometrja), a tem samem umożebnił cały następny rozwój matematyki. Zasady te wyłożył w swej „Géometrie“ (1637, z komentarzem Schootena 1649). W „Dioptrique“ (1639) podaje pierwszy prawo załamania światła, jak ono się obecnie wyraża, gdy przed nim Snellius podał je w sposób zawiły. Mniej szczęśliwym był w fizyce, w której okazał się za wiele filozofem, a za mało matematykiem. Przyjmuje budowę materji atomistyczną i zaprzecza istnieniu próżni. Co do budowy świata, przyznaje pierwszeństwo układowi Kopernika, a ruchy brył niebieskich utrzymują się pod wpływem wirów materji wypełniającej przestrzeń, w której rozróżnia cząstki elementu (żywiołu) pierwszego i utworzone z nich większe i kuliste cząstki elementu drugiego. Wiry te tłómaczą też wszelkie objawy natury; ciśnienie wywarte przez nie na oko sprawia objawy światła; najlepiej jeszcze zdołał tą drogą wyjaśnić własności magnesów. W optyce wyjaśnił położenie i wielkość łuków tęczowych w sposób, jak to się dotąd przyjmuje, choć objawów jej barwnych nie wytłómaczył. Ponieważ wszakże swą teorją wirów obejmował wszystkie znane wówczas objawy fizyczne, pogląd jego zyskał wielu stronników, i fizyka Newtona długo jeszcze z *kartezjanizmem* walczyć musiała.—Pierwsze swe dzieło „Discours de la méthode,“ wraz z Djoptryką, Meteorami i Geometrją, wydał 1637 w Lejdzie p. t. „Essays philosophiques.“ Cousin od tego roku datuje początek filozofji nowoczesnej, a Lerminier uważa go za spadkobiercę Lutra i starszego jego syna. Takież jest zdanie Warda i Buchta (Bokli). Metoda **D.** opiera się wyłącznie na przekonaniu osobistem człowieka o czynnościach własnego ducha, i pisał dlatego po francusku, że ci, którzy kierują się prostym rozumem, słuszniej go ocenią od ufających tylko tradycji. Zamiast szukać wiedzy w podaniach przeszłości, zrywa z nią, odrzuca swe przekonania dawne jako przejęte, i nowe z siebie wysnuwa. Podobny jest z tego do współczesnego prawie Chillingwortha w Anglji. Bokli uważa, że zdanie **D.**: „*Je pense, donc je suis*,“—jest wyrazem pewności psychologicznej, nie zaś błędnym wnioskiem. Odmienne świadectwo zmysłów, nad które pewniejszą jest myśl, będąca punktem wyjścia

Descartes Réné.

wszelkiej mądrości, wiara w nasze istnienie, jest dowodem bytu Boga jako jego przyczyny, tak, że myśl nasza o Bogu jest dostatecznem świadectwem istnienia Najwyższego. Wskutek takiego poglądu na powagę jedyną, t. j. rozum ludzki, **D.** odrzucił dochodzenie przyczyn ostatecznych i wytknął (1624), że tak ściśle teologja złączoną jest z zasadami Arystotelesa, iż wszelki przeciwny ostatniemu wywód zdaje się być wrogiem samej wiary. Powszechnie też **D.** zasłynął, jako zwycięzca wpływu Arystotelesa. Bokli powiada, że czem był **D.** w filozofji, tem Richelieu w polityce, t. j. obaj weszli na nowe tory. Główne dzieła **D.** są: „Discours de la méthode pour bien conduire la raison et chercher la vérité dans les sciences" wraz z rozprawami o djoptryce, meteorach i geometrji (1637, wyd. łacińskie 1644), „Meditationes de prima philosophia" (1641, nowe wyd. 1862); „Principia philosophiae" (1644); „Traité des passions" (1650, łac. 1656); „Traité de l'homme et de la formation du foetus" (1668, łac. 1677). Zbiorowe wydanie łacińskie jego dzieł wyszło w Amsterdamie 1670—1683, oraz 1692—1701 r., francuskie w 11 tomach 1824—26, oraz 1881. Por. J. Millet „Descartes, sa vie, ses travaux i t. d." (1867—70), Foucher de Careil „**D.**, la princesse Elisabeth et la reine Christine" (1879), Liard „Descartes" (1882), Natorp „Descartes Erkenntnisstheorie" (1882), Koch „Die Psychologie D." (1881), Twardowski „Idee und Perception, eine erkenntnisstheoretische Untersuchung aus **D.**" (1892).

Descartes'a liść, ob. Kartezjusza liść.

Descartes'a nurek, ob. Kartezjusza nurek.

Descartes'a prawidło znaków, ob. Równanie i Descartes.

Deschamps de Saint Amand Emil, poeta i krytyk francuski, * 1791 w Bourges, † 1871 w Wersalu, znany pod imieniem Emile. Napisał pieśń „La paix conquise"; komedje: „Le tour de faveur" (1812); „Etudes françaises et étrangères" (1828); „Poésies" (1842); „Poésies des crêches" (1854) i zbiory nowel: „Contes physiologiques" (1854) i „Réalités fantastiques" (1854). W r. 1824 założył razem z Wiktorem Hugo dziennik „La Muse française." Jego „Oeuvres complètes" wyszły w 6 tomach (Paryż 1872—74). Por. Bazin „S. D." (Paryż 1874).

Deschamps de Saint Amand Antoni, znany pod imieniem Antony, krytyk i poeta francuski, * 1800 roku w Paryżu, † 1869 r., brat Emila. Przełożył „Boską komedję" Dantego (1829). Jego „Trois satires politiques" wyszły 1831. W tym czasie zapadł na chorobę umysłową, która na późniejszych poezjach **D.** wywarła swe piętno. W tym czasie napisał: „Dernières paroles" (1835); „Résignation" (1839); „Poésies" (1841); „La jeune Italie" (1844).

Deschamps Gaston, pisarz franc., * 1865 w Melle (Deux Sèvres), kształcił się w Szkole Normalnej w Paryżu, odbywał 1886—87 podróże naukowe po Azji Mniejszej i archipelagu Greckim, których rezultaty ogłaszał w „Bulletin de Correspondance hellénique" i w Sprawozdaniach Akademji napisów. Mianowany profesorom retoryki w liceum w Sens, następnie osiadł w Paryżu, gdzie został współpracownikiem *Journal des Débats*, a w 1893 dziennika *Temps*, w którym pomieszczał krytyki literackie. Oddzielnie ogłosił: „La Grèce d'aujourd'hui" (1892); „Sur les routes d'Asie" (1894); „La vie et les livres" (1894 i 95).

Deschamps Gaston.

Deschanel Emil, autor francuski, * 1819 w Paryżu, z początku dziennikarz, od 1876 członek izby deputowanych, od 1881 profesor historji literatury w Collège de France i senator dożywotni. Napisał: „Les courtisanes grecques" (1859); „Histoire de la conversation" (1857); „Le mal et le bien qu'on a dit des femmes" (7 wyd., 1867); „La vie des comédiens" (1860); „Causeries de quinzaine" (1861); „Christophe Colombe et Vasco de Gama" (1861); „Physiologie des écrivains et des artistes" (1864); „Etude sur Aristophane" (1867); „Le romantisme des classiques" (1882); „Figures littéraires" (1889) i in.

Deschanel Paweł Eugenjusz, pisarz francuski, * 1856. Syn Emila, był naprzód urzędnikiem, w 1885 został wybrany posłem do parlamentu. Napisał: „La question du Tonkin" (1883); „La politique française en Océanie" (1884); „Les interets français dans l'Océan pacifique" (1888); „Orateurs et hommes d'état" (1888); „Figures des femmes" (1889); „Figures littéraires" (1889); 1898 został prezesem izby deputowanych.

Descorches Marie de Sainte Croix, minister francuski w Polsce za sejmu Wielkiego. W r. 1791 przybył do Warszawy i wręczył królowi listy wierzytelne. Złożył wizyty marszałkom, ministrom krajowym i posłom. Prymasowi nie chciał złożyć wizyty, ani przyznać tytułu „altesse." Stanisław August w 1792 napisał do posła polskiego w Paryżu, Oraczewskiego, list, w którym żąda, aby **D.** kazano nie odmawiać prymasowi tytułu. **D.** był w ogóle Polsce życzliwym, pracował nad zbliżeniem Rzeczypospolitej do Francji i w tej sprawie konferował z Ignacym Potockim i Piatolim. W październiku r. 1792 **D.** wyjechał z Warszawy do Francji. W r. 1794 był **D.** ministrem francuskim w Konstantynopolu. Odwołany został z powodu swych przekonań demokratycznych, a miejsce jego zajął w r. 1795 Verninac. Por. Pamiętniki Ogińskiego (Poznań 1870, t. II, str. 151, 152); Kalinka „Ostatnie lata panowania St. Augusta"; Dziennik Bułhakowa, „Gaz. warsz." (1792, Nr. 78, 82); „Korespondent krajowy i zagraniczny" (1793, Nr. 23); „Gazeta

narodowa i obca“ (1792, Nr. 14, 23); Listy St. Augusta do Oraczewskiego (rękopis w Kotiużanach).

Descoudres Ludwik, malarz, * 1820 w Kasselu, † 1878, kształcił się w Monachjum, 1850 wystawił pierwszy swój obraz „Francesca di Rimini,“ następnie „Pokutującą Magdalenę“ (1852); „Złożenie Chrystusa do grobu“ (1869); „Ifigenję“ (1865); „Pokłon pasterzy“ (1857); „Włosi tańczący“; „Święte niewiasty pod krzyżem“ (1863) i w. innych.

Descours de Tournoy, ob. Deskur.

Deseado, *Puerto* **D.**, fjord, utworzony na wybrzeżu argentyńskiej prow. Santo Cruz przez rzekę *Rio* **D.** pod 47° 42′ szerok. płd.

Desenzano sul Lago, miasto w prow. włoskiej Brescia, na południowo-zachodnim brzegu jeziora Garda, ma liceum, gimnazjum, szkołę techniczną, 3 kościoły, teatr i 3,200 miesz. Port **D.** należy do najlepszych na jeziorze.

Deseret, podług wykładu Mormonów to samo co kraina pszczół; jest to nazwa jednej w północno-amerykańskim kraju Utah położonej doliny, zamieszkanej przez Mormonów, z miastem, nazywanem przez nich Nową Jerozolimą.

Desericius Jan Inocenty, historyk węgierski. Pijar, *1702 r. w Nitrze w Węgrzech, † 1765 r. w Wacowie; papież Benedykt XIV wysłał go z poselstwem do księcia wołoskiego Konstantego; powróciwszy do ojczyzny, napisał ważne dzieło dla dziejów węgierskich, na podstawie źródeł, zebranych w Rzymie, pod tyt. „De initiis ac majoribus Hungarorum commentaria“ (5 t., Buda 1748—60) i „Historia episcopatus etc.“ (Peszt 1770).

Desèze Rajmund, hrabia, * 1748 w Bordeaux, † 1828 w Paryżu; adwokat paryski, znany z wielkiej odwagi, z jaką występował w obronie Ludwika XVI przed Konwencją (1792). Po powrocie Burbonów, obsypany został honorami przez Ludwika XVIII, mianowany hrabią (1817), parem Francji (1815) i członkiem akademji.

Desfontaines Piotr Franciszek Guyot, * 1685 r. w Rouen, † 1745 w Paryżu; w 20 r. życia opuścił zakon Jezuitów, by się całkowicie oddać literaturze; znany jest ze swoich sporów z Voltairem, którego w dziele swojem „Observations sur les écrits modernes“ (Paryż 1735) krytykował surowo, ale nie bez słuszności. **D.** brał znaczny udział w wypracowaniu „Dictionnaire néologique“ (7 ed., Amsterd. i Lipsk 1726). Pisał także poezje, tłómaczył Wirgiljusza i Horacego „Ody“ (1743).

Desfontaines René Louiche, botanik franc., * 1750 r. w Tremblay, † 1833 r.; zwiedził 1782—85 Algier, Tunis i wydał po tej podróży „Flora Atlantica“ (Paryż 1798—1800, 2 t. 261 tablic). Po powrocie został profesorem botaniki w *Jardin des plantes*. Zbadał też budowę łodygi roślin jednoliściennych i ogłosił kilka innych prac.

Desforges Piotr Jan Chrzciciel *Choüard*, aktor i dramaturg francuski, * 1746 r. w Paryżu † 1806, straciwszy w młodości cały majątek, wystąpił jako aktor 1779, później ożeniwszy się, wraz z żoną przeniósł się do teatru francuskiego do Petersburga. Po powrocie do kraju 1782 oddał się literaturze, napisał wiele komedji, z których najlepsze: „Tom Jones à Londres,“ „La femme jalouse“ i „Sourd ou l'Auberge pleine.“ W r. 1798 wydał swoje pamiętniki „Le poète ou mémoires d'un homme de lettres,“ pełne ohydnych wyznań.

Desgenettes René Mikołaj *Dufriche*, baron, lekarz, * 1762 w Alençon, † 1837. Otrzymawszy 1789 stopień doktora medycyny, wszedł 1793 do armji jako lekarz wojskowy, a w rok później został naczelnym lekarzem armji włoskiej. W 1798 wypłynął z armją do Egiptu, skąd powróciwszy, był jakiś czas profesorem szkoły lekarskiej. Mianowany 1804 inspektorem generalnym służby zdrowia, zostawał do 1812 przy armji wielkiej. Po bitwie pod Lipskiem opuścił służbę wojskową. Liczne jego dzieła dotyczą układu limfatycznego (1791), nerwu sympatycznego (1793), ospy (1800), chorób panujących w armji włoskiej (1797), biografji lekarskich (1835).

Deshayes Gerard Paweł, przyrodnik, * 1795, † 1875, kształcił się w Strasburgu, w 1819 osiadł w Paryżu i poświęcił się specjalnie badaniom mięczaków kopalnych; przedsiębrał liczne podróże naukowe, był profesorem nauk przyrodniczych w Muzeum paryskiem. Napisał: „Description des coquillages fossilles des environs de Paris“ (3 t., 1624—17); „Description des coquilles caractéristiques des terrains“ (1831); „Traité élementaire de conchyliologie“ (3 t., 1834—1858); wydał wraz z Milne Edwardsem „Histoire naturelle des animaux sans vertebres“ Lamarcka (11 t., 1836—46) i w. in.

Deshoulières Antonina, z domu *du Ligier de Lagarde*, * 1638 w Paryżu, † 1694 tamże; zjednała sobie znakomite imię w literaturze francuskiej szczególnie swojemi idyllami. Jej „Vers allégoriques aux enfants“ są wielką rzadkością bibljograficzną. Pisma jej zebrane razem z pismami jej córki *Antoniny Teresy Deshoulières* (* 1656 r., † 1718 r.) wydane zostały przez Crapeleta (2 tomy, Paryż, 1799). Wyciąg z nich wydał także król pruski Fryderyk II (Berlin, 1777). Por. Péricaud ainé „Les deux D.“ (Lion 1853); Deltour „Les ennemis de Racine“ (Paryż 1884); Ste Beuve „Portraits des femmes“ (Paryż 1869); P. Jacquinet „Les femmes de France“ (Paryż 1886).

Desiatyna, jednostka rosyjskich miar powierzchni; zawiera 2400 sążni kwadratowych rosyjskich i=109, 25 ara francuskiego, 1,0925 hektara, czyli 1,9508 morga polskiego, t. j.=blizko 2 morgom polskim.

Desiderata (łac.), rzecz pożądana, to, czego braknie.

Desiderio de Settignano, rzeźbiarz włoski, * 1428 r., † 1464, uczeń Donatella. Wykonał nagrobek Karola Marsuppiniego w kościele Santa Croce we Florencji i ornamentacje w kościele San-Lorenzo i in.

Desiderius, książę toskański, król Longobardów, ob. Dezyderjusz.

Desier, *Dessier*, *Dessieur*, herb zatwierdzony z indygenatem Janowi Desier 1726 r. za obronę Międzyboża przeciw zbuntowanym Kozakom. Wyobraża tarczę pasem złotym poziomo na dwoje podzieloną; w polu górnem błękitnem 2 gwiazdy złote 6-promienne, w dolnem czerwonem kotwica srebrna. W szczycie hełmu 3 pióra strusie.

Desier.

Desjardins Abel, historyk francuski, * 1814 w Paryżu, † 1886 tamże, profesor kolegjum w Angers, od 1856 w Caen, od 1857 w Douai i napisał: „Vie de Jeanne d'Arc“ (2 wyd. 1862, 3 w. 1885); „Etudes sur saint Bernard“ (1849); „L'esclavage dans l'antiquité“ (1857); „Charles IX, deux années de règne 1570—1572“ (1874) i in. W r. 1854 był wysłany do Włoch, gdzie zebrał ważne dokumenty o stosunkach między Francją i Toskanją, które wydał p. t. „Negociations diplomatique de la France avec la Toscane“ (Paryż 1859—85).

Desjardins Ernest, brat poprzedniego, archeolog francuski, * 1823, † 1886 w Paryżu, profesor w Angers, Dijon, Mâcon, Alençon, od 1856 w liceum Napoleona, od 1861 profesor geografji w Szkole Normalnej, w celach naukowych trzykrotnie zwiedził Włochy (1852—1858) z polecenia rządu, oraz Egipt, od 1875 jest członkiem Akademji. Główne jego dzieła: „Voyage d'Horace a Brindes“ (Paryż 1855); „Antiquités de Parme“ (1856); „Le Péron avant la conquête espagnole“ (1858); „Du patriotisme dans les arts“ (1862); „Aperçu historique sur les embouchures du Rhône“ (1867) nagrodzone przez akademję; „Les Juifs de Moldavie“ (1867); „Géographie de la Gaule“ (1860); „Technologie archéologique“ (1873); „Géographie historique et administrative de la Gaule” (3 t., 1876—75) i in.

Desjardins Achilles Artur, prawnik francuski, * 1835, od 1882 członek Akademji, napisał: „De l'aliénation“ (1861); „Le devoirs“ (1865).

Deska, albo *tarcica*, płyta z pnia drzewa wycięta, wyrabia się z drzewa rozmaitego i różnej jest grubości, stosownie do potrzeby. Zwykle deska grubsza nad 2 cale zowie się *balem*. Deski rzną się z kloca, albo za pomocą piły ręcznej, albo też na tartaku.

Deski (skrócone *Dsky*, *Dcky*), zwały się w języku czeskim tabele, czyli księgi ziemskie i akta dworskie. Pisali o nich: Palacky, Jireczek, Haan, Emler, Randa, Johanny, Maasburg, Czyhlarz, Krasnopolski, Czelakovsky, Tadra, Demuth, Brandl, Leparz, Prasek, Kameniczek.

Deskur, *Descour*, v. *Góra złotoskalista*, herb: W polu błękitnem na pagórku zielonym, na skale złotej — dwa kruki czarne (lub dwie kawki biało nakrapiane), nad niemi gwiazda złota 6-promienna. Nad tarczą hełm z koroną. Indygenat 1766.

Deskur

Deskur, Józef, albo Descour de Tournoy, filozof, † około 1883 roku, kształcił się za granicą i przebywał we Włoszech. Napisał: „Zadania naukowe i życiowe statystyki” (Warszawa 1867); „Myśl w czynie, studjum psychologiczne nad pracą” (w „Ateneum” 1878, t. III).

Deslys Karol, powieściopisarz francuski, * 1821 w Paryżu, † 1885; kształcił się w kolegjum Karola W., napisał: „La mère Rainette” (1851): „La milionnaire” (1852); „La dernière grisette” (1853); „Mlle Bouillabaisse” (1853); „Rigobert le rapin” (1854); „Les compagnons de minuit” (1857); „L'héritage de Charlemagne” (1864); „Le roi d'Yvetot” (1866); „Les récits de la Grève” (2 w., 1866, nagrodzone przez akademję); „Les compères du roi“ (1867); „La maison du bon Dieu“ (1875); „Le serment de Madelaine“ (1875) i in. Nadto napisał kilka dramatów: „Le casseur de pierres“ (1867) i in.

Desmarets de Saint-Sorlin Jan, * 1595 w Paryżu, † 1676 pisarz francuski, ulubieniec kardynała Richelieu. Napisał komedje, z których zasługują na uwagę: „Les visionnaires“ (1637). W późniejszym wieku pisał pieśni religijne, poematy epickie, z których najcelniejsze są: „Clovis“ (1657); „Marie Madeleine“; „Traité pour juger des poètes grecs et latins“. Po założeniu akademji **D.** został jej członkiem i kanclerzem. Por. Kerviller „D., un des quarante fondateurs de l'Académie française“ (Paryż 1880).

Desmarets Mikołaj, margrabia de Maillebois, minister Ludwika XIV, * 1648, † 1721 w Paryżu, pracował w biurze wuja swego Colberta. W 1683 był oskarżony o udział w malwersacjach, czynionych przy przetapianiu srebrnej monety. Wskutek tego **D.** zmuszony był złożyć urzędy i żył w odosobnieniu w Maillebois. Książę Saint-Simon wstawił się za nim do Ludwika XIV, który pozwolił mu wrócić do Paryża. Popierany przez ministra skarbu Chamillart'a, panią de Maintenon i innych, **D.** w 1703 został mianowany generalnym dyrektorem finansów, a w 1708, po usunięciu się Chamillart'a, ministrem skarbu. Na tem stanowisku okazał **D.** wiele zdolności i energji, zwłaszcza w trudnych warunkach podczas wojny z Hiszpanją. **D.** zarządzał finansami aż do śmierci „wielkiego“ króla, potem usunął się znowu do Maillebois, gdzie spędził resztę życia. Voltaire i Saint Simon oddali słuszność genjuszowi finansowemu **D**-a.

Desmarres Ludwik August, okulista, * 1810, † 1882; medycynę studjował w Paryżu, w 1843 założył prywatną klinikę okulistyczną, w której miewał słynne wykłady o chorobach oczu. Napisał: „Traité théoretique et pratique des maladies des yeux“ (Paryż 1847, 3 t., 2 wyd., 1858). Por. Gałęzowski „Desmarres, sa vie et ses oeuvres“ (Paryż, 1883).

Desmaze Karol Adrjan, pisarz francuski, * 1820; napisał: „Parlement de Paris“ (1859); „L' université de Paris 1200—1875“ (1876); „La magistrature française“ (1890) i in.

Des Michels Abel, orjentalista francuski, * 1833 w Paryżu, profesor w szkole języków wschodnich tamże; ogłosił: „Petit dictionnaire annamite“ (1883); „Manuel de la langue chinoise écrite“ (1888) i in., oraz wiele przekładów z języka chińskiego i anamitańskiego.

Desmidia, ob. Wodorosty.

Desmin, minerał z grupy zeolitów, krystalizuje w szeregu jednoskośno-osiowym, bywa bezbarwny lub czerwony, żółty, szary, brunatny, o blasku szklistym; składa się z krzemionki, wapna i wody; tw. 3,5—4, c. wł. 2,1—2,2; znajduje się śród pokładów metalicznych w Arendalu, Kongsbergu, Andreasbergu, również w Tyrolu, Islandji, Indjach wschodnich.

Desmodium, *Poruszlin*, rodzaj roślin z rodziny motylkowatych, zioła lub podkrzewy o liściach trzylistkowych i strąkach stawowatych, przeważnie zwrotnikowe. **D.** *gyrans (Hedysarum gyrans)*, w Bengalji, ma kwiaty fioletowe, następnie czerwieniące. Pod wpływem promieni słonecznych listki okazują wyraźny ruch; listki końcowe poruszają się w górę i na dół, boczne zaś wykonywają ruch obrotowy.

Desmodium.

Des-Moines, rzeka w północno-amerykańskim stanie Jowa, poniżej Keokuk wpada do Missisippi, upłynąwszy 720 klm.

Des-Moines, główne miasto w stanie Jowa w Unji Północno-amerykańskiej, założone 1846, przy połączeniu rzek Des Moines i Raccoon, ma ożywiony handel i przemysł (około 300 fabryk z produkcją wartości 5,300,000 dol.), oraz liczy 50,000 miesz.

Desmologja ob. Syndesmologja.

Desmotropja, ob. Tautomerja.

Desmoulins Benedykt Kamil, jeden z przywódców rewolucji francuskiej i jeden z najcelniejszych pisarzów rewolucyjnych, * 1760 w Guise w Pikardji. Marząc o starożytnych republikach, z całym zapałem rzucił się w wir rewolucji i pracował nad urzeczywistnieniem klasycznych ideałów. W tym duchu napisał: „La philosophie au peuple français“ (Paryż, 1788) i „La France libre“ (Paryż, 1789). Ognistemi mowami zachęcał lud do zdobycia Bastylji (1789). Wydawał także wielce wpływowy dziennik: *Révolutions de France et de Brabant* (7 t. 1789—90), w którym nazywał się *Procureur général de la lanterne.* W 1790 ożenił się z piękną i namiętnie kochaną Lucylją Duplessis. Podczas wypadków 10 sierpnia 1792 odgrywał ważną rolę na równi ze swym przyjacielem Dantonem. Wybrany do Konwencji, głosował za śmiercią Ludwika XVI i znacznie się przyczynił do upadku Żyrondystów, dawniejszych swych przyjaciół. Pod koniec 1793 założył dziennik *Le vieux Cordelier*, w którym łącznie z Dantonem pracował nad powstrzymaniem rozbujałego teroryzmu. Przez zawistnego Robespierre'a, przyjaciela od szkolnych czasów, aresztowany wraz z Dantonem, stracony został 1794. **D.**, zarówno jak Danton, posiadał wielkie zdolności i szlachetne serce. Żona jego w 14 dni po nim poszła na rusztowanie. Pisma jego wydał Claretie (1874, t. 2) wraz z obszerną biografją, a rodzinne miasto Guise wzniosło mu pomnik 1890. Por. Claretie „Camille D. Lucile D.“ (Paryż 1876); Aulard „L'éloquence parlementaire pendant la Revolution française. Les orateurs de l'Assemblée constituante“ (Paryż 1882); Godart „Camille D.“ (Paryż 1889).

Desmurgja, nauka o opatrywaniu ran, część chirurgji operacyjnej. Opisuje i rozbiera krytycznie wszystkie materjały do opatrunku służące, jak szarpie, bandaże, przyrządy unieruchomiające. Następnie opisuje po szczególe sposób nałożenia opatrunku na każdą okolicę ciała. **D.** w dawniejszej chirurgji grała bardzo ważną rolę, poświęcano jej liczne i obszerne traktaty. Dziś za najważniejszą rzecz w opatrunku uważa się czystość, opatrunki stały się daleko prostsze i łatwiejsze, a tem samem i nauka o nich stała się krótszą i podrzędną. Wykład **D.** mieści się w podręcznikach chirurgji.

Desna, największy i najważniejszy z lewych dopływów Dniepru, poczyna się pod Jelną w gub. Smoleńskiej, wpada powyżej Kijowa do Dniepru, od Brańska spławna; długa 700 w. Obszar dorzecza **D.** wynosi około 80,000 w. kw. Przy średnim stanie wody głębokość jej nie przenosi przeciętnie 5 arszynów, szerokość zaś

w dolnym biegu ma około 70 sążni. Z dopływów lewych najważniejsze są: Witma, Bołwa, Nawla, Nerusa i największy ze wszystkich Sejm: z prawych zaś: Snow i Sudost'.

Desnicki Michał, * 1761, † 1821, metropolita nowogrodzki i petersburski od 1818; znakomity kaznodzieja rosyjski, którego kazania p. t. „Biesiedy" (9 t., Petersburg, 1820) bardzo są cenione.

Desnoiresterres Gustaw, historyk literatury francuski, * 1817, † 1892 w Paryżu. Napisał „Voltaire et la société française au XVIII s." (1867—75, t. 8, nagrodzone przez akademję); „Les cours galantes" (1859—64, t. 4); „La musique française au XVIII s. Gluck et Piccini" (2 wyd. 1875); „Iconographie voltairienne" (1878); „Épicuriens et lettrés, XVII et XVIII siècles" (1879); „Les étapes d'une passion" (1882); „La comédie satirique au XVIII s." (1888); „Le Chevalier Dorat et les poètes légers au XVIII siècle" (1887).

Des Noyers Piotr, *de Nowersz Piotr* w konstytucjach, sekr., podskarbi i zaufany powiernik kr. Marji Ludwiki, obdarzony indygenatem polsk. 1658, † 1693 w Warszawie. Podczas wojny szwedzkiej zostawał ciągle przy boku królowej, odbywał poselstwa za granicę i należał do wszystkich układów dyplomatycznych. Za Sobieskiego, jakkolwiek dobrze widziany u dworu, nie miał już dawniejszego znaczenia. Zostawił po sobie dzieło, które Edward Raczyński wydał w 2 t. w Poznaniu 1844, p. t. „Portofolio królowej Marji Ludwiki, czyli zbiór listów, aktów urzędowych i innych dokumentów, ściągających się do pobytu tej monarchini w Polsce, przełożonych z francuskiego na język polski, i t. d." To samo dzieło wyszło w języku francuskim w Berlinie 1859 p. t. „Lettres de Pierre des Noyers, secrétaire de la Reine de Pologne Marie Louise de Gonzague, princesse de Mantoue et de Nevers, pour servir à l'histoire de Pologne et de Suède de 1655 à 1659". Edycja berlińska o wiele jest dokładniejsza niż poznańska, Raczyński bowiem wiele rzeczy poopuszczał, wiele znów przeinaczył. Dzieło to bardzo ciekawe, stanowi bardzo ważny dla historji materjał.

Desnoyers August Kacper Ludwik Boucher, baron, miedziorytnik francuski, * 1779 w Paryżu, głównie poświęcił swój talent reprodukowaniu utworów Rafaela; największą sławę zjednał sobie dziełem „Vierge, dite la Belle Jardinière" (1804), tudzież miedziorytem „Napoleon w ubraniu koronacyjnem", podług Gérarda. Oprócz tego wykonał wiele innych znakomitych rycin z obrazów Leonarda da Vinci, Correggia, Poussina, Guérina i t. d. Mianowany 1828 baronem, † 1857 w Paryżu. Nadto wydał „Recueil d'estampes gravées d'après des peintures antiques italiennes" (Paryż 1821).

Desnoyers Juljusz, historyk i geolog francuski, * 1800, od 1825 sekretarz Towarzystwa przyrodniczego, a od 1830 geologicznego w Paryżu, od 1834 bibljotekarz muzeum przyrodniczego; od 1862 członek akademji; † 1887. Napisał: „Histoire du décroissement et de la destruction totale du paganisme dans les provinces de l'empire d'Occident" (1832); „Histoire de différentes incursions des Arabes d'Asie et d'Afrique en Italie" (1838); „Topographie ecclésiastique de la France jusqu'en 1790" (1854); „Sur le sort des enfants trouvés en France, antérieurement à St. Vincent de Paul" (1856). Z prac geologicznych: „Mémoire sur la craie et les terrains tertiaires de Cotentin" (1825); „Sur les cavernes et brèches à ossements des environs de Paris" (1842); „Observations sur les terrains tertiaires du Nord-Ouest et de l'Ouest de la France" (1852—53).

Desnoyers Ludwik, dziennikarz francuski, * 1805, † 1868 w Paryżu; pracował naprzód w biurze notarjusza na prowincji, w 1828 przybył do Paryża, gdzie pomieszczał swe prace w dziennikach opozycyjnych; w 1832 założył *Charivari*, był współzałożycielem dziennika *Siècle* i zdobywszy sobie rozgłos ogłaszanemi pod pseudonimem *Dervillе'a* wodewilami: „Aventures de Jean-Paul Choppart" (1836); „Aventures de Robert Robert" (1840); „Mémoires d'une pièce de cent sous" (1837) i in., założył dziennik *Messager des dames et des demoiselles* (1854).

Desor Edward, geolog, * 1811 w księstwie Hesko-Homburskiem, † 1882; poświęcał się z początku prawu, poczem zwrócił się w Paryżu do geologji, osiadł następnie w Neufchâtel, zwiedził Amerykę, po powrocie obrany ze stanu Neufchâtel do Wielkiej Rady, przez nią mianowany został prezydentem. Z prac jego wymienimy: „Synopsis des échinides" (1858), opisanie geologiczne Jury nefszatelskiej, „Ueber den Gebirgsbau der Alpen" dzieło niezmiernie ważne; „Excursion et sejour dans les glaciers et les hautes regions des Alpes" (1844—45, 2 t.); „De l'orographie des Alpes dans ses rapports avec la géologie" (1862), dalej 4 listy do Liebiga o Saharze, którą zwiedził, i monografję budowli na palach jeziora nefszatelskiego (1866), oraz „Le bel âge du bronze lacustre en Suisse" (1874).

Despekt, (łac.) hańba, pozbawienie czci.

Despot (gr. pan i władca), początkowo był to w cesarstwie Bizantyjskiem tytuł cesarza, później cesarze nadawali go najbliższym swym krewnym. W w. XIII i XIV używali tego tytułu carowie bulgarscy, serbscy, w r. 1402 cesarz bizantyjski nadał ten tytuł księciu Stefanowi Lazarewiczowi po bitwie angorskiej. *Despot-efendi* jest dotąd tytułem biskupa chrześcijańskiego, wreszcie **D.** oznacza władcę nieograniczonego, i wogóle człowieka, który bezwzględnie postępuje względem podwładnych.

Despot, herb, ob. Deszpot.

Despot Jan, poeta chorwacki, * 1851 w Dalmacji, † 1886 w Splecie, był proboszczem w Su-

matrinio na wyspie Braczy. Wydał kilka zbiorów poezji: „Oporuka Pawla Szubicza Bribirskoga“, „Put u Lovćen“, „Prve iskre“, „Malo zrnja“; przełożył „Charakter“ Smiles'a, oraz Cantù'a „Zdraw razum a poszteno srce“.

Despot-Zenowicz, litewski ród szlachecki; założycielem był Bratosz. W. 1401 podpisał on, wraz z synem Zenobjuszem, akt wierności złożony królowi polskiemu. W 1507 Jerzy Zenowicz był namiestnikiem smoleńskim. W w. XVI byli kasztelanami smoleńskimi i przybrali tytuł Despot. Jedna gałąź w w. XV przeniosła się do Rosji i nazwisko zmieniła na Zinowjew.

Despot-Bratoszyński-Zenowicz Aleksander, * 1828 w Kietowiszkach w powiecie Trockim, † 1895. W 1848 skończył uniwersytet w Moskwie, w 1852 był naczelnikiem kancelarji przy gubernatorze Kjachty, a w 1859 r. został tamże gubernatorem i był nim do 1865 r. Potem przybył do Petersburga i zasiadał w radzie ministerjum spraw wewnętrznych aż do r. 1894. W następnym roku udał się do Krymu, dla poratowania zdrowia, lecz w drodze zmarł. Pozostawił cenne „Pamiętniki“.

Despot-Zenowicz Aleksan.

Despotat (z greck.), forma rządu za cesarstwa greckiego, właściwie dzielnica, w której rządzili samowładnie książęta krwi cesarskiej, potomkowie Konstantyna Wielkiego. Z czasem władza tych despotów została bardzo ograniczoną, a po zdobyciu Konstantynopola przez Turków, tylko cień dawnego jej znaczenia pozostał.

Despoto-Dagh, odnoga gór Bałkanu, ciągnie się w kierunku południowo-wschodnim na granicy dawnej Macedonji i Tracji, pomiędzy rzekami Strumą i Marycą aż ku morzu, niektóremi wierzchołkami swemi dochodzi wysokości 3.000 m. Średnia wysokość pasma wynosi około 1,000 m. Góry te są także znane pod nazwą *Rodope*.

Despotja, rodzaj państwa, w którem cała władza państwowa złożona jest w ręku jednej osoby, mającej wszystkie prawa, a nie mającej żadnych obowiązków. Najwyższem tu prawem jest wola monarchy, który nie ma obowiązku troszczenia się o dopełnienie jakiegokolwiek celu życia narodowego. W **D.** jedynym środkiem rządzenia jest siła fizyczna, wrażająca obawę i nakazująca posłuszeństwo. Dodać wreszcie należy, iż despotja jest możliwą jedynie, jak to już zauważył Arystoteles, albo u narodów dzikich, albo u ludów moralnie zgniłych. Por. Montesquieu'go „Esprit des lois“; Wilckera „Letzte Gründe von Recht, Staat und Strafe“; Zachariä'go „Vierzig Bücher etc.“.

Despotyzm, sposób rządzenia gwałtowny, samowolny i nieludzki, charakter postępowania zwierzchnika z poddanymi, wyłączający postępowanie według prawa i słuszności. Taki sposób rządzenia, będący cechą despotji, może się zdarzyć we wszelkiego rodzaju państwach jak np. we Francji w epoce teroryzmu. Despotyzmem światłym (aufgeklärter **D.**) zwano w Niemczech rządy Fryderyka II i Józefa II.

Despourrins Cyprjan, poeta Bearneńczyk, * 1698 w zamku Accous; będąc rolnikiem, układał w djalekcie bearneńskim piosnki, które w krótkim czasie stały się popularnemi we Francji. Wzniesiono mu pomnik narodowy w Accous.

Despréaux Mikołaj Boileau, ob. Boileau-Despréaux.

Desprès Armand, chirurg, * 1834 w Paryżu, † 1896; studjował medycynę w Paryżu, był docentem i chirurgiem szpitalów tamże. Jako chirurg odbył kampanję 1870—71, w 1884 i 1887 był członkiem rady municypalnej, w 1889 posłem w parlamencie. Napisał: „Du debut de l'infection syphilitique“ (1869); „Est-il un moyen d'arrêter la propagation des maladies vénériennes“ (1870); „Traité théorique et pratique de la syphilis“ (1873); „Dictionnaire de thérapeutique medicale et chirurgicale“.

Despretz Cezar Manswet, fizyk, * 1792 w Belgji, † 1863; był profesorem fizyki w różnych szkołach paryskich, w 1841 został członkiem instytutu. Celniejsze jego dzieła są: „Traité élémentaire de physique“ (4 wyd., 1836, 2 t.); „Traité de chimie théorique et pratique“ (1828—30, 2 t.); „Recherches expérimentales sur les causes de la chaleur animale“ (1824); „Sur la propagation de la chaleur dans les liquides“ i in. Dochodził granic, w których prawo Marriotte'a stosuje się do gazów; określił granice drgań, w których tony są słyszalne; robił doświadczenia nad rozszerzalnością wody, nad przewodnictwem ciepła różnych ciał, nad ilością ciepła powstającą przez spalenie różnych ciał, nad ciepłem utajonem par, nad światłem elektrycznem.

Desprez Feliks Hipolit, dyplomata francuski, * w Breteuil w 1819. W 1855 był pierwszym sekretarzem ambasady w Wiedniu, w 1866 dyrektorem biura politycznego, 1867 ministrem, 1869 sekretarzem konferencji dla spraw Krety, 1877 prezydentem służby zagranicznej. W 1878 brał udział w kongresie berlińskim, 1880 był posłem w Rzymie, w 1882 został inspektorem generalnym archiwów.

Dessalines Jan Jakób, znany pod imieniem *Jana Jakóba I*, cesarz Haiti, * około 1760 w Afryce, murzyn z Wybrzeża Złotego i niewolnik czarnego plantatora we francuskiej części wyspy San-Domingo. Odznaczył się kilkakrotnie w wojnach o niepodległość wyspy przeciwko Francuzom; pod dowództwem Toussaint-l'Ouverture'a został generałem dywizji, a po przybyciu wojska francuskiego 1802 wszedł do służby francuskiej; po klęsce i ustąpieniu Francuzów obwołany został przez czarnych generałów dożywotnim guberna-

torem, a następnie ogłosił się cesarzem Haiti (1804); okrutnem jednak postępowaniem tak powszechną obudził nienawiść, że 1806 przez dowódców swego wojska został zamordowany. Por. Dubroc „Vie de J. J. Dessalines“ (Paryż, 1804).

Dessau, miasto stołeczne księstwa Anhalt i obwodu **Dessau,** nad rz. Muldą, liczy 42,375 miesz. (1895). Posiada kilka wspaniałych budowli, a mianowicie: zamek z piękną galerją obrazów, pałac następcy tronu, instytut Amalji, w którym od 1774—93 znajdowała się słynna Filantropina Basedowa; pomnik książąt Leopolda Starego, Leopolda Fryderyka Franciszka, przez Kissa, filozofa M. Mendelsohna, poety Müllera, kompozytora Schneidera; teatr książęcy od 1858; gimnazjum, seminarjum nauczycieli, gimnazjum realne, kilka różnych stowarzyszeń artystycznych i naukowych. Z kościołów wyróżnia się zamkowy ś. Marji z grobami książąt i cennemi malowidłami Kranacha. Przemysł mieszkańców jest dosyć rozwinięty, handel, wspierany koleją żelazną i bankiem desauskim, bardzo ożywiony, głównie na wełnę i zboże. W pobliżu znajdują się piękne pałace Georgium i Luisium z obszernemi parkami. Por. Siebigka „Ein Bild aus D.-s Vergangenheit” (Dessau 1863).

Dessau, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dessauski most, most przez Elbę wiodący, pod miasteczkiem Rosslau w pobliżu Dessau, przy którem Wallenstein odniósł zwycięstwo nad hrabią Ernestem von Mansfeld d. 25 kwietnia 1626 r.

Dessert Józef, * 1760, † 1838, sekretarz Stanisława Augusta, był synem Michała stolnika nowogrodzkiego, kształcił się u Teatynów, w 20 r. życia był sekretarzem króla, cieszył się sympatją marszałka Małachowskiego, Ignacego Potockiego, Kickiego i in. Po upadku kraju osiadł w Szumlańszczyznie. Miał dwóch synów: Stanisława i Eugienjusza i córkę Barbarę wydaną za Michała Suffczyńskiego. Jego listy pisane do króla w 1793 wydał Kantecki. Por. „Sekretarz St. Augusta“ w „Przewodniku nauk lit.“ z 1875.

Desséwffy (także *Dezsöfy de Csernek es Tarkeö*), ród hrabiowski węgierski od 1775.—**D.** Józ., odznaczył się jako uczony i poeta madziarski, * 1771 w Krywianach w komit. Szaryskim, † 1843. Jego staraniem powstało pismo naukowe w Koszycach *Felsö Magyarorszagi Minerva*, które zasilał i własnemi pracami literackiemi; tłómaczył Cycerona i Tacyta. Wydał 1817—1818 „Bártfai levelek“ (listy z Bardyjowa) i inne. Pisał także po łacinie i francusku.—Syn jego *Aureli*, prawnik i estetyk, * 1808 w Michałowcach w komit. zemplińskim, † 1842. Od 1833 przywódca partji konserwatywnej zarówno w sejmie, jak i w dziennikarstwie. Odznaczył się jako pisarz i redaktor pisma politycznego *Világ* (światło) od 1841. Zbiór jego pism wyszedł w Peszcie 1842 pod tyt. „X. Y. Z. Könyv“.—Jego brat *Emil*, * 1814 w Eperies, † 1866, podobnież pisarz, zwłaszcza polityczny, redagował od 1844 w Peszcie *Budapesti Hiradó*. Wydał kilka dzieł. W polityce wstępował w ślady brata i zasłużył się jako prezes akademji węgierskiej (od 1856) zwiększeniem jej funduszów (z 343,000 złr. na 1,658,000 złr.) i wybudowaniem wspaniałego gmachu akademickiego, jak również utworzeniem Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego (1862).—Brat poprzednich *Marceli*, * 1813, † 1886, wydał oprócz innych „Der politisch-sociale Radicalismus der Neuzeit, in seinen Doctrinen kritisch beleuchtet“ (Wied. 1851).

Dessoir Ludwik, * 1810 w Poznaniu, † 1874, artysta dramatyczny, występował kolejno na scenach w Moguncji, Lipsku, Wrocławiu, Peszcie i Karlsruhe, od roku zaś 1840 był stałym aktorem królewskiego teatru w Berlinie. Pierwsza jego żona *Teressa Dessoir*, z domu Reimann, * 1810, † 1866, odznaczyła się także jako artystka.—**D.** Ferdynand, syn obojga poprzednich, * 1836, jako aktor teatrów we Frankfurcie n. M., w Moguncji i Lipsku w rolach komicznych bardzo jest lubiony.

Dessolle Jan Józef Paweł Augustyn, margrabia, generał francuski, * 1767 w Auch, w wojnach za czasów rewolucji i Napoleona podniósł się do stopnia generała, lecz w 1812 w Smoleńsku opuścił armję, z powodu że jego przekonanie o tej kampanji nie zgadzało się z przekonaniem cesarza. W marcu 1814, jako przeciwnik Napoleona, przyczynić się miał wiele do restauracji Burbonów i wkrótce potem został radcą stanu, ministrem stanu i komendantem wszystkich francuskich gwardji narodowych. Powierzone mu w dniu 28 grudnia 1818 w gabinecie Decazes'a obowiązki ministra spraw zagranicznych i prezesa ministrów, jako niezgodne z jego zasadami, złożył dobrowolnie i † w Montluchet 1828.

D'Ester Karol Ludwik Jan, jeden z przywódców stronnictwa demokratycznego w Prusiech w 1848, * 1811 w Vallendar pod Koblenz, † 1859. lekarz wolno-praktykujący w Kolonji; jako członek pruskiego zgromadzenia narodowego 1848 odznaczał się wymową i śmiałością rewolucyjną. Podczas katastrofy listopadowej przemawiał za działaniem stanowczem. Po rozwiązaniu izby udał się do Frankfurtu, stąd do Palatynatu, gdzie miał czynny udział w powstaniu, po którego uśmierzeniu schronił się do Szwajcarji i tu w Châtel St.-Denis, osiadł jako lekarz. Ogłosił kilka ulotnych pism politycznych.

Desterro (*Nossa Senhora do D.*), warowne miasto, główne brazylijskiej prowincji Santa Catharina, na zachodniem wybrzeżu wyspy Katarzyny, ma dobry port, latarnię morską, arsenał, liceum i przeszło 14,000 m.

Destouches Filip *Néricault*, francuski komedjopisarz, * 1680 w Tours, † 1754, jest auto-

rem wielu utworów dramatycznych, jak „Le Glorieux“ (1732); „Le philosophe marié“ (1727); „Le dissipateur“ (1736); „La fausse Agnès“ (1759) i in., wydanych w latach 1757, 1811, 1812. Jego „Oeuvres“ wyszły w Paryżu 1757 w 6 tomach, i p. t. „Théâtre choisi“—Thierry (Paryż 1884).

Destouches Paweł Emil, malarz historyczny i rodzajowy francuski, * 1794 w Dampierre, † 1874 w Paryżu, uczeń Davida, Guérina i Grosa, zwiedzał następnie Anglję i Włochy.—Z obrazów **D.** najcelniejsze; „Wskrzeszenie Łazarza“ (1819); „Chrystus na górze Oliwnej“ (1822); „Szecherazada“ (1824); „Rekonwalescencja Gresseta“: „Marja Stuart w więzieniu“; „Scena z wesela Figara“ (1827); „Amor lekarzem“ (1831); „Oczekiwanie balu maskowego“ (1831); „Wyjazd do miasta“ (1834); „Wstęga hrabiny“ (1838) i in.

Destra, d. mano, włos. wyr. muz. znaczy: prawą ręką; używa się w skróceniu d. m.

Destutt de Tracy, Antoni Ludwik Klaudjusz, hrabia, * 1754 w Paryżu, autor filozoficzny, współtowarzysz losów i zwolennik zasad Lafayette'a, za Napoleona I senator, po restauracji par, † 1836. Należy do filozoficznej szkoły sensualistów w duchu Condillac'a, którego naukę rozwinął w tak zwany ideologizm. Uważany jest za jednego z najlepszych metafizyków francuskich. Ogłosił „Elements d'idéologie“ (5 t., Paryż 1801—15, nowe wyd. 1824—25); „Commentaires sur l'esprit des lois de Montesquieu“ (Filadelfja 1811 r., Paryż, 1819 r.); „Mémoire sur la faculté de penser” i in. Por. Damiron „Essai sur la philosophie en France au XIX siècle“ (Paryż 1834); „Chabot „D. de Tracy;” Ferraz „Histoire de la philosophie pendant la révolution” (Paryż, 1889); F. Picavet „Les idéologues” (1889).—**D.** Antoni Cezar Wiktor, hrabia; syn poprzedniego, * 1781, † 1864. Po ukończeniu szkoły aplikacyjnej inżynerji, był dyrektorem szkoły politechnicznej. Za pierwszego cesarstwa walczył w Hiszpanji, a 1813 i w Niemczech, W 1848 opuścił służbę wojskową w stopniu pułkownika. Od 1822 zasiadając w izbie deputowanych, ciągle należał do opozycji. Za czasu ministerjum Odillon Barrota, był ministrem marynarki do października 1849. Po wypadkach grudniowych 1851 usunął się do życia prywatnego. Dał się poznać kilku pracami w zakresie ekonomji i gospodarstwa rolnego.—Żona jego hrabina *Marja de Tracy*, pochodząca z familji Newtona, napisała „Essais divers, lettres et pensées,“ wydane już po jej śmierci (3 t., Paryż, 1855), i romans „Martha”.

Destylacja, *dystylacja*, *przekroplenie*, proces, polegający na odparowaniu cieczy i następnie skropleniu powstałej pary. **D.** używa się dla oczyszczenia cieczy, np. wody, od różnych zawartości, albo też do oddzielenia cieczy lotniejszej z mieszaniny dwu cieczy. Im bardziej temperatury wrzenia dwu cieczy różnią się od siebie, tem łatwej i skuteczniej postępuje **D.** Prosty aparat destylacyjny składa się z retorty *a* (fig. 1) czyli alembika, połączonej ze szklanym

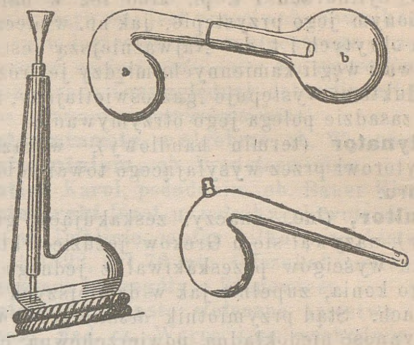

Fig. 1. Retorta z balonem. Fig. 2. Napełnianie retorty. Fig. 3. Retorta z otworem bocznym.

balonem *b*, na który zimna woda z lejka kroplami spływa i oziębienie jego sprowadza. Za pomocą lampki spirytusowej utrzymuje się ciecz w retorcie we wrzeniu, a para płynąca ciągle do balonu powoli się skrapla. Retortę napełnia się za pośrednictwem lejka (fig. 2), albo też posiada ona do tego otwór oddzielny (fig. 3). Bardziej złożony aparat prócz retorty posiada jeszcze wężownicę (fig. 4), umieszczoną w naczyniu, napełnionem zimną wodą; para, przechodząc przez rurę wężową, oziębia się i skrapla. Jeżeli ciecz destylowana nie jest zbyt lotna, służyć może przyrząd prostszy, oziębiany strumieniem wody. W gorzelniach **D.** używa się do odparowania alkoholu z jego mieszaniny z wodą; kilkakrotne odparowanie daje wódkę coraz mocniejszą (ob. Alkohol). Przy **D.** mieszaniny przechodzi najpierw ciecz, której punkt wrzenia leży najniżej. Działają tu jednak i inne okoliczności, jak ilość każdej cieczy i gęstość pary; według Wanklyna, jeżeli prężności i gęstości par dwu cieczy są odwrotnie proporcjonalne, to mieszanina ich destyluje bez zmiany.

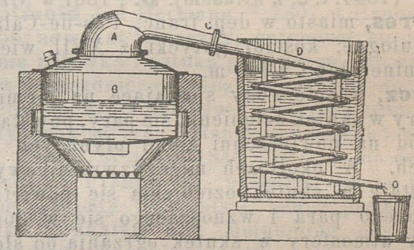

Fig. 4. Przyrząd destylacyjny z wężownicą.

Destylacja sucha, rozkład ciał organicznych działaniem ciepła, przy którym tworzą się różnorodne produkty ciekłe i lotne. Czynność ta od-

bywa się albo zupełnie bez przystępu powietrza, to jest w naczyniach zamkniętych, jak np. w retortach, cylindrach i t. p., albo też w bardzo utrudnionym jego przystępie, jak np. w piecach, stosach okrytych i t. d. Najważniejszą jest **D. s. drzewa** i węgli kamiennych; między jej różnemi produktami występuje gaz oświetlający, i na tej też zasadzie polega jego otrzymywanie.

Destynator (termin handlowy), wskazany ekspedytorowi przez wysyłającego towar odbiorca towaru.

Desultor, (łac., znaczy: zeskakujący, grec. *apobates*), nazywał się u Greków jeździec, który w czasie wyścigów przeskakiwał z jednego na drugiego konia, zupełnie jak w dzisiejszych hipodromach. Stąd przymiotnik *desultoryczny* wyraża czynność niedokładną, powierzchowną; czytanie np. desultoryczne odpowiada mniej więcej naszemu dorywczemu przewracaniu kartek w książce.

Desvergers Józef Marja Adolf Noël, orjentalista i archeolog francuski, * 1805; napisał: „L'histoire de l'Afrique sous la dynastie des Aghlabites“ (1841); „Histoire de l'Arabie“ (1847); odbył podróże naukowe po Grecji i Włoszech i rezultat swych badań ogłosił w dziełach: „Essai sur Marc Aurèle d'après les monuments épigraphiques“ (1860); „L'Étrurie et les Etrusques, ou dix ans des fouilles“ (1864, t. 2, z atlasem). **D.** † 1867 w Nizzy.

Desvres, miasto w dep. franc. Pas-de-Calais, okr. Boulogne; kościół gotycki z XVII. wieku, źródło mineralne i 4,700 m.

Deszcz, krople wody spadające na ziemię z atmosfery w skutek oziębienia się pary, powstającej z wód na powierzchni ziemi płynących lub stojących. W okolicach międzyzwrotnikowych **D.** powstaje w skutek oziębienia się powietrza napełnionego parą i wznoszącego się w górne warstwy atmosfery w skutek ogrzania od słońca,—spadek ten **D.** ma miejsce w godzinach popołudniowych i następuje z zupełną regularnością. Nie pada tam atoli **D.** przez cały rok, a tylko w czasie, gdy słońce przechodzi przez zenit miejsca,—jest to *pora deszczowa*, gdy *pora sucha* przypada w epoce, gdy słońce znajduje się z drugiej strony równika. W okolicach pozarównikowych regularność **D.** ustaje; w naszych strefach **D.** jest najczęściej skutkiem spotkania się dwu wiatrów, południowo-zachodniego, ciepłego i wilgotnego, i północno-wschodniego, zimnego i suchego (ob. Chmury), rozkład zatem **D.** zależy przedewszystkiem od wiatrów (ob.). Na rozkład **D.** wpływa przeważnie bliskość mórz,—miejsca śródlądowe są w **D.** uboższe niż nadmorskie, dalej natura gruntu,—góry odbierają zwykle największą ilość **D.**, wstrzymują bowiem prądy wiatru i zmuszają je podnosić się do swych szczytów, gdzie się para oziębiona skrapla. Rzeki, jeziora, doliny, lasy wywierają tu zarówno wpływ, tak, że zjawisko, którego zasada fizyczna nader jest prosta, w rozkładzie swym staje się niesłychanie zawiłem. Wielkość kropel **D.** bardzo jest zmienna; jeżeli powstają nie wysoko nad ziemią, są bardzo drobne (gdy mówimy, że *mży*), natomiast wzrastają, gdy ze znacznej wysokości przechodzą przez grubą warstwę chmur. W ogóle są mniejsze przy niższej temperaturze i pod znaczniejszą szerokością, większe przy wyższej temperaturze i pod mniejszą szerokością geograficzną. Do oznaczania ilości wody spadłej z **D.** służą *pluwjometry*, *deszczomierze* czyli *udometry* (ob.); liczba średnia dni słotnych w ciągu roku wynosi w Warszawie 116. Woda deszczowa, jako skroplona para wodna, jest zupełnie czystą, ale że atmosfera zawiera wiele obcych części, więc, zwłaszcza podczas długiej suszy, udzielają się one deszczowi, i wtedy w wodzie deszczowej wykazać można wiele obcych części. W czasie kwitnięcia drzew iglastych **D.** sprowadza niekiedy tyle żółtego pyłku, że ten się zbiera na ziemi, co dało początek bajkom o **D.** *siarczystym*. Inne zabarwienia wywołują **D.** *krwisty*, lub inne **D.** *barwne*.

Deszcz gwiaździsty, tak nazywają niektórzy zjawisko gwiazd spadających (ob.).

Deszczomierz ob. Udometr.

Deszczyński Józef, kompozytor muzyczny, * w Wilnie 1781, † 1844 w gub. Mińskiej w dobrach marszałka hr. Rokickiego, u którego był nadwornym kapelmistrzem. Jako bardzo płodny kompozytor, zostawił wiele dobrych utworów w każdym niemal rodzaju muzyki. Piękne są szczególnie jego *Polonezy*. Z operetek popularna była „Domek przy gościńcu“ i znana powszechnie piosnka z niej „Chałupeczka nizka“.

Deszkiewicz Jan Nepomucen, † 1869; gramatyk polski, kształcił się w uniwersytecie wileńskim, w 1831 został bibljotekarzem w Łańcucie w Galicji, zajmując się gorliwie badaniem języka polskiego, wydał następujące dzieła: „Rozprawy o języku polskim i jego gramatykach“ (Lwów 1843); „Gramatyka języka polskiego“ (Rzeszów 1846); „Zbiór odpowiedzi recenzentom gramatyki języka polskiego w Rzeszowie 1846 wydanej, oraz zebranie różnych wypracowań tegoż języka tyczących się“ (Lwów 1853); recenzje te pisali: J. Czajkowski, F. Jezierski, St. Pilat, Kłodziński, Hołowiński, Żochowski i inni; „Treść odczytów we Wszechnicy Jagiellońskiej krakowskiej w styczniu 1840.... objaśniających układ gramatyki polskiej i rozwiązujących największe trudności gramatyczne“ (Kraków 1850); „Rozbiór dzieła nagrodą pieniężną uwieńczonego p. n. Gramatyka języka polskiego przez dra Ant. Małeckiego etc.“ (Rzeszów 1863); „Treść gramatyki polskiej, czyli wykład najtrudniejsze przedmioty w naszym języku rozwiązujący, pisownię ustalający etc.“ (Rzeszów 1869); „O pisowni polskiem“ (Kraków 1869). Oprócz tego umieszczał wiele rozpraw w różnych czasopismach.

Deszpot, *Despot, Zenowicz, Bratoszyn*, herb: W polu czerwonem, nad barkiem złotego półpierścienia — krzyż kawalerski złoty. U szczytu kruk z pierścieniem złotym w dziobie.

Deszpot.

Desztrunk *(De Strunk)*, herb: Na tarczy, pasem złotym przepołowionej, w polu górnem czerwonem — z obłoków ręka zbrojna trzyma gałązkę palmową, w dolnem błękitnem — globus na podstawie. U szczytu między dwoma skrzydłami dwie gałązki palmowe. Indygenat z r. 1768 („Księga herbowa" hr. J. Ostrowskiego).

Desztrunk.

Detaille Edward, malarz francuski, * 1848 w Paryżu, w 17 roku życia wstąpił do pracowni Meissoniera i w 1867 wystawił w Salonie „Pracownię swego nauczyciela;" następnie za przedmioty do swych utworów brał sceny z życia wojskowego i konie, w r. 1870 odbył kampanję niemiecką jako ochotnik, której po ukończeniu wykonał: „Zwycięzcy" (1872); „Prusacy rabujący pod Paryżem," „Kirasjerzy" (1874); „Pułk na bulwarze" (1875); „Rekonesans" (1876); „Powitanie rannych" (1877); „Rozdanie chorągwi wojsku" (1881); „Bitwa pod Champigny" (1882); „Wspomnienie wielkich manewrów" (1882); „Sen" (1888). W r. 1892 został członkiem Akademji w Paryżu. **D.** jest nadto wybitnym akwarelistą i wydał wspaniałe dzieło: „L'armée française" (z tekstem Richarda, 1885).

Detaille Edward

Detective, tak nazywają w Anglji i Ameryce północnej agentów policji tajnej.

Deter I, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem, dwudzielnem, z prawej strony złotem — lis czerwony, siedzący w lewo, z głową za siebie zwróconą, z lewej strony błękitnem — pas lewo-ukośny srebrny; całe pole dolne zajmuje mur srebrny. U szczytu trzy pióra strusie. Labry z prawej strony czerwone, podbite srebrem. Nadany 1810 r. przez Fryderyka Augusta, księcia Warszawskiego. — **D.** II różni się tem od poprzedniego, iż w lewem polu górnem są cztery pasy srebrne prawo-ukośne.

Deter I.

Determinacja *(Determinatio*, oznaczenie), tak nazywa się w logice czynność, za pomocą której do pojęcia ogólnego dodajemy oznaki szczegółowe, bliżej je określające. Zasadą główną tu jest, że pojęcia już zdeterminowanego przez jedną oznakę szczegółową, nie można również zdeterminować przez inną jakąkolwiek, jeśli ta ostatnia pierwszej jest przeciwną; pewnik ten nazywa się w logice zasadą wyłączonego trzeciego *(principium exclusi medii inter duo contradictoria)*, lub też zasadą bezwzględnej determinacji *(principium omnimodae determinationis)*.

Determinanty, w algebrze, ob. Wyznaczniki.

Determinizm, ob. Predeterminizm.

Detlef Karol, pseudonim, ob. Bauer Klara.

Detmerski Józef, urzędnik archiwum akt dawnych w Lublinie, autor kilku prac historycznych, † 1892, żył 76 lat. Odszukał między innemi nieznane szczegóły o Klonowiczu.

Detmold, miasto stołeczne księstwa Lippe Detmold, nad rz. Werrą i na wschodnim stoku lasu Teutoburskiego, siedlisko najwyższych władz krajowych, ma 11,232 (1895) miesz., piękny zamek rezydencjonalny panujących książąt, pałac nowy, wielki park, teatr, gimnazjum, szkołę przemysłową, instytut głuchoniemych, seminarjum, progimnazjum realne, bibljotekę, muzeum. W południowo-zachodniej stronie miasta wznosi się Grotenburg, jeden z najwyższych szczytów Teutoburskiego lasu, z kolosalnym posągiem Arminjusza. Według domysłu wielu historyków, w okolicy **D.** stoczoną była słynna „bitwa Varrusa."

Detmold Jan Hermann, * 1807 w Hanowerze, † 1856; adwokat tameczny, zajmował się jednocześnie polityką i sztuką plastyczną. W obronie ustawy zasadniczej państwa należał do przywódców opozycji liberalnej i w tym duchu ogłosił wyborną satyrę: „Randzeichnungen" (Brunświk, 1843). W maju 1848 wybrany na deputowanego do Frankfurtu, przeniósł się na prawą stronę. Wtedy to napisał znane powszechnie dziełko: „Thaten und Meinungen des Herrn Piepmeier" (Frankfurt, 1849). Od maja do 21 grudnia 1849 w ministerjum niemieckiem zarządzał wydziałem sprawiedliwości, a potem i spraw wewnętrznych. Następnie był posłem hanowerskim na sejm rzeszy niemieckiej do 1851. Oprócz prac powyższych ogłosił także pełną humoru satyrę: „Anleitung zur Kunstkennerschaft" (Hanower, 1833 i 1845, 3 wyd. 1879).

Detonacja, spalenie, połączone z wybuchem, jak **D.** prochu lub innych mieszanin palnych. — **D.** znaczy też fałszywe śpiewanie, to jest wzięcie wskazanego tonu za wysoko lub za nizko; *detonować* zatem lub *dystonować*, jest to samo co nieczysto śpiewać; fałszywy ton zowią też u nas *kogutkiem*.

Detonator, środek, służący do wywołania detonacji materjałów wybuchowych; **D.** bywają rozmaite stosownie do substancji, której wybuch sprowadzić chcemy.

De tripode dictum, z trójnoga powiedziane. Grecy i Rzymianie wierzyli, że przyszłość może

być ludziom wiadomą, dla objawiania zaś jej istniały właściwe świątynie, wróżki, wróżbici i augurowie. Najsłynniejszą prorokinią była w Grecji kapłanka Apolina w Delfach, Pytja, która po odbyciu wielu ceremonji, posadzona na trójnogu w świątyni, wśród konwulsji i dzikich okrzyków, spowodowanych wyziewami jakichś roślin, więc w stanie wywołanym sztucznie, wypowiadała kilka wyrazów niezrozumiałych, które kapłani, ułożywszy w wierszach, ogłaszali zebranym. Dziś słowa: *De tripode dictum*, stosowane są do wszelkiego stanowczego wyrzeczenia, nie znoszącego opozycji i wypowiedzianego tonem uroczystym, na wzór wyroczni

Detritus, w geologji rumowiska, rozsypiska skał; w patologji szczątki tkanek zniszczonych, na cząstki rozdzielonych.

Detroit, najznaczniejsze miasto w północnoamerykańskim stanie Michigan, nad rzeką t. n., liczy do 240,000 miesz. Teraźniejsze nazwisko swoje otrzymało od cieśniny (po franc. *détroit*), łączącej jezioro Erie z jeziorem Huronskiem. Posiada około 1800 zakładów fabrycznych, zatrudniających do 40,000 robotników i wyrabiających wagony, machiny, farby, przetwory chemiczne, wyroby tabaczne, obuwie. Ma doskonały port i wielkie warsztaty okrętowe, jest węzłem 7 dróg żelaznych i prowadzi nader ożywiony handel zbożem, drzewem, wełną, mięsem i miedzią.

Detronizacja, złożenie z tronu panującego, pozbawienie go władzy monarszej przez naród lub nieprzyjaciół. Przykłady obu rodzajów **D.** znajdujemy dość często w historji, tak np. w Anglji Karol I, we Francji Ludwik XVI byli złożeni z tronu przez naród; w Polsce August II był pozbawiony tronu przez Karola XII.

Detschman Karol, pisarz słowieński, ob. Deźman.

Dettelbach, miasto w bawarskim obwodzie Dolnej Frankonji, nad Menem, ma kościół katolicki, klasztor Franciszkanek z zakładem wychowawczym, łomy kamienia, słynne winnice, 2,200 miesz.

Dettingen, wieś w bawarskim obwodzie Dolnej Frankonji nad Menem, o 2 mile poniżej Aschaffenburga, licząca 766 miesz.; zwycięstwo wojsk angielskich i austrjackich, pod dowództwem króla angielskiego Jerzego II, nad armją francuską, dowodzoną przez marszałka Noailles, w d. 27 czerwca 1743, podczas wojny o następstwo tronu w Austrji.

Deuben, wieś w saskim okręgu Drezdeńskim, nad rzeką Weisseritz, fabryki szkła, cegielnie, 8,000 miesz.

Deubler Konrad, filozof niemiecki, * 1814 w Goisern, † 1884, samouk zwany filozofem chłopskim. Obdarzony niezwykłemi zdolnościami, zawiązał stosunki z uczonymi i literatami, którzy chętnie go odwiedzali, a nawet korespondowali. Na skutek procesu o zdradę stanu, został skazany na ciężkie więzienie i przesiedział od r. 1853 do 1857. Por. Dodel-Port „Konrad **D.** Tagebücher, Biographie und Briefwechsel des oberösterreichichen Bauernphilosophen“ (Lipsk, 1886); Faust „Ein Bauernphilosoph” (Monachjum, 1894).

Deukaljon, postać mityczna grecka, syn Prometeusza, mąż Pyrry, z którą od potopu uratował się w skrzyni i tym sposobem rodzaj ludzki zachował od zagłady. Wylądowawszy po 9 dobach na Parnasie, został protoplastą nowego rodu ludzkiego, który rozmnożył, podług rozkazu wyroczni, rzucanemi przez siebie i Pyrrę za plecy kamieniami: z kamieni rzucanych przez **D.** powstawali mężczyźni, z rąk Pyrry—kobiety. Przez syna swego Hellena, urodzonego z Pyrry, dał początek Hellenom.

Deulino, *Dewelino*, *Dywilino*, wieś w pow. Dmitrowskim, gub. Moskiewskiej, pamiętna zawarciem 14-letniego rozejmu 11 grudnia 1618, mocą którego królewicz polski, Władysław IV, zrzekł się praw swoich do tronu rosyjskiego, a Michał Fedorowicz uznany został przez rząd polski carem rosyjskim. Polska uzyskała nadto ziemie: Smoleńską, Nowogrodzką i Czernihowską, resztę zaś zaborów zwróciła Rosji.

Deusdedit czyli *Deodat* (ś.), Rzymianin, † 618, był od 614 do 617 papieżem. Pamiątkę jego obchodzą 8 listopada. **D.** był pierwszym papieżem, którego bulle posiadały pieczęcie z ołowiu.

Deus ex machina (po łac. *bożek z machiny*), wyrażenie używane na oznaczenie nagłego wystąpienia osoby lub przypadku, skutkiem którego węzeł dramatyczny niespodziewanie zostaje rozwiązany. W tragedji starożytnej wypadek taki często się przytrafiał, że bożek, spuszczony za pomocą machiny, rozwiązywał ostatecznie katastrofę ku powszechnemu zadowoleniu widzów. Ze sceny wyrażenie to przeszło w życie powszednie i często stosowane bywa nie tylko w sztukach dramatycznych, lecz i w romansach.

Deus mirabilis, fortuna variabilis (łac.). Bóg wszechmogący, a los jest zmienny. W roku 1653 król szwedzki, Karol Gustaw, zająwszy Kraków, zwiedzał w towarzystwie kanonika Szymona Starowolskiego królewskie groby w katedrze na Wawelu. Gdy podszedł z kolei do grobu Władysława Łokietka, Starowolski objaśniając, rzekł: „Ten król po trzykroć był zmuszony opuszczać kraj i po trzykroć powracał.“ A na to Karol Gustaw: „Z waszym Janem Kazimierzem to się nie stanie.“—*Deus mirabilis, fortuna variabilis*—odparł Starowolski.

Deussen Paweł, filozof niemiecki i orjentalista, * 1845, studjował filozofję w Bonn, 1864—68, Tybindze i Berlinie, następnie został profesorem uniwersytetu w Kiel 1880. Napisał: „Commentatio de Platonis sophistae compositione et doctrina” (Bonn, 1869); „Die Elemente der Metaphysik“ (Akwizgran, 1877, 2-e wyd., Lipsk,

1890); „Das system der Vedânta" (Lipsk, 1883); „Die Sûtros des Vedânta" (1887); „Der kategorische Imperativ" (Kiel, 1891).

Deut, *duyt*, dawna holenderska zdawkowa moneta miedziana, wartości około pół grosza polskiego.

Deuterokanoniczne księgi, zowią się w kościele rzymsko-kat. te części Pisma Św., które dopiero na soborze Trydenckim uznane zostały za święte i kanoniczne czyli tak zwane *libri antilogumeni*, to jest księgi, które dotąd nie były powszechnie za takie uważane. Są to księgi Machabeuszów, Ekklezjastyk, Księgi Mądrości, Tobjasza, Barucha z listem do Jeremjasza, jako też niektóre ustępy w Proroctwie Daniela oraz w księdze Estery.

Deuteronomion (grec.), to jest piąta księga Mojżesza, dlatego, że zawiera w sobie powtórzenie prawodawstwa zawartego w poprzednich księgach. Księga **D.** ma ważne znaczenie ze względu na zawarte w niej idee dogmatyczne i na prawodawstwo Izraelitów.

Deuteroskopja (z grec.), drugie widzenie, drugi wzrok. Jest to nazwa dotycząca wierzenia, że dusza może widzieć rzeczy niedostępne oczom cielesnym. W Szkocji i Anglji północnej, gdzie to wierzenie jest bardzo rozpowszechnione, pod nazwą „Second sight," utrzymują, że pewni ludzie mogą przenikać przyszłość, a zwłaszcza przewidywać śmierć swoich znajomych. W Niemczech wierzenie to nazywają „das zweite Gesicht." Por. Johnson „Journey to the western Tales of Scotland" (Londyn, 1775); G. C. Horsi „Deuteroskopia" (Frankfurt, 1830); Walter Scott „Letters on demonology and witchkraft," Carus „Vorlesungen über Psychologie" (Lipsk 1854); Mayer „Die Sinnestäuschungen" (Wiedeń, 1869); Du Prel „Das zweite Gesicht" (Wrocław, 1882).

Deutinger Marcin, filozof niemiecki, * 1815, † 1864 r., studjował filozofję i teologję w Monachjum, 1837 wstąpił do stanu duchownego, 1846 został profesorem filozofji w uniwersytecie monachijskim. Napisał: „Grundlinien einer positiven Philosophie" (Regensb., 1843—49 7 t.); „Geschichte der griechischen Philosophie" (tamże, 1852—53, 2 t.); „Ueber den gegenwärtigen Zustand der deutschen Philosophie" (1866). Por. Oischinger „Würdigung der positiven Philosophie Deutingers" (1853); L. Kastner „M. Deutingers Leben und Schriften" (Monachjum, 1875); G. Neudecker „Studien zur Geschichte der deutschen Aestethik" (Würzburg, 1875) i tegoż „Der Philosoph **D.** und ultramontane Sophistik" (Würzburg, 1877).

Deutsch-Altenburg, wieś na południowym brzegu Dunaju w Niższej Austrji, 6 mil od Wiednia. liczy 1,000 miesz., posiada zamek z ogrodem i muzeum starożytności, wykopanych w okolicy, bogatej w starożytności rzymskie. Tutejsze wody mineralne były już przez Rzymian używane.

Deutsch-Eylau, ob. Iława Niemiecka.

Deutsch-Krone, ob. Wałęcz.

Deutsch-Tsaherbeney, wielka wieś w obwodzie pruskiej regencji wrocławskiej, powiecie Glackim, ma 2,650 miesz.; w pobliżu leżą znane kąpiele mineralne Kudowa, zawierające wiele żelaza. Mieszkańcy są potomkami wygnańców czeskich.

Deutschendorf, ob. Poprad.

Deutz, starożytne miasto warowne z prawej strony nad Renem, leży naprzeciwko Kolonji, z którą od 3 października 1859 r. połączone jest stałym mostem, a w r. 1888 do niej wcielone.

Deux-Sèvres, departament francuski, ob. Sèvres.

Deva, miasto stołeczne siedmiogrodzkiego komitatu Hunjadzkiego, nad rz. Maroszą, 4,700 miesz. Posiada kopalnie miedzi oraz piękne winnice i sady obszerne. **D.** w starożytności nazywało się Dacapolis, leżało w Dacji. Tu miał być pochowany król Decebal.

Devadasi, ob. Bajadery.

Devanagari, nazwa pisma indyjskiego, którem sanskryt jest pisany, a od którego wywodzą wszystkie inne nowsze alfabety, używane w Indjach. Por. K. Faulmann „Illustrirte Geschichte der Schrift" (Wiedeń, 1880).

Devaux Paweł Ludwik Izydor, belgijski mąż stanu, * 1801 w Bruges, † 1880, adwokat w Liège. Od 1824 pracował wspólnie z Lebeau i Rogierem jako dziennikarz i naczelnik stronnictwa nad obaleniem rządu niderlandzkiego; w pierwszej chwili rewolucji był członkiem kongresu belgijskiego, a w maju 1831 ministrem bez wydziału; po wstąpieniu na tron króla Leopolda, któremu ważne oddał usługi, usunął się od wszelkich obowiązków urzędowych, został tylko w roku 1840 członkiem izby i redaktorem pisma *Revue nationale*, którego z talentem prowadzona redakcja zjednała **D.** przydomek: *niewidzialnego prezesa gabinetu.* Napisał: „Etudes politiques sur l'histoire ancienne et moderne" (1875); „Etudes politiques sur les principaux événements de l'histoire romaine" (Bruksela, 1880, 2 t.). Por. Juste „Paul **D.**" (Bruksela, 1881).

Devay (Devai) Matjasz Biro, religijny reformator węgierski, * około r. 1500 w Deva w Siedmiogrodzie, † 1547 r., kształcił się w akademji Jagielońskiej w Krakowie, 1527 został proboszczem w Baldogkö pod Koszycami. W 1529 poznał się z Melanchtonem i rozpoczął szerzyć zasady reformatorskie, wskutek czego był parokrotnie więziony. W 1537 założył drukarnię w Nowym Szigecu, odbył kilkakrotnie podróż za granicę i ostatecznie oświadczył się 1543 za nauką Kalwina. Działalnością swoją przyczynił się najwięcej do ugruntowania w Węgrzech tego wyznania, † 1547 jako proboszcz w Debreczynie.

Por. Balogh „A. Magyar protestants egyliaz," „Geschichte der evangel. Kirche in Ungarn," Révész: „Życie i pisma pierwszego reformatora węgierskiego Matjasza Biro **D.**" (Peszt, 1863).

Devczić Ivan, pisarz chorwacki, * 1857 w Gospici, nauczyciel, ogłosił wiele szkiców, opowiadań i fejletonów, w r. 1886 został redaktorem *Liczanina*; osobno wydał: „Crtice iz života."

Develle Juljusz Paweł, polityk francuski, * 1845 r. w Bar le Duc, po ukończeniu studjów prawnych w Paryżu, został adwokatem tamże. Podczas wojny r. 1870 brał udział w obronie Verdun, po ukończeniu jej został podprefektem, a 1875 prefektem departamentu Aube, lecz w roku 1877 otrzymał dymisję. Wybrany posłem do izby deputowanych 1877 przyłączył się do stronnictwa republikańskiego, 1882 został podsekretarzem stanu w ministerjum spraw wewnętrznych, następnie przewodniczącym unji demokratycznej, w 1885 ministrem rolnictwa, 1887 wiceprezydentem izby. W 1890 objął znowu sprawy rolnicze. Jest gorącym zwolennikiem cel opiekuńczych. W r. 1892 w ministerjum Loubeta był znowu ministrem rolnictwa, tekę tę zatrzymał w ministerjum Ribota, w którem później (1893) objął tekę spraw zewnętrznych i zatrzymał ją w gabinecie Dupuy'a, z którym razem ustąpił.

Deventer, miasto w holenderskiej prowincji Over-Yssel, nad rz. Yssel, liczy 23,000 miesz., posiada kilka starożytnych kościołów, piękny ratusz, gimnazjum, nader ożywiony i różnorodny przemysł. W wiekach średnich było wolnem miastem hanzeatyckiem. Wyrabiają tutaj sławne pierniki, zwane *Deventer koek.*

Deventer Henryk, van, akuszer i ortopedysta, * 1651 w Holandji, † 1724 r.; początkowo uczył się złotnictwa, poczem poświęciwszy się medycynie, ukończył uniwersytet w Gröningen i zajmował się praktyką w Vieverde, a następnie w Hadze. Wprowadził wiele ulepszeń do położnictwa, a z dzieł jego najcelniejsze są: „Dageraat der Vroed vrouwen, ofte voorlopes van het tractaet genaemt nieuw ligt der Vroed vrouwen" (1696); „Manuale operatien. I Deel. Zijnde an nieuw ligt vor vroed-meesters en vroed-vrouwen" (1701); „Operationes chirurgicae novum lumen exhibentes obstrectricantibus" (1701); „Beschryving van de ziekte der beenderen, inzonderheit van de rachitis" (1739).

Deventer M. L. van, historyk holenderski, * 1831, urzędnik w ministerjum spraw zagranicznych i przez lat kilka konsul generalny w Rio de Janeiro. Napisał: „Het jaar 1566" (Haga, 1856); „Gedenkstukken van Johan van Oldenbarnevelt en zyn tijd" (do 1609, Haga, 1860—1866, 3 t.); „Geschiedenis der Nederlanders op Java" (1886); „Het englisch gezag in Java" (1891); ukończył dzieło Jongesa: „De opkomst of het nederlandsch gezag in Oost-Indie" (3 t., 1884—86); † 1892).

Dévény (niem. *Theben*, słow. *Dewin*), miasteczko w komitacie Presburskim, przy ujściu Morawy do Dunaju, 2,000 miesz., zwaliska grodu warownego na skale. Między tem miastem a Presburgiem była pamiętna bitwa 907 r. pomiędzy Madziarami a wojskiem króla morawskiego Mojmira, w której pierwsi, odniósłszy walne zwycięstwo, sprowadzili upadek państwa Wielkomorawskiego. W r. 1809 Francuzi wysadzili w powietrze tutejszą warownię.

De Vere Aubrey Tomasz, poeta i polityk angielski, * 1814 w Irlandji, kształcił się w Dublinie; napisał: „The Waldenses, or the fall of Rora" (1842); „Searches after Proserpine, and other poems" (1843); „Poems miscellaneous and sacred" (1856); „May Carols" (1857); „The Sisters, and other poems" (1861); „The infant bridal" (1864); „Irish ades" (1869); „The legends of H. Patrick" (1872); „Antor and Zara, an eastern romans" (1877); „Legends and records of the Church" (1887); dramaty: „Alexander the Great" (1874); „Mary Tudor" (1884); „St. Thomas of Canterbury" (1876); opis z podróży: „Picturesque sketches of Greece and Turkey" (1850) i wiele pism treści polemicznej. Zbiór jego poezji p. t.: „Poetical works" wydany był w 3 t., 1884 r.

Deveria Achiles, malarz i litograf francuski, * 1800 w Paryżu, † 1857 tamże. W r. 1848 został kustoszem rycin w Bibljotece narodowej. Najlepszą jego pracą jest obraz p. t.: Filip Dobry, książę burgundzki, wkładający na szyję swej metresy łańcuch złotego runa i „Perykles u Aspazji." Nadto wydał **D.** w 1830, wraz z Grévedonem, zbiór litografowanych portretów męskich, a potem galerję kobiet historycznych.

Deveria Eugeniusz Franciszek Marja, malarz franc., * 1805 w Paryżu, † 1868, kształcił się pod kierunkiem Giradeta. Wykonał: „Narodziny Henryka IV" (1827) „Śmierć Joanny Seymour" (1847); „Przysięga Ludwika Filipa w izbie deputowanych" (1831); „Bitwa pod Marsaille 1693"; „Odsiecz Metzu" (1553); „Bitwa pod Fontaine-Française 1595"; „Zdobycie Saverne'y 1536;" sporo portretów i obrazów religijnych, „Powrót Kolumba" (1861) i in. Por. Alone „Biographie" (Paryż, 1887).

Deveria Karol Teodul, egiptolog francuski, * 1831, † 1871, syn malarza Achilesa **D.** Bardzo zdolny i wykształcony, z zamiłowaniem oddał się studjom nad archeologią egipską. W r. 1860 został przez wicehrabiego E. de Rougé mianowany konserwatorem-adjunktem muzeum egipskiego. Napisał kilka memorjałów do czasopism Towarzystwa azjatyckiego, Instytutu egipskiego i Przeglądu archeologicznego, z których wymienić należy: „Sur la déesse Noub," „Lettre à M. Mariette sur les monuments des Hyksos," „Sur

Bak-en-Khonson," „Sur le papirus judiciaire de Turin" i in.

Devès Piotr Paweł, polityk francuski, * 1837 w Aurillac (Cantal), w roku 1876 był członkiem izby deputowanych, 1879 przywódcą lewicy republikańskiej, 1881—82 ministrem sprawiedliwości i wyznań. Po upadku gabinetu Fallières'a 1883 ustąpił z ministerjum. W r. 1886 wybrany był do senatu. W r. 1887 przyczynił się do założenia „Stowarzyszenia propagandy republikańskiej," następnie został prezesem towarzystwa kolei żelaznych tunetańskich i prezydentem banku wkładowo-zaliczkowego w Paryżu.

Deville Jan Achiles, francuski badacz starożytności, * 1789 w Paryżu, † 1875 r., od 1827 r. dyrektor muzeum starożytności w Rouen. Oprócz dzieł, odnoszących się do dziejów miasta Rouen napisał: „Essai sur l'exil d'Ovide" (1859); „Histoire de l'art de la verrerie dans l'antiquité" (1874, ze 113 tablicami).

Deville Karol, geolog, ob. Sainte-Claire-Deville.

Deville Henryk, chemik, ob. Sainte-Claire-Deville.

Déville-les-Rouen, miasto w departamencie francuskiem Dolnej Sekwany, okr. Rouen, przemysł bawełniany, fabryki machin i przetworów chemicznych, 5,300 miesz.

De visu (łac.), z widzenia.

Devitsky, pseudonim pisarza czeskiego, Józefa Procházki.

Devizes, starożytne *Castrum Divisarum*, miasto w angiel. hrabstwie Wilts, nad kanałem Kennet; 2 kościoły, szpital dla obłąkanych, muzeum historyczne, ruiny dawnej twierdzy z czasów Henryka I, fabrykacja tkanin jedwabnych, słodu, handel zbożem i 6,500 miesz.

Devol (starож. *Apsus*), rzeka w Albanji tureckiej, wypływa z gór Grammos, przyjmuje odpływ jeziora Wentrok, przepływa jezioro Świrina, łączy się z dopływem Osum i pod nazwą Semeni wpada do morza Adrjatyckiego.

Devolny, góra w Alpach francuskich, na granicy departamentów Alp Wyższych, Drôme i Isère, dosięga w szczycie Obiou 2,793 metr. wysok.

Devon, *Devonshire*, hrabstwo w Anglji, w jej stronie południowo-zachodniej, obejmuje 6,746 klm. kw. z ludnością 632,000; posiada wielkie bogactwa mineralne: granit, węgiel, antymon, bizmut, miedź, cynę, żelazo i glinkę porcelanową; zapełnione jest licznemi niewysokiemi pasmami gór i skrapiane wielu rzekami, z których ważniejsze Exi Tamer. Głównem zajęciem miesz. jest hodowla zwierząt domowych, sadownictwo, rybołówstwo. Główne miasto hrabstwa Exeter.

Devon Henryk Courtenay hr. margrabia Exeter, * około 1496, † 1538, wnuk Edwarda IV, ulubieniec Henryka VIII, który mianował go w r. 1520 radcą tajnym i podkomorzym i nadał mu rozległe włości. W r. 1525 jako konstabl Windsoru prowadził układy z Francją o zawarcie przymierza. Wplątany w proces kardynała Reginalda Pole, o zdradę stanu, nienawidzony przez Cromwella, któremu zawadzał, został w r. 1538 uwięziony i ścięty.

Devon Karol Blount hr. lord Mountjoy; * 1563, † 1606 w Londynie, był on ulubieńcem królowej Elżbiety, czem obudził zazdrość hrabiego Essexa. W r. 1586 walczył w Holandji, w 1597 towarzyszył Essexowi na wyspy Azorskie. Po śmierci Essexa był w r. 1601 naczelnym wodzem armji w Irlandji, gdzie stłumił powstanie. W r. 1604 otrzymał tytuł hrabiego **D.**, został szefem artylerji angielskiej i gubernatorem Portsmouthu.

Devonport, przed rokiem 1824 *Plymouth-Dock*, warowne miasto nadmorskie i handlowe w angielskiem hrabstwie Devon, przy ujściu rzeki Tamer, o godzinę drogi od Plymouth, z którym stanowi faktycznie jedną całość; ma podwójny port, arsenał, sławne doki i 55,000 miesz.

Devonshire, tytuł hrabiowski lub książęcy, nadawany od Henryka I wielu rodzinom angielskim. Pierwszym hrabią **D.** był *Ryszard de Redvers* na początku XII wieku. W r. 1618 tytuł ten nadany został przez Jakóba I Wiljamowi, baronowi Cavendish de Hardwick († 1625), z godnością hrabiowską. *Wiljam*, czwarty hrabia **D.**, * 1640, za czynny udział w wyniesieniu Wilhelma III na tron, mianowany został przez niego 1694 margrabią Hartington i księciem **D.** i † 1707 jako wielki marszałek dworu. — *Wiljam*, piąty książę **D.**, * 1748, † 1811, żenił się dwukrotnie, pierwszy raz w r. 1774 z Georgjaną Spencer, * 1757, † 1806, słynną nietyle z piękności, ile z talentu poetycznego, powtórnie z Elżbietą Hervey, * 1759, wdową po Janie Tomaszu Forster, również kobietą bardzo powabną i wykształconą, która po śmierci księcia wyjechała do Rzymu i tam z zamiłowaniem oddawała się sztukom pięknym i nauce, † 1824. — Jedyny syn poprzedniego *Wiljam Spencer Cavendish*, szósty książę **Devonshire,** * 1790, † 1858, mąż stanu angielski, w dyplomacji jednak nie zajmował wysokiego stanowiska. Sławne są jego zbiory sztuki, tudzież wielki park w Chatworth z budowlami szklanemi Paxtona. Godność jego przeszła dziedzicznie na jego synowca *Wiljama Cavendish*, *hrabiego Burlington*, * 1808, † 1891 w Lancashire, który naprzód od roku 1829 w izbie niższej, potem w roku 1834 w izbie wyższej zasiadał i od roku 1836 do 1856 był kanclerzem uniwersytetu londyńskiego, od roku 1862 uniwersytetu w Cambridge, r. Jego starszy syn *Spencer Compton Cavendish*, margr. Hartington, * 1833, jest przywódcą liberalnego stronnictwa w izbie niższej od r. 1857, 1866—1867 sekretarz stanu w wydziale wojny, 1868 generalny dyrektor poczt, następnie pierwszy sekretarz stanu dla Irlandji, 1875 — 1880 r. przywódca opozycji liberalnej, 1880—82 sekre-

tarz stanu dla Indji 1882—85 r. minister wojny, przywódca unjonistów, 1891 książę i par, 1895 w gabinecie Salisbury'ego prezes rady tajnej i rady obrony krajowej.

Devotio, u Rzymian znaczyło ofiarowanie się, czyli oddanie bogom podziemnym, t. j. poświęcenie się na śmierć dla dobra ojczyzny. Tak się ofiarowali dwaj Decjuszowie, ojciec i syn, pierwszy pod Kapuą r. 340 przed Chr., drugi pod Sentinum 259 r. **D.** znaczyło także przekleństwo i formułę czarodziejską do niego, przez które można było jakoby jakąś osobę miasto czy kraj skazać na zgubę.

Devrient, słynna rodzina aktorów niemieckich.—**Devrient** *Ludwik*, * 1784 w Berlinie, wykształcił się głównie w Dessau i od 1815 występował bez przerwy na scenie dworskiego teatru berlińskiego aż do śmierci 1832 r. Jest to najgenjalniejszy z nowoczesnych aktorów niemieckich. Celował zarówno w rolach komicznych, jak i tragicznych. Stworzył mnóstwo ról typowych, jak: Schyloka, Leara, Ryszarda III, Merkucja, Falstaffa, Franciszka Moora, murzyna w Fiesco i t. d., które późniejsi artyści z niego kopjowali. Wyborną charakterystykę **D.** dali: Holtei w 2 t. romansu „Die Vagabunden" i Funck w dziełku „Aus dem Leben zweier Schauspieler: Iffland's und Devrients" (Lipsk, 1838); Ed. Devrient „Geschichte der deutschen Schauspielkunst" (4 t.,

Devrient Ludwik.

Devrient Filip.

Lipsk, 1861); Gerold „Biographie" w 13 zeszycie „Berlinischen Chronik" (Berlin, 1876). — Trzech jego synowców poszło za stryja przykładem. *Karol August* **Devrient,** * 1797 w Berlinie, od 1823 do 1828 mąż znanej artystki Schröder-Devrient (ob.), od 1839 członek nadwornego teatru w Hanowerze, występował w rolach bohaterów i kochanków charakterystycznych, † 1872. — Najstarszy jego syn *Fryderyk* **Devrient,** * 1827, † 1871, występował na scenie teatru Burg w Wiedniu 1848, a następnie w Petersburgu, gdzie † 1871.—*Filip Edward* **Devrient,** brat Karola Augusta, * 1801 w Berlinie, pierwotnie śpiewak, potem aktor, posiadał gruntowne wykształcenie naukowe i znany jest z prac dramatycznych, jak również z wielce szacownego dzieła: „Geschichte der deutschen Schauspielkunst" (5 t., Lipsk, 1848—1874). Utwory jego teatralne wyszły p. t.: „Dramatische und dramaturgische Schriften" (6 t., Lipsk, 1846—72). Od 1852 zajmował się technicznym zarządem teatru dworskiego w Karlsruhe, † 1877.—Jego brat *Gustaw Emil* **Devrient,** * 1803, jest z pomiędzy trzech braci najulubieńszym artystą, odbierał poklaski na wszystkich scenach niemieckich. Od 1831 członek dworskiego teatru w Dreznie, w 1869 opuścił scenę i † 1872. Zaślubiony był od 1825—42 z *Dorotą Böhler*, * 1805 w Kassel, † 1882, która w rolach sentymentalnych i naiwnych wielkie miała powodzenie. — *Otton* **D.** syn Filipa Edwarda, * 1838, † 1894, występował od 1856 w Karlsruhe, Sztutgardzie i Lipsku, od 1884 dyrektor teatru nadwornego w Oldenburgu; napisał: „Zwei Shakespeare-Vorträge" (1869); komedję „Zwei Könige" (1867); tragedję „Tiberius Gracchus" (1871) „Luther" (Lipsk, 1891) i inne. W 1890 został dyrektorem teatru królewskiego w Berlinie. Por. Kneschke „Emil D." (1868); Prölos „Beiträge zur Geschichte des Hoftheaters in Dresden" (Erfurt, 1879).

Dewajtys, właściwie Diewajtis, wyraz litewski, jest zdrobnieniem litewskiego diewas, bóg, znaczy więc: *bożek* albo *bozia*.

Dewaluacja (łac.), zniżenie monety do mniejszej wartości, a także zupełne jej wycofanie. *Tabele dewaluacyjne*, wykazujące rzeczywistą wartość obniżonej monety.

Dewelino, ob. Deulino.

Dewette, De Wette Wilhelm Marcin Leberecht, * 1780 w Ulla pod Wejmarem, † 1849, teolog ewangelicki, od 1807 profesor filozofji w Heidelbergu, a od 1810 teologji w Berlinie, skąd za list 1819 do matki Karola Sanda oddalony, udał się do Bazylei, gdzie 1822 został także profesorem teologji. Z licznych pism jego celniejsze są: „Lehrbuch der hebr.-jüd. Archäologie" (Lipsk, 1814, 4 wyd. 1864); „Commentar über die Psalmen" (Heidelberg, 1811, 5 wyd. 1856); „Lehrbuch der hist.-kritischen Einleitung in die Bibel Alt. u. N. Testaments" (Berlin, 1852, 6 wzd.); „Lehrbuch der christl. Dagmatik" (2 t., Berlin, 1813—40, 3 wyd.); „Christliche Sittenlehre" (Berlin, 1828); „Kurzgefasstes exegetisches Handbuch zum Neuen Testamente" (5 t., Lipsk, 1839—49); jak równie i dwa, wiele czytane w swoim czasie, opowiadania „Theodor oder die Weihe Zweiflers" (3 t., Berlin, 1819—21) i „Heinrich Melchthal" (2 t., Berlin, 1829). Por. Hagenbach „Biographie" (Lipsk, 1850); Wiegand (Erfurt, 1879); Stähelin „D. W. nach seiner theol. Wirksamkeit und Bedeutung" (Basylea, 1880).

Dewin, Devin, de Vigne Jerzy, Jezuita, pochodzenia francuskiego, * 1719 w Małopolsce, przez lat kilka nauczyciel języka francuskiego, kaznodzieja w różnych kolegjach, ostatnio w Stanisławowie aż do 1773. Oprócz „Compendium institutionum grammaticalium linguae gallicae" (Kalisz, 1747), pisał kazania i dzieła ascetyczne, które wylicza Brown w swej „Bibljotece" (str. 155—156).

Dewiza (z średniow.-łac. *divisa*, odznaczenie), tak się nazywa sentencja, wyrażona przez godło, albo samo to godło. Jest ona albo rysunkową, jak są np. wszystkie herby, albo też słowną, wyjętą czy to z jakiego pisarza, czy z przysłów ludowych, czy też własnego układu. W każdym razie powinna być zwięzłą i treściwą. W języku handlowym dewiza znaczy pewien rodzaj weksli: np. *Szukają dewizy Frankfurt z krótkim terminem.* Por. Radowitza „Die **D.** und das Motto des späteren Mittelalters“ (1850). Zbiory d. Dielitz 1882, Löbe, 1883.

Dewizy orderowe powstały ze średniowiecznych haseł rycerskich i wyrażają: powód ustanowienia orderu (jak np. Order Podwiązki), lub też cel, do którego nagrodzeni dążyć powinni. Umieszczane są zwykle w otoku orderu i wyrażane są w statutach każdego orderu.

Amantibus justitiam, pietatem et fidem (kochającym sprawiedliwość, pobożność i wierność)—rosyjski order św. Anny.

Avita et aucta (starożytny i wzmocniony)—austrjacki order Krzyża Żelaznego.

Bellicae virtutis praemium (nagroda zasługi wojennej)—francuski order Ludwika.

Bóg z nami — bulgarski order Zasługi Aleksandra.

Duce et auspice (pod wodzą i wróżbą)—dawny order francuski św. Ducha.

Gerechtigkeit ist Macht (sprawiedliwość jest potęgą)—badeński order Lwa.

Gorliwość, uległość, wierność — turecki order Medżidże.

Gott, Ehre, Vaterland (Bóg, honor, ojczyzna)—order heski Ludwika i Krzyż zasługi wojskowej.

Gott mit uns (Bóg z nami)—order korony pruskiej.

Gud og Kongen (Bóg i król)—order Danebroga.

Hammiet, Gairet, Szidszat, Sadaleat (patrjotyzm, gorliwość, męstwo, wierność)— turecki order Niszan-i-Imitiaz.

Heaven's light our guide (światło niebieskie naszym przewodnikiem)—indyjski order Gwiazdy.

Honneur et Patrie (honor i ojczyzna)—francuski order Legji honorowej.

Honni soit, qui mal y pense (niech się wstydzi, kto o tem źle myśli)—angielski order Podwiązki.

In hoc signo vinces (pod tym znakiem zwyciężysz)—sycylijski order Konstantyna.

J. U. P. F. (Justus Ut Palma florebet (sprawiedliwy będzie kwitł jak palma) — bawarski order Jerzego.

Je l'ay emprés (odważyłem się) — hiszpański order Złotego Runa.

Je maintiendrai (utrzymam) — order luksemburski Korony dębowej.

L'union fait la force (jedność czyni zgodę) — belgijski order Leopolda.

Magnanimi pretium (nagroda za męstwo) — duński order Słonia.

Miłość ludzkości, pomoc, dobroczynność — turecki order Niszan i Szefkat.

Nec aspera terrent (nawet przeciwności nie odstraszają)—hanowerski order Gwelfów.

Nemo me impune lacessit (nikt nie obraża mnie bezkarnie)—szkocki order Ostu (św. Andrzeja).

Nescit occasum (nigdy nie zachodzi)—szwedzki order Gwiazdy północnej.

Nunquam retrorsum (nigdy nie cofa się)—dawny order hanowerski Jerzego.

Opes regum corda subditorum (bogactwem królów serca poddanych)—austrjacki order Leopolda.

Panie, prawica twoja uświetniła się w swej sile—grecki order Zbawiciela.

Per aspera ad astra (przez dzikie ścieżki do gwiazd, przez walkę do zwycięstwa)—order wendyjskiej korony (Meklemburg-Schwerin).

Pour le mérite (za zasługę)—pruski order tejże nazwy.

Praemiando incitat (nagradzając pobudza) — order św. Stanisława.

Praemium virtutis et pietatis (nagroda za cnotę i pobożność)—order papieski św. Jana laterańskiego.

Pretium laborum non vile (nie mała nagroda za pracę)—austrjacki order Złotego Runa.

P. P. F. F. (Pietas, Perseverantia, Fortitudo, Fidelitas—pobożność, wytrwałość, męstwo, wierność)—bawarski order Michała.

Pro Deo et Principe (za Boga i księcia)—order papieski Grzegorza.

Pro Ecclesia et Pontifice (za kościół i papieża) —papieski order tejże nazwy.

Pro fide, rege et lege (za wiarę, króla i prawo)—dawniej order polski, następnie rosyjski Orła Białego.

Pro patria (za ojczyznę) — szwedzki order Miecza.

Pro piis meritis (za zasługi pobożne)—austrjacki duchowny Krzyż zasługi.

Providentiae memor (pamiętający na Opatrzność)—saski order Korony.

Pro virtute bellica (za cnotę wojenną)—dawny order francuski Zasługi wojskowej.

Przed nim blednie lew i milknie tygrys—chiński order Smoka.

Publicum meritorum premium (publiczna nagroda zasłużonych)—węgierski order Stefana.

Quis separabit (kto rozłączy?) — irlandzki order Patryka.

Quis ut Deus (któż jak Bóg) — bawarski order Michała.

Si Deus nobiscum, quis contra nos (jeżeli Bóg z nami, kto przeciw nam?) — heski order w. ks. Filipa Wspaniałego.

Sincere et constanter (szczerze i stale) — pruski order Orła Czerwonego.

Suscipere et finire (przedsięwziąć i skończyć)— hanowerski order Ernesta Augusta.

Suum cuique (oddać każdemu, co mu się należy)—pruski order Orła Czarnego).

Tria juncta in uno (trzy w jednem—trzy królestwa połączone w jedno)—angielski order Łaźni.

Troudom svoim vsa priobrjete (pracą swoją osiągnął wszystko)—serbski order św. Sawy.

Unser Erdenleben sei Glauben an das Ewige) — nasze życie na ziemi niech będzie wiarą w wieczność) — bawarski order Teresy.

Viribus unitis (połączonemi siłami)—austrjacki order Franciszka Józefa.

Virtus nobilitat (męstwo uszlachetnia)—niderlandzki order Lwa.

Virtuti et merito (za cnotę i zasługę)—hiszpański order Karola i papieski Piusa.

Virtuti in bello (za męstwo podczas wojny)—saski order Henryka.

Virtuti pro patria (męstwu za ojczyznę) — bawarski order Maksymiljana Józefa.

Vom Fels zum Meer — pruski order Hohenzollernów.

Voor moed, beleid, trouw (za odwagę, mądrość, wierność)—niderlandzki order Wilhelma.

Dewlet-Girej, zwaliska dawnego miasta, leżące na zachodnim brzegu morza Aralskiego, naprzeciw zatoki Ulu-Kalmagar.

Dewolucja (łac.) przelanie, spadek, wyraz prawny, oznaczający prawomocne w pewnych razach przechodzenie prawa lub posiadłości z jednej osoby, albo korporacji, na drugą. W prawie spadkowem rozumiano niegdyś przez **D.** przechodzenie spadku po rodzicach na dzieci z ograniczeniem, że dłużej żyjący rodzic miał dożywocie na całym majątku. Na mocy tego prawa domagał się w 1687 r. Ludwik XIV pogranicza burgundzkiego. Prawo dewolucyjne (jus devolutionis), prawo, mocą którego stanowiska duchowne, nieobsadzone przez władzę do tego upoważnioną, skutkiem pomyłki lub braku odpowiedniej osoby, mogą być obsadzane, po upływie pewnego czasu, dowolnie przez wyższe zarządy kościelne. Efekt dewolucyjny, środek prawny, za pomocą którego kwestję sporną można oddać pod rozstrzygnięcie wyższego sędziego w apelacji, rewizji i t. d.

Dewońska formacja, jeden z pokładów osadowych paleozoicznych, tak nazwany od jego

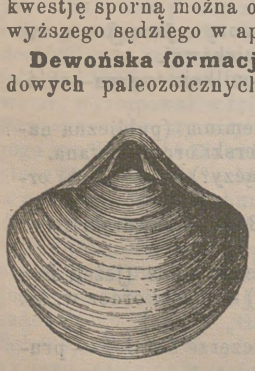

Fig. 1. Strigonocephalus.

Fig. 2. Strigonocephalus, budowa wewnętrzna.

znajdowania się w hrabstwie Dewońskiem, następuje bezpośrednio po pokładzie sylurskim i poprzedza gromadę węgla kamiennego; składa się ze starego piaskowca czerwonego, łupków piaskowych drobno-ziarnistych i różnych wapieni, w pośród których znajdują się warstwy antracytu, często bardzo nieregularne, skąd niekiedy ten górotwór nazywano *antracytowym*. Ze szczątków roślinnych znajdujemy tu paprocie, kalamity i inne, nie różniące się od szczątków znajdowanych w utworze węgla kamiennego. Ze szczątków zwierzęcych niektóre są cechujące ten utwór: niektóre pnie polipowe, mniej więcej podobne do pni gwoździeni (*Caryophyllea*), *Amplexus*, uważany za pnie polipowe lub za muszle komórkowate; szczególne muszle dwuskorupowe, kilka ramieniopławów jak *Strygonocephalus* (fig. 1 i 2), liczony przez niektórych do rodzaju *Terabratula*, *Spirigera;* ze skorupiaków występują trylobity, jak *Phacops* (fig. 3);

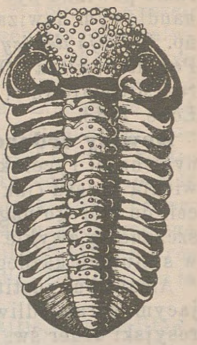

Fig. 3. Phacops.

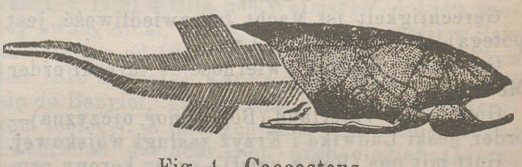

Fig. 4. Coccosteus.

z ryb osobliwą formą zaleca się *Coccosteus* (fig. 4). Utwór **D.** rozwinięty jest w Belgji, Prusiech, północnej części guberuji Wileńskiej i dalszych rosyjskich, natrafia się w Uralu, w Ameryce. Por. Kayser „Studien aus dem Gebiet des rheinischen Devon“ (1870—1889).

Dewsbury, miasto w hrabstwie York w Anglji, położono nad rz. Calder, fabryki wyrobów wełnianych, 30,000 miesz. Jedna z najstarszych osad w Anglji.

Dexippus Publius Herennius, historyk grecki z III w. po Chr. Mieszkał w Atenach, odznaczył się jako zdolny wódz w wojnie z Gotami 267 r. Z pism jego: „Krótki rys historji powszechnej“ i „Scythica,“ same tylko pozostały ułamki, zebrane przez Niebuhra w „Corpus scriptorum Byzantinorum“ (t. 1, Bonn, 1829). — Inny **Dexippus,** żyjący około 335 r. po Chr., pisał objaśnienia do Arystotelesa, znane po części z łacińskiego tłómaczenia Felicjanusa (Paryż, 1549).

Dextrale i Dextrocherium, dawne bransolety, jedne noszono w połowie ręki, drugie tuż nad napiąstkiem.

Deyam, herb polski, znany tylko z nazwy.

Deym Franciszek, hrabia, dyplomata austrjacki, * 1838, drugi syn zmarłego w r. 1872 feldmarszałka hr. **D.**, służył naprzód w wojsku, w r. 1864 przeszedł do służby dyplomatycznej, był sekretarzem poselstwa austrjackiego w Paryżu, w 1870 radcą poselstwa w Rzymie. W 1871 wycofał się do życia prywatnego i w r. 1879 był w większej własności ziemskiej wybrany posłem do rady państwa, gdzie przyłączył się do klubu czeskiego. Od 1888 jest ambasadorem w Londynie. Napisał: „Friedrich Graf **D.** und die österr. Frage in der Paulskirche" (Lipsk, 1891).

Dezède albo **Dezaides,** zwany Orfeuszem pól, kompozytor, * około 1740, z nieznanych rodziców (*Magasin pittoresque* z 1854 r., № 353, podaje go za syna Fryderyka W. i aktorki Barbarini), † 1792. Napisał kilka oper komicznych, w których utworzył sobie właściwy rodzaj pasterski. Kompozycje jego odznaczają się melodjami naiwnemi i czułemi, świeżym i miękkim kolorytem. Do najcelniejszych utworów **D.** należą: „Julja" (1772); „Błąd chwili" (1773); „Trzej dzierżawcy" (1777); „Aleksy i Justyna" (1785) z tekstem Monvela i „August i Teodor" (1789).

Dezinfekcja, postępowanie, mające na celu zniszczenie w danem miejscu drobnoustrojów chorobotwórczych i zobojętnienie trujących produktów ich życia, czyli *toksyn*. Dzisiejsza nauka lekarska stwierdziła niewątpliwy fakt zależności wielu chorób od różnorodnych mikroorganizmów, które przechodząc z jednej osoby na drugą, warunkują szerzenie się chorób zakaźnych. Szerzenie to odbywa się bądź drogą bezpośredniego obcowania osoby zdrowej z chorą, bądź przez powietrze, wodę lub produkty spożywcze, bądź wreszcie wskutek zetknięcia się z przedmiotami zakażonemi. Zadaniem przeto **D.** jest usuwanie i tępienie tych szkodliwych czynników, skoro one swą zabójczą czynność już rozpoczęły, jak również ciągłe zabiegi w celu zapobieżenia powstawania chorób tam, gdzie się one dotychczas nie pojawiły. Szczególnej zatem doniosłości nabiera **D.** w czasie epidemji jakichkolwiekbądź chorób zakaźnych, które tylko tą drogą opanować się dają. W chirurgji **D.** instrumentów i wszelkich przyrządów operacyjnych stanowi o skuteczności operacji. Środki, zmierzające do tępienia zarazków chorobotwórczych, nazywają się *środkami dezinfekcyjnemi*. Najskuteczniejszym środkiem dezinfekcyjnym jest wysoka temperatura 100°—130°, w której po krótkim bardzo czasie giną najbardziej nawet oporne mikroorganizmy i ich zarodniki; jeszcze skuteczniej i szybciej działa para wodna. Prócz wysokiej temperatury dezinfekcję osiągamy przez należytą czystość, obfitą ilość powietrza i światła słonecznego. Z właściwych środków dezinfekcyjnych najskuteczniejszemi są: sublimat, kwas karbolowy, chlor, jod, kwasy mineralne i organiczne, wapno niegaszone, azotan srebra, nadmanganian potasu, chlorek wapnia, alkohol, formalina i wiele innych, których wyliczyć tu nie możemy. Por. Nencki, Prauss i Flaum „Czem i jak należy dezinfekować w warunkach zwykłych i w obec chorób zaraźliwych" (Warszawa, 1887).

Dezintegrator, przyrząd do rozdrabniania materjałów niewłóknistych, zbudowany przez Curra 1862 r. Składa się z dwu kręgów, wirujących ze znaczną szybkością i opatrzonych pręcikami, współśrodkowo rozstawionemi. Materjał rozdrabniany dostaje się między te kręgi, ulega roztrąceniu przez pręciki i działaniem siły odśrodkowej zostaje na zewnątrz odrzucony. **D.** używa się do rozdrabniania kwarcu, gliny, kości, rud, cementu, przy wyrobie nawozów, a nawet i do mielenia zboża. Por. Kick „Die neuesten Fortschritte in der Mehlfabrikation."

Dezobry Karol Ludwik, francuski historyk, archeolog i księgarz, * 1798 w St.-Denis, † 1871; w 1829 założył księgarnię dzieł klasycznych dla celów naukowych. W 1835 ogłosił jako *pendant* do słynnego dzieła Barthélemy'ego („Podróże Anacharsisa") studjum p. t.: „Rome au siècle d'Auguste, ou voyage d'un Gaulois à Rome" (1835, 5 wyd. 1886, 4 t.); nadto „Histoire romaine en peinture" (1848); razem z Bachetem „Dictionnaire général de biographie et d'histoire" (10 wyd. 1889); „Dictionnaire général des lettres, des beaux-arts et des sciences morales et politiques" (5 wyd., 1888).

Dezoksydacja, odebranie tlenu, odtlenianie, ob. tlen.

Dezyderjusz, ostatni król Longobardów, kanclerz państwa za króla Aistulfa (ob.), po jego śmierci 756 r. wyniesiony został na tron przez magnatów. **D.**, wstępując w ślady swego poprzednika, dążył do ugruntowania swej supremacji nad Rzymem i jego posiadłościami, co wywołało zacięte spory z papieżem. Karol W., jakkolwiek teść **D.**, wziął stronę papieża, a Dezyderjuszowi odesłał córkę. Wówczas **D.** zażądał od papieża Adrjana I, aby koronował na królów frankońskich synowców Karola W., którzy szukali u niego przytułku. Gdy Adrjan stanowczo odmówił, **D.** zdobył Pentapolis i zagroził Rzymowi. Karol W., jako patrycjusz rzymski, natychmiast udał się z wojskiem do Italji dla obrony interesów kościoła, obległ **D.** w Pawji, zmusił do poddania i kraj jego zagarnął (774), a samego uwięził w klasztorze. Syn jego Adelhis uciekł do Konstantynopola i starał się przy pomocy cesarza bizantyńskiego odzyskać niezależność królestwa Longobardów, ale kilka stąd powstałych rewolucyjnych wybuchów Karol Wielki stłumił odrazu, i Adelhis wzięty do niewoli został w r. 788 stracony, poczem Longobardja weszła w skład monarchji króla Franków. Por. Sigurd Abel „Untergang des Langobardenreichs in Italien" (Getynga, 1859).

Deželić Gjuro (Jerzy), pisarz chorwacki, * 1838 w Iwanici, uczył się w Zagrzebiu, gdzie założył pismo studenckie *Smilje*, wychodzące dotychczas. W r. 1857 zaczął pisać do czasopism. Od r. 1861 zaczął studjować nauki prawne i następnie poświęcił się zawodowi prawnemu. Od r. 1862 do 1864 redagował *Nar. Novine*, potem *Domobran* i *Dragoljub*; w 1869 został redaktorem *Vienca*, od 1883 do 1885 pisma *Obćinar*, oraz wydaje liczne kalendarze. Ogłasza życiorysy (J. Kukuljevića, Bogovića i in.), śpiewniki, powieści, słownik jęz. chorwackiego i niemieckiego z J. Filipovićem i Modcem, rozprawy filozoficzne („Dusza," „Sen"), tłómaczy z języków obcych.

Deżman (*Detschman*) Karol, pisarz słowieński i niemiecki, * 1821 w Idrji, † 1889 w Lublanie. Kształcił się w Lublanie i Wiedniu na wydziale lekarskim i prawnym, był następnie nauczycielem w Lublanie, a od r. 1852 do śmierci kustoszem tamecznego muzeum krajowego. Pisał z talentem wierszem i prozą do czasopism, był spółpracownikiem słownika niemiecko-słowieńskiego (Wolfa). W r. 1871—1873 był żupanem lubląńskim, potem do 1879 posłem do rady państwa.

Deżman Ivan, pisarz chorwacki, * 1841 w Rjece, † 1873, z zawodu lekarz, praktykował w Zagrzebiu. Wydał: poemat „Smiljan i Koviljka" (1865); „Poletar" (zbiór prac mniejszych, 1868); „Słownik lekarski" (1868); libreto „Ban Seget," wiele poezji i powiastek w czasopismach, szczególnie w *Vjencu*, w którym w r. 1885 dr. Fr. Marković umieścił o nim studjum. Był znawcą literatur słowiańskich i gorliwym patrjotą.

Dębe Wielkie, wieś w pow. Nowomińskim, gub. Warszawskiej, przystanek drogi żelaznej Warszawsko-Terespolskiej; była tam bitwa 31 marca 1831 r.

Dębianki, *galasy*, *orzechy galasowe*, chorobowe nabrzmienia, jakie powstają na różnych gatunkach dębu przez ukłucie żądłem i złożenie jajek owadów galasówek *(Cynips)*; są to bryłki okrągławe, wielkości mniej więcej orzecha, szarawe, albo zielonawe; wewnątrz zawierają zwykle jamkę po gąsienicy. Odróżniają liczne odmiany dębianek, mianowicie **D.** azjatyckie (halepskie, mosulskie i t. d.), **D.** europejskie (francuskie, włoskie, niemieckie i t. d.). Zawierają w swym składzie kwas garbnikowy i galasowy i stąd używają się jako leki ściągające, albo dla otrzymania kwasu garbnikowego.

Dębica, miasto w Galicji, w pow. Ropczyckim, niedaleko brzegów Wisłoki, 3,600 miesz., zajmujących się rolnictwem.

Dębicki.

Dębicki hrabia, v. *Gryf* odm., herb: W polu czerwonem gryf srebrny. Nad koroną hrabiowską część górna takiegoż gryfa z trąbą złotą, po prawej stronie. Tytuł przyznany w Galicji w roku 1782.

Dębicki Eustachy, * 1737 r. w Krasiczynie na Rusi Czerwonej, † 1772, ksiądz, był nauczycielem filozofji u Pijarów. Przełożył kilka dzieł z francuskiego. W roku 1765 wydał w Warszawie: „Rozmowy Fontenelle'a o wielości światów" i Marji Le Prince de Beaumont „Magazyn dziecinny, czyli rozmowy między mądrą ochmistrzynią i damami zacnego urodzenia wychowaniu jej powierzonemi" (Warszawa, 1770); „Magazyn panieński" (3 wyd., 1806) i in. Por. Bielski „Vitae et scripta quorundam e Congregatione... Schol. Piarum" (str. 150, 151); Piotr Chmielowski w „Encyklopedji Wychowawczej" (tom 2).

Dębicki Napoleon, beletrysta w XIX wieku. Napisał: „Sceny z życia" (Warszawa, 1858); „Podróż do piekieł, z notatek młodego turysty" (Warszawa, 1862).

Dębicki Bronisław, aktor, w r. 1856 występował we Lwowie, napisał wodewile: „Bartosz z pod Krakowa, czyli Dożywocie w letargu," obrazek narodowy w 1 akcie (Nowy Sącz, 1861); „Cyrulik ze Zwierzyńca" obrazek ludowy ze śpiewami, w 1 akcie, z muzyką Piotra Studzińskiego (Kraków, 1861).

Dębicki Ludwik Zygmunt, publicysta, * około 1840 i zamieszkały w Galicji; napisał: „Człowiek w przebiegu wieków" (1865); „Kilka rysów z żywota i pontyfikatu Piusa IX" (1868); „O prądach wieku" (Kraków, 1869); „Antoni Zygmunt Helcel" (1870); „Leon hr. Rzewuski" (1870); „Europa w chwili pogromu" (Lwów, 1871); „Adam Potocki" (Kraków, 1872); „Jerzy ks. Lubomirski" (Kraków, 1872); „Ks. biskup Łętowski" (Lwów, 1873); „Andrzej Zamojski" (Kraków, 1874); „Maurycy Mann" (1877); „Lucjan Siemieński" (1878); „Piotr Nałęcz ks. Morzyński" (1879); „Aleksander Wielopolski" (1879); „Bronisław Zaleski" (1880); „Puławy 1762 — 1830" (4 t., Lwów, 1887 —1888) i in., oraz zbiór artykułów pomieszczonych w pismach p. t. „Z teki dziennikarskiej" (1893—95).

Dębicki Władysław Michał, * 1853 w Smardzowie pod Zgierzem, kształcił się w Łęczycy i Piotrkowie, studja uniwersyteckie odbył w Warszawie. Nauczycielem języków starożytnych w gimnazjum 3-m w Warszawie był do 1885, poczem wstąpił do seminarjum duchownego i po dwóch latach wyświęcony na kapłana, został wikarjuszem przy kościele katolickim na Lesznie w Warszawie. Pomieścił wiele prac w czasopismach miejscowych, z których ważniejsze: „Rozprawa kandydacka o historyku greckim Filochorze" (po rosyjsku, 1877); „O granicach poznania prawdy" *(Kronika Rodzinna*, 1874 r.); „Prawo zachowania siły i zjawiska psychiczne" (tamże,

Ks. Wł. Dębicki.

1874); „Odczyty lingwisty amerykańskiego Whitneya o językoznawstwie“ *(Bibl. Warsz.*, 1875); „Źródła dziejowe Szląska“ (część przekładu dzieła prof. Zeissberga „Die poln. Geschichte d. Mittelalters,“ Warszawa, 1877); „O zasadniczych różnicach psychicznych między człowiekiem a zwierzęciem“ (1876, 2 wyd. 1887); „Myśl i słowo, logika i gramatyka“ (2 wyd., 1887); „Biesiada u miljonera rzymskiego za czasów Nerona, według Petronjusza Arbitra“ (1879); „Nieśmiertelność duszy, jako postulat filozoficzny przyrodoznawstwa“ (2 wyd., 1887); „Bezwyznaniowość, jej przyczyny i skutki“ (2 wyd., 1886); „Postęp, szczęście i przewroty społeczne“ (2 wyd., 1886); „Wielkie bankructwo umysłowe, rzecz o nowym skrajnym sceptycyzmie naukowo-filozoficznym, z dodaniem studjum: Koniec wieku XIX pod względem umysłowym“ (1895); „Filozofja nicości. Rzecz o istocie buddyzmu“ (1896); „Przyszłość Chin“ (1897). Przez lat 9 (do r. 1899) był prefektem gimnazjalnym.

Dębicz I, Dambic, herb: W polu czerwonem trzy srebrne oszczepy, ostrzami w górę, u dołu drzewcami złączone. W szczycie takież trzy włócznie.—**D. II,** *Dambicz, Dambitz:* W polu srebrnem trzy czerwone liście lipowe na długich łodygach, prawie stykających się u dołu. U szczytu takież liście. Labry czerwone, podbite srebrem.

Dębicz I.

Dębicz II.

Dębik, *Dryjada, Sylinica (Dryas)*, rodzaj roślin, z rodziny różowatych, o kielichu 8—9 dzielnym, o 8 — 9 płatkach i o nasieniu opatrzonem w ogonek, małe krzewy w Europie i Ameryce północnej, z liśćmi pojedyńczemi, spodem kutnerowatemi i z kwiatami białemi, dosyć wielkiemi. *D. actopetala* rośnie na Alpach i Tatrach, sięga dosyć wysoko, kwitnie w czerwcu i lipcu. W ogrodach hodowana jako ozdobna. Niegdyś oficynalna, używa się niekiedy jako surogat herbaty.

Dębiński hrabia, *Dębiński*, v. *Rawicz* odm., herb: W polu złotem na kroczącym niedźwiedziu czarnym siedzi panna, w koronie, z włosami rozpuszczonemi, a rękoma do góry, błękitno (według niektórych—czerwono) odziana. Nad koroną hrabiowską, w hełmie ukoronowanym, między złotemi rogami jeleniemi—pół niedźwiedzia z różą w łapie prawej. Tytuł hrabiowski przyznany 1784 r.

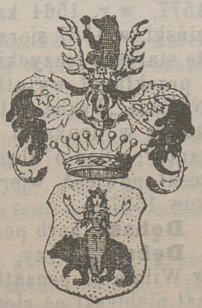

Dębiński hrabia.

Dębiński Jakób z Dębna, herbu Rawicz, kasztelan małogojski, posłował 1459 do Jerzego Podiebradzkiego, króla czeskiego, który zamierzał wypowiedzieć wojnę Polsce, podając za pozór, że w jego kraju zjawili się podpalacze, którzy jakoby z namowy króla Kazimierza, albo jego żony, córki cesarza Albrechta, roszczącej prawo do tronu czeskiego, niesłychane w jego państwie czynili szkody. **D.** wywiązał się z poselstwa w zupełności. Wykazał niesłuszność czynionych królowi polskiemu zarzutów i wykazał dowodnie, po przeprowadzeniu śledztwa, że była to sprawka mistrza krzyżackiego, który użył tego sposobu, by Polskę z Czechami poróżnić. Po powrocie z Czech 1460 oblegał Krzyżaków w mieście i zamku Wałczu. Około 1462 został podskarbim koronnym, a 1467 jeździł w powtórnem poselstwie z Ostrorogiem i Długoszem do Czech celem wyjednania zgody pomiędzy katolikami a Podiebradzkim; jakoż staraniem posłów polskich przyszło do skutku zawieszenie broni, mimo to jednak niezadowoleni katolicy weszli w ściślejsze porozumienie z Maciejem Korwinem, królem węgierskim, który następnie 1469 ogłoszony został królem czeskim. Później **D.** mianowany kanclerzem koronnym (1469), wysyłany był dwukrotnie (1469 i 1470) do Rzymu o przyznanie tronu czeskiego Kazimierzowi, pragnącemu osadzić na nim syna. Stąd wróciwszy, jeździł znowu na układy pokojowe do Wrocławia (1474), a we trzy lata później, udał się z wojskiem do Węgier, gdzie dobywając zamków, zburzył Berwald i spalił Żywiec. Mianowany kasztelanem krakowskim (1477), zarządzał (1479) sprawami koronnemi pod niebytność króla, bawiącego wówczas na Litwie; † około 1490. Por. Metryka koronna z r. 1457—1490; „Dzieje Polski“ Szujskiego.

Dębiński Walenty, herbu Rawicz, rozpoczął zawód publiczny w czasie rokoszu (1537), zwanego wojną Kokoszą, występując jako wymowny obrońca praw i przywilejów szlachty. Mianowany 1548 referendarzem koronnym, 1550 r. kasztelanem bieckim, 1556 sandeckim i burgrabią krakowskim, w r. 1562 podskarbim koronnym, 1564 kanclerzem wielkim koronnym, który to urząd złożywszy dla podeszłego wieku w ręce Jana Zamojskiego, otrzymał za to kasztelaństwo krakowskie; † 1585 r. Orzechowski, dla znakomitej wymowy i sędziwego wieku, nazywa go *Nestorem polskim.*

Dębiński Walenty.

Dębiński Maciej, herbu Rawicz, wojewoda inflancki, odznaczał się czynami wojennemi za Zyg-

munta Augusta i Stefana Batorego; † 1610 r. doczekawszy się bardzo późnego wieku; w nagrodę wielkich zasług otrzymał od Stefana Batorego zamek Bebel.

Dębiński Andrzej Samuel, herbu Rawicz, starosta będziński; mianowany 1604 podstolim krakowskim, posłował na wiele sejmów z województwa krakowskiego i był członkiem rozmaitych komisji przez sejmy wyznaczonych. W 1617 pod koniec życia został kasztelanem bieckim.

Dębiński Erazm, jeden z przywódców konfederacji wojskowej 1611 r., odznaczył się wielu gwałtami, jakich się na czele konfederatów dopuszczał w ziemi Chełmińskiej.

Dębiński Franciszek, herbu Rawicz, za panowania Władysława IV silnie popierał wniosek utworzenia floty polskiej. Mianowany 1637 chorążym krakowskim, w roku 1641 podkomorzym krakowskim, kilkakrotnie posłował na sejmy, w 1646 r. wyznaczony był do traktowania o pokój wieczysty ze Szwedami, którym podczas ich najścia dobrze dał się we znaki 1656 r.

Dębiński Hieronim Eremjasz, chorąży chełmiński, starosta grudziąski i kasztelan rogoziński, podpisał w r. 1660 pakta oliwskie.

Dębiński Jan, chorąży zatorski, wydał: „Tristes Phalenci in funere Seb. Nucerim" (Kraków); oraz „Słownik Różańcowy (Philomela Rosariana) wszystkie tajemnice Różańca śpiewane" (Kraków, 1710).

Dębiński Bolesław, kompozytor muzyczny, fortepjanista, * 1833 w Poznaniu, kształcił się w gimnazjum tamże, a muzykę studjował pod kierunkiem ojca. W 1853 został dyrektorem muzyki w archikatedrze, 1854 napisał Mszę (d. mol). Założył kilka towarzystw śpiewaczych i muzycznych polskich, oraz instytut organistów. Napisał kilka kompozycji na fortepian, orkiestrę, organy i śpiew, kantatę „Pieśń o ziemi naszej" do słów W. Pola, nadto w czasopismach polskich i niemieckich kilka rozpraw z dziedziny estetyki, prozodji i harmonji.

Dęblin, folwark i pałac z parkiem w gub. Lubelskiej, pow. Nowo-Aleksandryjskim, gminie Irena, niedaleko ujścia Wieprza do Wisły, na wschód od twierdzy Iwangrodzkiej. Niegdyś własność Tarnowskich, później Mniszchów i Jabłonowskich, od których nabył dobra te rząd w r. 1836; w 1842 cesarz Mikołaj podarował je ks. Paskiewiczowi. Pod kaplicą tutejszą, pierwotnie katolicką, później prawosławną, pochowany jest ks. Paskiewicz.

Dębnia, *Demnia*, duża wieś w Galicji, w pow. Mikołajowskim, ma hutę żelazną i trzy hamernie; przetapia rocznie około 20,000 cent. rudy żelaznej; 1,340 miesz.

Dębnica, jezioro w W. Ks. Poznańskiem, obwodzie regencyjnym t. n., pow. Odolanowskim.

Dębnik, herb: W polu błękitnem trzy złote gałązki dębowe o dwu liściach i jednej żołędzi. U szczytu, między dwiema złotemi kopjami, rycerz w zbroi, w prawej ręce węża trzymający, lewą oparty o biodro; nad głową jego 6-promienna gwiazda złota. Nadany 1845 przez cesarza Mikołaja I.

Dębnik.

Dębno I, *Sędowojna*, herb: Na tarczy 4-dzielnej czerwonej, w polu IV-em — dwie krokwie srebrne nakształt litery **W.** U szczytu, między dwoma rogami — krzyż ozdobny. — **D. II:** W polu czerwonem — krzyż, pod lewem ramieniem dwie krokwie, jak w **D. I;**

Dębno I.

Dębno II.

Dębno III.

reszta również, jak w **D. I.—D. III:** W polu czerwonem — krzyż srebrny, sięgający brzegów tarczy; reszta jak w **D. II.**

Dębołęcki Wojciech, ob. Dembołęcki.

Dębołęcki Andrzej, ob. Dembołęcki.

Dęboróg, herb: W polu błękitnem z pieńka wyrastają po obu bokach rogi jelenie. W szczycie 5 piór strusich.

Dęboróg.

Dębowiec, miasteczko w Galicji, w powiecie Jasielskim, nad Wisłoką, 2,000 miesz., słynących niegdyś wybornem bieleniem przędzy.

Dębowski Jelita Andrzej, † 1577, w r. 1564 kasztelan brzeziński, w 1567 sieradzki, był także starostą łęczyckim, przerabiał i przekładał wyjątki z „Przemian" Owidjusza. Napisał „Tysbe z Piramusem" wydane w Krakowie w drukarni Macieja Wierzbięty; „Atalanta"; „Sąd o zbroję Achillesową"; nadto napisał powieść wierszem p. t. „Izmonda" (Kraków 1587).

Dębski, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dębski Jerzy, Jezuita, był kaznodzieją w Wilnie na początku XVIII w., ogłosił: „Trybunał niebieski na ziemi etc." (Kalisz 1721); „Trojaki pokłon kaznodziejski niedzielny, albo kaza-

nia Trójcy Najświętszej dedykowane“ (Kalisz 1725); „Trojaki pokłon w trzyletnich kazaniach etc., z przydaniem tragedji o Męce Pańskiej etc.“ (Sadom. 1729); „Trojaki pokłon kaznodziejski odświetnej chwale Trójcy Najśw.“ (2 t., Sandom. 1729).

Dębskie starostwo niegrodowe. Było położone w województwie Mazowieckiem, w ziemi Warszawskiej. Powstało w początku XVII wieku z dawniejszego starostwa Stanisławskiego. Podług lustracji z 1664, składało się ze wsi: Dębe, Rysie, Kobierne, Choszczowka, Goździowka, Zalesie i Wólka. W r. 1775 był starostą Malczewski, opłacając z niego hyberny złp. 1,012 gr. 9, a kwarty 1,574 gr. 25. Poprzednio posiadał je Antoni Przezdziecki, podkanclerzy w. ks. lit., z małżonką. W niektórych dowodach starostwo to jest zaliczane do ziemi Czerskiej.

Dhafar, kraina w Arabji płd., do Omenu należąca i przez 10,000 Beduinów zamieszkana. Kwitnące niegdyś miasto **D.,** dziś w ruinach.

Dhamar, miasto w prowincji Jemen w Arabji, na południe od Sana, posiada wyższy zakład naukowy, słynną stadninę koni i 20,000 miesz. W r. 1879 zburzone było przez Turków.

Dhanvanthari, półbożek indyjski w rodzaju greckiego Eskulapa, Jeden z jego uczniów Susruta, napisał podobno księgę żywota „Ayurwedę.“

Dhar, państwo indyjskie, pozostające pod protektoratem Anglji w Indjach Centralnych, 4,504 klm. kw. obszaru i 151,877 miesz.

Dharma, imię męskie u Indów; oznacza także ogół świeckich i religijnych powinności człowieka, a obok szczęścia (artha) i miłości (kama t. j. błogości wszystkich zmysłów) stanowi jedną z trzech podstaw pozagrobowego życia ludzkiego. *Dharma* albo *Darma* w czasach późniejszych był to uosobiony bóg sprawiedliwości i cnoty uważany za syna Brahmy, który wszakże ani w kulcie religijnym indyjskim, ani też w mitologji szczególnego znaczenia nie miał.

Bóg Darma.

Dharmar (Darvar), główne miasto okręgu t. naz. w angielsko-indyjskiej prezydenturze Bombaju, mającego 11,742 klm. kw. i 1,052,000 miesz.; wzniesione na 737 m. nad. p. m., o 110 klm. odległe od wybrzeża, liczy 33,000 miesz., wielce rozwinięty handel bawełną.

Dhavalagiri (Dholagiri, góra biała), szczyt górski w Himalajach, w Nepalu, położony pod 28° 41′ szer. półn. i 83° 28′ dług. wsch., 8,154 m. nad p. m. wysoki; długo uważany był za najwyższy szczyt w świecie, lecz nowsze pomiary przyznały pierwszeństwo pod tym względem górom Gaurisankar (Everest), Kanczyndżynga i Dapsang.

Dhele, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dhiolof, *Jolof*, albo *Wolof*, plemię Murzynów w Senegambji, mówiące odrębnym językiem i tworzące niegdyś wielkie państwo pomiędzy Senegalem a Gambją, które późniejszemi czasy rozpadło się na kilka mniejszych części. **D.** są wzrostu wysokiego, koloru zupełnie czarnego, religji mahometańskiej, prowadzą znaczny handel, szczególnie wyrobami ze złota, w których dosięgli pewnego stopnia doskonałości. Całe to plemię, którego części Cayor i Wallo poddały się Francuzom, ma liczyć około 1,000,000 głów.

Dholera, miasto w indostańskiej prezydenturze Bombaju, ma 10,000 miesz. i słynie z wyrobów bawełnianych.

Dholpur albo *Dholpore*, miasto stołeczne hołdowniczego państwa angielskiego t. n. (3,106 klm. kw. i 250,000 miesz.) w Indostanie, nad rzeką Chumbal, liczy 12—15,000 miesz., ma kilka pięknych meczetów i znaczny handel.

Di, symbol chemiczny 1 atomu didymu (ob.).

Dia, mała wysepka przy północnych brzegach wyspy Krety, posiada kilka portów, łomy marmuru i alabastru, oraz dobre pastwiska.

Diabaz, skała wybuchowa, ziarnista lub zbita mieszanina plagjoklazu i angitu, zawierająca również żelazo magnetyczne, tytanowe oraz apatyt, znajduje się zwykle już w stanie rozłożonym i składa się wówczas z zielonych substancji chlorytowych *(wirydyt)* i spatu wapiennego, jako produktów rozkładu angitu. Skład **D.** jest zresztą rozmaity, w pewnych odmianach (**D.** *oliwinowy*) znajdujemy oliwin, w innych (*pikryty*, *paleopikryty*) brak plagjoklazu; **D.** zawierający kwarc tworzy **D.** *kwarcowy*. Prócz tego rozróżnia się odmiany **D.** pod względem budowy; obok zwykłego **D.** o grubo-ziarnistej budowie mamy *afanit*, lub **D.** *afanitowy*, składający się z mikroskopijnie małych ziareczek, tworzących zbitą masę, **D.** *porfirowy*, przypominający swą strukturą porfir, **D.** *perłowy* lub *warjolit*, w którego czarnej zbitej masie rozsiane są typowe jasnoszare i blado-fioletowe kulki *(warjole)*, wreszcie *afanity wapienne z kulkami* spatu wapiennego, *migdałowce diabazowe* z takiemiż migdałami. **D.** znajduje się w Niemczech, Szkocji, Skandynawji i Ameryce Północnej.

Diabazowy afanit, ob. Djabaz.

Diabazowy migdałowiec, ob. Djabaz.

Diabazowy porfir, ob. Djabaz.

Diabelli Antoni, kompozytor muzyczny, * 1781 w Mattsee, † 1858 w Wiedniu, napisał bardzo wiele oper, kantat, kwartetów, mszy i t. p., jednakże wsławił się głównie utworami pisanemi dla dzieci; jego sonatiny na 4 ręce i drobne utwory salonowe do dziś dnia cieszą się wziętością.

Diabetes mellitus, ob. Cukromocz.

Diablerets, gromada gór granicznych pomiędzy szwajcarskiemi kantonami Bern i Waadt, 3,251 metr. wysokich; pamiętne są strasznem osunięciem się w latach 1714 i 1749, skutkiem którego powstały jeziora Derborence.

Diachilon, plaster, składający się z tlenku ołowiu i oliwy; po dodaniu jeszcze substancji kleistych, jak wosk, galban i t. p. otrzymuje się **D.** *złożony.* Stosowanie **D.** jest dość szerokie (powierzchowne rany lub owrzodzenia), jakkolwiek bardzo mało skuteczne.

Diadelphus, t. j. dwubratni, w botanice *diadelpha stamina*, pręciki zrosłe w dwie wiązki. Własność ta charakteryzuje 17-tą klasę roślin w systemie Linneusza, *Diadelphia.*

Diadkowski.

Diadkowski, herb: W polu barwy niewiadomej jakby litera **D,** nad prawą jej laską, krótszą od lewej, gwiazda; laska lewa u góry załamana i przekrzyżowana, a obok niej półksiężyc. („Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego).

Diadochit, minerał, stanowiący związek wodnego siarczanu żelaza z wodnym fosforanem żelaza, nazywany też naciekiem żelaznym, w którym kwas arsenny zastąpiony został przez kwas fosforny, skąd pochodzi i nazwisko jego **D.** (z greck. *zastępować*). Przedstawia się w postaci mas niekrystalicznych, nerkowatych i naciekowych, z budową muszlową. Tw. 2, 5—3; c. wł. 1,9—2. Przeświecający i nieprzezroczysty, barwy żółtej, przechodzącej czasem w brunatną. Znajduje się w łupku ałunowym w Arnsbachu pod Gräfenthalem i Garnsdorfie pod Saalfeldem.

Diadochowie (gr. następcy), wodzowie Aleksandra W., którzy po śmierci jego (323 i 321 przed Chr.), toczyli z sobą długoletnie walki o podział pozostałego po nim państwa. Główniejszymi z nich byli Antygon († 301 przed Chr.) i jego syn Demetrios Poliorketes, Antipater i jego syn Kasander, Ptolemeusz, Selekus, Lizymach, Eumenes. Powstało wtedy kilka państw, jak Egipt pod Ptolemeuszami, Syrja pod Seleucydami, Macedonja pod potomkami Antygona, do których w r. 282 przed Chr. przybył Pergam pod Attalidami. Wszystkie te państwa weszły następnie w skład państwa rzymskiego. Por. Droysen „Geschichte der Diadochen“ (Gotha, 2 wyd., 1878); Hertzberg „Allgemeine Weltgeschichte, Griechenland“ (Berlin 1875, str. 407).

Diadyka, arytmetyka *dwójna*, polegająca na użyciu dwu tylko cyfer, 1 i 0. System ten opracował naprzód Jan Caramuel w „Mathesis biceps“ (1670), następnie Leibnitz.

Diaeresis, (z greck. rozdział), w prozodji łacińskiej rozdział dyftongu na dwie pojedyńcze samogłoski, np. w wyrazie *Orpheus* na *Orphĕus* lub zamiana spółgłosek *j, v* na samogłoski *i, u*, np. w *Troja* na *Troïa*, *silva* na *silua*. W obszerniejszem znaczeniu pod *Diaeresis* rozumie się każde oddzielne wymawianie dwu stojących obok siebie samogłosek, które mogłyby zlać się w jeden dyftong, co się zwykle oznacza przez dwa punkta nad drugą samogłoską, zwane dla tego *puncta diaereseos*; np. *aëris.*

Diafanometr, przyrząd pomyślany przez Saussure'a do oceniania przezroczystości powietrza. Są to dwie tarcze, mające na środku odmalowane krążki czarne, jedna wielki, druga mały. Przy oddalaniu się od tych tarcz, znika najpierw mały krążek; obserwator następnie usuwa się dalej, dopóki nie zniknie wielki; gdyby powietrze było zupełnie przezroczystem, odległości te byłyby proporcjonalne do średnic krążków; z powodu jednak pochłaniania światła przez powietrze, wielki krążek znika prędzej,—z tego można otrzymać przybliżone ocenienie przezroczystości atmosfery. Ocenianie to według Wilda, ze względu na rozszerzanie i zwężanie, stosownie do odległości, źrenicy oka, jest bardzo niedokładne. **D.** ulepszony został przez De la Rive'a i Wilda. Dla mierzenia przezroczystości wody na różnych głębokościach używa się przyrządu, którego częścią główną jest płyta fotograficzna, wystawiona na działanie promieni świetlnych, przechodzących przez warstwy wody rozmaitej grubości.

Diafanorama, rodzaj dioramy, dający perspektywiczne przedstawienie okolic, za pomocą oświetlenia sztucznego.

Diafonja, zwał się u Greków każdy interwal lub akord dysonujący.

Diafora (greck.), rozmaitość, oznacza w retoryce powtarzanie tego samego wyrazu w rozmaitem, zwłaszcza coraz silniejszem znaczeniu.

Diafragma *(Diaphragma)*, ob. Przepona.

Diagometr, przyrząd wynaleziony 1873 r. przez Palmierego, przeznaczony do oceniania dobroci olejów i tkanin za pomocą elektryczności, dziś już nieużywany.

Diagonala, ob. Przekątna.

Diagoras z Melos, z przydomkiem *Ateista*, sofista grecki z połowy V w. przed Chr., uczeń Demokryta z Abdery. W młodości swej zajmował się poezją liryczną. Około r. 425 przybył do Aten, skąd jednak, wyszydzając pojęcie religijne Greków, mianowicie misterje eleuzyńskie, ratować się musiał ucieczką. Dzieło jego „Phrygioi logoi,“ wyszydzające kult frygijskich bóstw, przyjęty przez Greków, zaginęło. Por. Cyceron (De nat. Deor. I, 1), Arystofanes („Ptaki,“ wiersz 1073); Sekstus Empir. („Adv. Phys.“ IX, 53); Waler. Maks. (I, 1).

Diagoras, atleta grecki, żył współcześnie z Pindarem i Bakchylidem, między 460—420 przed Chr. Oprócz wielu innych zwycięstw, odniósł zwycięstwa na czterech wielkich igrzyskach narodowych: Olimpijskich, Pityjskich, Istmickich i Nemejskich. Jego synowie i wnu-

kowie odznaczyli się także w kunszcie szermierskim. Jak mówi podanie, **D.** uwieńczony i niesiony przez tłum rozentuzjazmowanego ludu, który wołał, że jest on najszczęśliwszym z ludzi, ze wzruszenia skonał.

Diagraf, przyrząd służący do mechanicznego zdejmowania rysunków jakichkolwiek przedmiotów. Składa się z lunety, za pomocą której oko śledzi kontury przedmiotu, i z wózka połączonego z lunetą i opatrzonego ołówkiem, który kreśli na papierze drogę, jaką przebiega promień widzenia. **D.** został tak nazwany przez Gavarda 1831 r., atoli pomysł tego przyrządu należy się Ligoliemu. Rennenkampf (1803) i Ronaldo (1825) wymyślili podobne przyrządy.

Diagram, rysunek linijny, szkic; pod tym wyrazem geometrowie greccy rozumieli wszelką figurę, służącą do udowodnienia pewnego twierdzenia. Obecnie **D.** znaczy zwykle przedstawienie graficzne zmian, jakim w zależności od czasu lub miejsca podlega jakakolwiek wielkość, jak np. temperatura, ciśnienie barometryczne, temperatura ciała i t. p. Tak np. załączona figura daje wyobrażenie o wahaniach temperatury rocznej w Jakucku i Söndmör. Linja pozioma podzielona jest na 12 równych części, oznaczających miesiące, linje pionowe wskazują stan temperatury, których przebieg uwidoczniają nakreślone krzywe. Samo spojrzenie na rysunek uczy, że w klimacie morskim (Söndmör) zmiany temperatury rocznej są niewielkie, gdy w klimacie lądowym (Jakuck) wielka jest różnica między najniższą temperaturą zimy, a najwyższą lata. **D.** różnych systemów służą zwłaszcza dobrze do przedstawiania stosunków statystycznych różnych krajów.

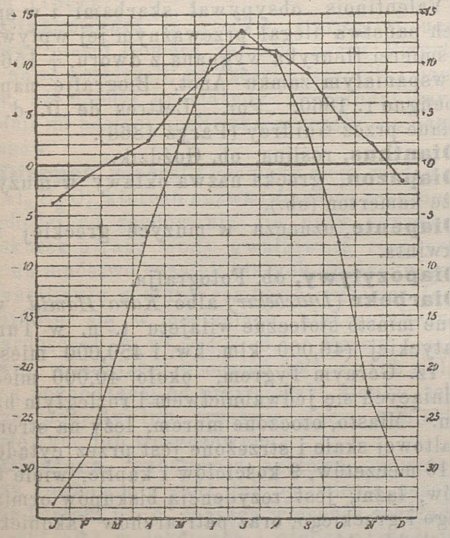

Diagram przebiegu rocznego temperatury w klimacie lądowym i morskim.

Diahot, główna rzeka na wyspie Nowej Kaledonji, ma 150 klm. długości, wpada do zatoki Harcourt; w jej dorzeczu odkryto bogate kopalnie złota i miedzi.

Diakaustyczne linje, ob. Kaustyczne linje.

Diakodjum, dawna aptekarska nazwa ekstraktu z główek maku; obecnie tak nazywają syrop uspokajający, przyrządzony z tychże główek, albo z opjum.

Diakos, właściwie Diakonos Atanazy, bohater walk o niepodległość Grecji, * 1788, † 1821 r. Pierwotnie był księdzem, następnie palikarem wodza greckiego Odyseusza, jego następca i armatorem Liwady. Kiedy w r. 1821 pod Termopilami wzięty był do niewoli tureckiej i nie dał się nakłonić do przyjęcia islamu, ani wydać towarzyszów, został okrutnie zamordowany. Śmierć **D.** niejednokrotnie opisywana była w pieśniach i dramatach.

Diakovar, ob. Djakovar.

Diakowa, ob. Djakowa.

Diaktynizm, dawniej używane wyrażenie dla określenia przezroczystości ciał względem promieni chemicznych czyli aktynicznych.

Diakustyka, dawniejsza nazwa nauki o rozchodzeniu się głosu.

Dialepsis, to samo co *Diaeresis* (ob.).

Dializa, ob. Dyfuzja.

Diallag, minerał z rzędu krzemianów, z grupy augitu; tw. 4, c. wł. 3.23—3.34; jest szary lub brunatny, o połysku metalicznym lub perłowym; podobnie jak augit, składa się z tlenku żelaza i manganu, gliny i wody.

Diallagit (z grec. *diallagene*, rozmaitość, z powodu rozmaitości blasku i biegu blaszek), u Hauy'ego nazwa rozmaitych minerałów, które stanowią odmiany pyroksenu albo amfibolu, a nawet mieszaniny obydwu, i są istotną częścią składową wielu skał, szczególnie gabbra. Naumann przyznaje nazwę tę tylko odmianom szarym i brunatnym pyroksenu. Te **D.** rzadko występują w oddzielnych kryształach, a zwykle przedstawiają krystaliczne masy z wyraźną blaszkową budową, z blaskiem perłowym, a często metalicznym. Twardość 4; c. wł. 3,2—3,3.

Diallela (gr.) znaczy jedno przez drugie, wyrażenie to odpowiada naszemu *w kółko*, używane było w znaczeniu szczególnem przez sceptyków starożytnych, w zastosowaniu do nauki, którą uważali za niemożliwą jakoby przez to, że skazana jest na obracanie się w kółko. Ob. *Circulus vitiosus.*

Dialogit *(spat manganowy)*, minerał, węglan manganu; pierwotna postać jego jest romboeder, kryształy często pokrzywione, zwykle w grupy połączone, lub też kuliste i nerkowe masy z budową prętową, albo zbite z budową ziarnistą. Barwa różowa, blask szklisty lub perłowy. Zwy-

kle miewa przy sobie, jako przymieszkę, węglan wapna, magnezji i żelaza. Znajduje się w Vieille w Pyrenejach, w Kapnik na Węgrzech i w kilku innych miejscowościach Europy, oraz w Meksyku i Stanach Zjednoczonych.

Diamagnetyt, odmiana żelaza magnetycznego z Monroe w Stanie Nowego Yorku; występuje ona w słupach rombowych, długich do 3 cm., na bocznych ścianach podłużnie zrysowanych, z odłamem muszlowym. Tw. 5,3; c. wł. 5,789. Barwa żelazno-czarna.

Diamagnetyzm, ob. Magnetyzm.

Diamante Jan Baptysta, głośny dramatyczny poeta hiszpański, * 1626, zmarły pod koniec XVII w. Część jego utworów dramatycznych wyszła w 2 t. w Madrycie 1670 i 74. Oprócz tego wiele jego komedji oddzielnie było drukowanych, a wiele dotąd jeszcze nie ogłoszono. Pisał przeważnie w duchu Lope de Vega, biorąc treść do swych utworów z życia ludowego, podań ludowych i z historji ojczystej. Najcelniejszemi dziełami **D.** są: „El honrador de su padre" drukowane w „Tesoro del teatro espańol" (Paryż 1838), osnute na tle podań o Cydzie; całe sceny dosłownie prawie zgadzają się z „Cydem" Corneille'a, a odstępują od wspólnego pierwowzoru „Mocedades del Cid" Gaillena de Castro, z czego wynika, że jeden drugiego naśladował lub nawet tłómaczył. Znakomity krytyk niemiecki Schack twierdzi na pewno, że Francuz naśladował Hiszpana. Drugiem głównem dziełem **D.** jest: „El cerco de Zamora." Napisał także wiele dramatów duchownych, jak np. „Magdalena de Roma" i t. d. Kilka komedji **D**-go wydrukowała „Biblioteca de autores espańoles" (tom 49, Madryt 1859).

Diamantina, miasto w brazylijskiej prowincji Minas-Geraes, pośród bogatych kopalni djamentów, 13,600 miesz., rezydencja biskupa; miasto przemysłowe, prowadzi znaczny handel wyrobami złotemi i djamentami (rocznie 3—4 mil. marek).

Diamantino, miasto w brazylijskiej prow. Matogrosso, u źródeł Paragwaju, założone w r. 1730 przez poszukiwaczów złota, liczy około 5,000 miesz., przeważnie Indjan.

Diana, w pismach alchemików, oznacza srebro.

Diandrae, rząd roślin dawnego układu naturalnego roślin zrosłopłatkowych, którego cechą jest dwu lub czworo-umiarowa budowa kwiatu; do **D.** należą rodziny olejowatych i jaśmińcowatych, obecnie zaliczają je do rzędu *Contortae.*

Diandrus, nazwa kwiatów dwupręcikowych, stąd *diandria*, rośliny dwupręcikowe, druga klasa roślin w układzie Linneusza.

Diane de France, księżna Montmorency i Angoulême, * 1538 w Pjemoncie, † 1619 w Paryżu, była nuturalną córką Henryka II, i nie jak sądzono Diany de Poitiers (ob)., lecz młodej Pjemontki, która w 1537 miała szczęście podobać się Henrykowi II. **D.** w r. 1547 była legitymowana, i w r. 1553 zaślubiła Horacego Farnese, syna Ludwika księcia Parmy, w kilka miesięcy potem Haracy zginął, walcząc z Hiszpanami, w bitwie pod Hesdin. W r. 1557 **D.** wyszła za marszałka Franciszka Montmorency, który umarł w r. 1559. **D.** podczas wojen domowych okazała wiele roztropności i energji, w r. 1588 pojednała brata swego Henryka III z królem Nawarry. W starszym wieku była kierowniczką wychowania małoletniego Ludwika XIII.

Diane de Poitiers, córka Jana de Poitiers, hr. de Saint-Vallier, członka jednej z najdawniejszych rodzin w Delfinacie, * 1499 r. W 13 roku życia zaślubioną została Ludwikowi de Brézé, hrabiemu de Maulevrier († 1531), którego matka była córką Karola VII i Agnieszki Sorel. Gdy ojciec jej za udział w buncie Konetabla de Bourbon, miał zginąć na rusztowaniu, piękna **D.** rzuciła się do nóg królowi i wyjednała mu ułaskawienie, lecz jednocześnie została kochanką króla Franciszka I, a potem od r. 1547 syna jego Henryka II, który mianował ją w r. 1548 księżną Valentinois, obsypywał skarbami i w sprawach państwa ulegał przeważnym jej wpływom. Po śmierci Henryka wygnana z dworu, † 1566 r. we wspaniałym zamku Anet. Biografję napisał Capefigue r. 1860. Por. „Lettres de D. d. P." wydane przez Guiffrey (Paryż 1866).

Dianthus, roślina, ob. Goździk.

Diapazon, grecka nazwa oktawy w muzyce; także kamerton (ob.).

Diapente, oznacza w muzyce greckiej toż, co kwinta.

Diapozytywy, ob. Fotografja.

Diarbekr (*Diarbekir*) albo *Kara-Hamid*, warowne miasto stołeczne wilajetu t. n. w Turcji azjatyckiej (46,000 klm. kw. i 450,000 miesz.), nad rz. Górnym Tygrem, około 40,000 miesz., trudniących się jedwabnictwem i rozległym handlem. Miasto, otoczone murem, leży na stromej bazaltowej skale i strzeżone jest przez cytadelę, ma 16 meczetów, 9 kościołów i kaplic, wiele bazarów, łaźni; jest rezydencją biskupów ormiańskiego i greckiego, oraz patrjarchów jakobickiego i chaldejskiego.

Diarium (łac. dies czyli dzień). Początkowo wyraz ten oznaczał dzienną rację strawy wydawanej żołnierzom i jeńcom, a później dziennik, czyli zbiór wiadomości, spisywanych codziennie, o sprawach prywatnych lub publicznych, o zdarzeniach, wydatkach i t. p.

Diarrhoea, ob. Biegunka.

Diarthrosis, w anatomji, ob. Stawy.

Dias Antonio Gonçalves, znakomity poeta brazylijski, * 1823 r. w Caxias, prowincji Maranhao, † 1864 r. Już na uniwersytecie portugalskim w Coimbra dał się poznać z poetyckiego talentu. Po powrocie do kraju zamieszkał w Rio-Janeiro, poświęcając się wyłącznie literaturze.

Sławę poety zyskał dziełem „Primeiros cantos" (Rio-Janeiro 1846), które dało silny impuls młodej literaturze brazylijskiej. Mianowany nauczycielem, otrzymał 1850 od rządu misję do Europy celem zbadania systematu szkolnego we Francji i Niemczech; 1858 wrócił do ojczyzny; dla słabości zdrowia przebywał znowu w Europie 1862—64. Wracając do kraju, umarł na okręcie. **D.** jest niewątpliwie najcelniejszym lirykiem między poetami brazylijskimi. Poezje jego zalecają się prostotą, fantazją, prawdziwem natchnieniem, obrazowością i muzykalnym rytmem. Silny subjektywizm umiał powlec narodowym kolorytem w tonie balady. Całkowite wydanie swych utworów p. t. „Cantos" sporządził sam poeta podczas pobytu w Niemczech (Lipsk, 4 ed., 1865). Z innych prac **D.** wysoko stawiają cztery pierwsze pieśni amerykańskiej epopei „Os Tymbiras" (Lipsk 1857) i „Diccionario da lingua Tupy" (Lipsk 1858), Po śmierci jego ukazały się jeszcze „Obras posthumas" z biografją w Rio de Janeiro 1866. Por. Wolff „Le Brésil littéraire" (Berlin 1863); Bulhao Pato „Sob os cipreste" (1877).

Diaskeuaści (z greck.), starożytni uczeni, którzy pieśni Homera zebrane przez Pizystrata na nowo przejrzeli, po części przerobili i uzupełnili, aż dopóki gramatycy aleksandryjscy nie nadali im postaci, pod jaką przeszły do naszych czasów.

Diaspor, minerał z gromady ziem, wodan glinki $Al_2H_2O_4$, którego nazwa (*diaspora* rozrzucenie) pochodzi od zachowania się przy ogrzewaniu: w skutek utraty wody gwałtownie rozpryskuje się na mnóstwo cząstek białych, połyskujących. Krystalizuje w słupy rombowe, częściej jednak znajduje się w postaciach niekrystalicznych; twardość=6, c. wł.=3,3—3,4. Barwy jest szarawej, wpadającej w odcień żółtawy lub zielonawy i pochodzącej od przymieszki tlenku żelaza. Przezroczysty lub przeświecający, z blaskiem perłowym, lub tłuszczowym.

Diastaza, substancja azotowa, powstająca przy kiełkowaniu zbóż, jak jęczmienia, pszenicy, oraz kartofli i t. d., mająca własność rozkładania mączki (ob.) w dekstrynę i glukozę; stąd ziarna kiełkowane mają smak słodkawy i zwane są *słodem*. Payen i Persoz, którzy jedni z pierwszych badali **D.**, sądzili, że można ją wydzielić w stanie chemicznej czystości. Można ją otrzymać z wodnego wyciągu słodu, przez ogrzanie do 70° i przecedzenie; preparatu jednak tego za chemicznie czystą **D.** uważać nie można. Dana ilość **D.** może wywołać rozkład ograniczonej ilości mączki (1: 2000), co okazuje, że i sama **D.** rozkładowi ulega; rozłożona ta **D.** ma dążność opadania w kłaczkach, co zdaje się mieć ważność dla życia rośliny. Preparat otrzymany w nowszych czasach pod nazwą *maltyny* przeprowadzać ma podobno 200,000 części mączki w dekstrynę. Poznano też, że **D.** składa się z dwu termentów, *dekstrynazy* i *maltazy*, które posiadają różną szybkość dyfuzji i tą drogą rozdzielić się dają. Najsilniejsze działanie **D.** ma miejsce między 60° a 70°. W ziarnach zbożowych tworzy się **D.** w warstwie glutenu, tuż pod skórką owoców.

Diastole v. Ektasis (greck., rozciągnienie), nazywa się w metryce, skutkiem rytmicznego akcentu spowodowane, rozciągnienie czyli przedłużenie krótkiej sylaby na początku wyrazu, w przeciwstawieniu do *Systole*, czyli skrócenia długiej sylaby.

Diastole, rozkurcz serca, ob. Serce.

Diastylon, w architekturze greckiej budowla z szeroko między sobą rozstawionemi kolumnami, taka zwłaszcza, w której odstępy między kolumnami trzy razy były większe od ich średnic.

Diasyrmus (greck. *wyszydzenie*), jako figura retoryczna oznacza zbyteczne pomniejszanie pewnego przedmiotu lub osoby i jest przeciwstawieniem *hyperboli* lub przeceniania.

Diatermiczność, ob. Przecieplanie.

Diatomaceae, *Okrzemki*, gromada wodorostów (ob.).

Diatonika, *diatoniczność*. Porządek, w jakim idzie po sobie 7 w oktawie pomieszczonych tonów, zowie się *diatonicznym*, t. j. kolejnym, stopniowym. Obliczenie drgań każdego z 7 tonów oktawy okazało, że stosunki liczby drgań tonów sąsiednich nie wszędzie są jednakowe, czyli niejednakowe są ich odległości, *przestanki* czyli *interwale*. Stosunki te między sekundą a prymą, kwintą a kwartą, oraz septymą a sekstą wynoszą po $^9/_8$, między tercją a sekundą, oraz sekstą a kwintą po $^{10}/_9$, między kwartą a tercją zaś, oraz oktawą a septymą po $^{16}/_{15}$. Odległości $^9/_8$ i $^{10}/_9$ nazywamy *całemi tonami*, odległość zaś $^{16}/_{15}$ *półtonem*. Zatem w *skali tonów diatonicznej* mamy 5 tonów i 2 półtony. Z rozwojem muzyki podział na półtony wprowadzono jeszcze i zastosowano do owych pięciu całych tonów, dzieląc każdy z nich na dwa półtony, przez co liczba półtonów wzrosła w oktawie do 12 (zyskanych przez podwyższenie lub zniżenie całych tonów, co się wskazuje znakami ♯ i ♭); to dało początek skali *chromatycznej*.

Diatryba (grec.) znaczy zajęcie, rozrywka, odczyt, rozmowa, wykład, spór i t. p., najczęściej nazywa się tak rozprawa szkolna, a czasem ostra nagana lub paszkwil.

Diaz Bartłomiej, żeglarz, wysłany został 1486 przez Jana II, króla portugalskiego, celem czynienia dalszych odkryć, rozpoczętych przez jego poprzedników na zachodnich brzegach Afryki; po raz pierwszy opłynął przylądek, któremu dał nazwę *Cado de todos los tormientos* (przylądek burz), a zaś Jan II imię *Cado de buena esperanza* (przylądek dobrej nadziei). Za powrotem do Lizbony (1487), jakkolwiek obsypany zaszczytami, doznał jednak wkrótce upokorzenia wobec szczęśliwszego współ-

zawodnika Vasco de Gama, pod którego rozkazami miał odbywać wyprawę 1497. Z podróży już odesłany przezeń do kraju, przyłączył się do ekspedycji Cabrala, odkrywcy Brazylji, i 29 maja 1500 zginął na morzu, podczas gwałtownej burzy. Camoens w jednem miejscu Luzjad uwiecznił zasługi **D.** Por. Peschel „Historja wielkich odkryć geograficznych“ (przekład polski Tretiaka, Lwów 1879).

Diaz Michał, Aragończyk, towarzysz Kolumba podczas drugiej jego podróży do nowego świata. W 1495 odkrył na Hispanjoli kopalnie złota, w pobliżu których zbudowano miasto Nowa-Izabela (późniejsze San-Domingo). Przebywał tam przez długi przeciąg czasu, nareszcie usunięty przez Bovadillę, został namiestnikiem w Portorico, ale i tu ścigany przez nienawiść wrogów, jako więzień wrócił do Hiszpanji. Otrzymawszy ułaskawienie, † 1512 pośród przygotowań do nowej podróży do Ameryki.

Diaz Emanuel, Jezuita, * 1559 w Alpalham w Portugalji; jako misjonarz udał się 1586 do Indji; zaskoczony burzą, uratował się tylko na szczątku rozbitego okrętu; przebywał w Goa, Macao i Nankinie, gdzie przez kilkanaście lat gorliwie apostołował, a w końcu był wizytatorem generalnym w Chinach i Japonji; † w Macao 1639. Pozostały po nim „Litterae annuae“ z lat 1619 i 1629. Oprócz niego było jeszcze dwu *Emanuelów Diaz*, Portugalczyków, Jezuitów, którzy równie jak poprzedni, poświęcali się pracom misyjnym w XVII w. w Indjach i Chinach.

Diaz Porfirio, prezydent rzeczypospolitej meksykańskiej, * 1830 w Oaxaca, kształcił się naprzód w seminarjum duchownem, później w uniwersytecie w Oaxaca i został adwokatem. W 1847 brał udział w wojnie ze Stanami Zjednoczonemi półn. Ameryki. 1854 występował przeciwko prezydentowi Santa-Anna, następnie popierał Juareza w walce z cesarzem Maksymiljanem i dowodził armją, 1864 obległ Pueblę, podczas gdy Maksymiljan znajdował się w Queratero, pobił cesarskiego generała Marqueza, dążącego z odsieczą i wziął Pueblę 1867. Zwrócił się następnie do Meksyku, który po dwumiesięcznym oblężeniu kapitulował 21 czerwca. W 1872 po śmierci prezydenta Juareza usiłował wywołać powstanie, lecz nie znalazł poparcia w wojsku i po wybraniu Lerdo na prezydenta, udał się do Ameryki północnej. Gdy w 1876 Iglesias wywołał rewolucję przeciwko prezydentowi Lerdo, **D.** powrócił do Meksyku, pobił w d. 12 listopada wojska rządowe pod Huamontla, następnie w d. 3 grudnia wojsko Iglesiasa pod Guanajuato i w lutym 1877 wybrany był prezydentem, na którem stanowisku pozostawał do 30 listopada 1880. W 1884 powtórnie jako prezydent stanął na czele państwa, zaś 15 października 1888 jednogłośnie przez kongres wybrany był po raz trzeci na czas do 30 listopada 1892 i od tegoż roku po raz czwarty, do 1896. W tym roku wybrano go poraz piąty.

Diaz de Escobar Narcyz, * 1860 w Maladze, poeta hiszpański, kończył wydział prawny w Granadzie. Pisywał poezje i dramaty, z których ważniejsze są: „Un episodio morisco“, „Los jovenes del dia“; „Por un pensamiento“, „Por ella“, „El anillo de pelo“, „Dos maridos y una esposa“.

Dibdin Karol, kompozytor, autor dramatyczny i aktor londyński, * 1745 w Southampton, † 1814; napisał przeszło 100 operetek i pantomin, tudzież mnóstwo ulubionych pieśni żeglarskich „Sea Songs“ (Londyn, 1861), kilka monografji i powieści. Miał dwu synów: *Karola* i *Tomasza*, z których ostatni, * 1771, pisał również dla teatru, był nadzwyczajnie płodnym dramaturgiem i kompozytorem pieśni, † 1841. Por. E. R. Dibdin „The Dibdins (1888).—**D.** Tomasz Frognall, jeden z najznakomitszych bibljografów, synowiec Karola **D.**, * 1776 w Kalkucie; najprzód bibljotekarz hrabiego Spencera, potem kapelan królewski w Kensington, † 1847. Z jego po większej części rzadkich i kosztownych dzieł, celniejsze są: „Introduction to the knowledge of rare and valuable editions of the Greek and Latin classics“ (Gloucester 1802, 4 ed., 2 t., Londyn, 1827); „Bibliomania, or bookmadness“ (Londyn 1809, 4 w. 1875); „Typographical antiquities“ (4 t., Londyn 1810—19); „Bibliotheca Spenceriana“ (4 t., Londyn 1814); „Aedes Althorpianae“ (1821); „Bibliographical Decameron“ (3 t., Londyn 1817); „A bibliographical, antiquarian and picturesque tour in France and Germany“ (3 t., Londyn 1821, 3 w. 1838) i innych. Jego „Reminiscences of a literary life“ (2 t., Londyn 1836), zawierają wiele materjałów do historji literatury angielskiej w pierwszej ćwierci bieżącego stulecia.

Dibicz Zabałkański, generał rosyjski, ob. Dybicz.

Dibra, *Debra*, *Diwra*, sandżak w Albanji tureckiej, w wilajecie Monastyrskim, dzieli się na dwa obwody: 1) *Dibra-Postski* z m. **D.** (6,000 m.) i 2) *Dibra-Sypreski*, w którym znajdują się tylko wioski górskie; oba zamieszkane są przez Albańczyków i Bulgarów.

Dibranchiata, mięczaki, ob. Dwuskrzelne.

Dicaearchia, pierwotna nazwa starożytnej kolonji rzymskiej Puteoli, dziś Pozzuoli.

Dicaearchus, (greck. *Dikaiarchos)* z Messeny, w Sycylji, filozof grecki, żyjący około 320 prz. Chr., zwolennik nauki Arystotelesa, którą rozwijał dalej przeważnie ze stanowiska psychologicznego. Napisał dzieło historyczno-geogr. p. t. „Bios Hellados“. Ułamki pism jego wydał Fuhr (Darmstadt 1841), H. Estienne w Paryżu, D. Heinsius w Lejdzie, Dodwel w Oksfordzie. Por. Bayle w „Dict. histor“; Ravaisson „Essai sur la métaphisique d'Aristôte“ (t. II w Paryżu).

Dicentra, *Diclytra*, rodzaj roślin z rodziny dymnicowatych, pochodzących przeważnie z pół-

kuli północnej; są to zazwyczaj zioła pozbawione łodygi, o liściach potrójnie złożonych i szypułce soczystej, zakończonej kiścią kwiatów białych, purpurowych lub różowych. Z dwunastu w Ameryce Północnej i Azji znanych gatunków najpiękniejszym jest **D.** *spectabilis*, dochodzący wysokości 50'—60 cm., o pięknych różowych kwiatach.

Dicerobatis, ryba, ob. Płaszczki.

Dichogamja, niejednoczesne dojrzewanie w kwiatach obupłciowych organów rozrodczych, przyczem rozwijać się mogą albo pręciki przed słupkiem *(Delphinium, Campanula, Geranium, Digitalis)*, albo słupek przed pręcikami *(Juncus, Luzula)*. Wtedy zapłodnienie następuje przez pyłek innych kwiatów, za pośrednictwem owadów.

Dicholophus, rodzaj ptaków brodzących, o ciele wysmukłem, z dziobem nieco krótszym od głowy, na czole czub z piórek delikatnych. Z kilku gatunków zamieszkujących Amerykę płd. najwięcej znany jest **D.** *cristatus*, *karioma*, *seriema*, o ubarwieniu czarnem, długości 82 cm. Żyje w drobnych stadach i karmi się owadami, wężami i jaszczurkami.

Dicholophus.

Dichotomja, podział na dwie części; w botanice widlaste rozgałęzienie łodygi lub korzenia.

Dichotypja, zjawisko niejednokrotnie zaobserwowane, że na jednej i tejże samej łodydze występuje dobrowolna (nie wywołana sztucznie) kombinacja dwu różnych typów roślinnych (t. j. gatunków, ras, lub wyraźnych odmian). Tak na gatunku szczodrzeńca (*Cytisus Adami*) zauważał Hildebrand oprócz żółtych kwiatów tego gatunku, czerwone gatunku *C. purpureus*. Występuje również niekiedy i **D.** pyłku, którą najpierw zauważał Gärtner na gatunku firletki *Lychnis diurno-vespertina:* pyłek był złożony z ziarn większych, właściwych gat. *L. vespertina*, i mniejszych, przypominających pyłek *L. diurna*. Wogóle **D.** występuje głównie w mieszańcach. Sageret wyhodował mieszańca kapusty i rzodkwi, który był wprawdzie mało płodnym, ale przedstawiał trzy rodzaje strąków, które odpowiadały częścią rodzajowi *Brassica*, częścią *Raphanus*, częścią okazywały cechy mieszane. W zjawisku tem uważać zatem można objaw atawizmu (ob.).

Dichroit, ob. Kordjeryt.

Dichroizm (z grec. *dwubarwność*), własność niektórych kryształów okazywania się inaczej zabarwionemi w kierunku osi, niż w kierunku do niej prostopadłym. Zjawisko to polega na tem, że niektóre kryształy, podwójnie łamiące światło, pochłaniają już to zwyczajne, już nadzwyczajne promienie. Zjawisko to badał szczegółowo Haidinger za pomocą wymyślonej przez niego *lupy dichroskopijnej*. Zjawisko to najsilniej występuje w turmalinach; dalej w niektórych apatytach, berylach, topazach i in. Podobneż zjawisko okazują kryształy barwne, optycznie dwuosiowe, ale tu w ogóle występują trzy barwy, i Haidinger przeto dla tego zjawiska proponuje nazwę *trychroizmu* lub *pleochroizmu*.

Dichroskop, dichroskopijna lupa, ob. *Dichroizm*.

Dickens Karol, znany początkowo pod pseudon. **Boz**, najznakomitszy nowoczesny powieściopisarz angielski; * 1812 w Portsmouth, † 1870 w Gads-Hill pod Rochester; pochowany w opactwie westminsterskiem. Do 10 roku życia wychowywał się pod okiem rodziców w Chatham; ale gdy ojciec straciwszy na spekulacjach majątek, przeniósł się do Londynu i tu osadzony został w więzieniu za długi, 10-letni **D.** pomieszczony u krewniaka, handlującego szuwaksem, ciężką znosił dolę wśród nieokrzesanego towarzystwa do 1824; w 12 r. poszedł do szkoły, a następnie pracował u adwokata od 1827, gdzie miał sposobność studjować sceny z życia ludu. Smutny stan ojca skreślił później w powieści „Little Dorrit" (1855 r.), a własne przygody swego dzieciństwa w „Dawid Copperfield" (1849—50). Literacki zawód rozpoczął w 1829 jako reporter; później został jednym z najczynniejszych współpracowników „Morning Chronicle", w którym zamieszczał od 1834 z wielkim kreślone dowcipem i prawdą „Szkice", wydane p. t. „Sketches by Boz" (2 t., 1836—37); od 1836—37 wydawał w miesięcznych zeszytach „Pickwick Papers", któremi stanął w szeregu najznakomitszych nowelistów angielskich; opowiada w nich życie i zatrudnienia średniej i niższej klasy ludu angielskiego. Odtąd ogłosił cały szereg romansów, z których, oprócz

Dickens Karol.

wzmiankowanych, najcelniejsze: „Oliwer Twist" (1837—38); „Nicholas Nickleby" (1837—39); „Master Humphrey's clock" (1840); „Barnaby Rudge" (1841); „Martin Chuzzlewit" (1843—44), „Bleak House" (1853); „Tale of two cities" (1859), „Our mutual friend" (1864) i „The Mystery of Edwin Drood" (1870, nieskończony). Z tak zwanych „Powieści Bożego narodzenia", które zaczął ogłaszać 1843, przytaczamy: „Christmas caro", „Chimes" (1844); „Cricket on the hearth" (1845; „Mrs. Lirriper's legacy" (1864); „Magby Innetion". Dla dzieci napisał: „A Child's History of England" (3 t., 1852—53). Owoc pierwszej podróży do Ameryki złożył w dziele: „Notes on America" (1842). Z Dilke'm założył polityczny dziennik *Daily News*, jako organ stronnictwa stanowczo liberalnego; 1850 zaczął wydawać tygodnik *Household Words*, zmieniony 1859 na *All the Year round*. W 1867 udał się powtórnie do Ameryki półn., gdzie z wielkim przyjęty zapałem, miewał (1868) z dzieł swych odczyty. Za powrotem rozpoczął zimą 1868—69 szereg takich odczytów i w Anglji, zakończonych w marcu 1870. **D.** stanowczo się różni od Bulwera (ob.). Nie lubi żadnych refleksji; wszystko u niego się ucieleśnia; myśl, uczucie, dowcip stają się ciałem, krwią, kośćmi. Treść utworów **D.** jest nawskroś narodowa, dla każdego zrozumiała; romanse jego wywarły też wielki wpływ moralny na wszystkie stany. Poglądy wszędzie głębokie, komizm, wesoły żart, kąsająca satyra i niewyczerpany humor obok porywającej niekiedy poetyczności, rzewnej boleści i współczucia—oto charakterystyczne znamiona **D.** Dzieła jego tłómaczone na wszystkie prawie europejskie języki. W polskim przekładzie mamy: „Obrazy towarzystw angielskich" i „Zarysy Ameryki" (Warsz. 1844); „Oliwer Twist" (Lipsk 1846); „Dzwony cudowne" (Warsz. 1846); „Gracz, czyli zegar ścienny P. Humphrey" (Lipsk 1846); „Nicleby" (Warszawa 1847); „Wspomnienia sieroty" i „Bleak House (Pustkowie)" (Warsz. 1857); „Ledi Ledlou" (Petersburg 1860); „Powieść o dwu miastach" (Wilno 1863); „Kram starożytności" (przekł. Winc. Korotyńskiego w *Gaz. Warszaw*). „Nasz wspólny przyjaciel"; „Ciężkie czasy"; „Świetne widoki"; „Z głębi morza" (przekład Lama. 1876) „Klub Pickwicka" (Lwów 1870); „Dawid Copperfield" (Warsz. 1888, przełożyła Wila Zyndram Kościałkowska). Wyborną i zajmującą biografję **D.** napisał John Forster „Life of Charles Dickens" (ostat. wyd. Lond. 1891, t. 3). W języku polskim obszerny artykuł o Dickensie przez W. Z. Kościałkowską, pomieszczony na czele jej przekładu „Dawida Copperfilda"; Ward „Dickens" (Londyn 1882); Kitton „C, D. in pen and pencil 1890"; Marzials „Life of C. D. 1887"; Zollinder „C. D. der Humorist" (Bazel 1887); Langton „The childhood and youth of C. D." (Londyn 1891); Clark „Characters from the works of C. D." (Londyn 1892).

Dickens Karol, literat angielski, syn poprzedniego, * 1837 w Londynie, odbył podróże w Indjach, Chinach i Japonji, wydawał w dalszym ciągu perjodyczne wydawnictwa swego ojca: „All the gear round" i „Household Words" i ogłosił kilka dzieł: The life of Charles Mathews" (1879), „Dictionnary of London and of the Thamse" i in.

Dickenson, w 1616 poseł króla angielskiego Jakóba I do Zygmunta III, celem wyjednania kary na Kacpra Cichockiego, za jego dzieło łacińskie „Alloquia Osiecensia", ubliżające panującemu w Anglji domowi Stuartów. Skutkiem tego poselstwa spalono na rynku starego miasta w Warszawie kilka egzemplarzy pomienionego dzieła.

Dickenson Anna Elżbieta, jedna z najwymowniejszych obrońcielek praw kobiet, * 1842 w Filadelfji. W 14 r. życia ogłosiła w czasopiśmie *The Liberator* pierwszą swą pracę p. t. „Slavery", następnie została nauczycielką w New Brighton i odtąd prawie bezustannie przemawiała na zgromadzeniach publicznych za zniesieniem niewolnictwa i porównaniem praw kobiet. Również zaszczytnie dała się poznać jako mówczyni polityczna, między innemi 1862 przyczyniła się do przeprowadzenia w stanach New-Hampshire i Konektikut kandydatów republikańskich. Z mniejszem powodzeniem występywała na polu literackiem, zarówno w artykułach literackich, jak i w oddzielnych dziełach, a między innemi w powieści: „What answer?" (1868). W 1878 napisała dramat „Anna Boleyn", w 1879 „Mary Tudor", w których rolach występowała sama. Ogłosiła jeszcze: „A Ragged Register of People Places and opinions" (1880).

Dickinson Willjam Howship, lekarz, * 1832 w Brighton, kształcił się w Cambridge i Londynie, w 1861 został kuratorem muzeum patologicznego, następnie docentem tamże, a w 1869 lekarzem szpitala dla dzieci. Ogłosił: „On the pathology of the kidney" (1853—61); „On the function of the cerebellum" (1865); „Kidney and urinary diseases" (2 t., 1869, 2 wyd. 1877); „Harvey in ancient and modern medicine" (1891).

Dickson William Steel, polityk irlandzki, * 1744, † 1824, kształcił się w Glasgowie, potem był pastorem w Ballyhalbert w hrabstwie Down. W 1776 ogłosił z kazalnicy „szaleństwem i zbrodnią" wojnę Anglji z kolonjami północno-amerykańskiemi. W 1798 oskarżony o udział w sprzysiężeniu patrjotycznem irlandzkiem, został wysłany na galery.

Dickson Oskar, mecenas wypraw podbiegunowych Nordenskjölda, * 1823 w Gotenburg, † 1897, po ukończeniu szkół wstąpił do domu handlowego ojca, a zamiłowanie do polowania skłoniło go do zajęcia się geografją. Od 1868 popierał żywo zamiar Nordenskjölda podróży podbiegunowej, sam poniósł koszty podróży jego do Grenlandji 1870 i przeważną część kosztów wyprawy

do Szpicbergu 1872—73. Również sam prawie poniósł koszty podróży następnych 1875 i 1876, a udział jego w kosztach wyprawy na okręcie Vega wynosił 120,000 koron. Szczodrobliwość ta zjednała mu liczne oznaki uznania rządów i towarzystw geograficznych.

Dicksona port, port na północnem wybrzeżu Syberji, w gub. Jenisejskiej, przy ujściu rz. Jenisieja, pod 73° 30¹ szer. półn., otoczony skałami i zabezpieczony od wiatrów, odkryty 1875 przez Nordenskjölda i uważany za najwygodniejszy dla handlu port Azji północnej.

Dicksonia, rodzaj paproci drzewiastych z rodziny Cyatheaceae. **D.** antartica z Nowej Hol-

Dicksonia i jej listowie.

landji bywa hodowana w cieplarniach europejskich, jako roślina ozdobna.

Dickstein Samuel, matematyk polski, * 1851 w Warszawie, kształcił się w Szkole Głównej, do 1882 był nauczycielem gimnazjalnym w Warszawie, od 1878 do 1888 był przełożonym szkoły prywatnej tamże. Oprócz zajęć naukowych bierze też żywy udział w wielu stowarzyszeniach społecznych i filantropijnych i należy do dyrekcji towarzystwa ubezpieczeń na życie „Przezorność". W 1889 został członkiem komitetu redakcyjnego czasopisma *Wszechświat*, a 1893 r. zaczął brać udział w pracach takiegoż komitetu „Wielkiej Encyklopedji illustrowanej"; w tymże roku mianowany członkiem Akademji umiejętności w Krakowie. Ogłosił: „Teorja liczb złożonych i ich funkcji" (w Pamiętniku tow. nauk ścisłych t. VII); „Ein Satz aus der Theorie der formalen Operationen" (w Archiv Grunerta); „Ueber die Theilbarkeit der Zahlen" (Zeitsch. für den math. Unterricht); „Początkowa nauka geom. w zadaniach" (1882); „Arytmetyka w zadaniach" (Warszawa 1883, cz. 2, 1886, 2 wyd., 1894); „Pojęcia i metody matematyki" (Warszawa, t. 1, 1891); „Sur les découvertes mathématiques de Wroński" (w „Bibliotheca mathematica", Stockholm 1892—94); „O metodzie teleologicznej Hoene-Wrońskiego rozwiązywania równań algebraicznych" (w Rozpraw. i Spr. Akad. Um. XIX i XXI); „O prawie najwyższem Hoene-Wrońskiego w matematyce" (Prace mat.-fiz., II i V); „Zasady teorji liczb Wrońskiego"; „Wiadomości bibliograficzne o badaniach historyczno-matematycznych w Polsce"; „Bibliografja matematyczna polska XIX stolecia" (Kraków 1894); „Geometrja" (Warszawa 1889); „Kanony logarytmów Wrońskiego" (1890); „Matematyka i rzeczywistość" (1893); „Życie i dzieła Wrońskiego" (nakład akad. umiejętności, Kraków, 1898). Przełożył Maxwella „Materja i ruch" (1880) i tom I „Fizyki" Reisa. Wydawał „Rocznik pedagogiczny" (War. t. I, 1882, t. II 1884). Oprócz tego zamieścił znaczną liczbę prac w różnych czasopismach warszawskich, a w berlińskim *Jahrbuch über die Fortschritte der Mathematik* zamieszczał sprawozdania o pracach matematycznych polskich. W 1888 wraz z Wład. i Edw. Natansonami oraz W. Gosiewskim założył wydawnictwo „Prac matematyczno-fizycznych"; Od 1898 wydaje nadto „Wiadomości matematycz."

Dickstein Samuel.

Diclinus, *Diclinia* ob. Diklinja.

Diclytra ob. Dicentra.

Dicotyledones, ob. Dwuliścieniowe.

Dicotylesae, *pekari* albo *piżmowiń*, ob. Świnia.

Dictamnus, roślina ob. Dyptam.

Dictum acerbum (łac.) ostre słowa, gorzka prawda, napomnienie.

Dictum factum (łac.) powiedziano—zrobiono.

Dicynodon, rodzaj gadów kopalnych, znajdowany w pokładach tryjasowych Afryki połud.; wielkie zwierzęta o czaszce dochodzącej do 60 cm. długości; górna szczęka jest bezzębna, dolna podobna do żółwiej.

Dicypellium, rodzaj roślin z rodziny wawrzynowatych, z jedynym gatunkiem. **D.** *caryophyllatum* (Persea caryophyllata); jest to piękne drzewo brazylijskie, którego kora o zapachu goździków zawiera olejek eteryczny, smołę, garbnik i służy do wyrobu likierów, perfum, do fałszowania proszku goździkowego.

Diday Franciszek, malarz szwajcarski, * 1802 w Genewie, † 1877. Kształcił się w Paryżu, wykonał szereg obrazów, do których tematy czerpał z widoków alpejskich. Ważniejsze z nich: „Młyn w Montreux" (1832); „Szałas w dolinie Meyringeńskiej" (1834); „Lodowiec Rosenlani"

(1841); „Dolina Lauterbruńska;“ „Jezioro Brienz;“ „Wetterhorn w Szwajcarji“ (1850); „Dęby podczas burzy”; Burza na Handegg;“ „Jezioro czterech kantonów“ i in.

Didelf, *dydelf (Didelphys)*, rodzaj ssących workowatych; mają zęby na wzór owadożernych, głowę wrzecionowato zaostrzoną, nogi dość długie, nastopne, pięciopalcowe, palce wolne, krótkimi, krzywymi pazurami uzbrojone, ogon chwytny, w części nagi, łuskowaty w całej długości. Samice niektórych gatunków mają podbrzuchową torbę, pokrywającą cyce, i w tej przechowują przez pewien czas świeżo urodzone dzieci, niektóre jednak gatunki w miejsce właściwej torby mają tylko skórne fałdy. Znanych jest przeszło 30 gatunków, żyjących na stałym lądzie Amery-

Dydelf.

ki, głównie w gorących jego częściach. Są one od wielkości szczura do wielkości kota domowego; są to zwierzęta nocne, niemiłej woni, żywią się drobnemi zwierzątkami, oraz owocami. Według sprawozdania Hensela w berlińskiem towarzystwie przyjaciół badań przyrody (1870) okazuje się u **D.** ciekawe zjawisko, że kończyny ich nie rozwijają się współcześnie; tylne są zaledwie zarodkowe, gdy przednie, zupełnie rozwinięte, dobrze już funkcjonują. Czy toż samo ma miejsce i u innych workowatych, nie jest pewnem. Do gatunków największych należy **D.** *wirginijski, opossum* (**D.** *virginiana*), z wierzchu brudno-żółtawy, z uszami czarnemi, bardzo żarłoczny, dostarcza futra zwanego oposami. **D.** *grzbietnik, szczur Eneasza, szczur surynamski* (**D.** *dorsigera*), nieco mniejszy od szczura wędrownego, przedstawia w obyczajach tę osobliwość, że samica dźwiga młode na grzbiecie, przyczepione ogonami do zgiętego ku górze ogona matki.

Diderot Djonizy, jeden z najsławniejszych francuskich encyklopedystów, * 1713 w Langres w Szampanji, † 1784 w Paryżu. Początkowo uczył się u Jezuitów. Przybywszy do Paryża, miał się wedle życzeń ojca poświęcić nauce prawa. Nie czując jednak żadnej do jurysprudencji skłonności, pracował usilnie nad matematyką, fizyką i filozofją i wkrótce głośne zjednał sobie imię. Dziełem: „Pensées philosophiques” (Paryż 1746 r.), przedrukowywanem wielokrotnie p. t. „Etrennes aux esprits forts“ i spalonem z rozkazu parlamentu, położył podstawę do przyszłej sławy. „Lettres sur les aveugles à l'usage de ceux, qui voient“ (Lond. 1749) ściągnęły nań jednoroczne więzienie. Powodzenie, jakiego doznało wydane przezeń wespół z Eidousem i Toussaintem dzieło „Dictionnaire universel de médecine“ (6 tomów, Paryż, 1746), naprowadziło go na myśl wydawnictwa Encyklopedji, którą wraz z kilku innymi (Daubenton, Rousseau, Marmontel, Leblond, Lemonnier i d'Alembert), rozpoczął w r. 1751. Sam **D.** wziął na siebie opracowanie artykułów dotyczących sztuk i przemysłu. Oprócz tego napisał romanse: „Les bijoux indiscrets” (3 t., 1748); „La religieuse“; „Jacques le fataliste et son maître“ i „Le neveu de Rameau“; komedje: „Le fils naturel“ (1757) i „Le père de famille“ (1758, przekład polski W. Bogusławskiego), demokratyczny dytyramb: „Abdication d'un roi de la fève“ (1772), oraz „Essais sur la peinture“ (1795—97) i wiele prac filozoficzno-estetycznych. Styl **D.** częstokroć efektowny i deklamacyjny, ale logika przekonywająca, a sądy o rzeczach nadzwyczaj bystre i zręczne. Filozoficzny jego kierunek opierał się na naturaliźmie, t. j. na poczuciu moralnem, wypływającem z natury ludzkiej; w poezji był stronnikiem rzewności i naiwności. Więcej jeszcze, niż talent pisarski, wysławiają współcześni jego porywającą wymowę. Kompletne wydanie dzieł **D.** sporządził Naigeon „Oeuvres“ (15 t., Paryż 1798), do których w nowem wydaniu (22 t., Paryż 1821) dodano jeszcze: „Correspondance littéraire, philosophique et critique de Grimm et Diderot“ (15 t., 1829), oraz „Mémoires, correspondance et ouvrages inédits de Diderot“ (4 t., Paryż 1830—32). Córka **D.** p. *de Vandeuil* w swoich: „Mémoires pour servir à l'histoire de la vie et des ouvrages de feu Diderot“ daje wiele ciekawych szczegółów o życiu **D.** Por. Rosenkranza „Leben und Werke Diderots“ (Lipsk 1866); Collignon „D., sa vie et ses oeuvres“ (1895); Morley „D. and the Encyclopedistes” (2 t., Londyn 1886); Sainte-Beuve „Portraits littéraires“ (1 t.) oraz „Causeries du lundi“; J. Reinach „D.“ (1894) i Damirona „Mémoires pour servir à l'histoire de la philosophie aux dix-huitième siécle.“

Diderot Djonizy.

Didier Jan Karol Henryk, pisarz szwajcarski, * 1805 w Genewie, † 1864, kształcił się tamże, następnie był dziennikarzem i podróżował po Europie i Afryce. Oprócz dwóch tomów poezji,

napisał powieść „Rome souterraine" (1833), nadto: „Une année en Espagne" (2 t., 1837); „La campagne de Rome" (1842); „Promenade au Maroc" (1844); „Raccolta"; „Chavornay" (2 t., 1838); „Le chevalier Robert" (2 t., 1838); „Thesta" (2 t., 1840); „Les amours d'Italie" (1859); poezje: „La porte d'ivoire" (1848) i „Helvetia" (1854); w końcu: „Sejour chez le sherif de la Mecque" (1856); „Cinquante jours sur le Nil" (1859); „Les nuits de Caire" (1860) i in.

Didion Izydor, matematyk, * 1798 w Thionville, † 1878 w Nancy, kształcił się w szkole politechnicznej, następnie służył w artylerji i w 1862 został generałem brygady. Napisał: „Traité de ballistique" (2 wyd. 1860); „Cours élémentaire de ballistique" (3 wyd. 1859); „Lois de résistance de l'air sur les projectiles" (1857); „Calcul de probabilité appliqué au tir des projetiles" (1858); „Progrés des sciences et de l'industrie appliqués à l'artillerie" (1875).

Didius Julianus, właściwie Marcus **D.** Salvius Julianus Severus, cesarz rzymski, * 132, † 193 r. w Rzymie, był on prawnukiem słynnego prawnika Salwjusza Juljana. Po zamordowaniu cesarza Pertynaksa 28 marca 193 r., **D.** kupił sobie u pretorjanów koronę cesarską. Nie miał on jednak żadnej powagi ani w narodzie, ani w senacie, przez który **D.** skazany został na śmierć i przez żołnierzy zabity po 66 dniach panowania. Por. Cantarelli „La Famiglia e il cursus honorum dell'imperatore Didio Giuliano" w „Bulletino della Commis. archeol. comun. di Roma" (1884).

Dido, królowa kartagińska, ob. Dydona.

Didon Henryk, teolog francuski, * 1840 w Thouvet (dep. Isère), kształcił się w seminarjum w Grenobli, następnie wstąpił do zakonu Dominikanów, w 1862 studja dalsze odbywa w Rzymie. Po powrocie do Francji zasłynął wymową kaznodziejską, od 1872 do 1876 przebywał w Marsylji, w końcu osiadł w Paryżu. Oskarżony o wygłaszanie w konferencjach zasad liberalnych, wysłany na rekolekcje do klasztoru Corbara na wyspie Korsyce. Odbył podróż do Ziemi Świętej, a w 1882 zwiedził uniwersytety niemieckie w Berlinie i Getyndze. Napisał: „Les Allemands" (1884); „Jésus-Christ" (2 t., 1890), w polskim przekładzie ks. biskupa Kossowskiego p. t. „Jezus Chrystus" (Warszawa 1891); „Qu' est-ce qu'un moine" (1868); „Discours sur le patriotisme" (1872); „La science sans Dieu" (1878).

Didot, francuska rodzina drukarzy i księgarzy, której przodek Franciszek **D.**, * 1689 r., † 1757 r., założył swój zakład 1713 r. w Paryżu. Z 11-tu jego synów Franciszek Ambroży **D.**, * 1730, † 1804 r., odznaczył się głównie jako rytownik i giser; Piotr Franciszek **D.**, * 1732 r., † 1795, był właścicielem papierni w Essonne. Z synów tego ostatniego Henryk **D.**, * 1765 r., † 1852, był znakomitym rytownikiem i giserem, drugi **D.**—Saint-Leger, jako dyrektor pomienionej fabryki papieru, pierwszy wynalazł papier bez końca, trzeci zaś **D.** jeune, zajmował się drukarnią ojca. Piotr **D.**, starszy syn Franciszka Ambrożego, * 1761 r., † 1853, objął drukarnię i w r. 1798—1805 upamiętnił się wspaniałemi wydaniami in folio pisarzy klasycznych. Także i syn jego Juljusz **D.**(† 1871), wydał znaczną ilość pysznych edycji. Firmin **D.**, brat Piotra, * 1764 r., † 1836, otrzymał od ojca 1789 gisernię, którą niezmordowaną gorliwością znakomicie zbogacił. Później założył własną swoją drukarnię. Ogromny swój zakład odstąpił 1827 synowi Ambrożemu Firminowi **D.**, * 1790 r., † 1876, który z bratem swoim Hjacyntem Firminem **D.**, * 1794 r., † 1880, pod firmą: *Firmin Didot frères* miał udział we wszystkich przedsiębierstwach domu **D.** Z nowszych publikacji tego zakładu, godniejszemi wzmianki są: „Bibliothèque française"; „Collection des classiques francais"; „Bibliothèque des auteurs grecs" (1831); nowe wydanie „Thesaurus Graecae linguae" Stephanusa i „Glossarium mediae et infimae latinitatis" Dufresne'a; „Nouvelle biographie générale" (1851) i t. d. Współuczestnikami tego wielkiego przedsiębierstwa są: Alfred **D.**, * 1828, syn Ambrożego Firmina, zajmujący się badaniami lingwistycznemi, i Paweł **D.**, * 1826, syn Hjacynta, który zawiaduje papiernią zakładu, przyczynił się do ulepszenia fabrykacji papieru przez zastosowanie kwasu węglanego do bielenia gałganów, które to postępowanie ogłosił w r. 1855. W r. 1876 jedynym właścicielem firmy był Alfred Firmin **D.**, należał do niej także jego siostrzeniec Edmond, * 1833. Później zajęli jego miejsce Maurycy Firmin **D.**, * 1859, René F. **D.**, * 1866 i Lucjan Hébert, * 1852. Wydali: Hoffbauer'a „Paris à travers les âges"; Racinet'a „L'Ornement polychrome" i tegoż „Le costume historique et ses accessoirs"; Bosca „Dictionnaire raisonné d'architecture"; Muntz'a „La Renaissance en Italie et en France à l'époque de Charles VIII"; Martha „L'art étrusque" i wiele innych. Por. Werdeta „Etudes bibliographiques sur la famille de D." (Paryż 1864); Brunet „Firmin D. et sa famille" (1871); Wallon „Notice sur la vie et les travaux d'Ambroise Firmin—Didot" (1886).

Didron Adolf Napoleon, znakomity archeolog francuski, * 1806 r. w Hautvillers, depart. Marne, † 1867 w Paryżu. Za radą W. Hugo poświęcił się od r. 1830 r. wyłącznie studjom nad średniowiecznemi starożytnościami kościelnemi. W długich podróżach po Francji, Grecji, Włoszech, Hiszpanji, Niemczech i Anglji, zebrał bogaty zasób wiadomości, na zasadzie których nowy we Francji utworzył pogląd na archeologję sztuki średniowiecznej. Podług zdania **D.**, najpiękniejsze owoce w nauce i sztuce wydał duch chrześcijański w wieku XIII. W r. 1835 mianowany został **D.** sekretarzem *Komitetu sztuk i po-*

mników, którego szacowny „Bulletin archéologique“ (1840—47), ułożył sam jeden; 1836—43 miewał odczyty publiczne o archeologji narodowej; 1844 r. założył i redagował „Annales archéologiques,“ organ romantycznej archeologji sztuki. Największe zasługi położył **D.** w ikonografji. Najcelniejszemi jego pracami są: „Histoire de Dieu, iconographie des personnes divines“ (Paryż 1843) i „Manuel d' iconographie chrétienne grecque et latine“ (Paryż 1845). Cenne są także: „Iconographie des chapiteaux du Palais Ducal de Venise“ (Paryż 1857); „Manuel des oeuvres de bronze et d'orfévrerie“ (Paryż 1859). W 1858 r. założył fabrykę bronzów i złotniczych wyrobów w stylu średniowiecznym.

Didunculus, rodzaj ptaków z rzędu gołębi (ob.), cechujący się dziobem wysokim, zgiętym, u końca haczykowatym. Jedyny znany gatunek **D.** *strigirostris*, *gołąb zębaty*, zamieszkuje wyspy Samoa, ma grzbiet ciała brunatno-czerwony, spód stalowo-zielony, nogi czerwone.

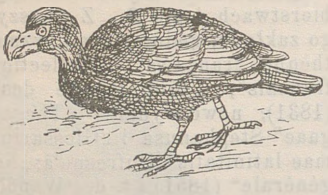

Didunculus.

Didus, ptak, ob. Dronta,

Didycki Bohdan, pisarz i polityk rusiński, ob. Diedicki.

Didym, *dydym*, *Di*, metal bardzo rzadki, występujący w niektórych minerałach wraz z cerem i lantanem, głównie w cerycie. Ciężar atom. = 96. Sole **D.** są ciemno-fioletowe, podobnąż barwę posiada jego zasada H_2DiO_2, która przez żarzenie wydaje biały tlenek DiO. **D.** odkryty został przez Mosandera 1842 r.

Didymos (gr.), znaczy podwójny, w liczbie mnogiej—bliźnięta.

Didymos, gramatyk aleksandryjski ze szkoły Arystarcha, żyjący za czasów Augusta; miał napisać około 4,000 dzieł; z powodu nadzwyczajnej pilności nazwany został *Chalkenteros* (śpiżowy). **D.** zajmował się głównie krytyką i komentowaniem dawniejszych poetów i prozaików greckich. Z prac jego szczupłe tylko pozostały ułamki.

Didymos z Aleksandrji, jeden z Ojców Kościoła, ob. Dydym Ślepy.

Didymos Faventinus, pseudonim Melanchtona.

Didynamia, ob. Dwusilne.

Die, miasto okręgowe w francuskim depart. Drôme, leży w romantycznej i bogatej w wyborne wino (biały muszkat) dolinie Drôme; liczy 3.400 miesz. Aż do zniesienia edyktu Nantejskiego 1685 było głównem siedliskiem kalwinów. W bliskości tak zwana góra niedostępna (jeden z cudów Delfinatu).

Dieckhoff August Wilhelm, teolog protestancki, * 1823, † 1894 w Getyndze, kształcił się tamże, 1850 został docentem, 1854 profesorem historji kościelnej w Getyndze, w r. 1860 w Rostoku. Napisał: „Die Waldenser im Mittelalter“ (Getynga 1851); „Die evangelische Abendmahlslehre in Reformationszeitalter“ (1854); „Der Sieg des Christentums über das Heidentum unter Konstantin“ (1863); „Luthers Lehre von der kirchlichen Gewalt“ (1864); „Die obligatorische Civilehe“ (1873); „Die kirchliche Trauung“ (1878); „Luthers Recht gegen Rom“ (1883); „Luthers Lehre in ihrer ersten Gestalt“ (1887); „Inspiration und Irrtumlosigkeit der Heiligen Schrift“ (1891); „Noch einmal über Inspiration“ (Rostok 1893) i w. in.

Dieczany, starożytny klasztor serbski w tureckim wilajacie Kosowskim, sandżaku Ipek, w pobliżu granicy z Albanją. Założony został w 1330 r. przez Stefana Urosza III i hojnie uposażony. Dziś znacznie podupadł.

Dieczyn (niem. *Tetschen*), m. w czeskim obwodzie Litomierzyckim, na prawym brzegu Łaby, przy ujściu Ploucznicy, ma około 8,000 miesz. (90% Niemców); na górze zamek hr. Thuna z bibljoteką i innemi zbiorami. Wielki przemysł fabryczny. W poblizkim folwarku Libwerdzie jest szkoła rolnicza.

Diedicki Bohdan, publicysta i polityk rusiński, * 1827 w Uhnowie, uczył się we Lwowie i Wiedniu (u Miklosziča i Kollara). Był najwpierw współpracownikiem „Vistnyka dla Rusyni,“ redagował „Zorję halicką,“ w latach 1855—1857 wykładał język polski i małoruski w Przemyślu. Pisał poezje i broszury polemiczne, w r. 1861 założył „Słowo“ ukrainofilskie, a w r. 1866 przeszedł do obozu staro-rusińskiego. W r. 1871 sprzedał „Słowo“ Płoszczańskiemu, stał się duszą lwowskiej Ruskiej Rady, objął redakcję „Łyteraturnego Sbornika,“ uporządkował bibljotekę Domu Narodowego we Lwowie, której był bibljotekarzem. Jest też prezesem Towarzystwa Kaczkowskiego, zajmującego się przeważnie taniemi wydawnictwami dla ludu. Wydał dzieje Małej Rusi, życiorys Kaczkowskiego i Dobrjańskiego, słownik niemiecko-rusiński, poezje Ustjanowicza, Fedkowicza i Łysykiewicza. Najsłabszą stroną jego działalności jest wytworzenie specjalnego języka niby literackiego, bardzo odbiegającego od powszechnej mowy ludu.

Diediuchin, ob. Dediuchin.

Diednowo *(Diedinowo)*, wieś nad rz. Oką w gub. Razańskiej, pow. Zarajskim, 6,500 miesz. (przeszło tysiąc domów), pamiętna z tego, że tu istniały niegdyś pierwsze w Rosji warsztaty budowy i naprawy okrętów. Pierwszy tu zbudowany okręt, *Orzeł*, spalony został przez Razina. Obecnie mieszkańcy trudnią się wyłącznie handlem bydła i zboża.

Diedoszanie, *Diadoszowie*, plemię i żupa polskich Szlązaków między rz. Bobrem a Odrą, na

wschód od Sorabskich Milczanów.—**D.** *północni*, plemię ruskich Słowian niepewnej miejscowości.

Diefenbach Wawrzyniec, znakomity lingwista i etnolog niemiecki, * 1806 w Ostheim w ks. Heskiem, † 1883. Po ukończeniu uniwersytetu w Giessen, był lat 12 proboszczem i bibljotekarzem w Solms-Laubach, skąd odbył kilka naukowych podróży i złożył w końcu swój urząd. Przemieszkiwał następnie w różnych miastach i zwiedził Szwajcarję, Francję i Belgję; od 1865 był do 1876 bibljotekarzem miejskim we Frankfurcie nad Menem. Sławę naukową jako lingwista zjednał sobie pracami: „Uber die jetzigen roman. Schriftsprachen" (Lipsk 1831); „Uber Leben, Geschichte und Sprache" (Giess. 1835) i „Uber eine ungedruckte mittelhochdeutsche Bearbeitung der Sage von Barlaam und Josaphat" (Giess. 1836). Głównemi zaś dziełami **D.** są: „Celtica" (3 t., Stuttg. 1839—42); „Vergleichendes Wörterbuch der goth. Sprache" (2 t., Frankf. 1846—51); „Glossarium latino-germanicum mediae et infimae aetatis" (Frankf. 1857); „Origines Europeae" (Frankf. 1861); „Vorschule der Völkerkunde und der Bildungsgeschichte" (Frankfurt 1864) i Völkerkunde Osteuropas," (Darmst. 1880). Oprócz tego umieszczał w pismach czasowych wiele artykułów literackich i ogłosił cały szereg utworów beletrystycznych: poezje (Giessen 1840—41), nowele (Lipsk 1856—65), romanse, z których główniejsze: „Die Aristokraten" (Frankf. 1843); „Der Vertauschte" (Lipsk 1858); „Die Pfarrerskinder" (Frankfurt 1867); „Margarete" (Berlin 1868); „Der Zögling der Ursulinerinnen" (Darmst. 1881) i w. in. **D.** zasłużył się szczególnie w zakresie badań celtycyzmu.

Dieffenbach Jan Fryderyk, sławny chirurg niemiecki, * 1792 w Królewcu, † 1847; od 1832 był profesorem chirurgji operacyjnej w Berlinie. Był przeważnie lekarzem praktycznym; ten sam charakter miały jego wykłady i dzieła. Największe zasługi położył w kwestji operacji plastycznych. Ważniejsze dzieła **D.**: „Die Transfusion des Blutes" (1828); „Chirurgische Erfahrungen" (1829 — 1834); „Die operative Chirurgie" (2 t., 1844—9). Por. Brenning „Dieffenbachs chirurgische Leistungen" (1841).

Dieffenbach Jan.

—**D.** Ernest, krewny poprzedniego, * 1811 w Giessen, † 1855, poświęcił się naukom lekarskim i przyrodniczym. W r. 1839 miał udział w wyprawie do Nowej Zelandji, gdzie zasłużył się w kolonizacji tej wyspy. Badania naukowe, dokonane przezeń w tej wyprawie i ogłoszone w „Travels in New Sealand" (4 t., Lond. 1843), zjednały mu katedrę geologji w Giessen.

Dieffenbach Antoni, malarz niemiecki, * 1831 w Wiesbadenie, od r. 1871 mieszka w Berlinie. Kształcił się w Strasburgu, od r. 1856 w Akademji w Düsseldorfie, wreszcie od 1864—70 w Paryżu. Wyróżnił się jako malarz rodzajowy. Najlepsze jego utwory są: „W przeddzień wesela"; „Choinka"; „Zaręczyny"; „Nowa znajomość" (1882); „Nauka strzelania" (1883); „Niespodzianka" (1891) i in.

Dieffenbachia, rodzaj roślin z rodziny obrazkowych, zioła, podkrzewy lub drzewka o łodydze 1—2,5 metra długiej, z zieloną lub żółtą pochwą kwiatową, niewiędnącą aż dojrzenia owocu. Z dość licznych gatunków **D.**, rosnących w Ameryce południowej, **D.** *Seguine*, **D.** *Seguine picta*, **D.** *baraquiniana* bywają hodowane w Europie, jako rośliny ozdobne. **D.** *Seguine* posiada sok tak ostry, że dostawszy się do jamy ustnej, powoduje jej opuchnięcie i kilkodniową z tego powodu utratę zdolności mowy; stąd zwą tę roślinę w jej ojczyźnie *dumb-carze*, t. j. trzciną oniemiającą.

Diego Garcia, lub *Diego Gracia*, archipelag na oceanie Indyjskim, ob. Chagos.

Diego Suarez *(Antomboka)*, zatoka na północnym krańcu wyspy Madagaskar, pod 12° 14' szerok. płd., wrzyna się głęboko w ląd i tworzy wielką i bezpieczną przystań. Od r. 1880 należy do Francji.

Diehl Karol Bogumił, kaznodzieja polski ewangelicko-reformowany, * 1765 w Lesznie w W. Ks. Poznańskiem, † 1831 w Poznaniu, studjował teologję w Halli i Frankfurcie, był przez lat wiele senjorem kościołów wyznania helweckiego w Królestwie Polskiem. Za Księstwa Warszawskiego był członkiem komisji prawodawczej cywilnej, deputowanym z m. Warszawy na sejm 1811 r., od 1815 członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Człowiek zacny, uczony i powszechnie szanowany. Wydał: „Głos" (1811); „Kazanie" (1826); „Mowa" (1828).

Diehl Karol.

Diehl August Karol, superintendent kościołów ewangelicko-reformowanych w Królestwie Polskiem i pastor zboru Warszawskiego. * 1837 w Warszawie, gdzie ukończył w r. 1855 gimnazjum, na uniwersytet uczęszczał w Dorpacie roku 1859. W „Zwiastunie ewangelicznym" od roku

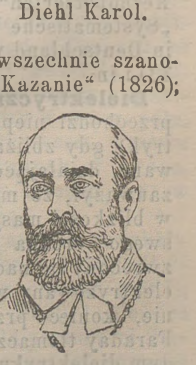

Diehl August.

1863—1882 pomieszczał artykuły, między innemi i życiorys Kalwina. W r. 1874 wydał **D.** „Historję biblijną dla młodzieży ewangelickiej“; „Wiadomości kościelne ze zboru Ew.-Ref. od 1860—84“ (Warszawa 1885); „Życiorys ks. I. Spleszyńskiego“ (Warszawa 1889); przetłómaczył katechizm Hejdelberski (Warszawa 1880) i napisał historję hymnologji ewangelickiej polskiej.

Diehl Edmund, inżynier, * 1848 w Warszawie, kształcił się naprzód w Szkole Głównej tamże, następnie w instytucie dróg i komunikacji w Petersburgu, 1874 zaliczony został do ministerjum komunikacji, 1876 zastępcą głównego inżyniera drogi Putiłowskiej (obwodowej), następnie osiadł w Warszawie, wystąpiwszy ze służby; 1883 wybrany był na sekretarza towarzystwa popierania przemysłu i handlu w Warszawie, 1889 r. powołany został na członka komitetu kanalizacyjnego. Jest redaktorem działu technicznego w „Wielkiej Encyklopedji ilustrowanej.“ W r. 1890 wybrany na wice - dyrektora Towarzystwa kredytowego miasta Warszawy. Ogłosił monografję „Wille Otwockie“; „Pamiątki historyczne z cmentarza Ewang.-Refor. w Warszawie“ i wiele artykułów w „Wiadomościach archeologiczno-numizmatycznych“, „Encyklopedji rolniczej“ i „Wielkiej Encyklopedji ilustr.“

Diehl Edmund.

Diekirch, miasto w W. Ks. Luksemburskiem nad rz. Sauer, posiada starożytny kościół z IX w., gimnazjum, trybunał, browar, 3,500 miesz.

Diel August Fryderyk Adrjan, pomolog, * 1756 w Gladenbach, † 1839; był przez długi czas lekarzem zdrojowym w Ems. Ogłosił kilka ważnych dzieł dotyczących uprawy owoców, jak: „Versuch einer systematischen Beschreibung der in Deutschland gewöhnlichen Kernobstsorten“ (21 tomików, 1799 — 1819); „Systematische Verzeichniss der vorzüglichsten, in Deutschland vorhandenen Obstsorten“ (1818—33) i in.

Dielektryczna polaryzacja, stan, w jaki przechodzi nieprzewodnik elektryczny (dielektryk), gdy zbliżamy do niego ciało naelektryzowane, działające przez indukcję. Już Matteucci zauważył, że małe igły siarkowe wykonywają w blizkości masy elektrycznej wahania dokoła swego środka ciężkości, przyczem koniec, zwrócony do naelektryzowanego ciała, jest naelektryzowany wprost przeciwnie, niż to ostatnie, koniec przeciwległy—jednakowo z niem. Faraday tłómaczy to zjawisko obecnością w każdym dielektryku oddzielnych cząsteczek, które są przewodnikami elektryczności, lecz, jako zbyt od siebie oddalone, nie tworzą jednego przewodnika ciągłego i działają na siebie tylko przez wpływ; zwrócone do siebie przeciwnemi biegunami znoszą się wzajemnie, tak że wolnemi pozostają tylko dwa różnoimienne bieguny krańcowe. Wpływ zatem ciała naelektryzowanego na nieprzewodnik odpowiada działaniu magnesu na żelazo. Według tego poglądu rozwinął Clausius teorję ciał dielektrycznych, Maxwell natomiast przyjmuje, że siedliskiem objawów elektrycznych nie są przewodniki, ale że objawy te pochodzą od otaczającego je płynu, wypełniającego przestrzeń, t. j. eteru, który w każdym izolatorze posiada sprężystość odmienną, a ładunek elektryczny ciał polega na przesuwaniu się zawartej w nich elektryczności.

Dielektryczna stała, czyli *pojemność indukcyjna właściwa* nieprzewodnika, jest to liczba, wyrażająca stosunek pomiędzy ładunkiem jakiegokolwiek zbiornika elektryczności (kondensatora, butelki lejdejskiej), gdy dany nieprzewodnik (dielektryk) tworzy warstwę izolującą pomiędzy obiema powierzchniami zbiornika, a ładunkiem tegoż zbiornika, gdy warstwę powyższą stanowi powietrze. **D. s.** powietrza przyjmuje się przeto równą 1. Zależność wielkości ładunku od warstwy izolującej była po raz pierwszy wykazana przez Cavendisha, Faraday zaś pierwszy wprowadził użycie **D. s.,** oraz określił wielkość jej dla różnych ciał. Poniższa tabelka daje rezultaty pomiarów najnowszych:

Ciała stałe.	Ciecze.	Gazy.
Szkło 3.343	Benzol 2.198	Kwas węgl. 1.000356
Parafina 2.062	Nafta 2.054	Wodór 0.999674
Siarka 2.927		Tlenek węg. 1.000.100
Kauczuk 2.220 (czarny)		Gaz błotny 1.000.354

Dielektryczne ciała *(dielektryki)*, w terminologji Faradaya nieprzewodniki elektryczności, stąd, że działania elektryczne przechodzą przez nie nawskroś, czyli że siły elektryczne mogą się rozprzestrzeniać w ich wnętrzu, gdy tymczasem w przewodnikach skupiają się tylko na powierzchni; również elektryczne linje sił, wychodzące z jakiejkolwiek masy elektrycznej, przechodzą przez wnętrze **D.**, kończą się natomiast w przewodnikach już na ich powierzchni.

Diemel, lewy dopływ Wezery, bierze początek w ks. Waldeck, na Kahlen Pön i pod Karlshafen wpada do Wezery; długość jego wynosi 80 klm.; niespławny.

Diemen, ob. Van Diemen (Antoni).

Diem perdidi, straciłem dzień. Titus Flavius Vespasianus, jeden z najszlachetniejszych cesarzów rzymskich, panujący od 79 do 81 r. po Chr., sprawiedliwy, pracowity i mający bezustannie na myśli dobro narodu, starał się przy każdej sposobności ulżyć nieszczęściu. Miał sobie za najściślejsze prawidło nikogo bez otuchy nie odpuścić, i gdy raz przy wieczerzy przypomniał sobie, iż nie nikomu przez cały dzień nie

wyświadczył, wyrzekł te pamiętne słowa: *Amici, hodie diem perdidi.* (Swetonjusz, Życie Tytusa, rozdz. 8).

Dienga (z tatar.), moneta rosyjska, pierwotnie, od czasu Dymitra Dońskiego, srebrna, często ze stęplem tatarskim, później od 1700 miedziana. Od 1828 została wycofaną z obiegu, a w czasie obrachowania pieniędzy miedzianych na srebro zamieniona na monetę wartości $^1/_4$ kop. sr.

Dienger Józef, matematyk, * 1818 w Hausen pod Freiburgiem, † 1894 w Karlsruhe; matematykę studjował w Genewie i w politechnice w Karlsruhe, gdzie r. 1850 objął katedrę matematyki, którą złożył z powodu choroby w 1868. Ogłosił: „Die Differential und Integralrechnung" (1868); „Integration der partiellen Difierentzialgleichungen" (1862); „Theorie der elliptischen Integrale und Functionen" (1865); „Studien zur Theorie der Covarianten und Invarianten der binären Formen" (1870) i w. in.

Diepenbeck Abraham van, * 1596 w Herzogenbusch, malarz holenderski, † 1675 w Antwerpji; uczeń Rubensa. Był pierwszym swojego czasu malarzem na szkle, później poświęcił się malarstwu olejnemu. W końcu rysował wyłącznie tylko piórem, i to właściwym sobie sposobem. Z takich rysunków, których wiele rytowano, najcelniejszy jest miedzioryt „Świątynia Muz" (Paryż 1655). Od 1641 był dyrektorem akademji w Antwerpji. Obrazy jego znajdują się w Antwerpji, Berlinie, Monachjum, Drezuie, Paryżu i w Luwrze.

Diepenbrock Melchjor, baron, kardynał i biskup wrocławski, * 1798 w Bocholt w Westfalji, † 1853. W 1812 służył w wojsku, następnie poświęcił się teologji i w 1823 został wyświęcony na kapłana. W 1845 został biskupem a 1850 kardynałem. Jako pisarz dał się poznać w 1826, jako tłómacz Calderona, L. de Wega i in. Przekłady te wydał p. t. „Geistlicher Blumenstraus" i t. d. (Regens, 1829, 4 wyd. 1862), dalej: „Heinrich Suso's, genannt Amandus, Leben und Schriften" (1837, 4 wyd. 1884) i t. d. Jego „Kazania" (Regensb. 1841) zajmują w literaturze homiletycznej niemieckiej znakomite stanowisko. Życiorys **D.** napisał Förster (Wrocław 1859, 3 wyd. Regensb. 1878) i Reinkens (Lipsk 1881).

Diepholz, hrabstwo, obecnie okrąg w pruskiej regencji Hanowerskiej, ma przestrzeni 651 klm. kw. z 22,000 miesz.; położone pomiędzy Oldenburgiem i pruską prowincją Westfalją, złożone po większej części z bagnisk, torfowisk i pastwisk. Głównem miastem okręgu jest **D.** nad rz. Huntą z 2,900 m.

Dieppe, miasto we francuskim depart. Niższej Sekwany, nad kanałem La Manche; ma 22,500 miesz., port, rybołówstwo, rozległy handel i sławne kąpiele morskie, niegdyś najbardziej kwitnące z morskich miast Francji. Z gmachów wyróżnia się kościół gotycki św. Jakóba, ratusz, giełda, teatr; miasto posiada kolegjum, szkołę marynarki, trybunał handlowy, wygodne urządzenia kąpielowe, wspaniałe hotele i wille. Podczas ostatniej wojny osadzone było przez Niemców d. 9 grudnia 1870.

Dierauer Jan, historyk szwajcarski, * 1842, kształcił się w Zürichu i Bonn pod kierunkiem Sybela i Schäfera i nareszcie w Paryżu, w 1868 został profesorem historji w szkole kantonalnej w St. Gallen, w 1874 bibljotekarzem bibljoteki miejskiej. Napisał: „St. Gallens Anteil an der Burgunderkriegen" (St. Gallen 1876); „Geschichte des schweizerischen Eidgenossenschaft" (Gotha 1887—91); „St. Gallische Analekten 1889" i in.

Diercks Gustaw, historyk niemiecki, * 1832 w Królewcu n. Pr.; kształcił się tamże, od 1871 odbywał podróże po Europie południowej i Afryce północnej, a będąc niezależnym pod względem majątkowym, poświęcał się studjom i przebywał w Hiszpanji, Portugalji i Maroko. Napisał: „Litteraturtafeln, Synchronistische Darstellung der Weltlitteratur" (Drezno, 1878); „Entwickelungsgeschichte des Geistes der Menschheit" (Berlin, 1881—82, t. 2); „Die Araber im Mittelalter und ihr Einfluss auf die Kultur Europas" (2 wyd. Lipsk, 1882); „Das moderne Geistesleben Spaniens" (1883); „Nordafrika im Lichte der Kulturgeschichte" (Monach. 1886).

Dieringer Franciszek Ksawery, teolog rzymsko-kat., * 1811 w Rangendingen w ks. Hohenzollern-Hechingen, w 1835 został księdzem, a od 1843 prof. teologji uniwersytetu w Bonn, później dyrektor urządzonego tamże przez niego samego seminarjum homiletyczno-katechetycznego, † 1876. W 1848 został członkiem parlamentu we Frankfurcie. Wydał: „System der göttlichen Thaten des Christentums" (2 t., Mogun. 1841—1857); „Der heilige Karl Borromaeus und die Kirchenverbesserung seiner Zeit" (Kolon., 1846); „Lehrbuch der katholischen Dogmatik"(Moguncja, 1847, 5 wyd., 1865) i „Laienkatechismus über Religion, Offenbarung und Kirche" (Moguncja, 1865, 2 wyd., 1868).

Diersheim, wieś w badeńskim okręgu Offenburg, nad Renem, 900 m., pamiętna krwawą bitwą stoczoną między Austrjakami a Francuzami pod wodzą Moreau w d. 20 i 21 kwietnia 1797.

Diervilla (*Zadrzewnia*), rodzaj roślin z rodziny przewiercieniowatych, krzewy w Amer. półn. i Japonji. Łodygi gat. *D. canadensis*, krzewu o kwiatach bladożółtych, zebranych w grona, używane były w Europie jako moczopędne, w Ameryce dotychczas się używają.

Dierx Leon, * 1838, poeta francuski ze szkoły parnasistów. Napisał: „Aspirations" (1858); „Poèmes et poésie" (1864); „Lèvres closes" (1867); „Poésies" (1872); „Les amants" (1879) i „Poésies complètes" (1889—90). W 1898 po śmierci Stefana Mallarmé'go wybrano go przez głosowanie w Paryżu na „Księcia poetów francuskich".

Dierżawin Gabrjel, znakomity poeta rosyjski, * 1743 w Kazaniu, † 1816 w Zwance, w gub. Nowogrodzkiej. Pierwsze nauki pobierał w Orenburgu, dalsze w gimnazjum kazańskiem z małym pożytkiem i dlatego w 1762 wstąpił do gwardji, następnie przeszedł do służby cywilnej, od 1802 do 1803 został ministrem sprawiedliwości, ale po roku uwolniony. W Petersburgu był prezesem założonego przez siebie w 1811 towarzystwa przyjaciół literatury. Głównie był poetą lirycznym i wiele jego ód uważanych jest za arcydzieła tego rodzaju poezji. Zbiór pism jego drukowany był w 1779, 1798, 1799, 1801, 1804, 1808, 1816, 1835, i 1864—88, t. 9, z ilustracjami, i 1849. Akademja nauk w Petersburgu rozpoczęła w 1861 systematyczne wydanie wszystkich dzieł Dierżawina, w którym pomieszczone zostały jego wszystkie, dotąd jeszcze nieznane pisma. Pamiętniki jego (1743—1812) wydane w Moskwie 1859. Por. Bieliński, Chmyrow, Dobrolubow, Iwanow i Gałachow.

Dièse, *diesis*, w muzyce, ob. Krzyżyk.

Diesela motor, motor cieplikowy, zbudowany przez Diesela 1897, zalecający się daleko korzystniejszem zużytkowaniem materjału opałowego, aniżeli wszelkie dotychczasowe machiny parowe i inne motory cieplikowe. Ulepszenia wprowadzone przez Diesela polegają na następnych pomysłach: Temperatura najwyższa osiąga się nie przez spalenie materjału opałowego, ale przez mechaniczne zagęszczenie powietrza przed spaleniem. Do powietrza tak zagęszczonego doprowadza się materjał opałowy zwolna, przyczem gazy ze spalenia powstałe objętość swą powiększają w takiej mierze, że dalsze podwyższanie temperatury już nie następuje, ale cała ilość ciepła przez spalenie rozwiniętego przechodzi na wykonanie pracy mechanicznej. Skoro zaś proces tego spalenia kończy się, ma miejsce dalsze jeszcze rozszerzenie się gazów, co sprowadza obniżenie ich temperatury, dopóki nie zrówna się z temperaturą otaczającego powietrza, przyczem i prężność gazów schodzi do ciśnienia atmosferycznego. Rozważania teoretyczne wskazują, że motor taki, działający temperaturą 800—1000°C i pod ciśnieniem 200—300 atmosfer, pozwala zużytkować korzystnie 0,727—0,770 ilości ciepła przez spalenie materjału opałowego wytworzonej, gdy przy najlepszych maszynach parowych spółczynnik ten nie dochodzi 0,1.—Pierwsze motory na powyższych zasadach zbudował Diesel w Augsburgu 1897, a za materjał użyta została nafta. Rezultat dotąd osiągnięty nie dorównywa wprawdzie powyższym obliczeniom teoretycznym, ale w każdym razie ilość ciepła przechodząca w pracę użyteczną przeszło 2 razy jest większa, aniżeli w maszynach parowych. Motory Diesela, probowane w wielkich zakładach niemieckich i przez komisję francuską, okazały też i wiele innych zalet; ostateczna zaś konstrukcja ich jeszcze ukończona nie została, nafta bowiem wprowadzoną została tylko jako opał tymczasowy, a Diesel dąży do tego, by naftę zastąpić gazem oświetlającym. Por. Diesel i Schröter „Diesels rationeller Wärmemotor“ (1897).

Diesiatina, ob. Desiatyna.

Dies irae (łac.), dzień gniewu, hymn rzym.-kat. o sądzie ostatecznym, tak nazywany od zaczynających go słów, jako *sequentio* we mszy żałobnej za zmarłych. Autorstwo jego przypisywano papieżowi Grzegorzowi W. († 604) i innym, legenda zaś opiewa, iż skomponował go w więzieniu skazany na karę śmierci jakiś zbrodniarz, który następnie prowadzony do pręgierza w towarzystwie księży, śpiewających modlitwy za umarłych, zaintonował go silnym i uroczystym głosem. Melodja i słowa tej rozpaczliwej kompozycji miały sprawić na wszystkich tak głębokie wrażenie, że gdy doszedł do słów: *Oro supplex et acclinis, cor contritum quasi cinis, gere curam mei finis* (z prochem i w pokutnym worze, błagam cichy i w pokorze, pomnij o mym końcu Boże)— to zebrany tłum, duchowieństwo i kaci od łez powstrzymać się nie mogli, a sąd odwołał wyrok śmierci. Ale to tylko legenda, autorem zaś hymnu najprawdopodobniej jest Tomasz de Celano, Franciszkanin, † 1255 (ob.). Pierwotny jego tekst, wyryty na marmurze, ma się znajdować w kościele ś. Franciszka w Mantui. U nas pieśn tę tłómaczyli: ks. St. Grochowski (Kraków, 1609); Antoni Czajkowski „Niektóre poezje“ p. 32. Por. Lisco „Dies irae, Hymnus auf das Weltgericht“ (Berlin, 1840); Gavant „Thesaurus S. Rituum“ (Wenecja, 1749, p. 64 i 490); Ks. S. J. w „Encyklopedji kościelnej“ tom 3.

Diesnicki Symeon, prawnik i profesor rosyjski. Po ukończeniu uniwersytetu moskiewskiego, udał się dla dalszej nauki do Glazgowa, gdzie otrzymał stopień doktora prawa. Wróciwszy do kraju, mianowany został 1773 profesorem zwyczajnym prawa rzymskiego a 1783 prawa rosyjskiego, † 1789. Ważniejsze jego prace naukowe są; „O nauce prawa“ (1768); „O karach głównych“ (1770); „O małżeństwach“ (1775); „O rzeczach świętych“ (1772); „O korzyściach z uczenia się prawa wypływających“.

Diest, miasto i forteca w belgijskiej prowincji Brabancji, na obu brzegach rz. Demer, węzłowy punkt kolei Akwizgran-Antwerpja, 8,550 m., fabryki sukien.

Diesterweg Fryderyk Adolf Wilhelm, zasłużony pedagog niemiecki, * 1790 w Siegen, † 1866 w Berlinie na cholerę. W 1832 został dyrektorem seminarjum nauczycieli szkół miejskich w Berlinie, od którego to urzędu za opinje liberalne uwolniony został w 1847. Licznemi pismami wpłynął skutecznie na wykształcenie wielu dobrych nauczycieli i na wprowadzenie odpowiednich duchowi czasu reform w szkołach. Wychowanie ludowe w Niemczech wiele mu zawdzięcza;

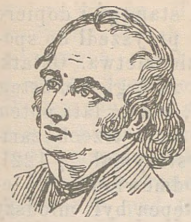

Diesterweg Fryd.

dążył do połączenia wychowania z nauką, do usunięcia przedmiotów nie mających znaczenia pedagogicznego i niepotrzebnych w dalszem życiu wychowańca. Wybrany 1859 do pruskiej izby deputowanych, występował energicznie przeciwko zasadom pedagogicznym ściśle kościelnego stronnictwa, a zwłaszcza przeciw regulaminom szkolnym Raumera. Liczba dzieł jego jest bardzo znaczna. Z dzieł, mających na celu wprowadzenie metod istotnie praktycznych do wychowania elementarnego, wymienimy: „Leitfaden für den Unterricht in der Formenlehre“, „Leitfaden für der Gesammtunterricht im Rechnen“ (przetłómaczone na polski, Warszawa, 1858); „Lehr- und Sprachbuch“, „Wegweiser fur deutsche Lehrer“ (6 wyd. 1890, t. 3). Podobnyż cel miało założone przezeń pismo „Das pedagogische Deutschland“ (1836). „Lehrbuch der matematischen Geographie und populären Himmelskunde (15 w. 1891) celuje praktyczną metodę wykładu. Z innych jego prac celniejsze: „Ueber das Verderben auf deutschen Universitäten“; „Geometrische Kombinationslehre“ (2 wyd. 1839); „Praktisches Rechenbuch“ (3 cz. liczne wydania). Redagował „Jahrbuch für Lehrer“ (1851—65) i in. Porów. Langenberga „Adolf D. Sein Leben und seine Schriften“ (Berlin, 1867—68). Por. jszcze K. Richter „A D. nach seinem Leben und Wirken“ (Wiedeń 1890); Pohlandt „D. s. Verdienste um die Lehrerbildung“ (Lipsk, 1890); Scherer „Adolf D. s. Pädagogik“ (Giesen, 1890); Lüttge „Adolf D. in seiner Bedeutung für die Hebung des Volkschullehrerstandes” (Lipsk, 1890). W 1890 wzniesiono mu pomnik w rodzinnem mieście Siegen, a w 1882 w Mörs. Wybór dzieł **D.** wydał Langenberg, 2 wyd. 4 tomy Frankf. n. M. 1890—91.— Starszy brat jego, Wilhelm Adolf **D.**, * 1782 w Siegen, † 1835; od 1819 profesor matematyki w Bonn; ogłosił „Lehrbuch der Trigonometrie” (1824); „Zur geometrischen Analysis“ (1834), tłómaczył dzieła Apolonjusza z Pergi, wydał zbiór zadań geometrycz. według metody Greków (2 zbiory; 1825 i 1828) i in.

Dieszniew Szymon, starszyna Kozaków Dońskich. W 1648 dowodząc oddziałem Kozaków, wysłanych na czterech statkach celem wyszukania ujścia rz. Anadyru, zbadał gruntownie (do 1664) tamte okolice i na 68 lat (1661) przed Beryngiem odkrył cieśninę, która później od imienia ostatniego nazwaną została. W 1758 G. F. Müller („Sammlung russischer Geschichte“ tom. III) wydobył sprawozdanie o tem, które dotąd spoczywało w archiwum jakuckiem.

Dieterich, Dietrich I, Dietrich II—nazwy herbów w Polsce, bliżej nie znanych.

Dieterici Karol Fryderyk Wilhelm, ekonomista i statystyk pruski; * 1790 w Berlinie, tajny radca regencji w ministerjum spraw wewnętrznych, profesor nauk społecznych w uniwersytecie i jednocześnie od 1844 dyrektor biura statystycznego w Berlinie, † 1859. Zjednał sobie zaszczytne imię jako autor kilku dzieł, z których celniejsze następujace: „Die Waldenser und ihre Verhältnisse zum brandenburg.-preusischen Staate (Berlin, 1831); „Statistische Uebersicht der wichtigsten Gegenstände des Verkehrs und Verbrauchs im preuss. Staate und im deutschen Zollverbande“ (Berlin, 1828 — 1838, z dodatkami 1832—57); „Handbuch der Statistik des preussischen Staats“ (Berlin, 1858).—**D.** Fryderyk, znany orjentalista, syn poprzedniego, * 1821, od 1847—49 przebywał na Wschodzie, a od 1850 jest profesorem w Berlinie. Zasłużył się głównie studjami nad językiem i literaturą arabską. Z prac jego celniejsze: „Chrestomathie Ottomane“ (Berlin, 1854); „Reisebilder aus dem Morgenlande“ (2 t. 1853); „Tier und Mensch, ein philosoph. Märchen“ (Berlin, 1879, 2 w. 1881); „Naturanschauung und Naturwissenschaft der Araber“ (Berlin, 2 wyd. 1876); „Die propädeutischen Studien der Araber“ (Berlin, 1865). Oprócz tego wydał tekst „Alfiyyah“ (Lipsk, 1851), oryginalnej gramatyki arabskiej i jej tłómaczenie (Lipsk, 1852), oraz poezje Mutanabbi'ego z komentarzem Al-Wahidi (Berlin, 1858—61). Jako powieściopisarz wystąpił **D.** z romansem wschodnim p. t. „Mirjam. Orientalischer Roman“ (Lipsk, 1866 i 1889).

Dietl Józef, lekarz, * 1804 w Podbużu w Samborskiem, † 1878. Ukończył studja filozoficzne we Lwowie; w Wiedniu 1829 otrzymał stopień doktora medycyny i jako adjunkt wykładał historję naturalną w uniwersytecie wiedeńskim do 1833. Podał rozprawę na konkurs obsadzenia tejże katedry w Pawji i jakkolwiek na konkursie zyskał pierwszeństwo, katedry jednakże nie otrzymał. W 1833 został fizykiem powiatowym w Wiedniu i wkrótce zjednał sobie rozległą praktykę. W r. 1841 został naczelnym lekarzem nowo otworzonego szpitala na przedmieściu Wiednia; od tego czasu zaczyna się naukowa jego działalność. Największą sławę zyskał rozprawą „O upuście krwi“, opartą na bardzo licznych i ścisłych postrzeżeniach; rozprawą tą nauczył **D.** mniej szafować krwią chorych, jakkolwiek zbyt daleko zaszedł w tym kierunku. Ważne są także jego badania nad chorobami mózgu, zwłaszcza ze stanowiska anatomji patologicznej. W 1851 po Bro-

Dietl Józef.

dowiczu zajął miejsce profesora kliniki lekarskiej w Krakowie. Był on jednym z najznakomitszych klinicystów polskich; jako lekarz w całym kraju zyskał wielki rozgłos; ogromne zasługi położył dla rozwoju wód mineralnych krajowych, których doniosłość w lecznictwie pierwszy należycie ocenił. W 1861 wybrany był dziekanem wydziału lekarskiego w Krakowie; przez pewien czas zajmował urząd rektora. W 1861 wybrany posłem na sejm galicyjski, a następnie do rady państwa. Był następnie prezydentem Krakowa. Od 1872 był członkiem czynnym, a następnie dyktorem wydziału matematyczno-przyrodniczego akademji umiejętności. Z wielu prac jego ważniejsze: „Der Aderlass in den Lungenentzündungen“ (Wiedeń 1849, przekład polski Grzywińskiego i Ulidowskiego: „O upuście krwi w zapaleniu płuc“ Kraków 1852, tłómaczona i na język rosyjski); „Erster statistischer Beitrag zur Aderlass in Lungenentzündung“ (Wiedeń, 1853); „Anatomische Klinik der Gehirnkrankheiten“ (Wiedeń, 1846); „Kritische Darstellung europäischer Krankenhäuser“ (Wiedeń, 1853); „Kołtun“ (Kraków, 1862); „Uwagi nad zdrojowiskami krajowemi“ (Kraków, 1858) i wiele innych prac w tym kierunku. Z broszur politycznych wymienimy: „Kogo mamy wybierać do sejmu“ (1867); „Nie bójmy się włościan“ (1861); „Projekt uporządkowania miasta Krakowa“ (1871); „O reformie szkół krajowych“ (2 t., Kraków, 1865 do 1866). Życiorys jego znajduje się w „Tygodniku ilustrowanym“ z 1878.

Dietmar von Aist, minnänsenger, niemiecki, pochodził z rodu rycerskiego z Austrji. Pieśni jego przechowały się 1180, wydrukowali je Lachmann i Haupt „Minnesangs Frühling“ (4 wyd., Lipsk, 1890).

Dietmar albo *Dithmar*, właściwie *Thietmar*, ob. Dytmar.

Dietrich von Bern, jest to nazwisko, pod którem król Ostrogotów Teodoryk W. (ob.) występuje w wielu bohaterskich podaniach staroniemieckich. Bern oznacza tutaj Weronę. Wedle starych niehistorycznych tradycji uciekł przed Ottacherem (Odoakrem) z Włoch i u Etzla (Atylli) znalazł schronienie. Jako bohater ludowy ukazuje się w *Nibelungach*, w *Siegfriedssage*, w *Hildebrandslied* i wielu innych średniowiecznych romansach niemieckich. Por. W. Müller „Mythologie der deutschen Heldensage (Heilbron, 1886); Karl Meyer „Die Dietrichsage in ihrer geschichtlichen Entwicklung“ (Bazylea, 1868); Heinzel „Über die osttgot. Heldensage“ (Wiedeń, 1889).

Dietrich Uciśniony (**D.** *der Bedrängte*), margrabia Miśnji, drugi syn Ottona Bogatego, * 1156, popadł z bratem Albrechtem Dumnym, † 1195, w wojnę o sukcesję, w której wsparty przez swego teścia landgrafa Turyngji, Hermana I, odniósł przewagę. Po śmierci brata, cesarz Henryk VI, który dla bogatych kopalni zamierzył wydrzeć mu margrabstwo, wygnał go stamtąd i dopiero 1197 po jego śmierci Dietrich przyszedł do spokojnego posiadania swojego dziedzictwa. Ostatki jeszcze życia jego zatruły mu zatargi z miastem Lipskiem, które oblegał w 1217, w dwa lata potem zdradą opanował, i przez założenie trzech zamków od dalszych buntów powstrzymał. † 1221, otruty przez swego lekarza, podmówionego do tego przez Lipszczan. Jego następcą był młodszy syn Henryk Wzniosły.

Dietrich Adam, zwany botanikiem ziegenhaińskim, * 1711 w Ziegenhainie pod Jeną, † 1782; zwyczajny rolnik, przez poszukiwanie i badanie roślin taką sobie zjednał sławę, że Linneusz z nim korespondował.—Wnuk jego *Fryderyk Bogumił* **D.**, * 1768, † 1850, naprzód nadworny ogrodnik w Wejmarze, potem inspektor ogrodów w Eisenach i Wilhelmsthal, otrzymał 1823 tytuł profesora botaniki, ogłosił: „Oekonomisch-botanisches Gartenjournal“ (6 t. 1795—1804); „Lexikon der Gärtnerei und Botanik“ (10 t., 2 wyd. 1821) i in.—Synowiec jego *Dawid Nataniel Fryderyk* **D.**, * 1800, † 1888 ogrodnik botanicz. ogrodu w Jenie, wsławił się ogłoszeniem wielu wspaniałych dzieł botanicznych, jak „Deutschlands Giftpflanzen“ (1826); „Forstflora“ (6 wyd. 1884); „Flora universalis“ (1832); „Encyklopädie der Pflanzen“ (2 t., 1841 do 55); „Zeitschrift für Botaniker und Blumenfreunde“ (15 t. 1840—50) i in.

Dietrich Fryder. Krzysztof, * 1779 w Hohenlohe-Oeringen; † około 1848 w m. Łodzi. Uczył się budownictwa, ale potem oddał się rytownictwu w rodzaju *aqua-tinta* w Augsburgu, Dessau, Amsterdamie i Berlinie. Mając lat 37 osiadł w Poznaniu, a potem od 1817 w Warszawie. Mianowany łowczym Księstwa Łowickiego, założył w Skierniewicach dotąd będący zwierzyniec, według własnego planu. Był na sławnych łowach w puszczy białowieskiej i ryciny do dzieła Brinkena wykonał. Został potem inspektorem wyrobu listów zastawnych w Towarz. Kred. Ziemskiem. Prócz „Grobów królewskich“ w 24 obrazach, rytował: „Chór Kapucynów“ z Campanellego i otrzymał za to medal z wystawy warsz.; „Widoki Warszawy i okolic” (14 wielkich, 6 ćwiartkowych i 12 mniejszych do „Przewodnika“ Józ. Krasińskiego); „Wnętrze kościoła ś. Jana w Warsz.“; 2 wizerunki Jana i Piotra Kochanowskich; ilustracje do „Pamięt. Sandom.“, „Muzeum domowego“, „Podróży około świata“ (razem z synem) i t. d.—Syn jego *Adolf Fryderyk*, * 1817 w Poznaniu, † 1860; przybył niemowlęciem do Warszawy wraz z ojcem, wezwanym 1817 do Polski przez ministra Stanisława Potockiego dla wykonania pomników i grobów królów polskich w Krakowie, pobierał nauki na wydziale sztuk pięknych b. uniwer. warszaw., w rytownictwie kształcił się przy ojcu do 18 roku życia. Miłośnik sztuki i niepospolity artysta, nie miał w kraju dostatecznego pola do stosownego rozwinięcia

swego talentu. Tysiące utworów jego zostały w małych rycinach świętych lub t. p. pracach. Do większych robót należą: „Krakowskie wesele“ z obrazu Suchodolskiego; „Wyścigi chłopskie w Warszawie” (ze szkicu Pillattego): „Widok Saskiego placu“ in folio i t. d. Wydał Metodę do nauki pisania pięknym charakterem.

Dietrich Franciszek Edward Chrystjan, * 1810 w Strauch pod Grossenhain, od 1839 docent w uniwersytecie marburskim, od 1848 profesor filozofji, zaś od 1859 roku profesor teologji, zasłużył się swemi badaniami nad językami semickiemi i germańskiemi, † 1883 r. Z prac jego, pierwszego dotyczących przedmiotu, oprócz przerobienia Geseniusa, ceniony jest jego „Słownik hebrajski“ (Lipsk, 1857); „Abhandlungen für semitische Wortforschung“ (Lipsk 1844); „Abhandlungen zur hebr. Grammatik“ (Lipsk, 1846); „Zwei sidonische Inschriften“ (Marb., 1855); z drugich zaś: „Altnordisches Lesebuch“ (Lipsk, 1843, 2 wyd. 1864); „Die Aussprache des Gothischen“ (Marb., 1862); „Gesenius, hebr. u. chaldaisches Hadwörterbuch“ (Lipsk, 1855—68).

Dietrich III, Młodszy, ob. Diezman.

Dietrichson Wawrzyniec Henryk Segelcke, * 1834 w Bergen poeta norweski i historyk literatury i sztuki, kształcił się w Chrystjanji, w roku 1861 był docentem w Upsali, w r. 1868 profesorem historji sztuki w akademji w Sztokholmie, a w r. 1875 profesorem historji sztuki w uniwersytecie w Chrystjanji. Napisał: „Indledning i Studiet af Sveriges Litteratur” (1862); „Fra Kunstens Verden” (Kopenhaga, 1885); „Antinoos, eine kunstarcheologische Untersuchung” (1884): „Die Holzbaukunst Norvegens in Vergangenheit und Gegenwart“ (Berlin, 1893) i in.

Dietrichstein, starożytny ród hrabiowski i książęcy, podług podania pochodzący od hrabiów z Brzeży, spowinowaconych z książętami korutańskimi; za protoplastę zaś jego uważany jest Reinpert I, † 1004.—*Henryk* **D.** bronił, ale napróżno, ojcowskiego grodu **D.** przeciwko Małgorzacie (Maultasch) w r. 1335, a *Pankracy* **D.**, w r. 1483 walczył przeciwko Maciejowi Korwinowi, a 1492 przeciwko Turkom na Polu Bielackiem, † 1508 r. Synowie tego ostatniego *Franciszek* (1476—1550) i *Zygmunt* (1484—1540) byli założycielami dwu linji hrabiowskich *Weichselstätt-Rabensteińskiej* i *Hollenburg-Finkensteińskiej*, od r. 1631 książęcej w osobie najstarszego syna, z których ostatnia znowu się rozdzieliła na *Hollenburską* (wygasłą w linji męskiej 1825) i na *Nikolsburską*, dotąd jeszcze kwitnącą linję książęcą. Do tej ostatniej należy *Zygmunt* **D.**, * 1540 r. wojownik i ulubieniec Maksymiljana I. Pomiędzy jego synami był *Adam* **D.**, sławny swojego czasu mąż stanu, * 1527, † 1590. Jego syn *Franciszek*, * 1570 w Madrycie, † 1636 kardynał i bis. Ołomuniecki, od r. 1599 wielce protegował Jezuitów i wielki wpływ wywierał na sprawy polityczne, obdarowany w r. 1624 przez Ferdynanda II licznemi majętnościami, po bitwie Białogórskiej został gubernatorem margrabstwa Morawskiego. Por. A. Voigt „Leben Franz, Fürsten und Kardinal von **D.**“ (Lipsk, 1792): Korespondencję kardynała wydał Trampler, (Wiedeń, 1873). Godność książęca przeszła na jego synowca *Maksymiljana* **D.** Syn jego, *Ferdynand* **D.**, pozyskał od Leopolda I uksiążęcone hrabstwo Trasp w Engadynie, które jednak później rzeczypospolitej Helweckiej odstąpione być musiało, ród ten otrzymał państwo Neuravensburg w Wyższej Szwabji. Przez książąt *Karola Maksymiljana* (* 1702, † 1784) i jego syna *Karola Józefa*, majoraty Proskau i Leslie przeszły w posiadanie rodu Dietrichsteinów, skutkiem czego przybrał od nich nazwę *Dietrichstein-Proskau-Leslie.*—Ks. *Franciszek Józef Jan* **D.**, * 1767, † 1854, z hr. Szuwałowówny pozostawił syna *Józefa*, * 1798, † 1858, który odznaczał się w armji, a potem w dyplomacji, pozostawił same tylko córki, tytuł zatem książęcy odziedziczył jego stryj hr. *Maurycy Józef*, * 1775 r., który 1798 we Włoszech, a 1805 pod Ulm był adjutantem generała Macksa, a od 1815 r. wielkim marszałkiem ks. Reichstädzkiego, † 1864, straciwszy 1852 syna swego także *Maurycego*, ostatniego potomka tego starożytnego rodu. Por. Weidmann „Moritz, Graf von **D.** sein Leben und Wirken“ (Wiedeń, 1867); „Res gestae gentis Dietrichsteinianae, 1 t.“ (Ołomuniec, 1621); von Benedikt, „Die Fürsten von **D.**” (Graz, 1848); Feyfar „Die erlauchten Herren auf Nikolsburg“ (Wiedeń, 1879).

Dietsch albo *Dietzsch*, rodzina artystów norymberskich w XVIII wieku. Głową jej był Jan Izrael, * 1681, † 1754; jego sześciu synów i cztery córki poświęcili się malarstwu. Odznaczyli się szczególnie: Jan Krzysztof, akwarelista, oraz Barbara Regina, * 1706, † 1783, i Małgorzata Barbara, * 1726, † 1795.

Dietsch Rudolf, * 1814 w Mylau, † 1875 w Thonberg pod Lipskiem, w zakładzie dla obłąkanych, filolog i historyk niemiecki. Kształcił się w Lipsku, potem był nauczycielem, w r. 1861 dyrektorem w Plauen, a w roku 1872 rektorem w Grimma. Napisał: „Lehrbuch der allgemeinen Geschichte“ (Lipsk, 1847—51); „Grundriss der allgemeinen Geschichte“ (Lipsk, 1854); „Versuch über Thucydides” (Lipsk, 1865); „Abriss der brandenburgisch-preussischen Geschichte” (wyd. 5-e, 1882 w nowem opracowaniu M. Hoffmanna 1893). Z pomiędzy jego wydań klasyków zasługuje na uwagę „Sallustius” z komentarzami łacińskiemi (Lipsk, 1843—46 i 1859).

Dietwa, po madziarsku *Gyetva*, niem. *Dettwa*, miasteczko w komitacie Zwoleńskim w Węgrzech, przeszło 10,000 miesz., Słowaków, odznaczających się pięknością ciała i siłą, oraz wzrostem dochodzącym do 7 stóp. Z nich głównie werbowali się za czasów Macieja Korwina do tak zwa-

nej *Legji czarnej*; liczne sady, olbrzymia hodowla owiec i sławny ser oraz bryndza.

Dietz, starożytne miasto, dawniej w księstwie Nassauskiem, a dziś w pruskiej regencji Wiesbaden, nad rz. Lahn, ma 4,600 miesz., szkołę leśnictwa i sadownictwa, łomy marmurowe; handel zbożem. Miasto to założone zostało w roku 790 przez Karola W. pod imieniem Theodissa; później miało swoich własnych hrabiów i przez małżeństwo przeszło w posiadanie linji książąt Nassau, która stąd przybrała nazwę *Nassau-Dietz*; następnie pozyskało tytuł księstwa.

Dietz, *Dic*, herb: W polu błękitnem czy też czarnem—gryf złoty. U szczytu pół takiegoż gryfa. Labry błękitne, podbite złotem.—**Dietz,** baron: Na tarczy o 7-u polach, w I i VI błękitnych gryf złoty, w II czerwonem—krzyż kawalerski złoty, w III i IV czerwonych—gałązki o trzech listkach, pod któremi dwie białe róże 4-listne, w V czerwonem—dwie pary chorągiewek złotych, srebrną wstęgą razem związanych, w VII złotem—serce czerwone z okiem Opatrzności we środku; nad tarczą trzy hełmy ukoronowane: w pierwszym róża 4-listna biała z listkami po bokach, w środkowym z korony baronowskiej dwa skrzydła srebrne; w trzecim—pół gryfa złotego. Labry czerwone, podbite srebrem. Tarczę podtrzymują rycerze zbrojni. Godło: „Deo providente.“

Dietz.

Dietz baron.

Dietz Teodor, malarz historyczny niemiecki, * 1813 w Neunstetten w Badeńskiem, † 1870 w Gray pod Dijon; kształcił się w Monachjum 1833, poczem przebywał tamże do 1841; od 1860 malarz dworski i profesor w szkole sztuk pięknych w Karlsruhe, podczas wojny francusko-niemieckiej 1870 towarzyszył armji badeńskiej. Z utworów **D.** celniejsze: „Śmierć Maxa Piccolomini'ego“ (1835); „Zwycięstwo Ludwika Badeńskiego nad Turkami“ (1837); „Nocny przegląd wojska, wykonany przez Napoleona,“ „Spustoszenie Heidelberga przez Mélaca,“ „Zwycięstwo pod Rossbach,“ „Szturm do Belgradu,“ „Przejście Blüchera przez Ren pod Laub,“ „Blücher w marszu na Paryż,“ „Śmierć Pappenheima,“ „Napoleon pod Wagram“ i in.

Dietzel Gottlob Henry And, ekonomista niemiecki, * 1857 w Lipsku, kształcił się od 1876—79 w Hejdelbergu i Berlinie. W r. 1882—83, dla obeznania się ze stosunkami agrarnemi, odbył podróż po Włoszech. W r. 1885 został profesorem w Dorpacie, a w r. 1890 w Bonn. Napisał: „Über das Verhältniss der Volkswirtschaftslehre zur Socialwirtschaftslehre“ (Berlin, 1882); „Karl Rodbertus“ (Jena, 1886—88) i rozprawę o rublu papierowym i rublu srebrnym w „Baltische Monatschrift“ (1889) i in.

Dieu, Ludwik de, * 1590 w Vliessingen, † 1642 w Lejdzie, orjentalista i teolog; w r. 1619 został profesorem teologji w Lejdzie. Jako znakomity egzegeta kościoła ewangelicko-refor., wydał między innemi: „Animadversiones seu commentarius in quatuor Evangelia“ (Lugd. Bat., 1631); „Animadversiones in Acta Apostol.“ (1634); „Animadversiones in D. Pauli apost. epistolam ad Romanos,“ „Animadversiones in V. T. libros omnes“ (1648); „Critica sacra“ (Amsterdam, 1693). Niemniej ważne są jego dzieła, dotyczące języków hebr., syryj., chaldej. i perskiego.

Dieu et mon droit, Bóg i moje prawo, dewiza korony angielskiej.

Dieulafoy Jerzy, lekarz francuski, * 1840 w Tuluzie, jest od 1886 profesorem patologji w Paryżu; w 1869 zbudował aspirator, służący do usuwania płynów, zbierających się w jamach ciała. Obecnie aspirator **D.** jest rzadziej używany wobec większej praktyczności przyrządu Potaina. Ogłosił: „De la mort subite dans la fièvre typhoïde” (1869); „Du diagnostique et du traitement de kystes hydaliques et des abscès du foie par aspiration“ (1872). „Traité de l'aspiration de liquides morbides“ (1873); „Des progrès réalisés par la physiologie expérimentale dans la connaissance des maladies du système nerveux“ (1875) „Przyrząd ssący zastosowany do leczenia wysięków opłucnej“ (przekład polski Wszebora, *Pamięt. Tow. Lek.*, 1870).

Dieulafoy August Marceli, inżynier i archeolog francuski, * 1844 w Tuluzie. Od r. 1863 kształcił się w szkole politechnicznej w Paryżu, po której ukończeniu został inżynierem dróg i mostów w Algerji i w depart. Haute-Garonne. W r. 1881 wysłany był przez rząd do Persji, w celu poszukiwań naukowych. Rezultat tej podróży opisał w dziełach uwieńczonych przez akademję: „L'art antique de la Perse“ (Paryż, 1884—89) i „Acropole de Suse” (Paryż, 1890—92). Żona jego Joanna Paulina Rachela, z domu Mayre, * 1851 towarzyszyła mężowi w podróżach i napisała: „La Perse, la Chaldée et la Susiane“ (Paryż, 1881) i „A Suse. Journal des fouilles“ (Paryż, 1888), nadto romans „Parysatis” (1890) i w „Temps“ (1891) „Rose d'Hatra.“ Za zasługi naukowe pani **D.** otrzymała order legji honorowej.

Dieulefit, miasto w departam. francuskim Drôme, okręgu Montélimar, nad rzeką Jabron, ma 2 zimne źródła mineralne, ożywiony przemysł, 3,000 miesz.

Dieu le veut, Bóg tak chce — hasło Krzyżowców.

Dieuze, miasto główne kantonu, w Lotaryngji niemieckiej, okręgu Château-Salins, nad rzeką Seille, ma bardzo dawne i znane kopalnie soli, pokrywające 19 klm. kw. przestrzeni, dostarczające rocznie 20,000 ton soli kuchennej, wielka fabryka przetworów chemicznych, 6,278 miesz. (1895).

Dieven, Piotr van, także *Diaevus*, historyk belgijski, * 1536, † 1581, zbierał i porządkował źródła dziejowe. Napisał: „De antiquitatibus Galliae Belgicae" (Antwerpja, 1566); „Rerum brabanticarum libri XIX" (1610); „Opera varia" (1757).

Dievenow *(Dziwnów)*, trzy osady rybackie, zwane **D.** Wschodni, Górny i Dolny na Pomorzu, w obwodzie regencji Szczecińskiej, rozłożone na małym półwyspie lesistym, przy ujściu rzeki Dziwny czyli wschodniej odnogi Odry. Ogólna ich ludność wynosi tylko 300 głów. Są tu bardzo skuteczne kąpiele morskie, dość licznie zwiedzane.

Diewin, także *Diwczy Hrad* (gród), nad rzeką Zlichowem, opodal Pragi Czeskiej, którego obecnie tylko słabe znajdują się ślady, podług podania wystawiony po śmierci Libuszy (ob. Amazonki Czeskie). Miejscowość ta w XV w. była siedliskiem łupieżników, i dlatego w roku 1437 z rozkazu króla Zygmunta została zburzoną.

Diez Fryderyk Chrystjan, * 1794 w Giessen, † 1876 w Bonn, od 1830 roku profesor w Bonn, twórca filologji romańskiej. Jego „Grammatik der roman. Sprachen" (3 t., Bonn, 1836—42, 4 wyd., 1876—77, 5-te wyd., 1882) i „Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen" (Bonn, 1853, 2 wyd., 1861—81), uważane są powszechnie za podstawę naukowego badania języków romańskich. Inne jeszcze dzieła **D.** są: „Die Poesie der Troubadours" (Zwickau, 1826, 2 wyd., 1883); „Leben und Werken der Troubadours" (Zwickau, 1826, 2 wyd., 1882); „Altromanische Sprachdenkmale" (Bonn, 1846); „Zwei altroman. Gedichte" (Bonn, 1852, 2-gie wyd., 1876) i „Ueber die erste portug. Kunst-und Hofpoesie" (Bonn, 1863); „Altroman. Glossare" (Bonn, 1865) i „Roman. Wortschöpfung" (Bonn, 1875). Oprócz tego umieszczał wiele rozpraw w berlińskich „Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik," w Haupta „Zeitschrift für deutsches Alterthum" i innych czasopismach. Por Sachs. „F. D. und die roman. Philologie" (Berlin, 1878); Stengel „Erinnerungsworte an F. D." (Marb., 1883); Ugo Canello „Il profess. Fred. **D.** e la filologia romanza" Florencja, w „Rivista Europ." (1871).

Diez Wilhelm, malarz niemiecki, * 1839 w Bayreuth, kształcił się w akademji monachijskiej, 1855—56. W 1872 został profesorem akademji w Monachjum. Do najlepszych jego prac należą: „Piknik w lesie" (1880); „Ekscelencja w podróży" (1872); „Modlitwa pasterzów." Nadto wykonał: „Maruder." „Zasadzka" i epizody z wojny Trzydziestoletniej 1889.

Diezmann albo *Dietrich III Młodszy*, landgraf Turyngji, syn Alberta Niegrzecznego i Małgorzaty, córki cesarza Fryderyka II, * około 1260; wraz z bratem swoim Fryderykiem Ukaszonym, walczył ustawicznie przeciw ojcu i obadwaj po długich dopiero walkach zdołali się utrzymać 1279 w posiadaniu swoich dziedzictw i zabezpieczyć sobie niepodległość Miśni, Turyngji i t. d. zwycięstwem, odniesionem nad królem Albrechtem pod Lucka (31 maja 1307); wkrótce po tej bitwie **D.** † w Lipsku 1307. Według późniejszego podania, miał on być zamordowany przez Filipa Nasauskiego w Lipsku, w kościele św. Tomasza i pochowany w tamecznym kościele Dominikanów, gdzie mu Fryderyk August, król Saski, kazał 1841 wznieść pomnik.

Diezmann Jan August, * 1805 w Gatzen pod Pegau, † 1869, pierwotnie poświęcał się medycynie i naukom przyrodzonym, później oddał się w Lipsku wyłącznie literaturze i piśmiennictwu. Oprócz licznych i dobrych przekładów z francuskiego i angielskiego, napisał słowniki obu języków, wydał Shakespeare'a i ogłosił drukiem: „Nachtseiten der Gesellschaft" (18 t., Lipsk, 1844). Największą atoli sławę zjednał sobie w literaturze ważnemi rozprawami o historji świetnej epoki literatury niemieckiej i dziełami: „Goethe und die lustige Zeit in Weimar" (Lipsk, 1857), oraz „Goethe-Schiller-Museum" (Lipsk, 1858); „Goethes Liebschaften" (1868) i romansami „Leichtes Blut" (3 t., 1864); „Frauenschuld" (2 t., 1866) i innemi. Od r. 1834 był redaktorem pisma *Allgemeine Modenzeitung*.

Diezys, u Greków była to w muzyce odległość czyli przestanek, gdy dziś jest tylko znakiem podwyższenia tego interwalu, ob. Krzyżyk.

Difficile est satiram non scribere (łac.), trudno jest nie pisać satyry. Słowa Juvenalisa (I, 30), wyrażające myśl, iż człowiek, pragnący dobra swoich współobywateli, przejmuje się na widok głupoty, śmieszności lub złej woli, oburzeniem i nie może się powstrzymać od wyrażenia swych myśli w satyrze.

Digerowanie (łac. rozdzielanie, rozpuszczanie), poddawanie ciała stałego, najczęściej sproszkowanego, działaniu cieczy przy temperaturze około 40°, aby ją przez to zmiękczyć, rozdrobić lub rozpuścić. **D.** takiemu poddają się zwłaszcza części roślin dla otrzymania tynktur i olejków.

Digesta, nazwa części prawa rzymskiego, *Corpus juris civilis* (ob.), zwanej także *Pandektami*.

Digamma (gamma podwójna), nazwa litery greckiej kształtu **F,** która wyrażała w najstarszej epoce piśmiennictwa greckiego dźwięk **w;**

dźwięk ten zanikł w najstarszej epoce rozwoju języka greckiego, a z nim i potrzeba litery do jego oznaczenia; znajdował się zaś na początku wyrazów przed samogłoską, lub we środku pomiędzy dwiema samogłoskami (np. **F**oinos — wino, o**F**is — owca, **F**ochos — wóz). Por. Savelsberg „De digamma ejusque immutationibus" (Berlin, 1868); Böhling „Schicksale und Wirkungen des w-Lautes in den indogerm. Sprachen" (Hanower, 1882); G. Meyer „Griech. Grammatik" (Lipsk, 1886).

Digitalina, $C_5H_8O_2$, alkoloid otrzymywany z liści naparstnicy czerwonej (*Digitalis purpurea*), działająca część składowa tego ważnego leku. Jest to proszek biały, niekrystaliczny, gorzki, trudno rozpuszczalny. W skutek ścisłych badań Traubego, **D.** należy do najlepiej zbadanych środków lekarskich. Działa ona przeważnie na nerwy serca; mianowicie zwalnia i reguluje nienormalne skurcze serca przez podrażnienie nerwu błędnego, hamującego skurcze (ob. Serce), skutkiem tego obniża podniesioną temperaturę ciała i przez uregulowanie krążenia krwi działać może moczopędnie (ob. Moczopędne leki). Prócz tego działa jako środek drastyczny (ob.). W nieco większej ilości zażyta sprowadza śmierć, skutkiem paraliżu serca, skąd **D.** należy do najsilniejszych trucizn i czysta, jako lekarstwo, rzadko się używa; w liściach naparstnicy używa się jej przedewszystkiem w chorobach serca, powodujących nienormalne skurcze i nieporządki w krążeniu; wielu używa jej w chorobach zapalnych i gorączkowych (pneumonia, tyfusy). Najlepszym odczynnikiem na **D.** według Grandeau jest kwas siarczany stężony, który czystą **D.** barwi na brunatno; zabarwienie to zwolna przechodzi w czerwone, a za dodaniem wody w brudno-zielone. **D.** francuska składa się przeważnie z *digitoksyny*, $C_{21}H_{33}O_7$, która tworzy kryształki w wodzie nierozpuszczalne i na nerwy serca działa silniej.

Digitalis, roślina, ob. Naparstnica.

Digitus Dei (łac.), palec Boży. Wyrażenie biblijne (Exodus VIII, 18,19), stosowane dla wyrażenia woli Bożej, wskazówki, lub nauki, udzielanej nam przez Boga.

Dignano, miasto w margrabstwie austrjackiem Istrji, okręgu Pola, przy drodze żel. Tryjest-Pola, ma kościół z XII w. z cennemi malowidłami, szpital marynarki, wielkie sady owocowe i oliwne, oraz winnice, dostarczające t. zw. vino rosso, 5,300 miesz.

Digne, stolica francuskiego departamentu Alp Niższych, nad rz. Bleonne, rezydencja biskupa, liczy 5,500 miesz.; ma katedrę z r. 1500, liceum, seminarjum nauczycielskie, bibljotekę, muzeum, pomnik filozofa Gassendiego; przemysł jedwabniczy, sukienny i kapeluszniczy; handel suszonemi owocami. W okolicy leżą skuteczne i licznie zwiedzane kąpiele siarczane, temperatury 35° do 45° C.

Dignum laude virum musa vetat mori (łac.), godnemu chwały mężowi muza umierać nie daje. Dewiza medalu, odbitego z polecenia króla Stanisława Augusta Poniatowskiego na cześć ks. biskupa Ignacego Krasickiego w roku 1780. Słowa te wzięte są z Horacego ody VIII ks. IV.

Digoin, miasto w dep. franc. Saône-et-Loire, okr. Charolles, ważny punkt komunikacyjny na Loarze i kanale Centralnym, stacja Liońskiej drogi żelaznej, fabryki skór, fajansów, łomy kamienne, 4,200 miesz.

Digynus, t. j. dwużeński, w botanice dwusłupkowy, t. j. kwiat o dwu słupach. Stąd *digynia*, nazwa rzędów w 12 gromadach Linneusza, obejmujących kwiaty o dwu słupkach.

Diheksaedr, *dwuheksaedr*, toż co piramida sześciokątna, ob. Kryształ.

Diheksagonalne pryzmaty i piramidy, formy krystaliczne o 12 lub 24 ścianach układu sześciokątnego, ob. Kryształ.

Dii Consentes, ob. Consentes dii.

Dii minores, ob. Minorum gentium.

Dijon, stolica francuskiego departamentu Côte d'Or, przy spotkaniu się rzek Ouche i Suzon, rezydencja biskupa; liczy 64,449 miesz. (1896), posiada kilkanaście wspaniałych budowli, jak kościół św. Michała z okazałą fasadą, Notre Dame (wybudowany 1252—1334), dawny pałac książąt Burgundzkich i in.; rozmaite zakłady i zbiory naukowe, obserwatorjum, akademję, szkołę sztuk pięknych i t. p., liczne fabryki i prowadzi znaczny handel. W **D.** ujrzało światło dzienne wielu znakomitych ludzi, jak Filip Dobry, Jan bez trwogi, Bossuet, Crébillon, Rameau, Rude, Moret, Vaillant; wielu z nich ma tu pomniki. Dijon (po łac. Dibio) było już za czasów rzymskich znacznem miastem, które Marek Aureli obwarował. Pod koniec wieków średnich, jako stolica książąt burgundzkich, było w stanie kwitnącym. W latach 1075 i 1199 odbyły się tutaj dwa sobory. W ostatniej wojnie 31 października 1870 r. zajęte przez Niemców, następnie opuszczone, było czas pewien główną kwaterą Garibaldi'ego; 21 stycznia 1871 r. gwałtowne utarczki z ochotnikami Garibaldi'ego, 1 lutego t. r. powtórnie zajęte przez Niemców.

Dijskra, Waling, poeta fryzoński, * 1821 r., był naprzód piekarzem, następnie księgarzem w Holwerdzie i przywódcą ruchu narodowego we Fryzji zachodniej na polu języka i literatury; z wielką prawdą i humorem napisał wiele poezji. Najlepsze z nich są: „Doaitse mei de noardsce balke" (Franeker, 1848, 3 wyd., 1875); „De silveren rinkelbel" (1856 i 1887); „Defriske Thil Ulespegel, of de wonderlike libbensskiednis fen Hanstje Pik" (1860—62, wyd. 2, 1879); „Fen earder en letter" (1884).

Dika, *chleb dika*, pokarm krajowców Afryki zachodniej, wyrabiany z tłustych nasion rośliny Irvingia Barteri.

Dikastus z Mirzkowa, Jerzy, * 1560 w Mirzkowie, † 1630, od 1614 r. proboszcz utrakwistów kościoła św. Szczepana w Pradze, a od 1619 r. kościoła tyńskiego tamże i ostatni administrator konsystorza tego wyznania. Koronował na króla czeskiego falcgrafa Fryderyka, a po bitwie Białogórskiej wygnany z ojczyzny 1624. Wydał wiele książek religijnych i teologicznych. Por. Pawel Skala w Zborze „Historie czeská, dil II i III," Richter „Geschichte d. Böhm. Krieges," Gindelly „Gesch. d. Böhm. Aufstandes" Czervenka „Gesch. d. evangelischen Kirche."

Dike, w mitologji greckiej, bogini sprawiedliwości, córka Zeusa i Temidy. Uosabiała pojęcie sprawiedliwości, wymierzanej w sądach, gdy tymczasem *Themis* była przedstawicielką prawa zasadniczego, opartego na zwyczajach i przepisach ogólnych.

Diklinja, oddzielona płciowość u roślin, gdy kwiaty zawierają tylko albo pręciki, albo słupki. Bywa ona rzekomą, przez spłonienie tylko, albo też istotną. Kwiaty jednopłciowe są albo umieszczone na tej samej roślinie (jednodomowe, oddzielnopłciowe), albo na dwu (dwudomowe, rozdzielnopłciowe), jak u chmielu, konopi; wtedy mamy istotnie rośliny samcze i samicze. Rośliny takie tworzą w systemie Linneusza dział roślin, obejmujący klasy: Monoecia, Dioecia i Polygamia.

Diktys z Krety, mniemany towarzysz Idomeneusa na wojnę Trojańską; wypadki tej wojny miał spisywać w formie codziennego sprawozdania dziennika *Ephemeris*. Opis ten miał być wynaleziony w jego grobie za panowania Nerona; prawdopodobnie atoli jest to utwór jakiegoś Praxisa albo Eupraxidesa z drugiej połowy I w. po Chr. Dzieło to zachowało się tylko w łacińskiem tłómaczeniu p. t.: „De bello Trojano" Luc. Septymjusza z końca III w. albo początku IV w. p. t.: „Dictys Cretensis Ephemeris belli Trojani." U pisarzów bizantyńskich w powszechnem było użyciu. Oryginał zaginął w XV w. Najlepsze wydanie pomienionego tłómaczenia sporządził Dederich (Bonn, 1833) i Meister (Lipsk, 1872). Por. „Körting, D. und Dares" Halla (1874); Dunger „Diktys-Septimius" (Drezno, 1878); Collilieux „Etude sur Diktys de Crète et Darès de Phrygie" (1887).

Dilatatorium, *dylatator*, rozszerzacz, przyrząd chirurgiczny służący do rozszerzania pewnych przewodów ciała, jak cewki moczowej, używany w celach djagnostycznych lub leczniczych, jak sondy metaliczne lub sprężyste, bougies, tampony i in.

Dilatometr, *dylatometr*, przyrząd do oznaczania zawartości alkoholu w danej cieczy (ob. Alkoholometrja), oraz do mierzenia rozszerzalności ciał ciekłych (ob. Rozszerzalność).

Dilke Karol Wentworth, * 1789, † 1864; publicysta angielski, objął 1830 r. główną redakcję *Athenaeum*, które to pismo w krótkim przeciągu czasu uczynił pierwszym swojego rodzaju organem w prasie angielskiej. W r. 1846 porzucił redakcję, chociaż i nadal został jego właścicielem, był także współzałożycielem *Daily News* (1846), do 1849 r. Pisał o dramacie angielskim i wydał zbiór najdawniejszych sztuk teatralnych angielskich w 6-u tomach w r. 1814 Wybór pism jego ogłosił wnuk jego Karol **D.** wraz z życiorysem p. t.: „The papers of a critie" (2 t., Londyn, 1875).

Dilke Karol *(Wentworth)*, wielce zasłużony swemu krajowi przez popieranie przedsięwzięć ogólne dobro mających na celu, syn poprzedniego, * 1810 w Londynie, † 1869 w Petersburgu. Ukończywszy nauki prawne w Cambridge, pomagał ojcu w kierowaniu dziennika *Athenaeum*. Jako członek towarzystwa *Society of arts*, powziął zamiar urządzania w Anglji wystaw przemysłowych. Podług jego projektu urządzono pierwszą wystawę angielskich produktów 1847. Później przyczynił się skutecznie do tego, że w r. 1851 urządzoną została w Londynie wystawa powszechna, przy której był członkiem komitetu wykonawczego. W r. 1853 wysyłany był jako komisarz angielski na wystawę w Nowym-Yorku. W 1862 był jednym z pięciu królewskich komisarzów, którzy kierowali międzynarodową wystawą w Londynie. W r. 1862 nadano mu godność barona.

Dilke Karol, syn poprzedniego, przywódca republikańskiego stronnictwa Anglji, * 1843 r. Wychowywał się po części we Francji, po części w Niemczech, nauki prawne ukończył w Cambridge, a jakkolwiek ma prawo do adwokatury, praktyką nie zajmuje się wcale. Po ojcu wielki otrzymawszy majątek, odbywał długie podróże, między innemi 1869 po Rosji; opis swej podróży naokoło świata wydał p. t.: „Greater Britain" (2 t., Londyn, 1868, 2-e wyd., 1890). Wybrany do parlamentu, którego najmłodszym jest członkiem, spowodował swoim wnioskiem śledztwo ze względu na wydatki korony.— **D.** jest przywódcą republikańskiego stronnictwa radykalnego, które w ostatnim dziesiątku lat znacznie się w Anglji wzmogło przez sojusz z propagandą socjalno-demokratyczną europejskich emigrantów i ze stowarzyszeniem międzynarodowem robotników. Stronnictwo to, jakkolwiek nie jest jeszcze potężne, agituje jednak jawnie za usunięciem władzy królewskiej. **D.,** jego obrońca w parlamencie, celuje jako zręczny i gładki mówca. W 1874 ogłosił satyrę „The fall of Prince Florestan of Monaco." W r. 1886 miał proces rozwodowy, a chociaż sądownie został uniewinnionym, jednak opinja publiczna potępiła go, i z tego po-

wodu nie był powołany do gabinetu Gladstona 1886. W r. 1892 wybrany był do izby gmin. Ogłosił nadto: „The present position of European politics“ (1887); „The British army“ (Londyn, 1888); „Problems of Greater Britani“ (2 t. Londyn, 1890.

Dillenburg, miasto okręgowe w pruskiej regencji Wiesbadeńskiej, nad rzeką Dill, wpadającą do Renu pośród Werstewaldu, ma 4,000 m., szkołę górniczą, gimnazjum, seminarjum nauczycielskie, oddział banku państwa, kopalnie rudy żelaznej, młyny parowe, fabryki cygar; zawdzięcza swój początek starożytnej tegoż nazwiska fortecy górskiej, która później została rezydencją od niej nazywającej się linji domu nassauskiego. Podczas panowania francuskiego 1806—14 Dillenburg było stolicą departamentu Sieg.

Dillenia *(Ukęśla)*, rodzaj roślin z rodziny *Dilleniaceae*, nazwany na cześć botanika niemieckiego Jana Jakóba Dilleniusa, o pręcikach licznych, równych, zawiązków 10 — 20 zrosłych w jedną jagodę, uwieńczoną promienistemi znamionami. Wielkie drzewa w Indjach Wschodnich, z kwiatami żółtemi i owocami jadalnemi. — **D.** *elliptica* wydaje owoce wielkości pomarańcz, kwaśno słodkie, z sokiem chłodzącym, **D.** *speciosa*, wielkie i okazałe drzewo, którego owoce używają się na wzór cytryn; z liści otrzymuje się ług używany do czyszczenia włosów.

Dilleniaceae, rodzina roślin bliska jaskrowatych, obejmuje drzewa, których typem jest rodzaj *Dillenia* (ob.); około 180 gatunków, właściwych krajom gorącym, głównie Nowej Holandji. Bogate są w garbnik.

Dillenius Jan Jakób, botanik, * 1687 w Darmstadzie, † 1747; był profesorem w Giessen, a od 1728 w Oksfordzie. Ogłosił: „Catalogus plantarum circa Gisseam nascentium“ (1719); „Hortus Elthamensis“ (2 t. z 324 tablicami, 1732), oraz pierwszy dokładny opis mchów „Historia muscorum“ (z 85 tab., 1741, 2 wyd., 1811). Por. Schilling „Joh. Jak. **D.**“ (1889).

Dillingen, miasto w bawarskiej regencji szwabskiej nad Dunajem, liczy 6,192 miesz. (1895). Uniwersytet tutejszy, założony 21 maja 1554 r. przez biskupa augsburskiego Ottona von Waldburg, od 1563 w ręku Jezuitów i główne siedlisko polemiki przeciwko protestantyzmowi, został zniesiony 1809 i zamieniony na liceum. Prócz tego jest tu gimnazjum, 3 klasztory, seminarjum.

Dillmann Chrystjan Fryderyk August, orjentalista niemiecki, * 1823 w Illingen w Wirtemberskiem, † 1894. Języki wschodnie studjował w Tübingen pod Ewaldem; 1846—48 r. odbywał naukowe podróże do Paryża, Londynu i Oksfordu; od 1853 r. profesor w Tübingen, od 1854 w Kiel, 1864 w Giessen, a 1869 w Berlinie. Pracował głównie nad umiejętnem obrobieniem języka etjopskiego, jako czwartej głównej gałęzi szczepu semickiego. Wydawał teksty z tłómaczeniami takich pism etjopskich, które największy przedstawiały interes dla nauki europejskiej, mianowicie: „Buch Henoch“ tekst (Lipsk, 1851), przekład z objaśnieniami (1853); „Buch der Jubiläen“ czyli „Kleine Genesis” (przekład, 1849 — 1851), tekst (1859) i inne. Ogłosił nadto: „Grammatik der äthiopischen Sprache“ (Lipsk, 1857) i „Lexicon linguae aethiopicae“ (Lipsk, 1865), oba te dzieła opracowane ze stanowiska ściśle naukowego, należą do najcelniejszych prac na polu orjentalnej lingwistyki w ostatnich czasach. „Ueber den Ursprung der alttestamentlichen Religion“ (1865); „Ueber die Propheten des Alten Bundes nach ihrer politischen Wirksamkeit“ (1868).

Dillon, rodzina pierwotnie irlandzka, od upadku Stuartów, osiadła we Francji. Znakomitszymi członkami tego rodu są *Dillon* Artur, hr., * 1750 w Braywick w Irlandji, w 1777 jako pułkownik, walczył na Antylach, a 1784 mianowany został feldmarszałkiem. Podczas wybuchu rewolucji był gubernatorem wyspy Tabago; Martynika wybrała go reprezentantem do zgromadzenia prawodawczego w r. 1789; lecz dążności jego arystokratyczne zniechęciły ku niemu negrów, i tylko przyjaźń Kamila Desmoulins, oraz zdolności wojskowe utrzymały go na tem stanowisku. Mianowany 1792 dowódcą armji północnej, po wypadkach 10 sierpnia okazał się nieprzychylnym rewolucji, lecz wtedy jeszcze ocalał. Gdy atoli następnie jako dowódca dywizji został oskarżony o znoszenie się z generałami niemieckimi, uwięziono go i 10 kwietnia 1794 gilotynowano.—**Dillon** Teobald, * 1745 w Dublinie, † 1792, był brygadjerem w wojsku francuskiem, w r. 1791 feldmarszałkiem, a w r. 1792 dowodził w Lille. Gdy zdrajca Dumouriez kazał mu wykonać zmyślone na Austrjaków natarcie, **D.,** wbrew temu rozkazowi, cofnął wojsko ku Lille, które nie rozumiejąc postępku generała, zarąbało go. Konwencja ukarała morderców, a popiersie jego umieściła w Panteonie.

Dillon John, polityk irlandzki, * 1851, medycynę studjował w Dublinie, gdzie następnie zajmował się praktyką lekarską. W r. 1880 wybrany na posła do izby niższej, przystąpił do stronnictwa domagającego się zupełnej niepodległości Irlandji, lecz następnie przyłączył się do opozycji Parnella i był jednym z przywódców landligi. W końcu maja 1881 aresztowany i po niejakim czasie z powodu stanu zdrowia uwolniony, gdy mimo to czynnie prowadził dalej antirządową agitację, osadzony był w więzieniu w październiku 1881, a po odzyskaniu wolności, w r. 1883 osiadł w Ameryce. W 1885 powrócił do kraju, w 1886 został wybrany do izby niższej, w 1888 był skazany na sześciomiesięczne więzienie, lecz z powodu wątłego zdrowia od kary uwolniony. Po ponownem aresztowaniu i uwolnieniu za kaucją, uciekł razem z O'Brienem do Ameryki w celu zebrania środków pieniężnych na sprawę ir-

landzką. W 1891 powrócił do Anglji i stawił się przed sądem, a po wyjściu z więzienia został przywódcą stronnictwa antiparnelistów, 1892 r. wybrano go ponownie do parlamentu, 1896 po ustąpieniu Mac-Carthy'ego został przewodnikiem antiparnelistów. Por. T. P. O'Connor „The Parnell movement being the history of the Irish question to the sui cide of Pigott" (Londyn, 1889).

Dillon Arthur, polityk francuski, wychowaniec szkoły St.-Cyr, był następnie w armji oficerem jazdy, lecz wkrótce porzucił zawód wojskowy i oddał się spekulacjom przemysłowym. Połączył się ze swym szkolnym przyjacielem Boulangerem i był pośrednikiem pomiędzy nim a monarchistami i zaczął mianować się hrabią. Przez jego ręce przechodziły wielkie sumy, składane przez monarchistów na cele bulanżyzmu, tak, że od samej księżny Uzès około 3 miljonów franków. W r. 1889 uciekł wraz z Boulangerem do Belgji i oskarżony o sprzysiężenie, skazany był zaocznie na deportację. Chociaż następnie wybierany był na posła do izby deputowanych, wybory te przecież były unieważnione i sam **D.** nie robił żadnych starań o skorzystanie z mandatu.

Diloba, *Bielnica*, motyl z rodziny sówek (ob.).

Dilsberg, wieś w badeńskiem, okręgu Heidelberskim, w dolinie Nekary, z ruinami słynnego zamku na stromej skale. Był on silną twierdzą, którą w 1622 napróżno oblegał Tilly, a w 1799 Francuzi, którą jednak zdobyli Szwedzi w 1633 r. Przez długi czas było tu więzienie stanu.

Diluvium, *napływy dawne, potopowe, dyluwjalne*, w geologji pokłady napływowe, następujące po najnowszych utworach trzecio-rzędowych, utwór szeroko rozwinięty. Jest to utwór osadowy, zupełnie tejże natury, co bezpośrednio po nim następujące i w naszych już czasach tworzące się pokłady nowe *aluwjalne* (ob. Napływy). W pokładach tych dostrzegamy skutki przeniesienia mas nadzwyczajnych, ogromne wypłókane wyrwy, widoczne ślady olbrzymiego działania wód. Cała Europa pokryta jest podobnemi pokładami. Otaczają całą gromadę gór alpejskich, stanowią obszerne równiny, które przez Westfalję, Prusy i Rosję, rozciągają się aż do podnóża gór Uralskich i t. d. Ogólną cechą tych pokładów jest obecność ogromnych odłamków skał, o kątach ostrych lub stoczonych, zwanych *głazami narzutowemi*. Znajdujemy tu liczne szczątki zwierzęce, — ze ssących są liczne gatunki zaginione, których rodzaje jeszcze żyją, największa zaś część mięczaków dotąd jeszcze żyje, zwłaszcza w morzach północnych (fauna lodowa). Żył wtedy *mamut* pokryty sierścią wełnistą, właściwy nosorożec, lew jaskiń, hjena jaskiń. W Ameryce żył wtedy koń, później zaginiony, i mastodon. Czy już wtedy istniał człowiek, jest dotąd rzeczą sporną (ob. Człowiek kopalny). Okres dyluwjalny obejmuje widocznie długi perjod czasu, w ciągu którego niejednokrotne obniżenia lądów sprowadzały morza biegunowe w głąb lądów, wywołując znaczne obniżenia temperatury, skąd góry pokryły się olbrzymiemi lodnikami (ob. Lodowy okres). Stąd to poszło, że gdzie niedawno żył koń rzeczny, osiadł ren, który wtedy dochodził aż do Bawarji, a olbrzymie lody (Charpentier) unosić mogły głazy, daleko od miejsc, skąd zostały oderwane. Znaczny udział w tem przeniesieniu głazów Buch przypisuje potężnym potokom błotnistym.

Dimachos, dwojako walczący, to jest pieszo i konno, rodzaj wojska pierwszy raz zaprowadzonego przez Aleksandra W.

Dimbowica, *Dambowica*, lewy dopływ Ardżyszu w Rumunji, ma początek w Alpach Transylwańskich, przepływa przez Bukareszt i wpada do Ardżyszu powyżej Oltenicy. Daje ona nazwę jednemu z okręgów rumuńskich.

Dime, moneta srebrna w Stanach Zjednoczonych północnej Ameryki, = $^1/_{10}$ dollara; od 1875 jest to moneta w Stanach najdrobniejsza, ob. Dolar.

Dimerli, miara zbożowa w Mołdawji, która zawierać winna 4 oki pszenicy, 4 oki jęczmienia i 4 oki prosa,=21,75 litra; na Wołoszczyźnie nazywa się zwykle *banica* i jest większa.

Diminuendo (włos.), wyraz muzyczny, znaczy słabnąć, ściszać.

Dimitrić albo *Dimitrović* Mikołaj, poeta chorwacki, * 1493 w Dubrowniku, † 1553 na Krecie. Za życia autora wyszedł tylko przekład „Psalmów Dawidowych" w Wenecji 1549 r. Akademja południowo-słowiańska wydała w 1873 r. po raz drugi ów przekład, a zarazem inne miłosne i nabożne jego poezje.

Dimitsana *(Dematsana)*, miasto w Grecji, na półwyspie Peloponeskim, w nomie czyli prowincji Arkadji, eparchji Gortynia, w górzystej okolicy, ma klasztor z X wieku, muzeum starożytności i 2,500 miesz. Za czasów panowania tureckiego miało słynną w Grecji szkołę.

Dimitz August, historyk krajński, * 1827, † 1887 w Lublanie. Głównem jego dziełem jest „Geschichte Krains" (3 t., Lublana, 1874 — 5); „Die Habsburger in Krain" (1883), toż po słowieńsku; „Handbuch des Gebührengesetzes;" „Bibliotheca Carniolae."

Dimoeriti, *Dymeryci*, zwolennnicy Apolinarjusza młodszego, biskupa laodycejskiego; uczyli, że w Chrystusie była tylko dusza rozumna i ciało. Zwano ich także *Witaljanami* i *Synuzjastami*.

Dimorfizm, ob. Dwukształtność.

Dinadżpur, miasto w t. n. okręgu (10,665 klm. kw. i 1,556,000 mieszk.), w angielskiem prezydenctwie Bengalu, dywizji Radższachi, liczy 12,000 miesz., fabryki wyrobów bawełnianych.

Dinan, miasto okręgowe we francuskim departamencie Côtes-du-Nord, nad rz. Rance, ma port, wiadukt na rzece 250 metr. długi 40 metr. wyso-

ki, dawne mury, kilka starożytnych budowli, bibljotekę, muzeum, pomnik Dugueselin'a, kolegjum, fabryki machin rolniczych, skór, płótna żaglowego, 10,000 miesz. Tuż pod miastem znajdują się licznie zwiedzane wody mineralne żelaziste.

Dinant, starożytne miasto belgijskie w prowincji Namur, nad rz. Meuse, powabnie położone na wysokiej skale; ma 7,200 miesz., kilka kościołów i katedrę gotycką. Twierdza stojąca na miejscu zburzonej 1690 przez Francuzów, wzniesiona 1815 r., od 1879 jest własnością prywatną i pozostały z niej tylko mury. Przemysł **D.** nie jest bez znaczenia; słynne są szczególnie tutejsze pierniki i ciasta, znane pod nazwą Couques de D.

Dinapur, miasto w Indostańskiej prowincji Bengalskiej, dywizji Patna, na prawym brzegu, Gangesu, przy drodze żelaznej wiodącej do Kalkutty, ma silny garnizon angielski, 45,000 miesz.

Dinar, dawna moneta złota arabska, bita na wzór denara bizantyjskiego. — Obecnie w Serbji, od 1873, jest **D.** jednostką monetarną, która wyrównywa frankowi i dzieli się na 100 para.

Dinarchus, grec. *Deinarchos*, ostatni z dziesięciu tak zwanych *mówców atyckich*, * 361 przed Chr. w Koryncie, przemieszkiwał w Atenach. Jako przyjaciel Demetrjusza Falerejskiego skazany został na wygnanie (307), z którego po 15-tu dopiero latach wrócił do Aten. Z 60 jego mów, trzy tylko ocalały, które wydane zostały w zbiorach „Oratores Attici," przez Baitera i Suppego (Zurich, 1840) i „Frag. hist. graec." przez Karola Müller (2 t., Paryż, 1858), a ostatnie wydanie Blass (Lipsk, 1888) i Thalheim (Berlin, 1887) oddzielnie przez Schmida (Lipsk, 1826).

Dincklage-Campe Amalja, powieściopisarka niemiecka, * 1825, † 1891; ogłosiła: „Hochgeboren" (Lipsk, 1869); „Tolle Geschichten" (1870); „Neue Novellen" (1870); „Sara" (1871); „Durch die Zeitung" (1871); „Geschichten aus dem Emsland" (1872); „Kinder des Südens" (1873); „Heimatgeschichten" (1873); „Die fünfte Frau" (1873); „Emslandbilder" (1884); „Norlandsgeschichten" (1875); „Die Schule des Herzens" (1876); „Im Sirocco" (1877); „Aus zwei Weltteilen" (1882); „Die Amsivasier" (1883); „Kurze Erzählungen" (1889 — 1890); „Jung Alarichs Braut" (Berlin, 1890). Po śmierci jej wyszły „Gedichte" (1892).

Dinder Juljusz, arcybiskup gnieźnieńsko-poznański, * 1830 w Reszlu (Rössel), † 1890 w Poznaniu, pochodził z rodziców ubogich, po polsku uczył się już jako kleryk, w r. 1856 był wyświęcony na kapłana i został kapelanem w Biskupcu, w r. 1865 proboszczem w Gryźlinie, także na Warcim, w roku 1868 proboszczem i dziekanem w Królewcu, w roku następnym kanonikiem honorowym. Gdy na życzenie papieża arcybiskup Ledóchowski ustąpił z tego stanowiska, ks. **D.** objął je w lutym 1886 r., potwierdzenie rządu pruskiego uzyskał w d. 26 marca, intronizację odbył 8 czerwca, uroczysty wjazd do Gniezna w d. 30 sierpnia. Ks. **D.** nie zawiódł zaufania rządu pruskiego, wzbronił księżom stawiać swe kandydatury na posłów do sejmu i wykładać religję w języku polskim.

Dinder Juljusz.

Dindorf Wilhelm, filolog i krytyk niemiecki, * 1802 w Lipsku, gdzie jego ojciec *Bogumił Emanuel Dindorf* (* 1755, † 1812), był profesorem języków wschodnich. Od 1833 poświęcił się łącznie z bratem swoim *Ludwikiem Dindorf* (* 1805), znanym wydawcą pisarzy greckich, i z Hasem w Paryżu, nowemu opracowaniu Stephanusa „Thesaurus linguae graecae," † 1883. Z krytycznych jego prac na szczególną wzmiankę zasługują wydania: Demostenesa (9 t., Oksford, 1846—51); Arystydesa (3 t., Lipsk, 1829); Ateneusza (3 t., Lipsk, 1827); Temistjusza (Lipsk, 1832); Prokopa (3 t., Bonn, 1833—38); Syncylla, oraz greckich scholjastów do trzech tragików, do Arystofanesa, Demostenesa i Eschinesa (razem 12 t., Oksford, 1838—63); „Poetae scenici graeci" (z fragmentami, 2 ed., Oksford, 1851, 5 wyd., Lipsk, 1870); dalej komentarz do trzech tragików greckich i do Arystofanesa (7 t., Oksford, 1834—42); „Metra Aeschyli, Sophoclis, Euripidis et Aristophanis" (Oksford, 1842); wydania greckich dramatyków, mówców, Homera i t. d. do zbiorów Didota i Teubnera.

Dinero, denar hiszpański, dawna jednostka wagi do próby srebra, $^1/_{12}$ grzywny (marco)=24 granos. **D.** był też do 1848 r. monetą rachunkową, różną w różnych prowincjach. **D.** jest też monetą srebrną w Peru = $^1/_{10}$ sol, wartości $^1/_2$ franka.

Dingelstedt Franciszek, poeta niemiecki, * 1814 w Halsdorf w Wyższej Hesji, † 1881 w Wiedniu, od r. 1836—41 nauczyciel gimnazjum w Kaselu i Fuldzie, został 1843 radcą dworu i bibliotekarzem w Sztutgardzie, 1850 r. intendentem teatru dworskiego w Monachjum, 1857 generalnym intendentem dworskiego teatru i orkiestry w Wejmarze, 1867 dyrektorem teatru dworskiej opery w Wiedniu, a 1871 dyrektorem teatru Burg tamże. Pomimo wielu wydanych już poprzednio poezji i noweli, wsławił się dopiero zbiorem politycznych pieśni: „Lieder eines kosmopolitischen Nachtwächters," odznaczających się dowcipem, liberalizmem i polotem fantazji (Hamburg, 1840). Nadto jeszcze wymienić należy: „Nacht und Morgen" (1851); „Neue Zeitgeschichte" (Sztutgard,

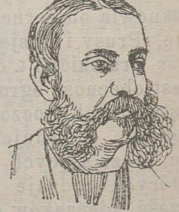

Dingelstedt Fran.

1851); „Wanderbuch“ (Lipsk, 1843, nowe wyd., Berlin, 1877); romanse: „Heptameron“ (Magdeburg, 1841); „Sieben friedliche Erzählungen“ (Stuttgard, 1844); „Novellenbuch“ (Lipsk, 1856), i „Die Amazone“ (Sztutgard, 1868, nowe wyd. 1877). Jako poeta dramatyczny zyskał sobie rozgłos tragedją „Das Haus des Berneveldt“ (1850). Jego opracowanie historycznych dramatów Shakespeare'a wyszło w części tylko pod tyt. „Shakespeare's Historien“ (t. 1—3, Berlin, 1867). **D.** zarówno w poezji, jak i prozie jest mistrzem formy. Zbiór jego dzieł wyszedł w 12 t., w Berlinie 1877. Por. Rodenberg „Heimaterinnerungen an Franz **D.** und Fr. Otker“ (Berlin, 1882), i tegoż „F. D. Blätter aus seinem Nachlass“ (2 t., 1891).

Dingle, miasto w irlandzkiem hrabstwie Kerry, na północnym brzegu zatoki t. im., ma port, 1,800 miesz.; niegdyś wiodło ożywiony handel z Hiszpanją.

Dingler Jan Gotfryd, technolog, * 1778 w księstwie Dwu Mostów, † 1855, był aptekarzem w Augsburgu, potem (1806) fabrykantem wyrobów chemicznych, nareszcie właścicielem drukarni płócienek; zasłużył się koło rozwinięcia tego przemysłu i założył 1820 pismo *Polytechnisches Journal*, które następnie wydawał z *Emilem Maksem* **D.** Pismo to, dotąd wychodzące, jest jednem z najlepszych pism technicznych.

Dingo, rasa psów nowoholenderskich, ob. Pies.

Dinka *(Dinkowie, Denka)*, naród murzyński, zamieszkały na prawym brzegu Nilu, pomiędzy Sobatem a Nilem Błękitnym w Afryce środkowej, liczący około 300,000 głów. Prowadzą życie pasterskie i posiadają wielkie trzody bydła, oraz stada ptactwa domowego, uprawiają rolę, zajmują się rzemiosłami i odznaczają się wielką moralnością. Zamożniejsi żyją w wielożeństwie, przemieszkują w chatach glinianych *(togul)*. Politycznie nie tworzą związku wspólnego, naczelnicy wiosek zachowują władzę swą dziedzicznie. Por. Kaufmann „Schilderungen aus Zentralafrika“ (1862); Beltrame „Il fiume Bianco e i Denka“ (1881); Ratzel „Völkerkunde“ (1885).

Dinkesbühl, miasto w bawarskiej regencji Frankonji środkowej, nad rz. Wörnitz; otoczone starożytnemi murami i wieżami, ma 5 kościołów, kilka pięknych gmachów, ożywiony przemysł i handel, 4,577 miesz. (1895).

Dino Compagni, Florentyńczyk, z XIV wieku. Napisał: „Cronaca delle cose occorenti ne tempi suoi“ albo „Historia florentina“ od 1280 do 1312 wyd. przez Del Lungo, 1879 — 1886, t. 3, której autentyczność jest podejrzana.

Dino Dorota, księżna Talleyrand-Périgord, tudzież Sagan, * 1792, † 1862, córka Piotra, ostatniego księcia Kurlandji. Od 1809 żona hr. Aleksandra Périgord, księcia Saganu i Dino, oraz księcia Talleyrand-Périgord, * 1787, † 1872 r. Wywierała ona wielki wpływ na sławnego dyplomatę Talleyrand-Périgord, stryja swego męża, któremu w 1814 towarzyszyła w podróży do Wiednia, w 1830 do Londynu, przebywała z nim do jego śmierci (w 1838). Jej to i jej dzieciom zapisał stary książę większą część majątku. Miała ona jakoby przyczynić się do sfałszowania pamiętników wuja. Pamiętniki te p. t. „Mémoires“ zostały wydane dopiero w 1891. Pozostawiła ona troje dzieci: Napoleona Ludwika, księcia Talleyrand-Périgord i Valençay, Aleksandra Edmunda, księcia Dino, i córkę, Józefinę Paulinde, z którą ożenił się margrabia Castellane. Por. „Gr. Enc.“ Lamirault'a.

Dinocerata, wygasłe zwierzęta ssące, gruboskórne, których szczątki częste są w pokładach eocenowych Ameryki północnej. Marsh rozróżnia trzy ich rodzaje: *Dinoceras mirabile*, *Tinoceras* i *Uintatherium*. **D.** podobne są nieco do słoni; czaszka ich opatrzona jest trzema pasami wyskoków kostnych, lecz czy posiadały one również trzy pary rogów, oraz czy miały trąbę jak słonie, dokładnie niewiadomo. Uzębienie ich pozwala wnosić, że były to zwierzęta mięsożerne. Por. Marsh „Dinocerata“ (1885).

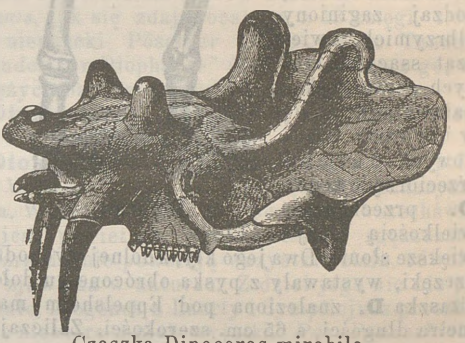

Czaszka Dinoceras mirabile.

Dinokrates *(Dinochares, Chiromokrates, Chirokrates)*, budowniczy macedoński, żyjący za czasów Aleksandra W., któremu zaproponował górę Athos wyciosać w pomnik tego króla; posąg ten w prawej ręce miał trzymać ogromne miasto, w lewej puhar, do którego zlewałyby się wody spływające z tej góry. On to podług utworzonego przez siebie planu zbudował Aleksandrję na 332 lat przed Chr. i odbudował świątynię Djany w Efezie, spaloną 356 przed Chr. przez Erostratesa. Por. Diodor Sic. „Bibl.“ XVII, 117 i XVIII, 26 i 27; Brunn „Gesch. d. Griech. Künstler“ (wyd. 2, t. 2, str. 226).

Dinornis (z grec. *deinos* nadzwyczajny i *ornis* ptak), rodzaj olbrzymich ptaków zaginionych, których kości znajdują w Nowej Zelandji, w utworach napływowych bardzo nowych; zdaje się, że ptak ten niedawno zaginął. Owen umieścił go w rzędzie brodzących, w rodzinie krótkoskrzyd-

łych. Poznano około 10 gatunków zaginionych; największy z nich *D. giganteus*, *moa*, zdaje się, że dochodził do 3 metrów wysokości, gdyż nogi jego wynosiły około $1^1/_2$ metra. Od pokrewnego mu rodzaju *Apteryx* (ob.) różni się tem, że ma 3 palce zamiast 4.

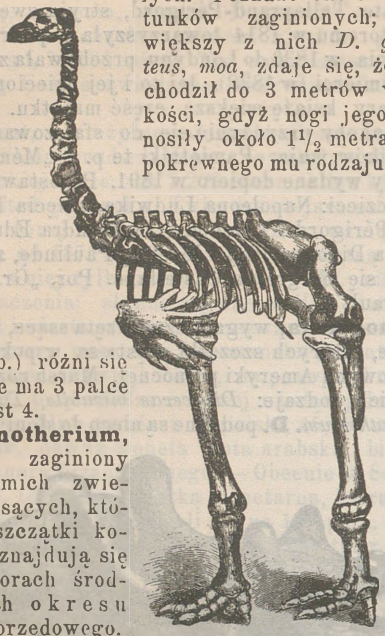

Dinornis.

Dinotherium, rodzaj zaginiony olbrzymich zwierząt ssących, których szczątki kopalne znajdują się w utworach środkowych okresu trzeciorzędowego. **D.** przechodziło wielkością największe słonie. Dwa jego kły, z dolnej wychodzące szczęki, wystawały z pyska obrócone ku dołowi. Czaszka **D.** znaleziona pod Eppelsheim ma 1,1 metra długości, a 65 cm. szerokości. Zaliczają je

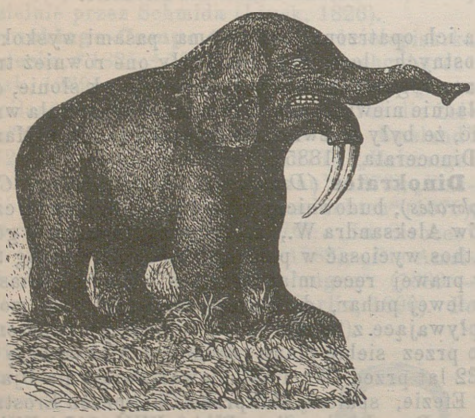

Dinotherium.

do gruboskórnych, prawdopodobnie opatrzone było trąbą. Szczątki gatunku *D. giganteum*, które miało 4,5 metra wysokości, są pospolite w Europie środkowej.

Dinozaury, rząd gadów kopalnych z pokładów tryjasowych, jurajskich i kredowych. Ostatnio znaleziono w Ameryce nowe ich typy, które prawdopodobnie przyczynią się do ich klasyfikacji. Cechy niektórych **D.** zbliżają się do ptaków; wszystkie odznaczają się małym mózgiem. Według budowy czaszki dzielą je na: *Sauropoda*, *Atlantozaury* o nogach pięciopalcowych, przystosowanych do chodzenia na czworakach, *Ornithoscelides*, *Ornithopoda*, o nogach przednich znacznie krótszych niż tylne (jak u kangurów), *Stegozaury*, chodzące tylko na tylnych nogach, *Ceratopsia*, odznaczające się parą potężnych rogów, i *Theropoda* o długim i mocnym ogonie. Należący do tego działu *Megalosaurus* był wielkości słonia.

Dinter Chrystjan Fryderyk, * 1760 w Borna, † 1831 w Królewcu, pedagog, oraz organizator szkół w Niemczech, w r. 1787 został plebanem, a później 1797 r. dyrektorem seminarjum nauczycieli w Dreźnie, następnie w Görnitz 1807 r. gdzie urządził szkołę wyższą podług swego systemu; wsławiwszy się swemi czynami i pismami, powołany został 1816 roku na radcę szkolnego i konsystorjalnego do Królewca. Jako nauczyciel i pisarz, położył niezaprzeczone zasługi około wykształcenia wielu nauczycieli szkół miejskich, głuchoniemych i t. p. Ostatnio był prof. teologji 1822. Z pism jego (30) najważniejszem jest *Schullehrerbibel* 9 t. 1826—30 (Nowy Testament, 4 t., 4 wyd. 1841 — 43; Stary Testament, 5 t., 2 w. 1833 — 37). Jego *Sämmtliche Schriften* wydał Wilhelm w 4 oddziałach w Neustadt nad Orlą. Oddział 1-szy obejmuje „Dzieła egzegetyczne (12 t., 1841—48); Oddział 2-i „Dzieła katachetyczne“ (16 t. 1840—44); Oddział 3-ci „Dzieła pedagogiczne“ (9 t. 1840—45); Oddział 4-ty „Dzieła ascetyczne“ (5 t. 1844 — 51). Por. „Dinters Leben von ihm selbst beschrieben“ (3 ed., Plauen 1860). Amelungk „D- s. Grundsatze, kurz zusammengestelt und pedagogisch gewürdigt“ (Plauen, 1881).

Dinter Chrystjan.

Dio Cassius, *Dion Kasjusz*, historyk grecki, * w Nicei, w Bitynji około 155 r. po Chr., syn senatora rzymskiego, otrzymał prawo obywatelstwa i dostąpił najwyższych w Rzymie godności; za Makryna był konsulem (221), za Septymjusza Sewera jednak, z powodu nienawiści pretorjanów, Rzym opuścił, i umarł prawdopodobnie w Kampanji r. 235. Napisał ważne dla historji dzieło, obejmujące dzieje rzymskie, od założenia miasta do r. 229 po Chr. Z 80 ksiąg tego dzieła doszły nas tylko: część 35, koniec 36, następne aż do 54 i 56—60, z dalszych zaś pozostały tylko drobne ułamki, znane z treści, wypisanej przez Jana Xiphilinosa, mnicha bizantyńskiego. Najlepsze wydanie sporządził Reimarus (2 t. Hamb. 1750 — 52, na nowo zaś opracował je Sturz (9 t.

Lipsk, 1824—36. Bekker Imm. 2 t. (Lipsk, 1849); Dindorf, (4 t. 1863 — 65). Nowe wydanie opracowuje Melber dla Bibljot. Teubnera w Lipsku. Porów. Wilmana „De fontibus et auctoritetate Dionis Cassii" (Berl., 1835).

Diobolus starożytna, moneta srebrna ateńska, wartości 2 obolów = $6^1/_2$ kop. sr. Z jednej strony wyobrażenie Jowisza, z drugiej sowa.

Diocletianus, ob Dioklecjan.

Diodati Jan, teolog ewang.-reform., * 1576 w Genewie, gdzie jego rodzice przenieśli się z Lukki z powodu prześladowania religijnego, † 1649. W 21 roku życia został profesorem języka hebrajskiego, w 1608 pastorem, a 1609 profesorem teologji w Genewie; w r. 1618 był na synodzie Dortrechckim. Przełożył na język włoski Pismo św. zwane od jego nazwiska (1607), oraz wydał: „La Bible Complète" (1644); „Histoire du Concil du Trente" (z włoskiego, 1621); „Mortis meditatio theologica" (1619); „De ecclesia ejusque notis" (1620); „De Verbo Dei — De lege Dei," „Relation de l'état de la religion en Occident" (1826) i w. in. Por. Budé „Vie de Jean D." (Genewa, 1869).

Diodon, ob. Rybojeż.

Diodor Sycylijski (grec. *Diodoros Sikeliotes*, łac. *Diodorus Siculus*), historyk za czasów Cezara i Augusta, * w Agirjon na wyspie Sycylji, skąd też i przydomek jego. Z życia **D.** wiemy tyle tylko, że zwiedził wielką część Europy i Azji, by poznać miejsca, które były widownią wypadków historycznych, i że 30 lat pracował nad ułożeniem historji powszechnej. Dzieło jego nosi nazwisko: „Biblioteke historike" (Bibljoteka historyczna). Składało się z 40 ksiąg, obejmujących dzieje wszystkich prawie narodów świata, aż do roku 60 przed Chr.; pozostały wszakże w zupełności tylko księgi: 1—5 i 11—20, z reszty zaś zachowały się tylko ułamki. Jakkolwiek **D.** ani ze względu na język i sposób przedstawienia nie jest bynajmniej wzorem, mimo to jednak stanowi bardzo ważne źrodło historyczne. Oprócz wielkiej edycji Wesselinga (2 t., Amsterdam, 1746), godniejszemi wzmianki są wydania: L. Dindorfa (5 t., Lipsk, 1828—32) i Bekkera (4 t., Lipsk, 1853—54).—Nazwisko *Diodora* nosiło jeszcze kilku filozofów, poetów, retorów i matematyków czasów starożytnych. Por. Heyne „De fontibus et auctoribus historiarum Diodori" (in „Commentationes societatis regiae scentiarum Götting); Bröcker „Untersuchungen über D." (Gütersloh, 1879) i Ranke w „Weltgeschichte" (1883); Volquardsen „Ueber die Quellen der griechischen und sicilischen Geschichte bei Diodor" (XI—XVI, 1864); Meyer „Die Quellen Diodors für die Diadochengeschichte" w „Sitzungsberichte der bayr. Academie" z roku 1878; Bethe w „Quaestiones Diodoreae mythographae" (Gött, 1887).

Diodoros z Antjochji, biskup z Tarsu w IV w., trzymał się ściśle wyznania wiary Nicejskiego i dlatego uważany jest za rzeczywistego twórcę Nestorjanizmu.

Dioecesis ob. Djecezja.

Dioecia, rośliny, ob. Dwudomowe.

Diofantesa analiza, nauka o równaniach niewyznaczonych.

Diofantos *(Diofantes)* z Aleksandrji, uczony matematyk, żyjący prawdopodobnie w IV w. po Chr., Jest on autorem dzieła arytmetycznego w 13 księgach, z którego jednak ocalało tylko 6 pierwszych. Jest to właściwie traktat algebry, w której dochodzi do rozwiązania równań stopnia drugiego, jakkolwiek znaków używa mało. Jemu też przypisują wynalezienie analizy nieoznaczonej (stąd *analiza Diofantesa*). Wydania są: w łacińskiem tłómaczenia Xylandera (1575), greckie wraz z tłóm. łaciń. Bacheta (1621, wyd. 2 z przypisami Fermata 1570), tłóm. niemieckie Schulza (1821) i Wertheima (1890). Pismo *De numeris polygonis*, jak się zdaje ocalone z 13 księgi. tłóm. na niemiecki Poselger (1810). Por. Tannery „Etudes sur Diophante" (1888).— Jedna z gór na księżycu oznaczona została nazwą **D.**

Diofizytyzm, nauka o dwu naturach w Jezusie Chrystusie.

Diogenes z Apolonji, filozof grecki w połowie V wieku przed Chr. żyjący, uczeń Anaksymenesa. Według poglądu **D.,** podstawą wszechświata jest powietrze, przez którego zgęszczanie i rozrzedzanie powstają wszystkie ciała, również jak zjawiska w naturze. Z dzieł jego nic nie pozostało; Diogenes z Laerty i Symplicjusz przechowali niektóre z nich wyjątki. Por. Panzerbieter „D. Apolloniates" (Lipsk, 1830); Ritter „Historja filozofji powszechnej".

Diogenes z Synopy, filozof grecki, cynik, * w Poncie 412 przed Chr., † 323 przed Chr. Z powodu fałszowania pieniędzy opuściwszy ojczyznę, udał się do Aten, gdzie został uczniem Antystenesa, którego wkrótce dziwactwem i krańcowem rozwinięciem zasady, że człowiek tem szczęśliwszy, im mniej potrzebuje, przewyższył. **D.** miał przydomek psa, gdyż według niego kąsał on jak pies, z tą jednak różnicą, że tylko swoich przyjaciół, aby ich ocalić. Z czasów starożytnych przechowało się wiele podań, charakteryzujących wzgardę jego, nie tylko dla wad wieku, w którym żył, lecz i dla wszelkich form towarzyskich. Przypisują mu błędnie napisanie licznych dzieł; przechowało się z nich tylko 51 listów, z których wydał 27 Aldus Manutius w Wenecji 1499, oraz Boissonade w

Diogenes.

„Notices et extraits de Manuscrits" w tomie X. Przypisywane mu fragmenty i aforyzmy znajdują się w Mullacha: „Fragmenta philosophorum graecorum" (t. 2, Paryż, 1867). Por. Göttling, „D. oder die Philosophie des griech. Proletariats" w „Gesammelte Abhandlungen" (t. I, Halla, 1851); Hermann „Zur Geschichte und Kritik des D. von Sinope" (Heilbronn, 1860).

Diogenes, z Laerty w Cylicji, i stąd nazywany *Laercjusz*, żyjący prawdopodobnie w pierwszej połowie III w. po Chr., napisał bardzo ważne dla historji filozofji dzieło: „De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus clarorum virorum", najlepsze wydanie Hübnera (Lipsk, 1828—33) i Cobeta (Paryż, 1850).

Dioklea, *Doklea*, po serbsku *Duklja*, niegdyś m. w dawnej Ilirji, przy ujściu rz. Zety do Moraczy, gdzie dotąd są rozwaliny, zwane *Dukljan grad* albo *Duke*, z których powstała dzisiejsza Podgoryca. W drugiej połowie IX w. była stolicą arcybiskupa rzymsko-kat. **D.** jest miejscem urodzenia cesarza *Dioklecjana*. Tu od 1317 mieszkał oślepiony syn króla serbskiego Milutina, Szczepan.—**D.** *Kraina*, inaczej *Zeta*, *Zenta*, nazywał się po zajęciu Ilirji przez Serbów i Chorwatów sam południowy kraniec Serbji, obejmujący dzisiejsze Czarnogórze z wyjątkiem Moraczy, sąsiednią Dalmację austrjacką na południe od Kotoru i część północnej Albanji do rz. Drymcy. Dzieliła się na 10 żup, zarządzanych przez żupanów pod zwierzchnictwem wielkiego żupana serbskiego w Desznicy, z których Michał przyjął tytuł króla około 1073. W w. XII wielki żupan Racki, Szczepan Niemania, rozszerzył jej granice aż za rz. Dryn.

Dioklecjan Cajus Aurelius Valerius Diocletianus, z przydomkiem *Jovius*, rodem Dalmata, * 245 po Chr., jakkolwiek nizkiego pochodzenia, posunął się wysoko w służbie wojskowej i 284 przez wojsko obwołany został w Chalcedonie cesarzem. Zagrożony buntem Bagaudów (ob.) i niebezpieczeństwami ze strony ludów germańskich, przyjął w 285 dzielnego wodza Maksymjana (Herculius) za współregenta z tytułem Augusta. W roku zaś 292 dla nadania państwu więcej potęgi i energji, wobec zapaści Germanów i Persów, obaj Augustowie wzięli sobie w 293 za pomocników Galerjusza i Konstancjusza Chlorusa z tytułem cezarów i podzielili między siebie państwo w ten sposób: Maksymjan wziął Afrykę i Italję (z rezydencją w Medjolanie), Galerjusz kraje naddunajskie, Konstancjusz Hiszpanję, Galję i Brytanję, **D.** Trację, Azję i Egipt (z rezydencją w Nikomedji), zachowując przy sobie zwierzchnią nad wszystkimi władzę. **D.** poskromił w Egipcie (296) Achilleusa, Konstancjusz przywiódł mu do posłuszeństwa Brytanję, Galerjusz zwycięsko walczył przeciw Narsesowi, królowi Persów, z którym zawarto pokój 297 i rozszerzono granice państwa aż za Tygier, Maksymjan zaś stłumił bunt w Afryce. Djoklecjan złożył 1 maja 305 rządy i † w ciszy wiejskiego życia 313 w majątku swoim Salona w Dalmacji. Za jego panowania znikły wszelkie ślady zwyczajów republikańskich, a na dworze zaprowadzono ceremonjał dworski i przepych wschodnich despotji. Przebywając w Nikomedji, nakazał 303 najsroższe prześladowanie chrześcijan. Por. Vogela „Der Kaiser Diocletianus" (1857); Bernhardt „D. in seine Verhältniss zu den Christen" (Bonn, 1862); Preuss „Kaiser D. und seine Zeit" (Lipsk, 1869); Mason „The persecution of D." (Londyn, 1876); Allard „La persécution de Diocletien" (Paryż, 1890, t. 2); Belser „Zur D- ischen Christenverfolgung" (Tybinga, 1891).

Dioklecjan.

Diokles, matematyk grecki, znany z dowcipnego rozwiązania zadania o podwojeniu sześcianu, (ob. Deloskie zagadnienie), przyczem zdaje się, że był wynalazcą cisojdy (ob.). Czas jego życia nie jest znany.

Diokles, lekarz grecki z Karystos (na wyspie Eubei), * około 350 przed Chr., często cytowany przez Galena, rozwijał system Hippokratesa. Pozostałe ułamki jego dzieł wydał Fränckel (Berlin, 1840).

Dioklejska kronika słowiańska, jest to kronika łacińska z wieków średnich, opisująca dzieje Słowiańszczyzny południowej. Tekst tej kroniki ogłosili: Lucius p. t. „De regno Dalmatiae" (1666), Schwandtner w „Scriptores rerum hung.", Ivan Crnczić „Popa Dukljanina ljetopis" (Kralevica, 1874). Powstała ona prawdopodobnie w pierwszych latach panowania Manuela Komnena 1143—1153. Por. Rački w „Kniževnik" I (1865).

Diomeda, ptak, ob. Albatros.

Diomedes, syn Aresa i Cyreny, król Bistonów w Tracji, karmił cztery swoje konie ciałem ludzkiem i z tego powodu zabity został przez Herkulesa.

Diomedes, postać homerowska, syn Tydeusza i Dejpyli, po Adraście król Argos, brał udział w wyprawie przeciw Tebom, jeden z najwaleczniejszych bohaterów w wojnie Trojańskiej. Homer poświęcił jego czynom bohaterskim całą pieśń V. Za powrotem z pod Troi, zastawszy żonę wiarołomną, udał się do Apulji, gdzie kilka miast założył i odbierał

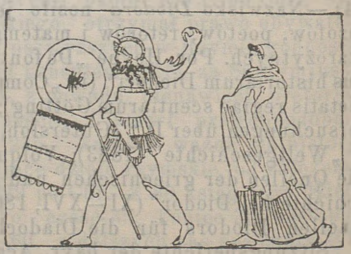
Diomedes walczący pod opieką Ateny.

cześć boską. Dzięki Atenie, wdzięcznej za wzniesione na jej cześć świątynie, uzyskał nieśmiertelność i zaślubiwszy Hermjonę, przebywał w Olimpie obok Dioskurów. Na Cyprze i w Italji oddawano mu cześć boską.

Diomedes, gramatyk łaciński, żyjący w drugiej połowie IV w., napisał dzieło: „Artis grammaticae libri III". Najlepsze jego wydanie uskutecznił Keil w zbiorze „Grammatici latini" (Lipsk, 1858).

Diomedes Cato, słynny w Polsce śpiewak, kompozytor i lutnista, * około 1570 w Wenecji, zostawał w służbie Zygmunta III. Pisał ulubione tańce i pieśni. Bésard w dziele: „Thesaurus harmonicus" (1603) zamieścił 8 jego sztuk na lutnię p. t. „Chorae Polonicae". Por. „Obraz wieku panow. Zyg. III".

Dion (*Dion*), znakomity Syrakuzanin, * około 408 r. przed Chr., jako mąż stanu i wojownik wielce ceniony przez swego szwagra Djonizjusza Starszego, tyrana syrakuzańskiego. Uczeń i przyjaciel Platona, przeniknięty nawskroś jego naukami, starał się szlachetnemi radami wpłynąć na sposób postępowania i myślenia Djonizjusza Młodszego, gdy ten został po ojcu władcą Syrakuz 367 przed Chr. Jednakże skutkiem intryg swych nieprzyjaciół a pochlebców tyrana, musiał uciekać z Sycylji, 366. W 357 wylądował **D.** na czele 800 wojowników w Sycylji, zdobył Syrakuzy i strącił z tronu Djonizjusza, lecz ścigany przez nieufność współobywateli, przymuszony był uciekać z kraju 356. Powołany przez nich napowrót, dla zaprowadzenia ustawy republikańskiej, został 354 przez Ateńczyka Kalippusa zdradziecko zamordowany. Śmierć **D.** opłakiwali Syrakuzanie i kosztem publicznym wznieśli mu pomnik jako odrodzicielowi wolności. Biografję **D.** pisali Plutarch i Korneljusz Nepos. Por. Lau „Das Leben des Syrakusaners D." (Praga, 1860).

Dion Chryzostom (*Złotousty*), dla stosunków blizkiej przyjaźni z cesarzem Nerwą zwany także *Coccejanus*, retor grecki, pochodził z Prusy w Bitynji, żył w latach 94—117 w Rzymie. Pozostało po nim 80 deklamacji, czyli rozpraw treści moralnej, politycznej i filozoficznej. Język pod względem czystości dorównywa prawie wzorom ateńskim. Najlepsze wydanie uskutecznił Emperius (2 t., Brunświk. 1844).

Dionaea, roślina, ob. Muchołówka.

Dione, w mitol. greckiej, według Hezjoda, córka Oceanu i Tetydy, była przez Zeusa matką Afrodyty (Wenery).—U późniejszych, **D.** była córką Atlasa, a przez Tantala matką Pelopsa i Nioby. Od czasów Teokryta imienia tego używano o Afrodycie.

Dione, czwarty księżyc Saturna (ob.).

Dionis du Séjour Achilles Piotr, matematyk, * w Paryżu 1734, † 1794; od 1758 był radcą parlamentu, od 1765 członkiem akademji. Dziełkiem „Essai sur les comètes" (1755) starał się uspokoić obawy spotkania ziemi z kometą. „Traité analitique des mouvements apparents des corps célestes" (1786—9) stanowi kurs astronomji. Pracował też nad rozwiązaniem równań 5 stopnia.

Dionysos, *Bakchos*, u Rzymian *Bacchus* albo *Liber*, u nas często *Bachus*, bóstwo greckie, pochodzenia trackiego albo frygijskiego. Kult jego bardzo wcześnie przeszedł do Grecji i rozpowszechnił się szczególnie między ludnością wiejską. Szalone orgje, połączone ze czcią **D.**, przeciwne naturze helleńskiej, wskazują jego pochodzenie obce, nie greckie. Najbardziej rozpowszechnione podanie tebańskie każe mu się rodzić w Beocji i mieni synem Zeusa i Semeli, która umarła przed narodzeniem dziecka. Zeus niedojrzały płód umieścił w swych lędźwiach (skąd starożytni uczeni wywodzą przydomek **D.** *Dithyrambos*), a po dojrzeniu, oddał na wychowanie nimfom *Bachantkom* (ob.). Inne podanie, powstałe z pomieszania kultu **D.** z kultem Demetery i Persefony, a zwłaszcza z tajemniczą czcią *(mysteria)* tych bóstw w Eleusis, mieni go synem Zeusa i Demetery, albo Zeusa i Persefo-

Dionysos.

ny, co pokazuje wyraźnie chtoniczną jego naturę. Oba te podania o pochodzeniu **D.**, jak również opowiadania o jego cierpieniach i śmierci (iż był rozszarpany przez tytanów), mają charakter nawskroś mistyczny, wykazują związek tego bóstwa z życiem natury, symbolizują zmiany w przyrodzie: obumieranie wegetacji zimą i ożywianie na wiosnę. Jest więc **D.** uosobieniem bujnego życia przyrody, zależnego od wilgoci ziemnej i słonecznego ciepła, życia, objawiającego się w płodności drzew, a przedewszystkiem w owocach winnej latorośli, którą swe piastunki na górze Nysa (w Tracji) nauczył szczepić i sok z jej jagód wyciskać. Otoczony Satyrami, Sylenami, Menadami i Tyjadami przebiega dalekie kraje, jako zdobywca, i wszędzie upowszechnia swój wynalazek. Stąd jest **D.** głównie *bóstwem wina*, które serce człowieka rozwesela i troski rozgania, a zarazem ciału zdrowia i krzepkości

nżycza. Uważano go także jako krzewiciela łagodniejszych obyczajów, umysłowej kultury, skąd pochodzi przydomek *Thesmophoros*. W odległych czasach kult **D.** nosił charakter prostoty, swobody i wesołości. Później miejsce tego umiarkowania zajęła wyuzdana zmysłowość, pełne szalonej rozpusty procesje (kobiety obnosiły ogromny *phallos*), odbywane wśród wrzaskliwego zgiełku fletów, bębnów, wykrzyków i rozwiązłych pieśni; szarpano zwierzęta i jedzono zakrwawione mięso. Przy tych, po większej części nocnych, uroczystościach ważną rolę odgrywały kobiety, znane pod nazwiskiem *Bachantek*, *Tyjad*, *Menad*, *Mimallon*, *Bossarid*, *Bistonid* i t. d. Z uroczystości **D.** najważniejsze są te, które się odbywały w Attyce, a mianowicie: 1⁰ *Małe czyli wiejskie Dionizje*, odprawiane w miesiącu Posejdonie (grudzień — styczeń) na wsi podczas winobrania. Częścią ich były tak zwane *Askolia*, kiedy młodzież jedną nogą skakała na skórzane wory, pomazane oliwą. 2⁰ *Lenaja* (święto prasowników wina) w miesiącu Hamelionie (styczeń—luty); 3⁰ trzydniowe *Anthesteria* w miesiącu Anthesterionie (luty—marzec), przy których upajano się świeżo wyciśniętem winem; 4⁰ *Wielkie czyli miejskie Dyjonizje* w miesiącu Elaphebolionie (marzec—kwiecień), na które zbiegały się tłumy do Aten. Uroczystości **D.** były źródłem powstania komedji i tragedji. Do Rzymu przeszedł kult **D.** z Wielkiej Grecji razem ze czcią Demetery i Persefony (italska Ceres i Libera). Już około 496 przed Chr., trzy te bóstwa wspólną miały tu świątynię. W stolicy i na prowincji odprawiano corocznie 17 marca uroczystości, zwane *Liberalia*, odznaczające się niepohamowaną wesołością. Później dopiero upowszechniły się w całej Italji osławione *Bachanalia*, potajemne, nocne, rozwiązłe orgje, w których brali udział mężczyźni i kobiety i które były niejednokrotnie ogniskiem knowań zgubnych dla państwa i społeczeństwa. Od 186 wykorzeniano je z całą surowością. Publiczny kult **D.** przetrwał do ostatnich czasów pogaństwa. Artyści epoki dawniejszej przedstawiali **D.** jako dojrzałego mężczyznę, w majestatycznej postawie, w długiem niewieściem prawie odzieniu z bujnemi na głowie i brodzie włosami, z przepaską około skroni i z puharem lub winną latoroślą w ręku. W ten sposób przedstawiano również tak zwanego **D.** *Indyjskiego*, mianowicie w epoce Cesarstwa. U sztukmistrzów zaś szkoły attyckiej typ **D.** stanowi postać młodziana, z wyrazem pewnej ospałości i bezmyślnej zadumy. Nosi także przepaskę. Włosy z puklem w tyle lokami spadają po obu stronach ramion, otoczone girlandą z bluszczu i liścia winnego. Zwykle, wyobrażają go nago; niekiedy ma piersi skórą sarnią obrzucone i często wspiera się na barkach satyra. Por. O. Müller „Denkmäler“ (w drugiem opracowaniu Wieseler'a, t. 2. Göting. 1860, tablica 31—45); Roscher „Lexikon“ I; Wieseler w „Nachrichten“ (Getynga, 1891—1892); A. W. Curtius „Das Stiersymbol des **D.**“ (1892).

Diopsyd, odmiana piroksenu (ob.), w pojedyńczych zrośniętych kryształach lub krystalicznych masach, przezroczysta lub przeświecająca, rozmaitych odcieni zielonej barwy. Znajduje się w Tyrolu, w Stanach Zjednoczonych, w Saksonji, na Uralu, i koło jeziora Bajkał w Syberji.

Dioptaz (*Achiryt, Szmaragd miedziany*), minerał pięknej szmaragdowej barwy, krystalizujący w słupy układu 6-kątnego, stanowi także masy ziarnistej budowy. Twardość=5,0; c. wł.=3,2; przezroczysty lub przeświecający, z blaskiem szklistym. Jest to wodny krzemian miedzi. Znaleziono go tylko w Syberji, o 70 mil na południe Omska. Należy do rzadkich i drogich minerałów.

Dioptra, *Kierownica miernicza*, linjał mosiężny, u którego każdego końca umieszczony jest pionowo celownik, t. j. blaszka mosiężna. Jeden z celowników opatrzony jest otworem lub wązką szparą, przez którą można dostrzedz przedmiot

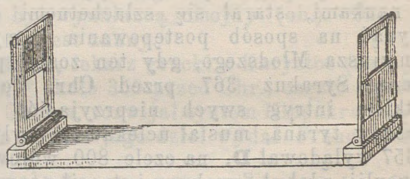

Dioptra.

uważany; drugi zaś ma w sobie wycięcie, przez które przechodzi włos lub nitka, znajdująca się w jednej płaszczyznie ze szparą na pierwszym celowniku.—**D.** używa się do oznaczania na stoliku mierniczym kierunku linij, pomiędzy stanowiskiem a rozmaitemi punktami na gruncie.

Dioptryka (dawniej też *anaklastyka*), część optyki zajmująca się załamywaniem światła w soczewkach, stąd *przyrządy dioptryczne* są te, które polegają na użycie soczewek, w różnicy od katoptrycznych, zwierciadłowych. Postać naukową nadał tej nauce Euler w dziele „Dioptrica“ (3 t. 1769—71). Z innych dzieł specjalnych wymienimy Klügela „Analytische D.“ (2 t., Lipsk, 1778); Littrowa „D., oder Anleitung zur Verfertigung der Fernröhre“ (Wied., 1830); Prechtla „Praktische D.“ (1828); Steinheil „Handbuch der augewandten Optik“ tom I (1890). Ob. Światło.

Diorama (z grec. obraz przezroczysty), malowidło, które, poddane rozmaitym zmianom światła, przedstawia przedmioty, okolice i t. p., jakby w rozmaitych porach dnia widziane, np. przy oświetleniu porannem, wieczornem, przy świetle słońca, księżyca i t. p. Istota rzeczy na tem polega, że obraz z obu stron jest malowany na tkaninie jak najbardziej przezroczystej i że może być oświecony światłem odbitem i światłem przez obraz przechodzącem. Przy pierwszym sposobie

oświetlenia światło pada z przodu i ile można z góry, przy drugiem światło dostaje się z tyłu przez okna pionowe, które muszą być zamknięte, jeżeli obraz przedni wystawia się na widowisko. Większą rozmaitość zyskuje się przez użycie szkieł barwnych i t. p. pomocy.—**D.** urządzili Daguerre i Bauton, udoskonalił ją Gropius w Berlinie. Obecnie pod **D.** pojmujemy przeważnie obraz tak ustawiony, aby wszelkie na nim przedstawione figury wyglądały możliwie najplastyczniej i jak największe złudzenie rzeczywistości wywoływały. Tego rodzaju **D.** dodają zwykle do panoram (ob.) w panoptikach. Por. Bapst „Essai sur l'histoire des panoramas et des dioramas“ (1891).

Dioryt, skała z rodziny skał hornblendowych, podobna do sjenitu, z tą różnicą, że składa się z hornblendy i albitu, kiedy sjenit jest mieszaniną hornblendy i ortoklazu. Złożenie **D.** jest ziarnisto-krystaliczne, grubo-ziarniste, albo też miałkie. Spat polny, do składu jego wchodzący, zwykle bywa zielonawy lub białawy, lecz w mniejszej ilości od hornblendy, która też główną barwę, mianowicie jasno-zieloną do ciemno-zielonej, skale nadaje. Niekiedy **D.** przedstawia budowę łupkową. **D.** *kulistym* zowie się **D.**, w którym albit zastąpiony jest anortytem. Skała ta, podobna do granitu, występuje głównie na Korsyce; przedstawia miejscami kulistą budowę, z powodu współśrodkowego układania się składowych jej części, stanowiących tym sposobem istotne kule.

Diorytowy porfir, skała różniąca się od właściwych dorytów (ob.) tylko wielkością ziarn; właściwie mówiąc, budowa ziarnista tu już znika, główna masa skały jest jednorodną, z nierównym rozłamem, szarej lub zielonej barwy, a w masie tej leżą duże kryształy albitu i amfibolu. Niektóre **D.** zawierają znaczną ilość wapna, jak np. porfir z Chemnitz. Skała ta występuje wszędzie obficie, głównie w Węgrzech, Uralu i Ameryce południowej.

Dioscorea *(Pochrzyn, yams)*, rodzaj roślin rodziny *Dioscoreaceae*, kwiaty rozdzielno-płciowe, owoce — torebki pergaminowe, o 3 komorach, z których każda zawiera 2 nasiona skrzydlaste. Rośliny zielne lub podkrzewy, o łodydze ziemnej, bulwiastej. Bulwy te mączyste dostarczają *mandjoki*, z powodu której **D.** należy do ważnych roślin pokarmowych. Bulwy świeże są ostre i szkodliwe, ale przez gotowanie i prażenie tracą ostrość i wydają pokarm zdrowy i pożywny. Uprawiają się w krajach gorących, jak u nas kartofle. Niektóre gatunki mają też własności lekarskie. Największa ilość mandjoki pochodzi z *ignamu, yamu (D. alata)*; korzeń dochodzi niekiedy 40 funtów ciężaru. Inne gatunki są: *D. sativa, bulbifera, aeuleata, hirsuta, japonica, triphylla, batatas.*

Dioscorea.

Dioscoreaceae *(Pochrzynowate)*, rodzina roślin jednoliścieniowych, obejmująca rośliny trwałe lub podkrzewy, o łodydze podziemnej, bulwiastej; kwiaty drobne, przez spłonienie rozdzielnopłciowe, ułożone w grona lub kłosy; okwiat zielny, 6-dzielny, pręcików 6; zawiązek dolny, 3-komóreczkowy, o zalążkach samotnych lub parzystych, szyjek 3, znamiona tępe. Owoc błoniasty, torebkowaty, trójkątny, otwierający się pękaniem komórkowem, już jagodowy, niepękający. Białko mięsiste lub chrząstkowate, zarodek drobny. Około 170 gatunków, właściwych krajom zwrotnikowym; zawierają mączkę i istotę gorzką, ob. Dioscorea.

Dios-Györ, miasteczko w węgierskim komit. Borszodzkim, 6.600 m., wielkie fryszerki żelaza i stali, huty szklane i papiernia; sady, winnice, kopalnie węgla brunatnego, cieplice obojętne o 22,5° temperat. i ruiny zamku królewskiego.

Dioskor, djakon kościoła rzymskiego i antypapież w 529. Zajmował stolicę papieską tylko dni 29, z powodu śmierci.

Dioskorides *(Pedanius* albo *Pedacius)*, lekarz i botanik grecki z Anazarby (Caesarea Augusta) w Cylicji, żyjący w I w. po Chr. Jako autor dzieła „Materia medica“ (wydanego przez Sprengela w 2 tomach w Lipsku 1829—30), uważany był bardzo długo za wyrocznię w farmakologji.

Dioskurowie, Dioskuroi, t. j. synowie Zeusa, bliźnięta, *Kastor* i *Polydeukes* (łac. Pollux), urodzeni z Ledy, bracia Heleny, zwani także *Tyndaridami*. Nierozdzielni bracia, mieli udział

Dioskurowie.

w wielu sławnych czynach bohaterskich. Oddawano im cześć boską jako opiekunom żeglarstwa i gościnności; w Atenach nazywali się *Anakes*, t. j. władcy, a świątynia ich *anakeion*, t. j. dom władcy. Zwykle przedstawiano ich pod postacią dwu nadobnych młodzieńców lub jako jeźdźców z palmami w ręku. *Dioskuria* lub *Anakeia*, nazwa uroczystości na ich cześć obchodzonych; w Rzymie ustanowione przez dyktatora A. Postumjusza na pamiątkę zwycięstwa, odniesionego nad brzegami jeziora Regilskiego w roku od zał. Rz. 257. Obchodzono je 8 kwietnia, t. j. w rocznicę wygranej, przepowiedzianej przez Kastora i Poluksa.

Dioskur, *Dioskoros*, *Dioscurus*, patrjarcha aleksandryjski po ś. Cyrylim 444, bronił nauki Eutychesa na soborze w Efezie (449), i rzucił klątwę na papieża rzymskiego ś. Leona, za co w 450 przez synod konstantynopolski został pozbawiony patrjarchatu, a w 451 przez sobór chalcedoński biskupstwa i kapłaństwa.

Diosma *(Zalotnia, Wonny krzew)*, rodzaj roślin z rodziny rutowatych, obejmujący okazałe krzewy o liściach zawsze zielonych, gruczołkowatych, kwiatach białych lub różowych, miłej woni. Pochodzi z przylądka Dobrej Nadziei; z 30 gatunków niektóre hodowane są w Europie. Z liści **D.** *crenata* i **D.** *serratifolia* Hottentoci przygotowują maść, którą namaszczają ciało. Rodzaj ten uważają niektórzy za typ oddzielnej rodziny *Diosmeae*, do której z roślin europejskich należy tylko *Dyptam* (ob.).

Diosmina, ob. Barosma.

Diosmoza, ob. Osmoza.

Diospolis, nazwa kilku miast starożytnych w Egipcie i Syrji.—**D.** w Wyższym Egipcie, stolica prowincji (Nomos) nad Nilem, teraz Hou.—**D.** (magna), toż samo co Teby.—**D.** albo Lydda, miasto w Palestynie, pokolenia Benjamina, gdzie bardzo wcześnie zawiązała się gmina chrześcijańska; teraz Ludd.

Diospyrus (*Śliwodaktyl*, *Persymona*), rodzaj roślin z rodziny hebankowatych, obejmujący drzewa i krzewy w krajach gorących, o liściach naprzemianległych, całobrzegich; kwiaty dwupłciowe lub oddzielnopłciowe, kielich 4—5—6 dzielny, korona krótka, pręcików 8—16, zawiązek górny o dwu szyjkach, owoc—jagoda. — **D.** *lotus*, drzewo dochodzące około 10 metrów, o kwiatach małych, jagody, zwane *daktylami czarnemi*, są jadalne, w półn. Afryce i Europie połud. **D.** *kaki* (*Ś. wiśniówka)*, krzew w Chinach i Japonji, z owocami słodkiemi, żółtawemi, które wysuszone znajdują się w handlu pod nazwą *fig kaki*. — **D.** *virginiana*, drzewo wysokie z owocami mięsistemi, żółto-czerwonemi, w Ameryce półn., owoce, *persymony*, zwłaszcza zamrożone, są jadalne. Dwa powyższe gatunki hodują się pod gołem niebem w cieplejszych krajach Europy. Niektóre gatunki, jak **D.** *ebenum* i in., dostarczają nam hebanu (ob.).

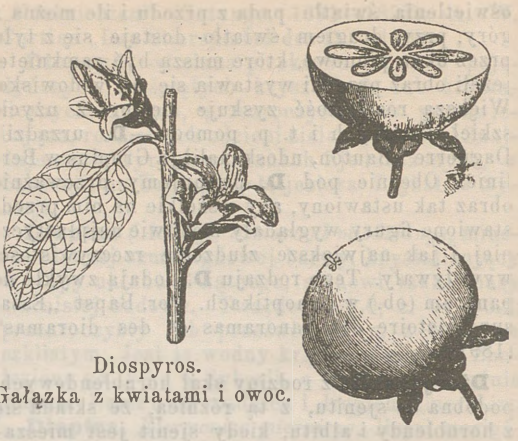

Diospyros.
Gałązka z kwiatami i owoc.

Dioszeg, 1) Miasteczko w węg. komitacie Biharskim, leży w urodzajnej okolicy i prowadzi ożywiony handel winem, zbożem i owocami; liczy 5,700 miesz. 2) Miasteczko w węg. komitacie Presburskim, wielka cukrownia i 2,500 miesz.

Diotima *(Deotyma)*, według fikcyjnego przedstawienia Platona w „Sympozjonie“ (biesiada), kapłanka z Mantynei, od której Sokrates przejmuje o istocie miłości naukę, a następnie w owym sławnym djalogu rozwija.

Dioxippos, komedjopisarz ateński, tylko ułamki sztuk jego doszły naszych czasów. U Meineckego, Fragm. com. Graec. IV, str. 541.

Dioxippos, Ateńczyk, słynny bokser, żył za czasów Aleksandra W. Kiedy pojedynkując się nieuzbrojony, pokonał uzbrojonego Macedończyka, został przez tego znienawidzony i fałszywie oskarżony o kradzież, i wskutek tego **D.** odebrał sobie życie. (Diod. Sic. 17, 100, Curt. 9, 7, 16).

Dipauli Józef, baron, austrjacki mąż stanu, * 1844 r., w 1866 wstąpił jako ochotnik do tyrolskiego ruszenia, w r. 1870 służył w armji papieskiej. Do rady państwa wybrano go w 1873, ale już w następnym złożył mandat wraz z pozostałymi przedstawicielami Tyrolu, protestując w ten sposób przeciw systemowi centralistycznemu rządów. Podczas walki przeciw konstytucji odmówił przysięgi na wierność jej. W 1874 znowu wybrany do rady państwa, reprezentował tam Tyrol podczas lat 1874 do 1885 i 1891—1897. Nazwisko jego stało się zwłaszcza głośnem podczas walki o szkołę wyznaniową. **D.** należał wtedy do najkrańcowszych między krańcowymi zachowawcami. Początkowo należał do klubu hr. Hohenwart'a, później wystąpił z niego, zakładając partję ludową katolicką. Pewien czas szedł pospołu z antysemitami, lecz sojusz zerwał się za czasów Badeniego z powodu rozporządzeń językowych—był ich zwolennikiem, potem

znowu niespodziewanie wystąpił przeciw nim i zapowiedział własny wniosek, co obudziło podejrzenie prawicy, nie jednając mu opozycji. W r. 1898 wstąpił do gabinetu, utworzonego przez hr. Thuna, jako jeden z przedstawicieli prawicy.

Diphteritis, *dyfteryt*, ob. Błonica.

Diplejdoskop, przyrząd astronomiczny, pomyślany 1844 przez Denta w Londynie, składający się z trzech tafelek szklanych, o ścianach równoległych, tak złożonych, że tworzą pryzmat prostokątny. **D.** tak się umieszcza przed szkłem przedmiotowem lunety, że ściana przeciwległa kątowi prostemu jest prostopadłą do osi lunety; wtedy obrazy przedmiotów, których promienie nie są równoległe do osi lunety, widziane będą podwójnie—wprost i przez odbicie, natomiast, przy promieniach idących równolegle, obrazy będą pojedyńcze. Jeżeli więc luneta ustawioną jest w południku, użyć jej można do obserwacji górowania gwiazd jasnych, zwłaszcza słońca, i zastąpić tym sposobem lunetę południkową. — **D.** znalazł przyjęcie w niektórych obserwatorjach, lecz nie jest przyrządem dostatecznie ścisłym.

Diplopia, podwójne widzenie, — ma miejsce, ilekroć siatkówki nie są normalnie względem widzianego przedmiotu skierowane. Obraz przedmiotu rysuje się zawsze w każdym oku, a dwa te jego obrazy widzimy jako jeden, bo oko nauczyło się, że dwa dane punkty siatkówek jednocześnie podrażnione zostają przez wpływ jednej przyczyny (ob. Horopter). Jeżeli więc dla jakichkolwiek przyczyn promienie, od jednego punktu świecącego idące, podrażnią inne punkty na siatkówce, powstaje **D.** Ma ona więc miejsce, gdy jedną gałkę palcem zlekka zepchniemy, albo gdy nie ściśle nastrajamy oko na przedmiot, na który patrzymy. W stanach chorobowych **D.** napotykamy przy rozmaitych guzach w oczodole odpychających gałkę, przy paraliżach mięśni ocznych (ob. Zez). Przy dłuższem trwaniu choroby **D.** znika, bo chory na obraz jednego oka przestaje zwracać uwagę, albo do nowego porządku zgodnych punktów przywyka. Podwójne widzenie jednem okiem daleko rzadziej się zdarza; ma miejsce wtedy tylko, jeżeli środki przezroczyste oka niejednostajnie załamują światło, np. gdy kępka śluzu zalega na rogówce, gdy soczewka się obsuwa i w części tylko źrenicę zakrywa, gdy przy początkującej katarakcie substancja soczewki w rozmaitych miejscach się zmienia.

Diplozoon, rodzaj robaków płaskich z rzędu przywr wieloprzysawkowych, osobliwy tem, że w stanie dorosłym jest zwierzęciem podwójnem, złożonem z dwu krzyżowo z sobą zrosłych osobników. Dopóki żyją oddzielnie, osobnik każdy posiada przysawkę w pośrodku brzucha; oddzielne te osobniki uważane były za oddzielny rodzaj *Diporpa*. Przy zrastaniu obejmują nawzajem przysawkami i brzuszkami znajdujące się na grzbiecie ich wyrostki i wzajemnie się zapładniają. **D.** *paradoxum* ma 6 do 10 mm. długości i żyje pasożytnie na skrzelach ryb rzecznych. Por. Zeller „Geschlechtsapparat von D.“ (1888).

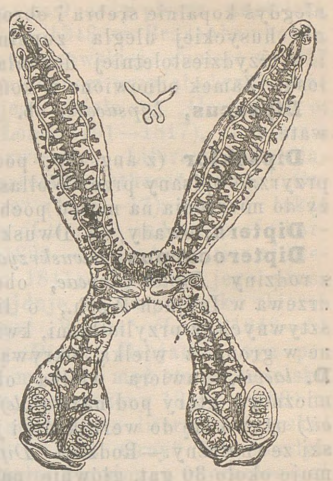

Diplozoon, wielkości naturalnej i w powiększeniu.

Dipnoi, ryby, ob. Dwudyszne.

Dippel Jan Konrad, alchemik i chemik niemiecki, * 1673 we Frankensteinie pod Darmsztadem, † 1734 r.; marzyciel, który szyderstwem swem z teologji naraził się na wiele przykrości; zajmował jakiś czas posadę rządową w Danji, ale i tam dzieła jego były spalone przez kata, a on sam pewien czas więziony. Największy rozgłos zjednał sobie wynalazkiem oleju zwierzęcego (ob. Dippela olejek). Jemu przypisują wynalazek błękitu berlińskiego. Pisma swoje wydał pod imieniem „Christianus Demokritus“ (wyd. ostatnie 1747, w 3 t.). Por. Bender „I. K. D., der Freigeist aus dem Pietismus“ (1882).

Dippel Leopold, botanik, * 1827, studjował nauki przyrodnicze w Monachjum i Jenie, był naprzód nauczycielem w szkole realnej, następnie profesorem botaniki i dyrektorem ogrodu botanicznego w Darmsztadzie. Napisał: „Beiträge zur vegetabilischen Zellenbildung“ (1858); „Die feinere Struktur der Zellenwand“ (1878); „Das Mikroskop und seine Anwendung“ (1883); „Grundzüge der allgem. Mikroskopie“ (1885); „Handbuch des Laubholzkunde“ (Berlin 1891).

Dippela olejek, *olejek zwierzęcy*, powstaje przy suchej destylacji materji zwierzęcych i otrzymuje się przez rektyfikację śmierdzącego oleju (*oleum animale foetidum*) zwierzęcego. Stanowi on ciecz bezbarwną, przenikającego, nieco korzennego zapachu; w świetle i powietrzu brunatnieje i ciemnieje. Dziś w medycynie prawie nieużywany.

Dippoldiswalde, miasto w saskim okręgu Drezdeńskim, nad rz. Rote Weiseritz, 3,363 miesz. (1895). Osada ta została założoną w X w. przez górników czeskich, którzy ją nazwali tak od pobliskiej pustelni Dippolda, później Adalberta (Wojciecha), apostoła Prusaków. Posiadała

niegdyś kopalnie srebra i obronny zamek; w wojnie husyckiej uległa zupełnemu zniszczeniu, a w trzydziestoletniej doznała także ciężkiego losu. Zamek odnowiono w końcu XVII w.

Dipsacus, *Dipsaceae*, ob. Szczeć, Szczeciowate.

Dipsektor (z ang. *dip*, pochylenie poziomu), przyrząd opisany przez Wollastona (1817), a służy do mierzenia na morzu pochylenia poziomu.

Diptera, owady, ob. Dwuskrzydłe.

Dipterocarpus *(Dwuskrzydła)*, rodzaj roślin z rodziny *Dipterocarpeae*, obejmujący wielkie drzewa w Indjach Wsch., o liściach owalnych, sztywnych, z przylistkami, kwiaty wonne, zebrane w grona z wielką okrywą, owoc—torebka. **D.** *laevis*, zawiera wielką obfitość soku balsamicznego, który pod nazwą *oleju drzewnego (wood oil)* używa się do werniksów i jako środek lekarski zewnętrzny.—Rodzina *Dipterocarpeae* obejmuje około 30 gat. głównie na wyspach oceanu Indyjskiego, obfitujących w żywicę balsamiczną i olejek eteryczny, w nasionach zaś zawierają olej tłusty, łojowaty.

Dipteryx, roślina, ob. Tonka.

Dipus, zwierzę, ob. Skoczek.

Dir, ob. Askold.

Dirca *(Rzemienica)*, rodzaj roślin z rodziny tymiałkowatych, obejmujący jedyny gatunek **D.** *palustris*, krzew na kilka stóp wysoki w Amer. półn. Kwiaty ma gruszeczkowato-dzwonkowate, wiązkami osadzone, bladożółte, pręcików 8, liście podłużnolancetowate, jagody jajowate; u nas hoduje się pod gołem niebem, kora używa się na koszyki.

Directorium divini officii, zowie się w kościele rzymsko-katolickim, kalendarz djecezjalny, w którym jest przepisany porządek wszelkich uroczystości kościelnych, mszy i obrządków na każdy dzień roku. Zowie się po łacinie „Ordo divini officii."

Dirhem, *direme*, *dramm*, t. j. drachma, dawniejsza jednostka wag turecka, których 400 szło na 1 okę,=3,2026 grama, różnej zresztą wielkości w różnych państwach i miastach mahometańskich. Od 1871 jest **D.** *i-szerij* jednostką nowych wag tureckich i=1 gramowi. W Maroko **D.** była monetą srebrną, których 15 szło na 1 piastr. wartości około 12 groszy polskich.

Dirichlet Piotr Gustaw Lejeune, matematyk, * 1805 w Düren, † 1859. W r. 1822 udał się do Paryża, gdzie zjednał sobie rozgłos rozprawą: „Sur l'impossibilité de quelques équations indeterminées du cinquième dégré." W r. 1827 objął docenturę we Wrocławiu, w r. 1828 został profesorem w Berlinie, a w 1855 w Getyndze. Głównie pracował on nad teorją równań różniczkowych cząstkowych, nad szeregami perjodycznemi, całkami określonemi i nad teorją liczb. Prace swe ogłaszał w „Abhandlungen" berlińskiej akademji nauk i w dzienniku Crellego; wytknęły one nowy w nauce kierunek. Po śmierci jego wydał Dedekind jego teorję liczb p. t. „Vorlesungen über Zahlentheorie" (4 wyd., 1894), oraz Grube jego „Vorlesungen über die im umgekehrten Verhältniss des Quadrats der Entfernung wirkenden Kräfte" (2 wyd., 1887). Na zlecenie akademji berlińskiej ogłosił Kronecker zupełne wydanie dzieł **D.** (2 t., 1890).

Diricksens Judoeus Józef, powieściopisarz flamandzki, * 1826 w Antwerpji, † 1855. Napisał: „Rowna" (1845); „Mynkeer Luchtervelde" (1848); „Tantie Mortelmans" (1851) i in. Nadto napisał rozprawę nagrodzoną p. t. „Bedenkingen op de nederlandsche schilderschool" (1855). Pisywał pod pseudonimem Eugenjusza Zettermanna. Zbiór dzieł **D.** wraz z życiorysem wydał F. J. van den Branden (Antwerpja (1876).

Dirke, ob. Antjope.

Dirk-Hartog, wyspa przy zachodniem wybrzeżu Australji, pod 26^0 szerok. płd., 70 klm. długa, 15 klm. szeroka; wzdłuż brzegów jej ciągną się ławice koralowe.

Dirksen Henryk Edward, prawnik niemiecki, * 1790 w Królewcu, † 1868 r., profesor prawa rzymskiego tamże 1817 i w Berlinie 1829. Główne jego dzieło „Manuale Latinitatis fontium juris civilis Romanorum" (1837—1839). Pozostałe pisma „Hinterlassene Schriften" (2 t., 1871) wydał F. D. Sanio, który też napisał jego życiorys (1870).

Dirksen Enno Heeren, matematyk, * 1792, † 1850, był profesorem matematyki w Berlinie oraz członkiem akademji berlińskiej. Napisał: „Analytische Darstellung der Variationsrechnung" (1823); „Organon des gesammten transcendenten Analysis" (1845); „Ueber die mechanische Berchaffenkeit der elastischen Flüssigkeiten" (1839); „Ueber die Bedingungen der Integrabilität der Differential-Funktionen von mehreren Veränderlichen" (1836).

Dirmstein, wieś w bawarskim Palatynacie, ma 1,400 miesz., źródło mineralne siarczane i zamek, niegdyś rezydencjonalny biskupów wormackich.

Dirschau, niemiecka nazwa Tczewa (ob.).

Dis, w skali muzycznej stopień *d*, podniesiony o pół tonu.

Disażio, ob. Ażjo.

Disce, puer, latine, ego faciam te mościpanie, ucz się, chłopcze, łaciny, a ja uczynię cię panem. Słowa, przypisywane królowi Stefanowi Batoremu, który zwiedzając akademję w Zamościu, miał wyrzec je do jednego z uczniów.

Discomycetes, *grzyby miseczkowate*, ob. Grzyby.

Discophora, rzęd robaków, ob. Pijawki.

Discordia, w mitologji rzymskiej, uosobienie niezgody, córka Nocy i Erebu.

Disentis, *Dissentis*, wieś w szwajcarskim kantonie Graubünden, wyniesiona 1,156 metr. nad powierzchnię morza, na lewym brzegu Renu, liczy 1,230 miesz., po większej części pochodzenia romańskiego. Założony tutaj 614 r. klasztor Benedyktynów wpływał bardzo skutecznie na rozszerzenie w tej okolicy chrześcijaństwa. Opat tutejszy pozyskał 1570 r. tytuł księcia cesarstwa niemieckiego, którego używał aż do czasu zniesienia tego cesarstwa; klasztor spalił się w 1846 r.

Disko, wyspa na wybrzeżu zachodniem Grenlandji, pod 70° szerok. płn., na północ od zatoki t. im., 160 klm. długa, zajmuje obszar 7,786 klm. kw. Na wybrzeżu południowem leży przystań Godhavn.

Diskolity *(Discolithus)*, ob. Kokolity.

Diskrazyt, toż co antymonek srebra, ob. Antymonowe minerały.

Diskryminanty. Jeżeli *n* pierwiastków równania *u* — tego stopnia ułożymy w szereg *a*, *b*, *c*... *k*, *l* i utworzymy różnice *(b—a)* *(c—a)*... *(l—a)*; *(c—b)* *(d—b)* *(l—b)* i wreszcie *(l—k)*, to kwadrat z iloczynu tych różnic stanowi **D.** Gdy **D.** schodzi do zera, znaczy to, że między pierwiastkami równania są równe.

Dismal Swamp (straszne bagno), rozległe bagnisko w półn. ameryk. stanach Wirginji i Karoliny Północnej; 64 klm. długie, 40 klm. szerokie. W ostatnich czasach przeprowadzono tu kanały i część bagna osuszono.

Dismoenorrhoea, miesiączkowanie połączone z bólami i innemi przykremi objawami; zdarza się przy rozmaitych chorobach organów płciowych u kobiet.

Dison, fabryczna osada w Belgji, w prow. Liège, na północ od Verviers; fabryki sukna, łomy kamieni, 13,300 miesz.

Dis pater, w mitologji rzymskiej, bóg świata podziemnego, dosłownie „bóg bogaty," syn Saturna i Opy (Ops), brat Jowisza i Neptuna. Przebywa w swem państwie podziemnem z małżonką Prozerpiną, porwaną z Sycylji. Miał swe świątynie w Terencie, na Kapitolu, przy wielkim cyrku. Por. Gaidoz „Revue archéol." (1892); „Berlin. phil. Woch." (1893).

Disphagia, trudność w połykaniu, zależąca albo od zapalenia gardła i stąd bólu, od zwężenia gardzieli lub przełyku z jakichkolwiekbądź powodów, skurczu albo paraliżu mięśni gardzielowych.

Disphonia, utrudnione wydawanie głosu, ma przyczynę swoją w chorobowem obrzmieniu strun głosowych, w paraliżu strun i t. p. warunkach.

Dispora, D. *caucasica*, bakterja, tworząca główną część składową ziarn kefirowych, ob. Kefir.

Disputatio pro gradu (łac.), rozprawa na stopień naukowy.

D'Israeli Izaak, zasłużony pisarz angielski, * 1766 r. w Enfield, † 1848 w Bradenhamhouse. Pochodził z rodziny żydowskiej, dopiero w 1817 razem z synem Benjaminem przyjął chrześcijaństwo. Celniejsze jego dzieła są: „Curiosities of literature" (3 t., Lond. 1791—1817), z którem w ścisłem zostają związku: „Literary miscellanies" (1801); „Quarrels of authors" (1814) i „Calamities of authors" (1812—13); ważne także są: „Commentaries of the life and reign of Charles I" (5 t., Lond. 1828—31) i „Amenities of literature" (3 t., Lond. 1841). Życiorys jego, przez syna napisany, znajduje się na początku zbiorowego wydania jego „Works" (Lond. 1849—51 i 1862—63). — **D.** v. *Disraeli* Benjamin, syn poprzedniego, pisarz, mówca i mąż stanu angielski, * 1804 w Londynie, ochrzczony 1817, † 1881 r. Wcześnie rzucił się na pole literackie i zyskał rozgłos romansami „Vivian Grey" (5 t., Londyn 1825—27) i „Cantarini Fleming, a psychological autobiography" (4 t., Londyn 1832), w pierwszym wykazał bujną fantazję, w drugim zdolność malowania namiętności. Podczas ogólnego ruchu z powodu bilu reformy, stanął jako demokrata po stronie liberalnej, w parlamencie zaś (od 1837) przerzucił się do partji konserwatywnej. Wybrany ponownie 1841 roku, utworzył z lordem Mannersem, Smythem i innymi tak zwane *Stronnictwo młodej Anglji*, którego zasady rozwijał w zręcznie i zajmująco pisanych romansach, jak: „Coningsby, or the new generation" (3 t., Londyn 1844); „Sybil, or the two nations" (3 t., Londyn 1845) i „Tancred, or the new crusade" (3 t., Londyn 1847); „Endymion," przekład polski Eweliny Feinkind (Warszawa 1881—83). W parlamencie zaś występował (1846) wraz z lordem Bentinck na czele protekcjonistów przeciwko Peelowi i zasłynął jako znakomity mówca i zręczny djalektyk. Po śmierci Bentincka (1848), przywodząc sam jeden protekcjonistom, zwalczał whigów, reformistów i stronników Peela (ob.); gdy skutkiem tego upadło ministerjum whigowskie (1852), **D.** zarządzał wydziałem finansów w torysowskim ministerjum Derby od lutego do grudnia 1852 i powtórnie od listopada 1858 do czerwca 1859 r. Odtąd występował na czele opozycji torysowskiej aż do 1866 r., w którym znowu przyszedł do władzy, przeprowadził 1867 r. liberalny bil reformy i od lutego do grudnia 1868 był prezesem gabinetu. Po śmierci hrabiego Derby (1869) przywodził całej partji konserwatywnej, objął znowu 1874 r., jako pierwszy minister, ster państwa. Za jego rządów Anglja przybrała energiczniejszą postawę w sprawach zewnętrznych,

D'Israel hr.

a kwestja wschodnia, dotykając bezpośrednio interesów angielskich, dała sposobność **D.** niejednokrotnie rzucić głos na szalę. Przez zakupienie akcji kanału Sueskiego od vice-króla egipskiego zapewniwszy wpływ Anglji w tamtych stronach, wystąpił w kwestji wschodniej stanowczo przeciw Rosji. Jego usiłowania powstrzymały Turcję od zupełnego upadku; jako przedstawiciel Anglji na kongresie berlińskim zdołał utrzymać przy Turcji Rumelję wschodnią, a układem, zawartym potajemnie z Turcją, uzyskał dla Anglji Cypr. W obec powodzeń **D.**, przeciwnicy jego polityczni w Anglji umilknąć musieli; królowa obdarzyła go 1878 tytułem *earl'a of Beaconsfield* i *barona Hughensen*, a powrót jego z kongresu berlińskiego był istnym wjazdem tryumfalnym. W 1880 wskutek opozycji rozwiązał parlament, lecz przy samych wyborach doznał porażki; ustąpił więc miejsca Gladstonowi. Oprócz dzieł wyżej wymienionych napisał jeszcze romans: „Lothair“ (3 t., Londyn 1870); „Endymion“ (1881). Mowy jego wyszły p. t. „Constitutional reform speeches“ (1866); „Speeches on conservative policy of the last 30 years“ (1870); „Selected speeches of the late Right Hon. the Earl of B.“ (1882) i listy: „Correspondence with his sister“ (1886). Por. „Benj. D., a biography“ (1877); Milla „D'Israeli, the author, orator and statesman“ (London 1863); George Brandes „Lord B., ein Charakterbild“ (1879); Cucheval-Clarigny „Lord B. et son temps“ (1880); O'Connor „Lord B., a biography“ (1881); Hitchmann „The public life of lord the earl of B.“ (1885); Kebbel „Lord of B.“ (1888); I. A. Froude „The earl of B.“ (Londyn 1891).

Dissenters *(Dysydenci)*, t. j. inaczej myślący, zowią się w Anglji wszyscy ci, którzy nie chcieli przyjąć 39 art. kościoła anglikańskiego, czyli ci wszyscy ewangelicy, którzy nie tyle dogmatem, ile organizacją kościelną i rytuałem różnią się od niego, mianowicie: Prezbiterjanie, Nonkonfirmiści i Independenci. W Szkocji zaś, gdzie Prezbiterjanie są w większości, pod **D.** rozumieją się członkowie kościoła anglikańskiego. Do **D.** należą także wyznawcy „Wolnego kościoła Szkocji,“ założonego w r. 1843 przez dra Chalmersa. Por. Dixon „History of the church of England“ (1878—1885, 3 t.).

Dissolving views (ang., wym. *wius*), *obrazy niknące*, ob. Latarnia czarodziejska.

Disteli Marcin, znakomity karykaturzysta, * 1802 r. w Olten w kantonie Soloturn, † 1844 r. w Soloturnie; rysunki jego, np. do „Bajek“ Fröhlicha, są prawdziwemi w swoim rodzaju arcydziełami. Później poświęcił się **D.** karykaturze politycznej i wsławił się jako wydawca od roku 1839 pisma: *Schweizerischer Bilderkalender*. Oprócz tego wydał jeszcze znaczną liczbę rozmaitych rycin, a w r. 1841 szesnaście sztychów do awantur barona Münchhausena. Por. Hartmann „Martin Disteli. Ein Künstlerleben“ (Soloturn, 1861); Zehnder „Martin D.“ (Bazylea, 1883).

Disten, *cjanit*, *retycyt*, minerał z rzędu krzemianów, z grupy andaluzytu, krystalizuje w szeregu trójskośnoosiowym, w długie i szerokie słupy, twardość = 5—7, c. wł. = 3,5. Jest bezbarwny, biały, niebieski *(cjanit)*, żółty, szary *(retycyt)*, przeświecający, blasku szklistego. Składa się z krzemianu glinki, występuje głównie w łupku talkowym lub mikowym. Znajduje się w Tyrolu, Czechach, Uralu i Szwecji. Niektóre odmiany używają się na kamienie do pierścieni.

Distichon, dwuwiersz, składający się z heksametru i pentametru. Miara ta była nazywana wierszem elegijnym. Bardzo także właściwym jest **D.** do zwięzłego wyrażania uczuć i myśli; Grecy i Rzymianie używali tej formy w swych epigramatach. Najwięcej znanym jest pod nazwą *„Disticha“* zbiór zdań łacińskich poety rzymskiego Djonizjusza Katona.

Distomum, robak, ob. Motylica.

Districhiasis, choroba powiek, polegająca na tem, że rzęsy w nieprawidłowym rosną kierunku; zawracają się one ku gałce ocznej, sprowadzają ból, mocny skurcz powiek, a po dłuższem trwaniu zapalenie i zmętnienie rogówki (łuszczka). Nieprawidłowo rosnące włoski wyrywa się, niszczy żelazem rozpalonem i t. p. środkami, albo wraz z całym brzegiem powiek się obcina. Można też, nie naruszając rzęs samych, odwrócić je tylko od gałki przez wycięcie paska skóry z powiek.

Disuria, oddawanie moczu bolesne i utrudnione. Przyczyną jego są choroby pęcherza (zapalenie, paraliż), przy których skurcze ścian jego stają się niemożliwe, albo z bólami połączone; przyczyna może też leżeć w zwężeniu i zapaleniu cewki, gdzie samo wyjście moczu jest utrudnione. Częstą przyczynę **D.** stanowi wreszcie kamień pęcherza moczowego.

Dita, kora, ob. Alstonia.

Diterichs Joachim Fryderyk Chrystjan, weterynarz, * 1792 w Stendal, † 1858; od 1830 był nauczycielem, a od 1841 profesorem w ogólnej szkole wojskowej w Berlinie. Ogłosił pomiędzy innemi: „Handbuch der Veterinarchirurgie“ (7 wyd., 1856); „Handbuch der practischen Pferdekenntniss“ (3 wyd,, 1845); „Handbuch der gesammten Hausthierzucht“ (1848).

Ditfurth Franciszek Wilhelm, pisarz niemiecki, * 1801, † 1880 w Norymberdze. Studjował prawo w Marburgu, muzykę w Lipsku, następnie zajął się zbieraniem historycznych pieśni ludowych, które wydał w długim szeregu tomów, a mianowicie: „Fränkische Volkslieder mit ihren zweistimmigen Weisen“ (Lipsk 1855); „100 historische Volkslieder des preussischen Heeres von 1675 bis 1866“ (Berlin 1869); toż „des bayrischen Heeres von 1620 bis 1870“ (1871); toż „des

oesterreichischen Heeres von 1638 bis 1849“ (Wiedeń 1874); „Die historischen Volkslieder vom Ende des Dreissigjährigen Kriegs bis zum Beginn des Siebenjährigen“ (Heilbr. 1877); „Die historischen Volkslieder des Siebenjährigen Kriegs“ (Berlin 1871); toż „vom Ende des Siebenjährigen Kriegs bis zum Brande von Moskau, 1763—1812“ (1872); toż „der Freiheitskriege von 1812 bis 1815“ (1871); toż „von der Verbannung Napoleons nach St. Helena 1815 bis zur Gründung des Nordbundes 1866“ (1872); „Historische Volks- und volkstümliche Lieder des Kriegs von 1870—71“ (1871—72); nadto: „Deutsche Volks- und Gesellschaftslieder des 17 und 18 Jahrh.“ (1872) i in.

Ditheismus—wiara w dwóch bogów.

Dithmar, v. Dietmar, ob. Dytmar.

Dithmarschen, *Ditmarsen*, najbardziej na zachód położona, jedna z czterech prowincji dawnego księstwa Holsztyńskiego, a ograniczona Elbą, Westermarschem i morzem Północ., obejmująca 1,347 klm. kw., z ludnością 80,000, na gruncie bagnistym, przerzniętym licznemi kanałami. Dzieli się na część północną, z głównem miastem Heide, i południową z miastami Meldorf i Brunsbüttel. Poprzednio kraina ta należała do hrabstwa Stade. W r. 1474 oddana w lenno przez cesarza Fryderyka III królowi duńskiemu Chrystjanowi I, niechętnie przyjęła te rządy, skutkiem czego mieszkańcy utworzyli pewien rodzaj rzeczypospolitej i po r. 1500 pod dowództwem Wolfa Isebranda odnieśli wielkie zwycięstwo nad królem duńskim Janem. Atoli lepiej uorganizowana siła zbrojna Fryderyka III pokonała powstańców 1559, mimo nadzwyczajnych wysileń ich walecznego dowódcy, prostego wieśniaka Rhode. **D.** ma swoje własne prawo, postanowione 1348 przez 48 sędziów, przejrzane 1447, wydrukowane 1497, poprawione 1567 i nareszcie w r. 1711 na nowo ustanowione, zwane *Kodeksem Ditmarschen*. Porów. Adolfi „Chronik des Landes Ditmarschen“ (wydanie Dahlmanna z r. 1827); Michelsena „Urkundenb. zur Gesch. des Landes D.“ (1834) i tegoż „Sammlung altdithmarscher Reichsquellen“ (1842); Volkmar „Geschichte des Landes D.“ (Getynga 1851); Bolten „Dithmarsische Geschichte“ (4 t., 1881—86).

Dito, t. j. palec, włoska nazwa cala, obecnie centymetra.

Dito et Idem, pseudonim rumuńskiej królowej Elżbiety (Carmen Silvy) i powieściopisarki Mity Kremnitz.

Ditrich, *Dittrich*, herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polu I i IV błękitnych, na środkowym wierzchołku trójwierzchołkowej góry srebrnej—witrych srebrny; w II i III złotych—orzeł czarny. Nad tarczą dwa hełmy w koronach: nad pierwszym między dwoma trybami, w połowie naprzemian srebrno-błękitnemi—orzeł czarny; nad drugim, między dwoma skrzydłami w połowie naprzemian złoto-czarnemi witrych, jak na tarczy. Labry z prawej strony błękitne, podbite srebrem, z lewej czarne, podbite złotem. Nadany 1776 w Galicji.

Ditrich.

Ditroit, odmiana sjenitu (ob.).

Dittenberger Karol Fryderyk Wilhelm, filolog klasyczny, * 1840 r. w Hejdelbergu, kształcił się w Jenie i Getyndze, następnie był nauczycielem gimnazjalnym w kilku miastach, w 1874 został profesorem uniwersytetu w Halli. Z prac jego ważniejsze; „De ephebis Atticis” (1863); „Inscriptiones atticae aetatis romanae“ w „Corpus Inscriptionum Atticarum“ (Berlin 1878—82, t. 3); „Sylloge Inscriptionum Graecarum” (Lipsk, 1883, tom. 2); „Corpus Inscriptionum Graeciae septentrionalis” (1892) i in.

Ditters von Dittersdorf Karol, kompozytor niemiecki, * 1739 w Wiedniu. Będąc dzieckiem, odznaczał się już jako skrzypek i grywał w orkiestrze teatru nadwornego w Wiedniu, później w orkiestrze biskupa Wielkiego Waradynu. W 1770 wszedł do służby księcia biskupa wrocławskiego, który 1770 mianował go swoim nadleśnym a 1773 wyjednał mu szlachectwo. Zubożały po śmierci biskupa, † 1799. Skomponował on mnóstwo dzieł muzycznych (przeszło 30 oper, 60 symfonji, różne oratorja, kantaty i t. d.); najulubieńszemi były jego opery komiczne, między któremi pierwsze miejsce zajmują: „Doctor und Apotheker”, „Hieronymus Knicker”, „Das rothe Käppchen”. Jego autobiografja wyszła w Lipsku 1801.

Dittersbach. 1) Osada fabryczna na Szląsku pruskim, w regencji Wrocławskiej, powiecie Walbrzyskim (Waldenburg); kopalnie węgla kamiennego, fabryki zapałek, 8,000 miesz.; 2) Czeskie *Jetrzychowice*, wieś w Czechach, hetmaństwie Dieczyńskiem, słynna z labiryntu skalnego, licznie przez turystów odwiedzanego *(Dittersbacher Felsen)*.

Dittes Fryderyk, pedagog, * 1829, † 1896, kształcił się w Lipsku 1851, następnie był nauczycielem w kilku szkołach, od 1870 członkiem rady szkolnej w Austrji Niższej, od 1873 członkiem austrjackiej rady państwa. Napisał: „Das Aesthetische nach seinem Grundwesen und seiner pädagogischen Bedeutung” (Lipsk, 1854); „Schule der Pädagogik” (1876); „Geschichte der Erziehung und des Unterrichts (1871—78); „Praktische Logik und Psychologie”; „Methodik der Schule” (1878); „Grundriss der Erziehungs- und Unterrichtslehre” (1868—78). Od 1878 wydaje czasopismo *Paedagogium*. Por. Kolatschek „Das

Wiener Paedagogium von 1868 bis 1881" (Lipsk, 1886).

Dittmar Henryk, * 1792 w Ausbachu, † 1866 w Zweibrücken, pedagog i pisarz niemiecki, kształcił się w Erlangen i Würzburgu, od 1855 był rektorem gimnazjum w Zweibrücken. Napisał: „Geschichte der Welt vor und nach Christus" (Heidelberg, 1845—56, 4 wyd., 1866); „Die Weltgeschichte im Umriss" (12 wyd., 1881); „Leitfaden der Weltgeschichte" (9 wyd., 1879); „Deutsche Geschichte" (8 wyd., 1880). Jego „Historję powszechną w skróconym zarysie" przełożył na jęz. polski Oskar Stanisławski (2 t. Warszawa, 1861—62).

Dittrich, *Dytrych*, Józef Piotr Wacław, kościelny historyk czeski, * 1763, † 1823, podpisywał się się na swych pracach czeskich—po czesku *Klicz*. Prócz dzieł religijnych i nabożnych, wydał: „Series praepositorum ecclesiae colleg. SS. Apostolorum Petri et Pauli in castro Viszehrad" z historją tego kościoła (Praga, 1802); „Bilejovského kronyka cirkevni" (1816); „Divi Eusebii Hieronymi opusculum de viris illustribus" (1821).

Dittrich Antonin, uczony czeski, * 1786, † 1849, Cysters, doktor filozofji, nauczał w Chomutowie, a potem Pradze, gdzie po Jungmannie został przełożonym staromiejskiego gimnazjum akademickiego i był nim do śmierci. W 1830 i 1831 został dziekanem wydziału filozoficznego. Ogłosił: „Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandeae Pragensis" (3 tomy, 1830—34) i „Statuta universitatis Pragensis" (1878).

Ditzenbach, wieś w pobliżu Deggingen w królestwie Wirtemberskiem, okręgu Naddunajskim, źródło mineralne szczawiowe; zwiedzane kąpiele.

Diu (w sanskrycie *Dwipa*), mała, silnie obwarowana wyspa portugalska, na południowym krańcu półwyspu Gudżeratu w Indjach Przednich, posiada wraz z przyległą Gogolą 4,8 klm. kw. i około 13,000 miesz. Zostaje ona od 1515 w posiadaniu Portugalczyków i niegdyś była jedną z ich najpiękniejszych osad.

Diugoń, *dugong*, rodzaj wielorybów, ob. Piersiopławka.

Diuretica, moczopędne leki (ob.).

Diurna, *motyle dzienne*, rodzina z rzędu motyli (ob.).

Diurnale, w rzymsko-kat. i grecko-kat. kościele wyciąg z brewjarza modłów, jakie duchowni codziennie odprawiać są obowiązani.

Dius Fidius, w Rzymie starożytnym bóstwo (genius) opiekuńcze wierności.

Div., wyraz skrócony na receptach, oznaczający „divide", co znaczy „podziel."

Divertissement (franc.), w ogólności wszelka rozrywka, zabawa, gra; w szczególe zaś ustępy baletnicze, dodawane do widowiska po większej sztuce teatralnej, którym zwykle towarzyszy muzyka lekka, zwinna i potoczysta.

Dives, rzeka w dep. franc. Orne i Calvados, przyjmuje z prawej strony dopływ Vie, i ubiegłszy 100 klm., wpada do kanału La Manche, poniżej osady **D.**

Divi divi, *Libi davi*, strąki krzewu *Caesalpinia coriaria*, rosnącego w Ameryce południowej, które z powodu znacznego w nich zapasu (19—49 odsetek) garbnika używane są w garbarstwie.

Divide et impera, siej niezgodę i panuj. Słowa Machiavela, charakteryzujące politykę senatu rzymskiego, polegającą na podtrzymywaniu wrogich stosunków stronnictw, lub sztucznem wytwarzaniu ich w podbitym kraju, celem łatwiejszego panowania. Zasada ta stosowaną była przez wielu panujących, jak np. przez króla francuskiego Ludwika XI, który kłócąc wasalów między sobą, złamał ich potęgę, a w czasach nowszych przez rząd austrjacki, który w różnoplemiennem tem państwie podtrzymując wzajemne niechęci Słowian, Madjarów i Niemców, ułatwiał sobie w ten sposób panowanie.

Divina Commedia, tytuł znakomitego poematu Danta Alighieri, (ob.).

Divinatio, ob. Wróżbiarstwo.

Divisz Prokop, fizyk czeski, * 1696, † 1765, był proboszczem w Prendcicach pod Znajmem i zajmował się naukami przyrodzonemi; był on wynalazcą piorunochronu przed Franklinem, urządził go mianowicie 1754, lecz ten przez lud ciemny obalony został. Wiadomość o wynalazku **D.** podała gazeta praska niemiecka 1754 r.; **D.** posłał też zawiadomienie Eulerowi, jednak pomysł jego tam uznania nie znalazł. Ogłosił też „Längst verlangte Theorie von der meterologischen Elektrizität" (1865). Por. Friess „P. **D.**, ein Beitrag zur Geschichte der Physik"

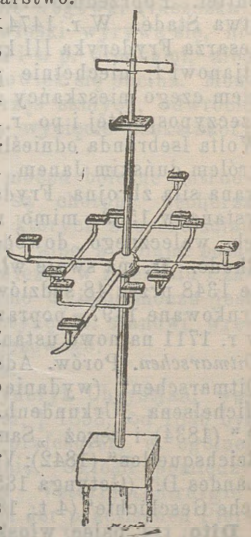

Piorunochron Divisza.

(1884).

Divitiacus, książę Eduów (Aedui) w Galji, stronnik Juljusza Cezara, dzięki czemu wzniósł się nad innych. Wojował z Cezarem przeciwko Arjowistowi i Belgom.

Divković Mirko, pedagog chorwacki, 1870 profesor akademji marynarskiej w Rjece, od 1882 dyrektor gimnazjum z Zagrzebiu. Napisał: „Oblici staroslovjenskoga jezika" (1883); „Syntaksa hrvatskoga jezika" i in. Był sekretarzem „Matice illyrskiej", przyczynił się do przemianowania

jej na „Maticę chorwacką“ i skreślił „Osnutak i razvitak Matice ilirske do 1874“.

Divnić Piotr, * 1525, † 1600, poeta chorwacki, napisał „Pjesma na proslavu Szibenika“, oraz kilka utworów poetyckich religijnych. Walczył mężnie przeciwko Turkom.

Divus (łac.), boski, ubóstwiony, zwyczaj rzymski, za cesarstwa, apoteozowania zmarłych cesarzów dla uczczenia ich pamięci, przez co cesarz wchodził do rzędu bogów i dodawano do jego imienia epitet: divus. Pierwszym w ten sposób uczczonym był Cezar.

Diw, *Div* (perskie) zendzkie daëva, pochodzenie to samo co sanskryckiego *deva*, z tą tylko różnicą, że oznacza demona jako istotę złą. Wszystkie złe duchy stworzone przez Arymana nazywają się **D.**: Aryman przy pomocy **D.** walczy z Ahura-Mazdą (Ormuzdem). Bój ten, trwający od początku świata, trwać będzie póty, aż **D**-y wytępione zostaną, i Aryman z głównymi demonami w ogniu się spali, i wtedy złączy się z Ahura-Mazdą. **D.** są jak ludzie, płci męskiej i żeńskiej, rozradzają się i potrzebują pożywienia, najczęściej żywią się padliną i trupami. Zadaniem ich jest szerzenie na świecie złego. Wszystko złe i nieczyste od nich pochodzi. Persowie wierzą, że choroby są tylko walką człowieka z **D**-ami, i dlatego uważali wzywanie Ormuzda, jako środek do zwalczenia choroby najskuteczniejszy. Siedliskiem **D**-ów jest duzhaka czyli piekło. Najgłówniejsze **D**-y według Avesty są: Akumano (złe myśli), Aesma **D.** chciwości, złości i pomsty; Astovidhotus, sprowadzający śmierć gwałtowną; Araszka, demon zawiści; Dje, nieczystości; Ander, sprowadzający starość i ból serca; Apaosza, **D.** nieurodzaju; Buisi, psotnik; Vihang, pijaństwa; Saura, łupiestwa i t. d.

Diwra *(Dibra)*, okolica w Albanji tureckiej, należąca do wilajetu Monastyrskiego, dzieli się na Diwra-post (**D.** dolna) i Diwra-sipere (**D.** górna) i zamieszkaną jest przez Albańczyków, częścią chrześcijan, częścią mahometan, odznaczających się nader niespokojnym charakterem. Głównem miastem jest **D.**, liczące 10—12,000 miesz.

Dixi et animam salvavi (łac.) powiedziałem i zbawiłem duszę moją. Słowa proroka Ezechjela, wyrażające obowiązek zwrócenia uwagi jakiej osoby na jej błędy lub niewłaściwe postępowanie.

Dixmuyden, miasto okręgowe w belgijskiej prow. Flandrji Zachodniej, nad rz. Yser; posiada kościół ś. Mikołaja ze wspaniałym chórem z XVI wieku, browary, tkalnie lnu, gorzelnie, ożywiony handel bydłem, masłem i serem, seminarjum biskupie i 4,000 m.

Dixon Wiliam Hepworth, historyk i krytyk angielski, * 1821 w Newton-Heatch, † 1879 w Londynie. Pierwsze jego prace w „Prize Magazine“ zapewniły mu główne kierownictwo czasopisma *Athenaeum*, które redagował 1853 — 69. Sławę literacko-naukową zjednał sobie biografją Penna „William Penn, a biography” (Londyn, 1850). W naukowych podróżach zbierał materjały do historji rzeczypospolitej angielskiej w bibljotekach paryskiej, weneckiej i rzymskiej; jako epizod z tej epoki ogłosił (1852) wyborną biografję Roberta Blake (ob.). W 1864 r. odbył podróż po Turcji europ., Azji Mniejszej i Egipcie, owocem której jest dzieło „The Holy Land” (2 t., Londyn, 1865 r., przekład polski St. Boduszyńskiego); podróż zaś do Ameryki (1866 r.) opisał w „New America” (2 t., Londyn, 1867, 8 wyd. 1869, przekład polski R. Boczarskiej, 1873). Z innych prac jego celniejsze: „Personal history of lord Bacon” (Londyn, 1861); „Court and society of England from Elizabeth to Anne” (2 t., Londyn, 1864); „Spirituals wives” (2 t., Londyn, 1868); „Her Majesty's Tower” (4 t., Londyn, 7 wyd. 1885), bardzo zajmująco napisana historja Towru londyńskiego; „Free Russia” (2 t., Londyn, 1870), wrażenia z podróży po Rosji, gdzie badał głównie rozwój sekciarstwa. „History of two queens: Catharine of Aragon and Anne Boleyn” (4 t., 1873—74); „Ruby Grey” (1878, t. 3); „British Cyprus” (1879); „The Switzers” (1872, przekład polski J. Kotarbińskiego, 1874).

Dixon Wiliam

Dixon Ryszard Watsen, poeta i historyk angielski, * 1833, studjował teologję w Oksfordzie, został duchownym, napisał: „Historical odes” (1864); „History of the Church of England from the abolition of the Roman jurisdiction” (t. 2, Londyn, 1878—91, niedokończone): epopeję „Mano” (1883): „Odes and eclogues“ (1884); „Lyrical poems” (1885); „The story of Eudocia and her brothers” (1887).

Dizful, miasto w perskiej prow. Chuzystanu, nad rz. t. im., ma 34 meczety, mnóstwo grobów świętych i 25,000 miesz. O 22 klm. na zachód od **D.** leżą ruiny starożytnej stolicy Suzy.

Djabeł, z greckiego oszust, po hebrajsku *szatan*—wróg, pierwotnie obcy hebrajskiemu monoteizmowi, jako władca państwa złych duchów i przeciwnik czynny Boga i dzieł jego. Podanie o upadku **D.**, jako anioła, i związek węża rajskiego z **D.** są późniejsze. Już w Regum **D.** występuje jako przeciwnik Boga, uosobienie jego złych stron (gniewu). W Apokalipsie, u Filona i Józefa Flawjusza ginie wieść o **D.**, a jego miejsce zastępują demony parsyjskiego charakteru, który błędnie samemu **D.** przypisywano. Dopiero za Chrystusa, **D.**, jako antyteza dawna powtarza się (po raz pierwszy księgi Mądrości II 24), a następnie staje jako król zła, któremu w rządy oddano całe pogaństwo, tak, że wypędze-

nie złych duchów jest codziennem zadaniem Mesjasza (ob.) a pokonanie **D.** zapowiedzią nastania państwa Mesjasza. W Ewangeljach Chrystus przeciwstawi sobie **D.**, także w Apokalipsie, jak równie u Gnostyków i Manichejów dochodzi ta antyteza do dualizmu metafizycznego. Wtedy **D.** kusi Ewę, ulega św. Michałowi, prześladuje kościół Boży na ziemi, ulegnie Mesjaszowi, na lat 1,000, po ostatniej walce, pójdzie w otchłań siarkową, św. Augustyn dawną teorję nawrócenia **D.** zastąpił nową, wedle której ludzie mają **D.** zastąpić. Późniejsza teologja rozwinęła szczególnie ideję walki Mesjasza z **D.** z pomocą *egzorcyzmów* (ob.). U ludów pogańskich **D.** przybrał postać i symbole dawnych ich bogów, i stąd pochodzą jego związek z wieprzem, kozłem, wilkiem i t. d.; jako człowiek bywa kulawy (Hefajstos grecki, Wieland, kowal germański, Twardowski, Boruta), od olbrzymów przejął ich głupotę. Z pojęciem **D.** jako źródła zła połączyły się czary (ob.) i czarnoksięstwo (ob.), jako zaprzedawanie duszy za cenę wiedzy. Por. Roskoffa „Geschichte des Teufels“ (2 t., Lipsk, 1869); Kolloffa „Leben und Wirken des Teufels“ (w Riehla „Hist. Taschenbuch“ (1872); *Pompeyo Gener* „La mort et le diable, histoire et philosophie de deux négations suprèmes. Djabeł odegrał wielką rolę w sztukach pięknych i literaturze ludów chrześcijańskich. Poeci wprowadzali często postać szatana, oraz opisy piekła (Dante „Komedja boska“, Milton „Raj utracony,“ Goethe „Faust etc.“). Por. obszerną monografję Ignacego Matuszewskiego p. t.: „Djabeł w poezji“ oraz Wessely'a „Tod und Teufel in der darstellenden Kunst.“

Djabeł krwawy albo **wenecki,** przydomek sędziego kaliskiego Mikołaja z Czarnkowa (1383—1401), właściciela Wenecji między Żninem i Gąsawą, którego Długosz pomylił z Janem, sędzią poznańskim i Płomieńczykami, oraz oszkalował. Dzieci tego **D.** zwały się Gorzeńscy i pisali się z Rokitnicy (por. artykuł Przyborowskiego w *Pis. Zb. Wileń.* 1859).

Djabli most. W Europie znajdują się dwa mosty t. n.: jeden na rz. Reuss, pomiędzy St. Gotard i Altorf; drugi na rzece Sihl, pomiędzy Einsiedeln i górą Etzel, w kantonie Schwyz.

Djabli mur, nazwa stromych skalistych wzgórz w Anhalckiem, idących w kierunku od Blankenburga do Ballenstadt. Podobną nazwę nosi wał wzniesiony dla obrony przeciw Germanom, ciągnący się od Dunaju z pod Regensburga, przez Altmuhl, Jaxt, Lahn, aż do brzegów Renu.

Djadem (greck. *diadema*, okrągła przepaska, od *diadeo* wiążę w około), tak zwała się w starożytności przepaska biała, tkana z jedwabiu, wełny lub przędzy, umieszczana na czole, jako ozdoba królów i książąt. Była ona wązka i tylko we środku ponad czołem rozszerzała się cokolwiek. **D.** bóstw i królów egipskich opatrzony był symbolem węża. **D.** widywany na wizerunkach Bachusa indyjskiego nazywał się *kredemnon*. U Persów opasywał tjarę czyli turban. Pierwsi cesarzowie rzymscy nie nosili **D.**, przypominającego ludowi znienawidzoną godność królewską. Dopiero Dioklecjan wprowadził go w użycie. Na starożytnych monetach ukazuje się także i u królowych. Bogate **D.**, zdobne perłami i drogiemi kamieniami dały początek koronom. Przepaskami takiemi zdobili Grecy głowy bogów (Zeusa, Hery, Afrodyty) później były one strojem niewieścim.

Djagnostyka, nauka o rozpoznawaniu chorób za życia; rozpoznanie choroby jest pierwszem zadaniem lekarza i podstawą jego czynności. Rozpoznać chorobę, znaczy orzec, w jakich organach w danym wypadku jaki proces chorobowy się toczy. Ponieważ większa część organów jest ukrytą przed bezpośredniem badaniem, dlatego lekarz orzekać może tylko na zasadzie zewnętrznych, dostępnych dla niego objawów. **D.** jest to nauka, która zbiera wszystkie możliwe objawy chorobowe, bada ich istotę, warunki, w jakich powstają, a więc i ich rozpoznawczą doniosłość. Stosownie do rodzaju objawów, rozpada się **D.** na dwa działy. Pierwszy zajmuje się objawami, o których wie chory, które mu dokuczają, które uwagę jego na swój stan zwracają. Ta część **D.** nosi nazwę *symptomatologji* i należy właściwie do patologji ogólnej (ob.). Bierze ona jeden układ organiczny po drugim, i bada wszystkie objawy chorobowe podmiotowe, jakie ze strony tego organu występować mogą, np. ze strony przewodu pokarmowego: smak, zapach z ust, ilość śliny, apetyt, wymioty, zachowanie się stolca, bóle kiszkowe i t. d. O tem wszystkiem lekarz dowiaduje się z opowiadania chorego. Druga część **D.** zajmuje się wyłącznie badaniem objektywnem chorego i nosi nazwę *semiotyki*. Rozbiera ona objawy, które lekarz własnemi zmysłami bezpośrednio poznaje, albo które przy użyciu fizycznych i chemicznych czynników wywołać może. Przedewszystkiem stara się dokładnie obejrzeć miejsce chore. Jeżeli to miejsce jest dla oka dostępne (skóra, jama ust), ogląda się je bezpośrednio okiem albo lupą i bada się kolor, kształt, wysypki i t. d.; każdy z tych objawów jest w **D.** dokładnie wyczerpany. Miejsca, gdzie oko bezpośrednio nie sięga, stara się nauka przez użycie sztucznych narzędzi dostępnemi dla niego uczynić. Pierwszy taki *wziernik* (ob.) oczny podał Helmholtz, obecnie istnieją już wzierniki: krtaniowy, maciczny, uszny, które pozwalają dokładnie obejrzeć każdy z tych organów. Są również przyrządy, pozwalające przez użycie światła elektrycznego oświetlić żołądek *(gastroskop)*, pęcherz moczowy *(cystoskop)* i trzewia (*splanchnoskop*). Dźwięki, jakie ucho w organizmie albo bezpośrednio wysłuchać, albo przez opukiwanie wywołać może, objęte są nazwą auskultacji i perkusji (ob.). Za pomocą do-

tyku bada się konsystencję organów i kształt głębiej ukrytych części. Rzadziej już używa lekarz węchu, choć i ten przy rozpoznaniu np. gangreny ważną odgrywa rolę. Do semiotyki należą badania za pomocą przyrządów fizycznych, jak waga ciała, badanie elektrycznością, a przedewszystkiem badanie termometrem temperatury chorego (ob. Gorączka). Należą tu wreszcie niezmiernie ważne mikroskopowe i chemiczne badania rozmaitych wydzielin i soków organizmu, jak przedewszystkiem moczu, krwi, plwociny, soku żołądkowego. Każda z wyliczonych metod dostarcza mnóstwa pojedyńczych objawów, które lekarz sam, nie z opowiadań chorego poznaje, więc objawów pewnych; ponieważ są to objawy czysto fizyczne albo chemiczne, więc bez porównania ściślej rozebrane być mogą, a często i dokładnie wymierzone. Objawy więc semiotyczne nad subjektywnemi mają ogromną wyższość w rozpoznaniu chorób. Stosownie do celu, **D.** dzieli się również na *ogólną* i *różniczkową*; pierwsza uczy rozpoznawać zjawiska chorobowe wogóle, druga zaś wiąże je w jedną całość dla ostatecznego oznaczenia miejsca i rodzaju cierpienia. Postęp **D.** stanowi największy zaszczyt i istotny charakter nowszej medycyny.—Literatura **D.** rozproszona jest po monografjach, obejmujących pojedyńcze części nauki. Por. Biegański i Sokołowski „Djagnostyka różniczkowa chorób wewnętrznych i chorób górnego odcinka dróg oddechowych“ (1896); Jasiński „Djagnostyka chirurgiczna“ (1894); Wesener „Djagnostyka kliniczna chorób wewnętrznych“ (przekład Markiewicza, 1894).

Djagnoza, rozpoznanie choroby w danym pojedynczym wypadku, na podstawie ogólnych zasad djagnostyki (ob.) Rozpoznanie wszakże nie jest nigdy bezpośrednim wynikiem objawów subjektywnych i objektywnych, lecz dokonywa się na podstawie anatomji patologicznej i patologji ogólnej, aby rozpoznaniu dać pewną podstawę. Bywają zawiłe przypadki chorobowe, gdzie właściwy proces patologiczny głęboko się ukrywa, gdzie odgadnięcie jego wymaga i doskonałej znajomości wszystkich szczegółów i bystrego umysłu, gdzie rozpoznanie stanowi istotny zaszczyt dla lekarza.

Djak (z gr. *diakonos)*, w kościele grecko kat. obrządku słow., śpiewak cerkiewny i zakrystjan.

Djakon, *Djakonat* (z grec. *diakonos*=sługa). Gdy poczet chrześcijan tak wzrósł, że apostołowie nie mogli podołać wszystkim potrzebom, wybrano „siedmiu mężów, dobre świadectwo mających, pełnych Ducha św. i mądrości,“ „aby służyli stołom“ i ażeby nie „były zaniedbywane w posługowaniu powszedniem wdowy.“ (Dz. Ap. 6, 1—6); w liście zaś I do Tymoteusza (3, 8—13) powiedziano między innemi: *Djakonowie* mają być poważni; nie dwoistego słowa, nie pijący wiela wina, nie chciwi sprosnego zysku;... żony także niech mają poważne;... niech będą mężami jednej żony“ i t. d. Następnie do obowiązków **D.** należało i opowiadanie słowa Bożego. W w. III mieli obowiązek nakłaniać bogatszych do udzielania darów dla uboższych, upominać i karać błądzących, opatrywać chorych i t. d. Według *Const. Apostol.* (lib. III, c. 19 i 20 oraz VIII, 13), do **D.** należy utrzymywać porządek w kościele, nadzór nad naczyniami, pomagać w czasie nabożeństwa biskupowi, oraz prezbiterom i t. p. (ob. Chrzest).—Ze względu na swe zatrudnienie **D.** rozdzielili się na dwie kategorje: jedni zajmowali się sprawami wewnętrznemi, drudzy zewnętrznemi, administracyjnemi. Długi czas bywało ich zawsze siedmiu; następnie liczbę ich zwiększano wedle potrzeby (ob. Archidjakon).— W kościele rzymsko-kat. *Djakonat* jest najniższą godnością i podlega prawu celibatu (Conc. Trid. ses. XXIII, c. 17). *Pontificale Romanum* dozwala **D.** spełniać służbę przy ołtarzu, chrzcić i kazać. W kościele grecko-kat. **D.** mają prawie te same obowiązki; w kościele zaś ewangelickim *Djakonat* w różnych miejscach i czasie ma różne znaczenie; w niektórych zaś krajach **D.** jest tylko nazwą i znaczy to samo, co gdzieindziej *pastor secundarius*, który niczem nie różni się w swych obowiązkach od *p. primariusa*; w kościele anglikańskim, jak w rzymskim i greckim. –W czasie reformacji kościelnej objawiła się była także dążność przywrócenia *djakonatu* w znaczeniu z czasów apostolskich, t. j. urzędu kościelnego, którego wyłączną powinnością byłoby zbierać jałmużnę, wspierać ubogich, pielęgnować chorych, opiekować się sierotami i t. d. Jan Łaski powiada, że bez *Djakonów* trudno, ażeby się gmina jaka obstać lub obejść mogła. Jakoż rzeczywiście w późniejszych czasach utworzone zarządy gmin z wyboru, zwane *Prezbiterjum, Kolegjum kościelne* (ob.) i t. p. są rzeczywiście takiemi *djakonatami*. W nowszych zaś czasach (około 1820 r. w Niemczech) powstały w kościele ewangelickim tą nazwą mianowane oddzielne instytucje, wprawdzie nieodpowiadające co do wewnętrznego znaczenia swego urządzeniom, jakich ślad znajdujemy w Nowym Testamencie i w dziejach pierwszych wieków chrześcijaństwa, jednakowoż wielce pożyteczne. Są to stowarzyszenia, mające rozmaite cele, jak usposabianie mężczyzn i niewiast na nauczycieli, do pielęgnowania chorych i więźniów, nauczanie młodzieży, opiekowanie się uwolnionymi więźniami, utrzymywanie szkół dla sług, kształcenie niewiast na siostry szpitalne czyli *djakonisy*, upominanie błądzących i t. d. Zakłady tego stowarzyszenia się także *Domami Braterskiemi*. Por. *Encyklopedja kościelna.*

Djakonisy istniały już za czasów apostolskich (do Rzymu 16, 2), jako pomocnice w posłudze około chorych i ubogich. Początkowo na **D.** wybierano wdowy; synod jednak chalcedoński postanowił, aby miały najmniej lat 40. Otrzy-

mywały błogosławieństwo od biskupa; obowiązkiem ich było także posługiwanie przy chrzcie kobiet (ob. Chrzest). Synod w Epaonie i drugi orleański zniosły **D.** we Francji; w Niemczech ich, jak się zdaje, wcale nie było. W Konstantynopolu istniały jeszcze w XII w. i posługiwały podczas Komunji św. W klasztorach żeńskich rzymsko-kat. zowią się **D.** mniszki, zajmujące się ołtarzami. Oprócz tego Djakonisy utrzymały się pośród Jakobitek w Syrji, i te przetrwały do dni naszych. Por. *Encyklopedja kościelna.*

Djakonisy. W kościele ewangelickim zgromadzenie **D.** założonem zostało 1835 przez pastora Fliednera w Kaiserweth w Prusiech, z celem, niesienia pomocy chorym w szpitalach, domach sierot i więzieniach, oraz nauczania dzieci. Podług tego wzoru założono liczne **D.** w Niemczech, Anglji (1840) i Ameryce (1849). 1866 było 431 **D.** niemieckich, 1871 zaś 2657. Położyły one wielkie zasługi podczas wojen niemiecko-austrjackiej (1866) i francusko-niemieckiej (1870—1).

Djakowa albo *Djakowar*, miasteczko w sławońskim komitacie Wirowityckim; 4,500 m., rezydencja biskupa rzymsko-kat., mającego tytuł bośnijskiego; piękny kościół katedralny, liceum i seminarjum teologiczne.

Djakowa *(Djakowica)*, m. w Albanji nad Erenikiem, 21,000 m. (500 rzym.-kat., 3000 gr.-kat., reszta mahometanie).

Djalekt (greck. *dialektos*), ob. Narzecze.

Djalektyka wyraz grecki w pierwotnem znaczeniu to samo co logika (ob.), następnie sztuka pokonywania przeciwnika nieprawidłowem łączeniem pojęć i błędnemi wnioskami. W ostatniem znaczeniu **D.** uprawianą była przez sofistów. Twórcą **D.** jako sztuki dysputowania, był Zenon; u Platona djalektyka jest sztuką abstrakcyjnego myślenia, u Arystotelesa zaś, a wślad za nim, u scholastyków, djalektyka ustala pojęcia wszechstronnie o danym przedmiocie. Co do znaczenia **D.** w nowożytnej filozofji ob. Hegel. Por. Stanley Jevons „Studies in deductive logic“ (Londyn, 1888); Descartes „Discours de la méthode“; Leibnitz „Nouveaux essais sur l'entendement humain“; Kant „Kritik der reinen Vernunft“; Janet „Essai sur la dialectique dans Platon et dans Hegel“ (Paryż, 1860).

Djalog (greck. *dialogos*), ustna rozmowa pomiędzy kilku osobami. Starożytni filozofowie, mianowicie greccy (Plato), chętnie używali tej formy w wykładzie badań naukowych. Tak zwany djalog *sokratyczny* jest rozmową pod postacią pytań i odpowiedzi, w której pytany naprowadzony bywa samemi pytaniami na własne z siebie wysnuwanie tych wyobrażeń, jakie zamierza w nim wywołać pytający. W nowszych czasach używają **D.** więcej tylko w rozmowie ustnej; filozoficzny zaś **D.** wydaje się mniej stosownym w obecnym stanie nauki. U Greków odznaczyli się w tym rodzaju: Plato i Lucjan; u Rzymian Cycero; u Francuzów: Fénélon, Fontenelle i Malebranche; u Włochów: Petrarka, Macciavelli, Gelli, Algarotti i Gozzi; u Niemców: Erazm Rotterdamczyk, Lessing, Mendelson, Herder i Schelling; u Anglików: Berkeley, Ryszard Hurd i Harris; u nas najdawniejszym zabytkiem formy **D.** są trzy pierwsze księgi Kroniki Wincentego Kadłubka zpoczątku XIII w. Później uczył tej formy Mikołaj Rej, Stanisław Orzechowski, („Djalog około egzekucji Korony polskiej“); Łukasz Górnicki („Daemon Socratis“); Kochanowski („Wróżki“); Stanisław Konarski, Krasicki, który częścią tłómaczył, częścią naśladował Lucjana i Fénélona. W najnowszych czasach użył tej formy Juljan Klaczko w języku francuskim („Wieczory Florenckie“), a także Wojciech Dzieduszycki. W 1896 ks. Marjan Morawski „Wieczory nad Lemanem“. Por. R. Hirzel „Der Dialog. Ein literar-historischer Versuch“ (Lipsk, 1895). W dramacie djalog jest w ściślejszem znaczeniu przeciwstawieniem *monologu.*

Djalogi jezuickie zowią się historje opowiadane w formie dramatycznej o ludziach, lub rozprawy o cnotach i występkach, które dzielono na rozmowy, to jest na pojedyńcze sceny i akty. Djalogi takie przedstawiano zwykle po szkołach, na zgromadzeniach publicznych, a także w czasie rozmaitych uroczystości religijnych lub narodowych; treść ich najczęściej brano z dziejów Starego Testamentu lub Kościoła, chociaż niekiedy i świeckie przedmioty służyły im za materjał. Brak dramatu w epoce zastąpiono u nas djalogami. Najpiękniejszy zbiór **D.** posiadało kolegjum jezuickie pułtuskie. Najdawniejszy **D.** z tego zbioru sięga 1521, ostatni zaś pochodzi z 1621. Najwięcej **D.** przechowało się z epoki biskupów: Piotra Wolskiego i Wojciecha Baranowskiego (1577—1606). Wiele szczegółów w tym przedmiocie zawierają dzieła: Łukaszewicza: „Historja szkół“; Wójcickiego: „Teatr starożytny w Polsce“; Krzyżanowskiego: „Dawna Polska“ i t. d.

Djalogi moralne i pobożne ob. Dramat.

Djament (po grecku i łac. *Adamas*), minerał z rzędu metaloidów, ciało najtwardsze ze wszystkich minerałów i najświetniejszego blasku; postacią jego pierwotną jest ośmiościan foremny, postacią najpospolitszą ośmiościan z piramidami sześciennemi na każdej ścianie (fig. 10, 12, 13 15), jest bardzo łupliwy w kierunku każdej z płaszczyzn postaci pierwotnej. Twardość = 10, c. wł. = 3.50 — 3.53. Światło łamie silnie, co wywołuje łatwość całkowitego wewnętrznego odbicia, a stąd silny blask; silne to łamanie światła naprowadziło już Newtona na wniosek, że **D.** musi być ciałem palnem. Napotyka się odmiana **D.** zbita i bezkształtna, zwana *karbonitem.* **D.,** zwykle bezbarwny, bywa niekiedy lekko zabarwiony na żółto, zielono lub szaro, zabarwienie błękitne jest bardzo rzadkie; zdarzają się i czarne, te zdają się być twardsze

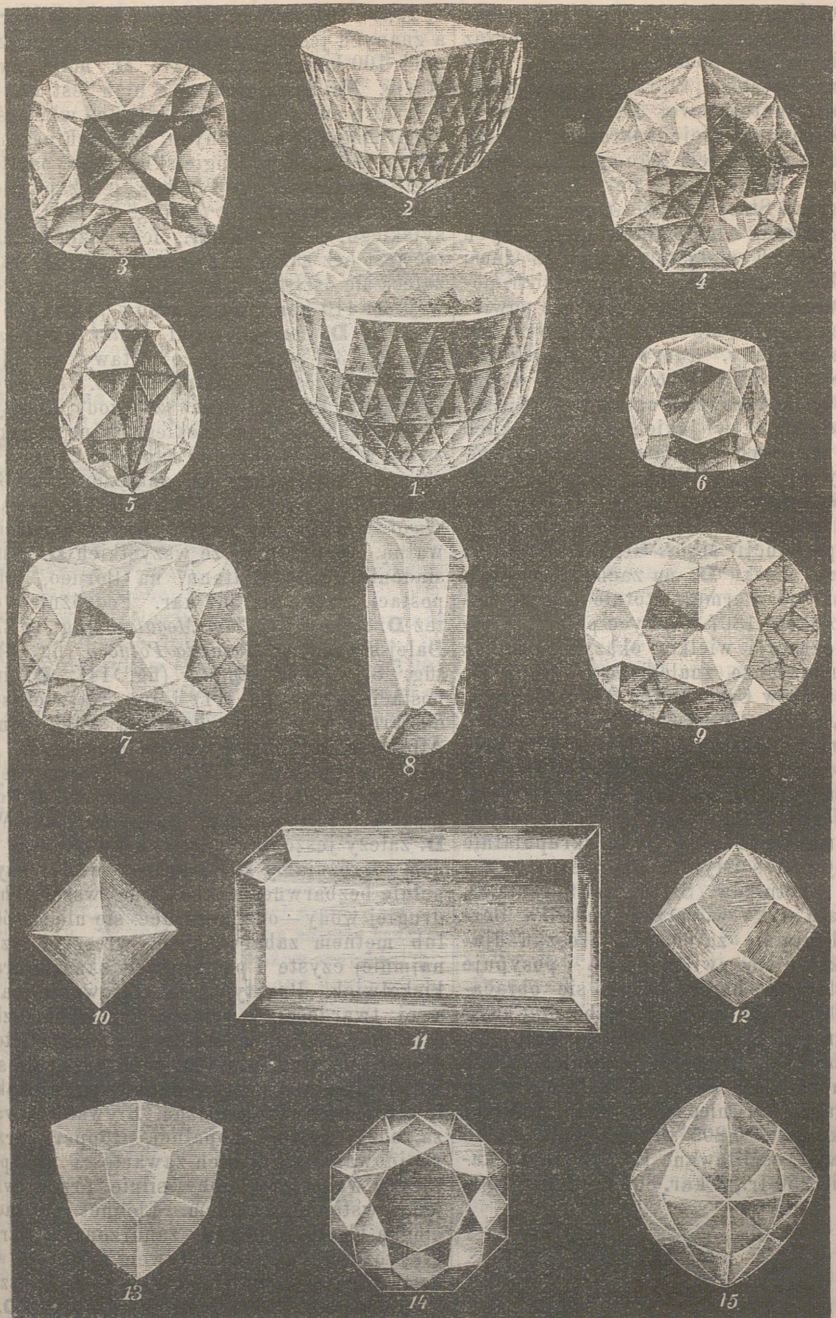

D j a m e n t y.

1. Wielki Mogoł. 2. Orłow. 3. Regent. 4. Djament florencki. 5. Sancy. 6. Gwiazda Południa. 7. Gwiazda Północy. 8. Szach. 9. Kohinoor. 10, 12, 13, 15. Naturalne formy krystaliczne djamentów. 11. Djament indyjski postaci płyty. 14. Pasza Egiptu. (Wielkość naturalna).

od innych. **D.** okazuje niesłychanie ciekawe zachowanie się względem ciepła, zauważane przez Fizeau, że mianowicie, podobnie jak woda, okazuje największość gęstości, która u niego wypada przy—38°. Co do natury swej **D**, jest czystym węglem; przekonano się niejednokrotnie, że może być spalonym, a produktem jego spłonienia jest kwas węglany (Boyle, Lavoisier, Guyton de Morveau, Dumas i Stas). **D.** nie rozpuszcza się w żadnym ze znanych odczynników chemicznych i nie poddaje się ich wpływom; również znosi bardzo wysokie temperatury we wszelkich, pozbawionych tlenu gazach; przy dostępie powietrza ogrzewany zmienia się na grafit, a wreszcie spala na kwas węglany. Pierwotne łożysko **D.** nie jest znane, znajdują się one rozsiane w piaskach powstałych z rozsypisk skał dawnych, tak, że zgoła niewiadomo, w jakich się warunkach w przyrodzie utworzył. Najdawniejsze miejscowości **D.** były w Indjach Wsch., w królestwach Wizapur i Golkondy; w początku XVII w. odkryto bogate pokłady djamentowe w Brazylji, zwłaszcza w prowincji Minas-Geraes. Około r. 1840 znaleziono piaski **D.** na zachodnim stoku Uralu, o 36 mil od Permu. Istotnie bogate pokłady odkryto około 1867 w Afryce połud., gdzie się znajdują często i wielkie okazy. Nakoniec przytoczyć należy, że znaleziono również **D.** w Dlaszkowicach, w Czechach, o 8 mil od Pragi, w kopalni granatów. Dobywanie **D.** jest bardzo kosztowne i trudne, gdyż znajduje się je zwykle w postaci bardzo drobnych kamyków; w Indjach ziemię zawierającą **D.** poddaje się starannemu przepłókaniu, aby od kamyków oddzielić piasek i glinę, otrzymany zaś osad bywa skrupulatnie przeszukiwany pod ścisłym nadzorem przez zupełnie nagich robotników. Sztuka szlifowania **D.** poznaną została w XV w. przez Ludwika Berquena: **D.** szlifują się za pomocą proszku djamentowego, który się zwilża oliwą i posypuje na krążku stalowym, bardzo szybko się obracającym. **D.** szlifuje się w *brylant* albo *raut* czyli *rozetę* (ob. Drogie Kamienie). Szlifowanie **D.**, zwłaszcza w brylant, znacznie je zmniejsza, ale powiększa ich wartość; cena ich rośnie o wiele prędzej niż waga. **D.** nieoszlifowane, mniejsze od karata (1 karat = 0,205 grama) cenią się 48 franków za karat, oszlifowane 125. Brylant 1 karatowy ceni się 250 fr., 2 kar. 800 fr., 3 kar. 1500

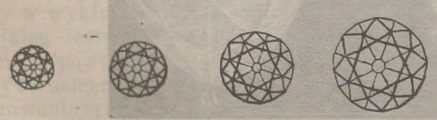

Fig. 16. Istotna wielkość djamentów 1, 2½, 5 i 10-karatowych.

fr., 8 kar. 10,000 fr. Załączony rysunek (fig. 16) daje wyobrażenie o wielkości brylantów, ważących 1, 2½, 5 i 10 karatów. Wyższej wagi **D.** są rzadkie, a znanych jest tylko kilka okazów przechodzących 100 karatów. Wielkie **D.** mają swoją historję. Najsłynniejszym z nich jest *Koh-i-noor*, t. j. góra światła (fig. 9), niegdyś własność wielkiego mogoła; po różnych kolejach przeszedł na własność korony angielskiej, po ostatecznem oszlifowaniu waży $106^{1}/_{16}$ kar., jest zapewne ułamkiem większego **D.** *Orlow* (fig. 2), **D.** Cesarza Rosyjskiego, waży 195 kar., lecz oszlifowanie jego nie jest bez zarzutu. *Regent* (fig. 3), **D.** francuski, zaleca się oszlifowaniem, 136 kar. (przed oszlifowaniem 410 kar.), oszacowany jest na 5 miljonów fr. **D.** *florencki* czyli *wielki książę toskański* (fig. 4), $133^{1}/_{4}$ kar., nieco żółtawy, znajduje się w skarbcu cesarza austrjackiego. *Sancy* (fig. 5), tylko $53^{1}/_{2}$ kar., ale pierwszej wody, niegdy własność szlachcica hugonockiego Sancy, zakupiony został w 1835 za 500,000 rubli dla Cesarza Rosyjskiego. Największy **D.** znaleziony w Brazylji ważył 254 kar., po oszlifowaniu 125, zwany jest *Gwiazdą Południa* (fig. 7) i jest własnością prywatną. Największy ze wszystkich **D.** jest w posiadaniu radży Matanu, na Borneo, jajowatej postaci, ważyć ma 367 kar. Podróżnicy opisują też **D.** zwany *Wielkim Mogołem* (fig. 1) 279 kar. Dalej słynne są: *Gwiazda Północy* (fig. 6), *Szach* (fig. 8), *Paszа Egiptu* (fig. 14), **D.** indyjski postaci płyty (fig. 11) i in. Największego **D.** dostarczyła w 1893 kopalnia Fagersfontein w Afryce południowej; znany pod nazwą „*Excelsior*“ waży on $971^{3}/_{4}$ kar i jest niebieskawo biały. Podania o olbrzymich **D.** dotyczą innych wcale kamieni (ob. Beireis). Wartość **D.** zależy jeszcze od gatunku. Pod tym względem rozróżniamy **D.** pierwszej wody, czyli zupełnie bezbarwne, pozbawione wszelkich skaz, drugiej wody—odznaczające się nieco żółtawem lub mętnem zabarwieniem, wreszcie trzeciej—najmniej czyste i posiadające skazy i braki jakiekolwiek. Praktyczne zastosowanie ma **D.** dla swej twardości, a więc w przemyśle szklanym (krajanie szkła), w stalorytnictwie i litografji. Kwestja tworzenia się **D.** w naturze nie straciła dotąd zajęcia w świecie naukowym, wszakże mało o tem powiedzieć można. Brewster uważa **D.** za rodzaj żywicy kopalnej, Göppert przytacza znajdowanie się w nich zawartości przypominających wodorosty, coby silnie przemawiało za ich powstaniem wodnem. Lionnet przytacza, że cienka blacha cynkowa, zanurzona w siarku węgla, rozkłada go pod wpływem prądu galwanicznego, przy czem węgiel osadza się w kryształach. Chancourtois (1869) zaś przyjmuje, że **D.** utworzył się w podobny sposób z wyziewów węglowodornych, jak siarka osadza się z wyziewów siarkowodorodnych; przy wolnem paleniu się węglowodoru, utlenił się wszystek wodór, a część węgla nieutleniona mogła się wydzielić. Zagadnienie sztucznego otrzymywania **D.** oddawna zaj-

mowało umysły chemików; udało się je po raz pierwszy rozwiązać 1880 Hannayowi w Glazgowie, a z większem powodzeniem dokonał tego Moissan w Paryżu, przez poddanie węgla zawartego w surowcu żelaznym znacznemu ciśnieniu i bardzo wysokiej temperaturze pieca elektrycznego, wynoszącej 4,000°; w każdym razie otrzymane tą drogą **D.** są to kryształki drobne, mikroskopowej zaledwie wielkości, zbliżone do odmiany karbonado. Por. Rose „Ueber die Kristallisation des Diamanten" (1877); Jacobs i Chatrian „Monographie du D." (1880); Streeter „The great diamonds of the world" (1882); Boutan „Le D." (1886) Luzi „Ueber den **D.**" (1893); Rennert „Diamonds and gold in south Africa (1893).

Djament, dawna nazwa Dünamünde (ob.).

Djamentowa farba, mieszanina grafitu i werniksu, używana do powlekania wyrobów żelaznych.

Djamentowy pył, kryształki lodowe, unoszące się w powietrzu, szczególnie w krajach polarnych.

Djamentowy spat, ob. Korund.

Djamentyna, proszek szlifierski z wyżarzonej glinki lub tłuczonej stali.

Djana, w mitologji rzymskiej, odpowiada greckiej Artemidzie (ob.). Przypisywano jej wpływ na epileptyków (Horacy, Carm. II, 12,20), dziewictwo, oraz 3 postaci: *księżyca* (luna) na niebie, *Djana* bogini myślistwa i nocnych czarów (Cic. *De nat. deor* II 27, 68...) na ziemi i *Hekate* w piekle. Stąd zwana *Diva triformis*.

Djarja, ob. Biegunka.

Djarjusze, tak pierwotnie nazywano u nas księgi rękopiśmienne, w które zapisywano ważniejsze wypadki, zaszłe w kole rodzinnem lub w kraju. Później wyraz ten zaczął oznaczać księgi drukowane, obejmujące czynności sejmowe w takim porządku, w jakim były na sejmie traktowane. **D.** stanowią bardzo ważny materjał historyczny. Wiele **D.** ogłoszono już drukiem, familijne rękopiśmienne nazywano później *Silva rerum* (ob.). Pierwsi zaczęli u nas spisywać i wydawać djarjusze: Tytus Działyński i Józef Szujski. Spis drukowanych djarjuszów zawiera „Bibljografja polska" Estreichera i „Bibljografja historji polskiej" Ludwika Finkla.

Djecezja (z greck. *dioikesis*, łacińs. *dioecesis*), oznacza pewny okrąg kraju, zwykle w zarządzie kościelnym, na którego czele stoi biskup, superintendent i t. p.; niekiedy zaś tak się nazywa podział kraju pod względem administracyjnym. Granice **D.** w kościele rzymsko-kat. zatwierdza papież samodzielnie lub za porozumieniem się z rządem. W kościele zaś ewang. synod lub konsystorz, samodzielnie lub za potwierdzeniem rządu. W dawnych czasach **D.** zwała się *parochją (paroikia, parochia)*. Por. *Encykl. kościelna*.

Djeta, właściwie: sposób życia, oznacza zwykle rodzaj i ilość pokarmów zalecanych choremu. **D.** nie da się ująć w stałe prawidła, opierać się musi w każdym razie na zbadaniu stanu organizmu i znanym wpływie pokarmów. Istnieją w nauce pewne **D.**, stale w pewnych stanach chorobowych stosowane, jak **D.** mleczna przy cierpieniach nerek lub serca i t. d. W szpitalach odróżniają **D.** ścisłą, pół porcji i całą porcję.

Djetetyka, nauka o normalnem odżywianiu się człowieka, ma ścisły związek z hygjeną (ob.).

Djonizjusz I Starszy, tyran syrakuzański, * 430 roku przed Chryst., † 367 roku, z nizkiego pochodząc stanu, doszedł podczas wojen z Kartaginą do godności naczelnego wodza i około 406 został przy pomocy wojska samowładcą, czyli tyranem Syrukuz. Podbił wiele miast greckich w Sycylji, srogo poskromił bunty i rozpoczął wojnę z Kartagińczykami, ale po dość pomyślnych początkach został we własnej stolicy oblężony przez Himilkona 395 Gdy jednak zaraza przerzedziła szeregi nieprzyjaciela, pokonał ich **D.** na lądzie i morzu; w końcu korzystny zawarł pokój. Zdobywszy 387 po jedenastomiesięcznem oblężeniu Rhegium, srogo się obszedł z mieszkańcami i zapewnił sobie uległość miast greckich w Niższej Italji. Chciał także używać sławy jako poeta i w 388 wyprawił w poselstwie na igrzyska olimpijskie najlepszych śpiewaków, którzy jego poezje mieli tam zaprodukować; był jednak haniebnie wyszydzony. W 368 rozpoczął czwartą z kolei wojnę, chcąc całkowicie Sycylję od Kartagińczyków oswobodzić, ale umarł przed osiągnięciem swego celu. Niezmordowany w działalności, celował **D.** biegłością w rzeczach polityki i wojskowości, ale wielkiem okrucieństwem i srogością splamił swą pamięć; uchodził już w starożytności za wzór okrutnych, bezbożnych i podejrzliwych tyranów. Por. Holm „Geschichte Siciliens" (2 t., Lipsk, 1874); Beloch „L'imperio siciliano di Dioniso," w „Atti dell' Academia dei Lincei" (Rzym, 1881); Freeman „History of Sicily from the earlest times" (Oksford, 1891—95, 4 t.).

Djonizjusz Młodszy, syn poprzedniego, umyślnie zaniedbany w wychowaniu, obchodził objęcie władzy 367 r., po śmierci ojca 90-dniowemi hulackiemi uroczystościami. Zbawienny wpływ Diona (ob.) i Platona (ob.), trzykrotnie wzywanego do Syrakuz, udaremnili, przy wrodzonych już złych skłonnościach **D.**, pochlebcy jego Filistus i Arystyp. Wypędzony przez Diona 356, uciekł do Niższej Italji, gdzie zawładnął miastem Lokri i w niecny sposób sprawował rządy. 346 opanował powtórnie ojczyste miasto, ale nie zaniechawszy okrucieństwa, przymuszony był poddać się wezwanym 345 r. przez Syrakuzan Koryntjanom, którzy pod dowództwem Tymoleona pozbawili go władzy 343 i wywieźli do Koryntu, gdzie umarł w ubóstwie.

Djonizjusz *Periegetes*, pochodzący z Charax

nad zatoką Arabską, żył za czasów Augusta i napisał, p. t.: „Periegesis," dydaktyczny poemat geograficzny, komentowany przez Eustatiusa, a na łaciński przełożony przez Prisciana, w początkach VI wieku; najlepsze wydanie uskutecznił Bernhardy w „Geographi graeci minores" (1 t., Lipsk, 1828); Passow (Lipsk, 1825) i w nowszych czasach K. Müller „Geographi graeci minores" (Paryż, 1861).

Djonizjusz *z Halikarnasu* w Karji, uczony retor grecki, około roku 31 przed Chr. przybył do Rzymu i tu napisał główne swoje dzieło w 20 księgach „Romaike archaiologia" (Starożytności Rzymskie, najnowsze wydanie Kiesslinga, Lipsk, 1860 r.), z którego pozostały tylko pierwsze 9 ksiąg w zupełności, 10 i 11 w większej części, reszta w ułamkach. Opisuje w niem dawniejsze dzieje i ustawy Rzymu aż do pierwszej wojny punickiej. Dzieło to dla badaczów historji rzymskiej niezmiernie jest ważne. Z innych retorycznych i estetyczno-krytycznych prac **D.** wydane zostały: „Censura veterum scriptorum" przez Krügera w „Dionysii historiographica" (Halla, 1823); „Ars rhetorica" przez Schott'a (Lipsk, 1804) i „De compositione verborum" przez Göllera (Jena, 1815). Ostatnio zebrał Rössler „Fragmente der rhetorischen Schriften" (Gött, 1873).

Djonizjusz (św.) *Areopagita*, nawrócony przez św. Apostoła Pawła (Dz. 17, 19 i 34), poniósł śmierć męczeńską około roku 95 jako pierwszy biskup ateński. Poczytywany był jakiś czas za apostoła Galów i założyciela pierwszej gminy chrześcijańskiej w Paryżu, nowsze jednak badania wykryły, że tym był inny Djonizy. Pisma jemu przypisywane są najlepiej wydane w Paryżu 1615 r., w Antorfie 1634 i w Paryżu 1644. Dały one początek tak zwanej: *Teologji areopagitycznej*, którą w XII w. Hugon od św. Wiktora i inni rozwinęli w kierunku pietystycznym. Por. K. Vogt „Neuplatonismus und Christentum" (Berlin, 1836); Hipler „D. der Areopagite" (Regensb., 1861); Kanakis „D. der Areopagite" (Lipsk, 1881); C. M. Schneider „Areopagitica" (Regensb., 1884); Jahn „Dionysiaca" (Altona, 1889); Montet „Des Livres du pseudo-Denys" (Paryż, 1848); Dulac „Oeuvres de saint Denys" (Paryż, 1865).

Djonizjusz (św.), papież, od 259 do 269 roku, zwany dla swej nauki **D.** Aleksandryjskim. Napisał list encykliczny przeciw Sabeljanom, w którym potępia unitaryzm i tryteizm. Ułamki tej encykliki zachował w pismach swoich św. Atanazy. Por. E. H. Vollet w „Gr. Encykl." Lamiraulta.

Djonizjusz Exiguus (mały, szczupły), Scyta, opat jednego z klasztorów rzymskich (w połowie VI w.); * około 530 po Chr., † około 556, obliczył on czas urodzenia Jezusa Chrystusa na 754 po założeniu Rzymu i tym sposobem był założycielem rachuby chrześcijańskiej, zwane *Aera Dionysiana*, która dopiero w ciągu X i XI w. weszła w użycie, chociaż rzeczywiście o trzy lata, a podług innych o sześć, jest opóźniona. Pozostawił też zbiory praw kościelnych.

Djonizy (św.) *Koryncki*, † 180 r., około r. 170 został biskupem w Koryncie, pisał do biskupów innych miast i prowincji listy pełne namaszczenia i wymowy. Wszakże z ośmiu jego listów tylko szczupłe ułamki doszły naszych czasów. Kościół rzymsko-kat. obchodzi jego pamiątkę 9 kwietnia, o grecko-kat., czcząc go jako męczennika, święci ją 29 września.

Djonizy (św.), zwany *Aleksandryjski* lub *Wielki*; * w Aleksandrji w Egipcie, † około 265 roku. Badając Pismo Święte, a mianowicie listy św. Pawła, przyjął chrześcijanizm, uczył się w szkole aleksandryjskiej katechetycznej pod Orygenesem i pod Heraklesem, a gdy ten został biskupem (232), pełnił po nim obowiązki katechety do r. 247, w którym po śmierci Heraklesa został obrany biskupem. Pozostałe w ułamkach jego pisma wydał Symon de Magistrei, biskup cyreneński, p. t.: „Dionysii Alexandrini cognomento Magni, quae supresunt" (Rzym, 1796). Kościół rzymsko-kat, obchodzi jego pamiątkę 17 listopada. Por. Dittrich „**D.** der Grosse" (Freiburg, 1867); Morize „Denys d'Alexandrie" (1881).

Djonizy (św.), biskup paryski. Pomiędzy r. 226 a 250 był wyświęcony na biskupa, przez papieża Fabjana, który wysłał go do Galji, w celu szerzenia chrześcijaństwa i tam za gorliwość swoją, wraz z kapłanem Rusticusem, był torturowany i ścięty. Na miejscu męczeństwa wystawiono kaplicę, którą w r. 469 św. Genowefa zastąpiła kościołem. **D.** należy do czternastu tak zwanych augzyljatorów. Przedstawiany jest z głową ścięta trzymaną w ręku. Pamiątkę jego kościół święci 8 kwietnia.

Djonysos, w mit. grec., ob. Dionysos.

Dlabacz Jan Bohumir, zasłużony zbieracz pamiątek literackich i artystycznych, patrjota czeski w dobie odrodzenia tego narodu, * 1758, † 1820 r., z zakonu Premonstratentów, bibljotekarz książnicy strachowskiej, członek król. czeskiego Towarzystwa nauk, a od r. 1813 jego dyrektor. Głównem jego dziełem jest „Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theile auch für Mähren und Schlesien" (Praga, 1815); ogłosił nadto: „Nachricht von den in böhmischer Sprache verfassten und herausgegebenen Zeitungen," życiorysy: Jana Campana i Jana Chorina, dzieje klasztoru Strachowskiego. Po czesku ogłosił kilka utworów wierszowanych, oraz „Krátké vypsáni Czeského království" z mapą Czech. Por. Max Millauer w „Abhandl. der kön. böhm. Gesellschaft der Wissensch." (7 t.).

Dlabacz Jan, pisarz czeski, * 1809, † 1873, z zawodu lekarz, ogłaszał prace historyczne i zo-

stawił w rękopisie dzieje swego rodzinnego miasta Nymburka.

Dlask Antoni Władysław, pisarz czeski, * 1818, ksiądz, napisał: dzieje Świętej Góry pod Przybramem, miasta Czelakowic, opis wycieczek po Saksonji i Łużycach, powieści dla młodzieży, artykuły pedagogiczne, kilka utworów scenicznych; 4 tomy mów.

Dlouhy Franciszek, autor i pedagog czeski, * 1852, od r. 1894 profesor w Bernie. Wydał: „Tielovieda cz. Somatologie," rzecz o zbiorach przyrodniczych, o znaczeniu tańca i o czeskich tańcach ludowych. Od r. 1882 jest redaktorem „Literackich Listów" i „Vesny," od 1889 „Moravskiej Biblioteki," od 1890 „Uczitela."

Dławiec, ob. Krup.

Dławigad *(Tantalus)*, rodzaj ptaków brodzących, zbliżony do bociana. Ma dziób długi i silny, nasadą twarz obejmujący, w końcu zeszczuplony i łukowato zgięty; nogi wysokie, palce błoną spięte; długość 90 cm. do 1 metra. Żyje na błotach krajów gorących, żywiąc się gadami i rybami. Jest głupowaty i nieostrożny.

Dławik *(Edolius, Dierurus, Irena)*, rodzaj ptaków owadożernych, blizki muchołówek. Kilkanaście jego gatunków żyje w krajach gorących starego lądu; karmi się owadami, a w części jagodami i nasionami drzewnemi. Odznaczają się pięknością śpiewu i świetnem ubarwieniem o metalicznym blasku.

Dławnica, *Sztopbuks*, szruba, szczelnie zamykająca cylindry machin parowych dla podtrzymania w nich wysokiego ciśnienia.

Dłoń, przednia powierzchnia ręki bez palców, odpowiada ona grzbietowi ręki; znajdującemu się z tyłu. Szkielet tej okolicy stanowią *dłoniowe kości*, długie, rurkowate, odpowiednie palcom i łatwo od strony grzbietu wyczuć się dające, łączą się one stawami z jednej strony z napięstkiem, z drugiej z palcami. Pod skórą znajduje się *dłoniowa powięź* w postaci blaszki trójkątnej, mocno zbitej, pod nią znajdują się mięśnie krótkie do poruszania palców służące i ściągna mięśni dłuższych, na przedramieniu biorących początek; pomiędzy tymi organami znajdują się dwa *dłoniowe łuki* tętnicze i żylne. Do zgięcia dłoni służą dwa *dłoniowe mięśnie*, które przyczepiają się u góry do ramienia i przedramienia, a u dołu kończą się przy nasadzie kości, albo w powięzi dłoniowej.

Dłóto, narzędzie stalowe lub żelazne, używane głównie do wyżłobień w drzewie, metalach lub minerałach. **D.** bywają płaskie lub półwalcowe, zresztą są **D.** przeznaczone do robót specjalnych.

Dłubnia, rzeczka w Król. Polskiem, pow. Olkuskim, poczyna się pod wsią Jangrodem i wpada do Wisły pod Mogiłą, w Galicji; długość jej wynosi około 42 wiorst.

Dłuczyna, jezioro w W. Ks. Poznańskiem, okręgu regencyjnym Bydgowskim, pow. Inowrocławskim.

Długa, rzeczka w Król. Polskiem, poczyna się pod miastem Mińskiem i ubiegłszy mil 6, wpada pod Zagrobami do Narwi.

Długajski v. *Gozdawa* odm., herb: W polu czerwonem na prawo-ukośnym pasie błękitnym o brzegach srebrnych — trzy lilje srebrne. Nad tarczą korona. („Księga herbowa" hr. J. Ostrowskiego).

Długajski.

Długie, jezioro w W. Ks. Poznańskiem, w powiecie Międzyrzeckim.

Długie Buchto, jezioro w Król. Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, w zlewie rzeki Hańczy Białej między górami położone, na 160 morgach przestrzeni, głębokie 70 stóp.

Długielno *(Phormium)*, rodzaj roślin z rodziny liljowatych, obejmujący jedyny gatunek *len australny* lub *nowozelandzki (P. tenax)*, o korzeniu gałęzistym, liściu 2—6 cali długim, kwiecie pomarańczowym lub prawie ponsowym. Zarasta ogromne przestrzenie w Nowej Zelandji nakształt szuwaru i stanowi tam jedną z najważniejszych roślin, ponieważ liście jej dostarczają nader mocnej, srebrzystej przędzy do rozmaitego użytku, a szczególnie na liny masztowe i sznury. Starają się gorliwie o upowszechnienie jej w Europie.

Długogłowi *(Dolichocephali)*, ludzie i w ogólności zwierzęta kręgowe, z czaszką znacznie wydłużoną. *Długogłowość (dolichocefalizm)* stanowi ważną cechę w wyróżnianiu ras ludzkich. Ob. Człowiek.

Długogłów *(Macroglossus)*, rodzaj ssących skrzydlatych, z rodziny roślinożernych *(Frugivora)*. Odznacza się nadzwyczajną długością pyska i żyje na wyspach: Jawie, Sumatrze, Timor i Amboinie.

Długojęzykie *(Myrmecophagidae)*, rodzina w rzędzie szczerbatych, ob. Mrówkojad.

Długołęckie starostwo niegrodowe. Leżało w województwie Rawskiem, w ziemi Gostyńskiej. Małe to starostwo powstało w początkach XVII wieku z dawniejszego starostwa Gostyńskiego. Podług lustracji z r. 1630, składało się ze wsi Długołęka z wójtostwem i folwarkami. W r. 1771 posiadał je Józef Niedziałkowski, opłacając kwarty złp. 282 gr. 15, a hyberny złp. 149 gr. 24. Na sejmie warszawskim z roku 1773 stany Rzeczypospolitej nadały na emfiteusis toż starostwo Antoniemu Zabłockiemu wraz ze wsiami: Trzebiesławki w Kaliskiem i Rembkowem w ziemi Czerskiej.

Długomil, herb, ob. Dłuhomil.

Długonogie *(Hamaturidae)*, rodzina ssących z rzędu workowatych, do której należą: niedołęgi, kangury i workoloty.

Długonose, ob. Długopyskie.

Długonóg, *Podstrzałka (Pedetes)*, rodzaj ssących szczurowatych, obejmujący jedyny gatunek, żyjący na przylądku Dobrej Nadziei.

Długopyskie, *Długonose, Trąbiaste(Proboscidea)*, rodzina w rzędzie gruboskórnych, obejmująca zwierzęta, mające nos w trąbę mniej więcej długą przedłużony, jak słoń i tapir.

Długoraj Wojciech, znakomity lutnista, * około 1550 r. i żyjący w Polsce. Besard w dziele „Thesaurus harmonicus“ (Kolonja 1603) zamieszczał jego kompozycje na lutnię. Jedną z nich „Ahi chi tien lo nio cuor“ przytoczył Sowiński w „Słowniku muzyków polskich”, wyd. franc. Paryż, 1857, wyd. pol., Paryż, 1874, Besard stawia go obok najsłynniejszych wówczas lutnistów. Por. I. Moraczewski „Dzieje Rzplitej Pol.”

Długorąk, *Gibon (Hylobates)*, rodzaj małp, różniący się od orangutangów nagiemi natyłkami, mocno nabrzmiałemi, przedniemi rękami więcej przedłużonemi, sięgającemi do stóp, i ostrzejszym kątem twarzowym; nie ma ogona, ani torb przyżuchowych; ciało w ogóle szczupłe, gęstym włosem pokryte. Znanych jest kilka gatunków, żyjących w Indjach Wschodnich i na wyspach przyległych. Co do pojętności, niższe od orangutanów i szympansów, żyją w licznych stadach pod dowództwem czujnych naczelników, głównie na drzewach.

Długorąk.

Długorogie, rodzina owadów tęgopokrywych z podrzędu czteroczłonkowych (tetramera), odznaczających się długiemi, zazwyczaj od ciała dłuższemi różkami; należy tu kozioróg.—*Długorogiemi* nazywa się też podrzęd owadów dwuskrzydłych czyli much, którego przedstawicielami są komary.

Długosiodło, wieś w dawnem Mazowszu, w ziemi Nurskiej, pamiętna klęską, jaką tu szlachta mazowiecka, połączona z wieśniakami, poniosła w r. 1262 od najezdniczej wówczas Litwy, Rusi i Jadźwingów.

Długosz *(Osmunda regalis)*, piękna paproć europejska, o kłębie poziomym, bulwiasto ponabrzmiewałym, z listowiem na 2—4 st. wysokiem, podwójnie pierzastem, owocem w wiechy groniaste zebranym i na osobnym trzonku osadzonym. Rośnie od czerwca do września po bagnistych wrzosowiskach i gruntach torfiastych leśnych w całej Europie. Różne części **D.** były używane w medycynie.

Długosz Jan z Niedzielska herbu Wieniawa, zwany *senior*, (brat młodszy, Jan, również kanonik krakowski, zwał się *junior*), był synem Jana starosty N. M. Korczyna i Beaty, * 1415 w Brzeźnicy Sieradzkiej, † 1455, uczył się w akademji krakowskiej, około 1439 sekretarz biskupa Zb. Oleśnickiego, któremu wręczał kapelusz kardynalski; z polecenia regencji posłował 1449 r. do Węgier, po 1453 r. do cesarza i papieża z racji upadku Carogrodu, był też w r. 1450 w Jerozolimie; 1460, 1465 r. posłował do Podiebrada. 1471 odprowadza jednego ze swych uczniów do Czech na króla, godzi sprawy Czech, Polski i Węgier do 1478, z Krzyżakami 1464, † 1480 nominatem lwowskim. Z woli Oleśnickiego i jego myśli obrazując, pisze **D.**, „Żywot św. Stanisława,” 1441, 1455, kończy 1464, dopisuje jeszcze 1468 (wydał Haller 1511, skrócił Benedykt z Poznania 1520 r. po łacinie, Leubich po niemiecku w Hradcu Styryjskim 1595, poprawił łacinę Dobielowicz w edycji Cezarego 1606, spolszczył ks. Karczewski 1865 r.). W tej pracy **D.** pomieścił wiele podań pogańskich i fałszów, gwoli myślom Oleśnickiego, lub swojej zemście; streścił tu prace swych poprzedników, Wincentego i Piotra z Kielc. Okazał się zaś, tak tu, jak w historji, zwolennikiem ultramontaństwa, czego dał dowody praktyczne: odpychając Prusy 1454 r., husytów, infułę praską, opierając się królowi 1460 r. Spisu posiadłości duchowieństw krakowskich **D.** dokonał w 2 częściach.: I r. 1440 zaginął, II 1470 (Liber beneficiorum, wydał Aleksander hr. Przeździecki z przedmową ks. Łętowskiego, 1863—1864). Ogrom to wiadomości do ekonomji, genealogji, heraldyki i t. p. Żywoty arcybiskupów gnieźnieńskich pisał **D.** 1464, kujawskich wydał Damalewicz przerobiwszy, podobnie poznańskich z r. 1475 Treter, płockich z 1478 Łubieński, wrocławskich wydał Lipf 1847 i Sommersberg; następnie przekładał wszystkie ks. Gacki do wydania Przezdzieckiego wszystkich dzieł **D.** Prace te charakteryzuje fantazjowanie w dziejach biskupstw, istotnie nieistniejących od 965, a kanonicznie przez **D.** dokombinowanych od tej daty. Działyński wydał 1855 i 1856 zbiór dokumentów i opis sporu z Krzyżakami (Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum). „Insignia seu clenodia” (ed. Muczkowski 1851, „Banderia Prutenorum” Vossberg 1849), są źródłem najdawniejszem do heraldyki polskiej,

Długosz Jan.

a geografja Polski **D.** pierwszą pracą tego rodzaju (spolszczył Borneman 1840, wydali przy historji Herburt i Husejn). Żywot św. Kingi przerobiony z dawniejszej pracy Stanisława, a pisany w widokach kanonizacji, spolszczył ks. Mojecki 1617 r. Dzieje zaczął pisać **D.** 1455—1480, zrazu zbieracz bezkrytyczny, a kombinujący dowolnie sprzeczności poprzedników, zachował obok tego wiele faktów, których rzetelność dopiero teraz odkrywane źródła stwierdzają; korzystał i z kronik ruskich. Od r. 1386 kontynuje *Jana z Czarnkowa* (ob.), posiłkuje się *Wigandem* (ob.), pamiętnikami Oleśnickiego, autopsją. W przedstawieniu znaczenia faktów zbliża się do teorji Bossueta i za oś ich uważać się zdaje skutki zabicia biskupa Stanisława. W dziejach np. stosunków z Czechami nie wolny od stronnej sprzeczności, cenny wielce do mitologji, na urządzenie dawne patrzy oczyma XV wieku. Przejęty jest duchem przewagi kościoła nad tronem i wyłączności szlacheckiej wobec ludu wiejskiego. Dzieje wydali Herburt (do r. 1240) r. 1615 (ed. niszczona z woli Zygmunta III), Husejn 1711—12, Przezdziecki 1868—70. Tłómaczyli: Strykowski, Kłodziński, Borneman, Mecherzyński 1867—70; oceniali cząstkowo: Helcel, Caro, Stadnicki, Mickiewicz, Szajnocha, Pol, Wiszniewski, Komarnicki, F. Zieliński, Świeżawski; wiadomości o rękopisach dali: Wiszniewski, Białecki, Łepkowski w sprawozdaniach z wydawnictwa Przezdzieckiego dzieł **D.**, które po zgonie Aleksandra, ciągnęli synowie. Życiorys **D.** napisał wedle Wiszniewskiego Bonfini. Łepkowski „Wiadomości tyczące się rodziny **D.** i jego samego“ *(Bibl. Warsz.*, 2 t., 1865); Zeissberg „Dziejopisarstwo polskie Wieków Średnich“ (2 t.); Caro „Johannes Longinus“ (Jena, 1863); Smolka w „Szkicach historycznych“ (1 t., 1882); Semkowicz „Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana **D.**“ (Kraków, 1887); Bobrzyński i St. Smolka „Jan **D.**, jego życie i stanowisko w piśmiennictwie“ (Kraków, 1893).

Długosz Józef, adwokat przysięgły, długoletni korespondent z Odesy do *Gazety Polskiej*. Napisał: „Prawo czynszowe“ (Odesa, 1891); Dzieło Longinowa „Pieśń o pułku Igora“ streścił **D.** (Warszawa—Kraków, 1897).

Długosz, pseudonim Langego Karola.

Długoszpon (*Parra*), rodzaj ptaków brodzących, podobny do kokoszek, lecz odznaczający się długiemi palcami, zakończonemi prostemi i ostremi pazurami; skrzydła uzbrojone sęczkiem lub szponem. **D.** żyją na bagnach w krajach zwrotnikowych, żywią się drobnemi zwierzątkami, trzymają się w parach: gniazdo ścielą z sitowia, pływające między chwastami. Wogóle są pięknie ubarwione.

Długoszyje (*Camelopardalinae*), rodzina zwierząt ssących z rzędu przeżuwających, do których należy żyrafa.

Długości biuro, ob. Bureau de Longitudes.

Długość, jeden z trzech wymiarów rozciągłości, ob. Wymiar.

Długość astronomiczna ciała niebieskiego jest to łuk ekliptyki (ob.), zawarty między punktem równonocnym a kołem wielkiem, przechodzącem przez biegun ekliptyki i toż ciało niebieskie (koło szerok.). Jeżeli ten łuk, czyli kąt mu odpowiadający, ma swój środek w środku ziemi, **D.** zowie się *śródziemną (geocentryczną)*, jeżeli zaś odniesiony jest do środka słońca, **D.** zowie się *śródsłoneczną (heliocentryczną)*. Jeżeli idzie o **D.** gwiazd stałych, z powodu ich wielkiej od ziemi odległości, różnica obu tych **D.** niknie; w teorji jednak planet należy długości śródziemne, podane przez obserwację (z właściwemi poprawkami), zamieniać na długości śródsłoneczne.

Długoszpon.

Długość geograficzna danego miejsca jest to łuk równika, zawarty między południkiem tego miejsca a południkiem umówionym, obranym za początek liczenia. Za taki *pierwszy* południk przyjmują we Francji południk paryski, w Anglji południk idący przez Greenwich; geografowie w ogóle przyjmują południk idący przez wyspę Ferro. Właściwie południk ten przypada między wyspą Ferro a Gomerą i jest oddalony o 20° na zachód od południka paryskiego. Wraz z szerokością miejsca **D.** oznacza jego położenie. **D.** liczy się od zachodu na wschód do 360°, albo też na wschód do 180° i na zachód do 180°. Za podstawę mierzenia **D.** służy ruch obrotowy ziemi, czyli obrót pozorny sklepienia niebieskiego. Każda gwiazda, w szczególności słońce, tem później wchodzi na południk miejsca, im miejsce to jest bardziej na wschód odległe, a różnica ta w czasie jest proporcjonalna do odległości kątowej południków. Gdy obrót ziemi odbywa się w ciągu doby, zatem 24 godzin odpowiadają 360°. Jeżeli np. w miejscu A jest godzina 7 min. 15, gdy w B jest god. 9 min. 15, to B leży o 2 godziny czyli 30° na wschód względem A. Dla oznaczenia tej różnicy w czasie użyć należy zjawisk zachodzących współcześnie (tautochronicznych) dla obu miejsc; takiemi są np. zaćmienia księżyca, zaćmienia księżyców jowiszowych, albo też użyć można sygnałów ziemskich, płomieni, rakiet i t. p., z powodu bo-

wiem znacznej chyżości światła przyjąć można, że obserwator w B widzi je w tej samej chwili, gdy są zapalone w A. Można też użyć zjawisk niebieskich zachodzących niejednocześnie, jak zakryć gwiazd przez księżyc, po zredukowaniu tych obserwacji do środka ziemi, t. j. do czasów, w jakichby były widziane ze środka ziemi. Inna metoda polega na mierzeniu odległości kątowej księżyca od słońca, co na morzu otrzymać można za pomocą sekstansu. Tablice księżyca pozwalają oznaczyć z tej odległości godzinę, jaka w tejże chwili jest na południku pierwszym; godzinę, jaka jest w tejże chwili w miejscu obserwacji, oznaczyć można ze wzniesienia słońca nad poziom, a z różnicy tych dwu czasów **D.** geograficzną. Najprostszy atoli sposób polega na przewożeniu dobrych chronometrów (ob.); uregulowawszy chronometr w miejscu A, przewozimy go do B i porównywamy z czasem tego miejsca. Najcelniejszą pomoc stanowią wreszcie telegrafy elektryczne, gdy bowiem szybkość prądu galwanicznego można tu przyjąć za nieskończenie wielką, oczywista, że zawiadomienie o przejściu słońca przez południk w A może być natychmiast udzielane miejscu B i obserwator w B potrzebuje tylko tę wiadomość porównać ze swoim czasem. Za pomocą tych sygnałów telegraficznych w nowszych czasach wyznaczają się ściśle różnice położenia geograficznego obserwatorjów astronomicznych.

Długość selenograficzna, t. j. długość księżycowa, dla punktu położonego na księżycu oznacza toż samo, co długość geograficzna na ziemi. Za pierwszy południk przyjmuje się południk księżyca, który przy libracji (ob.) średniej przechodzi przez środek widzialnej dla nas półkuli księżyca.

Długouszka (*Galago*, *Microcebus*), rodzaj rzędu małpozwierzów (*Lemurida*); mają głowę okrągłą z ostrym pyskiem, uszy nagie i szerokie, palce u rąk długie, ogon równy długości ciała, bardzo włosisty. Dwa jego gatunki żyją na Madagaskarze: oba mniejsze są od szczura.

Długouszka.

Długowieczność, trwanie życia istot organicznych, roślin i zwierząt, w szczególności zaś człowieka, ob. Życie, Śmiertelność.

Długowzroczność, ob. Dalekowzroczność.

Dłuhomil I, *Długomil*, *Długochmil*, *Birawa*, *Berawa*, *Berawski*, *Bierawski* v. *Trzy radła*, herb: W polu barwy niewiadomej trzy łopaty (szufle), rękojeściami w środku tarczy zbliżone, jedna do góry, a dwie na dół ukośnie. Nad hełmem korona.—**D. II:** W polu błękitnem na każdym boku złotego trójkąta po złotym gwoździu o trójkątnej główce. U szczytu takiż trójkąt. Labry błękitne, podbite złotem.

Dłuhomil I.

Dłuhomil II.

Dłuski Tomasz, podkomorzy lubelski, jeden z najświatlejszych i najbardziej wpływowych ludzi za panowania Stanisława Augusta. Urodzony ubogo we wsi Długie pod Lublinem około 1712, † około 1800, cierpiał w pierwszej młodości wielki niedostatek, utrzymując się w szkołach jako kalafaktor. Następnie udał się do palestry trybunalskiej, gdzie pracowitością zjednał sobie względy Augusta Czartoryskiego, który go wkrótce do spraw swoich używać począł i sowicie wynagradzał. Sławna sprawa z Maltańczykami o dobra Ostrogskie, którą Dłuski przeprowadziwszy, wiele domów (Czartoryskich, Lubomirskich i in.) zbogacił, podniosła jeszcze bardziej jego wziętość i uczyniła powagą prawną w Rzeczypospolitej. Obrany posłem inflanckim na sejm konwokacyjny 1764 po śmierci Augusta III, odznaczył się kilku pożytecznemi wnioskami, żądając między innemi ustanowienia większości głosów na sejmach i sejmikach. W tymże czasie otrzymał urząd sekretarza konfederacji generalnej. Za Stanisława Augusta został jego sekretarzem do spraw dyplomatycznych, a 1764 podkomorzym lubelskim. Na sejmie 1766 był deputatem do konstytucji; na delegacji 1768 wyznaczony do korektury praw, poróżnił się z królem i usunął na wieś, gdzie jako pierwszy urzędnik ziemski należał do wszelkich spraw narodowych. Obrany na sejm 4-letni posłem z Lubelskiego (1790), trzymał się stronnictwa popie-

rającego reformy, ale po ogłoszeniu nowej ustawy odstrychnął się od stronnictwa patrjotycznego. Tu był ostatni kres jego działalności publicznej. Por. „Pamiętniki Kajetana Koźmiana" (Poznań 1858); „Djarjusz seymików województwa Lubelskiego" (Lublin 1792).

Dłuski Michał, dr. teol., * 1760 r. na Podlasiu, † 1821 r. w Wilnie; pobierał nauki w seminarjum warszawskiem ś. Krzyża od 1777, a od 1781 r. w seminarjum wileńskiem. Po wyświęceniu był kapelanem przy biskupie Massalskim, z którym kilkakroć jeździł za granicę; od 1795 r. audytor przy biskupie Kossakowskim, od 1800 archidjakon wileński, od 1808 do 1811 oficjał i prowizor seminarjum. Wiele swych rozpraw, dotyczących historji, technologji i filozofji, umieszczał po większej części w „Dzienniku Wileńskim," a także w „Pamiętniku Wileńskim," w „Pamiętniku magnetycznym" i innych czasopismach warszawskich i lwowskich. Ogłosił: „Kazania w dzień uroczystego obchodu imienin... Napoleona I cesarza francuskiego etc." (Wilno 1812); „List rabina lizbońskiego do rabina brzeskiego, z djalektu rabińsko-talmudzkiego wytłómaczony" (Wilno 1817).

Dłuski Kazimierz, pisarz, przebywał jakiś czas w Genewie, następnie osiadł w Paryżu, gdzie poświęcał się badaniom ekonomicznym i statystyce. Prace swe pomieszczał w „Przeglądzie społecznym" (Lwów): „O położeniu własności w W. Ks. Poznańskiem"; „Objawy kapitalizmu w Polsce."

Dłużewski Jan, herbu Pobóg, biskup gracjanopolitański, sufragan i proboszcz chełmski. Początkowo był kanonikiem przy kapitule kamienieckiej, a w r. 1690 objął kanonję poznańską. W r. 1699 został administratorem biskupstwa kamienieckiego, w r. 1702 z łaski prymasa Radziejowskiego otrzymał kustodję gnieźnieńską, w r. 1704 był proboszczem kolegjaty łęczyckiej. Król Stanisław mianował go biskupem kamienieckim, w r. 1707 narzucił się na administratora archidjecezji gnieźnieńskiej, przeciwko czemu protestował papież, i **D.** z rozkazu papieża sądzony był w r. 1711 przez kapitułę generalną, która skazała go na przeproszenie prawowitego arcybiskupa Szembeka, poczem **D.** usunął się na sufraganją chełmską. Por. Korytkowski „Prałaci i kanonicy kat. metrop. gnieźnieńskiej" (t. I).

Dłużniewski Wiktor, pisarz i pedagog polski, * około r. 1820, wydał następujące dzieła: „Poezje oryginalne i tłómaczone" (Warszawa 1846); „Pierwsze zasady gramatyki niemieckiej" (Warszawa 1847); „Paweł Łodzia Kubowicz i Scholastyk szewc," dwie gawędy (Warszawa 1857); „Zbiorek wierszy i wierszyków" (Warsz. 1859); „Pogląd na dzieje ludzkie" (Warszawa 1860); „Powtórny pogląd na dzieje ludzkie" (Warszawa, 1870 r.). Oprócz tego umieszczał wiele rozpraw i artykułów w pismach czasowych.—**D.** Marceli, * 1830 r., jest autorem dzieł: „Żywi i umarli" (Lwów 1855); „Weterynarja homeopatyczna" (Lwów 1858; 2 ed. powiększona Lwów 1864); „Dawna Polska ze stanowiska chrześcijańskiego rozważana" (Wrocław 1861); „Poradnik domowy homeopatyczny" (Lwów 1872); „Prusy w czasie rozbioru Polski i współczesna prasa Europy" (Kraków 1886).

Dłużniewski Władysław, właściciel księgarni i literat, * 1855 r., † 1887, redagował „Wiadomości bibljograficzne."

Dm, skrócone oznaczanie decymetra, czyli dziesiątej części metra.

Dmitrijew nad Swapą, m. pow. w gub. Kurskiej, 7,315 m. (1897).—**D.** powiat 2,789 w. kw., a ludności 128,287 (1897).

Dmitrijew Jan, mąż stanu rosyjski, * 1760 r. we wsi Bogorodzkiej, w gub. Symbirskiej, † 1837. W r. 1772 wszedł do wojska jako prosty żołnierz, a w r. 1796 wziął dymisję w stopniu kapitana. W r. 1801 wstąpił do służby cywilnej: w r. 1810 do 1814 był ministrem sprawiedliwości. Złożywszy urzędowanie, poświęcał się wyłącznie literaturze. Napisał mnóstwo ód, pieśni, listów poetyckich, bajek, apologów, satyr i powieści, z których najcelniejszym jest poemat „Jermak" (1794). Wydanie siódme (od r. 1759) pism jego wyszło 1823 r. w Petersburgu w 2 t., następnie nowe wydanie bajek 1838 i 1866 tamże. Pamiętniki wyszły w r. 1866. Por. art. Florydowa w Słowniku encyklopedycznym rosyjskim.

Dmitrijew Orenburgskij Mikołaj Dmitrijewicz, malarz rosyjski, * 1838 w Niższym Nowogrodzie, kształcił się w Akademji petersburskiej i później jeszcze, po zwiedzeniu Kaukazu i Rosji południowej, w Düsseldorfie, poczem przebywał w Paryżu, 1885 osiadł w Petersburgu. Wykonał: „Igrzyska Olimpijskie" (1860); „Topielec" (1868); „Bitwa na wzgórzach Sistowskich"; „Wjazd Cesarza do Ploeszti"; „Dwie minuty przystanku"; „Pożar na wsi" i w. in. Nadto ilustrował dzieła Puszkina, Lermontowa, Niekrasowa i in.

Dmitrowicz, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dmitrowsk, m. pow. w gub. Orłowskiej, nad rz. Obszczyryca, 5,259 miesz.—**D.** powiat, 2,164 w. kw., a ludności 107,292 (1897).

Dmitrowski v. *Soczewka*, herb: W polu barwy niewiadomej—soczewka. Nad hełmem korona. Por. „Księga herbowa" hr. J. Ostrowskiego.

Dmitrowski.

Dmitrów, m. pow. w gub. Moskiewskiej, nad rzeką Jachromą, 4,550 miesz. (1897), założone 1154 roku.—**D.** powiat, 2,974 w. kw., a ludności 124,187 mieszkańców (1897).

Dmochowski Franciszek Ksawery, * 1762 r. na Podlasiu, odebrał pierwsze nauki w Drohiczynie, wstąpił do zakonu Pijarów w 17 r. życia. Był nauczycielem języka łacińskiego i polskiego w szkołach pijarskich w Radomiu, Łomży i w Warszawie. W 25 roku życia ogłosił przekład „Sądu Ostatecznego" E. Younga (Warszawa 1787), a 1788 poemat „Sztuka rymotwórcza" (3 ed., Warszawa 1826). Hugo Kołłątaj wziął go do swego boku w czasie narad sejmu 1791 r. i używał jako sekretarza prywatnego. Po konfederacji targowickiej razem z nim **D.** opuścił kraj i przebywał w Dreźnie, gdzie nakreślił pierwszy plan ważnego dzieła: „O ustanowieniu i upadku konstytucji 3 Maja." W epoce powstania Kościuszkowskiego redagował „Gazetę Rządową." Podczas dalszego pobytu za granicą przetłómaczył „Iljadę" Homera (Warsz. 1800, wyd. 3, 3 t., 1827); „Noc pierwszą" Younga. Wróciwszy do kraju, zostającego pod panowaniem pruskiem, osiadł w Warszawie i, polegając na ówczesnem prawie, w 39 roku życia zawarł związek małżeński z Izabelą Mikorską. Od 1801 zaczął wydawać „Nowy pamiętnik warszawski," którego wyszło 20 tomów; wydał także dzieła Krasickiego i Karpińskiego, oraz przekład „Satyr Boala," dokonany przez Gorczyczewskiego. W r. 1807 opuścił Warszawę i osiadł w majętności swojej Świesz w Kujawach, gdzie zajął się przekładem „Eneidy" Wirgiljusza. Przybywszy w następnym roku chwilowo do Warszawy, nagle w podróży powrotnej pomiędzy Błoniem a wsią Nowawieś † 1808. Większa część prac **D.** tak oryginalnych, jak i tłómaczeń wyszła p. t. „Pisma rozmaite Fr. Ksaw. Dmochowskiego" (Warszawa 1826). W ostatnich latach panowania Stanisława Augusta i przez ciąg tak zwanych *czasów pruskich* zajmuje **D.** jedno z najwybitniejszych miejsc w literaturze, jako prozaik i wierszopis. Położył także niemałe zasługi obywatelskie w latach 1792 i 1794 r. Por. Wł. Smoleński „Kuźnica Kołłątajowska."

Dmochowski Franciszek Salezy, syn poprzedniego, * 1801 roku w Warszawie, † 1871 roku tamże; po ukończeniu nauk w uniwersytecie warszawskim, poświęcił się literaturze i gospodarstwu. Był od roku 1820 z kolei redaktorem wielu czasopism, jak: *Wandy*, *Bibljoteki polskiej*, *Gazety korespondenta*, *Niepodległości*, *Muzeum domowego*, *Podróży około świata*, *Czytań przyjemnych i pożytecznych*, *Kroniki* i t. p. Z prac jego oryginalnych ważniejsze: „Odpowiedź Mickiewiczowi" (Warszawa 1829), na słynną rozprawę wielkiego poety: „Do krytyków Warszawskich"; „Nauczycielka," powieść, (1857); „Przekleństwo matki" (1858); „Satyryczne powieści wierszem" (1859); „Wspomnienia F. S. Dmochowskiego" (1858); „Obecne kwestje społeczne i przemysłowe" (1858); „Nowe drogi"; „Sprawa graniczna" (1860); „Krótki zbiór historji polskiej, opowiadanie podług najnowszych źródeł" (1866, n. wyd. 1882); „Pierwsze wojny krzyżowe" (Warszawa 1862); „Nauka prozy i poezji i zarys piśmiennictwa polskiego" (Warszawa 1865); „O życiu i pismach Kaź. Brodzińskiego" (Warsz. 1871) i inne. Wydał także przedruki niektórych pism swego ojca (1826), Kniaźnina (1828—29), Zabłockiego (1829—30), oraz „O ustanowieniu i upadku konstytucji 3 Maja" (2 t., Warszawa 1830). Tłómaczył nadto mnóstwo powieści z angielskiego (głównie Walter Scotta) i francuskiego. Spis wszystkich prac jego podaje w swej „Bibljografji" Estreicher (t. 1, str. 320—323). **D.** nie był obdarzony ani wielkiemi zdolnościami, ani bystrością umysłu, celował jedynie niezmordowaną pracowitością. Dzieła jego oryginalne ani nowością myśli, ani poglądem nie uderzają. Położył jednak zasługi w literaturze naszej przez to, że jako redaktor, tłómacz i wydawca wielu pism, rozbudzał zamiłowanie do czytania książek polskich i znacznie rozszerzał koło czytelników. W walce klasyków z romantykami pierwsze zajmował miejsce między tamtymi. W ostatnich latach wynalazł rękopis prelekcji Brodzińskiego o literaturze powszechnej, uporządkował go i przygotował do druku. Por. Wójcicki w „Kłosach" tom III i XIII; Grochowski w „Tygodniku ilustr." r. 1871 i art. w „Przeglądzie Europejskim" t. III, str. 692—705: „O wydawnictwie warszawskiem od początku bieżącego wieku do r. 1840."

Dmochowski Fran.

Dmochowski Kazimierz, arcybiskup mohylowski, * 1772 r. w Kuźniczu czy Zabołociach na Litwie, † 1851 w Petersburgu. Po ukończeniu seminarjum w Krasławiu, wyświęcony na kapłana w Wilnie 1803 r. i mianowany kanonikiem. Dwukrotnie asesor kolegjum rzymsko-katolickiego w Petersburgu, w 1823 dziekan wileński, został 1840 sufraganem wileńskim w Kurlandji i wyświęcony był w Petersburgu 1841, gdzie w następnym zaraz roku otrzymał godność prezesa kolegjum rzymsko-katolickiego, a 1848 arcybiskupa mohylowskiego i metropolity wszech kościołów rzymsko-katolickich w cesarstwie Rosyjskiem. Ogłosił „List pasterski" (Petersburg 1848).

Dmochowski Franciszek Wiktor, napisał „Pisma... byłego wachmistrza w wojskach pięciu różnych mocarstw, dziś majstra krawieckiego w Przemyślu." Książkę tę wydał Andrzej Edward Koźmian we Lwowie w r. 1843.

Dmochowski Henryk, magister obojga praw, znakomity rzeźbiarz polski w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej, znany pod imieniem *Henryka D. Saunders*, * 1810 r., † 1863 pod Wil-

Dmochowski Hen.

nem; uczeń uniwersytetu wileńskiego. Około r. 1846 poświęcił się w Paryżu nauce snycerstwa, skąd przeniósł się do Londynu, a następnie do Ameryki i osiadł w Filadelfji. Utwory jego dłuta głośne są w całej Ameryce i niektóre z nich zdobią sale kapitoljum w Waszyngtonie. Po powrocie do Europy w roku 1860, wykonał pomnik dla Barbary Radziwiłłówny, popiersie Syrokomli i w. in.

Dmochowski N., malarz wileński, obrazy swoje, głównie krajobrazy, wystawiał w Warszawie około r. 1858. W „Albumie Wileńskiem" Wilczyńskiego są widoki podług rysunku **D.** około r. 1850.

Dmochowski Władysław, malarz polski. W r. 1875 był nauczycielem rysunków w Instytucie Głuchoniemych, a później w gimnazjum w Częstochowie. W r. 1868 wystawił w Warszawie: „Szczwaną," akwarele „Dorożkarz" i „Sanki"; w r. 1872 „Konie u płotu" i in.

D moll, *re minore*, ton D z małą czyli minorową tercją. **D.** *moll-akord*=dfa.

Dmowski Józef Alojzy, dr. teologji, profesor filozofji w kolegjum rzymskiem, * na Podlasiu we wsi Hreczkach; udał się za granicę 1817 r. Wydał „Institutiones philosophicae" (3 t., Rzym 1840, wyd. 2, Lowanjum 1840—41).

D. M. S., skróc. Diis manibus sacrum.

Dmuchawka, rurka długa, coraz bardziej zwężająca się, w cienkim końcu zagięta (fig. 1), służąca do wdmuchywania powietrza w płomień dla zwrócenia go w stronę, lub nadania mu wyższej temperatury. **D.** używaną była oddawna do spajania czyli lutowania małych przedmiotów metalowych (stąd też jej nazwa *letror* z niem.). Do badań chemicznych zaczął jej używać Swab, ulepszenie zawdzięcza się Berzeliusowi. Używając za pomocą **D.** płomienia utleniającego lub redukującego (fig. 2 i 3), otrzymujemy z niej podstawę Analizy jakościowej drogą suchą (ob. analiza chemiczna). **D.** *Bunsena* jest to palnik gazowy, w którym gaz oświetlający wchodzi do rurki przez otwór boczny, gdy wzdłuż osi idzie druga rurka węższa, połączona z miechem, dającym prąd powietrza. Jeżeli zamiast gazu oświetlającego, płonie wodór, a zamiast powietrza dopływa prąd tlenu, **D.** nazywa się *tlenowodorną* (fig. 4). Ob. Drummonda światło.

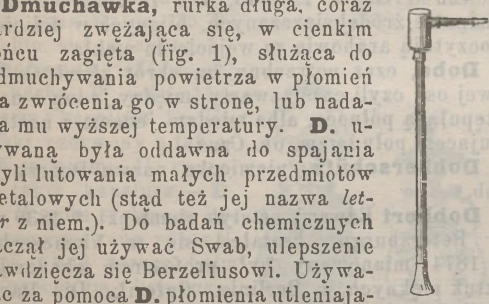

Fig. 1. Dmuchawka.

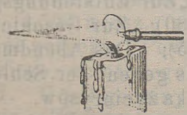

Fig. 2. Dmuchawka. Płomień utleniający.

Fig. 3. Dmuchawka. Płomień redukujący.

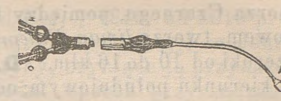

Fig. 4. Dmuchawka tlenowodorna. O. rura doprowadzająca tlen, H. rura doprowadzająca wodór. A. rurka platynowa.

Dmuszewski Ludwik Adam, syn oficera pułku kawalerji nadwornej Stanisława Augusta, * 1777 r. w Sokółce na Litwie, † 1847. Po ukończeniu szkół pijarskich w Warszawie, pracował czas jakiś w kancelarji ówczesnej rady najwyższej, następnie powziął zamiar wstąpienia do tworzących się legjonów polskich we Włoszech i w tym celu przybył do Warszawy. Tu atoli zabrawszy znajomość z Bogusławskim, wystąpił na scenie ówczesnego teatru narodowego 15-go czerwca 1800 r. Do r. 1826 grywał role pierwszych kochanków w komedjach i tenorowe w operach, będąc jedną z podpór teatru i jako artysta i jako autor dramatyczny. Zostawił do 150 dzieł tłómaczonych, naśladowanych lub oryginalnych. Z tych ostatnich komedja „Barbara Zapolska" zjednała mu rozgłos. Oprócz tego napisał: „Aktorowie na polach Elizejskich" (1802); „Oblężenie Odensy" dramat (1804 r.); „Siedm razy jeden" komedjo-opera (1805 r.); „Pospolite ruszenie" (1807); „Okopy na Pradze" (1807); „Gaduła nad gadułami" (1809); „Dworek na gościńcu" (1809); „Oblężenie Warszawy" (1815); „Pięć sióstr a jedna" (1820) i inne. Razem z Alojzym Żółkowskim wydał „Dykcjonarzyk teatralny z dodatkiem pieśni z najnowszych oper, dawanych na teatrze warszawskim." Ogólny zbiór dzieł jego wyszedł w 4 t. 1821 w Wrocławiu, do którego później (od 1822) wydał w Warszawie dodatkowo tomów 7. Opuściwszy scenę, nabył od hr. Brunona Kicińskiego czasopismo *Kurjer Warszawski*, którego redakcją zajmował się aż do śmierci. Znał go w Warszawie niemal każdy, znali i ubodzy, których był dobroczyńcą. Spis dzieł **D.** wylicza w swej „Bibljografji" Estreicher (t. I, str. 324—325).—Żona **D.**, Konstancja z Pięknowskich **D.**, † 1854 r., była niegdyś ozdobą sceny polskiej, jako artystka opery.

Dmuszewski Ludw.

Dna, polska nazwa artrytyzmu (ob.).

Dniepr, w starożytności *Borysthenes*, także *Danapris*, jedna z największych rzek w Europie, poczyna się w pow. Bialskim, gub. Smoleńskiej, z bagien leżących u stóp wzgórza Wałdajskiego. Długość **D.** wynosi 2,146 klm. Przy ujściu do

morza Czarnego, pomiędzy Kinburnem a Oczakowem, tworzy *liman Dnieprowski*, długi 58 klm., szeroki od 10 do 16 klm. **D.** płynie z początku w kierunku południowym; od Dorohobuża zwraca się ku zachodowi i na Smoleńsk, płynie tak do Orszy, śród okolicy pagórkowatej. Od Orszy **D.** jest żeglownym. Od Orszy do Kijowa **D.** ma kierunek południowy, dalej do Jekaterynosławia południowo-wschodni, od Jekaterynosławia do Aleksandrowska znowu południowy, a w końcu południowo-zachodni. Obszar dorzecza **D.** obejmuje 12 gubernji i liczy 523,676 klm. kw., droga wodna jego ma 6,400 klm. Brzegi jego, szczególniej lewy, są wyniosłe; łożysko ma 90—360 metr. szerokości, a przy wpadaniu do morza aż 15 klm. Od Smoleńska do Kremieńczuga żegluga na **D.** nie przedstawia niebezpieczeństw, ale za Kremieńczugiem zaczynają się zalegające dno głazy granitowe, a od Jekaterynosławia **D.** wchodzi w pas porohów, ciągnący się na przestrzeni 37 klm. Dopływy **D.** są liczne; najważniejsze z nich z prawej strony: Drué, Berezyna, Prypeć ze Styrem i Horyniem, Teterów i Ingulec; z lewej: Soż, Desna, Suła, Psioł, Worskła, Oreł i Samara. Pomimo przeprowadzenia dróg żelaznych, **D.** nie stracił jeszcze swego handlowego znaczenia; połączony on jest kanałami w Dźwiną, Niemnem i Wisłą. W r. 1890 cały transport towarów Dnieprem przewiezionych ważył 170,151,000 pudów. Por. Siemionow „Geograficzeskij Słowar"; Tatomir „Geografja fizyczna Polski"; W. Pol „Hydrografja Polski"; Pawliszczew „O progach Dnieprowych" (w „Bibl. Warsz.," 1847); Afanazjew Czużbiński „Oczerki Dniepra;" „Słownik geograficzny."

Dnieprowsk, dawna nazwa m. pow. Aleszki (ob.); powiat liczy 212,651 miesz. (1897).

Dnieprowskie porohy są to miejsca, gdzie bieg Dniepra zatrzymuje się przez skały, wznoszące się nad wodą 8—10 do 30 stóp. Wszystkich porohów jest 10, a znaczniejsze z nich są: *Nienasytecki*, *Budziłowski* i *Tawołżański*.

Dniestr, rzeka, w starożytności *Tyras*, w Multanach *Turla* zwana, ma źródło w Karpatach samborskich, powyżej wsi Dniestrzyka, w dawnem województwie Ruskiem, w dzisiejszej Galicji. Z początku kieruje się ku wschodowi i długo płynie równolegle do Karpat, zbierając z obu stron wiele górskich dopływów. Następnie przedarłszy się przez skalisty, w górach wyproty grunt, spada na doliny stepowe; poniżej Halicza stanowi na przestrzeni kilku wiorst granicę między Galicją a Basarabją, pod Chocimem przyjmuje rzekę Zbrucz, a wszedłszy do Rosji, oddziela gubernję Podolską od Chersońskiej i po 1,371 kilometrowym biegu, wpada płytkim i bagnistym limanem do morza Czarnego (zatoki Akermańskiej). Obszar dorzecza **D.** ma 76,860 klm. kw., z czego na Rosję przypada 42,751 kl. kw. Z lewych dopływów najważniejsze: Złota Lipa, Strypa, Seret; z prawych: Stryj, Świca, Łomnica i Bystrzyca. Wszystkie te rzeki wpadają do **D.** w Galicji. W Rosji wpadają do niego: Zbrucz, tworzący granicę Galicji z Rosją, Smotrycz, Jahorlik, Kuczurhan, Reut, Botna i inne. **D.**, jako droga komunikacyjna, nie przynosi wielkich korzyści handlowi. Przyczyną tego są: 1) częste kliny i przesypy, utrudniające żeglugę, czasami mielizny są tak znaczne, iż nawet podczas przyboru wody z trudnością tylko mogą być przebyte; 2) progi przy mieście Jampolu; 3) wielkie zakręty rzeki; 4) płytkie, nie głębsze nad jedną stopę, ujście rzeki. W ostatnich czasach zwrócono uwagę na usunięcie tych przeszkód, i spodziewać się należy, że wtedy **D.** odda wielkie przysługi okolicom nad nim położonym. Por. Wincentego Pola „Obrazy z życia i natury" (2 t., Kraków 1871); „Słownik geograficzny"; Afanasjew Czużbiński „Pojezdka po jużnym riekam Rosii"; Possart „Statistik des russischen Reiches"; Schnitzler „L'empire des Tsars"; Dunikowski „Das Podolische Dniester Gebiet" (w „Petermanna Mitheilungen" 1881).

Dniestrzański Stanisław; napisał „Obrazki historyczne" (Sambor 1882, wyd. 2).

Do, jest włoską nazwą tonu C. Zgłoska ta przyjęta przez francuskie konserwatorjum muzyczne w miejsce *ut*, używanego dawniej w solfeggiach, a zaniedbanego z powodu przygłuszonego brzmienia. Wprowadzenie jego przypisują Buoncini'emu lub Doni'emu 1673 r.

Doan, dolina w Arabji południowej, w dzielnicy Hadramant; po raz pierwszy zwiedził ją A. von Wrede w r. 1843, a w r. 1893 Hirsch. Jedno ze źródeł siarczanych, bijących w dolinie, poczytują arabowie za wejście do piekła.

Doba, czas potrzebny na obrót ziemi około swej osi, czyli czas zawarty między jedną a następującą północą, albo między jednem a następującem południem, ob. Czas.

Dobberschütz, niemiecka nazwa Dobrzycy (ob.).

Dobbert Edward, estetyk niemiecki, * 1839 r. w Petersburgu, kształcił się w Niemczech, w 1874 mianowany był profesorem akademji sztuk pięknych w Berlinie. Ogłosił: „Die Darstellung des Abendwahls durch die byzant. Kunst" (Lipsk 1872); „Das Wiederaufleben des griech. Kunstgeistes" (1877); „Beiträge zur Geschichte des italien Kunst gegen Ausgang des Mittelalters" (Lipsk 1878); „Zur Entstehungsgeschichte des Crucifixes" (1880); „Zur Geschichte der Elfenbeinskulptur" (1885); „Das Abendmahl Christi in der bild. Kunst bis gegen der Schluss des XIV Jahrh." (1890) i kilka życiorysów.

Dobczyc, Jan z, lekarz polski, Bernardyn krakowski, † 1507 r., wykładał różne nauki po łacinie młodzieży i ludziom uczonym. W r. 1481 wstąpił do zakonu Bernardynów. Wydał bardzo rzadkie dzisiaj pisemko o pielęgnowaniu pa-

mięci p. t. „Opusculum de arte memorativa, longe utilissimum etc.“ (Kraków 1504). Por. S. Kośmiński „Słow. lek. pols.“ (str. 89).

Dobczyce, miasteczko w Galicji, pow. Wielickim, nad rz. Rabą, liczy 3,300 miesz. Niegdyś znajdował się tu zamek na skale, w którym Jan Długosz przez jakiś czas przebywał.

Dobczyckie starostwo niegrodowe. Leżało w województwie Krakowskiem, pow. Szczerzeckim, zaś przed r. 1660 zaliczało się do powiatu Krakowskiego. W r. 1771 składało się z miasta Dobczyce i wsi: Wiszniowa, Jerzmanowa, Poznachowice Górne, Kobielnik, Węglówka, Węgierka, Rzeka, Kornatka, Burletka, Brzozowa, Targoszyn, Winiary, Rudniki i Skrzynka. Od r. 1746 posiadał je Andrzej Moszczyński, wojewoda inowrocławski wraz z żoną Elżbietą z Przebendowskich, opłacając z niego kwarty złp. 5,404 gr. 18, a hyberny złp. 3,370 gr. 22. Dobra powyższe zajęte w r. 1786 przez rząd austrjacki, sprzedane zostały częściowo w 4-ch sekcjach, które nabyli: Jan Kałuski w r. 1817 za zł. r. 50,225, baron Lipowski za zł. r. 122,000, Adam Amon za zł. r. 26,000 i Jan i Franciszka Turnauowie za zł. r. 42,000.

Dobczyna, Gałka, Andrzej z, ob. Gałka.

Dobell Sydney, poeta angielski, * 1824 roku w Cranbrook, † 1875, kształcił się prywatnie. Pod pseudonimem Sydneya Jeudys ogłosił poemat dramatyczny „The Roman“ (1856). Prócz tego wydał „Balder“ (1853); cykl sonetów „Sonnets on the war“ (1855); drobne poezje „England in time of war“ (1856) i „England's day“ (1871).

Döbeln, miasto w Saksonji, w okręgu Lipskim, nad Muldą, 15,760 miesz. (1895), fabryki machin, sukna, cygar.

Dobenek *(Dobeneck)* **I,** herb: W polu błękitnem kapelusz kardynalski czerwony z takiemiż sznurami. U szczytu takiż kapelusz,— **D. II:** W polu srebrnem kapelusz czerwony ze sznurami. Nad tarczą hełm w podobnym kapeluszu z koguciemi piórami.

Dobenek I. Dobenek II.

Dobenek Jan, ob. Cochlaeus.

Doberan *(Dobrzany),* miasteczko w W. Ks. Meklenbursko - Szweryńskiem, nad m. Baltyckiem, 4,500 miesz., zamek, teatr, park i piękny kościół gotycki. Powstało z opactwa Benedyktyńskiego, założonego 1173 r. przez Przybysława II. O pół godziny drogi nad groblą, zwaną Świętą (Heiligendamm), znajdują się kąpiele morskie, nader licznie odwiedzane. Prócz tego źródła wód mineralnych siarczanych, gorzkich i innych.

Döbereiner Jan Wolfgang, chemik, * 1780, w majętności Bug pod Hof, † 1849, od 1810 profesor chemji, farmacji i technologji w Jenie. Poznał własności platyny, czyniące ją przydatną do gazopyrjonów, podał sposób przyrządzania sody z soli glauberskiej, poczynił niektóre odkrycia co do fermentacji. Prace jego i odkrycia po większej części były ogłaszane w pismach chemicznych (Gehlera, Schweigera, w *Archiv der Pharmacie*), w części zaś w oddzielnych dziełach. Ogłosił też: „Elemente der pharmaceutischen Chemie“ (1819); „Grundriss der allgemeinen Chemie“ (3 wyd., 1826). Z synem Franciszkiem **D.** ogłosił „Deutsches Apothekerbuch“ (3 tomy, 1840—52).

Dobiecki Wojciech, były generał wojsk polskich, po powrocie z Petersburga, gdzie towarzyszył królowi Stanisławowi Augustowi, wszedł do armji francuskiej i walczył w Hiszpanji. Po kampanji rosyjskiej osiadł w Krakowskiem i zajmował się gospodarstwem rolnem. Napisał „Wspomnienia wojskowe“ ogłoszone w „Dodatku miesięcznym“ do *Czasu* (t. XV, 1859), które są ważnym przyczynkiem historycznym do dziejów armji polskiej w służbie francuskiej.

Dobieszewska Józefa ze Szmigielskich, * 1820 w Warszawie, † 1896 w Marjenbadzie, 1865 zaślubiła doktora Zygmunta **D.,** z którym 1870 r. osiadła w Galicji, redagowała w Warszawie „Zabawy przyjemne i pożyteczne“ (1844—5); „Zabawy umysłowe“ (1861) i wspólnie z Borkowską *Kółko domowe* (1861—67). Napisała: „Ośm obrazków w jednej ramie“ (w *Atencum*, 1848); „Sukcesje i praca“ (1854); sześć tomików „Pism dla dzieci.“ Z Aleksandrą Borkowską wydała jeden tom „Obrazków z życia świątobliwych Polaków i Polek“ (1859); „Nie zawsze ten zbiera, kto sieje“ (1858) i t. p. Miewała odczyty publiczne w Warszawie i Lwowie. W 1872 r. pisywała korespondencje do *Gazety Polskiej* i do świeżo założonej *Niwy*.

Dobieszewski Zygmunt, lekarz, * 1836, † 1881, nauki lekarskie studjował w akademji medycznej warszawskiej, był redaktorem czasopisma *Klinika* i lekarzem naczelnym szpitala na Pradze, w 1869 przeniósł się do Lwowa, gdzie był inspektorem szpitalów, od 1874 był lekarzem zdrojowym. Wydał: „O wpływie morfiny“(1869); „Rzut oka na urządzenia szpitalne w niektórych krajach Europy“ (1870); we Lwowie wydawał miesięcznik „Służba zdrowia publicznego.“ Był mężem poprzedniej.

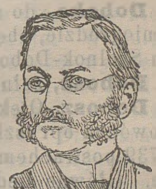

Dobieszewski Zygmunt.

Dobiński Krzysztof, w roku 1696 był posłem z województwa Brzesko-Kujawskiego na sejm elekcyjny, gdzie podpisał sufragja za Augustem II; w r. 1699 podpisał pacta conventa. Napisał:

„Teatr żałobnego aktu na pogrzebie Marjanny Warszyckiej, miecznikowej koronnej“ i pozostawił w rękopiśmie „Notaty historyczne z czasów Augusta II.“

Dobiński Krzysztof, herbu Rola, biskup serreński, sufragan gnieźnieński. W r. 1729 obrany był deputatem trybunału, został z urzędu jego wice-prezydentem. Wstąpiwszy do stanu duchownego, został krucyferem prymasa Tomasza Potockiego, 1743 mianowany i wyświęcony na biskupa sereńskiego, od 1753 był opatem klasztoru hebdowskiego, † 1769. Mąż pobożny i dobroczynny.

Dobjasz, ostatni retmańczyk czyli oryl, wytykający drogę dla spławianego wodą drzewa.

Dobkiewicz Juljan, ksiądz, * 1842 w pow. Trockim, gub. Wileńskiej, skończył gimnazjum w Wilnie, a następnie tamże seminarjum duchowne, w 1868 akademję duchowną w Petersburgu; napisał: „Troistość w naturze“ (1878); pomieścił wiele artykułów w *Przeglądzie Katolickim* i innych pismach warszawskich, których jest korespondentem z Kaukazu, gdzie przebywa stale.

Doblena, miasteczko w gub. Kurlandzkiej, nad rz. Berzą, 2,000 miesz., założone 1263 r.

Döbling, wieś o pół mili na północ od Wiednia, u stóp góry Kahlenberg, z której Jan III 1683 r. rzucił się na Turków; ma 2,040 miesz., wiele ozdobnych domów i letnich mieszkań Wiedeńczyków, prywatny zakład leczenia obłąkanych, oraz kąpiele mineralne.

Dobner Job Feliks, Pijar, zwany zwykle imieniem zakonnem: Gelasius a Sancta Catharina, * 1719 w Pradze, † 1790 tamże, znakomity historyk czeski; objaśnił krytycznie kronikę Hajka, oraz napisał cały szereg prac po łacinie i po niemiecku, roztrząsających różne kwestją historyczne i rozwiał wiele baśni. Por. Dobrovsky w „Abhandl. der böhm. Gesellsch.“ (1795); V. Hanisch w „Programie nowomiejskiego gimnazjum w Pradze“ (1854); Żak we „Vlasti“, VIII (1891); „Svietozor“ (1867, 226); Baczkovsky „Kneži katoliczti o pisemnictvi novoczeské zasloužili“ (Praha, 1890).

Doboka, do r. 1876 komitat węgierski w Siedmiogrodzie, obecnie wchodzący w skład komitatu Szolnok-Doboka (ob.).

Dobosz, żołnierz bijący w bęben (ob.).

Dobosz Ołeksa (Aleksy), inaczej *Doboszczuk*, dowódca opryszków na Rusi Galicyjskiej; od r. 1739 postrachem napełniał całe Pokucie i okolice. Główne siedlisko miał za Prutem w Czarnej Górze, skąd schodził na doliny, łupił dwory i miasta. Zabity został przez Stefana Dźwinkę we wsi Komaczu 1745 r., zdradzony przez piękną jego żonę, w której się kochał. **D.** dotąd jeszcze żyje w pieśniach i podaniach ludu góralskiego. Góra pod wsią Kosmaczem, gdzie **D.** skonał, nosi nazwę *góry Doboszowej*. Por. o **D.** Wójcickiego „Stare gawędy i obrazy“ (t. 2, Warszawa, 1840).

Dobownik, roślina, ob. Tradescantia.

Dobra, osada w gub. Kaliskiej, pow. Tureckim, nad rz. Nurmą, teraz zwaną Teleszyną; ma 3,600 miesz.

Dobra, moneta złota portugalska, bita od 1772 do 1835 r., obejmująca 12,800 rejsów, następnie podniesiona do 16 milrejsów, wartości 22 rubli. Podobna moneta bita była i w Brazylji.

Dobra. W ekonomji politycznej *dobrami* nazywają wszystkie przedmioty świata zewnętrznego, które człowiek za pożyteczne dla siebie uznaje, ceni i z przyrody wydobywa. Należą więc tu zarówno surowe materjały, jak naprzykład ruda żelazna, lub len, jak i najdelikatniejsze wyroby przemysłu, jak np. zegarki lub batystowe chusteczki. Działalność człowieka przy wytwarzaniu dóbr jest zawsze skierowana na przedmioty świata zewnętrznego i ma za cel przedmiotom tym nadać jak największe zalety pożytkowe. Przy wytwarzaniu dóbr człowiek potrzebuje rozlicznych środków, a specjalnie: 1) pracy, 2) kapitału, 3) natury i jej sił.

Dobra ziemskie, w dawnej Polsce różne nosiły nazwania, według tego głównie do kogo należały, i tak były: Dobra ziemskie właściwe (terrestria) *duchowne* (spiritualia), **D.** *miejskie* (civilia), **D.** *królewskie* (regalia). Powiemy słów kilka o każdym z tych rodzajów dóbr.—*Dobra ziemskie*, inaczej dziedziczne albo szlacheckie, należały wyłącznie do szlachty. Właściciele ich podlegali prawu ziemskiemu (jus terrestre), byli wolni od noclegów i stanowisk żołnierskich, ale do obrony kraju obowiązani i zwali się *posesjonatami*. Szlachta była zazdrośną, aby osoby innych stanów dóbr ziemskich nie posiadały, i dlatego wyjednywała różne w tym celu ustawy. Tak w r. 1496 na sejmie w Piotrkowie zabroniono nabywania dóbr ziemskich mieszczanom; nieco później Zygmunt I nietylko zabrania im nabywać dóbr nowych, ale z już posiadanych każe się im wyprzedawać w ciągu lat 4, grożąc w przeciwnym razie zaborem. W 1611 zakazy te ponowiono. **D.** *miejskie* (civilia) ulegały oddzielnemu prawu miejskiemu, były posiadane w niewielkiej ilości przez mieszczan krakowskich, toruńskich, lwowskich, wileńskich, lubelskich, a to na mocy różnych konstytucji i przywilejów. Innych miast mieszczanom posiadanie dóbr ziemskich było wzbronione. **D.** *duchowne*, należące do kościołów i klasztorów, nie ulegały alienacji. **D.** *królewskie*, należące do korony, dzieliły się na: dobra stołu królewskiego (dobra stołowe, bona mensae regiae albo ekonomje), na utrzymanie królewskie przeznaczone, od ciężarów wolne, i na właściwe *królewszczyzny*, przeznaczone w nagrodę dla zasłużonych (panis bene merentium); były to zwyczajnie starostwa. Niekiedy były one do dygnitarstwa, krzesło w senacie dającego, przywiązane, a wtedy się zwały *dobrami krzesłowemi*. Obecnie dobra ziemskie w Królestwie Polskiem są albo prywatne, albo rządowe. Te ostatnie są wypuszczane

prywatnym w dzierżawę, albo administrowane przez władze skarbowe. Por. Czemeryńskiego „O dobrach koronnych rzeczypospolitej Polskiej“ (Lwów, 1870).

Dobracki Maciej, rodem z Sandomierskiego, pisarz wieluński i ostrzeszowski; zniszczony przez wojnę szwedzką, przeniósł się około 1659 r. do Wrocławia, gdzie był nauczycielem języka polskiego i zajmował się praktyką adwokacką pod nazwiskiem Gutthätera; † 1681 jako sekretarz królewski od 1673. Ogłosił: 1) „Wydworny polityk“ (Oleśnica, 1664 i Elbląg, 1672); 2) „Kancelarja polityczna“ (Gdańsk, 1665); 3) „Polnische deutsch erklärte Sprachkunst” (Wrocław, 1666); 4) „Goniec gramatyki polskiej, seu Curier der Polnischen Sprachlehre” (Oleśnica, (1668); 5) „Spiżarnia duszna” (Oleśnica, 1671); 6) „Polnische Hofmanier im Conversiren” (Gdańsk, 1690).

Dobrakowski Wojciech Fabjan, bakałarz nauk wyzwolonych i filozofji w XVIII wieku. Napisał wiersze: „Strój lutnie Apollina przy solennych aktu weselnego applauzach Jerzego Heynricha kupca lubelskiego i Anny, Henryka Kluga, kupca krak., córy” (Kraków, 1701).

Dobre, wieś w gub. Warszawskiej, pod Warszawą, na prawym brzegu Wisły, pamiętna bitwą, jaką generał Skrzynecki stoczył z wojskiem rosyjskiem w d. 17 lutego 1831 r.

Dobrej Nadziei Przylądek, ob. Przylądek Dobrej Nadziei.

Döbrentely Gabrjel, znakomity autor i poeta madziarski, * 1786 w Nagy-Szöllösi, w komitacie Wesprymskim, † 1851 w Budzie. W r. 1810 założył z innymi pismo czasowe *Erdélyi Muzeum.* Ułożył w r. 1827 wraz z innymi uczonymi w Budzie, pod przewodnictwem hr. Telekyego, plan akademji ustanowionej przez sejm 1825 — 1827. Mianowany komisarzem rządowym okręgu budyskiego, objął jednocześnie poruczoną sobie przez akademję redakcję „Starożytnych pomników języka madziarskiego” i wspólnie z Fayem dyrekcję teatru narodowego. Tłómaczył także Molière'a, Shakspeare'a i in. Jego poezje „Huszár Dalok” wyszły w Budzie 1848 r.

Dobrjanka, osada w gub. Czernihowskiej, pow. Horodniańskim, założona w XVII w. przez rozkolników, zbiegłych z Rosji. Mieszkańcy, w liczbie około 10,000, trudnią się handlem i rzemiosłami.

Dobrjańsk, osada fabryczna w gub. i pow. Permskim, założona w r. 1752 przez hr. Stroganowa; garbarnie, wielkie zakłady metalowe, 5,000 miesz.

Dobrjański Antoni, pisarz rusiński, autor monografji historycznych, które drukował w „Vinku” (1846), w kalendarzu „Peremyszlanyn” (1850—56), w „Albumie“ (1860), w „Hałyczanynie” (1863). W szóstym dziesiątku XIX wieku walczył o wprowadzenie języka małoruskiego do literatury, uczestniczył w 1848 r. w założeniu „Maticy” rusińskiej. Był, jako duchowny unicki, kanonikiem, oraz posłował do sejmu galicyjskiego. Wydał też gramatykę języka starosłowiańskiego i wiele książek treści religijnej.

Dobrjański Adolf, polityk i przywódca Rusinów węgierskich, * 1817 w djecezji Preszowskiej, kształcił się w Wiedniu. Był agitatorem w r. 1848 i dlatego musiał uciekać z Węgier. Gdy pod właściwą osłoną wrócił do Węgier, piastował różne, nawet dość wysokie urzędy. Następnie poświęcił się znowu publistyce agitatorskiej, i był wmieszany do procesu Olgi Hrabarowej i Naumowicza o zdradę stanu. Uniewinniony, osiadł w Wiedniu, nie mieszając się do polityki.

Dobrocelski Bened, pseudonim Wojewódzkiego Justyna.

Dobrochot, dobry duch leśny u ludu białoruskiego, opiekujący się ludźmi poczciwymi i sprawiedliwymi. Na złoczyńców zsyła choroby. Wzrostem przewyższa drzewa, gwiżdże nadzwyczaj głośno i klaszcze batem.

Dobrochotow Piotr, znakomity medaljer rosyjski, * 1788 w Tule, † 1831. Kształcił się w akademji petersburskiej, gdzie następnie był profesorem. Wykonał 300 prac, z których najlepsze są: „Herkules” i „Merkury dający jabłko Parysowi.”

Dobrocieski Mikołaj, z Dobrocieszy, kanonik krakowski i sandomierski, † 1608, słynął jako prawnik. Ogłosił: „Informacja o niektórych artykułach między duchownym a świeckim stanem, szczególnie o dziesięcinach” (Kraków, 1620, wydanie 3-cie 1632). Dalszym ciągiem tej pracy jest „Djalog o kompozycjej.”

Dobroczynność, jest to działalność jednostkowa, lub społeczna, skierowana ku ulżeniu niedoli ubogich. Atoli dobroczynność czysto *prywatna*, polegająca na rozproszonych usiłowaniach jednostek, jakkolwiek gorliwych, nie jest w tym względzie wystarczającą. Wielu ubogich nie dostaje wtedy częstokroć żadnego wsparcia, wielu dostaje niedostateczne, a wielu jeszcze bywa wspieranych, którzy albo tego nie potrzebują, albo na to nie zasługują. Wogóle bowiem jednostka nie ma ani sposobności wywiedzenia się o najwięcej potrzebujących, ani środków udzielenia dostatecznej im pomocy, ani też umiejętności użycia takich środków. Dla zaradzenia temu tworzą się towarzystwa, mające na celu wspieranie ubogich, *towarzystwa dobroczynności*, których zakres działania obszerniejszy i sposób działania skuteczniejszy. Stanowią one drugi rodzaj **D.** Trzecim nakoniec rodzajem **D.** jest **D.** *publiczna*, *państwowa* (la charité legale), polegająca na tem, że państwo albo władze lokalne biorą na siebie obowiązek opiekowania się ubogimi. Ten ostatni rodzaj **D.** żywo przez wielu autorów, szczególnie ekonomistów, jest krytykowany. Zarzucają oni, że opieka państwa

nad ubogimi nie tylko ubóstwa nie zmniejsza, lecz je powiększa, że na państwo nakłada znaczne ciężary, że wielu ubogich zachęca do próżnowania, marnotrawstwa, dając im zawsze pewną nadzieję pomocy. Wszystkie te zarzuty, jakkolwiek w części słuszne, nie obalają bynajmniej zasady, że państwo ma obowiązek wspierania ubogich obywateli. Walczą one głównie przeciwko złemu, błędnemu dobrej zasady stosowaniu, to jest wadliwej organizacji pomocy ubogim. Obowiązek państwa w tym względzie przywodzi się do wypełnienia podwójnego zadania: 1) usunięcia przyczyn sprowadzających ubóstwo; 2) wspierania ubogich. Co do 1-go. Przyczyny pociągające za sobą ubóstwo, są albo losowe, jak kalectwo, choroba, pożar, powódź, albo zawisłe od woli człowieka, jak np. rozrzutność, pijaństwo, albo jedne i drugie razem. Państwo winno zatem dla złagodzenia skutków przyczyn losowych, starać się i popierać urządzanie kas oszczędności, towarzystw ubezpieczeń. przytułków dla chorych, kalek, starców i t. p. Mniej jeszcze państwo ma środków dla usunięcia przyczyn zależnych od woli człowieka. Nie ma ono obowiązku ani prawa zmuszać do moralnego i rozsądnego postępowania obywateli, a cała jego działalność ograniczyć się tu musi staraniem się o jak najlepsze i najszersze wychowanie ludowe, o moralne kształcenie narodu, o podniesienie dobrobytu. Wszystkie środki przymusowe przeciwko rozpuście, zbytkowi i nieprzezorności do żadnego nie doprowadziły rezultatu, a powiększyły tylko liczbę tych samych przekroczeń tajnie wykonywanych. Co się tycze 2-go zadania państwa, wspierania ubogich, to państwo powinno tylko tam pomagać, gdzie ani działalność jednostek, ani działalność towarzystw dobroczynnych, nie wystarczają. Wszędzie więc, gdzie tylko są osoby prywatne mające obowiązek opieki (jak np. wstępni nad zstępnymi i naodwrót) i mogące tym obowiązkom podołać, lub gdzie opiekę przyjęły osoby postronne lub towarzystwa, państwo mieszać się nie powinno. Przy wspieraniu ubogich **D.** tak jednostkowa, jak towarzyska i państwowa, winna mieć zawsze na oku cel główny: postawić ubogiego w takiem położeniu, aby nadal pomocy nie potrzebował. Jeśli więc ubogi jest zdolny do pracy, **D.** winna mu ją wyszukać i nastręczyć, jeśli jest niezdolny czasowo, jak np. w chorobie, starać się go do zdolności przywrócić; jeżeli zaś niezdolność jest trwałą, zapewnić mu utrzymanie, a więc starać się o posiadanie domów przytułku sierot, kalek, starców i t. d. Przy organizacji zakładów dobroczynnych i władz nad nimi czuwających, państwo winno unikać wszelkiej centralizacji i starać się o połączenie swej działalności z działalnością osób prywatnych. Jako najlepszy obecnie wzór połączenia **D.** publicznej z działalnością osób prywatnych, uchodzi *system t. zw. elberfeldzki.* System ten, od r. 1853 w mieście Elberfeldzie, a następnie i w innych miastach niemieckich z wielkiem powodzeniem stosowany, oparty jest na zasadzie, że każdy ubogi powinien podlegać wszechstronnemu zbadaniu we wszelkich swych właściwościach *indywidualnych.* W Elberfeldzie ster dobroczynności spoczywa w rękach deputacji, złożonej z członków rady miejskiej, oraz z wybranych obywateli. Całe miasto podzielone jest na znaczną liczbę okręgów, i w każdym okręgu jest po kilku opiekunów ubogich, tak, iż na każdego opiekuna wypada 4—5 rodzin ubogich, które on może doskonale poznać i zbadać. Obowiązkiem też opiekuna jest gruntowne wyjaśnienie przyczyn ubóstwa i upadku w każdym poszczególnym wypadku, odpowiednio do których zaleca się najbardziej celowy rodzaj wsparcia.—*Historja.* Dobroczynność polecona jest przepisami religijnemi izraelitów, mahometan, chrześcijan. W Atenach sieroty po poległych za ojczyznę obywatelach do 18 roku życia były żywione kosztem publicznym, a obywatele słabi i niedołężni pobierali z początku jeden, a potem dwa obole, z kasy państwa. Por. Monnier „Histoire de l'assistance publique" (1866); Böckh „Staatshaushalt der Athener;" Moreau-Christophe „Du problème de la misère et de la solution chez les peuples anciens et modernes" (1881). W *Rzymie* rozdzielano biednym zboże, ale ta hojność pochodziła więcej z politycznych, niż moralnych pobudek. Por. Duruy „Histoire des Romains„ (IV, 782); Marquardt „Römische Staatsverwaltung" (II, 106).— W *średnich wiekach* namnożyło się ubogich, żebraków i włóczęgów tak wielu, że rządy zaczynają przeciw nim wydawać przepisy policyjne i zarazem postanowienia o *opiece* nad nimi. Czyni to we Francji Ludwik św., w Niemczech związek miast reńskich w 1256. Por. Uhlhorn „Die christliche Liebesthätigkeit in deralten Kirche" (1882); „... im Mittelalter"(1884); „... seit der Reformation"(1890). *W wiekach nowszych* widzimy państwo coraz więcej zajmujące się kwestją **D.** Franciszek I, król francuski, w 1536 nakazuje, aby gminy miały staranie o swych ubogich. Ludwik XIV zebrania żebraniny pod groźbą surowych kar i oznacza warunki, przy których ubogi do zakładu dobroczynnego przyjęty być może. Za pierwszej rewolucji otwierają narodowe warsztaty w Paryżu i innych prowincjach i wszystkie zakłady dobroczynne wielkiej ulegają centralizacji. W Anglji dopiero w XVI wieku zwrócił uwagę na ubogich i na organizację **D.** W r. 1601 królowa Elżbieta wydała prawo, które ciężar opieki nad ubogimi nakłada na każdą parafję i daje odpowiedniemu zarządowi prawo nakładania specjalnego podatku na każdego posiadacza, a nawet dzierżawcę nieruchomości w parafji. Prawo to zostało zmienione w 1837 r., utrzymano jednak zasadę, że każda parafja o swoich ubogich myśleć powinna. W *Polsce* interwencja państwa po raz pierwszy objawiła się za

panowania króla Jana Olbrachta. Atoli w istocie nie była to jeszcze działalność pozytywna, lecz tylko reglamentacja państwowa dobroczynności prywatnej duchowieństwa, pod którego egidą **D.** pozostawała właściwie aż do panowania Stanisława Augusta. Dopiero w 1775 roku postanowiono utworzenie centralnego organu państwowego w celu opieki nad ubogimi, przyczem jedna taka „komisja“ dla Korony miała zasiadać w Warszawie, druga zaś dla Litwy w Wilnie. Lecz komisje te nie zebrały się ani razu, i sprawy dobroczynności polecone zostały zarządowi policji, tudzież t. zw. komisjom „boni ordinis,“ które już przedtem od 1768 r. sprawami temi w miastach zajmowały się. Jednocześnie skarb zaczął udzielać zasiłku pieniężnego na cele dobroczynności. Okres panowania pruskiego, po rozbiorze Polski, zaznaczył się utworzeniem organu centralnego pod nazwą *Königlich Preussische zur Regulierung des Armenwesens zu Warschau verordnete Kommission*, oraz założeniem lombardu miejskiego w Warszawie. Po utworzeniu się znowu Księstwa Warszawskiego pruski organ centralny dobroczynności został zniesiony, i opiekę nad ubogimi na modłę francuską powierzono władzom administracyjnym (prefektom i podprefektom), w Warszawie zaś, Poznaniu, Kaliszu i Toruniu— władzom municypalnym. Bezpośredni zarząd nad zakładami dobroczynnemi po dawnemu spoczywał głównie w rękach duchowieństwa. Dalsze zmiany w ustroju organów dobroczynności z kolei czasu następowały w latach: 1815, 1817, 1832, 1842, aż wreszcie w 1870 roku ustanowiono organizacja, która przetrwała do obecnej chwili.— *Współczesny ustrój.* W *Anglji* na mocy praw z r. 1834 i 1847 centralnym organem **D.** publicznej jest t. zw. *Poor-law-Board* w Londynie, wydający ogólne postanowienia względem zarządu dobroczynności. Miejscowy zaś zarząd sprawował **D.** należy do *Boards of Guardians* — „komisji nadzorców,“ które znajdują się w każdym okręgu dobroczynności *(union)*. Cały bowiem kraj podzielony jest na takie okręgi, składające się z połączenia kilkudziesięciu parafji. Nad działalnością komisji okręgowych z ramienia centralnej komisji londyńskiej nadzorują specjalni inspektorowie. Rodzaj wsparcia ubogich w mieszkaniach (in-door-relief) przeważa nad wsparciem w zakładach dobroczynnych (civil-door-relief). We *Francji* **D.** publiczne zależy od ministerjum spraw wewnętrznych, którego przedstawicielami w departamentach są prefekci. Władze zaś, zarządzające dobroczynnością w gminach, są dwojakie, stosownie do tego, czy pomoc potrzebującym udzielaną jest w zakładach publicznych, czy też w mieszkaniach ubogich: dla pierwszej zorganizowane są t. zw. *commissions administratives*, dla drugiej—*bureaux de bienfaisance*. W Paryżu jest oddzielny zarząd **D.**, składający się z dyrektora i z rady nadzorczej.—W *Rosji* sprawy **D.** publicznej powierzone są, pod głównym nadzorem i kierunkiem ministerjum spraw wewnętrznych, instytucjom ziemskim i zarządom miejskim. Niektóre zakłady dobroczynne zależą od Cesarskiego Towarzystwa filantropijnego. — W *Królestwie Polskiem* prawo z 1870 roku zarząd **D.** powierzyło, pod głównem zwierzchnictwem ministerjum spraw wewnętrznych, gubernjalnym i powiatowym radom dobroczynności publicznej, oraz warszawskiej miejskiej takiejże radzie. Zakłady dobroczynne, znajdujące się w obrębie gmin wiejskich i przeznaczone do opiekowania się mieszkańcami gminy, oddane są pod bezpośrednie zawiadowanie władz gminnych. Jako organy **D.** prawo z 1870 wymienia jeszcze kolegja kościelne protestanckie, dozory bóżniczne i towarzystwa dobroczynności. Zakłady dobroczynne, utrzymywane wyłącznie kosztem osób prywatnych, podlegają nadzorowi rad dobroczynności tylko pod względem lekarsko-policyjnym. Przy całej różnorodności istniejących u nas zakładów dobroczynnych (domy dla sierot, podrzutków, schronienia dla starców i kalek, paralityków, położnic, dla kobiet chcących poprawy, rozmaitych przytułków, ochron i stowarzyszeń dobroczynnych), reforma ogólna **D.** jest wielce niezbędną. Rozszerzenie udziału społeczeństwa w organach zarządzających sprawami **D.**, wyraźne określenie t. zw. miejsca zamieszkania ubogiego pod względem dobroczynności publicznej (domicile de secours), oraz indywidualizacja **D.** na wzór systemu elberfeldzkiego—oto główne *desiderata* przyszłej reformy **D.** u nas. Por. Degerando „Da la bienfaisance publique“ (Paryż, 1849); Naville „De la charité legale“ (Paryż, 1836); Burn „History of the Poor Laws“; Flotwell „Armenrecht und Armenpolizei“ (1866); „Statistik der Bettler und Vaganten im Königreich Bayern“ (1865); „Die Bettelplage“ (1879); Le Roy „L'assistance publique en Allemagne“ (Paryż, 1890); Antoni Okolski „Dobroczynność publiczna w Polsce“ (Niwa za 1877 r.); Męciński „O żebractwie i włóczęgostwie“ (Lwów, 1892); „Dzieje dobroczynności krajowej i zagranicznej“ (pod tym tytułem wychodziło czasopismo w Wilnie od 1819 do 1822 r.).

Dobrodziejski, pseudonim Gutthätera.

Dobrogniewa, ob. Dąbrówka.

Dobrogost z Nowegodworu, herbu Nałęcz, arcybiskup gnieźnieński za Władysława Jagiełły, * na Mazowszu, uczył się w Padwie, gdzie otrzymał stopień doktora prawa. Wróciwszy do ojczyzny, został (prawdopodobnie on, a nie inny Dobrogost) proboszczem krakowskim; 1377 r. był dziekanem tamecznym i kantorem gnieźnieńskim. Mianowany biskupem poznańskim 1384, znajdował się na ślubie i koronacji Władysława Jagiełły, który go wyprawił w poselstwie do papieża Urbana z doniesieniem o chrzcie Litwy. Po powrocie miał 1389 zlecone zawarcie pokoju z zakonem krzyżackim, co wszakże do późniejszego

odłożono czasu. W 1389 mianowany po śmierci Bodzanty arcybiskupem gnieźnieńskim, po 4-letnich dopiero sporach z rywalami (Lipskim obranym przez kapitułę i Janem księciem Opolskim, wyznaczonym przez papieża) otrzymał w Rzymie potwierdzenie nominacji królewskiej. Za jego staraniem dokończył Jagiełło budowy gmachów akademji krakowskiej; † 1402 w Chełmie, a pochowany w katedrze gnieźnieńskiej. Por. Korytkowski „Arcyb. Gnieźnieńscy."

Dobrogost, pseudonim Kulczyckiego Władysława.

Dobrogowski, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dobrolubow Mikołaj, znakomity krytyk i publicysta rosyjski, * 1836 w Niższym Nowogrodzie, † 1861 w Petersburgu; po ukończeniu nauk w instytucie pedagogicznym, poświęcił się literaturze i od 1856 pomieszczał cenne prace krytyczne, zwłaszcza zaś w czasopiśmie *Sowremennik*. Był jednym z najzdolniejszych przedstawicieli kierunku realnego. Z prac jego krytycznych najcelniejsze: „Temnoje carstwo;" „Kogdaże pridet nastojaszcij deń?;" „Błagonamierennost' i diejatelnost';" „Czerty dla charakteristiki russkago prostonarodja;" „Łucz swieta w temnom carstwie;" „Zabityje ludi" i w. in. Ogólny zbiór pism **D.** wyszedł p. t.: „Soczinenja" (4 t., Petersburg, 1862). Oprócz krytyk **D.** pomieszczał nadto poezje satyryczne pod pseudonimem *Konrada Lilienszwagera*. Por. Bibikowa „O literaturnoj diejatelności M. A. **D.**" (Petersburg, 1862); oprócz Bibikowa pisali o **D.** Awierkijew, Piatkowskij, Skabiczewskij, Markow, Kolcow i in.

Dobromil, miasto powiatowe w Galicji, w Sanockiem, nad rz. Wyrwą, u podnóża Karpat, o 3 mile od Przemyśla, gniazdo starożytnej rodziny Herburtów, których wspaniałego zamku szczątki dotąd widzieć się dają. Obecnie liczy mieszkańców 3,300. Miało niegdyś sławną drukarnię.

Dobrorad, herb: W polu błękitnem pod lewo-ukośnym pasem złotym z trzema 6-promiennemi gwiazdami czerwonemi — pegaz srebrny. U szczytu między piórami strusiemi wąż skręcony do góry ogonem, z czary złotej pijący. Labry błękitne, podbite złotem. Nadany 1840 przez Cesarza Mikołaja I-go.

Dobrorad.

Dobrosławski Marcin, herbu Poraj, waleczny wojownik, który w r. 1572 po wygnaniu hospodara Bohdana z Wołoszczyzny, z garstką 70 ludzi bronił Chocima przeciw całej potędze tureckiej i nie prędzej poddał się, aż za ordynansem hetmana. W r. 1579 należał do wyprawy na Połock, a jako dowódca artylerji, podczas wojny Stefana Batorego z w. ks. moskiewskim, oblegał zamek Sokolę i zapalił go ognistemi kulami.

Dobrotwór, miasteczko w Galicji, w pow. Kamienko-Strumiłowskim, nad Bugiem, 3,000 m.

Dobrowolski, herb: Na tarczy ściętej, pole górne srebrne, dolne czarne w trzy pasy złote prawo-ukośne. Nad hełmem korona. Labry czarne podbite srebrem. Nobilitacja w Galicji 1800 r.

Dobrowolski.

Dobrowolski Adam, literat i dziennikarz, * 1863 r. we wsi Huzarki w pow. Wieluńskim, kształcił się naprzód w Kaliszu; następnie na wydziale prawnym w uniwersytecie warszawskim i filozoficznym w Krakowie, który ukończył w r. 1889. W *Świecie* pomieścił portrety literackie: Sewera Klemensa Junoszy, oprócz tego ogłosił studjum o twórczości Stanisława Moniuszki, wiele szkiców w pismach i czasopismach warszawskich i monografję p. t.: „Józef Bliziński" (Kraków, 1894). Z beletrystycznych nowele: „Pierwsze studjum aktorki," „Grajek," „W wagonie." Jest współpracownikiem kilku pism warszawskich codziennych i tygodniowych.

Dobrowski Józef, właściwie *Doubrawski*, znakomity historyk i filolog czeski, twórca slawistyki, * 1753 w Węgrzech, w Diermecie, gdzie ojciec jego, wojskowy, stał kwaterą, † 1829 r. w Bernie; pobierał nauki w Brodzie Niemieckim, Klatowie i na uniwersytecie praskim. W r. 1786 wyświęcony na kapłana rzymsko-kat., 1789 r. otrzymał urząd rektora seminarjum w Hradyszczu. Po zniesieniu seminarjum po śmierci cesarza Józefa II, żył prywatnie, poświęcając się wyłącznie badaniom języka i dziejów czeskich. W r. 1792 odbył podróż naukową z hr. Szternberkiem do Szwecji i Rosji. Pozostawił 64 rozmaite dzieła filologiczne i historyczne po niemiecku i czesku, między niemi dwa, naszych dotyczące dziejów: „Uwagi nad Wincentym Kadłubkiem, wydanym przez B. Lindego i Ossolińskiego" i „Recenzja *Ruskiej Prawdy* Rakowieckiego." Ważniejsze prace **D.** są: „Geschichte der böhmischen Sprache und ältern Literatur" (Praga, 1818); „Deutsenböhmishes Wörterbuch" (2 t., Praga, 1802—21); „Slavin" (Praga, 1834); „Slovanka" (2 t., 1814—15); „Glagolitica" (1807); „Lehrgebäude der böhmischen Sprache" (Praga, 1809); „Entwurf zu einem allgemeinen Etymologikon der slavischen Sprachen" (1813); „Institutiones linguae Slavonicae dialecti veteris" (Wiedeń, 1832); „Cyrill und Method" (Praga,

Dobrowski Józef.

1823). Por. Fr. Palackiego „Joseph **D.**'s Leben" (Praga, 1873); J. J. Hanusz „Literarni pósobeni J. **D**-ského" (1883); W. Brandl „Život J. **D**-ého" (1883); J. Sniegirew „J. **D.**" (Kazań, 1884); Jagić „Briefwechsel zwischen **D.** und Kopitar, 1808—1828" (1885).

Dobrski Juljan, znakomity tenorzysta opery polskiej; * 1811 w Warszawie, † 1886, kształcił się od 1824 w konserwatorjum warszawskiem, głównie pod kierunkiem Karola Solivy. Wystąpił 1-szy raz na scenie warszawskiej 20 września 1832 r. w roli Almavivy w „Cyruliku Sewilskim." Grając główne role tenorowe oper włoskich i polskich, wyborną metodą, głosem silnym i dźwięcznym, wytwornym smakiem, ekspresją, cieniowaniem i umiejętną akcją celował między artystami opery i przez cały ciąg swego zawodu był ulubieńcem publiczności. Opuścił scenę w r. 1866.

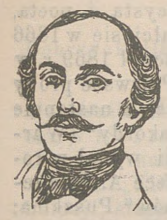

Dobrski Juljan.

Dobrski Konrad, lekarz, * 1849, kształcił się w Szkole Głównej w Warszawie. Podczas wojny francusko-niemieckiej pracował w szpitalach wojskowych w Mannheimie i w Toul, 1872 został asystentem kliniki djagnostycznej przy profesorze Baranowskim, w 1875 sekretarzem Warszaw. Tow. Lek., od 1877—79 r. redagował *Pamiętnik Tow. Lek.*; w 1884 uczestniczył w założeniu „Kasy pomocy dla osób pracujących na polu naukowem im. Józefa Mianowskiego," czas długi był jej sekretarzem, redagował *Zdrowie* od 1878—1879 r. Przełożył Niemeyera „Szankier i syfilis" (1870); Vogta „Listy o fizjologji," kilka prac Darwina, oraz wydał atlas anatomiczny Luschki.

Dobrudża po bulgarsku *Dobrycz*, kraina stanowiąca od r. 1878 prowincję Rumunji, pomiędzy niższym Dunajem i morzem Czarnem; w szerszem zaś znaczeniu kraj aż do Bałkanów, w starożytności *Scythia Minor*. Ziemia ta mało zaludniona, posiadająca szczupłą ilość gruntów uprawnych, składa się po większej części z nieurodzajnych stepów i moczarów. Powierzchnia jej wynosi 15,600 klm. kw. Ogólna ludność **D.** wynosi około 200,000, przeważnie Tatarów, dalej Turków i Bulgarów. Główniejsze miasta: Babadag i Tuldża; kolej żelazna idzie z Kiustendżi.— Historycznie od niepamiętnych wieków siedlisko przechodnie rozmaitych narodów i plac krwawych bojów za czasów greckich i rzymskich; zawojowana 650 r. przez Bulgarów, była w XI w. koczowiskiem Pieczyngów, potem należała do cesarstwa byzantyńskiego, od r. 1396 znajdowała się pod panowaniem tureckiem, w końcu 1878 r. została przyłączoną do Rumunji, jako wynagrodzenie za odstąpioną Rosji przez nią Besarabję. Pamiętna w wojnach rosyjsko-tureckich za Katarzyny II, Mikołaja I, oraz w wojnie 1877—78 r. Jest to kraj nietknięty jeszcze kulturą, a uprawa jego wymaga znacznych kapitałów, których brak Rumunji. Por. Petersa „Geographie und Geologie der Dobrudscha" (2 t., 1867—68); Suess „Das Antlitz der Erde" 1 t., 1885); Fischer „Die Südeuropäischen Halbinseln," w Kirchhoffa „Unser Wissen von der Erde," Jireczek „Das Fürstenthum Bulgarien" (1891).

Dobruski (*Rothfahn*) v. *Radwan* odm., herb: W polu złotem na poprzecznem drzewcu, z którego zwiesza się chorągiew czerwona o trzech polach, frendzlą srebrną obszytych—krzyż srebrny między dwiema srebrnemi obrączkami. U szczytu 5 piór strusich, dwa czerwone między trzema złotemi. Labry czerwone, podbite srebrem.

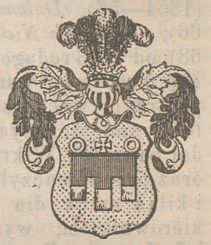

Dobruski.

Dobry, Jan z..., profesor krakowski, kształcił się w Krakowie, między 1426 a 1427 otrzymał stopnie filozoficzne i w tymże uniwersytecie był profesorem przedmiotów lekarskich, a w r. 1440 rektorem. W bibljotece Jagielońskiej znajdują się jego rękopisy treści lekarskiej. Por. S. Kośmiński *Słow. Lek. Pol.*, str. 91.

Dobrycz, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dobrydzień, niem. *Gutentag*, miasteczko na Szląsku pruskim, w pow. Lublinieckim, 3,000 miesz., przeważnie Polaków.

Dobrylewo, jezioro w W. Ks. Poznańskiem, obwodzie Bydgoskim, pow. Szubińskim.

Dobrynia, brat Małuszy, matki wiel. ks. Włodzimierza I, wielkorządca Nowogrodu. Wojował z Bulgarami (895), brał udział w zaprowadzeniu na Rusi chrześcijanizmu.—**D.** Nikiticz, obok Ilji Muromca, często wspominany jest w pieśniach.— W latopisach ruskich wspominany jest **D.** *Riezanicz*, zwany *Złoty pas* (Pojas), waleczny towarzysz w. ks. Konstantyna Wsiewołodowicza w XIII w.; **D.** *Ragujłowicz*, wojewoda Mścisława I, około 1100 r. **D.** *Andrejkowicz*, jako mnich *Antoni*, założyciel monasteru kijowskiego, † 1073 r.

Dobrzański Andrzej, syn księdza greckounickiego z Rusi Czerwonej, przyjąwszy wyznanie ewang.-refor., sprawował obowiązki duchowne w rozmaitych zborach małopolskich w pierwszej połowie XVII w. Ostatecznie był senjorem dystryktu wileńskiego. Przygotował do druku z pewnemi poprawkami „Biblję Brzeską," czyli Radziwiłłowską, ale z powodu niezgodzenia się na nie synodów małopolskiego i wielkopolskiego, życzenie litewskiego pozostało bez skutku. Napisał także organizację szkół, przyjętą na synodzie litewskim 1629 r.

Dobrzański Aleksander, proboszcz tczewski, w r. 1810, mianowany proboszczem katedralnym kieleckim, został 1818 r. sufraganem djecezji sandomierskiej, biskupem leontopolskim i dziekanem kapituły. W r. 1830 obrany administratorem djecezji, † 1831 r.

Dobrzański Jan, publicysta polski, * 1820, † 1886; od 1846 r. redagował we Lwowie czasopisma: *Dziennik mód paryskich* (1840—48); *Rada narodowa*, pismo polityczne (1848); *Nowiny* (1854—56); *Dziennik Literacki* (1854 i 1856—66); *Tygodnik Niedzielny*, pismo ludowe (1867—68); od 1863 redagował z Tad. Nowakowskim *Gazetę Narodową*; wszystkie je usilną i wytrwałą podtrzymywał pracą. Oprócz mnóstwa artykułów, umieszczanych w tych czasopismach, wydał powieść: „W kraju i za morzem:“ „Ciotunia,“ oraz przetłómaczył powieść Etwösa „Notarjusz” i kilka sztuk dla sceny lwowskiej, której był kierownikiem; występował także kilkakrotnie jako krytyk: „Powieści polskie” (1847), o „Deotymie i Lenartowiczu” (1858) i t. p. Główną zasługą **D.** jest, że przez długie lata zdołał utrzymać niepewne życie kilku pism literackich i zręcznie sterował niemi. Por. Władysław Zawadzki „Literatura w Galicji“ (1877); „Rok 1848—Dziennikarstwo w Galicji“ (1878).

Dobrzański Stanisław; komedjopisarz i artysta dramatyczny polski, syn poprzedniego, redaktora *Gazety Narodowej*, * 1847, uczęszczał do szkół we Lwowie, wykształcenie jednak swoje winien własnej, nieustannej pracy, Skierowane ono było głównie do sztuki dramatycznej. Bardzo wcześnie już próbował swych sił w pismach humorystycznych: *Sowizdrzał* i *Bąk*. Pierwsze kroki, jako aktor, rozpoczął na prowincji, gdzie odrazu okazał talent w rolach charakterystycznych. Później występował w Krakowie, a w roku 1872 przeniósł się do Lwowa, gdzie stał się ulubieńcem publiczności i objął w części kierunek artystyczny; w roku zaś 1874 r., po objęciu przedsiębierstwa teatru lwowskiego przez ojca jego w spółce z Tańskim, a po śmierci tego ostatniego w r. 1876, tylko przez ojca — był ciągle dyrektorem artystycznym i podniósł scenę lwowską, gromadząc wkoło siebie najlepsze siły artystyczne, których talent umiał zużytkować dla sztuki. Wszystkie nowości oryginalne, jak również wyborowe obce, zjawiały się natychmiast na scenie w starannem wypracowaniu i z wystawą, na stosunki lwowskie nawet kosztowną. Scena lwowska pod jego kierunkiem dosięgła możliwej doskonałości. Dbał również o operę, którą w miarę koniecznej potrzeby zasilał włoskimi artystami. Jako komedjopisarz pozostawił następujące prace: „Kajcio,“ kom. w 1 ak. (1884, 2-gie wyd., 1894): „Podejrzana osoba“ kom. w 1 ak. (1884); „Onufry,“ kom. w 1 ak. (1884); „Żołnierz królowej Madagaskaru“ (wyd. nowe, 1893); farsa w 3 ak. „Złoty cielec“ kom. w 1 ak. (Lwów, 1884, 2 wyd. 1894); „Wujaszek Alfonsa“ kom. w 1 ak. (wyd. nowe 1893). Komedje te na wszystkich scenach polskich znajdują znaczne powodzenie. Zbiorowe wydanie z życiorysem, skreślonym przez Aurelego Urbańskiego wyszły we Lwowie (1886). Tłómaczył wiele, a tłómaczenia te częstokroć lepsze są od oryginałów. W rękopisach pozostały dwie niedokończone większego zakroju sztuki, † na chorobę sercową 1880 r.

Dobrzański Mirosław, publicysta i poeta, * 1848 w Nowej-Aleksandrji, kształcił się w 1866 w Piotrkowie, studja prawne ukończył 1869 r. w Szkole Głównej warszawskiej. Pierwsze próby poetyczne pomieszczał w *Kłosach*, a następnie wydał je odzielnie p. t.: „Wstępne akordy“ (Warszawa, 1871); drugi zbiorek poezji wydał w roku 1878; a 1881 w taniej Bibljotece A. Wiślickiego, drukował przekład „Cyganów“ Puszkina; w 1878 r. objął redakcję *Tygodnia Piotrkowskiego*.

Dobrzelin, wieś w gub. Warszawskiej, pow. Kutnowskim, posiada jedną ze znaczniejszych w kraju cukrowni (własność Jana Blocha), o 14 prasach hydraulicznych, wyrabiającą rocznie przeszło 37,000 pudów cukru.

Dobrzensky z Czarnego Mostu, Wacław, * przed 1550, † 1590, autor czeski wielu utworów dla ludu, treści umoralniającej, jak „Vrtkavé sztiesti” (1583); „Pramen vody živé” (1581), „Koruna szlechetné a krasné panny ctnosti.”— Wnuk jego, Jakób Jan Wacław **D.** z Czarnego Mostu (de Nigroponte, ze Schwarzbrugku, albo *Czernomostsky)*, * 1623, † 1697, słynął jako lekarz i przyrodnik.

Dobrzeński I v. *Bocian*, herb: W polu błękitnem bocian srebrny. U szczytu skrzydło czarne. Labry błękitne, podbite srebrem.—**D.** II:

Dobrzeński I.

Dobrzeński II.

W polu błękitem bocian srebrny, z prawą nogą podniesioną. U szczytu dwa skrzydła błękitne. Labry, jak u poprzedniego. Herb pochodzenia czeskiego.

Dobrzepolska Wanda, pseudonim Puffke Emmy.

Dobrzyca, niem. *Dobberschütz*, miasteczko w W. Ks. Poznańskiem, pow. Krotoszyńskim, 1,500 miesz., przeważnie Polaków, trudniących się rolnictwem.

Dobrzycki, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dobrzycki Henryk, lekarz, * 1843 w Kaliszu, gdzie ukończył szkołę realną, medycynę studjo-

Dobrzycki Hen.

wał w akademji medyko-chirurg. w Warszawie, oraz we Wrocławiu. W r. 1867 został lekarzem szpitala w Mieni, gdzie za jego staraniem w roku 1878 założono pierwszy w kraju zakład leczniczy specjalnie dla chorób piersiowych; następnie osiadł w Warszawie. W 1866 r. założył pismo: *Klinika*, potem przekształcone na *Medycynę*, którą redagował do 1898 roku. Od 1884 roku jest kierownikiem zakładu klimatycznego w Sławucie, w 1891 r. był wiceprezesem Tow. lek. warsz. Ulepszył narzędzia inhalacyjne i o rzeczy tej ogłosił: „Kilka słów w przedmiocie techniki inhalacji, stosowanych jako sposób bezpośredniego działania na miąższ płucny“ (1782). Ogłosił nadto: „O przenośnikach zarazy gruźliczej,“ „Sławuta, zakład kumysowy i stacja leśna,“ „O kołtunie“ (1877), rzecz nagrodzona na konkursie Tow. lek. wileńskiego i in. Miłośnik sztuki malarskiej, pisał artykuły z tego zakresu w *Tygod. ilustr.*

Dobrzynka, *Dobrynka*, 1) Rzeczka w Król. Polskiem, wypływa z bagien pod Tuszynem, w pow. Łódzkim, przebiega pod Pabianicami i uchodzi do Neru; długość jej wynosi 25 klm. 2) Rzeczka w Prusiech zachodnich, wpada do Głdy, dopływu Noteci, długa 33 klm.

Dobrzyń nad Drwęcą, osada w gub. Płockiej, w powiecie Rypińskim, nad rzeką Drwęcą, na samej granicy z Prusami, naprzeciw miasta Golubia, liczy 4,500 miesz.

Dobrzyń nad Wisłą, miasto w gub. Płockiej, pow. Lipnowskim, jedna z najdawniejszych osad, niegdyś stolica osobnej ziemi i zakonu braci Dobrzyńskich od niej tak zwanych. **D.** posiadał niegdyś 7 kościołów i kolegjatę; z istniejącego dawniej zamku dzisiaj żadnego nie pozostało śladu. Obecnie **D.** liczy 3,000 miesz. i posiada kościół parafjalny.

Dobrzyńscy Bracia, zakon rycerski, ob. Bracia Dobrzyńscy.

Dobrzyńska ziemia, niemal dzisiejszy pow. Lipnowski, gub. Płockiej, między rz. Skrwą, Wisłą i Drwęcą z dopływami Rypienicą i Pisą. Pierwsze osady zjawiły się nad Wisłą, po Skrwę, Chełmicę i Mień Górny, jako wśród dolin dabra —pharanx, debr, valis, położone, zwane więc Dobrzyniem—czy to nad Wisłą czy Drwęcą. Już 1065 r. Bol. II *dziewięcinę* (ob.) wytyka z Dobrzynia i Rypina dla Mogilna, 1222. Konrad I odbudowywa pierwszy dla zakonu mającego bronić Mazowsza od Prus i zakon ten bierze od swego zamku nazwę Dobrzyńców. W skutek ich klęski pod Brodnicą 1225 r., w Vogelsang nad Chełmicą staje zamek Krzyżaków. Po zlaniu się obu zakonów 1233 r., zajął ziemię **D.** po zaciętych sporach Konrad I i 1236 oddał swemu synowi Bolesławowi, Mazowsze z Kujawami po Chełmicę oddając Kazimierzowi starszemu. Po najazdach Prus Litw. 1287, 1323 i wobec nagabywań krzyżackich, Władysław ks. dobrzyński w zamian za Łęczycę oddał **D.** Łokietkowi, gdy tymczasem Jan król czeski z Krzyżakami zajął **D.** 1329 i tym dał powód do sporu tego zakonu z Polską aż do 1343, w którym Kujawy wróciły do Korony, już z herbem swym od Łokietka datującym (głowa starca z rogami, objęta u szyi i wierzchu 2 koronami na pamiątkę zlania ich). Po Kazimierzu W. bierze **D.** wnuk jego Kazimierz szczeciński, † 1376, po tym Władysław Opolski za Ruś, który 1391 Złotorję, a po tym **D.** zastawia Krzyżakom, dopiero 1408 wykupione, lecz stanowczo dopiero 1411 w Toruniu odzyskane, a dzierżone w spokoju od 1466. Lubo już 1717 włączona do województwa Brzesko-Kujawskiego, a po tym Inowłocławskiego jest samodzielną, 1770 ma 3 powiaty: Dobrzyński, Rypiński i Lipnowski, sejmiki (2 na sejm, 1 na trybunał, 1 na komisję radomską delegat) i okazowanie rycerstwa w Lipnie. Por. Gawareckiego „Opis topograficzno-historyczny ziemi Dobrzyńskiej“ (Płock, 1825) i Zielińskiego „O ziemi Dobrzyńskiej“ (*Bibl. Warsz.*, 1861); Z. Kluczycki „Lauda sejmikowe ziemi Dobrzyńskiej“ (10 t., 1887); Pawiński „Sejmiki ziemskie“ (Warszawa, 1895); A. Pawiński „Polska XVI w. pod względem geograficzno-historycznym W. Polska“ (1 t., 1883).

Dobrzyński Ignacy Feliks, * 1807 w Romanowie na Wołyniu, gdzie ojciec jego Ignacy † 1841, był kapelmistrzem u senatora Ilińskiego. Już 9-letni grywał koncerty i sola Duseka, po ukończeniu szkół w Romanowie, nie mógł iść do uniwersytetu, zmuszony zastępować w obowiązkach chorego ojca lat 4, co spowodowało przyjazd **D.** 1825 do Warszawy. Tu prywatnie uczył się z Chopinem u Elsnera 1827 r. wystąpił publicznie, ale bez powodzenia w teatrze Narodowym, jako kompozytor i pianista. Na konkursie wiedeńskim zdobył odznaczenie za symfonję C. minor 1834. Napisał operę 3-aktową „Monbar czyli Flibustjery,“ której nie przyjęto 1845 roku w Niemczech, mimo uznania talentu **D.** (w Poznaniu puhar srebrny od orkiestry niemieckiej w Berlinie). Roku 1852 został w Warszawie dyrektorem opery, 1854 dyrygował oratorjum Elsnera; od 1855 dał kilka koncertów, † 1867. Talent głównie orkiestrowy, już 1824 roku napisał uwerturę op. 1 i koncert op. 2 na fortepjan i orkiestrę. Opracował Konrada Wallenroda op. 69 (r. 1859 na koncercie), „Św. Boże,“ Burgrafy op. 70 (1860); marsze pogrzebowe na cześć Chopina (1857 op. 56),

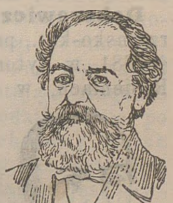

Dobrzyński Ign.

Beethovena (op. 38 r. 1840) Elsnera (1855) i t. d. 6 pieśni sielskich do słów Wasilewskiego, 2 symfonje (B dur op. 11, 1830 roku, op. 15 C minor 1831). Por. Bronisław Dobrzyński syn: „Ignacy Dobrzyński w zakresie działalności, dążącej do postępu muzyki we współczesnej jemu epoce“ (Warszawa, 1893).

Dobrzyńskie starostwo niegrodowe. Leżało w województwie Inowrocławskiem, w ziemi Dobrzyńskiej. Podług lustracji z r. 1662, składało się z m. Dobrzynia nad Wisłą z wójtostwem i 2 wsi: Linie z folwarkiem i wójtostwem, oraz Skaszewa z folwarkiem. Od r. 1623 bez przerwy prawie było w posiadaniu rodziny Podoskich. W r. 1771 dzierżył je Tymoteusz Podoski, podkomorzy ziemi Dobrzyńskiej, opłacając z niego kwarty złp. 1,556 gr. 3, a hyberny złp. 746 gr. 26. Na sejmie warszawskim r. 1773—1775 stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo na emfiteusis Leonardowi Podoskiemu.

Dobrzysz, miasteczko czeskie, w hetmaństwie Przybramskiem, liczy 3,600 miesz., zamek z parkiem księcia Colloredo-Mansfelda; w okolicy znakomite kopalnie rudy żelaznej, huty i hamernie.

Dobson Austin, * 1840 w Plymouth, poeta i literat angielski, pracował w angielskiem ministerjum handlu. Napisał poezje: „Vignettes in rhyme and vers de société“ (1873); „Proverbs in porcelain“ (1877); „Eighteenth century vignettes“ (1893) i studja biograficzne: o „Hogarcie“ (1895 i 2-e wyd. 1891); „Fieldingu“ (1883); „Steele'u (1886); „Goldsmicie“ (1887) i t. d.

Dobszewicz Benedykt, Jezuita, * 1722, profesor teologji i filozofji, później matematyki w Wilnie, następnie dziekan wydziału teologicznego, ogłosił „Placita recensiorum philosophorum explicata“ (Wilno, 1760) i „Praelectiones Logicae“ (Wilno, 1761).

Dobszewicz Tomasz Jerzy Eitwid, ksiądz rzymsko-kat., prof. uniwers. kijowskiego, * 1807, † 1881 w Żytomierzu. Po ukończeniu szkół w Rosieniach, w r. 1825 wstąpił do seminarjum żmujdzkiego w Worniach, po roku do seminarjum wileńskiego, gdzie też uczęszczał na uniwersytet. W r. 1831 został kapłanem i nauczycielem religji w Telszach, w 1843 profesorem teologji i prawa kanonicznego w uniwersytecie kijowskim, a po zniesieniu tej katedry w 1866 przeniósł się do Żytomierza, w 1877 r. został oficjałem konsystorza, 1880 r. archidjakonem, 20 lat wykładał teologję w uniwersytecie kijowskim. Napisał „Rozbiór dzieła Zemajcziu Wiskupiste“ (*Tygodnik Petersburski*) i „Życie ks. M. Kamińskiego“ (*Pam. relig. moral.*), oraz „Wspomnienia Żmujdzi“ (*Przegląd polski*, 1882, t.); „Wiadomość historyczna o biskupstwie kijowskiem rzymsko-kat., od założenia jego aż do r. 1339, z dodaniem życiorysu biskupa kijowskiego, Józefa Wereszczyńskiego“ (Gniezno, 1883); „Wspomnienie z czasów, które przeżyłem“ (Kraków, 1883). Życiorys jego znajduje się w *Tygod. ilustr.*, z r. 1881 № 307.

Dobszewicz Tom.

Dobszinsky Paweł, pastor słowieński, * 1828, † 1885, służył przymusowo w r. 1848 w honwedach, a potem w wojsku austrjackiem. 1858 do 1861 r. był profesorem języka i literatury słowieńskiej w liceum w Bańskiej Szczawnicy, gdzie wydał dwa roczniki pisma beletrystycznego *Sokol*. Za młodu pisał wiersze w duchu ludowym i przekładał z angielskiego i polskiego. Później zajmował się folklorem; w tym zakresie ogłosił: „Uvahy o slovenskych poviestiach“ (1871); „Slovenske povesti“ (1861—1880); „Sbornik sloven. národnich piesni, povesti, przislovi“ i t. d. (1870—1874); „Prostonárodnie obyczaje, povery a hry slovenské“ (1880).

Dobszyna, niem. *Dobschau*, węg. *Dobsina*, miasto w węg. komitacie Gömör, nad rz. t. im., w dolinie, otoczonej wysokiemi górami, liczy około 5,000 miesz. W pobliżu słynne *Dobszyńska grota lodowa*, odkryta w r. 1870 przez inżyniera Ruffinyego, zajmująca 8,874 metr. kw.

Dobużyński, herb polski, znany tylko z nazwy.

Doce, rzeka w Brazylji, ob. Rio Doce.

Doceci, *Doketowie* (z gr. *dokein*), heretycy w I w. nauczali, że Jezus Chrystus nie był człowiekiem, tylko miał postać człowieczą. Jedni z nich twierdzili, że ciało Chrystusa Pana nie było rzeczywiste, tylko pozorne, inni zaś, że było z materji eterycznej i t. d. Św. Jan zowie ich antychrystami nie dlatego, iżby zaprzeczali przyjścia Jezusa Chrystusa, lecz że zaprzeczali Jego przyjścia w ciele. Por. art. Doceci w *Encyklopedji kościelnej*.

Docendo discimus (łac.), ucząc innych uczymy się sami.

Docent. W wielu uniwersytetach, oprócz profesorów nadzwyczajnych i zwyczajnych, istnieją jeszcze docenci, wykładający jakikolwiek przedmiot, lecz nie posiadający praw profesorskich. Dla uzyskania docentury, należy posiadać stopień doktora, złożyć rozprawę habilitacyjną *pro venia legendi* albo *docendi* i odbyć dysputę. We Francji stanowisku docentów odpowiadają *professeurs agrégés*.

Dochmius, *Anchylostomum*, rodzaj robaków okrągłych czyli wałeczników, z rodziny *Strongylidae*; ciało mają wrzecionowate, czasem nitkowate, główkę zaokrągloną, gębę obszerną o zębach rogowych. Tylny koniec ciała samców otoczony jest torebką, położoną wkoło otworu płciowego, zaopatrzonego w 2 igiełki. Otwór płciowy samic również położony jest w tylnej połowie

Dochmius. Samica i samiec, (powiększone).

ciała. Są to robaki pasożytne, przebywające w cienkich kiszkach zwierząt ssących i człowieka. Z jajek wylęgają się węgorki, ulegające kilkakrotnie wyleniani u i dojrzewające po przedostaniu się przez żołądek gospodarza w kiszkach cieńkich, gdzie karmią się krwią i sprowadzają wycieńczenie organizmu gospodarczego. Z licznych gatunków bardziej znane są: **D.** *duodenalis*, długości 10—18 mm., żyje w kiszkach cienkich człowieka; niebezpieczny jest zwłaszcza we Włoszech, Szwajcarji i Egipcie, gdzie przebywa w kiszkach gromadnie, sprowadzając groźną chorobę. **D.** *trigonocephalus* jest pasożytem psa, **D.** *hypostamus* owcy i kozy, **D.** *tubaeformis* kota.

Dochna, rzeczka w gub. Podolskiej, około miasteczka Berszady, przyjmuje do swego koryta rz. Berszadkę v. Bernardynkę i uchodzi do Bohu.

Dochodowy podatek. Podatkiem dochodowym nazywa się taki podatek, który stosowną opłatą obciąża dochód osobisty kontrybuenta. Jest to więc podatek bezpośredni, osobisty i obarczający dochód osoby. W najogólniejszem tedy znaczeniu, każda danina na rzecz państwa, czy gminy, uiszczana bezpośrednio przez kontrybuenta, a ustosunkowana do dochodu, którym rocznie rozporządza, będzie dochodowym podatkiem. Temi cechami podatek taki różni się od podatków: pogłównego, obciążającego równą daniną każdego dorosłego człowieka, i klasowego, w którym ciężar zależy od stanu, czy warstwy społecznej kontrybuenta. Gdy te dwa rodzaje podatków, jako przestarzałe i nieodpowiadające wymaganiom prawidłowej polityki finansowej, prawie wyszły już z użycia,—powstała zarazem dążność, aby bezpośredni osobisty podatek ujednostajnić i nadać mu postać powszechnego podatku dochodowego. Pomimo jednak takiej dążności, nie zyskał on jeszcze charakteru ogólnego i tylko w części państw jest powszechny w tem znaczeniu, iż pobiera się od wszystkich zamożnych kontrybuentów (niezależnie jednak od istnienia innych podatków), w części stanowi tylko uzupełnienie i korektywę innych podatków, a w części różne poszczególne podatki, mające źródło w prawach lub czynnościach kontrybuentów, oparte są na zasadzie dochodowej. To, co teorje radykalnej finansowości i programy stronnictw demokratycznych nazywają powszechnym podatkiem dochodowym, polega na postulatach reform podatkowych o wiele dalej idących od warunków tej praktyki podatku dochodowego, która się w różnych krajach ustaliła. W postulatach tych chodzi o zniesienie wszystkich innych podatków i wprowadzenie jednego powszechnego podatku, zastosowanego do rozmiarów dochodów i rosnącego w postępowym stosunku do tych rozmiarów. Dlatego taki idealny podatek nosi miano dochodowego postępowego (progresywnego). Postulat tego podatku należy do głównych punktów programu socjalistów. Stronnictwo społeczno-demokratyczne w Niemczech w swoim programie z r. 1869 postawiło sobie za zadanie między innemi: „jedyny postępowy podatek dochodowy na rzecz państwa i gminy, zamiast wszystkich istniejących, a w szczególności zamiast spadających brzemieniem na lud podatków pośrednich.“ Te same postulaty przyswoiły sobie stronnictwa socjalistyczne i robotnicze innych państw. Oczywiście dąży się tu jeszcze do takiego ustosunkowania proporcji rosnącego podatku dochodowego, aby wielkie dochody, a zwłaszcza wielkie renty (dochody od kapitałów pieniężnych) pokrywały największą część potrzeb finansowych państwa. Projekt powszechnego (jedynego) postępowego podatku dochodowego ma niewątpliwie swoje ekonomiczne i społeczno-polityczne przymioty, ale miałby też w praktyce ułomności, których tracić z uwagi nie wolno. Podatek taki byłby sprawiedliwym, prostym i zgodnym z wymaganiami, stawianemi wobec podatków, by podatek odpowiadał możności kontrybuenta, oraz by był równomiernym, jawnym i dogodnym w poborze. Z drugiej wszelako strony nastręczają się trudności urzeczywistnienia tych postulatów i przeszkody praktyczne. Sprawiedliwym taki podatek mógłby nie być, gdyby kontrybuent zdołał utaić swój rzeczywisty dochód, a na to zawsze ma on dość sposobów; zasadzie prostoty stoi w drodze okoliczność, że w naszem współczesnem społeczeństwie stosunki dochodowe są tak rozmaite, iż podział na różne stopniowania musiałby obejmować klasyfikację bardzo obszerną; równomierności przeszkadzałoby to, że różni obywatele państw w różnym stopniu korzystają z urządzeń państwowych i do tego też opodatkowanie po części się stosuje. Podatek dochodowy w tak rozciągłem pojęciu wymaga w każdym razie obyczajowej dojrzałości narodu, i dlatego jest pewna słuszność w tem, gdy M'Culloch powiada, że taki podatek równa się „obciążeniu brzemieniem uczciwości i nagrodzie za krzywoprzysięstwo i oszustwo.“ (Łatwo bowiem zrozumieć, że kontrybuent, uczciwie ujawniający swe dochody, płaciłby wyższy podatek od tego, który przy deklaracji, dopuszczałby się krzywoprzysięstwa i oszustwa). Ostatecznie więc, że jedyny powszechny postępowy podatek dochodowy można tymczasem uważać za ideał przyszłości. Warto przytem nadmienić, że dążenie do tego podatku nie jest dopiero zdobyczą najnowszych czasów, gdyż już marszałek Vauban w swoim „Projet

d'un dixme royal" w 1707 r. dążył do jednej ogólnej daniny dochodowej, a fizjokraci na początku b. w. myśl tę podjęli i rozwinęli. Przechodząc teraz do stosunków istniejących i wyjaśnienia w ich świetle tych form podatku dochodowego w szczuplejszem pojęciu, stwierdzić należy, że ani jednolitemi nie są takie podatki, które nazwę tę noszą, ani te, które jej nie mają, nie zawsze mogą być wyłączone z dziedziny dochodowych. Pierwszem państwem, które opracowało i zastosowało u siebie względnie szeroko zakreślony podatek dochodowy podług nowszych wymagań finansowych i społeczno-politycznych, były Prusy (w r. 1871). Jest on w systemie bezpośrednich podatków pruskich głównym filarem, choć utrzymały się tu jeszcze podatki gruntowe, budynkowe i przemysłowe. Podatek ten rozpoczyna się tu od dochodu 900—1050 m. i czyni 6 m., poczem do 10,500 m. rośnie postępowo do 300, a przy wyższych dochodach stopniowanie ciężaru się jeszcze wzmaga; a mianowicie w dochodach od 10,500—30,500 za każde 1.000 płaci się po 30, dalej do 32,000 po 60, do 78,000 po 800, a do 100,000 po 100 m.; nakoniec w dalszych stopniowaniach każde 5,000 m. płaci 200 m. podatku, czyli 4%. Kontrybuent jest obowiązany do „samodeklaracji," szacującej jego dochód, która naturalnie ulega sprawdzaniu. Za ukrycie dochodu grożą kary w postaci grzywien, wynoszących 4—10 razy tyle, co niezapłacony podatek. Na prawodawstwie pruskiem wzorowane są ustawy podatku dochodowego w wielu innych państwach niemieckich (Saksonji, Badenie, Brunświku, Bremie, Lubece, Hamburgu i różnych małych księstewkach). Nową reformę podatku dochodowego w Austrji wprowadzono w 1896 r. Tu jednak nie jest to podatek ściśle dochodowy, bo składa się zarazem z zarobkowego, rentowego i od pensji, a dopiero obok tego występuje współcześnie opodatkowanie dochodów, według pruskiej modły wzorowane. Podatek ten rozpoczyna się od dochodu powyżej 600 guldenów i rośnie w stopniowaniu 0,6%—5% (maximum powyżej 100 guld. dochodu). Podatek dochodowy, zbliżony do powszechnego bezpośredniego, istnieje także w Anglji, ale tu oparty jest, jak większość prawodawstw angielskich, na szeregu uwarstwowień poszczególnych reform i składa się z różnych taks, obciążających zarówno posiadanie gruntów, jak zarobkowanie i dochód. Od 1875 r. wolny od podatku jest dochód 120 Ł. W innych państwach istnieje tylko częściowy, bądź uzupełniający podatek dochodowy, mianowicie w Bawarji, Wirtembergji, we Włoszech, w Danji i w większości kantonów szwajcarskich (w Bazylei jest powszechny). We Włoszech podatkowi temu ulega wszystek dochód z majątku ruchomego, jeśli nie płaci podatków innych. We Francji podatek dochodowy zastępowały opłaty podatku osobistego i od okien i drzwi. Od dłuższego jednak czasu prowadziła się tu walka o zaprowadzenie bardzo radykalnego podatku dochodowego. Z odnośnemi projektami występowali Dauphin, Burdeau, Cochery, Poincaré i inni. Radykalne projekty, w szerszym zakresie uwydatniające postulaty demokratyczne, nie przeszły w parlamencie, a w chwili, gdy to piszemy (początek r. 1899), ma widoki urzeczywistnienia projekt umiarkowańszy. Jest to projekt skomplikowany, ustalający podatek według zewnętrznych cech dochodu, jak oto: komornego, służby, trzymania powozów, koni, jachtów, zwierząt domowych i t. p. Rozmiar procentowy podatku ma być corocznie określany prawem finansowem, przez parlament uchwalonem. W Państwie Rosyjskiem podatku dochodowego niema, ale są już formy podatkowe, stanowiące jakby przejściowo do niego ogniwa. Do takich należą: podatek 5% od kuponów (choć to nie jest podatek osobisty, a więc pod tym względem niema cechy dochodowego typowego), oraz bardziej jeszcze zbliżony do dochodowego dodatkowy podatek przemysłowo-handlowy (ograniczający się więc jednak do klasy handlowo-przemysłowej). Ten ostatni podatek, zaprowadzony od 1899 r., składa się z kilku kategorji, zastosowanych do rodzajów przemysłu i handlu. Podatek od kapitałów w rozmiarze 15 kop. od 100 rub. płacą towarzystwa akcyjne, które nadto jeszcze uiszczają podatek procentowy od zysku, wynoszący przy zysku 3—10%—3%—6%, a przy niższym niż 10%—6% od całkowitej sumy zysku i 5% od sumy, przewyższającej 10%. Przedsiębierstwa nieakcyjne płacą także dwa uzupełniające się dochodowe podatki: składkowy (repartycyjny), obliczany na podstawie obrotów i przeciętnej (normalnej) zyskowności (dla każdej grupy oblicza się inny współczynnik zyskowności), oraz podatek procentowy, pobierany od tej części zysku, która przewyższa 30 razy rozmiar zasadniczego podatku przemysłowo-handlowego; rozmiar tego podatku wynosi 1 rub. od 30 rub. tak obliczonego nadmiaru zysku. Większe jednak przedsiębierstwa nieakcyjne, jeśli pragną poddać się warunkom podatku dochodowego dla towarzystw akcyjnych, mogą być tak samo opodatkowane. W samych motywach do tego nowego prawodawstwa podatkowego stwierdzono, że jest to forma przejściowa do podatku dochodowego.

Dochtorowicz Fabjan, Jezuita, * na Rusi 1694 r., kaznodzieja królewski i sejmowy, rządził domem profesorów w Warszawie i kolegjami w Pułtusku i Grudziądzu, gdzie † 1766. Ogłosił kazania okolicznościowe i kazanie podczas sejmu Grodzieńskiego (Warszawa 1748).

Dock, ob. Doki.

Doctor utriusque juris, doktor obojga praw. Stopień naukowy, udzielany przez uniwersytety, po złożeniu przez kandydata egzami-

nu i napisaniu odpowiedniej rozprawy. Tytuł ten pochodzi z wieków średnich, w wyrażeniu zaś *utriusque juris*, należy rozumieć prawo rzymskie i kanoniczne.

Doctus ex libro, uczony z książki. Sarkastyczne wyrażenie, stosowane do osób, które, niezdolne do myślenia samoistnego i poglądów własnych, wypowiadają myśli i zdania, czerpane z książek.

Docymazja, czyli *Probierstwo*, sztuka dochodzenia wartości rud, metalów i innych produktów hutniczych. **D.** jest jedną z gałęzi analizy chemicznej (ob.); aczkolwiek nie używa ona zawsze metod zupełnie ścisłych, prowadzi jednak do rezultatów ważnych w praktyce. Lubo droga mokra jest ściślejszą, używa się tu często drogi suchej, za pomocą ognia, topiąc rudę samą, lub z różnemi *topnikami* (fusem czyli topnikiem czarnym, boraksem, solą kuchenną, szkłem), oprócz bowiem oceny bogactwa rudy podaje nam ona wskazówki, jak się ruda w topieniu na wielką skalę zachowywać będzie. Por. Rivota „Traité de docimasie."

Doczesna błona, jedna z błon płodowych, ob. Jajo płodowe.

Doczy Ludwik (Lajos), poeta i publiczysta węgierski, * 1845 w Odenburgu; kształcił się w Wiedniu i Budapeszcie. W r. 1867 był urzędnikiem ministerjum spraw zewnętrznych, później został radcą dworu. W r. 1868 napisał tragedję „Utolsó próféta," komedję „Csók" (Pocałunek), za którą otrzymał w r. 1871 nagrodę „Utolso szerelem" (Ostatnia miłość) 1884, „Mória, Széchy" 1885 i in. Oprócz tego tłómaczył na niemiecki „Tragedję ludzką" Madacha (2 wyd., 1892).

Dodajne liczby, *Dodajniki*, ob. Dodawanie.

Dodatnie ilości. Ilości (rzetelne) uważać można, jako skazówki położenia przedmiotów na linji prostej; w takim razie ilości wychodząc z pewnego punktu obranego za początek, oznaczanego zerem, rozchodzą się w strony przeciwne; ilości idące w jedną stronę zowiemy *dodatniemi*, w drugą *odjemnemi*. Przed dodatniemi kładziemy znak + (więcej), lub piszemy je bez żadnego znaku, przed odjemnemi znak — (mniej). Ilości odjemne zresztą wypadają z odejmowania, gdy odjemnik jest większy od odjemnej: 3—5=—2. Ilościami dodatniemi i odjemnemi można przedstawiać wielkości wprost sobie przeciwne, jak ruch w jedną i przeciwną jej stronę, majątek i dług, stopnie zimna i ciepła, jako idące w górę i na dół od punktu 0 na termometrze.

Dodawanie, działanie, za pomocą którego kilka lub więcej liczb albo ilości jednego gatunku, zwanych *liczbami dodajnemi*, *dodajnikami*, lub też *składnikami*, łączą się w jedną, która nazywa się *sumą*. Na oznaczenie dodawania używa się znaku + (więcej). **D.** ilości algebraicznych odbywa się przez wypisanie ich obok siebie z właściwemi znakami. Zasadnicze własności dodawania polegają na tem: suma się nie zmienia ze zmianą porządku składników (prawo przemienności) i również się nie zmienia, jeśli sumujemy oddzielne grupy składników, co da się wyrazić wzorem: $a+b+c+d+\ldots = (a+b)+(c+d)+\ldots$

Dodd William, * 1729 r. w Bourn, w hrabstwie Lincoln, ksiądz anglikański, wielkich zdolności i wymowy, lecz rozrzutnik i zbytnik. Od r. 1765 kaznodzieja dworski, pomimo znacznego dochodu z licznych prac literackich, dopuścił się sfałszowania wekslu, za co skazany na śmierć i 27 lipca 1777 r. powieszony. Z pism jego odznaczają się: „Rozmyślania i uwagi o śmierci," napisane w więzieniu. Oprócz tego napisał: „The beauties of Shakespeare" (Londyn 1753); „Commentaries on the old and New Testament" (1770). Por. Fitzgeralda „Story of Dr. D." (Londyn 1865).

Dodd Ralf, inżynier, * 1756 w Cheltenham, † 1822 r., wsławił się budową portów i kanałów; podał projekt tunelu pod Tamizą, który wykonał dopiero Brunnel.

Dodds Alfred Amadeusz, generał francuski, * 1842 w Senegalu, kształcił się w Saint-Cyr 1864, poczem służył w marynarce. W r. 1869 został kapitanem, 1870 z armią sedańską dostał się do niewoli, lecz zbiegł i walczył pod Chanzym i Bourbakim. Następnie brał udział w walkach w Senegalu (1872), w Kambodży (1878), w Tonkinie (1883) i znowu w Senegalu (1889 i 1890) i dosłużył się stopnia pułkownika. W 1892 wysłany był jako głównodowodzący do Dahomeju przeciw Behanzinowi, którego zwyciężył w kilku potyczkach i ostatecznie w 1894. Awansowany na generała brygady, przyjęty był we Francji jako tryumfator. W 1896 (luty) wysłany był do Tonkinu, ale niezadługo (w lipcu) odwołany. Por. Vapereau „Dict. des contemp" (1893); Meyer's „Konv. lex." (Dahomey); „Schulthess Geschichskalender" (1892—1893).

Dode de la Brunerie (Wilhelm, wicehrabia), marszałek i par Francji, * 1775 w Saint-Georie (depart. Izery), † 1851 r. w Paryżu; od 1795 r. walczył we wszystkich ówczesnych kampanjach; 1813 posunął się na stopień generała dywizji. Mianowany 1816 członkiem komitetu inżynierów, dowodził 1823 korpusem inżynierów w Hiszpanji, został parem Francji, od 1837—1840 był dyrektorem szkoły politechnicznej, a następnie kierującym robotami fortyfikacyjnemi naokoło Paryża. Wyniesiony 1847 na godność marszałka, żył od 1848 zdala od zajęć publicznych. Por. Moreau „Vie du maréchal D." (Paryż 1852).

Dodecagynus, dwunastosłupkowy, kwiat o 12 słupkach, stąd *Dodecagynia*, rząd roślin w systemacie Lineusza.

Dodecandrus, kwiat o 12 pręcikach, skąd *Dodecandria*—11 klasa systematu Linneusza, któ-

rej cechą charakterystyczną jest 11—19 wolnych pręcików.

Dodecatheon, rodzaj roślin z rodziny pierwiosnkowych, obejmujący zioła zimujące o korzeniach włóknistych, liściach przykorzeniowych podługowatych, tworzących okółek, kwiatach białych lub różowych, podobny nieco do fijołka alpejskiego. **D.** *meadia* z Amer. Półn. i **D.** *integrifolium* hodowane są jako rośliny ogrodowe.

Dodekaedr, ob. Dwunastościan.

Dodekagon, ob. Dwunastokąt.

Dodekarchja, (grec.) „panowanie dwunastu," w historji egipskiej, podług źródeł greckich, panowanie 12 królów w czasie, między wypędzeniem Etjopów, a wstąpieniem na tron Psammetycha 671—650 przed Chr., który wszedł w stosunki z kupcami cudzoziemskimi i bardzo się w handlu zbogacił. Wskutek tego zawistni towarzysze wystąpili przeciw niemu, lecz on utworzywszy wojsko z najemnych Karyjczyków i Jończyków, odniósł zwycięstwo pod Momenfis (dziś Menuf) i opanował wszystkie królestwa

Dodel-Port Arnold, botanik, * 1843 r., nauki przyrodnicze studjował w Zurichu i Monachium, w 1880 r. został profesorem botaniki w Zurichu. Napisał: „Die neure Schöpfungsgeschichte nach dem gegenwärtigen Stande der Naturwissenschaften" (1875); „Wesen und Begründung der Abstammungs—und Zuchtwahltheorie" (1877); „Anatomisch-physiolog. Atlas der Botanik" (1878); „Illustriertes Pflanzenleben" (1878—83); „Biologische Fragmente. Beiträge zur Entwickelungsgeschichte der Pflanzen" (1885).

Döderlein Ludwik, filolog i pedagog niemiecki, * 1791 r. w Jenie, † 1863; syn profesora teologji, *Jana Krzysztofa Döderlein'a*, (* 1745, † 1792) został 1819 r. rektorem gimnazjum i profesorem filologji w uniwersytecie w Erlangen, gdzie jednocześnie od 1827 do 1862 sprawował urząd dyrektora seminarjum filologicznego. Celniejsze jego dzieła są: „Lateinische Synonymen und Etymologien" (6 t., Lipsk 1826 do 1838); „Lateinische Wortbildung" (Lipsk 1839); „Handbuch der lateinischen Synonimik" (Lipsk 1849 roku); „Handbuch der lateinischen Etymologie" (Lipsk 1841); „Homerisches Glossarium" (2 t., Erlangen 1850—58). Wyborne są także jego wydania Tacyta „Opera" (2 t., Halla 1847) i „Germania" (z tłóm. niem., Erlang. 1850), jak również Horacego „Listów" (z tłóm. niem., 2 t. Lipsk 1856—58) i „Satyr" (Lipsk 1860). Drobniejsze jego pisma i mowy przygodne wyszły z druku p. t. „Reden und Aufsätze" (Erlang. 1833—47) i „Oeffentliche Reden" (Frkf. 1860).

Dodge Mary Mapes, * 1828 r. w Nowym Jorku, † 1896, autorka amerykańska, pisała dla młodzieży, pierwsza jej praca wyszła w r. 1864 p. t. „The Irvington stories"; następne: „Hans Brinker or the silver skates" (1865); „Miss Malony on the Chinese question" (1870); „Rhymes and jingles" (1874); „Along the way" (1879); „Donald and Dorothy" 1883). Nadto od r. 1873 wydaje pismo dla młodzieży p. t. „St. Nicholas."

Dodge Mary Abigail, * 1838 r. w Hamilton, autorka amerykańska, znana pod pseudonimem Gail Hamilton. W 1851 była nauczycielką fizyki w Hartford. Wydała kilka zbiorów satyrycznych artykułów: „Country living and country thinking" (Boston 1862); „Stumblingblock" (1864); „Skirmisches and sketches" (1865); „Woman'swrongs" (1868); „Battle of the books" (1870); „Little folk life" (1872); „Sermons to the clergy" (1875); „What think ye of Christ" (1876); „Memorial of Allen W. Dodge" (1881); „The insuppressible book" (1885) i in.

Dodillon Marjusz Emil, * 1848 r. w Créve coeur, poeta francuski ze szkoły parnasistów. Wydał dwa zbiory poezji p. t. „Les écolières" (1874) i „La chanson d'hier" (1881); powieści: „Le forgeron de Montglas" (1882); „Le moulin blanc" (1884); „Hemo" (1887) i in.

Dodo, ptak, ob. Dronta.

Dodola, *Doda*, obrząd ludowy u Serbów i Chorwatów podczas posuchy letniej. Gdy czas dłuższy deszcz nie pada, schodzą się dziewczęta, jedna z nich, rozebrawszy się, obwiązuje się kwiatami i zielenią i zowie się **D.** Potem, śpiewając, chodzą od chaty do chaty; **D.** przed każdą chatą tańczy, a gospodyni chaty oblewa ją wodą. Pieśni dodolskie zawierają prośbę o deszcz, a po każdym wierszu powtarza się przyśpiew: „Oj dodo, dodole!" W Dalmacji zamiast dziewczyny występuje chłopak, zwany „prpac." Zwyczaj ten znika z powodu prześladowania przez duchowieństwo.

Dodona, najdawniejsze siedlisko wyroczni greckiej Zeusa w Epirze. Świątynia była wzniesioną na cześć Zeusa, którego wolę objawiał stary kapłan, a później kapłanka, z szumu wieszczego dębu lub świętego źródła, oraz brzęku miedzianych, pozawieszanych na świątyni naczyń, wichrami poruszanych. Por. Arnetha „Ueber das Taubenorakel von D." (Wiedeń 1840); Lasaulxa „Das Pelasgische Orakel des Zeus zu D." (Würzb. 1841); Gerlacha „Dodona" (Bazyl. 1859); Karapanos „Dodone et ses ruines" (2 t., Paryż 1878); Wieseler „Uber die Entdeckung von D." w „Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften und der Universität zu Göttingen" (1879).

Dodwell Henryk, filolog i chronolog angielski, * 1641 r. w Dublinie, † 1711 r. Z licznych pism jego najważniejsze są teologiczne „Dissertationes Cyprianicae" (Oksford 1684) i chronologiczne „De veteribus Graecorum et Romanorum cyclis" (1701); „Annales Vellejani, Quintilianei, Statiani" (1698) i „Annales Thucydidei et Xenofontei" (1702) i in.—**D.** Edward, angielski badacz starożytności, * 1767 r., podróżował 1801—1806

po Grecji i † 1832 r. w Rzymie. Dzieła jego „Classical and topographical tour through Greece“ (2 t., Londyn 1819) i „Cyclopian and Pelasgic remains in Greece and Italy” (Lond. 1834), są dla starożytników wielkiej wagi. Pozostała po nim wdowa *Dodwell Teresa*, z domu hrabianka *Giraud*, poślubiła 1833 posła bawarskiego w Rzymie, hrabiego Karola Spaur († 1854), od 1848 r. odgrywała na dworze papieskim polityczną rolę. W jej pojeździe Pius IX po zamordowaniu hrabiego Rossi, ocalił się ucieczką do Gaety.

Doebel, herb polski, znany tylko z nazwy.

Does Jakób van der, znakomity malarz holenderski, * 1623 r. w Amsterdamie, † 1673; odznaczał się szczególnie jako pejzażysta i malarz zwierząt. Najlepszą jego pracą jest: „Kobieta z dziećmi przy studni.“ Syn jego: Szymon *van der Does*, * 1653 r., † 1717, z powodzeniem naśladował ojca.

Doesborgh, miasto warowne w holenderskiej prow. Geldern, ma 4,500 miesz., którzy głównie trudnią się handlem.

Dog, ob. Pies.

Dogger, środkowy oddział formacji jurajskiej. **D.** (*doggerboot*) jest także nazwa holenderskiej łodzi rybackiej.

Doggerbank, wielka ława piaszczysta na morzu Północnem, na wybrzeżu angielskiego hr. York, przy której odbywa się obfity połów stokfiszu. Przy jej południowym krańcu zaszła 5 sierpnia 1781 nierozstrzygnięta bitwa morska pomiędzy Anglikami a Holendrami.

Dogiel Maciej, uczony Pijar, *1715 r. w pow. Wileńskim, † 1760 r.; wstąpił do zgromadzenia księży Pijarów i lat kilka był nauczycielem młodzieży szkolnej. Później uczył dzieci Scypjona, marszałka nadwornego w. ks. lit., wyjechał razem z jego synem za granicę, gdzie słuchał nauk w akademjach lipskiej i paryskiej. Wróciwszy do kraju, był rektorem kolegjum w Wilnie i tam założył konwikt dla młodzieży szlacheckiej. Powziąwszy zamiar wydrukowania zbioru dyplomatów, dotyczących historji całego kraju, udał się do Warszawy, gdzie mile przyjęty od króla, dla łatwiejszego zwiedzania bibljotek i archiwów zagranicznych, otrzymał tytuł posła królewskiego i rzeczypospolitej przy dworach zagranicznych. Zebrawszy liczne zasoby, wrócił z bogatym plonem i po rozmaitych trudnościach w ciągu lat 6 ogłosił 3 tomy, a mianowicie: I 1758, V 1759 i IV 1764, ważnego dzieła p. t. „Codex diplomaticus Regni Poloniae et M. D. Lithuaniae, in quo pacta, foedera, tractatus pacis etc, aliaque omnes generis publico nomine actorum et gestorum monumenta.“ Skon **D.** w Warszawie 1760 r., przerwał dalsze wydawnictwo i reszta gorliwej pracy pozostała w rękopisach, znajdujących się dziś w bibljotece publicznej w Petersburgu. Ważnem jest także dzieło **D.** „Limites regni Poloniae et M. **D.** Litthuaniae etc” (Wilno 1758), zawierające wiele dokumentów w języku polskim i łacińskim. Po łacinie wydał: „Arcus triumphalis in ducali domus Oginscianae porta... erectus“ (Wilno 1740); po polsku „Zebranie rymów etc.” (Wilno 1779). Biografję **D.** zamieścił Bielski w „Vita Piarist.” i ks. Antoni Moszyński: „Maciej Dogiel“ w trzeciej serji „Wizerunków i roztrząsań naukowych“ (t. II, str. 77—117, Wilno 1838).

Dogiel Stanisław, przyrodnik, * 1795 r. we wsi Dogielu, w gub. Grodzieńskiej. Po ukończeniu uniwersytetu wileńskiego, został 1816 nauczycielem w Szczuczynie, później w Drohiczynie a w r. 1821 w Łukowie. Ogłosił: „O elektryczności i jej fenomenach” (w programie szkoły łukow. 1822), „O wpływie nauk przyrodzonych na władze rozwijające się w początkach młodego wieku“ (w Pamięt. Warsz.).

Dogiel Jan, lekarz, * 1830 r. w Zalesiu, w powiecie Siebieskim; nauki gimnazjalne kończył w Poniewieżu i Kownie, medycynę studjował w Petersburgu, Heidelbergu i Lipsku, w r. 1869 został profesorem farmakologji w Kazaniu. Ogłosił liczne rozprawy w pismach polskich, rosyjskich i niemieckich, jak: „O nerwach moczowodu,” „Drogi, jakiemi dostaje się do ustroju ludzkiego zaraza“; „Nowe badania nad inerwacją serca“; „Rukowodstwo k farmakołogii“ (Petersburg 1882); „Srawnitielnaja anatomija, fizjologija i farmakołogija sierdca“ (Kazań 1895).

Doglioni Jan Mikołaj, pisarz włoski XVI w. W języku polskim posiadamy przełożoną jego pracę p. t. „Theatrum powszechnego Xiążąt y wszystkich świata historji... część pierwsza,“ część 8-ma obejmuje Flandrję, Brabancję, Hollandję, z datą 1549, wreszcie o Cesarzach niemieckich, o Czechach i Węgrzech r. 1579. Rękopis ten znajduje się w bibljotece Raczyńskich w Poznaniu. Por. Maciejowski „Piśmiennictwo“ (II, 682); „Katalog bibljoteki Raczyńskich“ wydany w r. 1885, podaje tylko tytuł oryginału włoskiego, z datą 1601.

Dogmat (z gr. *dokein=videri)*, oznacza pewnik, twierdzenie, zdanie, zwykle zaś tylko prawdy religijne; w tem drugiem znaczeniu należy rozróżnić **D.** *teoretyczne* (spekulatywne) i *praktyczne* (etyczne). W kościele chrześcijańskim *dogmata* dzielą się na *zatwierdzone*, jak **D.** *definitum*, *objectivum*, *de fide* i t. d. i *niezatwierdzone*, oraz na **D.** *pura seu mysteria* i *mixta*, nadto na **D.** *capitalia* i *minus capitalia*. Od **D.** należy rozróżniać zdania osobiste teologów *(conclusio theologica)*, a tembardziej ich poglądy *(opinio theologica)*.

Dogmat historyczny, część nauki teologicznej, a raczej historji kościelnej. **D. h.** w ogólności opracował Klee († 1840) „Dogmengeschichte” (1837); Zohl „Dogmengeschichte“ (1865); Newman „Developement of christian doctrine” (1878); ze stanowiska zaś ewangelickiego: Münn-

scher, Berthold, Augusti, Lenz, Hagenbach i Baur. Por. „Dogmat“ w „Enc. Kościelnej.“

Dogmatyka, główna część teologji, obejmująca w sobie wykład naukowy dogmatów religijnych.— **D.** może być *symboliczną*, *biblijną*, *patrystyczną* i *spekulatywną*, a ze względu na sposób wykładu *tetyczna* albo *antitetyczna*. Nowsi dogmatycy katoliccy są: Perrone, Standenmaier, Klee, Kuhn, Berlage i in. podręczniki, do protestanckiej. **D.** von Schleiermacher, K. I. Nitzsch, Twesten, Schweizer; podręczniki historji dogmatów: Hagenbach, 1888, Baur 1865—67, Harnack 1888—90, Loofs 1890. Por. Haag „Histoire des dogmes“ (1862); Gass „Geschichte der protest. **D.**“ (4 t., 1854—1867).

Dogmatyzm (nowogr.), jest to metoda nauczania, wychodząca z pewników przyjętych (dogmatów), na których podstawie buduje wnioski, nie troszcząc się o zbadanie podstaw samych, w przeciwieństwie do krytycyzmu i sceptycyzmu.

Dognaczka, miasteczko w komit. węgierskim Kraszowskim, 3,500 miesz. (rum., niem. i słow.), wielkie zakłady górnicze i kopalnie srebra, cynku, ołowiu, miedzi i łomy marmuru.

Dogrumowa Marja Teresa, słynna awanturnica za Stanisława Augusta, urodzona podobno w Holandji. Z ojca nazywała się *baronówna de Lautenburg*, z pierwszego męża *Le Clerque*, z drugiego zwano ją *Dogrumową*. Dla zysków pieniężnych osobistych, siejąc podejrzenia zamiarów otrucia u obu stron, oprócz publicznego zgorszenia pociągnęła za sobą zupełne zerwanie stosunków ks. Adama Czartoryskiego z królem Stanisławem Augustem. Badania sądowe wykryły fałsz doniesień Dogrumowej, która, wyrokiem zapadłym 5 marca 1785, skazaną została na piętnowanie przez kata 22 kwiet. t. r. Wydobywszy się z dożywotniego więzienia w Gdańsku, żyła jeszcze podobno w r. 1830 u księcia Adama Czartoryskiego w Perkiniach. O sprawie tej, wielce zawikłanej a ciekawej, wiele wyszło broszur; główniejsze są: „Receuil de pièces relatives au procès etc.“ „Observations sur un libelle etc“ (Warszawa 1785) i w „Drobiazgach historycznych“ Aleksandra Kraushara (Kraków 1891).

Döhler Teodor, * 1814 w Neapolu, nadworny fortepjanista księcia Lukki, kształcił się od 1829 pod kierunkiem Czernego w Wiedniu, zwiedził wszystkie główniejsze miasta Europy, i wróciwszy 1846 do Lukki, pozyskał tytuł barona. Następnie przebywał kolejno w Genui i Florencji, † 1856. Napisał operę „Tancred,“ wystawioną we Florencji 1880 i wiele utworów salonowych.

Dohm Ernest, humorysta niemiecki, * 1819 we Wrocławiu, † 1883 w Berlinie. Od 1849 do 1881 był redaktorem „Kladderadatscha“ w Berlinie. Napisał: „Der Trojanische Krieg“ (Berlin, 1864, komedja satyryczna); „Komm her“ (1861) i „Ihr Retter“ (1862); farsy: „Sekundenbilder“ (1880) i in. Oprócz tego tłómaczył bajki Lafontaine'a 1876—77.

Dohm Jadwiga, autorka niemiecka, * 1833 w Berlinie, żona Ernesta humorystyka i redaktora „Kladderadatscha“, ogłosiła kilka prac w kwestji emancypacji kobiet, jak: „Der Jesuitismus in Hausstande“ (Berlin, 1873); „Die Frau in der Wissenschaft“ (1874); „Der Frauen Natur und Recht“ (1876) i kilka komedji, jak: „Der Seelenretter“ (1876); „Vom Stamme der Asra“ (1876), kilka komedji i powieść „Plein air“ (Berlin, 1891). Nadto opracowała „Die spanische Nationalliteratur in ihrer geschichtlichen Entwickelung“ (Berl., 1865—67) i „Lust und Leid im Liede“ (1887).

Dohme Robert, historyk sztuk pięknych, * 1845 w Berlinie, † 1896 w Konstancji, kształcił się w akademji budownictwa tamże i następnie w Rzymie; w 1869 mianowany konserwatorem bibljoteki królewskiej, w 1874 dyrektorem galerji narodowej, 1884 dyrektorem muzeum sztuki królewskiego dworu pruskiego, 1892 sekretarzem akademji sztuk pięknych w Berlinie. Ogłosił: „Die Kirchen des Cistercierserorden in Deutschland“ (Lipsk, 1869); „Das königliche Schloss in Berlin“ (1876); „Barok- und Rokoko-Architectur“ (1884—91, z 200 tablicami); nadto był redaktorem czasopisma *Kunst und Künstler des Mittelalters und der Neuzeit* (Lipsk, 1876—80), oraz *Kunst und Künstler des XIX Jahrhunderts* (1886) i w dziele Grotego „Geschichte der deutschen Kunst“ pomieścił pracę „Geschichte der deutschen Baukunst“ (1885).

Dohna, starożytny ród niemiecki, który już w 1153 dzierżył prawem lennem burgrafstwo *Dohna* (stąd nazwisko tego rodu) pod Pirną w Saksonji, a w XIII w. ogromne posiadał dobra. Z dwu linji głównych *szląska* wygasła 1711 *pruska* zaś istnieje dotąd jeszcze. Znakomitszymi tego rodu przedstawicielami są: *Krzysztof von Dohna-Schlodien*, * 1665, † 1733, generał, dowódca pułku wychodźców francuskich podczas wojny z Francją za Ludwika XIV, autor dzieła: „Mémoires originaux sur le régne et la cour de Frédéric I-er, roi de Prusse“ (Berlin, 1833) Por. Voigt „Des Grafen Christopf von D. Hof-und Gesandtschaftsleben“ w „Histor. Taschenbuch“ Raumer'a (Lipsk, 1853) i *Fryderyk Ferdynand Aleksander hrabia von Dohna-Schlobitten*, minister pruski, * 1771, † 1831; po usunięciu Steina (ob.) zajął 1808 jego miejsce w gabinecie i wielkie oddał krajowi usługi; później jakiś czas był gubernatorem prowincji oderwanych od Polski. Głową rodu starszej linji obecnie jest Ryszard Wilhelm h. **D.**, * 1843, członek pruskiej izby panów. Por. Voigt „Leben D.“ (Lipsk, 1833).

Dohrn Karol August, entomolog, * 1806 w Szczecinie, † 1892, z zawodu prawnik, następnie kupiec, zajmował się przytem literaturą, a wreszcie oddał się gorliwie entomologji, w szczególności badaniu chrząszczów. W 1843 został prezydentem towarzystwa entomologicznego w Szcze-

cinie i objął redakcję jego dziennika. Pozostawił zbiór chrząszczów wynoszący około 40,000 gatunków.

Dohrn Antoni, zoolog, syn poprzed., * 1840 w Szczecinie, studjował zoologję w Jena i Berlinie, w 1865 został docentem w Jena, później dyrektorem stacji zoologicznej w Neapolu. Zajmuje się zwłaszcza embrjologją owadów i raków. Napisał: „Untersuchungen über Bau und d. Entwickelung der Arthropoden“; „Ursprung der Wirbeltiere und das Prinzip des Funktionwechsels“ (1875); „Studium zur Urgeschichte des Wirbeltierkörpers“ (16 cz. 1882—91); „Monographie der Pantopoden des Golfs von Neapel“ (1881).

Dojnica, miara nasypna, używana dawniej na Litwie i Ukraine, rozmaita w rozmaitych okolicach, bo od 8 do 60 garncy wynosząca.

Dojrzałość, ob. Wiek życia.

Doki (*Docks*), obszerne zagrody kamienne, w które wpuszczają się wody morskie i rzeczne, za pomocą bram i szluz, przez które mogą przechodzić największe nawet okręty. **D.** *suche* są to zwykle otwarte warsztaty okrętowe. **D.** *warsztatowe (Docks de radoubage, graving docks)*, są to wodozbiory w ten sposób urządzone, że woda

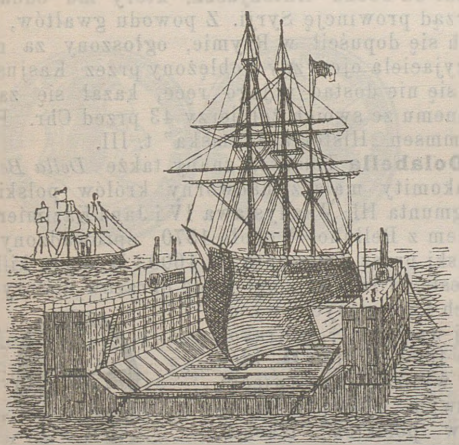

Dok pływający.

morska, lub inna, dobrowolnie wprowadzoną i wyprowadzoną z nich być może. W takich **D.** na suchym gruncie budują okręty i inne statki, a wprowadzona później woda wypycha je na pełne morze. Od początku bieżącego wieku nadano **D.** obszerniejsze znaczenie: w sztucznych tych przystaniach okręty mogą stawać, tam się ładują i wyładowują. Zarazem połączono z niemi olbrzymie składy towarów, które przyjmują towary w depozyt i wydają na nie właściwe dowody (*warrants*), na których zasadzie, przy pomocy próbek wystawianych w domu handlowym kompanji w City, uskutecznia się kupno i sprzedaż. W Londynie istnieje kilka takich olbrzymich doków; wiele ich istnieje i w innych miejscach W. Brytanji, a obecnie i w innych krajach nadmorskich. **D.** *pływające* są to wielkie skrzynie w porcie pływające, o ścianach podwójnych; gdy dla naprawy trzeba okręt do takiej skrzyni wprowadzić, wtłacza się wodę do odstępów między ścianami, skąd **D.** zagłębia się, tak że zaledwie nad poziom wody sterczy. Wtedy pompami usuwa się z niego wodę zupełnie, a po naprawie statku wodę znów się do wnętrza dopuszcza, usuwa się ją zaś z przestrzeni między ścianami, **D.** wznosi się w górę, a okręt tem samem jest już na morze spuszczony. Odmienną znów konstrukcję posiadają **D.** *szrubowe*, *hydrauliczne*, *rurowe*.

Dokić Lazar, polityk i uczony serbski, * 1846 w Białogrodzie, doktor medycyny, brał udział w wojnach serbsko-tureckich, poczem w 1879 był powołany na profesora zoologji i fizjologji do uniwersytetu białogrodzkiego. W 1885 został wychowawcą królewicza serbskiego Aleksandra, którego sam uczył nauk przyrodzonych. Po abdykacji Milana, został prezesem rady stanu. W 1893 wespół z królem obmyślił przewrót 13 marca, poczem stanął na czele ministerjum. Wydał: „Co to jest biologja?“; „Muszle w Serbji“; „Analityczny i systematyczny przegląd fauny w królestwie Serbskiem“, przełożył życiorys Garibaldiego i in.

Dokszyce, miasto nadetatowe w gub. Mińskiej, pow. Borysowskim, 2 cerkwie, kościół katolicki, synagoga i 3,647 m. (1897).

Doktor, łac. *doctor*, u Rzymian nazwa nauczycieli, obecnie tytuł najwyższego stopnia uniwersyteckiego. Wyraz ten wszedł w użycie w wieku XII jako tytuł honorowy wybitnych scholastyków, zwykle ze szczególnym epitetem; tak np. **D.** *angelicus* nazywał się Tomasz z Akwinu; **D.** *invincibilis* Occam; **D.** *irrefragabilis* Aleksander z Hales; **D.** *mirabilis* Roger Baco; **D.** *palatinus* Piotr Abeillard; **D.** *seraphicus* Jan Bonawentura; **D.** *subtilis* Duns Scotus; **D.** *universalis* Albertus Magnus i Tomasz z Akwinu. Jako tytuł uniwersytecki wszedł **D.** w użycie najpierw w Bolonji; w Paryżu przyznawanie tego stopnia uporządkowano w 1231, i to stało się wzorem dla innych uniwersytetów. Tytuł **D.** i *magistra* były z początku jednoznaczne, w w. XVI zaczęto pierwszego używać dla fakultetów teologji, prawa i medycyny, drugiego dla fakultetu filozoficznego. Obecnie uniwersytety niemieckie przyznają jeden tylko tytuł **D.**; we Francji prócz *bakalarza* (*bachelier*), oznaczającego właściwie patent gimnazjalny, używane są dwa tytuły, *licencjata* i **D.**; w uniwersytetach rosyjskich przyznane są stopnia *kandydata*, *magistra* i **D.** Szkoła Główna warszawska (1862—1869) nadawała słuchaczom przy ukończeniu studjów uniwersyteckich bezpośrednio stopień *magistrów*, którym po dwu latach dopiero służyło prawo ubiegania się o tytuł **D.** *Promocja doktorska*, to jest

nadanie stopnia doktora, uskutecznia się przez dziekana właściwego fakultetu, niegdyś przy uroczystej ceremonji, obecnie po odbytym egzaminie głównym (*examen rigorosum*) i publicznej obronie rozprawy. Por. Baumgart „Grundsätze und Bedingugen der Erteilung der Doctorwürde“ (3 wyd. 1888). Szczegółowe warunki przyznawania stopnia **D.** w Rosji zamieszczone są w „Zbiorze postanowień ministerjum oświaty“.

Doktrynerstwo, oznacza ścisłe trzymanie się pewnej zasady, chociaż czas i okoliczności zasadzie tej się sprzeciwiają, jest to zatem przewaga teorji, rozumowania opartego na zasadach naukowych (doctrina), tak w ocenianiu kwestji, jak i w praktycznem zastosowaniu tych rozumowań do życia politycznego danego narodu, pewnego rodzaju niepraktyczność, a nawet pedanterja. Nazwa ta powstała podczas restauracji i monarchji Lipcowej 1814—1848. Ob. Doktrynerzy.

Doktrynerzy, zwolennicy i obrońcy pewnej, oznaczonej zasady w teologji, filozofji lub polityce; w szczególności atoli doktrynerami nazywają we Francji stronnictwo polityczne, które, opierając widoki swoje więcej na teorji naukowej, niżeli na doświadczeniu, zamierzało urządzić państwo przez połączenie zasad monarchicznych z demokratycznemi i tym sposobem w rozmaite popadło błędy. Z tego to powodu pod doktrynerstwem rozumie się często postępowanie jednostronne, pedanckie i niepraktyczne. Za Ludwika XVIII **D.** starali się utrzymać konstytucję i modyfikować ją na wzór angielski. Najwybitniejszymi przedstawicielami ich byli książę de Broglie, członek izby parów, Royer-Collard przewodnik **D.** w izbie deputowanych i Guizot, rozgłaszający ich zasady w prasie. Organami politycznemi, w których **D.** francuscy zasady te rozwijali były „Le Globe“, „Moniteur“, „Le Constitutionel“. Doktryneryzm liberalny za Ludwika XVIII okazał się w zmienionych okolicznościach za Ludwika Filipa wstecznym i dlatego wraz z nim padł w 1848. Por. Duvergier de Hauranne „Histoire du gouvernement parlementaire en France 1814 — 1848“ (Paryż, 1856 — 66); Arnolt „Geschichte der letzten vierzig Jahre“ (Berlin, 1857); Victor de Nouvion „Histoire du règne de Louis Philippe I, roi des Français“ (Paryż, 1858); Janet „Histoire de la science politique“ (2 wyd. 1887).

Dokumenta, (łac.) tak nazywano w dawnej polszczyznie, a niekiedy i dzisiaj, akta urzędowe lub prywatne, stwierdzające umowy, zobowiązania, lub jakąkolwiek okoliczność. Dziś ten wyraz używa się zwyczajnie jako nazwa papierów, służących za dowód, popierających prawo do jakiego przedmiotu.

Dol (**D.** *de Bretagne*), miasto w dep. franc. Ille-et-Vilaine, okr. St.-Malo, posiada piękny kościół z XIII w., kolegjum, ożywiony przemysł i 4,000 miesz. Jest to miasto bardzo starożytne, założone przez Celtów w 550 po N. Chr.

Dola, etymologicznie znaczy: dział, udział; w znaczeniu szczęście, powodzenie i wogóle los, przeznaczenie, była u pierwotnych ludów uosabianą i jakby sobowtórem każdego człowieka. Słowieńcy i Serbo-Chorwaci nazywają ją „Sreća“ (etymologicznie znaczy: spotkanie), Litwini „Łajmę“ (szczęście), Rzymianie „Fortuna“ (od *fero*, niosę, przynoszę). U nas ślady pierwotnego wierzenia pozostały tylko w niektórych pieśniach (szczególnie weselnych) i wyrażeniach (np. „Ty śpisz, a twoja **D.** rośnie“). Por. dzieła: Afanasjewa („Poeticz. wozzr. Sławian“, III); Máchala („Nákres slov. bájeslovi“); Potebni („O Dole“, 1865); Wesełowskiego („Razyskanija“, V); Krauss'a („Sreća, Glück und Schlicksal im Volkglauben der Südslaven“, 1887); Grimm'a („Deutsche Mythologie“).

Dola, drobna waga rosyjska=44,4349 miligrama, 9216 **D.** stanowi 1 funt.

Dolabella Publjusz Korneljusz, * 69 przed Chr., zięć Cycerona, za protekcją Cezara został konsulem. Po zamordowaniu tego ostatniego należał do stronnictwa Brutusa, później atoli przeszedł do obozu Antonjusza, który mu oddał w zarząd prowincję Syrji. Z powodu gwałtów, jakich się dopuścił w Rzymie, ogłoszony za nieprzyjaciela ojczyzny i oblężony przez Kasjusza, by się nie dostać w jego ręce, kazał się zabić jednemu ze swoich żołnierzy 43 przed Chr. Por. Mommsen „Historja Rzymska“ t. III.

Dolabella Tomasz, znany także *Della Bella*, znakomity malarz nadworny królów polskich: Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza, rodem z Belluno, * około 1570, sprowadzony do Polski przez Zygmunta III 1600. W ciągu kilkudziesięciu lat, wykonał wiele obrazów historycznych i religijnych wysokiej wartości, † w Krakowie 1650. Z prac **D.**, które wylicza Rastawiecki w swym „Słowniku malarzów polskich“, zachował się tylko wizerunek Władysława IV w stroju koronacyjnym, w zbiorze Zielińskiego. W katedrze krakow. jest „Ukrzyżowany Pan Jezus“, „Wjazd tryumfalny Żółkiewskiego 1611“, „Koronacja Zygmunta III“ i in.—Jego syn *Stefan*, z rozkazu Władysława IV malował wizerunki rodziny Jagiellońskiej, które zdobiły pokój marmurowy w zamku królewskim w Warszawie. Córki Tomasza zajmowały się także malarstwem; prace ich znajdują się w klasztorze Dominikanów w Krakowie.

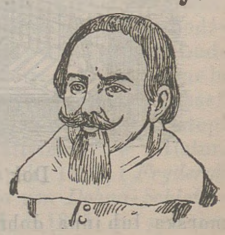

Dolabella Tomasz.

Dolaczko, herb: W polu czerwonem, za złotem działem na czarnej lawecie—rycer w zbroi,

w hełmie z pióropuszem, trzyma w lewej ręce lont zapalony. U szczytu 5 piór strusich. Indygenat z 1580.

Dolaczko.

Dolar, *dollar*, t. j. talar, jednostka monetarna *(unit)* w Stanach Zjednoczonych Ameryki płn., ustanowiona prawem z 1786, dzieli się na 10 *dimes*, 100 *cents* i 1000 *mills*. Jako moneta srebrna jest próby $^{9}/_{10}$ i waży 420 troygranów, wartości 4,4089 marki niemieckiej, co czyni 1 rubel 35 k. Od r. 1853 przyjęta jest waluta złota; **D.** złoty zawiera 23,22 troygrana i ma wartość nieco mniejszą aniżeli **D.** srebrny. Monety złote jednodolarowe były bite tylko około 1852; zasadniczą zaś monetą złotą jest *eagle* (t. j. orzeł), wartości 10 **D.**

Dolar.

Moneta półdolarowa, wybita w czterechsetną rocznicę odkrycia Ameryki.

Dolce Ludwik, * 1508 w Wenecji, † 1568, poeta i uczony włoski. Napisał: „Dialogo della pittura“ (Wenecja, 1557, nowe wyd. 1863); „Delle diverse sorti di gemme“ (Wenecja, 1565); „Delle qualitá, diversitá, e proprietá dei colori“ (1565); „Tragedie“ (1560 — 1566); „Comedie“ (1560); „L'Achille et l'Enea“ (1571); „Le prime impresse del Conte Orlando“ (1572), poemat epiczny w 25 pieśniach; „Le Trasformazioni“ i in.

Dolce far niente (włosk.), słodkie próżniactwo.

Dolci Karol, zwany także *Carlino Dolce*, sławny malarz szkoły florenckiej, * 1616 we Florencji, † 1686, malował Madonny i Świętych. Wszystkie jego obrazy odznaczają się miłą łagodnością, przechodzącą niekiedy w pozbawioną charakteru miękkość, za co słuszne czynią mu zarzuty. Do najsłynniejszych utworów **D.** należą: „S. Cecylja“, „Chrystus błogosławiący chleb i kielich“ (w Dreźnie), „Chrystus na górze Oliwnej“ (w Paryżu), „Ecce Homo“ i „Magdalena pokutująca“ (w Monachjum). Jego portret własny znajduje się we Florencji.

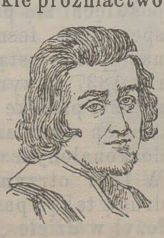
Dolci Karol.

Dôle, miasto we francuskim depart. Jura, nad rz. Doubs, ma 12,500 m. i mnóstwo starożytności rzymskich. W ostatniej wojnie było niejaki czas główną kwaterą Garibaldi'ego; w d. 11 stycznia 1871 po niewielkiej utarczce zajęte przez Niemców.

Doleńcy, Dolenczanie *(Tolensani, Tolenci, Tholosanthes)*, szczep północno-wschodnich Lutyków, żyjących niegdyś we Wschodnim Meklemburgu i w części Pomorza prus., między rz. Pieną, Dolenicą (dziś Tollense) a jeziorem Doleneckiem, w sąsiedztwie z Czrezpienianami, z którymi, oraz z Kiczanami i Ratarami, mieli wspólną świątynię w Retrze. Grodem ich był *Wostrów*. Po raz pierwszy wspomnieni są w akcie cesarza Ottona I 946 roku (Tholenz). Zawojowani byli przez króla niem. Henryka 927, a powtórnie przez Ottona I, za wzięcie udziału w powstaniu Stojgniewa. Wyswobodziwszy się 983, ulegli władzy króla Bodryckiego *Gotszalka*, po rozpadnięciu się zaś tego państwa dostali się biskupowi szweryńskiemu (1177, 1185). Por. Helmold „Chron.“; Adam Bremen „Hist. Ecc.“ (I 10, III 21, 24); Flodoardi „Ann.“ (Pertz, M. G. III 403); Giesebrecht „Wendische Gesch.“ (I); Szafarzyk „Słow. Starożytn.“ II.

Dolendo lub *Dolente* (włos.), wyr. muzyczny znaczy: żałośnie, boleśnie.

Doleryt, skała bazaltowa, której masę główną stanowi krystaliczny, ziarnisty labrador, białej lub jasno szarej barwy, przedstawiający zwykle błyszczące tabliczki; w masie tej rozsiane są czarne, słupkowe kryształy piroksenu. Oprócz tego **D.** zawiera w sobie żelazo magnetyczne, węglan wapnia i tlenek żelaza. Występuje zwykle w znacznych masach; czasami też w postaci słupowej lub kulistej, przedstawiając wewnątrz puste pęcherze, wypełnione kryształami.

Dolenc Wiktor, narodowy działacz słowieński, * 1841, † 1887, studjował ekonomję polityczną, potem wstąpiwszy na pole działalności społecznej, redagował od 1877 *Edinost* w Tryjeście i był duszą tamecznego życia słowieńskiego.

Doleżel, herb: Na tarczy, prawo-ukośną linją ściętej, w polach, pierwszem srebrnem i drugiem czarnem, orzeł w górnej połowie czarny, w dolnej srebrny. U szczytu pióro strusie czarne między dwoma białemi. Labry czarne, podbite złotem. Herb nadany 1782 przez cesarza Leopolda II.

Doleżel.

Dolichocefali ob. Długogłowi i Człowiek.

Dolichotis, *zając patagoński*, ob. Mara.

Dolika (*Dolichos*), rodzaj roślin z rodziny strąkowatych, obejmujący rośliny roczne lub trwałe w krajach gorących; niektóre gatunki z powodu nasion zbliżonych do fasoli są uprawiane i o ich przyswojenie starają się we Francji. Tu należą **D.** *biflorus*, **D.** *sinensis* i in.

Dolina, podłużne zagłębienie gruntu między dwiema górami, lub dwoma wzgórkami. Jeżeli ściany **D.**, stoku gór, są nagle zbliżone do siebie, **D.** zowie się *przepaścią* (fig. 1). Jeżeli kierunek **D.** schodzi się z kierunkiem układu gór, tak że **D.** jest równoległą do grzbietu danego układu, **D.** zowie się *podłużną*, jeżeli zaś kierunek **D.** uderza mniej lub więcej prostokątnie o główny kierunek gór, albo też go przecina, **D.** jest *poprzeczną*. **D.** biegnące w kierunkach pośrednich nazwano *przekątnemi*. Co do utworzenia się **D.**, to część ich powstała przez pęknięcie, podniesienie lub obniżenie się części skorupy ziemskiej, a przez działanie lodów i wód zostały dalej wyżłobione, inna zaś ich część utworzoną została jedynie działaniem wód. Pierwsze właściwe są głównie okolicom górzystym, drugie więcej równinom. W dolinach przekątnych, przebiegających wielkie pasma górskie, daje się niekiedy dostrzedz pewna niezależność od budowy tych gór. Tak np. Dunajec przebija Karpaty w Pieninach (fig. 2), utworzonych z twardego wapienia, gdy po obu stronach znajdują się miękkie piaskowce i glinki łupkowe, łatwo przez wodę zmywane; objaśnić się to daje tem tylko, że łożysko rzeki istniało już przed wyniesieniem się gór, inaczej bowiem rzeka obrałaby zapewne drogę łatwiejszą. Por. A. Pencka „Erdoberfläche“ (1894); Löwl „Über Thalbildung“ (1884).

Fig 1. Przepaść w wielkim Kanonie rzeki Colorado pod Toroweap.

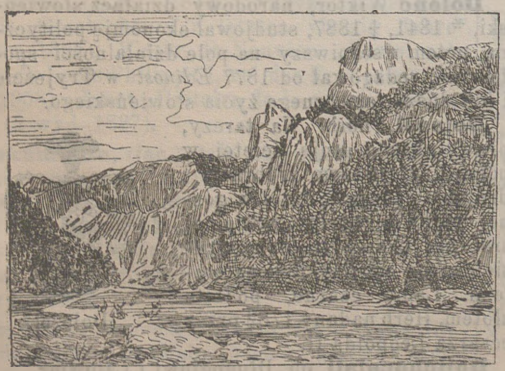

Fig. 2. Dolina Dunajca w Pieninach.

Dolina, m. gł. powiatu t. n. (2,498 klm. kw. i 91,000 m.) w Galicji, ma warzelnię soli i 8,000 m.

Doliniański, baron, v. *Abdank* odm., herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polu I czerwonem, na pagórku zielonym — baran srebrny; w II błękitnem, między ocelami podkowy złotej, krzyż kawalerski złoty; w III błękitnem, między rogami złotego półksiężyca — 6-promienna gwiazda złota; w IV czerwonem, między barkami dwu złotych półksiężyców — miecz; w V czerwonem — dwie krokwie srebrne, złączone w literę **W**. Nad koroną baronowską, 3 hełmy ukoronowane: nad I 5 piór strusich, dwa białe między trzema czerwonemi, nad II — dwie krokwie srebrne w kształcie **W**, nad III — jastrząb, trzymający w prawej łapie podkowę złotę z krzyżem złotym. Tytuł baronowski nadany 1782 w Galicji.

Doliniański.

Dolinar Iwan, pisarz słowieński, * 1840, † 1886, w 1859 walczył orężnie w Lombardji, a następnie, osiadłszy w Tryjeście, w obronie narodowości słowieńskiej zakładał stowarzyszenia, jak np. pod nazwą „Edinost“, którego organ czas jakiś redagował; następnie założył i redagował pismo humorystyczne *Jurij s puszo*. Artykuły w różnych czasopismach podpisywał też pseudonimami: Samovicz, Podlipczan, Frickov Janez.

Dolinowski Jan, pszczelarz, * 1814, † 1875, poświęcał się pierwiastkowo leśnictwu w szkole specjalnej leśnej w Warszawie w 1831 i 2, następnie wstąpił do seminarjum chełmskiego i w 1837 otrzymał probostwo w Cycowie, gdzie założył pasiekę wzorową, z kilkuset ulów złożoną. Jest on wynalazcą *ula ramowego*, który jest wydoskonalonym ulem książkowym Hubera (ob. Ul). W 1857 otrzymał probostwo w Hańsku, gdzie drugą takąż pasiekę urządził. Swą metodę wyłożył w dziele „Zasady pszczelnictwa“ (Warszawa, 1860, tłóm. na język niemiecki i rosyjski). Ul swój po raz pierwszy wystawił na wystawie

łowickiej 1859, gdzie przyznano mu wielki medal srebrny.

Doliński Łukasz, znakomity malarz, * we Lwowie 1750, † tamże 1830; najpiękniejsze jego obrazy treści religijnej znajdują się w kościołach lwowskich. U OO. Bernardynów w korytarzach klasztoru wymalował sześć stacji Męki Pańskiej. Z portretów wyróżnia się portret ks. Antoniego Angełłowicza, metropolity halickiego. Por. Rastawiecki „Słownik malarzów polskich".

Doliński Stanisław, * w połowie XIX w. powieściopisarz historyczny, napisał: „Pobyt Krzyżowców słowiańskich w Palestynie albo Mirosław i Wiesława" powieść z XII wieku (Warszawa, 1842); „Zamek Krupski" powieść z XIV w., (Warszawa, 1849).

Doliński Gustaw, lekarz i literat, * 1846 w Polichnie Górnej w pow. Zamojskim. Studjował naprzód matematykę, następnie medycynę w Szkole Głównej w Warszawie, oraz w klinikach zagranicznych. Po powrocie do kraju pomieszczał prace swe w „Przeglądzie literackim", „Medycynie" i w „Opiekunie domowym". W 1874 osiadł w Lublinie i oddał się praktyce lekarskiej. Z początkiem 1899 przeniósł się do Warszawy i bierze czynny udział w redakcji *Słowa*. Wygłaszał odczyty o Kraszewskim, Jędrzeju Śniadeckim, o głowie i sercu i in. W „Medycynie" pomieścił „Sprawa lekarzy gminnych w gub. Lubelskiej" (1883).

Dolińskie starostwo niegrodowe. Było położone w wdztwie Ruskiem, powiecie Żydaczewskim. W 1770 należały do tego sstwa: miasteczko Dolina z warzelnią soli Nowiczką i wsie: Nadziejów, Raków, Strutyn, Łopianka, Grabów, Ilemnia, Mizun, Nowosielica, Kalna, Sułuków, Jaworów, Tiapcze, Jakóbów, Suchodół, Lipowica i Trościaniec. Po zajęciu tego sstwa przez Austrję w d. 1 listopada 1781 przydzielono do niego dobra Bołochów, Turza Wielka, Rachin, Słoboda Leśna, Debolówka, Kniażołuka i osady w Hizunie i Hoffnungsau. W 1771 obszerne to sstwo było w posiadaniu Wacława Rzewuskiego, wdy krakowskiego i het. w. kor., który z niego opłacał kwarty złp. 12,425 gr. 15, a hyberny złp. 2,275 gr. 24.

Dolioīum, rodzaj osłonic, ob. Sprzągle (Salpae).

Dolium, mięczak, ob. Stągwica.

Doliwa, herb: W polu błękitnem pas srebrny, lewo ukośny, na nim 3 róże czerwone czterolistne. U szczytu między dwiema trąbami czarnemi trzy takież róże jedna pod drugą. Herb ten miał być nadany przez Leszka Czarnego rycerzowi Doliwie, za odznaczenie się pod zamkiem Liw w walce przeciwko Jadźwingom.

Doliwa.

Doliwa Stach, pseudonim Starzyńskiego Stanisława.

Doliwa Józef, pseudonim Głębockiego Józefa.

Doliwici, biskupi herbu Doliwa: 1) *Filip*, ósmy biskup płocki 1099—1107; 2) *Marcin*, dziewiąty biskup poznański 1127—1147; 3) *Wawrzyniec*, biskup wrocławski 1209—1232, na synodzie prowincjonalnym w Łowiczu 1226 walczył o pierwszeństwo z Iwonem, biskupem krakowskim; 4) *Jan*, biskup poznański 1321—1335; 5) *Jan*, bisk. poznański 1356—1374, założył miasteczko Dolsk i wiele wsi około Buska i Krobi; 6) *Wincenty Kot* z Dębna, arcybiskup gnieźnieński, ob. Kot z Dębna Wincenty; 7) *Jan*, Lutek z Brzezia, biskup krakowski, ob. Brzezia (z) Jan Lutek.

Doljan (Dolean), wódz Bułgarów, powstałych przeciwko Grekom 1040 r., których zwyciężył pod Soluniem, zdobywszy cały ich obóz, w następnym jednak roku był pokonany przez samego cesarza Michała.

Döll Fryderyk Wilhelm, rzeźbiarz, * 1750 w Hildburghausen, † 1816 w Gotha. Po długim pobycie w Paryżu i we Włoszech, mianowany dyrektorem książęcego gabinetu sztuk pięknych i galerji starożytności w Gotha. Utwory jego dłóta przypominają wyraźnie starożytnych mistrzów. Celniejsze z nich są: płaskorzeźby w cyrku w Dessau, „Wiara, miłość i nadzieja" w kościele katedralnym w Lüneburgu, pomniki Leibnitza w Hannowerze i Keplera w Regensburgu, „Posąg Katarzyny II," popiersie „Rafaela" i in.

Dollart, zatoka morza Północnego, długa 13 klm., szeroka 12 klm., pomiędzy dawną hanowerską prowincją Wschodniej Fryzji a holenderską prowincją Gröningen. Powstała w 1277 wskutek strasznego zalewu, który zatopił jedno miasto i 50 wsi.

Döllen Jan Henryk Wilhelm, astronom, * 1820 w Mitawie, † 1897, studja uniwersyteckie odbył w Jurjewie, 1839 został asystentem obserwatorjum tamże, 1844 astronomem w obserwatorjum głównem w Pulkowie, od 1890 zamieszkał w Jurjewie. Podczas pobytu w Pulkowie wykładał w sztabie generalnym geodezję i nautykę. Ogłosił: „Zeitbestimmung mittels des tragbaren Durchgangsinstrumentes im Vertikal des Polarsternes" (1863 i 1874); „Aufruf zur Umgestaltung der nautischen Astronomie" (1893); „Tabulae Dorpatenses" (1897).

Dollfus Karol, filozof francuski, * 1827, kształcił się w szkole centralnej w Paryżu, następnie zajmował się adwokaturą, w końcu poświęcił się zupełnie pracy naukowej. W 1857 założył *Revue germanique* (przemianowane w 1865 na *Revue moderne*) i brał udział w założeniu w 1861 wielkiego dziennika liberalnego *Temps*. Napisał: „Le dix-neuvième siècle" (1865); „Etudes sur l'Allemagne" (1864); „Considérations sur l'histoire" (1872); „Lettres philosophiques" (3 wyd., 1859); „Revélations et révélateurs" (1858); „Méditations philosophiques" (1865); „De la nature humaine" (1868); „L'âme dans les phénomènes de conscience" (1876); „Les caprices de l'amour" (1882);

„L'institutrice," „Sociétaire" (1891) i „Recits intimes" (1893).

Döllinger Ignacy, anatom, * 1770 w Bambergu, † 1841, od r. 1826 był profesorem anatomji w Monachjum, wsławił się z powodu pism z dziedziny fizjologji: „Grundriss der Naturlehre des menschlichen Organismus" (1805); „Grundzüge der Physiologie" (1835); „Beiträge zur Entwickelungsgeschichte des menschlichen Gehirns" (1814).

Döllinger Jerzy Ferdynand, brat poprzedniego, bawarski tajny archiwista dworu w Monachjum, * 1771 w Bambergu, † 1847, znany jako wydawca dzieła „Sammlung der im Gebiete der innern Staatsverwaltung Baierns bestehenden Verordnungen" (20 t., Monachjum, 1835—39).

Döllinger Jan Józef Ignacy v., syn poprzed., teolog rzymsko-katolicki, * 1799 w Bambergu, † 1890, był profesorem prawa i historji kościelnej, ostatnio od 1826 na uniwersytecie w Monachjum, w 1847 wraz z pięciu innymi profesorami pozbawiony katedry z rozkazu króla Ludwika, jednak w 1849 przywrócony. Jako członek sejmu bawarskiego był gorliwym obrońcą kościoła. W ostatnich czasach stał się głośnym ze swego silnego występowania przeciwko świeckiej władzy papieża, a po ogłoszeniu dogmatu nieomylności papieskiej stanął na czele tak zwanych *Starych Katolików*. Ekskomunikowany 1871 przez biskupa monachijskiego. Z pism jego celniejsze są: „Handbuch der Kirchengeschichte" (2 tomy, Landshut, 1828); „Ueber gemischte Ehen" (Regensburg, 1838); „Die Reformation" (3 tom., Regensburg 1846 — 1848); „Luther, eine Skizze" (Freiburg, 1851); „Hippolytus und Kallistus" (Regensburg, 1855); „Christenthum und Kirche in der Zeit der Grudlegung" (Regensburg, 1860, 2 wyd., 1868); „Kirche und Kirchen, Papstthum und Kirchenstaat" (Monachjum, 1861, 2 wyd., 1890); „Die Papstfabeln" (1863); „Ueber die Wiedervereinigung der christlichen Kirchen" (1888); „Geschichte der Moralstreitigkeiten in der römisch-kathol. Kirche seit den 16 Jahrhundert" (2 t., 1889); „Beiträge zur Sektengeschichte" (1890).

Döllinger Jan.

Dollond Jan, optyk, * 1706 w Londynie, † 1761; z powołania tkacz, zajmował się gorliwie optyką i astronomją i w r. 1752 wspólnie ze starszym synem swoim *Piotrem* (* 1730, † 1820) założył fabrykę narzędzi optycznych. Szereg doświadczeń przekonał go o niejednakiej rozszczepialności promieni światła w środkach łamiących, skąd wyprowadził wniosek o możności urządzenia narzędzi optycznych soczewkowych, bez szkodliwego zabarwiania brzegów obrazu — i rzeczywiście z crownglasu i flintglasu udało mu się urządzić szkła przedmiotowe *achromatyczne*. Krótko przed śmiercią został członkiem towarzystwa królewskiego nauk. Por. Kelly „Life of John **D.**" (3 wyd., 1808).

Dolma-Bagcze, miejscowość nad Bosforem, na północo-wschód od Konstantynopola, ze wspaniałym pałacem, wzniesionym w latach 1847—55 przez Abdul-Medżyda kosztem 54 mil. marek.

Dolmen (po celtycku: *stoły kamienne*), niemieckie: *Hünenbetten*, *Riesenbetten*, *Hünengräber* (grobowce Hunów), angielskie *Cromlech* (ob.), nazywają się pomniki z czasów przedhistorycznych, złożone zwykle z trzech, czterech lub więcej pionowo ustawionych, nieociosanych głazów, na których z wierzchu leży ogromna płyta kamienna, tak, że całość ma pozór stołu, albo mniej więcej przestronnej i zamkniętej izby. Długość ich dochodzi do 10 metrów, wysokość 3-ch, szerokość 5-u. Ziemia w owej izbie wybrukowana jest niekiedy małemi kamieniami, rzadko płaskimi głazami, a rzadziej jeszcze wydrążona w formie grobu. Po największej części takie izby są oddzielne, czasami zaś jest ich kilka połączonych z sobą. Tak zbudowane **D.** stoją albo widomie, albo też ukryte w usypanych wzgórzach. Pomniki te znajdują się na północy Europy, począwszy od Pomorza, na półwyspie Jutlandzkim, wyspach duńskich, w Anglji (zwłaszcza wschodniej), Szkocji, Irlandji, całej Francji (prócz departamentów wschodnich), na wybrzeżach hiszpańskich i portugalskich, w całej północnej Afryce od Marokko do Egiptu, ciągną się przez Moreję do Krymu, a przez Palestynę, brzegi morza Czerwonego i odnogi Perskiej aż do Dekanu. Najpiękniejsze **D.** znajdują się na wybrzeżach północno-europejskich, w Kornwalji, Bretanji i południowej Hiszpanji. W krajach słowiańskich spotykają się pojedyńczo, najwięcej w Bulgarji. U nas odkryli je: T. Budziński w Piątnicy pod Łomżą, Józef Przyborowski nad Wieprzem, między Parczewem a Radzyniem. Największa ich część pochodzi z epoki kamienia gładzonego, mniej z epoki bronzowej. Płyty kamienne na ścianach wewnętrznych opatrzone są różnemi wyciętemi figurami. **D.** służyły za grobowce, a może i za miejsca modłów i ofiar; jedne zapełnione są masą kości, w drugich są pojedyńcze tylko zwłoki, zwykle w postaci siedzącej w kuczki, rzadko znajdują się urny z kośćmi spalonemi; w innych znowu napotykają ślady ludożerstwa. Pochodzenie **D.** jest jeszcze dla badaczów zagadką; jaki lud je budował, jest rzeczą nierozstrzygniętą. Główne dzieła o **D.** są: Benstettena „Essai sur les Dolmens" (1865); A. Bertrand „De la distribution des **D**-s sur la surface de la France" (1864); „Monuments primitfs de la Gaule" (1868); J. Fergusson „Rude stone monuments in all countrys" (1872); v. Löher „Ueber Dolmenbauten" (1888); król duński, Fryderyk VII „Sur la construction des Salles, dites des Géants" (1887).

Dolnickie starostwo niegrodowe. Było położone w województwie i powiecie Trockim. W r. 1659 powstało z oderwania następujących dóbr dawniejszego starostwa Korsuńskiego: Doliny, Kapustny, Dorekowiec z futorem i Czerepowa. W nagrodę zasług, położonych dla rzeczypospolitej przez Tymosza Nasacza, obożnego wojsk Zaporoskich, stany sejmujące na walnych obradach w 1659 nadały temuż klejnot szlachectwa polskiego i jednocześnie powyższe starostwo na dziedzictwo. Pozostałą tylko małą część z niego, którą Dolnikowszczyzną przezywano, posiadał od 1766 Bogusław i Helena Bomzdorffowie, opłacając z niego kwarty złp. 19 gr. 3, a hyberny złp. 5.

Dolomieu Deodat Guy Sylwan Tankred Gratet, geolog i mineralog, * 1750, † 1801, młodo przyjęty do zakonu Maltańskiego, opuścił służbę wojskową dla oddania się całkowicie nauce; zwiedził całą Europę południową, a rezultaty naukowe tych podróży ogłosił w kilku dziełach; w r. 1791 osiadł w swych dobrach, gdzie opracował rozprawy o pochodzeniu bazaltu, o rodzaju wapienia, nazwanym od niego *dolomitem*, o rodzajach skał i in. W 1796 został profesorem szkoły górniczej, następnie członkiem instytutu. Miał udział w wyprawie Bonapartego do Egiptu, a w powrocie stamtąd, gdy okręt zmuszony był zatrzymać się w Tarencie, wzięty został do niewoli, w której jako jeniec wojenny przesiedział 20 miesięcy. Krótko przed śmiercią objął po Daubentonie katedrę mineralogji w muzeum historji naturalnej. Ostatnie jego dzieło „Sur la philosophie minéralogique“ wyszło po jego śmierci (1802).

Dolomit (*Spat brunatny, gorzki, perłowy*), minerał nazwany na cześć mineraloga Dolomieu, krystalizujący w romboedry, złożony z węglanu wapna i węglanu magnezji. W związku z tym składem **D.** przedstawia uderzający przypadek w krystalografji. Węglan wapna i węglan magnezji krystalizują w romboedry, których kąty wynoszą w pierwszym 105°5′, w drugim 107°25′; kąt zaś romboedru dolomitowego wynosi 106°15′, jest zatem pośredni między powyższemi. Twardość=3,5—4. c. wł.=2,85 do 2,95. Barwa białomleczysta lub szaro-żółtawa, blask szklisty, często perłowy lub tłusty. **D.** bywa *cukrowaty, zbity* lub *ziemisty*. Pierwszy przypomina marmur kararyjski i używa się do robót rzeźbiarskich. **D.** zbite używają się jako kamienie budowlane i drogowe; tworzą one czasami całe skały i pokłady w górach, jak np. w formacji jurajskiej w Niemczech (Jura frankońska), w Szwajcarji, Tyrolu, w okolicach jeziora Lugano, stanowiąc niekiedy skały malownicze. Por. Mojsisovics „Die Dolomitriffe von Südtirol und Venetien“ (1878—80).

Dolomitowe Alpy, grupa Alp wschodnich, położona na granicy Tyrolu południowego i włoskiej prow. Wenecji, między rzekami Rienz, Brenta i Piave. Spotykają się tu skały porfirowe, wapienne, przeważają jednak dolomitowe. Najwyższe wierzchołki przechodzą 3,000 metrów, jak Marmolada (3,360 metr.), Antelao (3,263 metrów), Monte Cristallo (3,199 m.), Tofana (3,241 metr.). Cała ta grupa odznacza się wspaniałemi widokami i bardzo licznie odwiedzana jest przez turystów.

Dolonnor, miasto w południowo-wschodniej części Mongolji chińskiej, na przeciętej rz. Urtingol piaszczystej wyżynie, wzniesionej na 1307 metr. n. p. m. Liczy 30,000 miesz., zajmujących się wyrobem zegarów i bożków bronzowych, rozchodzących się po całem państwie chińskiem. Miasto zabudowane nędznie, domy ulepione z mułu i gliny i otoczone wałami, stanowi jednak znaczny punkt handlowy Mongolji wschodniej i targ wymiany towarów mongolskich na chińskie.

Dolores, miasto okręgowe w argentyńskiej prow. Buenos-Aires, ma trybunał, szpital, 7,500 miesz.

Dolores Hidalgo, osada w meksykańskiem stanie Guanajuato z 7,000 miesz.; pamiętna jako miejsce wybuchu powstania przeciw Hiszpanom pod wodzą proboszcza Hidalgo w 1810 r.

Doloroso, toż co Dolendo.

Dolsk, miasteczko w W. Ks. Poznańskiem, w pow. Śremskim, 1600 miesz., przeważnie Polaków. Nad jeziorem na wzgórzu ruiny zamku, wzniesionego przez biskupów poznańskich, do których **D.** należał.

Dolsk nowy, ob. Lubieszów.

Dolsk stary, wieś prywatna w gub. Wołyńskiej, pow. Kowelskim, gniazdo rodzinne książąt Dolskich. Znajdowała się tu drukarnia cerkiewno-słowiańska, założona w pierwszej połowie XVII wieku.

Dolska Beata, z rodu książąt Dolskich, herbu Kościesza. Podczas jej godów weselnych z księciem Sołomereckim, które wyprawiał krewny książę Ostrogski w Dubnie 1577 r., Tatarzy podstąpili pod to miasto. Zebrani w zamku goście, domownicy i służba rzucili się do oręża, a Beata każe na wieżę zataczać działo, sama niem kieruje, nabija, zapala i strzałem szczęśliwym trafia w namiot chana, który przestraszony, odstępuje spiesznie od miasta.

Dolski, *Dołski kniaź, v. Kościesza* odm., herb: W polu czerwonem strzała srebrna z końcem rozdartym bez opierzenia, z jednem jakby ramieniem krzyża ze strony lewej. Nad hełmem z koroną książęcą trzy pióra strusie.

Dolski.

Dolski Jan Karol, książę, herbu Strzała, półkownik w wojsku królewskiem, z sejmów, na które niejednokrotnie posłował, wyznaczany był do różnych czynności urzędowych; mianowany 1691 wielkim marszałkiem litewskim, † 1695 r.

Katarzyna córka jego i Elżbiety Ostrorożanki, ostatnia latorośl domu książąt Dolskich, którą ojciec odumarł małoletnią, wyszła za księcia Michała Wiśniowieckiego, syna swej macochy, wniósłszy mu w posagu obszerne dobra Komarzeńskie pod Lwowem, Lubieszowskie na Polesiu i inne.

Dolzig, niemiecka nazwa Dolska (ob.).

Dołabędź, herb: W polu czerwonem, na murawie łabędź z wieńcem laurowym w dziobie, nad nim z prawej strony pszczoła złota, z lewej klucz złoty. U szczytu łabędź, jak na tarczy. Labry czerwone, podbite złotem. Nadany 1842 r. przez cesarza Mikołaja I.

Dołobądź.

Dołęga, herb: **D.** I — w polu błękitnem krzyż kawalerski złoty na barku podkowy srebrnej, w której środku strzała srebrna żeleźcem na dół, U szczytu skrzydło czarne, przeszyte strzałą srebrną.—**D.** II: W polu błękitnem podkowa srebrna, przeszyta strzałą srebrną bez opierzenia, u dołu rozdartą, żeleźcem do góry. U szczytu trzy pióra strusie. — **D.** III różni się od **D.** I brakiem krzyża na podkowie.— **D.** IV: W polu czerwonem w środku podkowy srebrnej strzała srebrna żeleźcem do góry. U szczytu trzy pióra strusie („Księga herbowa" hr. J. Ostrowskiego).

Dołęga I.

Dołęga II.

Dołęga III.

Dołęga Benedykt, pseudonim Jakóba Jurkiewicza.

Dołęga Żegota, pseudonim Danielewskiego Ignacego.

Dołgoruki, *Dołhoruki*, książę, herb: Na tarczy 4-dzielnej w polu I złotem — ukoronowany czarny orzeł, w lewej łapie krzyż na skrzydle oparty i za głowę sięgający: w II czerwonem—archanioł z mieczem i tarczą złotą, otoczony złotą aureolą; w III czarnem — z obłoków ręka zbrojna, strzałę trzymająca; w IV błękitnem — mur srebrny z wieżą i bramą. Nad tarczą płaszcz książęcy i mitra.

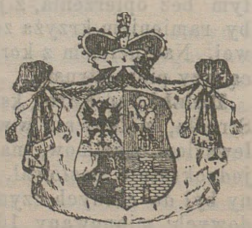

Dołgoruki.

Dołgorukowowie, *Dołhorukowowie*, książęcy ród rosyjski, wywodzący się od Ruryka. Znakomitsi są: **Dołhorukow-Oboleński** Włodzimierz, † 1633, będąc wojewodą w Prońsku, miał udział w bitwie pod Gdowem, gdzie przez Szwedów został wzięty do niewoli; wykupiony z niej po dwu latach, był 1604 wojewodą w Tarkach, potem namiestnikiem w Nowogrodzie i Pskowie, skąd 1615 przeniesiony został do Kazania. Jego córka *Marja* była żoną cara Michała Fedorowicza.— **Dołgorukow** *Roszcza* Grzegorz, żyjący w pierwszej połowie XVII wieku, był stronnikiem Dymitra Samozwańca, któremu ważne wyświadczył usługi. W r. 1613 był wojewodą w Wołogdzie, i tu przez powstańców, którzy miasto zdobyli, został zabity.—**Dołgorukow** Jerzy, wojewoda i bojar za carów Michała i Aleksego, odznaczał się podczas wojny z Polską w r. 1659, dowodząc wojskiem przeciwko Gąsiewskiemu i Sapieże, umarł zamordowany przez strzelców podczas buntu r. 1682. — **Dołgorukow** Wasili, * 1667, † 1746, stolnik, w 1708 uśmierzył bunt Buławina i Niekrasowa; w 1718 z powodu intrygi Menszykowa zesłany do Kazania (do 1724), a w 1726 został głównodowodzącym w Persji; Piotr II mianował go feldmarszałkiem. Za nieostrożne odezwanie się o cesarzowej Annie został skazany na wygnanie w 1730, a w r. 1739 po wznieceniu sprawy o sfałszowanie testamentu Piotra II zamknięty w monasterze Sołowieckim. Powrócony przez Elżbietę Piotrównę do swych godności, został mianowany prezesem kolegjum wojennego.—**Dołgorukow** Jan, * 1708, wychował się w Polsce, gdzie dziad jego Grzegorz był posłem. Po powrocie do kraju, zjednał sobie wielkie względy u Piotra II i wysokie znaczenie na jego dworze, które wszakże zaraz po śmierci cesarza zupełnie upadło. W r. 1730 za sfałszowanie testamentu Piotra II, pozbawiony praw stanu, wysłany został z całą rodziną do Berezowa, a w roku 1739 przeniesiony do Nowogrodu, i tam dnia 8-go listopada v. s. został stracony. Tamże został stracony stryj jego Sergjusz, dyplomata rosyjski, który w latach 1721 — 1725 i 1729 był posłem w Warszawie. — **Dołgorukow** Natalja, córka Borysa Szeremietiewa, * 1714, małżonka powyższego, podzielała wszystkie nieszczęścia swego męża, a w 1757 powrócona z wygnania, wstąpiła do monasteru w Kijowie, gdzie † 1771 r. Jej pamiętniki wydane zostały w 70 lat po śmierci autorki. — **Dołgorukow** Jan, wnuk poprzedniego, * 1764 w Moskwie, † 1823 tamże. Walczył w wojnie szwedzkiej 1792 i przeciw Napoleonowi 1812. Następnie, opuściwszy służbę, poświęcił się wyłącznie pracom literackim. Zbiór jego poezji pod tytułem: „Bitie mojego sierdca," wydany

w roku 1849-ym przez Smirdina. **D.** pozostawił nadto ciekawe urywki wspomnień, i dziennik z podróży z Moskwy do Niżnego 1813 r. i do Kijowa 1817. Por. Dmitrjewa „Kniaź I. D. i jewo soczynienja" (Moskwa, 1863).—**Dołgorukow** Aleksy, od 1713 gubernator smoleński, skazany na wygnanie do Berezowa, gdzie † 1734.— **Dołgorukow** Włodzimierz, * 1667, † 1750. W r. 1719 w sprawie carewicza Aleksego zesłany na wygnanie do swych posiadłości (do 1724), ostatnio (1730) generał-gubernator kazański, w r. 1731 znowu skazany na wygnanie, a 1739 r. na osiedlenie w klasztorze Sołowieckim, ułaskawiony przez Elżbietę Piotrównę. — **Dołgorukow** Piotr, * 1816, † 1868 w Bernie, pozbawiony tytułu książęcego, wychodźca i agitator polityczny. Wydalony z Francji, przebywał w Brukseli i Londynie, gdzie ogłosił 1864: „La France sous le régime Bonapartiste."

Dołgorukow albo *Dołgorukij* Jakób, * 1659 † 1720, ulubieniec Piotra W. W r. 1687 jeździł jako poseł do Paryża i Madrytu, z prośbą do królów francuskiego i hiszpańskiego o pomoc, w mającej się rozpocząć wojnie z Turcją. W 1695—96 brał udział w wyprawach pod Azow. W 1700 w bitwie ze Szwedami pod Narwą był wzięty do niewoli. Po dziesięciu latach powrócił, mianowany był senatorem i generalnym komisarzem wojny, a później kontrolerem dochodów i rozchodów skarbu.

Dołgorukow Grzegorz, brat poprzedniego, * 1656 † 1723. W latach 1700—1706 i 1709—1721 był posłem rosyjskim w Warszawie. Kiedy w 1706 wojska szwedzkie zajęły Warszawę, **D.** wyjechał z Warszawy, brał udział w bitwie pod Połtawą, potem wrócił do Polski. W 1721 został senatorem.

Dołgorukow Wasyli Łukicz, * 1672, † 1739. W r. 1706 był posłem w Polsce, w 1707 — 1720 w Danji, 1720—1723 we Francji. W 1723 został senatorem, 1724 ministrem w Warszawie, za panowania Katarzyny I był posłem w Sztokholmie. Po wstąpieniu na tron Piotra II, mianowany był członkiem najwyższej rady tajnej, powziął myśl ułożenia fałszywego testamentu Piotra II, za co pozbawiony urzędów, zamknięty został w monasterze Sołowieckim, następnie przewieziony do Nowogrodu i tam ścięty.

Dołgorukow Włodzimierz, * 1810, † 1891. Od 1865 był generał-gubernatorem moskiewskim. W 1877—78 podczas wojny z Turcją, zebrał olbrzymie sumy na rzecz instytucji Czerwonego Krzyża i floty ochotniczej.

Dołgorukowa Katarzyna, * 1712, † 1745, wychowana w Warszawie, w 1729 zaręczył się z nią 14-letni cesarz Piotr II. Po śmierci Piotra, razem z rodziną zesłaną była do Berezowa, a w 1739 zamkniętą w klasztorze w Nowogrodzie; dopiero cesarzowa Elżbieta wróciła jej wolność i mianowała swoją frejliną. W r 1745 wyszła za mąż za generała hr. Brüsa.

Dołhe, jezioro w Królestwie Polskiem, gub. Siedleckiej, pow. Radzyńskim, w zlewie rz. Wieprza, położone na gruntach Wola Wereszczyńska wśród bagien i trzęsawisk niedostępnych, rozległe morgów 128.

Dołhinow, miasteczko w pow. Wileńskim, pamiętne bitwą, stoczoną w 1661 pomiędzy wojskiem litewskiem a rosyjskiem.

Dołmat v. *Rozmiar* odm., herb: W polu czerwonem krokiew srebrna, z końcami u dołu na bok ukośnie załamanemi i belką poprzeczną połączonemi. U szczytu trzy pióra strusie.

Dołmat.

Dołszkiewicz, *Daułszkiewicz*, herb: W polu czerwonem pałasz i szabla skrzyżowane, między niemi u góry krzyż kawalerski złoty; z prawej strony gwiazda złota 6-promienna, z lewej półksiężyc złoty. Nad hełmem korona. Nobilitacja z r. 1661.

Dołoszkiewicz.

Doły wilcze, doły używane w fortyfikacji do wzmocnienia szańców przez utrudnienie przystępu nieprzyjacielowi, zakładają się przed rowem zewnętrznym, na końcu stoku, pospolicie w trzech rzędach. Środki ich są 3—4 metrów od siebie odległe; same doły wykopują się w kształcie przewróconego stożka ściętego, do głębokości 5 stóp. Na dnie wkopuje się pal ostro u góry zakończony, 8 stóp długi. Są głównie niebezpieczne dla konnicy.

Dom (łac. dominus, pan), tytuł, dawany we Francji początkowo królom z rodu Karolingów, następnie zakonnikom pochodzenia szlacheckiego. W Portugalji i Hiszpanji (don), jako tytuł honorowy, był przywilejem szlachty, obecnie jest tytułem klas wyższych; w zastosowaniu do kobiet *doña*.

Dom, ob. Budownictwo.

D. O. M., napis na świątyniach rzymskich, będący skróceniem wyrazów: *Deo optimo maximo*, Bogu najlepszemu, najwyższemu, czyli Jowiszowi. Chrześcijanizm przyjął ten napis i pomieszcza go również na świątyniach i nagrobkach zmarłych.

Domaborza (z), Włodko, † 1467, herbu Topór, kasztelan nakielski. W r. 1456 podczas najazdu Krzyżaków jemu powierzył król Kazimierz Jagielończyk obronę Słuchowa. W wojnie tej **D.** odznaczył się męstwem i odwagą, lecz ośmielony powodzeniem, wkró ce zaczął na własną rękę wojować, dopuszczając się rabunków i we własnym

kraju, za co, schwytany, został ścięty w Kaliszu 1467 r. Por. Walenty Mikrota: „Włodko z Domaborza, kasztelan nakielski i jego stosunki z Kazimierzem Jagiellończykiem“ („Album uczącej się młodzieży polskiej, poświęcone J. I. Kraszewskiemu“ Lwów, 1879).

Domacin (Domaczyn i Domakin), głowa rodziny, t. j. gospodarz domu u Serbo-Chorwatów, najstarszy człowiek, który władzę dzielił z innymi członkami rodziny i wespół z nimi naradzał się w kwestjach majątkowych rodziny lub rodu, a nawet swym majątkiem nie mógł rozporządzać sam, tylko był zmuszony stosować się do uchwał na ogólnej naradzie zapadłych. Taki stan rzeczy trwał u Słowian południowych do czasu, aż prawodawstwo rzymskie poczęło wpływać na zmianę ustroju społecznego u nich. Por. Bogiszić „O nesložnoj seljskoj semje u Serbów.“

Domagalski Józef, Jezuita, * 1642, † 1710 w Lublinie, kaznodzieja, zarządzał gimnazjum i seminarjum. Ogłosił kazania: „Ingres sprawiedliwości trybunalskiej“ (Kalisz, 1649); „Trybunał główny koronny w dyploidzie sprawiedliwości etc.,“ kazanie (1695) i „Czyny Tomasza św.“ (Toruń, 1697).

Domagost, herb: Na tarczy ściętej w polu górnem dwudzielnem, z prawej strony czerwonem — 6-promienna gwiazda złota; z lewej, błękitnem—gwiazda srebrna; w polu dolnem — mur, w którego środku litera **K** srebrna w owalu czarnym, na szachownicy czerwono-srebrnej. Potwierdzenie z r. 1796 przez cesarza Franciszka II. Por. „Księgę herbową“ hr. J. Ostrowskiego.

Domagost.

Domaniewski Jan z Domaniewa, herbu Lubicz; początkowo proboszcz w Wilnie i Krożach, przez 10 miesięcy (od 5 września do 17 lipca 1536) administrator djecezji wileńskiej, mianowany 1555 biskupem miednickim czy żmujdzkim, długo walczył o katedrę, do której jako Koroniarza nie chcieli dopuścić Żmujdzini; odbywał w imieniu króla dwa poselstwa do Inflant (zdaje się, że oba w jednym roku 1556) przed i po wojnie mistrza Fürstenberga z arcybiskupem ryskim; † 1562 lub 63.

Domaniewski Józef, wydał dzieło treści moralnej, p. t.: „Ekscytarz, albo przestroga i pobudka tym, co wiele słowy i myślami robią, a rzeczą samą i rękami nie chcą“ (w Lubczu, 1623).

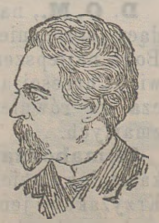

Domaniewski Bolesław.

Domaniewski Bolesław, * 1859 w Gronówku pod Sieradzem, pianista i kompozytor. Od 1871 —1874 kształcił się u Roberta Lorera w Warszawie i u Wieniawskiego, w r. 1878 w konserwatorjum w Petersburgu, gdzie w 1887 otrzymał medal złoty. Od 1890 jest profesorem w konserwatorjum w Krakowie. Napisał znaczną liczbę utworów salonowych, jak: romanse, mazurki, etiudy i t. p.

Domaniewski Czesław, brat Bolesława, architekt, * 1861. Architekturę studjował w Cesarskiej akademji sztuk pięknych w Petersburgu, do której wstąpił w 1883, otrzymał mały złoty medal w 1888 za projekt kursali przy morskich kąpielach, wykonany w stylu włoskiego odrodzenia; następnie w 1889 prawo i tytuł architekta-artysty pierwszego stopnia, za projekt ratusza dla stołecznego miasta; od r. 1890 zamieszkuje w Warszawie. W 1891 objął miejsce architekta kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, na której podług jego projektów wykonano, lub też wykonywają się znaczniejsze budowle.

Domaniowskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie Podolskiem, pow. Czerwonogrodzkim. Podług lustracji z 1616, powstało z dawniejszych starostw kamienieckiego i latyczewskiego, a zwłaszcza przez oderwanie od nich wsi: Domaniowa i Lisiecz z folwarkami i młynami na rzece Smotryczu. Przez następne najazdy tatarskie mocno zostało zniszczone. W 1771 posiadał je Antoni Lipiński z żoną, opłacając z niego kwarty złp. 834 gr. 18.

Domanisz, ob. Łaszczów.

Domanowickie starostwo niegrodowe. Leżało w województwie Mińskiem, pow. Mozyrskim. Podług spisu starostwa z r. 1766 było w posiadaniu Józefa Wolbeka, pisarza ziemskiego mozyrskiego, a następnie dzierżył je Downarowicz, opłacając kwarty złp. 755 gr. 16, a hyberny złp. 225.

Domański, herb polski, znany tylko z nazwy.

Domański Krzysztof, drukarz krakowski, żył w początkach XVIII wieku, król Jan III mianował go prowizorem szpitalów miejskich w Krakowie. Napisał: „Połów zbawienny B. Bronisława“ (Kraków, 1709).

Domański Stanisław, lekarz, * 1844 w Krakowie, gdzie kształcił się w uniwersytecie Jagiellońskim, w 1870 został tamże profesorem patologji i terapji chorób nerwowych, był kilkakrotnie prezesem tamecznego towarzystwa lekarskiego. Ogłosił: „Wykład elektroterapji do użytku lekarzy praktycznych zastosowany“ (Warszawa, 1876); „Wykłady o chorobach układu nerwowego“ (Kraków, 1881).

Domaradzki I, v. *Miesiąc zatajony* odm., herb: W polu zielonem, w środku podkowy srebrnej—półksiężyc złoty. Nad tarczą hełm w koronie. Labry zielone, podbite srebrem. — **D. II.** v. *Jastrzębiec* odm.: W polu czerwonem na barkach dwóch podków srebrnych—jastrząb w lewo idący. U szczytu trzy pióra strusie. — **D. III** *v. Jastrzębiec* odm.: Na tarczy ściętej, na polach,

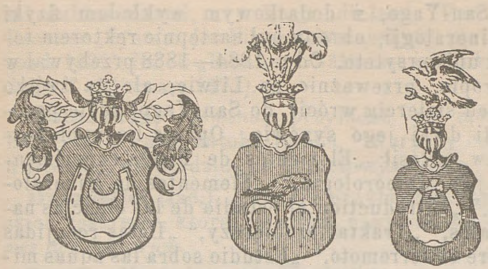

Domaradzki I. Domaradzki II. Domaradzki III.

górnem błękitnem i dolnem czerwonem—podkowa srebrna, a między jej ocelami krzyż kawalerski złoty. U szczytu jastrząb srebrny z podkową srebrną w prawej łapie.

Domaradzki Daniel, herbu Gryf, sekretarz królewski 1602 roku, 1605 podstoli lwowski, był w 1610 wysłany z poleceniem do wojska skonfederowanego, stojącego obozem pod Tuszynem, z wnioskiem uznawania Dymitra Samozwańca za cara aż do pewnego czasu, a to dlatego, żeby Moskwa tak z obozu Tuszyńskiego, jak i w całym kraju nie przeszła na stronę Szujskiego.

Domarat, herbu Grzymała, biskup poznański od 1311, wyznaczony był w r. 1319 przez stolicę stolicę apostolską razem z Janisławem, arcybiskupem gnieźnieńskim i Mikołajem, opatem mogilnickim, sędzią do rozpoznania sprawy pomiędzy Władysławem Łokietkiem a zakonem krzyżackim o Pomorze. Śledztwo i sądy odbywały się w Brześciu. W 1321 wydali sędziowie wyrok, nakazujący Krzyżakom zwrócić Polsce Pomorze; **D.** † prawdopodobnie 1321.—**Domarat** z Pierzchna, herbu Grzymała, kasztelan poznański i generał, starosta W-polski, 1376 skarcił Borkowicza Maćka (ob.) za spalenie Wałcza, 1382 wszedł do rady Zygmunta margr. brandebur., na którem to stanowisku, obsadzając katedry gnieźnieńską i poznańską stronnikami tegoż Zygmunta, oraz postępowaniem swojem, taką obudził nienawiść, że konfederacja obu Polsk w Radomsku zawiązana, godziła zarówno w pretendenta do korony, jak i w **D.** W tym razie bowiem, pod pokrywką ogólnych interesów i osobista nienawiść dwóch rodów, Nałęczów i Grzymalitów, zadość sobie czyniła, tocząc wojnę domową. Starł się **D.** z Kaszubami i Konradem szląskim z Oleśnicy, połączony z Nałęczami pod Bartoszem z Odolanowa. Przeszedł **D.** wprawdzie do stronnictwa Jadwigi, ale był zmuszony uledz opinji i złożyć starostwo, 1383 posądzono go o zmowy z Ziemowitem, 1384 odbił temu Żnin, Brześć Kujawski, spustoszył Mazowsze. Por. „Kronikę Jana z Czarnkowa;" Szajnocha „Jadwiga i Jagiełło;" Szujski „Dzieje Polski: Ludwik węgierski i bezkrólewie po jego śmierci."

Domaszewski Erazm, herbu Nieczuja, znakomity wojownik za panowania Stefana Batorego i Zygmunta III, we wszystkich ówczesnych potrzebach występował na czele chorągwi, własnym kosztem uzbrojonej.

Domaszewski Stanisław, kasztelan sanocki 1660, a 1663 lubelski, posłował na sejmy i spełniał rozmaite czynności publiczne w różnych potrzebach rzeczypospolitej. Wierny sprawie Jana Kazimierza, podczas wojny szwedzkiej należał razem ze Stafanem Czarnieckim do zawiązania 1656 pamiętnej konfederacji tyszowieckiej, w r. 1660 jako komisarz brał udział w układach przy zawarciu pokoju oliwskiego, † 1667. O awanturach miłosnych **D.** z Agnieszką Machówną i o tragicznej jej śmierci znajdujemy szczegóły w dziełku „Niewiasty Polskie" (1845).

Domaszewski Kazimierz, syn poprzedniego, wkrótce po 1674 r. został kasztelanem sanockim, wyznaczony był przez sejm 1690 do komisji względem rozpoznania i rozsądzenia licznych krzywd i rozbojów na pograniczu ziemi Przemyskiej i Sanockiej, zaszłych od strony Węgier.

Domaszewski Jan Wacław, magister prawa i administracji, radca prokuratorji Królestwa Polskiego, * 1848, uczeń b. Szkoły Głównej na wydziale prawa. W 1870 wydał: „O kradzieży." Pisywał do *„Przeglądu Sądowego"* i „Bibljoteki umiejętności prawnych i politycznych." Należał do redakcji *Gazety Sądowej*, w której w 1889 drukował: „O odpowiedzialności państwa za szkody i straty;" „O powinności kwaterunkowej;" „O procedurze wywłaszczenia na użytek publiczny" i in.

Domasznie, jezioro w Król. Polskiem, pow. Radzymińskim, w zlewie rzeki Wieprza, rozległe morgów 160, głębokie 10 stóp. Dla odpływu wody wybite są rowy do jezior Uścimowskich.

Domaszniew Sergjusz, dyrektor i wiceprezes akademji nauk w Petersburgu od 1778—83, † 1796 r.; autor kilku rozpraw gramatycznych, oraz dzieł: „Opis krótki wierszopisarzów rosyjskich," „O pożytku nauk," „O obowiązkach towarzystw naukowych," „Sen satyryczny," „Zagajenie akademickie" (1776); „O konieczności badań obyczajowych przy wykładzie faktów historycznych." Oprócz tego pisał także wiersze i rozmaite artykuły, drukowane w czasopiśmie: „Poleznoje uwiesielenie" (1761—1762). Był przeciwnikiem pisania znaku twardego (ъ).

Domažlice (niem. *Taus*), miasto w Czechach południowo-zachodnich, u stóp Czeskiego Lasu, 500 metr. nad p. m.; liczy 7,800 miesz., prawie wyłącznie Czechów, i posiada kilka kościołów, klasztor, gimnazjum, muzeum, ratusz, cukrownię, browary, różne fabryki, stadninę rządową.

Dombasle Józef Aleksander Maciej, agronom, * 1777 w Nancy, † 1843; wprowadził wiele ważnych ulepszeń w gospodarstwie rolnem, mia-

nowicie w płodozmianie. W majętności Roville zaprowadził gospodarstwo wzorowe, które mu zjednało miano drugiego Thaera. Między innemi ogłosił: „Description des nouveaux instruments d'agriculture“ (1821—2); „Agriculture pratique et raisonnée“ (2 t., 1825). Wydawał „Annales agricoles de Roville“ (6 t.). Por. Bécus „Matticu de **D.**, sa vie et ses oeuvres” (1874).

Dombes, niegdyś księstwo w Burgundji, mało zaludnione i pełne niezdrowych bagnisk. Obecnie składa ono część departamentu Ain, z miastem głównem Trévaux.

Dombra, miasto w gub. Grodzieńskiej, pow. Sokolskim, liczy 1,250 miesz.

Dombriańsk, wielka słoboda w rosyjskiej gub. Permskiej, nad rz. Dombrianką; ma 1,650 miesz. i huty żelaza.

Dombroszna, rzeczka w W. Ks. Poznańskiem, poczyna się pod wsią Siedlec, między Krobią a Pogorzelą i około Górki, przy granicy szląskiej, łączy się z Orlą.

Dombrowickie albo *Dombrowskie starostwo* niegrodowe, było położone w województwie Mścisławskiem. Wedle metryk lit., a mianowicie przywileju Jana Kazimierza z dnia 25 stycznia 1665 r. w metryce mniejszej, Jerzy Dziewałtowski, chorąży trocki, miał posiadać toż starostwo składające się wówczas ze wsi Dubrowka, Rasna i Kamionki, przy zachowaniu jednak dożywocia Jadwigi Wiazewiczowej, wojewodziny nowogrodzkiej. W r. 1773 stany Rzeczypospolitej, na sejmie warszawskim, wyznaczyły dwie komisje do ostatecznego oznaczenia granic tego starostwa, które wówczas posiadał Polanowski.

Dombrówka, jezioro w W. Ks. Poznańskiem, obwodzie regencji Bydgoskiej, pow. Szubińskim.

Dôme, ob. Puy-de Dôme.

Domejko v. *Dangiel*, odm., herb polski, znany tylko z nazwy.

Domejko Żegota (Ignacy), znakomity mineralog i geolog, * 1801 we wsi Niedźwiadce, w pow. Nowogródzkim, † 1889 w San-Jago, kształcił się u Pijarów w Szczuczynie, wyższe nauki pobierał w uniwersytecie wileńskim, gdzie się zaprzyjaźnił z Adamem Mickiewiczem i z nim razem należał do grona Filomatów. Wyszedłszy w r. 1831 za granicę, kształcił się w szkole górniczej w Paryżu. Za wdaniem się profesorów tej szkoły, wezwany 1837 r. do Chili, gdzie w m. Coquimbo założył laboratorjum chemiczne, rozpoczął tam wykład chemji i mineralogji. Rezultaty wycieczek naukowych w Kordyljery, ogłaszane w „Annales desmines,“ zjednały mu znaczenie w świecie naukowym; w 1846 roku został profesorem chemji w nowo założonym uniwersytecie w San-Yago, z dodatkowym wykładem fizyki i mineralogji, obrany był następnie rektorem tegoż uniwersytetu. Od r. 1884—1888 przebywał w Europie, przeważnie na Litwie, ale na krótko przed śmiercią wrócił do San-Yago, gdzie pozostali dwaj jego synowie. Oprócz licznych rozpraw, ogłosił: „Elementos de Fisica experimental i de Meteorologia,“ „Elementos de Mineralogia,” „Introduction al estudio de las ciencias naturales,“ „Traktat probierczy,“ „Datas recojidas sobre et terremoto,“ „Estudio sobra las aquas minerales da Chile“ (1871) i inne, które wylicza Estreicher w t. I i VI „Bibljografji.” W języku polskim wyszły: „Araukanja i jej mieszkańcy,“ tłóm. z hiszp. Zamostowski (L. Rettel), Wilno, 1860; „Rzut oka na Kordyljery chilijskie i zawarte w ich łonie pokłady metaliczne“ (Kraków, 1879; „Podróż z Paryża do Chili 1838“ (w dodatku mies. do Czasu 1857, t. I i II); „Filareci i Filomaci“ (Paryż, 1873), oraz artykuły w *Kronice Rodzinnej*. Na cześć jego nazwany jest minerał *domejkit*. Życiorys **D.**, ogłosili: M. Dimmel, ze szczególnem uwzględnieniem zasług naukowych, (*Bibl. Warsz.*, 1888); K. Jurkiewicz (*Wszechświat*, 1889) i Winc. Korotyński (w *Kłosach*, № 644—650, z r. 1877).

Domejko Ign.

Domejkit, arsenek miedzi, ob. Arsenowe minerały.

Domenech Emanuel Henryk Dieudonné, podróżnik, * 1825 w Lyonie, odbył nauki w kolegjum w Perpignan. 1846 wyjechał w towarzystwie misjonarzy do Texas, 1848 został kapłanem i poświęcił się pracom misjonarskim, oraz badaniom antropologicznym i etnograficznym w Texas i Nowym Meksyku, 1850 r. przybył do Francji po zastęp młodych misjonarzy, 1861 r. zwiedził Irlandję z celem wynalezienia rękopisów celtyckich, ściągających się do pierwszych emigracji irlandzkich do Ameryki w XV i XVI wieku. Powróciwszy do Ameryki 1864, został powołany przez cesarza Maksymiljana do dyrekcji prasy i po tragicznym jego końcu powrócił do Europy; podczas wojny 1870—1 był jałmużnikiem ambulansów przy armji Mac-Mahona.—Wydał między innemi: „Journal d'un missionnaire au Texas 1846—52“ (1857); „L'empire au Mexique“ (1862); „Legendes irlandaises“ (1865); „Mexique tel qu'il est” (1868); „Histoire du Mexique” (3 t., 1868) i „Histoire de la campagne 1870—1871” (1871).

Domenichio, malarz włoski, właściwie Dominik Zampieri (ob.).

Domeny (łac. dominium „majątek pański” średniowiecz. domanium, niemieckie Domanen) tak nazywają się dobra ziemskie i leśne, należące do państwa, a dochód z nich obracany jest na pokrycie wydatków państwowych. **D.** odróżniać należy od dóbr należących do rodziny panującej, które nazywają się dobra-

mi gabinetowemi, a w Rosji udiełami. Por. W. Roscher „System der Finanzwissenschaft“ (Sztutgard, 1889); Balck „Finanzverhältnisse in Mekln.-Schw.” (Wismar, 1877).

Domesnes, *Domsnas*, przylądek na morzu Bałtyckiem, nad zatoką Ryską, tworzący część Kurlandji, najbardziej na północ wysuniętą.

Domestici (łac.), gwardja przyboczna rzymskich cesarzów, której dowódca nazywał się *Comes domesticorum.*

Domicella święta, ob. Domitilla.

Domicjan *(Titus Flavius Domitianus)*, cesarz rzymski, drugi syn Tytusa Flawjusza Wespazjana i Flawji Domicylli, * 51 r. po Chr. w Rzymie; panował po śmierci brata Tytusa od 81 do 96 r. po Chr. Z początku zachowywał umiarkowanie; wkrótce jednak z nieufności i tchórzostwa zamordował krewniaka Flawjusza Sabina i wszedł na drogę najbezecniejszych swych poprzedników. Wojsko przywiązał do siebie podniesieniem żołdu, przywrócił sądy o zbrodnię stanu, otworzył przystęp najniegodziwszym delatorom, niezmiernem marnotrawstwem przywiódł do upadku finanse i począł się srożyć w najokrutniejszy sposób nad najznakomitszymi w państwie mężami. W 83 r. wyciągnął przeciw Chattom, spustoszył kraje sprzymierzeńców i, nie widziawszy nieprzyjaciela, wrócił do kraju; wiedziony zazdrością odwołał 84 roku z Brytanji Agrykolę, dzielnego wodza i zdobywcę tej krainy. W r. 86 wyruszył przeciw napastującym państwo Dakom i ich królowi Decebalowi; wkrótce jednak prowadzenie wojny zlecił swoim legatom, a w końcu haniebny pokój (90) okupił znaczną sumę pieniędzy i płaceniem rocznej daniny. Mimo to odprawiał bezwstydnie tryumfy, kazał się nazywać panem i bogiem i cześć boską sobie oddawać. Okrucieństwom nie było końca. Najszlachetniejsi ludzie, jak wódz Agrykola, historycy Arulenus Rusticus, Herenjusz Senecio, Helvidius Priscus i inni padli ofiarą jego dzikości. W końcu zamordowany został przez straż pałacową za wiedzą swej żony Domicji Longiny i dowódcy pretorjanów, Partenjusza Sekunda. Por. Imhofa „T. Flavius Domitianus“ (Halla, 1857); Halberstadt „De Imperatoris Domitiani moribus et rebus“ (Amsterdam, 1877); Duruy „Histoire des Romains“ (4 t.), H. Schiller „Gechichte der römischen Keiserzeit“ (2 t., 1883—1887).

Domicjan.

Domicjusz *(Domitius)*, nazwisko rzymskiego plebejskiego, w ostatnich czasach rzeczypospolitej wielce wsławionego rodu, dzielącego się na dwie gałęzie: jedna z przydomkiem *Calvinus*, druga *Ahenobarbus* (miedzianobrody). Znakomitszymi jego członkami są: 1. *Cnejus Domitius Ahenobarbus*, konsul (122 przed Chr.), pokonał, przy pomocy po raz pierwszy do boju użytych, słoniów Allobrogów i Arwernów, zbudował też w Galji nazwaną od swego imienia drogę, *via Domitia.* 2. *Lucius Domitius Ahenobarbus*, konsul w 54 przed Chr., mąż Porcji, siostry Katona Utyceńskiego, wróg nieprzejednany Cezara, którego następcą w Galji był nawet mianowany w r. 49. Gdy zebrawszy wojska w Corfinium, z powodu opóźnienia Pompejusza nie zdołał się z nim połączyć, wpadł w ręce Cezara, który go wszakże udarował wolnością. W bitwie pod Pharsalus (48) dowodził prawem skrzydłem, ale po zwycięstwie Cezara uciekł na sąsiednie wzgórze, gdzie przez jeźdców Antonjusza został zabity. 3. *Cnejus Domitius Ahenobarbus*, syn poprzedniego; jakkolwiek walczył pod Pharsalus przeciw Cezarowi, otrzymał jednak w r. 46 przebaczenie. Wróciwszy do Rzymu, należał do spisku przeciw Cezarowi; za Brutusem pośpieszył do Macedonji w r. 44, jako dowódca floty na morzu Jońskiem, zniszczył okręty trjumwirów w r. 42; po bitwie pod Philippi poddał się ze swą flotą Antonjuszowi w roku 40; później jednak go opuścił i przeszedł na stronę Oktawjana; w r. 32 przed Chr. był konsulem. 4. *Cnejus Domitius Ahenobarbus*, wnuk poprzedniego, mąż Agrypiny, córki Germanika, ojciec cesarza Nerona, człowiek okrutny i przewrotny, jako prokonsul zarządzał Sycylją. Por. Mommsen „Historja Rzymska, Pauly Real Encyclopaedie,“ Fr. Lübker „Reallexicon.“

Domicyusz Marsus, poeta z okresu Augustowego, przyjaciel Wirgiljusza i Tybulla. Z wykwintnych jego poezji dochowało się niewiele; pisywał elegje, poematy epickie, epigramy, z których jeden zachował się w całości i bajki. Por. Wejchert: „Poëtarum lat. reliq.” i Bährensa „Fragm. poetarum Rom.,” str. 346.

Domicyusz Afer, ob. Afer Domicyusz.

Domicyl (łac.), term. handlowy: zamieszkanie prawne; weksel *domicylowany* jest taki, w którym zaznaczone jest mieszkanie, gdzie wypłata ma być dokonaną.

Dominanta czyli *ton panujący*, w gamie djatonicznej ton piąty, czyli *kwinta*; w gamie i tonacji *c* jest nią ton *g*, w gamie zaś i tonacji *g* ton *d* i t. d. Jak kwinta w górę *(g)*, tak i kwinta w dół *(f)* jest początkiem nowej gamy w jednym tylko tonie (tu *fis* zamiast *f*, tam *b* zamiast *h)*, różnej od tonów gamę *c* składających; stąd kwincie dolnej dano nazwę *tonu panującego niższego*, gdy tamten *(g)* nazywa się *wyższym.* Nazwa **D.** pochodzi stąd, że przy każdej tonice (tonie zasadniczym) ton ten występuje najwyraźniej.

Domine, salvum fac regem. Panie, zbaw króla. Słowa 53-go psalmu, będącego zarazem modlitwą za panującego, śpiewaną w kościele w dni galowe, oraz dewizą damskiego rosyjskiego orderu św. Katarzyny, ustanowionego przez cesarzową Katarzynę I w roku 1711 na pamiątkę szczęśliwie ukończonej wyprawy małżonka Piotra I-go przeciw Turkom.

Domingo (San), ob. Dominikańska Rzplita.

Dominguez Lopez, marszałek hiszpański, * 1825, po ukończeniu studjów wojskowych służył w artylerji, 1850 został porucznikiem, 1860 podczas wojny z Marokiem pułkownikiem, później szefem sztabu, 1868 generałem i wybrany był do kortezów, gdzie wyróżnił się wymową. Należał do partji unionistycznej, która pod wodzą Sarrana, Topete i Prima obaliła we wrześniu 1868 tron królowej Izabeli. Gdy w 1873 r. wybuchło powstanie federalistyczno-komunistyczne w Kartaginie, **D.** zdobył to miasto, następnie walczył z karlistami w północnych prowincjach Hiszpanji, 1883 został mianowany ministrem wojny, 1884 wybrany członkiem kortezów, gdzie stanął na czele stronnictwa liberalnego. Podczas wyborów 1886 r. zawarł sojusz z grupą konserwatystów-dysydentów i później złączył się z tą grupą, 1893 objął powtórnie tekę ministra wojny.

Dominici, *Dominicus* (Jan), Dominikanin, teolog rzymsko-kat., * około 1356 we Florencji, † 1419 r. w Budzie. Grzegorz XII mianował go kardynałem wbrew życzeniu kolegjum kardynalskiego, skutkiem tego powstały spory polemiczne; kardynałowie wydali pismo przeciwko niemu w imieniu Szatana, **D.** na to odpowiedział im innem, w której broni go archanioł Gabrjel. Marcin V wysłał go 1418 r. do Węgier do cesarza Zygmunta w sprawie Husytów. Pozostawił bardzo wiele dzieł w rękopisie, a drukiem wyszły: „Tractatus de amore Charitatis“ i „Lettere dei Santi e Beati Fiorentini.”

Dominik Pancerny św., † 1060 w Fontavellano w Umbrji. Nosił zawsze zamiast włosienicy koszulkę żelazną, i dlatego zwano go—Loricatus. Kiedy wyświęcony na księdza, dowiedział się, że rodzice biskupowi, który go wyświęcił, ofiarowali dar, **D.** usunął się do pustelni Montefeltro, nie chcąc splamić się świętokupstwem. Tam, wraz z 18-stu zakonnikami pod kierownictwem przełożonego Jana, żył chlebem i wodą, sypiał mało, zachowywał ciągłe milczenie i poddawał się częstej chłoście. W r. 1045 przeniósł się do pustelni św. Piotra Damjana w Fontavellano. Bezustannie się biczując, doszedł do takiej wytrzymałości, że mógł w ciągu sześciu dni zadać sobie trzysta tysięcy uderzeń dyscypliną, co wyrównywało stu latom pokuty. Ciało jego, skutkiem tego zupełnie stało się czarnem i tak znieczulonem, że zaczął do biczowania używać dyscypliny nabitej żelaznemi ćwiekami. Por. P. Damiani „Epistola XIX“ w jego dziełach (Paryż, 1643—1663); Tarchi „Vita de san Domenico” (Rzym, 1751); Baillet „Vie des Saints“ (Paryż, 1701.

Dominik (św.), * 1170 w Hiszpanji, † w Bolonji 6 sierpnia 1221 r. Odprowadzając 1204 r. do Francji swojego biskupa, postanowił poświęcić się nawracaniu kacerzy słowem nie mieczem, jak to czyniono dotąd, i w tym celu założył 1206 r. zakon kaznodziejski, zwany od jego imienia. Kanonizowany 1234 r. Pamięć jego obchodzą 4 sierpnia. Por. Mamachi „Annales ordinis Praedicatorum“ (Rzym, 1746); Lacordaire „Żywot św. Dominika“ (1841—43 i 92, przekład polski); Caro „Saint-Dominique et les Dominicains” (Paryż, 1853); Drane 1890).

Dominik Wawrzyniec, kaznodzieja ewangelicki w Lublinie, wydał 1824 r. „Kancjonał,“ czyli zbiór pieśni nabożnych.

Dominik a Jesu, generał zakonu Karmelitów, na początku XVII w. wpływem swoim na wojsko cesarsko-niemieckie przyczynił się niemało do zwycięstwa nad wojskiem czeskiem 1620 r., za co wdzięczny Ferdynand II założył dwa klasztory karmelickie: w Wiedniu i w Pradze.

Dominik a Jesu Maria, Karmelita bosy, * 1559 w Calatayud w Hiszpanji, † 1630 w Wiedniu. Piastował w Rzymie wysokie godności jako poseł Urbana VIII. Wydał: „Argumenta Psalmorum ad utiliorem divini officii recitationem“ (Rzym, 1623); „Teologję mistyczną“ i „Żywot brata Aleksego od św. Bernarda,“ Polaka.

Dominika, wyspa angielska pośród Małych Antyllów w Indjach zachodnich, pomiędzy Gwadelupą i Martyniką, obejmuje 754 klm. kw. i liczy 26,500 miesz., po większej części wyzwolonych niewolników, należy do zarządu angielskiego w Antigua. Wyspa ta została odkrytą 3 listopada 1493 przez Krzysztofa Kolumba. Posiadanie jej było przez długi przeciąg czasu przedmiotem sporów pomiędzy Francją a Anglją, aż nareszcie w roku 1814 przeszła stanowczo na własność Wielkiej Brytanji. Główne miasto wyspy jest Roseau. Głównemi produktami wyspy są: cukier, kakao, sok cytrynowy, banany, cynamon, imbir i t. p.

Dominikanie (łac. Domini canes—psy Pańskie), zakon kaznodziejski (fratres praedicatores), założony przed 1215 przez św. Dominika (ob.), zatwierdzony 1216 r. przez papieża Honorjusza III. Początkowo zakon ten rządził się regułą św. Augustyna, a następnie nabrał wielkiego wpływu przez opanowanie nauk na uniwersytetach i stał się strasznym, nadaną mu przez Grzegorza IX 1232 inkwizycją, św. papież Honorjusz nadał im nazwę *Braci Kaznodziejów.* Do

czasów reformacji posiadał około 150,000 członków, we wszystkich częściach świata. W Anglji nazywali się *Czarnymi Braćmi*, we Francji *Jakobinami* (Jakobitami), od ulicy św. Jakóba w Paryżu, gdzie najpierwej osiedli.—Do Polski wprowadzeni zostali około 1219 r. przez św. Jacka, który wraz z bratem Czesławem i innymi cudzoziemcami osiadł w Krakowie przy kościele św. Trójcy, pierwszy klasztor w Krakowie 1223 założył św. Jacek, w roku 1318 osobna prowincja polska licząca 200 klasztorów. Por. Danzas „Etudes sur les temps primitifs de l'ordre de st. Dominique“ (3 t., Poitiers, 1874—75). — **Dominikanki**, powstały w roku 1206; w Bawarji otrzymały prawo utrzymywania szkół żeńskich. O Dominikanach polskich pisał Barącz Sadok „Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce“ (2 t., Lwów, 1860—61).

Dominikańska Rzplita *(San Domingo)*, stanowi wschodnią część wyspy Haiti, na przestrzeni 48,577 klm. ma ludności 418,000, przeważnie mulatów, i obejmuje dawniejszą część posiadłości hiszpańskich. Głównem zajęciem m-ów jest uprawa tytuniu, trzciny cukrowej, bawełny, kakao i wyrób cygar. Oświata stoi dość wysoko, jest tu kilka szkół wyższych i 300 elementarnych, gazet wychodzi 35. Władza spoczywa w rękach prezydenta, kongresu i 6 ministrów. Połączywszy się czasowo r. 1832 z Haiti, tworzyła znowu od r. 1844 osobne samodzielne państwo, broniące niezależności swojej przeciwko częstym zamachom Haiti, aż nareszcie 18 marca 1861 r., napowrót poddała się Hiszpanji. W 1863 r. wybuchło powstanie przeciwko Hiszpanji, w skutek którego Hiszpanie w 1865 r. wyspę musieli opuścić. Miasto główne jest San-Domingo (ob.). Por. Keim „San Domingo“ (Filadelfja, 1870); Hazard „Santo Domingo past and present“ (New-York, 1873).

Dominis Marek Antoni, teolog, rzymsko-kat., przyrodoznawca i matematyk, * 1566 r. na wyspie Rabie (Arba) w Dalmacji; krewny papieża Grzegorza X, wychowany przez Jezuitów, przyjął ich regułę, w r. 1602 został arcybiskupem splickim i prymasem dalmackim i chorwackim. W skutek jednak opinji, niezgodnych z zasadami kościoła rzymsko-kat., złożony z tej godności, a pisma jego potępione przez inkwizycję św. W roku 1616 udał się do Anglji, gdzie otrzymał beneficjum i występował silnie tak w kazaniach, jak i w pismach przeciwko papieżowi, mianowicie w dziele „De Republica Ecclesiastica.“ Wróciwszy później do Rzymu, publicznie wyrzekł się swych poprzednich przekonań, podejrzewany jednak o nieszczerość i kacerstwo, z rozkazu Urbana VIII osadzony został w więzieniu, gdzie nagle † 1624. Po śmierci uznany został za heretyka, ciało wydobyte z grobu, powieszono, a następnie spalono razem z jego dziełami. Z dzieł jego najważniejszem jest: „De radiis visus et lucis in vitris perspectivi et iride tractatus“ (Wenecja, 1611), w którem podał wytłómaczenie tęczy.

Dominium, ob. Dziedzictwo.

Domino, gra w 28 kostek, z których każda zaopatrzona jest w dwie liczby od 0 (białe pole) do 6. Gra ta według jednych ma nazwę od wynalazcy, księdza Domino, według innych od rysunku szaty, jaką nosili kanonicy przy śpiewie *Dixit Dominus, Domino.*

Dominowski z Suchcic Antoni, † około roku 1860. Pisywał poezje, które pomieszczał w pismach i wydawnictwach zbiorowych: w *Wieńcu*, wydanym na cześć Jachowicza roku 1858, w „Klejnotach poezji polskiej“ i innych. **D.** był nadto nauczycielem szkoły elementarnej, istniejącej dawniej w Warszawie przy ulicy Bednarskiej; wykładał tam: technologję, geografję i mechanikę.

Dominus (łac.), pan, panujący, był to w starożytnym Rzymie tytuł pana domu (d. major) i najstarszego syna (d. minor). Później, od Kaliguli nadawano ten tytuł cesarzom i wyższym bogom. W czasach chrześcijańskich **D.** dodawano do imion męczenników i świętych, później tytułowano tak biskupów. Opatów zakonu benedyktyńskiego zwano dominus, zakonników dom, lub don.

Domit, skała stanowiąca wysokie szczyty Puy-de-Dôme i innych wulkanów środkowej Francji. Jest to trachit porfirowy, bez blasku, w którym rozsiane są drobne kryształki sanidynu i większe kryształy ryakolitu i czarnej miki.

Domitia Cnaeus Calvinus. W roku 53 przed Chr. obrany konsulem, był on stronnikiem Cezara, który powierzył mu dowództwo w bitwie farsalskiej, a potem oddał w zarząd prowincję Azję i polecił poskromić Farnaka, syna Mitrydatesa, lecz Calv., nie mając dobrego wojska, pobity został pod m. Nikopolis. Po śmierci Cezara występował przeciwko partji republikańskiej, ale został zwyciężony na morzu Jońskiem, przez L. Domicjusza Ahenabarbusa w r. 42 przed Chr. W r. 39 był wielkorządcą Hiszpanji, gdzie stłumił powstanie Cerretanów.

Domitia, ciotka cesarza Nerona, którą ten, w celu przywłaszczenia sobie jej majątku, kazał otruć.

Domitia Lepida, matka Messaliny, żony cesarza Klaudjusza, która z namowy Agrypiny skazaną została na śmierć r. 54 po Chr. Por. Mommsen: „Historja Rzymska,“ Pauly „Real Encyklopaedie.“

Domitia Longina, córka D. Korbulona, a żona cesarza Domicjana, należała do spisku uknutego na życie jej męża r. 96 po Chr.

Domitilla, tak nazywały się niektóre kobiety, należące do familji cesarskiej Flawjuszów w

Rzymie: **D.** żona Wespazjana pochodziła z niskiego stanu, lecz kiedy wyszła za mąż, otrzymała prawo obywatelstwa rzymskiego. Pomimo że umarła jeszcze, nim jej mąż wstąpił na tron, tenże nadał jej tytuł cesarski, na monetach nazywa się Diva Domitilla Augusta i Flavia Domitilla. Pozostawiła dwóch synów: Tytusa i Domicjana, i córkę, która umarła w bardzo młodym wieku.

Domitilla, wnuczka Wespazjana, żona Flawjusza Klemensa, konsula w r. 95 po Chr. Oskarżona razem z mężem o nieoddawanie czci cesarzowi, skazaną była przez Domicjana na wygnanie, na wyspę Pandatarję przy brzegach Kampanji. Od jej imienia, jako pierwotnej właścicielki tych miejsc, otrzymały nazwę katakumby Domitilli, zwane inaczej katakumbami św. Petronelli albo św. Nereusza, znajdujące się przy Via Ardeatina i ozdobione pięknemi freskami, stanowiące cenny archeologiczny zabytek.

Domitilla, siostrzenica konsula Flaw. Klemensa, przyjęła wiarę chrześcijańską, prześladowana przez Domicjana, została przez kościół uczczona jako męczennica. Por. *Encyklopedja Kościelna.*

Dommer Arrey, historyk muzyki, * 1828 w Gdańsku, kształcił się 1851—54 w Lipsku, napisał: „Elemente der Musik" (Lipsk, 1862); „Musikalisches Lexikon" (Heidelb., 1865); Handbuch der Musikgeschichte" (Lipsk, 1868, 2 wyd., 1878). Jako kompozytor napisał psalm na 8 głosów i opracował na 4-ry głosy melodje J. W. Franks'a.

Dom Miguel, ob. Miguel.

Domna Julia, żona cesarza rzymskiego, Septymjusza Sewera, * 170, † 217 po Chr., córka Syryjczyka Juljusza Bassjana, kapłana słońca w Emezie w Fenicji. Kiedy w r. 211 umarł Sewer, pozostawiając dwóch synów, Karakallę i Getę, Karakalla zamordował brata i sam wstąpił na tron, **D.** wywierała wielki wpływ na syna. Znajdując się w Antjochji podczas zamordowania Karakalli, z rozpaczy po jego stracie zamorzyła siebie głodem. Z tego powodu posądzano ją o występny stosunek z synem; jeden z pisarzów aleksandryjskich nazwał ją Jokastą. Odznaczała się ona wielką inteligencją i otaczała się chętnie uczonymi myślicielami. Filostrat nazywa ją Julją Filozofką.

Domna Julja.

Domnice, jezioro w W. Ks. Poznańskiem, pow. Wschowskim.

Domniemanie, jest to wnioskowanie, jakie prawo lub sędzia wywodzi z czynu znanego na czyn nieznany. **D.** są dwojakie: *prawne* (présomption legale), które prawo przewiduje i przywiązuje szczególnie do pewnych czynów lub aktów, jak np. niektóre akty uznaje prawo za nieważne, domniemywając się z ich natury i własności, że były zdziałane na obejście jego przepisów, i **D.** prawem nie postanowione, lecz pozostawione rozsądkowi i sumieniu sędziego. Por. art. 1350—1352 K. C. F.

Domnus, toż co Dominus.

Domodossola, miasto okręgowe w prow. włoskiej Novara, w pięknej okolicy przy drodze Simplońskiej położone; ma starożytną katedrę, lyceum, gimnazjum i 2,300 miesz. W starożytności zwało się *Oscella.* W pobliżu *Kalwarja,* cel pobożnych pielgrzymów.

Domont v. *Ostoja* odm., herb: W polu barwy niewiadomej, na dwóch półksiężycach barkami do siebie przytykających — strzała bez opierzenia, U szczytu trzy pióra strusie.

Domont.

Domostroj, po polsku oznacza ustawę, czyli kodeks domowy, jest to tytuł dzieła, napisanego przez duchownego Sylwestra, który w 1547 przybył do Moskwy i był doradcą Iwana Groźnego. **D.** zawiera wskazówki o życiu rodzinnem, o urządzeniu domu, a nawet podaje przepisy kuchenne. Najcharakterystyczniejszym jest rozdział objaśniający, jak mąż ma nauczać żonę. Żona powinna we wszystkiem mężowi ulegać, a w razie nieposłuszeństwa nakazuje on używać „pleti," małego bicza. O książce tej pisał I. S. Nekrasow (Moskwa, 1872).

Domowy duch, noszący nazwy: Domowoj u Wielkorusów, Didko, Diduch i Domowyk u Ukraińców, Hospodarziczek u Czechów, Boże Sedleszko u Łużyczan, u nas znany jako Chobołd, Kołbuk, Chowaniec albo Chowanek, Iskrzycki, Komornik, Latawiec, Lataniec, Piecuch, Skrzytek, niegdyś Ubożę i in. Jest to postać życzliwa ludziom i dobroczynna, wygląda jak stary, mały, kudłaty i brodaty człowieczek, ubrany w kożuch i czapkę, jest pomocny w gospodarstwie, trzyma się jednej rodziny, siedzi najczęściej za piecem, w stodole lub w stajni, pomaga w gospodarstwie, czasami będąc rozgniewanym hałasuje na strychu. Według mitologów, podania o duchach **D.** są pozostałością wiary w duchy przodków, która istniała w wierzeniach wszystkich ludów. Por. Lippert „Christenthum," Grimm „Mythologie," Afanasjew „Poeticz. wozzr. Słowian," Máchal „Nákres slovanského bájeslovi."

Dompierre d'Hornoy Karol Marjan Albert admirał francuski, * 1816 w Hornoy, departamencie Somme. W r. 1828 wstąpił do szkoły ma-

rynarskiej, w r. 1854 był kapitanem okrętu, w r. 1864 kontradmirałem, w r. 1869 dyrektorem personelu w ministerjum marynarki i od 1870 do 1874 ministrem marynarki. W r. 1876 wybrany senatorem, popierał politykę rządu, podczas odnawiania wyborów do senatu 1882 nie został wybrany natomiast w r. 1885 i 1889 znowu został obrany członkiem izby deputowanych.

Domrémy la Pucelle, wieś we francuskim departamencie Wogezów, na lewym brzegu rzeki Meuse; ma 380 m. i pamiętną jest jako miejsce urodzenia Joanny d'Arc, której domek dotąd tu jeszcze istnieje. Wzniesiono tu na jej cześć posąg bronzowy d. 9 maja 1843 r.

Don, u starożytnych *Tonais*, rzeka, poczyna się z jeziora Iwanowskiego w gub. Tulskiej, pow. Epifańskim, a ubiegłszy 1,855 klm., wpada 16 mniejszemi i 3 wielkiemi odnogami do zatoki m. Azowskiego. Spławny 700 w. od ujścia. Obszar dorzecza **D.** obejmuje 430,259 klm. kw.; z dopływów jego ważniejsze: Neprjadwa, Wiazownia, Sosna, Woroneż, Doniec, Choper, Miedwiedica, Iłowla i Manycz. Ruch spławny dość ożywiony; przystani większych 7; transport towarów Donem przewiezionych ważył w 1890 r. 29,092,000 pudów.

Don, rzeka w hrabstwie Aberdeen w Szkocji, 120 klm. długa, wpada do morza Północnego na północ od miasta Aberdeen.

Don albo *Dun*, rzeka w hrabstwie York w Anglji, przepływa pod Sheffield i Doncaster, a ubiegłszy 90 klm., wpada do rzeki Ouse i z nią do rz. Humber.

Don (łac. dominus), w Hiszpanji początkowo tytuł królów i książąt, oraz szlachty wyższej, obecnie dodatek do nazwiska wszystkich osób wykształconych. We Włoszech używali go w początku papieże, następnie biskupi, opaci, później zakonnicy, obecnie zaś wszyscy wogóle księża. Forma żeńska po hiszpańsku *doña*, po włosku *donna*.

Donacia, owad, ob. Rzęsielnica.

Donald, imię ośmiu królów Szkocji. **D.** I, miał walczyć nieszczęśliwie z cesarzem rzymskim Septymjuszem Sewerem. **D.** IV, Breac, † 643 r., dzielny wojownik, rozszerzył granice swych posiadłości i walczył z Irlandczykami. **D.** V Macalpin, † 864, w r. 860 odziedziczył tron po bracie Kenneth, wywołał powstanie Piktów, wtrącony został przez panów szkockich do więzienia i tam odebrał sobie życie, po czterech latach panowania. **D.** VI, syn Konstantyna I, synowiec poprzedniego, za jego rządów Szkocja ucierpiała wiele od napadów Duńczyków, † 900. **D.** VII (ob. Dunkan I). **D.** VIII Bane, czyli Biały, syn Dunkana I, po śmierci brata, Malkolma III r. 1093 opanował tron szkocki. Ale po sześciu miesiącach panowania, syn Malkolma, Dunkan II, przy pomocy Anglików, wygnał go z kraju. Po zamordowaniu Dunkana, **D.** tron odzyskał w roku 1094. W r. 1097 trzeci syn Malkolma Edgar III, wypowiedział mu wojnę, zwyciężył go, kazał oślepić i wrzucić do więzienia, gdzie † 1098. Por. Buchanan „Rerum scoticarum historia" (Frankfurt, 1594).

Donalis Krystyn, po łac. *Donalitius*, mylnie przez Niemców zwany *Donalejtis*, poeta litewski, pastor w Tolminkemach w Prusiech wschodnich, * 1714, † 1780; pisał po litewsku poezje, z których ocalało 6 bajek, oraz 5 sielanek; jedna z nich opisuje wescle litewskie, a cztery pozostałe tworzą poemat p. t.: „Cztery pory roku," który z przekładem na język niemiecki wydał P. Rhesa w Królewcu, p. t.: „Das Jahr in vier Gesängen, ein ländliches Epos" (Królewiec, 1818), dokładniejsze wydanie tego poematu, oraz pozostałych utworów, ogłosili Schleicher (Petersburg, 1865) i najlepsze Nesselmann (Królewiec, 1869). Po polsku ogłoszono z tego poematu przekład „Wiosny" przez J. Ossowskiego (Przegląd polski, 1883). Por. „Osvieta," 1874, art. Geitlera i „Wielka Encyklop. powsz. ilustr.," art. J. Karłowicza.

Donar (Thunar, Thôr), pogański bożek Niemców, władał chmurami i deszczem i objawiał się grzmotem, piorunowe jego pociski przez chmury na ziemię spadały. Od niego nazwany jest dzień czwartkowy *Donnerstag*. Nie tylko piorunem władało to bóstwo starogermańskie, przypisywano mu dobroczynną władzę i opiekę nad całem życiem człowieka, bronił od wszelkiego złego, od niego zależały powodzenie i urodzaje, małżonką jego była bogini Sif, upostaciowanie ziemi, córką ich Thrudra (siła) i dwóch synów Magni (potęga) i Modhi (burzliwość). Por. Grimm „Deutsche Mythologie" (rozdz. VIII); S. Bugge „Studien üb. die Entstehung der Nord-Götter und Heldensagen"; Paul „Grundriss der germanischen Philologie" (I, 1089—1099, opracował Mogk); Wilh. Müller „Mythologie der deutsch. Heldensage" pod wyr. Donar i Thorr; Uhland „Der Mythus von Thôr" (Sztutg., 1836).

Donarium, według Bergmanna, metal znajdujący się w minerale orangicie, okazał się identycznym z torem.

Donat, herb: Na tarczy ściętej, na polach, górnem czerwonem i dolnem złotem — srebrny kozieł. U szczytu pół takiegoż kozła. Labry czerwone, podbite złotem. Nobilitacja 1662 za waleczność.

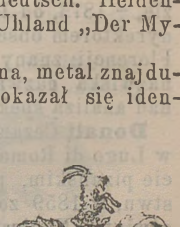

Donat.

Donatello, właściwie *Donato di Betto Bardi*, jeden ze wskrzesicieli rzeźbiarstwa we Włoszech, * 1386 we Florencji, † 1466 tamże. Pierwszemi jego większemi pracami były: „ś. Piotr" i „ś. Marek" przed kościołem ś. Michała we Florencji; najulubieńszym zaś samemu artyście utworem

Donatello.

był „Starzec“ w szacie senatorskiej, przed dzwonnicą Panny Marji kościoła, znany pod imieniem *Il Zuccone* (łysy). Czas jakiś bawił w Rzymie. Za powrotem wykonał z polecenia swych orędowników, Kuźmy i Wawrzyńca Medyceuszów, pomnik marmurowy ich rodziców, wzbudzający podziw tak dla umiejętnej kompozycji, jako i dla wybornej charakterystyki figur. Zajmował się także odnawianiem starych posągów marmurowych, co mu się doskonale udawało. Na prace swoje nakładał ceny bardzo wysokie. Uczniami jego byli: Desideria Settignano i Benedetta da Majano. Por. życiorysy Eugen Müntz (Paryż, 1885), Schmarsow (Lipsk, 1886); H. Semper (1887); Trombetta (Rzym, 1887); później Semrau „D- s. Kanzeln in San Lorenzo (Wrocław, 1891).

Donati Corso, obywatel florencki, z czasów walki Welfów (Gwelfów) z Gibelinami. Należał do rodziny welfickiej i przyczynił się do zwycięstwa Florentyjczyków nad Aretyńczykami. Walczył on ze współzawodnikiem Vieri dei Cerchi którego stronnicy nazywali się Biali, „Bianchi,“ a stronnicy **D.** czarni, „Neri“. Po długiej walce zostali obaj wygnani, **D.** schronił się u papieża Bonifacego VIII. Karol Walezjusz ułatwił mu powrót do Florencji, ale wskutek intryg wrogów został zaocznie zasądzony, i kiedy chciał uciekać z miasta zatrzymano go. **D.**, chcąc uniknąć kary śmierci, rzucił się z konia na stos ostrych kamieni i roztrzaskał sobie głowę 1308. Por. Sismondi „Histoire des républiques italiennes du moyenage“ (Paryż, 1809—1818).

Donati Jan Chrzciciel, astronom, * 1826 w Pizie, † 1873, od 1852 był obserwatorem, a od 1860 dyrektorem obserwatorjum astronomicznego we Florencji; znany jest z odkrycia wielkiej, od jego nazwiska nazwanej komety z 1858 roku i prac nad analizą spektralną gwiazd.

Donati Cezar, powieściopisarz włoski, * 1826 w Lugo di Romagna, kształcił się w uniwersytecie pizańskim, poczem poświęcał się dziennikarstwu, w 1859 został urzędnikiem w ministerjum oświaty. Napisał: „Tra le spine“ (1870); „Pevera vita“ (1874, polski przekład p. t. „Biedne życie“, Warszawa, 1876); „Flora Marzia, storia di mezzo secolo“ (1876); „La Signore Manfredo“ (1884); „Per un gomitolo“ (1858); „Rivoluzione in miniatura“ (1847—49).

Donatiego kometa, ob. Komety.

Donatus, Donatyści. W 311 na miejsce zmarłego Mansura, biskupa kartagińskiego, wybrany został djakon Cecyljan, którego konsekrował biskup Feliks z Aptungi. Konsekrację tę uznał za nieważną biskup numidyjski, *Donatus*, zwany *Wielkim*, twierdząc, że Feliks w czasie prześladowania stał się *traditorem*, t. j. wydał poganom święte księgi i naczynia, a przez to pozbawił się władzy święcenia. Stronnicy **D.** wybrali przeto na toż biskupstwo Majoryna. Cesarz zwołał sobór do Rzymu i drugi do Kartaginy 313. Oba uznały *Donatystów* za błądzących. Ci jednak nie poprzestali na tym wyroku; zwołany zatem sobór do Arelatu w Galji 314, a ten potwierdził uchwały poprzednich i potępił **D.**, którzy twierdzili (podobnie jak *Nowacjanie*), że jest tylko jeden kościół prawy, składający się jedynie tylko ze sprawiedliwych, że zatem ten, który nie zerwał jedności z *traditorem*, przestał być także prawdziwym, że władza świecka niema prawa wtrącania się w sprawy kościelne i t. p. W 315 zmarł Majoryn i na jego miejsce obrany **D.** Gdy usiłowanie pojednania się na soborze Medjolańskim 316 r. podobnież nie doprowadziło do celu, cesarz zaczął prześladować **D.** Liczne ich jednak tłumy (zwane *Circumcelliones*, sami się nazywali *Bojownikami Chrystusowymi*), zaczęły nawzajem prześladować swoich przeciwników, tak, że cesarz ujrzał się w konieczności wejść z nimi w ugodę. Ale i to nie osiągnęło skutku. Zatem Konstans I użył względem nich surowych środków; wielu wygnano z ojczyzny, a kościoły pozabierano. Mieli oni (około 330) 172 biskupstw w północnej Afryce. Atoli za cesarza Juljana pozyskali opiekę, a za to za jego następców, mianowicie Honorjusza, ulegli ciężkiemu prześladowaniu. Donatus † 355 na wygnaniu. W 411 na soborze kartagińskim, za wpływem ś. Augustyna, część **D.** przystąpiła do jedności kościoła. Reszta, podzieliwszy się na kilka sekt, wyginęła w końcu VII w.— Czyt. Optata z Milewy „De Schismate Donatistorum lib. VII, contra Parmenionem“ (Paryż, 1700); Ribbecka „Donatus und Augustinus“ (Elberf., 1858); Völter „Der Ursprung des Donatismus“ (Fryburg, 1884); Deutsch „Drei Actenstücke zur Geschichte des Donatismus“ (Berlin, 1873) i Hefele „Concilien Geschichte“.

Donatus Aelius, gramatyk i komentator rzymski; nauczał w Rzymie około 350 po Chr., był nauczycielem ś. Hieronima, i pozostawił następujące dzieła: „De literis, syllabis, pedibus et tonis“; „De octo partibus orationis“ i „De barbarismo, soloecismo, schematibus et tropis“ (najlepsze wydanie Lindemanna w „Corpus grammaticorum Latinorum“, tom I), które razem zebrane, tworząc dosyć dokładną gramatykę, służyły w wiekach średnich za jedyny przewodnik dla uczących się języka łacińskiego, stąd też gramatykę łacińską wogóle nazywano *Donatem*. Do gramatyki Donata drukarze najpierwsze zastosowali drzeworyty, dla tej przyczyny egzemplarze takie należą do największych rzadkości bibljograficznych. Por. Sotzmanna „Aelteste Geschichte der Xylographie“ w Raumera „Histor. Taschen-

buch“ (1837). Napisał także **D.** komentarz do Terencjusza, z którego pozostał tylko wyciąg do 5 komedji, załączony przy wydaniu Terencjusza przez Klotza (2 t., Lipsk, 1838—40).—Późniejszy gramatyk **D.** Tyberjusz Klaudjusz, 400 po Chr., napisał życiorys Wirgilego i komentarz (dochowany tylko w ułamkach) do Eneidy, i kompilację metryczną p. t. „Centimeter“ (Lübker „Reallex.“).

Donatywa, Donativum, był to podatek, niby dar od kupców pobierany. W uchwale zastrzegano, że dar ten nigdy nie może być zamieniony na stały podatek, a celem jego jest dostarczenie środków obrony kraju i chronienia praw przynależnych składającym. Ze swej strony, książę w osobnym dokumencie zapewniał, że donatywy użyje tylko na cele, wskazane przez ofiarodawców. W numizmatyce polskiej **D.** oznacza sztukę najczęściej złotą, czasem srebrną, na podarunki przeznaczoną. Wybijały ją naprzód miasta pruskie, mające prawo bicia pieniędzy na

Donatywa gdańska, wybita za Zygmunta Augusta.

własny rachunek. Przedstawiają one na stronie głównej popiersie królewskie, na odwrotnej zaś herb miasta, oraz napis: „Ex auro solido civitas Gedanensis“, „Torunensis“, albo t. p. Najdawniejsza z **D.**, za Zygmunta Augusta wybita, ma napis: „Monumentum regiae civitatis Gedanensis.—Regia civitas, t. j. królewskie miasto, oznacza zależność nie od sejmu, lecz od króla. **D.** ważyła nie mniej niż 1½ dukata, a nie więcej niż 10, Dokładny ich opis podał Vossberg w dziele: „Münzen und Siegel der Preussischen Städte: Danzig, Elbing und Thorn“ w Könego „Zeitschrift für Münz und Siegelkunde“.

Donau *(Dohna)*, herb: W polu błękitnem dwa rogi jelenie srebrne, ukośnie skrzyżowane. U szczytu, między rogami panna w koronie, z rozpuszczonemi włosami, w prawej połowie biało, w lewej błękitno ubrana, rogów się trzymająca. Indygenat z 1648.

Donau.

Donaueschingen, miasto w w. ks. Badeńskiem, stolica landgrafstwa fürstenberskiego Baar, przy zbiegu rzek Brege i Brigach, które od miejsca połączenia swego przybierają nazwę Dunaju (Donau); ma 3,704 m. (1895), piękny zamek książąt Fürstenbergów i progimnazjum. Od 1488 miasto Donaueschingen jest w posiadaniu pomienionych książąt.

Donaumoos, równina bagnista, obejmująca 195 klm. kw., w bawarskiem powiecie Wyższej Bawarji, pomiędzy Neuburgiem a Ingolstadem.

Donaustauf, miasteczko w bawarskim powiecie Wyższego Palatynatu, nad Dunajem, przedtem główne miejsce posiadłości książąt Thurn i Taxis, ma 1,230 m. i piękny ogród, pozostały po spalonym w 1880 pałacu. W pobliżu leżą zwaliska zamku Stauf, a na sąsiedniej górze Salvator wspaniały gmach, zwany *Walhalla*.

Donauwörth, miasto w bawarskim powiecie Szwabji, przy ujściu rzeki Wernitz do Dunaju; ma 4.000 m. piękny zamek księcia Wallersteina (niegdyś opactwo Benedyktynów ś. Krzyża). W XIII w. rezydowali tutaj książęta Wyższej Bawarji; tutaj książę Ludwik Surowy kazał 12 stycznia 1256, bezzasadną zaślepiony zazdrością, ściąć swoje żonę Marję Brabancką, na której pamiątkę wzniesiony jest krzyż pośród zwalisk zamku Wörth.

Donax, mięczak, ob. Urąbek.

Don-Benito, miasto w hiszpańskiej prowincji Badajoz, nad Gwadjaną, liczy 16,300 m.

Don Carlos ob. Karlos.

Doncaster, miasto w angielskiem hrabstwie York, nad rz. Don; ma 25.500 m., jest głównym punktem handlowym na zboże i posiada wielkie warsztaty kolejowe.

Donchery, miasto we francuskim depart. Ardenów, nad rz. Meuse; liczy 1,800 m., trudniących się wyrobem tkanin bawełnianych i płóciennych, oraz koronek. Tu d. 2 września 1870 w domku tkacza nastąpiło spotkanie Napoleona III z Bismarkiem, nazajutrz po bitwie Sedańskiej.

Doncourt A., pseudonim Drohojewskiej Antoniny.

Donders Franciszek Korneljusz, oftalmolog, * 1818 w Tilburgu w północnym Brabancie, † 1889; po ukończeniu studjów medycznych w Utrechcie został tamże 1842 profesorem anatomji i fizjologji. 1851 odbył podróż do Londynu, gdzie pilnie studjował oftalmologję, poczem wróciwszy do Holandji, złożył ze składek dobrowolnych zakład leczniczy chorób ocznych, cieszący się wielkiem powodzeniem w całej Europie. **D.** zasłużył się głównie badaniami nad fizjologiczną optyką (anomalje akomodacji i refrakcji), wprowadził w użycie okulary pryzmatyczne i cylin-

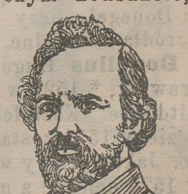

Donders Fran.

dryczne. Ogłosił „Natuurkunde van den Mensch“ (przekład niemiecki, 2 wyd., 2 t., 1859); „Anomalies of accomodation and refraction“ (przekład polski Jodki, 1870); „Mikrochemische Untersuchungen thierischer Gewebe“ (wspólnie z Mulgnerem, 1846); „Die Lehre von den Augenbewegungen“ (1847); „Ueber die Natur der Vocale“ (1858) „Fizjologja“ (przekład polski Fabiana i Stokmana, 1871) i inne. Nadto redagował czasopisma: *Nederlandsch Lancet* i wspólnie z Arltem i Leberem *Archiv für Ophthalmologie*.

Donduk-Ombo, chan Kałmyków Nadwołżańskich, od 1736 do 1741 namiestnik chaństwa kałmyckiego. Żona jego Kabardynka Dżan, przyjęła chrześcijanizm w Petersburgu 1744 wraz z dziećmi i nazwisko *Dondukow* z tytułem książęcym.

Dondukow-Korsakow, ród książęcy rosyjski. Córka jednego z synów kałmyckiego hana Donduka-Ombo wyszła za pułkownika Korsakowa, któremu w 1802 pozwolono przyjąć tytuł i nazwisko księcia **D.-K.** Córka jego Marja, została żoną Michała Korsakowa, wice-prezydenta Akademji nauk, * 1794, † 1869, na którego w r. 1820 przeszło nazwisko **D.-K.**

Dondukow-Korsakow Aleksander, ks., generał rosyjski, * 1822, jako oficer dragonów odznaczył się na Kaukazie i 1854 w wojnie wschodniej, od 1869 był generał-gubernatorem kijowskim. Powołany do armji podczas wojny 1877—78, zatrudniony był administracją i po śmierci ks. Czerkaskiego został generał-gubernatorem Bulgarji. W 1879 opuścił to stanowisko, w 1880 mianowany był generał-gubernatorem charkowskim, w 1881 głównodowodzącym wojskami odeskiego okręgu wojennego, a 1882 naczelnikiem rządu cywilnego i głównodowodzącym wojskami na Kaukazie, z którego stanowiska ustąpił w r. 1890, † 1893.

Donegal, hrabstwo w północno-zachodniej części irlandzkiej prowincji Ulster, nad oceanem Atlantyckim, przerznięte górami *Donegal*, obejmuje 4,844 klm. kw. z ludnością 185,000. **D.,** przedtem główne miasto hrabstwa t. im., obecnie nieznaczna osada, przy ujściu rzeki Esk do zatoki Donegal, liczy 1,516 m., ma wygodny port i źródła mineralne.

Donellus Hugo, właściwie Doneau, uczony prawnik, * 1527 w Châlon nad Saoną, † 1591 w Altdorfie. Kształcił się w Tuluzie i w Bourges, gdzie w 1551 został profesorem prawa rzymskiego. Jako gorliwy wyznawca kalwinizmu, musiał w 1572 uciekać z miasta, udał się do Genewy. W 1573 był profesorem w Heidelbergu, 1579 w Lejdzie, 1588 w Altdorf. Najlepszem jego dziełem jest: „Commentarii de jure civili” (Frankfurt, 1595, 6 wyd. Norymberga, 1822—34). Krytyczne wydanie zbiorowe p. t. „Opera omnia cum notis O. Hilligeri” (wyszło w 12 tomach, Lucca, 1762—68 i Florencja, 1840—47). Por. Eyssel „Doneau, sa vie et ses ouvrages, traduit du latin par J. Simonnet” (Dijon, 1860); Stintzing „Hugo D. in Altdorf“ (Erlangen, 1869).

Donetti Atanazy, nowoczesny teolog rzymsko-kat. * w Lombardji, gdzie żył aż do 1848, w którym przeniósł się do Tessynu. Obwiniony o udział w rewolucji, zaprzeczał sądowi duchownemu prawa sądzenia go w tym względzie. W 1855 stał się głośnym z powodu swego dzieła pod tyt. „Il dogma dell’ 8 Dicembre 1854“, w którem silnie oponują przeciwko nowemu dogmatowi o Niepokalanem Poczęciu się N. Panny Marji. Przeciwko niemu wystąpił ks. Bianchi w piśmie *Bilancia*.

Doney, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dong, waga we wschodnich krajach ludji Zagangesowych=3,9 grama. Także moneta anamiatańska, przez misjonarzy zwana *sapeka* lub *ipeh*, w Kambodży *peti*. Jest to moneta bita ze stopu cynku, ołowiu i żelaza, posiadająca wpośrodku otwór czworokątny do nawlekania na sznurek. Na jeden sznurek nawleka się 60 **D.**, a 10 takich sznurków tworzy *kwan*, wartości 1,06 franka.

Dongola, zostająca pod zwierzchnictwem wice-króla Egiptu prowincja Nubji; leży po obu stronach Nilu i zamieszkaną jest po większej części przez Barabrasów, Mameluków i Turków; niegdyś była głównem siedliskiem potęgi i oświaty nubijskiej, czego dowodem są liczne, po części wspaniałe zwaliska, rozrzucone na lewym brzegu Nilu. Od 1820 prowincja ta, podobnie jak cała Nubja, jest w posiadaniu Egiptu. W 1885 dostała się pod panowanie Mahdiego, ale w ostatnich czasach do Egiptu wróciła. Główne miasto jest *Dongola el Urdu* albo *Nowa Dongola*, dawniej zwana Maraka, na lewym brzegu Nilu, z ludnością 8,000; ma cytadelę i prowadzi znaczny handel. Dawną stolicą była *Dongola el Adjuzeh* albo *Stara Dongola*, zburzona w 1820 przez Mameluków.

Dönhoff starożytny ród westfalski. Początkowo zamieszkiwali zamek Daushof, w hrabstwie Mark w Westfalji, dopiero około 1335, Herman **D.** udał się do Inflant, pomagać Kawalerom Mieczowym w nawracaniu pogan, i osiadł nad Moizą pod Kiesią (Wenden). Z jego potomków, synowie Gerarda z linji Abbien, Magnus Ernest, Zygmunt Kacper, Gerard i Herman zostali w 1633 wyniesieni przez Ferdynanda II do godności hrabiów cesarstwa Niemieckiego. Zygmunt Kacper hrabia **D.** był w 1637 przez króla Władysława IV, z powodu zaślubin jego z Cecylją Renatą austrjacką, siostrą cesarza Ferdynanda III, wysłany do Wiednia, gdzie otrzymał tytuł książęcy. Córka jego Anna była babką króla Stanisława Leszczyńskiego, synowie zostali skoligaceni z Radziwiłłami i Ossolińskimi, ale około 1750 linja ta wygasła.—**D.** Magnus Ernest, brat poprzedniego, * 1581, † 1642 jako wojewoda parnawski, przeniósł się do Prus, gdzie nabył Witków (dzisiejszy Dönhoffstadt) pod Gierdawami. Trzej jego

wnukowie, synowie Fryderyka **D.**, * 1639, † 1693, byli założycielami trzech linji: Bogusław Fryderyk, wygasłej w 1816 linji Dönhoffstädt, Aleksander linji Beinunnen, która także wygasła w 1838 i Otto Magnus, * 1665, † 1717, kwitnącej dotąd linji Friedrichstein. Otto Magnus był pruskim ministrem stanu i wojny. Jego potomkami byli: August Herman hr. **D.**, * 1797 w Poczdamie, † 1874, dyplomata pruski, jako ochotnik brał udział w kampanji 1815, kształcił się od 1816—1819 w Królewcu, Getyndze i Heidelbergu. W r. 1833 był posłem w Monachjum, a w 1842 jeździł na sejm związkowy Rzeszy. W 1849—50 wybrany został członkiem izby pierwszej, należał do prawicy umiarkowanej. Następnie po przekształceniu izby pierwszej na izbę panów, mianowano go dziedzicznym jej członkiem w 1861. Z dóbr swoich Friedrichstein utworzył w 1859 majorat. **D.** August Karol, hr., * 1845 syn poprzedniego jest dotąd głową rodziny i właścicielem majoratu Friedrichstein, brał udział w wojnie 1866 i 1870, od 1871 do 1881 był sekretarzem poselstw w Paryżu, Petersburgu, Monachjum, Wiedniu, Londynie i Waszyngtonie. Od 1881 był członkiem parlamentu, należał do stronnictwa niemiecko-konserwatywnego. W 1894 zmuszony był ustąpić z powodu stanowiska, jakie zajął wobec traktatu handlowego z Rosją.—**D.** Zofja Julja Fryderyka Wilhelmina, * 1767, † 1834, córka majora hrabiego Fryderyka Wilhelma **D.** z linji Beinunnen. Pomimo, że król pruski Fryderyk Wilhelm II nie rozwiódł się z królową, **D.** w 1790 została jego żoną morganatyczną. Była ona bardzo piękną i muzykalną, ale kiedy, będąc bardzo ambitną, chciała wpływać na polityczne zamiary króla, została w 1793 wydaloną ze dworu. Dzieci jej zrodzone z tego związku, syn Fryderyk Wilhelm i córka Julja, otrzymali w 1795 nazwisko hrabiów Brandenburg.

Dönhoffowie polscy, ob. Denhof.

Donici Aleksander, poeta i bajkopisarz rumuński, * w Jassach w końcu zeszłego wieku, wychowywał się w Rosji. Jego bajki (2 t.), wielce są cenione, zwłaszcza jedna „Dobre zwierzęta", której bohaterowie są takiej poczciwości i szlachetności, że razu jednego hospodar mołdawski wyrzekł do bojarów: „O gdybym mógł na waszem miejscu posadzić **D.** bydlęta!"

Doniec północny, albo *Mały Don*, rzeka, poczynająca się w pow. Koroczańskim, gub. Kurskiej, ubiegłszy 1,082 klm. wpada do Donu; maliczne mielizny. Obszar dorzecza jego wynosi 98,129 klm. kw.

Donimirski, *Donimierski* v. *Brochwicz III* odm., herb: Różni się od Brochwicza III (ob.) tem, iż jeleń jest czerwony, półksiężyce i gwiazdy srebrne, u szczytu zaś cały ogon pawi. Labry czerwone, podbite srebrem.

Donimirski Antoni, * 1846 w Buchwałdzie w Prusiech Zach. pod Malborgiem, syn Teodora i Zofji ze Slaskich. W 1864 ukończył gimnazjum w Chełmie, potem wykształcenie uniwersyteckie, prawa i ekonomji politycznej, w uniw. w Wrocławiu i Heidelbergu. W 1869 doktoryzował się w Berlinie, i jednocześnie złożył tam egzamin państwowy i wstąpił do pruskiej służby sądowej. W 1872 został dyrektorem banku rolniczego, założonego w 1866 przez ojca jego w Toruniu. W r. 1873 był posłem do parlamentu, a w r. 1882 osiadł w Wiedniu, gdzie poświęcił się pracom publicystycznym i napisał memorjał (1887) o szkodliwym wpływie taryf kolei austrjackich dla rolnictwa w Galicji. W 1887 przesiedlił się do Warszawy, gdzie w różnych pismach pomieszczał swoje artykuły ekonomiczne. Pisywał do *Bibljoteki Warszawskiej*, *Słowa*, *Kraju*, a od 1889 do 1892 był redaktorem *Niwy*, obecnie jest współredaktorem *Słowa*.

Donin.

Donin (*Donyn*), herb: W polu błękitnem, oraz u szczytu, rogi jelenie srebrne, ukośne skrzyżowane. Labry błękitne, podbite srebrem.

Doniol Jan Henryk Antoni, historyk francuski, * 1818 r. w Riom, po ukończeniu studjów prawnych był adwokatem tamże, następnie w Clermont-Ferrand, zajmował stanowisko podprefekta od 1848 — 50 i prefekta do 1882, w końcu mianowany był dyrektorem drukarni państwowej. W 1890 mianowany został członkiem akademji. Ogłosił: „Histoire des classes rurales en France" (2 wyd. 1865); „La révolution française et la féodalité" (3 wyd. 1883); „Histoire de la participation de la France à l'établissement des Etats-Unis d'Amérique" (1866—1892, t. 5).

Donizetti Kajetan, ulubiony i bardzo płodny włoski kompozytor oper, * 1798 w Bergamo, uczeń Pilotti'ego, od 1815 Mattei'ego w Bolonji. Pierwsze jego utwory były w dawnym stylu kościelnym, później atoli zwrócił się do opery i od razu wsławił się jako autor oper: „L'esule di Roma" (1828) i „Anna Bolena" (1831). Odtąd wszystkie jego opery, w których usiłował połączyć manjery Aubera, Meyerbeera, Rossiniego, Belliniego, doznawały wielkiego powodzenia na wszystkich scenach Europy. Jego „Napój miłosny" (1832); „Marino Faliero" (1835); „Belizarjusz" (1836); „Łucja z Lammermooru" (1835) i „Córka Regimentu" (1840), dotąd utrzymują się we wszystkich repertuarach. Od 1838 był dyrektorem konserwatorjum w Neapolu, a w 1842 został nadwornym kompozytorem i kapelmistrzem cesarza austrjac-

Donizetti Kajet.

kiego. Po skomponowaniu ostatniej opery „Don Sebastjan" (1843 w Paryżu), objawiły się w nim pierwsze napady obłąkania, skutkiem którego † 1848 w Bergamo. Napisał ogółem przeszło 70 oper. Z powodu zbytniego pośpiechu i wielkiej łatwości w komponowaniu, wielu utworom **D.** zarzucają powierzchowność. Ustępy w niektórych jednak operach, jak: „Anna", „Łucja", „Esule" i innych są nieporównanej piękności. Znać w nich obfitość i piękność melodji obok niepospolicie dramatycznej żywości. Por. Alborghetti i Galli „**D.** Mayr. Notizie e documenti" (Bergamo, 1875).— Jego brat **D.** Józef, * około 1797 w Bergamo, od 1831 przebywał w Konstatynopolu, gdzie jako dyrektor muzyki wojskowej urządził ją na sposób europejski i wysokich dostąpił godności; † 1856 w Konstantynopolu. Z kompozycji jego ogłoszono kilka tylko marszów i mniejszych śpiewów.

Donjon (Donjum. Duisson) Godfryd, wielki mistrz zakonu Braci Szpitalnych św. Jana Jerozolimskiego, od 1191 do 1201, pochodził z Francji. Jako waleczny wódz odznaczył się w bitwach pod Arsoph i Ramlach, następnie wraz z mistrzem Templarjuszów, Robertem Le Sablé, występował w obronie Palestyny w 1194. Niezadługo potem pomiędzy Templarjuszami a Szpitalnikami wynikł zatarg o posiadanie zamku Margot, zatarg ten wywołał tak zaciętą walkę między nimi, że interwencja papieża Innocentego III ledwie zdołała zakończyć tę bratobójczą walkę.

Don Juan, według podań pochodził z sewilskiej rodziny Tenorio, a żył za czasów Piotra Okrutnego lub Karola V. Według niektórych badaczów, ów **D.** J. Tenorio był najmłodszym synem admirała Tenorio i ulubieńcem Piotra Okrutnego, króla kastylskiego 1350—69 i podzielał z nim wszystkie wyuzdane swawole i okrucieństwa; istnieje nawet domysł, że Franciszkanie sewilscy, oburzeni grzeszną swawolą rozpustnika, zwabiwszy go do klasztoru, zgładzili ze świata i rozpuścili wieść o porwaniu go do piekła przez posąg komandora. Przy wykradzeniu córki rządcy czyli komandora Sewili, mianem Ulloa, zabił ojca dziewicy, a wpadłszy potem w grobowiec rodziny Ulloa, znajdujący się w klasztorze ś. Franciszka, zaprosił na ucztę posąg wystawiony zabitemu. Gość kamienny przybył na zaprosiny i porwał **D. J.** z sobą.—Inny **D. J.** de Marana, zapisawszy duszę djabłu, potem przez pokutę wykupił się. Z czasem urósł **D. J.** w typ rozpustnika, który szydzi i ze śmierci. Głębsza obok tego tkwi w nim myśl: szukanie ideału w świecie zmysłowym, uosobienie typu południowego. Tirso de Molina, (Gabrjel Tellez) pierwszy opracował ten temat, najwcześniej ukazała się przeróbka włoska Onufrego Giliberti p. t. „Il convitato di pietra" (gość kamienny, 1652 i 1664), po nim Antonio de Zamora i Zorilla (1844) w Hiszpanji; De Villiers „Festin de Pierre ou l'athée foudroyé" (1660, ostatnie wydanie 1881), Molière (1665) „Don Juan ou le festin de Pierre 1665", Dumesnil (1669), A. Dumas (1861) we Francji. Ten ostatni w ten sposób, że łącząc **D. J.** z Kolumbem, przez miłość uszlachetnioną kobiety i idei, znajduje dla niego odkupienie. Powieści pisali: Mérimée i Mallefille. W Niemczech: Grabbe, tragedja „Don Juan und Faust" (1829, Scheibel, Penig (1805), Braunthal, Wiese, Hauch, Lenau i Holtei; we Włoszech Goldoni, w Anglji Shadwell i Byron. Faust jest typem germańskiego ducha, który metafizyką niezadowolony, rzuca się w świat zmysłowy, lecz i tu właściwy swej metafizyki produkt djabła, jako nieustanną sprężynę zmysłowości znajduje. Twardowski charakteryzuje, wedle W. A. Maciejowskiego, szlachcica polskiego, który dla krotochwil sprzedaje duszę djabłu, lecz innego celu jak igraszki używa tego posług, i jak szlachcic kończy. Por. Picatoste „D. J. Tenorio" (Madryd, 1883); Engel. „Die Don Juan-Sage" (Drezno, 1887); R. M. Werner „Der Laufner D. J. Ein Beitrag zur Geschichte des Volksschauspiels" (Hamburg, 1891); Ch. Gounod Mozarts D. J. (Lipsk, 1891); Scheible „Das Kloster" (Stuttg., 1846, t. III); Désiré Laverdant „Les renaissances de D. J." (Paryż, 1864); A. Hayen „Le Donjouanisme" (Paryż, 1886).

Don Juan d'Austria ob. Juan d'Austria.

Don Kiszot, właściwie *Don Kichot*, *Don Quixote*, słynny romans Cervantesa (ob.), w którym autor hiszpański, parodjując t. zw. romanse rycerskie, stworzył arcydzieło humoru. Główny bohater **D. K.,** uroiwszy sobie, że jest błędnym rycerzem, jedzie w świat ze swoim giermkiem Sancho *Pansą* i działając pod wpływem szlachetnych pobudek i prawdziwej odwagi, naraża się na śmieszne przygody i wypadki. Dlatego **D. K.** uważają za przedstawiciela idealizmu, który znajduje się w ciągłej kolizji z życiem praktycznem. Don-Kiszoterją zowią także niewczesny romantyzm, rzucanie się na przedsięwzięcia szlachetne, ale niewykonalne, heroizm szczery, ale nie liczący się z warunkami życia.

Donnadieu Gabrjel, generał francuski, * 1777 w Nimes. Odznaczył się jako kapitan 1792 podczas rewolucji. Za udział w spisku przeciwko pierwszemu konsulowi 1801, osadzony w zamku Lourdes, więziony był do roku 1806, w którym otrzymawszy amnestję, odbył kampanję niemiecką i portugalską i dosłużył się stopnia pułkownika; posądzony jednak o porozumiewanie się z Anglikami, zawieszony został w czynnościach 1809. Za Ludwika XVIII mianowany był generałem brygady 1815 i po uśmierzeniu rozruchów w Grenobli, na rozkaz Decazes'a rostrzelał kilkadziesiąt osób. Podczas kampanji hiszpańskiej 1823, usunięty został od działania przez marszałka Monceya; † w Courbovoie pod Paryżem 1849. Napisał: „La vielle Europe"; „De l'homme et de l'état actuel de la société" (Paryż, 1833);

„Mémoire à consulter et consultation contre M. Crétineau-Joly" (Paryż, 1842); „Lettres à M. Décazes" (Paryż, 1843).

Donnadieu Marja Andrzej Fryderyk, * 1843 w Béziers, poeta prowansalski. Oprócz różnych drobnych poezji, napisał: „Santa Mario del soulel" (1885); „La naissenso del rei" (1888) i po francusku „Au quartier latin" (1885) i „Les précurseurs des Félibres".

Donnay Karol Maurycy, dramaturg francuski, * 1862, z zawodu inżynier, wolne chwile poświęcał literaturze. Napisał: „Lysistrata" (1892); „Ailleurs" (1892); „Folle entreprise" (1894); „Complices"; „Amants" (1895); „La Douloureuse" (1897); „L'Affranchie"; „La Vrille" (1898); „Georgette Lemeunier" (1898).

Donndorf Karol Adolf, rzeźbiarz niemiecki, * 1835 w Wejmarze, był uczniem Prellera i od 1853—61 Rietschel'a w Dreźnie. W 1877 został profesorem rzeźby, w akademji w Sztutgardzie. Wykonał posągi księcia Karola Augusta Wejmarskiego, Corneliusa Savonaroli, Piotra Walda, popiersia Bismarcka, Moltkego, pomniki dla Schumana, Freiligratha, Bacha i wielu innych.

Donner Jerzy Rafael, rzeźbiarz niemiecki, * 1692 w Esslingen pod Wiednem, † 1741 w Wiedniu, kształcił się w Wiedniu. W 1724 został rzeźbiarzem nadwornym. Z prac jego najlepsze są „Andromeda i Perseusz" fontanna; „Słup" na Nowym targu w Wiedniu; „Posąg Karola IV"; „Posąg św. Marcina" w Presburgu i wiele in. Por. Schlager „Georg Raphael D." (Wiedeń, 1853).

Donner Jan Jakób Krzysztof, tłómacz poetów klasycznych, * 1799 w Krefeld, od 1843 profesor gimnazjum w Sztutgardzie, † 1875; przełożył na język niemiecki: Sofoklesa (11 wyd., 1889); Eurypidesa (3 t., 3 wyd., 1876); Eschylosa (1854); Homera „Iljadę" (2 wyd., 1864) oraz „Odyseję" (2 wyd., 1868); Arystofanesa (3 t., 1862); Pindara (1860); Terencjusza (2 t., 1864) i Plauta (3 t., 1864—5); nadto tłómaczył Camoensa „Luizjady" (3 wyd., 1869).

Donner Otto, filolog finlandzki, * 1835, profesor uniwersytetu helsingforskiego. Napisał: „Cosmogonie des Hindous comparée à celle des Finnois" (1865); „Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen" (w „Acta Societatis scientiarum fennicae", 1880, t. XI); „Sur les Contrées de la Russie, autrefois occupées par les Finnois" (1875); „Lieder der Lappen" (1876) i in.

Donnersberg, grupa gór w Palatynacie bawarskim, pod Kirchheimbolanden, z słynnym wierzchołkiem Königsstuhl, z którego jest wspaniały widok na dalekie okolice.—**D.,** najwyższy wierzchołek (835 m.) w czeskich górach Środkowych (Strzedohorskich), w pobliżu Cieplic, pod wsią Mileszowem, zwany po niem. także *Milleschauer*, a po czesku *Mileszówka*.

Dönniges Franciszek Aleksander Fryderyk Wilhelm, * 1814 pod Szczecinem, † 1872, profesor prawa i nauk politycznych w Berlinie, w 1847 wszedł do służby ówczesnego następcy tronu Maksymiljana, późniejszego króla bawarskiego i mianowany został 1852 radcą ministerjum. Po śmierci Maksymiljana był posłem bawarskim w Bernie 1867, a potem we Florencji i w Rzymie 1870. Jako historyk położył ważne zasługi dziełami: „Acta Henrici VII" (2 t., Berlin, 1839); „Geschichte des deutschen Kaisertum in XIV Jahrhundert" (2 t., Berlin, 1841—1842); „Jahrbücher unter der Herrschaft Kaiser Otto's I" (Berlin, 1840). Jako mąż stanu pracował nad utrzymaniem niemieckiego związku celnego i był stronnikiem zasad konserwatywnych w ustawach niemieckich. Opinje swoje poprzednio wygłosił w „System des freien Handels und der Schutzzölle" (Berlin, 1847), „Die deutsche Schiffahrtsakte und die Differentialzölle" (Berlin, 1848). Nadto opracował „Altschott. und altengl. Volksballaden" (Monachjum, 1852).

Donon, zwany także *Roquemont*, najwyższy szczyt Wogezów, 1,010 m. nad p. m. na granicy Niższej Alzacji i Lotaryngji, w pobliżu granicy francuskiej.

Donoso Cortés Jan Franciszek Marja, margrabia de Valdegamas, znakomity publicysta i mąż stanu hiszpański, * 1809 w El-Valle w Estremadurze. Od 1834 urzędnik w ministerjum sprawiedliwości. 1835 potrafił z gen. Rodilem uspokoić zbuntowaną prowincję Estremadurę; następnie deputowany do Kortezów, 1840—43 mieszkał na emigracji; od 1849 poseł w Berlinie a później w Paryżu, gdzie † 1853. Z dzieł jego (zbiorowe wyd. z biografją, napisaną przez Tejado, 5 t., Madryt. 1854—55), celniejsze są: „Consideraciones sobre la diplomacia etc." (Madryt, 1834); „La ley electoral" (1835) i „Lecciones de derecho politico" (1837). Redagował także jakiś czas dziennik *Revista*.

Donovsky V. Ż., pisarz czeski, właściwie *Wacław Žižala*, * 1824, * 1891, oprócz utworów pomniejszych w czasopismach, oraz przekładów dzieł teatralnych (sam czas jakiś występował w trupie Prokopa), ogłosił powieści: „Karbanik a rodina jeho", „Trzi Czechowé", „Z povidek o Czerveném Hradie". Por. „Osvieta" (1891).

Don Pedro, ob. Pedro.

Donus I, rodem z Rzymu, papież od 696, panował tylko rok 1 i m. 5.—**D. II,** papież od 974, rodem z Rzymu, zmarł w kilka miesięcy po obiorze. Według niektórych wcale nie istniał. Giesebrecht w „Jahrb. des deutschen Reiches unter Otton II" (Berlin, 1840), dowiódł że ten **D.** powstał stąd, że niektórzy pisarze późniejsi wyraz „domnus," będący skróceniem „dominus," brali za imię własne.

Dońscy Kałmycy wywodzą swój początek od władców Dżungarji. Pierwszy raz zjawili się 1648 w liczbie tysiąca ludzi pod Czerkaskiem.

Zaliczają się do Wojska Dońskiego. W 1803 wskazano im na koczowiska osobne—stepy po lewej stronie Donu, około 219 mil kw., liczą do 4,900 kibitek. Wyznają lamaizm; zostają pod rządem atamana wojskowego.

Dońscy Kozacy, potomkowie Kozaków, przybyłych w końcu XV w. nad Don. Następnie rozszerzali się coraz więcej nad brzegami Dońca, Niedźwiedzicy, Chopra i t. d. Z początku żyli bezżennie i dopiero po upadku Złotej Hordy zaczęli prowadzić życie rodzinne, w końcu uznali nad sobą władzę Rosji. Czyt. Rigelmana „Istorija o **D.** Kazak." (Moskwa, 1846), „Woj. diejstw. Doncow protiw Pugaczewa i Dewlet-Gireja" (t. 46 Sowrem. 1854).

Doński Atanazy, Pijar, * 1680 w Podolińcu, ziemi Spiskiej, nauczyciel szkół pijarskich, † w Sączu 1751. Oprócz mnóstwa rozmaitych wierszy napisał; „Żywot błogosławionej Kunegundy, królowej polskiej" (Tyrnaviae, 1744), pod pseudonimem Franciszka Petrykowskiego. Oprócz tego napisał wiele wierszy, elegji i t. p. Por. Bielski w „Żywotach Pijarów".

Dońskich Kozaków Wojsko tworzy się z **D. K.** od 20 do 45 lat wieku; w 1835 zatwierdzona była dzisiejsza ustawa tego wojska, którego atamanem jest Następca Tronu. Czyt. Broniewskiego „Istor. D. woj. i t. d." (Petersburg. 1834).

Dońskiego Wojska Ziemia, po obu stronach dolnego Donu, dotyka południowo-zachodnim kątem m. Azowskiego; z innych zaś stron otaczają ją gub. Ekaterynosławska, Charkowska. Woroneska, Saratowska, Astrachańska, Stawropolska i ziemia Kozaków Czarnomorskich. Obejmuje 164,607 klm. kw. wraz z ziemią Kałmyków; ludności zaś 2.575,818 (1897). Zarząd ma wojskowy pod zwierzchnictwem Atamana Nakaźnego. Dzieli się na 8 okręgów. Miasto główne Nowoczerkask. Klimat zdrowy; w lipcu i sierpniu ciepło 45° C., a w styczniu zimno do 30°. Osady Kozaków zowią się *stannicami*, a ziemia dla każdej stannicy przeznaczona *stanicznym jurtem*. W jurcie, prócz głównej osady, czyli stannicy, znajdują się kozackie *futory* (chutor). Bogactwo kraju stanowią: rybołówstwo; ziemia obficie dostarcza wszystkich plonów, poczynając od wszelkiego rodzaju zboża aż do wina (przeszło 80,000 wiader rocznie), sól i węgiel kamienny.

Doomsdaybook (wym. *dumsdebuk*), statystyczny opis Anglji, jeden z najstarszych prawno-historycznych dokumentów angielskich, sporządzony z rozkazu Wilhelma Zdobywcy 1086 r. i zawierający opis wszystkich majątków ziemskich wraz z cyfrą mieszkańców według stanów. Księga ta wydana została w 2 t. w Londynie 1783, do których następnie dodano dwa suplementy.

Dopełnienie, to, co do części całości dodać należy, by całość otrzymać. **D.** *arytmetycznem logarytmu* zowie się liczba, którą należy dodać do logarytmu jakiej liczby, aby otrzymać 10. Używa się ono dla zamiany odejmowania logarytmów na ich dodawanie: zamiast odjąć logarytm, dodaje się jego **D.** i od sumy odtrąca 10. **D.** *kąta (łuku)* jest kąt (łuk), który dodać wypada, aby otrzymać kąt prosty (ćwiartkę okręgu koła); może być ono dodatniem lub odjemnem (ob. Spełnienie).

Dopomian, herb: Na tarczy dwudzielnej, obramowanej złotem, w polu I, czerwonem — czarna głowa żubrza, mieczem przebita; w polu II, błękitnem — berdysz srebrny. U szczytu—ręka zbrojna z mieczem, do cięcia wzniesionym. Nadany 1841 r. przez Cesarza Mikołaja I.

Dopomian.

Dopleryt, żywica kopalna, podobna do elaterytu (ob.), w masie brunatno - czarniawa, z tłustym blaskiem, nieco szklistym; w cienkich blaszkach mocno prześwieca i ma barwę czerwono-brunatną. Ogrzewana, staje się sprężystą przy 100°, traci około 50% wody i wtedy staje się podobną do czarnej smoły. Znajduje się w pokładach torfu w Styrji pod Appenzell.

Doppelmayr Jan Gabrjel, matematyk, * 1671 r. w Norymberdze, † tamże 1750 r., jako profesor matematyki w gimnazjum. Wydał: „Atlas novus coelestis" (Norymb. 1742); „Nachrichten von den Nürnberger Mathematicis und Künstlern" (2 t., 1730); „Physica experimentalis illustrata" (1731).

Doppia, dawniej moneta złota w kilku państwach włoskich, wartości 9 do 10 talarów. Nowa sardyńska **D.**, dotąd używana, ma wartość 29 lirów.

Doppietta, w XVIII w. złota moneta na wyspie Sardynji, około 2,40 rubla.

Doppler Chrystjan, matematyk i fizyk, * 1803 r. w Salzburgu, † 1853 r., po różnych posadach profesorskich objął katedrę fizyki w instytucie politechnicznym w Wiedniu, a w r. 1861 w uniwersytecie tamecznym. W rozprawie p. t. „Ueber farbiges Licht der Doppelsterne" (Praga 1842) wyłożył nazwaną od jego nazwiska zasadę Dopplera. Ogłosił dalej znaczną liczbę rozpraw z teorji światła, teorji drgań, o zjawiskach polaryzacji galwanicznej, o poprawie mikroskopów katoptrycznych, oraz kilka dzieł elementarnych.

Doppler Albert Franciszek, flecista i kompozytor, * 1821 r. we Lwowie, † 1883, wykształcony przez ojca, oboistę teatru warszawskiego, odbywał podróż artystyczną, później osiadł stale w Peszcie, gdzie został pierwszym flecistą orkiestry teatralnej. W r. 1858 został powołany na pierwszego flecistę opery wiedeńskiej, w r.

1865 na profesora klasy fletu w konserwatorjum w Wiedniu. Pierwsza jego opera „Beniowski“ (z polskim tekstem) graną była 1847. Następne opery: „Ilka“ 1849, „Wanda“ 1851, „Dwu huzarów“ wyszły z druku w Peszcie.—Brat poprzedniego, **D.** Karol, podobnież flecista i kompozytor, * 1826 we Lwowie, kształcił się i został szefem orkiestry teatralnej w Peszcie. Napisał opery: „Obóz grenadjerski“ (1852) i „Wardon fia“ (Syn pustyni). Jego kompozycje na flet wielkie miały powodzenie,

Dopplera zasada, ważna w fizyce i astronomji zasada, tycząca się ruchu ciał drgających. Wysokość tonu ciała brzmiącego zależy od ilości drgań, jakie na sekundę wykonywa. Gdy więc struna dźwięcząca nie pozostaje w spoczynku, ale zbliża się do obserwatora, drgania częściej dobiegają do ucha, przez co wydawany przez nią dźwięk wydaje się wyższym; zjawisko odwrotne zachodzi przy oddalaniu się obserwatora od źródła dźwięku. Zależność ta ilości drgań brzmiącego ciała (a więc wysokości tonu) od odległości. daje się wyrazić wzorem:

$$n' = \frac{n}{1 \pm \frac{a}{v}}$$

gdzie n' jest słyszana wysokość tonu, n rzeczywista, a odległość, v szykość dźwięku; znak + należy zatrzymać przy oddalaniu się od źródła dźwięku, znak — w wypadku przeciwnym. **D. z.** daje się zastosować i do światła, polegającego na drganiu eteru. Wysokości tonu odpowiada barwa. Ze zbliżeniem się więc i oddaleniem źródła światła zmienia się jego barwa, przechodząc od tych, którym odpowiada większa szybkość drgań, do barw o mniejszej szybkości drgań i odwrotnie. Gdy więc gwiazda jaka do nas się zbliża lub też od nas oddala, posuwają się w spektroskopie (ob. Analiza spektralna) barwy oraz linje ciemne jej widma, a stąd o ruchu jej wnioskować możemy. Ob. Gwiazdy.

Dor, starożytne miasto i port w Fenicji, pod Karmelem; zdobyte przez Izraelitów, było rezydencją jednego z żydowskich synedrjów, a następnie aż do V w. rezydencją biskupa chrześcijańskiego. Jest to dzisiejsze Tantura.

Dor (*Bongo*), szczep murzyński, osiadły między dopływami rz. Dembo a rz. Dżur, pod 6—8° szer. geogr. na przestrzeni 300,000 klm. kw. Według oceny Schweinfurtha liczył w 1871 r. 100,000 dusz, szybko jednak wymiera. Są barwy czerwono-brunatnej, u kobiet często jest steatopygja, zęby przednie zwykle wyłamane. Chodzą prawie nago, obrzędów religijnych nie posiadają i lękają się złych duchów leśnych, oraz czarowników. Umieją kuć żelazo, znają snycerstwo i wyrabiają naczynia garncarskie.

Dora Baltea, w wyższej części zwana także Doire, rzeka poczynająca się w górach Mont-blanc i Małego Bernarda, przechodzi przez księstwo Aosta i ubiegłszy 148 klm., wpada pod Crescentino do Po.

Dorada, *Grzywica (Coryphaena)*, rodzaj ryb ciernioptetwych, rodziny makrelowatych, o ciele wydłużonem i z głową szeroką. Kilka znanych

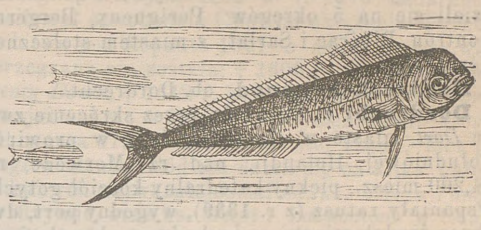

Dorada.

gatunków zamieszkuje morze Śródziemne, ocean Atlantycki i Indyjski; są to ryby drapieżne, z których **D.** wielka (*C. hippurus*), srebrzysto biała z jasno-błękitnemi plamami, dorasta 80 do 120 cm.

Dora d'Istria, ob. Kolcow Masalska.

Doran Juljan, † 1859, był notarjuszem w Krakowie. Z wielkim talentem grywał w teatrach amatorskich w latach 1830—1848. W r. 1850 napisał wystawianą we Lwowie komedję p. t. „Ciocia sekundantem.“ W r. 1848 wydawał w Krakowie pisemko polityczne: „Położenie obecne.“ W r. 1855 drukował w „Nowinach“ № 130—134 „Popas w Chęcinach.“

Doran Jan, pisarz angielski, * 1807 r., † 1878 w Londynie, kształcił się w Niemczech i we Francji. Już w r. 1824 napisał melodramat p. t. „Justice, or the Venetian jew.“ W 1841—52 redagował: „Church und State Gazette,“ później kilkakrotnie „Athenaeum.“ Pierwszem jego większem dziełem była: „History and antiquities of the borough and town of Reading in Berkshire“ (1835). Następnie „Lives of the queens of England of the house of Hanover“ (1855, 4 wyd. 1875); „A history of court-fools“ (1858); „A memoir of Queen Adelaide“ (1856); historja sceny angielskiej „Saints and sinners“ (1868); „A lady of the last century“ (1873); „London in Jacobite times“ (1877—79) i wiele in. W r. 1873—78 wydawał tygodnik p. t. „Notes and Queries.“

Dora Riparia, dopływ rzeki Po, mający źródło w Alpach Kottyjskich, 110 klm. długi.

Dorchester, miasto główne w angielskiem hrabstwie Dorset, nad rzeką Frome, ma 8,000 m. i sławne w całym kraju browary. O godzinę drogi w stronie zachodniej miasta leży nieźle jeszcze utrzymany amfiteatr rzymski.

Dordogne, rzeka w południowo zachodniej Francji, powstaje na górze Mont-d'Or w depart. Puy de Dôme z dwu strumieni Dore i Dogne, pod Meyronne staje się spławną i ubiegłszy 490 klm., łączy się poniżej Bourg z Gorонną, przybierając

nazwę *Gironde* (Żyrondy).—Od tej rzeki otrzymał nazwisko departament francuski **D.**, który na przestrzeni 9,223 klm. kw. liczy 464,822 m. (1896) i stanowi kraj po większej części pagórkowaty, niezbyt obfitujący w zboże, lecz mający dobre pastwiska, a stąd przydatny do chowu bydła; sławne są tutejsze trufle i indyki; departament dzieli się na 5 okręgów: Périgueux, Bergerac, Nontron, Ribérac i Sarlat, z miastem stołecznem Périgueux.

Dordrechcki synod, ob. Dordrecht.

Dordrecht v. *Dortrecht*, przez skrócenie zwane *Dort*, miasto w Holandji, leży w prowincji Południowej Holandji, nad rz. Morwede, ma 34,200 miesz., piękny katedralny kościół gotycki, wspaniały ratusz (z r. 1339), wygodny port, dwa przez środek miasta przechodzące kanały i obszerny handel. Jest to jedno z najdawniejszych, w średnich wiekach najbogatszych miast Holandji. W późniejszych czasach było ono niezmiernie ważnem w epoce reformacji religijnej. Od 13 listopada do 19 maja 1619 ewang.-reformowani holenderscy i zagraniczni odbyli tutaj synod, którego postanowienia dzisiaj jeszcze obowiązują kościół ewang.-reformowany holenderski. **D.** jest miejscem urodzenia malarza Ary Scheffera, któremu wzniesiono tu pomnik 1862 r., oraz braci Jana i Korneljusza de Witt.

Dore, rzeka we francuskim departamencie Puy de Dôme, wpadająca do rz. Allier, 130 klm. długa.

Doré Gustaw, znakomity malarz, rytownik i rzeźbiarz francuski, * w Strasburgu 1833 r., † 1883 w Paryżu. W 1847 przybywszy do Paryża, bardzo już wcześnie zaczął dawać swe prace do czasopism i książek ilustrowanych. Łatwość i ogień rysunku, fantazja i energja w kompozycji, prędko wielką zjednały mu popularność. Zdumiewająca produkcyjność **D.** zaopatrywała nietylko francuskie dzienniki, albumy, ozdobne wydania i t. d., ale nawet i angielskie ilustracje. W ciągu lat 10 (1854 — 1864) przepysznie ilustrował Rabelais'ego „Gargantua i Pantagruel," Balzaca „Contes drôlatiques," „Le chevalier Jauffre et la belle Brunissende"; Perraulta „Powiastki czarnoksięskie"; Montaigne'a „Essais"; Dantego „Piekło" (1861) i Cervantesa „Don Quixote" (1863). Następnie dał również wspaniałe ilustracje do „Czyśca" i „Raju" Dantego, do „Bajek" Lafontaine'a (1866). Arcydziełem **D.** jest „Biblja" (1865), w której wywiązał się znakomicie ze współzawodnictwa z wielu znakomitymi poprzednikami. Główna zasługa **D.** leży w tem, że realnem ujęciem biblijnych wydarzeń przybliża je wielce do teraźniejszości, do rzeczywistości. W 1865 r. liczono już około 100,000 jego rycin. W 1870 r. zawarł na lat 5 kontrakt z pewnym domem londyńskim; corocznie miał 2—3 miesięcy bawić w Londynie i dostarczyć około 250 rysunków, za co otrzymywał $1^1/_4$ miljon. franków. W r. 1871 E. Ollier wydał „Galerję Doré'go", zawierającą w 250 rycinach wybór najlepszych jego kompozycji. **D.** dał także kilka olejnych obrazów w stylu wielkim, najcelniejszym z nich „Życie w Baden-Baden" (1868). W rysunkach jego uderza szczególnie niepospolita inwencja, koloryt, ruch, wyborne ujęcie czasu i miejsca, poetyczność i niezwykła malowniczość, tak, że najsłabsze nawet kreacje wykazują genjalność artysty. Wszystko, co on tworzył, zawiera w sobie coś strasznego, coś chaotycznego, gdzie z nagromadzonych mas świateł i cieniów nowe wyłaniają się światy. **D.** jest nawskróś oryginalny; nic nie kopiuje; wszystko poczerpnięte z natury, przybiera w pracowni jego ducha właściwy sobie charakter, ogrzewające uczucie; stąd najdrobniejsze jego utwory tryskają całą potęgą i pełnią życia. Biblja z ilustracjami **D.** wyszła w Warszawie 1872 roku. **D.** malował także obrazy olejne, z których wyróżniają się: „Bitwa nad Almą," „Wjazd Chrystusa Pana do Jerozolimy"; „Smierć Orfeusza" i inne. Jako rzeźbiarz, wykonał olbrzymi wazon, owinięty roślinnością i dzieciaczkami, oprócz tego posąg: „Parka i Amor" i pomnik Dumasa na placu Malesherbes w Paryżu. Por. Delorme „Gustaw D." (Paryż 1879); Roosevelt „G. D. life and reminiscences" (Lond. 1885).

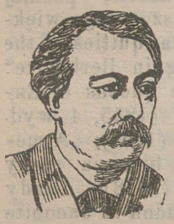

Doré Gustaw.

Dorema, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowatych, wysokie zioła o liściach potrójnie pierzastodzielnych; baldachy drobne, prawie kuliste, owoce jajowate. **D.** *ammoniacum* w Persji i Beludżystanie; ze skrzepłego jej soku mlecznego powstaje guma amoniacka *(ammoniacum)*.

Doręgowski I, herb: W polu czerwonem dwie trąby czarne w srebro oprawne, na krzyż białą przepaską związane. U szczytu jedna trąba czarna, w srebro oprawna, z takimże sznurem. **D. II** różni się od **D. I** tylko srebrnem polem tarczy.

Doręgowski.

Dörfling, *Dörflinger*, generał, ob. Derflinger,

Dorflinger, *Dorfinger*, *Derfflinger*, herb: W polu błękitnem dwie głowy lwie, między które wchodzi klinem pole złote o lokach łukowatych, a na niem skrzydło czarne na stopie ptasiej złotej. U szczytu takież skrzydło, Indygenat z r. 1685.—**D.**, baron: Na tarczy pięciodzielnej, w polach I i IV, czarnych—dwie srebrne buławy, ukośnie skrzyżowane; w II i III, błękitnych—toż, co na tarczy zwykłego **D.**; w V, czerwonem—orzeł czerwony w koronie. Nad koroną baro-

Dorflinger.

Dorflinger baron.

nowską dwa hełmy ukoronowane, w pierwszym —orzeł czarny ukoronowany, w drugim ręka zbrojna z buławą. Labry z prawej strony czarne, podbite srebrem, z lewej błękitne, podbite złotem. Tytuł otrzymany 1674 r.

Dorgiewal, herb polski, znany tylko z nazwy.

Doria, pierwotnie *d' Oria*, starożytna rodzina szlachecka w Genui, której dzieje ściśle się wiążą z dziejami rzeczypospolitej genueńskiej. Doriowie dowodzili flotami Genueńskiemi podczas wojen średniowiecznych przeciwko Wenecji, Pizie, Aragonji, Francji, przeciwko Turkom i Berberyjczykom; walczyli ze Spinolami i Fieschi'mi o najwyższą władzę i wprowadzili konstytucję, która przetrwała aż do upadku rzeczypospolitej. Najsławniejszym z tego rodu jest *Andrzej Doria*,

Doria Andrea.

wojownik i mąż stanu, * 1468 r. w Oneglia; nabrał biegłości w sztuce wojennej śród wojen włoskich owego czasu, został 1512 admirałem; walczył naprzód w sprawie Francji, później atoli, w r. 1528, porzucił króla Franciszka I i służył cesarzowi Karolowi V, któremu znakomite wyświadczył usługi, tak przeciwko Francuzom, jako i korsarzom z Tunisu i Algieru. Po wygnaniu Francuzów z Genui, ułożył ustawę arystokratyczną, przy pomocy której zgubne zatargi stronnictw zostały stłumione. Uniknąwszy szczęśliwie sprzysiężenia Fiesca (ob.), † 1560. Por. C. Sigonio „De vita et rebus gestis Andreae Aureae Melphiae principis“ (Genua 1586); Guerrazzi „Vita di Andrea D.“ (Medjolan 1864 — 1874); Cappelloni „Vita e gesti del principe D.“ (Wenecja 1565); Petit „André D., un amiral condottière au XVI siècle” (Paryż 1887). — Synowiec jego, *Gianettino Doria*, walczył wprawdzie szczęśliwie z Korsykanami, lecz dumą swoją wywołał sprzysiężenie Fiesca i został zamordowany.—*Jan Andrzej Doria*, syn poprzedniego, dzielny marynarz, dowodził 1556 r. flotą genueńską w służbie hiszpańskiej i 1560 hiszpańską oblężniczą armią pod Tripolis; wygrał 1564 r. bitwę morską przy brzegach Korsyki, lecz w r. 1570 nadaremnie usiłował oswobodzić Cypr od oblężenia Turków, a bitwa pod Lepanto 1571 o mało z jego winy przegraną nie została; † 1606 r. Syn jego *Innocenty Doria*, † 1642 r. kardynałem.—*Filip Doria*, znajdował się w liczbie sprzysiężonych, którzy 21 marca 1797 r. opanowali ster rządu, lecz poległ w bitwie. Ród ten dzieli się na kilka gałęzi, z których najważniejszemi są: ks. *Doria Pamfili* w Rzymie, oraz ks. *Melfii i Valmontone* w Genui. Linję Andrzeja **D.** reprezentuje obecnie Alfons Marja **D.** Pamfili-Landi, * r. 1851, książę Melfi i Valmonte, spadkobierca wygasłej w linji męskiej rodziny papieża Innocentego X (Pamfilego) i właściciel pałacu Andrzeja **D.** w Genui.

Dorian Piotr Fryderyk, przemysłowiec i mąż stanu francuski, * 1814 r. w Montbéliard, † r. 1873; jako członek izby deputowanych mianowany był 1870 r. przez rząd obrony narodowej ministrem robót publicznych i na tem stanowisku zasłużył się podczas oblężenia Paryża dostarczaniem broni. W r. 1871 sprawował tymczasowo urząd ministra rolnictwa i handlu. Wybrany do zgromadzenia narodowego, należał tam do lewicy. Po kapitulacji usunął się do życia prywatnego.

Dorian Tola, z domu ks. Meszczerska, autorka francuska, w r. 1872 zaślubiła Karola **D.**, syna byłego ministra. Drukowała wiele artykułów i nowel w różnych czasopismach, tłómaczyła z Shelley'a i Swinburne'a i pisywała poezje, których zbiór wyszedł p. t. „Livre de vers liriques“ (1890).

Dorigny Michał, malarz i drzeworytnik francuski, * 1617 r. w St.-Quentin, † jako profesor akademji w Paryżu 1666.—Jego starszy syn Ludwik **D.**, * 1654, osiadł w Weronie, gdzie † 1742 r. Był on także malarzem, w r. 1672 otrzymał tytuł malarza królewskiego, wykonał obrazy olejne: „Zuzanna w kąpieli”; „N. Panna z Dzieciątkiem” i inne, oprócz tego malowidła w kościele Padwy w Bergamo i w katedrze trydenckiej, a także plafon w Pradze. Młodszy zaś syn Mikołaj **D.**, * 1657 r. w Paryżu, † 1746 tamże, przewyższył ojca i brata w sztuce rysowniczej. Po 22-letnim pobycie we Włoszech, został 1711 r. wezwany przez Jerzego I do Anglji, celem rytowania kartonów Rafaela w Hamptoncourt; wróciwszy do Francji, został 1725 r. członkiem akademji paryskiej. Najcelniejsze prace jego są: „Przemienienie Pańskie“ Rafaela, „Męczeństwo św. Sebastjana“ Domenichina i „Śmierć św. Petronilly“ Guercina.

Döring Teodor, artysta dramatyczny nie-

miecki, * 1803 roku w Warszawie, † 1878 roku. Wystąpił po raz pierwszy w „Uranji" z wielkiem powodzeniem i odtąd poświęcił się sztuce dramatycznej, debiutował w 1825 w Bydgoszczy, potem grywał we Wrocławiu w rolach komicznych. W latach od 1828 do 1845, grywał kolejno: w Karlsruhe, w Mannheimie, w Hamburgu, w Sztutgardzie i w Hanowerze. Po śmierci Seydelmana r. 1845 objął po nim role w teatrze królewskim w Berlinie, gdzie pozostał aż do śmierci. Celował w rolach: Falstaffa, króla Lear'a, Franciszka Moor'a, Mefistofelesa i innych.

Dorking, miasto w angielskiem hrabstwie Surrey, nad rz. Mole, słynie z uprawy wisien i liczy 7,200 miesz. W okolicy wiele pięknych zamków.

Dormis, Brute! (łac.)—ty śpisz Brutusie! Słowa, przesyłane w listach anonimowych Markowi Junjuszowi Brutusowi, zachęcające go do działania przeciwko Juljuszowi Cezarowi i pomszczenia się za pozbawienie Rzymian republikańskiej formy rządu.

Dormitor, góra w północn. rogu Czarnogórza, 2,500 metrów wysoka.

Dorn Henryk Ludwik Edmund, kompozytor, * 1804 r. w Królewcu, † 1892 r. w Berlinie, dyrektor orkiestry w teatrze królewieckim, lipskim i ryskim, od 1843 dyrektor muzyki miejskiej w Kolonji, gdzie 1845 założył szkołę muzyki reńskiej. W r. 1849 mianowany został kapelmistrzem przy nadwornym teatrze berlińskim. Z licznych jego kompozycji najświetniejsze miała powodzenie opera „Der Schöffe von Paris" (1838). W r. 1854 przedstawił na scenie berlińskiej wielką operę „Nibelungi," balet „Amors Macht" (1830) i znaczną liczbę pieśni humorystycznych, kilka uwertur, kantat i t. p. Rozprawy o muzyce zamieszczał w „Neue Berliner Musikzeitung" i innych, krytyki w gazecie „Post." Nadto napisał dzieło p. t. „Aus meinem Leben" (Berlin 1870).

Dorn Jan Albert Bernard, orjentalista, * 1805 r. w Scheuerfeld w Koburskiem. Słuchał nauk w uniwersytecie lipskim; 1829 r. przeniósł się do Rosji, gdzie od 1843 był nadbibljotekarzem bibljoteki publicznej i dyrektorem muzeum azjatyckiego w Petersburgu. Zasłużył się w dziedzinie historji krajów irańskich i kaukaskich. † 1881 r. w Petersburgu. Oprócz dzieł: „Grammatische Bemerkungen über die Sprache der Afghanen" (Petersburg 1840) i „A chrestomathy of the Pushtu" (Petersburg 1847), przełożył na angielski perskiego historyka Neamua Ullaha „History of the Afghans" (2 t., Londyn 1829—36), wydał Schir-ed Dina „Geschichte von Taberistan Rujan und Masenderan" (2 t., Petersb. 1850) i „Auszüge aus mohammed. Schriftstellern über Geschichte und Geographie der südlichen Küstenländer des Kaspischen Meeres" (4 t., Petersb. 1858—61). Napisał także kilka rozpraw dotyczących historji, geografji, numizmatyki, starożytności i historji literatury świata mahometańskiego w „Mémoires" i „Bulletin" akademji petersburskiej. Nadto opracował: „Das Asiatische Muzeum der kaiserl. Akademie der Wissenschaften" (Petersburg 1896) i „Catalogue des manuscrits et xylographes orientaux de la bibliothèque impérial publique" (Petersburg 1852).

Dorn Aleksander, publicysta i ekonomista austrjacki, * 1838 r. w Wiener Neustadt. W r. 1858 wstąpił do służby państwowej, a w r. 1863, wysłany był na wystawę do Konstantynopola, jako urzędowy sprawozdawca. Od r. 1867 redagował dział ekonomiczny w „Pester Lloydzie." W r. 1884 założył w Wiedniu tygodnik „Volkswirtschafliche Wochenschrift," a od r. 1888 rocznik p. t. „Export-Compass." Napisał: „Aufgabe der Eisenbahnpolitik" (Berlin 1874); „Kriegsmarine und Volkswirtschaft in Oesterreich-Ungarn" (Wiedeń 1885). Oprócz tego redagował wydane przez Lehnerta, Zehdena i innych, wielkie ilustrowane dzieło: „Die Seehäfen des Weltverkehrs" (Wiedeń 1889).

Dorna, nazwa kilku wsi w Bukowinie, z których **D.** *Watra* nad Bystrzycą, przy trakcie z Czerniowic do Siedmiogrodu, o 5 mil od granicy siedmiogrodzkiej, i **D.** *Kandreni*, o 4 mile, posiadają wody mineralne, siarczane i żelazne.

Dornach, wieś w Górnej Alzacji, obok Mülhuzy, ma zamek, dom inwalidów, wielkie fabryki tkackie, słynny zakład fotograficzny (Braun i Clement) i 6,200 miesz.

Dornbach, przedmieście Wiednia, ma 3,000 ludności, pałac i pyszny park książąt Schwarzenbergów; pamiętna jest zaciętym bojem pomiędzy Polakami a Turkami, w dniu oswobodzenia Wiednia przez Jana Sobieskiego 12 września 1683 r. W r. 1890 przyłączono **D.** do Wiednia.

Dörnberg Ferdynand Wilhelm Kacper, baron von, * 1768 w Hausen pod Hersfeld, † 1850, pod rządem westfalskim pułkownik gwardji strzelców, znany powszechnie z niefortunnego powstania (1809) przeciw rządom Hieronima, króla westfalskiego. Wysłany do Walhausen dla uśmierzenia zamieszek, chciał pułk swój połączyć z powstańcami, by działać przeciw rządowi. Gdy jednak wojsko go nie usłuchało, uszedł do Czech, gdzie wszedł do korpusu werbowanego tamże przez księcia brunświckiego; w r. 1812 przeniósł się do służby rosyjskiej, następnie w r. 1815 do hanowerskiej, a w r. 1842 był posłem Hanoweru w Petersburgu. Por. Lynker „Geschichte der Insurrectionen wider das westfäl. Gouvernement" (Kassel, 1857).

Dornbirn, miasteczko w Vorarlbergu (Austrja), nad rz. Dornbirner Ache, ma 4,600 miesz. (wraz z gminą 11,000); przędzalnie i tkalnie bawełny.

Dornburg, miasto w malowniczem położeniu, w wielkiem ks. Sasko-Wejmarskiem, o 3 godz. drogi od Jeny, nad rz. Saalą, ma 760 m. i 3 książęce zamki. Jestto starożytne miasto, wspominane już w dziejach X w. Było niejednokrotnie miejscem pobytu cesarzów, oraz kilku sejmów.

Dorner Izaak August, teolog ewangelicki, * 1809 r. w Neuhausen ob. Eck pod Tuttlingen, † 1884, od r. 1847 profesor teologji w Bonn. Był on zwolennikiem kierunku spekulatywnego tak zwanej pośredniczej teologji niemieckiej (Vermittelungstheologie). Napisał pomiędzy innemi: „Entwickelungsgeschichte der Lehre von der Person Christi“ (Sztutg. 1839, 2 wyd. t. 3, 1845—56); „Der Pietismus bes. in Würtemberg“ (Hamburg 1840 i Kiel 1841); „Das Princip unserer Kirche“ (Kiel 1841); „Über die gagenwärtige Krisis der kirchlichen Lebens“ (Göting. 1854); „Gutacten der theol. Fakultät etc“ (Gotha 1859) i in. Jego „Gesammelte Schriften” wyszły w r. 1883. Por. Kleinert „Die Erinnerung an D.“ (Berlin 1884) i korespondencja **D.** z Martensem (Berlin 1888).

Dorogoi, miasto okręgowe w północnej Mołdawji, 14,000 miesz., w połowie Żydów.

Dorohobuscy książęta, wywodzący się od Rurykowiczów i w XV w. niejednokrotnie ważne zajmujący stanowiska w wojskach W. Ks. Moskiewskich. Ostatni z nich Iwan Iwanowicz zabity około r. 1545 z rozkazu Iwana Groźnego.

Dorohobuż, starożytne miasto pow. w gub. Smoleńskiej, na Dnieprem, 6,600 m. W 1500 r. zaszła tutaj pamiętna bitwa (14 czerwca) na brzegach rzeki Wiedroszy, w której książę Szczenia, wódz Iwana III, pobił hetmana litewskiego, ks. Konstantego Ostrogskiego, i zabrał go do niewoli. W 1508 r. zdobyła go Litwa i znów utraciła. Na mocy traktatu 1618 r. **D.** przyłączony do Polski, zostawał pod jej panowaniem do 1654 r., w którym przez cara Aleksego Michajłowicza, wcielony był do Rosji. W r. 1812 spalono tu domów i sklepów 714. W pobliżu góry Pleszywcowej znajduje się źródło mineralne, licznie przez chorych zwiedzane. — **D.** powiat ma obszaru 346,954 dziesięcin, a ludności 106,965 (1897).

Dorohobuż, wieś w gub. Wołyńskiej, pow. Ostrogskim, nad rzeką Horyniem, w XI w. jedno z księstw udzielnych, o którego posiadanie niejednokrotnie dobijali się władcy Rusi. Zamek tutejszy 1514 r. darował Zygmunt I Konstantemu Ostrogskiemu; w okolicach znajdowano niejednokrotnie rozmaite naczynia starożytne.

Dorohostajski I, v. *Kościesza* odm., v. *Tępa Kościesza*, herb: W polu czerwonem strzała srebrna bez opierzenia, u dołu rozdarta, z poprzeczną belką u góry zamiast żeleźca, w środku drugą belką przekrzyżowana. U szczytu trzy pióra strusie.—**D. II** różni się od poprzedniego rysunkiem strzały, która tu jest u góry zakończona

Dorohostajski I.

Dorohostajski II.

jak litera **T,** a we środku tylko z lewej strony jest przekrzyżowana.

Dorohostajski Mikołaj, herbu Leliwa. wojewoda połocki od 1574 r.; odznaczał się chlubnie we wszystkich wyprawach Stefana Batorego. W r. 1577 pod Dorohostajem uderzył w 80 koni na silny oddział Tatarów i na głowę ich pobił; † 1597 r.—**D.** Krzysztof, syn poprzedniego, znakomity swego czasu wojownik, * 1562 r. Za Zygmunta III, wielki marszałek litewski; jeszcze za panowania Stefana Batorego dowodził własną chorągwią i odznaczył się pod Kokenhausen w Inflantach. Za panowania Zygmunta III brał udział we wszystkich wyprawach ówczesnych i wszędzie dzielnym okazał się dowódcą. Wraz z Krzysztofem Radziwiłłem walczył (1600) pod Karkusem ze Szwedami, a pod Kiesi ciężką otrzymał ranę. W ciągu dalszej wojny niejednokrotnie złożył dowody waleczności na czele swej chorągwi. W bitwie pod Kokenhausen (1601), dowodząc prawem skrzydłem, przyłożył się stanowczo do zupełnego zwycięstwa. Podczas wojny z W. Ks. Moskiewskim brał udział w oblężeniu Smoleńska (1611) i tu przy szturmie, wpadłszy najpierwszy do zamku, zginął wśród wybuchu zapalonego składu prochów. **D.** był wyznania kalwińskiego; kształcił się w Strasburgu i Fryburgu; w majątku swoim Oszmiana Murowana, czyli Oszmianka, założył drukarnię i napisał także dziełko: „Hippica, to jest o koniach księga“ (Kraków 1603, kilkakrotnie przedrukowywane; ostatnie wyd. Krak. 1861), uwagi swoje przeplata wierszami. z Georgik Wirgiljusza przekładanemi. Por. Ossolińskiego „Wiadomości historyczno-krytyczne“ (II t., str. 298—324).

Dorohowskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie Mścisławskiem. Powstało z dawniejszego starostwa Krzyczewskiego około r. 1600, przez oddzielenie dóbr Doroha, Wołczasy i Brzozowe Błoto. Od tego czasu wedle metryk lit. było w posiadaniu familji Podbereskich, Iliniczów, Kiełczewskich, Mężyńskich; wreszcie z mocy przywileju z dnia 3 grudnia 1766 r. Jerzy Iwicki, na zasadzie zezwolenia króla Poniatowskiego, ustąpił je Jerzemu Iliniczowi, pisarzowi grodzkiemu mścisławskiemu,

który opłacał z niego kwarty złp. 44 gr. 24, a hyberny złp. 110.

Doronicum, *Omieg, Kozi korzeń*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, krzewy o pojedyńczych koszyczkach kwiatowych, w Europie i Azji umiarkowanej, głównie w okolicach górzystych. **D.** *pardelianches*, z kwiatami żółtemi,—ma gruby korzeń, woni aromatycznej, który używany był w medycynie; podobnie jak **D.** *caucasicum*, hoduje się w ogrodach.

Dorosz, kozak zaporoski. W r. 1709, po wojnie szwedzkiej, był koszowym, lecz wkrótce udał się na wysepkę rzeki stepowej Małej Tarnawki i tam był apostołem. Jak mówi podanie, żył on na pustyni, ubierał się w habit i miał wąsy siwe do kolan. Lud miał dla niego wielką miłość i zaufanie, wszelkie sprawy pod sąd jego oddawał i śpieszył do niego po pociechę duchową.

Doroszenko, pseudonim Jasińskiego Marcelego.

Doroszenko Michał, został dowódcą Kozaków z tytułem: „starszego wojsk J. K. M. zaporoskich" (zam. hetman), po zwycięstwie Koniecpolskiego nad niemi pod Kaniowem, Czerkasami i Niedźwiedziemi Łozami nad jeziorem Karnkowem (29—31 października 1625 r.). Wtedy starszemu 600 złp. pensji rocznej, a 6,000 Kozakom rejestrowym 60,000 złp. płatnych na ś. Ilję naznaczono, z zostawieniem im tylko prawa prezenty kandydatów na starszego. Czajki kazano spalić, by boju z Turkiem niedozwolić. Nowy rozruch w grudniu t. r. uspokoiła wieść powrotu hetmana w. kor., który, gdy 1626 r. **D.** wysłał na Tatarów krymskich, zobaczył wnet powracającego się do siebie. Tatarzy bowiem przypomnieli **D.** dawne sojusze Kozactwa z sobą i istotnie odnowił je podkomendny **D.** na Niżu Olifier.

Doroszeńko Piotr

R. 1627 **D.** z Kozactwem na królewskie żądanie poparcia przeciw Szwedom, odrzekli skargą na spalenie czajek i żądaniem zwiększenia rejestru do 10,000. R. 1628 zginął **D.** w wyprawie na Krymie. Jego następcą był Grzegorz Cezary, również jak **D.** za polskość nielubiony, zabity 1630, poczem obrano starszym Tarasa.—**D.** Dorofej, syn poprzedniego, r. 1650 zbrojno wyswatał donnę Rozandę, córkę wojewody multańskiego Lupuli, z Tymoszkiem Chmielnickim (ob. Szajn. „Szkice historyczne" t. 3).—**D.** Piotr, syn poprzedniego, * 1627 r. w Czehryniu, † 1698 r., rodem z Sośnicy w Czehryńskim pułku, którego dowódcą został odrazu, 17 października 1660 podpisał zaraz po Chmielnickim ugodę hadziacką. 1661 uszlachcony, za Tetery asauła, 1665 r. hetman Kozaków po wypędzeniu Opary i ucieczce do Polski Tetery. Rządził w Czehryniu, podczas gdy Brzuchowiecki w Hadziaczu ciążył do cara Aleksieja, a Zaporoże do Krymu—skutkiem tego rozdarcia był pokój andruszowski 1667 r. Pokój w Podhajcach t. r. 19 paźd. z Sobieskim zjednał Polsce, **D.** nie szczerze jednak, bo snadź dla utrzymania jej w szachu, lubo zabił Brzuchowieckiego 1668, wszakże przestrzegł o swym pochodzie ks. Romodanowskiego, tak, że ten po pozornem złączeniu obu połów Ukrainy przez **D.**, mógł w jego nieobecności zająć Zadnieprze, gdzie po Suchowiju i Haneńce, rezydującym w Humaniu, Mnohogrzeszny przewodzi. Wielość tych uzurpatorów, a głównie obawa przed Haneńką skłoniła **D.** do odnowienia umowy hadziackiej 1668, wskutek czego uznany hetmanem 1669 walczy z Haneńką, Mnohogrzesznym i Zaporożem. Już jednak 1670 odrzucenie żądań **D.** przez wysłańców króla Michała i poparcie Haneńki przez tychże, rzuca **D.** w objęcia Turków i Tatarów, z jego pomocą w tych ręce wpada Kamieniec 1672 i tak dalece w odstępstwie zachodzi, że 1673 sami Kozacy burzą się na niego. Nowa zdrada **D.** z ks. Romodanowskim i hetmanem Zaporoża (po Mnohogrzesznym od 1672 r.) Samoiłowiczem, już nie Polski, lecz Turków, oswobadza Ukrainę od tego zdolnego, ale własną ambicją i zaściankową polityką szlachty na bezdroża wraz z Ukrainą wywiedzionego awanturnika. W r. 1676 **D.** złożył buławę i zdał się na łaskę carską. Skończył **D.** jako więzień stanu naprzód w Sośnicy, potem w Moskwie, na łonie młodej żony, bojarki. Po **D.** w Czehryniu rządzi Hryćko Wolski v. Korowczeńko. Wiele szczegółów do historji **D.** podają kronika Wieliczki i Pamiętniki Jerlicza. Por. Wieliczko Samuel „Letopiś" (Kijów 1851, t. II); Grabianka Grzegorz (Kijów 1854); Kostomarow „Ruiny" (w „Wiestniku Europy" 1879—1880) i tegoż życiorys **D.** (Petersburg 1874); Barwieńskoj „Istoria Rusi" (Lwów 1890, str. 221); Ewarnickij „Istorija Zaporożskich kazakow" (Petersburg 1895, t. II, str. 359); Antonowicz i Bec „Portrety i biografje historyczne" (Kijów 1883); Fr. Kluczycki „Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego" (Kraków 1880); Ambroży Grabowski „Ojczyste spominki" (t. II, Kraków 1835); Hammer „Geschichte des Osmanischen Reichs" (Peszt 1830).

Doroszeńki szańce, znajdowały się na Ukrainie u brzegów Lasu Czarnego, w pobliżu Ingułu Małego; dzisiaj małe już tylko z nich pozostały szczątki.

Doroszeńko, herb polski, znany tylko z nazwy.

Doroszyński Wacław, dworzanin Zygmunta III, wysłany był 1593 r. przez króla do Porty Otomańskiej dla utwierdzenia z nią sojuszu przyjaźni; powagą i niezachwianą wytrwałością wywiązał się z tego zlecenia.

Dorota (św.) panna i męczenniczka. Baronjusz, Bollandus i Tilmont śmierć jej odnoszą do czasów prześladowania Dioklecjanowego (303—313). **D.** pochodziła z Cezarei kapadockiej, z rodziny szlacheckiej. Była nadzwyczajnie piękną i pobożną. Zmuszana przez rządcę prowincji, Fabrycjusza do składania ofiar bogom pogańskim, oparła się temu, za co skazaną została na straszne tortury i mężnie poniosła śmierć męczeńską. Ciało jej znajduje się w Rzymie, pamiątkę jej obchodzą 6 lutego. Jest także czczona przez Czechów, którzy posiadają bogatą literaturę na legendzie o niej osnutą.

Dorota, patronka Prus, córka włościanina Wilhelma Szwarca, * 1340 we wsi Montowie na Żuławach. Po śmierci męża, rzemieślnika w Gdańsku, z którym miała 9-ro dzieci, w 44 roku życia, odbywszy wiele pielgrzymek nabożnych, prosiła, by ją zamurowano w celi przy kościele katedralnym w Kwidzynie, i tu żyła podług reguły, którą (jak mówiła) sam Jezus Chrystus jej objawił. Po 14 miesiącach tego dobrowolnego więzienia, † 1384 roku, otrzymawszy (podług tradycji) Komunję z rąk samego Zbawiciela. Por. „Vita B. Dorotha ad tod. de Linda 1702 approbata" w bibl. biskupiej w Heilsbergu; na podstawie tego rękopisu Fryderyk Szembek wydał: „Wizerunek zacny przygotowania chrześcijańskiego i t. d.;" Kalicki „Zarysy historyczne" Lwów, 1869, wyd. 3, p. t.: „Patronka starodawna państw pruskich, Dorota z Prus wdowa," (Toruń, 1638, ib. 1698); „Encykl. Kościelna."

Dorota, kasztelanowa czechowska, zabiła męża swego, wywołano ją, a Konrad mazowiecki r. 1467 zakazał pod utratą gardła i mienia przechowywać ją. Rozpustę Doroty Tęczyńskiej podanie o wieży Dorotki głosi.

Dorota, księżniczka kurlandzka, ob. Dino.

Dorotanki, jest to świeckie i duchowne stowarzyszenie pań i panien, zajmujące się opieką nad opuszczonemi dziewczętami, zawiązane w r. 1830 w Rzymie. Nazwa ich pochodzi od obranej przez nie patronki, św. Doroty, panny i męczenniczki. Niektóre ze stowarzyszonych przepisały sobie regułę zakonną, którą Grzegorz XVI zatwierdził w r. 1839, a świeckie stowarzyszenie w 1841.

Dorow Wilhelm, archeolog niemiecki, * 1790 w Królewcu, † 1846 w Halli; zostawał od 1816—1822 w cywilnej służbie pruskiej w Dreźnie; później przemieszkiwał najwięcej w Halli. Pisał o starożytnościach rzymskich i germańskich w prowincjach nadreńskich i Westfalji, o Etrurji i t. p. Z prac jego najcelniejsze: „Denkmäler alter Sprache und Kunst" (2 t., 1823—27); „Etrurien und der Orient etc." (Heidelberg, 1829); „Voyage archéologique dans l'ancienne Etrurie" (Paryż, 1829); „Erlebtes aus den Jahren 1790 — 1827" (4 t., Lipsk, 1843 — 1845); „Briefe berühmter Staatsmmänner" (Lipsk, 1843); „Denkschriften und Briefe" (5 t., Berlin, 1838 — 40). Wydał nadto z bogatego swego zbioru autografów „Facsimile und Handschriften" (4 t., Berlin, 1836—38).

Dorowąż, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dorpat, *Derpt*, dawniej i od r. 1894 znowu urzędownie *Jurjew*, miasto powiatowe w gub. Liflanckiej nad rz. Embachem, 42,421 miesz., założone przez Jarosława I około 1030 r. Uniwersytet, założony 1632 przez Gustawa Adolfa, upadł 1710 i dopiero w 1802 na nowo urządzony; znakomita bibljoteka, sławne obserwatorjum astronomiczne, ogród botaniczny, tudzież kilka innych instytutów i zbiorów. Uniwersytet w 1892 liczył 81 profesorów i 1,620 studentów; posiada on 5 fakultetów: ewangelicko-teologiczny, historyczno-filologiczny, fizyko-matematyczny, prawny i medyczny. Dalej posiada **D.** muzeum starożytności, instytut weterynaryjny, gimnazjum realne i filologiczne, seminarjum nauczycielskie, kilka szkół żeńskich; z zakładów przemysłowych są tu wielkie browary, fabryki cygar, fortepjanów, drukarnie. **D.** był niegdyś znakomitem miastem hanzeatyckiem, w 1582 należał razem z Inflantami do Polski, w 1625 przeszedł do Szwecji; zburzony 1704 przez Piotra W. i dopiero staraniem Katarzyny II na nowo odbudowany.—**D.** powiat 9,293 wiorst kw., a ludności 190,747; liczne błota i jeziora.

Dörpfeld Fryderyk Wilhelm, pisarz pedagogiczny niemiecki, * 1824, † 1893 w Rönsdorf. W r. 1848 — 49 był nauczycielem w Heidt pod Ronsdorf, a od 1849—79 rektorem szkoły w Wupperfeld pod Barmen. Z dzieł jego zasługują na wyróżnienie: „Die freie Schulgemeinde auf dem Boden der freien Kirche im freien Staate" (Gütersloh, 1863); „Die drei Grundgebrechen der hergebrachten Schulverfassungen" (1869); „Beitrag zur Leidensgeschichte der Volksschule" (1883); „Enchiridion der biblischen Geschichte" (1888). Oprócz tego w 1857 założył czasopismo *Evangelisches Schulblatt* (Gütersloh). Por. Höfler „F. W. D." (Lipsk, 1890) i Vogelsang „Rector F. W. D." (Hilchenbach, 1894).

Dörpfeld Wilhelm, architekt i archeolog niemiecki, syn poprzedniego, * 1853 w Barmen, kształcił się w Berlinie. Od 1877 do 1881 r. brał udział w poszukiwaniach archeologicznych w Olimpji, a od 1878 — 1881 powierzono mu dozór techniczny nad tamecznemi odkopami. W 1882 mianowany architektem instytutu państwowego archeologicznego w Atenach, w 1887 został tam pierwszym sekretarzem. Następnie brał czynny udział we wszystkich pracach odkopowych, razem ze Schliemanem, w Troi i Tyryncie. Brał on oprócz tego udział w opracowaniu wielkiego dzieła „Die Ausgrabungen zu Olimpia" (1877 — 81); „Troja" (Lipsk, 1884) i „Tiryns" (1886).

Dorpowski v. *Leliwa* odm., herb: Na tarczy ściętej w polach błękitnych, w górnem — krzyż czarny z kliniasto - wciętemi końcami ramion,

w dolnem — nad złotym półksiężycem srebrna gwiazda. U szczytu 5 piór strusich.

Dorpowski.

Dorregaray, don Antonio, margrabia d'Eraul, hiszpański karlistowski generał, * około 1820, † 1882 w Anglji. W 1836—39 walczył w szeregach Don Carlosa, następnie wszedł do armji królewskiej i w 1859 odznaczył się w wojnie przeciw Maroko. W r. 1872 był pułkownikiem w służbie Don Carlosa, odniósł zwycięstwo pod Eraul, za co został mianowany generał-porucznikiem i otrzymał tytuł margrabiego. W r. 1874 jako generał kapitan dowodził armją karlistowską i wydał proklamacją, zapowiadającą wojnę bez pardonu. Odniósł zwycięstwo pod Estellą, ale pod Alcara musiał się cofnąć przed przeważającemi siłami Jovellara, do Nawarry, gdzie był dowódcą aż do końca powstania. W 1876 udał się z Don Carlosem do Francji, potem do Anglji, gdzie pozostał do śmierci.

Dorset, hrabstwo w południowej Anglji, nad kanałem Brytańskim, liczy na przestrzeni 2,559 klm. kw. 195,000 miesz., trudniących się po większej części rolnictwem i hodowlą bydła, kraj płaski, niekiedy wzgórzami przecięty, dostarcza wybornych pastwisk. Miasto główne jest Dorchester.

Dorset, niegdyś tytuł rodzin Beaufort (ob.) i Grey (ob.), nadany później familji *Sackville*. Pierwszym hrabią *Dorset* był *Tomasz Sockville*, * 1536, † 1608; jako lord Buckhurst w procesie księcia Norfolk i Marji Stuart krwawy miał udział; kanclerz uniwersytetu oksfordzkiego i wielki podskarbi od 1598; od Jakóba I otrzymał godność hrabiego **D.** Jest autorem znanego poematu opisowego „Mirrour of magistrates“(1559) i pierwszej właściwie angielskiej tragedji, „Ferrex and Porrex“ (1565). — *Edward Sackville* hrabia **D.**, wnuk poprzedniego, * 1590, † 1652, znakomity mąż stanu, wyznaczony został przez Karola I, gdy ten w 1640 do Szkocji wyjeżdżał, wielkorządcą kraju, pozostał wiernym jego stronnikiem.—*Karol Sackville*, hrabia **D.**, * 1637, poeta i mąż stanu, walczył 1665 pod dowództwem księcia York przeciwko Holendrom; przed bitwą ułożył pieśń: „To all you ladies now at land,“ dotąd śpiewaną przez marynarzy angielskich; później, gdy książę York został królem pod imieniem Jakóba II, stawiał śmiało czoło despotycznym jego rozporządzeniom. Mianowany za Wilhelma III lordem podkomorzym, † 1706. Poezje jego wyszły w edycji Lohnsona poetów angielskich (1780). —*Lionel Cranfield Sackville*, syn jego, otrzymał w 1720 od Jerzego I godność księcia **D.**—*Jan Jerzy Fryderyk* książę **D.**, przyjaciel młodości Byrona, zdał majątek i tytuł na swego synowca Karola Hermana, wicehrabiego Sackville i barona Bolebrooke, * 1767, który za Jerzego IV i Wilhelma IV był wielkim koniuszym i † 1843 bezpotomnie. Na nim wygasł tytuł książąt **D.**

Dorstenia, *Czerwirzepa*, rodzaj roślin z rodziny pokrzywowatych, cechujący się osadzeniem kwiatów męskich i żeńskich w osadniku mięsistym, w którym są do połowy pogrążone, skąd układ owoców zbliżony do fig. Kwiaty mają za okrywę cztery niewyraźne łuski. **D.** *contrayerva* w Indjach zachodnich i Ameryce południowej, oraz i inne gatunki dostarczają *korzenia kontrayerwy;* niegdyś słynne *aleksifarmakon* (ob.), stanowi w stanie świeżym środek silnie pobudzający; dziś rzadko używany.

Dorsuniskie starostwo niegrodowe. Leżało w województwie Trockiem, pow. Kowieńskim. Historyczne to starostwo sięga odległej starożytności. Król Jagiełło bowiem, jadąc z Polski na umówiony zjazd z Krzyżakami pod Wieloną, przybył do Dorsuniszek w 1418 z królową i senatorami, gdzie go hojnie podejmował w. książę Witold. Później król Zygmunt August dał je na dożywocie żonie swej Barbarze Radziwiłłównie. Od 1766 posiadali je razem z dzierżawą Wajgowską Ogińscy, opłacając z niego kwarty złp. 1,719 gr. 10, a hyberny złp. 1,900. Na sejmie warszawskim r. 1773 stany rzeczypospolitej nadały toż starostwo na emfiteusis Ignacemu Ogińskiemu, dotychczasowemu staroście dorsuniskiemu.

Dorsuniszki, miasteczko w gub. Wileńskiej, pow. Trockim, zamieszkane głównie przez żydów; kościół wybudowany 1848 r.

Dorsz, *Dorsza (Dorsh)*, herb: Na tarczy ściętej w polach barwy niewiadomej, w górnem—orzeł między dwiema 6-promiennemi gwiazdami, w dolnem — lew trzymający półksiężyc. U szczytu pół murzyna, strzelającego z łuku, z przepaską na czole i biodrach. Labry barwy niewiadomej.

Dorsz.

Dorszewski Kazimierz, ksiądz, napisał: „Zapiski i wrażenia z podróży do Ziemi św. i Egiptu, odbytej 1872“ (Gniezno, 1878); „Lekcje i Ewangelje“ (2 t. 1870).

Dortmund, miasto powiatowe w obwodzie pruskiej, regencji Arensberg, nad rz. Emscher, rezydencją zarządu górniczego Westfalji, ma 112,000 miesz., trudniących się po większej części przemysłem. Przemysł ten opiera się na okolicznych kopalniach węgla i wyraża się w wielkich zakładach metalurgicznych. Jedno tylko towarzystwo akcyjne „Union“ w 1892 zatrudniało 7,699 robotników i wyprodukowało żelaza i stali na 36,6 milj. marek; wartość produkcji innych 9 zakładów tego rodzaju dochodziła od 450,000 do

12,9 milj. marek. Jest tu też 30 browarów, 14 wielkich cegielni, gorzelnie, młyny i in. **D.** posiada kilka zakładów naukowych, różne urzędy, banki i 4 dworce kolejowe. Wyniesione 800 r. do rzędu miast, należało później do Hanzy i niejednokrotnie przyjmowało w swoich murach cesarzów, którzy tutaj kilka sejmów zwołali. W wiekach średnich było miejscem głównego pobytu sądu, zwanego Vehm gericht. Dnia 10 czerwca 1609 r. zawarty tu został pamiętny układ *(reces dortmundzki)* pomiędzy elektorem brandeburskim Janem Zygmuntem a hrabią palatynem neuburskim Filipem Ludwikiem w przedmiocie sporu o sukcesję jülich-kliwijską. Por. Fahnego „Die Grafschaft und freie Reichstadt **D.**" (3 t., 1854—1856).

Dortrecht, ob. Dordrecht.

Dorycki porządek, ob. Porządki architektoniczne.

Doryda, po grecku *Doris*, mały górzysty kraj we właściwej Helladzie, starożytne siedlisko Doryjczyków, którzy z czterema miastami swojemi: Beion, Kytinion, Erineos i Pindos, tworzyli tak zwaną *Tetrapolis doryjską*. — **Dorydą** zwała się także kraina w Azji Mniejszej, na brzegach Karji, zamieszkana przez osiadłych tutaj Doryjczyków i która z sześciu swemi miastami jeden tworzyła związek. W dzisiejszej Grecji Doryda tworzy jedną eparchję w gubernji Focydy. Por. „Mittheilungen des athenischen Instituts" (t. IX, str. 365); Newton C. T. „A history of discoveries at Halicarn, Cnidus and Branchidae" (Londyn, 1862—63).

Doryfor (z greck.), żołnierz w milicji greckiej, uzbrojony w lancę, czyli kopję, u Spartanów słudzy noszący włócznie za swoimi panami, zwano tak również przyboczną straż tyranów, drabantów, zwykle cudzoziemców. **D**-em zowie się też posąg atlety, wykonany przez Polikleta. Por. Friederichs „Der Doryphoros des Polyklet" (Berlin, 1863).

Doryjczycy, Dorowie (greck. *Dorieis*), jedno z czterech głównych plemion narodu greckiego, które, według podania, otrzymało tę nazwę od *Dorosa*, syna Hellena, i w najdawniejszych czasach zamieszkiwało w Tesalji, pomiędzy Olimpem a Ossą, a następnie więcej ku południowi u stóp Ety i Parnasu (ob. *Doryda*). Później skutkiem wędrówki *Doryjczyków*, zwanej także *powrotem Heraklidów*, opanowali znaczną cześć Polopones (Argolidę, Lakonję i Mesenję całkowicie zdoryzowali). Z Argolidy i Lakonji zajęli południowe wybrzeża Azji Mniejszej i sąsiednie na morzu Egejskiem wyspy *(azjatycka Doryda)*. Na Krecie stanowili **D.** pierwotnie główną część ludności; w Sycylji i niższej Italji pozakładali także wiele kolonji, które z czasem wielkiej doszły świetności. Poważnym, męskim, surowym, prawie nieokrzesanym charakterem wyróżniali się **D.** od innych plemion greckich, a zwłaszcza od Jończyków (ob.), z którymi pod wielu względami tak w życiu prywatnem, jak i publicznem, zupełny stanowili kontrast. — **Dorycki djalekt** (ob. Grecki język), **Dorycka tonacja** (ob. Grecka muzyka), **Dorycka liryka** (ob. Grecka literatura) i **Dorycki porządek** (ob.) wykazują dostatecznie te wybitne oryginalności Doryjczyków, stanowiące różnice w mowie, sztuce i literaturze. Por. O. Müllera „Die Dorier" (2 ed., 2 t., Wrocław, 1844).

Doryphora, inaczej *Leptinotarsa*, chrząszczyk kartoflany, ob. Colorado.

Dorys, ob. Doryda, Doryjczycy.

Dorzym, *Dorzemski*, *Darsen*, *Ciemiński*, herb kaszubski: Na tarczy lewo ukośnie ściętej w polu I czerwonem—pół lwa złotego; pole II zielone. U szczytu półksiężyc z trzema gwiazdami srebrnemi, po jednej nad każdym rogiem i nad środkiem.

Dorzym.

Dosa Jerzy, przywódca w powstaniu ludu wiejskiego w Węgrzech 1514 r., Siedmiogrodzianin, rodem z kraju Szeklerów, stąd niekiedy nazywany *Jerzym Szekely*, odznaczył się w oblężeniu Belgradu, poczem, odstąpiwszy sprawy królewskiej, stanął na czele powstałych chłopów w obronie swobód ludu. Pokonany na polu rakuskiem przez Jana Boremiszka, zwyciężył pod Csanad wojska biskupa Czaki i Stefana Batorego, poczem rozbity pod Eger (Erlau), po wytrzymaniu dwumiesięcznego oblężenia w Szegedynie, wzięty do niewoli przez wojska Jana Zapolya, po ciężkich męczarniach, został poćwiartowanym. W powstaniu tem utraciło życie przeszło 70,000 ludzi. Por. Marki „Georg **D.** und seine Empörung" (Budapeszt, 1884); Józef Eötvös napisał na temat tego powstania romans p. t.: „Magyarorszag 1514 ben." (Peszt, 1847).

Doschot v. *Pobóg* odm., herb: W polu błękitnem, podkowa srebrna. Nad tarczą dwa hełmy w koronach, nad któremi po trzy pióra strusie, nad pierwszym jedno złote między błękitnemi, nad drugim srebrne między błękitnemi. Labry przy pierwszym hełmie błękitne, podbite złotem, przy drugim—błękitne, podbite srebrem. Nadany r. 1811 przez cesarza Franciszka I.

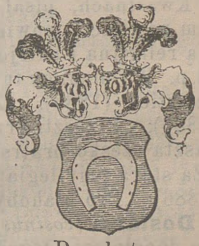

Doschot.

Dosieczna *(cosecans)* łuku, lub kąta, jest to sieczna (ob.) dopełnienia tegoż łuku, lub kąta; ob. Trygonometryczne linje.

Dosługa, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem — dwie kotwice srebrne, ukośnie

skrzyżowane, w dolnem czerwonem — koń biały z czarnym popręgiem. U szczytu trzy pióra strusie. Labry błękitne, podbite srebrem. Nadany r. 1842 przez Cesarza Mikołaja I.

Dosługa.

Dossi Dosso, malarz włoski, przyjaciel Ariosta, * 1479 r. w okolicach Mantui, † 1542 w Ferrarze. Manjerą zbliża się do Tycjana, z którym malował kilka sal w pałacu ks. Alfonsa d'Este. Obrazy te przedstawiają bachanalje, zabawy satyrów, nimf i faunów. W innych dziełach naśladował Rafaela, z tych najlepsze: „Madonna ze świętemi" w Ferrarze, „Cyrce w lesie" w pałacu Borghese w Rzymie" i in. Arcydziełem **D.** jest „Dysputa czterech doktorów kościoła" w galerji Drezdeńskiej.

Dossi Jan Chrzciciel, brat poprzedn., † 1546, był wybornym pejzażystą i malarzem historycznym.

Dost, herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV błękitnych — 6-promienna gwiazda złota, w polach II i III srebrnych — trzy pióra strusie, czerwone między błękitnemi, przeszyte strzałą. Nad tarczą dwa hełmy w koronach, nad któremi po trzy pióra strusie, nad pierwszym — czerwone między błękitnemi, nad drugim — błękitne między czerwonemi. Labry przy pierwszym hełmie błękitne, podbite złotem, przy lewym czerwone. Nadany w Galicji około 1809 r.

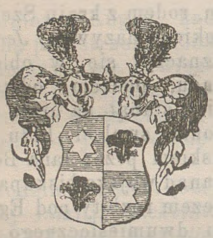

D o s t.

Dostál Aloizy, pisarz czeski, ksiądz, * 1858 w Kwasinach, pisał poezje do *Blahoviesta*, a potem powieści, opowiadania historyczne, z tendencją religijną i patrjotyczną, dla ludu, fejletony i t. p. Wymienimy tu: „Obietovaná" (1880); „Utoczisztie" (1885); „Za svatováclavsku korunu" (1886); „Plzňszti križí̌áci," „Kletba," „Posledni baszta czesko-bratrská," „Z dob roboty" (1884); „Za stará privilegia" (1888); „Vždy vierná Plzň" (1886); „Pro blahobyt czeského kraje."

Dostawa *(cosinus)* łuku lub kąta, jest wstawą dopełnienia tegoż łuku lub kąta; *Dostawa odwrotna (cosinus versus)* łuku lub kąta, jest wstawa odwrotna dopełnienia; ob. Trygonometryczne linje.

Dostenberg, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dost - Mohammed - Chan, władca Kabulu, * około 1770 z rodu Barakzi; po śmierci starszego swego brata Assim-Chana, który opanował Afganistan, objął w posiadanie Kabul 1826 r., a wkrótce potem 1835 przybrał tytuł króla (padyszacha). Przyjaciel Rosji, a przeciwnik Anglików, napadał razem z Persami posiadłości indyjsko-brytańskie; pobity przez nich 1839, uciekł do Persji; wzięty przez nich 1840 do niewoli, musiał 1843 ustąpić im część swych posiadłości. Starając się o wpływ w Persji, został rywalem Rosji i w 1855 zawarł traktat z Anglją, ale wpadł w zatargi z Persją; † przy oblężeniu Heratu 1863; po nim nastąpił syn jego Scher-Ali-Chan, ob. Afganistan.

Dostojewski v. *Radwan* odm., herb: W polu czerwonem, z drzewca poprzecznego zwiesza się chorągiew kościelna złota o trzech połach, obszytych frendzlami, z pierścieniem złotym na środku drzewca. U szczytu ręka zbrojna z mieczem.

Dostojewski.

Dostojewski Teodor, powieściopisarz rosyjski, * 1821 roku w Moskwie, † 1881; od 1837 do 1842 kształcił się w korpusie inżynierów w Petersburgu, wstąpił następnie do służby wojskowej, lecz ją w 1844 roku prędko porzucił i poświęcił się wyłącznie literaturze. Przyłączył się do szkoły Bielińskiego, którego poglądy i dążenia w zupełności podzielał. Pierwszym jego utworem był romans w listach p. t.: „Biedni ludzie" (1846); kreśli w nim żywemi barwami nędzę proletarjatu urzędniczego i małomiasteczkowego. W r. 1849 zamieszany do spisku Pietraszewskiego, zesłany do Syberji, służył następnie od 1854 — 56 jako prosty żołnierz na Kaukazie; w 1856 dozwolonym mu był powrót, pierwotnie do Moskwy, a następnie do Petersburga. Z własnych wspomnień z pobytu w Syberji skreślił z wielką prawdą, ale zarazem ze szlachetnym spokojem i rzadką objektywnością: „Zapiski iz mertwago doma" (1858). W 1860 przygotował wydanie poprzednich swych pism (2 t., Moskwa), w następnym zaś roku wystąpił z obszernym romansem „Uniżennyje i oskorblennyje," w którym robi podobny zarzut ustrojowi społeczeństwa, jaki wziął Victor Hugo za przedmiot „Misérables." Napisał nadto: „Prestuplenie i nakazanie" (p. t.: „Zbrodnia i kara" przełożył na język polski Bolesław Londyński, Warszawa, 1887); „Bratja Karamazowy," „Idiot," „Podrostok," „Biesy" i in. Por. Życiorys, listy i notatki z dziennika **D.** (Petersb., 1883); de Vogué w *Revue des deux Mondes* (1883) i tegoż „Roman russe" (Paryż, 1886); Brandes „T. M. D." (Berlin, 1890); Kowalewska „Wspomnienia o **D.**"

Dostojewski Teodor.

Skabiczewski „Historja nowszej literatury ruskiej" (1891); Reinhold „Geschichte d. russ. Litteratur" (Lipsk, 1886) i tegoż „Die Weltanschauung **D.** und Tolstoi's" (Lipsk, 1893).

Dostojewski Michał, brat poprzedn., * 1818, † 1866; zjednał sobie imię w literaturze rosyjskiej jako tłómacz Schillera „Don Carlos" i Goethego „Reinecke Fuchs", oraz dziennikarz (*Wremia* i *Epocha*) i utworami oryginalnemi: „Daczka," „Swietiołki," „Dwa stariczka" i in., razem z bratem Teodorem wydawał w duchu słowianofilskim miesięczniki: *Wremia* 1861—63 i *Epocha* 1864 — 65.

Dostrzegalnia, ob. Obserwatorjum.

Dostyczna lub *Dotyczna (Cotangens)*, łuku lub kąta, jest styczna (ob.) dopełnienia, ob. Trygonometryczne linje.

Dośrodkowa siła, siła utrzymująca ciało w ruchu obrotowym. Jeśli ciało, któremu chwilowa siła nadała ruch prostolinijny, wystawionem będzie na działanie siły ciągłej, której kierunek jest inny, niż kierunek pierwszej siły, wtedy ciało będzie w każdej chwili sprowadzane z kierunku, w którymby na mocy swej bezwładności postępowało, i zakreślać będzie w ogóle pewną linję krzywą. Siła, która w każdej chwili przyciąga ciało do pewnego punktu, zewnątrz jego drogi leżącego, zwana jest *siłą dośrodkową*. Za przykład można tu wziąć ruch ciała przywiązanego do jednego końca sznurka, którego drugi koniec jest trzymany w ręce. Natężenie tego sznurka będzie mierzyło wielkość siły dośrodkowej, którąby ten sam skutek sprawiła. Siła dośrodkowa jest wprost proporcjonalną do masy ciała i kwadratu jego prędkości, a odwrotnie proporcjonalną do promienia krzywizny drogi, t. j. $f = \frac{m\,v^2}{r^2}$. Ciało zmuszone do poruszania się po linji krzywej posiada jednak, z powodu bezwładności, w każdej chwili dążność do przejścia w ruch prostolinijny, w kierunku stycznym do linji krzywej, dążność ta wyradza siłę, zwaną *odśrodkową*, równą i wprost przeciwną sile dośrodkowej. Siła odśrodkowa jest skutkiem ciśnienia wywartego przez siłę żywą, poruszającą ciało (siłę styczną); kulka rulety wywiera ciśnienie na drogę, kula obracana na sznurku usiłuje sznur rozerwać, szklankę wody można obracać po kole bez wylania wody i t. d. Prawa siły odśrodkowej sprawdzić można za pomocą *machiny odśrodkowej*. Siła odśrodkowa ma wiele zastosowań: odśrodkowce w cukrowniach, proca, lasso i w. in. W nauce tłómaczy ona zmniejszanie ciężkości od bieguna ku równikom, oraz spłaszczenie ziemi i planet pod biegunami.

Doświadczalna metoda, ob. Doświadczenie.

Doświadczalne stacje rolnicze, ob. Rolnictwo.

Doświadczenie, rozpatrywanie przyrody, polegające na sztucznem wywołaniu zjawisk, aby badanie ich było łatwiejsze i w wyniki obfitsze, i tem się różni od prostego *dostrzegania* czyli *obserwacji*. W **D.** badacz wywołuje dane zjawisko w różnych warunkach, stara się usunąć wpływy zewnętrzne, za pomocą *przyrządów* prowadzi je tak, aby mógł ściśle oznaczyć stosunki liczebne. **D.** jest to pytanie stawiane naturze, na które ona odpowiada twierdząco, lub przecząco. Astronomja, meteorologja z natury swej mało do **D.** uciekać się mogą, natomiast w fizyce, chemji, fizjologji jest ono jedyną drogą do poznania przyrody wiodącą. W ostatnich czasach **D.** zyskało też ważne znaczenie w mineralogji i geologji. W ogóle postępowanie, jakiego używają nauki przyrodnicze, zowie się *metodą doświadczalną;* nie staramy się dziś odgadywać *praw* natury, jak to w ogóle czynili filozofowie starożytni i średniowieczni, wyprowadzamy je drogą *indukcji* i *analogji* z obserwacji i **D.;** wyszukujemy najbliższych zjawisk, przyczem tworzymy *hypotezy* i *teorje*, ale nie wybieramy ich dowolnie drogą *dedukcji*, w czem walną pomocą jest matematyka, wyprowadzamy wszelkie możliwe wnioski i podajemy je znów sprawdzeniu doświadczalnemu; te tylko hypotezy utrzymujemy, z których teoretycznie wyprowadzone wnioski znów się okażą zgodne z tem, co nam wskaże obserwacja i **D.** Metoda więc doświadczalna nie jest tylko indukcyjną, ale *indukcyjno-dedukcyjną;* od dedukcji tylko niewolno nam rozpoczynać w badaniu przyrody, ale każda gałąź nauk przyrodniczych tem jest wyżej rozwiniętą, im dalej na drodze dedukcji zaszła, czego najwymowniejszemi przykładami są astronomja i optyka. Bakon zwrócił uwagę na konieczność robienia doświadczeń, Galileusz wszakże wcześniej już z powodzeniem ich używał, a następni fizycy nadali jej tę niewypowiedzianą ścisłość, jaką się dziś cechuje. Por. Milla „System of logic" (streszczenie polskie Dygasińskiego „Logika" 1879); Karstena „Allgemeine Encyklopädie der Physik" (t. 1, Lipsk, 1856—57); Wundt „Logik" (t. 2, Metodenlehre).

Doświadczyński, pseudonim Czartoryskiego Adama, generała ziem podolskich.

Doświtki, tak nazywają na Ukrainie, Białej Rusi, oraz w gub. Lubelskiej zimowe zebrania poranne, na które schodzą się dziewki wiejskie do jednej chaty, dla przędzenia kądzieli przy jednem świetle; w innych okolicach nazywają to „Prządki" lub „Kądzielnice."—Doświtka znaczy też śniadanie przed wschodem słońca.—Pierwiastkowe znaczenie (istniejące dotychczas) wyrazu **D.** jest czas przed ukazaniem się zorzy porannej. Por. *Wisła*, VI, 857; *Tyg. Illustr.* 2, IV, 67.

Dotaniskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie i pow. Trockim. W 1766 r. składało się z dóbr Dotaniszki z przyległościami. Zniszczone to starostwo pożogami wojennemi do 1781 r. małe bardzo przedstawiało dochody, tak dalece, iż w tym czasie posiadająca je Ludwika

Zdzitowiecka, opłacała kwarty złp. 80, a hyberny złp. 40.

Dothain (po hebrajsku znaczy dwie studnie), albo Dothaim, Dothan, tak się nazywało miasto w Palestynie, leżało na drodze karawanowej wiodącej z Egiptu do Syrji. Tu synowie Jakóba sprzedali brata swego Józefa, kupcom egipskim. (Mojżesz, I, 37, 17). Dziś w tem miejscu leży miasto Tell-Dothan.

Dotrzyma, herb: Na tarczy, obramowanej złotem, w polu czerwonem, przez szpadę, pas poprzeczny morowy błękitny z brzegami czerwonemi. U szczytu 5 piór strusich. Nadany 1827 przez cesarza Mikołaja I.

Dotrzyma.

Dotyk— zmysł lokalizowany na skórze i powierzchownych błonach śluzowych, pozwalający określić postać przedmiotów, ciężar i miejsce, którego się dotykamy. Dzieje się to przez przewodnictwo układu nerwowego; w skórze włókna czuciowe kończą się *cewkami czuciowemi*, które, przyjmując podrażnienie z zewnątrz, przesyłają je przez rdzeń do odpowiednich ośrodków mózgowych. Ostrość **D.** mierzy się najmniejszą odległością nóżek cyrkla, które przy dotykaniu jeszcze jako oddzielnie się czuje. Najczulszym jest zmysł ten na końcach palców i języka. Każda z cewek czuciowych zajmuje pewien mały okrąg skóry dla siebie; im więcej jest cewek w danem miejscu, im mniejsze są okręgi, tem też dotyk jest czulszy. Wrażenie dotykowe nie zmienia się, jeżeli dotykamy przedmiotu jakiego za pośrednictwem innego ciała, jak np. zgłębnika. Przy wielu cierpieniach układu nerwowego spotykamy zaburzenia w czuciu, które zależeć mogą, albo od odmian anatomicznych w rdzeniu lub nerwie obwodowym, albo też od zaburzeń funkcjonalnych, jak to ma np. miejsce przy nerwicach.

Dou, malarz ob. Dow.

Douai, miasto okręgowe we francuskim depart. Nord, nad. rz. Scapre i kanałem Sensée, rezydencja trybunału apelacyjnego; liczy 24,688 m. (1896), posiada liceum, szkołę artyleryjską, wielki arsenał, ludwisarnię i liczne fabryki. Miasto w wiekach średnich bardzo bogate, było rezydencją parlamentu Flandrji; w 1562 otrzymało własny uniwersytet i w 1714 na mocy pokoju Utrechckiego przeszło w posiadanie Francji.

Douarnenez, miasta w dep. franc. Finistére, okr. Quimper, nad zatoką oceanu Atlantyckiego, posiada port, szkołę żeglarską i 10,000 m., trudniących się głównie rybołówstwem.

Douay Karol Abel, waleczny generał francuski, * 1809 w Besançon. Jako pułkownik odznaczył się 1859 pod Solferino, za co otrzymał stopień generała brygady. W wojnie francusko-niemieckiej, jako dowódca 2 dywizji, stanowił przednią straż 1 korpusu, zostającego pod rozkazami Mac-Mahona. Napadnięty 4 sierpnia 1870 pod Weisenburgiem przez przemagające siły niemieckie, pokonany mimo bohaterskiej obrony, poległ z rewolwerem w ręku, kilku przeszyty kulami—**D.** Feliks Karol, brat poprzedniego, generał, * 1816 w Paryżu, jako prosty żołnierz wstąpił do wojska 1832, w 1838 został porucznikiem, w 1859 pułkownikiem, odznaczył się po raz pierwszy jako generał brygady pod Magentą 1859, gdzie przy zdobyciu Robecco ciężko był raniony. Czynny także brał udział w wyprawie meksykańskiej 1862. W wojnie francusko-niemieckiej dowodził 7 korpusem armji; po kapitulacji Sedanu poszedł w niewolę niemiecką (1870). Za powrotem dowodził pod rozkazami Mac-Mahona wojskiem wersalskiem przeciw Komunie paryskiej; 6 maja 1871 zdobył Boulogne; po zaciętych walkach z Dąbrowskim, generałem Komuny, pierwszy przez bramę St.-Cloud wkroczył 22 maja do Paryża. Po uspokojeniu stolicy otrzymał komendę w terytorjalnym okręgu Rodanu, w 1879 został inspektorem generalnym, † 1879.

Doubek Franciszek Bogumił, malarz czeski, * 1865 w Budziejowicach, kształcił się w akademji Sztuk Pięknych w Pradze czeskiej, potem w Monachjum. Z prac jego zasługują na wyróżnienie ścienne malowidła i obrazy: „Pierwsza modlitwa“, „Madonna”, „Intruz” i „Ranni”, za który otrzymał na wystawie w Monachjum medal, „Portret damy”, „Anioł pokoju” i in.

Doubs, rzeka we Francji, poczyna się na górze Rixou w pasmie Jura, tworzy blizko źródła swego jezioro Lac-de-Saint-Point, potem Lac-de-Brenets, wchodzi do szwajcarskiego kantonu Neufchâtel, gdzie tworzy piękny wodospad Saut-du-Doubs, przechodzi znowu do Francji i ubiegłszy 430 klm. wpada pod Verdun do Saône. Za pośrednictwem kanału, poczynającego się od Dôle nad Saôną i ciągnącego się aż do r. Ill pod Strasburgiem, łączy ona Rodan z Renem.—Od nazwiska tej rzeki bierze imię departament francuski **Doubs,** który na przestrzeni 5,315 klm. kw. posiada 302,046 m. (1896), ma grunt gorzysty z wielu głębokiemi wąwozami, wiele rzek, jezior, stawów, bagien i źródeł, między któremi są słone i siarczane. Klimat dość ostry, ziemia nie wydaje wiele zboża, ale jest bogatą w pastwiska, a łono jej ukrywa bogate skarby w żelazie, węglu, torfie, marmurze i t. d. Departament dzieli się na 4 okręgi: Besançon, Baume-les-Dames. Montbéliard, Pontarlier, z miastem stołecznem Besançon.

Doucet Karol Kamil, pisarz dramatyczny, * 1812 w Paryżu, naczelnik sekcji w wydziale sztuk pięknych, zarazem zarządzający teatrami. Od 1865 członek, a od 1876 sekretarz akademji francuskiej, † 1895. Z licznych jego komedji wierszem pisanych, najwięcej rozgłosu miała:

„Le dernier banquet de 1847“ (1847); „Un jeune homme” (1841); „L'avocat de sa cause” (1842); „La chasse aux fripons” (1846); „Le fruit defendu” (1857) i in. Jego „Oeuvres complètes” wydane zostały w Paryżu 1875. Oprócz kilku rozpraw o wojnach cesarstwa, wydał także poezje swoje i 48 biografji aktorów paryskich.

Doucet Henryk Lucjan, malarz francuski, * 1856 w Paryżu, † 1895, kształcił się w szkole sztuk pięknych tamże, następnie przebywał w Rzymie. Wykonał: „Berenikę i Wnętrze haremu“ (1884); „Adam i Ewa (1877); „Atala“ (1878); „Agar“ (1883); „Po balu“ (1888); „Wieczór jesienny“; „Five o'clock tea“ sześć portretów; „Chrystus zmarły“ i wiele in. portretów.

Doucha Franciszek, zasłużony pisarz czeski, * 1810 w Pradze, † 1884, po ukończeniu nauk, wstąpił do seminarjum i wyświęcony 1835 na kapłana, był kapelanem na rozmaitych możnych domach czeskich. Nader czynny we wszystkich prawie gałęziach piśmiennictwa krajowego, wydał mnóstwo dzieł pedagogicznych, religijnych, beletrystycznych i filologicznych, wierszem i prozą. Tłómaczył z angielskiego Thomsona Shakespeare'a, z niemieckiego Kleista, z francuskiego Wiktora Hugo, z włoskiego Dantego. Nadto zbierał pieśni ludowe czeskie i serbskie. Z prac jego najcelniejsze: „Knihopisny slovnik czesko-slovensky“ (Praga, 1866), najkompletniejsza bibljografja czeska od 1774 do 1863.

Doudeauville Ambroży Polikarp de la Rochefoucauld, * w Paryżu 1765, potomek starożytnego rodu francuskiego. Emigrant w czasie rewolucji zasiadł za restauracji w izbie parów i odtąd poświęcał się wychowaniu ludu i filantropji. Powściągał stronnictwo wsteczne, pragnące ograniczyć liczbę szkół początkowych wiejskich i miejskich; jako prezes rady elementarnej i założyciel towarzystwa elementarnego zaprowadził w szkołach znakomite ulepszenia. Oprócz licznych obowiązków w rozmaitych towarzystwach dobroczynnych był dyrektorem generalnym poczt, a za Karola X ministrem dworu królewskiego. Zniechęcony atoli niesprawiedliwem postępowaniem rządu, w 1827 podał się do dymisji i † 1841 z powszechnym żalem narodu.— **D.** Soxten de la Rochefoucauld, książę, syn poprzedniego, * 1782, wierny stronnik Burbonów, dyrektor sztuk pięknych; ogłosił „Pamiętniki“ (5 tomów); „Pensées“ pełne dowcipu, zdrowego sądu i oryginalności i broszurę polityczną p. t. „La verité à tous“ (1839).

Doudlebsky ze Sterneka, szlachecki ród czeski, z rodu tego odznaczyli się: *Kacper* **D.**, prymas w Budziejowicach, który za zasługi podczas rewolucji czeskiej otrzymał 1820 herb i przydomek ze Szternecka.—*Maksymiljan* **D.** ze Sz., * 1829, admirał austrjacki, kapitan od 1859, odznaczył się w bitwie morskiej przy Viso w 1866, za co otrzymał od Marji Teresy order. Mianowany 1872 kontr-admirałem, brał udział w wyprawie do Nowej Ziemi. Od 1873—75 dowodził flotą austrjacką, w 1883 należał do wydziału marynarki przy ministerjum wojny i był naczelnym wodzem floty austrjackiej, w 1888 został admirałem.

Doufrene, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dought Kacper, malarz francuski ob. Poussin.

Douglas, miasto portowe na zachodnim brzegu angielskiej wyspy Man, na morzu Irlandzkiem, liczy 20,000 m., dobry port, kąpiele morskie.

Douglas (z celtyc. *Dhu-glas* t. j. czarny człowiek), dawny ród szlachecki szkocki, pochodzenia podobno flamandzkiego, zajmujący ważne stanowisko w dziejach swego kraju. Douglasowie walczyli w wojnach przeciwko Anglji z Wallacem (ob.) i Robertem Bruce (ob.), później bywali w służbie francuskiej i brali niejednokrotnie udział w sprzysiężeniach szlachty szkockiej przeciwko królom. Znakomitszymi jego członkami są: *Jakób Douglas*, syn *Williama Douglasa*, towarzysza broni Wallace'a, uważanym jest za założyciela tego domu; 1306 połączył się z Robertem Bruce w celu oswobodzenia Szkocji; zyskał sławę najwaleczniejszego w swoim czasie rycerza; otrzymał wraz z rodziną 1318 od parlamentu prawo następstwa na tron szkocki, co wywołało długą nieprzyjaźń tego rodu ze Stuartami.— *Archibald Douglas*—był podczas małoletności króla Davida Bruce, regentem Szkocji, poległ 1333 w bitwie pod Halidon-Hill. *Archibald* czwarty hrabia *Douglas*, miał udział w spisku przeciw spadkobiercy tronu szkockiego księciu Rothesay, walczył także przeciw Anglji (1402), ale we wszystkich przedsięwzięciach był nieszczęśliwy; za pomoc udzieloną Karolowi XII, kr. francuskiemu, otrzymał księst. Touraine; zabity został 1424 pod Verneuil przez Bedforda, regenta Anglji.— *William*, ósmy hrabia *Douglas*, * 1425, † 1452, wymógł dla siebie na Jakóbie II godność namiestnika z władzą prawie nieograniczoną, ale później został przez króla własnoręcznie zabitym (1452). Jego brat *Jakób*, * 1426, † 1488, dziewiąty hrabia *Douglas*, gdy w walce przeciw królowi został zwyciężony 1455, a dobra jego skonfiskowano, uciekł do Anglji, skąd w 1483 uderzył na własny kraj, lecz wzięty do niewoli i zamknięty w klasztorze, † 1488.—Od *Williama* pierwszego hrabiego *Douglas*, i żony jego domu *Angus* pochodzi gałąź Douglasów, zwana hrabiami *Angus*. Do niej należą: *Archibald*, piąty hrabia *Angus*, * 1449, † 1514, zwany *Bell-the-cat*, powstał przeciwko Jakóbowi III i wiele się przyczynił do złożenia go z tronu 1488. Trzeci jego syn, *Gawin Douglas*, * 1474, † około 1522, biskup w Dunkeld, jest jednym z najdawniejszych poetów szkockich; najcelniejsze jego dzieła są: „Palis of Honoure” (1501) i „King Hart” (Londyn, 1788, w zbiorze Pinkertona). Wszystkie jego „Poetical works” wydał J. Small (4 t., Edynb., 1874). *Jakób Dou-*

glas, ożeniony z Elżbietą, dziedziczką hrabiów Morton, został kanclerzem, a w 1573, podczas małoletności Jakóba VI, regentem Szkocji, rządził państwem przez lat 8, aż nareszcie oskarżony o udział w morderstwie Darnleya (ob.), męża Marji Stuart, w 1581 w Edymburgu został stracony. **D.** Archibald Stuart, * 1748 odziedziczył po długim procesie dobra rodzinne i przejął nazwisko **D.** W 1790 został parem. Po nim nastąpili trzej jego synowie Archibald, Karol i Jakób, którzy jednak poumierali bezdzietnie, ostatni z nich 1857. Por. Hume of Godscroft „History of the House of **D.** (Londyn, 1644) i Fraser „D. Book" (Londyn, 1885).

Douglas Robert, generał szwedzki, * 1611 w Szkocji, † 1662 w Sztokholmie. 1631 wstąpił do armji szwedzkiej, w 1643 został generałem, 1647 dowódcą jazdy armji szwedzkiej w Niemczech, a 1654 otrzymał hrabstwo szwedzkie. W 1656 w wojnie z Polską odniósł zwycięstwo pod Gołębiem, gdzie pobił dywizję Czarnieckiego, zawarł kapitulację z wojskiem kwarcianem i odebrał od niego przysięgę na wierność Karolowi Gustawowi, ale pod Przemyślem został pobity. W 1658 podbił Kurlandję i zabrał w Mitawie księcia kurlandzkiego Jakóba, ale wkrótce pobity przez Polaków, musiał się cofnąć. **D.** jest założycielem żyjącej dotąd szwedzkiej linji hrabiów **D.** Por. Puffendorf „De rebus gestis Caroli Gustavi"; Rudawski, Kochowski.

Douglas sir Howard, generał artylerji angielskiej, syn admirała Charlesa **D.**, * 1776, † 1861 w Gosport. W 1823 był gubernatorem Nowego Brunświku, 1840 lordem komisarzem wysp Jońskich i członkiem izby gmin od 1842—46. Napisał: „Treatise on naval gunnery" (Londyn, 1860); „Essay on the principle and construction of military brigdes" (Londyn, 1853); „The defence of England" (Londyn, 1860).

Douglas Stefan Arnold, amerykański mąż stanu, * 1813 w Brandon w Vermont, od 1834 adwokat w Illinois, został 1843 reprezentantem stanu Illinois na kongresie, a 1847 senatorem i na tem stanowisku zjednał sobie wielkie znaczenie. W kwestji niewolników był stronnikiem i przywódcą demokracji południowców, lecz w sprawie Kansas (1856) przeszedł na stronę opozycji, pojednał się z demokracją północną i w 1860 był jednym z kandydatów do prezydentury. Jakkolwiek pokonany przez Lincolna, popierał go silnie przeciwko secesjonistom i w czasie, kiedy jako generał major osobiście miał wziąć udział w wojnie, † 1861 w Chicago. Por. Sheahan'a „Life of **D.**" (New-York, 1860).

Douglas Robert Kennaway, dyplomata i autor angielski, * 1838 w Larkbear-House (Dewonschire). W 1861 był sekretarzem poselstwa angielskiego w Pekinie, w 1873 profesorem języka chińskiego w Londynie w King's College. Napisał: „Two Lectures on the language and literature of China" (1875); „The life of Jenghiz Khan" (1877); „Confucianism and Tavuism" (1879); „China" (1882) i katalogi ksiąg i manuskryptów chińskich (1876) i in.

Douglasa dół, *Donglasa zatoka*, w anatomji, odstęp znajdujący się u kobiety pomiędzy macicą a kiszką prostą; zagłębienie to wysłane jest otrzewną i wypełnione pętlicami kiszek cieńkich; nazwa pochodzi od lekarza i botanika szkockiego *Jakóba Douglasa*, * 1674, † 1742.

Douglass Fryderyk, północno-amerykański mulat, publicysta, * 1817 z niewolnicy na plantacji pułkownika Lloyda w Marylaur, nauczył się czytać i pisać, pomimo przeszkód stawianych przez jego pana, sprzedany w 1832 do warsztatów okrętowych, uciekł 1838 do stanu Massachusetts, gdzie żył z pracy ręcznej i kształcił się w naukach. W 1841 zostawszy agentem Towarzystwa antiniewolniczego, objeżdżał różne stany i agitował za emancypację niewolników, w 1845 odwiedził Anglję, gdzie zadziwiał wymową i ogłosił autobiografję „Live of an American slave" (1845), rozszerzoną później p. t. „My bondage and my freedom" (1855). Wykupiony z niewoli 1846 za pieniądze składkowe, założył dziennik *Fred. Douglass's Paper*, zmieniony później na *The Northern Star* (1847). Podczas wojny secesyjnej czynny był w organizacji pułków, złożonych z negrów. Po ogłoszeniu emancypacji wzywany był przez prezydenta Lincolna do narad nad sprawami uwolnionych niewolników. W 1886 przyjechał jeszcze raz do Anglji i tu wygłaszał odczyty o postępie murzynów po ich wyzwoleniu. Ogłosił nadto: „The nature, charakter and history of the antislavery movement."

Doullens, miasto w francuskim depart. Somme, nad rz. Authie, 3,600 m. Na górze jest cytadela, w której mieści się więzienie dla kobiet.

Doura, drzewo, ob. Inga.

Do ut des (łac.) dam, jeśli ty dasz. Zasada polityki międzynarodowej, nie dozwalająca na jakąkolwiek ofiarę, na korzyść drugiego państwa, bez otrzymania za nią odpowiedniej kompensaty.

Douville Jan Chrzciciel, awanturnik francuski, * 1794, w młodych latach zwiedził 1815 Amerykę, Azję i Afrykę i sprawozdanie z tych podróży złożył Towarzystwu Geograficznemu w Paryżu, za co mianowany był sekretarzem Towarzystwa i nagrodzony medalem, zaś Geograficzne Towarzystwo londyńskie wybrało go na swego członka honorowego 1830. Ogłosił „Voyage au Congo et dans l'intérieur de l'Afrique équinoxiale, fait dans les années 1828, 1829 et 1830" (Paryż, 1832, t. 3), lecz wkrótce potem Desborough dowiódł, że Douville w tych latach jako nauczyciel przebywał w Anglji. Po tem odkryciu **D.** w charakterze lekarza udał się do Brazylji, gdzie został zamordowany 1835.

Dove Henryk Wilhelm, fizyk i meteorolog, * 1803 w Lignicy, † 1879, od 1826 był docentem

prywatnym w Królewcu, od 1829 profesorem fizyki w Berlinie. **D.** był jednym z twórców meteorologji, umiał wyszukać prawa tam, gdzie pozornie dowolność panuje; rozwinął teorję wiatrów i burz, prawa rozkładu ciepła na powierzchni ziemi. Pracował też nad różnemi działami fizyki, podał piękne doświadczenie na okazanie, że zwykłe światło złożone jest ze światła spolaryzowanego w różnych azymutach, objaśnił barwę ciał białych, niektóre zjawiska polaryzacji obrotowej, przyciągania igiełki magnesowej przez prąd galwaniczny, urządził dyzjunktor dla otrzymania ze spiralnej indukcyjnej prądów skierowanych w jedną stronę i w. in. Dzieła jego i rozprawy nadzwyczaj są liczne: „Meteorologische Untersuchungen“ (1837 i 59); „Ueber die nichtperiodischen Aenderungen der Temperaturvertheilung auf der Oberfläche der Erde“ (6 cz. 1840—59); „Untersuchungen im Gebiete der Induktionselektricität“ (1843): „Darstellung der Farbenlehre“ (1853); „Monats und Jahresisothermen in der Polarprojection“ (1864); „Die Stürme der gemässigten Zone“ (1863); „Das Gesetz der Stürme“ (4 wyd. 1874); „Ueber Eiszeit, Föhn und Sirocco“ (1867); „Ueber die Veränderlichkeit der Temperatur der Atmosphäre“ (1867) i w. in. Ogłosił także wiele dzieł dostępnych dla ogółu czytelników, od 1837 wydawał „Repertorium der Physik“.

Dove Ryszard Wilhelm, profesor prawa kościelnego. * 1833 w Berlinie. W 1863 był profesorem w Tybindze, 1865 w Kielu, 1868 w Getyndze a 1873 został członkiem pruskiego Gerichsthofu do spraw kościelnych. Wydał nowe opracowanie Richtera „Lehrbuch des evangel. u. kathol. Kirchenrechts“ (Lipsk, 1877—86. Nadto założył w 1860 wraz z Friedbergiem „Zeitschrift für Kirchenrecht“ i napisał: „De jurisdictionis ecclesiasticae apud Germanos et Gallos progressu“ (1855); „Untersuchungen über die Sendgerichte (1859) i in.

Dove Alfred Wilhelm, brat Ryszarda, historyk niemiecki, * 1844 w Berlinie kształcił się w Heidelbergu 1861—66 i w Berlinie. Od 1870 redagował „Grenzboten“ i „Im neuen Reich“. W 1874 powołany był na profesora we Wrocławiu, a 1884 do 1891 w Bonn. W 1892 był redaktorem *Allgemeine Zeitung* w Monachjum. Napisał: „Die Forsters und die Humboldts“ (Lipsk, 1881); „Deutsche Geschichte im Zeitalter Friedrichs d. Gr.“ (Gotha, 1883) i powieść historyczną p. t. „Caracosa“ (Stuttg., 1893 i in.

Dover, starożytne *Dubris*, silnie obwarowane miasto nadmorskie w angielskiem hrabstwie Kent, nad cieśniną Kaletańską, należy do *pięciu portów* (Cinque Ports) i liczy 33,500 m. **D.** posiada nielicznie zwiedzane kąpiele morskie. Na północnem wzgórzu miasta tego wznosi się starożytny, warowny zamek *Dover-Castle;* w stronie zaś południowo-zachodniej leży nowy fort, a w niewielkiem stąd oddaleniu sławna skała Shakspeare'a, wspominana w jego dramacie *Król Lear*. Port **D.** ma znaczenie głównie dla komunikacji z kontynentem Europy, mianowicie z Calais i Ostendą. W 1896 przybiło do portu **D.** 4,685 okrętów o objętości 1,014,248 ton.; wartość towarów przywiezionych wynosiła 8,738, 692 funt. sterl., a wywiezionych 1.461,916 funt. sterl.

Dover, miasto w północno-amerykańskim stanie New-Hampshire, nad rz. Cocheco, o 18 klm. od Portsmouth, ma 13,000 miesz.

D'Ovidio Franciszek, filolog i krytyk włoski, * 1849, kształcił się w Neapolu i Pizie, następnie był nauczycielem w liceum w Bolonji i w Medjolanie, w końcu od 1876 profesorem w uniwersytecie neapolitańskiem. Napisał: „Storia della letteratura italiana“ (Medjolan, 1879); „Grammatica portoghese“ (1881); przełożył dzieła Whitneya „Della linguistica moderna, ossia la vita e lo sviluppo del linguaggio“ (Medjolan, 1876); „Critica glottologica“ (Turyn, 1882); „H. Tasso e la Lucrezia Bendidio-Machiavelli“ (Rzym, 1882); „Die ital. Sprache“ (Strasb., 1888) i in., nadto wiele rozpraw literacko-krytycznych pomieścił w czasopismach naukowych.

Dow, *Douw*, v. *Dou* Gerard, jeden z najsłynniejszych malarzów rodzajowych holenderskich, * 1613 w Lejdzie, † 1675. Jakkolwiek kształcił się pod kierunkiem Rembrandta, rozwinął się jednak samodzielnie. Przedstawiał zwykle sceny spokojne z zakresu codziennego życia domowego, przyozdobione najrozmaitszemi akcesorjami, dodającemi im wiele rzeczywistej piękności. Pendzel składał dopiero po najdokładniejszem opracowaniu szczegółów i wypuszał w świat arcydzieła. Głównemi zaletami jego utworów są: nieporównany koloryt i głębokie zrozumienie światło-cieniu. **D.** wykonał mnóstwo malowideł, znajdujących się we wszystkich prawie galerjach. Arcydziełem **D.** jest obraz „Chorej kobiety“, obecnie w Luwrze, oprócz tego wyróżniają się obrazy p. t. „Gosposia“; „Staruszkowie czytający książkę“; „Dentysta“ i in. Uczniami jego byli Fr. Mieris, Godfried Schallen i Pieter van Slingenlandt.

Dow Gerard.

Dowcip, jest wyszukanie podobieństwa między dwoma przedmiotami z pozoru sobie obcymi, co sprawia wrażenie komiczne. Najpowszedniejszym rodzajem dowcipu jest gra wyrazów (*Kalambur*), polegająca na podobieństwie ich brzmienia, albo na znaczeniu podwójnem; wyższym nierównie jest dowcip obrazowy, porównywający nie wyrazy lecz rzeczy, który tem jest trafniejszy, im bardziej niespodziane łączy pojęcia, których związku poprzednio nikt się nie do-

myślał. U Greków zebrał wielką ilość dowcipów Plutarch, zwąc je „Apoftegmatami.” W wiekach średnich za czasów odrodzenia zwały się „facecje“, „fraszki“. U nas bardzo były popularne facecje i fraszki Reja, Kochanowskiego, Kochowskiego, Potockiego i in. W wieku XVIII najdowcipniejszym u nas był Ig. Krasicki. W początku XIX wydawał w tym duchu pisanego „Momusa“ i „Pot-Pourri“, Aloizy Żółkowski. Później słynął August Wilkoński; Ambroży Grabowski wydał „Encyklopedję komiczną“ (2 t., Kraków, 1808, str. 202 i 206), Michał Wołowski „Encyklop. humoru“ (Warszawa, 1889—91, 2 t.), K. Bartoszewicz „Księgi humoru.” W 1858 wydawał K. Gregorowicz i F. H. Lewestam pismo humorystyczne p. t. „Wolne żarty“. W ostatnich czasach odznaczali się dowcipem u nas: Jan Lam, Albert Wilczyński, Aleksan. Swiętochowski i Bolesław Prus.

Dowden Edward, historyk literatury i poeta angielski, * 1843 w Cork, kształcił się w Dublinie, gdzie następnie został profesorem literatury angielskiej. Ogłosił: „Poems“ (2 wyd. 1876); „Shakespeare, his mind and art“ (5 wyd. 1880); „Studies in literature“ (2 wyd. 1882); „Southey“ (1879); nadto wydał Szekspira „Sonnets“ (1881) i „The correspondence of Southey and Caroline Bowles“ (1881). Do 1890 był on prezydentem angielskiej „Goette Society“.

Dowera proszek (*Pulvis ipecacuanhae opiatus, Pulvis Doveri*), środek lekarski, tak nazwany od wynalazcy lekarza londyńskiego Tomasza Dovera († 1741), składa się z 1 części opjum, 1 cz proszku ipekakuany i 8 cz. cukru mlecznego (dawniej siarczana potasu), używa się jako środek napotny i przeciwfebryczny, oraz przeciw rozwolnieniu.

Dowgiało, *Dawgajło, Dowgiełło* v. *Zadora* odm., herb: Na tarczy 4-dzielnej w polach: I błękitnem—lwia głowa, płomienie ziejąca, w II czerwonem—dwie krokwie srebrne w kształt litery

Dowgiało, v. Zadora odm.

Dowgiało, v. Działosza odm.

W, w III czerwonem—miecz między dwoma półksiężycami, w IV błękitnem—centaur po za siebie z łuku strzelający. Nad tarczą korona książęca.—**D.** v. *Działosza* odm.: Na tarczy dwudzielnej w polu I czerwonem—róg jeleni srebrny, w II białem—skrzydło czarne. U szczytu trzy pióra strusie.

Dowgiałło Zawisza Jan Karol, biskup wileński, herbu Płomieńczyk (Zadora), * 1597, słuchał filozofji i prawa w Wilnie i Bolonji, gdzie się doktoryzował. Po powrocie z za granicy został kaznodzieją, a 1629 kanonikiem katedry wileńskiej, we 2 lata zaś regentem kancelarji litewskiej. Był pełnomocnikiem na zbór wileński, mający pogodzić katolików z dysydentami; 1645 mianowany archidjakonem wileńskim, 1649 pisarzem wielkim litewskim i referendarzem duchownym; 1656 obrany biskupem wileńskim, wyświęcony został 1657 w Częstochowie, lecz z powodu wojny z w. ks. moskiewskim nie mógł się zajmować djecezją, poświęcając za to wszystek czas nauce i sprawom krajowym, jako mąż stanu posiadający zupełne zaufanie króla; † w Bezdzieży 1661.

Dowgird, *Dowgerd* v. *Łabędź* odm., herb żmujdzki: w polu czerwonem na podkowie srebrnej z krzyżem kawalerskim między ocelami — łabędź biały. Nad tarczą korona.

Dowgird.

Dowgird Samuel, w. XVII ogłosił: „Historja o Zuzannie ś. i o matce niektórej z 7 synów od Antjocha umęczonej“ (w Lubczu, 1624, przekład z Pisma Swiętego): „Genealogija, albo krótkie opisanie wielkich książąt litewskich i ich wielkich a mężnych spraw wojennych” (tamże, 1626), jest to praca Stryjkowskiego, przez **D.** poprawiona i uzupełniona.

Dowgird Anioł, Pijar, profesor logiki i filozofji moralnej w wileńskiej akademji duchownej, * 1776, † 1835; pełnił obowiązki kapelana tamecznego uniwersytetu do r. 1832. Oprócz dzieł treści religijnej, ogłosił: „Rozbiór dzieła Jarońskiego o filozofji“ (Kraków, 1812); „ O logice, metafizyce i filozofji moralnej“ (Wilno, 1821); „Wykład przyrodzonych myślenia prawideł, czyli logika teoretyczna i praktyczna“ (Połock, 1828); „Kazanie o niedowiarstwie,“ „Zbiór niektórych kazań w czasie jubileuszu“ (Wilno, 1826) i in. Zostawił kilkanaście rękopisów po większej części treści filozoficznej, między innemi „O filozofji Kanta czyli badanie bezstronne nad jego układem.“ Por. H. Struve „Wykład systematyczny logiki“ (Warszawa, 1870, str. 209 — 218).

Dowgird Tadeusz

Dowgird Tadeusz, malarz i archeolog, * 1852, w Torbino, kształcił się w Wilnie, a od 1869—1872 r. w Petersburgu, następnie w Monachjum. W 1875 powrócił na Litwę. Wykonał: „W nocy i rankiem“ (1876); „Roztopy

1879;“ „Jesienią i wieczorem w parku“ (1884); „U źródła świętego” (1887); „Panowie jadą“ (1890). Artykuły archeologiczne pomieszczał w *Pamiętniku Fizjograficznym* w tomie 6, 7, 8, 9, 10; w *Zbiorze Wiadomości do Antropologji Krajowej* (t. II, 13); w *Tygod. ilustr.*, w *Bibljotece Warsz.*, w *Wiśle* i w. in. W r. 1882 został w Mitawie członkiem korespondentem kurlandzkiego Towarzystwa literatury i sztuki, a w r. 1885 członkiem-korespondentem Akademji umiejętności w Krakowie.

Dowiakowska Bronisława, zamężna *Klimowicz*, śpiewaczka polska, * 1842 r., kształciła się w śpiewie pod kierunkiem Quattriniego, wystąpiła po raz pierwszy na scenie warszawskiej w roku 1858, a gdy wkrótce potem Paulina Rivoli straciła głos w skutek choroby, **D.** przez długi czas podtrzymywała cały ciężar repertoaru opery warszawskiej, tak, że ogółem występowała w 100 operach. Przez tak nadmierne studja głos utracił na czas pewien swój dźwięk, ale zyskał na sile, później zaś nabrał miękkości i w niektórych rolach, jak np. Violetty lub królowej w Hugonotach, **D.** odnosiła prawdziwy tryumf. Śpiewała stale do roku 1894. Jubileusz 25-cio letniej działalności obchodzony był w operze warszawskiej 20 kwietnia 1883 r.

Dowiakowska Bronisława.

Dowkont Szymon, Daukantas Simanas, pisarz litewski, * 1793, † 1864, kształcił się w uniwersytecie wileńskim i dorpackim, czas jakiś, urzędnik w Petersburgu, pisał pod pseudonimem *Jakyb Łaukys*, wydał: „Budą senowęs Lietuwiû kalneniu ir Żamaitiû“ (Petersburg, 1845); „Daines Ziamajtiû“ (t. 1846); „Pałangos Petris,“ powieść rodzaju Robinsona. Udzielił Narbuttowi do jego dziejów 800 dokumentów, dotyczących Litwy. W rękopisie zostawił słownik polsko-litewski, oraz dzieje Żmujdzi i Litwy. Por. Geitler „Osvieta“ (1874, 580); Wolter „Mittheihungen der Lit. Gesellschaft“ (III, 260).

Dowmont, *Dowmant*, *Domant*, *Domont*, bohater litewski XIII w., syn Romunta Giliginowicza, panującego w jednym tylko 1278 r. w W. Ks. Lit., otrzymał w podziale po ojcu ziemię miańską i pierwszy zaczął się pisać księciem miańskim, ale skutkiem wojny domowej, przymuszony był swą dzielnicę opuścić i schronić się do Pskowa, gdzie obrany księciem, przyjął wiarę chrześcijańską 1266 i otrzymał imię Tymoteusz, † 1299. Odważny, ciągle wojował z sąsiednimi, książętami i zakonem Kawalerów Mieczowych, którym niejednokrotnie ciężkie zadawał klęski. Wiele o nim szczegółów podaje *Kronika Pskowska*. Por. „Pomniki do dziejów Litewskich” wyd. T. Narbutt (Wilno, 1848).

Dowmont, książę litewski, spółczesny poprzedniego, brał udział w wycieczkach litewskich na ziemie Twerskie i Nowogrodzkie i w jednej z tych wypraw zginął około r. 1285.

Dowmont książę Giedrocki litewski, syn Hurdy Ginwiłłowicza, wspólnie z Kiejstutem dzielnie walczył przeciw Krzyżakom. Pokrzywdzony przez wielkiego księcia Witolda, który go z dziedzicznych posiadłości zawilejskich wyzuł, † ze zgryzoty w pierwszej połowie XV w., zostawiwszy synów: Wojtkossa i Petrussa, którym Zygmunt Kiejstutowicz powrócił część ojcowizny. Por. Stryjkowski „Kronika,” wyd. ostatnie, I, 318—20.

Down, hrabstwo we wschodniej części irlandzkiej prowincji Ulster, obejmujące 2,478 klm. kw. z 266,000 miesz., jest przecięte wielu górami, grunt ma nieżyzny, bogate w minerały, jak: miedź, żelazo, ołów, węgle kamienne, szyfer i marmur, słynie także pięknemi owcami. Główne miasto jest *Down-Patrick* albo *Down*, rezydencja biskupa katolickiego, mające 3,700 miesz. W pobliżu znajduje się źródło mineralne St. Patrick.

Downarowicz v. *Przyjaciel* odm., herb: W polu czerwonem — serce, dwoma mieczami przebite ukośnie na krzyż. U szczytu trzy pióra strusie.

Downarowicz.

Dowodzenie, uzasadnienie prawd nieznanych, lub jeszcze wątpliwych, na zasadzie prawd znanych. Logika rozróżnia *dowodzenie przedmiotowe (argumentum ad rem)*, oraz *podmiotowe (argumentum ad hominem)*. Pierwsze opiera się ściśle na zasadach logicznych, oraz na naturze przedmiotu, który rozważamy, drugie zaś uwzględnia naszą stronę podmiotową, mianowicie zaś uczuciową. Rozróżniać też należy **D.** bezpośrednie i pośrednie; to ostatnie ma miejsce, gdy wykazujemy niedorzeczność wszelkich innych przypuszczeń, prócz założonego. Tak w geometrji dowodzimy często, że ilość *A* jest równa *B*, wykazując, że nie może być od niej mniejszą ani większą; nazywa się to **D.** przez sprowadzenie do niedorzeczności *(per absurdum)*.

Dowojna Stanisław, blizki krewny Radziwiłłów, obeznany ze sztuką lekarską i zręczny dworak, zjednał sobie względy i zaufanie Zygmunta Augusta, który, zaślubiwszy potajemnie Barbarę Radziwiłłównę, po wyjeździe do Polski, powierzył mu pieczę nad zdrowiem i bezpieczeństwem młodej małżonki, pozostawionej w Dubinkach pod Wilnem. W r. 1552 w czasie sporów z carem Iwanem Groźnym wysłano go w poselstwie do Moskwy, aby uzyskał przedłużenie rozejmu

na 3 lata. W wojnie z carem Iwanem 1562 wyszedł w pole i zamknął się w Połocku. Zwątpiwszy o obronie, spalił miasto i wyszedł z pośród płomieni, ale wzięty do niewoli, uwolniony był 1568 r. w zamian na zwłoki kniazia Szujskiego, † 1572 r. Bliższe o nim szczegóły podają Baliński w „Pamiętnikach o królowej Barbarze“ i Szajnocha w „Szkicach historycznych“ (1 t.).

Dowojna Sylwestrowicz Mieczysław, etnograf i znawca litewszczyzny, ob. Sylwestrowicz.

Dowsprunk, książę litewski, według Kroniki litewskiej Bychowca i Stryjkowskiego, przybył on z Włoch razem z założycielem pierwszej dynastji książęcej na Litwie Palemonem i jego czterema towarzyszami. **D.** założył miasto Wiłkomierz i nazwał się księciem dziawiłłowskim. Kiedy wygasła dynastja Palemona na Wojsiełku, jeden z potomków **D**-a Skitowras Szwintoroh, został wielkim księciem litewskim. Tyle czytamy w Kron. Lit. (1, 2, 10), Strykowski dodaje, że synem D-a był Żywinbud, który ożenił się z prawnuczką Palemona Pojatą, i został księciem litewskim zawilejskim.

Dowspuda albo *Dospuda*, dawny dwór ze zwierzyńcem rodziny Paców w gub. Suwalskiej, pow. Augustowskim, w miejsce którego hr. Ludwik Pac w r. 1823 według planu Henryka Markoniego zaczął stawiać wspaniały pałac, który miał być jedną z najpiękniejszych budowli w całej gubernji; dziś leży prawie w gruzach.

Dowtorł, herb polski, znany tylko z nazwy.

Doxografowie, tak zwali się greccy zbieracze nauk myślicieli starożytnych. Por. Herman Diels „Doxografi graeci“ (Berlin, 1879).

Doxologia (grec.), krótsza lub dłuższa formuła, wysławiająca Boga albo Trójcę św. **D.** licznie znajduje się w Piśmie Świętem, a mianowicie: w Listach Ap. i Objawieniu św. Jana, oraz w pismach Ojców Kościoła a także na końcu modlitw i hymnów kościelnych. **D.** dzieli się *większą*, np. „Chwała Bogu na wysokości i t. d.“ i *mniejszą*: „Chwała Bogu Ojcu i Synowi i Duchowi św.“

Doyen Gabrjel Franciszek, * 1726 w Paryżu, znakomity malarz historyczny, wykształcony we Włoszech. Powołany 1791 na dyrektora akademji w Petersburgu, gdzie † 1806. Główne jego dzieła są: „Smierć Wirginji“ (1758); „Le miracle des ardens“ (1767) i in.

Doza, toż co dawka (ob.).

Dozeh (po arabsku deptanie, tratowanie), jest to uroczystość religijna, obchodzona raz do roku w Kairze, przez Mahometanów egipskich w dniu urodzenia Mahometa. Układali oni 300 młodzieńców około siebie tworząc tym sposobem bruk, po którym przechodziła procesja. Uroczystość ta zabronioną została dopiero w r. 1881. Por. Lane „Manners and custom of the modern Egyptians (2 t., 5-te wyd., Londyn, 1871); Ebers „Aegypten in Bild und Wort“ (Sztutgardt, 1879).

Dozon Ludwik August Henryk, pisarz francuski, slawista, * 1822 w Chalons-sur-Marne, † 1891 w Wersalu. W r. 1855 wstąpił do ministerjum spraw zagranicznych, potem był kilkakrotnie konsulem w różnych miastach na półwyspie Bałkańskim, studjując jednocześnie języki i poezje ludów bałkańskich. Napisał: „Poésies populaires serbes“ (Paryż, 1859): „Les chants populaires bulgares“ (Paryż, 1874); „Chansons populaires bulgares inédites“ (Paryż, 1877); „L'épopée serbe“ (1888); „Contes albanais“ (Paryż, 1881). Poezje swoje wydawał pod pseudonimem d'A. Argonne.

Dozór bóżniczy, ob. Zarząd gminy żydowskiej.

Dozór kościelny, ob. Kościół.

Dozy, Reinhart, jeden z najuczeńszych orjentalistów i historyków holenderskich, * 1820 r. w Lejdzie, gdzie pod kierunkiem Weijera studjował języki wschodnie. Od 1857 profesor historji w uniwersytecie lejdejskim, † 1883 roku. Sławę gruntownego znawcy arabszczyzny zjednał sobie dziełem „Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes“ (Amsterdam 1845), uwieńczonem przez instytut niderlandzki. Z innych prac **D.** najcelniejsze: „Scriptorum Arabum loci de Abbaditis“ (3 t., Lejda, 1846—63); „Recherches sur l'histoire et la littérature d'Espagne pendant le moyen âge“ (Lejda, 1849, 3-cie wyd., 1881); „Histoire des Musulmans d'Espagne jusqu'à la conquête de l'Andalousie par les Almoravides (4 t., Lejda, 1861), główne jego dzieło „Het Islamisme“ (Harlem, 1863, 2-gie wyd., 1880); „Die Izraeliten zu Mekka“ (Lipsk, 1864), wspólnie z de Goeje'm wydał część dzieła Edrisiego geografa z XII w. p. t.: „Edrisi, description de l'Afrique et de l'Espagne, tekst arabe, traduction, notes et glossaire“ (Lejda, 1866); przełożył je na francuski Jaubert (Paryż, 1836—37); a zawarty w nim opis polski, opracował Lelewel. Oprócz tego wydał **D.** wraz z Engelmanem: „Glossaire des mots espagnols et portugais, dérivé de l'arabe“ (Lejda, 1869); „Supplément aux dictionnaires arabes“ (Lejda, 1877—81). Pracami swemi rzucił nowe światło na historję Arabów w północno-zachod. Atryce i Hiszpanji w wiekach średnich. Por. I de Goeje „Biographie de Reinhart Dosy“ (Lejda, 1883).

Dozyteusz, sekciarz i teozof żydowski. Ogłosił on siebie I w. po Chr. Mesjaszem i z żoną i 30 uczniami obchodził Samarję, głosząc swe nauki. Umarł zamorzony głodem, jak twierdzą jedni w jaskini, przez swych nieprzyjaciół, albo też sam się zagłodził.

Doża (włosk. *Doge*, z łac. *Dux*), godność osoby, stojącej na czele rządów w dawnych rzeczach pospolitych: Weneckiej i Genueńskiej. W Wenecji istnieli wybierani przez obywateli dożowie już na początku VIII w. z władzą równą prawie absolutnemu monarsze. Pod koniec XII

wieku przeprowadzona reforma państwa znacznie potęgę ich ograniczyła. Rada Wielka, złożona z 470 członków, wybieranych z pomiędzy różnych klas obywateli, otrzymała władzę prawodawczą i mianowała Radę Mniejszą z 6 członków, bez której zgody **D.** nie mógł nic przedsięwziąć. Tak zwani *Pregadi* czyli szlachta, których rady zasięgał **D.** wedle własnego upodobania, stanowili odtąd osobną władzę administracyjną z 60 członków. Podług tej konstytucji, wybór **D.** przeszedł od ludu do Rady Wielkiej, której 24 członkowie wybierali z pomiędzy siebie 12, a ci dopiero przeprowadzali elekcję **D.** Pierwszym według nowego porządku wybranym **D.** był Sebestjan *Ziani* 1177 r. W r. 1179 zaprowadzono nowe ograniczenie ustanowieniem rady czterdziestu, jako najwyższej instancji sądowej, i urzędu tak zwanych *advogadori*, rozstrzygających przy obsadzaniu urzędów i w sprawach fiskalnych. Szlachta w interesach własnej kasty ustanowieniem coraz nowych instytucji władzę dożów tak ścieśniała, że w końcu XIII w. forma rządu państwa zmieniła się w czysto oligarchiczno-arystokratyczną, a **D.** był tylko reprezentantem jedności państwowej. Zarówno w życiu prywatnem, jak i publicznem, byli dożowie skrępowani nieprzeliczonemi w najdrobniejszych szczegółach ograniczeniami. Jednakże mimo wszelkich ścieśnień odgrywali w rzeczypospolitej wielką nieraz rolę. Z upadkiem Wenecji 1797 upadła i godność dożów. Manin, prezydent rzeczypospolitej 1849, nie tytułował się już dożą.— Rzeczpospolita Genueńska w osobie Szymona Boccanera otrzymała 1339 pierwszego *dożę*, który sprawował władzę dożywotnią i dzielił ją z 12 radcami stanu (Anziani), wybieranymi w połowie z mieszczan, w połowie ze szlachty. Władza ta ulegała w ciągu czasu różnym przemianom, niekiedy zupełnie była usuwaną. W roku 1528 Andrzej Doria nadał nową rzeczypolitej ustawę, która stanowisko doży trwale określiła i utrzymała się aż do zdobycia Genui przez Francuzów 1797 r. W r. 1802 przywrócono godność doży, ale ją zniesiono już 1804 roku. Por. J. T. „Bent Genoa How the Republic rose and fell“ (1880); Daru „Histoire de la république de Venise.“

Dożynki, obchód wiejski, ob. Okrężne.

Draa, rzeka w Afryce północno-zachodniej, wypływa z Atlasu i wpada do Atlantyku po przebiegu 1150 klm.; często jednak wysycha i nie dosięga oceanu.

Drab, żołnierz szeregowy w dawnej piechocie polskiej z XV i XVI wieku.

Drabant, rodzaj żołnierza pieszego, noszącego halabardę. Za Augusta II i Augusta III stanowili oni straż królewską w zamku monarszym. W Szwecji zwano **D.** doborową jazdę, która zajmowała miejsce gwardji.

Drabant, taniec, wprowadzony do Polski za króla Augusta II z Saksonji; składa się zwykle z marsza (wstępnego) lub poloneza i żywego oberka czyli wyrwasa. Taniec ten był powszechny u nas do r. 1830.

Drabanty, toż co *księżyce* (ob.).

Drabicki, *Drabik* albo *Drabitius* Mikołaj, * 1588 w Strażnicy w margr. Morawskiem, † roku 1671 w Presburgu, od r. 1616—1620 pastor ewang.-augsb. w Drahotoczy, a później w Siedmiogrodzie. Wsławił się swemi proroctwami, w których przepowiadał upadek papieża i domu austrjackiego, mianowicie, że Rakoczy zawojuje cesarstwo niemieckie, zgubi Austrję, podbije Polskę i t. p. Pojmany przez wojsko cesarskie w Brzetysławie, po ucięciu ręki został ścięty 1671 r., a następnie zwłoki jego i pisma spalone. Proroctwa jego były drukowane p. t.: „Lux in tenebris,“ a w 1622 w Amsterdamie „Zajrzenie do strasznej przepaści sądów Bożych,“ „Nahleduti do hrozné propasti soudu božich“ (Amsterdam, 1662) i „Traktat o vyvolenych.“ Por. „Historia revelationum Kotteri Chr., Christ. Poniatoviae, N. Drabitii“ (1659); Grüneberg „De Nicolao Drabicio“ (Altdorf 1721); Dr. Kvacsala w „Cz. Czes. Muzeum“ (1891) i w monografji, „J. Am. Comenius, sein Leben unds. Schriften“ (Lipsk, 1892).

Drabina, przyrząd, składający się z dwu drągów, połączonych szczeblami równoległemi, służy do wchodzenia na wysokości, niezbędny dla straży ogniowej, na okrętach, gdzie, spleciony ze sznurów, używa się do wchodzenie na maszty.

Drabki, koryto złożone ze ścian drabiniastych, czyli ogrodzone szczeblami, do którego się sypie pasza dla zwierząt domowych; także drabiny gospodarskich wozów drabiniastych.

Draby (*Cursores*, *Brevipennes* Cuviera), rząd dwunasty ptaków w ornitologji Tyzenhauza, w którym mieszczą się rodzaje: struś, rea, kazuar i drop; ptaki te obecnie nazywają się zwykle biegającemi.

Drac, rzeka w południowo-wschodniej Francji, mająca swe źródło w depart. Alp Wyższych, wpadająca pod Grenoblą do Izery, 150 klm. długa.

Dracaena, roślina, ob. Smokiew.

Drachenfels, wierzchołek w Siedmiogórzu (Siebengebirge) w Prusiech nadreńskich; wznosi się pod Königswinter do wysokości 325 metrów. Od strony Renu rośnie tutaj znany gatunek czerwonego wina, zwanego *Drachenblut* (smocza krew). Na szczycie góry ruiny średniowiecznego zamku i pomnik wystawiony na pamiątkę organizacji milicji (Landsturm) w 1813—15.

Drachma, starożytna grecka moneta srebrna i zarazem waga. Z Grecji przeszła ona do innych krajów. Wartość jej bywała rozmaita. Talent atycki zawierał w sobie 6,000 **D.,** mina 100 **D.,** jedna **D.** 6 oboli. Istniały także **D.** podwójne (*didrachma*), potrójne (*tridrachma*), poczwór-

Dekadrachma Aleksandra Macedońskiego.

ne *(tetradrachma)*, oraz monety 10-drachmowe *(dekadrachma)*. Od roku 1833 w Grecji **D.** jest jednością monetarną i zawiera 100 lept, od roku 1867 ma wartość franka. Również jednością wag jest **D.**, =1gramowi. W innych krajach

Tetradrachma ateńska, z wyobrażeniem Minerwy i sowy, oraz napisem Athe.

drachma jest wagą różnego ciężaru, w Anglji i północnej Ameryce wyrównywa $^1/_{256}$ funta. W Turcji zowie się *dirhem* (ob.). W wagach aptekarskich **D.** jest $^1/_8$ uncji i dzieli się na 3 skrupuły czyli 60 granów.

Drachmann Holger Henryk Herholdt, poeta i nowelista duński, * 1846 w Kopenhadze, kształcił się w akademji sztuk pięknych, lecz następnie poświęcił się wyłącznie literaturze. Ogłosił: „Daempede Melodier" (1875); „Sande ved Havet" (1877); „Ranker og Roser" (1879); „Ungdom i Digt og Sang (1879); „Prinsessen og del halve Kongerige" (1878); „Osten vor Sol og Vesten fer Maane" (1880); powieść: „En Overcomplet" (1876); „Tannhaeuser" (1877), oraz „Poul og Virginie under nordlig Bredde" (1879); „Derovre fra Graensen" (1877); „Vandenes Datter" (1881); dramat: „Puppe og Sommerfugl" (1882); „Strandby Folk" (1883); „Skyggebilleder" (1883); „Dybe Strenge" (1884); „Danmark leve" (1885); wrażenia z podróży „Fjäld Sange og Eventyr" (1885) i „Tarvis" (1891) i in.

Drachovsky Antonin, pisarz czeski, * 1842 w Taborze, nauczyciel, od r. 1888 w Dobrzywie; napisał: „Jezero Podmokelské," „Památky chrámu ve Mleczicich," „Na Kacerovie," „Krztitelna a Matczina hora," „Podmokly," „Bnieczice," „Chylice," „Obrazy zbirowské," „O poddanstvi a robotie."

Drack August *Poitevin*, znany pod pseudonimem *Maurice*, powieściopisarz i dramaturg francuski, * 1834 w Paryżu, † 1897 tamże. Syn gramatyka Poitevin, kształcił się w *Ecole des Chartes*, następnie poświęcił się dziennikarstwu, był współpracownikiem *Parlement* i *Tribune*, pod pseudonimem August Poitevin, zaś jako *Maurice Drack* zyskał rozgłos na polu krytyki i powieściopisarstwa. Ogłosił: „Madame Lise" (1879); „Les Bandits du grand monde" (1884); „La goutte du sang" (1885); „Les Ruffians de Paris" (2 t., 1885—86); „Tringueballe" (1886); „Le pavé de l'enfer" (1886); „Chair fraiche" (1887); „Le boudoir bleu" (1891); „L'Amour dans la mort" (1893); dramaty: „L'Occasion" (1879); „La P'tiote" (1880); „La San-Felice" 1881); „Les Ruffians de Paris" (dramat w 5 akt. 1894) i in.

Draco, jaszczurka, ob. Smok.

Draco (smok), znak wojskowy, sztandar kohorty, wprowadzony do armji rzymskiej około czasów Trajana. Był to smok zrobiony z tkanin zabarwionych, albo skór, pustych w środku, w skutek czego, zatknięty na lancy przez wpadanie wiatru do paszczy, wyginał się ruchami podobnemi do poruszeń smoka. Chorąży tego znaku zwał się Draconarius.

Dracocephalum, roślina, ob. Pszczelnik.

Dracz, ob. Durazzo.

Draga, maszyna do dobywania, podnoszenia i wysypywania żwiru, piasku i mułu z dna wód i powierzchni ziemi. **D.** używane w miejscach suchych noszą nazwę **D.** *suchych* lub *ekskawatorów*, **D.** pracujące na wodzie zwą się *mokremi* lub wprost **D.** Poczynając od niewielkich, składających się z czerpaka na drążku, poruszanym ręką, a kończąc na wielkich parowych, bywają **D.**

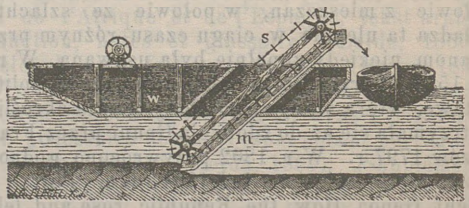

Fig. 1. Draga szuflowa.

najrozmaitszych systemów, **D.** *szuflowa* (fig 1) składa się z łańcucha bez końca, opatrzonego na całej swej długości w czerpaki, wybierające ziemię. Specjalna winda reguluje położenie łańcucha w zależności od głębokości, na której **D.** winna pracować. Używa się na wodzie o dnie miękiem, zamulonem. **D.** *wiadrowa* (fig. 2), najczęściej używana, przystosowana do wszelkich gatunków ziemi, poruszana parą i ustawiona na statku *A*, składa się z kotła parowego *B*, maszyny parowej *C*, systemu kół zębatych *D*, służących do poruszania łańcucha z wiadrami *E*, Łańcuch ten obraca się przy pomocy kół *G* i *H*

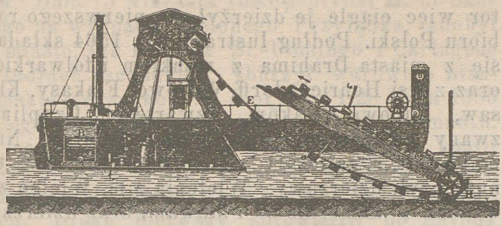

Fig. 2. Draga wiadrowa.

dokoła drąga *F*, który znów, za pośrednictwem osi *L* i bloków *Y* może być ustawiany wyżej lub niżej, stosownie do głębokości dna rzeki lub jeziora.—W **D.** wielkich do chwytania ziemi służą czerpaki (fig. 3 i 4), z których po otwarciu żwir

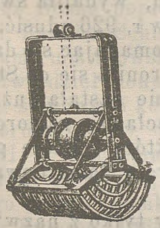

Fig. 3. Czerpak zamknięty.

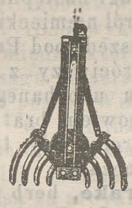

Fig. 4. Czerpak otwarty.

się wysypuje. Por. Malézieux „Travaux publics des Etats-Unis d'Amérique“ (1873); Hagen „Sammlung ausgeführter Dampfbagger, Baggerprahme i t. d.“ (1881 i 1887); Jeep „Baumaschinen“ zeszyt 4 (1883), Salomon u. Forchheimer „Neuere Bagger und Erdgrabemaschinen“ (1887). **D.** znane są już oddawna: pierwsza zbudowana została podobno w roku 1591 przez Varantiusa, w XVII w. znano je już w Holandji, lecz dopiero w drugiej połowie XIX w. rozpowszechniły się znacznie. Na Wiśle pod Warszawą od kilku lat też jest w użyciu draga łańcuchowa.

Draganek, roślina, ob. Bylica.

Draganki albo *szewrony*, oznaka lat służby u prostych żołnierzy; są to taśmy kolorowe, przyszyte na lewym rękawie.

Drage, rzeka w Prusiech, wypływa z małego jeziora na Pomorzu, stanowi granicę okręgów Bydgoskiego, Marienwerder i Frankfurckiego, wpada do rzeki Netze, ubiegłszy 165 klm.

Dragendorff Jerzy, farmakolog, * 1836 w Rostoku; kształcił się w mieście rodzinnem, w r. 1864 został prof. farmacji w Dorpacie, w roku 1895 objął podobnąż katedrę w Berlinie. Oprócz licznych rozpraw w „Archiv für experimentelle Pathologie“ ogłosił: „Die gerichttich—chemische Ermittelung der Giften“ (1876); „Beiträge zur gerichtlichen Chemie“ (1871); „Die Analyse von Pflanzen und Pflanzentheilen.”

Dragoman, *Drogman*, tłómacz, zwłaszcza Porty Otomańskiej przy poselstwach zagranicznych; był to zwykle chrześcijanin, greckiego pochodzenia, przez którego dawniej układy dyplomatyczne mocarstw europejskich były prowadzone z Dywanem.

Dragomanow Michał, zasłużony folklorysta, profesor uniwersytetu kijowskiego, a następnie sofijskiego, * w Hadziaczu w gub. Półtawskiej, 1841 r., † w Sofji 1895.

Dragomirow Michał, generał rosyjski, * roku 1830 w gub. Czernihowskiej, początkowe wykształcenie otrzymał w b. pułku szlacheckim, poczem był w mikołajewskiej akademji sztabu generalnego, którą ukończył 1856; 1858 został profesorem taktyki w akademji mikołajewskiej, 1861 naczelnikiem sztabu 2-ej dywizji gwardji, 1861 członkiem głównego zarządu gen. sztabu, 1868 generał majorem, 1869 naczelnikiem sztabu kijowskiego wojennego okręgu; 1873 dowódcą 14 dywizji, na której czele podczas wojny wschodniej odznaczył się przy przejściu Dunaju i w bitwach pod Szybką. Ranny w sierpniu 1877 r., zmuszony był powrócić do kraju, poczem w kwietniu 1878 został dyrektorem akademji generalnego sztabu. W r. 1889 mianowany był głównodowodzącym wojskami kijowskiego okręgu wojennego, a w 1897 r. generał-guber. kijowskim.

Dragonady. Kiedy Ludwik XIV po odwołaniu edyktu nantejskiego wyczerpał wszystkie środki dla stłumienia protestantyzmu podjęte, minister jego Louvois wpadł na tyrański pomysł nawracania, t. j. sprowadzania uporczywych na łono kościoła katolickiego, za pomocą egzekucji wojskowej w r. 1681. Wysłano naprzód do Poitou pułk dragonów dla obciążenia protestantów podwójnym kwaterunkiem. Następnie stosowano takież środki w całym kraju, a żołnierzom pozwolono dopuszczać się gwałtów, łupiestwa i wszelkiego rodzaju prześladowań. Krzewienie w taki sposób katolicyzmu zwano *Dragonades*, *missions bottées* lub *conversions par logements*. Por. Pineton de Chambrun „Histoire de la persécution des protestants en la principauté d'Orange de 1660 à 1687,“ Rousset „Histoire de Louvois jusqu'à la paix de Nimégue” (3 t., Paryż, 1862); Beer Adolph. „Geschich. des Welthandels” (Wiedeń).

Dragoni, rodzaj lekkiej jazdy, która, uzbrojona w pałasze i karabiny, była dawniej używaną i do pieszej walki. Dzisiaj **D.** bywają używani wyłącznie jako lekka jazda. W Polsce **D.** ukazali się po raz pierwszy w czasie wojny z Gustawem Adolfem, jako piechota, opatrzona w konie; w początku XVIII wieku przekształceni zostali w pułki konne. Obecnie posiada Rosja 53, Niemcy 28, Austrja 15, Francja 29, Anglja 10 pułków dragonów.

Dragonyl *(Anizyl)*, $C_8H_7O_2$, rodnik kwasu anyżowego, należący do grupy aromatycznej;

związki drogonylu otrzymują się w ogóle z olejku anyżowego (ob.), z nasion anyżu gwiaździstego (badjanu) i gatunku bylicy, zwanego *dragankiem*. *Wodorek dragonylu*, *aldehyd anyżowy*, $C_8H_8O_2$, otrzymany przez Cahoursa działaniem kwasu azotnego na olejek anyżowy, jest płynem żółtawym, smaku palącego, woni aromatycznej, przypominającej siano; c. wł. (przy 20°)=1,09, wre przy 253—255°. Przez utlenienie przechodzi w *kwas anyżowy (dragonowy, badjanowy)*, $C_8H_8O_3$. Kwas ten przypomina kwas benzoesowy, jest krystaliczny, w wodzie wrzącej się rozpuszcza, trudniej w zimnej; topi się przy 175°, w wyższej temp. się ulatnia. Destylowany z barytą rozkłada się na *anizol*, C_7H_8O, i na kwas węglany; jest to płyn ruchliwy, bezbarwny, woni aromatycznej. Kwas anyżowy z zasadami tworzy sole krystaliczne. Przez działanie kwasu azotnego wydaje kwas *nitranyżowy* $C_7H_7NO_5=C_7H_7(NO_2)O_3$; chlor i brom tworzą z nim również związki przez podstawienie. *Alkohol anyżowy*, $C_8H_{10}O_2=C_8H_9O.HO$, tworzy białe, twarde igiełki, cięższe od wody, smaku palącego, woni aromatycznej, przyjemnej, topi się przy 23°, wre przy 250°. Na powietrzu się nie zmienia, w wyższej temperaturze przechodzi w aldehyd anyżowy, pod wpływem gąbki platynowej lub kwasu azotnego przechodzi w kwas anyżowy.

Dragović Marko, pisarz serbski, historyk Czarnogórza, ogłosił „Prilozi za istoriju Crne Gore," „Materijali za ist. Crne Gore" (1883/4 w Białogrodzie).

Dragowanie, oczyszczanie dna rzek, kanałów lub portów z mułu, piasku lub żwiru. Ręcznie, za pomocą stosownych czerpaków, **D.** odbywać można na bardzo małą skalę. Dla **D.** większych przestrzeni służą odpowiednie przyrządy mechaniczne, ob. Draga.

Draguignan, stolica francuskiego departamentu Var, nad rz. Pis, liczy 8,600 miesz.; fabryki mydła, skór i wytłaczalnie oliwy.

Dragut (Trogut), bej Trypolisu, znany korsarz turecki, * w Azji Mniejszej, służył pod rozkazami Cheir-eddina Barbarossy i od r. 1546 szerzył postrach na morzu Śródziemnem. W roku 1551 zdobył Trypolis i otrzymał tytuł „Sandżak-beja." W r. 1565 towarzyszył sułtanowi Solimanowi w wyprawie na Maltę i tam został zabity podczas szturmowania fortu St. Elmo.

Drahol, herb polski, znany tylko z nazwy.

Drahimskie starostwo niegrodowe. Leżało w województwie Poznańskiem, pow. Wałeckim. Historyczne to starostwo nader obszerne, bo aż do granic Pomorza rozciągające się, w ostatnim ratunku kraju za Jana Kazimierza zastawione zostało elektorowi brandeburskiemu w r. 1657 w sumie 120,000 talarów za udzielone Polsce wojskowe posiłki. Gdy rzeczpospolita dla braku funduszów nie spełniła tej wypłaty, pomimo wyraźnego warunku w paktach konwentach od Michała Wiśniowieckiego i następnych królów, elektor więc ciągle je dzierżył do pierwszego rozbioru Polski. Podług lustracji z r. 1564 składało się z miasta Drahima z zamkiem i folwarkiem oraz z wsi Henrichsdorff, Worowo, Flakasy, Klasaw, Lubowa, Raków, Szwartęzel, Czaplinek zwany Tempelberg, Nowa wieś i Neblino. Niemniej w t. r. zaliczały się do tego starostwa tenuty czyli dzierżawy: Wielenia z m. Wieleń z 7 wsiami z hamerniami i stawami oraz dzierżaw. Wronki z m. t. n. i 4 wsiami.

Drahomira, żona Wratysława, księcia czeskiego w X w., córka księcia Stoderanów z plemienia Lutyków. Po śmierci męża, w czasie małoletności syna Wacława, objęła rządy Czech. Świekra jej św. Ludmiła w wielkiej pobożności wychowywała wnuka swego Wacława, z czego stronnictwo pogańskie było niezadowolone, **D.** chcąc pozyskać sobie pogan, wydaliła świekrę z Pragi następnie kazała ją w r. 926 udusić. Kiedy król niemiecki Henryk I, domagając się daniny przyszedł pod Pragę, **D.** schroniła się do Stodor. Powróciwszy z wygnania, nie zastała już przy życiu ukochanego syna Wacława, zamordował go bowiem brat Bolesław, który i matce groził śmiercią, gdy ta nad śmiercią zamordowanego rozpaczała.

Drake, herb polski, znany tylko z nazwy.

Drake Franciszek, żeglarz, * 1545 r. w Tavistock w Devonshire, † 1596 r. na morzu około Puerto-Bello, syn majtka; od dzieciństwa już ogromne miał zamiłowanie do żeglarstwa; w r. 1567 dowodził okrętem pod rozkazami swego krewniaka Hawkinsa i wielką odznaczył się walecznością. Za nieludzkie obchodzenie się z jeńcami angielskimi poprzysiągł Hiszpanom wieczną nienawiść. Jakoż walczył szczęśliwie w rozmaitych przeciw nim wyprawach; w roku 1572 dokazywał z 2 okrętami cudów waleczności na wodach hiszpańsko-amerykańskich i z bogatemi łupami wrócił 1573 roku do kraju. W następnej wyprawie popłynął 13 grudnia 1577 z 5 okrętami przez cieśninę Magielańską, zrabował wybrzeża Chili i Peru (1578), odkrył nowy Albjon i przez ocean Południowy, okrążywszy przylądek Dobrej Nadziei, powrócił w końcu 1580 roku, do Plymouth. Królowa Elżbieta udała się sama na pokład jego okrętu z podziękowaniami i dla nowej wyprawy oddała pod jego rozkazy flotę z 25 okrę-

Drake Franciszek

tów. Dnia 15 września 1585 popłynął **D.** do San-Jago na wyspach Zielonego Przylądka, zdobył to miasto, jak również St.-Domingo i Cartagenę w Indjach zachodnich, zburzył warownie hiszpańskie we wschodniej Florydzie i 28 lipca 1586 z ogromnemi łupami powrócił do Plymouth. W następnym roku, na czele 30 okrętów spalił część sławnej armady w porcie Kadyksu. 1594, jako admirał, udał się powtórnie do Indji Zachodnich. Drake pierwszy sprowadził do Europy ziemniaki, z którego to powodu wzniesiono mu w mieście Offenburgu, w Badeńskiem, pomnik. Por. Barrow „Life of Drake“ (1843); Corbett „Sir Francis D.“ (1891).

Drake Fryderyk, znakomity rzeźbiarz, uczeń Raucha, * 1805 r. w Pyrmont, † 1882 r. w Berlinie. Utwory jego dłóta, jak: „Madonna z dziecięciem,“ „Winobranka,“ „Umierający żołnierz,“ tudzież liczne popiersia portretowe, a między niemi: Raucha, Schinkla, braci Humboldtów, są dziełami mistrzowskiemi. Od r. 1835 wykonał mnóstwo dzieł monumentalnych, między któremi: model śpiżowego kolosalnego posągu Mösera dla Osnabrüku (1836), dwa kolosalne posągi Wilhelma III w Szczecinie (1845) i w berlińskim Thiergarten (1850), jedna z ośmiu grup berlińskiego mostu zamkowego, wielki marmurowy posąg Raucha (1864), uważane są za arcydzieła sztuki rzeźbiarskiej. W r. 1864 wykonał dla Kolonji kolosalną statuę Fryderyka Wilhelma III na koniu.

Drake August, wydał w Warszawie 5 zeszytów pisma poświęconego przekładom polskim, p. t. „Polnische Miscellen“ (1826—27). Prócz tego ogłosił w Bruńświku z niedrukowanego jeszcze rękopismu oryginalnego, tłómaczenie dziełka Lelewela „Geschichte Polens unter Stanislaus August“ (str. IV, 128); a w 1846 w Berlinie w zbiorze „Bühnen-Repertoire des Auslandes“ (tom IV), przekład tragedji Słowackiego „Mazepa.“—Syn jego, Jan Ryszard **D.**, były komisarz ekonomiczny przy Komisji Rząd. Przych. i Sk. w Warszawie, ogłosił: „Uwagi nad myślami o wieczystych dzierżawach dóbr rządowych“ i „Odpowiedź na uwagi S. Barankiewicza, tyczące się wieczystych dzierżaw.“

Drakenfield, herb polski, znany tylko z nazwy.

Drakon, prawodawca ateński, pochodził z dawnego rodu szlacheckiego (Eupatrydów); będąc archontem, otrzymał 621 przed Chr. polecenie spisania praw na podstawie istniejących zwyczajów prawnych. Prawodawstwo Drakona wywarło zbawienne skutki na polityczny rozwój Aten, atoli nadzwyczajna surowość tych praw, karzących wszelkie przewinienia, czy małe, czy wielkie, śmiercią, tak dalece zniechęciła Ateńczyków, że polecono Solonowi (ob.) nowe ułożyć prawa 594 przed Chr. Bliższych szczegółów o prawach **D.** nie znamy, oprócz chyba tych tylko, które w złagodzonej formie przyjął i Solon. Mówiono o nich, że były krwią pisane. Podania o losach **D.** są bardzo niepewne. W r. 1891 wydana w Londynie, a znaleziona w Egipcie: „Athenaion Politeia,“ podobno Arystotelesa, uważa **D.** jako ogólnego prawodawcę i reformatora politycznego Aten (przekład Wierzbickiego: „Konstytucja ateńska“ IV). Por. Józef Flawjan Żydowin w „Contra Appionem“; Koehler w czasopiśmie „Hermes“; Perrot „Essai sur le droit public et privé de la rép. Athénienne.“

Dramat (greck. *drama* czynność, od słowa *draein* czynić, działać), poemat sceniczny, przedstawiający czynność czyli akcję. **D.**, uważany zwykle przez estetyków za najpiękniejszy kwiat poezji, u wszystkich narodów bywa poprzedzony zupełnym rozwojem epiki i liryki. Jako więc rezultat jednej i drugiej, mieści w sobie pierwiastki obu tych gatunków. Z eposem ma **D.** tę wspólność, że przedstawia wypadki świata zewnętrznego, z tą atoli różnicą, że nie opowiada nam, jak owe wypadki się odbywały, ale przenosi je w chwilę obecną, wyprowadza na widok powszechny, przedstawia w żywej teraźniejszości jako naoczne działanie. Ponieważ zaś całe działanie odbywa się za pomocą osób w jakiemś zdarzeniu czynnych, za pomocą charakterów, które w djalogu (ob.) i monologu (ob.) własne wylewają uczucia i myśli, roztwierają całe swe wnętrze, wyjawiają pobudki swego działania, stąd **D.** ma wspólność z liryką; różni się zaś od niej tem, że **D.** nie maluje samych tylko uczuć i myśli, stanowiących świat wewnętrzny, przeciwległy zewnętrznemu, ale maluje uczucia i myśli, zamieniające się w czyn, w rzeczywistość. Oba więc pierwiastki, epiczny i liryczny, przechodzą w **D.** do wyższej potęgi, a łączą się w żywiole działania. I świat wewnętrzny i zewnętrzny mają jedno i toż samo źródło w charakterach działających. Osoby do **D.** wprowadzane, dążąc do urzeczywistnienia swej woli, swych skłonności i celów, wywołują dążności przeciwne w osobach innych, podniecają ich namiętności, napotykają cele ze swoimi sprzeczne. Z tego spotkania się woli, sił i interesów przeciwnych powstaje *kolizja*, która jest zachętą do działania jednej i drugiej stronie, jest sprężyną, wprawiającą wszystko w ruch i czynność. To wzajemne dążenie do własnych celów nazywa się *akcją*, a ciągła namiętności i celów kolizja *zawikłaniem*. Otóż akcja i zawikłanie, t. j. działanie i oddziaływanie, są głównym **D.** warunkiem, jego siłą żywotną, są tem, co w **D.** nazywa się *dramatycznością*. Im więcej dramatyczności, tym **D.** jest lepszy, a dramatyczność znowu tem jest potężniejszą, im bardziej są wytężone potęgi sprzeczne, z sobą walczące. Stąd to wynika wielkie znaczenie etyczne **D.** Jako utwór sztuki poetycznej, musi **D.** gonić za złudzeniem zmysłowem. Z tego to powodu dawniejsi teore-

tycy francuscy, opierając się rzekomo na Arystotelesie, ustanowili prawo trojakiej jedności, t. j. akcji, czasu i miejsca. Wszakże jedność czasu i miejsca jest niepotrzebną; musi być tylko zachowana jedność akcji czyli rzeczy, bo *jedną* powinna być idea, którą cały utwór poetyczny jest przeniknięty, a z tej idei, oraz ze sposobu, w jaki się walka kontrastów w dramacie odbywa, wynikają trzy jego poddziały: *tragedja* (ob.), *komedja* (ob.) i *dramat właściwy*. Podział ten w ostatnich czasach nie cieszy się uznaniem estetyków, którzy protestują przeciwko zbyt formalistycznej klasyfikacji, krępującej indywidualność poetów. Dzięki tej swobodzie, powstało w ostatnich czasach mnóstwo rodzajów dramatu, jako to: melodramat, farsa, dzieło sceniczne i t. p. Każdy utwór dramatyczny składa się z trzech naturalnych części. W pierwszej zawiązuje się węzeł czynności, w drugiej rozwija się główna akcja, w trzeciej następuje rozwiązanie węzła dramatycznego. Z tego składu wynika podział **D.** na *akty*, których najwłaściwiej powinno być trzy. Jednakże ta liczba aktów nie jest konieczną; może być ich więcej lub mniej, w ogóle od jednego do pięciu. Akty rozpadają się znowu na *sceny*, t. j. przedziały mniejsze, zależne od zmiany miejsca i osób; liczba ich jest nieograniczona. Przedmiotem **D.** może być każde zdarzenie bądź z życia historycznego, publicznego, bądź powszedniego, tak prawdziwe, jak podaniem uświęcone, lub nawet zmyślone według analogji prawdy i w miarę warunków dramatycznych. Forma **D.** może być przedstawiona mową wiązaną lub niewiązaną; jednakże wierszowy skład **D.** znakomicie podnosi wartość jego poetyczną. Dla dokładniejszego uobecnienia akcji i dla wywołania tem większego złudzenia, potrzebuje **D.** wystawienia scenicznego czyli teatru. Teatr (ob.) nie jest wprawdzie dla **D.** rzeczą nieodzowną, ale jest wielką dla niego pomocą. Dobra gra aktorów do tego stopnia złudzenia doprowadzić nas może, iż zdaje się, że przebywamy nie w sferze idealności i poezji, lecz w samym świecie rzeczywistości, w pośród stosunków, jakie **D.** przedstawia.—Z ludów wschodnich mają **D.** tylko Chińczycy, Japończycy, Persowie, a zwłaszcza Indowie, u których dramat dosięgnął bardzo wysokiego stopnia rozwoju. W Grecji uwieńczył **D.** całą literaturę poetyczną, a nawet wpłynął znakomicie na rozwój duchowej kultury tego narodu; u Rzymian, jakkolwiek począł **D.** wyrastać z pierwiastków narodowych, skończył jednak na zupełnem naśladownictwie wzorów greckich. Chrystjanizm wieków średnich wprowadził **D.** na drogę *misterjów* (ob.); najdawniejsze w tej mierze postępy uczynili Hiszpanie, u których do wielkiej świetności doprowadzili **D.** Lope de Vega, Molina, Calderon, Moreto i inni. U Francuzów do znakomitego rozwoju **D.** przyłożyli się: Corneille, Racine i Molière, u Anglików Shakspeare, u Niemców Schiller i Goethe, u Włochów Macchiavelli, Goldoni i Alfieri. U nas, jakkolwiek niema dotąd prawdziwie wielkiego pisarza, któryby **D.** na niedoścignione podniósł wyżyny, mimo to znamienite położyli w tym względzie zasługi: Zabłocki, Feliński, Bogusławski, I. N. Kamiński, J. Słowacki, Fredro, Korzeniowski i inni. Spis polskich pisarzów dramatycznych, tak oryginalnych, jak i tłómaczów od połowy XVIII w. aż do ostatnich czasów, podaje w swej „Bibljografji“ Estreicher (t. I, str. 341—411). Wł. Chomętowski „Dzieje teatru polskiego do r. 1750“ (Warszawa 1869); Władysław Nehring „Początki poezji dramatycznej w Polsce“ w „Roczniku Tow. przyj. Nauk Pozn.“ (t. XV, r. 1887, str. 191—232); Aleksander Przezdziecki „O stanie sztuki dramatycznej polskiej“ („Bibl. Warsz.“ 1844. t. II); J. I. Kraszewski „Sztuka dramatyczna w Polsce“ (w „Gawędach o literaturze i sztuce,“ Lwów 1857, str. 123—199); Piotr Chmielowski „Szkice z dziejów dramatu w Polsce“ (w „Echu muzycznem i teatralnem“ r. 1884). Oprócz tego istnieją pisma, poświęcone sprawom teatralnym, jako to: Andrzej Zalewski „Rocznik teatru narodowego z lat 1808 do 1813“; „Rocznik teatru polskiego we Lwowie z lat 1813 do 1817,“ potem z 1822 i 1823 przez F. K. Błotnickiego; następnie z lat 1845—1848 przez Rozumiłowskiego; z r. 1852 przez L. Krawieckiego; z r. 1854 przez E. Baczyńskiego, z r. 1855 przez Fr. Włodarskiego; z r. 1860 przez L. Knapczyńskiego, z r. 1861 przez I. Niklewicza. W Warszawie: „Świat dramatyczny“ wydawany 1838—41 przez Wojciecha Szymanowskiego; „Pamiętnik sceny warszawskiej” ogłaszany przez Karola Wittego (1839—40); „Gazeta teatralna“ wydawana w r, 1843—44 przez Kisewettera, w 1865 przez Tomasza Lebruna i „Echo muzyczne i teatralne“ prowadzone od r. 1883 przez Al. Rajchmana. Są także roczniki sceny poznańskiej z r. 1816, sceny kijowskiej z r. 1860 przez Orłowskiego. O początku i rozwoju **D.** znajdzie czytelnik bliższe wiadomości pod literaturą każdego narodu, oraz w artykułach: *Tragedja* i *Komedja*. Por. A. W. Schlegla „Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur“ (3 t., Heidelb. 1809—11); Hettnera „Das moderne Drama“ (Brunśw. 1852); Freytaga „Die Technik des Drama“ (Lipsk 1863): Kleina „Geschichte des Drama“ (t. 1—8, Lipsk 1865—71); Prölss „Geschichte des neuern Dramas“ (1880—83, t. 3); Schlegel „Vorlesungen über dram. Kunst und Litteratur“ (Heidelberg 1809—11, drugie wyd. 1817); Hettner „Das moderne Drama“ (Brunświk 1852); Freytag „Die Technik des Drama“ (Lipsk 1863, 6 wyd. 1890); Klein „Geschichte des Drama“ (1865—76); Klaar „Das moderne Drama“ (Praga 1882—84).

Dramaturgja (z greck. *drama* i *ergein* tworzyć dramat, a więc właściwie *tworzenie dramatów*), w obszerniejszem znaczeniu obejmuje teo-

rję poezji dramatycznej, niekiedy zaś mylnie uważaną bywa (mianowicie przez Niemców) za teorję sztuki aktorskiej, czyli teatralnej. *Dramaturg* wedle przyjętego zwyczaju oznacza poetę dramatycznego, choć właściwiej należałoby się to miano tylko teoretykowi czyli krytykowi dramatycznemu. Por. Freytag „Technik des Dramas“ (Lipsk 1890); Bulthaupt „D. der Klassiker“ (Oldenb. 1882, 4 wyd. 1891); R. Prölss „Katechismus der D.“ (Lipsk 1877); von Berger „Dramaturgische Vorträge“ (Wiedeń 1890—91); Gartelmann „Dramatik. Kritik des Aristotelischen Systems und Begründung eines neuen“ (Berlin 1892).

Dramatyczna sztuka ma za przedmiot sposoby wystawiania na scenie utworów dramatycznych. Początek sztuki dramatycznej sięga czasów najodleglejszych. Grecy jednak pierwsi dopiero ustalili zasady sztuki scenicznej. Z pierwiastków igrzyskowych wyrosły w Grecji *tragedja* i *komedja*. Sztuka dramatyczna, mylnie przez Niemców dramaturgją (ob.) zwana, ze stanowiska naukowego najlepiej opracowaną została przez Rötschera w dziele „Die Kunst der dramatischen Darstellung“ (Berlin 1841), które przeznaczone jest dla uczonych, teoretyków; dla aktorów zaś bardzo pożytecznem jest dzieło E. Devrienta „Geschichte der deutschen Schauspielkunst“ (4 t., Lipsk 1846—61).

Drammen, miasto portowe na południowym brzegu Norwegji, odległe o $4^1/_4$ mili od Chrystjanji, przy ujściu rzeki *Drams (Dramselv)* do zatoki *Drams (Dramsfjord);* liczy 20,000 miesz. i jest głównym punktem handlu drzewa w Norwegji. W pobliżu leży sławny z uroczego widoku Paradiesbakke.

Dramura, jednostka wagi, nazwa drachmy (ob.) w Rumunji i w ogólności na półwyspie Bałkańskim.

Drance, 1) **D.** *de Savoie*, rzeka w dep. franc. Haute Savoie, wypływa w pobliżu granicy kantonu Wallis, między Col do Coux i Col de Golère, uchodzi do jeziora Genewskiego, między Thonon i Evian; dług. 44 klm. 2) **D.** *du Valois*, lewy dopływ Rodanu w szwajcarskim kantonie Wallis.

Drangiana, w starożytności prowincja azjatycka, stanowiąca część Persji, odpowiadająca dzisiejszemu Sedżestanowi.

Drangwic, *Drangwitz*, *Trankwitz*, herb pruski: W polu czerwonem dwa strzemiona trójkątne srebre na paskach u gwoździa wśród tarczy wiszące. W szczycie ogon pawi.

Drangwicz.

Dranice, *Dranie*, deszczułki darte lub łupane z drzewa iglastego, $^1/_2$ do 1 cala grube, do pokrywania dachów lub na płoty używane.

Drapacz *(Cnicus)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, z podrodziny rurkokwiatowych, którego najważniejszy gatunek jest **D.** *lekarski (C. Benedictus)*, u dawnych pisarzów *czubek turecki*, *oset włoski*, *bernardynek* lub *karda benedykta;* jest to ziele doroczne, z łodygą do 2 stóp dorastającą, dętą, białokosmato-wełnistą; liście podłużne kosmate, kwiaty drobne, żółte, zebrane w koszyczki. Rośnie dziko na Wschodzie; u nas jest uprawiany w ogrodach i kwitnie od czerwca do sierpnia. Należy do leków gorzkich (ob.). **D.** *polarski*, ob. Szczeć.

Drapacz, narzędzie rolnicze, w budowie trzymające środek między ekstyrpatorem i broną, służy do poruszenia głębszej warstwy roli, do kruszenia brył, do czyszczenia z chwastów i do przykrycia siewu jarzynnego, jeśli rola jest dobrze przed zimą uprawioną, przez co jedna orka i jedno pobronowanie się oszczędza. Koniecznym warunkiem dobrego drapacza, również jak brony, powinno być takie umieszczenie zębów, aby każdy szedł osobną drogą. **D.** buduje się z dość silnych beleczek drewnianych, zęby zaś są grube, żelazne, spodem naprzód zagięte, mające radełka.

Draper, Jan William, fizjolog i chemik, * 1816 r. w St. Helens pod Liwerpolem, † 1882 w Hastings koło New-Yorku; w dzieciństwie emigrował do Stanów Zjednoczonych; od r. 1837 był profesorem w Hampden Sindney, od 1838 r. wykładał fizjologję w New-Yorku; 1874 został prezesem oddziału przyrodniczego i medycznego w uniwersytecie tamże. Przekonał się, że wszystkie ciała zaczynają wysyłać jednakie promienie przy jednakiej temperaturze, („Philosophical Magazine,“ tom. 30, 1847). Zbudował przyrząd do mierzenia chemicznego działania światła, dał teorję, tłómaczącą powody krążenia krwi. Ogłosił: „Textbook of natural Philosophy“; „The chemistry of plants“; „Human physiology statical“; „On the process of daguerreotype and its application to taking portraits from the life“; „Treatise on the forces which produce the organisation of plants“ (1844); „Thoughts on the future civil policy of America“ (1865); „A history of the American Civil War“ (3 t., 1867-70); „History of the conflict between religion and science“ (16 wyd. 1882), w przekładzie polskim Karłowicza p. t. „Dzieje stosunku wiary do rozumu“ (2 wyd., Warszawa 1882) i in. Najwięcej jednak rozgłosu zjednały mu „Dzieje rozwoju cywilizacji w Europie“ (tłóm. polskie Korzona, Warsz. 1873). Por. G. F. Barker „Memoir of J. W. **D.**“ — **D.** Jan Krzystof, syn poprzedzającego, chemik i fizjolog, * 1835 r. w Wirginji; po ukończeniu

Draper Jan.

studjów uniwersyteckich w New Yorku został profesorem chemji w kolegjum medycznem, a następnie profesorem fizjologji i nauk przyrodniczych w kolegjum miejskiem. Ogłosił liczne prace w czasopismach naukowych amerykańskich i angielskich. Oddzielnie wydał: „O oddychaniu" i wielce ceniony podręcznik *anatomji, fizjologji i hygieny.*—**D.** Henryk, brat poprzedniego, chemik i astronom, * 1837 r. w Wirginji, † 1882 r., studjował w New Yorku, poczem został tamże profesorem fizjologji i chemji analitycznej. Położył wielkie zasługi dla fotografji astronomicznej, 1861 r. wynalazł teleskop, służący do zdejmowania fotografji ciał niebieskich. 1870 r. zbudował olbrzymi teleskop, ustawiony w Hastings. Oprócz licznych prac, pomieszczanych w czasopismach, wydał „Podręcznik chemji" i rozprawę „On the construction of silvered glass telescope."

Draperje (z franc. *drap* sukno), tak się nazywa układ odzieży w fałdy, stąd samo jej fałdowanie, a w szczególności wyobrażenie szat naturalnym sposobem fałdujących się w malarstwie lub rzeźbie.—*Draperjami* nazywano u nas, w końcu XVIII i na początku bieżącego stulecia, przystrojenie ścian pokoju na przyjmowanie gości przeznaczonego; przystrojenie takie bywało najczęściej z białego muślinu na dnie kolorowem. Por. Luthmer „Werkbuch des Tapezierers" (Berlin 1884—87); Hirth „Das deutsche Zimmer" (Monachium 1886); Bouvier „Manuel" (Paryż 1832); Karol Blanc „Grammaire des arts du dessin" (Paryż 1867).

Drapeyron Ludwik, historyk francuski, * 1839 r. w Limoges, kształcił się w Szkole Normalnej w Paryżu 1859—1862, następnie był nauczycielem historji w Besançon, w liceum Napoleona, liceum Karola W. w Paryżu; napisał: „L'empéreur Heraclius et l'empire byzantin au VII siècle" (1869); „Les origines de la France et de l'Allemagne" (1868—69); „L'aristocratie romaine et le Concile" (1870); „Organisation de l'Austrasie et la création de l'Allemagne" (1869); „Séparation de la France et de l'Allemagne au IX et X siècles"; „Caractère de la lutte de l'Aquitaine et de l'Austrasie sous les Mérovingiens et les Carlingiens" (1878).

Drapieżne ptaki *(Rapaces)*, rzęd w gromadzie ptaków, obejmujący ptaki żywiące się wyłącznie mięsem innych ptaków, zwierząt ssących, rybami, gadami i niekiedy owadami. Odznaczają się silnym, haczystym dziobem, nogami 4 palcowemi, uzbrojonemi potężnemi, chwytnemi pazurami. Zdobyty łup duszą szponami i dziobem mordują, mięso porwane na sztuki połykają z pierzem i sierścią, które w kłębek zwinięte po strawieniu mięsa, dziobem wyrzucają; żadnego pokarmu roślinnego nie znoszą. Odznaczają się siłą i bystrością zmysłów; żyją samotnie i jednożennie; samice wogóle od samców większe. Wielkie gatunki niosą po 1 lub po 2 jaja, mniejsze do 7. Rzęd ten dzielą jeszcze naturaliści na dwa oddziały, *dziennych* i *nocnych*. Pierwsze cechują się tęgiemi i długiemi lotowemi piórami, dziobem przy nasadzie woskówką otoczonym; drugie zaś głową wielką, z oczyma naprzód patrzącemi, o upierzeniu wiotkiem, napuszonem; do pierwszych należą: sępy, ścierwniki, gryfy, żórawiosępy, orły i sokoły, do drugich sowy.

Drapieżne zwierzęta *(Ferae, Carnivora)*, rzęd zwierząt ssących mięsożernych, chociaż wiele z nich żywi się tak zwierzęcemi, jako i roślinnemi pokarmami. U różnych naturalistów rzęd ten miał różne znaczenie. Obecnie należą tu zwierzęta odznaczające się głównie krótkością kanału pokarmowego; mają wszystkie 3 gatunki zębów, w nieprzerwanym szeregu osadzone, z których zęby trzonowe mają korony zaostrzone; wszystkie mają po 6 zębów przednich w każdej szczęce, a palce pazurami zakończone. W ogólności zwierzęta te dostarczają najwięcej futer. Należą tu rodziny: kotów, psów, hyjen, łasic, kun i niedźwiedzi.

Draporaty, rodzaj groszy krakowskich za Zygmunta III.

Dräseke Jan Henryk Bernard, * 1774 roku w Brunświku, † 1849 r. Sławny kaznodzieja ewangelicki, superintendent generalny i biskup magdeburski. W r. 1843 wziął uwolnienie w skutek różnych napaści i paszkwilów bezimiennych. Zbiór jego kazań wyszedł w bardzo licznych wydaniach. Oprócz tego napisał: „Christus an das Geschlecht dieser Zeit" (1819, 3 wyd. 1820); „Gemälde aus der Heiligen Schrift" (1821—28); „Vom Reich Gottes. Betrachtungen nach der Schrift" (Brem 1830). Jego syn Tymoteusz wydał po śmierci ojca jego „Nachgelassene Schriften" (Magdeburg 1850—51).

Drastyczne leki (*Drastica*), należą do środków drażniących; niektóre z nich za skórę zastosowane czerwienią ją i pryszczą; najsilniej ich działanie objawia się na kanale pokarmowym. Skoro się dostaną do żołądka, a niektóre i przez skórę nawet (olej krotonowy), powodują napływ krwi do błony śluzowej kiszek, obfity przesięk surowiczy i stąd przy bólu w brzuchu kilkakrotne wodniste wypróżnienia. Używa się ich jako środków przeczyszczających, dla derywacji (ob.), zwłaszcza przy zapalnych cierpieniach mózgu, w celu usunięcia płynów z jamy opłucnej i innych. Ponieważ sprowadzają one jednocześnie napływ krwi do części płciowych wewnętrznych, stąd używa się ich dla przywrócenia zatrzymanych czyszczeń miesięcznych. Do **D.** należą: senes, szakłak, jalapa, aloes, gummiguta, olej krotonowy, elaterja i inne. Dawniej bardzo często stosowane, obecnie środki te przepisywane bywają z wielką oględnością ze względu na szkodliwy ich wpływ na niektóre organy wewnętrzne, jak kantarydyny na nerki.

Draszkowicz, ród hrabiowski chorwacki, pochodzący z Dalmacji i wywodzący się od *Ivana Svadicza*, który z królem Jędrzejem II był w Palestynie i stłumił zaburzenia w Węgrzech (1225—35) za co otrzymał hrabstwo chudyńskie i cetyńskie. Syn jego *Marcin*, zwany *Dragosz*, odznaczył się w wojnie z Turkami, a syn Marcina *Jędrzej* obroną króla Jędrzeja III przeciwko Karolowi Sycylijskiemu. Jego synowie przyjęli nazwisko **D.** Znakomitsi z nich są: *Paulin* **D.** biskup skradyński, zabity przez krewnego bana Mladena Subicza; *Mikołaj* **D.** za zasługi wojenne w Dalmacji i Sycylji, otrzymał od króla Ludwika I gród Biliński w Sławonji; *Bartłomiej* **D.** wojownik za króla Macieja i Władysława; *Jerzy* **D.** syn poprzedniego, * 1515 r. w Bilinie, † 1587 r. w Wiedniu, od r. 1557 biskup pięciokościelski, a ostatnio od r. 1573 arcybiskup kołocki i namiestnik w Węgrzech, z rozkazu cesarza Ferdynanda udał się jako *orator* królestwa węgierskiego na sobór Trydencki (1562), na którym ważne zajął stanowisko; od r. 1567 był banem Chorwacji, Dalmacji i Sławonji; w r. 1585 został kardynałem w nagrodę za przyczynienie się do wprowadzenia kalendarza Gregorjańskiego. Upamiętnił się także stłumieniem powstania chłopów, którym przewodził tak zwany król chłopski, Maciej Gubec.—*Kacper* **D.**, brat poprzedniego, otrzymał gród Trakosztan w Chorwacji.—Syn jego *Jan* **D.**, hr. Trakosztański, † 1613 r., w r. 1595 został banem chorwackim.—*Jan* **D.**, syn poprzedniego, od r. 1640—46 ban chorwacki, a 1646 r. palatyn węgierski; † w dwa lata potem. —*Jan* **D.**, wnuk poprzedniego, † 1733 r., od r. 1716 feldmarszałek i namiestnik w Węgrzech, a od r. 1731 ban chorwacki.—*Józef Kazimierz* **D.**, * 1714 r., † 1765 r., w r. 1762 został pobity i wzięty do niewoli pod Heidersdorfem.—*Jan* **D.** z *Trakosztanu*, * 1770 r. w Zagrzebiu, † 1856 r. w Radgonie w Styrji, znany pod naz. *Hrabia Janko*; gorliwy patrjota, w r. 1832 napisał informację dla posłów na sejm węgierski z królestwa chorwacko-sławońskiego, sam został wybrany. W r. 1837 wydał: „Ein Wort an Ill. über die ältere Geschichte und neueste Regeneration ihres Vaterlandes“ i założył stowarzyszenie czytelnicze. Znał dokładnie wszystkie języki słowiańskie, a mianowicie polski. — *Jan Nepomucen* **D.**, * 1805 r. w Zagrzebiu, † 1856 r., krewniak poprzedniego; w skutek różnych nieporozumień porzucił probostwo w Gürcie; wielce dobroczynny mąż, uważany był przez ubogich włościan w puszczy Peszerskiej za świętego. Por. Nagy „Wielkie rody węgierskie“; Smiciklas „Poviest hrvatska“ (t. II); Kukuljević Sakcinski „Glasoviti Hrvati.“

Dratowskie, jezioro w Król. Polskiem, gub. Lubelskiej, pow. Lubartowskim, w dobrach Łęczna, rozległe morgów 194, głębokie na 3 metry, położone na płaszczyźnie rozległej, grunt nadbrzeżny bagnisty; jest wyższe od rzeki Wieprza pod Łęczną o 6 metrów.

Drawa, rzeka, wypływa w obwodzie regencji Frankfurckiej, pow. Arnswaldzkim, dotyka granic Księstwa Poznańskiego i powiatu Czarnkowskiego, przyjmuje do siebie rzeczki Plecę, Przysiekę, Szmolcę i ubiegłszy 165 klm., za wsią Nowabielica wpada do Noteci.

Drawa (po niem. Drau), dopływ Dunaju, poczyna się w dolinie Pusterskiej w Tyrolu, przechodzi Karyntję i Styrję, następnie wchodzi do Węgier, tworząc granicę królestwa Chorwacko-Sławońskiego, i ubiegłszy 720 klm., wpada do Dunaju pod wsią Almaszą, poniżej Osieka.

Drawidowie, zowią się u samych Indjan narody indyjskie, różniące się fizycznym swym typem od Indjan aryjskich, tworzące obecnie główną masę ludności Dekanu; zamieszkują także pojedyńczemi plemionami północną część Indji (Gonds, Bhils) i sięgają nawet aż za Indus. Pod względem etnologicznym dzielą się na trzy plemiona: *Munda* czyli *Windhya*, właściwych **D.** i *Syngalezów*. Języki ich, *drawidyjskie* albo *dekańskie*, różnią się radykalnie od indo-europejskich: wedle organizmu swego należą do kategorji języków turańskich. Najważniejszy z tych języków jest *tamulijski*, po nim idą języki: *telugu*, *kanarezyjski*, *malayalam (malabarski)* i *tuluwa (tulu)*, jako najwięcej upowszechnione i wykształcone. Języków tych używa około 45 miljonów ludzi. Por. Caldwell „Comparative grammar of the Dravidian familly of languages“ (Londyn 1856), Schlagintweit „Geographische Verbreitung der Volkssprachen Ostindiens“ (1875); Cust „The modern languages of the East-Indies” (1878).

Drażliwość, zdolność istot żyjących do oddziaływania na pewne czynniki zewnętrzne, czyli *bodźce*. **D.** zdradza się w ogólności ruchem, a ujawniają ją nietylko zwierzęta, lecz i znaczna liczba roślin.

Drażova, Marcin Samuel z, uczony czeski, ob. Martinius.

Drąg (*drążek, dźwignia*), pręt niegiętki, podparty w jednym punkcie i na który w różnych punktach działają siły. Przypadek najprostszy ma miejsce, gdy ciężar (opór) ma być przez siłę podniesiony, lub utrzymany w równowadze. Jeżeli punkt podpory *M (hypomochlion)* (fig. 1)

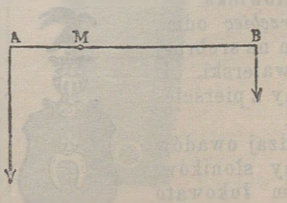

Fig. 2. Drążek dwuramienny.

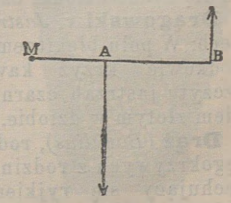

Fig. 2. Drążek jednoramienny.

przypada między punktami przyczepienia siły i oporu, *A* i *B*, **D.** jest *dwuramiennym* (**D.** *pierwszego rodzaju*); jeżeli zaś te punkty przyczepienia przypadają z jednej strony punktu podpory (fig. 2), **D.** jest *jednoramiennym*, a mianowicie, **D.** *drugiego rodzaju*, gdy punkt przyczepienia oporu, **D.** *trzeciego rodzaju*, gdy punkt przyczepienia siły zajmuje położenie pośrednie. Każdy rodzaj **D.** może być prostolinijnym, krzywolinijnym, lub też łamanym. *Ramionami* **D.** nazywano dawniej części **D.** od punktu podpory do punktów przyczepienia siły i oporu; zgodzono się atoli pod tą nazwą rozumieć odległości punktu podpory od kierunków sił, *MA*, *MB*, która to odległość z istotnem ramieniem **D.** schodzi się tylko, gdy siły działają prostopadle do **D.** Przy tem określeniu służy prawo Archimedesa (220 przed Chr.): **D.** pozostaje w równowadze, gdy siła i opór są w stosunku odwrotnym do długości ramion, czyli, co na jedno wychodzi, gdy momenty statyczne (ob.) siły i oporu są między sobą równe. Jeżeli na **D.** działa więcej sił, równowaga ma miejsce, gdy suma momentów statycznych sił, usiłujących obrócić **D.** w jedną stronę, równą jest sumie momentów statycznych sił, usiłujących obrócić **D.** w stronę przeciwną. Gdy **D.** ulega obrotowi, działające nań siły przebiegają pewne drogi, wykonywają więc pracę. Jeżeli **D.** *AB* (fig. 3) po obrocie zajął położenie *A'B'*, siła *Q* wykonała pracę *Q.A'a*, siła *P* pracę *P. B'b*. Ponieważ warunkiem równowagi drążka jest proporcja $P : Q = AM : BM$, widocznie zaś $AM : BM = A'a : B'b$, przeto $P : Q = A'a : B'b$, skąd $P . B'b = Q . A'a$, praca zatem wykonana przez siłę *P* wyrównywa pracy wykonanej przez siłę (opór) *Q*. Zasada ta, zwana „regułą złotą" mechaniki, wyraża się też często w ten sposób, że co na sile zyskujemy, tracimy na prędkości czyli czasie, i nawzajem. To samo zresztą tycze się wszelkiej machiny, jakkolwiek złożonej. Zastosowania **D.** są bardzo liczne: wagi, bezmian, nożyce, wiosła, taczki, rydle, lewary, cęgi, klucze i t. d. Przykład **D.** przedstawia nam też ramię i inne członki człowieka.

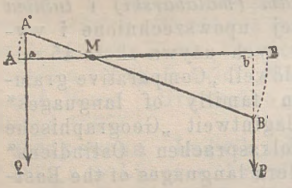

Fig. 3. Obrót drążka.

Drągowski v. *Jastrzębiec* odm., herb: W polu błękitnem na srebrnej podkowie krzyż kawalerski. U szczytu jastrząb czarny z pierścieniem złotym w dziobie.

Drągowski.

Drąż (*Baridius*), rodzaj owadów tęgokrzywych z rodziny słoników, cechujący się ryjkiem łukowato zgiętym i dłótkowato zaostrzonym. Owady te, postaci podłużno-jajowatej, żyją na rozmaitych roślinach, które niszczą. **D.** *zielonawy*, *rzepakowiec* (*B. chloris*), długości 3—4 mm., zrządza szkody w rzepaku, na którym samica składa jajka.

Drążek, ob. Drąg.

Drążkiewicz Antoni, napisał: „Wspomnienia Czachowczyka z 1863 r." (Lwów, 1890).

Drążnia, toż co *Armatnica*, ob. Cecropia.

Drbal Maciej, pedagog, * 1829 w Brodku na Morawach, filozofję studjował w Bernie, prawo w Ołomuńcu, od 1856 był profesorem gimnazjalnym w Lincu, 1867 dyrektorem w Igławie, od 1870 inspektorem szkół krajowych na Morawach, † 1885 w Bernie. Napisał „Propädeutische Logik" (4 wyd. 1885); „Lehrbuch der empirischen Psychologie" (3 wyd. 1885) i in.

Drebbel Korneli, fizyk i mechanik, * 1572 r. w Alkmaar, † 1634; syn wieśniaka, zajął się nauką i mechanicznemi oraz optycznemi doświadczeniami i zjednał sobie taką sławę, że cesarz Ferdynand II mianował go nauczycielem swoich synów. Wynalazł mikroskop złożony i około 1630 termometr.

Drebbel Mikołaj, chemik w XVII w., odkrył sztukę barwienia na szkarłatno, którą zięć jego Euffler w Lejdzie najpierw zastosował.

Drechsler Józef, * 1782 we Włachowej Brzezi (Wallischbürchen) w królest. Czeskiem, † 1852 w Wiedniu. Po ukończeniu nauk teologicznych, został prawnikiem, a następnie poświęcił się muzyce. Od 1822 do 1827 był kapelmistrzem teatru Leopoldstadt w Wiedniu i profesorem (od 1821) harmonji w szkole ś. Anny tamże, od 1844 dyrektorem kapeli kościoła ś. Szczepana, skomponował znaczną liczbę utworów kościelnych i napisał kilka szacownych dzieł teoretycznych, jak naukę harmonji i generał-basu, 6 oper i 25 operetek, sonat, pieśni i t. d.

Drechsler Adolf, astronom, * 1815, † 1888; studjował teologję w Lipsku, matematykę w Bazylei, następnie był docentem prywatnym matematyki i astronomji tamże, a od 1849 nauczycielem w gimnazjum w Dreźnie. Napisał: „Die Sonnen- und Mondfinsternisse" (1858); „Das Wetterglas" (1867); „Der arabische Himmelsglobus, gefertigt 1279 in Marahga" (1873); „Illustriertes Lexikon der Astronomie und Chronologie" (1881).

Drechsler Gustaw, agronom, * 1833, † 1890, kształcił się w Jenie i Monachjum, w 1867 założył w Getyndze instytut agronomiczny, którego został profesorem i dyrektorem; napisał: „Statik des Landbaues" (1869); „Der landwirtschaftliche Pachtvertrag" (1871); „Die Entschädigungsberechnung expropriierter Grundstücke" (1873); wraz z Hennebergem wydawał *Journal für Landwirtschaft*.

Dreelit, minerał, tak nazwany przez Dufrenoy, na cześć margrabiego Dréc. Jest to podwójny siarczan baryty i wapna. Znaleziony w kopalni ołowiu Nuissière, w depart. Saony i Loary, przed-

stawia się w małych kryształkach romboedrycznych białych, z blaskiem perłowym, z wierzchu matowym, a świetnym w rozłamie. C. wł. 3,2—4,3; tward. 3,3.

Dreginda, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dreher Antoni, przemysłowiec, * 1810 r. w Wiedniu, † 1863. Poświęciwszy się zawodowi piwowarskiemu, pracował przez lat kilka w browarach bawarskich i angielskich, poczem 1836 objął zarząd browaru w Schwechat pod Wiedniem (założonego 1632) i wkrótce zakład ten postawił na najwyższej stopie w Europie. 1861 założył drugi browar w zakupionych przez się dobrach Miecholupy w Czechach, a 1863 trzeci w Kőbanyi (po niem. Steinbruch) niedaleko Pesztu. W zakładach tych wywarza się rocznie przeszło 615,000 wiader piwa. W 1892 zatrudniały broz wary **D.** 1,000 robotników; ogólna produkcja w r. 1891/92 wyniosła przeszło miljon hektolitrów.

Dreiherrenspitze, olbrzymia góra na granicy Tyrolu i księstwa Salzburskiego, w Alpach pomiędzy Brennerem a Gross-Glocknerem, wysokości 3,505 metr.

Dreisesselberg, po czesku *Rzyrzurzec* albo *Rzyrzurzep*, u geografów zaś *Góra Trzystoliczna*, w paśmie gór Szumawskich, wysoka 1,336 m.

Drelich, albo *cwelich* (z niem. *drill*, *zwillich*), tkanina lniana, obecnie i z bawełny wyrabiana, z podwójnej lub potrójnej osnowy, używana na materace i namioty, najczęściej w pasy kolorowe lub desenie wyrabiana.

Drelowanie, toż co drylowanie (ob.).

Drenczany albo **Drzenczany,** po madz. *Derencsény*, wieś słowacka w Węgrzech, w okręgu Ratkowskim, u stóp góry Bankowa. W okolicy tutejszej leżą okopy, zwano *Huniadowskie*, w których wykopano dawną broń, zbroje bronzowe i inne starożytności.

Drenowanie, oswobadzanie gruntu przewodami podziemnemi od nadmiernej wilgoci. Zbyteczna wilgoć roli, działając na roślinność bezpośrednio, lub pod wpływem zmian temperatury, jest dla nich szkodliwą; od najdawniejszych przeto czasów starano się rolę pod uprawę pożytecznych roślin przeznaczoną osuszyć, bądź to odkrytemi rowami i spadami, bądź krytemi kanałami, zarzuconemi faszyną, kamieniami i t. p. W początku bieżącego wieku w Anglji poczęto próbować zakładania w pewnej głębokości rur glinianych, wypalonych na sposób cegły, a doświadczenie wykazało skuteczność tego wynalazku tak wielką, iż we wszystkich postępowych i zamożnych gospodarstwach przyjętym został. Wyraz *drainage*, w angielskim języku znaczący osuszenie, przyjętym został powszechnie w znaczeniu osuszania gruntów, stąd rury gliniane na ten cel wypalane nazywają się drenami, czyli po polsku *sączkami* (fig. 1). Rury do drenowania pierwiastkowo wyrabiane bywały ręcznie, następnie zastąpiono je dachówkami, w roku zaś 1843 John Read pierwszy zaczął je fabrykować za pomocą machiny, którą w tym celu wynalazł, lecz była jeszcze nie dość dokładną; obecnie używane są rozmaitego systemu machiny, głównie polegające na tem, iż doskonale zasowana, wymieszana i przygotowana glina, wypychana jest z zamkniętej skrzyni lub cylindra przez otwory obrączkowe, które tworzą ściany rury drenowej. Do robót na małą skalę dobra jest machina *Bertine Sandeta*, dla wyrabiania większej ilości używane bywają machiny *Claytona*, *Dovie'go* lub *Schlossera*, dla wielkich zaś zakładów *Rondeleta* i *Sadersa* lub *Portera*.

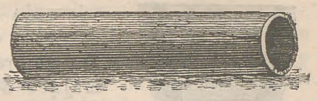

Fig. 1. Rura drenowa, sączek.

Fig. 2. Zakładanie drenów.

Przy zakładaniu **D.** (fig. 2) rozpoznaje się naprzód spadki gruntu, oraz jego gatunek, to jest spójność, przepuszczalność, rodzaj warstwy spodniej i t. p. dla oznaczenia głębokości, w jakiej założone być mają rury drenowe, odległości ich od siebie i kierunku do spadku wody. Średnia głębokość **D.** jest około dwu łokci, oddalenie zaś od 2 do 6 prętów. Przy zwykłej dziurkowatości gruntu dreny mogą mieć $1^1/_2$ cala średnicy otworu na 60 do 100 pręt. długości, jeśli spadek jest dostateczny. Przy małym spadku

Fig. 3. Układ rur drenowych w rowie.

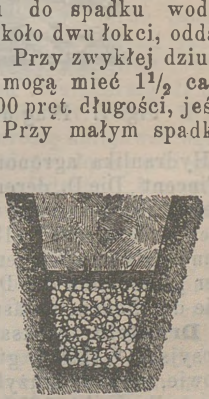

Fig. 4. Dreny z kamieni polnych.

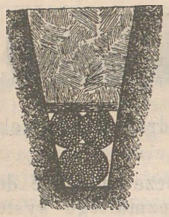

Fig. 5. Dreny z faszyn.

używają się rury $2^1/_2$ cali średnicy otworu mające. Na **D.** zbiorowe dają się rury, mające $3^1/_2$ do 4 cali otworu. W ogóle cały projekt osuszenia danego pola winien być uczyniony na miejscu, po zbadaniu wszelkich warunków, w jakich się ma uskutecznić i do jakich zastosować należy. Układ dren na dnie przygotowanego rowu wskazuje (fig. 3); zamiast rur jako dreny służyć też mogą drobne kamienie polne (fig. 4) lub faszyny (fig. 5). Różne systemy układania dren i sprowa-

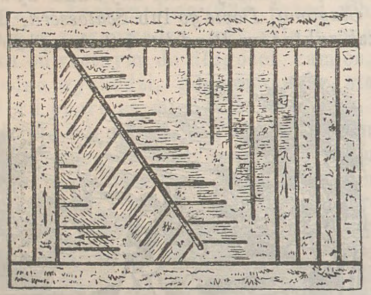

Fig. 6. Różne systemy układania rur.

dzania wody do przewodów głównych, odprowadzających wodę na zewnątrz, przedstawia fig. 6. Do prowadzenia rowów służyć może dogodnie przyrząd w rodzaju pługa (fig. 7). Por. Sporny

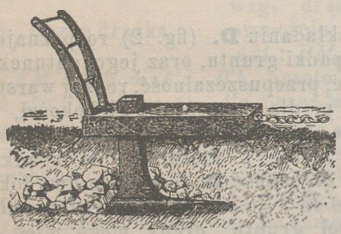

Fig. 7. Pług do prowadzenia rowów.

„Hydraulika agronomiczna" (Warszawa, 1860); Tincent „Die D., deren Theorie und Praxis" (1882); tegoż „Bewässerung und Entwässerung der Aekker und Wieseu" (1890); Perels „Handbuch des landwirthschaftlichen Wasserbanes"(1884); Kreuter „Handbuch der D." (1887), Merl „Neue Theorie der Bodenentwässerung" (1890).

Drenteln Aleksander Romanowicz, generał rosyjski, * 1820 w gub. Kijowskiej, † 1888 w Kijowie, od 1838 służył w wojsku, 1850 awansował na pułkownika, 1859 na generał-majora, 1867 na generał-adjutanta; jednocześnie był pomocnikiem prezesa komitetu reorganizacji armji. 1872 mianowany został dowódcą wojsk okręgu Kijowskiego. Podczas wojny rosyjsko-tureckiej 1877—78 był dowódcą wojsk na tyle armji czynnej i na tem stanowisku oddał wielkie zasługi przez organizowanie rezerw i utrzymywanie związku armji czynnej z Rumunją. Po zabiciu gen. Mezencowa mianowany został 1878 naczelnikiem t. z. trzeciego oddziału kancelarji Jego Cesarskiej Mości i szefem żandarmów, w 1880 mianowany członkiem rady państwa i generał-gubernatorem okręgu odeskiego, w 1881 kijowskiego.

Drenthe, prowincja w Holandji, obejmuje na przestrzeni 2,663 klm. kw. 131,000 m., trudniących się po większej części chowem bydła, grunt jej bowiem, bagnisty i torfiasty, nie jest zdolny do wyższej uprawy rolnej. Miasto główne Meppel, nad rz. Aa, rezydencja władz administracyjnych i sądowych.

Dreny, ob. Drenowanie.

Dreny, sposób wprowadzony do chirurgji przez *Chassaignaca* dla oczyszczania jam i zatok głębokich, wydzielających ropę; **D.** są to rurki gumowe, których ścianki opatrzone są licznemi otworkami. Przez dwa otwory, od powierzchni skóry do jamy prowadzące, przeprowadza się taką rurkę i pozostawia; ropa w ten sposób ma odpływ swobodny.

Drepanocarpus *(Chorzebla)*, rodzaj drzew z rodziny strąkowatych, którego gatunek **D.** *senegalensis*, drzewo średniej wielkości na górach senegalskich, o liściach nieparzysto pierzastych, wydaje przez nacięcie kory sok bladoróżowy, który zwolna ciemniejąc i twardniejąc, tworzy kino afrykańskie.

Drepanon, po łac. *Drepanum*, starożytna nazwa kilku przylądków, jak np. przylądek na półn. wybrzeżu Morei, przy wejściu do odnogi Lepanckiej, lub południowy kraniec półwyspu Longos, w obwodzie Salonickim, w Turcji europejskiej.

Drepanon, miasto na północno-zachodnim krańcu Sycylji, dziś *Trapani*.

Dreptucha, zwierzę, ob. Pelobates.

Dresler August, muzyk-kompozytor, * 1844 w Warszawie, kształcił się w konserwatorjum muzycznem tamże i w Berlinie, gdzie następnie został nauczycielem muzyki. Skomponował wiele pieśni i utworów fortepjanowych.

Dressel, *Drössel*, herb: W polu czarnem dwa półksiężyce, między 4-ma 6-promiennemi gwiazdami. Na tarczy hełm, a w nim czarno ubrane (albo zbrojne) ręce, trzymające sztandar czarny z tem samem, co na tarczy. Labry czarne, podbite złotem. Indygenat z 1775.

Dressel.

Dresura, przysposobienie zwierząt, zwłaszcza

koni i psów, do pewnych oznaczonych celów; **D.** koni jest właściwie ich *ujeżdżaniem*. Ćwiczenia rekrutów także nazywa się niekiedy **D.**

Dreszcz, chorobliwe uczucie zimna, mniej lub więcej przykre, połączone z wyraźnem pomarszczeniem skóry (gęsia skórka), a często i z drżeniem członków, szczekotaniem zębów; twarz przytem mocno blada, skóra zimna; krew ze skóry napływa do wewnętrznych organów, duszność, obrzmienie śledziony. Istota **D** polega na skurczu drobnych włókien mięśniowych skóry i jej tętniczek. **D.** powstaje wtedy, jeżeli do krwi przenikną jakiekolwiek substancje trujące, czy to w samym organizmie wskutek złej przemiany materji powstałe, czy też zaniesione z zewnątrz. Najczęściej **D.** wywołują toksyny, czyli wytwory życia bakterji chorobotwórczych, które tą lub inną drogą do organizmu wnikają; dlatego też wszystkie choroby zakaźne zaczynają się silnemi dreszczami, jak np. zapalenie płuc, tyfus, malarja i t. p. Najbardziej dokuczliwe **D.** mają miejsce w zimnicy i ropnicy.

Dreszer Anastazy Witalis, muzyk-kompozytor, * 1843 w Kaliszu, kształcił się w Dreźnie, napisał sonatę i inne utwory, nadto kilka oper.

Dreux, miasto okręgowe we francuskim depart. Eure-Loire, przy ujściu rzeki Blaise do Eure, ma 8,500 ludności. Na platformie starożytnego zamku tutejszego znajduje się kaplica z grobowcami książąt Orleańskich, wystawiona przez matkę króla Ludwika Filipa. Było zajęte dnia 17 listopada 1870, po zaciętej walce, przez Niemców pod dowództwem gen. Treskowa.

Dreux du Radier Jan Franciszek, * 1714, † 1780; adwokat, poeta i historyk; celniejsze jego dzieła są; „L'Europe illustré"; „Vie de Witikind"; „Tablettes historiques"; „Anecdotes des Rois de France"; „Anecdotes sur les reines et régentes de France"; „Histoire des fous en titre d'office".

Drewaczyński Jan, malarz, * się w Warszawie 1826, nauki odbył w gimn. warsz. i tu ukończył szkołę sztuk pięknych w 1849, poprzednio uczył się u Kokulara. Wyjechawszy do Rzymu 1852, przyjął w dalszym rozwoju kierunek tak zwanych pre-rafaelistów (ob.), poświęciwszy się wyłącznie malarstwu religijno-kościelnemu; wstąpił w r. 1859 do zakonu Dominikanów i tam otrzymał imię fra Angelico. W muzeum w Krakowie znajdują się jego obrazy: „Madonna na tronie z Dzieciątkiem", „Chrystus w Glorji"; w Poznaniu „Niepokalanie Poczęta N. Panna", „Serce P. Jezusa"; we Lwowie: „Św. Bruno" i „Chór Kartuzów"; w Wilanowie „Św. Barbara" i inne.

Drewaczyński Jan.

Drewanie, osadnicy słowiańscy (bodryccy), zamieszkiwali jako poddani Sasów na lewym brzegu Łaby (Elby), na pobrzeżu rzeki Jesny (Jece, Jezel) w Altmarku i w Luneburgu hanowerskim. Wspomina o nich dyplomat cesarza Henryka II z r. 1004. Ślady ich języka, należącego do gałęzi *lechickiej* i przez narzecze kaszubskie ściśle spokrewnionego z językiem polskim, jak np. przez zachowanie dźwięków nosowych i t. p., przetrwały aż do końca XVIII w., a nawet i później w niektórych rodzinach, które z dumą nazywają się jeszcze *Wendami*. Por. Ziehen „Wendische Weiden. Erzählungen aus dem wendisch. Volksleben" (Frankf. a M. 1854); Potocki „Voyage dans quelques parties de la Basse Saxe" (1795), oraz I. Hanusza „Zur Liter. u. Gesch. Slaw. Sprachen etc." (w „Slaw. Bibl." t. II, Wiedeń 1858). Zabytki ich języka zgromadzili: Hilferding (1856) i Pful (1863—4), gramatycznie je obrobił Schleicher (1871); St. Mikucki „Ostatki języka połabskich Sławjan" (1871); A. Kalina w „Rozpr. wydz. filol. Akad. Um. w Krakowie" (t. XXI, 1894).

Drewicz, generał rosyjski, który w latach 1770 i 1771 dowodził małymi oddziałami wojska przeciwko konfederatom barskim.

Drewińscy, *Derewińscy*, starożytna ruska szlachta na Wołyniu, z której najwięcej się wsławił *Ławryn* (Wawrzyniec) *Drewiński*, cześnik wołyński, w początkach XVII w., jako zawzięty nieprzyjaciel unji religijnej; kilkakrotnie posłował na sejmy. W r. 1613 posłował razem z Samuelem Ledóchowskim do króla.

Drewniak, ludowa nazwa owadu z rodzaju *Scolopendra*, przebywającego w spróchniałem drzewie, oraz gąsienice drzewo toczące, jak *Cerambyx*, *Tenebrio*.

Drewno, część wewnętrzna drzew i krzewów dwuliścieniowych, zawarta między rdzeniem a bielem; jest to najtwardsza część drzewa i ona to nadaje mu właściwe cechy; ob. Drzewo.

Drewnowski Florjan Krzysztof, herbu Dołęga, † 1792 r. W r. 1773 był cześnikiem, jako poseł jeździł na sejmy w r. 1780, 1784 i 1788. W r. 1792 został marszałkiem konfederacji łomżyńskiej i był posłem na sejmie w r. 1793. Miał dwóch synów: Ignacego, starostę sulejowskiego, i Henryka, sędziego ziemskiego łomżyńskiego, którzy byli komisarzami konfederacji łomżyńskiej z roku 1792. Por. Wielądko „Heraldyka"; Korzon „Dzieje wewnętrzne" (t. III i IV).

Drewnowski Franciszek, pisarz polski, były urzędnik skarbowy, emeryt, pisał wierszem i prozą. Między innemi wydał: „Tablice z potrzebnemi objaśnieniami obliczenia opłaty stemplowej" (1855); „Tofana czyli przepełnienie zbrodni," poemat (1870); „Pogląd na wyrób i konsumcję piwa w Królestwie Polskiem" (1870); „Pogląd na przemysł browarny w Królestwie Polskiem" (1871); „Piwa krajowe" (1873) i in.

Drews Jan, Jezuita, rodem z Warmji, profesor teologji w Wilnie i Warszawie, rektor w Brunzberdze i przełożony papieskiego seminarjum warmińskiego; * 1645 r., † 1710 r. w Warszawie. Z prac jego, po większej części religijnych, celniejsze: „Geistlicher Kinderspiegel, oder auserlesene Leben heiliger Kinder" (Brunsb. 1701); „Distractiones itinerantium piae, jucundae, eruditae etc." (Brunsb. 1701; ed. 4 tamże 1741; przekład polski ks. Brzozowskiego, Lwów 1731); „Fasti Societatis Jesu" (Brunsb. 1723); „Wybór królestw albo krótkie opisanie 4 części świata" (nowy przedruk, Lublin 1755).

Dreyfus Kamil Ferdynand, polityk francuski, * 1851 r. w Paryżu, pochodzenia żydowskiego, studjował matematykę, odbył wojnę 1870 r. jako ochotnik, następnie oddawał się dziennikarstwu, 1879—81 był szefem gabinetu Wilsona (zięcia Grevy'ego), podsekretarzem stanu w ministerjum skarbu, redaktorem dziennika „Lanterne" i członkiem paryskiej rady miejskiej. W r. 1884 założył dziennik „Nation," którego dyrektorem pozostaje dotychczas. Od 1885 zasiada w izbie deputowanych i należy do lewicy skrajnej; ogłosił wiele pism drobnych, jest generalnym sekretarzem i jednym z wydawców wychodzącej od r. 1886 „Grande Encyclopédie."

Dreyfus Alfred, * 1859 r., b. kapitan wojsk francuskich, pochodzenia żydowskiego, od 1893—1894 przyłączony do sztabu jeneralnego. **D.** sam przez się nie odznaczył się niczem nadzwyczajnem, nazwisko jego jednak nabrało historycznego znaczenia dzięki agitacji i rozterkom, które rozdarły Francję przy końcu XIX stulecia, a którym za punkt wyjścia posłużyła t. zw. „sprawa **D.**" (l'affaire D.). W grudniu r. 1894 sąd wojenny paryski, pod przewodnictwem pułkownika Maurela, skazał jednogłośnie kapitana **D.** — oskarżonego o wydanie dokumentów, dotyczących obrony narodowej, obcemu mocarstwu —na degradację, oraz na dożywotnią deportację. Wyrok wykonano 5 stycznia 1895 r. i **D.**, odarty publicznie z oznak oficerskich, został wysłany na wyspę Djabelską, położoną w pobliżu Guyany. Ponieważ sąd odbywał się przy drzwiach zamkniętych, zaczęły się odzywać głosy, dowodzące niewinności skazanego i domagające się rewizji procesu, który jakoby był przeprowadzony w sposób nieprawidłowy, z pominięciem formalności prawnych. Z jednej strony rodzina **D.** starała się bezustannie o przeprowadzenie rewizji, z drugiej zaś osoby wpływowe (wiceprezes Senatu Scheurer-Kestner, oraz niektórzy dziennikarze) zaczęły dowodzić, że autorem dokumentu (bordereau), na którym oparto wyrok, był jakoby nie **D.**, lecz komendant hr. Esterhazy Walsin, ajent sztabu jeneralnego. Prezes ówczesnego gabinetu ministrów Méline, twierdził, że sprawa **D.**, jako *res judicata*, nie może podlegać rewizji, ale polecił wytoczyć Esterhazemu proces, zakończony uniewinnieniem oskarżonego (11 stycznia 1898). Wtedy głośny romansopisarz francuski, Emil Zola, napisał i wydrukował w „Aurore" list, oskarżający członków sądu wojennego, oraz wielu dygnitarzy o stronność i żądał wytoczenia mu procesu o potwarz (13 stycznia 1898). Proces wytoczył minister wojny w imieniu członków sądu wojennego, który uniewinnił Esterhazego. Proces odbył się w 7—21 lutego 1898 r. i zakończony został skazaniem Zoli na rok więzienia i 3000 franków grzywien. Wyrok ten został unieważniony ze względów formalnych przez sąd kasacyjny, wskutek tego rząd wytoczył Zoli po raz drugi proces przed wersalskim sądem przysięgłych, który skazał powieściopisarza zaocznie na tę samą karę. Zola wyjechał potajemnie z Francji. Wszystko to w połączeniu z namiętną agitacją stronników i przeciwników **D.**, wywołało straszne wzburzenie w kraju, które dosięgło szczytu, kiedy z polecenia ówczesnego ministra wojny, Cavaignaca, uwięziono podpułkownika Henry'go, który przyznał się do fałszerstwa jednego z dokumentów, obciążających **D.**, i odebrał sobie życie w więzieniu (31 sierpnia 1898 r.). Na skutek nowej prośby żony **D.**, oraz agitacji prasy, oddano akta sprawy komisji rewizyjnej przy ministerjum sprawiedliwości. Komisja nie wydała orzeczenia stanowczego, gdyż głosy się podzieliły, mimo to, minister Sarrien zdecydował powierzyć rewizję procesu izbie kasacyjnej (27 września 1898 r.). To jednak nie uspokoiło rozhukanych namiętności. Partje, dla których, jak się zdaje, osoba **D.** była i jest obojętną, a które dążyły do wyzyskania wzburzenia na rzecz swoich programów, lub pretendentów, nie przestały prowadzić agitacji. T. zw. dreyfusiści bronili władzy cywilnej i powagi magistratury, antydreyfusiści stawali w obronie honoru sztabu jeneralnego i armji. Potworzyły się specjalne ligi, do których przystąpili przedstawiciele najwyższej inteligencji, odbywały się ciągłe zgromadzenia, manifestacje i t. p., słowem cała Francja podzieliła się na dwa obozy. Ponieważ **D.** jest Żydem, kwestja stała początkowo na gruncie antysemityzmu i walki z wielkim kapitałem żydowskim, pod koniec ta strona sprawy zeszła na drugi plan, i proces **D.** zamienił się w pretekst do robienia manifestacji antyrządowych, antyburżuazyjnych i antyparlamentarnych. Zamęt dosięgnął zenitu, kiedy jeden z członków sądu kasacyjnego, Quesnay de Beaurepaire, podał się do dymisji i oskarżył kolegów o stronne traktowanie świadków życzliwych **D.**, a specjalnie pułkownika Picquarta, aresztowanego także pod zarzutem fałszerstwa i niedyskrecji. Wobec tego

Dreyfus Alfred.

cała rewizja procesu miała zejść na komedję, i **D.** byłby uniewinniony na pewno, pomimo przypuszczalnej winy. Skutkiem tych poważnych oskarżeń było postawienie przez ministerjum Dupuy w izbie deputowanych wniosku odebrania sprawy wydziałowi oskarżeń, który ją dotąd prowadził, i oddanie całemu sądowi kasacyjnemu. Wniosek ten przeszedł w izbie i w senacie (w lutym 1899). Śmierć prezydenta Faure'a (ob.) i wybór Loubeta (ob.) dały powód przeciwnikom rewizji procesu **D.** do nowych manifestacji. Deputowany Deroulède (ob.) próbował skłonić wojsko do zrobienia zamachu stanu. Orleaniści również gotowali się do obalenia rządu, a wszyscy za hasło obierali kwestję rewizji procesu Dreyfusa. Tymczasem komendant Esterhazy, który zbiegł za granicę, rozpoczął w Anglji publikację, dotyczącą jego stosunków ze sztaqem jeneralnym i roli, jaką odegrał w procesie **D.** Wyznania te wywołały wielką sensację i powiększyły jeszcze zamęt. Rząd przystąpił do rozwiązania rozlicznych lig i związków (marzec 1899). (Ob. Francja dzieje). Por. Bahar „Etrennes à Dreyfus" (Paryż 1897 r). „Esterhazy contre lui même" (Paryż 1897 r.), Correre „Affaire Dreyfus"; Guyot Yves „La révision du proces Dreyfus" (1898); Gyp. „Israel" „Lazare Bernard „Une erreur judiciaire" (1896); Zola Emil „L'Affaire Dreyfus: Lettre à la France, Lettre aux étudiants.

Dreyfusa sprawa, ob. Dreyfus.

Dreyfuss Abraham, komedjopisarz francuski, * 1847 r. w Paryżu; napisał: „Un monsieur en habit noir" (1872); „Petites annonces" (1878); „La Victime"; „La Gifle" (1880); „Le Klephte" (1881); „Une rupture"(1885); utwory te wyszły w zbiorze p. t. „Jouons la comédie" (1887); „L'institution de Sainte-Cathérine" (1881); w „Scènes de la vie de théâtre" (1878) i w „L'incendie des Folies-Plastiques" (1886) wydał **D.** zbiór swych artykułów, pomieszczonych pierwej w dziennikach.

Dreyschock Aleksander, znakomity fortepjanista, * 1818 r. w Żakach, w król. Czeskiem, † 1869 r.; był uczniem Tomaszka w Pradze, w czasie swoich podróży artystycznych za granicą (1861 r. w Rosji), zjednał sobie świetnem powodzeniem zaszczytne imię, po czem stale osiadł w Pradze. Kompozycje jego, ubogie w pomysły, obfitują w trudności techniczne. W r. 1862 został profesorem w nowo założonem konserwatorjum w Petersburgu.—**D.** Rajmund, brat poprzedniego, * 1824 r., † 1869 r., wykształcony w szkole Pixisa na doskonałego skrzypka, towarzyszył swemu bratu z wielkiem także powodzeniem, w jego podróżach (1844), w r. 1850 został nauczycielem w konserwatorjum lipskiem.

Dreyse Jan Mikołaj, wynalazca broni odtylcowej, * 1787 r. w Sömmerda pod Erfurtem, † 1867 r. Syn ślusarza, objął rzemiosło ojca, w r. 1808 znalazł zajęcie w cesarskiej fabryce broni w Paryżu, gdzie używany był do różnych prac przez pułkownika Pauly'ego, pracującego nad konstrukcją broni odtylcowej. W r. 1814 wrócił do Niemiec, w r. 1824 wystąpił z ulepszeniem kapiszonów, a już w r. 1828 urządził karabin odtylcowy, projekt jego jednak znalazł dopiero uznanie po wejściu na tron Fryderyka Wilhelma IV, a **D.** mianowany został dyrektorem fabryki broni. Broń jego okazała swe znaczenie po raz pierwszy w wojnie 1866. Por. „Nikolaus von Dreyse und die Geschichte des preussischen Zündnadelgewehrs" (Berlin 1866).

Drezdenko (Driesen), miasto niegdyś polskie, a obecnie w obwodzie pruskiej regencji Frankfurckiej, położone na wyspie rzeki Noteci, 6,000 miesz.

Drezdeński okrąg regencyjny, ma 4,337 klm. kw. i 1,067,757 miesz. (1895), przerznięty na dwie połowy Elbą, zawiera w sobie słynną z piękności krainę, zwaną Szwajcarją saską.

Drezner Tomasz, znakomity prawnik polski i wierszopis, * 1560 r. we Lwowie, † 1614 w Zamościu; wykształcony w akademji krakowskiej, kosztem Jana Zamojskiego wysłany został do Francji, gdzie pod kierunkiem najbieglejszych prawników (sławnego Turneba) słuchał wyższych kursów. Powróciwszy do kraju, mianowany został pierwszym profesorem prawa w akademji zamojskiej. Dzieła jego niezmiernie dziś rzadkie, są następujące: „Processus judiciarius Regni Poloniae" (Zamość 1601), przedrukowane w Warszawie 1636 i 1640; „Similium juris polonici cum jure romano Centuria una" (Paryż 1602); „Institutionum juris Regni Poloniae Libri IV ex Statutis et Constitutionibus collecti" (Zamość 1613); oraz „Centuria legum polonicarum atque gallicarum," które, jak się zdaje, mylnie przypisywane mu przez Starowolskiego, prawdopodobnie nigdy nie istniało. Pisał też wiersze pobożne i moralne, rozrzucone po wielu dziełach.

Drezno (po niem. *Dresden*), miasto stołeczne królestwa Saskiego, po obu stronach rzeki Elby położone, z powodu niezliczonych zabytków sztuki, jakie się tutaj znajdują, przez Herdera nazwane Florencją niemiecką, składa się z czterech części: Starego miasta, Nowego miasta, Friedrichstadtu i Antonstadtu i posiada mnóstwo wspaniałych gmachów. Z pośród świątyń tutejszych odznaczają się szczególnie: kościół Panny Marji (Frauenkirche), zbudowany 1726—45 przez Jerzego Bährа, którego organy mają 6,000 piszczałek, katolicki kościół dworski (podług planu Chiavari'ego), kościół świętego Krzyża (1764—84); kościół św. Zofji, synagoga (1838—40 przez Sempera wzniesiona). Oprócz tego godniejsze wzmianki są: zamek królewski (sala tronowa z malowidłami Bendemanna); pałac książęcy; wieża Zwinger, wspaniała budowla, zaczęta 1714, której czwarty, przez długi przeciąg czasu niezapełniony bok dopiero w r. 1854 podług planu Sempera ukończony i na muzeum

przeznaczony został: arsenał, pałac japoński, odwach, pałac Brühlowski z tarasem Brühlowskim, stanowiącym najpowabniejsze miejsce przechadzki w Dreźnie. Do tego wszystkiego dodać jeszcze należy: piękny most na rzece Elbie (długi 1,380 stóp) i wspaniały most Marji, zbudowany 1852. Z pomników publicznych celniejsze są: pomnik Fryderyka Augusta I (w Zwingerze) i Augusta Mocnego, w Polsce II (przed mostem Nowego miasta), tak zwany pomnik Maurycego przy alei Maurycego i nareszcie pomnik Karola Marji Webera. Pośród zakładów naukowych, znajdują się: akademja sztuk pięknych, dwa gimnazja realne, cztery filologiczne, trzy seminarja, szkoła handlowa, szkoła wyższa techniczna, szkoła weterynarji i szkoła artylerji; akademja medyczno-chirurgiczna została zamknięta 1862. Prace artystów drezdeńskich posiadają główne swoje ognisko w sławnej akademji sztuk plastycznych (od 1764). Największą atoli sławę zjednało sobie Drezno swemi bogatemi zbiorami naukowemi i artystycznemi, z których najznakomitsze są: bibljoteka królewska w pałacu japońskim, posiadająca przeszło 400,000 tomów i 3,000 rękopisów; gabinet monet, w tymże pałacu umieszczony; gabinet historji naturalnej, muzeum historyczne i zbiór narzędzi matematycznych i fizycznych w Zwingerze; sławna galerja obrazów, gabinet rycin sztychowanych i zbiór odlewów gipsowych, znajdujące się w muzeum; zbiór antyków, również w pałacu japońskim i nareszcie nieocenione i ze wszech miar godne uwagi zielone sklepienie (*das grüne Gewölbe*) w zamku królewskim, zbiory porcelany w pałacu japońskim i nakoniec muzeum broni. Liczba mieszkańców wynosi łącznie z wojskiem 336,440 (1895). Drezno nie szczyci się właściwie wielkim przemysłem i handlem, mimo to jednak kilka kolei żelaznych schodzących się tutaj i nader ożywiona żegluga na Elbie, wielki napływ cudzoziemców, przyczyniają się bardzo skutecznie do pomyślności tego miasta. Z zakładów przemysłowych zasługują na uwagę fabryki wyrobów słomkowych, kwiatów sztucznych, narzędzi fizycznych, przetworów chemicznych, skór, obuwia, czekolady, wyrobów szklanych i fajansowych, kart do gry, mebli, dalej browary, fabryki fortepjanów i tytuniu. Znajduje się tu 6 banków akcyjnych, oddział banku państwa, 8 filji banków zagranicznych i 40 kantorów bankierskich, giełda pieniężna i towarowa; w **D.** zbiega się 6 linji państwowych saskich dróg żelaznych, a kolej elektryczna łączy miasto z niektóremi przedmieściami. **D.** jest stolicą królestwa Saskiego, rezydencją dworu i władz centralnych.—Najdawniejsza część Drezna, niegdyś dziedzina Serbów (na prawym brzegu Elby), wspominaną już jest w r. 1206; część zaś na lewym brzegu, osada niemiecka, zjawia się dopiero w r. 1216. W roku 1485 zostało **D.** rezydencją linji albertyńskiej; reformacja została tu wprowadzoną 1539 r. przez Henryka Pobożnego. Za Jerzego II (1636) uczyniono bardzo wiele dla ozdoby miasta, lecz nierównie więcej za Augusta II i Augusta III, którzy z kolei zasiadali także na tronie polskim. Wojna sukcesyjna austrjacka została zakończona pokojem drezdeńskim, zawartym 26 grudnia 1745 r. W czasie wojny Siedmioletniej miasto bardzo wiele ucierpiało. W wojnie rosyjsko-francuskiej Napoleon, po bitwie pod Lützen, wybrał za punkt środkowy swoich operacji **D.**, które wskutek tego ciężkiemi dotknięte zostało klęskami. W dniu 25 sierpnia 1813 r. ruszyły zastępy wojsk sprzymierzonych na miasto, które przez dwa dni następne było bombardowane. Poczynając od 17 listopada, aż do powrotu pojmanego króla, **D.** zostawało pod zarządem rosyjskim. Odtąd atoli wznosiło się już bez przeszkody, tak pod względem dobrobytu mieszkańców, jako i pod względem obszerności i świetno-

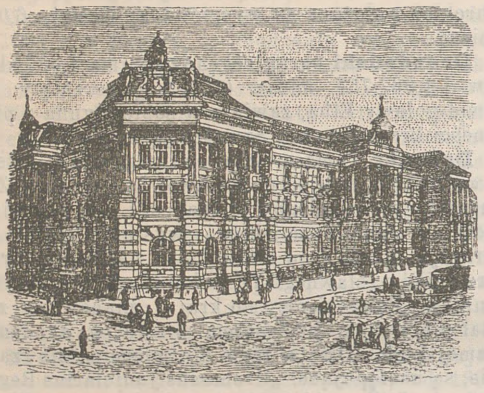

Nowy gmach Sprawiedliwości.

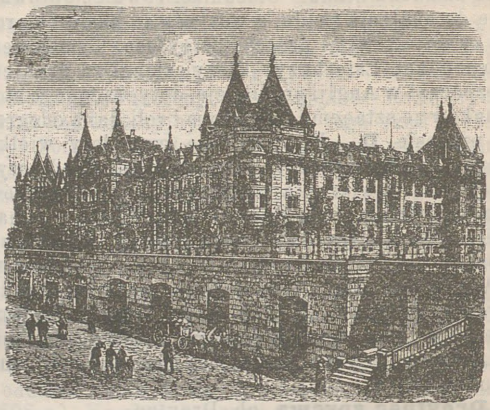

Koszary Strzelców.

ści swojej. Ślady powstania 3—9 maja 1849 r. i walki na barykadach zupełnie się już zatarły. W ostatnich czasach **D.** pamiętne jest konferencjami od 23 grudnia 1850 do 15 maja 1851 r., w przedmiocie przejrzenia aktu związkowego Niemiec. Podczas wojny austrjacko-pruskiej 1866 r. **D.** było zajęte 18 lipca przez Prusaków. Por. Klemma „Chronik von Dresden" (1847); Lindaua „Geschichte der Stadt Dresden" (2 t., Drez. 1884—85); Astera „Schilderung der Kriegsereignisse in und vor Dresden" (Drez. 1844); Gottschalka „Dresden und seine Umgebungen"; Meinholda „Führer durch Dresden" i Gutbiera „Dresden und die sächsische Schweiz" (1870).

Drezyna *(Draisine)*, wózek zbudowany pierwotnie przez *Drais*'a w Mannheimie († 1851), poruszany za pomocą przyrządu korbowego przez siedzące w nim osoby. Podobna konstrukcja zastosowaną została następnie w welocypedach. **D.** używane są na drogach zwyczajnych, głównie jednak zastosowanie znalazły na drogach żelaznych, gdzie służą inżynierom oddziałowym do objazdu i rewizji dróg. W nowszych czasach zaczęto budować drezyny parowe; są to niewielkie wagony osobowe, lekkie, szybko biegnące, opatrzone w hamulce celem łatwiejszego zatrzymywania w biegu. Por. Noetling „Draisine, Velociped und deren Erfinder" (2 wyd, 1884).

Drętwa, *Drętwik*, nazwa dawana w dziełach polskich rybom elektrycznym, t. j. rybom obdarzonym własnością sprawiania wstrząśnień i uderzeń elektrycznych; zresztą nazwy te już jednemu, już drugiemu nadają się gatunkowi. *Drętwą* zowie się najczęściej rodzaj *Torpedo* z rodziny *płaszczek (Raja)*, którego gatunki *T. Galvani*, *T. narke*, *T. marmorata* i *T. unimaculata* żyją na po-

Fig. 1. Drętwa (Płaszczka elektryczna).

brzeżach Europy połudn. **D.** ma ciało deskowate, niemal okrągłe, od przodu równo przycięte. Przyrząd elektryczny u tych ryb umieszczony jest po obu bokach ciała, u nasady potężnych ich pletw piersiowych; składa się z mnóstwa graniastosłupów błoniastych, ściśle przy sobie stojących, prostopadłych do ścian ciała i ożywianych rozgałęzieniami nerwów 5 i 8 pary nerwów mózgowych. Substancja tworząca każdy graniastosłup stanowi pewien rodzaj galarety, ale jest utworzona, niby mały stos Volty, z krążków błoniastych na sobie ułożonych i pooddzielanych cieczą przezroczystą. Wyładowanie należy od woli drętwy. Własność ta **D.** znana już była starożytnym, badało ją wielu uczonych, zwłaszcza w nowszych czasach John Davy (brat Humphry'ego), Becquerel (ojciec) i Matteucci; ten ostatni („Traité des phénom. electro-phys. des animaux") poznał istnienie punktów elektrododatnich i elektroodjemnych, tak na powierzchni grzbietowej, jak i brzusznej. — *Drętwikiem (strętwa)* zowie się gatunek *Gymnotus electricus*, należący do rodziny węgorzowatych; różni się od innych węgorzy urządzeniem skrzel, brakiem płetwy

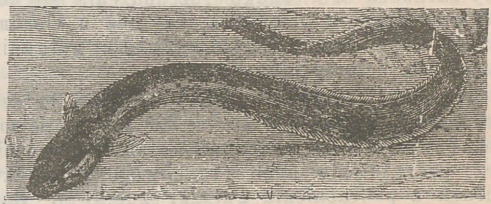

Fig. 2. Drętwik (Węgorz elektryczny).

grzbietowej, skórą bez widocznych łusk; głowę ma płaską, płetwę podogonową ciągnącą się do końca ogona i piersiową bardzo małą; otwór odchodowy przysunięty jest blizko gardła, żyje w morzach słodkich Ameryki południowej, badany był przez Humboldta i Faradaya. Jest to ryba daleko silniej od poprzedniej elektryczna, ofiarę swą obwija skrętem i wyładowaniem zabija. Część przednia węgorza elektrycznego jest dodatnio-elektryczna, tylna odjemnie. Graniastosłupy przyrządu elektrycznego ułożone są równolegle do słupa kręgowego. Rybę tę zowią też *wężem elektrycznym*; inny jej gatunek *G. aequilabiatus* nie okazuje własności elektrycznych.

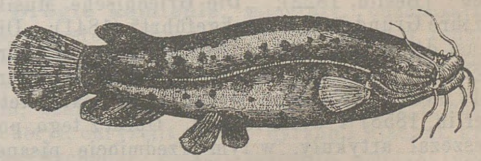

Fig. 3. Trutwa (Sum elektryczny).

— Trzeci rodzaj ryb elektrycznych należy do sumowatych *–trutwa (Malapterus electricus)*, *sum elektryczny*, różni się od suma brakiem płetwy grzbietnej, lecz za to przy końcu krótkiego ogona posiada małą płetwę tłuszczową; jest to ryba niewielka, żyjąca w Nilu i Senegalu, u krajowców zwana *raasz*, t. j. piorun; budowa przyrządu elektrycznego jest tu mniej regularna, podania podróżników o jego sile są niezgodne.

Drętwik, ob. Drętwa.

Drganie, *ruch drgający*, *wibracja*, ruch wahadłowy cząstek ciała, wyprowadzonych z położonia równowagi. Ruch ten wogóle ulega prawom ruchu wahadłowego (ob. Wahadło), ale tu, mówiąc w ogólności, zamiast siły ciężkości, powodującej te ruchy, występują siły międzycząsteczkowe. W ruchu takim pozostają np. cząstki ciała dźwięczącego (ob. Głos); drganie cząstek eteru, według ogólnie dziś przyjętej teorji, powoduje światło. Cząstki drgające wywołują, w skutek działających w ciele sił sprężystości, ruch cząsteczek okolicznych, powodując tym sposobem fale, tak, że ruch drgający i falowy uważają się często za jednoznaczne. Drgania mogą być podłużne lub poprzeczne w zależności od tego, czy zachodzą w kierunku rozchodzenia się fal, jak przy drganiu powietrza, czy też w kierunku do niego prostopadłym, jak przy drganiu strun. Ob. Falowy ruch.

Drgawki, skurcze mięśni, trwające bardzo krótko i powtarzające się bardzo szybko po sobie, powstają przy znacznem osłabieniu mięśni, przy podrażnieniu nerwu ruchowego, albo jako odruch z podrażnienia gałązki czuciowej. Raz ograniczone do małej przestrzeni (np. powieka górna), innym razem rozciągają się na wszystkie mięśnie szkieletu (ob. Epilepsja, Histerja). Znaczenie i leczenie **D.** rozmaite, stosownie do powodującej przyczyny i do rozległości.

Driburg, miasto w obwodzie pruskiej regencji Minden nad rz. Aa; 2,615 m. (1895), ma źródła mineralne słone i kąpiele siarczane. W pobliżu zwaliska starej warowni saskiej Iburgu.

Drieberg Fryderyk von, *1780 w Charlottenburgu, † 1856 tamże, badacz muzyki starogreckiej, kształcił się pod kierunkiem Cherubiniego w Paryżu 1804 r. Napisał: „Die mathematische Intervallenlehre der Griechen" (1818); „Die musikalische Wissenschaft der Griechen" (Berlin, 1820); „Die pneumatischen Erfindungen der Griechen" (Berlin, 1822); „Die Griechische Musik, auf ihre Grundsätze zurückgeführt" (1841); „Die Kunst der musikalischen Komposition, ein Lehrbuch für praktische Musiker zum Selbstunterricht nach griechischen Grundsätzer bearbeitet" (Berlin, 1858) i wiele innych. Oprócz tego, pomieszczał artykuły, w tym przedmiocie pisane, w różnych czasopismach muzycznych i skomponował kilka oper: „Don Cocagno," „Der Sänger und der Schneider" i in.

Drimys *(Zacierp)*, rodzaj drzew z rodziny bobrownikowatych, plemienia badjanowych *(Magnoliaceae—Illicieae)*, właściwy Meksykowi; **D.** *Winteri*, krzew o liściach trwałych, kwiatach białych, i inne gatunki posiadają własności podniecające; kora, zwana *cynamonem magielańskim*, sprowadzona po raz pierwszy przez żeglarza Wintera (1567), używa się przeciw szkorbutowi. **D.** *granatensis* dostarcza kory *koto*, woni aromatycznej, używanej przeciw biegunce i potom nadmiernym; zawiera ona *kotoinę* $C_{22}H_{18}O_6$.

Drinczić Milić, wódz serbski z Rudnika, odznaczył się odwagą w walkach z Turkami pod Gluszczami, gdzie rozproszył ośmiotysięczne wojsko nieprzyjacielskie, a w r. 1805 uderzył na Czaczak, skąd po całodziennej walce wyparł Turków. W r. 1815 został zabity w bitwie pod Ljublją.

Drjakiew *(Scabiosa)*, rodzaj roślin z rodziny szczeciowatych, odznacza się kwiatkami złożonemi w główkę czyli koszyczek okryty od spodu kielichokrywą trwałą, koroną w kraju pięcioszczepną, kielichem szczecinowatym. Obejmuje zioła i krzewy we wszystkich klimatach; z 55 znanych gatunków 7 znaleziono na ziemi polskiej. Z tych ostatnich ważniejsze są: **D.** *polna (S. arvensis)*, rosnąca w całej Europie po suchych łąkach i miedzach, ma łodygę na 1 stopę wysoką, o kwiatkach brzoskwiniowych, czerwonej lub białawej barwy; kwitnie od maja do września. Dawniej ziela i kwiatów używano jako czyszczących krew w wyrzutach skórnych. Dla bydła jest dobrą paszą. **D.** *białawo-żółta (S. ochroleuca)*, *błękitnawo-czerwona (S. columbaria)* i inne, rzadziej się u nas trafiają. Dla ozdoby hodują w ogrodach **D.** *ciemnopurpurową (S. atropurpurea)* i **D.** *tatarską (S. tatarica)*, o kwiatach żółtych.—**D.** nazywano też lek odurzająco-uśmierzający czyli opiat *(Electuarium theriaca)*, złożony z opjum, dzięglu, kozłku, ckliwicy, cynamonu i wielu innych środków, niegdyś wielkiej używający wziętości.

Drjakiew.

Drobik *(Psaltria)*, rodzaj ptaków owadożernych, niewiele większy od najdrobniejszych kolibrów; dziób bardzo gruby, wypukły i tępy, nogi długie, skrzydła krótkie, ogon przedłużony. Przy ubarwieniu bardzo skromnem, obyczaje ma zbliżone do sikor. Jedyny gatunek *P. exilis* żyje na Jawie.

Drobin, osada w gub. i pow. Płockim, przy trakcie z Płocka do Mławy położona, liczy 2,800 miesz. W tutejszym kościele parafjalnym znajdują się dwa bardzo piękne nagrobki rodziny Kryskich.

Drobina, wyraz proponowany na oznaczenie *atomu* (ob.).

Drobisch Maurycy Wilhelm, filozof i matematyk, *1802, † 1896; kształcił się w Lipsku, gdzie w roku 1826 został nadzwyczajnym, 1842 zwyczajnym profesorem filozofji. Z początku zwolennik Kanta i Friezego, później przerzucił się na stronę herbartjanizmu, do którego rozpowszechnienia i zapewnienia mu przewagi w uniwersytecie lipskim najwięcej się przyczynił. Oprócz jego dzieł matematycznych. „Grundzüger der ebenen und sphär. Trigon." (1825); „Philologie und Mathematik als Gegenstände des Gymnasialunterrichts" (1832); „Grundzüge v. d. höh. numer. Gleichungen" (1834), zasługują na uwagę z dziedziny filozofji: „Beiträge zur Orientirung über Herbarts System der Philosophie" (1834); „Neue Darstellung der Logik nach ihren einfachsten Verhältnissen" (1836, 4-te wyd., 1875); „Empirische Psychologie" (1842); „Erste Grundl. der math. Psychologie" (1850); „Kants Dinge an sich und sein Erfahrungsbegriff" (1885). Por. Heinze „Moritz Wilhelm **D.**" (1897).

Drobisch Gustaw Teodor, * 1811 w Dreźnie, † 1882, tamże, humorysta i publicysta niemiecki. Kształcił się w Lipsku i tam od 1847 do 1860 r. redagował „Zeitung für die elegante Welt." Następnie w Dreźnie do r. 1872 był współredaktorem „Dresdner Nachrichten" do 1877 „Dresdner Presse." Pisał libretta, książki dla dzieci i młodzieży, wydał „Humoresken und Satiren" (Lipsk, 1845, „Kunterbunt" (1865); „Humoristische Liedertafel" (Lipsk, 1863); „Bunte Glasuren" (Drezno, 1865) i in.

Drobnić Józef, * 1812, † 1861, literat słowieński, założyciel i redaktor pisma *Slovenská Czbelica* (1850), wydanego w Celi. Wydał: *Słownik chorwacko-niemiecko-włoski* (Wiedeń, 1846); *Słownik słowińsko-niem.-włoski* (Lublana, 1858) i inne.

Drobnomierz, ob. Mikrometr.

Drobnowidz, ob. Mikroskop.

Drobny taniec, tak Górale i Krakowiacy nazywają mazur kołowy, dlatego że tańczące pary zataczają wielkie koło i w miejscu ścieśnionem przebierają nogami. Por. J. Kleczyński w „Pamiętniku Tatrzańskim," t. 17, Kolberg „Krak." (II, 380).

Drobutowicz, herb polski, znany tylko z nazwy.

Drobysz I, herb litewski: W polu barwy niewiadomej-figura w kształcie litery **h,** przeszyta strzałą wprost gwiazdy, na prawo u góry położonej; druga gwiazda ze strony lewej u dołu. U szczytu trzy pióra strusie.— **D.** II: W polu czerwonem strzała trzykrotnie złamana, bez lewego żeleźca i opierzenia, drugą strzałą zwyczajną przez środek przeszyta; w rogu górnym lewym i prawym dolnym po gwieździe 6-promiennej. U szczytu trzy pióra strusie. Kojałowicz zowie ten herb *Strzałą złamaną.*

Drobysz I.

Drobysz II.

Droga, w znaczeniu naukowem przestrzeń przebyta przez ciało w ruchu pozostające. W znaczeniu powszedniem **D.** oznacza dogodne dla potrzeb komunikacji połączenie dwu miejscowości, ob. Komunikacje, Koleje żelazne.

Droga kryta, w fortyfikacji przestrzeń otaczająca cały obwód twierdzy, poza przeciwskarpą, prawie równolegle, a zasłoniona przedpiersiem 6—7 stóp wysokiem, którego spadzistość zewnętrzna, zwana stokiem, obniża się bardzo wolno.

Droga mleczna, szeroka, biaława smuga, którą w czasie ciemnych nocy dostrzegać możemy rozciągającą się na sklepieniu niebieskiem prawie w kierunku koła wielkiego. Blask ten oku nieuzbrojonemu wydaje się jednolitym, za pośrednictwem wszakże teleskopów okazuje się, że **D. m.** jest zbiorowiskiem nieprzeliczonej ilości gwiazd. Ob. Gwiazdy, Mgławice.

Droga mokra i sucha, w dochodzeniach chemicznych, ob. Analiza chemiczna.

Droga planety czyli *orbita,* zowie się elipsa, po której planeta krąży około słońca (ob. Planety).

Drogheda, miasto nadmorskie w irlandzkiem hrabstwie Leinster, nad spławną rzeką Boyne, o ½ godziny drogi od jej ujścia do zatoki **D.,** rezydencja arcybiskupa katolickiego w Armagh, prymasa Irlandji, ma 12,000 miesz. i wygodny port. W r. 1690 Wilhelm III odniósł tu stanowcze zwycięstwo nad wojskiem Jakóba II; na pamiątkę tego wzniesiono obelisk Oldbridge, mający 46 metr. wysokości.

Drogi bite, ob. Komunikacje lądowe i wodne.

Drogi żelazne, ob. Koleje żelazne.

Drogie kamienie, minerały, odznaczające się przezroczystością, blaskiem i ogniem, tudzież bezbarwnością lub pięknem zabarwieniem i znakomitą twardością; do nich należą: djament, rubin, szafir, szmaragd, beryl, akwamaryn, chryzoberyl, chryzolit, topaz, cyrkon i hjacynt, granat (wschodni i czeski), turmalin, ametyst i opal. Do *półdrogich kamieni* liczą się minerały wpół przezroczyste, pięknie zabarwione, jak: chalcedon, agat, onyks, heljotrop, kamień lazurowy, turkus, jaspis, adular, aksynit, labrador, bursztyn, kryształ górny, topaz zadymiony i t. p. Prócz tego odróżniamy również kamienie kolorowe, zwane *fantazyjnemi,* zresztą nomenklatura **Dr. k.** jest dość dowolna i w różnych krajach różna. Wartość ich zależy od rzadkości, mody i t. p. okoliczności. Wszystkie **D. k.** bywają szlifowane lub rznięte. Kamienie rznięte, to jest ozdobione wizerunkami, czyli *gemmy,* były bar-

dzo poszukiwane przez starożytnych, którzy wielką w tej sztuce posiadali biegłość. Szlifowanie kamieni polega na umiejętnem pokryciu ich ściankami w taki sposób, aby przez to podniesionem zostało jak najkorzystniejsze działanie światła. Cel ten osiąga się przez pocieranie kamieni o powierzchnię twardą, na której znajduje się proszek odpowiedniej twardości, jak szmergiel, lub proszek z kamieni tego samego gatunku, jakie są szlifowane. Na kamieniu szlifowanym odróżniają część górną, która jest widzialną po oprawieniu, część dolną, niewidzialną w oprawie, i brzeg. Sztuka szlifowania drogich

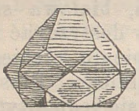

Fig. 1. Brylant.

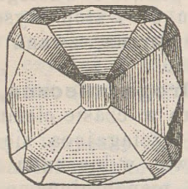

Fig. 2. Brylant formy kwadratowej.

kamieni wynalezioną została około roku 1456; za ojca jej powszechnie uważanym bywa Ludwik z Berquen; od tego czasu jednak udoskonaloną została znacznie. Główne postacie, w których kamienie bywają obrabiane są: *brylant* (fig. 1—5) przedstawia dwa kloce ostrosłupowe o wspólnej podstawie, górny jest ścięty przeszło

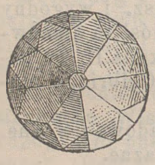

Fig. 3. Brylant formy okrągłej.

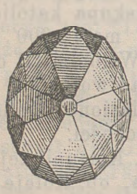

Fig. 4. Brylant formy owalnej.

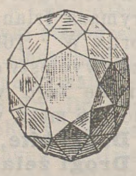

Fig. 6. Brylant formy owalnej.

w połowie wysokości i otoczony 2 lub 3 szeregami małych ścianek, w liczbie 24—32; dolny ścięty bliżej podstawy małą ścianką płaską, otoczoną dwoma szeregami ścianek 4 lub 5-kątnych, w liczbie 8 do 24; *rozeta* (fig. 6), ze spodu jest płaską, z wierzchu zaś wypukłą i pokrytą 12 — 24 ściankami ułożonemi w 2 szeregi; *tablica* (fig. 7 i 8), z obu stron płaska,

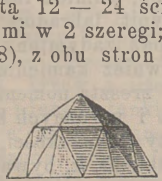

Fig. 6. Rozeta.

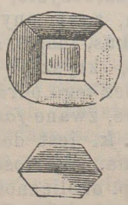

Fig. 7 i 8. Tablica.

na brzegu tylko opatrzona niewielu ściankami, tu należą *dyksztyny*. Kulisto—wypukło obrabiają tylko kamienie wpółprzezroczyste; jak: opal, turkus, onyks i t. p. Prócz tego rozróżniamy szlifowanie *schodowe*, w którem ścianki stopniowo się pogłębiają (fig. 9), gdy niekiedy szlifowanie schodkowe posiada tylko dolna część kamienia, część zaś górna oszlifowana jest ściankami podwójnemi, t. j. okazuje dwa rzędy ścianek trójkątnych (fig. 9). Dla najczystszych

Fig. 9. Szlifowanie schodkowe.

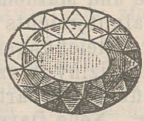

Fig. 10. Kamień oszlifowany ściankami podwójnemi.

kamieni najwłaściwszą jest oprawa zwana *ażurową (à jour)*, w której kamień jest tylko za brzegi ujęty, z wierzchu zaś i ze spodu zupełnie odkryty. W innych razach oprawiają kamień w rodzaj skrzyneczki, podkładając podeń cynfolję, blaszkę złotą lub srebrną i t. p. dla podniesienia świetności lub ukrycia wad kamienia. Najwięcej i najkosztowniejszych kamieni pochodzi z Indji Wschodnich i z Brazylji. Handel ich jednak obecnie wiele utracił na dawnem znaczeniu. Główne rynki jego znajdują się w Londynie, Paryżu, Amsterdamie, Niższym Nowogrodzie, Moskwie, Kalkucie, Kapstadzie, Rio de Janeiro, New-Yorku, Sydney, Berlinie i Hanau, szlifowanie zaś kwitnie zwłaszcza w Amsterdamie. Ogólny obrót roczny wynosi około 80—90 milj. rubli, z których trzecia mniej więcej część przypada na surowe, reszta na szlifowane **D. k.**—*Kamienie sztuczne*, których fabrykacja zwłaszcza we Francji jest wysoko rozwiniętą, wyrabiają się z jak najczystszego szkła, zabarwionego różnemi tlenkami metalicznemi. Por. Kluge „Handbuch der Edelsteinkunde“ (1860); Groth „Grundriss der Edelsteinkunde” (1887); Döllter „Edelsteinkunde” (1893); Barbot „Traité des pierres précieuses“ (2 wyd., 1884); Streeter „Precious stones” (5 wyd., 1892).

Drogodar, herb: W polu błękitnem na poprzecznym pasie szarym ze srebrnemi brzegami —trzy białe kamienie; nad pasem krzyż kawalerski złoty, pod pasem pszczoła złota. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany 1845 r. przez Cesarza Mikołaja I.

Drogomir, *Borzym*, herb bardzo dawny. W polu czerwonem trzy nogi zbrojne, w kolanach zgięte, udami w środku tarczy nakształt gwiazdy z sobą spojone. W szczycie trzy pióra strusie.

Drogosław I, dawny herb: W polu czerwonem strzała srebrna żeleźcem do góry, nad barkiem srebrnego półpierścienia. U szczytu 5 piór

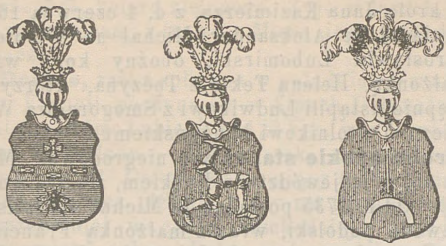

Drogodar. Drogomir. Drogosław I.

strusich. **D.** II, różni się od poprzedniego polem błękitnem i trzema, zamiast pięciu, piórami u szczytu.

Drogosława, pseudonim Dymidowiczowej Teresy.

Drohickie starostwo grodowe. Było położone w województwie Podlaskiem, ziemi Drohickiej. Podług lustracji z r. 1564 składało się z m. Drohiczyna (ob.) i wsi: Rechawka, Czarna Większa i Mniejsza, Wólka, oraz z tenut dwu wsi: Szawice i Starczewice. W r. 1771 posiadał je Aleksander Ossoliński, opłacając z niego kwarty złp. 637 gr. 21, a hyberny złp. 2,413 gr. 5. Na sejmie warszawskim z roku 1773 do 1775 stany rzeczypospolitej nadały je temuż Ossolińskiemu na emfiteusis z wójtostwami i sołectwami.

Drohiczyn, osada wiejska, w gub. Siedleckiej, pow. Sokołowskim, nad rz. Bugiem. **D.** założony około r. 1060, był stolicą Jadźwingów, w XII w. należał do książąt mazowieckich. Zniszczony przez Tatarów 1240 r., zostawał do1382 r. w ręku książąt litewskich. Jagiełło nadał go 1340 r. prawem dziedzicznem Januszowi księciu mazowieckiemu, 1443 r. oblężony przez Litwinów, gdy nie mógł się im obronić, został przez księcia Bolesława Mazowieckiego odprzedany za 6,000 kóp szerokich groszy praskich Kazimierzowi, wiel. księciu litewskiemu. Po unji Litwy z Koroną Drohiczyn został starostwem, długi czas posiadanem przez Kiszków. Po spaleniu 1657 przez Szwedów podźwignąć się już nie zdołał. Obecnie **D.** składa się z 2 części: jedna położona na prawej stronie Bugu, należąca do cesarstwa, zwie się **D.** *Lackim*, druga na lewym brzegu Bugu należy do Królestwa, a od 1863 na osadę wiejską zamieniona, stanowi przedmieście **D.** Lackiego, liczy 315 m. Strona zaś w cesarstwie zostająca ma 1,794 m. (1897).

Drohobyckie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie Ruskiem, Ziemi przemyskiej. Jedno to z największych starostw z czasu rzeczypospolitej posiadał w r. 1771 Wacław Rzewuski, het. wiel. kor. i wojewoda krakowski, opłacając z niego kwarty złp. 17,277 gr. 9, a z wójtostwa złp. 617 gr. 22, nie licząc hyberny w ilości złp. 3,707 gr. 22. Po zajęciu go przez rząd austrjacki składało się z m. Drohobycz (ob.) i z wsi: Orów, Bania Kotowska, Bodochowice, Derczyce, Dobrohostaw, Hubice; Kołpiec, Monaster, część Lyszni, Modrycz, Niedzwiedcza, Raniowice, Solec, Staniła, Stebnik, Truskawiec, Wójtowska Góra, Zwarzysz, Łan Pański i Nahujowice. Następnie tenże rząd różne zmiany poczynił w tem starostwie, przez różne komplanacje, przyłączenia z dóbr stołowych i sprzedaże niektórych wsi.

Drohobycz, miasto w Galicji, w obwodzie Samborskim, nad rzeką Tyśmienicą, liczy 18,000 miesz., prowadzących obszerny handel z Węgrami, szczególnie bydłem. Wielkie tutejsze warzelnie soli dostarczają rocznie około 80,000 centnarów soli, wydobywanej z kilku obfitych źródeł.

Drohojowscy, ród polski szlachecki, biorący nazwę od *Drohojowa* na Rusi Czerwonej. Znakomitszymi jego przedstawicielami są: **Drohojowski** Jan, her. Korczak, kasztelan przemyski w latach 1540—1544; sprzykrzywszy życie świeckie, wstąpił do stanu duchownego, został 1544 biskupem kamienieckim, 1546 chełmskim, a 1551 kujawskim. Był to biskup wielki tolerant, jawnie nawet sprzyjał reformie, która w djecezji jego, a zwłaszcza na Pomorzu i w Gdańsku, silnie się krzewiła. Pisarze katoliccy zowią go heretykiem, a Damalewicz po prostu ateuszem; † 1557 r. w Wolborzu. Por. Łętowski „Katalog“ II, 202; Wierzbowski „Uchańsciana“ t. 5; Lubowicz „Istorija reformacii w Polsze” (Warszawa, 1883),—**Drohojowski** Jan Tomasz, herbu Korczak, referendarz koronny, starosta przemyski. Zygmunt August wysyłał go w poselstwie do Włoch, a Stefan Batory do sułtana Amurata w r. 1578. Później, kiedy Gdańszczanie rokosz podnieśli, wystawił chorągiew jazdy własnym kosztem i dzielnie nią dowodził. Pod buławą Jana Zamojskiego 1600 r. walczył w wyprawie na Wołoszczyznę, gdzie liczny kosz Tatarów, połączony z Wołochami, w pień wyciął. Miał jeszcze udział w wojnie z carem moskiewskim, zdobył zamek Wieliż, walczył pod Połockiem i Wielkiemi Łukami. W skutku zastarzałych zatargów z domem Stadnickich, 70-letni starzec, napadnięty niespodzianie przez Stanisława z Liska Stadnickiego w zamku Przemyskim, uciekając, został zabity 1606 r. Por. August Sokołowski w „Ateneum“ z r. 1883, t. IV, str. 83, Siarczyński „Obraz wieku panow. Zygmunta III“ (Lwów, 1828, t. 1, str. 105); „Uchańsciana“ (5 t.).—**Drohojowski** Stanisław, herbu Korczak; w r. 1574 kasztelan przemyski; na sejmie elekcyjnym roku 1575 połączył się z Zamojskim i popierał Stefana Batorego. Por. Paprocki, „Herby rycerstwa;“ Wierzbowski, „Uchańsciana;“ Lubowicz, „Istorija reformacii w Polsze.“—**Drohojowski** Jan Krzysztof, syn poprzedniego, w r. 1580 walczył pod Janem Zamojskim na wojnie z wiel. ks.

moskiewskim, był pod Wielkiemi Łukami; 1589 obrany marszałkiem trybunału koronnego, został 1591 kasztelanem sanockim. Wydał: „Oratio de fatalibus rerum publicarum periodis," † 1606.— **Drohojowski** Jan, kasztelan czernihowski na początku XVIII w., wnuk poprzedniego, † 1716 roku.—**Drohojowski** Józef, syn poprzedniego, kasztelan przemyski, od roku 1765, posłował na elekcję po śmierci Augusta III; należał do konfederacji radomskiej 1767 r., † 1770.—**Drohojowski** Józef, syn poprzedniego, Reformat, * roku 1740, † 1812 w Krakowie, oprócz dwu kazań ogłosił: „Pielgrzymka do Ziemi św., Egiptu i innych wschodnich i południowych krajów, odbyta w r. 1788, 89, 90 i 91" (Kraków, 1812, 2 wyd., Wilno, 1822).

Drohojowska Antonina Józefina Franciszka Anna, hrabina, z domu *de Latreiche*, literatka francuska, * 1822, † 1857 r.; od 1847 żona hr. *Feliksa Drohojowskiego*, * 1806 w Ordowie w Galicji, oficera austrjackiego i polskiego, tłómacza utworów ks. Aleksandry bawarskiej: „Le facteur de la poste" (Paryż, 1865); ogłosiła znaczną liczbę dzieł treści historycznej i pedagogicznej. Celniejsze z nich są: „Histoire de l'Algérie" (1848, 2 wyd., 1853); „Les femmes illustres de l'Europe" (1851, 2 wyd., 1858, są tu bjografje Czartoryskiej, Hoffmanowej i Zamojskiej); „Fleurs de l'histoire" (1853); „De l'éducation des jeunes filles" (1854); „Les reines illustres" (1858); „Cours d'histoire pour la jeunesse" 1855—1857 „Les grands connétables de France" (1859); „Clugny et Saint-Germain de Prés, ou les Casimirs de Pologne, tableaux historiques" (Paryż, 1861).

Drohojowski, *Drohojewski* hrabia, v. *Korczak* odm., herb: Na tarczy 5-dzielnej o polach czerwonych, w I—trzy kopje złote w gwiazdę skrzyżowane, środkowa ostrzem na dół; w II—między barkami dwu klamr srebrnych, miecz złoty; w III — głowa bawola, przebita mieczem w lewo ku dołowi; w IV — miecz między dwoma półksiężycami; w V—trzy poprzeczne wręby srebrne, ku dołowi się zmniejszające. Nad tarczą 4 ukoronowane hełmy: nad I — pół kozła złotego, nad II — w czaszy złotej wyżeł biały, nad III — 5 piór strusich, dwa białe między czerwonemi, nad IV—ręka zbrojna z mieczem. Labry z prawej strony czerwone, podbite złotem, z lewej błękitne, podbite srebrem. Tytuł nadany 1782 r. przez cesarza Józefa II.

Drohojowski.

Drohomyskie starostwo niegrodowe. Leżało w województwie Bełskiem, powiecie Lubaczowskim. Powstało w początku XVII wieku z dawniejszego starostwa Lubaczowskiego, przez wydzielenie z niego dóbr: Drohomyśla i Rudnego Stawu czyli Nowej Grobli. Na mocy przywileju króla Jana Kazimierza, z d. 4 czerwca 1659 r. posiadał je Aleksander Michał na Wiśniczu i Jarosławiu Lubomirski, obożny kor., wraz z małżonką, Heleną Teklą z Tęczyna, którzy je następnie ustąpili Ludwikowi z Smogorzewa Wąsowiczowi, stolnikowi łomżyńskiemu.

Drohowyskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie Ruskiem, ziemi Lwowskiej. Od r. 1735 posiadał je Michał Rzewuski, wojewoda podolski, wraz z małżonką Franciszką z Cetnerów; następnie dzierżył je Ignacy Benöe, dworzanin króla Poniatowskiego, opłacając z niego kwarty złp. 6,606 gr. 25, a hyberny złp. 1,012 gr. 16. W czasie zajęcia go przez rząd austrjacki należały do tego starostwa miasteczko Mikołajów i wsie: Drohowyże z folw., Uście, Rozwadów, Weryn, Nadytycze, Stulsko, Iłów, Wola i Demnia. W r. 1820 starostwo to sprzedane zostało bez licytacji Stanisławowi hr. Skarbkowi za złr. 178,630.

Drohowyże, wieś w Galicji, blizko lewego brzegu Dniestru $^1/_4$ mili od miasta Mikołajewa. Jest tutaj wojskowy departament stadniny i remonty koni dla całej Galicji, oraz wzorowe gospodarstwo i zakład przytułku dla sierot i ubogich, założony w r. 1843 przez Stanisława hr. Skarbka.

Drok, D. *gładki, kolący*, około Bobrujska nazwa ludowa janowca farbierskiego i ciernistego.

Dromader, ob. Wielbląd.

Dromaj *(Dromaeus)*, ptak w Nowej Holandji, przedstawiający tam rodzinę strusiowatych, zaliczany przez wielu do rodzaju Rhea; wszakże od rei amerykańskiej większy, z różnych względów zasługuje na rodzajowe odróżnienie. **D.,** zwany też *emu* lub *strusiem nowoholenderskim* jest wielkości kazuara, ma nogi 3-palcowe, skrzydła tylko szczątkowe, szponem zakończone; odzież jego składa się z wielkich, podłużnych piórek, w których każda pojedyńcza dudka rozdziela się na podwójną, strzępiastą i skręconą w końcu chorągiewkę. Głowa i szyja prawie naga, rzadkiemi włosistemi piórami porosła; dziób miękki, spłasz-

Dromaj.

czony, ogona wcale nie ma. Jaja niesie duże jak u kazuara, koloru zielonego. Żyje w lasach, karmi się owocami i trawą. Mięso jego jest dosyć smaczne.

Drôme, rzeka spławna w południowo-wschodniej Francji, poczyna się w Alpach Delfinatu pod Val-de-Drôme i ubiegłszy 120 klm. wpada pod Livron do Rodanu. — Od tej rzeki otrzymał nazwę departament *Drôme*, obejmujący 6,560 klm. kw. i 303,491 mies. (1896), który ma grunt górzysty (szczególniej w części wschodniej), nieżyzny, przerznięty rzekami Dolon, Galoure, Isère, Drôme, Roubion, bogaty w minerały i wydający dobre wino. Departament dzieli się na 4 okręgi: Valence, Die, Montélimar, Nyons, z miastem stołecznem Walencja.

Dromia, *Nasiębiora*, rodzaj raków, ob. Kraby.

Dromius, *Dyrdacz*, rodzaj owadów tęgopokrywych z rodziny szczypawek, o ciele płaskiem, najczęściej żółtawe lub brunatne. Liczne gatunki, jak **D.** *linearis*, **D.** *agilis*, **D.** *quadrimaculatus*, pospolite są w całej Europie.

Dronaz, pień górski w Alpach walijskich, 2,949 metr. nad p. m.

Dronne, rzeka w południowej Francji, wypływająca z gór Limousin, przebiega departament Dordogne, pod Coutras w depart. Girondy łączy się z rz. Isle i wpada z nią do rz. Dordogne, 178 klm. długa.

Dronta, *Didus*, *D. ineptus*, *Dodo*, ptak zaginiony, który jeszcze w 1598 znajdował się na wyspach Isle de France i Bourbon, ale wkrótce po osiedleniu się tam Europejczyków wygubiony został. Najobszerniejszy jego opis podał Clusius.

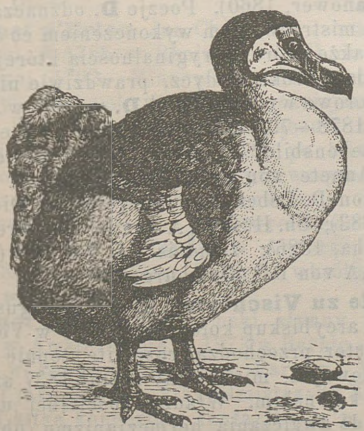

D r o n t a.

Dziób miał długi, silny i ścieśniony, stopę krótką czteropalcową, pazury krótkie, skrzydła niezdolne do lotu. Linneusz pomieścił go w rzędzie grzebiących; Temminck w swoim systemacie, a za nim Tyzenhauz mieszczą go w rzędzie niedołężnych *(Ineptes)*. Miał ważyć do 50 funtów, lecz mięso jego niezdatne było do jedzenia z powodu odrażającego smaku i woni; zupełnie bezbronny, zdaje się, że tylko przez prostą swawolę został wytępiony. Por. Owen „Memoir on the Dodo" (1866).

Drontheim, po duńsku Trondhjem, miasto główne prowincji t. im. w Norwegji (51,070 klm. kw. i 282,000 miesz.), przy ujściu Rei do Drontheimfjord; ma bardzo wygodny port i znaczną liczbę pięknych budowli, tak z dawnych jako i nowszych czasów, pomiędzy któremi odznacza się starożytny kościół katedralny, najpiękniejszy w Skandynawji. **D.** jest rezydencją biskupa, władz okręgowych i urzędu górniczego; posiada bank i kilka zakładów naukowych i innych; ludności liczy 33,000. Tak port, jak i miasto osłaniają od strony morza obwarowane wyspy Munkholm i Christiansteen. Miasto założone w 997 r., jest najstarożytniejszem w kraju: w XI i XII w. było rezydencją królów, w 1152 r. zostało arcybiskupstwem, które po przyjęciu reformacji zniesiono.

Droogenbroeck Jan, van, * 1835 w Saint-Amands-op-de-Schelde, poeta flamandzki. Przez pewien czas był nauczycielem, następnie urzędnikiem rolnictwa w Brukseli. Pisywał nieraz pod pseudonimem Jan Ferguntem i pod tem nazwiskiem wydał swój pierwszy zbiór pieśni p. t.: „Makamen en Ghazelen" w 1866, drugie wydanie 1887. W 1873 wyszedł zbiorek poezji dla dzieci p. t.: „Dit zijn Zonnenstralen" (6 wyd., 1884). Napisał nadto 2 kantaty: „Torquato Tasso Dood" (1873). Oprócz poezji zajmuje się leksykografją i metryką; owocem tej pracy jest dzieło wydane p. t.: „Algemeen Nederlandsch Rijmwordenboek" (Mecheln, 1883) i „Verhandeling oser de toepassing von het Grieksch en Latijnsch metrum op de Nederlandsch poezij" (Bruksella, 1886).

Drop *(Otis)*, rodzaj ptaków zamieszczony u Linneusza w rzędzie grzebiących u Temmincka w rzędzie biegających, a u Cuviera w rzędzie brodzących, w rodzinie *Pressirostres*. W istocie ma on wiele wspólności z brodzącemi, stanowiąc naturalne między niemi przejście. Przy ociężałej budowie nogi ma za przegub, na sposób ptaków brodzących, obnażone, trójpalcowe, bez śladu ksiuka. Dziób **D.** jest mierny, ku końcowi ścieśniony, skrzydła mierne, ogon mierny, rozwijalny. Samce znacznie są większe i na czas godowy dostają rozmaitych ozdób, jako to: wąsów i kołnierzy. Wszystkie gatunki zamieszkują pustynie, stepy i rozległe pola starego lądu; biegają szybko, ale w locie są ociężałe i do zerwania się muszą się rozpędzać; żywią się owadami i pokarmami roślinnemi. Są nadzwyczajnie ostrożne i bojaźliwe; wielożenne, przebywają w małych gromadkach, mięso dają smaczne. Dwa gatunki europejskie, **D.** *pospolity*, *brodacz*, *(O. tarda)* i **D.** *mniejszy*, *strepet*, *kamionek (O. tetrax)* na Ukrainie i Po-

Drop.

dolu dosyć są pospolite. Największy z nich *O. kori*, żyjący w Afryce południowej, wielkością swoją dorównywa prawie strusiowi. Wogóle rozróżnionych jest około 20 gatunków.

Dropsy Józef Juljusz, lekarz, * 1809 w Krakowie, † 1876 w Zasławiu; ukończył studja lekarskie w Berlinie, następnie osiadł w Zasławiu. Podał on nową teorję leczenia elektrycznością, którą, jako *ogólną*, przeciwstawia miejscowej Duchene'a. Opiera się na tem, że czułość na skórze rozmaicie rozdzielona, zmienia się we wszystkich stanach patologicznych. Za pomocą elektryczności, **D.** bada najmniejsze zboczenie od zdrowia i ma leczyć radykalnie wszystkie niemal choroby. Metoda jego nie zyskała uznania. Ogłosił: „Electro-thérapie, ou application médicale pratique de l'électricite" (Paryż, 1860); „Elektryczność i magnes w stanie zdrowia i choroby człowieka" (Petersburg, 1860); „Zasady ogólnego zastosowania elektryczności w celu fizjologicznym, patologicznym i terapeutycznym" (Warszawa, 1870).

Drosch Wolfgang, Szlązak, pobierał nauki w Akademji krakowskiej i był nauczycielem Andrzeja Bonara. Ogłosił w Krakowie r. 1534—38 mnóstwo elegji i różnych wierszy pochwalnych na cześć Bonarów.

Drosera, *Droseraceae*, ob. Rosiczka, Rosiczkowate.

Drossbach Maksymiljan, filozof niemiecki, * 1810, był mechanikiem, w 1865 założył w Bawarji przędzalnię. Z zamiłowania zajmował się filozofją, rezultaty dociekań o nieśmiertelności zamknął w dziełach wydanych p. t. „Die individuelle Unsterblichkeit vom monadistisch metaphysischen Standpunkte" (1853); „Das Wesen der Naturdinge und die Naturgesetze der individuellen Unsterblichkeit" (1855); „Die Genesis des Bewusstseins nach atomistischen Principien" (1860); „Ueber die Objecte der sinnlichen Wahrnemung" (1865); „Ueber Erkenntniss" (1869); „Ueber die verschiedenen Grade der Intelligenz und der Sittlichkeit in der Natur" (1873); „Ueber Kraft und Bewegung" (1877); „Ueber den Ausgangspunkt und die Grundlage der Philosophie" (1881); „Ueber die scheinbaren und die wirklichen Ursachen des Geschehens in der Welt" (1884).

Drossinis Jerzy, poeta nowogrecki, * 1859 w Atenach, wydał do r. 1891 pięć zbiorów poezji. Od 1888 wydaje tygod. illustr. *Hestia.*

Droste-Hülshoff Klemens Marja August, von, uczony znawca prawa kanonicz., * 1793 w Roesfeld w Westfalji, † 1832 w Wiesbadenie; od 1823 profesor w Bonn, wykładał w duchu Hermesa. Pierwszą sławę zjednał sobie dziełem: „Lehrbuch des Naturrechts und der Philosophie" (Bonn, 1823, 2 wyd., 1831). Głównem zaś dziełem **D.** jest: „Grundsätze des gemeinen Kirchenrechts der Katholiken und Evangelischen in Deutschland" (2 t., Münster, 1828—33).

Droste-Hülfshoff Anna Elżbieta, siostra stryjeczna poprzedniego, znakomita liryczna poetka niemiecka, * 1797 w Hülshoff pod Münster, † 1848 w Szwajcarji; kobieta wysoko wykształcona, nieskażonej czystości obyczajów, postępowa, gorliwa katoliczka, ale bez wszelkiego fanatyzmu. Za życia wydała: „Gedichte" (Sztutgard 1852, 4 wyd. 1883); po śmierci zaś autorki ogłoszono: „Das geistliche Jahr nebst einem Anhang religiöser Gedichte" (Sztutgard, 3 wyd. 1876) i „Letzte Gaben" (Hanower, 1860). Poezje **D.** odznaczają się nietylko mistrzowskiem wykończeniem co do formy, ale także twórczą oryginalnością której dziwnego dodaje uroku słodycz, prawdziwie niewieścia. Zbiorowe wydanie dzieł **D.** wyszło w Sztutgardzie 1878—79. Por. Schücking „Annete von D. Ein Lebensbild" (Hanower, 1871); „Briefe der Freiin Annete von D." (1880); Classen „A. E. Freiin von D. Leben und ausgewählte Dichtungen" (1883); Ch. Hüffer „A von D. und ihre Werke" (Gotha, 1886); Landois „A von D." (1890); Jacoby „A von D." (Hamburg, 1890).

Droste zu Vischering Klemens August, baron von, arcybiskup kolońki, * 1773 w Vorhelm pod Münster, przechodząc rozmaite stopnie w stanie duchownym, mianowany został 1837 arcybiskupem kolońskim. Władzy kościelnej używał głównie do zwalczania hermezjanizmu (ob. Hermes Jerzy), którego zwolenników zawieszał w obowiązkach kościelnych. We wrześniu 1837 żądał zapewnienia, ażeby w małżeństwach mieszanych dzieci wychowywane były w wierze rzymsko-katolickiej, za co w listopadzie t. r. został uwięziony i osadzony w twierdzy Mindeneńskiej. Gdy następnie biskup Geissel, jako jego koadjutor, objął administrację arcybiskupstwa,

D. przeniósł się w 1842 do Münsteru i tu † 1845. Kościelne swe zasady wyłożył w dziełach: „Über die Religionsfreiheit der Katholiken" (Münster, 1817, 2 wyd. 1838) i „Über den Frieden unter der Kirche und den Staaten" (Münster, 1843, 3 wyd. 1848). Por. Görres „Athanasius" (Regensb. 1837 i 1838); Hasse „Die beiden Erzbischöfe" (Lipsk, 1839); Muth „Cl. A. D. zu B. Erzbischof von Köln" (Würzb., 1874); Maurenbrecher „Die preus. Kirchenpolitik und der Kölner Kirchenstreit" (Stuttg., 1881).

Drottningholm (wyspa królewska), wielki wspaniały królewski pałac letni w Szwecji, zbudowany z polecenia królowej Katarzyny Jagielonki, małżonki Jana III, na wschodniem wybrzeżu wyspy Lofö na jeziorze Melar, posiada galerję obrazów i muzeum osobliwości.

Drouet Jan Chrzciciel, * 1763, poczmistrz w St.-Menehould, poznał Ludwika XVI, uciekającego z Paryża, i przyczynił się do sprowadzenia go napowrót do stolicy w 1791. Otrzymał za to w nagrodę 30,000 franków i wybrany został do Konwencji, w której głosował za śmiercią króla i rozwijał zasady krańcowej demagogji. W 1793 wysłany do armji północnej, popadł w ręce nieprzyjaciół i został uwięziony w Spielbergu; 1795 uwolniony należał do rady pięciuset; uwikłany w spisek Babeufa, uciekł z więzienia (1796) do Szwajcarji; uniewinniony później, wrócił do kraju i był 1799 podprefektem w St. Menehould. Podczas Stu dni zasiadał w izbie deputowanych. Jako królobójca wygnany (1816) za restauracji, ukrywał się pod nazwiskiem Merger w Macon, gdzie † 1824.

Drouet d'Erlon Jan Chrzc., hr., marszałek francuski, * 1765 w Rheims, wszedł do służby wojskowej 1792. Mianowany 1799 generałem brygady, odbywał wszystkie późniejsze kampanje. W 1815 wydał powracającemu z wyspy Elby Napoleonowi miasto Lille; po bitwie pod Waterloo, w której dowodził pierwszym korpusem, przemieszkiwał aż do rewolucji lipcowej w Baireuth w Bawarji. Za powrotem do Francji w 1825 dowodził w Wandei w Algierze; mianowany 1843 marszałkiem Francji, wkrótce potem † 1844 w Paryżu.

Drouet Ludwik, francuski słynny flecista, * 1792 w Amsterdamie, † 1873 w Bernie. Kształcił się w konserwatorjum w Paryżu. W 1836 przybył jako nadworny kapelmistrz do Koburga. Napisał kilka koncertów, fantazji i t. p. kompozycji na flet, i uchodzi za autora słynnej pieśni „Partant pour la Syrie".

Drouot Antoni, hrabia, generał francuski, * 1774 w Nancy, † 1847. W 1793 wstąpił do szkoły inżynierów wojskowych w Metz, po jej ukończeniu odbył prawie wszystkie kampanje Konsulatu i Cesarstwa. W 1810 został baronem. W bitwach pod Lützen i pod Budyszynem dowodził artylerją, w 1813 był adjutantem cesarza i generałem dywizji. Wsławił się jako artylerzysta w przejściu przez wąwoz Vauclos w 1814. W tymże roku otrzymał tytuł hrabiego. Wyjechał wraz z Napoleonem na wyspę Elbę, której był gubernatorem. Brał udział w bitwie pod Waterloo. Znaczny swój majątek zapisał na cele dobroczynne. W Nancy wystawiono mu pomnik.

Drouyn de l'Huys Edward, francuski mąż stanu, * 1805 w Paryżu, † 1881, rozpoczął zawód dyplomatyczny w 1833—26 jako sekretarz poselstwa w Haadze, 1840 wszedł do ministerjum spraw zagranicznych; będąc deputowanym, występował 1842 po stronie opozycji. W następnych zgromadzeniach narodowych od 1848 głosował zawsze z większością. Pod rządem prezydenta rzeczypospolitej, był z kolei ministrem spraw zagranicznych i posłem w Londynie 1849. Po zamachu stanu został jednym z wiceprezydentów senatu, od 28 lipca 1852 do 7 maja 1855 był powtórnie ministrem spraw zagranicznych. W epoce tej, podczas zawichrzeń poprzedzających wojnę wschodnią, zawarł przymierze francusko-angielskie. Gdy 1855 misja jego do Wiednia, celem wciągnięcia Austrji do przymierza, była bezskuteczną, złożył władzę w ręce Walewskiego. Powołany po raz czwarty do gabinetu 1862 r., sprawował urząd ministra spraw zagranicznych do pierwszych dni września 1866, poczem usunął się z widowni politycznej i zajmował się tylko sprawami rolniczemi. Ogłosił: „Histoire diplomatique de la crise orientale etc." (Bruksela, 1858). Por. B. d'Harcourt „Diplomatie et diplomates. Les quatre ministères de Monsieur D." (Paryż, 1882).

Droysen Jan Gustaw, historyk niemiecki, * 1808 w Treptowie na Pomorzu, † 1884, od 1835 profesor nadzwyczajny w Berlinie, początkowo zajmował się głównie badaniami starożytności, przełożył Eschylosa (2 t., Berlin, 1841, 4 wyd., 1884), Arystofanesa (3 t., Berlin, 1835—38, 3 wyd., 1881) i napisał: „Geschichte Alexander's des Grossen" (Berlin, 1833, 3 wyd. 1880, 4 wyd. 1892), oraz „Geschichte des Hellenismus" (2 t., Hamburg, 1836—43, 2 wyd. 1887); później zwrócił się do historji nowszej; w 1840 został profesorem w Kielu, ułożył 1844 znany adres miasta Kiel i 1848 wysłany był przez rząd tymczasowy naprzód do Paryża, potem jako mąż zaufania na sejm do Frankfurtu. Jako członek zgromadzenia narodowego należał do stronnictwa Gagern-Dahlman i wybrany został sprawozdawcą komitetu, przeznaczonego do ułożenia ustawy. Od 1851 profesor historji w Jenie, powołany został 1859 do Berlina. Z prac jego zasługują jeszcze na wzmiankę: „Vorlesungen über die Geschichte der Freiheitskriege" (2 t., Kiel, 1846), „Leben des Feldmarschalls Grafen York von Wartenburg" (2 t., 10 wyd., Berlin, 1890); „Geschichte der preussischen Politik" (14 t., Lipsk, 1855—81); „Grundriss der Historik" (3 wyd., Berlin, 1882).

Kilka drobnych studjów w Rozprawach Saskiej Akademji nauk, t. IV „O bitwie pod Warszawą“ (1656); t. V „O testamencie W. Elektora“ i in. Pod jego przewodnictwem rozpoczęto także wydawać: „Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Grossen Kurfürsten“ (t. 1—2, Berlin, 1863—65). Por. Duncker „Joh. Gust. D.“ (Berlin, 1885).

Droysen Gustaw, * 1838 w Berlinie, historyk niemiecki, syn Jana Gustawa. W 1869 był nadzwyczajnym profesorem w Getyndze, w 1872 profesorem zwyczajnym w Halli. Oprócz wielu krytycznych prac, dotyczących wieku XVI; napisał jeszcze: „Gustaw Adolf“ (Lipsk, 1869—70); „Bernard von Weimar“ (Lipsk, 1885); „Das Zeitalter der Dreissigjährigen Krieges“ (Berlin, 1887); „Allgemeinen histor. Handatlas“ (Bielef, 1885).

Droz Piotr Jakób, mechanik, * 1721 w Lachaux-de-Fonds, † 1790, uczył się teologji, następnie został zegarmistrzem. Wpadł na pomysł wahadła kompensacyjnego, a urządzonym przez siebie automatem piszącym wywołał ogólne zdziwienie.—Jego syn Henryk Ludwik Jakób **D.**, * 1752, † 1791, złożył automat w postaci kobiety, grającej na fortepjanie, która oddychała, grała, po skończeniu muzyki wstawała i kłaniała się publiczności. W Paryżu urządził sztuczne ręce dla pewnego kaleki. Automaty jego i ojca są obecnie w Ameryce.—Jan Piotr **D.**, krewny poprzedniego, * 1746, † 1823, zręczny medaljer. W 1783 połączył się z Boultonem w Birmingham, celem wybijania angielskiej monety miedzianej, i w sztuce mennicznej zaprowadził ważne ulepszenia. Po powrocie z Anglji był dyrektorem gabinetu medali w Paryżu.

Droz Franciszek Ksawery Józef, francuski filozof i historyk, * 1773 w Besançon, † 1850 w Paryżu. Wydał: „Essai sur l'art d'être heureux“ (Paryż, 8 wyd. 1857), polskie przekłady Wodzyńskiego (Kraków, 1836 i 40), oraz Förstera (Berlin, 1864 i 1865); „De la philosophie morale, ou des differents systèmes sur la science de la vie“ (5 wyd., Paryż, 1843); „Application de la morale à la philosophie et à la politique“ (Paryż, 1825); jasno, zwięźle i metodycznie napisaną jest „Economie politique, ou principes de la sciences des richesses“ (Paryż, 1829, 3 wyd.. 1854, polski przekład Förstera, Berlin, 1865); głównem jego dziełem jest „Histoire du règne de Louis XVI“ (3 t., Paryż, 1838—42, n. wyd., 1858); „Aveu d'un philosophe chrétien“ (1848 i nast.); „Wyznanie chrześcijańskie obłąkanego filozofa“ (Wilno, 1855).

Droz Antoni Gustaw, malarz i powieściopisarz francuski, * 1832 w Paryżu, po ukończeniu nauk w kolegjum Henryka IV wstąpił 1852 do szkoły sztuk pięknych, gdzie był uczniem Picot'a. 1864 wystąpił na pole literackie w czasopiśmie *Vie parisienne*, gdzie pod pseudonimem *Gustav Z.* pomieścił szereg wybornych szkiców humorystycznych z życia sfer wyższych. Oddzielnie wydał: „Monsieur, Madame et Bébé“ (1866, przekł. polski 1870); „Entre nous“ (1867); „Le cahier bleu de Mademoiselle Cibot“ (1868); „Autour d' une source“ (1869); „Un paquet de lettres“ (1870); „Babolain“ (1872, przekład polski 1874); „Une Femme gênante“ (1875); „Les étangs“, „Tristesses et sourirs“ (1883); „L'enfant“ (1885). W 1886 podał swą kandydaturę na członka Akademji francuskiej, lecz gdy nie został wybrany, przestał pisać i osiadł w zaciszu domowem. Jest nadto spółpracownikiem czasopisma *Opinion Nationale* i *Revue des Deux-Mondes*.

Droz Numa, prezydent i mąż stanu szwajcarski, * 1844 w La Chaux de Fonds, samouk, w 1864 redagował pismo *National suisse* w Neuenburgu. W 1869 został radcą federalnym Bernu i kierował rozmaitemi sprawami federacji, miejscowemi i zagranicznemi. W 1875 obrany prezesem rady stanu, 1887 prezesem związku do 1893. Napisał „L'instruction civique“ (Genewa, 1886) i mnóstwo artykułów ekonomiczno-społecznych pomieszczał w „Bibliothèque universelle“ i w „Journal de droit international privé“. Był jednym z kandydatów na gubernatorstwo wyspy Krety (ob.).

Drozd (*Turdus*), rodzaj ptaków z rzędu owadożernych czyli wróblowatych, którego cechy są: dziób mierny, w końcu ścieśniony i słabo zgięty, ze szczerbą przy końcu wierzchniej szczęki, nogi mierne, skok od palca środkowego dłuższy, skrzydła mierne, z lotką pierwszą bardzo krótką, 3 i 4 najdłuższą, ogon mierny. Liczny ten rodzaj obejmuje kilkadziesiąt gatunków mier-

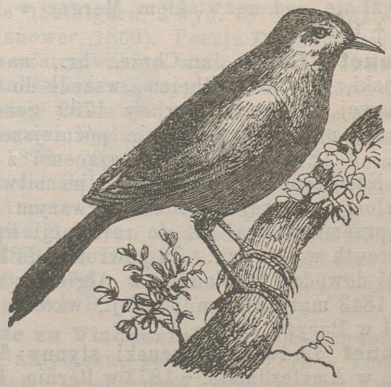

D r o z d.

nej wielkości, rozproszonych na całej kuli ziemskiej; żywią się wiosną i latem owadami, pod jesień rozmaitemi jagodami, nadającemi ich mięsu smak i zapach wielce ceniony. Odznaczają się one przyjemnym śpiewem, niektóre gatunki należą nawet do najlepszych śpiewaków, posiadających zdolność naśladowania głosu innych ptaków. Latem żyją parami, zimą zbierają się gromadami i są nadzwyczajnie ostrożne, ostrzegając się wza-

jemnie o grożącem niebiezpieczeństwie. Od dawnego rodzaju **D.** oddzielono wiele gatunków, pozostałe ujęto w kilka podrodzajów. Należy tu przedewszystkiem odróżnić od **D.** *właściwych* czyli *leśnych*, **D.** *skalne* (*Petrocinela*), odznaczające się budową krótszą i charakterystycznemi barwami. Z gatunków krajowych dobrocią mięsa zalecają się: *kwiczoł* (*T. pilaris*), nabierający smaku aromatycznego od jagód jałowcowych, i *paszkot* (*T. viscivorus*). **D.** *śpiewak* (*T. musicus*) mniej jest na jadło poszukiwany, a *kos* (*T. merula*) rozmaitością śpiewu wszystkie przewyższa. Z oddziału drugiego w południowej okolicy kraju znajduje się u nas **D.** *skalny* (*P. saxatilis*). Oprócz tego zalatują do nas **D.** *rdzawoboczny*, *drozdzik*, *marczok* (*T. iliacus*) i **D.** *obróżny* (*T. torquatus*).

Drozd, inaczej *Drozdenko*, w aktach wielkoruskich zwany Drozdowskim, † 1665, walczył z hetmanem Teterą, zwyciężył go 1665 r. pod Bracławiem i ogłosił się pułkownikiem bracławskim. Pragnął on poddania się Ukrainy pod władzę Cara Moskiewskiego i hetmana Brzuchowskiego i z tego powodu wystąpił przeciwko pretendentom do hetmaństwa. Będąc ulubieńcem kozaków, walczył przy ich pomocy szczęśliwie, lecz kiedy przeciwnikowi przybyli na pomoc Tatarzy, **D.**, broniąc się przez dni 20 mężnie, musiał w końcu poddać się murzie tatarskiemu, który go kazał rozstrzelać.

Drozdowicz Ignacy, kanonik łucki, wydał „Index omnium quae in synodis provincialibus Ecclesiae Gnesnensis constituta sunt, cum bullis et brevibus Apostolicis, cum decretis et declarationibus Sacrarum Congregationum, cum edictis S. R. M. et aliis suo loco citatis in commodum cleri tam saecularis, quam regularis R. Polon. et M. D. L. collectus" (w Łucku, 1791).

Drozdowski Florjan, herbu Pilawa. W 1668 został komisarzem do rewizji wszystkich ekonomji i dóbr królewskich w Koronie i Prusiech. W 1669 był posłem na sejmie elekcyjnym. W 1683 mianowany kasztelanem wiskim, a w 1690 deputatem do kwarty. W 1697 podpisał elekcję Augusta II.

Drozdowski Jan, pisarz dramatyczny, * w ziemi krakowskiej 1759, † 1810; przechodząc rozmaite urzędy, był w końcu szefem wydziału wyznań w ministerjum spraw wewnętrznych w Warszawie. Ogłosił komedje: „Literat z biedy" (Warszawa, 1786); „Umizgi dla przysługi" (1788); „Bigos hultajski" czyli „Szkoła trzpiotów" (1803); „Meropa", tragedja tłómaczona z Woltera (1803) i przekład melodramatu niemieckiego „Dwie siostry z Pragi". Por. Jakób Adamczewski w „Gazecie Warszawskiej" (1811, № 2) i Al. Tyszyński „Wizerunki polskie" (Warszawa, 1875, str. 195—196).

Drozdowski Antoni (Antan Drasdauskas), * 1763, † 1833, ksiądz litewski. Przetłómaczył na język żmujdzki katechizm Bellarmina „Pamokslas krikszczianiszkas isz walas Klemensa VIII" (Wilno, 1818). Jako poeta, żyje on dotąd w ustach ludu. Zbiór jego pieśni wydany p. t. „Giezmes Svetiszkos ir szwentos" w 1814. Por. E. Wolter w Słowniku Encyklop. rosyjskim.

Drozometr (*Drozoskop*), przyrząd do mierzenia ilości rosy (ob. Rosa).

Drożdże, organizmy roślinne, wzbudzające rozmaite działania fermentacyjne. W systematyce botanicznej tworzą one gromadę grzybów, *drożdżaki* (*Sacharomycetes*), i przedstawiają się w postaci paciorkowato złączonych komórek. W szczególności **D.** *właściwe*, *piwne*, tworzą się, gdy sok gronowy sam sobie jest pozostawiony przy średniej temperaturze; w tychże warunkach **D.** wywiązują się i w zacierze piwnym, przyczem tworzą albo pianę na powierzchni cieczy (**D.** *wierzchnie*), albo też osad (**D.** *spodnie*), powstający przy nieco niższej temperaturze. **D.** składają się z wielkiej liczby drobnych pęcherzyków, najwyżej $^1/_{100}$ milimetra (fig. a), wypełnionych cieczą; komórki te leżą pojedyńczo, parami, lub w grupach (fig. d). **D.** górne rozwijają się jak w ogóle komórki roślinne, t. j. jedna komórka wydaje nowe; dolne zdają się rozmnażać przez pękanie, przyczem z jąderek znajdujących się w zawartości, powstają nowe komórki (fig. b, c, e). Grzybek ten (*Saccharomyces cerevisiae*) zdaje się w **D.** znajdować w stanie zarodników, które się w cieczy fermentującej dalej rozwijają. Co do składu chemicznego, **D.** spodnie i górne zdają się być identyczne, składają się z powłoki błonnikowej i zawartości proteinowej (Mulder i Schlossberger). Roztwór cukru pod wpływem **D.** rozpada się na alkohol i kwas węglany, przyczem jednak powstaje też: kwas bursztynowy, gliceryna, materje tłuste. Według Pasteura i wogóle według obecnych pojęć, fermentacja alkoholowa następuje pod wpływem objawów życiowych istot, stanowiących **D.** (ob. Fermentacja). **D.** używają się

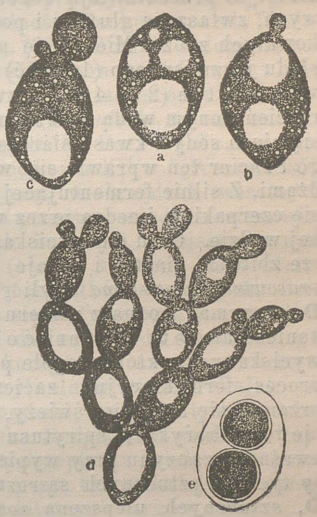

Drożdże.

a Komórka drożdżowa pojedyńcza. *b* i *c* Komórki pączkujące. *d.* Kolonja komórek drożdżowych. *e.* Komórka drożdżowa z zarodnikami.

w fabrykacji piwa, gdzie idzie o wywiązywanie alkoholu, oraz przy pieczeniu chleba, gdzie ma się na celu wywiązanie kwasu węglanego (ob. Mączka, Chleb). Siła fermentacyjna **D.** nie jest nieograniczona; 100 części cukru, aby były rozłożone w skutek fermentacji alkoholowej, wymagają $2\frac{1}{2}$—3 cz. **D.**, które po ukończonej fermentacji pozostawiają osad, złożony z komórek zniszczonych, pozbawionych życia. Jakkolwiek przy fabrykacji piwa **D.** tworzą się w znacznej ilości, są tam jednak celem ubocznym i często w piekarstwie z powodu smaku gorzkiego, pochodzącego od chmielu, w stanie nieoczyszczonym użyte być nie mogą, dlatego też prowadzi się często sztuczna fabrykacja **D.**, którą najstosowniej połączyć z fabrykacją wódki. Fabrykacja **D.** polega wogóle na tem, że komórki drożdżowe zaszczepia się niejako w gruncie przedstawiającym korzystne warunki ich rozwoju i zawierającym konieczne dla nich materjały pożywne; podobny materjał przedstawiają roztwory ciał proteinowych, zwłaszcza glutenu i podobnych ciał białkowatych zbóż. Miesza się pospolicie szrótę ze słodu jęczmiennego (1 część) z drobno zeszrótowanem żytem (2 do 4 cz.) i zwolna się ochładza rozcieńczonym wodą wywarem. Do tego dodaje się nieco sody i kwasu siarczanego rozcieńczonego i zacier ten wprawia się w fermentację drożdżami. Z silnie fermentującej cieczy **D.** zbierają się czerpakiem i cedzą przez worki lniane w zimnej wodzie. Osad się wyciska, dopóki nie nabierze zbitości ciasta, i oddaje w handel jako **D.** *prasowane*, *wyciskane* czyli *funtowe*. Podobneż **D.** otrzymać można z zacieru kartoflanego. Nakoniec należy tu wspomnieć o **D.** sztucznych, niewyciskanych, które wogóle polegają na tem, że proces fermentacyjny zacieru fermentującego przenosi się na zacier świeży, tak, że postępowanie to w fabrykacji spirytusu odpowiada użyciu kwaśnego zaczynu przy wypieku chleba; przepisy tych **D.** sztucznych są rozmaite. Fabrykacja **D.** sztucznych ulepszoną została przy pomocy przyrządów, w zasadzie swej nader prostych i wygodnych, w których otrzymanie **D.** sztucznych czyli ich kultura czysta z łatwością uskutecznić się daje; rozwinęła się zaś szczególnie, gdy znaleziono metody (między innemi Hausena) do przesyłania na dalekie odległości czystych drożdży, przez co opłaca się wytwarzanie ich na wielką skalę. Por. de Bary „Schimmel und Hefe“ (1874); Nägeli „Theorie der Gärung“ (1876); Hausen „Untersuchungen über die Morphologie etc. der Alkoholgärungspilze“ (1881); tegoż „Untersuchungen aus der Praxis der Gärungsindustrie“ (2 wyd. 1890), oraz Pasteur „Etudes sur la bière“ (1876).

Drożżin Spiridjon, poeta rosyjski, * 1848, pochodził z ludu, uczył go wiejski djak. W bardzo młodym wieku objawił się jego talent poetycki i po wielu trudnych walkach z losem, drukował pierwsze swoje utwory w pismach *Gramotiej*, *Semejnyje weczera*, w *Słowie*, *Russkiem bogactwie* i in. Zbiór jego dzieł wyszedł w 1889 w Petersburgu p. t. „Stichotworenia 1866—88“.

Drożdzik (*Ixos*), rodzaj ptaków owadożernych, oddzielony z rodzaju drozdów; składa się z drobniejszych gatunków, mających nogi słabe i krótkie, skrzydła krótkie z lotkami stopniowanemi; żywią się po większej części jagodami. Wszystkie mieszkają w krajach południowych starego lądu, w Europie tylko jeden gatunek *Ixos obscurus* w Hiszpanji. **D.** nazywa się też gatunek drozda (ob.).

Drób czyli *ptactwo domowe*. W kraju naszym głównie utrzymywane są: kury, indyki, perlice, gęsi, kaczki i gołębie, jako najużyteczniejsze, ku ozdobie zaś, mniej użyteczne: pawie i łabędzie. Doświadczenia wykazały, iż **D.** może być bardzo małym kosztem utrzymany, żywiąc się drobnemi odpadkami znajdującemi się na podwórzach gospodarskich, które inaczej żadnego by użytku nie przyniosły, żywiony bowiem bezprzestannie ziarnem ze śpichlerza, kilkakrotnie wartość swoją zjada. Z drugiej strony, ponieważ ilość odpadków nie zwiększa się w stosunku większych gospodarstw, przeto największą stosunkowo ilość drobiu tanio, to jest tak, aby się opłacił, hodować można tylko na gospodarstwach mniejszych. Włościanie przeto najwłaściwiej zajmowaćby się mogli hodowlą drobiu, co też przed zmianą stosunków włościańskich, gdy obowiązani byli oddawać pewną ilość drobiu na czynsz, miało miejsce. Przyswajania ptactwa dzikiego, jak np. kuropatw lub przepiórek, niejednokrotnie próbowano, lecz do tej pory z małym skutkiem, i upowszechnione nie jest. W wielu krajach pozawiązywały się towarzystwa aklimatyzacyjne w celu przyswajania i udomowienia wielu dzikich ptaków użytecznych z rozmaitych stron i stref świata; między innemi starano się przyswoić bażanta chińskiego, strusia, agami, hokko, moraila i goura. Z tych *morail* i *hokko*, zdaje się, że z czasem będą się mogły udomowić i stać użytecznemi. Wynalazek ruchomego kurnika, uczyniony przez Glota we Francji, gdyby się rozpowszechnił, mógłby się znakomicie do powiększenia hodowli drobiu przyczynić. Wynalazca, zastanawiając się nad tem, ile się na polach, odłogach, w lasach i t. p. znajduje pożywienia w ziarnie i owadach dla domowego ptactwa, urządził rodzaj wagonu na leżących resorach, z przedziałami i wyjściami stosownemi, w którym kilkaset kur i przeszło tysiąc kurcząt pomieścić się może, prócz kącika osobnego dla dozorcy. Tam się hodują kury i jaja wysiadują, z miejsca na miejsce przewożone, obfite i coraz świeże znajdując pożywienie, które gospodarza nic nie kosztuje, zwłaszcza na ścierniskach, po uskutecznionem żniwie. Dodać należy, że pola zyskują przytem na oczyszczeniu z wielkiej ilości robactwa, które nieraz wielkich

szkód w zbożu jest przyczyną. O hodowli **D.** pisali u nas Albin Kohn (1865), Kortys (1860) i in.

Drtina Franciszek, pisarz czeski, * 1861 r. w Hniewszynie, kształcił się w Pradze i Berlinie, 1889 otrzymał stopień doktora filozofji, a odbywszy dwuletnią podróż po Europie, został docentem filozofji w uniwersytecie praskim. Wydał: „Trzidieni jevó (w) duszevnich v rzecké filosofii“ (1890), uwieńczone nagrodą Szetka w 1893; „O studiu filosofie ve Francii“ („Athenaeum“, 1892—3), oraz wiele artykułów z dziejów filozofji czeskiej w encyklopedji Otta („Ottóv slovnik nauczny“). Od 1892 jest współredaktorem praskiego *Athenaeum*, a od 1893 *Naszej doby*.

Druccy książęta, tak zwani od *Drucka* (ob.), nieodrazu są jedną rodziną, bo tytuł ten właściwy jest zrazu panującym w Drucku. W latach 1422—1423 kilku książąt **D.**, a między nimi *Iwan*, przezwany *Baba*, odznaczają się w wojnach Witolda w. ks. litew. z Tatarami. Ten sam Iwan, szukając sławy wojennej, jest u Mieczowników w Rydze, 1436 r. w Pskowie, w Moskwie poparł Wasila Ślepego przeciw Zyzowatemu, którego pokonał i oślepił. Potomkami jego brata *Pucjaty* zdaje się być *Dymitr Pucjatycz*, namiestnik w Mieniu i Lubeczu i wojewoda kijowski 1496 — 1503. Roku 1510 „młodszy Putiaticz“ posłował od Moskwy do Zygmunta w kwestji zaboru włości witebskich, uświackich i in. (Od nich Babiczewcy i Pucjaty pod Moskwą). W bitwie nad Wiedroszą 1500, kilku **D.** poszło w plen do Moskwy, 1508 Gliński zmusił **D.** do przysięgi tejże, i za wolą Zygmunta, Andrzej **D.** nawet wyniósł się z Litwy za Glińskim. 1509 r. była w niewoli u w. ks. Wasila żona Iwana ks. **D.** *Ozierieckiego* i matka książąt **D.** To okazuje, że już w tej epoce istniały rody **D.** *Horskich* na Horach (za kr. Aleks.), *Ozierieckich* na Ozierieczach (1508), *Lubeckich* na Lubeczu (1528) i *Sokolińskich* na Sokolni (za Zyg. Aug.). *Podberescy*, lubo przybrali tytuł **D.**, są innego herbu i idą z Połockiego; podobnie tu nie należą *Babrynowscy* z Żytomierskiego. Prócz wzmiankowanych wyżej znakomitszymi tego imienia przedstawicielami są: **D.** *Sokoliński* Jerzy, książę, podkomorzy witebski i regimentarz, walczył za Zygmunta Augusta i Stefana Batorego w wojnach przeciwko w. ks. moskiewskiemu, w r. 1577 broniąc Dynaburga, został wzięty do niewoli. Po elekcji Zygmunta III, posłował od niego do stanów litewskich.—**D.** *Sokoliński* Krzysztof, książę, syn Michała wojewody połockiego, słuchał nauki prawa w Rzymie, skąd wróciwszy do kraju, otrzymał w r. 1606 starostwo Jezierzyńskie. Zygmunt III mianował go 1622 r. kasztelanem mścisławskim i dwukrotnie wysyłał w poselstwie do Rzymu i Wiednia. W r. 1627 postąpił na kasztelana połockiego; † prawdopodobnie 1635 lub 36.—**D.** *Sokoliński* Michał, książę, był około 1620 r. wojewodą Połockim.—**D.** *Sokoliński* Jan, książę, referendarz i pisarz polny litewski, był 1611 r. pełnomocnikiem do zawarcia pokoju z Rosją; na sejmach 1621 i 1625 wybierany był marszałkiem. — **D.** *Horski* Grzegorz, starosta Orszański, 1626 r. deputat skarbowy w Wilnie, 1648 walczy dzielnie, 1650 wojewoda mścisławski, † 1659. Familja jego wygasła w XVII w. —**D.** *Lubecki* Franciszek Ksawery, * 1778 r., wychowaniec, z bratem Karolem, kadetów w Warszawie, tytuł księcia otrzymał 1798 r. od króla pruskiego; wojskowy, potem cywilny dostojnik, naprzód cywilny gubernator wileński, 1812 r. członek komisji reorganizacji Litwy i rządu tymczasowego w Warszawie; następnie minister spraw wewnętrznych i skarbu; 1830 roku wyjechał do Petersburga, i członek rady państwa 1846 r. Jako szwagier Wojciecha Pusłowskiego, dzierżawcy Słonimia, danego Nowosilcowowi, popadł w nieprzyjaźń z ostatnim, a z racji tegoż z w. ks. (patrz *Archiw Ruski* 1872 t. IX); mimo to utrzymał się na swem stanowisku, wzniósł finanse i przemysł Królestwa, przez rozszerzenie działalności Banku, poparcie fundacji Tow. Kred. Ziem. 1825. Wielkie usługi dla cesarstwa położył likwidacją rachunków wojny 1812 —15.—Por. Askenazy „Działalność ministra L.“ (1897). Brat jego Karol **D.** *Lubecki*, należał do konfederacji generalnej 1812. Por. Wolff „Kniaziowie litewsko-ruscy od końca XIV w.“ (Warsz, 1895).

Druch i druchna, w obrzędach weselnych orszak czyli *pojazd* państwa młodych stanowią. Na Rusi zowią ich bojarami. Najstarsi z nich noszą tytuł swata (ob.) i swachny albo starostów, starościn i marszałków weselnych. Rola **D.** weselna zgadza się z etymologją nazwy, albowiem jest to ślad dawnego rodu słowiańskiego, który ma udział i korzyść zarazem w zwieńczeniu (sprzedaży) czyli ślubie córek. Walki, jakie staczają dwa orszaki, są dziś tylko symbolem istotnych bójek. Rozplatanie warkoczy czyli kosy przez **D.** do oczepin na dzieży czyli posagu, oraz sprzedaż przy tańcu kulejącej panny młodej, jest echem istotnych targów o nią.

Druciana tkanina, tkanina wyrabiana z cienkich drutów, w podobny sposób, jak z nici wyrabiają się tkaniny zwykłe; służy jako siatka ochronna, używa się na podstawki do palników gazowych, na sita, lampy bezpieczeństwa, zaluzje do okien i t. p. Wyrabiają się z otworkami czyli okami różnej wielkości, od 12 mm. kwadratowych do tak gęstych, że na 1 cm. kw. przypada przeszło 13,000 otworków.

Druciane mosty, mosty wiszące, w których pomost dźwigany jest przez dwie, lub większą liczbę lin drucianych, ob. Most.

Druciane szkło, płyty szklane, zawierające wtopioną tkaninę drucianą o otworkach obszernych; przezroczystość szkła nieznacznie przez to się osłabia, płyta zaś staje się trwalszą. Używa się na szyby do okien, do pokrycia dachów,

na cylindry lamp i t. p. **D. s.** wprowadzone zostało do handlu przez fabrykę Siemensa w Dreźnie.

Druciarz, pospolita u nas nazwa górali słowackich, chodzących po kraju i zajmujących się drutowaniem uszkodzonych naczyń glinianych, pobielaniem naczyń miedzianych, lub sprzedażą drucianych pułapek na myszy i szczury.

Drucieniec, robak, ob. Gordius.

Druck v. *Odruck*, miasto w gub. Mohylowskiej, na kępie jeziora, przez które rzeka Druć przechodzi. Naczelnicy jego to Litwie, to Rusi służą; 1181 r. spalony przez książąt Czernihowa i Połocka, gdy Hleb, syn Rochwołoda na **D.** popierał Dawida Mścisławicza przeciw tymże.

Druck, *Drucki*, książę, herb: W polu czerwonem miecz, poniżej rękojeści, po obu stronach, po dwa złote półksiężyce rogami do siebie obrócone, a barkami dwa ku górze, a dwa ku dołowi tarczy. Nad tarczą mitra, nad nią 6 piór strusich.—**D. II** różni się tem od poprzedniego, że dwa górne półksiężyce znajdują się nad rękojeścią miecza.

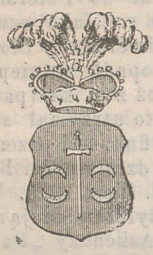

Druck I

Druck II.

Druć albo **Druť**, także *Drujec*, *Druza*, rzeka w gub. Mohylowskiej, wypływa z pow. Orszańskiego i pod Rohaczowem wpada do Dniepru; długa około 180 w., liczne mielizny.

Drudy albo *Druty* (Trudy), w mitologji starogermańskiej złowrogie istoty płci żeńskiej, stojące w pośrodku między bogami a ludźmi, przebywające w lasach, na górach i nad brzegami rzek, mają moc stawania się niewidzialnemi. W południowych Niemczech dotąd utrzymuje się wiara w *Drudy*. Od szkodliwego ich wpływu bronił tak zwany *Drudenfuss* (noga drudowa), nazywany także *pentagonen*, *pentagramem*, albo *pentalfą*, figura geometryczna, wyobrażająca dwa połączone z sobą trójkąty, albo pięciokąt w kształcie gwiazdy, który w wiekach średnich, zabobonni rysowali na drzwiach obór i stajen dla odegnania od nich czarownic, czyli *drudów*. Por. Lange „Der Drudenfuss“ w Röttigera „Archäologie und Kunst“ (t. I).

Druey Karol, szwajcarski mąż stanu, * 1799 w Faoug, kantonie Waadt, adwokat; w politycznych zamieszkach swojej ojczyzny czynny miał udział, występując w interesach stronnictwa postępowego. W r. 1828 mianowany był członkiem rady stanu, lecz z powodu kwestji klasztorów w Argowji. usunął się i stanął w szeregach opozycji 1845. W sprawie Jezuitów z początku głosował za ich wygnaniem, później atoli poszedł za ogólną opinją i, gdy powstanie ludu obaliło rząd kantonu, stanął na czele rządu tymczasowego, a następnie wszedł do rady stanu. Wybrany na członka rady związkowej, sprawował 1850 r. urząd prezesa rady, a w następnych latach zarządzał wydziałem skarbowym; † 1855 r. w Bernie.

Druffel August, historyk niemiecki, * 1841 r. w Koblencji, † 1891 w Monachjum; kształcił się w Berlinie i Getyndze; po odbyciu kampanji 1870—71 habilitował się w Monachjum, 1885 r. został profesorem historji tamże, 1875 członkiem bawarskiej akademji nauk. Cenioną jest jego praca „Beiträge zur Reichsgeschichte 1546—52“ (3 t., Monachium 1873—80); następnie ogłosił: „Viglius von Zwichen Tagebuch des Schmalkaldischen Danaukrieges“ (1877); „Acta Tridentina” (1883 i nast.); „Kaiser Karl V und römische Kurie 1544—46“ (1879—81); „Der Augustinermönch Johannes Hoffmeister” (1879); „Ignatius von Loyola und die römische Kurie” (1879) i in.

Druh prawdy, pseudonim Gintowta Aleks. ks.

Druidowie *(Druides)*, kapłani u narodów celtyckich w starożytnej Galji i Bretanji, za czasów Cezara składali stan odrębny, dziedziczny, prawdopodobnie hierarchicznie ustopniowany z arcykapłanem na czele, wolni od służby wojskowej i wszelkich powinności, wraz ze szlachtą dzielili władzę nad resztą narodu. Oni to składali ofiary bogom, przechowywali tajemnice religijne, wróżyli, rozstrzygali spory, pielęgnowali naukę (pod względem sztuki leczenia, astronomji, podziału czasu i t. p.). Naukę tę starannie taili przed ludem, a nowo wstępującemu do kasty druidów udzielano jej po długich latach próby. Były także kapłanki, zwane Druidkami, które żyły w dziewictwie, mieszkały oddzielnie, miały moc nad burzami i wiatrami, leczyły i wróżyły. Druidzi wierzyli w nieuchronne przeznaczenie, nieśmiertelność duszy i wędrówkę jej po śmierci człowieka; przy tem wszystkiem nie byli jednak wolni od najokropniejszych zabobonów. Z podbiciem Galji przez Rzymian, upadł także ich wpływ polityczny, a za cesarza Klaudjusza ustała cześć ich bogów i służba religijna. Por. Davies „Mythologie and rites of the Britisch Druids” (Londyn 1809); Toland „History of the Druids“ (Montrose 1814); Barth „Ueber die D. der Kelten“ (Erlangen 1826); Barghon Fort-Rien „Le druidisme au moyen-âge“ (Paryż 1894); Deterbois de Jubainville „Introduction à l'étude de la littérature celtique“ (Paryż 1883).

Druja, miasto nadetatowe w gub. Wileńskiej, pow. Dziśnieńskim, nad brzegiem Dźwiny, przy ujściu do niej rzeki Drujki, 4,787 miesz., niegdyś liczyło 17 kościołów i w XVIII w. posiadało warowny zamek. Dawniej było własnością Sapiehów i stąd zwało się także *Sapieżynem*.

Drukarski tusz, *Drukarska farba*, wpół płynna, błyszcząca masa, zwykle koloru czarnego, w dotknięciu miękka, delikatna i posiadająca

pewien stopień lepkości. Do najważniejszych przymiotów farby drukarskiej należy jej trwałość, t. j. zdolność opierania się niszczącym wpływom powietrza, tudzież obok właściwego blasku, wielka czarność. Do składu farby drukarskiej nie mogą wchodzić ciała, któreby szkodliwy wpływ chemiczny na czcionki drukarskie, walce i t. p. wywierały. Najważniejszym materjałem, podstawą tej farby, jest olej lniany (do robót delikatniejszych orzechowy), żywica, pospolicie kolofonja i właściwe farby, a mianowicie do czarnego druku—sadza troskliwie wybrana. Olej lniany przez długie gotowanie i wypalenie unoszących się wtedy z niego gazów palnych, we własnościach swoich zupełnej ulega zmianie. Do farby dodaje się nieco indyga, błękitu berlińskiego, a według nowszych przepisów nieco boranu tlenku manganu. Zresztą, stosownie do rodzaju druku, przepisy fabrykacji tuszu są różne.

Drukarstwo *(typografja)*, uwielokratnianie mechaniczne pisma za pomocą układu ruchomych głosek czyli czcionek. Pierwsze ślady **D.** zjawiają się w Niemczech na początku XV w., a mianowicie w odbijaniu rysunków, które wyrzynano wypukło na drzewie, nacierano farbą i odbijano za pomocą prasy szrubowej. Pierwszemi płodami tej nowej sztuki były karty do grania, tudzież obrazki Świętych, pod któremi umieszczano krótkie napisy. Napisy te zaczęły się coraz więcej mnożyć, aż nareszcie powzięto myśl zaniechania obrazków, a wyrzynania całych stronnic tekstu na drzewie i tym sposobem powstały drobne książki szkolne, jak „Gramatyka Donata.“ Mimo pośpiechu, jakim to postępowanie przewyższało przepisywanie, w zastosowaniu dosyć było jeszcze zmudnem i mozolnem, ponieważ tyle należało przygotować tablic rzniętych, ile książka stronic w sobie zawierała. Kwestja wynalazku druku należy do spornych, a znaczna liczba miast dobija się o pierwszeństwo. Przyjmuje się najczęściej, że Jan Gutenberg z Moguncji (około 1440) wpadł pierwszy na myśl wyrzynania pojedyńczych liter ruchomych z drzewa, któreby po ukończonym druku i rozebraniu, na nowo ułożyć można. W tym celu zjednoczył się z bogatym złotnikiem Fustem i z Piotrem Schöfferem. Pierwszy z nich zaczął litery czyli czcionki zamiast z drzewa, wyrabiać z metalu, Schöffer zaś poprawił formę liter. Wyrzynano więc pojedyńcze czcionki i znaki drukarskie wypukło w stali *(patryce)*, odbijano je w miedzi, przez co otrzymywano formy wklęsłe *(matryce)*, z których, stosownie do woli, można było otrzymywać potrzebną ilość odlewów (ob. Giserstwo). Spółka Fusta z Gutenbergiem rozwiązała się z tego powodu, że Fust, który wszystkie korzyści nowego wynalazku sobie chciał przywłaszczyć, zażądał z największą natarczywością zwrotu wyłożonych przez siebie funduszów, skutkiem czego drukarnia w jego przeszła ręce. Tutaj to zostało dokończonem pierwsze wielkie przedsiębiorstwo Gutenberga, 42-wierszowa Biblja (ob.) w dwu tomach in folio. Biblja ta została wydaną 1456, po niej nastąpił „Psałterz“ (1457), a w końcu „Rationale“ (1459), gdy tymczasem

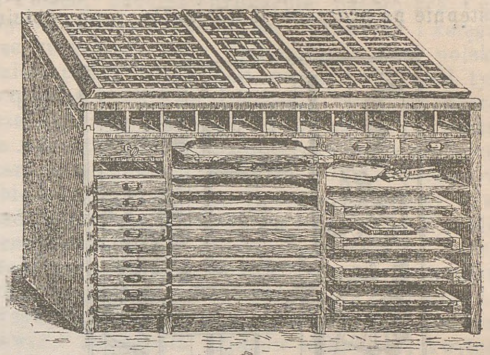

Fig. 1. Rygał z kasztami.

Gutenberg, nową założywszy drukarnię, wydrukował 1460 dzieło „Catholicon.“—Czynności drukarskie zależą na składaniu i odbijaniu. Odlawszy dostateczny zapas czcionek (ob.), wkłada się je do *kaszty*, mającej dla każdej czcionki oddzielną przegródkę. Najczęściej używane znajdują się tuż pod ręką *składacza (zecera)*, tak, że czcionki nie leżą w *kaszcie (skrzynce*, fig. 1) podług alfabetycznego porządku. Nareszcie składacz, mając rękopis przed sobą na wązkiej deseczce, zwanej *dywizorjum*, trzyma w lewej

Fig. 2. Winkelhak czyli wierszownia.

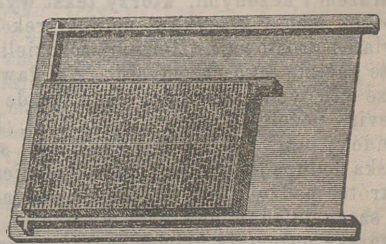

Fig. 3. Kolumna złożona na szufli.

ręce narzędzie zwane z niemieckiego *winkelhakiem* czyli *wierszownią* (fig. 2), regulujące długość wierszy, do którego wkłada każdą literę, jedną po drugiej podług rękopisu, i tak powstają wiersze, a z tych stronice czyli kolumny. Ułożywszy

tyle kolumn (fig. 3), ile ich na jeden arkusz potrzeba, porządkuje się je, między pojedyńcze kolumny wkładają brzegi czyli marginesy, poczem całość złożona z pojedyńczych kolumn, opasanych sznurkiem, ściska się żelazną ramą, tak, iżby pojedyńcze czcionki, wiersze i stronnice jedną stałą utworzyły *formę*. Taką formę wkłada się następnie na *prasę* czyli *tłoczydło*, a po odbiciu

Fig. 4. Prasa drukarska z początku XVI-go wieku.

pewnej liczby egzemplarzy na poprawienie omyłek przez zecera popełnionych, czyli na *korektę*, przystępuje się do samego druku czyli odbijania, co wykonywa *tłocznik* czyli *preser* na stosownie do tego urządzonej maszynie.—Sztuka dukarska rozszerzyła się z niesłychaną szybkością nietylko w reszcie Niemiec, lecz i we wszystkich prawie cywilizowanych krajach Europy, skąd niebawem przeszła i do innych części świata. Najdawniejsi drukarze byli nie tylko jednocześnie giserami, drukarzami i księgarzami, ale częstokroć zarazem i uczonymi, którzy tekst wydawanych przez siebie klasyków podług rękopisów poprawiali i prostowali. Później rozdzieliły się rozmaite gałęzie tego przemysłu. Najsławniejsi drukarze dawnych czasów są: Manutius, de Giunti, Elzevir, później Baskerville, Bodoni, Breitkopf, Didot i inni. W XVII i XVIII w. sztuka drukarska podupadła pod względem technicznym, lecz wkrótce podźwignęła się znowu; obecnie zaś stoi na szczycie zdumiewającej wysokości. Prasa drukarska pozostała niemal do końca zeszłego stulecia w pierwotnym swoim kształcie (fig. 4), i dopiero Haas w Bazylei poprawił ją 1772. Później Anglicy i Amerykanie wystąpili z żelaznemi tłoczniami, w których bądź szruba, bądź drąg, bądź inne przyrządy mechaniczne główną czynność odbywały. Najważniejszym atoli wynalazkiem była *maszyna pośpieszna*, którą pierwszy urządził Niemiec Fryderyk König, a za której pomocą roboty drukarskie niezmiernie wiele zyskały na pośpiechu. Tego rodzaju tłocznie w ostatnich kilkudziesięciu latach znacznym uległy ulepszeniom, tak, że maszyna sama automatycznie nakłada tusz na czcionki, przesuwa i składa arkusze zadrukowane (ob. Prasa pośpieszna). Także i w sztuce składania starano się zaprowadzić maszyny, lecz zastosowanie onych pod tym względem jest jeszcze ograniczone. Do dzieł, które bez żadnej odmiany przedrukowywane być mają, używa się *stałodruku* czyli *stereotypji* (ob.). Od pewnego czasu nawet nuty muzyczne, karty geograficzne, oraz desenie do robót kobiecych bywają już drukowane. *Druk wypukły* służy do nauki ociemniałych, tudzież do kart geograficznych i ozdób. *Druk kolorowy*, złotem i innemi farbami używany jest w rozmaitych wydaniach zbytkowych; atoli druk ten, *chromotypją* zwany, równie jak druk Congreve'a (kilkokolorowy za jednem odbiciem), druk *Irydy* (z rozpływającymi się między sobą kolorami tęczowemi), druk na płytach giloszowanych, używany głównie przy wyrabianiu pieniędzy papierowych i inne podobne gatunki druku, należą nie tyle do drukarstwa książkowego, ile raczej do drukarstwa ozdobnego. Drzeworytnictwo, litografja, staloryty, fotografja i wszelkie inne sposoby upowszechniania literackich i artystycznych utworów, łączą się także mniej więcej z drukarstwem. Por. Falkenstein „Geschichte der Buchdruckerkunst" (1840); Schultz „Gutenberg" (1840); Franke „Handbuch der Buchdruckerkunst" (5 wyd., 1886); Waldow „Encyklopüdie der graphischen Künste" (1880—84); Murahrens „Volständiges theoretisch-praktisches Handbuch der Typographie" (1891); Fournier „Traité de la typographie" (3 w., 1870); Southward „Practical printing" (4 w., 1892); Ząbkowski „Teorja sztuki drukarskiej" (Warsz. 1832); Danielewicz „Przewodnik dla zecerów" (Warsz., 1892). Wywiałkowski „Wartkotłocznie" (Krak. 1858).

Drukarstwo Polskie. Pierwsze już drukarnie w Niemczech zajmowały się ogłaszaniem łacińskich pism Polaków, jako to: „Kazań" Marcina Polaka, jego treści „Dekretów" i „Dekretaljów," oraz „Kroniki," tudzież „Kazań" Mikołaja z Błonia. W roku 1465 zaś, t. j. w kilka lat zaledwie po wynalezieniu sztuki drukarskiej, Günther Zeiner z Rautlingen przybył ze swoją wędrowną jeszcze wtedy drukarnią do Krakowa i tu wydrukował pierwszą książkę p. n. „Joannis de Turrecremata Cardinalis S. Sixti vulgariter nuncupati. Explanatio in Psalterium finit Cracis," a po niej zaraz drugie dzieło: „Omnes libri Beati Augustini Aurelii." Następnie zjawił się w Krakowie Świętopełk Fiol († 1525), który tu wydrukował pierwsze na świecie książki słowiańskie, t. j. „Ośmiogłaśnik" i „Czasosłowiec," wyd. w Wenecji 1493 r. Ten atoli r. 1491 po-

dejrzany o rozszerzanie zasad husyckich, a nawet czas jakiś więziony, przeniósł się do Węgier. Odtąd już i sami Polacy zaczynają się zajmować drukarstwem, i tak: Władysław i Stanisław Polacy, przy końcu XV w. drukowali książki w Hiszpanji, zaś Adam, podobnież rodem z Polski, w Neapolu. Pierwszą stałą drukarnię sprowadził i założył r. 1505 Jan Haller, winiarz, bogaty mieszczanin krakowski, który już przy końcu XV w. miał także własny handel księgarski (r. 1490). Wszakże druki jego należą do miernych. Daleko obszerniejszą czynność rozwinął Hieronim Wietor, ze Szląska, który obok Hallera założył w Krakowie drukarnię od 1518—1546 r. i zaczął odtłaczać książki polskie, naprzód w mniejszej objętości, jak: „Rozmowy Marchołta z Salomonem“ (1521), a następnie i obszerniejsze dzieła, jak: ś. Bonawentury „Życie Pana Jezusa“ (1522). Arcydziełem drukarni Hallerowskiej jest olbrzymi Mszał krakowski (1515) na arkuszowym pergaminie, wytłoczony wielkiemi artystycznie wyciętemi literami. Za Zygmunta I były już w Krakowie 3 drukarnie: Hellera, Wolfganga Lerna i Florjana Unglera. Większy ruch objawił się w handlu księgarskim, gdy Wietor stale osiadł w Krakowie r. 1536; druki zaczęły się ulepszać. Wszakże książki nie były jeszcze wówczas tanie, bo papier był drogi, a drukowano tylko na pięknym, ledwie nie welinowym papierze, dopiero w XVI w. odkryto, że papier drukowy nie potrzebuje być klejonym. Odtąd staniały druki o połowę swej ceny, dopóki znowu papier w XVIII w. nie podrożał. Co do przedmiotów, jakie zajmowały drukarnie, to już u Wietora odbijano klasyków łacińskich. Należy się także zaszczyt akademji krakowskiej, że ona przełamała wstręt do książek narodowych, które też coraz więcej upowszechniać się zaczynały. Handel księgarski również się rozwijał. W latach 1517—25 bywało już po pięciu, sześciu lub więcej księgarzy, jako to: Haller, Szarffenbergerowie (1521—1547), Ungler, Lern, Wechter, Bajer czyli Bojus i t. d. W końcu panowania Zygmunta I było w Krakowie drukarni 5, t. j. Wietorowska, Unglerowska, 2 Szarffenbergerów i Macieja Sibeneychera (1541—1595). W Wilnie od r. 1522, gdzie także była drukarnia, wydawano książki słowiańskie nabożne. Wszystkiemu temu sprzyjała dotychczasowa swoboda pod względem religijnym, gdyż dopiero r. 1547 Maciejowski, biskup krakowski i kanclerz koronny, zalecił surowo drukarniom, ażeby się nie ważyły nic wydawać bez przejrzenia i wyraźnego pozwolenia biskupa, lub rektora uniwersytetu. Za Zygmunta Augusta istniały w Wilnie 3 drukarnie; dwie ruskie i Radziwiłłowska, potem jezuicka. Za tym przykładem szli i inni panowie, zakładając w dobrach swoich drukarnie, których działalność mniejszą była wprawdzie, jednakże tym sposobem pomnażała się liczba czytelników, a język polski kształcił się coraz więcej. Od r. 1550—83 co do liczby dzieł ważniejszych, tylko Królewiec mógł się równać z Krakowem. Od połowy więc XVI do połowy XVII w. razem z rozkwitnięciem oświaty, rozwinął się handel księgarski i drukarstwo w Polsce, chociaż drukarnie całego kraju nie wyrównywają krakowskim. Drukarze i księgarze krakowscy sami byli uczeni, sami polskie dzieła pisali, a celowali między nimi pod tym względem Stanisław i Mikołaj Szarffenbergerowie, Januszowski i inni. Przy zgonie Zygmunta Augusta 1572 było w Krakowie siedm drukarń, a mianowicie: Łazarzów i Piotrkowczyków, obie z najlepszemi tego rodzaju zakładami równać się mogące, Wierzbięty (1558—1605), Siebeneychera (1541—1595), Garwolczyka, Szarffenbergera Mikołaja i Szarffenbergera Stanisława. Za pierwszych lat panowania Zygmunta III przybyło jeszcze kilka nowych drukarń w Krakowie. Drukarnia arjanów w Rakowie kwitnęła jeszcze przed Zygmuntem III, lecz ta wydawała głównie dzieła polemiczne i teologiczne; znikła za Władysława IV. Mimo wielkich zalet drukarń krakowskich, drukowano jeszcze wiele dzieł polskich za granicą, w Bazylei, Antwerpji, Bolonji, Kolonji, Amsterdamie. W większych miastach polskich (oprócz pruskich) są drukarnie po większej części katolickie, po mniejszych bywają dysydenckie, a mianowicie socynjańskie. Jedna tylko drukarnia w Zamościu zajmowała się prawie wyłącznie przedmiotami naukowemi. Z wiekiem XVII, za Zygmunta III, kiedy władze duchowne i Jezuici, zapobiegając szerzeniu się pism dysydenckich, ścieśnili wydawnictwo, a wiele rzeczy znakomicie i pięknym językiem napisanych niszczyli, który to los spotkał najwięcej dzieł u Wierzbięty w Krakowie wydanych, sztuka drukarska i księgarnie zaczęły się zaniedbywać. W czasie przeniesienia stolicy do Warszawy, była tu dopiero jedna czy dwie drukarnie. Za Jana Kazimierza zostały w Krakowie tylko trzy drukarnie: Piotrkowczyków, Szedlów i najlepsza Cezarych. W ogólności od r. 1650 zmniejsza się liczba drukarń świeckich, a pozostają zakonne, jezuickie, które drukują nędzne makaroniczne i scholastyczne dzieła; wydali zbiór „Dziejopisów polskich“ (1764—68). Jedynie tylko kilku drukarzy, mających przywileje królewskie, dźwigali jeszcze drukarstwo z upadku. Po r. 1707 pozostała w Krakowie jedna już tylko drukarnia Cezarych, czynna od 1612 do 1730 r. W Warszawie prócz pijarskiej (1732—82), żadnej innej nie było. Czasem jeszcze Cezarowie, Pijarzy warszawscy i wileńscy wydali coś okazałego. Z tego upadku podźwignęły się drukarnie w Polsce dopiero za Stanisława Augusta, kiedy znowu wolność druku powoli wracała. Wogóle wtedy w Europie drukarstwo się podnosiło, do czego się głównie przy-

czynili: Baskerwille w Anglji, Didot we Francji, Bodoni we Włoszech. U nas budzili z letargu: Załuski, Jabłonowski, w Lipsku dzieła polskie drukujący, Tyzenhauz swoją prywatną oficyną, a Bohomolec i Mitzler de Koloff w stolicy. Jednakże Konarski i Stanisław August najwięcej, moralnym wpływem zrządziwszy reformę nauk w Polsce, dźwignęli księgarstwo, a z niem i druki. W owym czasie było w całym kraju drukarń 33, z których 6 tylko było świeckich. Nagły wzrost literatury polskiej i odrodzenie się w kraju nauk wywołały postęp drukarń, który jednak po upadku Rzeczypospolitej zatrzymał się znowu, i dopiero z ustaleniem pokoju **D.** istotnie i stale dźwigać się zaczęło. W Warszawie był pierwszym stałym drukarzem Jan Rossowski, który otrzymał na to przywilej królewski 1624 i który obowiązany był drukować także wszelkie uchwały sejmowe, uniwersały, mandaty królewskie i inne reskrypta. Drukarnia ta przeszła następnie w ręce Pijarów, którzy uczynili z niej jedyny kwitnący zakład w Warszawie. Przez czas swego istnienia była ona najczynniejszą w całym kraju, wydając wiele szacownych dzieł polskich, drukowała „Konstytucje sejmowe," „Volumina Legum" (1732—82), „Słownik Lindego" i wiele innych. Od r. 1833 zakład ten chylił się powoli do upadku, w końcu nabył go Józef Unger, a następnie odprzedał Psurskiemu. Na początku XVIII w. Jezuici, współzawodnicząc z Pijarami, także założyli drukarnię w kolegjum swojem na Starem-Mieście. Drukarnia ta, otrzymawszy od Augusta III tytuł królewskiej, zagarnęła do siebie wkrótce najkorzystniejsze roboty; po zniesieniu zakonu r. 1772, dostała się komisji edukacyjnej, a r. 1806 weszła w skład drukarni rządowej. Do tych dwu drukarni przybyła 1756 trzecia, założona przez Wawrzyńca Mitzlera de Koloff, medyka warszawskiego i historjografa królewskiego. W niej to zjawiły się pierwsze pisma literackie perjodyczne. Po jego śmierci drukarnię tę zakupiono dla korpusu kadetów. Za Stanisława Augusta było już 9 drukarń w Warszawie; do nowych przybyły w r. 1779 drukarnia Piotra Dufour do 1795, ta dostała się w spadku Lebrunom, a po nich Leszuowskim, w której wychodziła najstarsza *Gazeta Warszawska*. R. 1777 założył drukarnię w Marywilu Michał Gröll, księgarz rodem z Drezna (1762—99). Dalej drukarnia ks. Misjonarzy przy kościele ś. Krzyża założona 1780 r. Drukarnia komisji skarbowej, założona przez Piotra Blanka bankiera, we własnym jego domu przy ulicy Senatorskiej. W r. 1785 powstała drukarnia do loterji genueńskiej, którą nabył Jan Jaworski. W r. 1792 istniała drukarnia księdza Malinowskiego, w której wychodziła *Gazeta korespondenta warszawskiego i zagranicznego*, tę zakupił Wyżewski, a od jego spadkobierców Józef Unger r. 1841. Ważny postęp stanowi drukarnia hr. Tadeusza Mostowskiego, założona 1802 we własnym pałacu przy ulicy Nowolipie, z niej to ukazało się śliczne wydanie wyboru celniejszych pisarzy polskich, których wyszło w latach 1803—5, t. 27. Drukarnię hr. Mostowskiego nabył Onufry Łątkiewicz, ostatecznie zaś 1857 r. kupili ją i rozebrali trzej właściciele drukarń: Jaworski, Orgelbrand i Unger. R. 1809 przybyła drukarnia rządowa, założona przy klasztorze Karmelitów na Lesznie, staraniem ministra sprawiedliwości, hr. Feliksa Łubieńskiego. Zakład ten, rozmaite przechodząc koleje, nabyty został przez J. Glücksberga, a następnie przeszedł do komisji rządowej sprawiedliwości. W r. 1814 powstała w Warszawie pierwsza drukarnia żydowska Hersza Nahasanowicza i Lebensohna do wydawania dzieł hebrajskich. Od r. 1815 **D. P.** znakomicie polepszone zostało. Założoną w tymże czasie drukarnię Józefa hr. Krasińskiego nabył Swierczewski, a w niej Józef Zawadzki z Węckim pod swojem imieniem drukowali; drukarnia ta w r. 1844 weszła w skład drukarni Samuela Orgelbranda. W r. 1817 powstała nowa niewielka drukarnia hr. Brunona Kicińskiego; stała się ona własnością redakcji „Kurjera Warszawskiego." Rok 1819 stanowi epokę drukarstwa w Warszawie, wtedy bowiem dźwignął swój zakład czynny księgarz Natan Glücksberg przy ulicy Krak. Przedm. Nr. 410, który zaszczycony tytułem typografa uniwersytetu, wzniósł się odrazu na pierwszorzędne stanowisko i wydał wiele szacownych dzieł. Drukarnia ta po r. 1831 zajęta za długi, nabytą została przez komisję rządową przychodów i skarbu do użytku biurowego. Wogóle największa część drukarń warszawskich w owym się zawiązała czasie. Po r. 1831, jak wszystko, tak i drukarnie znacznie upadły na lat kilkanaście. Dopiero w roku 1843 drukarnia Stanisława Strąbskiego pobudziła do współzawodnictwa wszystkie inne zakłady drukarskie. Drukarnia rzeczona, starannie prowadzona, zajmowała przeszło 80 ludzi i stanęła obok najdoskonalszych w tym rodzaju zakładów za granicą. Nabytą ona została następnie przez braci Hindemith, obecnie jest własnością firmy Jana Cotty. Odtąd zaczęły i inne drukarnie dawny stan swój zmieniać, dążąc do coraz wyższego rozwoju. Drukarnia Samuela Orgelbranda, nabyta w r. 1844 od Stefana Lasockiego, posiadająca pierwotnie jedną małą prasę pośpieszną i cztery ręczne, liczy obecnie 16 maszyn pośpiesznych. Zakład ten zatrudnia 300 ludzi. W połączeniu z lejnią (gisernią) czcionek drukarskich, stereotypownią, tudzież introligatornią, mieści się w gmachu przy ulicy Krak.-Przedm. Nr. 66, w którym machina parowa nadaje ruch machinom pośpiesznym. Drukarnia S. Orgelbranda, następnie synów jego Hipolita i Mieczysława Orgelbrandów, prowadzących pod firmą S. Orgelbranda Synów, przeszła w r

1897 na własność Towarz. akcyjnego; oprócz mnóstwa dzieł pomniejszych, wydała niezmiernie ważne i ogromnych rozmiarów dzieła, jak n. p. „Starożytna Polska“ Balińskiego i Lipińskiego; „Dzieje Krzyżaków“ L. Rogalskiego; „Piśmiennictwo“ Maciejowskiego; „Encyklopedję powszechną“ (28 tom.), oryginalne; z przekładów „Historję powszechną“ Cantu (t. 11); „Historję zgromadzeń prawodawczych i Konwencji narodowej, dyrektorjatu, konsulatu i cesarstwa“ Thiersa (tomów kilkadziesiąt); a nadto z dzieł hebrajskich, kolosalne przedsięwzięcie przedruków: „Misznajoth,“ „Gemara,“ „Talmud babiloński“ in folio, oraz „Turim.“ Zdążając na drodze postępu drukarskiego, odznaczały się przed innemi drukarnie: poprzednio Józefa Ungra, założona 1842, która szacownemi wydawnictwami zasłużyła się literaturze krajowej i która wydawała „Tygodnik ilustrowany“ i „Wędrowiec.“ Potem drukarnia dawnej *Gazety codziennej*, później Józefa Bergera, obecnie Józefa Sikorskiego, Karola Kowalewskiego, a dalej drukarnie: Jana Glücksberga, dziś Salomona Lewentala, który urządziwszy drukarnię na obszerną skalę, rozpoczął rozległą działalność na polu wydawniczem, jako to wydając „Kłosy,“ kompletne dzieła Korzeniowskiego, oraz znakomite wydawnictwo Albumu Matejki. Obecnie znajduje się w Warszawie przeszło 60 drukarń. W nowszych czasach powstały drukarnie znaczniejsze: Granowskiego i Sikorskiego, Laskauera i Babickiego, Piotra Noskowskiego, Jana Skiwskiego i wiele in. Por. J. S. Bandtkiego „Historja drukarń Krakowskich etc.“ (Kraków 1815); tegoż „Historja drukarń w Królestwie Polskiem i Wielkiem Księstwie Litewskiem etc.“ (3 t., Kraków 1826); Ossoliński Wł. M. „Wiadomości historyczno-krytyczne“ (Kraków 1819—22 i Lwów 1852); Lelewel J. „Bibljograficznych ksiąg dwoje“ (2 t., Wilno 1823 i 6); Bentkowski; Estreicher (T. VIII); Jocher; Sobolewski i in., monografje o Hallerze, Grelu (przez Zygmunta Wolskiego) i t. d.

Drukarz, owad, ob. Bostrichus.

Drukowanie tkanin, sztuka naprowadzania rozmaitych wzorów barwnych na białem lub zabarwionem tle tkaniny. Najważniejszą gałęzią jest drukowanie tkanin bawełnianych czyli perkalików. Polega ono na tejże zasadzie co farbiarstwo, ma jednak do przezwyciężenia większe trudności już stąd, że pewne miejsca mają być pokryte farbami, gdy inne pozostają niezabarwionemi lub muszą być znowu odbarwione, już stąd, że kilka farb musi być obok siebie nałożonych. Zresztą idzie tu o piękny rozkład wzorów i kolorów. **D. t.** różne są sposoby: 1) Farby wymieszane dostatecznie ze środkami zagęszczającemi i bejcami czyli trwalnikami (ob. Bejca) naprowadzają się na tkaniny (druk nakładany). Przy wielu farbach do ich utwierdzenia potrzeba pary wodnej; jako środki zagęszczające używają się: mąka, mączka, gumy, cukier, klej, glina fajkowa, szkło wodne i t. d. 2) Nakłada się bejca zagęszczona na te części tkaniny, które mają otrzymać farbę i następnie tkaninę przeciąga się przez farbę. 3) Farbuje się całą tkaninę z wyjątkiem miejsc, które mają otrzymać inną farbę; miejsca te pokrywają się substancjami *(rezerważami)*, które farbnika nie chwytają; najczęściej sposób ten służy do druków na tle błękitnem indyga, które się daje w zimnej kąpieli indyga. Niekiedy do rezerważów dodaje się bejca dla innych farb, i wtedy te miejsca podrukowane w odpowiedniej kąpieli farbierskiej przybierają właściwe kolory; sposób ten zowie się *lapis*. 4) Nakoniec można wzory barwne otrzymać przez to, że tkaninę farbuje się jednostajnie, a następnie z miejsc, które mają być inaczej zabarwione, zdejmuje się farbę za pomocą środków *wygryzających*; odbywa się to albo za pomocą rozpuszczenia bejcy *(rezerważe wygryzające:* kwas szczawiowy, winny i cytrynowy), albo też farbnik się niszczy *(enlevage)*; do tych środków należy chlorek wapna, cyny, kwas chromny i in. Sposób ten służy często przy użyciu barwników smołowcowych. Aby na tle zabarwionem otrzymać wzory białe, pokrywa się tkaninę przed zabarwieniem rezerważami czyli środkami ochronnemi (mieszaninami wosku, łoju, parafiny), tak, że w miejscach pokrytych farba nie osiada. **D. t.** odbywa się albo ręcznie, za pomocą form ze zbitego gruszkowego drzewa, albo za pomocą machin; dawniejsze machiny drukowały za pomocą wielkich form drewnianych, całą szerokość tkaniny zajmujących, jak np. *perrotina*, urządzona przez Perrota w roku 1833. Nowsze *machiny walcowe* posiadają wzór wyryty na walcu miedzianym; walec taki przesuwa się obok walca drewnianego powleczonego suknem, zanurzonego w części w farbie, którą przenosi na walec miedziany, skąd takowa przechodzi na tkaninę. Za pomocą machiny można karton biały zadrukować rozmaitemi bejcami, a wtedy z jednej kąpieli farbierskiej otrzymać można różne farby. Tak używając bejcy glinkowej, żelaznej i mieszaniny ich obu, można z gorącej kąpieli marzanny otrzymać różne odcienie barwy czerwonej, czarną, fijoletową i brunatną. Druk *mandarynowy* polega na tem, że indygo błękitne, którem tkanina jedwabna została ufarbowana, przez działanie kwasu azotnego rozcieńczonego zamienia swój kolor na żółty, a ten przez działanie wody mydlanej na pomarańczowy. Znaczny postęp w **D. t.** stanowi wynalazek farb smołowcowych (ob. Anilina). Tkaniny zadrukowane ostatecznie poddane być muszą stosownej apreturze (ob.). Barwienie i drukowanie tkanin znane jest już oddawna; pisze o niem Plinjusz w swej „Historia naturalis;“ do wysokiego stopnia doskonałości doszedł zwłaszcza kunszt ten w Indjach Wschodnich. Dziś na tem polu przoduje Francja

pod względem artystycznym, Anglja—pod względem techniki maszynowej. U nas zajmują się niem fabryki w Łodzi, Zawierciu i Żyrardowie. Por. I. Persoz „Impression des tissus," Lauber „Handbuch des Zeugdruks."

Drumann Karol Wilhelm, historyk i archeolog niemiecki, * 1786 w Danstedt pod Halberstadt, † 1861; od r. 1817 profesor w Królewcu, oprócz głównego dzieła „Geschichte Roms im Uebergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung" (6 t., Królewiec, 1834—44), napisał jeszcze między innemi „Grundriss der Kulturgeschichte" (Królewiec, 1847) i „Bonifacius VIII" (2 t., Królewiec, 1852); „Die Arbeiter und Kommunisten in Griechenland und Rom" (1860).

Drumew Bazyli, pisarz bulgarski, od r. 1874 biskup tyrnowski, pod imieniem Klemensa, napisał powieść na tle historycznem p. t.: „Nesztastna familja" (1860), dramat „Ivanka, oboject na Aszena I" (1872) i in.

Drumla, mały instrument muzyczny, złożony z parocalowej osady metalowej i przytwierdzonej do niej gęsto niewielkiej liczby języczków stalowych. Przez naciskanie z lekka ust i języka wydają one brzmienie zbliżone do tonów ręcznej harmonijki. Rusini i Cyganie biegle jej używać umieją.

Drummond, starożytny ród szkocki, którego znakomitszymi członkami są: **Drummond** Wiljam, poeta, przyjaciel Ben Johnsona, * 1585 r., † 1649 r.; słynął między współczesnymi jako autor pięknych elegji na śmierć Henryka, syna Jakób I, p. t.: „Tears on the death of Meliades" (1613), sonetów i poematu „Wandering muses on the river Forth faesting" (1617). Zbiór jego dzieł wydali Sage i Ruddiman (Edynburg, 1711).— **Drummond** Jakób, czwarty hr. Perth, ulubieniec i minister Jakóba II, kanclerz szkocki, * roku 1648, † 1716 r. w Saint-Germain. Swoją surowością i samowolnością ściągnął na się powszechną nienawiść, która zwiększyła się bardziej jeszcze, gdy przeszedł na katolicyzm. Po rewolucji 1688 r. uwięziony, lecz 1693 r. uwolniony, udał się do Francji, gdzie go Jakób mianował kawalerem Podwiązki i guwernerem księcia Walji. Jego „Letters from James, Earl of Perth, to his sister, the Countess of Errol" (Londyn, 1845), zostały ogłoszone przez Camden-Society.—**Drummond** Henryk, * 1786, † 1860 r., członek parlamentu i naczelnik Irwingjanów (ob.), dla których dobra poświęcił znaczną część swego majątku. Dla obrony swych zasad napisał: „Revealed religion" (Londyn, 1845) i „History of noble british families" (Londyn, 1846).

Drummond Henryk, teolog i przyrodnik, * 1851 w Shirling w Szkocji, † 1897 r., teologji i filozofji studjował w Edymburgu i Tybindze, pracując jednocześnie nad naukami przyrodniczemi. W r. 1877 został profesorem nauk przyrodniczych w kolegjum w Glasgowie, wraz z geologiem Geikie odbył (1883—1884) podróż naukową po Ameryce północnej, a sam po Afryce Środkowej, gdzie badał okolice Nyassa i Tanganjika. Napisał: „Tropical Africa" (1888); „Natural law in the spiritual world" (30 wyd., 1890); „The greaterl thing in the world" (1889); „Pax vobiscum" (1891); „The programm of christianity" (1891) i in.

Drummonda światło, światło powstające z rozżarzenia walca wapiennego przez płomień gazu piorunującego, t. j. mieszaninę 2 części wodoru z 1 cz. tlenu. Tlen i wodór dopływają oddzielnemi rurami i łączą się przed samym wylotem, tuż przed którym umieszczony jest wałek wapienny (kredowy). Służy do tego dmuchawka tlenowodorna (ob. Dmuchawka); dogodniejszem jest jednak urządzenie wskazane ne fig., w którem gazy dopływają oddzielnemi rurami i mieszają się dopiero w zetknięciu z rozżarzonym wałkiem wapiennym. Dla jednostajności światła jednak winny być wciąż inne miejsca wapna wystawiane na działanie płomienia; Duboscq na żądanie Debraya urządził też przyrząd, w którym walec wapienny za pomocą urządzenia zegarowego wprawiany jest w obrót jednostajny. Światło to jest tak silne, że płomień świecy rzuca się wobec niego jako cień na ścianę. Używa się ono do sygnałów, do mikroskopów tlenowodornych (ob.) i innych przedstawień optycznych. Temperatura płomienia jest nadzwyczaj wysoka, dochodzi prawdopodobnie do 2800°, tak, że platyna topi się w nim zupełnie. Jakkolwiek dobywanie tlenu jest obecnie znacznie uproszczone, a wodór zastąpić można gazem oświetlającym, jednakże do celów praktycznych ustępuje miejsca światłu elektrycznemu.

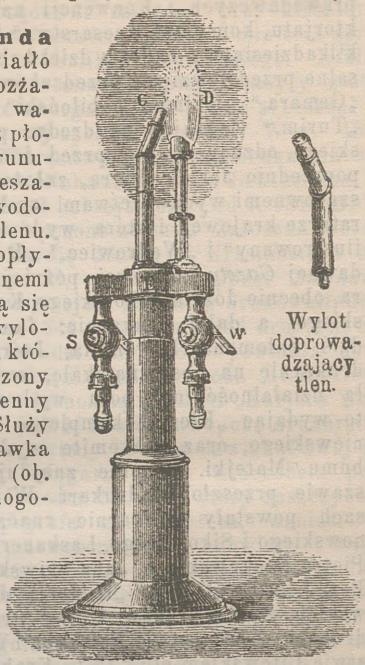

Światło Drummonda.
W. dopływ wodoru. S. tlenu.

Drumont Edward Adolf, literat francuski i antysemita, * 1844 r. w Paryżu, działalność literacką rozpoczął od współpracownictwa w dziennikach paryskich, następnie założył *La Li-*

Drumont Edw.

bre Parole, której redakcję przeniósł 1894 r. do Brukseli. Oprócz licznych artykułów oddzielnie ogłosił: „Les fêtes nationales à Paris“ (1878); „La France juive” (1886 r.). Przełożona na język polski w *Wieku* „La fin d'un monde“ (1888); przełożona na język polski „La dernière Bataille” (1890); „Le secret de Fourmies” (1892) i in. W r. 1895 uzyskał amnestję i osiadł w Paryżu. Wybrany w r. 1898 do izby deputowanym z Algieru zabiera często głos, zwłaszcza w kwestjach antysemickich, specjalnie w sprawie Dreyfusa (ob.).

Drupa, rodzaj owoców, ob. Pestkowiec.

Drury-Lane, najdawniejszy sławny teatr londyński w dzielnicy Westminsterskiej, przy ulicy Bridge's Street. Za panowania Jakóba I zbudowano go specjalnie do walk kogucich. W roku 1671 po pożarze odbudowany na nowo, przez architekta Hollanda, został otwarty r. 1794. W r. 1809 po raz drugi stał się pastwą płomieni. W r. 1822 został znowu gruntownie przerobiony ozdobiony posągiem Szekspira.

Druskieniki (z litew. *druskas* warzelnie soli), wieś w części północno-zachodniej gub. Grodzieńskiej, na prawym brzegu Niemna; wzniesienie nad poziom morza około 200 m. Jako zakład wód istnieją **D.** od 1837 r., chociaż źródła druskienickie znane były w okolicy już w przeszłym wieku; niedaleko od źródła znajduje się miasteczko. Źródeł jest 18, wszystkie w parku; według wyniku ostatniego rozbioru najwięcej zawierają one chlorku sodu, za nim idzie chlorek wapnia i chlorek magnezu; zdroje druskienickie zaliczają się do zimnych wód słonych. Do rozwoju ich najwięcej się przyczynili doktorowie Ksawery Wolfgang i Jan Pilecki. W roku 1884 zbudowano oddzielny budynek dla kąpieli mineralnych, które używają się w zołzach, chronicznym reumatyzmie, podagrze, cierpieniach wątroby, zaburzeniach w układzie płciowym, chronicznych nieżytach przewodu pokarmowego i dróg moczowych. Jako środki dyetetyczno-lecznicze stosowane są: kumys i kefir, prócz tego prowadzona jest wzorowa gimnastyka i masaż. Frekwencja—5,000 osób w ciągu lata. Por. prof. Ignacy Fonberg „Opisanie wody mineralnej druskienickiej“ (Wilno, 1838); „Ondyna wód druskienickich” (Grodno, 1844 — 1846).

Drusus, przydomek jednej linji rzymskiego rodu Liwjuszów i niektórych Klaudjuszów.— *Marek Liwjusz* **Drusus,** dziad Katona z Utyki, trybun ludu 122 przed Chr., za podmową senatu działał przeciw swemu koledze Kajusowi Grachusowi (ob.). Popierany przez senat potrafił zobojętnić lud dla Grakchusa i zapewnić tryumf interesom stronnictwa arystokratycznego, za co otrzymał od senatu przezwisko *obrońcy* (patronus). Obrany 112 konsulem, walczył szczęśliwie przeciw Skordyskom, dzisiejszym Serbom.—*Marek Liwjusz* **Drusus,** sławny z wymowy, syn poprzedniego, dziad Liwji, żony Augusta; trybun ludu 91 roku przed Chr., mimo nadzwyczajnych usiłowań nie zdołał doprowadzić do skutku zamierzonego przez siebie uczciwego pojednania między senatem a stanem rycerskim, ani też nadania italskim sprzymierzeńcom prawa rzymskiego obywatelstwa. Morderstwo, spełnione na jego osobie przez Kwintusa Variusa, wywołało pamiętną wojnę ze sprzymierzeńcami.— *Neron Klaudjusz* **Drusus,** syn Tyberjusza Klaudjusza Nerona i Liwji, * 38 r. przed Chr., zwycięski wódz rzymski w wojnach z ludami germańskiemi, w 15 r. przed Chr. zdobył Recję, zamienioną teraz w prowincję rzymską; 12 roku przeszedł Ren i dał początek wyprawom przeciw Germanom, walczył z Usypetami i Sygambrami; w 2-ej ekspedycji 11 r. podbiwszy Usypetów, dotarł aż do Wezery i odparł napad sprzymierzonych ludów germańskich; po odbytym w Rzymie tryumfie, wróciwszy z godnością prokonsula, w 9 r. wkroczył w głąb Germanji, spustoszył krainę Chattów, przebiegł ziemię Cherusków i dosięgnął Elby; kochany przez wojsko, którego współczucie zjednał sobie walecznością i słodkiem obejściem, † podczas odwrotu roku 9 przed Chr., skutkiem upadku z konia. Jako mąż Antonji, najmłodszej córki tryumwira Antonjusza, był ojcem Liwji, której drugim mężem był **Drusus** *Cezar*, jedyny syn cesarza Tyberjusza. Ten ostatni, * 10 roku przed Chr., znakomity wojownik, w 14 r. po Chr. uśmierzył bunt legjonów w Panonji, a 19 zmusił Marboda (ob.) szukać schronienia u Rzymian; † 23 po Chr. otruty przez Sejana (ob.). — **Drusus,** syn Germanika (ob.), † wraz z matką Agrypiną i bratem Neronem, skazany na śmierć głodową przez Tyberjusza. Por. Suetonii „Tiber.,“ Taciti „Annales“ I—VI; Dio Cass. 54, 22, 55,1; 57, 13; Mommsen „Röm. Geschichte“ t. 3; G. Hertzberg „Geschichte des röm. Kaiserreichs“ (Berlin, 1880); F. Dahn „Urgeschichte der german. und roman. Völker” (Berlin, 1881).

Drusus.

Drusus młodszy.

Druszkiewicz Stanisław, herbu Bożawola.

pułkownik husarji, kasztelan chełmski w r. 1690, wzięty był do niewoli tatarskiej pod Żółtemi Wodami. Jeździł w poselstwie 5-kroć do Ordy i podczas wojny szwedzkiej wysyłany był w poselstwie do króla szwedzkiego.

Drut, nić metaliczna, posiadająca w całej swej długości jednakową średnicę. **D.** otrzymywać można ze wszystkich metali ciągliwych, głównie wyrabiają się z żelaza i stali, miedzi, mosiądzu, cynku, ołowiu, złota, srebra i platyny. Przecięcie **D.** jest zwykle kołowe, może być atoli eliptyczne, owalne, czworokątne i t. p. Grubsze **D.** otrzymują się z cieńkich sztab kwadratowych przez walcowanie, cieńsze otrzymują się z walcowanych przez przepuszczenie ich przez

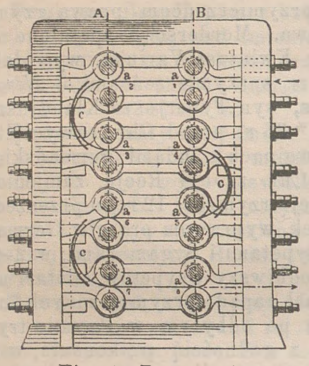

Fig. 1. Drutownica.

drutownicę, t. j. tafię metaliczną, opatrzoną szeregiem otworów stożkowych, których średnica stopniowo się zmniejsza; za pomocą stosownych urządzeń mechanicznych **D.** przeciąga się przez otwory coraz cieńsze. Odbywa się to w ten sposób, że do białości rozgrzana sztabka metalowa przechodzi nadzwyczaj szybko przez cały szereg walców a, a_2... a_8 w przyrządzie do walcowania A B. (fig. 1). O ile drut nie jest jeszcze dostatecznie cieńkim, wówczas nawija się go na wałku H (fig. 2) i za pomocą systemu kół zębatych a, b w przyrządzie k przeciąga się go gwałtem przez bardzo wązki otwór w statywie A D. Do wyrobu drutów za pomocą prasowania używa się pras hydraulicznych. **D.** co do grubości oznaczają się numerami. Bardzo cieńkie **D.** platynowe (o średnicy 0,001 milimetra) otrzymać można, otaczając cieńki drut platynowy powłoką srebrną i wyciągając go, a następnie rozpuszczając srebro w kwasie azotnym. Sztukę wyciągania metali znali już starożytni, były jednak tylko walcowane, drutownicy używać zaczęto około r. 1400. Siatki druciane otrzymują się na odpowiednich warsztatach tkackich. O drucie telegraficznym ob. Telegraf.

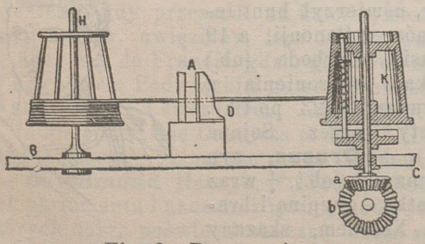

Fig. 2. Drutownica.

Drutownica, ob. Drut.

Drut', ob. Druć.

Druzowie, po arab. Druz albo Muvahiddin, czyli wyznawcy jednego Boga, plemię syryjskie, osiadłe głównie w południowej części Libanu i na Antylibanie, od Bejrutu do Sur (Tyr) i od m. Śródziemnego do Damaszku. Liczba wszystkich D. nie przenosi 83,000 dusz; w półn. okręgach pomieszani są z nieprzyjaznymi Maronitami, w południowych zaś okręgach z Melchitami i Grekami; czysta druzyjska ludność zamieszkuje na Libanie 37 wsi, a na Antylibanie 69; mieszana zaś na samym tylko Libanie zajmuje 211. Jakkolwiek naród zachował pewien element autochtoniczny, zmienił jednak pod wpływem islamu swój język na arabski. Odrębne stanowisko wśród ludności syryjskich zajmują **D.** nie tyle skutkiem swego pochodzenia, ile raczej dla swych *ürządzeń* i *religji*. Co do formy rządu, jest to rodzaj republiki szlacheckiej, na której czele przy okazji staje *primus inter pares*; familje szlacheckie dzielą się na dwie klasy: *szeików* i znakomitszych od nich *emirów;* w ostatnich czasach wszedł jeszcze w użycie turecki tytuł *beg*. Feudalne prawa szlachty nad poddanymi chłopami są obecnie nader szczupłe i ograniczają się na tem, że chłopi dobrowolnie składają podarunki, za co znów szlachta obowiązana jest bronić ich w kwestjach spornych. W razie wojny wszystka ludność męska staje pod znakami dziedzicznych wodzów. Tajemnicza ich religja jest mieszaniną mahometańskiego gnostycyzmu, chrystjanizmu i resztek naturalistycznego kultu Syryjczyków; kapłanów we właściwem znaczeniu **D.** nie mają, ale są poświęcone modlitwie budynki *(chalweh)*, w których mieszczą się także zbiory pism świętych i sztandary. Jako społeczność religijna, sami się nazywają *Muahidami*. Główne zasady religji **D.** streszczają się w najczystszem pojęciu jedności Boga, którego ani rozumem ani zmysłami objąć nie można, i wierze we wcielenie jego, który objawił się jako Fatymida El. Hakim 996, 1020 r. po Chr., ostatnio w osobie maga perskiego Hainzy, który usystematyzował doktrynę religijną **D**-ów, uważających go za apostoła „jedności Boskiej." Dusze ludzkie, podług ich mniemania, są w stanie ciągłej wędrówki; po zamarciu ciała przechodzą w inne nowourodzone; według upodobania mogą dosięgać najwyższej doskonałości lub zniżać się do najniższego upodlenia. Przeciw inowiercom fanatyczną pałają nienawiścią, charakteru są bardzo mściwego. We względzie politycznym dzielą się **D.** libańscy na dwa stronnictwa: *Dżumblatich* i *Jezbekich*, które częste wiodą między sobą walki. Początku **D.** ze ścisłością historyczną oznaczyć nie podobna. W epoce krucjat nieznaczną odgry-

wali rolę. Od czasów mameluckiego sułtana Kalauna rządzili nimi władcy dziedziczni z familji Maan aż do XVIII wieku, uznając się dannikami Turcji; najbardziej się wsławił Fachr-ed-Din w XVII w. Następnie lat 130 władała pokrewna familja Szehâb; najsłynniejszym z tego rodu jest emir Beszyr (1799—1840), który przyjął maronicki chrystjanizm i opierając się na Egipcie, potokami krwi Druzów i Maronitów nową na Libanie założył potęgę, ale po zdobyciu Syrji był przez Turków złożony, a oba nieprzyjazne plemiona otrzymały osobny dla siebie zarząd pod kierunkiem tubylczych kajmakamów. Wzajemna nieprzyjaźń nie ucichła wszakże. Wznowione walki doprowadziły do strasznej rzezi 1860 r. (maj—październik), zakończonej zbrojną interwencją mocarstw, wykonaną przez Francję. Skutkiem tego ustanowiła Turcja (1861) chrześcijańskiego, ale już nie tubylczego, gubernatora (paszę) i starała się o usunięcie na naród wpływu szlachty. Gubernatorem został Armeńczyk Daud-pasza, nie mógł on jednak utrzymać porządku ni spokoju, zaburzenia ciągle się wznawiały, aż w r. 1896 z nową siłą wybuchły, i dopiero 30,000 armja turecka pod wodzą Takira paszy zdołała stłumić powstanie. **D.** są waleczni, gościnni, skromni, ochędożni i pracowici, ale mściwi i, gdzie idzie o sprawę narodową, do nieopisania okrutni. Wielożeństwo rzadkie. Ziemia dobrze uprawna, wydaje jedwab, oliwę, wino, tytuń i zboża. Por. de Sacy'ego „Exposé de la religion des Druses" (2 t., Paryż, 1838); Wildenbrucha „Ein Blick auf den Libanon" (Berlin, 1860) i Guys'a „La nation Druse" (Paryż, 1864); Petermann „Reisen im Orient" (Lipsk, 1874); Churchill „Mount Lebanon" (2 t., Londyn, 2 wyd., 1862), tegoż „The Druzes and the Maronites under the turkish rule" (Londyn, 1862).

Druzylla, córka Germanika Agrypiny, żona Kasjusza Longina, po jego śmierci wyszła za Emiljusza Lepida. Kobieta rozpustna, żyła w występnym stosunku z bratem swoim cesarzem Kaligulą, który po jej śmierci (38 po Chr.) kazał jej oddawać cześć boską i we wszystkich miastach stawiał ołtarze ku jej czci, jako bogini Panthei. Por. Taciti „Annales" III, 15; Dio Cass. 59, II.

Druzylla, córka Heroda Agryppy I, władcy Judei, wnuczka Antonjusza i Kleopatry; żona Aziza, władcy Emesy, porzuciła męża i wyszła za Antonjusza Feliksa, wyzwoleńca cesarza Klaudjusza, który jako prokurator rzymski rządził Judeą od 52 do 60 r. po Chr. Por. Taciti „Annales" VI, 15; „Dzieje Apostolskie" 24, 24.

Drużba, toż co Druch (ob.).

Drużbacka Elżbieta z Kowalskich, znakomita poetka polska XVIII w., * ok. 1693 w Wielkopolsce. Po śmierci męża, skarbnika żydaczewskiego, z którym mieszkała we wsi Przemieniu nad Wisłoką, gdy zaś pełnoletnie dzieci opieki macierzyńskiej już nie potrzebowały, osiadła w klasztorze Bernardynek w Tarnowie i tu † 1765. Wychowana pod okiem matki, kobiety wysoko wykształconej, przepędziła młodość na dworze Sieniawskiej, kasztelanowej krakowskiej; nie znając żadnego obcego języka, ze szczególnem zamiłowaniem oddawała się czytaniu znakomitych pisarzów polskich i takiej w języku polskim nabrała biegłości, że między współczesnymi pisarzami pierwsze niemal zajęła miejsce. Utwory jej pióra są: „Życie króla Dawida", „Pokuta Marji Magdaleny i Marji Egipcjanki;" poemata światowej treści: „Fabula o Adolfie, księciu Roxolanji" i „Historja chrześcijańska księżniczki Elefantyny" (Poznań, 1769) i Lipsk, 1837); szczególną pięknością zalecają się drobniejsze wiersze jak: „Wiosna" i „Pochwała lasów." Pierwsze wydanie jej pism z rękopisów sporządził J. Załuski (Warszawa, 1752), 2-gie wyd. wyszło w Lipsku (2 t., 1837). W epoce, kiedy wszyscy piszący silili się na pstrzenie języka wyrazami obcemi, **D.** pisała językiem czystym, bez żadnych makaronizmów. W r. 1816 *Dziennik wileński* podał wyjątki z kilkunastu nieznanych jeszcze utworów **D.** *Pamiętnik warszaswki* t. VI, wydrukował dwa wiersze „Ofiara Bogu po stracie sześciorga wnucząt zmarłych" i „Żal w starości" (1823); Henryk Biegeleisen w *Świcie* № 116, drukował jej powieść p. t.: „Przykładne z wiernej i statecznej miłości małżeństwo" w r. 1886. Por. Aleksander Tyszyński w „Wizerunkach polskich" (Warszawa, 1875); Adam Bełcikowski „Ze studjów nad literaturą polską" (Warszawa, 1886); Wł. Bojarski w „Sprawozdaniu gimnazjum" w Przemyślu na r. 1895.

Drużbacka Elżb.

Drużbacki, stary herb ruski: W polu błękitnem na pagórku zielonym lew wspięty złoty, trzymający trzy lilje srebrne na jednej gałązce. U szczytu pół takiegoż lwa.

Drużbacki.

Drużbacki Michał żył w XVIII w. W r. 1746 wydał we Lwowie rozprawę p. t.: „Djalogi przeciwko filozofji Kartezjusza." Był on według przypuszczeń Bełcikowskiego synem Elżbiety **D.** Por. Janocki w „Polonia literata" (1750) i A. Bełcikowskiego „Ze studjów nad literaturą polską" (Warszawa, 1886, str. 227).

Drużbaki (niem. *Rauschenbach*), osada w Węgrzech, na Spiżu, w pobliżu Podolińca, posiada źródło mineralne, temper. 24°C, obfitujące w siarczany i węglany alkaliczne, oraz w wolny kwas węglany. Wody te słynęły już w XVI wieku

i były używane przez magnatów polskich. Por. Doller i Keler „Zdrojowisko w Drużbakach na Spiżu" (1884).

Drużbicki Kasper, h. Nałęcz, pisarz ascetyczny, * 1590 w województwie Sieradzkiem roku 1609 wstąpił do zakonu Jezuitów; kaznodzieja w Lublinie, rektor w Kaliszu, Ostrogu i Poznaniu, dwukrotnie prowincjał, 2 razy jeździł do Rzymu jako prokurator swej prowincji i jako wyborca na kongregację generalną; † 1660 r. w Poznaniu. Napisał znaczną liczbę dzieł ascetycznych, które miały wielkie powodzenie za granicą, szczególnie w Niemczech katolickich, gdzie niektóre kilkanaście razy przedrukowano. Celniejsze z nich są: „Operum asceticorum R. P. Gasparis Drużbicki" (2 t., Kalisz i Poznań 1686—87; 2 ed. p. t. „I. D. e S. J. opera omnia critica etc." 2 tom. Ingolstadt 1732); „Przemysły zysku duchownego etc." (Kraków, 1671, Gdańsk, 1672, Lwów, 1746); „Sen żywota ludzkiego" tłómaczenie z Baldego, wierszem (Poznań, 1689, Wilno, 1732 i 1739); „Liturgicae observationes" (Oliwa, 1692, Sandom. 1717, Poznań, 1738); „Vita et mors gloriose suscepta R. P. Adalberti Menciński etc." (Metz, 1858) i t. d. Dokładny spis dzieł **D.** podaje Brown w swej „Bibljotece pisarzów asystencji polskiej Towarzystwa Jezusowego" (str. 160—164). Biografję **D.** napisał Daniel Pawłowski, Jezuita, p. t. „Vita G. **D.** Poloni" (Kalisz, 1682), tłómaczenie polskie, Zamość 1697. Por. Fr. Maniecki „Malacia mentis" (Kraków, 1713); ks. Józef Brown w „Bibljotece pisarzów asystencji polskiej Towarzystwa Jezusowego," przełożył ks. Wł. Kiejnowski (Poznań, 1862).

Drużyłowieckie starostwo niegrodowe. Leżało w województwie Brzesko-Litewskiem, pow. Pińskim. W roku 1771 składało się z dóbr Drużyłowice i Wysock nad rz. Horyniem. W tym czasie posiadał je Antoni hr. Krasicki, opłacając z niego kwarty złp. 955, a hyberny złp. 1,200.

Dłużyłowski v. *Liliwa* odm., herb: W polu barwy niewiadomej nad półksiężycem dwa jelce ukośnie skrzyżowane. U szczytu trzy pióra strusie. Por. „Księgę herbową" hr. J. Ostrowskiego.

Drużyłowski.

Drużyna, pierwotnie tak zwano orszak książąt słowiańskich, złożony z wojowników, którzy towarzyszyli im na wojnie i stanowili ich radę przyboczną; następnie zwały się tak wojska. **D.** były: *książęce*, *wojenne* i *wolne;* pierwsze utrzymywały się z tego, co im książe udzielił, drugie zaciągały się na czas wojny za umówiony żołd, a trzecie utrzymywały się z tego, co zdobyły własną ręką (ob. Bojarskie Dzieci). *Dobra* **D.** w Czechach zwało się ochotniczo wojsko szlacheckie; różniło się ono od **D.** *Czeladzi* (Czeled') tem, że tę wyprawiali na wojnę magnaci na rozkaz monarchy. (Ob. Czeladź). Por. Zagoskin „Oczerki organizacyi i proischożdenia służiławo sosłowija w Petrowskoj Rusi"; Bielajew, „O drużynie i ziemszczynie;" Słownik encyklopedyczny rosyjski.

Drużyna, *Krzywaśń*, herb: W polu czerwonem — rzeka srebrna. U szczytu, między dwiema trąbami czarnemi z 4-ma dzwonkami srebrnemi po bokach każdej —lwia głowa. Por. „Księgę herbową" hr. J. Ostrowskiego.

Drużyna.

Drużyna, pseudonim Arcimowicza Michała.

Drużynin, Aleksander Wasilewicz, powieściopisarz ruski, * 1824 w Petersburgu, † 1864 r., tamże; kształcił się w korpusie paziów, w r. 1840 następnie służył w wojsku do 1851, w końcu w kancelaryi ministra wojny. „Głównym jego utworem jest romans, „Polinka Saks" (1847) nadto napisał wiele studjów literackich i przełożył kilka utworów Szekspira (1856). Zbiorowe jego dzieła wyszły w Petersburgu w 6 t. w r. 1865.

Drwęca, zwana także *Drzewieńca* albo *Lubicz*, u Niemców *Drewentz*, rzeka, wypływa z jeziora Dobrzyckiego w Prusiech Wschodnich, przechodzi przez Nowe Miasto, Brodnicę i przyjąwszy do swego koryta Rypnicę, stanowi od wsi Łopinoz aż do wsi Lubicz część granicy Królestwa Polskiego; pod wsią Złotorją, ubiegłszy 238 klm., wpada do Wisły.

Drwęca, pseudonim Radzimińskiego Zygmunta.

Dryburg-Abbey, starożytne opactwo w szkockiem hrabstwie Berwick, niejednokrotnie wspominane w romansach Walter Scotta, którego grób tutaj się znajduje. W r. 1322 i później 1544 było przez Anglików częściowo zrujnowane.

Dryden Jan, znakomity poeta angielski, * 1631 r. w hrabstwie Northampton, † 1700, pochowany w opactwie westminsterskiem. Uwagę publiczną zwrócił na siebie wierszem „Heroic Stanzas" (1658) na cześć Cromwella, po którego śmierci przeszedł do stronnictwa dworskiego i na powitanie Karola II napisał „Astraea redux". 1660 Nie posiadając wcale talentu dramatycznego, jedynie dla zysków materyalnych począł pisać dzieła sceniczne, wedle prawideł szkoły wygładzone, co do formy poprawne, ale pozbawione ciepła i poetyczności, życia i głębszego charakteru. Komedje **D.** są wiernem odzwierciedleniem grubej nieobyczajności onego wieku. Książę Buckingham wyśmiał jego niedołęstwo dramatyczne w swoim „Rehearsal" (1671). I w innych utworach poetycznych **D.** więcej znać zręczność stylową i łatwość wierszowania, aniżeli bogactwo fantazji i głębsze uczucie. Jako literat i jako człowiek jest wyrazem ducha swego

Dryden Jan.

czasu. By otrzymać miejsce królewskiego historjografa, został katolikiem. Raz stoi po stronie Torysów i wyśmiewa Whigów, np. w sławnej satyrze „Absalom and Achitophel“ (1681), to znowu łączy się z tymi i chłoszcze tamtych. Po śmierci Jakóba II w trudnem znajdując się położeniu, stworzył dzieła, które rzeczywistą zapewniają mu sławę. Do takich należą: „Fables“ (1700 r.), poetyczne powieści podług Chaucera i Boccaccia, w których mieści się najsłynniejsza w angielskiej literaturze oda „Alexander's feast“ z muzyką Haendla, w r. 1725. Cenią także wysoko metryczne jego przekłady Wirgilijusza i Juwenalisa. Obok tego położył znakomite zasługi na polu krytyki angielskiej głównie przedmowami do swych komedji i przez „Essay on dramatic poesy“ ostatnie wydanie w r. 1889. Dzieła jego krytyczne i prozaiczne wydał Malone (4 t., Lond. 1800), poetyczne zaś Todd (4 t., Lond. 1812), a kompletne wydanie wszystkich pism sporządził W. Scott (18 t., Lond. 1808 2 ed. 1822). i w r. 1883—89 **D.** miał swoich naśladowców. Wybór poezji p. t., „Select poems“ wyszły w Oksfordzie (1871). Biografję napisał S. Johnson „Lives of the most eminent English poets“ wydane na nowo w Londynie (1864—65) Por. Saintsbury, John D. Londyn 1881 i 1888.

Drygalski, Albert, autor niemiecki, * 1836 w Królewcu n. Pr., † 1897: wychowywał się w korpusie kadetów, następnie służył w wojsku pruskiem, ukończył akademję wojskową, w 1867 z powodu wątłego zdrowia ustąpił ze służby i osiadł w Berlinie. Podczas choroby i w latach następnych wyuczył się języka polskiego i rosyjskiego, obeznał się z literaturą i wiele artykułów o wojsku rosyjskiem pomieszczał w dziennikach niemieckich. W roku 1874 podróżował po Rosji i Finlandji i rezultaty obserwacji swych ogłosił w pracach: „Die Russen in Turkestan,“ „Bilder aus dem russischen Soldatenleben in Asien“ (Stuttg. 1876 i 1878); „Schattenbilder aus Russland“ (1876; 2 wyd. p. t. „Russische Plaudereien,“ Lipsk, 1885); „Die neurussische Taktik“, na podstawie pism Dragomirowa i in. (Berlin, 1880); „Die russische Armee in Krieg und Frieden“(1882); „Die Entwickelung der russischen Armee seit dem Jahre 1882“ (1884) i in. Przełożył na język niemiecki dzieło Wereszczagina „In der Heimat und im Kriege“ (Berlin 1886) i pułkownika Masłowskiego „Die Siebenjährige Krieg nach russischer Darstellung“ (1888).

Drygalski Dagebert, badacz Grenlandji, * roku 1865 w Królewcu, studjował matematykę i w r. 1888 został asystentem w berlińskim instytucie geodetycznym. W r. 1891 objął kierownictwo wyprawy naukowej do Grenlandji, celem zbadania ruchu tamecznych lodowców. W sierpniu rozpoczęto pomiary, które trwały do końca lipca 1893. W październiku wróciła wyprawa do Kopenhagi. O rezultatach prac swoich ogłosił **D.** sprawozdanie w „Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin“ (1891 i 1893).

Dryja IV.

Dryja I, *Driczik*, *Mutyna*, *Mutina*, herb: Trzy kamienie złote w ozdobnej oprawie, na pasie czerwonym ukośno-lewym. Pole czerwone. U szczytu trzy pióra strusie. Herb pochodzenia czeskiego, bardzo dawny.—**D.** II różni się od poprzedniego tem, że pas ma brzegi błękitne, a kamienie są w srebro oprawne. — **D.** III: W polu czerwonem, na pasie białym ukośno-prawym — trzy kamienie zielone, w oprawie złotej, 8-u kulkami naokoło przyozdobionej. U szczytu trzy pióra strusie.—**D.** IV: W polu złotem na pasie ukośno-lewym czerwonym — trzy kamienie (pryzmy) złote. U szczytu trzy pióra strusie.

Dryjady albo **Hamadryjady,** w mitologji greckiej boginie opiekujące się drzewami, mianowicie dębami, od których też i nazwisko swe wzięły. Żyją i umierają wraz z drzewami; stąd pielęgnujący drzewa zawsze szczególnej od nich doznawali opieki.

Dryjas, *Dryjada*, ob. Dębik.

Dryl, ob. Drylowanie.

Drylowanie, sposób rzędowo-okopowego uprawiania roślin, wprowadzony w nowszych czasach w Anglii i polegający na tem, że na polu dobrze uprawnem, za pomocą stosownej konstrukcji siewników, zwanych *drylami* (z ang. *drill*, świder), sadzi się rzędowo do pewnej głębokości nasienie wszelkich zbóż, warzyw i innych roślin gospodarskich, a później, za pomocą gracy, pielnika, obsypnika i t. p. narzędzi, czyści się ziemia z chwastów i spulchnia w próżnych przedziałach pomiędzy rzędami posadzonych roślin, skutkiem czego każda roślina doznaje starannego pielęgnowania w czasie wegetacji i wydaje plon znakomity.

Drymmer Karol, botanik, * 1851 w Kielcach, studjował nauki przyrodnicze w uniwersytecie warszawskim, w r. 1881—1882 był nauczycielem w szkole realnej w Warszawie, następnie przyjął obowiązki w zarządzie akcyzy, przyczem gorliwie zajmuje się florystyką. Sprawozdania z licznych wycieczek botanicznych do różnych okolic kraju ogłosił w „Pam. Fizjograficznym“ od 1884 r.

Dryn albo **Dryna,** starożyt. *Angras* czyli *Clausula*, rzeka w Albanji, powstaje z dwu dopływów: **D.** *Czarnego*, który wypływa z góry ś. Spirydjona, przepływa jezioro Ochrydzkie i płynie z południa na północ, oraz z **D.** *Białego*,

wypływającego z gór Argentarskich. Wpada do m. Adrjatyckiego niedaleko Leszy (Alessia). Całkowita długość **D.** około 300 klm.

Dryna, starożyt. *Drinus*, rzeka około 400 klm. długa, wypływa na granicach Czarnogórza i Albanji z gór Dynarskich; stanowi część granicy między Bośnią a Serbją i wpada do Sawy.

Dryobalanops, *Zakamforzec*, rodzaj roślin z rodziny dwuskrzydłowatych (*Dipterocarpeae*) obejmujący wysokie drzewa w Indjach Wsch. **D.** *camphora* zawiera w młodych pniach, w osobnych zbiornikach, znaczną ilość olejku kamforowego, w starych natomiast kamforę (ob.) stałą, która wchodzi w handel pod nazwą kamfory z Borneo. Olejek ten służy w Chinach i Japonji do uroczystości pogrzebowych książąt i jest tam drogo płacony; do handlu europejskiego prawie zgoła nie przybywa. **D.** *robusta* dostarcza drzewa budulcowego, oraz żywicy, używanej na smołę okrętową.

Dryocopus, ob. Dzięcioł.

Dryopithecus, D. *Fontani*, kopalny rodzaj małp, ze środkowego miocenu Europy środkowej, o której sądzono, że budową szczęk oraz kości kończyn dolnych bliższa była człowieka, niż jakakolwiek inna małpa. W 1889 znaleziono inny okaz, skąd się okazało, że szczęka dawniej poznana należała do osobnika młodego, szczęki zaś młodych małp człekokształtnych okazują budowę w wyższym stopniu zbliżoną do ludzkiej, aniżeli szczęki małp dorosłych. Z różnych względów przyjąć można, że **D.** bardziej był od człowieka oddalony, aniżeli orangutang lub szympans.

Szczęka dolna małpy Dryopithecus.

Dryssa, rzeka, poczynająca się w jeziorze Jasnem, pow. Newelskim, gub. Witebskiej, która ubiegłszy 190 w., wpada do Dźwiny pod miastem Dryssą.

Dryssa, miasto powiatowe w gub. Witebskiej, przy ujściu Dryssy do Dźwiny. Ma 2 kościoły murowane, cerkiew, 3 synagogi i 4,240 m. Zamek tutejszy był ważnym punktem podczas wojen Stefana Batorego w tym kraju.—**D.** powiat, 2,569 w. kw., a ludności 98,072.

Dryświaty, miasteczko w gub. Kowieńskiej, pow. Nowo-Aleksandrowskim, nad wielkiem jeziorem t. im., mającem około 42 wiorst kw. powierzchni.

Dryton Michał, * 1563 w Hartshill, † 163. w Londynie, poeta angielski. Początkowo pisywał pieśni religijne, które wydał p. t. „The harmonie of the church" (Londyn, 1591) (ostatnio wydał Dyce 1855). Następnie wydał tom poezji pasterskich: „The shepherds garland 1593". Najlepszem jego dziełem jest poemat: „Polialbion" (1613), nadto napisał: „The baron's war" (1596), „Englands heriocal epistles" (1598); „Nymphidia" (1627) i dramat „Sir John Oldcastle" (1599).

Drzażdżyński Stanisław, * 1850 w Gnieźnie. Kształcił się na uniwersytecie we Wrocławiu, poświęcił się studjom filologicznym, zwłaszcza językom starożytnym i słowiańskim. W 1879 został profesorem w gimnazjum w Głubczycach na Górnym Szląsku, gdzie wykłada język polski i języki starożytne. Napisał rozprawy, p. t. „Polskie nazwy zbóż" (Poznań, 1885); „Świeżo odkryte dzieło Arystotelesa o Konstytucji ateńskiej" (w „Bibliotece Warszawskiej" z 1892); „Wykopaliska Schliemanna i znaczenie ich dla nauki starożytności" (w „Ateneum" z 1894); „Die slavischen Ortsnamen Schlesiens. Theil I. Kreis Leobschütz" (1896), oraz tejże treści pracę w *Wiśle*, t. XI.

Drzemlik, gatunek sokoła (ob.).

Drzeń, miasto, toż co Drezdenko (ob.).

Drzevikovsky Franciszek, poeta czeski, samouk, * 1788 w Hlińsku, ułożył mnóstwo popularnych utworów poetyckich; niektóre z nich wyszły w przekładzie niemieckim A. Waldau'a.

Drzewce lub *drzewo*, dawna nazwa kopji, piki, dzidy, włóczni, rohatyny. Dzisiaj drzewcem nazywamy tylko drewnianą część lancy lub dzidy, żelazne zaś jej okucie, ostro zakończone, zowie się *grotem*.

Drzewica, osada w gub. Radomskiej, pow. Opoczyńskim, nad rz. Drzewiczką, niegdyś należała do miast fabrycznych i słynęła piwami; posiada ruiny starożytnego zamku, kościół zbudowany około 1315, w którym są 2 marmurowe nagrobki dawnych właścicieli miasta, Drzewickich h. Ciołek. Ma 4,000 m.

Drzewica, dawny herb: W polu błękitnem księżyc złoty rogami do góry, pod nim i nad nim po gwieździe 6-promiennej złotej. W szczycie 5 piór strusich.

Drzewica.

Drzewiczka, rzeka w Król. Polskiem, w gub. Radomskiej, poczyna się pod wsią Ruski Bród w pobliżu miasta Końskich, i ubiegłszy 82 wiorsty, wpada do Pilicy pod wsią Czerwona Karczma w Opoczyńskiem.

Drzewiecki, herb polski, znany tylko z nazwy.

Drzewiecki Maciej, prymas arcybiskup gnieźnieński w XVI w., h. Ciołek, * 1466, † 1535w Łowiczu, pochowany w Gnieźnie; wzrósł na dworze Kazim. Jagiellończyka; jako podskarbi Jana Olbrachta, wielkie miał u niego łaski, ale po śmierci króla ciężkie znosić musiał prześladowania od zawistnych panów, a nawet był kilka

dni (1501) więziony, z powodu oskarżenia o przywłaszczenie sum Olbrachta. Uniewinniony, odzyskał wolność i pozyskał względy króla Aleksandra, który 1501 mianował go podkanclerzym, proboszczem skarbimierskim i scholastykiem krakowskim; 1502 sprawował poselstwo do Węgier, 1503 został biskupem przemyskim. Po śmierci króla Aleksandra, jako gorliwy patrjota, ściągnął do Polski królewicza Zygmunta, z którym jeździł do Wilna. Mianowany 1511 kanclerzem wielkim kor., 1513 przeszedł na biskupstwo kujawskie i, złożywszy pieczęć koronną, udał się 1515 na kongres monarchów do Wiednia, a stąd do Wenecji, gdzie zawarł pokój z rzecząpospolitą; 1519 jeździł znowu w poselstwie do Frankfurtu na elekcję cesarza. Za powrotem poświęcił się wyłącznie obowiązkom swego stanu, 1531 został arcybiskupem gnieźnieńskim; 1532 złożył synod prowincjonalny piotrkowski, a 1534 łęczycki; powstawał przeciw krzewiącej się reformie i usiłował duchowieństwo utrzymać w karności. Por. bibljografję przy art. Aleksander Jag., art. Dziaduski, Szydłowiecki, Tomicki, Zygmunt I. Ks. Korytkowski Jan „Arcybiskpi Gnieźnieńcy etc.“ (Poznań, 1887—92, 5 t.).

Drzewiecki czy też *Drzewicki* Aleksander, * 1670, † 1706; kasztelan lubelski 1695, wojewoda lubelski 1705; występował jako stronnik Augusta II przeciw Stanisł. Leszczyńskiemu.

Drzewiecki Józef, * 1772 na Wołyniu we wsi Juśkowcach, † 1857; 1792 wybrany posłem, lecz po zaszłych w kraju zmianach wyjechał do Galicji, a stąd do Francji, gdzie wstąpił w szeregi legjonów polskich i odznaczał się chlubnie we Włoszech. Następnie jako szef bataljonu znajdował się w legji naddunajskiej i czasowo był komendantem placu w Siennie. Po ogłoszeniu Toskanji królestwem Etrurji, wrócił do kraju i osiadł na Wołyniu, gdzie przyjaźniąc się z Tad. Czackim, położył znakomite zasługi dla szkoły krzemienieckiej. W sędziwym już wieku, napisał pamiętniki drukowane w *Atheneum*, które następnie J. I. Kraszewski wydał w Wilnie 1858 p. t.: „Pamiętniki Józefa Drzewieckiego, spisane przez niego samego (1772 do 1802), tudzież reszty Pamiętnika tegoż (1806—1851), z papierów po nim pozostałych zebrane z przydaniem wiadomości o życiu autora“ (1858). W roku 1823 wydał **D.** w Warszawie „Mowę o egzekwjach uroczystych J. O. księcia Adama Kaz. Czartoryskiego“.—**D.** Karol, syn poprzedniego, * 1805 we wsi Juśkowcach, † 1879 w Kuncach w pow. Hajsyńskim, opisał swoją podróż na Wschód w *Athenaeum* i *Czasie* krakowskim (1848—51). Ogłosił także: „Restauracja“ (Wilno, 1852); „Pantofel“ (1854); „Kontrakty“ (1842) i „Jeremi Wiśniowiecki“ (Lipsk, 1852 i Bruksela, 1862).

Drzewiecki Józef, lekarz, * 1860 w Smykowie (gub. Kielecka), medycynę studjował w Warszawie, był ordynatorem kliniki terapeutycznej, a następnie zwrócił się do homeopatji i zawiązał w Warszawie towarzystwo homeopatyczne. Oprócz rozpraw w pismach lekarskich polskich i angielskich ogłosił: „O homeopatji“ (1889); „Homeopatja, jej podstawy i prawa“ (1890); „Cholera, jej powstawanie, przyczyny i leczenie podług zasad homeopatji“ (1892). W 1895 objął wydawnictwo tygodnika *Niwa*, gdzie drukował studja o Hoene Wrońskim etc.

Drzewięńca, ob. Drwęca.

Drzewiński Feliks, fizyk, pobierał nauki w uniwersytecie wileńskim; 1817 i 1818 wysłany za granicę dla wydoskonalenia się w fizyce, po powrocie objął katedrę tego przedmiotu; po zamknięciu uniwersytetu, prowadził wykład aż do 1841 w akademji medycznej. Następnie przeniósł się do Moskwy, gdzie umarł. Dzieła jego są: „Początki mineralogji podług Wernera dla słuchaczów akademickich“ (Wilno, 1816); „Kurs roczny fizyki eksperymentalnej“ (1823); „Geografja fizyczna“ (Wilno, 1825, przekł.); „Opisanie machiny parowej Perkinsa“ (w Dzien. Wileń., 1823); „Fizyka“ dla gimnazjów na klasę II i III, oraz dla szkół powiatowych (wszystkie trzy, Wilno, 1825); „O kamieniach meteorycznych i przyczynach mogących je utworzyć“ (Dz. Wil., 1825). Od 1833 wykładał po łacinie. „Atmosferologję“ z jego kursu tłóm. na ros. Prawicki (Charków, 1833).

Drzewna guma, $C_6 H_{10} O_5$, część składowa niektórych drzew liściastych, zwłaszcza brzozy, otrzymuje się z trocin przez wyprawienie ługiem sodowym, poczem strąca się alkoholem i opłukuje kwasem solnym. Rozpuszcza się w wodzie wrzącej, przez gotowanie z rozcieńczonym kwasem solnym wydaje ciało cukrowate, do fermentacji nieprzydatne, zwane *cukrem drzewnym* lub *ksylozą* $C_5 H_{10} O_5$.

Drzewna wełna, materjał składający się z długich, cienkich i skędzierzawionych włókien drzewnych, wyrzyna się za pomocą odpowiednich maszyn z grubych prętów drewnianych. Używa się do wyścielania, do ochrony pakunków, a zwłaszcza na podściołkę dla bydła.

Drzewnik, ob. Celluloza.

Drzewny alkohol, *alkohol metylowy*, ob. Metyl.

Drzewny cukier, ob. Drzewna guma.

Drzewny handel, ob. Drzewo.

Drzewny ocet, *kwas drzewny*, ciecz wodnista, powstająca przy suchej destylacji drzewa, kwaśna, ostrej woni, której główną częścią składową jest kwas octowy. W Anglji, gdzie alkohol jest zbyt drogi, by go na ocet przerabiać, wyrób octu drzewnego stanowi ważną gałąź przemysłu. Najwięcej wydają go dębina, brzezina i buczyna. **D. o.** surowy zawiera 5—9 odsetek kwasu octowego, 6—10 alkoholu drzewnego, a nadto kwas masłowy, aceton, eter metylo-octowy, fenol, sole amonjakalne. Działa przeciwgnilnie i służy do przechowywania mięsa, do wyrobu octanu żelaza,

Do celów lekarskich wyrabia się **D. o.** *oczyszczony (Acetum pyrolignosum rectificatum)*. Przeważna część octu drzewnego przerabia się na kwas octowy, przyczem, jako produkt uboczny, otrzymuje się alkohol metylowy.

Drzewny trunek *(decoctum lignorum)*, środek napotny i moczopędny, składa się z 5 części gwajaku, 3 części korzenia wilżyny ciernistej i po jednej części lukrecji i sasafras.

Drzewny węgiel, ob. Węgiel.

Drzewo, roślina wznosząca się z korzenia pojedyńczym pniem i w pewnej wysokości rozwijająca się w koronę gałęzistą lub liściastą. **D.** różni się od krzewu głównie tem, że krzew wypuszcza zwykle kilka gałęzi z korzenia. Przez sztuczną uprawę mogą być **D.** zamienione w krzewy i nawzajem. Zresztą przejście od krzewów do **D.** jest tylko stopniowem. Co do budowy **D.** przedstawiają się dwa główne typy, stosownie do tego, czy należą do roślin jednoliścieniowych, czy dwuliścieniowych. Pień **D.** dwuliścieniowych (fig. 1 i 2) przedstawia wyraźne pokłady współśrodkowe,

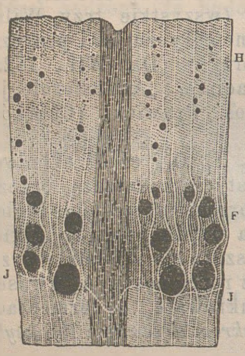

Fig. 1. Przecięcie drzewa dębowego.

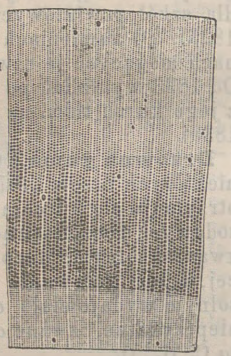

Fig. 2. Przecięcie drzewa sosnowego.

F. drzewo wiosenne, H. jesienne, J. Granica roczna.

które idąc od zewnątrz ku wewnątrz stanowią korę, drewno, rdzeń. Rdzeń ma budowę komórkowatą. Warstwy drzewiaste dają się podzielić na zewnętrzne, zwane *bielem*, i wewnętrzne, *twardziel*, czyli właściwe drewno; drewno w ogóle zbudowane jest z włókien, przyczem występują i cewki (ob.). Kora składa się z naskórka, substancji korkowej i łyka. Rdzeń z korą łączy się promienisto rozchodzącemi się promieniami rdzennemi. W warstwie pośredniej między drewnem a korą następuje właściwy wzrost drzewa (ob. Roślina); tu corocznie przybywa warstwa drzewna, tak, że przecięcie pnia drzew dwuliścieniowym przedstawia warstwy współśrodkowe, ułożone niejako w postaci zachodzących na siebie ostrokręgów. Wzrost drzew dwuliścieniowych odbywa się na grubość i na wysokość, ten ostatni za pomocą pąków. W pniach czyli trzonach drzew jednoliścieniowych niema różnicy między rdzeniem a drewnem, niema warstw współśrodkowych, wiązki włóknonaczynne rozrzucone są w tkance komórkowatej, wzrost w górę bierze przewagę nad obwodowym. Drzewo kwitnie i wydaje owoce w kilka lat dopiero po zasadzeniu; często okazują znaczną długowieczność, wiek niektórych żyjących dotąd **D.** ocenia się na 2,000 lat. Wartość techniczną **D.** stanowi głównie drewno i w naszym języku często te dwa wyrazy uważają się za jednoznaczne. Pod względem twardości **D.** dzieli się na twarde (dąb, buk, grab, grusza, cis) i miękkie (jodła, lipa, wierzba, topola). Ciemno zabarwione **D.** krajów zwrotnikowych są w ogóle bardzo twarde. **D.** najtwardsze są zarazem najcięższe. C. wł. topoli wynosi 0,472, hebanu 1,253. Pod względem zastosowań rozróżniamy **D.** opałowe, budulcowe, **D.** na wyroby, dalej **D.** farbierskie, żywiczne, lekarskie. Nakoniec wielką liczbę produktów otrzymujemy przez suchą destylację **D.** Pod względem chemicznym należy rozróżniać w **D.** substancje stałe i ciecz, czyli sok drzewny. Ten ostatni składa się z wody, w której rozpuszczone są sole mineralne; najwięcej wody zawierają z naszych drzew szyszkowe, bo 52—65%, najmniej zaś, twarde gatunki drzew liściastych (38—45%); części stałe **D.** to celluloza (ob.), oraz modyfikacja niezupełnie dokładnie znana błonnika, zwana ligniną lub sklerogenem $C_{19} H_{24} O_{10}$. Prócz tego **D.** zawiera ciała białkowe, dekstrynę, cukier, garbnik, żywicę i t. d. Pod względem własności fizycznych **D.** bywa rozmaite w zależności od tego, z jakiego gatunku pochodzi; różną więc jest jego twardość, sprężystość, wytrzymałość jako materjału budowlanego i t. p. Różne są również własności opałowe drzewa: twarde drzewo pali się powoli, daje niewielki płomień, miękkie — przeciwnie szybko z silnym płomieniem. **D.** podlega gniciu pod wpływem wilgoci, łączy się z tem również próchnienie; sok zaś **D.** podlega łatwej fermentacji, lecz i tu procesy te zależne są od gatunku **D.** Zastosowania drzewa, jako budulcu, są znane powszechnie; używa się w postaci belek, słupów, desek, gontów i t. p. Dla ważnego znaczenia, jakie w życiu codziennem posiada **D.**, handel niem jest bardzo ożywiony. Załączona tabelka daje pojęcie o przeciętnem rocznem zapotrzebowaniu oraz produkcji **D.** w ważniejszych państwach, w metrach sześć:

	Produkcja wszelk. rodzaju **D.**	Zapotrzebowanie wszelk. rodzajów.
Anglja	3920	12740
Francja	30240	45840
Niemcy	40600	40600
Rosja	179200	171360

Najwięcej drzewa wywożą: Rosja, Szwecja, Norwegja, Austro-Węgry; najwięcej go przywo-

żą: Anglja, Francja, Włochy, Belgja, Niderlandy. Por. Schmida „Die Lehre vom Holz" (Monachjum, 1852); Kerstena „Baumaterialienkunde" (Lipsk, 1863); B. Aleksandrowicza „Użytki **D.**" (1855); tegoż „Wymiar **D.**" (1863); Böhma „Drzewa stare w Galicji" (1866); Ciechanowicza „Handel **D.**"; Wodzickiego „Hodowanie **D.**"; Exnera „Mechanische Technologie des Holzes" (1871); Gayera „Forstbenutzung" (7 wyd., 1888); Andés „Das Konserviren des Holzes" (1894).

Drzewo Djany, Drzewo Saturna, dawne nazwy alchemiczne nadane osadom krystalicznym srebra (u alchemików Djana) i ołowiu (Saturn), tworzącym się w postaci form drzewiastych, dendrytycznych. Otrzymują się one, gdy wkładamy do roztworu soli srebra lub ołowiu metale silniejszem obdarzone powinowactwem. Formy takie często się nawet używają do ozdób.

Drzewo genealogiczne, uzmysłowienie genealogji czyli rodowodu jakiej rodziny, nazwane z tego powodu, że przedstawia zwykle drzewo namalowane, na którego pniu i konarach albo są umieszczone kółka białe, albo też pozawieszane tarcze z wypisanemi nazwiskami osób do rodziny należących, a pochodzących od jednego protoplasty, którego nazwisko zawsze się umieszcza na dole pnia. Coraz wyżej idą potomkowie w prostej linji, po gałęziach rozchodzą się boczne linje tego samego rodu. Podobne malowidła robiono u nas już w XVI w., ale niezliczona ich ilość namnożyła się dopiero w XVII, a szczególnie w XVIII w.; w każdym domu szlacheckim musiało się bowiem znajdować drzewo genealogiczne. Drzewa takie znakomitszych rodzin zamiast owoców miewały często portrety z podpisami; obok drzewa rozkładano mitry, buławy, infuły, laski i t. p. oznaki dostojeństw; niekiedy dodawano też obrazki emblematyczne, mające przypominać dawność rodu. Pod względem artystycznym godne są wzmianki drzewa genealogiczne Połubieńskich (rytowane przez Tarasowicza 1675), Sapiehów (rytowane przez Myliusa w Warszawie), Krasińskich, Szydłowieckich i Toporczyków. Por. Kossakowski w t. III „Monografji historyczno-genealogicznych".

Drzewo kopalne, ob. Skamieniałe drzewo.

Drzewo wolności (arbre de la liberté). Zwyczaj zasadzania na placach publicznych drzew, jako symbolów wolności, pochodzi z czasów północno-amerykańskiej wojny o niepodległość, po której wybuchu obywatele m. Bostonu polityczne sprawy swoje załatwiali pod takiem drzewem, a które następnie angielski generał Gage po zdobyciu Bostonu rozkazał ściąć. Pierwszym, który podczas wielkiej rewolucji zasadził pierwsze drzewo wolności we Francji, był Norbert Pressac, proboszcz parafji St. Gaudens w dep. Vienne. W maju 1790 w każdej wsi francuskiej zasadzano młode dęby na pamiątkę odzyskania wolności, tak, że do 1792 zasadzono takich drzew 60,000. W Paryżu zasadzili je Jakobini (arbre de la liberté) 1790, ozdobili je czapką czerwoną i tańcząc w około niego, śpiewali pieśni rewolucyjne. Konwencja narodowa rozkazem z d. 4 pluviose II poleciła, aby wszędzie, gdzie takie drzewo uschnie, zasadzano nowe. Za restauracji nie kazano ich ścinać, ale w 1830 jedno z drzew, zasadzonych podczas pierwszej rewolucji na przedmieściu St. Germain, ozdobiono chorągwią trójkolorową. Podczas rewolucji lutowej 1848 zasadzano znowu drzewa wolności, ale już w lutym 1850 rozkaz rządowy polecił je usuwać.

Drzewo życia *(arbor vitae)*, ob. Mózg.

Drzewogryz, *Drzewosiek*, *Drzewotocz* albo *Czerw drzewowy*, ludowa nazwa gąsienic pszczołowatych, chrząszczowatych i innych owadów.

Drzewomyszka *(Dendromys)*, rodzaj ssących szczurowatych, mających pysk ostry, uszy przedłużone, prawie nagie, nogi wyraźne i długi ogon; znane są trzy drobne gatunki tego rodzaju, żyjące na przylądku Dobrej Nadziei.

Drzeworytnictwo *(ksylografja)*, sztuka wycinania rysunków na gładkiej drewnianej płycie, tak, że odbicie ich może być dokonane na tłoczni drukarskiej. Na tafelce stosownie przygotowanej artysta kreśli rysunek odwrócony, t. j. odbicie zwierciadłowe tego, który chcemy istotnie otrzymać. Na tafelce tej następnie *drzeworytnik* wycina *dłutkiem* tak, że rysunek zostaje wypukłym. Pod tym względem **D.** jest wprost przeciwne miedziorytnictwu, w którem rysunek stanowią części zagłębione, podczas gdy w litografji rysunek znajduje się na płaszczyźnie kamienia i odbija się środkami chemicznemi. Przygotowana tafelka powleka się tuszem drukarskim i przez odbicie wydaje rysunki odwrócone, zatem właściwie żądane. Jakkolwiek zasada **D.** wydaje się prostą, wymaga ono znakomitej wprawy i często istnie artystycznego poczucia. Płyt używa się obecnie pospolicie ściętych prostopadle do włókien drzewa, i to głównie z drzewa bukowego, które posiada budowę najbardziej jednorodną. **D.** jest wogóle sztuką dawną, w odległych już czasach umiano przygotowywać płyty drzeworytnicze, i w ten sposób odbijano wizerunki Świętych, karty do gry, napisy, a nawet małe książki. Historję **D.** podzielić można na dawniejszą (do połowy w. XVIII) i nowszą. Najdawniejszy znany drzeworyt, wyobrażający ś. Krzysztofa, nosi datę 1423. Złoty okres dawniejszego **D.** przypada na lata 1500—1550. Ogniskiem prac **D.** była szkoła frankońska malarzy, w której celowali Wohlgemuth, Dürer i in.; pod ich to kierunkiem wykonano wiele dobrych płyt; znane są z owych czasów i całe zbiory prac drzeworytniczych, zwłaszcza z utworów Holbeina, jak „Apokalipsis" (1498), „Wielka i Mała Pasja" (1511). W Polsce wyrzynaniem form w drzewie zajmowali się w wieku XVI kartownicy i tak zwani szpalernicy, czyli koltryniarze, wyrabiający szpalery, t. j.

obicia na ściany i sprzęty. Oprócz drzeworytów do dzieł ówczesnych, wydawali oni i oddzielne ryciny. O jednym z nich, Brücknerze, podaje wiadomość J. Muczkowski w dziele „Mieszk. i post. uczniów krak." (str. 140). W XVII w. w Europie **D.** zupełnie upadło. Do odrodzenia przyczynił się przedewszystkiem Bewick (ob.) w Anglji; a istotny, olbrzymi, rzec można, rozwój datuje się od ukazania pism ilustrowanych ok. 1833 r. Znakomitsi z nowszych drzeworytników są: w Anglji Thompsonowie, Williams, Mason, Wright i in., we Francji Best, Leloir, Regnier i in., w Niemczech Unzelmann, Kretschmar, Vogel, Bürkner i in., w Belgji Brown, we Włoszech Fabris, Balbiani i in. U nas **D.** wskrzesił Smokowski (ob.), rysując i rytując do dzieł Wójcickiego, jak „Album Warszawski", „Niewiasty polskie" i in. W 1859 pierwszy zakład drzeworytniczy zaprowadził Münchheimer, sprowadziwszy zdolnego drzeworytnika z Belgji De la Haye. Z tej szkoły wyszli zdolni drzeworytnicy Styfi i Regulski. Drugi zakład drzeworytniczy powstał przy *Tygodniku Ilustrowanym*, dalej przy *Kłosach*, *Wieńcu*. Znaczna liczba pism i dzieł ilustrowanych wywołała u nas znaczną liczbę artystów drzeworytników; zasłużeni na tem polu są: Holewiński, Gorazdowski, Choromański, Krzyżanowski, Machowski, Przykorski, Puc, Szymborski, Zabłocki, Chełmicki, Klyczewski, Schüteller, Bojarski. W Krakowie odznaczył się Dudrak. Por. Schassler „Die Schule der Holzschneidekunst" (Lipsk, 1860); Chatto „Treatise on wood engraving, historical and practical" (2 wyd. 1861); „Zbiór odcisków drzeworytowych w różnych dziełach polskich w XVI i XVII w. odbitych" ze wstępem Muczkowskiego (Krak. 1849); Hering „Anleitung zur Holzschuei dekunst" (1873); Lostalot „Les procédés de la gravure" (1882); Linton „Wood-engraving" (1884).

Drzewostan, ogół drzew stanowiących las, jak **D.** dębowy, brzozowy, olszowy, sosnowy. **D.** może być czysty lub mieszany, stosownie do tego, czy składa się z drzew jednego gatunku, czy też mieści rozmaite ich gatunki.

Drzym *(Capilo)*, rodzaj ptaków łażących, wyłączony przez Temmincka z rodzaju *Bucco*; składa się z kilku gatunków, żyjących w lasach południowej Ameryki, wogóle skromnie ubarwione.

Drżączka *(Briza)*, rodzaj traw, mieszczący w sobie około 10 gatunków znanych, z których **D.** *średnia (B. media)* jest najpospolitszą i w naszym kraju po suchych łąkach wszędzie zwyczajną. Trawa ta ma korzeń trwały i źdźbło 1—1½ st. wysokie, gładkie i obłe, liście gładkie, kwiatostan—wiecha zielono-fijołkowa, kłoski za najmniejszem poruszeniem powietrza drżące; kwitnie w czerwcu i lipcu. Dawniej cała roślina jako *trawa zajęcza* (*gramen leporinum*) miała zastosowanie lekarskie; dziś tylko jest miłą paszą dla bydła, nie dając jednak wiele siana.

Drżączka *(Paralysis agitans)*, postać chorobowa, po raz pierwszy opisana przez angielskiego lekarza Parkinsona. Cechuje się zesztywnieniem całego prawie układu mięśniowego, stąd chód jest trudny, chory nie zgina, lecz wlecze kończyny, zlekka popchnięty, bieży szybko przed siebie i z trudnością zatrzymać się może; twarz posągowo sztywna, bez wyrazu, często porażenia mięśni, które drżą — i stąd nazwa, zaburzenia w czuciu. Przyczyna choroby nie jest zbadana, leczenie objawowe.

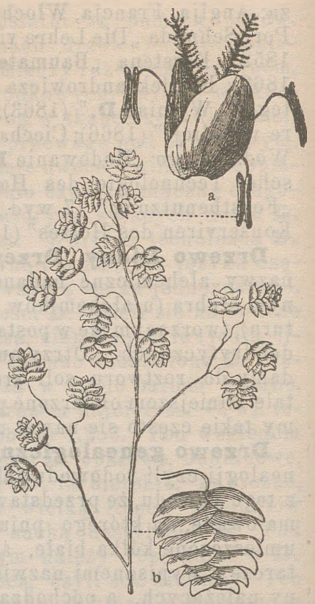

Drżączka, *a* kwiat, *b* kłosek.

Drżić, *Dàržić*, ród dubrownicki, którego członkowie odznaczyli się jako poeci, malarze i rzeźbiarze, mianowicie **D.** Jerzy, jeden z najdawniejszych poetów chorwackich, * 1460, † 1510. Zawiedziony w miłości względem córki swego przyjaciela, którą opisał w swych poezjach, został księdzem. Niektóre jego utwory mieszczą się w „Antologji Słowiańskiej," wydanej przez Poczycza i w dziele Kukuljevića: „Stari piesnici hrvatski" (1856).—**D.** Marin, synowiec poprz., także niepospolity poeta chorwacki, * około 1520, † 1580. Pisał i dzieła dramatyczne, z których komedja „Tirena" (druk. w Wenecji, 1551, 1607, 1630 i 1632), wywołała wiele zawiści. Innemi jego utworami są: „Adonis", „Stanac", „Abraham", i t. d.—**D.** Jan, Jezuita, † 1670, napisał „Nauk duchovni" (1637).— Jako rzeźbiarz i malarz wstawił się *Błażej* i syn jego *Mikołaj*.

Dualin, materjał wybuchowy, będący mieszaniną nitrogliceryny z trocinami, wynaleziony 1868, ma być od prochu 10 razy skuteczniejszy.

Dualis, (łac. numerus dualis), *liczba podwójna*, nazywa się w gramatyce forma odmiany imion i słów na oznaczenie dwoistości przedmiotów i osób, lub też służąca na wyrażenie czynności odbywanej przez dwie osoby. Jest to właściwie pochodna odmiana liczby mnogiej, powstała w późniejszych czasach, i dlatego bardzo wcześnie znikająca z języka i ustępująca miejsca liczbie mnogiej. W językach indo-europejskich są tylko 3 zakończenia na wszystkie przypadki w **D.** i zakończenie te gram. porównawcza

wywodzi z końcówek liczby mnogiej. Ze starszych języków pnia aryjskiego **D.** zaginął prawie w zupełności w łacinie; z żyjących języków słowiańskich (oprócz starosłowiańskiego) znają go tylko słowiński i oba łużyckie, w innych zaś obecnie prawie wyszedł z użycia, choć historycznie można okazać istotnie **D.** w przeszłych wiekach, w polskim np. jeszcze w XVI w. spotykamy dość liczne (choć już najczęściej z dodatkiem liczebnika dwa, oba) przykłady. — Por. Wilh. Humboldt „Ueber den Dual“ (Berlin, 1828).

Dualistyczna teorja związków chemicznych, ob. Chemja.

Dualizm, od łac, duo—dwa czyli dwoistość. pogląd kosmologiczno-religijny, uznający dwa pierwiastki wszechświata, już to sprzeczne i nieprzyjazne z sobą, jak pierwiastek dobrego i złego, światła i ciemności w religii Parsów, już to wspólnie działające i tworzące, jak Bel i Astarte. Dualizm objawia się prawie we wszystkich religjach w różnych formach. W ascetyzmie dualizm zasadza się na przeciwstawieniu ducha i materji: pierwszy przedstawia pierwiastek dobrego i światła, druga zaś pierwiastek złego i ciemności. *Dualizm* w antropologji przypuszcza równolegle do *spirytualizmu* i *materjalizmu* podwójny pierwiastek w człowieku, *duchowy* (ob. Dusza) *i fizyczny.* Od czasów Descartes'a (ob). dualizm panował w filozofji aż do wystąpienia Kanta. W kosmologji pod nazwą **D.** rozumiemy przyjmowanie dwóch jakichkolwiek zasad bytu: ducha i natury, siły i materji, myśli i rozciągłości. Przeciwstawieniem dualizmu jest monizm (ob.).

Dualizm, w polityce, zowie się podział władzy w państwie związkowem pomiędzy dwie narodowości lub dwie prowincje, lub też podział państwa na dwie luźno z sobą połączone części. Przykład ustroju dualistycznego znajdujemy zwłaszcza w Austryi, gdzie 1867 r., w skutek ugody pomiędzy władzą wiedeńską a koroną węgierską, podzielono monarchję na dwie części: przedlitawską, z władzą centralną w Wiedniu, i zalitawską, z zarządem w Peszcie. Sprawy ogólne państwowe, dotyczące obu części, załatwiane są w *delegacji*, wybieranej z rady państwa w Wiedniu i z sejmu węgierskiego.

Dualowie, (*Duall*), szczep murzyński, zamieszkujący Kamerun (ob.)

Dub, herb, ob. Dąb.

Dubarry Marja Joanna, hrabina, kochanka Ludwika XV, króla francuskiego, * 1743 (nie 1746) w Vaucouleurs, córka poborcy podatków Gomard de Vaubernier; jako zwyczajna zalotnica, znana ze swej piękności pod imieniem Anioła (l'Ange), tak się podobała 60-letniemu królowi, że wydawszy ją za wicehrabiego Dubarry, uczynił jawnie swoją kochanką (1769). Leniwa i bez żadnego wykształcenia, nie mieszała się do spraw państwa, ale będąc narzędziem w ręku duchowieństwa i stronnictwa dworskiego, zwaliła ministra Choiseula, 1770 wprowadziła na jego miejsce księcia Aiguillon i popierała go przeciw parlamentowi, przez co ściągnęła na się wielką nienawiść ludu. Zresztą wśród intryg dworskich postępowanie jej zawsze było taktowne. Rozrzutność jej zarówno, jak i dobroduszność kosztowały dwór ogromne sumy. Po śmierci króla chwilowo była więziona. W czasie rewolucji wspierała emigrantów, z rozkazu Robespierre'a stawiona przed sąd i skazana na śmierć, 6 grud. 1793 była gilotynowaną. Wydane pod jej imieniem „Mémoires“ (6 t., Par. 1829—30) są podrobione, ale mimo to bardzo interesujące. Por. Vatel „Histoire de Mademoiselle D.“ (t. 3. Paryż 1882 — 84). De Goncourt, „La Du Barry“ Paryż, 1878.

Dubas, statek wodny, zabierający do 20 łasztów zboża i 8 do 14 ludzi obsługi żeglarskiej.

Dubbeln (Duble), osada w pow. Ryskim. gub. Liflandzkiej, pomiędzy rz. Aa a morzem; kąpiele morskie.

Dubczański na *Habrovanach*, *Habrovansky* Jan, teolog czesko-braterski, w r. 1528 uorganizował łącznie z Maciejem Pustelnikiem i Wacławem z Kulczy, na podstawie radykalniejszych pojęć oddzielną gminę kościelną w margr. Morawskiem, za co z rozkazu Ferdynanda I uwięziony i dopiero w pół roku po zapłaceniu 10,000 kop. gr. czeskich, jako rękojmi, że zaniecha ogłaszania swych pojęć, uwolniony. Wydał: „Prawdziwa wiadomość o braciach starszych Jednoty“, oraz „Listy do Braci bolesławskich pisane i ich odpowiedzi i t. d.“ (w Prostiejowie 1527). Por. Jireczek „Rukoviet“.

Dubczes, rzeka w Syberji, wypływa z gubernii Tobolskiej i przeszedłszy przez kraj Turuchański wpada z lewej strony do Jeniseju; długa ok. 200 w.

Dubec Aleksander Jarosław, pisarz czeski, ob. Krejczi A. J.

Du Bellay, ród francuski ob. Bellay.

Dubelt, ptak, ob. Bekas.

Dubeltówka, strzelba ręczna o dwu lufach.

Düben, miasto w pruskiej regencji Merseburskiej, okr. Bitterfeld, nad Muldą, ma 3,000 m. i ożywiony przemysł. Na północ od miasta rozpościera się obszerna płaszczyzna, znana pod nazwą stepów D-skich (*Dübener Heide*), mająca 160 kl. kw. rozległości.

Dubenic.

Dubenic (*Dubenitz*), *Baron Rejski*, *Rajski*, herb rodziny czeskiej, osiadłej w Polsce: Na tarczy dwudzielnej w polu I niebieskiem lis wspięty, w II srebrnem pies biały w obroży czerwonej, ku sobie zwrócone. Nad tarczą korona baronowska francuska, a w niej, między dwie-

ma trąbami w błękitne krokwie (*chevrons*) — pół psa białego w obroży czerwonej. Tytuł barona przyznany w Królestwie Polskiem w r. 1824.

Dubeńskie góry, pasmo gór ciągnące się pomiędzy Czechami a Morawją.

Dubeux, Ludwik orjentalista francuski, * w Lizbonie r. 1798, † 1863 w Paryżu. W r. 1816 był kusztoszem w bibljotece królewskiej w Paryżu, następnie 1848 objął katedrę języka tureckiego, oprócz tego wykładał język hebrajski w Kolegjum francuskim do r. 1862. Napisał gramatykę języka tureckiego „Eléments de la grammaire turque“ (Paryż 1856 i obrazy perskie p. t. „La Perse,“ włączone do zbioru „Univers pittoresque“ Paryż 1841). Rozpoczął tłómaczenia z perskiego kroniki Tabarego, z której wydał tom jeden p. t. „La chronique d'Abon-Djafar Mohammed Tabari“ (Paryż 1836). Pracę dokończył M. Zotenberg.

Dubica, 1) **D.** Bośniacka twierdza, w bośniackim okręgu Banjaluki, liczy 3,000 miesz. Na przeciwległym, lewym brzegu Unny leży 2) **D.** *chorwacka*, w okręgu Zagrzebskim, ma 3,400 m., niegdyś twierdza; niegdyś pomienione miasteczko było własnością zakonu ś. Jana.

Dubickie albo **Dubiskie starostwo** niegrodowe. Mieściło się w wdztwie Wileńskiem, powiecie Wileńskim i Lidzkim. Głównie składało się z miasteczka Dubinki z przyległościami, pierwotnie własnością książąt Radziwiłłów będącego. Od roku 1766 było w posiadaniu Józefa hr. Tyszkiewicza, kasztelana mścisławskiego, który opłacał z niego kwarty złp. 795, a hyberny złp. 600.

Dubiecki Marjan, historyk polski, * 1838 w m. Zasławiu gub. Wołyńskiej, kształcił się w uniwersytecie kijowskim na wydziale historyczno-filozoficznym, był nauczycielem gimnazjum w Warszawie. Napisał monografje: „Kudak“ 1879 „Żółte Wody“; nadto „Rys dziejów najnowszych“ (1815—1879 Wilno 1880); „Historja Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej od Waszyngtona do zgonu Linkolna“ (1878) „Historja literatury polskiej, na tle dziejów narodu skreślona“ (Warsz. 1888); „Obrazy i studja historyczne“ (1884); monografje: „Kaffa, osada genueńska i jej stosunek z Polską z XV w.“, „Związki dziejów Siczy Zaporoskiej,“ „Instytucje Zaporoża,“ „Edmund Różycki,“ szkic biograficzny (Kraków 1895).

Dubiecki Marjan

Dubiecko, miasteczko w Galicji, w obwodzie Przemyskim, na lewym brzegu Sanu, ma 1,360 m. i wspaniały pałac Krasickich, w którym urodził się 1731 poeta, biskup Ignacy Krasicki. Był tu niegdyś kościół helwecki, a następnie zbór Braci Polskich (unitarjuszów, arjanów polskich) wraz z drukarnią, której druki należą obecnie do rzadkości bibljograficznych.

Dubienka, miasto w gub. Lubelskiej, pow. Hrubieszowskim, położone nad 3 rzekami: Wełnianką, Stryhankiem i Bugiem; liczy 5,000 m. Między Dubienką a wsią Kulemczycami zaszła 17 lipca 1792 zwycięska bitwa Kościuszki z wojskiem rosyjskiem. **D.** w XVI w. jeszcze była wsią i nazywała się Dębno lub Dubno; dopiero w 1588 Zygmunt III zamienił ją na miasto, obdarzył prawem magdeburskiem, ustanowił jarmarki, targi i t d.; przywileje te następcy Zygmunta potwierdzili i rozszerzyli.

Dubieńskie starostwo niegrodowe. Leżało w wdztwie Bełzkiem, powiecie Horodelskim. Powstało przez wydzielenie niektórych dóbr z dawniejszego sstwa Horodelskiego, nazwę zaś swą wzięło od m. Dubienki. Podług lustracji z r. 1765, składało się z przytoczonego miasta i następujących włości: Uchanka, Starosiele, Berezowiec, Kładniów, Strzelce i folwarku Janów Ostrów. Posiadaczami tego sstwa byli: w r. 1765 Eustachy Potocki, generał artylerji lit., w r. 1770 Adam Chołoniewski, kasztelan buski, wraz z małż. Salomeją z Kątskich; wreszcie w r. 1771 Celestyn Czaplic, podkomorzy łucki, którzy opłacali z niego kwarty złp. 5,802 gr. 9, a hyberny złp. 472 gr. 3.

Dubina.

Dubina v. *Zagłoba* odm. herb: W polu błękitnem na dwu strzałach, ukośnie skrzyżowanych — podkowa. Nad tarczą hełm w koronie. Herb rodziny litewskiej Dubinów Kniażyckich.

Dubingowicz Stanisław przetłómaczył na polski pismo polityczne Jędrzeja Wolana p. t. „De libertate politica sive civili“ i wydał w Wilnie r. 1606 u I. Karcana.

Dubiński, miasteczko o mil 7 od Wilna, w stronie północno-wschodniej. Na górze oblanej jeziorem leżą zwaliska zamku Radziwiłłów, w którym jakiś czas mieszkała Barbara Radziwiłłówna w pierwszych chwilach małżeństwa z Zygmuntem Augustem. Kościół paratjalny był od r. 1565 czas jakiś kościołem wyznania helweckiego. Była tu fabryka sukna.

Dubiski v. *Zagłoba* odm., herb, znany tylko z nazwy.

Dubissa, rzeka na Żmujdzi, w gub. Kowieńskiej, poczyna się pod miasteczkiem Piątkiem, między Kurszanami a Szawlami i pod miastem Średnikami wpada do Niemna, ubiegłszy wiorst 130. Opis **D.** dał B(uszyński) I(gnacy) p. t. „Dubissa, główna rzeka w dawnem księstwie Żmujdzkiem etc.“ (Wilno 1871).

Dubius eventus belli (łac.) skutek wojny bywa wątpliwym. (Liwjusz XLII. 14.4).

Dublany, wieś w Galicji, w obwodzie Lwowskim, o milę od Lwowa w stronie północnej; od r. 1856 znajduje się tu szkoła rolnicza.

Dublin, po irlandzku *Dubh-linn* (czarne bagno) albo *Balacleigh*, stolica Irlandji i hrabstwa t. n. (918 klm. kw. i 419,000 m.) przy ujściu rzeki Liffey do zatoki Dublińskiej, rezydencja generał-gubernatora Irlandji, arcybiskupa katolickiego, irlandzkiego prymasa protestanckiego i najwyższych władz administracyjnych i sądowych kraju, posiada 245,000 mieszkańców, z których $^2/_3$ katolików. Obok wielu wspaniałych pałaców, znajduje się tu także znaczna liczba nędznych budowli, położonych w brudnych i niezdrowych częściach miasta. Z pałaców najokazalsze są: zamek, pałac księcia Leicester, uniwersytet Trinity-College, bank, gmach sądowy, koszary i t. d. Pomiędzy ulicami odznacza się Sackville. Urzędowe mieszkanie lorda namiestnika jest w zamku, zwykłą atoli jego rezydencją jest Phoenix-park, gdzie się znajduje wspaniały pałac królewski. Na czele tutejszych zakładów naukowych stoi uniwers. protestancki (od 1593) z licznemi swojemi zbiorami. Oprócz królewskiego towarzystwa nauk, są tu jeszcze: królewska akademja iryjska (1786) i królewska akademja hibernijska (od 1823). Dawny przemysł miasta zmniejszył się także z upadkiem handlu i obecnie jest w porównaniu z wielkiemi ogniskami angielskiego przemysłu nieznacznym. Właściwy port rzeczny Dublina uzupełniają dwa inne porty, Howth i Kingstown. Miasto Dublin, założone w r. 831 przez Normanów pod nazwiskiem Diflin, od X w. stolica iryjsko-normandzkich królów, zostało 1171 zdobyte przez angielskiego hrabiego Strongbow i do XV w. tworzyło oddzielne hrabstwo. Biskupstwo dublińskie, założone 1038, zamienione zostało później na arcybiskupstwo.

Dublon, moneta złota hiszpańska, podwójny pistol,—**D.** bite po r. 1848 czynią 43 złp. 15 gr.

Dubna, rzeka w gub. Witebskiej, powstaje z 2 strumieni: Sarkausa albo Sawicza i Pakalnicy w pow. Krzeczyckim, a ubiegłszy około 135 wiorst, wpada między Dwińskiem a Koplaujem do Dźwiny.

Dübner Fryderyk, filolog i krytyk niemiecki, * 1802 w Hörselgau w Gotajskiem, † 1867 w Paryżu; powołany 1831—65 r. przez Didota do Paryża na współpracownika przy nowem wydaniu „Thesaurus“ Stephanusa, następnie pracował tamże przy „Bibliotheca graeca“ i przy krytycznych wydaniach „Moralia“ Plutarcha, Arjana, Maximusa Tyriusa i t. d. Obok tego miał także udział w paryskich wydaniach dzieł śś. Chryzostoma i Augustyna. Jego edycje szkolne autorów greckich od r. 1842 przewyższają o wiele podobneż dawniejsze wydania francuskie. W 1856 wystąpił z krytyką systemu edukacyjnego we Francji względnie do języków starożytnych, co wywołało 7-letnią polemikę ale zarazem i pewne w nauczaniu zmiany. W r. 1845 przyjął katolicyzm. Por. „Sainte-Beuve“, „Discours à la mémoire de D.“ (Paryż 1868); Godefroy „Notice sur F. D.“ (Paryż 1867).

Dubno, Dubna, rzeka, poczyna się w pow. Aleksandrowskim, gub. Włodzimierskiej; długa 140 w. wpada do Wołgi w gub. Twerskiej. Spławna tylko w czasie przyboru.

Dubno, m. pow. w gub. Wołyńskiej, nad rz. Ikwą, liczy 13,785 (1897) m., z których większa połowa Żydów. Zamek pamiętny jest wielu wypadkami wojennemi. Czterotygodniowy jarmark dubieński na Trzy Króle sprowadzał tu szlachtę i kupców i nosił nazwę: *kontraktów dubieńskich*, które następnie przeniesiono do Kijowa w 1794. Zwyczaj jednak przyjeżdżania do **D.** trwał i później, choć miasto przez to przeniesienie wiele straciło.—**D.** powiat zajmuje przestrzeń 3,478 w. kw. i liczy 195,231 m. (1897).

Dubno Salomon ben Joel, rodem z Dubna, współpracownik Mendelsohna w wydawnictwie „Pięciu ksiąg Mojżesza“ z tłómaczeniem niemieckiem (1783), ułożył także komentarz hebrajski do tej części Pisma św. Komentarz ten wydał w Polsce Teodor Töplitz 1836, uzupełnił Jakób Kowalewski z Lubrańca.

Duboc Karol Edward, poeta niemiecki, piszący pod pseudonimem *Roberta Waldmüllera*, * 1822 w Hamburgu, początkowo kupiec, poświęcił się od roku 1857 literaturze i przebywa obecnie w Dreźnie. Wydał liczne nowele i romanse, między innemi: „Das Vermächtnis der Millionärin“ (3 t., 1870); „Schloss Roncanet“ (4 t., 1874); „Der Sekundant“ (Wrocław, 1878); „Die Verlobte“ (1879); „Die Sommosierra“ (pamiętniki aktorki hiszpańskiej 1881); „Darja“ (1884); „Um eine Perle“ (1885) i in. Nadto napisał tragedję „Brunhild“ (Lipsk, 1874) i dramat „Die Tochter des Praesidenten“ (Drezno, 1880); zbiór poezji p. t.: „Klänge aus der Fremde“ (Lipsk, 1893).

Duboc Juljusz, brat poprzedn., * 1829, wydał: „Geschichte der englischen Presse“ (1873); „Sociale Briefe“ (3 wyd., 1873); „Psychologie der Liebe“ (1874, 2 wyd. 1883); „Das Leben ohne Gott“ (1875); „Gegen den Stromm,“ „Der Optimismus als Weltanschauung“ (Bonn, 1881); „Die Tragik vom Standpunkt des Optimismus mit Bezugnahme auf die moderne Tragödie“ (1886); „Reben und Ranken“ (1879); „Hundert Jahre Zeitgeist“ (1889). Pod pseudonimem *Julius Lanz* wydał dramat p. t.: „Herzblattl.“

Du Boccage Marja Anna, ob. Boccage.

Dubois Ambroży, malarz flamandzki, * 1543 w Antwerpji, † 1614 w Fontainebleau. Przybywszy w 1578 do Francji, malował na dworze Henryka IV. W Luwrze znajdują się dwa jego obra-

zy z cyklów „Theagenes i Charyklea“ i „Tankred z Klorynda.“

Dubois Wilhelm, kardynał i minister francuski, * 1656 w Brive-la-Gaillarde w Owernji, syn aptekarza, za wpływem księcia Orleańskiego został nauczycielem księcia Chartres, następnie sekretarzem, agentem i tajnym radcą księcia Orleańskiego, który objąwszy w 1715 regencję, mianował go radcą stanu. W kłopotliwem położeniu regenta, niepokojącego się hiszpańską polityką kardynała Alberoniego (ob.), **D.** zręcznością swoją przywiódł do skutku potrójne przymierze pomiędzy Francją, Anglją a Holandją (1718), za co otrzymał ministerjum spraw zagranicznych, biskupstwo Cambray i kapelusz kardynalski. Mianowany 1722 pierwszym ministrem, w następnym zaraz r. 1723, wycieńczony nadzwyczajną pracą i rozpustą, zmarł jako ofiara niczem nienasyconej dumy. Wydane pod jego imieniem „Mémoires“ (4 t., Paryż, 1829) są podrobione; „Correspondence secrète du Cardinal Dubois“ wydał Sevelinges (Paryż, 1817). Por. Jobez „La France sous Louis XV“ (Paryż, 1864 — 1865); Seilhac „L'abbé D.“ (1862); Fontaine de Rembouillet „La Regence et le cardinal D.“ (Paryż, 1886).

Dubois Jan Chrzciciel, * 1753 w Jancigny w Burgundji, † 1808 w Mulins; pobierał nauki w Paryżu i wkrótce po ich ukończeniu wezwany został do Polski na nauczyciela historji powszechnej, bibljotekarza i sekretarza w korpusie kadetów w Warszawie w r. 1775. W czasie 5-letniego pobytu w kraju tutejszym, wyuczył się języka polskiego o tyle, że przetłómaczył na język francuski „Myszeidę“ Krasickiego 1776, a następnie wydał: „Essais sur l'histoire littéraire de Pologne etc.“ (Berlin, 1778), dzieło, które wywołało kilka pism krytycznych i polemicznych, przypisywane niewłaściwie Duclosowi (ob.). Nie mogąc znieść tutejszego klimatu powrócił do swej ojczyzny, gdzie naprzód był nauczycielem wnuka sławnego Malesherbes'a, a następnie wyższym urzędnikiem administracyjnym. Od czasu wyjazdu z Polski, ogłosił jeszcze kilka ważnych dzieł w rozmaitych gałęziach wiedzy, jak: „Vues générales sur l'amélioration de l'agriculture en France“ (1795); „Du commerce français dans l'état actuel de l'Europe“ (Paryż, 1806); „Essai sur le commerce du midi de la France“ (1804); „Notice historique sur la vie et les travaux de Lamoignon de Malesherbes“ (1808) i kilka tłómaczeń z niemieckiego.

Dubois Antoni, chirurg i akuszer, * 1756, † 1837, w 1790 objął katedrę chirurgji w szkole chirurgicznej, w 1795 został profesorem anatomji w otworzonej naówczas szkole lekarskiej, był akuszerem nadwornym, od 1811 r. zajmował katedrę akuszerji. Pozostawił kilka drobniejszych prac.

Dubois Paweł, syn poprzedniego, * 1795, † 1871, był również znakomitym akuszerem, od 1823 do 1863 był profesorem kliniki akuszeryjnej, pozostawił niedokończoną pracę: „Traité complet de l'art des accouchements“ (1849).

Dubois Paweł Franciszek, literat i polityk francuski, * 1793 w Rennes, † 1874; pierwotnie był nauczycielem w rozmaitych zakładach naukowych aż do 1821, poświęcił się później dziennikarstwu i był głównym założycielem dziennika *Globe* 1824 r. Po rewolucji lipcowej został generalnym inspektorem wychowania publicznego 1830 r., 1840 dyrektorem szkół normalnych i jednocześnie jako deputowany występował silnie przeciwko tendencjom klerykalnym. Po rewolucji lutowej złożył swój mandat, a z rozwiązaniem rady wychowania w kwietniu 1852 r., opuścił służbę publiczną. Po śmierci wydano „Fragments littéraires de P. F. D.“ (2 t., Paryż, 1879).

Dubois Fryderyk, geolog i archeolog, * 1798, † 1850; od 1817 był nauczycielem w St. Gallen, od 1819 guwernerem na Litwie, towarzyszył 1829 r. uczniowi swemu na uniwersytet berliński i w kilku podróżach. Od 1843—48 r. zajmował katedrę archeologji w Neuenburgu. Ogłosił: „Fossile Konchyliologie oder geognostischer Abriss der Formationen des Plateau's Volhynien - Podolien“ (1831); „Voyage autor du Caucase etc.“ (5 t., 1843) i in.

Dubois Edmund Paulin, hydrograf, * 1822 w Brest, † 1891; kształcił się w miejscowej szkole morskiej, następnie służył w marynarce, zwiedził morza wschodnie i zachodnie, wybrzeża Afryki, od r. 1846 poświęcił się wyłącznie nauce, w 1851 r. został profesorem w szkole morskiej w Brest. Wynalazł kompas z podwójną igłą do obliczania zboczenia igły magnesowej, wywołanego przez żelazny materjał okrętu, i napisał: „Cours d'astronomie“ (3 wyd., 1876); „Cours de navigation et d'hydrographie“ (2 wyd., 1869); „Etudes historiques et philosophiques sur le mouvement du globe“ (1861) i wiele prac mniejszych.

Dubois Franciszek Klemens Teodor, muzyk, kompozytor francuski, * 1837, kształcił się w konserwatorjum paryskiem, gdzie w 1871 został profesorem harmonji, a po śmierci Thomasa objął posadę dyrektora w 1896, od 1866 kapelmistrz w kościele św. Klotyldy; napisał: operę „Narzeczona z Abydos,“ oratorjum „Siedm słów Chrystusa,“ „Deus Abraham,“ operę komiczną „La guzla de l'émir.“ Wielkie powodzenie miało oratorjum „Raj utracony,“ nagrodzone w 1878 przez miasto Paryż. W 1871 **D.** został organistą w kościele św. Magdaleny. Napisał jeszcze opery liryczne: „Porwanie Prozerpiny,“ operę komiczną „Le pain bis“ albo „La Lilloise,“ kilka mszy, utworów fortepjanowych, pieśni i balet „La Farandole“ (1883).

Dubois Jakób i Franciszek, lekarze, ob. Sylvius.

Dubois-Pigalle Paweł, rzeźbiarz francuski, * 1829 w Nogent-sur-Seine, w 1878 mianowany

dyrektorem szkoły sztuk pięknych w Paryżu. Wykonał: „Pan jako dziecko," „Spiewak florencki" (1863); „Narodziny Ewy," „Nagrobek Lamoriciere'a." (1873). Najznakomitszem jego dziełem jest konny posąg Joanny d'Arc, odsłoniony w Reims w r. 1896, za który **D.** otrzymał krzyż Legji honorowej. **D.** jest jednym z najznakomitszych rzeźbiarzy francuskich.

Du Bois-Reymond Emil, znakomity fizjolog, * 1818 w Berlinie, † 1896; ukończywszy studja medyczne, pod przewodnictwem Jana Müllera oddał się fizjologji, w r. 1841 rozpoczął swe prace nad elektrycznością zwierzęcą, od 1858 był profesorem zwyczajnym w Berlinie. Nader ważne zasługi położył przez prace nad elektrycznością zwierzęcą; dla tych prac utworzyć musiał wiele nowych przyrządów, które do dziś bardzo ważne w pracowniach fizjologicznych, noszą nazwę **D.** Doświadczenia jego, pod względem ścisłości systematu i zupełnego wykończenia, mało mają równych w fizjologji. **D.** podał prawa, jakim strumienie elektryczne nerwów i mięśni ulegają w stanie spokoju i jak się zmieniają pod wpływem rozmaitych okoliczności (ob. Nerw, Elektrotonus); wszystkie jego wyniki dotąd bez zmiany utrzymują się w nauce. Nie poprzestając na tem, urządził on bardzo dowcipny przyrząd fizyczny, na którym te same prawa w szczególach się powtarzały; z równych skutków o jednej sądząc przyczynie, podał cząsteczkową elektryczną budowę nerwu; miała ona nietylko elektryczne, lecz i fizjologiczne własności nerwu wytłómaczyć. Dziś już schemat jego okazał się niewystarczającym, ale dla śmiałej myśli i dokładnego przeprowadzenia jest on wielce ważny w historji nauki. Cała ta praca jego i zdobycze naukowe ogłoszone zostały w pomnikowem dziele: „Untersuchungen über thierische Electricität." Prócz tego okazał, że chemiczna reakcja mięśnia w czasie jego pracy z alkalicznej na kwaśną się zmienia; kazało to wnosić o pewnych przemianach chemicznych, które w czasie pracy dokonywają się w mięśniu. Z pism jego wymieniamy jeszcze: „Ueber die sogenannte Froschströme und die electrische Fische" (Pogg. Ann. 1843); „De fibrae muscularis reactione etc." (1859); „Voltaire in seiner Beziehung zur Naturwissenschaft" (Berlin, 1868); „Ueber thierische Bewegung" (1851); „Gesammelte Abhandlungen zur allgemeinen Muskel- und Nervenphysik" (1875—79); prócz tego był redaktorem „Archiv für Anatomie und Physiologie" (1859—1877), a od r. 1877 „Archiv für Physiologie." Mowy jego, w różnych kwestjach naukowych wypowiadane, wydano w Lipsku w 1885 r.

Du-Bois Reymond Emil.

Du Bois-Reymond Paweł, matematyk, brat poprzedniego, * 1831 w Berlinie, † 1889 we Fryburgu; studjował naprzód medycynę w Zürichu, następnie fizykę i matematykę w Królewcu. Był przez wiele lat nauczycielem gimnazjalnym w Berlinie, w 1865 został docentem prywatnym na katedrze matematyki w uniwersytecie heidelberskim, 1870 profesorem zwyczajnym we Fryburgu, potem w Tybindze, 1884 powołany do wyższej szkoły technicznej w Berlinie. Napisał: „Beiträge zur Interpretation der partiellen Differentialgleichungen mit 3 Variabeln" (1864); „Neue Lehrsätze über die Summen unendlicher Reihen" (1870); „Die allgemeine Funktionentheorie. I Theil" (1882); „Ueber die Grundlagen der Erkenntniss in den Exakten Wissenschaften" (1890).

Duboisia, rodzaj roślin z rodziny psiankowatych, jest to krzew o liściach całobrzegich i licznych, małych, białych kwiatach; owoc—jagoda. *D. Hopwoodi*, rosnąca w pustyniach Nowej Walji południowej i Queenslandu, zawiera alkaloid nieco podobny do nikotyny, zwany *pituryną;* z liści jej wyrabia się trucizna *pituri (pichori).* **D.** *myoporvides*, w Australji wschodniej i Nowej Kaledonji, zawiera alkaloid zwany *duboizyną* o własnościach zbliżonych do atropiny.

Duboković Jerzy, * 1800. † 1874, biskup wysp dalmackich Hvar i Vis, zasłużył się usunięciem z kościołów i szkół tamecznych panującego tam języka włoskiego.

Dubos Jan Chrzciciel, estetyk francuski, * 1670 w Beauvais, † 1742 w Paryżu; używany był od 1695 r. przez ministra Torcy do ważnych spraw dyplomatycznych w Niemczech, Włoszech, Anglji i Holandji. Ogłosił następujące dzieła: „Réflexions critiques sur la poésie, la peinture et la musique" (Paryż, 1719, 6 wyd., 1755); „Histoire de la ligue de Cambrai" (2 t., Paryż, 1721) i „Histoire critique de l'établissement de la monarchie française dans les Gaules" (3 t., Amsterdam, 1734).

Dubossary, miasto nadetatowe w gub. Chersońskiej, w pow. Tyraspolskim, na lewym brzegu Dniestru, liczy 13,276 miesz. (1897).

Dubourg-Butler Fryderyk, hrabia, generał francuski, * 1778 w Paryżu, † 1850, z początku rojalista, później wstąpił do armji republikańskiej. Razem z Bernadottem jeździł do Szwecji, następnie należał do kampanji rosyjskiej i brał żywy udział w wypadkach lipcowych w 1830 r. Napisał: „La révolution de Pologne et ses effets probables" (1831); „Sommaire d'un plan de colonisation du royaume d'Alger" (1836); „Organisation défensive de la France" (1841); „La fin des révolution, Appel au jugement de la France" (1849).

Dubowicz Jan, z XVII wieku, archimandryta monasteru dermańskiego, teolog. Napisał: „Kazanie na pogrzebie Barbary Naruszewiczówny Skuminowy Tyszkowiczowy" (Wilno, 1627); „Hie-

rarchia abo o Zwierzchności w cerkwi bożej“ (Lwów, 1644); „Kalendarz prawdziwy“ (Wilno, (1644).

Dubowicz Aleksy, żył w XVII wieku, kaznodzieja, drukował kilka kazań pod metaforycznemi tytułami: „Pióro lekkie ciężki świat noszące, na pogrzebie Jana Kolendy“ (Wilno, 1637); „Convicta planet ziemskich z niebieskiemi w cerkwi żurowieckiej, gdy... Władysław IV ..... z Cecylją Renatą cudowny obraz nawiedzili“ (Wilno, 1644); „Haft ręką Bożą na dobrej duszy Heleny Sapieżanki Kuncewiczowej“ (1645).

Dubowka, miasteczko w gub. Saratowskiej, na prawym brzegu Wołgi; 14,000 miesz., liczne fabryki i bardzo ważny punkt handlowy pomiędzy Wołgą a Donem; na tutejszy jarmark Troicki w r. 1891 przywieziono towarów za 685,000 rs., sprzedano za 628,500 rs.

Dubravius Jan, właściwie *Jan Skála z Doubravky a Hradisztie*, historyk czeski, * około 1486 w Pilznie, † 1553 w Kromieryżu; kształcił się we Włoszech, gdzie otrzymał stopień doktora praw, po powrocie do kraju, zostając przy boku Stanisława Thurzy, biskupa ołomunieckiego, był wysyłany w rozmaitych poselstwach do Włoch, w sprawie zaślubin króla polskiego Zygmunta I z Boną i do Polski. Cesarz Ferdynand I, wynagradzając jego zasługi na polu dyplomatycznem, wyniósł go 1541 r. na biskupstwo ołomunieckie. Czynny w sprawach państwowych, był zarazem gorliwym kapłanem; nadto pracował na polu literackiem. Wydał w języku łacińskim wiele dzieł religijnych, historycznych i politycznych, z których wymieniamy: „Martiani Capellae Nuptiae Mercurii cum Philologia“ (1516); „Theriobulia J. Dubravii De regiis praeceptis“ (Norymberga, 1520, Kraków, 1521, Wrocław, 1614); „Historia regni Bohemiae libri XXXIII“ (Prostiejów, 1552, Bazyleja, 1687); „Oratiun cunula in nuptiis regis Poloniae Sigismundi junioris“ (1549); „Oratio ad eundem Sigismundum de auxiliis contra Turcos;“ „Libellus de piscinis et piscium, qui in eis aluntur, natura“ (Wrocław, 1547), przełożone na język polski przez ks. Andrzeja Progę w drugiej połowie XVII wieku p. t.: „O rybnikach i rybach“ (Kraków, bez daty). Por. A. Rybiczka w „Czasop. Czesk. Muzeum“ (1875); F. Kucharzewski we wstępie i przypiskach do przedruku dziełka Strumieńskiego o urządzaniu stawów (Kraków, 1897).

Dubrawski Franciszek, herbu Sas, podkomorzy przemyski, młodość spędził w wojsku za Zygmunta III i Władysława IV. Marszałkował dosyć burzliwym sejmom 1649 i 1654 r., ostatni nawet był zerwany.

Dubrawski Jędrzej, herbu Sas, pisarz a później podstarości grodzki owrucki, poseł kijowski na sejm 1767. Żyje dotąd w podaniach ludu na Wołyniu, jako okrutny i mściwy tępiciel hajdamaków, podczas pierwszych ruchów konfederacji barskiej. Po 1793 r. oskarżony o knowania przeciw rządowi wysłany był na Syberję, ale przez Pawła I ułaskawiony, † w Rajgródku około 1803. Por. „Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego.“

Dubrowica, miasto w gub. Wołyńskiej, toż samo co *Dąbrowica* (ob.).

Dubrowiccy, książęta tak nazywani od miasta Dubrowicy, dzisiaj Dąbrowicy, na Polesiu wołyńskiem, na lewym brzegu Horynia, których ród wygasł jeszcze przed r. 1569. Dubrowica w XIII w. stanowiła udzielne księstwo. Początkowo władali Dubrowicą książęta ruscy z rodu Ruryka i do tych należą: **Dubrowicki** Aleksander, dzielnie walczył nad Kałką przeciw Mongołom (1224) i tam zginął; **Dubrowicki** Hleb, walczył razem ze Świętosławem Wszewołodowiczem 1284 przeciw Połowcom. Później zaś przeszła Dubrowica w lenne władanie książąt Holszańskich z rodu litewskiego, z których wywiązali się książęta *Dubrowiccy* pod koniec XV w. Wiadomości o nich są szczupłe i niepewne. Por. Karamzin wyd. Ejnerlinga, III, 145 i przyp. 304; Stryjkowski r. 1503 wydanie warszawskie r. 1846, t. II, str. 318.

Dubrowicki Janusz Jurgiewicz albo Jerzy Iwanowicz, książę wojewoda kijowski, żył w XVI wieku. W r. 1503 pobity został przez Tatarów nad Prypecią. W 1504 był krajczym litewskim i starostą słonimskim, a w Brześciu r. 1547 wojewodą trockim, † 1549. Por. „Zbiór dyplomatów rządowych i t. d.,“ wydanych przez komisję archeologiczną wileńską, pod redakcją Krupowicza I, str. 32; „Spis krajczych litewskich“ w *Bibl. Warsz.* 1861, str. 127; „Jan, książę, pogromca Tatarów w r. 1530 (*Dzien. Warsz.* 1855 № 10); Stryjkowski wydanie warszawskie z r. 1846, str. 399.

Dubrowicki Jerzy, wspominany w „Tetraturgionie“ jako dobrodziej Ławry kijowskiej, był synem Iwana, według Kojałowicza miał być zabity nad Prypecią. Por. Jerzy Stryjkowski pod r. 1503 (Warszawa, 1846, tom II, str. 318); Niesiecki, wydanie lipskie, II, 432.

Dubrowicka Anastazja, żona księcia Janusza Zasławskiego, starosty kamienieckiego; syn jej nazywał się Kuźma.

Dubrowicka Juljanna św., żyła w pierwszej połowie XVI wieku; przypuszczają, że była siostrą Anastazji. Wiadomość o niej czerpiemy ze starej genealogji Czartoryskich (u Niesieckiego, III, 432).

Dubrownik, po włosku i niemiecku Raguza, po turecku Paprownik, miasto portowe, oraz okręgowe i powiatowe w Dalmacji, leży u stóp, a po części i na skalistych stokach góry św. Sergjusza, tak, że górne ulice z dolnemi połączone, są za pomocą schodów. Z powodu licznych wież i wysokich murów przypomina średniowieczną fortecę, mimo to jest dobrze zabudowane, i ulice, jakkolwiek wązkie i nierówne, odznaczają się wielką czystością. Pośrodku miasta bieży w dolinie jedyna równa ulica, *Corso* zwana, 400 kro-

ków długa i bardzo szeroka. **D.** posiada dwa przedmieścia, opasany dawnemi murami i liczy około 12,000 miesz., prawie wyłącznie katolików. Od 1830 siedlisko biskupa (dawniej od 1121 rezydował tu arcybiskup); dalej jest w **D.** sąd powiatowy, prefektura, zarząd centralny, zarząd portowy, izba handlowa, instytut teologiczny, gimnazjum, szkoła żeglarska, klasztory Jezuitów, Dominikanów i Franciszkanów, kilka zakładów dobroczynnych i t. d. Z gmachów publicznych słynniejsze: dawniejszy pałac rezydencjonalny rektorów rzeczypospolitej, obecnie urzędu powiatowego, wspaniała budowla w ozdobnym stylu staro-florenckim (z 1388); zarząd celny, dawniejsza mennica (z 1520); klasztor Franciszkanów, w czystym stylu romańskim; późniejszy nieco klasztor i kościół Dominikanów, w stylu przechodnim gotyckim. Z nowszych gmachów odznaczają się: niewielki, ale godny uwagi kościół św. Błażeja, patrona miasta i rzeczypospolitej, wspaniały kościół katedralny Wniebowzięcia N. M. P. (1713), a zwłaszcza niegdyś kościół i kolegjum jezuickie (obecnie szpital wojskowy). Forty San-Lorenzo, Leverono, Molo, Margherita, Imperial i Lacroma panują nad miastem, oraz nad niewielkim i wystawionym na sirocco portem. Właściwy port **D.** tworzy o 1½ godziny odległa zatoka Gravoso lub Santa-Croce, zabezpieczona od wiatrów i dogodna dla największej floty, przy której znajdują się magazyny i warsztaty okrętowe. Nad czarującemi brzegami tej zatoki zbudowane są wille zamożniejszych mieszkańców **D.** Mieszkańcy są bardzo religijni i wyżej oświeceni niż mieszkańcy reszty Dalmacji. Używają oni narzecza hercegowińskiego, z niektóremi właściwościami djalektycznemi, przytem wszyscy znają i język włoski. Przez cztery blizko wieki był **D.** ogniskiem znacznego przemysłu i handlu i posiadał własną dość potężną flotę. Obecnie przemysł ogranicza się kilku fabrykami jedwabiu, skór i likierów. Handel z sąsiednią Turcją jest przeważnie tranzytowy i spedycyjny.— **D.** założony został 656 r. przez wychodźców z Epidauru, czyli Starej Raguzy, uchodzących przed najściem Słowian. W następstwie czasu utworzyła się tu na wzór Wenecji rzeczpospolita arystokratyczna, z rektorem na czele; 1358 oddała się pod opiekę Węgrom, a następnie płaciła dań i Turcji. Czas największego rozkwitu rzeczypospolitej przypada na r. 1427—37, gdy miasto liczyło 35,000 m. Terytorjum rzeczypospolitej nie obejmowało nigdy więcej nad 25 m. kw. Zaraza w latach 1528 i 1462, nader częste trzęsienia ziemi (1667 miasto zupełnie obróciło się w perzynę; również wiele ucierpiało 14 kwietnia 1850), oraz zmiana w kierunku handlu, zniszczyły zupełnie dawne bogactwo rzeczypospolitej. Napoleon pod pozorem naruszenia neutralności zajął 1806 **D.**, którą zniszczyły wojska rosyjskie i Czarnogórcy, podczas czego zaginęło 350 statków dubrownickich. W r. 1811 **R.** była wcieloną do nowo utworzonego królestwa Iliryjskiego, razem z którem 1814 przeszła pod władzę Austrji. — Starożytny. Epidaur, czyli *Stara* **R.** *(Ragusa Vecchia)*, założona 489 przed Chr. przez osadników greckich, jest dziś nędzną osadą, o 2½ godziny od **R.**, i liczy około 1,000 miesz.— Opisy **R.** są liczne, najlepsze: Appendini'ego (2 t., 1802), Pethersa (1834 i 1857). Por. jeszcze: Engel „Geschichte des Freistaates R.“ (Wiedeń, 1807); Gelcich „Dello sviluppo civile di R.“ (1884); Jackson „Dalmatia“ (1887); Wojnowic „Geschichtlicher Führer durch R.“ (Ragusa, 1893).

Dubrownicka literatura, ob. Słowianie południowi.

Dubrowski Piotr, * 1813 w Kijowie, † 1882 w Skierniewicach; od r. 1837 nauczyciel języka rosyjskiego w Królestwie Polskiem, a od 1845—51 cenzor, potem w Petersburgu profesor języka polskiego w instytucie pedagogicznym. Napisał kilka dzieł dla ułatwienia nabycia nauki języka rosyjskiego i polskiego, oraz „Opis Warszawy“ (po rosyjsku, 1850); monografję o Mickiewiczu (Petersburg, 1858) i in. Redagował w Warszawie czasopisma p. t.: *Jutrzenka*, *Przegląd Słowiański*, od 1842—1843, w duchu tak zwanej wzajemności słowiańskiej. W r. 1876—7 wydał w Warszawie „Dokładny słownik języka polskiego i ruskiego“ i liche „Wypisy polskie.“ Por. Ptaszycki w „Dzienniku ministerjum oświecenia narodowego“ t. XII.

Dubs Marek, światły Izraelita lwowski, który oprócz kilku rozpraw w kwestjach ekonomicznych napisał dzieło: „Historja rodu synajskiego w Polsce,“ powieść p. t.: „Pierwsze poznanie się,“ drukowaną w „Dzienniku literackim“ r. 1860 i trzy rozprawy w kwestjach ekonomicznych. Poseł na sejm galicyjski.

Dubs Jakób, mąż stanu, * 1822 w Affoltern, w szwajcarskim kantonie zuryskim, † 1879; sprawował pierwotnie w Zurychu rozmaite urzędy sądowe 1846, objawiając jednocześnie w rozmaitych sprawach kantonalnych nadzwyczajną działalność 1849. W latach 1855—57 był członkiem, w 1857 prezydentem sądu związkowego, a jednocześnie od 6 lipca do tejże daty 1857 prezesem rady stanu. Jako dyrektor wydziału wychowania publicznego w swoim kantonie, zaprowadził nader ważne reformy. Wybrany 1860 członkiem rady związkowej, zarządzał od 1861 wydziałem sprawiedliwości i policji, a 1864 był obrany prezydentem związku szwajcarskiego. Ogłosił kilka projektów do praw, oraz dzieło: „Die schweizerische Demokratie in ihrer Fortentwickelung“ (1868); „Das öffentliche Recht der schweizerischen Eidgenossenschaft“ (1877—78). W r. 1880 wzniesiono mu pomnik na górze Uetliberg pod Zurychem. Por. Zehnder „Dr. Jakob D.“ (Zürich, 1880).

Dubski, *Doubsky* z Trzebomyślic, nazwisko hrabiów i panów swobodnych (Freiherr) rodu czeskiego na Morawach. Protoplastą był Udalryk (Oldrzich); żona jego † 1381. W 1533 żył Benesz **D.** z T., którego żoną była Anna Planknarówna z Kynsberga i miał 4-ch synów: Jana, Jarosława, Wacława, Piotra. Jan miał także 4-ch synów, z których Wilhelm przeniósł się z Czech na Morawy i kupił majątki Imramów, Daszyce, Nowe Miasto i Rzeczkowice. Przyczynił się do ustanowienia granicy między Węgrami a Morawami 1603—1609 i przywrócenia ks. Opawskiego Morawom 1605. Cesarz Rudolf zaliczył go do stanu panów 1608. W r. 1620 brał udział w zaburzeniach, przez co stracił majątki na rzecz komory królewskiej.

Dubski Ferdynand Leopold, przeor zakonu maltańskiego w prowincji czeskiej, nuncjusz generalny i c. k. wice-admirał, zasiadał przy sądzie wyższym i namiestnictwie kr. czesk., † 1721.

Dubski Zdeniek Bogusław, zyskał Biskupice na Znojemsku.

Dubski Gwidon, stoi obecnie na czele rodziny pierwszej gałęzi hrabiów **D.** Do niego należą Lisyce i Donowice na Morawach, jest on podkomorzym, generał-majorem i posłem do rady państwa i sejmu morawskiego, należy do legitymistów. Ma on troje dzieci: Felicytę, Małgorzatę i zmarłego w 1882 syna Albrechta. Ojcem drugiej gałęzi **D.** jest Adolf, który posiada majątki Hosztice, Zdislawice i Lebedew na Morawach. Jest on pułkownikiem 1 pułku dragonów obrony krajowej, od 1865 posłem na sejm morawski i od 1867 członkiem rady państwa. **D.** ma dwóch synów: Wiktora, * 1868 i Franciszka, * 1883. — Trzecia gałąź **D.** nosi tytuł baronów, są to potomkowie Henryka **D.**, † 1834, syna Wincentego. Otokar baron **D.**, * 1825.

Dubufe Ludwik Edward, malarz francuski, * 1820 w Paryżu, † 1883 w Wersalu. Pierwsze wskazówki otrzymał od ojca Klaudjusza Marji, który * 1789, † 1864 i który był cenionym portrecistą. Następnie **D.** był uczniem Delaroche'a. Z obrazów jego historycznych i biblijnych celniejsze są: „Zwiastowanie N. Panny," „Tobjasz" (1844); „Syn marnotrawny" (1867) i w. in. W r. 1848 pojechał do Anglji, gdzie bawił lat dwa i od 1852 malował wyłącznie portrety. Najsłynniejsze są: cesarzowej Eugenji (1891), Róży Bonheur, księżny Matyldy, pani Rouher, Dumasa syna, Augier'a i w. in.

Dubufe Wilhelm, syn Edwarda, malarz francuski, * 1853 w Paryżu, † 1893, kształcił się pod kierunkiem Mazerolle'a. Wykonał „Śmierć Adonisa," „Dziewczyna ze dzbanem," „Muzyka święta i muzyka świecka" (1882), „Gniazdo" (1884), „Cyprys" (1889) i w. in.

Dubuque, miasto w północno-amerykańskim stanie Iowa, nad rz. Mississipi, liczy 32,000 m.; posiada bardzo ożywiony przemysł z produkcją roczną wartości około 10 milj. doll.

Dubut de Laforest Jan Ludwik, * 1853 w St.-Pardou. Napisał szereg powieści, z pośród których romans p. t.: „Gaga" (1885), był ścigany jako niemoralny, wskutek czego **D.** skazany został na 2 miesiące więzienia i 1,000 fr. Oprócz tego napisał wiele innych romansów, z których celniejsze są: „Le rêve d'un viveur" (1883); „Melle Tantale" (1884); „Les dévorants de Paris" (1885); „La baronne Emma" (1885); „La bonne à tout faire" (1886); „Le Cornac" (1887); „Mademoiselle de Marbeuf" (1888); „L'abandonnée" (1893) i in. **D.** był także współpracownikiem *Figara*, do którego pisał kroniki i podpisywał je pseudonimem *Tolbiac*.

Duby, Jędrzej z, prawoznawca czeski, najwyższy sędzia ziemski od 1373—1394 r., † 1412, napisał: „Vyklad na právo zemské czeské," znakomitej wartości dla badaczów dawnego prawodawstwa słowiańskiego (drukowane w tomie II „Archiwum Czeskiego" i w „Codex juris bohemici" H. Jireczka).

Duc (fran. od łac. dux, po niem. Herzog, po włosku duca), książę, najwyższy tytuł nadawany szlachcie, pośredni pomiędzy *prince* i *marquis*. Por. Pasquier „Recherches de la France," Brussel „Usage des fiefs," Luchaire, „Institutions monarchiques," Fustel du Coulanges „La monarchie franque."

Duc Józef Ludwik, architekt francuski, * 1802 w Paryżu, † 1879, kształcił się w Ecole des beaux arts w Paryżu. W 1826 pojechał do Rzymu, gdzie przebywał do 1831. Po powrocie do Paryża wybudował pomnik Lipcowy na placu Bastylji. Głównem jego dziełem jest budowa pałacu sprawiedliwości, wykonana w stylu neo-greckim.

Du Camp Maksym, pisarz francuski, * 1822 w Paryżu, † 1894; po ukończeniu studjów naukowych w 1844—5 odbył podróż na Wschód, poczem poświęcił się fotografji. W r. 1849 wysłany przez ministerjum wychowania publicznego, zwiedził Egipt, Nubję, Palestynę i Azję Mniejszą. Po powrocie 1851 był jednym z założycieli i czynnych spółpracowników czasopisma *Revue de Paris;* nadto pomieszczał swe prace w *Revue des Deux-Mondes*, *Revue de France*, *Moniteur Universel* i in. Wydał: „Souvenirs et paysages d'Orient" (1848); „Égypte, Nubie, Palestine, Syrie" (1852); „Le Nil, lettres sur l'Égypte et la Nubie" (1853); „Les chants modernes" (1855); „L'Eunuque, moeurs musulmanes" (1856); „En Hollande" (1859); „Expédition des Deux Siciles" (1861); „Orient et Italie" (1868); „Paris, ses organes, ses fonctions, sa vie" (6 t., 1869—75); dzieło najciekawsze i najszczególniejsze, jakie napisano o stolicy Francji; „Souvenirs de l'année 1848" (1876); „Histoire et critique" (1877); „Les convulsions de Paris" (4 t., 1875—79); „Mémoires d'un suicide" (1853); „Les six aventures" (1857); „L'homme au

bracelet d'or“ (1862); „Les buveurs de cendre“ (1866); „La charité privée à Paris“ (1884); „Paris bienfaisant“ (1888); „Une histoire d'amour“ (1889); „Le crépuscule“ (1893), „Souvenirs littéraires“ i in. Od 1880 był członkiem akademji.

Ducange Wiktor Henryk Józef *Brahain*, powieściopisarz i autor dramatyczny, * 1783 w Hadze, † 1833. Znane są jego powieści, z których „Léonide ou la vieille de Surène“ (1823); „Les trois filles de la veuve“ (1826) i „L'artiste et le soldat“ (1827), tłómaczone są na język polski. Z utworów dramatycznych mamy w przekładzie: „Trzydzieści lat czyli życie szulera,“ napisane 1827; „Jest temu lat szesnaście“ (1831); „Oblubienica z Lamermooru“ (1828); „Pierścień“ i „Wychowanka w Tonninghon,“ „Marie Loricot“ (1832) i in.

Ducange, ob. Dufresne Karol.

Ducasse Piotr Emanuel Albert, historyk francuski, * 1813 w Bourges, oficer sztabu, w 1864 mianowany referendarzem izby obrachunkowej. Ogłosił między innemi następujące dzieła: „Opérations du neuvième corps de la grande armée en Silésie durant la Campagne de Prusse et de Pologne“ z atlasem (1851); „Mémoires pour servir à l'histoire de la campagne de Russie“ (1852). Uporządkował także i wydał: „Mémoires du roi Joseph“ (10 t., 1853—54, 2 wyd., 1856); „Précis historique des opérations militaires en Orient 1854—55“ (1857); „Les trois maréchaux d'Ornano“ (1862); „Histoire anecdotique de l'ancien théâtre en France“ (2 t., 1862—64); „La guerre au jour le jour 1870—71“ (1875); „Les rois frères de Napoléon I“ (1883); „Histoire des négociations diplomatiques relatives aux traités de Morfontaine, de Luneville et d'Amiens“ (1855—56, 4 t.); „Mémoires et correspondance politique et militaire du prince Eugène Beauharnais“ (Paryż, 1858—60) i „Supplément à la correspodance de Napoléon I“ (1887).

Duccio di Buoninsegna, malarz z Sieny, żyjący w drugiej połowie XIII i na początku XIV wieku. Uczeń Cimabue'go, wsławił się obrazem wymalowanym 1308—11 do wielkiego ołtarza w kościele miasta rodzinnego, który składa się z dwu części: pierwsza przedstawia *Najświętszą Pannę z Dzieciątkiem Jezus*; druga zaś z 26 mniejszych cząstek złożona, wyobraża *Mękę Pańską*. W akademji sieneńskiej znajdują się inne jego mniejsze obrazy.

Duce et auspice (łacin.): pod kierunkiem i wróżbą—słowa Horacego użyte za dewizę orderu *św. Ducha*, utworzonego w d. 30 grudnia 1578 przez króla Henryka III na pamiątkę ogłoszenia go w r. 1573 królem polskim, a roku następnego królem francuskim. Po wybuchu rewolucji 1789 order ten został zniesiony, później wznowił go Ludwik XVIII i powrócił do dawnej świetności.

Du Cerceau, ojciec, Jan Antoni; Jezuita, pisarz francuski, * 1670 w Paryżu, † 1730 roku. Wychowaniec Jezuitów, w r. 1688 wykładał humaniora w La Flèche, Rousen i Bourges. **D.** był nauczycielem i wychowawcą wnuka Kondeusza księcia Conti, który, bawiąc się strzelbą, wypalił z niej wypadkiem i zabił go na miejscu. Pisywał on poezje łacińskie i francuskie, a także komedje, grywane na uroczystościach szkolnych. Zbiorowe wydanie dzieł **D.** sporządził A. Péricaud (Lion i Paryż, 1828).

Duch, wyraz mający rozliczne znaczenia; w metafizyce oznacza istotę realną, samodzielną. Jest to do pewnego stopnia synonim absolutu (ob.), początku i przyczyny wszech rzeczy; dusza świata, wewnętrzna istota bytu. W połączeniu z organizmem fizycznym, będącym organem jego działania, **D.** zowie się *duszą* (ob.). W psychologji oznacza, w różnicy od ciała, podstawę naszego życia wewnętrznego, czyli tak zwanego duchowego (ob. Dusza). Jako oderwane pojęcie logiczne, oznacza zbiór panujących w pewnym czasie i społeczeństwie przekonań i poglądów: Duch ludzkości, duch prawa, duch doktryny, księgi (w przeciwstawieniu do litery prawa i t. p.) oznacza szersze i głębsze pojmowanie kodeksu, ksiąg religijnych, filozoficznych, których zbyt formalnie brać nie należy, bo można popaść w jednostronność.

Duch święty, nazywa się w Piśmie Św. Nowego Przymierza, podług nauki Kościoła chrześcijańskiego, trzecia osoba Trójcy św. (ob.), zwana tam także *D. Boży*, *D. Chrystusowy*, *D. Prawdy*, *D. Syna*, *D. mądrości i objawienia*, *D. Pański*, lub wprost tylko *Duch*, oraz *Pocieszyciel*, *obietnica Ojca*, *Łaska*, *Palec Boży*.—**D. św.** jest *przedwieczny*. **D. św.** zstąpił na apostołów 50 dnia po Zmartwychwstaniu P. w postaci ognistych płomyków (Dz. Ap. 2. 1—4); wyobrażany zaś bywa w postaci gołębia (Mat. 3. 16.—Jan. 1. 32). Darami **D. św.** zowią się: wszelka miłość i łaska Boża, mądrość, opieka nad kościołem, orędownictwo u Boga Ojca i t. d.—W połowie IV w. *Macedonjusz*, biskup (patrjarcha) konstantynopolski, a raczej jego zwolennicy, uczyli, że **D. św.** nie jest współistotnym Bogu Ojcu i Synowi i t. p., oraz, że nie jest osobą, tylko przymiotem (siłą) Boga. Naukę tę sobór konstantynopolski potępił i do wyznania wiary nicejskiego (381) do słów „Wierzę w **D. św.**“ dodał: „który pochodzi od Ojca.“ Następnie, a mianowicie w skutek decyzji soboru lateraneńskiego z r. 1215 dodano do tegoż wyznania wiary słowa: „i od Syna” (Filioque). Dodatku tego kościół grecko-kat. nie przyjmuje, trzymając się ściśle słów Ewangelji św. Jana (15, 26), gdzie powiedzianem jest tylko: „który od Ojca pochodzi.“—To stało się (i jest nawet jeszcze dotąd) powodem licznych sporów i rozpraw dogmatycznych *o pochodzeniu Ducha św.*, a w stanowczem rozdzieleniu się kościoła na Rzymski i Grecki, jedną z głównych przyczyn; następnie zaś w usiłowanem zjednoczeniu się

z drugim innych kościołów najgłówniejszą przeszkodą.

Du-Chaillu Paweł Belloni, podróżnik, * 1835, syn kupca, prowadzącego handel na brzegach rz. Gabun w zachodniej Afryce, w młodości już wyuczył się języka tubylców i przyswoił sobie wiele wiadomości z historji naturalnej. W roku 1851 zwiedził okolice rzek Munda i Muni; 1855 r. udał się do północnej Ameryki, gdzie od akademji nauk przyrodzonych w Filadelfji otrzymał zlecenie zbadać źródła rz. Kongo, oraz faunę i florę tych okolic. Sprawozdanie z tej kilkoletniej podróży p. t.: „Explorations and adventures in Equatorial Africa“ (1861) zyskało, mianowicie w Anglji, niesłychaną wziętość, a autor stał się naraz niepospolitą znakomitością. Wkrótce uczeni (jak Gray i Barth) rezultaty jego poszukiwań podali w podejrzeniu, a nawet dowodzili umyślnych fałszerstw. **D.** odbywał wprawdzie podróże bez koniecznych w takich razach przygotowań, ale owe braki zastąpił niezwyczajną bystrością umysłu. Późniejsi podróżnicy i uczeni, jak: Genoyer, Albigot, Walker, Aymes, Allman, Burton i inni, wykazali prawdziwość i dokładność badań **D.** tak we względzie topografji, jak zoologji i etnologji. Sam **D.**, by zbić niesłuszne podejrzenia krytyków, odbył, zaopatrzony w instrumenta astronomiczne, nową podróż (1863—65) w krajach równikowych, której owocem jest: „A journey to Aschango-Land and further penetration into Equatorial Africa” (1867). „My Apingi kingdom with life in the great Sahara“ (1870); „The country of the dwarfs“ (1872); „The land of the midnight sun“ (1881). Geografja, historja naturalna i etnografja południowo-zachodniej Afryki zawdzięczają bardzo wiele pracom **D.** Między innemi opisał koczujące po lasach niezmiernie małego wzrostu plemię, nazwiskiem Obongo. W przekładzie polskim posiadamy: „Przygody podróżnika i myśliwego w Afryce zachodniej“ (1878). W najnowszych swych pracach: „The Wiking-age” (2 t., 1889), „Ivar the Viking” (1893), stara się dowieść skandynawskiego pochodzenia Anglików.

Duchak, dawna nazwa w Polsce kapłanów przy kościołach rzymsko-kat. św. Ducha, np. „Duchacy Krakowscy.“ Naruszewicz *Hist. N. P.*

Duchâtel Karol Marja Tanneguy, hrabia, francuski mąż stanu, * 1803 w Paryżu; początkowo adwokat, przyłączył się do doktrynerów 1823 i czynnym był współpracownikiem dzienników *Globe* i *Revue française*; po rewolucji Lipcowej został rządcą stanu, pracował do października 1832 w ministerjum skarbu; od r. 1834 do 1848 był kolejno z krótkiemi przerwami ministrem handlu, skarbu i spraw wewnętrznych; po rewolucji Lutowej usunął się zupełnie od spraw publicznych; † 1867 w Paryżu. W duchu teorji Malthusa ogłosił dzieło: „Traité de la charité dans ses rapports avec l'état moral et le bien-être matériel des classes inférieures de la société“ (Paryż, 1829, 2 wyd., 1836) i „Documents statistiques sur la France“ (Paryż, 1833). Por. Vitet, „Le comte **D.**“ (Paryż, 1875).

Duchâtel, margr. de Crozat, ob. Crozat.

Duchatelet Gabrjela Emilja, ob. Châtelet.

Duchców, po niem. *Dux*, m. w król. czeskiem, w hetmaństwie Teplickiem, 10,000 miesz., wspaniały zamek hr. Waldsztejnów, w którym znajduje się liczna bibljoteka, galerja obrazów, piękny zbiór broni, gabinet naturalny i t. p. Znajdują się tu: cukrownia, browar, młyn parowy, odlewnia żelaza i kilka innych zakładów fabrycznych.

Duchenne Wilhelm Benjamin, lekarz, * 1806 w Boulogne, † 1875, kształcił się w Paryżu, następnie jako lekarz praktykował w Boulogne, w 1842 r. osiadł w Paryżu. Napisał: „De la valeur d'électricité dans le traitement des maladies” (1850); „De l'électrisation localisée et de son application à la pathologie et à la thérapeutique“ (3 wyd., 1872); „Mécanisme de la physionomie humaine ou analyse eléctrophysiologique de l'expression des passions,“ „Contribution à l'étude du système nerveux“ (1876).

Duchesne Andrzej, z łacińska *Chesnius* (Andreas), *Duchenius*, *Quercetanus* zwany, ojciec francuskiego dziejopisarstwa, królewski geograf i historjograf, * 1584 w Isle-Bouchard w Touraine, † 1640 r. Niezmiernie ważnym jest jego zbiór historyków p. t.: „Historiae Francorum scriptores coaetanei ab ipsius gentis origine ad Philippi IV tempora“ (5 t., Paryż, 1636—49), które potem syn jego *Franciszek* **Duchesne,** * 1616, † 1693, również historjograf królewski, poczynając od trzeciego tomu, dalej prowadził. Z mnóstwa prac **D.,** przedrukowanych w nowych edycjach przez syna, celniejsze są: „Historiae Normannorum scriptores antiqui, 838—1120” (Paryż, 1619), „Histoire généalogique de la maison de Montmorency et de Laval“ (Paryż, 1624) i wiele innych dzieł historyczno-genealogicznych. Był to niestrudzony badacz; przeszło 100 foljantów miał zostawić w rękopisach.

Duchesne Jakób Karol René Achilles, generał francuski, * 1837 w Sens (Yonne), kształcił się w Saint-Cyr, był ranny pod Solferino, 1861 został porucznikiem, 1864 kapitanem, 1870 wzięty do niewoli po kapitulacji Metzu, następnie służył w huzarach afrykańskich. W r. 1883 wysłany był do Tonkinu, gdzie za odznaczenie się w kilku bitwach mianowany był pułkownikiem. Po powrocie do Francji awansował na generała brygady, w 1888, na generała dywizji 1893 r. W grudniu 1894 mianowany był główno-dowodzącym wojskami po wojnie z Madagaskarem, gdzie po kilku zwycięstwach i zdobyciu Tamatany zmusił królową Ranavolo do zawarcia pokoju z dnia 1895, na mocy którego Francja objęła protektorat nad Madagaskarem.

Duchesnius, ob. Duchesne.

Duchińska, z pierwszego męża *Pruszakowa*, Seweryna z Żochowskich, jedna z najzdolniejszych literatek polskich, * 1825 we wsi Koszajcu blizko Sochaczewa. W szesnastym roku życia została żoną obywatela ziemskiego Tomasza Pruszaka. Pierwsze próby swego talentu zamieszczała w 1848 w *Albumie literackiem* K. Wł. Wójcickiego i *Bibljotece Warszawskiej*. Oddzielnie wydała: „Powieści naszych czasów“ (4 t., Warszawa, 1853); „Gawędy i Powieści“ (2 t., tamże, 1854); „Powieści poetyczne“ (4 t., Warszawa, 1855); „Elżbieta Drużbacka,“ poemat (tamże, 1855); „Obraz literatury średniowiecznych ludów, a mianowicie Słowian i Niemców,“ przekład dzieła Eichoffa (2 t., Warszawa, 1856); „Obrazki dramatyczne“ (Warsz., 1857); „Dzieje Węgier,“ podług I. Boldyi'ego, znacznie przez nią pomnożone (Warszawa, 1863); powieści poetyczne: „Sebastjan Klonowicz“ i „Dwie gwiazdy,“ ogłoszone w *Bibljotece Warszawskiej*. Od r. 1856 do 1863 zajmowała się redakcją: „Rozrywek dla młodocianego wieku,“ których wyszło 15 tomów. W tem piśmie, które głównie pracami swemi wzbogacała, złożyła najpiękniejsze utwory swoje tak prozą, jak i wierszem. W roku 1864 jako wdowa poślubiła w Paryżu Franciszka Duchińskiego, uczonego badacza dziejów polskich. Osiadłszy stale w Paryżu oddała się studjom nad literaturą węgierską i francuską, których owoce pomieszcza w *Bibljot. Warsz.*, gdzie również od śmierci Z. Węgierskiej pisywała zwykle *Kronikę Paryską*. W r. 1874 przedstawiono na scenie teatru warszawskiego w jej przekładzie dramat Manuela p. t.: „Nieobecny.“ Wielką wartość mają także pisywane przez nią szkice literackie o „Kazimierzu Brodzińskim“ (1885); o „Bohdanie Zaleskim“ (1886); „Wspomnienia z życia Marji z ks. Czartoryskich ks. Wirtemberskiej“ (1886). W r. 1894 wyszedł zbiór poezji **D.** W roku 1897: „Z tułactwa“ (Serja III).

Duchińska Sew.

Duchiński Franciszek H., * 1817 na Ukrainie, † 1893 w Paryżu. Oprócz głównego dzieła: „Zasady dziejów Polski i innych krajów słowiańskich” (3 cz. Paryż, 1858—61), przytaczamy następujące jeszcze prace **D.**: „Polacy w Turcji“ (Londyn, 1858); „Treść lekcji historji polskiej, wykładanych w Paryżu“ (Paryż, 1860); „Pologne et Ruthénie. Origines slaves“ (Paryż, 1861); „Pomnik Nowogrodzki“ (1861); „Dopełnienie do trzech części zasad dziejów etc.” (Paryż, 1863); „Nécessité des réformes dans l'exposition de l'histoire des peuples Aryâs-Européens et Tourans” (Paryż, 1864); „Peuples Aryâs et Tourans, agriculteurs et nomades“ (1864). Wydał nadto po polsku i włosku litografowane rozprawy w Bolonji i Pesaro (1848—49), a 1871 redagował „Revue historique, ethnographique et statistique.” W r. 1864 ożenił się z Seweryną z Żochowskich Pruszakową. O jego poglądach historycznych, etnograficznych i geograficznych pisali, po większej części niezbyt pochlebnie: Juljan Bartoszewicz, Leonard Sowiński, Baudonin de Courtenay, Pypin, oraz Wacław Nałkowski.

Duchnowicz Aleksander, literat rusińsk, * 1803, † 1865, proboszcz unicki, wydał we Lwowie: „Katechizm liturgiczny” (1854); „Pedagogję“ (1827); „Gramatykę ruską“ (1853); „Kalendarze ruskie“ (na 1854, 56 i 57); „Chleb duszy, czyli nabożne modlitwy i pieśni dla Rusinów“ (wyd. 4, Lwów, 1860). Zbierał też pieśni ludowe Używał w swych pracach sztucznego języka rusińskiego.

Duchnowski Hieronim, Świętosław, kanonik, * 1808, napisał po łacinie kalendarz archiwalny, czyli sposób zamiany dat kościelnych na daty świeckie p. t.: „Nomenclatura principalium sanctorum et dierum festorum mobilium etc.; Tabelle redukcyjne przez.... ułożone a przez archiwum główne, królestwa do druku podane” (Warszawa, 1844). Brat Hieronima, który skończył wydział filologiczny w uniwersytecie warszawskim, a później służył w prokuratorji królestwa Polsk., pozostawił litografowaną rozprawę w obronie praw miasta Rososzy, obecnie znajdującego się w gubernji Siedleckiej w pow. Bialskim, w której **D.** skreślił całą historję praw dawnych miast polskich. Por. K. Estreicher w „Bibljografji polskiej XIX w.“

Duchoborcy, sekta religijna w Rosji, nazywani także w Rosji, *szczelniki*, *mołokany*, *obrazoborcy*, nauczają: że Duch św. działa tylko w ich społeczeństwie, że sakramenta są tylko obrzędami; że nabożeństwo w cerkwiach odprawiane, żadnego pożytku dla ducha nie przynosi; zaprzeczają Trójcy św. i t. d., w ogólności odrzucają wszelkie obrzędy, poprzestając na wewnętrznem ćwiczeniu ducha. Por. „Razsużd. o **D.**” (Kijów, 1830), Nowickiego „O **D.**” (t. 1832); Lenze „De Duchoborzis” (Dorpat, 1829). Ob. też Bracia wolnego Ducha. Mniemają, że sekta ta początek wzięła od niewiadomego z nazwiska cudzoziemca kwakra, który mieszkał w r. 1740—1750 w gub. Charkowskiej, w siole Ochoczem. Por. *Encykl. Słowar* Arsenjewa.

Duchovsky Wacław Prokop, historyk czeski, ksiądz, * 1717 w Pilźnie, † 1773 w Pradze. Polemizował z Dobnerem (ob.) w sprawie kroniki Hajka. Za „Lucifer lucens et non urens“ (1765), oraz „Apocrisis ad quaestiones propositas de Czecho“ (1771) otrzymał medal złoty od księcia Jabłonowskiego. Część prac D-go spoczywa w rękopisie.

Duchowieństwo, po łacinie *Clerus*, oznacza stan księży w ogólności, stąd mówi się: duchow-

ny takiego a takiego wyznania, dla odróżnienia od ludzi stanu świeckiego. W wyznaniach zaś, w których istnieją kongregacje mnichów, używa się wyrażenia: **D.** *świeckie*, **D.** *klasztorne*, *zakonne*, **D.** *Białe* (ob.), **D.** *Czarne* (ob.), a w tych, w których organizacja **D.** jest hierarchiczna: **D.** wyższe (prałaci i biskupi), **D.** niższe (proboszcze i t. d.). **D.** zwykle ma pewne przywileje; w nowszych jednak czasach coraz bardziej bywa w nich ograniczane. Ob. Hierarchja kościelna. Ks. A. S. w *Encykl. Kościel.*

Duchowieństwo polskie, ob. Polska, kościół.

Duchowna władza, ob. Kościół.

Duchowne sądy, ob. Konsystorz i Sądy duchowne.

Duchowszczyzna, miasto powiatowe w gub. Smoleńskiej, przy złączeniu się Chwostицy i Carewicy, liczy 3,115 miesz. (1897).—*Powiat* **D.** obejmuje 3,709 w. kw. i liczy 126,486 miesz. (1897).

Duchy. Przy skłonności człowieka uzmysłowiania i symbolizowania sobie rzeczy nadziemskich, wiara w duchy odgrywa nader ważną rolę w mitologjach wszystkich prawie narodów. Sny, trafiające się w niektórych chorobach widzenia, nadzwyczajne zjawiska nadprzyrodzone i t. p. tłómaczone były w rozmaitych okolicznościach, stosownie do przywidzenia, albo potrzeby, jako zjawiska duchów, wpływających na ludzi lub wypadki zblizka ich obchodzące. (Ob. Animizm). W nowszych czasach za pomocą interwencji duchów tłómaczył Allan Kardec (ob.) i jego zwolennicy, spirytyści, objawy somnambuliczne, magnetyczne i medyumiczne (ob. Medyumizm i Spirytyzm).

Ducis Jan Franciszek, francuski poeta dramatyczny, * 1733 w Wersalu, † 1816; przerabianiem niektórych sztuk szekspirowskich bezskutecznie starał się wprowadzić angielskiego dramatyka na scenę francuską. Dzieła jego wyszły w dwu wydaniach: „Oeuvres“ (3 t.. Paryż, 1819—27) i „Oeuvres posthumes“ (2 t., Paryż, 1827). Wierny stronnik Burbonów odrzucił ofiarowane mu przez Napoleona senatorstwo z roczną pensją 40,000 franków, w epoce kiedy mu zbywało na najpierwszych potrzebach. Por. Leroy „Études morales et littéraires sur la personne et les écrits de Ducis“ (2 ed., Paryż, 1834). Jego „Lettres de J. F. **D.**“ wydał Albert (Paryż, 1879). Por. Campenon „Essai de mémoires ou lettres sur la vie et les oeuvres de **D.**“ (Paryż, 1824); Leroy „Etudes sur la personne et les écrits de **D.**“ (Paryż, 1832 i 3 wydanie 1835).

Dücker Eugenjusz, malarz ruski, * 1841 w Arensburgu na wyspie Ösel w Liflandji, kształcił się w akademji sztuk pięknych w Petersburgu 1859, otrzymał wielkie sześcioletnie stypendjum na wyjazd za granicę, wyjechał w podróż 1863, w r. 1873 został nauczycielem w akademji düsseldorfskiej. **D.** jest pejzażystą w kierunku realistycznym, tematami jego są brzegi i widoki morskie, większa część jego obrazów znajduje się w posiadaniu Rodziny Cesarskiej i w galerjach. W r. 1886 dostał wielki złoty medal, w r. 1891 na wystawie w Berlinie był obraz „Po burzy“. W r. 1892 wystawiał jeszcze „Wieczór letni“ i in.

Duclerc Karol Teodor Eugenjusz, mąż stanu i publicysta francuski, * 1813 w Bagneres-de-Bigorre, † 1888 w Paryżu. Początkowo korektor, następnie redaktor różnych czasopism, jak *Bon Sens* 1836—38, *Revue du Progrès* 1838, *National* 1840—46. Jako współpracownik wydawanego przez Pagnerre *Dictionnaire politique* (Paryż, 1842), wsławił się artykułem o kolejach. Podczas rewolucji r. 1848 był adjutantem mera Paryża, a od 11 maja do 28 sprawował urząd ministra skarbu. Następnie wycofał się do życia prywatnego i został dyrektorem Crédit mobilier w Hiszpanji. W r. 1875 został wice-prezydentem Zgromadzenia, senatorem dożywotnim i wice-prezydentem senatu. W r. 1882 mianowany ministrem spraw zagranicznych, w r. 1883 podał się do dymisji. Napisał razem z Garnier'em: „Histoire de la politique financière de la France depuis Henri IV“ (1846); oprócz tego pomieszczał wiele artykułów w „Dictionnaire d'économie politique“ Pagnerre'a i wydał w r. 1842 „Droit public., de la Régence.“

Du Cleuzion Henryk, archeolog i rysownik, * 1833 w Lannion (Côtes-du-Nord), kształcił się w zakładzie duchownym, następnie osiadł w Paryżu i został współpracownikiem kilku dzienników, w których pomieszczał rysunki i opisy domów, burzonych przez Haussmana. W r. 1874 powierzono mu misję archeologiczną do Karnaku, † 1896 r. w szpitalu Bicêtre. Oprócz wielu prac mniejszych ogłosił: „L'Art national“ (2 t., 1881—1883, z rysunkami w tekście i chromolitografjami); „La création de l'homme et les premiers âges de l'humanité“ (1886—1887), w którem dowodzi, że okres trzeciorzędny był rajem ludzkości, „La France artistique et pittoresque” (2 t., 1885—1888); „Les Monuments historiques de la France“ (1887—1888).

Duclos Karol (Pinot nie Pineau), romansopisarz i historyk, * 1704 r. w Dinan w Bretanji, † 1772. „Mémoires secrets des règnes de Louis XIV et de Louis XV,“ wydane 1791 i na nowo 1864, w których wybornie skreślił wszystkie znakomitości ówczesnej epoki, uważane są za najważniejsze jego dzieło. Jego „Oeuvres complètes” wydał Desessarts w 10 t. (Paryż, 1807). W r. 1747 był członkiem i sekretarzem akademji, redagował „Dictionnaire de l'Académie” (1762). Oprócz wyżej wymienionych napisał bardzo czytany romans „Confessions du comte de ***” (Amsterdam, 1742) i historyczne prace p. t.: „Histoire de Louis XI” (1745); „Considérations sur les

moeurs de ce siécle" (1749); „Mémoires pour servir à l'histoire des moeurs du XVIII siècle" (1751): „Voyage en Italie ou considérations sur l'Italie" (1791). Por. Barni, „Les moralistes français au XVIII siècle" (Paryż, 1873); Peigné „Charles **D.**" (Paryż, 1867); L. Mandon „De la valeur historique des mémoires secrets de **D.**" (Montpellier, 1872).

Duclos, nauczyciel języka francuskiego i historji, sprowadzony do Polski przez biskupa Józefa Andrzeja Załuskiego około 1780, wyuczył się tak dobrze języka polskiego, że przełożył na francuski dzieło Załuskiego o prawach polskich w czasie bezkrólewia i wydał je w Warszawie p. t.: „Manuel du droit et des usages publics en Pologne pendant l'intérrègne" i t. d. Jemu także przypisują dzieło o literaturze polskiej: „Essai sur l'histoire littéraire de Pologne" (1778) i odpowiedzi na krytyki tegoż, ale nie właściwie, gdyż istotnym ich autorem jest Jan Chrzciciel *Dubois* (ob.).

Du Commun du Locle Henryk Józef, zwany Danielem, rzeźbiarz francuski, * w Nantes 1804, † 1884 r. W r. 1846 otrzymał medal 1-ej klasy, za statuę marmurową Raimbaud'a, III hrabiego Oranji. Najlepszem jego dziełem jest fontanna na placu królewskim w Nantes, postawiona w r. 1865.

Ducornet Ludwik Cezar Józef, malarz francuski, * 1806 w Lille bez rąk, † 1856, mając pociąg do malarstwa, pracował nad niem używając nóg, obdarzony zaś silną wolą, doszedł do zadziwiającej wprawy w poruszaniu ołówkiem i pendzlem. Bardzo mało chodził, by nie utrudzać ich. Watteau zachwycony jego pierwszemi próbkami, przyjął go do swej szkoły w 1819 r., a w roku następnym **D.** otrzymał medal 2-ej klasy, zaś w 1822 nagrodę pierwszą. W r. 1824 miasto Lille wyznaczyło mu pensję 300 fr., Ludwik XVIII 1,200 fr., a pomoc ta dozwoliła mu osiąść w Paryżu i kształcić się w pracowni Lethière'a. Wykonał: „Handlarz niewolnikami" (1833); „Małgorzata i Faust" (1834); „Objawienie się Chrystusa Magdalenie" (1835); „Odpoczynek św. Rodziny w Egipcie (1841); „Św. Djonizy nawracający w Galji" (1846); „Widzenie św. Filomeli" (1846); „Portret generała Regnier" (1849); „Gloria in altissimis Deo" (1850); „Piękna Edyta" (1855). Obrazy **D.** wyróżniają się bogactwem kolorytu i należą do szkoły romantycznej.

Du Couret, awanturnik francuski, zwany także Abdul Hamid Bej, * 1812 w Hüningen, w 1834 udał się do Egiptu, stamtąd do Abisynji, zwiedził wybrzeża morza Czerwonego, przyjął, jak sam twierdzi, religję mahometańską, odbył pielgrzymkę do Mekki, objechał Arabję i Persję, gdzie dostał się do więzienia, z którego uwolnił się przekupieniem nadzorcy, w 1847 powrócił do Francji. Ogłoszone przez niego opowiadania przygód tej podróży są bardzo podejrzane, część zwłaszcza „Les mystères du désert" (Paryż, 1859), zdaniem Kieperta wzięta została z dzieła Drummonda Haysa „Marocco, its wild tribes and savage animals."

Ducpétiaux Edward, * 1804 w Brukseli, † 1868; publicysta opozycyjny przed r. 1830; położył w Belgji wielkie zasługi jako inspektor generalny więzień belgijskich i zakładów dobroczynnych od 1832—1861; napisał pomiędzy innemi: „De la condition physique et morale des jeunes ouvriers" (2 t., Bruksella, 1843); „Enquête sur la condition des classes ouvrières et sur le travail des enfants dans les manufactures" (3 t., Bruksela, 1846); „Mémoire sur le paupérisme des Flandres" (Bruksella, 1850); „Rapport sur les colonies agricoles, écoles de réforme etc." (Bruksela, 1851); „La question de la charité et des associations religieuses en Belgique" (1858); „De la peine de mort" (Bruksella, 1827); „La mission de l'Etat, ses règles et ses limites" (Bruksela, 1868). Por. A. Neut „Edouard **D.** Notice biographique" (Bruksela, 1868).

Ducq Jan le, malarz holenderski, uczeń Pawła Potter, * 1636 w Haadze, † 1672; wsławił się pięknemi obrazami rodzajowemi, wyobrażającemi sceny z życia żołnierskiego. Malował także z wielkiem powodzeniem zwierzęta i rytował na miedzi.

Ducray-Duminil Franciszek Wilhelm, * roku 1761, † tamże 1819, jeden z najulubieńszych romansopisarzy francuskich z epoki cesarstwa. Celniejsze jego dzieła są: „Alexis, ou la maisoncutte dans les bois," „Victor, ou l'enfant de la forêt" (1791); „Celina, ou l'enfant du mystère" (1798); „Paul, ou la ferme abandonnée," „Les soirées de la chaumière."

Ducrot August Aleksander, generał francuski, * 1817 w Nevers, ukończył szkołę w Saint-Cyr, 1840 r. wstąpił do wojska w stopniu porucznika, w wojnie włoskiej 1859 r. walczył pod Solferino, jako generał brygady; w 1865 został generałem dywizji i komendantem 6 okręgowej dywizji wojskowej w Strasburgu, w wojnie francusko-niemieckiej (1870) jako generał 1 dywizji 1 korpusu armji, dowodzonego przez Mac-Mahona, walczył pod Wörth; pod Sedanem dostał się w niewolę, z której przebrany uciekł do Paryża, gdzie od generała Trochu wyższe otrzymał dowództwo. Rekonesans jego 19 września był niepomyślny; kierowana przezeń wycieczka (29 i 30 listopada), oraz zacięte bitwy od 1 do 4 grudnia na polach Champigny, mimo heroizmu wojsk francuskich, pozostały bez skutku. Nie lepiej także powiodła się wycieczka jego 21 grudnia. Po kapitulacji Paryża (w styczniu 1871) wziął dymisję i został wybrany do Zgromadzenia narodowego. Pod rządem Thiersa otrzymał nad wojskami rezerwowemi w Wersalu dowództwo, które złożył w kwietniu t. r. W 1872 r. otrzymał komendę wojskową w Tours. Nie dokona-

wszy bohaterskich czynów, jakie z góry zapowiadał, popadł w śmieszność z niepomiernego samochwalstwa. W zgromadzeniu narodowem występował jako orleanista i zawzięty przeciwnik rzeczypospolitej. Roku 1877 brał udział w przygotowaniach do zamachu stanu, w skutek czego po odniesionem przez republikanów zwycięstwie, pozbawiony był dowództwa 8 korpusu i † 1882 w Wersalu. Napisał „La journée de Sedan“ (Paryż, 1871—77); „La défence de Paris“ (4 t., 1875—78); „Guerre des frontières. Wissembourg“ (1873); „Quelques observations sur le système de défense de la France“ 1871. Por. „Gr. Enc.“ Lamirault'a.

Duczić Nicefor, archimandryta, autor i patrjota serbski, * 1833 pod Trebinią, za rewolucji hercegowińskiej Łukasza Vukalovića, był jednym z wodzów i w roku 1861 wymógł u Omera paszy pozwolenie na używanie dzwonów; w następnych walkach również znajdował się w obozie, poczem musiał emigrować z Serbji do Czarnogórza, gdzie został archimandrytą, potem do Włoch; w r. 1868 osiadł w Białogrodzie. W latach 1875—1878 znowu brał udział w bitwach i odniósł ranę. Objęcia biskupstwa stale odmawiał. Był członkiem Serbskiego Tow. naukowego i ostatnim jego prezesem przed połączeniem się tego Towarzystwa z akademją serbską. Ogłosił wiele monografji z dziejów kościelnych i politycznych, tudzież z historji literatury, archeologji. W roku 1891 zaczęto wydawać zbiorowe wydanie dzieł jego, obliczone na ośm tomów.

Duczman Andrzej, pisarz górno-łużycki, ksiądz, * 1836, po 25-letniem sprawowaniu obowiązków kapłańskich na Łużycach, osiadł w roku 1886 w Lipsku, ciesząc się wysokim szacunkiem Czechów i Polaków. W r. 1858—60 był przewodnikiem stowarzyszenia „Serbowki“ i redaktorem jej rękopiśmiennego organu, w którym znajduje się między innemi jego przekład „Labiryntu świata“ Komeńskiego na język łużycki. W ciągu ostatnich lat 35 zasilał wszystkie czasopisma łużyckie i wiele wydawnictw osobno ogłosił. Jego łużyckie książki do nabożeństwa i śpiewniki wyparły z użycia dawne niemieckie. Napisał też wiele powiastek i poezji; pod beletrystyką używał pseudonimu: H. Wólszinski. W roku 1869 wydał w Budyszynie ważne pod względem bibljograficznym dzieło: „Pismowodstwo katholskich Serbow,“ oraz dopełnienia do niego w „Czasopisie Maticy Serbskiej“ z lat 1873, 1874 i 1889. Wreszcie zasłużył się folklorystyce zebraniem licznych pieśni ludowych i opowieści. Por. „Zlatá Praha“ (1891); „Ottóv Slovník naučny.“

Duczymiński Bartłomiej, akademik krakowski. Był nauczycielem krasomówstwa w szkole Tylickiego. Wydał zbiór mów p. t.: „Exercitium rhetorum“ (Kraków, 1619), w jednej z nich z zapałem powstaje przeciwko odstępcom kościoła rzymskiego.

Duda, *Dudka*, *Dudoczka*, *Szweran*, instrument dęty, jak starogrecki i rzymski flet podwójny, z dwu piszczałek trzcinowych różnej wielkości złożony, które za pomocą jednego pyszczka je łączącego w ten sposób bywają zadęte, że razem wydają dwa tony, jakoby od dwu graczów pochodzące. Każda z tych trzcin opatrzona jest w 3 dziurki. Dziś spotyka się głównie w Rosji (ob. Dudy). *Dudką* zowią fujarkę (ob.), z kory wierzbowej wykręconą.

Duda *Białoruska* pseudonim Darewskiego-Weryho Aleksandra.

Duda Antoni, pisarz czeski, * 1820, zajmował się nauczycielstwem i sprawami gospodarskiemi, szczególnie pszczelarstwem. Od roku 1857 pisał wiele do czasopisma „Szkola a život“ i innych; w r. 1874 wydał „Czteni o vczelach“ (o pszczołach).—Syn jego, Władysław, * 1854, zoolog, napisał po czesku i niemiecku wiele rozpraw, dotyczących szczególnie owadów czeskich.

Dudak, dudarz charakterystyczny i piękny taniec czeski, w którym grający na dudach sam w pośród koła tanecznego obraca się od prawej strony ku lewej, takim krokiem, jakim reszta tańczących krąży dokoła niego.

Dudaszek Orfeusz, pseudonim Sikorskiego Józefa.

Du Deffand, Marja Anna de Vichy-Chamrond, margrabina du **D.**, * około 1697, † 1780 w Paryżu. Wychowywała się w jednym z klasztorów w Paryżu, w r. 1718 wyszła za margrabiego **D.**, wkrótce jednak potem małżeństwo to rozeszło się, i odtąd margrabina prowadziła wesołe życie; podobno była kochanką księcia Orleańskiego. Następnie zawiązała blizki stosunek z prezydentem Hénault, który trwał do jego śmierci, zaszłej w r. 1770. Margrabina otwarła salon, w którym zbierały się wszystkie znakomitości zagraniczne i krajowe, ministrowie, uczeni, wielcy panowie, najznakomitsze i najpiękniejsze damy. W r. 1753 utraciła wzrok i wstąpiła do klasztoru św. Józefa. Pomimo kalectwa, pozyskała serce pisarza angielskiego Horacego Walpole'a, syna angielskiego męża stanu, Roberta. Jako literatka, odznaczała się jasnością stylu i trafnością sądu. Jej korespondencję z d'Alembert'em, Hénault'em, Montesquieu i in. wydano w roku 1809 w 2-ch tomach (nowe wydanie wyszło 1865), inne „Lettres à Walpole“ wraz z listami do Voltaire'a ukazały się w 4-ch tomach (Londyn, 1810); Saint Aulaire wydał w r. 1859 jej „Correspondance inédite.“ Por. Sainte Beuve „Caus. du Lundi,“ Lescure „Les femmes philosophes,“ Asse „Melle de Lespinasse et la Marquise **D.**“ (Paryż, 1877); Perey L. „Le prés. Hénault et M. D.“ (Paryż, 1893).

Dudek (*Upupa*), rodzaj ptaków wróblowatych, którego cechy są: dziób przedłużony, sła-

Dudek.

bo łukowaty, tępo zakończony; nogi miernej długości, ogon równo przycięty, na głowie czub wysoki, wachlarzowato rozwijalny. Są to ptaki łagodne, nietowarzyskie; żywią się owadami i gnieżdżą w dziuplach. Z trzech gatunków, które obecnie rodzaj ten obejmuje, *U. epops*, u nas przez lato pospolity, poczytywany jest za ptaka niesch1udnego z powodu niemiłej woni. Przyjemny, monotonny głos jego często na wiosnę słyszeć się daje.

Dudek albo *Dydek*, srebrna moneta zdawkowa, wartości dzisiejszej około 6 groszy; niegdyś były pojedyńcze i podwójne **D.**, mianowicie między r. 1580 a 1630, za panowania Stefana Batorego i Zygmunta III.

Duderhof, wyżyna pod Petersburgiem, na północ od Gatczyny, a na północo-zachód od Carskiego-Sioła; najwyższy jej punkt ma 79 sążni ros. nad p. m. Leży na niej pałac Duderhofski z parkiem.

Duderstadt, miasto okręgowe w pruskiej regencji Hildesheimskiej, ma kilka pięknych gmachów, kilka fabryk i 5,300 miesz.

Dudevant Amantyna Lucylja Aurora, słynna autorka francuska, znana więcej pod pseudon. *George Sand*, * 1804 r. w Paryżu, † 1876 w Nahaut. Ojciec jej, *Dupin* († 1808), był naturalnym synem Maurycego Saskiego. Odebrawszy wychowanie klasztorne (1817—20), poślubiła margr. Dudevant (1822), z którym jednak po kilku latach się rozłączyła i przybyła do Paryża 1831 r. Tu zaczęła pisywać artykuły do *Figara*, a z przyjacielem swym Juljuszem Sandeau (z nazwiska którego zrobiła swój pseudonim), ogłosiła pierwszy romans „Rose et Blanche“ (5 t., 1831). Wśród ciężkich zapasów z losem napisała już sama jedna romanse „Indiana“ (1832) i „Valentine“ (1832), którymi od razu europejską zyskała sławę, a po których nastąpiły; „Lélia“ (1833), „Jacques“ (1834), „André“ (1835), „Léone Léoni“ (1835), „Simon“ (1836); jej „Lettres d'un voyageur“ (1834), oraz drobne nowele i powieści nie mniejsze budziły zajęcie. W tej epoce wygrawszy proces rozwodowy (1836) i wielkie mając powodzenie literackie, stanęła świetnie pod względem materjalnym, zajęła się wychowaniem dzieci i przebywała to w Paryżu, to na wsi, to w Szwajcarji, lub we Włoszech. Pobyt swój z Chopinem (ob.) na wyspach Balearskich opisała w dziele „Un hiver à Majorque“ (2 t., Paryż 1842). Obcowanie z Piotrem Leroux i blizkie stosunki z Lamennais wywarły na nią wpływ wielki. Jakkolwiek wychowana arystokratycznie, występowała przecież najzawzięciej przeciw wszystkiemu, co utrzymuje na świecie nędzę, ciemnotę, ucisk, przywilej i despotyzm, a ta humanistyczna wolnomyślność nadała jej kierunek nawskroś demokratyczny. „Spiridion“ (1839) jedno z jej arcydzieł i „Les sept cordes de la lyre“ (1840), pełne są fantazji i głębokich myśli; w „Consuelo“ (3 t., 1842) i „La Comtesse de Rudolstadt“ (4 t., 1843), dwu największych swoich utworach, oraz w „Le compagnon du tour de France“ (1840), „Horace“ (1842) i t. d., złożywszy zasady radykalnego republikanizmu, rozbiera wielkie zadania społeczne i domaga się reform socjalnych. Po rewolucji Lipcowej pisywała gorące artykuły polityczne i założyła nawet tygodnik *La cause du peuple* (1848). Obok tego stworzyła wiele pięknych powieści, nie nacechowanych żadną tendencją, z których „La mare au diable“ (1846) jest arcydziełem w rodzaju idylicznym. Z późniejszych jej utworów „Jean de la Roche“ (1860), „La ville noire“ (1861); „Le Marquis de Villemer“ (1861), „Mademoisselle de la Quintine“ (1863), „La Confession d'une jeune fille“ (1865), są dziełami mistrzowskiemi, w których dojrzałość talentu jednoczy się z młodzieńczą świeżością i żywością. W dramacie powodzenie miała daleko mniejsze. W feljetonie dziennika *Presse* umieściła 1854 r. „Histoire de ma vie.“ Oprócz tego pisała mnóstwo artykułów politycznych i estetycznych. Płodność tej autorki jest zdumiewająca. Jakkolwiek nie wszystkie utwory **D.** jednakowej są wartości, posiadała jednak talent niezaprzeczenie wielki, genjalny. Śmiało i energicznie wypowiada walkę obskurantyzmowi, wstecznictwu, obłudzie i zelotyzmowi, z oburzeniem powstaje na niesprawiedliwości przeciwko płci swojej, której cnotę zasadza na miłości, dzielnie broni sprawy postępu i wolności, jedynej nadziei biednych i uciśnionych; słuszność i prawdę swych myśli wykazuje przez malowanie stosunków i charakterów niezmiernie rzeczywistych, których nikt dotąd z taką plastyką nie umiał wyrwać z życia społecznego. Tendencja jej zawsze czysta, szlachetna i wzniosła. Szczególny dar malowania namiętności, potężna fantazja, odtwarzają najcudniejsze i pełne rozmaitości światy, głębokie poczucie piękna w naturze i sztuce, artystyczne obrobienie całości, język wreszcie, czysty, jędrny, świetny i pięknie brzmiący—oto główniejsze zalety dzieł p. **D.**, które ją postawiły w szeregu najznakomitszych w naszych czasach pisarzów. W polskim przekładzie z prac p. **D.** mamy następujące: „Uskok“ (1836), „Joanna“ (1844), „Leon i Leoni“ (1844), „Konsuelo“ (1843—46), „Marynka czarownica“

(1852), „Siedm strun lutni“ (1856), „Valvedre“ (1862) i „Margrabia de Willemer.“ Jej syn *Maurycy S.*, * 1825 r., † 1889, odznaczył się również jako pisarz; ogłosił: „Masques et bouffons” (2 t., 1860) i romanse: „Callirhoe“ (1864); „Raoul de Chastre“ (1865); „Le monde de papillons“ (1866); „Miss Mary“ (1868); „Mademoiselle de Cerignan“ (1874) i inne. Por. Haussonville „Georges Sand“ (Paryż 1878); Caro „George Sand“ (1888). Katscher „George Sand” (1876); Mirecourt „George Sand;“ „Histoire de ma vie“ (1855).

Dudicz.

Dudicz, *Duditz*, *Dudithius*, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu I błękitnem, złota litera **W** ukoronowana, pod nią gwiazda 6-promienna złota; niżej prawo-ukośny pas srebrny o 5-u schodach nad polem złotem ze srebrną gwiazdą 6-promienną. W polu II srebrnem — pół ukoronowanego orła czarnego. U szczytu orzeł czarny ukoronowany. Labry z prawej strony błękitne, z lewej czarne, podbite złotem. Indygenat z r. 1575. Por. „Księga herbowa” hr. Ostrowskiego.

Dudik Beda, historyk morawski, * 1815 r. w Kojetynie w Morawji, † 1890 r. w Rajhrodzie, po ukończeniu nauk wstąpił do klasztoru Benedyktynów w Rajhrodzie, poczem został profesorem filologji i historji w Berlinie; 1854 r. był wysłany do Szwecji i Rzymu dla zbierania materjałów historycznych, poczem 1855 mianowany historjografem morawskim, zwiedzał archiwa w Galicji i zrobił dokładny ich opis. W dziełach swych występuje jako przeciwnik panslawizmu. Z dzieł jego celniejsze: „Mährens gegenwärtige Zustände“ (1848); „Geschichte des Benediktinerstifts Raigern“ (1849); „J. P. Cerronis Handschriftensammlung” (1850); „Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte“ (1852); „Des hohen deutschen Ordens Münzsammlung in Wien“ (1858, z 532 miedziorytami); „Waldstein” (1858); „Waldsteins Korrespondenz“ (1865—6); „Diejiny Moravy” (1870); „Erinnerungen aus dem Feldzuge 1886 in Italien” (1870); „Mährens Geschichtsquellen“ (1850); „Des Herzogthums Troppau ehemalige Stellung“ (1857); „Mährens allgemeine Geschichte“ (t. 1—12, 1859—88); „Archive in Königreiche Galizien und Lodomerien“ (1867); opisy bibljotek i archiwów w Nikolsburgu, Kromieryżu, Wrocławiu: „Iter romanorum“ (1855, t. 2); „Kleinodien des Deutschen Rittorordens“ (1858, z licznemi tablicami); „Kaiserreise nach dem Orient“ (1870); „Schweden in Böhmen und Mähren 1640—50“ (1879); „Preussen in Mähren 1742“ (1870); „Statuten des Erzbischofs Ernst von Pardubitz“ (1860); „Geschichtliche Entwickelung der Buchdruckerkunst in Mähren 1486—1621“ (1879) i inne.

Dudkiewicz, herb, znany tylko z nazwy.

Dudley, miasto w angielskiem hrabstwie t. im., nad kanałem **D.**, jedno z głównych miast fabrycznych wyrobów żelaznych w Anglji, liczy 46,000 miesz.; słynie także z fabryk szkła.

Dudley, rodzina angielska, której nazwa od familji Sommerie przez małżeństwo przeszła na dom Sutton 1321 r. Znakomitszymi jej członkami byli: *Edmund* **D.**, minister Henryka VII, przez Henryka VIII w dniu 18 sierpnia 1510 r. zemście ludu poświęcony, śmiercią został ukarany.— Jego syn *Jan* **D.**, * 1502 r., mianowany 1543 r. wicehrabią Lisle, 1547 r. księciem Warwick, a 1551 r. księciem Northumberland, wpływem swoim sprawił, że król wyłączył księżniczki Marję i Elżbietę od następstwa tronu, a spadkobierczynią swoją wyznaczył krewnę Joannę Grey, którą **D.** zaślubił młodszemu swemu synowi *Guildfordowi* **D.**; jednakże po śmierci króla nie zdołał się utrzymać i wraz z synem i synową poniósł głowę na rusztowanie (1554).—Czwarty jego syn *Robert* **D.** († 1588), jest to hrabia *Leicester*, ulubieniec królowej Elżbiety (ob. Leicester). W 1643 r. wygasł po mieczu ród **D.**, dobra i tytuły przeszły przez małżeństwo w dom Ward,— *John William Ward hr.* **D.**, * 1781 r., † 1833, mąż stanu ze stronnictwa Whigów i przyjaciel Canninga, w którego gabinecie był sekretarzem stanu do spraw zagranicznych. Na nim wygasł tytuł **D.**, a dobra rodzinne przeszły na jednego z dalszych członków rodziny Ward.

Dudley Joanna, zwana Joanną Grey, córka Henryka Grey, margrabiego Dorset i księcia Suffolk, wnuczka Marji, młodszej siostry Henryka VIII, * 1537 r., † 1554. Ojciec jej wraz z księciem Nortumbrji Johnem, postanowili wydać piękną i wykształconą Joannę wbrew jej woli za Guildforda **D.**, czwartego syna księcia Nortumbrji. Ślub odbył się w r. 1553. Po śmierci Edwarda VI, stosując się do jego woli, **D-wie** ogłosili Joannę królową, ale stronnicy Marji, córki Henryka VIII, wraz z większością szlachty angielskiej, ogłosili Marję prawowitą dziedziczką korony. **D.** nie mieli siły stawić im oporu, i książę Suffolk sam oznajmił córce koniec jej panowania w r. 1553. Marja Tudor byłaby pewnie ułaskawiła Joannę, ale ojciec jej wplątany został w powstanie Wyatta, co znów zaniepokoiło królową. Joanna została skazaną na śmierć i zginęła mężnie na rusztowaniu.

Dudrewicz Władysław, chemik, syn lekarza Jana **D.** (* 1803 r., † 1894), * 1834 r. w Warszawie, † 1872, kształcił się w gimnazjum realnem, następnie studjował farmację i chemję w Warszawie i Paryżu; w r. 1862 został profesorem chemji w instytucie gospodarstwa wiejskiego w Marymoncie i w tymże roku profesorem

chemji w instytucie politechnicznym w Puławach; od 1864 był prof. Szkoły Głównej, od 1870 prof. w Instytucie rolniczym w Nowej Aleksandrji. Ogłosił znaczną liczbę artykułów w „Encyklopedji rolniczej" i w kilku pismach.

Dudrewicz Leon, antropolog, brat poprzedniego, * 1839 r. w Warszawie, kształcił się w gimnazjum realnem, następnie studjował medycynę w Moskwie, poczem osiadł jako lekarz w mieście rodzinnem. Oprócz rozpraw tyczą-

Dudrewicz Władysław.

Dudrewicz Leon.

Dudrewicz Ignacy.

cych się chorób dzieci, ogłosił: „Cmentarzysko nad Świdrem" (*Wiad. arch.* t. IV); „Pomiary antropologiczne dzieci warszawskich" (Kraków 1881); „O czaszkach ludzkich z cmentarzyska w Marienhauzie" (*Pam. fizjogr.* t. I) i inne.

Dudrewicz Ignacy, brat pop., * 1837 w Warszawie. Kończył gimnazjum i seminarjum św. Jana w Warszawie, a w r. 1860 ukończył nauki w Akademji Duchownej i uzyskał stopień kandydata św. Teologji. Był wikarjuszem w Grójcu, a następnie proboszczem w Brzezinach. Od r. 1860 był sekretarzem konsystorza metropolitalnego aż do r. 1878, oprócz tego pełnił obowiązki rektora pokarmelickiego przy Krakow. Przed. w Warszawie. W r. 1883 został kanonikiem kapituły łowickiej, a r. 1894 kanonikiem gremjalnym metropolitalnym. Po za tem **D.** wykładał przez lat 25 religję w warszawskiem konserwatorjum muzycznem. Wydał kilka broszur treści religijno-moralnej.

Dudu, ptak, ob. Dronta.

Duduś, pseudonim Józefa Waśniewskiego (ob.).

Dudweiler, wieś w pruskiej regencji Trewirskiej, prowincji Reńskiej, posiada wielkie kopalnie węgla kamiennego, walcownie żelaza i fabryki kamieni ogniotrwałych, liczy 13,500 miesz.

Dudy, *Duda, Kobza* lub *Koza,* stary instrument muzyczny dęty, składa się z miecha czyli worka ze skóry koziej lub baraniej, z przyczepioną u jednego końca piszczałką czyli rurą, przez którą grający, gniotąc trzymany przed sobą miech lewem ramieniem, wpuszcza do instrumentu wiatr potrzebnej do zadęcia szałamai czyli piszczałki, uczepionej u drugiego końca miecha, która wydaje wtedy odgłos podług przebierania palców na dziurkach, znajdujących się na jej grzbiecie. Instrumentu tego jest kilka gatunków. Niegdyś bardzo u nas rozpowszechnione, przechowały się głównie u górali. *Dudami* nazywają się też piszczałki metalowe w organach.

Dudy.

Dudy, w pospolitej mowie oskrzela, zwłaszcza *płuca, serce* i *wątroba* zwierząt, razem wzięte.

Dudycz, *Dudith, Dudithius* Andrzej, * 1533 r. w Budzie w Węgrzech, † 1589 we Wrocławiu; wychowany u wuja swego biskupa wacowskiego, późniejszego arcybiskupa strygońskiego, uczył się we Wrocławiu, następnie w Niemczech, Francji, Anglji i Włoszech (w Padwie), gdzie współuczniem jego był Stefan Batory, zawiązała się tam między nimi niechęć z powodu współzawodnictwa, która później urosła w nienawiść. Po kilku posłannictwach do Anglji i Francji, cesarz Ferdynand I mianował go 1560 r. biskupem tinijeńskim w Dalmacji, ministrem stanu, a następnie biskupem pięciokościelskim. Wraz z J. Koloszwarem wysłany był na sobór trydencki w sprawie dozwolenia Węgrom używania przy Komunji i wina, oraz żenienia się księżom, i tam wymową swoją wielką zjednał sobie wziętość. W r. 1565 cesarz Maksymiljan II wyprawił **D.** do króla polskiego Zygmunta Augusta, celem pojednania go z małżonką, a siostrą cesarza, którą odwiózł cesarzowi, złożył urząd biskupi, przeszedł na protestantyzm. W r. 1567 ożenił się w Polsce z Reginą Straszówną, nie wyszedł mimo to z łaski u dworu cesarskiego i mianowany został posłem w Polsce. Otrzymawszy indygenat polski, zakupił dobra i miasto Szmigiel i jako zwolennik zasad Socyna, tu założył główną siedzibę arjanów. Po stracie pierwszej żony 1573, zaślubił powtórnie Elżbietę Zborowską 1574 r. i po ucieczce Henryka Walezjusza popierał elekcję domu austrjackiego, lecz kiedy Stefan Batory został na tron wybrany, **D.,** sprzedawszy cały majątek, w r. 1576 wyniósł się z Polski i osiadł we Wrocławiu, gdzie zajmował się wyłącznie naukami. Celniejsze jego pisma są: „Orationes duae in SS. Oecumenico concilio Tridentino ha-

bitae“ (Wen. 1562 i 1610); „Epistola ad Joannem Lasicium Equitem Polonum, in qua de divina Triade disputatur“ (Krak. 1571); „De Cometarum significatione commentariolus“ (Bazylea 1579). Por. Samuelfy'ego „De vita et scriptis A. D.“ (Hall. 1743); Stiefa „Geschichte von Leben und Glaubensmeinungen des A. D.“ (Wrocław 1756); Lutteri Eleuterio „Della vita di Andrea Dudicio Sbardellato Discorso academico 1861” w „Atti dell' Academia degli Agiati di Roveredo“ (Anno II, 1884); „Orichoviana“ ed. J. Korzeniowski (1891, str. 660—690; ks. Fijałek w „Kwartalniku historycznym” (1896, str. 387—389); w r. 1853 L. Rogalski monografia w „Gaz. Warsz.”; Kraushar „Olbracht Łaski.”

Dudziński Michał, ksiądz w w. XVIII, doktór filozofji i profesor wydziałowych szkół mińskich. Napisał dziełko p. t. „Zbiór rzeczy potrzebnych do wydoskonalenia się w ojczystym języku służących” (Wilno 1776) i drugie p. t. „Zabawki poetyckie młodzi w szkołach mińskich wydziałowych ćwiczącej się, zebrane a przez X. M. D... za pozwoleniem zwierzchności do druku podane“ (Wilno 1782, str. 40).

Dudzkie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie Wileńskiem, pow. Oszmiańskim. Składało się z dóbr Dudy z przyległościami. Od r. 1766 posiadał je Zienkowicz, opłacając z niego kwarty złp. 1,434 gr. 20.

Due, a Due (włos.), wyrażenie muzyczne, znaczy dwa, na dwa (domyśl. instrumenty). Umieszczone w partyturach orkiestrowych, ostrzega grających na dwóch jednakowych instrumentach, np. fletach, obojach, klarnetach, trąbkach, waltorniach i t. d., dla których nuty pisze się na jednym systemie, że oba grają tę samą melodję, przeważnie bowiem każdy z tych instrumentów ma własną swą partję; w tym ostatnim razie ogonki nut dla jednego istrumentu kreśli się od góry nuty, dla drugiego zaś—od dołu.

Duena *(Duenna, Duegna* hiszp.), matrona, czuwająca nad postępowaniem młodych mężatek i zarazem trudniąca się zarządem gospodarstwa domowego. W dramacie i romansie hiszpańskim **D.** ważną odgrywa rolę; staje zwykle na przeszkodzie sympatycznym miłostkom pani domu, nad którą się pastwi, zaszczycona zaufaniem jej męża, starego i ohydnego tyrana. Typy tego rodzaju przedstawiali Scarron, Cyrano de Bergerac. Często wprowadzają ten typ do oper komicznych, jak np. Małgorzata w „Damie Białej,” Pamela we „Fra-Diavolo” i t. p.

Duer Jan, prawnik amerykański, * 1782 r. w Albany, † 1858; w 16 r. życia wstąpił do armji związkowej, poczem studjował prawo i 1820 r. osiadł w New-Yorku jako adwokat, potem brał udział w rewizji praw stanu New-Yorku, został 1849 r. sędzią, a 1857 sędzią najwyższym. Dzieło **D.** „Law and Practice of Marine Insurance” (2 t., 1845—8) służy jako autorytet. Nadto wydawał zbiór rezolucji sądu najwyższego p. t. „Duer's Reports” (6 tomów).

Duero (po portug. *Douro*), znaczna rzeka na półwyspie Pirenejskim; poczyna się w stronie północno-zachodniej od Soria, w górach Sierra Cameros, przyjmuje do siebie kilka rzek innych i poniżej Oporto wpada do oceanu Atlantyckiego. Długość jej wynosi 780 klm., a przestrzeń przez nią skrapiana 95,000 klm. kw.

Duet, kompozycja muzyczna na dwa głosy, lub dwie partje obligato. Duetowi do śpiewu towarzyszy zwykle przygrywka, rzadko chór; stanowi on najczęściej kantylenę rozdzieloną zrazu na sola, które się najczęściej zbiegają, by świetnie i z brawurą rzecz zakończyć. Pod względem historycznym **D.** wprowadzony został do muzyki kościelnej przez Paulo Quagliati'ego (1600), rozwinięty następnie przez Laudiego i Puccini'ego. **D.** na dwa instrumenty, czy to jednorodne, czy różnorodne, nosi zwykle nazwę *duo.*

Duez Ernest, malarz francuski, * 1843 w Paryżu, † 1896 r. tamże; wykonał: „Miesiąc miodowy”; „Przepych i nędza” (1879); „Portret Alfonsa de Neuville” (1881); „Naokoło lampy” (1882); „Św. Franciszek z Asyżu” (1884); „Wieczór” (1887); „Wirgiljusz, szukający natchnienia w lesie” (1888); „Kawa na tarasie” (1889); „Chrystus, idący po wodzie” (1890); „Botanika i Fizyka” (1892) i w. in.

Dufan Piotr Armand, publicysta i agronom francuski, * 1795 r., † 1877 w Paryżu, od 1815 nauczyciel w instytucie ociemniałych w Paryżu, od 1840 r. dyrektor tegoż zakładu, należał do założycieli Towarzystwa pomocy ociemniałym. Napisał: „Plan de l'organisation de l'institution des jeunes aveugles” (Paryż 1833); „Des aveugles. Considérations, sur leur etat physique, moral et intellectuel” (2 wyd., 1850); „Lettres sur la charité” (1847); „Souvenirs d'une aveugle née” (1851); z pism agronomicznych zasługują na wzmiankę: „De l'abolition de l'esclavage coloniale” (1830); „Traité de statistique” (1840); z Guadetem „Dictionnaire de la géographie ancienne et moderne“ (1820, t. 2).

Dufaure Juljusz Armand Stanisław, francuski mąż stanu, * 1798 r. w Saujon dep. Charente-Inférieur. W r. 1824 adwokat w Bordeaux, został 1834 r. deputowanym, 1836 r. radcą stanu, 1839 r. był przez krótki przeciąg czasu ministrem robót publicznych, odznaczając się wogóle umiarkowaną opozycją przeciwko Ludwikowi Filipowi. Po rewolucji Lutowej był od końca września 1848 r. do 20 grudnia, a następnie od 2 czerwca do 31 października 1849 r. ministrem spraw wewnętrznych, reprezentował w gabinecie opinje założonego pod jego przewodnictwem kółka konstytucyjnego *(Cercle constitutionel).* Następnie wybrany do zgromadzenia narodowe-

go, występował jako zawzięty nieprzyjaciel bonapartyzmu. Po zamachu stanu 2 grudnia 1851 usunął się od spraw politycznych i zajmował się praktyką adwokacką w Paryżu od 1852 r. 1871, jako członek zgromadzenia narodowego postawił wniosek mianowania Thiersa naczelnikiem władzy wykonawczej, w tymże roku mianowany ministrem sprawiedliwości. Po upadku Thiersa (1873) zmuszony był ustąpić, 1876 r. stanął na czele gabinetu, lecz z powodu dążności klerykalnych wkrótce ustąpił (1879). † 1881 w Paryżu. Por. Picot „Etudes d'histoire parlementaire. M. D. sa vie et ses discours." (Paryż 1883); „Grand Encycl." Lamirault'a.

Duffek Mikołaj, komedjopisarz i reżyser teatru, znany pod pseudonimem Juljusza Rosen, * 1833 r. w Pradze, † 1892 w Goryeji. Początkowo studjował prawo, następnie jednak oddał się komedjopisarstwu. Od r. 1860—1866 był urzędnikiem policyjnego biura prasy, wziął wkrótce dymisję i wstąpił do teatru Karola w Wiedniu, gdzie występował i był reżyserem. W r. 1888 został starszym reżyserem teatru hamburskiego Thalia. Najlepsze jego komedje są: „Nullen"; „O diese Männer"; „Schwere Zeiten"; „Zitronen"; „Ein Knopf." Zbiór jego dzieł wydano w Berlinie r. 1878—88.

Dufferin Fryderyk Temple Blackwood Karol, angielski mąż stanu, * 1826 r. we Florencji z rodziny irlandzkiej; kształcił się w Oksfordzie, zwiedzał (1846—47) Irlandję podczas panującego tam głodu i wrażenia swe opisał w dziele „Narrative of a journey from Oxford to Skibbereen during the year of the Irish famine" (1847); 1855 towarzyszył Russelowi do Wiednia, w 1859 r. odbył podróż do Irlandji, którą opisał w książce „Letters from high latitudes" (8 wyd., 1887); w 1860 r. wysłany był przez Palmerstona do Syrji dla zbadania sprawy rzezi chrześcijan, w 1864 r. został podsekretarzem w ministerjum spraw indyjskich, w 1871 mianowany był hrabią, 1872—78 generalnym gubernatorem Kanady; w 1879 r. posłem w Petersburgu, od 1881 w Konstantynopolu, w 1884 wicekrólem Indji. Napisał nadto: „Irish emigration and the tenure of land in Ireland" (1867); „Contributions to an inquéry into the state of Ireland" (1866) i in. Mowy jego wydane były w r. 1882. Po umocnieniu wpływu Anglji w Afganistanie i pozyskaniu Birmy, zrzekł się w r. 1888 stanowiska wicekróla Indji i, nagrodzony tytułem margr. **D.** i Ava, mianowany był w grudniu tegoż roku posłem angielskim w Rzymie, a w grudniu 1891 r. na miejsce lorda Lyttona w Paryżu. Żona jego ogłosiła: „Our vice-regal life in India" (2 wyd., Londyn 1889, t. 2); „My canadian journal 1872—78" (Londyn 1892).

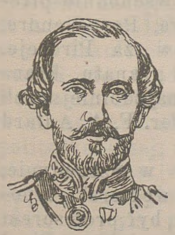

Dufferin Fryd.

Dufour Jan Marja Leon, zoolog, * 1782 r. w St. Sever (Landes), † 1865 tamże, był z zawodu lekarzem; przeprowadził liczne badania nad pająkami i owadami, nad ich przeobrażaniem, nad gregarynami i in. Z dzieł jego wymieniamy „Recherches sur les hémiptères" (1833).

Dufour Wilhelm Henryk, generał szwajcarski, * 1787 r. w Konstancji, † 1875 w Genewie, w r. 1809 służył jako oficer inżynierji w armji Napoleona, wszedł następnie do służby szwajcarskiej i w r. 1820 został dyrektorem szkoły wojskowej w Thur. Od 1827 naczelnik kwatermistrzostwa, położył ważne zasługi w urządzeniu wojska szwajcarskiego. Pod jego kierunkiem uskutecznioną została znakomita topograficzna karta Szwajcarji. Przy rozpoczęciu wojny Sunderbundu 1847 mianowany wodzem naczelnym, prędko i energicznie, chociaż z umiarkowaniem zwycięzcy, uspokoił kantony katolickie. W r. 1856 wysłany do Francji, zręcznie i szczęśliwie umiał przeprowadzić interesa szwajcarskie. Mniej za to pomyślnemi były jego starania w kwestji doliny Dappen, jak również w sporze wynikłym z Francją, z powodu odstąpienia tej ostatniej Sabaudji. Ogłosił: „Da la fortification permanente" (1824, 2 wyd. 1854); „Géometrie perspective etc." (1857); „Memorial pour les travaux de guerre" (3 wyd., 1854); „Cours de tactique" (2 wyd., 1851). Po śmierci jego wyszły: „La campagne du Sonderbund et les événements de 1856" (Neuchâtel 1875). Por. Senn-Barbieux „Das Buch vom General D." (Lipsk 1886); Ochsenbein „General D." (Bern 1881—86).

Dufour Adolf Hipolit, * 1798 r., † 1865 r.; wydał z Chrzanowskim i Wrotnowskim „Carte physique, hydrographique et routière de la Pologne" (1859) i „Carte politique et routière de l'Europe centrale" (1863), a zaś z L. Chodźką i H. Platerem „Atlas de sept partages de Pologne en 1772, 1793, 1795, 1807, 1809, 1815, 1846."

Dufrénit, odmiana zielonego fosforanu żelaza (ob. Alluaudit). Niektóre okazy **D.** z Anglar są miejscami błękitne. C. wł. 3,227. Rysuje się szpatem wapiennym. Niektóre odmiany wpadają w barwę czarną, inne w błękitną.

Dufrénoy Adelajda *Gillette Billet*, * 1765 r. w Paryżu, † 1825; żona prokuratora Dufrénoy. Gdy skutkiem rewolucji mąż jej, poprzednio bogaty, utracił posadę i cały majątek, ona z pracy rąk, przepisując rozmaite papiery, utrzymywała całą rodzinę. Później poświęciła się poezji i wydała dawniejsze swoje utwory. W r. 1814 poemat jej: „Derniers moments de Bayard" (1814) i drugi: „Les plaintes d'une jeune Israélite," zjednały jej wielki rozgłos, a pierwszy z nich został uwieńczony przez akademję. Jej „Oeuvres poétiques" z życiorysem, napisanym przez Jay'a, wyszły w r. 1827.

Dufrénoy Piotr Armand, mineralog i geolog francuski, syn poprzedniej, * 1792 r. w Sevran, † 1857 roku, jako generalny inspektor górnictwa, profesor mineralogji w szkole górniczej i członek instytutu. Ogłosił: „Traité complet de minéralogie" (3 t., Paryż 1844—45); „Voyage metallurgique en Angleterre" (1837—39); „Description géologique de la France" (1836—38) i in. Wraz z Elie de Beaumont wypracował znakomitą kartę geologiczną Francji (1841).

Dufrenoizyt, siarko-arsenian ołowiu. Forma jego pierwotna jest 12-ścian rombowy, kryształy kruche, c. wł. 5,549, nieprzezroczyste, z silnym blaskiem metalicznym, szaro-stalowej barwy. Znajduje się w dolomicie na górze św. Gotarda.

Dufresne Karol, Seigneur *du Cange*, stąd często nazywany po prostu **Ducange**, uczony francuski, * 1610 w Amiens, † 1688 w Paryżu. Główne jego dzieła są: „Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis" (3 t., Paryż, 1678; ed. Benedyktyńskiej 6 t., Wenecja, 1733—36, n. wyd. 1840—1850, t. 7, 1883, t. 10) i „Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis" (2 t., Paryż, 1688, n. wyd. 1890). Suplement do pierwszego dzieła sporządził Benedyktyn Carpentier (4 t.. Paryż, 1766), wyciąg zaś dał Adelung p. t. „Glossarium manuale ad scriptores etc." (6 t., Halla, 1772—84; nowa powiększona ed. Henschela 7 t., Paryż, 1840—50), do której „Supplementum" (Frankf., 1857) uskutecznił Diefenbach (ostatnie wydanie sporządził Favre, 1888, 2 t.), Oprócz cennych wydań jego niektórych Bizantynów, zasługują jeszcze na uwagę dzieła: „Histoire de l'empire de Constantinople sous les empereurs français" (Paryż, 1657), oraz „Historia Byzantina" (Paryż, 1680). O życiu i pracach **D.** pisał Feugère w „Journal de l'instruction poblique" (1852). W 1869 wydano niedrukowane dotąd dzieła: „Des principautés, d'outre-mer", „Les familles d'outre mer". Por. Hardouin „Essai sur la vie et sur les ouvrages de Charles Dufresne Du Cange" (1849); Dufresne d'Aubigny Karol „Mémoire historique pour servir à l'éloge de Ch. Dufresne, M. Du C." (Paryż, 1766). W 1849 wystawiono mu pomnik w Amiens.

Dufresny Karol Rivière, komedjopisarz francuski, * 1654 w Paryżu, † 1724 tamże. Stosunki rodzinne wprowadziły go na dwór Ludwika XIV; zręczności swojej zawdzięczał posadę kamerdynera królewskiego, a później nadzorcy ogrodów królewskich. Wespół z Regnardem, którego jednak o wiele przewyższał, począł pracować dla sceny. Rozwiązanie w jego komedjach zwykle słabe, a dowcip tępy; mimo to niektóre z nich, jak: „L'esprit de contradiction"(1700); „Le double veuvage" (1701) i „Le mariage fait et rompu" (1721), należą do najlepszych francuskich komedji salonowych. Całkowity zbiór prac jego wyszedł w Paryżu w 6 t. 1731 i 1747. Oprócz komedji napisał „Poesies diverses", „Nouvelles historiques" (Paryż, 1692) i „Les amusements sérieux et comiques" (1707 i 1869) podług którego pisał Monteskjusz swoje „Listy perskie". „Oeuvres choisies" **D.** wydał Auger (Paryż, 1801).

Dugat Gustaw, orjentalista francuski, * 1824 w Orange (Vaucluse), kształcił się w szkole języków wschodnich w Paryżu, w 1855 z polecenia rządu zwiedził Algerję, został po powrocie mianowany członkiem francuskiego Towarzystwa wschodniego i oprócz prac mniejszych, pomieszczonych w czasopismach naukowych i w „Dictionnaire général des lettres". Ogłosił: „Précis historique et statistique des colonies agricoles établies en France et en Algerie" (1850); „Grammaire arabe-française" (1853); „Le livre d'Abdel-Kader" (1858); „Histoire politique et littéraire des Arabes en Espagne" (1855—61, t. 2); „Histoire des orientalistes de l'Europe" (1868—70, t. 2); „Cours complementaire de géographie, histoire et législation des états musulmans" (1873); „Histoire des philosophes et théologiens musulmans" (1878) i in.

Dughet Kacper, ob. Poussin.

Dugna, w mitologji litewskiej, nimfa rzeczna.

Dugommier Jakób Jan Franciszek *Coquille*, znakomity generał francuski, * 1738 na wyspie Gwadalupie, po wybuchu rewolucji powołany został przez współziomków na pułkownika generalnego gwardji narodowych Martyniki, lecz nie mogąc się oprzeć zbuntowanym wojskom, 1792 powrócił do Francji, gdzie został mianowany marszałkiem polnym. Zasiadał w Konwencji; wsławił się odebraniem Tulonu Anglikom 1793. Następnie jako dowódca armji wschodnio-pirenejskiej zdobył St.-Eline, Coliure, Port-Vendre, Bellegarde i odparł Hiszpanów za Pireneje. W 1794 zginął raniony odłamem granatu. Francja utraciła w nim jednego z najzdolniejszych i najzacniejszych generałów. Por. F. A. Aulard w „Gr. Enc. Lamirault'a.

Dugonics Andrzej, * 1740 w Szegedynie, † 1818, poeta i powieściopisarz węgierski, z powołania Pijar. W 1774 do 1807 był profesorem matematyki w uniwersytecie peszteńskim. Pisał romanse historyczne i dramata. Nadto uważany jest za twórcę szkoły ludowej. Najlepsze z jego romansów są: „Estelka" (1787); „Agyapjas vitézek" (Rycerze złotego runa 1794), „Jolanka" (1803) i wiele in. Z dramatów wymienimy: „Toldi Niklos", „Batori Moiria" i „Kun László". **D.** pisywał także poematy epickie i wydał zbiór przysłowi węgierskich p. t. „Peldsabeizedek es Jelesmon dasok" (Peszt, 1784 i Szegedyn, 1820).

Duguay-Trouin René, słynny marynarz francuski, * 1673 w St. Malo, † 1736. W 21 roku życia posiadał już sławę bohatera, zasłużoną w walkach morskich z Anglikami (1691, 93, 94 i 95). Podczas wojny o sukcesję hiszpańską był postra-

chem Anglików i Holendrów na wszystkich morzach europejskich. W 1711 zajął, uważane dotąd za niezdobyte, fortyfikacje Rio-Janeiro, gdzie ogromne zebrał łupy. Ludwik XIV nadał mu godność szlachecką 1723; później książę Orleański powołał go do rady stanu, a Ludwik XV wysłał na czele floty na morza Lewantu, które oczyścił (1731) z korsarzów tuniskich. Jego „Mémoires“ wydał Beauchamps (4 t., Paryż, 1740). Por. Richer „La vie de Réné D.“ (4 wyd. 1816); La Landelle „Histoire de D.“ (1876); Voillard „Vie de D., écrite par lui même“ (1884); Feliks de Bona „Histoire de D.“ (Lille, 1890); Philipps „D.-T.“ (1892).

Dugué Ferdynand, pisarz dramatyczny francuski, * 1812 w Paryżu. Wydał poezje p. t. „Horizon de la poésie“ (1836); „Le vol des heures“ (1839); „Les gouttes de rosée“ (1840); powieści „La semaine de Pâques“ (1835); „Geoffroy Rudel“ 1838) i dramaty wierszem: „Gaifer“ (1839); „Salvator Rosa“ (1851); „Monsieur Prichard“ (1855) i in. Oprócz tego **D.** jest autorem dwóch tomów poezji politycznych „Eclats d'obus“ (1871) i „Satires et Poèmes“ (1876. Jego „Théâtre complet“ wyszedł w 1891.

Dugueslin, ob. Guesclin (du).

Duhamel, herb: W polu błękitnem, pod 6-promienną gwiazdą srebrną — klucz złoty i kotwica srebrna, ukośnie skrzyżowane. U szczytu ręka zbrojna, klucz złoty trzymająca. Indygenat z r. 1768.

Duhamel.

Duhamel Jan Marja Constant, matematyk, * w St.-Malo 1797, † 1872 w Paryżu; po ukończeniu szkoły politechnicznej był repetytorem, następnie profesorem tejże szkoły, w 1851 został profesorem w fakultecie nauk, w 1840 r. wszedł do akademji na miejsce Poissona. Liczne jego rozprawy mieszczą się w rocznikach akademji i w dzienniku szkoły politechnicznej, między innemi „Théorie de l'archet sur les vibrations des cordes“ (1856). Oprócz tego ogłosił „Cours d'analyse“ (2 tomy, 1840, 2 wyd. pod tytułem „Elements du calcul infinitésimal“, 1856—57, 2 t., 3 wyd. 1874); „Cours de mécanique“ (2 t., 1845, 3 wyd. 1863); „Des méthodes dans les sciences de raisonnement“ (1865—73, 2 wyd. 1876—85).

Duhamel du Monceau Henryk Ludwik, przyrodnik, * w Paryżu 1700, † 1782. Nie w szkołach, lecz później dopiero własną pracą doszedł do rozległych wiadomości w naukach przyrodniczych. Za rozprawę o przyczynie, dla której przepadł zbiór szafranu w okolicy Gatinais, akademja nauk mianowała go 1728 swoim członkiem. Od tego czasu **D.** napisał dla akademji przeszło 60 rozpraw, w różnych przedmiotach. Oprócz tych prac ogłosił: „Éléments de l'architecture rurale“ (2 t., 1757); „Traité général des pêches maritime et fluviatiles“ (3 t., 1769); „Traité de la culture des terres“ (6 t., 1751—1760); „La physique des arbres“ (1758—88). Obok zajęć naukowych Duhamel zajmował ważne urzędy i odbywał częste podróże; między innemi był inspektorem generalnym marynarki.

Dühring Eugenjusz Karol, filozof i ekonomista, * 1833 w w Berlinie, studjował naprzód prawo, następnie filozofję i ekonomję, i jakkolwiek zupełnie stracił wzrok, został docentem filozofji w Berlinie, ale musiał stanowisko to opuścić wskutek sporu z fakultetem 1877. Niektóre jego pisma polemiczne miały znaczny rozgłos. Napisał: „Natürliche Dialektik“ (1865); „Der Wert des Lebens“ (3 wyd. 1881); „Kritische Geschichte der Philosophie“ (2 wyd. 1879); „Kritische Geschichte der allgemeinen Prinzipien der Mechanik“ (3 wyd, 1878); „Kursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung“ (1875); Der Weg zur höhern Berufsbildung der Frauen“ (1877); „Logik und Wissenschaftstheorie“ (1878); „Die Judenfrage als Rassen-Sitten und Kulturfrage“ (2 wyd. 1881); „Der Ersatz der Religion durch Vollkommneres und die Ausscheidung alles Judentums durch den modernen Völkergeist“ (1862) „Neue Grundmittel und Erfindungen zur Analysis, Algebra etc.“ (1883); z pism ekonomicznych: „Kapital und Arbeit“ (1865); „Kritische Grundlegung der Volkswirtschafslehre“ (1866); „Kursus der National und Sozialökonomie“ (1873); „Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus“ (3 wyd. 1879) i in.

Duilius albo **Duillius,** ród plebejuszowski w Rzymie, z którego pochodził *Cajus Duilius*; jako konsul 260 w pierwszej wojnie punickiej, odniósł pierwsze zwycięstwo morskie pod Mylae przy północnych brzegach Sycylji nad Kartagińczykami. Na pamiątkę tego zwycięstwa wzniesiono w Rzymie słup ozdobiony dziobami (*rostra*) zdobytych okrętów, zwany *Columna rostrata*. Istniejąca dotąd jeszcze podobna kolumna jest tylko naśladowaniem pierwotnej. Por. Polub. 1, 24; Cic. „Cato major“ 13; Mommsen T. „Römische Geschichte“.

Duim, cal holenderski, holenderska nazwa centymetra.

Duisburg, miasto powiatowe w obwodzie pruskiej regencji Düsseldorfskiej, nad rz. Ruhr, ma 70.300 m. Jest to miasto bardzo handlowe i fabryczne. Uniwersytet tutejszy, założony 1655, zwinięty został w 1802. Przemysł **D.** jest różnorodny, ale przeważnie hutniczy; jest tu kilkanaście wielkich pieców, dalej odlewnie, walcownie, fabryki maszyn; prócz tego browary, młyny parowe, fabryki wód mineralnych, przetworów chemicznych i in.

Dujardin Feliks, przyrodnik, * w Tours 1801, † 1860; w Tours wykładał publicznie gemetrję i chemję zastosowaną do sztuk (1827—34). Na-

stępnie przeniósł się do Paryża, gdzie poświęcił się zoologji, i znacznie rozszerzył znajomość naszą niższych organizmów zwierzęcych. Między innemi ogłosił: „Observations sur les rhizopodes“ (1835); „Histoire naturelle des zoophytes infusoires“ (1841); „Histoire naturelle des helminthes ou vers intestinaux“ (1844). Ogłosił badania nad mózgiem owadów, pojętnością pszczół i t. d. W 1836 założył pismo *Hermès*.

Dujardin-Beaumetz Jerzy, lekarz, * 1833 w Barcelonie, † 1895 w Paryżu; medycynę studjował w Paryżu, w 1870 został lekarzem kliniki chorób wewnętrznych, oraz brał udział w wojnie francusko-niemieckiej. Z licznych prac jego ważniejsze są: „Recherches expérimentales sur la puissance toxique des alcools“ (1879); „Les nouvelles medications“ (1885); „L'hygiène alimentaire“ (1886); „L'hygiène thérapeutique. Gymnastique, massage etc.“ (1888); „Leçons de clinique thérapeutique“ (4 wyd., 1886, t. 3). Z udziałem innych wydał: „Dictionnaire de thérapeutique, de matière médicale etc.“ (1882—1889, t. 4); „Rapport sur les cas de rage humaine, constatés de 1881 à 1891“; „Considérations générales sur les maladies du foie“ (1893). W 1888 założył czasopismo: *Annuaire thérapeutique*.

Dukas, nazwisko rodziny bizantyńskiej, z której Konstanty X 1059—67, Aleksy V Murzuflus, Jan Vataces (ob. Bizantyńskie cesarstwo), zasiadali na tronie cesarskim. Ostatnim z tego rodu jest **D.** Johan, historyk bizantyński, współczesny zdobyciu Konstantynopola przez Mahometa II, napisał „Historję cesarstwa wschodniego“, od Jana Kantakuzena do 1453, wydaną przez Izmaela Boullaud z przekładem łacińskim (Paryż, 1649, Wenecja, 1729) i przez J. Bekkera w „Corpus scriptorum historiae Byzantinae“ (Bonn, 1834); Ducange „Familiae byzantinae“.

Dukas Michał VII (syn Konstantyna, 1059—1067) Parapinaces panował od 1071 do 1078, a syn Michała Konstantyn był wspólnikiem Aleksego Komnena. Brat cesarza Konstantyna XII cezar Jan **D.** żył w drugiej połowie XI w. i był przeciwnikiem Romana Diogenesa, za małoletności Michała VII, był regentem. **D.** Anna, żona Paleologa, a Irena **D.**, wyszedłszy za Aleksego I Komnena, połączyła na tronie prawa cesarskie dwóch domów. Ród **D.** w ciągu XII w. zajmował wybitne stanowisko w państwie. Jeden z nich, cesarz Aleksy V Murzuflis, wytrzymał w 1204 ostatnie najście krzyżowców łacińskich. W XIV jeden z **D**-ów grał wielką rolę w walkach pomiędzy Janem Kantakuzenem a Janem V Paleologiem, od którego pochodzi historyk Dukas, autor „Historji bizantyjskiej“. Por. Ducange „Familiae byzantinae“.

Dukat, *czerwony złoty*, *floren*, *złoty węgierski*, moneta złota, której zrazu bito 60½ z grzywny, następnie 66 lub 67. Pierwsze **D.** pojawiły się we Włoszech za Rogera II w Apulji i jako monetę księstwa, nazywano *ducatus*. Nasze **D.** najpierwsze podobne były do włoskich i różniły się tylko napisem *Venceslaus D. P.* (t. j. Wacław, książę li-

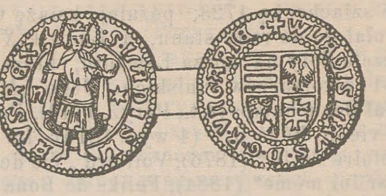

Fig. 1. Dukat Wacława, księcia Lignickiego.

gnicki, fig. 1), na którego końcu znajdował się orzeł polski. Późniejsi królowie, Ludwik i Władysław Warneńczyk, odbijali dukaty polskie w

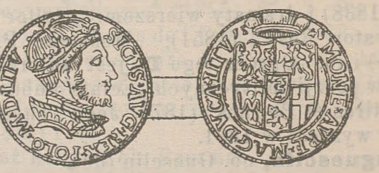

Fig. 2. Dukat Zygmunta Augusta.

Węgrzech, i od tej epoki upowszechniły się także u nas dukaty węgierskie. W XVI w. zaczęły się upowszechniać dukaty holenderskie. Fig. 2 przedstawia dukat z czasów Zygmunta Augusta, fig. 3 dukat z 1794, gdy je bito z naczyń i obrączek ślubnych. Ostatnie **D.** polskie wyszły z mennicy warszawskiej w r. 1831. Por. Stężyński Bandtke „Numizmatyka krajowa“ (1839); Stronczyński „Dawne monety polskie“ (1885). Ob. Numizmatyka.

Fig. 3. Dukat z r. 1794.

Dukat, pseudonim Rogosza Józefa.

Dukinfield, miasto fabryczne w angielskim hrabstwie Chester, nad rz. Tame, liczy 17,500 m.

Dukla, miasteczko w pow. Krośieńskim, w Galicji, nad rz. Jasiołką, o 3 mile od Krośna, położone na drodze do Węgier; prowadzi znaczny handel winem; ma liczne fabryki sukna i płócien, 3,030 m. Przez **D.** i Bardjów przechodzi główna droga z Galicji do górnych Węgier przez Karpaty; tędy ks. Paskiewicz z wojskiem rosyjskiem wkroczył 17 i 18 czerwca 1849 do Węgier.

Duklos, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dukszty: 1) **D.**, miasteczko w gub. i pow. Wileńskim, o 3 mile od Wilna, posiada kościół kato-

licki i cerkiew. 2) **D.**, miasteczko w gub. Kowieńskiej, pow. Nowoaleksandrowskim.

Dukszyńska Emilja, * w r. 1847 w Petersburgu, † 1898 r., portrecistka w rodzaju pastelowym, uczennica Kaniewskiego i Lessera, następnie odbywała studja za granicą. Od 1864 prace jej (przeważnie portrety różnych osób), pomieszczane w salach wystawy Towarzystwa sztuk pięknych w Warszawie, zyskały zasłużone uznanie. Po za portretami wyróżniają się obrazy: „Prządka“; „Rzymianka“; „Pierwszy smutek“; „Wnętrze pracowni malarskiej“ i in.

Dukszyńska Emilja.

Dula Mateusz, adwokat słowieński, * 1846, od 1870 zamieszkały w Turczańskim św. Marcinie, wielostronny działacz społeczny w swojej ojczyźnie na polu stowarzyszeń ekonomicznych i patrjotycznych. Jest przewódcą słowieńskiego ruchu narodowego.

Dulaure Jakób Antoni, publicysta i historyk francuski, * 1755 w Clermont, † 1835; w czasie rewolucji 1792 należał do stronnictwa Żyrondystów, po których upadku ratował się ucieczką do Szwajcarji; następnie w 1794 zasiadał w radzie Pięciuset. Z dzieł jego celniejsze: „Description des principaux lieux de France“ (6 t., Paryż, 1788—90); „Histoire civile physique et moral de Paris“ (7 t., Paryż, 1821, ost. wyd. 1875); „Esquisse historique des principaux événements de la révolution française“ (6 t., Paryż, 1823—25); „Les religieuses de Poitiers, épisode historique“ (Paryż, 1826); „Étrennes à la noblesse“ (1790) i kilka innych pism przeciw szlachcie przedrukował w „Histoire abrégée des differentes cultes“ (2 t., 2 ed. Paryż, 1825); „Histoire de la révolution de 1830“ (1838).

Dulcamara, *Słodkogórz*, roślina, ob. Psianka.

Dulcigno (serb. Ulczyn, alb. Ulkun), miasto portowe w księstwie Czarnogórskiem, na północo-zachód od Skutari, nad m. Adrjatyckiem, otoczone wysokiemi murami, 3,300 m. W 1878 zdobyte przez Czarnogórców, zostało im odebrane, ale w końcu przyznane 1880. Na wiosnę 1887 wszyscy mahometanie opuścili miasto, w skutek czego handel ustał zupełnie.

Dulcis fumus patriae, przyjemny jest dym ojczysty. Słowa te, zaczerpnięte z Odysei gdzie Ulisses tęskni do *dymu ojczystego*, i wyrażające przywiązanie do wszystkiego, co jest własnem, ojczystem, pojmowane były przez Rzymian w znaczeniu wszelkich węzłów moralnych i materjalnych, łączących człowieka z jego ziemią rodzinną.

Dulcis recordatio praetoritorum (łac.), słodkie wspomnienie przeszłości.

Dulcken Ferdynand Kwentyn, kompozytor i biegły fortepjanista, mieszkał w Warszawie i był tu do 1863 nauczycielem w instytucie muzycznym, urodził się w Londynie. Napisał 3-aktową operę p. t. „Mac-Ivor“ i mnóstwo mniejszych kompozycji na tematy polskie, których większa część wyszła w Warszawie, między innemi sielankę dramatyczną „Wiesław“ do słów K. Ostrowskiego.

Dulcyna, *sukrol*, $C_9H_{12}N_2O_2$, powstaje przy ulatnianiu roztworu cyanianu paramidofenolu, a fabrycznie otrzymuje się przez traktowanie chlorku parafenetydyny mocznikiem pod ciśnieniem w temperaturze 150—160°. Tworzy kryształy bezbarwne, rozpuszcza się łatwo w wodzie i jest tak słodka, że jedna jej część zastępuje 200 części cukru. Używa się podobnie jak sacharyna, a liczne próby wykazały zupełną jej nieszkodliwość.

Dulcynea, kochanka Don Kichota w powieści Cervantesa p. t. „Don Kichot z Manszy“.

Dulcyniści, zwolennicy *Dulcyna*, sekta założona 1261 przez żyjącego w końcu XIII w. Segarela. Uczeń jego **D.** twierdził, że Zakon Ojca, który trwał do Mojżesza, był prawem srogości i sprawiedliwości, Zakon Syna, prawem łaski i mądrości, a Zakon Ducha ś. jest prawem miłości i miłosierdzia, panowanie zaś jego, począwszy od r. 1300, trwać będzie do skończenia świata; że wszystko, jak majętność i t. d., powinno być wspólnem; potępiał także papiestwo i duchowieństwo, oraz obrzędy religijne. Z rozkazu Klemensa V, uwięziony w 1308 wraz ze swą towarzyszką Małgorzatą, został żywcem spalony w Vercelli. Napisał trzy listy „Ad universos christianos“. Por. Schlosser „Abälard und Dulcin“ (Gotha, 1607); Krone „Fra Dulcino und d. Patarener“ (Lipsk, 1844) i Hahn „Fra Dulcino“ w „Studien der evangel. Geistlichkeit“, Wirtemberg, 1846, t. 18; „Encyklopedja kościelna“.

Dulcyt *(dulkoza, ewonimit)*, $C_6H_{14}O_6$, ciało cukrowate, zbadane przez Laurenta, pochodzące z manny madagarskiej, następnie otrzymane i z innych roślin. Co do własności **D.** zbliżony jest do mannitu, zachowaniem się chemicznem do gum, różni się jednak od nich zdolnością krystalizacji; na płaszczyznę polaryzacji wpływu nie wywiera i nie ulega fermentacji.

Dulebowie, plemię słowiańskie, mieszkające pomiędzy rz. Bugiem a Styrem. Później (za Nestora) znani pod nazwą Wołynianów lub Welinianów. W VI w. popadli pod jarzmo Obrów (Awarów); następnie, kiedy Oleg utwierdził swą stolicę w Kijowie, zostali wcieleni do jego państwa 885. Por. Nestor, Szafarzyk „Slovanske starožitné“ II; Długosz „Hist. Polon.“ I p. 49.

Dulęba, *Dulemba* v. *Alabanda* odm., herb: W polu czarnem, z półksiężyca srebrnego, złota

głowa końska z językiem czerwonym. U szczytu trzy pióra strusie: białe między czarnemi. Labry czarne, podbite złotem.

Dulęba.

Dulęba *(Dulemba)* Józef, * 1842 w Galicji, † 1869 r. w Warszawie, pjanista. Talent muzyczny objawił się u niego bardzo wcześnie. Kształcił się pod kierunkiem F. Hollmana, a później Józefa Lubowskiego, wreszcie w konserwatorjum w Paryżu do 1858. W 1869 w pojedynku z Kaczkowskim od ciężkiej rany życie zakończył.

Dulęba Józef.

Dulębianka Marja.

Dulębianka Marja, malarka polska, * w Krakowie 1860 roku, kształciła się w Paryżu pod kierunkiem Tonny Fleury i Bouguereau, wykonała wiele studjów, portretów i obrazów rodzajowych. Od 1881 wystawiała swoje prace w Towarzystwie Sztuk Pięknych w Warszawie, z których celniejsze są: „Za myślą poety“ (1888); „Sieroce dole“ (1889); „Ave Maria“ i t. p.

Dulfus, baron, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem dwudzielnem, w I szachownica ukośnie podłużna, zielono-srebrna, w II srebrnem — pół mnicha w habicie i czapeczce, czarnych, trzymającego księgę rozwartą. W polu dolnem błękitnem — trzy ślimaki. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: nad I trzy pióra strusie, nad drugim pół mnicha, jak na tarczy. Labry z prawej strony zielone, z lewej błękitne, podbite srebrem. Nobilitacja z 1768.

Dulfus.

Dulicz I, herb: w polu zielonem na barku półpierścienia głoska czerwona **T**. W szczycie 5 piór strusich.—**D. II**: W polu czerwonem na barku półpierścienia złotego — krzyż srebrny, bez przedłużenia nad ramionami poprzecznemi. U szczytu trzy pióra strusie. **D. III**: W polu czerwonem z półpierścienia złotego barkiem na dół—krzyż złoty o rozszerzonych ramionach górnych. U szczytu pięć piór strusich.

Dulicz I.

Dulicz II.

Dulicz III.

Dulja, zowie się w kościele rzymsko-kat. cześć, oddawana aniołom i świętym, różni się od *Latrji*, czci należnej Bogu, i *Hyperdulji*, oddawanej N. Marji P.

Dulk Albert Fryderyk Benno, poeta dramatyczny niemiecki, * 1819 w Królewcu, studjował od 1837 chemję i nauki przyrodzone, po 1849 odbył podróż do Egiptu i Arabji, poczem przez lat kilka przemieszkiwał w chacie pasterskiej nad jeziorem Genewskiem, od 1858 przebywał w Sztutgardzie, gdzie † 1884 nagle na dworcu kolejowym. Zarówno oryginalne jak życie, są i jego utwory dramatyczne: „Orla“ (1844); „Simson“ (1859); „Jesus der Christ“ (1865); „Konrad II“ (1867); „Lea“ (1848); „Willa“ (1875); „Tier oder Mensch“ (1872); „Stimme der Menscheit, christliche Glaubenslehre“ (1875—80, t. 2); „Was ist von der christlichen Kirche zu halten? Eine gedrängte Darstellung der Quellen und der Geschichte des Christentums“ (1877); „Der Irrgang des Lebens Jesu“ (1884—85, t. 2). Dramaty jego wydał Ziel (Sztutgard, 1893).

Dülken, miasto w pruskiej reg. Düsseldorfskiej, pow. Kempeńskim, ma 2 piękne kościoły, pomnik cesarza Wilhelma I, szkołę realną, różne zakłady fabryczne i 8,500 miesz.

Dullack herb, ob. Dułak.

Düllen, ob. Dilln.

Duller Edward, historyk i poeta niemiecki, * 1809 w Wiedniu, przebywał w rozmaitych miastach; od r. 1851 kaznodzieja gminy niemiecko-katolickiej w Moguncji; † 1853 r. w Wiesbaden. W zakresie liryki najlepszym jego utworem jest „Der Fürst der Liebe“ (1842, 2 wyd. 1854). W jego „Gesammelte Gedichte“ (Berlin, 1845, Lipsk. 1877) mieszczą się drobniejsze poezje, niektóre dosyć piękne. Z romansów najlepsze: „Kronen und Ketten“ (1835, t. 3); „Loyola“ (1836 — 1837, t. 3) i „Kaiser und Papst“ (1838, tomów 4). Od 1840 napisał cały szereg dzieł historycznych,

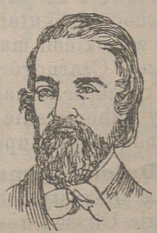

Duller Edward.

między któremi najlepsze zajmują miejsce: „Geschichte des deutschen Volks" (3 wyd. 2 t., Berlin, 1845, 6 wyd. 1877 i 1891); „Geschichte der Jesuiten" (Berlin, 1845, 3 wyd. 1861); dalszy ciąg Schiller'a „Geschichte des Abfalls der Niederlanden" (3 t., Kolonja, 1841); „Maria Theresia" (2 t., Wiesbaden, 1844); „Die Männer des Volkes" (1847—50, t. 8) i główne jego dzieło: „Vaterländische Geschichte" (5 t., Frankfurt, 1852—57), kontynuowane przez Hagena.

Dülmen, miasto w pruskiej regencji Münsterskiej powiecie Koesfeld, ma 2 kościoły, piękny zamek księcia Croy, wielką fabrykę żelaza i 5,500 miesz.

Dulong Piotr Ludwik, fizyk i chemik, * 1785 w Rouen, † 1838. W 16 roku życia wszedł do szkoły politechnicznej, lecz opuściwszy ją z powodu ciężkiej choroby, poświęcił się potem medycynie; mimo obszernej praktyki przywiedziony do ubóstwa, wszystko bowiem oddawał uboższym jeszcze od siebie, zarzucił medycynę i poświęcił się fizyce i chemji. W chemji ogłosił ważne badania nad wzajemnym rozkładem soli nierozpuszczalnych i rozpuszczalnych, odkrył chlorek azotu, przyczem w skutek wybuchu stracił oko i dwa palce, pracował nad związkami fosforu i tlenku, odkrył kwas podazotny i in. Ważniejsze są jeszcze jego prace fizyczne, z których wiele dokonał wspólnie z Petit'em i Arago. Tu należą: sprawdzenie prawa Mariotte'a, prace nad głosem fujarek, nad spółczynnikiem załamania gazów, nad rozszerzalnością rtęci, gęstością gazów, prężnością pary wodnej, ciepłem właściwem ciał, a w szczególności gazów przy stałej objętości i in. Główne jego dzieła są: „Recherches sur quelques points importants de la théorie de la chaleur" (1819); „Recherches sur la mésure des températures es sur les lois de la chaleur" (1818), nagrodzone przez akademję paryską.

Dulonga i Petita prawo, zasada tycząca się ciepła właściwego pierwiastków chemicznych, ob. Chemja.

Dulski, *Gryżyna*, *Gryzina*, herb: W polu czerwonem—lis. U szczytu trzy pióra strusie.—**D.**, baron, v. *Przegonia* odm.: W polu czerwonem, między barkami dwóch srebrnych półksiężyców — miecz. Nad koroną baronowską, w hełmie ukoronowanym pół smoka skrzydlastego, siejącego płomienie, wśród których znajduje się tenże znak, co na tarczy. Tytuł barona nadany w 1783 przez cesarza Józefa II.

Dulski.

Dulski baron.

Dulski Jan, h. Przegonia, † 1590, podskarbi wielki koronny za Batorego; młodość spędził na dworze Zygmunta Augusta, od którego otrzymał bogate starostwa. Od 1573 był kasztelanem chełmińskim; po wyjeździe Henryka Walezjusza, w r. 1575 wysłany został od stronnictwa, popierającego elekcję cesarza na tron polski, do Wiednia, skąd wróciwszy, długo jeszcze forytował kandydata niemieckiego i ze szlachtą pruską nie chciał uznać koronowanego Stefana Batorego. Uległszy potrzebie, nagle z zawziętego przeciwnika stał się najwierniejszym zwolennikiem i doradcą króla, zwłaszcza w wojnie z Gdańskiem (1576), za co 1580 został podskarbim wielkim koronnym. Przyjaciel Zamojskiego, występował czynnie w jego obronie w zatargach ze Zborowskimi, na sejmie konwokacyjnym 1577 i podczas elekcji Zygmunta III. Jeździł wraz z innymi na przyjęcie króla, przybywającego ze Szwecji, i, po odebraniu przysięgi na pakta w kościele oliwskim, ogłosił ludowi nowego króla.

Duluth, miasto w północno-amerykańskim stanie Minnesota, położone nad jeziorem Wyższem, krańcowa stacja kolei żelaznej North-Pacific, liczy 33,115 m. (1890), posiada wygodny port i prowadzi ożywiony handel.

Dułak, *Dullack*, herb: W polu błękitnem naprzeciw trzech 6-promiennych gwiazd złotych, półksiężyc złoty. U szczytu trzy pióra strusie: złote między błękitnemi. Labry błękitne podbite złotem. Por. „Księgę herbową" hr. J. Ostrowskiego.

Dułak.

Dułyszkovyć Jan, Rusin węgierski, † r. 1883, poświęcał się badaniu dziejów swego kraju. W r. 1884 wyszły jego „Istoriczeskija czerty Uhrorusskich", oparte na źródłach, zarzucić im należy język sztucznie reformowany. Dzieła tego dokończyć nie pozwoliła przedwczesna śmierć autora.

Duma, Dumka, rodzaj poezji liryczno-epicznej, elegji bohaterskiej, charakterem swoim czysto słowiańskim różni się od balady (ob.) i romancy (ob.), z któremi w ogóle ma wiele podobieństwa. Nazwana od *dumania*, jest smutna, tęskna i rzewna; maluje albo pamiątki przeszłości (na Ukrainie boje z Turkami i Tatarami, pod Chmielnickim, któremu nawet przypisują jedną z dum: „Oj, bida, bida...") i wtedy zbliża się do balady, albo przepełniona wrażeniami czasowemi i wówczas zbliża się do romancy. Tęskna ża-

łość lub nadzieja dają jej coś z tragiczności balady i czułości romancy; można więc powiedzieć, że **D.** jest baladą i romancą słowiańską. Jeżeli poeta bierze treść nie ze zdarzeń historycznych lub podania ludowego, lecz z wypadków powszedniejszych, tak, iż nad rzeczą góruje uczucie, wtedy utwór taki nazywa się *dumką*. Pierszy raz nazwy *Dumy* użył za Zygmunta III wierszopis Rakowski. Zaniedbaną później odnowił Niemcewicz, upowszechnił J. B. Zaleski, Tymon Zaborowski („Dumy podolskie"), L. Siemieński, A. Bielowski, A. Słowikowski („Dumy wołyńskie"), E. Izopolski. Dumy czysto ludowe małoruskie zawierają nieraz materjał historyczny, który służył do badań np. Markiewicza i Kostowarowa. Z dum ludowych małoruskich najbardziej znane są o kozakach: Hołocie, Kiszce, Bajdzie, Paleju, Mazepie, o burzy na morzu Czarnem, o bracie i siostrze, o wdowie i in.; rytm ich nieprawidłowy, zamiast rymów często zdarzają się tylko asonanse, niekiedy kilkakrotnie po sobie następujące. Por. P. Certelew „Opyt sobranija starinnych małor. piesien" (Petersburg, 1819); Srezniewski, „Zaporożskaja starina" (Charkow, 1833—38); Maksimowicz „Sbornik ukrainskich piesien" (Kijów, 1849); Antonowicz i Dragomanow „Istoricz. piesni małorus. naroda" (Kijów, 1874—75), najbardziej krytyczne.

Dumanić Marko, * 1628 w Splicie, † 1701, kanonik zajmował się archeologją; miedzy innemi wydał: „Sinopsis virorum illustrium spalatensium".

Dumanoir Filip Franciszek Pinel, jeden z najpłodniejszych autorów dramatycznych francuskich, * 1806 na wyspie Gwadalupie, † 1865 r. Komedyjka „La semaine des amours" postawiła go od razu w rzędzie zdolnych i dowcipnych pisarzy; odtąd dał na scenę mnóstwo prześlicznych utworów, z których celniejsze są: „Don César de Bazan" (1844); „Les vieux péchés"; (na polski przetłumaczył Kassyjanowicz, Warszawa 1834); „Un mari charmant"; „Les premières armes de Richelieu" (1839); „Indiana et Charlemagne" (1840); „La Vendetta" (przekład polski Jasińskiego); „L'école des agneaux" (1855).

Dumaresq Karol Edward Armand, malarz francuski * 1826, **D.** † 1895, kształcił się w Paryżu, był ulubionym malarzem Napoleona III, dla którego wykonał serję obrazów, przedstawiających rozliczne uniformy wojsk francuskich od r. 1790 do 1865. Wszystkie te prace w liczbie 112 pomieszczone są w Wersalu. Obrazy: „Solferino," „Moskwa," „Warta chorągwi" zjednały mu najwięcej sławy. Malował sceny z życia wojsk angielskich, z wojny francusko-niemieckiej, z kampanji włoskiej i z Algeru. Nadto: „Św. Bernard wzywający do wojny krzyżowej" (1852); „Męczeństwo św. Piotra" (1853); „Wzięcie wielkiej reduty" (1857); „Niech żyje cesarz!" (1864); „Szarża kirasjerów pod Eylau" (1866); „Cambrouno pod Waterloo" (1867); „Powrót z wyspy Elby" (1868); „Obrona Saint-Quentin" (1872); „Podpisanie aktu niepodległości Stanów-Zjednoczonych" (1873); „Bitwa pod Saragosa" (1879); „Bitwa pod Bapeaume" (1883); „Na rekonesansie" (1885); „Eskorta" (1891); „Strzelcy piesi" (1892). Ostatnią jego pracą był portret Baulangera, wystawiony w Salonie w r. 1887.

Dumas Mateusz, hr. generał francuski * 1753, † niewidomy 1837, brał udział w wojnie o niepodległość Stanów-Zjednoczonych północnej Ameryki, w 1788 organizował w Paryżu gwardję narodową, w 1792 został generałem brygady i komendantem Metzu. Jako poseł do Zgromadzenia Prawodawczego, podejrzany z powodu przekonań umiarkowanych, ratował się ucieczką do Szwajcarji. Powołany w 1800 przez Bonapartego, organizował w 1805 zdobyte prowincje we Włoszech i został ministrem wojny neapolitańskiego króla Józefa. Następnie walczył w Hiszpanji, Austrji, w 1809 zawarł zawieszenie broni w Znaimie, w 1812 był generałem intendentem armji, za Restauracji członkiem rady Stanu. W r. 1830 organizował z Lafayettem gwardję narodową, w 1831 został parem. Napisał „Précis des événements militaires, ou essai historique sur les campagnes de 1799 à 1814" (Paryż 1816—1826, t. 19). Jego pamiętniki od 1770 do 1836 wydał jego syn w r. 1839. Por. F. A. Aulard w gr. „Enc." Lamirault'a.

Dumas, Aleks. Davy, generał francuski, * 1762 w San Domingo, wstąpił 1786 do wojska francus.; za bohaterskie czyny został 1793 generałem dywizyi, następnie dowódcą armji alpejskiej i główno-dowodzącym w Wandei, od 1795 walczył we Włoszech, a potem w Egipcie 1798, skąd wracając, popadł w niewolę neapolitańską; zamknięty w wilgotnem więzieniu i źle traktowany, stracił zdrowie i † 1806.

Dumas Aleksander, syn poprzedniego, słynny romansopisarz i dramatyk francuski, * 1803 r. w Villers-Cotterets w Pikardji, † 1870 w wioseczce Puys pod Dieppe. Bardzo niedostatecznie wykształcony, przybył 1823 do Paryża, gdzie otrzymał miejsce kopisty w sakretarjacie ks. Orleańskiego Ludwika Filipa; czas wolny poświęcał najrozmaitszej lekturze i wcześnie zaczął próbować sił pisarskich. W r. 1829 wystawiony na scenie dramat „Henri III et sa cour" wielkie miał powodzenie, uważany był za najznakomitszy utwór szkoły nowo-romantycznej i zapewnił autorowi ustaloną pozycję literacką. Po rewolucji Lipcowej, w której **D.** brał udział, ogłosił dramata: „Charles VII chez ses grands vasaux" (1831), „Richard d'Arlington" (1831), „Antony" (1831), „Térésa" (1832) i „Angèle" (1833). Dzieła te, pierwszy świetny polot romantycznej szkoły dramatycznej, poetyczną kompozycją stanowią epokę w historji dramatu francuskiego i są

Dumas Aleksander (ojciec).

charakterystycznym wyrazem epoki, pełnej wrzących namiętności. Późniejsze dramaty stoją daleko niżej. Komedjami za to, z których najlepsze: „Mademoiselle de Belle-Isle" (1839), „Le mariage sous Louis XV" (1841) i „Les demoiselles de Saint-Cyr" (1843), utrzymywał swą sławę. Obok niesłychanej produkcyjności na polu dramatycznem, pisał równocześnie romanse, nowele, pamiętniki, obrazy z podróży, obrazki obyczajowe, szkice i t. d. i zamieszczał je w feljetonach, częstokroć kilku naraz najpoczytniejszych dzienników i czasopism. Z pośród wielkiej liczby chciwie przez publiczność połykanych tego rodzaju kreacji, wymieniamy najgłośniejsze: „Les trois mousquetaires" (8 t., Paryż 1844 n. przekład polski, Lwów 1884), romans uważany przez Z. Krasińskiego za arcydzieło w rodzaju nowoczesnej epopei europejskiej, oraz dwa dalsze ciągi tej powieści: „Vingt ans après" (10 t., 1845, przekład polski, Lwów, 1884) i „Le vicomte de Bragelone" (12 t., 1848 Lwów, 1886); „Le comte de Monte-Christo" (12 t., 1844—45, przekład polski, n. wyd. 1882—83) i „La reine Margot" (6 t., 1845). „Czterdziestu pięciu" (n. wyd. Warsz. 1887). Prace te rozniosły sławę **D.** po całej Europie i przynosiły mu 200,000 rocznego dochodu. Twierdzono jednak, że **D.** założył formalną fabrykę romansów, które, pisane przez licznych najemników, wychodziły pod imieniem przedsiębiercy. U dworu wielkie miał **D.** zachowanie. Z ks. Montpensier jeździł na ślub jego do Hiszpanji 1846; za powrotem założył własny dla swych sztuk teatr, ale przedsięwzięcie to runęło w epoce rewolucji Lutowej. W r. 1852 wyjechał do Belgji, skąd wróciwszy 1853, założył dzienniki *Mousquetaire* (1853) i *Monte-Christo* (1857), które nie miały powodzenia. W r. 1860 towarzyszył Garibaldi'emu w wyprawie do Sycylji i Neapolu. Po powrocie rozwijał dalej działalność literacką i stanął na czele przedsięwzięcia teatralnego. Publiczne jego odczyty, tak we Francji, jak i za granicą (1865), nie miały żadnego powodzenia. W r. 1867 ogłosił jeszcze powieści: „Histoire de mes bêtes" i „Nanon ou la guerre de femmes" (1867). Chociaż późniejsze utwory **D.** pozbawione są owej pociągającej siły, jaką posiadały dawniejsze, należy on jednak do najznakomitszych swego czasu pisarzów. Mimo owej fabrykacji posiadał **D.** zadziwiającą twórczość i niepospolity talent wykonawczy. Obok niesłychanej łatwości celował niezrównanym darem charakteryzowania i grupowania osób, bogatą inwencją i rzadką zdolnością opisywania miejscowości. Spis polskich przekładów z **D.** podaje w swej „Bibljografji" Estreicher (tom I i VI, oraz Wisłocki). Porów. Bartlinga „Alexander Dumas und seine Schriften" w „Unsere Zeit" (tom 7-y, cz. I, 1871). Porów. jeszcze A. Dumas, „Mes mémoires" (1852—54;) Fritzgerald „The life and adventures of Alexander D." (Londyn 1872); Glinel „A. D. et son oeuvre" (Reims, 1884); „Blaze de Bury, A. D. sa vie, son temps, son oeuvre" (Paryż 1885). Michaux Aleks. „Souvenirs personnels sur A. D." (Paryż 1885); Vrchlicky Jarosław „Studie a podobizny" (1893).

Dumas Aleksander, syn poprzedniego, również znakomity powieściopisarz i „dramatyk, * 1824 w Paryżu, † tamże 1895. W 17 roku życia dał się już poznać jednym tomem poezji, p. t.: „Les péchés de jeunesse". Towarzysząc ojcu do Hiszpanji i północnej Afryki, napisał: „Aventures de quatre femmes et d'un perroquet" (6 t., Par. 1846—47, przekł. polski A. Matuszewskiego, War. 1849). Następnie porzuciwszy manierę ojca, studjował pilnie otaczający go świat dwuznaczny i usiłował z całą wiernością bystrego obserwatora malować stosunki życiowe. Romanse jego, jak: „La Dame aux Camélias" (2 t., Paryż 1848; przekład polski, Warsz. 1870 i 1883); „Le roman d'une femme" (4 t., 1848); „Diane de Lys" (3 t., 1851); „La dame aux perles" (3 t., 1854); „Affaire Clémenceau, mémoire de l'accusé" (1867) i t. d., zalecające się prostotą i naturalnością stylu, pełne są dramatycznych sytuacji i scen drażliwych, wyjętych z życia pewnej części Paryża, rozciągającego się od ulicy Breda do bramy Maillot. Równocześnie przerabiał swe romanse na komedje; pierwsza z nich „La dame aux Camélias" (1852), w której traktuje przestarzały temat o ocaleniu kurtyzanki, ogromne zyskała powodzenie. Podobnej treści są sztuki: „Diane de Lys" (1853) i „Le demi monde" (1855, przekł. polski A. Przezdzieckiego. Warsz. 1869). Z innych komedji **D.** celniejsze są: „La question d'argent" (1857); „Le fils naturel" (1858); „Le père prodigue" (1859); „L'ami des femmes" (1864) i „Les idées de madame Aubray" (1867, przekład polski w Gazecie Polskiej 1867); **D.** jest przedewszystkiem genjalnym i głębokim postrzegaczem. Posiada ten dar szczególny, że z największą łatwością dobywa z tłumu typy spółczesne i przedstawia je na scenie z całą dokładnością. Język silny i obrazowy, żywym błyska dowcipem. W 1868 rozpoczął wydanie swego „Théâtre complet", z przedmową do każdej sztuki; od 1875 członek akademji francuskiej. Wydał oprócz powyżej wymienionych: „Une visite de noces" (1871); „La Princesse Georges" (tegoż roku, przekład polski:

Dumas Aleksander (syn).

„Księżniczka Jerzowa“ 1872); „La Femme de Claude” (1873; przekład polski Jaczewskiego, 1876); „Monsieur Alphonse“ (1873): „L' Etrangère,“ (1876, przekład polski „Cudzoziemka“, (1878); „Entr'actes“ (1878). To ostatnie dzieło obejmuje zbiór rozpraw literackich i politycznych. „Sprawa Clemenceau, pamiętnik obwinionego“, powieść. (Warszawa 1882). Do spółki z Corwinem wydał pod pseudonimem Piotr Newski „Les Danicheff“ (1876) i „La comtesse Romani” (1876); a razem z G. Fouldem pod pseudonimem Gustave de Jalin napisał „Joseph Balsamo” (1878). „L'affaire Clémenceau“ przerobiono na dramat (wydano w r. 1890); szereg broszur: „Une lettre“ i „Nouvelles lettres sur les choses du jour,“ „L'homme—femme,“ „Tue—la!” „Les femmes qui tuent et les femmes qui votent“ (1872—80). Dzieła dramatyczne **D.** wyszły p. t. „Théâtre Complet“ (1868 — 79, nowe wydanie 1882—86). W rękopisie pozostawił sztukę niedokończoną p. t. „Le Chemin de Damas,” której wszakże ani grać, ani drukować nie pozwolił; taka była jego ostatnia wola. Na placu Malesherbes w Paryżu postawiono mu pomnik obok pomników ojca i dziada. Por. Lacour „Trois théâtres“ (Paryż 1880).

Dumas Marja Aleksandra, siostra poprzedniego, zajmuje się malarstwem i literaturą. Dwa jej romanse: „Au lit de mort“ (1867) i „Madame Benoît“ (1869) znaczne miały powodzenie.

Dumas Jan Chrzciciel, chemik, * 1800 w Alais w departam. du Gard, † 1884 w Cannes. Poświęcał się najpierw aptekarstwu, chemję studjował w Genewie; w r. 1821 przybył do Paryża, gdzie został wkrótce repetytorem chemji w szkole politech. i profesorem w Sorbonie. Prace jego odnoszą się głównie do chemji organicznej: należą tu badania alkaloidów, eterów, związków amidowych, dochodzenie składu tłuszczów, sztuczne tworzenie kwasów organicznych i in. Dla teorji chemicznych wogóle ważne są jego badania nad związkiem między ciężarem właściwym a ciężarem atomowym ciał. Po rewolucji Lutowej wysłany został do ciała prawodawczego, gdzie głosował z większością, w r. 1849 objął ministerjum rolnictwa i handlu, które złożył przy ustąpieniu gabinetu w 1851. Po zamachu stanu został senatorem, w 1856 wice-prezesem rady wychowania publicznego. Zbiór jego rozpraw wyszedł p. t. „Mémoires de chimie” (1843). Z innych dzieł wymienimy „Traité de chimie appliquée aux arts” (8 t., 1828—46), „Essai sur la statique chimique des êtres organisées“ (1841 3 wyd. 1844). Por. Maindron „L'oeuvre de J. B. D“. (1886).

Du Maurier Jerzy Ludwik Palmella Busson, angielski malarz i literat, * 1834 w Paryżu, † 1896, odebrał wykształcenie średnie, w Paryżu przeniósł się później do Londynu, gdzie pracował nad chemją, ale ją porzucił dla malarstwa. Zasłynął głównie jako rysownik do „Once a Week,” „Cornhill Magazine” i „Punch” etc. Niezbyt dawno począł pisać romanse, które sam ilustrował (Peter Ibbetson). Największą sławę zrobiła mu powieść „Trilby“, przerobiona później na dramat (przekład polski w dodatku do Słowa). Pozostawił romans pośmiertny „The Martian,“ który wyszedł w „Harpers Magazin”

Dumbarton, Dunbarton, hrabstwo w zachodniej Szkocji; ma 699 klm. kw., powierzchnię jego zalega pasmo gór Grampian, tudzież najpiękniejsze i największe w Szkocji jezioro Lomond. Główne miasto **D.**, przy ujściu rz. Leven do zatoki Clyde, ma 17,700 m., port i na wyniosłej skale starożytny zamek, znany w historji Szkocji. Powyżej **D.** leżą nad rz. Leven miasta: *Renton* (5,300 m.), *Bonhill* (3,900 m.) i *Alexandria* (7,800 m.), z wielkiemi fabrykami perkalików, blicharniami i farbiarniami.

Dumbel, jezioro w Król. Polsk. gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, gminie **D.** położone, 32 morgów rozległości obejmujące.

Duméril Andrzej Marja Konstanty, zoolog, * 1774 w Amiens, † 1860 r., zajmował katedrę fizjologji, następnie patologji w szkole lekarskiej, a po śmierci Lacépede'a przeszedł do muzeum historji naturalnej; w r. 1816 wszedł do akademji nauk w muzeum historji naturalnej w Paryżu. Główne jego dzieło, które wspólnie z Bibronem opracował, jest „Erpétologie générale” (9 t., Paryż 1834—54); jest to pierwszy systematyczny opis wszystkich znanych gadów.

Duméril August, syn poprzedniego, również zoolog, * 1812, † 1870, studjował medycynę, od 1847 był profesorem geologji w Paryżu; napisał: „Histoire naturelle des poissons“ (Paryż 1865—70 2 t.); „Des modificatious de la température animale sous l'influence des médicaments” (1853); „Des odeurs, de leur nature” (1843).

Duméril Edelstand, francuski uczony, * 1801 w Normandji, zasłużył się literaturze francuskiej pracami o średnich wiekach. Ogłosił zbiory: „Poésies populaires latines antérieures au XII siècle” (1847); „Poésies latines du moyenâge“ (1847), romans średniowieczny „Flore et Blancheflor“ (1856); oraz „Essai sur l'origine du théâtre moderne“ (1849); „Des formes du mariage pendant le moyen-âge“ (1861); „Etudes sur quelques points d'archéologie et d'histoire littéraire“ (1862); „Histoire de la comédie“ (1864—69, t. 2), † 24 maja 1871 w Passy pod Paryżem.

Dumersan Teofil Marion, pisarz francuski, * 1780, † 1849, napisał wielką liczbę dramatów, wodewilów i fars, z których ważniejsze: „L'ange et le diable“ (1799); „Les Saltimbanques“ (1838); „M. Botte“ (1803); „Les Anglaises pous rire“ (1814); „Chansons nationales et populaires de la France“ (1845); „Le coup de fouet“ (1802) i „Histoire de la chanson“ (1845) i in.

Dumfries, hrabstwo w zachodniej Szkocji, (2,857 klm. kw. i 75,000 m.), składa się z wybornych pastwisk i gruntów bardzo urodzajnych. Miasto główne **D.** leży nad spławną rzeką Nith; ma 18,000 m.

Dümichen Jan, zasłużony egiptolog niemiecki, * 1833 w Wissholtz na Szląsku. Uczeń Lepsiusa i Brugscha. Od 1862—65 zwiedzał Egipt, Nubję i Sudan. W r. 1868 odbył powtórną podróż do Egiptu w towarzystwie fotograficznego oddziału ekspedycji, wysłanej do Aden dla zbadania zaćmienia słońca. Rezultaty tej archeologiczno-fotograficznej wyprawy złożył w okazałem dziele (2 t., Berlin 1869 — 70). Trzecią podróż odbył do krain Nilowych z okazji otwarcia kanału Sueskiego w r. 1869. Prace jego bardzo wysoko są przez uczonych cenione. Oprócz rozpraw, zamieszczanych w „Zeitschrift für ägypt. Alterthum," wydał następujące dzieła: „Bauurkunde der Tempelanlagen von Dendera" (Lipsk 1865); „Geograph. Inschriften altägypt. Denkmäler" (4 t., Lipsk 1861 — 85); „Altägypt. Kalenderinschriften" (120 tablic. Lipsk 1866); „Altägypt. Tempelinschriften" (2 t., Lipsk 1867); „Histor. Inschriften altägypt. Denkmäler" (2 t., Lipsk 1867—69). „Die Oasen der Libyschen Wüste" (1878); „Geschichte des alten Aegypten" (1879); „Der Grabpalast des Patuamenap in der thebanischen Nekropolis" I (Lipsk 1884) i in.

Dumka, ob. Duma.

Dümmler, Ernest Ludwik, historyk niemiecki, * 1830 w Berlinie, kształcił się w Bonn i Berlinie, od 1858 profesor historji w Halli, nadto członek akademji słowiańskiej w Zagrzebiu i innych towarzystw naukowych, oraz współredaktor czasopisma „Monumenta Germaniae". Oprócz bardzo wielu rozpraw, pomieszczonych w czasopismach specjalnych, ogłosił: „Ueber die ältere Geschichte der Slaven in Dalmatien" (Wiedeń (1856); „Geschichte des ostfränkischen Reiches" (Lipsk, 1862—65, t. 2); „Auxilius und Bulgarius" (1866); „Poetae latini aevi Carolini" (Berlin 1881—84); „Liudprandi opera" (Hanower 1877); i in.

Dumnorix, wódz Eduów, żył w pierwszym wieku przed Chrystusem podczas wojen Cezara w Galji. Gdy Cezar odpływał do Brytanji i chciał Dumnorixa zabrać z sobą jako zakładnika, a ten oparł się temu, został zamordowany przez Rzymian. Por. Caesar „Bel. Gall." (I 3—20, IV 6, 7; T. Mommsen „Griech. Geschichte" (t. IV).

Dumonceau (Leone Jan Chrzciciel, hr. Bergendael), marszałek holenderski, * 1760 r. † 1821 w Brukseli, w powstaniu niderlandzkiem przeciwko Austrji 1787 przywódca powstańców uciekł do Francji, potem powrócił z generałem Pichegru do Holandji, 1794 został 1795 roku generałem rzeczypospolitej Batawskiej, a 1807 marszałkiem Holandji. W r. 1809 pobił Anglików na wyspie Walcheren, za co otrzymał godność hrabiego Bergendael; 26 sierp. 1813 odniósł zwycięstwo na wzgórzach Pirny nad Rosjanami, ale przy poddaniu Drezna był wzięty do niewoli; 1814 udał się do Francji, gdzie Ludwik XVIII zatwierdził go we wszystkich godnościach i urzędach. Po drugiej restauracji **D.** powrócił do kraju rodzinnego, był deputowanym z południowego Brabantu.

Dumont, inżynier francuski, w służbie króla Jana Sobieskiego, któremu towarzyszył w różnych jego wyprawach wojennych i opisał je; z pracy tej, która pozostała w rękopisie, korzystał Coyer.

Dumont Piotr Stefan Ludwik, krzewiciel filozofji Benthama, * 1759 w Genewie, † 1829 w Medjolanie. Po zwycięstwie stronnictwa arystokratycznego uciekł 1783 do Rosji; 1789 przybył do Francji, gdzie wespół z Mirabeau pracował w „Courrier de Provence"; następnie udał się do Anglji i tu rozpowszechniał teorję Benthama (ob.). Z prac jego najcelniejsze: „Traité de législation civile et pénale" (3 t., Genewa 1802, 2 wyd. 1820); „Théorie des peines et des récompenses" (2 t., Genewa 1810, 2 wyd. 1818—25); „Tactique des assemblées législatives" (Genewa 1815, 2 wyd. 1822); „Traité des preuves judiciaires" (1823); „De l'organisation judiciaire et de la codification" (Genewa 1828), w których materjały filozofji Benthama w organiczną złożył całość.

Dumont Jakób Edmund, rzeźbiarz francuski, * 1761 w Paryżu, † tamże r. 1844, syn rzeźbiarza Edmunda, uczeń Augusta Pajou. W r. 1788 otrzymał wielką nagrodę rzymską za płaskorzeźbę: „Śmierć Tarkwinjusza". Z prac jego najcelniejsze są: posągi Colberta, Malesherbe'a i Pichegru, i płaskorzeźby „Pobłażliwość" i „Męstwo" umieszczone na łuku tryumfalnym w Paryżu, i portret generała Marceau.

Dumont Augustyn Aleksander, * 1801 w Paryżu, † 1884, uczył się rzeźbiarstwa naprzód u ojca *Jakóba Edmunda*, * 1761, † 1844, później w pracowni Cartelliera. Otrzymawszy pierwszą nagrodę 1823 za płaskorzeźbę „Boleść Euandra," udał się na lat kilka do Rzymu, skąd wróciwszy, wykonał mnóstwo rzeźb, z których celniejsze są: „Leukotoe i Bachus" (1831); „Posąg sprawiedliwości" (1833); „Genjusz wolności" (1836) i „Posąg Napoleona III" (1863). Od 1852 profesor i od 1855 prezydent szkoły sztuk pięknych. Por. Vattier, „Une famille d'artistes. Les Dumont, 1660—1884". (Paryż 1890.)

Dumont Andrzej Hubert, geolog * 1809 w Liège, † 1857; był profesorem mineralogji i geologji w swem mieście rodzinnem. Oprócz wielu rozpraw, kart geograficznych pojedyńczych miejscowości i całych krajów, ogłosił: „Mémoire sur la constitution géologique de la province de Liège" (1840); „Carte géologique de la Belgique," (9 kart 1846—49); „Carte géologique de l'Europe" (1850).

Dumont Leon, filozof francuski, * 1837 w Valenciennes, po ukończeniu studjów prawnych podróżował po Europie i następnie poświęcił się pracy naukowej, † 1876. Z pism jego należy wymienić: „Les causes du rire“ (1862); „Jean Paul et sa poétique“ przekład z komentarzami Estetyki tego autora (1862); „Le sentiment du gracieux“ (1863); „La morale du Montaigne“ (1866); „De l'éducation des femmes“ (1868); „Théorie scientiphique de la sensibilité“ (1876) i in. Por. A. Büchner „Un philosophe amateur L. D.” (1884).

Dumont Albert, archeolog francuski, * 1842, kształcił się w szkole Normalnej w Paryżu, 1874 — 78 był dyrektorem szkoły francuskiej w Atenach, następnie rektorem akademji w Grenobli i Montpellier, od 1879 dyrektorem wydziału w ministerjum oświaty, 1882 członkiem Akademji napisów, † 1884. Napisał: „La population d'Attique d'après les inscriptions récemment découvertes“ (1873); „Inscriptions ceramique de Grèce“ (1871); „Peintures ceramiques de la Grèce propre“ (1871); „Vases peintes de la Grèce propre“ (1873); „Les céramiques de la Grèce propre“ (1882—90); „Notes et discours 1873—84“ (1885); „Le Balkan et l'Adriatique“ (2 wyd. 1873); „Explication théorique et catalogue descriptif des stèles representants la scène du repas funèbre“ (1886).

Dumont d'Urville Juljusz Sebastjan Cezar, kontradmirał francuski, * 1790 w Condé-sur-Noireau w depart. Calvados; † 1842. W 3 podróżach naokoło świata (1822, 1826—29 i 1834) odszukał ślady Laperouse'a, zajął w posiadanie znaczną przestrzeń wybrzeży Nowej Zelandji i Nowej Gwinei, odkrył mnóstwo wysp i krain antarktycznych, zbadał cieśniny Torresa i Cook'a. Poszukiwaniami swemi zbogacił ogólne językoznawstwo i rozszerzył zakres wiadomości z historji naturalnej. Geograficzne towarzystwo paryskie obrało go przez wdzięczność za tyle zasług swym prezesem. Sprawozdania ze swych podróży ogłosił w dwu przepysznych dziełach: „Voyage de l'Astrolabe“ “(13 t. z atlasem, 1830—34); „Voyage au pôle sud et dans l'Océanie” (23 t. z atlasem 1841—54) i „Voyage pittoresque autour du monde“ (2 t., 1834, n. wyd. 1859, tłómaczona na jęz. polski przez Dmochowskiego, 3 t., Warsz. 1835—36). **D.** wraz z żoną i synem utracił życie skutkiem nieszczęśliwego przypadku na drodze żelaznej parysko-wersalskiej.

Dumonta filtry, cedzidła z węgla ziarnistego, używane dawniej w fabrykacji cukru, tak nazwane od imienia ich wynalazcy.

Dumortier Karol Bartłomiej, badacz natury i publicysta; * 1797 w Tournay, † 1878, stanął 1825 na czele najsilniejszej opozycji. W izbach (od r. 1831) zajął miejsce pośród stronnictwa katolickiego i gwałtownie występował przeciw stronnictwu liberalnemu. Z prac botanicznych ogłosił: „Commentariae botanicae“ (1822), „Florula belgica“ (1827), „Recherches sur la structure comparée des animaux et des végétaux” (1832), i in.

Du Moulin Piotr, zw. Mulinjuszem, polemista francuskiego kościoła ewangelicko-reformowanego, * 1568 na zamku Buby na granicy Normandji, † 1658 w Sedanie, gdzie od r. 1620 był profesorem teologji. Wr. 1599 był kaznodzieją w Charenton, gdzie bywał na dworze siostry Henryka IV, Katarzyny, małżonki księcia Henryka Baru. Jakób I powołał go w r. 1616 do Anglji, a w r. 1617 prowadził spór w kwestjach teologicznych z profesorami teologji: de Beaulieu, Tilinusem i innymi. Później był **D.** wraz z innymi delegowany na synod w Dordrechcie. Najcelniejszem, kilkakrotnie wydanem i tłómaczonem dziełem **D.** jest „Anatomie de la messe” (Sedan 1636). Oprócz tego napisał: „Defense de la confession de l'Eglise réformeé de France“ (Charenton 1617); „Bouclier de la foy“ (Genewa 1624) i „Anatomie de l'Arminianisme“ (1619). Por. Armand, „Essai sur D. M. (Strassb., 1846).

Dumourier Karol Franciszek, generał francuski, * 1739 w Cambrai, wstąpił w młodym wieku do służby wojskowej, w której do 1761 dosłużył się stopnia kapitana. Używany do tajnych misji politycznych, a między innemi do Madrytu, skąd wróciwszy po dwu latach, wyprawiony był na wyspę Korsykę, jako szef sztabu margr. de Chauvelin. Tu został majorem, a następnie pułkownikiem; chciwy władzy, naraziwszy się wszystkim, został odwołany i przez ministra Choiseul wysłany (1770) do Polski, do konfederacji barskiej, celem uorganizowania armji. Lecz i tu więcej zajęty intrygami, któremi wielkość swoją chciał zbudować, jako wódz naczelny, nie odpowiedział swemu przeznaczeniu. Przygotowywał rozmaite plany, które nigdy nie weszły w wykonanie, przerzucał się od jednego stronnictwa do drugiego, kłócił pomiędzy sobą marszałków i dowódców, durzył ich pozornemi przygotowaniami, a to wszystko w celu zapewnienia sobie większego znaczenia i wpływów, niżeli położenie jego rzeczywiście wymagało. W bitwie pod Lanckoroną najjawniej dowiódł swojej płochości, albowiem wyszedłszy ze stanowiska obronnego w 1,200 ludzi rozmaitej zbieraniny, przeciwko 5,600 wojska regularnego, w przeciągu pół

Dumourier Karol Franciszek.

godziny został zupełnie rozbity i tylko szybkości konia winien był ocalenie. Nareszcie po jednorocznym pobycie został odwołany do Francji (we wrześniu 1771), gdzie nowe począł snuć intrygi, za które nawet zamknięty był w Bastylji i dopiero przez Ludwika XVI uwolniony. W 1778 został komendantem Cherbourga. Po wybuchu rewolucji wszedł w ścisłe stosunki z Mirabeau i Jakobinami. 1791 połączył się z Żyrondystami, skutkiem czego otrzymał stopień generała porucznika, a 1792 przez krótki przeciąg czasu zajmował urząd ministra spraw zagranicznych, nakłonił Ludwika XVI do wypowiedzenia wojny Austrji i objął dowództwo w armji północnej nad opuszczonym przez Lafayetta korpusem. Zręcznym odwrotem po bitwie pod St. Menehould-sur-Aisne zasłonił Francję od wdzierających się Austrjaków i odparł Prusaków. Podczas kampanji zimowej wprowadził 80,000 wojska do Holandji i w dniach 5 i 6 listopada pobił Austrjaków pod Jemappes, skutkiem czego zdobył Belgję. Atoli zamiar jego opanowania całej Holandji nie powiódł się z powodu przegranej 18 marca 1793 pod Neerwindem. Znienawidzony przez wszystkie stronnictwa, przewidując teraz niechybny swój upadek, chciał z armją uderzyć na konwencję i przywrócić Burbonów. W tym celu rozpoczął tajne układy z Austrjakami i wydał im reprezentantów ludu, żądających, by się usprawiedliwił ze swych czynności. Gdy jednak w stanowczej chwili wojsko go opuściło, uciekł do Austrjaków. Błąkał się jakiś czas po Niemczech, Włoszech i Szwajcarji, nigdzie nie znajdując przytułku. W końcu przemieszkiwał w Anglji, † 1823 pod Londynem. Oprócz mnóstwa broszur wojskowych i politycznych ogłosił: „Mémoires de Dumourier, écrits par lui même" (2 t., Hamburg, 1794); uzupełnione zaś wydał p. t. „La vie et les mémoires du général Dumourier" (3 t., Hamburg, 1795, 2 ed. 4 t., Paryż, 1822—24 i 1848); z pamiętników jego w polskim przekładzie wyszła „Wojna w Polsce 1770 i 1771 r." (w „Zbiorze pamiętników z XVIII w." Poznań, 1865). Był to człowiek niezmiernie ruchliwy, zdolny, waleczny, ale ambitny i zmiennych przekonań. Polsce więcej zaszkodził, niż pomógł. Por. Bogusławski „Das Leben des Generals D." (Berlin, 1878—79, t. 2); Monchanin „D." (Paryż, 1884); Porel „Un général-diplomate au temps de la révolution" (w „Revue d. deux mondes" 1884); Nausoy „Dumourier et la campagne de 1792" (1891 w zbiorze „Révolutionnaires"); Schmitt „Panowanie Stanisława Augusta" i „Materjały do konf. barskiej".

Dumreicher Jan Fryderyk, baron **D.** von *Oesterreicher*, lekarz, * 1815 w Tryjeście, † 1880, kształcił się w Wiedniu, 1844 został docentem, 1846 lekarzem naczelnym oddziału chirurgicznego w szpitalu powszechnym, 1849 profesorem chirurgji. Był bardzo czynny w czasie wojny 1866, w 1869 był prezesem komisji do reformy urządzeń lekarskich w armji. Ogłosił „Zur Lazarettfrage" (1867); „Ueber Wundenhandlung" (1877).

Dumreicher Armand, polityk austrjacki, * 1845 w Wiedniu, studjował filozofję, prawo i nauki państwowe w Getyndze i Wiedniu, w 1871 był powołany do ministerjum oświaty, gdzie pracował nad programem wykształcenia technicznego; w 1874 organizował szkoły przemysłowe, lecz nadawany im kierunek germanizacyjny ściągnął na siebie niechęć Polaków, Czechów i Słowieńców, w skutek czego zmuszony był 1886 podać się do dymisji. Wybrany do rady państwa, zasiadł na lewicy, skąd w gwałtowny sposób napadał na system Taaffego. **D.** jest zawziętym nieprzyjacielem Słowian. Napisał: „Die Verwaltung der oesterreichischen Universitäten" (Wiedeń, 1873); „Der französische Nationalwohlstand, als Werk der Erziehung" (1879); „Aufgaben der Unterrichtspolitik im Industriestaat" (1882). Mowy jego wydał K. Pröll p. t. „Zur Lage des Deutschtums in Österreich" (Berlin, 1888).

Dumytraszko Konstanty, * 1814 w gub. Półtawskiej, † 1886 w Kijowie, bibljotekarz tamecznej bibljoteki Akademji duchownej, był z początku nauczycielem literatury rosyjskiej w seminarjum kijowskiem. Poezje małoruskie ogłaszał pod pseudonimem Kopyt'ko. Osobno wydał „Żabomyszodrakiwka" (na wzór Batrachomiomachji). Z innych jego utworów wymieniamy: legendę „Zaklatyj", baladę „Zmij", oraz „Czuprына i broda" w *Zoryi* lwowskiej 1886.

Dun, z celtyckiego wzgórek, jako zakończenie *dunum* występuje w nazwach wielu miejscowości Galji i wysp Brytańskich.

Dunaj oznacza nieraz w pieśniach słowiańskich rzekę wogóle (od pnia wspólnego z nazwami rzek Dniepr, Dniestr, Don, Dźwina, oznaczającego wodę). W bylinach ruskich występuje bohater **D.** Iwanowicz, żyjący przy dworze Włodzimierza. Rozgniewany na żonę swą Nastasję, córkę króla litewskiego, że lepiej od niego strzelała z łuku, zabił ją; z krwi jej powstała rzeka Dniestr, a z krwi Dunaja Iwanowicza, który się sam potem przebił,—rzeka Dunaj. Por. „Etnograficz. Obozrienije" z 1890, II.

Dunaj, u starożytnych *Danubius*, a w dolnej części *Ister*, po Wołdze największa rzeka w Europie, wypływa z południowo-wschodniego stoku Czarnego Lasu (Schwarzwaldu), pod Donaueschingen, tworzy się z dwu małych strumieni, Brese i Brigach, przebija góry wapienne Raube, pod Sigmaringeu przechodzi w płaskie okolice równiny Szwabsko-Bawarskiej, pod Ulmem zaczyna być spławnym, przerzyna potem we wschodnim kierunku Bawarję i z pod Passawy przedziera się z wyższych dotąd w coraz niższe okolice. Przebiegłszy już w Austrji romantyczne doliny powyżej Wiednia, wstępuje na równinę Niższej Austrji i, przedarłszy się przez góry Litawskie, (Leitha) wchodzi do Węgier. Na małej równinie

węgierskiej dzieli się na 3 części, a złączywszy się następnie pod Wacowem (Waitzen), kierunek wschodni zmienia nagle, i to pod kątem prostym, na południowy i wchodzi na wielką równinę Niższych Węgier; tu płynie przez kraj pusty i stepowy, a w biegu tworzy wiele wysp. Poniżej Osieka (Eszek) przybiera ponownie kierunek wschodni. Ominąwszy potem z jednej strony banackie góry granitowe, z drugiej zaś serbskie wapienne, rozpoczyna swój bieg niższy. Płynie przez tak zwaną bramę żelazną pod Rszawą (Orsową) w kierunku wschodnim przez Wołoszczyznę i odtąd jest żeglownym, nie tylko dla małych statków, lecz i dla okrętów; z pod Rasowy, gdzie już tylko 9 mil od morza jest oddalony, zwraca się nagle ku północy, dla spotkania się z Seretem, a przyjąwszy go, znowu odmienia bieg swój na wschodni, tworzy nizką Deltę (2,600 kl. kw.), nareszcie trzema głównemi odnogami: Kilia, Sulina i Georgjewska, po 2,860 klm. drogi wpada do morza Czarnego. Cała przestrzeń krajów, należących do wodnego systematu Dunaju, obejmuje 817,000 klm. kw. Ważniejsze rzeki, do niego wpadające są: z prawej strony: Iller, Lech, Isar, Inn, Traun, Enns, Litawa (Leitha), Raab, Sarwica, Drawa, Morawa; z lewej: Wörnica, Altmühl, Regen, Marcha, Waga, Gran, Cisa, Temes, Aluta, Seret i Prut. **D.** jest jedyną rzeką Niemiec, płynącą na wschód i łączącą Europę środkową z morzem Czarnem, stąd znaczenie jego jako drogi komunikacyjnej jest niesłychanie wielkie. W nowszych czasach w Bawarji i Austro-Węgrzech przeprowadzono na **D.** wielkie roboty regulacyjne. Koryto rzeki pod Wiedniem uregulowano kosztem 32 mil. guldenów w latach 1868—81; roboty podobne poprowadzono aż do granicy węgierskiej. W Węgrzech uregulowano koryto **D.** pod Budapesztem, a od 1890 do 1897 przeprowadzono regulacje przy Wrotach Żelaznych; ustanowioną też została komisja europejska dla przeprowadzenia robót regulacyjnych na **D.** Nowa dla żeglugi na Dunaju epoka rozpoczęła się 1830 zaprowadzeniem statków parowych, skutkiem zawiązanego w Wiedniu *Towarzystwa żeglugi parowej na* **D.**, którego statki, poczynając od Linz do Galaczu, nie wyłączając linji austrackiego Lloyda, na wodach jego krążą. W 1838 rząd bawarski zaprowadził regularną żeglugę parową pomiędzy Regensburgiem a Linzem. W 1862 od bawarskiego towarzystwa żeglugi parowej nabyło prawa żeglugi towarzystwo austrjackie, i tego to ostatniego parowce krążą obecnie od Ulmu do Galaczu. Obecnie towarzystwo to, rozporządzające kapitałem 25,200,000 guldenów i posiadające majątek wartości 45 mil. guld., ma 189 parowców, nie licząc drobniejszych statków, i w 1892 przewiozło 3.271.452 osoby i 1.830.374 ton towarów. Prócz niego istnieje kilka drobniejszych towarzystw. Ważnym jest bardzo dla żeglugi na Dunaju w Bawarji kanał Ludwika, który łączy Dunaj z Renem (Menem). Znaczna liczba fortec, leżących przy brzegach tej rzeki, przekonywa także o jej znaczeniu strategicznem. Por. Peters „Die D. und ihr Gebiet, eine geologische Studie" (Lipsk, 1875); Götz „Das Donaugebiet mit Rücksicht auf seine Wasserstrassen etc." (Sztutgard, 1882); Lorenz-Liburnau „Die D., ihre Strömungen und Ablagerungen" (Wiedeń, 1890); Penck „Die D." (Wiedeń, 1891).

Dunaj, wojewoda Włodzimierza, ks. włodzimierskiego, 1282 podburzał Litwę z rozkazu swego pana Bolesława, ks. mazowieckiego; 1288, gdy część Lubelczyków przez Jartaka wezwała Konrada mazowieck., który bawił podówczas u swego sprzymierzeńca Włodzimierza, Dunaj napróżno z Konradem poszedł pod Lublin. (Por. „Kronika wołyń." w Peł. zebr. kr. rusk. II). Być może, że ten **D.** był 1287 między Tatarami Nogaja i Telibugi, którzy złupili Łysogórski klasztor, i dał tym powód do baśni o początku h. Dębno od jeńca litewskiego Dowojny v. Donojowica (t. j. Dunajowicz) i branki Habdankówny (ob. „Zarysy bad. kryt." Świeżawskiego, I § 42).

Dunajec, najbystrzejsza rzeka galicyjska, wypływa na północnem stoku Tatrów dwoma źródłami, *Czarnym* i *Białym* **D.**, łączącemi się pod m. Nowym Targiem; tworzy na przestrzeni 3 mil granicę pomiędzy Węgrami (komitaty śpiski i sanocki) a Galicją, i ubiegłszy 250 klm., wpada w Król. Polsk. pod miastem Opatowcem do Wisły. **D.** potrzebuje wielkiej regulacji, i dopóki to nie nastąpi, dopóty usiłowania uregulowania biegu Wisły nie osiągną pożądanego celu.

Dunajec Biały, wieś w Galicji, w obwodzie Sandeckim, o 2 mile na południe od Nowego Targu, nad rz. Biały Dunajec; należy do najpiękniejszych wsi w czarującej dolinie Nowo-Tarskiej; liczy 1,900 m.

Dunajec Czarny, wieś w Galicji, w obwodzie Sandeckim, 2 mile na zachód od Nowego Targu, nad rzeczką Czarny Dunajec. Wieś ta należy do najpiękniejszych i najzamożniejszych w Tatrach, z powodu kwitnącego tutaj płóciennictwa. Mieszkańcy tutejsi należą do więcej wykształconych w okolicy, starają się bowiem o wyższe wychowanie swych synów, którzy po największej części wstępują do stanu duchownego. Kobiety Czarnego Dunajca słyną pomiędzy Góralkami ze swej piękności; liczy 2,100 miesz.

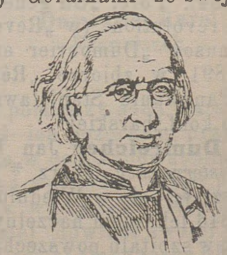

Dunajewski Albin.

Dunajewski Albin, kardynał, * 1817 w Stanisławowie, † 1894 w Krakowie, starszy brat Juljana, kształcił się na wydziale prawnym uniwersytetu lwowskiego, w r. 1838 wraz ze Smolką i Ziemiałkowskim pod względem politycznym skom-

promitowany, osadzony był w Kufsztejnie, gdzie przesiedział lat kilka. Następnie był nauczycielem prywatnym i sekretarzem hr. Adama Potockiego, po śmierci swej narzeczonej wstąpił do stanu duchownego (1856), studjował teologję w Rzymie i Krakowie, w 1861 otrzymał święcenia kapłańskie, poczem był kaznodzieją w grodzie wawelskim, do 1863 rektorem seminarjum w Warszawie, następnie wrócił do Krakowa i przyjął obowiązki kapelana w klasztorze pp. Wizytek, od 1879 został biskupem krakowskim, w 1890 mianowany kardynałem. Gdy biskupstwo krakowskie w roku 1889 podniesiono ponownie do godności księstwa. **D.** został dożywotnim członkiem izby panów.

Dunajewski Juljan, ekonomista, profesor uniwersytetu Jagiel., * 1822 roku w Stanisławowie (w Galicji), szkoły gimnazjalne kończył w Nowym Sączu, a nauki uniwersyteckie we Lwowie i Wiedniu, w 1850 otrzymał w Krakowie stopień doktora obojga praw, a 1852—1855 po odbytym w drodze konkursu egzaminie profesorskim był zastępcą profesora umiejętności politycznych w uniwersytecie Jagiel. Następnie mianowany profesorem w akademji prawnej w Presburgu w 1855, a w 1860 profesorem we Lwowie, skąd 1861 przeniesiony na katedrę ekonomji politycznej do uniwersytetu krakow., kiedy w nim język polski uznany został za wykładowy. Prelekcje jego nabyły tutaj wkrótce rozgłosu z powodu zdolności i znamienitej wymowy profesora. Po dwakroć (w 1864 i 1869) był rektorem uniwersytetu Jagiel. i podwakroć (1863 i 1868) dziekanem wydziału prawnego. W roku 1870 wybrany został przez miasto Nowy Sącz posłem na sejm galicyjski, a w maju 1872 członkiem zawiązującej się właśnie w tym czasie akademji umiejętności w Krakowie, 1873 posłem do rady państwa, z której wybierany był do wielu komisji w sprawach ekonomicznych, w 1880 został w gabinecie Taaffego ministrem skarbu, na którem to stanowisku uwolnił budżet austrjacki od stałego deficytu, lecz pomimo wielkich jego zasług został dla przebłagania opozycji niemieckiej, uwolniony 1891, przyczem mianowany członkiem dożywotnim izby panów. Od 1890 cesarz nadał mu godność zastępcy protektora, którym do 1896 był brat cesarski, arcyksiążę Karol Ludwik, a po jego śmierci syn, arcyksiążę Franciszek Ferdynand. Napisał: „Zarys organizacji władz administracyjnych w Galicji“ (1871); „Ziemia i kredyt“; „O zasadach bicia monety“; „Kurs ekonomji politycznej“, 2 części litografowane 1872—3 i w r. 1896 wydane w dwóch tomach „Mowy“ miane w Sejmie krajowym i Radzie państwa. Należał także do współpracowników „Czasopisma prawniczo-politycznego,“ wychodzącego w Krakowie.

Dunajewski Juljan.

Dunajowce, miasteczko w gub. Podolskiej, pow. Uszyckim, nad rz. Tarnawą; porządnie zabudowane i osiadłe rzemieślnikami; ma ratusz, kościół katolicki, cerkiew i kilkanaście drobnych fabryk sukna; liczy 10,000 miesz. W 1605 było zniszczone przez Tatarów.

Dunajów, miasteczko nad Złotą Lipą, w galicyjskim powiecie Przemyślańskim, pamiętne waleczną obroną arcybiskupa Grzegorza z Sanoka w 1474 przeciwko wielkiej nawale Tatarów; ma 1,600 m. i hamernię miedzi.

Dünamünde, od 1893 *Ust-Dwinsk* (niegdyś także Djament), port i twierdza na wyspie przy ujściu Dźwiny Zachodniej w gub. Liflandzkiej, 2,000 miesz. W 1700 zdobyte przez Augusta II otrzymało nazwę *Augustusberg*, w 1701 stało się własnością Szwedów, 1710 Rosjan.

Dünamundzkie starostwo niegrodowe. Było położone w Inflantach, powstało zaś w 1583, kiedy Batory po zawojowaniu Inflant, oceniając odwagę i męstwo, okazane w tej wojnie przez Jana Ostrowskiego, rotmistrza, nadał mu w posiadanie zamek Dünamundzki, czyli Djament, z obszernemi przyległościami. Po utraceniu tej części Inflant w XVII w. sstwo to przestało istnieć.

Dunant Henryk, publicysta szwajcarski, *1828 w Genewie, zyskał rozgłos gorliwemi usiłowaniami nad założeniem międzynarodowego związku w celu opieki nad rannymi w wojnie. Napisał: „Un souvenir de Solferino“ (5 wyd. 1871); „Fraternité et charité internationale en temps de guerre“ (1864); „L'empire romain réconstitué“ (1859); „La régence de Tunis“ (1858); „L'esclavage chez les musulmans et aux Etats-Unis de l'Amérique“ (1863); „La rénovation de l'Orient“ (1865) i in.

Dunawce Wielkie i Małe, miasteczka w Bulgarji (w Dobruczy). Pierwsze leży na prawym brzegu rz. Dunawca; do końca XVIII w. było główną siedzibą Kozaków, Niekrasowców. **D.** Małe o pół mili od Wielkich; niegdyś żyło tu 6,000 tychże Kozaków; później kilkanaście rodzin Kozaków Zaporoskich.

Dunawiec, około 5 mil długa odnoga Dobruczy; wpada do limanu Rasińskiego.

Dunbar, miasto portowe w szkockiem hrabstwie Haddington, nad zatoką Forth, 3,800 m. Pamiętne zwycięstwem Edwarda I kr. angiel. nad Janem Baliol 27 kwietnia 1296 i zwycięstwem Cromwella nad Szkotami 3 września 1650.

Dunbar Wiljam, * około 1460, † 1520 w East-Lothian, poeta szkocki, ksiądz. Kształcił się na uniwersytecie w St. Andrews, później przebywał na dworze Jakóba IV, który powierzał mu załatwianie różnych spraw dyplomatycznych, a między innemi **D.** należał do poselstwa, które w Londynie prowadziło układy w sprawie małżeństwa króla szkockiego z Małgorzatą Tudor, córką Hen-

ryka VII 1501. W 1503 napisał poemat alegoryczny p. t. „The thistle and the rose“. Prócz tego wydał poezje p. t. „The dance of the seven deadly sins though hell“; „The golden terge“ (1508); „The feigned prior of Jungland“; „The justs between the taylor and the souter“; „On James Doig“ i „The merle and the nightingale“. Zbiorowe wydanie dzieł **D.**, sporządził **D.** Laing (Edymburg, 1834; suplement 1865) i Peterson „Life and poems of W. D.“ (Edymburg, 1863), a krytyczne wydanie Schipper (Wiedeń, 1891—94). Por. Kaufmann „Traité de la langue du poéte écossais W. D. précédé d'une esquise de sa vie“ (Bonn, 1873); Schipper „W. D. sein Leben und seine Gedichte“ (Berlin, 1884).

Duncan Adam, wicehrabia, admirał angielski, * 1731, wstąpił 1746 do marynarki, został 1789 kontradmirałem, 1793 wiceadmirałem, a 1795 dowódcą rosyjsko-angielskiej eskadry na morzu Północnem, gdzie 11 października 1797 odniósł pod Camperdown świetne zwycięstwo nad Holendrami, za które zaszczycony został godnością wicehrabiego i para, 1799 mianowany admirałem białej flagi, † 1804.

Duncker Maksymiljan Wolfgang, historyk niemiecki, * 1811 w Berlinie, profesor historji w Halli (1842) i w Tybindze (1857). W parlamencie frankfurckim należał do prawego środka i wybrany został do tak zwanej komisji dziewięciu; w Erfurcie, podobnie jak od sierpnia 1849 do 1852 w izbie pruskiej, zasiadał po lewicy, 1852 czynny brał udział w ruchu szlezwicko-holsztyńskim. Po krótkiej profesurze w Tybindze przeszedł (1858) jako wyższy urzędnik do ministerjum stanu w Berlinie; od 1867 dyrektor pruskiego archiwum państwowego. W r. 1884 mianowany historjografem brandeburskim, † 1886. Główne jego dzieło jest: „Geschichte des Alterthums“ (4 t., Berlin, 1852—57, 5 ed., 1878—83, dalszy ciąg 1884—86, t. 2). Z innych prac **D.** celniejsze: „Origines Germanicae“ (Berlin, 1840); „Die Krisis der Reformation“ (Lipsk. 1846) i „Vier Monate auswärtiger Politik“ (Berlin, 1851); „Feudalität und Aristokratie“ (1858); „Abhandlungen aus der neuern Geschichte“ (1887); „Abhandlungen aus der griech. Geschichte“ (1887). Por. Brode, „Max D.“ (Berlin, 1887); Hayn „Das Leben Max D-s.“ (Berlin, 1891).—Ojciec jego *Karol* **D.**, księgarz berliński, * 1781 r., † 1869, w r. 1809 wspólnie z Humblotem objął księgarnię Fröhlicha w Berlinie i pod firmą Duncker i Humblot na bardzo wielką urządził stopę. W księgarstwie niemieckiem wielkie **D.** położył zasługi; zakład swój odstąpił 1866 Geibelowi w Lipsku. Synowie *Karola*, *Aleksander*, * 1813, i *Franciszek*, * 1822, † 1888, posiadają także w Berlinie znaczne księgarnie nakładowe. *Franciszek* **D.** odznaczył się także w sprawach publicznych. Jako właściciel dziennika *Urwählerzeitung*, zmienionego 1853 na *Volkszeitung*, mimo wielu przeszkód wytrwale zwalczał reakcyjny system rządowy. Od 1861 występował w sejmie pruskim jako jeden z założycieli i przywódców partji narodowo-postępowej. Położył także zasługi w r. 1865 w sprawie stanu robotniczego wybornem uorganizowaniem i dobrem kierownictwem stowarzyszenia rzemieślniczego. 1871 stanął na czele ruchu mającego na celu utworzenie „Powszechnego stowarzyszenia niemieckiego dla kształcenia ludu“. 1877 sprzedał księgarnię i złożył oba mandaty do sejmu i parlamentu, † 1888 w Berlinie.

Duncker Maksymiljan.

Duncombe Tomasz Slingsby, * 1796, † 1861; zasiadał od 1826 w izbie niższej, jako jeden z najradykalniejszych jej członków. Z nieprzepartą logiką i konsekwencją walczył zręcznie w obronie krańcowych zasad demokratycznych. W stosunkach towarzyskich był jednak najzupełniejszym arystokratą. Należał także do najzaufańszych przyjaciół Ludwika Napoleona III. Syn jego napisał i wydał życiorys ojca p. t. „The life and correspondence of Th. L. S.“ (Londyn, 1868).

Dundalk, miasto główne w irlandzkiem hrabstwie Louth, przy ujściu rz. Castletown do zatoki t. n., 12,500 m., dobry i wygodny port, oraz wiele fabryk.

Dundas (Sir James Whitley *Deans-Dundas*), admirał angielski, * 1785, † 1862 w Weymouth; wstąpił 1799 do marynarki i odznaczył się zaszczytnie w wojnach lat następnych. W 1846 został lordem admiralicji, a 1851 objął naczelne dowództwo nad flotą morza Srodziemnego. Podczas wojny wschodniej rozpoczął bombardowanie Odesy (22 kwietnia 1854), ale w wyprawie na Krym, jako przeciwnej swemu przekonaniu, niechętnie wziął udział. Wielokrotnie ganiony z powodu postępowania swego przy wylądowaniu i zdobyciu Sebastopola, złożył w grudniu 1854 naczelne dowództwo. Mianowany 1857 admirałem niebieskiej, a następnie białej flagi.

Dundas Sir Ryszard Saunders, admirał angielski, drugi syn wicehrabiego Melville, * 1802, † 1861 w Londynie, od 1817 oficer marynarki angielskiej, miał 1840 udział w wyprawie przeciwko Chinom, gdzie znakomite wyświadczył usługi. Mianowany 1852 lordem admiralicji, otrzymał 1855, jako kontradmirał (od 1853), dowództwo nad flotą baltycką i tu z francuskim admirałem Perraud 9—11 sierpnia 1855 bombardował Sweaborg. Od 1857 będąc powtórnie lordem admiralicji, awansował 1858 na wiceadmirała niebieskiej flagi.

Dundee, miasto fabryczne w szkockiem hrabstwie Forfar, na północnym brzegu zatoki Tay, posiada wygodny port, kilka banków i 156,000 m.

Dundee jest głównem siedliskiem płóciennictwa szkockiego, które tu zatrudnia 40,000 osób. Prócz tego są tu rafinerje cukru, wielkie fabryki machin parowych i narzędzi rolniczych, warsztaty okrętowe i in. Bardzo ożywionym jest również handel tutejszy; w 1896 wartość towarów przywiezionych wynosiła 4,068,207 funt. sterl., a wywiezionych—920,195 funt.

Dundonald, hrabia, ob. Cochrane.

Dundr Józef Aleksander, pisarz czeski, * 1802, † 1874, od 1842 skryptor bibljoteki Muzeum Czeskiego, napisał kilka dzieł treści filologicznej, geograficzno-statystycznej i pedagogicznej. — **D.** Wacław, brat poprzedniego, * 1817, † 1872, był urzędnikiem w Krakowie i Lwowie. Zajmował się głównie etnografją słowiańską, przełożył na czeskie wiele powieści z polskiego, pisywał do warszawskiego pisma *Ruch Muzyczny*, *Przyjaciel Domowy* (1858).—**D.** Jerzy Wacław, brat poprzednich, * 1811, pisarz czeski. Oprócz innych, wydał 1849 w jęz. niemieckim „Historję rewolucji wiedeńskiej“, oraz 1847 „Stiriens Eden.“

Dunedin, stolica prowincji Otago w Nowej Zelandji, posiada piękny port, uniwersytet, ogród botaniczny, muzeum, dwa teatry, kilka banków i fabryk, jest nadto rezydencją biskupów anglikańskiego i katolickiego i liczy wraz z przedmieściami przeszło 46,000 m.

Dunes, *bataile des Dunes*, ob. Duny.

Dunfermline, stare miasto fabryczne w szkockiem hrabstwie Fife, liczy 20,000 m. Znajdują się tu ruiny starożytnego zamku Malcolm Canmore, a śród zwalisk dawnego opactwa Benedyktynów jest grobowiec sławnego Roberta Bruce.

Dungani, *Dunganowie*, turecko-tatarscy mieszkańcy Chin płn.-zachodnich i Dżungurji, których liczba wynosi około 3—4 miljonów. Religja ich jest powierzchownym tylko islamem; obyczajami różnią się od Chińczyków, a przeciwko ich jarzmu powstali w 1861 i walczyli z różnem powodzeniem aż do 1877, gdy ulegli wreszcie Chińczykom. Por. Przewalski „Mongolja i strana Tangutow“ (1875).

Duni Idzi Romuald, kompozytor, * 1709 roku w Matera pod Otranto w Neapolitańskiem, w 9 roku życia wysłany był do konserwatorjum Della Pietà. W Rzymie wystąpił z operą *Neron*, jako współzawodnik Pergolesego (który dał *Olimpjadę*) i zwyciężył go. Następnie, zwiedziwszy rozmaite kraje Europy, osiadł w Paryżu 1757, i tu † 1775. Napisał przeszło 30 oper, których śpiew łatwy, płynny i naturalny, wywarł zbawienny wpływ na ówczesną muzykę francuską. Wielkie powodzenie miały opery „La Fée d'Urgèle“ (1765); „Le docteur Sangrado“; „La veuve indécise“; „La clochette“; „Thémire“ i inne.

Duniecki Stanisław, Lwowianin, * 1839 r., uczył się 1856 i 57 r. w konserw. lipskiem i brukselskiem, † 1871 w młodym wieku. Napisał muzykę do wielu poezji Mickiewicza, J. B. Zaleskiego i Hejnego. Jego „Koryla“, opera napisana 1858, 1-y raz graną była 1859 we Lwowie; do operetki „Pokusa“ sam dorobił libreto, 1865 bawił w Warszawie z chęcią, aby wystawiona we Lwowie, a później i w Wiedniu opera: „Paziowie królowej Marysieńki,“ mogła być graną i w Teatrze Wielkim; ale tego uskutecznić nie zdołał. W roku 1863 był dyrektorem orkiestry w Czerniowcach, a w 1864 był kapelmistrzem we Lwowie. Oprócz wyżej wymienionych oper na wyróżnienie zasługują: „Chochlik“, „Nędznicy“, W. Hugo „Zemsta Stasi“, „Odaliski“; i niedokończona opera dramatyczna „Igor“.

Duniecki Stanisław.

Duniewicz v. *Doliwa* odm., herb: W polu czerwonem, na prawo-ukośnym pasie srebrnym—trzy róże czerwone. U szczytu ogon pawi. Nobilitacja z r. 1782.

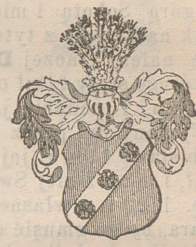

Duniewicz.

Dunikowski Jan, herbu Abdank, podsędek przemyski. Za Zygmunta III, podczas wojny z w. ks. moskiewskim, walczył w bitwie pod Kluszynem (4 lipca 1610), dowodząc pułkiem Ludwika Wejhera. W latach 1613 i 1618 posłował na sejmy z województwa Ruskiego.

Dunikowski Emil, geolog, * 1855 w Tustaniu w Galicji, studjował mineralogję i geologję w Wiedniu i Monachjum, w r. 1884 został docentem, następnie profesorem geologji w uniwersytecie lwowskim. W 1891 i 1893 zwiedził Amerykę dla badań przyrodniczych, a w r. 1892 dla poznania stosunków wychodźców polskich. Ogłosił: „Rzut oka na stosunki geologiczne Galicji wschodniej“ (1880); „Opis rzeki Dniestru na Podolu Galicyjskiem“ (w „Kosmosie“ 1881); „Szkic geologiczny Królestwa Polskiego, Galicji i krajów przyległych“ (wraz z Siemiradzkim, 1891); „Od Atlantyku po góry Skaliste“ (1893), oprócz wielu rozpraw w „Kosmosie,“ w „Pamięt. Akadem. Umiej.“, w „Mittheilungen“ Pettermana i w „Roczniku państwowego intytutu geologicznego austrjackiego.“

Duniłowo, osada w gub. Włodzimierskiej, pow. Szujskim, nad rz. Tezą, pamiętna krwawą bitwą w epoce Samozwańców, pomiędzy wojskiem rosyjskiem a polskiem 11 lutego 1609 r., liczy 1500 miesz., trudniących się po większej części garbarstwem (przeszło 600,000 rub.).

Dunin, hrabia, v. *Łabędź* odm., herb: W polu czerwonem—łabędź srebrny. Nad koroną hrabiowską w hełmie ukoronowanym takiż łabędź. Labry czerwone, podbite srebrem. Tytuł

zatwierdzony 1547 r. przez cesarza Ferdynanda; legitymacja w Galicji 1782, w Królestwie Polskiem w r. 1837.

Dunin.

Dunin (właś. *Dónin*), rodzina ta pochodzi (wedle Mosbacha) z miasteczka *Dohna* (Donin) pod Dreznem, w r. 1113 dał ten zamek Władysław I czeski hr. Erkenbert'owi, a 1121 odbudował go. Przed tą więc epoką do Polski musieli przybyć i osiąść na Szląsku koło góry Soboty, gdzie Hugon Włostowicz, *syn Włodzimierza* czyli *Włosta*, wnet dał się poznać Bolesławowi III. Herb jednak *Łabędź* (Łybed') tak ściśle wiąże się z górą Sobotą i mitologją Słowian, a miano **D.** tak naturalnie z tytułu Dominus da się wywieść, że należy raczej **D.** uznać za ród miejscowy, którego stały tytuł *dominus* (ksiądz) wydał i imię Donin, i podanie jakoby Książ do nich należał. Wysłany był przez Krzywoustego do Kijowa po Zbisławę 1104 r. jej siostrę Marję sobie wyswatał, i miał z niej Swiętosława Idziego i Beatrykse. 1122 r. z własnej woli pochwycił ks. Wołodara, by go zmusić do spokojności; może dla relikwji, ale i dla układów 1144 i 45 był w Magdeburgu, a snadź za te i inne rady bądź Władysławowi II, bądź jego braciom udzielone w zimie t. r. stracił wzrok i mienie, i do ostatniego dopiero po wygnaniu Władysława wrócił, † 1153.— Żona jego *Marja*, córka Swiętopełka w. ks. kijowskiego, i Barbary z Carogrodu Aleksówny, obdarowała z mężem przezeń ufundowany kościół św. Wincentego, po którego relikwje 1145 jeździł, † 1150 r.—Córka *Beatryksa* poszła za Jaksę z przydomkiem Dux.—**D.** *Swiętosław Idzi* z tymże Jaksą należał do spisku przeciw Bolesławowi IV, chcąc natomiast wprowadzić Kazimierza II. O miłość braterską tego spisek się rozbił. Późniejsza nieświadomość pod imię **D.** podszyła wieść o skarbach duńskich i pochodzeniu ich z Danji.

Dunin Piotr, z Prawkowic, herbu Łabędź, hetman za czasów Kazimierza Jagiellończyka. W 1456 wojski sieradzki, 1459 burgrabia zamku krakowskiego i marszałek nadworny, hetman i podkomorzy sandomierski *(campiductor et subcamerarius*, tak się podpisał na akcie urzędowym 1462); odznaczył się w wojnie pruskiej jako wódz waleczny i zdolny. Spustoszywszy wiele kraju krzyżackiego w okolicach Frauenburga i Gdańska, ciężką klęskę zadał Niemcom pod Puckiem 17 września 1462 roku. Skutek tego zwycięstwa był taki, że Prusacy, niechętni panowaniu Krzyżaków, wielkiej nabrali otuchy. W 1463 walczył pomyślnie pod Gniewem i Hollandem; 1465 r. zdobył po całorocznem obleganiu Nowe (Neuburg); 1466 r. poddały mu się Chojnice. W 1471 dowodził niefortunną wyprawą, forytującą na tron węgierski przeciw Maciejowi Korwinowi królewica Kazimierza. W tym czasie został **D.** kasztelanem sieradzkim i starostą łęczyckim; w końcu dowodził zamkiem malborskim; † 1479 lub 1480.—**Dunin** Piotr ze Skrzynna, herbu Łabędź, stronnik austrjacki, wywołaniec, przebywał w Czechach, wydał w Pradze 1590: „Declaratio idiomate quidem polonico a me conscripta, sed propter externas nationes in latinum trasferri curavi. Quali Polonia indigeat rege.“

Dunin Piotr Stanisław, Jezuita, * 1639 w Wielkopolsce, † 1704 w Krakowie; oprócz wielu pojedyńczo drukowanych kazań (wylicza je w swej *Bibljotece*, str. 165—167 Brown), wydał „Kazania pogrzebne“ (Warszawa, 1700).

Dunin Jakób, ze Skrzynna, kawaler zakonu N. Panny z Karmelu i św. Łazarza, regent wielko-koronny 1711 roku, starosta bracławski 1715 roku, referendarz wielki koronny 1726, gorliwy stronnik Augusta II, † 1730 w Białej nad Wisłą, pochowany w Miedniewicach, gdzie żona jego Marjanna z Grudzińskich fundowała kościół i klasztor ks. Reformatów.—**Dunin** Piotr, syn poprzedniego, kasztelan radomski od 1732, doznawał szczególnych względów Augusta II, który go ożenił z bogatą hrabianką saską, Fryderyką Rochlitz, nadając nowożeńcom starostwo zatorskie; † 1736 r.

Dunin A., hrabia na Skrzynnie, wydał: „Wykład teoretyczno-praktyczny sztuki wyrabiania i pędzenia spirytusu, robienia wódek i likierów, oraz opis poprawnych aparatów gorzelnych“ (Warszawa, 1820); „O ziemskim systemacie kredytowym, korzyściach i potrzebie tego instytutu dla Królestwa Polskiego“ (2-ga cz. Warszawa, 1820).

Dunin Wawrzyniec, Jezuita, * 1746 w Wielkopolsce. W r. 1824 wydalony z Rosji, † 1824 w Rzymie. Ogłosił następujące dzieła: „Kazania na niedziele całego roku“ (4 t., Kalisz, 1781); „Kazania wiejskie“ (3 t., Kalisz, 1782) i „Krótkie zebrania wszystkich kazań W. X. de Segund S. J.,“ przełożone z francuskiego (Kalisz, 1784).

Dunin Sulgostowski Marcin ze Skrzynna, hr. Łabędź, syn *Felicjana* **D.**, a synowiec poprzed., arcyb. gnieźnieński i poznański, * w roku 1774 na Mazowszu pod Rawą, † 1842 r.; do 1786 uczył się w Rawie, skąd przeszedł do gimnazjum w Bydgoszczy; potem kształcił się prywatnie do stanu duchownego, wreszcie udał się do Rzymu, gdzie 1793 wstąpił do kolegjum niemieckiego i tu 1797 otrzymał ostatnie święcenia. Mianowany kanonikiem

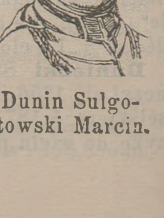

Dunin Sulgostowski Marcin.

wiślickim, był 2 lata przy biskupie krakowskim Turskim, potem przy biskupie kujawskim Józefie Rybińskim, który go mianował kanonikiem tamecznym i proboszczem w Służewie; 1808 został kanonikiem metropolitalnym gnieźnieńskim, a 1815 kanclerzem gnieźnieńskim. Jako królewski radca szkolny w księstwie Poznańskiem, przeniósł się do Poznania i 1824 został kanonikiem poznańskim; 15 marca 1830 przez obie kapituły obrany był arcybiskupem poznańskim, prekonizowany w Rzymie 25 lutego 1831, wyświęcony 10 lipca 1831 r. Od chwili objęcia archidjecezji w trudnem bardzo znajdował się położeniu względem rządu, z powodu kwestji małżeństw mieszanych. Po wywiezieniu arcybiskupa kolońskiego Droste zu Vischering (ob.), wystąpił 21 października 1837 z prośbą do króla o pozwolenie ogłoszenia w swoich djecezjach breve Piusa VIII do biskupów nadreńskich, lub też trzymania się obowiązującej kościół buli Benedykta XIV. *Magnae nobis admirationis.* Otrzymawszy odmowną odpowiedź, zwołał duchowieństwo na miesiąc kwiecień 1838 r., by dało głos w sprawach spornych. W następstwie tego przesłał duchowieństwu surowy list pasterski, zgodny z bulą Benedykta XIV. Gdy wszelkie rokowania rządu z arcybiskupem okazały się bezskuteczne, ogłoszono 25 kwietnia 1839 wyrok, odsądzający go od godności i skazujący na 6-miesięczne więzienie w fortecy za nieposłuszeństwo rozkazom króla. Wymknął się jednak **D.** z Berlina, powrócił do djecezji, lecz uwięziony powtórnie, zamknięty został w fortecy Kołobrzegu na Pomorzu, i dopiero 29 lipca 1840, po wstąpieniu na tron Fryderyka Wilhelma IV, otrzymał uwolnienie z dozwoleniem powrotu do Poznania. Objąwszy powtórnie zarząd archidjecezji, przedstawił stolicy apostolskiej ks. Brodziszewskiego na biskupa i sufragana gnieźnieńskiego, a ks. J. Kantego Dąbrowskiego powołał do grona kapituły poznańskiej i polecił mu ułożenie książki do nabożeństwa dla katolików, która pod nazwą książki Dunina, po wielokroć przedrukowywana, znajduje się w ręku wielu katolików polskich. W liście pasterskim z 27 sierpnia 1840 zalecał podwładnemu duchowieństwu żyć w zgodzie z różnowiercami, a w okólniku z 14 października 1841 r. wzywał je, by pomagało Towarzystwu naukowej pomocy. Pod koniec życia zaczął zbierać składki na pomnik św. Wojciecha, który miał stanąć w Fischhausen. Pisali o Duninie: Hase „Zwei Erzbischöfe" (Lipsk, 1839) i Pohl „Martin von Dunin Erzbischof von Gnesen und Posen etc." (Marienburg, 1843). Por. jeszcze Jan Olszewski „Dwa głosy po skonie ś. p. M. Dunina" (Poznań, 1843); Dr. Hase „Die beiden Erzbischöfe" (Lipsk, 1839).

Dunin Ludwik, proboszcz w Wieduiu przy kościele św. Szczepana, wydał tamże 1862 „Wielką galerję obrazów biblijnych" z 200 drzewor. oryginal. i „Zbawiciel w modlitwie" (Wiedeń, 1857, ostatnia ed. Bochnia 1869).

Dunin Karol, spółczesny prawnik, * 1850 we wsi Skroniowie, studjował prawo w uniwersytecie warszawskim, obecnie urzędnik sądowy. Oprócz wielu artykułów prawnych i społecznych, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, oraz udatnych poezji humorystycznych i satyrycznych, wydał, celem pozyskania stopnia magistra, cenną pracę „O prawie mazowieckiem" (Warszawa, 1877); „Prawo własności" (1881); „Narodowość i prawo publiczne" (w *Ateneum* 1880); „Indywidualizm w życiu społecznem" (w *Ognisku* dla Jeża 1882); „Gmina i urządzenia gminne" (w *Encyklopedji rolnictwa).* Drukował wiele artykułów w czasopismach warszawskich. W r. 1899 miał odczyt o ślubach cywilnych.

Dunin Teodor.

Dunin Karol.

Dunin Teodor, lekarz, brat pop., * 1854 w Wyganowie, w gub. Kieleckiej, medycynę studjował w uniwersytecie warszawskim, stopień doktora medycyny uzyskał w 1881 r., od 1876—80 był asystentem kliniki terapeutycznej, w 1880 został ordynatorem w szpitalu Dzieciątka Jezus. Napisał wiele prac, odznaczających się ścisłością i gruntownością naukową, jak: „Poszukiwania krytyczne nad powstawaniem nerki wędrującej;" „Anatomische Untersuchungen über Nephritis und Morbus Brighti;" „O zmianach anatomicznych w płucach przy ich ucisku," „O habitualnem zaparciu stolca," „O stanach anemicznych." Przełożył na język polski Luys'a: „Mózg i jego czynności" (1879). W r. 1899 dał inicjatywę do składek na schronisko dla suchotników.

Dunin Władysław, literat i dziennikarz, inspektor telegrafów kolejowych w Rumunji, † roku 1887 we Lwowie; napisał: „Rumunja, Bosfor, Bałkan i Dunaj, 1855—78," szkic dziejowo-społeczny na tle wspomnień (Lwów, 1887).

Dunin-Borkowski, ob. Borkowski.

Duninowski, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem złotem—pół orła czarnego z krzyżem kawalerskim srebrnym nad takimże półksiężycem na piersiach; w dolnem czerwonem—trzy zielone listki koniczyny. U szczytu między trąbami, w górnej połowie złotemi, a w dolnej czerwonemi, panna w sukni białej, czapeczce błękitnej z piórem strusiem, w prawej ręce listek ko-

niczyny trzymająca. Labry czerwone, podbite złotem. Tarczę podtrzymują z prawej strony lew złoty, z lewej gryf czarny. Godło: *Honeste et publice*. Nadany 1844 r. przez Cesarza Mikołaja I.

Duninowski.

Duninowskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie Brzesko-Kujawskiem pow. Kowalskim. Powstało z dawniejszego starostwa Kowalskiego. Podług lustracji z r. 1661, składało się ze wsi Duninowa z folwarkiem, młynami i znacznemi barciami. W r. 1771 posiadał je Andrzej Gostomski, podkomorzy malborski, opłacając z niego kwarty złp. 999 gr. 11. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały to starostwo na emfiteuzę Biesiekierskiemu, skarbnikowi kowalskiemu, wraz ze starostwem kowalskiem.

Dunkan I albo *Donald VII*, król Szkocji, panował od 1034 w czasach burzliwych, zmuszony do ciągłego odpierania napaści łupieżczych Normandów, został zamordowany 1040 przez swego krewnego Makbeta.— **Dunkan** II, syn poprzedniego, panował od 1093 r. dwukrotnie po Makbecie, lecz w roku 1094 został zabity z rozkazu Edgara, syna swego starszego brata Malkolma, którego Dunkan pozbawił tronu.

Dünkelberg Wilhelm Fryderyk, inżynier, * 1819 w Schaumburgu, kształcił się w instytucie agronomicznym Hof-Geisberg pod Wiesbadenemi w uniwersytecie giessenskim, 1850 r. został nauczycielem rolnictwa, w 1871 r. dyrektorem akademji rolniczej w Popelsdorfie; napisał: „Die Landwirschaft und das Kapital" (Wiesbaden, 1860); „Kulturtechnische Skizzen über eine zweite Bereisung Tirols" (1872); „Der Wiesenbau in seinen landwirtschaftlichen und technischen Grundzügen" (2 wyd., 1877); „Die Schiffarthskanäle in ihrer Bedeutung für die Landesmeliorationen" (1877); „Encyklopädie und Methodologie der Kulturtechnik" (2 t., 1883); „Landwirtschaftliche Betriebslehre" (2 t., 1889—90).

Dunker Wilhelm, geolog i paleontolog, * 1809 w Eschwege w Hesji, † 1885 r., kształcił się w Getyndze, w r. 1837 został nauczycielem szkoły politechnicznej w Kassel, 1854 r. profesorem w Marburgu. Ogłosił: „Monographie der norddeutschen Wealdenbildungen" (1846); „Index molluscorum guineensium" (1853); „Index molluscorum maris Japonici" (1882) i in. W r. 1846 założył wraz z H. Meyrem pismo „Paleontographica."

Dunkiel, herb, znany tylko z nazwy.

Dunkierka, po franc. *Dunkerque*, miasto warowne we francuskim departamencie Nord, nad morzem Północnem, ma 40,000 m., ważny port handlowy i obfity połów ryb morskich. Miasto **D.,** założone 960, a ufortyfikowane od r. 1400, doświadczało kilkakrotnie oblężeń i szturmów ze strony Francuzów, Hiszpanów i Anglików. Zdobywane ono było w latach: 1540 przez Anglików, 1558, 1646 i 1658 roku przez Francuzów, a także przez Hiszpanów. W r. 1896 wartość przywozu wyniosła $483,_5$ mil. fr., a wywozu— $75,_5$ mil. fr.

Dunkirk, miasto portowe w północno-amerykańskim stanie New-York, nad jeziorem Erie, huta żelazna, 9,500 miesz.

Dunlap Wilhelm, amerykański malarz i dramaturg, * 1766 w Perth-Ambog w stanie New-Jersey, † 1839 w New-Yorku. Jako malarz zyskał sławę znakomicie zrobionym portretem Washingtona 1783 r. Od r. 1789 porzucił malarstwo i stał się pisarzem dramatycznym. Dramaty jego: „The father" (1789); „Leicester" (1794); „André," 1798 miały wielkie powodzenie. Oprócz tego napisał życiorysy Cooka 1812, Ch. Brockden Browna 1815, History of the American theatre" (1832); „History of the rise and progress of the art of design in the U. S." (1834). W New-Yorku zawiązało się stowarzyszenie pod nazwą Dunlap Society w r. 1886.

Dunn John, z pochodzenia Anglik, † 1895 r. i pozostawił 70 dzieci. Podczas wojny z Zuluańczykami odegrał ważną rolę. Był on ulubieńcem Cetewaya, ale podczas wojny z Anglją, przyłączył się do swych rodaków, a po porażce Cetewaya otrzymał w nagrodę znaczne terytorjum i władzę nad licznem plemieniem. Dbał on bardzo o dobro poddanych, budował drogi, zakładał szkoły i karcił wszelkie nadużycia.

Dünnwald Jan Henryk, hrabia, cesarski generał feldmarszałek, * około 1620 z ubogich rodziców w Dönnwald (w księstwie Berg), od którego to miejsca przyjął później nazwisko. Pobiwszy Francuzów pod Sassbach, otrzymał od cesarza godność hrabiowską. Następnie odznaczył się przy oblężeniu Wiednia przez Turków (1683), w r. 1686 pobił wojsko tureckie, śpieszące na odsiecz Budy, wkroczył 1687 do Sławonji, w r. 1688 jako generał feldmarszałek dowodził jazdą w armji księcia lotaryńskiego; w następnym roku walczył nad Renem z Francuzami, a r. 1691 w Węgrzech z Turkami; † 1691 w Eszeku, jadąc do Wiednia, dokąd wezwany był dla wytłómaczenia się z powodu swego postępowania w bitwie pod Salankemen.

Dunois, tak się zwała niegdyś część prowincji orleańskiej, należąca obecnie do departamentu Eure-Loire we Francji i stanowiąca okolice miasta Châteaudun.

Dunois i **Longueville** Jan, hr., * około 1403, † 1468; naturalny syn księcia Ludwika Orleań-

skiego, † 1407, stąd także *Bękartem Orleańskim* nazywany. Dzielnie bronił Orleanu aż do przybycia z odsieczą Dziewicy Orleańskiej (1429), a następnie zdobył wiele miejsc i trapił Anglików niezmordowanie na wszystkich punktach. Za wielkie zasługi otrzymał hrabstwa Dunois i Longueville, od których wziął nazwisko. Był jednym z najlepszych wodzów Francji podczas jej wojen z Anglją. Później występował przeciwko Ludwikowi XI jako przywódca związku, zwanego *Pour le bien public.*—Jego wnuk *Franciszek II*, wyniesiony został 1505 przez Ludwika XII do godności księcia Longueville. Karol IX i Ludwik XIV uznali rodzinę Dunois książętami domu królewskiego. Od *Ludwika I*, † 1516, byli członkowie tego rodu panującymi książętami w Neufchâtel, a później posiadaczami hrabstwa Valengin.—*Henryk II*, książę *Longueville*, książę Neufchâtel i Valengin, * 1595, wróg Richelieu'go, odznaczył się w służbie wojskowej, w r. 1645 wysłany był na kongres w Münster (1645); † roku 1663.—Jego powtórną żoną była znana z zawichrzeń Frondy *Anna Genowefa de Bourbon-Condé*, która na kongresie münsterskim ważną odegrała rolę i po powstaniu paryskiem 5 stycznia 1649 stała na czele malkontentów, rezydując w ratuszu, gdzie 29 stycznia 1649 powiła ks. Karola Parysa; podczas 3-miesięcznego oblężenia stolicy wywierała nieograniczony wpływ na umysły nieprzyjaciół dworu. Sprężystą działalność rozwijała jeszcze w latach 1650—53. Później usunęła się od świata i † 1679. Por. Willeforcea „La vie de la duchesse de Longueville" (Paryż, 1738); Bordas (abbé): „Histoire sommaire du **D.**" (Châteaudun, 1884); Cosneau „Le connétable de Richemont." Na młodszym jej synu, *Karolu Parysie*, księciu *Longueville*, znanym poprzednio pod imieniem *hrabiego St. Paul*, znakomitym wojowniku, † 1672, ród ten wygasł.

Dunovsky Jan, pisarz czeski, * 1849, od roku 1890 inspektor szkół w Hradcu Królowej. Zajmuje się ludową poezją słowiańską, o której pisał w „Kvietach," „Lumirze" i „Svietozorze." Wydał osobno: „Žena v pisni lidu slovanského," w wielkiem dziele „Czechy" opisał południowozachodnią część tego kraju. Utwory beletrystyczne wydał p. t.: „Obrázky a podobizny." Od miejsca swego urodzenia używał pseudonimu: Hradiszt'sky.

Dunoyer Barthélemy Karol, publicysta francuski, * 1786; podczas rewolucji lipcowej był prefektem departamentu Somme, członkiem instytutu, 1839 zarządzającym bibljoteką królewską, lecz po zamachu stanu 2 grudnia 1851 wycofał się do życia prywatnego, † 1862 r. Napisał: „L'industrie et la morale, considérées dans leurs rapports avec la société" (Paryż, 1825—30); „Nouveau traité d'économie sociale" (1830); „De la liberté du travail" (3 t., 1845); „La révolution du 24 fevrier 1848" (1849); po śmierci wydano „Le second empire et une nouvelle restauration" (2 t., Londyn, 1865) i „Notice d'économie sociale" (Paryż, 1870).

Duns Scotus Jan, dla bystrości zwany *Doctor Subtilis*, sławny scholastyk, założyciel zwanej od niego szkoły *Skotystów*, * według jednych 1265 albo 1274 w Szkocji, według innych w Irlandji, † 1308 w Kolonji. Wstąpiwszy do zakonu Franciszkanów, został roku 1301 profesorem filozofji i teologji w Oksfordzie, od r. 1304 w Paryżu, gdzie zwrócił na siebie powszechną uwagę, jako przeciwnik Tomasza z Akwinu. Trzymając się ściśle kościelno-teologicznych i w związku z niemi będących nauk filozoficznych, poddaje jednak często dowody powątpiewaniu i twierdzi, że wiele z prawd teologicznych, np. inkarnacja, troistość Boga, nieśmiertelność duszy, stworzenie świata z niczego, nie mogą być udowodnione przez rozum i tylko przez Objawienie człowiekowi dane zostały. Powyższe twierdzenie nie doprowadza go jednak do sprzeczności rozumu z wiarą. W filozofji Arystoteles nie jest dla niego bezwzględną powagą: w poglądach **D. S.** znajdujemy liczne ślady platonizmu i nowoplatonizmu. Przez twierdzenie, że „universalia" nie są wyrobem naszego rozumu, lecz istnieją rzeczywiście, doprowadził realizm do swego szczytu. Uczeń **D. S.**, Wilhelm Occam, występuje już jako nominalista. W psychologji nie uznaje rzeczywistych różnych władz duszy i zaprzecza wpływu rozumu na decyzję woli. Pierwsze wydanie dzieł **D. S.** wyszło w Lionie 1639 roku, w którem jednak niema komentarzy biblijnych, tak zwanych *positiva*. Z pomiędzy dzieł jego zasługują na uwagę „VIII lib. Physicorum Aristotelis" i „Opus Oxoniense v. Anglicanum." Por. Baumgarten Crusius (Jena, 1826) i Erdmann (1863); Werner Joh. **D. S.** w „Scholastik des spätern Mittelalters" (Wiedeń, 1881); Wading „Vita Johan. Duns Scoti" (Mons, 1644); Płużański „Thèse sur Duns Scot" (Paryż, 1887); Renan „Duns Scot" w „Histoire litt. de France," G. Fonsegrive art. **„D. S."** w „La Grande Encycl. Lamirault'a.

Dunstan (święty), arcybiskup w Canterbury, * około 924, † 988 r.; wychowany w klasztorze Glastonbury, posiadał wielkie wpływy na dworze królów Etelstana i Edmunda w r. 940—946, ale obok tego był także i prześladowany z powodu swojej otwartości i surowości obyczajów. Był naprzód biskupem Londynu, a ostatnio arcybiskupem Canterbury; założył i uposażył 48 klasztorów, gorliwie pracował nad zaprowadzeniem celibatu; mieszał się wiele do spraw politycznych swego kraju. Pamięć jego kościół rzymsko-kat. obchodzi 19 maja. W British Museum w Londynie znajduje się rękopis D-a p. t.: „Expositio regulae Benedict." Por. Billand „Acta Sanct.;" J. Lingard „History of the Anglo-

saxon Church“ (Londyn, 1809); Stubbs „Memorials of St. D.” (Londyn, 1874); Hook „Lives of the Archbishops of Canterbury“ (1864); Green „Conquest of England“ (Londyn, 1884).

Dunten, herb polski, znany tylko z nazwy.

Düntzer Jan Henryk Józef, filolog i literat niemiecki, * 1813 w Kolonji; filologję klasyczną studjował pod Böckhem, sanskryt pod Lassenem i Boppem. Od 1846 roku bibljotekarz w Kolonji. Z prac jego filologicznych celniejsze: „Die Lehre von lateinischen Wortbildung” (Kolonja, 1836); „De versu quem vocant Saturnio” (Bonn., 1838); „Die Declination der indogerman. Sprachen” (Kolonja, 1839); „Homer und der epische Kyklos” (Kolonja, 1839); „Kritik und Erklärung der Horazischen Gedichte” (5 t., Brunświk, 1840—46); „Die röm. Satiriker” (Brunświk, 1846); „Aristarch“ (Paderb. 1862). Zasłużył się także gruntownemi studjami nad Goethem i spółczesną mu epoką literatury niemieckiej. Z dzieł w tym rodzaju przytaczamy najgłówniejsze: „Goethe's Faust in seine Einheit und Ganzheit” (Kolonja, 2-e wyd., 1857); „Goethe als Dramatiker” (1837); „Goethe's Faust“ (2 t., 2-a ed., 1857); „Frauenbilder aus Goethe's Jugendzeit” (1852); „Freundesbilder aus Goethe's Leben” (1853); „Goethe' und Karl August” (2 t., Lipsk, 1861—65, 2-e wyd., 1888); „Homerische Abhandlungen” (1872); „Die Homerischen Fragen” (1874); „Göthe's Leben” (Lipsk, 2 wyd., 1883); „Abhandlungen zu Goethes Leben und Werken” (2 t., 1885); „Erläuterungen zu den deutschen Klassikern” (1855—70, 78 zeszytów); „Schillers Leben“ (1881); „Goethe's Liebesbriefe an Frau von Stein“ (Lipsk, 1886); „Goethes Tagebücher der sechs ersten Weimarischen Jahre“ (1889); „Zur Goetheforschung” (Szutgardt, 1891) i inne.

Duny czyli *Wydmy* (celtyc. *Dune* wzgórze, fala, niem. *Dünen*, fran. *Dunes*, angiel. *Downs*), zaspy piaszczyste na wybrzeżu morza, utworzone z piasków przez morze na powierzchnię wyrzuconych. Mieszkańcy nadmorscy starają się **D.** utrwalić sadzeniem drzew. **D.** tworzą się w ten

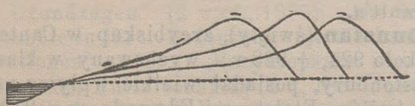

Fig. 1. Tworzenie się dun.

sposób, że wiatr, wiejący podczas odpływu od morza podnosi i zgarnia powoli we wzgórza piasek nadmorski; proces ten uzmysławia fig. 1. Na fig. 2 mamy schematycznie przedstawiony widok **D.**, utrwalonych drzewami. Najrozleglejsze **D.** w Europie znajdują się pomiędzy Dunkierką a Nieuport, na brzegach Flandrji. Tu zaszła 14 czerwca 1658 bitwa, zwana *bataille des Dunes*, w której wojska francusko-angielskie pod wodzą

Fig. 2. Duny utrwalone drzewami.

Turenjusza odniosły zwycięstwo nad Hiszpanami. Por. Brémontier „Memoires sur les dunes” (w „Annales des ponts et chaussées, 1883); Keller „Gestaltung der Sandküsten“ (1881).

Duńczewski Stanisław, doktor obojga prawa i filozofji, profesor astronomji w akademji zamojskiej, trybunału koronnego geometra przysięgły, * 1701, † 1766 r. Ogłosił: „Trydent herbowej kopji” (Zamość, 1726); „Dwie gwiazdy sarmackie“ (1740); „Ciekawość o komecie“ (r. p. 1744); „Herbarz wielu domów Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego i t. d.“ (1757); „Traktat o starostwach tak w Koronie Polskiej, jako i Wielkiego Księstwa Litewskiego, w przyległych tudzież Koronie i Księstwa prowincjach znajdujących się“ (Warszawa, 1758); „Nowa sława collegium warszawskiego S. J.” (1761). Największy rozgłos robiły mu kalendzrze wydawane od 1725 p. t.: „Kalendarz polski i ruski,“ słynne z przepowiedni pogody, a w których czasami ważne wiadomości podawał.

Duński język, literatura i sztuka. *Język duński*, którego pierwotne tworzenie się niedostatecznie jeszcze wyjaśnione, jest jedną z 4-ch gałęzi skandynawskich szczepu germańskiego. Tak zwany język staropółnocny (staronorweski z islandzkim) nie jest, jak dotąd mniemano, macierzą duńskiego, ale tylko starszą jego siostrzycą. Podług wszelkiego prawdopodobieństwa mowa duńska wyrosła z gockiej, zmodyfikowanej już wszakże silnemi wpływami djalektów zachodnio - skandynawskiego (staronorweskiego) i wschodnio-skandynawskiego (szwedzkiego). Napisy runiczne świadczą dowodnie, że ze względu na fonetykę i fleksję stał niegdyś język duński bliżej staroskandynawskich, aniżeli obecnie. Niektórzy nawet dowodzą, że do X wieku w całej Skandynawji był tylko jeden język. Oddzielać się jednak od nich począł już bardzo wcześnie, bądź skutkiem zetknięcia się z Anglosaksami za Kanuta W., bądź też skutkiem częstych i blizkich stosunków z Niemcami. Oba te wpływy podziałały silnie na samodzielny rozwój mowy duńskiej. Mimo to przecież w opoce reformacji dopiero przez tłómaczenia Biblji (1550, 1647) wyrobił się język ludowy i piśmienny, który dalszy rozwój zawdzięcza głównie pieśniom kościelnym (XVII wieku). Następnie razem z językiem niemieckim, którego płody służyły mu za wzór, uległ wpływom francuszczyzny, i dopiero ku końcowi XVIII w. znakomici poeci narodowi, jak Ewald, oczyścili go od obcych naleciałości. Narodowego i samoistnego wykształcenia mowy duńskiej dokona-

ły w pierwszych kilkunastu latach bieżącego wieku wskrzeszone badania dawnych zabytków literatury, z drugiej zaś strony tacy mistrze języka, jak Baggesen, Oehlenschläger, Grundtvig i inni. Od czasu połączenia się Norwegji z Danją, przy końcu XIV w., język duński został także językiem piśmiennym i po części towarzyskim w Norwegji; tu wszakże, chociaż używają go dziś jeszcze klasy wykształceńsze, przeważa jednak dążność do wskrzeszenia mowy narodowej i utworzenia z niej języka piśmiennego. O narzeczach ludowych, istniejących obok języka piśmiennego, mówi obszernie Molbech w dziele: „Dansk Dialektlexicon“ (Kopenhaga, 1833—41). Najlepsze gramatyki duńskie są: Petersena, Bircha, Hjerta, Bojesena, Jacobsena, Oppermanna, Sörensena, Bentziena, Jessena („Dansk Grammatik“ 1891), Funka, Simonsena i t. d., które ustępują jednak w wartości dziełu: „Handbog i den dansk-norske Sproglaere” (Chrystjania, 1856); w dziedzinie leksykografji obok wielkiego słownika kopenhaskiego akademji „Dansk Ordbog“ (7 t., Kopenhaga, 1793—1862), ważniejszemi jeszcze z wielu względów są prace Molbecha „Dansk Ordbog” (2 t., Kopenhaga, 1833, 2 wyd. 1854—59) i „Dansk Glossarium” (Kopenhaga, 1854). Ze słowników zaś duńsko-niemieckich, uważane są za najcelniejsze Bresemanna (2 t., Kopenhaga, 1852—55), Grönberga (2 t., Kopenhaga, 4 wyd. 1864, 5 wyd. 1887) i Kapera (3 wyd., Kopenhaga, 1889). Wyborną metrykę napisał C. A. Thorsen „Forsog til en dansk Metrik” (2 t., Kopenhaga, 1833 — 34) i znany też jako poeta Ernst von Recke: „Principerne for den Danske Verskunst” (2 t., Kopenhaga, 1881). Historję języka opracowali najlepiej Petersen „Det danske, norske og svenske Sprogs Historie” (2 t., Kopenhaga, 1829—30); Molbech „Det danske Sprogs historiske Udvikling” (Kopenhaga, 1846); L. Wimmer (Kopenhaga, 1868) i Noreen (De nordiska Spraken). O duńskich djalektach pisali także: „Hagerup (1867), Lyngby (1858), Kok (1863—67). Por. także Thorsena „De danske Runenmindesmärker” (Kopenhaga, 1864—79); L. Wimmer „Runeskriftens Oprindelse...” (t-że 1874, po niemiecku Berlin, 1887). — *Narodowa literatura duńska* w obszerniejszem znaczeniu tego słowa wykształciła się dopiero w XVIII wieku. Najdawniejsze pomniki literatury duńskiej nie sięgają po za XII wiek; są to prawa skandynawskie (wyd. przez Thorsena, 1853), pochodzące z czasów Waldemara I, oraz prawa dawnych królów (najlepsze wydanie sporządził Kolderup-Rosenvinge, 5 t., Kopenhaga, 1821—46). Do tejże epoki należą pisane po łacinie, ale w duchu północnym, dzieła historyczne Saksona Gramatyka i Svenda Aagesena. Bogatą jest prześliczna poezja ludowa, obejmująca pieśni o starodawnych bohaterskich czasach, z epoki od XIII—XVI wieku. Łączą one po większej części z mitologją staropółnocną romantyzm wieków średnich. Najstarożytniejsze między niemi są tak nazwane *Kjämpeviser*, pieśni wojenne, w których nieraz odzywa się jeszcze echo pogaństwa. Cudne są szczególnie pieśni o „Axelu i pięknej Walbordze,” o „Haborze i Signildzie,” o bohaterze „Wonvedzie,” o królu „Birgerze,“ o „Matce w grobie,“ o „Wulfie z Oderskier,” o „Dumnej Ingieridzie” i w. in. Zbieraniem ich zajął się już w XVI wieku A. S. Vedel „Et Hundret udvalgte danske Viser“ (Ribe, 1591). Z późniejszych zbiorów najlepsze: Syva (1695), Nyerupa, Abrahamsona, Rahbeka („Udvalgte danske Viser fra Middelalderen,” 5 t., Kopenhaga, 1810—14, pomnożone przez Rasmussena i Nyerupa, 2 t., Kopenhaga, 1821) i wydanie mogące zastąpić wszystkie poprzednie Grundtviga (5 t., Kopenhaga, 1853—90). Rymowane przysłowia, zebrane w XV w. przez Piotra Lolles (1 ed., Kopenhaga, 1505, ostatnia 1889), były aż do czasów reformacji ulubioną lekturą. Reforma religijna, jak wszędzie, tak i w Danji, przyczyniła się skutecznie do wyrobienia języka i rozbudziła niejaki ruch literacki. Najznakomitszym z tej epoki pisarzem i twórcą języka duńskiego jest Chrystjan Pedersen (1480 — 1554), który przetłómaczył „Nowy Testament” (1529) i „Psałterz“ (1529); obok niego zasłużyli się także: Paweł Eliesen, Piotr Litle z Roeskilde, Jan Tausen, Piotr Palladius, Niels Hemmingsen i Jan Tomissoen († 1573), który zbierał pieśni kościelne („Dansk Psalmebog,“ Kopenhaga, 1569). Pod wpływem reformacji zrodziła się także ochota do badań naukowych, zwłaszcza w dziedzinie historji. Z dziejopisów tej doby na uwagę zasługują: And. Sörensen Vedel (1542 — 1616), Arild Hvitfeld), N. Krag, C. Lyskander, J. Pontanus, J. Ramus i in. W tymże czasie powstają pierwociny dramatu i satyry. W epoce poreformacyjnej przez cały wiek XVII i pierwszą połowę XVIII panowała w literaturze szkoła Opitza (ob.), która, naśladując wzory niemieckie, dała początek nowszej poezji duńskiej, wyrobiła język i formę. Najznakomitszymi tego okresu przedstawicielami są: Arrebo (ob.), Sehested († 1698) i Juul († 1723), poeci epiczni i dydaktyczni; Bording († 1677) i Kingo († 1723), liryey; Sorterup († 1723) poeta pieśni ludowych i Reenberg († 1741) satyryk. Nowa epoka właściwej literatury duńskiej rozpoczyna się z genjalnym Ludwikiem Holbergiem (ob.), twórcą lepszego smaku i założycielem narodowego teatru; on, oraz w drugiej połowie XVIII wieku żyjący Jan Ewald (ob.), znakomity liryk i dramaturg, który wyswobodził duńską tragedję z pedanckich pęt francuskich, przedstawiają złoty wiek literatury swego kraju. Kiedy Wieland 1720 r. założył pierwszy organ krytyki naukowej *De lärde Tidender* (1720—30), kiedy Sneedorff i Jakób Baden († 1804), oraz Jan Eljasz Schlegel, stojący na czele stronnictwa niemieckiego, reprezentowali krytykę estetyczną, i kiedy wszyscy razem, łącznie z Sanderem († 1819) i

Rahbekiem († 1830) wywierali znakomity wpływ na wykształcenie smaku narodowego, występowali jeszcze obok Holberga: satyryk Falster († 1752) i liryk Tuliin († 1765), wielbiciel szkoły francuskiej. Za nimi idzie cały szereg mniej lub więcej znakomitych poetów, jak Samsöe, Falsen, Piotr Andrzej Heiberg, Wessel, Olufsen i Thaarup, dramaturgowie; bracia Friman. Bruun, Brorson, Zetlitz, Storn, Wibe i Wiwet, liryce; bracia Trojel satyrycy i Pram, autor romantycznego eposu „Starkodder“ (1785). Wyżej nad nich wszystkich, zarówno talentem jak i sławą, wzniósł się Baggesen (ob.), ulubiony pieśniarz narodu duńskiego. Nowy popęd literaturze poetycznej nadał dopiero Adam Oehlenschläger (ob.), * 1779, który wziąwszy za podstawę do swych utworów mitologiczne i bohaterskie podania staroskandynawskie, położył koniec panowaniu pseudo-klasycyzmu i został przywódcą szkoły romantycznej. Jako liryk, stoi obok niego Staffeldt (1769—1826), jako liryk, dramaturg i powieściopisarz Ingemann, jako poeta religijny Grundtvig, Jan Ludwig Heiberg († 1864), pierwszy wprowadził wodewil i podniósł znakomicie scenę duńską; obok niego najbliżej stoi Overskou. Z nowszych poetów odznaczyli się dramaturgowie: Hostrup, K. I. Boye(ob.), Bredhol († 1860), Hauch, Hertz († 1869), Bögh, P. Chievitz, C. C. Rosenhoff, Fibiger i Philipsen; pieśniarze: Hertz, Heiberg, Andersen (ob.), Blicher (ob.), I. P. Hölst, Rosenhoff, Winther (poeta erotyczny), Ploug, Paludan-Müller (ob.), Wiktor Adolph, Molbech, i Möller (poeta-filozof). Na polu romansu i noweli do celniejszych należą: Winther, bezimienny autor „Powieści powszednich,“ Steen, Blicher, pseudonim Karol Bernhard, St.-Hermidad (W. Thisted), Goldschmidt, autor dzieła „Phantasteren“, pani Gyllembourgh-Ehrensvärd, Torkel Trane (właściwie Fr. J. Hansen), Brosböll (pseudonim Carit Etlar), T. A. Becker, M. Ingemann, Athalja Schwartz, Nielsen, Magdalena Thoresen i Andersen, znany w całej Europie ze swoich powiastek. Do pisarzów najnowszej doby, pozostających mniej lub więcej pod wpływem Jerzego Brandesa (ob.) i realistycznej poezji Norwegczyków należą: Faber, autor narodowej pieśni „Den tapre Land-Soldat,“ Scharling, Bergsöe, Kaalund, Richardt, Holger Drachmann, Schandorph Ilia Fibriger, Jacobsen, Herm. Bang, Gjellerup i Pontoppidan. Obok poezji zajmuje i *historjografja* duńska poczesne miejsce w historji literatury powszechnej. Pierwszy popęd do studjów historycznych rozbudził Holberg. Przez cały wiek XVIII panowała szkoła historyczna, której początek dali Thormod Torfäus (ob) i Arni Magnäus, zbieracz pomników literatury islandzkiej, a zakończył ją P. F. Suhm (ob.). Langebek, Suhm i Schöning, uczniowie polyhistora i bystrego krytyka, Jana Grama, razem z Thorkelinem położyli swemi wydaniami źródeł ważną podstawę do badania dziejów skandynawskich. Równocześnie krytycznemi wydaniami sag staropółnocnych zasłużyli się: Halfdan Einersen, Jan Erichsen, Olaf Olavius, Jan Finsen, Finn Johnsen, Björn Haldersen, Stefan Björnsen, Jan Olavsen, Skuli Thorlacius i Thorkelin († 1829). Kolderup-Rosenvinge, założyciel narodowo-historycznej szkoły prawa, poświęcił się razem ze swymi uczniami opracowaniu staroskandynawskich ksiąg prawnych. Najznakomitszymi historykami w wieku XVIII byli: Eryk Pontoppidan, A. Hojer L. Holberg, Ove Högh-Guldberg, Tyge Rothe, Ove Malling, Kraft, J. H. Schlegel i t. d. Nad dalszym rozwojem dziejopisarstwa duńskiego w XIX wieku pracowali: Finn-Magnussen (ob.), Rask (ob.), P. E. Müller (ob.), Rafn (ob.), Thomsen, N. M. Petersen, L. Engelstoft, J. Möller, Vedel-Simonsen, E. Werlauff, H. Knudsen, H. Fr. Estrup, Worsaae, Grundtvig (ob.), G. L. Baden, Wegener, Allen, Palludan-Müller, Velschow. L. Garde, Schiern, Barfod, Hammerich, Fr. Flee (autor historji państw europejskich od 1815 r. do ostatnich czasów), Örsted, Galskjöt, Bruun, Steenstrup i t. d.— *Nauki ścisłe. W filologji klasycznej* zjednał sobie sławę europejską Madvig. *Z orjentalistów* wsławili się Westegaard i Fausböll, jako znawcy sanskrytu, a zaś Mehren i Sörensen—arabszczyzny.— Rask należy do najznakomitszych badaczów *językoznawstwa* w najnowszych czasach. Smith napisał dobrą gramatykę języka polskiego.—*Archeologję* reprezentują zaszczytnie Bröndsted, Algreen-Ussing i L. Müller.—*Filozofja* niewielu znalazła między Duńczykami zwolenników. Na początku b. wieku starał się Niels Trebeschtow rozpowszechnić w Danji system Kanta. Jego następca na katedrze w Kopenhadze odznaczył się cennemi pracami w zakresie filozofji, religji i estetyki. Poeta Heiberg należy do szkoły Hegla. Kirkegaard, Brommer i P. F. Müller pracowali na polu etyki. W *teologji* głośne nowszemi czasy zyskali imię: Münster, Mynster, Lindberg, Grundtvig, Rudelbach, Clausen, Möller, Balle, Martensen, Seharling i t. d. *W prawoznawstwie* dali się poznać wybornemi pracami: A. S. Örsted, Schlegel, Kolderup-Rosenvinge, założyciel narodowej historycznej szkoły prawa, Larsen i Gram. Na polu *geografji i statystyki* ojczystej odznaczyli się: Bergsoë, Rink, I. P. Trap, Aug. Baggesen, E. Erslew, Rawert, Rothe, David Falbehansen, Scharling, Petersen i t. d. Z zakresu *podróżopisarstwa* wyborne dali prace: Graah, Steen-Bille, Plenge, Karol Petersen, Samuelson, Barfod, Hertz, I. Kornerup, Schmidt, I. Holm, Früs, wszyscy w nowszych czasach. Piśmiennictwo *lekarskie* **D.** w ostatnich się dopiero czasach rozwinęło, do czego się przyczynili: Gundelach-Möller, Eschricht, Diörup, Stein, Bendz i in. Bogatszą posiada literaturę *historja naturalna*: w zoologji odznaczył się Brünnich; w *botanice* Pauli, Landt, Oeder, Holms, Kjold, Schumacher, Dreier, Liebmann, Schouw i in.; w geologji Forchhammer, Puggaard. *W fi-*

zyce zasłynął Oersted, w *meteorologji* Schouw. *W matematyce i nautyce* znani są: Römer, Bugge, Ramus, Jürgensen. *W astronomji* Tycho de Brahe, Longomontanus, z nowszych Schumacher. Do ważniejszych prac, dotyczących historji literatury duńskiej należą: Nyerupa „Historisk-Statistik Skildring of Thilstanden i Danmark og Norge" (4 t., Kopenhaga, 1803—6), przerobione wespół z Kraftem p. t.: „Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge" (Kopenhaga, 1816), oraz dzieła wydane wespół z Rahbekem: „Den danske Digtekunsts Middelalder, fra Arreba til Tullin" (2 t., Kopenhaga, 1805—6); „Udsigt over den danske Digtekunst under Frederik V" (Kopenhaga, 1819) i „Bidrag til en Udsigt over danske Digtekunst under Christian VII" (Kopenhaga, 1828); znakomite dzieło Erslewa „Almindeligt Forfatter-Lexicon for Danmark" (3 t., Kopenhaga, 1843—48) i w dopełnieniu 3 t., 1858—68); Thorsena „Historisk Udsigt over den danske Litteratur" do 1814 r. (Kopenhaga, 5 ed. 1858). Oprócz tego ważne przyczynki do historji literatury duńskiej ogłosili Molbech (2 t., Kopenhaga, 1831—32), Petersen (5 t., Kopenhaga, 1853—61) i Overskon (5 t., Kopenhaga, 1854—66). Znakomitą jest historja literatury duńskiej P. Hansena p. t. „Illustreret dansk Litteraturhistorie" (2 t., 1886). Dla nowszych czasów ważne są również dzieła Jerzego Brandesa. Do bibljografji duńskiej ważne jest pismo, wychodzące od 1851 p. t.: „Dansk Bogfortegnelse." Por. Strodtmann „Das geistige Leben in Dänemark" (Berlin, 1873); Winkel Horn „Geschichte der skandinav. Litteratur" (Lipsk, 1880) i Sweitzer „Geschichte der skandinav. Litteratur" (3 t., Lipsk, 1886—89).—Rozwój narodowej *sztuki duńskiej* poczyna się w połowie XVIII wieku. Najznakomitszym w tej epoce przedstawicielem *budownictwa* był Harsdorf; uczeń jego Hansen przyozdobił Kopenhagę wielu wspaniałemi budowlami; z nowszych architektów zyskali rozgłos: Malling i Bindesböll. Pierwszym celniejszym reprezentantem *rzeźbiarstwa* był Jan Wiedewelt († 1802); w b. stuleciu oprócz Thorwaldsena (ob.), jednego z koryfeuszów sztuki nowoczesnej, wsławili się szczególnie Bissen (ob.) i Jerichau (ob.). Twórcą duńskiej szkoły *malarstwa* jest M. A. Abildgaard (ob.), który, jako profesor akademji, wywierał znaczny wpływ i na Thorwaldsena. W malarstwie historycznem odznaczyli się Eckersberg (ob.), Lund i Kratzenstein-Stab; Gebauer zyskał sławę jako malarz zwierząt, a Norwegczyk I. K. C. Dahl (ob.) jako pejzażysta. W nowszych czasach dali się poznać Marstrand, Rörby, Bendz, Petzhold, Küchler, Köbke, Konst, Hansen, Buntzen, Eddelien, Gertner, Simonsen, Sonne, Dalsguard Exner, pani Jerichau-Baumann, Olrik. Narodowa *muzyka* duńska, odznaczająca się posępnym i melancholicznym charakterem, poczęła się rozwijać także w połowie XVIII w. Kuntzen pierwszy osnuwał swe opery „Tajemnica," „Winobranie" i t. d. na tle narodowem; nierównie wyższym od niego okazał się Weyse w operach: „Napój senny," „Jaskinia Ludlama," „Faruk," „Floribella" i t. d. Muzyka Kuhlaua nosi charakter niemiecki; I. P. Hartmann dorabiał muzykę do pieśni bohaterskich, a H. Rung do „Dom Svenda Dyringa" i wielu romanc; Hertz skomponował: „Korsarzów," „Kruki" i t. d. Z nowszych kompozytorów odznaczyli się: Niels Gade (ob.), Lumbye i Zygfryd Saloman.

Duński płaszcz, ob. Tortury.

Duo w muzyce, ob. Duet.

Duodecyma, przestanek czyli interwal muzyczny, sięgający od tonu zasadniczego do kwinty oktawy następnej, jak np. od *g* do *d'*. Pod względem harmonji **D.** wyrównywa kwincie.

Duodenitis, zapalenie błony śluzowej dwunastnicy (ob.), bywa najczęściej kataralnego charakteru, często się komplikuje z żółtaczką.

Duodo Piotr, poseł wenecki do króla Zygmunta III w r. 1592, który za powrotem do kraju napisał wiele szczegółów o narodzie i dworze ówczesnym polskim. Najciekawsze z niego wypisy umieścił Niemcewicz w swoim „Zbiorze Pamiętników."

Duodramat, ob. Djalog.

Duo quum faciunt idem, non est idem (łac.), jeżeli dwaj robią to samo, nie jest to to samo, czyli że jedna i ta sama czynność, stosownie do wprawy lub zdolności spełniających ją osób, nie ma tej samej wartości. (Terencjusz).

Dupanloup Feliks Antoni, prałat francuski, * 1802 we wsi St.-Felix pod Chambéry w Sabaudji, † 1878. Kształcił się w Paryżu. Jeszcze jako seminarzysta nabrał światowej ogłady w salonach arystokratycznych. Wyświęcony 1825, nauką i wymową przy protekcji arcybiskupa paryskiego na wyższe posuwał się stopnie i coraz większego nabierał znaczenia. W kołach arystokratyczno-dworskich uchodził jakby za świętego; od 1841 profesor wymowy kościelnej w Sorbonnie; wkrótce jednak opuścił katedrę z powodu gwałtownych wycieczek przeciw Voltaire'owi. W r. 1845 wystąpił na widownię polityczną jako rzecznik stronnictwa ultramontańskiego, ogłosił wiele broszur, jak: „Pacification religieuse," „La souveraineté temporelle du Pape" i t. d. W roku 1849 był jednym z głównych promotorów ekspedycji francuskiej do Rzymu; tegoż roku został biskupem orleańskim. Czynny także brał udział w walce o zasadę wolnego nauczania. Jako biskup ogromną rozwijał działalność mianowicie w sprawach nauczania publicznego. Kiedy ksiądz Gaume zabraniał czytania klasycznych autorów

Dupanloup Feliks

pogańskich, **D.** wystąpił w obronie nauki i, jakkolwiek posądzony o liberalne dążności, przeciągnął na swą stronę większą część kleru francuskiego. Przyjęty 1854 do akademji, wielkiego nabrał rozgłosu ostrą polemiką we wszystkich spornych kwestjach religijnych i politycznych. W gwałtownych broszurach gromił nieprzyjaciół doczesnej władzy papieskiej (np. „Lettre à un catholique" 1859). Na soborze rzymskim 1869 do 1870 stanął po stronie opozycji, jako stanowczy przeciwnik dogmatu nieomylności, na który jednak później w całości się zgodził. Podczas wojny francusko-niemieckiej 1870 był jakiś czas aresztowany. Po ukończeniu wojny wybrany do zgromadzenia narodowego (1871), daremnie usiłował przywieść do skutku fuzję legitymistów z orleanami, by utorować do tronu drogę hrabiemu Chambord. Występował jako nieprzyjaciel rzeczypospolitej i zacięty wróg przymusowego nauczania. Główne dzieła **D.** są: „De l'Education" (Paryż, 1855—1857, 10 wyd., 1882, 3 t., zbiór różnych pism dotyczących nauczania); „Eléments de Rhétorique sacrée" (Paryż, 1841); „Le Christianisme présenté aux hommes du monde" (6 t., Paryż, 1844); „Méthode générale de catéchisme" (2 w., 1861, 3 t.) i in. „Oeuvres Choisies" (Paryż, 1861). Z późniejszych prac jego zasługują na wyróżnienie „La femme studieuse" (1863); „Lettres sur l'éducation des filles" (1879); „Les conseils aux jeunes gens sur l'étude de l'histoire" (1872); „Le Mariage chrétien" (1885). Por. Haird et „Monseigneur D." (Paryż, 1878); Pelletier „Monseigneur D." (Paryż, 1876); Lagrange „Vie de Msgr. D." (Paryż, 1886); Hartwig „Erziehungsprincipien D. s." (Lipsk, 1884). W przekładzie polskim posiadamy: „Mowa o wychowaniu" Rzepeckiego (1866); „Przyszły sobór powszechny" (1869), przekład Jul. Miłkowskiego; „Dziecię" (1872); „Małżeństwo chrześcijańskie" (1872); „O wykształceniu kobiety" spolszczył ks. Zyg. Chełmicki (1880).

Dupaty Karol Małgorzata Jan Chrzciciel Mercier, * 1746 w Rochelle, † 1788, prezydent parlamentu bordoskiego; z powodu nadzwyczajnej prawości w wymiarze sprawiedliwości wielokrotnie prześladowany, wsławił się jako autor dzieł: „Reflexions historiques sur les lois criminelles" (Paryż, 1788) i „Lettres sur l'Italie en 1785" (2 t., Paryż, 1788, tłóm. na jęz. polski M. Olszewski, Wilno, 1819). Por. Robespierre „Eloge de D." (1789).

Dupaty Ludwik Karol Henryk Mercier, najstarszy syn poprzedniego, * 1771 w Bordeaux, † 1825, jako profesor szkoły sztuk pięknych w Paryżu, znakomity rzeźbiarz, zostawił po sobie kilka utworów wysokiej wartości artystycznej, z których najcelniejsze: „Filoktet raniony" (1810); „Ajaks" (1812); „Orest ścigany przez furje" (1814); „Kadmus" (1819) i „Venus;" w galerji luksemburskiej (1822); „Umierająca Biblida," posąg konny Ludwika XIII na placu Królewskim w Paryżu i in.

Dupaty Ludwik Emanuel Karol, brat poprz., * 1775 w Blanquefort, departamencie Żyrondy, † 1851; służył pierwotnie w marynarce, potem zajmował się rysowaniem map morskich, następnie był inżynierem, a w końcu pisał bardzo lubione komedyjki i wodewile, odznaczające się dowcipem i żywością djalogu. Do lepszych należą: „L'Antichambre ou Picaros et Diego;" „La jeune prude;" „La jeune mère," „La leçon de botanique" i t. d. Rządy Burbonów za restauracji wyśmiał w pięknym poemacie satyrycznym „Les délateurs" (1819); „L'art poétique des demoiselles et des jeunes gens, ou lettres à Isaure sur la poésie" (Paryż, 1823—24). Od 1836 był członkiem akademji francuskiej.

Dupelhak, gatunek dawnej strzelby, z której za pomocą podstawki do 8-u funtów ołowiu wyrzucano.

Duperré Wiktor Guy, baron, admirał i minister francuski, * 1775 r. w Rochelle, † 1846 r.; odznaczył się w wojnie w Anglikami, mianowany przez Napoleona I baronem i kontradmirałem (1810), otrzymał dowództwo floty na morzu Śródziemnem. Za Burbonów był prefektem marynarki w Tulonie. W r. 1830 dowodził eskadrą transportową do Algieru i przyczynił się wiele do zdobycia tego miasta. Po rewolucji Lipcowej został parem, w r. 1834—36 był ministrem marynarki, za gabinetu Guizota 1840 objął powtórnie tę samą tekę, lecz z powodu słabości wziął uwolnienie. Por. Chassériau „Vie de D." (Paryż 1848).

Duperré Wiktor August, baron, admirał francuski, * 1825 r. w Paryżu, syn admirała Wiktora Guy barona **D.** † 1846, kształcił się w szkole marynarki, w 1846 r. został chorążym, po odbyciu podróży do Chin 1851 r. porucznikiem, brał udział w wojnie krymskiej, w 1865 r. mianowany był kapitanem okrętu i szefem gabinetu ministra marynarki Chasseloup-Laubat, 1873 kontradmirałem, w 1879 wiceadmirałem. Następnie był wiceprezesem rady admiralicji i wielokrotnie dowodził manewrami floty.

Duperron Jakób Davy, kardynał, mąż stanu, teolog i poeta francuski, * 1556 r. w Saint-Lô, † 1618 w Paryżu. Z pochodzenia protestant, kiedy się dostał na dwór Henryka III, przeszedł na katolicyzm, był naprzód lektorem królewskim a po wyświęceniu — nadwornym kaznodzieją. Jeździł do Rzymu w celu pogodzenia króla z papieżem. W r. 1591 dostał biskupstwo w Evreux, a w r. 1604 został kardynałem. Poezje **D.** wyszły p. t. „Le cabinet des Muses" (1619); „Les délices de la poésie française" (1620—1627). Nadto napisał dzieła teologiczne: „Oraison funebre sur la mort du M. Ronsard" (1586); „Traité de Saint-Sacrement" (1612); „Les diverses oeuvres de l'illustrissime cardinal D." (1622); „Per-

roniana" (1666-69). Por. Feret „Le cardinal D." (Paryż 1877).

Dupetit-Thouars Ludwik Marja Aubert, botanik, * 1758 r. w Saumur, † 1831 r. Po kilkoletnim pobycie na Ile de France i Madagaskarze, powrócił do Francji 1802 r. z bogatemi materjałami i został członkiem akademji nauk. Ogłosił: „Histoire des végétaux recueillis dans les îles de France, de Bourbon et de Madagascar" (Paryż 1804); „Mélanges de botanique et de voyages" 1809); „Histoire des végétaux recueillis sur les trois îles australes d'Afrique" (1806); „Histoire d'un morceau de bois" (1805) i in.

Dupetit-Thouars Arystydes Aubert, brat poprzedniego, marynarz, * 1760 r. w Beaumois pod Saumar, † 1798 r., otrzymał 1789 polecenie odszukania La Peyrouse'a, lecz pojmany przez Portugalczyków i więziony w Lizbonie, po wielu dopiero niebezpieczeństwach powrócił do Francji. W wyprawie do Egiptu dowodził okrętem o 80 działach i poległ w bitwie pod Abukir.

Dupetit-Thouars Abel Aubert, syn poprzed., * 1793 r., † 1864 r.; kontradmirał, odbył 1834—39 podróż naokoło świata, podczas której zajął w posiadanie Francji wyspę Taiti. Opisał tę wyprawę w dziele „Voyage autour du monde sur la frégate la Vénus, exécuté pendant les années 1837—39" (10 t., z atlasem, Paryż 1841—49).

Dupetit-Thouars Abel Mikołaj Jerzy Henryk Bergasse, admirał francuski, * 1832 r., siostrzeniec admirała Abla **D.** (* 1793, † 1864), kształcił się w szkole marynarki do 1849, podczas wojny krymskiej służył w stopniu chorążego i dwa razy był ciężko ranny, następnie był adjutantem admirała Rigoult de Genouilly, w 1864—1869 r. dowodził jako kapitan korwetą w Azji Wschodniej. W 1870 miał dowodzić pływającą baterją na Renie, lecz zamknięty w Strasburgu, został w wycieczce ciężko rannym. Następnie był szefem gabinetu ministra marynarki, w 1877 został kontradmirałem, w 1883 vice-admirałem, w 1885 prefektem morskim w Cherbourgu, 1887 w Tulonie, w 1888 dowodził manewrami floty.

Duphot Leonard, generał brygady, * 1770 r. w Lyonie. W początkach rewolucji zaciągnął się do wojska, został 1792 z podoficera dowódcą bataljonu i szybko na coraz wyższe posuwał się stopnie. Po wojnie hiszpańskiej, w której się chlubnie odznaczył, przeznaczony został do armji włoskiej. Odkomenderowany jako generał do Rzymu pod zwierzchnictwem ambasadora francuskiego Józefa Bonaparte w r. 1797, z którego siostrą Pauliną miał się połączyć węzłem małżeńskim, w czasie rozruchu 28 grudnia 1798 r. poległ, ugodzony kulą w piersi w bliskości bramy Septymjańskiej. **D.** napisał odę: „Aux Mânes des héros morts pour la liberté," śpiewaną w wojsku francuskiem z muzyką Laïs'a.

Dupin albo *Dubin*, miasteczko w Wielkiem Księstwie Poznańskiem, powiecie Rawickim, nad rz. Orłą; 640 miesz. i znaczny przemysł lniany.

Dupin Ludwik *Ellies*, historyk kościelny francuski, * 1657 r. w Normandji, † 1719 w Paryżu; ksiądz rzymsko-katolicki i profesor filozofji w kolegjum francuskiem. Po wydaniu olbrzymiego dzieła: „Bibliothèque universelle des Pères de l'Eglise i t. d." (1686), zarzucono mu zamiar osłabiania czci dla Boga Rodzicy i przychylność dla nestorjanizmu, skutkiem czego pozbawiony został katedry i wydalony do Châtellerault. Najważniejszem jego dziełem jest „Nouvelle bibliothèque des auteurs ecclésiastiques" (58 t., Paryż 1698—1704); oprócz tego wydał: „Joannis Gersonii opera" (5 t., 1703); „Liber psalmorum" (1710); „Histoire de l'église en abrégé par demandes et réponses" (4 t., 1712); „Histoire profane" (6 t., 1714); „Bibliothèque universelle des historiens" (2 t., 1716).

Dupin Andrzej Marja Jan Jakób), *Starszym* zwany, mąż stanu i prawnik francuski, * 1783 r. w Varzy, † 1865 r., po upadku Napoleona nabył wielkiej wziętości jako obrońca w wielu ważnych sprawach politycznych (między innemi i w procesie Ney'a). W 1830 r. został prokuratorem generalnym przy sądzie kasacyjnym, następnie był długoletnim członkiem i ośm razy prezesem izby deputowanych, a w latach 1848—1851 prezesem zgromadzenia prawodawczego. Po dekrecie, konfiskującym dobra familji orleańskiej, złożył urząd w sądzie kasacyjnym. Atoli w r. 1857 powrócił na to samo miejsce i odtąd był gorliwym stronnikiem i wielbicielem nowego cesarstwa aż do śmierci. Od 1832 był członkiem akademji francuskiej. Z wielkiej liczby pism jego celniejsze są: „Principia juris civilis" (5 t., Paryż 1806); „Manuel du droit public ecclésiastique français" (4 ed., Paryż 1845); „La liberté de l'église gallicane" (2 wyd. 1860); „Mémoires" (1855—61, t. 4), oraz zbiór mów i pamiętników we 20 tomach.

Dupin Karol, baron, mąż stanu i politechnik, brat poprzedniego, * 1784 r. w Varzy, † 1873 r., za Napoleona I inżynier marynarki, został 1819 profesorem w konserwatorjum sztuk i rzemiosł. 1824 baronem, podczas trzydniowego ministerjum księcia Bassano w r. 1834 był ministrem marynarki. Mianowany 1837 parem, należał aż do upadku Ludwika Filipa do opozycji umiarkowanej. Rewolucja Lutowa wprowadziła go do konstytuanty i zgromadzenia prawodawczego 1848; tegoż roku został prezydentem akademji nauk politycznych i moralnych. Po zamachu stanu został senatorem. **D.** gorliwie popierał postęp w technice i przemyśle. Głównem jego dziełem jest: „Voyages dans la Grande-Brétagne en 1816—19" (6 tomów z atlasem, Paryż 1820—24); oprócz tego ogłosił: „Developpement de géometrie" (1813); „Géometrie et mécanique des arts et métiers" (3 t., 1825—27, 2 wyd. 1829), w przekładzie polskim „Jeometrja i Mechanika

sztuk i rzemiosł“ przełożyli P. Chlebowski i A. Tylmanr (2 t., 1827—28); „Discours et leçons sur l'industrie, le commerce etc.“ (1825); „Le petit producteur français“ (1827); „Forces productives et commerciales de la France” (1827); „Force productive des nations depuis 1800 jusqu'à 1851“ (1851) i in.

Dupin Filip, najmłodszy brat poprzednich, * 1795 w Varzy, † 1846 r., w Pizie słynny z pięknej wymowy adwokat i dwukrotnie członek izby deputowanych.

Dupleix Scypjon, historyk francuski, * 1569 r. w Cendour, † 1661. W r. 1605 został referendarzem (maitre des requêtes) na dworze królowej Małgorzaty de Valois i wychowywał syna Henryka IV, hrabiego Moret'a. Napisał „Mémoires des Gaules depuis le déluge jusqu'à l'établissement de la monarchie française avec l'état de l'église et de l'Empire depuis la naissance de J. C.” i „Histoire générale de France” (1621—1643).

Dupleix, Józef Franciszek, gubernator Indji francuskich * 1697 r., † 1763. W bardzo młodym wieku ojciec **D.** wyprawił go do Indji, chcąc go oderwać od studjów estetycznych. W r. 1730 **D.** został gubernatorem Chandernagoru i pragnął władzę Francji rozciągnąć na całe Indje. Zwyciężył on już nababa Karnatyku i miał zamiar wypędzić Anglików z Saint-Davidu, kiedy flota angielska napadła na Pondichery, i jakkolwiek **D.** odniósł zwycięstwo, jednakże pokój zawarty w Akwizgranie przeszkodził dalszej walce. Następnie wskutek intryg angielskich **D.** został uwięziony, odesłany do Francji, gdzie umarł w nędzy.

Duplessis, *Duplesi*, herb: W polu barwy niewiadomej roślina o trzech korzeniach, trzech dzwonkach (środkowy do góry, boczne zwieszające się), z dwoma liśćmi między niemi, w kształcie rogów jelenich. Por. „Księga herbowa” hr. J. Ostrowskiego.

Duplessis.

Duplessis-Mornay, Filip *Mornay*, pan na *Duplessis-Marly*, * 1549 r. w dawnej prowincji Vexin, † 1623 r. Po wybuchu drugiej wojny domowej 1567 r., udał się do wojska kalwińskiego pod Chartres, lecz zwichnąwszy nogę z powodu upadku z konia, przymuszony był opuścić wojsko i wyjechał w podróż do krajów zagranicznych. W Kolonji napisał traktat: „Scriptum triduanum.” Po powrocie do kraju zaprzyjaźnił się z Colignym, lecz szczęśliwie uszedł rzezi św. Bartłomieja i popłynął do Anglji. Wróciwszy w kilka lat potem do kraju (1573), został gubernatorem w Saumur, lecz za śmiałą obronę, z jaką wystąpił do Ludwika XIII za protestantami, usunięto go z urzędu 1620 r. Ogłosił: „O prawej władzy księcia nad swoim ludem”; „O życiu i śmierci”; „Traktat o Kościele”; „O prawdzie wiary chrześcijańskiej“ (1581); „O fałszu wywodu genealogicznego i praw do korony francuskiej domu lotaryńskiego“; „Mémoires et correspondance pour servir à l'histoire de la reformation en France” (1624 i 1651, ostatnio 1824—25. Żona jego opisała jego życie do r. 1606 p. t. „Mémoires de Charlotte Arbalestre sur la vie de Duplessis-Mornay, son mari” (Paryż 1824). Por. Ambert „Duplessis-Mornay” (Paryż 1847); „Mémoires de M-me de M.” (Paryż 1870—73).

Duplessis Jerzy, pisarz francuski, * 1834 r. w Chartres, napisał: „Histoire de la gravure en France” (1861); „Essai de bibliographie des ouvrages rélatifs à l'histoire de la gravure et des graveurs” (1862); „Essai d'une bibliographie générale des beaux-arts” (1866); „Merveilles de la gravure” (4 wyd. 1886); „Histoire de la gravure des portraits en France” (1875); „Histoire de la gravure” (1880). Nadto opracował tekst do „Costumes historiques” (1864 — 73, 2 t.) Lechevallier-Chevignard'a; „Estampes de l'ecole de M. Schongauer” (1885); „Dictionnaire des marques et monogrammes de graveurs” (1886).

Du Plessis, kardynał Richelieu (ob.).

Duplika (łac.), w prawnictwie znaczy odpowiedź strony pozywającej na odpowiedź pozwanej, czyli na replikę.

Duplikat, drugi egzemplarz tej samej książki, dokumentu, kwitu, W bibljografji zowie się jeszcze z franc. *dubletem.*

Duplikator, przyrząd podany przez Benneta, służący do wykazania bardzo słabego napięcia elektrycznego; składa się z dwu elektroskopów Benneta, z krążka kondensującego, t. j. krążka metalowego, opatrzonego na jednej stronie odosobniającą rączką szklaną, a na drugiej cienką warstewką pokostu, i z dwuramiennego, również odosobnionego drucika, za pomocą którego obydwa elektroskopy łączyć można, używając jednego po drugim naprzemian za kondensator. **D.**, udoskonalony przez Cavallo i Nicholsona, dozwala wzmacniać słaby ładunek elektryczny przez ciągłe go podwajanie; podobnaż zasada uwielokratniania pierwotnego ładunku znalazła następnie zastosowanie w budowie maszyn elektrycznych influencyjnych.

Duployé Emil, wynalazca najwięcej rozpowszechnionego dziś we Francji systemu stenografji, * 1833 r., już podczas kursów szkolnych i następnie, będąc księdzem i nauczycielem, pracował nad stenografją, której system ogłosił w r. 1860 p. t. „Sténographie D., ou l'art de suivre, avec l'écriture, la parole etc.,” oparty nie na ortografji, lecz na fonetyce wyrazów, wyrażonych linjami matematycznemi, łatwemi do zapamiętania. System **D.** znalazł zastosowanie w Anglji, Hiszpanji i Niemczech. Por. „Institut sténographique des Deux-Mondes” (Paryż 1876); Meyer „Das Stenographiesystem von D.” w „Archiv für Stenographie“ (1885, Nr. 436); Weber „Die

Stenographie Duployé's" (w „Magazin für Stenographie" 1884, Nr. 24); J. Depoin „Annuaire sténographique international pour 1889" (Paryż 1889); G. Sénéchal „Ephémérides Duployennes" (1889).

Dupna, jaskinia stalaktytowa w dolinie Prużyńskiej, w komit. Trenczyńskim, 200 stóp dług. a 10 szer., składa się z trzech części i licznie bywa zwiedzaną.

Dupnica, także *Dupindża*, miasto w Bulgarji zachodniej, na południowym stoku gór t. n.; kopalnie rudy żelaza, oraz huty; 8,000 miesz.

Dupont, właściwie „Le Masson" du Pont Filip, * około 1650 r., † 1726 r. Pochodził z Francji, z indygenatu był szlachcicem polskim, pamiętnikarz i inżynier wojskowy w służbie Sobieskiego, był sekretarzem króla i dworzaninem królowej. Służył on w artylerji polskiej i zdobył wyższe stanowisko „Le Masson." Brał udział w wyprawach króla od r. 1673 i kierował ogniem sześciu dział pod Wiedniem, a ośmiu pod Parkanami. W r. 1687 został przez Turków uwięziony jako szpieg i wypuścili go dopiero po kilku miesiącach. W r. 1688 król wysłał go do Berlina, a potem z misją do Wersalu, Sztokholmu i Kopenhagi w interesach polityki francuskiej. Po śmierci króla Jana III, wyjechał **D.** wraz z królową do Francji, a gdy królowa † w r. 1716, **D.** przywiózł jej ciało do Polski. **D.** pisał pamiętniki, które dopiero w półtora wieku po jego śmierci zostały wydane. Do druku rękopis sporządził dyrektor biblioteki Krasińskich, Ignacy Janicki p. t. „Mémoires pour servir à l'histoire de la vie et des actions de J. Sobieski III du nom, roi de Pologne etc." (Warsz. 1885, z przedmową Winc. Korotyńskiego). Por. Coyer „Histoire de Jean Sobieski"(1761); Baliński „Pism. hist." (t. IV).

Dupont Jakób Ludwik, polityk francuski z czasów W. Rewolucji, * 1755 r., † za Restauracji. W r. 1789 opat w Jumeaux, kiedy wybuchła rewolucja, został w r. 1790 merem w Perrusson, a potem deputowanym w depart. Indre-et-Loire do Zgromadzenia prawodawczego i do Konwencji. W r. 1792 wypowiedział mowę, która wywołała wzburzenie, i w której przyznaje się, że jest ateuszem, pragnie obalić chrystjanizm i zastąpić go kultem wiedzy. W tym duchu wygłosił kilka odczytów. Wkrótce po r. 1798 dostał pomieszania zmysłów i osadzony był w Charenton. Por. F. A. Aulard w „Grande Encycl." Lamirault'a.

Dupont Piotr, poeta francuski, śpiewak socjalizmu i proletarjatu, * 1821 r. w Lionie, z biednej rzemieślniczej rodziny, † 1870 r. Przybywszy 1839 r. do Paryża, dał się poznać legitymistycznemi odami. Za poemat „Les deux anges" (1842) uwieńczony przez akademję, otrzymał miejsce pomocnika przy „Dictionnaire de l'académie," którego współpracownikiem był do r. 1847. W tym czasie pieśni jego zebrane p. t. „Les paysans et les paysannes" wielkiej nabrały popularności. Późniejsze pieśni socjalne: „Le chant des nations," „Le chant des ouvriers," „Le chant des paysans," „Le chant des soldats" i in., sprowadziły na poetę 7-letnie wygnanie (1851), od którego został jednak uwolniony. Szczególnemi obdarzony zdolnościami, bez żadnej uprzedniej w muzyce nauki, dorabiał piękne melodje do swych pieśni, wielce w 1848 r. rozpowszechnionych i wydawanych p. t. „Cahier de chansons"; „La muse populaire" (1871) i „Chants et chansons" (Paryż 1852—1854). Oprócz tego napisał: „Etudes littéraires, vers et prose" (Paryż 1859). Mieszkańcy m. Lionu wznieśli mu pomnik. Por. Déchaut „Biographie de Pierre D." (Paryż 1871).

Dupont de l'Etang Piotr, hrabia, generał francuski, * 1765 r. w Chabanais; jako zdolny oficer odznaczył się już podczas pierwszych wojen rewolucji i za ocalenie Dunkierki został generałem brygady 1792 r. W dniu 18 Brumaire'a pomagał Bonapartemu. Następnie walczył zaszczytnie we Włoszech, gdzie 1800 r. pobił Austrjaków pod Pozzolo i w Niemczech 1805—1807. W 1804 otrzymał tytuł hrabiego. W r. 1808 dowodził 2 korpusem w Hiszpanji, lecz skutkiem kapitulacji pod Baylen (ob.) był więziony aż do 1813. Ludwik XVIII mianował go (1814) ministrem wojny; podczas Stu dni nie miał żadnego urzędowania; od 1815 do 1830 był deputowanym, † 1840 r. Napisał: „Lettres sur l'Espagne 1808" (1823); „Lettre sur la campagne en Autriche" (1826) i „Mémoires" wydane po śmierci autora.

Dupont de l'Eure Jakób Karol, * 1767 r. w Neubourg w Normandji, † 1855 r. w Paryżu, w r. 1789 adwokat parlamentu tejże prowincji, później członek rady pięciuset, 1811 r. prezes sądu w Rouen, 1813 wice prezes ciała prawodawczego, 1815 r. drugi vice-prezes napoleońskiej izby deputowanych, po drugiej restauracji członek wszystkich zgromadzeń prawodawczych z wyjątkiem *chambre introuvable* i izby prawodawczej 1849. Po rewolucji Lipcowej był ministrem sprawiedliwości 1830 r., lecz po 6 miesiącach ustąpił i stanął w opozycji. W r. 1848 był prezydentem rządu tymczasowego i miał udział w konstytuancie; potem atoli usunął się zupełnie od życia publicznego. W r. 1881 postawiono mu pomnik w Neubourgu.

Dupont de Nemours Piotr Samuel, * 1739 r. w Paryżu, † 1817, należał do szkoły ekonomiczno-filantropijnej, którą Quesnay koło siebie utworzył, lecz za działania swoje ścigany od rządu, przymuszony był opuścić kraj rodzinny. Gdy Turgot za Ludwika XVI został ministrem skarbu, powrócił do Francji, potem z komisarzem angielskim Hutton ułożył traktat co do ogłoszenia niezależności Stanów północnej Ameryki (1783), był członkiem zgromadzenia narodowego i w r. 1794 tylko skutkiem upadku Robespierre'a

uszedł śmierci, następnie wszedł do rady starszych; po 18 Fructidora udał się do Ameryki, lecz w r. 1802 wrócił do Francji. Po powrocie Napoleona wyniósł się znowu do Ameryki, gdzie umarł w Delaware. Napisał: „Philosophie de l'univers“ (3 wyd. 1799); zbiór pism „Opuscules morales et philosophiques“ wyszedł w 1805 r. Pisma jego o ówczesnych wypadkach są bardzo zajmujące. Por. Schelle „D. et l'école physiocratique“ (Paryż 1888).

Dupont-White Karol Brook, rolnik i publicysta francuski, * 1807 r. w Rouen, † 1878 r. w Paryżu, po ukończeniu studjów prawnych był 1836—1843 adwokatem, od 1848—70 generalnym sekretarzem w ministerjum sprawiedliwości; w 1870 został członkiem komisji do decentralizacji władzy. Oprócz prac, pomieszczanych w czasopismach, oddzielnie ogłosił: „Essai sur la relations du travail avec le capital“ (Paryż 1846); „L'individu et l'état” (1858); „La liberté politique considérée dans ses rapports avec l'administration locale” (1864); „Etude sur le suffrage universel” (1870); „La centralisation” (3 wyd. 1876); „Mélanges philosophiques” (1878). Nadto przełożył na język francuski dzieła Milla: „Gouvernement représentatif” i „La liberté.”

Duport Adrjan, radca parlamentu paryskiego, deputowany szlachty do stanów generalnych, * 1760 r. w Paryżu, † 1798 r. Z Barnavem i Lamethem tworzył tryumwirat przeciwko Mirabeau. Powołany do konstytuanty, starał się przeprowadzić projekta o prawie przysięgłych w sprawach cywilnych i kryminalnych. W r. 1791 został prezydentem trybunału kryminalnego w Paryżu, Oskarżony o rojalizm za obronę nietykalności osoby królewskiej, ratował się przy pomocy Dantona ucieczką do Szwajcarji, gdzie umarł w Appenzell. Por. F. A. Aulard w „Gr. Encycl.” Lamirault'a.

Duport du Tertre Małgorzata Ludwik Franciszek, * 1754 r. w Paryżu, † 1793 r., pierwotnie adwokat. Obrany 1789 członkiem municypalności Paryża, w końcu 1790 mianowany został przez Ludwika XVI wielkim pieczętarzem i ministrem sprawiedliwości do 1792 r., lecz na tym urzędzie nie okazał wyższych zdolności. Oskarżony wraz z królem o stosunki z emigracją, umarł pod gilotyną. Uważany jest za jednego z autorów dzieła: „Histoire de la révolution” (20 t., 1790—1815).

Düppel, wieś w Szlezwigu, naprzeciwko Sonderburga, pamiętna zdobyciem założonych tutaj przez Duńczyków szańców düppelskich, dnia 13 kwietnia 1849 r., przez wojsko saskie i bawarskie i 18 kwietnia przez wojsko pruskie.

Duprat Antoni, kardynał i mąż stanu, * 1463 w Issoire w Owernji, † 1535 r. W r. 1507 był pierwszym prezydentem parlamentu paryskiego, potem w r. 1515 otrzymał pieczęć kanclerską. W 1516 zawarł z Leonem X, mimo oporu parlamentu, uniwersytetu i duchowieństwa, konkordat, zmieniający na korzyść dworu rzymskiego ustanowioną przez Karola VIII sankcję. Podczas niewoli Franciszka I, rządząc Francją w imieniu księżny Angoulême, zaprowadził **D.** sprzedaż urzędów sądowych i utworzył papiery, ubezpieczone na majątkach miejskich; była to więc pierwsza pożyczka narodowa. Przez nienasyconą chciwość i dumę ściągnął na się powszechną nienawiść. Po śmierci żony 1517, wstąpił do stanu duchownego, został arcybiskupem 1525, a 1527 r. kardynałem. Nielitościwie prześladował inowierców. Por. Duprat „Vie d'A. D.” (Paryż 1857); Hanotaux „Etudes historiques” (Paryż 1886).

Duprat Piotr Paskal, publicysta francuski, * 1815 r., † 1885; w r. 1839 był nauczycielem historji w gimnazjum w Algierze, w 1844 przybył do Paryża i został współpracownikiem kilku czasopism z kierunkiem socjalistycznym. Po rewolucji lutowej 1848 r. założył wraz z Lammenais dziennik: *Le peuple constituant*, później tygodnik *La politique du peuple*. W r. 1848 wybrany do Zgromadzenia narodowego, gdzie na jego wniosek w dniu 24 czerwca 1848 r. uchwalony został stan oblężenia, i Cavaignac ogłoszony dyktatorem. W noc zamachu stanu, 2 grudnia 1851 był aresztowany, w 1853 wydalony z Francji, osiadł w Brukseli, gdzie założył czasopismo *La libre recherche*. Następnie był profesorem w akademji w Lozannie, gdzie również założył czasopismo *L'Economiste*. W r. 1871 wybrany do Zgromadzenia narodowego, zasiadł na ławach skrajnej lewicy, 1876—81 był posłem w izbie deputowanych, następnie posłem w Chili 1883 r. Z dzieł jego ważniejsze: „Essais historique sur les races anciennes et modernes de l'Afrique septentrionale” (Paryż 1845); „Timon et sa logique” (1845); „Les tables de proscription de Louis Bonaparte, et ses complices” (Lüttich. 1853, t. 3); „La conjuration des petits états en Europe” (1867); „Les révolutions” (1870); „Fréderic Bastiat“ (1878); „L'esprit des révolutions” (1879, t. 2). Por. Nigoul „Pascal D.” (Paryż 1887).

Dupray Henryk, malarz francuski, * 1841 r. w Sedanie, kształcił się pod kierunkiem Cognieta i Pilsa w Paryżu, tematy do obrazów swych czerpał wyłącznie z życia wojskowego. Rozgłos zyskał obrazem „Marszałek Ney pod Waterloo” (1870). Wojna francusko-niemiecka dała mu nowe pole do badań, obserwacji oraz obfitość tematów, które umiał przedstawić z wielkiem poczuciem prawdy. Do głównych jego utworów należą: „Odwach w okolicy Paryża” (1872); „Admirał La Roncières w przedniej straży“ (1874); „Posterunek na placu w St. Denis” (1876); „Pułk huzarów podczas marszu”; „Lekka artylerja na manewrach jesiennych“; „Cesarzowa Eugenja opuszczająca Paryż“ (1884); malował nadto panoramy. Jest oficerem Legji honorowej.

Dupré Juljusz, sławny pejzażysta francuski, * 1812 r. w Nantes, † 1889 r. w Paryżu, był synem fabrykanta porcelany i z początku sam też pracował w tym zawodzie. Jako malarz był samouczkiem. W r. 1831 wystawił trzy krajobrazy: „Wnętrze lasu w Haute-Vienne“; „Widok L'Isle-Adam“ i „Wnętrze podwórza,“ które znalazły jak najlepsze przyjęcie. Obrazy jego odznaczają się jasnością, siłą kolorytu, głębokiem poczuciem natury, słonecznem oświetleniem i pewnością rysunku. Por. Bellier de La Chavignerie „Dictionnaire des artistes de l'Ecole française“; J. Claretie „l'art et les artistes français contemporains.“

Dupré Giovanni, rzeźbiarz włoski, * 1817 r. w Sjennie, † 1882 r. we Florencji, wykonał: posągi marmurowe Giotta, św. Antoniego i papieża Piusa IX, następnie Safo siedzącą z lirą na skale, 1859 pomnik hrabiny Ferrari Corbelli, najpiękniejsze swe dzieło „Pietà“ (1865) dla kościoła w Sjennie, pomnik Cavoura, wzniesiony w Turynie (1872), wiele płaskorzeźb do kościołów włoskich. Nadto napisał: „Pensieri sull'arte e ricordi autobiografici.“ Córka jego *Amalja*, * 1845 r. we Florencji, odziedziczyła talent ojca. Por. Frieze „The art life of Giovanni D.“ (Londyn, 1886).

Dupré Giovanni

Duprez Gilbert Ludwik, * 1806 r. w Paryżu, † 1896 r., znakomity tenorzysta, wykształcony w konserwatorjum paryskiem, występował od 1827 we Włoszech, a później od 1837 do 1849 w Paryżu z nadzwyczajnem powodzeniem. Ogłosił także dzieło o sztuce śpiewania (1882) i kilka własnych kompozycji, między innemi operę „Isanita“; „La lettre au bon Dieu,“ „Samson.“ W r. 1845 szkołę śpiewu p. t. „L'art du chant.“ W Paryżu założył prywatną szkołę dla nauki śpiewu, którą 1871 r. przeniósł do Brukseli. Por. „D. Souvenirs d'un chanteur“ wydane w r. 1880.—Jego córka *Karolina* **D.**, * 1832 r. we Florencji, † 1875, od 1856 żona Vandenteuvela, wystąpiła 1850 na scenę jako śpiewaczka i od 1852 była jedną z najlepszych artystek *Opery Komicznej* w Paryżu, od r. 1860 śpiewała w wielkiej Operze w Paryżu.

Dupuis Karol Franciszek, uczony francuski, * 1742 r. pod Chaumont, † 1809 w swej majętności pod Dijon, zajmował różne obowiązki naukowe, od 1788 r. członek akademji napisów. Podczas rewolucji był członkiem konwencji, sekretarzem zgromadzenia narodowego, członkiem rady pięciuset i zgromadzenia prawodawczego, następnie członkiem instytutu. Wsławił się jako autor dzieła: „Origine de tous les cultes ou religion universelle“ (12 tom., Paryż 1780—95, wyd. n. 1835—37), w którem legendy różnych narodów objaśnia za pomocą fizyki i astronomji. Oprócz tego napisał: „Mémoire sur le zodiaque de Denderah“ (1806); „Mémoire sur l'origine des constellations et sur l'explication de la fable par le moyen de l'astronomie“ (1779—80). Por. „Notice historique sur la vie littéraire et politique de Dupuis par sa veuve“ (Paryż 1813).

Dupuis Jan Chrzciciel Danjel, rzeźbiarz i medaljer francuski, * 1849 r. w Blois. Początkowo kształcił się w malarstwie, wkrótce jednak zajął się medaljerstwem i w r. 1872 otrzymał wielką nagrodę rzymską. W r. 1869 wystawił portret (popiersie). Najlepsze jego prace są: „Samson zrywający pęta“ (1870), „Winobranie“ (1876, płaskorzeźba); medaljony w bronzie: margrabiego de Francieu, senatora Cazalès i in. „Niańka“ posąg w gipsie (1879) i obraz olejny „Chloe przy źródle“ (1881). W r. 1889 otrzymał medal złoty na wystawie powszechnej.

Dupuy de Lôme Stanisław Karol Henryk Laurenty, inżynier, * 1816 r. w Ploemeur pod Lorient, † 1885 r., służył jako inżynier w marynarce, 1857 powołany do ministerjum marynarki, został następnie głównym inspektorem floty. Wielce zasłużony nad podniesieniem marynarki francuskiej, zbudował 1848—52 pierwszy okręt linjowy śrubowy, 1859 pierwszy statek pancerny (*Gloire*), od którego ukazania się rozpoczęła się nowa epoka dla marynarki. Zorganizował warsztaty okrętowe w Marsylji i dla towarzystwa „Méssageries impériales“ stworzył nowy typ parostatków; wynalazł używany dziś powszechnie nowy typ maszyny okrętowej i in. W 1870—72 pracował nad aerostatyką i wybudował balon, dający się w pewnej mierze kierować (ob. Balon).

Dupuy Karol Aleksander, polityk francuski, * 1851 r. w Puy, kształcił się w Paryżu, w liceum Karola Wielkiego. Od 1874 do 1880 był profesorem na prowincji, a 1880 inspektorem akademji w Mende, w Caen, a potem w Ajaccio i tam otrzymał tytuł vice-rektora Korsyki. W r. 1892 został ministrem oświaty w gabinecie Ribota, po którego upadku utworzył nowe ministerjum, w którem przewodniczył i miał sam zarząd spraw wewnętrznych. Z powodu powstałych nieporozumień podał się w r. 1893 r. do dymisji. Potem obrano go prezydentem izby deputowanych. Po śmierci Carnota postawiona była i kandydatura **D.**, ale miał tylko 97 głosów w r. 1894. Za prezydentury Casimira Perier był prezesem gabinetu do stycznia 1895. W r. 1898 po upadku gabinetu Brissona, został prezesem ministrów. Na stanowisku tem powierzył rewizję procesu Dreyfusa trybunałowi kasacyjnemu.

Dupuy Karol

Po śmierci prezydenta Faure'a (1899), Loubet pozostawił ministerjum **D.** u steru rządów.

Dupuytren Wilhelm, baron, chirurg, * 1777 w Pierre-Buffière, † 1835 r. w Paryżu. W r. 1813 został profesorem chirurgji w Paryżu, 1818 profesorem kliniki w szpitalu Hôtel-Dieu, 1823 pierwszym chirurgiem przybocznym króla Ludwika XVIII. Jako chirurg praktyczny odznaczał się rzadką zręcznością, podał kilka nowych sposobów operacji, ulepszył wiele narzędzi i wymyślił niektóre nowe, zasłużony również w anatomji patologicznej. Zapisał 200,000 fr. na urządzenie katedry patologji chirurgicznej i 300,000 fr. na dom schronienia dla starych lekarzy. Pochłonięty całkowicie kliniką i szpitalem, sam napisał niewiele; spostrzeżenia, pomysły i wynalazki jego opisali asystenci, których zawsze do pracy na polu piśmiennictwa zachęcał. Z prac jego ważniejsze są: „Traité théoretique et pratique des blessures etc." (2 t., 1834); „Leçons orales de clinique chirurgicale" (4 t., 1830—34, 2 wyd. 1840, 6 t.); „Médicine operatoire" (1822—24). Złożył pigułki, zwane *pigułkami Dupuytrena*, których głównym składnikiem jest sublimat; stosują je przy skórnych objawach przymiotu (syfilisu). Por. Cruveilhier „Vie de D." (1841).

Duquesne Abraham, margrabia, jeden z najznakomitszych marynarzy francuskich, * 1610 r. w Dieppe, † 1688 r.; odznaczył się w latach 1637—43 jako kapitan okrętu w wojnie przeciwko Hiszpanji, potem wszedł w stopniu viceadmirała do służby szwedzkiej, pobił 1643 flotę duńską pod Gothenburgiem i przynaglił Danję do zawarcia pokoju w Brömsebro (1645). Odwołany napowrót do Francji, dowodził wyprawą przeciwko Neapolowi, zmusił zbuntowane miasto Bordeaux do uległości (1650), walczył 1672 i 73 szczęśliwie przeciwko Ruyterowi i Trompowi, aż nareszcie powstanie Mesyny przeciwko Hiszpanom wywołało go na morze Śródziemne, dla niesienia pomocy powstańcom; 1676 pod Catanea połączone siły Hiszpanji i Holandji zupełnie zniszczył, poczem Francja zajęła Sycylję. Ludwik XIV mianował go margrabią i podarował mu majętność Bouchet pod Etampes. W latach 1682—83 skarcił Algier i Tripolis, a w końcu upokorzył Genuę (1684). Mieszkańcy Dieppe wznieśli mu pomnik 1844. Por. Jal „D. et la marine de son temps" (Paryż 1872).

Duquesne Henryk, * 1652 r., † 1722, syn poprzedniego, odznaczył się również jako marynarz wysokiemi zdolnościami i odwagą. W 1660 dowodził wyprawą do Indji, którą de Challes opisał.

Dur, wyraz używany przez dawniejszych pisarzów polskich na oznaczenie szału, warjactwa, obłędu; dziś używają go niektórzy na oznaczenie tyfusu (ob.).

Dur (z łac.), służy w muzyce na oznaczenie tonacji, których zasadę harmoniczną stanowi akord zwany *trójgłosem doskonałym* (t. j. akord z wielką tercją), stąd także tonacje te zowią się twardemi, majorowemi, np. *C dur* albo *C major*.

Dura lex sed lex (łac.), ciężkie prawo, ale prawo.

Dura mater, opona twarda, ob. Mózgowe opony.

Dura necessitas (łac.), twarda konieczność.

Duran Augustyn, znakomity krytyk hiszpański, * 1789 w Madrycie, † 1862 r. Ukończywszy kurs filozofji i prawa w Sewili, pracował dalej nad filozofją, historją, ekonomją i literaturą francuską. Z pewnemi przerwami był sekretarzem inspekcji drukarń i księgarstwa w królestwie (1834), naczelnym bibljotekarzem bibljoteki królewskiej w Madrycie (1836), a w końcu jej dyrektorem 1854—55. Pisma jego stanowią epokę w historji najnowszego rozwoju narodowej literatury hiszpańskiej. Celniejsze z nich są: „Romancero general" (5 t., Madryt, 1828—32), którego drugą edycję (2 t., Madryt, 1849—51), uważać należy za nowe zupełnie dzieło i „Talia espańola" (3 części, Madryt, 1834), jest to zbiór dawnych komedji hiszpańskich. Zyskał także głośne imię jako poeta wierszowaną powiastką „Las tres toronjas del verjel de amor" (Madryt, 1856).

Duran Karol August Emil, zwany Carolus **D.,** malarz francuski, * 1837 w Lille, kształcił się tam pod kierunkiem Souchona, następnie w galerjach paryskich kopjował obrazy znakomitych artystów. W roku 1861 udał się do Rzymu, gdzie wykonał: „Wieczorna modlitwa w klasztorze" (1863); „Zamordowany" (1865). Po powrocie do Paryża wystawił: „Dama z rękawiczką" (1869); „Dama z psem" (1870); „Apoteoza Marji Medycejskiej" (1878); „Złożenie Chrystusa do grobu" (1883); „Swit i Widzenie" (1887; „Bachus" (1889). **D.** nagrodzony został orderem Legji narodowej.

Duran Karol.

Durana, *metal durana*, stop metaliczny, zawierający 64,79 odsetek miedzi, 29,49 cynku, 2,25 cyny i antymonu, 1,7 żelaza, 1,72 glinu. Jest barwy bronzowej, topi się przy 950°; z powodu wytrzymałości, ciągliwości i oporności przeciw czynników chemicznym przedstawia znaczne zalety techniczne. Wprowadzony został przez fabrykę wyrobów metalowych Hupertza i Harkorta (Dürener Metallwerke).

Durance, rzeka we Francji, poczyna się u stóp góry Genèvre na zachodnim stoku Alp Kotyjskich; z powodu zbyt nagłego spadku, a stąd bystrego biegu, nie jest spławną i, wzbierając często, zalewa rozległe okolice. Ubiegłszy 360 klm., wpada do Rodanu, poniżej miasta Avignon.

Durand albo *Durandus a Sancto Portiano* Wilhelm, sławny filozof scholastyczny, zwany przez spółczesnych *Doctor resolutissimus*, * w Saint-Pourçain w okolicach Clermontu, został 1318 r. biskupem w Puys, a 1326 w Meaux, gdzie † 1332. Z początku zwolennik Tomasza z Akwinu, następnie jego przeciwnik, uważany za poprzednika Wilhelma Okkana, twórcy nominalizmu. Głównem jego dziełem jest komentarz do Piotra Lombarda (1508). Por. Werner „Die Scholastik des spätern Mittelalters" (Wiedeń, 1883).

Durand Gréville Emil Alix, pisarz francuski, * 1838 r. Wykładał on w Petersburgu w szkole prawoznawstwa język francuski i dopiero w roku 1872 powrócił do Francji. Przez lat 20 był współpracownikiem *Journal de Saint-Petersburg*. Pisał dużo o Turgeniewie do „Bibliothèque universelle" r. 1869 i przetłómaczył kilka utworów tego autora, które drukował w *Temps*. W roku 1889 wydał: „Les chefs-d'oeuvre dramatiques d'Ostrovsky," a w r. 1876 w *Revue des Deux Mondes* wyszedł artykuł **D.** o Szewczence. Nadto zajmował się badaniem procederów technicznych szkoły holenderskiej, Rembrandta i innych, studjował farby i zachodzące w nich zmiany i napisał w tym przedmiocie rozprawę w „Revue archéologique" (1891). Pisywał także studja z matematyki, fizyki i meteorologji i t. d.

Durand-Gréville Alicja Marja, powieściopisarka francuska, żona Emila **D.**, pisywała pod pseudonimem Henry Gréville, * 1842 w Paryżu, jako córka profesora Jana Fleury, który, udając się do Petersburga w r. 1857, dla objęcia katedry literatury francuskiej, zabrał z sobą córkę i tam wydał ją za Durand'a. W r. 1872 **D.** powróciła do Paryża, gdzie zdobyła rozgłos romansem p. t.: „Dosia" (1876, 66-te wydanie 1890), za który otrzymała nagrodę Montyon. Z innych najcelniejsze są: „La princesse Ogherof" (1876); „Les Koumiassine" (1877): „Les épreuves de Raissa" (1877); „Marier sa fille," „Rose Rozier" (1882); „Louis Breuil" (1883): „Un mystère" (1890); „Le passé" (1890); „Aurette" (1891); „Le mari d'Aurette" (1892) i in. Oprócz tego wydała „Manuel d'instruction civique et morale de jeunes filles" (1882), potępiony w 1883 przez kongregację Indeksu.

Durand de Maillane Piotr, * 1729 w Saint-Remy w Prowancji, † 1811, znakomity prawnik kanoniczny; jako członek konwencji głosował za wygnaniem Ludwika XVI i w dniu 9 Thermidora zdecydował upadek Robespierre'a. Następnie zasiadł w radzie starszych, potem był prezesem trybunału w Tarascon i radcą sądu apelacyjnego w Aix. Dzieła jego są: „Dictionnaire du droit canonique," „Institutions du droit canonique," „Les libertés de l'église gallicane."

Durand-Marimbeau Henryk, publicysta francuski, * 1848, współpracownik dzienników paryskich, od 1886 redaktor gazety *Constitutionnel*; ogłosił pod pseudonimem Paul Vasili: „La société de Rome," „La société de Paris" (1888).

Durandal albo Durendal, Drandau, Durandart nazwa szpady Rolanda, ob. Roland.

Durandi Jakób, poeta i historyk włoski, * roku 1737, † 1817. Z historycznych dzieł jego wyróżnia się dzieło p. t.: „Sulla storia degli antichi popoli dell Italia" (Turyn, 1769 r.). Zbiór utworów dramatycznych wyszedł p. t.: „Opere drammatiche" (1766); do dzieła: „Armida" (1770), dorobił muzykę Haydn, do „Annibale in Torino" 1771 Paessiello.

Durando Jakób, włoski mąż stanu i generał, * 1807 w Mondovi, wraz ze swym przyjacielem Brofferio (ob.) należał 1830 do spisków, mających na celu konstytucyjną wolność i niepodległość Włoch. Po nieszczęśliwem powstaniu uciekł 1831 r. do Szwajcarji. Następnie czynny brał udział w domowych wojnach w Hiszpanji i Portugalji, skutkiem czego 1843 po kapitulacji Saragosy, której nie mógł obronić, uciekł do Francji i ogłosił w Marsylji w r. 1844 „De la réunion de la péninsule Ibérique par une alliance entre les dynasties d'Espagne et Portugal." Wróciwszy 1847 do Włoch, został współpracownikiem dzienników: *Risorgimento*, *Concordia* i *Opinione*; należał do pierwszych, co od Karola Alberta żądali konstytucji. W czasie powstania medjolańskiego (1848) mianowany generałem, walczył pomyślnie na czele ochotników przeciw Austrjakom, ale po ogólnych klęskach cofnął się do Pjemontu. Popierając Cavoura, został 1855 ministrem wojny i marynarki; 1856 udał się w poselstwie do Konstantynopola, gdzie zawarł korzystny z Portą traktat 1861, w 1862 objął ministerjum spraw zagranicznych, które jednak nie zadługo opuścił, 1884 został prezesem senatu, zrzekł się tego stanowiska 1887 r.—Brat jego *Jan* **Durando**, * 1804 w Mondovi, † 1869 r., podobnież przechodził koleje, walcząc za sprawę wolności i jedności Włoch. W r. 1866 odznaczył się jako generał pod Custozza.

Durandus de Sancto Portiano, filozof scholastyczny, ob. Durand de Sancto Portiano.

Durango, jeden ze środkowych stanów rzeczypospolitej Meksykańskiej, obejmuje 95,275 klm. kw. z 266,000 miesz.; nazywał się poprzednio Nową Biskają, obfituje w kopalnie złota, srebra i żelaza. Cały kraj stanowi wyżynę, przerzniętą górami Sierra Madre, urodzajną, obfitującą w pastwiska i mającą klimat wogóle umiarkowany. Główne m. **D.,** nazwane też *Ciudad de Victoria*, ma 25,000 miesz., jest rezydencją najwyższych władz i biskupa.

Duranowie *(Durani)*, jedno z głównych plemion Afganów, zwało się pierwotnie Abdalli, lecz otrzymało nazwę Duranów od Ahmeda Wielkiego, założyciela potężnego państwa Duranów, który należał do klanu Sudosów z pokolenia Abdalli i który swojej rodzinie nadał tytuł Dur-

Duran, t. j. wiek szczęścia. Od r. 1809 panowanie Duranów w Afganistanie popadło pod władzą Barakzów.

Duranowski August Fryderyk, zwany także *Durandem*, znakomity skrzypek, * 1770 w Warszawie, † około r. 1835 w Strasburgu. Kształcił się około 1787 w Paryżu pod Viottim. Od r. 1814 był koncertmistrzem w orkiestrze strasburskiej. Napisał pewną liczbę duetów, warjacji, koncertów, potpourri, fantazji i kaprysów.

Durante Franciszek, włoski kompozytor muzyki kościelnej, * 1684 r. w Trattamaggiore w Neapolitańskiem, † 1755 tamże, do 1742 kapelmistrz i dyrektor konserwatorjum *Poperi di Gesu Christo*, później przełożony konserwatorjum Neapolu; jest naczelnikiem szkoły neapolitańskiej, z której wyszli najsławniejsi kompozytorowie włoscy XVIII w. Utwory jego zalecają się wzniosłością i czystością stylu. Prawie kompletny zbiór jego dzieł znajduje się w konserwatorjum w Paryżu.

Durante imię, skrócone w Dante (ob.).

Durantis albo *Duranti* Wilhelm, * 1237 roku w Puymisson w Langwedocji, † 1296 w Rzymie, piastował wysokie urzędy duchowne i świeckie w państwie kościelnem. W r. 1286 był mianowany biskupem Mende w r. 1295 został gubernatorem Romanji. Jeden z najlepszych prawników swojego czasu, wydał następujące dzieła: „Speculum judiciale," „Commentarius in concilium Lugdunense," oraz „Rationale divinorum officiorum," wydane ostatnio we Frankfurcie 1668 roku i w Lionie 1678.

Duranton Aleksander, znakomity prawnik, profesor paryskiej szkoły prawa, * w Cusset roku 1783, † 1866; najważniejsze jego dzieła są: „Traité des contrats et obligations" (1819); „Cours du droit français suivant le code civil" (22 t., 1837), które miało kilka wydań.

Duras, jedna z najdawniejszych rodzin gujeńskich, wspominana w kronikach r. 1063, której posiadłości Duras w r. 1689 wyniesione zostały do godności księstwa.—**Duras** Jakób Henryk *de Durfort*, książę), marszałek Francji, * roku 1625, odznaczył się w wyprawie holenderskiej i we Franche Comté, w r. 1662 dowodził naczelnie armją niemiecką i zdobył Filipsburg i Manheim, od 1675 był marszałkiem Francji, † 1704. **Duras** Ludwik, hr., brat poprzedniego, służył w Anglji 1663, gdzie Karol II mianował go baronem Duras hr. Feversham. Później był wicekrólem Irlandji i generalissimusem wojsk Jakóba II, † 1709. Por. Civrac „Grande Enc." Lamiraul'ta.

Durazno, depertament rzeczypospolitej Urugwajskiej, zajmuje środkową część kraju na przestrzeni 14,315 klm. kw. i liczy 27,000 miesz., trudniących się prawie wyłącznie pasterstwem. Główne miasto **D.** ma stację drogi żel. i 2,000 m.

Durazzo, *Duracz*, *Dracz*, *Durec* lub *Dure*, osada portowa w Albanji tureckiej, na przylądku m. Adrjatyckiego, 2,000 miesz. Założone 626 roku przed Chr. pod nazwą *Epidamnus*, jako osada Korcyryjczyków, za Rzymian przezwane *Dyrrhachium*, w IV i V w. było stolicą byzantyńskiej eparchji Nowy-Epir. W r. 1205 r. dostało się Wenecji, 1313 Filipowi z Tarentu, a w 1502 zostało przez Turków zdobyte.

Durban *(Port Natal)*, ważne miasto w angielskiej kolonji Natalu, w Afryce południowej. Jest stolicą okręgu i ożywionym portem handlowym; liczy 18,000 miesz.

Durbołowie, *Durburowie*, szczep koczujący w stepach Kałkaskich, ob. Derbetowie.

Durdik Józef, wybitny filozof i literat czeski, * 1837 r. w Horzycach, kształcił się w Pradze, w 1874 został profesorem filozofji w uniwersytecie czeskim, w 1883—89 był posłem do sejmu. Wogóle nader czynny na polu pracy społecznej. Napisał: „Vszeobecná aesthetika" (1875); „O poesii a povaze lorda Byrona" (Praga, 1870 i 1890); „Diejepisny nástin filosofie novovieke" (1870); „Kallilogie" (1872); dramat „Stanislav a Ludmila" (1881); „O pokroku przirodnich vied" (1874); „Psychologie" (1871, wyd. 4, 1893); „O snu" (1872); „Pozor na lesy" (1873); „O velikém hviezdarzi Kopernikovi" (1872); „Karakter" (1873, wyd. 3, 1889); „O domnielém upadku filosofie" (1872); „Kritika" (1874); dramat „Karthaginka" (1882); „Leibnitz und Newton," „Poetika" (1881); „Diejiny filosofie nejnoviejszi" (1887); „O metafysice" (1887); „Darwinismus a mravouka" (1883); „O naturalismu" (1891); Helmholtz jakoż to filosof" (1891); „O pansofii Komenského" (1892); „O zásluhách Palackého" (1885); „Diejepisny nástin filosofie rzecké" (1892) i wiele innych. Przełożył „Parisinę"(1869) i „Kaina" (1871) Byrona.

Durdik Alojzy, brat poprzedniego, pisarz czeski, * 1839 w Horzycach, studjował prawo, poświęcił się służbie sądowej. Wzbogacił literaturę czeską wybornemi przekładami z Lermontowa i Niekrasowa; dawniej drukował też poezje oryginalne, oraz w *Lumirze* zamieścił swą nowelę „Moje prvni láska."

Durdik Paweł, brat poprzedniego, pisarz czeski, * 1843 w Horzycach, w r. 1867 został doktorem medycyny, od r. 1868 praktykował w Rosji, w roku 1877 wrócił do Pragi, poczem przez sześć lat był lekarzem wojskowym w Indjach holenderskich, na Sumatrze i Niasie. Utworzył zbiór etnograficzny z tej drugiej wyspy. W *Svietozorze* (1886) umieścił: „Bajeslovi a obrzednictvi u Niasovców," w *Lumirze* (1884): „O domacim životie Niasovców," w batawskiem *Genesk. Tijdschrift* (1882): „Genees-en verloskunde bij de Niassers." W *Osvietie* (1872—1875) artykuły o stosunkach społecznych i literackich w Rosji (niektóre pod pseudonimem: Balan), w *Czasop. czesk. lekarzów* (1878)—„Ruske klikusze." O literaturze rosyjskiej pisał też w *Svietozorze*

(1886), *Zlatej Pradze*; w *Kvietach* umieścił rzecz o Turgeniewie, z którego również jak z Tołstoja i Ostrowskiego wiele przekładał. W *Narodnich Listach* (1890) drukował szkice z życia pod zwrotnikami. W r. 1893 wydał osobno „Piet let na Sumatrie."

Durdik Piotr, brat poprzednich, pedagog i pisarz czeski, * 1845 r. w Horzycach. Działalność nauczycielską rozpoczął w Pradze od r. 1870; w r. 1873 został doktorem filozofji; w 1887 został docentem pedagogiki w uniwersytecie. Przekładał Eurypidesa i Sofoklesa; prócz wielu artykułów pedagogicznych wydał: „Paedagogika" (1882—1890); „Rousseau a Pestalozzi v pomieru svém ku Komenskému" (1888); „Jan A. Komensky" (w *Osviecie*, 1892) i in.

Dureau de la Malle Adolf Juljusz Cezar August, erudyta francuski, członek instytutu, * roku 1777, † 1857 r. Oprócz różnych utworów poetycznych ogłosił między innemi następujące prace: „Sur la position des villes et des pays qu'habitait Phinée, fils d'Agénor" (1803) w „Magasin encyclopédique;" „Géographie physique de la meré Noire, de l'intrieure de l'Afrique et de la Méditerranée (1807); „Poliorcétique des anciens" (1819); „L'économie politique des Romains" (2 t., Paryż, 1840), najgłówniejsze jego dzieło; „Climatologie comparée de l'Italie et de l'Andalousie anciennes et modernes" (Paryż, 1849); „L'Algérie, histoire des guerres des Romains, des Byzantins et des Vandales etc." (Paryż, 1852). Umieszczał nadto wiele cennych rozpraw w pamiętnikach Akademji napisów, oraz przetłómaczył Liwjusza i Walerjusza Flakka (*Argonautica*); napisał nadto „Recherche sur la patrie et l'origine des animaux domestiques et des plantes nouvelles, „Patrie du chat" (1825).

Düren, miasto powiatowe w pruskiej prowincji Nadreńskiej, obwodzie Akwizgrańskim, nad rz. Roer, rezydencja urzędu górniczego; 24,500 miesz., fabryki chustek i dywanów, papiernie i odlewnie żelaza.

Dürer Albrecht, znakomity malarz i założyciel nowszego malarstwa w Niemczech, * 1471 r. w Norymberdze, † 1528; uczeń Michała Wohlgemutha; podczas długiej podróży 1490—94 przebywał, o ile wiadomo, w Bazylei, Strasburgu i Kolmarze. Za powrotem w r. 1494 ożenił się, ale piękna i bogata żona zatruwała mu życie. Dla sztuki pracował ciągle i własną sobie torował drogę. W 1506 wyjechał do Wenecji, gdzie sztuka włoska (mianowicie utwory Belliniego) znaczny wpływ na **D.** wywarła, stąd zrobił wycieczkę do Bolonji, gdzie się uczył tajemniczej wówczas sztuki perspektywy; 1507 wrócił do kraju i coraz większy zyskiwał rozgłos. Mianowany przez cesarza Maksymiljana I malarzem nadwornym, piastował tę godność i za Karola V. Podróże **D.** do Niderlandów 1518 i 1521 wywarły większy jeszcze wpływ na dalszy kierunek jego pracy. **D.** jest jednym z najdzielniejszych i największych mistrzów sztuki staro-niemieckiej. Głównym jego celem była staranność charakterystyki, główną zaś cechą jego artystycznego charakteru jest fantastyczność; najgłębsze myśli urozmaica zawsze i ożywia bogatą fantazją; ale ta fantazja wytwarza niekiedy pewne dziwactwa, mianowicie pewną manjerę w szatach i jakiś mieniący połysk kolorytu. Wielkie bogactwo jego talentu objawiło się szczególnie w nadzwyczajnej liczbie rysunków ręcznych, drzeworytów, miedziorytów. On pierwszy wynalazł sztukę rytowania akwafortą, sposób odbijania drzeworytów dwoistą farbą i szklaną tarczę do kopjowania. Do najcelniejszych utworów **D.** należą: Matka Boska z dziecięciem (1520), w Belwederze wiedeńskim; dwa wielkie obrazy z czterema „Ewangelistami" (tak zwane „Cztery temperamenta," 1526, w Pinakotece monachijskiej) i „Portret Hieronima Holzschuler'a" (1516), w Norymberdze. Jako biegły matematyk, napisał także kilka dzieł, między któremi najważniejsze: „Underweysung der messung mit zirckel und richtscheyt, in linien ebnen und gantzen corporen" (Norymb., 1525), podaje wyborne prawidła perspektywy; „Von menschlicher Proportion" (Norymb., 1528) i „Etliche underricht zu befestigung der Stett, Schloss und Flecken" (Norymb., 1527, nowe wydanie Drezno, 1823), najpierwsze w Niemczech dzieło o budowaniu fortec. Ulepszył giserstwo i wspólnie z Wilibaldem Pirkheimerem pracował nad uszlachetnieniem i oczyszczeniem języka niemieckiego. W r. 1828 wzniesiono mu w rodzinnem mieście wspaniały pomnik, modelowany przez Raucha, odlany ze śpiżu przez Burgschmieta. Por. A. v. Eyego „Leben und Wirken Albrecht Dürer's (Nordling., 1860); Retberga „Kritisches Verzeichniss von **D.**'s Kupferstichen und Holzschnitten" (1871) i Allihna „Dürer-Studien" (1871); Ch. Ephrussi „A. Dürer et ses dessins" (Paryż, 1882); Thausing „**D.** Geschichte seines Lebens und seiner Kunst" (1884); „Convay Literary romains of Albrecht **D.**" (Cambridge, 1889); A. Springer „Albrecht **D.**" (Berlin, 1892).

Dürer Albrecht.

Dürrer Jan, brat i uczeń poprzedniego, * roku 1478, był nadwornym malarzem królów polskich: Kazimierza Jagiellończyka, Jana Olbrachta, Aleksandra i Zygmunta I. W r. 1529 ozdabiał malowidłem i złotem pokoje zamku królew-

skiego w Krakowie. Por. Rastawiecki „Słownik malarzy polskich," T. Nieczuja Ziemięcki „Hans **D.**" w „Swiecie" Sarneckiego (1890); Marjan Sokołowski „Kilka słów o Hansie **D.**" (1891).

Duret Franciszek Józef, rzeźbiarz, * 1804 r. w Paryżu, † 1865; uczeń Bosia, otrzymał pierwszą nagrodę akademji w roku 1823 i udał się do Rzymu. Celniejsze dzieła jego dłóta są: „Merkury, wynalazca liry" (1831); „Młody rybak tańcujący tarantelę (1833), za co został ozdobiony krzyżem Legji honorowej; „Posąg marmurowy Molière'a" (1834); „Chaktas na grobie Atali" (1836); „Tancerz neapolitański" (1838); „Winobraniec, improwizujący na zadany przedmiot komiczny" (1839) i w. in.

Durfé Honorjusz, ob. Urfé.

Durfey Tomasz, * 1653 w Exeter, † 1723 w Londynie poeta angielski. Napisał tragedję „The siege of Memphis" (1676) i komedje: „Madame Fickle" (1677); „The plotting sisters" (1691) i Bussy d'Ambois" (1791). Wiersze jego i piosnki wyszły w zbiorze p. t.: „Songs complete" (Londyn, 1699—1720) a utwory dramatyczne p. t.: „Tales moral and comical" (Londyn, 1706).

Durham, górzyste hrabstwo w północnej części Anglji; ma 2,621 klm. kw. i 1,017,000 miesz., których największe bogactwo zawiera się w rozległej na 1300 klm. kw. kopalni węgla, oraz kopalniach srebra, ołowiu i żelaza. Oprócz górnictwa kwitną tu także rękodzielnie i przemysł.—Miasto główne **D.**, dokoła prawie otoczone rz. Wear, liczy 14,800 miesz., jest rezydencją biskupa, ma starożytny kościół katedralny z bibljoteką i uniwersytet, otwarty w r. 1831.

Durham Jan Jerzy Lambton, hrabia, angielski mąż stanu, * 1792 r., od r. 1813 bronił energicznie w izbie niższej praw ludu, 1828 r. został parem, a 1830 jako wielki pieczętarz wszedł do gabinetu. Wyniesiony do godności wicehrabiego *Lambton* i hrabiego *Durham*, udawał się 1833 i 1838 jako poseł nadzwyczajny do Petersburga; w maju 1837 mianowany generalnym gubernatorem Kanady, przedsięwziętemi tam środkami ściągnął na siebie niezadowolenie rządu, tak, że po upływie 6 miesięcy przymuszony był wracać do kraju; † 1840 r. w Cowes na wyspie Wight. Dziedzicem jego tytułów i majątku był *Jerzy Fryderyk d'Arcy*, * 1828 r., który w r. 1849 r. wszedł do izby wyższej, jest obecnie zaś wnuk jego *Jan Jerzy*, * 1855 r.

Düringsfeld Ida, autorka niemiecka, * 1815 w Miliczu na Szląsku, † 1876, zaślubiona 1845 r. ze znanym w dziedzinie historji i literatury baronem Ottonem v. Reinsberg, wcześnie poświęciła się literaturze i wydawała naprzód poezje, potem cały szereg romansów, między któremi najlepszy jest: „Schloss Goczyn" (2 wyd., Berlin, 1845). Przez znaczny przeciąg czasu przebywała wraz z mężem we Włoszech, Czechach, Dalmacji i Belgji, gdzie po większej części zajmowała się studjami filologicznemi i literackiemi. Owocem prac tych między innemi są: „Böhmische Rosen," „Czechische Volkslieder" (Wrocław, 1851); „Reiseskizzen" (3 t., Brema, 1857—58); „Aus Dalmatien" (3 t., Praga, 1857—58) i „Von der Schelde bis zur Maas" (Lipsk, 1861), ważny przyczynek do nowszej literatury flamandzkiej. W r. 1863 ogłosiła „Das Sprichwort als Kosmopolit" (3 t., Lipsk); „Hochreitsbuch" (Lipsk, 1871); „Milena" (1863) i „Prismen" (Berlin, 1873). Po śmierci jej wydano: „Farzino etnographische Kuriositäten" (Lipsk, 1877).

Durini Anioł Marja, arcybiskup ancyrański, nuncjusz papieski w Polsce za konfederacji barskiej. Przybywszy do Warszawy 24 lipca 1767, głównie zjednywał sobie przeciwników króla, który go też z tego powodu nie lubił i usiłował wszelkiemi sposobami pozbyć się niechętnego sobie posła. Zręczny dworak, schlebiający panom i konfederacji, mimo intryg nieprzyjaciół utrzymał się na swem stanowisku do roku 1771. Po powrocie do Włoch, został naprzód gubernatorem Rzymu, później prezydentem legacji awiniońskiej, a 1776 kardynałem. Uczony i rymotwórca, napisał kilka dzieł, które drukował w Polsce, wraz z tłómaczeniem polskiem Epifaniego Minasowicza. Najważniejsze z nich są: wydanie Szymonowicza p. t.: „Simonidis Simonidae Bendoński Leopolitani, Magni Joannis Zamojski, a secretioribus consiliis, Pindari Latini etc." (Warszawa, 1772), z biografją i wyborną krytyką dzieł poety; „Carmina selecta" („Wiersze wybrane," Warszawa, 1775) i „Imagines diaetae Zamościanae" (1777). W r. 1885 wydano w Krakowie „Wybrane poezje M. Anioła Duriniego etc. o Stanisławie Konarskim."

Durink Stanisław, malarz krakowski minjaturowy rękopisów, żyjący w połowie XV w., którego prace znajdują się w rękopisie pergaminowym bibljoteki katedralnej krakowskiej pod tyt.: „Expliciunt banderia Pruthenorum".... i t. d. Rękopis ten jest Jana Długosza, a wyobrażano w nim 51 chorągwi zdobytych 1440 pod Grunwaldem na Krzyżakach. Por. Banderia Prutenorum.

Durio *(Rościan)*, rodzaj roślin z rodziny ślazowych, z plemienia sercznikowych *(Bombaceae)*; należące tu gatunki rosną w Azji Wschodniej i Południowej, oraz na archipelagu Malajskim. **D.** *zibethinus*, drzewo uprawiane na wyspach oceanu Indyjskiego; owoce wielkości głowy ludzkiej są chciwie wyszukiwane przez wiwery; nasiona wielkości jaja gołębiego jadane są prażone, mają smak przyjemny, lecz zapach podobny nieco do zepsutej cebuli; drewno twarde, służy na belki i maszty.

Durjewski Jędrzej, Jezuita, kaznodzieja, nauczyciel wymowy i poetyki, † 1708 w Krakowie. Pracował nad obszernym herbarzem, którego wydał część tylko p. t.: „Pamiątka niezeszła

już zeszłego domu J. W. Panów na Kostkowie i Sztembergu Kostków“ (Kraków, 1702).

Dürkheim (*D. an der Hardt*), miasto w bawarskim Palatynacie Reńskim, u stóp wyniosłości Hardt, nad rz. Isenach, posiada kilka kościołów i 6.055 (1895) miesz., trudniących się uprawą wina i przemysłem. **D.** posiada źródła mineralne solankowe i dobrze urządzony zakład kąpielowy.

Durlach, starożytne miasto w wiel. księstwie Badeńskiem, o milę na wschód od Karlsruhe; posiada stary zamek, kilka fabryk, liczy 9,200 m.

Durm Józef, budowniczy niemiecki, * 1837 w Karlsruhe, kształcił się w wyższej szkole technicznej tamże, w 1868 został profesorem architektury w tejże szkole, 1887 dyrektorem zarządu budowlanego. Odbył liczne podróże naukowe po Europie; wykonał plany licznych willi, domów, pałaców i gmachów publicznych napisał: „Polychrome und konstruktive Details der griechischen Bankunst” (Berlin, 1880); „Das Heidelberger Schloss“ (1884); „Die Kunstdenkmäler im Grossherzogtum Baden” (1887) i wraz z innymi budowniczymi wydał „Handbuch der Architektur,” w którym opracował „Baukunst der Griechen“ i „Baukunst der Etrusker und Römer,”

Durmitor (Dormitor), olbrzymi pień górski w księstwie Czarnogórskiem, 2,528 m. nad p. m. wzniesiony.

Durnica, ob. Kąkol.

Durnowo Iwan Mikołajewicz, mąż stanu rosyjski, * 1830. W r. 1871 gubernator jekaterynosławski, 1882 r. towarzysz ministra, hr. Tołstoja, 1886 naczelnik zakładów dobroczynnych Cesarzowej Marji, a od roku 1889—1895 minister spraw wewnętrznych. Na tem stanowisku przeprowadził reformę ziemstw W roku 1895 został prezesem komitetu ministrów.

Dürnstein, osada w Austrji Niższej, na lewym brzegu Dunaju, ma 518 m., trudniących się uprawą wina. W zamku tutejszym, którego ruiny zachowały się jeszcze, więziony był przez 3 miesiące (1192—93) Ryszard Lwie-Serce; zamek ten zburzyli Szwedzi w wojnie Trzydziestoletniej. W r. 1805 Kutuzow pobił tu Francuzów pod dowództwem Montiera.

Duro, moneta srebrna hiszpańska, bita do 1868 roku, przed r. 1864 w handlu=20 (starym) Reales de vellon, na zasadzie prawa z 15 kwietnia 1848 r.=około 10 złp., podług prawa z r. 1853 warta nieco mniej.

Duroc Michał, książę Friulu, generał francuski pierwszego cesarstwa, * 1772 r. w Pont-à-Mousson; pobierał nauki w szkole artylerji. W r. 1796 wszedł do armji włoskiej, szybko posuwał się na wyższe stopnie i po wstąpieniu na tron Napoleona, mianowany został wielkim marszałkiem dworu 1804. Jako ulubieniec cesarza wywierał wielki wpływ na jego najważniejsze postanowienia. W roku 1806 podpisał po bitwie pod Jena pokój z Saksonją, po bitwie friedlandzkiej 1807 zawarł zawieszenie broni i mianowany został przez cesarza księciem Friulu. Poległ na wzgórzu Markersdorf w górnych Łużycach maja 1813 r., zaraz po bitwie pod Budyszynem. Cesarz zawsze serdecznie ubolewał nad jego zgonem. Prochy D-a zostały złożone w r. 1845 w kościele Inwalidów w Paryżu.

Duroc Michał.

Durow Nadzieja, autorka rosyjska, znana pod pseudonimem *Aleksandrowa*, * 1783 w Chersonie. Nielubiona od matki, opuściła potajemnie dom rodzicielski i w r. 1806 weszła jako prosty żołnierz pod nazwiskiem *Aleksandra Durowa* do konnopolskiego pułku ułanów. W wojnie 1807 Cesarz Aleksander nadał jej nazwisko *Aleksandrow* i mianował kornetem w pułku huzarów, ozdobiwszy krzyżem św. Jerzego. Opuściła służbę wojskową w stopniu sztabs-rotmistrza, a następnie poświęciła się literaturze, † 1866. W roku 1839 ogłosiła swą autobiografję p. t.: „Kawalerzysta Dziewica.” Inne jej pisma są: „Zapiski Aleksandrowa“ (4 t., Petersburg); „Rok życia w Petersburgu” (1839); „Gudyszki” (4 t., 1839); „Jarczuk,“ „Skarb,“ „Zakątek” (1840. Por. Suworyn Bilnow i Łaszmanow w „Russkaja starina“ (1890, № 9); „Encykłopediczesk. Słowar.”

Durowo, jezioro w Wielkiem Ks. Poznańskiem, obwodzie regencji Bydgoskiej, powiecie Wągrowieckim.

Dürr Wilhelm, malarz niemiecki, * 1815 r. w Villingen w Badeńskiem, † 1890 w Monachjum. W 1830 kształcił się w wiedeńskiej Akademji, od 1840 przebywał dłuższy czas w Rzymie. W 1852 został malarzem nadwornym w. ks. badeńskiego. Malował obrazy historyczne, ale głównie odznaczył się w pracach treści religijnej. Do najcelniejszych należą obrazy w chórze kościoła katedr. w Altbreisach: „Chrystus każący na górze“ i „Chrystus błogosławiący dziatki“. Z innych wymienimy: „Czterej Ewangeliści“, „św. Wawrzyniec“, „Kazanie św. Gallusa“, „Koronacja N. Panny“ i in.

Dürrenberg, góra solna, 770 m. wysoka, w austrjackiem księstwie Salzburskiem, nad rz. Salzach, o 1 godzinie drogi od Hallein, przy granicy Wyższej Bawarji. Eksploatowana od 1123, dostarcza rocznie przeszło 400,000 centn. soli.

Dürrenberg, wieś w obwodzie pruskiej regencji Merseburskiej, nad rz. Saalą, ma 270 m. i wielką salinę, wydającą 250,000 centn. metr. rocznie. W pobliżu, pod Tollwitz, leży bogata kopalnia węgla.

Dürrheim, wieś kościelna w Badeńskiem, w obwodzie Willingen, ma 1,100 m. i salinę Ludwika, otwartą 1822, dostarczającą rocznie 212,600 centn. soli.

Durutte Józef Franciszek, hrabia, generał francuski, * 1767, † 1827, służył od czasu rewolucji 1792 w armji francuskiej, znajdował się we wszystkich kampanjach Napoleona, a po jego upadku otrzymał od Ludwika XVIII w 1814 dowództwo nad 3 dywizją wojskową w Metz. Z powrotem Napoleona 1815 mianowany dowódcą 4 dywizji w korpusie Droueta i pod Waterloo odznaczył się rozpaczliwą walecznością. Druga restauracja nie powróciła go już do służby.

Duruy Wiktor, uczony francuski, wielce zasłużony w sprawie edukacyjnej swego kraju; * 1811 w Paryżu, † 1894 tamże. Od 1833 profesor historji w kolegjum Henryka IV (później Napoleona); zasłużył się szeregiem wybornych podręczników do nauczania historji i geografji, któremi wywarł wpływ bardzo zbawienny. Do prac tych należą: „Géographie historique de la république romaine et de l'empire“ (1838); „Géographie historique du moyen-âge“ (1839); „Géographie historique de la France jusqu'en 1453“ (1840); „Histoire romaine“ (1848, polski przekład H. Szymanowskiego, Warszawa, 1866); „Etat du monde Romain vers les temps de la fondation de l'empire“ (1853); „Histoire grecque“ (1851, n. w. 1874) i „Histoire de France“ (3 t., 1852, n. w. 1889). Niektóre z powyższych dzieł należą do wydawanej pod jego kierunkiem od 1853 „Histoire universelle“, obejmującej w 20 t. historję najważniejszych narodów; skrócone wydanie „Historji powszechnej“ przełożył na polski Rogalski (3 t., Warszawa, 1865—69); „Histoire des Romains jusqu'à la mort de Théodose“ (1870—79, t. 7). Oprócz powyższych ogłosił: „Voyage en Allemagne“ (1864) i in. W 1863 mianowany ministrem oświaty, przedstawił (w „Statistique de l'instruction primaire pour l'année 1863“ Paryż 1865) projekt przymusowego i bezpłatnego nauczania, czem ściągnął na się nienawiść duchowieństwa. Z ministerjum ustąpił po utworzeniu gabinetu Olliviera 1869 i w tymże roku mianowany senatorem. W 1879 został członkiem Instytutu, a w r. 1884 członkiem akademji francuskiej.

Duruy Albert, autor francuski, * 1844 w Paryżu, † 1887 tamże; syn ministra i historyka Wiktora **D.**, kształcił się w szkole Normalnej, następnie pracował w gabinecie ojca, w 1870 jako ochotnik walczył pod Wörth i Sedanem, po kapitulacji internowany był w Bonn. Po zawarciu pokoju za pomocą artykułów dziennikarskich i broszur agitował za wzmocnieniem cesarstwa, poczem oddał się studjom historycznym i napisał „L'instruction publique et la Revolution“ (1822, nagrodzone przez Akademję); „Hoche et Marceau“ (1885); „L'armée royale en 1789“ (1888); „Etudes d'histoire militaire sur la Révolution et l'Empire“ (1889).

Duruy Jerzy, autor francuski, brat poprzedniego, * 1853 w Paryżu, kształcił się w Szkole Normalnej, następnie w Szkole Francuskiej w Rzymie i po uzyskaniu stopnia doktora był nauczycielem historji w liceum w Algerze. Do 1885 był nauczycielem w liceum Henryka IV w Paryżu, a 1891 profesorem francuskiej literatury w „Ecole polytechnique“ w Paryżu. Oprócz pism mniejszych, jak „Histoire sommaire de la France“ (1881), „Histoire de Turenne“ (1880), „Petite histoire populaire de la France“ (1881), „Biographie d'hommes célèbres des temps anciens et modernes“ i in.), napisał nagrodzone przez akademję dzieło „Le cardinal Carlo Carafa“ (1883); kilka romansów „Andrée“ (1884), „Le garde du corps“ (1885), „Victoire d'âme“ (1888), „L'unisson“ (1887), „Fin de rêve“ (1889) i in; z dramatów zasługuje na uwagę „Ni dieu, ni maître“ (1890).

Durych Wacław Michał, jako mnich pauliński: Fortunat, * 1735 w Turnowie, † 1802; profesor języków wschodnich i nauk teologicznych w Wiedniu, Mnichowie i Pradze, oraz egzaminator z języka greckiego i hebrajskiego do 1784. Wraz z F. Prochazką z polecenia arcybiskupa praskiego wydał poprawną Biblję czeską (1780). Wydał „Bibliotheca Slavica antiquissimae dialecti communis et ecclasiasticae universae Slavorum dentis“ (Wiedeń, 1795); „Eutychii Benjamin Transalbini Dissertatio philologica de vocibus Hhartymmim et Belahatchem“ (Mnichów, 1767); „De slavo-bohemica sacri codicis versione Dissertatio“ (Praga, 1777) i inne, oraz rękopisy ważne dla językoznawstwa i piśmiennictwa słowiańskiego. Por. J. M. Czerny „Fortunat D.“ (Turnow, 1889).

Dusares, bóg Arabów i Nabatejczyków, którego kult przenieśli kupcy arabscy do Włoch połud. Po nabutejsku nazywa się Du-Szara, po arabsku Duszszera, co znaczy „władca Szery“ najwyższej góry arabskiej Hedżaz, na której rodzi się wino i trzcina cukrowa. Por. Lenormant „Lettres assyriolog.“ (t. II, str. 101).

Dusaulx Jan, * 1728 w Chartres, † 1799; deputowany do zgromadzenia prawodawczego, konwencji i rady starszych. Umiarkowanie jego o mało go nie poprowadziło 1793 pod gilotynę, której uniknął tylko przez protekcję Marata. Oprócz innych pism, wydał: „Voyage à Barèges et dans les Hautes-Pyrenées fait en 1788“ (Paryż, 1796), i dał wyborny przekład Juvenalisa, kilkakrotnie przedrukowany. Wdowa wydała po nim „Pamiętniki“.

Dusburg Piotr, ksiądz, kronikarz zakonu Krzyżaków, żyjący przy końcu XIII i na początku XIV w., † po 1326. Jego „Kronika“, sięgająca do 1326, poświęcona Wernerowi von Orselen, wielkiemu mistrzowi zakonu, wydaną została

we Frankfurcie i Lipsku 1678 przez Hartknocha. Voigt w 3 tomie swej „Historji Prus" zamieścił rozprawę o wartości i wiarogodności kroniki **D.** Por. jeszcze M. Wiszniewski (t. II., str. 140—6) i Semkowicz „Krytyczny rozbiór Dziejów Polskich Jana Długosza do 1384" (Kraków, 1887).

Dusch Jan Jakób, * 1725 w Celle, nauczyciel gimnazjum w Altonie od 1756, † 1787. Jako poeta doświadczał sił swoich w rodzaju dydaktycznym i epopei komicznej. Jego romanse, np. „Geschichte Karl Ferdiner's" (3 t., Wrocław, 1776—80), zupełnie przerobiony p. t. „Der Verlobte zwejer Bräute" (Lipsk, 1785), odznaczają się dobrze kreślonymi charakterami i pięknym językiem. Wiele także mają zalet jego: „Briefe zur Bildung des Geschmacks" (6 części, 2 wyd. Lipsk, 1773—79); „Die Pupille" (Altona, 1798). Zbiór jego poezji wyszedł w Altonie w 1765 i 67.

Du Seigneur Jan Bernard, znakomity rzeźbiarz francuski, * 1808 w Paryżu, † 1866 tamże, uczeń Bosia, Dupaty i Cortot. W 1831 wystawił w Salonie Rolanda Szalonego, który wielkie sprawił wrażenie. Posąg ten znajduje się w ogrodzie Luksemburskim w Paryżu. W 1834 wystawił „Michała Archanioła zwyciężającego szatana", 1835 „św. Augustyna", 1836 posąg „Dagoberta I", „Śmierć Desaix'a"; portrety: „Wiktora Hugo", „Teofila Gauthier", „Gerarda de Nerval" i in. Od 1842 oddał się rzeźbiarstwu religijnemu; z prac tego rodzaju najcelniejsze są: „Ukrzyżowanie" ukończone w 1862 i płaskorzeźby do kaplicy Notre Dame de Bon Secour pod Rouen. Oprócz tego napisał: „L'histoire de la sculpture depuis le IV siècle"; „Les observations pour servir de complément à l'Histoire de la sculpture française d'Emeric David", „Notice sur Coysevox" i in. Por. Le Bibliophile Jacob et Marsousi de Auguirre „Jean Du Seigneur statuaire" (1866).

Dusiaty, miasteczko w gub. Kowieńskiej, pow. Nowo-Aleksandrowskim, nad jeziorem t. n. Ma kościół parafjalny, fundowany 1520 przez Jana Radziwiłła, marszałka litewskiego.

Dusiciel, wąż, ob. Boa.

Dusommerard Aleksander, archeolog francuski, * 1779; początkowo zostawał w służbie wojskowej 1793, a potem cywilnej, † 1842 w St.-Cloud. W pałacu Cluny w Paryżu zgromadził znakomity zbiór zabytków średniowiecznych i przedmiotów sztuki, zakupiony przez rząd 1843. Owoce prac swoich w dziedzinie archeologji złożył w przepysznem dziele „Les arts au moyen-âge" (5 t., Paryż, 1838—46, z 510 rycinami).— Jego syn Edmund **D.**, * 1817 w Paryżu, † 1885, był od śmierci swego ojca konserwatorem Muzeum Cluny, którego wydał katalog.

Dussard Hipolit, ekonomista francuski, * 1798 w Morez, † 1876 w Myer. W 1843—46 był naczelnym redaktorem *Journal des économistes*, a w 1848 prefektem depart. Sekwany Niższej. W 1849 mianowany został członkiem rady stanu. Z prac jego zasługują na uwagę: „De l'état financier de l'Angleterre et des mésures proposées par les whigs et les tories" (1842); „L'exposition universelle de Londres" (1851); „Le crédit et la production agricole" (1853). Razem z Eug. Daire wydał pisma Turgota w „Collection des principaux économistes" i przełożył z Courcelle-Seneil'em z angielskiego „Zasady ekonomji politycznej" J. Stuarta Milla. Por. „Grande Enc." Lamirault'a.

Dussek (właściwie: *Dusik*), Jan Ludwik (właściwie: Ładysław) syn również muzyka *Jana Józefa Dusika* (* 1733, † 1818), kompozytor, * 1761 w Czasławie w król. Czeskiem, † 1812 w Paryżu; był muzykiem i przyjacielem ks. pruskiego Ludwika Ferdynanda; po śmierci tego 1806 zostawał przy ks. Isenburgu, a od 1808 przy Talleyrandzie. Liczba jego kompozycji jest bardzo wielka; wspólnie z Pleyelem wydał szkołę na fortepjan p. t. „Méthode nouvelle" i t. d." (Londyn, 1796). Napisał 12 koncertów, 80 sonat na skrzypce, 53 sonaty na fortepjan i t. d.

Düsseldorf, miasto stołeczne pruskiej regencji t. n., w prowincji Nadreńskiej, oraz stolica byłego księstwa Berg, leży nad Renem przy ujściu rzeczki Düssel, rezydencja biskupa i wyższego sądu apelacyjnego; liczy 176,000 m. W odnowionym 1846 zamku tutejszym znajduje się sławna, 1762 założona a 1832 zreorganizowana, akademja malarstwa; na placu targowym wznosi się statua elektora palatyna Jana Wilhelma. Z zakładów naukowych znajdują się: 2 gimnazja, szkoła realna, obserwatorjum astronomiczne w Bilk i bogata bibljoteka. Przemysł mieszkańców jest w stanie kwitnącym, a tutejszy port wolny przyczynia się wiele do rozwoju żeglugi i handlu. **D.** wyniesiony 1288 do rzędu miast, po wygaśnięciu książąt Jülich, Klewe i Bergu, dostał się hrabiom palatynom Neuburga i był rezydencją elektora palatyna Jana Wilhelma. W 1806 został stolicą księstwa Bergu, z którem w 1815 przeszedł pod panowanie pruskie.—Obwód pruskiej regencji **D.**, najludniejszy w państwie, kwitnący przemysłem, handlem i górnictwem, ma grunt płaski i żyzny, przerznięty jest Renem, który tu przyjmuje Wiperę, Ruhr i inne rzeki. Cała przestrzeń, mająca 5,473 klm. kwadr. powierzchni i 2,192,000 miesz., podzieloną jest na 25 powiatów.

Dusza, nazwa podstawy życia w ludziach i zwierzętach. Z pojęciem duszy łączy się zawsze pewien stopień świadomości. Pod wpływem pojęć chrześcijańskich wyrobił się pogląd dualistyczny na naturę ludzką, przeciwstawiający duszę (ducha) ciału, jako istotą świadomą siebie i niematerjalną, mogącą istnieć niezależnie od ciała. Stronnicy tego poglądu znani są pod nazwą *spiritualistów*, w przeciwstawieniu do materjalistów, uważających, że **D.** jest zależną od naszych organów, mianowicie nerwów i mózgu. Szkoła po-

zytywna, nie zapuszczając się dziś w badania metafizyczne nad istotą duszy, bada tylko objawy życia wewnętrznego i duchowego. Nauka o **D.** nazywa się *psychologją* (ob.).

Dusza w antropologji. Ludzie na pierwotnych szczeblach rozwoju pojmowali dusze jako oddech, oddychanie, tchnienie; świadczy o tem między innemi i etymologja tego wyrazu we wszystkich niemal językach. Niektóre ludy mniemały, że **D.** znajduje się we krwi albo nawet z nią utożsamiały. (Por. Deuteron, XII, 23); z tego powodu nie używali też krwi na pokarm starożytni Rzymianie, a dotychczas Arabowie, Estończycy, Papuanie. Serce uważają za siedlisko duszy, albo samą duszę, mieszkańcy wysp Tonga, Karenowie, niektórzy Papuanie, Basutowie. Według wierzeń pierwotnych, dusza może wychodzić z ciała na czas jakiś i wracać do niego; gdy przytem staje się widoczną, przybiera postać pary (jak przy oddechu w chłodniejszem powietrzu), płomyka, motyla, muchy, gołębia, myszy i in. **D.** opuszcza ciało na czas jakiś i wędruje po świecie i za światem we śnie, w letargu (zachwat, zachwyt, zachwycenie, zajmanie). Ludy pierwotne przypisują czasem człowiekowi dwie i więcej dusz, oraz mniemają, że duszą są obdarzone rośliny i zwierzęta. Por. Tylor „Primitive Culture"; Frazer „The golden Bongh"; Mannhardt „Baumkultus"; Kolberg „Poznań" VII; „Radom.," II; „Kielec.," II; „Krakow.," III); „Archiv für slav. Philologie" (V); Swiętek „Lud nadrabski", 520; „Zbiór wiadomości do antropologji krajowej" III, 90, 154; IX, X, XI, XIV; „Wisła", III, 263, 482; IV, 903; V, 460; VI, 200; IX, 160; Wuttke „Der deutsche Volksaberglaube"; Chełchowski „Powieści" I; Weryho „Bajki łotewskie"; Lippert „Kulturgeschichte" II; Maury „Légendes pieuses", Raoul-Rochette „Achilloïde" I; Inghirami „Galleria Omerica" I; Spiess „Entwickelungs-geschichte der Vorstellungen vom Zustande nach dem Tode" (1877); E. Rohde „Psyche" (1894). Por. artykuły J. Karłowicza w „W. Enc. Powsz. ilustr." (**D.** w antropologji i **D.** w języku).

Dusza w religji chrześcijańskiej, ob. Nieśmiertelność.

Duszan, *Duszman*, ob. Szczepan Silny.

Duszczyzna, w Król. Pols., gub. Lubelskiej, powiecie i gminie Hrubieszów, nad rz. Bugiem położone jezioro, rozległe morgów 30.

Duszek.

Duszek, herb: W polu czerwonem, jednorożec biały z gołębiem siwym na głowie. U szczytu pół takiegoż jednorożca z gołębiem. Por. „Księgę herbową" hr. J. Ostrowskiego.

Duszek Franciszek, * 1731 w Chotieborkach w Czechach, † 1799 w Pradze, pjanista, pedagog i kompozytor muzyczny. Napisał na fortepjan kilka sonat, koncertów, symfonji i t. p.

Duszek albo *Duschek* Franciszek, * 1797 r. w Radoweśnicy w król. Czeskiem, † 1873 pod Waražđinem, od 1845 wice-prezes węgierskiej izby nadwornej, po wybuchu rewolucji 1848 Kossuth mianował go sekretarzem stanu w ministerjum skarbu, w kwietniu 1849 został ministrem skarbu; po złożeniu broni pod Vilagoszem wydał komendantowi austrjackiemu skarbiec, zawierający około 5 miljonów w złocie i srebrze.

Duszet, miasto w gub. Tyfliskiej, nad rz. Argunią, u stóp góry t. n., 2,456 m. (1897), po większej części włościan trudniących się ogrodnictwem; szczątki dawnej twierdzy.—**D.** powiat, ma 3,451 w. kw. powierzchni i w 1897 liczył 69,925 miesz.

Duszka Józef, historyk czeski, * 1840 w Opocznie. Wyuczywszy się u ojca szewctwa, przewędrował Austrję, Włochy i Serbję (1858—1866). Zapoznawszy się w tym czasie z historją czeską, geografją i prahistorją, osiadł w Josefowie i zajął się zbieraniem i porządkowaniem starożytności. W 1882 był wzywany do Wiednia do pomocy przy układaniu zbiorów w Muzeum Dworskiem. Napisał: „Popis przedhistor. naleziszt' v Královéhradecku", „Pamieti Josefova", „Obrazy krajiny naszé v dobách przedhistorickych", oraz wiele artykułów do *Ratibora*. Jest członkiem Towarz. antropologicznego w Wiedniu.

Duszkowa Józefa, * 1756 w Pradze, † 1820, utalentowana śpiewaczka, żona Franciszka, była przyjaciółką Mozarta.

Dusznica bolesna, ob. Angina.

Duszniki, nazwa słowiańska miejsca kąpielowego na Szląsku: Reinerz (ob.).

Duszność, bardzo ważny i częsty objaw chorobowy, polega na tem, że krew niedostatecznie się utlenia, kwas węglany we krwi się nagromadza i sprowadza właściwe nieprzyjemne uczucie, ściskanie w piersiach, niepokój. **D.** powodują zboczenia w którejkolwiek ze spraw stanowiących oddychanie (ob.); i tak: mogą być sparaliżowane mięśnie oddechowe, złamane lub unieruchomione żebra, zatkane kanały powietrzne (nos, krtań, tchawica, oskrzela), zajęte procesem chorobowym albo ściśnięte płuca (zapalenie płuc, suchoty płuc, wysięki w opłucnej), zwolnione krążenie krwi w płucach (przy różnych wadach serca i cierpieniach nerek), zmniejszona ilość we krwi ciałek czerwonych, tlen przyjmujących (bezkrwistość, białaczka, bladaczka). Stopień duszności jest rozmaity i ściśle zależny od stopnia danej choroby; czasem uczucie **D.** i oddech przyspieszony występuje tylko po zmęczeniu, w innych razach **D.** trwa mniej więcej stale, ale z rozmaitem natężeniem, stąd nazwy stopniowe: *dispnoe, apnoe;* przy bardzo silnej wreszcie **D.** nastąpić może i śmierć przez uduszenie. Ob. Asfiksja.

Duś, jezioro w Król. Polsk., gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, gminie Metele położone, 910 morgów przestrzeni obejmujące, z głębokością od 48—120 stóp. Leży między górami, od północy las, grunt nadbrzeżny piaszczysty, miejscami mało urodzajny. Wpływają do tego jeziora trzy strumienie: jeden z bagien gminy Sto-Jeziory, drugi z gruntów nadbrzeżnych Zebrzyszki, trzeci z gruntów folwarku Podusia, wypływa zaś z jeziora rzeczka Dawinia v. Sperninka, która następnie wpada do jeziora Koleśnickiego, odległego o dwie wiorsty.—Ryby: sielawy, szczupaki, okunie, płoć, okleje i stynki obficie są poławiane.

Dutczak Nykoła, utalentowany mosiężnik huculski, † 1889 w Brusturach w Galicji. Wyroby jego mające dużą wartość artystyczną, były odznaczone na wystawach. W wyrobach tych, a zwłaszcza w krzyżach, preważa styl bizantyjski. Por. Fr. Rzehoř „Vyzbroj a kovove ozdoby Huculóv“ i „Sperki karpatskych Huculek” („Zlata Praha” 1888 № 43 i 44).

Dutczyński, herb: Na tarczy, pasem poprzecznym złotym przepołowionej, w polu górnem błękitnem— dwa półksiężyce złote barkami do siebie, a rogami do boków tarczy; w dolnem czerwonem — ręka zbrojna z mieczem. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane, nad I—dwa skrzydła białe, nad II—pół konia białego. Labry z prawej strony błękitne, z lewej czerwone, podbite złotem. Nadany w Galicji 1880.

Dutczyński.

Dutens Ludwik, literat francuski, * w Tours 1730, † 1812 w Londynie, jako historjograf angielski i członek londyńskiej akademji nauk. Znany jest szczególnie jako wydawca pierwszego kompletnego zbior dziełu Leibnitza (6 t., Genewa, 1769). Z prac jego oryginalnych najcelniejsze: „Recherches sur l'origine des découvertes attribuées aux modernes” (2 t., 1766, 1776, 1812); „Histoire de ce qui s'est passé pour le rétablissement d'une régence en Angleterre” (Lond., 1789) i „Mémoires d'un voyageur qui se repose” (3 t., Paryż, 1806).

Dutkiewicz, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dutkiewicz Walenty, uczony prawnik, * 1798, † 1882 w Warszawie. Nauki prawne pobierał w uniwersytecie warszawskim, gdzie w r. 1819 otrzymał stopień magistra prawa, ze szczególnem odznaczeniem: *cum eminentia atque laude eximia.* W roku 1822 wszedł do służby sądowej, był pomocnikiem naczelnego prokuratora senatu, członkiem rady stanu, profesorem kursów prawnych, profesorem prawa cywilnego i dziekanem wydziału prawnego b. Szkoły Głównej Warszawskiej w 1861. Drukował wiele rozpraw prawnych w „Bibljotece Warszawskiej”, wydał: „Prawo hipoteczne w Król. Polskiem obowiązujące” (Warszawa, 1850); „Prawa cywilne, jakie w Polsce obowiązywały od 1347 do wprowadzenia kodeksu Napoleona“ (toż samo p. t. „Program do egzaminu z historji praw etc.“ Warszawa, 1866 i 1869); „Spostrzeżenia nad historją prawodawstw słowiańskich przez W. A. Maciejowskiego“ (Warszawa, 1870); „O znaczeniu jurysprudencji“ (1875); „O mniemanem prawie zwyczajowem w Polsce“ (1876, w „Bibljotece umiejętności prawnych“); „O stosunkach majątkowych między małżonkami“ (1877). Por. Wzmianki w *Ateneum*, *Bibl. Warsz.*, *Gazecie Sądowej* z 1882; Niemirowski A. „Walenty **D.**“ (w *Tyg. Powsz.*, 1881, № 40).

Dutkiewicz Wal.

Dutrochet Renat Joachim Henryk, lekarz i fizjolog francuski, * 1776 r. w depart. Indres, † 1847 w Paryżu. Otrzymawszy w Paryżu 1806 stopień doktora, jako lekarz wojskowy spędził lata 1808—9 w Hiszpanji, lecz wkrótce potem porzucił sztukę lekarską, osiadł na wsi i oddał się wyłącznie badaniom nad fizjologją roślin i zwierząt, próbując często rozwiązania najtrudniejszych zagadnień. „Observations sur l'ostéogénie“ zawierają wiele ważnych poszukiwań nad tworzeniem się kości u płazów; dalej ogłosił o jajkach przed zniesieniem, o budowie piór, o wzroście roślin i owadów, ale głównem jego dziełem jest: „Nouvelles recherches sur l'endosmose et l'exosmose etc.“ (1828). Najważniejsze swe prace wydał p. t. „Mémoires pour servir à l'histoire anatomique et physiologique des végétaux et des animaux“ (2 t. 1837). W 1831 został członkiem instytutu.

Duumviri (łacin.), dwaj mężowie, tak nazywali Rzymianie urząd przez dwie osoby razem sprawowany. W 367 przed Chr. według Liwjusza (XXV, 12) nastąpiła reforma, zamiast dwóch ustanowił senat dziesięciu kapłanów do sprawowania ofiar obrządku greckiego. (Decemwirowie). **D.** *capitales*, rozpoznawali zbrodnie i mieli prawo miecza, sprawiali także niekiedy czynności municypalne. Inni **D.** zarządzali marynarką, inni świątyniami, inni, a mianowicie **D.** *sacrorum*, strzegli ksiąg świętych i odbywali ofiary. Por. Delaunay „Moines et sibylles dans l'antiquité Judeo-Grecque“ (Paryż, 1874, str. 141—168); Marquardt „Röm. Stadtverwaltung“ (Lipsk, 1878; III str. 337—380); Leclercq „Hist. de la divination dans l'antiq“ (Paryż, 1882, IV, str. 286—317).

Duval Walenty, właściwie *Jameray*, uczony francuski, * 1695 w Arthonay w Szampanji, syn ubogiego chłopa; w największym zostając niedostatku, odrywał się od ciężkich robót i pracował

z bezprzykładną usilnością nad własnem wykształceniem, 1718 został profesorem w Luneville, potem żył czas jakiś we Florencji; 1736 powołany do Wiednia na przełożonego gabinetu monet i medali, został 1748 tamże bibljotekarzem; † 1775. Jego dzieła: „Oeuvres“, zawierające uczone rozprawy o medalach, wydał Koch wraz z biografją (2 t., Strasburg, 1784). Oprócz tego z Froelichem i Khellem 1755 **D.** opracował „Numismata cimelii Austriaci Vindobonensis“.

Duval Jerzy, * 1762, † 1853 w Paryżu, napisał przeszło 80 wodewilów i komedji, z których celniejsze są: „Une journée à Versailles“; „Werther“; „M. Vautour“ i t. d. W dziele „Mémoires sur la révolution“ (6 t.) zgromadził wszystkie okropności, na jakie rewolucja zdobyć się mogła.

Duval Aleksander Wincenty Pineux, * 1767 w Rennes, od 1812 członek akademji, od 1830 konserwator bibljoteki w arsenale paryskim, † 1842; komedjopisarz, którego utwory zawierają się w „Oeuvres complètes“ (9 t., Paryż, 1822—25). Do lepszych jego utworów należą: „Edward en Ecosse“ (1802); „Le tyran domestique“ (1805) i „La jeunesse de Henri V“ (1812). Nadto napisał „De la littérature romantique“ (1833). W polskim języku mamy tłómaczone: „Chciwosław“ (Warszawa, 1821) i Wet-za-wet“ (Warszawa, 1830).—Amaury Pineux **D.** starszy brat poprzedniego, * 1760 w Rennes, za czasów dyrektorjatu szef biura nauk i kunsztów, od 1811 członek instytutu, a później członek akademji napisów, † w Paryżu 1838; położył znaczne zasługi na polu historji literatury i sztuki. Główne jego dzieło „Des sépultures chez les anciens et les modernes“ uwieńczone było przez akademję. Był także jednym z najczynniejszych współpracowników dzieła: „Histoire littéraire de la France“.

Duval Emil Wiktor, gener. Kommuny, * 1841 w Paryżu, rozstrzelany 4 kwietnia 1871 w Petit Bicêtre. Z zawodu giser, należał do członków Międzynarodówki. W 1870 był pułkownikiem 13 legjonu gwardji narodowej, brał udział w rozruchach ludowych 31 października 1870 i 71 r. Wkrótce wybrany na członka komuny i mianowany generałem gwardji narodowej uderzył na Wersal, na czele oddziałów powstańczych, ale został przez generała Vinoy wzięty do niewoli i rozstrzelany.

Duval Maciej Marjan, lekarz, * 1844, od 1855 jest profesorem anatomji w Paryżu, w 1882 został członkiem akademji lekarskiej. Napisał: „Précis de l'anatomie à l'usage des artistes“ (1881); „Leçons sur la physiologie du système nerveux“ (1883); „Le Darwinisme“ (1885) i in.

Duval Jerzy, powieściopisarz francuski, * 1847 w Paryżu. Ogłosił powieści: „Chasteté“ (1877); „Un amour sous la Révolution“ (1881); „Le miracle de l'abbé Dulac“ (1882); „Paris qui rit“ (1886); „Un coup de fusil“ (1886); „Fils de loup“ (1887) i „Histoire de la littérature révolutionnaire“.

Duvall Jan, kapłan polski z rodziny francuskiej; był 1757 proboszczem wojnickim; mając stosunki z Młodziejowskim, został proboszczem oficjałem kapituły tarnowskiej. Gdy rząd austrjacki, z przejściem Galicji pod jego panowanie, utworzył nową djecezję tarnowską, **D.** był wybrany na pierwszego biskupa i potwierdzony w Rzymie, ale nie doczekał się sakry i † w Tarnowie 1785.

Duvaux Juljusz, mąż stanu francuski, * w Nancy 1827, profesor kolegjum w Saintes, potem w liceum w Montpélier i w Nancy. Mianowany następnie członkiem rady municypalnej w Nancy, został odwołany przez ministra Fourtou za republikańskie swoje zasady. W 1876 był deputowanym z Nancy i zajmował się sprawami szkolnictwa. W 1882 został podsekretarzem stanu w ministerjum wychowania publicznego, a w 1883 ministrem. Był on przeciwnikiem bulanżyzmu i nie brał udziału w wyborach roku 1889. Wydał Cycerona: „De Senectute“; „De Signis“; „De Supliciis“ i Wirgiljusza „Oeuvres complètes“.

Du Vergier albo Du Verger de Hauranne Jan, zwany „abbé de Saint-Cyran“ (Saint-Siran, z łac. Sigirannus), * 1581 w Bajonnie, † 1643 w Paryżu, przyjaciel Jansenjusa. Był on kanonikiem, a później arcybiskupem w Tours, następnie w Paryżu. Kazania jego zjednały mu wielu zwolenników, kiedy Richelieu w 1638 kazał go uwięzić i dopiero w 1643 wrócił mu wolność. Napisał w 1609 rozprawę p. t. „Question roiale etc.“. W 1626 książkę p. t. „Somme des fautes et faussetés contenues en la Somme Théologique du...“; „Théologie familière ou briève explication des principaux mystères de la foi“ (Paryż, 1642); „Vie de la S-te Vierge“ (Paryż, 1664, pod pseudonimem „Granval“) i „Lettres“ (Lion, 1647 i 1744). Por. Lancelot „Mém. touchant l'abbé de S-t Cyran“ (1733); Clémencet **D.** „Histoire générale du Port-Royal“ (Paryż, 1755—6); Arnauld d'Andilly „Vies interessantes et édifiantes des religieuses du Port-Royal“ (1751); Sainte-Beuve „Port-Royal“ (Paryż, 1860).

Duvergier Jan Chrzciciel Marja, słynny prawnik francuski, * 1792 w Bordeaux, po ukończeniu studjów prawnych został adwokatem w Paryżu. Za monarchji lipcowej był dyrektorem departamentu w min. sprawiedliwości. Z dzieł jego najcelniejsze: „Collection des constitutions, chartes et lois fondamentales des peuples de l'Europe et deux Amériques“ (6 t., Paryż, 1821—23); „Collection complète des lois, decrets, ordonnances, réglements et avis du conseil d'état de 1788—1830“ (2 wyd. 30 t., Paryż, 1824—38); „Table générale analytique et raisonnée de lois, decrets etc. depuis 1788—1833“ (2 t., 1834—38); „De l'effet retroactiv des lois“ (t., 1845) i w. in.

Duvergier de Hauranne Prosper, dyplomata i publicysta francuski, syn *Jana Maryi* **D.**, (* 1792, † 1831) deputowanego i autora wielu broszur politycznych, * 1798 w Rouen, † 1881; członek stronnictwa doktrynerów 1824, gorący zwolennik polityki *juste-milieu*, 1831 wszedł do izby deputowanych i był duszą koalicji, która 1837 obaliła ministerjum Molé. Następnie wspólnie z Thiersem i Odillon Barrotem pracował nad reformą konstytucji, a gdy to sprowadziło rewolucję, zasiadł w zgromadzeniu narodowem po prawej stronie. Skutkiem zamachu stanu 2 grudnia 1851 usunięty z widowni politycznej, udał się do Pjementu, ale w 1853 powrócił do Paryża. 1870 został członkiem Akademji. Głównem jego dziełem jest „Histoire du gouvernement parlamentaire en France de 1814—48“ (1857—73, t. 10). Inne prace jego, oprócz wodewilów, składają się z mów parlamentarnych, raportów i licznych artykułów, umieszczanych w różnych czasopismach i ogłaszanych później w oddzielnych broszurach. Najważniejszemi są wyciągi z „Revue des deux Mondes,“ którego długi czas był spółpracownikiem.—Syn jego *Ernest* **D.**, * 1843 r., † 1877 r., w 1871 członek zgromadzenia narodowego, dał się poznać dziełami: „Huit mois en Amérique“ (2 t., Paryż, 1865) i „La coalition libérale“ (Paryż, 1869) i „La république conservatrice“ (1873).

Duvernoy Jerzy Ludwik, przyrodnik, * 1777 w Montbelliard, † 1835 w Paryżu, przywołany został w końcu zeszłego wieku do Paryża przez Cuviera, któremu w pracach jego dopomagał. Jego to redakcji są trzy ostatnie tomy „Lekcji anatomji porównawczej“ Cuviera. Następnie poświęcił się praktyce lekarskiej w Strasburgu, gdzie został profesorem w fakultecie nauk ścisłych. 1847 mianowany był członkiem akademji nauk.

Duvernois Klemens, dziennikarz i deputowany francuski, * 1836 w Paryżu, † 1879. W rozmaitych czasach był spółpracownikiem wielu różnych czasopism. Po nominacji ks. Napoleona ministrem Algierji (1858), redagował dziennik *L'Algérie nouvelle*. W 1867 z opozycjonisty stał się gorliwym stronnikiem Napoleona III i za pieniądze cesarskie redagował od 1869 dziennik *Le peuple*, przezwany 1869 *Le peuple français*, który był osobistym organem cesarza. W 1869 r. wybrany deputowanym. Podczas wojny francusko-niemieckiej objął w gabinecie Palikao ministerjum rolnictwa i handlu. Po zakończeniu wojny wrócił do Paryża i założył (1872) bonapartystowski dziennik *Ordre*. Oprócz wielu broszur, dotyczących spraw algierskich i mnóstwa rozmaitej treści pism okolicznościowych, ogłosił: „Histoire de l'intervention française au Méxique de 1862—67“ (Paryż 1867). W prasie francuskiej występował (1873) jako gorący stronnik bonapartyzmu. W tymże czasie został dyrektorem hiszpańskiego banku gruntowego, ale wdawszy się w podstępne operacje, został z rozkazu prokuratora aresztowany i skazany na dwa lata więzienia.

Duvernois Aleksander, syn Leona, slawista rosyjski, * 1839, † 1886 w Moskwie. W r. 1869 został profesorem języków słowiańskich w Moskwie. Napisał kilka rozpraw, wydał podręcznik do nauki trzech języków słowiańskich p. t. „Prakticzeskoje rukowodstwo k izuczeniu narieczij: staro-słowiańskawo, czeskawo i polskawo“ (Moskwa 1872), prócz tego układał w r. 1885 dwa słowniki: języka bulgarskiego i słownik języka staro-rosyjskiego, który ukończony został po śmierci **D.**

Duveyrier Anna Honorjusz Józef, dramatyk francuski, znany pod pseudon. *Mélesville*, * 1787 w Paryżu, † 1865. W 1816 porzucił dla literatury karjerę adwokacką. Początkowo pisał melodramaty, później zaś wesołe i pełne dowcipu komedje i wodewile, które układał wespół z innymi, jak ze Scribem, Bracierem, Bayardem i t. d. Wszystkich sztuk jego liczą nie mniej niż *trzysta*. Z komedji jego najcelniejsze: „Les deux précepteurs“ (1817), „L'Avanturier espagnol“ (1820), „La petite maison“ (1826), „La marquise de Sennetere“ (1837), „Un vers de Virgile“ (1857). Z wodewilów miały największą między innemi wziętość następujące: „L'incognito“ (1816); „La veille de noces“ (1817), „Le précepteur dans l'embarras“ (1823), „Le Bourgmestre de Saardam“ (1825), „L'espion russe“ (1829); „Les vieux péchés“ (1833); „La maitresse de maison“ (1845); „Les bijoux indiscrets“ (1850); „Les dames Capitaines“ (1857) i t. d.

Duveyrier Karol, brat poprzedniego, * 1803 w Paryżu, † 1866. Adwokat, gorący zwolennik teorji Saint-Simona, po rewolucji Lipcowej jeden z najczynniejszych agitatorów i współpracowników tej szkoły. Później poświęcił się literaturze i napisał wiele sztuk dla teatru, już to sam, już wespół z bratem lub innymi. Największe powodzenie miały następujące jego utwory: „Faute de s'entendre“ (1838); „Le comité de bienfaisance“ (1839); „Lady Seymour“ (1845); „Les vêpres Siciliennes“ (1855) i t. d.

Duveyrier Henryk, syn poprzedniego, jeden z najzasłużeńszych nowszych podróżników, * 1840 roku w Paryżu, † 1892 roku w skutek samobójstwa. Wcześnie już przedsięwziąwszy postanowienie odbycia naukowej podróży po Afryce, poświęcał się gorliwym studjom we wszystkich naukach, których posiadanie niezbędnym jest warunkiem dla podobnych celów. Jakoż żaden może podróżnik nie był gruntowniej przygotowany od **D.** Od 1859 — 61 zwiedzał Saharę, którą, szczególnie część jej środkową, jak najstaranniej pod wszelkiemi zbadał względami. Ważne i nowe zupełnie wiadomości, dotyczące orografji, hydrografji, geologji, fauny, flory i stosunków etnograficznych, złożył w dzie-

le: „Exploration du Sahara," którego wyszedł tylko t. 1-y, zatytułowany „Les Touaregs du Nord" (Paryż 1864). Słabość, a następnie wojna, podczas której dostał się do niewoli niemieckiej, przeszkodziła kontynuacji dzieła, uznanego powszechnie za wzór dla naukowych prac podróżniczych. Wiele cennych rozpraw umieszczał nadto w specjalnych pismach francuskich i w Petermanna „Mittheilungen". W r. 1867 został sekretarzem, a w r. 1884 prezesem towarzystwa geogr. paryskiego. Napisał jeszcze „La Tunisie" (1881); wydał rocznik „Année géographique" i był współpracownikiem „Dictionnaire de géographie universelle".

Duvicquet Piotr, adwokat i fejletonista dziennika *Journal des Débats*, * 1768 w Clamecy, † 1835; sprawując rozmaite urzędy prawnicze, wszedł do rady pięciuset, gdzie żądał oddania pod sąd rozbitków z pod Calas. Po 18 Brumaire'a został prokuratorem cesarskim i profesorem w liceum Napoleońskiem. Znakomity erudyt, wytrawny klasyk, pisał mnóstwo artykułów krytycznych, odpowiednich ówczesnemu duchowi czasu i towarzystwa. Ogłosił nadto „Komentarz nad Horacym" i dał dobrą edycję pism Marivaux'a.

Duvivier Francjades Fleurus, generał francuski * 1794, † 1848 w Rouen. Ukończywszy szkołę politechniczną 1812, bronił w dwa lata potem Paryża od najścia wojsk sprzymierzonych. Następnie, pobierał jeszcze nauki w szkole aplikacyjnej, a po jej ukończeniu wszedł do korpusu inżynierów. W r. 1825 był instruktorem wojsk beja Tunisu, a 1830 należał do wyprawy algierskiej, gdzie odznaczył się wielkiemi zdolnościami wojskowemi; był komendantem w Bougie 1833, organizatorem pułku spahów w Bonie, a 1836 agą u Arabów. Mianowany pułkownikiem, ufortyfikował Blidę i 1839 został generałem. Wróciwszy do Paryża 1841, ogłosił drukiem: „Solution de la question de l'Algérie"; „Etat des ports en Algérie" (1842) i „Les inscriptions phéniciennes, puniques, numidiques, expliquées par une méthode incontestable" (1846.) W r. 1848 deputowany do zgromadzenia narodowego, robiąc rekonesans barykady 23 czerw. t. r. ranny w nogę † z tej rany.

Du Voisin Jan Chrzciciel, biskup, członek rady stanu i baron za pierwszego cesarstwa we Francji, * 1744 w Langres, † 1813 w Nantes. W r. 1801 był biskupem w Nantes, i powiernikiem Napoleona I. Napisał „Dissertation critique sur la vision de Constantin" (Paryż 1774); „Essai sur la religion naturelle" (1780); „Défense de l'ordre social contre les principes de la Révolution française" (Londyn 1798. i Paryż 1829); „Demonstration évangelique" (Paryż 1802—1826); i „Essai sur la tolérance". Por. „Gr. Encykl." Lamirault'a.

Dux, łaciń. wódz, u Polaków, zwłaszcza z komesami, stanowili zrazu stan wyższy dostojników, objęty ogólną nazwą *principes*. Powszechny obyczaj XI wieku, łączący pojęcia *dux* i *rex* po łacinie, był powodem, że i gocki *kuni*, skąd poszło *konung*, *König*, oraz litew. *kuningas*, słow. *kněz* (archon, princeps), zarówno dux i rex oznaczał. Pojęcie dowództwa, przewodniczenia (duc-ere, reg-ere) w nich widoczne, do tej kategorji wciągnęło tytuł król i wojewoda, etymologicznie nic więcej nieznaczący. Za Bolesława I, tytuł *dominus* odpowiadający wyrazowi ksiądz (dux i rex) nadawanym być począł duchowieństwu na równi z innymi duces, a wtedy za Bolesława III zjawia się dla panującego tytuł *dominus et maximus dux*, co zachowuje Władysław II, lubo obok tego jest w użyciu tytuł *monarcha*, na inny sposób oddający wyrażenie się t. z. Bogufały Xandz veluti princeps et superior rex. Dominus wtedy spadł do znaczenia pan, gospodzin ksandzi (castellanus), a w XIV wieku połączone jeszcze atrybuty capitaneus, dux exercitus, castellanus rozdzielają się. Panujący zaś, snadź od Przemysława II czasów, do wyrazu rex stale przywiązuje pojęcie króla, w XV w. skojarzone z pojęciem elekcji, gdy dux jął oznaczać dziedziczność. (Por. Dąbrówka Jan).

Dux, pierwotne nazwisko pisarza węgierskiego, Doczego Ludwika (ob.).

Dux, ob. Duchców.

Duxbury, wieś położona na wybrzeżu północno-amerykańskiego stanu Massachusetts, o 60 kilometrów od Bostonu, do której doprowadzony jest podmorski telegraf, idący z Brestu, założony w 1869.

Duyckinck, Ewert August, autor amerykański, * 1816 w New-Yorku, † 1878 tamże, wraz z bratem Jerzym założył w 1863 czasopismo „Literary Worls" i wydał „Cyelopaedia of American literature" (1877 i 1888 t. 2). Nadto napisał: „History of the war for the Union" (1861—65) i „History of the worls" (1870, t. 4), i in. Por. Osgood, Memoir of E. A. D. (Boston 1879).

Duyse Prudens van, poeta flamandzki, * 1804 w Dendermonde, † 1859 jako archiwista m. Gandawy; poezjami swemi przyczynił się wiele do odrodzenia języka flamandzkiego. Dzieła jego poetyczne są: „Vaderlaudsche Poezy" (3 t., Gandawa w 1840); „Natalia" (Gand. 1842); „Het Klaverblad" (Bruksela 1848); „De Zeilwagan van Simon Stevin" (Gand. 1848); „Dichtersbespiegeling" (Dendermonde 1849); „Gedichtjes voor Kinderen"; „Nieuwe Kindergedichtjes" i t. d. Do tych prac Duysego dodać jeszcze należy jego utwory dramatyczne i pisma, dotyczące historji narodowej. Por. Micheels „Prudens van D." (Gandawa 1893).

Dvorsky Mikołaj, ksiądz utrakwista, autor czeski w drugiej połowie wieku XVI, napisał: „Zpráva o zavraždieni Ludvika Loreckého z Elkausze a synów jeho" (w Paprockiego „Diadochu"

i w „Czeskiem Muzeum“ z r. 1832), oraz „Jeronyma Wellera Kniha o povinnostech vszech urzadov duchovnich i svietskych“ (1591).

Dvorsky Prokop, pisarz czeski, * 1806, † 1890, Pijar, nauczyciel, później rektor kolegjum praskiego, w epoce odrodzenia oddziaływał na uczniów swych w duchu narodowym. Pisał do Encyklopedji Riegra i „Czasop. Katol. duchovenstwa.“ Osobno wydał z Fr. Douchą w roku 1849 „Diejepis cirkve katolické“ według M. Kullmann'a.

Dvorsky Franciszek Jan, historyk, beletrysta i publicysta czeski, * 1839 w Sobotce. Od r. 1863 pracując w archiwum ziemskiem w Pradze, w r. 1892 został jego głównym archiwistą. Poczynił w niem ważne dla dziejów odkrycia, również jak w archiwach trzebońskiem i indrzychohradeckiem. Ogłosił: „Nejstarszi zbytky desk zemskych pohonnych” (1868); „Historické doklady k zamieróm Albrechta z Valdsztyna“ (1867); „Truchlivá piseň o zahynuti Ludvika, krále czeského, 1526“ (1864); „Staré pisemné památky žen a dcer czeskych“ (1869); „Perchta z Rožmberka“ (1874); „Naszé staré obrazky“ (1879 — 80); „Neues über Kepler“ (1880); „Pamieti o szkolách czeskych“ (1886); „Zuzanka Czerninova z Harasova“ (1886); do współki z Elizą Krásnohorską napisał tragedję „Harantova žena“ (1881). Jest redaktorem „Sniemów czeskich od l. 1526“ od roku 1877 i autorem wielu prac w czasopismach.

Dvorzák Antonin, malarz czeski, * 1817 w Niemczycach, † 1881 w Pradze, od r. 1865 był profesorem rysunków w wyższej szkole politechnicznej. Malował obrazy historyczne, portrety, a później tematy ludowe. Z pomiędzy bardzo licznych prac jego celniejsze są: „Jeniec“ (1847) „Narzeczona“ (1847); „Serenada“ (1850) „Ofiara żebraka“ (1856); „Dziecko cygańskie“ (1857); „Oczekiwanie“ (1862); „Żal serdeczny (1865) i wiele in. Nadto napisał: „Kurzgefasste Abhandlung über Verhältnisse, Knochen und Muskelbau des menschlichen Körpers“ (Praga 1880).

Dvorzák Jindrzich, publicysta czeski, * 1840; pierwszy wiersz jego „Snieżenka“ był drukowany w r. 1858, poczem w różnych czasopismach i wydawnictwach zbiorowych ukazywały się liczne jego poezje i nowele. Zbiór pierwszy jego poezji wyszedł w Bernie 1862 r. Od r. 1864 do 1872 redagował „Morawską Orlicę“ i jak wszyscy niemal redaktorowie czescy w owych czasach był w r. 1869 więziony, co opisał w obrazku „Schlafarrest N. 11.“ W r. 1880 został redaktorem *Reformy* w Wiedniu, w 1881 głównym współpracownikiem tamecznej *Trybuny*, a po śmierci Skrejszovskiego jej redaktorem do r. 1884. Wróciwszy do Berna, wydawał *Narodni Noviny*, w r. 1885 został redaktorem *Hlasu*. Wydał: „Briefe aus einem Ländchen verlassener Brüderstämme“ (1880).

Dvorzák Antoni, znakomity kompozytor czeski, * 1841 w pow. Praskim, syn oberżysty, był przeznaczony do zawodu rzeźniczego, od nauczyciela wiejskiego jednak nauczył się gry na skrzypcach i śpiewu i udał się do Pragi 1857, gdzie jako skrzypek wstąpił do orkiestry i zarazem do tamecznej szkoły organistów. Po jej ukończeniu został przyjęty do orkiestry teatru narodowego, zarazem pracując jako organista w różnych kościołach. Pierwsza jego kompozycja, hymn z chórem i orkiestrą, wykonana 1873 r. w Pradze, przyjętą została z zapałem, a wsparty kilkoletniem stypendjum państwowem, oddał się wyłącznie kompozycji. W 1892 wyjechał do New-Yorku. W utworach swoich zużytkowuje artystycznie rytm słowiański. Z licznych jego kompozycji wymieniamy: „Tańce słowiańskie,“ „Dźwięki z Morawji,“ „Dumka“—elegja na fortepjan, uwerturę husycką (1883), „Rapsodje słowiańskie na orkiestrę (1878); serenadę, opery „Wanda“ (1875); „Dimitri“ (1882); koncerty na fortepjan i skrzypce, duety „Dźwięki z Moraw,“ oratorja „Stabat mater“ (1876), „Swięta Ludmiła“ (1886); „Requiem“ (1890); i t. d.

Dvorzák Antoni.

Dvorzák Wincenty, fizyk czeski, * 1848, był asystentem Macha w Pradze, 1874 został docentem fizyki tamże, 1875 profesorem uniwersytetu chorwackiego w Zagrzebiu, którego był rektorem w r. 1893—1894. Przeprowadził badania nad przyciąganiem i odpychaniem rezonatorów przez ciała brzmiące, nad własnościami elektrycznemi płomieni, i in.

Dvorzák Ksawery, autor czeski, * 1858, od 1885 katecheta w Pradze; prócz prac teologicznych i artykułów w *Czechu*, *Zorzy*, *Vesnie*, wydał zbiorek sonetów: „Zlatou stezkou“ (1889), „Stinem k usvitu“ (1891), „Modlitwy a pisnie“ (1893), oraz przełożył epigramaty Verghettiego.

Dvorzák Rudolf, orjentalista czeski, * 1860, kształcił się u Pijarów w Budiejowicach i w uniwersytecie praskim; był uczniem Koszuta, którego przekład „Dywanu“ Hafiza, wydany po śmierci tłómacza, uwagami opatrzył. Następnie studjował języki wschodnie w Lipsku; napisał tam rozprawę o wyrazach obcych w Koranie (Monachjum, 1884); potem kształcił się dalej w Monachjum; w 1884 habilitował się w uniwersytecie praskim, a 1890 został tam profesorem filologji wschodniej. Liczne jego prace dotyczą bądź lingwistyki, bądź też dziejów kultury.

Dvorzáková Mráczkova Albina, poetka czeska, * 1850, † 1893, mając lat 12, pisała już do

„Zlatych klasów.“ Poezje jej wyszły w r. 1871 p. t. „Chudobky.“

Dwaliszlebi, osada na Kaukazie, w gubernji Kutaiskiej, nad rzeką Lokiry, wpadającą do Rionu, położona o 25 wiorst od miasta Kutaisu. Znajdują się tam cieplice siarczane.

Dwarkanath Tagore wykształcony Ind, reformator religijny Bengalji, * 1745 † 1846. Przyjechał do Europy własnym kosztem wykształcił kilku młodych Indjan w medycynie. Pod jego wpływem powstały w Bengalji dwie sekty teistyczne. Brahmo Samajh i Vedo Samajh.

Dwereni-Usu, osada w Syberji Wschodniej, w obwodzie Zabajkalskim, o dwieście wiorst od Barguzińska. Znajdują się tam cieplice obojętne, chętnie odwiedzane przez Burjatów.

Dwernicki Józef, generał polski, * 14 marca 1779 w Warszawie, † w grudniu 1857 w Łopatynie w Galicji. Wstąpił do legjonów polskich w armji francuskiej, skąd wróciwszy do kraju 1809, brał udział w kampanji wschodnio-galicyjskiej pod rozkazami księcia Poniatowskiego i w wyprawie 1812 r. Po bitwie pod Mirem przeszedł do korpusu Dąbrowskiego i odznaczył się jako zręczny dowódca partyzantów. Mianowany podpułkownikiem i dowódcą 15 pułku ułanów, walczył przez cały czas kampanji 1813 — 14 r.; pod Paryżem (1814) został pułkownikiem i oficerem legji honorowej. Wróciwszy 1815 do kraju, otrzymał w armji polskiej dowództwo 2 pułku ułanów, a 1826 stopień generała brygady. Po wybuchu 1830 r., zorganizował 3 dywizje jazdy, 27 kwietnia przeszedł do Galicji, gdzie korpus jego rozbrojono, a samego wywieziono do Węgier. Następnie kazano mu mieszkać w Lublanie; od roku 1832 przebywał w Paryżu lub Londynie. Ożenił się z Francuzką, p. Brock, z którą r. 1848 wyjechał do Galicji. Z pism **D.** przytaczamy: „Zbiór ogólnych komend dla jazdy” (Warszawa, 1814); „Odpowiedź na pismo p. t. Uwagi Kar. Różyckiego nad wyprawą generała Dwernickiego na Ruś” (Londyn, 1837), w której broni swych działań na Wołyniu; „Pamiętniki” wydane przez pułkownika Lud. Plagowskiego (Lwów, 1870 r.). W Paryżu 1844 ogłoszono: „Notice biographique sur la vie et les travaux militaires de M. général Dwernicki.”

Dwernicki Józef.

Dwie róże, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dworak Stach, pseudonim Skimborowiczowej Anny.

Dworakowski, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dwory miłości, ob. Cours d'amour.

Dworzaczek Ferdynand Gotard Karol, zasłużony lekarz polski, * 1804 w Szluchowie w Prusiech Zachodnich, † 1877 pod Łęczycą. Medycyny słuchał w uniwersytecie warszawskim, w Berlinie, Lipsku i Paryżu, stopień doktorski otrzymał w Wilnie 1830. Praktykę rozpoczął w Warszawie w szpitalu św. Rocha. W 1831 w czasie cholery odznaczał się prawdziwem poświęceniem dla ludzkości i w tymże roku udał się powtórnie za granicę, gdzie słuchał wykładów w Getyndze, Heidelbergu i Paryżu. Wrócił dopiero 1835 do kraju, w 1837 został naczelnym lekarzem nowo urządzonego szpitala ewangelickiego i tu pierwszy upowszechnił metodę auskultacyjną. Rozległa praktyka w mieście zjednała mu jedno z najchlubniejszych stanowisk pośród lekarzy. Towarzystwa lekarskie, warszawskie, wileńskie i krakowskie, zaprosiły go do swego grona. Wskutku zaziębienia 1847 utracił wzrok i osiadł w zadzierżawionej włości Topoli Królewskiej pod Łęczycą. Wiele jego rozpraw drukowano w rozmaitych pismach czasowych, jak: „O cyrkulacji krwi u płodu“ (1833), „O gorączce tyfoidalnej“ (1846), „O epidemjach“ (1847), „Człowiek“ (część I, 1858), „O życiu“ (1854 i 1855), „Rzecz dotycząca filozofji medycyny“ (1857). Życiorys **D.** podał Dybek w *Tyg. Ilustr.* z r. 1876.

Dworzanin. Na dworach możniejszych panów i monarchów znajdowali się dawniej ludzie ćwiczący się do przyszłych posług krajowych, których głównem zajęciem było służyć honorowo panu i towarzyszyć mu we wszystkich jego bądź wojennych wyprawach, bądź innych wycieczkach. Łukasz Górnicki (ob.) napisał pięknym językiem p. t.: „Dworzanin“ dzieło, w którem opowiada, czem jest i jak się ma kształcić dworzanin polski. Por. Przezdziecki „Jagiellonki polskie“ (Kraków, 1868, t. 1, str. 107); Morsztyn „Lutniey księga I,“ (str. 93—94, wyd. Chmielowskiego).

Dworzec, *banhof*, ob. Koleje żelazne.

Dworzecki, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dworzyckie starostwo niegrodowe. Było położone w województwie Połockiem. Wedle metryk litewskich, powstało około 1738 i było w posiadaniu Michała Luszczyka, a następnie Józefa i Anny z Hercyków Strenkowskich. Z mocy przywileju Augusta III, z dnia 12 listopada 1740 r., po Hrehorym Gimbucie, dzierżyli to starostwo Paweł i Franciszka Bohomolcowie, pisarstwo grodzcy witebscy, którzy opłacali z niego kwarty złp. 786 gr. 10, a hyberny złp. 178. W tym to czasie składało się to starostwo z dóbr: Dworzyszcze, Milonki i Jasieniewicze. Ostatnim posiadaczem był Piotr Tadeusz Bohomolec, brat rodzony Franciszka i Jana, słynnych w dziejach literatury polskiej i m. Warszawy, przez swe zapisy dobroczynne.

Dwójgryf, herb: W polu błękitnem dwa gryfy srebrne, wspięte ku sobie. U szczytu trzy pió-

ra strusie. Nadany 1848 r. przez cesarza Mikołaja I.

Dwójgryf.

Dwójkowa forma w algebrze dwumian lub wielomian o dwu zmiennych, wzoru: $a_1x^n+a_2x^{n-1}y+a_3x^{n-2}y^2+\ldots+a_{n+1}y^n$

Dwójkowe logarytmy, układ logarytmów, mający za podstawę 2. czyli czyniący zadość równaniu: $2^x = a$.

Dwójkowy układ liczenia, układ, którego podstawą jest dwa. Tu liczby wyrażają się tylko za pomocą dwu cyfr 0 i 1, tak, że szereg kolejny liczb wyraża się przez 1, 10, 11, 100, 101, 110, 111, 1000.....

Dwór (łac. *Curia*, *aula*, franc. *cour*), nazwa służąca pierwotnie na oznaczenie rezydencji pańskiej, budynku razem z otoczeniem, gdzie się zgromadzał orszak pański; następnie dworem nazywano sam ten orszak, a obecnie pod dworem rozumieją wszystkie osoby należące do otoczenia monarchy, składające jego orszak i przeznaczone do jego i jego rodziny posług. W państwach monarchicznych naturalną prawie jest rzeczą, iż naczelnik i przedstawiciel państwa ma świetniejsze, okazalsze otoczenie od swych poddanych. W starożytności już spotykamy monarchów, otoczonych świetnością, blaskiem i zbytkiem. Monarchowie Wschodu, cesarze rzymscy, a jeszcze więcej bizantyńscy, prowadzili życie zbytkowe, otaczali się tysiącami dworzan, urzędników i przestrzegali prawideł etykiety. Jak liczni i uciążliwi dla narodu musieli być dworzanie bizantyńscy, możemy zrozumieć ze słów Amjana Marcelina, który ich porównywa do „szarańczy egipskiej." Z połączenia staro-germańskich i bizantyńskich zwyczajów wyrobiły się dwory monarchów frankońskich. Ogólną ich cechą, którą nawet dwór Karola W. zachowywał, była skromność i prostota. Na dworach niemieckich cesarzów większa świetność rozpoczęła się z epoką Hohenstaufów, ale rzeczywistym dopiero blaskiem i okazałością odznaczył się dwór Karola Zuchwałego, ks. Burgundji. Wraz z ręką jego córki obyczaje burgundzkie przeszły do domu Habsburgów i Filip III w Hiszpanji doprowadził dworską etykietę, ceremonje, a zarazem powagę i sztywność, do najwyższego stopnia. Stąd rozszerzyła się etykieta i do innych dworów, szczególnie austrjackiego, neapolitańskiego, sardyńskiego i niektórych niemieckich. Wiele z niej zachwycili i Francuzi, chociaż zupełnie przyjąć się u nich nie mogła; zbytnia bowiem sztywność i nieruchomość hiszpańska nie przystawała do wesołego i lekkiego usposobienie tego narodu. Dlatego etykieta i dworskość Ludwika XIV, która później i dla innych dworów wzorem się stała, zrzuciła z siebie ociężałość hiszpańską, a przystroiła się w wesołość i galanterję francuską. Obecnie dwory monarsze stanowią niejako odrębne całości, zostają one zwykle pod zarządem osobnego *ministra dworu* i rozpadają się na wydziały, zostające pod zarządem osobnych naczelników.—*Dwór królewski w dawnej Polsce.* Bolesław Wielki wyprawiał uczty, na które przystęp mieli rycerze. Za Jagiellonów, i później, szlachta miała prawo wchodzenia na pokoje i uczty królewskie. Obyczaje były tu w części swojskie, w części obce. Swojskie, bo szlachta zazdrosna o to, aby król się cudzoziemcami nie otaczał, przestrzegała ściśle, aby dworskie posady dostawały się Polakom i określała liczbę cudzoziemców w *paktach konwentach.* Cudzoziemskie, bo królowe bywały cudzoziemki i przywoziły z sobą różne mody. Tak za Piastów przeważał wpływ niemiecki, za Jagiellonów dwór brał wzory z Austrji. Za ostatnich Wazów, Michała i Jana III naśladowano modę francuską, za Augustów saską, a za Poniatowskiego petersburską. Wielcy marszałkowie mieli pod swą władzą dworzan, służących pod różnemi nazwami: sekretarzów, stolników, cześników, podkomorzych, krajczych i t. d. i opłacanych z dóbr stołowych. Królowe miewały dwór osobny, złożony z ochmistrza, ochmistrzyni, kanclerza, podskarbiego, cześnika, stolnika, podstolego i innych. Liczba dworzan bywała nieoznaczoną. Dworem królowej zawiadował marszałek, zwyczajnie senatorskiej godności, zwany ochmistrzem; drugim z kolei był kanclerz, pisujący lub polecający pisać jej listy, zachowujący u siebie prywatną pieczęć królowej. Bywał nim zwykle duchowny. Ochmistrzyni, senatorskiego stanu, była przełożona nad paniami dworskiemi. Por. Sokołowski Marjan „Ruiny na ostrowie Lednicy" (str. 231 – 239); St. Smolka „Mieszko stary" (str. 30—162); Fr. Piekosiński „Rachunki dworu Wł. Jag. i królowej Jadwigi" (Kraków, 1896); Lewicki „Codex epistolaris s. XV" (Kraków, 1891); Przezdziecki „Jagiellonki polskie w XV i XVI w." (t. I, str. 8); T. Korzon „Wewnętrzne Dzieje Polski za Stanisława Augusta."

Dwór wiejski, nazwa domu zamieszkanego przez dziedzica lub dzierżawcę wioski. Domy te zwyczajnie w dawnej Polsce jednakowo były stawiane. Były to podłużne, drewniane, najczęściej modrzewiowe, budynki, z gankiem na dwu słupach wspartym. Dach bywał wysoki, ściany pobielone, okiennice z zewnątrz. Przy ganku, od strony wjazdu, znajdował się słup z wielu kółkami żelaznemi, do których przywiązywali przyjezdni swe konie, dalej nieco stał gołębnik i kilka drzew wielkich, cienistych. Wnętrze składało się zwyczajnie z sieni, 4 pokojów, śpiżarni i kuchni. Po za domem bywał ogród owocowy i warzywny. Jeszcze w r. 1852 istniał w Chruszczynie Wielkiej, w Skalbmierskiem, dwór starożytny, postawiony przez Jana Dąmbskiego, cześnika inowrocławskiego na początku XVII wieku. Por. Zygmunt Gloger w „Encykl. rolniczej" (tom II).

Dwuamidoazobenzol, ob. Dwuazobenzol.

Dwuazobenzol, $C_6H_5.NN.OH$, jest w stanie wolnym nieznany, ale związki jego mają pewne znaczenie w farbierstwie, jak *chlorek dwuamidoazobenzolu*, który w handlu znany jest pod nazwą *chryzoidyny* i używa się do barwienia wełny, jedwabiu i bawełny na pomarańczowo. Chryzoidyna pochłania tak silnie promienie chemiczne widma słonecznego, że używa się do powlekania szyb w oknach ciemni fotograficznych.

Dwubarwność, *dychroizm*, własność pewnych kryształów podwójnie łamiących światło, polegająca na tem, że się wydają inaczej zabarwionemi w kierunku osi i w kierunkach do nich prostopadłych. Zjawisko to, dostrzeżone przez Biota, zbadał dokładnie 1845 r. Haidinger. Tak np. rozmaite odmiany turmalinu dają w kierunku osi światło ciemno-czerwone, ciemno-zielone, indygowo-niebieskie, lub nawet czarne; w kierunkach zaś do niej prostopadłych: różowe, blado-zielone, lub żółte. Prócz turmalinu podobne własności posiadają niektóre inne, również optycznie jednoosiowe kryształy, jak odmiany topazu przydymionego, apofilitu, cyrkonu i in. Podobneż zjawiska zachodzą w kryształach optycznie dwuosiowych, lecz tu już mamy do czynienia z trychroizmem czyli trójbarwnością, lub też, ogólnie mówiąc, wielobarwnością (pleochroizm).

Dwucienni *(Amphiscii)*, mieszkańcy okolic międzyzwrotnikowych, stąd, że w ciągu roku mają słońce naprzemian po stronie północnej i południowej, rzucają więc cień na stronę południową i północną, gdy mieszkańcy okolic pozazwrotnikowych rzucają stale cień jednostronny.

Dwuczub, nazwa polska ptaka Dicholophus (ob.).

Dwudenar, denar podwójny, wybijany na Litwie od 1566 do 1621 r., bez napisów, tylko z cyfrą królewską i liczbą rzymską II.

Dwudomowe, *dwupienne (plantae dioieae)*, rośliny, w których kwiaty słupkowe i pręcikowe rosną na oddzielnych osobnikach, jak chmiel lub topola. W układzie Linneusza stanowiły one 22-ą klasę.

Dwudyszne *(Dipnoi)*, nazwa wprowadzona przez Jana Müllera na oznaczenie zwierząt posiadających dwojaki sposób oddychania: za pomocą skrzel jak ryby, i płuc jak płazy. Stanowią więc one naturalne przejście od ryb do płazów i w historji rozwoju istot nader ważne mają znaczenie. Gdy żyją w wodzie, oddychają skrzelami, gdy zaś, co często się dzieje w krajach zwrotnikowych, żyją w szlamie, oddychają płucami. Häckel umieszcza je między rybami a płazami. Należą tu głównie *Lepidosiren* (ob.) i *Ceratodus* (ob.).

Dwudzielność, toż co dichotomja (ob.).

Dwudziestościan, bryła ograniczona 20 ścianami. **D.** *foremny*, jeden z pięciu wielościanów foremnych, ograniczony jest 20 trójkątami równobocznemi, sobie równemi; ma 30 krawędzi, 12 kątów bryłowych pięciościennych i 60 kątów płaskich po 60%.

Dwugląd, wyraz rzadko używany na oznaczenie *paralaksy* (ob.).

Dwugłos, jest to współdźwięk dwu tonów, który, stanowiąc pierwszy zawiązek harmonji, nie jest przecież jeszcze akordem, będąc tylko jego skróceniem, czyli rozczłonkowaniem i w połączeniu dopiero z trzecim tonem akord nabiera samoistności i znaczenia. — **Dwugłosowym** zowie się utwór muzyczny, którego harmonja składa się z dwu głosów głównych. Stanowi on duet na dwa instrumenta, lub dwa głosy ludzkie napisany, albo też ustęp większy lub mniejszy w sztuce, w pełni uharmonizowanej, gdy dwie partje przeważnie lub koncertująco występują.

Dwugłoska, *dyftong*, tak się nazywa w gramatyce brzmienie złożone z dwu różnych samogłosek, łącznie wymawianych, jak np. w językach: greckim, łacińskim, niemieckim i niektórych innych: *ae*, *ai*, *au*, *ei*, *eu*, *oe*, *ou* i t. d. Stąd wynika, że dwugłoska sama, lub ze spółgłoskami, tworzy *jedną* zgłoskę (sylabę). W języku polskim zdarzają się dwugłoski tylko w wyrazach pochodzenia obcego, oraz w wyrazach naśladowniczych: miau, miauczeć. W niektórych językach pierwotne dwugłoski z czasem zaczęto wymawiać, jak samogłoski pojedyńcze, jak np. w języku greckim: αι, ευ, οι, we francuskim: ai, eu, ou, ei, w łacińskim ae, oe. Czasem bywają połączenia trzech samogłosek w jedną, jak we franc. eau, w hiszpańskim: uái, uéi, iái, iéi.

Dwugłowy *mięsień (Biceps)*, najpowierzchowniejszy z mięśni okolicy ramieniowej przedniej; mięsień ten, obrócony na wewnątrz, znajduje się bezpośrednio za powięzią i skórą, na której wystaje. Jest on podłużny i wrzecionowaty, to jest grubszy w środku, aniżeli przy końcach, gdzie jest rozdwojony na dwie części. Rozdzielenie górne stanowią brzuśce czyli głowy, z których jedna jest długa, a druga krótka. Mięsień ten, kurcząc się, obraca naprzód przedramię w kierunku wywrotnym, kiedy ono było w stanie nawrotnym, a następnie zgina je, kierując zarazem ku przodowi, do klatki piersiowej.

Dwugroszówka, grosz podwójny w srebrze, wybijany na Litwie 1565. W Koronie pokazał się dopiero w r. 1650. Dwugroszówki wybijano także w Gdańsku, Elblągu i Toruniu.

Dwukopytowe *(Bisulca)*, rząd gromady ssących, ob. Przeżuwające.

Dwukształtność *(Dimorfizm)*, własność niektórych ciał, zauważona najpierwej przez Mitscherlicha, że mogą występować w dwu różnych postaciach krystalicznych, które się nie dają sprowadzić do jednej pierwotnej formy krystalicznej. Należą tu: wapień, kwas tytanny, siarczan cynku, magnezji; niektóre ciała, jak węgiel i siarka, przedstawiają zjawisko trójkształtności.

Zjawisko to wcale dostatecznie nie jest wytłómaczonem, nie posiadamy nawet przybliżonej teorji, objaśniającej to zjawisko; tłómaczymy je tylko odmiennem układaniem się cząsteczek w różnych warunkach. **D.** u roślin nazywa Darwin *(Journal of the Linnean Society Botany VII)* zjawisko, jakie przedstawiają niektóre kwiaty, że istnieją w dwu typach—krótkosłupkowym i długosłupkowym *(Primula officinalis, P. elatior, Linum perenne, usitatissimum* i in.); w jednych kwiatach tegoż samego gatunku są pręciki znacznie niższe od słupków, w innych wyższe. Darwin się przekonał, że u takich roślin zapładnianie następuje najlepiej przez krzyżowanie (w naturze za pośrednictwem owadów), gdy zapładnianie w jednym kwiecie następuje z trudnością. Nakoniec w świecie zwierzęcym nazywa Wallace **D.** stopniowe odstępowanie form gatunków od postaci typowej gatunku, co zwłaszcza zauważył na motylach malajskich *(„Contributions to the theory of natural selection“* 1870).

Dwukwadratowe równania, *bikwadratowe*, równania 4-go stopnia typu: $ax^4+bx^2+c=0$. Rozwiązanie ich sprowadza się z łatwością do rozwiązywania równań drugiego stopnia, gdy założymy: $x^2=y$.

Dwuletnie rośliny *(Plantae biennes)*, rośliny zielne, których łodygi kwiatowe wyrastają dopiero w drugim lub trzecim roku i które obumierają po jednokrotnem zakwitnieniu i wydaniu nasion.

Dwulistnik, roślina, ob. Storczyk.

Dwuliścieniowe albo *dwulistniowe (Dicotiledoneae)*, gromada roślin w układzie naturalnym, w której zarodek, najczęściej wewnętrzny, posiada liścieni dwa lub więcej; pęczek między liścieniami ukryty, rostek wyraźny, nagi, rozwijający się w korzeń; liście mają nerwy siatkowato rozgałęzione, łodyga zwykle rozgałęziona, w budowie drzewiastej przedstawia słoje spółśrodkowe (ob. Drzewo), liczebność panująca pięciorna, rzadziej inna; okwiat zwykle podwójny, rzadziej pojedyńczy.

Dwumian *(Binom)*, wyrażenie algebraiczne, złożone z dwu wyrazów połączonych znakami + lub —, np. a+b; $3a^2-2bc$. *Dwumian Newtona (Binom Newtona)* jest to jeden z najważniejszych wzorów w matematyce, służący na podnoszenie do potęg dwumianu. Wzór ten brzmi:

$$(a\pm b)^m=a^m\pm ma^{m-1}+\frac{m(m-1)}{1.\ 2}a^{m-2}b$$

$$\pm\frac{m(m-1)\ (m-2)}{1.\ 2.\ 3}a^{m-3}b^2+\ .\ .\ .\pm b^m$$

Rozwinięcie to kończy się, gdy wykładnik m jest liczbą całkowitą i dodatnią, a liczba jego wyrazów wynosi $m+1$; w innych przypadkach, to jest, gdy m jest liczbą jakąkolwiek, np. ułamkową, lub urojoną, powstaje stąd szereg nieskończony. Za pomocą tego wzoru mamy np.

$(a+b)^5=a^3+5a^4b+10a^3b^2+10a^2b^3+5ab^4+b^5$.

Spółczynniki powyższego rozwinięcia 1, 5, 10 i t. d., zwane *spółczynnikami dwumianu*, posiadają nader ciekawe własności i w różnych miejscach wspominają się w matematyce. Wzór ten podany został przez Newtona 1663 r.; jest on wyryty na nagrobku jego w opactwie westminsterskiem.

Dwu-Mostów (po łac. *Bipontum*, po niemiecku *Zweibrücken)*, księstwo, niegdyś hrabstwo państwa niemieckiego, położone w dzisiejszym Palatynacie bawarskim. Jako hrabstwo przeszło 1385 w posiadanie Palatynatu, a po śmierci cesarza i elektora Ruprechta 1410, wyniesione zostało do godności księstwa. Trzeci syn Ruprechta, Stefan, założył linję *Palatynów Dwu-Mostów*. Z wyniesieniem księcia Karola Gustawa 1654 r. na tron szwedzki, księstwo Dwu-Mostów dostało się Szwecji, po śmierci zaś Karola XII przeszło w posiadanie bocznej linji palatynów Dwu-Mostów, a w r. 1731 do linji Birkenfeld, palatynów Dwu-Mostów, od której dzisiejszy królewski dom bawarski pochodzi. Pokojem lunewilskim zostało ustąpione Francji i tworzyło część departamentu Donnersberg, lecz w 1814 powróciło znowu do Niemiec i w większej części weszło w skład Bawarji. Miasto *Dwu-Mostów*, siedlisko wielu władz administracyjnych, położone nad rzeką Erbach, liczy 12,000 miesz., posiada wiele fabryk, szczególnie maszyn i przyrządów drukarskich i prowadzi dość znaczny handel. Pod względem literackim zasługuje na uwagę wydawnictwem od r. 1779 klasyków greckich, łacińskich i francuskich (Bipontynów). Por. Butters „Ueber die Bipontiner” (1877).

Dwunastek, ob. Jeleń.

Dwunastkowy układ, system liczenia, mający za podstawę liczbę dwanaście. Do wyrażania liczb w tym układzie potrzeba, oprócz zera, jedenastu znaków na cyfry. Cyfra, stojąca na któremkolwiek miejscu danej liczby ma wartość 12 razy większą, aniżeli, gdyby była umieszczona na miejscu poprzedniem, idąc od ręki prawej ku lewej. Arytmetyka, na takim systemie liczenia oparta, nazywa się *arytmetyką dwunastkową (duodecymalną)*. Ponieważ liczba 12 posiada 4 dzielniki: 2, 3, 4 i 6, rachunki w tym systemacie przedstawiałaby więcej udogodnień, aniżeli zwykły układ dziesiątkowy.

Dwunastnica *(duodenum)*, część kiszek (ob.) znajdująca się tuż za żołądkiem, ma około stopę długości i jest zgięta w kształcie podkowy; leży głęboko w jamie brzusznej, na kręgosłupie, błona jej śluzowa pod względem budowy mikroskopowej różni się nieco od innych kiszek. **D.** ma bardzo ważne znaczenie fizjologiczne, do niej wlewają się sok pankreatyczny i żółć; trawienie, mianowicie tłuszczów, wyłącznie prawie tu się odbywa. **D.** ulega często procesom chorobowym, jak katar (ob. Duodenitis), rak, wrzód chroniczny i t. d.

Dwunastokąt, wielokąt o 12 bokach; **D.** *foremny*, wielokąt o 12 bokach (zatem i kątach) równych, wpisuje się w koło, dzieląc łuki, podparte przez boki sześciokąta foremnego, na dwie części równe. Kąt którykolwiek w dwunastokącie foremnym równa się 150°.

Dwunastościan, bryła ograniczona 12 ścianami. **D.** *foremny* jest **D.** ograniczony 12 pięciokątami foremnemi sobie równemi; ma 30 sobie równych krawędzi, 20 kątów trójściennych i 60 kątów płaskich po 108°. W krystalografji **D.** *(dodekaedr)* zowie się wielościan ograniczony 12 kwadratami ukośnemi i dlatego nazwany rombowym.

Dwunastu tablic prawo *(Lex duodecim tabularum)*, zowie się najdawniejsze prawo pisane rzymskie, ułożone przez decemwirów w r. 450 prz. Chr., po ich upadku 449 wyryte na 12 tablicach śpiżowych i wystawione na widok publiczny. Prawo to wydane było na żądanie ludu (plebs), wniesione przez jego trybunów dla ograniczenia władzy, szczególnie sądowej, konsulów. Senat poprzednio jeszcze wydelegował trzech mężów do Niższej Italji i Aten, nie tyle dla poznania i przyswojenia materjalnego prawodawstwa Greków, ile raczej dla poznania jego strony formalnej, kodyfikacji. Po powrocie tych posłów utworzono kolegjum dziesięciu mężów dla ułożenia i poprawienia praw (uti leges et corrigerent si opus esset, et interpretarentur). Praca decemwirów ściągała się głównie do prawa prywatnego (chociaż nie brakło w niej postanowień tyczących się jus publicum i jus sacrum) i stanowiła pierwsze *Corpus juris romani*, które jeszcze za Cycerona chłopcy na pamięć umieć musieli. Przepisy XII tablic aż do cesarzów służyły za podstawę prawa rzymskiego. Ułamki prawa tego najlepiej zebrał Dirksen w dziele p. t. „Uebersicht der bisherigen Versuche zur Kritik und Herstellung des Textes der Zwölftafelfragmente“ (Lipsk, 1824). Por. także Haeckermanna „De legislatione decemvirali“ (Gryphiae, 1843); Gothofredus „Fontes quatuor juris civilis“ (1653); Schöll „Legis duodecim tabularum reliquiae“ (1866); Bruns „Fontes iuris romani antiqui“ (wyd. 6, 1893); Karlow „Römische Rechtsgeschichte“ (I, p. 108).

Dwunożne *(Bipedes)*, oddział gromady ssących, w układzie Latreilla, obejmujący zwierzęta morskie (ob. Wieloryby).

Dwuotworowe *(Didelphia)*, podklasa trzecia w układzie gromady ssących Karola Bonapartego; mieszczą się w niej rzędy workowatych i jednoodchodowych.

Dwuparzystopalcowe *(Łażące, Zygodactyli, Picae, Scansores)*, rząd ptaków mających palec skrajny, podobnie jak ksiuk, w tył zwrócony, mają więc dwa przednie i dwa tylne palce. Należą tu rodziny kukułek, papug, dzięciołów, tukanów i t. d.; wogóle rząd ten, powszechnie używany, mało jest naturalny.

Dwupienne, ob. Dwudomowe.

Dwupłciowość, ob. Hermafrodytyzm.

Dwupłetwe, ob. Wieloryby.

Dwurękie, *Dwuręczne (Bimana)*, rząd pierwszy w gromadzie ssących, ustanowiony dla człowieka w układzie Blumenbacha i przyjęty w następnych systematach. Nazwa ta jednak, w przeciwstawieniu małpom, jako *czwororęcznym*, nie jest właściwą; dolne bowiem kończyny małp, jakkolwiek posiadają własność przeciwstawiania palucha innym palcom, mają jednak ogólne cechy anatomiczne nogi; w szczególności noga goryla bardziej jest zbliżona do nogi człowieka, niż do nóg innych małp.

Dwusilne *(Didynamia)*, czternasta klasa roślin w układzie Linneusza, odznaczająca się 4 pręcikami, których dwa są dłuższe od dwu pozostałych.

Dwuskrzelne *(Dibranchiata)*, rząd mięczaków z gromady głowonogich, cechujący się dwoma skrzelami, umieszczonemi w jamie skrzelowej. Dokoła gęby posiadają wieniec 8 lub 10 ramion, opatrzonych przyssawkami, ciało mają nagie, posiadają woreczek czernidłowy. Zamieszkują morza w różnych strefach. Dzielą się na dwa podrzędy — *ośmioramiennych* i *dziesięcioramiennych*. Główne ich rodzaje są: Ośmiornica *(Octopus)*, Żeglarek *(Argonauta)*, Kałamarnica *(Loligo)*, Mątwa *(Sepia)*.

Dwuskrzydłe owady *(Diptera, Antliata)*, rząd owadów, odbywający przemiany zupełne; owad dojrzały ma jedną tylko parę skrzydeł, zamiast pary tylnej znajdujemy parę pałeczkowatych pręcików, pokrytych w części lub całkiem łyżeczkowatą łuszczką błoniastą *(squamula)*, albo też skrzydła tylne wcale się nie wykształcają. Pyszczek (ob. fig.), urządzony do ssania, ma kształt smoczka, prócz tego u niektórych z obu jego stron znajdują się macki szczękowe (palpi). Oprócz oczu złożonych znajdują się u nich po dwa lub trzy oczka pojedyncze. Rożki na głowie u jednych są krótkie, trojstawowe, te zowią się pospolicie *muchami;* u innych rożki są dłuższe, ciało szczuplejsze, te są zwane *komarami*. W klasyfikacji jednak naukowej rząd ten dzieli się na podrzędy: *aphaniptera* (pchły), *pupipara*, *brachy-*

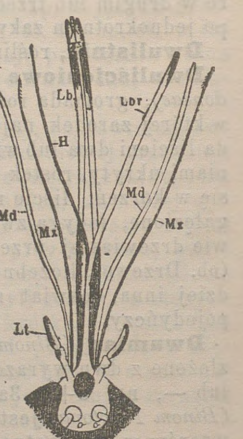

Pyszczek muchy.
H Szczecina wargowa czyli podgębie (hypopharynx), *Lb* warga dolna (smoczek), *Lbr* warga górna, *Lt* macki wargowe, *Md* szczęka górna, *Mx* szczęka dolna czyli żuwaczka.

cera (muchy) i *nemocera* (długorogie). Niektóre gatunki uciążliwe są dla człowieka i zwierząt. Z literatury tu się odnoszącej wymienimy: Fabriciusa „Systema antliatorum“ (Brunświk, 1805); Meigena „Systematische Beschreibung der bekannten europäischen zweiflügligen Insekten“ (7 cz. Akwisgran, 1818—38); Wiedemanna „Ausseeuropäische zweiflüglige Insekten“ (2 cz., 1828—30); Macquarta „Hist. nat. des insectes diptères“ (2 t., 1834—5); Weismanna „Die Entwicklung der Dipteren“ (Lipsk, 1864); Löw „Beschreibung der europäischen Dipteren” (3 t., 1869—73).

Dwuwiersz, ob. Distichon, spolszczone *dystych*. U nas używali tej formy w poetycznem wyrażaniu zdań moralnych i epigramatów Brodziński, Mickiewicz, B. J. Zaleski.

Dwuząb, roślina, ob. Uczep.

Dwuziarn, *dwuziarnczak (Diachenium)*, botaniczna nazwa owocu roślin, należących do rodziny baldaszkowych i marzanowatych. Jest to owoc suchy, podkwiatowy, po dojrzeniu zwykle rozszczepiający się na dwa ziarna czyli półowocki, inaczej *niełupkami (achenium)* zwane, ob. Owoc.

Dwuzłotówka, moneta srebrna polska, wybijana najpierw za Stanisława Augusta 1766 roku w ilości 40 sztuk z grzywny kolońskiej. Ostatnie dwuzłotówki bite były w mennicy warszawskiej 1841 r.

Dwuznaczność, ob. Amfibolja.

Dwużenne, ob. Rozdzielnopłciowe.

Dyakowski, ob. Dyjakowski.

Dyba, dawniej słup, do którego przywiązanych złoczyńców smagano; obecnie kłoda, tram przewiercony, który przestępcom wkładają na ręce lub nogi.

Dybek Andrzej Franciszek, lekarz, * 1783 w Poznaniu, † 1826 w Warszawie. Po ukończeniu nauk w instytucie lekarzy wojskowych w Berlinie, 1806, jako podlekarz, opatrując rannych po bitwie pod Jena, został wzięty do niewoli przez Francuzów. Odesłany do kraju rodzinnego, odbył kampanje 1807 przeciw Prusom i 1809 przeciw Austrji w stopniu chirurga starszego. Po zawarciu pokoju udał się w podróż naukową do Niemiec, gdzie otrzymał stopnie doktora medycyny, chirurgji i filozofji. Został 1812 roku naczelnym chirurgiem w dywizji generała LatourMaubourg, a w r. 1813 naczelnym chirurgiem armji polskiej. Po odbytej kampanji rosyjskiej, przy nowej organizacji wojska polskiego był lekarzem 2 dywizji jazdy, profesorem chirurgji w uniwersytecie warszawskim i w 1817 dyrektorem kliniki chirurgicznej, dziekanem wydziału lekarskiego; w 1820 r. należał do założycieli Tow. lekars. warsz., gdzie został zaraz wice-prezesem. Członek wielu towarzystw naukowych (Rady lekarskiej, Najwyższej Komisji egzaminacyjnej i in.). Mąż prawy, zjednał sobie cześć powszechną. Ogłosił: „O klinice chirurgicznej królewsk. uniw. w Warszawie;“ „Uwagi nad niektóremi chorobami i operacjami i t. d.,“ umieszczone w „Posiedzeniu publ. król. warszawskiego uniwersytetu z d. 6 października 1821.“—Życiorys jego podał Girsztowt w *Tyg. Ilustr.* 1865 r.

Dybek Andrzej.

Dybek Włodzimierz Aleksander, lekarz, syn poprzedniego, * 1824, † 1883. Studja lekarskie ukończył w Berlinie. Po otwarciu w Warszawie akademji lekarskiej wykładał w niej patologję i terapję ogólną. Przepędził kilka lat we wschodniej Rosji (od 1864 do 1870), gdzie u wszystkich klas społeczeństwa niezmierną zjednał sobie sympatję. Wydał: „De pulmonum emphysemate vesiculari“ (Berl., 1847). Jego „Terapja ogólna,“ dzieło wchodzące w skład „Bibl. Um. lek.,“ napisane sumiennie i z obszernym poglądem, nie zostało ukończone.

Dybek Włodzim.

Dybicz (*Diebicz* lub *Dibicz*) *Zabałkański*, Jan Karol Fryderyk, hr., syn pruskiego oficera, a następnie rosyjskiego generał-majora *Jana Ehrenfrieda z Dybicza*, * 1785 r. w Wielkiej Lipie na Szląsku, † 1831 r. w Kleczewie pod Pułtuskiem na cholerę; po wyjściu ze szkoły kadeckiej w Berlinie, wstąpił 1801 r. do służby rosyjskiej; odznaczył się wielokrotnie w bitwach, poczynaod bitwy Austerlickiej w r. 1805, aż do Lipskiej. Po zawarciu pokoju został generał adjutantem, w r. 1822 szefem sztabu generalnego i baronem. Stłumiwszy ruch dekabrystowski, otrzymał tytuł hrabiowski. W wojnie tureckiej (1828—9), był głównodowodzącym i wsławił się przejściem Bałkanów, co zjednało mu tytuł hrabiego *Zabałkańskiego* i stopień feldmarszałka. W latach 1830 — 1831 jako głównodowodzący, stoczył z rozmaitem powodzeniem bitwy pod Dobrem (17 lut.), Wawrem (19—20 lut.), Grochowem (25 lut.) i pod Ostrołęką (26 maja 1831). Por. Schönberg (Belmont) „Graf Diebitsch Sabalkansky“ (Drezno 1830); H. Stürmer „Der Tod des Gr. Diebitsch” (Berlin 1832); „Russkaja starina“ (1880—84).

Dybkowski, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dybowiecki Stanisław, * w Przemyślu w Galicji, był lekarzem i fizykiem Zygmunta III, używającym wielkiej wziętości w całym kraju, † 1618 r.

Dybowski I, v. *Nałęcz* odm. (*Dostojny*), herb: W polu czerwonem pod chustą biała w obręcz zwiniętą i u dołu zwieszoną, trzy wręby srebrne, ku dołowi zmniejszające się. U szczytu trzy

pióra strusie.—**D. II** v. *Lubicz* odm.: W polu błękitnem na podkowie srebrnej krzyż kawalerski srebrny, między ocelami—półtora srebrnego krzyża. U szczytu trzy pióra strusie. Por. „Księga herbowa" hr. J. Ostrowskiego.

Dybowski I.

Dybowski II.

Dybowski Benedykt, zoolog, * 1835 w Adamczynie, gimnazjum ukończył w Mińsku, uniwers. w Dorpacie i Wrocławiu, doktoryzował się w Berlinie i Dorpacie. W 1862 mianowany profesorem zoologji w świeżo otwartej Szkole Głównej warszawskiej, w następnym roku zmuszony opuścić katedrę, udał się na Syberję. Podróżował po Syberji Wsch., zwiedził szczegółowo Kamczatkę, wyspy Kurylskie, jezioro Bajkał, rzekę Amur i wyspę Sachalin. Wróciwszy 1877 do Warszawy, udał się 1878 r. znowu do Syberji Wsch. dla badań zoologicznych. Przebywał na Kamczatce do r. 1883; następnie przeniósł się do Lwowa, dokąd powołanym został na katedrę zoologji. Sprowadził bogate zbiory zoo- i etnologiczne, których wystawa urządzoną była w Warszawie w końcu 1882. Zapoznał Europę z tameczną fauną o wiele dokładniej, niż wszyscy poprzedni podróżnicy. Wykrył ogromną liczbę nieznanych ryb i ptaków, zebrał szacowną kolekcję rzadkich zwierząt, czynił pomiary i spostrzeżenia przyrodnicze, obok tego gromadząc zbiory etnograficzne i spisując słowniki narzeczy syberyjskich. Krakow. Akademja umiejętności, mianowała go swym członkiem czynnym. Rozprawy swe ogłaszał w „Verhandlungen der k. k. zoolog.-botanischen Gesellschaft in Wien"; mianowicie: „Vorläufige Mittheilungen über die Fischfauna des Onon flusses und des Jugoda in Transbaikalien" (1869); „Beitrag zur Kentniss der Wassermolche Sibiriens" (1870); „Zur Kentniss der Fischfauna des Amurgebietes" (1872); „Spostrzeżenia nad ptakami z rodziny gilów" (w *Ornitolog. Journal* 1874); „O raczkach (Gammaridae) z wód Bajkału" (w *Horae societatis entomologicae rossicae*); „Raczki wód jeziora Bajkału" (w czasop. syber. oddziału towarz. geogr. 1878); „O tygrysie usuryjskim" (w *Przyrodzie i Przemyśle* 1870) i in. Za prace swe otrzymał złoty medal od towarzystwa geograficznego petersburskiego. Zbiory jego słownikarskie (narzecza Ainów, Kamczadałów, Korjaków), opracowane przez Ignacego Radlińskiego, wyszły nakładem Akademji krakowskiej w pięciu książkach w latach 1891 — 1894.

Dybowski Ben.

Dybowski Jan, agronom i podróżnik, * 1855 we Francji, kształcił się w Grignon, gdzie następnie wykładał botanikę i ogrodnictwo; w 1889 r. był wysłany przez rząd do Algieru i Sudanu w celach naukowych, powtórnie w 1892 dla odszukania zwłok i ukarania zabójców Crampela. Po powrocie otrzymał medal złoty od paryskiego Towarzystwa geograficznego i został profesorem w szkole agronomicznej. Ogłosił: „Guide du jardinage" (Paryż 1889 z 93 figurami); „Le route du Tchad du Loango au Chari" (Paryż 1893); „Traité de lecture potagère" (Paryż 1894); „L'extrême Sud Algérien" (1891); „W krainie ludożerców" (przekład polski w *Wędrowcu* 1893).

Dybowski Jan.

Dybowskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie i powiecie Inowrocławskim. Podług lustracji z r. 1661 składało się z miasta Podgórza i wsi: Nieszawka Wielka i Mała, Rudak, Gosorzyn, Sławek, Piaski, Kozibór i Cierpiszewo. W r. 1771 było w posiadaniu Antoniego Dąbskiego, wojewody brzesko - kujawskiego i małżonki jego Karoliny z książąt Lubomirskich, którzy z niego opłacali kwarty złp. 2,148 gr. 5, a hyberny złp. 2,678 gr. 24. Na sejmie warszawskim z r. 1773 — 1775 stany Rzeczypospolitej nadały to starostwo na emfiteuzę Dąbskiemu, chorążemu kujawskiemu.

Dybów (Dibovia, Diebau), zamek nad Wisłą, przez Krzyżaków zwany *Vogelsang*, naprzeciw Torunia, pod miastem Podgórzem leżący, wspominany wielokrotnie w dziejach polskich podczas wojen z Krzyżakami. Dziś zostały z niego tylko zwaliska.

Dybus de Diebe, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dycalp (John of), ob. Jankowski Placyd.

Dyce Aleksander, historjograf literatury angielskiej; * 1798 w Edymburgu, † 1869 r.; zasłużył się jako wydawca wielu dawniejszych pisarzów angielskich. W 1840 r. założył wraz z Collierem, Halliwellem i Wrightem *Percy Society* dla wydawania staroangielskich balad, dramatów i wszystkich gatunków poezji. Zyskał głośne imię krytycznemi pracami o Shakspearze, oraz wydaniem wszystkich dzieł jego (6 t., Londyn 1853—58; 2 ed. 9 t. 1866—68). Nadto wydał bardzo pracowite dzieło p. t. „Recollections of the tabletalk of Samuel Rogers" (1856 i n. w. 1887).

Dyce Wilhelm, malarz historyczny angielski, * 1806 w Aberdeen w Szkocji, † 1864 w Streatham. Kształcił się w Rzymie. W r. 1827 wystawił w Royal Academy „Bachusa karmionego przez nimfy." Od r. 1830 był w Anglji przedsta-

wicielem kierunku zwanego przedrafaelowskim. W r. 1835 mianowany członkiem Królewskiej Akademji Szkockiej, 1845 profesorem londyńskiego King's College, a 1848 członkiem Royal Academy. Najcelniejsze z jego prac są: „Chrystus umierający"; „Król Lear"; „George Herbert"; „Herkules dzieckiem" i freski: „Konsekracja arcybiskupa Parkera", „Neptun" i in.

Dychawica, ob. Astma. **D.** nazywa się też choroba zwierząt, zdarzająca się najczęściej u koni i zależąca od cierpień dróg oddechowych lub serca. Poznaje się po tem, że koń dychawiczny, bez gorączki i przy dobrym apetycie, ma oddech przyśpieszony, a oprócz tego daje się u niego widzieć wyraźny rów na ścianie żebrowej; nozdrza jego są rozszerzone, prawie czworokątnie, i okazuje szczególny ruch kiszki odchodowej, odpowiadający każdemu wciąganiu powietrza w płuca i jego oddawaniu. Koń rzadko z tej choroby wychodzi.

Dychawki *(Tracheae)*, narzędzia oddychania u owadów i części pająków, składające się z rurek powietrznych, położonych po obu stronach ciała.

Dychawkowate pająki *(arachnoida trachearia)*, rząd gromady pająków, obejmujący pająki nie posiadające woreczków płucnych, a oddychające dychawkami, jak owady; przyrządy krążenia są w stanie zarodkowym. Jedne nie mają wcale oczu, inne 5 — 4 pojedyńczych. Należą tu kosarze *(opitionina)*, niby niedźwiadki *(pseudoscorpii)*, roztocze czyli moliki *(acarina)* i kleszcze *(ricini)*.

Dyck, Antoni van, jeden z najznakomitszych malarzów, mistrz szkoły holenderskiej, * 1599 r. w Antwerpji, † 1641, naprzód uczeń swego ojca, potem Balena (1609—15) i Rubensa. We Włoszech studjował Tycjana i Pawła Veronese'go;

Antoni van Dyck.

1625 r. odwiedził Paryż. Za powrotem do ojczystego miasta prowadził żywot niezmiernie pracowity i coraz większy zyskiwał swemi pracami rozgłos. W tym czasie oziębiły się przyjazne stosunki **D.** z Rubensem, który chciał mu dać za żonę swą córkę, **D.** zaś czuł skłonność ku jej macosze. Z tego powodu chętnie przyjął zaproszenie księcia Oranji do Haagi, gdzie malował portrety wielu znakomitych owej epoki ludzi; następnie wezwany przez Karola I, wyjechał do Anglji 1632. Tu z małemi tylko przerwami stale zamieszkał, ożenił się 1639 z córką hrabiego Gowrie i prowadził życie bardzo wesołe i wystawne. **D.** we Włoszech dopiero wykształcił własną samoistność, przybrawszy, zamiast flamandzkiej energji i ostrości, wyraz pełen czucia i słodyczy. Ulubionym jego przedmiotem było „Męczeństwo ś. Sebastjana" i „Święta Rodzina." Największą jednak sławę zyskał swemi portretami. Dotąd nikt mu na tem polu nie dorównał. Do najlepszych zaliczają: „Portret Karola I" (1634) w Luwrze, „Portret kardynała Bentivoglio" w galerji Pitti we Florencji i „Portrety rodziny Brignoli" w Genui. Wykonał także zbiór portretów znakomitszych artystów i współczesnych mężów, sztychowany w Antwerpji p. t. „Icones principum virorum etc." Najzupełniejszy zbiór utworów jego pendzla zawiera się w dziele: „Iconographie, ou vies des hommes illustres du XVII siècle" (2 t., Amsterd. 1759). Por. G. P. Bellori „Le vite D." (Rzym 1672); R. Soprani „Le vite dei pittori Genovesi" (Genua 1674); Carpenter „Pictorical notices, consisting of a memoir of Sir Anton van D." (Londyn 1844); Vibiral „L'Iconographie d'Antoine van D." (Lipsk 1877); Guiffrey „Antoine van D." (Paryż 1882); P. Génard „Les grandes familles artistiques d'Anvers" (1859); Max Rosses „Geschiedenis der Antwerpsche Schilderschool" (Gandawa 1879); Van den Branden „Geschiedenis der Antwerpsche Schilderschool" (Antwerpia 1883); A. Michiels „Van Dyck et ses élèves" (Paryż 1881); H. Knackfuss „A. Van Dyck" (Bielefeld i Lipsk 1896).

Dyck Filip van, malarz, * 1679 w Amsterdamie, † 1752 r. w Haadze; zostawał przez znaczny przeciąg czasu na dworze landgrafa hesko-kaselskiego. Zwany od niektórych *Mniejszym van Dyckiem*, uważany jest za ostatniego ze znakomitszych malarzy holenderskich. Tworzył obrazy historyczne, ciemne wnętrza domów i portrety.

Dyck Hermann, malarz i sztycharz niemiecki, * 1812 w Würzburgu, † 1874 w Monachium. Od r. 1835 był rysownikiem do „Fliegende Blätter" i wydał w r. 1840 „Deutsche Sprichwörter und Reime in Bildern." Od r. 1854 był dyrektorem szkoły sztuk stosowanych (Kunstgewerbeschule) w Monachjum. Najlepsze obrazy jego pendzla są: „W przedsionku kasy" (1858); „W pracowni" (1861); „Wnętrze kościoła" (1863) i in.

Dyczkowski Stefan, w XVII, doktor nauk wyzwolonych i filozofji, napisał dzieło p. t. „Rytmophilosophia albo zwierciadło żywota ludzkiego" (Kraków 1639).

Dydak, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dydaktyczna poezja (z gr. *didaskein* nauczać), oznacza rodzaj poezji, mającej przedewszystkiem za cel nauczanie. Ze względu na pojęcie i istotę samej poezji, poezja dydaktyczna czyli *nauczająca*, nie stanowi osobnego rodzaju, gdyż to, co ją ma odróżniać od 3 głównych rodzajów: epiki, liryki i dramatu, t. j. *nauczanie*, jest żywiołem poezji zupełnie obcym. Bo jeżeli

cały poemat ma polegać na podstawie nauczania, to trudno z nim połączyć czyste i swobodne natchnienie, prawdziwy zapał; utwór taki będzie płodem zimnej refleksji, przyodzianej tylko w szatę poetyczną. Powszechnie do poezji dydaktycznej zaliczają takie utwory, w których obok pierwiastku opisowego przeważa cel dydaktyczny, albo też takie, których podstawą nie jest ani opisowość, ani dramatyczność, ale w których przedstawiane są pewne prawdy, maksymy powszechne. Pierwszy rodzaj możnaby nazwać *dydaktyczno-epicznym*, obejmującym w sobie: bajkę, przypowieść, alegorję, satyrę, parodję i list poetyczny; drugi zaś *dydaktyczno-lirycznym*, obejmującym pieśni dydaktyczno-liryczne, gnomy i epigramaty. Każdy zaś utwór, w którym poeta przedmiot jakiś, wzięty już to ze sfery wyższej moralnej (duch, bóstwo, nieśmiertelność), już to ze świata praktycznych lub umysłowych doświadczeń człowieka (ziemiaństwo, umiejętność, sztuka), przedstawia według właściwej jego istoty ze wszystkiemi własnościami i przymiotami, napuszczając ogólny obraz kolorami własnego uczucia i refleksji, nazywają *właściwym poematem dydaktycznym*. Do najcelniejszych w tym rodzaju utworów należą: Hezjoda „Prace i dni“; Lukrecjusza „De natura deorum“; Wirgiljusza „Georgica“; Owidjusza „Ars amandi“; Horacego „Ars poetica“; Vidy „Szachy“; Boszkovica „O zaćmieniach“; Pope'a „The man“ i „Essay on criticism“; Racine'a „La religion“; Boileau „L'Art poétique“; Delille'a „Les jardins“; u Niemców poematy Hallera, Hagedorna, Tiedgego, Rückerta; u nas Kochanowskiego „Szachy“; Reja „Wizerunk żywota człowieka poczciwego“; Klonowicza „Victoria deorum“; Ł. Opalińskiego „Poeta“; A. Albertrandiego „O malarstwie“; D. B. Tomaszewskiego „O sztuce gwiazdarskiej“; Dmochowskiego „O sztuce rymotwórczej“; Koźmiana „Ziemiaństwo“; Mickiewicza „Warcaby“ i t. d.

Dydaktyczna proza, najobszerniejszy dział prozy; należą do niego wszystkie gałęzie wiedzy, zarówno humanistycznej, jak przyrodniczej. Z form prozy dydaktycznej ważniejsze są: przysłowie, maksyma (sentencja), anegdota, koncept, bajka (apolog), parabola (przypowieść), alegorja, charakterystyka (wizerunek), rozprawa (dysertacja), rozbiór (recenzja, krytyka), monografja, podręcznik, system (umiejętności, filozofji).

Dydaktyka, część praktyczna pedagogiki, podająca prawidła nauczania; ob. Pedagogika.

Dydaskalje, (greck. *Didaskalia*), nazywały się u Greków próby i przedstawienia sztuk lub chórów teatralnych, albo też same te sztuki, najczęściej zaś spisy przedstawionych dramatów; z wymienieniem autorów, czasu i powodzenia, z jakiem na scenie były przedstawione. Spisy te zbierano następnie w oddzielne księgi i pomnażano licznemi przypiskami. Pierwszym autorem tego rodzaju pism był Arystoteles, za którym poszli Dicaerchus, Kallimachos, Eratostenes z Byzancjum, Aristarchos i in. Prace ich wszakże zaginęły. U Rzymian najznakomitszym dydaskalistą był Attius. Por. Bergk w „Rheinisch. Mus.“ (z r. 1879, t. 34, str. 263 do 325) i P. Ritschla „Parerga Plautina“ (Lipsk 1845, t. I, str. 247).

Dydek, ob. Dziad (w wierzeniach ludowych).

Dydona, *Dido*, *Elissa*, według podania greckiego historyka Timajosa, córka króla tyryjskiego Mutta, siostra Pigmaljona, który po śmierci ojca sam objął panowanie. **D.** wyszła za mąż za stryja Sicharbasa. Pigmaljon zabił go, chcąc owładnąć jego skarbami; nie zdobył ich wszakże, a **D.** zdołała uciec z niemi i arystokracją tyryjską i wylądowała w Afryce, gdzie u tubylców wyprosiła tyle ziemi, ile jej obejmie skóra byka; jak wiadomo, zagarnęła znaczny obszar, jaki udało się jej okrążyć wązkim paskiem pociętej skóry. Na tem miejscu założyła Kartaginę. Nie chcąc później wyjść za sąsiedniego władcę maksitańskiego, dobrowolnie zginęła na stosie. Por. Meltzer „Geschichte der Karthager“ (Berlin 1870); R. Pietschmann „Gesch. der Phönizier“ (Berlin 1889); Wirgiljusz „Eneida” (ks. I i IV); Movers „Die Phönizier“ (t. I).

Dydym Ślepy, uczeń Orygenesa, * około 308 w Aleksandrji, † 395 r. W młodym wieku stracił wzrok; pomimo to, był przez 50 lat, nauczycielem i przywódcą egzegezy i filozofji chrześcijańskiej w szkole katechetycznej aleksandryjskiej. Dzieło jego p. t. „De principiis“ zostało potępione na soborze nicejskim. W tłómaczeniu łacińskiem przechowały się inne jego pisma, jak: „Liber de Spiritu Sancto“ (1531 i 1614); „Breves enarrationes in epicatholicas“ (Lion 1677); „Adversus Manichaeos“ (Ingolstadt 1604). Zbiór jego dzieł wydał Mingarelli w Bolonji 1769 i Lücke w Getyndze 1829—30. Por. Mingarelli „Veterum testimonia de D-o Alex. caeco“ (Rzym 1764); Guericke „De Schola quae Alexandriae floruit cathechetica“ (Halla 1824—25).

Dydym chrześcijanin, uratował od zhańbienia św. Teodorę, pannę aleksandryjską. Przebrany za żołnierza, wszedł do domu nierządu, oddał swój ubiór żołnierski św. Teodorze, która z domu tym sposobem wyszła niepoznana. Za postępek ten **D.** został skazany na śmierć; kiedy się św. Teodora o tem dowiedziała, sama przyszła i z nim razem poniosła śmierć męczeńską.

Dydyma, miasto w krainie Miletu, słynne w starożytności świątynią Apolina, zwanego Didymaeus, i wyrocznią wielkiej wziętości. Dzisiaj leży na tem miejscu miasto Joronda albo Joran.

Dydyński, Jerzy, herbu Gozdawa, † około 1590 r., stolnik i kasztelan sanocki. Syn jego Jerzy był podczaszym halickim, sędzią kamienieckim i podkomorzym podolskim; był posłem

na trybunał Radomski r. 1630, przy elekcji Władysława podpisał się na akcie 1632 r. Jedyną córkę wydał za Stanisława Rawicz-Wołuckiego, kasztelana halickiego, a majątek zapisał Jerzemu **D.**, ożenionemu z Krystyną Korwin Kossakowską (1669). Por. Niesiecki (t. III, str. 334) i „Monog. hist. geneal." Stanisława hr. Kossakowskiego (I, p. 184).

Dydyński, Marcin (Marcjan), herbu Gozdawa, łowczy chełmski, kasztelan lubaczowski od r. 1761 za Stanisława Augusta. † 1784, kasztelanję wziął po nim Józef Komorowski, starosta ochocki. Por. Baliński „Starożytna Polska" (II, 991); Niesiecki (III, str. 335).

Dydyński Antoni, * 1732, † 1808 r., syn Michała († 1751), herbu Gozdawa, dziedzic Godowy w Galicji, cały swój i żony majątek poświęcił na fundację wieczystą dla ubogiej kształcącej się młodzieży. Zarząd fundacją przysługuje Wydziałowi krajowemu we Lwowie. Statut fundacji imienia Antoniego Dydyńskiego przechowany w Namiestnictwie we Lwowie.

Dydyński Józef, herbu Gozdawa, * 1819 r. w Bydgoszczy, kanonik przy kościele metropolitalnym w Poznaniu, dziekan i proboszcz w Kłecku w W. Ks. Poznańskiem, archeolog i badacz starożytności. Napisał: „Wiadomości historyczne o mieście Kłecku" (1858); „O urnach z krzyżami" (w X tomie „Roczników Tow. Przyj. Nauk" 1878); praca o statucie „de anno gratiae" i prace treści teologicznej.

Dydyński Józef.

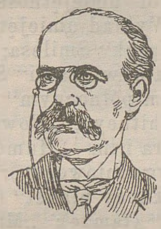

Dydyński Teodor.

Dydyński Teodor, * 1836 r. w Bydgoszczy, studjował nauki prawne w uniwersytetach wrocławskim (1856), berlińskim i heidelberskim. Profesor b. Szkoły Głównej w r. 1866, w której wykładał prawo rzymskie do czasu jej reorganizacji, a następnie 1885 w uniwersytecie warszawskim tenże sam przedmiot. Wydał: „Instytucje Gaja" (Warszawa 1865); „Rzecz o różnicy między zastawem a hypoteką według prawa Rzymskiego" (Warszawa 1866); „Załog po rimskomu prawu" (Warszawa 1872); „Słownik łacińsko-polski do źródeł prawa rzymskiego" (Warszawa 1883); „Beiträge zur handschriftlichen Ueberlieferung der Justinianischen Rechtsquellen. I. Institutionen"(Berlin 1891); „Cesarz Adrjan" (1896).

Dyer Jan, * 1700 r. w Aberglasney w Walji, † 1758, poeta angielski. Z początku poświęcił się malarstwu. Jako poeta dał się poznać poematem „Grongar Hill" (1727). W r. 1740 wydał poemat „The ruins of Rome," opis odbytej przez niego podróży do Włoch. W r. 1757 poemat dydaktyczny „The fleece." Jego „Poems" wyszły w Londynie 1761, później wydali je: Willmott (1853) i Gilfillan (1858). Por. Johnson „Lives of the most eminent English Poets" (n. wydanie 1877).

Dyer Tomasz Henryk, historyk angielski, * 1804 r. w Londynie, † 1888 w Bath; zajmował się naprzód handlem i w częstych podróżach nabrał zamiłowania do badań naukowych. Napisał: „Life of Calvin" (1850); „History of modern Europe" (1861, t. 4, 2 wyd. 1877, t. 5); „Ancient Rome, its vicissitudes and monuments" (2 wyd. 1883); „History of the city of Rome" (1865); „Pompeji, its history, buildings and antiquities" (3 wyd. 1875); „History of the temps of Rome" (1868); „Ancient Athens, its history, topography and remains" (1873); „Imitative art" (1882). Nadto pomieścił wiele rozpraw w „Classical Museum," w Smitha „Dictionaries of biography and geography," które, zarówno jak i dzieła, ogłoszone oddzielnie, zalecają się wielką wiedzą i jasnością wykładu.

Dyer Karol Giffard, malarz krajobrazów amerykański, * 1846 w Chicago. Najlepsze jego obrazy są: „Kościół św. Marka w Wenecji"; „Poranek na Rivie weneckiej"; „Pod kopułą św. Marka" i inne.

Dyfrakcja, ob. Uginanie światła.

Dyfteryt, ob. Błonica.

Dyfterytyczne zapalenie, forma zapalenia błon śluzowych i owrzodzonych powierzchni, forma bardzo złośliwa, połączona z rozpadem tkanki; na powierzchni zaczerwienionej i obrzękłej zjawia się biały nalot, nie dający się zetrzeć bez uszkodzenia tkanki. Nalot ten jest to wysięk włóknikowy, którego część na powierzchnię się wydostaje, część zaś w samym miąższu tkanki zalega, naczynia uciska, tkankę do rozpadu przywodzi i owrzodzenie jej sprawia. **D. z.** jest zaraźliwe i bardzo często epidemicznie się ukazuje, albo w ograniczonem jakiem miejscu, np. w szpitalu, rozwija się epidemicznie. Zajmuje ono gardło, kiszki (dyzenterja, ob.), łącznicę oka, którego najstraszniejszą chorobę stanowi, błonę śluzową macicy po porodach (połogowe cierpienia, ob.), powierzchnię wrzodów (gangrena szpitalna). Towarzyszami **D. z.** są ból silny, ogólny stan gorączkowy. Zapalenie to jest zawsze pochodzenia bakteryjnego i prócz zmian miejscowych wywołać może ogólne zakażenie, w skutkach swoich daleko groźniejsze. Ob. Błonica.

Dyftong, ob. Dwugłoska.

Dyfuzja. Jeżeli dwie ciecze, których wzajemne przyciąganie silniejszem jest od przylegania cząstek każdej cieczy między sobą, są w zetknięciu, to ciecze te mieszają się z sobą, przenikają

się, czyli *dyfundują*; nawet gdy lżejsza ciecz jest ostrożnie laną na cięższą, to i tu ma miejsce **D.**, ciecz lżejsza obniża się w cięższą, cięższa się wznosi, dopóki ciecz nie utworzy jednorodnej mieszaniny. Im w krótszym czasie dokonywa się taka mieszanina, tem większą jest *szybkość dyfuzji*. Tak kwas solny w wodzie dyfunduje 2,33 razy prędzej, niż roztwór soli kuchennej, 7 razy niż roztwór cukru, a 99 razy niż karmel. Podobnież jak karmel dyfundują wolno klej, guma, wodan glinki; w ogóle ciecze trudno dyfundujące zowie Graham *koloidami*, gdy łatwo zaś dyfudujące, *krystaloidami*. Można różnicy tej użyć do oddzielenia koloidów od krystaloidów; jeżeli na taką mieszaninę nalejemy ostrożnie wody, to krystaloidy się podnoszą, podczas gdy koloidy zostają na spodzie. Jeszcze dokładniej rozdział ten nastąpi, jeżeli między mieszaninę a wodę wprowadzimy błonkę koloidową, np. pergamin roślinny (ob.); przez taką błonkę dyfundują tylko krystaloidy, podczas kiedy koloidy pozostają. Metodę tę rozdziału nazywa Graham *djalizą*, a błonkę koloidową *djalizatorem*. Szybkość **D.** jest proporcjonalna do różnicy zagęszczeń cieczy dyfundujących, do wielkości powierzchni zetknięcia i do czasu. Pracowali na tem, oprócz Grahama, Fick, Beilstein, Simmler i Wild, oraz Hoppe i Voit. Ta własność cieczy znajduje zastosowanie w przemyśle, np. w cukrownictwie (ob.), gdy chodzi o saturację soku buraków. Jeżeli różne gazy wzajemnie się stykają, to przenikają się nawzajem, tak, że w stosunkowo krótkim czasie następuje jednostajna mieszanina gazów. **D.** gazów ma przyczynę w rozprężliwości; prędkość **D.** jest odwrotnie proporcjonalna do pierwiastku kwadratowego z gęstości gazów (Graham, 1834). Wodór zatem okazuje silną **D.** i to stanowi ważną przeszkodę w napełnieniu balonów wodorem. W skutek **D.**, gazów powietrze posiada wszędzie ten sam skład odsetkowy. Przenikanie się cieczy i gazów przez cienkie przegrody stanowi zjawisko endosmozy (ob.).

Dyfuzja gazów—ob. Dyfuzja.

Dyfuzja światła—ob. Rozpraszanie.

Dygasiński Adolf, pisarz polski współczesny, * 1839 r. w Niegołowicach w pow. Miechowskiem, nauki gimnazjalne pobierał w Pińczowie i Kielcach i rozpoczął kształcenie się na budowniczego, po otwarciu jednak Szkoły Głównej w Warszawie, oddał się w niej studjom filologicznym i filozoficznym. Przeniósłszy się 1871 do Krakowa, przebywał tam do 1871 i prowadził pensjonat, a następnie księgarnię; przejął wydawnictwo dzieł tanich i pożytecznych Trzecieskiego i wydał znaczną liczbę dzieł ważnych, jak Tyndalla „Ciepło“, Wierzbickiego „Geometrję wykreślną“, Heissiga „Przewodnik do rysunków“, Maxa Müllera „Wykłady o nauce języka“, tegoż autora „Religja jako przedmiot umiejętności porównawczej” (1873) i in. Ostatnie dwa dzieła sam tłómaczył, a po zwinięciu księgarni, przeniósłszy się następnie do Warszawy, oddał się pracy literackiej i pedagogicznej. Jako pedagog zasłużył się zwracaniem uwagi powszechnej na metodę poglądową, którą propagował w licznych artykułach i odczytach, i w tymże przedmiocie wydał oddzielnie: „Nauczanie pierwsze w domu i rodzinie“, „Nauczanie bez książki“ (1880) i in. Do prac jego pedagogicznych należą dalej: „Wypisy polskie“ (cz. 1 i 2), „Katalog dzieł dla dzieci“. Nadto przełożył Smilesa „O obowiązku“, Dittesa „Pedagogikę“, streścił „Loikę“ Milla, przełożył Whitneya „Życie i wzrost języka“ i metodę jego zastosował do wykładu języka polskiego; „Zmysły w stosunku wychowania człowieka“; „Atlasy“ (w „Encyklopedji wychowawczej“); „Obraz psychicznych zjawisk w organizmie ludzkim“ (1885); „Pierwsze nauczanie w domu i szkole“ (1885); „Podręcznik do nauki stylu“; „Elementarz polski“; „Krytyczny katalog książek dla dzieci“; „Przeszłość i przyszłość“ (w „Ognisku“ dla Jeża); „Społeczeństwo nasze w dramacie współczesnym“; „Co to jest dusza“; „Ogólne zasady pedagogiki dra Dittesa“ (1883); przekłady: „Logika“ Milla; „Religja, jako przedmiot umiejętności porównawczej“ M. Müllera; „Wykład umiejętności języka“ M. Müllera; „Obowiązek“ Smilesa; „Życie i praca“ tegoż; „Historja cywilizacji“ Seignobosa; „Życie pod biegunem północnym“ Rotha; „Życie i wzrost języka“ Whitneya; „Nowe myśli o wychowaniu“ Spencera i in. „Hume“ (w „Dodatku do Przeglądu Tygodniowego“); „Schopenhauer“ (tamże); „Mieszkańcy planet“ (tamże); „Myśliciele męczennicy“ (tamże); „Maks Müller i filozofja języka“ (tamże); „Historja filozofji starożytnej“ i inne. W *Przeglądzie Tygodniowym*, *Ateneum*, *Przeglądzie pedagogicznym*, *Roczniku pedagogicznym Wędrowcu* i innych pismach zamieścił znaczną liczbę prac pedagogicznych, filozoficznych i krytycznych. W ostatnich czasach wystąpił także na polu beletrystycznem, a pierwszy zbiór jego „Nowel“ wyszedł oddzielnie 1884 r. Zalecają się one oryginalnością, przedmiot czerpią z życia zarówno ludzkiego, jak i zwierzęcego i ujawniają paralelę tak odrębnych warunków życia, jak np. w nowelach „Wilk, psy i ludzie“; „Co się dzieje w gniazdach“; „Za krowę“; „Jarmark na święty Onufry“; „Na pańskim dworze“; „Niezdara“; „Głód i miłość“; „Kult światła“; „Filozof i praczka“; „Psia dola“; „Na złamanie karku“ (1893); „Gorzałka“ (1894); „Wywczasy młynowskie“ (1895); „Beldonek“; „Listy z Brazylji“ (1891) i in. Prace te zalecają się też wiernem obrazowaniem przyrody.

Dygasiński Adolf

Dygnitarz, urzędnik wyższy w hierarchii rządowej; dygnitarzami w dawnej Polsce byli: senatorowie, wojewodowie, kasztelani i t. p.

Dygresja od łac. digredior — rozejść się, zboczyć; w stylistyce oznacza oddalenie się od głównej osnowy opowiadania, dla wtrącenia jakiegoś ubocznego zdarzenia, albo uwagi. Różni się od epizodu tem, że nie przyczynia się do wyświetlenia wypadków, albo charakterów, głównych w opowieści, i bez szkody dla wątku może być usuniętą.

Dyherrn Jerzy von, * 1848 w Głogowie † 1878 w Rothenburgu. We Wrocławiu studjował nauki teologiczne od 1864, później prawo, wreszcie oddał się literaturze. W r. 1875 przyjął wyznanie rzymsko-katolickie. Wydał zbiory poezji: „In stiller Stund. Dichtungen" (Berlin 1870); „Miniaturen. Lieder zum Komponieren" (Wrocław 1873); „Erzählungen" (Lipsk 1876). Po śmierci jego wyszły: „Auf hoher Flut" (Wrocł. 1880), nowele i szkice p. t. „Tang und Algen" (Lipsk 1876) „Aus der Gesellschaft" (1880) i in. Jego „Gesammelte Werke" wyszły w 6-ciu tomach (Freib. 1879—82).

Dyjakowski, v. *Trąby* odm., herb: W polu czerwonem 4 trąby czarne z nawiązaniami złotemi, munsztukami złączone. U szczytu trzy pióra strusie.

Dyjakowski.

Dyjakowski Mikołaj, dworzanin Jana III, zostawił ciekawy djarjusz, napisany po r. 1717 o wyprawie tego króla pod Wiedeń 1683, ogłoszony pierwszy raz w *Pamiętniku Warszawskim* Brodzińskiego (1823), następnie przedrukowany w Wilnie 1829 i w Krakowie 1861.

Dyjamentowski Wacław, podstoli różański, † 1612 w 80 roku życia, zostawił w rękopisie: „Gody moskiewskie, to jest wesele cara m. Dymitra z Maryną Mniszchówną... i t. d. per modum Dyjaryjusza ab a. 1603 ad a. 1610 succincte opisujący."

Dyjamentowski Przybysław, h. Dryja, z przydomkiem *Mutyna*, sławny i zręczny faiszerz dyplomatów, rodowodów i kronik; * 1694, był stolnikiem urzędowskim. Człowiek uczony, władający doskonale językiem łacińskim i obeznany dobrze ze starożytnościami krajowemi, używał tego wszystkiego na złe, dla dogodzenia próżności ludzkiej, lub dla korzyści pieniężnej. † 1774. Pisał wiele ramot niby historycznych, podając je fałszywie za dzieła ludzi, którzy żyli przed lat tysiącem lub wcale nie istnieli. Najwięcej jest znana „Kronika słowiańsko-sarmacka Prokosza z r. 936", którą drukiem upowszechnił Kownacki (Warsz. 1825). **D.** zostawił w rękopisie mnóstwo takich sfabrykowanych kronik i genealogji, które wylicza Lelewel w „Materjałach do dziejów" (str. 199). Por. J. Lelewel w Bibliotece Polskiej (z r. 1825—26).

Dyjasowa formacja geologiczna, toż co permska formacja.

Dyk J. G. wydał 1810 w Lipsku „Sachsen und Polen. Jungen Geschichtsfreunden gewidmet."

Dykas Tomasz, rzeźbiarz polski, * 1853 roku w Galicji, kształcił się w szkole sztuk pięknych w Krakowie od r. 1875 do 1878, następnie w akademji wiedeńskiej. Otrzymał 1882 nagrodę konkursową za projekt pomnika Mickiewicza; nadto wykonał kilka posągów Matki Boskiej, pomnik Tyzenhauza w Grodnie. Por. życiorys **D.** w „Echu muz. i teatralnem" w r. 1892.

Dykas Tomasz.

Dykasterja (z gr.), dawniej zbiorowe urzędy sądowe, sądownictwo, juryzdykcje, w szczególności zaś: sądy wyższe i sądy kryminalne, oraz sądy rozstrzygające sprawy kolegjalne. Obecnie używamy tego wyrazu w rozleglejszem znaczeniu na określenie wszelkich władz rządowych, tak sądowych, jak administracyjnych.

Dykcja (łac. *dictio*, sposób mówienia) w zastosowaniu do głosu, oznacza sposób wypowiadania wyrazów lub zdań, mniej lub więcej zgodnie z zasadami deklamacji; można wówczas ten wyraz zastąpić przez: wygłoszenie. W zastosowaniu do połączenia wyrazów, **D.** znaczy prawie to samo, co styl (ob.), lub wysłowienie.

Dykcjonarz (z łac. *dictio*), spis alfabetycznym porządkiem wyrazów pewnego języka, ob. Słownik.

Dyktator, nazwa najwyższego urzędnika w miastach latyńskich, a głównie w Rzymie. W rzeczypospolitej rzymskiej dyktator bywał wybierany przez senat i mianowany przez konsula tylko w nadzwyczajnych wypadkach, a mianowicie wtedy, gdy nagłe niebezpieczeństwo zagrażało państwu, gdy do odwrócenia go rozdzielona władza konsulów była niedostateczną, i gdy należało ześrodkować całą siłę państwa, władzę nieograniczoną i królewską, w jednych ręku. Urząd **D.** należał do nadzwyczajnych (*magistratus extraordinarius*), a jakkolwiek nie był wybierany przez lud, był zupełnie prawny. Po wybraniu **D.** ustawały wszystkie inne urzędy, prócz trybunów ludu, te bowiem nie mogły być zawieszane, jako gwarantowane przez *lex sacrata*. Władza **D.** czyli *dyktaktura* była stanowioną zwyczajnie dla jakiegoś celu, np. powstrzymania nieprzyjaciela, poskromienia buntu (*rei gerendae aut seditionis sedandae causa*). W tem tworzeniu **D-y** tylko do pewnego celu, oznaczeniu czasu jego urzędowania na 6 miesięcy, oraz zawarowaniu prawem, że dyktator, zatrzymujący władzę na czas dłuższy, ma być sądzony

o zbrodnię przywrócenia tronu *(crimen effectati regni)*, leżało ograniczenie dyktatury i rękojmia wolności narodu. Oznaką godności dyktatorskiej było 24 liktorów. Z początku (od 501 r. prz. Chr.) urząd ten piastowali tylko patrycjusze, od 356 r. dopuszczeni byli do niego i plebejusze. Ostatnim **D.** w Rzymie był Juljusz Cezar. W nowszych czasach próbowano w nagłych niebezpieczeństwach stanowić tę władzę, tak np. u nas w 1831 i 1863; w Sycylji i Neapolu w 1861 r. i t. d.

Dyktatura. Jest to władza nieograniczona udzielana z pominięciem praw konstytucyjnych, wwyjątkowych razach dla obrony kraju przed nieprzyjacielem, podczas wojny domowej i t. p., kiedy zwykła władza ograniczona nie wystarcza, dla utrzymania bezpieczeństwa w państwie. Po przejściu niebezpieczeństwa, władza ta ustaje. W nowszych czasach władzę taką posiadał Kościuszko u nas 1794, Boliwar w Ameryce południowej, generał Garibaldi w Sycylji i Neapolu 1860.

Dykteryjka (łac. dictum, zwrot mowy zwięzły lub dowcipny). Jest to opowiadanie, powiastka żartobliwa i t. p., mająca na celu zabawę, rozweselenie słuchacza lub czytelnika. **D.** były ulubioną ozdobą rozmów w dawnej Polsce. Por. Łukasz Górnicki „Dworzanin polski;“ Pasek „Pamiętniki“; „facecje“ i „fraszki“ Reja, Kochanowskiego, Wacława Potockiego. W XIX wieku w powieściach i powiastkach dawali **D.** Henryk Rzewuski, Zygmunt Kaczkowski, Gaszyński w „Kontuszowych pogadankach“ (1851). Z. Gloger „Ze starych szpargałów ś. p. Karola Żery,“ „Fraszki i opowiadania“ (1894); Konrad Machczyński „Mozaika wilcza“ (Kraków 1896).

Dyl, *dyle*, drzewo obrobione, używane do ścian budowli, zwykle piłowane, od 3 do 5 cali grubości, szerokie od 9 do 18 cali mniej więcej, długie zaś stosownie do potrzeby, kilka lub kilkanaście łokci.

Dylągowski Bartłomiej, rodem ze wsi Dylągowy w Sanockiem, † 1653, profesor akademji krakow., był lekarzem na dworze Zygmunta III i ogłosił: „Quaestio physica de natura motus“ (Kraków 1634); „Chronologia medica cum titulis honorificis etc.“ (1635).

Dylczyński, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dylczyński Cyprjan, malarz, * 1835 w Warszawie, kształcił się tamże, a następnie w Dreźnie, Monachjum i Paryżu; wykonał: „Jan Kazimierz mnichem;“ „Michał Korybut,“ „Sobiescy w Königssteinie,“ „O chlebie i wodzie,“ „Domowa edukacja,“ „Faust i Małgorzata,“ dwanaście rysunków z życia Karola V dla cesarza Maksymiljana meksyk. i in.

Dylczyński C.

Dylemat (z greck.), właściwie znaczy: podwójne przypuszczenie, w logice zaś rodzaj sylogizmu, którego część pierwsza składa się z hypotezy i z dyzjunkcji sylogizmu, w części drugiej zaś znoszą się wypadki lub skutki tej dyzjunkcji, a więc i w samym wniosku znosi się część pierwsza czyli przypuszczenie. Podchwytliwość tego sylogizmu zjednała mu miano rogatego *(sylogismus cornutus)*, ponieważ przeciwnika łapie niejako między rogi dylematu. Dylematu najwięcej nadużywali sofiści i scholastycy. Oto przykład dylematu: „Ludzie albo są źli, albo dobrzy; jeżeli źli, na tamtym świecie czeka ich kara; jeżeli dobrzy, na ileż tu wystawieni są zasadzek i prześladowań! Zawsze ludzie bardzo są nieszczęśliwi.“

Dyletant (z włosk. *Dilettare*, lubić), oznacza amatora czyli lubownika nauki lub sztuki, której wszakże nie bierze ani za przedmiot do prawdziwych studjów, ani za główne zajęcie w życiu, ale zajmuje się nią tylko z upodobania. Stąd *dyletantyzm* oznacza, przy zamiłowaniu nawet danego przedmiotu, niedokładne, połowiczne lub spaczone jego pojmowanie u ludzi, wydających sądy dorywcze, częstokroć bezzasadne. W końcu naszego wieku dyletantami nazywano uczonych, myślicieli, polityków etc., traktujących swoje specjalności i całą wogóle działalność duchową ludzkości w sposób dobrodusznie sceptyczny; pracujących sumiennie i umiejętnie, ale bez wiary w dodatnie rezultaty swojej pracy, bez przekonania o nieomylności doktryn, dogmatów, teorji filozoficznych i naukowych. Praca była dla nich artystyczną rozrywką, nie świętem powołaniem, kapłaństwem i t. p. Kierunek ten powstał we Francji pod wpływem subtelnej ironji, jaką przesycone były dzieła Renana ob., który nigdy nie zajął stanowiska zdeklarowanego, lecz o wszystkiem wyrażał się z pobłażliwem powątpiewaniem i wszystkiemu przyznawał względną rację bytu; z uczniów jego i synów duchowych wybitniejszymi są: Juljusz Lemaître (ob.) i Anatol France (ob). Por. „Starożytności jońskie“ (1769); „Historja literatury angielskiej“ Hermana Hetnera, przekład polski (1879) str. 312.

Dylewski Edmund, * ok. 1860, kształcił się w warszawskim uniwersytecie. Napisał rozprawę na konkurs o „Fryczu Modrzewskim“ (Warsz., 1884). Napisał nadto kilka rozpraw z dziejów prawa polskiego, oraz starożytności polskich, które drukował w *Gaz. Sądowej* i *Tygodniu* piotrkow.

Dyliżans, powóz czterokołowy, podzielony na kilka oddziałów, od końca wieku XVI używany jako powóz pocztowy, wyszedł z użycia dopiero przy rozwoju dróg żelaznych. **D.**, używane na na pocztach w Król. Polskiem, zaprzężone zwykle w 4 konie, mieściły, oprócz woźnicy i konduktorów, 13 podróżnych; dach **D.** otoczony galeryjką, służył do pomieszczania pakunków. **D.** te zwane były *sztajkelerkami* od nazwiska Steinkellera (ob.);

obecnie powozy, do typu tego zbliżone, nazywają się zwykle *omnibusami* lub *karetami pocztowemi*.

Dym, materje unoszące się w postaci pary z ciał płonących, albo też do pewnego tylko stopnia rozgrzanych. Są one częścią istotnie gazowe, częścią zaś ciała stałe (głównie węgiel), w stanie silnego rozdrobnienia, które osadzają się na częściach chłodniejszych; osad ten, gdy jest czarny, stanowi sadzę. Tworzenie się **D.** wogóle jest dowodem niedostatecznego spalenia się drzewa lub węgli, stąd usiłowanie doprowadzenia napowrót **D.** do ogniska za pomocą stosownych przyrządów dla zużytkowania części straconych; łączy się to w ogóle z kwestją urządzania najlepszych pieców. W gospodarstwie **D.** może mieć zastosowanie do niszczenia owadów gnieżdżących się w drzewie, do wędzenia mięsa, oraz w niektórych krajach do osłony pól od promieniowania nocnego. W języku naszym **D.** oznacza też chatę włościańską.

Dyma, Dymacz, w podaniach ludu czeskiego mąż ognisty, bez głowy, przebywający w lasach, w miejscach błotnistych i parowach. Zjawia się jako ognik, a czasem jak słup płomienny, sięgający obłoków. Pojedyńczego człowieka, gdy się do niego zbliży, gubi, sprowadza z drogi, topi. Zmienia się w smoka ognistego, dostarcza czasem skarbów.

Dyma, tkanina bawełniana, lniana lub konopna, której sposób tkania jest podobny jak w atłasie, z tą tylko różnicą, że dyma nigdy nie bywa wzorzysta i jest jednobarwna, albo też pasami różnokolorowemi zdobna.

Dymbowica, ob. Dimbowica.

Dyme, jedno z dawnych 12 miast Achai, które w połączeniu z miastem Patra, spowodowało utworzenie drugiego związku Achajskiego. Zwaliska tego miasta leżą pod Karawostasis. W r. 314 wyzwoliło się z pod władzy macedońskiej, w 208 zdobyli je Rzymianie, roku 66 przed Chr. Pompejusz osiedlił tam część pokonanych piratów z Cylicji. Por. Pauzanjasz w II w. po Chr.

Dymidowiczowa, Teresa z Wrońskich, literatka polska, z Krakowa, † 1865; wydała: „Wspomnienia z lat dziecinnych, zebrane dla mojej córki przez matkę Drogosławę“ (Warszawa 1854), „Słowo do ludzi dobrej woli“ (Paryż 1860 i Lipsk 1862), „Czytania wieczorne“ (Warszawa 1863). Jako zwolenniczka spirytyzmu, przełożyła z dr. Eberem rozprawę Allana Kardeca p. t. „Co jest duchownictwo“ (Kraków 1862).

Dymienica, ob. Bubon.

Dymin, miasto, ob. Demmin.

Dymir, małe miasteczko w gub. i pow. Kijowskim, posiadało niegdyś zameczek, otoczony fosą i opalisadowany dębowemi palami, z bramą obronną.

Dymirskie starostwo niegrodowe. Było położone w wdztwie i pow. Kijowskim, a po części i w wdztwie Bracławskiem. W r. 1765 składało się z miasteczka Dymir (ob.) z zamkiem, nad rzeką Pychówką i ze wsi Kotiużanka z przyległościami. W r. 1771 było w posiadaniu Kajetana Potockiego, ssty urzędowskiego, który z niego opłacał kwarty złp. 1,949 gr. 25.

Dymisja (łac. demissio) uwolnienie, oddalenie; dymisjonowany, uwolniony.

Dymitr Romanowicz, ks. brański, syn Romana Hlebowicza; walczył przeciwko Szwedom, a osiadłszy na Brańsku, wydał wojnę stryjecznemu bratu, Janowi Aleksandrowiczowi (1334). Całe panowanie jego było bardzo niespokojne.

Dymitr Janowicz Doński, w. ks. moskiewski, * 1350 r., † 1389. Spędziwszy młodość swą u Tatarów, wstąpił na tron 1362 r. Wojował z okolicznymi książętami i Tatarami (1378), a następnie z Mamajem, którego pokonał w świetnem zwycięstwie nad górnym Donem, na Kulikowem Polu, 1380 r. W 1382 Tochtamysz, wstąpiwszy na tron tatarski, wtargnął w granice wielkiego księstwa, zdobył Moskwę i wiele miast spustoszył. **D.** odbudował miasto i resztę życia swojego spędził na urządzeniu państwa. Za jego czasów poczęto bić drobną monetę srebrną (dieńga) i wprowadzono w użycie broń palną. Por. Ekzemplarskij „Welikije i udielnyje kniazja siewernoj Rusi“ (Petersburg 1889); Arsenjew „Encykl. Słowar.“

Dymitr Korybut, syn Olgierda, † 1399, posiadał Siewierz, t. j. powiaty Brańsk i Nowogródek Siewierski; brał udział w bitwie Kulikowskiej (1380) z bratem Andrzejem, po stronie w. ks. moskiewskiego, 1381 pogodził się z Jagiełłą, a zastraszony kaźnią stryja wspólnego, Kiejstuta, ciągle z nim trzyma, podpisuje 1386 w Wilnie różne przywileje na korzyść katolicyzmu, okazując tym swą obojętność dla rzeczy religijnych, wspólnie z innymi braćmi. W sporach Jagiełły z Witoldem, **D.** 1388, 1390 stoi po stronie pierwszego, lecz gdy zapaśnicy pogodzili się, **D.** jako najsłabszy z pomocników jednego, padł ofiarą zemsty Witolda, który odebrał mu Siewierza dał, wzamian Wołynia, Teodorowi Lubartowiczowi. Tegoż roku poręczył za **D.** Oleg, ks. razański, Jagielle, i 1393 już jest w obozie Witolda, i jako jego towarzysz ginie w bitwie pod Worsklą 1399 r. Z 3 jego synów, *Zygmunt* był namiestnikiem Czech, drugi *Jan*, bliżej nieznany, którego wdowa poszła za Borysa, pono protoplastę Glińskich, trzeci *Fiedor*, książę na Ostrogu i Nieświeżu 1432, a lennik korony 1444 ze Zbaraża i in. zamków, pomarli bezdzietni. Denisko, Mokosieja syn, r. 1442 zyskawszy Zbaraż dożywociem, a 19 wsi w dziedzictwo, przez Paprockiego, Stryjkowskiego, Okolskiego i Niesieckiego, wbrew dokumentom, został uznany za potomka Fiedora owego, by uzacnić początek rodu ks. Zbaraskich, którzy istotnie tylko od Deniska Mokosiejowicza, wraz z Wiśniowieckimi, pochodzą. (Por. Stadnickiego

„*Bracia Władysława Jagiełły*“)—**Dymitr**, starszy syn Olgierda, po utracie swego działu Trubczeska 1379, na korzyść w. ks. moskiew. dostał Perejasław w zamian, lecz 1388 r. poddawszy się Jagielle, stracił go. Trubczesk 1445 dostaje się kolejno w ręce ks. Jerzego Michałowicza, Hryńka Wołowicza, Iwana Czartoryskiego i Iwana Jurjewicza, syna Jerzego Michałowicza, któremu za zbiegostwo do Moskwy odebrano 1500 Trubczesk. Teraźniejsi ks. Trubeccy od tego **D.** wywodzą się (Por. Stadnickiego „*Syn Wł. Jag.*“ i Wolff „Kniaziowie litews. ruscy.“

Dymitr Michałowicz, zwany *Bobrykow* albo *Bobrok*, ks. wołyński, znakomity wojownik XIV w., dowodził wojskiem w. ks. Dymitra przeciwko książętom suzdalskim. W sławnym boju na *Polu Kulikowém* 1380 dowodził pułkiem, z którym, w stanowczej chwili, los bitwy rozstrzygnął. — Data jego śmierci niewiadoma. Por. „Encykl. Słowar“ Arzenjewa.

Dymitr, *Samozwaniec* I, podobno *Gryszka* (Grzegorz) *Otrepjew*, 1605—1606 mnich monasteru czudowskiego; umknąwszy z klasztoru, wszedł do służby ks. Adama Wiśniowieckiego; zapadłszy na chorobę śmiertelną, wyznał na spowiedzi, że jest carewiczem Dymitrem, synem cara Iwana VI, cudownie ocalonym od śmierci przez wiernego lekarza, a na dowód pokazał na piersiach krzyż złoty, drogiemi kamieniami wysadzony, który dostał przy chrzcie na pamiątkę od ks. Iwana Mścisławskiego. Wróciwszy do zdrowia, przywieziony został przez Jerzego Mniszcha, wojewodę sandomirskiego i ks. Konstantego Wiśniowieckiego do Krakowa, gdzie traktowany już był jako prawdziwy carewicz, któremu nawet król Zygmunt III wyznaczył pensję 40,000 złp. Tu, zjednawszy sobie potężnych przyjaciół, a na ich czele Mniszcha, z którego córką miał się ożenić, wystąpił jawnie jako pretendent do korony carskiej i 15 sierpnia 1604 roku na czele zbrojnej drużyny ruszył ku brzegom dnieprowskim. Wzmocniony pod Kijowem 2,000 Kozaków Dońskich, 16 października wkroczył do państwa moskiewskiego. Wysłane przeciwko niemu wojsko Borysa Godunowa, cara moskiewskiego, nękało wszędzie Samozwańca, tak dalece, że w styczniu 1605 r., zwątpiwszy o powodzeniu, zaczął już tylko myśleć o własnej osobie, zwłaszcza, że go opuścili i Polacy, a nawet sam Mniszech. Nareszcie nagła śmierć Borysa (13 kwietnia 1605), ułatwiła mu stanowcze dopięcie zamierzonego celu. Naczelny wódz B. Godunowa, Basmanow, wysłany przeciwko **D.**, pierwszy mu się poddał i carem ogłosił; za nim poszli inni bojarowie, za tymi cały prawie cały naród, i 20 czerwca **D.** wkroczył do Moskwy, gdzie 21 lipca odbyła się jego koronacja. Zaprowadzone jednak zmiany na dworze, ubliżające zwyczajom narodowym, oraz otoczenie się cudzoziemcami, zniechęciły do niego naród i przygotowywały przesilenie, objawiające się coraz widoczniej w burzeniu się ustawicznem panów i ludu. Po ślubie 8 maja 1606 z Maryną Mniszchówną i jej koronacji, wybuchnęło powstanie 17 maja, i **D.** oblężony został w Kremlu. Nie widząc ratunku, gdyż i najwierniejsi jego słudzy polegli, a na ich czele Basmanow, **D.** wyskoczył oknem i poległ od 2 wystrzałów. Por. Niemcewicz „Dzieje panowania Zygmunta III“ (Warszawa, 1819); Fryderyk Müller „Sammlung Russischer Geschichte” (Petersburg, 1765); Karamzin „Istoria Gosud. Ros.,“ Arcybaszew „Powiestwowanija o Rossii,“ Iłowajskij „Istoria Rossii” (1894); K. Nowakowski „Źródła do dziejów Polski“ (Berlin, 1841); Bestużew Riumin „Obzor sobytij smutnoj epochi” (1887). P. Bułharyn napisał powieść „**D.** Samozwaniec,” tłómaczoną na polski. Ostatnio pisał Aleksander Hirschberg: „Dymitr Samozwaniec“ (Lwów, 1898). Autor tej książki stara się dowieść, że Dymitr był naturalnym synem Stefana Batorego. Hypoteza ta nie znalazła uznania historyków. (Por. Korzon w *Bibljotece Warszawskiej* za marzec 1899).

Dymitr I.

Dymitr, *Samozwaniec II.* Gdy po śmierci pierwszego Samozwańca wstąpił na tron moskiewski Wasil Szujski, jeden z ulubieńców zabitego Samozwańca, ks. Grzegorz Szachowski zaczął rozgłaszać wieści, że car żyje, i że lud kogo innego w Moskwie zamordował. Dla nadania tej wieści pozoru, zaczęto szukać jakiego awanturnika, któryby się podjął tej roli, jakoż przy pomocy Mniszchów wynaleziono go 1607 r. w osobie jakiegoś Iwana Bołotnikowa, podług innych znów w synu ks. Kurbskiego, a gdy mu jeszcze 1608 r. dodano Marynę jako żonę, omamiono wielu tak dalece, że jak do pierwszego, tak i do niego garnęło się wiele rycerstwa polskiego, i ono głównie podpierało jego chwilowe istnienie. Stanąwszy obozem w Tuszynie, nie tyle myślał o roli, jaką miał odgrywać, ile o korzystaniu z chwilowego położenia, dla zaspokojenia swych namiętności. Zagrożony w Tuszynie przez nadciągające wojsko Szujskiego, widząc opuszczające go rycestwo polskie, które śpieszyło do obozu wojska polskiego, mającego z Rosją wojować, uciekł stąd do Kaługi. Opuszczony od tych, którzy go na to stanowisko wynieśli, został zabity 11 grudnia 1610 roku na polowaniu. Podług innych, Samozwaniec II, czyli Bołotnikow, już w r. 1607 zastąpiony został przez jakiegoś niewiadomego imienia (pono starozakonnego) z miasta Staroduba, i że ten dopiero został zabity w r. 1610.—Czwartym zaś Samozwańcem był jakiś *Izydor*, djakon w Pskowie 1611 r., stracony

w Moskwie 1613 r., a piątym niewiadomy z nazwiska, udający się za syna Samozwańca I i Maryny, urodzony jakoby w więzieniu. Umknąwszy do Szwecji, a następnie do Holsztynu, został wydany i w Moskwie ćwiertowany 1665 r. Por. Ładowa „Kriticz. obzor mnienij po powodu woprosow ob ubjenii car. **D.** i t. d.“ (Petersburg, 1856); Ustrjałowa „Skazanje Sowremennikow o **D.** Samoz.“ (Petersburg, 1859); Kostomarowa „Kto był pierwyj Lżedimitryj?“ (tamże, 1864).

Dymitr *Samozwaniec* III, pretendent do tronu moskiewskiego, pochodził ze Pskowa. Kozacy oblegający wówczas Moskwę, złożyli mu przysięgę 2 marca 1602 r., a nawet uznali go niektórzy ze szlachty, między innemi kniaź Trubeckij. Wkrótce **D.** uciekł z Pskowa wraz z Chowańskim kniaziem, który namówiony przez Pleszczejewa wydał samozwańca, **D.** wyprawiony do Moskwy, prawdopodobnie został stracony.

Dymitr Szemiaka (1420—1453), książę halicki, wnuk Dymitra Dońskiego. Walczył on ze swym bratem stryjecznym, w. ks. Wasylem Ociemniałym, o tron moskiewski. Zajadła ta walka trwała od 1434 do 1452. Szemiaka, dopuszczając się okrucieństw względem brata, którego kazał oślepić, wzbudził w poddanych nienawiść ku sobie i umarł otruty przez własnego kucharza. Syn Szemiaki Iwan przeniósł się wraz z matką na Litwę i otrzymał od Kazimierza Jagiellończyka Rylsk i Nowogród Siewierski. Por. Ekzemplarskij „Welikije i udieln. kn. Siew, Rusi“ i „Encykl. Słowar“ Arsenjewa.

Dymitr (ś.), zwany *Car*, carewicz, syn Jana IV, * 1581 r., zabity 1591 w Ugliczu, dokąd był wysłany z matką na mieszkanie przy wstąpieniu na tron Teodora Janowicza. Smierć jego dała powód zjawieniu się Samozwańców i wywołała dziesięcioletnią walkę o tron moskiewski.

Dymitr, właściwie *Tuptało* Danjel, * 1651 r., † 1709 r.; metropolita rostowski od r. 1702. Wydał w języku cerkiewnym: „Żywoty świętych“ (4 t., Kijów, 1689—1705); ostatnie wydanie 1855 „O sekcie bryńskiej Roskolników“ (1783); „Latopis wypadków od stworzenia świata do narodzenia Jezusa Chrystusa“ (3 wyd., 1799—1800); „Chronograf o narodzie słowiańskim“ i inne. W języku zaś ukraińskim napisał: „Djarjusz albo Pamiętniki codzienne” (1781) i kilka dramatów religijnych czyli misterjów (wierszem). Zbiór jego pism wyszedł w r. 1786, później 1838—1842 i 1849.

Dymitrowicz L.

Dymitrowicz Ludomir Franciszek, malarz akwarelista, * 1844 w Jędrzejowie, gub. Kieleckiej, od r. 1867 uczeń prof. Gersona i Kossaka. W roku 1876 powierzono mu wykład rysunku w szkole technicznej drogi żelaznej warszawsko-wiedeńskiej i w innych zakładach naukowych. Najlepsze z jego prac są: „Wnętrze kościoła jędrzejowskiego,“ „Wnętrze Łazienek warszawskich,“ „Kaplica Kadłubka“ i w. in. **D.** był także rysownikiem do pism ilustrowanych, jak: *Kłosy*, *Tygodnik ilustr.* i inne.

Dymitrowskie starostwo niegrodowe. Leżało w województwie Bełskiem, pow. Buskim. Składało się w 1770 ze wsi Dymitrów z przyległościami, którą posiadał Stanisław Sadowski, łowczy wolski, opłacając kwarty 1599 gr. 2, a hyberny złp. 27 gr. 18. Zajęte w r. 1773 przez rząd austrjacki, po różnych zmianach sprzedane zostało w r. 1818 przez licytację Michałowi Garapich za złr. 81,600.

Dymka, drobna cebula zwyczajna.

Dymnica *(Fumaria)*, rodzaj roślin z rodziny dymnicowatych, o kielichu 2-działkowym, opadającym, koronie 4-płatkowej, płatek przedni łódeczkowaty, tylny tępo ostrogowy; pręcików 6, zebranych w 2 wiązki; szyjka opadająca; owoc mięsisto-pestczakowy, z czasem suchy, kulistawy, nasiono 1, nerkowate. Są to rośliny roczne, o liściach naprzemianległych, na cząstki porozcinanych, kwiatach drobnych, zebranych w grona wierzchołkowe. **D.** *lekarska (F. officinalis)*, zwykle dawniej *rutą polną* zwana, o kwiatach różowych lub purpurowych z czarniawemi koniuszczkami, jest rośliną pospolitą na gruntach uprawnych, niemal we wszystkich częściach świata, kwitnie od czerwca do września. Ziele jej, obfitujące w korydalinę, jest mocno rozpuszczającem, obok lekkiego wzmacniania, i zachwalonem w chorobach trzewiów brzusznych. Na Podolu i Wołyniu trafia się **D.** *kłosowa (F. spicata)* o kwiatach w wierzchołku purpurowych, u dołu białawych; około Krakowa zaś *F. Vaillantii* o kwiatkach bladoróżowych lub białawych, po końcach ciemniejszych.

Dymnica.

Dymnicki Józef, lekarz, * 1826, kształcił się w Krakowie, od 1858 był lekarzem zdrojowym w Busku. Oprócz „Sprawozdań,” wydał: „Busko i jego zdroje” (Warszawa, 1860).

Dymnicowate *(Fumariaceae)*, niewielka rodzina roślin dwuliścieniowych, przez wielu botaników włączana do makowatych, różni się jednak od nich płatkami wewnętrznemi, odmiennemi od zewnętrznych, liczbą oznaczoną pręcików (4 wolne, lub 6, spojonych we 2 wiązki) i białkiem mięsistem. Zbliżają się równie do krzyżowych koroną 4-płatkową, podzawiązkową, osadzeniem ściennem nasion, skrzywieniem zaiązka

i budową owocu, lecz oddalają się kwiatem nieforemnym, kielichem dwudziałkowym, pręcikami, ziarnem białkowem i zarodkiem drobniutkim, przypodstawowym. Są to rośliny zielne, właściwe strefom umiarkowanym, głównie półkuli północnej. Rodzaje główne są: dymnica i kokorycz.

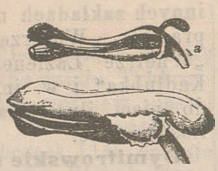

Kwiat dymnicy.
a pręciki.

Dymnik, otwór w dachu, osłoniony oddzielnym daszkiem.

Dymówka, ob. Jaskółka.

Dymsza, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dyna, jednostka sił w układzie miar bezwzględnych (ob.); jest to siła, która masie jednego grama nadaje w ciągu 1 sekundy przyśpieszenie=1 ctm. Kilodyna=1000 **D.**, megadyna=1 miljonowi **D.**=około 1 klgr. (nieco więcej).

Dynaburg, ob. *Dźwińsk.*

Dynaburskie starostwo grodowe. Mieściło się w województwie Inflanckiem, w trakcie czyli powiecie Dynaburskim. Podług uchwały sejmowej z r. 1677, starosta grodowy dynaburski był zarazem starostą całych Inflant polskich. W r. 1746, wedle metryk lit., składało się z miasta Dynaburga (ob.), z zamkiem obronnym i wójtostwem, oraz z dóbr Grawery i Borkowszczyzny. Wedle przywileju Augusta III z dnia 10 grudnia 1746 roku, po śmierci Jana Ludwika Platera, wojewody inflanckiego, posiadał to starostwo Konstanty Ludwik Plater, pisarz w. w. ks. lit., opłacając z niego kwarty złp. 4,362 gr. 5, a hyberny złp. 454 gr. 10.

Dynametr, *auksometr*, *auzometr*, przyrząd do mierzenia stopnia powiększenia obrazów przedmiotów w przyrządach optycznych; jest on różnych konstrukcji, jak Adamsa, Schrötera, Ramsdena. **D.** Adamsa (ob. fig.), składa się z trzech rurek, które mogą się jedna w drugiej przesuwać: w pierwszej mamy otwór dla oka i soczewkę zbierającą e, w drugiej blaszkę przezroczystą kn, na której przeprowadzone są linje równoległe, trzecia służy do nakładania **D.** na okular przyrządu optycznego. Gdy nałożymy **D.** na ten ostatni, wówczas przesuwając odpowiednio rurki, otrzymamy na blaszce kn krążek świetlny, którego wielkość łatwo zmierzymy za pomocą wyżej wspomnianych linji równoległych na blaszce. Stosunek średnicy objektywy przyrządu do owego świetlanego krążka nazywamy siłą powiększającą przyrządu optycznego.

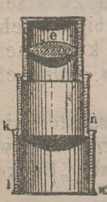

Dynametr.

Dynamiczna meteorologja, część meteorologji (ob.), obejmująca badania fizyczne i matematyczne ruchu powietrza i zjawisk temu ruchowi towarzyszących.

Dynamiczna teorja gazów, lub *Kinetyczna* teorja gazów, ob. Gazy.

Dynamiczna teorja ciepła, ob. Ciepło.

Dynamida, w teorji Redtenbachera atom ważki, otoczony atmosferą eteru (ob.). Por. Redtenbachera „Dynamidensystem, Grundzüge einer mechanischen Physik" (Mannheim, 1857).

Dynamika, część mechaniki traktująca o ruchu ciał, a raczej o siłach, o ile one ruch wywołują. (Ob. Mechanika, Ruch, Foronomja).

Dynaminde, ob. Dünamünde.

Dynamit *(Dynamita)*, materjał wybuchowy, odkryty przez Nobela 1868 r. Jest to mieszanina nitrogliceryny (ob.) i ciała obojętnego, którego zadaniem jest rozdzielić cząstki nitrogliceryny, a przez to zrobić ją łatwiejszą do użytku i bezpieczniejszą. Za powyższe ciało obojętne używa się głównie krzemionka w stanie bardzo drobnego rozdzielenia, np. piasek i żwir w bardzo drobnym proszku. Przez uderzenie nie wybucha, jak nitrogliceryna; wybucha przez zapalenie, do czego użyć należy silniejszego ładunku prochu, niż dla nitrogliceryny, albo, co lepsza, piorunianu rtęci. Ładunki wyrabia się z tektury, nabija **D.**, u góry zasadza się korek przedziurawiony, w ten otwór wkłada się od spodu kapiszon; do zapalenia używa się iskry elektrycznej. **D.** pali się i wybucha w czasie krótszym niż proch, robota jego jest prostszą, pewniejszą, jest bezpieczniejszy do przewozu, gazy przy jego wybuchu są mniej szkodliwe. Użyty być może w wojnie do przewracania murów, palisad i t. p., w górnictwie do rozrywania skał, do rozbijania lodu i t. d., z przymieszką prochu do nabijania pustych pocisków. Siła rozrywcza **D.** jest 10 razy większą niż prochu, a 5 razy niż bawełny strzelniczej. Doświadczenie nad **D.** oprócz Nobela robili Bolley, Pestalozzi, Kundt, Champion. Por. Trauzla „Explosive Nitrilverbindungen" (2 wyd., Wiedeń, 1870), oraz Żalińskiego „O Nitroglicerynie i **D.**" w „Pamiętniku Towarz. Nauk. Ścisłych w Paryżu" (2 t., 1872, str. 229 i nast.).

Dynamizm (filozoficz., od grec. wyrazu dynamis), oznacza w historyi filozofji teorje, lub systemata filozoficzne, oparte na pojęciu siły, akcji, a więc ruchu, jako głównej zasady bytu, lub źródła zjawisk wszechświata.

Dynamo, skrócona nazwa machiny dynamoelektrycznej.

Dynamoelektryczne machiny, ob. Magneto-i dynamoelektryczne machiny.

Dynamometr, ob. Siłomierz.

Dynarskie Alpy, ogólna nazwa południ.-wschodnich odnóg Alp Julijskich w Dalmacji. Nazwane tak od najwyższego ich szczytu *Dinara*, mającego 5,729 stóp wied. wysokości. Inne, zwa-

ne także **D.**, są w Bośni i Albanji, oraz w Dalmacji nad zatoką Wrulską.

Dynasta (grec.), człowiek potężny, u starożytnych zwierzchni władca, który nie mając jeszcze tytułu królewskiego, panuje nad pewnym krajem. Człowiek taki, jeśli mu się uda zostawić władzę swoim potomkom, zakłada *dynastję*, to jest szereg władców z jednego rodu, noszących już jakikolwiek tytuł monarszy.

Dynaści albo *bogowie dynaści*, nazywali się (podług Champolliona) w systemacie historycznym Egipcjan bogowie, którzy jednocześnie należeli do pewnej dynastji ludzkiej, a więc zarządzali krajem i ludźmi. Najdawniejszym z nich był *Fta*, ustawodawca świata fizycznego. Po nim panował *Fra*, czyli Słońce, 30,000 lat. następnie *Chronos* czyli Saturn, który wraz z następującymi 11 bogami rządził światem lat 3984, po nich rządziło 8 bogów lat 217, a po tych dopiero władali królowie, z ramienia ludzkiego pochodzący, i wówczas to poczyna się właściwa historja Egiptu.

Dynasteja. Forma rządu w niektórych państwach starożytnej Grecji; jest to forma rządu, o której Arystoteles powiedział, że tak się ma do oligarchji, jak tyranja do monarchji. Por. Grote: „Hist. Grecji" (IV, str. 33); Curtius „Hist. Grecji" (I, str. 322 sq.

Dynastes. owad, ob. Herkules.

Dynastja. Jest to rodzina, w której tron przechodzi z ojca na syna, z syna na wnuka i t. d. pierwszy zaś protoplasta, który objął władzę z wyboru, czy w inny sposób, np. zawojowania, uzurpacji lub t. p., nazywa się założycielem **D.** i, w państwach monarchicznych, w których tron przechodzi dziedzicznie na następców, musi być ustanowiony stały porządek dziedziczenia, wskazujący, który z członków rodziny ma prawo do tronu, a to w celu uniknięcia wszelkich nieporozumień. Taki porządek jest ustanowiony w państwach zachodnio-europejskich. W Rosji wprowadził porządek taki Cesarz Paweł I, 5 kwietnia 1797 r, Por. (Zb. Pr., 1 t., wyd. 1827); K. Meyer „O sposobach obejmowania tronu" (Warszawa, 1872).

Dynastyczna opozycja, tak nazywano we Francji, za panowania Ludwika Filipa tę część opozycji, która opierając się systematowi rządowemu, pragnęła jednak utrzymać dynastję.

Dyngus, ob. Śmigus.

Dynia *(Cucurbita)*, rodzaj roślin z rodziny dyniowatych, o następujących cechach: kwiaty rozdzielnopłciowe, męskie mają kielich i koronę jednopłatkową, dzwonkowatą, 5-dzielną, pręcików 5, o pylnikach walcowato zestawionych; żeńskie mają kielich i koronę podobną, zawiązek dolny, szyjkę krótką, znamię 3-dzielne. Owoc— jagoda (dyniak) mięsista, niepękająca; nasiona spłaszczone. Obejmuje rośliny zielne, pełzające, o łodydze wodnistej, liściach sercowatych, szorstkich, kwiatach żółtych, pojedyńczych i wogóle owocach bardzo wielkich,w krajach gorących i umiarkowanych. Z 30 około gatunków niektóre ważne są jako rośliny pokarmowe, olejowe lub lekarskie, niektóre ozdobne. Ważniejsze gatunki są: **D.** *pospolita (C. pepo)*, zwykle zwana banią, jest to ziele roczne, wijące się i gałęziste, z łodygą mięsistą, grubą, dętą, okrytą gęstemi włosami, z wąsami pięciodzielnemi. Owoc kulisty lub podłużny, często bardzo wielki, służy za pokarm; nasiona oleiste. *Banlomelon* albo **D.** *turbanowa (C. malopepo)*, o mięsie żółtem, delikatnem, **D.** *piżmowa (C. moschata)*, *malon* albo **D.** *olbrzymia (C. maxima)*, **D.** *jajonośna (C. ovifera)* lub *gruszkowata*, o owocu podobnym do bani, lecz o wiele mniejszym, i in. W krajach gorętszych **D.** są ulubionym pokarmem, zresztą stanowią paszę dla świń i in.; zawierają znaczną ilość cukru i bywają w Węgrzech używane do pędzenia spirytusu.

Owoc dyni.

Dyniewicz Teodor, * 1802 we Lwowie, † roku 1858 w Gnieźnie; uczył się w gimnazjum poznańskiem i uniwersytecie wrocławskim. Wstąpiwszy 1829 do seminarjum poznańskiego, w rok wyświęcony został na kapłana. W r. 1833 został proboszczem w Lubaszu, a 1851 kanonikiem metropolji gnieźnieńskiej i radcą konsystorza arcybiskupiego. Oprócz artykułów w *Przyjacielu ludu*, 1834—1849 r. przygotował obszerne zasoby do historji Lubasza, Czarnkowa, Ujścia i Wielenia.

Dyniewicz W., księgarz i wydawca książek polskich, *Gazety polskiej*, w Chicago w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej.

Dyniowate *(Cucurbitaceae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, której typem jest rodzaj *dynia* (ob.). Należy tu około 300 gatunków, szczególniej w krajach gorących, mniej w umiarkowanych. Wiele jednak gatunków może być u nas hodowanych, z powodu krótkiej ich wegetacji, której wszystkie fazy odbywają się w ciągu jednego lata. Pod względem własności chemicznych są różne, zawierają jednak istotę wyciągową, *bryoninę (golocyntinę, elasterynę)*, która się w większej zawierając ilości, działa drastycznie, przeczyszczająco, lub wzbudza wymioty. Owoce niektórych gatunków zawierają olej łagodny, niekiedy istotę wyciągową gorzką. Należą tu: ogórek, dynia, tykwa, arbuz, przestęp, tryskacz i inne.

Dynów, miasteczko w Galicji, pow. Brzozowskim, na lewym brzegu Sanu; liczy 3,000 miesz., trudniących się w znacznej części płóciennictwem. Sławne jarmarkami na bydło.

Dypir, minerał, będący podwójnym krzemianem glinki, wapna i sody; właściwie uważać go można za nieco zmieniony werneryt, krystalizuje w słupy kwadratowe, albo ośmiokątne. Rozróżniają dwie odmiany **D.**, jedna znajduje się w departamencie Niższych Pirenejów, druga w Mauleon, na brzegach Ariège. Rysuje szkło, c. wł.=2,64.

Dyplom, v. Dyplomat, ob. Dyplomatyka.

Dyplomacja. Wyraz ten pojmować można w trojakiem znaczeniu, jako: 1) naukę, a zarazem sztukę załatwienia stosunków międzynarodowych; 2) powołanie i zawód pewnej kategorji urzędników; 3) w pospolitem pojęciu: zręczność w obcowaniu z ludźmi. Jeśli pojmować **D.** będziemy pod pierwszym i drugim względem, to obejmuje ona zbiór przez tradycję, oraz zwyczaje wyrobionych zasad i form, jakie w części zaliczyć można do jednego z działów tak zwanego prawa międzynarodowego, w części do polityki zagranicznej, w części do etykiety dworskiej. Dyplomacja jest więcej sztuką, aniżeli umiejętnością w ścisłem słowa znaczeniu, zależną od przymiotów, charakteru, zdolności i fachowej wprawy osób, należących do ministerjum spraw zagranicznych. Nauka zaledwie może wskazać wspólne postulaty, poparte przykładami z historji powszechnej. Dyplomata znów znać winien wszystkie specjalne formy, dobrze rozumieć interesy własnego państwa i rządu, któremu służy, a nadewszystko posiadać zręczność w przeprowadzeniu zamierzonego stosunku i w osiągnięciu danego celu. Wiedzę fachową nabyć łatwo, ale utalentowanym dyplomatą trzeba się urodzić.

Dyplomatyka, jedna z pomocniczych nauk historji, traktująca o dyplomatach i dokumentach, o ich wieku, prawdziwości i sposobie używania. Jakkolwiek już w XVI w. uznawano ważność dyplomatów, to jednak dopiero w XVII w. poczęto je opracowywać ze stanowiska naukowego. Po pierwszych próbach belgijskiego Jezuity Papebrocha (1675), wystąpił Benedyktyn Mabillon, * 1631, † 1707, który w słynnem swem dziele „De re diplomatica" (Paryż, 1681); z suplementami (Paryż, 1704; 2 t., Neapol, 1789), dał nowej nauce i nazwę i wyłożył właściwe jej zasady. W dalszem opracowaniu dyplomatów i rozwinięciu **D.** zasłużyli się oprócz Madoxa, Heinecciusa, Bessela, szczególnie Heumann w „Commentarii de re diplomatica" (2 t., Norym., 1745—53), Benedyktyni Toustain i Tassin w „Nouveau traité de diplomatique" (6 t., Paryż, 1750—65) i Maffei w „Istoria Diplomatica" (Mantua 1827). Benedyktyni Datine, Durand i Clemencet w dziele „Art de vérifier les dates" (1750) stworzyli wyborną podstawę dla chronologji historycznej i dyplomatycznej. Gatterer (1765), Gruber (1783) i Zinkernagel (1800) próbowali, lubo z nie wielkiem powodzeniem, ująć **D.** w formę systematyczną. Byłby tego w zupełności dokonał Schönemann, gdyby za wczesna śmierć nie przeszkodziła mu w ukończeniu znakomitej wartości dzieła: „Versuch eines vollständigen Systems der Diplomatik" (2 t., Hamburg, 1800—1802, Lipsk, 1818). Odtąd mało się już kuszono o systematyzowanie **D.**, a zwrócono się raczej do umiejętnego porządkowania Archiwów (ob.) i krytycznego wydawania wszelkiego rodzaju dokumentów, których dokładne zbadanie jest jednem z najważniejszych zadań dziejopisarzy. Stąd też każdy kraj, każda niemal prowincja ma własne dyplomatarjusze. Por. Leopold Delisle „Recueil de facsimiles à l'usage de l'école national des chartes" (1880) i „Musée des archives departamentales" (1879); A. Giry „Manuel de Diplomatique. Diplomes et Chartes" (1894); G. H. Pertz „Monumenta Germaniae historica" (1826), Jan Fryderyk Böhmer, „Regesta" (1831); Friedrich Leist „Katechismus der Urkundenlehre" (Lipsk, 1882); Cezar Paoli „Grundriss der latinischen Paleographie etc." (1884); Harry Breslau „Handbuch der Urkunderlehre für Deutschland und Italien" (Lipsk, 1889); L. Ranke „Jahrbücher der deutschen Geschichte," Juljusz Ficker „Forschungen zur Reichs und Rechtsgeschichte Italiens 1868—1873); Sickel „Kaiserurkunden in Abbildungen" (Berlin, 1880 91); Otton Posse „Die Lehre von den Privaturkunden," Jesus Monoz y Riveiro „Nociones di diplomatica española" (Madryt, 1881); Skorochód Majewski „Rzecz o sztuce dyplomatycznej" (1814); Lelewel w XI tomie Polski dziejów, Stanisław Krzyżanowski „Początki **D**-i polskiej" (Lwów, 1892). Pisali prócz tego u nas w tej kwestji: Liske, Małecki, Smolka, Piekosiński, Ulanowski, Prochaska, Kętrzyński. Dr. Papée „Najstarszy dokument polski" (Kraków, 1888).

Dypodja (z grec. *dis* dwa razy i *pus* stopa), nazywa się w metryce greckiej i łacińskiej połączenie dwu stóp w jedną, np. podwójny jamb czyli dyjamb (⏑ — ⏑ —).

Dyptam (*Dictamnus* L.), rodzaj roślin z rodziny rutowatych. Gatunek główny, **D.** *biały (D. albus)* jest zielem trwałem, mocnej i przenikliwej woni; ma korzeń gruby, mięsisty, łodygę prostą, na 2—3 stóp wysoką; liście nieparzysto pierzaste, o listkach jajowatych lub lancetowatych, kwiaty różowe o ciemniejszych żyłkach, gruczołonośne, lancetowate. Rośnie po wzgórzach, górach i skałach w Europie południowej i środkowej, u nas w południowych okolicach; kwitnie od maja do lipca. Korzeń **D.** niegdyś miał wielką wziętość w medycynie, jako środek pobudzający. Hoduje się jako roślina ozdobna.

Wogóle zawiera wiele oleju eterycznego, który w czasie ciepłych wieczorów tworzy około rośliny powłokę pary, łatwo zapalającą się od płomienia.

Dyptych (z grec. *diptichon*), u Greków zwała się tak tabliczka do pisania, złożona z dwu części, mogących się składać. **D.** również zowie się obraz w ołtarzu, składający się z dwu części zamykających się.

Dyrdacz, owad, ob. Dromius.

Dyrekcja, kierowanie, zarządzanie, nadzór zwierzchni. W administracji wielu krajów są dyrekcje, zajmujące się szczegółowemi, sobie tylko właściwemi czynnościami, np. **D.** komunikacji, **D.** teatrów i t. p.

Dyrektor, zarządzający, mający naczelny nadzór nad pewnym wydziałem lub komisją w administracji krajowej; np. **D.** wydziału, **D.** Komisji Sprawiedliwości i t. d. Tak samo nazywają się zarządzający gimnazjami i innemi zakładami naukowemi; koleje żelazne mają także swoich dyrektorów.

Dyrektorjat (z łacin. *Directorium*), władza zwierzchnia, złożona z wybranych osób do zawiadowania i kierowania interesami jakiego zakładu lub stowarzyszenia. *Dyrektorjatem* nazywała się w czasach rewolucji francuskiej najwyższa władza rządowa, postanowiona, po upadku Terorystów, konstytucją roku III (1794). Podług tej konstytucji, **D.** składa się z 5 osób, posiadających władzę wykonawczą, i mianuje ministerjum odpowiedzialne; władza prawodawcza należy do dwu rad: 1) *rady pięciuset*, przygotowującej projekta do praw, i 2) *rady starszych*, złożonej z 250 osób i zatwierdzającej te prawa; członkowie pierwszej muszą mieć najmniej 30 lat wieku, członkowie zaś drugiej muszą być ojcami rodzin i mieć najmniej 40 lat wieku. Obie rady odnawiają się corocznie w trzeciej części, a **D.** w piątej. **D.** ma straż, złożoną z 240 ludzi, mianuje naczelnych wodzów, czyni wnioski co do wypowiedzenia wojny, zawiera traktaty; ciało zaś prawodawcze uchwala wojnę, a traktaty nabierają ważności dopiero po zaratyfikowaniu przez obie rady. Obywatelem jest każdy Francuz, liczący 21 lat wieku i płacący podatek, odpowiadający 3 dniom pracy. Na pierwszy raz zastrzegła sobie Konwencja narodowa prawo wyboru z pomiędzy siebie dwu trzecich części obu rad. Masa narodu patrzała obojętnie na tę reorganizację. Powstania gorących demokratów 9 Thermidora (9 wrześ.) i rojalistów 13 Vendémaire'a (4 paźdz.) zostały stłumione. Konwencja złożyła swą dyktaturę i konstytucja dyrektorjatu weszła w życie 5 Brumaire'a IV r. (26 paźdz. 1795). Pierwszymi dyrektorami byli: Barras, Rewbell, Lareveillère, Letourneur i Carnot. Stan Francji, tak pod względem finansowym, jak i wojskowym, bardzo był przykry. Zewnątrz i wewnątrz zagrażali nieprzyjaciele. Carnot ułożył wyborny plan wojny, a **D.** sprężystą rozwinął działalność. Generał Hoche poskromił Wandeję, a spisek Babeufa (ob.) stłumiony został w zarodzie (1796). Nazewnątrz kampanja 1796 i działania Bonapartego we Włoszech (1796—97) świetnemi zakończyły się zwycięstwy. Tymczasem nowe wybory, dla odnowienia obu rad, 1 Prairiala r. V (20 maja 1797), powołały prawie samych rojalistów, którzy dążyli do obalenia **D.** i przywrócenia monarchji. Zapobiegając temu 3 dyrektorowie w nocy z 17 na 18 Fructidora (4 wrześ.) 1797 dokonali przy pomocy gener. Augereau zamachu stanu. Skazano na deportację 2 dyrektorów (Carnota i rojalistowskiego Barthélemy'ego, w których miejsce wybrano Merlin de Douai i Treilharda), 53 członków rad, wielu generałów, znakomitszych rojalistów i 35 dziennikarzów. Tymczasem pokój w Campo-Formio (17 paź. 1797), zapewnił Francji wszystkie zdobycze. Rzeczypospolite: Batawska, Helwecka, Liguryjska, Cyzalpińska, Rzymska, uległy zwycięskiej Francji. Bonaparte przedsięwziął (1798) wyprawę do Egiptu. Potęga **D.** dosięgła szczytu. Wkrótce jednak okoliczności się zmieniły. Wojna (1799) z drugą koalicją (Anglja, Austrja, Rosja, część Niemiec, Neapol, Portugalja) szła najnieszczęśliwiej. **D.** tracił na powadze. Nowe wybory (1799) wypadły w duchu republikańskim. Kraj wszystkie nieszczęścia przypisywał **D.**, przeciw któremu wzmagało się oburzenie. Skutkiem tego miejsce Rewbella zajął nieprzyjaźnie dla konstytucji usposobiony Sieyès, Treilharda Gohier, Merlina i Lareveillère'a Moulins i Roger Ducos (18 czerw. 1797). Anarchja zwiększała się coraz bardziej. Sieyès zwlekał tylko zamach stanu, nie mając w pogotowiu dla wykonania swych zamiarów przydatnego generała. Wtem zjawił się niespodziewanie Bonaparte, który także pragnął obalenia **D.** Sieyès ułożył z nim plan 15 Brumaire'a, a 18 Brumaire'a rzeczpospolita stała się łupem szczęśliwego generała (ob. Napoleon I). Por. Barante'a „Histoire du Directoire de la République française“ (3 t., Paryż, 1855), oraz Edmonda Goncourta „La société française pendant le Directoire“; Por. Fauche-Borel „Memoires“; Gallais „Le 18 fructidor“; Mallet Du Pan „Memoires“; Pallain „Le ministère de Talleyrand sous le Directoire“; Lebon „L'Angleterre et l'émigration française;“ Daudel „Les Bourbons et la Russie“; Sorel „L'Eur. et la Rév. franç.“ (IV); Zeissberg „Quellen;“ „Souvenirs du c. t. de Montgaillard“ (1894); „Mém. de Lareveillère Lepeaux“ (1895); Barras „Mém.“ (1894—96).

Dyrn I, *Dyhrn*, *Dyhcrrn*, *Dyjer*, *Dier*, *Dern*, v. *Doliwa* odm., herb: W polu błękitnem, na ukośnym pasie srebrnym trzy róże czerwone. Nad hełmem skrzydło czarne z takimże pasem z różami. Labry błękitne, podbite srebrem.—**D. II,** *Dyhern*: Na tarczy srebrnej, obramowanej złotem—tarcza błękitna ukoronowana z pasem srebrnym z trzema złotemi gwiazdami 6-promiennemi.

Dyrn I.

Dyrn. II.

Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane, nad I—dwie gałązki palmowe, nad II—dwa skrzydła błękitne, barkami w prawo, z pasem z gwiazdami, jak na tarczy. Labry jak w poprzednim.

Dyrsa, rodzaj traw, ob. Stokłosa.

Dyrwian Wielkich starostwo czyli **ciwunostwo** niegrodowe. Leżało w księstwie Żmujdzkiem, pow. Dyrwian Wielkich. W r. 1766, podług lustracji, składało się z dóbr Derwiany, Okmiany i z wsi Nucie i Pakalniszki, z których opłacano kwarty w tymże roku złp. 1,446. Ostatecznie było w posiadaniu rodziny Wittengoffów.

Dysaules, *Disaules* (=dwakroć radlący), w późniejszej mitologji greckiej, heros rolnictwa.

Dyscyplina (łac.), nauka, przedmiot lub gałąź nauki, karność szczególnie szkolna i wojskowa. **D.** kościelna jest to zbiór przepisów i ustaw, któremi chrześcijanie rządzą się w pracy nad pozyskaniem podobieństwa do Boga, których się trzymają w udzielaniu i przyjmowaniu środków łaski i zbawienia, przez Boga ustanowionych, według których urządzają zewnętrzną cześć Bożą i to wszystko, co członkowie Kościoła powinni czynić i czego unikać, stosownie do stanu i powołania swego, aby osiągnęli cel od Boga kościołowi naznaczony.

Dyscyplinarne postępowanie jest to sposób prowadzenia śledztwa, w sprawie o naruszenie dyscypliny przez duchownego, w pełnieniu przezeń obowiązków swojego stanu i o niezachowanie przepisów życia cnotliwego. Jeżeli przekroczenia takie są ukryte, biskup powinien starać się wpłynąć na poprawę winnego, w razie przeciwnym, jeżeli przekroczenia są głośne, biskup obowiązany jest wystąpić przeciw winnemu sądownie. Por. „Encyklop. kościelna“.

Dyscyzja, jedna z operacji mających na celu usunięcie katarakt (ob.); stosuje się mianowicie do katarakt miękkich. Polega na tem, że za pomocą cienkiej igły rozrywa się torebka soczewki, płyn wodnisty z przedniej komórki dostaje się do wewnątrz, substancja katarakty pulchnieje i pęcznieje, wydobywa się przez ranę torebki i powoli ulega wessaniu.

Dysekcja, rozcięcie, rozczłonkowanie; jest to sztuka, albo zbiór przepisów, wskazujących drogi, któremi można dojść do okazania rozmaitych organów w ciałach, lub ich części, będących przedmiotem rozbioru (ob. Anatomja praktyczna).

Dysenterja, ob. Dyzenterja.

Dysertacja, (z łac.) ob. Rozprawa. Szczególnie tak bywa nazywana rozprawa, napisana celem osięgnięcia stopnia magistra lub doktora jakiej nauki. Estreicher w „Bibljografji polskiej XIX w.“ wymienia pod tym wyrazem nazwiska autorów **D.** doktorskich.

Dyskant, ob. Dyszkant.

Dyski, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dyskonto, ob. Eskont.

Dyskrazja, *skażenie krwi* (ob.).

Dyskus (greck. *discos*, łacińsk. *discus*), tarcza kamienna lub metalowa, grubsza w środku a cieńsza ku brzegom, używana w starożytnej Grecji do rzucania w boju i w ćwiczeniach gimnastycznych. Zabawa w rzucaniu **D.**, wielce ulubiona u Greków, przeszła od nich do Rzymian. Najzręczniejszych graczów uwieczniali rzeźbiarze w posągach, z których najsławniejszym był posąg Myrona.

Dysluit, minerał pochodzący ze Stirling w New Jersey, gdzie towarzyszy tlenkowi żelaza i franklinitowi; przedstawia się w 8-ścianach foremnych, żółto-brunatnej barwy, rozsianych w czarnym wapieniu. Twardość 4,5 do 5; c. wł. 4, 55, blasku żywego, z rozłamem szklistym. Jest to odmiana automolitu, czyli glinkanu cynku, w którym połowa glinki zastąpiona jest tlennikiem żelaza i manganu.

Dysław i Stosław, Polacy, którzy byli w zakonie Krzyżaków, nawracali pogan i zostali umęczeni. Według legendy, jeden z nich palony żywcem, zamieniony w postać pięknej dziewicy, wzbił się z płomieni ku otwartemu niebu, a ciało drugiego zamienione w ptaka również do nieba się uniosło.

Dysocjacja, rozkład, rozdział, zwłaszcza rozkład związków chemicznych pod wpływem ciepła na części składowe, które po oziębieniu znowu łączą się w związek pierwotny, tak np. węglan wapna zaczyna wywiązywać w temp. 450° kwas węglany, a za oziębieniem znów go pochłania. **D.** ma obecnie w chemji ważne znaczenie, lubo badania jej są dopiero w stanie początkowym. **D.** węglanu wapna zastosowano nawet do mierzenia wyższych temperatur, z ilości bowiem wywiązanego kwasu węglanego daje się stopień ciepła ocenić.

Dysonans (z grec.), znaczy: sprzecznie, źle brzmiący. Wyraz ten używa się na oznaczenie wziętego przy uderzeniu akordu doskonałego, interwału obcego akordowi, jak: sekunda, kwarta, sexta, septuma i nona. Interwale te są właściwie tonami *przechodniemi* i z *przygotowanych* muszą być *rozwiązane*, czyli przejść na jeden z tonów akordu doskonałego.

Dyspensa (z łac.), uwolnienie wyjątkowe od przepisu prawa w pewnym danym przypadku,

udzielone przez właściwą władzę.—**D.** w kościele rzymsko-kat. jest dwojakiego rodzaju: *in foro interno*, tyczące się sumienia, a taką udziela papież *(poenitentiaria)*, i *in foro externo*, tyczące się małżeństwa z krewnym i t. p. *(dataria)*. Od postanowień djecezalnych udziela **D.** biskup. Za jeden z warunków udzielania **D.** Sobór Trydencki (ses. XXV, c. 8, De ref.) podaje i to, aby wydawanie jej nie było celem zysków.—W kościele ewangelickim **D.** wydają się tylko na uwolnienie od dwu drugich zapowiedzi ślubnych.

Dyspensatorjum, toż co *farmakopeja* (ob.)

Dyspepsja *(niestrawność)* polega na tem, że pokarmy. dostawszy się do żołądka, nie mogą być strawione, a przynajmniej w małej tylko części. Towarzyszy temu zwykle, lecz nie zawsze, brak apetytu. Skoro pokarmy w zbyt wielkiej ilości będą przyjęte, część ich zostaje strawiona, część pozostała ulega rozkładom nieprawidłowym, fermentacji, wydając produkty ciekłe (kwaśne) i gazowe, stąd cuchnące odbijanie i kwaśny, przykry smak w ustach. Produkty też same, drażniąc błonę śluzową żołądka, przywodzą ją do zapalenia. Chory czuje przytem ciśnienie i pełność w dołku, ból głowy w czole, jest rozstrojony, zniechęcony, dłużej trwające **D.** musi się w szkodliwy sposób odbić na ogólnem odżywianiu chorego. Przyczyną bezpośrednią **D.** jest nienormalny skład soku żołądkowego i ruchów żołądka; główną rolę odgrywa tu nadmierna lub niedostateczna ilość kwasu solnego w soku żołądkowym. **D.** więc towarzyszy wszystkim niemal chorobom błony śluzowej żołądka, która sok wydziela i której zmiany chorobliwe muszą za sobą pociągnąć zboczenie i w wydzielaniu kwasu solnego (katar i inne zapalenia, rak, wrzód). Często **D.** powstaje bez choroby błony śluzowej, jeżeli krew, która materjału dla soku żołądkowego dostarcza, niedość obficie się znajduje, lub ma skład nienormalny, więc w ogólnem osłabieniu, w bezkrwistości, okresie rekonwalescencji, w gorączkach i wszelkiego rodzaju zarażeniach krwi. W tych ostatnich wypadkach jednak błona śluzowa już następczo, pod wpływem nienormalnych rozkładów, ulega zmianom chorobowym, skutkiem czego dyspeptyczne objawy muszą się jeszcze pogorszyć. Dyspeptyczne objawy zależeć wreszcie mogą od zaburzeń w sferze nerwowej (**D.** *nerwowa*). Najważniejszą rzeczą w leczeniu **D.** jest ograniczenie i uregulowanie djety, w świeżych wypadkach często zupełne usunięcie pokarmów. Pokarmy w każdym razie podaje się w małych ilościach i w formie do strawienia łatwej. Przytem zwrócić trzeba uwagę na stan ogólny chorego i ten odpowiedniemi środkami do normy przywrócić; wreszcie istnieją leki, które, wprost na żołądek działając, obfitszą wydzielinę soku powodują *(stomachica)*. Skuteczne przy leczeniu **D.** są różne wody mineralne.

Dyspersja światła, ob. Rozszczepienie.

Dyspnea, *duszność* (ob.).

Dysponent, osoba największego znaczenia pomiędzy współpracownikami w domu handlowym. **D.** jest zwykle upoważniony do podpisywania właściciela handlu, lub naczelnika domu, na korespondencji, rachunkach, kwitach, a nawet i na wekslach.

Dyspozycja, w stylistyce znaczy uszykowanie, a raczej podział tematu na części w ten sposób, aby jedna z drugiej wypływała, a sama rzecz, rozwijając się, stopniowo cel swój osiągała. Układ i związek, mający być nadany zebranym myślom, nie może być stałemi określony przepisami. Por. Condillac „L'art d'écrire“ (1795); Stan. Potocki „O wymowie i stylu“ (1815/6); Euz. Słowacki, tom II „Pism“ (1827); „Przeaika“ J. Rymarkiewicza (1868); Dygasiński „Wskazówki do ćwiczeń stylistycznych“ (1892).

Dyspozytor, w dawnej Polsce zarządzający folwarkiem. W zakładach drukarskich dyspozytor jest gospodarzem i zarządzającym; on rozdaje i kontroluje roboty, wydaje papier i materjały drukarskie, oznacza cenę robót, kieruje pracami zakładu i czuwa nad ich wykonaniem.

Dysputa *(łaciń, disputatio)*, oznacza ustny, w kwestjach naukowych, przez dwie lub więcej osób prowadzony spór, w którym jedna strona zbija to, co druga podaje w formie twierdzenia. Dysputy takie były dawniej upowszechnione albo jako środek do ćwiczenia się w myśleniu i mowie, albo jako sposób do wyświecenia kwestji spornych, albo wreszcie jako droga do otrzymania naukowych stopni akademickich. Stąd pochodzą wyrażenia: **D.** *inauguracyjna*, **D.** *habilitacyjna*, **D.** *promocyjna* (disputatio pro gradu) i t. d. I dziś jeszcze, lubo w szczuplejszych granicach, zachowuje się na uniwersytetach zwyczaj publicznego dysputowania (np. przy obronie rozprawy na stopień kandydata, magistra, doktora).

Dysputa, nazwa wielkiego obrazu fresko, wykonanego przez Rafaela w stanzach watykańskich, a upowszechnionego w mistrzowskim miedziorycie przez Kellera (1860). Obraz ten ozdabia ścianę tak zwanej Camera della Segnatura. Podług Vasari'ego, Rafael wystawił tu niebo z Chrystusem, N. Panną, ś. Janem Chrzcicielem, Apostołami i Ewangelistami na sklepieniu, z Bogiem Ojcem, zsyłającym Ducha Świętego na wszystkich, a zwłaszcza na niezliczoną ilość Świętych, którzy u dołu dysputują nad Hostją, stojącą na ołtarzu. Nowsi krytycy widzą w tym obrazie cały system katolicyzmu, u góry wcielony w kościele tryumfującym, u dołu zaś w kościele walczącym.

Dystans, odległość dwu punktów; stąd *dystansmesser* — przyrząd do mierzenia odległości, ob. Odległościomierz.

Dystrybucja (z łac.), znaczy rozdzielanie, rozkład, rozdawanie. W prawie używa się na oznaczenie rozdziału stosunkowego funduszów dłużnika między wielu wierzycielami, np. dystry-

bucja funduszów zapowiedzianych.—Dystrybucja tytuniu, tabaki, cygar, zowie się skład, w którym odbywa się cząstkowa sprzedaż pomienionych przedmiotów.

Dystych, ob. Dwuwiersz.

Dystylacja, ob. Destylacja.

Dysydenci w Polsce. Gdy w połowie XVI wieku w Anglji, Szwecji, Danji, Holandji, oraz w kilku krajach niemieckich i niektórych kantonach szwajcarskich, ogół mieszkańców przyjął wyznanie ewangelickie, postanowionem zostało, że jak kościoły rzymsko-kat., tak i cały majątek duchowieństwa tego wyznania, przestaje stanowić jego własność. Rzeczone zatem duchowieństwo w Polsce zaczęło obmyślać w przewidywaniu tej ewentualności i dla siebie różne środki, celem zabezpieczenia swego mienia od takiego następstwa; z drugiej znów strony ewangelicy polscy z obawy, aby nie doznali takiego losu, jak ich współwyznawcy za granicą, a mianowicie we Francji (noc ś. Bartłomieja), postanowili wejść w jaką ugodę z duchowieństwem rzymsko-kat. Biskup kujawski, Karnkowski, zaprojektował tedy ustawę, która stanowiąc *zupełną równość praw wszystkich wyznań chrześcijańskich*, zapewniałyby biskupom między innemi ich godność i przywileje; Firlej zaś, marszałek w. kor., i inni wnieśli potrzebę wydania formalnego tym celem aktu urzędowego *(pax inter dissidentes de religione)*. Było to w czasie sejmu konwokacyjnego, który zebrał się w Warszawie w styczniu 1573 roku. Wniosek ten został przyjęty przez sejm skonfederowany *(Convent. Reg. General.)*. Wkrótce atoli Commendoni skłonił biskupów, aby zaprotestowali przeciwko tej uchwale, jakoż odmówili oni jej swego podpisu z wyjątkiem Franciszka Krasińskiego, biskupa krakowskiego, podkanclerzego kor., który więcej ceniąc dobro swego narodu aniżeli interes własny, podpisał przez sejm d. 28 stycznia 1573 wydaną uchwałę w słowach: „A iż rzeczpltej naszej jest *dissidium* niemałe *in causa religionis christianae*, zabiegając temu, aby się z tej przyczyny między ludźmi *sedycyja* jaka szkodliwa nie wszczęła, którą po inszych królestwach jaśnie widzimy, *obiecujemy to sobie spólnie pro nobis et successoribus nostris in perpetuum, sub vinculo juramenti, fide, honore et conscientiis nostris*, iż, którzy *jesteśmy dissidentes de religione*, pokój *między sobą* zachować, a dla różnej wiary i odmiany w kościelech, krwi nie przelewać, ani się penować *confiscatione bonorum*, poczciwością, *carceribus et exilio* i zwierzchności żadnej, ani urzędowi, do takowego progresu żadnym sposobem nie pomagać, i owszem, gdzieby ją kto przelewać chciał *ex ista causa*, zastawiać się o to *wszyscy* będziem powinni, choćby też za pretekstem dekretu albo za postępkiem jakim sądowym, kto to czynić chciał", i t. d. (Vol. Leg. t. II, str. 841). Uchwała ta rozwinięta i poprzysiężona została 1587 przez przedstawicieli narodu w Pokrzywnicy (Vol. Leg. t. II, str. 1073. Czyt. „Hist. Lit. Pol." Wiszniewskiego, t. VI, str. 87, oraz „O źródle wiedzy tegoczesnej" D. Szulca str. 48 i 50). Atoli pomimo takiego *wzajemnego* zapewnienia, sobie t. j. wszystkim *różniącym się religją* między sobą obywatelom wszystkich prowincji Rzeczpltej Polskiej, a nie przez jednych (rzymsko-kat.) drugim, znaleźli się wkrótce komentatorowie prawa, którzy w sprawie wyznaniowej zaczęli używać takich wyrażeń, jak gdyby słowo *dissidentes* ściągało się tylko do niektórych, nie do wszystkich, t. j. całego ogółu chrześcijańskich mieszkańców kraju, i tak idąc dalej, z czasem zaczęto pod tą nazwą rozumieć jeno niekatolików rzymskich. Stało się to mianowicie na konfederacjach podczas bezkrólewia po Zygmuncie III, gdzie spokój i bezpieczeństwo religijne zapewniono już nie wzajem sobie, lecz tylko katolicy rzymscy łaskawie ofiarowali je ewangelikom i katolikom greckim. Następnie, gdy po unji Brzeskiej z 1599, tych wyznawców kościoła grecko-kat., którzy jej nie przyjęli, poczęto nazywać *Dyzunitami*, nazwę **D.** (w polskim przekładzie *Różnowiercy*), zaczęto stosować wyłącznie tylko do samych ewangelików, co trwało aż do czasów Księstwa Warszawskiego, którego rząd zakazawszy dowolnych nazw, (mających cechę jakiejś ironji, jeżeli nie wzgardy), polecił używać przyjętych urzędownie: ewangelicki (augsbur. lub reform.) i grecko-kat. O znaczeniu politycznem kwestji **D.** w ostatnich czasach Rzpltej ob. Sprawa dysydentów.

Dysza, rura służąca do wtłaczania powietrza za pomocą miechów do pieców wielkich, w których wytapiają żelazo; także rura żelazna w miechu kowalskim.

Dyszkant (łac. discantus), wyraz muzyczny, znaczy najwyższy głos w śpiewie, czyli sopran.

Dyterbjernat, *Dyterbjenada*, *Dyterbjarnat*, *Dykebjernak*, istota mityczna Serbów łużyckich, występująca w podaniach tego typu, co *chasse de St. Hubert* u Francuzów, *die wilde Jagd* u Niemców; nie jest pochodzenia słowiańskiego. Nazwa jest prawdopodobnie przekształcona z niemieckiego: „Dittrich von Bern". Por. Czerny „Istoty mityczne Serbów łużyckich", przełożone w *Wiśle*.

Dytmar, Tietmar, * 976, kronikarz niemiecki, syn Sygfryda v. Walbeck w Saksonji, dla kalectwa obrał stan duchowny, w którym szybko postępując, był kolejno kanonikiem w Magdeburgu, opatem w Walbecku, i 1009 biskupem Merseburga. Pisał „Kronikę 5 królów z domu saskiego", w 8 księgach, z których każdą wierszami rymowanemi (tak zwanymi leoninami) rozpoczynał. W II księdze, wspomniawszy dopiero Mieszka I polskiego, odtąd coraz więcej zajmuje się Polską i Bolesławem I, do którego dziejów jest pierwszorzędnem źródłem, jako naoczny świadek. Wypadki poprzednie czerpał z Witukinda i różnych roczników. Skończył na wyprawie kijowskiej

Bolesława I 1018, po której uzupełnieniu świeżemi wiadomościami, um. w grudniu t. r. Wattenbach („Deutschlands Geschichtsquellen“), a za nim inni i Szajnocha daje rok 1019 śmierci **D.** Kroniki **D.** pierwszy Naruszewicz użył, a Szajnocha błędnie ocenił jako *na wspak pisany panegiryk* Bolesława I, co łatwo okazać, rozważywszy podobieństwo stylu Gallusa. **D.** ostatni raz Lappenberg wydał ją w III t. „Mon. Germ.“ Pertsa, Hanower 1839, Ursinus i in. tłómaczyli. Bielowski wydał z niej wyjątki w I t. „Monum. Vet. Pol. Hist.“ Z. Komarnicki, Żytomierz 1861 i ks. Sobalski przetłómaczyli 1860 w Kijowie. Por. A. G. Bem „Bolesław Chrobry pod piórem Dytmara“ („Prawda“ 1881).

Dytmarszowie, ob. Dithmarschen.

Dytyramb (greck. *Dithyrambos*, wyraz niewiadomego znaczenia i pochodzenia), gatunek poezji lirycznej, wykształcony szczególnie w Atenach. Oznaczał pierwotnie pieśń na cześć Bachusa, potem także bóstw innych, ale zawsze biorącą natchnienie z gorącego źródła płynu Bachusowego. Zapał, uniesienie, rzutność rozpasanej wyobraźni, niepewna rozmaitość rytmu, wogóle szał i fantastyczność—to są główne znamiona, które **D.** i później cechowały. Za wynalazcę **D.** uważanym jest Arjon (ob.). W nowszej poezji znikło prawie nazwisko **D.**, ale mimo to pieśni tego rodzaju jest bardzo wiele. Na karb bowiem **D.** zaliczyć należy wszystkie poematy liryczne, pieśni płynące z rozdrażnionego serca, sceny fantastyczne, pełne szału i nieładu, nie uznające żadnych granic tak w polocie uczuć i myśli, jak w formie zewnętrznej, np. *Improwizacja* 3-ej cz. *Dziadów* Mickiewicza, *Farys* Balińskiego, niektóre ustępy w utworach Słowackiego, „Uczta zemsty“ Goszczyńskiego, „Improwizacja warjata“ E. Wasilewskiego.

Dyveke albo **Düveke**, gołąbka, t. j. *mała Gołębica*, przez kronikarzy łacińskich *Columbula* zwana; * 1490 w Amsterdamie, córka Zygbryta Wylmsa, znana ze stosunków miłosnych z królem duńskim Chrystjanem II. Chrystjan poznał ją 1507 w Bergen, gdzie jej matka utrzymywała zajazd. Po koronacji 1513 sprowadził ją do Kopenhagi, gdzie, mimo że był żonaty, od 1515 zostawał w blizkiej z nią zażyłości, pozwalając tymczasem przewrotnej matce swojej władać nieograniczenie całem państwem. **D.** † nagle w 1517, podobno otruta przez krewniaków zakochanego w niej Torbena Oxe, komendanta zamku. Od jej śmierci Chrystjan II zamienił się w najsroższego tyrana.—Począwszy od Duńczyka Samsöe, który w końcu XVIII w. napisał tragedję „Dyveke“, z wielkiem powodzeniem na scenie przedstawianą, pisarze duńscy i niemieccy niejednokrotnie brali **D.** za przedmiot do swych utworów tak wierszem, jak i prozą. Hauch napisał romans p. t. „Wilhelm Zabern“ (1834), Ida Frick „Sybrecht Willms“ (1843), a Mosenthal dramat p. t. „Düveke“ (1860).

Dywan (z persk. *Divan* albo *Dîwân*) oznacza już to kadaster, wykaz podatków, a zwłaszcza konwolutę rachunków w sprawach publicznych, jużto zbiór poezji jednego i tegoż autora. Persowie i Turcy oznaczają przez **D.** głównie zbiór pieśni swych poetów. Oznacza dalej **D.** każdą władzę administracyjną. W Konstantynopolu pod nazwą **D.** rozumie się także ministerjum tureckie, w którego skład wchodzą pod prezydencją wielkiego wezyra wszyscy ministrowie i członkowie rady tajnej, a mianowicie: mufty, ministrowie wojny, marynarki, artylerji, spraw zagranicznych, skarbu, handlu, mennicy, intendent, generalny zakładów dobroczynnych, radca wielkiego wezyra, sprawujący urząd ministra spraw wewnętrznych, oraz wielki referendarz i wielki tłómacz. W początkach XIX w. Selim III zreformował dywan i zmienił go na instytucję odpowiadającą Radzie państwa. Reforma ta miała na celu ograniczenie władzy w. wezyra. Obecnie najwyższą instytucją państwa, zarządzającą sprawami pod względem cywilnym, jest rada t. zw. Medjilis-i-Has, zostająca pod prezydencją wielkiego wezyra i składającą się z Szeika-ul-Islam, ministrów spraw wewnętrznych i wojny, ministra wakufów (wyznań religijnych i zakładów dobroczynnych), m. oświecenia publicznego i. t. p. (The Statesman's Yearbook, 1894; edited by Scott Keltie).

Dywan, ob. Kobierzec.

Dywdyk, ob. Tyftyk.

Dywicjak, książe Eduów, ob. Divitiacus. Por. Mommsen „Röm. Gesch.;“ Caesar „De bello gallico.“

Dywidenda (z łac.), znaczy już to wypłatę procentu od pożyczki publicznej, dochód od akcji, rozdzielony na udział każdego uczestnika czyli akcjonarjusza, już część przypadającą każdemu wierzycielowi po upadłości dłużnika, już nareszcie część zysku przypadającego wspólnikom z jakiego przedsięwzięcia, bez zaliczenia do niej umówionego procentu od włożonych kapitałów.

Dywilino, ob. Deulino.

Dywinacja, ob. Przeczucie i Wróżbiarstwo.

Dywizja, oddział wojska złożony z dwu do trzech brygad jednej broni, którym dowodzi generał-porucznik, czyli generał dywizji. W nowszych czasach dywizje zostały złożone z wszystkich trzech broni. Dwie lub trzy **D.** stanowią korpus armii.

Dyzażjo (*disagio*) potrącenie (po fran. pert) przy zmianie gorszego gatunku pieniędzy, albo strata na kursie.

Dyzenterja, biegunka krwawa, jest to chorobą zakaźna, ostra, sadowiąca się na kiszce grubej, zależy od swoistego zarazka, wywołującego dyfterytyczne zapalenie ścianek kiszki. Rozwija się najczęściej epidemicznie latem, to też jest ona najgroźniejszą w okolicach równi-

kowych. Choroba zajmuje błonę śluzową kiszek grubych, szczególnie kiszki prostej; na jej powierzchni i w miąższu powstaje wysięk włóknikowy, błona ulega gangrenie i odpada, zostawiając owrzodzenie krwawiące, co sprowadza silny ból brzucha. Chory ma od początku choroby silną biegunkę, której zawsze towarzyszy bolesne parcie w kiszce prostej; wypróżnienia, aczkolwiek częste, bo nieraz do 25 i więcej na dobę dochodzące, są skąpe, zawierają niewielką ilość śluzu zmieszanego z krwią, nieraz wydziela się sama krew. Chory co kilka minut uczuwa potrzebę na stolec, jakkolwiek za każdym razem nie więcej nad łyżkę wypróżnień oddać może; w okresie szerzenia się na błonie śluzowej procesu chorobowego występuje gorączka. Bóle, bezsenność, utrata białka i płynów z organizmu doprowadzają nieraz do mocnego osłabienia i wyniszczenia. U nas **D.** najczęściej kończy się wyzdrowieniem przez zabliźnienie owrzodzeń; jeżeli jednakże proces chorobowy obejmuje znaczną przestrzeń kiszek, lub jeżeli owrzodzenia, szerząc się wgłąb, doprowadzą do przedziurawienia kiszki, to następuje śmierć. Prócz powyższych dwóch zajść spotyka się jeszcze, choć rzadko, przejście ostrej w przewlekłą, kiedy chory, przez kilka tygodni, to zaparciem stolca, to uciążliwą biegunką trapiony, umiera wśród ostatecznego wyniszczenia i ogólnych obrzęków. Jeżeli tu choremu uda się ujść śmierci, to nabywa on na całe życie zwężenia kiszek, które powstaje wskutek ściągania się blizn po owrzodzeniu błony śluzowej. Przenośnikami zarazka są wydzieliny chorego i woda do picia, niemi zanieczyszczona, usposabiają zaś do zachorowania wszelkie czynniki, które w jakikolwiekbądź sposób czynności przewodu pokarmowego upośledzają: ciężkostrawne potrawy, nadużycie trunków i t. p. Leczenie polega w początkach na oczyszczeniu kanału kiszkowego od zalegającej w nim zawartości, następnie stosuje się środki anty-zapalne i anty-perystaltyczne. Leżenie w łóżku i ścisła djeta — są to warunki niezbędne. W celu uchronienia otaczających, chory powinien być ściśle odosobniony, wydzieliny powinny być dokładnie dezynfekowane lub spalone, wszelkie przedmioty, w jakiejkolwiekbądź styczności z chorym będące, powinny podlegać dezynfekcji, czy to przez gotowanie (bielizna), czy też w komorach dezynfekcyjnych.—Podczas epidemji największą uwagę zwrócić należy na wodę do picia, jakiej używają mieszkańcy danej miejscowości; najlepiej jednakże wtedy pić wodę tylko przegotowaną.

Dyzharmonja, sprzeczność z harmonją, brak zgody, nieporozumienie.

Dyzjunkcja (z łac. rozłączenie), w logice oznacza stosunek przeciwstawienia. Dyzjunktywne pojęcia, sądy, wnioski, ob. Rozłączne pojęcia sądy, wnioski.

Dyzunici, nazywają w Polsce wyznawców kościoła grecko-katolickiego nieunickiego, t. j. niebędącego w unji z kościołem rzymsko-katolickim, dokonanej w Brześciu Litewskim 1596 r. — (Ob. Dysydenci).

Dyżur, jest to kolej w służbie wojskowej lub cywilnej, zostawania przez cały dzień, lub noc, przy zwierzchniku, kasie, archiwum, szpitalu i t. p.

Dzbanecznik *(Nepenthes)*, rodzaj roślin z małej rodziny dzbanecznikowatych. Są to zioła trwałe, pnące, o liściach szczególnego kształtu. Gatunek najwięcej znany, jako roślina ozdobna, jest *N. destillatoria;* łodyga do 2 metrów długa, grubości palca, liście, a raczej ogonki od 15—20 cm. długie, w środku do 15 cm. szerokie, podłużnie lancetowate, skórzaste, z kilku nerwami podłużnemi, a z głównym grubym i wybiegającym w zaostrzonym wierzchołku w długi wąs zakręcony, dzierżący na końcu dzbanuszek wzniesiony, 8 cm. długi a 2,5 w średnicy, skórzasty, zewnątrz czerwony lub cisawo-zielony, a wewnątrz czerwonawo prążkowany, środkiem brzuchaty, w podstawie mocno zwężony, w wierzchołku z otworem frenzlowanym, za młodu szczelnie zamkniętym. Dzbanuszek ten wypełnia w nocy ciecz wodnista, słodkawa i w tym stanie zawsze on jest wzniesiony; około 10 rano odkręca się wąs, dzbanuszek się przechyla i ciecz z niego wychodzi. Ciecz ta stanowi dla podróżnych napój orzeźwiający. **D.** należy do roślin owadożernych, w cieczy bowiem dzbanuszków znajdują się zawsze liczne zwłoki owadów. Ciecz ta rozpuszcza białko, mięso, chrząstki. Ob. tab. „Darlingtonia i inne owadożerne rośliny“. Wszystkie wogóle gatunki rosną w Indjach wschodnich, na Cejlonie i Madagaskarze; w cieplarniach wymagają znacznego gorąca.

Dzbanecznikowate *(Nepenthaceae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmuje około 40 gatunków w Indjach wschodnich i na Madagaskarze. Spokrewnione są z rodziną rosiczkowatych, od których różnią się kwiatami dwudomowemi, bezkoronowemi, i pręcikami jednowiązkowemi.

Kwiat dzbanecznika, *a* słupkowy, *b* pręcikowy.

Dziad, *Dydko*, po ukraińsku *Did*, *Didko*, *Diduch*, u Słowian ruskich, szczególnie na Ukrainie, u Bojków i Hucułów — duch domowy, w postaci chudego, kudłatego staruszka, mieszkającego za piecem lub pod dachem chaty, włóczącego się w nocy po wsi i zaczepiającego przechodniów. Wielkorusini zowią go „Domowym,“ Czesi—„gospodarzyczkiem,” Polacy — „iskrzyckim, piecuchem.“ Nazwa „Dziad,“ „Didko“ wskazuje, że

pierwotnie był poczytywany za ducha przodków. Por. „Zbiór wiadom. do antropol. kraj.“ II, V, IX; Pobłocki „Słownik kaszubski,“ 150; Kolberg „Chełmskie“ I, „Poznań.“ VI; Afanasjew „Poeticz. Wozzrien. Sławian;“ Máchal „Nákres slovanského bájeslovi;“ „Czasopis Muz. Czeskiego“ (1839 i 1841); Nowosielski „Lud ukraiński“ II; *Wisła*, IV; *Kłosy*, XVII; J. Karłowicz w „W. Enc. powsz. ilustr.“

Dziadkowo, jezioro w Wielkiem Księstwie Poznańskiem, obwodzie regencji Bydgowskiej, pow. Gnieźnieńskim.

Dziaduski Jan, pochodził ze szlachty wielkopolskiej h. Jelita, † 1559 w Przemyślu; od 1542 (podobno) biskup chełmski, a od 1545 biskup przemyski. Na sejmie piotrkowskim razem z prymasem nastawał na rozwód króla z Barbarą Radziwiłłówną. Wielkim był nieprzyjacielem reformacji. Ogromnej w kraju narobił wrzawy prześladowaniem Stanisława Orzechowskiego w 1551 (ob.), kanonika przemyskiego, który pojąwszy żonę, ogłoszony został za heretyka. Górski nazywa **D.** „mnichem odludnym, dzikim i niestworzonym dla dzisiejszego wieku.“ Por. Łukaszewicz w „Dziejach kościoła helweckiego w Polsce;“ ks. J. Bukowski „Dzieje reformacji w Polsce.“

Dziady *(Zaduszki)*, nazwa białoruska uroczystości, obchodzonej między ludem na pamiątkę zmarłych przodków, w jedną z niedziel przed dniem zadusznym. Mickiewicz zatytułował tak swój utwór i nazwę przez to spopularyzował. Ob. Chautury i Zaduszki. Por. *Wędrowiec* z r. 1891, № 44 „Pamięć o zmarłych;“ *Gazeta Lubels.* 1893, № 230 „Zaduszki;“ J. Karłowicz w „W. Encykl. powsz. ilustr.“

Dziady, owoce, ob. Jeżyna.

Dziakło, Dziaklet, danina, niegdyś pobierana na Litwie, składająca się pierwotnie z siana na stajnię książęcą, później zaś z rozmaitych osepów. W Polsce ciężar ten zwał się *pomocne*, zniesiony przez Henryka Brodatego. W tomie VIII Metryki litewskiej widzimy przywilej uwolnienia od dziakli.

Dziakowskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie Nowogrodzkiem, pow. Wołkowyskim. W roku 1766, składało się z wsi Dziaków i folwarku Żylicze z przyległościami. W tymże roku posiadał je Stefan Olędzki, kon. lit., opłacając rocznie kwarty złp. 537 gr. 11.

Dział, Działy — jest to część sukcesji, scheda, podzielenie wspólnego majątku między współspadkobierców lub współwłaścicieli. Bywają działy: dobrowolne, przymusowe czyli sądowe, tymczasowe, ostateczne.

Działania arytmetyczne, operacje rachunkowe, wypadające z różnego sposobu łączenia z sobą liczb; pospolicie pod tą nazwą rozumie się cztery **D.** elementarne: dodawanie, odejmowanie, mnożenie i dzielenie, do czego dodać należy podnoszenie do potęg i wyciąganie pierwiastków. Dwa te ostatnie działania zazwyczaj już zaliczane bywają do **D.** *algebraicznych*, do których należy również i logarytmowanie, polegające na określaniu niewiadomej x z równania wzoru:

$$a^x = b.$$

Oprócz **D.** arytmetycznych i algebraicznych rozróżniamy jeszcze **D.** *trygonometryczne*, obejmujące działania nad kątami i łukami koła (ob. Trygonometrja) i wreszcie—cały szereg działań z zakresu rachunku wyższego, jako to: różniczkowanie, całkowanie, warjacje (ob. Różniczkowy i całkowy rachunek). **D. a.** dzielimy na proste: dodawanie, mnożenie, podnoszenie do potęg, oraz odwrotne: odejmowanie, dzielenie, wyciąganie pierwiastka. Teorję działań rozwinęli H. Grassmann, Hankel, Dedekind i Helmholtz. Por. S. Dickstein „Pojęcia i metody matematyki“ (cz. I, 1891).

Działanie i oddziaływanie w fizyce, ob. Oddziaływanie.

Działdów, po niem. *Soldau*, miasto w obwodzie pruskiej regencji królewieckiej, nad rz. Działdówką, blizko granicy Królestwa Polskiego, liczy 3,600 miesz., ma znaczne fabryki sukna, płótna, garbarnie, oraz źródło wody mineralnej żelaznej. W okolicy znajdują się kopalnie rudy żelaznej.

Działdówka, rzeka, ob. Wkra.

Działka *(sepula, phylla)*, w botanice listek kielicha (ob.), stąd nazwa kielicha zrosło lub wielodziałkowego, trój lub pięciodziałkowego i t. d.

Działo, w ogóle ciężka strzelba, której artylerja używa do rażenia nieprzyjaciela pociskami ze znacznej odległości. **D.** zaczynają wchodzić w użycie po wynalezieniu prochu, w miejsce dawnych machin wojennych, jako to balist, katapult, kusz, taranów (ob. Artylerja). Różne gatunki **D.** dają się podciągnąć pod trzy główne typy: *armatę*, *moździerz* i *granatnik*. *Działa gwintowane* czyli *żłobkowane* są to **D.** posiadające w swej duszy, czyli na wewnętrznej powierzchni rury działowej, wyrznięte gwinty wklęsłe, podobnie jak u sztućców gwintowanych; kula za pomocą odpowiedniego przyrządu wciska się przy wystrzale w gwinty rury i nabywszy tym sposobem ustalonego, około osi rury wirującego, ruchu, nie ulega już tak znacznym zboczeniom, jak pocisk ze zwykłej, gładkiej rury wystrzelony. *Armata* w pospolitej u nas mowie jest pojęciem jednoznacznem z działem; wszakże jest to właściwie jeden tylko jego rodzaj; armatą nazywa się mianowicie rodzaj działa stosunkowo długiego, kształtu ściętego ostrokręgu, mającego kanał najczęściej walcowy z komorą tejże co kanał średnicy, osadzonego na *lawecie*, w koła opatrzonej, i strzelającego pełnemi kulami lub kartaczami, w kierunku rdzennym, lub mało co nad linją poziomą wzniesionym. Zadaniem armaty jest: z wielką siłą rzutu, lub też na wielkie odległości razić pociskami przedmioty odkryte, jako to: wojska nieprzyjacielskie w polu, wały, mury lub budowle obronne; stąd konieczność w nim wielkiego sto-

sunkowo naboju, pełnych pocisków, bardzo płaskiego łuku w strzale, przenośności w polu. Wynalazek i koleje historyczne rozwoju armat ściśle się wiążą z historją dział w ogólności. Pierwsze armaty zjawiły się w końcu XVI wieku; były one z początku, robione z nitowanych szyn żelaznych, opasywanych takiemiż obręczami; następnie zaczęto je odlewać ze śpiżu, miedzi, żelaza. Spotykamy także wzmianki o ar. drewnianych, wewnątrz blachą wykładanych, o armatach z kutego żelaza, z mosiądzu, wzmocnionych obręczami żelaznemi i pokrytych wygotowaną skórą (armaty *skórzane* Gustawa Adolfa). Co do kształtu i nazwy ich wielka też panowała rozmaitość: kartany czyli murołomy wyrzucające kulę 48-funtową, taraśnice, hufnice, burzyciele, bazyliszki, smoki—armaty 40-funtowe, koluwryny czyli węże—armaty polowe 20-funtowe, śmigownice i pelikany, sokoły, szerszenie—drobne armaty wyrzucające półtrzecia uncji żelaza; dalej piszczałki, wiwatówki, organki i t. p. Obecnie jednak wszystkie artylerje europejskie ograniczyły się niewielką liczbą gatunków armat, fantastyczne ich nazwy znikły zupełnie, a gatunki ich odróżniają tylko *kalibrem* czyli *wagomiarem*. Kalibrem zowie się właściwie wielkość średnicy kanału działowego; zwyczaj przecież powszechny mieć chce, że kaliber armaty oznacza się wagą pełnej kuli żelaznej, którą ta armata strzela; stąd polska nazwa wagomiaru. Kiedy jest mowa np. o 6-funtowej armacie, rozumieć należy, że kula do niej używana waży 6 funtów. *Armaty morskie*

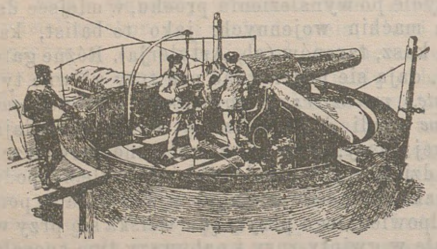

Fig. 1. Armata morska.

(fig. 1), na okrętach, większego bywają od lądowych kalibru; osobnym rodzajem armat morskich, są kanonady i armaty *à la Paixhans*, strzelające nietylko pełnemi kulami, lecz i bombami; lądowe armaty przeznaczone są do pola, do oblężenia lub obrony wałów; wedle tego różnią się w budowie i wagomiarze. *Armata polowa* (fig. 2) składa się z właściwej armaty czyli śpiżowej rury, z drewnianego łoża o dwóch kołach, czyli lawety, na której

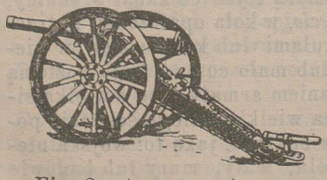

Fig. 2. Armata polowa.

rura spoczywa, z przodka dwukolnego, na której ogon lawety się zakłada przy przewożeniu, i z przyrządów, potrzebnych do celowania i obsługi działa. Lżejszą budowę mają **D.** *górskie* (fig. 3), przewożone na grzbietach mułów. U rury armatniej odróżniają część denną czyli tylną, czopową czyli średnią, i wylotową, t. j. przednią. W części dennej znajduje się celownik, to jest przyrząd do mierzenia podniesienia osi armatniej nad linję rdzenną czyli poziomą; grono, t. j. gałka z tyłu rury, zewnątrz osadzona, i zapał czyli wązkie wydrążenie, za którego pośrednictwem poddaje się ogień do prochu, w komorze zawartego. Część czopowa ma czopy walcowate do boków rury przydane, które służą do zawieszania jej w lawecie. Na nagłowiu części wylotowej osadzony jest cel trójkanciasty. Kanał armat do ostatnich czasów był walcowy gładki, obecnie armaty gładkie wyrugowane zostały przez *gwintowane*, które daleko dalej noszą, są lżejsze, wyrzucają pocisk większy i w celności strzału prawie nic do życzenia nie pozostawiają. Ślady dział gwintowanych napotykamy jeszcze przed 1700 r., właściwie jednak **D.** gwintowane po raz pierwszy wystąpiły u Francuzów w kampanji włoskiej 1859 (system la Hitte); im to głównie zawdzięczał Napoleon zwycięstwa pod Montebello i Magenta; w wojnie 1866 r. już wszystkie armje wojujące zaopatrzone były w armaty gwintowane. Po większej też części, działa od przodu nabijane ustąpiły miejsca działom nabijanym od tyłu, *działom odtylcowym*; różnych zresztą systemów dział jest obecnie dosyć znaczna liczba, jak system Cavalli'ego, Wahrendorffa, Armstronga, Whithworta, Parrota, Kruppa i w. in., w różnych państwach przyjęte. Armaty polowe rozróżniają zwykle na lekkie i ciężkie; do lekkich liczą się kalibry 3, 4, 6 i 8-funtowy, do ciężkich 12-funtowy. Dla dział wałowych i oblężniczych przyjęto kalibry 12, 18, 24 i 36-funtowy. Doniosłość dzisiejszych armat wynosi 5,000 kroków i więcej; rozmaite systemy wymagają różnej wagi naboju. Z dział strzela się najczęściej pełną kulą żelazną na większe odległości, na mniejsze zaś także kartaczami, czyli małemi kulami w blaszanej zawartemi puszce, z której po wystrzale kartacze szeroko się rozsypują *(kartaczownice)*. Niektóre działa zdumiewają swoją wielkością. Swoim wielkim doskonałego systemu armatom morskim zawdzięczają w znacznej mierze Amerykanie swe zwycięstwo w wojnie hiszpańsko-amerykańskiej 1898

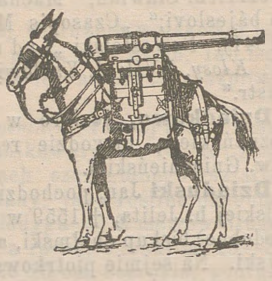

Fig. 3. Armata górska.

Ulepszenia, jakie w czasach ostatnich wprowadzano do budowy dział, polegają na możliwie większej oszczędności czasu i pracy. Automatyczne działa Armstronga (fig. 4) wymagają tyl-

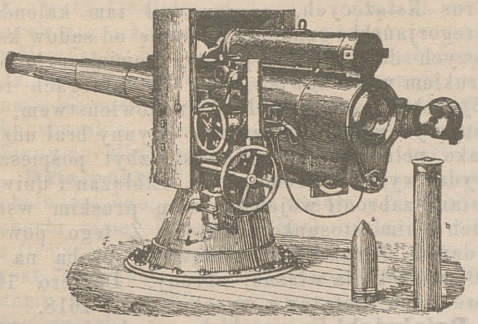

Fig 4. Armata szybkostrzelna Amstronga. *a* pocisk, *b* puszka mosiężna, zawierająca nabój.

ko ustawienia i mechanicznego nabijania;(fig. 4). Największe armaty okrętowe Kruppa (fig. 5) ważą przeszło 100,000 kilogramów, długość ich wy-

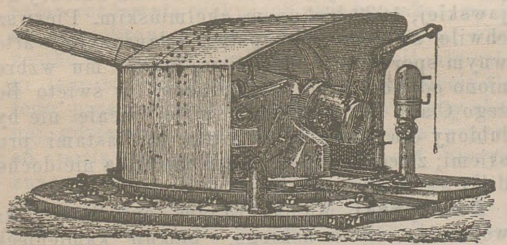

Fig. 5. Armata Kruppa.

nosi do 14 metrów, a szybkość początkowa pocisku 650 metrów na sekundę. (Ob. Moździerz, Granatnik, Artylerja, Pocisk armatni). Por. Rördausz „Das gezogene vierpfundige Feldgeschütz," L. Holley „A Treatise on Ordonane and Armor," Rutzky „Einrichtung und Konstruction aller gezogenen Geschütze," Morgan „Handbook of artillery material" (1892); Beckerhinn „Die Feldartillerie etc." (1879); Löbell „Jahresberichte über die Veränderungen und Fortschritte im Militärwesen" (1875—94).

Działobitnia, wyraz wprowadzony przez Jakubowskiego w jego *Nauce artylerji*, na oznaczenie miejsca szańcem ubezpieczonego, skąd artylerja strzela przez powyrzynane w przedpiersiu szańcowem strzelnice. Częściej jednak używa się wyrazu *baterja*, który między innemi i działa oznacza.

Działolejnia, ob. Ludwisarnia.

Działomiar, przyrząd używany w artylerji do oznaczania wagomiaru, czyli kalibru dział. Jest to pręt, na którym w ten sposób oznaczona jest podziałka, że przyłożywszy do niej miarę średnicy działa lub kuli, odczytuje się zaraz jakiego kalibru jest działo, t. j. ile funtów waży należąca do niego kula.

Działosza, stary herb polski: W polu czerwonem — róg jeleni szary albo srebrny o pięciu odnogach w prawej połowie tarczy, w lewej zaś czarne skrzydło orle; w szczycie hełmu 3 pióra strusie.

Działosza.

Działoszyce, miasto w gub. Kieleckiej, pow. Pińczowskim, nad rzeczką Sancygniówką i rzeczką Jakóbówką. Kościół parafjalny, założony pod wezwaniem św. Trójcy w XIII lub XIV wieku, należy do najpiękniejszych pomników gotyckiego budownictwa w Polsce. Miasto liczy około 7,000 miesz.

Działoszyn, osada w gub. Kaliskiej, pow. Wieluńskim, nad rzeką Wartą, założona w początku XVI wieku, albo i dawniej. Liczy 5,000 miesz. Był tu niegdyś pałac Męcińskich z rozległym parkiem, dziś w ruinach.

Działowski Zygmunt, archeolog polski, * 1843 w Prusiech zachodnich, † 1878 w Berlinie. W młodym wieku już zajął się archeologją ojczystą i w r. 1874, z polecenia Tow. nauk. poznańskiego, udał się na zjazd archeologiczny do Kijowa, gdzie jeden po polsku przemawiał. Towarzystwo naukowe toruńskie, jego staraniem głównie założone, korzystało wiele z jego ofiarności i pracy. W r. 1876 wybrany przez ludność zachodnio-pruską do sejmu niemieckiego. Życiorys jego mieści się w *Tygod. Ilustr.* № 118 z r. 1878.— Siostra jego *Antonina*, spełniając życzenie zmarłego brata, wydała w Paryżu opracowaną przez G. Ossowskiego mapę archeologiczną Prus zachodnich.

Działowski Zygmunt.

Działy, ob. Dział.

Działyń, jezioro w Wielkiem Ks. Poznańskiem, obwodzie regencji Bydgowskiej, w pow. Gnieźnieńskim.

Działyń, wieś prywatna w gub. Płockiej, pow. Lipnowskim, gniazdo znakomitej rodziny Działyńskich (ob.). Znajduje się tu kościół parafjalny, założony 1540 przez Kacpra Działyńskiego, biskupa chełmińskiego.

Działyński hrabia v. *Ogończyk* odm., herb: Na tarczy obramowanej srebrem, w polu czerwonem, z barku półpierścienia srebrnego strzała srebrna bez opierzenia. Nad koroną hrabiowską dwie ręce w rękawach czerwonych, z półpier-

ścieniem złotym, pod którym w środku krzyż kawalerski srebrny.

Działyński.

Działyński Michał, podkomorzy chełmiński i starosta dobrzyński. Posiadając rozległe dobra na Rusi i Pomorzu, przesiadywał w nich. Wraz z bratem Janem występował przeciwko elekcji Stefana Batorego, później, przyłączywszy się do stronnictwa jego, był pośrednikiem w układach Gdańska z królem. † w r. 1576.

Działyński Jan, od roku 1556 wojewoda chełmiński, brat poprzedniego. Gdy za wpływem nuncjusza Lipomani'ego obostrzono prawa przeciwko krzewiącej się w Prusiech polskich reformie, bronił **D.** wolności religijnej; następnie występował jako przywódca możnowładców pruskich przeciwko unji Prus z Koroną i egzekucji statutów, t. j. powrotowi do skarbu dóbr królewskich stołowych i starostw, porozdawanych panom na własność lubw zastaw. Mając na oku li tylko interes prywatny, z obawy aby przeprowadzeniem egzekucji nie był pozbawiony posiadanych dóbr królewskich, burzył Prusy przeciwko Koronie, skarżył się bezustannie na rzekome łamanie praw i przywilejów pruskich. Skutkiem jego podżegań Prusy wyłamały się od złożenia przysięgi Henrykowi Walezjuszowi i wyraźne okazały nieposłuszeństwo. Te same wichrzenia ponowiły się i w czasie bezkrólewia po ucieczce Henryka, **D.** z panami i większemi miastami pruskiemi skłaniał się chętniej na stronę cesarza austrjackiego i długo zwlekał ze złożeniem przysięgi Batoremu. Bunt Gdańska przeciw królowi był po części z winy **D.**, który podburzał umysły fałszywem tłómaczeniem praw i przywilejów pruskich. Podczas wojny gdańskiej występował wszakże w roli pośrednika i nakłaniał Gdańszczan do uległości. Po sejmie warszawskim 1577 r. mieszkał po większej części w Działynie, nie przestając przeważnego wywierać wpływu na sprawy pruskie aż do śmierci 1585.

Działyński Mikołaj, syn Jana, wojewody chełmińskiego i sam od 1584 wojewoda chełmiński, odznaczał się podobnie jak ojciec, silnym oporem w Prusiech, a głównie na sejmie w Grudziądzu (1576) przeciw zatwierdzeniu elekcji Stefana Batorego; † około 1602.

Działyński Paweł, brat Michała i Jana, 1563 kasztelan dobrzyński, nie przyjmując żadnego udziału w ruchu pruskim, kierowany przez brata Jana, nietylko że popierał elekcję Batorego, ale nawet pozyskał dla króla wielu w Prusiech stronników, co przyśpieszyło koniec długich zatargów; † 1613.

Działyński Stanisław, syn Jana, wojewody chełmińskiego, od 1615 wojewoda chełmiński. Posłował z innymi do Szwecji 1596 r. z ostrzeżeniami dla Karola Sudermańskiego, by praw swoich nie nadużywał i 1609 r. z żądaniem, by Szwecja poddała się Zygmuntowi III. W r. 1612 wysłany od sejmu jako komisarz do urządzenia Prus Książęcych, zaprowadził tam kalendarz Gregorjański i oznaczył apelację od sądów książęcych do króla. (Opis tej komisji ogłoszono drukiem w Krakowie 1614). W zatargach religijnych miast pruskich z duchowieństwem, tamującym wolność wyznania, czynny brał udział. Jako pełnomocnik królewski, zbyt pośpiesznie wydał wyrok bezecności na Elblążan i uniwersałami zabronił województwom pruskim wszelkich z nimi stosunków (1614). Z tego powodu Gdańsk, Toruń i Elbląg zawarły z sobą na lat 10 związek dla własnej obrony. Dopiero 1616 zwolniono Elblążan z wyroku. **D.** † 1618.

Działyński Kacper, biskup chełmiński w XVII w., * 1597 r., † 1646 w Lubawie; podczas wojny szwedzkiej wystawił chorągiew na obronę kraju i z nią walecznie się potykał. W r. 1621 był rektorem akademji w Padwie. Poseł z inowrocławskiego na sejm 1629, został 1633 wojewodą chełmińskim; złożywszy wkrótce tę godność, wyjechał do Rzymu i tu został kapłanem. Po powrocie do kraju, został dziekanem katedry kujawskiej, 1639 biskupem chełmińskim. Pierwsze chwile swojego biskupstwa odznaczył gwałtownym sporem z m. Toruniem, gdzie mu wzbroniono odbycia uroczystej procesji w święto Bożego Ciała. W prowincji swojej wcale nie był lubiony dla licznych zatargów z miastami pruskiemi; z jego powodu przez lat kilka nie dochodziły generały pruskie.

Działyński Michał Erazm, syn Stanisława, wojewody chełmińskiego, biskup kamieniecki w XVII w. Po powrocie z Rzymu, gdzie słuchał teologji (1611), został kanonikiem krakowskim, a 1621 r. sufraganem warmińskim i biskupem hiponeńskim. Zarządzając djecezją w miejsce młodego biskupa Jana Olbrachta, w czasie napadu Szwedów, z całą kapitułą opuścił Frauenburg, a po przywróceniu spokojności, zwołał synod 1627 do Gutstadu. W r. 1646 przeznaczony został na biskupa kamienieckiego. Jako właściciel wsi Pragi pod Warszawą, zbudował tu kaplicę loretańską i wyjednał u Władysława IV przywilej z 10 lutego 1648 r., zamieniający wieś Pragę na miasto z prawem magdeburskiem.

Działyński Jan, brat poprzedniego, walczył za Zygmunta III i Władysława IV w wojnach: moskiewskiej, pruskiej i tureckiej. Posłował z Prus na sejm 1620 r. i wyznaczony został do rady wojennej przy królu, na czas spodziewanej wojny z Turcją. W r. 1632 podczas sejmiku generalnego trzech województw pruskich, dla wyprawienia posłów na sejm elekcyjny po śmierci Zygmunta III, **D.** z powodu kłótni domowej z Melchjorem Wejherem, zerwał sejmik, a spory

stąd wynikłe powtórzyły się jeszcze na sejmie warszawskim 1645. Mianowany 1647 wojewodą chełmińskim, † 1648.

Działyński Paweł, syn Pawła, wojew. pomorskiego, posłował 1597 do Anglji, w sprawie miast hanzeatyckich, a między niemi i Gdańska, uciskanych przez królową Elżbietę podczas wojny jej z Hiszpanją; za powrotem z Anglji miał zleconem działać jako pośrednik między Hiszpanją a Stanami Holenderskiemi, pragnącemi zrzucić jarzmo habsburskie. Pośrednictwo, jakkolwiek przez Stany życzliwie przyjęte, pozostało bezowocne.

Działyński Paweł, syn Mikołaja, wojewody chełmińskiego, od r. 1630 wojew. pomorski, podskarbi ziem Pruskich, brał udział w wojnie z Osmarem i Szwedami. — Syn jego, *Adam*, starosta bratjański, wojował nieszczęśliwie ze Szwedami; zginął 1660 r. w zwycięskiej bitwie pod Cudnowem.

Działyński Tomasz, syn Adama, † w roku 1714, wojewoda chełmiński na początku XVIII wieku. W r. 1690 marszałek sejmowy, 1691 r. krajczy koronny, 1692 marszałek trybunału, 1694 podskarbi ziem pruskich. Żądny wyniesienia się, wszelkich używał ku temu sposobów. w bezkrólewiu po Janie III najlepszą miał porę, przypomniawszy szlachcie pruskiej, że niegdyś sama rozdawała wakujące urzędy; jakoż, na mocy tego obrano go wojewodą malborskim; chciał zostać jeszcze marszałkiem na elekcji, ale zabiegi jego były nadaremne. Stronnik księcia Contego, przesiadywał w Gdańsku pośród siły zbrojnej, gdzie nowy król miał lada chwila przybyć; od posła francuskiego Chateauneuf otrzymał znaczne sumy, z których się potem nikomu rachować nie chciał; poczem zaczął tajemnie popierać Sasa, za co w 1702 r. został wojewodą chełmińskim. W 1703 król wysłał go, bez upoważnienia Rzeczypospolitej do Moskwy dla zawarcia z Piotrem W. sojuszu przeciw Szwecji a między innemi i zawiązania unji kościołów. Poselstwo to wywołało liczne protestacje senatorów. Mimo to wszystko przywiódł **D.** do skutku traktat zawarty pod Narwą 29 sierpnia 1704, na mocy którego wojska rosyjskie wkroczyły po raz pierwszy do Polski. Akta tego poselstwa ogłosił Krupowicz w „Zbiorze dyplomatów“.

Działyński Jan Ignacy, wojewoda pomorski, wyznaczony na sejmie lubelskim 1703 do rewizji skarbu koronnego, wywiezionego podczas wojny przez Szembeka, biskupa kujawskiego, za granicę, † 1724.

Działyński Michał, syn Stanisława, wojewody malborskiego, od 1706 kasztelan kujawski, pisywał wiersze niewielkiej wartości; znane są dwa jego dzieła: „Szala abo ogłos konwokujący ojczyzny synów do jedności. Ex duobus malis unum eligendum“ (Toruń 1713) i „Ogłos konwokujący ojczyzny synów do prawdziwej jedności i t. d.“ (Toruń 1714).

Działyński August, syn Józefa, dziedzic miasta Kórnika. Z podkomorstwa wschowskiego został 1750 wojewodą kaliskim, słynął z pobożności i fundacji kościelnych, † 1766.

Działyński Ignacy, syn poprzedniego, * 1754 w Konarzewie, † 1797 nagle w Żytomierzu; rotmistrz kawalerji narodowej, 1788 r. szef regimentu pieszego wojsk koronnych. Obrany posłem dobrzyńskim na sejm czteroletni, należał do liczby członków, przygotowujących ustawę 3 maja. Po zawiązaniu się Targowicy, przebywał w Warszawie, zajmował się czynnie sprawami krajowemi. Wzięty do niewoli, wysłany był do Berezowa, skąd cesarz Paweł uwolnił go w r. 1797. Por. „Pamiętniki Ochockiego.“

Działyński Franciszek Ksawery, senator, wojewoda królestwa polskiego, brat poprzedniego, * 1756 r., † 1819; uczył się u Jezuitów w Poznaniu. Poseł na sejm 1786 i 1788 należał do najznakomitszych mężów tego czasu; gorąco popierał reformy, sprawę miast i ustawę 3 maja. Więziony jakiś czas w Prusiech, niezadługo jednak uzyskał wolność i osiadł na wsi. Po zwycięstwach pod Jeną i Auerstädtem, jeździł z innymi w deputacji do Napoleona 1806 i 1810. Mianowany członkiem tymczasowej komisji rządzącej, czynny brał udział we wszystkich działaniach rządu. Po traktacie tylżyckim jeździł z deputacją polską do Drezna, odbierać konstytucję, nadaną przez Napoleona Księstwu Warszawskiemu. W r. 1807 został senatorem wojewodą, lecz w r. 1812 usunął się zupełnie od spraw publicznych.

Działyński Adam Tytus, syn poprzedniego, * 1797 w Poznaniu, † 1861 tamże. Pierwsze nauki pobierał od Jezuity Miszewskiego, wyższe we Francji i w szkole politechnicznej w Pradze, gdzie złożył nawet egzamin na profesora matematyki. Z Gerstnerem, profesorem politechniki praskiej, pracował nad uregulowaniem biegu Dunaju, Elby i Weltawy. Bliższe stosunki z Czackim, Albertrandym, Niemcewiczem i innymi mężami, obudziły w nim zamiłowanie do zbierania świetnych zabytków literatury krajowej. Osiadłszy po pokoju paryskim na wsi, zajął się zbogacaniem i uporządkowaniem szacownego księgozbioru. W tym celu objeżdżał klasztory polskie, zwiedził Szwecję, Danję, Czechy, Niemcy i Francję, zakupił zbiór rękopisów Kwiatkowskiego, bibljoteki Jana Łukaszewicza i Ogińskiego; gorliwymi zabiegami utworzył jedną z najbogatszych bibljotek. Jako członek warszawskiego towarzystwa przyjaciół nauk, miał sobie zleconem napisanie historji panowania króla Michała. Zebrane w tym celu najrzadsze materjały stanowią jedną z najpiękniejszych

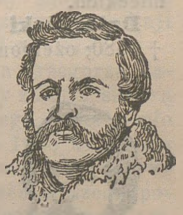

Działyński Tytus.

ozdób bibljoteki kórnickiej. Zajął się potem w swych majątkach galicyjskich uregulowaniem stosunków wiejskich. Osiadłszy stale 1840 r. w Księstwie Poznańskiem, działał jako poseł na sejmie prowincjonalnym, a 1848 r. był jedynym deputowanym polskim na sejmie erfurckim. W Kórniku wystawił wspaniały pałac, którego najpiękniejszą i najkosztowniejszą ozdobą jest owa bibljoteka. W zawodzie obywatelskim sprawował rozmaite urzędy i dostojeństwa; w zawodzie naukowym był członkiem wielu towarzystw naukowych. Mąż żelaznej pracy, wsławił się wydawnictwem dzieł ważnych i pożytecznych. Do takich należą: „Pamiętniki Jana Kilińskiego" (Brzeg 1828); Jastrzębowskiego „Rzecz o przystosowaniu nowego optycznego wynalazku do teleskopów" (około 1830); „Zbiór praw litewskich od r. 1380—1529" (Poznań 1841); „Liber geneseos illustris familiae Schidlovieciae" (Paryż 1848); Górnickiego „Droga do zupełnej wolności" (Berlin 1852); „Acta Tomiciana" (8 tom., Poznań 1852 — 1860); A. Zbylitowskiego „Żywot szlachcica we wsi" (Poznań 1853);„ Annales Stanislai Orichowii" (Poznań 1854); „Pamiętniki Orzelskiego" (Poznań 1854); Długosza „Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum" (3 t., Poznań 1855—56); „Źródłopisma do dziejów unii Korony Polskiej i W. Ks. Litewskiego" (część II i III, Poznań 1856); „Zabytek dawnej mowy polskiej" (Poznań 1857); „Herby Korony, ziem i szlachty polskiej"; „Collectanea, vitam resque gestas Ioannis Zamoyscii illustr." (Poznań 1861) i inne. Oprócz tego ogłosił: „Offener Brief des Abgeordnetem Grafen T. Działyński an den Abgeordneten Freiherrn von Vincke" (Berlin 1859) i umieszczał wiele artykułów w dziennikach polskich, francuskich i niemieckich.

Działyński Jan, syn poprzedniego, * 1829 r., † 1880; ożeniony 1857 z ks. Izabelą Czartoryską, od 1862 deputowany izby pruskiej. W r. 1863 musiał uciekać do Paryża. Oskarżony 1864 r. o zdradę stanu przeciw Prusom, skazany został tegoż roku na śmierć *in contumaciam*. Następnie uwolniony od kary (1866), mieszkał w Kórniku. Na nim wygasł ród **D.** w linji męskiej. Nakładem jego wyszły dzieła: „Mowy Cycerona" w tłomaczeniu Rykaczewskiego (3 t., Paryż 1870—71); Folkierskiego „Zasady rachunku różniczkowego i całkowitego" (Paryż 1870) i w. in.; prócz tego, jego nakładem wychodził „Pamiętnik Tow. nauk ścisłych." Powiększał zbiory kórnickie.

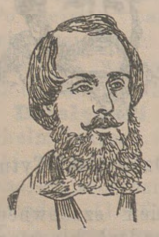

Działyński Jan.

(Do historji rodu Działyńskich, por.: Bartoszewicz i Hubert w „Enc. Powsz." (28-tomowej); „Gazeta Polska" (1861, Nr. 97 i 100); „Tygod. ilustr." (1861, Nr. 114 i 115); „Pamiętnik Tow. nauk ścisłych w Paryżu" (1871); „Prace matem.-fizyczne" (t. VI, art. Folkierskiego); „Kłosy" (1880, Nr. 775, art. W. Gosiewskiego i 1883, Nr. 949); Winc. Korotyńskiego art. w „Tyg. ilustr." (1880, t. IX); „Księga" Żychlińskiego; art. L. Korotyńskiego w „W. Enc. Powsz" (t. XVIII).

Dzianek, *Dzianka*, drzewo, na którem barć jest przygotowana.

Dzianet (z arab.), dawna nazwa w Polsce dzielnego wierzchowca (*zawodnika*) rasy neapolitańskiej, hiszpańskiej, mantuańskiej, a nawet tureckiej.

Dzianie, robota pończosznicza na drutach; zdaje się, że dopiero w XVI wieku wynaleziona.

Dzianot, *Dzianott, Gianotti de Castellati*, v. *Grzymała* odm., herb: W polu błękitnem na murawie mur z bramą otwartą i 5-u wieżycami, nad środkową, najwyższą, orzeł czarny dwugłowy niemiecki; w szczycie hełmu złotego takiż orzeł. Labry błękitne, podbite czerwonem. Udzielony za waleczność 1662 r.

Dzianot.

Dziarkowski Hjacynt August, lekarz, * 1747 w Warszawie, † 1827; słuchał medycyny w Halli i tam się doktoryzował. Przebywał jakiś czas w Płockiem, a 1807 powołany do Warszawy, podał myśl założenia szkoły lekarskiej, w której był dziekanem i wykładał fizjologję i patologję bezpłatnie. Należąc 1816 do uorganizowania uniwersytetu warszawskiego, wykładał patologję i semjotykę do r. 1818. Rozpowszechniał w Warszawie używanie ospy ochronnej. Z licznych pism jego najwięcej miały wziętości: „Poradnik domowy" (1819) i „Wybór roślin krajowych" (1803, 1806 i 1821). Z Siennickim wydał „Pomnożenie dykcjonarza Kluka" (3 t., 1824).

Dziarno, toż co żwir (ob.).

Dziatzko Karol Franciszek Otto, filolog klasyczny, * 1842 r. w Nowem Mieście na Szląsku wyższym, studjował filologję we Wrocławiu i Bonn, 1864 był nauczycielem gimnazjalnym w Opolu, w 1865 licealnym w Lucernie, w 1871 bibljotekarzem uniwersyteckim we Fryburgu, w 1872 nauczycielem gimnazjalnym w Karlsruhe, 1886 bibljotekarzem i profesorem w Getyndze. Napisał: „Beiträge zur Kritik des nach Donatus benannten Terenzkommentars" (Lipsk 1879); „Instruktionen für die Ordnung der Titel im alphabetischen Zettelkatalog der königlichen und Uniwersitätsbibliothek zu Breslau" (1886, przetłómaczone na język włoski i angielski). Nadto wydał kilkn komedji Terencjusza. Zbiór dzieł **D.** wyszedł w Berlinie w r. 1889 i 1890.

Dziąsła, część błony śluzowej ust, pokrywająca szczęki i nasadę zębów; przyczynia się ona do

mocniejszego przytwierdzenia zębów; ulega często procesom chorobowym, czy to wskutek przyczyn miejscowych (próchnienie zębów, odkładanie się kamienia między zębami), czy też w ogólnych chorobach (zatrucie rtęcią, szkorbut czyli gnilec).

Dziboni *(Gibboni)*, herb: Na tarczy ściętej o barwach niewiadomych, w polu czarnem pół orła, w dolnem miecz między walczącemi kogutami. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Indygenat z r. 1654. Por. „Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego.

Dziboni.

Dzida, toż samo co pika, włócznia; składa się z długiego drzewca i osadzonego na niem żelaznego grotu, który w ostry koniec wybiega. Tem się różni od lancy, że na tej ostatniej umieszczony jest pod grotem mały proporzec, czyli chorągiewka.

Dzida, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dzidno, jezioro w W. Ks. Poznańskiem, obwodzie regencji i powiecie Bydgoskim.

Dziebrenosek, *Iglica*, *Iglicznik (Erodium)*, rodzaj roślin z rodziny bodziszkowatych, bardzo do bodziszka (ob.) podobny, lecz z 10 pręcików 5 przeciwległych płatkom jest płonnych; obejmuje zioła roczne lub trwałe, albo też podkrzewy, we wszystkich częściach świata; niektóre posiadają własności lekarskie, lub też hodują się jako ozdobne. **D.** *pospolity (E. cicutarium)* rośnie wszędzie na polach piaszczystych, przy drogach, ogrodach i t. d.; kwiaty drobne o płatkach różowych, dziobek owocowy bardzo długi; w niektórych okolicach używa się jako środek do okładania ran, wrzodów i t. p. Gatunek *E. moschatum* był niegdyś używany jako środek napotny i podniecający; *E. incarnatum*, z Przylądka Dobrej Nadziei, stanowi piękną roślinę ozdobną.

Dzieccy (Dziecki), tak się zwali w dawnej Litwie komisarze (za Witolda już byli znani), delegowani od dworu książęcego, którzy przebiegali kraj i załatwiali sprawy w imieniu panujących. Z czasem zamienili się w woźnych i uciemiężali mieszkańców egzekucjami. *Dzieczkować*, znaczyło: egzekwować, fantować. Por. Jędrzej Moraczewski „Starożytności polskie.“

Dzieci Francji *(Enfants de France)*, tak nazywano za panowania Burbonów, synów, córki, braci i siostry panującego króla we Francji, z wyjątkiem najstarszego syna, zwanego *Delfinem*, i najstarszego brata królewskiego, nazywanego *Monsieur*. Nazwa ta wyszła z użycia w XIX w.

Dziecilela, według Długosza, bogini pogańskich Polaków, uważana za opiekunkę małżeństw; modlono się do niej o potomstwo. Por. Brückner w „Archiv zür slavische Philologie“ (XIV, 173).

Dzieciobójstwo, jest to przestępstwo pozbawienia życia przez ojca lub matkę dziecka ze związku nieprawego. Kodeks austrjacki podciąga pod to pojęcie i zabicie dziecka prawego.

Dzieduszycka Talja z Niezabitowskich, żona Edmunda **D.,** † około r. 1850, poetka. Drukowała „Ostatnie chwile Karoliny Magnuszewskiej“ (żony poety) w „Dzienniku mód paryskich“ (1845, Nr. 14) i „Tęsknota“ w Albumie na korzyść pogorzelców (1844).

Dzieduszycka Anastazja Juljanna Ewa Djoniza z Jełowickich, żona Izydora, historyka i posła do wiedeńskiej rady państwa, po stracie majątku została przełożoną żeńskiego seminarjum nauczycielskiego w Krakowie. * 1842 r. w gub. Wołyńskiej, † 1890 r. w domu obłąkanych w Krakowie; ogłosiła wiele prac w zakresie pedagogji, jak: „Kilka myśli o wychowaniu niewiast“ (1871 i 1874); „Gawędy matki“ (1872); „Jak sobie dziatwa radziła“ (1877); „Gawędy o wychowaniu“ (w „Kronice rodzinnej“ 1875); „Jeszcze o wychowaniu“ (w „Niwie“ 1878); „Książka młodej kobiety“ (1881); „Listy nauczycielki“ (1883); wypisy.

Dzieduszycki I, hrabia, v. *Sas* odm., herb: W polu błękitnem nad półksiężycem złotym strzała srebrna między dwiema gwiazdami 6-promiennemi złotemi. Nad koroną hrabiowską w ukoronowanym hełmie — pół orła czarnego w koronie. Labry błękitne, podbite złotem. Tytuł hrabiowski otrzymał Tadeusz Dzieduszycki w r. 1776. — **D. II** różni się od poprzedniego tem, iż w koronie hrabiowskiej znajduje się ogon pawi, strzałą w lewo przeszyty. Herb linji Dominika Dzieduszyckiego, tytuł z r. 1777.

Dzieduszycki I.

Dzieduszycki Franciszek, syn Grzegorza, kasztelana lubaczowskiego, ożeniony z Zofją, siostrą hetmana Stanisława Jabłonowskiego, został około 1665 kasztelanem lwowskim, a 1688 wojewodą podolskim. Za Augusta II mianowany był pierwszym komisarzem do rozgraniczenia Rzeczypospolitej od Porty; † 1704.—**D.** Jerzy Stanisław, syn poprzedniego. * około 1665, † 1730; był w r. 1696 posłem lwowskim na sejm konwokacyjny, a po wstąpieniu na tron Augusta II jeździł do Rzymu i innych monarchów włoskich z uwiadomieniem o tej elekcji. W 1708 należał do poselstwa Raf. Leszczyńskiego do Turcji. Mianowany 1703 łowczym wielkim koronnym, a 1704 koniuszym koronnym. Jako gorący wówczas stronnik Augusta II przystąpił do konferencji sandomierskiej 1704. Osiadłszy w majętności Cumłowcach pod Żydaczewem, około Halicza, założył piękny ogród i napisał: „O elekcji królów polskich” (w rękopisie); „Obserwacje, należące do koni i stad polskich” (wydał Przyłęcki, Lwów, 1852). Po

obiorze Stanisława Leszczyńskiego, którego bliskim był krewnym, przeszedł do jego stronnictwa. Był to szlachcic pełen przesądów i uprzedzeń względem chłopów, obchodził się z nimi srogo i nieludzko. Por. Maurycy Dzieduszycki „Żywot **D.**".—**D.** Tadeusz, syn Jana, podczaszego halickiego; chorąży halicki, mianowany 1760 podkomorzym hal., w czasie sejmu konwokacyjnego 1764, jako poseł, silnie obstawał za reformą rządu, zagajając codzień niemal posiedzenia sejmowe pożytecznemi, na swój czas postępowemi wnioskami. Sejm używał go do wszystkich spraw ważniejszych. Działał w duchu reformy, podejmowanej przez Familję, ale zachował względem niej całą niepodległość. Na sejmie koronacyjnym 1764 mianowany był komisarzem do konstytucji i do układów między stanami duchownym a świeckim, 1765 został cześnikiem wielkim kor. W czasie konfederacji barskiej, jako regimentarz wojska stojącego na Podolu, nie łączył się z konfederatami, lecz opuszczony od wojska, które przeszło na stronę konfederacji, ścigany przez Pułaskiego, uszedł na Wołochy, a stąd do Węgier 1768 roku, gdzie cały czas konfederacji przesiedział. Wróciwszy stamtąd, † w majętności Żukowie pod Lwowem 1777 r. Przeciwko nieprzychylnym dla **D.** sądom Rulhière'a pisał Maurycy Dzieduszycki w *Przyjacielu Ludu* (t. IX, N. 2; t. X, N. 29 i 30). Por. Szczęsny Morawski „Materjały do konf. b." (1851); „Kronika domowa Dzieduszyckich" (1865); art. L. Korotyńskiego w „W. Enc. Powsz." (t. XVIII).

Dzieduszycki Maurycy, hr., historyk polski, * 1813 w Rychcicach, obwodzie Samborskim w Galicji. Po ukończeniu uniwersytetu lwowskiego 1836, wszedł do służby administracyjnej, 1854 został radcą namiestnictwa galicyjskiego, a 1855 szambelanem dworu austrjackiego. Objął w 1851 zarząd zakładu narodowego imienia Ossolińskich, jako zastępca kuratora literackiego, † 1877 r. we Lwowie. Oprócz licznych artykułów zamieszczanych w pismach czasowych, z dzieł jego ważniejsze: „Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków" (2 t., Lwów, 1843 do 1844); „Piotr Skarga i jego wiek" (2 t., Kraków, 1853—54, 2 wyd. Kraków, 1868—69); „Zbigniew Oleśnicki" (2 t., Kraków, 1854); „Co się komu należy, słowo o p. Kornelu Ujejskim i o p. Wincentym Polu" (Lwów, 1860); „Kronika domowa Dzieduszyckich" (Lwów, 1865); „Swięty Stanisław biskup krakowski wobec dzisiejszej dziejowej krytyki" (Lwów, 1865); „Ojczyzna" (Lwów, 1867); „Żywot Wacł. Hieronima Sierakowskiego, arcybiskupa lwowskiego" (Kraków, 1868); „Powieść z dawnych czasów" (Lwów, 1868); „O samobójstwie" (1876). Niektóre dzieła wydał pod pseudonimem Rychcickiego.

Dzieduszycki Maurycy

Dzieduszycki Włodzimierz, hr., * 1825, poseł na sejm i do rady państwa, zasłużony na polu ekonomicznem i gospodarskiem, 1876—81 sprawował obowiązki marszałka krajowego, bogate swe zbiory ofiarował krajowi, uposażywszy je funduszem na utrzymanie. Od 1881 mianowany został członkiem korespondentem Akademji Umiejętności w Krakowie. Wydał: „Opis ptaków krajowych" (Lwów, 1861), których wiele znajduje się w jego muzeum. Jego także nakładem wyszło kilka dzieł cennych, jak Bielowskiego: „Wstęp krytyczny" oraz prace Żmurki, Witowskiego i Urbańskiego. Jako mecenas nauk, odgrywa **D.** taką rolę w Galicji, jak Działyński w Poznańskiem. Życiorys jego w „Tyg. illustr." z r. 1877, № 72 i 73.

Dzieduszycki Włodzimierz.

Dzieduszycki Izydor, hr., napisał: „Der Patriotismus in Polen in seiner geschichtlichen Entwickelung" (Kraków, 1884); „Kilka słów o sejmach galicyjskich" (1866); „Polityka brandeburska podczas wojny szwedzko-polskiej w latach 1655—1657" (1879). Straciwszy majątek, po śmierci ukochanych dzieci popadł on jak i żona jego, Anastazja, w obłąkanie i umarł w Kulparkowie w zakładzie obłąkanych, pobity przez dozorców szpitalnych.

Dzieduszycki Wojciech, pisarz polski, * 1845 w Olszanicy w Galicji, kształcił się we Lwowie i Wiedniu, w 1879—86 był posłem do sejmu galicyjskiego i rady państwa, oraz przywódcą stronnictwa Młodego Podola. Wydał między innemi; „Ateny, dzieje spółczesne" (Lwów, 1877); „Studja estetyczne" (t. I, 1878, t. II, 1881); „Aureljan, powieść z czasów cesarstwa rzymskiego" (1879); „Geografja krajów polskich w starożytności" (Kraków, 1887); epos ludowy „Baśń nad baśniami" (Lwów, 1889); nadto ogłosił wiele rozpraw dotyczących filozofji starożytnej i estetyki: „Powieści Wschodu i Zachodu" (1873 r.); „Władysław" romans (1872); „Historja malarstwa we Włoszech" (1892); „Listy o wychowaniu" (Lwów, 1892); „Małżeństwo mieszane" powieść (Lwów, 1892, t. 2); „W Paryżu" (Lwów, 1894, t. 3); „Król Bolesław II" tragedja w 5 akt. (Lwów, 1894); „Swięty ptak" powieść historyczna (Lwów, 1895, t. 2). Część rozpraw drukowanych po czasopismach zebrał w dwu książkach p. t. „Listy czytelnika" (1893); „Roztrząsania filozoficzne" o podstawach pewności ludzkiej (1895); „Anioł" poemat (1892); ułożył też wstęp historyczny do

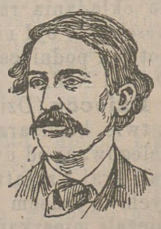

Dzieduszycki Wojciech.

dzieła ilustrowanego „Królowie polscy w obrazach i pieśniach“ (1893); „O wiedzy ludzkiej“ (Lwów, 1895). Por. Piotr Chmielowski „Ze sfery plastyki“ (*Ateneum* z r. 1879, t. 1).

Dziedzicki Bogdan, znany pod mianami: *Dziedzic*, *Dziedicki*, *Dydycki*, *Dydyckoj* (A. Bogdan) ob. Diedicki. W 1847 występował na scenie lwowskiej; przełożył na ruski „Słowo o pułku Ihorewim“ (*Pszczoła*, Lwów, 1849) i redagował z Pawęckim czasopismo: *Zorja halickaja*; *Wistnik* w 1862. Oprócz tego ogłosił: „Oteć Ignacyi“ (1854, przerobiona powieść z „Wikarego Wakefildzkiego,“ Lwów, 1854): „Koniuszij“ powieść w 2 pieśniach; „Zmiej notiajskij“, powieść z czeskiego Chocholouszki (1854) i t. d.

Dziedzicki Ludwik, pedagog, * 1844 w Samborzu, wydział filozoficzny w uniwersytecie lwowskim ukończył w 1867, obecnie jest dyrektorem seminarjum nauczycielskiego żeńskiego we Lwowie. W 1875 wydał wraz z B. Baranowskim „Geografję dla szkół średnich“ (3 wyd. 1883); od 1885 był redaktorem czasopisma *Szkoła*, napisał: „Podróże Nordenskjölda w okolicach podbiegunowych“. Od 1880 jest współpracownikiem „Słownika geograficznego“ w którym pomieszcza artykuły tyczące się Galicji.

Dziedziczne kraje oznaczają w rządach monarchicznych właściwie te prowincje, z których książęta średniowieczni wyszli na władców państw dzisiejszych, rozszerzając swe posiadłości bądź orężem, bądź też traktatami lub związkami rodzinnemi. Takim np. dziedzicznym krajem państwa austrjackiego jest arcyksięstwo rakuskie. Znaczenie to jednak bywa często rozszerzane, tak, że pozyskane za panowania jednego monarchy kraje, więc *nowo nabyte*, za jego następców już się zwą dziedzicznemi. Jagiellonowie nasi tytułowali się dziedzicami Litwy.

Dziedziczność, jedno z najpowszechniejszych praw w świecie organicznym, polega na tem, że istoty żywe dają początek innym, zupełnie do siebie podobnym. To prawo utrzymuje byt ciągły gatunków i rodzajów. Do niedawna też mniemano, iż gatunki raz stworzone utrzymują się stale. Darwin zwrócił uwagę, ze pomimo istniejącego niewątpliwie prawa dziedziczności, potomstwo różni się od przodków w rozmaitych szczegółach, co powoli do zupełnej przemiany gatunków prowadzi (ob. Darwinizm). Przyczynę **D.** pojmuje się łatwo u istot najniższych. gdzie się tworzy potomek przez proste oddzielenie pewnej części od ciała rodzicielskiego; dla gromad wyższych kwestja **D.** należy do tych zagadek, które dopiero w przyszłości rozwiązać mają nauki morfologiczne, embrjologja i anatomja porównawcza. Darwin przyjmuje, że każdy pierwiastek morfologiczny organizmu rozsypuje drobne cząsteczki. jakby nasionka, które we wszystkich miejscach organizmu się znajdują i w odpowiednich warunkach powodują powstanie podobnego pierwiastku. Jajko zapłodnione jest zbiorem nieskończonej ilości takich ziaren, z których jedne giną bezskutecznie, a inne odpowiednim komórkom dają początek. Teorja dziedziczności, podana przez Darwina, została w ostatnich czasach poddana surowej krytyce, zwłaszcza przez A. Weissmanna (ob. Darwinizm). Ten ostatni wyłożył poglądy swe na **D.** w dziele „Das Keimplasma“, w którem stara się dowieść, że cechy dziedziczne przywiązane są do najgłówniejszej części komórki rozrodczej, do *plazmy zarodkowej*, powstającej nie z ciała osobnika, lecz bezpośrednio z komórki rozrodczej. „Plazma zarodkowa“ jest więc ciągłą, a stąd łatwo wyprowadzić wniosek, że cechy jej, czyli cechy dziedziczne są stałe. Z teorji Weissmanna wypływa przeto, że cechy osobnicze nabyte dziedziczone być nie mogą, w czem też Weissmanu od Darwina odstępuje. Teorja plazmy zarodkowej Weissmanna nie wydaje się wszakże dostatecznie uzasadnioną. Por. J. Nusbaum „Dziedziczność w świetle badań dzisiejszych“ (1898). **D.** ma też bardzo ważne znaczenie w patologji. jako jedna z najczęstszych przyczyn chorób. Choroby albo usposobienie do nich odziedziczają się, jak fizjologiczne własności organizmu; istota tego prawa, niewątpliwie taż sama w obu razach, jest równie ciemna w patologji, jak i w fizjologji. Do chorób najczęściej przechodzących dziedzicznie należą: syfilis, suchoty płucne, rak, epilepsja, zboczenia umysłowe i mnóstwo innych.

Dziedziel I, *Dziedziul*, *Dziemdziol*, v. *Sas II* odm., herb: W polu błękitnem strzała złota. bez opierzenia, u dołu rozdarta, pomiędzy półksię-

Dziedziel I.

Dziedziel II.

życem złotym a gwiazdą złotą 6-promienną. U szczytu ogon pawi, przeszyty strzałą. Labry błękitne, podbite złotem.—**D. II,** różni się od poprzedniego tem, że gwiazda jest ze strony prawej, a księżyc rogami do góry.

Dziedzilja, wedle Długosza (I, 47, wyd. 1873), bogini małżeństwa, u niej wypraszali sobie polscy poganie potomstwo. A. Brückner („Arch. f. slav. Phil.“ XIV, 173—174) z porównania rękopisów Długosza wyprowadza wniosek, iż właściwą postacią nazwy tej bogini jest *Dziecilela* (ob.).

Dziegieć, *smoła brzozowa (Balsamum lithaunicum, Oleum moscoviticum)*, smoła pędzona z ko-

ry brzozowej; jest to ciecz gęsta, ciemno-cisawa, woni właściwej; po powtórnem przepędzeniu wydaje ona olej blado żółty, tejże woni, którego najważniejszą częścią składową jest betulina (ob.). W technice **D.** znajduje ważne zastosowanie przy wyprawianiu skór bydlęcych na juchty; w medycynie **D.** oddawna używany jest w Rosji w różnych chorobach, w nowszych zaś czasach powszechnie zaczęto go używać w formie maści na zgładzanie osutek przewłocznych. Przez destylację **D.** otrzymuje się *olejek brzozowy (oleum betulinum)*.

Dzieje, ob. Historja.

Dziejopisarstwo, ob. Historjografja.

Dziejosław, herb: W polu błękitnem, pod koroną złotą kotwica czarna. U szczytu między dwoma skrzydłami białemi 8-promienna gwiazda Srebrna. Nadany 1824 w Król. Polskiem. Por. „Księgę herbową“ hr. J. Ostrowskiego.

Dziejosław.

Dziekan (z łac. *Decanus*=dziesiętnik), urzędnik kościelny, bądź zasiadający w kapitule, bądź mający zwierzchnictwo nad pewną liczbą parafji, składających *Dekanat*. — *Dziekan* ś. kolegjum rzymskiego czyli kardynał dziekan, jest pierwszym z kardynałów biskupów i prezyduje na ich posiedzeniach w razie nieobecności papieża. — W uniwersytetach przełożeni wydziałów mają tenże tytuł, np. dziekan wydziału prawnego, lekarskiego i t. p.

Dziekanowice, jezioro w W. Księst. Poznańskiem, obwodzie regencji Bydgoskiej, pow. Gnieźnieńskim.

Dziekanów, w Hrubieszowskiem, z cerkwią, w której złożony jest dyplom Cesarza Aleksandra I, potwierdzający zapisy Staszica, zamieszkanie i biuro prezesa *Towarzystwa rolniczego*, założonego przez St. Staszica.

Dziekońska Kazimiera, malarka, * w Wołkowyskiem, kształciła się pod kierunkiem Gersona, następnie w Paryżu, wykonała: portret Rzążewskiej, „Zakonnik na modlitwie“, „Ecce homo“, „Serce Jezusa“ i in.

Dziekoński I, v. *Korab* odm., herb: W polu czerwonem, korab złoty z takąż basztą o trzech blankach, na niej jastrząb z pierścieniem złotym w dziobie, między podkową srebrną a półksiężycem złotym z 6-promienną gwiazdą złotą między rogami. U szczytu trzy pióra strusie.—**D. II,** v. *Korab* odm., różni się od poprzedniego tem, że między ocelami podkowy znajduje się krzyż kawalerski złoty. Por. „Księgę herbową“ hr. G. Ostrowskiego.

Dziekoński I.

Dziekoński II.

Dziekoński Antoni, herbu Korab, stolnik i chorąży petyhorski, † około 1812, obrany 1765 pisarzem wojskowym W. Ks. Litewskiego, poseł na sejm Czaplica 1766; strażnik polny litewski 1768, wybrany został 1775 na konsyljarza rady nieustającej; 1776, 1780 i 1782 zasiadał w departamencie wojskowym. W 1785 został podskarbim nadwornym litewskim.

Dziekoński Bartłomiej, nauczyciel, ogłosił „Zasady o rolnictwie, rękodziełach i handlu, poprzedzające projekta ekonomiczne, stosowne do konstytucji cywilno-wojskowej“ (Supraśl, 1790); „Przepisy rolnictwa i ogrodnictwa w szkołach narodowych białostockich dawane“ (tamże, 1796, wyd. 2 p. t. „Rolnictwo i ogrodnictwo“ (wyszło w Krakowie 1805).

Dziekoński Tomasz Sylwester, literat, * 1790 roku w Łomży, † 1875 roku, syn Mateusza i Marjanny z Żukowskich. Po ukończeniu liceum w Łomży, zawód nauczycielski rozpoczął w Warszawie w 1808 przy szkole ks. ks. Pijarów, skąd przeniósł się do Rydzyny w W. Ks. Poznańskiem 1811, gdzie nie będąc zobowiązany żadnemi ślubami, zgromadzenie pijarskie opuścił. W 1812 był nauczycielem historji i geografji w szkole toruńskiej departamentowej, a po zajęciu Torunia przez Prusaków, powołany został do Kalisza 1816, następnie do liceum warszawskiego 1823. Mianowany rektorem szkoły wojewódzkiej praktyczno-pedagogicznej na Lesznie 1828. Służbę w szkolnictwie ówczesnem, zakończył jako dyrektor gimnazjum na Lesznie, ostatnio zaś jako dyrektor gimnazjum gubernjalnego. Po wysłużeniu lat wyszedł do emerytury w 1839. Oprócz zajęć szkolnych głównych, w różnych czasach pełnił obowiązki: nauczyciela pedagogji w Instytucie Guwernantek, członka dozoru szkół elementarnych, członka rady nadzorczej Instytutu Głuchoniemych i ociemniałych, członka komitetu egzaminacyjnego i wielu innych. Dyrektor główny prezydujący w b. Kom. Rząd. Wyz. i Oświec. Publicznego, Margrabia Aleksander hr. Wielopolski w 1861 **D.** powołał na członka Rady wychowania, w których to obowiązkach **D.** pozostawał do lipca 1867, do czasu skasowania tejże Rady. W ciągu całego życia, **D.** wykładał oprócz wymienionych nauk, literaturę, języki: polski, francuski, niemiecki i łacinę, w chwilach wolnych poświęcał się pracom literackim, które ogłosił drukiem w różnych czasach: „Historja retoryki w Polsce“, „Rozprawa do programatu szkolnego“ (1824); „Elementarz Nowy przez B. B.“; „Rocz-

nik Instytutów nauczalnych“ (1824); „Geografja, krótki zbiór według obecnego stanu Europy“; „Wypisy polskie dla uczniów, kl. I, II i III“; „Nauka moralna o powinnościach względem bliźniego dla uczniów kl. V i VI“. (Dwa te ostatnie dzieła, przepisane dla szkół wojewódzkich, wydania stereotypowe z 1830—1838 zasiłkiem Augusta hr. Krasińskiego). „O wychowaniu dzieci, dla Instytutu Guwernantek, przepisane przez Kom. Rząd.“; „Życie marszałków francuskich“ (War., 1841); „Życie Napoleona“ (2 t., War., 1841); „Obraz świata pod względem geografji, statystyki i historji wszystkich krajów“ (2 t., 1843, 2 ed. 1851—52); „Historja Francji“ (2 t., 1845); „Historja Anglji“ (2 t., 1845—47); „Historja Hiszpanji“ (2 t., 1851); „Wiązanie dla moich wnuków“; „Powieści starego nauczyciela“ (1843); „Astronomja popularna“ tłómacz. z francuskiego; „Dziwy świata pierwotnego czyli kolebka wszechświata“ tłóm. z niemieckiego Zimmermana (1857, 2 wyd. 1872); „Rozmowy dziadka z wnukami“ (Warszawa, 1862); „Geografja na tle historycznem“ tłóm. z francuskiego (4 t., 1857); „Teologja moralna kardynała Gousset“ tłóm. z francus.; „Historja Rzymska Mommsena“ tłóm. z niemiec. (Warszawa, 4 t., 1868); „Historja Karola XII Woltera“ tłómaczenie pozostało w rękopisie. Oprócz tego, wiele drobnych prac **D.** było drukowanych w różnych pismach perjodycznych oraz w kalendarzach.

Dziekoński Józef Bogdan, syn poprzedniego, * 1816 roku, † 1852 roku literat i dobry krytyk, uczył się w uniwersytetach: w Królewcu, w Dorpacie, nareszcie w Moskwie. Do kraju powrócił w 1840 i oddał się pracy literackiej; należał do grona t. z. „cyganów“. Pierwszą pracą **D.** była powiastka p. t. „Ogłoszenie w gazetach“ (1839), potem drukował w *Nadwiślaninie* w 1841 „Moja fajka, marzenie,“ „Trupia głowa na biesiadzie“, „Piosnka“, „Wyzwolenie zapaleńca“, „Pająk“, w 1843 „Jaskółka“, w 1845 „Sędziwój“. W piśmie *Dzwon* drukował artykuły krytyczne. W 1847 zapoznał się z Mickiewiczem, przejął się mistycyzmem Towiańskiego, służył w legionie włoskim, uformowanym przez Mickiewicza, a walczącym z Austrjakami. Po wojnie popadł w nędzę i umarł w szpitalu Beaujon, pochowany na cmentarzu Monmartre. Drobniejsze prace **D.** zebrał i wydał August Wilkoński p. t. „Spomnienia i marzenia Bogdańskiego“ (2 t., Warszawa, 1848). Por. Paulina z L. Wilkońska „Moje wspomnienia o życiu towarzyskiem w Warszawie“ (Poznań, 1871) i Walerja Marrené w art. p. t. „Zapomnieni: Józef Bogdan Dziekoński“ w dodatku miesięcznym do *Przeglądu Tygodniowego* w r. 1889, tom III.

Dziekoński Antoni, mecenas, brat poprzedniego, * w roku 1818 w Kaliszu, † 1863 roku, po ukończeniu liceum warszawskiego i kursu prawnego, przechodził różne stopnie sądownictwa. Ostatecznie był obrońcą (mecenasem) przy warszawskich Departamentach Rządzącego Senatu.

Dziekoński Józef Pius, budowniczy, * 1844 w Płocku, po ukończeniu szkoły realnej w Warszawie i b. szkoły Sztuk Pięknych, poświęcił się przeważnie architekturze kościelnej. Podług projektów i planów **D.** wybudował kościoły: w Zakopanem, (w Tatrach), Jadowie, Zawadach i Kałuszynie. Zrekonstruował kaplicę Kochanowskich w Zwoleniu, dokonał gruntownej restauracji z ołtarzem nowym, kaplicy N. Sakramentu w katedrze płockiej. Z budowniczym Lilpopem, **D.** budował wspaniałe mauzoleum dla rodziny Scheiblerów w Łodzi w stylu gotyckim, ze strzelistą wieżą, całe z kamienia szydłowieckiego, i dom dla tychże S. przy ulicy Trębackiej № 421abc w Warszawie; z budowniczym zaś Kucharzewskim—kościół w Dąbrowie Wielkiej. W Warszawie wybudował **D.**, z budowniczym Cichockim (ob.), kościół św. Piotra i Pawła, oraz 14 kaplic Stacji Męki Pańskiej, na dawnym cmentarzu Świętokrzyskim, (przezwany na Koszykach). Z planów nagrodzonych na konkursie, **D.** powiększył kościół S. Aleksandra na placu Trzech Krzyży, buduje kościół S. Florjana i Michała Archanioła na Pradze, także z konkursu (jedna z najwspanialszych prac **D.** w stylu gotyckim). Powiększył kościół S. Karola Boromeusza na Powązkach, i od 1898 buduje kościół przy drodze Kaliskiej na Woli. Wzniósł zabudowania dla księży i służby przy kościele po-kapucyńskim przy ulicy Miodowej. **D.** wykonał plany kościołów, które buduje lub wykończa; w Kołbieli, Czerwonce Liwskiej, Kamieńczyku i w m. Radomiu. Za powyższe prace, J. E. ks. arcybiskup Popiel, nagrodził **D.** tytułem honorowym budowniczego Archidjecezji warszawskiej w 1892 r. Z budowli prywatnych ważniejsze wzniósł **D.** w Warszawie, domy: Janasza na rogu Trębackiej i Nowo-Senatorskiej, Moraczyńskiego w Alei Ujazdowskiej (renesans wczesny francuski z odcieniem krakowskiego, pałacyk ten przezwany został „małe Sukiennice warszawskie“), Frąckiewicza przy ulicy Marszałkowskiej № 1379, na miejsce dawnego dworu z modrzewia Fr. Bielińskiego M. W. K., zwany „pod filarkami“, Szlenkiera na placu Zielonym (z konkursu), dom handlowy H. Wawelberga, przy ulicy hr. Kotzebue. Willę znacznych rozmiarów w Skolimowie pod Warszawą. Szpital S. Stanisława w Skierniewicach. Wykonał plany Szpitala Dzieciątka Jezus; pod jego też kierunkiem wznosi się tenże szpital na b. folwarku Święto-Krzyskim od 1897. Wydał w r. 1893, Monografję kościoła w Będkowie. W czasopismach zamieszczał artykuły

Dziekoński Józef

fachowe. W r. 1893 został współpracownikiem Komisji Sztuki przy Akademji umiejętności w Krakowie. Był czynnym członkiem komisji wykonawczej przy budowie pomnika Mickiewicza w 1898 w Warszawie.

Dzielenie, działanie mocą którego, mając dany iloczyn i jeden z czynników, szukamy czynnika drugiego; iloczyn zowie się *dzielną*, czynnik dany *dzielnikiem*, czynnik szukany *ilorazem*. Określenie powyższe, zastosowane do liczb całkowitych (a po części i do ułamków) wychodzi na szukanie, ile razy dzielnik zawiera się w dzielnej; na to ostatnie pytanie odpowiedzieć już można przez kolejne odejmowanie dzielnika od dzielnej i powstających stąd reszt; pospolite prawidło **D.** liczb całkowitych wyprowadza sie z mnożenia. *Iloraz dwu ułamków* jest iloczynem dzielnej przez odwrócony dzielnik. Iloraz nie ulega zmianie, jeżeli dzielną i dzielnik pomnożymy przez tę samą liczbę; na tej zasadzie wykonywa się **D.** *ułamków dziesiętnych*: po sprowadzeniu, przez dopisanie zer, liczby cyfr dziesiętnych w obu danych ułamkach do jednakowej, opuszcza się przecinki i dzielenie wykonywa jak liczb całkowitych. W **D.** *algebraicznem* prawidła wprowadzają się z mnożenia, a więc przy **D.** jednomianów należy podzielić spółczynniki, odjąć wykładnik głoski w dzielniku od wykładnika tejże głoski w dzielnej, jeżeli zachodzi w obu, i zastosować prawidło znaków (ob. Mnożenie). Przy **D.** wielomianów należy przedewszystkiem dzielną i dzielnik uporządkować według tejże samej głoski, a **D.** wykonywa się na zasadzie, że pierwszy wyraz dzielnej jest iloczynem pierwszego wyrazu dzielnika i ilorazu; **D.** to tylko w pewnych, oznaczonych, razach może być wykonanem, zresztą musi pozostać tylko wskazanem.

Dzielnik, oprócz znaczenia jakie ma w dzieleniu (ob.), **D.** *danej liczby* jest liczba dzieląca ją bez reszty; **D.** *pierwszemi* danej liczby są jej czynniki (ob.) pierwsze, **D.** *złożonemi* iloczyny tych czynników. **D.** *wspólnemi* kilku liczb są liczby dzielące je wszystkie bezreszty; największa zaś z tych liczb jest *największym wspólnym* **D.**; tak dla liczb 216 i 297 tym **D.** jest 27. Największy wspólny **D.** znajduje zastosowanie przy upraszczaniu ułamków i in.

Dzielność, nazwa proponowana na oznaczenie energji (ob.).

Dzielżamin, ob. Jaśmin.

Dzienia, ob. Barć.

Dzienne koła, toż co równoleżniki niebieskie, ob. Równoleżnik.

Dziennik, w najpowszechniejszem znaczeniu jest to czasopismo poświęcone sprawom politycznym. Oprócz tego są jeszcze dzienniki: dochodów i wydatków, dzienniki korespondencyjne we władzach rządowych; dzienniki podróży, wydarzeń i t. p. Są także dzienniki używane w szkołach, mające służyć za kontrolę sprawowania się uczniów i ich postępów w nauce.

Dziennik handlowy, ob. Buchalterja.

Dziennik praw, dzieło, które wychodziło poszytami od czasu powstania Księstwa Warszawskiego, t. j. od r. 1807 aż do 1871, obejmujące prawa i postanowienia w Królestwie Polskiem. Podobnyż *Dziennik* wychodził dla kraju koronnego Galicji i Lodomerji, z księstwem Oświecimskiem i Zatorskiem, tudzież z W. Ks. Krakowskiem (po niem. i polsku) od 1853 we Lwowie. Dla Krakowa zaś wyłączny *Dziennik rozporządzeń rządowych* od 1816—1847 w Krakowie pod różnemi tytułami. Do takich wydawnictw należy we Francji *Journal officiel* wychodzący zamiast poprzednio wydawanego *Moniteur universel* od 1869; w Niemczech *Reichsgesetzesblatt für das deutsche Reich*; w Austrji *Reichsgesetz Blatt*; w Rosji *Prawitelstwennyj Wiestnik*.

Dziennikarstwo, jest gałąź literatury perjodycznej, przeważnie poświęcona polityce i sprawom bieżącym. We wszystkich ucywilizowanych krajach **D.** ogromny wywiera wpływ na sprawy państwa. Roztrząsa wszystkie działania rządu, zajmuje się najdrobniejszemi szczegółami polityki wewnętrznej, bada i wykazuje potrzeby ludności, wyrabia opinję publiczną, jest jej odgłosem, wyrazem pragnień i potrzeb mas narodu i jego kierownikiem. Jakkolwiek każdy dziennik ma tylko wartość chwilową, **D.** przecież zajmuje się sprawami najżywotniejszemi i w życiu publicznem zawsze wielkiej doniosłości ma znaczenie. W starożytności pierwsze czasopisma wychodziły w Rzymie za Rzeczypospolitej, pod nazwą *Acta pontificum* i *Acta diurna*. W Chinach gazeta urzędowa *King Pao* (Goniec stolicy), wychodzi w Pekinie od tysięcy lat. Nie było to jeszcze **D.** takie, jak je dziś rozumiemy. Właściwe **D.** rozwinęło się dopiero w XVIII w. i odtąd stale się rozrastało, nabierając coraz większego wpływu, do czego przyczynił się wielki ruch umysłowy końca zeszłego wieku, wielka rewolucja francuska i późniejsze walki o rozszerzenie swobód obywatelskich, i ciągłe postępy wiedzy w XIX w. Ulepszenia znakomite pras drukarskich, jako też w wyrobie papieru, ułatwietnia komunikacji, poczt, kolei żelaznych, żeglugi parowej, telegrafów i telefonów, ogólne rozpowszechnienie oświaty — rozniosły **D.** po wszystkich częściach świata i dziennikarzom nadały wpływ wielki na rozwój cywilizacji. Po upadku Cesarstwa Rzymskiego zniknęły wszelkie zawiązki **D.**; dopiero w XVI w. z odrodzeniem się cywilizacji klasycznej powstały około r. 1563 w Wenecji „Notizie scritte," które mogły być czytane za opłatą drobnej monety, zwanej *gazzetta*, od czego poszła nazwa pism podobnych. W roku 1799 wychodziło w Neapolu pismo p. t.: „Monitor," wydawane przez Eleonorę Pimentel. W początkach b. w. wychodziło w Modenie pismo p. t.:

„Voce della verità" (1831); „Indicatore livornese" (1828); „Indicatore genovese" (1829): „Giovine Italia," od r. 1832 założona przez Mazziniego w Marsylji, „Italiano" (Paryż, 1838); „Apostolato popolare" (Londyn, 1840). Te 3 ostatnie wychodziły tajnie. Dopiero w roku 1848 prasa tajna przestała istnieć. Rok 1848 wpłynął na złagodzenie surowych ustaw prasowych, i w skutek tego powstała ogromna liczba nowych pism politycznych we Włoszech. W Rzymie wydawano: *Diario di Roma*, *La Balancia*, *Epoca*, *Il Contemporaneo*, *Italia del popolo*. Między r. 1849 — 59 wychodziły w Turynie: *Risorgimento* Cavoura, *Il Parlamento* Boggia, *L'Opinione* Branchini-Giovinniego. Po przeniesieniu stolicy Włoch do Rzymu, tam zaczęły wychodzić główne organa prasy codziennej. Od r. 1859—60 wychodziły w Rzymie: *Diritto*, *Riforma*, *Opinione*, *Libertà*, *La Capitale* i papieskie *Osservatore romano*, *Voce della verità* i in. W r. 1860 wychodziło ogółem we Włoszech pism 300, w r. 1873—805; 1874—906; w r. 1876—1126; w r. 1880—1174; w roku 1895—1901. Pismo wychodzące w Rzymie p. t.: *Tribuna* sprzedaje się codzień w przeszło 100,000 egzemplarzach, *Secolo* w Medjolanie 60,000 egzempl.—Pierwszym dziennikiem wychodzącym w Niemczech, była gazeta polityczna wydawana przez księgarza Emmela we Frankfurcie n. M. w r. 1615. Początkowo wychodziła ona co tydzień, następnie codzień p. t.: *Frankfurter Journal*; pismo to wychodzi dotąd. W roku 1616 Birghden założył tam drugie pismo p. t.: *Frankfurter Oberpostamtszeitung*, które wychodziło do r. 1866. Od połowy w XVII w. wychodziły gazety w Norymberdze, Augsburgu, Kolonji, Hamburgu, Ratyzbonie, Bremie, Gotha, Erfurcie. Koburgu, Berlinie, Lipsku, Magdeburgu i inne. Do najbardziej rozpowszechnionych należały: W Berlinie: *Vossische Zeitung*, *Allgemeine Zeitung*; w Tybindze: *Hamburgischer Coresp.* i in. W XIX w. Niebuhr założył w Berlinie *Preussischer Correspondent*, *Deutsche Blaetter*, Brockhausa; w Altenburgu 1814—1816: *Rheinischer Mercur*; Goerresa 1814: *Deutscher Beobachter*, Cotty w Hamburgu, *Weimarisches Oppositionsblatt*, Bertucha i inne W r. 1815 rząd pruski założył w Berlinie gazetę urzędową p. t.: *Preussische Staatszeitung*, którą redagował Staegemann. Po r. 1830 wychodziły: *Deutsche Nationalzeitung* Hermesa, *Deutsche Freisinnige* Welckera: *Bairisches Volksblatt* Eisenmanna: *Deutsche Tribune* Wirtha i in. W Berlinie do r. 1848 wychodziły trzy wielkie dzienniki polityczne: *Preussische Staatszeitung* od 1819: *Berl. privilegirte Zeitung*, która miała przeszło 13,000 prenumeratorów i *Berl. Nachrichten*, zwana inaczej *Spenersche Ztung*. W r. 1848 i 49 założono organ mieszczaństwa liberalnego: *Nationalzeitung*, *Neue preussische Ztng* zwana *Kreuzzeitung* (konserwatywna) i dziennik demokratyczny *Volkszeitung*, później *Boersenzeitung*, i gazeta postępowa *Berliner Reform*; w r. 1862: *Norddeutsche allgemeine Ztung*, *Post*, *Zukunft*, *Tribune* i in. Na prowincji wychodziły *Kaelnische Ztung* w Kolonji, *Schlesische Ztng* we Wrocławiu, *Allgemeine Zntg.* w Monachjum i w. in. W r. 1880 wychodziło w Niemczech 863 gazety codzienne i 1848 gazet pomniejszych.—W Austrji **D.** niemniej się rozrastało. Najbardziej poczytnem pismem w Wiedniu jest *Neue freie Presse*; nadto wychodzą: *Presse*, *Fremdenblatt*; w Peszcie *Pesther Lloyd*; w Pradze: *Bohemia*; w Zurychu: *Zuricher Ztng*, *Social-Demokrat* i in.—W Anglji: pierwsze stałe czasopismo założono w r. 1622; wychodziło ono co tydzień. W r. 1642—49 powstało wiele gazet politycznych: *Diurnal paper*, *Diurnal occurences*, *Parliamentskite*, *London intelligencer* i in. Później Needham, zwany *Patryarchą prasy*, założył: *Mercurius politicus* i *Mercurius britannicus*. W r. 1663 wychodziły: *Intelligencer* i *News*. Do największego rozkwitu doszła prasa angielska za panowania królowej Anny 1701—1714; wychodziły wtedy: *London Post*, *Whig Examiner*, *Freeholder*, *Mentor*, *Plebeian Englishman*, *Spectator*, *Guardian*. W roku 1714 Syttleton i Chesterfield założyli: *Zdrowy rozsądek*, a pismo Bolingbroke'a, Abhersta i Pulseneya wychodziło w 12,000 egzempl. W r. 1715 dziennik *Boyers Register* zaczął drukować treść rozpraw parlamentarnych, co później weszło wogóle w użycie, i drukowały sprawozdania takie: *London Magazine* i *Gentleman's Mag.* Zupełne sprawozdania z rozpraw parlamentu wprowadził do swego pisma wydawca Jan Almon 1738—1805 w *London Evening Post*. Wskutek tego liczba gazet szybko wzrastała, a w r. 1850 w samym Londynie wydawano 23 dzienniki dziennie. Założycielem i pierwszym wydawcą *Timesa* był Jan Walter 1739—1812 r. Pismo *Times*, wychodzące od 1788, sprzedawało w r. 1842 6,305,000, *Herald* 120,000, a *Chronicle* do 300,000 egz. Z innych dzienników angielskich wymienić należy *Morning Chronicle*, który upadł w r. 1859, a także *Morning Post* założony 1772, *Morning Herald* założony 1789, *Morning Advertiser* wychodzący od 1793, *Daily News* od r. 1845, *Globe* 1803 i *Sun* 1827, *Standard* założony 1827. W r. 1855 zniesiono w Anglji podatek stemplowy od gazet, co przyczyniło się bardzo do rozwoju **D.** W roku 1855 zaczęto wydawać *Daily Telegraph*, *Morning Star*, *Evening Star*. W 1856 założono *Pall Mall Gazette*, która niezmiernie jest popularną. Z nowszych wychodzą: *Evening News*, *Daily Mail*, które w r. 1895 biły 24 miljony egz. — W Stanach Zjednoczonych wychodzi 30,000 czasopism angielskich. Pierwszym był dziennik p. t.: *Public Occurrences*, założony przez Harrisa w Bostonie w r. 1690. W r. 1704 Jan Campbell zaczął wydawać dziennik: *Boston News letters*. W r. 1721 James Franklin założył: *New England Courrant*. Później wychodziły: *Journal of New-England*, *Independent Advertiser*, założony przez

Samuela Adamsa. Po r. 1790 wychodziły tam: *Chronicle*, wydawany przez Benjamina Austina, *Boston Gazette* i w New-Yorku: *Evening Post*, *Commercial Advertiser*; w Filadelfji: *Press*, *Ledger*; w Waszyngtonie *Globe* i w r. 1835 założony przez Jamesa Gordona Benneta w Stanach Zjednoczonych *New-York Herald*. W ostatnich czasach wychodzi tam do 20,000 czasopism.—Założycielem pierwszej gazety francuskiej był Renaudot, w roku 1631 zaczął wydawać *Gazette* po śmierci Renaudota, prowadził ją dalej syn jego Euzebjusz, † 1679 r. Gazeta ta wychodziła do 1792, w tymże roku wychodzi codziennie pod zmienionym tytułem: *Gazette de France*. W roku 1650 Jan Loret założył *Gazette burlesque*, Donneau de Vize w r. 1672 *Journal de Paris*, który wychodził do r. 1825. Pomiędzy r. 1789 a 1799 powstało przeszło 700 pism francuskich redagowanych między innymi przez Condorcert'a, Kamila Desmoulins, Marat'a, Robespierre'a, Hebert'a i in. i wywierali ogromny wpływ na czytelników. Pisma te wychodziły pod dziwacznemi tytułami: *Chronique scandaleuse*, *Compère Matthieu*, *L'Aretin français*, *Le Père Duchesne* wydawany od roku 1789, *Le Moniteur universel*, który r. 1800 stał się dziennikiem urzędowym. W tym samym czasie 1789 Barrère i Louvet zaczęli wydawać *Journal des débats*, który oprócz politycznych, pomieszczał wiele artykułów literackich i naukowych. W r. 1820 wychodziły dzienniki rojalistyczne: *Le Conservateur*, *Le Drapeau blanc*, *L'Etoile*, *Globe*, *La Minerve* i in. W roku 1830 rozwinęła się bardzo prasa opozycyjna, w tym duchu trzymane były dzienniki: *Constitutionnel*, *Courrier français*, *Journal des débats*, *Quotidienne*, *L'Aristarque* i redagowany przez Thiers'a *National*. Po rewolucji lipcowej przybyło jeszcze kilka poważnych pism: *La Tribune*, *Le Réformateur*, *L'Avenir*, *La Paix*, *Le Rénovateur* i in. W r. 1848 stronnictwo socjalistów wydawało krańcowy dziennik: *La Reforme*. Po ogłoszeniu drugiej Rzeczypospolitej francuskiej wydawano przeszło dwa tysiące czasopism; do ważniejszych należą: *La République*, *La vraie République*, *L'Ami du peuple*. *Le Triomphe du peuple*, *L'Assemblée nationale*, *La Commune de Paris*, *L'Evénement*; Wiktora Hugo *Le Christ republicain*, antyklerykalny, i *Journal des debats*, *Le Siècle*, *La Patrie*, *Gazette de France*, *L'Univers*, *Le Moniteur*, *L'Opinion nationale*, *La Liberté*, *La France*, *Le Temps* i in. W ostatnich czasach walka stronnictwa zachowawczego i postępowego trwa ciągle. Na czele tego ruchu stoją: *La France libre*, *La Prolétariat*, *Le Devoir*, *Le Cri du peuple*, *Le Figaro*, *Le Voltaire*, *Le Temps*, *L'Intransigeant*, *Le Radical*, *Le Devoir*, *Libre parole*, *Petit Journal*, *Le Journal* i inne. Po za Paryżem wychodzą jeszcze pisma francuskie w Szwajcarji, Algierji, w Kanadzie, w Stanach Zjednoczonych Ameryki i w innych kolonjach francuskich.—**D.** rosyjskie powstało za Piotra Wielkiego w pierwszej połowie XVIII w. Wtedy zaczęła wychodzić gazeta p. t.: *Moskows. Wied.*, a od 1714 r. po przeniesieniu stolicy do Petersburga p. t.: *St. Peterb. Wiedom.* W drugiej połowie XVIII w. Nowikow założył w r. 1798 drugie pismo p. t.: *Jutrzenka*, w tymże czasie literat Bohdanowicz wydawał *St. Peterb. Wiestnik*. W r. 1791 historyk Karamzin założył dziennik p. t.: *Moskowskij Żurnał*, a w r. 1799 literat Pnin wydawał *St.-Peterburskij Żurnał*. Za Aleksandra I powstał *Russkij Inwalid*, dziennik poświęcony sprawom armji i wojskowości. Po wstąpieniu na tron Aleksandra II w r. 1855 najgłówniejszem pismem był codzień wychodzący *Journal de St. Petersb.*, oprócz tego pod redakcją Krajewskiego wychodził *Gołos*, dziennik postępowy. W roku 1867 *Moskwa* była pismem konserwatywnem, jako też i *Russkij Inwalid*. Generał Fadiejew wydawał *Russkij Swiet*, popierał reformy wojskowe. W ostatnich czasach poczytniejszem pismem jest goniący za sensacją *Swiet* Komarowa. Rząd wydaje *Prawit. Wiest.* Wielką popularność mają pisma: *Peterburgskij Listok*, *Nowoje Wremia*, *Nowosti*, *St. Peterburgskija Wiedomosti* (od czasu, kiedy na ich czele stanął ks. Esper Uchtomski), a na prowincji: *Russkji Kurjer* w Moskwie, *Kijewlanin*, *Wilenskij Wiestnik*, *Kawkaz*, *Odesskij Wiestnik* i in. Nadto wychodziły pisma ruskie na Małorusi *Ukrainskij Wistnik*, od roku 1836. We Lwowie 1848 *Zoria halicka*, która od r. 1850 należała do *Instytutu staroupigijskiego*, wychodziła do r. 1857. W r. 1860, kiedy obejmował katedrę unicką Grzegorz Jachimowicz, Michał Kaczkowski, * 1802, † 1873 założył dziennik polityczny p. t.: *Słowo*, który był organem partji staroruskiej, t. z. Świętojurców, i prowadził walkę z narodowcami. Od r. 1880 wychodzi we Lwowie *Diło*, w roku 1888 *Czerwona Ruś*, którą wydawał Markow, a później pisma p. t.: *Mir*, *Haliczanin*.—Ze słowiańskich najwcześniej rozwinęło się piśmiennictwo czasowe polskie. Po wiadomościach pisanych, rozsyłanych po kraju, po tak zwanych *Nowinach* w XVI w., *Relacjach*, *Awizach* w pierwszej połowie XVII w., pierwszą próbę stałego **Dz.** stanowi *Merkurjusz polski ordynaryjny, dzieje wszystkiego świata w sobie zamykający, dla informacji pospolitej*, wychodzący tygodniowo w Krakowie od 3 stycznia 1661 pod redakcją Jana Gorczyna, który był publicystą i muzykiem; przeniósł się wkrótce do Warszawy, ale upadł podczas wojen szwedzkich i innych klęsk owoczesnych. Najcalszy egzemplarz zachowany jest w bibljotece Zamojskich; dochodzi on tylko do końca r. 1661. **Dz.** polityczne ustaliły się dopiero w Warszawie od r. 1729; wydawał je Jan Naumański p. t.: „Kurjer polski," *relata refero*, *wiadomości uprzywilejowane*. Wychodził on od roku 1753, numerów, 878; oprócz *Kurjera* wydawali między 1736 a 38, w Warszawie Jezuici miesięcznik polityczny p. t.: *Merkurjusz historyczny i polityczny*, od 1756

—1758 *Journal de la Campagne*, od 1758 — 1764 *Gazette de Varsowie*, Cichocki wydawał między 1734 a 1736 *Gazetę cudzoziemską*, a od roku 1760 Jezuici założyli pismo p. t.: *Kurjer extraordynaryjny warszawski*. Oprócz tego od 7 stycznia 1761 roku wychodziło pismo: *Wiadomości warszawskie*, które redagował ks. Stefan Łuskina do roku 1773, pismo to zmieniło wtedy tytuł na *Gazetę Warszawską*, i tytuł ten przetrwał do dnia dzisiejszego. Cenzurę na gazety drukowane zaprowadziła dopiero konfederacja targowicka w roku 1793; pierwszym cenzorem w Warszawie był Jan Doran, kanonik warszawski. W Wilnie pierwszym **Dz.** był *Kurjer litewski* od roku 1759. Obok *Kurjera* wychodziły jeszcze w Wilnie *Gazety wileńskie* w r. 1761, 1763 — 1764, 1770 — 1790, które od roku 1774 redagował głośny astronom Marcin Poczobut. W Krakowie ukazał się w r. 1784 „Zbiór tygodniowych wiadomości uczonych," a od r. 1796 drukarz Jan May wydawał *Gazetę Krakowską*; we Lwowie 1784 r. „Pismo uwiadamiające Galicję." Ważnym w ogóle momentem w rozwoju **Dz.** w Polsce była epoka sejmu czteroletniego. Inicjatorami reformy **D**-a byli trzej posłowie sejmu 4-letniego: Tadeusz Mostowski, Juljan Ursyn Niemcewicz i Józef Weissenhoff. Oni to w roku 1791 założyli pismo p. t.: *Gazeta narodowa i obca*, które redagował Stanisław Szymański. W r. 1792 wychodziło pod redakcją księdza Karola Malinowskiego pismo: *Koresp. kraj i zagran.*, które wychodziło do r. 1841. W języku niemieckim wychodziły w r. 1791: *Vaterländische Zeitung für Polens Bürger* i *Mannichfaltigkeiten oder Warschauer Wochenschrift*, a we francuskim od roku 1788 do 1791 *Journal hebdomadaire de la diète*. W r. 1794 wychodził przez kilka miesięcy dziennik p. t.: *Gazeta rządowa*, którą wydawali w Warszawie Franciszek Siarczyński i Franciszek Dmochowski, *Gazeta obywatelska i patrjotyczna warsz.*; po francusku: *Journal historique des événements*. Po upadku kraju dopiero po r. 1820 spotykamy wszędzie żywy ruch na tem polu, zwłaszcza około 1828 powstaje znaczna liczba pism poważnych jako to: w r. 1812 *Dziennik konfederacji jeneralnego Królestwa Polskiego*, wydawany przez Krępowieckiego. w r. 1818 *Gazeta codzienna narodowa i obca*, którą redagował hr. Kiciński i Teodor Morawski, był to organ opozycyjny w r. 1819 została zawieszoną i zastąpioną broszurami p. t.: *Kronika drugiej połowy r. 1819*, a później znów jako dziennik wydawaną była p. t.: *Orzeł* do roku 1820. W r. 1821 wychodziła *Dekada polska* i *Sybilla nadwiślańska*, którą redagował Franciszek Grzymała. W r. 1826 Ksawery Bronikowski wydawał *Gazetę Polską*, której redaktorem do 1831 był Gębka. W r. 1829 Mochnacki założył *Kurjera Polskiego*. W r. 1824 Chłędowski wydawał *Monitora warszawskiego*, zamienione w r. 1828 na *Dziennik powszechny krajowy*. Od roku 1838 do 1861 wychodziła pod redakcją Jana Karnickiego w języku polskim i rosyjskim *Gazeta Rządowa*. Między rokiem 1831 i 1850 emigracja polska wydawała dzienniki drukowane w Paryżu, Poitiers, Brukseli i Londynie, z tych wymienimy: *Demokrata polski* 1837—1852 i z kierunkiem arystokratycznym *Kronika emigracji polskiej* 1834—39, redagowane przez Karola Sienkiewicza i Karola Hoffmana, i *Trzeci maj*, 1839—48, pod redakcją Ludwika Orpiszewskiego. W kraju powstała w r. 1831 *Gazeta Codzienna*, w r. 1837 do 1841 *Gazeta Poranna*, w r. 1842 *Gazeta Powszechna*, założona przez Karola Witte i zamieniona w rok później na *Dziennik krajowy*. W tym czasie *Kurjer litewski* w Wilnie zamieniony został w r. 1840 na *Kurjer wileński* i redagowany przez Antoniego Edwarda Odyńca, wychodził do 1859 r. W Petersburgu Franciszek Malewski założył w r. 1830 *Tygodnik Petersburski*, po którego upadku założono w r. 1859 *Słowo*. W Galicji powstało pismo p. t.: *Czas*, założone w r. 1848, redagowane przez Lucjana Siemieńskiego. W Warszawie w r. 1851 Henryk hr. Rzewuski wydawał: *Dziennik Warszawski*, a w r. 1859 *Gazeta Codzienna* przemianowana przez Leopolda Kronenberga na *Gazetę Polską*, zaczęła się pod redakcją J. I. Kraszewskiego rozwijać bardzo pomyślnie. W tymże czasie wspominana wyżej *Gazeta Rządowa*, organ urzędowy margrabiego Wielopolskiego został w r. 1861 przetworzony na *Dziennik powszechny*, którego redaktorem był Sobieszczański. W Galicji w roku 1860 Zygmunt Kaczkowski założył *Głos*. W r. 1862 zaczęła wychodzić tamże i *Gazeta narodowa*. W W. Ks. Poznańskiem powstał w r. 1859 *Dziennik Poznański*, pod redakcją Ludwika Jagielskiego. Od r. 1864 dziennikarstwo polskie zaczęło się rozwijać z nadzwyczajną szybkością; początkowo wysunęły się naprzód tygodniki społeczne i literackie: *Przegląd Tygodniowy*, *Kłosy*, *Tygod. ilustr.*, *Prawda*, *Głos* i t. d. W r. 1899 wychodziło pism polskich w Królestwie i Cesarstwie około 70. W W. Ks. Poznańskiem i Prusiech 63, w Galicji 178. Do ważniejszych należą w Warszawie : codzienne: *Dziennik dla wszystkich*, *Gazeta handlowa* (pod kierunkiem St. A. Kempnera), *Gazeta Polska* (pod red. Jana Gadomskiego), *Gazeta Warszawska* (pod red. St. Lesznowskiego), *Kurjer Codzienny* (p. r. St. Libickiego), *Kurjer Poranny* (p. r. F. Fryzego), *Kurjer Warszawski* (p. r. Fr. Nowodworskiego), *Kurjer Polski* (pod r. L. Straszewicza), *Słowo* (p. r. Mścisława Godlewskiego), *Wiek* (p. r. Kazimierza Zalewskiego). Tygodniowe: *Biesiada literacka* (p. r. Maleszewskiego), *Bluszcz*, *Echo muzyczne i teatralne*, *Gazeta lekarska*. *Gazeta rolnicza*, *Gazeta sądowa*, *Gazeta świąteczna* (pod red. K. Pruszyńskiego, Promyka), *Głos*, (p. kier. Zygmunta Wasilewskiego), *Izraelita*, *Kolce*, *Kurjer świąteczny*, *Medycyna*, *Mucha*, *Niwa* (p. r. J. Drzewieckiego), *Prawda* (p.

r. Swiętochowskiego), *Przegląd katolicki* (p. r. ks. Szaniawskiego), *Przegląd Tygodniowy*, (p. r. Adama Wiślickiego), *Przyjaciel dzieci*, *Tygodnik ilustr.* (pod kierunkiem Ignacego Matuszewskiego), *Rola* (p.r. Jana Jeleńskiego), *Tygodnik mód i powieści*, *Tygodnik romansów i powieści*, *Tygodnik Polski*, *Wędrowiec*, *Wieczory rodzinne*, *Wszechświat* (pod redakcją Br. Znatowicza), *Zorza* (pod redakcją Malinowskiego i M. Brzezińskiego); dwa tygodniki: *Kronika lekarska*, *Kronika rodzinna*, *Ogrodnik Polski*, *Przegląd pedagogiczny*; miesięczniki: *Ateneum*, *Bibljoteka Warszawska* (p. r. Wł. Bogusławskiego), *Zdrowie*, *Wisła* (p. k. Jana Karłowicza i L. Korotyńskiego). Na prowincji: *Rozwój*, *Goniec Łódzki* (w Łodzi), *Gazeta Kaliska*, *Gazeta Kielecka*, *Gazeta Lubelska*, *Gazeta Radomska*, *Tydzień* w Piotrkowie, w Petersburgu *Kraj* (pod red. Piltza). W W. Ks. Poznańskiem do wybitniejszych należą: *Dziennik Poznański* od roku 1859), *Goniec Wielkopolski*, *Kurjer Poznański*, *Orędownik*, *Postęp*, *Wielkopolanin*, *Ognisko domowe* (organ ludowo-katolicki), *Przyjaciel ludu*, *Gazeta Gdańska*, *Katolik* (w Bytomiu), *Gazeta lecka*. — W Galicji, w Krakowie: *Czas* (konserwatywny), *Głos narodu* (antysemicki), *Nowa Reforma* (postępowo-demokratyczna), *Dziennik Krakowski*, *Naprzód* (socjalistyczne), *Przegląd Polski*, *Przegląd Powszechny*, *Życie* (organ estetów). We Lwowie: *Dziennik Polski*, *Gazeta Lwowska*, *Gazeta Narodowa*, *Kurjer Lwowski* (z dodatkiem Tydzień), *Słowo polskie*, *Przegląd Wszechpolski*, *Kwartalnik historyczny*, *Światło* i t. d.

Dzienny łuk, droga, jaką gwiazda w pozornym swym dziennym obiegu dokoła ziemi opisuje nad poziomem; część pozostała, przypadająca pod poziomem, nazywa się łukiem nocnym. **D.** ł. niekiedy też nazywa się łuk, który przebiega istotnie jakakolwiek planeta w przeciągu 24 godzin, postępując po swojej drodze.

Dzienny obrót, jest to pozorne posuwanie się całego firmamentu od wschodu ku zachodowi, spowodowane obrotem ziemi około swojej osi w w kierunku przeciwnym.

Dzień, ob. Czas.

Dzieraza, ob. Widłak.

Dzierlatka, ob. Skowronek.

Dzierożyński, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dzierożyński Damazy Antoni Jan, prawnik polski, * 1782 na Białorusi, nauki początkowe pobierał w Połocku, w uniwersytecie w Wilnie, poczem 1811 wstąpił do służby publicznej w sądownictwie Ks. Warszawskiego, był notarjuszem powiatu Inowrocławskiego, patronem przy trybunale bydgoskim, płockim i mazowieckim, w roku 1816 adwokatem sądu apelacyjnego w Warszawie, w r. 1821 mecenasem przy sądzie najwyższej instancji, w r. 1824 sędzią kryminalnym, a w końcu pisarzem kancelarji ziemiańskiej kaliskiej, 1835 r. wyjechał w Poznańskie, gdzie zginął bez wieści; prawdopodobnie udawszy się do Ameryki, utonął przy rozbiciu się okrętu. Wydał wiele pism, a mianowicie: „Instrukcja dokładna o urzędnikach i aktach stanu cywilnego“ (Warszawa, 1813); „Wykład ekonomji politycznej, czyli proste wyłuszczenie, jak się tworzą, rozdzielają i spożywają bogactwa, do którego dołączona treść zasad głównej ekonomji pana Saya, z franc.“ (Warszawa, 1821); „Rzecz o sądownictwie najwyższem, czyli o potrzebie przywrócenia zupełnego sądu kasacyjnego w Królestwie Polskiem“ (Warszawa, 1828). Wydawał: „Tygodnik polski“ 4 t., od 1832—1833 i „Noworocznik“ (1833). W r. 1833 wydawał jeszcze zeszytami miesięcznemi: „Wybór najnowszych powieści polskich, amerykańskich i t. p.“ obejmujący utwory Zschockego, Irwinga, Balzaca, Krasińskiego i in. Wydawnictwem tem dał **D.** początek późniejszym „Czytelniom“ Dmochowskiego, „Gabinetu powieści,“ Sierpińskiego i t. p. Por. K. Kaszewski w t. XI „Tygodnika ilustrowanego“ z r. 1865. № 295.

Dzierożyński Damazy.

Dziersiński.

Dziersiński, *Dzierszyński*, *(Scherschinski)*, herb: W polu złotem między ocelami podkowy błękitnej — tejże barwy krzyż kawalerski. Nad hełmem zawoju złoto-błękitnego — dwie trąby w 3 pasy złote i 2 czerwone. Labry błękitne; podbite złotem.

Dzierzbicki Szymon, wojewoda łęczycki, * 1720, † 1778 roku w Warszawie, 1859 roku został szambelanem, 1763 chorążym województwa Łęczyckiego. Poseł na sejm konwokacyjny 1764, gorący stronnik króla, został 1767 kasztelanem brzezińskim, tegoż roku otrzymał order św. Stanisława, wielkie posiadał u dworu względy, pobierał pensje. W konfederacji barskiej utrzymywał stale swych poplecników, by wiedzieć o wszystkiem, co się tam działo, i donosić o tem królowi; 1774 r. został wojewodą łęczyckim, na sejmie 1776 r. delegowany do komisji skarbowej litewskiej, w końcu tegoż sejmu był komisarzem skarbowym koronnym.

Dzierzgoń. 1) **D.,** niem. *Sorge*, rzeka z dorzecza prawego Wisły, ma źródła w pow. Moraskim, w Prusiech Wschodnich, i ubiegłszy 50 klm. wpada do jeziora Druzna. 2) **D.,** jezioro w Prusiech Zachodnich, łączy się za pomocą odpływów z Wisłą.

Dzierzgoń, ob. Christburg.

Dierzgowski Mikołaj, herbu Jastrzębiec, arcybiskup gnieźnieński, otrzymawszy w akademji krakowskiej 1486 r. stopień bakałarza, przy protekcji prymasa Gamrata, został kanonikiem płockim, potem gnieźnieńskim. Polecony przezeń królowej Bonie, wkrótce pozyskał jej łaski i był wspólnikiem wielu intryg i nadużyć, 1540 r. został biskupem kamienieckim, 1541 r. chełmskim, 1543 kujawskim, a 1545 r. arcybiskupem gnieźnieńskim i prymasem. Wraz z królową Boną nieprzychylny związkowi Zygmunta II z Barbarą Radziwiłłówną, usilnie nastawał na króla o zerwanie małżeństwa. Gdy się to nie powiodło, sam potem Barbarę koronował 1549. Żarliwy obrońca wiary, którą panowie rzucali, chwytając się nowin genewskich, zwoływał kilka synodów biskupich; najważniejszym z nich był piotrkowski (1551), który potępił Orzechowskiego i uznał za swoje dzieło wyznanie wiary, ułożone przez Hozjusza *(Confessio fidei)*. Dla stłumienia szerzącej się reformacji, obmyślił niefortunny środek ustanowienia czterech inkwizytorów w Polsce. Za jego prymasostwa stan kościoła w Polsce był zatrważający, ale arcybiskup nie umiał sobie radzić i nietrafnie przedsiębranemi środkami jeszcze go pogorszał; z tego powodu papież ustanowił stałą nuncjaturę, którą zaczął Aloizy Lippomani w roku 1555, Zabiegami, nie zawsze zaszczytnymi, urósł **D.** w wielkie znaczenie. Dumny, bez uczuć szlachetnych i rozumu, zuchwały, wichrzył dla prywaty, starał się wszelkiemi sposobami o utrzymanie swych wpływów i powagi. Por. Damalewicz „Series archiepiscoporum Gnesn." (fol. 301); Bużeński „Acta litter. regni Poloniae" (1755, str. 240—60), przełożył Szyszko; „Żywoty arcybiskupów gnieźnieńskich" (Wilno, 1852—60, t. 2, str 262—93); ks. Stanisław Górski w „Vita Petri Kmithae," Gdańsk w „Annales," z r. 1643, p. 225); Baliński M. „Pamiętnik o król. Barbarze" (t. 2, str. 167); „Listy Hozjusza i Zebrzydowskiego), ks. Korytkowski „Arcybiskupi gnieźnieńscy" (3 t., str. 135—228).

Dzierzkowski Józef, znakomity adwokat lwowski, członek towarzystwa przyjaciół nauk w Warszawie i naukowego krakow., * 1764, † 1830 r., był założycielem *Pamiętnika lwowskiego* i przygotował bogate materjały do *Historji Ormian polskich.*

Dzierzkowski Józef, znany pod pseudonimem *Bolesta*, znakomity powieściopisarz polski, synowiec poprzedniego, * 1806 w Ksawerowie w Galicji, † 1865 we Lwowie. Podczas powstania 1831 służył w korpusie Dwernickiego, następnie przemieszkiwał na Pokuciu i we Lwowie. Od roku 1842 zaczął pisywać do różnych pism czasowych, które zasilał tak powieściami, jako też artykułami literackiemi. Z pomiędzy wielu jego powieści do najlepszych należą: „Dla posagu" (2 t., 1847); „Sen w życiu" (1847); „Salon i ulica" (1847); „Znajda" (1854); „Rodzina w salonie" (1853); „Kuglarze" (1854); „Dwaj bliźnięta" (1854); „Król dziadów" (2 t., 1855); „Palec Opatrzności" (1857); „Próżniak" (1857); „Uniwersał hetmański" (2 t., 1857); „Nie wszystko złoto" w *Przeglądzie powszechnym* (1859); „Szkoła świata" (1862); „Nie zasłużony, ale szczęśliwy" (1863); „Serce kobiece" (1878); komedja „Iskra życia," wystawiona we Lwowie 1860, ogromne miała powodzenie. Oprócz tego napisał dramat „Krzywda i odwet" (1865) i „Okolice Galicji," opis do 80 litografowanych widoków Stęczyńskiego (Lwów, 1847—1848). Zbiorowe wydanie jego powieści wyszło w 6 t. (Lwów, 1875). Przez długi przeciąg czasu trzymał **D.** w Galicji berło powieści. Jakoż rzeczywiście talent powieściopisarski posiadał wielki. W literaturze naszej wybitne zajmuje miejsce, jako antypod Rzewuskiego. **D.** bowiem zamiast sięgać po ideały i typy do zużytego już świata szlachecko-arystokratycznego, bierze je z ludu, z tłumu, z ulicy. Przewrotność i zepsucie sfer wyższych w najciemniejszych przedstawia barwach, a niższe warstwy społeczeństwa w pięknych maluje obrazach. Łatwość pisania miał niepospolitą; skutkiem tego, w niektórych jego powieściach znać pośpiech i brak starannego wykończenia. Językiem władał znakomicie i celował szczególnie w wybornem i dosadnem malowaniu wyprowadzonych na scenę postaci. Nadto **D.** redagował: *Przegląd powszechny* i *Przyjaciela domowego* i drukował mnóstwo artykułów do różnych dzienników, jak: *Nowiny*, *Dziennik literacki* i in. Por. Wł. Zawadzki „Literatura w Galicji" (Lwów, 1877), oraz „Rok 1848 i dziennikarstwo w Galicji" (Lwów, 1878, str. 151).

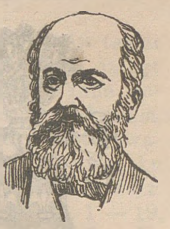

Dzierzkowski Józef.

Dzierzkowskie albo *Dzieszkowskie starostwo* niegrodowe. Było położone w województwie Sandomierskiem, pow. Radomskim. Powstało w XVI w. z dawniejszego starostwa Radomskiego. Wedle lustracji z r. 1564 składało się z wsi Dzierzkowa, Gołembiowa, Woli Gołembiowskiej i wsi Gliniec z przyległościami, leżącemi pod samym Radomiem. W roku 1771 posiadał je Franciszek Baranowski z małżonką, opłacając kwarty złp. 400, a hyberny złp. 115. W r. 1775 podług Voluminów legum, starostwo to dzierżył Denisko.

Dzierzwa, źle odczytany *Mierzwa* (ob.).

Dzierżanowski I, v. *Gozdawa* odm., herb: W polu czerwonem dwie lilje srebrne; u szczytu na trzech piórach pawich jedna lilja. Labry czerwone, podbite srebrem.—**Dz. II,** v. *Gozdawa* odm.: W polu czerwonem dwie lilje podwójne srebrne. U szczytu ogon pawi, a na nim dwie lilje, jak na tarczy.

Dzierżanowski I.

Dzierżanowski II.

Dzierżanowski Andrzej, pisał wiersze polskie i łacińskie, żył w końcu XVI i w początkach XVII wieku. Wydał: „Manes Jazloviciani" (Kraków, 1595); „Genethliacon Ser. Poloniae principis" (Kraków, 1595). Bibljoteka Raczyńskich posiada przekład niektórych jego wierszy łacińskich na język polski, dokonany przez Jana Smolika.

Dzierżanowski Michał, h. Grzymała, konfederat barski, jedna z legendowych postaci naszego kraju, o którego dziejach najsprzeczniejsze krążą wieści. Miał być synem majętnego obywatela z pod Zamościa i dziedzicem wsi Sułowca. Pierwotnie służył pod generałem Lally w wojsku francusko-indyjskiem w stopniu podpułkownika po r. 1756, ale pokłóciwszy się z dowódcą, został korsarzem, postrachem kupiectwa angielskiego w Indjach. Ścigany przez flotę angielską, przy brzegach Madagaskaru spalił okręt i rzucił się w morze, a dostawszy się na ląd, przyjęty gościnnie przez wyśpiarzy, pomagał im w wojnie przeciw nieprzyjaznym pokoleniom, za co obrano go królem. Niechętni nowemu monarsze, Francuzi wezwali go do złożenia korony i uznania zwierzchnictwa Francji; król z dumą wezwanie odrzucił; przyszło więc do wojny, w której pokonany, na kupieckim okręcie holenderskim uciekł na wyspę św. Heleny. Tu na żądanie Francji zabrano mu okręt z całym ładunkiem, a jego samego odesłano do Anglji. W Londynie przeszło dwa lata bezskutecznie procesował się o zwrot zabranego ładunku, otrzymał od rządu tylko kilkaset funt. st. i wrócił do kraju. Mile przyjęty od Stanisława Augusta, którego wesołością i opowiadaniem swych przygód zjednawszy, został szambelanem. Wybrany na sejm 1766 r. śmiało mówił królowi prawdę. Była to właśnie epoka konfederacji barskiej, która w tej chwili wypartą została do Turcji. Naraziwszy się u dworu, zebrał garstkę ludzi odważnych, wpadł z nimi do Gostynia w Rawskiem, zawiązał tu konfederację i ogłosił się jej marszałkiem. Odtąd datują się bliższe jego stosunki i zatargi z generalnością, której chciał koniecznie przewodzić, a która nie dowierzając mu, nie chciała też poruczyć żadnej ważniejszej roli. Wątpliwe czyny **D.** jako dowódcy podały go w podejrzenie u generalności; nie chcąc jej ulegać, siał w wojsku bunty i szerzył knowania. Skończyło się na tem, że wyrok generalności odsądził go od wszystkiego (w kwietniu 1770). Odtąd kilkanaście miesięcy przesiedział w Preszowie, zajęty staraniem o rehabilitację i przygotowaniem rozmaitych projektów dalszego prowadzenia sprawy publicznej, z których żaden nie wszedł w wykonanie. **D.** występował w konfederacji jako stronnik i przyjaciel Wessla, który razem z innymi go promował i chciał napowrót wprowadzić do generalności, ale Pac tego nie dopuścił. Po podziale kraju, był **D.** jednym z pierwszych, co wykonali przysięgę cesarzowi austrjackiemu, i przeniósł się na stałe mieszkanie do Wiednia, gdzie zajmował się alchemją; † 1808 tamże w bardzo późnej starości. Rulhière i Rzewuski (w „Teofraście polskim"), najwięcej podali o **D.** owych szczegółów legendowych, niepewnych. Według Rulhière i Beniowskiego przygody na Madagaskarze należy uważać za bajki. Por. Rulhière „Histoire de l'anarchie en Pologne" (1807); Morawski „Materjały. do konfederacji barskiej" (1851, 187 — 201); Gumplowicz „Konfederacja barska" (57, 75); „Pamiętniki Thesby de Belcoura i Dumouriera;" Szujski „Dzieje" (IV, 452); Schmitt „Panowanie Stanisława Augusta" (III).

Dzierżba *(Lanius)*, rodzaj ptaków skaczących *(Passeres)*, przez Temminga w rzędzie owadożernych *(Insectivora)* zamieszczony. Są to ptaki drobne, mające dziób do drapieżnych zbliżony, ścieśniony, nożowaty, prosty, w końcu łukowato zgięty, nogi zaś ptaków wróblowatych. Żywią się

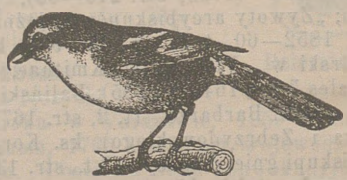

Dzierzba.

głównie owadami chrząszczowatemi, chociaż porywają się także na drobne ptaki i myszy, które chwytają w pazury i mordują. Są nadzwyczaj odważne i natarczywe. Niektóre śpiewają przyjemnie, ruchy mają zgrabne. U nas znajdują się cztery gatunki: *srokacz* lub *srokosz (L. excubitor)*, **D.** *czarnoczelna (L. minor)*, **D.** *rudogłowa (L. rufus)*, i *cierniokręta* albo *gąsiorek (L. collurio)*.

Dzierżbik *(Allotrius)*, rodzaj ptaków blizkich dzierżby, różniących się od niej kształtem dzioba, stosunkiem długości lotek i krótkim ogonem. Dwa znane gatunki żyją na Jawie i Sumatrze.

Dzierżbokos *(Crocias)*, rodzaj ptaków owadożernych, obejmujący jeden gatunek żyjący na Jawie, kształtem ciała podobny do dzierżb, głó-

wą do drozdów. Ogon ma długi, stopniowany, a skrzydła krótkie.

Dzierżbowron *(Barita)*, rodzaj ptaków skaczących *(Passeres)*, u Temminga i w dziele Tyzenhauza pomieszczony w rzędzie żarłocznych *(omnivorae)*, pośredni między krukami a dzierżbami. Niektóre gatunki z powodu świetności barw do rajskich ptaków są zaliczane. Wszystkie żyją na wyspach morza Indyjskiego.

Dzierżek Krzysztof, h. Nieczuja, wysłany do Turcji dla nauki języka tureckiego, mieszkał lat sześć w Konstantynopolu. Za Stefana Batorego 1580 posłował do Turcji, dla zapewnienia pokoju na czas wojny z Iwanem Groźnym. Wróciwszy, walczył w wojsku koronnem i był przy oblężeniu Połocka. Po pokoju w Zapolu, jeździł ponownie z poselstwem do Turcji 1587 r., a po ukończeniu wojny odbywał podróż do Jerozolimy.

Dzierżek Adam, żupnik warszawski 1648 r., a 1655 kasztelan rozpirski, wyznaczały go sejmy do rozmaitych czynności komisarskich; † 1663.

Dzierżon Jan, zasłużony pszczelarz polski, pleban w Karlsmarkt, * 1811 w Lobkowicach w Górnym Szląsku, † 1880. Ulepszony ul jego (1851) stanowi ważny w pszczelnictwie postęp; rozmnażanie pszczół zakłada głównie na przenoszeniu zarodowych plastrów. Prace ogłaszał głównie w języku niemieckim. W języku polskim wyszły: „Najnowsze pszczelnictwo i t. d." tłómaczenie Witowskiego (Lwów, 1853); „Nowe udoskonalone pszczelnictwo i t. d." tłómacz. Lompy (Leszno, 1859); „Dodatek do teorji i praktyki nowego pszczelarstwa i t. d." tłómacz. Żmudzińskiego (Leszno, 1853).

Dzierżon Jan.

Dziesiątak, odmiana jelenia (ob.).

Dziesiątkowanie, niegdyś surowa i straszna kara wojskowa, w której za przewinienie całego oddziału, każdy dziesiąty człowiek bywał śmiercią karany; pierwszy przykład **D.** dał Appjusz Klaudjusz r. 282 od założenia Rzymu. W wiekach średnich wykonano je podczas wojny Trzydziestoletniej, po bitwie pod Beitenfeldem 1642 r. na pułku Madlo. W 1838 wymierzył ją Esparteró w Hiszpanji. W Polsce kara ta nie istniała nigdy.

Dziesięciokąt, wielokąt mający 10 boków i tyleż kątów. **D.** foremny jest to **D.,** którego boki i kąty są między sobą równe. Bok **D.** foremnego wpisanego w koło jest równy części większej promienia tegoż koła, podzielonego w stosunku średnim i skrajnym.

Dziesięcionogie, zwierzęta, ob. Skorupiaki.

Dziesięcioro Przykazań Bożych, z greck. *Dekalog*, znajduje się w Piśmie św. starego zakonu w II księdze Mojżeszowej (20, 1 — 17), oraz z małą różnicą co do niektórych wyrazów tamże w ks. V (5, 5 — 21). Stanowią one treść całego prawodawstwa Mojżeszowego, którego inne postanowienia są tylko ich rozwojem i wypływem, podobnie jak sameż są wynikłością i zastosowaniem prawa miłości Boga i bliźniego. O początku i sposobie powstania **D. P. B.** czyt. II ks. Mojż. (19 i 20. 18 i nast. 24, 1 — 4, 31, 18. 32. 1 — 19, 34. 1—28), oraz V ks. (5. 1 — 4 i 22, 10. 1 — 5). W pierwotnym kościele chrześcijańskim, jak Orygenes i św. Augustyn, dzieliły się one na dwie części, z których pierwsza obejmowała cztery przykazania, a druga resztę. Dopiero w późniejszych czasach zaczęto je skracać i dzielić tak, mianowicie w katechizmach, że z ostatniego (dziesiątego), stanowiącego w Piśmie św. wiersz 17, zaczynający się od słów: „*Nie będziesz pożądał domu bliźniego swego*" wyjęto słowa „*ani będziesz pożądał żony bliźniego swego*" i położono wyżej, jako dziewiąte, a to celem zapełnienia liczby dziesięciu, zmniejszonej przez wypuszczenie drugiego, stanowiącego w Piśmie św. wiersz 4 w słowach: „*Nie czyń sobie obrazu*" i t. d. Kościół jednak ewangelicko-reformowany takiego podziału nie przyjął i trzyma się dosłownie osnowy oryginału. Z powodu, że niektórzy już w dawniejszych czasach twierdzili, że **D. P. B.** nie obowiązuje chrześcijan, sobor trydencki (sesja VI c. 19) postanowił, że tacy ulegają klątwie.

Dziesiętna waga, *waga decymalna*, ob. Waga.

Dziesiętne miary, miary, w których podział na części jest dziesiętny; w szczególności miary *metryczne* (ob.).

Dziesiętne ułamki, ob. Ułamki.

Dziesiętnik, po łac. *Decurio*, przełożony nad dziesięciu żołnierzami wojska rzymskiego. Z dzisiejszych wojsk europejskich jedno tylko wojsko tureckie trzyma się jeszcze systemu dziesiętnego i tak: sierżant zowie się tu *On-baszą* dziesiętnikiem i ma 10 żołnierzy pod sobą; porucznik *Juzbasza*, setnik, dowodzi 100 żołnierzami; major *Bim-basza* czyli tysiącznik 1,000 żołnierzy, po turecku bowiem: *on*, *juz*, *bim*, znaczy 10, 100, 1,000.

Dziesiętny czyli *decymalny* układ liczenia, zwykły system liczenia, którego podstawą jest liczba dziesięć.

Dzieszkowski Damjan, zasłużony nauczyciel, przeor i prowincjał Dominikanów w Warszawie, * 1770 w Wilnie, † 1846 w Warszawie; 1787 r. wstąpił do zakonu w Warszawie, poczem, po odbyciu studjów, był nauczycielem i kaznodzieją tamże, następnie przeniesiony do Gdańska, powrócił do Warszawy i przez lat 17 był przeorem, rektorem i trzykrotnie prowincjałem. Czyny i zasługi jego wylicza Bartoszewicz w dziele „Kościoły Warszawskie." Wydał: „Zbiór nabożeństwa ku czci Boga" (Warszawa, 1821, 9 wyd. 1870); „Prośba do Boga" (tamże, 1869). W rękopisie zo-

stawił „Historję kościoła ks. Dominikanów w Warszawie."

Dziewałtów (po litewsku *Dieltawas*, Boży przybytek), starożytny gród, sięgający bałwochwalskich czasów Litwy, w gub. Kowieńskiej, pow. Wiłkomierskim, dzisiaj wieś, którą jeszcze miasteczkiem nazywają. O pół mili od Dziewałtowa, przy ujściu rzeczki Siania (Stara) do Świętej rzeki, wznosił się na wzgórzu gaj dębowy, w którym lud litewski za czasów pogańskich pochował kilku swoich książąt i w którym składał bogom ofiary i palił ogień święty. W XVI wieku był tu zbór helweckiego wyznania.

Dziewanna (*Verbasoum*), rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, u niektórych botaników tworzący oddzielną rodzinę *dziewanowatych*, cechuje się koroną prawie kółkowatą, t. j. o rurce króciutkiej, z brzegiem na 5 okrągławych klapek rozciętym, pręcikami nierównemi i torebką 2-komorową, złożoną z 2-u ścian, w wierzchołku dwuszczepnych; rośliny dwuroczne lub trwałe, właśeiwe klimatowi umiarkowanemu dawnego świata. Z 50 gatunków znanych 12 rośnie w krajach dawnej Polski. **D.** *wielka* czyli *drobnokwiatowa* (*V. thapsus*), ziele 2 roczne, kutnerowate, białawe, do 6 stóp wysokie, liście podłużnie lancowate, kwiaty w kłos na jednę stopę długi ułożone, blado-żółte. Rośnie w całej Europie; kwitnie od czerwca do września. Kwiat **D.**, jako odmiękczający i wzbudzający poty, używany jest w cierpieniach gorączkowych i katarach płucnych. Inne gatunki **D.** jak *wielkokwiatowa* (*V. thapsiforme*), *czarna* (*V. nigrum*), mają podobneż użycie. Ziele gatunku **D.** *knafliczka* (*V. blattaria*) ma gubić mole.

Dziewanna.

Dziewanna, *Dzewana*, jak się zdaje, na domyśle tylko Długosza oparta, bogini dawna polska, z nazwą urobioną pod wpływem nazwy Diana. Por. A. Brückner w „Archiw für slavische Philologie" (XIV, 174—178). Por. Marzanna.

Dziewanowski Jakób, światły i niezmordowanej pracy kapłan, * 1725, † 17[illegible]; z plebana w Parysowie, powołany na dyrektora duchownego korpusu kadetów w Warszawie, przez lat 20 pełnił gorliwie te obowiązki. Jako kanonik, był zarazem spowiednikiem zakonnic warszawskich, egzaminatorem prosynodalnym i cenzorem dzieł duchownych. Zarówne pożądany w chatach, jak i w pałacach, mianowicie w ważniejszych życia okolicznościach.

Dziewica Orleańska, ob. Joanna d'Arc.

Dziewictwo, stan dziewczyny niewinnej przed zawarciem związków małżeńskich; ma ono pewne swoje cechy fizjologiczne, które znikają z utratą jego i po których zawsze niemal odróżnić je można. Większa część tych zmian uskutecznia się zwolna, jest właściwa macierzyństwu, i nie—matka, chociażby dziewicą nie była, mieć ich nie będzie, tu należą np. zmiany w piersiach kobiecych. Rzeczywistą, nieomylną prawie cechą **D.** jest *dziewicza błona (hymen)*; jest to fałda błony śluzowej różowej, zamykająca wejście do pochwy, różowego koloru, różnej grubości, opatrzona otworkiem (dla odpływu krwi miesięcznej); jej wielkość, grubość, miejsce otworu, kształ jego, a nawet ilość otworków jest niejednostajna; z powodu niezmiernej wagi w medycynie sądowej, błona ta bardzo szczegółowo jest zbadaną. Przerwana nie zrasta się nigdy, a prawie zawsze z utratą dziewictwa przerwaną zostaje; płaty z rozerwania jej powstające zabliźniają się i ściągają w guziczkowate zgrubienia, t. z. mięska mirtowe (*carunculi myrtiformes*). Por. Mierzejewskiego „Badania nad błoną dziewiczą" (Warszawa, 1872, przekład z rosyjskiego dokonany przez Żłobikowskiego).

Dziewicza błona, ob. Dziewictwo.

Dziewicza góra, tak nazywają się niektóre wzgórza, z nieznanych często przyczyn. Najczęściej tyle znaczą, co *Łyse*.

Dziewiczy wieczór, *Dziewicy w.*, *Dziewic wieczór*, tak nazywają na Rusi, Litwie i Łotwie, ostatni wieczór, który przed ślubem narzeczona przepędza w gronie samych dziewcząt, śpiewających odpowiednie pieśni, w domu swych rodziców; ob. Wesele. Por. „Wisła" VII, 459.

Dziewieniskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie Wileńskiem, pow. Oszmiańskim. W r. 1766 składało się z miasteczka Dziewieniszki, na południe od Oszmiany, z przyległościami. W tymże czasie posiadał je Jerzy Jodko, podkomorzy, a następnie marszałek lidzki, opłacając z niego kwarty rocznie złp. 1,184.

Dziewięcioletni okres księżyca. Siła przyciągająca słońca i ziemi, działając na księżyc, sprawia pewne zboczenia w jego biegu; linja łącząca punkt przyziemny z odziemnym, czyli oś większa elipsy księżycowej, obiega wskutek działania tych dwu brył koło całkowite w przeciągu lat 9, a właściwie w ciągu 3231,4751 dni średnich słonecznych.

Dziewięciornik (*Panassia*), rodzaj roślin z rodziny rosiczkowatych, u niektórych botaników tworzący oddzielną rodzinę *dziewięciornikowatych*, cechuje się kielichem 5-listkowym, koroną 5-płatkową, z 5 łuszczkami miodnikowemi, znamieniem bezszyjkowem, 3 — 4-dzielnem i torebką 1 komorową o 3 lub 4 ścianach, pośrodku

osadkonośnych. Rośliny trwałe w klimacie umiarkowanym. **D.** *łąkowy (P. palustris)*, pospolity u nas na łąkach wilgotnych i bagnistych, ma liczne łodyżki $^1/_2$—1 stopowe, kwiaty białe osadzone pojedyńczo na szczycie łodyżki, liście korzeniowe sercowate, łodygowe obejmujące łodygę. Roślina ta gorzkawo-ściągająca używana była w medycynie, dotąd w Szwecji odwar jej w piwie używany bywa w cierpieniach żołądkowych i in.

Dziewięćsił, *Kąsina, Kąsinek (Carlina)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, podrodziny rurkokwiatowych, plemienia ostowych *(Tubuliflorae corduaceae)*, obejmujący zioła o łodydze bardzo krótkiej, ostowe, cierniste, o wielkich kwiatach ze wszystkiemi kwiatami obupłciowemi. **D.** *biały (C. acaulis)*, o liściach długich, pierzastodzielnych, na ziemi rozesłanych, pospolity po skwarnych i płonnych wzgórzach, oraz koło dróg w Europie środkowej. Korzeń niemiłej woni i smaku żywiczno-gorzkiego był niegdyś słynnym lekiem; miał on, według podania, być przez anioła wskazany Karolowi Wielkiemu (stąd nazwa łacińska) jako ochrona wojska od zarazy, stąd też i polska nazwa, niby od dziewięciu sił przeciw zarazie; dziś używa się głównie w weterynarji. Nierozkwitłe i jeszcze soczyste koszyczki spożywać można za karczochy. **D.** *pospolity (C. vulgaris)* dostarczał niegdyś leku pod nazwą *korzenia* **D.** *czarnego* czyli *leśnego*.

Dziewięćsił.

Dziewnuty, *Dziewunty v. Ostrzew* odm., herb: W polu srebrnem prawo-ukośny pień zielony o dwu sękach z każdej strony. U szczytu dwa białe skrzydła barkami w prawo.

Dziewnuty.

Dziewoczka Onysyfor, h. Syrokomla, z rodziny szlacheckiej, osiadłej w gub. Grodzieńskiej, opuściwszy żonę, przyjął święcenia duchowne, a gdy został metropolitą kijowskim w r. 1578, znowu do żony powrócił; żyjąc z nią publicznie, gorszył ludzi i dawał zły przykład innym duchownym ruskiej cerkwi. Uskutecznił wydanie „Służebnika" dla cerkwi, u Batorego wyrobił przywilej (z 22 stycznia 1585 roku), na mocy którego zakazano świeckim mieszać się do spraw cerkwi, t. j. żeby księży nie sądzili i dóbr im nie zabierali. Złożony z metropolji na synodzie 1589, był do 1592 archimandrytą monasteru św. Trójcy w Wilnie. Kiedy umarł, niewiadomo.

Dziewolski, *Dziewulski v. Dziuli* odm., herb: W polu czerwonem trzy węże zielone. U szczytu trzy pióra strusie. Labry czerwone, podbite srebrem.

Dziewolski.

Dzieworództwo, obacz Parthenogenesis.

Dziewoszyckie starostwo niegrodowe. Leżało w województwie Witebskiem, pow. Orszańskim. Wedle metryk litewskich powstało w roku 1567 z dawniejszego starostwa orszańskiego, przez oddzielenie od niego dóbr Dziewina, Babina i Zazierja, do których później dodano włości Sidryczyńskie, a z Babina utworzono nowe starostwo. Zniszczoną i małą tę tenutę w 1766 r. posiadał Antoni Prote, opłacając kwarty złp. 127 gr. 2, a hyberny złp. 100.

Dziewulski Marceli, Jezuita, kaznodzieja z XVII w., kazania jego wylicza Brown w swej „Bibljotece" (str. 167—168).

Dziewulski Eugenjusz, fizyk, * 1842, † 1889, kształcił się naprzód w gimnazjum lubelskiem, następnie studjował matematykę i fizykę w uniwersytecie kijowskim i w Szkole Głównej warszawskiej, w 1866 został asystentem przy katedrze fizyki w Szkole Głów., w 1868 preparatorem przy tejże katedrze w uniwersytecie warszawskim i stanowisko to zajmował do 1882, następnie był inspektorem oświetlania m. Warszawy. 1879—81 wykładał fizykę doświadczalną dla studentów wydziału medycznego. Był współredaktorem *Wszechświata* i *Pamiętnika fizjograficznego*. Ogłosił: „O przenoszeniu cieczy i cząstek ciał stałych w nich zawieszonych pod wpływem strumieni elektrycznych," „Rybie jezioro," „Morskie Oko," „Pięć Stawów," „Ołowianka i jej użycie przy mierzeniu głębokości wód," „Jezioro Rypińskie" (1882), „Nachylenie magnetyczne w Warszawie," oprócz znacznej liczby rozpraw we *Wszechświecie*. Por. B. Znatowicz „Mowa na pogrzebie **D.**," oraz S. Kramsztyk „Prace naukowe **E. D.**" *(Wszechświat*, 1889).

Dziewulski Eugenjusz.

Dzieżęga, roślina, ob. Turzyca.

Dzięcielina, roślina, ob. Lucerna.

Dzięcielski (Józef Marcelin, biskup lubelski, * 1768 we wsi Tchórzewie na Mazowszu, † 1839 we wsi Kurowie, rezydencji biskupów lubelskich; mając lat 18 wstąpił do seminarjum we Włocławku; w 1788 udał się do Rzymu dla nauki, którą pobierał lat 4 w kolegjum niemieckiem; w 1792 otrzymał stopień doktora filozofji i teologji. Za powrotem do kraju był proboszczem w Izbicy i Piotrkowie. W r. 1815 został oficjałem i proboszczem katedralnym kujawskim, a w 1819 su-

fraganem i biskupem arateńskim. Przeznaczony w 1825 na biskupa lubelskiego, rozpoczął pasterstwo jubileuszem, ogłoszonym przez papieża Leona XII. Przeniósłszy katedrę razem z kapitułą z Krasnegostawu do Lublina, umieścił ją 1832 r. w kościele pojezuickim. Pozostawioną w rękopisie pracę, napisaną w r. 1827 p. t. „Rozporządzenie pasterskie na djecezję lubelską" wydano po jego śmierci. Życiorys pomieścił „Pamiętnik religijno-moralny" (t. III, 279, z r. 1842).

Dzięcioł (*Picus*, *Dendrocopus*), rodzaj ptaków łażących, wybornie usposobiony do pełzania po pionowych pniach drzewnych i gałęziach. **D.** ma nogi krótkie i silne, opatrzone długiemi palcami, uzbrojonemi w zakrzywione, ścieśnione i ostre pazury; ogon mierny, złożony z tęgich sterówek, służy mu za podporę i niejako spełnia czynności trzeciej nogi; dziób mierny, prosty, graniasty, klinowaty, najczęściej zakończony nakształt siekierki; język bardzo długi, glistowaty, wysuwalny, opatrzony w końcu kolcem rogowym. Żywią się owadami, ich poczwarkami i jajami, które wykuwają z pod kory drzew i za pomocą języka ze szpar wydobywają, a tym sposobem lasom znakomite wyświadczają usługi; niektóre gatunki żywią się nasionami. Na gniazda wykuwają dziuple w nadbutwiałych drzewach i tam bez żadnego posłania składają białe jaja, mocno połyskujące. Są to ptaki samotne i krzykliwe, głos wydają donośny, a prócz tego w porze wiosennej sprawiają mocne turkotanie przez nagłe uderzanie w nadpróchniałe gałęzie, rozlegające się po lesie, celem wzajemnego wabienia. Większa część gatunków ma świetne ubarwienie. Znanych jest przeszło 100 gatunków; w Europie żyje ich 8, wszystkie się u nas znajdują. Największe z nich, czarny *P. martius* i dwa zielone, *P. viridis* i *P. canus*, pospolicie *żołnami* są nazywane. **D.** *trójpalcowy* (*P. tridactylus*) odznacza się brakiem palca skrajnego. Podług Saussure'a, niektóre **D.** meksykańskie przechowują na zimę zapasy nasion; jest to jedyny przykład w gromadzie ptaków. Por. co do tego „Bibliothèque de Genève" za r. 1858. Do rodziny *dzięciołów*, oprócz **D.** właściwych, należą też *krętogłowy* (ob.).

Dzięcioł.

Dzięcioł, herb: W polu czerwonem, na pniu—dzięcioł. U szczytu trzy pióra strusie.

Dzięcioł.

Dzięciur (*Picummus*), rodzaj ptaków, pośredni między dzięciołami i krętogłowami, przy kształtach ciała dzięciołów ma ogon wielki jak krętogłowy; obyczajami podobny jest do dzięciołów. Znanych jest kilka gatunków zamorskich.

Dzięd zierzawa, roślina, ob. Bieluń.

Dzięgiel (*Angelica*), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, z postaci i własności do arcydzięgla (ob.) podobny. **D.** *zwyczajny* (*A. sylvestris*), ma łodygę wzniesioną, do 2 łokci czasem dochodzącą; liście wielkie, 5 razy pierzaste, o liściach szerokich, jajowatych lub lancetowatych, śpiczastych, ostro piłkowatych; baldaszki obszerne, wypukłe, prawie półkuliste, białe, pokrywa pospolicie żadna, pokrywki o kilku listkach szczupłych, owoce płaskie, jajowate. Rośnie u nas na łąkach wilgotnych, w zaroślach, nad brzegami wód i t. p. Korzeń gruby, gałęzisty, wewnątrz biały, ma też same własności co korzeń arcydzięgla, ale w mniejszym stopniu; używa się obecnie prawie wyłącznie w weterynarji.

Dzięgielowski (Jan), wydał w Warszawie r. 1644: „Inwenarz Constitutij Koronnych od roku Pańskiego MDL aż do roku MDCXLIII uchwalonych przez Wojciecha Madalińskiego, in ordinem alphabeti do r. 1632 zebrany, a teraz znowu przez Jana Dzięgielowskiego aż do r. 1643 z poprawą dostatecznie przepisany."

Dzigun, taniec starożytny, tańczony na Litwie jeszcze w wieku XVIII, nawet na dworach magnackich. O tym tańcu wspomina w „Pamiętniku" Ambroży Wejła. Por. „Athenaeum" Kraszewskiego z r. 1845, t. 6, str. 199.

Dzik, ob. Świnia.

Dzikowska konfederacja. Po upadku Gdańska, Stanisław Leszczyński 20 sierpnia 1734 r. z Królewca wezwał szlachtę do ogólnej konfederacji, a wysłańcy jego, po krótkim sporze delegatów wojewódzkich związków w Sandomierzu, a Tarłów w Dzikowie, wreszcie 5 listopada zgodzili się na **Dz. k.** pod laską Adama Tarły, starosty jasielskiego, z królewską niemal władzą. Do regimentarstwa wezwano Józefa Potockiego, główny nacisk i ufność kładąc na zabiegi dyplomatów swoich, których wysłała do Francji, Szwecji i Turcji, z żądaniem spółudziału. Wnet za radą Kajserlinga, August III przyciąga J. Potockiego, dwustronny napad przez Szwedów i konfederatów na Saksonję nie udaje się 1735, Wacław Rzewuski poddaje Kamieniec i z Michałem i Franciszkiem Potockimi uchodzi do Chocimia, prymas Teodor Potocki, hołd składa królowi i z bratem Józefem podpisuje postanowienia

rady konfederackiej, zrzucające winę zerwania sejmu pacyfikacyjnego na konfederację. W wojnie o sankcję pragmatyczną, mimo zabiegów Ożarowskiego, **Dz. k.** opuszczona przez dyplomację, której dziwnym szałem zaufała, zamiast stać się punktem wyjścia legalnym dla Augusta III, jako sejm konfederacyjny, musiała się zdać na łaskę i niełaskę rady konfederalnej Ponińskiego. Jej naczelnicy: Jan Tarło—został 1736 r. wojewodą sandomirskim, Adam — wojewodą lubelskim. Por. „Konfederacja Stanów K. i W. X. L. na wolnym zjeździe w Dzikowie 1734"; Tarły „Uniwersał w Krakowie 25 stycznia 1735"; Szujski „Dzieje Polski" (IV, 307) i tegoż „Roztrząsania" (1886, II, 167); Morawski „Dzieje" (IV, 255); Hubert „Pamiętniki historyczne" (II, 180 sq); Mittag „Leben und Thaten Friedrich August III" (500 sq); Mauvillon (II, 396); Pöllnitz (1791, II, 452); Herrmann „Gesch. Russlands" (IV); Droysen „Gesch. d. press. Pol."; Kantecki „Stanisław Poniatowski" i *Bibljoteka warszawska* „Z przedostatniego bezkrólewia" (1895).

Dzikowski Mieczysław, * 1839 r. w Płocku, literat, napisał dla sceny warszawskiej kilka komedji, a mianowicie: „Kartka wycięta"(1867); „Miłość z przeszkodami" (1871); „Piękne za nadobne"; „Niedorosła córka"; „Za naszych czasów" (1867); „Autor w kłopocie"; dramaty „Miłość i miłość" (1869, drukowany we Lwowie); „Szymon Konarski" (1865); wydał powieść „Dziewczyna" (Warszawa 1871). Pisał prócz tego artykuły do różnych pism czasowych, wychodzących w Warszawie, Poznaniu, Lwowie, a między innemi: „Kilka chwil z życia Polaków w uniwersytecie petersburskim" w „Dzienniku Lwowskim." W r. 1871 założył **D.** w Warszawie pismo humorystyczne p. t. *Kolce*. W r. 1873 wyjechał do Prus, skąd przysyłał korespondencję do *Wieku* r. 1875—76. Później między 1875—1876 napisał do *Kłosów* „Szkic z życia Mazurów"; nadto pisywał do *Tygodnika mód*, *Echa* i in. Z późniejszych jego utworów najlepsze są: „Bez szczęścia" (1878); „Romans awanturnika" (1888) i komedje: „Kochać i kochać"; „Zdrowi i pokaleczeni" (Lwów 1895) i in. Podpisywał się Chamski, Żegota Krzywdzic.

Dzikowskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie i powiecie Sandomierskim. Założone zostało przez Zygmunta Augusta w r. 1566 przez odłączenie z dawniejszego starostwa sandomierskiego wsi Dzikowa i Wólki Dzikowskiej z przyległemi wójtowstwami w Lipnicy i Woli Raniszowskiej. Następnie zaliczało się do dóbr kasztelanji sandomierskiej, klucza raniszowskiego. W r. 1771 było w posiadaniu Józefa Gordona, majora gwardji kor. i małżonki jego Karoliny z Góreckich, którzy opłacali z niego kwarty złp. 1,154 gr. 22, a hyberny złp. 257 gr. 5. Po zajęciu go przez rząd austrjacki w r. 1772 i różnych zmianach terytorjalnych, Dzików z osadą Wildenthal, Jeziorko, Płazówka, Kąty, Kopica, Rusinów Stary i Wola Rusinowska sprzedane zostały w r. 1833 Józefowi Błotnickiemu i Janowi Piotrowskiemu za złotych reńskich 46.320.

Dzików, wieś w Galicji, obw. Rzeszowskim, nad Wisłą, pod Tarnobrzegiem, siedziba rodziny Tarnowskich, pamiętna konfederacją, zawiązaną w listopadzie 1734 na rzecz Stanisława Leszczyńskiego. Kościół i klasztor tutejszy ks. Bernardynów słynie cudownym obrazem N. Panny. Starożytny zamek dzikowski, przebudowany wspaniale w stylu gotyckim przez Jana Feliksa Amora hr. Tarnowskiego, posiada zbiory sztuk pięknych, starożytności i bibljotekę, złożoną po większej części z rzadkich dzieł polskich i wielu rękopisów historji polskiej dotyczących.

Dzimiński, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dziobacz *(Psaris)*, rodzaj ptaków owadożernych, oddzielony od rodzaju dzierżb. Mają one dziób gruby, silny, walcowato zaokrąglony, przy nasadzie spłaszczony, na końcu haczykowaty, nogi silne. Gatunki **D.** żyją w Ameryce południowej, obyczajami są do dzierżb zbliżone.

Dziobak *(Ornithorhynchus)*, rodzaj ssących z rzędu jednootchodowych, pomieszczony na samym końcu gromady, po zwierzętach workowatych. Osobliwe te zwierzęta mają pysk przedłużony i zakończony rogowym dziobem, do kaczego podobnym; zęby pomieszczone są w głębi paszczy parami, nie mają korzeni, a korony ich są spłaszczone. Nogi krótkie, pięcio-palcowe, palce są spięte błoną, u nóg przednich za pazury wystającą; nogi tylne samców uzbrojone są szponem rogowym, przedziurawionym w całej długości, ogon spłaszczony, jajowaty, pod spodem nagi, oczy małe, odzież bardzo gęsta i zbita. Jedyny gatunek, *O. paradoxus*, żyje w bagnach i rzekach na wybrzeżu Nowej Holandji, zwanem Nową Galją. **D.** opisywane za oddzielne gatunki zdają się być tylko odmianą poprzedniego. **D.** kopie sobie na brzegach wód nory, mające jedno wyjście na ląd, drugie pod wodę, pływa i nurza się doskonale, żywi się owadami i wodnem robactwem; wyszedłszy na ląd, chodzi niedołężnie, z powodu krótkości członków. Sądzono, że zakłócie szponem jest jadowite i że **D.** niesie jaja, co jest fałszywem. Według Verreaux („Revue et magasin de Zoologie"), młode na wodzie wyciska matce z piersi mleko, które, spływające na

Dziobak.

powierzchnię, zbiera następnie swym dziobem. Pierwszy egzemplarz **D.** otrzymał Blumenbach od Bauksa i opis jego podał 1796 r. Por. Meckel „Ornith. par. desc. anatomica" (1826); Owen „On the ova of the Or. par." (1834). Ob. Jednoodchodowe.

Dziobate *(Ornithorhynchidae)*, rodzina zwierząt ssących, ob. Dziobek.

Dziobek - Szulce *(Schultze)*, herb: Na tarczy ściętej, obramowanej złotem, w polu górnem czerwonem — murzyn do kolan, w zbroi i szyszaku o trzech piórach strusich, z obciętemi rękoma; w dolnem, błękitnem — ręka zbrojna z mieczem. U szczytu murzyn, jak na tarczy, tylko bez piór na szyszaku. Herb, przybrany przez Dziobka z nazwiskiem von Schultze w r. 1828, za pozwoleniem Fryderyka Wilhelma III.

Dziobek.

Dzioborożec *(Buceros, Calao)*, rodzaj ptaków skaczących *(Passeres)*, u Temminga, a za nim u Tyzenhauza, umieszczony na czele rzędu żarłocznych *(omnivorae)*. Są to wielkie ptaki, właściwe Afryce i Azji południowej. Odznaczają się szczególną budową wielkiego dzioba, opatrzonego rogową narośla, najczęściej zagiętą w stronę przeciwną dzioba. Sam dziób równie jak i narośl są próżne w środku; narośl ta wyrasta w późniejszym wieku. Obyczajami zbliżone do kruków. Żywią się owocami, drobnemi ptakami, myszami, gadami i owadami; barwy ich są skromne. Znanych jest około 50 gatunków, jak: **D.** *dwurożny (B. bicornis)*, **D.** *kabłąkowaty (B. convexus)*, *kalao (B. plicatus)*, **D.** *wielki* czyli *krzyworogi (B. rhinoceros)*, *kruk rogaty (B. abyssinieus)*.

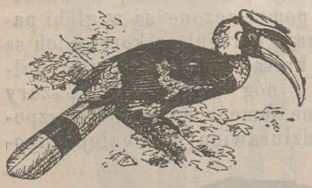

Dzioborożec.

Dziobówka *(Rhynchoea, Rostratula)*, rodzaj ptaków brodzących, zbliżonych do bekasów, z dziobem prostym, przy samym tylko końcu zgiętym i zgrubiałym. Z dwu znanych gatunków, jeden żyje w Afryce południowej i Indjach Wschodnich, drugi w Ameryce połudn.

Dziokowski, herb: W polu srebrnem trzy czarne trąby myśliwskie w złoto oprawne, w gwiazdę munsztukami złączone. U szczytu 5 piór strusich. Nadany 1765 ex-neofitom.

Dziokowski.

Dziób *(Rostrum)*, organ kończący głowę ptaka i stanowiący jego gębę; składa się z dwu części, wzajemnie się dotykających, zwanych szczękami. Szczęki te powleczone są na zewnątrz substancją rogową, lub niekiedy błoniastą. Budowa **D.** rozmaitych ptaków przedstawia wielkie różnice i dostarcza bardzo ważnych cech do ich naturalnego szykowania. Bywa on długi, krótki, gruby, szczupły, nożowaty, spłaszczony, stożkowaty, ostry, tępy, zgrubiały, nasiekany, zębaty, piłkowany i t. d. Oprócz chwytania i posuwania do gardła pokarmu, **D.** służy ptakom do słania gniazd, grzebania w ziemi i t. p. Mamy i u innych gromad przykłady zakończenia pyska dziobem, bardzo podobnym do ptaszego, jak u dziobaka i kolczatki z gromady ssących.

Dziób, herb polski, znany tylko z nazwy.

Dziryt (z tur.), krótka włócznia, służąca za pocisk, którym się razi nieprzyjaciela; złożona z drzewca na kilka stóp długiego, zaostrzonego grotem żelaznym na końcu; zręczne ciskanie **D,** jest dotąd u Turków i Arabów przedmiotem ćwiczeń rycerskich.

Dziryt, *Dzyrytt* v. *Jelita* odm., herb: W polu czerwonem trzy złote kopje w gwiazdę skrzyżowane, środkowa ostrzem na dół. U szczytu pół rycerza w zbroi z mieczem w ręce prawej, dzidą przeszytego. (Herb Szczepankowiczów na Litwie).

Dziryt.

Dzisieńskie starostwo niegrodowe. Leżało w województwie Połockiem. Składało się z miasta Dzisny przy ujściu rzeki tegoż imienia do Dźwiny, z dzierżawy Kurytowskiej i wójtostwa Dzisieńskiego Magdeburskiego. Podług metryk lit. od 1584 było w kolejnem posiadaniu familji Zenowiczów, Paców, Wołłowiczów, Koziełłów Poklewskich, książąt Radziwiłłów, Wojnów, ostatnim zaś starostą był od r. 1768 Antoni Koziełło, wraz z żoną Anną z Hlasków, którzy opłacali z niego kwarty złp. 1,762, a hyberny złp. 2,580. Na polach tego starostwa król Stefan Batory w r. 1579 przed rozpoczęciem oblężenia Połocka, czynił popis całej armji 30,000 dobrze wyćwiczonej i uzbrojonej, pod dzielnymi wodzami: Mieleckim, Radziwiłłem i Bekieszem, zostającej. Tu również w tymże czasie Gotthard Kettler, książę kurlandzki, przed majestatem króla polskiego d. 4 sierpnia t. r. odbył hołd publicznie na wierność lenniczą dla rzeczypospolitej.

Dzisna, rzeka, wypływa z jeziora Dzisna, w g. Kowieńskiej, pow. Nowo-Aleksandrowskim, i ubiegłszy 136 wiorst, wpada dwiema odnogami do Dźwiny, przy mieście *Dziśnie*, w gub. Mińskiej. Rzeka jest spławną, chociaż żegluga po niej z przyczyny mielizn, kamieni i drzew bardzo jest utrudnioną.

Dzisna, miasto pow. w gub. Wileńskiej, nad rz. Dźwiną, przy ujściu do niej rzeki Dzisny. Tu 4 sierpnia 1579 r. książę kurlandzki Gothard Kettler otrzymał od Stefana Batorego inwerstyturę i wykonał uroczyście przysięgę lenniczą. Miasto liczy 6,739 miesz. (1897), handlujących głównie lnem i siemieniem lnianem.—Powiat **D.** obejmuje 5,078 w. kw. i w r. 1897 liczył 208,262 miesz.

Dziubińska Paulina, pseudonim, ob. Eugenjusz Breza.

Dziubiński Mateusz, ostatni lirnik polski, przybył do Warszawy 1809 r. Obchodząc domy, gospody i ogrody, grywał na lirze, śpiewając pieśni Karpińskiego, Kniaźnina i starodawne rymy rycerskie i historyczne. Od niebieskiego płaszcza, który nosił, nazywany był *niebieskim płaszczem.* W r. 1824 wyszedł na wędrówkę po kraju. Wróciwszy do Warszawy 1828, † t. r. Por. K. Wł. Wójcicki „Stare gawędy i obrazy"; Roman Zmorski „Domowe wspomnienia i powiastki" (Warszawa 1854).

Dziugi, *dzugi*, osad zbierający się przy wytapianiu żywicy, na dnie kotła, z którego potem wypalają sadze.

Dziuli, herb: W polu srebrnem trzy węże złote. Labry czerwone. Indygenat za waleczność 1676 r.

Dziuli.

Dziuli, nazwisko rodziny włoskiej *Franchini* i jej herbu, w Polsce za Wazów nabyte. Przodek ich w Polsce *Giulio* (Juljusz) *Franchini*, służył w wojsku cudzoziemskiego autoramentu i od imienia swego nazywany był *Dziulim.* Jego wnuk *Stanisław* walczył pod buławą Sobieskiego i Dymitra księcia Wiśniowieckiego i za odznaczenie się otrzymał indygenat 1676.

Dziupnik, *Gołąb siniak*, ob. Gołąb.

Dziurawcowate (*Hypericineae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca zioła, krzewy i drzewa, cech następujących: liście najczęściej przeciwległe, pojedyńcze, całobrzegie lub gruczołkowate, drobne ząbkowane, pospolicie przesiane przezroczystemi gruczołkami, zagłębionemi w miękiszu liściowym, na obwodzie czarno kropkowane. Kwiaty foremne, ułożone w wiechę lub podbaldachy dwudzielne, pospolicie żółte, kielich 4-o lub 5-o dzielny, płatki w tejże liczbie co i działki i z niemi naprzemianległe; pręciki w liczbie nieoznaczonej, najczęściej nitkami zrosłe w 3—5 wiązeczek; zawiązek złożony z 3—5 owocków, szyjek tyleż. Owoc, już torebkowaty, zazwyczaj przegrodowo pękający, już jagodowy i niepękający, o nasionach licznych, drobnych; zarodek bezbiałkowy. **D.** zawierają sok żywiczny żółty lub czerwony, olej eteryczny, nieco garbnika i istoty wyciągowej gorzkiej, należą do środków pobudzających, częścią przeczyszczających. Z 300 około gatunków większa część należy do strefy umiarkowanej.

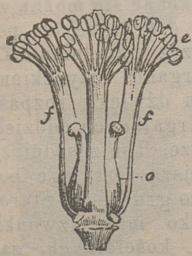

Kwiat dziurawca.

f pręciki, *e* pylniki, *o* szyjki słupkowe.

Dziurawiec (*Hypericum*), rodzaj roślin z rodziny dziurawcowatych, cechujący się kielichem 5-dzielnym, koroną 5-płatkową, pręcikami licznemi, zebranemi w 5 wiązek; zioła i podkrzewy o czerwonym soku, z kwiatami żółtemi. **D.** *pospolity (H. perforatum)*, zwany *zielem św. Jana*, rośnie na łąkach suchych, w zaroślach między wrzosem, w całej Europie, kwitnie wlipcu; ziele i kwiaty uchodziły za środek wzmacniający, przeciwrobaczny i moczopędny, były słynne w praktykach czarodziejskich; dziś niekiedy używa się w silnych stłuszczeniach *olej dziurawca*, otrzymywany przez wywarzenie. Oprócz tego, z licznych gatunków **D.** w krajach dawnej Polski rosną: **D.** *czworoboczny* (*H. quadrangulum*), **D.** *górny* (*H. montanum*), **D.** *rozpostarty* (*H. humifusum*), najmniejszy nasz gatunek i kilka in. Niektóre gatunki zagraniczne używają w swych ojczyznach wziętości lekarskiej, niektóre hodują się u nas w szklarniach i ogrodach, jako ozdobne.

Dziurkiewicz, herb: W polu barwy niewiadomej, pod półksiężycem — trójkąt, u dołu kolistowcięty, między dwiema 6-promiennemi gwiazdami. U szczytu 3 pióra strusie. Porównaj „Księga herbowa" hr. G. Ostrowskiego.

Dziurkiewicz

Dziurkowatość, własność ciał posiadania odstępów, wypełnianych inną substancją, niż substancja tworząca te ciała, zwykle powietrzem lub wodą. W gąbce, chlebie i t. p. znajdują się otwory gołem okiem dostrzegalne; jeżeli dziurki te są tak małe, że już ich dostrzedz niepodobna, zowią się *porami.* Tam, gdzie ich już mikroskop nawet nie wykazuje, można się o ich istnieniu przekonać doświadczeniem: pod ciśnieniem atmosfery przechodzi przez drzewo rtęć kroplami (deszcz rtęciowy); kulkę złotą, napełnioną wodą, jeżeli silnie uderzymy młotem, woda występuje z niej na zewnątrz w postaci delikatnej rosy, (doświadczenie akademików florenckich 1661 r.). Powstawanie porów tłómaczy się w ten sposób, że ciała nie są zbiorowiskiem regularnie ułożonych atomów, ale że atomy łączą się przedewszystkiem w drobne cząstki, między któremi

pozostają puste przestrzenie. Ciecze i gazy posiadają cząstki łatwo ruchliwe, dlatego też porów w powyższem znaczeniu nie posiadają, ale mają wielkie przestrzenie międzyatomowe, tak że ciecze mogą się przenikać i pochłaniać gazy. Graham (1866) rozróżnia trzy rodzaje porów: 1) pory, tworzące otwarte przewody w ścianach, które gazy mogą wprost przechodzić, jak w sztucznym graficie; 2) pory, które mogą gazy przechodzić tylko pod wpływem zewnętrznego ciśnienia, jak w drzewie i kamieniu; 3) pory, które w skutek przyciągania przez materję ciała mogą pochłaniać gazy bardzo silnie, tak, że te tam prawdopodobnie przybierają stan ciekły, jak w kolloidach (ob.), metalach kutych; są one prawdopodobnie tylko przestrzeniami międzyatomowemi ciał. Jeżeli pory porównamy z siecią, to ostatnie pory odpowiadają jej okom, gdy pierwsze i drugie są większemi lub mniejszemi wydartemi w niej dziurami.

Dziw albo *Dziwo*, używa się u nas w znaczeniu czegoś niezwykłego albo nadprzyrodzonego. Kronikarze opowiadają, że za Bolesława Wstydliwego z jeziora w Krakowskiem „wywłóczono dziwa z rogami i łbem kozim, z oczyma ognistemi.” Dawniej nazywano dziwami: Satyra, Chimerę i t. d.; t. z. siedem cudów świata zwano też dziwami. Ukraińcy nazywają „dywem“ złe, licho, u Serbów „div“ oznacza olbrzyma.

Dziwacznica, roślina, ob. Mirabilis.

Dziwiński Placyd Zasław, matematyk, * 1851 r. w Pieńkowie w Galicji, matematykę studjował w uniwersytecie lwowskim i w tamecznej akademji technicznej, oraz w Berlinie. W r. 1876 został nauczycielem szkoły realnej we Lwowie, w r. 1877 takiejże szkoły w Jarosławiu. W r. 1885 został docentem, w r. 1889 profesorem matematyki w szkole politechnicznej we Lwowie, a w r. 1893—4 obrany był jej rektorem. Na tem stanowisku przeprowadził nowy statut tej szkoły i urządził dla studentów kuchnię akademicką. Według planu **D.** zaprowadzono w politechnikach austrjackich kurs dwuletni dla geometrów. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw, jak: „Powierzchnia falowa Fresnela“ (1878); „Ogólne równanie walców i stożków stycznych do powierzchni drugiego rzędu“ (1880); „Liczby kierunkowe” (1882); „Prawidła podzielności liczb na podstawie liczb przystających” (1886) i w. in. Wykłady jego z algebry wyższej, analizy, geometrji analitycznej, wydane zostały przez jego uczniów w odbiciu autograficznem. Od r. 1889 do 1894 prowadził redakcję „Czasopisma technicznego.”

Dziwnów, ob. Dievenov.

Dziwo, ob. Dziw.

Dziwonia (*Carpodacus*), rodzaj ptaków wróblowatych z rodziny łuszczaków, żyje w Europie i Azji północnej. Gatunek *C. erythrinus*, karminowo-różowy, zalatuje do nas w czerwcu. Należy do najpiękniejszych ptaków krajowych, ale mało jest znany.

Dziworzesznia, palma, ob. Lodoicea.

Dziwożona, to samo, co *Boginka* (ob.). Por. nadto: Kosztial „Divi lidé v nazorech lidu českého” (1889, recenzja w *Wiśle*, IV, 130); Máchal „Nákres slov. bájeslovi“; Afanasjew „Poeticz. wozzr. Sławian“; Goszczyński „Dziennik podróży do Tatr“ i „Sobótka“; *Tyg. ilustr.* (I, X, 389); *Kłosy* (I, 50); *Orędownik naukowy* (1843); Kolberg „Poznań.“ (VII).

Dzun-ho znaczy: w środku leżące państwo. Tak Chińczycy nazywają swój kraj. *Dzun-hoszing* oznacza w tymże języku i u tego narodu, lud państwa leżącego w środku.

Dzwon, przedmiot metalowy, właściwego sobie kształtu, wydający dźwięk za uderzeniem żelaznem *sercem*. Metal używany na **D.** jest stopem miedzi i cyny, zawierającym 20—25% tego ostatniego metalu, najczęściej 22%; niekiedy dodaje się nieco antymonu, cynku i cyny; błędnem zaś jest mniemanie, jakoby dodatek srebra podwyższać miał dźwięczność **D.** Małe *dzwonki* zawierają znacznie więcej cyny, niekiedy odlewają się z metalu algierskiego (ob.). Napotykają się też **D.** z surowca lanego. Najgrubszą częścią **D.** jest ta, o którą uderza serce. Forma na **D.** urządza się w ziemi; na fundamencie ustawia się wymodelowane *jądro* murowane, pokryte gliną; na jądro to naprowadza się nową warstwę gliny, *model*, którego wymiary i postać przedstawiają zupełnie powierzchnię zewnętrzną odlać się mającego dzwonu; według tego modelu formuje się *powłoka zewnętrzna*, której tym sposobem powierzchnia wewnętrzna jest wyobrażeniem powierzchni zewnętrznej dzwonu i po usunięciu modelu odlew następuje w pustej przestrzeni między jądrem a powłoką. Odlew ten wtedy tylko jest dobry, gdy nie zawiera pęcherzy, dziur i znacznych nabrzmiałości, powstałych wskutek pęknięcia formy. Pod względem akustycznym, **D.** uważać można za płyty skrzywione, tony ich zatem ulegają prawom drgania płyt; nie drgają one nigdy, jako całość, ale, gdy wydają ton swój zasadniczy, drgają w czterech równych częściach, pooddzielanych linjami węzłowemi, pozostającemi w spoczynku, o czem przekonać się można za pomocą kulek zawieszonych, dotykających powierzchni dzwonu, albo przez napełnienie **D.** wodą i wprawienie go w drganie smyczkiem. Mogą one też przy wydawaniu dźwięku rozpaść się na większą liczbę części drgających oddzielnie i wydają wtedy tony wyższe. Ton zasadniczy **D.** jest tem wyższy, im mniejszą jest jego powierzchnia, a im większą jego grubość. Starorożytni, zdaje się, znali tylko małe dzwonki; wprowadzenie **D.** wieżowych, kościelnych, zaczęło się rozpowszechniać od w. VI. Największe **D.** znajdują się w Rosji; słynnym zwłaszcza był **D.** na Kremlu, ważący 4,320 centnarów, który się

w czasie pożaru 1737 r. oberwał i zarył w ziemi; obecnie największy **D.** w Moskwie waży 1,000 cent. na wieży Jana W., odlany 1819 r. Słynne są w Europie **D.**: w Ołomuńcu 358 cent., w Wiedniu 354 cent., w Paryżu na Notre Dame 340 cent. Najdawniejszy u nas zabytek tego rodzaju ma się znajdować w Czersku z początku w. XI. Słynne są zwłaszcza **D.** krakowskie; dzwon *Zygmuntem* zwany (fig. 1) w katedrze z r. 1520 ma

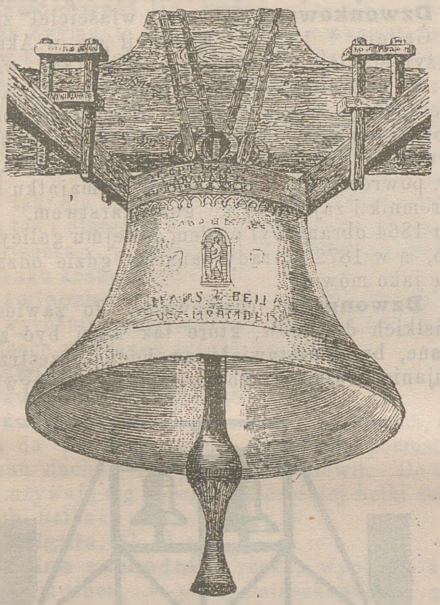

Fig 1. Dzwon Zygmunta.

24 stopy obwodu, pokryty pięknemi płaskorzeźbami. (Opis jego podał *Tyg. illustr.* z r. 1860 Nr. 19).—**D.**, oprócz wzywania na nabożeństwo, używane są do bicia na trwogę, a według rozpowszechnionego w wielu miejscach przesądu, do rozpędzania burz. Tony **D.** dają się też zużytkować muzycznie, w harmonijce szklanej Franklina (1768). Przyrządy muzyczne, złożone z **D.** różnej wielkości, tak, że tony ich obejmują obszar 5 do 6 oktaw, nazywają się *carillon*; dzwony wprawiają się w drganie za pomocą pedałów (fig. 2); słynne przyrządy tego rodzaju posiadają niektóre miasta, jak Antwerpja, Bruges, Salzburg, Kassel i in. Por. Otte „Glockenkunde“ (Lipsk 1858, 2 wydanie 1884 — 1891); Hartmann „Handbuch der Metallgiesserei“ (Weimar 1869); Böckeler „Beiträge zur Glockenkunde“ (1882); Rein „Anschauungstafel für den Glockenguss“ (1894); ks. Jan Balwierczak (proboszcz parafji Ostrów w Galicji, * 1839) „Dzwony, jako przedmiot sztuki kościelnej“ (1887); „**D.** i dzwonki. Znaczenie ich w użytku kościelnym i świeckim“ (Warsz., 1892).

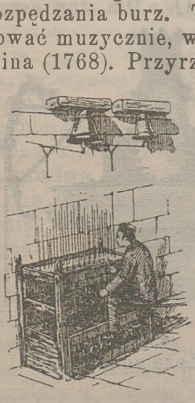

Fig. 2. Dzwony grające.

Dzwon chiński, ob. Tam-tam.

Dzwon nurków, przyrząd służący do zagłębiania się pod wodę i pozostawania tam przez czas potrzebny do wykonania pewnej czynności, jak wydobywania przedmiotów na dnie będących, przeglądu robót hydraulicznych i t. p. Polega on na nieprzenikliwości powietrza: w naczynie od dołu otwarte, w wodę zanurzane, woda nigdy do wierzchołka naczynia wejść nie może. **D. n.** miał niegdyś postać dzwona; następnie wyrabiany był według pomysłu Smeatona w postaci skrzyń czworobocznych, podłużnych, z żelaza lanego, z ławkami wewnątrz dla robotników i ich narzędzi; w górnej ścianie miała ujście rura gumowa, przez którą wtłaczano świeże powietrze, podczas gdy powietrze zepsute uchodziło dolnym brzegiem w postaci baniek gazowych. W nowszych czasach zamiast **D. n.** używa się odzieży z kauczuku, zwanej *skafander* (ob. fig.), która wody nie przepuszcza, a przed oczyma ma silne szyby szklane. Na plecach nurka znajduje się worek, zwany *aerofor*, umieszczony jak tornister, a złożony z dwu komór, oddzielonych klapą; jedna z tych komór wypełnia się wciąż powietrzem za pomocą pompy tłoczącej, z drugiej zaś nurek czerpie za pośrednictwem rury powietrze do oddychania; należyty przepływ powietrza z pierwszej komory do drugiej reguluje klapa; powietrze zużyte uchodzi oddzielną rurą.

Skafander.

Dzwonek (*Campanula*), rodzaj roślin z rodziny dzwonkowatych (ob.), cechujący się kielichem 5-dzielnym, koroną dzwonkowatą, o brzegu 5-wrębnym; pręciki o nitkach u dołu błoniasto rozszerzonych, owoc-torebka dziurkami się otwierająca. Zioła jednoroczne, dwuroczne lub trwałe, rzadko podkrzewy. Z 200 około znanych gatunków 15 rośnie w krajach dawnej Polski. **D.** *skupiony (C. glomerata)*, o koronie fijołkowo-błękitnej, pospolity na suchych łąkach, kwitnie od czerwca do września; liście jego pod nazwą *ziela szyjnego mniejszego (folia cervicariae minoris)* były słynne w zapaleniach gardła; *ziele* zaś *szyjne większe* pochodziło z gatunku **D.** *wielko-*

Dzwonek.

a **D.** skupiony, *b* **D.** wielkokwietny, *c* **D.** karpacki, *d* **D.** ogrodowy

kwietnego (*C. trachelium*), okazałego, o koronie podobnej barwy. **D.** *rapunkuł* (*C. rapunculus*) przytrafia się na Podolu i Ukrainie, we Francji i Anglji używa się na jarzynę. Wiele gatunków krajowych i zagranicznych, szczególnie o wielkich i gęstych kwiatach, hoduje się dla ozdoby w ogrodach na grządkach.

Dzwoniec, roślina, ob. Grzebycznik.

Dzwoniec, ptak, ob. Łuszczak.

Dzwonki, herb: W polu zielonem trzy dzwonki okrągłe srebrne. Nad hełmem korona.

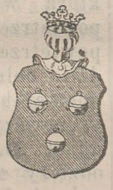

Dzwonki.

Dzwonkowate (*Campanulaceae*), rodzina roślin, obejmująca zioła lub podkrzewy, zazwyczaj sokiem mlecznym wypełnione. Kielich trwały, korona jednopłatkowa, więdniejąca, dzwonkowata lub lejkowata, mniej więcej głęboko rozdzielona, pręciki wolne, pospolicie w liczbie wyrównywającej klapkom korony i z niemi naprzemianległe; owoc — torebka, otwierająca się dziurkami, lub pęknięciem komórkowem w wierzchołku; nasiona liczne, drobne. Liczne gatunki, właściwe przedewszystkiem okolicom umiarkowanym stałego lądu. Monografję **D.** ogłosił A. De Candolle 1830.

Dzwonkowate.

Dzwonkowski Adam, wydawca warszawski, pomiędzy r. 1861 a 1867. Miał księgarnię polską przy ulicy Miodowej; wydawał głównie wszelkiego rodzaju kalendarze. W r. 1861 wyszedł „Kalendarz ilustrowany dla Polek;" wychodził on corocznie, ostatni wyszedł w r. 1867. Dla młodzieży wydawał „Gwiazdkę czyli kolędę," od r. 1862 do 1867. Nadto wydawał wiele wydawnictw obrazkowych, jak: „Album lubelskie," „Album Nowej-Aleksandrji," „Album Kijowa," „Album J. I. Kraszewskiego," „Album widoków Warszawy i jej okolic," „Hetmani polscy koronni i W. Ks. Litewsk." z tekstem Jul. Bartoszewicza, „Wizerunki królów i książąt panujących w Polsce" i in. Oprócz tego rozpoczął wydawnictwo „Biblioteki teatralnej" i „Wizerunków i życiorysów znakomitości tegoczesnych."

Dzwonkowski Edward, właściciel ziemski w Galicji. * 1824 r. Kształcił się w Akademji inżynierskiej w Wiedniu. W r. 1848 wstąpił, wraz z bratem Władysławem, do wojska powstańczego węgierskiego. Władysław został w potyczce zabity, a E. pomimo ciężkiej rany wytrwał aż do stłumienia rewolucji. W r. 1855 **D.** powrócił do kraju, osiadł w majątku swoim Gromnik i zajmował się gospodarstwem. W roku 1864 obrany był posłem do sejmu galicyjskiego, a w 1872 do rady państwa, gdzie odznaczył się jako mówca.

Dzwonnica, rusztowanie do zawieszania wielkich dzwonów, które tak musi być zbudowane, by pozostawiało swobodną przestrzeń do bujania dzwonów, i aby drgania te nie wywierały

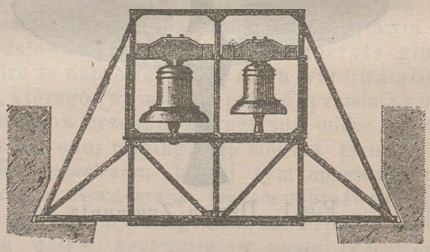

Fig. 1. Dzwonnica z belek żelaznych.

wpływu szkodliwego na budowlę. **D** budują się najczęściej z suchego drzewa dębowego, a obecnie często z żelaza (fig. 1). Dla zawieszenia

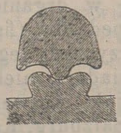

Fig. 2. Łoże otwarte.

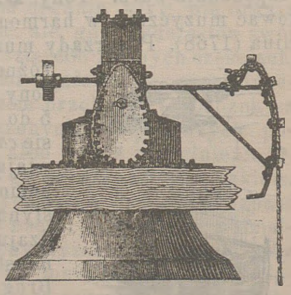

Fig. 3. Łoże zębate.

dzwonu w uchu jego osadza się *jarzmo* z drzewa dębowego, dźwigające na obu końcach czopy żelazne, które umieszczają się w panwiach albo ło-

żach, wprawionych w rusztowaniu. Najprostszą budowę przedstawiają *łoża otwarte* (fig. 2), ale stosują się często i konstrukcje bardziej zawiłe, jak *łoże zębate* (fig. 3), wprowadzone przez Rittera.

Dzwono, sztuka drzewa z wiązu, jesionu, buku, brzozy, grabu, stanowiąca część obwodu koła do wozu. **D.** z jednej sztuki drzewa, opasujące cały obwód koła, zowią *obodziak* lub *obwodziak*.

Dzwonowski Jan, woźny generalny pilzeński za Zygmunta III, wydał 3 pisemka satyryczne, w których obok rubaszności okazał wiele dowcipu: 1) „Statut, to jest artykuły prawne, jako sądzić łotry i kuglarze jawne;“ 2) „Sejmu walnego domowego artykułów 6“ (1608); 3) „Niepospolite ruszenie, czyli gęsia wojna“ (Kraków, 1621). Wszystkie są dzisiaj niezmiernie rzadkie, tak dla wielkiego w swoim czasie pokupu, jako też i dlatego, że były potępione przez duchowieństwo, a *Statut* palono nawet publicznie na rynku krakowskim.

Dźwięczność, *barwa głosu*, franc. *timbre*, cecha wyróżniająca głosy jednej wysokości, a pochodzące z różnych źródeł, ob. Głos.

Dźwięk, ob. Głos.

Dźwigacz, ob. Mięśnie.

Dźwigar, belka sztucznie wzmocniona, służąca do podtrzymywania sklepień, pomostów, wiązań dachów i t. p. części budowli. Do tego celu używają się obecnie najczęściej belki żelazne (ob. Belka).

Dźwignia, ob. Drąg.

Dźwina zachodnia, rzeka, wypływa z jeziora Dźwińca, w pow. Ostaszkowskim, gub. Twerskiej, i wpada do zatoki Ryskiej dwiema odnogami, o 11 w. od miasta Rygi; długa 1,024 klm., największa jej głębokość 8 metrów. Żegluga odbywa się po większej części na wiosnę, a poczyna się od ujścia rzeki Tarony. Obszar dorzecza **D.** zajmuje przestrzeń 85,401 klm. kw. **D.** połączona jest kanałem z Niemnem, z jeziorami Ilmen i Ładogą i z rzeką Newą, a także z systematem wód, spływających do morza Kaspijskiego. W r. 1890 całkowity transport towarów wynosił 106,502,000 pudów, z czego lwia część przypada na drzewo. Z dopływów **D.** najważniejsze są: Uświat, Dryssa, Oger z prawej strony, z lewej zaś—Dzisna i Ulla.

Dźwina północna, rzeka, poczynająca się w gub. Wołogodzkiej, poniżej miasta Wielkiego Ustiuga, z połączenia się rzek Suchony i Juga, wpada do *zatoki Dźwińskiej* morza Białego kilku odnogami; spławna od maja do listopada. Długość rzeki, licząc od złączenia się Suchony z Jugiem, wynosi 755 klm. (z Suchoną 1,257 klm.); obszar dorzecza **D.** zajmuje przestrzeń 365,381 klm. kw. Rzeka przepływa przeważnie przez bagniste i lesiste równiny i obfituje w ryby. W r. 1892 Dźwiną do Archangielska przybyło 708 statków i 1,963 tratwy ładowne, razem z ładunkiem 4,222,000 pudów, z Archangielska zaś wypłynęło w górę rzeki 477 statków z ładunkiem 378,000 pudów. Z dopływów prawych najważniejsze są: Wyczegda i Pinega, z lewych: Waga i i Jemca.

Dźwiniec, *Dźwińsko*, *Dźwinie*, jezioro w gub. Pskowskiej, pow. Toropeckim, wypływa z niego strumień Dźwinka, wpadający do Dźwiny. Jezioro to ma około 52 w. kw. powierzchni.

Dźwinogród, niegdyś miasteczko, obecnie wieś prywatna w Galicji, powiecie Borszczowskim, na lewym brzegu Dniestru, o 3 mile od Krzywca, dawny gród książąt ruskich Zwinigrodzkich albo po polsku Swinigrodzkich. Tutejszy zamek obronny został zniszczony przez Tatarów 1240 r., który w r. 1716 podźwignął na nowo Adam Sieniawski, kasztelan krakowski, a z którego dzisiaj i śladu nie ma.

Dźwinogródzkie starostwo niegrodowe. Było położone w województwie Podolskiem, pewiecie Czerwonogrodzkim. W r. 1770 należały do niego miasto Dźwinogród i wsie: Wołkowce, Trubczyn, Dźwiniaczek, Babińce i Laskowce. Ostatnim starostą był Kazimierz Cieński, który w r. 1772 opłacał z niego kwarty złp. 3,433 gr. 3. Po zajęciu go przez rząd austrjacki, oddano toż starostwo d. 1 kwietnia 1797 roku spadkobiercom Stanisława Kossakowskiego, jako odpowiednie wynagrodzenie za ich dziedziczne dobra Bohorodczańskie i Lissowieckie, dla salin zajęte.

Dźwinosa, *Dźwinka*, rzeczka w gub. Mińskiej, pow. Borysowskim; wpada do rzeki Wilii, na którą **Dź.** spławiają drzewo budulcowe. Długość jej wynosi 85—90 w.

Dźwińca, *Dźwinica*, *Dwińca*, rzeka, poczyna się w pow. Kadnikowskim, gub. Wołogodzkiej, długa około 160 w., wpada do Suchony.

Dźwińsk, do r. 1893 *Dynaburg (Dünaburg)*. miasto powiatowe, założone 1278 roku, i forteca pierwszorzędna w gub. Witebskiej, nad Dźwiną Zachodnią; liczy 72,231 m. (1897). — *Dźwiński powiat* obejmuje 3,860 w. kw. i w r. 1897 liczył 239,248 miesz.

Dżabalpur (ang. Jubbulpore), miasto w środkowych Indjach Wschodnich, liczy 84,570 m. (1891), prowadzi znaczny handel. **D.** jest stolicą dywizji t. n., obejmującej 48,400 klm. kw. z 2,377,000 m.

Dżaffna (Jaffna), wyspa położona u północnych wybrzeży wyspy Cejlon, obejmuje 3,194 klm. kw. powierzchni i liczy 245,983 miesz.; główne miasto Dżaffnapatnam liczy 50,000 miesz.

Dżagannat, po ang. Jaggurnaut, miasto w prezydencie Bengalskiem, w Indjach Przednich, w krainie Orissa, nad morzem, liczy 30,000 miesz. Z powodu znajdującej się tutaj pagody Wisznu, zwanej Bara-Deval, uważane jest za jedno ze świętych miast Indji; w czasie obchodu wielkiego święta Rath-Dżadra przeby-

wają tutaj krocie tysięcy pobożnych pielgrzymów.

Dżagataj, drugi syn Dżengis-Chana, † 1242, otrzymał po śmierci ojca kraje Ujgurskie, Małą i Wielką Bucharję, kraj nad rz. Klą i kraj pomiędzy Dżygunem a Sygonem (Oxus i Jaxartes). Wszystkie te posiadłości otrzymały od jego imienia nazwę *Dżagataju.* Język mieszkańców kraju *Dżagatajskiego* jest narzeczem tureckiego. Potomkowie D-a panowali pod imieniem Dżagataidów albo chanów mongolskich Dżagataju do roku 1397; ostatni z nich nazywał się chan Mahmud. Por. E. Oliver „Chagataï Mughals“ (1888).

Dżagga, kraj górski w Afryce wschodniej, należący do Niemiec, w pobliżu Kilimandżaro, odkryty przez Rebmanna.

Dżahannum, Dżehennem, z hebrajskiego Gehinnom, tak nazywają Mahometanie piekło w ogólności. W znaczeniu ścisłem, pierwsze z siedmiu piekieł przeznaczone dla muzułmanów, obok piekła dla chrześcijan (lazva), dla żydów (hutáma), dla sabejczyków (sair), dla magów (sakar), dla bigotów (dżalun) i dla hipokrytów (havija).

Dżahan-Zyr (Zdobywca świata), Wielki Mogoł, 1605—27, za życia ojca swego Akbara W. starał się o władzę i sam pisze w swoich pamiętnikach, iż kazał zamordować doradzcę swego ojca, historyka Abu'l Fazl'a. W początkach swego panowania oddawał się pijaństwu, w r. 1607 poznał pewną Tatarkę, kazał zabić jej męża, ją sprowadził do haremu, w r. zaś 1611 zaślubił ją i nadał tytuł Nur-Dżahan Begum, co dosłownie znaczy Królowa Światłość świata, i zupełnie ulegał jej wpływowi, tak, iż to ona właściwie panowała nad Indjanami. Następca tronu Churrim, pozbawiony przez ojca tytułu i zwany Nieszczęsnym (Be-Daulat), zbuntował się, ale został pobity przez Mahabet-Hana, który jednak wykonał napad na cesarza, wziął go do niewoli i odprowadził do Kabulu. Królowa dostała się do męża, uwięziona, zdołała jednak ułatwić mężowi ucieczkę. Po śmierci **D.** panował ów syn zwany Nieszczęsnym, pod imieniem Szach-Dżahana. Por. A. Rambaud w „Hist. Générale“ (t. VI, 860).

Dżajadeva, poeta indyjski, znany jako autor sławnego poematu „Gitagowinda“ (wydanego przez Lassena, Bonn, 1836), przetłómaczył na niemiecki Rückert w „Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes“ (t. I, 1837). Drugi utwór D-y wydał wraz z przekładem niemieckim Trumpp w „Sitzungsberichte der königl. Bayerischen Akademie” (1879).

Dżajna, Dżaina, w transkrypcji sanskryckiej Jaïna, w pis. niem. Dschaino, franc. Djaïna, Jaïn, ang. Jayne, Jain, także Jeyne, ob. Dżajnizm.

Dżajnizm, sekta religijna w Indjach wschodnich, pokrewna buddyzmowi i hinduizmowi (ob.), a specjalnie wisznuizmowi (ob. Wisznu). Założycielem sekty miał być Wisznu, wcielony w Dżainę, którego mityczna biografja przypomina legendę Buddy (ob.). Porzuciwszy świat, oddawał się Dżaina (Mahaviva) ascezie i oświecony światłem nadprzyrodzonem, począł nauczać miłości dla wszystkich stworzeń (szpitale zwierząt) i lekceważenia bogów, czczonych przez lud i braminów. Działo się to około 532 przed Chr. **Dż.** nie ogarnął tak szerokich warstw, jak buddyzm, prędko rozpadł się na sekty, i dopiero po wyparciu buddyzmu przez neobraminizm, utrwalił się mocniej, chociaż nigdy nie zajął w dziejach Indji stanowiska wpływowego. Historja sekty jest mało znaną; dopiero w ostatnich czasach Dżajnowie zaczęli odgrzebywać i wydawać dokumenty i księgi ukryte po świątyniach. Obecnie **Dż.** mieszkają głównie na zachodzie i południu Indostanu. Kapłan najwyższy przebywa w Mysorze koło Seringapatamu; świątynia główna w stylu piramidalnym znajduje się tamże. Liczba sekciarzy wynosi obecnie około 1,400,000; są to ludzie łagodni i uczciwi, trudnią się przeważnie handlem. Por. „Colebrooke Observation on the sect of Jains,“ Burnouf E. „Le lotus de la bonne loi“ (1842); Borth „Religions de l'Inde“ (1879); Millone „Essai sur la religion des Jains“ (1889); Weber A. „Indische Studien;“ ks. Zaborski Wł. „Religja Arjów wschodnich“ (Kraków, 1894).

Dżajpur, ob. Jaipur.

Dżalandhar (Jullundur), miasto w Pendżabie, w Indjach Wschodnich, liczy 52,119 mies. Dywizja t. n. obejmuje 30,496 klm. kw. i 4,218,000 m.

Dżami (Maulânâ), właściwie *Abd-ur-Rhaman-ebn-Achmed,* najsłynniejszy swego czasu poeta perski, * 1414, † 1492 r., przebywał w Heracie na dworze sułtana; u współczesnych wielkie miał poważanie. **D.** należy do najpłodniejszych pisarzów perskich; zostawił przeszło 40 dzieł teologicznych, mistycznych i poetycznych. Na Zachodzie znane są szczególnie poezje: „Jusuf i Zulejcha,“ jeden z najpiękniejszych utworów literatury perskiej (oryginał z tłómaczeniem wydał Rosenzweig, Wiedeń, 1825); „Medżnun su Laila“ (na francuski przełożył Chezy, 1807); „Subhat ul Abrar,“ t. j. różaniec sprawiedliwych, poemat moralno-dydaktyczny (Kalkuta, 1811—18); „Tuhfat ul Abrar,“ t. j. podarunek szlachetnego (wydany przez Falconera, Londyn, 1848); „Salaman i Absal,“ epopeja alegoryczna (wyd. Falconera, Londyn, 1850); dwie epopeje romantyczne: „Chossan i Szyryn“ i „Księga wielkich czynów Aleksandra W.,“ oraz „Beharistan,“ zbiór anekdot, zdań moralnych, biografji i t. d., wierszem i prozą (oryginał z tłómaczeniem niemieckiem wydał Schlechta-Wssehrd, Wiedeń, 1846). Z dzieł prozą najsławniejszą jest historja mistycyzmu „Nasahât uluns,“ t. j. powiew ludzkości. Również wysoko cenione są jego „Listy” (Kalkuta, 1859). Pewną liczbę pieśni **Dż.** przetłómaczył na niemiecki

Wiekerhauser p. t. „Liebe, Wein und Mancherlei“ (Lipsk, 1855), i w „Blüthenkranz aus Dschami” (Wiedeń, 1858) i w „Zeitschrift der deutschen Morgenländiscen Gesellschaff.“ Por. Rosen zweig „Biographische Notizen über Mewlana Abdur Rahmân **D.**” (Wiedeń, 1840).

Dżamija (z arabskiego dżami—zgromadzający, a zatem miejsce, w którem się zgromadza lud na modlitwę), jest to nazwa wielkich meczetów muzułmańskich.

Dżamna, prawy i najznaczniejszy dopływ Gangesu, ma źródła na południowych stokach Himalajów na wysokości 3,306 metr. i ubiegłszy 1,400 klm., wpada pod Allahabadem do Gangesu.

Dżamu, miasto w Kaszmirze, w Indjach Wschodnich, liczy 41,820 miesz.

Dżaro-Biełokański *Okrąg Wojenny*, w gub. Tyfliskiej, przyłączony do cesarstwa Rosyjskiego 1830 , a w r. 1859 nazwany *Zakatalskim* (ob.).

Dżat, *Dżatowie*, u Anglików *Jauts*, *Jats*, plemię indyjskie, stanowiące przeważną ludność na północo-zachodzie Indostanu, oraz w Afaganistanie i Beludżystanie; ogólna ich liczba wynosi około 4½ miljona, z czego na Indje wschodnie przypada blizko 3 mil. Kolor skóry mają ciemny, są osiedli, zajmują się rolnictwem i przemysłem. Religję wyznają po części mahometańską; u niektórych pokoleń, dla braku kobiet, panuje poliandrja.

Dżaunpur (ang. Jounpore), miasto w prowincji północno-zachodniej w Indjach Wschodnich, liczy 42,845 miesz.

Dżdżownik, *Dżdżownica (Lumbricus)*, rodzaj robaków z gromady pierścienic, z podgromady włoskonogich *(Chaetopoda)* z rzędu skąposzczetów *(Oligochaetae.)*. Nie mają one głowy odznaczonej od reszty ciała, ani oczu; ciało podłużnowalcowate, pokryte nagą skórą, w poprzeczne pierścienie pomarszczoną, na której 8 szeregów drobnych szczecinek; barwa krwi czerwona przebija przez skórę. Robaki te hermafrodytyczne zapładniają się wzajemnie w czerwcu i lipcu; jaja w gatunek kokonu skupione. Jeden z największych gatunków *L. terrestris (L. herculeus, L. agricola)*, pospolicie *glistą ziemną* zwany, dochodzi stopy długości, ciało ma złożone ze 140 do 180 pierścieni; żyje w ziemi, żywi się materjałami organicznemi, tam w rozkładzie się znajdującemi; nurtując ziemię, przyczynia się do jej spulchnienia; po deszczu ulewnym wychodzi na powierzchnię ziemi. Błędnem jest mniemanie ogrodników, jakoby podgryzał młode korzonki; rybacy uważają go za najlepszą przynętę dla ryb. Por. Hering „Zur Anatomie und Physiologie der Generationsorgane des Regenwurmes” („Zeitschrift für wissen. Zool.,” t. VIII, 1856); Ratzel „Zur Entwickelungsgeschichte des Regenwurmes“ (toż pismo, t. 18, 1868), Claparède „Histologische Untersuchungen über den Regenwurm“ (toż pismo, t. XIX, 1869), Nusbaum „Studja nad fauną skąposzczetów krajowych” (*Pam. fizjogr.*, t. XI).

Dżdżownik.

Dżdżownik *(Charadrius, Pluvialis)*, rodzaj ptaków brodzących, pośredni między dropiami a czajkami. Dziób mają podobny do czajek, krótszy od głowy, szczupły i prosty, w końcu nieco zgrubiały; skrzydła długie, śpiczaste, ogon krótki, nogi szczupłe. Niektóre mają skrzydła sęczkami lub szponami uzbrojone. Przebywają w polach otwartych, na obszarach piasków lub przy brzegach wód. Są jednożenne, niosą po 4 jaja; na czas wędrówki łączą się w liczne stada i głos wydają gwiżdżący; krzykliwe są zwłaszcza w czasie deszczów, skąd nazwa. Mięso dosyć smaczne. Znanych jest około 40 gatunków, rozproszonych na całej kuli ziemskiej. U nas najpospolitszą jest *siewka (Charadrius pluvialis)*, wielkości czajki, pospolita na świeżych posiewach, w czasie przelotów jesiennych; inne gatunki myśliwi nazywają ogólnie *kuligami*.

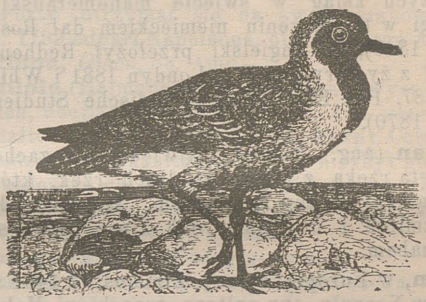

Dżdżownik.

Dżebel, arab. *dżebl*, oznacza górę, wierzchołek górski, np. *D. al Turek*—Gibraltar; *D. Mussa*—góra Mojżesza.

Dżedżałła, Tatar, wódz kozaków, których Mik. Potocki wysłał przeciwko Chmielnickiemu. W r. 1648 został atamanem, czyli porucznikiem zastępcą Chmielnickiego, a w nieobecności tegoż, objął naczelne dowództwo w 1651. Podczas układów z królem Janem Kazimierzem **D.** zachęcał kozaków, aby wydali starszynę, i sam się ofiarował za wojsko, ale okrzyczany zdrajcą i pochlebcą, złożył buławę, którą oddano Bohunowi. Por. A. Radziwiłł „Pamiętniki;“ Oświecim „Pamiętniki;“ Kulisz „Otpadenie Małorosaji ot Polszi” (Moskwa 1888, II, 160; III 242, 248, 251, 253).

Dżelalabad, miasto w Afganistanie, nad rz. Kabulem i drogą, wiodącą z Peszaweru do miasta Kabulu, liczy 3,000 m.

Dżelâl-ed-din-Rûmi, najznakomitszy mistyczny poeta perski, * 1207 w Balch. Z ojcem, znakomitym nauczycielem filozofji i prawa, udał się (1233) do Konieh w Azji Mniejszej, gdzie aż do śmierci wielką rozwijał działalność, gromadził naokoło siebie wielką liczbę uczniów i został założycielem *Mewlewi*, najpoważniejszego zakonu derwiszów. Jego *Divan* (Lakhnau 1879), t. j. zbiór lirycznych poezji, zapewnił mu wielką sławę na całym Wschodzie (wyciąg dał Rosenzweig, Wiedeń, 1838); większą nierównie sławę przyniósł mu poemat „Mesnewi", obejmujący 40,000 strof, z których każda składa się z dwu wierszy. Dzieło to traktuje przedmioty moralne, ascetyczne, alegoryczne i mistyczne, przeplatane opowiadaniem i legendami. Dla swej treści i narodowego charakteru, należy ono do najznakomitszych ksiąg w świecie mahometańskim. Wyciągi w tłómaczeniu niemieckiem dał Rosen (Lipsk, 1849), na angielski przełożył Redhouse i wydał z życiorysem D-a Londyn 1881 i Whinfield 1887. Por. Ethé „Morgenländische Studien" (Lipsk, 1870).

Dżelan (ang. *Jhelam*), najwięcej na zachód wysunięta rzeka z pięciu wielkich rzek, które zraszają kraj, zwany Pendżabem. **D.** ma źródła w Kaszmirze i ubiegłszy 623 klm., łączy się z Tchenabem.

Dżem, w Europie zwany Zizimus, * 1458 r., † 1494 w Neapolu, syn sułtana tureckiego Mohameda II, brat Bajazeda II. Po śmierci ojca 1481 **D.** chciał opanować tron, ale zamach się nie udał, i **D.** zmuszony był uciekać do Egiptu, poczem odbył pielgrzymkę do Mekki, zebrał wojsko i wkroczył do Azji Mniejszej. Pobity pod Angorą 1482, schronił się na wyspę Rodos, do wielkiego mistrza Johannitów, d'Aubussona, z którym zawarł umowę, obowiązując się uwalniać bez okupu rocznie 300 chrześcijan. Ale kiedy Bajazed II także zawarł z mistrzem układ, **D.** nie odzyskał już wolności, w 1489 oddano go pod opiekę papieża Innocentego VIII. Wkrótce potem **D.** został z rozkazu Bajazeda otruty. **D.** napisał kilka utworów poetyckich wierszem, które przytacza Hammer-Purgstall w „Geschichte der osmanischen Dichtkunst." Por. Thuasne „Djem-Sultan, fils de Mohamed II, frère de Bayezid II" (1892).

Dżembronja, część pasma czarnohorskiego w Karpatach wschodnich, obok szczytu „Pop Iwan". Spływający ze stoku potok ma też nazwę **D.**

Dżembujłuki, jedna z główniejszych czterech hord nogajskich, koczująca dawniej na brzegach m. Azowskiego, pomiędzy Donem a Kubaniem, oraz nad rz. Kałausą w gub. Astrachańskiej. Po wojnie Krymskiej większa część Nogajców wyemigrowała do Turcji, dokąd się i reszta ich wyniosła po 1878.

Dżemila, starożytne miasto, zwane przez dawnych Rzymian *Cuiculum*, w Algerji, na zachód Konstantyny; znajduje się tu mnóstwo starożytnych ruin, pomników i napisów z czasów rzymskiego panowania. Przystęp do miasta jest nader trudny.

Dżemszyd, według podań perskich z epoki bohaterskiej, założyciel oświaty w Persji. Poeci narodowi często wspominają o sławnym kubku Dżemszyda. Pierwotnie znany on był pod nazwą Ima (Yima), albo Ima kszaeta (Ima król). Postać jego odpowiada wedyjskiemu Jamie.

Dżemszyda puhar, w podaniach perskich puhar siedmiokątny z wyobrażeniem siedmiu klimatów, na które, według Persów starożytnych, dzieliła się ziemia. Puhar ten, znaleziony był przez Dżemszyda, mitycznego władcę Iranu, podczas budowania Istacharu (Persepolis). Według podania, właściciel puharu mógł patrząc nań, wiedzieć co się działo, dzieje, lub dziać będzie na ziemi. Dlatego puhar ten nazywa się Dżihan-numa (ukazujący świat).

Dżengis-chan, właściwie *Temudżyn*, słynny zdobywca mongolski, * 1162, syn wodza hordy mongolskiej, Jesukaja. Po śmierci ojca objął władzę w 13 roku życia i nadzwyczajną surowością umiał powściągnąć bunty naczelników podległych plemion (70 ich kazał wrzucić w kocieł wrzącej wody). Zwyciężywszy w 1203 swego teścia, wielkiego chana karaickich Mongołów, ubezpieczył swą władzę nowem zwycięstwem nad Tyanem, chanem Tatarów najmańskich w 1203, na którym zdobył wielką część Mongolji i miasto stołeczne Kara-Korum. Na odbytym w Mongolji wielkim sejmie (1206), posłowie podległych mu hord ogłosili go *chakanem* czyli księciem książąt, a jakiś, za świętego uważany, szaman czyli kapłan przepowiedział mu podbicie całej ziemi i kazał zamiast Temudżyn przybrać nazwisko *Dżingis* (wyraz niepewnego pochodzenia). Wówczas to ogłosił **Dż.** prawa cywilne i wojskowe. Przyjął wiarę w jednego Boga, a nie uznając żadnej religji objawionej, pozostał wierny religji naturalistycznej plemion tatarskich. Innym wyznaniom wszelką zostawił swobodę; ludzi zasłużonych, bez względu na różnicę religji, chętnie przyjmował na swym dworze. Zachęcone ową przepowiednią, wojska jego pokonały wkrótce Uighurów w środkowej Tartarji, przekroczyły 1209 wielki mur chiński i po sześcioletniej wojnie wzięły szturmem Yen-king (Pekin), skutkiem czego zajął **Dż.** całe północne Chiny. W 1218 uderzył na Turkestan, podbił go w 1219 mimo silnego oporu miast Buchary i Samarkandy. Grabieżami, okrucieństwy i mordami trzymał w posłuszeństwie podbite ludy. Temi środkami rozciągnął swe władztwo aż do Dniepru, zadawszy zupełną klęskę książętom ruskim nad rz. Kałką (1223).

W 1225 dotarł z hordą swoją do Tangutu i podbił go; ale przeczuwając bliską śmierć, podzielił państwo między czterech prawowitych synów, zalecając im przedewszystkiem zgodę i czyniąc Oktaja głową i zwierzchnikiem pozostałych; † 1227. Istność tego zdobywcy przypłaciła ludzkość utratą 5—6 miljonów ludzi bez różnicy płci i wieku. Oprócz tego zniszczył ogromną liczbę pomników sztuki i mnóstwo drogocennych rękopisów. Mimo to był **Dż.** niepospolitym człowiekiem i znakomitym wojownikiem. Życie jego prywatne odznaczało się prostotą i surowością obyczajów; z talentami wodza łączył wielką wymowę i zdolności administracyjne; założył i utrwalił państwo najpotężniejsze, jakie kiedykolwiek istniało; umiał utrzymać wzorowy porządek tak na dworze, jak i w rodzinie, w wojsku i wszystkich gałęziach zarządu rozległych posiadłości. Jedynym znanym pomnikiem **Dż.** jest płyta granitowa, znaleziona w rozwalinach Nerczyńska, z mongolskim napisem, odczytanym przez Schmidta. Pomnik ten był wzniesiony na pamiątkę zdobycia (1219—20) królestwa Sartagol, znanego obecnie pod nazwą Karakitai. Porów. Erdmanna „Temudschin der Unerschütterliche" (Lipsk, 1862); Vambéry „Geschichte Bocharas und Transoxaniens" (Stuttg., 1873); Douglas „Life of Jenghiz-Chan" (Londyn, 1877); Wolff „Geschichte der Mongolen und Tataren" (Wrocław, 1872); Hammer-Purgstall „Geschichte der Goldenen Horde" (Peszt, 1840); H. H. Howorth „History of the Mongols" (Londyn, 1876).

Dżengis-chanidzi, tak nazywają historycy potomstwo Dżengischana, z którego rodu ostatnim sułtanem obszernego jeszcze państwa był sułtan *Achmet*, zabity 1410. Dziś jeszcze niektóre prowincje należą do Dżengis-chanidów.

Dżeniszehr, ob. Larissa.

Dżennet, po arabsku pierwotnie ogród, potem ogród rajski, raj, siedlisko niebian, według Koranu.

Dżerba, należąca do Tunetanji i położona w zatoce Gabes (Syrt mały) wyspa, 1,110 klm. kw. obszaru i 40,000 m., bardzo urodzajna.

Dżessor (ang. Jessore), powiat w Indjach angielskich, w prezydenturze Bengalskiej, 5893 klm. kw. obszaru i 1,577,249 m. Główne miasto *Dżessor* 8,495 m.

Dżety (franc. *jais*), ob. Obsydjan.

Dżewad-Pasza Achmed, polityk turecki, * 1850, był pułkownikiem sztabu generalnego i adjutantem sułtana, następnie posłem w Czarnogórzu, w 1890 mianowany był marszałkiem i generał-gubernatorem Krety, zaś we wrześniu 1891 wielkim wezyrem. Napisał przełożone na język francuski dzieło o wojsku tureckiem „Etat militaire Ottoman depuis la fondation de l'empire jusqu'à nos jours" (Paryż, 1882).

Dżewdet-basza, mąż stanu i pisarz turecki, * 1820 w Łowczy, † 1895, kształcił się w Konstantynopolu, w 1843 został urzędnikiem w ministerjum oświaty, następnie bibliotekarzem wielkiego wezyra Reszyda-paszy i brał udział w redakcji praw otomańskich. Pod koniec panowania Abdul-Medżida wysyłany był w misjach nadzwyczajnych do Bosnji i Cylicji. Następnie zajmował stanowisko gubernatora Alepu, ministra oświaty od 1875, ministra spraw wewnętrznych od 1877, ministra rolnictwa i handlu od 1878 r. i ministra sprawiedliwości do 1890. Oddawał się pracom literackim, najważniejszem zaś jego dziełem jest „Historja cesarstwa Ottomańskiego" w 12 tomach. Córka jego Fatma-Alie-Hanum również zyskała rozgłos jako autorka.

Dżezair, ejalet, obejmujący wyspy tureckie na morzu Śródziemnem.

Dżezzar, to jest rzeźnik, przezwisko Achmuda, paszy Akki, nadane mu z powodu jego okrucieństwa. Urodzony w Bośnji około 1720, † 1804, odwagą swoją i zdolnościami wzniósł się do godności baszy o trzech buńczukach. Mimo nieufności Porty utrzymał się na swem stanowisku i w r. 1799 odparł Napoleona, oblegającego Akkę.

Dżihon, *Gihon*, ob. Amu.

Dżilolo (Halmahera), największa z wysp Moluckich, obejmująca 16,607 klm. kw. obszaru, ukształtowana na podobieństwo wyspy Celebes, pochodzenia wulkanicznego, lecz niezbyt górzysta, należąca do Holendrów. Mieszkańcy w liczbie 28,000 należą przeważnie do rasy malajskiej, w części do Alferów i Papuasów.

Dżingis-han ob. Dżengis-chan.

Dżinkiri albo *Dżeja*, największa rzeka, wpadająca pod Aichun do Amuru, z lewej jego strony.

Dżodpur (ang. Jodhpur, Marwar), największe z państw Radżputów w Indjach Przednich (Pendżabie), ma 95,826 klm. kw. i 2,525,000 m.

Dżofra, oaza w Saharze trypolitańskiej, składająca się z 4 miejscowości: Sokna, Kessir, Hon i Wadan, liczy 5,000 m., zajmujących się ogrodnictwem; główne miasto *Sokna*, 2,000 m.

Dżogi, sanskryckie Yogin, znaczy to samo pomiędzy braminami, co pomiędzy muzułmanami fakirowie, derwisze, pokutnicy, wieszczkowie.

Dżokdżokarta (Djokjokarta), holenderska rezydentura na wyspie Jawie, 3,068 klm. kw. i 785,000 m.

Dżoliba, Joliba, rzeka, ob. Niger.

Dżonka, łódź chińska. Większe **Dż.** mają 200 beczek objętości, dwa maszty i dwa żagle, które przy spuszczaniu układają się w fałdy. Są to statki ciężkie, złożone z wielkiej liczby belek, niedbale z sobą pospajanych. Rysunek **Dż.**, ob. t. III, 458.

Dżubb (Dżebb, Juba), rzeka na wschodzie Afryki, w kraju Somala; bieg jej znany jest tylko na przestrzeni 278 klm. od ujścia.

Dżudi, góra w Kurdystanie, na południe od jeziora Wan, na której według Koranu zatrzymała się arka Noego. U stóp jej leży miasto Karjel Thamenin (wieś ośmdziesięciu).

Dżuf, *El* **D.** wielka, piaszczysta przestrzeń w Saharze zachodniej, położona na północ od Timbuktu, którą na podstawie wiadomości, podanych prez Anglika Donalda Mackenzie (1873), uważano przez czas pewien za nizinę, leżącą niżej poziomu morza, w skutek czego projektowano zalanie jej wodą i utworzenie morza. Ale Rohlfs dowiódł, a pomiary Lenza potwierdziły jego opinję, że nawet najniższe okolice tej niziny leżą o 100 m. wyżej poziomu morza. Znajdujące się tam wielkie pokłady soli tworzą naturalną formację soli kamiennej.

Dżuma, ob. Mór.

Dżungarja (chiń. Tianszan-Pelu), północno-zachodnia część państwa chińskiego, na mocy rusko-chińskiego traktatu z d. 14 lutego 1881 r., granicząca na zachód z obwodem Semireczyńskim i jeziorem Issi-Kul, na północ z Syberją, na południe i wschód z prowincjami chińskiemi (Mongolją i wschodnim Turkestanem); dzieli się na dwa okręgi: Kuldża i Kur-Kara-Uzu. Kraj górzysty, przecięty odnogami Ałtaju i Tian-Szanu, w części północno-zachodniej obfituje w wodę. Mieszkańcy, Kałmyki, Kirgizi, Tatarzy, Dungany i chińscy koloniści wojenni, zajmują się hodowlą bydła. Kałmyki wyznają religję buddyjską, Kirgizi mahometańską.

Dżunkowski Stefan, agronom i autor rosyjski, * 1762 w m. Lebiedyniu, gub. Charkowskiej. Przepędziwszy od roku 1784 lat 7 w Anglji, został członkiem i sekretarzem stałym towarzystwa rolniczego w Petersburgu, † tamże 1839 roku. Przez 25 lat był redaktorem czasopisma *Trudy Ekonomicz. Obszczestwa.* Prócz prac agronomicznych, napisał „Aleksandroidę" poemat (Charków, 1810). W rękopisie zostawił przekład dzieła Swedenborga „De cultu et amore Dei".

Dżunkowski Stefan, * 1820, † 1870 jeden z wybitniejszych adeptów rosyjskich katolicyzmu. Kształcił się w uniwersytecie petersburskim. W 1842 wyjechał za granicę w celu zapoznania się z organizacją zakładów naukowych europejskich. W Rzymie przeszedł na katolicyzm i wstąpił do zakonu jezuickiego. W 1858 udał się do Paryża, gdzie był założycielem misji w okolicach Paryża, należał do bractwa ociemniałych i bractwa Niemców, pisywał do kilku dzienników religijnych, był kapelanem klasztorów paryskich i organizatorem misji wpośród gałganiarzy miejscowych. W 1853 r. wrócił do Rzymu, gdzie pracował nad zniesieniem celibatu księży. W r. 1855 mianowano go przełożonym misji śród Eskimów. Pozostawał tam lat 7, założył 7 parafji, a w Szwecji, Szkocji i Islandji wznowił siedem dyeceżji. W r. 1853 przedstawił ponownie papieżowi projekt zniesienia celibatu, a kiedy mu odmówiono, zerwał z kościołem katolickim i zaślubił pewną Angielkę. W r. 1866 drukował „Dictionnaire des missions".

Dżurdżewo, ob. Giurgiewo.

Dżurdżura (Djerdjera), łańcuch Małego Atlasu w Afryce północnej, na wschód od miasta Algieru, z licznemi szczytami, dochodzącemi do wysokości 2,308 m. nad p. m.

Dżuryn, właściwie *Czuryłów*, przy ujściu Wołczycy do Morachwy, w gub. Podolskiej, pow. Jampolskim, gniazdo zamożnej niegdyś rodziny Czuryłów, od której w XV w. nazywał się Czuryłowem. Ma dotąd murowany zameczek na wzgórzu. Wielka cukrownia.

Dżyda, rzeka w Syberji Wschodniej, obwodzie Zabajkalskim, poczyna się z gór Sajańskich i wpada do Selengi. Długa 300 w. W pobliżu jej źródeł rośnie nieznana w Europie akacja *Caragana jubala* (po ros. Ogon wielbląda).

Dżydda, albo *Dżedda*, miasto w Arabji, przy brzegach morza Czerwonego, o 15 mil od Mekki, mające 22,000 m. Jest to najbliższy port Mekki i jeden z najważniejszych punktów handlowych Arabji. Tysiące pielgrzymów, udających się do Mekki, przybywają tutaj corocznie. W nowszych czasach osiedlili się tu zamożni kupcy angielscy i francuscy. Od 1840 Dżydda zostaje pod bezpośrednią opieką sułtana. Z powodu rzezi, jaką mahometanie 15 czerwca 1858 pomiędzy chrześcijanami zrządzili, miasto to było 3 dni przez Anglików bombardowane.

Dżydżelli, miasto i port warowny na północnem wybrzeżu Algerji, w prow. Konstantyny, liczy 6,000 miesz., trudniących się handlem. **D.** stoi na miejscu starofenickiego *Igilgilis*; za Augusta było rzymską kolonją, potem siedliskiem biskupa chrześcijańskiego, wreszcie w wiekach średnich kwitnącą osadą maurytańską. Odbudowane po trzęsieniu ziemi w 1856, zalicza się do piękniejszych miast Algieru.

Dżygid (tureckie: młodzian) na Kaukazie jeździec, dobrze władający koniem i bronią. Rosjanie nazywają tak Kirgizów i inne plemiona zakaukaskie. Stąd pochodzi nazwa „dżygitówki," szalonych harców, w których jeździec okazuje swoją zręczność. Kozacy kaukascy przejęli **D**-ę od Czerkiesów i dorównali im w tej sztuce.

Dżyhad (po arabsku: usilne staranie) znaczy wezwanie niemuzułmanów, ażeby przystąpili do islamizmu, walkę religijną z innowiercami, oraz wojnę religijną w ogólności.

KONIEC TOMU CZWARTEGO.

BIBLIOTEKA NAUKOWA Wojskowej Akademii Technicznej im. F. Dzierżyńskiego
3109

BIBLIOTEKA NAUKOWA
Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego

WAP
Biblioteka
T.4
80309/2
Naukowa